

ЕТИМО-
ЛОГІЧНИЙ
СЛОВНИК
УКРАЇНСЬКОЇ
МОВИ

А
Г

ТОМ 1

ЕТИМОЛОГІЧНИЙ
СЛОВНИК
УКРАЇНСЬКОЇ
МОВИ

В семи томах

Наукова думка

ЕТИМОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Том перший

А

Г

**ПІДГОТОВКА ЕЛЕКТРОННОГО ВИДАННЯ:
«ІЗБОРНИК» <http://litopys.kiev.ua/>
24.VII.2006**

Первый том словаря содержит слова на буквы А—Г, в нем подается этимология и характеризуется состояние этимологической разработки всех зафиксированных в XIX и XX вв. слов украинского литературного языка и диалектов, за исключением наиболее регулярно образованных производных форм, связанных с приведенными в словаре, и устарелых или узкоспециальных терминов иностранного происхождения. Рассматриваются также собственные имена людей, распространенные на Украине.

Для филологов широкого профиля, специалистов по украинскому и другим славянским языкам и всех, кто интересуется происхождением слов,— научных работников, преподавателей, студентов.

Перший том словника містить слова на літери А—Г, у ньому подається етимологія і характеризується стан етимологічної розробки всіх зафіксованих у XIX і XX ст. слів української літературної мови та діалектів, за винятком найрегулярніше утворюваних похідних форм, пов'язаних із наведеними в словнику, і застарілих або вузькофахових термінів іншомовного походження. Розглядаються також власні імена людей, поширені на Україні.

Для філологів широкого профілю, фахівців з української та інших слов'янських мов і всіх, хто цікавиться походженням слів,— наукових працівників, викладачів, студентів.

Редакційна колегія:
О. С. Мельничук (головний редактор),
І. К. Білодід, *В. Т. Коломієць*,
О. Б. Ткаченко

Редакція мовознавства

Е $\frac{4602020000-097}{M221(04)-82}$ передплатне видання

© Видавництво «Наукова думка», 1982

ПЕРЕДМОВА

Етимологічний словник української мови створено відділом загального і слов'янського мовознавства ордена Трудового Червоного Прапора Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні Академії наук УРСР. Реєстр Словника з розподілом слів між словниковими статтями був докладно обговорений і затверджений на робочих засіданнях відділу.

Перший том Словника уклали: Р. В. Болдирев — від аніс до ану́ть і від борóйлик до бóрнус, В. Т. Коломієць — від автентичний до ад і від б до бервінок, А. П. Критенко — від анцера́да до арбітр і від вівта́р до ворсо́битися, Т. Б. Лукінова — від акліматиза́ція до алло́, О. С. Мельничук — від а до авря́к, від ака́фіст до аке́ц і від бергамо́т до боро́зна, Г. І. Нікулін — від амонáл до аніж і від вудь-вудь до ге́нцюр, Г. П. Півторак — від арсе́н до асамбле́я, від ве́рий до вівсю́г і від ворухну́ти до ву́д-вуд, О. Д. Пономарів — від áтра до а́йі, Н. С. Родзевич — від алма́з до амні́стія і від града́р до гушні́к, Н. П. Романова — від аргама́к до арома́т, О. Б. Ткаченко — від Áда до акажу́ і від гео- до град², А. М. Шамота — від асеніза́ція до áтом і від бурса до вернзу́б. Деякі слова в перерахованих авторських частинах належать не укладачам цих частин, а редакторам тому — В. Т. Коломієць (слова акур, антам, ахи, биндера, брнбега, бридзя, бризастній, вабить, валасатися, видний, видюк, виж¹, викапаний, викустрати, виля, вильетник, виміл, винозір, випулитн, виринати, виринниця, Віра, віритися, вірменин, вісьтак, віха², віщати, віщий, волочильне, волуйко, вомиг, воняк, гаала, галаган, галаган¹, галаган², галадзан, галайстра, галалим, галамага, галамбувати, галанець, галапас, галгаи, галиця², галиця³, галиця⁴, галка¹, галу-балу, гальмо², гама, гамбар², гамела, гамзатъ, гамлати, гамуз², гангульки, гантель, ганцанина, гапалом, гапка, гара, гарабакати, гараболя, гарбарка, гаргара, гарикати, гаркати, гармаки, гармасувати, гоблати, говдя, говиар, гойса, голобати, голобитн, голобрнш, голодець, голомпак, голубки, гольопа, гомелуватий, гоплеля, горголя, горлиця, горобейник, горупа, грухнути, грядило, грясти², грястниця, гугля¹, гугля², гугур, гудж², гудити, гул, гухнути), О. С. Мельничуку (адекватний, акоз, акось, ало, аля, ано¹, ано², арідник, асіськн, атась, атешъ, ацера, аци, аціба, ачей, бабковий, байрак², боростатися, борсатн, бортіти, босятник, ботик, боц, боця, бочкувати, бранзоля, брез, брезгань, бремкать, бредати, бриль, бриндяк, брусначка, брухтеля, бруцельоз, бруштин², брузигнути, брязун, бугай⁴, будулавка, букарт, бурай, бурачник, бурекн, бурлака, бурмоситися, бурмотати, бутнн, бутурлин, буцьке, вала, варапанік, варводити, вашкірка, ве¹, ве-ве, вербена, верезати, верло, верннна, верхола², верхолода, кірштаб, вех, веш², вигиреги, видай, визволити, вяздоза, вимерхатися, вмід, витати¹, витати², витва, витрибки, витривал, витришки, вишарвати, вишнябати, відай, відбаглувати, відвага, відвертий, відкараскуватися, відняще, відчинитн, вістя, віщо, воевода, воловець, Воніфатій, воркоч, воротич, востікати, вправа, временщик, всілякий, вспянячки, встікатися, встрих, втевелити, втупити, вуглова, вундеркінд, вугуватися,

Передмова

в'юшка, в'ядчица, габ, габати, габзувати, габітус, гавагати, гаваза, гаванос, гавран, гавуля, гавура, гав'яи, гагат, гагауз, гадати, гадинник, гайдай, гайнок, гайнути, гайстер, гак², гал³, гала, галайда, галатин, галити¹, галиця¹, гало, гальмо¹, гамбургитися, гамера, гамула, гапсом, гамбар¹, габати, гарбузинка, гарведа, гаргара², гаргачки, гарма-дарма, гармиз, гарний, гарнівка, гартувати, гарувати, гарцювати, гарювати, гас², гателити, гатинець, гаття, гаяти, гва, геде, гезде, гейс, гелень-гелень, гелка, гемія, гемон, генгоритися, генезис, генерація, генцинатий, гербевош, герлак, герувати, гетаж, гетазь, гирдигати, гіацинт, гійво, гіргалка, гладншка, гладншник, глиматн, глисник, глобати, глухия, глушиця, годзинка, гопля, голоту, гопчук, гордовля, горейка, гостриця, гот, готичний, граматка, грація, греблюк, гребіш, гребля, грішка, гробак, громити, громушина, грубіян, груд, груз², грузин, грян, губовать, гуджу, гулакн, гусак⁴, гутати¹, гутати², гурторити, гушник і О. Б. Ткаченку (Антип, Арій, аріяка, асьек, аць, балбера, ба-ле, балюля, бальтя, бараліжний, барандійка, барцьожки, баршавнк, бентег, біз, біхреса, бламанка, бобка, борухатий, бреус, бугаш, бугір, буда, буджак, будзя, будити², будніти, бужачка, букн-барабан-башта, варовний, варош, вахнути, вахня, водовуд, гартулець, гарч¹, гарч², гастроном², гася, Гаська, гатилити, гатра, гаша, гдачка, гевездй, гевсидий, гевтот, гедзло, гей-бри, гейлята, гейс-берта, гульвіса, гундер, гунджук, гуня², гургуля, гурити, гурка², гурман², гурманом, гуфлінка, гушка, гушма).

Машиннопис Словника рецензували член-кореспондент АН СРСР О. М. Трубочов і члени сектора етимології та ономастики Інституту російської мови АН СРСР Ж. Ж. Варбот, Л. А. Гіндін, Л. В. Куркіна, В. А. Меркулова, Г. Ф. Одинцов, І. П. Петлева, які зробили ряд цінних зауважень і пропозицій до Словника, врахованих при його остаточному редагуванні. Машиннопис I тому Словника рецензували В. В. Німчук і С. П. Левченко, які теж подали чимало цінних порад. Усім рецензентам авторський колектив висловлює глибоку подяку.

В. В. Німчуку, крім додатків та уточнень до ряду статей I тому, належать етимологічні пояснення слів акуш, бавда, баймуд, балбута, балуша, берівний, біга, бірфи, бичованець, бокорван, брандзя, бугер, бугера, вгладити, вигардить, видзиганка, вицяпкати, вну, вручість, вточн, вшпатити, гавза, гайно, геба, гергавка, голнко, гонда, горондейка, грецило.

У попередньому редагуванні окремих частин I тому брали участь укладачі Г. І. Нікулін і Г. П. Півторак, а також О. М. Гаркавець, Т. Г. Линник, О. Ф. Савранчук. О. М. Гаркавцю належить етимологічна розробка статей бармаки, бурулька¹, веремія, водильця, гугля³, гуч-кара.

У роботі над технічним оформленням тексту I тому брали участь Т. І. Басс, В. А. Ткаченко, Т. А. Харитоновна, Т. О. Черниш і Г. М. Яворська.

Зауваження та побажання просимо надсилати на адресу: Київ-1, вул. Кірова, 4, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР або Київ-4, вул. Репіна, 3, видавництво «Наукова думка».

ВСТУП

Характер Словника

У Словнику подаються основні відомості про етимологію (тобто походження і генетичні зв'язки) слів сучасної української мови. Найхарактернішими ознаками Словника, у порівнянні з іншими існуючими етимологічними словниками слов'янських мов, є великий обсяг охоплених ним лексичних матеріалів української мови, які потребують саме етимологічного висвітлення, і пов'язана з цим відносна стислість викладу. У Словнику знаходять етимологічне висвітлення або характеристику стану їх етимологічної розробки зафіксовані в ХІХ і ХХ ст. слова української літературної мови і українських діалектів, як здавна успадковані, так і запозичені з інших мов, за винятком явно випадкових, не закріплених у вжитку утворень, слів з невідомим значенням, закономірних для цілих діалектів фонетичних варіантів, найбільш регулярно утворюваних похідних форм, цілком виразно пов'язаних з наведеними в Словнику (перелік таких форм подається далі на стор. 11—12), етимологічно прозорих складних слів (оскільки прості слова, з яких вони утворені, подаються на своїх місцях) і вузькофахових термінів іншомовного походження, про етимологію яких здебільшого подаються стислі відомості в словниках іншомовних слів. З іншомовних запозичень до Словника вводяться лише такі, які стали справжніми елементами словникового складу української мови чи певного місцевого говору, хоч би й територіально обмеженого, пограничного. З власних назв у Словнику розглядаються лише використовувані українцями особові імена і частіше вживані в українській мові етнічні назви, не похідні від назв відповідних країн.

В основу реєстру Етимологічного словника української мови покладено реєстр шеститомного Українсько-російського словника АН УРСР (К., 1953—1963 рр.) і чотиритомного Словаря української мови, упо-

рядкованого Б. Д. Грінченком (К., 1907—1909 рр., перевидання 1958 р.). Крім цього, для укладання реєстру використано близько 30 інших лексикографічних праць, у тому числі перші сім томів тлумачного Словника української мови (К., 1970—1976 рр.), Словник української мови П. П. Білецького-Носенка (1843 р., вид. К., 1966 р.), Словник української мови Ф. Піскунова (вид. 2, К., 1882 р.), Українсько-німецький словник Є. Желехівського і С. Недільського (Львів, 1886 р.), Словник української мови Д. І. Яворницького (Катеринослав, 1920 р.), Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР (Лексика) Й. О. Дзензелівського (ч. I, Ужгород, 1958 р.; ч. II, там же, 1960 р.), сім лексикографічних праць І. Верхратського, ряд опублікованих переважно в післявоєнний період діалектних словників різних авторів, деякі новіші перекладні словники української мови, а також численні матеріали з українських діалектологічних досліджень. Назви цих праць подаються в наведеному далі списку бібліографічних скорочень.

Прагненням до стислості зумовлена побудова Словника за гніздовим принципом: до найпростішого (чи, іноді, найчастіше вживаного) слова, яке потребує окремого етимологічного пояснення, в тій самій словниковій статті приєднуються його фонетичні варіанти і вибрані споріднені слова, словотворчий зв'язок яких з реєстровим словом є цілком прозорим (за винятком найбільш регулярно утворюваних), після чого піддається етимологічному висвітленню, як правило, лише реєстрове слово статті. У Словнику міститься близько 30 тис. таких словникових статей. Для полегшення розшуків слів, поданих під одним реєстровим словом, особливо таких, які починаються з інших букв, до Словника додається покажчик з переліком усіх згадуваних у кожному томі слів

української мови, як і всіх слів інших мов, з позначенням тих місць, де вони наводяться.

Генетично споріднені слова, етимологічний зв'язок між якими вже безпосередньо не усвідомлюється (типу *спинатися, п'яти, п'ята, пудо, перепона*), разом з належними до кожного з них похідними розробляються в окремих статтях, причому глибока етимологія з залученням відповідників з інших індоєвропейських мов подається при якомусь одному з них (найпростішому або першому за алфавітним порядком), а від решти споріднених з ним слів після висвітлення їх ближчих етимологічних зв'язків робляться посилання на це слово за допомогою позначки «Див. ще» або, — коли слово, на яке робиться посилання, названо в кінці статті, — за допомогою позначки «(див.)» після цього слова. Слова, при яких дається коротке етимологічне пояснення з відсиланням до іншої статті, що містить глибшу етимологію, в цій статті не повторюються, але від неї (в кінці статті) як правило, робиться зворотне відсилання до цих слів за допомогою позначки «Пор.». Ця ж позначка використовується для взаємного пов'язування генетично споріднених слів типу *спинатися, п'ята, пудо*, кожне з яких, крім короткого етимологічного пояснення у відповідних статтях, дістає глибшу етимологію при висвітленні якогось одного з цих слів (без їх повторення), а також для пов'язування слів, що виявляють формальну і семантичну подібність, яка не піддається точнішій етимологічній характеристиці (напр., у статтях ат і ет). Відсилання за допомогою позначок «Див. ще» і «Пор.» застосовується також у випадках з іншомовними запозиченнями. Зокрема, якщо запозичене в українську мову слово зводиться до такого слова в мові-джерелі, яке перебуває в глибших етимологічних зв'язках з іншим словом української мови, пояснення запозиченого слова доводиться лише до слова в мові-джерелі, а при ньому, замість глибшої етимології, вказується на його етимологічний зв'язок з відповідним словом української мови, до якого робиться відсилання за допомогою «Див. ще» в кінці статті; таким чином, глибша етимологія запозичення дається вже під відповідним йому українським словом, від якого, в свою чергу, може бути зворотне відсилання за допомогою позначки «Пор.» до слова-запозичення. Так, напри-

клад, у статті *борг* після повідомлення про походження цього слова з німецької мови і вказівки на зв'язок нім. *Borg* з дієсловом *bergen* «заховувати, рятувати; давати пощаду» глибшої етимології слова *bergen* уже не подається, а вказується лише на спорідненість його з укр. *берегти* і в кінці статті робиться відсилання: Див. ще *берегті*. Дальші етимологічні зв'язки нім. *bergen* висвітлюються вже в статті *берегті* разом з етимологією відповідного власне українського слова. Застосована в Словнику система посилань забезпечує послідовне виявлення генетичних зв'язків чи структурної подібності між словами, поданими в різних словникових статтях, а це унаочнює загальну картину історичних стосунків між словами української мови і між українською та іншими мовами світу.

У Словнику подаються лише відомості суто етимологічного характеру: для слів, здавна успадкованих з праслов'янської мови, наводяться дані про походження звукового складу їх основ (корейів) і про розвиток їх семантики, починаючи з найдавнішого реконструйованого стану, а для слів, запозичених українською чи давньоруською мовою з інших, — наявні дані про джерела і шляхи запозичення разом з найстислішою етимологічною характеристикою відповідного слова в мові, що була початковим джерелом запозичення. Власне словотворчі коментарі, особливо до сучасних українських утворень, у словникових статтях, як правило, не даються. Для успадкованих українською мовою спільнослов'янських слів не позначається й час їх першої фіксації в історичних пам'ятках української мови, насамперед тому, що при більшості таких слів подаються їх попередні форми, зафіксовані вже в давньоруських пам'ятках, а також тому, що відповідні історичні дані наводяться у двотомному «Словнику староукраїнської мови XIV—XV ст.» (К., 1977—1978 рр.). Але для іншомовних запозичень форма і час фіксації в історичних пам'ятках всюди, де можливо, подається, оскільки це може сприяти уточненню відомостей про час і шляхи самого процесу запозичення відповідних слів.

З метою повнішого висвітлення етимології окремих слів до етимологічних статей вводяться у ряді випадків не тільки пов'язані з реєстровим словом діалектні форми, а й де-

які варіанти словотвору і наголошення, характерні для певних етапів чи територіальних умов розвитку української літературної мови. У словах з діалектів задньозичний дзвінкий проривний приголосний послідовно позначається знаком г. Виразно діалектні форми, а також окремі значення слів, наявні лише в діалектах, подаються в квадратних дужках. Варіанти словотвору і наголошення слів літературної мови наводяться без спеціальних застережень, причому наявність двох чи кількох варіантів наголошення, у тому

числі й діалектних, позначається двома чи кількома знаками наголосу над одним написанням слова без виділення нормативного наголосу, лише, здебільшого, з наведенням основних джерел, у яких ці наголоси зафіксовано. Слова, наголос яких у використаних джерелах не був указаний, подаються в Словнику без позначення наголосу. З огляду на все це Словник не може виконувати роль довідника з питань словотворчих, акцентуційних чи правописних норм сучасної української літературної мови.

Наукові засади Словника

Кожний етимологічний словник окремої слов'янської мови становить певну ланку в єдиному нерозривному ланцюгу загальнослов'янської етимології, яка, в свою чергу, входить до складу етимології індоєвропейських мов і, ширше, порівняльно-історичного індоєвропейського мовознавства. Тому Етимологічний словник української мови при наявності створених уже раніше відповідних словників інших слов'янських мов не може в основних наукових принципах відрізнятись від цих словників і, таким чином, різко поривати з науковою традицією укладання етимологічних словників слов'янських та інших індоєвропейських мов.

Етимологічний словник української мови укладено в основному на традиційних наукових засадах, прийнятих і в інших сучасних етимологічних словниках індоєвропейських, у тому числі й слов'янських, мов. Успадковані з праслов'янської мови слова індоєвропейського походження зіставляються з спорідненими словами слов'янських та інших індоєвропейських мов з послідовним урахуванням встановлених порівняльно-історичним мовознавством закономірних звукових відповідностей між слов'янськими і взагалі індоєвропейськими мовами та реальних можливостей семантичних зміц і переходів між зіставляваними словами¹. При словах, успад-

кованих українською мовою через праслов'янську з індоєвропейської, наводяться не тільки праслов'янські форми і відповідники з інших індоєвропейських мов, а й традиційно реконструйовані індоєвропейські корені. Лише в поодиноких випадках, де це було можливо, подаються нові реконструкції в плані ларингальної теорії або згадуються найбільш переконливі зіставлення з фактами семіто-хамітських, рідше — урало-алтайських мов.

Щодо слів, запозичених даною мовою з інших мов, етимологічні словники здебільшого обмежуються лише вказівками на мову — першоджерело запозичення і на мови, які могли відігравати при запозиченні роль посередників. Етимологічний словник української мови, на відміну від інших етимологічних словників, усюди, де це виявилось можливим, подає стисло етимологію запозиченого слова в мові-першоджерелі. При цьому наводиться лише обмежена кількість іншомовних етимологічних відповідників до слова з мови-першоджерела, без подання реконструйованого кореня (пор. статті *абзац*, *абрикос* та ін.). Якщо першоджерелом запозичення є одна з індоєвропейських мов (грецька, латинська та ін.), то в першу чергу звертається увага на те, чи не має дане іншомовне слово прямого етимологічного відповідника в слов'янських і, зокрема, в українській мові, а при наявності такого відповідника він називається в статті поряд з одним-двома відповідниками з інших індоєвропейських мов і, крім цього, як уже згадано вище, в кінці статті дається відсилання до відповідного

¹ Основи слов'янського порівняльно-історичного мовознавства, на яких ґрунтується і цей Словник, викладено зокрема в книзі «Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов», К., 1966.

українського слова, під яким наводяться далі етимологічні зв'язки тих самих споріднених слів обох мов.

Питання про шляхи проникнення в українську мову іншомовних слів, особливо книжного характеру, в більшості конкретних випадків виявляються досить складними і мало дослідженими. Книжні запозичення з латинської і західноєвропейських мов, зафіксовані в пам'ятках XIV—XVIII ст., могли проникати в українську мову через посередництво польської. Але з огляду на високий рівень освіти на Україні в XVI—XVII ст. і на широке безпосереднє знайомство українських учених і культурних діячів того часу з грецькою і латинською писемністю є підстави припускати, що більшість запозичень цього часу з латинської мови могла бути засвоєна українською безпосередньо, паралельно з засвоєнням тих самих слів польською мовою. Пізніше, в XVIII—XX ст., багато запозичень із західноєвропейських мов могло проникати в українську мову двома шляхами — через російську мову (на територію східної частини України) і через польську (на територію Західної України). Крім того, значна частина іншомовних слів могла бути введена в літературну українську мову українськими культурними діячами безпосередньо з західноєвропейських мов, причому російська і польська мови могли стимулювати такі запозичення своїм прикладом, а могли й зовсім не впливати на них. Таким чином, кожне окреме іншомовне запозичення для свого етимологічного висвітлення потребує ґрунтовного вивчення конкретних обставин і шляхів його проникнення в українську мову.

Оскільки в розпорядженні укладачів цього Етимологічного словника таких конкретних даних, як правило, не було, шляхи запозичення висвітлюваних у Словнику іншомовних слів характеризуються в більшості відповідних статей з належною обережністю. Певні уточнення в цьому напрямі можуть бути внесені в наступні видання Етимологічного словника української мови в міру виявлення необхідних для цього фактичних відомостей. Запозичення інших слов'янських мов, паралельні до запозичень української мови, наводяться як відповідники до українських форм часто незалежно від того, якими шляхами вони приходили в окремі слов'янські мови.

Одна з основних настанов у роботі над Словником полягала в тому, щоб у викладі статей послідовно враховувався і відзначався ступінь наукової обґрунтованості й реалістичності пропонованих пояснень. У Словник не допускалися не публіковані раніше припущення суб'єктивного характеру, позбавлені будь-яких фактичних підтверджень, навіть якщо знайти більш задовільне пояснення слова й не вдавалось. У кращому разі такі припущення подавалися як можливі, але тільки після основної констатації «неясне» або «не зовсім ясне». У зв'язку з цим до Словника введено певну кількість статей без будь-яких етимологічних пояснень, лише з загальною оцінкою «неясне». Мета зміщення таких статей полягає в тому, щоб виявити загальний стан етимологічної роботи лексики української мови і звернути увагу майбутніх дослідників на слова, які потребують етимологічного пояснення.

Будова словникових статей

Прийнята в Словнику структура словникової статті має три основних варіанти, залежно від характеру висвітлюваного реєстрового слова. Для успадкованого з праслов'янської мови слова, етимологія якого повністю подається в одній статті, словникова стаття будується з таких частин: а) реєстрове слово; б) фонетичні та словотворчі варіанти реєстрового слова і всі ті похідні від реєстрового слова та його варіантів, які було визнано за доцільне подавати в цьому Слов-

нику під реєстровим словом (див. стор. 7, 11—12); в) етимологічні відповідники реєстрового слова з усіх слов'янських мов, у яких вони зафіксовані; г) реконструйована форма реєстрового слова чи його основи на різних етапах розвитку праслов'янської мови, починаючи від найпізнішого і кінчаючи найдавнішим і, в разі потреби, пояснення до цієї форми на рівні праслов'янської мови; д) етимологічно пов'язані з реєстровим словом слова інших індоєвропейських мов, почи-

науци з найближчих до праслов'янської фонетичних і словотворчих форм; на початку чи в кінці цієї частини статті, залежно від конкретного характеру матеріалу і зумовленого ним ходу викладу, подається, в разі можливості, індоєвропейський корінь чи поширена основа; е) етимологічно пов'язані з реестровим словом слова семіто-хамітських чи урало-алтайських мов (де можливо); е) бібліографія найважливішої літератури з питань етимології відповідного слова чи споріднених з ним слів слов'янських і інших мов, якщо вона не була наведена вже в попередній частині статті.

Якщо реестрове слово перебуває в етимологічному зв'язку з іншим словом української мови, під яким подається глибока етимологія, спільна для обох (чи кількох) таких реестрових слів, то стаття будується лише з частин а), б) і в деяких випадках в), після чого стисло викладається найближча етимологія реестрового слова, наводиться бібліографія, а в кінці статті за допомогою позначки «Див. ще» або «(див.)» робиться відсилання до відповідного іншого слова.

При реестрових словах, що були запозичені в українську або давньоруську мову з будь-якої іншої мови, замість частин г), д), е) подається одна частина, в якій вказуються джерела і шляхи запозичення, а також всюди, де можливо, подається стисла найглибша етимологія запозиченого слова в мові-джерелі.

З фонетичних і словотворчих варіантів реестрового слова подаються лише такі, які не становлять закономірних діалектних варіантів, послідовно виявлених у певних говорах. Так, при слові *багатий* наводиться варіант *богáтий*, при слові *віхор* — варіант *віхор* (з говору, який у принципі розрізняє *ви* і *ві*), при слові *кінчати* — діалектний варіант *кончати*, але не подаються зафіксовані в акаючих чи укаючих говорах варіанти з *а* або *у* замість ненаголошеного *о*, звичайні для багатьох говорів варіанти з *н* замість ненаголошеного *є*, звичайні для північних говорів варіанти з дифтонгами на місці колишніх *о*, *є* в новоутворених закритих складах і наголошеного *ѣ* або з голосним *є* на місці ненаголошеного *ѣ* і т. д. Як винятки, такі форми подаються лише в тих випадках, коли до них не зафіксовано відповідників з літературної мови чи з говорів, які лягли в

основу фонетичної та орфоепічної норми української мови (напр., *астейци*, *киртїна*). Серед варіантів не наводяться застарілі чи не закріплені в літературній мові форми за позичень типу *аксіомат*, *кляса*, але аналогічні форми, поширені в говорах (напр., *ґрунт*, *лїмна*), до Словника вводяться. Так само враховуються в Словнику варіанти запозичень, паралельно вживані в сучасній літературній мові (напр., *релїтївний* і *релатївний*). Застарілі орфографічні форми типу *аґроном*, *авїяція*, *діалект* фонетичними варіантами не вважаються і в Словнику не фіксуються.

Похідні від реестрового слова вміщуються в статті після його варіантів у такій послідовності, що спочатку йдуть безпрефіксні похідні, а після них — префіксальні в алфавітному порядку префіксів. Безпрефіксні похідні групуються за частинами мови з наведенням на першому місці форм тієї самої частини мови, до якої належить реестрове слово; в межах кожної частини мови слова подаються, як правило, в алфавітному порядку, без розмежування літературних і діалектних форм (останні, як уже згадано, беруться в квадратні дужки). Серед похідних у словниковій статті не наводяться словотворчі варіанти, які мають найбільш регулярний характер і можуть бути вільно утворені від кожного чи, принаймні, від більшості реестрових слів даної категорії. Так, при дієсловах не подаються дієприкметники (крім ад'єктивізованих типу *печєний*, *пекїчий*), дієприслівники, віддієслівні іменники на *-ння*, *-овка*, форми з часткою *-ся* (крім випадків з незвичайними для частки *-ся* семантичними відхиленнями цих форм від дієслів без *-ся*), ітеративи на *-ува-*, *-юва-* (крім особливих випадків), префіксальні форми з звичайними для кожного даного префікса семантичними відтінками (префіксальні форми типу *дїстати* або *здобїти*, семантика яких, відмінна від семантики безпрефіксних форм *стати*, *бїти*, не виводиться безпосередньо з самого префікса, розглядаються як реестрові в окремих статтях з додатковим відсиланням до статей з відповідними безпрефіксними формами або вводяться під безпрефіксне реестрове слово з зазначенням їх семантики; етимологія префіксів висвітлюється в окремих статтях). При іменниках не наводяться, як правило, похідні від них прикметники

на *-ський, -овий, -евий*, здебільшого також на *-ний*, найбільш звичайні зменшувальні і збільшувальні форми. При назвах осіб чоловічої статі не подаються, крім поодиноких спеціальних випадків, відповідні їм назви жінок із суфіксами *-ка, -иха*. При прикметниках не подаються співвідносні з ними прикметники на *-о*, а також відад'єктивні іменникові форми на *-ість* (крім деяких, вартих особливої уваги). Таке вибіркове наведення похідних утворень від реєстрового слова усуває зайву громіздкість багатьох словникових статей і разом з тим не завдає ніякої шкоди повноті етимологічного висвітлення українського лексичного матеріалу.

Вміщення похідних від реєстрового слів у частині б) — безпосередньо після реєстрового слова і його варіантів, а не в кінці статті, як у деяких етимологічних словниках, зумовлюється, по-перше, неможливістю в ряді випадків провести чітку межу між похідними утвореннями і варіантами реєстрового слова і, по-друге, тим, що наведення похідних слів фактично означає вже встановлення найближчих етимологічних зв'язків реєстрового слова, яке повинно передувати встановленню зв'язків із словами інших слов'янських і індоєвропейських мов.

При вузькодіалектних і введених до Словника вузькофахових словах української мови, які для частини українських читачів можуть виявитися незнайомими, а також при реєстрових словах-омонімах подаються значення за допомогою одного-двох синонімів, що беруться в лапки, або за допомогою стислих описових тлумачень, що беруться в круглі дужки. В разі потреби при реєстровому слові в круглих дужках дається граматична або стилістична ремарка.

Відповідники реєстрового слова з інших слов'янських мов розташовуються в такому порядку: російський, білоруський, давньоруський, польський, чеський, словацький, верхньолужицький, нижньолужицький, полабський, болгарський, македонський, сербохорватський, словенський, старослов'янський. У разі особливої потреби наводяться також відповідники з окремих діалектів слов'янських мов (після відповідника з даної мови, напр., кашубський після польського). Якщо в інших слов'янських мовах чи в якійсь їх частині немає прямого відповідника до українського реєстрового слова чи його варі-

анта, але є відповідники до похідних від реєстрового слова, наводяться один-два найпростіші за структурою такі похідні відповідники. Слова різних слов'янських мов з абсолютно однаковим написанням (у тому числі з однаковим місцем і позначенням наголосу чи довготи), незалежно від будь-яких відмінностей у вимові, подаються в частині в) як одне слово в тому місці, де мало бути наведене перше з таких однакових за написанням слів із скороченим позначенням усіх тих слов'янських мов, яким властиве таке написання даного слова (при цьому вживаний для позначення наголосу в болгарській мові знак прирівнюється до знака української та інших мов). Коли в якійсь із слов'янських мов існує два чи більше літературних варіантів відповідного слова або коли в іншій слов'янській мові є два граматичні варіанти, один з яких ближчий до українського реєстрового слова семантично, а другий — фонетично, такі варіанти наводяться поруч (напр.: *аварія...*; — р. болг. *авария*, бр. *аварья*, п. *awaria*, ч. *havárie*, слц. *havária*, м. *хаварија*, схв. *аварија*, *хаварија*, слн. *havarija*; *бігти...*; — р. *бежать*, *бегать...* і т. д.). Значення інослов'янських відповідників вказуються лише в тих випадках, коли вони відрізняються від значення українського реєстрового слова, в тому числі при всіх словах, які не є прямими відповідниками реєстрового слова.

Відповідники з інших індоєвропейських мов у частині д) наводяться, як правило, по одному з кожної мови в зазначеному вище порядку. Якщо відповідники зустрічаються лише в поодиноких індоєвропейських мовах, з окремої мови може бути наведено два-три споріднені слова. Значення індоєвропейських відповідників, як правило, вказуються.

Якщо в словниковій статті наводиться підряд два чи декілька слів тієї самої чи різних мов з однаковим значенням і при цьому є потреба в поясненні їх значення, таке пояснення дається при першому наведеному слові, а при останньому з ряду однозначних слів (при другому, якщо їх тільки два) ставиться позначка «тс.» («те саме»).

У квадратних дужках [ ] подаються діалектні слова або значення слів.

При діалектних словах і значеннях слів української мови, відсутніх в шеститомному Українсько-російському словнику, тлумаченому Словнику української мови і в Словнику

Б. Д. Грінченка, за допомогою скорочених позначок указуються друковані джерела, в яких вони зафіксовані; ці позначки розкриваються в загальному списку бібліографічних скорочень. Якщо підряд наводиться дві чи декілька форм, узятих з одного джерела, позначка джерела, коли вона складається з кількох букв, дається лише при першій формі, а при останній з них (після розкриття значення) ставиться позначка «тж» («там же»).

Прізвища авторів, які дотримуються різних думок щодо етимології розглядуваного слова, в середині словникової статті згадуються лише в рідких випадках, звичайно ж наводяться тільки в загальній бібліографічній частині в кінці статті. При цьому подаються лише найважливіші праці, в яких

розглядається етимологія відповідного українського слова чи пов'язаних з ним слів інших мов. Оскільки найважливішими здебільшого бувають найновіші етимологічні розробки і словники, в яких підсумовується вся попередня робота над етимологією даного слова, бібліографія в словникових статтях наводиться в такому порядку, щоб список починався з найновіших праць — спочатку тих, у яких розглядається українське слово, потім праць з російської та інослов'янської етимології і т. д. При словах-запозиченнях бібліографія наводиться в послідовності, зворотній до того шляху, яким слово прийшло в українську мову, — починаючи з праць україністичних і кінчаючи працями про етимологію відповідного слова в мові-першоджерелі.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Скорочення ремарок

акт.— активний	кул.— кулінарія
анат.— анатомічне	лайл.— лайливе
арг.— арготичне	літ.— літературне
архіт.— архітектурне	мат.— математичне
безос.— безособове	мед.— медичне
бот.— ботанічне	мин. ч.— минулий час
букв.— буквально	мін.— мінералогічне
бухг.— бухгалтерське	місц.— місцевий
в.— відмінок	мн.— множина
вет.— ветеринарне	муз.— музичне
виг.— вигук	невідм.— невідмінюване
вим.— вимовляється	обл.— обласне
військ.— військове	одн.— однина
вulg.— вульгарне	орн.— орнітологічне
геол.— геологічне	орудн.— орудний
гірн.— гірниче	ос.— особа
глузл.— глузливе	пас.— пасивний
дав.— давальний	пд.— південне
дв.— двоїна	перен.— переносне
див.— дивись	пн.— північне
дит.— дитяче	поет.— поетичне
діал.— діалектне	полігр.— поліграфічне
дієприкм.— дієприкметник	політ.— політичне
енкл.— енклітика	пор.— порівняй
ент.— ентомологічне	присл.— прислівник
жарт.— жартівливе	рідк.— рідко вживане
жін. р.— жіночий рід	род.— родовий
зам.— замість	розм.— розмовне
заст.— застаріле	с.-г.— сільськогосподарське
зах.— західне	спец.— спеціальне
зб.— збірна назва	спол.— сполучник
згруб.— згрубіле	с. р.— середній рід
зменш.— зменшувальна форма	ст.— старе
зи.— знахідний	ст.-кн.— старокнижне
знев.— зневажливе	суч.— сучасне
зоол.— зоологічне	сх.— східне
ірон.— іронічне	текст.— термін текстильної промисловості
іст.— історичне	теп. ч.— теперішній час
іхт.— іхтіологічне	тех.— технічне
клас.— класичне	тж.— там же
кн.— книжне	тк.— ткацька справа
	тс.— те саме

усн.— з усних джерел
фарм.— фармацевтичне
фольк.— фольклорне

церк.— церковне
чол. р.— чоловічий рід
юр.— юридичне

Скорочення назв мов, наріч і діалектів

ав.— авестійська	дат.— датська
австрал.— австралійські	дбрет.— давньобретонська
аз.— азербайджанська	двн.— давньовірхньонімецька
айн.— айну	дінд.— давньоіндійська
ак.— аккадська	дірл.— давньоірландська
ак-ног.— ак-ногайська	дісл.— давньоісландська
алб.— албанська	дкімр.— давньокімрська
алем.— алеманська	дкорн.— давньокорнська
алт.— алтайська	дмакед.— давньомакедонська
англ.— англійська	дни.— давньоніжньонімецька (давньосаксонська)
ар.— арабська	дор.— дорійський
арам.— арамейська	дперс.— давньоперська
аром.— аромунський	др.— давньоруська
ассір.— ассірійська	дтюрк.— давньотюркська
атт.— аттичний	дфриз.— давньофризька
афг.— афганська (пушту)	дшв.— давньошведська
бав.— баварський	ерз.— ерзянська
балкар.— балкарська	ест.— естонська
балт.— балтійські	еф.— ефіопська
балтосл.— балтослов'янська	ег.— єгипетська
башк.— башкирська	еніс.-орх.— пам'ятки енісейсько-орхонської писемності
бенг.— бенгалі	жем.— жемайтське
болг.— болгарська	ід.— ідиш
бр.— білоруська	іе.— індоєвропейська
брет.— бретонська	іллір.— іллірійська
булг.— болгарська	іон.— іонійський
бур.— бурятська	ір.— іранські
вал.— валлійська	ірл.— ірландська
вепс.— вепська	ісл.— ісландська
віз.-гр.— візантійсько-грецька	ісп.— іспанська
вірм.— вірменська	іт.— італійська
вл.— верхньолужицька	каз.— казахська
вн.— верхньонімецька	калм.— калмицька
гаг.— гагаузька	камас.— камасинська
гал.— галльська	кар.— караїмська
гебр.— гебрійська	карач.— караївська
герм.— германські	карел.— карельська
гінді — гінді	каріб.— карібські
гол.— голландська	каш.— кашубський
гомер.— гомерівське	кельт.— кельтський
гот.— готська	кеч.— кечуа
гр.— грецька	кипч.— кипчацька
груз.— грузинська	
дангл.— давньоанглійська (англосаксонська)	

- кирг.— киргизька
 кит.— китайська
 кімр.— кімрська
 ккалп.— каракалпакська
 копт.— коптська
 корн.— корнська
 крим.-тат.— кримсько-татарська
 кумик.— кумикська
 курд.— курдська
 лат.— латинська
 лит.— литовська
 лів.— лівська
 лтс.— латиська
 лув.— лувійська
 м.— македонська
 мал.— малайська
 малаял.— малайлам
 манс.— маисійська
 маньчж.— маичжурська
 мар.— марійська
 мегр.— мегрельська
 мокш.— мокшанська
 молд.— молдавська
 монг.— монгольська
 мор.— моравське
 морд.— мордовська
 н. (нім.) — німецька
 нар.-ар.— народноарабська
 нар.-лат.— народнолатинська
 нвн.— нововерхньонімецька
 нгр.— новогрецька
 ил.— нижньолужицька
 нлат.— новолатинська
 нн.— нижньонімецька
 ног.— ногайська
 норв.— норвезька
 огуз.— огузька
 ойр.— ойротська
 ос.— осетинська
 оск.— оскська
 п.— польська
 пгерм.— прагерманська
 пеласг.— пеласгійська
 перс.— перська
 пехл.— пехлевійська
 пізньолат.— пізньолатинська
 пкельт.— пракельтська
 полаб.— полабська
 полов.— половецька
 порт.— португальська
 прибалт.— прибалтійські
 пров.— провансальська
 прус.— пруська
 псем.— прасемітська
 псл.— праслов'янська
 р. (рос.) — російська
 рум.— румунська
 р.-цсл.— русько-церковнослов'янська
 саам.— саамська
 сангл.— середньоанглійська
 сболг.— середньоболгарська
 сван.— сванська
 свн.— середньовісньонімецька
 сгр.— середньогрецька
 сем.— семітські
 сір.— сірійська
 сірл.— середньоірландська
 сканд.— скандинавські
 скімр.— середньокімрська
 сл.— слов'янські
 слат.— середньолатинська
 слн.— словенська
 слнц.— словінцький
 слц.— словацька
 смол.— смоленський
 снідерл.— середньонідерландська
 снн.— середньонижньонімецька
 сперс.— середньоперська
 стсл.— старослов'янська
 сфлам.— середньофламандська
 схв.— сербохорватська
 с.-псл.— сербо-церковнослов'янська
 там.— тамільська
 тат.— татарська
 телеут.— телеутський
 тох. А — тохарська А
 тох. В — тохарська В
 тув.— тувинська
 тунг.— тунгуська
 тур.— турецька
 туркм.— туркменська
 тюрк.— тюркські
 уг.— угорська
 удм.— удмуртська
 узб.— узбецька
 уйг.— уйгурська
 укр.— українська
 умбр.— умбрська
 фін.— фінська
 фр.— французька
 фрак.— фракійська
 франк.— франкська
 фриз.— фризька
 фріг.— фрігійська
 фріул.— фріульська
 хак.— хакаська

хам.— хамітські
хант.— хантійська
хет.— хетська
хорв.— хорватська
циг.— циганська
цсл.— церковнослов'янська
ч.— чеська
чаг.— чагатайська
чай.— чанська

чув.— чуваська
шв.— шведська
швейц.- нім.— швейцарсько-німецьке
шор.— шорська
шотл.— шотландська
шумер.— шумерська
як.— якутська
яп.— японська

Бібліографічні скорочення

- Абаев ИЭСОЯ — *Абаев В. И.* Историко-этимологический словарь осетинского языка. Т. 1—3 (А—Т'), М.—Л., 1958, 1973, 1979.
- Акуленко — *Акуленко В. В.* Головні історичні джерела лексичних інтернаціоналізмів в українській мові.— В кн.: О. О. Потебня і деякі питання сучасної славістики, Харків, 1962.
- Ан = Анненков
- Анненков — *Анненков Н.* Ботанический словарь. Спб., 1878.
- Ба — *Бандрицький Д. Т.* Матеріали до діалектного словника Бориславського і суміжних районів Львівської області.— В кн.: «Дослідження і матеріали з української мови». Т. 4. К., 1961.
- Балк. езикозн.— *Балканско езикознание.* Ред. В. Георгиев. Т. 1—20. София, 1959—1977.
- Баскаков Введение — *Баскаков Н. А.* Введение в изучение тюркских языков. М., 1962.
- БЕ — *Български език.* Год. 1—30. София, 1951—1980.
- Бевзенко — *Бевзенко С. П.* Исторична морфологія української мови. Ужгород, 1960.
- Белар. лексикал. і етым.— *Беларуская лексікалогія і етымалогія* (Праграма і тезиси дакладаў Міжрэспубліканскай канферэнцыі па беларускай лексікалогіі і етымалогіі 19—23 лютага 1968 г.). Мінск, 1968.
- Белар. лінгв.— *Беларуская лінгвістыка.* Вып. 1—20. Мінск, 1972—1981.
- Белецкий Принципы — *Белецкий А. А.* Принципы этимологических исследований (на материале греческого языка). К., 1950.
- БЕР — *Български* этимологичен речник. Т. 1—2. (А—К). София, 1971, 1979. Авт.: В. Георгиев, И. Гълъбов, И. Заимов, С. Илчев та ін.
- Беринда — *Беринда П.* Лексикон славенороссийский. 1627. (Перевидано фотоспособом. К., 1961).
- Берл — *Берлізов А. А.* Лексика рибальства українських говорів Нижнього Подністров'я. Чернігів, 1959.
- Бернштейн Очерк 1974 — *Бернштейн С. Б.* Очерк сравнительной грамматики славянских языков. Чередования. Именные основы. М., 1974.
- Бі — *Білецький-Носенко П. П.* Словник української мови. К., 1966.
- Бірыла — *Бірыла М. В.* Беларуская антрапанімія. Мінск, 1966.
- Богородицкий Введение — *Богородицкий В. А.* Введение в татарское языкознание. Казань, 1953.
- Богородицкий ОКРГ — *Богородицкий В. А.* Общий курс русской грамматики. М.—Л., 1935.
- Боровков — *Боровков А. К.* Лексика среднеазиатского тевсира XII—XIII вв. М., 1963.
- Боровой Путь слова — *Боровой Л. Я.* Путь слова. Старое и новое в языке русской советской литературы. Изд. 2-е. М., 1963.
- Брокгауз—Ефрон — *Энциклопедический словарь.* Брокгауз и Ефрон. Т. 1—41 и доп. Спб., 1890—1907.
- БСЭ — *Большая советская энциклопедия.* Изд. 2-е. Т. 1—51. М., 1950—1958.
- БТР — *Български* тълковен речник. 2-о изд. София, 1963. Съст.: Л. Андрейчин

- Л. Георгиев, Ст. Илчев, М. Костов, И. Леков, С. Стойков, Ц. Тодоров.
- Будагов — *Будагов Л. З.* Сравнительный словарь турецко-татарских наречий. Т. 1—2. Спб., 1869—1871. (Перевидано фотоспособом. М., 1960).
- Бул=Булаховський Семас. етюды.
- Булаховський Семас. етюды — *Булаховський Л. А.* Семасологические этюды. Славянские наименования птиц.— Вопросы славянского языкознания. Кн. 1. Львов, 1948.
- Булаховський Вибр. пр.— *Булаховський Л. А.* Вибрані праці в п'яти томах. Т. I. К., 1975; Т. II. К., 1977; Т. III. К., 1978.
- Булаховський Нариси — *Булаховський Л. А.* Нариси з загального мовознавства. Вид. 2-ге. К., 1959.
- Булаховський Пит. походж.— *Булаховський Л. А.* Питання походження української мови. К., 1956.
- Булыка — *Булыка А. М.* Давня запозичання беларуской мови. Мінск, 1972.
- Бурд.—Мих.— *Бурдон И. Ф., Михельсон А. Д.* Полный словарь иностранных слов, вошедших в употребление в русском языке, с означением их корней. Спб., 1866.
- Бурнашев — *Бурнашев В. П.* Опыт терминологического словаря сельского хозяйства, промыслов и быта народного. Т. 1—2. Спб., 1843—1844.
- Бурячок — *Бурячок А. А.* Назви спорідненості і своцтва в українській мові. К., 1961.
- Буслаев — *Буслаев Ф. И.* Историческая грамматика русского языка. М., 1959.
- Ва — *Ващенко В. С.* Словник полтавських говорів. Вип. 1. Харків, 1960.
- Вайан — *Вайан А.* Руководство по старославянскому языку. М., 1952.
- Вахрос — *Вахрос И.* Наименования обуви в русском языке. 1. Древнейшие наименования допетровской эпохи. Хельсинки, 1959 (Neuvostoliittoinstituutin Vuosikirja. № 6—10. Suppl.).
- Ващенко — *Ващенко В. С.* З історії та географії діалектних слів. Харків, 1962.
- ВеБ — *Верхратський І.* Говір батюків. Львів, 1912.
- ВеДо — *Верхратський І.* Про говір долівський.— ЗНТШ, 1900, кн. 3 і 4 (т. 35 і 36).
- ВеЗа — *Верхратський І.* Говір замішанців.— ЗНТШ, 1894, кн. 3 (т. 25).
- ВеЗн — *Верхратський І.* Знадоби до словаря южноруського. 1. Львів, 1877.
- ВеЛ — *Верхратський І.* Про говір галицьких лемків. Львів, 1902.
- ВеНЗн — *Верхратський І.* Нові знадоби до номенклатури і термінології природописної народної. Львів, 1908.
- Веске — *Веске М.* Славянско-финские культурные отношения по данным языка. Казань, 1890.
- Веснік БДУ — *Веснік* Беларускага дзяржаўнага універсітэта імя У. І. Леніна. Серыя 4. Філалогія, журналістыка. Мінск, 1969—1981.
- Вестник ЛГУ — *Вестник* Ленинградского государственного университета. 1946—1981.
- Вестник МГУ — *Вестник* Московского государственного университета. 1946—1981.
- ВеУг — *Верхратський І.* Знадоби до пізнання угорсько-руських говорів. В. Словарець.— ЗНТШ, 1899, кн. 4 (т. 30).
- Взаимод. и взаимообог.— *Взаимодействие и взаимообогащение языков народов СССР.* М., 1969.
- Винник — *Винник В. О.* Назви одиниць виміру в українській мові. К., 1968.
- Виноградов Очерки — *Виноградов В. В.* Очерки по истории русского литературного языка XVII—XIX вв. М., 1938.
- Виноградова — *Словарь-справочник «Слова о полку Игореве».* Вып. 1—4. М.—Л. 1965—1973. Сост. В. Л. Виноградова.
- Вісюліна — *Клоков — Вісюліна О. Д., Клоков М. В.* Короткий визначник вищих рослин УРСР. К., 1948.
- ВКР — *Вопросы культуры речи.* Вып. 1—8. М., 1955—1967.
- Воїнств.—Кіст.— *Воїнственський М. А., Кістяківський О. Б.* Визначник птахів УРСР. К., 1952.
- Волков — *Волков С. В.* Історія ста чотирьох. К., 1969.
- Вост.-сл. и общ. языкозн.— *Восточнославянское и общее языкознание.* М., 1978.
- Вост.-сл.-молд. взаим.— *Восточнославяно-молдавские языковые взаимоотношения.* Т. 1—2. Кишинёв, 1961, 1967.
- Вступ — *Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов.* За ред. О. С. Мельничука. К., 1966.
- ВСЯ — *Вопросы славянского языкознания.* Вып. 1—7. М., 1954—1963.

- ВТ — *Вопросы тюркологии*. Ташкент, 1965.
- Вујаклија — *Вујаклија И.* Лексикон страних речи и израза. Београд, [1954].
- ВЯ — *Вопросы языкознания*. М., 1952—1981.
- Г = Грінч.
- Газов-Гинзберг — *Газов-Гинзберг А. М.* Был ли язык изобразителен в своих истоках? М., 1965.
- Георгиев Бълг. етим. и оном.— *Георгиев В.* Българска етимология и ономастика. София, 1960.
- Георгиев Въпр. на бълг. етим.— *Георгиев В.* Въпроси на българска етимология. София, 1958.
- Германович — *Германович А. И.* Междометия русского языка. К., 1966.
- Годишник — *Годишник* на Софийския университет. Историко-филологически факултет (з 1967 р.— Факултет по славянски филологии). Т. 1—71. София, 1918—1978.
- Гордлевский — *Гордлевский В. Л.* Избранные сочинения. Т. 2. М., 1961.
- Гордлевский Ар. и перс. эл.— *Гордлевский В. Л.* Арабские и персидские элементы в турецком языке. М., 1945.
- Горностаев — *Горностаев Г. Н.* Насекомые СССР. М., 1970.
- Горяев — *Горяев Н. В.* Сравнительный этимологический словарь русского языка. Тифлис, 1896.
- Горяев 1892 — *Горяев Н. В.* Опыт сравнительного этимологического словаря русского литературного языка. Тифлис, 1892.
- Горяев Доп. 1 — *Горяев Н. В.* К сравнительному этимологическому словарю русского языка (изд. 1896 г.). Дополнения и поправки. Тифлис, 1901.
- Горяев Доп. 2 — *Горяев Н. В.* Этимологические объяснения наиболее трудных и загадочных слов в русском языке. К сравнительному этимологическому словарю русского языка. Новые дополнения и поправки. Тифлис, 1905.
- Гранде Ар. гр.— *Гранде Е. М.* Курс арабской грамматики в сравнительно-историческом освещении. М., 1963.
- Гранде Введение — *Гранде Е. М.* Введение в сравнительное изучение семитских языков. М., 1972.
- Грінч.— *Грінченко Б. Д.* Словарь украинської мови. Т. 1—4 К., 1907—1909 (Перевидано фотоспособом. К., 1958).
- Грот Фил. раз.— *Грот Я. К.* Филологические разыскания. Т. 1—2. Спб., 1899.
- Даль — *Даль В. И.* Толковый словарь живого великорусского языка. Т. 1—4. М., 1956.
- ДБ — *Діалектологічний* бюлетень (Институту мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР). Вип. 1—9. К., 1949—1962.
- Дворецкий — *Дворецкий И. Х.* Древнегреческо-русский словарь. Т. 1—2. М., 1958.
- Дворецкий—Корольков — *Дворецкий И. Х., Корольков Д. Н.* Латинско-русский словарь. М., 1949.
- Джаукян — *Джаукян Г. Б.* Очерки по истории дописьменного периода армянского языка. Ереван, 1967.
- Дз — *Дзендзелівський Й. О.* Словник специфічної лексики говірок Нижнього Подністров'я.— Лексикографічний бюлетень (Ин-ту мовознавства АН УРСР), вип. 6, К., 1958.
- ДзАтл — *Дзендзелівський Й. О.* Лінгвістичний атлас українських народних говірок Закарпатської області УРСР (лексика). Ч. 1—2. Ужгород, 1958—1960.
- Дзендзелевский Молдаванизмы — *Дзендзелевский И. А.* Молдаванизмы и их стилистическая роль в украинских говорах Нижнего Поднестровья.— Уч. зап. Ин-та истории, языка и литературы Молд. филиала АН СССР, т. 4—5. Кишинев, 1955.
- Дзендзелівський УЗЛП — *Дзендзелівський Й. О.* Українсько-західнослов'янські лексичні паралелі. К., 1969.
- ДзУЗЛП = *Дзендзелівський УЗЛП.*
- Дмитриев — *Дмитриев Н. К.* Строй тюркских языков. М., 1962.
- До — *Дорошенко С. І.* Матеріали до словника діалектної лексики Сумщини.— Діалектологічний бюлетень (Ин-ту мовознавства АН УРСР), вип. 9, К., 1962.
- Докл. АН СССР — *Доклады Академии наук СССР.* Серия В. Л., 1925—1933.
- Доп. УЖДУ — *Доповіді* та повідомлення Ужгородського державного університету. Серія філологічна. № 1—7. 1957—1961.
- Досл. з мовозн.— *Дослідження з мовознавства* (Збірник статей аспірантів і дисертантів). К., 1962. Вип. 2. К., 1963.
- Досл. і мат.— *Дослідження і матеріали з української мови.* Т. 1—6. К., 1959—1964.

- Др. вост.— *Древности восточные*. Труды Восточной комиссии имп. Московского археологического общества. М., 1888—1916.
- Дрозд — *Дроздовський В. П.* Спостереження над сільськогосподарською лексикою українських говірок Татарбунарського, Тузлівського і Саратського районів Одеської області.— *Праці Одеського ун-ту*. Т. 148, 1958.
- Дѣло — *Дѣло* (газета з додатками). Львів, 1890—1916.
- Дювернуа — *Дювернуа А.* Словарь болгарского языка. Т. 1—3. М., 1889.
- Егоров — *Егоров В. Т.* Этимологический словарь чувашского языка. Чебоксары, 1964.
- ЕЗб — *Етнографічний збірник*. Т. 1—35. Львів, 1895—1914.
- Ез.-етн. изсл.— *Езиковедско-етнографски изследвания в памет на академик Стоян Романски*. София, 1960.
- Език и лит.— *Език и литература*. Орган на филологите-слависти. София, 1945—1966.
- Езиков. изсл. Младенов — *Езиковедски изследвания в чест на академик Стефан Младенов*. София, 1957.
- Ернштедт — *Ернштедт П. В.* Египетские заимствования в греческом языке. М.—Л., 1953.
- Ж — *Желехівський Є., Недільський С.* Мало-русько-німецький словар. Т. 1—2. Львів, 1886.
- Желех.= Ж.
- ЖіС — *Житє і слово*. Т. 1—4. Львів, 1894—1897.
- ЖМНП — *Журнал* Министерства народного просвещения. Спб., 1834—1917.
- ЖСт — *Живая старина*. Т. 1—25. Спб., 1891—1917.
- Заверуха — *Заверуха Б. В.* Квіти дванадцяти місяців. К., 1974.
- Зап. Колл. востоковедов — *Записки* Коллегии востоковедов при Азиатском музее АН СССР. Л., 1925—1930.
- Зб. заходозн.— *Збірник* заходознавства. Т. 1, К., 1929.
- Зб. наук. праць I — *Збірник* наукових праць. Т. I. Мовознавство. К., 1958.
- Зе = Зерова.
- Зеленин — *Зеленин Д.* Табу слов у народів Восточної Європи і Северної Азії. Ч. 1—2. Л., 1929—1930.
- Зерова — *Зерова М. Я.* Істівні та отруйні гриби. К., 1963.
- ЗИВ — *Записки* Института востоковедения АН СССР. Л., 1932—1949.
- ЗИНО — *Записки* Института народної освіти. Т. 1—4. К., 1926—1930.
- З історії сл. мов.— *З історії* української та інших слов'янських мов (Збірник статей). К., 1965.
- ЗИФВ — *Записки* Исторично-філологічного Відділу АН УРСР. Кн. 1—26. К., 1919—1931.
- ЗНТШ — *Записки* Наукового товариства ім. Шевченка. Львів, 1892—1916.
- ЗоЮР — *Записки* о Южной Руси. Издал П. Кулиш. 1—2. Спб., 1856—1857.
- ЗФФУБ — *Зборник* Филозофског факултета Универзитета у Београду. 1948—1961.
- ИАН ОЛЯ — *Известия* Академии наук СССР. Отделение литературы и языка (з 1963 р.— *Серия литературы и языка*). М., 1940—1981.
- Изследв. Дечев — *Изследвания* в чест на акад. Димитър Дечев. София, 1958.
- ИИБЕ — *Известия* на Института за български език [БАН]. София, 1952—1979.
- Илчев — *Илчев С.* Речник на личните и фамилии имена у българите. София, 1969.
- Ильинский Прасл. гр.— *Ильинский Г. А.* Праславянская грамматика. Нежин, 1916.
- Ильинский Сложн. местоим.— *Ильинский Г. А.* Сложные местоимения. Изд. 2-е. Варшава, 1905.
- ИОРЯС — *Известия* Отделения русского языка и словесности Императорской академии наук. Т. 1—32. Спб., 1896—1927.
- ИРЛТЯ — *Историческое* развитие лексики тюркских языков. М., 1961.
- ИСГТЯ — *Исследования* по сравнительной грамматике тюркских языков. Т. 1—5. М., 1955—1962.
- Исслед. п. яз.— *Исследования* по польскому языку. Сборник статей. М., 1969.
- Истрин Разв. письма — *Истрин В. А.* Развитие письма. М., 1961.
- Іст. граматика — *Історична граматика* української мови. Вид. 2-е. К., 1962. Авт.: О. П. Безпалько, М. К. Бойчук, М. А. Жовтобрюх та ін.
- ІУМ Морфологія — *Історія* української мови. Морфологія. К., 1978.

- ЈФ — *Јужнословенски филолог*. Књ. 1—34. Београд, 1913—1978.
- Қаз. тіл. қысқ. этим. сөзд.— *Қазақ тілінің қысқаша этимологиялық сөздігі*. Алматы, 1966.
- Караџић — *Караџић В.* Српски рјечник. 3-е изд. Београд, 1898.
- Карп. диал. и оном.— *Карпатская диалектология и ономастика*. М., 1972.
- Карпенко ТГР (КаТГР) — *Карпенко Ю. О.* Топоніміка гірських районів Чернівецької області. Чернівці, 1964.
- Карпенко ТЦР (КаТЦР) — *Карпенко Ю. О.* Топонімія центральних районів Чернівецької області. Чернівці, 1965.
- Карский Белорусы — *Карский Е. Ф.* Белорусы. Язык белорусского народа. В. 1—3. М., 1955—1956.
- КІМ — *Лексична картотека* Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР.
- Клепикова — *Клепикова Г. П.* Славянская пастушеская терминология. М., 1974.
- Климов — *Климов Г. А.* Этимологический словарь картвельских языков. М., 1964.
- Ко = Кобилянський Гуц. гов.
- Кобилянський Гуп. гов.— *Кобилянський Б. В.* Гуцульський говір і його відношення до говору Покуття.— *Український діалектологічний збірник*. Кн. 1. К., 1928.
- Кобилянський Діалект і літ. м.— *Кобилянський Б. В.* Діалект і літературна мова. К., 1960.
- Козлова — *Козлова Р. М.* Белорусские регионализмы праславянского происхождения (на материале лексики восточного Полесья). АКД. Минск, 1977.
- Коломиец Ихтиол. номенкл.— *Коломиец В. Т.* Ихтиологическая номенклатура славянских языков как источник для исследования межславянских этнических взаимоотношений. К., 1978.
- Коломиец Происх. назв. рыб — *Коломиец В. Т.* Происхождение общеславянских названий рыб (рукопис).
- Кримський Розвідки — *Кримський А.* Розвідки, статті та замітки. К., 1928.
- Кримський укр. і ор.— *А. Ю. Кримський* — україніст і орієнталіст (Матеріали ювілейної сесії до 100-річчя з дня народження). К., 1974.
- Крымский Укр. гр.— *Крымский А. Е.* Украинская грамматика. М., 1907—1908.
- КСИС — *Краткие сообщения* Института славяноведения АН СССР. М., 1951—1965.
- Кузнецов Очерки — *Кузнецов П. С.* Очерки по морфологии праславянского языка. М., 1961.
- Кур — *Курило О.* Матеріали до української діалектології та фольклористики. К., 1928.
- Кух — *Кухаренко Я.* Вівці й чабани в Чорномор'ї.— *Основа*. Южнорусский литературно-ученый вестник. Спб., травень 1862.
- КЭСРЯ — *Шанский Н. М., Иванов В. В., Шанская Т. В.* Краткий этимологический словарь русского языка. Изд. 3-е. М., 1975.
- Л — *Лисенко П. С.* Словник поліських говорів. К., 1974.
- ЛБ — *Лексикографічний бюлетень* [Ин-ту мовознавства АН УРСР]. Вип. 1—9. К., 1951—1963.
- Л—Г — *Линдберг Г. У., Герд А. С.* Словарь названий пресноводных рыб СССР на языках народов СССР и европейских стран. Л., 1972.
- Ле — *Леонова М. В.* До характеристики говірок північних районів Буковини.— *У ки.: Питання історії і діалектології східнослов'янських мов*. Чернівці, 1958.
- Лек. раст.— *Лекарственные растения* дикорастущие. Минск., 1965.
- ЛексПод — *Лексика* Полесья. Матеріали для полесского диалектного словаря. М., 1968.
- Лехин—Петров — *Словарь иностранных слов*. Под ред. И. В. Лехина и Ф. Н. Петрова. Изд. 5-е. М., 1955.
- ЛЖит — *Лысенко П. С.* Словарь диалектной лексики северной Житомирщины.— В кн.: *Славянская лексикография и лексикология*. М., 1966.
- Лизанець II — *Лизанець П. М.* Атлас лексичних мадяризмів та їх відповідників в українських говорах Закарпатської області УРСР. Ч. II. Будапешт, 1976.
- Лизанець III — *Лизанець П. М.* Атлас лексичних мадяризмів та їх відповідників в українських говорах Закарпатської області УРСР. Ч. III. Ужгород, 1976.
- Лік. росл.— *Харченко М. С., Сила В. І., Володарський Л. Й.* Лікарські рослини і їх застосування в народній медицині. К., 1971.
- ЛПод — *Лисенко П. С.* Словник діалектної

- лексики Середнього і Східного Полісся. К., 1961.
- ЛС — *Лексикографический* сборник. Вып. 1—6. М., 1957—1963.
- ЛЧерк — *Лисенко П. С.* Словник специфічної лексики правобережної Черкащини.— *Лексикографічний бюлетень* [Ін-ту мовознавства АН УРСР], вип. 6, К., 1958.
- Лыткин—Гуляев — *Лыткин В. И., Гуляев Е. С.* Краткий этимологический словарь коми языка. М., 1970.
- Львов Лексика ПВЛ — *Львов А. С.* Лексика «Повести временных лет». М., 1975.
- Льюис—Педерсен — *Льюис Г., Педерсен Х.* Краткая сравнительная грамматика кельтских языков. М., 1954.
- Макарушка — *Макарушка О.*— Словар українських виразів, перейнятих з мов турецьких.— *ЗНТШ*, 1895, кн. 5, № 2.
- Маяов Пам. др.-тюрк. письм.— *Малов С. Е.* Памятники древнетюркской письменности. М.—Л., 1951.
- Малов Пам. Монг. и Кирг.— *Малов С. Е.* Памятники древнетюркской письменности Монголии и Киргизии. М.—Л., 1959.
- Маркевич—Короткий — *Маркевич О. П., Короткий Й. І.* Визначник прісноводних риб УРСР. К., 1954.
- Мартынов Балто-сл.-ит. изогл.— *Мартынов В. В.* Балто-славяно-италийские изоглоссы. Минск, 1978.
- Мартынов Сл.-герм. взанмод.— *Мартынов В. В.* Славяно-германское лексическое взаимодействие древнейшей поры. Минск, 1963.
- Мартынов Сл. и ие. аккомод.— *Мартынов В. В.* Славянская и индоевропейская аккомодация. Минск, 1968.
- Ме — *Мельничук О. С.* Словник специфічної лексики говірки села Писарівки.— *Лексикографічний бюлетень* [Ін-ту мовознавства АН УРСР], вип. 2, К., 1952.
- Мейе ОЯ — *Мейе А.* Общеславянский язык. М., 1951.
- Мельничук Молд. эл.— *Мельничук А. С.* Молдавские элементы в пограничном украинском говоре.— *Уч. зап. Ин-та истории, языка и литературы Молд. филиала АН СССР*, т. 4—5, Кишинев, 1955.
- Мельничук Структ. слов. реч.— *Мельничук О. С.* Развитие структуры слов'янського речення. К., 1966.
- Мельничук Этим. гнездо — *Мельничук А. С.* Этимологическое гнездо с корнем *цей- в славянских и других индоевропейских языках. К., 1978.
- Мельхеев — *Мельхеев М. Н.* Географические имена. Топонимический словарь. М., 1961.
- Менгес — *Менгес К. Г.* Восточные элементы в «Слове о полку Игореве». Л., 1979.
- Меркулова Очерки — *Меркулова В. А.* Очерки по русской народной номенклатуре растений. М., 1967.
- Миртов — *Миртов А. В.* Лексические заимствования в современном русском языке из национальных языков Средней Азии. Ташкент—Самарканд, 1941.
- Младенов — *Младенов С.* Этимологически и правописан речник на българския книжовен език. София, [1941].
- Младенов СГЕ — *Младенов С.* Старите германски елементи в славянските езици.— *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина*, т. 25, София, 1909.
- Мо — *Москаленко А. А.* Словник діалектизмів українських говірок Одеської області. Одеса, 1958.
- Мовозн. — *Мовознавство.* Наук. зап. Ін-ту мовознавства АН УРСР (стара серія, т. 1—16, К., 1934—1940; нова серія, т. 1—18, К., 1941—1963); орган Відділення літератури, мови і мистецтвознавства АН УРСР (1967—1981).
- Москаленко Грам. терм.— *Москаленко Н. А.* Нарис історії української граматичної термінології. К., 1959.
- Москаленко УІЛ — *Москаленко А. А.* Українська історична лексикологія. Одеса, 1972.
- МСБГ — *Матеріали* до словника буковинських говірок. Вип. 1—6 (А—О). Чернівці, 1971—1979.
- Наук. зб. Ленінгр. т-ва — *Науковий збірник Ленінградського товариства дослідників української історії, письменства та мови.* Т. 3. К., 1931.
- Нахтигал — *Нахтигал Р.* Славянские языки. М., 1963.
- Нед — *Желехівський Є., Недільський С.* Малорусько-німецький словар. Т. 2. Львів, 1886.
- Нейштадт — *Нейштадт М. М.* Определитель растений средней полосы Европейской части СССР. Изд. 6-е. М., 1963.

- Непокупный — *Непокупный А. П.* Балто-северо-славянские языковые связи. К., 1976.
- Нерознак — *Нерознак В. П.* Палеобалканские языки. М., 1978.
- НЗ КДПІ — *Наукові записки Київського педагогічного інституту ім. О. М. Горького.* 1939—1961.
- НЗ КДУ — *Наукові записки Київського університету ім. Т. Г. Шевченка.* 1939—1959.
- НЗ УЖДУ — *Наукові записки Ужгородського університету.* 1947—1961.
- НЗ ЧДУ — *Наукові записки Чернівецького університету.* 1948—1961.
- Никонов — *Никонов В. А.* Краткий топонимический словарь. М., 1966.
- Номис — *Номис М.* Українські приказки, прислів'я і таке інше. Спб., 1864.
- Носаль — *Носаль М. А., Носаль І. М.* Лікарські рослини і способи їх застосування в народі. К., 1959.
- Носович — *Носович И. И.* Словарь белорусского наречия. Спб., 1870.
- О — *Онишкевич М. Й.* Словник бойківського діалекту [Рукопис. Опубліковані частини: Словарь бойковского диалекта [Буква Б].— У кн.: «Славянская лексикография и лексикология». М., 1966. Словарь бойковского диалекта. [Буква К].— У кн.: «Карпатская диалектология и ономастика». М., 1972].
- Общекарп. диал. атлас — *Общекарпатский диалектологический атлас.* Кишинев, 1976.
- ОЛА — *Общеславянский лингвистический атлас. Материалы и исследования.* М., 1965, 1970, 1972, 1975, 1977, 1978, 1981.
- Ономастика — *Ономастика.* Республіканський міжвідомчий збірник. К., 1966.
- Откупщиков — *Откупщиков Ю. В.* Из истории индоевропейского словообразования. Л., 1967.
- Па — *Паламарчук Л. С.* Словник специфічної лексики говірки с. Мусіївки.— Лексикографічний бюлетень [Ін-ту мовознавства АН УРСР], вип. 6, К., 1958.
- Петровский — *Петровский Н. А.* Словарь русских личных имен. М., 1966.
- Пит. топон. та оном.— *Питання топоніміки та ономастик.* К., 1962.
- Пі (Піскунов) — *Пискунов Ф.* Словарь живого народного, письменного и актового языка русских южан. Изд. 2-е. К., 1882.
- Погодин Следы — *Погодин А.* Следы корней-основ в славянских языках. Варшава, 1903.
- Пол — *Полесье* (Лингвистика. Археология. Топонимика). М., 1968.
- Попов Ист. лекс.— *Попов А. И.* Из истории лексики языков восточной Европы. Л., 1957.
- Попов Лек. раст.— *Попов А. П.* Лекарственные растения в народной медицине. К., 1969.
- Попов Назв. нар.— *Попов А. И.* Названия народов СССР. Л., 1973.
- Потебня Из зап.— *Потебня А. А.* Из записок по русской грамматике. Т. 1—2. Изд. 3-е. М., 1958. Т. 3. Изд. 2-е. М., 1968. Т. 4. М.—Л., 1941. Т. 4, вып. 2. М., 1977.
- Потебня К ист. зв.— *Потебня А. А.* К истории звуков русского языка. I.— ФЗ, вып. 1—3, 1876. 2—4 («Этимологические и другие заметки»).— РФВ, 1879—1880, 1883.
- Прабл. белар. філал. Тезісы.— *Праблемы белоруской филологии. Тезисы докладов респ. канферэнцыі, прысвечанай 50-годдзю БССР і КПБ.* Мінск, 1968.
- Правда — *Правда* (літературно-науковий вісник). Львів, 1867—1879.
- Пр. X діал. н.— *Праці X республіканської діалектологічної наради.* К., 1961.
- Пр. XI діал. н.— *Праці XI республіканської діалектологічної наради.* К., 1965.
- Пр. XII діал. н.— *Праці XII республіканської діалектологічної наради.* К., 1971.
- Преобр.— *Преображенский А. Г.* Этимологический словарь русского языка. М., 1958.
- Пробл. ист. и диал.— *Проблемы истории и диалектологии славянских языков. Сборник статей к 70-летию чл.-корр. АН СССР В. И. Боровского.* М., 1971.
- ПСМ — *Питання слов'янського мовознавства.* Кн. 1—8. Львів, 1948—1963.
- ПСРЛ — *Полное собрание русских летописей.* Птицы СССР — *Птицы СССР.* М., 1968. Авт.: В. Е. Флинт, Р. Л. Беме, Ю. В. Костин, А. А. Кузнецов.
- ПУС — *Польсько-український словник.* Т. 1—2. К., 1958—1960.
- Радлов — *Радлов В. В.* Опыт словаря тюркских наречий. Т. 1—4. Спб., 1898. (Перевидано фотоспособом. М., 1963).
- Рамстедт — *Рамстедт Г. И.* Введение в алтайское языкознание. М., 1952.

- Рейф — *Рейф Ф.* Русско-французский словарь. Спб., 1835.
- Романова — *Романова Г. Я.* Наименование мер длины в русском языке. М., 1975.
- РР — *Русская речь.* Научно-популярный журнал Ин-та русского языка АН СССР. М., 1967—1981.
- РУС — *Русско-украинский словарь.* Т. I—III. К., 1968.
- РУСБот — *Російсько-український словник ботанічної термінології і номенклатури.* К., 1962.
- Рус. и сл. языкозн.— *Русское и славянское языкознание.* К 70-летию чл.-корр. АН СССР Р. И. Аванесова. М., 1972.
- РФВ — *Русский филологический вестник.* Варшава, 1879—1918.
- РЧДБЕ — *Милев А., Братков Й., Николов Б.* Речник на чуждите думи в българския език. 3-то изд. София, 1970.
- Рыбы СССР — *Рыбы СССР.* М., 1969. Авт.: В. Д. Лебедев, В. Д. Спановская, К. А. Савваитова и др.
- Рясянен — *Рясянен М.* Материалы по исторической фонетике тюркских языков. М., 1955.
- РЯШ — *Русский язык в школе.* М., 1936—1980.
- САН — *Словарь русского языка,* составленный Вторым отделением Имп. академии наук. Т. 1. Спб., 1891—1895.
- Сб. Виноградову — *Академику Виктору Владимировичу Виноградову* к его шестидесятилетию. Сборник статей. М., 1956.
- Сб. Дринову — *Почетсть.* Сборник статей, посвященных М. С. Дринову. Харьков, 1908.
- Сб. Милетич — *Сборник* в чест на проф. Л. Милетич, за седемдесетгодишнината от рождението му. София, 1933.
- Сб. ОРЯС — *Сборник* Отделения русского языка и словесности Императорской академии наук [з 1919 р.— Российской АН, з 1925 — АН СССР]. Т. 1—101. Спб., Петроград, 1872—1928.
- Сб. Сумцову — *Пошана.* Сборник в честь проф. Н. Ф. Сумцова. Харків, 1909.
- СДЕЛМ — *Скурт* дикционар етимоложик ал лямбий молдовенешть. Редакторь: Н. Раевский, М. Габинский. Кишинэу, 1978.
- Севортян — *Севортян Э. В.* Этимологический словарь тюркских языков (Общетюркские и межтюркские основы на гласные). М., 1974.
- Севортян II, III — *Севортян Э. В.* Этимологический словарь тюркских языков. Общетюркские и межтюркские основы на букву «Б». М., 1978; на буквы «В», «Г», «Д». М., 1980.
- Симоновић — *Симоновић Д.* Ботанички речник. Имена биљака. Београд, 1959.
- СІС — *Словник* іншомовних слів. За ред. О. С. Мельничука. К., 1974.
- СІС 1951 — *Словник* іншомовних слів. За ред. І. В. Ляхіна і Ф. М. Петрова. К., 1951.
- Славіст. зб.— *Славістичний збірник.* К., 1963.
- Сл. вл. імен — *Словник* власних імен людей (українсько-російський і російсько-український). Уклали С. П. Левченко, Л. Г. Скрипник, Н. П. Дзятківська. 5-е вид. К., 1976.
- Сл. и балк. языкозн.— *Славянское и балканское языкознание.* Проблемы интерференции и языковых контактов. М., 1975.
- СЛиЛ — *Славянская лексикография и лексикология.* М., 1966.
- Словн. бот.— *Словник-довідник з ботаніки.* К., 1965. Авт.: П. М. Береговий, І. П. Білокінь, З. Г. Левітська та ін.
- Сл. ст.-фр. яз.— *Словарь* старофранцузского языка к книге для чтения по истории французского языка В. Шишмарева. М.—Л., 1955.
- С.-луж. сб.— *Сербо-лужицкий лингвистический сборник.* М., 1963.
- Сл. филология — *Славянская филология.* Сборник статей. 1—3. М., 1953.
- Сл. языкозн.— *Славянское языкознание.* VIII Международный съезд славистов. Загреб—Любляна, сентябрь 1978. Доклады советской делегации. М., 1978.
- СМ — *Слов'янське мовознавство.* Т. 1—5. К., 1958—1967.
- Смирнов — *Смирнов Н. А.* Западное влияние на русский язык в Петровскую эпоху.— Сборник ОРЯС, т. 88, № 2, Спб., 1910.
- Соболевский Лекции — *Соболевский А. И.* Лекции по истории русского языка. Изд. 4-е. М., 1907.
- Соболевский Лингв. и арх. зам.— *Соболевский А. И.* Лингвистические и археологические заметки. Воронеж, 1921.
- Сорокин — *Сорокин Ю. С.* Развитие словарного состава русского литературного языка. 30—90 годы XIX века. М.—Л., 1965.

- Срезн.— *Срезневский И. И.* Материалы для словаря древнерусского языка. Т. 1—3. Спб., 1893—1912 (Переиздано фотоспособом. М., 1958).
- СРНГ — *Словарь русских народных говоров.* Вып. 1—16 (А—Л). М.—Л., 1965—1980.
- СРЯ — *Словарь русского языка.* Т. 1—4. 1957—1961.
- ССРЛЯ — *Словарь современного русского литературного языка.* Т. 1—17. М.—Л., 1948—1965.
- ССТМЯ — *Сравнительный словарь тунгусо-маньчжурских языков.* Т. I—II. Л., 1975—1977.
- Стоянов — *Стоянов И. А.* Глаголы умственной деятельности в болгарском языке. К., 1977.
- Страутман — *Страутман Ф. И.* Птицы советских Карпат. К., 1954.
- СУМ — *Словник української мови.* Т. 1—11. К., 1970—1980.
- Суперанская — *Суперанская А. В.* Как Вас зовут? Где Вы живете? М., 1964.
- Татищев — *Татищев В. И.* Лексикон российский исторический, географический, политический и гражданский. Ч. 1—3. Спб., 1793.
- ТБР — *Турско-български речник.* София, 1952.
- Тез. докл. втор. симп.— *Тюркские лексические элементы в восточных и западных славянских языках.* Тезисы докладов второго симпозиума (25—27 ноября 1969 г.), Минск, 1969.
- Тези V сл. конф.— *Тези доповідей V Міжвузівської республіканської славістичної конференції.* Ужгород, 1962.
- Терит. діал.— *Територіальні діалекти і власні назви.* К., 1965.
- Тимч — *Тимченко Є. К.* Историчний словник українського языка. Т. 1 (А—Ж). К., 1930—1932.
- Тимч. Акузатив — *Тимченко Є. К.* Акузатив в українській мові. К., 1928.
- ТОДРЛ — *Труды Отдела древнерусской литературы [Ин-та русской литературы АН СССР].*
- Толстой Сл. геогр. терм.— *Толстой Н. И.* Славянская географическая терминология. М., 1969.
- Топоров — *Топоров В. Н.* Прусский язык. Словарь. А—D. М., 1975.
- Топоров II, III — *Топоров В. Н.* Прусский язык, Словарь. Е—Н. М., 1979; I—К. М., 1980.
- Трубачев Назв. дом. жив.— *Трубачев О. Н.* Происхождение названий домашних животных в славянских языках. М., 1960.
- Трубачев Рем. термиол.— *Трубачев О. Н.* Ремесленная терминология в славянских языках. М., 1966.
- Трубачев Терм. родства — *Трубачев О. Н.* История славянских терминов родства. М., 1959.
- Труды ИРЯ — *Труды Института русского языка АН СССР.* Т. 1—2. М.—Л., 1949—1950.
- Тюркизмы — *Тюркизмы* в восточнославянских языках. М., 1974.
- Тюркол. иссл.— *Тюркологические исследования.* Сборник статей, посвященный 80-летию акад. К. К. Юдахина. Фрунзе, 1970.
- УЗ БашкГУ — *Ученые записки Башкирского университета.* Серия филол. наук. Уфа.
- УЗ БГУ — *Ученые записки Белорусского университета.* Серия филологическая. Минск, 1940—1958.
- УЗ КазГПИ — *Ученые записки Казанского пед. института.*
- УЗ КиргГУ — *Ученые записки Киргизского университета.* Фрунзе.
- УЗ ЛГПИ — *Ученые записки Ленинградского государственного педагогического института им. А. И. Герцена.*
- УЗ ТашкГПИ — *Ученые записки Ташкентского пед. института.* Серия общественных наук.
- УЛГ — *Українська лінгвістична географія.* К., 1966.
- УМЛШ — *Українська мова і література в школі.* Методичний журнал Міністерства освіти УРСР. К., 1963—1979.
- Ум.— Сп.— *Уманець М., Спілка А.* Словар російсько-український (фототипічне видання). 1925.
- УМШ — *Українська мова в школі.* Орган Міністерства освіти УРСР. К., 1951—1963.
- УРЕ — *Українська радянська енциклопедія.* Т. 1—17. К., 1960—1965.
- УРЕС — *Український радянський енциклопедичний словник.* Т. 1—3. К., 1966—1968.
- УРС — *Українсько-російський словник.* Т. 1—6. К., 1953—1963.
- Успенский — *Успенский Л.* Слово о словах. Ты и твое имя. Л., 1962.

- Ушаков — *Толковый словарь русского языка*. Под ред. Д. Н. Ушакова. Т. 1—4. М., 1935.
- Фасмер = *Фасмер*—Трубачев.
- Фасмер ГСЭ — *Фасмер М.* Греко-славянские этюды. 1.—ИОРЯС, 9 (1906), кн. 2. 2.—ИОРЯС, 12 (1907), кн. 2. 3.—Сборник ОРЯС, 86 (1909), № 1.
- Фасмер—Трубачев — *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка. Т. 1—4. Перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева. М., 1964—1973.
- Фауна України — *Фауна України*. В 40 томах. [Опубликовано 33 выпуски різних томів]. К., 1956—1981.
- Федченко—Флеров — *Федченко Б. А., Флеров А. Ф.* Флора Европейской России. Спб., 1911.
- ФЗ — *Филологические записки*. Воронеж, 1860—1917.
- Фигуровский — *Фигуровский Н. Д.* Открытие химических элементов и происхождение их названий. М., 1970.
- Филин Иссл. о лексике — *Филин Ф. П.* Исследования о лексике русских говоров. М., 1936 (Труды Ин-та языка и мышления им. Н. Я. Марра. Серия 6, № 1).
- Филин Образ. яз. — *Филин Ф. П.* Образование языка восточных славян. М.—Л., 1962.
- Филин Происх. яз. — *Филин Ф. П.* Происхождение русского, украинского и белорусского языков. Историко-диалектологический очерк. Л., 1972.
- Флора УРСР — *Флора УРСР*. Т. I—XII. К., 1936—1965.
- Фортунатов ИТ — *Фортунатов Ф. Ф.* Избранные труды. Т. 1—2. М., 1956—1957.
- Худаш — *Худаш М. Л.* Лексика українських ділових документів кінця XVI — початку XVII ст. К., 1961.
- Цыганенко — *Цыганенко Г. П.* Этимологический словарь русского языка. К., 1970.
- Чопей — *Чопей Л.* Русько-мадярський словар. Будапешт, 1883.
- Шанский ЭСРЯ — *Этимологический словарь русского языка*. Под ред. Н. М. Шанского. Т. 1, вып. 1—5 (А—Ж). М., 1963—1973. Т. 2, вып. 6—7 (З—И). М., 1975—1980.
- Шарл. — *Шарлемань М.* Назви птахів. [К.], 1927.
- Шахматов Древн. судьбы — *Шахматов А. А.* Древнейшие судьбы русского племени. Пг., 1919.
- Шахматов Очерк — *Шахматов А. А.* Очерк древнейшего периода истории русского языка. Спб., 1915.
- Шейк — *Шейковский К.* Опыт южнорусского словаря. Т. 1, вып. 1 (А—Б). К., 1861. (Г—Ю). К., 1884—1886.
- Шел = Шелудько.
- Шелудько — *Шелудько Д.* Німецькі елементи в українській мові.—Збірник комісії для дослідження історії української мови. 1. К., 1931.
- Шипова — *Шипова Е. Н.* Словарь тюркизмов в русском языке. Алма-Ата, 1976.
- Шух — *Шухевич В.* Гуцульщина. Ч. 1—5. Львів, 1899—1908.
- ЭИРЯ — *Этимологические исследования по русскому языку*. Вып. 1—7. М., 1960—1972.
- Эндзелин ЛП — *Эндзелин И. М.* Латвийские предлоги. Т. 1—2. Дерпт, 1905—1906.
- Эндзелин СБЭ — *Эндзелин И. М.* Славяно-балтийские этюды. Харьков, 1911.
- ЭСБМ — *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*. Т. 1—2. А—В. Минск, 1978—1980. Авторы: Р. У. Краўчук, В. У. Мартынаў, А. Я. Супрун та ін. Редактор В. У. Мартынаў.
- ЭССЯ — *Этимологический словарь славянских языков*. Праславянский лексический фонд. Под ред. О. Н. Трубачева. Вып. 1—8. М., 1974—1981.
- Этимология — (серія збірників етимологічних досліджень. М., поч. з 1963 р.; позначення року при посиланні належить до заголовка збірника, а не означає рік видання).
- Этногр. обозр. — *Этнографическое обозрение*. Т. 1—112. М., 1889—1918.
- Я (Яворницький) — *Яворницький Д. І.* Словник української мови. Т. 1. Катеринослав, 1920.
- Яз. нар. СССР — *Языки народов СССР*. Т. 1—5. М., 1966—1968.
- ЯиМ — *Язык и мышление*. Вып. 1—11. М.—Л., 1933—1948.
- Яновский — *Яновский Н.* Новый словоупотребитель, расположенный по алфавиту. Ч. 1—3. Спб., 1803—1806.
- Яф. сб. — *Яфетический сборник*. 1—7. М.—Л., 1922—1932.
- Acta Ling. Hung. — *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae*. 1—27. Budapest, 1951—1977.
- Ad. Kellnerovi — *Adolfu Kellnerovi*. Sborník jazykovědných studií. Opava, 1954.

- AlSIPh — *Archiv für slavische Philologie*. Begr. von V. Jagic. Berlin, 1876—1929.
- Agrell BSI. Lautst.— *Agrell S.* Baltisch-slavisches Lautstudien. Lund, 1919.
- AO — *Acta orientalia*. Budapest, 1950—1975.
- AphScand — *Acta Philologica Scandinavica*. Aarg. 20—31. Copenhagen, 1949—1976.
- Arch. orient.— *Archiv orientální*. Praha, 1929—1980.
- ASEER — *American Slavic and East-European Review*. 1—34. New York, 1942—1975.
- Balticosl.— *Balticoslavica*. Biuletyn Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie. 1—3. Wilna, 1934—1938.
- Baltistica — *Baltistica*. 1—16. Vilnius, 1965—1980.
- Bárczi — *Bárczi G.* Magyar szófejtő szótár. Budapest, 1941.
- Bartholomae — *Bartholomae Ch.* Altiranisches Wörterbuch. 2. Aufl. Berlin, 1961.
- Battisti—Alessio — *Battisti C., Alessio G.* Dizionario etimologico italiano. V. 1—5. Firenze, 1950—1957.
- Bauer — *Bauer J.* Vývoj českého souvětí. Praha, 1960.
- BB — *Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen*. Hgb. von A. Bezzenberger. B. 1—30. Göttingen, 1877—1906.
- Bern.— *Berneker E.* Slavisches etymologisches Wörterbuch. 1. B. (A—L). 2. Aufl., Heidelberg, 1924; 2. B., 1. Lief. (M—Mor). Heidelberg, 1915.
- Bezljaj Eseji — *Bezljaj F.* Eseji o slovenskem jeziku. Ljubljana, 1967.
- Bezljaj ES Posk. zv.— *Bezljaj F.* Etimološki slovar slovenskega jezika. Poskusni zvezek. Ljubljana, 1963.
- Bezljaj ESSJ — *Bezljaj F.* Etimološki slovar slovenskega jezika. Prva knjiga. A—J. Ljubljana, 1976.
- Bloch — *Bloch O.* Dictionnaire étymologique de la langue française. T. 1. Paris, 1932.
- Boisacq — *Boisacq É.* Dictionnaire étymologique de la langue grecque. 2-e éd. Heidelberg — Paris, 1923.
- BPTJ — *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego*. Zesz. 1—37. (Wrocław — Warszawa) — Kraków, 1927—1980.
- Brehm — *Brehm.* Život zvířat. 1. Bezstavovce. Bratislava, 1975.
- Brockhaus — *Der Sprach-Brockhaus*. Deutsches Bildwörterbuch für jedermann. 7. Aufl. Wiesbaden, 1956.
- Brugmann Demonstrativpron.— *Brugmann K.* Die Demonstrativpronomina der indogermanischen Sprachen. Leipzig, 1904.
- Brugmann Grundriss — *Brugmann K., Delbrück B.* Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen. B. 1—3. 2. Bearb. Straßburg, 1897—1916.
- Brückner — *Brückner A.* Słownik etymologiczny języka polskiego. Kraków, 1927.
- Brückner FW — *Brückner A.* Die slavischen Fremdwörter im Litauischen. Weimar, 1877.
- BSL — *Bulletin de la Société de linguistique de Paris*. V. 1—66. Paris, 1868—1972.
- Budziszewska — *Budziszewska W.* Słowiańskie słownictwo dotyczące przyrody żywej. Wrocław — Warszawa, 1965.
- Būga Aist. stud.— *Būga K.* Aistiški studijai. 1-oji dalis. Peterburgas, 1908.
- Būga RR — *Būga K.* Rinkiniai raštai. 1—3 t. Vilnius, 1959—1961.
- Chambers — *Chambers's* Etymological Dictionary. London, 1947.
- Chantraine — *Chantraine P.* Dictionnaire étymologique de la langue grecque. A—K. Paris, 1968.
- Christiani — *Christiani W. A.* Über das Eindringen von Fremdwörtern in die russische Schriftsprache des 17. und 18. Jhdts. Berlin, 1906.
- Cihac — *Cihac A. de.* Dictionnaire d'étymologie daco-romane. Éléments slaves, magyars, grecs-modernes et albanais. Francoforth s/M., 1879.
- Cioranescu — *Cioranescu A.* Diccionario etimológico rumano. Tenerife — Madrid, 1966.
- Clauson — *Clauson G.* An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish. Oxford, 1972.
- Constantinescu — *Constantinescu N. A.* Dicționar onomastic românesc. [București], 1963.
- Crânjală — *Crânjală D.* Rumunské vlivy v Karpatech. Praha, 1938.
- Cuny Invit.— *Cuny A.* Invitation à l'étude comparative des langues indo-européennes et des langues chamito-sémitiques. Bordeaux, 1946.
- ČČM — *Časopis Musea království Českého*. 3 1920 p. Časopis Národního Musea. Sv. 1—143. Praha, 1827—1974.

- ČMF — *Casopis pro moderní filologii*. R. 1—53. Praha, 1911—1971.
- Dauzat — *Dauzat A.* Dictionnaire étymologique de la langue française. 12-e éd. Paris, s. a.
- Dauzat Dict. des noms — *Dauzat A.* Dictionnaire étymologique des noms de famille et prénoms de France. 3-e éd., Paris, s. a.
- Densusianu — *Densusianu O.* Istoria limbii române. Vol. 1—2. Bucureşti, 1961.
- Diez — *Diez F.* Etymologisches Wörterbuch der romanischen Sprachen. 4. Aufl. Bonn, 1878.
- Dirr Namen — *Dirr A.* Die heutigen Namen der kaukasischen Völker. (Petermanns Mitteilungen, Bd. 54). 1908.
- DLRM — *Dicţionarul limbii române moderne*. Bucureşti, 1958.
- DLZ — *Deutsche Literaturzeitung*. Jg. 1—96. Berlin, 1879—1975.
- Don. nat. Schrijnen — *Donum natalicium Schrijnen*. Nijmegen/Utrecht, 1929.
- Drăganu României — *Drăganu N.* României în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei şi a onomasticeii. Bucureşti, 1933.
- DWA — *Denkschriften* der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Phil.-hist. Klasse. B. 1—58. Wien, 1850—1914.
- Ernout ÉI. dial. — *Ernout A.* Les éléments dialectaux du vocabulaire latin. Paris, 1909.
- Ernout — Meillet — *Ernout A., Meillet A.* Dictionnaire étymologique de la langue latine. T. 1—2. 4-e éd. Paris, 1959.
- ESSJ Sl. gr. — *Etymologický slovník slovan-ských jazyků. Slova gramatická a zájmena*. Sv. 1—2. Praha, 1973—1980.
- ESSJ Uk. č. — *Etymologický slovník slovan-ských jazyků. Ukázkové číslo*. Red. E. Havlová. Brno, 1966.
- Et. Brun. — *Etymologica Brunensia*. Praha, 1978.
- Falk—Torp — *Falk H. S., Torp A.* Norwegisch-dänisches etymologisches Wörterbuch. B. 1—2. Heidelberg, 1910—1911.
- Feist — *Feist S.* Vergleichendes Wörterbuch der gotischen Sprache. 3. Aufl. Leiden, 1939.
- Ferianc Názv. rýb — *Ferianc O.* Slovenské názvoslovie rýb československej republiky a susediacich krajov. Turčiansky sv. Martin, 1948.
- Ferianc Názv. vtákov — *Ferianc O.* Slovenské názvoslovie vtákov. Bratislava, 1958.
- Festschr. Čyževskýj — *Festschrift für D. Čyževskýj*. Berlin, 1954.
- Festschr. Vasmer — *Festschrift für M. Vasmer zum 70. Geburtstag*. Berlin, 1956.
- Fick — *Fick A.* Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen. B. 1—3. 3. Aufl. Göttingen, 1874—1876; 4. Aufl. Göttingen, 1890—1909.
- Fraenkel — *Fraenkel E.* Litauisches etymologisches Wörterbuch. Göttingen, 1962.
- Fremdwörterbuch — *Fremdwörterbuch*. Leipzig, 1959.
- Friedrich HW — *Friedrich J.* Hettitisches Wörterbuch. Heidelberg, 1952—1954.
- Frisk — *Frisk H.* Griechisches etymologisches Wörterbuch. B. 1—2. Heidelberg, 1954—1969.
- FUF — *Finnisch-Ugrische Forschungen*. B. 1—41. Helsingfors, 1901—1975.
- Gamillscheg — *Gamillscheg E.* Etymologisches Wörterbuch der französischen Sprache. 2. Aufl. Heidelberg, 1969.
- Gebauer — *Gebauer J.* Slovník staročeský. D. 1—2. Praha, 1903—1913.
- Gesenius — *Gesenius W.* Hebräisches und chaldäisches Handwörterbuch über das alte Testament. 3. Aufl. Leipzig, 1828.
- Glotta — *Glotta*. Zeitschrift für griechische und lateinische Sprache. B. 1—52. Göttingen, 1907—1974.
- Gnomon — *Gnomon*. Kritische Zeitschrift für die gesammte klassische Altertumswissenschaft. B. 1—46. Berlin, 1925—1974.
- Gombocz — *Gombocz Z.* Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache. Helsingfors, 1912.
- Grassmann — *Grassmann H.* Wörterbuch zum Rig-Weda. 4. Aufl. Wiesbaden, 1964.
- Hellqvist — *Hellqvist E.* Svensk etymologisk ordbok. B. 1—2. 3. uppl. Lund, 1948.
- Herne — *Herne G.* Die slavischen Farbenbenennungen. Uppsala, 1954.
- Heyse FWb. — *Heyse J. C. A.* Fremdwörterbuch. Hannover, 1903.
- Hirt Ablaut — *Hirt H.* Der indogermanische Ablaut, vornehmlich in seinem Verhältnis zur Betonung. Straßburg, 1900.
- Hofmann — *Hofmann J. B.* Etymologisches Wörterbuch der griechischen Sprache. München, 1950.
- Holthausen AeWb. — *Holthausen F.* Altenglisches etymologisches Wörterbuch. Heidelberg, 1934.

- Holthausen Awп, Wb. — *Holthausen F.* Wörterbuch des Altwestnordischen. Göttingen, 1948.
- Holthausen EW — *Holthausen F.* Etymologisches Wörterbuch der englischen Sprache. Leipzig, 1917.
- Holub — Kop. — *Holub J., Kopečnů F.* Etymologický slovník jazyka českého. Praha, 1967.
- Holub—Lyer — *Holub J., Lyer S.* Stručný etymologický slovník jazyka českého. Praha, 1967.
- Hołyńska-Baranowa — *Hołyńska-Baranowa T.* Ukraińskie nazwy miesięcy na tle ogólnostowiańskim. Wrocław — Warszawa — Kraków, 1969.
- Horn — *Horn P.* Grundriß der neupersischen Etymologie. Straßburg, 1893.
- Hrabec Nazwy Huc. — *Hrabec S.* Nazwy geograficzne Huculszczyzny. Kraków, 1950.
- Hübschmann Arm. — *Hübschmann H.* Armenische Grammatik. T. 1. Armenische Etymologie. Leipzig, 1897.
- Hübschmann Osset. — *Hübschmann H.* Etymologie und Lautlehre der ossetischen Sprache. Straßburg, 1887.
- Hüttl-Worth — *Hüttl-Worth G.* Foreign Words in Russian. Berkley and Los Angeles, 1963.
- IF — *Indogermanische* Forschungen. B. 1—80. Straßburg/Berlin, 1892—1975.
- IJSLP — *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics.* V. 1—22. The Hague, 1959—1976.
- Ivanová-Šalingová — *Maníková — Ivanová-Šalingová M., Maníková Z.* Slovník cudzích slov. Bratislava, 1979.
- Jagić-Festschr. — *Jagić-Festschrift.* Zbornik u slavu Vatroslava Jagića. Berlin, 1908.
- JČ — *Jazykovedný časopis (Slovenskej Akadémie vied).* Do 1952 p. *Jazykovedný sborník SAVU.* R. 1—32. Bratislava, 1947—1981.
- Jelitte — *Jelitte H.* Studien zum Adverbium und zur adverbialen Bestimmung im Altkirchenslavischen. Meisenheim am Glan, 1961.
- Jóhannesson — *Jóhannesson A.* Isländisches etymologisches Wörterbuch. Bern, 1956.
- Jokl Studien — *Jokl N.* Studien zur albanesischen Etymologie und Wortbildung. Wien, 1911.
- Jokl LKU — *Jokl N.* Linguistisch-kulturhistorische Untersuchungen aus dem Bereiche des Albanischen. Berlin — Leipzig, 1923.
- Jonke Knjiž. jezik — *Jonke Lj.* Književni jezik u teoriji i praksi. 2-go izd. Zagreb, 1965.
- JP — *Język polski.* Organ Towarzystwa Miłośników Języka Polskiego. R. 1—60. Kraków, 1913—1980.
- JSFOugr — *Journal de la Société Finno-Ougrienne.* V. 1—70. Helsingfors. 1886—1970.
- Jungmann — *Jungmann J.* Slovník česko-německý. Sv. 1—5. Praha, 1835—1839.
- Kaestner DL — *Kaestner W.* Die deutschen Lehnwörter im Polnischen. T. 1. Leipzig, 1939.
- Kalima — *Kalima J.* Die ostseefinnischen Lehnwörter im Russischen. Helsinki, 1919.
- Kalužn. — *Miklosich F., Kalužniacki E.* Über die Wanderungen der Rumunen in den dalmatischen Alpen und den Karpaten (okremíj vıdbytok z Denkschriften der Philosophisch-hist. Klasse der kais. Akademie der Wissenschaften. B. 30, Wien, 1879).
- Karłowicz SGP — *Karłowicz J.* Słownik gwar polskich. T. 1—6. Kraków, 1900—1911.
- Karłowicz SWO — *Karłowicz J.* Słownik wyrazów obcego a mniej jasnego pochodzenia używanych w języku polskim. Kraków, 1894—1905.
- Karstien — *Karstien H.* Infixe im Indogermanischen. Heidelberg, 1971.
- Kiparsky Baltend. — *Kiparsky V.* Fremdes im Baltendeutsch. Helsingfors, 1936.
- Kiparsky GLG — *Kiparsky V.* Die gemein-slawischen Lehnwörter aus dem Germanischen. Helsinki, 1934.
- Klein — *Klein E.* A comprehensive etymological dictionary of the english language. V. 1—2. Amsterdam — London — New York, 1966—1967.
- Kluge Seemannsspr. — *Kluge F.* Die deutsche Seemannssprache. Halle (Saale), 1911.
- Kluge — Götze — *Kluge F., Götze A.* Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. 16. Aufl. Berlin, 1953.
- Kluge — Mitzka — *Kluge F.* Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. 18. Aufl. Bearbeitet von W. Mitzka. Berlin, 1960; 20. Aufl., 1967.
- Kniezsa — *Kniezsa I.* A magyar nyelv szláv jövevényszavai. I. köt., 1—2 r. Budapest, 1955.
- Knutsson GL — *Knutsson K.* Die germanischen Lehnwörter im Slavischen vom Typus buky. Lund, 1929.

- Kopaliński — *Kopaliński W.* Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych. Wyd. 9-te. Warszawa, 1975.
- Коречный — *Коречный Fr.* Průvodce našimi jmény. Praha, 1974.
- Kořínek — *Kořínek J. M.* Studie z oblasti onomatopoeie. Praha, 1934.
- Kretschmer Einl.— *Kretschmer P.* Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache. Göttingen, 1896.
- KSz — *Keleti szemle.* Köt. 1—21. Budapest, 1900—1932.
- KZ — *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen.* Begründet von A. Kuhn. B. 1—94. Berlin/Göttingen, 1852—1980.
- Language — *Language.* Journal of the Linguistic Society of America. Vol. 1—57. Baltimore, 1924—1981.
- Leder — *Leder I.* Russische Fischnamen. Wiesbaden, 1968.
- Lehmann PIEPh — *Lehmann W. P.* Proto-Indo-European phonology. Austin, 1955.
- Lehr-Spławiński Zapoż.— *Lehr-Spławiński T.* Zapożyczenia dolnoniemieckie w języku połabskim.— *Materiały i prace Komisji Językowej Akademii umiejętności,* t. 7. Kraków, 1917.
- Lehr-Spławiński — Pol.— *Lehr-Spławiński T., Polahski K.* Słownik etymologiczny języka Drzewian połabskich. Z. 1. Wrocław — Warszawa — Kraków, 1962.
- Lewy Fremdw.— *Lewy H.* Die semitischen Fremdwörter im Griechischen. Berlin, 1895.
- Lexer — *Matthias Lexers* Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch. 28. Aufl. Leipzig, 1956.
- LF — *Listy filologické.* R. 1—104. Praha, 1874—1981.
- Lidén Arm. St.— *Lidén E.* Armenische Studien. Göteborg, 1906.
- Lidén Balt.-sl. Anl.— *Lidén E.* Ein baltisch-slavisches Anlautgesetz. Göteborg, 1899.
- Lidén Studien.— *Lidén E.* Studien zur altindischen und vergleichenden Sprachgeschichte. Uppsala, 1897.
- Lidén Tochar. St.— *Lidén E.* Studien zur tocharischen Sprachgeschichte. Göteborg, 1916.
- Linde — *Linde S. B.* Słownik języka polskiego. T. 1—6. Wyd. 2-e. Lwów, 1854—1860.
- LiSI — *Linguistica Slovaca.* Bratislava, 1939/1940.
- Lizanec I — *Lizanec P. M.* Magyar-ukrán nyelvi kapcsolatok. Uzshorod, 1970.
- Loewenthal — *Loewenthal W.* Die slavischen Farbenbezeichnungen. Leipzig, 1901.
- Lokotsch — *Lokotsch K.* Etymologisches Wörterbuch der europäischen (germanischen, romanischen und slavischen) Wörter orientalischen Ursprungs. Heidelberg, 1927.
- Lokotsch EAW — *Lokotsch K.* Etymologisches Wörterbuch der amerikanischen (indianischen) Wörter im Deutschen. Heidelberg, 1926.
- LP — *Lingua Posnaniensis.* T. 1—22. Poznań, 1949—1980.
- Łoś Gr. p.— *Łoś J.* Gramatyka polska. T. 1—3. Kraków, 1922—1927.
- Machek ESJČ — *Machek V.* Etymologický slovník jazyka českého. Praha, 1968.
- Machek ESJČS — *Machek V.* Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. Praha, 1957.
- Machek Jm. rostl.— *Machek V.* Česká a slovenská jména rostlin. Praha, 1954.
- Machek Recherches — *Machek V.* Recherches dans le domaine du lexique balto-slave. Brno, 1934.
- Machek Studie — *Machek V.* Studie o tvoření výrazů expresivních. Praha, 1930.
- Mak — *Makowiecki S.* Słownik botaniczny łacińsko-mańruski. Kraków, 1936.
- Malý atlas lieč. rastl.— *Thurzová L.* s kolektivom. Malý atlas liečivých rastlín. 5-e vyd. [Martin], 1973.
- Marquart Kum.— *Marquart J.* Über das Volkstum der Kumanen.— *Abhandl. der Göttinger Ges. d. Wiss. Philos.-hist. Kl., N. F.* 13. B., № 1, Berlin, 1914.
- Matzenauer — *Matzenauer A.* Cizí slova ve slovanských řečech. Brno, 1870.
- Mayrhofer — *Mayrhofer M.* Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch des Altindischen. B. 1—3. Heidelberg, 1956, 1963, 1976.
- Meillet Études — *Meillet A.* Études sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave. 1-e partie, Paris, 1902; 2-e partie, Paris, 1905.
- Mélanges Mikkola — *Mélanges de philologie offerts à J. J. Mikkola.* Helsinki, 1931.
- Mestica — *Mestica E.* Dizionario della lingua italiana. Torino, 1946.
- Meulen — *Meulen R. van der.* De Hollandsche Zee- en Scheepstermen in het Russisch. Amsterdam, 1909.

- Meyer EW — *Meyer G.* Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache. Straßburg, 1891.
- Meyer-Lübke REW — *Meyer-Lübke W.* Romanisches etymologisches Wörterbuch. 3. Aufl. Heidelberg, 1935.
- Mikkola ÅB — *Mikkola J. J.* Die älteren Beziehungen zwischen Ostseefinnisch und Russisch. Helsinki, 1938.
- Mikkola Balt. u. Slav.— *Mikkola J. J.* Baltisches und Slavisches. Helsingfors, 1903.
- Mikkola Berühr.— *Mikkola J. J.* Berührungen zwischen den westfinnischen und slavischen Sprachen. B. 1. Slavische Lehnwörter in den westfinnischen Sprachen. Helsingfors, 1894.
- Mikkola UrsI. Gr.— *Mikkola J. J.* Urslavische Grammatik. T. 1—3. Heidelberg. 1913—1950.
- Mikl. EW — *Miklosich F.* Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen. Wien, 1886.
- Mikl. FW — *Miklosich F.* Die Fremdwörter in den slavischen Sprachen. Wien, 1867.
- Mikl. Lex.— *Miklosich F.* Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum. Vindobona, 1862—1865.
- Mikl. TEI — *Miklosich F.* Die türkischen Elemente in den südost- und osteuropäischen Sprachen. T. 1—2. Wien, 1884—1885.
- Mikl. TEI Nachtr.— *Miklosich F.* Die türkischen Elemente in den südost- und osteuropäischen Sprachen. Nachtrag. T. 1—2. Wien, 1890.
- Mikl. VGr.— *Miklosich F.* Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen. I. B. Lautlehre. 2. Aufl. Wien, 1879; 2. B. Stammbildungslehre. Wien, 1875.
- MNTESz — *A magyar nyelv történeti-etymológiai szótára.* 1—3 köt. Budapest, 1967—1976.
- MO — *Le Mond Oriental.* V. 1—32. Uppsala, 1906—1938.
- Moszyński KLS — *Moszyński K.* Kultura ludowa słowian. Cz. 1. Kultura materialna. Kraków, 1929.
- Moszyński PZJP — *Moszyński K.* Pierwotny zasięg języka prasłowiańskiego. Wrocław—Kraków, 1957.
- Möller — *Möller H.* Vergleichendes indogermanisch-semitisches Wörterbuch. Göttingen, 1911.
- MPKJ — *Materiały i prace Komisji Językowej Akademii Umiejętności.* Kraków, 1904—1918.
- MRI — *Mitteilungen des Rumänischen Instituts an der Universität Wien.* I. B. Heidelberg, 1914.
- MSFOUgr — *Mémoires de la Société Finno-Ougrienne (Suomalais-Ugrilainen seuran toimituksia).* № 1—157. Helsinki, 1890—1975.
- MSL — *Mémoires de la Société linguistique de Paris.* V. 1—23. 1868—1935.
- Muchliński — *Muchliński A.* Zródłostownik. Cn6., 1858.
- Mucke — *Mucke E.* Wörterbuch der niedersorbischen Sprache und ihrer Dialekte. B. 1—3. Bautzen, 1966.
- Mühl.— Endz.— *Mühlenbach K.* Lettisch-deutsches Wörterbuch. Ergänzt und fortgesetzt von J. Endzelin. B. 1—6. Riga, 1923—1946.
- Naert — *Naert P.* La situation linguistique de l'ainou. Lund, 1958.
- Naše řeč — *Naše řeč.* R. 1—64. Praha, 1917—1981.
- Neuphilol. Mitt. — *Neuphilologische Mitteilungen.* Jg. 1—61. Helsinki, 1899—1970.
- Niedermann B.-sl.— *Niedermann M.* Balto-slavica. Genf, 1956.
- Nitsch Hist. p. słown.— *Nitsch K.* Studia z historii polskiego słownictwa. Kraków, 1948.
- NSD — *New «Standard» Dictionary of the English Language.* Funk and Wagnale Company. New York and London, 1947.
- NTS — *Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskab.* B. 1—24. Oslo, 1928—1970.
- Onomastica — *Onomastica.* Pismo poświęcone nazewnictwu geograficznemu i osobowemu. R. 1—25. Wrocław — Warszawa — Kraków(—Gdańsk), 1956—1980.
- Osthoff Parerga — *Osthoff H.* Etymologische Parerga. Bd. 1. Leipzig, 1901.
- Otrębski Idg. Forsch.— *Otrębski J.* Indogermanische Forschungen. Wilna, 1939.
- Otrębski ŻW — *Otrębski J.* Życie wyrazów w języku polskim. Poznań, 1948.
- Papahagi — *Papahagi T.* Dicționarul dialectului aromin general și etimologic. București, 1963.
- Partridge — *Partridge E.* Origins. A short etymological dictionary of modern English. 2-d ed. London, 1952.

- Paul DGr.— *Paul H.* Deutsche Grammatik. B. 1, 4. Aufl.; B. 2, 3. Aufl.; B. 3, 2. Aufl. Halle (Saale), 1956; B. 4, 2. Aufl., 1955; B. 5, 3. Aufl., 1957.
- Paul DWb.— *Paul H.* Deutsches Wörterbuch. 5. Aufl. Halle (Saale), 1956.
- Paul Kl. Vnb.— *Paul K.* Das kleine Vornamenbuch. 2. Aufl. Leipzig, 1967.
- PBrB — *Beiträge* zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur. Herausgegeben von H. Paul, W. Braune u. a. B. 1—100. Halle (Saale), 1874—1979.
- Pedersen Kelt. Gr.— *Pedersen H.* Vergleichende Grammatik der keltischen Sprachen. B. 1—2. Göttingen, 1909—1913.
- Peisker — *Peisker J.* Die älteren Beziehungen der Slaven zu Turkotataren und Germanen. Stuttgart, 1905.
- Persson Beitr.— *Persson P.* Beiträge zur indogermanischen Wortforschung. T. 1—2. Uppsala — Leipzig, 1912.
- Petersson Ar. Arm. St.— *Petersson H.* Arische und armenische Studien. Lund, 1920.
- Petersson BSl. Wortst.— *Petersson H.* Baltische und slavische Wortstudien. Lund, 1918.
- Petersson Sl. Wf.— *Petersson H.* Zur slavischen und vergleichenden Wortforschung. Lund, 1915.
- Petersson Verm. Beitr.— *Petersson H.* Vermischte Beiträge zur Wortforschung. Lund, 1915.
- Petersson Vgl. sl. Wortst.— *Petersson H.* Vergleichende slavische Wortstudien. Lund, 1922.
- PF — *Prace filologiczne*. T. 1—25. Warszawa, 1885—1975.
- Philippide — *Philippide A.* Originea Românilor. V. 1—2. Iași, 1923—1927.
- Plet.— *Pleteršnik M.* Slovensko-nemski slovar. D. 1—2. Ljubljana, 1894—1899.
- Pokorny — *Pokorny J.* Indogermanisches etymologisches Wörterbuch. B. 1. Bern — München, 1959.
- Polański — *Polanski K.* Słownik etymologiczny języka Drzewian połabskich. Zesz. 2—4. Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk, 1971—1976.
- Poppe — *Poppe N.* Vergleichende Grammatik der altaischen Sprachen. T. 1. Wiesbaden, 1960.
- Por. jęz.— *Poradnik* językowy. T. 1—68. Kraków — Warszawa, 1901—1981.
- Prace językozn.— *Prace językoznawcze*. № 1—83. Wrocław, 1953—1975.
- Prellwitz — *Prellwitz W.* Etymologisches Wörterbuch der griechischen Sprache. 2. Aufl. Göttingen, 1905.
- Pușcariu — *Pușcariu S.* Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache. I. Lateinisches Element. Heidelberg, 1905.
- Rakstu kr. Endzelīnam — *Rakstu* krajums, veltjums akadēmīķim profesoram Dr. Jānim Endzelīnam. Rīgā, 1959.
- Ramstedt — *Ramstedt G. J.* Kalmükisches Wörterbuch. Helsinki, 1935.
- Randuška — *Randuška D.* Lesné rastliny vo fotografii. Bratislava, 1972.
- Räsänen Tat. L.— *Räsänen M.* Die tatarischen Lehnwörter im Tscheremissischen. Helsingfors, 1923.
- Räsänen Tschuw. L.— *Räsänen M.* Die Tschuwassischen Lehnwörter im Tscheremissischen. Helsingfors, 1920.
- Räsänen Versuch — *Räsänen M.* Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türk-sprachen. Helsinki, 1969.
- RĚS — *Revue des études slaves*. T. 1—53. Paris, 1921—1981.
- Richardt — *Richardt R.* Polnische Lehnwörter im Ukrainischen. Berlin, 1957.
- Rječnik — *Rječnik* hrvatskoga ili srpskoga jezika. D. 1—12. Zagreb, 1880—1937.
- RKJ ŁTN — *Rozprawy* Komisji Językowej. Łódzkie Towarzystwo Naukowe. Wydział I. T. 1—21. Łódź, 1954—1975.
- RKJ WTN — *Rozprawy* Komisji Językowej Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego. T. 1—11. Wrocław, 1959—1978.
- RL — *Revue de linguistique et de philologie comparée*. V. 1—48. Paris, 1867—1915.
- RO — *Rocznik* Orientalistyczny. R. 1—41. Kraków/Warszawa, 1914—1979.
- Romanoslavica — *Romanoslavica*. T. I—XVI. București, 1958—1968.
- Rosetti ILR — *Rosetti A.* Istoria limbii romine. V. 1—3. Ed. a 4-a. București, 1964.
- Rozprawy — *Rozprawy* i sprawozdania z posiedzeń Wydziału filologicznego Akademii umiejętności. Kraków, pocz. z 1874 p.
- Rozwadowski Qu. gr. et.— *Rozwadowski J.* Quaestiones grammaticae et etymologicae. V. 1—2. Kraków, 1897—1899.
- Rozwadowski Studia — *Rozwadowski J.* Studia nad nazwami wód słowiańskich. Kraków, 1948.

- Rozwadowski WP — *Rozwadowski J.* Wybór pism. T. 1—3. Warszawa, 1959—1961.
- RSI — *Rocznik slawistyczny*. T. 1—41. Kraków, 1908—1981.
- Rudnicki Prasł.— *Rudnicki M.* Prastowiańszczyzna — Lechia — Polska. Cz. 1—2. Poznań, 1959—1961.
- Sadn.— Aitz. HWb.— *Sadnik L., Aitzetmüller R.* Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten. Heidelberg, 1955.
- Sadn.— Aitz. VWb.— *Sadnik L., Aitzetmüller R.* Vergleichendes Wörterbuch der slavischen Sprachen. B. 1 (A—B). Wiesbaden, 1963—1975.
- Sbornik FFBrU — *Sborník prací Filosofické fakulty Brněnské University. Řada jazykovědná. Č. 1—26—27.* Brno, 1953—1978.
- Sb. Trávn.— *Studie ze slovanské jazykovědy. Sborník k 70. narozeninám akademika Františka Trávníčka.* Praha, 1958.
- Scheludko — *Scheludko D.* Rumänische Elemente im Ukrainischen. «Balkan-Archiv», B. 2. Leipzig, 1927.
- Schrader Reallexikon — *Schrader O.* Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde. 2. Aufl. Hgb. von A. Nehring. B. 1—2. Berlin, 1917—1929.
- Schuchardt Slavod.— *Schuchardt H.* Slavodeutsches und Slavo-italienisches. Graz, 1884.
- Schulze Kl. Schr.— *Schulze W.* Kleine Schriften. Göttingen, 1933.
- Schuster-Šewc — *Schuster-Šewc H.* Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache. Bautzen. поч. з 1978 р.
- Schuster-Šewc Probeheft — *Schuster-Šewc H.* Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache. Probeheft, Bautzen, 1972.
- Schütz — *Schütz J.* Die geographische Terminologie des Serbokroatischen. Berlin, 1957.
- Schwentner — *Schwentner E.* Die primären Interjektionen in den indogermanischen Sprachen. Hiedelberg, 1924.
- SCS — *Šalíng S., Šalíngová M., Peter O.* Slovník cudrích slov. 2. vyd. Bratislava, 1966.
- Sc.-Sl.— *Scando-Slavica*. Tom. I—XXV. Copenhagen, 1955—1979.
- SJP — *Słownik języka polskiego*. Pod red. W. Doroszewskiego. T. I—XI. Warszawa, 1958—1969.
- SJStsl — *Slovník jazyka staroslověnského*. Díl. I—III (A—Π). Praha, 1966, 1973, 1977.
- Skardžius — *Skardžius P.* Die slavischen Lehnwörter im Altlitauischen. Kaunas, 1931.
- Skeat — *Skeat W. W.* A concise etymological dictionary of the english language. New ed. Oxford, 1901.
- Skok — *Skok P.* Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Knj. 1—3. Zagreb, 1971—1973.
- Sköld — *Sköld H.* Lehnwortstudien. Lund, 1923.
- Sköld LG — *Sköld H.* Linguistic gleanings. Lund, 1923.
- Slavia — *Slavia*. Časopis pro slovanskou filologii. R. 1—48. Praha, 1922—1979.
- Slavica — *Slavica*. V. 1—16. Debrecen, 1961—1979.
- Slav. slov.— *Slavica slovaca*. R. 1—16. Bratislava, 1966—1981.
- Slaw. Studien — *Slawistische Studien zum V Internationalen Slavistenkongreß in Sofia*. Göttingen, 1963.
- Sl. Wortst.— *Slawische Wortstudien*. Bautzen, 1975.
- Sławski — *Sławski F.* Słownik etymologiczny języka polskiego. T. 1—5 (A—Łu.). Kraków, 1952—1978.
- Sł. prasł.— *Słownik prastowiański*. Opracowany przez zespół Zakładu słowianoznawstwa PAN pod redakcją Franciszka Sławskiego. T. 1—3 (A—Dobryrati). Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk, 1974—1979.
- Sł. rzeczy staroż.— *Słownik rzeczy starożytnych*. Kraków, 1896.
- Sł. wyr. obcych — *Słownik wyrazów obcych*. Warszawa, 1971.
- SO — *Slavia Occidentalis*. T. 1—37. Poznań, 1921—1980.
- SOR — *Slavia Orientalis*. R. 1—30. Warszawa, 1952—1981.
- SPAU — *Spravoždania z czynności i posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności*. T. 1—50. Kraków, 1890—1950.
- Specht — *Specht F.* Der Ursprung der indogermanischen Deklination. Göttingen, 1947.
- SSJ — *Slovník slovenského jazyka*. Díel 1—6. Bratislava, 1959—1968.
- Stachowski Arab. Lehnw.— *Stachowski S.* Studien über die arabischen Lehnwörter im Osmanisch-Türkischen. Teil 1. Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk, 1975.

- Stachowski Chronol. turc.—*Stachowski S.* Studia nad chronologią turcyzmów w języku serbsko-chorwackim. Kraków, 1967.
- Stender-Petersen — *Stender-Petersen A.* Slavisch-germanische Lehnwortkunde. Göteborg, 1927.
- STNL — *Sprawozdania* Towarzystwa Naukowego we Lwowie. R. 1—18. Lwów, 1921—1938.
- Stokes — *Stokes W.* Urkeltischer Sprachschatz. Hgb. von A. Bezzenger. Göttingen, 1894.
- Strutyński — *Strutyński J.* Polskie nazwy ptaków krajowych. Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk, 1972.
- St. sl.—*Studia slavica* Academiae scientiarum Hungaricae. V. 1—26. Budapest, 1955—1980.
- Studi baltici — *Studi baltici*. T. 1—7. Roma, 1931—1940.
- St. z fil.—*Studia z filologii polskiej i słowiańskiej*. T. 1—15. Warszawa, 1955—1976.
- SW — *Słownik* języka polskiego. Ułoż. pod red. J. Karłowicza, A. Kryńskiego i W. Niedźwiedzkiego. T. 1—8. Warszawa, 1900—1927 (Słownik Warszawski).
- Symb. Rozwadowski — *Symbolae* grammaticae in honorem Joannis Rozwadowski. T. 1—2. Kraków, 1927—1928.
- Škaljić — *Škaljić A.* Turcizmi u narodnom govoru i narodnoj književnosti Bosne i Hercegovine. Knj. 1—2. Sarajevo, 1957.
- Štrekelj — *Štrekelj K.* Zur slavischen Lehnwörterkunde. Wien, 1904.
- Tamas — *Tamas L.* Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen (unter Berücksichtigung der Mundartwörter). Budapest, 1966.
- Taszycki Rozpr. i stud.—*Taszycki W.* Rozprawy i studia polonistyczne. T. 1—2. Wrocław—Kraków—Warszawa, 1959—1961.
- Tiktin — *Tiktin H.* Rumänisch-deutsches Wörterbuch. B. 1—3. Bukarest, 1903—1925.
- Tomaschek Thraker — *Tomaschek W.* Die alten Thraker. B. 1—3. Wien, 1893—1894.
- Torbiörnsson LM — *Torbiörnsson T.* Die gemein-slawische Liquidametathese. T. 1—2. Uppsala, 1901.
- Torp — *Torp A.* Wortschatz der germanischen Spracheinheit. Unter Mitwirkung von H. Falk. Göttingen, 1909.
- Trautmann — *Trautmann R.* Baltisch-slavisches Wörterbuch. Göttingen, 1923; 2. Aufl., 1970.
- UAJb — *Ural-Altäische Jahrbücher*. B. 24—42. Wiesbaden, 1952—1970 (До 1943 р.—Ungarische Jahrbücher. B. 1—23. Berlin—Leipzig, 1921—1943).
- Uhlenbeck — *Uhlenbeck C. C.* Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch der altindischen Sprache. Amsterdam, 1898—1899.
- Ułaszyn Jęz. złódz.—*Ułaszyn H.* Język złódziejski. Łódź, 1951.
- UngJb — див. UAJb.
- Urania Tierr.—*Urania* Tierreich in sechs Bänden. Leipzig—Jena—Berlin, 1967—1969.
- Urbańczyk Biblia król. Zofii — *Urbachczyk S.* Z dawnych stosunków polsko-czeskich. Cz. 1. Biblia królowej Zofii a staroczeskie przekłady Pisma św. Kraków, 1946.
- Vaillant Gr. comp.—*Vaillant A.* Grammaire comparée des langues slaves. T. 1—2. Paris — Lyon, 1950—1958.
- Vámbéry — *Vámbéry H.* Etymologisches Wörterbuch der turko-tatarischen Sprachen. Leipzig, 1878.
- Vasmer — *Vasmer M.* Russisches etymologisches Wörterbuch. B. 1—3. Heidelberg, 1952—1958.
- Vážný — *Vážný V.* O jménech motylů v slovenských nářečích. Bratislava, 1955.
- Vincenz — *Vincenz A. de.* Les éléments roumains du lexique houtzoule. Paris, 1959.
- Vondrák — *Vondrák W.* Vergleichende slavische Grammatik. B. 1—2. 2. Aufl. Göttingen, 1924—1928.
- VPS — *Vznik a počátky* Slovanů. Sv. 1—7. Praha, 1956—1972.
- Vries AEW — *Vries J. de.* Altnordisches etymologisches Wörterbuch. 2. Aufl. Leiden, 1962.
- Vries NEW — *Vries J. de.* Nederlands etymologisch woordenboek. Leiden, 1963—1965.
- Walde — Hofm.—*Walde A.* Lateinisches etymologisches Wörterbuch. 3. Neubearb. Aufl. von J. B. Hofmann. B. 1—2. Heidelberg, 1938—1954.
- Walde — Pok.—*Walde A.* Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen. Herausgeb. und bearb. von J. Pokorny. B. 1—2. Berlin — Leipzig, 1927—1930.

- Weekley — *Weekley E.* An etymological dictionary of modern English. Vol. I—II. New York, 1967.
- Weigand DWb.— *Weigand G.* Deutsches Wörterbuch. 5. Aufl. Giessen, 1908.
- Weise — *Weise F. O.* Die Griechischen Wörter im Latein. Leipzig, 1964.
- Wien. sl. Jb.— *Wiener slavistisches Jahrbuch.* B. 1—25. Wien, 1950—1979.
- Word — *Word.* Journal of the Linguistic Circle of New York. Vol. 1—24. New York, 1915—1968; Journal of the International Linguistic Association. Vol. 25—30, 1969—1979.
- WuS — *Wörter und Sachen.* Kulturhistorische Zeitschrift für Sprach- und Sachforschung. Heidelberg, поч. з 1909 р.; нова серія (після т. XVIII), поч. з 1938 р.
- WZKM — *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes.* B. 1—28. Wien, 1887—1914.
- Zajączkowski NWT — *Zajączkowski A.* Najstarsza wersja turecka. Cz. 3. Warszawa, 1961.
- Zajączkowski StOr — *Zajączkowski A.* Studia orientalistyczne z dziejów słownictwa polskiego. Wrocław, 1953.
- Zajączkowski VAK — *Zajączkowski A.* Vocabulaire arabe-kiptchak de l'époque de l'état Mamelouk. 1-e p. Warszawa, 1958.
- ZfRPh — *Zeitschrift für romanische Philologie.* 1—94. Halle/Tübingen, 1877—1978.
- ZfSl — *Zeitschrift für Slawistik.* B. 1—25. Berlin, 1956—1980.
- ZfSlPh — *Zeitschrift für slavische Philologie.* B. 1—41. Leipzig (з 1952 р.— Heidelberg), 1924—1975.
- ZONF — *Zeitschrift für Ortsnamenforschung.* B. 1—10. München — Berlin, 1925—1934.
- Zubatý St. a čl.— *Zubatý J.* Studie a články. Sv. 1. Výklady etymologické a lexikální. Č. 1—2. Praha, 1945—1949.
- Zupitza GG — *Zupitza E.* Die germanischen Gutturale. Berlin, 1896.
- ZVSZ — *Základní všeslovanská slovní zásoba.* Brno, 1964.

a¹ (сполучник, частка, вигук пізнання, пригадування тощо); — р. бр. нл. болг. м. *a* «тс.», др. *a* «а, і, то», п. схв. слн. *a* «а, і», ч. *a* «і, а», слц. вл. *a* «і», полаб. э «тс.», стсл. *a* «а, і, же»; — псл. *a*; — споріднене з дінд. *a* «і», *āt* «потім, тоді, і, то», ав. *āa* «потім, і, та» і, подібно до них, є результатом функціональної видозміни однієї чи кількох відмінкових форм колишнього вказівного займенника *'e-/o- з пізніше зниклим ларингальним приголосним у корені перед голосним; результатами видозміни інших форм того самого займенника є сполучники *i*, *lo(би)*; пор. аналогічне співвідношення голосних у сполучниках *та, то*, др. *ти*, стсл. *ти*, утворених від різних форм вказівного займенника *t*; після звукового збігу *a¹* з вигуком *a²* вигуківі функції обох слів у праслов'янській мові частково змішались; думка про походження сполучника *a* з первісного вигуку (Holub-Kop. 59; Kurz Slavia 24, 144; Skok I 1) недостатньо обгрунтована; лит. *õ* «а» може бути запозиченням із слов'янських мов.— Мельничук СМ IV 82; Фасмер I 55; Преобр. I 1; Sławski I 23; Machek ESJČ 33; ЭССЯ I, 33—34; Sł. prasł. I 145; Фортунатов ИТ II 226—227; Мейе ОЯ 389; Zubatý LF 36, 345; Pokorný 281—284.— Пор. *a²*, *i¹*.

a² (вигук болю, переляку тощо); — наявний в усіх слов'янських і багатьох неслов'янських мовах; — результат фонематичного оформлення інстинктивного вигуку, який після звукового збігу з багатозначним словом *a¹* зблизився з ним і в сфері вигуківих функцій.— Pokorný 1.— Пор. *a¹*.

а-, ан- (префіксальний елемент заперечної семантики в складі запозичених слів типу *алогічний, ангідрид, апо-*

літичний, аритмічний, атонічний, який змінює значення наступної за ним словотворчої частини на протилежне); — наявний в усіх слов'янських мовах; — через посередництво західноєвропейських мов запозичено в складі відповідних слів з грецької мови; для творення деяких слів із цим префіксом було використано латинські основи (напр., *аморальний, анормальний*); гр. *ἀ-*, *ἀν-* «не-, без-», споріднене з дінд. ав. *a(n)-*, вірм. *ap-*, лат. *in-*, двн. гот. *in-* «тс.», походить від іе. **ṇ-*, редукованої форми заперечної частки *ne*.— СІС 7; Holub — Lyer 67; Boisacq 1; Frisk I 1; Pokorný 756—758.— Див. ще *не*.

абажур; — р. бр. болг. м. *абажур*, п. *abazur*, ч. слц. *abazúr*, схв. *абажур*; — запозичення з французької мови; фр. *abat-jour* утворено з дієслова *abatre* «збивати, ослаблювати», яке складається з префікса *a-*, пов'язаного з лат. *ab* «від», *ab-* (перед приголосними *s, q, t* — *abs-*) «геть, у-», спорідненим з гр. *ἀλο*, *ἀλο-* «від, геть», гот. *af* «від», і дієслова *battre* «бити», пов'язаного з лат. *battuege*, *battere «тс.», спорідненим з укр. *бат*, та з іменника *jour* «день, світло».— СІС 1951, 9; Фасмер I 55; Holub — Lyer 67; Dauzat 1; Walde—Hofm. I 1—2; Klein 1.— Див. ще *ажур¹*, *бат¹*.

[**абазь**] (вигук, яким відганяють ягнят); — складне слово, утворене з спонукальної частки *a¹* і вигуку *базь* (див.).

Абакум, Авакум, [Бакум], ст. *Авакум, Амвакукъ, Абаккукъ* (1627); — р. *Авакум*, бр. *Абакум*, ч. слц. *Навакук*, болг. *Авакум*, цсл. *Аввакоумъ*, стсл. *Амвакоумъ, Амвакоукъ*; — через церковнослов'янську мову запозичено з грецької; гр. *Ἀββακούμ* (*Ἀμβακούμ*) походить від імені єврейського пророка

Наѳаѳѳѳ (пряме значення «обійми»; тлумачиться також як «борець сильний» і ін.) — Беринда 171; Петровский 33; Илчев 41; Gesenius 247a.

[абé] (вигук відрази); — складне слово, утворене з вигуків a^2 і be^2 (див.).

абéтка, [абéтло] Пі, абéтний (заст.) «елементарний»; — власне українська назва азбуки, утворена за вимовою перших двох букв алфавіту (*a*, *be*), очевидно, під впливом назв *азбука*, *альфабéт* і п. *abecadło* «тс.» (від вимови перших трьох букв *a*, *be*, *ce*). — Sadn. — Aitz. VWb. I 42. — Пор. *азбука*, *алфáвiт*.

абзáц; — р. бр. *абзáц*, болг. *абзац*, схв. *абзац*; — запозичення з німецької мови; нім. *Absatz* «перерва, пауза, уступ, абзац» є похідним від дієслова *absetzen* «відсувати, відставляти», утвореного з префікса *ab-* «від-, з-», спорідненого з гот. *af* «від», лат. *ab* «тс.», і дієслова *setzen* «садити», пов'язаного з днв. *sezzen*, дангл. *settan*, англ. *set* і спорідненого з псл. *saditi*, укр. *садити*. — СІС 7; Фасмер I 56; Paul DWb 8, 10; Kluge — Mitzka 705. — Див. ще *абажур*, *садити*. — Пор. *обцáс*.

абí (сполучник, частка), *аби-* (перший компонент складних займенників і прислівників з семантикою узагальненості типу *абíхто*, *абíщо*, *абíякий*, *абíчий*, *абíдé*, *абíяк*, *абíколи*, в яких другі компоненти зберігають властиву їм здавна узагальнюючу функцію); — р. діал. бр. *абы*, др. *абы*, *абыхъ*, *абыхомъ*, *абысте*, *абыша*, п. слц. вл. ст. нл. *aby*, ч. *aby*, *abych*, *abys*, *abychom*, *abyste*, стсл. *aby*; — результат злиття сполучника і частки *a* з особовими формами аориста дієслова *byti* (бухъ, *by* і т. д.), які згодом теж набули значення умовної частки; зіставлення елемента *a-* з гр. $\omega\varsigma$ (<ie.*jōs) (Machek ESJĀ 33) потребує додаткового обґрунтування. — Мельничук СМ II 151—152; Фасмер I 58; Sławski I 23; Bauer 178; ЭССЯ I, 35; Sł. prast. I 148—149; Sadn. — Aitz. VWb. I 2; Vopdrak II 136—137; Меѳе ОЯ 166, 213. — Див. ще a^1 , *би*.

[абíр] (вигук, яким відганяють овець); — бр. *абы́р* «тс.»; — складне утворення з частки a^1 і вигуку *бир*¹ (див.).

абíщиця «дрібниця, неважлива справа»; — похідне утворення від *абíщо*, аналогічне до *дéщиця* (від *дéщо*), *нісенітниця* (від *ні се ні те*). — Див. ще *абí*, *що*.

ábко, *абчáнка* — див. *я́бо*.

абó (розділовий сполучник, питальна частка); — р. [ábó], бр. *абó*, п. діал. слц. вл. нл. *abo*; — результат злиття сполучника *a* з часткою *bo* — в минулому формою середнього роду вказівного займенника; припущення про розвиток *abo* через ступінь *alibo* (Фасмер I 56; Berg. I 21—22; Vondrák II 435) є зайвим. — ЭССЯ I, 34—35; Sł. prast. I 147. — Див. ще a^1 , *бо*. — Пор. *альбó*.

[абомóвня] «луна, ехо»; — не зовсім ясне утворення, до складу якого входить слово [мóвня] «блискавка; заграва; луна, ехо». — Кравчук ВЯ 1958/4, 119. — Див. ще *мóвня*.

абонемéнт; — р. *абонемéнт*, бр. *абанемéнт*, п. *abonament*, ч. *abonement* (вим. *abonma*), слц. *abonmán*, вл. *abonement*, болг. *абонамéнт*, схв. *абонман*, слн. *abonmá*; — запозичення з французької мови; фр. *abonnement* «передплата, абонемент» утворене від дієслова *s'abonner* «передплачувати», *abonner* «абонувати», раніше «встановлювати регулярний податок як засіб викупу від повинностей; обмежувати», пов'язаного з фр. ст. *bonne* (пізніше *borne*) «межовий стовп», що походить від нар.-лат. *butina*, *butina* «тс.», можливо, запозиченого з галльської мови. — СІС 8; Шанский ЭСРЯ I 1, 15; Dauzat 3, 99.

абóрт, *абортíвний*; — р. бр. болг. *абóрт*, п. ч. *abortus*, слц. *abort*, *abortus*, м. *абортус*, схв. *абóртус*, слн. *abórtus*; — від лат. *abortus* «викидень», похідного від дієслова *aborior* «передчасно народжуюсь, завмираю», утвореного з префікса *ab-* і дієслова *origo* «народжуюсь», спорідненого з укр. *ронíти*. — СІС 8; Шанский ЭСРЯ I 1, 17; Walde—Hofm. II 222—223. — Див. ще *абажур*, *ронíти*.

абрeвіатyра; — р. *абрeвиатyра*, бр. *абрeвіятyра*, п. вл. *abreviatura*, ч. *abreviatura*, слц. слн. *abreviatúra*, болг. *абрeвиатyра*, схв. *абрeвијатyра*; — запозичення з італійської мови; іт. *abbreviatura* «скорочення, абрeвіатура», по-

ходить від лат. *abbrevio* «скорочую», утвореного з префікса *ab-* і прикметника *brevis* «короткий», спорідненого з гр. *βραχύς*, двн. *mirg* «тс.».— СІС 8; Шанський ЭСРЯ I 1, 13—14; Walde—Hofm. I 115.— Див. ще **абажур**.

абрикос, *абрикоса*, [абрикóз, априкóза, обрикóс, оберкóс], *абрикосівка*, *абрикосник*; — р. *абрикос*, бр. *абрыкóс*, п. *аргукоза*, вл. *аргікоза*; — запозичення з голландської мови; гол. *abrikoos* через французьку і іспанську чи португальську мови (фр. *abricot*, ст. *aubercot*, ісп. *albercoque*, *albaricoque*, порт. *albricoque*) прийшло з арабської; ар. *al baḡ-ḡōk* утворилося з сгр. *πραϊκόκιον* (*прати́ккіа*), яке походить від лат. *praesox* (*праесоқиус*) «скороспілий», утвореного з префікса *praе-* «перед-, наперед», спорідненого з гр. *παραί* «до, перед, поряд», укр. *при*, і основи дієслова *соқио* «варю, кип'ячу», спорідненого з псл. *ректі, укр. *пекті*; варіант [априкóза] зайшов через польську і німецьку мови (нвн. *Aprikose*).— Шанський ЭСРЯ I 1, 18; Фасмер I 57; Преобр. I 2; Kluge—Mitzka 28; Dauzat 4; Walde—Hofm. I 270—271, II 351.— Див. ще **пекті**, **при**.

[а́р'ю] (вигук, що передає воркування голуба), [абрію́ку] «тс.», [абрію́кати]; — складне утворення з частки *a¹* і вигуквого компонента *-брю*, *-брюку*, тотожно з *брію́ку* (див.).

абсолют, *абсолютний*, *абсолютизувати*, ст. *абсолютъ* «самодержець, необмежений монарх» (XVIII ст.), пор. нове *абсолютизм* «необмежена монархія»; — р. болг. *абсолют*, бр. *абсалют*, п. *absolut*, ч. *absolutní*, слц. *absolútum*, вл. *absolutny*, м. *апсолу́тен*, схв. *апсдлут*, слн. *absolút(um)*; — запозичення з латинської мови; лат. *absolūtus* «викінчений, довершений, необмежений» пов'язане з дієсловом *absolvo* «звільняю, завершую», утвореного з префікса *ab-* і дієслова *solvo* «відв'язую, звільняю, піднімаю», що є результатом видозміни давнішого *se-luo, утвореного з основи *sē-* (*sēd*) «без», генетично пов'язаного з основою зворотного займенника **se-*, **се-*, укр. *-ся*, *свій*, і дієслова *luo* «розв'язую, звільняю, відпускаю», спорід-

неного з гр. *λύω* «тс.», дінд. *lupāti* «ріже, відрізує», укр. *лава*; нове значення «абсолютна ідея, істинне саме по собі, цілковитий, довершений» з'явилося у нім. *absolut*, звідки прийшло в українську мову через російську.— СІС 9; Шанський ЭСРЯ I 1, 19—21; Walde—Hofm. I 2, 834, II 506—507, 557.— Див. ще **абажур**, **лава**, **свій**, **себе**.

абстрагувати, *абстрактний*, *абстракт*, *абстракціонізм*, *абстракціоніст*, *абстракція*; — р. *абстрагіровать*, бр. *абстрагавáць*, п. вл. *abstrahowac*, ч. *abstrahovati*, слц. *abstrahovat'*, болг. *абстрахірам*, м. *апстрахіра*, схв. *апстраховати*, *апстрахірати*, слн. *abstrahirati*; — запозичення з латинської мови, переважно через російську і німецьку (нім. *abstrahieren* «абстрагувати», *abstrakt* «абстрактний»); лат. *abstraho* «відтягаю, відволікаю», *abstractus* «відтягнутий», *abstractio* «відтягнення, віддалення» утворені з префікса *abs-* (*ab-*) «геть» і дієслова *traho* «тягну», спорідненого або з гот. дангл. *dragan* «тягти», двн. *tragan* «тс.», або з кімп. *troed* «нога, ступня», слн. *trag* «слід», схв. *тра́жити* «шукати».— СІС 10; Шанський ЭСРЯ I 1, 21—22; Walde—Hofm. II 698—699.— Див. ще **абажур**.

абсурд, *абсурдний*, ст. *апсурда*, *то есть розуменья негечные* (1598); — р. бр. болг. *абсúрд*, п. вл. *absurd*, ч. слц. *absurdum*, м. *апсурд*, схв. *апсурд*, слн. *absúrd*; — запозичення з латинської (пізніше з французької) мови; фр. *absurde* «безглуздя, абсурд» походить від лат. *absurdus* «недоброзвучний, безглуздий», утвореного з префікса *ab-* «від-» і прикметника *surdus* «глухий», мабуть, пов'язаного з лат. *susurrus* «шипіння, шепіт», спорідненим з дінд. *sváḡati* «звучить», стсл. **свирати** «свистіти», р. *свирель* «сопілка».— Шанський ЭСРЯ I 1, 22; Виноградов Очерки 392; Walde—Hofm. I 5, II 634, 637.— Див. ще **абажур**.

абхаз, *абхазець*; — р. *абхаз*, *абхазец*, бр. *абхазец*, др. *обезъ*, *обезжанинъ*, п. ч. слц. *Abchaz*; — очевидно, запозичення з грузинської мови; груз. *архази* (букв.

«душа»), як і вірм. ар'хаз, є субститутом самонайменування абхазів *апсуа*; пор. сгр. ἄβασσοί «абхаз». — Мельхеев 5; Фасмер—Трубачев I 57; Deeters IF 61, 329; Dirg Namen 205.

[абши́т] «відставка», **[а́бшид, а́пшид]**, **[абши́тува́ти]** «звільняти», ст. *абши́тѣ, абши́тованъѣ, абши́тованныѣ* «звільнений від служби» (XVIII ст.); — р. *а́бшид*, бр. ст. *а́пши́т*, п. *abszyd, arszyt* «звільнення з війська»; — запозичення з німецької мови; нвн. Abschied «прощання, відставка» є похідним від дієслова *abscheiden* «відділятися, від'їжджати», утвореного з префікса *ab-* «від-» і дієслова *scheiden* «розділяти; відходити; розставатися», спорідненого з двн. *sceidan*, гот. *skaidan*, лит. *skiedžiu, skiesti* «тс.». — Фасмер I 58; SW I 5; Kluge—Mitzka 641. — Див. ще **а́бза́ц**.

[а́ва¹] «вид рибальської сітки; рибальський каючок Мо»; — болг. **[а́ва]** «тс.»; — очевидно, запозичення з молдавської мови; молд. *áva* (рум. *áva*) «невід» походить від тур. **[av]**, крим.-тат. *aw* «тс.», що зводиться до спільнотюркського кореня *a:q* «сітка, невід; полювання». — Болдырев Тюркизмы 45—46; DLRM 58; Севортян 117—118.

[ава́²] (вигук несподіванки, здивування, шкодування і ін.) Ж; — бр. **[авáй]**, п. ст. *awa* «ото», ч. *au* «ой», ст. *ave* «ох», вл. *aw* «ой», полаб. *au* «ох», схв. *avaj* «тс.»; — очевидно, результат злиття вигуку **av* (*au*, *мабу́ть*, запозиченого з німецької мови, пор. нім. *au*) і вигуку *a*; можливе також припущення про злиття вигуку *a* з відмерлим тепер вигуком **va* (пор. *ова́* і ін.). — Див. ще **а²**.

Ава́ку́м — див. **Аба́ку́м**.

аванга́рд; — р. бр. болг. *аванга́рд*, п. *awangarda*, ч. слц. *avantgarda*, вл. *awantgarda*, м. *аванга́рда*, схв. *аванга́рда*, слн. *avantgárdá*; — запозичено з французької мови, очевидно, через російську; фр. *avant-garde* складене з двох слів — *avant* «попереду», від лат. *abante* «тс.», утвореного з прийменників *ab* «від» і *ante* «перед», спорідненого з гр. *ἀντί* «напроти», і *garde* «сторожа, загін», від франк. **wardōn* «бути на сторожі», спорідненого з нім. *warten* «доглядати, чекати». — СІС 10; Шанский ЭСРЯ I 1,

23—24; Фасмер I 58; Kopaliński 101—102; Dauzat 62, 354; Walde—Hofm. I 53. — Див. ще **абажу́р, анти-, ва́рта, гва́рдія**.

ава́нс, авансува́ти; — р. бр. болг. м. *авáнс*, п. *awans*, вл. *awansa*, схв. *аванс*, слн. *aváns*; — запозичення з французької мови; фр. *avance* «видача грошей наперед» пов'язане з *avancer* «авансувати», похідним від нар.-лат. **abantiare* «просуватися вперед», утвореного від лат. *abante* «попереду». — СІС 11; Шанский ЭСРЯ I 1, 25; Dauzat 62. — Див. ще **аванга́рд**.

авантю́ра, аванту́ра, авантюри́зм, авантюри́ст, авантю́рник, аванту́рник, авантурува́ти; — р. болг. *авантю́ра*, бр. м. схв. *аванту́ра*, п. *awantura*, ч. *avantura, avantúra*, слц. слн. *avantúra*; — запозичено з французької мови двома шляхами: через польську і російську мови; фр. *aventure* походить від слат. **adventura* «те, що має відбутись», пов'язаного з лат. *advenire* «відбуватись, траплятись», утвореним з префікса *ad-* «до-, при-», спорідненого з гот. дісл. *dnī. at* «до, при, на», і дієслова *venīre* «приходити», очевидно, спорідненого з гр. *βαίνω* «іду», дінд. *gámati* «іде», гот. *qītan* «приходити», нвн. *kommen* «тс.». — СІС 11; Шанский ЭСРЯ I 1, 26; Фасмер I 58; Holub—Lyer 89; Dauzat 63; Walde—Hofm. I 11—12, II 747—749.

аваре́ць (представник однієї з народностей Дагестану); — р. *аваре́ц*, бр. *авара́ц* «тс.», др. *аварьскъ* «аварський», ч. *Авар* «аварець», вл. *Авар*, болг. *аварин* «тс.»; — загальноприйнятої етимології не має; виводилось від тюрк. (перс.) *авага* «волоцюга, задирака» (Dirg Namen 208), проти чого висувались заперечення (Marquart Kum. 74—75). — Фасмер I 58; Менгес 120—121.

авáри (іст.) «обр»; — р. бр. *авáры*, слн. *Avare* «тс.»; — назва обрив, запозичена з грецької або латинської мови; гр. *Ἄβαρ* «обр», лат. *avarus* «тс.» мають походження, спільне з укр. *обр* (див.).

ава́рія, аварі́йник; — р. болг. *авáрия*, бр. *авáрыя*, п. *awaria*, ч. *havárie*, слц. *havária*, м. *хавари́ја*, схв. *ава́рија*, *хавари́ја*, слн. *havarija*; — запозичення з італійської мови; іт. *avaria* походить від

ар. 'awāgija «пошкодження корабля чи вантажу», пов'язаного з 'awāg «шкода, пошкодження». — СІС 11; Шанский ЭСРЯ I 1, 27; Фасмер I 58; Holub—Lyer 188; Kluge—Mitzka 294; Dauzat 63.

[авáта] (іхт.) «білизна, жерех, *Aspius* Берл.; — запозичення з молдавської мови; молд. *avát* (рум. *avát*) «білизна, *Aspius garax*» виводиться від тур. *haut*. — DLRM 58.

[авáч] «червоний або чорний бик з білою поперечною смугою» Ж; — запозичення з румунської мови; рум. *aláciu* «перістий» пов'язане, очевидно, з тур. *alaca* «перістий, строкатий, рябий», похідним від *ala* «тс.» праторкського походження, спорідненим з монг. *alag* «тс.»; в українській формі відбулась закономірна для частини західних говорів зміна твердого *l* у *v*. — Севортян 129—130; Räsänen Versuch 15. — Пор. **алажа́**.

Август, *Августа*, ст. *Аугустъ* «...славныи, зацн(ый), знаменит(ый), панский» (1627); — р. болг. *Август*, *Августа*, бр. *Аўгуст*, *Аўгуста*, п. ч. слц. *August*, схв. *August*, слн. *Avgúst*, стсл. **Авѣгѡустъ**; — через старослов'янську мову запозичено в східнослов'янські з грецької; гр. *Αὐγούστος* походить від лат. *Augustus* (особове ім'я), утвореного з прикметника *augustus* «священний», пов'язаного з *augeo* «збільшую, сприяю», якому відповідає лит. *augti* «рости», *aukštas* «високий», лтс. *augt* «рости», *augstis* «високий», гот. *aukan* «зростати, збільшуватись», гр. *αἴξω* «збільшую, підвищую», тох. В *auks* «зростати». — Беринда 183; Петровский 34; Илчев 41; Walde—Hofm. I 82—83. — Пор. **автор**.

[авдóтка] (іхт.) «щипавка, *Cobitis taenia* L. Ж; голец, *Nemacheilus barbatus* L. Л—Г; авдóтка «голец», [авдошка Л—Г, авдóшка Ж, Л—Г, авдошечка Л—Г, овдóшка ЛЖит, одóшка ЛЖит, удотка Ж] «тс.», [евдошка] «умбра, *Umbra Kramerii* Walb.» Л—Г, [явдошка] «бобирець, *Leuciscus borysthenicus* Ва, Л—Г; — р. [авдóтка] «голец», авдóтка, [авдóшка, авдóшка, авдóшка] «тс.», [евдóтка] «тс.»; вид карпа, *Syrpinus alburnus*, [евдошка] «голец; умбра; бобирець», [евдошка] «голец», [удотка],

бр. [аўдóтка] «тс.»; — запозичення з російської мови, в якій на сучасному етапі пов'язуються з особовим ім'ям *Авдóтъя* (*Евдокия*); як назви риб розвинулись на основі іхтіологічних назв, що відповідали укр. [дóнька] «плітка», випадково зближених із зменшеними формами від жіночого імені *Евдокія*: зіставлення з р. *удод* «одуд» (ЭСБМ I 205) або з р. *вдох* (*Leder* 120) позбавлені підстав. — Коломиец Пронисх. назв. рыб; Фасмер — Трубачев II 6. — Див. ще **дóнька**.

[авдóтки] (бот.) «купальниця європейська, вовча лапа, *Trollius europaeus* L.» Пі, Мак, [авдóтка Мак, удóтки Пі] «тс.»; — неясне.

авіа- (перша частина складних слів типу *авіабáза*, *авіазенітний*, *авіатéхніка*, *авіашкóла*); — р. *авиа-*, бр. *авія-*, п. *awio-*, болг. *авио-*, схв. *авио-*, слн. *ávio-*; — результат скорочення прикметника *авіаці́йний* або компонента *авіаці́йно-* у складних прикметниках. — Див. ще **авіа́ція**.

авіа́ція, *авіа́тика*, *авіа́тор*; — р. болг. *авиация*, бр. *авіяцяя*, п. *awiasja*, ч. слц. *aviatika*, м. *авијација*, *авијатика*, схв. *авијација*, слн. *авіасіја*; — запозичення з французької мови; фр. *aviation*, *aviateur* — штучні утворення (XIX ст.) від лат. *avis* «птаха», спорідненого з гр. *οἰωνός* «великий птах; ознака», дінд. *viñ* «птаха», *vēñ*, ав. *viñ* *vaυō* (наз. в. мн.) «тс.» — СІС 12; Шанский ЭСРЯ I 1, 28—29; Dauzat 64; Ernout—Meillet I 58; Walde—Hofm. I 84.

Авксéнтій, *Овксéнтій*, *Овксéнт*, *Овксéн*, *Оксéнт*, [Аксéнтій, Оксéн, Оксáнт], ст. *Ауѣэнтій* «растителен» (1627); — р. *Авксéнтій*, бр. *Аўксéнцій*, р.-цсл. **Авѣэнтій**, болг. *Авксéнти(я)*, схв. *Áksēntije*, стсл. **Авѣѣэнтии**, **Ауѣэнтъ**; — через посередництво старослов'янської мови запозичено з грецької; гр. *Αἰξέντιος* є похідним утворенням, пов'язаним з дієсловом *αἴξω* «збільшую, вирощую, звеличую», спорідненим з лат. *augeo* «збільшую, сприяю». — Беринда 183; Петровский 36; Илчев 42; Frisk I 187—188. — Див. ще **Август**.

[аво́] «ось» Ж, [аво́сь] «тс.» Ж; — р. *аво́сь* «можливо; от», бр. [аво́] «от», др. *авосе* «от», п. аво «от; можливо, адже», серб. ст. *аво* «ось, а ось», болг. ст. *аво* «от; раптово», схв. ст. аво «от»; — складне утворення з часток а і *во «от» (і вказівного займенника с. р. *се*) (Даль, 1880, I, 3); менш переконливим є пояснення р. *аво́сь* як результату злиття а і *осе* (Буслаєв 157; Соболевский Лекции 95; Грот САН 1891, I 8; Фасмер I 59; Шанский ЭСРЯ I 1, 30) або а, ово і *се* (Zubaty LF 36, 112, 341; Горяев I; Berg. I 21; Преобр. I 1; Sł. prasz. I 165).— Див. ще а¹, се.— Пор. гав².

авра́л — р. болг. *авра́л*, бр. *аўра́л*; — через російське посередництво запозичено, на думку більшості дослідників, з англійської мови (англ. over «нагору», споріднене з нвн. über «над», гр. ὑπέρ «тс.»), лат. super «вгору, над», і all «всі», споріднене з нвн. all «весь», гот. alls «тс.», лат. allers «учений», від іє. *alpos як дієприкметника від дієслівної основи *al- «рости»); виводиться також (Фасмер I 59) з голландської мови (гол. overal «всюди» етимологічно тотожне англійському виразу).— СІС 12; Шанский ЭСРЯ I 1, 30; Бурд.—Мих. 8; ССРЛЯ I 31; Kluge — Mitzka 13, 800.

Авра́м, Овра́м, Абра́м, Авраа́м, ст. *Авра́мъ «отець вынеслый, або отецъ високий, або пришелец...»*, *Авраа́мъ «отець многих [народов]»* (1627); — р. бр. *Авра́м*, др. *Авра(а)мъ*, п. ч. слн. Avrahām, слц. Avrahām, болг. *Авра́м, Авраа́мий*, схв. *Авра́м, Абра́м, Абрахам*, стсл. **Авраамъ**; — через старослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. Ἀβραάμ відтворює гебрайську форму імені Ἀβραָהָם «батько багатьох», яка є видозміною гебр. Ἀβְרָהָם «батько високий», утвореного з אָבְרָהָם «батько», спорідненого з араб. ābh, abbā, ар. еф. ab «тс.», і gām «високий, піднесений», пов'язаного, очевидно, з гит «височіти, підносити», спорідненого з араб.-сір. gāh «височів», ар. gāma «підняв».— Беринда 171; Петровский 37; Фасмер I 57; Илчев 42; Klein 5—6; Gesenius 9—10.

авра́н (бот.) «Gratiola offic. L.» Я; — р. *авра́н* «тс.» (інші назви: *лихорадочная*

трава, благодать), [авры́нь] «ряска, Lemna L.», бр. *аўра́н* «Gratiola»; — очевидно, запозичення з тюркських мов: пор. уйг. arıdapa «гостриця, Asperugo procumbens L.», каз. *ауру* «хворіти». — Радлов I 72.

[авру́] (вигук, що передає воркування голуба), [авру́кати]; — звуконаслідувальне утворення.— Пор. абрю́.

[авря́к] «некастрований баран», [авры́шник] «ягня, що може бути авряком»; — запозичення з турецької мови; пор. тур. uavgu «новонароджена тварина», uavgulamak «народжувати малята (про тварин), висиджувати пташенят», узб. *јаури* «молода тварина», *јаурук* «тс.».— Кравчук ЛБ VIII 69; Радлов III 18.

автенти́чний, ст. *автентичний, автентичный, аутичичный* (1633), *автентичнѣ* (XVII ст.), *автентикъ* (1618), *автентице* (1597), *автентыце* (1612); — р. *аутентичный, автентичный*, бр. *аўтэнтычны*, п. autentyczny, ч. слц. autentický, вл. awtentski, болг. *автентичен*, м. *автентичен*, схв. *аутентичан*, слн. avtentičen; — безпосереднє запозичення з латинської мови; лат. authenticus походить від гр. αὐθεντικός, пов'язаного з αὐθεντής «самовладний повелитель, безпосередній винуватець», утвореним із займенника αὐτός (> αὐθ-) «сам» і форми *εὔ-της від дієслова ἀνύω «завершую», спорідненого з дінд. sapōti «здобуває, виграє».— СІС 13; Тимч. 6; Kopaliński 99; Holub—Lyer 88; Boisacq 100; Klein 130; Frisk I 185.— Див. ще авто-.

авто́; — р. *авто́*, бр. *аўто́*, п. ч. слц. auto, вл. нл. awto, болг. м. *ауто*, схв. *ауто*, слн. ávto; — запозичення з французької мови; фр. auto є скороченням з automobile «автомобіль»; в українську мову зайшло двома шляхами; через російську і польську (німецьку) мови.— Шанский ЭСРЯ I 1, 30.— Див. ще **автомобіль, авто-**.

авто-; — р. болг. м. *авто-*, бр. *аўта-*, п. ч. слц. auto-, схв. *ауто-*, слн. avto-; — перший компонент порівняно нових складних слів, який у різних випадках зводиться до чотирьох різних лексич-

них одиниць: як скорочення до *автомобільний, автобусний* (напр., *автотранспорт, автопарк*), як скорочення до *автоматичний* (напр., *автопілот*, пор. Азарова ВКР III 224), як виділений із складу слів грецького походження компонент *авто-* (гр. *αὐτο-*, етимологічно не зовсім ясно) із значенням «само-» (напр., *автопортрет*) і як основа, тотожна самотійному слову *авто* (напр., *автомашина*).— Frisk I 191—192.

автобус; — р. *автoбус*, бр. *аўтoбус*, п. ч. слц. *autobus*, вл. *awtobus*, болг. м. *автобус*, схв. *аутoбус*, *аутобус*, слн. *ávtobus*; — запозичення з німецької мови; нім. *Autobus* походить від фр. *autobus*, утвореного з основи *auto* «автомобіль» і елемента *-bus*, виділеного з слова *omnibus* «омнібус».— Шанский ЭСРЯ I 1, 31; Dauzat 61.— Див. ще **авто-**, **омнібус**.

автоген, *автогенник*; — р. *автогeн*, бр. *аўтагeнны* «автогенний», п. ч. *autogen*, слц. *autogén*, вл. *awtogeny* «автогенний», схв. *аутoгeн*, слн. *avtogén*; — запозичене через російську мову з французької; фр. *autogène* «спайка, зварювання» утворене на основі словосполучення *autogène soudure* «автогенне зварювання»; прикметник *autogène* походить від гр. *αὐτογενής* «самородний», утвореного з *αὐτός* «сам» і *γενός* «рід»; назва зумовлена тим, що автогенне зварювання відбувається без застосування тиску.— Шанский ЭСРЯ I 1, 31—32.— Див. ще **авто-**, **ген**¹.

автограф; — р. *автoграф*, бр. *аўтoграф*, п. ч. *autograf*, слц. *autograf*, *autogram*, вл. *awtogram*, болг. *автограф*, м. *автограф*, *автограм*, схв. *аутoграм*, *аутoграф*, слн. *avtográf*, *avtográм*; — запозичено з французької мови через посередництво, з одного боку, російської і, з другого боку, польської мов; фр. *autographe* утворене з грецьких елементів *αὐτός* «сам» і *γράφω* «пишу».— Шанский ЭСРЯ I 1, 32; Фасмер I 60.— Див. ще **авто-**, **графá**.

авто́л; — р. болг. *автoл*, бр. *аўтoл*, п. ч. *autol*; — складноскорочене слово, утворене з основ слів *авт(омобіль)* і лат. *ol(eum)* «масло» за аналогією до *ментoл*, *бензoл*, *фeнoл* та ін.— СІС 14; РЧДБЕ 24.— Див. ще **автомобіль**, **олія**.

автомáт, *автоматиза́ція*, *автоматі́зм*, *автомáтика*, *автомáтник*, *автоматичний*, *автоматизува́ти*; — р. болг. *автомáт*, бр. *аўтамáт*, п. ч. слц. *automat*, вл. *awtomat*, схв. *аутoмáт*, слн. *avtomát*; — і основне слово, і його похідні, крім *автомáтник*, засвоєні через посередництво російської мови з французької; фр. *automate*, *automatique*, *automatisation*, *automatiser* утворені від гр. *αὐτομάτος* «самодіючий», складеного з основ *αὐτο-*, «сам» і *μα-*/*μα-* (<*μη-) «намір, сила», спорідненої з укр. *мн-іймий*, *пá-м'я-ть*, *сү-мн-ів*, та з суфікса *-τος-*; форма *автомáтник* утворена в українській мові від слова *автомáт* «автоматична гвинтівка» за зразком рос. *автомáтчик*.— СІС 14—15; Шанский ЭСРЯ I 1, 33—34; Frisk I 191.— Див. ще **авто-**, **мніймий**, **пáм'ять**.

автомобі́ль, *автомобіліза́ція*, *автомобілі́зм*, *автомобілі́ст*; — р. *автомобі́ль*, бр. *аўтамабiль*, п. ч. слц. *automobil*, болг. м. *автомобiл*, схв. *аутoмoбiл*, слн. *avtomobil*; — запозичено через посередництво російської і, можливо, німецької мов з французької; фр. *automobile* утворене з гр. *αὐτός* «сам» і лат. *mobilis* «рухливий» за аналогією до фр. *locomobile*.— Шанский ЭСРЯ I 1, 34—35; Dauzat 61.— Див. ще **авто-**, **мобі́льний**.

Автоно́м (особове ім'я), ст. *Аутоном «самозаконникъ, или самозаконенъ»* (1627); — р. *Автоно́м*, болг. *Автоном*, стсл. *Ивътономъ*; — через старослов'янську мову запозичено з грецької; гр. *αὐτόνομος* утворено на основі прикметника *αὐτόνομος* «самостійний, вільний», який складається з основ слів *αὐτός* «сам» і *νόμος* «закон».— Див. ще **автоно́мія**.

автоно́мія, *автоно́міст*, *автоно́мний*; — р. болг. *автоно́мия*, бр. *аўтанoмiя*, п. ч. *autonomia*, ч. *autonomie*, слц. *autonomía*, вл. *awtonomiја*, м. *автономија*, схв. *аутoнoмија*, слн. *avtonomija*; — запозичено через посередництво польської мови з грецької; гр. *αὐτονομία* «самостійність, незалежність» складається з основ слів *αὐτός* «сам» і *νόμος* «закон», пов'язаного з *νέμω* «наділяю, привласнюю, обробляю, пасу», спорідненим з гот. *piþan* «брати», внв. *peihþen*, лтс.

ñemt «тс.», лит. пiоша «найм, оренда». — Шанский ЭСРЯ I 1, 35; Frisk II 302—303. — Див. ще **авто-**.

автор, *авторство*, *авторка*, ст. *авторъ* (XVI ст.); — р. болг. м. *автор*, бр. *аўтар*, п. слц. *autor*, ч. *autor*, *auctor*, вл. *awtor*, схв. *аўтор*, слн. *ávtor*; — запозичене з латинської мови, можливо, через польське посередництво, спочатку з ширшим значенням «творець, винахідник»; сучасне значення вперше фіксується в XVII ст.; лат. *auctor* «засновник, творець, письменник, знавець, захисник» походить від дієслова *aueo* «збільшую, наділяю, сприяю, завдаю». — Тимч. 6; Фасмер I 60; Hüttl—Worth 15. — Див. ще **Август**.

авторитет; — р. болг. м. *авторитет*, бр. *аўтарытэт*, п. *autoritet*, ч. слц. *autorita*, вл. *awtorita*, схв. *аўтарытэт*, слн. *avtoriteta*; — запозичено з німецької мови через польське посередництво; нвн. *Autorität*, свн. *auctoriteit* походить від лат. *auctoritas* «влада, вплив, воля», утвореного від *auctor* «творець, захисник, радник». — СІС 16; Шанский ЭСРЯ I 1, 36—37; Фасмер I 60; Kluge—Mitzka 42. — Див. ще **автор**.

аву (вигук, що передає виття собаки, вовка); — п. *au*, *awi*, *ou*; — звуконаслідування, яке в окремих мовах могло виникати самостійно або під впливом сусідніх мов; пор. лтс. *au* «тс.» (Mühl.—Endz. I 214).

[**авулом**] «огулом» Пі, Ж, [*авульний*] «огульний» Пі; — результат видозміни деетимологізованих слів *огулом*, *огульний*, очевидно, під впливом слова *авул*, *аул* (сукупність жител тюркських народів) і його похідних. — Див. ще **огулом**, **агел**¹.

[**авур**] (вигук, що передає гарчання собаки, вовка); — звуконаслідувальне утворення.

авуш, *авуша* — див. **агу**¹.

[**авчик**] «рибалка на каючку Мо; малий рибальський човен Берл», [*гавчик*] «малий рибальський човен» Дз, Мо, [*гавчиський*] (*г-а бригада* «бригада рибалок, що використовує гавчики») Дз; — очевидно, видозмінене запозичення з турецької мови; тур. *avci* «мисливець, ри-

балка» є похідним від *av* «полювання; здобич»; на українському ґрунті семантично зближується з *ава* «вид рибальської сітки». — Болдырев Тюркизмы 46; Севортян 62-63. — Див. ще **ава**¹.

ага¹ «старшина, начальник, пан (у турок, татар та ін.)», ст. *ага* (XVIII ст.) «тс.»; — р. бр. болг. *ага*, п. ч. слц. *ага*, схв. *ага*, слн. *ága* «тс.»; — запозичення з турецької мови; тур. *ağa* «пан», іст. «начальник (яничарів)», первісно «старший брат», наявне і в інших тюркських мовах, споріднене з тунг. *ака* «тс.».— Шанский ЭСРЯ I 1, 38; Фасмер I 60; Севортян 70—71; Покровская ИРЛТЯ 33—36.

ага² (вигук ствердження, здогаду, пригадування, привернення уваги тощо), *агакати*, *агакало*; — р. бр. *ага*, п. ч. слц. *ага*, болг. *аха*, схв. *аха*, *а-ха*, слн. *ahá*; — очевидно, результат злиття двох часток займенникового походження *а* і *га* з давнім придиховим *h* (не *g*); пор. аналогічні утворення *егé*, *огó* (Фортунатов ИТ II 218—219, 226); наявність таких вигуків і в неслов'янських мовах (нвн. англ. рум. іт. *ага*) дозволяє припускати також інший шлях утворення — подвоєння чи емпфатичного подовження *aa* з епентетичним придиховим *g*. — Шанский ЭСРЯ I 1, 37—38; Преобр. I 2; Sławski I 23; БЕР I 21. — Пор. **га**¹.

агалік (бот., у назві *агалик-трава*, *Jasione montana* L.); — запозичення з турецької мови; тур. *ağalık* «гідність аги, звання аги; маєток аги» є похідним від *ağa* «ага, начальник, пан»; ботанічна назва могла бути зумовлена поширенням цієї рослини на землях якогось аги. — Див. ще **ага**¹.

Агáний, *Агáния*, ст. *Агáний* «любимъ», *Агáния* «любимаа» (1627); — р. *Агáний*, *Агáния*, бр. *Агáн*, болг. *Агáний*, *Агáния*, стсл. **Агáнии**, **Агáни(а)**; — запозичені з грецької мови чоловіче і жіноче власні імена; гр. 'Αγάπιος, 'Αγάπη пов'язані з словами *ἀγαπάω* «люблю», *ἀγάπη* «любов», етимологія яких не з'ясована. — Петровский 38; Илчев 42; Frisk I 8; Boisacq 6.

Агафáнгел, *Агáтáнгел*, [*Хванькó*], ст. *Агаѳаггелъ* «бл(а)гій вѣстник» (1627); —

р. *Агафангел*, болг. *Агатангел*; — запозичення з грецької мови; гр. Ἀγαθάγγελος — складне власне ім'я, утворене з основ слів ἀγαθός «хороший, добрий» і ἄγγελος «вісник». — Див. ще **Агафія**, **ангел**.

Агафія, *Гафія*, [*Афія*, *Гапа*, *Ганка*, *Гася*], *Агапа*, ст. *Αγάθια* «*бл(а)гаа*» (1627); — р. *Агафья*, бр. *Агапа*, др. *Агафия*, п. ч. слц. слн. *Agata*, болг. *Агапе*, *Агати(я)*, стсл. **Агаѡи(а)**, **Агати(а)**; — запозичення з грецької мови — форми з **ф** і **п** — через церковнослов'янську і давньоруську мови, форма з **т** — через західнослов'янські і латинську (лат. *Agatha*); гр. Ἀγαθίας (чол. р.) утворене від прикметника ἀγαθός «хороший, добрий», можливо, пов'язаного з сл. godъ «(належний) час», goditi, гот. gofs «добрий», нвн. gut «тс». — Петровский 39; Илчев 42; Frisk I 5—6; Boisacq 4—5. — Див. ще **год**.

Агафón, *Агапón*, *Гапón*; — р. *Агафón*, бр. *Агафón*, *Гапón*, др. *Агафонъ*, п. *Agaton*, стсл. **Агаѡонъ**; — через старослов'янську мову запозичено з грецької; гр. Ἀγαθών утворено від прикметника ἀγαθός «хороший, добрий». — Див. ще **Агафія**.

Агафóник, *Агафóника*, ст. *Αγαθονικῆ* «*бл(а)гопобѣдний*» (1627); — р. *Агафóник*, *Агафóника*, болг. *Агатóник*, стсл. **Агаѡоникъ**, **Агатоникъ**; — через старослов'янську мову запозичено з грецької; гр. чоловіче і жіноче імена Ἀγαθόνικος, Ἀγαθονίκη утворені з основ прикметника ἀγαθός «добрий, хороший» і іменника νίκη «перемога» чи дієслова νικάω «перемагаю». — Беринда 172; Петровский 39; Илчев 42. — Див. ще **Агафія**, **Нікон**.

[**agél**¹] «кругла загорода для овець»; — запозичення з тюркських мов; тур. ağıl «загін для худоби, вівчарня», аз. aғыл «тс.», каз. тат. крим.-тат. і ін. *аул* «селище» є похідним від пратюркського кореня ағ «сітка, невід; місце, оточене тететами, тином; загін; огорожувати». — Болдырев Тюркизмы 47—48; Севортян

83—85; Радлов I 1, 74—75, 141—142, 163. — Пор. **аул**.

а́гел² (заст.) «диявол», [*agíł*] «тс.» Ж, ст. *аггелъ* «дух» (XVI ст.); — р. заст. *аггел*, бр. [*а́ггиль*], цсл. **аггелъ** «ангел; злий дух»; — форма книжного походження, викликана буквальною транслітерацією у церковнослов'янському письмі грецького слова ἄγγελος «ангел, вісник» з метою відрізнення значення «злий дух» у цій формі від значення «ангел», що писалося з титулою (**а́ггаль**); подвійне γγ у грецькому письмі нормально читається γγ (нг); виведення бр. [*а́ггиль*] від *гагаць* «кричати га-га» (Малько Белар. лінгв. 6, 67), очевидно, помилкове. — Див. ще **ангел**.

а́гэнт, *агэнтство*, *агенту́ра*, *агэ́нція*; — р. бр. болг. м. *агэнт*, *агенту́ра*, п. ч. *agent*, *agentura*, слц. *agent*, *agentúra*, вл. *agent*, схв. *агент*, *агенту́ра*, слн. *agént*, *agentúra*; — запозичено з німецької мови через російське і польське посередництво, про що свідчить подвійний наголос; похідне *агэнтство* утворено в російській мові на основі запозичення; нім. *Agént*, *Agentúr* походять від фр. *agent*, *agente*, які, в свою чергу, пов'язуються з лат. *agens*, *agentis* «адвокат», похідним від *ago* «дію, веду, жену», спорідненого з гр. ἄγω «жену, веду», дінд. *ájati* «жене», дісл. aka «їхати». — СІС 18; Шанский ЭСРЯ I 1, 39—40; Фасмер I 60; Горяев 1; Грот САН 1891 I, 11; Walde—Hofm. I 23. — Пор. **агонія**.

[**agét**] «шахрай, мотяга» Ж; — етимологія неясна.

[**agíj**] «тьху» (вигук незадоволення, лайки), [*agíj*, *agí*, *agíj*] «тс.», [*agíkати*, *agíkати*] МСБГ; — п. а *huj* «геть» (вигук, яким відганяють собак); — складне слово, утворене з вигуків *a* і *gi* (*guy*, *gi*, *gíj*) «тю». — Див. ще **а¹**, **гі**. — Пор. **ігі**.

агі́вка — див. **гаї́вка**, **ягі́лка**.

агітува́ти, *агіта́тор*, *агіта́ція*, *агі́тка*; — р. *агіту́ровать*, бр. *агітава́ць*, п. вл. *agitować*, ч. *agitovati*, слц. *agitovat'*, болг. *агитирам*, м. *агитира*, схв. *агитовати*, *agitirati*, слн. *agitirati*; — запозичення (крім *агі́тка*) з німецької мови; нвн. *agitieren*, *Agitátion*,

Agitátor походять від лат. *agitāre* «рухати, збуджувати», пов'язаного з *agere* «діяти», *agitatio* «приведення в рух», *agitátor* «той, що рухає», можливо, через французьке посередництво; *агітка* — нове російське утворення від скороченої основи прикметника *агитацио́нный*. — Шанский ЭСРЯ I 1, 40—41; Walde—Hofm. I 23—24. — Див. ще *а́гє́нт*.

Аглія, *Аглаїда*; — р. *Аглія*, *Аглаїда*, бр. *Аглія*, *Аглаїда*, болг. *Агліе*, *Аглаї*, *Аглія*, *Аглаїда*, стсл. **Агліни** (чол. р.); — запозичення з грецької мови; гр. Ἀγλαΐη, дор. Ἀγλαΐα (чол. р. Ἀγλαΐος), утворено на основі іменника Ἀγλαΐη (Ἀγλαΐα) «блиск, краса», що походить від прикметника Ἀγλαός «ясний, чудовий», пов'язаного з іменником γαλήνη «штиль, спокій, ясність» і з дієсловом γελάω «сміюсь, сяю», спорідненими з вірм. *saŋ* «регит»; форма *Аглаїда* зводиться до гр. Ἀγλαός «ясний» і εἶδος «вигляд». — Петровский 40; Илчев 42; Джаукян 63, 160; Voisacq 8; Frisk I 12, 294—295. — Див. ще *вид*.

Агнеса; — р. *Агнесса*, бр. болг. *Агнеса*, п. *Agnes*, *Agnieszka*, *Agnieszka*, ч. *Agnečka*, ст. *Agnes*, слц. *Agnesa*, схв. *Agnesa*, *Agnes*, *Agněza*; — через посередництво італійської (іт. *Agnes*) або, можливо, якоїсь іншої західноєвропейської мови запозичено з латинської; лат. *Agnēs* походить від гр. Ἄγνη; менш переконлива спроба (Суперанская 84) пов'язання з лат. *agna* «овечка», спорідненим з укр. *ягня*. — Rječnik I 35; Battisti—Alessio I 91; Dauzat Dict. des noms 3; Klein 39. — Див. ще *Агнія*.

а́гнець; — р. бр. болг. діал. м. *а́гнец*, др. *агньць*, схв. *а́гнец*; — книжне запозичення в давньоруську мову із старослов'янської; стсл. **а́гньць** відповідає східнослов'янському *ягня*. — Фасмер I 61. — Див. ще *ягня*.

А́гнія; — р. *А́гния*, бр. *А́гнія*, схв. *А́гніја*, *Јагніја*, стсл. **А́гни(а)**; — запозичення з грецької мови; гр. Ἄγνη, жіноче ім'я, утворене на основі прикметника ἄγνη «чиста, непорочна» (чол. р. ἄγρός); пор. гр. ἀγνεΐα «чистота, непорочність»; прикметник ἄγρός пов'язаний з етимологічно не зовсім ясним ἄγιος

«святий». — Rječnik I 36; Frisk I 10, 13. — Пор. **А́гнеса**.

а́гов (вигук оклику, відгуку); *а́говкати*; — складне слово, утворене з вигуків *a*¹ і *гов* (див.).

а́гонія, *а́гонізувати*; — р. болг. *а́гонія*, бр. *а́гонія*, п. *agonia*, ч. *а́гоніє*, слц. *а́гонія*, вл. *а́гоніја*, м. *а́гоніја*, схв. *а́гоніја*, слн. *а́гоніја*; — запозичено, очевидно, через польську мову з французької; фр. *agonie* «агонія», в свою чергу, запозичено з пізньолатинської; лат. *agōpia* «туга, томління, почуття страху», *agōp* «передсмертні зусилля» походять від гр. ἀγωνία «боротьба, змагання», ἀγών «тс.», утворених від дієслова ἄγω «жену, веду, іду», спорідненого з лат. *ago* «жену, веду», дінд. *ājati* «жене, веде». — СІС 19; Шанский ЭСРЯ I 1, 41—42; Фасмер I 61; Dauzat 18; Frisk I 18. — Пор. **а́гє́нт**.

[**а́говсь**] (відповідь на вигук *а́гов*); — складне слово, утворене, очевидно, з вигуку *a*¹ і вказівної частки *ось* із протетичним г. — Див. ще *a*¹, *ось*.

а́грарний, *а́грарій*, *а́грарник*; — р. *а́грарний*, бр. *а́грарны*, п. вл. *а́грарну*, ч. *а́грарні*, слц. *а́грарну*, болг. *а́грарен*, м. *а́грарен*, схв. *а́грарнї*, слн. *а́грарен*; — перші два слова відповідні до нім. *agrār* «земельний, аграрний», *Agrāriger* «великий землевласник; член аграрної партії», утворених за посередництвом фр. *agrāire* «аграрний» на основі лат. *agrārius*, похідного від лат. *ager* «поле, земля», спорідненого з гр. ἀγρός «поле», гот. *akrs*, днв. *askar*, нвн. *Asker* «тс.» і пов'язаного з лат. *ago* «веду, жену»; *а́грарник*, українське похідне від *а́грарний*, утворене за зразком рос. *а́грарник*. — СІС 20; Шанский ЭСРЯ I 1, 42; Dauzat 18; Walde—Hofm. I 22—23; Ernout—Meillet I 14; Kluge—Mitzka 6. — Див. ще *а́гє́нт*, *а́гонія*.

а́грегат, *а́грегатник*, *а́грегація*, *а́грегатувати*; — р. болг. м. *а́грегат*, бр. *а́грегат*, п. вл. *а́грегат*, ч. слц. слн. *а́грегат*, схв. *а́грегат*; — запозичено через посередництво російської мови з французької; фр. *agrégat* походить від лат. *aggregatum* «з'єднане» (*aggrego* «приєдную»), утвореного з префікса *ad-* «до»

і дієслова грего «збираю в стадо», спорідненого з грех «стадо», гр. ἀείρω «збираю», лит. gre-tà «один поряд одного», р. *горсть*, укр. *гортати*; слово *агрегатник* є українським похідним від *агрегат*.— СІС 20; Шанский ЭСРЯ I 1, 42—43; Dauzat 18; Walde—Hofm. I 622.— Див. ще *авантюра*, *гортка*, *гортати*.

агресія, *агресор*, *агресивний*; — р. *агрессия*, бр. *агрэсія*, п. *agresja*, ч. *agrese*, слц. *agresia*, вл. *agresija*, болг. *агресия*, м. *агресија*, схв. *агрэсија*, слн. *agresija*; — запозичено з французької мови, можливо, через німецьке посередництво; фр. *agression*, *agressif*, *agresseur* (нім. *Aggression*, *aggressiv*, *Agréssor*) походять від лат. *aggressio* «напад», слат. *aggressor*, пов'язаних з дієсловом *aggredior* «нападаю, наступаю», утвореним з префікса *ad-* «до-» і дієслова *gradior* «ступаю, іду», спорідненого з *gradus* «крок, ступінь», лит. *gridyti* «ходити, мандрувати», стсл. *градж* «іду».— СІС 20; Шанский ЭСРЯ I 1, 43; Dauzat 18; Walde—Hofm. I 615.— Див. ще *авантюра*.

Агрипіна, *Агріппіна*, *Горпіна*, [*Ярепіна*, *Гріпа Я*, *Грапіня Я*], ст. *Агріпіна* «проста» (1627); — р. *Агриппіна*, *Аграфіна*, п. *Агуріпа*, слн. *Агріпіна*, стсл. *Агриппи(а)*, р.-сл. *Агриппина*, *Агревина*, *Агрофина*; — через старослов'янську і грецьку мови (гр. Ἀγρίππινη) запозичено з латинської; лат. *Агріппіна* «жінка з роду Агріппи» утворено від лат. *Агріппа* (чол. р.); Пліній пояснює *Агріппа* як *aegre partus* «важко народжений, народжений вперед ногами»; В. Шульце вважає його складним словом, перший елемент якого пов'язує з дінд. *ágram* «вістря», ав. *аггō* «перший», лтс. *agr̃s* «своєчасно прибуваючий», а в другому вбачає скорочену назву ноги (пор. *Kuryłowicz «Symbolae philologicae in honorem Vitoldi Taszycki» 1968, 176*).— Петровский 41; Суперанская 84; Илчев 43; Ernout—Meillet I 18.

агро- (перший компонент складних слів типу *агробаза*, *агромінімум*, *агротехнік*); — р. болг. м. *агро-*, бр. *агра-*, п. ч. слц. вл. слн. *агро-*; — основа грецького слова *ἀγρός* «поле», запозичена спочатку в складі слова *агронóm* і виді-

лена шляхом скорочення цього слова.— СІС 20.— Див. ще *аграрний*.

агронóm, *агронómія*, *агрономічний*; — р. болг. м. *агронóm*, бр. *агранóm*, п. ч. слц. вл. *агронот*, слн. *агронóт*, схв. *агрóном*; — запозичення з французької мови; фр. *агроноте* походить від гр. ἀγρονόμος «службова особа в земельних справах», утвореного з *ἀγρός* «поле» і *νόμος* «закон», а фр. *агронómіе* і *агронómіque* утворені від *агроноте*.— Шанский ЭСРЯ I 1, 44; Dauzat 19.— Див. ще *аграрний*, *автономія*.

агрус (бот.) «*Grossularia*», [*агрут Мак*, *агрус*, *агрес Мак*, *агрест Мак*, *агрес*, *агрест Ж*, *Мак*, *агрус Мак*, *агрист*, *агрут Мак*, *ягрес Мак*, *ягрес Ж*, *ягрест Мак*, *ягрост Мак*, *ягрост*, *янгрес ВеЛ*, *янгрест Мак*] «тс.», *агрусівка*, [*агрусівка*], ст. *агрестъ*, *агрисъ* (XVIII ст.); — р. [*агрест*, *агрус*], бр. *агрэст*, [*агрыст*, *агрус*], п. *agrest*, ч. *angrešt*, схв. *агрош*, слн. *ágres*; — через польську мову, в якій *agrest* у XV—XVI ст. означало «кисле вино з незрілого винограду», пізніше — «агрус», запозичено з італійської мови; іт. *agresto* «незрілий виноград» походить від лат. *agresta* «зелений виноград» (за іншими тлумаченнями «пирій»), етимологічно неясного, можливо, пов'язаного з гр. ἄρωστος «кормова трава».— Фасмер I 61; Richhardt 29; Brückner 3; Bern. I 25; Ernout—Meillet I 18.

агу¹ (вигук, яким відганяють курей або гусей), *агуш*, *агуша*, [*ауш Мо*, *ауша Ме*, *авуш*, *авуша Мо*]; — відоме лише в українській мові складне утворення з вигуків *а¹* і *гуш* (*уш*) або, можливо, втраченого в цьому значенні *гу*. — Див. ще *а¹*, *гуш*.

агу² (вигук, уживаний при перегукуванні); — р. бр. *агу* «тс.»; — складне слово, утворене з вигуків *а¹* і *гу* (див.).— Пор. *агóв*, *ау*.

[**агу³**] (вигук невдоволення або обурення) *о*; — очевидно, результат видозміни форми *агу* «тс.», зближеної фонетично з *агу¹*. — Див. ще *агу*, *агу¹*.

[**агу**] (вигук, уживаний при звертанні до немовляти), *агусі*, [*агугу*, *агукамі*]; — р. бр. *агу*; — звуконаслідувальне.— Преобр. I 2; Фасмер I 61.

ад; — р. болг. м. *ад*, др. *адъ*, схв. *ǎd*, стсл. *адъ*; — через старослов'янську мову запозичено з грецької; гр. *ἄδης* «ад» походить від міфологічної власної назви *Ἄιδης*, *Ἄιδης* «Гадес, Аїд» (бог смерті, володар підземного царства і, пізніше, саме підземне царство), етимологія якої тлумачиться по-різному: ця назва виводиться із сполучення елементів *а-* «не» і **fīd-* «бачити» (тобто пояснюється як «невидимий»), зіставляється з дінд. *sam-vid-* «перебувати разом, об'єднуватися» (в т. ч. і в підземному царстві) тощо. — Шанский ЭСРЯ I 1, 44; Frisk I 33—34.

Ада, ст. *Ада* «згромажене, або оздобна, з сурскаг(о) отдаленаа» (1627); — р. бр. *Ада*, ч. *Ada*, стсл. *Адаъда*, *Адада*; — через посередництво старослов'янської і грецької мов (гр. *Ἄδα*, *Ἄδα*) запозичено з гебрійської; гебр. ім'я *Adhā* утворене на основі іменника *ādāhā* «прикраса, краса», пов'язаного з дієслівним коренем **ādā* «входити, проходити; одягати (щось); прикрашатися», спорідненим з ар. *ādā* «бігти, проходити». — Петровский 41; Gesenius 600—601; Klein 21.

Адам, *Одам*, *Ядам*, *Адась*, ст. *Адамъ* «ч(ел)овѣкъ, або земскіи, рудый» (1627); — р. бр. болг. *Адам*, др. *Адамъ*, п. ч. слц. нл. *Adam*, вл. *Надам*, схв. *Адам*, слн. *Adam*, стсл. *Адамъ*; — через посередництво старослов'янської і грецької мов (гр. *Ἄδάμ*) запозичено з гебрійської; гебр. *Ādām* утворено від іменника *ādām* «людина», спорідненого з ар. *ādāmī* «людська істота, людина», ак. *ādmi* «дитина»; можливий також зв'язок з гебр. *adam* «бути червоним» або з гебр. *adāmā* «(червона) земля» (пор. семантичну паралель: лат. *homō* «людина» < * «земна» від *humus* «земля»). — Петровский 41; Lokotsch 2; Gesenius 13—14; Klein 21; Walde—Hofm. I 654—655.

адамашка, *адамашок* «шовкова тканина», *лодомашка*, *едамашка* *Пі*, *едамашок*, *едеман* *Ж*, ст. *адамашька* (1488), *дамаска* (1462); — р. *адамашка*, ст. *одамашка*, *дамашка* (XVI—XVII ст.), бр. *адамашка*, п. *adamazek*; — через поль-

ське посередництво запозичено з середньолатинської мови; слат. *adamascus* «дамаський» утворене, очевидно, від гебр. (ha) *Dammešeq* «Дамаск», де ha є артиклем, що дав слат. *a-* (пор. також лат. *Damascus* «Дамаск» з гебр. *Dammešeq* «тс.»); сумнівне пов'язання (Фасмер I 61—62) слат. *adamascus* з іт. *damasco* «дамаський». — Richhardt 29; Brückner 2; SW I 7; Sadn.—Aitz. VWb. I 9; Gesenius 194—195. — Пор. **дамасценка**.

адвокат, *[адукат, адункат]* *Ж*, *адвокатство*, *адвокатувати*, *адвокатура*; — р. болг. м. *адвокат*, бр. *адвакат*, п. *advokat*, *[adukat, adukant]*, ч. слц. слн. *advokát*, вл. *advokat*, схв. *адвѣкѣт*; — запозичення з німецької мови; нвн. *Advokát* походить від лат. *advocātus* «обізнаний юрист, судовий захисник, адвокат», букв. «запрошений (для ведення судової справи)», дієприкметника від дієслова *advocāre* «закликати, запрошувати (також для ведення судової справи)», утвореного з префікса *ad-* «при-, за-, до-» і дієслова *vocāre* «кликати, гукати». — СІС 22; Шанский ЭСРЯ I 1, 46; Фасмер I 62; Kluge—Mitzka 8. — Див. ще **авантюра**, **вокал**.

[ádde] «тут; ось, дивися», *[adé]* (виг.) «сюди»; — складне утворення з вказівного елемента *at-*, який вважається паралельним до *ot*, і прислівника *de* з можливим скороченням нововиниклого *-dd-* (-тд- > -дд- > -д-). — Німчук НЗ УЖДУ 35, 45. — Див. ще **де**. — Пор. **ат**.

адекватний; — р. *адекватный*, бр. *адэкватны*, п. вл. *adekwatny*, ч. *adekvátní*, слц. *adekvátny*, болг. м. *адекватен*, схв. *адеквѣтан*, *адеквѣтнѣ*, слн. *adekváten*; — запозичено з французької мови, можливо, через посередництво російської; фр. *adéquat* «адекватний» походить від лат. *adaequātus*, пасивного дієприкметника до дієслова *adaequāre* «прирівнювати, уподібнювати», утвореного з префікса *ad-* «при-, до-» і дієслова *aequāre* «рівняти, прирівнювати». — СІС 22; Шанский ЭСРЯ I 1, 46—47; Kopaliński 28; Dauzat 11. — Див. ще **авантюра**, **екватор**.

Аделаїда, *Адель*; — р. *Аделаїда*, бр. *Адэлаїда*, п. *Adela*, ч. слц. *Adelaida*; —

запозичення з французької (або німецької) мови; фр. Adélaïde (звідки нім. Adelaide) походить від нім. Adelheid, утвореного з двн. adel (нвн. Adel) «благородний» рід, родина, походження», спорідненого з дангл. ædelu «тс.», дісл. ađal «природа, властивість, істота», тох. atāl «чоловік», і двн. heit «істота, властивість, стан», спорідненого з двн. hēd «стан, звання», дангл. hād (hæd) «честь, звання», дісл. heidg «тс.», гот. haidus «вид, спосіб», дінд. kētuþ «світлість, світло, образ». — Dauzat Dict. des noms 2, 6; Paul Kl. Vnb. 74; Kluge — Mitzka 7, 301. — Пор. Адольф.

адже́, [ажé], ст. *аже* (XVII ст.); — очевидно, результат злиття виразу *a* (от) *же*. — Див. ще **а¹**, **же¹**, **от**.

[а́зимка] «прісний хліб, прісняк, вівсяна паляниця, маца», [а́зімка Вел, азіма, га́зімка] «тс.», ст. *азима* (XVII ст.); — р. заст. *азим*, п. [азума, azymus, azymum], р.-цсл. **азимъ**, **азумъ**; — запозичення з грецької мови, раніше — книжним шляхом, пізніше, в західні говори, — через посередництво румунської мови (рум. ázima, ázima «тс.»); гр. ἄζυμος «незаквашений, прісний», складається з частки ἄ- «не-» і основи дієслова ζύω «заквашую», похідного від іменника ζύμη «дріжджі, закваска», спорідненого з псл. *juxa, укр. ю́ха. — Scheludko 125; Фасмер I 63; Vrabie Romanianistica 14, 127; Crânjala 197; Boisacq 311. — Див. ще **а-**, **ю́ха**.

[а́зю] (вигук, яким відганяють котів) ЛЧерк, [а́зію] «тс.» ЛЧерк; — складне утворення з спонукальної частки *a* і вигуку *дзусь*, що міг зазнати скорочення. — Див. ще **а¹**, **дзусь**.

[а́ді] «дивись» [а́ді, а́дісу] «тс.» МСБГ, [а́діть] «дивіться»; — результат злиття частки *a* і *диві* (-іть[ся]) у вигуковій функції при одночасному скороченні *диві*. — Див. ще **а¹**, **дивіться**.

адміністра́ція, **адміністра́тор**, **адміністра́тивний**, **адміністра́тувати**, ст. *администрация* (XVII ст.); — р. болг. *администрация*, бр. *адміністра́ція*, п. *administracja*, ч. *administrace*, слц. *administrácia*, вл. *administracija*, м. схв.

администра́ција, слн. *administracija*; — через польське посередництво запозичено з латинської мови; лат. *administratio* «прислугування, допомога; керування, адміністрація» є похідним від дієслова *administro* «прислугуюю; допомагаю; керую, завідаю», утвореного з префікса *ad-* «при-, до-» і дієслова *ministro* «служу, керую», похідного від *minister* «слуга, помічник», спорідненого з стсл. **мънии**, укр. **ме́нший**. — СІС 23; Шанский ЭСРЯ I 1, 48; Тимч. 8; Коралиński 30; Преобр. I 523—524; Walde—Hofm. II 91. — Див. ще **авантю́ра**, **ме́нший**, **міністр**.

адміра́л, **адміра́лте́йство**, ст. *адміра́ль* (XVIII ст.); — р. болг. м. *адмиралъ*, бр. *адміра́л*, п. *admirał*, ч. слц. слн. *admirał*, вл. *admirał*, схв. *адміра́л*; — запозичення з німецької мови; нім. *Admiral* через французьке посередництво (фр. *amiral* XVI ст. «тс.») запозичено з арабської мови; ар. *amir ag-ghal* «командир транспорту» (титул начальника арабського транспортного флоту, що в середньовіччі курсував між Північною Африкою і Андалузією) утворене з ар. *amir* «князь, командувач; верхівка дерева», спорідненого з гебр. *amir* «верхівка дерева» (обидва від псем. кореня 'mr «бути високим») і *ghal* (з артиклем *ag-<al-*) «верблюдаче сідло; багаж; транспорт» (очевидно, пов'язане з ар. коренем *ghl* «від'їздити»); інакше про походження слова Brückner 2, Фасмер I 62, Holthausen ZfSlPh 22, 145; фр. форма *admirał* поряд із первісною *amiral(t)* виникла через неправильне зближення з фр. *admirer* «дивуватися, захоплюватися» або з слат. *admiralius* «адмірал», яке утворилося під впливом лат. *admirari* «дивуватися, захоплюватися». — Шанский ЭСРЯ I 1, 48—49; Kluge—Mitzka 8; Vries AEW 9; Dauzat 31; Lokotsch 6; Gesenius 54, 56—57.

Адольф; — р. бр. *Адольф*, п. ч. слц. вл. *Adolf*, болг. *Адóлф*, слн. *Adolf*; — запозичено з німецької мови, можливо, за посередництвом польської; нвн. *Adolf* зводиться до двн. *Athalwolf* (із проміжними пізнішими формами *Athaulf*, *Adulf*), утвореного з компонентів *athal(-)*

(adal) «благородний», спорідненого з тох. atāl «чоловік», і wolf «вовк», спорідненого з псл. *v^hl^hкь, укр. *вовк*; отже, ім'я означало «благородний вовк». — Paul K1. Vnb. 3; Klein 27; Kluge — Mitzka 7, 151, 867. — Див. ще *вовк*. — Пор. *Аделаїда*.

адоніс (бот.) «горицвіт, Adonis L.; (мед.) ліки з горицвіту весняного (Adonis vernalis L.)»; — р. болг. *адбнис*, бр. *адбніс*, п. adonis, схв. (розм.) *адонис*, слн. (розм.) *adbńis*; — номенклатурна назва новолатинського походження; нлат. *adbńis* утворено на основі лат. Adbńis «Адоніс (міфологічне ім'я)», що походить від гр. Ἄδωνις «тс.», імені сина кіпрського царя Кініра та його дочки Мірри, улюбленця Афродити, якого з ревності убив Арей, але Афродита перетворила на квітку; очевидно, пов'язане з гебр.-фінік. ʿādōn «пан» (ʿadbńi «мій пан»). — СІС 23; Коралиński 31; Klein 27.

адреса, адрес, адресант, адресат, адресувати; — р. *адрес*, бр. *адрес*, п. adres, [adresa], ч. слц. вл. нл. adresa, болг. *адрес*, м. *адреса*, схв. *адреса*, слн. *adřesa*; — запозичено з німецької мови, можливо, через польську; нім. Adresse походить від фр. adresse «адреса», пов'язаного з дієсловом adresser «скеровувати, адресувати», утвореним з префікса а-«при-, до-», що зводиться до лат. ad-«тс.», і дієслова dresser «підіймати, ставити» як видозміни нар.-лат. *directiāge, похідного від лат. directus «прямий». — СІС 23; Richhardt 29; Шанский ЭСРЯ I 1, 49; Kluge—Mitzka 8; Dauzat 13, 257; Walde—Hofm. I 354. — Див. ще *авантюра, дирéктор*.

Адріан, ст. Адрианъ (1627); — р. *Адриан, Андриан*, бр. *Адрыян*, п. Adriān, ч. слц. Hadriān, болг. *Адриан*, схв. Adrijān, слн. Hadrijan, стсл. **Адрианъ**; — через посередництво старослов'янської і грецької мов (гр. Ἀδριανός) запозичено з латинської мови; лат. Hadriānus (у слат. вимові Adriānus) «(г)адрианець, мешканець м. (Г)адрії (біля Адриатичного моря в Італії, — лат. Hadria)» було ім'ям римського імператора (117—138 рр. н. е.), що походить з цього мі-

ста. — Сл. вл. імен 199; Петровский 42; Илчев БЕ 1958/3, 284. — Пор. *Адриан*.

[адузь] (вигук, яким відганяють голубів), [aduž] «тс.» Пі; — складне утворення з підсилювальної частки а і не зафіксованого окремо вигуку *-дузь*, можливо, пов'язаного з п. duš (вигук для підкликання голубів). — SW I 627. — Див. ще **а¹**.

[адунь] (вигук, яким відганяють індиків) ЛЧерк; — складне утворення з підсилювальної частки а і вигуку [дунь (дунь-дунь...)], вживаного для підкликання індиків. — Див. ще **а¹**, *дунь-дунь*.

ад'ютант, ад'ютантство; — р. *ад'ютант*, бр. *ад'ютант*, п. adiutant, ч. слц. вл. adjutant, болг. *адютант*, м. *аџутант*, схв. *ађутант*, слн. adjutant; — запозичення з німецької мови; нім. Adjutant утворене за зразком фр. adjudant або ісп. ayudante, що походять від лат. adiūtans, -antis «помічник», активного дієприкметника від дієслова adiūto «допомагаю», пов'язаного з adiuvo «тс.», утвореним з префікса ad-«до-» і дієслова iuvo «допомагаю, підтримую», спорідненого з дінд. у-у-б-і «тримає здала, відокремлює, захищає». — СІС 24; Шанский ЭСРЯ I 1, 50; Kluge—Mitzka 7; Dauzat 11; Walde—Hofm. I 736—737. — Див. ще *авантюра*.

[адя] «ось, дивись» Вел; — очевидно, результат злиття підсилювальної частки а і форми 2-ої ос. одн. наказового способу *диві́ся* з дальшим скороченням. — Див. ще **а¹**, *диві́тися*. — Пор. *аді*.

аеро- (перший компонент відносно нових складних слів типу *аеробомба, аеромаяк, аеропоміта, аеросани, аеротранспорт, аерофлот, аерошкбля*); — р. *аэро-*, бр. *аэра-*, п. ч. слц. вл. слн. аеро-, болг. м. схв. *аеро-*; — запозичено з французької мови в авіаційних термінах типу *аеропорт, аеродрбм* (фр. aéroport, aérodrome), де аеро- походить від аеро «аероплан, літак» (скороченої форми від aéroplane «тс.») і має значення «авіаційний», букв. «аеропланний». — Шанский ЭСРЯ I 1, 181—182. — Див. ще *аероплán*.

аеродрбм; — р. *аэродрбм*, бр. *аэрадрбм*, п. ч. aerodrom, слц. слн. aerodróm,

болг. *аеродрѹм*, м. *аеродрѹм*, схв. *аеродром*, *аерѹдром*; — запозичення з французької мови; фр. *aérodrôme* є складним утворенням з *aéro* «аероплан, літак» (скороченої форми від *aéroplane* «тс.») і компонента *-drôme* (за зразком *hippodrôme* «іподром») з гр. *δρόμος* «біг», пов'язаного з *δραμῆν* «бігти», спорідненим з дінд. *dap-dram-yate* «біжить». — Шанський ЕСРЯ I 1, 181; Frisk I 414—415. — Див. ще **аероплάν**.

аероплάν; — р. *аэроплán*, бр. *аэраплán*, п. вл. *aeroplan*, ч. слц. слн. *aeroplán*, болг. м. *аероплán*, схв. *аероплán*; — запозичення з французької мови; фр. *aéroplane* утворено з гр. *аэро-* (від *а́ηρ* «повітря») і фр. *-plane* від дієслова *plāner* «ширяти», що походить від лат. *plānus* «рівний», спорідненого з лит. *plānas* «тонкий», лтс. *plāns* «плоский, рівний, тонкий». — Шанський ЕСРЯ I 1, 182; Dauzat 14, 564; Walde—Hofm. II 318. — Див. ще **аеростát**.

аеростát, *аеростátтика*, *аеростátник*; — р. *аэростát*, бр. *аэрастát*, п. ч. слц. *aerostat*, болг. *аеростát*, схв. *аеростát*, слн. *aerostát*; — запозичення з французької мови; фр. *aérostāt* утворено з гр. *аэро-* від *а́ηρ* «повітря» неясного походження (припущення про зв'язок з гр. *ἄημι*, спорідненим із псл. *vējati*, укр. *віяти* — Boisacq 17 — мало ймовірно) і *σtátός* «той, що стоїть», пов'язаного з *ἵσtημι* «ставлю, стою» і спорідненого з лат. *status* «поставлений», дінд. *sthifáh* «той, що стоїть», псл. *stati*, укр. *стáти*. — Шанський ЕСРЯ I, 1, 182; Dauzat 14; Frisk I 736. — Див. ще **стáти**.

[aé] «так»; — результат видозміни форми [aǎ] «тс.» з фонетичним переходом *a* в *e* після *j* (*ú*), характерним для частини південно-західних говірок (пор. ек з як тощо). — Кравчук ВЯ 1968/4, 120; Janów Symb. Rozwadowski 2, 274. — Див. ще **аǎ**.

аж, [ажéнь]; — р. [аж, а́жнѹ, а́жнѹк], бр. *аж*, *ажнѹ*, др. *аже* «що; якщо; аж; аж от», *ажь*, «тс.», п. аз «аж; поки; як тільки», [aže, ažno], ст. *aže* «тс.», ч. слц. *až* «аж; поки», нл. *až* «до; що; щоб; поки», *ažo* «тс.», схв. ст. *ag(e)* < *aže «бо; аж», слн. ст. *āg* «тс.»; —

псл. *aže*; — результат злиття сполучника *a* і частки *же* з дальшим відпадінням кінцевого ненаголошеного *-e*. — Шанський ЕСРЯ I 1, 51; Фасмер I 63; Sławski I 24; Mikulašková LF 1960 II 253—258; Machek ESJC 39; ЭССЯ 1, 41; ESSJ Ук. ч. 3—11; Sadn.—Aitz. VWb. I 5. — Див. ще **а¹**, **же¹**.

ажіотáж; — р. болг. *ажіотáж*, бр. *ажыятáж*, п. *ažiotāž*, ч. слц. *ažiotāž*, схв. *ажіотáжа*, слн. *ažiotāža*; — запозичення з французької мови; фр. *agiotage* пов'язане з *agio* «ажіо, лаж, промін», яке походить від іт. *aggio* «різниця цін між паперовими і металевими грішми; надбавка; ажіо», що виводиться від сгр. *ἀλλάγιον* «прибуток від обміну», пов'язаного з гр. *ἀλλάγη* «обмін». — СІС 26; Шанський ЕСРЯ I 1, 51; Dauzat 17; Bloch I 15; Gamillscheg 18; Kluge — Mitzka 9; Klein 38; Battisti—Alessio I 85—86.

ажур¹ (текст.), *ажурний*, *ажурбвий*; — р. бр. болг. *ажур*, п. *ažur*, ч. *ažur*, *ažuga*, слц. слн. *ažúr*, м. *ажурен*, схв. *ажур*; — запозичення з французької мови; фр. *ajour* «ажур, ажурова робота» утворено на основі виразу *à jour* «ажурний, просвітчастий», що складається з прийменника *à* «при» (з лат. *ad* «тс.») і *jour* «день, світло, отвір, просвіт» (з нар.-лат. *diurnum* «день» < лат. *diurnum* «денне» від *diēs* «день», спорідненого з псл. *dьнь*, укр. *день*). — СІС 26; Шанський ЕСРЯ I 1, 52; Скворцов ВКР 3, 187—191; Dauzat 22, 420; Walde—Hofm. I 357, 349—351. — Див. ще **авантіѹра**, **день**. — Пор. **ажур²**.

ажур² «повний порядок; (присл.) у порядку; (бухг.) на сьогодні»; — р. бр. болг. *ажур*, м. *ажурен* «акуратний, точний», схв. *ажур*, слн. *ažur*; — через посередництво російської мови запозичено з французької; фр. *à jour* «у порядку; (підсумовано) по сьогодні» виникло як зрощення прийменника *à* «аж до, включно» і *jour* «день (виконання операції)», що виступають також у виразі *à jour* «ажурний, просвітчастий». — СІС 26; Шанський ЕСРЯ I 1, 51—52; Скворцов ВКР 3, 187—191. — Див. ще **ажур¹**.

аз; — р. бр. болг. *аз*, стсл. *азъ*; — назва першої літери старослов'янського

алфавіту, що походить від стсл. азъ «я», спорідненого з укр. я.— Sadn.— Aitz. VWb. I 42—43.— Див. ще я.— Пор. азбука.

Аза; — р. бр. *Аза*; — жіноче ім'я не цілком ясного походження, яке поширилося, очевидно, завдяки п'єсі М. Старицького «Циганка Аза», що є драматургічною переробкою повісті польського письменника Й. І. Крашевського «Chata za wsią» («Хата за селом»); наявність у повісті значної кількості циганської лексики дозволяє припустити вживання цього імені в циган, можливо, запозиченого ними від тюркомовних народів, де воно існує як скорочена форма імені *Муаззам* (з ар. mu'azzam «поважана, шановна») і *Azam* (з перс. azad «вільна»); менш вірогідне припущення про проникнення імені через російську мову і запозичення його безпосередньо від тюркомовних народів, а також про його виникнення в російській мові як наслідку синтезу згаданого арабського й перського імен з чоловічим православним канонічним ім'ям *Аза* невідомого походження (Суперанская 84).— Радлов I 561—562.

азалія (бот.) «*Rhododendron L. (Azalea)*»; — р. *азалія*, *азалея* (1835 р.), бр. *азалія*, п. *azalia*, *azalea*, ч. *azalka*, *azála*, *azalea*, слн. *azalka*, болг. *азалія*, слн. *azaléja*; — назва, засвоєна з новолатинської номенклатури; нлат. *azalea* утворено К. Ліннеєм на основі гр. ἄζαλος «сухий» (ἄζαλέα ж. р. «суха»), похідного від ἄζω «сушу», спорідненого з нім. *Asche* «попіл», англ. *ash* «тс.»; назва зумовлена тим, що азалія любить сухий ґрунт.— Шанский ЭСРЯ I 1, 52—53; Koralifski 103; Dauzat 65, 765; Klein 136; Frisk I 25—26.

Азарій, ст. *Азаріа* «помочь г(оспод)на» (1627); — р. *Азарій*, розм. *Азар*, ст. *Азарія*, бр. *Азар*, болг. *Азария*, стсл. *Азария*; — через старослов'янську мову запозичено з грецької; гр. Ἀζαρίας походить від гебр. Ἀζαריָה (< *'āzarjāh(ū)), букв. «допоміг бог», утвореного з дієслова 'āzār «допоміг», спорідненого з араб. 'ādār «тс.», ар. 'ādara «вибачив», та іменника jāh (< *jāh(ū)

«бог», етимологічно неясного.— Петровский 42; Klein 136, 496, 568, 824.

[азарний] «завидний, щасливий» Я; — очевидно, утворення від не засвідченого українськими діалектними словниками іменника *азар(т/д)* у значенні «щасливий» випадок, щастя, удача», можливо, пов'язаного з п. рідк. *azard*, *azart* «тс.; азарт» (пор. п. *hazard*, ст. *azard* «тс.»).— SW II 23.— Див. ще **азарт**.

азарт; — р. *азарт*, ст. *газард* (XVIII ст.), бр. *азарт*, п. *hazard* (рідк. *azard*, *azart*), ст. *azard*, ч. слц. вл. *hazard*, болг. *хазарт*, *азарт*, м. *хазард*, схв. *хазард*, слн. *hazard*; — очевидно, через російську і польську мови запозичено з німецької; нім. *Hasard* «азарт, азартна гра» походить від французького *hasard* «тс.», запозиченого з іспанської чи португальської мови; ісп. порт. *azar* «випадковість, ризик, невдача; нещаслива карта» пов'язується з ар. *az-zahr* (< al-zahr) «гральна кість»; висловлювалося також припущення (Lokotsch 170—171; Klein 709—710) про зв'язок з ар. *jasara* «грати в азартну гру, на гроші» або похідним від нього ар. *jasar* «група людей, що грають в азартну гру».— СІС 26; Шанский ЭСРЯ I 1, 53; Фасмер I 63; Kluge—Mitzka 291; Dauzat 385.— Пор. **азарний**.

азбест; — р. *асбест*, *азбест*, бр. *азбест*, п. слц. *azbest*, ч. вл. *asbest*, болг. м. *азбест*, схв. *азбест*, слн. *azbést*; — через польську і, можливо, німецьку (нім. *Asbést*) мови запозичено з латинської; лат. *asbestos* походить від гр. ἄσβεστος «негашене вогно; азбест», утвореного з частки ἀ- «не-» і прикметника σβέστος, похідного від дієслова σβέννυμι «гашу», спорідненого з псл. *gasiti*, укр. *гасіти*.— СІС 26; Шанский ЭСРЯ I 1, 157; Sł. wug. obcych 62; Klein 111; Дворецкий—Корольков 89; Boisacq 856.— Див. ще **а-**, **гасіти**.— Пор. **звисть**.

азбука, [азбучник Ж, Я, азбуковець Ж], ст. *азбука* (1627), *язбука* (XVII—XVIII ст.); — р. бр. болг. м. *азбука*, др. *азбукы*, *азбука*, п. ч. слц. вл. *azbuka*, схв. *азбука*, слн. *azbuka*; — утворено в давньоруській мові за зразком слів на -а від др. *азбукы*, запозиченого

з старослов'янської мови; стсл. азѣбуѣкы утворено за зразком гр. ἀλφάβητος «алфавіт» з назв двох перших літер абетки (пор. гр. ἄλφα — стсл. азъ, гр. βῆτα — стсл. боуки).— Шанский ЭСРЯ I 1, 53; Фасмер I 63; Срезн. I 9—10; Sadn.— Aitz. VWb. I 41.— Див. ще аз, б́у́ква.— Пор. абѣтка, алфавіт.

азимут, *азимутальний*; — р. м. *азимут*, бр. *азимут*, п. *azimut* (рідк. *azimut*, *acimut*), ч. слц. вл. *azimut*, болг. *азимѹт*, схв. *азимѹт*, слн. *azimut*; — запозичення з французької мови; фр. *azimut* «азимут» походить від ар. *as-simūt* (*as-simūt*) «дороги (правильні), напрям», пов'язаного з *as-samt* (< *al-samt*) «дорога (правильна), напрям».— СІС 26; Шанский ЭСРЯ I 1, 53—54; Dauzat 65; Klein 136; Lokotsch 144.

азот, [азотняк] Я, *азотистий*, *азотувати*; — р. бр. болг. *азот*, п. *azot*, м. *азот*, схв. *азѹт*; — запозичення з французької мови; фр. *azote* утворено в 1787 р. хіміком Лавуазье на позначення відповідного газу з гр. ἀ- «не-» і ζωτικός «той, що дає життя, животворний», похідного від ζωω «живу», спорідненого з псл. *žiti*, укр. *жити*; в цілому означає «той, у якому не можна жити».— СІС 27; Шанский ЭСРЯ I 1, 54; Dauzat 65; Klein 136; Frisk I 1, 237—239, 618—619; Voisacq 312.— Див. ще а-, жити.

[азям] «свитина, каптан Ум.— Сп.; ціна східна річ; килим, сідло, кинджал і ін. Пі», [азямський] «східний» Пі; — р. [азям, озям] «верхній чоловічий одяг східного крою», ст. *озям* «тс.» (XVI ст.), п. ст. *adziamski* «перський»; — запозичення з тюркських мов; тур. Асет «перс» асетсе «перський», аз. Ачам «Персія» походять від ар. 'аѣат «варвари, неараби, перси».— Шанский ЭСРЯ I 1, 54; Фасмер I 1, 64; Радлов I 516.

[азьдики] (присл.) «ось де, ось тут» Л; — складне утворення з частки *ось* і прислівника *де*, ускладнене суфіксом *-ки*, характерним для зменшено-підсильних форм прислівників в усно-розмовній мові (пор. *теперки*, *тутки* і под.); форма *асьдики* зам. *осьдеки* (пор. *осьдечки*) відбиває вимову ненаголошеного *-е-* як *-и-* і *а-* замість *о-*, перенесеного

з форм, де воно, очевидно, виникло в закономірній для східнополіських говірок ненаголошеній позиції (напр., *асьде* < *ось-де*).— Див. ще *де*¹, *ось*.

аїр (бот.) «лепеха, *Acogus calamus* L.», [а́ер Ж, а́ер Ж, гао'я́р, га́ір Мак, га́йвір Мак, і́р Ж, і́рнік Ж, і́р Мак, і́ор Мак, лі́р Мак] «тс.»; — р. а́ір, ир, бр. а́ер, п. [ajer] (з укр.) «тс.»; — запозичення з турецької мови; тур. а́гіг «тс.» походить від гр. ἄκωρον «ірис водяний, *Iris pseudacorus*», нез'ясованого походження.— Фасмер I 64; Фасмер ГСЭ ПІ 26—27; Frisk I 55—56; SW I 15.— Пор. га-в'я́н.

ай¹ (вигук), *айй* (*ай-ай*) «тс.», *айкати*, *айкати*, *айкало*, *айкало*; — р. бр. болг. *ай*, п. ч. слц. вл. нл. м. *aj*, схв. *áj*, слн. *aj*; — праслов'янське складне утворення з вигуку *a* і менш ясного *й* (*j*), яке могло стояти первісно перед *a* (пор. вигук *яй* або вигуки *ой*, *йой* і *йо*) чи після нього, в супроводі якогось наступного голосного, що зредукувався й занепав; спроби конкретнішого з'ясування первісної форми (Шанский ЭСРЯ I 1, 54; Machek ESJČ 34) поки що малопереконливі; паралельні утворення дінд. *ai*, гр. *ai*, лат. *ai*, нвн. *ei*, фр. *aie*.— Преобр. I 4; Sławski I 23.— Див. ще *a*¹.

[ай²] (спол.) «але; та й» Ж; — результат злиття сполучників *a* та *i* (*й*), як у *тай*.— Німчук ДБ IX 72.— Див. ще *a*¹, *i*.

айва́ (бот.) «*Cudonia oblonga*», *айвівка*; — р. а́йва́, бр. а́йва́, п. [ajwa] (з укр.); — запозичення з кримсько-татарської або турецької мови; крим.-тат. *айва*, тур. *ayva* «тс.» пов'язані з аз. *heyva*, джюрк. *aiva*, *ajva* «тс.».— Шанский ЭСРЯ I 1, 55; Фасмер I 64; Sadn.— Aitz. VWb. I 14; Дмитриев 520; Радлов I 63; SW I 15.

[айно] (частка) «так»; — очевидно, результат скорочення ствердного звороту типу *a inó так «а тільки так», *a inó sé* (*це*) «а тільки се (*це*)» (пор. *inóсе* «га-разд; звичайно») з дальшим злиттям його решти *a inó* в *айно́*; перенесення наголосу (*айно* зам. *айно́*) викликане затемненням походження слова, можливо,

також під впливом п. розм. апо «так», слц. апо «тс.» з наголосом на першому складі.— Дзєндзелівський УЗЛП 15—16; Німчук Славіст. зб. 145—146.— Див. ще **а¹**, **інó**, **інóсе**.

айсберг; — р. бр. болг. *айсберг*, п. *iceberg*, схв. *ајсберге*; — запозичення з німецької мови; нім. *Eisberg* «айсберг» походить від норв. дат. *isbjerg* (шв. *isberg*) «тс.», утвореного з іменників *is* «лід, крига», спорідненого з днв. дангл. *Is*, «англ. *ice*, дісл. *Īss* «тс.», та *bjerg* (*berg*) «гора», спорідненого з псл. **bergъ*, укр. *бѣрег*; буквально означає «льодова гора».— Шанский ЭСРЯ I 1, 55; Falk—Torp I 468, 77; Skeat 253; Kluge—Mitzka 66, 160.— Див. ще **бѣрег**.

айсѳр (застаріла назва представника невеликої семітичної народності, що живе дрібними групами переважно в Ірані й Туреччині, у межах СРСР, у тому числі й на Україні; інші назви: *ассірійці*, *арссірійці*, *сірійці*, *халдеї*, *сірохалдеї*); — р. бр. *айсѳр*; — очевидно, результат видозміни (здійсненої в якійсь мові Кавказу, пор., напр., аз. *ајсорлар* «ассірійці») назви, запозиченої з новоассірійської (арамейської) мови; новоассір. (арам.) *aṯurāi* (мн. *aṯurāji*) «ассірієць (айсор)» пов'язане, очевидно, з ак. *Āššur* «Ассірія» (сучасні ассірійці користуються новоарамейською мовою, хоч можуть бути, — принаймні, частково, — нащадками ассірійців (аккадців), оскільки аккадське (ассіровичлонське) населення ще до нашої ери було асимільоване арамеїцями й аккадська мова була витіснена арамеїською).— Гранде Введение 35—36; Klein 117.

айстра (бот.) «*Aster L.*», [*áстер*] Ж, *áстра*, [*га́йстер*, *га́йстра*, *я́стер*] «тс.»; — р. *áстра*, *астер* (XVIII ст.), бр. болг. *áстра*, п. *aster*, *jaster*, рідк. *astr*, *astra*, ч. слц. *astra*, вл. *asterka*, нл. *aster*, слн. *ástra* «тс.»; — запозичення з німецької мови; нім. *Aster* «айстра» походить від гр. *ἀστὴρ*, *-έρος* «зірка», спорідненого з нім. *Stern* «зірка», англ. *star*, фр. *étoile* < лат. *stella*, дінд. ав. *stār-* «тс.»; квітку названо за формою, подібною до зірки.— Пономарів Мовозн. 1974/2, 41; Шанский ЭСРЯ I 1, 165—

166; Фасмер I 94; Kluge—Mitzka 747; Frisk I 170—171; Boisacq 91.

академія, *академізм*, *академік*, *академіст*, *академічний*, ст. *академія* (1627); — р. *академія*, ст. *академия*, бр. *акаде́мія*, п. *akademia* «академія; урочисті збори; (іст.) університет», ч. *akademie* «академія», слц. *akadémia* «тс.», вл. нл. *akademija* «академія, інститут», болг. *акаде́мия* «академія», м. *акаде́мија* «тс.; засідання, збори», схв. *акаде́мија*, слн. *akademija* «тс.»; — через польську мову запозичено з латинської; лат. *Acadētia* «школа Платона; (пізніше) вища наукова установа» походить від гр. *Ἀκαδημία*, *Ἀκαδημία* первісно «школа Платона», утвореного від *Ἀκαδημος* «Академ» (власного імені міфічного героя, якому, за переказом, належала ділянка з садом, де заснував свою філософську школу Платон); укр. ст. *академія* походить безпосередньо з грецької мови і відбиває новогрецьку вимову слова.— СІС 27—28; Москаленко УІЛ 25; Шанский ЭСРЯ I 1, 56—57; Фасмер I 65; Koraliński 39; Дворецкий—Корольков 13; Дворецкий 59.

акажу (бот.) «лакове дерево, *Anacardium occidentale*», заст. *акаж* «тс.» Пі; — р. *акажу*, п. *akažu* «плоди дерева *Anacardium occidentale*; гума з дерева *Cedrela odorata*», слц. *akaži*; — запозичено, очевидно, різними шляхами з французької мови; фр. *acajou* «червоне дерево, *Semecarpus Anacardium*» походить від порт. *acaju*, *caju* «тс.», запозиченого з мови гуарані (гуарані *caju* «тс.»). — СІС 28; Dauzat 5.

акафіст «хвалебний спів у церкві, виконуваний стоячи», [*ака́фист*, *ака́хвист*, *ака́хтист*, *ока́хтист*] «тс.», [*ака́фистник*] «книга акафістів» Ж; — р. *ака́фист*, бр. *ака́фист*, др. *акаѳистъ*, болг. *ака́тист*, схв. *акатист*, *акатист*; — запозичення з грецької мови; гр. *ἀκάθιστος* (*ᾠμος*) «несідальний (спів)» утворене з заперечної частки *ἀ-* «не-» і основи дієслова *καθίζω* «саджу, сідаю», що складається з префікса *κατα-* (>*καθ-*) «вниз, низ-», спорідненого з хет. *katta* «вниз, при, з», можливо, також із кіпр. ст. *kant* «(разом) з» і дієслова *ῥω* (< **σιζω*) «сідаю», спорідненого з псл.

sěděti, укр. *сидіти*.—Тимч. 13; Шанский ЭСРЯ I 1, 57; Фасмер I 65; Преобр. I 14; Frisk I 445—446.— Див. ще **а**, **сидіти**.

акация (бот.), [*вакация* Ме, *окация*] «тс.»; — р. болг. *акация*, бр. *акация*, п. *акасја*, ч. *акácie*, акат, слц. *акасіа*, вл. *акасія*, нл. *agас*, *акасуја*, схв. *акация*, *акация*, слн. *акасія*; — запозичено з латинської мови, можливо, через німецьку (нім. *Akazie*); лат. *асасіа* «акация» походить від гр. *ακακία* «мімоза, жовта акация», яке пояснюється або як похідне від гр. *ακχή* «колючка» (Преобр. I 4; Горяев 2; Младенов 4), або як похідне від гр. *ἀκαχος* «невинний, незлобивий» (Фасмер I 65; Neuse FWb. 7); припускається також єгипетське (Holub—Lyer 72) чи взагалі іншомовне (Frisk I 50) походження грецької назви.— Акуленко 140; Шанский ЭСРЯ I 1, 58; Buffa Slavia 36/2, 173.

[**акач**] (вигук, яким відганяють качок) Мо; — складне утворення з підсилювальної частки *а* і вживаного для відгону качок вигуку *кача*, похідного від іменника *качка*.— Див. ще **а**¹, **качка**.

аквамарин (мін.), *аквамаринний*, *аквамариновий*; — р. болг. *аквамарин*, бр. *аквамари́н*, п. *акватмаруп(а)*, ч. слц. слн. *акватарін*, вл. *акватарін*, схв. *аквамари́н*; — запозичення з німецької мови; н. *Aquatamarin* утворено на основі виразу лат. *aqua marina* «морська вода»; лат. *aqua* «вода» споріднене з гот. *ahwa* «річка», двн. *aha*, нвн. *Ache* «тс.», р. *Ока*; лат. *marinus* «морський» пов'язане з таре «море», спорідненим з псл. *more*, укр. *море*.— Шанский ЭСРЯ I 1, 58; Walde—Hofm. I 60, II 38—39.— Див. ще **море**.

акварель, *аквареля* Ж, *аквареліст*; — р. *акварель*, бр. *акварель*, п. *akvarela*, ч. *akvarel*, *akvarela*, слц. *akvarel*, вл. *akvarel*, болг. м. *акварел*, схв. *акварел*, слн. *akvarel*; — запозичено з французької мови у двох варіантах через російську і польську мови; фр. *aquarelle* «акварель» походить від іт. *acquerelle*, *acquerello*, пов'язаного з *aqua* «вода», яке походить від лат. *aqua* «тс.».— Шанский ЭСРЯ I 1, 58; Фасмер I 65; Dauzat 43; Walde—Hofm. I 60.— Див. ще **аквамари́н**.

акваріум; — р. болг. м. *аквариум*, бр. *акварыум*, п. *akvarium*, ч. *akvarium*, слц. *akvárium*, вл. *akvarij*, схв. *аквариум*, слн. *акваріј*; — нове запозичення з латинської мови; лат. *aquarium* «водойма» є похідним від *aqua* «вода».— Шанский ЭСРЯ I 1, 59.— Див. ще **аквамари́н**.

[**акé**] (вигук, яким відганяють телят, худобу); — очевидно, результат скорочення вигуку *акéт* або *акéц* (див.).

[**акéз**] (вигук, яким відганяють овець) Дз; — складне утворення з підсилювальної частки *а*¹ і вигуку *кез* (див.).

[**акéт**] (вигук, яким відганяють котів) ЛЧерк, Мо; — складне утворення з підсилювальної частки *а*¹ і вигуку *кет* (див.).

[**акéц**] (вигук, яким відганяють телят), [*акéць*] (тс. Пі; вигук для відгону котів Мо); — складне утворення не зовсім ясного походження; може вважатись або результатом видозміни вигуку *акéт*, або самостійним утворенням з підсилювальної частки *а* і вигукової форми *-кец(ь)*, пов'язаної, можливо, з іменником *кіця*.— Пор. **а**¹, **акéт**, **кіт**.

акліматизация, *акліматизатор*, *акліматизувати*; — р. *акклиматизация*, бр. *акліматызация*, п. *aklimatyzacja*, ч. *aklimatizace*, слц. *aklimatizacia*, вл. *aklimatizacija*, болг. *аклиматизация*, м. схв. *аклиматизация*, слн. *aklimatizacija*; — запозичено з німецької мови, очевидно, через посередництво російської; нім. *Akklimatisatiópn* пов'язане з дієсловом *akklimatisieren* «акліматизувати», утвореним, можливо, за зразком фр. *acclimater* «тс.» на базі лат. *ad* (>*ac*-) «при-, до-» і *clima* (-*atis*) «погода, клімат».— Шанский ЭСРЯ I 1, 59—60.— Див. ще **авантюра**, **клімат**.

[**акóз**] (вигук, яким відганяють кіз) Дз, [*акізь*, *акізь*] МСБГ; — бр. [*акізь*] «тс.»; — складне утворення з підсилювальної частки *а* і вигуку *коз*, пов'язаного з іменником *козá*.— Див. ще **а**¹, **козá**.

акомпанемѐнт, *акомпаніатор*, *акомпанувати*; — р. *акомпанемѐнт*, бр. *акомпанемѐнт*, п. *аккомпаніament*, болг. *акомпанимѐнт*, схв. *акомпанирати*; —

порівняно нові запозичення через посередництво російської та німецької мов (нім. *akkompanieren* «акомпанувати») з французької; фр. *accompagnement*, *acompanateur* є похідними від *acompaner* «супроводити, акомпанувати», що в старофранцузькій мові виникло на базі сполучення прийменника *à* «при, до» (з лат. *ad* «тс.») та іменника *compain* «товариш», яке походить від нар.-лат. *companio «тс.; однокашник», утвореного з прийменника *cum* (>*com-*) «з, разом» та іменника *rāpis* «хліб», пов'язаного з *rāscō* «пасу», спорідненим з псл. *pasti*, укр. *пáсти*.— Шанский ЭСРЯ I 1, 60—61; Младенов 4; Dauzat 7, 191; Walde—Hofm. II 246—247, 260.— Див. ще **авантюра**, **компанія**, **пáсти**.

акорд¹ (муз.) «співзвучність»; — р. *аккорд*, бр. болг. м. *акорд*, п. ч. слц. вл. *akord*, слн. *akórd*, схв. *áкорд*; — недавнє запозичення з французької мови; фр. *accord* «згода, угода; співзвучність» походить від іт. *accordo* «тс.», пов'язаного з слат. *accordium* «угода, договір», утвореним з прийменника *ad-*(>*ac-*) «до, при» та іменника *cor*, *cordis* «серце», спорідненого з псл. *sъrdь, укр. *сérце*; в іт. *accordo* значення «співзвучність» виникло внаслідок зближення з *corda* «струна»; допускається можливість (Dauzat 7) безпосереднього утворення фр. *accorder* (муз.) «настроювати», *accord* «співзвучність» від лат. *chorda* «струна».— СІС 29; Шанский ЭСРЯ I 1, 61; Фасмер I 66; БЕР I 6; Младенов 4; Kluge—Mitzka 11.— Див. ще **авантюра**, **середá**, **сérце**.

акорд² «угода, договір», ст. *акордъ* «тс.» (XVIII ст.); — р. *аккорд*; — запозичення з польської мови; п. *akord* «угода, договір; відрядна робота», як і ч. слц. вл. *akord* «відрядна робота», болг. м. *акорд*; схв. *áкорд*, слн. *akórd* «тс.», походить від фр. *accord* «угода», яке зводиться до слат. *accordium* «тс.».— Шанский ЭСРЯ I 1, 61; Фасмер I 66; Kopalinski 41; БЕР I 6; Kluge—Mitzka 11.— Див. ще **акорд¹**.

акордеон, **акордеоніст**; — р. *аккордеон*, бр. *акардэон*, п. ч. вл. *akordeon*, слц. *akordeón*, болг. м. *акордеон*, схв. *áкордэон*, слн. *akórdеon*; — запозичено

через посередництво російської мови з французької; фр. *accordéon*, *accordéoniste* пов'язані з нім. *Akkórdion*, утвореним у 1829 р. від нім. *Akkórd* «акорд, співзвучність» (з фр. *accord* «тс.») винахідником цього музичного інструмента Даміаном.— Шанский ЭСРЯ I 1, 61—62; Dauzat 7; БЕР I 6.— Див. ще **акорд¹**.

[акось] (вигук, яким відганяють коней) Дз, **[акоськи]** «тс.» Дз; — складне утворення з підсилювальної частки *a* і вигуку *кось*.— Див. ще **а¹**, **косьа**.

[акот] (вигук, яким відганяють котів) ЛЧерк, Мо, **[акотá]** ЛЧерк, Мо, Ме, **акотú** Л, Па **[тс.]**; — бр. **[акота]**, п. **[a kotal]**; — складне утворення з підсилювальної частки *a* і вигуку *кот(a)*.— Див. ще **а¹**, **кіт**.— Пор. **акёт**, **акёц**.

акредитів, **акредитувати**; — р. *акредитів*, бр. *акрэдытыў*, п. *akredytywa*, ч. *akreditiv*, слц. *akreditiv*, вл. *akreditiv*, болг. м. *акредитів*, схв. *акредитѣв*; — запозичено з французької мови через посередництво російської; фр. *accréditive* «акредитив» з'явилося внаслідок субстантивзації прикметника *accréditive* «вірча» (з поширеного в діловій мові словосполучення *lettre accréditive* «вірчий лист»), пов'язаного з лат. *accréditīvus* «вірчий», утвореним від дієслова *accredo* «довіряю, даю віру», що складається з префікса *ad-* (>*ac-*) «до-, при-» і дієслова *credo* «вірю».— СІС 29—30; Шанский ЭСРЯ I 1, 62; Kopalinski 41.— Див. ще **авантюра**, **кредіт**.

акрихін; — бр. *акрыхін*, слц. *akrichin*, болг. *акрихін*; — запозичення з російської мови; р. *акрихін* утворено радянськими вченими в 30-х рр., коли було синтезовано і введено в практику цей препарат; назва складається з елементів *акри-* (оскільки це речовина акридинового ряду) та *-хін* (від назви іншого схожого за дією препарату *хіна*); перший компонент тлумачиться також (Шанский ЭСРЯ I 1, 65) як утворення від основи гр. *ἄκρος* «найкращий» або лат. *ācer*, *ācris* «сильний, гострий», споріднених з псл. *ostъ*, укр. *гострий*.— Див. ще **гострий**, **хіна**.

акробат, **акробатизм**, **акробатика**, **акробатичний**; — р. болг. м. *акробат*,

бр. *акрабат*, п. *akrobata*, ч. слц. вл. *akrobat*, схв. *акрòбат(а)*, слн. *akrobát*; — запозичення з французької мови; фр. *acrobate*, *acrobatique*, *acrobatisme* походять від гр. *ἀκροβάτης* «канатний танцюрист», пов'язаного з *ἀκροβάτεω* «іду навшпиньках», що є складним словом, утвореним з прикметника *ἄκρος* «верхній» (споріднене з лат. *ācer* «гострий», псл. *ostřъ*, укр. *гострий*) і дієслова *βαίνω* «іду», спорідненого з лат. *venio* «тс.».— СІС 30; Шанский ЭСРЯ I 1, 65—66; Фасмер I 66; Горяев 2; БЕР I 7; Frisk I 59—60, 208—210; Boisacq 32—33, 112.— Див. ще *авантюра*, *гострий*.

аксіома, *аксіоматичний*, ст. *аксиома* (XVII ст.); — р. болг. *аксиома*, бр. *аксієма*, п. *aksjomat*, ч. *ахіом*, *ахіома*, слц. *ахіома*, вл. *aksiom*, м. *аксиома*, *аксиом*, схв. *аксіѡм*, слн. *aksióm*; — запозичення з грецької мови; гр. *ἀξίωμα* «аксіома» пов'язане з *ἀξίω* «визнаю, стверджую щось як достовірне», що походить від прикметника *ἄξιος* «значний, вартий», пов'язуваного з дієсловом *ἄγω* «важу, жену», спорідненим з лат. *ago* «жену, веду».— СІС 31; Шанский ЭСРЯ I 1, 67; Фасмер I 66; Горяев 3; БЕР I 7; Frisk I 116; Boisacq 65.— Див. ще *агєнт*.

акт¹ «вчинок; театральна дія», ст. *актъ* (XVII ст.); — р. бр. болг. м. *акт*, п. ч. слц. вл. *akt*, схв. *ѡкт*, слн. *ákt*; — запозичення з латинської мови; лат. *actus* «дія» походить від *ago* «дію».— СІС 31; Шанский ЭСРЯ I 1, 68; Фасмер I 66; Горяев 3; Kopalinski 42; Holub—Lyer 73; Младенов 4.— Див. ще *агєнт*.— Пор. **акт²**.

акт² «документ», ст. *акта* (мн.), *акты* «книги для запису документів» (XVI ст.); — р. бр. болг. *акт*, п. ч. слц. *akt*, вл. *akta*, схв. *ѡкт*, слн. *ákt*; — запозичено з латинської мови через посередництво польської; лат. *actum* «розпорядження, протокол» утворено від *ago* «дію».— СІС 31; Шанский ЭСРЯ I 1, 68; Фасмер I 66; Kopalinski 42; Holub—Lyer 73; Младенов 4.— Див. ще *агєнт*.— Пор. **акт¹**.

актив, *активізація*, *активіст*, *активізувати*; — бр. *актыву*, п. *aktyw*, ч.

aktiv, слц. *aktív*, вл. *aktiw*, болг. м. *актѣ*, схв. *ѡктѣ*, слн. *aktíva*; — недавне запозичення з російської мови; р. *актѣ* походить від фр. *actif* «діяльний», пов'язаного з лат. *actīvus* «тс.»; утвореним від *ago* «дію».— СІС 31; Шанский ЭСРЯ I 1, 68—69; Младенов 4.— Див. ще *агєнт*, **акт¹**.

актїний; — р. *актїний*, бр. *актѣній*, п. *aktyn*, ч. *aktinium*, слц. *aktínium*, схв. *актѣніѣм*, слн. *aktíniј*; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Aktinium*, англ. фр. *actinium* утворено наприкінці XIX ст. від гр. *ἀκτίς*, *-ίνος* «промінь» (актїній є радіоактивним), спорідненого з дінд. *aktú*-«випромінювання; ніч», а також, можливо, з гот. *ūhtwō* «світанок» та лит. *ankstī* «рано».— СІС 32; Фигуровский 52, 150; Klein 20; Frisk I 61; Boisacq 39—40; Feist 515.

актїнія «морська тварина (класу коралових поліпів)»; — р. болг. *актїнія*, бр. *актѣнія*, п. *aktynia*, слц. *aktínia*, схв. *актѣніѣ*, слн. *aktíniја*; — запозичення з російської мови, до якої потрапило на початку XIX ст. з інших європейських мов, де з'явився як латинський біологічний термін; лат. *actinia* утворено від *actinīus* «променистий», що походить від гр. *ἀκτίς*, *-ίνος* «промінь» (щупальця актїнії розташовані навколо рота у вигляді променів).— СІС 32; Шанский ЭСРЯ I 1, 69.— Див. ще **актїній**.

актòр, *актòрство*, *актòрствувати*, *акторувати*, ст. *акторъ* (XVII ст.); — р. *актòр*, бр. *акцòр*, п. *aktor*, ч. (заст.) слц. *aktér*, болг. *актòр*, м. *актèр*, схв. *ѡктèр*, слн. *aktèr*; — запозичено з латинської мови, можливо, через посередництво польської; лат. *actor* «віконавець, актор» пов'язане з *ago* «дію»; український наголос, відмінний від латинського та польського, встановився, очевидно, під впливом рос. *актèр* з фр. *acteur*.— Richhardt 29; Шанский ЭСРЯ I 1, 68; Фасмер I 67; Горяев 3; БЕР I 7; Младенов 4.— Див. ще *агєнт*.

актрїса; — бр. *актрїса*, болг. *актрїса*, схв. *актрїса*; — недавне запозичення з російської мови; р. *актрїса* походить від фр. *actrice*, що є кореляти-

вом жін. р. до *acteur* «актор». — Шанський ЭСРЯ I 1, 69; Фасмер I 67; Младенов 4. — Див. ще **актёр**, **а́гент**.

актуальний, *актуалізувати*, ст. *актуальный* «чинний, фактичний» (XVIII ст.); — р. *актуальный*, бр. *актуальны*, п. вл. *aktualny*, ч. *aktuální*, *aktuelní*, слц. *aktuální*, болг. *актуален*, м. *актуэлен*, схв. *актуалан*, *актуэлан*, слн. *aktuālen*; — через польську мову запозичено з латинської; лат. *actuālis* «діяльний» є похідним від *actus* «акт, дія», пов'язаного з *ago* «дію»; сучасне значення «важливий на цей час» з'явилося у французькій мові в XVIII ст. — СІС 33; Шанський ЭСРЯ I 1, 70; Копалиński 42; БЕР I 7. — Див. ще **а́гент**, **акт**¹.

акўла, *акўлячий*; — бр. болг. *акўла*, схв. *акўла*; — запозичення з російської мови; р. *акўла*, давніші форми *аккуле* (Словарь АР 1789, I 18), *аккула* (Словарь АН 1847, I 5), з'явилося у XVIII ст., очевидно, із скандинавських мов, можливо, через посередництво саамської, пор. дісл. *hákarl* «акўла», норв. *hákal* «тс.», що походять від дісл. *hár* «тс.» та *karl* «людина, чоловік», саам. *akkli* «акўла», *akkala*, *akkola*, *akkale* «тс.»; зв'язок із слат. *aquilla* «порода риби» (Matzenauer 95) заперечується. — Герд ЭИРЯ VII 63—69; Шанський ЭСРЯ I 1, 70; Фасмер—Трубачев I 67; Булаховський РЯШ 1956/4, 15; Преобр. I 4; Младенов 4; БЕР I 7; Sadn. — Aitz. VWb. I 16; Jacobsson Sl. Wortst. 82—86; Vries AEW 203; Itkonen Mélanges Mikola 49.

[**акўлька**] (бот.) «шоломниця, *Scutellaria hastifolia* L.»; — р. [*акульнка*] «коров'як, *Verbascum lychnitis* L.»; — назви рослин здаються пов'язаними з російською формою жіночого імені *Акўлька* (від *Акуліна*); мотивація такого найменування неясна; можливо, йдеться про пізнішу видозміну якоїсь давнішої деєтимологізованої назви. — Див. ще **Килія**.

акумулятор, *акумуляція*, *акумулятивний*, *акумулювати*; — р. *аккумулятор*, бр. *аккумулятар*, п. вл. *akkumulatör*, ч. слц. слн. *akkumulátor*, болг. м. *акумулятор*, схв. *акумулятор*; — за-

позичено з німецької мови через посередництво російської; нім. *Akkumulátor* утворено за зразком фр. *accumulatеur* «акумулятор», яке походить від слат. *akkumulátor* «збирач», пов'язаного з дієсловом *akkumulāre* «збирати докупити», що складається з префікса *ad-* (>ас-) «до-» і дієслова *cupulāre* «складати, збирати докупити», пов'язаного з іменником *cupulus* «купа», спорідненим з гр. *κύμα* «хвиля». — СІС 33; Шанський ЭСРЯ I 1, 63; Kopalinski 43; Dauzat 8; БЕР I 7; Walde—Hofm. I 306. — Див. ще **авантюра**.

[**акўр**] (вигук, яким відганяють індиків) *Мо*, [*акўра*] «тс.» *Мо*; — складне утворення з підсилювальної частки *a* і вигуку *кур*, вживаного для підкликання індиків; пор. [*курá*] (вигук для відгону індиків). — Див. ще **а**¹, **кўр**.

акуратний, *акуратіст*, *акурат*, [*акуратнісько*]; — р. *аккуратный*, бр. *акуратны*, п. вл. *akuratny*, ч. *akuratní*, слц. *akurátny*, болг. м. *акуратен*, схв. *акуратан*, *акўратан*, слн. *akuráten*; — запозичення з польської мови; п. *akuratny* походить від лат. *accūrātus* «ретельний, точний», утвореного від *accūrāre* «точно виконувати; піклуватися», що складається з префікса *ad-* (>ас-) «до-, при-» і етимологічно неясного дієслова *cūrāre* «старатися, дбати, піклуватися», пов'язаного з іменником *cūra* «піклування». — СІС 33; Шанський ЭСРЯ I 1, 63—64; Фасмер I 66; Преобр. I 4; Горяев 2; Machek ESJČ 34; Младенов 4; Klein 12—13; Walde—Hofm. I 314. — Див. ще **авантюра**, **курувати**.

акўстика, *акўстик*, *акустичний*; — р. болг. м. *акўстика*, бр. *акўстыка*, п. *akustyka*, ч. слц. вл. *akustika*, схв. *акўстика*, слн. *akústika*; — запозичено з грецької мови через посередництво російської і далі, можливо, латинської; гр. *ἀκουστική* є субстантивованою формою жін. р. прикметника *ἀκουστικός* «слуховий; слухняний», пов'язаного з дієсловом *ἀκούω* «слухаю, чую», що пояснюється або як споріднене з гот. *hausjan* «слухати», або як складне слово, утворене з основи *āk*, що виступає в *ἀκαινα* «стрекало»,

і основи іменника об'є «вуха».— Шанський ЭСРЯ I 1, 70; Фасмер I 67; Горяев 438; Frisk I 57—58; Boisacq 37—38.

[аку́ть] (вигук, яким відганяють телят, корів) МСБГ; — складне утворення з частки *a*¹ і вигуку [куть] (див.).

[аку́ш] (вигук, яким відганяють коней, лоша́т); — складне утворення з частки *a*¹ і вигуку *куш* (див.).

акуше́р, *акуше́рка*, *акуше́рство*, [куша́рка] Ме; — р. болг. м. *акуше́р*, бр. *акуше́р*, п. *akuszer*, ч. слц. *akušér*, схв. *акуше́р*, слн. *akušér*; — запозичення з французької мови; фр. *accoucher* є похідним від *accoucher* «народжувати», утвореного з префікса à «до-, при-», що походить від лат. *ad* «тс.», і дієслова *coucher* «лежати, ложити». — СІС 33; Шанський ЭСРЯ I 1, 71; Фасмер I 67; Holub—Lyer 73; БЕР I 7; Младенов 4; Dauzat 7, 211.—Див. ще **авантю́ра**, **куш**², **куше́тка**.

акце́нт, *акцентуа́ція*, *акцентува́ти*; — р. болг. м. *акце́нт*, бр. *акце́нт*, п. ч. слц. вл. *аксепт*, схв. *акцен(а)т*, слн. *аксепт*; — запозичення з французької мови; фр. *accent* «наголос» пов'язане з лат. *accentus* «тс.», утвореним з префікса *ad-* (>*ac-*) «до-, при-» і іменникової основи *cantus* «спів, звуки», похідної від дієслова *canere* «співати, звучати»; лат. *accentus* є калькою гр. *προσφώνη* «наголос», утвореного з префікса *προσ-* «до-, при-» і основи *ᾠδή* (*ᾠείδη*) «співаю». — СІС 33; Шанський ЭСРЯ I 1, 71; Koralíński 39—40; БЕР I 7; Dauzat 6.—Див. ще **авантю́ра**, **канта́та**.

акціо́нер; — р. болг. м. *акцио́нер*, бр. *акцыяне́р*, п. *аксіонагіusz*, ч. *аксіона́г*, слц. слн. *аксіона́г*, вл. *аксіонаг*, схв. *акциднѧр*; — запозичено з французької мови через посередництво російської; фр. *actionnaire* «акціонер» утворено від *action* «дія, акція», що зводиться до лат. *actio*, -ōnis «дія», пов'язаного з дієсловом *ago* «дію»; значення фінансового терміна фр. *action* набуло завдяки зближенню з словом *actif* «актив, готівка»; сумнівне припущення (Фасмер I 67) про можливість запозичення слова російською мовою з німецької.— СІС 34; Шанський ЭСРЯ I 1, 72; Dauzat

10; Bloch I 9.— Див. ще **акція**¹.— Пор. **акція**².

акція¹ «дія», ст. *акція* (XVI ст.); — р. болг. *акция*, бр. *акцыя*, п. *аксја*, ч. *аксе*, слц. *аксія*, вл. *аксіја*, м. *акција*, схв. *акција*, слн. *аксіја*; — запозичено з латинської мови, очевидно, через посередництво польської; лат. *actio*, -ōnis є суфіксальним утворенням від дієслова *ago* «дію». — СІС 34; Шанський ЭСРЯ I 1, 72; Фасмер I 67; Koralíński 40; БЕР I 7.— Див. ще **агента́**.— Пор. **акція**².

акція² «цінний папір»; — р. болг. *акция*, бр. *акцыя*, п. *аксја*, ч. *аксіе*, слц. *аксія*, вл. *аксіја*, м. *акција*, схв. *акција*, слн. *аксіја*; — запозичено з голландської або німецької мови через посередництво російської й польської; нім. *Äktie* «акція (цінний папір)» походить від гол. *actie* «тс.», яке в цьому значенні утворилося від лат. *actio*, -ōnis як юридичного терміна із значенням «скарга, претензія скаржника, право на участь», що розвинулося з основного значення «дія». — Шанський ЭСРЯ I 1, 72; Фасмер I 67; Горяев 3; БЕР I 7; Kluge—Mitzka 11.— Див. ще **агента́**, **акція**¹.

[алажа́] «шовкова смугаста тканина» Я, [галаджо́вий] «зроблений з певної тканини», ст. *алажа* (XVIII ст.); — р. *алача́*, *аладжá*, п. *haładžuja* «товста шовкова тканина», болг. *аладжá*, м. ст. *алаца*, схв. *алаца*, *aláďza* «тс.»; — запозичення з тюркських мов; тат. кирг. *алача* «строката, смугаста тканина», тур. *alasa* «строкатий; строката тканина», аз. *алача* «тс.» є суфіксальними утвореннями від загальнотюркського *ala* «строкатий, рябий, смугастий, з великими плямами». — Фасмер I 68; Mikl. TEI I 245; Nachtr. I 3; Lokotsch 4; Korsch AfSIph 8, 647; Младенов 4; Škaljić 81; Радлов I 351, 361—363.— Див. ще **авáч**.

алгебра, *алгебраї́ст*, *алгебраї́чний*, *алгебрі́чний*; — р. бр. болг. м. *алгебра*, п. *algebra*, *algiebra*, ч. слц. вл. *algebra*, схв. *алгебра*, слн. *algébra*; — запозичено з латинської мови через посередництво польської і, можливо, німецької (нім. *Algebra*); слат. *algebra* є переоформленням ар. *al-ğabr* «відновлення (розріз-

нених частин)», пов'язаного з дієсловом ḡabaḡa «вправляє (вивих); відновлює, приводить у нормальний стан»; слово al-ḡabr (al — артикль) у теперішньому значенні поширилося з заголовка підручника алгебри «Al-ḡabr wa'l-muqābala» (букв.: «Відновлення і протиставлення») арабського математика Мухаммеда ібн-Муси Алхварізі (IX ст.).— СІС 34; Шанский ЭСРЯ I 1, 73; Фасмер I 70; Горяев 3; Kopaliński 48; БЕР I 9; Младенов 4; Dauzat 24; Lokotsch 50.

але́¹ (сполучник) Г, Ж, ст. *але* (XIV ст.); — р. [alél], бр. *алé*, п. ч. слц. вл. нл. *ale*, болг. [alɛl], схв. [alɛl]; — результат злиття сполучника *a* та обмежувальної частки *le*, тепер збереженої лише в діалектах; зіставлення з гр. ἀλλά «але» (Machek ESJČ 35) необґрунтоване.— Sławski I 24; Holub—Lyer 74; ЭССЯ I, 37; Sł. prasł. I 154; Sadn.— Aitz. VWb. I 2; Берп. I 22.— Див. ще *a¹*, *ле¹*.— Пор. *але²*, *аль*.

але́² (питальна і ствердна частка; вигук), ст. *але* (XVII ст.); — р. болг. [alél], бр. *алé*, п. ч. слц. вл. нл. *ale*, схв. [älɛl]; — результат злиття частки (або вигуку) *a* та частки *le*, що тепер виступає лише в діалектах.— Sławski I 24; Machek ESJČ 35; Sł. prasł. I 154; Берп. I 22.— Див. ще *a¹*, *ле¹*.— Пор. *але́¹*.

алеба́рда, заст. *галяба́рда*, ст. *алябарта* (1596), *галяба́рда* (1627); — р. болг. *алеба́рда*, п. *alabarda*, *halabarda*, *alabart*, *halabarta*, ч. *halapartna*, *halabarda*, слц. *halapartña*, вл. *halborta*, схв. *халебарда*, слн. *helebárda*; — запозичено через російську та польську мови з французької; фр. *hallebarde* через посередництво італійської мови запозичено з середньовісньонімецької; свн. *helmbarte* «алебарда» складається з іменників *helm* «рукоятка, топориче», спорідненого з лит. *kálpa* «поперечна перекладаина в санях», *kilpa* «стремено», прус. *kalpus* «подушка у возі», і *barte* «сокира», пов'язаного з *bart* «борода» (через значення «борідка сокири, лезо»), якому відповідає псл. *borda, укр. *борода́*.— СІС 35; Шелудько 20; Шанский ЭСРЯ I 1, 74; Фасмер I 70; Sław-

ski I 394—395; Machek ESJČ 157; Dauzat 383; Kluge—Mitzka 303.— Див. ще *борода́*.

алеба́стр, [*лаба́йстер*, *леба́йстер*, *либа́стер* Пі, *люба́йстер*, *шалаба́стер*], ст. *алавастръ* (XVI ст.), *галябастеръ* (XVII ст.), *алябастръ* (XVIII ст.); — р. *алеба́стр*, [люба́стра], бр. *алеба́стр*, др. *алавастръ*, п. слц. вл. *alabaster*, п. ст. ч. *alabastr*, болг. *алаба́стрър*, схв. *алаба́стер*, слн. *alabáster*, стсл. *алавастръ*; — запозичення з російської мови, до якої ввійшло, очевидно, з німецької; нім. *Alabáster* «алебастр» зводиться до лат. *alabastrum* «посудина для мазі з алебастру», що є запозиченням з грецької мови; гр. ἀλάβαστρος (пізніше ἀλάβαστρον) «тс.» засвоєно з коптської мови, в якій 'a-la-baste означало «посудина богині Ебасте»; виводиться також (Преобр. I 5; Holub—Lyer 74; Holub—Kop. 59) від назви міста і гори в Єгипті; ст. *алавастръ* запозичено через старослов'янську мову безпосередньо з грецької.— СІС 35; Шанский ЭСРЯ I 1, 74; Фасмер I 12; Горяев 3; Mikl. EW 2; Младенов 4; Frisk I 62.

алего́рія, *алегорі́зм*, *алегорі́чний*, ст. *алигоріа* (XVII ст.); — р. *аллегорія*, бр. *алего́рья*, п. *alegoria*, ч. *alegorie*, слц. *alegória*, вл. *alegorija*, болг. *алего́рия*, м. *алего́рија*, схв. *алего́рија*, слн. *alegoríja*; — запозичення з грецької мови; гр. ἀλληγορία є складним словом, перша частина якого пов'язана з ἄλλος «інший», спорідненом з лат. *alius*, гот. *aljis*, вірм. *ayl* «тс.», а друга — з ἀγορεύω «говорю», похідним від іменника ἀγορά «збори, місце зборів, площа», пов'язаного з етимологічно неясним дієсловом ἀγείρω «збираю».— СІС 35; Шанский ЭСРЯ I 1, 77; Горяев 3; Kopaliński 46—47; Младенов 4; Frisk I 8—9, 13—14, 76—77.

[алеу́та] «лю́тня» Пі; — запозичення з румунської мови; рум. *aláúta*, *lăúta* «тс.» виводиться з тур. *lâvta* «тс.», яке походить з ар. *al-'ud* «тс., цитра, дерев'яний інструмент», що складається з артикля *al* і іменника 'ud «дерево».— DLRM 450; Kluge—Mitzka 427.— Пор. *лю́тня*.

алёя; — р. *аллея*, бр. болг. *алёя*, п. *алеја*, *alea*, ч. *alej*, слц. *aleja*, вл. *aleja*, *alej*, м. схв. *алёја*, слн. *aléja*; — запозичено з французької мови через посередництво російської або польської; фр. *allée* «прохід» є субстантивованим дієприкметником від дієслова *aller* «йти», похідного від нар.-лат. *alage «йти», яке вважається спорідненим з кельт. *el* «ходити». — СІС 36; Шанский ЭСРЯ I 1, 78; Фасмер I 71; Горяев 3; Machek ESJČ 35; БЕР I 9; Младенов 5; Holub—Kop. 60; Dauzat 25.

[алирник] «нероба, ледар, шахрай»; — р. *Іальірник*, *альірицик*, *альір(а)*, *альіриць*]; — оформлене слов'янським суфіксом запозичення з тюркських мов; пор. тур. *alıg* «взьме, відніме», кипч. *алгыр* «спритний, хижий», уйг. *al* «хитрощі, обман», які зводяться до спільно-тюркського кореня *al-* «брати»; менш імовірно з огляду на поширеність слова у східних російських говорах припущення (Matzenauer LF 7, 2) про зв'язок з англ. *allure* «спокуса», *allurer* «спокусник». — Фасмер I 73—74; Преобр. I 6; Радлов I 341, 349, 394; Будагов I 86; Севортян 127—129.

алича́ «сорт слив, *Prunus divaricata* Ldb.»; — р. бр. *альча́*; — запозичення з азербайджанської мови; аз. *alıca* «алича, дрібна слива» походить від перс. *alıce* «тс.». — Шанский ЭСРЯ I 1, 83; Фасмер I 74; Преобр. I 6; Радлов I 388; Будагов I 88.

алілу́я «хвала богу» (вигук у кінці молитви), *алілу́йчик*, *алілу́йщина*, *[алілу́йко]* (глузл.) «піп», *[алілу́йкати]*; — р. *аллилу́йя*, бр. *алілу́йчык*, др. *аллилуа*, п. *alleluja*, *halleluja*, ч. *aleluja*, *haleluja(h)*, слц. нл. *aleluja*, вл. *haleluja*, болг. *алилу́я*, *алелу́я*, схв. *алелу́ја*, слн. *alelúja*, стсл. *аллилоу́я*; — через старослов'янську мову запозичено з грецької; гр. *ἄλληλοῦσα* «тс.» походить від гебр. *hallelū jāh* «хвалить Іегову». — СІС 36; Шанский ЭСРЯ I 1, 78; Фасмер I 71; Преобр. I 5; Горяев 3; Коралиński 50; Machek ESJČ 35; БЕР I 9; Sadn.—Aitz. VWb. I 17; Bern. I 27; Mikl. EW 2; Klein 52, 697; Skeat 14; Lokotsch 62.

аліме́нти, *аліме́нтник*; — р. *алиме́н-*

ты, бр. *алиме́нты*, п. *alimenta* (мн.), ч. слц. вл. *alimenty*, болг. *алиме́нт*, схв. *алимента*, слн. *alimēnti*; — запозичено з французької мови через російську; фр. *aliment* «їжа» (у мн. «утримання, аліменти») походить від лат. *alimentum* «їжа, утримання», пов'язаного з *alo* «годую, утримую», спорідненим з гот. дангл. *alap* «рости», дірл. *alim*, дісл. *ala* «тс.». — СІС 36; Шанский ЭСРЯ I 1, 75; Dauzat 25; Walde—Hofm. I 31.

[алкі́р] «бокова кімната, відділена від світлиці перегородкою», *[алькі́р Ж, алькеж Я, анке́р, анкі́р, анті́р МСБГ, валькі́р, ванкі́р Ж, ванькі́р, ванті́р МСБГ, ванькі́р, янкі́р]*, ст. *алкѣръ* (XVII ст.); — запозичення з польської мови; п. *alkierz*, як і слц. *alkier*, *arkýr*, походить від ч. ст. *alkéř*, засвоєного з давньовірхньонімецької мови; днв. *arkēre* походить від фр. ст. *arquier* «амбразура», яке через слат. *arcuagium, *arcoa* зводиться до лат. *arcus* «арка». — Шелудько 120; Richhardt 29; Brückner 3; Machek ESJČ 38; Sadn.—Aitz. VWb. I 28; Kluge—Mitzka 172; Walde—Hofm. I 64. — Див. ще **арка**. — Пор. **єрке́р**.

алкого́ль, *алкого́лік*, *алкоголі́чка*, *алкоголі́зм*, *алкоголі́чний*; — р. *алкого́ль*, бр. *алкаго́ль*, п. ч. слц. вл. *alcohol*, болг. *алкохо́л*, м. *алкохол*, схв. *я́лкохол*, слн. *alkohól*; — запозичено з арабської мови через посередництво західноєвропейських (пор. н. *Alkohol*, гол. *alcohol*, англ. ісп. *alcohol*); ар. *al-kuḥl* «дуже дрібний порошок, сурма» (з ассірійської мови) у цьому ж значенні вживалося і європейськими алхіміками та фармакологами; з кінця XVI ст. воно набуло значення «винний спирт». — СІС 37; Шанский ЭСРЯ I 1, 76; Фасмер I 71; БЕР I 9; Младенов 5; Brückner 3; Holub—Kop. 60; Holub—Lyer 75; Kluge—Mitzka 13; Klein 46.

Алла́; — р. *Алла*, бр. *Ала*; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з гр. *ἄλλος*, -η «чужий, інший»; в російській мові могло асоціюватися з прикметником *алый* «червоний». — Суперанская 85. — Див. ще **алегорія**.

алло́ «ей; слухаю (по телефону)», *албо́*, *галло́*, *галбо́*; — р. *алло́*, бр. *албо́*.

п. вл. halo, ч. слц. haló, болг. хало, а́ло, м. ало, схв. хăлб, а́лб, слн. haló, álo; — недавнє запозичення з французької мови; фр. allô, вперше вжитє в кінці XIX ст., штучно утворенє з вигуку allons «ну»; можливо, укр. галло, галльо, як і п. halo, ч. haló, схв. хăлб, з'явилися внаслідок контамінації з англ. hallo «галло, здрастуй» або цілком зводяться до нього. — Шанский ЭСРЯ I 1, 79; Holub—Lyer 186; Dauzat 26; Bloch I 22.

алма́з, ст. алмаз (1627); — р. бр. алма́з, слц. almazia, «дорога річ», болг. елма́з, алма́з, схв. а́лмāз; — запозичення з тюркських мов; тур. elmas, тат. алмас є запозиченням з арабської мови, в якій almas «алмаз», elmas «тс.», осмислюване тепер як сполучення з артикля al і іменника mas, походить від етимологічно не зовсім ясного гр. ἀδάμας «діамант», можливо, пов'язаного з ἀδάμας «незламний», утвореного з частки ἀ- «не-» і основи дієслова δαμάζω «приборкую, знищую», спорідненого з дірл. dampaín «скручений, зв'язаний», лат. domitor «приборкувач», дінд. damitār «тс.».— СІС 37; Шанский ЭСРЯ I 1, 80; Фасмер I 71; Преобр. I 5; Жураўскі Веснік БДУ 1969/3, 71; Machek ESJČS 17; Frisk I 346. — Див. ще а-.

[алó] «ану» Ж; — паралельне до ану́, а́лє складне утворення з частки а і однієї з форм давньої займенникової основи 1-, тієї самої, що і в ле, лем, але.— Див. ще а¹, ле.— Пор. а́лє¹, алє², ану́.

ало́е (бот.) «Алое», [алóй] Ж, ст. алоесъ, алоизъ (XVIII ст.); — р. алóэ, заст. алóй, бр. альяс, п. aloes, алопа, ч. aloe, слц. aloa, вл. нл. alowej, болг. алóе, схв. а́лој, а́лоја, слн. alóја, áloa, стсл. алъгоуи; — запозичено з грецької мови через посередництво польської (старі форми), пізніше — німецької (нім. Aloe) і латинської (лат. aloë); гр. ἀλόη загальноприйнятої етимології не має; можливо, походить від гебр. ahālīm «дерево алое», запозиченого з давньоіндійських діалектів, де були відомі форми агагу «дерево алое» і haloḥa «тс.».— СІС 37; Шанский ЭСРЯ I 1, 80; Brückner

4; Sadn.— Aitz. VWb. I 17—18; Неро-знак 40; Frisk I 77; Gesenius 17.

[алóмий] (бот.) «лимон, Citrus medica» Пі, Мак; — очевидно, через посередництво інших мов запозичено з арабської; ар. (al) laimūn «різновид лимона» пов'язане з līmūn «лимон». — Див. ще лимон.

алтє́я (бот.) «рожа, Althaea L.», [алтє́й, альтє́й] «тс.» Пі; — р. алтє́й, алтє́я, слц. altea, болг. алтє́я; — назва, засвоєна з латинської наукової номенклатури; лат. althaea походить від гр. ἄλθαία «вид мальви», пов'язаного з ἄλθαίνω «лікую, зміцнюю», ἄλθαμαί «заліковуюсь, заживаю», очевидно, спорідненими з лат. alo «годує, вирощує». — СІС 38; ССРЛЯ I 100; Горяев 3; Klein 57; Walde—Hofm. I 31—32; Frisk I 72. — Див. ще аліменти.

алтін (стара розмінна монета), ст. алтинъ (XVII ст.) «тс.»; — р. бр. алтін, др. алтынъ, п. алтун, болг. алтін «золота монета», м. алтан, схв. а́лтāн «тс.»; — запозичення з тюркських мов; виводиться від не зовсім ясного тюрк. altu «шість» (Шипова 30—31; Богородицький ОКРГ 352) або від тюрк. altun «золото; золота монета» з дтюрк. altun «золото», утвореного з al «червоний» і tun (<ton) «мідь» (Шанский ЭСРЯ I 1, 81; Фасмер I 72—73; Sadn.— Aitz. VWb. I 18; Севортян 142—143).

[алті́ця] «ластка, вставка під пахвою у сорочці», [алті́ца] «тс.» МСБГ, [алті́чка] «тс. (зменш.); оздоба з ниток по краях килима» МСБГ; — очевидно, запозичення з румунської мови; рум. alțiță «вишивані наплічники на сорочці, вставка» походить з південнослов'янських мов; пор. болг. [алтица (латица, латвица)] «латка», м. алтица, схв. латица «ластовиця в одязі», що є зменшувальними формами від лата.— Scheludko 125; Vrabie Romanoslavica 14, 128; DLRM 22; Младенов 5; Skok II 274; Сінас II 2. — Див. ще ластовиця, лата.

[алун] «галун» Ж, [алунка] «глинозем, окис алюмінію» Ж, [алуняк] «галуновий камінь» Ж; — бр. [алюн] «галун»; — запозичення з польської мови; п. alun, як і ч. alún, можливо, через

посередництво свн. *alūn* «тс.» запозичено з латинської мови; лат. *alūnen* «тс.» споріднене з гр. *ἀλόδοτος* «вартий співчуття», дісл. *οἶ* «пиво». — Вгückner 4; Machek ESJC 35—36; Walde—Hofm. I 34. — Пор. **галун**¹.

алфавіт, ст. *алфавитъ* (XVII ст.); — р. *алфавіт*, бр. *алфавіт*, болг. *алфавіт*; — запозичення з грецької мови; віз.-гр. *ἀλφάβητος* з пізньогрецькою вимовою -βη- як -vī- утворено з назв двох перших літер грецької азбуки *ἄλφα* «альфа» і *βῆτα* «бета». — СІС 38; Шанский ЭСРЯ I 1, 81; Фасмер I 73; Преобр. I 5. — Див. ще **альфа**. — Пор. **альфабет**.

алхімія, *алхімік*, *алхімічний*, ст. *алхимицький* (1631); — р. бр. болг. *алхімія*, п. *alchemia*, ч. *alchymie*, слц. *alchymia*, вл. *alchimija*, м. *алхемија*, схв. *алхѐмија*, *алхімија*, *алкѐмија*, *алкімија*, слн. *alkimija*; — запозичено через посередництво російської мови, очевидно, з німецької; нім. *Alchimie* походить від слат. *alchimia*, що відбиває ар. *al-kīmīyā* «хімія», в якому *al* є артиклем, а *kīmīyā* походить від гр. *χημία* «чорна магія», пов'язаного з власною назвою *Χημία* «Егіпет», яка зводиться до ег. *khem* (*khamet*) «чорний». — СІС 38; Шанский ЭСРЯ I 1, 82; Фасмер I 73; Kluge—Mitzka 117; Bloch I 19; Klein 45—46. — Див. ще **хімія**.

[алю] (вигук, яким відганяють свиней Г; для підкликання телят ВеБ), **[алюськи]** (вигук для підкликання телят) ВеБ, **[алюшки]** «тс.» Ж; — п. **[alu]**, **[alusiel]** (вигук для підкликання свиней); — складне утворення з підсилювальної частки *a* і вигуку *лю*, можливо, вживаного в минулому для підкликання худоби. — Див. ще **а¹**, **лю**. — Пор. **аля**.

алюміній; — р. *алюміній*, бр. *алюміній*, п. ч. *aluminium*, слц. *aluminium*, вл. *aluminij*, *aluminium*, болг. *алуміний*, м. *алуминиум*, схв. *алумїнїї*, *алумїниїум*, слн. *aluminij*; — запозичено різними шляхами з французької мови; фр. *aluminium* утворилося (як раніше і в англійській мові) з лат. *alūmen* «галун». — СІС 38; Шанский

ЭСРЯ I 1, 88; Dauzat 28. — Див. ще **алун галун**¹.

алюр «хода коня»; — р. *аллюр*, бр. болг. *алюр*, ч. *alluga*, *aluga*, схв. *алюр*; — запозичено через посередництво російської мови з французької; фр. *allure* «хода, хід; темп» є похідним від *aller* «іти». — СІС 38; Шанский ЭСРЯ I 1, 79—80; Dauzat 26; Bloch I 22. — Див. ще **алєя**.

[алюрний] «акуратний, чепурний»; — очевидно, пов'язане з р. заст. *аллюра* «манера», яке походить від фр. *allure* «хода, виправка, манера, вигляд». — Шанский ЭСРЯ I 1, 80. — Див. ще **алюр**, **алєя**.

[аля] (вигук, яким відганяють свиней); — р. **[аля]** (тс.; вигук для підкликання овець, свиней); — складне утворення з підсилювальної частки *a* і вигуку *ля*, що вживався в минулому, очевидно, для підкликання свиней. — Див. ще **а¹**, **ля**. — Пор. **алю**.

[аляляс] (бот.) «бузок» Л, **[лиліяс]** «тс.?»; **[ялєляс]** «тс.» (усн.); — очевидно, результат видозміни у вимові місцевих помічників французького слова *le lilas* «бузок», можливо, зближеного з білоруською формою *альяс* «алое»; у французьку мову слово *lilas* (*le* — артикль) проникло, мабуть, з іспанської; ісп. *lila*, *lilas* «бузок» походить від ар. *lilāk* «тс.», яке зводиться до перс. *lilag* «рослина індіго». — Краўчук Веснік БДУ 1970/3, 63—64; Фасмер II 497; Преобр. I 454; Dauzat 437; Kluge—Mitzka 441; Skeat 295. — Пор. **ліліяк**.

алярм (заст.) «тривога», **[аляр]** «крик, шум», **альор** «тс.» Пі, **алярміст** «схильний до паніки», **алярмувати** «підіймати тривогу»; — р. заст. м. *алярм*, п. ч. слц. вл. *alarm*, болг. *алярма*, схв. *аларм*, слн. *alárm*; — запозичено з французької або німецької мови через посередництво польської; нім. *Alárm* «тривога», фр. *alarme* «тс.» походять від іт. *all'arme* «до зброї». — Sł. wug. obsychn 18; Dauzat 22—23; Bloch I 42; Kluge—Mitzka 12. — Див. ще **армія**.

[аль] (сполучник) «але» Ж; — очевидно, результат скорочення давньоруського сполучника *али* «тс.; або» (пор.

р. [áли] «чи, хіба», аль «тс.», бр. [али] «але»), який, разом з п. ст. alí «але; поки», болг. *али* «хіба; або; але», м. *али* «або», схв. *ѧли* «але; або; хіба», слн. *àli* «або; але» зводиться до псл. alí «але; або», утвореного з сполучника *a* і частки *li*. — ЭССЯ 1, 38; Шанский ЭСРЯ I 1, 75; Sadn. — Aitz. VWb. I 3. — Див. ще **а¹**, **ли**. — Пор. **áлé¹**.

альбатрѳс; — р. бр. *альбатрѳс*, п. ч. слц. вл. *albatros*, болг. *албатрѳс*, схв. *ѧлбатрѳс*, слн. *álbartos*; — запозичення з французької мови; фр. *albatros* походить від англ. *albatross*, яке в давнішій формі *alcatross* було запозичене з португальської мови; порт. *alcatroz* «баклан, альбатрос» (ісп. *alcatroz* «пелікан»), очевидно, пов'язане з порт. *alcazoz* «черпак, ківш» (ісп. *arcaduz* < *alcazuz* «черпак на водяному колесі»), яке походить від ар. *al-qādūs* «черпак, ківш». — Акуленко 140; Шанский ЭСРЯ I 1, 83; Holub—Lyer 74; Dauzat 23; Klein 44; Kluge—Mitzka 12; Lokotsch 78—79.

[альбія] «корито для свиней» ВеЛ, **[альбійка Ж, альбія ВеЗал]** «тс.», **[вальбійка]** «собача миска» Ж, **[лайбія]** «тс.» Ж; — п. [halbja] «коритце для собак», ч. [hal'bijal] «коритце для свиней»; — запозичено в гуцульській діалект з румунської мови; рум. *álbie* «корито, русло», очевидно, засвоєне з італійських діалектів, у яких *albi* «корито» походить від лат. *alveus* «корито, кадка, ванна; русло ріки», спорідненого з лит. *aulys* «вулик», псл. *ulica*, укр. *вўлик, вўлиця*. — Кравчук ВЯ 1968/4, 121; Scheludko 125; Crânjala 295—296; Vrabie Romanoslavica 14, 128; Puşcariu 6; Walde—Hofm. I 34. — Див. ще **вўлик**. — Пор. **вўлоб**.

[альбѳ] «або» Г, ВеБ, **[áлбо]** «тс.» Ко; — р. **[альбѳ]**, бр. *альбѳ*, п. *albo*, ст. *alibo*, слц. *alebo*, нл. *albo* «тс.»; — псл. *alí bo*, до складу якого входять сполучники *a*, *li* і частка *bo*; недостатньо обгрунтована думка (Онышкевич Исслед. п. яз. 238; Кобилянський Гуц. гов. 79) про польське походження укр. *альбѳ*. — Фасмер I 56; Bauer Sb. Travn. 81, 84; ЭССЯ 1, 38; Sadn. — Aitz. VWb. I 3. — Див. ще **а¹**, **бо**, **ли**. — Пор. **абѳ**.

альбѳм; — р. бр. *альбѳм*, п. ч. слц. вл. *album*, болг. *албѳм*, м. *албум*, схв.

áлбум, слн. *álbum*; — запозичено в ХІХ ст. з французької мови; фр. *album* «альбом для фотографій», раніше «лист, табличка», походить від лат. *album*, с. р. від *albus* «білий» (первісне значення: «біла табличка, на якій писали чорнилом»), спорідненого з гр. *άλφός* «білий лишай», двн. *albiz, elbiz* «лебідь», укр. *лѧбідь*. — СІС 39; Шанский ЭСРЯ I 1, 84; Dauzat 23; Ernout—Meillet I 20; Walde—Hofm. I 26. — Див. ще **лѧбідь**.

алькѳв «ніша для ліжка», заст. **[алькоба]** «тс.» Пі, ст. *алкивъ* «ліжниця без вікна» (1710); — р. *алькѳв*, бр. *алькѳѳ*, п. *alkowa*, ст. *alkoba*, ч. *alkovna*, слц. *alkovna*, болг. *алкѳв*, схв. *ѧлкѳв, алкѳва*, слн. *alkóva*; — запозичено з французької мови через посередництво російської і польської мов; фр. *alcôve* походить від ісп. *alcoba* «спальня», яке зводиться до ар. *al-qubba^h* «невелике приміщення; склепіння, льох; склеп». — СІС 40; Тимч. 18; Шанский ЭСРЯ I 1, 85; Фасмер I 74; Machek ESJС 35; Dauzat 23; Bloch I 20; Kluge—Mitzka 13; Klein 46.

альманáх, ст. *алманах* (ХVІ ст.); — р. бр. *альманáх*, п. ч. слц. вл. *almanach*, болг. *алманáх*, м. *алманах*, схв. *алмáнах*, слн. *almanáh*; — запозичення з німецької (або французької) мови; нім. *Almanach* походить від слат. *almanachus* «збірник прогнозів (погоди і под.)», що виникло на основі гр. *ἀλμανιχιακόν* «календар», яке є видозміненим запозиченням з коптської мови (Шанский ЭСРЯ I 1, 85; Фасмер—Трубачев I 74; Kluge—Mitzka 15; Dauzat 27); середньолатинська форма пояснюється також як запозичення з арабської мови, в якій *al-mānāh* «календар» складається з артикля *al* і похідного іменника від основи *manāh* «час, міра», пов'язаної з гебр. *manah* «рахувати» (СІС 40; ССРЛЯ I 106; Преобр. I 6; Никольский ФЗ 1893 V—VI 36; Бурд.—Мих. 34).

[альмужна] «милостиня» Ба, **[ялмужна]** Ж, Пі, ст. *алмужна* (ХVІІ ст.); — бр. *ялмужная* «тс.»; — запозичення з західнослов'янських мов; п. *jałmužna*, ч. слц. *almužna*, вл. *jałmužna*, нл. *wołmužna*, ст. *almožna*, як і схв. ст. *almužno*, *almožno*, слн. *álmožna*, походять

від див. *alatuosa* «тс.», яке через посередництво слат. *eleemosyna* «тс.» зводиться до гр. ἐλεημοσύνη «жалість; милостиня», пов'язаного з дієсловом ἐλεέω «жалію, зглядаюсь», етимологічно неясного.— Дзєндзелівський УЗЛП 16; Оньшкевич Исслед. п. яз. 238; Sławski I 494—495; Machek ESJČ 35; Sadn.— Aitz. VWb. I 18; Bern. I 27; Kluge—Mitzka 15; Frisk I 490; Boisacq 241.

альпага́ (зоол., текст.), *альпакá*; — р. *альпага́*, *альпакá*, бр. *альпакá*, п. *алрака*, *алрага*, ч. слц. *алрака*, болг. *алпакá*, схв. *áлка*, слн. *alpáka*; — запозичення з іспанської мови; ісп. *алраса* «південноамериканська коза з довгою шерстю; шерсть цієї кози; тканина з її шерсті» походить від кечуа *al(l)раса* (вид тварини), пов'язаного з *рако* «жовто-червонуватий». — СІС 40; Kluge—Mitzka 15; Dauzat 27; Klein 56.

альт, *альтіст*, [*альтівка*]; — р. бр. *альт*, п. ч. слц. вл. *alt*, болг. м. *алт*, схв. *áлт*, слн. *ált*; — через польську і, очевидно, німецьку мови (нім. *Alt* «альт») запозичено з італійської; іт. *alto* «високий» (насправді означає низький голос; називається високим тому, що вищий від тенора) походить від лат. *altus* «високий», пов'язаного з *alo* «годую, вирощую». — СІС 40; Шанский ЭСРЯ I 1, 86; Фасмер I 74; Kluge—Mitzka 16; Dauzat 28.— Див. ще **аліменти**.

альтана, *альтанка* «бесідка; балкон»; — бр. *альтанка*, п. *altana*, *altanka*, ч. *altán*, *altánek*, слц. *altán*, *altánka*, схв. *áлтáн*, *áлтáна*, слн. *altána*; — через польську мову запозичено, мабуть, з німецької; нім. *Altán* «балкон» походить від іт. *altana* «тераса на даху», яке зводиться до лат. *altus* «високий». — Акуленко 136; Richhardt 29; Machek ESJČ 35; Kluge—Mitzka 17.— Див. ще **альт**.

альтемба́с «перська парча», *алтаба́с*, [*алтайба́с*], ст. *алтабасъ* (XVI ст.), *алтабасовый*, *алтайбасовый* (XVII ст.); — р. *алтаба́с*, п. *altembas*, *altembas* «тс.»; — запозичення з турецької мови; тур. *altın bez* «парчева тканина» складається з іменників *altın* «золото» і *bez*

«тканина». — Фасмер I 72; Brückner 4; Sadn.— Aitz. VWb. I 18; Mikl. TEI I 246; Nachtr. 2, 74.— Див. ще **алтін**, **бязь**.

альтернатива; — р. *альтернатіва*, бр. *альтэрнатыва*, п. *alternatywa*, ч. *alternativa*, слц. слн. *alternativa*, вл. *alternatiwa*, болг. м. схв. *алтернатива*; — запозичення з французької мови; фр. *alternative* пов'язане з *alterner* «чергуватися», що походить від лат. *alternāre* «чергуватися; вагатися», в основі якого лежить займенник *alter* «один з двох» (*alius* «інший; другий»), споріднений з гр. ἄλλος «інший». — СІС 40; Шанский ЭСРЯ I 1, 86; Dauzat 28; Walde—Hofm. I 30, 32—33.— Див. ще **алєгорія**.

альфа, ст. *альфа* (XVIII ст.); — р. бр. *áльфа*, др. *алфа*, п. ч. слц. вл. *alfa*, болг. *áлфа*, схв. *áлфа*, слн. *álfа*, стсл. *алъфа*; — через старослов'янську мову запозичено з грецької; гр. ἄλφα (назва першої літери грецької азбуки) походить від гебр. *áлeph* «бик», застосування якого в ролі назви першої букви алфавіту було зумовлене подібністю начертання цієї букви у фінікійців до голови бика. — СІС 41; Шанский ЭСРЯ I 1, 87; Истрин Разв. письма 218; Frisk I 81; Klein 56.

альфабє́т, ст. *алфает* (1627), *алфабетумъ* (XVII ст.); — п. вл. нл. *alfabet*, ч. слц. *alfabeta*, болг. м. *alfabét*, схв. *áлфáбєт*, слн. *alfabét*; — запозичення з латинської мови; лат. *alphabētum* «алфавіт» походить від гр. ἀλφάβητος «тс.».— Hüttl—Worth 15; Kopaliński 47; Младенов 5; Frisk I 81.— Див. ще **алфавіт**.

алья́нс; — р. бр. *алья́нс*, п. *alians*, ч. *alianse*, *alians*, слц. *aliancia*, болг. *алиáнс*, схв. *алиjáнсa*, слн. *aliánsa*; — запозичено через посередництво російської мови з французької; фр. *alliance* пов'язане з дієсловом *allier* «сполучати», яке походить від лат. *alligāre*, що утворилося з префікса *ad-* і дієслова *ligāre* «зв'язувати», спорідненого з лит. *lái-g(u)onas* «брат дружини», укр. *лига́тися* «з'єднуватися (з кимось)». — СІС 41; Шанский ЭСРЯ I 1, 87; Dauzat 26; Walde—Hofm. I 800.— Див. ще **авантюра**, **лига́ти**¹.

амазѡнка «вершниця»; — р. бр. болг. *амазѡнка*, п. ч. слц. *amazonka*, вл. *ама-сопа*, схв. *амазѡнка*, слн. *amazonka*; — запозичено через посередництво російської і польської мов з німецької; нім. *Amazona* походить від гр. Ἀμαζών «амазонка», яке загальноприйнятої етимології не має; можливо, пов'язане з іранським етнонімом **ha-mazan-* (букв. «воїн»); виведення від гр. ἀ- «не-, без-» і μαζός «грудь, сосок», пов'язане з міфом про амазонок як воївничих жінок на території Скіфії, які для зручності стрільби з лука випалювали собі праву грудь (Шанский ЭСРЯ I 1, 88—89; Koraliński 54), належить до сфери народної етимології.— Hüttl-Worth 14; Frisk I 83—84; Chantraine 69.

аматор, *аматорство*; — р. заст. *аматёр*, бр. *аматар*, п. *amator*, ч. слц. *amatér*, вл. *amater*, болг. *аматьор*, м. *аматёр*, схв. *аматёр*, слн. *amatér*; — запозичено, мабуть, через польську мову з латинської; лат. *amator* «любитель» походить від *amare* «любити», можливо, спорідненого з гр. ἀμαρ, ἄμμα «мати», алб. *аме* «тітка», дісл. *амта* «бабуся», двн. *амта* «мати, мамка».— СІС 42; Holub—Lyer 76; Walde—Hofm. I 40—41; Pokorny 36.

амба (виг.) «баста, кінець», [гамба] «тс.» Ме; — р. бр. *амба*; — запозичено з італійської мови через посередництво російської, де ненаголошене *о* перейшло в *а*; іт. *амбо* «обидва; два номери в лотереї, що дають право на виграш» походить з лат. *ambō* «обидва», спорідненого з лит. *abū*, псл. *oba*, укр. [обá].— Шанский ЭСРЯ I 1, 89; Dauzat 29; Walde—Hofm. I 37.— Див. ще *обá*.

амбар, [анбар Ж, вінбар Ж, вимбар, інбар, инбарѣць Ж], ст. *амбаръ* (1766), *винбаръ* (1758), *инбаръ* (XVIII ст.); — р. *амбар*, [анбар, имбар], бр. [амбар], п. [ambag], ч. слц. *hambag*, болг. *амбар*, *хамбар*, м. *амбар*, схв. *амбар*, *хамбар*; — запозичення з тюркських мов; тур. *амбар*, алт. [анбар], тат. *анбар* походять від перс. *apbāg* «повітка, сарай», яке пов'язується (через проміжну форму *ham-para) з дінд. *rḡ-* «наповнювати», спорідненим з псл. **r^b* [пъ «повний», укр. *повний* (Sadp.— Aitz. VWb. I 19; Harmatta

Acta Ling. Hung. 5, 289) або з дінд. *sambhāgá-*, що складається з префікса *sam-* «з-», спорідненого з займенником *sa* «цей», і основи *bhāga-*, пов'язаної з дієсловом *bhāgati* «несе», спорідненим з гр. φέρω, псл. *berō*, укр. *беру*; менш переконливе пов'язання (Никольский ФЗ 1893/5—6, 36) з дінд. *ambaga-jati* «збирати, накопичувати».— Шанский ЭСРЯ I 1, 89—90; Фасмер I 75; ССРЛЯ I 112—113; РЧДБЕ 50, 791; Sadp.— Aitz. VWb. I 19; Bern. I 28; Grassmann 955, 1478, 1485; Lokotsch 7.

амбіція, *амбітний*, *амбіційний*, *амбіційозний*, ст. *амбиция*, *амбѣция* (XVII ст.); — р. болг. *амбиция*, бр. *амбиция*, п. *ambicja*, ч. *ambice*, слц. *ambicia*, вл. *ambicija*, м. *амбиција*, схв. *амбѣција*, слн. *ambicija*; — через посередництво польської мови запозичено з латинської; лат. *ambitio* «догідництво, честолюбство» пов'язане з дієсловом *ambire* «домагатися», яке складається з префікса *amb(i)-* «об-, навколо», спорідненого з псл. *овь*, укр. *об*, і дієслова *іге* «іти». спорідненого з псл. *iti*, укр. *іти*.— СІС 42; Шанский ЭСРЯ I 1, 90; Фасмер I 75; Ernout—Meillet I 90; Walde—Hofm. I 36, 37, 406—407.— Див. ще *іти*, *об*.

амбра «ароматична речовина», ст. *амбра* (XVIII ст.); — р. бр. болг. *амбра*, п. ч. слц. *ambra*, м. *амбер*, схв. *амбра*, *амбар*, *амбер*, слн. *ambra*; — запозичено, очевидно, через посередництво російської мови з середньолатинської; слат. *ambra* походить від ар. *ʾanbar* «сіра амбра».— СІС 42; Шанский ЭСРЯ I 1, 90; Lokotsch 7; Dauzat 30; Bloch I 25; Kluge—Mitzka 18.

амбразура «бійниця»; —р. бр. болг. *амбразура*, п. *ambrazura*, слц. *ambrazúra*; — запозичено, очевидно, через посередництво російської мови з французької; фр. *embrasure* «бійниця» походить від дієслова *embraser* «запалювати», пов'язаного з *braise* «жар», що є запозиченням з германських мов (дангл. *berstan* «спалах полум'я», шв. *brasa* «вогонь», дат. *brase* «смажити на сковороді»).— СІС 42; Шанский ЭСРЯ I 1, 90; Dauzat 273; Bloch I 98, 248; Jóhannesson 640—641.

Амбрoсiй, *Амбрoс(в)*, *Амврoсiй*, [Амрoс, Омбрoс(в), Обрiс Ж, Мамрoсь Ж], [амбрoсити, амврoсити] «святкувати день св. Амбрoсiя, байдикувати», ст. *Амбрoсiй* «несмертelnий» (1627); — р. *Амврoсiй*, бр. *Амбрoсiй*, п. *Ambrozy*, ч. слц. вл. *Ambroz*, болг. *Амврoсiй*, *Амбрoз*, *Амбрoзи*, м. *Амврoсiј*, слн. *Ambrož*, стсл. **Амврoсiи**; — через старoслoв'янськy мoвy запoзичeнo з грeцькoї; гр. Ἀμβροσιος утворeнo нa бaзi прикметникa ἀμβροσιος «влaстивий бeзсмертним, бoжeствeнний», пов'язaнoгo з ἀμβροτος «бeзсмертний», щo склaдaється з частки ἀ- «нe-» i прикметникa βροτός (<*μβροτός) «смертний», спорiднeнoгo з лaт. *morī* «мeртi», псл. тьгo, укр. *мру*. — Бериндa 175; Петровський 47; Frisk I 270; Boisacq 134. — Див. щe **а-**, **мeртi**.

амбулaтoрiя «лiкувaльний зaклaд для ходячих хворих»; — р. болг. *амбулaтoрiя*, бр. *амбулaтoрiя*, п. ч. *ambulatorium*, слц. *ambulatorium*, вл. *ambulatorij*, схв. *амбулaтoрiя*, *амбулaтoрiј*, слн. *ambulatorij*; — запoзичeння з нiмeцькoї мoви; нiм. *Ambulatorium* пoхoдить вiд лaт. *ambulātorius* «пересувний, рухoмий», пов'язaнoгo з дiєслoвoм *ambulare* «хoдити», утворeним з прeфiкcа *amb-* «нaвкoлo, об-», спорiднeнoгo з псл. oвь, укр. *об*, i дiєслoвa *ulage, спорiднeнoгo з гр. ἀλόμαι, ἀλαίω «блукaю, мaндрую», лтс. *aluoti* «гинятися, блукати». — СiС 42; Шaнський ЭСРЯ I 1, 91; Walde—Hofm. I 38; Егпout—Meillet 27.

амбoн, [амбoн, амбoнa], ст. *амбoнa* (XVI ст.), *амвoнъ* (1627); — р. *амбoн*, [амбoн], бр. *амбoнa*, др. *амбoнъ*, *анбoнъ*, *амвoнъ*, *онъбoнъ*, *онбoлъ*, п. *ambona*, болг. *амбoн*, м. *амвoн*, схв. *амвoн*, *амбoн*; — запoзичeнo в дaвньoрусськy мoвy з грeцькoї; гр. ἄμβων «пiдвищeння, кaфeдpa» eтимoлoгiчнo нeяснe. — СiС 42; Шaнський ЭСРЯ I 1, 91; Фaсмep I 76; Пpeoбp. I 6; Dauzat 30; Frisk I 90.

амeбa; — р. бр. *амeбa*, болг. м. схв. *амeбa*, п. вл. *атебa*, ч. слц. слн. *амeбa*; — через poсiйськy мoвy запoзичeнo з нiмeцькoї; нiм. *Amöbe* пoхoдить вiд лaт. *amöbea*, якe пeрeдaє гр. ἀμοιβή

«змина», утворeнe вiд ἀμείβω «зрoстaю, зминююсь», спорiднeнoгo з псл. *mitati*, укр. *мигати*. — СiС 42; Шaнський ЭСРЯ I 1, 91; Frisk I 90. — Див. щe **мигати**.

амeтiст, ст. *амeтистъ*, *аматист* (XVII ст.); — р. болг. м. *амeтiст*, бр. *амeтiст*, др. *амeтустъ*, *амeтiстъ*, п. ч. слц. вл. *ametyst*, схв. *амeтист*, слн. *ametist*, стсл. **амeтoустъ**; — через пoсeрeдництвo старoслoв'янськoї i лaтинськoї мoв запoзичeнo з грeцькoї; гр. ἀμέθυστος «амeтист» (кoштoвний кaмiнь, щo, нiбитo, зaпoбiгae сп'янінню) склaдaється з зaпeрeчнoї частки ἀ- «нe-» i прикметникa μέθυστος «п'янкий», пoхiднoгo вiд μέθυ «вино», спорiднeнoгo з укр. *мeд*; e спрoби пов'язати грeцькy нaзвy з фiялкoвим кoльoрoм чepвoнoгo винa, рoзбaвлeнoгo вoдoю, вiд якoгo нe мoжнa сп'янити. — СiС 43; Шaнський ЭСРЯ I 1, 91—92; Фaсмep I 76; Hüttl—Worth 14; Frisk I 90. — Див. щe **а-**, **мeд**.

амiак, *амiакний*; — бр. *амiак*; — нoвe запoзичeння з poсiйськoї мoви зaмiсть дaвнiшoгo *амoнiак*; р. *аммиак* e зминою aбo cкoрoчeнoю фoрмoю слoвa *аммoнiак*, запoзичeнoгo з фpaнцyзькoї мoви. — Шaнський ЭСРЯ I 1, 92. — Див. щe **амoнiй**.

амiнь, [амiнь, амин Вел]; — р. *амiнь*, бр. *амiн*, др. *аминъ*, *аминь*, п. ч. слц. нл. *amen*, вл. *amen*, *hamjeñ*, болг. *амiн*, м. *амин*, схв. *амeн*, *амин*, слн. *amen*, стсл. **аминь**, **аминъ**; — через старoслoв'янськy мoвy запoзичeнo з грeцькoї; гр. ἀμήν пoхoдить вiд гeбр. *āmēn* «дiйснo, хай бyдe тaк». — Шaнський ЭСРЯ I 1, 92; Фaсмep I 76; Gesenius 55.

амнiстiя, [амнeстiя], *амнiстувати*, ст. *амнистия* (XVIII ст.); — р. болг. *амнистия*, бр. *амнистья*, п. слц. *amnestia*, ч. *amnestie*, вл. *amnestija*, м. *амнeстия*, схв. *амнистија*, слн. *amnestija*; — запoзичeнo з фpaнцyзькoї мoви через пoсeрeдництвo poсiйськoї (*амнeстiя* — через польськy мoвy); фp. *amnistie* пoхoдить вiд гр. ἀμνηστία «зaбyття, пpoщeння», утворeнoгo з зaпeрeчнoї частки ἀ- i oснoви iмeнникa μνηστis «дyмкa, пaм'ять», пов'язaнoгo з дiєслo-

вом $\mu\epsilon\tau\eta\sigma\chi\omega$ «згадую», спорідненим з псл. $\mu\epsilon\tau\eta\sigma\chi\omega$, укр. *пáм'ять*.— СІС 44; Шанский ЭСРЯ I 1, 93; Фасмер I 76; Kopaliński 57; Dauzat 31; Frisk I 13, 238—241; Kluge—Mitzka 19.— Див. ще **а-**, **пáм'ять**.

амона́л; — р. *аммона́л*, бр. *амана́л*, п. ч. слц. *амопал*, болг. *амона́л*, схв. *амд-на́л*, слн. *амопáл*; — запозичено через російську мову з англійської; англ. *ампонал* утворене в результаті складення початкових частин двох слів— *ампоп*(іас) «аміак» і *ал*(умініум) «алюміній».— Шанский ЭСРЯ I 1, 92—93; Klein 63.— Див. ще **алюміній**, **амоній**.

амоній, *амоніак*; — р. *аммоній*, бр. *амоній*, п. *амоп*, ч. *амопійум*, слц. *амопійум*, вл. *амопіак*, болг. *амоній*, м. *амоні́як*, схв. *амоні́й*, слн. *амопій*; — запозичення з англійської мови; англ. *ампониум* утворене хіміком Т. Деві (XIX ст.) на базі слів *ампоніа* «аміак», *ампоніас* «аміачний», запозичених з французької мови, в якій *ампоніаце* «тс.» походить від лат. *ампоніасіум*, утвореного від грецького словосполучення $\alpha\lambda\varsigma \alpha\mu\mu\omega\nu\iota\alpha\kappa\acute{o}\nu$ «сіль з Амонії, області в Лівії, де виготовляли аміачну сіль і де знаходився храм єгипетського бога Амона (Άμμων)».— Шанский ЭСРЯ I 1, 93; Вуяклија 36; Bloch I 26; Dauzat 31.— Пор. **амі́ак**.

амортиза́ція (тех.), *амортиза́тор*, *амортизува́ти*; — р. болг. *амортиза́ция*, бр. *амартыза́ция*, п. *amortyzacja*, ч. *amortizace*, слц. *amortizácia*, вл. *amortizacija*, м. схв. *амортиза́ција*, слн. *amortizacija*; — запозичено з німецької мови, можливо, через російську; нім. *amortisieren* «ослаблювати; сплачувати борги в розстрочку» і його похідне *Amortisation* «ослаблення, глушіння» зводиться до фр. *amortir* «ослаблювати, зм'якшувати, глушити», раніше «убивати», утвореного від нар.-лат. *admortire* «убивати», що складається з префікса *ad-* «до-, при-» і основи *mors* «смерть», спорідненої з укр. *мерти*.— СІС 44; Шанский ЭСРЯ I 1, 94; Kluge—Mitzka 19; Dauzat 32.— Див. ще **авантю́ра**, **ме́рти**.

аморфний; — р. *аморфний*, бр. *аморфны*, п. *amorficzny*, ч. *amorfní*, слц.

amorfný, вл. *аморfnу*, болг. *аморфен*, м. *аморфен*, схв. *аморфан*, *аморфан*, слн. *аморfen*; — запозичення з французької мови; фр. *аморфе* «аморфний» походить від гр. $\alpha\mu\omicron\rho\phi\acute{o}\varsigma$ «тс.», утвореного з заперечної частки $\alpha-$ «не-» і основи іменника $\mu\omicron\rho\rho\acute{\eta}$ «форма».— СІС 44; Шанский ЭСРЯ I 1, 95; Dauzat 32.— Див. ще **а-**, **морфе́ма**.

Амо́с, ст. *Амо́съ* «отяжалы(и), -ючі(и), обтяжоны(и)» (1627), — р. бр. *Амо́с*, др. *Амосъ*, ч. *Ámos*, слц. *Amos*, схв. *Ámos*, стсл. *Амосъ*; — запозичено в давньоруську мову через старослов'янську і грецьку (гр. Άμώς) з гебрійської; гебр. Άμώς пов'язане з āmos «тягар, вага», āmas «піднімати, нести, навантажувати».— Беринда 176; Петровский 47; Gesenius 636, 637.

ампліту́да; — р. болг. м. схв. *амплитуда*, бр. *амплітуда*, п. ч. вл. *amplituda*, слц. слн. *amplituda*; — запозичення з французької мови; фр. *amplitude* походить від лат. *amplitudo* «обширність, просторість», утвореного від прикметника *amplus* «обширний, просторий», очевидно, пов'язаного з дінд. āmātram «посуд», вірм. *амап* «тс.».— СІС 45; Шанский ЭСРЯ I 1, 95—96; Dauzat 33; Walde—Hofm I 41—42.

ампула; — р. бр. м. *ампула*, п. *amputa*, ч. *amputa*, слц. вл. *amputa*, болг. *ампу́ла*, схв. *ампула*, слн. *ампу́ла*; — запозичення з латинської мови; лат. *amputilla* походить від *amputilla «пляшка для мазі», зменшеної форми слова *amputilla* «конічний глечик з двома ручками», запозиченого з грецької мови (гр. ἀμφορεύς «тс.»).— СІС 45; Шанский ЭСРЯ I 1, 96; Dauzat 33; Klein 66; Walde—Hofm. I 42; Frisk I 99—100.— Див. ще **амфо́ра**.

ампута́ція, *ампутува́ти*; — р. болг. *ампута́ция*, бр. *ампута́ция*, п. *amputacja*, ч. *amputace*, слц. *amputácia*, вл. *amputacija*, м. схв. *ампута́ција*, слн. *amputacija*; — запозичення з німецької мови; нім. *Amputation*, *amputieren* походять від лат. *amputatio* «ампутація», *amputare* «відрізати», утворених з префікса *am(b)-* «об-, навколо» і основи *puto*

«ріжу, очищаю», пов'язаної з *puteus* «яма», *ravio* «товчу», спорідненими з лит. *piauti* «різати».— СІС 45; Шанский ЭСРЯ I 1, 96; Walde—Hofm. I 42, II 267, 393.— Див. ще **амбіція**.

амулёт;— р. бр. болг. *амулёт*, п. ч. слц. вл. *amulet*, схв. *амулет*, слн. *амулёт*;— через посередництво російської мови запозичене з французької; фр. *amulette* «амулет» походить від лат. *amuletum* «тс.» (спочатку, очевидно, «їжа з крохмалю»), утвореного від засвоєного з грецької мови *amylum* «крохмаль»; гр. *ἄμυλον* «тс.; солодкий пиріг» складається з частки *ἀ-* «не-» та основи іменника *μῶλη* «млин», спорідненого з псл. *meljo*, укр. *мелю*.— СІС 45; Шанский ЭСРЯ I 1, 96—97; Фасмер I 76; Dauzat 33; Chantraine I 79; Walde—Hofm. I 42—43; Frisk I 13, 268—269.— Див. ще **а-**, **молоти**.

амуніція, [амуніця, муніція], ст. *амуніція*, *аммуніція* (XVIII ст.);— р. болг. *амуніция*, бр. *амуніция*, п. *amunicja*, ч. *municse*, слц. *municija*, вл. *municija*, схв. *муніција*, м. *муниција*, слн. *municija*;— запозичено з французької мови, можливо, через польську; фр. *amunition* «спорядження» походить від слат. *amunition*, до складу якого входить префікс *ad-* (>*am-*) «при-, до-» і основа дієслова *mūpire* «споряджати», спорідненого з дінд. *mīpōti* «споруджує, будує», лтс. *maide* «палиця», кімр. *muṣawud* «шило», брет. *mīnaoed*, сірл. *menad* «тс.».— СІС 45; Richhardt 30; Шанский ЭСРЯ I 1, 97; Фасмер I 76; Виноградов Очерки 58; Walde—Hofm. II 100—101.— Див. ще **авантіора**.— Пор. **імунний**.

амфібія;— р. болг. *амфибия*, бр. *амфибия*, п. *amfibia*, ч. *amfibie*, слц. *amfibia*, вл. *amfibij*, м. *амфибија*, схв. *амфибиј(а)*, слн. *amfibija*;— запозичення з французької мови; фр. *amphibie* походить від гр. *ἀμφίβιος* «такий, що веде двоякий спосіб життя», утвореного з *ἀμφί* «скрізь; двояко-», спорідненого з лат. *amb(i)-* «навколо», псл. *oba* «обидва», обь, укр. *обá, об*, і основи дієслова *βίωω* «живу», спорідненого з псл. *žiję*, укр. *живу*.— СІС 46; Шанский ЭСРЯ I 1, 98; Dauzat 32—33; Frisk I 237—239;

Voisacq 120.— Див. ще **жіти, об, обá**.

амфібрахій «один з віршових розмірів», заст. *амфібрах, амфібрахіальний, амфібрахічний*;— р. болг. *амфибрахий*, бр. *амфибрахий*, п. ч. *amfibrach*, слц. *amfibrachius, amfibrach*, м. *амфибрах*, схв. *амфибрах*, слн. *amfibráh*;— запозичення з грецької мови; гр. *ἀμφίβραχος* «тс.», букв. «короткий з обох боків», складається з основ *ἀμφί-* «двоєко-» і *βραχός* «короткий», спорідненого з лат. *brevis* «тс.», псл. **bʰr̥zъ*, укр. [бóрзий].— СІС 46; Шанский ЭСРЯ I 1, 98; Frisk I 264; Voisacq 132.— Див. ще **амфібія, бóрзий**.

амфітеатр, *амфітеатральний*, ст. *амфитеатеръ* (XVII ст.);— р. *амфитеатр*, бр. *амфитэатр*, п. *amfiteatr*, ч. *amfiteátr*, слц. слн. *amfiteáter*, вл. *amfiteater*, болг. *амфитеатър*, м. *амфитеатар*, схв. *амфитèатар*;— запозичення з німецької або французької мови; нім. *Amphitheater*, фр. *amphitéatre* походять від гр. *ἀμφιθέατρον*, утвореного з префікса *ἀμφί-* «з обох сторін, навкруги» і іменника *θέατρον* «місце для глядачів».— СІС 46; Шанский ЭСРЯ I 1, 98; Фасмер I 77.— Див. ще **амфібія, театр**.

амфора, ст. *амфора* (1627);— р. болг. *амфора*, бр. *амфара*, п. ч. слц. *amfoga*, схв. *амфора, амфора*, слн. *ámfoga*;— запозичення з латинської мови; лат. *amphoga* походить від гр. *ἀμφορέως* «конічний глечик з двома ручками» (гомер. *ἀμφιφορέως* «тс.»), яке виникло з *ἀμφί-*, префікса із значенням обопільності, і *φορέως*, похідного від *φέρω* «несу», спорідненого з дінд. *bhāgati* «несе», лат. *fero* «несу», псл. *berg*, укр. *беру*.— СІС 46; Шанский ЭСРЯ I 1, 98; Walde—Hofm. I 42; Frisk I 98; Voisacq 58.— Див. ще **амфібія, брати**.— Пор. **ампула**.

анабіоз, *анабіотичний*;— р. *анабиоз*, бр. *анабієз*, п. вл. *anabioza*, ч. слц. *anabioza*, болг. *анабиоза*, схв. *анабиоза*;— запозичення з грецької мови; гр. *ἀναβίωσις* «воскресіння, повернення до життя» пов'язане з *ἀναβίωω* «оживаю, воскресаю», яке складається з префікса

ἀνα- «вгору», очевидно, спорідненого з псл. па, укр. *на*, і дієслова βίβω «живу», спорідненого з псл. žijǫ, укр. *живу́*.— СІС 47; Koralinski 59; Frisk I 238—239; Boisacq 120; Walde—Hofm. II 808—810.— Див. ще *жити*, *на*¹.

аналіз, *аналізатор*, *аналітик*, *аналітика*, *аналітичний*, *аналізувати*; — р. *анализ*, ст. *анализис*, бр. *анализ*, п. вл. *analiza*, ч. слц. *analýza*, болг. *анализа*, *анализ*, м. схв. *анализа*, слн. *analiza*; — запозичення з латинської або з французької мови; фр. *analyse* походить від лат. *analysis*, запозиченого в свою чергу, з грецької мови, в якій ἀνάλυσις «розклад, розкладання, розчленування, аналіз» є похідним від дієслова ἀναλύω «відв'язую, розв'язую, досліджую, аналізую», утвореного з префікса ἀνα- із значенням підсилювання (можливо, спорідненого з псл. па-, укр. *на-*) і дієслова λύω «розв'язую, відв'язую», спорідненого з лат. *luo* «звільняю», дінд. *lū-па* «відрізаний», гот. *lup* «викуп», дангл. *āluppan* «виручати, визволити, рятувати», тох. А, В *lut-* «віддаляти», вірм. *lucapem* «розв'язувати».— СІС 47; Шанский ЭСРЯ I 1, 99; Фасмер I 77; Dauzat 34; Frisk II 149—150.— Див. ще *на*¹.

аналогія, *аналог*, *аналогічний*, *аналогійний*; — р. болг. *аналогия*, бр. *аналогія*, п. *analogia*, ч. *analogie*, слц. *analogia*, вл. *analogija*, м. *аналогіја*, схв. *аналогіја*, слн. *analogija*; — запозичення з грецької мови; гр. ἀναλογία «відповідність» є похідним від ἀνάλογος «відповідний, аналогічний», утвореним з основ ἀνα «згідно», спорідненого з дінд. *āpi* «після, за, пізніше за», ав. *api*, дперс. *apuv* «тс.», можливо, також псл. па, укр. *на*, і λόγος «розум, зміст», пов'язаного з дієсловом λέγω «говорю, розумію».— СІС 48; Шанский ЭСРЯ I 1, 101; Frisk I 95—96.— Див. ще *логіка*, *на*¹.

аналой «невеликий високий столик у церкві»; — р. *аналой*, *налый*, *аналогий*, бр. *аналой*, др. *аналогий*, слц. *analoj*, болг. *аналогий*, м. *аналой*; — запозичення з середньогрецької мови; сгр. ἀναλόγιον «тс.» є похідним від дієслова ἀναλέγω «читаю», утвореного з префікса

ἀνα- «вгорі, на», очевидно, спорідненого з псл. па, укр. *на*, і з основи дієслова λέγω «читаю, говорю».— Шанский ЭСРЯ I 1, 101; Фасмер—Трубачев I 77; Преобр. I 6; Верн. I 28; Boisacq 59.— Див. ще *аналогія*.

Анан, *Анань*, *Ананій*, ст. *Ананій*, *Гананія* «ласка па(н)ская або м(и)-л(осе)рд(і)е па(н)ское або дар(ъ) па(н)-скі(й)» (1627); — р. *Ананій*, *Ананія*, бр. *Анань*, *Ананій*, др. *Ананія*, стсл. *Ананія*; — через старослов'янську і грецьку мови (гр. Ἀνανίας) запозичено з гебрайської; гебр. *Напаня* «той, кого захищає Єгова; Єгова був милосердний» утворене з пап «захищати», спорідненого з ар. *apan* зб. «хмари» і *iāh*, скороченої форми *jahצא* «Єгова (одне з імен бога)», нез'ясованого походження.— Беринда 176; Петровский 48; Илчев 48; Gesenius 322—323, 642.

ананас; — р. бр. болг. *ананас*, п. ч. вл. *ananas*, слц. *ananas*, м. *ананас*, схв. *ананас*, слн. *ananas*; — запозичено через португальську та деякі інші західноєвропейські мови (порт. *anãpas*, нім. *Ananas*, фр. *ananas*) з індіанських мов Південної Америки (тупі, каріб. *anapa*).— СІС 48; Шанский ЭСРЯ I 1, 12; Фасмер I 77; Kluge—Mitzka 20—21; Dauzat 34; Klein 69.

анапест «один з віршових розмірів», *анапестічний*, ст. *анапестъ* (XVII ст.); — р. бр. *анапест*, п. ч. слц. *anapest*, болг. *анапест*, м. *анапест*, схв. *анапест*, слн. *anapest*; — запозичення з грецької мови; гр. ἀνάπαιστος «тс.», букв. «відбитий назад», утворене від дієслова ἀναπαίω «б'ю», що складається з префікса ἀνα-, спорідненого, очевидно, з псл. па, укр. *на-*, та дієслова παίω «б'ю, ударяю», можливо, спорідненого з лит. *paistyti* «вештатися», псл. *рхати*, укр. *пхати*.— СІС 48; Шанский ЭСРЯ I 1, 102; Boisacq 740.— Див. ще *на*¹, *пхати*.

анархія, *анархізм*, *анархіст*, *анархістичний*, *анархічний*; — р. болг. *анархия*, бр. *анархія*, п. слц. *anarchia*, ч. *anarchie*, вл. *anarchija*, м. *анархија*, схв. *анархија*, слн. *anarhija*; — запозичення з грецької мови; гр. ἀναρχία є

похідним від ἄναρχος «той, що не має начальників», утвореного з частки ἀν- «не-» і основи іменника ἀρχός «начальник, керівник», пов'язаного з дієсловом ἀρχω «починаю, (я) є першим, паную». — СІС 48; Шанский ЭСРЯ I 1, 103. — Див. ще **а-**, **архаїчний**.

Анастасій, *Анастас*, *Настас*, *Анастасія*, [*Настасія*] *Ме*, *Настася*, *Настя*, *Ніця*, *Настаска*, *Настка*, *Настуня*, *Настуня*, ст. *Анастасій* «вскресен», *Анастасія* «вскр(есе)ніє» (1627); — р. *Анастасій*, *Анастасия*, бр. *Анастас*, *Анастасій*, *Настас*, *Настасся*, др. *Анастасій*, *Настасъ*, *Анастасия*, *Настасья*, п. *Anastazy*, *Anastazja*, ч. *Anastazij*, *Anastazie*, *Anastázie*, слн. *Anastázia*, схв. *Anastázije*, стсл. **Анастасии**, **Анастаси**, **Анастасиа**; — через старослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. Ἀναστάσιος, Ἀναστασία утворені на основі іменника ἀνά-στασις «підняття, воскресіння», похідного від дієслова ἀν-ίστημι «піднімаю, воскрешаю», що складається з префікса ἀνα- (>ἀν-) «вгору, з-, під-», спорідненого, очевидно, з псл. па-, укр. *на-*, і дієслова ἵστημι, спорідненого з лат. *sto* «стою», укр. *стою*. — Петровский 48; Илчев 48; Boisacq 384, 902. — Див. ще **на¹**, **стати**.

Анатолій, *Анатоль*, *Анатолія*, ст. *Анатолій* «всхідній» (1627); — р. *Анатолій*, *Анатолія*, бр. *Анатоль*, *Анатолій*, *Анатолія*, ч. *Anatol*, слн. *Anatolij*, стсл. **Анатолни**; — запозичення з грецької мови; гр. Ἀνατόλιος походить від топоніма Ἀνατολή «Мала Азія», утвореного на основі іменника ἀνατολή «схід сонця, місце сходу сонця, схід», похідного від дієслова ἀνατέλλω «сходжу, піднімаюсь», що складається з префікса ἀνα- «вгору, з-, під-», спорідненого, очевидно, з псл. па, укр. *на*, і основи дієслова τέλλω «піднімаюсь, сходжу», спорідненого з лат. *tollo* «піднімаю, звеличую», дінд. *tuľá* «вага», гот. *fulan* «терпіти», двн. *dolēn* «тс.», вірм. *t'olun* «терплю», тох. *A täl*, тох. *B tal* «піднімати». — Boisacq 952; Walde—Hofm. II 688—689. — Див. ще **на¹**.

анатомія, *анатом*, *анатомка*, *анатомічний*, *анатомувати*, ст. *анатомія*

(XVIII ст.); — р. болг. *анатомия*, бр. *анатомія*, п. *anatomia*, ч. *anatomie*, слц. *anatomia*, вл. *anatomija*, м. *анатомија*, схв. *анатомија*, слн. *anatomija*; — запозичення з латинської мови; лат. *anatomia* походить від гр. ἀνατομή «анатомування, розчленування», пов'язаного з дієсловом ἀνατέμω «розрізаю, розтинаю», що складається з підсилювального префікса ἀνα-, можливо, спорідненого з псл. па, укр. *на*, і дієслова τέμω «розрізаю, розтинаю», спорідненого з псл. *търѣ*, укр. *тну*, *тяти*. — СІС 49; Тимч. 21; Шанский ЭСРЯ I 1, 104; Фасмер I 77; Hüttl-Worth 14; Boisacq 954. — Див. ще **на¹**, **тяти**. — Пор. **атом**, **том**.

анафема, [*анактѣма* Ж, *анактѣма* Ж, *анатѣма* Ж, *анактем* Г, *онахіма* Ж, *анафематизовати*, *анатемізувати*], ст. *анаѣма* (1376), *анатема* (1435), *анаѣматизовати* (XVII ст.); — р. бр. *анафема*, др. *анаѣма*, *анаѣома*, п. *anatema*, ч. слц. *anatéma*, болг. м. *анатема*, схв. *анѣтѣма*, слн. *anátēma*, стсл. **анаѣѣма**, **анатѣма**; — запозичення з грецької мови; гр. ἀνάθεμα «відлучення, прокляття» є похідним від дієслова ἀνατίθημι «накладаю», що складається з префікса ἀνα- «на-», спорідненого, очевидно, з псл. па, укр. *на*, і дієслова τίθημι «ставлю, кладу», спорідненого з дінд. *dādhāti* «ставить», псл. *děli*, укр. (*по*)*діти*. — СІС 49; Тимч. 21—22; Шанский ЭСРЯ I 1, 104; Фасмер I 77; Sadn.—Aitz. VWb. I 20; Frisk I 100; Boisacq 59, 969. — Див. ще **на¹**, **діти²**.

анахронізм, *анахронічний*; — р. *анахронізм*, бр. *анахранизм*, п. вл. *anachronizim*, ч. *anachronismus*, слц. *anachronizimus*, бол. *анахронізм*, м. *анахронізам*, схв. *анахронізам*, слн. *anahronizem*; — через посередництво російської мови запозичено з французької; фр. *anachronisme* утворено на базі гр. ἀνα- «на-, проти-», очевидно, спорідненого з псл. па, укр. *на*, і χρόνος «час». — Шанский ЭСРЯ I 1, 105; Dauzat 34; Klein 68. — Див. ще **на¹**, **хроніка**.

[**анація**] «скрутне становище, біда», [*анация*] «тс.» Ж, ст. *ванацѣя*, *манацѣя*, *ванацѣйникѣ* (XVIII ст.); — неясне;

можливо, пов'язане з лат. *annata* «плата папському урядові від новообраного єпископа або абата» (у тексті з XVIII ст. йдеться про якийсь обов'язок, накладений попом на дітей прихожан); інші спроби пояснення, в т. ч. зведення до слова *вака́ція* (*вака́ції*) «канікули» (Кравчук Мовозн. 16, 86—87), малопереконливі.

[ан-ба́] «ось, дивись» (вигук для повернення уваги) Ж; — складне утворення, що виникло, очевидно, на базі виразу **ан(о) ба́чиш*; компонент *ан* може бути ототожнений з [а́нб¹] «але, а, тільки, лише» (див.).

анга́р; — р. бр. *анга́р*, п. вл. *hangar*, ч. слц. *hangár*, болг. *ханга́р*, м. *хангар*, схв. *хӑнгӑр*, слн. *hángar*; — через російську мову запозичено з французької; фр. *hangar* «сарай, ангар» походить від нім. *hängen* «висіти», спорідненого з днв. *hāhan*, свн. *hāhen* (що відбивають пгерм. *hanhan), яким відповідають хет. *gang* (*kan̄k*) «тс.», лат. *sanctor* «гаю, вагаюсь». — СІС 49; Шанский ЭСРЯ I 1, 105; Dauzat 383; Kluge—Mitzka 288.

а́нгел, [анге́лик, анге́ля, а́нгель, а́нгол, анге́ля, я́нгел, я́нгелик, я́нгель Бі], я́нгол, я́нголя, [я́нголь], я́нголі́ний; — р. болг. м. *а́нгел*, бр. *анѐл*, др. *ангелъ*, *анъгелъ*, *аньгелъ*, п. *anjoł*, ч. *anděl*, *anjel*, слц. *anjel*, вл. *jandžel*, нл. *janžel*, схв. *ӓнӓео*, слн. *ángel*, стсл. *ангелъ*; — запозичення з грецької мови; гр. *ἄγγελος* «ангел, посланець, вісник, провісник» пов'язане з дієсловом *ἄγγελλω* «оголошую, повідомляю, доповідаю», можливо, спорідненим з дінд. *āngiraṅ* «божественний»; існує також припущення, що *ἄγγελλω* запозичено з мов Сходу. — Шанский ЭСРЯ I 1, 105—106; Фасмер I 78; Machek ESJČ 36; Bern I 29; Boisacq 6; Frisk I 8.

ангі́на; — р. болг. м. схв. *ангі́на*, бр. *ангі́на*, п. вл. *angina*, ч. слц. слн. *angipa*; — запозичення з латинської мови; лат. *angina* «горлова жаба, запалення горла, ангіна» походить від гр. *ἀγχόνη* «задушення, повішення», утвореного від *ἄνω* «удушую, стискаю, здавлюю», спорідненого з лат. *ango* «тс.», псл. *qъкъ* «вузький», укр. *вузький*. — СІС 50;

Шанский ЭСРЯ I 1, 106; Walde—Hofm. I, 47; Frisk I 17—18; Boisacq 10—11. — Див. ще **вузький**.

[андагу́ватися] «частуватися» Ж; — неясне.

[андара́к] «вид спідниці з вовняної смугастої тканини», [ондо́ра́к] «вид жіночого одягу зі зборками на спині» Л; — р. діал. бр. *андара́к*; — запозичено з німецької мови через польську; п. [anderak, andarak], ст. *inderak* «спідниця» походить від нім. *Unterrock* «нижня спідниця», утвореного з *unter* «під», спорідненого з псл. *qъгъ*, укр. *нупрџ*, і *Rock* «спідниця», спорідненого з днв. *roc*, дісл. *rokkr*, дангл. *goss* «тс.». — Фасмер I 78; ЭСБМ I 112—113; Brückner 192; Kluge—Mitzka 604. — Див. ще **нупрџ**.

[а́нде] «онде, там», [а́ндека] «тс.»; — складний прислівник, що тлумачиться як результат злиття вказівної частки [*ан], співвідносно з *он*, і прислівника *де* (Німчук НЗ УЖДУ 35, 45); могло виникнути і внаслідок злиття частки *a* з прислівником *онде*.

[анді́я] «нісенітниця» Л; — неясне.

Андрі́ан, Андрі́ян, ст. *Андріанъ* «муже(ст)венный, валечный або богатумень» (1627); — р. *Андрі́ан*, бр. *Андры́ян*, др. *Андріянъ*, *Андріанъ*; — запозичення з старослов'янської мови; стсл. *Андріанъ* є наслідком контамінації імен *Адрианъ* і *Андреи*. — Див. ще **Адрі́ан**, **Андрі́й**.

Андрі́й, *Андрџсь*, *Андрџсь*, [Андрџсь, *Андрџх*, *Андрџшко*, *Андрџшко*, *Андрџець*, *Андрџяк*, *Андрџяш*, *Яндрі́й*, *Яндрџх*], ст. *Андрџй* «мужественъ, смѣлы(и)...» (1627); — р. *Андрџй*, бр. *Андрџй*, др. *Андрџи*, п. *Andrzej*, ч. *Ondřej*, слц. *Ondrej*, *Andrej*, вл. *Handrij*, болг. *Андрџй*, *Андрџя*, схв. *Андрџей*, стсл. *Андрџей*, *Андрџи*; — через старослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. *ἄνδρεις* походить від прикметника *ἀνδρεῖος* «мужній, сміливий», пов'язаного з *ἀνήρ* (род. в. *ἀνδρός*) «чоловік», спорідненим з дінд. *pā* (*pār-*) «чоловік, людна», кіпр. *peg* «голова, вчитель», вірм. *aug* (род. відм. *aṅp*) «чоловік». — Беринда 176; Петровский 40; Фасмер I 78; Brückner 5; Frisk I 107—

108; Boisacq 62; Mayrhofer II 148—149.— Пор. **Андріан**, **Андронік**.

[**андріяк**] «опій»; — походження неясне.

Андронік, **Андрон**, ст. **Андронікѣ** «мужепобѣдительнии...» (1627); — р. **Андронік**, бр. **Андрон**, др. **Андронікѣ**, п. **Androny**, ч. слц. **Andronik**, болг. **Андрон**, **Андронік**, стсл. **Андронікѣ**; — через старослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. **Ἀνδρόνικος** утворено з основ іменників **ἀνδρ** «чоловік, муж» (род. в. мн. **ἀνδρῶν**) і **νίκη** «перемога», можливо, спорідненого з псл. **піль**, укр. **ниць**; буквально значення імені — «переможець мужів». — Беринда 176; Петровський 50; Суперанская 74; Boisacq 670—671; Frisk II 320. — Див. ще **Андрій**.

анекдот, **анекдотник**, **анекдотичний**; — р. бр. болг. **анекдѣт**, п. **anekdota**, ч. слц. вл. **anekdota**, м. схв. **анекдѣта**, слн. **anekdóta**; — запозичено з французької мови, можливо, через російську; фр. **anecdote** походить від гр. **ἀνέκδοτα** «невидані (твори)» мн. с. р. від **ἀνέκδοτος** «невиданий, неопублікований», утвореного з частки **ἀν-** «не» і дієприкметника **ἐκδοτός** «виданий» від дієслова **ἐκδίδωμι**, що складається з префікса **ἐκ-** «ви-, від-», спорідненого з лат. **ex-**, ірл. **ess-** «тс.», і дієслова **δίδωμι** «даю», спорідненого з лат. **dō**, псл. **дать**, укр. **дати**. — СІС 51; Шанський ЭСРЯ I 1, 107; Фасмер I 78; Dauzat 35; Bloch I 29; Frisk I 388—389; Boisacq 186. — Див. ще **а-**, **дати**.

анексія, **анексіоніст**, **анексувати**, **анектувати**; — р. **анне́ксия**, бр. **ане́ксия**, п. **aneksja**, ч. **апехе**, слц. **апехія**, вл. **апектоваѣ**, болг. **ане́ксия**, м. **анексия**, схв. **ане́ксия**, слн. **анексіја**; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. **Аппехіон**, фр. **аппехіон** походять від лат. **аппехіо** «приєднання», пов'язаного з дієсловом **аппехто** «прив'язую, зв'язую», що складається з префікса **ad-** «до-» і дієслова **пехто** «в'язу», спорідненого з псл. **спуѣр**, укр. **снувати**, **нитка**. — СІС 51; Шанський ЭСРЯ I 1, 110; Walde—Hofm. I 155—156; Dauzat 37. — Див. ще **авантюра**, **нітка**.

анемія, **анемічний**; — р. **анемія**, бр.

анемія, п. **анеміа**, ч. **анеміе**, слц. **анеміа**, вл. **анеміја**, болг. **ане́мия**, м. **анеміја**, схв. **ане́мија**, слн. **анеміја**; — запозичено з грецької мови, можливо, через французьку; фр. **anémie** походить від гр. **ἀναμία**, утвореного з частки **ἀν-** «не-, без-» і іменника **αἷμα** «кров», спорідненого, можливо, з двн. **seim** «мед» або з дінд. **іс** «сік, напій». — СІС 51; Шанський ЭСРЯ I 1, 108; Dauzat 35; Frisk I 39. — Див. ще **а-**.

анемона (бот.) **Анемоне** L.; — р. **анемѣн**, **анемѣна**, бр. болг. **анемѣна**, п. **анемон**, ч. **анемѣнка**, слц. **анемонка**, слн. **анемѣна**; — запозичення з французької мови; фр. **anémone** походить від гр. **ἀνεμώνη** «анемона», пов'язаного з **ἀνεμος** «вітер», спорідненим з дінд. **āni-1aḥ** «тс.», **āniti** «дихає», лат. **animus** «душа, дух», псл. **vonja** «запах», укр. **воня́ти**; грецька назва зумовлена тим, що час цвітіння рослини збігається з періодом вітрів, або тим, що тонке стебло її хитається від будь-якого вітру. — Шанський ЭСРЯ I 1, 108; Dauzat 35; Frisk I 105—106; Boisacq 61. — Див. ще **воня́ти**.

анестезія, **анестезійний**, **анестезувати**; — р. **анестезія**, бр. **анестэзія**, п. **anestezja**, ч. **anestésie**, слц. **anestéza**, вл. **anestezija**, болг. **анестезія**, схв. **анестезија**, слн. **anestezija**; — через російську мову запозичено з французької; фр. **anesthésie** походить від гр. **ἀναίσθησις** «нечутливість», утвореного з частки **ἀν-** «не-» і прикметника **αἰσθητός**, похідного від дієслова **αἰσθάνομαι** «відчувати», **αἰσθέσθαι** «тс.», спорідненого з псл. **javiti** і **ить**, укр. **явіти**, **ум**. — СІС 52; Шанський ЭСРЯ I 1, 108; Dauzat 35; Bloch I 30; Boisacq 29; Frisk I 45, 48—49; Walde—Hofm. I 108. — Див. ще **ум**, **явіти**.

ані (заперечна частка, сполучник), [**ани**] O, **ані-ані**, ст. **ани** (XVI ст.); — бр. **ані**, п. ч. слц. вл. слн. діал. **ані**; — результат злиття часток (сполучників) **а** і **ні**. — Sławski I 24; Machek ESJC 36—37; ЭССЯ 1, 38; Sadn.—Aitz. VWb. I 3; Bern. I 21. — Див. ще **а¹**, **ні**.

аніж (сполучник), ст. **анижъ**, **анѣжь** (XVI ст.); — результат зрощення частки **а¹** і сполучника **ніж²** (див.).

аніс «ганус», [áнис, áниж, áниш, га́ниж, óниж] «тс.», ст. *гань(и)* «тс.» (XVII ст.); — бр. *аніс*, [аньиш, ганьиш]; — запозичення з російської, польської і чеської мов; п. *anůž, hanůž*, ч. *anůž* через посередництво латинської (лат. *anīsum, anēsium* «тс.») і, можливо, німецької мов (нім. *Änis* «тс.»), а р. *аніс* безпосередньо чи через німецьку (пор. вл. *anis*) або французьку мову (фр. *anis*) запозичені з грецької мови; гр. *ἀνίσον* (*ἀνίσον*) «кріп» вважається запозиченням з мов Сходу. — Richhardt 30; Шанський ЭСРЯ I 1, 109; Фасмер I 78; ЭСБМ I 115; Machek ESJC 37; Brückner 5; Sadn. — Aitz. VWb. I 20; Bern. I 29; Kluge—Mitzka 23; Frisk I 106; Boisacq 62. — Пор. **ганус**.

анкер (тех.), [áнкра] «якір; скоба, гак» Ж, ст. *анкіра, анкура* (XVII ст.); — р. бр. *ánкер*, п. *ankier, ankra*, ч. ст. *anog*, болг. *ánкер, áнкър*, схв. *ánкер*, стсл. *ан(ь)күра (ан(ь)кыра, ан(ь)кыра*) «якір»; — запозичено в староукраїнську мову через посередництво старослов'янської, а в сучасну мову через російську, німецьку (нім. *Ánker*) і латинську (лат. *ancora*) та через польську, німецьку (можливо, французьку) і латинську з грецької; гр. *ἀγκύρα* «якір» споріднене з *ἀγκύλος* «зігнутий, кривий» дінд. *áñcatí* «гне, кривить», *ankuśáñ* «гачок, гак», лат. *uncus (uncus)* «скривлений, зігнутий», дірл. *ēcath* (ēc- < *apc-) «рибальський гачок», двн. *angul* «тс.», лит. *ánка* «шнур, зигзаги шляху», р.-цсл. *оукоть* «якір». — Шанський ЭСРЯ I 1, 109; Тимч. 24; Kopaliński 66; Bern. I 29; Frisk I 10—12; Boisacq 7. — Пор. **якір**.

анкета; — р. бр. болг. м. *анкѐта*, п. *ankieta*, ч. слц. *anketa*, схв. *анкѐта*, слн. *ankęta*; — запозичення з французької мови; фр. *enquête* «розслідування, дослідження, слідство; анкета; репортаж» пов'язане з дієсловом *enquęrir* «довідуватися», що походить від лат. *inquirere* «розслідувати, шукати», утвореного з префікса *in-* «в-», спорідненого з гр. *ἐν-* «тс.», псл. *въп-*, укр. *в-*, *у-*, та етимологічно неясного дієслова *quaero* «шукаю, вимагаю», можливо, спорід-

неного з дірл. *ad-* «бачу, дивлюсь», сiall «розум», дінд. *sakṣ-atē* «бачать, дивляться»; пов'язання з питальним займенником *quae* (Pedersen IF 5, 37) вважається сумнівним. — Шанський ЭСРЯ I 1, 109; Фасмер I 79; Kopaliński 66; Dauzat 280—281; Bloch I 257; Walde—Hofm. II 396—397; Pedersen Kelt. Gr. II 490; Walde—Pok. II 480. — Див. ще **у**.

[**ано**¹] (спол.) «але, а, тільки, лише» Ж, ст. *ано* «тс.» (XVIII ст.), «аж, аж тут» (XVII ст.), «і» (1457); — р. *ан*, бр. [ано] «а втім», др. *ано* «а, але, та», *анъ* «тс.», п. *ано* «проте, однак», слн. *án* «але, а», *anti* «все-таки, проте; однак; але ж»; — результат злиття сполучника *a* і обмежувальної частки (згодом також сполучника) *no* «тільки»; менш переконливе припущення (Шанський ЭСРЯ I 1, 98—99; Преобр. I 1; ЭССЯ 1, 36—37; Sadn. — Aitz. VWb. I 4; Zubatý LF 36, 113) про утворення псл. *ано* з *a* і *ono*. — Фасмер I 77; Brückner 5; Machek ESJC 37; Bern. I 22. — Див. ще **а**¹, **но**. — Пор. **іно**.

[**ано**²] «ану» Ж; (вигук, яким відганяють собак) ЛЧерк, [аньó] (вигук, яким відганяють собак) ЛЧерк; — паралельне до *ану* складне утворення з підсилювальної частки *a* і обмежувальної частки *no*, збереженої в складі частки [іно] «тільки» та в спонукальних виразах типу *іді-но*. — Див. ще **а**¹, **но**. — Пор. **ану**, **іно**.

[**анолем**] «але, а, тільки, лише»; — п. [аноіі] «проте, однак; не інакше»; — складне утворення з сполучника (обмежувальної частки) [ано] «але, тільки» і обмежувальної частки [лем] «тільки». — Див. ще **ано**¹, **лем**.

аномалія, **аномальний**, ст. *аномальный* (1619); — р. болг. *аномалія*, бр. *анамалія*, п. *anomalia*, ч. *anomálie*, слн. *apotálie*, вл. *apotaliја*, м. *аномалија*, схв. *аномалија*, *андмалија*, слн. *apotaliја*; — запозичено через російську і, можливо, латинську (лат. *anomalía*) мови з грецької; гр. *ἀνωμαλία* «нерівність, безладність, неправильність» походить від прикметника *ἀνωμαλος* «нерівний, непостійний, незаконірний», утвореного з префікса

άν «не-, без-» і прикметника ὅμοιος «рівний», пов'язаного з ὅμοιος «подібний, схожий, однаковий, спільний», спорідненим з дінд. samáñ «рівний, той самий», дперс. hāma- «подібний, схожий, однаковий», гот. sama «тс.», псл. samъ, укр. сам.— СІС 53; Шанский ЭСРЯ I 1, 111; Kopaliński 67; Frisk II 384; Boisacq 700, 702.— Див. ще а-, сам.

анонім, *анонімка*; — р. болг. анонім, бр. ананім, п. anonim, ч. слц. апонупт, вл. апонупту «анонімний», м. анонімен, схв. анòним, йноним, слн. апоніт; — запозичено, мабуть, через російське посередництво з французької мови і через польське посередництво — з латинської; фр. апонупте «безіменний, анонім» через лат. апòнуптус походить від гр. ἀνόνημος «безіменний», утвореного з префікса άν- «не-, без-» і іменника ὄνομα «ім'я, назва», спорідненого з дінд. nāman-, лат. nōmen, псл. ime, укр. ім'я.— СІС 54; Шанский ЭСРЯ I 1, 111—112; Kopaliński 67; Dauzat 37; Bloch I 32; Boisacq 704.— Див. ще а-, ім'я.

ансамбль; — р. бр. ансамбль, п. вл. ansambl, ч. ansámbl, ensemble, слц. ensemble, болг. ансамбъл, м. ансамбл, схв. ансамбл, ансамбл, слн. ansámbel; — запозичення з французької мови; фр. ensemble «разом» походить від лат. insimul, утвореного з прийменника in «в», спорідненого з псл. vьl, укр. в, і прислівника simul «разом», спорідненого з лат. similis «подібний, такий самий», псл. samъ, укр. сам.— СІС 54; Шанский ЭСРЯ I 1, 112—113; Kopaliński 67; БЕР I 12; Dauzat 281; Bloch I 257; Walde—Hofm. I 386—387, II 538—540.— Див. ще сам, у.

антагонізм, *антагоніст*, *антагоністичний*; — р. антагонізм, бр. антаганізм, п. вл. antagonizm, ч. antagonismus, слц. antagonizmus, болг. антагонизъм, м. антагонізам, схв. антагонізам, слн. antagonizem; — запозичено через російську мову з французької; фр. antagonisme походить від гр. ἀνταγωνισμα «боротьба, опір», утвореного з префікса άντι- «проти-» і основи дієслова ἀγωνίζο-

μαι «борюсь, змагаюсь», похідного від іменника ἀγών «боротьба, змагання», пов'язаного з дієсловом ἄγω «веду, жену», спорідненим з лат. ago «тс.».— СІС 54; Шанский ЭСРЯ I 1, 113; Kopaliński 68; Dauzat 38; Bloch I 32; Frisk I 113—114; Boisacq 11.— Див. ще агéнт, анти.— Пор. агонія.

[антáл] «бочонок, бочка», [антáлок] «тс.» Ж, ст. антáлъ «міра вина, барилко» (1717—1734); — р. [антáл] «бочонок угорського вина», п. antálek «міра вина; бочечка, барилко», antá «тс.»; — запозичення з угорської мови; походження уг. antalag «вид бочки», ст. átalag, általag (з XIV ст.) не з'ясоване; пор. м. антáв «неповороткий, незграбний»; рум. antál «бочка», молд. антáл «тс.» тлумачаться як запозичення з української мови.— Винник 101—102; Тимч. 24; Фасмер I 79; Sl. wyg. obcnych 36; Brückner 5; Sadn.— Aitz. VWb. I 22; Mikl. EW 3; Bárczi 11; MNTESz I 157, 192; СДЕЛМ 30; DLRM 31.

[антáм] «он-он, он там»; — складний прислівник, що тлумачиться як результат злиття вказівної частки *ан, співвідносної з он, і прислівника там (Німчук НЗ УЖДУ 35, 45); могло виникнути і внаслідок злиття виразу а он там (пор. Sadn.— Aitz. VWb. I 4).

антéна; — р. антéнна, бр. антéна, п. вл. antena, ч. слц. слн. anténa, болг. м. схв. антéна; — через російську мову запозичено з французької; фр. antenne «рея» пов'язується з лат. antenna, antenna «тс.», очевидно, запозиченим з етрусської мови (Тронский Историч. грамм. лат. яз. 38); можливо, споріднене з лит. tefnpti «тягти».— СІС 54; Шанский ЭСРЯ I 1, 113; Dauzat 38; Bloch I 32; Walde—Hofm. I 54; Ernout—Meillet I 37.

анти «східнослов'янські племена між Дніпром і Дністром у IV—VI ст.»; — р. бр. анты, п. Anty, ч. Antové; — загальноприйнятої етимології не має; найчастіше пояснюється як іранська назва, пов'язана з дінд. antañ «кінець, край», antyañ «той, що перебуває на краю» (Фасмер I 376); виводиться також від іє. *ven-t- «не той самий, а щось більше» (> псл. *vet-j- > стсл. ваць «більший»,

п. więcej «більше») або пов'язується з племінною назвою *в'ятичі* (Бубрих ИАН ОЛЯ 5, 478; Mikkola Ursl. Gr. I 8; Jakobson Word 8, 389), з гот. winja «пасовисько», дперс. vana-m «ліс» (Rospond RS 26/1, 28) та ін.; заслуговує на увагу пов'язання (Филин Образ. яз. 61) з тюрк. ant «клятва», монг. ans (anda) «побратим» як назви, даної аvaraми тим слов'янам, що на деякий час вступили з ними в союз; менш переконливими є припущення про кельтське походження назви (Шахматов Древн. судьбы 11), про зв'язок її з псл. qtu «качка» (Брим Яф. сб. V 23—31; Rudnicki Prasl. II 139), про походження назви з кавказьких мов (Polak LF 70, 27) та ін.

анти- (перша частина складних слів типу *антивобний*, *антигромадський*, *антинауковий*, *антиміло*, яка семантично відповідає українському префіксові *проти-*); — р. болг. м. схв. *анти-*, бр. *анты-*, п. *anty-*, ч. слц. вл. нл. слн. *anti-*; — виділено з запозичених слів типу *антифеза*, *антихрист*, які походять з грецької мови або були утворені пізніше з грецьких елементів; гр. *ἀντι-«проти-»* (*ἀντί «проти»*) споріднене з лат. *ante «перед»*, дінд. *anti «проти, перед, коло, поруч»*, лит. *añt (<anta) «на, для, проти»*, гот. *and «над»*.— СІС 55; Фасмер I 79; Вуяклија 51; Sł. wyr. obcych 37; Frisk I 113—114; Voisacq 64.

анти́к, *античний*; — р. *антик*, *античний*, бр. *антык*, *антычны*, п. *antyk*, *antyczny*, ч. слц. *antika*, *antický*, вл. *antikwa*, болг. *антика*, *античен*, м. *антика*, *антички*, схв. *антика*, *антички*, слн. *antika*, *antičen*; — запозичено, можливо, через польське посередництво з французької мови; фр. *antique «залишок старовини»*, спочатку «стародавній, давній» походять від лат. *antiquus «тс.»*, пов'язаного з прислівником *ante (<*anti) «раніше, давніше»*, спорідненим з гр. *ἀντί «проти»*, дінд. *anti «проти, перед, коло, поруч»*.— СІС 55; Шанский ЭСРЯ I 1, 114, 118; БЕР I 12; Младенов 7; Вуяклија 52, 56; Kopaliński 70; Bloch I 33; Dauzat 39; Walde—Hofm. I 53; Frisk I 113—114; Voisacq 64.— Див. ще **анти-**.

антило́па; — р. болг. м. *антило́па*, бр. *антыло́па*, п. *antylora*, ч. слц. вл. *antylora*, схв. *антило́па*, слн. *anti-lópa*; — запозичено, можливо, через російське й польське посередництво з німецької мови; нім. *Antilópe* походить, очевидно, від гол. *antilópe*, запозиченого з англійської мови, можливо, через посередництво французької (фр. *antilope*); англ. *antelope* походить від слат. *anthalopus «казкова рогата тварина (ототожнювана пізніше з антилопою)»*, що є переоформленням сгр. *ἀνθόλοψ (1160) «тс.»* нез'ясованого походження; зближення сгр. *ἀνθόλοψ* з гр. *ἄνθος «квітка»* і *ὄφθαλμός «око»* чи *ὄψ «тс.»* як складного слова, що виникло для позначення тварини, нібито, у зв'язку з її гарними очима (Бурд.—Мих. 47; Вуяклија 53) сумнівне.— Шанский ЭСРЯ I 1, 114; Фасмер I 79; Kluge—Mitzka 25; Dauzat 39; Bloch I 33; Klein 82.

Анти́п, ст. *Антипъ «для всіх або проти(в)ко всіх»*, *Антипасъ «тс.»* (1627); — р. *Антип*, бр. *Анцип*, болг. *Антипа*, стсл. *Антипа*, *Антипасъ*; — запозичено через старослов'янську мову з грецької; гр. *Ἀντίπας* букв. «як усякий, заради всякого, щодо кожного» утворилося з прийменника *ἀντί «замість, як, заради, щодо»* і займенника *πᾶς «всякий, кожний; весь, цілий»* (Беринда 177); тлумачиться також як «заступник батька» (Илчев 50).— Див. ще **анти-**, **пан-**.

анти́пка (бот.) «вишня запашна, *Serasus mahaleb Mill.*»; — п. *антурка «вишня, черешня турецька; чубук з турецької черешні»*, *antybka «тс.»*; — очевидно, походить від тур. *anter «вишня»*; менш імовірний зв'язок з назвою французького міста *Antibes.*— Макарушка 4; SW I 45.

[**анти́пка**] «чорт (кульгавий)», [*анти́пка безп'ятій Ж, анти́пццо ВеЗн*] «тс.»; — бр. [*анци́пка*] «нечиста сила», п. [*антурко*] «чорт» (з укр.); — неясне; можливо, результат заміни (з мотивів табу) форми *анци́бол «болотяний чорт»* зменшеною формою *Анти́пка* від імені *Анти́п*; припускається (Кравчук ВЯ 1968/4, 121) зв'язок з ім'ям Ірода Антипи, галілейського і переїського

тетрарха (I ст. н. е.), відомого своєю аморальністю.

Антон, *Антін*, *Антоній*, *Антонін*, *Антоніна*, *Антонія*, *Антоніна*, *Антонх*, *Антоншко*, *Антонх* Вел, *Антик* Вел, *Антоньо* Вел, *Антонха*, [Вінтін] Я, ст. Антоній «свыше да(н)ный, а(бо) скупленный, а(бо) вместо ино(го) купленный» (1627); — р. бр. болг. *Антон*, п. *Antoni*, ч. *Antonin*, слц. нл. слн. *Anton*, м. *Антон*, схв. *Anton*, *Antun*, стсл. **Антонни**, **Антонинъ**, **Антонъ**; — через старослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. 'Αυτόνιος, 'Αυτονίος виводяться від римського родового імені лат. *Antonius*, яке пов'язується з гр. *ἀντωνέομαι* «куюю взамін; беру участь у торгівлі, змагаюся в торгівлі, збільшую ціну», утвореним з префікса *ἀντι-* «замість, взамін, заради» і дієслова *ἄνθεομαι* «куюю», спорідненого з дінд. *vaspām* «ціна покупки», вірм. *gip* «тс.», псл. *věno*, укр. *віно*. — Беринда 178; Петровский 52; Суперанская 75; Pokorny 1173. — Див. ще **анти-**, **віно**.

антонівка «сорт яблуні»; — бр. *антонаўка*, п. *antonówka*, ч. слц. *antonovka*, схв. *антоновка*, слн. *antonovka*; — запозичення з російської мови; р. *антоновка* виникло на основі словосполучення *антоновское яблоко*, можливо, від місцевої назви *Антоново*. — Шанский ЭСРЯ I 1, 118—119; Фасмер I 80.

антонім «слово з протилежним значенням», *антонімічний*; — р. *антбним*, бр. *антбнім*, п. *antonim*, ч. *antonymon*, *antonymum*, слц. *antonymum*, вл. *antonum*, болг. м. *антонім*, схв. *антбним*, слн. *antonim*; — запозичення з французької мови; фр. *antonyme* «антонім» утворено з елементів гр. *ἀντί* «проти» і *ὄνομα* «ім'я». — СІС 58; Шанский ЭСРЯ I 1, 118; Holub — Lyeer 80. — Див. ще **анти-**, **анонім**.

антрацит; — р. болг. *антрацит*, бр. *антрацит*, п. *antracyt*, ч. слц. вл. *antracit*, схв. *антрацйт*, слн. *antracit*; — через польське або російське посередництво запозичено з французької мови; фр. *anthracite* «антрацит» пов'язують з

етимологічно неясним гр. *ἀνθραξ* «вугілля, карбункул», *ἀνθρακίτης* «сорт вугілля» (звідки походить також стсл. **антраксь**, др. *анфраксь*, *антракь* «тс.»), можливо, спорідненим з ісл. *sindr* «осколок каменю», нім. *Sinter* «сталактит, окалина» або з вірм. *ant'-el* «гаряче вугілля». — Шанский ЭСРЯ I 1, 119; Sl. wyg. *obscych* 36; БЕР I 12; Младенов 7; Вуяклија 57; Dauzat 38; Bloch I 32; Boisacq 63; Frisk I 109—110.

антропологія, *антрополог*, *антропологічний*; — р. болг. *антропология*, бр. *антрапалогія*, п. *antropologia*, ч. *ant(h)ropologie*, слц. *antropológia*, вл. *antropologija*, м. *антропологија*, схв. *антрополдеија*, слн. *antropologija*; — запозичення з французької мови; фр. *anthropologie* є суфіксальним утворенням від гр. *ἀνθρωλόγος* «той, що говорить про людину», яке складається з основ слів *ἀνθρωλος* «людина» (можливо, утвореного з основ *ἀν(δ)ρ-* «чоловік» і *ῥ(ο)ς* «вигляд», яке зіставляється з гот. *saihan* «бачити», лат. *signum* «знак», укр. *соціти* «стежити») і *λόγος* «слово». — Шанский ЭСРЯ I 1, 121; Младенов 7; Bloch I 32; Boisacq 63; Frisk I 110—111. — Див. ще **Андрій**, **логіка**, **сочити**.

ану (вигук), *ану-нү*, ст. *ану* (XVII—XVIII ст.); — р. *а ну*, [аноб], бр. *анү*, *анүтка*, п. *ану* «нубо, нумо, ну-ну, авжеж; то, отже, тож», нл. *ану* «ану»; — результат злиття підсилювальної частки *а* і вигуку *ну*. — SW I 46. — Див. ще **а¹**, **ну**.

анулювати; — р. *аннулировать*, бр. *ануляваць*, п. вл. *anulować*, ч. *anulovati*, слц. *anulovať*, болг. *анулірам*, м. *ануліра*, схв. *анулірати*, *анулисати*, слн. *anulirati*; — запозичення з німецької мови; нім. *annulieren* походить від слат. *annullāre* «знищувати», утвореного з префікса *ad-* «до-» і займенника *nullus* «ніякий, жодний». — Шанский ЭСРЯ I 1, 110—111; Sl. wyg. *obscych* 41; Вуяклија 60. — Див. ще **авантіюра**, **нуль**.

[**ануть**] (вигук, яким відганяють індиків) ЛЧерк; — можливо, результат злиття вигуку *анү* з не зовсім ясним елементом *ть*, який може тлумачитися як видозміна якоїсь відмінкової форми

займенника *ти* (пор. *а ну тебе*, а також прислівники типу [дóкить, ўткить, тамкить], у яких частка *-ть* зводиться до др. *ти* — форми дав. в. одн. від *ты* — Німчук Славіст. зб. 152) або як елемент, зумовлений впливом вигуку *геть*. — Див. ще **ану́**.

[**анцера́да**] «непромокальний рибальський плащ» Мо, [винцера́да Мо, винцара́д Берл] «тс.», [винцера́да] (на Сумщині) «плащ, накидка, пильовик»; — р. [винцера́да, винцара́да, винсара́да]; — очевидно, запозичення з італійської мови; пор. іт. (tel)a incerata «клейонка, церата», пов'язане з *cerata* «вощанка». — Фасмер I 318. — Див. ще **цера́та**.

[**анці́бол**] «чорт», [анці́болот, анці́болотник, анці́бил, анці́бор Н.-Лев., О. Ковінька], ст. *анциболъ* (XVIII ст.); — р. [анці́ба́л] «болотяний чорт; водяник», [анці́бул, анці́бал, анці́бил] «тс.», [анці́болит] (лайливе слово), ч. [ancí-bél, jancybell] «антихрист; чорт»; — не зовсім ясне; як давній балтизм у східнослов'янських мовах зіставляється (Топоров *Baltistica* IX 34—36) з лит. *ánciabalís* «качине болото», звідки «той, що належить до качинового болота, болотяник»; припускається також (Кравчук ВЯ 1968/4, 121—122) запозичення з чеської мови, в якій могло бути результатом контамінації слів *ancikrist* «антихрист» (*ancíáš* «тс.») і *d'ábel* «чорт» (або *Belial* «Веліал» — одна з назв Сатани у новозавітній і пізнішій християнській літературі, пор. *Machek ESJČ* 37); у такому разі зближення кінцевого компонента з основою слова *болото* відбулося пізніше.

[**анці́яш**] «антихрист»; — очевидно, запозичення з чеської мови; ч. слц. діал. *ancíáš* «тс.» могло бути утворене з *ancikrist* «антихрист» під впливом форм власних імен типу *Andriáš, Mikuláš*; пор. також уг. *ántiját* «антихрист»; *áncziját* «тс.», яке тлумачиться (MNTESz I 158) як евфемістичне скорочення лайливого виразу (az) *Ántikrisztusát* «Антихриста» (знах. в. особово-присвійної форми).

анчо́ус (іхт.) «камса, *Engraulis engraulis* L.»; — р. *анчоус*, бр. *анчо́ус*,

п. ст. *apczosy*, ч. слц. *apčovička*; — запозичення з голландської або німецької мови; гол. *ansjovis*, нім. *Anschovis* походять від фр. *anchois*, яке, як і ісп. *anchoa*, зводиться до баск. *anhu* «тс.»; менше є підстав для виведення від гр. *ἀφύη* «сардинка». — СІС 59; Шанский ЭСРЯ I 1, 122; Фасмер I 80; Преобр. I 7; Kluge—Mitzka 25. — Пор. **анчу́га**.

[**анчу́га**] (іхт.) «анчоус Берл; камса Мо»; — схв. *анчу́га, анчу́га*; — очевидно, результат видозміни назви риби *анчоус* під впливом іт. *acciuga* «тс.». — Див. ще **анчо́ус**.

аор́та; — р. бр. болг. м. *аор́та*, н. ч. слц. вл. *aorta*, схв. *а́ор́та*, слн. *aorta*; — запозичення з французької мови; фр. *aorte* походить від лат. *aorta*, що зводиться до гр. *ἀορτή* «бронхи, аорта», похідного від етимологічно неясного дієслова *ἀεῖρω* «прив'язую», можливо, спорідненого з лтс. *vėrti* «відчиняти (двері), втягати (нитку)», лит. *viřvė* «мотузка», укр. *вірьовка*. — Шанский ЭСРЯ I 1, 123; Коралиński 71; Frisk I 24. — Див. ще **вірьовка**.

апа́рат «машина, прилад, пристрій; службова установа», *апа́ратна, апа́ратник, апа́рату́ра*, ст. *апа́ратъ, апа́ратъ* «приладдя, військова амуніція, церковні шати» (XVII—XVIII ст.); — р. *апа́рат*, бр. болг. м. *апа́рат*, п. вл. нл. *aparat*, ч. слц. слн. *aparat*, схв. *апа́рат*; — сучасне *апарат* запозичено з німецької мови; нім. *Apparat* «апарат» походить від лат. *apparātus*, що є пасивним дієприкметником від дієслова *apparo* «приготовляю», утвореного з префікса *ad-* (>*ar-*) «при-, до» і дієслова *paro* «готую», пов'язаного з *pario* «народжую», спорідненим з лит. *perėti* «висиджувати»; церковний термін *апаратъ* запозичено з латинської мови, можливо, через польське посередництво. — Тимч. 27; Шанский ЭСРЯ I 1, 130; Kluge—Mitzka 28; Walde—Hofm. II 255—256. — Див. ще **авантю́ра, ви́порток**.

апа́тит; — р. болг. *apatit*, бр. *апа́тит*, п. *apatyt*, ч. слц. *apatit*, схв. *апа́тит*, слн. *apatit*; — запозичення з французької мови; фр. *apatite* утворено

на базі гр. ἀπατάω «ошукую», ἀπάτη «помилка» (мінерал схожий на деякі інші); етимологія гр. ἀπάτη не в'яснена.— СІС 60; Шанский ЭСРЯ I 1, 123—124; Sł. wug. obcych 41; Frisk I 118.

апа́тія, *апатічний*; — р. болг. *апа́тия*, бр. *апа́тыя*, п. слц. *apatia*, ч. *apatie*, вл. *apatija*, м. *апатија*, схв. *апәтија*, слн. *apatija*; — запозичення з латинської мови; лат. *apatia* походить від гр. ἀπάθεια «байдужість», утвореного з частки ἀ- «без-, не-» і основи іменника πάθος «відчуття, пристрасть, зворушення». — СІС 60; Шанский ЭСРЯ I 1, 124.— Див. ще **а-**, **па́фос**.

апелюва́ти, *апеля́ція*, ст. *апелевати*, *апеллювати*, *апелювати* (XVI—XVII ст.), *апел(л)я́ція* (XVI—XVIII ст.); — р. *апеллировать*, бр. *апеляваць*, п. вл. *apelować*, ч. *apelovati*, слц. *apelovat'*, нл. *apelowaś*, болг. *апелірам*, м. *апеліра*, схв. *апелірати*, *апеловати*, слн. *apelí-rati*; — запозичення з латинської мови; лат. *appello* «звертаюсь, називаю, апелюю» утворене з префікса *ad-* (>ар-) «до-, при-» і дієслова *pellō* «б'ю, чіпаю, торкаюсь», спорідненого з гр. ἀπella «народні збори», лтс. *plītiūs* (у *plīties vīrsū* «приставати до кого»). — СІС 60; Тимч. 26; Шанский ЭСРЯ I 1, 124; Walde—Hofm. II 277.— Див. ще **авант'юра**.

апелсьїн «помаранча», [апельсіна, апальсін СБН, апальцін СБН, опальцінни Ж, опельсіна Ж, опельцина, опальсін Кур] «тс.»; — р. *апелсьїн*, бр. *апелсьїн*, вл. *apelsina*; — через російське посередництво запозичено з голландської мови; гол. *appelsien* букв. «китайське яблуко» утворено під впливом фр. *potte de Chine* «тс.» (апелсьїн завезено в Європу португальцями в XVI ст. з південного Китаю та Індокитаю). — Москаленко УІЛ 59; Шанский ЭСРЯ I 1, 125; Фасмер I 80; Kluge—Mitzka 27.

апéндикс, *апéндиціт*; — р. *апéндикс*, бр. *апéндыкс*, п. *arendyxs*, ч. слц. *arendix*, болг. *апéндикс*, схв. *апéндыкс*, слн. *aréndiks*; — запозичення з латинської мови; лат. *appendix* «додаток, придаток» складається з префікса *ad-* (>ар-) «до-, при-» і основи дієслова *pendeo*

«звисаю», спорідненого з псл. *peďь*, *roditi*, укр. *п'ядь*, *п'удити*. — СІС 61; Шанский ЭСРЯ I 1, 130; Walde—Hofm. II 280.— Див. ще **авант'юра**, **п'ядь**, **п'удити**.

апéтіт, ст. *ап(n)етитъ* (XVIII ст.); — р. *апнетім*, бр. *апетым*, п. *apetyt*, ч. *apetýt*, *apetyt*, слц. слн. *apetit*, вл. *apetit*, болг. м. *апетім*, схв. *апéтiт*; — запозичення з латинської мови; лат. *appetitus* «бажання, прагнення» походить від *appeto* «прагну до чого», утвореного з префікса *ad-* (>ар-) «до-, при-» і дієслова *peto* «прагну», спорідненого з дінд. *pátati* «летить, спускається», дірл. *áith* «перо», гр. *πέτομαι* «лечу». — Тимч. 28; Шанский ЭСРЯ I 1, 131; БЕР I 13; Walde—Hofm. II 297—298.— Див. ще **авант'юра**.

апліка́ція, ст. *апллѣковати* «прикладати, стосувати» (XVIII ст.); — р. *аплика́ція*, бр. *аплика́цыя*, п. *aplikacja*, ч. *aplikace*, слц. *aplikácia*, болг. *аплика́ция*, схв. *аплика́ција*, слн. *aplikácsija*; — через польське посередництво запозичено з латинської мови; лат. *applicatio* «приєднання» пов'язане з дієсловом *applico* «прикладую, приєдную», утвореним з префікса *ad-* (>ар-) «при-, до-» і дієслова *plico* «складаю», пов'язаного з *plecto* «сплітаю», спорідненим з псл. *pletq*, укр. *плету́*. — СІС 61; Шанский ЭСРЯ I 1, 131; Kopaliński 73; Walde—Hofm. II 321, 323.— Див. ще **авант'юра**, **плеті́**.

аплодува́ти, заст. *аплявдова́ти*; — р. *аплодіровать*, бр. *апладзіраваць*, п. ст. *aplaudować*, ч. *aplaudovati*, слц. *aplaudovat'*, болг. *аплодірам*, м. *аплаудіра*, схв. *аплаудірати*, слн. *aplavdí-rati*; — першоджерелом обох українських форм є лат. *applaudere* «плескати руками», утворене з префікса *ad-* (>ар-) «до-, при-» і дієслова *plaudere* «бити, плескати руками», спорідненого з дісл. *flatr*, двн. *flaz* «рівний, плоский»; форма *аплодува́ти* пройшла через посередництво французької мови (фр. *applaudir*), *аплявдова́ти* зумовлена польським посередництвом. — Шанский ЭСРЯ I 1, 125; БЕР I 13; Dauzat 42; Walde—Hofm. II 319.— Див. ще **авант'юра**.

аплóмб; — р. бр. болг. *аплóмб*, п. ч. слц. *apłomb*, слн. *apłomb*; — запозичення з французької мови; фр. *aplomb* «самовпевненість; рівновага; вертикальне положення» утворене на основі приїменника *à* «до, при, під», що походить від лат. *ad* «тс.», та іменника *plomb* «свинець, висок (прилад для визначення вертикальної лінії)». — СІС 62; Шанский ЭСРЯ I 1, 126; Koralniński 73; Dauzat 40. — Див. ще **авантю́ра**, **плóмба**.

апоге́й; — р. болг. *апоге́й*, бр. *апагѣй*, п. ч. слц. вл. *arogeum*, схв. *apogēj*, *apogéja*, слн. *arogéj*; — запозичення з новолатинської мови; нлат. *arogaeum* походить від гр. *ἀπόγειον* «віддаль від Землі», утвореного з префікса *ἀπο-* «від», спорідненого з лат. *ab* «тс.», і етимологічно неясного іменника *γαῖα* (γῆ) «земля». — Шанский ЭСРЯ I 1, 126; Koralniński 74; БЕР I 13; Frisk I 282, 303. — Див. ще **абажу́р**. — Пор. гео-

апоплéксія, *апоплексі́чний*, *апоплекти́чний*, ст. *апоплектика* «апоплексія» (XVIII ст.); — р. болг. *апоплéксия*, бр. *апаплéксія*, п. *aropleksja*, ч. *aroplexie*, слц. *aroplexia*, схв. *апоплéксія*, слн. *aropleksija*; — через латинську мову (лат. *aroplexia*) або безпосередньо запозичено з грецької; гр. *ἀποπληξία* утворено від дієслова *ἀποπλήσσω* «вражаю ударом», що складається з префікса *ἀπο-* «від-», спорідненого з лат. *ab* «тс.», і дієслова *πλήσσω* «б'ю, вражаю», спорідненого з лат. *plango* «б'ю з тріском», укр. *плáкати*. — СІС 62; Шанский ЭСРЯ I 1, 128; Boisacq 795—796; Walde—Hofm. I 315. — Див. ще **абажу́р**, **плáкати**.

áпорт (сорт яблук), *áпорт* Мак, *гопорт* Мак, *гопурти* Мак, *опорти* Мак, *опóртні яблука*, *ямпорти* Мак, *япорти* Мак | «тс.»; — р. *áпорт*, *áпорт*, *áпорт*, бр. болг. *áпорт*, п. *[aporty]* «апорт, сорт яблук; сорт груші *Pirus austera*», *[aporty]*, *deporty*, *dzierputy*, *jarport*, *jarurt*, *oporty*, *purtl*, ч. слц. *aport* «апорт»; — не зовсім ясне; можливо, через польське посередництво запозичено з середньовішньоїнімецької; свн. *arfalter* «яблуня» походить від *arfal* (нвн. *Ápfel*) «яблуко», спорідненого з псл.

(j) *ablъko*, укр. *яблуко*; менш переконлива думка, що джерелом слова є порт. *Oporto* — назва міста в Португалії (Фасмер I 81; Преобр. I 7) або назва річки в Чернігівській області *Опороть* (Соболевский Лнгв. и арх. зам. 2—3), а також припущення про зв'язок з рос. *[поріть, пореть]* «товстити, жирити» (Меркулова ЭИРЯ II 78—80), до чого можна додати ще укр. *спóрий* «великий, чималий». — Шанский ЭСРЯ I 1, 128—129; Фасмер—Трубачев I 81.

апóстол, *апóстольство*; — р. болг. *апóстол*, бр. *апóстал*, др. *апостолъ*, п. *apostoł*, ч. слц. нл. *apostol*, вл. *jarostoł*, м. *апостол*, схв. *āпостол*, *āпостол*, слн. *apóstol*, стсл. *апостолъ*; — через старослов'янську мову запозичено з грецької; гр. *ἀπόστολος* «посланець» пов'язане з дієсловом *ἀποστέλλω* «посилаю», яке складається з префікса *ἀπο-* «геть», спорідненого з лат. *ab* «від-», і дієслова *στέλλω* «посилаю», спорідненого з укр. *стелю́*. — Тимч. 27; Шанский ЭСРЯ I 1, 129; Фасмер I 81. — Див. ще **абажу́р**, **стелі́ти**.

апóстро́ф «знак '»; — р. болг. *апостро́ф*, бр. *апóстраф*, п. ч. слц. вл. *arostrof*, м. *апостроф*, схв. *apóstrof*, *āпостроф*, слн. *apostróf*; — очевидно, через посередництво французької мови (фр. *apostrophe*) запозичено з грецької; гр. *ἀπόστροφος* «апостроф», букв. «повернутий убік» пов'язане з дієсловом *ἀποστρέφω* «повертаю», що складається з префікса *ἀπο-* «від-», спорідненого з лат. *ab* «тс.», і дієслова *στρέφω* «верну, повертаю», пов'язаного з прикметником *στρεβλός* «кривий, зігнутий». — СІС 63; Шанский ЭСРЯ I 1, 130. — Див. ще **абажу́р**.

апробува́ти, *апробáтор*, *апробáція*, ст. *апробовати* «схвалити» (XVII ст.), *апробáція* «схвалення» (XVIII ст.); — р. *апробі́ровать*, бр. *аправава́ць*, п. вл. *aprobować*, ч. *aprobovati*, слц. *aprobovat'*, болг. *апробі́рам*, схв. *апробирати*, слн. *aprobirati*; — через польське посередництво запозичено з латинської мови; лат. *aprobō* «схвалюю», *aprobātio* «схвалення» утворено з префікса *ad-* (>ap-) «при-, до-» і дієслова *probō* «пробую, схвалюю». — СІС 63—64; Тимч. 28;

Шанский ЭСРЯ I 1, 132—133; Sl. wug. obsuch 44. — Див. ще **авантюра**, **проба**.

[**апсік**] (вигук, яким відганяють ко-та) Вел; — бр. *апсік* «тс.»; — складне утворення з підсилювальної частки *a*¹ і вигуку *псік* (див.).

апте́ка, *апте́кар*, [апті́ка Шейк, об-те́ка Пі, обте́кар Пі, опте́ка, опте́кар], ст. *аптыка* (1596), *аптека*, *апатъка*, *аптика* (XVI ст.), *аптека* «аптека; лі-ки» (XVII ст.); — р. болг. *апте́ка*, бр. *апте́ка*, п. артека, [артука], ст. *apoteca*, ч. *apotyka*, слц. *apotéka*, *apatieka*, вл. *apoteca*, *артука*, нл. (h)arte(j)ka, м. *аптека*, схв. *апоте́ка*, слн. *apotéka*; — через західнослов'янське *i*, можливо, німецьке посередництво запозичено з латинської мови; лат. *apothēca* походить від гр. ἀποθήκη «склад», пов'язаного з дієсловом ἀποτίθημι «відкладаю, хо-ваю, зберігаю», утвореним з префікса ἀπο- «від-», спорідненого з лат. *ab-* «тс.», і дієслова τίθημι «кладаю», спорід-неного з псл. *děti*, укр. *діяти*. — Аку-ленко 134; Шанский ЭСРЯ I 1, 133; Фасмер I 82; Hüttl-Worth 15; Sl. wug. obsuch 44; Machek ESJC 37; Sadn. — Aitz. VWb. I 22—23; Frisk I 670; Bois- sacq 969. — Див. ще **абажур**, **діти**², **те́ка**.

[**а-пу́ль**] (вигук, яким відганяють ін-диків) Мо; — складне утворення з під-силювальної частки *a* і вигуку *пуль*, вживаного для підкликання індиків. — Див. ще **а**¹, **пу́ля**.

ар; — р. бр. болг. м. *ар*, п. ч. вл. *ar*, єлц. слн. *ár*, схв. *âr*; — запозичення з французької мови; фр. *are* «сто квадрат-них метрів» (міра землі, введена декретом республіки в 1795 р.) походить з лат. *ārea* «вільне місце, двір», утвореного від дієслова *āgere* «висушувати», спорідне-ного з дінд. *āsaḥ* «попіл, пил», вірм. *azazet* «висушую», гот. *azgo* «попіл» і, можливо, укр. *озніця* «отвір для диму в даху». — СІС 64; Шанский ЭСРЯ I 1, 134; Holub — Кор. 61; БЕР I 13; Dauzat 46; Walde—Hofm. I 65. — Пор. **озніця**.

ара́б, [ара́бець, ара́бін Г, Ж], *ара-бізм*, *арабіст*, *арабістика*, *Ара́вія*, [Ара́бія, ара́бина]; — р. бр. *ара́б*, п. ч.

слц. вл. *Arab*, болг. *ара́бин*, схв. *Ара́-льанин*, слн. *Arábec*, стел. **аравлянинъ**, **аравия**; — запозичення з французької мови; фр. *agabe* походить від лат. *agabus*, що зводиться до ар. *ʿagab* «араб»; форму *Аравія* через старослов'янську мову за-позичено з грецької (гр. Ἀραβία). — Шанский ЭСРЯ I 1, 134; Фасмер I 82; Dauzat 44; Lokotsch 8—9. — Пор. **ара́п**. **арабе́ска**; — р. бр. болг. м. *арабе́ска*, п. *arabesk*, *arabeska*, ч. слц. вл. *arabesk*, схв. *арабе́ска*, *арабе́ска*, слн. *aga-béska*; — запозичення з французької мо-ви; фр. *arabesque* «арабеск, позиція у класичному балеті; арабески, орнамент в арабському стилі» походить від іт. *arabesco* «арабський, в арабському сти-лі», утвореного від етноніма *arabo* «араб». — СІС 64; Шанский ЭСРЯ I 1, 134; Kopalinski 77; Dauzat 44. — Див. ще **ара́б**.

ара́к «міцний алкогольний напій з рису або пальмового соку», [га́рак] «ром»; — р. *ара́к*, п. ч. слц. вл. *arak*, схв. *ârak*, слн. *arak*; — запозичення з за-хідноєвропейських мов; фр. *arak*, нім. *Arrak* походять від ар. *ʿaraq* «паль-мовий сік». — Фасмер I 82—83; RO 22/1, 133; Sadn. — Aitz. VWb. I 24; Dauzat 44. — Пор. **ракія**.

ара́п «негр», *ара́пин*, [га́рап, ора́п, орапеня́], ст. *арапъ*, *арапинъ* (XVII ст.); — р. бр. *ара́п*, болг. *ара́п*, *ара́пин*, м. *арап*, *арапин*, схв. *Арап*, *Арапин* «тс.»; — запозичення з турець-кої мови; тур. *Arar* «араб; негр» похо-дить від ар. *ʿarab* «араб». — Баскаков Тюркизмы 265; Фасмер—Трубачев I 83; Sadn. — Aitz. VWb. I 24. — Див. ще **ара́б**.

арапі́й, *ара́пник* — див. **гара́пник**. **ара́хіс** (бот.) «земляний горіх, *Arachis hypogaea* L.»; — р. болг. *ара́хис*, бр. *ара́хіс*, п. *arachidy* (мн.), ч. слн. *aga-šid*, слц. *arachida*, схв. *ара́шід*; — за-своєна книжним шляхом латинська но-менклатурна назва; лат. *arachis* «рід бобової рослини», *arachidna* «луго-вий горошок» походять від гр. ἀράχιδνα «різновид горошку, *Lathyrus amphisa-grus*», ἄραχος (<ἄραχος), зменш. ἄραχίς «*Lathyrus apicius*», етимологія

яких не встановлена.— СІС 64; Шанський ЭСРЯ I 1, 135; Dauzat 44; Frisk I 128, 129, 130.

[араші] «дишло гарби» Г, Ж, [ариш] «тс.»; — болг. *арѣши* «дишло»; — запозичення з турецької або кримсько-татарської мови; тур. [arış] «дишло, глобля», крим.-тат. кумик. тат. діал. узб. діал. *арыш* «тс.» мають відповідник у каз. *арыс* «тс.» і, можливо, є похідними від *ar(1)- «з'єднувати». — Болдырев Тюркизмы 48; Радлов I 1, 277; Севортян 189—191.

арбітр, *арбітраж*, ст. *арбитеръ* (XVII ст.); — р. *арбітр*, бр. *арбітр*, п. ч. слц. *arbiter*, вл. *arbitraža*, болг. *арбитър*, м. *арбитер*, схв. *арбитар*, слн. *árbitér*; — запозичення з французької мови; фр. *arbitre* походить від лат. *arbiter* «свідок, посередник, мировий суддя», можливо, утвореного від етимологічно неясного *ad-baetere* (*ad-bitere*) «приходити». — СІС 64—65; Шанський ЭСРЯ I 1, 136; Walde—Hofm. I 62; Ernout—Meillet I 43.

аргамак «кінь арабської породи»; — р. бр. *аргамак*; — відоме лише східнослов'янським мовам запозичення з тюркських мов; тат. чаг. *аруамак* «тс.» (більш поширений варіант у тюркських мовах — каз. туркм. алт. *арғымак*, кирг. *арғымак* «тс.») виводиться від тюркської основи *арға-/арғы-* «скакати»; зіставляється також з ар. *gumak* «поганий кінь; конюх», пор. ар. *gamaħa* «скакати галопом» (Преобр. I 7—8); менш переконливе виведення від тюркської основи *аруа* «сила, спритність» (Шанський ЭСРЯ I 1, 136). — Фасмер—Трубачев I 84; Одинцов 104; Аракин Тюркизмы 139; Сетаров Тюркизмы 233; Никольский ФЗ 1893/5—6, 37; Sadn.—Aitz. Vwb. I 26; Севортян 171; Дмитриев 522. — Пор. **румак**.

[аргáт] «найманий робітник; робітник на запорізьких риболовецьких промислах; бездомний бродяга», [аргáт, аргóт] «тс.» Ж, [аргáтáр] «роботодавець» Ж, *аргáтувати* «батракувати» Ж, Пі; — болг. *аргáт*, *аргáтин*, м. *аргат*, *аргатин*, схв. *аргатин*; — запозичено з новогрецької мови, очевидно, через посередництво турецької чи румунської (тур. *ırgat*,

рум. *argát* «тс.»); нгр. *áргáτης* «робітник, ремісник», *éргáτης* «робітник» є похідним від гр. *éργάζομαι* «працюю», *éργον* «праця», спорідненим з двн. *werc* «праця», *werah*, нвн. *Werk*, ав. *varəzəp* «тс.»; припускається також (Сгáпjaлá 199—200) запозичення з турецької мови через грецьке посередництво. — Пономарів Мовозн. 1973/5, 64; Берп. I 30; БЕР I 14; Младенов 8; Sadn.—Aitz. Vwb. I 26; Mikl. EW 4; Frisk I 548—549.

аргón; — р. бр. болг. *аргón*, п. ч. вл. *argon*, слц. *argón*, схв. *аргón*, слн. *árgón*; — нове штучне утворення (лат. *Argon*) від гр. *áργός* «бездіяльний», що складається з частки *á-* «не-» і основи іменника *éργον* «діяльність», запропоноване в 1894 р. з огляду на хімічну інертність цього газу. — Волков 80; Фигуровський 53. — Див. ще **а-**, **аргáт**.

аргонáвт; — р. болг. *аргонáвт*, бр. *арганáйт*, п. аргонауці, ч. *argonauti*, слц. *argonaut*, схв. *аргонáут*, слн. *argopávvt*; — запозичення з грецької мови; гр. *áργοναύτης* «учасник плавання на кораблі «Арго» за золотим руном» є складним утворенням з *Áργώ* «швидка» (назва корабля), пов'язаного з прикметником *áργός* «швидкий, блискучий», спорідненим з лат. *argentum* «срібло», *arguo* «показую, виясняю», та *ναύτης* «моряк, плавець», похідного від *ναός* «корабель», спорідненого з лат. *nāvis*, дінд. *nāuṣ*, перс. *nāv*, дірл. *nav*. — СІС 65; Шанський ЭСРЯ I 1, 137; St. wug. *obcuch* 46; Frisk I 132—133, II 292—293. — Див. ще **аргумент**.

аргónія, *аргóнія*, *аргíнія*, *аргíня* — див. **георгíнія**.

аргумент, *аргументація*, *аргументувати*, ст. *аръкгуменгътъ* (XVI ст.), *аркгументъ* (1596), *аргументація* (XVII ст.), *аркгументуєтъ* (XVI ст.), *аргументуючи* (1596); — р. бр. болг. м. *аргумент*, п. ч. слц. вл. *argument*, схв. *аргýмен(а)т*, слн. *argument*; — запозичення з латинської мови; лат. *argumentum*, *argumentāre* є похідними від дієслова *arguere* «показувати, виясняти, доводити, стверджувати», спорідненого з гр. *áργός* «білий, блискучий», дінд. *árgupaħ*

«білий», хет. ħarkiš «білий, світлий», тох. A ārki, тох. B arkwi «тс.»— СІС 65; Walde — Hofm. I 67; Frisk I 132—133.

арéна; — р. болг. м. схв. *арéна*, бр. *арéна*, п. вл. *агэпа*, ч. слц. слн. *агéпа*; — пізніе запозичення з латинської мови, можливо, через польську чи російську; лат. *agēna* (*hagēna*) «пісок, піщане місце», згодом «площа, посирана піском, місце бою» етимологічно не з'ясоване.— СІС 65; Шанский ЭСРЯ I 1, 138; Korałiński 80; Walde—Hofm. I 634.

[**аретій**] «баран» Ж; — запозичення з румунської мови; рум. *arète* «баран» походить від лат. *aries*, *arietis* «тс.», спорідненого з гр. ἄριος «баранець», вірм. *og-oj* «вівця», можливо, також лит. *jėgas* «ягня», лтс. *jėrs* «тс.», ще менш імовірно — з стсл. **арина** «вовна», укр. *ярка* «молода вівця».— Schełudko 125; Vrabie Romanoslavica 14, 128; Crânciulea 199; DLRM 40; Pușcariu 10; Walde—Hofm. I 67.

арéшт, *арештант*, *арештувати*, [*рештант* Ж, *орéшт*, *орештувати*], ст. *арештъ* (XVII ст.), *арестъ* (XVIII ст.), *арестую* (XVI ст.), *арештованье* (XVII ст.), *арештуютъ* (XVII ст.); — р. *арéшт*, бр. *арышт*, п. вл. *arest*, [(h)arešt], слц. *árešt*, [orešt], болг. *арéшт*, *арéсто*, схв. *àрест*, *àриште*, слн. *arést*; — запозичення з німецької мови; нім. *Arrest* походить від фр. ст. *arrest*, яке зводиться до слат. *arrestum*, пов'язаного з дієсловом *arrestāre* «зупиняти, затримувати», утвореного з префікса *ad-* «при-, до-» і дієслова *restāre* «залишатися, чинити опір», яке в свою чергу складається з префікса *re-* (*red-*) і дієслова *stāre* «стояти», спорідненого з псл. *statī*, укр. *стати*; характер наголосу ставить під сумнів припущення (Brückner 6; Richhardt 31; Шелудько 21; Фасмер I 85) про польське посередництво; засвідчений у Франка варіант *арешт* пояснюється пізнішим польським впливом (пор. пізніше рос. *арест*); похідне *арештант*, можливо, запозичено з французької мови; фр. ст. *arrestant* є переоформленням під впливом іменників на *-ant* дієприкметника мин. часу *arrestat* «затриманий» (лат. *arrestatus*);

Фасмер виводить цю форму з нім. *Arrestant* (від лат. *arrestans*), первісно «той, хто затримує», з XVIII ст. «той, кого затримують»; у такому разі укр. *арештант* не раніше, ніж з XVIII ст.— Акуленко 134; Шанский ЭСРЯ I 1, 139—140; Sl. wyg. obcych 46; Machek ESJČ 38; Sadn.— Aitz. VWb. I 26; Kluge—Mitzka 31.— Див. ще **авантюра**, **стаги**.

арештувати (заст.) «озброїти» Пі, *арештований* «озброєний», споряджений»; — очевидно, результат контамінації слів *арéшт* і *риштувати* «споряджати» (див.).

ар'ергáрд; — р. *арвергáрд*, бр. *ар'ергáрд*, п. *ariergarda*, *arjergwardia*, слц. *ariergarda*, болг. *ариергáрд*, схв. *àрижергáрда*; — запозичення з французької мови; фр. *arrière-garde* «охорона тилу» складається з прислівника *arrière* «позад», що походить від нар.-лат. **ad-retrō* «тс.», утвореного з префікса *ad-* «до-, при-» і *retrō* «назад», похідного від префікса *re-*, та іменника *garde* «сторожа, охорона, загін», похідного від *garder* (<*guarder*) «охороняти».— СІС 66; Шанский ЭСРЯ I 1, 157; Фасмер I 92; Dauzat 49, 354; Bloch I 45, 327.— Див. ще **авантюра**, **гв'ардія**, **реакція**.

арік «зрошувальний канал»; — р. бр. *арык*, п. ч. *арук*; — пізніе запозичення з тюркських мов, очевидно, середньоазіатських, через посередництво російської; кирг. *каз. тат. арык*, тур. *arık*, арк, аз. *арх* етимологічно не з'ясовані, можливо, похідні від кореня **ar-* «протікати, просякати».— Шанский ЭСРЯ I 1, 157; Севортян 188—189; Радлов I 267, 269; Дмитриев 523.— Пор. **арх**.

[**арим'як**] «кобеняк, довгий з відлогами чоловічий одяг з овечого сукна» Л, [*арм'як*] «тс.» Л; — р. *армяк*, ст. *ормяк* (1582), *армяк* (XVI ст.), бр. *армяк*, п. слц. *armiak*, ч. *armjak*; — запозичене з тюркських мов, очевидно, через російську; тат. *армак* «одяг халатного крою з верблюжої шерсті», *каз. ормок* «тканина з верблюжої пряжі» походять від тюрк. кореня *är-* «прясти, плести».— Шанский ЭСРЯ I 1, 145; Козырев Тюркизмы 21; Фасмер I 88; Преобр. I 8; ЭСБМ I 149; Севортян 544—545; Радлов I 801; Ramstedt 300.— Пор. **гармак**.

аристокра́т, *аристократі́зм*, *аристократі́я*, *аристократичний*, ст. *аристокра́ція* (XVII ст.); — р. болг. м. *аристокра́т*, бр. *арыстакра́т*, п. *arystokrata*, ч. слц. вл. *aristokrat*, нл. *aristokratija*, схв. *аристокра́та*, *аристокра́т*, слн. *aristokrát*; — запозичене з німецької або французької мови через посередництво польської і, пізніше, російської мов; нім. *Aristokrat*, фр. *aristocrate* походять від гр. *ἀριστοκράτης*, утвореного з основ прикметника *ἀριστος* «перший, кращий, знатний» (вищ. ступінь від етимологічно неясного *ἀρείων* «тс.») та іменника *κράτος* «сила, влада», очевидно, спорідненого з дінд. *krātu-* «сила, розум, воля», ав. *xratu-* «розум, воля», гот. *hardus* «твердий, жорстокий». — СІС 66; Richhardt 31; Шанский ЭСРЯ I 1, 141; Фасмер I 86; Kopaliński 86; Frisk I 136, 140, II 8—10.

арифме́тика, *арифметичний*, ст. *арифмитикия* (XV ст.), *аритметика* (XVI ст.), *ариѳметика* (1627), *аритметичний* (XVIII ст.); — р. *арифме́тика*, бр. *арыфме́тыка*, п. *arytmetyka*, ч. слц. вл. *aritmetika*, ч. ст. *arismetika*, *arizmetika*, болг. м. *аритме́тика*, схв. *аритме́тика*, слн. *aritmétika*, стсл. **аридмитикия**; — запозичено в східнослов'янські мови з грецької; гр. *ἀριθμητική* «арифметика» є субстантивованою формою жін. р. прикметника *ἀριθμητικός* «вправний у лічбі» (з виразу *ἀριθμητική τέχνη* «мистецтво лічби»), похідного від прикметника *ἀριθμητός* «числимий», утвореного від іменника *ἀριθμός* «кількість, число» чи дієслова *ἀριθμέω* «лічу», спорідненого, можливо, з двн. *gīth* «число, ряд», дірл. *gīth* «число», лат. *gītus* «вживання; звичай»; сучасна форма *арифмитикия* (відомого вже з XV ст.) під впливом п. *arytmetyka* і перейшла до російської мови, звідки в пізній період повторно з'явилася і в українській; форма *аритметика* (з лат. *arithmētica*) прийшла через польське посередництво. — СІС 66; Тимч. 31; Шанский ЭСРЯ I 1, 142; Фасмер I 86; Kopaliński 86; Frisk I 139.

[**ариш**] (вигук, яким відганяють овець), [*гарш*, *герш*] «тс.» Мо; — склад-

не утворення (в останніх двох варіантах фонетично видозмінене) з підсилювальної частки *a* та вигуку *риш*, що є, очевидно, видозміною вигуку *рист*. — Див. ще **a¹**, **рист**.

[**арідник**] (гуц.) «чорт; злий дух»; — очевидно, як і р. [*áred*] «тс.; старий і злий чарівник; скупердяй; злий, жорстокий дід», походить від *Яред* — імені біблійного чоловіка, що прожив нібито 962 роки; припущення про зв'язок з ім'ям *Ірод* (Janów Symb. Rozwadowski II 266) або з рум. *arid* «сухий; безплідний» (Scheludko 125) сумнівні. — Франко ЕЗБ 10, 9; Фасмер I 85; Преобр. I 8.

арієць, *арійський*; — р. болг. *аріец*, бр. *арыец*, п. *aryczuk*, ч. слц. *Árijec*, вл. *Agij*, схв. *Аријанац*, *Аријевац*, слн. *árijec*; — запозичення з німецької мови; нім. *Árier* «арієць», *árisch* «арійський» походять від індоіранського *arua-* (пор. дінд. *ārua-* «вільний, шановний, величний; арієць», ав. *aīrua-* «арієць», згодом — назва індоевропейського (індоіранського) населення Індії й Ірану на противагу «кольоровим» аборигенам); дінд. *ārua-* пов'язане з *arua-* «той, що неухильно прагне, відданий (тут релігії індоіранців, на противагу чужинцям)», похідним від дієслова *ar-* «приводити в рух; рухатися, йти, прямувати, досягати» (*r-schāti* «досягає»), спорідненого з гр. *ἔρ-χο-μαι* (<*ἔρ-σχο-μαι) «приходжу»; зближення з гр. *ἀριστος* «найкращий» (Kluge—Mitzka 30) сумнівне. — Grassmann 98—99, 105, 110, 185; Bartholomae 183—184; Frisk I 572; Boisacq 287.

Арій, ст. *Арий* (1400); — р. *Арий*, п. *Agiusz*, ч. *Agius*, болг. *Ари*, схв. *Арије*, стсл. **арии**; — запозичення з грецької мови; гр. *Ἄρειος* «Ареїв, присвячений Ареєві (богові війни в давніх греків)», звідки також «військовий, бойовий», походить від *Ἄρης* «бог війни», спорідненого з гр. *ἀρή* «біда, нещастя, загибель», походження якого не з'ясовано; виводиться також (Петровський 56) від гебр. *arjē* (*arj*) «лев». — Илчев 52; Frisk I 136—137.

арія, *aribozo*; — р. болг. *ария*, бр. *арья*, п. *arīa*, ч. *arīe*, слц. *arīa*, вл. *arīja*, м. *arīja*, схв. *arīja*, *arīja*, слн. *arīja*; — запозичення з італійської мови; іт. *arīa* «пісня; мелодія» пов'язане з *arīa* «повітря», яке походить від форми знах. в. одн. *arīa* латинського *arīa* «повітря; імла, туман», запозиченого з грецької мови (гр. *ἀήρ*), або від прикметника жін. р. лат. *arīa* «повітряна», похідного від *arīa* г «повітря»; менш переконливе виведення (Holub—Lyer 84) іт. *arīa* від лат. *arīa* «площа». — СІС 67; Шанский ЭСРЯ I 1, 143; Фасмер I 86; Маргарян ЭИРЯ VI 91; Kopaliński 82; Ернот—Meillet I 11; Kluge—Mitzka 30. — Див. ще **аеростат**.

[**аріяка**] (лайливе) «розбишака» Я, Ва; — очевидно, пов'язане з *аріанін* (*arīn) «представник аріанства, релігійної течії, еретичної щодо православ'я й католицизму, поширеної на Україні в³XVI—XVII ст.» (пор. стсл. **ариани** **ариани** «послідовники Арія», др. *ариане* (1073), укр. ст. *аріанський*, XVII ст.), звідки пізніше перен. «еретик (лайливе); розбишака»; назва секти, відомої з IV ст. н. е., походить від імені священника Арія, що в цей час жив у м. Александрії. — Див. ще **Арій**.

арка; — р. бр. болг. м. *арка*, п. (рідк.) *ark*, ст. *arkus*; — запозичено з італійської мови, очевидно, через російську, де слово набуло закінчення *-a* (зам. *-o*) внаслідок акання; іт. *arco* «дуга, вигин; лук; арка» походить від лат. *arcus* «тс.», спорідненого з гот. *arhazna* (<*ar-hwa-zna) «стріла», дангл. *earh* «тс.». — СІС 67; Шанский ЭСРЯ I 1, 143; Bloch I 39; Walde—Hofm. I 64; Ернот—Meillet I 44.

Аркадій, ст. *Аркаді(и)* «довл'ючі(и)» (1627); — р. *Аркадій*, бр. *Аркадзь*, *Аркадзі*, п. *Arkadiusz*, болг. *Аркади(й)*, схв. *Arkadije*; — запозичення з грецької мови, гр. *Ἀρκάς*, *Ἀρκάδος* «житель Аркадії» походить від топоніма *Ἀρκάδια* «Аркадія», який пов'язується з *ἄρκτος*, *ἄρκος* «ведмідь, ведмедича», згодом «північний» внаслідок перенесення значення від назви північного сузір'я («Північна Ведмедича»); споріднене з дінд. *ḡkša-*, ав.

arša, вірм. *arj*, лат. *ursus* «тс.»; Беринда (180) виводить ім'я *Аркадій*, очевидно, від гр. *ἀρκέω* «протистою, вистачаю». — Петровський 57; Суперанская 75; Илчев 53; Frisk I 141—142.

аркán¹ «товстий мотузок із зашморгом, яким ловлять коней», [*оркán*], *аркánити*, ст. *арканъ* (XVIII ст.); — р. бр. болг. *аркán*, п. *arcan*; — запозичення з тюркських мов; крим.-тат. тат. каз. чаг. *аркан* «товстий мотузок, канат», тур. *arcan* «тс.», балкар. *arqán* «аркан, ласо» походять від пратюркської дієслівної основи *arq1-?arqa-* (<**ar-*) «вити, плести»; посередництво російської мови при запозиченні в українську (Шанский ЭСРЯ I 1, 143) сумнівне. — Фасмер I 86; Sadn.—Aitz. VWb. I 27—28; Севортян 175—176; Егоров 52. — Пор. **оркán**.

аркán² «гуцульський чоловічий танець», [*гаркán*] Ж, [*аргán*] Vincenz; — ч. слц. *arqán* (з укр.); — семантика слова розвинулася в українській мові на ґрунті первісного значення «мотузок»; рум. *arqán* (*arqaná*) «народний танець» походить, очевидно, з української мови. — Crâmpăla 200; DLRM 39. — Див. ще **аркán**¹.

аркебўз, *аркебўза*, *гаркебўз*, ст. *гаркабузъ* (1564), *аркабузъ* (1572); — р. *аркебўз*, ст. *аркобўз*, бр. схв. *аркебўза*, п. *arkabuz*, *arkebus*, заст. *arkiebus*, *arkebuza*, *harkabuz*, ч. *arkebuza*, *arkabuza*, слц. слн. *arkebўza*, болг. *аркебўз*; — запозичено з німецької мови, очевидно, через посередництво польської; нім. *Arkebuse*, як і фр. *arquebuse*, зводяться до іт. *archibugio*, *archobugio*, *arcobugio* «аркебуз», що виникло з свн. *hâkenbühse* «тс.», утвореного з іменників *hâken* «крюк, гак» і *bühse* «отвір; гармата з дерева», яке походить від нар.-лат. *buxis* «вириб із самшитового дерева», пор. лат. *buxus* «самшит»; свн. *hâkenbühse* було переоформлене в італійській мові під впливом іт. *arco* «дуга, лук». — СІС 67; Тимч. 32, 509; Шанский ЭСРЯ I 1, 143—144; Фасмер I 87; Brückner 6—7; Dauzat 49; Kluge—Mitzka 279. — Див. ще **гак**¹. — Пор. **арка**.

аркіш — див. **оркіш**.

аркуш, *аркушат*, ст. *аркушъ* (1570); — р. [*аркúш*], бр. *аркуш*, ст. *аркушъ* (1557), ч. arch, ст. ark, сл. hárok, схв. *арак*, *арак*; — запозичення з польської мови; п. arkusz «будь-яка розпростерта маса (бляхи, вати, паперу) певної міри» походить від лат. arcus «дуга; лук; арка»; значення «одиниця виміру, папір» розвинулось через значення «зігнутий папір, сувій», можливо, від вигляду паперу, що сушиться, або під впливом німецької мови, в якій Vogen означає «лук» і «аркуш паперу» (Булаховський Нариси 128); похідне *аркушат* утворено на українському ґрунті. — Тимч. 32; Richhardt 31; Фасмер I 87; ЭСБМ I 148; SW I 58; Brückner 7; Sadn. — Aitz. VWb. I 28. — Див. ще **арка**.

армату́ра «устаткування, прилади; прикраси із зброї», *армату́рник*, ст. *арматура* «зброя, воєнний риштунок» (1634); — р. бр. болг. м. схв. *армату́ра*, п. ч. вл. armatura, п. ст. armatura «зброя навколо герба», сл. сл. агмату́га; — запозичено з середньолатинської мови через польську; слат. агмату́га «озброєння, види зброї» пов'язане з лат. агма́ге «озброювати». — СІС 67; Тимч. 33; Шанский ЭСРЯ I 1, 145; Фасмер I 87; Sl. wug. obcyh 47; Walde—Hofm. I 67—68. — Див. ще **армія**.

а́рмев «віл з червоними і білими смугами» Ж, [*арміла*] «тс.» Вел, [*армелістий*] «перістий (віл)» Вел, Ж; — неясне; можливо, давнє запозичення з східнороманських говорів; пор. аром. агмá «оздоба, прикраса», що походить від лат. агма «зброя», рум. агм «стегно задньої ноги», пов'язане з лат. агмус «рука, лопатка, передня нога» (пор. укр. *коза́ бédра* «ряба, з плямами на бедрах»), агмілла «браслет, обруч»; виводиться також (Кравчук Карп. диал. и оном. 119—124; ВЯ 1968/4, 120) від назви перістих птахів [*армелік* (*армілок*, *армілка*)] «щиголь, зяблик»; кінцеве в замість л у *армев* — результат діалектної фонетичної зміни. — Puşcariu I 10; Párahađi 145; Walde—Hofm. I 68—69; Ernout — Meillet I 47. — Пор. **армія**, **армелік**.

[*армелік*] (орн.) «щиголь, Fringilla carduelis; зяблик, Fringilla coelebs L.»

ВЕНЗн, [*армілок*, *армілка*, *арміўка*] «тс.» тж, [*арматка*] «тс.»; костогрис, Soccothraustes vulgaris Briss.» ВЕНЗн, Вел; — очевидно, пов'язане з [*арміла*, *армелістий*] «перістий (віл)» з огляду на строкатість забарвлення птаха (пор. *армелік квітчастий* Вел); виводиться також (Кравчук Карп. диал. и оном. 119—124; ВЯ 1968/4, 120) від двн. атаго «вівсянка», свн. атег «тс.» — Пор. **армев**.

армія, *армієць*, [*армія*] Г, [*армуо́ти*] «озброювати» Ж, ст. *армея* (1627); — р. болг. *армия*, бр. *армія*, п. агміа, вл. агмеја, агміја, м. *армија*, схв. *армија*, сл. агміја; — запозичено з німецької або французької мови, можливо, через польське посередництво; нім. Armée «тс.», агмієрен «озброювати», фр. armée «армія», агмег «озброювати» походять від лат. агма «зброя», агма́ге «озброювати, споряджати», спорідненого з лат. агмус «верхня частина руки», псл. *огмо, укр. *раме́но*, або з гр. ἄρμενος «з'єднаний, пригнаний», псл. јагъшь, укр. *ярмо́*; поширена раніше форма *армея* замінена сучасним варіантом за аналогією до форм на *-ія*. — СІС 68; Шанский I 1, 145; Фасмер I 87; Кравчук ВЯ 1968/4, 122; Sadn. — Aitz. VWb. I 29; Kluge—Mitzka 31; Dauzat 48; Ernout—Meillet I 46—47; Walde—Hofm. I 67—68. — Пор. **раме́но**, **ярмо́**.

арнаўт (заст.) «албанець», [*арнаўт*] «тс.» Ж; — р. [*арнаўт*], п. ч. Arnaut, болг. *арнаўтин*, схв. *Арнаўти*, сл. Arnávt; — запозичення з турецької мови; тур. Arnaut, Arnavit, Arnavut «тс.» походить від гр. Ἀρβανίτης (> Ἀρναβίτης), пізніше Ἀλβανίτης, Ἀλβανός, утвореного від назви міста лат. Arbanum, гр. Ἀλβανόπολις. — Фасмер I 88; Sadn. — Aitz. VWb. I 29—30; Радлов I 303—304.

арнаўтка «сорт ярої пшениці» СУМ, Ж, [*арнаўт* Ж, *арнаўта* Пі, *орнаўта*, *орнаўтка*, *арнаўт* Ж] «тс.»; — р. бр. *арнаўтка*, п. ч. arnautka; — походять, очевидно, від тур. Arnavut «албанський» як назви сорту пшениці; пор. тур. arnaut darisi (сорт проса, букв. «албанське просо»). — Фасмер I 88; Даль I 59; Sadn. — Aitz. VWb. I 29—30; Радлов I 303; Lokotsch 10. — Див. ще **арнаўт**. — Пор. **гарнівка**.

арніка (бот.) «*Agnica montana* L.», [árnik O, árnik, арника] «тс.»; — р. болг. *арника*, п. слц. *agnika*, ч. *agnika*, *agnyka*, слн. *ágnika*; — запозичення з новолатинської мови (діалектні форми, очевидно, з румунської, пор. Кравчук ВЯ 1968/4, 120); нлат. *agnica* етимологічно неясне; непереконаливим видається пов'язання з гр. *πταρμική* «рослина, що спонукає до чхання», похідним від *πταρ-νυμαι* «чхаю», *πταρω*, *πταίρω «тс.» (SW I 59).

аромат СУМ, Ж, *ароматизація*, *ароматичний*, *ароматизувати*, ст. *аромата* (XV ст.), *ароматник* (XVIII ст.); — р. болг. м. *аромат*, др. *ароматъ*, п. *agoma*, *agoma*, ч. слц. *sln. agóma*, вл. *agoma*, схв. *арома*, *аромат*, стсл. *ароматъ*; — запозичено з грецької мови через старослов'янську; гр. *ἀρωμα*, *ἀρωματός* «пахощі» (первісно «запахні трави») за походженням неясне.— СІС 68; Тимч. 34; Шанский ЭСРЯ I 1, 146; Фасмер I 88; Frisk I 159; Boisacq 86.

арсѣн «миш'як (елемент)», *арсѣник* «триокис миш'яку», [аршѣник, аршіинник], *арсѣнистий*, ст. *арсеникъ* (XVII ст.); — р. заст. *арсѣник*, п. *arsen* «миш'як», *arszenik* «триокис миш'яку», ч. слц. слн. *argzen*, вл. *arsen*, болг. *арсѣн*, *арсѣник*, м. *арсен*, схв. *арсѣн*, *арсѣнкъ*; — засвоєне через польську мову з латинської; лат. *arsenicum* походить від гр. *ἀρσενικόν*, запозиченого з середньоперської мови; сперс. *zarnik «золотий, золотистий» зв'язане з гебр. *zarnikh*, сір. *zarnikā* «миш'як». — Онышкевич Иссл. п. яз. 238; Frisk I 152; Klein 108.— Пор. **Арсѣн**.

Арсен, *Арсѣній*, ст. *Арсеній* «тврѣдоумен, или мужествен» (1627); — р. *Арсѣній*, бр. *Арсѣн*, *Арсѣнь*, др. *Арсеній*, п. *Arseniusz*, болг. *Арсѣни(ѣ)*, схв. *Арсеније*, стсл. **Арсѣнии**; — через посередництво старослов'янської мови запозичено з грецької; гр. *Ἀρσένιος* утворене від прикметника *ἀρσην* (*ἀρσην*) «чоловічий, мужній, змужнілий, дужий, сильний», іон. *ἔρσην* «тс.», спорідненого з дперс. *aršan* «чоловік, самець», дінд. *ṣa-bha* «віл, бугай». — Беринда 180; Петровский 58; Илчев 53; Frisk I 152.

арсенал, *арсеналець*, ст. *арсена*, *арсеналъ*, *арсенаръ*, *арсенасъ*, *арсенарисъ*, *арсенальный* (всі — XVIII ст.); — р. бр. болг. м. *арсенал*, п. *arsenal*, ч. слц. слн. *arzenal*, вл. *arsenal*, схв. *арсѣнал*; — засвоєне через польську (чеську) та російську мови з італійської спочатку в значенні «місце, де переходять кораблі»; іт. *arsenale* походить від ар. *dār aṣ ṣinā'a* «воєнна фабрика, судноверф» (*dār* «будівля, приміщення», *aṣ* (< al) — артикль і *ṣinā'a* «виробництво, індустрія»). — СІС 68; Тимч. 34; Шанский ЭСРЯ I 1, 146; Sl. wyg. obcsych 48; Нюлб — Lyer 85; БЕР I 16; Klein 108.

артезіанський, [артезіійський], *артезіан* «артезіанський колодязь»; — р. *артезіанский*, бр. *артэзіянскі*, п. *artezyski*, ч. *artéský*, слц. *artézsky*, вл. *arteziski*, болг. *артезіански*, м. *артески*, схв. *артѣскій*, слн. *artěški*, *artézijski*; — запозичено через російську та польську мови з французької; фр. прикметник *artésien* утворено від назви графства Артуа (d'Artois), на території якого інженер Белідор (1698—1761) уперше зробив такий колодязь.— Шанский ЭСРЯ I 1, 147; Bloch I 44; Dauzat 50; Klein 109.

Артѣм, *Артѣміій*, *Артѣюх*, ст. *Артѣмъ* «цѣль..., съвършенъ» (1627), *Артѣміій* (1398); — р. *Артѣміій*, *Артѣм*, бр. *Ариѣм*, болг. *Артѣм*, стсл. **Артѣмии**; — через посередництво старослов'янської мови запозичено з грецької; гр. *Ἄρτεμις*, *Ἄρτεμιος* утворене від прикметника *ἀρτεμής* «свіжий, бездоганно здоровий, неушкоджений», який не має загальноприйнятого етимологічного пояснення.— Беринда 180; Петровский 58—59; Илчев 53; Frisk I 153.

артерія, *артеріальний*, ст. *артирія* (XVII ст.); — р. болг. *артѣрия*, бр. *артѣрья*, п. *arteria*, ч. *artérie*, слц. *artéria*, вл. *arterija*, м. *артерија*, схв. *артѣрија*, слн. *artérija*; — запозичено через польську мову з латинської (стара форма безпосередньо з грецької); лат. *artēria* походить від гр. *ἀρτηρία* «трахея, жила, кровносна судина, артерія», утвореного з основи іменника *ἀήρ* «повітря» і дієслова *τηρέω* «вичікую, оберегаю, утримую» (стародавня медицина

вважала, що ці судини постачають організм повітрям); гр. $\tau\eta\rho\acute{\epsilon}\omega$ споріднене з дінд. $\acute{s}auati$ «сприймає, відчуває, вистежує», псл. $\acute{s}aj\acute{o}$ (<* $k\acute{e}j\acute{o}$) «сподіваюсь». — Шанський ЭСРЯ I 1, 147—148; Фасмер I 89; ССРЛЯ I, 192; Frisk I 155; Boisacq 968; Klein 109. — Див. ще аеростат.

артилерія, артилеріст; — р. *артилерія*, бр. *артилерья*, п. *artyleria*, ч. *artilerie*, слц. *artiléria*, вл. *artilerija*, болг. *артилерия*, м. *артилеруја*, схв. *артилеруја*, слн. *artilerija*; — засвоєне через російську і польську мови з французької; фр. *artillerie* походить від фр. ст. *artillier* «постачати воєнне знаряддя, машини», що утворилося під впливом арт «мистецтво» від фр. ст. *atilier*, *atillier* «готувати» неясного походження (Dauzat 51; Gamillscheg 53); за іншою точкою зору, фр. ст. *artillier* утворилося безпосередньо з арт (пор. фр. ст. *artillos* «моторний, спритний, вправний, хитрий»), а фр. ст. *atilier*, *atillier* вважається варіантом фр. ст. *atirier* «розташовувати, розміщувати», утвореним внаслідок схрещення дієслів *atirier* та *atillier*, тобто припускається, що *artillier* вже існувало до появи *atilier* (Bloch I 45).

артіст, артистичний, артизм; — р. болг. м. *артист*, бр. *артыст*, п. *artysta*, ч. слц. *artista*, вл. *artist*, схв. *артист(a)*, слн. *artíst*; — запозичення з французької мови; фр. *artiste* «артист» походить від слат. *artista* «освічений, магістр мистецтв», утвореного від *ars* (*artis*) «мистецтво» (пор. також фр. арт «тс.»), спорідненого з свн. арт «спосіб, манера», лит. *arti* «близько», дінд. *rtiḥ* «спосіб». — СІС 69; Шанський ЭСРЯ I 1, 150; Dauzat 51; Bloch I 45; Walde—Hofm. I 70.

[**артіш**] (бот.) «козачий ялівець, *Juniperus sabina* L.»; — р. [*артыш*, *ардыш*] «тс.»; — запозичено з тюркських мов, мабуть, через російську або безпосередньо з турецької мови; пор. тат. башк. *артыш*, аз. *ардыдж* «тс.», тур. *ardıç* «ялівець ягоди», які загальноприйнятої етимології не мають. — Фасмер I 85, 89—90; Севортян 173—174; Радлов I 314.

артіль, артилець, артильник; — р. *артель*, бр. *арцель*, п. слц. *artel*, ч.

artel, болг. *артел*, схв. *артель*, слн. *artél*; — запозичено з тюркських мов через російську; виводиться від тат. башк. *арт* «задня частина, тил» та *іл* (тур. *el*) «народ, община», отже, *артіл* — «народ, що знаходиться ззаду, резерв»; за іншою точкою зору — з тобольсько-тат. *урталай* «навпіл, разом» (Будагов I 123); виведення з тур. *ortak* «спільний, спільник» (Преобр. I 8) непереконливе; не досить обгрунтоване й припущення про зв'язок з іт. *artieri* (мн. від *artiere*) «ремесло» (Фасмер I 89; Верн. I 31). — Акуленко 143; Шанський ЭСРЯ I 1, 147; Шипова 39; ЭСБМ I 154—155; Sadn.—Aitz. VWb. I 30; Дмитриев 563.

артус (освячений на великдень спеціальний хліб, який у найближчу суботу роздають парафіянам), [*аркуш*] «тс.»; — р. *артос*, *артус*, др. *артусь*, п. [*artuz*, *artus*, *artos*], стсл. *артоусь* — запозичення з грецької мови; гр. *ἄρτος* «хліб» походить, мабуть, від іран. *arta «борошно» (пор. ав. аша «молочений», перс. *ārd* «борошно»). — Фасмер I 89; Ильинский РФВ 1907/3, 226; Frisk I 156.

арфа, арфіст, заст. *арф'яр*, *арф'ярка*, *арф'янка*, [*арфа*], ст. *арфа* (XVII ст.); — р. бр. болг. *арфа*, п. *harfa*, арфа, ч. слц. вл. *harfa*, м. *харфа*, схв. *арфа*, *харфа*, слн. *hárfa*; — засвоєне через польську мову з німецької; н. *Hárfe* «арфа» походить від двн. *harpha*, яке зводиться до пгерм. *harppō <іє.*korbā; у зв'язку із значенням іншого ступеня чергування цього кореня —**kerb-* «смикати зігнутими пальцями» первісне значення назви арфи можна розуміти як щипковий інструмент (Kluge—Mitzka 289); за іншою точкою зору, назва арфи пов'язана з фр. *harpon* «гарпун», оскільки арфи робили, імовірно, у вигляді крюка (Bloch I 360); пов'язування назви арфи з її зовнішнім виглядом цілком правомірне, бо є підстави вважати, що вона походить від мисливського лука (БСЭ 3, 150). — СІС 69; Richhardt 31; Шанський ЭСРЯ I 1, 150; Преобр. I 8; Hüttl—Worth 17; Dauzat 385.

[**арх**] «пересохла зрошувана земля» (?) Я; — в інших слов'янських мовах

не засвідчене; — очевидно, запозичення з кримсько-татарської мови; крим.-тат. arçh «річка», аз. арх «канави, арик» відповідають тур. arık «арик», кирг. каз. тат. арык «тс.».— Болдырев Тюркизмы 48; Севортян 187—189.— Див. ще **арік**.

архаїчний, *архаїзіція*, *архаїзм*, *архаїка*, *архаїзувати*; — р. *архаїческий*, бр. *архаїчны*, п. *archaiczny*, ч. слц. *archaický*, вл. *archaiski*, болг. *архаїчески*, м. *архаичен*, схв. *архаичан*, слн. *archaі-cep*; — запозичення з французької мови; фр. *archaіque* «архаїчний» походить від гр. ἀρχαῖκός, утвореного від ἀρχαῖος «старий, старовинний, первісний»; проста основа цих слів у грецькій мові (гр. ἀρχή «початок, походження», ἀρχω «починаю; (я) є перший; керую») задовільної етимології не має.— Шанский ЭСРЯ I 1, 151; Kopaliński 79; БЕР I 17; Dauzat 45; Bloch I 39; Frisk I 158.

архалук «спідній каптан»; — р. бр. *архалук*; — запозичено через російську мову з азербайджанської; аз. *архалук* «тс.» походить від спільнотюрк. *аркалык* «те, що одягають або кладуть на спину», утвореного від іменника arka «спина». — Шанский ЭСРЯ I 1, 152; Фасмер I 90; Преобр. I 9; Севортян 174—175.

архангел, [*архангол*], ст. *архангелъ* (1404); — р. бр. болг. *архангел*, др. *архангелъ*, п. *archanioł*, ч. *archanděl*, слц. *archanjel*, вл. *arçunjandžel*, м. *арангел*, схв. *арханґео*, *аранґел*, слн. *arhángel*, стсл. **арґханґгелъ**; — запозичено через церковнослов'янську мову з грецької; гр. ἀρχάγγελος складається з префікса ἀρχι- «старший», пов'язаного з прикметником ἀρχαῖος «старий», та іменника ἄγγελος «ангел, вісник». — Шанский ЭСРЯ I 1, 152; Фасмер I 90; БЕР I 16. — Див. ще **ангел**, **архаїчний**.

архейський (у словосполученні *архейська ера* «найдавніша ера в геологічній історії Землі»); — р. *архейский*, бр. *архейскі*, болг. *архаїски*; — утворене від гр. ἀρχαῖος, ἀρχαῖμός «давній, первісний, споконвічний». — Frisk I 158.— Див. ще **архаїчний**.

археологія, *археолог*, *археологічний*; — р. болг. *археологія*, бр. *археалогія*, п. *archeologia*, ч. *archeologie*, слц.

archeológia, вл. *archeologija*, м. *археологија*, схв. *археолдґија*, слн. *archeologija*; — запозичено з німецької мови, мабуть, через російську; нім. *Archäologie* походить від гр. ἀρχαιολογία «наука про давнину», що є переосмисленням первісного ἀρχαιολογία «розповідь про давнину», утвореного від основ прикметника ἀρχαῖος «давній, споконвічний» та іменника λόγος «слово, розповідь». — Шанский ЭСРЯ I 1, 153; Kopaliński 79; БЕР I 17.— Див. ще **архаїчний**, **логіка**.

[архімник] «шахрай, дурисвіт»; — специфічно українське; очевидно, результат народного переформування слова *алхімік* за аналогією до широко вживаних в українській мові іменників чол. р. на *-ник*; початкове *ар-*, можливо, під впливом іменників типу *аркуш*, *артіст*, *аршін* тощо або як наслідок наближення до слів з початковим компонентом *архі-*. — Див. ще **алхімія**, **архі-**.

Архіп, ст. *Архіппъ* «начальник конній, конюшій, або князя, або преложены(й) на(д) ко(н)ми» (1627); — р. болг. *Архіп*, бр. *Архіп*, п. *Archipp*, ч. *Archip*, стсл. **Арґхипъ**; — через старослов'янську мову запозичено з грецької; гр. Ἀρχιπλος (букв. «старший конюх») складається з префікса ἀρχι- із значенням «головний, старший», пов'язаного з ἀρχαῖος «старий», і ἵπλος «кінь», спорідненого з дінд. áśva, лат. equus «тс.», лит. ešva «кобила» (від. іе. *eḱuos «кінь»), можливо, пов'язаного також з лат. aqua «вода», гот. aŕa «тс.» як первісним «(божественна) кобила» (пор. також хет. e-ku-uz-zi «п'є»). — Беринда 181; Илчев 54; Frisk I 733—735; Boisacq 380—381.— Див. ще **архі-**.

архі-, [*архи-*, *арци-*], ст. *архи-* (XIV ст.), *арци-* (XV ст.); — р. др. болг. м. схв. *архи-*, бр. *архі-*, п. вл. нл. *арсу-*, ч. слц. *арсі-*, слн. *архі-*, стсл. **арґхи-**; — підсилювальний префікс, запозичений з грецької мови через старослов'янську; форма *арци-* походить з польської мови, куди проникла з грецької через посередництво латинської, і відбиває середньолатинську вимову лат. archi (arcsi-); гр. префікс ἀρχι- «старший, перший», пов'язаний з ἀρχαῖος

«старий», вживався спочатку в словах виключно грецького походження переважно на означення вищих духовних санів: *архирей* (бл. 1350), *архимандритъ* (1437), *архиепископъ* (1467) і под., а потім — і в українських новотворах типу *архивтникъ*, *архисатрапъ* (XVII ст.), *арцигетманъ*, *арципожитечный* (XVIII ст.) тощо.— СІС 70; Преобр. I 9; Фасмер I 90; БЕР I 17; Sł. wug. obcych 45, 46; Kluge—Mitzka 174.— Див. ще **архаїчний**.

архів, *архіваріус*, *архівіст*, [архивальний] Я, ст. *архива* (XVIII ст.); — р. *архів*, бр. *архіў*, п. *archiwum*, ч. *archiv*, *archív*, слц. *archív*, вл. *archiw*, болг. *архів*, *архіва*, м. *архив*, *архіва*, схв. *архів*, *архіва*, слн. *arhív*; — запозичено через німецьку мову з латинської; лат. *archivum* походить від гр. *ἀρχεῖον* «адміністративна установа, відомство», похідного від *ἀρχή* «влада, правління; початок», пов'язаного з етимологічно неясним дієсловом *ἀρχω* «починаю; (я) є першим; керую». — СІС 70; Шанский ЭСРЯ I 1, 153; Фасмер I 90; Koraliński 80; БЕР I 17; Frisk I 158—159.— Пор. **архаїчний**.

архіерей, *архірей*, [архирей], ст. *архирей* (бл. 1350), *архирейство* (XVII ст.); — р. болг. *архирей*, бр. *архірэй*, др. *архирейи*, *архирейи*, *архирейи*, п. *archierej*, *archirej*, ч. слц. *archierej*, м. *архирей*, схв. *архирей*, слн. *arhierej*, стсл. *архирейи*, *архирейи*, *архирейи*; — запозичено через церковнослов'янську мову з грецької; гр. *ἀρχιερέως* букв. «первосвященник» утворене від іменника *ієрєос* «священник», похідного від *ієрєос* «священний, чудовий, сильний», спорідненого з дінд. *isiráh* «свіжий, сильний», за допомогою префікса *ἀρχι-*, пов'язаного з *ἀρχαῖος* «старший», *ἀρχή* «початок». — СІС 70; Шанский ЭСРЯ I 1, 154—155; Фасмер I 91; Преобр. I 9; БЕР I 17; Frisk I 712—713; Chantraine I 457—458.— Див. ще **архі-**.

архіпелág; — р. болг. *архипелág*, бр. *архипелág*, п. *archipelag*, ч. *archipel*, *archipelag*, слц. *archipel*, *archipelág*, вл. *archipel*, м. *архипелág*, схв. *архипелág*, слн. *arhipelág*; — запозичення з ні-

мецької мови; нім. *Archipelagus* «архипелаг» походить від гр. *ἀρχιπέλαγος* букв. «перше (головне) море» (назва Егейського моря з островами), що складається з префікса *ἀρχι-* «перший, старший; головний» і слова *πέλαγος* «(відкрите) море», спорідненого з лат. *plaga* «сітка; країна», двн. *flah* «пловський». — СІС 70; Шанский ЭСРЯ I 1, 155; Klein 101; Boisacq 759.— Див. ще **архі-**.

архітєктор, заст. *архітєкт*, *архітєктурá*, ст. *архитектонъ* (XVI ст.), *архитектура* (1627), *архитекторъ* (XVIII ст.); — р. *архитєктор*, бр. *архитєктар*, др. *архитектонъ*, п. ч. слц. вл. *architekt*, болг. м. *архитєкт*, схв. *архитєкт(a)*, слн. *arhitékt*, стсл. **архитєктонъ**; — запозичення з середньолатинської мови; слат. *architector* «творець, будівник» походить від гр. *ἀρχιτέκτων* «зодчий, будівник» (букв. «головний будівник»), що складається з *ἀρχι-* «головний, старший» і *τέκτων* «будівник, тесля», спорідненого з дінд. *tákṣati* «теше», псл. *tesati*, укр. *тєсáти*, *тєсáя*; укр. ст. др. *архитектонъ*, стсл. **архитєктонъ** запозичено безпосередньо з грецької мови.— СІС 70; Тимч. 36; Шанский ЭСРЯ I 1, 156; Фасмер I 91; Hüttl-Worth 15; Boisacq 950—951.— Див. ще **архі-**, **тєсáти**.

арцáб «одвірок, лутка» Я, МСБГ, [арцáба Л, варцáб Ме, варцáба Мо, ворцáби МСБГ] «тс.»; — запозичення з польської мови; п. [arcabu] «рами, лутки, в які вставляють вікна», пов'язане за схожістю з *warcabu* «шашки, шашкова дошка» (< *warcab* «шашкова фігура»), походить від ч. ст. *vrháb* «кість (у гри)», що складається з основи дієслова *vrhati* «кидати» і *cáb* і є напівкалькою двн. *wurfzabel*, утвореного з основи *wurf-* від дієслова *werfen* «кидати», і *zabel* «дошка» (від давнішого *zabal*), що походить від лат. *tabula* «тс.», можливо, спорідненого з гр. *τῆλια* «дошка для гри в кості». — SW I 52; Brückner 601; Machek ESJČ 700; Walde—Hofm. II 640—641.— Див. ще **вєргáти**.

арчáк «сідло», [арчик] «тс.», ст. *арчакъ* «дерев'яна частина сідла»; — р. *арчáк*, ст. *арчакъ*, бр. *арчáк*, п. ст. *ja-*

czak «татарське сідло»; — запозичення з тюркських мов; пор. тат. *арчак* «сідло», алт. хак. *ыңырчак* «в'ючне сідло»; форма з *-ик* виникла в українській мові, очевидно, під впливом слова *брчик* або за співвідношенням типу *хлопчак* — *хлопчик*. — Кравчук ВЯ 1968/4, 122—123; Фасмер I 92; Преобр. I 9; ЭСБМ I 155; Zajaczkowski StOr. 55.

[аршак] «група людей, що супроводить поважну особу; товариство; свита» Ж, [оршак] «тс.». ВеЗн, [аршакóm] «гуртом, натовпом» Ж; — запозичення з польської мови; п. *orszak* «почет, свита, товариство» походить, мабуть, від уг. *ország* «варта, сторожа», на думку інших (Linde 3, 582; Sł. wyg. obcych 482) — від уг. *ország* «країна, держава»; виводилось також (SW III 331) від тат. *ur-szak* «натовп людей, зібраних з однією метою»; зв'язок з рум. *arțăg* «сварливість, бажання сваритися» (Scheludko 125) мало ймовірний. — Франко ЕЗБ 10, 9; Кравчук ВЯ 1968/4, 123; Sulán Slavica IV 134; Mikl. EW 226.

аршин, ст. *аршинъ* (XVI ст.); — р. болг. м. *аршин*, бр. *аршын*, п. *arszyn*, ч. *aršin*, слц. слн. *aršin*, схв. *аршин*; — запозичення з тюркських мов; тур. *aşın*, [arşın], аз. тат. каз. узб. башк. *аршын* походить від перс. *āraš* «лікоть (міра довжини в 15—16 вершків)», що має зв'язок з дперс. *āraš* «тс.», спорідненим з гр. *ῥάση* «лікоть», псл. *olkъ, укр. *лікоть*. — Тимч. 37; Шанский ЭСРЯ I 1, 156; Фасмер I 9; Sadn. — Aitz. VWb. I 30; Севортян 183—184; Lokotsch 10; Дмитриев 522—523; Pokorny 307—308. — Див. ще *лікоть*.

аршинник — див. *арсён*.

[аршиця] «стрімка гора, сонячний бік гори»; — запозичення з східнороманських мов; молд. *аршица* «спека», рум. *ârşiță* «тс.; пасовисько на пагорку, в лісі на сонячному боці» походить від нар.-лат. *arsicia «горюча» (лат. *ardeo* «горю, палаю», перф. *arsi* «я згорів»). — Nită-Armaş та ін. Romanoslavica 16, 73; Puşcariu 11; СДЕЛМ 36.

аря (вигук, яким відганяють овець або свиней), [ар'я, агаря МСБГ, ардя МСБГ, гардя МСБГ, гар'я МСБГ] «тс.»,

[гаря] (вигук, яким поганяють биків) Дз; — складне утворення з підсилювальної частки *a¹* та вигуку *ря* (див.).

[ар'ян] «козячий кисляк», [айр'ян, айран] «тс.», [ар'яниця] «бочонок для ар'яну»; — р. *айран*, [айрян, ар'ян], бр. *айран*; — запозичення з тюркських мов (кримсько-татарської або турецької); тур. *аугап* «спеціальний напій з кисло-молока», крим.-тат. кирг. каз. карач. балкар. *айран* «тс.» виводяться від дієслівної основи *айыр-* «відділяти». — Фасмер I 65, 92; Шипова 26; Севортян 111; Радлов I 25.

ас; — р. бр. болг. м. *ас*, п. *as* «туз; досвідчений спеціаліст», ч. слц. *eso*, схв. *ās*, слн. *ás*; — запозичено з французької мови, можливо, через польську; фр. *as*, *asse* «пілот-винишувач; майстер спорту» розвинулося з картярського *as* «туз» (найвища карта, що побиває всі інші), а це значення пішло від певного терміна гри в кості, що зводиться до лат. *ās* (род. в. *assis*) «монета, грошова одиниця», слова неясного походження, можливо, запозиченого з етрусської мови. — СІС 70; Гухман ВҚР I 224—225; Крысин ВҚР V 81—82; Brückner 7; Sł. wyg. obcych 50; Dauzat 51; Walde—Hofm. I 71; Boisacq I 50; Klein 111—112.

[acá] (вигук, яким відганяють свиней та овець); — складне утворення з підсилювальної частки *a¹* і вигуку [ca], яким відганяють свиней. — Див. ще *a¹*, *ca*.

асамблея, ст. *асамблея* (XVIII ст.); — р. *ассамблея*, бр. болг. *асамблея*, ч. *assemblée*, схв. *асамблеја*; — запозичено з французької мови через російську; фр. *assemblée* «збори» утворено від *assembler* «збирати, скликати», що походить від нар.-лат. *assimulāre «збирати докупі», яке складається з префікса *ad-* (>*as-*) «до-, при-» і дієслова *simulāre* «уподібнювати», похідного від *similis* «подібний», спорідненого з дінд. *saṃāḥ* «той самий; однаковий», псл. *самъ*, укр. *сам*. — СІС 70; Тимч. 38; Шанский ЭСРЯ I 1, 161; Фасмер I 93; Преобр. I 9; Dauzat 53; Bloch I 47; Walde—Hofm. II 538—540. — Див. ще *авантюра*, *сам*.

асенізація, *асенізатор*; — р. *асенизація*, бр. *асенізація*, п. *asenizačja*, болг. *асенизація*; — запозичення з фран-

цузької мови; фр. *assainisation* пов'язане з *assainiser* «оздоровляти», похідним від *sain* «здоровий», в основі якого лежить лат. *sanus* «тс.».— Шанский ЭСРЯ I 1, 161; ССРЛЯ I, 206; Kopaliński 87.— Див. ще **санітар**.

асигнувати, *асигнація*, ст. *ассигнация* (1798); — р. *ассигновать*, бр. *асігнаваць*, п. *asynnować*, ч. *asignovati*, слц. *asignovat*, вл. *asignacija*, болг. *асигнірам*, *асигнувам*, м. *асигнација*, схв. *асигнирати*, слн. *asignacija*; — через посередництво російської і польської мов запозичено з латинської; лат. *assignāre* «асигнувати, призначати, вказувати» утворено за допомогою префікса *ad-* (>*as-*) «при-, до-» від дієслова *signāre* «вказувати, відзначати», похідного від іменника *signum* «знак». — СІС 71; Шанский ЭСРЯ I 1, 162; Фасмер I 94.— Див. ще **авантюра**, **сигнал**.

асиміляція, *асимілятор*, *асиміляторство*, *асимілятивний*, *асиміляційний*, *асимілювати*; — р. *ассимиляция*, бр. *асіміляцыя*, п. *asymilacja*, ч. *asimilace*, слц. *asimilacia*, вл. *asimilacija*, болг. *асиміляция*, м. схв. *асиміляција*, слн. *asimilacija*; — запозичено з німецької мови через посередництво російської і польської; нім. *Assimilation*, *assimilieren* походить від фр. *assimilation*, *assimiler*, які зводяться до лат. *assimilatio* «уподібнення», *assimilo* «уподібнюю», утворених з префікса *ad-* (>*as-*) «до-, при-» і основи прикметника *similis* «схожий, подібний», спорідненого з дінд. *sa-māḥ* «рівний, той самий», псл. *самъ*, укр. *сам*. — СІС 71; Шанский ЭСРЯ I, 1, 162—163; Kopaliński 91; Holub—Lyer 85—86; Dauzat 54.— Див. ще **авантюра**, **сам**, **симуляція**. — Пор. **асамблея**, **дисиміляція**.

асистент, *асистувати*, ст. *ассистентъ* (XVIII ст.), *ассистенция* (XVII ст.), *ассистовати* (XVII ст.); — р. *ассистѣнт*, бр. *асістѣнт*, п. *asystent*, ч. слц. вл. нл. *asistent*, болг. м. *асистѣнт*, схв. *асістент*, слн. *asistent*; — запозичено з німецької мови через польську; нім. *Assistent* походить від лат. *assistens*, *-entis* «той, що стоїть поруч», активного дієприкметника від дієслова *assisto*

«стою поруч, допомагаю», що складається з префікса *ad-* (>*as-*) «до-, при-» і дієслова *sisto*, редулікативної форми до *sto* «стою», спорідненого з псл. *stojŭ*, укр. *стою*. — СІС 71; Шанский ЭСРЯ I 1, 163; Walde—Hofm. II 548; Walde—Pok. II 603.— Див. ще **авантюра**, **статі**.

[**асіськи**] (вигук, яким відганяють овець) ЛЧерк; — не зовсім ясне; можливо, зменшена форма від вигуку [*acá*], вживаного в інших місцевостях для відгону свиней.

аскарида, *аскаридоз*, ст. *аскариды* (XVII ст.); — р. болг. *аскарида*, бр. *аскарида*, п. *askaryda*, ч. слц. *askaridbza*, схв. *аскарида*, слн. *askaris*; — запозичення з грецької мови; гр. *ἀσκαρίς*, *-ίδος* «глист», можливо, походить від дієслова *ἀσκαρίζω* «стрибаю», пов'язаного з дієсловом *σκαίρω* «тс.», спорідненим з свн. *scheren* «бігти, поспішати», лит. *skėrŭs* «саранча», псл. *skorŭ*, укр. *скорий*. — Шанский ЭСРЯ I 1, 158; Frisk I 163, 917—918; II 714—715; Boisacq 88, 494; Walde—Hofm. I 166—167.

аскет, *аскетизм*, *аскетичний*; — р. бр. болг. *аскет*, п. *asceta*, ч. *asketa*, слц. *asketa*, *asketik*, вл. *asket*, м. *аскет*, схв. *аскѣт*, *аскета*, *аскета*, слн. *askét*; — запозичено через посередництво німецької мови (нім. *Askét*) з грецької; гр. *ἀσκητής* «навчений; борець» є похідним від *ἀσκέω* «обробляю, привчаю, треную», етимологічно неясного. — СІС 72; Шанский ЭСРЯ I 1, 158—159; ССРЛЯ I, 204; Frisk I 163—164.

Аскольд; — р. бр. *Аскольд*, др. *Аскольдъ*; — запозичення з давньоскандинавської мови; дієсл. *Hoṣkuldr* загальноприйнятої етимології не має; Фріз вважає пояснення *Hoṣkuldr* як «сивоголовий» непереконаливим і зводить його до *Hoṣstaldr, порівнюючи з *haukstaldr* «воїн, ватажок» з давнішим значенням «той, що належить до князівського оточення». — Петровский 60; Фасмер I 93; Vries AEW 214, 282.

асортимент; — р. *ассортимент*, бр. *асартымент*, п. *asortyment*, ч. слц. *asortiment*, болг. *асортимѣнт*, м. *асортимѣн*, схв. *асортимѣн*, слн. *asortiment*; — запозичено через російську мо-

ву з французької; фр. *assortiment* «підбір» утворено від *assortir* «підбирати, сортувати», яке виникло на основі прийменника *à*, що є продовженням лат. *ad* «до, при», і іменника *sorte* «сорт».— СІС 72; Шанский ЭСРЯ I 1, 163; Dauzat 54.— Див. ще **авантюра, сорт**.

асоціація, асоціативний, асоціативний, асоціювати; — р. *ассоциация*, бр. *асацыяцыя*, п. *asociacja*, ч. *asociace*, сл. *asociácia*, вл. *asociacija*, болг. *асоциация*, м. схв. *асоцијација*, слн. *asociacija*; — запозичення з французької мови; фр. *association* походить від слат. *associatio* «поєднання, зв'язок», похідного від лат. *associō* «приєднувати, з'єднувати», що складається з префікса *ad-* (>*as-*) «при-» і дієслова *sociō* «пов'язувати, поєднувати», пов'язаного з *socius* «спільник».— СІС 72; Шанский ЭСРЯ I 1, 164; Kopaliński 88; Walde—Hofm. II 551.— Див. ще **авантюра, соціальний**.

аспарагус (бот.) «*Asparagus L.*», ст. *аспараг* (XVII ст.); — р. болг. *аспарагус*, п. *asparagus*, сл. слн. *asparágus*; — засвоєна з новолатинської мови наукова назва; лат. *asparagus* походить від гр. *ἀσπράγος* (*ἀσφάραγος*) «спаржа», етимологічно неясного.— СІС 1951, 70; Нейштадт 162; Kopaliński 89; Chantraine I 130.— Пор. **спаржа**.

аспéкт, ст. *аспектъ* (1672); — р. бр. болг. *аспéкт*, п. ч. сл. вл. *aspekt*, м. *аспект*, схв. *àспек(а)т*, слн. *asprékt*; — запозичення з латинської мови; лат. *aspectus* «погляд, вигляд, зір» є похідним від *aspecto* «дивлюсь», утвореного з префікса *ad-* (>*a-*) «до-, при-» і дієслова *specto* «дивлюсь, спостерігаю», спречію «дивлюсь», спорідненого з гр. *σπῆλτομαι* «тс.», днв. *spēhōn* «шпiонити», дісл. *spā* «говорити правду», днв. *spāhī* «розумний», нвн. *spāhen* «шпiонити, стежити», можливо, також псл. *pasti*, укр. *пáсти*.— СІС 72; Walde—Hofm. II 570; Walde—Pok. II 660.— Див. ще **авантюра**.— Пор. **пáсти**.

áспид¹ «гадюка», *áспид* (лайл). «диявол», [*áспида*] «зла жінка» О, *гáспид* «гадюка; (лайл.) диявол», [*гáспед, гáспид*] Ж «тс.», [*Яспида*] «зла жінка» Ж, [*Яспида, Яспидь*] Ж «тс.»; — р. *áспид*,

бр. *áспид*, др. *аспида, аспидъ*, п. сл. *aspis*, болг. *áспида*, схв. *áспида*, стсл. *áспида, аспидъ*; — запозичено з грецької мови через давньоруську і старослов'янську; гр. *ἄσπις, -ιδος* «змія; єгипетська кобра» походить від *ἄσπις* «щит» (тому що змія вкрита щитоподібними лусочками або тому що шия кобри під час нападу набуває круглої форми), яке не має певної етимології.— СІС 73; Шанский ЭСРЯ I 1, 160; Фасмер I 93; Преобр. I 9; Frisk I 168; Chantraine I 126—127; Sadn.— Aitz. VWb. I 33.

áспид² «чорний сланець», *áспис* «тс.» Ж, *асписовий Я*; — р. *áспид*, бр. *Яспид*, др. *аспидъ* «яшма», болг. *áспид*; — запозичення з грецької мови; гр. *ἴασπις* (назва мінералу і рослини), від якого походить і укр. *Яшма*, запозичено з східних мов.— СІС 73; Шанский ЭСРЯ I 1, 160; Фасмер I 93; Sadn.— Aitz. VWb. I 33—34; Frisk I 706.— Пор. **яшма**.

аспірант, аспірантура; — р. болг. м. *аспирáнт*, бр. *аспирáнт*, п. ч. вл. *aspirant*, сл. *áспирáнт*, схв. *аспiрант*, слн. *aspiránt*; — запозичення з французької мови; фр. *aspirant* «кандидат» походить від лат. *aspirans* «який чогось домагається», пов'язаного з *aspirare* «дихати, прагнути, бажати», яке складається з префікса *a(d)-* «до-, при-» і дієслова *spiro* «дихаю», спорідненого з дінд. *picchorā* «свисток, флейта», свн. *vīsen, vīsten* «дути», норв. [*fisa*] «дути», псл. *piskati*, укр. *пищáти*.— Шанский ЭСРЯ I 1, 160; ССРЛЯ I, 204; Kopaliński 89; Walde—Hofm. II 575; Walde—Pok. II 11.— Див. ще **авантюра, писк**.

аспірін; — р. болг. *аспирiн*, бр. *аспiрiн*, п. *aspirin*, ч. вл. *aspirin*, сл. слн. *aspirín*, схв. *аспiрiн*; — запозичення з німецької мови; нім. *Aspirin* тлумачиться по-різному: як утворене поєднанням гр. *ἀ-* «не-» і основи лат. *spiro* «дихаю, живу» — на позначення неорганічного походження препарату (Шанский ЭСРЯ I 1, 161) або як сполучення початкової літери назви *acetyl* чи гр. *ἀ-* «не-» і початку латинської назви рослини *Spiraea* нібито на позначення того, що ліки виготовлено не з цієї рослини (Kopaliński 89; БЕР I 19; Dauzat 52).

астенія, *астэнік*, *астенічний*; — р. *астенія*, бр. *астэнія*, п. *astenia*, ч. *astenie*, слц. *asténia*, вл. *asteniya*, болг. *астэнія*, схв. *астэніја*, слн. *asteni-ja*; — запозичення з французької мови; фр. *asthénie* походить від гр. *ἀσθενεία*, *ἀσθενία* «слабкість, безсилля», похідного від прикметника *ἀσθενής* «безсилий», утвореного за допомогою заперечної частки *ἀ-* «не-» від основи іменника *σθένος* «сила, міць», що не має певної етимології. — СІС 73; ССРЛЯ I 1, 210; Шанский ЭСРЯ I 1, 164; Frisk II 698—699. — Див. ще **а-**.

[**астэ́нци**] «колодочки, молоденьке пір'я птахів» Л; — очевидно, акаючий варіант форми **остэ́нци*, спорідненої з *остіюк*, *ость* «довгі шерстини хутра», *бстень* «острога». — Див. ще **гострий**, **остіюк**, **ость**.

астероїд; — р. *астероїд*, бр. *астэрóйд*, п. *asteroida*, ч. *asteroid*, *asteroida*, слц. *asteroid*, болг. *астероїд*, схв. *астероїд*, слн. *asteroid*; — запозичення з англійської мови; англ. *asteroid*, утворене астрономом В. Гершелем, складається з *aster* «зірка», що походить від гр. *ἀστήρ* «тс.», і суфікса *-oid*, пов'язаного з гр. *εἶδος* «вигляд». — Шанский ЭСРЯ I 1, 164—165; Klein 118. — Див. ще **айстра**, **вид**.

астма, *астматик*, *астматичний*; — р. бр. болг. м. *астма*, п. ч. слц. вл. *astma*, схв. *астма*, слн. *ástma*; — запозичено через російську мову з французької; фр. *asthme* походить від лат. *asthma*, запозиченого з грецької мови; гр. *ἀσθμα* «задишка, ядуха» пов'язується з *ἀήμι* «дути, віяти», *ἀήτης* «вітер, віяння», *ἀήτης* «тс.», спорідненими з дінд. *vāti* «віє», псл. *vějati*, укр. *віяти*, або через проміжну форму *ἀσθμα з *ἀνεμος* «вітер». — СІС 74; Шанский ЭСРЯ I 1, 165; Dauzat 55; Frisk I 161; Boisacq 86—87. — Див. ще **анемона**, **віяти**.

астрологія, *астрóлог*, *астрологічний*; — р. болг. *астрóлoгия*, бр. *астрóлoгия*, др. *астрология*, *астрологъ*, п. *astrologia*, ч. *astrologie*, слц. *astroló-gia*, вл. *astrologija*, м. *астро́логија*, схв. *астрóлoгија*, слн. *astrologija*, стсл. **астро-**

логија; — запозичено з грецької мови через старослов'янську й давньоруську; гр. *ἀστρολογία* складається з основи іменника *ἄστρον* «зірка» і кінцевого компонента *-λογία*, пов'язаного з *λόγος* «слово, вчення». — Шанский ЭСРЯ I 1, 166. — Див. ще **айстра**, **логіка**. — Пор. **астронómия**.

астроля́бія; — р. *астроля́бия*, бр. *астроля́бия*, п. *astrolabium*, ч. *astroláb*, слц. *astroláb(ium)*, болг. *астролáб*, *астролáбия*, схв. *астрóлаб*, слн. *astroláb*; — запозичення з латинської мови; лат. *astrolabium* походить від гр. *ἄστρον* «зірка» і етимологічно неясного *λαβείν* «брати, пояснювати, тлумачити». — Шанский ЭСРЯ I 1, 166; Hüttl-Worth 15; Boisacq 553. — Див. ще **айстра**.

астрона́втика, *астрона́вт*; — р. болг. *астрона́втика*, п. *astronautyka*, ч. слц. *astronautika*, схв. *астро́наўтика*, слн. *astronávt* «астронавт»; — запозичення з французької мови; фр. *astronautique* утворено з основ гр. *ἄστρον* «зірка» і *ναυτική* «плавання». — Шанский ЭСРЯ I 1, 166—167. — Див. ще **айстра**, **аргона́вт**. — Пор. **космона́втика**.

астронómия, *астронóm*, *астронómичний*; — р. болг. *астронómия*, бр. *астрóнoмия*, др. *астрономия*, п. *astronomia*, ч. *astronomie*, слц. *astronómia*, вл. нл. *astronomija*, м. *астро́номија*, схв. *астро́ндoмија*, слн. *astronomija*, стсл. **астро́номиа**; — через давньоруську й старослов'янську, пізніше через польську й латинську мови запозичено з грецької; гр. *ἀστρονομία* складається з основ іменників *ἄστρον* «зірка» і *νόμος* «закон». — Шанский ЭСРЯ I 1, 167; Фасмер I 94; Hüttl-Worth 15. — Див. ще **автоно́мия**, **айстра**.

асфа́льт, *асфа́льтник*, *асфа́льтува́ти*; — р. бр. *асфа́льт*, др. *асфа́льтъ* «гірська смола», п. ч. слц. вл. *asfalt*, болг. *асфа́лт*, м. *асфа́лт*, схв. *асфа́лт*, слн. *asfált*, стсл. **асфа́льтъ** «гірська смола»; — очевидно, в сучасному значенні засвоєно через російську, польську і німецьку мови (нім. *Asphalt* «асфальт») з французької; фр. *asphalte* «тс.» походить від лат. *asphaltus* «гірська смола; асфальт», запозиченого з грецької мови; гр. *ἀσφαλτος* «гірська смола (матеріал,

який скріплює стіни, утримуючи їх від руйнування)» розглядають як прикметник, утворений за допомогою частки *á-* «не-» від дієслова *σφάλλωσθαι* «руйнувати», спорідненого з дінд. *skhálati* «спотикається», вірм. *sxal* «помилка; недостатній»; др. *асфальтъ* запозичено через старослов'янську мову безпосередньо з грецької; менш обгрунтоване припущення про семітське походження слова (Lewy *Fremdw.* 53; *Schrader Reallexikon* I 65).— СІС 75; Шанский ЭСРЯ I 1, 165; Фасмер I 94—95; *Čyževskýj ZfS IPh* 22/2, 335; *Frisk* I 174, II 827—828; *Boisacq* 93.— Див. ще *а-*.

[асю́] (вигук, яким відганяють качок) О, [ась О, аць О] «тс.»; — неясне; можливо, результат скорочення форми *атась* «тс.».

[ась-ék] «здається» Ж, Ко; — складне слово не цілком ясного походження; можливо, виникло з *а + се + ек*, де *ек* — регулярний фонетичний відповідник літературному *як* у частині південно-західних говірок.— Див. ще *а¹, сей, якій*.

[а-сьо́к] (вигук, яким відганяють лошат) Мо; — складне утворення з частки *а* і вигуку *сьок*, що виник, можливо, з *кося* (назва коня в дитячій мові) або з вигуку *ксьо* внаслідок метатези й скорочення при швидкому повторенні слова у вигуку.— Див. ще *а¹*.— Пор. *акось, кося, ксьо, сьох-сьох*.

ат (виг.) «а; от; що там говорити», (частка) «ледве, майже» Вел; — р. діал. бр. *ат* (виг.) «а; ну його; ну й нехай», др. *атъ* «хай», п. *ат* «а, е»; — очевидно, складне утворення з частки *а* і вказівного елемента *тъ*, пов'язаного з займенником *той*.— Верп. I 21.— Див. ще *а¹, той*.— Пор. *ет*.

атавізм, атавістичний; — р. *атавізм*, бр. *атавізм*, п. вл. *atawizm*, ч. *atavismus*, слц. *atavizmus*, болг. *атавізъм*, м. *атавізам*, схв. *атавізам*, слн. *atavizem*; — запозичення з німецької мови; нім. *Atavismus* утворено з основи лат. *atavus* «батько прадіда або прабаби», що складається з префікса *at-* «понад це», спорідненого з дінд. *ati-* «понад, проти», лит. *at-* «назад, від-», псл. *ot-*(ъ), укр. *від*, і *avus* «дід», спорід-

неного з дірл. (h)аue «племінник», псл. *ujъ*, укр. *вуй*.— Шанский ЭСРЯ I 1, 168; *Fremdwörterbuch* 55; *Walde-Hofm.* I 75, 88—89.— Див. ще *від, вуй*.

ата́ка, атакува́ти, ст. *атакованье, аттакованье* «напад, штурм» (XVIII ст.), *аттаковати* «напасти, штурмувати, добувати» (XVIII ст.); — р. бр. болг. м. *ата́ка*, п. слц. *atak*, ч. *atak*, *ataka*, вл. *атака*, схв. *атак, атака*, слн. *atáka*; — запозичено через російську або польську мову з німецької; нім. *Attácke* походить від фр. *attaque*, безафіксного утворення від дієслова *attaquer* «нападати, атакувати», що зводиться до іт. *attaccare* «починати (бій)».— Шанский ЭСРЯ I 1, 169; Фасмер I 95; Смирнов 49; Kluge—Mitzka 35; Dauzat 56.

ата́сь (вигук, яким відганяють качок) Мо; — складне утворення з підсилювальної частки *а* і вигуку *тась*, вживаного для підкликання качок.— Див. ще *а¹, тась*.— Пор. *ате́шь*.

аташе́; — р. *аташе́*, бр. *атацѝ́*, п. *attaché*, ч. слц. слн. *atašé*, вл. *atašeј*, болг. м. *аташе́*, схв. *аташе́*; — запозичено з французької мови; можливо, через російську; фр. *attaché* «прикомандирований» є діеприкметниковою формою від *attacher* «прикомандирувати, прикріпити, приєднати», утвореного під впливом фр. ст. *estachier* «забивати, вткати» на основі прийменника *à* «в, до», що походить від лат. *ad* «до, при», і іменника *tache* у давньому значенні «гачок, застібка», що зводиться до франк. *tēkan «знак», спорідненого з гот. *taikns* «знак, диво, доказ», двн. *zeihhan* «знамення», нвн. *Zēichen* «знак».— СІС 66; Шанский ЭСРЯ I 1, 173; Dauzat 56, 697; Feist 472; Kluge—Mitzka 879—880.

ате́їзм, атеїст, атеїстичний, ст. *атеизмъ, атеиста* (XVI ст.); — р. *атеїзм*, бр. *атеїзм*, п. вл. *ateizm*, ч. *ateismus*, слц. *ateizmus*, болг. *атеїзъм*, м. *атеїзам*, схв. *атеїзам*, слн. *ateizem*; — запозичення, очевидно, з французької мови; фр. *athéisme* є суфіксальним похідним від *athée* «безбожний, безбожник», що являє собою переоформлення гр. *ἄθεος* «безбожник; той, що не вірить у бога»,

утвореного з частки *ἀ-* «не-» і *θεός* «бог; божественний», не цілком ясного, можливо, спорідненого з вірм. *di-k'* «боги», лат. *iētiaē* «святкові дні». — Шанский ЭСРЯ I 1, 170; Dauzat 56; Frisk I 662; Boisacq 339—340. — Див. ще *a-*.

ательє; — р. *ательє*, бр. *атэльє*, п. *atelier*, ч. слц. *ateliér*, вл. *ateljej*, болг. *ателие*, м. *ателјє*, схв. *ателіјєр*, *атєльє*, слн. *ateljé*; — запозичення з французької мови; фр. *atelier* < *astelier* «майстерня» (спочатку означало «місце, де багато стружок, трісок») розвинулось із фр. ст. *astelle* (> *atelle*) «тріски», яке походить від нар.-лат. *astella*, пов'язаного з лат. *astula* (*assula*), зменшеним від *assis* «дошка», етимологічно неясного, можливо, запозиченого. — СІС 76; Шанский ЭСРЯ I 1, 170; БЕР I 19; Dauzat 55; Bloch I 49; Walde—Hofm. I 74; Ernout—Meillet I 51.

атерійка (ixr.) «*Atherina moschonica* Eichw.: краснопірка, *Scardinius* (*Leuciscus*) *erythrophthalmus*» Пі, Ж; — р. *атеринка*; — очевидно, запозичення з грецької мови; гр. *ἀθήρινη* «рід корюшки, *Atherina hepsetus*» є похідним від *ἀθήρ*, *-έρος* «остюк (колоса); гострий кінець (зброї)» (пор. семантично подібну назву риби укр. [острішш] «йорж, *Acerina serpua* L.» ВеНЗн); етимологія гр. *ἀθήρ* не розв'язана. — Пономарів Мовозн. 1973/5, 61; Klein 121; Frisk I 28; Boisacq 18.

атеросклероз; — р. *атеросклероз*, болг. *атеросклероза*, ч. слц. *ateroskleroza*; — науковий термін, утворений з основ гр. *ἀθήρη* (*ἀθήρη*) «каша», етимологічно неясного, і *σκληρός* «сухий, твердий, шорсткий». — СІС 1951, 73; РЧДБЕ 90; Chantraine I 27. — Див. ще *склероз*.

атєстат; *атєстация*, *атєстувати*, ст. *атєстация* (1668), *атєстацийный* (XVII ст.); — р. *аттєстат*, бр. *атэстат*, п. *atestat*, *atestacja*, *atestować*, ч. слц. *atest*, *atestát*, вл. *atest*, болг. м. *атєстат*, схв. *атєст*, *атєстат*, слн. *atést*, заст. *atestát*; — запозичення з латинської мови — *атєстат* через німецьку (нім. *Attestát*), інші два через польську; лат. *attestāri* «свідчити», *attestātum* «засвідчене» складається з

префікса *ad-* «до-» і основи дієслова *testāri* «свідчити, заповідати», похідного від *testis* (<*terstis) «свідок», утвореного з основ *ter-* «тричі, третій» і *sto-* (*stā-*) «стояти». — СІС 76; Шанский ЭСРЯ I 1, 173; Dauzat 57; Walde—Hofm. II 676—677. — Див. ще *авантюра*, *третій*, *стояти*.

[*атєшь-атєшь-атєшь*] (вигук, яким відганяють курей) Я; — неясне; можливо, результат видозміни вигуку *акіш* або *атась*.

атлас¹ (тканина), *атласистий*, [о-т-л-ас, *отласина*], ст. *атласъ* (XVIII ст.), *гатласъ* (XVII ст.); — р. бр. *атлас*, п. *atlas*, ч. слц. вл. *atlas*, болг. *атлас*, м. *атлаз*, схв. *атлас*, слн. *átlas*; — запозичення з тюркських мов; тур. *atlas*, *atlas*, каз. башк. *атлас* походять від ар. *atlas* «гладкий, рівний», утвореного від *talas* «гладити»; в українську й російську мови слово могло прийти через польське або німецьке посередництво (нім. *Atlas*). — Фасмер I 96; Шипова 41; Lokotsch 12; Kluge—Mitzka 35.

атлас² «зібрання карт»; — р. бр. м. *атлас*, п. ч. слц. вл. *atlas*, болг. *атлас*, схв. *атлас*, слн. *átlas*; — мабуть, запозичено через російську мову з німецької; походить від назви картографічної праці Меркатора *Atlas* (1595 р.), даної автором на честь міфічного короля Мавританії математика і астронома Атласа; вважається невірним виведення назви (Шанский ЭСРЯ I 1, 171; Dauzat 56) від зображення на перших картографічних працях Атланта — міфологічного титана, який за участь у боротьбі проти Зевса повинен був тримати на плечах небозвід; гр. *Ἄτλας*, *Ἄτλαντος* пов'язане з *τλήναι* «терпіти, витримувати», *τέλλω* «піднімаюся». — Machek ESJČ 39; Kluge—Mitzka 35; Frisk I 179. — Див. ще *Анатолій*, *атол*.

атлєт, *атлєтика*, *атлєтизм*, *атлєтичний*; — р. бр. болг. м. *атлєт*, п. *atleta*, ч. вл. *atlet*, слц. слн. *atlét*, схв. *атлєт*, *атлєт*, *атлєта*, *атлєт(a)*; — запозичено через російську мову з німецької або французької; нім. *Athlét*, фр. *athlète* походять від лат. *āthlēta*, запозиченого з грецької мови; гр. *ἀθλητής* «борець» є похідним від *ἀθλέω* «борюся»,

змагаюсь», утвореного від ἄλλος «боротьба, змагання», яке перекопливої етимології не має.— СІС 77; Шанский ЭСРЯ I 1, 171; Фасмер I 96; Dauzat 56; Frisk I 22.

атмосфера;— р. болг. м. схв. *атмосфера*, бр. *атмасфера*, п. вл. *atmosfera*, ч. слц. *atmosféra*, слн. *atmosfêra*; — запозичено через російську мову з французької; фр. *atmosphère* утворено складанням гр. ἀτμός «пара, дим, туман», пов'язаного з ἀήμι «вію, дму», спорідненим з дінд. *vāti* «віє», псл. *vějati*, укр. *віяти*, і σφαῖρα «куля, сфера». — СІС 77; Шанский ЭСРЯ I 1, 172; Dauzat 56.— Див. ще *віяти*, *сфера*.

атó «так, аякже», *атóж* «тс.»; — р. [атó] «тс.»; — результат злиття сполучника *a* і частки *то*, очевидно, у виразах типу: *a то ж як*, *a то ж де*, *a то ж що* і под.— Верн. I 21.— Див. ще *a¹*, *той*.— Пор. *ая*.

атóл; — р. *атóлл*, бр. болг. *атóл*, п. ч. слц. вл. *atol*, схв. *ātōl*, *ātol*, слн. *atól*; — запозичення з англійської мови; англ. *atoll* походить від мальдівського *atolu* «кораловий острів з лагуною посередині»; виведення через французьке посередництво (фр. *attoll*) від лат. *attollo* «піднімаю» (Шанский ЭСРЯ I 1, 172) помилкове.— СІС 77; Kopaliński 93; Holub—Lyer 87; Klein 122.

атом, *атомізм*, *атоміст*, *атомістика*, *атомістичний*, *атомник*; — р. болг. м. *атом*, бр. *атам*, п. ч. вл. *atom*, слц. слн. *atóm*, схв. *ātōm*; — запозичення з грецької мови; гр. ἄτομος «неподільний» утворено на основі ἀ- «не» і τέμνω «ділю, рубаю, ламаю», спорідненого з псл. *тъпѣ* «тну», укр. *тяти*.— СІС 77; Шанский ЭСРЯ I 1, 172.— Див. ще *a-*, *тяти*.— Пор. *анатомія*, *том*.

[атра] «невістка» Пі, Ж; — очевидно, утворилося внаслідок втрати звука й від *jatra з jetry (пор. [астряб] від яструб).— Див. ще *ятрівка*.

атракці́он «номер у цирковій або естрадній програмі, що приваблює глядачів своєю ефектністю»; — р. *аттракціон*, бр. *атракцыён*, п. *атраксја*, ч. *атраксе*, слц. *атраксія*, вл. *атраксіја*, болг. *атракціон*, схв. *атрақција*, слн. *атра́ксіја*; —

запозичення з західноєвропейських мов; н. *Attraktiön*, фр. англ. *attraction* походять від лат. *attractio* «стиснення, стягнення, притягання», пов'язаного з *atraho* «притягаю», утвореним за допомогою префікса *ad-* «до-, на-, при-» від дієслова *traho* «тягну, волочу».— СІС 77; Шанский ЭСРЯ I 1, 174; Kopaliński 94; Holub—Lyer 87; Fremdwörterbuch 57, 641; Dauzat 58; Klein I 125.— Див. ще *авантюра*, *тракт*.

атра́м — див. *трям*.

атра́мент (заст.) «чорнило»; — бр. *атрамант*, п. слц. *atrament*; — запозичено з латинської мови, можливо, через польську; лат. *atramentum* «тс.» походить від слова *ater* «чорний, темний», можливо, первісно «обпалений», спорідненого в такому разі з ав. *atarš* «вогонь», *atrua-* «попіл», укр. *ватра*.— Онышкевич Иссл. п. яз. 238; Richhardt 31; Ernout—Meillet I 53; Walde—Hofm. I 75—76.— Див. ще *ватра*.

атрибу́т «ознака, означення, властивість», *атрибутивний*; — р. болг. *атрибу́т*, бр. *атрыбу́т*, п. *atrybut*, ч. вл. *atribut*, слц. слн. *atribút*, м. *атрибут*, схв. *атрибу́т*; — запозичення з латинської мови; лат. *attributus* являє собою діеприкетник від *tribuo* «надаю, постоачаю; приписую», утвореного за допомогою префікса *ad-* «до-, на-, при-» від *tribuo* «ділю, розподіляю; приписую».— СІС 78; Шанский ЭСРЯ I 1, 173; Kopaliński 95; Holub—Lyer 88; Klein 125.— Див. ще *авантюра*, *трибун*.

атрофі́я «зменшення розміру клітин; ослаблення, змертвіння», *атрофува́тися*; — р. *атрофія*, бр. *атрафія*, п. слц. *atrofia*, ч. *atrofie*, болг. *атро́фия*, схв. *атрòфија*, слн. *atrofija*; — запозичення з західноєвропейських мов; н. *Atrophie*, фр. *atrophie*, англ. *atrophy* походять від лат. *atrophia*, яке зводиться до гр. ἀτροφία «брак харчів, голодування; прив'ядання», пов'язаного з ἀτροφος «недогодований, худий», що складається з заперечного префікса ἀ- та основи слова *τροφή* «їжа, харчування».— СІС 78; Шанский ЭСРЯ I 1, 173; Kopaliński 94; Holub—Lyer 88; Klein 123.— Див. ще *a-*, *трофіка*.

ату́ (вигук цькування), *ату́кати*; — р. бр. болг. *ату́*, п. [atuhal]; — загальноприйнятого пояснення не має; тлумачиться як слов'янське утворення, аналогічне до *атю*, *ачу́* (Преобр. I 10) або як запозичення з французької мови, в якій вираз à tout «на все» складається з прийменника à «на, до», що походить від лат. ad «до, при», і займенника tout «все, весь», що зводиться до лат. totus «весь» (Шанский ЭСРЯ I 1, 174; Фасмер I 96). — ЭСБМ I 202. — Див. ще **авантю́ра**, **то-та́льний**. — Пор. **ату́**.

ату́ (вигук цькування); — бр. *ачу́* «тс.»; — очевидно, результат злиття підсилювальної частки *a*¹ і вигуку *тю* (див.).

атя́ — див. **гаття́**.

ау́ (вигук оклику, привернення уваги), *ау́кати*; — р. *ау́*, бр. *ау́*; — пояснюється як звуконаслідувальне утворення (Фасмер I 96; Преобр. I 10) або як наслідок злиття вигуків *a* та *y* (Шанский ЭСРЯ I 1, 174). — Пор. **аго́в**, **агу́**².

аудиторі́я, *авдито́рія*; — р. болг. *аудито́рия*, бр. *аудито́ррия*, п. *audytorium*, ч. *auditorium*, слц. *auditórium*, вл. *awditorij*, м. *аудиториум*, схв. *аудитори́я*(а), *аудитори́я*, *аудитори́я*, слн. *avditórij*; — запозичення з латинської мови; лат. *audītórium* походить від дієслова *audio* «слухаю», спорідненого з дінд. *āvīh* «очевидно, явно», ав *āvīš* «тс.», псл. (j)aviti, укр. *явiти*. — СІС 78; Шанский ЭСРЯ I 1, 175; Егпout — Meillet I 55; Walde—Hofm. I 80. — Див. ще **явiти**.

аукціо́н, *аукціо́нёр*, *аукціо́ніст*, [а́вкци́я, авкцио́нёр]; — р. болг. *аукцио́н*, бр. *аўкцыён*, п. *auctio*, ч. *aukce*, слц. *auctio*, вл. *аукси́я*, схв. *аукци́я*, *аўкци́я*, слн. *áвксия́*; — через посередництво німецької мови (нім. *Auktion*) запозичено з латинської; лат. *auctio*, -iōnis «прилюдний торг» походить від дієслова *augeo* «збільшую, збагачую». — СІС 78; Шанский ЭСРЯ I 1, 175; Егпout—Meillet I 56. — Див. ще **Август**.

ау́л «селище в кавказьких та деяких середньоазіатських народів», [аву́л] «тс.», [ау́ла] «юрба»; — р. бр. болг. *ау́л*, п. *aul*, ч. *ául*, слц. *aul*, схв. *аул*; — запози-

чення з тюркських мов, можливо, з татарської; тат. узб. каз. кирг. *аул* «аул», каз. ног. башк. *авыл* «тс.», аз. *а ҧыл* «кошара», тур. *ağıl* «тс.» походять від кореня *a:v*^o (<**a:ʃ*) «збиратися, спорідненого з монг. *aii* «сім'я; селище, юрта; кочова стоянка». — Шанский ЭСРЯ I 1, 175; Преобр. I 10; Севортян 65—66, 83—85; Дмитриев 524. — Пор. **агел́**¹.

аут (спорт.); — р. бр. болг. м. *аут*, п. *aut*, *cut*, ч. *out*, слц. *aut*, схв. *аут*, *аут*, слн. *out*; — запозичення з англійської мови; англ. *out* «тс.» виникло на основі прийменника *out* «поза, зовні», спорідненого з гот. *ūt* «із», днв. *ūz*, нвн. *aus* «тс.», дінд. *ud-* «вгору, геть». — СІС 79; Шанский ЭСРЯ I 1, 175—176; БЕР I 20; Klein 1104; Feist 537; Kluge—Mitzka 39.

аудофа́е, *автодафе́* «прилюдне спалення еретиків та еретичних книжок за присудом інквізиції»; — р. болг. *аудодафе́*, бр. *аўтадафэ́*, п. *autodafe*, ч. слц. *autodafé*, схв. *аудодафе́*, слн. *avtodafé*; — запозичення з французької мови; фр. *autodafé* «тс.» походить від порт. *auto-da-fe* «акт віри», що відповідає лат. *actus fidei* «тс.»; лат. *fidēs* «віра», *fīdo* «вірю, покладаюсь» споріднені з гр. *πειθομαι* «слухаюсь», псл. *bēditi* «переконувати», укр. [бiдiти] «лягати». — СІС 79; Шанский ЭСРЯ I 1, 176; Фасмер I 97; Dauzat 61. — Див. ще **а́гент**, **акт́**, **бiдiти**.

Афанáсiй, *Опанáс*, *Панáс*, *Атанáс*, *Атанáсiй*, [Автанáс, Танáсiй, Танáс, Тасько́, Афтан́ ВеЛ, Афтанáс], ст. *Афанáсiй* «бесъмрътенъ... бесмертный» (1627); — р. *Афанáсiй*, бр. *Апанáс*, др. *Афанасии*, п. *Atanazy*, ч. *Athanasius*, слц. *Atanáz*, ст. *Atanázius*, болг. *Атанáс*, схв. *Атанáсије*, *Атанáс*, слн. *Atanazij*, стсл. *Атанасии*, *Атанасии*; — через посередництво старослов'янської мови запозичено з грецької; гр. Ἀθανάσιος походить від прикметника ἀθάνατος «безсмертний», утвореного з заперечної частки ἀ- «не-, без-» та іменника θάνατος «смерть», спорідненого з дінд. *ádhvanīti* «він згас, він зник», *dhvāntáḥ* «темний, похмурий», ірл. *du(i)ne* «смертний». — Беринда 173; Петровский 61; Илчев 55;

Boisacq 333; Frisk I 652—653; Pokorny 266.— Див. ще **а-**.

аф'єкт, *афектація*, *афективний*, *афектований*, ст. *áfektъ* (1627); — р. *аф-ф'єкт*, бр. болг. *аф'єкт*, п. ч. слц. вл. *afekt*, м. *афект*, схв. *áfек(а)t*, слн. *afékt*; — запозичено з латинської мови через польську, пізніше через німецьку (н. *Affékt*); лат. *affectedus* «пристрасть, хвилювання, почуття» пов'язане з дієсловом *afficio* «завдаю, уражаю, впливаю», утвореним з префікса *ad-* (>*af-*) «до-, на-» та дієслова *facio* «роблю, чиню». — СІС 79; Кравчук ВЯ 1968/4, 123; Шанский ЭСРЯ I 1, 178; Фасмер I 97; БЕР I 21; Walde—Hofm. I 440—444.— Див. ще **авантюра**, **факт**.

аф'єра, *аферіст*; — р. болг. схв. *аф'єра*, бр. *аф'єра*, п. вл. *afera*, ч. слц. *aféga*, м. *афєра*, слн. *aféga*; — запозичення з французької мови; фр. *affaire* «справа, афера» утворене з префікса *a-*, що походить від лат. *ad-* «до-, при-», і дієслова *facere* «робити», що зводиться до лат. *facere* «тс.». — СІС 79; Шанский ЭСРЯ I 1, 176; Kopaliński 33; Holub—Lyer 70; Младенов I1; Dauzat 14.— Див. ще **авантюра**, **факт**.

афіна (бот.) «чорниці, *Vaccinium myrtillus* L.», *афини*, [гáфини, яфини], *афинник*, *афин'як*, *афин'янка*; — п. афуна; — запозичення з румунської мови; рум. *afină* «тс.» етимологічно неясне; зіставлялося (Crâmpăla 198) з н. *Affenbeere* (бот.) «водянка, *Empetrum nigrum* L.», букв. «мавл'яча ягода», назва якої складається з іменників *Affe* «мавпа» та *Béere* «ягода»; виводилось (Tiktin 27; Machek Jm. gostl. 179) від уг. *afonua* «чорниці», яке більшістю дослідників, навпаки, виводиться з румунської мови; пов'язувалось також (Puşcariu Dacogetania, Cluj, VII, 103—105) з лат. *asinus* «ягода». — Кравчук Карп. диалектол. и оном. 129—139; Scheludko 125; Niță-Armaş та ін. *Romanoslavica* 16, 72; Machek ESJČ 155; MNTESz I 99.— Пор. **яфіра**.

афікс (лінгв.), *афіксація*, *афіксальний*; — р. *аффикс*, бр. *афікс*, п. слн. вл. *afiks*, ч. слц. *afix*, болг. *аф'ікс*, схв. *áfикс*; — очевидно, запозичення з французької мови; фр. *affixe* походить від

лат. *affixus* «прикріплений», дієприкметника від *affigo* «прикріплюю, прибиваю», утвореного за допомогою префікса *ad-* «до-, на-, при-» від *figo* «вбиваю, встромляю». — СІС 79; Шанский ЭСРЯ I 1, 178—179; Kopaliński 34; Klein 34.— Див. ще **авантюра**, **фіксувати**.

афіша, *афішувати*; — р. м. *афіша*, бр. *афіша*, п. *afisz*, ч. слц. *afiš*, болг. *афіш*, схв. *аф'іша*, *аф'иш*, слн. *afišigati*; — запозичення з французької мови; фр. *affiche* походить від дієслова *afficher* «приліплювати, прикріплювати», утвореного з префікса *a-* «до-, при-», що походить від лат. *ad-* «тс.», і дієслова *ficare* «забивати, встромляти», пов'язаного з лат. **figicare*, що походить від *figo* «вбиваю, встановлюю, вивішую». — СІС 80; Шанский ЭСРЯ I 1, 176—177; Holub—Lyer 71; БЕР I 21; Dauzat 15, 322.— Див. ще **авантюра**, **фіксувати**.

афорізм, *афористичний*; — р. *афорізм*, бр. *афарізм*, п. *aforyzm*, вл. *aforizm*, ч. *aforismus*, слц. *aforizmus*, болг. *афорізмъ*, м. *афорізам*, схв. *афорізам*, слн. *aforizem*; — запозичення з французької або німецької мови; фр. *apologisme* і нім. *Apologismus* походять від лат. *apologismus*, що зводиться до гр. *ἀπολογία* «визначення», похідного від дієслова *ἀπορίζω* «визначаю, відмежовую», яке складається з префікса *ἀπο-* (ἀφ'-) «від-» та дієслова *ρίζω* «встановлюю, межую». — СІС 80; Шанский ЭСРЯ I 1, 177; Kopaliński 34; БЕР I 21.— Див. ще **абажур**, **горизонт**.

африката (лінгв.) «складний приголосний звук», *африкат* «тс.», *африкативний*, *африкатний*; — р. *аффриката*, бр. *афрыката*, п. *afrykata*, вл. *afrikata*, ч. слц. *afrikata*, болг. *африкат(а)*, схв. *аффриката*, *афр'ікат*, слн. *afrikata*; — запозичення з німецької мови; н. *Affrikate* (*Affrikate*) походить від лат. *affricatus*, дієприкметника минулого часу від *affrico* «тру, обтираю», утвореного за допомогою префікса *ad-* «до-, на-, при-» від *frico* «тру». — СІС 80; Шанский ЭСРЯ I 1, 179; Holub—Lyer 71; Klein 34.— Див. ще **авантюра**, **фрикативний**.

[афт'ємний] «навіки проклятий» Ж, [на афт'єму] «ушент, зовсім, до тла» О; — очевидно, результат випадіння *-на-*

з незасвідченого прикметника *анаф-тёмний, похідного від анафтема «прокляття, відлучення». — Див. ще анафтема.

ах (виг.), *ахати, ахкати*; — наявне у всіх слов'янських і багатьох неслов'янських мовах; виникло на основі інстинктивного вигуку. — Шанський ЕСРЯ I 1, 179; Фасмер I 97; Преобр. I 10; Sławski I 23. — Пор. а².

[ахані] «риболовна снасть, пастки на красну рибу» Мо; — р. [ахан, охан] «тс.»; — не зовсім ясне; можливо, є запозиченням з грецької або іранських мов; пор. гр. ἀχανύς «з широким ротом або отвором», ἀχάνη «кошик; (перс.-бетот.) міра сипких тіл»; думка Горяева (7) про запозичення з татарської мови не знаходить підтвердження.

[ахі] (вигук для відтворення звуку кашлю); — варіант вигуку кахі звуконаслідувального характеру.

ахінея, ахинея Ж; — р. ахинея, бр. ахинея; — загальноприйнятої етимології не має; пов'язується (Фасмер I 97) з грецьким ἀφηνάιος «афінський» як семінарське слово; зіставляється також (Виноградов Рус. речь, Нов. с. 3, 28—46) з діалектними російськими словами охінить (< хінить «ганити, гудити, лаяти») та хинь «нісенітниця, безглуздя»; сумнівна з семасіологічного погляду думка (Matzenauer LF 7, 1) про зв'язок з гр. ἀχηνία «бідність». — Шанський ЕСРЯ I 1, 179; Фасмер I 97.

[ац] (вигук, яким повертають волів праворуч) Я; — результат злиття прийменника од і займенника ся «себе» (од-ся > от-ся > оця > аця > ац); форма *аця виникла, можливо, внаслідок переходу о в а перед складом з наголошеним а; ац з'явилося після відпадіня кінцевого а та ствердіня ц. — Див. ще від, себѣ. — Пор. гаття.

[ацарн] «вид клена, Acer platanus» Пі; — запозичення з румунської (або молдавської) мови; рум. ац'ар (молд. арц'ар) виникло, очевидно, з слат. [*arceagius], яке походить від лат. асег «клен», спорідненого з днв. аһогп (нвн. Аһогп) «тс.»; припускається як можливий також глибший зв'язок латинського слова з лат. āсег «гострий», спорідненим із

псл. ostrъ, укр. гострий (у зв'язку з формою листа). — СДЕЛМ 36; Puşcariu I 11; Walde—Hofm. I 6—7; Ernout—Meillet I 6. — Див. ще гострий.

[ацѣра] (вигук, яким відганяють овець, ягнят) Мо, [ацѣра Мо, ацѣрки МСБГ] «тс.»; — неясне; можливо, пов'язане з вигуком аці (див.).

ацетилѣн; — р. болг. ацетилѣн, бр. ацѣтылѣн, п. вл. acetylen, ч. слц. acetylѣn, слн. acetilѣn, схв. ацѣтилѣн; — запозичення з французької мови; фр. acѣtylѣne «тс.» є неологізмом французького хіміка Е. Даві, утвореним на основі лат. acѣtum «оцет, кисле вино» та фр. ѣthylѣne «етилѣн». — Шанський ЕСРЯ I 1, 180; Dauzat 8. — Див. ще оцет, етилѣн.

ацетѣн; — р. болг. ацѣтѣн, бр. ацѣтѣн, п. ч. вл. acetѣn, слц. слн. acetѣn, схв. ацѣтѣн; — запозичення з французької мови; фр. acѣtone «ацетон» є суфіксальним утворенням від лат. acѣtum «оцет, кисле вино». — СІС 81; Шанський ЕСРЯ I 1, 180. — Див. ще оцет.

[аці] (вигук, яким відганяють кіз) ВеЛ, МСБГ, [ацій О, аці МСБГ] «тс.»; — очевидно, вигуковий варіант прислівника (з)відси (< отси) з пізнішою зміною о в а під впливом вигуків типу аціш, акѣт. — Див. ще відси.

аціба (вигук, яким відганяють щенят) Ж, [аціб МСБГ, аціба Ме, аціпа МСБГ, ціба Ме, ціва Ме] «тс.»; — походження неясне; можливо, виникло в результаті злиття прийменника од (<от) і якогось утворення від займенникової основи с- з пізнішим переходом початкового о в а і відпадіням а під впливом вигуків акѣт—кот, аціш—ціш; зіставлення з [ці] (вигук для підкликання кіз), цін-ціп (вигук для підкликання курчат) (Grânjală 234) непереконливе.

[аця-аця] (вигук для підкликання свиней); — неясне; можливо, результат видозміни вигуку коцьѣ-коцьѣ «тс.».

[аць] «тільки, лише» Ж, [ач] «тс.» Ж; — очевидно, виникло на підставі румунського словосполучення (cѣt pe) асі «майже, мало не, трохи не», яке зазнало скорочення і семантичної зміни при запозиченні; рум. асі є варіантом прислівника асі «тут, сюди», що виник

з лат. ad «до» і *hīsse «цей, тут», пов'язаним з hīc (ст. hēs < he-se) «тс.», що є, очевидно, складним утворенням, перша частина якого споріднена з дінд. ha «звичайно, зрозуміло, потім», друга (-se < *ke) споріднена з вірм. -s (артикл.) — DLRM 16; Walde—Hofm. I 192—193, 644—645.

[ацьо́с] (вигук, яким відганяють коней, лоша́т) ЛПол, [ацьо́сь Па, а цюсо́сь О] «тс.»; — неясне; можливо, варіант вигуку *ац* (див.).

ач (вигук подиву, захоплення, обурення), [еч, ич] «тс.»; — р. [ач], бр. *ач* «тс.»; — результат скорочення *бáчиш* чи *бач*. — Грінченко I 11; ЭСБМ I 227. — Див. ще *бáчити*. — Пор. *ба*².

ачéй «можливо, принаймні, хоча б», [ачéнь, ач Ж] «тс.», [ачéйй] «тс.»; хіба, чи? Німчук Славiст. зб.; — бр. [ачéйй] «хіба що», [ач] «хоч, якщо», др. *ачи* «можливо», *аче* «якщо, хоча», п. ст. *асз* «будь-» (*асзколі* «коли б, якщо б, хоч»), *асз піс* «принаймні», ч. ст. *ас* «якщо; хоча», *асé* «тс.», вл. *наś* «хоча», стсл. *аче* «тс.»; — результат злиття сполучника *а* з займенниковим елементом (се (*че*), спорідненим з болг. *че* «що» (спол.), лат. -que «і», дінд. *са*, гр. *тé* «тс.», іе. *k^hе; кінцеве -й може бути залишком енклітичної частки *і*, кінцеве -нь — заперечної частки *ні* (пор. п. ст. *асз піс*) або давньої вказівної частки -пі. — Німчук Славiст. зб. 148—149; ЭСБМ I 227—228; ЭССЯ I, 35—36; Sadn. — Aitz. VWb. I 2; Bern. I 22; Walde—Pok. I 507—508. — Див. ще *а*¹, *і*, *ні*. — Пор. *чей*, *чи*.

[ачу́] (вигук, яким відганяють свиней), [ацi МСБГ, ацю́, ацьо́ МСБГ, аць О, асью́ О, ЛексПол] «тс.»; — бр. [ацю́]

«тс.»; — результат злиття підсилювальної частки *а*¹ з вигуками *чу*, *цю* (див.).

[ач-урда-ши] (вигук, яким завертають баранів) ВеЛ, [ач-урдааши] «тс.»; — неясне; можливо, складається з вигуку, спорідненого з [ачу́] або запозиченого з румунської мови (рум. [aci] «сюди»), і лайливого виразу *урдаши*, що може бути зведений до уг. *ördögség* «чортівня, чортівня».

[ащ] «якщо» Ж, [ащби] «якби» Ж, [ащцеби] «тс.» Ж; — р.-цсл. *ащце*, стсл. *аште*; — незвичайна для української мови звукова форма слова, відомого з давньоруського періоду в формі *аче* «якщо»; очевидно, запозичення з церковнослов'янської мови, де, як і др. *аче*, пояснюється як результат давнього злиття сполучників *at (>a) і *je, реконструйованого на підставі дінд. *yāt* «з (часу), від», ав. *yat* «коли, це», дперс. *yātā*, «коли» або сполучника *at* і займенникової основи *še (<*ke), спорідненої з лат. -que «і», гр. *тé*, дінд. *са* «тс.»; може розглядатись і як місцеве діалектне утворення в результаті контамінації *аже* і *аче* (Ogonowski Stud. 213, 10). — Фасмер I 98; ЭССЯ I, 90—91; Sadn. — Aitz. VWb. I 5; Bern. I 34. — Див. ще *а*¹, *аж*.

[а́й] «так, авжеж», [а́й] «тс.», *а́йка-ти*; — очевидно, результат скорочення виразу *а́йкже*. — Кравчук ВЯ 1968/4, 120, 124. — Див. ще *а*¹, *як*. — Пор. *а́то*.

а́йй (вигук болю, здивування, страху), *а́ййкати*, *а́ййкало* «той, хто каже *а́йй*, боягуз»; — р. *а́йй* (*ай-ай*) «тс.», [а́ййка] «боягуз, боягузка», бр. *а́йй* «тс.»; — результат подвоєння вигуку *а́й*: *ай-ай* = *а́йй*. — Преобр. I 42. — Див. ще *а́й*¹.

Б

б — див. **би**.

ба¹ (сполучник; частка; вигук несподіванки); — р. болг. м. схв. *ба* (вигук, частка), п. ч. слц. *ба* «справді», слн. *bà* (вигук нехтування); — псл. *ba*; — лит. *bà* (стверджувальна частка), лтс. *ba* (підсилювальна частка), ав. *bā* «справді», вірм. *ba* (видільна частка), гр. *φῆ* «немов, ніби»; — іе. *bhā, займенникова форма, споріднена з *bho, від якої походить і укр. *бо*; пор. аналогічний паралелізм вигуку *на* і частки *но*, часток *р. ка* і *ко* та ін.; відрив р. болг. схв. *ба* від укр. *ба*, ч. п. слц. *ba* (Фасмер I 99; Bern. I 36; Sadn.—Aitz. VWb. I 61) необгрунтований.— Мельничук Структ. слов. реч. 211; Sławski I 24; Skok I 82; ЭССЯ I, 105; Sł. prast. I 169; Trautmann 22—23; Mühl.—Endz. I 246; Pokorny 105—106.— Пор. **ба**², **бо**.

ба² (вигук здивування: *ти ба*), *ба́кати* «говорити ба»; — результат скорочення дієслівної форми *бачиш* (*бачиш*); пор. р. *ишь* з *видишь*; після фонетичного збігу з давнім **ба**¹ частково змішало з ним і свої вигуківі функції.— Див. ще **бачити**.— Пор. **ба**¹.

баба¹ (в т. ч. з різними переносними значеннями), [*бабена*] «стара жінка» Я, *бабізна* «спадщина від баби», [*бабізнина* О, *бабівиціна*] «тс.», *бабінець* «місце в церкві, де стоять жінки», [*бабич*] «бабій», *бабій*, *бабнік* «бабинець», [*бабнота*] (зб.) НЗ УЖДУ 26, *бабня*, *бабота*, *бабство*, [*баб'ятина* Я] «тс.», [*бабкуватий*] «зморшкуватий», [*бабницький*] «акушерський» Я, *баб'ячий*, *бабити* «бути повитухою, знахарювати», *бабувати* «тс.», *бабитися* «виявляти безвільність, нерішучість, розніженість; [проводити час серед жінок], [*бабити*] «ставати схожим на бабу; набрякати; зморщуватися», [*бабитися*] «зморщува-

тися» Ж, [*побабістий*] «зморшкуватий», [*побабіщице*] «зморщитися» Л, [*розбабка*] «ворожка» Ж; — р. бр. др. болг. м. *баба*, п. слц. вл. нл. *baba*, полаб. *babə*, *bobə*, *bobo*, ч. слн. *bāba*, схв. *баба*, *бака* «бабуся», стсл. **БАБА**; — псл. *baba*; — лит. *boba* «стара жінка», лтс. *bāba*, свн. *bābe*, *bōbe* «тс.»; — давнє слово з дитячої мови, іе. *bābā або *bhābhā, утворене шляхом повторення того самого складу, як і в інших словах подібного типу; рум. *bābā*, уг. *bāba*, алб. *babë* є запозиченнями з слов'янських мов.— Трубачев Терм. родства 71—73, 193—197; Шанский ЭСРЯ I 2, 3—4; Фасмер I 99; Преобр. I 10; ЭСБМ I 245; Skok I 82—83; ЭССЯ I, 105—108; Sł. prast. I 169—171; Bern. I 36.

[**баба**²] «квасоля Мак; головня (на кукурудзі) ВеНЗн; рід великих груш; кругла грудка глини», *баби* (бот.) «полуниці, *Fragaria collina*» Мак, [*бабішки*] «нутрощі тварин», [*бабієх*] «жмут злилої вовни на вівці» Л, [*бабка*] «ріжки (головня на колосках) ВеНЗн; латаття Мак», [*бабки*] «сорт слив (округлих, скороспілих)» ВеНЗн, [*бабки*] «кульбаба», [*бабówka*] (бот.) «ряст, *Corydalis ligitata*» НЗ УЖДУ 26, [*бабóха*] «велика квасоля» ВеНЗн, [*бабу́ля*] «булька, пухир» ВеБ, [*бабу́р*] «пуголювок» Л, [*бабухатий*] «пузатий»; — р. [*бабóшка*] «картоплина; поплавок з кори; брунька», [*бабу́шки*] «віспинки; кір; болячки на дитині», [*бабáшка*] «поплавок на вудці; (полігр.) пропуск у складанні, пустий квадрат»; п. *баба* «вид опуклих груш», болг. [*баба*] «крупна дика ягода», м. *бабулица* «прищик», схв. [*баба*] «круглий камінець», *бабац* «великий горіх», *бабура* «сорт великого перцю», *бабушка* «круглий наріст на листі, шишка»; — назви різних предметів кулястої форми; можуть бути зведені до гіпотетичної

основи псл. *bab-* «надуватися, розбухати, бути кулястим» (Rječnik I 129—133).— ЭСБМ I 244.— Пор. **баба**³, **бабѣць**, **бабиці**, **бабичка**, **бабка**⁵.

баба³ «рід печива з пшеничного борошна; [рід паски]», [**бабка**] «страва з борошна, пшона, картоплі, локшини, рису, сиру та ін.; здобна булка Лекс-Пол; хліб з гречаного борошна Лекс-Пол», [**бабнік**] «посуд для випікання бабки»; — р. *баба* «рід печива, паска», *баба* «вид страви», [**бабашка**] «хлібина; пиріжок; калач»; [**бабаха**] «пампушка, млинець», [**бабушка**] «тс.», [**бабки**] «хлібні кульки, які пекли для худоби», [**бабушка**] «грудочка (борошна в страві), затірка, галушка, булочка», [**бабушка**] «тс.», бр. *баба* «вид страви», *бабка* «баба, паска, бабка», п. *baba* «рід печива, паска», *bavka* «тс.», ч. *bába* «вид страви», *bábovka* «паска», слц. *baba* «паска», вл. *baba*, *bavka* «тс.», нл. *baba* «рід печива», болг. [**баба**] «ковбаса з товстої свинячої кишки», схв. *баба* «паска»; — псл. *baba* «галушка, кругле печиво»; — очевидно, як і **баба**², пов'язане з основою псл. *bab-* «надуватися, розбухати, бути кулястим»; пов'язання з **баба**¹ «стара жінка» (Vgückner 9) недостатньо обгрунтоване.— Поповић ЈФ 19, 168; ЭСЯ 1, 105—108.— Див. ще **баба**².— Пор. **бабиці**, **бабичка**, **бабка**⁵.

[**баба**⁴] (бот.) «частуха подорожникова, *Alisma plantago aquatica* L.» Мак, [**бабка (водяна)**] «тс.» Мак; — результат перенесення і видозміни назви **бабка** «подорожник. *Plantago*»; перенесення зумовлене зовнішньою схожістю листків обох рослин.— Див. ще **бабка**¹.

[**бабай**] «домовик»; — р. [**баба**, **бабай**] «дід» (іноді вживається для лякання дітей), м. *баба*, *бабайко* «батько», *бабалак* «тесть, дід», схв. *баба*, *бобайко* «батько»; — запозичення з тюркських мов; тур. *baba* «предок, прадід, батько», крим.-тат. *баба* «батько», тат. *баба* «дід» і т. д. є утвореннями, аналогічними до іє. (слов.) *baba* «стара жінка».— Фасмер I 99; Skok I 83; Räsänen Versuch 53.

[**бабайка**] «велике весло», [**бабайти**] «гребти» Дз; — р. [**бабайка**] «весло з цілої колоди, цурка, обрубок, кочет», схв. *бабак* «ручка на кісці; поперечна руко-

ять на веслі»; — очевидно, походить від **баба** з переносним значенням «чурбак» і под. (Преобр. I 10); можна припустити також зв'язок з формою [**бабой**] «дерев'яний виступ у човні» (Кравчук ВЯ 1968/4, 124).— Пор. **баба**¹, **бабой**.

бабак (зоол.) «*Marmota bobac*; *Arctomys bobac*; ледар», *байбак*, [**бобак**] Ж «тс.», *бабача*, [*бабаківина*] «купа землі, нарита байбаком», [*бабачиння*] «тс.», *байбацтво* «егоїстична замкнутість» Ж; — р. *байбак*, [**бабак**], бр. *байбак*, п. [*байбак*] «ледар», *bobak* «тс.»; (зоол.) *Arctomys bobac*; — запозичення з тюркських мов; пор. тат. башк. каз. *байбак* «*Marmota*»; — спроби пов'язати з кар. *baidbah*, *baibah* «поганий», тур.-перс. *bedbah* «нещасна людина» (Фасмер I 107; Zajczkowski JP 19, 37; Преобр. I 12), ккалп. *баллак* «коротконогий», каз. тат. *байпак* «панчохи вовняні» (Дмитриев 563) або з тур. *bai böyük* «великуватий» (Mikl. TEI. Nachtr. I 9) позбавлені підстав.— Шанский ЭСРЯ I 2, 11—12; Sadn.— Aitz. VWb. I 226.

баба-куль — див. **кульбаба**.

[**бабана**] «стара вівця»; — запозичення з румунської (молдавської) мови; рум. *babăna*, молд. *babăna* «тс.» є похідним від рум. *băbă*, молд. *băbă* «стара жінка, баба».— Scheludko 125; Niță-Argaș та ін. *Romanoslavica* 16, 73; DLRM 62.

[**бабарунка**] (ент.) «сонечко, *Coccinella*», [*бабруна*, *бабрун*, *бабріська*, *бабрунька*, *боборунка*, *бобрунка*, *бобрунця*] Ж «тс.»; — п. *biedronka*, ст. *biedrunka* (XVII ст.), ч. *bedruňka*, *berunka*, *beruška*, [*verunka*, *meruňka*] «тс.»; — результат видозміни деетимологізованої давнішої форми *бедрунка, похідної від колишнього прикметника *бедрий «рябий, з плямами іншої масті на бедрах», під впливом слів *баба* (пор. п. [*baba*] «сонечко», схв. *băburica* «тс.»), *бабрати* і *брунті*; думка про запозичення з польської мови (Онышкевич Исслед. п. яз. 238) позбавлена підстав.— Коломієць Мовозн. 1967/3, 49—51.— Див. ще **бедра**, **бедрик**.— Пор. **бабѣць**, **бабка**¹.

бабáх, **бабáхати**, **бабáхкати**, [**бабу́х**] Ме; — р. *бабáх*, *бабáхнуть*, бр.

бабáх, бабáхаць, п. [babá, babách]; — слова звуконаслідувального характеру, утворені шляхом неповного подвоєння вигуків *бах, бух*. — Шанский ЭСРЯ I 2, 5. — Див. ще *бах¹, бух*.

[баба́ц]; — результат афективної видозміни вигуку *бац* з неповним подвоєнням його звукового складу. — Див. ще *бац*.

[бабенник] (бот.) «бобівник, *Menyanthes trifoliata* L.» Мак; — результат видозміни форм типу *бобівнік, [бібнік, бобівник]* «тс.», зближених з основою *баба* у назвах рослин. — Див. ще *бобівнік*. — Пор. *бабко́вний, бабчу́к*.

бабе́ць (іхт.) «бичок, головац, *Cottus gobio*» [*баба* О, *ба́бик* Я, *ба́бка, баб'ю́к*] «тс.»; — п. [babec] «тс.», болг. *бабѝй, бобѝй, баба́н, ба́бушка* (назви риби), схв. *ба́бица* «вид риби», *ба́бак* «тс.; окунь», *ба́ба* «вид риби»; — очевидно, пов'язане з *баба* «стара жінка» за ознакою великої голови (мається на увазі звичай старих жінок намотувати на голову товсту хустину); пор. іншу назву тієї самої риби *головач*, нім. *Kaulkopf* (дослівно «куляста голова») заслуговує на увагу також припущення про окрему праслов'янську основу *bab-* «надуватися, розбухати, бути кулястим», представлену також у схв. *ba̋bica* «сонечко», *ba̋bica* «стонога», *ba̋bica* «тс.; великий м'ясистий перець», п. *babka* «сонечко», укр. *баба* «кругла грудка глини; квасоля; кругла груша; головня» (Рјеснік I 129).

[бабдѣля] «баба» (вульг.) Я; — п. *babsztyl* «бабсько»; — результат контамінації слів *баба¹* і *бздѣти* (див.).

[бабинщина] (бот.) «бирючина, вовчі ягоди, *Ligustrum vulgare* L.» Мак; — р. [*бабинщина*] «тс.»; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з основою *баб-* «кулястий»; назва могла бути зумовлена круглою формою плодів бирючини, які залишаються на куці. — БСЭ 5, 253. — Пор. *баба²*.

ба́биці «біль, кольки в животі, хвороба»; — бр. [*абабэніць*] «здутися від переїдання (про живіт)», болг. [*ба́бица*] «шлунок, кишки, послід», [*ба́бици*] «шлункові кислоти, шлункова хвороба з кислото відрижкою», [*ба́бек*] «шлунок»; — очевидно, разом із словом [*ба-*

бе́шки] «нутроці тварин» може бути зведене до основи *bab-* «надуватися, розбухати, бути кулястим» (Рјеснік I 129—133). — Див. ще *баба²*. — Пор. *баба³, ба́бичка, ба́бка⁵*.

[ба́бичка] (бот.) «фізаліс, *Physalis alkekengi* L.» НЗ УжДУ 26, [*ба́бичник*] «вербозілля, *Lysimachia nummularia* L.; дзвоники лісові, *Campanula persicifolia* L.» тж, [*ба́бичник*] «тс.» тж, [*ба́бішник*] «гикавка, *Berteroa incana* DC (*Alyssum*)», [*ба́бин* Мак, *ба́биць, бабо́чник* Мак] «тс.», [*ба́биця*] «бурячок польовий, бородавник, *Alyssum campestre* L.» Ж, Мак; — р. [*ба́бішник*] «омег водяний, *Oenanthe phellandrium* Lam.», ч. [*babka*] «калюжниця болотна, *Caltha palustris* L.», [*babik*] «тс.»; — очевидно, пов'язані з основою *баб-* у назвах кулястих чи пухирчастих предметів; назви могли бути зумовлені круглою чи овальною формою плодів цих рослин (у вербозілля і дзвоників — корбочок, у гикавки і бородавника — стручків, у фізаліса — пухирців). — БСЭ 6, 294; 17, 527; *Randuška* 220, 308. — Див. ще *баба²*. — Пор. *баба³, ба́биці, ба́бка⁵*.

[ба́бішник] (бот.) «вербена, *Verbena officinalis* L.»; — р. [*ба́бішник*] «тс.»; — очевидно, похідне від *ба́биці* «кольки в животі»; назва могла бути зумовлена лікарськими властивостями рослини. — Див. ще *ба́биці*.

[ба́бінка] «вузька різнокольорова тасьма» (для обшивання теплих хусток, фартухів); — неясне; можливо, похідне від *баба¹*.

ба́бка¹ (бот.) «подорожник, *Plantago* L.; буквиця, *Betonica officinalis* L.» НЗ УжДУ 26, *ба́бкі* «подорожник», [*ба́бки*] «шавлія, *Salvia officinalis* L.» Мак, [*бабо́чки*] «тс.» Мак, [*ба́бник*] «болотяна рослина, з якої роблять купіль малим дітям; жовтозілля, *Senecio vulgaris* L.» НЗ УжДУ 26, [*бабо́чки*] «пірпій, *Agropyrum cristatum*» Мак; — р. *ба́бка* «подорожник» та ін., *ба́бки* «вид шавлії», бр. [*ба́бка*] «подорожник», [*ба́бин цвѣт*] «тс.», п. *babka* «подорожник» та ін., ч. *babí list* (*babí ucho*) «подорожник», [*babí brúch*] та ін. «шавлія», *babka vodní* «частуха, *Alisma* L.» (схожа на

подорожник), *babí lesk* «горицвіт, *Ranunculus arvensis*», *babky* (*babák*, *babí hněv*) «лопух, *Arctium L.*», слц. *babka blysk* (назва різних рослин), болг. [*бабух*] «шавлія», [*ба́бка*] «тс.», схв. [*баби́ка*] «подорожник»; — пов'язані з *ба́ба* «знахарка»; назви зумовлені використанням відповідних рослин у народній медицині.— ЭСБМ I 253; Machek Jm. rostl. 218.— Див. ще *ба́ба*¹.

[*ба́бка*²] (бот.) «гриб-зонтик великий, *Lepiota procera* Scop. Мак; підберезовик, *Boletus scaber*; *Agaricus procerus*», *ба́бка жовтопорова* «гриб *Krombholzia tessellata* Зе, *ба́бка темна* «підберезовик, *Krombholzia scabra* (Bull.) Karst.» Зе, [*оба́бок*] «підберезовик» Г, Ж, Пі; — р. *оба́бок* «тс.»; *ба́бка жовтопорова*, бр. *ба́бка* «підберезовик, червоноголовець», *аба́бак* «тс.», п. *babka* «шершавий гриб»; — очевидно, пов'язане з *ба́бчитися* «морщитися, м'якнутися», р. *оба́битися* «розпаритися, обм'якнутися»; назва могла бути зумовлена м'якістю, в'ялістю відповідних грибів; менш переконливі пов'язання (Фасмер III 97) з *ба́ба* «пень» на тій підставі, що *оба́бок* ростуть купками, і зіставлення *оба́бок* з *опе́ньок*.— Меркулова Очерки 176—177; ЭСБМ I 253—254.— Див. ще *ба́ба*¹.

[*ба́бка*³ (*чорна, смердюча*)] (бот.) «ранник, *Scrophularia podosa L.*» Г, Мак, [*бабки*] «коров'як, *Verbascum phoeniceum L.*, *Verbascum speciosum* Schrad., *Verbascum lychnitis L.*» Мак; — схв. *ба́бляк* «коров'як»; — не зовсім ясні; можуть бути пов'язані з *ба́ба* «знахарка» як назви рослин, застосовуваних у минулому для лікування пухлин (ранник) або близьких до лікарської рослини коров'яка аптечного (*Verbascum officinale*); назви могли бути утворені також від основи *баб-* «кулястий» за формою плодів (двогнізних коробочок) або за характером кореня ранника (з кулястими потовщеннями).— Лік. росл. 86; БСЭ 30, 165; Machek Jm. rostl. 211.

*ба́бка*⁴ (вид комахи), [*ба́бич*] «самець бабки»; — р. *ба́бочка* «метелик», [*ба́ба*] «тс.», [*ба́бка*] (назва різних видів комах), п. [*babal*] «сонечко», [*babka*] «тс.», ч. *babka* «хрущ», слц. *babka* «лялечка»,

babocka «кропив'янка», вл. *babka* «бджола», болг. [*бабушка*] «лялечка, зародок метелика», схв. [*ба́ба*] «стара бджола», *ба́бак* «сонечко»; — вважається утвореним від *ба́ба* в значенні «відьма, чарівниця» на тій підставі, що неприємні для людей тварини, в т. ч. деякі комахи, приймалися у минулому за чарівників (Machek ESJČ 40; *Vážný* 289; Шанский ЭСРЯ I 2, 5—6); на думку інших (Потебня РФВ 7, 69; Преобр. I 10; Фасмер I 100), назва зумовлена уявленням про переселення душі померлого (баби) в комаху; можливе припущення про зв'язок з гіпотетичною основою псл. *bab-* «надуватись, розбухати» (Rječnik I 129—133).— Див. ще *ба́ба*¹.— Пор. *ба́ба*², *ба́бка*¹.

*ба́бка*⁵ «гральна кістка з надкопितного суглоба тварини; гральний камінець; камінець, грудочка, що пускається рикошетом по воді»; — р. бр. *ба́бка* «гральна кістка», п. ч. слц. *babka* «тс.»; — очевидно, похідне від гіпотетичної основи псл. *bab-* «надуватись, розбухати» (Rječnik I 129—133); менш переконливе зіставлення (Шанский ЭСРЯ I 2, 5) з *ба́ба* «колода, чурбак».— ЭСБМ I 254.— Див. ще *ба́ба*².— Пор. *ба́ба*³, *ба́биці*, *ба́бичка*.

*ба́бка*⁶ «коваделко для клепаання коси», [*ба́бник*] «стілчик, на якому укріплюється *ба́бка* Мо, [*ба́бчар*] «дер'яна підставка бабки»; — р. бр. *ба́бка* «коваделко, підставка, ніжка», п. *baba*, *babka* «залізко, коваделко, на якому клепають косу», ч. слц. *babka*, схв. *ба́бица*, [*ба́пка*], *ба́ква*, слн. *babka* «тс.»; — вважається похідним утворенням від слова *ба́ба* з переносним значенням «колода, чурбак» і т. д. (Sadn.— Aitz. VWb. I 61—64); може бути виведене і від гіпотетичної основи *bab-* «надуватись, розбухати» (Rječnik I 129—133).— Див. ще *ба́ба*¹.— Пор. *ба́ба*², *ба́бка*⁵.

[*ба́бка*⁷] (бот.) «чистець, *Stachys silvatica L.*» Мак, [*ба́бочник*] «гравілат, *Geum rivale L.*» Мак; — очевидно, пов'язане з основою *баб-* «кулястий»; назва могла бути зумовлена горішкоподібною формою плодів обох рослин; не виключена й можливість зв'язку

з ба́ба «знахарка» з огляду на те, що окремі різновиди цих рослин використувались для лікування.— БСЭ 12, 373; 47, 398; Machek Jm. rostl. 105—106, 198.— Див. ще ба́ба².— Пор. ба́ба¹.

ба́бка⁸ (бот.) «кульбаба, *Tagetes officinale* Wigg. Мак; насіння кульбаби НЗ УЖДУ 26», [ба́бки] «кульбаба; жовтило, *Anthemis tinctoria* L.» Мак; — схв. [баба марта] «кульбаба»; — не зовсім ясне; з одного боку, може бути пов'язане з бр. [папка] «кульбаба», [папки, пупок] «тс.», [папаўка] «жовтило», [пупаўка, пупкі], р. пупавка, укр. [пупки] «тс.», пуп'янок; паралелізм фонетичних варіантів основи *bab-: *pap- «набрякати» припускається вже для індоевропейської прамови (Рокотпу 91); назви могли стосуватися зовнішнього вигляду квіткових пуп'янків рослин або кулястої форми відцвілого суцвіття кульбаби; з другого боку, нвн. [Alte Weibertreu] «кульбаба», [Grossmutter's Nachtfunzla] «тс.» підтримують припущення про зв'язок з ба́ба «стара жінка; знахарка» (Краўчук Белар. лінгв. 1974/6, 65).— Пор. ба́ба¹, ба́ба², пуп, пуп'янок.

[бабко́вий] «лавровий» Ме; — результат видозміни форми бобко́вий «тс.» під впливом слова ба́бка (зокрема як ботаничної назви).— Див. ще ба́ба², біб.— Пор. бабчу́к.

[ба́бло] «болото, трясовина» Я, [ба́ба] «тс.» ЛЖит, [ба́блятися] «бабратися», [ба́блятися] «тс.», [баблявий] «такий, що бабляється» ВеЗа; — п. [bablać] «полоскати, мочити», bablać (beblać) «бабрати», beblo (Byblo) (назва озера), ч. [bablat se] «бруднитися; бабратися»; — очевидно, давній варіант тієї самої основи, що і в слові ба́брати.— Вгückner 9—10; SW I 79; Machek ESJČ 40; ЭССЯ 1, 110; Sl. prasł. I 173.— Пор. ба́брати.

[бабо́вка] «лялька» НЗ УЖДУ 26; — очевидно, запозичення з чеської або угорської мови; — ч. báбка, bábika, bábinka, уг. báb, bába, bábu «тс.» вважаються паралельними місцевими утвореннями дитячої мови.— Machek ESJČ 40; MNTESz I 209.

[бабо́й] «один із двох дерев'яних виступів у човні для прив'язування сіті

Мо; один із двох товстих кілків у човні для намотування мотуза Дз»; — очевидно, пов'язане з молд. бэбóй «бабисько», похідним від ба́бэ «баба; верхня балка; стояк у млині», запозиченого з слов'янських мов; можливий також зв'язок з формою баба́йка «весло; кочет».— Краўчук ВЯ 1968/4, 124.— Див. ще ба́ба¹.— Пор. баба́йка.

[бабо́ни] «забобони» ВеУг, [бабо́ніти] «ворожити»; — др. бабуны «чари», бабунъ «еретик, богомил», ч. baboň «мана, мара», слц. babona «повір'я», с.-цсл. бабу́ни «еретики, богомили»; — очевидно, результат видозміни основи слова бобо́ни «забобони», зближеної з словом ба́ба «знахарка, чарівниця» або здавна зв'язаної з коренем іе. *bhā- «баяти, говорити».— Фасмер I 100; Срезн. I 38; ЭССЯ 1, 111—112; Sl. prasł. I 288; Bern. I 36.— Див. ще забобон.

ба́брати «бруднити, ба́братися» «копатися, порпатися, ритися», [ба́брати] «бруднити; перегортати, шукаючи кращого (про їжу)» Па, [бабра́йло] «людина, що бабрається в болоті» О, [бабрані́на] «халтура, погана робота» О; брудна робота ВеУг, [бабра́чка] «брудна робота» ВеУг, [ба́брош] «замазура», [бабу́ля] «неохайна жінка», [бабу́н] «гниювий жук» О; — п. babrać (się), bebrać, ч. babrati (se), слц. babrat' (sa), схв. ба́брати «бабратися»; — псл. babrati; — очевидно, давнє експресивне утворення, належне до ряду однотипних форм з тим самим значенням: укр. [ба́блятися], п. bablać, pargać, ч. riplati з подвоєнням першого кореневого приголосного; пор. по́рпати; зіставляється також (Machek ESJČ 40) з хет. parḡāhh- «бруднити, оскверняти», parḡāi- «забруднитися»; може розглядатись і як утворення з неповною редуплікацією кореня бр-(ати) (<*bher-).— ЭССЯ 1, 112—113; Sl. prasł. I 173.— Пор. ба́бло.

[бабря́к] (бот.) «латаття, *Nymphaea alba* L.» Мак; — очевидно, результат видозміни форми [бобря́к] «тс.» під впливом назв рослин з основою баб-.— Див. ще бобря́к.

[бабчу́к] (бот.) «червоний карликовий мигдаль, *Amygdalus nana* Г, Я,

Мак; мигдаль звичайний, *Amygdalus communis* L. Мак»; — результат видозміни форми *бобчук* «карликовий мигдаль», зближеної з ботанічною назвою *бáбка*. — Див. ще *бобчук*. — Пор. **бабенник**, **бабківий**.

[бáвда] «кілька стручків укупі (у квасолі) ВеБа; грудка, гудз ВеЗа»; — не зовсім ясне; зіставляється (Верхратський ЗНТШ III 188) з ч. *balvan* «грудка»; може бути пов'язане і з уг. *bojt* «китиця», етимологічно неясним (MNTESz I 325).

бáвити «забавляти, розважати, затримувати, затримуватись, перебувати», [бáвілья] «жінка, яка бавить дитину» О, [бáвільниця] «тс.» О, [бáвільник] «чоловік, який бавить дитину» О, [бáвільник] «тс.» О, [бáвка] «розвага, іграшка», [бáвільце, бáвўшка] «тс.», [бáвўн] «весьельчак», [бáвний] «забарний, повільний», *забавляти* «розважати», *збáва*, *збáвка*, *збáвник*, *збáвний*, [небáвком] «незабаром», [небáвом, небáвці Г, Ж, незабáвом, незабáвки] «тс.», [незабáвно] «негайно», [небáвки, небáвці Ж] «тс.», [обáвлятися] «баритися», [обáва] «затримка»; — р. [бáвить] «гаяти, зволікати», бр. *бáвиць* «гаяти», др. *забавляти* «утруднювати, турбувати», п. *bawić* «перебувати, гаяти, забавляти», ч. *baviti* «розважати», слц. *bavit'* «тішити, займати, розважати», вл. *zabawjeś*, болг. *бáвя* «затримуюся, забавляю», м. *бави* «бариться», *забави* «забавляє», схв. *бáвити* «займатися», *бáвити се* «перебувати», *збáвляти* «забавляти», слн. *zabávati* «тс.», *báviti se* «займатися»; — досі ототожнюється з утвореннями типу *відбавляти*, *збавляти* і вважається каузативним утворенням від *byti* «бути» (Фасмер — Трубочев I 101; Sł. prasł. I 197—198; Sadn. — Aitz. VWb. I 101; Bern. I 47 та ін.); насправді це дві окремі групи утворень, які в усіх слов'янських мовах чітко розрізняються семантично і етимологічно; *бáвити* «розважати, затримувати» пов'язане з псл. основою *baviti* «говорити, розповідати», похідною від іє. *bhā- «говорити» і збереженою в стсл. **оббавати** «замовляти, заклинати», р.-цсл. **оббавельникъ** «ворожит, волхв», **оббавельникъ** «тс.; лікар»,

с.-цсл. **збаввати** «замовляти, заклинати», схв. заст. *збавити* «наговорити, зганьбити», слн. *zabávľati* «прискіпуватись, лягаться, виявляти незадоволення», ч. *baviti se o šem* «розповідати один одному про щось», р. [бáвить] «говорити», можливо, також *байтка* (<*бавутка) «приказка», *прибайтка* «тс.»; від значення «розмовляти, розважати розмовами, займати розмовами» до «затримувати» перехід цілком природний (Мельничук Етимологія 1967, 61—62); лит. *bõvytis* «бавитись, розважатись, займатись» є запозиченням з білоруської або польської мови (Fraenkel I 53). — Див. ще **бáйти**. — Пор. **баріти**, **вибавляти**.

[бáвўн] «місце в річці, де сильно б'є вода ВеНЗн; — неясне; можливо, пов'язане з [бовч] «яма в гирлі річки», п. ст. *befk* «вир».

бáвўвна, **бáвўвник**, [бавелна Пі, бáвина, бáвільня Я, бавільник Мак, бáвна, бáволна, баволник Мак, баволня Мак, баволь Мак, бавольна Мак, бáвон Пі, бавона Мак, бáвўна Г, Ж], [бáвўниця] «червона нитка; пов'язка для голови, вишивана хустка», [бáвўвниця] «ватка ковдра» Я, бавўвництво, бавўвнице, бавўвняник, [бавов'яник] «бавовник» Я, бавовнянка, бавовняр, [бáвўвний] «бавовняний», [бобўвний] «тс.» Я, ст. *баволна* (1408), *бавовна* (XVIII ст.), *бавелна* (XVIII ст.); — р. [бáвўвник] «бавовник», бр. *бавўўна*, п. *bawelna*, ч. *bavlna* «волокна бавовни», *balvnik* «бавовник», слц. *bavlna*, *bavlnina*, вл. нл. *baľna*; — через чеську і польську мови запозичено з німецької; нім. *Baumwolle* (свн. *baumwolle*) утворено з іменників *Baum* «дерево», спорідненого з дієсловом *biegen* «гнути», і *Wolle* «вовна» (помилково вважалось, що імпортована бавовна росте на дереві); про чеське посередництво свідчить наголос на першому складі і, очевидно, форми *бáвна*, *бáвуна*, *бáвина*; на українському ґрунті знало зближення з словом *вўвна*. — Кравчук УМШ 1960/6, 60; Фасмер—Трубочев I 101; Sławski I 28; Hüttl-Worh 18; Paul DWb. 71; Kluge — Mitzka 57. — Див. ще **бум**³, **вўвна**.

[бáвойка] «гостинна господиня, що затримує гостей»; — на думку Грінченка,

зменшувальна форма від гіпотетичного *бава, пов'язаного з дієсловом ба́вити.— Грінч. I 15.— Див. ще ба́вити.

[ба́вуса] «вуса» ДзАтл I, [ба́вса] «тс.» тж, [ба́ус] «вус»; — результат контамінації запозиченого з угорської мови ба́юс «вус» і укр. ву́са.— Дзєндзєлівський УЛГ 62—64.— Див. ще ба́юс, вус.

[ба́вхати] «розкидати, валяти, перемішувати» ВеБ; — результат експресивної видозміни основи слова ба́хати (пор. бє́вхати — бє́хати).— Див. ще бах¹.

[баг] «сад» Я, [ба́га] «виноградник» Мо, Дрозд, [ба́жня] «тс.» Дрозд; — схв. ба́г «виноград, сад»; — запозичення з турецької або кримсько-татарської мови; тур. bağ «виноградник, сад», крим.-тат. bağ «тс.» походить від перс. bāg «сад», яке пов'язується з ав. bāga- «доля», дінд. bhāgá- «частина, власність». — Радлов IV 1446; Lokotsch 15; Horn 39.— Пор. бакша́, бог.

[ба́га] «гар з чубука, тютюн для жування, сік з тютюну»; — п. [baga] «тютюн для жування, пережований тютюн, сік з тютюну», [bago] «тс.», ч. bago «шматок жованого тютюну, жуйка з тютюну», слн. bāga «залишки в люльці»; — запозичення з угорської мови; уг. bagó «жувальний тютюн» пов'язується з колишнім нім. tobasso «тютюн», у якому початкове to- могло бути сприйняте як артикль.— Machek ESJČ, 42; Sadn.— Aitz. VWb. I 105—106; MNTESz I 216; Bárczi 13.— Пор. бакун.

[багаба́ч] «струдель» Ж.; — неясне; можливо, результат контамінації двох різних за походженням назв печива [бо́гач (по́гача)] і *гбаник.— Див. ще ба́ник, богач.

бага́ж, бага́жник; — р. бр. болг. бага́ж, п. бага́ж, ч. bagáz, слц. bagáz, bagázia, вл. нл. бага́жа, м. бага́ж, схв. ба́гаж, слн. заст. bagáža; — запозичення з французької мови; фр. bagage «дорожні речі, вантаж» пов'язане з фр. ст. bagues «тс.», яке виводиться від дісл. baggi «зв'язка, вузол», зіставляваного з ісл. bagga «перешкоджати» (Dauzat 67, 68), або від пров. bagas (мн.) «вантаж», бага «зв'язка», що вва-

жається запозиченим з готської мови (Gamillscheg 70, 71).— Шанский ЭСРЯ I 2, 6; Фасмер I 101; Jóhannesson 598—599; Walde — Pok. II 130.— Пор. бах-та́ти.

[бага́кати] «співати» Шух; — звуконаслідувальне утворення, пов'язане з бєгє́кати; можливо, результат контамінації форм бєгє́кати і балáкати.

[багаля́с] «картопля» ВеНЗн, Мак; — неясне.

[багаме́л] (жарт.) «палиця, ціпок»; — можливо, в якийсь спосіб пов'язане з р. [бага́н] «жердина, кіл», [баганá] «жердина». — Див. ще бага́н.

[бага́н] «клуня» Ж; — р. [бага́н] «жердина для встановлення кочової кибитки; вбитий у землю кіл з суками для просушування сіна», [баганá] «жердина», [баганы́] «палки, жердини навколо центрального стовпа копичі сіна»; — пов'язується з ба́гор (Ільинский ИОРЯС 24/1, 121; Фасмер I 101); більш переконливим є зіставлення (СРНГ 2, 32—33) з тат. башк. багана «стовп, підпора», спорідненим з як. ба́ғана «товстий стовп», чаг. bakaп «жердина для підпирання покрівлі юрти», телеут. rakkaп «підпора, колона», далі з монг. bagana «колона» (Räsänen Versuch 58).

[бага́нча] «пантофля» Ж, [бага́ньжі] «постоли» О, [бага́нчі] «вид взуття» Ж, [бака́нчі] «чоботи» Ко; постоли О, [бо-ганчі] «черевики» ВеЛ, [бокáнки], [бокáнчі] «погані черевики з грубої шкіри» МСБГ, [бука́ньчі] «солдатські черевики» Мо; — п. [bagańč] «черевик; великий, старий чобіт», ч. bagańče «військовий черевик», bakańče, [bagańč, bagan], слц. bagańča, [bakańče] «тс.», схв. ба́канца «важкий черевик, підбитий цвяхами»; — запозичено з угорської мови, можливо, деякі форми через посередництво чеської і румунської мов (рум. bocánci «черевики»); уг. bakańcs «військовий черевик» пов'язане з वोка «кісточка, щиколотка», запозиченим з тюркських мов (пор. чаг. бака́і «бараняча гомілка», кирг. бака́і «кістка над копитом»). — Machek ESJČ 41; Vincenz 9; Sadn.— Aitz. VWb. I 227—228; MNTESz I 222, 327.

[ба́гари] «широкий шкіряний пояс»; — слц. bagária «юхта», схв. [baga-

gija], слн. [bagaria]; — запозичення з угорської мови; уг. bagaria «юхта» пов'язане з назвою волзької Болгарії.— Machek ESJĀ 41—42; MNTESz I 214.

багáтий, [богáтий], [богáчий] «багацький» Ж, *багатій*, *багáч*, [богáч] Ж, [багатиня] «багач», [богатиня] «тс.» Ж, *багатір*, [богатір] «багач» Ж, *багатирня*, *багатирство*, *багáтство*, [богатирство] Ж, *богáтство* Ж], [багáтько] Я, *багачня*, [багáтьмо] «велика кількість, купа, безліч» Ж, *багáто*, *багáцько*, [богáто] Ж], [багатітися], *багатіти*, *багáтити*, [багáтити] «збагачувати, збагачувати, збагачувач, збагачувальний, [убогáчення] «збагачення»; — р. богáтый, бр. *багáты*, др. *богáты*, п. нл. bogaty, ч. слн. bohatý, вл. bohaty, болг. богáт, м. богат, схв. бóгат, бóгати, слн. bogat, стсл. богáтъ; — псл. bogatъ «той, хто має великий наділ», похідне від *bogъ «доля, майно, багатство»; — дінд. bhágañ «масток, щастя», пов'язане з bhájati «надавати, давати, наділяти», ав. бага-, баґа- «бог, господь», тох. А rāk, тох. В ráke «частина, доля», алб. bagëti «скотина, велика рогата худоба, тяглова худоба»; в українській мові ба- замість бовиникло як результат асиміляції до а в наступному складі (пор. *кажан*, *калч*, *качан*, *халляга* та ін.); лит. bagótas, лтс. bagáts «багатий» є запозиченнями з слов'янських мов; думка (Trautmann 23) про давню спорідненість цих слів із слов'янськими неприйнятна.— Коломієць УМЛШ 1967/6, 11—12; Шанский ЭСРЯ I 2, 148—149; Фасмер—Трубачев I 182; Machek ESJĀ 59; ЭССЯ 2, 158; Sł. prasł. I 295—296; Bern. I 67; Mühl.—Endz. I 249; Fraenkel 29.— Пор. бог, збіжжя, небіж, небіжчик, неборáк, убóгий.

багáття «вогнище», [багáч] «смолисте дерево для підпалу» ВеНЗн; — р. [багáтьє] «вогонь», [багáть, багáч] «тс.»; — очевидно, псл. bag- «горіти, тліти»; — споріднене з двн. bacchan, bahhan «пекти», дісл. вака, дангл. басан, нвн. баскеп «тс.», гр. φάω «смажу, печу»; іє. *bhōg- «пекти» (Роккопу 113; Boisacq 1044); безпідставно пов'язувалося (По-

тебня ЖСт 1891/3, 117; Зеленин II 59—60) з *багáтий* як результат табуїстичної заміни назви небезпечної стихії, що знищує багатства.— Коломієць УМЛШ 1967/6, 12—13; Фасмер I 101—102; ЭССЯ 1, 124; Sadn.—Aitz. VWb. I 106.

[багáшінка] (бот.) «злінка, Erigeron acer L.» (вид бур'яну, занесеного з Канади) Я; — неясне.

[багáвá] «болотиста низина, драговина, мочар», *баговіння* «рід водоростей, Conferva rivularis», [баговіння, баговінна Ж] «тс.», [багáвніці] «русалки» Ж; — нл. bagi «тундра, болота»; — очевидно, псл. *bāgū, *bagve < іє. *bhāgū, основа на -ū від іє. кореня *bhag-, bhōg-, того самого, що і в слові *багно́*.— Коломієць УМЛШ 1967/6, 14; Марусенко Досл. з мовозн. 33—36; Фасмер I 102; ЭССЯ 1, 134; Бернштейн Очерк 1974, 235; Sadn.—Aitz. VWb. I 112.— Див. ще *багно́*, *багті́*.

багéт «планка для рам чи для оздоблення стін», *багéтник*; — р. бр. болг. *багéт*, п. bagieta; — запозичення з французької мови; фр. baguette «палка, прут; жезл; багет» походить від іт. bassetta, зменшувальної форми від bacchio «палка», що зводиться до лат. baculum, спорідненого з гр. βάκτρον «тс.», дірл. bass «гак».— СІС 82; Dauzat 68; Walde—Hofm. I 92.— Пор. бактэ́рія, бацї́ла.

[багї́лети] «хатне легке взуття» До; — не зовсім ясне; очевидно, пов'язане з *бахї́ли* (див.).

[багла́й] «ледар Я; тюхтій О», *багла́й* (у виразах б. бити, б. напали, б. вкинулись), [балга́й] «тс.» ЛЧерк, [баглї́й] «ледар» Я, [багливик, багливець] «тс.» Пі, [баглї́вий] «ледачий» Ж, Я; — р. [багла́й] «незграба, ледар, дармоїд», бр. [богла́й] «ледар»; — вважається запозиченням з турецької мови (тур. bağlamak «зв'язувати, закривати», СРНГ 2, 33); можливе також припущення про зв'язок з р. [баглія] «вимощена колодами дорога», [багліть] «мостити колодами; довго і боляче бити»; в такому разі *багла́й* означало чурбак чи цурку, а значення «ледар» розвинулось на основі виразу *багла́й бити* «ледарювати» (власне,

«бити цурки») після того, як було забуто первісне значення слова *багла́й*.

багнѐт, [ба́гнет Ж, багні́т, багни-чійка Ж] «багнет»; — бр. заст. *багнѐт*, слц. заст. *bagnet*, нл. *bagnet*; — запозичення з польської мови; п. *bagnet* (< *baĵnet*), як і ч. слц. вл. *baĵonet*, болг. *байонѐт*, м. *бајонѐт*, схв. *бајонѐт*, слн. *baĵonet*, походить від фр. *baionette*, утвореного від назви міста Байонни (Bayonne), де, нібито, багнети вперше почали вироблятися.— Коломієць Мовозн. 1975/6, 84; Brückner 10—11; Machek ESJČ 42; БЕР I 27.

[багні́тка] (бот.) — «сережка, котик», [багня́] «тс.», [багні́ця] «верболіз»; — бр. [багня́] «пухната брунька на вербі», п. ст. *bagniatko*, ч. [bahnatka] «тс.», слц. *bahniatka* «цвіт верби чи осики»; — як і інші назви того самого суцвіття (*ба́зька*, *баранчик* тощо), безпосередньо пов'язане з *багня «ягня» (пор. п. [bagnię] «ягня», ч. *bahnice* «ягниця, молода вівця», слц. [bahniatko] «ягнятко», болг. *ба́гни се* «окочується» (про вівцю) — всі форми з початковим *b-* від перерозподілу псл. *ob-agniti se* «окотитися» з переосмисленням початкового *o* з префікса *ob-* як окремого префікса).— Пjinskij PF 11, 184; Sł. prasł. I 175.— Див. ще **o¹**, **ягня́**.— Пор. **ба́зья²**, **бїчка**, **кїтик**.

багно́ «болото, драговина, мочар; (бот.) *Ledum palustre* L.», [багени́к] (бот.) «багно» Мак, [багні́на] «мокре місце, млака» О, *багні́ще*, *багно́ка*, [багнови́ця] «болотисте місце», [багно́вище, багня́чка Ж] «тс.», [баго́нка] «каложа», [багня́к] «торф Я; вид гриба ВеБ», [багно́к] «гриб з роду *Boletus*; багно, *Ledum palustre* L. Мак», [багон] (бот.) «багно» Мак, [баго́нник, багоник ВеНЗн, багу́н] «тс.», [багно́лька] «*Udora accidentalis*» Ж, *багні́стий*, [багня́вий, багнува́тий Я, багонний Я], [багні́ти] «бруднити», [багні́ти] «робитися болотистим», [розбагні́тися] «зробитися брудним»; —р. [багно́], бр. *багна*, п. нл. *bagno*, ч. слц. *bahno*, вл. *bahno*, полаб. *bagno*; — псл. *bagno*, *bagno*, безпосередньо споріднене з *bagti «бажати» (первісно «пектись, горіти», далі

«терпіти спрагу»), *bagъ* «багровий, темно-червоний» (назва стосувалась первісно торф'яних боліт, придатних на паливо, або боліт рудого кольору) (Коломієць УМЛШ 1967/6, 14—15; Филин Образ. яз. 207; Происх. яз. 519—521; Brückner 11; Младенов РФВ 68, 377; Роконпу 161); менш переконливі зближення з двн. *bah* «струмок», дісл. *bekkr* «тс.», ірл. *bual* (< *bhoglā) «вода» (Трубачев С.-луж. сб. 159—160; Фасмер I 102; ЭССЯ I, 125—127; Sł. prasł. I 177—178; Mikkoła BB 21, 218; Bern. I 38; Торп 257), з гол. *bagger* «намул» (Sławski I 25; Schuster-Sewc Probeheft 18; van Wijk IF 24, 231), з лит. *bojus* «трясовина» (Bug RR I 433) і з лат. *stāgnium* «багно» (Machek ESJČ 42).— Див. ще **багті́**.— Пор. **бага́ття**, **багва́**.

[багня́нка] (бот.) «водзянка, *Empetrum nigrum* L.» Мак; — бр. *багно́ўка*, [багна́ўка] «тс.»; — похідне утворення від *багно́*; назва зумовлена поширенням рослини по лісових болотах.— БСЭ 9, 120.— Див. ще **багно́**.

[ба́гор¹] «косяк, частина складеного обода колеса», [багр, ба́гра] «тс.» О, [багрѐ] «обід колеса» ВеУг, [ба́хра] «обід колеса, частина обода», [ба́грити] «робити косяки в колесах»; — п. [bachro, bahro] «косяк колісного обода», слц. *bahor* «обід; частина колісного обода»; — псл. *bagъ; — очевидно, похідне від іе. **bhāgh-* «гнути, згинати», яке простежується в дінд. *bāhūh* «рука», ав. *bāzuš*, вірм. *bazuk*, дісл. *bōgr* «тс.», гр. *πῆχυς* (< *πᾶχυς*) «передпліччя, рука, вигин в середині лука», дангл. *bōg*, *bōh* «передпліччя; відгалуження, сук», н. *Bug* «вигин, суглоб»; можливо, в українські і польські говори зайшло з словацької мови (Дзендзелівський ДБ VIII 79); менш обгрунтованим здається безпосереднє пов'язання (ЭССЯ I, 132) з псл. *bēg-* «бігти»; зближення з нвн. *Fēlge* «косяк колеса», двн. *fēlga* «тс.» (Machek ESJČ 22) непереконливе.— Шанский ЭСРЯ I 2, 6—7, Ondruš Sl. Wortst. 119—120; Sł. prasł. I 179; Kluge—Mitzka 109; Pokorny I 108.— Пор. **ба́гор²**.

ба́гор² «довга дерев'яна тичина з металевим вістрям і гаком» СУМ, Ж, [баг-

рбвище] «держак багра» Ж; — р. *багб́р*; — мабуть, генетично тотожне з *ба́гор*¹ (первісне спільне значення «вигин, загнутість»); пор. також р. [*багáй*] «залізний лом з загнутим роздвоєним кінцем»; менш обгрунтовані припущення про походження від дісл. *bátgarr «жердина на човні» (Mikkola Berühr. 80) чи від нвн. *Bágger* «землечерпалка» (Matzelpauer 100; Karłowicz SWO 21) або про зв'язки з дангл. *becca* «мотика», свн. *bicke* (van Wijk IF 24, 232; Ильинский ИОРЯС 24/1, 121). — Шанский ЭСРЯ I 2, 6—7; Фасмер I 102; Sl. prasł. I 179. — Пор. *ба́гор*¹.

[**багрій**] «темно-червоний», [*багрівий*] «тс.», *багрб́вий* «яскраво-червоний», *багря́ний*, *багрня́стий*, [*багр*] «багровий колір» Пi, *ба́гра* «тс.; [чорна корова O]», [*ба́гор*] «пурпуровий колір», *багрéць*, [*багрéвки*] «сорт слив» Мак, [*багрянки*] «тс.» Мак, [*багрі́й*] «сіро-бурій віл», [*багрінь*] «пурпутова фарба», [*багровець*] (бот.) «родовик, *Sanguisorba officinalis* L.» Ж, [*багрóхи*] «великі сині сливи» ВеНЗн, [*багрúла*] «пурпурно-червона слива», [*ба́гря*] «буро-червона корова», *багря́нець* СУМ, Ж, *багрня́ця* «царська пурпутова мантия», [*багря́нка*] «живиця; пурпутова гусінь» Ж, [*багря́нь*] «багрець» Ж, *багрі́ти*, *багрня́ти*, *багрі́ти*, *багрині́ти*, [*убагря́нка*] «живиця» ВеЗн; — р. *багрб́вий*, бр. [*ба́гра*], *багрб́вы*, др. *багъръ* «тканина багрового кольору», *багъряный*, вл. *bahogowy* «багряно-червоний», болг. м. *ба́гра* «колір; пурпур», схв. *ба́гар*, слн. ст. *bagrēn* і ін. (з рос.), стсл. **багъръ**; — похідне утворення від псл. *bagti (*bagpōti*) «горіти» (пор. *токъ* — *tokpōti*; щодо семантики пор. укр. *жовтогарячий*); менш переконливі зіставлення з ар. *tağra* «червоний ґрунт» (Lokotsch 107; Sadn.—Aitz. VWb. I 107—108), з гот. *fags*, двн. *fağar* «прекрасний» (Преобр. I 11), а також спроба виділення частки *ba-* і кореня *gьg-* (*gog-*) (Львов ЭИРЯ IV 67—71). — Коломієць УМЛШ 1967/6, 14; Шанский ЭСРЯ I 2, 7—8; Фасмер—Трубачев I 103; Младенов 39; ЭССЯ I, 130—132; Sl. prasł. I 178—179; Нерне 48. — Див. ще **багті**. — Пор. **багно́**.

[**багрі́на**] «болото, багате джерелами місце»; — слц. *bahurina* «мокра, багниста місцевість»; — очевидно, похідне від не засвідченої в інших словах основи псл. **bagr-*, **bagъg-* з тим самим коренем **bag-*, що і в словах *багва́*, *багно́*; найближчою паралеллю є гол. *baggaert* «твань»; припущення (Machek ESJČ 26) про зв'язок словацького слова з п. *bağura*, *bağor* «багно» необгрунтоване. — Коломієць УМЛШ 1967/6, 14—15; ЭССЯ I, 127. — Див. ще **багно́**.

[**багті́**] «бажати», [*багці́*, *ба́гнути*, *бага́ти*], *бажа́ти*, [*бажі́ти* Ж, *бажй́ти*, *бага́* Ж, *бажній* Ж], [*вибага́ти*] «вигадувати; розуміти; виявляти примхливі бажання» Ж, [*вібага́*], [*виба́ганка*] «примха» Ж, [*вібаглівець*] Ж, *виба́гливий*, [*виба́жний*, *забага́ти*, *забага́*] Ж, *заба́ганка*, [*наба́жний*, *незаба́гливий*] Ж, *побажа́ння*, [*прибага́ти*, *приба́гти*, *прибагну́ти*, *прибага́* Пi], [*приба́жний*] «бажаний з примхи», [*приба́гом*] «випадково, з примхи»; — р. [*бажа́ть*, *бажй́ть*], бр. *бажа́ць*, п. [*zabagać się*], ч. *bažiti*, слц. *bažiť*, [*bahnut*]; — псл. *bagti, *bagpōti*, *bažeti < *bagēti, утворення від того самого кореня, що й *багáття*; пряме значення в минулому — «горіти, пектись», далі, очевидно, «терпіти спрагу» (пор. *пражити* «смажити» — *прагнення* «бажання»); пов'язання з лит. *gabētis* «бажати, бути хтивим» і припущення метатези *b i g* на слов'янському ґрунті (Machek ESJČ 49) непереконливе. — Коломієць УМЛШ 1967/6, 13—14; ЭССЯ I, 123—124; Sl. prasł. I 179—180; Sadn.—Aitz. VWb. I 107; Bern. I 38. — Див. ще **багáття**. — Пор. **збагну́ти**.

[**багу́льник**] (бот.) «багно, *Ledum palustre* L.; андромеда, *Andromeda polifolia* L.» Мак, [*богу́льник*] «багно, *Ledum*»; — очевидно, запозичення з російської мови: р. *багу́льник* «багно, *Ledum*, [*Andromeda* та ін.] зводиться до основи *bag-*, тієї самої, що і в слові *багно́* «болото», через проміжну форму [*багу́л(a)*] «багно, *Ledum*» (Шанский ЭСРЯ I 2, 8—9) або є результатом видозміни форми [*багу́нник*] «тс.», похідної від [*багу́н*] «тс.», пов'язаної з *багно́*

(Меркулова ЭИРЯ III 15—17); вважається також (Абаев *Studia linguistica slavica baltica. Lundae* 1966) результатом контамінації форми [вагу́льник] «Ledum» з похідними від багно́.— Филин *Пронсх. яз.* 520.— Див. ще багно́.

ба́дяться «старатися, мотатися Я; переборювати труднощі, перебиватися Л», [ба́дну́ти] «штовхнути» Ж, [ба́дну́ритися] «штовхатися» Я, [ба́да] «перешкода, перепона, затримка, утруднення» Пі; — р. *бодать* «штовхати, бити», [бодя́ться] «шлятися, бродити, тинятися», [бадя́ться] «тс.», [бо́таться] «метатись, хитатись», бр. *бадзя́цца* «бродити, волочитись, тинятись, поневірятись», др. *бадати* «колоти», слц. *bádat* «штовхати», *badkať* «іти дрібними кроками», *badúrit* «підштовхувати, спонукати, підбурювати», *bádurkať* «тс.», схв. *bádatи* «колоти; обережно йти»; — очевидно, пов'язане з псл. *badati* «штовхати, колоти», ітеративом до *bosti* <*boditi «колоти». — ЭССЯ 1, 121—122.— Див. ще бості́.— Пор. **обадати́**.

баддя́, *баде́йка*, [баді́йка] «дерев'яне відро над криницею» Я, [бадя́] «журавель (колодязний)» Ме; — р. *бадья́* «велике відро біля криниці», бр. [бадзэ́йка] «мала шайка», п. *badja* «міра сипучих для мірвання руд», болг. [баді́я] «дерев'яне відро», схв. *бади́ја* «дерев'яне відро, цеберко»; — запозичення з турецької мови; тур. *badya* «посуд для вина, ківш» походить від перс. *bāduye* «тс.», пов'язаного з *bāda* «вино». — Шанський ЭСРЯ I 2, 9; Баскаков та ін. *Взаимод. и взаимообог.* 52, 60; Фасмер I 104; БЕР I 25; Sadn.— Aitz. VWb. I 105; Lokotsch 14.

[баде́ня] «яма на дні річки; калюжа на дорозі», [бадбня́, баду́ня] «тс.»; — п. [badunia] «калюжа на дорозі» (з укр.); — можливо, утворення від псл. **bad-/bod-* «колоти, довбати, пробивати» (пор. молд. *бадбнэ́* «vulva»); менш обґрунтованими є зближення з коренем **bъd-* (укр. *бодня*) (Балецкий St. sl. 4, 399—400), з нвн. *bad, baden* або думка про запозичення з південнослов'янських мов (Марусенко *Досл. з мовозн.* 2. 62—64, без вказівки на конкретне джерело запозичення). — Див. ще бості́.

баді́лля, [баді́лля], *бадилі́на*, [бадилі́о] Ж, *бадилля́стий* Я; — р. [бады́ль] «суха стеблина», [бады́льк] «дика конопля, *Galeopsis tetrahit* L.», бр. *бады́лле* «бадилля», п. *badyl, badel*, слц. [badil'] «стебло кукурудзи», схв. *бадрь́лиця* «стебло», *бада́ль* (*баде́ль*) «осот, будяк»; — похідні утворення від кореня псл. **bad-/bod-*, того самого, що і в словах *бості́* (*бодати́*), *будя́к* та ін.— Sławski I 25; ЭССЯ 1, 123; St. prasł. I 176; Berg. I 37.— Див. ще бості́.

[бади́лярка] (зоол.) «кутора, *Neomys* (*Mus minutus*)» Ж; — очевидно, пов'язане з *баді́лля* (див.).

[ба́дога] «бляха, листове залізо» ДзАтл II, [ба́дог] «тс.» тж; — запозичення з угорської мови; уг. *bádog* «бляха» етимологічно не з'ясоване.— Дзендзелівський УЛГ 54; MNTESz I 214; Bączci 13.

[ба́дя] «чоловік старшої сестри; (дит.) старший брат» Ме, [ба́дьо] «батько, старший віком чоловік», [ба́діка] «тс.»; — запозичення з східнороманських мов; молд. *ба́де* «дядьку», рум. *báde* «тс.» походять, можливо, від болг. *ба́тя, ба́тмо, ба́те* «тс.». — Scheludko 119, 126; Мельничук Молд. зл. 163—164; СДЕЛМ 43; Niță-Armas та ін. *Romanoslavica* 16, 73, 74.— Див. ще ба́тько.

бадьо́рий, [бадьо́рний] «кмітливий, спритний» Пі, *бадьорі́стий*, [бадьо́р] «жвависть Г; жвава людина Я», *бадьорі́тися*, [ободя́рї́тися] «зміцнити, оправитись», *підбадьорити*, *підбадьорли́вий*; — запозичення, яке витіснило з літературної мови власне українську форму *бодрий*, вживану в діалектах; джерелом запозичення вважається або білоруська мова (Булаховський *Пит. походж.* 164—165), або південноросійські говори, в яких форма *бадёр*, як і бр. *бадзэ́ры*, зумовлена акаючою вимовою ненаголошеного *о* і появою вставного *ё* між *д* і *р*. (Ляпунов *Наук. зб. Ленінгр. т-ва* III, 1—3). — Див. ще бодрий́.

[бажа́нт] «фазан» Ж, [бажа́нка] «тс.» Па; — р. [бажа́нт], бр. [бажа́н, бажа́н]; — запозичення з польської мови; п. *bażant*, як і ч. слц. *bažant*, вл. *bažan* «тс.», через посередництво середньо-

верхньонімецької, французької і латинської мов (свн. *vasant*, фр. ст. *fesant*, лат. *phāsīānus*) прийшло з грецької мови; гр. *φασιδανός* (*φρονος*) «фасидський (птах)» є похідним від назви міста *Φάσις* (-ιδος) «Фасида» (у Колхиді).— *Richhardt* 34; *Sadn.*— *Aitz. VWb.* I 260; *Bern.* I 47; *SW* I 108; *Kluge—Mitzka* 185; *Dauzat* 312; *Дворецкий* 1715.

бажати — див. **багті**.

[**ба́жок**] «шлунок» Я; — пов'язане з [**бо́жок**] «свинячий шлунок», [**бог**] «шлунок; перший шлунок жуйних тварин», *богун* «тс.»; може бути зіставлене з гр. *βῆγω* «ім, пожираю»; пояснення «від *бажати*» (*Яворницький* 9) позбавлене підстав.— *Коломієць УМЛШ* 1967/6, 12.— Пор. **бог**².

[**баз**¹] «скотний двір», [**ба́за**] «хлів» Ж; — р. *баз* «двір, [скотний двір]»; — запозичення з тюркських або калмицької мов; пор. тат. кар. *баз* «яма, льох», калм. *бас* «скотний двір»; зіставлялося (*Горяев* 9) з нвн. *Bānse* «амбар», дісл. *bas* «хлів»; припускався (*Ijinskij* PF 11, 186—187) перерозподіл гіпотетичного дієслова *obazati (з префікса *ob-* і кореня, наявного в лат. *ago* «жену», гр. *ἄγω* «тс.», ав. *azaiti* «жене»); обидва припущення позбавлені достатніх підстав.— *Фасмер* I 105; *Шанский ЭСРЯ* I 2, 9.

[**баз**²] (бот.) «бузина, *Sambucus nigra* L.; бузок, *Syringa vulgaris* L.» Мак, [**базнік**] «тс.» Ж, Мак, [**базніче**] «зарості бузини» Ж; — р. [**бас**] «бузина», слц. *baza*, *bazina*, нл. *baz* «тс.»; — очевидно, псл. *bazь «бузина», споріднене з лат. *fāgus* «бук», гр. *φηγός*, дісл. *bōk*, двн. *buohha*, гот. *bōka* «тс.» (іє. **bhāg-*); заслуговує на увагу і припущення (*Bern.* I 111) про походження слц. *baza* від псл. **bъz-* (пор. укр. *бзина*, *боз*), у зв'язку з чим українські форми слід було б розглядати як запозичення з словацької мови.— *ЕССЯ* I, 172.— Див. ще **боз**, **бузина**, **бузок**.

база, *базувати*; — р. бр. болг. м. схв. *ба́за*, п. вл. нл. *baza*, ч. *báze*, слц. слн. *báza*; — запозичено з німецької або французької мови через російське або польське посередництво; н. *Báse*, фр. *base* походять від лат. *basis* «основа,

фундамент», запозиченого з грецької мови; гр. *βάσις* «хід, рух, крок, нога, підставка, основа» пов'язане з *βαίνω* (<*βαν-ω) «ходжу», спорідненим з лат. *venio* «приходжу», гот. *qīman* «приходити», нвн. *kompen* «тс.», дінд. *gāmatī* «іде»; неточним є твердження (*Шанский ЭСРЯ* I 2, 9—10) про запозичення в давньоруську мову безпосередньо з латинської (йдеться, мабуть, про форму *bazec* 1499).— *СІС* 82; *Фасмер* I 105; *Dauzat* 76; *Frisk* I 208—210.— Пор. **базис**.

[**базала́**] «тюхтій, неповороткий», [**базали́й**] «тс.» Я; — частково відповідає р. [**базгала**] «пустун, гульвіса, жартівник», [**баска́ла**] «джигун, фронт», [**базла́н**] «плакса», [**базло́**] «непотріб, мотлох», схв. *бáзало* «гультяй, нероба», *бáзати* «тгнятись»; — можливо, зазнало впливу форм *байдала́*, *байта́ла*; походження не з'ясоване; може бути пов'язане з основою *baz-* у дієслові *базікати*; пор. тур. *basıklı* (непристойний вираз про жінку).— *Фасмер* I 106; *Ильинский РФВ* 60, 431.— Пор. **базікати**, **байдала́**, **байта́ла**.

[**базалуччя́**] «різний мотлох»; — р. [**базло́**] «щось старе, непридатне» (про худобу, одяг); — очевидно, запозичення з турецької мови; пор. тур. *bozul-* так «псуватись; бути розбитим, виснаженим, схуднути»; оформлення слова могло зазнати впливу з боку ст. *базалучье* «наплічник» (XVIII ст.), яке зводиться до тур. ст. *bezel-* «бути оздобленим, намальованим».— *Тимч.* 50; *Clouston* 391.

базальт; — р. бр. *базальт*, п. ч. слц. вл. *bazalt*, болг. *базáлт*, м. *базалт*, схв. *бáзалт*, слн. *bazált*; — запозичення з німецької або французької мови; н. *Basált*, фр. *basalte* походять від пізньолат. *basaltes* «пробний камінь», яке пов'язується з гр. *βάσανος* «тс.», що виводиться від ег. *baḥan* (вид сланцю, що використовувався як пробний камінь).— *СІС* 82; *Шанский ЭСРЯ* I 2, 10; *Sl. wug.* *obcuch* 73; *Dauzat* 76; *Chantraine* I 166.

[**базáн**] «задня щогла трищоголового корабля»; — р. [**базáнная** (*снасть*)] «корінна (мотузка, що зв'язує вершину

щогли з носом корабля); — результат видозміни форми *бізань* «задня щогла», р. *бизань* «тс.», запозиченої з голландської мови; гол. *bezaan* походить від іт. *mezzana* «тс.», яке зводиться до ар. *mazzān* «щогла». — Шанський ЭСРЯ I 2, 116—117; Kluge—Mitzka 68—69.

базар, [базарénко] «син базарного торговця» Я, [базарінка] «базарні товари, подарунок з базару; дрібниці, іграшка» Пі, [базарісько] «місце, де буває базар», [базаріще] «тс.», *базарувальник* «той, хто продає що-небудь на базарі», *базарчик* «?» Ж, [базарянін] «дрібний базарний торговець» Я, [базарковий] «базарний», *базарувати*, *базарювати*, *розбазарювати*, [розбазар'я] «закінчення базару», ст. *базарь* (XVIII ст.); — р. бр. *базар*, др. *базарь*, п. ч. вл. *bazar*, слц. слн. *bazár*, болг. *базар*, *пазар*, м. *базар*, *пазар*, схв. *pàzâr*; — запозичено в давньоруський період з татарської мови; тат. *базар* походить від перс. *bāzār* «критий ринок». — Акуленко 137—138; Макарушка 5; Шанський ЭСРЯ I 2, 10; Фасмер I 105—106; Lokotsch 23.

базарінка «подарунок, хабар; [пеня, штраф за заподіяне каліцтво]; — результат контамінації слів *базар* і [*басарунок*] (див.).

базграти «невміло або неохайно писати чи малювати», *базграніна* «мазанина», [базграч] «мазій» Я; — бр. [базграніна], ч. [bažgrat] «погано писати; мазюкати», [bažgranina, ubazgrat], слц. [bazgrivú] «замазаний»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *bazgrać* з похідними *bazgracz*, *bazgrała* «мазій» вважається новотвором неясного походження. — Sławski I 29; Machek ESJC 49; Sadp.—Aitz. VWb. I 259.

[Базілій, *Базіль*, *Базь*]; — чоловіче ім'я, запозичене з польської мови; п. *Bazyli*, як і ч. *Vazili*, слц. *Vazil*, походить від лат. *Vasilius* (*Basileus*), що зводиться до гр. *Βασίλειος*, від якого походить і укр. *Васіль* (див.).

базис; — р. болг. *базис*, бр. *базис*, ч. *basis*, слц. *bázis*, схв. *базис*; — очевидно, нове запозичення з німецької мови; н. *Basis* походить від лат. *basis*

«основа, фундамент», до якого зводиться й форма *бáза* (див.).

базікати, *базіка*, *базікало*, [базічній] «балаканина», [бáзі] «тс.», [базіч] «базікало»; — р. [бáзіть] «голосно кричати, плакати, лягаться», бр. [базікаць] «базікати», м. *базика* «дражнить»; — очевидно, похідне утворення від основи псл. *ba- «розмовляти», аналогічне до *балáкати*, *багáкати* тощо. — Див. ще *бáяти*.

[базін] «водосховище, викопана і зацементована яма» Мо; — запозичення з молдавської мови; молд. *bazín* (рум. *bazín*) «басейн» походить від фр. *bassin* «тс.». — СДЕЛМ 44. — Див. ще *басейн*.

[базінка] (бот.) «суниці лісові, *Fraxia vesca* L.» Мак, [базюмка, базюнка] «тс.» Мак; — видозмінене запозичення з білоруської мови; бр. [пазёмка, пазёмкі] «тс.» утворено з прийменника *па* «по» і основи іменника *зямля* «земля». — Див. ще *земля*, *по*.

[бáзок] «ремінь при музичному інструменті» Я; — очевидно, результат видозміни форми *пáсок* під впливом назви музичного інструмента *бас*. — Див. ще *бас*, *пас*¹. — Пор. *базувати*¹.

[базувати¹] «грати на контрабасі»; — похідне утворення від назви музичного інструмента *бас*; пор. ч. *basovať* «аккомпанувати на басах; співати басом», слц. *basovať* «грати на контрабасі»; зміна *с* в *з*, пов'язана з назвою *бас*, спостерігається і в слові *бáзок*. — Див. ще *бас*. — Пор. *базувати*², *бáзок*.

[базувати²] «теревенити, базікати» Пі; — очевидно, результат видозміни дієслова *базікати* під впливом фонетично близької форми [базувати] «грати на контрабасі». — Див. ще *базікати*, *базувати*¹, *бас*.

базука «реактивна протитанкова зброя»; — р. бр. *базука*, п. *bazooka*, схв. *базука*, слн. *bazúka*; — запозичення з англійської мови; англ. *bazooka* «тс.» є результатом семантичної видозміни слова *bazooka* «тромбоноподібний звуковий інструмент», створеного в США (XX ст.). — СІС 83; Kleip 156.

базя¹ (дит.) «вівця, ягня», [базік] «баран» О, [бáзво] «тс.» О, *бáзька* «ягня», [бáська] «тс.», [байзік] «мале ягня» Я,

[базнік] «ягня; ягняча шкурка» Ж, [базький] «пухнастий, шерстистий» Ж, [базь-базь] (вигук для підкликання овець), [базю-базю] «тс.» Ме; — р. [базь-базь] (вигук для підкликання овець), [бáзя-бáзя, бась-бась, башь] «тс.», п. bazia «овечка», baż (вигук для відгону овець), baś, bazi, baśka, baszka «тс.», м. бајка (дит.) «вівця», baj (вигук для підкликання овець); — здрібніла форма від іменника баран (з дитячої мови).— SW I 107.

[бáзя²] «сережка (на дереві)» Ж, [базька, базінка BeH3H] «тс.», [базьки] (бот.) «подорожник, Plantago major L.» Мак, [базючки] «тс.»; — п. bazia «сережка», bażka, basiurka «тс.»; — результат видозміни значення слова бáзя «вівця», зумовленої подібністю пухнастих котиків на дереві до ягняти; пор. інші аналогічні назви того самого суцвіття: котик, баранчик, багнітка і т. д.

базь — див. бáзя¹.

[бай] (спол.) «та й» О; — результат злиття сполучників ба та і (й).— Див. ще ба¹, і.

[байбар] «кашовар» Я, [байбарча] «син байбара» Я; — неясне.

[байбарá] «довгий батіг пастухів Г, СУМ, Ж; лозина, хворостина, ломака, батіг; степова трава Ва», [байбарак] «тс.» Ва; — неясне; можливо, пов'язане з [барбáра] (див.).

[байбарáк] «чоловічий або жіночий верхній одяг», ст. байбаракъ «кожух, критий сукном або іншою матерією» (XVII ст.); — р. ст. байберék «вид тканини (парча)», [баберék] «тс.», п. [baj-barak] «вид верхнього одягу», [bajborak] «вид шовкової тканини», схв. bajberek (bejberek) «строката вишивка на полотні»; — запозичення з тюркських мов; очевидно, складне слово, утворене з тур. (крим.-тат. аз. каз.) baj «багатий» і чг. bāgāk «вид грубого сукна, що походить від перс. bāgāk «матерія з козиного пуху».— Тимч. 50; Фасмер I 107.

[байбарзо] «байдуже», [байбарзі] «тс.» Мо; — запозичення з польської мови; п. bajbardzo «тс.» є складним словом, структура якого остаточно не з'ясована; припускається утворення з часток ба «ба», і «і» та прислівника bardzo

«дуже» (SW I 83), але можливо, що йдеться про утворення з дієслівної форми baj «говорі» і bardzo, аналогічне до укр. байдуже.— Див. ще барзо.— Пор. ба¹, бáяти.

байбірство — див. бáльвір.

[байв́арчик] «острів» Я; — неясне.

[бáйда¹] «паля», [бáйдик] «дерев'яна підставка під війя або дишло» Я, [байдажбк] «кілок для розправлення підкрилка ятера» Дз, ст. бáйда «паля, заострена колода» (XVII ст.); — бр. бáйда «паля»; — виводиться (Тимч. 50) від нвн. [Beute] «діжа; вулик»; можливо, пов'язане з бáйда «довбаний човен»; у такому разі зберігає в собі сліди давнішого значення «колода, стовбур», від якого може бути виведене і значення «довбаний човен», а також «гультьяй, ледар».— Пор. бáйда², бáйда³.

[бáйда²] «довбаний човен» Я; — р. [бáйда] «барка», п. bajda «корито»; — зв'язок з польським словом, яке виводиться від нвн. [Beute] «діжа; вулик» (SW I 83), залишається непевним; можлива спорідненість з бáйдак «річкове судно»; в такому разі різні значення слів бáйда («човен», «паля», «дошка» і т. д.), бáйдак і бáйдик можуть бути виведені із значення «брус, колода», властивого р. бáйдак.— Фасмер I 107.

бáйда³ «гультьяй, ледар», [бáйдич] «ледар» Я, [байдакувати] «бродити, тинятися, бути нежонатим» Я, [байдувати] «ледарювати»; — очевидно, результат метонімії від назви бáйди «цурки, чурбаки», бáйдик «тс.» на основі виразу бáйди (бáйдик) бити «не працювати, ледарювати».— Див. ще бáйда¹.

[бáйда⁴] «незграбна жінка»; — афективне утворення, можливо, похідне від бáйда «ледар», зумовлене впливом слова [байтáла] «бамбула, бовдур».

[бáйда⁵] «окраець, шматок хліба, велика скибка», [пáйда] «тс.» Ж, [бáйдак] «шматок (хліба, цукру, дерева)», [байдурка] «круг, грудка (сиру)» О; — п. rajda «великий шматок хліба», bajda, схв. bajda «тс.»; — очевидно, походить від тур. raj «порція».— Brückner 391; Nitsch Hist. p. słowp. 91—92.— Див. ще пай, пáйдá.

байда́к¹ «річкове судно», [ба́йдак] «невеликий млин (на Дніпрі)» Я, *байда́чник* «робітник на байдаку», ст. *байдакъ* «судно» (XVII ст.), сюди ж, мабуть, і [ба́йдак] «велика крижина» Берл.; — р. *байда́к* «судно; [невеликий плавучий водяний млин]», ст. *байдакъ, бодакъ*, п. *bajdak, bej dak, bajdas*; — вважається (Фасмер I 107) запозиченням з якоїсь східної мови, точно не визначеної; можливо, споріднене з ба́йда «довбаний човен».

[ба́йдак²] «вільне місце» Ж; — р. [ба́йда́н] «пустир, незабудоване місце», бр. *байда́н* «земля, залишена для пасовиська»; — можливо, у словнику Желехівського кінцеве **к** помилково замість **н**; у такому разі можна припустити давнє запозичення з татарської мови, в якій **б** виступає на місці **м** і через це форма *байдан* могла бути варіантом запозиченого з перської мови *майдан*. — Дмитрієв 527. — Див. ще *майдан*.

[ба́йдакі] «селезні, які збиваються в зграї, коли качки водять виводки», б. *гонити* «ледарювати», б. *бити* «тс.»; — очевидно, результат перенесення назви *байда́к* «вид судна»; вираз б. *бити* зблизився і змішався у значенні з фонетично подібним виразом *байдики бити*. — Див. ще *байда́к*¹. — Пор. ба́йда¹.

[ба́йдала́] «ледар» Я; — результат видозміни форми ба́йда «ледар» під впливом слова [ба́йтала́] «бамбула, бовдур» і, можливо, [ба́залла́] «тюхтій, неповороткий». — Див. ще ба́йда³, ба́йтала́.

байда́ра, байда́рка; — бр. болг. *байда́рка*, ч. *bajdarka*, схв. *байдара*; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *байда́ра, байда́рка* вважається утвореним від ба́йда «довбаний човен» або від *байда́к* «річкове судно». — Шанский ЭСРЯ I 2, 12; Фасмер I 107; Преобр. I 12. — Див. ще ба́йда².

[ба́йдати] «молоти дурниці, говорити нісенітницю», [ба́йдиґи] «теревені» (б. *плести* «базікати, розводити теревені»); — п. [bajdać] «розповідати», *bajda* «вигадка, байка», ч. [bajdat] «базікати»; — афективне утворення, пов'язане з ба́яти, можливо, вже праслов'янське (псл. *bajьda, як *vorъьda, стсл. *вражьда*). — Sławski I 25; Machek ESJC

42; ЭССЯ I, 140—141; Sadn.— Aitz. VWb. I 116—117. — Див. ще ба́яти.

[ба́йде́] «байдуже»; — можливо, результат скорочення слова *ба́йдуже́*. — Грінч. I 20. — Див. ще ба́йдуже́. — Пор. ба́йделе́.

[ба́йделе́] «байдуже» Я; — неясне; може, якимось пов'язане з ба́йде́.

ба́йдики (у виразі б. *бити* «не працювати»), [ба́йди] (у виразі б. *бити* «тс.»), *байдикува́ти* «бити байдики»; — р. [ба́йди́к, бади́к, бати́к, ба́дег] «бати́г, палка, хворостина», бр. *ба́йды* (у виразі б. *биць* «байдикувати»), п. *bajdykować* «байдикувати» (можливо, з української мови); — очевидно, пов'язане з ба́йда «колода, чурбак», значення якого лише частково збереглось в укр. [ба́йда] «па́ля», [ба́йди́к] «дерев'яна підставка під вія або дишло»; можливо, б. *бити* означало якийсь вид дитячої гри (пор. гру в цурки); думка (Парасунько НЗ КДП 33, 107—109) про угорське походження форм ба́йди, ба́йдики (уг. *bajd, мн. *bajdak, пор. уг. *faid* «глухар», комі-зырянське *байдо́г* «куріпка») потребує додаткової аргументації; непереконливим є виведення (Кравчук УМЛШ 1960/6, 60) сучасного значення виразу *бити байдики* з припущення, нібито виготовлення дрібних речей з дерева вважалося в минулому легкою роботою. — Пор. ба́йда², ба́йда³.

[ба́йди́ха] «кухонний тарган, *Periplaneta orientalis*» ВеНЗн, [ба́йдо́ха] «тс.» ВеНЗн; — неясне; можливо, похідне від [ба́йда] «незграбна жінка» (> «неакуратна господиня»).

[ба́йдра́к] «будяк, *Carduus L.*; осот, *Cirsium L.*» ВеНЗн; чортополох, *Oporodon acanthium L.* Ж; — результат видозміни деетимологізованої форми *бодла́к* чи *бодя́к*. — Див. ще будя́к.

[ба́йдрачка́] (бот.) «свербіжниця, *Knautia argvensis* Coult.» Мак; — похідне утворення від [ба́йдра́к] «будяк; чортополох»; назва зумовлена подібністю квіток свербіжниці і чортополоху. — БСЭ 23, 40. — Див. ще ба́йдра́к.

ба́йдуже́, байдужісінько, байдужливо, байдужно, байдужки, байдуженьки, байдужечки, [байдуженно, байдужовато] Я, *байдужий, байдужливий, байдужний,*

байдужість, байдужність, байдужіти, байдужніти, збайдужілий; — р. [бай-дуже], п. [bajduze] (з укр.); — власне українське складне утворення, структура якого тлумачиться як об'єднання наказового способу дієслова *бай* «говори» і *дуже* (Фасмер I 107); це тлумачення підтверджується вживанням *байдуже* з прийменником *про* (*мені про це байдуже* і под.). — Див. ще *б'яти, д'ужий*. — Пор. *байбарзо*.

[**байдур**] «зальотник, джигун, залицяльник, ловелас»; — п. [bajdura] «плетун»; — очевидно, складне утворення з основ слів *б'яти* і *дуріти* (див.).

байка¹, байкар, байкарство, байкій, байківниця, байко — див. *б'яти*. *байка²* — див. *б'я*.

[**байла**] «шутий, безрогий» Ж; — неясне.

[**байлаш**] «спроба» Ж, [*байлічити*] «пробувати, перевіряти, куштувати» Ж, [*байлувати*] «тс.» Ж, [*пробайлунок*] «спроба» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з уг. bajlódni «возитись». — Кравчук ЛБ VIII 70; Чопей 7.

[**байлік**] «безплатна примусова робота, на яку виганяли селян румунські бояри на Ізмаїльщині» Мо; — запозичення з турецької мови; тур. baylık — утворення з суфіксом -lık «-ство, -щина» і т. д. від іменника bay «пан, господар» — є, очевидно, калькою або відповідником до укр. *пан-щина*; пор. тур. крим.-тат. і ін. baylık «багатство» (з давнішого «господарство»). — Радлов IV 2, 1428.

[**байло**] (лайл.); — неясне; можливо, пов'язане з [*байла*] «ворожити», р. [бай-ло] «базіка», похідними від *б'яти*; може розглядатись і як результат контамінації слів [*байтало*] «нероба, волоцюга» і *вайло* «тюхтій, телепень».

[**байлова**] «внесне дишло», [*байлога*] «тс.», [*байловка*] «тс.»; жердина для підймання якоря на великий човен», [*байлувати*] «припрягати другу пару волів і витягати віз на гору; лупцювати», [*балвувати*] «зчіплювати, зв'язувати»; — запозичення з тюркських мов; пор. ак-ног. *байла* «прив'язувати, зав'язувати, зв'язувати», тур. bağli — «зв'язаний,

прив'язаний», bağlamak «зв'язувати, прив'язувати». — Кравчук ЛБ VIII 70.

[**баймуд**] «дурень, телепень»; — складне утворення від основ дієслова *б'яти* «розповідати, ворожити» і прикметника др. *мудьныи* «повільний», пов'язаного чергуванням голосних з р. *медленний* «повільний»; первісне значення «такий, що повільно говорить». — Див. ще *б'яти*.

[**байно**] «атож, саме так» Ж; — результат злиття підсилювальної частки *ба* «та» і стверджувальної частки [*айно*]. — Желех. I 10. — Див. ще *ба¹, айно*. — Пор. *батайно*.

[**байодити**] «базікати, брехати» Я; — афективне утворення від *б'яти* «розповідати», близьке до [*байдати*]. — Див. ще *байдати, б'яти*.

[**байор**] «крайка», [*байорка*] «крайка; широка стрічка; обвита металевою ниткою товста струна», [*байорок*] «товста струна; золота нитка», [*байорці*] «плетені шнурочки при поясі» Ко, [*байор*] «крайка, шнурок» Ж, [*бойрок*] «вузький пояс» Ж, [*бойка*] «тс.»; — п. bajorek «металева нитка для гаптування і оздоб; обвита металевим дротиком струна», болг. *баёр* «намісто», *байр* «жіноча прикраса»; — запозичено з румунської мови, очевидно, через польське посередництво; рум. băier(ă) «шнурок, тасьма» виводиться з лат. bajulus «носій» неясного походження (Vrabie Romanoslavica 14, 129; DLRM 63) або з лат. varius «різнобарвний» (Puşcariu 14—15); менш переконливе припущення (SW I 84) про запозичення через польську мову з італійської (іт. bagliore «блиск»); безпідставно пов'язується (БЕР I 26) з тур. bayır «могила, горб»; рум. [baiură] є зворотним запозиченням з української мови. — Vasmer RSl 3, 167; Crânjala 205; Sadn. — Aitz. VWb. I 226.

байрак¹ «лісок у яру; лісова долина», [*бар'як*] «тс.» Кур, ст. *байракъ* «порослий лісом яр» (XVI ст.); — р. *буерак* «сухий яр, водомий, водорій», [*байрак, барак*] «тс.»; — запозичення з турецької мови, хоча відносно турецького слова-оригіналу думки розходяться; більшість авторів вказує на тур. bayır

«горб, зарослий деревами схил гори» (пор. монг. *bügerag* «піщаний горбик», калм. *bögäg* «тс.») (Кобилянський Діалект і літ. м. 243; Шанский ЭСРЯ I 2, 214; Фасмер I 231; Paasonen JSFOurg 21, 42; Ramstedt 57), інші виводять від тур. *buyrak* «ущелина, прірва» (Макарушка 4; Lokotsch 28); пор. також тур. *buğak* «непридатна земля». — Менгес 188; Sadn. — Aitz. VWb. I 227.

[байра́к²] «вудила вуздечки Г; черкеська сидельна зброя Ж»; — очевидно, запозичення з якоїсь іранської мови; пор. ос. *barāg* «вершник», *barag* «лоша», перс. *bāragī* «кінь» і т. д., які зводяться до дієслівної основи *bāg-* «їздити верхи». — Абаев ИЭСОЯ I 232, 236—237.

[байра́к³] «велика вівчарка» Ж; — неясне.

[байса́] «пусте базікання» Ж; — похідне утворення від дієслова *бáяти* «розповідати», можливо, аналогічне до р. *плáкса*. — Див. ще *бáяти*.

байстрі́ок «нешлюбна дитина», [*ба-стрі́ок*, *ба́йстер*, *ба́стур* ВеБ], [*ба́йстрія́*, [*ба́стрія́*] «тс.», [*ба́йстрія́тник*] «чоловік жінки, що має нешлюбну дитину» Я, ст. *ба́йструкъ*, *ба́йстрія* (XVII ст.); — р. [*ба́стрі́ок*] «нешлюбна дитина», [*ба́й-стрі́ок*] «тс.», бр. [*ба́йстрі́ок*], п. [*baj-struk*], ст. *baster*, *bastrze* «тс.»; — через польське посередництво запозичено з німецької мови; свн. *bastart* (нвн. *Bástard*) «нешлюбна дитина» походить від фр. ст. *bastart* «тс.», яке зводиться до пізньолат. *bastardus* «тс.», утвореного від *bastum* «в'ючне сідло»; отже, *bastardus* означало «син в'ючного сідла» (жартівливий натяк на стосунки між служницями постійних дворів і погоничами мулів); виводиться також (Kluge—Mitzka 55) від германського етноніма *Bastarnen* «бастарни»; пропонувались і інші тлумачення; п. [*bajstruk*] із вставним *j* (як у *а́йстра*) є зворотним запозиченням з української мови. — Richhardt 32; Фасмер I 132; Brückner 17—18; Bern. I 45; Dauzat 78; Gamillscheg 92.

[байта́ла] «незграба, бовдур», [*бай-та́ло*] «нероба, волоцюга», [*байталува́тий*] «грубий, неотесаний»; — п. *bajtała* «недотепа, незграба, нездара», [*bajdała*

«тс.»; — очевидно, запозичення з турецької мови; тур. *battal* «непридатний, громіздкий» походить від ар. *baṭala* «бути недійсним, бездіяльним, безробітним», *baṭāl* «незайнятий, безробітний, поганий». — Stachowski Arab. Lehnw. I 26. — Пор. *байдала́*, *батáл*.

ба́йца «протрава; міцна горілка», [*ба́йцува́ти*] «травити, роз'їдати, припикати»; — р. *ба́йцевать* «фарбувати тверді предмети їдкими речовинами, витравляти, морити», п. *bejs* «протрава», *bejsa* «хімічний і фарбувальний розчин; ґрунт під фарбу», болг. *байц* «столярна фарба», *ба́йца* «розчин для закріплення фарби», схв. *ба́йц*, *ба́йца* «тс.»; — запозичення з німецької мови; нвн. *Béize* «протрава; міцна горілка» пов'язане з дієсловом *béizen* «травити, роз'їдати, припикати; полювати з соколом», двн. *beizzen* «змушувати їсти» як каузативом до дієслова *béißen* «кусати», спорідненого з дінд. *bhid-* «колоти», лат. *findere* «тс.», псл. *biti*, укр. *біти*. — БЕР I 27; Kluge—Mitzka 63. — Див. ще *біти*.

ба́йца́рка «частина ткацького верстата»; — запозичення з румунської мови; рум. *brăţară* «скоба; braslet» пов'язане з *braţ* «рука, ручка», що походить від лат. *bracchium* «рука», запозиченого з грецької мови; гр. *βραχίον* «верхня частина руки» тлумачиться як форма вищого ступеня від прикметника *βραχύς* «короткий», нібито в значенні «коротший від передпліччя». — Scheludko 126; Puşcariu 18; Walde—Hofm. I 114; Frisk I 264.

бак¹ «посуд для рідини»; — р. бр. *бак* «тс.», болг. м. *ба́ка* «металевий посуд для їжі, корму», схв. *ба́квица* «дерев'яний посуд для води»; — запозичення з французької, німецької або голландської мови; фр. *bac* «чан, бак» походить від нар.-лат. *baccus*, запозиченого з галльської мови; гол. *bak* «резервуар, газ», н. *Back* «глибока дерев'яна миска», англ. *back* «посуд, чан» походять від нар.-лат. *bassa* «посуд для води», спорідненого з лат. *baccus*. — СІС 83; Шанский ЭСРЯ I 2, 13; Фасмер I 108; Skok I 97; Dauzat 66; Kluge—Mitzka 43.

[бак²] (частка) «пак»; — розглядається (Потебня РФВ 4, 163) як один з випадків паралелізму п і б в слов'янських і балтійських мовах; може бути й результатом видозміни частки *пак* під впливом частки (і вигуку) *ба*. — Див. ще *пак*.

бака (у виразах *забивати баки* «збивати з пантелику, замилювати очі», *світити баки* «підлабузнюватись»); — бр. [бáкі] «очі» (*б. забіваць* «замилювати очі»), *бакулы* «балухи, очі», п. *бака* (*baķe* або *baki* *świeści* «підлабузнюватись»); — похідне утворення з первісним значенням «очі» від дієслова *бáчити*. — Фасмер I 108; Vaillant RÉS 22, 7; П'їнскіј PF 11, 183; Bern. I 24. — Див. ще *бáчити*.

[бáкай] «глибока яма в річці, ставку; наповнена водою вибоїна; випорпане курми гніздо в землі ЛЧерк», [бáкаль] «озеро», [бакані] «заболочена рівнина» Пол, [бáкая] «яруга» ВеНЗн, [бáкаїстий] «з ямами під водою; вибоїстий», [бáкаювáтий, бóкаїстий НЗ УЖДУ 26] «тс.»; — р. *бáкай* «річкова протока; прохід у плавнях», [бáкалда] «яма з водою; вибоїна з водою», [бóкалда] «тс.»; — очевидно, запозичення з якоїсь тюркської мови; пор. тур. крим.-тат. узб. уйг. каз. *бок* «кал, гній, бруд», які зіставляються з монг. *bog* «бруд, сміття»; менш переконливе зближення з р. [бáкалн] «колода», [бáкулька] «вистругана паличка», [бáклуша] «заболонь у дерева», схв. *бакуля* «тс.» та ін. (ЕССЯ 1, 142—143); позбавлені підстав зіставлення з гал. *bassus* «заглибина, впадина» (Горяев 1896, 9), з р. *бок* (Соболевский Slavia 5, 441) або з укр. *бак* «резервуар». — Фасмер I 109; Радлов IV 2, 1645; Räsänen Versuch 79; Ramstedt 48—49.

бáкалія¹ «група харчових продуктів і предметів споживання», [бáкалея] «овочі» Пі, *бакалійник* «торговець бакалією», [бáкалійщик] «продавець овочів» Пі, ст. *бакалія* «південні сушені плоди» (XVIII ст.); — р. *бакалєя* «сушені плоди, чай, кофе, какао, цукор, солодоці», бр. *бакалєя* «тс.», п. *bakalie* «бакалія, бакалійні товари», болг. *бакалія* «то-

вари й продукти домашнього вжитку», м. *бакалница* «бакалійна крамниця», *бакаллак* «бакалійні товари, бакалійна торгівля», *бакал(ин)* «бакалійник, власник бакалійної крамниці», схв. *бáкáлница* «бакалійна крамниця»; — запозичення з турецької мови; тур. *bakkal* «торговець овочами», *bakkaliye* «бакалія» походить від ар. *baqqāl* «зеленяр, торговець овочами, плодами, солониною, в'яленою рибою, ковбасами», *baqqāliyuā* «бакалія», пов'язаного з *baql* «сушені плоди і овочі». — СІС 83; Шанський ЭСРЯ I 2, 14; Фасмер I 109; Преобр. I 50; Skok I 95; Stachowski Arab. Lehnw. I 25; Räsänen Versuch 59; Lokotsch 16; Sadn. — Aitz. VWb. I 228.

бакалія² — див. **вакелія**.

бакан «червона фарба, кошеніль»; — р. бр. *бакан* «багряна фарба, венеціанський лак», болг. *бакам* «дерево; з якого добувають червону фарбу; вид фарби», м. *бакам* «тс.», схв. *бакам* «вид косметичної фарби, рум'яна»; — запозичення з турецької мови; тур. *bakkam* «красильне дерево, з якого добувають червону фарбу» (пор. чаг. *bakam aqadzu* «дерево, з якого роблять фарбу»), походить від ар. *baqqam* «тс.» — Фасмер I 109; РЧДБЕ 98; Skok I 95; Sadn. — Aitz. VWb. I 228—229; Räsänen Versuch 59; Lokotsch 16—17.

[бáкати] (на щось) «звертати вину» Ж; — р. [бáкать] «балакати, розмовляти», [бáкулять] «тс.», [бáка] «балакун, оповідач», [бáкулы] «пусті слова, плітки, чутки», бр. [бáкаць] «теревенити; повільно говорити, запинаючись читати», п. ст. *bakać* «гукати, звати, ляяти», ч. *bakati* «сварити, нацьковувати», [bákat] «теревенити», схв. ст. *bakati* «кричати; ляяти»; — псл. *bakati* «балакати»; — похідне утворення від іє. *bĥā- «розповідати, говорити», паралельне до дієслова *бáяти*. — Желех. I 10; Фасмер I 109; ЭССЯ 1, 141—142; Christiani AfSIPh 34, 364. — Див. ще **бáяти**.

бакен «поплавець на якорі для позначення фарватеру і небезпечних місць», *бакенник*, *бакенщик*; — р. *бакен*, *бакан*, [бáкон], бр. *бакен* «тс.», п. *bakan* «бакен, сигнальна башта, маяк», болг.

бакен, бакан; — через російську мову запозичено з голландської; гол. *baak* «сигнал, знак», мн. *baken*, споріднене з снн. *bāke* «освітлювальний вогонь», фриз. ст. *bāken* «тс.», які через проміжну форму основи **baukpa-* виводяться від лат. *būcīna* «сигнальний горн». — СІС 83; Шанский ЭСРЯ I 2, 14; Фасмер I 109; Matzenauer 101; Meulen 24; Kluge—Mitzka 45.

бакенбарда, бакенбарди, заст. *бакенбард*, заст. *бакен*; — р. *бакенбарда*, п. *bakenbardy*, болг. *бакембарди* (з рос.), схв. *бāкенбарди, бāкенбарти*; — запозичення з німецької мови; н. *Bāckenbart* «бакенбарди» є складним утворенням з основ іменників *Bācke* «щока», спорідненого з гр. *φαγόνες* «тс.», *φάγω* «їм», укр. [бог] «шлунок», та *Bart* «борода», спорідненого з псл. *borda «бородá». — Шанский ЭСРЯ I 2, 14—15; Фасмер I 110; Brückner 12; Kluge—Mitzka 43, 54. — Див. ще **бог²**, **бородá**.

[**бакір¹**] «казан, переважно мідний», [*бакарний*] «мідний» ЕЗб. 30; — болг. [*бакър*] «мідна посудина для води, мідний казан», м. *бакарник* «мідний казан», схв. *бāкār* «тс.», слн. *bāker* «мідь»; — запозичення з турецької мови; тур. *bakır* «мідь», як і тат. *бакыр* «тс.», каз. *бақыр* «бронза», виводиться від перс. *baḡur*. — БЕР I 28; Skok I 96; Lokotsch 17; Bern. I 40; Räsänen Versuch 58. — Пор. **бакрач**.

[**бакір²**] — див. **набакір**.

[**баклаг**] «фляга», *баклага, баклажка* «тс.», *баклажок* «мала баклага; [рід писанки]», [*баклб*] «баклага», [*бóкла*] «плоске барильце», *бóклаг, боклага, боклава* Ж, *боклай* Ж, *бóкло* «тс.», [*боклажок*] «плоске барильце; пуголовок; сорт яблук», [*бóклак*] «кільцевидний глиняний посуд», [*буклажки*] *Crânjala*, [*буклак*] «гличик, кухоль» Ж, [*боклáтий*] «пузатий», ст. *боклага* (1565), *боклагъ* (1699); — р. *баклага, баклажка, бóклаг, бóклах* «фляга, сулія; дерев'яний посуд різного вигляду», [*баклаха*] «глиняний посуд», [*баклбвка*] «посуд для молока», бр. *біклага* «фляга», *баклага* «тс.», п. *buklak* «бурдюк, дзбан», *buklaħa*, [*boklak, boklaħka*], ст. *boklaszek*

«тс.», м. *баклица* «дерев'яна баклага», схв. *бāкла* «дерев'яний посуд»; — запозичення з тюркських мов; пор. тат. *баклак* «вид посуду», *бакла* «тс.», крим.-тат. *бакла* «мірка для збіжжя»; менш обгрунтоване пов'язання (Шанский ЭСРЯ I 2, 15—16) з р. *баклѣша* «обрубок деревини», [*баклāн*] «чурбак»; значення «барильце» в карпатських говорах могло з'явитись під впливом румунської мови, в якій [*butlăgă*] «барильце», [*bătlag, bîtlăogă*] «тс.» (Scheludko 126) є, очевидно, турцизмами. — Макарушка 4; Фасмер I 110; Преобр. I 12; Brückner 48; Дмитриев 563; Crânjala 216.

баклажāн «помідор, *Solanum lycopersicum*; (синій) *Solanum melongena* L.», [*бадаржан*] «помідор» Мак, [*бадижан*] Мак, *баклахан* Мак, *батлажан* Мак, *падлажан* Мак, *поклажāн* Кур, Па, *патлажāн* Ме, *патлажāна* Ме «тс.», [*баклажāни*] «вид озору на писанці» Я; — р. *баклажāн, бадаржāн, бадижāн, батлажāн*, бр. *баклажāн*, п. *baklažan, č. baklažan, patlažan*, слц. *baklažan*, болг. *баклажāн, патладжāн*, м. *патлиџан*, схв. *патлиџан*; — запозичення з турецької мови; тур. *patlıcan* «тс.» походить від перс. *bādindžān* (>*bādin-g'ān*), ар. *bādinžān* «тс.». — Акуленко 137; Шанский ЭСРЯ I 2, 15; Фасмер I 110; Skok I 99; Sadn.—Aitz. VWb. I 230; Дмитриев 525; Lokotsch 14; Mikl. TEI 2, 140; Радлов IV 1176, 1179.

баклāн «водяний птах, *Phalacrocorax Briss.*»; — р. бр. *баклāн* «тс.»; — запозичення з тюркських мов; пор. тат. ст. *баклан* «дика гуска», *баглан, баклан каз* «тс.», тур. *bağlan* «дрохва»; менш переконливе припущення про зв'язок з гр. *πελεγκάν* (Горяев 1896, 9; Преобр. I 13). — Булаховский Семас. этюды 184; Шанский ЭСРЯ I 2, 16; Фасмер — Трубачев I 110; Дмитриев 525.

[**бакрач**] «відро» Мо; — болг. *бакрач* «мідний казан», схв. *бāкрач* «казан, казанок, чавун»; — запозичення з турецької мови; тур. *bakraç* «мідний черпак, казанок» є похідним від *bakır* «мідь». — Дювернуа I 53; Стаховский Этимология 1965, 198. — Див. ще **бāкір¹**. — Пор. **бóграч**.

бактерія, *бактеріальний*, *бактери-зубати*; — р. болг. *бактѣрия*, бр. *бактѣрыя*, п. *bakteria*, ч. *bakterie*, *baktérie*, слц. *baktéria*, вл. нл. *bakterija*, м. *бактѣрија*, схв. *бѣктѣрија*, слн. *baktērija*; — запозичення з німецької або французької мови; н. *Baktérie*, фр. *baktérie* походять від лат. *bacterium* «паличка», яке зводиться до гр. *βακτηριον*, *βακτηρις* «тс.», пов'язаного з *βακτρον* «палка», спорідненим з лат. *baculum* «тс.», дірл. *bacc* «гак». — СІС 83; Шанский ЭСРЯ I 2, 17; Frisk I 211—212. — Пор. багѣт, баціла.

бакун «сорт тютюну», [*бакунь* Мак, *батунь* Мак, *батюн* Пі, *багун* Мак] «тс.», *бакуняр* (заст.) «контрабандист бакупу»; — р. *бакун*, п. *bakun*, *bakón*, *baquí*; — очевидно, пов'язане з нвн. [*ba*ko, *bāgo*] «тютюн», яке виникло в результаті переосмислення початкового *to-* в старій формі *tobacco* «тютюн» як артикля; кінцеве *-ун* пояснюється впливом слова *тютюн* (Sadn.—Aitz. VWb. I 105—106); менш переконливі зіставлення (Горяев Доп. 1, 2) з назвою міста Баку і з англ. *bassu* «тютюн». — Дзендзелівський St. sl. 6/1—2, 141; Фасмер I 111. — Пор. ба́га.

[бакунт] «сплав міді з цинком»; — неясне.

[бакша́]; — р. бр. болг. *бахча́*, п. *bachcza*, м. *бавча* «сад, город», схв. [*bāxcha*, *bākcha*, *bāgca*] «тс.»; — запозичення з тюркських мов; крим.-тат. *бахча*, тур. *bağca*, каз. *бакиша* і т. д. зводяться до перс. *bāgčā* «садочок», похідного від *bāg* «сад». — Шанский ЭСРЯ I 2, 60—61; Фасмер I 111; Горяев 1896, 9; Дмитриев 527; Sadn.—Aitz. VWb. I 228; Верг. I 39; БЕР I 36. — Див. ще баг.

бакшіш «дарунок, хабар (у Туреччині); надбавка (до зарплати і под.); чайові»; — р. *бакшіш* «чайові, могорич, хабар», п. *bakszysz*, ч. слц. *bakšiš*, болг. *бакшіш*, м. *бакишиш*, схв. *бѣкишиш*, слн. *bákšiš* «тс.»; — запозичення з турецької мови; тур. *bağış*, *bağış* «тс.» зводиться до перс. *bağış* «тс.», похідного від дієслова *bāhšīdān* «дарувати», спорідненого з ав. *baḫš-* «тс.». — Фасмер I 111; БЕР I 28; Mikl. TEI I 253, Nachtr. II 79; Horn 43.

бал¹ «вечір з танцями», [*баль*] «пишна гулянка, п'янка» Па, *балувати* «проводити час на балах», *балувати* «тс.»; — р. болг. м. *бал*, бр. *баль*, п. нл. *bal*, ч. слц. слн. *bál*, схв. *bāl*; — через російську (варіант з твердим л) і польську (з м'яким л) мови запозичено з французької; фр. *bal* (первісно «танець») утворене від дієслова *baller* «танцювати», що походить від гр. *βαλλίζω* «танцюю», пов'язаного з *βάλλω* «кидаю», можливо, спорідненим з тох. А, В *klā* «падати», ав. *pi-γā-ige* «жбурляються» (пас.). — СІС 84; Акуленко 141; Шанский ЭСРЯ I 2, 17—18; Фасмер I 111; Dauzat 69; Kluge—Mitzka 46; Frisk I 215—217.

бал² «оцінка, одиниця виміру»; — р. *балл* «оцінка, одиниця виміру; куля при балотуванні (ст.)», бр. болг. *бал*, слн. *bál*; — запозичення з німецької або французької мов; н. *Ball* «куля», фр. *ballé* «м'яч, куля» походять від франк. або іт. діал. *balla* «куля», спорідненого з двн. *bal* «кулястий предмет», дісл. *bqllr* «куля», дангл. *beallos* «яечко», лат. *follis* «балон», гр. *φαλλός* «репіс». — СІС 84; Шанский ЭСРЯ I 2, 25; Фасмер I 116—117; Dauzat 70; Kluge—Mitzka 46.

[бала] «бовдур, тюхтій»; — схв. *бало* «сопляк, слюнтяй, базіка», *балоња* «тс.»; — очевидно, пов'язане з *бали* «теревені» (пор. цілком аналогічне *бáйлó*); може бути зіставлене і з тур. [*balal*] «хлопчик» (пор. дінд. *bāla* «молода, дурна істота»). — БЕР I 28. — Див. ще бали.

балабан¹ (орн.) «різновид сокола», ст. *болобанъ* (XVII ст.); — р. [*балабан*] «великий сокіл, *Falco cherrug* Gray; яструб», болг. [*балабан*] «чапля; голуб'ятник (хижий птах)», схв. *балѣбан* «чапля»; — запозичення з турецької мови; тур. *balaban* «яструб-перепелятник; бугай (птах)», крим.-тат. *balaban* «вид хижого птаха» виводиться від перс. *balābān* «бугай (птах)». — Фасмер I 111; Мелиоранский ИОРЯС 7/2, 279—280, 10/2, 75; Skok I 98; Менгес 90, 91; Sadn.—Aitz. VWb. I 124; Mikl. EW 6; Räsänen Versuch 59. — Пор. балабан².

[балабан²] «велика квасоля» ВеБ, [*балабанка*] «тс. ВеНЗн; сорт дуже ве-

ликої картоплі; — запозичення з турецької мови; тур. *balaban* «величезний» відповідає крим.-тат. *balaban* «головатий» і разом з ним зводиться до *balaban* «вид хижого птаха». — Радлов IV 1494—1495; Räsänen Versuch 59. — Див. ще **балабáн¹**.

[**балабáн³**] «вид печива»; — очевидно, запозичення з турецької мови; об'єктом запозичення могло бути тур. *balaban* у значенні «великий», або «великий барабан», або «вид птаха» (за зовнішнім виглядом печива, пор. укр. *гусочка* «вид печива» і под.); проте можливе також припущення про зв'язок із словами *балáбух* і под., зокрема про видозміну слова *балáбух* під впливом **балабáн¹**, **балабáн²**. — Радлов IV 1494. — Пор. **балабáн¹**, **балабáн²**, **балáбух**.

[**балабан⁴**] (бот.) «гадючник шестипелюстковий, *Filipendula hexapetala Gilib.*; перстач, *Potentilla tormentilla Schrg.*» Мак, [**балабанка**] «гадючник шестипелюстковий» Мак, [**талабан**, **талбан**, **тарабан**, **тарлабан**] «тс.» Мак; — неясне.

[**балабáс**] «сорт слив» ВєНЗн; — очевидно, результат видозміни форми **балáбух** (див.).

[**балабóлка**] «торохтійка, пустомолот» Я, [**балабу́н**] «балакун, базіка» Я, [**балабóни**] «нісенітниця, пуста балаканина» (б. *бити* «говорити дурниці») Я, [**балабóжити**] «базікати»; — р. [**балабóла**] «балакун», [**балабóн**] «тс.», бр. [**балабóлка**] «торохтійка», **балабóн** «базіка», **балабóниць** «торохтїти», болг. *блaбoлa* «бубоню», ч. *bláboliti* «белькотати»; — очевидно, псл. *bolboliti, звуконаслідувальне утворення, зближене пізніше на східнослов'янському мовному ґрунті з основою *бал-* «балакати, гомоніти»; пор. лат. *balbus* «заїка», *balbutio* «заїкаюсь». — Фасмер I 111—112; Шанський ЭСРЯ I 2, 18; Преобр. I 13; Machek ESJC 55; Sadn.—Aitz. VWb. I 121—122; Bern. I 69. — Пор. **балабóн¹**, **бáли**, **балбу́та**.

[**бала-бóм**] (передача звучання дзвона) Я, [**балабóжкати**] «дзвонити» Я; — звуконаслідувальне утворення, фонетична структура якого, можливо, знала впливу з боку **балабóн** «дзвоник,

брязкальце», **балабóнити** «дзвонити, бренькати». — Див. ще **балабóн¹**. — Пор. **балáм**.

балабóн¹ «дзвоник, брязкальце», [**балабáлька**, **балабóлка**, **балабóлька**], **балабóнчик** «тс.», [**балабóнити**] «дзвонити, бренькати»; — р. [**балабóнчик**] «брязкальце, дзвінок», **балабóлка** «підвіска, дрібна висяча прикраса», бр. **балабóн** «дзвінок»; — утворення не зовсім ясного походження; довгий час вважалося запозиченням з татарської мови (Яновський I 317); пов'язується також (Фасмер I 112) з **балабóла** «базіка». — Шанський ЭСРЯ I 2, 18. — Пор. **балабóлка**.

[**балабóн²**] «земляний горіх» Мо, [**балабóнка**] «рід рослини з бульбами, схожими на картоплю»; — п. [*bařabon*] «картопля», [*bařaban*, *bařaban*, *bařabaja*, *bařabajka*] «тс.»; — очевидно, результат контамінації форм типу [**балабáн**] «велика квасоля», [**балабáнка**] «тс.»; сорт великої картоплі і **балабóн** «дзвоник, брязкальце»; з другого боку, початкова частина слова **бала-** могла бути зближена з словами *балáбух* і под. за ознакою круглої форми. — Див. ще **балабáн²**, **балабóн¹**. — Пор. **балáбух**, **галагáн**, **галагóн**.

[**балáбух**] «грудка; невелика булочка», [**балабу́х**] «невелика хлібина» Ж, [**балáбуха**] «грудка», [**балáбухи**] «галушки з часником Пі; хлібні пишки Ва», **балáбушка** «грудка; [здобна булочка Пі; кукурудзяний пряничок Мо]», [**балáбушок**] «грудка», [**балабу́шок**] «невеликий хлібець» Ж, [**балабóшки**] «круглі товсті коржики» Я; — р. [**балáбуша**] «булка, білий хлібець», [**балабушка**, **балаб́ка**] «тс.», [**балабóшки**] «пампушки, млинці», бр. [**балабу́ша**] «житній або пшеничний хліб», [**балабу́шка**, **балай-в́ушка**] «тс.», п. [*bařabuch*] «гречаний або житній пиріг» (з укр.), [*bařabuszek*, *bařabuszka*] «тс.»; — не зовсім ясне; можливо, експресивне утворення; компонент *бала-*, здається, означає «шось кругле, кулясте». — Sadn.—Aitz. VWb. I 124.

балагáн «тимчасова будівля (для торгівлі, театральних вистав тощо); безладдя», **балагáнник**, **балагáнити** «пустувати, блазнівати»; — р. бр. **балагáн**,

п. *baġagan*; — через російську мову запозичено з тюркських; башк. *каз. кирг. туркм. узб. уйг. балаган* походять від перс. *bālāhānā* «верхня кімната; високий балдахін», яке складається з *bālā* «високий» і *hānā* «будинок». — Супрун УЗ КиргГУ 3, 93; Шанский ЭСРЯ I 2, 18—19; Фасмер I 112; Дмитриев 566; Будагов I 235—236.

[балагува́ти] «жити в бездіяльності»; — слц. [*balagovas*] «гаяти час»; — очевидно, споріднене з болг. *балагувам* «мурмочу, базікаю», яке зводиться до основи псл. *bal-* «говорити, базікати»; пор. також *блвѣчити* «сидіти без діла, лінуватися». — ЭССЯ I, 144; Sadn. — Aitz. VWb. I 123. — Див. ще **ба́ли**.

балагу́ла «критий дорожній віз; єврейський візник», [*балагула*] «тс.»; — бр. *балаго́л* «підвода, візник», п. [*baġa-ġuġa, baġaġoġa*] «вантажна підвода; багатий фурман; великі дзвінки для коней»; — запозичення з мови ідиш; ід. *balagole* «візник» походить від гебр. *baal* «господар» і *agalath* «підвода». — Верхратський ЗНТШ 12, 42; Фасмер I 112; Altbauer JP 17, 47—49; SW I 90.

балагу́р «балакун, жартівник, байкар», *балагу́рити* «жартувати, весело розмовляти», [*балагу́ркати*] «збивати з пантелику, заговорювати» О; — р. бр. діал. *балагу́р*; — складне утворення з основ *бала-* «теревені, жарти» і *гур-* (псл. *gug-*) як фонетичного варіанта основи *говор-*. — Шанский ЭСРЯ I 2, 19; Фасмер I 112; Смолина РР 1967/3, 66—69; Погодин РФВ 39 2; ЭССЯ I, 145; Sadn. — Aitz. VWb. I 122—123. — Див. ще **ба́ли**, **говорі́ти**, **гу́ркати**.

[балагу́ра] «натовп, юрба» Ме; — результат видозміни слова *балагу́ла* «підвода, на якій їздять євреї», під впливом форми *балагу́р*. — Див. ще **балагу́ла**, **балагу́р**.

бала́да «вид віршованого твору»; — р. *балла́да*, бр. болг. м. схв. *балáда*, п. *ballada*, ч. слц. вл. *balada*, слн. *baláda* «тс.»; — запозичення з французької мови; фр. *ballade* походить від пров. *balada* «танець», згодом «поема під час танцю», пов'язаного з *balag* «танцювати», яке зводиться до лат. *ballāre* «тс.».—

СІС 84; Шанский ЭСРЯ I 2, 25; Фасмер I 117; Dauzat 70. — Див. ще **бал'.**

[балазала́] — див. **бандала́**.

[балала́й] (у виразі *на гала́й, на б.* «непродумано, похапцем, абияк») Ме; — субстантивоване утворення на ґрунті виразу *на гала́й-балала́й* «непродумано» і под. — Див. ще **гала́й-балала́й**.

бала́кати «розмовляти, розповідати, говорити», [*бала́кати*] «тс.», *бала́ки* «розмови; надокучливе базікання», *балакани́на*, [*бала́канка*, *балакня́*], *бала́чка*, [*ба́ляка*] «безглузда розмова» Пі, [*бала́йки*] «розмови» (у виразі *б. підпускати* «дурити, обдурювати»), [*балака́й*] «говорун, балакун, базіка» Я, [*балака́йло*, *балака́рь* Я] «розповідач», [*бала́кер*] «балакуча людина, що вміє цікаво розповідати» Мо, [*балаклі́й*], *балакю́н*, *балакю́ха*, *балаклі́вий*, [*бала́куватий*], *балакю́чий*; — р. *бала́кать*, бр. *бала́каць*, п. [*baġakaś*], слц. *baláchať* «брехати, базікати», схв. ст. *balakati*; — похідне утворення від основи *bal-* (псл. *bal-*) «розмова, базікання»; зіставлення з основою *bol-* у словах типу [*балабо́лка*] (Mikl. EW 5; Bern. I 40) позбавлене підстав. — Шанский ЭСРЯ I 2, 19; Фасмер I 112; ЭССЯ I, 145; Sł. prasł. I 184—185; Sadn. — Aitz. VWb. I 121; Bern. I 40. — Див. ще **ба́ли**. — Пор. **балабо́лка**, **балагу́р**, **балала́йка**.

балала́йка «музичний інструмент», [*балаба́йка*] «тс. Г; вид дитячої гри Я», *балаба́єчник*, [*балаба́йник*] Я, ст. *балабайка* (XVIII ст.); — бр. *балала́йка*, [*балаба́йка*], п. *baġabajka, baġabajka*, ч. слц. *balalajka*, болг. *балала́йка*, схв. *балла́йка*, слн. *balalájka*; — запозичення з російської мови; р. *балала́йка*, [*балаба́йка*, *балла́бойка*]; очевидно, первісною була форма *балабайка* як складне утворення з двох синонімічних основ *bal-* «балакати, гомоніти» і *бай-* «розповідати»; пор. р. [*балобайка*] «балалайка; пуста людина, базіка», [*балобой*] «базіка, пустомолот, брехун»; спроби виведення з татарської мови (Яновский I 317; Горяев 1896, 10; Lokotsch 17) необґрунтовані. — Шанский ЭСРЯ I 2, 19—20; Фасмер I 113; Bern. I 40; Миртов 14. — Див. ще **ба́ли**, **ба́яти**.

[бала́м] (передача звучання дзвона), [бала́мкати] «бити в дзвін; гойдати СУМ; гойдатися Ж», [бала́мкотіти] «дзвонити, бренькати» Я; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до бала-ббм (пор.).

баламу́т¹ «порушник спокою, підбурювач, спокусник, обдурювач, дури-світ», баламу́та «тс.»; вид гри в карти Пі», [баламу́тки] «крутість» О, [баламу́тня] «порушення спокою» Я, баламу́тство, баламу́тити, ст. баламутъ «пуста людина, вітрогон» (XVI ст.); — р. бр. баламу́т: «спокусник, обдурювач, підбурювач», п. bałamut «тс.», ч. balamuta «базікало», [balamuta] «брехун», balamutič «підбурювач», balamutił «тс.», сл. balamuta, balamutina «замішання, сум'яття, непорядок, хаос; поширення пліток»; — пояснюється по-різному: як складне утворення з основ bal- «розмова, балаканина» і mot- «смута, суперечка» (Шанский ЭСРЯ I 2, 20—21; Фасмер I 113; Преобр. I 14; Vern. I 40; Machek ESJC 43; ЭССЯ I, 145—147; Sl. prasl. I 185—186); менш переконливо, як запозичення з монгольської мови — монг. balamut «пустун, норовливий» (Mikl. TEI Nachtr. I 10; Горяев 1896, 10; Lokotsch 17; Sławski I 26; Sadn.—Aitz. VWb. I 125—126), як пов'язане з тюрк. bulamak «перешкоджати» (Korsch AfSIPh 8, 650) або як споріднене з гр. φηλός «облудний» (Petr BB 21, 208; Prellwitz 487). — Див. ще бала́ли, муті́ти.

[баламу́т²] (іхт.) «скумбрія, Scomber scombrus»; — р. [баламу́т] «чорноморська скумбрія», болг. паламу́д «паламіда, морська риба з родини скумбрії, Palamis sarda»; — запозичення з турецької мови; гур. palamud (вид риби) походить від нгр. паламі́да «тунець», пов'язаного з гр. пала́μη «долоня», спорідненим з лат. palma «тс.», двн. folma «рука», дінд. ра́йің «тс.».— Радлов IV 1166; Frisk II 466; Boisacq 741.

[бала́н] «білий віл Г; білий кінь, собака Мо; білявий хлопепь Ме», [бала́я] «біла корова ВеНЗя, Ме; білява дівчина Ме»; — п. [bałan] «світло-жовтий або білий віл»; — запозичення з східно-романських мов; рум. bálán (молд. бэ-

ла́н) «білявий, білий», рум. báláia (молд. бэ́лае) «біла» (кличка корови) є суфіксальним утворенням від рум. bál «білявий; білої масті», молд. бэ́л «тс.», яке походить від болг. ст. бѣлъ «білий».— Scheludko 126; Мельничук Молд. елементи 164; Клепикова 63; Niŕa-Armaş та ін. Romanoslavica 16, 74—75.— Див. ще бі́лий.

[бала́нда¹] «нудний балакун», [бала́ндити] «базікати»; — р. [бала́нда] «балакун, пустомолот», [бала́ндать] «марнувати час, базікати», [бала́ндіть] «тс.»; — похідне утворення від основи псл. bāl- «розповідати, балакати». — Див. ще бала́ли.— Пор. беле́ндіти.

[бала́нда²] «незграбна людина», [бала́ндати] «хитати туди й сюди, гойдати»; — р. [бала́нда] «повільна, незграбна людина; нероба, пройдисвіт», п. [bałanda] «повільна, незграбна людина» (з укр.); — не зовсім ясне; може бути пов'язане з р. валáнда «повільна, незграбна людина», яке вважається запозиченням з литовської мови (лит. valandà «дозвілля»), валáндать «повільно працювати, марнувати час» (Шанский ЭСРЯ I 2, 21); може розглядатись і як результат видозміни значення слова бала́нда¹ «балакун» (>«непрацьовитий»> «повільний, незграбний»).

бала́нда³ «дуже рідка пісна юшка; їжа з м'ятої картоплі ЛПол»; — запозичення з російської мови; р. [бала́нда] «погана їжа, бурда; окрошка» є, очевидно, результатом видозміни слова [бала́нда] «лобода; гичка», що вважається запозиченням з литовської мови; пор. лит. balánda «лобода», лтс. balanda «тс.», похідні від лит. bálti «білити», лтс. báls «блідий, білий», споріднених з псл. bělъ, укр. бі́лий.— Шанский ЭСРЯ I 2, 21; Фасмер I 113; Преобр. I, XXVI; Горяев 1896, XXXVII.

бала́нс «порівняльний підсумок прибутків і витрат; рівновага, заст. біля́нс «тс.», балансува́ти «утримувати рівновагу», балансе́р «акробат, канатоходець», балансі́р «довга палиця для зберігання рівноваги на канаті; коромисло, важіль, який передає рух поршня або служить для рівномірного розподілу

ваги; маятник годинникового механізму»; — р. бр. болг. *бала́нс*, п. слц. *balans*, ч. *bilance*, вл. *balansa*, м. *баланс*, схв. *ба́ланс*, слн. *bilánsa* «підсумок прибутків і витрат», *baláns* «рівновага»; — запозичення з французької мови; фр. *balance* «ваги, рівновага» походить від лат. *bilanx* «ваги з двома чашками» (через нар.-лат. *bilancia), утвореного з основ *bi-* «двічі, два» і *lanx* «чашка, шалька», спорідненого з гр. *λίχος* «корито, миска», *λεχάνη* «тс.», псл. *lęko* «гну», укр. *лук*. — СІС 84; Шанский ЭСРЯ I 2, 21; Dauzat 69; Walde — Hofm. I 761. — Див. ще *біс*², *лук*. — Пор. *лоха́ня*.

бала́нці — див. *ба́лувати*.

бала́ст, *баластува́ти*; — р. *балла́ст*, бр. болг. *балáст*, п. ч. слц. вл. *balast*, м. *баласт*, схв. *ба́ласт*, слн. *balást*; — через російське посередництво запозичено з голландської або нижньонімецької мови; гол. *ballast* виводиться від дат. або шв. *barlast* (букв. «пустий вантаж»), утвореного з основ прикметника *bag* «позбавлений, порожній, голий», спорідненого з днв. днн. *bag* «голий», псл. *boş*, укр. *босий*, та іменника *last* «вантаж» (пор. нвн. *Last* «тс.»), похідного від *laden* «вантажити», спорідненого з дісл. *hlaða*, гот. *hlaþan* «тс.», лит. *klóti* «стелити», псл. *klasti*, укр. *класти*. — СІС 84; Шанский ЭСРЯ I 2, 25; Фасмер I 117; Kluge — Mitzka 46. — Див. ще *босий*, *класти*.

[баласу́ри] «скляні сережки» Ж, Я, **[барасу́лі]** «велике скляне намисто»; — п. *[bařasuru]* «намисто, скляні сережки» (з укр.); — можливо, запозичення з турецької мови; тур. *billürsal* «кришталевий», *billürsu* «подібний до кристалю» походять від ар. *ballūr* «кристаль, скло», *billaur* «тс.». — Кравчук ЛБ 8, 70.

[балафу́т] «рушник» Ж; — очевидно, запозичення з перської мови, в якій могло становити вираз, утворений з перс. *bālā* «верхній, високий; угорі» і *futā* «кусок тканини для обгортання в лазні; покривало, рушник, фартух», що походить від ар. *fūta* «рушник, фар-

тух для лазні». — Кравчук ЛБ VIII, 70—71. — Пор. *фота*.

балахон «просторий верхній одяг»; — р. *балахон*, *[балахна́, балахня́]*, бр. *балахон*, п. *[bařachon]* (з укр.) «тс.»; — можливо, давньоруське запозичення з татарської мови; виведення від перс. *bālājah* «верхній одяг» (Преобр. I 14) у фонетичному відношенні сумнівне. — Шанский ЭСРЯ I 2, 22; Фасмер I 114.

[балахрестити] «пустувати, бешкетувати, жартувати, теревенити»; — р. **[балахрѣст]** «швендя, волоцюга», **[балахлѣст, балахнѣст]** «тс.», **[балахрѣстить]** «швендяти, байдикувати, відривати від роботи», **[балахлѣстить, балахнѣстить]** «тс.»; — результат складення основи *бала-* «розповідати, базікати» з етимологічно неясною основою, пізніше ототожненою з *хрестити*. — Фасмер I 114. — Див. ще *ба́ли*. — Пор. *балагу́рити*.

[бала́ш] «залізна руда»; — не зовсім ясне; можливо, походить від рум. *balăş* «різновид рубіна» або від р. *балас* «коштовний камінь» (пор. схв. *bālas* «рубін»), які виводяться від ар. *balahš*, ар.-перс. *balhaš* «тс.», пов'язаних з місцевою назвою *Balaxšan*, що походить від іранської назви місцевості *Badařšan*, де видобувався цей камінь; звідти ж слат. *balascius* (коштовний камінь), іт. *balascio*, фр. *balais* «тс.». — Фасмер I 113—114; Skok I 99; Mikl. TEI, Nachtr. 2, 81; Dauzat 69; DLRM 64; Lokotsch 14.

[балбе́ра] «ряд рибальських гачків на вірьовці з поплавками», **[барбе́ра Берл., балбі́ра]** «тс.», **[балбе́рка]** «поплавок у рибальських сітях», **[бомбиркі́]** «тс.» Я; — р. **[балбе́ра]** «кора дерева; поплавок з неї», **[балбе́рка]** «поплавок у рибальських сітях»; — очевидно, запозичення з італійської мови; іт. *barba* «велика рибальська сітка» є похідним від *barbo* (назва риби, яку ловлять цією сіткою, лат. *barbus*), пов'язаним з іт. *barba* «борода», що походить від лат. *barba* «тс.», спорідненого з днв. *bart* «тс.», псл. *borda, укр. *борода́*; свою назву цей вид риби дістав від вусиків на щелепах, які в італійській мові мають назву *barba* «борода». —

Battisti—Alessio I 429, 431, 434; Walde—Hofm. I 96; Ernout—Meillet I 66.— Див. ще **борода́**.— Пор. **барабу́ля**, **барбу́н**.

[**балбута**] «балакун, базіка» Я; — п. ст. *balbot* «недоріка», [*baľbotač*] «белькотати», болг. [*балбу́тин*] «простак, дурень», [*балабу́тин*] «тс.»; — очевидно, запозичення з латинської мови (через середовище семінарств і под.); лат. *balbus* «заїкуватий», *balbütio* «заїкаюся» походять від звуконаслідувальної основи *bal-*, очевидно, спорідненої з псл. **bol-*, укр. *балабóлка*; менш переконлива думка (Brückner 12) про власне польське походження наведених польських форм.— Walde—Hofm. I 94.— Пор. **балабóлка**.

[**балго́ни**] «дерев'яні стовпи, на яких укріплюється навіс перед амбаром» Я; — очевидно, результат видозміни слова *балко́ни* (мн. від *балко́н*) з переходом *к>г>г* і зміною значення; пор. р. [*балко́н*] «балкон».— Див. ще **балко́н**.

балда́¹ «телепень; незграбна жінка»; — р. *балда́* «телепень; шишка, дрючок», бр. [*балда́*] «нижня ручка поздовжньої пилки», ч. *balda* «телепень; [дрючок]», слн. *balda* «чурбак, поліно»; — остаточно не з'ясоване; вважається давнім запозиченням у слов'янські мови з тюркських, у яких значення «дрючок» уже не збереглося; можливо, в тюркських мовах було споріднене з тур. *balta* «сокира»; виведення безпосередньо від тур. *balta* «сокира» (Фасмер I 114) або *baldek* «ефес шаблі» (Korsch AfSIPh 9, 487; Machek ESJČ 43) ґрунтується на припущенні незвичайного напрямку розвитку семантики; висловлюється також думка (Шанский ЭСРЯ I 2, 22—23; Кравчук Тез. докл. втор. симп. 29) про слов'янське походження слова.— Черняк-Веснік БДУ 1971/2, 65.— Див. ще **балда́**².

балда́² «великий молот; [велика сокира]», [*ба́лда*] «топір, топірець» Ж, [*ба́лта*] «топір, велика сокира» Г, ВеЗн, [*балті́йна*] «топірець», ст. *балта* «топір» (1627); — р. [*балта́*] «сокира», [*ба́лда*] «великий молот, ручна баба, товсте кореневище, дубина», бр. [*балта*] «сокира», п. ст. *balta* «бойовий топір», *beľta*, слц.

balta «тс.», болг. [*балті́я*] «сокира», м. *балта*, *балти́я*, схв. *ба́лта*, *ба́лта*, слн. *bávta*, *bálda*; — запозичення з турецької мови, в частині випадків через угорську (уг. *balta* «топір»); тур. *balta* «сокира» споріднене з каз. кирг. туркм. *балта* «тс.», як. *балта* «ковальський молот», узб. *балға* «молоток», чаг. *балға* «довга булава», монг. *balta* (*baltu*) «топір, алебарда» і є похідним утворенням від тюрк. *bal* «колоти, рубати».— Дзендзелівський УЛГ 60—62; Макарушка 4; БЕР I 30; Skok I 102; Sadn.— Aitz. VWb. I 232; Bern. I 41; Mikl. EW 6; Lokotsch 18; Радлов IV 1500—1502; Räsänen Versuch 61.

балдахін, ст. *балдахинъ*, *балдахіумъ* (XVIII ст.); — р. болг. м. *балдахін*, бр. *балдахін*, п. *baldachim*, ч. слц. *baldachýn*, схв. *балда́хйн*, слн. *baldachín*; — запозичення з німецької мови; н. *Baldachin* походить від іт. *baldacchino* «балдахін, яке зводиться до пізньолат. *baldacinus* «шовкова матерія з Багдада», пов'язаного з пізньолат. *Baldac* «Багдад».— СІС 85; Шанский ЭСРЯ I 2, 23; Фасмер I 114—115; Kluge—Mitzka 45.

[**ба́лди**] «ганчір'я» Я; — п. *balda* «каглянка, ганчірка для затикання кагли (димоходу)»; — не зовсім ясне; можливо, споріднене з *балда́* «сокира», р. *ба́лда* «наріст, товсте кореневище, дубина, трамбовка, ручна баба»; в такому разі слід припустити, що димоходи в минулому затикались дерев'яними обрубками, назва яких була перенесена на ганчір'яні каглянки.— Див. ще **балда́**², **ба́лта**².

[**балди́кати**] «базікати» Я; — р. [*балды́каты*] «базікати, балакати»; — очевидно, результат контамінації форм *бала́кати* і *галди́кати* «вести пусті розмови» (див.).

[**ба-ле**] (вигук на позначення подиву) ВеЛ, [*ба-ле-ба*] «тс.» ВеЛ; — складне утворення, що виникло, очевидно, з часток [*ба*] «та» і [*алé*] «невже».— Див. ще **але́**², **ба**¹.

[**ба́леґа**] «кізяк рогатої худоби», [*бали́ґа*] «тс.» Ж, [*ба́лік*] «коров'ячий чи кінський кізяк» Мо, [*ба́леґа*] «кізяк»,

[*баледжянік*] «жук гнойовик» ВеУг, [*балезанік*, *балезанка*] «тс.» ВеНЗн; — м. *балега* «кізяк», схв. *бáлега* «тс.»; — запозичення з румунської і молдавської мов; рум. *báligă* (*bálegă*), молд. *báligă* (*bálegă*), як і алб. *bágel'ë* «тс.», можливо, походять від пн.-іт. [*bagolā*] «тс.», здрібнілого утворення від *bagā*, що зводиться до лат. *bāsa* «ягода», спорідненого з кіпр. *bagwū* «гноно», корн. *bagas* «тс.»; припускається також (Skok I 100—101) ілліро-фракійське походження слова.— Шаровольський Зб. заходозн. 54; Scheludko 126; Габинский Вост.-сл.-молд. взам. 2, 122; Sadn.—Aitz. VWb. I 230—231; Bern. I 41; Meyer IF 6, 116; СДЕЛМ 45; DLRM 65; Walde—Hofm. I 91.

балёт, *балётник* «артист балету», *балеріна*; — р. бр. болг. м. *балёт*, п. ч. слц. вл. *balet*, схв. *бáлёт*, слн. *balét*; — запозичення з французької мови; фр. *ballet* «тс.» походить від іт. *balletto*, демінутива до *ballo* «бал, танець»; форма на *-ник* є українським утворенням від запозиченого слова.— СІС 85; Шанский ЭСРЯ I 2, 23—24; Фасмер I 115; Dauzat 70.— Див. ще **бал¹**.

бáлець «покривало для голови, хустина (у весільному обряді); коровай»; — запозичення з румунської мови; рум. *baļ* «фата» походить від лат. *balteus* «пояс; кайма», яке вважається запозиченням з етрусської мови.— Scheludko 126; Puşcariu 15; Walde—Hofm. I 95.

бáли «розмови, балачки» (*б. точити* «розводити теревені»), [*баліта*] «ворожити» О, *балү-балү* (передача звучання балаканини), *галү-балү* «тс.», [*балута-беньки*] «теревені» Ж; — р. *бáлы* «ляси, жарти» (*б. точить* «точити ляси»), [*бáлить*] «жартувати», [*баліть*] «теревенити», бр. [*бал*] «дурниця, брехня», п. [*baŭu-baŭu*] «балу-балу», ст. *baŭuch* «галас», *baŭszyč* «галасувати», слц. *balu-šit'* «говорити в гарячці, уві сні; верзти; турбувати», м. *балави* «плете дурниці», схв. *бáлвити* «плести нісенітницю», *бáло* «бáзика», *бáлоња* «тс.»; — очевидно, від псл. *bal-* «балакати, гомоніти»; — в такому разі може розглядатись як праслов'янське утворення з суфіксом *-l-* від іє. **bhā-* «розповідати».— Мельни-

чук *Этимология* 1967, 63; ЭССЯ 1, 150.— Див. ще **бáяти**.

балі́к «пров'ялена спинка риби», ст. *баликъ* (1759); — р. бр. *балык*, п. [*ba-ŭyk*], болг. *балѣк*; — запозичення з кримсько-татарської або турецької мови; крим.-тат. *baluk* «риба», тур. *balık* «тс.» споріднені з кирг. каз. тат. як. *балык*, узб. *балик*, аз. чаг. *балығ*, уйг. *белик*, алт. *палык*, хак. *палых*, чув. *пулă*.— Тимч. 53—54; Макарушка 4; Шанский ЭСРЯ I 2, 27; Фасмер I 119; Дмитриев 525; Bern. I 41—42; Радлов IV 1496, 1166; Егоров 164; Räsänen Versuch 61.

балі́стика «розділ фізики, що вивчає рух тіла, кинутого під кутом до горизонту; наука, що вивчає закони руху артилерійських снарядів», *балістичний*; — р. *баллістика*, бр. *балістыка*, п. *balistyka*, ч. слц. *balistika*, вл. *balisticki*, болг. м. *балістика*, схв. *балістыка*, слн. *balística*; — запозичення з німецької мови; н. *Ballistik* утворено від лат. *ballista* «баліста, машина для метання каменів або колод», що походить від гр. *βαλλιστής*, пов'язаного з *βάλλω* «кидаю снаряд», похідним від *βάλλω* «кидаю».— СІС 85; Koraliński 107; Holub — Lyer 92.— Див. ще **бал¹**.— Пор. **гіпербола**, **емблема**, **парабола**, **проблема**, **символ**.

бáлія, ст. *балія* (1756); — р. [*бáлья*], бр. *балёя*, *балёйка*; — запозичення з польської мови; п. *balia* походить від нім. *Bälje* «бак, чан», запозиченого з французької мови; фр. *baille* «тс.» зводиться до лат. *bajula, пов'язаного з етимологічно неясним *bajulus* «носії (води)».— Richhardt 32; Brückner 12; Bern. I 41; Dauzat 68; Gamillscheg 72; Walde—Hofm. I 93—94.

бáлка¹ «степовий яр, долина», [*бáвка*] «русло висохлої річки», [*бáлице*] «степовий яр», [*бáлок*] «балка», [*балчáньський*] Я, *вібалок*, [*перéбалочок*] «невелика балка», *прібалок*, *прібáлковий*; — р. *бáлка*, п. [*baŭka*] (з укр.); — остаточно не з'ясоване; здебільшого пов'язується з *болóто*, *болóння* «долина», лтс. *bala* «долина», лит. *balà* «болото» (Uhlenbeck 97; Bern. I 40; Ernout—Meillet I 253; Шанский ЭСРЯ I 2, 24); зіставлялось

також з тур. *bulak* «джерело» (Rozwadowski RSI 2, 103), з каз. *балкати* «болотисте місце» (Vasmer RSI 3, 255—256), з дангл. *bals* «підвищення між двома борознами» (Matzenauer 103), з топонімом *Балкан* (Соболевский РФВ 71, 439); виводилось від псл. *ob-valiti* «обвалити» через фонетично закономірну форму *o-baliti* (Марусенко Досл. з мовозн. 2, 64—68).— Фасмер I 115—116; ЭССЯ I, 149—150; Sadn.— Aitz. VWb. I 127.

бáлка² «брус, колода», *бáлок* «тс.», [*бáлька*] «балка Я; поперечна жердина колодязного журавля Л», [*бáлькей*] «балка для хати» Я, [*бáльок*] «брус», [*бальóк*] «сволок» Л, [*бальчóс*] «поперечний сволок» ВеБ, [*бáля*] «тс.» Я, [*бéлька*] «балка», [*балáяр*] «майстер, що виробляє бельки і клепку» Я, [*балéрка*] «місце і пристрій для різання дощок» Ж, ст. *бал'ки* (1599); — р. *бáлка*, бр. [*бáлька*], п. *belka* «брус, перекладина»; — запозичено (частково через польське посередництво) з німецької мови; свн. *balke* (двн. *balcko*, нвн. *Bálken*) «балка» походить від зах.-герм. **balkan-* «тс.», спорідненого з гр. *βάλαξ* «стовбур дерева», лит. *balžiena* «дрючок», р. [*бóлозно*] «дощка». — Акуленко 134; Шанский ЭСРЯ I 2, 24; Фасмер I 115; Kluge—Mitzka 46.

балкóн; — р. бр. болг. *балкóн*, п. вл. *balkon*, ч. слц. слн. *balkón*, м. *балкон*, схв. *бáлкóн*; — запозичення з французької мови; фр. *balcon* походить від іт. *balcone*, яке зводиться до двн. *balcko* «колода». — Москаленко УІЛ 52; Акуленко 141; Шанский ЭСРЯ I 2, 24—25; Фасмер I 116; Dauzat 70. — Див. ще **бáлка**². — Пор. **балгóни**.

[бáлмуш] «мамалига на сметані» Ж, [*бáлмус*] «густа рідина», [*побíти на б.*] «сильно побити», [*бáмуш*] «мамалига на сметані» Ж, [*бáнуш*] «тс.»; суп з яловичиною», [*бáнуша*] «яечнина»; — п. [*balmosz*] «мамалига на сметані»; — запозичення з румунської мови; рум. *bálmoş* «їжа з яець і кукурудзяного борошна», *bálmuş* «тс.», як і уг. *bálmos*, походить від болг. [*балмúш* (*бял мъж*, *бел муш*)] «каша з бринзи і борошна», яке зводиться до тур. *bulamaş* «борошняна каша для дітей», [*belmuř* (*belmiř*)] «со-

лодка їжа з прісної бринзи», пов'язаних з дієсловом *bulmak* «змішувати, бруднити». — Scheludko 126; Cránjalá 206; БЕР I 29; Георгиев Бълг. етим. и оном. 10; Балецкий St. sl. 10, 4—5; Sadn.— Aitz. VWb. I 231; MNTESZ I 232.

[баловéць] «сорт слабого тютюну» Ж, [*балóвецъ*] «бакун» О; — неясне; можливо, пов'язане з *бáлувати* (пор.).

балóн; — р. бр. болг. м. *балóн*, п. вл. нл. *balon*, ч. слц. слн. *balón*, схв. *бáлóн*; — запозичення з французької мови; фр. *ballon* походить від іт. [*ballone*] (< *ballone*), утвореного від *balla* «куля». — СІС 85; Шанский ЭСРЯ I 2, 26; Виноградов Очерки 54; Фасмер I 117; Dauzat 70. — Див. ще **бал**².

балотувáти «голосувати за когось, щось», *балотувáльний*, *перебалотувáльний*; — р. *баллотировать*, бр. *балаціраваць*, п. *balotować*, ч. *balotovati*, слц. *balotovat'*, болг. *балотíрам*, схв. *балотíрати*, слн. *balotáža* «балотування»; — запозичено з німецької мови через польське і, можливо, російське посередництво; нім. *ballotieren* «балотувати» походить від фр. *ballotter* «проводити повторне голосування», пов'язаного з *ballotte* «кулька для голосування», яке виводиться від *balle* «куля» (Gamillscheg 76) або від іт. *ballotta* «куля для балотування», похідного від [*balla*] «куля» (Dauzat 70). — СІС 85; Шанский ЭСРЯ I 2, 26—27; Фасмер I 117; Смирнов 54; Виноградов Очерки 51; Kluge—Mitzka 47. — Див. ще **бал**².

[бáлта¹] «рідке болото, трясовина, калюжа»; — болг. [*бáлта*] «болото»; — запозичення з східнороманських мов; рум. *báltă*, молд. *báлтэ* «тс.» споріднені з псл. *bolto «болото». — Габинский Вост.-сл.-молд. взаим. 2, 122; Scheludko 126; СДЕЛМ 45. — Див. ще **болóто**.

бáлта², *балтíна* — див. **балдá**².

бáлувати «пестити СУМ, Пі; [гуляти, розважатися; витрачати, розкидати; знати добре, мати досвід у чомусь О]», *баловствó* «пустощі, пестоші», *бáлощі*, [*балáнци*] «тс.» Ж, [*баловня*] «пестоші, пустоші» Ж, [*балúха*] «пустунка» Л, [*баловíтний*] «пустотливий» Я, *бáлуванний* «розбещений, вередливий»; — р. *бá-*

ловать, бр. *бáлаваць*, др. *баловати* «лікувати», слц. [balovac] «поводитися (з кимсь)», слн. [balováti] «говорити дурниці», стсл. **балованик** «лікування, ліки», **бáлли** «лікар»; — похідне утворення від основи псл. bal- «розмовляти», яка зводиться до іє. *bhā- «говорити, розповідати»; паралельне до *балáкати*, *балý-балý* і под.; зв'язок з дінд. bālāh «молодий, дитячий, дитина» (Uhlenbeck 189; РВГВ 18, 238; Абаев ИЭСОЯ I 249) малоймовірний, як і зіставлення (Соболевский Slavia 5, 441) з лат. fallo «обдурюю». — Шанский ЭСРЯ I 2, 27; ЭИРЯ III 63; Фасмер I 147; Преобр. I 15; ЭССЯ 1, 148; Sadn. — Aitz. VWb. I 118—120; Bern. I 42. — Див. ще *бáли*, *балáкати*, *бáяти*.

[*бáлух*] «забава, бенкет», [*балуша*] «тс.»; — п. [bauch] «галас», [baŋszuŋ] «галасувати»; — очевидно, пов'язане з основою псл. bal- «розмовляти», похідною від іє. *bhā- «говорити» і представленою також у словах *бáли* «розмови, балачки», *балáкати*, *бáлувати*. — Вгückper 12; Sadn. — Aitz. VWb. I 119. — Див. ще *бáли*, *бáяти*. — Пор. *балáкати*, *бáлувати*.

бáлухи «баньки, очі», *балухáтий*, [*балахáтий*] «вирячкуватий» Па, *вибалýшувати*; — запозичення з польської мови; п. [bały] «балухи», bałuchy, [bałonie] «тс.», як і ч. balata «тс.», слц. balatko «скляна кулька», походять, очевидно, від нім. Ball «куля»; необгрунтовано пов'язується (Вгückper 13; Maschek ESJC 43) з р. *балда* «наріст на дереві, палка». — Див. ще *бал*².

[*бáлуше*] (ж. р.) «коза коло рота періста» ВЕНЗн; — неясне; можливо, пов'язане з рум. bále «слина, піна (біля рота)»; в такому разі первісно означало «(коза ніби) з заслиненою мордою».

[*балхвá*] «кольорова смужка в тканині»; — бр. [*балхвá*] «кольорові нитки для вишивання», [*баўхвá*] «тс.»; — неясне; можливо, запозичення з тюркських мов; пор. кирг. *балкы* «напівшовковий», каз. *былкы* «тс.», що походять, очевидно, від ар. balqāḥ «строкакий, перістий».

[*балцáнка*] «оплетена лозою банка або бутель», [*балсáнка*] «металевий по-

суд» Ва, [*бальзáнка*] «бляшанка для зберігання рідини, напр., гасу», [*баксáлка*] «тс.» Л, [*баласцáнка*] «металевий посуд, сулія для олії, гасу» Ва; — запозичення з польської мови; п. balsamka «банка, посуд для бальзамів і духів, флакон» є похідним від balsam «бальзам»; пов'язування з рум. balŋ «петля, вузол» (Pușcariu 15) позбавлене будь-яких підстав. — Див. ще *бальзám*.

[*балюля*] «кирпата дитина» Ва; — неясне; можливо, пов'язане з вигуком [*баюлі*] (приспів у колисковій пісні) і первісно стосувалося малої дитини.

баляндра́си «теревені», [*балянтра́си*] «тс.» Пі, *баляндра́сник* «балакун», *баляндра́снити* «балагурити»; — р. [*баляндра́сы*] «теревені», [*балендра́сы*, *балянтра́сы*, *балентра́сы*] «тс.», [*балентра́с*] «жартун», [*балендра́с*, *балянтра́с*] «тс.», бр. [*билиндра́сы*] «теревені»; — не зовсім ясне утворення від основи псл. bal- «розмовляти, розповідати», можливо, викликане впливом форм *баля́си*, *баландіти*. — Фасмер I 115. — Див. ще *балáкати*, *балáнда*¹, *бáли*, *баля́си*.

[*баля́с*] «гомін», *баля́си* «теревені» (б. *точити* «теревенити», б. *підпускати* «обдурювати»), [*баля́сник*] «балагур, пустун», [*балясува́ти*] «балагурити, галасувати, пустувати»; — р. *баля́сы* «теревені», *баля́сник*, *баля́сить*, *баля́сничать*, [*балы́зник*] «балакун», бр. *баля́сник* «балагур, веселий оповідач», ч. мор. [balásat] «умовляти», схв. *баля́згати* «плетти нісенітницю», *баля́згало* «базіка»; — очевидно, утворення від основи псл. bal- із суфіксом -(j)as- (пор. *галас*, *вкру́тас*, *вихи́ляс*, п. *gonias*, *obertas* і ін.); може бути зіставлене з лит. balāzyti «гудити»; вираз б. *точити* міг розвинутися під впливом омонімічного етимологічно відмінного *баля́си* «поручні, стовпці балюстради» (але пор. і *точити* *ляси*, *точити* *теревені*, *розмова* *точитьсья*); етимологічне ототожнення *баля́си* «теревені» з *баля́си* «поручні, стовпці балюстради» (Шанский ЭСРЯ I 2, 29—30; Фасмер I 119 і ін.) є помилковим. — Мельничук Етимологія 1967, 63—64. — Див. ще *балáкати*, *бáли*, *бáлува́ти*. — Пор. *баля́си*.

баляси «поручні», *балясіна* «точений стовпець в огорожі, поручнях і под.»; — р. *балясы, балясіна*, бр. *баляса, балясіна* «тс.»; — запозичення з польської мови; п. *balas* «вал, круглий стовп, стояк» походить від іт. *balaustro* (*balaustrata*, пор. фр. *balustrade*) «стовпець поручнів», утвореного від лат. *balaustum* (< гр. βαλαούστιον) «квітка дикого граната» за подібністю форми стовпця до гранатової квітки; у польській мові при запозиченні могло набути форми з кінцевим *-as* під впливом власне польських слів із суфіксом *-as* типу *gonias, obertas* (пор. укр. [баляс]).— *Richardt* 32; *Шанский ЭСРЯ* I 2, 29—30; *Фасмер* I 119; *SW* I 26; *Brückner* 12.

[**бальвір**] «фельдшер» Я, [*байбірство*] «знахарство (до худоби)» Ж, ст. *балвѣръ* «голяр, лікар» (XVI ст.), *балвера* (1581), *балвѣръ* (1624); — бр. ст. *барверъ* «цирульник, лікар» (1507), *барберъ* (1541), *балверъ* (XVII ст.) «тс.»; — запозичення з польської мови; п. *balwierz* «цирульник; фельдшер», *balwierz* «тс.», як і ч. *barbíř* «тс.», слц. *barbier* «цирульник», схв. *bārbīr* «тс.» через н. *Barbíer* «перукар» зводиться до іт. *barbiere* чи фр. *barbier* «тс.», утворених від основи *barb-* «борода» (лат. *barba*), спорідненої з псл. *borgda, укр. *борода*.— *Шелудько* 21; *Тимч.* 52—53; *Brückner* 12; *Sadp.*— *Aitz.* VWb. I 244; *Dauzat* 73; *Walde*—*Hořm.* I 96.— Див. ще **борода**.

бальвувати — див. **байлова**.

бальзám, [*бальсán*] Я, [*бальсáмник мировець*] «фіміам з бальзамника *Boswellia serrata Roxb.*» Ж, *бальзамувати*, ст. *балсам* (XVII ст.), *балсан* (XVIII ст.), *валсамъ* (XVII ст.); — р. бр. *бальзám*, [*бальсáм*], др. *валсамъ*, п. вл. *balsam*, ч. *balzám*, слц. нл. *balzam*, болг. м. *bálsam*, схв. *bálsam*, слн. *bálsam*; — запозичення з грецької мови, спочатку безпосередньо (в формі *валсамъ, балсам*), пізніше через німецьку і латинську мови (в формі *бальзам*, з н. *Bálsam*, лат. *balsamum*); гр. βάλασμον «бальзамін; ароматична камедь бальзаміну» походить від гебр. *bāšām* «бальзам, аромат» або ар. *bāšām* «бальзамове дерево;

бузина».— *СІС* 85; *Шанский ЭСРЯ* I 2, 28; *Фасмер*—*Трубачев* I 119; *Buffa Slavia* 36/2, 173; *Lokotsch* 25; *Kluge*—*Mitzka* 47; *Frisk* I 217; *Gesenius* 131.

бальзамін (вид рослини), [*бальзаміна, бальзаміна, байсаміна*]; — р. *бальзамін*, бр. *бальзамін*, [*бальзаміна, бальсаміна*], п. *balsamina*, ч. слц. *balzamína*, болг. *балсамін*, слн. *balzamína, balzamínka*; — запозичене двома шляхами, через російську і польську мови, з латинської; лат. *balsamina* є похідним від *balsamum* «бальзам».— *СІС* 85; *Шанский ЭСРЯ* I 2, 28.— Див. ще **бальзám**.

[**бальо**] (дит.) «бублик; гостинець» Ж, Ме; — результат характерного для дитячої мови скорочення назви [*обáрінок*] «бублик».— Див. ще **обарінок**.

[**бальога**] «лівша»; — запозичення з угорської мови; уг. *balog* «тс.» є похідним утворенням від *bal* «лівий», спорідненого з удм. ст. *palljan* «тс.».— *MNTESz* I 226; *Bárczi* 14.

бам (вигук для передачі звучання дзвона), *бáмкати* «бити в дзвін»; — п. ч. слц. *bat*, м. *бамка* «стукати, ударяти, бити», слн. *bam, bām*; — спільнослов'янське звуконаслідувальне утворення, аналогічне до *бом, бум, бім, балám* (пор.).

[**бамбáра**] «ягода; полуниця, *Fragaria vesca* L. Мак», [*бамбéра*] «тс.»; — очевидно, запозичення з німецької мови; нвн. *Brómbeere* «кожина» походить від свн. *brāmbēr* «тс.», утвореного з основ *brāme* «терен», спорідненої з англ. *broom* «рокитник», і *ber* «ягода» (нвн. *Béere*), спорідненої з гот. *basī* «тс.», можливо, також з сірл. *base* «червоний».— *Шелудько* 21; *Paul DWb.* I 74; *Kluge*—*Mitzka* 59.— Див. ще **бáрма**¹.

[**бамберка**] «лісковий горіх» *BeH3n*, [*бамбарка*] «тс.» *BeH3n*; — результат контамінації слів *бамбулька* і *бамбáра* (див.).

[**бамбиза**] «вайло; здоровило» *Пі*; — бр. *бамбиза* «тс.»; — запозичення з польської мови; п. [*bombiza*] «незграбний пузань; протестантський ксьондз», [*bam-biza*] «тс.» пов'язується з лат. *bombux* «шовкопряд», спеціально видозміненим єзуїтськими школярами з опущенням кінцевого *x* як знака початкових звуків

слова *ksiądz* для глузливого підкреслення негідності протестантських служителів культу бути ксьондзами; очевидно, було підтримане в ужитку схожістю з *бамбу́ла*, п. *baumbla* «вайло»; пор. лит. *bambizas* «кальвініст» того ж походження. — Brückner 35. — Пор. **бамбу́ла**.

[**бамбіля́ти**] «слабо дзвонити», [*бамбалай*] «дзвін» О; — п. [*babelac sie*] «гойдатися», ч. [*bambulati*] «хитати, кивати, гойдати», [*bambylati, bombolati, bombelat, bambat*] «тс.»; — очевидно, як і [*бóмбатися*], запозичення з польської мови, в якій це слово пов'язане з *babel* «висулька, кулька і под.»; значення «дзвонити» розвинулось під впливом співзвучних слів *бам*, *ба́мкати*; виведення з основи **koléb-* через гадані проміжні форми **kolbél-*, **қombél-*, **ʋombel-* (Machek ESJC 44—45) залишається непереконливим. — Пор. **бам**, **бóмбатися**.

[**ба́мбір**] «гул» О, [*ба́мборити*] «бити у дзвони; вдаряти» О, [*бамбу́рити*] «тс.» О; — звуконаслідувальне утворення, частково зближене з [*бамбіля́ти*] «слабо дзвонити» (пор.).

бамбу́к; — р. бр. болг. *бамбу́к*, п. *baumbus, bambusa*, ч. слц. *baumbus*, вл. *baumbusnica* «бамбукове стебло», м. *бамбус*, схв. *ба́мбус*, слн. *baumbus*; — запозичено з новолатинської мови через російське посередництво; нлат. *baumbus, bambusa*, очевидно, походить від фр. *baumbois*, яке через португальську або голландську мову запозичено з малайської; мал. *baumbi* «бамбук» є результатом видозміни мал. *baumbi* «тс.» — Шанський ЭСРЯ I 2, 30; Фасмер I 120; Lokotsch 18; Holthausen EW 13; Dauzat 71.

бамбу́ла «вайло» (про людину або неповороткого вола чи коня), [*бамбу́лух*] «телепень» ВеБ, [*бамбулістий*] «товстолиций; нечемний» МСБГ, [*бамбулува́тий*] «незграбний», [*забамбу́литися*] «неакуратно одягтися; потовстіти» МСБГ; — п. [*baumbla*] «вайло», [*baumbuch*], ч. *baumbla* «тс.», слц. *baumbuch* «дурень»; — очевидно, як і *бамбу́лька* «кулька», результат видозміни рано запозиченої з польської мови основи, збереженої в формі *babel* «булька, бань-

ка, набряк» і под.; в такому разі польські діалектні форми є зворотними запозиченнями з української мови або результатами розпаду носового голосного на чистий голосний і носовий приголосний; можливо також, що польські звукові форми з *bam-* походять з литовської мови (пор. лит. *bambalas* «пузань; хрущ» при *baumba* «пуп», *bamblys* «ледача дитина, злодійчук; віхоть соломи, листок, стовбур дерева»); значення «вайло» могло підтримуватися схожістю з словом [*бамбиза*] «тс.», п. [*bambiza, bombiza*] «тс.»; протестантський ксьондз», лит. *bambizas* «кальвініст»; менш імовірно походження від уг. *baumba* «дурний» (Machek ESJC 44). — Graenkel 33. — Див. ще **ба́мбұх**. — Пор. **бамбиза**.

[**бамбу́лька**] «кругла ягода на картоплинні; кулька; бутон; круглий гудзик» ВеЗа, [*бамболі*] «великі яйця» Я; — ч. *baumbole* «куляста річ, великий гудзик, куля», [*bambulina*] «бульба», слц. *baumboles* «куляста річ», *baumboles* «тс.», *baumbulnik* «вид декоративної рослини (з бульбами під землею)», нл. *baumbulka* «ягідка на картоплинні», *baumbolica* «набряк»; — очевидно, давнє запозичення з польської мови, пов'язане з п. *babel* «булька, банька, набряк»; основа *baʋ-* у польській мові відповідає основі *буб-* в укр. *бублик*, [*бу́ба*] (дит.) «рана, налив, болячка, вавка», схв. *бубу́лиця* «прищик» і под.; менш переконливе пояснення (Machek ESJC 44) з припущенням незасвідчених проміжних форм *bulbul-*, *bumbul-*. — Див. ще **бу́ба**, **бу́блик**. — Пор. **бамбу́ла**.

[**бамбу́ра**] «велика, груба річ» Ж; — неясне; можливо, результат контамінації форм *бамбу́ла* «вайло» і *банду́ра* в переносному значенні «велика, груба річ»; переміщення наголосу на кінцевий склад могло бути викликано емоційним фактором.

[**ба́мбұх**] «шлунок ВеЛ; коров'ячий шлунок ВеУг», [*бембух*] «шлунок» ВеЛ; — п. [*baumbuch*] «незграбна, груба людина», слц. *baumbuch* «пузо; дурень»; — не зовсім ясне; можливо, результат контамінації основ типу [*бабе́шки*] «нутроці тварин», [*бабуха́тий*] «пузатий» і *бамбу́ла*; пор., проте, близькі

форми лит. *bañibalas* «пузань», *bamba* «пуп», лтс. *bañba* (*buñiba*) «куля», які зіставляються з шв. [*bamb*] «пузо», норв. [*bembel*] «пуп» (*Mühl.—Endz. I 261; Fraenkel 33*), але споріднені і з псл. *boḃ-* (укр. *бу́ба, бубо́н* і т. д.).— Пор. *ба́ба*², *ба́биці*, *бе́бех*², *бендо́х*.

ба́мія (бот.) «*Hibiscus esculentus* Moenos.», [*баня*] «тс.» *Мак*; — р. *ба́мия*, болг. *ба́мя*, [*ба́мия, ба́бня*], схв. *ба́мья, ба́мижа, ба́мья*; — запозичення з турецької мови; тур. *batya, batye* «тс.» походить від ар. *bāmijā* «тс.».— СІС 85; БЕР I 30; Skok I 104; Sadn.— Aitz. VWb. I 234; Mikl. TEI I 256.

баналю́ки «дурниці» (*б. плести*), [*бандилю́ги* МСБГ, *бандилю́ки* МСБГ, *банелю́ки, банялю́ки*] «тс.»; — запозичення з польської мови; п. *banialuki* «дурниці», ст. *banieľuka* «беззмістовна книжка» походить від імені королювни Банялюки (можливо, пов'язаної з назвою югославської місцевості *Banja Luka*, букв. «банова лука»), персонажа віршованої казки Ієроніма Морштина (1650).— Brückner 14; Jonke Knjiž. jezik 319—320.

банальний, *банальщина*; — р. *банальний*, бр. *банальны*, п. вл. *banalny*, ч. *banální*, слц. *banální*, болг. м. *банален*, схв. *баналан*, слн. *banálep*; — запозичення з французької мови; фр. *banal* «звичайний, банальний», яке спочатку означало «належний сюзеренові», потім «спільний для жителів села», потім «загальний, без оригінальності», походить від франк. *ban* «відозва сюзерена до жителів (зокрема, для створення війська)», спорідненого з двн. *ban* «наказ, заборона», псл. *baĵati* «мовити», укр. *ба́яти*.— СІС 86; Шанский ЭСРЯ I 2, 30—31; Dauzat 71; Kluge—Mitzka 50.— Див. ще **баніт**, **ба́яти**.

банан; — р. бр. болг. *банан*, п. *banan*, ч. слц. *banán*, вл. *banana*, м. схв. *банана*, слн. *banána*; — запозичення з французької мови; фр. *banane* походить від порт. *banana*, запозиченого з африканської мови баконго; можливо, пов'язане з ар. *banān* «палець» (за зовнішньою подібністю плоду).— СІС 96; Шанский ЭСРЯ I 2, 31; Фасмер I 120; Нойб—Lyer 92; Dauzat 71.

банда¹, [*бандина*] «велика компанія», [*бандор*] «голова банди» Пі; — р. бр. болг. м. *банда*, п. ч. слц. вл. нл. *banda*, схв. *ба́нда*, слн. *bánda*; — запозичення з німецької мови; н. *Bánde* «банда»; походить від іт. *banda* «корогва, прапор загін, зграя» або від фр. *bande* «тс.», засвоєного через народну латинь з якоїсь германської мови (пор. гот. *bandwa* «прапор, знак», споріднене з дісл. *benda* «подавати знак», гр. *φαίνω* «показую», дінд. *bhāḥ* «світло»).— СІС 86; Шанский ЭСРЯ I 2, 31; Фасмер I 120; Sadn.— Aitz. VWb. I 235—236; Kluge—Mitzka 48; Feist 79—80.— Пор. **бандіт**.

банда² (заст.) «дім розпусти» Пі, [*бандур*] (заст.) «хазяїн дому розпусти», [*бандур*] «шинкар; звідник» Ж; — р. [*бандырь*] «хазяїн дому розпусти»; — неясне; можливо, походить від рум. *bandúr* «опришок», яке разом із схв. *пандур* «посіпака; сільський поліцейський стражник» зводиться до уг. *pańdúr*, що зіставляється з сл. *pođarġ «погонич, пастух», похідним від псл. *pođiti* «гнати».— Machek ESJČ 432; Skok I 107; DLRM 580; Bárcki 234; Kniezsa I 1, 383—384.— Пор. **пудити**.

бандаж, *бандажіст*, *бандажувати*; — р. бр. болг. *бандаж*, п. *bandaž*, ч. слц. *bandáž*, вл. нл. *bandaža*, схв. *бандаж*, *бандажа*, слн. *bandáža*; — запозичення з французької мови; фр. *bandage* є похідним від дієслова *bander* «перев'язувати», ст. *bender*, яке походить від франк. *binda, спорідненого з ивн. *binden* «в'язати», англ. *bind* «тс.».— СІС 86; Шанский ЭСРЯ I 2, 31—32; Фасмер I 120; Dauzat 71.— Див. ще **бант**, **бінда**, **бинт**.

[*бандала́*] «великий чорний біб, що в'ється по тичках» Ж; [*бандо́лі*] «сорт крупної квасолі» МСБГ, [*балазала́*] «велика квасоля» ВЕНЗн; — неясне; пор. рл. [*бандал*] «дуже товста палка», тур. *bakla* «біб» (з ар. *bāgilā'* «египетські боби»).

бандероль, [*бандеро́ля*], *обандеро́лити*; — р. *бандеро́ль*, бр. *бандэро́ль*, п. вл. *banderola*, ч. *banderol* «стрічка; (ст.) корогва», слц. *banderola* «стрічка», болг. *бандеро́л*, схв. *бандеро́ла*, слн. *banderola* «стрічка»; — через польську

і російську мови запозичено з французької; фр. *banderole* «вимпел, перев'язь, бандероль» походить від іт. *banderuola* «прапорець, вимпел», демінутива до *bandiera* «прапор», яке походить від германського кореня *band-* (пор. гот. *bandwa* «прапор»).— СІС 86; Шанский ЭСРЯ I 2, 32; Dauzat 72; Mestica 175.— Див. ще **банда**¹.

банджюр, банджюра, бандюра, банджюр, бандюра — див. **байюра**.

[**бандз**] «картопля», [**бундз**] «тс.» Мак, [**бандзі**] «картопляники», [**бандзовіня**] «картоплиння» ВеНЗн; — п. [**bandz**] «картопля» (з укр. ?); — можливо, результат видозміни форми [**бандюра**] «тс.» під впливом звукової форми слова [**бундз**] «грудка сиру; вузол». — Пор. **бундзі**.

[**бандикувати**] «повільно працювати» Ж; — очевидно, результат контамінації слів [**бандя**] «ледар» і **байдикувати**. — Див. ще **байдики, бандя**.

[**банділе**] «картоплиння» ВеНЗн, [**бандиліне**] «тс.»; — результат контамінації форм **банділля** і [**бандз**] «картопля» (див.).

бандіт, бандитизм; — р. болг. м. *bandit*, бр. *bandyt*, п. *bandyta*, ч. слц. *bandita*, вл. *bandit*, схв. *бандіт, бандит*, слн. *bandit*; — через польську мову запозичено з італійської; іт. *bandito* «вигнанець, висланий» походить від *bandire* «вислати», яке зводиться до франк. *banþjan «заслати» (пор. нвн. *banþ* «заслання»); у слов'янських мовах семантично і фонетично приєдналось до **банда**, первісно іншого походження. — Шанский ЭСРЯ I 2, 32—33; Фасмер I 120; Kluge—Mitzka 48.— Див. ще **баніт**. — Пор. **банда**¹.

[**бандос**] «колун для дров» Мо; — очевидно, запозичення з німецької мови; пор. нвн. *Bánkaht* «геслярська сокира», утворене з основ іменників *Banþ* «лава» і *Aht* «сокира», спорідненого з англ. *axe*, гр. *ἀξίς* «тс.», псл. *ostrъ*, укр. *гострий*. — Kluge—Mitzka 42; Paul DWb. 65.— Див. ще **банка**³, **гострий**.

бандюра¹ «кобза; [велика або незграбна річ; телепень Ж]», **бандурист, бандуриста, [бандуристий]** «банду-

рист» Я, **бандурник** «майстер, що робить бандури; бандурист», [**бандуроватий**] «дурний» О, ст. **бандура** (XVIII ст.); — р. бр. болг. *бандюра* «кобза», п. ч. слц. *bandura*, слн. *bandúra*, схв. *бандура* «тс.» (у більшості цих мов з української); — запозичено з грецької мови або, можливо, через польську з італійської; іт. *bandura* (слат. *bandūra*) походить від гр. *πανδοῦρα* «щитра», яке було запозичене, мабуть, з Лідії. — Фадеев Мовозн. 1970/6, 52—53; Шанский ЭСРЯ I 2, 33; Фасмер I 190; Richhardt 32—33; Brückner 14; Sadn.—Aitz. VWb. I 236; Bern. I 42; Mikl. EW 7; Machek ESJCS 352; пор. Абаев ИЭСОЯ I 447—449; Moszyński JP 37/5, 371.

[**бандюра**²] «картопля», [**бандурка, бандурята**] «тс.», [**бандурчаник**] «картопляний коржик», [**бандурчанка**] «картоплиння», [**бандурчина, бандурянка**] «тс.»; — запозичення з польської і словацької мов; п. [*bandurki*] «картоплі», слц. [*bandurka*] «картопля», як і ч. [*bandor, bandur, brambor*] «тс.», пов'язані з назвою німецької землі *Brandenburg*; непереконливе зіставлення (Machek ESJCS 63—64) ч. *brambor* з лтс. *bimbulis, bumbulis* «картопля». — Закревська Досл. і мат. VI 34; SW I 93; Holub—Lyer 103—104; Holub—Kop. 75; Frinta Naše řeč 39, 259. — Пор. **бараббля**¹.

[**бандури**] «нутроці, переважно у тварини», [**бандурник**] «дрібний торговець, перекупник риби», [**бандурити**] «натягувати» Я, [**вібандурити**] «випотрошити», [**вібандулити, вібандилити**] «тс.»; — р. [**бандюра**] «нутроці тварини; нечистоти, заховані в чомусь», п. [*bandziochy*] «нутроці», ч. (згруб.) *bandur* «товстун, незграба»; — неясне; можливо, пов'язане з р. [**бандать**] «бруднити». — Пор. **бендюх**.

[**бандурка**] «муха-одноденка» ВеУг; — очевидно, пов'язане з [**бандури**] «нутроці, переважно у тварини» як вказівка на те, що муха сідає на покидьки.

[**бандя**] «ледар» Я; — п. *bandoch* «найманий робітник на жниввах», *bandos* «тс.»; польова робота, виконувана найманими робітниками; — пов'язується з п. *banda* «гурт» і т. д., яке походить від н. *Bände*. — Brückner 14.—

Див. ще **ба́нда**¹. — Пор. **бандикува́ти**, **ба́нити**.

[**ба́ник**] «смажений пиріжок, сирник» Г, Ж, [**ба́нік**] «тс.» St. sl. 10, [**ба́нята**] «баники» Ж, [**ба́ничата**] «тс.» St. sl. 10; — р. [**ба́нник**] «весільний хліб, зашитий в скатертину», [**га́баница**] «вид книша або кренделя», [**га́банец**] «тс.», слц. [**бапік**] «вид пирога», болг. м. **ба́ница** «пиріжок з бринзою, овочами або м'ясом», м. [**баник**], схв. **га́баница**, **gabánica** «тс.», слн. **gibánica** «вид пирога», **gubánica** «тс.»; — результат спрощення давнішого ***гбаник** < **гъбанікъ**, **gybanica**, пов'язаного з псл. ***гъб-/губ-**, тим самим, що і в дієслові **гну́ти**, р. **изга́б** та ін. — Балецький St. sl. 10/1—2, 1—17; БЕР I 31. — Див. ще **гну́ти**.

[**ба́нити**] «тріпотіти на вітрі» (про вітрила) Берл; — неясне.

· [**ба́нить**] «важко працювати» Л; — неясне; можливо, пов'язане з п. **bandoch** «найманий робітник на жнивах», **bandos** «тс.»; польова робота, виконувана найманими робітниками», або з [**ба́ня**]³ «копальня» (в такому разі могло означати «працювати на копальнях»). — Пор. **бандикува́ти**, **ба́ндя**, **ба́ня**³.

ба́ніт «вигнанець», **ба́ніта**, **ба́ніта** «тс.», **ба́нітува́ти** «шельмувати, ляяти», **ба́ніція** «вигнання з країни, зіслання», [**зба́гнітува́ти**] «зганьбити, зіпсувати»; — запозичення з польської мови; п. **banita** «вигнанець», **banita**, **banit**, **bannit**, **bandyta** «тс.» через іт. ст. **bandito** «вигнанець», похідне від **bando** «оголошення; вигнання з країни», пов'язується з нвн. **Ванп** «вигнання», двн. **вап** «наказ або заборона під страхом кари», спорідненим з лат. **fāri** «говорити», псл. **baјati**, укр. **ба́яти**. — Richhardt 33; Brückner 14; Sadn.—Aitz. VWb. I 236; Paul DWb. I 68; Kluge—Mitzka 50. — Див. ще **ба́яти**. — Пор. **бантува́ти**.

банк, [**ба́нок**] «банк» Я, **ба́нкір**, **ба́нківка** «банкнота» Ж, **ба́нківнік** (у грі в карти), **банкува́ти** «держати банк (у грі в карти)»; — р. бр. **банк**, п. **bank**, ч. слц. вл. нл. **banka**, болг. м. **банка**, схв. **ба́нка**, слн. **banka**; — запозичення з німецької або французької мови; н. **Bank** «банк», фр. **banque** «тс.» походять від іт. **banca** (**banco**) «лава, стіл міняйла,

банк», яке зводиться до герм. **bank** «лава». — СІС 86; Шанский ЭСРЯ I 1, 33; Фасмер I 120; Kluge—Mitzka 49; Dauzat 72. — Див. ще **ба́нка**³.

ба́нка¹ (посудина; мед.); — бр. **ба́нка**; — запозичення з російської мови; р. **ба́нка** походить, очевидно, від укр. **ба́нька** або п. **bańka**; спроба пов'язати безпосередньо з псл. **banja** (Фасмер I 121; Шанский ЭСРЯ I 2, 34) менш переконлива. — Brückner KZ 45, 26; ССРЛЯ I 268. — Див. ще **ба́ня**², **ба́ня**⁴.

[**ба́нка**²] «кільце для скріплення коси з кіссям» Л, [**ба́нька**] «тс. Л; пряжка ЛексПол.»; — р. [**ба́нка**] «кільце для скріплення коси з кіссям», [**ба́нька**] «тс.», бр. [**ба́нька**] «металеве кільце в упряжі, біля хвртки і т. д. для скріплення»; — очевидно, через давніші форми ***бантка**, ***банта** походить від н. **Band** «зв'язок» і т. д. — Див. ще **ба́нта**.

ба́нка³ «поперечна лава на човні; сидіння для веслярів»; — р. **ба́нка** «тс.»; — через російську мову запозичено з німецької або голландської; н. **Bank** «лава», гол. **bank** «тс.» походять від іє. ***bheg-** «гнути» з інфігованим -п-. — Шанский ЭСРЯ I 2, 34; Фасмер I 120; Kluge—Mitzka 48—49.

ба́нка⁴ «мілина»; — р. бр. **ба́нка** «тс.»; — через російську мову запозичено з німецької або голландської; н. **Bank** «мілина», гол. **bank** «тс.» є результатом видозміни значення слів н. **Bank** «лава», гол. **bank** «тс.» — СІС 86; Шанский ЭСРЯ I 2, 34; Фасмер I 120. — Див. ще **ба́нка**³.

[**ба́нкас**] «залізний шпеник для закріплення дошки при струганні на столлярному верстаті»; — п. **bankajz**, **bankajza** «лапа, скоба»; — через польську мову запозичено з німецької; нім. **Bank-eisen** «скоба, лапа» є складним словом, утвореним з іменників **Bank** «лава, верстат» і **Eisen** «залізо», спорідненого з англ. **iron**, пкельт. **Īsarno-** (дірл. **iaṛann**, кіпр. **haiarn** «тс.»). — Шелудько 21; Kluge—Mitzka 160—161. — Див. ще **ба́нка**³.

ба́нкѐт, **ба́нкѐтник** — див. **бенкѐт**.
ба́нкру́т, **ба́нкро́т**, **ба́нкру́тство**, **ба́нкро́тство**, **ба́нккрутува́ти**, **ба́нккрутува́ти**, **зба́нккруті́лий**, ст. **ба́нккрутѐ**

(XVIII ст.); — р. бр. *bankrót*, *bankrút*, п. *bankrut*, ч. слц. вл. нл. *bankrot*, болг. *bankrút*, м. *bankrót*, схв. *bánkrót*, слн. *bankrót* «тс.»; — через польську і російську мови запозичено з французької і німецької мов; фр. *banqueroute* «банкротство», нім. *Bankrott* (< *Bankerott*) «тс.» зводяться до іт. *banca rotta* «поламана лава» (контори банкрутів розбивали); іт. *rotto* «зламаний, розбитий» походить від лат. *ruptus* «тс.», пов'язаного з дієсловом *gimpege* «рвати, розбивати, ламати», спорідненим з дінд. *gbrayati* «обриває, відламує», двн. *goub* «грабіж», схв. *gúra* «яма». — СІС 87; Шанский ЭСРЯ I 2, 35; Фасмер I 121; Dauzat 72; Walde—Hofm. II 451. — Див. ще **банк**, **банка**³.

бáнник «ганчірка, щітка на держакі для прочищення і змащування дула гармати»; — р. *бáнник* «тс.», [*бáнец*] «ручайка ключця, яку прядільник обмотує навколо поясниці», бр. *бáнник* «банник», болг. *бáнник* «тс.» (з р.); — остаточно не з'ясоване; можливо, походить від давнішої форми *гбáник, пов'язаної з дієсловом *гбати < *гбати* «гнути»; пов'язується також з р. *бáнить* «мити, чистити» (Даль I 113). — Пор. **бáник**, **бáня**¹, **бгáти**.

бант, [*бáнта*] «бант» Я, *бáнтик*; — р. бр. *bant*, п. *bant* «перев'язка», вл. нл. *bant* «стрічка, бант»; — через російську або польську мову запозичено з німецької; свн. *bant* (нвн. *Band*) «стрічка, тасьма, зав'язка» пов'язане з дієсловом *binden* «в'язати», спорідненим з гр. *πέισμα* «канат», дінд. *bándhu* «родич». — Наконечна 139—140; Шелудько 21; Шанский ЭСРЯ I 2, 35; Фасмер I 121; Weiss-Brzezinaowa Prace językoz. 21, 156; Paul DWb. I 96; Kluge—Mitzka 48, 78. — Пор. **бáнта**, **бáнда**.

бáнта «перекладина, яка скріплює крокви в даху», [*бант*] Ж, *бáнтина* «тс.», *бантіння* (зб.), [*бантувáти*] «набивати банти» Ж; — п. *banta*, [*bant*] «тс.»; — через польську мову запозичено з німецької; н. *Band* «зв'язок» є похідним від дієслова *binden* «в'язати»; пор. н. *Bándrute* «бантина» (з *Band* «тс.» і *Rúte* «прут»), видозмінене в нл. *bandrug*, *bandruga*, *bandrug* «тс.» —

Шелудько 21; Brückner 15. — Див. ще **бант**.

[**бантáжити**] «бити, карати» Я, [*бантіжити*] «бити, шмагати» Я; — схв. ст. *bantižati* «прогнати, вислати», *bantižati* «тс.»; — очевидно, результат видозміни не зафіксованого в українських джерелах слова *бантіжити «виганяти, банітувати»; семантична зміна могла відбутись під впливом слів *бати́г*, *батбóжити*; можливий також зв'язок з *бантувáти* «нищити, бурити». — Див. ще **бáніт**, **бантувáти**, **баті́г**¹.

[**бáнти**] «солодке печиво», [*банть*, *бáнти*] «тс.» Я; — очевидно, результат видозміни слова *бáник* або якийсь словотворчий варіант, споріднений з цим словом; можливий також зв'язок із словом *бант* (за зовнішньою подібністю форми печива). — Пор. **бáник**, **бант**.

[**бантувáти**] «турбувати, штовхати, бурити» Ж; нищити ВеЛ, [*банітувáти розумом*] «баламутити», ст. *бантовати* «турбувати» (XV ст.); — п. *bantować* «ображати, бити, галасувати, тріскати нагаєм», ч. [*bantovať*] «обшукувати комусь кишені; будити; баламутити», слц. *bantovať* «непокоїти, морочити, ображати», схв. *bánta* «труднощі, неприємність; штраф», *бáнтовати* «набридати, перешкоджати, турбувати», слн. *bántovati* «ображати»; — запозичення з угорської мови; уг. *bánt* «зачіпати, турбувати, ображати» історично є каузативним утворенням від дієслова *bán* «шкодувати». — Machek ESJČ 46; Skok I 108; Sadn. — Aitz. VWb. I 237; Bern. I 42; Reychmann JP 37, 383—384; MNTESz I 240; Bárczi 15. — Див. ще **банувáти**. — Пор. **бантáжити**.

[**банувáти**] «тужити; нидіти», [*банітувáти*] «тужити, плакати» О, [*банá*] «туга» Ж, [*банлівий*] Ж, [*бáнно*] «сумно, шкода, страшно», ст. *бановати* (XV ст.); — п. [*banować*], ч. [*banovati*] «шкодувати, тужити», слц. *banovať*, болг. [*банувам*] «тс.»; — запозичення з угорської мови; уг. *bán* «шкодувати, каятись», *bápat* «сум, туга, горе» етимологічно неясні. — Дуже St. sl. 4, 93; 7, 160; Балецкий St. sl. 9, 338; Sadn. — Aitz. VWb. I 237; Bern. I 42; Mikl. EW 7; Bárczi 15; MNTESz I 236.

бануш, бануша — див. **балмуш**.

баня¹ «лазня»; [цілюще джерело Велл], **банник, банщик, банити** «мити, купати», **передбанник, ст. баня** «лазня» (XV ст.); — р. болг. **баня** «лазня», др. **баня** «тс.», нл. **banja** «ванна», болг. **бани** «курорт з цілющими джерелами», схв. **бања** «купання; курорт; ванна», **бањати се** «купатись (у теплій воді)», м. **бања** «лазня, ванни, гарячі джерела, курорт», слн. **banja** «ванна», стсл. **баня** «лазня»; — псл. **banja**, запозичене з народнолатинської мови; нар.-лат. **bāneum** (< **balneum**) «лазня, купальня» походить від етимологічно неясного гр. **βαλανείον** «тс.», очевидно, середземноморського походження, яке раніше зіставлялося з дінд. **galanañ** «капаючий» (Froehde у Fick I⁴ 404); менш переконливе припущення (Преобр. I 16; Machek ESJČ 45) про безпосереднє праслов'янське запозичення з грецької мови, як і думка (Торп 256; Ильинский ИОРЯС 23, 197—202; Brückner 14; Ondruš St. sl. 4, 242—243) про власне слов'янський характер слова.—Филин Образ. яз. 215; Шанский ЭСРЯ I 2, 36; Фасмер I 121—122; Sławski I 26; БЕР I 32; Skok I 108—109; ЭССЯ I, 151—152; Sł. prası. I 189—190; Frisk I 212—213; Wojsacq 113.—Пор. **баня**², **баня**³.

баня² «купол на будівлі», ст. «круглий мідний посуд Я; невеликий глечик Пі», [баня] «чашечка», **баняк** «чавунний горщик, казан, глиняний або скляний посуд, дзбан», [банячка] «яйце» Я, **банька** «куля; посуд з вузьким горлом; водяна бульбашка; білок ока», **банькі** «очі», **банькач** «з випуклими очима», **банькатиий, банькуватиий** «тс.», ст. **бан'ка** «опукла посудина; купол» (XVI ст.), **банька** (XVII ст.); — р. **банка**, бр. **банька** «банка», п. **bania** «опукла річ; опуклий посуд; купол», ч. **бай** «купол; опукла посудина або річ», слц. **баја** «купол, опукла річ», **бајатү** «опуклий», вл. нл. **banja** «кухоль, гарбуз», слн. **banjka** «посуд для рідини»; — здебільшого пояснюється як результат видозміни значення слова **баня**¹ «лазня» через проміжний ступінь «ванна, посуд для води» (Шанский ЭСРЯ I 2, 34; Фасмер I 121; Machek ESJČ 45; ЭССЯ

1,151—152; Sadn. — Aitz. VWb. I 85—86; Bern. I 43); висловлювались і заперечення зв'язку між значеннями «опукла річ» і «лазня» (Brückner 14; Преобр. I 15).— Див. ще **баня**¹.— Пор. **баня**³.

[**баня**³] «солеварня, копальня» ВеУг; ст. **баня** «залізорудна копальня» (XV ст.); — п. **bania** «тс.; солеварня», ч. **baně** «копальні», слц. **баја** «копальня»; — пов'язується з словом **баня**¹ «лазня» з видозміною значення, обумовленою тим, що первісні лазні викопувались у землі, або тим, що давні копальні мали округлу форму (Sławski I 26; Machek ESJČ 45; Murko WuS 5, 1—42; Sł. prası. I 189—190); менш переконлива думка про первісне значення «низна» і про зв'язок з п. **banior** «мочар» (Brückner 14).— Див. ще **баня**¹.— Пор. **баня**², **баюра**.

[**баня**⁴] «гарбуз» ВеЗа, Мак; — бр. [баня], п. **bania** «тс.; тиква; диня», вл. нл. **banja** «гарбуз»; — очевидно, результат перенесення назви **баня** «круглий посуд» на гарбуз за схожістю форми предметів.— Див. ще **баня**².

баня⁵ — див. **бамія**.

[**баня**⁵] «знахар» Ж, [буня] «тс.» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з **балляси** «теревені»; може бути зіставлене також з уг. **banya** «відьма», яке є результатом помилкового виведення від давнього складного іменника **jóbanya** «бабуся», утвореного з основ **jób** (jobb) «гарніший» і **anya** «мати» (Bárczi 15).— Пор. **балляс**.

[**банькрат**] «домкрат» Мо, [банькрет] «тс.» Ме; — очевидно, результат видозміни форми **домкрат** (див.).

[**бар**¹] «мокре місце між горбами», [баруля] «яр, провалля» До; — р. [бар] «болото; глибоке місце в морі», др. **бара** «болото», п. [bary] (мн.) «схили гір», [barzyna] «болото», ч. [bara] «болото», [bařina] «тс.», слц. [bara] «болото, трясовина», [barina] «калюжа, трясовина, болото, струмок», вл. **bara** «калюжа», болг. **бара** «стояча вода, калюжа», м. **бара** «калюжа», схв. **ба́ра** «калюжа, стояча вода», слн. **bara** «болото, трясовина»; — псл. **bara** «калюжа, болото»; — остаточно не з'ясовано; зіставляється (Фасмер I 122; БЕР I 32; Младенов

ИОРЯС 17/4, 228—229; Krahe Glotta 22, 125) з алб. *bërrák* «болотистий ґрунт», гр. βόρβορος «намул», брет. *béga* «текти», дінд. *bagbugám* «вода», *Barbarā*, *Barbarī* (назви річок), іллір. *Barbanna* (назва річки); вважається (ЭССЯ I, 153—155; *Machek ESJČ* 47) західнобалканським субстратним елементом; виводиться (*Sl. prasl.* I 191; *Rozwadowski Studia* 28—31) від іє. **bher-* «бурхливо рухатись; бризкати; кипіти»; припускалось (*Bern.* I 431) походження від камас. *bare* «болото». — *Sadn.* — *Aitz. VWb.* I 157—158; *Клепикова* 595—602.

бар² «ресторан; стойка»; — р. бр. болг. *бар*, п. ч. слц. *bar*, вл. *bara*, схв. *bâr*, слн. *bâr*; — запозичення з англійської мови; англ. *bar* «стойка» походить від фр. *barre* «бар'єр», яке зводиться до нар.-лат. *barra «бар'єр», етимологічно неясного. — *СІС* 87; *Шанский ЭСРЯ* I 2, 37; *Dauzat* 75.

бар³ «наносний підводний вал у прибережній зоні моря або в гирлі річки; мілина»; — р. бр. *бар* «тс.»; — запозичення з англійської мови; англ. *bar* «обмілина» походить від фр. *barre* «бар'єр». — *СІС* 87; *Шанский ЭСРЯ* I 2, 37; *Фасмер* I 122; *ССРЛЯ* I 118. — Див. ще **бар²**.

[**б́араб**] «зайда» *ВеУг*, [**б́араба**] «тс.» *ВеУг*; *пройдисвіт О*, [**б́арабер**] «зайда» *ВеУг*; — п. [*baraba*] «пройдисвіт», ч. [*baraba*] «голодранець, волоцюга»; — очевидно, запозичення з сербохорватської мови; схв. *барáба* «груба людина, босяк; наволоч», *барáбер* «босяк», як і слн. *barába* «нікчема, негідник», походять, мабуть, від іт. [*baraba*] «розпусник, нероба», [*barabba*] «тс.», яке зводиться до імені біблійного злодія *Barabba* (лат. *Barabbas*) «Варавва», утвореного з араб. *bar* «син» і *abbā* «батько». — *Онишкевич СЛЛ* 69; *Machek ESJČ* 46; *Skok* I 110; *Sadn.* — *Aitz. VWb.* I 243; *Klein* 147.

барабáн¹, *барабáнник*, *барабáнщик*, *барабáнिति*, ст. *барабанъ* (XVII ст.); — р. бр. болг. *барабáн*, п. [*baraban*] (з укр.), м. *барабан*; — через російську мову запозичено з татарської; тат. *дарабан*, яке має в українській і поль-

ській мовах ближчий відповідник *тарабáн* (*taraban*), зазнало в російській мові асимілятивної зміни початкового д на б; менш імовірний зв'язок з тур. *balaban* «тс.», яке походить з перської мови (*Горяев* 11; *Mikl. TEL, Nachtr.* 1, 10; 2, 81), або з перс. *baland* «високий» і *bang* «звук» (*Корш у Преобр.* I 16). — *Шанский ЭСРЯ* I 2, 37; *Фасмер* I 122; *SW* I 96; *Sadn.* — *Aitz. VWb.* I 243; *Дмитриев* 564. — Пор. **тарабáн**.

[**барабáн²**] «запічок» *Мо*; — р. [*барабáн*] «залізна піч; отвір у пічній трубі»; — неясне; можливо, результат зміни значення *барабáн¹* (див.).

[**б́ара-б́ара**] (вигук для підкликання овець) *Мо*; — р. [*бар-бар*, *барь-барь*, *б́ари-б́ари*] «тс.», схв. [*bâr*] (вигук для заспокоєння вівці під час доїння); — один з варіантів давнього вигуку для підганяння і підкликання овець; пов'язується з *барáн* (*Фасмер* I 123). — Див. ще **бир**. — Пор. **барáн**.

[**б́арабер**] «шляховий робітник» *ВеУг*, [*б́араб*, *б́араба*] «тс.» *ВеУг*; — очевидно, запозичення з чеської або словацької мови; ч. *baraba* «робітник на залізницях чи тунелях», слц. заст. *baráber* «тс.», можливо, походять від н. *Váhnarbeiter* «шляховий робітник», яке зблизилося з формами ч. [*baraba*] «голодранець, волоцюга», укр. [*б́араб*] «зайда, пройдисвіт», [*б́араба*] «тс.». — Пор. **б́араб**.

бараб́оля¹ «картопля», [*бараб́оля* Ж, *бараб́уля* Мак, *бараб́оля* Ж, *бараб́ий* Мак, *бараб́ін* Ж, *бараб́он* Мак, *бараб́оля* Ж, *балаб́урка*, *гараб́оля* Ж, *гараѓоля* Мак] «тс.», *бараб́олиння* «картоплиння», *бараб́олисько* «поле з-під картоплі» Ж, [*бараб́олинник*] «пиріг з картоплею», [*бараб́оляник*] «тс.» Я; — п. [*barabola*] (з укр.), ч. *brambor* «картопля»; — фонетичні видозміни назви німецької землі *Brandenburg*, через яку картопля поширювалась на схід; на ці фонетичні видозміни могла мати вплив звукова форма давніших українських слів типу *балаб́оля* «дзвінок, брязкальце»; — з української мови походить рум. *barabúla* «картопля», *barabói*, звідки болг. *бараб́ой* «тс.»; думка (*БЕР* I 32—33) про походження рум. *barabói* від ч. *brambor* безпідставна. — *Закревська*

Досл. і мат. VI 31—32; Bern. I 81—82.— Пор. балабон², бандура², гандабурка, мандибурка.

[бараболя²] (бот.) «земляна груша, бульба, *Heliantus tuberosus* L.» Мак, [бараболяча] «жовтець-пшінка весняна, *Ficaria verna* Huds.» Мак, [бараболячак] «тс.» Ж, Мак, [бараболячій] «тс. Г, Мак; ранник, *Scrofularia podosa* L.», [барболячій] «ранник» Ж; — результат перенесення і словотворчої видозміни назв бараболя «картопля», [барболя] «тс.»; перенесення зумовлене схожістю кореневих бульб цих рослин до бульб картоплі.— БСЭ 17, 13; 30, 165; 47, 407.— Див. ще бараболя¹.

[барабосити] «базикати, теревенити»; — р. [барабосити] «бурмотіти, говорити нісенітницю», [барабоса] «базика, пуста людина», [барабосиш] «нісенітниця, теревені», п. *bagabas* «крик, галас»; — давнє слов'янське складне утворення з двох словотворчих варіантів основ *bag-* і *bas-* (*bos-*), похідних від кореня *ba-*, того самого, що і в словах *бáяти*, *балáкати* та ін.; недостатньо очевидним є встановлюваний Шанським (ЭСРЯ I 2, 38) зв'язок із схв. *б̄рбосати* «говорити схлипуючи», гр. *βάρβαρος* «зайка». — Фасмер I 123; Погодин РФВ 39, 1—2.— Див. ще *бáли*, *бáри*, *бáяти*.

барабу́ля (іхт.) «султанка, *Mullus barbatus*», [барабу́лька, барбу́ля, барбу́лька, барбу́н Ж] «тс.»; — р. *барабу́лька*, [барбу́ля, барабу́ля, барабу́ня, барбу́ня, барвенá], болг. *барбу́н*, схв. *барбу́н*, *барбон*, слн. *barbón* «тс.»; — запозичення з турецької або новогрецької мови; тур. *barbuna* через нгр. *барбуноу* «тс.» зводиться до іт. *barbone* «тс.»; велика нечесана борода», похідного від лат. *barba* «борода», що є спорідненим з псл. *borða, укр. *борода*; назва зумовлена наявністю вусиків на нижній губі барабулі; пор. російську назву тієї ж риби *краснобородка*. — Шанский ЭСРЯ I 2, 38; Фасмер I 125; БЕР I 33; Sadn.— Aitz. VWb. I 250; Battisti—Alessio I 429, 431, 434.— Див. ще *бородá*. — Пор. *барма*².

барáк; — р. *барáк*, п. слц. *barak*, ч. *barák*, вл. *baraka*, болг. *барáка*, м. *баракá*, схв. *барáка*, слн. *baráka*; — запо-

зичення з французької мови; фр. *baraque* «тс.» походить від іт. *baracca* «намет», що зводиться до ісп. *baraca* «глиняна хатина», похідного від *barro* «глина», яке є, очевидно, словом іберійського походження.— Шанский ЭСРЯ I 2, 38—39; Фасмер I 123; Dauzat 73.

[бараліжний] «вільний, незайнятий, бездіяльний» Ж, [бороліжний, бороліжний] «тс.» Ж; — неясне; можливо, виникло внаслідок контамінації слів *переліжний* «перелоговий» (від *переліг*) і *пар* (про землю), що могла призвести до утворення прикметника *пароліжний, який у зв'язку з затемненням значення зазнав дальшої формальної видозміни.

барáн «самець вівці; гребінь замету, крижини; [вал або колесо для підтягування тягарів Берл; залізна баба ВеУг], [барані] «кожух з овечих шкур; сорт груш ВеНЗн», [баранár] «торговець баранами» Ж, [бараняр] «тс.; злодій, що краде баранів», [баранець] «невеликий важіль для підіймання мішків у млині Пі, Я; бекас; якірці земляні, *Tribulus terrestris* L. Дз; якір для вилування відра з колодязя До», *бараніна* СУМ, Ж, *бараніця* «вичинена овеча шкура; запона з овечого хутра», [баранкóша] «назва вівці» Доп. УЖДУ 4, [баранник] «баранячий пастух», [баранок] «вид теплого одягу» Пі, *баранці* «легкі хмарки; піняві хвилі», [баранчá] «ягня», [бараня] «тс.» і, [баранчик] «бекас; хвостик кавуна; частина вуздечки», [баранчúк] «баран; дурна людина Я; (орн.) сорокопуд, *Lanius* L. ВеУг, [барáшка] «кучер на голові» Ж, [барáшки] «певного виду хмари» Я, [барáній] Ж, *баранячий*, [баранкуватий] «вирячений, як у барана» Я, [бараніти] «дивитись бараном, губитись, дурнішати» Я, [баранковáтити] «скручуватись, морщитись» Ж, *обаранити* «оточити, напасти з усіх боків», ст. *баранъ* (XVI ст.); — р. бр. *барán*, др. *баранъ*, *боранъ*, п. слц. нл. *baran*, ч. *beran*, *baran*, вл. *boran*, схв. *barán*; — загальноприйнятого пояснення немає; спроба (Meyer EW 33; Bern. I 43—44; Meillet RS1 2, 69—70) пов'язати з гр. *βάριον* «вівця», *βάριχος* «вівці, барани», алб. *berg* «вівця, дрібний скот», *bari* «пастух» викликає

заперечення з фонетичних міркувань (Трубацев Назв. дом. жив. 74—75); припущення про запозичення з тат. (каз.) *bāgāp* «ягня» (Mikl. TEI Nachtr. 2, 83; Дмитриев 526; Räsänen Versuch 62) необгрунтоване, оскільки тат. *bāgāp* само є запозиченням з російської мови; деякі дослідники припускають утворення за допомогою суфікса -апъ від основи *bor-*, тієї самої, що і в рос. *боров*, др. *бороєъ* «кабан і баран вихолощений» (Шанский ЭСРЯ I 2, 39; Brückner 15; Linde I 55—56) або від звуконаслідувального комплексу *bar-* (Schuster-Šewc Probeheft 25—26); Трубацев виводив від дієприкметника джюрк. *baraṅ «ідучий», вбачаючи тут паралель до інших назв вівці з аналогічною етимологією: гр. *πρόβατα*, оск. *eiṭuvo, хет. *iṅat* і т. д.— всі з первісним значенням «іти» (Трубацев Назв. дом. жив. 75—76); останнім часом висловлено думку (ЭССЯ I, 158) про походження псл. *bāgāp* від гіпотетичного ір. *vagaṅ, встановлюваного на підставі дінд. *gaṅṅa* «ягня, баран», вірм. *gaṅṅ* «ягня», гр. *ἀρήν* «вівця, баран».— Фасмер — Трубацев I 123—124; Sł. prasł. I 191—192; Moszyński JP 35/2, 122—123; Sadn.— Aitz. VWb. I 239—240.

[барандійка] «бляшана посудина, подібна до сулії» Я; — неясне; можливо, утворене від первісного тюрк. [*berändā] (форма відкладного одн.) «з металу найвищої якості», пор. кирг. *berān* «найкраща сталь».

[баранець¹] (бот.) «п'ядич, плаун, *Lycopodium complanatum* L. Пі, *Lycopodium annotinum* L.» Мак; — р. *плау́н-баранець* «*Lycopodium selago* L.», *[баранець]* «плаун, *Lycopodium annotinum* L.», бр. *[бронець]* «тс.», *баранець* «*Lycopodium selago* L.», *[варанець]* «плаун звичайний, *Lycopodium clavatum* L.»; — пов'язане з *баран*; назва, очевидно, зумовлена тим, що рослина застосовувалась проти ковтунів у овець (пор. інші назви плауна: *[колтунник]*, ч. *koltunova zelina*).— Machek Jm. rostl. 27.— Див. ще *баран*.

[баранець²] (бот.) «арніка гірська, *Arnica montana* L.» Мак, *[баранка, баранець]*, *бараня трава* «тс.» Мак; — р.

[баранья трава] «тс.»; — пов'язане з *баран*; мотивація назви неясна.

баранка «рульове колесо»; — нове запозичення з російської мови; р. *баранка* «тс.» виникло як результат перенесення назви *баранка* «бублик» за подібністю.— Див. ще *обарійнок*.— Пор. *баранок*².

[баранки] (бот.) «кульбаба, *Taiga-cium officinale* Wigg.» Мак, *[бараньки]* «цвіт у вигляді сережок, базьки» Я; — р. *[бараньки]* «сережки у берези»; — похідне утворення від *баран*, паралельне до *[базя]* «сережка на дереві»; назва зумовлена подібністю пуху кульбаби і сережок до м'якої шерсті ягняти.— Див. ще *баран*.— Пор. *базя*².

[баранія] «бруд, що налипає на спицях колеса»; — неясне.

[баранок¹] «рубанок», *[баран]* «великий рубанок, яким працюють двоє» МСБГ; — р. *баранок* «рубанок», бр. *баран* «тс.»; — не зовсім ясне; можливо, виникло з *рубанок* шляхом метатези і зближення з словом *баран*.— Фасмер I 124.— Див. ще *рубанок*.

[баранок²] «крендель, бублик» Пі; — запозичення з російської або білоруської мови; р. *баранка*, бр. *баранак*, *[бараник]* «тс.» утворилися від дієслова *обварити* (>**обваренок, обваранок*) подібно до укр. *обарійнок* «тс.» з випадінням *в* і початкового *о*; пор. схв. *барити* «варити», м. *бари*.— Шанский ЭСРЯ I 2, 40—41; Фасмер—Трубацев I 124; Преобр. I 16.— Пор. *обарійнок, обаряти*.

[баранчик] (бот.) «первоцвіт, *Prunella officinalis* Jacq.», *[баранчики]* «тс.»; ряс, *Corydalis solida* Sm. Мак; — р. *[баранчики, бараньки]* «первоцвіт»; — похідне утворення від *баран*; назва зумовлена подібністю квіток первоцвіту і рясту до баранячих рижків.— СРНГ 2, 107; БСЭ 46, 342.— Див. ще *баран*.

[баранчики] (бот.) «козельці лугові, *Tragopogon pratensis* L.» Мак; — результат семантичного зближення назви *козельці*, похідної від *козел*, з назвою *баран* (див.).

[баранячка] «вид грибів, *Clavaria flava* Sch. Ж; вовнянка, *Agaricus pesator* Bull.» Мак, *[барані рижки]* «*Clavaria flava* Sch.» Мак; — похідне утворення від *баран*; назви зумовлені зовнішньою

подібністю гриба до баранячого рога.— Див. ще **баран**.

барахло́, [барахлечко́] «залишок, дріб'язок» Я, *барахольник*, *барахольщик*, *барахляний*, *барахольний*, *барахольити*; — бр. *барахло́*; — запозичення з російської мови; р. *барáхло́*, очевидно, походить від монг. (калм. або бур.) *бараа хоол* «майно, яке бралось кочівником у дорогу» (з монг. *бараа* «товар, ганчір'я, пожитки» і *хоол* «їжа, провіант»); менш переконливі зіставлення з р. [бóрошень] «дорожні пожитки» (Шахматов ИОРЯС 7/2, 352—354; Шанский ЭСРЯ I 2, 41) або з тур. *bagk* «житло» (>*bagx>*baxax>baraxla) (Reychman JP 1965/3, 157).— Откупщиков ЭИРЯ V 73—79; ССРЛЯ I 275.

[**барахтáтися**] «борсатися» Ж, [*барахта́*] «непокійна уві сні дитина» Я; — р. *барáхтаться* «борсатися», бр. [*барóхтаць*] «рухати», [*барóхтацца*] «вовтузитися, борсатися», [*барахма́цца*] «тс.», схв. *барáтати* «ритись, копатись»; пор. також. п. *brechtanina* «перехід через болото вброд»; — пізньопраслов'янське утворення з суфіксальним -*ta* від основи псл. *bogx-/begx- з х на місці s, яке зберігається в іншому варіанті тієї самої основи *ьъгs-* (укр. *бóрсатися*); звукова форма *baxax* є результатом афективної видозміни *bogx-*; непереконливо пов'язується з *борóтись* (Горяев 12; Шахматов ИОРЯС 7/2, 353—354) або виводиться від звуконаслідувального *барах* (Лопатин ЭИРЯ II 141; Шанский ЭСРЯ I 2, 41).— Фасмер I 124; Преобр. I 16.— Пор. **бу́хта-барáхта**.

[**барашкува́ти**] «розводити теревені, нічого не робити» Ж; — п. *baraszki* «жарти, фігли, збитки, байдики», *baraszkować* «байдикувати»; — неясне; можливо, є похідним від основи *bag-* «розмовляти, балакати»; пов'язання з укр. *чабарáшка* «коротка весела пісенька» (Sadn.— Aitz. VWb.I 240—241) викликає сумнів.— Мельничук *Этимология* 1967, 60. — Див. ще **ба́ри**.

[**барба́ра**] «нагайка» Я, [*відбарба́рити*] «побити», ст. *барбара* «линва на паромі; нагайка» (XVII—XVIII ст.); — п. *barbara* «линва на паромі; нагайка»; — значення «линва» здається тут основ-

ним; можливо, йдеться про якийсь запозичення (з нім. *Bandfähre* «паром на ливні») або про видозміну укр. *байбара*; мало переконливо пояснюється як результат жартівливого перенесення власного імені на знаряддя биття (Brückner 15).— Пор. **байба́ра**.

барбарі́с (бот.) «*Berberis L.*», [*барбарі́ск* Я, *барбарі́сник*, *барбері́с*, *байбарі́с*, *байберіс* Мак, *бербері́с*, *бербері́с*]; — р. *барбарі́с*, [*бербері́с*], бр. *барбары́с*, п. *berberys*; — запозичення з новолатинської мови; нлат. *berberis* здебільшого пов'язується з ар. *berbāḡīs* (букв. «берберський») «вид черепашки» (ягода барбарису, схожа на цю черепашку).— Шанский ЭСРЯ I 2, 42; Фасмер I 125; Lokotsch 20; Mikl. TEI I 247.

[**барбачі́я**] «чубатий жайворонок, посмітюха, *Galerida cristata* ВеЛ»; — очевидно, запозичення невідомого походження.

барбо́с «собака»; — бр. *барбо́с* «тс.»; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *барбо́с* загальноприйнятого пояснення не має; висловлювалось припущення (Kiparsky ZfSlPh 27/1, 32—34; Striedter ZfSlPh 28/1, 74) про зв'язок з ім'ям героя староросійського перекладного роману «Барбос — разбойник гишпанский»; зіставлялося також (Ройзензон *Белар. лексікал. і зтым.* 135—137) з каз. *бөрбос(у)* «вовкодав», узб. *бўрибоси*, уйг. *борибосар*, кирг. *борубосар* «тс.»; залишається непереконливою спроба (Шанский ЭСРЯ I 2, 42) пов'язати з укр. [*барабсцити*] «базікати», схв. *бр̄босати* «говорити схлипуючи».— Фасмер—Трубацев I 125.

ба́рва «фарба, колір; [ворс; формений одяг, ліврея], [*барвинкі*] «ворсинки» Я, *барвні́к*, *барвейстий*, *ба́рвеній*, *ба́реити*, *заба́релення*, ст. *барва* (XVI ст.); — бр. *ба́рва* «багрець; плащик яскравого кольору», п. нл. *barwa*, ч. слц. *barva*, вл. *barba*, слн. *bārva* «фарба»; — через польське і словацьке посередництво запозичено з середньовісньонімецької мови; свн. *varwe*, днн. *farawa* «тс.» походять від нгерм. *fahwa «кольоровий», пов'язаного з дінд. *pr̄ñni-* «перістий», гр. *περχνός* «тс.».— Richhardt 33; Sławski I 28; Sadn.— Aitz. VWb. I 248—249;

Kluge—Mitzka 184, 212.— Пор. **барма**, **фарба**.

[**барват**] «кожух» ЕЗб 2; — неясне; можливо, арготизм, пов'язаний з *барва* «формений одяг, ліврєя».

барвінок¹ (бот.) «*Vinca minor* L.», [*барвенок* Мак, *барвинок* Мак, *барвін*, *барвінець*, *баравінок* ВеНЗн] «тс.», *барвініна* «одна рослина барвінку», [*барвінка*] «вінок з барвінку; грядка барвінку» Пі, [*бервинок*] «барвінок» Мак, [*бервінець*, *бервінок*] «тс.» Мак; — р. *барвінок*, бр. *барвѣнак*, п. *barwinek*, ч. *barvínok*, слц. *barvjenok*, вл. *barbjenk*, нл. *barwjeńk* «тс.»; — через польську і чеську мови запозичено з німецької; німецьке слово, яке тепер має форму *Bärgwinkel* (букв. «ведмежий куток»), походить від лат. *vinca*, *pervinca* «барвінок», утвореного від основи *vincere* «обв'язувати, обвивати», спорідненої з дінд. *vi-vuákti* «охоплює», ав. *vuāxa* «збори», за допомогою префікса *per-*, спорідненого з псл. **per-*, укр. *пере-*. — Булаховський НЗ КДУ 5/1, 95; Richhardt 33; Шанський ЭСРЯ I 2, 42; Фасмер I 125; Мельников *Slavia* 36/1, 98; Machek *ESJČ* 47; Sadn.— Aitz. *VWb.* I 250; Bern. I 44; Walde—Hofm. II 791.— Див. ще *пере-*.

[**барвінок**²] (бот.) «зимолубка, всезелен, *Chimaphila umbellata* Nutt.» Мак, [*барвінок дикий*] «вербозілля, *Lysimachia punctularia* L.» Мак, [*барвінок єловий*] «омела, *Viscum album* L.»; — результат перенесення назви барвінку (*Vinca minor* L.) на інші рослини за подібністю їх листя або за їх належністю до вічнозелених рослин (пор. бр. [*зімазелень*] «вербозілля»). — БСЭ 31, 17; Machek *Jm. rostl.* 176.— Див. ще **барвінок**¹.

барда¹ «теслярська сокира», [*бардіна*] «тс.», [*бардаш*] «велика сокира; теслярська сокира», [*бартка*] «невелика сокира», [*бердінка*] «тс.» Ж, [*бердѣш*] «бойовий топір» Ж, *бердіш* «тс.», [*бардинкі*] «стружки» Ж, ст. *барда* (XVIII ст.); — бр. [*барда*] «тупа сокира», п. [*barda*] «широка сокира», *barta* «тс.», нл. ст. *barda* «сокира», полаб. *bordāifā* «сокира, топирець», слн. [*bārda*] «сокира»; — запозичення з східнороман-

ських і з угорської мов; рум. *bárdă*, молд. *bárdă* «теслярська сокира», пов'язані з пізньолат. *barducium* «легка сокира», походять від уг. *bárd* «сокира, колун», яке може бути виведене або з днн. *barda*, свн. *barte*, або з фр. ст. *barde* «тс.», запозиченого з германських мов; двн. *barta*, днн. *barda* «тс.» пов'язані з двн. *bart* (нвн. *Bart*) «борода» через порівняння леза сокири з бородою. — Мельничук Молд. *эл.* 164; Scheludko 126; Кобилянський *Гуц. гов.* 81; Vincenz 10; Bern. I 73; Mikl. *EW* 19; MNTESz I 248; Bárczi 16; Kluge—Mitzka 54.— Див. ще **алебарда**.

барда² «відходи спиртової промисловості, брага» СУМ, Ж; — р. *барда*; — запозичення з російської мови, в якій, на думку Фасмера, є видозміною слова *бурда*, як *салтан* при *султан*. — Фасмер I 126; Шанський ЭСРЯ I 2, 43.

[**барда**³] «окраєць хліба», [*бардіґа*] «великийokraєць»; — результат видозміни слова *партіка* «тс.» через проміжну форму [*партіґа*], в якій частина *-иґа* була осмислена як збільшувальний суфікс. — Див. ще **партіка**.

[**бардадѣм**] «росла людина; здоровило»; — р. [*бардадѣм*] «тс.; недотепа; король чорної масті (у картах)», бр. [*бардадѣн*] «монах ордену св. Бернарда»; — запозичення з польської мови; п. *bernardyn* «чернець-бернардинець», ст. *barnardyn*, *bernadyn* «тс.» походить від фр. *bernardin* «тс.», утвореного від власного імені Bernard, яке походить від нім. *Bernhard*. — Кравчук ЛБ VIII 73; Трубачев ЭИРЯ III 42—44; Фасмер—Трубачев I 126; Sadn.— Aitz. *VWb.* I 245; Constantinescu 23.

барда́к, *бардѣль*, *бордѣль*, [*бурдель*] «дім розпусти» Ж, [*бурдѣй*] «тс.; землянка; курна хата; циганський намет» Ж, [*бурді́й*] «тс.», [*бурдѣйка*] «повія» Ж; — р. *барда́к*, [*борда́к*], *бордѣль*, п. ч. слц. *bordel*, болг. *барда́к*, свх. *бѣрдел*, слн. *bordél*; — запозичення з французької мови (через російське і через польське посередництво); фр. *bordel* «публічний дім» (первісно «мала хатина») утворено від *borda* «дощата хатина», франкського за походженням слова, похідного від *bord-* «дошка», спорід-

неного з нвн. Brett «тс.»; форма з *-ак* виникла в російській мові, можливо, під впливом *каб'ак*; менш переконлива спроба (Дмитриєв 493) виведення форми *бардак* від тюрк. (тур. аз.) *bardak* «склянка, келих». — Шанский ЭСРЯ I 2, 166; Фасмер—Трубачев I 193; Dauzat 98; Kluge—Mitzka 92. — Пор. **борт**, **бурдей**.

[**бардинки**] (бот.) «сокирки, Delphinium ajacis L.» Мак; — похідне утворення від *барда* «сокира»; назва зумовлена подібністю цвіту рослини до сокири. — Див. ще *барда*¹. — Пор. **сокирки**.

бар'єж «вид негустої тканини», [*бар'їж*] «однокольорова хустка» МСБГ, [*бар'їш*] «тс.» МСБГ, [*бар'їж*] «хустина з негустої тканини» Я, [*бар'єжнік*] «шерстяна хустина» Мо; — р. *бар'єж* «негуста тканина», п. *barèž* «легка тканина», ч. *barèž* «тс.», болг. *барез* «тонка прозора тканина», *бар'їш*, *бар'їш*, схв. *бар'єж*, слн. *barèž* «тс.»; — запозичення з французької мови; фр. *barège* «вид шерстяної тканини» походить від назви містечка *Barèges* у Піренеях. — Шанский ЭСРЯ I 2, 43; Фасмер I 126; БЕР I 34.

барельєф; — р. *барельєф*, бр. *бар'ельєф*, п. *barrelief*, ч. слц. *basrelief*, болг. *барельєф*, *барелиєф*, м. *барел'єф*, схв. *бар'ельєф*, *бар'ельєф*, слн. *basrelief*; — запозичення з французької мови; фр. *basrelief* утворено з прикметника *bas* «низький», що походить від пізньолат. *bassus* «тс.», та іменника *relief* «рельєф, підвищення, опуклість». — СІС 88; Шанский ЭСРЯ I 2, 43; Фасмер I 126. — Див. ще **бас**, **рельєф**.

бар'єр; — р. *бар'єр*, бр. *бар'єр*, п. *bariera*, ч. слц. *barièra*, болг. м. *барієра*, схв. *барієра*, слн. *barièra*; — запозичення з французької мови; фр. *barrière* «застанова; перепона» походить від *barrer* «перегороджувати», утвореного від *barre* «колода, бар'єр». — СІС 88; Шанский ЭСРЯ I 2, 50—51; Виноградов Очерки 52; Фасмер I 129; Dauzat 75. — Див. ще **бар'**.

баржа; — р. *бар'жа*, бр. болг. *бар'жа*, п. *barža*; — запозичено з французької мови, очевидно, через російську і англійську; фр. *barge* (англ. *barge*) «баржа»

походить від пров. або іт. *barca*, яке зводиться до лат. *barca* «човен». — СІС 88; Шанский ЭСРЯ I 2, 43—44; Фасмер I 126; Sadn.—Aitz. VWb. I 243; Dauzat 75. — Див. ще **барка**.

[**барза**] «чорна вівця з білими грудьми; чорний цап», [*барзій*] «тс. Г; чорний баран з білими грудьми Ж», [*бардза*] «чорна коза з білими грудьми» ВеНЗн, [*бардзя*] «тс.», [*барзиста*] «чорна коза з білими пасмами» ВеНЗн, [*барзя*] «тс.» ВеНЗн; — болг. [*барз*] «попелястий, сивий», [*барзав*, *бардз*, *бардзів*, *бардзав*] «тс.», м. *барз*, *барзав* «з білими смугами на голові або на тілі (про козу); попелястий», схв. [*барза*] (кличка барзистої вівці, кози), [*барзаст*] «барзистий»; — запозичення з румунської мови; рум. [*barză*] «лелека» (з чорними крилами і білими грудьми), [*barzăoiu*] «тс.», (сарга) *barză* («коза» р'яба з чорним», аром. *barzū* «білявий», очевидно, походить від алб. *bardhë* «білий, білявий», спорідненого з псл. *berza «береза» і ін.; відповідники південнослов'янських мов пройшли, очевидно, через аромунську мову. — Scheludko 126; Кленикова 68—69; БЕР I 34; Bernard Балк. езикозн. 1, 101—103; Георгиев Върп. на бълг. етим. 49; Skok I 115; Sadn.—Aitz. VWb. I 146; Vrabie Romanoslavica 14, 130; Philippide II 698. — Див. ще **береза**. — Пор. **березуна**.

[**барзо**] «дуже», [*бардз*, *бардзо*, *барз*, *барзе*, *барзки*, *барске* Кур, *барзі* Пі, *б'ардер* Кур] «тс.», [*барже*] «дужче», [*бардзій*] «тс.», ст. *барзе*, *барзо* (XVI ст.); — бр. [*барзы*] «гарний, ввічливий», [*барзінькі*] «швиденький, гарненький»; — запозичення з польської мови; п. *bardzo* «дуже; (ст.) швидко», [*barzo*, *barz*], ст. *barzo* «тс.» споріднене з р. *б'орзый*, укр. [*б'орше*] «дужче, швидше», ч. *brzú* «швидкий» та ін. — Дзендзелівський УЗЛП 17—18; Оньшкевич Исслед. п. яз. 231; Richhardt 33; Sławski I 27. — Див. ще **б'орше**. — Пор. **байбарзо**.

барн (невідм.) «теревені» (у виразі *т'ари-барн*), [*розбаркати*] «розрадити, розважити» Ж, [*розбаркатися*] «розважитися» Ж; — р. бр. *т'ары-бары*, слн. *bāratī* «питати»; сюди ж, очевидно, укр. *барити* «затримувати» (первісно «за-

балакувати), сл. *bár, bárs* (частка і сполучник) «хоч, хоч би», болг. *бар, барé, бáри, барém, барím* «принаймні, все-таки, хоч би», *нѣбаре* «немов», м. *бар, барем* «хоч (би), принаймні», схв. *бáрем, бáрем* «тс.»; — утворення з суфіксом -г- від іє. *bhā-, того самого, що і в *бáяти, балáкати* та ін.— Мельничук Етимологія 1967, 61.— Див. ще *бáяти*.— Пор. *балáкати, баріти*.

барикада, барикадувати; — р. *бар-рикада*, бр. *барыкада*, п. *barykada*, ч. сл. слн. *barikáda*, вл. *barikada*, болг. м. схв. *барикада*; — запозичення з французької мови; фр. *barricade* «барикада» пов'язане з *barriquer* «барикадувати», утвореним від іменника *barrique* «бочка», яке походить від того самого кореня, що й *баріло* (з бочок часто робили барикади); припускається (Gamillscheg 88; Фасмер I 128) запозичення в французьку мову з італійської (іт. *baricata*).— СІС 88; Шанский ЭСРЯ I 2, 48; Dauzat 76.— Див. ще *баріло*.

баріло, [баріла Ж, барілка, баріля Пі, барівка, берілка Доп. УжДу IV, барівка, берівка], барильчіна, [бариль-ник] «бондар Я, барілкуватий, [бариль-куватий] Г, Ж, ст. *баріло, баріла* (XVI ст.); — р. [баріло], бр. [барыла], п. *baruła* «тс.», сл. *barel* «залізний посуд на бензин і под.», *barigla* «кадочка, бочонок», схв. *бáрило* «бочка», *бáрило, бáрило, баріло* «тс.», слн. *baril* «невеликий посуд»; — через польську мову запозичено з італійської або середньолатинської; іт. *barile* «бочонок» походить від слат. *barilla, barillus* «тс.», що може бути пов'язане через проміжну форму *baricca з ібер. *barro- «бруд, глина» (пор. ісп. *barro* «бруд, глина, глиняна посудина»); українська форма з -ило замінила давнішу форму *баріла* під впливом іменників із суфіксом -ило (типу *бурмило, світило*).— Винник 101; Москаленко УІЛ 27; Richhardt 33; Фасмер I 126—127; Witkowski SOr 19/2, 208; Skok I 112—113; Sadn.— Aitz. VWb. I 246; Bern. I 44; Battisti—Alessio I 441.

[**барин**] «пан» Ж, *бариня, [баріня]* Ж; — бр. *барыня* «вид танцю», ч. сл. *barin* «пан», болг. *барин*, слн. *barin*

«тс.»; — запозичення з російської мови; р. *барин* є результатом скорочення слова *боярин*.— Шанский ЭСРЯ I 2, 44; Фасмер I 127.— Див. ще *боярин*.

баріти «затримувати, гаяти; [боронити Ж]», *забара* «затримка», *забарливий, забарний, невзбарі, незабаром, обаряти* «баритися», [обаратися Ж, унезбарі]; — р. [баріть] «затримувати», бр. [барыць] «тс.»; — залишок псл. *bariti* «говорити, балакати», спорідненого з *бáри*, похідного від іє. *bhā-, того самого, що і в словах *бáйти, балáкати* та ін.; значення розвивалось так: «балакати — забалакувати — затримувати розмовами — затримувати»; непереконливими є спроби пов'язання з коренем *bu-*, тим самим, що в *бути* (Mikl. EW 26), зокрема з його різновидом у слові *бáвити* (Ильинский РФВ 62, 251—253), або з схв. *забдравити* «забути», псл. *variti* «іти вперед» (Trubačev, ZfSl 3, 671), як і з р. *барин* «пан» (Даль I 49; Краўчук Белар. лінгв. 4, 68).— Мельничук Етимологія 1967, 60.— Див. ще *бáри, бáйти*.

баритон, баритональний; — р. болг. м. *баритон*, бр. *барытон*, п. ч. *baryton*, сл. *baryton*, вл. *baritonist* «співак баритон», схв. *баритон*, слн. *bariton*; — запозичення з французької або італійської мови; фр. *baryton*, іт. *baritono* походять від гр. *βαρύτονος* «низький голос», утвореного з *βαρύς* «важкий, низький» і *τόνος* «тон».— СІС 88; Шанский ЭСРЯ I 2, 45; Dauzat 76.— Див. ще *барій, тон*.

баріш, баріщик, [барішівник Г, Ж, барішівник ЕЗБ 10], барішніцтво Г, Ж, барішівне «плата маклерові», *барішувати*, ст. *барышъ* (XVIII ст.); — р. бр. *барыш*, п. *barysz* «могорич», *barysz* «тс.», *barasznia* «маклерство», *baryszniak* «маклер, посередник», *baraśnik, bareśnik* «тс.», болг. [барышк] «помирений»; — запозичення, очевидно, з татарської мови; у сучасних тюркських мовах *barış* означає «мир, згода» (тур.), «ходить разом; говорити разом» (каз. кирг.) і є похідним від дієслова *bar* «рухатися, іти».— Болдырев. Тюркизмы 49—50; Шанский ЭСРЯ I 2, 50; Фасмер I 129; Преобр. I 18; Brückner 36; Mikl. Tel I

257; Bern. I 45; Lokotsch 22; Дмитриев 526; Räsänen Versuch 62.

барій; — р. болг. *барий*, бр. *барый*, п. *bar*, ч. *barium*, слц. *bárium*, вл. *barium*, м. *баріум*, схв. *бáријум*, слн. *bárij*; — запозичення з англійської мови; англ. *barium* утворено в 1808 р. хіміком Деві від гр. βαρύς «важкий», спорідненого з дінд. *guru*, гот. *kaigus*, лтс. *grūts* «тс.», можливо, також ав. *gouru-*, лат. *gravis* «тс.».— СІС 88; Шанский ЭСРЯ I 2, 44; Dauzat 76; Frisk I 221—222; Maughofer I 340.

барка «рячкове судно», *барочник*, ст. *барка* (XVIII ст.); — р. бр. *барка*, п. *barka*, ч. слц. слн. *bárka*, схв. [*бáрка*]; — давнє запозичення з німецької мови; снн. свн. *barke* (нвн. *Bärke*) походить від лат. *bārga* (<*bārgica), запозиченого з грецької мови; гр. βάρης «египетський човен» походить від копт. *bari* «човен». — Шанский ЭСРЯ I 2, 45; Фасмер I 127; Čuževskýj ZfSlPh 22, 335; Skok I 113; Sadn.— Aitz. VWb. I 242; Kluge—Mitzka 52; Frisk I 220.

баркан «гатунок ситцю» Я, [*баракан*] «товста вовняна матерія» КІМ, ст. *бараканъ* «гатунок вовняної тканини» (XVIII ст.); — р. *баркан* «вид тканини», [*баракан*], бр. [*баркан*] «тс.», схв. *баракан* «вовняне покривало», слн. *bárkan* «бумазея»; — запозичено, очевидно, з італійської мови; іт. *barraçano* «вовняна тканина» походить від ар. *barrakān* «грубий матеріал (очевидно, з верблюжої вовни) або плащ із нього». — Фасмер I 123; Skok I 110; Sadn.— Aitz. VWb. I 245—246; Mikl. TEL 1, 257; Lokotsch 21.— Пор. *бархан*².

баркас «велике веслове судно»; — р. бр. болг. *баркас*, п. *barkas*, слц. *barkasa*, схв. *баркаса*, слн. *barkása*; — запозичення з французької або німецької мови; фр. *barcasse* є похідним утворенням від *barque* «барка», пов'язаного з лат. *barca*; нвн. *Barkásse* через *снідерл.* *barkas*, ісп. *barcaza* зводиться до іт. *barcaccia* «велика барка», пов'язаного з лат. *barca*. — СІС 88; Шанский ЭСРЯ I 2, 45—46; Фасмер I 127; Sadn.— Aitz. VWb. I 243.— Див. ще *барка*.

барки «плечі» (*брати за б.* «хапати за груди під час бійки»), ст. *барки*

«верхня частина спини» (XVII ст.); — запозичення з польської мови; п. *bark* «частина руки від плеча до ліктя; верхня частина хребта» пов'язується з ч. *brk* «стрижень пера», укр. *приборкувати*. — Оньшкевич Исслед. п. яз. 231; Richhardt 33; Sławski I 27; Brückner 17.— Див. ще *боркати*.

барліг «лігво ведмедя, свині і под.; калюжа бруду», [*берліг*], *берлога*, [*бiрло* Я] «тс.», *барліжний* Я, *барложитися* «валитися в калюжі»; — р. *берлога*, бр. *бярлог*, др. *берлога* «ліс», *бьрлогъ* «печера», п. *barłóg*, [*berłóg*], ч. *brloh*, *brloha*, слц. *brloh*, вл. *borlo*, нл. *barłog*, болг. *бърлога*, м. *брлог*, схв. *брлог*, слн. *brlóg*, цсл. *брьлогъ*, *брьлогъ*; — псл. *byrlogъ, *byrloga, утворене, очевидно, за допомогою суфікса *-og-* від основи **byrl-*, тієї самої, що і в схв. *брлав* «брудний», *brlota* «брудна людина», п. *bardlić* «бруднити», лит. *buřlas* «бруд», гр. φορβύω «перемішую, забруднюю»; може розглядатись і як складне утворення з основ **byrl-* і *log-* (*leg-*), тієї самої, що і в *лігво* (Machek ESJC 67); невірні припущення про зв'язок з н. *Bärenloch* (Горяев 1892, 6; Karłowicz SWO 35) і спроби розкладу на основи *byr-* «бурий» (пор. лит. *bėgas* «коричневий», н. *Bär* «ведмідь») і *log-* (Uhlenbeck 197; Торр 263) та деякі інші; звук *а* в укр. *барліг* міг виникнути на місці *е* під впливом слів *баруля* «барліг», *бара* «болото». — Шанский ЭСРЯ I 2, 99—100; Фасмер—Трубачев I 158—159; Sławski I 27; Младенов 54; Moszyński PZJP 130—131; Bern. I 120.

[**барлія**] (бот.) «полин польовий, *Artemisia campestris* L.», [*барліт* Я, *барлян* Мак, *барльон* Мак] «тс.»; — неясне; можливо, пов'язане з п. *barlerka* (бот.) «*Barleria*», *borzelitka* «тс.», утвореними від прізвища французького ботаніка Барле (*Barreller*, XVII ст.). — SW I 99, 193.

[**барма**¹] «одяг; плата грішми і речами» Ж, Пі, [*бармуватися*] «підроблять під кого, наслідувати кого», ст. *барма* «мундир, ліврея» (XVII ст.); — р. *бармы* «наплічник з зображеннями царів і вищих духовних осіб», *барма*, [*барáма*, *брáма*], бр. *бармы*, др. *бармы*

«тс.»; — очевидно, запозичення з давньо-ісландської мови; дісл. *bartr* «край, берег» споріднене з свн. *brēt* «опушка, обшивка», шв. *brät* «борт», гол. *bart(e)* «купа», двн. *brāta*, *brāto* «ожиновий куш», псл. *boгъ*, укр. *бір* «сосновий ліс»; частково змішалось з *брам* «вузька смужка хутра для обшивання», запозиченим через німецьке посередництво. — Шанский ЭСРЯ I 46; Фасмер—Трубачев I 127—128; Преобр. I 17; Matzenauer LF 7, 9; Jóhannesson 616—617. — Див. ще *бір*¹. — Пор. *бамбара*, *брам*.

*барма*² (іхт.) «марена, усач, *Barbus barbuis L.*» Пі, Л—Г; — п. [*barma*], *brzapa*, вл. нл. *barma* «тс.»; — очевидно, через польське посередництво запозичено з німецької мови; н. *Várgme*, *Várbe* «марена, усач» походить від лат. *barbus* «тс.», утвореного від лат. *barba* «борода». — Див. ще *борода*. — Пор. *барабудя*, *бранка*.

*барма*³ «накип, пінка при варінні меду, варення», [*бармувати*] «збирати накип, пінку»; — запозичення з німецької мови; н. *Várgme*, *Várgme* «піна, дріжджі» споріднене з *Broт* «хліб», дангл. *beoгm(a)* «дріжджі», англ. *barгm* «тс.», лат. *fermentum* «кисле тісто», алб. *brumë* «тс.». — Фасмер I 127; Kluge—Mitzka 52, 103.

*барма*⁴ «глина з домішкою залізної руди», [*бармиця*, *бармичка*] «тс.»; — очевидно, пов'язане з *барва* «фарба»; назва могла бути зумовлена червоним кольором цієї глини, яка використовується для обмазування припічків, призьб та ін. — Див. ще *барва*.

бармакі «вила з тупими ріжками до картоплі або буряків До; дерев'яні вила на 5 ріжків Мо», [*бармак*] «тризуб; вила»; — р. [*бармакі*] «плоскі дерев'яні вила з 5—6 ріжками»; — очевидно, запозичення з кримсько-татарської мови; пор. крим.-тат. *báгmáк* (*báгmak*, *b'erm'ák'*) «давати, давання» (вилами подають солому, сіно на ожеред, підводу тощо).

барна «темно-сірий віл», [*барна*] «тс.»; чорна корова О, [*барно́ля*] «руда, темно-червона корова» О, [*барно́ха*] «темно-сіра корова», [*барну́ля*] «чорна корова О; червоно-бура корова», [*барник*]

«вид птаха (пташок верхом барнявий, сподом червоний)» ВеЛ, [*барна́вий*] «бурий», [*барна́стий*, *барня́вий*, *барня́стий*] «тс.»; — слц. *barпavú* «коричневий», *barпuša* «брюнетка; руда корова», схв. *барна* «бурий віл або кінь», *барну́ля* (кличка бурої корови), *барнаст* «бурий»; — запозичення з угорської мови; уг. *barпа* «коричневий, бурий, карий» пов'язується з свн. *brûp* «тс.», хоча фонетичні відмінності при цьому залишаються неясними (Skok I 113; MNTESz I 253; Kniezsa I 2, 794; Bárczi 16); може бути виведене з тюркських мов (пор. каз. *баран* «темний», як. *баран* «тс.»), що походять від монг. *baraгan* «темний, чорний».

[*бароба́їтися*] «рухатися; животіти» Я; — р. [*баробаться*] «критися, копатися, борсатися, вповзати, лізти вгору»; — очевидно, пов'язане з основою *бар*, *бара* «болото» і т. д.; можливо, проте, що йдеться про російське утворення від р. *барáхтатся*. — Пор. *бар*¹, *барахтáтися*.

барок «орчик», [*обáрок*] Л, ст. *барокъ* (XVIII ст.) «тс.»; — р. [*барок*], бр. *барак* «тс.»; — запозичення з польської мови; п. *bark* «тс.» отожднюється з словом *barki* «верхня частина спини» і под. — Sławski I 27. — Див. ще *барки*.

барокко; — р. *барóкко*, бр. *барóка*, п. слц. вл. *barok*, ч. *barok*, *baroko*, болг. *барóк*, *барóко*, м. *барок*, схв. *барóк*, слн. *barók*; — запозичення з італійської мови; іт. *barocco* «дивний, химерний; стиль барокко» загальноприйнятої етимології не має. — СІС 89; Шанский ЭСРЯ I 46; БСЭ 4, 254; Kopaliński 112; Holub—Lyer 94; Dauzat 75; Gamillscheg 87; Battisti—Alessio I 443.

барометр, ст. *барометрумъ* (XVIII ст.); — р. бр. *барóметр*, п. ч. вл. *barometр*, слц. нл. *barometer*, болг. *баромéтр*, м. *баромéтар*, схв. *баромéтар*, слн. *barométer*; — запозичення з французької мови; фр. *baromètre* утворено Бойлем у 1665 р. з гр. *βάρος* «тягар, вага», спорідненого з *βάρος* «важкий» і *μέτρον* «міра», припущення (Фасмер I 128) про польське посередництво сумнівне. — Шанский ЭСРЯ I 2, 46; Dauzat 75. — Див. ще *барій*, *метр*.

барон, *баронеса*, *баронство*; — р. бр. болг. *барон*, п. ч. вл. *baron*, слц. слн. *barón*, м. *барон*, схв. *барѳн*; — запозичення з французької мови; фр. *baron* походить від франк. (двн.) *baro «вільний; воїн», спорідненого з дісл. *berjask* «сперечатися», псл. *borti «бороти», укр. *борѳти*. — СІС 89; Шанский ЭСРЯ I 2, 47; Преобр. I 17; Skok I 113; Dauzat, 75; Kluge—Mitzka 53. — Див. ще **борѳти**.

барс (зоол.) «ірбіс, *Uncia uncia*», *барса* «тс.» Пі, ст. *барсовым* (1555); — р. бр. *барс*, п. *bars* «тс.», слн. *bars* «пантера»; — запозичення з тюркських мов; туркм. уйг. *барс* «тигр, пантера», каз. *барыс* «пантера, тигр, леопард», тур. *pağs* «пантера» виводяться з іранських мов. — СІС 89; Шанский ЭСРЯ I 2, 48; Фасмер I 128; Шипова 62; Дмитриев 555; Lokotsch 21; Mikl. TEI II 140.

баруля — див. **бар**¹.

бархан¹ «нанесений вітром піщаний горб у пустелі або в степу»; — р. бр. *бархан*, п. ч. слц. *barchaп* (з рос.); — запозичення з казахської мови; каз. *бархан* «тс.», споріднене з уйг. *барган* «ідучий, рухомий горб», є похідним від тюркського дієслова *бар* «рухатися». — СІС 89; Шанский ЭСРЯ I 2, 49; Фасмер—Трубачев I 129; Преобр. I 18; Sl. yug. obsyeh 69; Дмитриев 564.

бархан² (заст.) «бумазея», [*барханка*] «одяг з бумазеї» Я, [*барханя*] «хустина» О, *бархант* «оксамит» СУМ, Ж, [*бархатін*] «рід тканини», *бархатка* СУМ, Ж, [*бархит*] «байка» МСБГ, [*бархатіна*] «бархатна тканина» Я, [*бархатінний*] «зроблений з бархату», *бархатістий*, [*бархотний*] «з бархату» Ж, ст. *бархановий* (1615), *бархатном* (XVIII ст.); — р. [*баракан*], *баркан*, *бархат*, бр. [*баркан*], п. *barchaп*, *baraпaп* «ляно-бавовняна тканина», ч. ст. слц. *barchaп* «бумазея», *barchet*, вл. *barchent*, болг. *бархѳт*, м. *бархет*, слн. *barcha(n)t*, *barkaп* «тс.»; — запозичення з західноєвропейських мов; н. *Barchent* «бумазея», іт. *baggасaпo*, *bagасaпe* «види тканини», гол. *bagkaп* «вид тканини», фр. *bagгасaп* «груба тканина» походять від ар. *bagгakāп* «груба тканина». — Макарушка 5; Шанский ЭСРЯ I 2, 49; Фас-

мер I 123; Holub—Lyer 93; Sadn. — Aitz. VWb. I 245—246; Bern. I 44; Lokotsch 21. — Пор. **баркан**.

[**барцьожки**] «бахрома навколо хустини» Я, [*барцьошка*, *парцьѳшка*] «тс.»; — очевидно, первісним варіантом є форма *парцьѳшка* (<*парцьѳжка), в якому кінцеве *-(ѳ)жка*, можливо, викликане впливом семантично близького *ствѳжка*; може бути зіставлене з перс. *porze* «ворс; бахрома» або з тур. *pağca* «шматок; клаптик; частина», яке, в свою чергу, походить від перс. *pağčā* «шматочок; частка».

[**баршавік**] «сорт соусних кабачків» Дз; — неясне; можливо, результат засвоєння і асиміляції молдаванами укр. *борцьовік «сорт кабачків, що кладуть у борщ» як молд. [*боршовік] (пор. молд. *борш* «борщ», рум. *borș* — з укр. *борш*) з наступним зворотним запозиченням і відповідними фонетичними змінами в українських говірках.

[**баршан**] «оксамит», [*баршун*] «святова матерія до капелюхів ВеУг; вид трав'янистої рослини ВеЛ», [*баршниця*] «вид рослини» ВеЛ, [*баричаниця*] «тс.» ВеЛ, ст. *баршоновои* «оксамитовий» (XVIII ст.); — слц. *baršun* «оксамит», схв. *баршун*, *baršon* «тс.», *baršunak* «вид рослини»; — запозичення з румунської або угорської мови; рум. [*barșon*] «оксамит» походить від уг. *baršonу* «тс.», запозиченого з якоїсь тюркської мови (пор. у тюркському словнику Махмуда Кашгарського *baršun* «шовк», яке виводиться з перської мови, зокрема зіставляється з перс. *abrēšim* «шовк»). — Балецкий St. sl. 9, 388; Vincenz 9; DLRM 69; MNTESz I 254; Bárcki 17; Räsänen Versuch 34, 63. — Пор. **парча**.

бас «низький голос; музичний інструмент», *басіло* «дуже гучний, сильний бас; [чоловік з грубим голосом Я]», [*басок*] «басова струна» Пі, *басіста* «той, хто грає на контрабасі», *басістий* «[тс.]; басовитий», *басовітий*, *басіти*, [*басувати*] «мурчати; підтакувати», *басá* «басом», *збасá* «тс.», *підбасок* «баритон», *підбасовувати* «підтакувати», ст. *басѳ* (XVIII ст.); — р. бр. болг. м. *бас*, п. ч. слц. вл. нл. *bas*, схв. *бáс*, слн. *bás*; — через польську мову запозичено з ні-

мецької, французької або італійської; н. Bass «низький голос; смичковий інструмент», фр. basse «низький голос» походять від іт. basso «тс.», яке відповідає нар.-лат. bassus «товстий; низький», можливо, запозиченому з оскської мови.— СІС 89; Шанский ЭСРЯ I 2, 51; Фасмер I 129; Преобр. I 19; Hüttl-Worth 17; Dauzat 77; Kluge—Mitzka 54; Ernout—Meillet I 67.

басамán «смужка з тканини, смуга на тілі від удару», [басейман Я, басаму́га] «тс.», [басамáга] «знак від побоїв» О, [басамóнка] «крайка, тасьма», [басаму́нка, басану́нка] «тс.», [басанунча́] «мала крайка», [басамánити] «робити синяки, бити до синяків» Пі, ст. басаманъ «облямівка, галун» (1718); — видозмінені запозичення з польської мови; п. [basamupu] «облямівка, галун», pasatap, pasatop, ст. pasatap «тс.» походять від фр. passement «позумент, галун, обшивка»; раніше фр. passement виводилось через іт. passatapo від ісп. pasatapo «край, балюстрада» (Преобр. I 18), тепер воно вважається похідним від фр. passer «проходити» (Dauzat 536).— Див. ще пасáж.— Тимч. 60.— Пор. басán², пасамán.

басамánня «домашнє начиння»; — пов'язане з басамán «смужка тканини, тасьма»; тасьмою (рос. басóн) оздоблювались домашні меблі.— Даль I 53.

[басán¹] «сап'ян» Ж; — запозичення з французької мови; фр. basane «тс.» походить від пров. bazana «тс.», пов'язаного з ісп. badana «вичинена бараняча шкіра», яке зводиться до ар. bidāna «підкладка».— Піскунов 13; Dauzat 76; Gamillscheg 89.

[басán²] «облямівка сукні»; — р. басóн «тасьма; позумент; кант, галун»; — ставиться в зв'язок з діалектним варіантом н. Posamént «позумент», яке походить від фр. passement «тс.»; в українській мові, очевидно, є результатом видозміни слова басамán, яке зазнало впливу з боку [басán¹].— Фасмер I 131; Преобр. I 18.— Див. ще басамán.

[басánь] «крита галерея навколо церкви»; — можливо, результат видозміни форми опасánня «тс.», похідної від пас «пояс».— Див. ще пас¹.

[басарán] (бот.) «айстра, Aster amellus L.» ВеНЗн, [басантір, базандір] «тс.» ВеНЗн; — неясне.

басарйнка «подарунок, хабар», [басарй́нок, басарй́мок, басаврй́нок] «тс.», [басару́нок] «корм, який дають корові під час доїння; додаток до зарплати», базарй́нка «подарунок, хабар; гостинець з базару», ст. басарунокъ «винагорода за побої» (XVII ст.); — р. [басарй́нка] «панщина, праця за оренду землі», п. basarunek «винагорода, відшкодування; хабар», ст. besarunek, basarupnek «тс.»; — через польську мову запозичено з німецької; свн. bezzerunge «виправлення» є похідним від прикметника bezzer «кращий» (нвн. besser), пов'язаного з нвн. bass «дуже, надзвичайно», двн. baz, дангл. bet «тс.», спорідненими з снн. bate «перевага», дісл. bati «тс.», двн. bazep «поліпшуватися», гол. baten, дангл. batian «тс.».— Тимч. 60; Фасмер I 130; Brückner 17; Kluge—Mitzka 54, 70.

басейн; — р. бассейн, бр. болг. басейн, п. basen, ст. basyn, ч. слц. сли. bazén, вл. basenk, м. басен, схв. басен, базен; — запозичено через російську мову з французької; фр. bassin (< basin < слат. *bascŕnum) «басейн» походить від слат. bassa «посуд для води».— СІС 89; Шанский ЭСРЯ I 2, 53; Фасмер I 132; Dauzat 77.— Див. ще бак.— Пор. басйн.

[басетля] «віолончель», [басетня] «тс.», [басетник] «віолончеліст», [басоля] «віолончель»; — р. [басоля] «басовий гудок», бр. басетля «контрабас», басоль «тс.», п. basetla «контрабас; товста жінка», ч. basetl «віолончель», basetka «мала віолончель»; — через польську мову запозичено з італійської; іт. bassetto «невеликий контрабас» є похідним від basso «контрабас».— Sl. wyg. obcych 71; Brückner 17; SW I 103.— Див. ще бас.

[баси] «смуги», [збасувати] «побити до синяків» Ж; — результат спрощення слова басамáni «смуги» під впливом паси.— Див. ще басамán, пас.

[басйн] «яма для зберігання дощової води на поливання городини» Ва, [басйна] «тс.» Ва, Дз; — п. basyn «басейн, водозбірна яма»; — через польську мову

запозичено з французької.— Див. ще **басейн**.

[**баска**] «довга кофта з оборками Я; жіночий жакет, пошитий в талію Дз»; — р. *баска* «широка оборка на платті; [кофта в талію]»; — запозичення з французької мови; фр. *basque* «оборка» є результатом видозміни під впливом *basquine* «широка сукня» давнішої форми *baste* «оборка», яке походить від іт. *basta* «складка», пов'язаного з дієсловом *bastir* «зшивати», похідним від франк. *bast* «кора», *bastjan «працювати з корою», споріднених з нвн. *Bast* «лико», двн. дісл. *bast*, дангл. *baest* «тс.», можливо, також лат. *fascia* «зв'язка», сірл. *base* «нашийна пов'язка», іллір. *basotá* «взуття»; думка Шанського про походження р. [*баска*] від р. [*басá*] «краса» здається сумнівною.— Шанский ЭСРЯ I 2, 51; Dauzat 77, 78; Kluge—Mitzka 55.

баска́к «татарський збирач податків на Русі; татарський урядовець»; — р. бр. *баска́к*, др. *баскакъ*, п. ч. *baskak*; — запозичення з давньотатарської мови; тат. ст. *баскак* «тс.» задовільного пояснення не має; можливо, воно є запозиченням з половецької мови; менш переконливим є пояснення др. *баскакъ* (Фасмер I 131; Преобр. I 18) як запозичення з чагатайської або іншої тюркської мови, в якій воно мало бути утвореним від тюркського кореня *bas* «давити» і мало означати «гнобитель».— СІС 90; Аракин Тюркизмы 115—117; Шанский ЭСРЯ I 2, 51—52; Дмитриев 526; Семенов ИАН ОЛЯ 6/2, 137—146; Sadn.— Aitz. VWb. I 256—257; Räsänen Versuch 64.— Пор. **басма́**.

[**баскалі́читися**] «чинити опір; пручатися, комизитися», [*баскалі́ти*] «рватися, квапитися, хапатися» Ж, [*баска́литися*] «пручатися, метатися, рватися» Пі; — р. [*баскалі́тсья*] «ламатися, маніритися, красуватися, кокетувати», [*бáзгала*] «пустун, гульвіса, жартівник», [*бáзгальничать*] «дуріти, пустувати»; — очевидно, похідне від основи псл. *bas-*, збереженої в р. [*бас*] «прикраса», [*басá*] «краса» і, мабуть, спорідненої з дінд. *bhāsaḥ* «світло, блиск», *bhāsati* «світить, блищить», оскільки припущення про

запозичення р. [*бас*, *басá*] з мови комі викликає сумніви; на словотвір і українські значення могли вплинути близькі за звучанням форми іншого походження.— Фасмер I 129—130.

баскетбóл, *баскетболі́ст*; — р. бр. *баскетбóл*, п. вл. слн. *basketball*, ч. слц. нл. *basketbal*, болг. *бáскетбол*; — нове запозичення з англійської мови; англ. *basket-ball* складається із слів *basket* «корзина», яке походить, очевидно, від вал. *basged* «чаша, корзина» (пор. запозичене з британської мови лат. *bascauda* «чаша, полоскальниця») і *ball* «м'яч», запозиченого з французької мови.— СІС 90; Шанский ЭСРЯ I 2, 52; NSD 234; Walde—Hofm. I 97.— Див. ще **бал²**.

басма́ «[чорна шовкова хустка на шию Я, Ж]; (іст.) грамота татарського хана»; — р. *басма́* «зображення татарського хана; печать, знак; турецька повсть; [тасьма]», бр. *басма́* «лист хана», болг. *басма́* «тонка хустина; набивна тканина», м. *басма* «ситець», схв. *бáсма* «вид полотна»; — запозичено давніше з татарської і пізніше з турецької мов; тат. *басма* «тиск», тур. *basma* «друкування, ситець» походять від спільнотюркського кореня *bas* «тиснути, давити».— СІС 90; Шанский ЭСРЯ I 2, 52; Фасмер I 131; Дмитриев 526; Sadn.— Aitz. VWb. I 256; Bern. I 45; Mikl. TEI I 257; Räsänen Versuch 64.— Пор. **баска́к**.

[**басні́**] «теревені, пусті балачки» Ж; — р. *басня́* «байка», *баснь* «тс.», п. *baśń* «оповідь, переказ», ч. слц. *báseň* «вірш», вл. *basnica* «байка», нл. *báseň* «вірш», заст. *basnja* «байка», болг. *бáсня* «тс.», м. *басня́* «тс.»; [замовляння, заклинання], схв. *бáсма* «магічне слово, заклинання», *бáсна* «байка», слн. *básen* «тс.», *basna* «приповідка», стсл. *баснь* «тс.»; — псл. *basнь*, похідне утворення з суфіксом *-сьн* від *bati, *bajati* «розповідати» з іє. **bhā-* «тс.».— Шанский ЭСРЯ I 2, 53; Фасмер I 131; Bern. I 45; Sławski I 28; Brückner 18; Machek ESJČ 47; Schuster-Šewc Probeheft 21; ЭССЯ 1, 161—162; Sl. prasł. I 193; Sadn.— Aitz. VWb. I 120.— Див. ще **бáяти**.

басо́ля — див. **басе́тля**.

ба́ста (виг.) «кінець, досить», *бастувати* «страйкувати», *забастовка* «страйк»; — р. бр. болг. *ба́ста* «кінець, досить (зокрема, в грі в карти)», п. ч. слп. *basta* «досить», схв. *ба́ста*, слн. *básta* «тс.»; — запозичення з італійської мови; іт. *basta* «досить» є особовою формою дієслова *bastare* «бути достатнім», яке розвинулось у народній латині з етимологічно неясного гр. *βαστᾶν* (*βαστᾶ-ζεν*) «нести» з семантичним переходом «переносити, витримувати; тривати, бути достатнім (спочатку в грі в карти)»; форма *забастовка* запозичена з російської мови, в якій є похідною від дієслова *забастовать*. — СІС 90; Шанский ЭСРЯ I 2, 53; Фасмер I 132; Преобр. I 18; Kopaliński 114; Holub—Lyer 94; Kluge—Mitzka 55; Frisk I 225; Boisacq 116.

бастіон; — р. болг. м. *бастибн*, бр. *бастыён*, п. ч. *bastion*, слц. слн. *bastiön*, схв. *бастыён*; — запозичення з французької мови; фр. *bastion* «тс.» або походить від іт. *bastione* «форт, бастіон», утвореного від *bastia* «невелика фортеця», або є похідним від фр. *bastille* «укріплення», що виводиться від пров. *bastida* «збудована». — СІС 90; Шанский ЭСРЯ I 2, 54; Фасмер I 132; Виноградов Очерки 52. — Пор. *ба́шта*¹.

[басту́ня] «бугшприт; (перен.) великий ніс» Я; — болг. *басту́н* «палка», м. *бастун*, схв. *[басту́н, башту́н]* «тс.»; — запозичено з італійської мови, можливо, через посередництво новогрецької (нгр. *πλαστούνη* «палиця»); іт. *bastone* «палка; бугшприт» походить від пізньолат. *bastum* «палка», очевидно, запозиченого з грецької мови; гр. **βᾶστον* «носілки» утворено від основи *βαστάζω* «несу, піднімаю», можливо, пов'язаного з *βαίνω* «іду». — Bielecki, Bollettino dell' Atlante Linguistico Mediterraneo 8, 56—58; БЕР I 35; Dauzat 77—78; Frisk I 225; Walde—Hofm. I 98.

басува́ти «ставати дибки, скакати, пустувати, гордо виступати (про коня)», *баский* «гарячий, жвавий, шпаркий», *[басований]* «галопуючий» Пі, *[баско́]* «зав'язаний працівник; баский кінь» Я; — р. *[басова́ть]* «басувати», бр. *[басоваць]* «пустувати, дурити»; — остаточно не з'я-

соване; зіставляється (Даль I 52) з р. *[басá]* «краса».

[бат¹] «батіг Мо; палка», *батю́га* «великий батіг», *[бату́ра, батурме́н]* «тс.»; — р. *[бат]* «дрючок», бр. *[бат]* «довгий батіг», п. *bat* «батіг; тонкий посторонок; тілесна кара, побиття», схв. *ба́т* «молоток, дрючок, батіг», *ба́та* «тс.», слн. *bāt* (*bát*) «дрючок, дерев'яний молоток»; — псл. *batъ* «палка», пов'язане з дієсловом *batati* «бити, рубати»; — очевидно, похідне від іє. **bhāt-* «бити», з яким пов'язані також галльсько-лат. *battuo* «б'ю», двн. *Batu-* «битва», дангл. *beadu* «тс.», лат. *con-fūto* «збиваю» (Берн. I 46); зіставлення з кіпр. *bathu* «бити, рубати» (Фасмер I 133) непевне, оскільки останнє може бути запозиченим з латинської мови (Walde—Hofm. I 99). — ЭССЯ 1, 167—168; Sl. prasl. I 195—196. — Пор. *бага́ти, батіг¹*.

[бат²] «вітрильний човен», ст. *батъ* (XVII ст.); — походження остаточно не з'ясоване; може бути пов'язане з р. *[бат]* «видовбаний з однієї колоди човен», яке виводиться від дісл. *batr* «човен», що походить від дангл. *bāt* «тс.» (Elis. Meyer ZfSI Ph 5, 144; Kluge—Mitzka 91; Skeat 54), або з п. *bat* «вітрильний човен», яке походить від іт. *batto* «човен», *battello* «тс.» (Brückner KZ 48, 162), що зводиться до того самого дангл. *bāt*; Фасмер (I 133) пов'язує р. *[бат]* «видовбаний з однієї колоди човен» з *[бат]* «дрючок», припускаючи початкове значення «колода, стовбур».

[батайно] «атож, аякже» ВеЗа; — результат лексикалізації стверджувального виразу *ба та айно*. — Див. ще *айно, ба¹, та*. — Пор. *байно*.

[бата́л] «якийсь городній овоч» Я; — очевидно, походить від тур. *battal* «покинутий, непридатний» (щодо якоїсь несортової овочевої культури), запозиченого з арабської мови, де *baṭṭal* «поганий, незайнятий» є похідним від дієслова *baṭala* «бути фальшивим, пустим, бездіяльним; припинятися, бути скасованим». — Пор. *байта́ла*.

[баталéв] «збивачка в масниці; посуд на молоко Ко», *[батала́]* «копистка,

якою мішають сир» О, [баталей] «збивачка в масничці», [баталів О, бателів Ж, бателів] «тс.», [баталів] «копистка для вимішування мамалиги» ДзАтл II, [баталів] «тс.» ДзАтл II, [баталія] «колотівка, мішалник» ЕЗб 4; — запозичення з східнороманських мов; рум. *bătălaș* «прилик для білизни; товкач» утворене за допомогою суфікса *-laș* від основи дієслова *băte* «бити», яке походить від лат. *batt(ū)ere* «тс.», запозиченого з галльської мови і спорідненого з псл. *batъ*, *batati*, укр. *бат*, *батати*. — Scheludko 126; Шаровольський Зб. заходозн. 54; Кобилянський Гуц. гов. 82; DLRM 74. — Див. ще бат¹, батати.

баталія «бій, битва», баталіст «художник, який малює батальні картини», батальний, ст. баталія (XVIII ст.); — р. болг. *баталія*, бр. *баталія*, п. *batalia*, ч. *batalie* «утруднення», слц. *patálie* «неприємність», схв. *bátaliĵa*, слн. (заст.) *batálja*; — через польське посередництво запозичено з французької мови; фр. *bataille* походить від слат. *battualia* «вид фехтування», пов'язаного з *battuere* «бити», можливо, запозиченим з галльської мови. — СІС 90; Шанський ЭСРЯ I 2, 55; Kopaliński 114; Dauzat 77; Walde—Hofm. I 99. — Пор. бат¹, батальйон, батарея.

батальйон; — р. батальон, бр. батальён, п. *batalion*, ч. слц. *bataliön*, вл. *bataljon*, болг. баталион, м. баталијон, схв. батальон, слн. *bataljón*; — запозичення з французької мови; фр. *bataillon* походить від іт. *battaglione*, утвореного від *battaglia* «військова частина; бій, битва», що походить від лат. *battuere* (> *battere*) «бити», запозиченого з галльської мови. — СІС 90; Шанський ЭСРЯ I 2, 55; Смирнов 57; Виноградов Очерки 52; Фасмер I 133; Преобр. I 19; Dauzat 78; Walde—Hofm. I 99. — Див. ще бат¹, батати. — Пор. баталев.

батарея (військ., тех.), батарець, [баталерія] «батарея» Я, ст. батарея (XVIII ст.); — р. болг. батарея, бр. батарея, п. *bateria*, ч. *baterie*, слц. *batéria*, вл. *baterija*, м. батерија, схв. *bātēriĵa*, слн. *baterija*; — запозичення з німецької або французької мови; фр. *batterie* (звідки і нім. *Batterie*) пов'язане

з дієсловом *battuere* «бити», яке походить від лат. *battuere* (> *battere*). — СІС 90; Москаленко УІЛ 49; Шанський ЭСРЯ I 2, 55—56; Фасмер I 134; Преобр. I 19; Dauzat 78. — Див. ще батальйон.

[батати] «різати великими кусками, батувати, панахати» Ме, батувати «тс.»; [бити Пі], [батальня] «бительня» Ме, [батала, батальниця] «тс.» Ле, [батальний] «задерикуватий, упертий» Ж, [розбатати] «розірвати, розпанахати»; — р. [батоваць] «бити, вдруге обмолочувати (зерно)», [батать] «стукати, торохтати», др. батати «бити, ударяти», схв. батати «бити, стукати»; — псл. *batati* «бити», пов'язане з іменником *batъ*; — споріднене з дви. *Batu-* «битва», дангл. *beadu* «тс.», галльсько-лат. *battuo* «б'ю», можливо, також лат. *con-fūto* «збиваю»; іє. **bhāt-* «бити». — ЭССЯ I, 164—165; Sl. prasł. I 194; Sadn. — Aitz. VWb. I 70, 72—73; Bern. I 46. — Пор. бат¹, батіг¹.

батіст (вид тканини); — р. м. батіст, бр. батіст, п. *batyst*, ч. слц. вл. *batist*, болг. батіста, схв. *bātīst*, слн. *batíst*; — запозичення з французької мови; фр. *batiste* «тс.» походить від ст. (*soie, toile*) *batisse* (*batiche*) «сорт шовку, полотна», утвореного від основи **bat-*, поки що не ідентифікованої; помилково виводилось (Dauzat 78; Фасмер I 134; Шанський ЭСРЯ I 2, 56) від власної назви *Baptiste*, імені вигаданого фламандського майстра XIII ст., який, нібито, уперше виготовив цю тканину. — Gamillscheg 93; Höfler ZfRPh 80, 455—464.

батіг¹, [батій] ЛЧерк, [батіже] «батого, довгі стебла, вуса у рослин» Ж, [батожжя] «батого, нагаї», батожільно «пужално, батожина, батожник» «той, що займається лише батогоми і кінями» Ж, [батыг] «батіг» ДзУЗЛП, [батыга] «великий батіг», батожистий, батожити; — р. батог «палка, хворостина, батіг», др. батогъ «батіг», п. *batog* «нагаї, канчук», ч. ст. *batoh* «батіг», стсл. батогъ «тс.»; — похідне утворення від бат «палка» з тим самим суфіксом *-og-*, що і в слові *пиріг*; спроба пов'язати з тюрк. *botak, budak* «гілка, сука»

(Mikl. TEI I 17; Sławski I 28; Добродомов Этимология 1967, 253—258) здається менш обгрунтованою.— Дзєндєлєвський УЗЛП 18—20; Шанський ЭСРЯ I 2, 56—57; Фасмер I 134; Преобр. I 19; Пjinskij PF 13, 498; Brückner 18; ЭССЯ I, 165—166; Sl. prasl. I 195; Sadn.—Aitz. VWb. I 73—74; Bern. I 46.— Див. ще бат¹, батáти.

[батіг²] (бот.) «Chondrilla juncea L.; зміячка, Scorzonera rosea W. K.» Г, Мак, [батіжжу] «підмаренник, Galium verum L.; цикорій, Cichorium intybus L.» Мак, [батіжжик] «цикорій; ферула, Ferula L.» ВеНЗн, ВеЗа, Мак, [батіжжок] «цикорій» Мак, [батогі] «тс.; хондрила» Г, Ж, Мак, [батощки] «свербіжниця, Knautia arvensis L. (Scabiosa arvensis L.); вероніка колосиста, Veronica spicata L.» Мак; — р. [батогі] «голубий цикорій»; — назви пов'язані з батіг¹ і мотивуються, головним чином, подібністю стебел (іноді коренів) відповідних рослин до батогів.— Заверуха 124; Меркулова Очерки 119—120; Machek Jm. rostl. 236.— Див. ще батіг¹.

[батка] «виткана кольорова смуга (на домотканих виробх)» Ме, [батка́тий] «різнокольоровий» (шовк) Я; — п. bat «тонкий посторонок»; — очевидно, пов'язане з дієсловом [батáти] «батувати», давніше «ударяти» через значення «бич, нагай, мотузка, стьожка» або безпосередньо через значення «ударяти лядою (під час ткання)». — Див. ще батáти, бат¹.

[батлама́] «різноманітна болотяна трава; всяка всячина; сміття» Я, [батла́йк] «бур'ян, переважно болотяний» Я, Дз, Мо, [батла́йк] «трава з роду осок» Дз, [батла́йка] «тс.» Дз; — р. [батла́йк] «тягуча трава», [батла́йка] «невелике брудне болото», [батмак] «тс.»; — запозичення з якоїсь тюркської мови; компонент бат- зводиться до тур. крим.-тат. bat «грузнути, в'язнути, тонути», тур. batak «болото, трясовина», bataklı «болотистий»; пор. р. [басалы́к] «болотяний, кислий ґрунт», [басалы́к] «тс.» (Фасмер I 130).— Räsänen Versuch 65.— Пор. патлама́.

[батлан] (бот.) «стрілиця, Sagittaria sagittifolia L.» Мак; — р. [батлан]

«тс.»; — очевидно, пов'язане з [батлама́] як назва болотяної рослини; менш переконливе виведення (Меркулова Очерки 133—134) від тат. batmanсық «водяний горіх, Tropa patans L.» як похідного від batman «міра ваги; повний горщик, глечик». — Див. ще батлама́.

[батлачик] (бот.) «китник, Alopecurus nigricans Hornem.; Alopecurus pratensis L.; Alopecurus ruthenicus Weinm.» Мак, [батлачок] «Alopecurus ruthenicus» Мак; — р. батлачо́к «тс.», [батла́йк] «водяний горіх, Tropa patans L.; стрілиця, Sagittaria L.; зміячка, Scorzonera L.», бр. батла́чык «китник»; — очевидно, пов'язане з [батлама́] «болотяна трава», [батла́йк] «трава з роду осок»; назва може бути зумовлена вологолюбністю китника.— Див. ще батлама́.

батова́ (заст.) «запорозька валка в'ючних коней; лава, ряд; загін, партія; кілька пар волів цугом; юрба; валка», [батова́] «тс.», [батівня́] «валка в'ючних коней», [батівня́] «тс.» Пj, Ж, [батівня́] «юрба» Я, [батовий́] «в'ючний», [батовáти] «робити батову; зв'язувати коней поводами» Пj, [батува́ти] «тс.»; брати в полон» Ж; — п. [batowpia] «валка пов'язаних в'ючних коней» (з укр.), bat «тонкий посторонок»; — очевидно, похідне від *bat «посторонок, повід» (пор. п. bat «тонкий посторонок»), пов'язаного з бат «нагай, батіг, палка». — Див. ще батáти, бат¹. — Пор. батка́.

батон́ «білий хліб довгастої форми»; — р. бр. батон́ «тс.»; — запозичено з французької мови через російську; фр. bâton «палка» є похідним від пізньолат. bastum, очевидно, запозиченого з грецької мови.— Шанський ЭСРЯ I 2, 57; Dauzat 78; Walde—Hofm. I 99.— Див. ще басту́ня.

батра́к, батра́цтво, батра́чити, батракува́ти; — р. бр. батра́к; — очевидно, запозичення з татарської мови; тат. батрак «найманий робітник» загальноприйнятого пояснення не має; вважається (Радлов IV 2, 1516) запозиченням з російської мови; р. батрак виводиться також (Соболевский РФВ 70, 1913, 77; Фасмер I 134—135) від р. [батырь] «підрядчик в артілі крючників», яке походить від тат. батыр

«силач, молодець». — Шанский ЭСРЯ I 2, 57; Преобр. I 19.

батува́ти¹ — див. батáти.

батува́ти² — див. батóва.

[бату́рінка] «вид верхнього жіночого одягу» Г, Ж; — утворено від назви міста *Бату́рин*, звідки походив зразок відповідного одягу. — Грінч. I 33.

[батю́та] «юнак з особливостями дитини» Ж; — новотвір афективного характеру, можливо, пов'язаний з *ба́тько* (пор. вираз *батьків синок*).

ба́тяр, *батьяр*ува́ти — див. бе́тяр.

ба́тько, *ба́тя*, [ба́тько Ж, ба́тьць Ж, ба́тьок Я], [ба́тьохна] «батенько» Я, *ба́тьюшка* «піп» (з рос.), *ба́тьківщина* СУМ, Ж, *батькува́ти* «ляяти батька; бути батьком», *безба́тченко* «позашлюбний син», [лоба́тько] «приймний батько» Ж, [лоба́тька́тися] «стати в стосунки батька й сина»; — р. *ба́тя*, *ба́тька* «батько», [ба́тко] «тс.», [ба́т] «брат», бр. [ба́цька], др. *ба́тя* «батько», ч. *baťa* (звертання до прастакуватого чоловіка), слц. *baťa* «дядько; [батько; старший брат]», болг. *баща́* «батько», [ба́те] «старший брат», м. *бате*, *батко* «тс.», схв. *ба́та* «братик», *ба́ћа* «тс.», [ба́ча] «батенько, свекор», *ба́штина* «батьківщина»; — очевидно, псл. *bata*, *batja*, яке може бути зіставлене з дінд. *piťa* «батько», лат. *patēr*, гр. *πατήρ* «тс.»; вважається також результатом фонетичного спрощення псл. *bratǣr* «брат»; значення «батько» в такому разі розвинулось уже після спрощення; думки про запозичення з іранських мов (Соболевський РФВ 64, 149), про субстратне балканське походження (Polák RSl 18, 28), як і про запозичення з тюркських мов (Mikl. EW 8), недостатньо обгрунтовані. — Бурячок 10—23; Трубочев Терм. родства 21, 195; Шаңский ЭСРЯ I 2, 58—59; Machek ESJČ 48; БЕР I 37; Skok I 86; ЭССЯ 1, 163—164; Sl. prasl. I 196—197; Sadn.— Aitz. VWb. I 224—226; Верп. I 45—46.

бау́л «дорожній сундук», [бау́ла] «шкіряна сумка» Я, [бау́л] «тюк» Пі, ст. *бавуль* (1748), *баулець* (1722); — р. бр. *бау́л*, болг. *бау́л*, схв. *бау́л*, *baul*, [ба́йўл]; — запозичення з італійської мови; іт. *baule* «скринька для білизни,

чемодан» походить від тюрк. *baul* «сундук». — СІС 91; Шанский ЭСРЯ I 2, 59; Фасмер I 135—136; Преобр. I 20; Skok I 123; Niedermann ZfSlPh I 449.

бах¹ (вигук для передачі звуку від удару, пострілу, сильного тріску), *ба́хати*, *ба́хкати*, *ба́хкало* «хлопавка»; — р. бр. *бах*, п. слц. *bach*, ч. *bách*, схв. *báxat* «стук, грюкіт»; — псл. *бахъ*, звуконаслідувальне утворення. — Шанский ЭСРЯ I 2, 59; ЭССЯ 1, 134; Sl. prasl. I 180. — Пор. *баба́х*, *бех*, *бух*.

[бах²] «бахур» ВеБ; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *bach* «бахур» є результатом скорочення слова *bachog* «тс.». — Див. ще *ба́хур*.

[ба́ха] «випуклість, складка» Ж, [ба́хастий] «опуклий, зморшкуватий» Ж; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане, як запозичення, з свн. *basche* «стегно, окорок», що є варіантом форми *baske* «тс.», від якої походить фр. ст. англ. *basop* «бекон»; з другого боку, може бути пов'язане з п. [bachórz] «пузо», [bachoga] «тс.», ч. слц. *bachog* «пузо, рубець (частина шлунка жуйних тварин)», болг. [ба́хур] «товста кишка (у тварин)», які виводяться (Laskowski RSl 26/1, 51—57) від псл. **бах-* «набухати, набрякати». — Пор. *бахма́тий*.

[бахі́ли] «шкіряні штани Мо; галоші для валянок Л», [бахлі́] «саморобні галоші для валянок» Мо; — р. [бахі́лы] «чоботи з високими халявами, на підтяжках», бр. *бахілы* «постоли»; — очевидно, запозичення з південно-західних тюркських мов, у яких *бахлы* (тур. *bağlı*) «зв'язаний» є похідним утворенням від основи *бах-* (*bağ-*) «зв'язувати, з'єднувати»; менш переконливим є виведення від р. *бах*, *бахатъ* (Шанский ЭСРЯ I 2, 59—60) або від слат. *basle* «вид жіночого взуття», що походить від гр. *βαχνίδες* «вид взуття» (Mikkola Vergühr. I 82), як і пов'язування з *башима́к* (Mikl. EW 8). — Фасмер—Трубочев I 136; Вахрос I 63—66.

[бахма́т] «верховий кінь; в'ючний кінь» Ж, ст. *бахматъ* (1542); — р. [бахма́т] «малорослий міцний кінь», бр. ст. *бахматъ*, *бохматъ*, п. *bachmat* «тс.»; — не зовсім ясне; вважається запозиченням з татарської (точніше, ногайської)

мови, в якій пояснюється як складне слово, утворене з *пахн* «широкий» (перс. *peñ* «тс.») і *ат* «кінь», спільнотюркського походження; виводиться також (Menges Festschr. *Suževskýj* 187—195) від тюрк. *Mähmäd* «Магомет». — Трубачев Назв. дом. жив. 57; Одинцов Етимология 1971, 195—201; Сетаров Тюркизмы 233—234; Фасмер I 136—137; SW 180; Lokotch 11; Mikl. EW 414.

[бахмáтий] «мішкуватий, занадто широкий (про одяг); неповороткий (про людину) Пі», [бахмáтний] «обвислий, присадкуватий; настобурчений», ст. *бахматоватый* «низький, присадкуватий» (XVIII ст.); — р. [бахмéт] «незграбний, неповороткий», п. [bachmaty] «мішкуватий, незграбний, занадто широкий», *bachmatowaty* «низький, присадкуватий, пузатий», *bachmat* «пузань»; — очевидно, результат контамінації слів [бáха] «опуклість, складка», [бахáстий] «опуклий, зморшкуватий» і [бахмáт] «верховий кінь; в'ючний кінь». — Див. ще бáха, бахмáт.

[бахмúтка] «вид солі»; — бр. [бахмúтка] «сіль з кримських озер»; — пов'язане з назвою міста Бахмут (тепер Артемівськ, Донецької обл.), в якому здавна були розташовані соляні копальни. — Грінч. I 34; БСЭ 3, 130.

бáхра — див. бáгор¹.

бахромá «тороки по краю текстильного виробу», [бахрáма] «вид шовкової тканини» Ж, *бахрómчастий* «з бахромою», *бахрómчатий* «тс.»; — р. [бахромá] «тороки», болг. *махрамá* «велика хустина з узорами», *бахрамá* «тс.»; — запозичення з тюркських мов; тур. *макгапа* «велика хустина з узорами», крим.-тат. *пахгапа* «вуаль для жінок» походять від ар. *mağga* «хустина»; початкове *м* чергується з *б* уже в кипчакських тюркських мовах. — Шанский ЭСРЯ I 2, 60; Фасмер I 137; Дмитриев 527; Преобр. I 20; Mikl. TEI II 121; Korsch AfSIPh 9, 654; Räsänen Versuch 322. — Пор. нафрáма.

[бáхта] «фабричне біле полотно» Ме, [бахтóвий] Ме; — р. [бахтá] «вид набивної бавовняної тканини; велика фата, покривало», [бафтá, пахтá] «тс.»; —

запозичення з якоїсь тюркської мови; чаг. *бахта* «бавовна», кирг. *бакта*, туркм. уйг. узб. *пахта* «тс.» походить від перс. *pāhta* «тс.».— Фасмер I 137; Радлов IV 1138, 1444, 1464; Räsänen Versuch 378.

[бахтармá] «зворотний бік шкіри», [бутурмá] «тс.»; — р. *бáхтармá* «нижня поверхня гриба; спід, виворіт, зворотний бік шкіри; верхня плівка бересту; бахрома», [бáхтерма] «нижня поверхня гриба»; — задовільного пояснення не має; зіставляється з тюрк. *basturma* «здавлене, стиснене». — Jakobson Word 7, 189; Фасмер — Трубачев I 137; Преобр. I 56.

[бахтáти] «буyno рости»; — слн. *boh-téti*, *bohotáti* «тс.»; *bohót* «достаток, надмір», *bohóten* «пишний», *bohótéti* «бути пишним, повним чого»; зіставляється також з р. [бáхорь] «вихор», схв. [bäh] «зухвалець», *bähax* «зухвалий», *bahátati se* «чванитися», слн. *báhati se*, нл. *bachaś*, *bachtaś* «тс.»; ч. *bachatý* «товстий, пузатий»; — походження неясне. — Sadn. — Aitz. VWb. I 76—78; ЭСЯ 2, 163. — Пор. бухтáти.

[бахтірувáти] (слово, вживане циганами) «навмисне торгувати у цигана коня, щоб підбити селянина на купівлю» Я; — неясне; можливо, циганське, пов'язане з ос. *baex* «кінь», *baextaegaeg* «погонич коней» (Абаев ИЭСОЯ I 255—256).

бáхур «волоцюга, розпусник; байстриюк; [хлопчисько, єврейська дитина]», [бáхор] [«хлопчик, шибеник»] Ме, *бáхурка* «розпусниця», [бахурнjá] «дітлашня», [бахурчá] «малий бахур», [бахурувáтий] «розпусний», [бахурнjáтський] «розпусницький» Я, *бахурувáти* «розпутничати», ст. *бахуръ* «єврейська дитина (1616); полюбовник (XVIII ст.)», *бахоръ* «єврейська дитина» (XVIII ст.); — р. [бáхарь] «полюбовник», бр. [бáхур] «волоцюга; коханець; молодий єврей», [бахар] «коханець», п. *bachog* «вередлива дитина; байстриюк»; — запозичення з гебрáйської мови; гебр. *bāḫūr* «юнак» (первісно «вишуканий, красивий»), ід. *Bacher* «юнак; учитель» є похідними від дієслова *baḫag* «обирати, вибирати». — Фас-

мер I 137; Lokotsch 18; Верхратський ЗНТШ 12, 42—43; Gesenius 100—101.

бац (вигук для передачі різкого короткого звуку), [баба́ц], ба́цати «різко вдаряти», [ба́цяти] «тс.», [ба́цкати] «штовхати, тикати, стріляти», [ба́цкати] «штовхати» ВеЛ; — р. бр. бац, п. бас, рас, ч. слц. bás, м. баца се «брудниться», схв. ба́цати «кидати», ба́цати «колоти», слн. басniti (básniti) «бити, штовхати», бесáti «хвицати»; — очевидно, псл. *bat-sati, утворення з елементом -s- від основи bat- «бити»; менш переконливим є виведення (ЕССЯ 1, 118—119) від гіпотетичного псл. *bодьsati «поколювати» або тлумачення бац (Преобр. I 20; Берп. I 37; Фасмер I 138) як звуконаслідувального утворення; форма баба́ц є подвоєнням віддієслівного вигуку бац за аналогією до баба́х (< бах). — Шанский ЭСРЯ I 2, 61; Machek ESJČ 41. — Див. ще батáти.

бацýла, бацýлярний; — р. бацýлла, бр. бацýла, ч. слц. bacil, болг. м. бацýл, схв. ба́цил, слн. bacil; — запозичення з німецької мови; н. Bazillus (мн. Bazillen) «бацила» утворено в ХІХ ст. на основі лат. bacillum «паличка», що є деминутивом від baculum «палка» (з *bac-tlom, *bac-(c)lom), можливо, спорідненого з гр. βάκτρον «палка», βακτῆρ-ια «тс.», ірл. ст. басс «гак, ковінька», псл. вoкь, укр. бiк. — СІС 91; Шанский ЭСРЯ I 2, 61; Walde—Hofm. I 92; Meillet—Ernout I 64; Frisk I 211—212; Берп. I 68, 69. — Див. ще бiк. — Пор. бактэ́рия.

[бацма́н] «щось велике» Ва, [бацама́н] «тс.» Ва, [баца́н] «велика квасоля, великий горох» ВеНЗн, [беца́й] «тс.» ВеНЗн, [баца́р] «товстун» Я; — ч. [bác] «вид печива», [basan, basán] «тс.»; невдалий корж»; — можливо, запозичення з німецької мови; н. Bátzen «купа глини, товстий кусок» є похідним від дієслова bátzen «бути клейким, м'яким», стягненого з *backezen. — Machek ESJČ 41; Kluge—Mitzka 56. — Пор. бе́цма́н, бець, боц.

[бацýк] «водяний щур» Л, [боцýк] «тс.» Л; — бр. [бац] «пацюк», п. бас «вид великих щурів», нл. batś, batśo «кастрований кабан»; — як назва ка-

бана, очевидно, похідне від основи псл. bat- «бити» (отже, первісне значення «збитий, звалений», пор. рос. бóров від борóть); на щурів назва перенесена за зовнішньою подібністю їх до поросят. — Див. ще: бац. — Пор. пацю́к¹, па́ця.

[бача] «старший вівчар» ВеЛ; — очевидно, запозичення з словацької мови; слц. bača «тс.», як і п. bаса, [bacza], ч. bača, м. бач, схв. ба́ч «тс.», а також уг. bacsa «тс.» (з слц.), вважається (Machek ESJČ 41) давнім словом карпатської культури; пов'язується також (Wędkiewicz MRI I 276—277; Crânjala 201—202; Sławski I 24) з схв. ба́ча «батько, старший брат». — Sadn.—Aitz. VWb. I 223—224.

[бачáлка] «бочонок, невелика кадка» Я; — неясне; можливо, видозмінений результат контамінації слів бóчка і бачо́к.

бáчити, бáчця «здається», [бáча] «видіння» Пі, бáчність «обережність», бáчний «обережний», [бачлívий] «тс.»; уважний» Ж, [бачýчий] «зіркий», [бачýщий] «тс.», вибачáти «прощати», вибачити «пробачити; [роздивитись, розгледіти Кур]», [збачáти] «прощати; помічати», завбáчити, завбáчливий, [знéбачки] «несподівано», [знéбашки, знебáчка] «тс.», [зобáчити] «попробувати» Кур, [навбáч] «на вигляд, недобачáти, [недобáчливий] «з поганим зором», [недобáчний] «невидимий, неоглядний» Ж, [необáчка] «безпечність, нерозсудливість», [необáчки] «несподівано» Ж, обáчити «побачити, помітити», [обáчитися] «видужати», обáчний «обережний», обáчливий «тс.», [перебачáти] «прощати» Ж, передбачáти, передбáчливий, побáчення, пробачáти «прощати», пробáчення, пробáчливий, [убáчливий] «уважний», ст. бачити «пильнувати» (1436); — р. [бáчить] «бачити», бр. бáчыць, п. басзүс «звертати увагу, зважати; (ст.) бачити», ч. [pře-bačíc] «не помітити», слц. [báčit] «дивитись»; — більшість дослідників (Берп. I 23—24; Фасмер I 138; Шанский ЭСРЯ I 2, 61—62; Richhardt 32; Sławski I 24; Sł. prasz. I 174—175) вважає запозиченням з польської мови, в якій пояснюється як результат перерозкладу префіксального дієслова *ob-ačiti, пов'язаного, нібито, з іменником *oko; п. ба-

czyns виводилось також від іменника *baki «очі» (Brückner 10), від гіпотетичного *bakъ «сторож, наглядач, опікун» (Baudouin de Courtenay Szkice 438—439), від вигуку здивування ba (Lehr-Splawiński JP 26, 166—170), від patrzyć «дивитись» (Machek ESJC 425), а також від ір. *abi-axšaya- «бачити, спостерігати, оберігати, пам'ятати» (Трубачев Етимология 1965, 43—47); не може бути категорично відкинута і припущення (Matzenauer LF 1, 4) про запозичення з турецької мови, в якій дієслівна основа bak- «дивитись, турбуватись, звертати увагу, бути обережним» і т. д. є спільнотюркською.

башá «турецький урядовець», ст. *баша* (1595); — р. бр. болг. *пашá*, п. *basza, pasza*, ч. *paša*, слц. *baša, paša*, м. *паша*, схв. *бáша, пáша*, слн. *paša*; — запозичення з турецької мови з контамінацією турецьких слів *paša* «високий урядовець; генерал» (від перс. *bāšā, bādšāh* «губернатор», пор. *rādšāh* «монарх») і *baš* «начальник, голова» (спільнотюркського походження). — Макарушка 12; Дмитриев 541—542; Преобр. II 31; Lokotsch 131; Skeat 432; Радлов IV 1546—1550.

башибузúк; — р. *башибузúк*, бр. *башибузúк*, п. *baszybuzuk*, ч. слц. *bašibozuk*, болг. *башибозúк*, м. *башибозук*, схв. *башибòз(л)ук*, слн. *bašibozúk*; — запозичення з турецької мови; тур. *bašibozuk* «цивільний; солдат іррегулярної військової частини» утворено з основ іменника *baš* «голова» і прикметника *bozuk* «зіпсований, поламаний, порушений, поганий»; первісне значення «пропаша голова». — Шанский ЭСРЯ I 2, 62; Дмитриев 528; Škaljić 123—124. — Див. ще **бáшкá**.

бáшкá «голова» СУМ, Ж, *башковíттий* «розумний»; — р. *башкá*; — запозичення з тюркських мов, очевидно, через російську; тур. *baš* «голова», аз. крим.-тат. тат. *баш*, як. *бас*, ойр. *паш* «тс.» є спільнотюркською основою; форма з *-ка* утворилась, мабуть, на ґрунті російської мови; менш переконливе припущення (Фасмер—Трубачев I 139) про її походження від тюркської форми давального відмінка *baška*. — Ма-

карушка 5; Козырев Тюркизмы 11—13; Шанский ЭСРЯ I 2, 62—63; Преобр. I 20; Шипова 71; Менгес 97; Дмитриев 528; Lokotsch 22; Räsänen Versuch 64.

башкíр, *Башкíрiя*; — р. болг. *башкíр*, бр. *башкíр*, п. *Baszkir*, ч. слц. вл. *Baškir*; — запозичення з тюркських мов; башк. тат. *башкúрт*, узб. *башкир* і т. д. певної етимології не мають; пов'язуються народноетимологічно з тюрк. *баш* «голова» і *курт* «вовк». — Фасмер I 139; Дмитриев 493; Räsänen Versuch 64.

башлíк, ст. *башликъ* (1749); — р. бр. *башлýк*, п. *baszlyk*, ч. *bašlík*, слц. *bašlík*, болг. *башлѝк*, м. *башлак*, схв. *бáш-лук*, *бáшлик*; — запозичення з тюркських мов; тур. *başlık*, тат. *башлык* і т. д. є похідними від тюрк. *baš* «голова». — Москаленко УІЛ 46; Шанский ЭСРЯ I 2, 63; Фасмер I 139; Дмитриев 528; Brückner 18; Sadn.—Aitz. VWb. I 254; Lokotsch 22; Räsänen Versuch 65. — Див. ще **бáшкá**. — Пор. **шлик**.

башлòвка (іст.) «розподіл здобичі; [зняття шкури з тварини для приготування м'яса Я], [башлувáння] «зняття шкури» Я, ст. *башловка* «розподіл здобичі» (XVIII ст.); — р. [бáшловка] «почесний подарунок із здобичі»; — суфіксальне утворення від запозичення з турецької мови; тур. розм. *bašla* «дарувати» є результатом спрощення форми *bašišla* «тс.», похідної від *bašiš* «подарунок», запозиченої з перської мови; перс. *bāhš* «частка, частина» пов'язане з ав. *bağa* «частка», *bača* «бог», дінд. *bhāgaḥ* «обдаровуючий, пан», укр. *бог*; невірне зіставлення Кравчука (ЛБ VIII 71) з тур. *başlı* «головний». — Радлов IV 1453, 1556; Räsänen Versuch 56. — Див. ще **бог**.

башмáк [черевик Ж]; (тех.) колодка, *башмáчник* (тех.), ст. *башмага* «черевик» (1599); — р. бр. *башмáк*, п. [baszmaکی] (мн.), ст. *baszmag*; — запозичення з турецької мови; тур. *başmak* «черевик» (пор. тат. *башмак* «тс.») є або похідним від тюркського *baš*- «нога» (пор. каз. *баша* «нижня частина ноги, лапа»), або результатом семантичної видозміни *başmak* «однорічне теля»; у технічному значенні слово *башмак* увійшло в укра-

їнську мову з російської, у якій є запозиченням з татарської мови.— Москаленко УІЛ 29; Макарушка 5; Шанский ЭСРЯ I 2, 63; Фасмер I 139; Козырев Тюркизмы 19; Дмитриев 528; Brückner 10; Sadn.— Aitz. VWb. I 254—255; Bern. I 45; Reychman JP 31/5, 208.

башта¹, [бáхта] «башта», [бáшня] «тс.» Ж, [башнік] «баштовий сторож» Ж, ст. башта (XVI ст.); — р. бáшня, бр. башта, п. baszta, ч. слц. vl. bašta, схв. ст. bašta; — через чеську і, можливо, польську мови запозичено з італійської; іт. bastia «бастіон, фортеця» походить від пізньолат. bastia, пов'язано з дієсловом bastīre «будувати», запозиченим з франкської мови, в якій *bastjan означало «обплітати тином». — Шанский ЭСРЯ I 2, 64; Фасмер I 139; SW I 104; Brückner 18; Bern. I 45; Holub—Lyer 94; Sadn.— Aitz. VWb. I 252—253; Battisti—Alessio I 455.

[бáшта²] «висока стара смерека», [баштаннік] «старий смерековий ліс»; — неясне; можливо, виникло на ґрунті виразу типу *баштова смерека, баштовий ліс (пор. вираз корабельний ліс); непереконливо пов'язувалося з тур. bostan «город» (Кобилянський Гуц. гов. 82). — Пор. бáшта¹.

баштан, [боштáн] «баштан; гарбуз О», баштаннік, баштанніцтво, баштанніще «поле, на якому був баштан», баштанійсько «тс.» Мо, [баштаніна] «все, що росте на баштані» Я, ст. баштан (XVIII ст.); — р. бр. [баштáн] (з укр.), п. basztan (з укр.), болг. бостáн, м. бостан, схв. бáшта; — запозичення з турецької мови; тур. bostan «город» походить від перс. bōstan «город, сад; баштан», пов'язано з bō «запах». — Кобилянський Діалект і літ. м. 243; Шанский ЭСРЯ I 2, 64; Фасмер I 139; БЕР I 69; Bern. I 77; Lokotsch 27; Ногн 54.

[баштарма́к] «дерев'яні вила на 4—5 ріжків Мо, Дз; дерев'яні тризубі вила Кур; тризубі граблі», [поштáрмак] «тс.» Дз; — запозичення з якоїсь тюркської мови; пор. тур. beş «п'ять», каз. узб. тармак «зубці», каз. ұш тармакка «вила з трьома ріжками»; виведення від тур. bosturmak «бути вільним, очище-

ним» (Дзендзелівський НЗ УжДу 13, 69) необґрунтоване.— Радлов III 1, 873.— Пор. бармакі.

баюра «велика калюжа; вибоїна на дорозі; ямка в долині; [яма, провалля До], [бáюр] «баюра», [бáйбро] «тс.», [банюра, банюр] «тс.»; глибоко розмите місце в річковому березі, глибока яма в річці», [балюра] «баюра», [бандюра] «тс.»; глибока яма в річці», [банджюр] «тс.», [банджюра] «ополонка» ВеЛ, байристий; — п. bajogo «калюжа, баюра», bajuga, bajog «тс.», [bajogу] «глибокі місця»; — через форму банюра пов'язується з псл. bąja «яма, заглибина» (Sławski I 26; Brückner 12). — Толстой Сл. геогр. терм. 234.— Див. ще бáия².

[баюри] (у виразі взяти на б. «взяти на плечі, на шию») Ж; — очевидно, пов'язане з тур. bayır «горб, схил гори».

[баюс] «вус», [баюса] УЛГ, [баюси] ВеЛ, [баюсáтий] «вусатий»; — запозичення з угорської мови; уг. bajusz «вус, вуса» етимологічно не з'ясоване.— Дзендзелівський УЛГ 62—64; MNTESz I 220; Bárczi 14.— Пор. бáвуса.

[баютка] «маленька хатина, курінь» Ва; — очевидно, запозичення з сербохорватської мови, пов'язане з переселенням у степову Україну вихідців з південнослов'янських територій; схв. бáјта (bájta) «барак, колиба», як і слн. bájta «хатина, халупа», вважається запозиченням з італійської мови; іт. baita «притулок, хатина (в горах)» остаточної етимології не має; пов'язується з баск. baita «дома, близько», beiti «землянка», фрак. báita, báite «шкіряне шатро, куртка пастуха», гебр. baith «хата». — Škok I 94; Mikl. EW 6; Battisti—Alessio I 409.— Пор. бóйтар.

бая¹ «вид сукна», бáйка «тс.»; фланель; зимовий каптан ЕЗб 30»; — р. бр. бáйка «товста шерстяна тканина», п. baja, [baj], beja, bajka «грубе сукно; зимова спідниця; товстий каптан; бумазея», ч. ráj, rája «грубе сукно», слн. bája «тс.»; — через польську мову запозичено з німецької; нн. baie (нвн. Voi) через гол. baai «шерстяна тканина» зводиться до фр. ст. baie (boie), яке походить від лат. badius, baius «каштановий, гнідий». — Richhardt 32; Шан-

ський ЭСРЯ I 2, 12; Фасмер I 107; Преобр. I 12; Brücker 12; Machek ESJC 427; Matzenauer 101; Kluge—Mitzka 89.— Пор. бойк.

[бая²] «авжеж» О, [баякати]; — результат злиття часток *ба* і *ая* «так». — Див. ще *ба*¹, *ая*.

[баяк] «авжеж, звичайно», [баяґже] «тс.» О; — результат злиття частки *ба* і питального прислівника *як*, паралельний до складеної стверджувальної частки *аякже*. — Див. ще *ба*¹, *як*.

баян (вид музичного інструмента), *баяніст*; — бр. *баян*, п. *баян* «тс.»; — запозичення з російської мови; р. *баян* є недавнім результатом перенесення на інструмент імені давньоруського співця Бояна, пов'язаного, очевидно, з *бои* «бій» і пізніше зближеного з *баяти* «розповідати» (інакше Менгес 80—82). — Шанский ЭСРЯ I 2, 65; Фасмер I 203. — Див. ще *баяти*, *біти*.

[баяти] «розповідати; ворожити», [байкати] «розповідати (писати) байки; балакати», [бай] «казкар» Пі, *байка*, *байкар*, *байкарство*, *байківниця* «збірник казок і легенд» Ж, [байко] «казкар, брехун» Я, *баєчник* «тс.», [байла] «ворожити» Ж, [байло] «тс.» Ж, [байчар] «балакун, базіка, пліткар», [байон] «казкар, брехун» Я, [баян] «співець» Я, [байкій] «говіркий» Ж, *баєчний*, *байбай* (приспів колискової пісні), [байюбайю, байюлі] «тс.» Я, [зabayч] «заклинач, ворожит, знахар» Ж; — р. *баять* «говорити», бр. [байць] «говорити, базікати, плести нісенітницю», др. *баяти* «розповідати байки; чарувати», п. *баяс* «розповідати казки; базікати, вигадувати», ч. *bájiti* «розповідати казки», ст. *báti*, *baju* «тс.», сл. *báj* «міф», *bájka* «байка», вл. заст. *bač* «розповідати казки, говорити нісенітницю», нл. *bajaš* «базікати, розповідати казки», болг. *бая* «замовляю, ворожу», м. *бае*, схв. *бájати* «тс.», сл. *bájati* «базікати, заклинати, ворожити, пророкувати», [bajúti] «якісь дитячі пісні», стсл. *байти* «розповідати байки, замовляти, заворожувати, заклинати»; — псл. *baјati*; — споріднене з дінд. *bhánati* «говорить», *sabhā* «збори», лат. *fāgī* «говорити», гр. φημί (дор. φάμι) «говорю»,

вірм. *ban* «слово, мова», нн.-фриз. *bālen* «говорити», дангл. *bōian* «хвалитися»; з іе. *bhā-; невірно пов'язується (напр., Ślawski I 25; Шанский ЭСРЯ I 2, 65) з лит. *bóti* «звертати увагу», яке походить від п. *dbač* чи бр. *дбаць* і не має приписуваного йому іноді при перекладі значення «питати». — Фасмер—Трубацев I 140; ЭССЯ I, 138—139; Śl. *praśl.* I 182; *Sadn.*—*Aitz.* VWb. I 115; *Bern.* I 39; *Būga* I 584; *Fraenkel* 53; *Mayrhofer* II 469—470; *Holthausen* PGrV 48, 460; *Pokorny* 105—106. — Пор. *базікати*, *балакати*, *баніт*, *бари*, *баріти*, *басні*.

бгати «складати, згортати; [вити (гніздо)]; втискувати, впахати, м'яти; робити з тіста пироги, коровай», [бгайниця] «жінка, що робить із тіста великі хліби», [бгал] «колода для вигинання полозів» Ж, [бгаляр] «майстер, що вигинає обіддя, полози», [бгаляня] «дві вбиті в землю колоди для вигинання санних полозів; колодка для вигинання рибальських та інших крючків» Я, *бганка* «складка, зморшка», [бганок] «пакунок», [бгацький] «гнучкий», [набгом] «напхом, щільно», [бгава] «бгал» Ж, [убига́ти] «втискувати»; — р. [бгати] «гнути, м'яти», [бгаться] «протискуватися», [обгга] «теплий одяг, ковдра», бр. [бгаць] «пхати, тиснути»; — загальноприйнятої етимології не має; вважається (Mikl. EW 82; *Bern.* I 366) результатом метатези основи *gьb-atī «гнути»; пов'язується також (Потебня РФВ 4, 125; Ильинский РФВ 62, 253—254, 259; Machek Slavja 23, 65; Śl. *praśl.* I 463) з дінд. *bhujāti* «гне», гот. *biugan* «гнути», нвн. *biegen* «тс.», лит. *rabūgti* «злякатись», які походять від іе. *bheugh- «гнути». — Фасмер—Трубацев I 140. — Пор. *гібати*, *гнути*, *бігти*.

бджола́, [бжолá], *бджоля́ник* «погриб для зимівлі бджіл; сад, де розводять бджіл Пі», [бжоля́ник] «тс.», *бджоля́р*, [бджо́ля] «бджоли» Я («вулик»?), [бджо́лиця] «кропива» Мо, *бджо́льництво*, [бджолове́] «подать з вулика», *бджоля́нкувати* «займатися бджільництвом», [пчеля́] (с. р.) «бджола» Ж, [пчеля́та] (мн.) Ж, [пчеля́ня] «пасіка» Л, Мо, [пчёлка] «бджола», [пчёлник] «пасіка»

Ж, [пчильніцтво] Ж, [пчолá] «бджола», [пчолáр] «пасічник» ВеУг, [пчолíнець] «комшаник» Г, ВеЗн, [пчолíнок] «вулик» ВеУг, [пчолáр] «пасічник» Ж, [пчолáрня] «комшаник» Л, [пчильний Ж, пчильничий Ж, пчолáний Ж, пчолáчий]; — р. болг. пчелá, бр. пчалá, др. бѣчела, бѣчела, п. pszczoła, ст. pzoła, ч. слц. včela, вл. нл. pčoła, полаб. celá, м. пчела, схв. пчела, слн. čebela, čbela, žbela, včela, стсл. БЪЧЕЛА, БЪЧЕЛА; — псл. бѣчела і вѣчела; — єдиної етимології не має; здебільшого виводилось від звуконаслідувальної основи *бък-, пов'язуваної з основою būkati, būcati (<*boukati, *boučēti), і вважалося спорідненим з бик (Mikl. EW 25; Wiedemann AfSIPh 10, 652; Brückner 446; Sl. prasl. I 456—457); більш переконливою здається точка зору Мейє, який пов'язує псл. бѣчела з лит. bitis «бджола», bite, лтс. bite, двн. bini, bīa, нвн. Biene, ірл. bech «тс.», що зводяться до основи іє. *bhei- (Meillet MSL 14, 362, 476, 477; Fraenkel 45); у такому разі слов'янський звуковий варіант з бѣс- може бути вторинним результатом впливу основи *boučēti; висловлювалась думка (Ильинский ИОРЯС 23/1, 158—162) про походження різних звукових варіантів назви бджоли у слов'янських мовах від окремих звуконаслідувальних коренів: *бък-, *бък-, *бъз-, *вък-, *към-, *сьб-; припускається також (Machek ESJC 679) початкова звукова форма *сьbela (слн. čbela), пов'язана з псл. съп-ель.— Фасмер III 416; Преобр. II 158; Sadn.—Aitz. HWb. 215; ЭССЯ 3, 104—105; Kořínek 136—137; Bern. I 116; Pokorný 116; Walde—Hofm. I 555.— Див. ще бик, буча².

бе¹ (вигук для відтворення крику кози або вівці), бékати «кричати, як коза або вівця»; погано говорити, [бекотáть] «бекати» Л, [бечати] «мекати» (про козу) ВеЗа, [бѣкати] «бекати» (про овець) ВеУг, [бékало] «хто погано говорить» Я; — р. [бékать], п. be, be-цеś, ст. bekać, ч. слц. bé, вл. be, bjeкаć «бекати, кричати», болг. бѣе, м. бе, схв. бѣ, бѣкати, слн. бѣ; — загальнослов'янське звуконаслідувальне утворення, паралельне до лтс. бѣ, лат. bee,

гр. βῆ, нвн. bäh і т. д.— ЭССЯ I, 183—184; Sl. prasl. I 201—202; Bern. I 48.

бе² (вигук для вираження огиди), бѣка (дит.) «гидота», бѣця «тс.», [бѣцяти] (дит.) «какати», бѣцькати «тс.»; — р. бя (вигук гидливості), бѣка «бека», п. be, ч. bakaný, bekaný (дит.) «гидкий», [be'] «тс.», слц. baka «гидота», вл. bak «гидкий», слн. bāk (дит.) «тс.»; — загальнослов'янське утворення афективного характеру.— Фасмер I 261; Machek ESJC 42—43; Schuster-Šewc Probeheft 18.

бѣбѣх¹ (вигук для передачі звуку падіння чи удару), [бѣбѣх] «тс.», бѣбѣхнути «сильно кинути, вдарити; упасти», [бѣбѣхнути] «тс.», бѣбѣхнутися «упасти», [бѣбѣсі] (дит.) «упасти, звалитися»; — р. [бѣбѣх] «удар», [бѣбѣхнуть] «ударити кулаком»; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до бабáх.— Ильинский РФВ 62, 237.— Див. ще бах¹, бабáх.

[бѣбѣх²] «велике черево» О, бѣбѣхи «перина, подушки (переважно єврейські); нутроці, тельбухи»; — р. [бѣбеки] «перини, подушки; нутроці», [бѣбѣхи] «нутроці», бр. бѣбахі «нутроці; ганчір'я», п. bebechy «нутроці, тельбухи; черево; злиденна постіль, пожитки, bebesch, [bech] «товста дитина»; — очевидно, пов'язане з бабѣшки, бабухáтий і под.; позбавлене підстав зіставлення з баба (Brückner 19) і з бѣбѣх (Sławski I 29; Ильинский РФВ 62, 237).— Див. ще баба², ба́биці.

[бѣбѣшка] «широка блуза без пояса» Ва, [бибѣшка] (заст.) «вид жіночої кофти» Дз, [бабѣшка] «тс.» Мо; — очевидно, пов'язане з [бѣбѣх²] «велике черево» (див.). бѣбрати — див. ба́брати.

бѣбрянний — див. бобѣр.

бев (вигук для передачі протяжного звучання дзвона), бѣвкати «дзвонити в один дзвін; говорити дурниці», [бѣвхати] «глухо ударяти»; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до бов (пор.).

бевзь «бовдур, йолоп», бѣвзень «тс.»; — очевидно, з давнього *bъlz-, bъlzьп, пов'язаного з блáзень.— Шахматов ИОРЯС 7/2, 340.— Див. ще блáзень.

[бівка] «пійло для худоби; варена страва з рідко розведеного у воді борошна»; — очевидно, запозичення з східнороманських мов; пор. молд. *băutură* (рум. *băutură*) «пійло», пов'язане з дієсловом *bea* (bea) «пити», що зводиться до лат. *bibo* «п'ю». — Мельничук Молд. эл. 165; Scheludko 119, 126.

[ber] «якась психічна хвороба; зовнішня пухлина» Я; — неясне; можливо, пов'язане з схв. *bàga* «якась хвороба коней».

[бегар] «палка», [бегаріна] «тс.» О, [бегарці] «палички до цимбал» ВеУг, [бегєра] «велика пастуша палка», [бегєра] «кйюк, палка» Мо, [бегир] «дрючок, палиця» Па, [бигар] «палка», [бигар, бигар] «тс.» О; — задовільної етимології не має; можливо, пов'язане з *біга* (у виразі *збивати билги*); пор. також п. *wekięga* «кй з булавою на кінці; вид танцю», [wiekięga] «тс.», яке виводилось (Brückner 606) від укр. [вєгєра] «вид танцю». — Пор. *біга*, *бігасень*.

[бегєкати] «мекати, бекати, бляяти, співати по-козячому, монотонно говорити»; — утворено на основі вигуку *бе(є)*, що передає крик кіз і овець, можливо, під впливом рум. *behăi* «мекати, бекати, бляяти»; менш переконлива думка (Vincez 4) про пряме запозичення з румунської. — Пор. *багакати*, *бе¹*, *бегєчати*, *беговатий*.

бегемот «гіпопотам»; — р. бр. болг. *behemot*, п. ч. *behemot*; — запозичення з німецької мови; н. *Behemóth* походить від гебр. *behēmōth*, що є формою множини до гебр. *behēmāh* «нільський гіпопотам», яке відбиває ег. *p-he-tau* «тс.» (букв. «водяний бик»). — Шанский ЭСРЯ I 2, 67; Фасмер I 142; Преобр. I 21; Koraliński 118; Matzenauer 108.

[бегєчати] «співати по-козячому; — звуконаслідувальне утворення на основі вигуків *бе*, *бегє*, що відтворюють крик кіз і овець. — Пор. *бегєкати*.

[беговатий] «буркотливий, сварливий Ж; дражливий ВеЗн», [биговатий] «тс.» ВеЗн; — не зовсім ясне; пов'язується (Scheludko 126) з рум. *begăi* «бекати», утвореним від вигуку *behe*, що передає крик кіз і овець. — Пор. *бегєкати*.

[бегоніти] «бекати, мекати»; — звуконаслідувальне утворення, можливо, зумовлене впливом звуконаслідувального уг. *bégetni* «бекати», *bégni* «тс.».

бегонія (бот.); — р. болг. *бегонія*, бр. *бьгонія*, п. *begonia*, ч. *begonie*, слц. *begonia*, схв. *бегонія*, *бегонія*, слн. *begonija*; — запозичення з французької мови; фр. *bégonia* утворено Плюм'єром (1646—1706) від прізвища любителя ботаніки Бегон (Bégon, 1638—1710). — СІС 91; Шанский ЭСРЯ I 2, 67—68; Dauzat 81.

[бєдзвін] «безмен»; — результат видозміни деетимологізованої форми *бєзмен*, зближеної з *дзвін*. — Див. ще *бєзмін*.

[бєдзвір] «здоровило; звірина» Я; — очевидно, результат контамінації слів [бєзувір] «бузувір» і *звір*. — Див. ще *бузувір*, *звір*.

бєдзь — див. *бєндзь*.

[бєді] (у виразі *б. збивати «байдикувати»*) Ж; — очевидно, діалектний фонетичний варіант форми *білги* з характерним для гуцульських говорів розширенням наголошеного *и* в *є* і переходом *-гі* (< *ги*) в *д'і*. — Див. ще *біга*.

[бєднар] «бондар» ВеЛ; — запозичення з словацької мови; слц. [bednár] (літ. *bednár*) є відповідником ч. *bednář*, п. *bednarz*, укр. *бондар*. — Верхратський Говір лемків 390; Buczek JP 34/4, 245—257. — Див. ще *бондар*.

[бєдра] (у виразі з казки *коза б., півбока обдрата*) Я, [бєдрата] «чорна, руда або сіра з білою поперечною смугою» (про корову) ВеБ; — форма жін. р. давнього прикметника *бєдриий із значенням «рябий, перістий, рудий з білим», з якою пов'язані і п. [biedrawa] «періста; червона; біла; біла на хребті (про корову)», [biedrona, biedruła] «тс.»; прикметникова форма походить від псл. *bedro* (*bedra*) і первісно означала «плямистий на бедрах». — Коломієць Мовозн. 1967/3, 49—52. — Див. ще *бєдрó*. — Пор. *бєбарунка*, *бєдрик*.

[бєдрак] (єнт.) «борозняк, личинка хруща»; — не зовсім ясне; очевидно, пов'язане з п. *řędra* «тс.»; карапуз, малюк», звідки й укр. [пєндрák] «кара-

пуз, малюк»; виводиться також (ЕССЯ 1, 180—181) від основи *bed-/bod-* «колоти»; пов'язання з [бедрик] (ент.) «сонечко» (там же; Sadn.—Aitz. VWb. I 262) недостатньо обгрунтоване.— Див. ще пендрáк.

[бедренець] «голодранець» Пі; — очевидно, результат видозміни слова *обідранець* під впливом слова *бедрó* або *бедрі́нець*.— Див. ще дрáти.

[бедрик¹] (ент.) «сонечко, *Coccinella L.*»; — п. *biedronka*, ст. *biedrunka*, ч. *bedruřka*, *bedrunka*; — похідне утворення від псл. *bedrǝ «перістий, плямистий (на бедрах)», збереженого у виразі *коза бедра*; пор. [бедра́та] «чорна, руда або сіра, через середину впоперек біла» (про корову) ВеБ; менш переконлива спроба виведення (ЕССЯ 1, 180—182) від основи *bed-/bod-* «колоти» або пов'язання з укр. *бедрі́нець* (бот.), стсл. *бедрънъ* «багатий» (*Lunt Language* 29/2, 128—133).— Коломієць *Мовозн.* 1967/3, 49—52; *Stawski I* 32.— Див. ще *бедра*, *бедрó*.— Пор. *бабару́нка*, *бездрик*.

[бедрик²] (у виразі *щедрик-б.* із *щедрівки*); — результат видозміни деетимологізованої форми *ведрик*, фонетично зближеної з *бедрик¹* «сонечко»; менш переконливе пов'язання (*Lunt Language* 29/2, 128—132) форми *бедрик*, як основної в цьому значенні, з стсл. *бедрънъ* «багатий».— Див. ще *ведрик*.

[бедрик³] (у виразі *на б.* «на майбутне»); — очевидно, результат видозміни деетимологізованої форми *бездрик*; проміжним варіантом могла бути форма *бездрик* (тепер також «сонечко») з фонетичним д між з і р, як у *роздрухатися*, *ніздрі* та ін.— Коломієць *Мовозн.* 1967/3, 51.— Див. ще *бездрик*, *бездрик*.

бедрі́нець (бот.) «*Pimpinella L.* (вживана для лікування рослина, гостра на смак); [смовдь оленяча, *Peucedanum cervaria Guss.*; цикута отруйна, *Cicuta virosa L. Пі*]; [бедрець] «бедринець ломикаменевий, *Pimpinella saxifraga L.*» Мак, [бедрі́нець Ж, *бедренець* Мак, *бедри́ч* Ж, *берді́нець* Мак, *бидринець* Мак, *педринець* Мак, *ядринець* Мак] «тс.», [бедренець] «тс.»; родовик лікарський, *Sanguisorba officinalis L.*» Мак, ст. *бедренець* «*Pim-*

pinella L.», *бедринець* «тс.» (XVIII ст.);— р. *бедренець* «*Pimpinella L.*; [перстач гусячий, *Potentilla anserina L.*]; бр. *бядрбі́нець* «*Pimpinella L.*», п. *biedrzeniec*, ст. *wiedrzeniec*, ч. *bedrník*, слц. *bedrovnik*, ст. *bederník*, схв. *бедренац*, *бедри́нац* «тс.», слн. [bedrenec] «бедринець ломикаменевий»; — загальноприйнятої етимології не має; з огляду на гострий смак *бедринцю* пов'язується з основою *bed-/bod-* «колоти», від якої виводиться і псл. *bedro*, укр. *бедрó* (ЕССЯ 1, 177—178); менш переконливе пов'язання (*Lunt Language* 29/2, 128—133; *St. prasl. I* 200—201) з стсл. *бедрънъ* «багатий», дінд. *bhadrāh* «щасливий, добрий», зіставлення (Преобр. I 21) з тур. (перс.) *badrānž* «меліса, *Melissa officinalis*», а також зведення до псл. *bъdrǝ «батьорий» (*Brückner* 25).— Фасмер—Трубачев I 142—143; *Machek ESJС* 50; *Sadn.—Aitz. VWb. I* 261—262; *Mikl. EW* 8.— Див. ще *бості*.

бедрó, [бедри́ця] «бедро» Ж, [бедре́ниця] «біль у бедрі, ішіас» Ж, *бедра́тий* «широкобедрий», [бедра́та] «чорна, руда або сіра, через середину впоперек біла» (про корову) ВеБ (первісно, мабуть, «з бедрами іншої масті»), [бедри́ти] «привалюватись бедром до голоблі» (про коня) Я, [межибедре́нний] Ж, [підбедре́] Ж, [победри́на] «горизонтальна перекладина в різних пристроях; перехрестя»;— р. *бедрó*, [бедра́], бр. *бядрó*, др. *бедра*, *бедро*, п. *biodro*, ч. *bedra* (мн.) «спина, крижі», слц. *bedro*, вл. *bjedro*, нл. ст. *b'edro*, болг. *бедрó*, м. *бедро*, схв. *бедри́ца*, *бедро*, слн. *bédro*, [bédra], стсл. *бедра*; — псл. *bedra*, *bedro*; — загальноприйнятої етимології не має; виводиться (ЕССЯ 1, 179) від основи *bed-/bod-* «колоти, бити»; менш переконливі зіставлення (*Petr BB* 21, 210; *Eckert ZfSl* 8/6, 881; *Bern. I* 47—48) з лат. *femur* «бедро, стегно» (< ie. **bhed-*), а також (*Rozwadowski RSl* 2, 104) з лтв. *bedre* «яма, западина», спорідненим з укр. *бості* або (*Osten-Sacken IF* 23, 377—378) з дінд. *jñu-bādh* «коліна згинаючий», дісл. *kpē-beet* «колінопреклоніння», другий компонент яких пов'язаний з дінд. *bādhate* «давить, стискує», гот. *bida* «молитва, прохання» і ін.; без-

підставно пов'язується (Machek ESJĈ 50) з свн. *zimere* (*zimb(e)re*) «бедро». — Шанский ЭСРЯ I 2, 69; Фасмер I 143; Sławski I 33—34; Sł. prasł. I 199—200; Sadn. — Aitz. VWb. I 263—264.

[бедроо́кий] «витрішкуватий, вирячкуватий» ДБ V; — результат видозміни деетимологізованої форми *берлоокій. — Див. ще *берлабки*. — Пор. *вирлоо́кий*.

беж (невідм.) «світло-коричневий з жовтуватим відтінком», *бежевий* «тс.»; — р. *беж*, бр. *бэж*, п. *bež*, ч. *běž*, слц. *bežový*, болг. *бежов*, схв. *бѣж*; — недавнє запозичення з французької мови; фр. *beige*, ст. *bege* «тс.» походить, очевидно, від лат. *baeticus* «із провінції Бетіка» (у південно-західній Іспанії, де вироблялась славетна вовна). — Шанский ЭСРЯ I 2, 70; Machek ESJĈ 53; БЕР I 39; Gamillscheg 99.

[без¹] «бузок», [*безз* ЛЧерк, *беш* Мак] «тс.»; — р. [*бѣза*], бр. *бэз*; — запозичення з польської мови; п. *bez* «тс.» є законотвірним відповідником укр. *без* «тс.».— ЭСБМ I 434. — Див. ще *боз¹*, *буз*.

без² (прийм.) «при відсутності; крім», [*біз*] «тс.» Ж; — р. бр. болг. м. схв. *без*, др. *безъ*, п. ч. слц. *bez*, вл. нл. *bjez*, слн. *bjez*, стсл. *вѣзъ*, *вѣз*; — псл. *bez* «без», давніше «зовні, поза»; — споріднене з лит. *bè* «без», лтс. *bez*, прус. *bhe* «тс.», дінд. *bahih* «зовні», *bahig-dhá* «зовні»; іє. **bhegh-*. — Шанский ЭСРЯ I 2, 70—71; Фасмер I 144; Sławski I 30; ЭССЯ 2, 7—13; Sł. prasł. I 218—219; ESSJ Sl. gr. 1, 45—46; Sadn. — Aitz. VWb. I 291—292; Bern. I 54; Топоров I 217—218; Trautmann 28; Mühl. — Endz. I 281; Pokorny 112. — Пор. *бєсіда*.

[без³] «через, протягом», [*безз*, *пєз*] «тс.»; — п. *bez* «через»; — результат фонетичної видозміни форми [*перез*] «через» (і *през* < п. *przez* «тс.») при одночасному впливові давнього *без* «при відсутності, крім». — Тимч. Акузатив 20; Мельничук СМ III 148; Sł. prasł. I 218—219. — Див. ще *без²*, *перез*, *през*. — Пор. *безз*.

[бєзбач] «без мети, як попало, врозбід, світ за очі», [*бєзбеш*, *бізбач* Ж] «тс.», [*бєзбаш*] «гармидер», заст. *безбашний* «безпорядний» Я, ст. *безбашъ*

(XVII ст.); — видозмінене пізніше під впливом *бачити* утворення з прийменника *без* і турецького за походженням слова *баш* «голова». — Кравчук ЛБ VIII 71; Sadn. — Aitz. VWb. I 253. — Див. ще *без²*, *башка*.

[бєзвєршки] (бот.) «вероніка діброва, *Veronica chamaedrys* L.»; — слн. *bezvtšec*, ч. *bezekvítek* «тс.»; — результат злиття прийменникового виразу *без вершків*; назва мотивується тим, що квітки рослини легко відпадають. — Machek Jm. rostl. 213. — Див. ще *без²*, *верх*.

[бєзвини] «дикі незаселені місця», [*бєзва*] «провалля, прірва; глибінь» О, [*бєзза*, *безз*, *бєззина*] «тс.» О; — очевидно, результат контамінації форм [*бєзна*] «запущене поле; погане, непридатне місце» і [*язвини*] «нори, ущелини, яри»; могло асоціюватися з словосполученням *без вини* («без повинності?»). — Див. ще *бєзна*, *язвина*.

[бєзвіч] «наосліп, не дивлячись» Ж; — бр. [*бєзвач*] «сліпо»; — очевидно, результат злиття виразу *без віч* (**без (в)очь*) «без очей». — ЭССЯ 2, 35. — Див. ще *без²*, *око*.

[бєзвіччя] «покалічення, каліцтво» Ж, [*бєзвєичити*] «скалічити», [*убєзвєичити*] «тс.»; — р. [*бєзвєічыє*] «покалічення», бр. [*бязвєічча*] «тс.»; — давнє східнослов'янське утворення від *ѣкъ «вік, сила», пор. р. *увєчыє*. — Фасмер I 144; ЭССЯ 2, 50—51. — Див. ще *без²*, *вік*.

[бєзгаму́льний] «невгамовний» Ж; — запозичення з польської мови; п. [*bezhamulny*] утворене з прийменника *без* «без» і скороченої основи іменника *hamulec* «гальмо; гамулець». — Див. ще *без²*, *гамулець*.

[бєзгар] «надмір; занадто велика ціна; перевага» Ж, [*бєзгáрний*] «надміру великий; незграбний» Ж; — п. [*bezgar*] «надмір» (з укр.); — утворення з прийменника *без* і тієї самої основи *гарданина*, що і в прикметнику *гáрний*; первісно означало, очевидно, перевищення збирачами данини встановлених норм, а також непридатність для данини. — Мельничук Мовозн. 1969/1, 33. — Див. ще *без²*, *гáрний*.

[бездбний] «неможливий, даремний» Ж, [не-без-діб]; «недаремно» Ж; — др. *бездобь* «даремний; даремно», р.-цсл. **БЕЗДОБЬИТИ**, стсл. **БЕЗДОБЬ** «даремно; невчасно»; — псл. *bezdobь*, утворене з прийменника *bez* і основи іменника *doba*. — ЭССЯ 2, 17. — Див. ще **без²**, **доба**.

[бездрик] (ент.) «сонечко, *Coccinea L.*»; — результат видозміни деетимологізованої форми [бездрик] «тс.», зближеної з формою *бездрик (*бездрик) «через рік, протягом року», яка в зв'язку з цим сама змінилась у [бездрик] (у виразі *на бездрик* «на майбутнє»). — Коломієць Мовозн. 1967/3, 51—52. — Див. ще **бездрик¹**, **бездрик³**, **безрік**.

[беземстний] «немстивий»; — запозичення з польської мови; п. *bezemstny утворене з прийменника *bez* «без» і іменника *msta* «помста». — Див. ще **без²**, **мстити**.

[безецний] «безсоромний, ганебний», [безецник] «безсоромник», ст. *безецный* «поставлений поза законом (1574); нечестивий, ганебний, безсоромний (1690)»; — бр. [безецны] «безсоромний, безчесний»; — запозичення з польської мови; п. *bezespny* «безчесний, ганебний», *bezespik* «безчесна людина» утворені з прийменника *bez* «без» і основи ст- (<śyst-) «честь». — Див. ще **без²**, **цнота**, **честь**.

беззавітний; — книжне запозичення з російської мови; р. *беззавѣтный* утворено з прийменника *без* і старокнижного іменника *завѣт* «заповіт, умова», пов'язаного з стсл. **завѣцати**, утвореним з префікса *z-* і основи дієслова **вѣтити** «говорити». — Шанский ЭСРЯ I 2, 76; Преобр. I 109; Machek ESJČ 687. — Див. ще **без²**, **вітати**, **за¹**.

[беззуб] (бот.) «вовконіг європейський, *Lycopus europaeus L.*» Мак; — результат злиття виразу *без зубів* або спрощення форми *беззубий*; назва мотивується, очевидно, тим, що листя рослини має позублені краї. — Machek Jm. rostl. 202. — Див. ще **без²**, **зуб**.

[беззіменка] «дошка, тонша від вершкової, але товстіша від шалівки», [беззіменка] «дошка завтовшки 50 мм» Л, [базуманка] «тс.» Л; — р. [безыменка]

«дошка, тонша від вершка; всякий несортовий товар»; — утворення від прикметника *беззіменний*, зумовлене проміжним, нестандартним розміром дошки. — Див. ще **без²**, **ім'я**.

бѣзмін «прилад для зважування», *бѣзмен*, [бѣзмин Ж, бѣзман Л, бѣзьмин Л, бѣзьмін Л, бѣзвін Ва, бѣзмір ЛЧерк], ст. *бѣзмѣнь* (1396), *бѣзмень* (1518); — р. *бѣзмен*, бр. *бязмен*, п. *bezmiap*, *przezmiap*, ч. *přezmen* (з польської); — запозичення з якоїсь тюркської мови; здебільшого виводиться від тур. *vezne* «ваги», що походить від ар. *ḫizna* «тс.» (Шанский ЭСРЯ I 2, 77; Фасмер I 144—145; Lokotsch 169; Korsch AfSIPh 9, 489; Brückner 23); пов'язується також (Machek ESJČ 492) з кумик. *bazman*; непереконливими були спроби визнати слово власне слов'янським (Вєрн. I 53—54; Худаш 144—145), германським (Срезн. I 60; Горяев 1892, 5; насправді дісл. *besman*, снн. *besemer*, *bisemer*, як і лтс. *bezpēns*, *vezpēns* «тс.», запозичено з російської мови) або пов'язаним з чув. *višmen «вимірювач» (*Räsälen Mélanges Mikkoła 274*). — Винник 129—131; Sadn.—Aitz. VWb. I 258—259.

[бѣзна] «запущене поле; погане, непридатне місце», [збѣзнити] «запустити (поле)»; — очевидно, результат видозміни форми [бѣзно] «безодня, провалля, прірва» ЛЧерк, утвореної з прийменника *без* і іменника *дно*. — Див. ще **безодня**. — Пор. **бѣзвини**.

безнастанний; — видозміна форми *безустанний*, викликана, можливо, впливом виразу *настане кінець*. — Див. ще **без²**, **стати**.

безодня, [безоднява] «безодня», [безодень Ж, бѣзно ЛЧерк] «тс.», [бѣзно] «дуже глибоко» Мо, [безодний] «дуже глибокий» Пі; — р. болг. м. *бѣздна*, бр. *бѣздань*, *бяздѣнне*, др. *бездѣна*, *бездѣны*, *бездѣнь*, *бездѣние*, п. *bezdeń*, *bezdnia*, ч. *bezedno*, ст. *bezden*, *bezedna*, *bezednie*, слц. *bezdno*, вл. *bjezdno*, *bjezedno*, схв. *бѣздан*, *бѣздана*, *бѣздно*, слн. *brēzno*, заст. *brēzen*; стсл. **БЕЗДѢНА**, **БЕЗДѢНАВА**, **БЕЗДѢНИК**; — псл. *bezďpъ*, *bezďpna*, *bezďpno*, *bezďpъ*, *bezďpъje*, утворені з прийменника *bez* і основи іменника *ďpno* (<*ďbno) «дно». —

ЭСЯ 2, 21—23; Sł. prasł. I 319—320.— Див. ще **без²**, **дно.**— Пор. **бэзна**.

безпардонний «безцеремонний, зухвалій»; — бр. *беспардонны*, п. *bezgardonowy*, *bezgardonny*; — запозичення з російської мови; р. *беспардонный* утворено на основі виразу *без пардона* «без пробачення»; слово *пардон* походить від фр. *pardon* «пробачення», пов'язаного з дієсловом *pardonne* «пробачати», утвореним з префікса *par-* від лат. *per-*, спорідненого з укр. *пере-*, і дієслова *донне* «давати» від лат. *donare* «дарувати», спорідненого з укр. *дати*.— Шанский ЭСРЯ I 2, 103; Dauzat 254, 530, 532; Walde—Hofm. I 360—363, 371, II 283—286.— Див. ще **без²**, **дати**, **пере-**.

безпе́ка, [безпечѣнство] «безпе́ка», *безпечний*, [безпечити, безпечати], *забезпечити*, [обезпѣка, обезпечати, обезпечити] Ж, [убезпѣка], *убезпечати*, *убезпечити*; — р. *беспечный*, бр. *бяспѣка*, [безпечачь] «обнадіювати», п. *bezpieczny*, ч. *bezpečný*, слц. *безпека*, болг. *безпѣка*; — псл. *безрѣсьпъ* (жь), утворене з прийменника *bez* і основи іменника *рѣса «турбота, клопоти», пов'язаного з дієсловом *ректи, укр. *пекти*.— ЭСЯ 2, 38.— Див. ще **без²**, **пекти**.— Пор. **опіка**, **печаль**, **підкуватися**.

безперечний, **безпереч** — див. **перѣка**.

безпутьний, **безпутьник**, **безпутьство**, **безпутьтя** — див. **путь**.

бѣзрік (у виразах *на б.* «назавжди», *в б.* «тс.», *за б.* «дуже нескоро; ніколи»), [бѣдрик] (у виразі *дай боже й на б.* «дай, боже, й на майбутне»); — результат злиття і семантичної та фонетичної видозміни виразу *без рік «через рік».— Коломієць Мовозн. 1967/3, 51—52.— Див. ще **без³**, **рік**.

[**пасли́нник**] (бот.) «паслін чорний, *Solanum nigrum* L.» Мак, [сли́нник] «тс.» Мак; — результат видозміни детимологізованих форм *паслін*, [пáслин, паслі́на] Ж, зближених з основою іменника *сли́на*.— Див. ще **паслі́н**.

безсмертник (бот.) «цмин, *Helichrysum Gaertn.*; безсмертки, *Xeranthemum L.*», *безсмертка* «тс.», *безсмертки*, [не-*смертельник*] «безсмертки» Мак; — р.

бессмертник «цмин», бр. *бяссмертнік* «тс.»; — похідні утворення від *безсмертний*; назви зумовлені тим, що ці рослини, засихаючи, надовго зберігають вигляд свіжих квітів.— Див. ще **без²**, **смерть**.

[**бѣзунка**] «молода корова, що передчасно отелилась Ж; ягниця, що передчасно покрилась ДзАтл І», [бѣзумка] «ягниця, що передчасно покрилась», [бѣзонка] «тс.» ДзАтл І, [бидзунка] «корова або вівця, що в другім році має теля або ягня» ВеНЗн; — не зовсім ясне; вважається похідним від прикметника [бѣзвний] «дійсний, справжній», як, нібито, вказівка на перетворення в справжню корову чи вівцю (Джэ St. sl. 7, 160—161); разом з тим, можливе зіставлення з бр. [бѣзуня] «пустун, пустунка, свавільник, свавільниця, розпусник, розпусниця», [бѣзуньний] «розпусний», п. [byziówka] «повія», [byzia] «овечка, база»; на формі *бидзунка* відбився вплив дієслова [бидзати(ся)] «гедзатися»; можливо також, що всі варіанти назви зводяться до форми *безумка*, яка вказує на передчасність запліднення.

безшабашний «нестримний, відчайдушний»; — р. *бешабашный*, бр. *бешабашны*; — запозичення з російської мови, в якій вважається утворенням на основі виразу *без шабаша* «без перерви, без відпочинку».— Шанский ЭСРЯ I 2, 111; Булаховский Труды ИРЯ I 177.

бѣз'язичник — див. **язичник**.

бей «титул дрібних феодалних власників або вищих чиновників у султанській Туреччині та в давні часи у татар», ст. *беіове* (наз. в. мн.—XVIII ст.); — р. бр. болг. *бей*, п. ч. слц. *bej*, м. *bej*, схв. *бѣj*; — запозичення з турецької мови; тур. *bey* «пан», ст. *beg* «тс.», споріднене з аз. *бѣк*; каз. *бий*, еніс.-орх. *бег*, як. *бі* «старший», є, очевидно, давнім запозиченням з китайської мови.— Тимч. 81—82; Шанский ЭСРЯ I 2, 82; БЕР I 40; Дмитриев 528—529; Räsänen Versuch 67; Clauson 322—323.— Пор. **бек¹**.

[**бѣйдак**] «дурень, йолоп», [бейдуля] «дурепа»; — неясне; можливо, пов'язане з *бейла* (пор.).

[бейкати] «кричати на звірів, тюкати»; — похідне утворення від діалектної вимови вигуку [бей] «бий», з яким прогають звірів. — Грінч. I 48; Желех. I 23. — Див. ще бити¹.

[бейкатися] «волочитися», [бєкати-ся] «тс.», [забейкувати] «задрипувати» Ме, [оббейкувати, підбейкувати] «тс.» Ме, [убейкатися] «забруднитися»; — неясне; можливо, похідне від дит. бєка «бруд». — Див. ще бе².

[бейла] «йолоп, дурень»; — неясне; можливо, пов'язане з бейдак, байло (пор.).

бек¹ «пан, князь», ст. бегъ «пан у турків» (XVIII ст.); — р. бр. бек, п. beg, bek, beñ, ч. слц. beg, м. бег, схв. бєг; — запозичення з турецької мови; тур. ст. beg «намісник», споріднене з тур. bey «пан», аз. бəк, каз. кирг. узб. бек «пан», є, очевидно, давнім запозиченням з китайської мови. — Тимч. I 65; Шанский ЭСРЯ I 2, 82; Дмитриев 528—529; Clauson 322—323. — Пор. бей.

бек² (спорт.) «захисник»; — р. бр. болг. м. бек, п. слц. bek, ч. bek, баск, схв. бєк, слн. бєк; — запозичення з англійської мови; англ. back «захисник» є результатом видозміни значення back «задній», спорідненого з псл. bokъ, укр. бік. — СІС 92; Шанский ЭСРЯ I 2, 82—83; Klein 139. — Див. ще бік.

бєка — див. бе².

бєкас (орн.) «Capella gallinago L.», СУМ, Г, бєкасинник «сорт дробу для стрільби по дрібній дичині», бєкасиний; — р. болг. бєкас, бр. бакас, п. bekas, ч. bekasina, bekasina, схв. бєкасіна; — запозичено з французької мови, можливо, через німецьке посередництво; фр. бєкассе (н. Bekassine) «бекас» є суфіксальним утворенням від бес «дзьоб», що походить від лат. beccus «тс.», запозиченого з галльської мови. — Шанский ЭСРЯ I 2, 83; Булаховский Семас. этюды 184; Dauzat 80; Walde—Hofm. I 99.

[бєкерник] «китиця (на кептарі у парубка); кутас у байбарака» ВеУг; — похідне утворення від запозичення з румунської мови; рум. becheg «парубок, холостяк» походить від тур. bekag «холостий, нежонатий», яке зводиться до перс.

bikar (bī kār) «без заняття». — Vincenz 9; DLRM 75; БЕР I 41. — Пор. бєтяр.

бекєт (іст.) «військовий пікет, сторожа»; — р. [бекєт] «тс.»; — розмовне запозичення з німецької мови, паралельне до літ. пікєт. — Фасмер I 146. — Див. ще пікєт.

бекєша «вид шуби», ст. бекєша (XVII ст.); — р. бр. бекєша, п. bekiesza, ст. bekieszka, ч. слц. bekeš, bekeš, болг. бекєш, схв. бєкєш; — здебільшого вважалося запозиченням з угорської мови, можливо, через польське посередництво; уг. bekecs, bekes «тс.» пов'язувалося або з тат. бикач, бікєч «телиця; ярка», або з рум. оашеша «світлошерста віця з темними колами навколо очей» (Тимч. 82; Richhardt 34; Фасмер I 146; Bárczi 18); останнім часом підтверджується думка Лінде про польське походження слова; п. bekiesza розглядається як зворотне утворення від п. bekieszka, похідного від прізвища угорського полководця К. Бекєша (Киш ЭИРЯ IV 48; Балецкий St. sl. 9, 346; Шанский ЭСРЯ I 2, 83).

[бекєшка] «брила землі»; — неясне.

[беклємєси] «компліменти» Я; — неясне; не зовсім переконливо пов'язується (Кравчук ЛБ VIII 72) з тур. beklemez «той, хто не чекає» (нібито про залицяльника, який через свою нетерплячість сипле компліментами).

беклєс «згущений сік фруктів або овочів; штучний мед»; — р. [беклєс] «вварна патока з фруктів», схв. пєклєс «повидло, джем»; — запозичення з турецької мови; тур. baktmāz, rāktmāz «густо зварений виноградний сік» походить від перс. baktmāz «тс.» — Фасмер I 146; Радлов IV 1220, 1580; Räsänen Versuch 68.

[бєкса] «плаксій, скиглій» Ж, [бєкєсати] «з усіх сил кричати», [бєксання] «плач дитини» Я; — п. bekса «плаксій, плакса»; — похідне утворення від звуконаслідувальної основи бек-, однотипне з плакса. — Вгückнер 20. — Див. ще бе¹.

[белебєнити] «теревенити»; — р. [белебєнитє] «тс.»; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до балабєнити «тс.» — Фасмер I 147; ЭССЯ I, 184.

бѣлѣбень «підвищене і відкрите місце; [глибоке місце у воді], [бѣлибѣнь] «незарослий горбок, пустка» Мо, [бѣлибѣнь] «глибина» ЭССЯ; — очевидно, звуконаслідувальне утворення, пов'язане з бѣлѣбѣнцями; назви мотивуються шумом вітру або води у відповідних місцях.— ЭССЯ 1, 184; Балецкий St. sl. 5, 183—184.

[бѣлѣй] «личинка хруща, борозняк; йолоп»; — виводиться від рум. bălai «білий». — Scheludko 127; Cioganescu 60.

[бѣлѣлюга] «гнила кров, сукровиця» Ж, [бѣлѣлюжити] (про погану погоду) Ж; — неясне.

[бѣлена] «блекота чорна, Nyoscytus piger L.; паслін, Solanum L.» Мак, [бѣлена бараболя] «картопля, Solanum tuberosum L.» Ж, [бѣлень] «блекота» Черніг., [бѣленуаіті] «пасльонові Ж; тютюнові Мак», [бѣлун] «блекота чорна» Мак, сбеленіти «роздратуватися, розлютуватися»; — р. бѣленá «блекота», др. бѣленъ, п. слц. bĕn, ч. bíln, болг. блян, схв. бун, бѣника, слн. blĕn «тс.»; — псл. *belnъ (*belna): *bьlnъ (*bьlna); — споріднене з дангл. belene, beolope, снн. bíllen, двн. bilisa, нвн. Bilsen (nkraut), гал. βελένιον, belinuntia «тс.», похідними, очевидно, від іє. *bhel- «говорити; гавкати; ревити; звучати»; виводилось також (Шанский ЭСРЯ I 2, 84; Фасмер I 147—148; Bern. I 48; Sadn.— Aitz. VWb. I 134; Specht 140; Pokorny 120) від *bhel- «блискучий, білий»; безпідставно відносилось (Тогр 267; Преобр. I 23) до запозичень з германських мов.— БЕР I 59; ЭССЯ 1, 185—187; Sl. prasł. I 202.— Пор. бленá.

[бѣлендіти] «базікати», [бѣлендá] «дурниці» О; — результат видозміни звукової форми [баландіти] «тс.», очевидно, зближеної з бѣлькотáти.— Див. ще балáнда¹.

бѣлетрѣст, бѣлетрѣстика, бѣлетрѣзація, бѣлетрѣстичний, бѣлетрѣзуаіти; — р. бѣлетрѣст, бр. бѣлетрѣст, п. beletrysta, ч. слц. beletrista, вл. beletristika, болг. м. бѣлетрѣст, схв. бѣлетрѣст, слн. beletříst; — очевидно, запозичення з німецької мови; н. Belletrist утворено на основі фр. belles-lettres

(мн.) «красне письменство», утвореного з прикметника belles (мн. жін. р. від beau «гарний»), що походить від лат. bellus (<*duenlos «гарний», спорідненого з лат. bonus «добрий», дінд. dúvaḥ «виявлення пошани», i lettres, яке походить від лат. littera «буква». — СІС 92; Шанский ЭСРЯ I 2, 87; Фасмер I 148; Kluge—Mitzka 64; Dauzat 80, 434; Walde—Hofm. I 101, 111.— Див. ще літера.

[бѣлѣх] «швець; чинбар» Ж, ст. бѣлѣхъ «шевський інструмент для обробки міздрі» (XVIII ст.); — запозичення з турецької мови; тур. belek «лопатка» походить від перс. bíl «лопата, заступ», ст. bēl «тс.», яке зводиться до ав. bray- «різати». — Тимч. 82; Räsänen Versuch 69; Ногр 59.

[бѣлѣчка] «овечка»; — загальноприйнятої етимології не має; пов'язується з рум. băl «білий (про тварину)» (Scheludko 127; Vrabie Romanoslavica 14, 131); пор. ще слц. belička «біла овечка».

[бѣлмет] (бот.) «очанка, Euphrasia odontites L.» Мак, [бѣлмет] «Euphrasia lutea L.» Мак, [бѣлмец] «хрінниця широколиста, Lepidium latifolium L.» Мак; — неясне.

бѣльбас «вайло, ледар», бѣльбас «тс.»; — р. балбѣс «тс.», [бѣйбус] «ледар, розбещений», бр. [балбѣс] «бѣльбас», п. [belbas] «тс.» (з укр.); — очевидно, запозичення з якоїсь тюркської мови; каз. кирг. ног. билбес «він не знає, невіглас», споріднене з тур. bilmez «незнаючий, невіглас»; відрив р. бѣйбус від балбѣс (Фасмер I 145) безпідставний.— Шанский ЭСРЯ I 2, 22; Фасмер I 114; Преобр. I 14; Шипова 55; Менгес 91; Дмитриев 525; Корш ИОРЯС 8/4, 27; Sadn.— Aitz. VWb. I 319; Lokotsch 26.— Пор. бѣльмѣс.

бѣльбахи «нутроці», [бѣльбѣхи], бѣльбухи «тс.»; — результат контамінації форм бѣбѣхи і тѣльбухи (див.).

[бѣлька] «балка; колона», [бѣльок] «тс.»; — бр. бѣлька «балка у стелі, сволок»; — запозичення з польської мови; п. belka «балка, брус» походить від снн. balke «тс.».— Richhardt 32; Brückner 20.— Див. ще бálка².

бэлькнути, *бэлькотати*, *бэлькотіти*, *бэлькіт*, [бэлькот, бэлькотня], *бэлькотун*; — п. bełkotać «бэлькотіти; булькати», ч. błkotati «булькати; воркувати; мимрити»; — утворення від звуконаслідувального кореня псл. *bьlk- «бэлькотати». — Brückner 20; Bern. I 117—118.

белмєс (у виразі *ні б. не знати* «нічого не знати»); — р. [белмєс] «белбас, дурень», п. [ani belmesa, ani belmeza, ani bilmeza]; — запозичення з турецької мови; тур. bilmez «незнаючий, невіглас» споріднене з каз. кирг. ног. *билъбес* «він не знає, невіглас». — Фасмер I 149—150; Дмитриев 525, 529; Korsch AfSIPh 9, 491; Sadn. — Aitz. VWb. I 319—320; Bern. I 40; Lokotsch 26. — Пор. **белбас**.

бем (вигук на позначення удару дзвона), *бемкати* «звучати від ударів» (про дзвін і т. ін.); — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *бам* (пор.).

[**бемба**] «йолоп, телепень», [бембул] «тс.»; — неясне; можливо, результат видозміни форми *бамбула* (пор.).

бемський (у виразі *бемське скло* «віконне скло високої якості»); — бр. *бемські*; — запозичення з російської мови: р. *бемское* (*стекло*) походить від н. böhmisch «богемський» («чеський»), утвореного від географічної назви Böhmen «Богемія» («Чехія»), що походить від слат. Bohemía «тс.» — Фасмер I 150; Шанский ЭСРЯ I 2, 90.

[**бендзь**] (вигук на позначення раптового падіння), [бенц Ме, бедзь Я, бень Я] «тс.», [бемцнути] «упасти» Я; — бр. [бэнц] (вигук на позначення швидкої дії, удару, раптового падіння зі звуком); — очевидно, запозичення з польської мови; п. beć «бах, беркиць» є звуконаслідувальним утворенням, яке фонетично відповідає укр. *буц* (див.).

[**бєндюгá**] «ломака, дрюк; колода для повертання вітряка; одна з чотирьох жердин для підкладання під снопи на возі», [бєндюжина] «тс.», бєндюгі «вид простої підводи, ломовий віз» СУМ, Г, Ж, биндюгі «тс.», бєндюг «кінь-ломовик», биндюг «тс.; [биндюги]», [бєндюхі] «колішня», бєндюжник «ломовий віз-

ник», биндюжник «тс.»; — р. [бєндюге] «прості сани для соломи, гною», [біндюх] «великий ломовий віз», бр. [биньдзюк] «підвода на залізних осях, верхня частина воза»; — походження остаточно не з'ясоване; вважається (Шелудько 21) запозиченням з польської мови; п. binduga «прибережний пліт у гавані: сплав дерева; склад дерева для сплаву», [binduga], заст. winduga «тс.» виводиться від н. Winde «коловорот, лебідка, домкрат»; українські форми виводяться також (Потебня РФВ I 263; Добродомов Етимология 1967, 259) від нім. Bindwagen «дроги, биндоги»; з української мови запозичено п. [binduha] «бєндюги». — Brückner 27; SJP I 156; Фасмер—Трубачев I 150, 166; Kiparsky Neuphilol. Mitt. 53, 44.

[**бєндюгі¹**] (бот.) «півники садові, Iris germanica L.» ВеНЗн, [бєндасі] «тс.» ВеНЗн, [биндасі] «півники болотні, Iris pseudacorus L.» Мак, [бєнда] «осока струнка, Carex gratilis Curt.» О; — неясне.

[**бєндюгі²**] «сорт слив» Мак; — неясне; можливо, пов'язане з [бєндюх] «пузо; низька пузата людина» Па, [бєндюг] «шлунок» ВеУг.

[**бєндюжина**] «повія»; — не зовсім ясне; можливо, похідне від [бєндюжити] «ганьбити, зневажати»; пор. також [бєндюжина] «одна з чотирьох жердин для підкладання під снопи на возі».

[**бєндюжити**] «ганьбити, зневажати» ВеБ, [збєндюжити] «сильно угнівати» ВеУг; — очевидно, результат видозміни форми *бєнтєжити* під впливом бєндюгá, бєндюх і, можливо, словацького дієслова bendečít' «лягтися». — Див. ще **бєнтєжити**.

[**бєндюх**] «пузо», [бєндюг] «шлунок» ВеУг, [бєндюх] «низька пузата людина» Па; — р. [бєндюх] «пузо», п. [bandzioch], ч. [beňd'úr, baňd'och] «тс.»; можливо, сюди ж укр. [бáндури] «нутрощі», ч. bandur «пузо», pandur «тс.»; — походження неясне; можливо, результат контактації бємбух (*бáмбух*) і кєндюх; з інших мов найближче стоять уг. bendő «пузо» і лтс. penderis «шлунок, пузо», обидва без певної етимології; чеські форми [beňd'úr, bandur, pandur] і т. д.

пов'язуються з ісп. *randero* «військовий барабан». — Верхратський ЗНТШ 30, 202; Machek ESJČ 432; Mühl.—Endz. III 199—200; Bárczi 18; MNTEsz I 278. — Пор. **бамбу́х**, **ба́ндури**, **ке́ндюх**.

[бе́нево] «водяна поверхня річки, що не замерзає і не пересихає»; — очевидно, результат видозміни фр. *bas niveau* «низький рівень». — Див. ще **бас**, **ніве-люва́ти**.

Бенеді́кт, [*Бенéгда Ж*, *Бенéдь*, *Бенéдьо Ж*, *Бéнько Ж*], ст. *Бенко* (1398), *Еънко* (1399); — бр. *Бенядзі́кт*, п. *Benedykt*, ч. слц. *Benedikt*, схв. *Benedikt*, слн. *Benedíkt*; — через польську мову запозичено з латинської; лат. особове ім'я *Benedictus* утворене з діеприкетника *benedictus* «благословенний», до складу якого входить прислівник *bene* «добре», пов'язаний з лат. *bonus* «добрий», спорідненим з дінд. *dúvař* «виявлення пошани», і пасивний діеприкетник *dictus* від дієслова *dicere* «говорити». — Петровський 63; Walde—Hofm. I 111. — Див. ще **дикта́нт**. — Пор. **белетри́ст**, **Венеді́кт**.

бене́ря (лайл.) «лиха година; нечиста сила; біс», [*бенебе́ря*] «тс.»; — очевидно, результат видозміни лайливого виразу [*бинде́ра*] (див.).

[бе́нже] «ніби, як» Л; — неясне.

[бе́нзель] «віхоть для мазання долівки» Л, [*бе́ндель*] «тс.» Л; — р. [*бе́нзель*] «малярський пензель»; — очевидно, результат видозміни слова *пéнзель*. — Даль I 81. — Див. ще *пéнзель*.

бенза́н, [*бензі́на*] Ж, *бензі́нка*; — р. болг. *бензі́н*, бр. *бензі́н*, п. *benzyna*, ч. *benzin*, слц. *benzín*, вл. нл. *bencin*, м. *бензин*, схв. *бе́нзі́н*, слн. *bencín*; — через російську і польську мови запозичено з французької; фр. *benzine* походить від латинської ботанічної назви *benzoe*, утвореної на основі ар. *lubān-djāwī* «яванський ладан». — СІС 93; Шанський ЭСРЯ I 2, 91; Фасмер I 151; Šmilauer Naše řeč 26, 51; БЕР I 42; Dauzat 83.

[бе́нзео́кий] «косоокій», [*бензе́окій*] «?» Я; — неясне; можливо, результат контамінації форм [*берла́бки*] «внутрішкуватий» і [*зизо́кий*] «косоокій».

[бе́нітува́ти] «скаржитися, вважати себе скривдженим» Ж; — очевидно, запозичення з угорської мови; уг. *benyújt* «подавати (скаргу, прохання)» складається з префікса *be-* «в-, за-» і дієслова *nyújt* «простягати, подавати» прафінно-угорського походження (пор. манс. *njüsi* «видавати, витягувати», удм. *pujal-* «простягатися», *pujt-* «простягати»). — MNTEsz II 1057; Bárczi 220.

[бе́нкарт] «байстрюк» Ж, [*бе́нькарт*] «шибеник, хлопчисько» Ме, ст. *бенкартѣ* «байстрюк» (XVI ст.), «виродок» (XVII ст.); — бр. [*бе́нкарт*] «байстрюк», *банкарт* «тс.», п. *bękart* «байстрюк, хлопчисько», ч. [*panchart*] «байстрюк», ст. *pankhart*, слц. [*pankhart*], нл. *bańkart*, схв. *pankert* «тс.»; — через польське посередництво запозичено з німецької мови; свн. *banchart* (нвн. *Bänkert*, заст. *Bankart* «тс.») утворено на зразок імен на *-hart* (*Gerhart*, *Reinhart*) від іменника *banс* «лава»; німецьке слово іронічно підкреслює факт позашлюбного зачаття дитини на твердій лаві (пор. н. *hart* «твердий») замість подружнього ложа. — Шелудько 21; Richhardt 34; Brückner 23—24; Machek ESJČ 432; Kluge—Mitzka 49. — Див. ще **ба́нка**³.

[бе́нкель] «сорт сукна» Пі, ст. *бенкель* «тс.» (XVIII ст.); — неясне.

бе́нкет Г, Ж, *банке́т*, [*бе́нькет*], *бенке́тник*, заст. *бенкетар*, *бенкетува́ти*, ст. *банкеты* (XVI ст.), *банкетѣ* (XVII ст.), *бенкет* (XVIII ст.); — р. бр. болг. м. *банке́т*, п. *bankiet*, ч. слц. *banquet*, схв. *ба́нкѣт*, слн. *bankét*; — через польську мову запозичено з німецької або французької; н. *Bankétt*, фр. *banquet* походять від іт. *banchetto* «лава», зменш. від *banco* «лава» (згодом «їжа і напої на такій лаві», далі «бенкетування»). — Шанський I 2, 34; Фасмер I 121; Kopalinski 109—110; Kluge—Mitzka 51; Dauzat 72. — Див. ще **ба́нка**³.

[бе́нта́чка] «мантачка» Я; — результат видозміни деетимологізованої форми *манта́чка*, можливо, зближеної з [*бен-ти́*] «поворозки для підперізування» (до яких мантачка могла прив'язуватися). — Пор. **бенті́**.

[**бентег**] «послушник» Г; — очевидно, запозичення з турецької мови; тур. *bende* «раб, слуга», як і чаг. *бенде*, тат. *мәндә* «тс.», походить від перс. *bende* «тс.», пов'язаного з дперс. *ba(n)da* «тс.». — Радлов IV 1590; Räsänen Versuch 70; Horn 53.

бентежити «хвилювати, турбувати; викликати замішання; [лаяти, соромити, ганьбити; зв'язувати О; вантажити О]», *бентежний*, [збентежитись] «раптово збентежитися» Кух; — бр. *бянтэжыць* «викликати замішання, лякати», слц. *bendčiči'* «лаятися»; — походження остаточно не з'ясоване; пов'язувалося з уг. *bénítás* «розслаблення, калічення, нівечення», *bántás* «образа, кривда, мучення» (Ткаченко УМШ 1959/2, 65); можливо, пов'язане з [**бентег**] «послушник», тур. *bende* «раб, слуга»; в такому разі первісно могло означати «поневолювати» (під час ворожих набігів). — Пор. **бантажити**, **бентюжити**, **бентег**.

[**бенті**] (тільки мн.) «поворозки біля фартуха для підперізування» Дз; — не зовсім ясне; можливо, запозичення з німецької мови (пор. н. *Bände(r)* «зав'язки, стрічки», форма множини від іменника *Band* «зав'язка, стрічка»); може бути також результатом видозміни форми *бинті* (мн. від *бинт*).

[**бенчати**] «бриніти, гудіти» (про комах) ВеЗа, [*бунчати*] «тс.»; — п. *beč* «гудіння» (про комах), *bečzeć* «гудіти»; — звуконаслідувальне утворення, можливо, зумовлене впливом польських форм. — Пор. **ббмок**.

[**бэнчик**] «глечик з великим на верху вухом» Мо; — неясне.

[**бер**] «кладка, місток з двох колод», [*берва*] «тс.», [*берв*] «стовбур дерева», [*бир*] (род. в. *бирви*, *бирі*) «кладка» ДзАтл I, [*бирх*] «тс.» тж; — др. *брьвъ* «колода», п. *beg* (тільки у виразі *szag-pum szlakiem a begem iśc* з укр.), ч. ст. *břev* «місток», болг. *брьв* «перекладина, місток», схв. *брьв* «колода, дошка», слн. *br̂v* «кладка, місток»; — псл. **br̂vъ*, **br̂vъ* (> *берв*, з відпадінням кінцевого *в*); — споріднене, можливо, з дісл. *br̂g* «міст», *bruggia*, двн. *brucka*, гал. *br̂iva* «тс.», лит. *br̂iaunà* «край,

ребро», далі з псл. **br̂u* (*br̂vę*) «брова»; менш переконливе зіставлення з *брати*, псл. **br̂gati* (*Brückner* 26), а також з *бріти* (Ильинский РФВ 65, 224). — Шанский ЭСРЯ I 2, 191—192; Фасмер I 209—210; Преобр. I 43; Janów Symb. Rozwadowski 2, 276; Sławski I 33; БЕР I 82; Skok I 222; ЭССЯ 3, 71—72; Sadn. — Aitz. VWb. I 450—453; Sl. prasl. I 400—401; Bern. I 92; Топоров I 252. — Пор. **бервенó**.

[**бербениця**] «діжка (для молочних продуктів), барило», [*бербівка*] «дерев'яний посуд», [*бербейка*], ст. *бербеница* «діжка, бочонок» (1458, 1466); — п. [*berbenica*] «вид діжки, бодня» (з укр.); — запозичення з румунської або угорської мови; рум. *bărbiniță*, *berbință* «тс.» зіставляється з уг. *berbence* «діжечка». — Орос Доп. УЖДУ 2, 75; Дзедзелівський Доп. УЖДУ 4, 110; Vrabie Romanoslavica 14, 131; Vincenz 10; Brückner 21; СДЕЛМ 67; DLRM 74.

[**бервенó**] «колода, стовбур», [*бервєння*] (зб.) «колоди», [*бервина*] «поперечні дерев'яні зв'язки у ткацькому верстаті в ролі навоїв», [*беревна*] «кіл, стовп» Ж, [*беревело*] «колода, стовбур» Я; — р. *бревнó*, [*берва*, *бервенó*], бр. *бервянó*, др. *бервьно*, *брьвъно*, *бервьно*, п. *biegwiopo*, ч. *břevno*, слц. *br̂vno*, схв. *брьно*, стсл. *брьвъно*; — псл. **br̂vъno*, утворене за допомогою суфікса *-ъno* від іменника **br̂vъ* «колода». — ЭССЯ 3, 72—73. — Див. ще **бер**.

бергамóт (сорт груші), [*бергамóтал*]; — р. бр. болг. *бергамóт*, п. *bergamota*, *bergamuta*, [*bargamuta*, *pergamota*], ч. *bergamotka*, слц. *bergamota*, *bergamotka*, схв. *бергáмка*, слн. *bergamótká*; — запозичення з французької мови; фр. *bergamote* (сорт груші) походить від іт. *bergamotta*, яке під впливом назви міста Bergamo утворилося з тур. *beg ar-tud-ı* букв. «князівська груша». — СІС 94; Шанский I 2, 92; Фасмер I 151; Дмитриев 529; Machek ESJC 51; Skok I 139; Lokotsch 24; Dauzat 83—84; Gamillscheg 102—103; Радлов I 341.

[**берда**] «варта, сторожа», [*бердóв*, *бердóва*] «тс.», [*бердó*] (оклик у сільських сторожів), [*бердовати*] «кричати бердо» Пі; — схв. *бердó* (оклик варто-

вого), *бердо́кати* «кричати *бердо*», п. ст. *werdo* (оклик вартового), *werda* «тс.»; — видозмінене запозичення з німецької мови; нім. *weg da* «хто тут» складається з займенника *weg*, спорідненого з гот. *hwās* «хто», лат. *quod* «що, яке», лит. *kas* «хто», псл. *kъ-to*, укр. *хто*, і прислівника *da* «там, тут», спорідненого з двн. *dag*, гот. *þag* «тс.», псл. *tamo*, укр. *там*. — Skok I 139; Карауїв 23; Linde VI 235; Kluge—Mitzka 119, 855.

берданка (вид гвинтівки); — р. бр. болг. *берданка*, п. ст. *berdanika*, *berdanówka*, ч. *berdanika*, м. *бердана*, *берданка*, схв. *берданка*; — утворено в російській мові від прізвища американського винахідника *Berdan*. — СІС 94; Шанский ЭСРЯ I 2, 92; Фасмер—Трубачев I 152; ССРЛЯ I 393.

бердеш, *бердинка*, *бердиш* — див. *барда*¹.

бердо¹ (частина ткацького верстата), *бердник* «виготовлювач *берд*» Ж, [*берди́й*] «тс.» О; — р. *бердо*, бр. *берда*, п. нл. *bardo*, ч. слц. *brdo*, полаб. *b'ordü* «бительня, поліно; *бердо*», болг. *бърдо*, м. *брдо*, схв. *брдо*, слн. *břdo*; — псл. **břdo*; — лтс. *birde* «ткацький верстат» (можливо, запозичення з слов'янських мов, пор. Трубачев Етимологія 1963, 31), гот. *baúrd* (у *fofubaúrd* «стілець для ніг»), двн. *borf* «борт», дангл. *borf* «дошка, щит, стіл»; спочатку *бердо* мало вигляд дощечки, якою прибивалась нитка тканини між нитками основи до тканини, згодом набуло вигляду довгого гребеня, ще пізніше — сучасного *берда* з двома рамками; слов'янська назва виводиться також (Bern. I 118) від праформи **bhr̥dom* із значенням «вістря, грань» і пов'язується з дісл. *barða*, двн. *barta* «сокира»; деякі дослідники (Uhlenbeck 187, 193; Hirt Ablaut 127; Reichelt KZ 39, 35) через праформу **bheredh-* зіставляють з дінд. *bardhakañ* «який відрізує, стриже», гр. *πέρθω* «руйную», лат. *fortex* «ножиці»; думка про походження слов'янського і латинського слова з германських мов (Роконгу 138) безпідставна. — Шанский ЭСРЯ I 2, 92—93; Фасмер—Трубачев I 152; Brückner 16; Machek ESJČ 65—66;

Slavia 21, 269; Schuster-Šewc Probeheft 20; БЕР I 101; Skok I 204—205; Трубачев Рем. терминолог. 26—29, 130—131; Откупщиков 113—114; Jurkowski St. z fil. 6, 151—152; ЭССЯ 3, 164—166; Sadn.—Aitz. VWb. I 265—266; Sl. prasł. I 428.

бердо² «обрив, горб; скеля» Г, О, [*берди́в'я*] «брили, пороги» О, [*бердованья*] «велика скеля» О, [*бердя*] «велике каміння» О; — р. [*бердо* (*берда*)] «невеликий горб; мілина», п. *bardo* «вершина гори», ч. [*brd*, *brdo*] «тс.; горб», слц. *brdo* «скеля» (поет.), болг. *бърдо* «горб», м. *брдо* «тс.», схв. *брдо* «гора, горб», слн. *břdo* «тс.», стсл. *брѣдо* «горб»; — псл. **břdo*; — очевидно, пов'язане з *бердо*¹ (від значення «вістря» або «гребінь»); менш обгрунтоване пов'язання (*Zuritzka KZ 36, 65*) з гр. *βρένθος* «горб», кіпр. *brunn* «тс.», дісл. *brattg* «крутий», дангл. *bront* «тс.»; запозиченням з української мови є п. *berda*, *berdo* «вершина гори». — Кобилянський Гуц. гов. 82; Толстой Сл. геогр. терм. 96—97; Откупщиков 113—114; Илич-Свитыч ИАН ОЛЯ 1960/3, 224—225; Machek ESJČ 66; Schuster-Šewc Probeheft 20; БЕР I 101; Skok I 204—205; ЭССЯ 3, 164—166; Филин Образ. яз. 121; Sadn.—Aitz. VWb. I 265—266; Jurkowski St. z fil. 6, 151—154; Moszyński PZJP 157; Bern. I 118—119.

бердо³ «мертва рука; мертва нога» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з *бердя* «колода» (пор.).

бердулець (бот.) «рододендрон, *Rhododendron L.*» Г, Ж, [*бердульон*, *бердульчик*] «тс.» Мак, [*бердулян*] «тс.»; азалія, *Azalea pontica L.*» Мак; — результат видозміни назви [*бердулець*] «багно, *Ledum palustre L.*», перенесеної на рододендрон за загальною схожістю обох рослин, які належать до родини вересових. — БСЭ 4, 29; 36, 605. — Див. ще **бердулець**.

бердя «дерев'яна кладка, колода» Ж, [*берца*, *берце́*] «тс.», [*берце*] «орчик Вел; снізка у ярмі О»; щабель у драбині, борони О», [*бурце*] «тс.» О; — п. [*bark*] «орчик», слц. *brdce* «тс.»; — псл. **břgd-* (ьк-), очевидно, тотожне з **břgd-* «бердо, поліно»; Славський (Sławski I

27) ототожнює п. bark «орчик» з bark «плече, рука» і, не наводячи власне українського та словацького відповідників, притягає як паралелі сумнівні в цьому відношенні ч. bŕk «стрижень пташиного пера», р. [берк] «стебло; пень; заостре перо», схв. bŕk «вус». — Див. ще бёрдо¹.

бэре (сорт груші), [бэра] «тс.»; — р. бэре, бр. бэра, п. бэга; — запозичення з французької мови; фр. beurre, дослівно «масляний», утворено від іменника beurre «масло», що походить від лат. butyrum «тс.», яке зводиться до гр. βούτυρον «тс.; коров'ячий сир», утвореного з основ іменників βοῦς «корова, бик», спорідненого з лат. bos «бик», псл. gov-ędo «велика рогата худоба», укр. [зів'єдо] «тс.», і τυρός «сир», спорідненого з ав. tū'ri- «кисле молоко, сироватка». — СІС 94; Sł. wug. obcuch 76; Dauzat 86; Frisk I 260—261; Boisacq 992.

[бербэшки] «крем'яшки» (вид дитячої гри) Мо; — очевидно, пов'язане з тур. *berebeş, утвореним з применника бер «по, в, згідно» і числівника беş «п'ять» (у цій грі використовується п'ять невеликих крем'яшків).

бэрег, [бэріг], [берэжок] «зарослий лісом горб» Ж, [берэжкі] «металева оправа колодочки ножа», [береговина] «побережжя», берэжіна, [береговійсько, береговійще] «тс.», берэжіна «берегова трава», [берэжак] «прибережний житель», [берэжан] «тс.», берэжняк «берегові зарості; [викинуті водою на беріг куски дерева]», [берэгівка] «берегова ластівка», [береговённик ВеНЗн, берэгуля, берэгулька, берэгульця ВеУг, берэжанка, берэжниця ВеНЗн] «тс.», [береговатий] Я, берэжистий «з високими берегами», безберэжжя, безберэгий, безберэжний, відберэжний, заберэжень «прибережний лід», наберэжна, надберэжжя, надберэжний, [підберэжка] «берегова ластівка» ВеНЗн, [підберэжник, підберэжок] «тс.» ВеНЗн, підберэжний, [поберэгулька] (орн.) «плиска, Motacilla L.» ВеНЗн, поберэжанин, поберэжець, поберэжжя, [поберэжина] «прибережжя», поберэжник «берегова ластівка», [поберэжниця] «тс.» ВеНЗн, [поберэжняк] «вітер, що дме вздовж берега» Мо, побе-

режний, прибережжя, прибережний «морська трава», прибережниця (бот.) «Aeluropus», прибережний, [уберэже] Ж, узберэжжя, [узберіж] «вздовж берега» Ж; — р. бэрег, бр. бэраг, др. берегъ, п. brzeg, ч. břeh, слц. breh, вл. brjóh, нл. brjog, полаб. brig, болг. бряг, м. брег, схв. brêg, brÿjeg, слн. brêg, стсл. br'ĕgъ; — псл. *bergъ; — двн. berg «гора», гот. baîrgahei «гори», ав. barazah- «гора, висота», ос. bærzond «висота», вірм. berj «тс.», дінд. brhant- «високий», ав. bərazant, хет. parkuš «тс.», кімр. bre «гора, горб»; безпосередню успадкованість сл. *bergъ з індоєвропейської прамови визнає більшість дослідників (Jagić AfSIPh 30, 457; Brückner AfSIPh 42, 138; Брандт РФВ 21, 206; Младенов 47; Георгиев БЕ 2, 247; Gołab LP 16, 55; Machek ESJC 72; Sławski I 46; Бурлакова ВСЯ 6, 61; Skok I 210; Schuster-Sewc Sl. Wortst. 17 і ін.), причому невідповідність у слов'янських мовах звука g, рефлексу непалатального іє. g(h), рефлексів палатального ġ в інших мовах saġm (пор. ав. z) пояснюється як одне з численних відхилень від звичайної рефлексії індоєвропейських задньоязичних або як відмінність слов'янських мов від інших індоєвропейських у характері розширення кореня *bher-; інші дослідники, зважаючи на цю звукову невідповідність, припускають праслов'янське запозичення з германських чи з якихось інших мов групи centum (Bern. I 49—50; Meillet RS1 2, 69; Преобр. I, 23; Trautmann 30—31; Kiparsky GLG 101—102; Pokorny 140—141 і ін.). — Криченко Вступ 527, 550; Шанский ЭСРЯ I 2, 93—94; Фасмер—Трубацев I 153; БЕР I 84—85; ЭССЯ I, 191—193; Sł. prasł. I 203—204; Sadn.—Aitz. VWB. I 271—273; Мартынов Сл. и ие. аккомод. 163—164; Абаев ИЭСОЯ I 254.

[берегомёт] «місце, де берег річки розмивається водою» КаТГР, [берегоміть] «обривистий берег» КаТГР; — складне утворення з основ іменника бэрег і дієслова метати «кидати»; пор. перемёт(ов)ище «ділянка, зрита і перемита швидкою течією» (Німчук Пр. XI діал. н. 146—147). — Карпенко ТГР 14,

ТЦР 7—8; Лимаренко Пит. топон. та оном. 150.— Див. ще **бѣрег**, **метати**.

берегті, [беречі, бережїти], *бережкїй*, *бережлївий*, *бережнїй*, [зберїгач Я], [незаберѣжка] «необережність» Ж, [оберѣга] «обережність», [оберѣжка] «попередження» Ж, *оберѣжнїй*; — р. *беречь*, бр. *берагчы*, др. *беречи*, серб. ст. *бријећи*, стсл. **врѣшти**, п. *bróg* «оборіг», ч. [bráh] і т. д.; можливо, також схв. [brīci] «славити, святкувати»; — псл. *bergti; — споріднене з лит. [birginti] «берегти, заощаджувати», гот. *baīrgan* «ховати», днв. *bergan* «тс.», *borgēn* «убезпечити себе»; іє. *bhergh- «ховати»; припущення про запозичення з германських мов (Hirt PBrV 23, 332; Moszyński KLS I 232) необгрунтоване.— Шанський ЭСРЯ I 2, 97; Фасмер I 153; Sławski I 44; Skok I 210—211; ЭССЯ I, 189—191; Sł. prasł. I 204; Sadn.—Aitz. VWb. I 270—271; Bern. I 49; Pokorny 145.— Пор. **оборіг**.

[берѣжа] «жеребна» (кобила) Ж; — р. [берѣжая], ч. *březí*, схв. *брѣжа* «тс.», *брѣжати* «вагітніти», слн. *bréja*, *brejiti* «запліднювати», стсл. **врѣжда**; — псл. *berdja; — здебільшого пов'язується з лат. *forda* «вагітна», спорідненим з *fero* «несу», укр. *беру́* і т. д. (іє. *bher-); інший можливий зв'язок — з лит. *brėstu*, *brėndau* «набухати, дозрівати», *brinkti* «розбухати», прус. *robrendints* «обтяжений», *sen brendekermnen postāt* «завагітніти». — Трубочев Назв. дом. жив. 54; Фасмер I 154; Machek ESJC 73; Skok I 206; ЭССЯ I, 188—189; Sł. prasł. I 202; Sadn.—Aitz. VWb. I 282—283; Bern. I 49; Топоров I 249—250.

береза¹ (бот.), *березина* «березове дерево; березовий ліс», [березїна] «березняк; березові гілки» О, *березївка* «березова настоянка», [березївка] (орн.) «зяблик, *Fringilla coelebs* L.» ВЕНЗн, *березнїк*, [березнїця] «березник», *березнїк*, [березовїця] «березовий сік» Ж, [березовнїк] «березовий гай; вид узору на писанці» Я, *бѣрест* «березова кора», [берѣсто] «тс.» Ж, [березтїянка] «березова земля; придатний для берези грунт» Ж, *берестїянка* «кошик або коробка з березової кори», [березневатїй]

«покритий місцями березою» Я, *березовї*, [березоватї] «березові» Ж, *берестїянїй* «зроблений з бересту», *підберезнїк*, [підберезовець] «підберезник»; — р. *берѣза*, бр. *бярѣза*, др. *береза*, п. *brzoza*, ч. *břıza*, слц. *breza*, вл. *brěza*, нл. *brjaza*, полаб. *brezā*, болг. *брѣза*, м. *брѣза*, схв. *брѣза*, слн. *brěza*, стсл. **врѣза**; — псл. *berza < *berġa «береза»; — споріднене з лит. *bėrzas*, лтс. *bėrzs*, прус. *berse*, ос. *hærz*, *hærzæ*, дангл. *beorc*, днв. *birihha*, нвн. *Bírke* «тс.», дінд. *bhūrjaḥ* «порода берези», лат. *fraxinus* «ясен»; утворення від іє. *bherǵ-/ *bhǵ- «береза», пов'язаного з *bherǵ- «блищати; світлий», відображеним у болг. *брыз* «з білими плямами», укр. *березїна* (кличка вівці); первісне значення назви дерева — «світла, біла»; зближується також (Schuster-Sewc Sl. Wortst. 17) з іє. *bhereġh- «високий, піднесений», псл. *berġъ, укр. *бѣрег*; менш переконлива спроба (Machek ESJC 74) пов'язання з нвн. *vorke* «кора» і прийняття цього значення за первісне; — припускається споконвічний зв'язок іє. *bherǵ- з сем. b-g-h, b-g-q і хам. b-g-q, b-r-g; ар. клас. *barīḥa* «яснішає», *barāḥu* «щось ясне», *barāḥu* «сонце», гебр. *baraq* «блискати» (про грозу), ак. *barāqu* «тс.», *birqu* «блискавка», ег. b-r-q, b-r-g «блискати». — Критенко Вступ 513, 548; Шанський ЭСРЯ I 2, 94—95; Фасмер I 154; Schuster-Sewc Probeheft 29; БЕР I 76; Skok I 207; ЭССЯ I, 201—203; Sadn.—Aitz. VWb. I 144—146; Sł. prasł. I 210; Moszyński PZJP 27; Bern. I 52; Топоров I 211—213; Trautmann 32; Абаев ИЭСОЯ I 253; Wiedeman IF I, 512; Walde—Hofm. I 544; Cuny Invit. 121—122; Möller 35.— Пор. *березїна*, **берест**¹.

береза² (заст.) «ватажок колядників; ватажок парубків на вечорницях; головна особа серед дівчат; заспівувач у хорі»; — очевидно, залишок давнього прикметника *березїй «строкатий, чорний з білим», збереженого в болг. *брыз* «з білими плямами» (про буйвола), слн. *brěza* «періста»; це слово первісно могло означати строкатий одяг рядженого під час зимових свят; пор. рум. *brezăiă*

«ряджений колядник», утворене від тієї самої слов'янської основи, а також нім. Berchte «ряджений з дзвіночками під час свят», пов'язане з днв. *beraht* «блискучий», гот. *baīhts* «світлий, блискучий, ясний», етимологічно тотожними з укр. *беріза*, *березий; думка про запозичення українського слова з румунської мови (Vincenz 3) недостатньо обґрунтована. — Коломієць Мовозн. 1968/3, 43—45; Веселовский Сборник ОРЯС 32/4, 118—121, 209—210. — Див. ще *беріза*¹, *березуна*.

березень, [*берези́нь*, *березо́вень* Ж]; — бр. заст. *березовік* «березень», ч. *březen*, сболг. *brъzenъ* «квітень», *brъзокъ* «тс.», хорв. *březen* «березень», слн. *brézen* «тс.», стсл. *brъzъnъ* «квітень»; — Голуб і Копечний (Holub—Kop. 80) помилково вважають цю назву місяця виключно чеською; — очевидно, псл. *berzъpъ, утворене від *berza «береза»; назва мотивується тим, що в цей місяць починають зеленіти берези; пор. *ліпень* — місяць, коли цвітуть липи; недостатньо обґрунтоване припущення (Machek ESJČ 72—73) про зв'язок із словом *беріжа* «жеревна, кітна», ч. *březí* «тс.»; пор. лит. *biržėlis* «липень», *beržėlis* «тс.», пов'язане з *beržas* «береза». — Кочерган Мовозн. 1967/1, 52; Hołyńska-Baranowa 33—35; Кобнянський Гуц. гов. 75; ЭССЯ 1, 209; Sl. prasł. I 214; Шаур Этимология 1971, 95; Fraenkel 40—41. — Див. ще *беріза*¹. — Пор. *берези́ль*.

берези́ль (заст.) «березень» СУМ, Г, *березо́ль*, [*березозі́л*, *березозі́ль*, *березозо́л* Ж] «тс.»; — др. *березозо́ль*, стсл. *brъzъzо́ль* (*brъzъzо́ръ*); — псл. *berzozolъ (*berzozolъ), утворене з основ *berzъ «береза» і *zolъ, що тлумачиться по-різному: як різновид кореня *zel-* «зелений» (Фасмер I 154; Горяев 16; ЭССЯ 1, 207), як пов'язане з укр. [*зола*] «березовий сік» (? Miklosich DWA 17, 2) або як тотожне з укр. *зола* «попіл», що мало означати спалювання беззавісних навесні перед оранкою (Кравчук УМШ 1955/3, 61; Hołyńska-Baranowa 35—39; Sl. prasł. I 212). — Кочерган Мовозн. 1967/1, 52—53; Sadn.—Aitz. VWb. I 144. — Див. ще *беріза*, *зелі́ний*, *зола́*.

бері́зка (бот.) «повій, *Convolvulus arvensis* L.; [повитиця, *Cuscuta* L.; гірчак повійковий, *Polygonum convolvulus* L. Мак; гірчак перечний, *Polygonum hydropiper* L. Мак; горошок бульбистий, *Lathyrus tuberosus* L. Мак; гадючник шестипелюстковий, *Filipendula hexapetala* L. Мак], [*берестень*] «повій» Мак, *бері́зка* «тс.»; [повитиця; гірчак], [*бірузки*] «повій» Мак, [*бері́зчаний*] Я; — р. *бері́зка* «повій; [грушанка, *Pyrola* L.], бр. *бяро́зка* «повій; [гірчак]»; — очевидно, результат зближення з основою *бері́за*, деетимологізованої давнішої назви, відбитої в р. [*берлозга́*] «гірчак повійковий», бр. *бералі́зка* «тс.»; ця назва може бути зіставлена з слн. [břlja] «дзига», схв. *brъlъ* «овеча вертячка», м. *brl* «тс.», ч. ст. *brlooky* «такий, що крутить очима в різні боки»; у такому разі назви рослин зумовлюються їх витким характером; менш переконлива спроба (Кравчук Белар. лексікал. і етым. 85) виведення назви *бері́зка* з *об-верезка. — Пор. *берла́бки*, *вірло*, *вірлобкий*.

[*березу́на*] (назва вівці) Доп. УЖДУ 4; — п. [brzezawy] «перістий, червонобілий», [brzeziasty, brzeziaty] «тс.», [brzezula] «періста корова», ч. [březavá] «чорна або руда з білою спиною і білим животом» (про корову), слн. *březavý* «пістряво-білий» (про корову), болг. *брыз* «з білими плямами» (про буйвола), м. *брез* «з білою плямою на лобі» (про домашню тварину), схв. *брѣзаст* «тс.», *брѣз* «з білою шерстю», *брѣзан* «тс.», слн. *bręza* «періста»; — очевидно, похідне від псл. *berzъ <*berzъ «білий, світлий», спорідненого з псл. *berza «береза»; — споріднене з лит. *beršti* «біліти», днв. *beraht* «блискучий», гот. *baīhts* «світлий, блискучий, ясний», дінд. *bhrājāti* «блищить»; іе. **bherǵ-*/**bhrǵ-* «блищати, ясніти; світлий»; ар. клас. *barīḡa* «яснішає», гебр. *baraq* «блискати»; припущення про «валаське» походження слов'янських назв (Кравчук ВЯ 1968/4, 128—129) потребує переконливого обґрунтування; від рум. *břez* «білолобий» (про тварину), запозиченого з болгарської мови, походять лише такі форми, як укр. [*брызун*] (назва барана)

Доп. УжДУ 4, [брядзѹн] «тс.» тж.— БЕР II 85; Bernard Балк. езиковн. 1, 102—103; ЭССЯ 1, 203; Bern. I 52; Cuny Invit. 121—122; Möller 35.— Пор. береза¹, бѣрест¹.

[берёка] (бот.) «різновид горобини, Sorbus torminalis; горобина, Sorbus aria Crantz. Ж; клен татарський, Acer tataricum L. Мак», [берек] «глід» Мак; — р. берёка «Sorbus torminalis», [бѣрек] «тс.», п. brzekinia «Pirus torminalis», ч. břek «Sorbus torminalis», слц. brekyňa «тс.», [brakyňa] «горобина», вл. brěčina «тс.», brěkows «шовковиця», нл. brėka «Sorbus torminalis». болг. [брекіна], м. брєкина, схв. брѣкиня, слн. brėka, [brėk] «тс.»; — псл. *berkw, *berka; — задовільної етимології не має; пов'язується (ЭССЯ 1, 194) з псл. берѹ «беру» (як рослина, що «бере» птахів, тобто приваблює їх своїми ягодами); зіставляється (Sadn.—Aitz. VWb. I 149) з псл. *berza «береза»; зближується (Machek ESJC 72; Jm. rostl. 115) з герм. *spero «Sorbus», яке простежується в двн. sperboum, spereboum, spirboum, нвн. Spierling; виводиться (Младенов 44; БЕР I 77) від псл. *breskь «терпкість» (пор. укр. [зберскнути] «прокиснути»), а також (Schuster-Šewc Probeheft 28) від іє. *bher- «прокислий, різкий»; спроба пов'язання з лит. brinkti «набрятати» (Bern. I 50) фонетично не обгрунтована; запозиченням з української мови є п. bereka.— Фасмер I 154—155; Skok I 206; Sł. praśl. I 205.— Пор. брякіня.

[берелик] «невелике свердло» Ж; — походження не зовсім ясне; пор. нвн. Böhrahle «шило, пробійник», утворене з основ дієслова bohren «свердлити» і іменника Ahle «шило», пов'язаного з двн. āla, гот. *ēla, дат. else.— Kluge—Mitzka 9.— Див. ще бур¹.

[берем'я] «тягар» Пі, [берємено] «невеликий вантаж у мішку» НЗ УжДУ 14, Доп. УжДУ 2, [беремінна] «вагітна» Ж, [берємок] «оберемок», [оберем], оберємок, [оберемєнок Ж] «тс.», [оберемнена] «вагітна» Дз; — р. берємя «оберемок», бр. бярємя, бярєма, др. берємя, п. brzemie «тс.», ч. břemeno «ноша», břimě «тс.», слц. bremä «тягар», вл. brēmjo «тс.», нл. brēmje «тс., ноша»,

болг. м. брєме «тягар; оберемок», схв. брѣме «тс.», слн. brēme «тягар», стсл. brѣма «тс.»; — псл. *bermę, похідне від основи дієслова берѹ «беру, (давніше) несу», утворене за допомогою суфікса -mę (<-men), наявного в таких споріднених словах інших мов, як дінд. bhānta «збереження, турбота», bhānti man- «несення, збереження», гр. φέρμα «плід в утробі», лат. offerumenta «принесення в жертву».— Шанский ЭСРЯ I 1, 95—96; Фасмер I 155; Sławski I 46; Machek ESJC 72; Schuster-Šewc Probeheft 28; БЕР I 77; Skok I 201; ЭССЯ 1, 196—197; Бернштейн Очерк 1974, 182; Sł. praśl. I 206; Sadn.—Aitz. VWb. I 282; Eckert ZfSl 8/6, 886; Pokorny 128.— Див. ще брати.

бересклѣт (бот.) «бруслина, Eryopus verrucosa Scop.», [бересклѣн, вересклѣн] «тс.»; — р. бересклѣт, [бересклѣд] та ін., п. przmiel, trzmiel, ч. brslen, ст. brsněl (brsniel), слц. bršlen (ст. brslen), болг. брѣшлян «плющ, Hedera helix L.», м. бришлан, бришен, схв. брѣшлан, брѣштан, слн. bršlján «тс.»; — результати видозміни якоїсь праслов'янської чи, можливо, й неслов'янської назви, — на думку деяких дослідників, псл. *bręskljanъ (*bręskjanъ) «плющ» або псл. *pręslępъ, пов'язаного з *pręslo «прясло» (за формою плодів); на формування різних наведених звукових варіантів мали вплив такі слова, як береза, вѣрес, клен тощо.— Шанский ЭСРЯ I 2, 96; Фасмер I 156; Machek ESJC 69; Jm. rostl. 141; Sł. praśl. I 409—410.

бѣрест¹ (бот.) «в'яз, Ulmus L.», [бересток] Мак, берестюк «тс.», берестіна, [берестнік] «берестовий гай», [берестніяк] «тс.», [берестянка] «гриб, що росте на берестових пнях»; — р. бѣрест, бр. бѣраст, др. берестъ, п. brzost, ч. břest, слц. brest, болг. бряст, брест, м. брест, схв. брѣст, брѣјест, слн. brést, стсл. brѣстъ; — псл. *berstь <*berztь, похідне від основи, яка зберігається в слові береза (<*berza); — паралельне до двн. beaht «світлий, блискучий», гот. baírhts «тс.»; не може бути категорично відкинуте і припущення (Moszyński PZJP 32—33) про псл. *berstь як колишнє прикметникове означення до

іменника *veřzъ* «в'яз», утворене через проміжну форму *berd-to- від кореня *ie*. *bher- «рубати, колоти» (з огляду на потріскану кору береста *Ulmus campestris*) або від омонімічного кореня *bher- «виступати, стирчати, утворювати гострі грані» (з огляду на характерні для береста коркові нарости); пор. заперечення Славського (JP 33/5, 399).— Шанський ЭСРЯ I 2, 96; Фасмер—Трубачев I 156; Sławski I 47; БЕР I 85; Skok I 207; ЭССЯ I, 199—200; Sadn.—Aitz. VWb. I 147—148; Sł. prasz. I 209; Bern. I 52.— Див. ще **береза**¹.

[берест²] (бот.) «верес, *Erica L.*» Мак, [берестовисько] «вересовисько» Мак; — результат видозміни деетимологізованої форми *véres*, фонетично зближеної з *berest* «*Ulmus L.*». — Див. ще **верес**.

берестянка (орн.) «пересмішник, *Hippolais icterina Vieill.*»; — пов'язане з *berest* «березова кора»; назва птаха зумовлена тим, що своє гніздо на дереві він маскує березовою корою.— Воїнств.— Кіст. 310—311.— Див. ще **береза**.

берёт, *берётка*; — р. *berét*, бр. *berét*, п. ч. ст. *beret*, *biret*, ч. *barét*, сл. *barét*, *barетка*, вл. *barét*, болг. *барета*, *берета*, м. *баретка*, *беретка*, схв. *бёрё*, *берёта*, *бёрета*, *берётка*, *барет(а)*; — через російську і західнослов'янські мови запозичено з французької і, можливо, італійської; фр. *béret* «баскська шапка» походить з беарнського *berret*, яке відтворює пров. ст. *berret* «ковпак», що зводиться до пізньолат. *birgitt* «халат з капюшоном», можливо, запозиченого з галльської мови; від цього ж латинського (галльського) слова походить і іт. *berretta* «ковпак», ст. *barrette* «тс.», засвоєне французькою мовою в формі *barrette*.— Шанський ЭСРЯ I 2, 96—97; Machek ESJČ 47; БЕР I 34; Dauzat 76, 83; Gamillscheg 88, 102.

[бержуля] (кличка корови) Ж; — неясне; можливо, споріднене з [березуна] (пор.).

бёричний — див. **біручний**.

[берівний] «багатий, заможний» ВеУг; — очевидно, пов'язане з [бірувати] «могти, бути спроможним» (див.).

[берізка] (бот.) «дереза, *Saragana frutescens DC.*» Мак; — результат видозміни деетимологізованої форми *derезá*, зближеної з *beréza*. — Див. ще **дерезá**.

[бёркати] «заляпувати, задрипувати», [оббёрканий] «забрюханий»; — болг. *бёркам* «бреду; мішаю, перемішую», схв. *бркнути* «зачерпнути; шубовснути»; — очевидно, псл. *[b^hrk-ati] «ляпати, бризкати»; — пор. схв. *бр'яга* «калюжа», *бр'яти* «бруднити; каламутити», лит. *buřlas* «бруд», *buřlungis* «трясовина»; занадто широкі зіставлення болг. *бёркам* з різними семантично віддаленими словами допускає Бернекер (Bern. I 108). — Вўга RR I 435.

[беркёт] «тонка віршовка, з якої виготовляють «верхи» і «споди» ставних сіток» Берл; — очевидно, запозичення з турецької чи кримсько-татарської мови; тур. *berk* et «зміцни, закріпи» складається з прикметника *berk* «міцний, твердий» і основи дієслова *etmek* «робити»; пор. тур. *berkit* «зміцни, закріпи», форму наказового способу дієслова *berkitmek*, похідного від прикметника *berk*. — Радлов IV 1601—1602.

беркійць (вигук на позначення раптового падіння), [бергійць Я, некёць Ж], *беркійцьнути*; — звуконаслідувальні утворення, можливо, пов'язані з ч. *brkati* «спотикатися»; друга частина вигуку може бути зіставлена з [кец, кёцати] (див.).

берковець (стара міра ваги, 10 пудів); — р. *бёрковец*, бр. *бёркавец*, др. *бёрковьскъ*, п. *berkowies*, ст. *bierkowies*, ч. *berkovec*, схв. *берковец* (з р.); — давньоруське слово є прикметниковою формою (як означення до *вёсць* чи *пудъ*), утвореною від назви шведського міста *Vjärkö* (лат. *Virka*, др. *Бьрка); запозиченнями з давньоруської мови є лит. *birkavys*, лтс. *birkaivs* «корабельний фунт». — Винник 128—129; Филін Пронсх. яз. 564; Шанський ЭСРЯ I 2, 98; Фасмер I 156—157; Преобр. I 24; Горяев 16; Sadn.—Aitz. VWb. I 273; Bern. I 50; Вўга RR I 527; Mühl.—Endz. I 298.

бёркút (орн.) «орел, *Aquila regia*»; — р. *бёркút*, бр. *бёркут*, п. *berkut*, *birkut*; — запозичення з тюркських мов

(тат. *біркут*, тюрк. кирг. *бүркүт*, каз. *бүркіт*, башк. *бөркөт* та ін.); у польську мову запозичено через східнослов'янське посередництво. — Булаховський Семас. етюди 183; Шанский ЭСРЯ I 2, 98; Фасмер I 157; Супрун Тюркол. иссл. 42—43; Дмитриев 529; Brückner 21; Sadp.— Aitz. VWb. I 273; Радлов IV 1891.

[берладінка] (бот.) «братки, *Viola tricolor* L.»; — неясне; у звуковому відношенні здається найближчим до нвн. *Bernhardinerkraut* «стоголовник, *Septaurea benedicta*» і до давньої назви місцевості *Берладь* (між Прутом і Серетом; про етимологію цього топоніма див. Фасмер I 157).

[берлаоки] «витрішкуватий; більмастий» Л; — п. ст. *brlok* (*brlok*) «зизоокий, косоокий», ч. ст. *brlookú* «такий, що швидко крутить очима в різні боки», [*brlavú*] «кривий (про веретено, трубку); кульгавий», ст. «косоокий», слц. *brlo-ospú* «косоокий», ст. *brlavú* «тс.», схв. *брль* «овеча вертячка», слн. *brlja* «дзига», *brljāv* «короткозорий»; — очевидно, псл. **br̥lōokъ* — складний прикметник, утворений з основ **br̥l-* із значенням «вертатися» і *ok-* «око». — Machek ESJČ 67; Skok I 214; Sł. prasz. I 420—421. — Див. ще *око*. — Пор. *березка*, *вірло*, *вирлоокий*.

[берлик] «шапка» Ж; — п. *bermusa* «ведмежа військова шапка», [*berlica*, *berlitek*], ст. *bermisa* «тс.»; — очевидно, через польське посередництво запозичено з німецької мови; н. *Värenmütze* «ведмежа шапка» утворене із слів *Vär* «ведмідь», спорідненого з лит. *bėgas* «бурий», лтс. *bėrs* «тс.», і *Mütze* «шапка», яке в формі двн. *almuz*, *arpmuz* походить від лат. *almucia* «накидка (каноніків)», що через посередництво ар. (al) *mustaqah* «шуба з довгими рукавами» зводиться до пехл. *mustak* (перс. *muštā*) «шуба». — Weiss-Brzezinaowa Prace językozn. 21, 141; SW I 116; Kluge—Mitzka 50, 497.

берлін (заст.) «вид карети», *берліна* (заст.) «вид річкового судна, баржі», [*берліна* Дз], *берлінка* «тс.», ст. *берлінъ* («коляска называемая б.» XVIII ст.); — р. *берлін* «старовинна карета», *берліна*

«тс.»; вид судна», п. *berlinka* «тс.», ч. *berliņa* «старовинний вид карети», слц. *berliņa*, болг. *берліна*, схв. *берлина* «тс.»; — запозичення з французької мови (принаймні, як назва екіпажа); фр. *berline* «берлінська карета» походить від назви міста *Berlin*; як назва судна могло бути вперше ужите в польській мові; у цьому значенні пов'язується також (Горяев Доп. I 3; Richhardt 34) з п. *berlo* (укр. *бёрло*). — Шанский ЭСРЯ I 2, 98—99; Фасмер—Трубачев I 157—158; Яновський I 371; Kopaliński 122; Machek ESJČ 51; Holub—Lyer 97; Dauzat 84.

бёрло (заст.) «скіпетр», ст. *берло* «тс.» (1627); — п. *berlo* «тс.»; — через польську мову запозичено з чеської; ч. *berla* «костур, скіпетр», *berle* «милиці», мор. [*brla*] «милиця», як і слц. *brla*, *barla* «тс.», *berla* «скіпетр», вл. *bjerlo* «тс.», слн. *bėrgla* «милиця, костур», [*bėrgla*] «тс.», походить від двн. *ferala* «дрючок», яке зводиться до лат. *ferula* «прут, різка», пов'язаного, можливо, з лат. *fertāca* «стеблина». — Richhardt 34; Sławski I 30; Brückner 21; Machek ESJČ 51; Sadn.— Aitz. VWb. I 274; Bern. I 44; Walde—Hofm. I 487.

берлога, *берліг* — див. *барліг*.

бертвінок — див. *бріванник*.

[берулька] «ягня»; — найближче пов'язане з ч. *beruška*, *berunka* «овечка, (перен.) лагідна дівчина», похідними від ч. *beap* «баран». — Див. ще *баран*.

[берфела] (частина вертлюга, гак для підвішування казанка), [*берфелó*] «тс.»; — не зовсім ясне; очевидно, походить від рум. [*birfeil*] «занізки; певні частини воза, ткацького верстата; дощечки для пресування тютюну», яке зводиться до уг. [*berfa*] «занізка; певна частина воза, ткацького верстата», *berfa* «тс.», від якого походить і укр. [*бірфи*] «щаблі в драбині»; зіставлення з *бервенó* (ВеЗн 2), з рум. *birfeală* «лихослів'я» (Vincenz 12) або з рум. *bofă* «ганчір'я», *boarfele* «тс.» (Кобилянський Гуц. гов. 82) фонетично або семантично не вмотивовані. — Кравчук ВЯ 1968/4, 126—127.

берца, *берцэ*, *бёрце* — див. *бёрдя*.

беса́ги «сакви», [bísági, бесэ́ги Ж, беса́га] «тс.», [bésag] «тс.; мішок», [bicsá] «тс.», [bicsáжина] «половина саков» Ме, [beséga] «велика кишеня» Мо, ст. bicsága «торбина» (1627); — п. biesagi, [biesaga, besaga], слц. bisahu, нл. bizagi, bizegi, болг. диса́ги, [bicsági], м. дика́ги, дика́жи, [bicsáži], схв. биса́г, бисага, бисаге, слн. bisága, [beságal]; — очевидно, через польське і, далі, чеське посередництво запозичено з латинської мови; лат. bisaccium «перекидна торба» утворено з основ слів bis «двічі» і saccus «мішок». — Brückner 26; Skok I 156; Sadn. — Aitz. VWb. I 321—322; Bern. I 57. — Див. ще бис², сак¹. — Пор. са́ква.

бесеме́р, *бесеме́ривець*, *бесеме́рівський*, *бесеме́ривати*; — р. *бесеме́р*, бр. *бесеме́р*, п. *besemerowac*, ч. *besemerovatí*, слц. *besemerovat*, вл. *bessemerovu*, болг. *бесемеров*, схв. *бесемеров*, слн. *bésemerski*; — запозичення з англійської мови; англ. Bessemer «бесемер» утворено від прізвища англійського інженера Бессемера (Bessemer), який розробив спосіб одержання сталі шляхом продування розтопленого чавуну повітрям. — СІС 95; УРЕ I 525—527.

[бесеку́р] (бот.) «*Virga aurea* L.» Г, Мак, [бесеку́р] «тс.», [бусеку́р] «рід трави з грубим стеблом і довгими вузькими листками» О, [бусекор] «жовтозілля Фукса, *Senecio fuchsii* Gmel.» Мак; — неясне.

[бесиво] «блекота, *Hyoscyamus niger* Пі; — р. [бесиво] «тс.; дурман, *Datura*; одуряюче зілля»; — очевидно, похідне від бис¹, бисі́тися (пн.-укр. *бесі́тися*); в такому разі назва зумовлена отруйною властивістю рослини. — Див. ще бис¹. — Пор. бесі́жнік, бисі́на.

бесі́да «розмова; забава, бенкет; товариство», [бесі́да] «тс.; весільна забава» Пі, *бесі́да* (заст.) «бесіда; гості, товариство» Бі, *бесі́дка* «альтанка», [бесі́дка] «лава для гребців у човні», *бесі́дник* «співрозмовник», *бесі́дувати*, [бесі́дувати], [бесі́дливий] «говіркий»; — р. болг. *бесі́да*, бр. *бясі́да* «бенкет; [бесі́да]», др. *бесі́да* «місце для сидіння; розмова», п. *biesiada* «бенкет», ч. слц. *beseda* «дружня розмова; зібрання для розмови», ч. *besídka* «альтанка», слц. *besiedka* «тс.», вл. *bjesada* «розмова, товариство спів-

розмовників», болг. *бесі́дка* «альтанка», м. *бесі́да* «розмова», схв. *бесі́да* «промова, проповідь», слн. *beséda* «слово, розмова, мова, обіцянка», стсл. *бесі́да* «слово, розмова»; — псл. *besěda*, утворене з прислівника *bez* «зовні» і іменника *sěda* «сидіння»; первісне значення — «сидіння надворі», пізніше «зібрання», «розмова» і т. д.; вважається також (Rozwadowski RSI 2, 104—105; ЭССЯ 1, 211—212) спорідненим з дінд. *bhasád-* «зад» (<*«сидіння»); помилковим було тлумачення початкового *be-* як префікса, відповідного лит. *be-* в дієсловах тривалого виду (Брандт РФВ 21, 207; Погодин РФВ 39, 3), а також пояснення слова *бесі́да* як похідного від гіпотетичної форми кореня **bes-* (<**bhes-*) «розмова, звуки», нібито того самого, що і в словах *ба́яти*, *ба́йка* та ін. (Горяев 17; Ильинский РФВ 62, 237—239; Brückner 26—27); запозиченнями з слов'янських мов є лит. [*besieda*], уг. *beszéd* «мова, бесі́да». — Шанский ЭСРЯ I 2, 101—102; Фасмер I 160; Преобр. I 25—26; Machek ESJC 52; БЕР I 44; Skok I 140; Sł. prasł. I 215—216; Sadn. — Aitz. VWb. I 291; Wanstrat ZfSlPh 14, 101—103; Bern. I 52. — Див. ще без², сидіти.

[бесі́жнік¹] (бот.) «вороняче око, *Pargis quadrifolia* L.»; — очевидно, результат контамінації назв [*бешезнік*, *бешизник* Мак] «тс.», [*беші́шник*] «лобода гібридна, *Chenopodium hybridum* L.» і слів *бис*, *бисі́тися* (пн.-укр. *бесі́тися*), зв'язок з якими міг бути зумовлений отруйністю рослини; *-сі-* замість очікуваного *-си-* могло з'явитися в результаті деетимологізації слова під впливом *бесі́да* чи *бесі́дка*, зокрема через зближення з назвою [*бесі́жнік огородний*] «рожа, мальва, *Alcea rosea* L.» — Див. ще *бешезнік*, бис¹. — Пор. *бесиво*, *бесі́жнік²*, бисі́на.

[бесі́жнік² (огородний)] (бот.) «рожа, *Alcea rosea* L.»; — очевидно, пов'язане з *бесі́дка* «альтанка». — Див. ще *бесі́да*.

[бесі́т] (бот.) «зніт, *Epilobium angustifolium*»; — неясне.

бе́скед «крутизна, прірва, яруга; скеля, гора», *бе́скід*, *бе́скет* «тс.», *бескіддя* (зб.), *бескеття* (зб.) «тс.», [*бескідя*] «крутизна, прірва, яруга», [*бес-*

кѣдина, бешкѣт] «тс.», бешкѣди «гори, гірський хребет», [бешкѣти] «тс.», [бешкідник] (заст.) «народний повстанець у Західному Прикарпатті» УІЖ 1962/2, Бешкід (частина Карпат), Бешкідди, Бешцад, Бешцяди «тс.», [бешкідувати] «пасити худобу в горах»; — р. Бешкідди, др. Бешкідь, п. [beskid] «гірський хребет, через який можна перейти; ліс на горі», Beskid, Beszkid, ст. Bieszczad, ч. [beskyd] «гірська сідловина; голий гірський хребет», [beskydu] «гори», Beskydu, слц. [beskyd, bezkyd] «гірський хребет»; — загальноприйнятого етимологічного пояснення не має; частина дослідників (Perwolf AfSlPh 7, 625; Brückner 21—22) пов'язує з назвою фракійського племені βέσσοι «бесси», βέσσοι «тс.» або з алб. (фрак.) bješke «полонина, ряд високих гір» (Dobrowolski RSI 15, 177), але при цьому залишається нез'ясованим компонент -(к)ед; з формального боку дещо переконливіша спроба пов'язати з снн. beschēt «відокремлення», нн. beschēt «границя», утвореним з префікса be-і основи дієслова нвн. scheiden «відокремлювати», спорідненого з гот. skaidan, лит. skiesti, skaidyti, лтс. škiest «тс.», škiedet «ділитись на частини» (пор. [діл] «гірський хребет» або назву гірського хребта рум. Deal від сл. děl'), а також днв. gaskeiti «вершина гори» (Schachmatov AfSlPh 33, 54; Соболевський РФВ 64, 101; Rozwadowski JP 2, 162—163; Sl. prasł. I 217—218), але таке пояснення недостатньо підтримується історичними стосунками між слов'янами і германцями на відповідній території; можливо, що назва є залишком іллір. *biz-kit-/biz-keť- (<*buz-) букв. «буковий ліс» (О. Н. Трубачев Названня рек Правобережної України 281; A. Mayer Die Sprache der alten Slugier II 65, 190); інші пояснення (розглянуті у Марусенко) обгрунтовані слабше.— Марусенко ЛБ IX 65—73; Кобилянський Діалект і лит. м. 243; Фасмер I 161; Корецькy Ad. Kellnerovi 158—173; Kluge—Mitzka 641.

бестія, [бестіянка, бестіянський], бестіальський Бі, бестіярськи Я, ст. бестія, бестія (XVI ст.), бествю (1627), бестіальський (XVII ст.), бес-

тіальство (XVIII ст.); — р. бестія, бр. бѣстыя, п. bestia, ч. bestie, слц. beštia, вл. bestialski «звірячий», м. бестія, схв. бѣстія, бѣштія, слн. beštija, béstija; — основне слово запозичено з латинської мови книжним шляхом чи, можливо, через польське посередництво; лат. bestia «тварина» споріднене з лтс. dvėsele «дихання, душа, життя», лит. dvėsti «задихатися», dvasià «дух», псл. духъ (<*dous-), duša (<*dousja), укр. дух, душіа; похідні форми утворено від запозиченого слова на ґрунті української і польської мов.— Шанский ЭСРЯ I 2, 109; Фасмер I 162; Преобр. I 25; Machek ESJČ 52; Sadn.— Aitz. VWb. I 288—289; Walde—Hofm. I 102.— Див. ще дихати, дух.

бѣсур — див. бісурман.

[бѣта] «уміння Пі, кебета Ж»; — п. [bietka] «клепка (в голові)»; — очевидно, пов'язане з р. [бетъ] «поперечна скріпа барок; колода, що перекидається з борта на борт і врубється», [бѣтини] «поперечні балки в човні як упори бортів» (пор. нвн. Biet «підмостки, риштування; дошка на кінці судна»), яке зіставляється з дісл. biti «балка, колода», шв. [bita] «лави на човні», що зводяться до дісл. bita «кусати», первісно «розколювати», спорідненого з нвн. beißen «кусати», дінд. bhédāmi «розколюю, розламую», лат. findo «розколюю»; в такому разі значення українського слова розвинулось через значення «планка, клепка»; у морфологічному відношенні можливий зв'язок із словом кебѣта.— Фасмер I 162; SW I 153; Meyer AfSlPh 5, 142—144; Falk—Torp I 67, 72; Jóhannesson 602—603.— Пор. кѣба.

[бетанг] «волоцюга» ВеЛ, [битанг(а), бітанга] «тс.» ЕЗБ 4, ст. битанка «волоцюга» (XVIII ст.); — слц. bitang «нікчема», схв. бітанга «ледар»; — запозичення з угорської мови; уг. bitang «волоцюга», первісно «здобич» походить із снн. bítunge «здобич», спорідненого з снн. bíte «обмін, поділ», (ñt)bítēn «ділити, брати здобич», нвн. Beute «воєнна здобич» і, можливо, з дісл. ūta «подавати», дат. ude «надавати» або з дірл. būaid «перемога», кимр. budd «здобуток,

виграш». — Вел 391; Тимч. 92; Skok I 58; MNTESz I 306—307; Bárczi 21; Kluge—Mitzka 72.

[бетéга] «хвороба; нікудишня людина», [бетéгота] «нездара», [бетюг] «слабість» ВеУг, [бетéжний] «хворий», [бетегáти] «хворіти» ВеУг, ст. бетегъ, бéтюг, бетъгъ (XVII ст.), бетюгъ (XVIII ст.), бетезный (XVI ст.), бетъжный (XVIII ст.); — слц. beŕah, схв. бéтег, слн. bêteg; — запозичення з угорської мови; уг. beteg «хворий» задовільної етимології не має. — Дуже St. sl. 7, 150, 160; Sadn.—Aitz. VWb. I 292—293; MNTESz I 290; Bárczi 19.

бетéги — див. бéтлах.

бетéль (рослина родини перцевих; суміш для жування з листя цієї рослини та інших складників); — р. бéтэль, бр. бéтэль, п. ч. слц. betel, болг. бетел, слн. bétel; — запозичено через російське посередництво з французької або португальської мови; фр. bétel «тс.» через посередництво порт. betel запозичено з мови гінді, в якій відповідне слово в формі véttīla походить від мал. veṭṭīla, утвореного шляхом лексикалізації виразу veṭu ṭila «простий листок». — СІС 95; ССРЛЯ I, 445; Kopalinski 124; Dauzat 85; Klein 167.

[бéтка] «гриб» Ж, Я; — запозичення з польської мови; п. betka, bedka, bedtek, ст. bdta «тс.», як і р. [блiццы] (<*бъдлицы) «гриби, губки», ч. bedla (вид грибів), вл. bodlo, нл. bedlo, bla «тс.», походять від псл. [*bъd-yla], пов'язаного з лит. budėlė, budė (вид грибів) (на думку Махека, литовські слова є запозиченнями з слов'янських мов); не зовсім певним є зв'язок з гр. βωλίτης «гриб». — Меркулова Етимологія 1964, 96—97; Фасмер I 176; Vasmer RS I 4, 170; Sławski I 29; Machek ESJČ 50; Sł. prasl. I 459—460; Trautmann 39.

[бéтлах] «відходи при молотбї, сміття», [бéтлх, бéтляг Ме, бéтяг Мо, бéтюг Ж, бетéги Ж] «тс.»; — очевидно, видозмінене запозичення з німецької мови; нвн. Béttel «мотлох; нісенітниця» пов'язане з bitten «просити», спорідненим з гр. πείθω «переконую», псл. u-bēditi, р. убедити; українські звукові

форми могли розвинутися через проміжні форми *бетля, *бетла з доданням кінцевого -х під впливом мотлох і кінцевого г під впливом тягтї, лягтї.

бéтoн, бетoнит «штучний камінь з бетону», бетoнник, бетoняр, бетoнярка, бетoньєрка, бетoнувати, обетoнити; — р. бр. болг. бетoн, п. ч. вл. beton, слц. слн. betón, м. бетон, схв. бéтoн; — основне слово запозичено з німецької мови; н. Beton походить від фр. béton, що зводиться як запозичення до лат. bitumen «намул, пісок; мінеральна смола, асфальт», спорідненого з дінд. játu «лак, гума», двн. quitī «клей», cutī «тс.», нвн. Kitt «замазка, цемент»; від фр. bétonière походить і бетoньєрка, решта похідних форм утворена в українській мові від запозиченого бетoн. — СІС 95; Шанский ЭСРЯ I 2, 112; Фасмер I 162; Kluge—Mitzka 71; Dauzat 85; Walde—Hofm. I 107. — Пор. кит².

[бетoніка] «буквиця, Betonica officinalis L.», [бетoнька] «тс.» Пі; — р. бетoніка, п. ст. betonika; — запозичено з латинської мови, можливо, через російську чи польську; лат. betonica (betonica, vettonica) пов'язується з кельтською чи іберійською етнічною назвою Vettōnes «веттони» або з кельтськими словами bep «голова», top «гарний». — Нейштадт 473; Walde—Hofm. II 776.

бéтюг, бéтяг — див. бéтлах.

[бéтяр] «волоцюга, розбійник», [бáтяр, бáцяр] «тс.» О, [бетярчүк, батярня (зб.), батярний О, батярувати О]; — п. [baciárz] «підліток; волоцюга», [batiar, byciár] «тс.», ч. діал. слц. bet'ár «пройдисвіт, розбійник», болг. бекярин, бекяр «холостяк, бобиль», м. бекар «холостяк, гультай», схв. бeĥār «тс.»; — в українську і західнослов'янські мови запозичено через посередництво уг. betyár «нероба, волоцюга, розбійник» з болгарської або сербської мови, де це слово походить від тур. bekâr «холостий», що зводиться до перс. bīkār (bī kār) «без заняття»; виведення від ар. bikr «дівчина» чи перс. bekr «незайманий, непорочний» (БЕР I 41) помилкове. — Zaręba JP 31, 117; Reychman JP 31, 208; Machek ESJČ 52; Škaljić 127;

Sadn.— Aitz. VWb. I 267; MNTESz I 291; Bárczi 19.— Пор. бѣкерник.

бех¹ (вигук на позначення шуму від удару при падінні), *бѣхати* «грюкати; бити», *набѣхкати* «щільно втискуючи, наповнити; [багато в щось накидати]»; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *бах*, *бух*.

[**бех**²] (бот.) «болиголов, *Cicuta virosa* L.; сусяк зонтичний, *Viótomus umbellatus* L. Мак»; — р. [бех] «болиголов»; — результат видозміни деетимологізованої форми [вех] «цикута», можливо, зближеної з [бесиво] «блекота» (пор. [бес] «сусяк» Мак).— Див. ще **вех**.

[**бех**³] «вид хвороби; бешиха Ж» (здається в заклинаннях поряд з *бешіха*); — очевидно, утворене шляхом зворотного словотвору від *бешіха*, в якому компонент *-иха* був сприйнятий як суфікс.— Див. ще **бешіха**.— Пор. **бех**².

[**бѣхтірь**] «вид військового обладунку» Я, ст. *бехтеръ* «кольчуга, кіраса» (XVI ст.); — р. [бѣхтѣрь] «велика корзина з дранки», ст. *бехтерець*, *бахтерець* «обладунок з металевих пластинок», бр. ст. *бехтеръ* «обладунок», п. *bechter* «обладунок, панцир», ст. *bechter*, *bechterz*, схв. *бехтер* «кольчуга», ст. *бахтерець*; — запозичення з перської або монгольської мови (перс. *bagtar*, монг. *begter* «вид панцира»); помилково пов'язувалося (SW I 110) з тат. *бахтá* «тканина». — Абаев ИЭСОЯ I 241; Grüskper 19.

бецай — див. **бацман**.

бѣцман «телепень, вайло», [бѣцманка], [бицман] «вайло» Ж, [бѣцман] «велика товста дитина Бі; великий палець Я»; — очевидно, похідне утворення від *бец* (*бець*) «грудка; телепень», паралельне до [бацман] «щось велике». — Див. ще **бець**. — Пор. **бацман**.

[**бець**] «грудка (тіста, глини і т. д.); вид великого хліба (?), [бѣцок] «телепень» Ж; — п. [бес] «товста дитина» (з укр.); — афективне утворення, подібне до м. *беца* «неповоротка жінка», молд. *боц* (рум. *boț*) «грудка, брила, кулька». — SW I 109.— Пор. **бѣцман**, **боц**.

[**бецькóm**] «міцно» (у виразі б. *поснути*); — можливо, пов'язане з [бѣць] «грудка, брила» (пор. *лежати каменем*).

бечовá, *бичовá* «вирьовка; линва; припрягання додаткових коней чи волів», *бечівка*, *бичівка* «вирьовка», *бечівнік*, [бичівнік] «жердина коло воза для припрягання третього коня», [бичивнік] «берегова смуга, якою тягнуть невід» Мо, [бичівнійця] «мотузьяна крамниця» Пі, [бичовнік] «підвищений берег» Лекс-Пол, [бичовий] «пристяжний», *бечувáти*, *бичувáти* «припрягати додаткового коня чи вола»; — р. *бечевá*, *бичевá*, бр. [бичѣйка], п. [bicz] «мотузка чи жердина коло воза для припрягання третього коня; шнурок (намиста)», [biczowia] (у виразі *коп* на *biczowie* «припряжений кінь»); — задовільного пояснення не має; вважається (Matzenauer LF 7, 6) запозиченням з тюркських мов (уйг. *бак*, *бек* «стрічка, мотузка», кирг. *бак*, *баџ* «ремін»), можливо, через стадію субстантивзації похідного від *бек прикметника *бечовий із словосполучення *бечова тяга; пов'язується також (Sköld 5—6) з перс. рїс «вигин, звивина»; деякі дослідники (Iljinskij PF 11, 187; БЕР I 45) залучають сюди також схв. *бѣча*, *бјѣча* «панчоха», болг. *бѣчи*, *бѣчища* «вузькі штани» і виводять з *běči < *obvěci, в якому припускають той самий корінь, що і в р. болг. *вица* «прут»; зіставлялося (Горяев 17) ще з гр. *φάχλος* «зв'язка», лат. *fascis* «тс.»; Даль виводив від *бич*; насправді варіанти з *би-* виникли, очевидно, лише як результат впливу з боку *бич* і його похідних. — Шанский ЭСРЯ I 2, 112; Фасмер I 162; Даль I 90.

[**бешѣзнік**] (бот.) «вороняче око, *Raris quadrifolia* L.», [бешиха] «лобода міська, *Chenopodium urbicum* L.» Мак, [бешішник] «лобода гібридна, *Chenopodium hybridum* L.», [бешичник Мак, бишшшник Ж, бишівник Мак, бїшшшник Мак] «тс.»; — похідні утворення від назви хвороби [бешѣги], *бешіха*; назви лободи зумовлені застосуванням її в давнину для загоювання ран.— Mashek Jm. rostl. 82—83.— Див. ще **бешіха**. — Пор. **бесіжнік**¹, **бишник**.

бешіха «інфекційне запалення шкіри», [бишшшха, бешйга, бишйга, беш Я, бешшшник] «тс.», [бешѣги] «збудники якоїсь хвороби»; — р. [бешіха] «запалення

шкіри; пухир, гуля, опух», п. [beszycha, beszygal] (з укр.), схв. *бешика* «міхур»; — запозичення з східнороманських мов; молд. *бешікэ* (*бэшікэ*) «міхур, пухир», рум. *bașică* (*beșică*) «тс.» походять від лат. *bessica (<*vēsīca*) «сечовий міхур, пухир», яке пов'язується з дінд. *vastiḥ* «сечовий міхур», *vapiṣṭhuḥ* «пряма кишка», лат. *venter* «живіт»; в українській мові кінцевий компонент *-іка* уподібнився до суфікса *-иха* (пор. пов'язане з цим виділення діалектної форми *беш*, а також слово *бех*); форма *бешєги*, можливо, зумовлена впливом з боку іншого запозичення — *бетєга* «хвороба». — Шаровольський Зб. заходозн. 54; Scheludko 127; Vincenz 3; Фасмер I 163; Sadn. — Aitz. VWb. I 292; Bern. I 53; СДЕЛМ 50; Pușcariu 15—16; DLRM 74; Walde—Hofm. II 750—751. — Пор. *бех*³, *бетєга*.

бешкет, [бешкет], *бешкетник*, *бешкетництво*, *бешкетувати*, [бешкетити] «бруднити»; — остаточно не з'ясоване; виводилось (Потебня РФВ I 264) від нвн. *Beschiss* «обман, хитрість», снн. *beschiten* «обдурювати», утворених за допомогою префікса *be-* «об-» від основи дієслова *scheißen* (снн. *schiten*) «випорожнятися, бруднити», спорідненого з лит. *skīesti* «розбавляти, розділяти», лтс. *šķidrs* «хворий на понос», лат. *scindere* «розколювати»; але можливість запозичення з нижньонімецьких говорів слова, відомого лише на східноукраїнській території, сумнівна. — Фасмер I 163; Kluge—Mitzka 641.

бешмет «вид верхнього одягу; каптан під черкеску»; — р. *бешмет* «стьобана ковдра; суконний каптан», бр. *бешмет* «вид одягу», слц. *bešmet* «тс.»; — через російську мову запозичено з татарської; тат. *бишмәт* «ватний одяг» споріднене з башк. *бишмәт*, аз. *бешмәт*, кирг. *бешмант*, каз. *бешбет* «тс.». — Дмитриев 529; Радлов IV 1789.

бештати «лягати, ганити», [бештаніна]; — запозичення з польської мови; п. *besztać* «тс.» походить від ст. *beszte* «бестія», яке разом із слц. *bešte* «тс.» зводиться до уг. *beste(lélek)* «тс.; скотина» (лайл.), утвореного з *bestia* «бестія» (з лат.) і *lélek* «душа». — Rich-

hardt 10, 35; Zareba 31/3, 118; Brückner 22; Gregor St. sl. 17/1—2, 110; Sadn. — Aitz. VWb. I 288. — Див. ще **бестія**.

[**бждирка**] (іхт.) «гольян, *Phoxinus rivularis*», [бздїрка] «рід дрібної риби» О, [бздєрка, здєрка] «тс.» О; — р. [бздерка] «гольян», [бздырка] «тс.»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. [bzdērka, psterka, zderka, zdyrka] «тс.» є результатами видозміни деетимологізованої форми *pstrag* «[тс.]; форель». — Див. ще **пструг**.

[**бжичати**] «дзиччати» (про комах) ВеБ, [бжуніти] «дзиччати, гудіти», [бжук] (ент.) «гноювик, *Scarabeus stercorarius*», [бжун, бзук ВеНЗн] «тс.»; — похідні утворення від звуконаслідування *бжж*, що передає дзиччання комах (*бжук*, очевидно, під впливом *жук*). — Пор. **бзик**.

[**бжур**] (бот.) «бузина, *Sambucus ebulus* L.» Ж; — др. *бжурь* «вид рослини»; — східнослов'янське утворення від кореня *бъз-* за допомогою рідковживаного суфіксального комплексу *-ioug-* (як у *дівчур*, *німчурá*). — Пор. **бзинá**. — Див. ще **боз**¹.

[**бздїрка**] «широка скіпка, скалка; віддертий кусок, клапоть» Ж, [здїрка] «тс.» Ж; — похідне утворення від дієслова *здирати*; початкове **б-** не зовсім ясне; можливо, зумовлене зближенням з фонетично подібною назвою [бздїрка] «рід дрібної риби». — Пор. **бждирка**.

бздїти, [биздіти, нездіти], *бздікати*, [бздик] «бздун» Ж, [бздила] «жук воночка, *Blaps*», *бздіни*, [бздільня] «спальня» Я, *бздо*, *бздун*, *бздунка*, *бздох*, *бздохá* «порхавка, *Lycoperdon* L.; вид комах», [бзьдбха] (ент.) «кровососка коняча; овід» Ж; — р. *бздеть*, бр. [бздьоль] «вид комах», п. *bździeć*, *bzdnąć*, ч. *bzdíti*, слц. *bzdiť*, вл. *bzda*, нл. *bžeš*, болг. *бъздя*, м. *базди*, схв. *бáзд(j)ети*, слн. *pezdėti*; — псл. *bъzděti <*рьздěti; — споріднене з лит. *bezdėti* «випускати газу», лтс. *bezdėti*, гр. *βδειν* (<*bzdein), лат. *pēdere*, нвн. *fisten* «тс.», можливо, також з дінд. *bhasád* «зад», *bastáḥ* «цап» (первісно «смердюх»); вважається індоєвропейським утворенням від звуконаслідувального кореня **bz-/ps-* або

*bhes.— Фасмер I 163; Brückner 54; Machek ESJČ 79; БЕР I 97; Skok I 125—126; Fraenkel 42; Trautmann 221; Schmidt KZ 27, 320; Iijnski AfSIPh 34, 12; Walde—Hofm. II 273—274; Mayrhofer II 422—423.

[бздиюка] (бот.) «паслін, *Solanum pigum* L.» Мак, [бздюжник ЛексПол, бздюнка Мак] «тс.»; — очевидно, результат видозміни деетимологізованої форми [поздника] «тс.» (див.).

[бзик] «гедзь, овід» Ж, [бзік, бзюк] «тс.» ВеНЗн, [бзичати] «дзижчати», [бзеніти ВеБ, бзимчати ВеБ, бздунчати ВеНЗн] «тс.»; — р. [бзык, быз], бр. бзык «тс.», п. bzyk (звуконаслідувальний вигук, що відтворює шипіння розжареного тіла в холодній воді), bzykač «дзижчати», bzyceč «тс.», [bzik] «гедзь», ч. слц. bzz (звуконаслідування дзижчання), ч. bzí «тс.», bzikati «дзижчати», bziti «тс.», bzikavka «овід», слц. bzik «пурх», bzikať «пурхати», bzičat' «дзижчати», bzikavka «овід», вл. bzičec' «дзижчати», нл. byzaš «тс.», byzk «гедзь», byzkaš «гедзатися», схв. зб'а (<*bъzolja) «оса», слн. bezl'jati «гедзатися», bezati, bęzгati, bzikati «тс.»; — похідні утворення від звуконаслідувального кореня bz-/bъz-, що відтворює дзижчання; паралельними утвореннями вважаються дінд. bábhasti «дує», двн. bīse, нвн. Biese «північно-східний вітер», бісен «бігати, як худоба від гедзья». — Шанский ЭСРЯ I 2, 113; Фасмер I 164; Sławski I 53; Machek ESJČ 79; Sł. prasł. I 466—468; Bern. I 111—112. — Пор. бжичати, бйдзати.

[бзіка] «пасіка» ЕЗБ 2, [бзічник] «вулик» (з жебрацького жаргону); — можливо, залишки похідних утворень від одного з давніх варіантів назви бджоли, похідного від звуконаслідувального кореня *bъz- і спорідненого з п. pszczoła (<*bъz-čela). — Ильинский ИОРЯС 23, 158—162. — Див. ще бджола, бзик.

[бузина] (бот.) «бузина, *Sambucus ebulus* L.», [бзіско ВеНЗн, бзюк, бзик ВеНЗн, бзік] «тс.»; — п. [bzina] «бузина», [bziak] «кущ бузку», ст. bzik «бузок, *Syringa*», ч. [bzinka] «бузина»; — суфіксальне утворення від кореня bъz-,

того самого, що і в словах *бузина*, *боз*. — Див. ще боз. — Пор. баз², бжур, буз.

би (частка для оформлення умовного способу дієслова), б «тс.», [бим, бих, бись, бисьмо, бисте] (форми 1-ї і 2-ї ос. одн. і мн.), -би (складова частина складних сполучників, напр., *абі, якбі*), -б «тс.» (напр., *щоб*); — р. бр. *бы, -бы*, др. *быхъ, бы, быхомъ, быте, быша, быхоєѣ, быста, бысте*, п. -bъm, -bъs, -bъ, -bъsmъ, -bъsčie, ч. (-)bъch, (-)bъs, (-)bъchom, (-)bъste, слц. *by, -by, вл. (-)bъch, (-)by, (-)bъchmy, (-)bъšce, (-)bъchu, (-)bъchmoj, (-)bъštaj (bъštej)*, нл. *by, -by*, болг. м. *би, -би*, схв. *бих, би, бисмо, бисте*, слн. *bi*, стсл. *быхъ, бы, бы, быхомъ, бысте, быша, быхоєѣ, быста, бимъ, би, бимъ, бисте, ба, быхоєѣ*; — залишок (власне, колишня форма 3-ї ос. одн.) окремого різновиду аориста (на *by*) або умовного способу (на *bi*) від допоміжного дієслова *byti* «бути», яке в східнослов'янських мовах перетворилось у відповідних формах у частку в результаті втрати особових закінчень цих форм. — Іст. граматики 350—351; Мельничук Структ. слов. реч. 78—83. — Див. ще *бути*¹.

[біба] (дит.) «мамаліга» Ме, [біба] (дит.) «хліб» МСБГ; — п. (дит.) *bybu* (невідм.) «м'ясо»; — очевидно, нове утворення на ґрунті української або польської мови.

[бйбак] «чиряк»; — очевидно, пов'язане з [буба] «рана» (дит.), [бубачка] «налив». — Див. ще буба.

[бйвний] «багатий, достатній» Ж, [бивнувати] «мати в достатку» Ж; — утворення від запозичення з угорської мови; уг. *bő* «багатий, рясний, щедрий», очевидно, запозичене з тюркських мов (пор. тюрк. уйг. *beg* «пан, князь», тур. *bey*). — Верхратський ЗНТШ 1899 IV 202; MNTESz I 356—357; Várczi 26. — Див. ще бек¹.

[біга] «хтивість, пристрасть» Ж, [бигуватий] «запальний, буркотливий, грубий» ВеЗн, [беговатий] «тс.» Ж; — схв. *behnuti* «спонукати, підбурювати; драгуватися; озиратися»; — очевидно, пов'язане з рум. *biha* у виразі *a grinde b.* «норовитися» (про коней, волів); у сербо-хорватській мові зіставляється з тур.

bihmak «сердитися» (Rječnik I 226) або виводиться від вигуку bah (Skok I 133); позбавлене підстав зіставлення (Schedludko 126) з рум. behăi «бекати».

[біга] (у виразі *біґи збивати* «байдикувати»); — запозичення з угорської мови; уг. bige «цурка» (загострений з двох кінців цурпалок, яким діти граються, підбиваючи і ловлячи його), büge, pige «тс.» вважається звуконаслідувальним утворенням. — MNTEsz I 298. — Пор. **бегар**.

[бігасень] «телепень, бельбас», [бe-ґас] «негідник, нероба»; — п. ч. діал. bigas, gibas, bimbas «тс.», слц. [bibas]; — очевидно, запозичення з угорської мови; уг. bibasz «дурень, недотепа» походить від циг. bibašt «лиха доля, нещастя», bibášt, bibaš «тс.». — Machek ESJČ 54; Sadn. — Aitz. VWb. I 319—320; MNTEsz I 292—293.

[бідзати] «гедзатися» Ж, [бідзатися, бідзкатися, бізкатися ВеУг] «тс.», [бідзень] «гедзь», [бідзавка] «овід» Я, [бідзькавка, бізканка ВеНЗн, бізканка ВеУг] «тс.»; — очевидно, результат взаємодії в українській мові кореня бьз-, на ступені подовження бьз-, того самого, що і в слові [бзик] (пор. нл. byzac «дзижчати»), з коренем гедз-. — Див. ще **бзик**, **гедзь**.

[бидзівник] «посуд у вівчарстві» Доп. УжДУ 4; — результат видозміни форми *будзівник, похідної від назви молочного продукту будз; пор. іншу назву того ж посуду [будзов'яз] (Дзендзелівський Доп. УжДУ 4, 110). — Див. ще будз.

бидзунка — див. **безунка**.

бидло «худоба, скотина», [бидля] «худобина», [бидліна] «тс.», [бидляк] «скотина» (лайл.), [бидлячка] «екскременти рогатої худоби», [бидлячий] «скотинячий», [бедльга] «звірина; люта» Я, *збидлитися* «оскотиніти»; — бр. *бідла*; — запозичення з польської мови; п. bydło «худоба», як і ч. bydlo «прожиток, засоби до існування», слц. bydl'a «худібка, теля», bydlo «житло», вл. нл. bydło «тс.», є похідним від дієслова byti (п. być) «бути», утвореним за допомогою суфікса -dl-, що відповідає укр. -л- (пор. укр. *биліна*, *(не)биліця*); первісне

значення — «житло, місцеперебування». — Richhardt 38; Sławski I 52; Brückner 52; St. prasl. I 472—473; Sadn. — Aitz. VWb. I 100. — Див. ще **бути**.

[бізе] «бузок, Syringa vulgaris» ВеНЗн; — пов'язане з *боз*, *бузók*; голосний и, можливо, є ступенем подовження голосного ь з псл. бьз-. — Див. ще **боз**¹, **буз**.

[бійний] «буйний, дорідний» (про зерно) Кур; — не зовсім ясний у генетичному плані варіант основи *буйний*; можливо, є залишком давнього чергування ou:ā в цій основі (пор. *кий: кую* з *kūj-: *kouj-). — Див. ще **буяти**.

бик, *бичá*, *бичня* «стадо волів; загін для волів», [бичина] «яловичина» Г, Ж, [бичачина] «тс.», [бичатниця] «доглядачка волів» Л, [бичуць] «кличка вола», [бичуш] «тс.», [бичуць] «велике теля», *бичя* (дит.) «бик, корова», [бinya, биньо] «тс.», *бичачий*, *бичий*, [бiшки] (окрик на телят), *биць-биць* (вигук для підзивання телят), [бичу-бичу, бицюль Я] «тс.», *бинь-бинь* (вигук для підзивання корів), [бись-бись] «тс.» ЛЧерк; — р. бр. *бык*, др. *быкъ*, п. вл. нл. *бук*, ч. слц. *бúk*, ч. ст. *бúkati* «ревти», болг. м. *бик*, схв. *бiк* «бик», слн. *bik*, стсл. **БЫКЪ**; — псл. *букъ*, похідне від звуконаслідувального кореня būk-/bъk-, який зберігається також у дієслові *bukati* «глухо ревти», *bukati* «тс.» (п. ст. *букац*, ч. *boukati*, *bučeti*, ст. *búkati*, слн. *búkati*, *bučáti*, схв. *бúчати*, болг. *бучá*, п. *buczeć*, вл. *вицец*) і в іменнику *вьсела (укр. *бджóла* і т. д.); — споріднене з лит. *baĩkti* «ревти», *būkas* «бугай (птаха)», лтс. *bucėti* «звучати, гудіти»; недостатньо обгрунтоване пов'язування з тюрк. *buka* «бугай» (Korsch AfSIPh 9, 493; Sköld 17) і з кельт. *boukkō* «корова» (Schachmatov AfSIPh 33, 87). — Криченко Вступ 544; Шанский ЭСРЯ I 2, 243—244; Трубачев Назв. дом. жив. 41—42; Фасмер I 258; St. prasl. I 473—474; Sadn. — Aitz. VWb. I 193—194; Kořínek 134—136; Bern. I 112; Persson Beitr. 38—39. — Пор. **бджола**, **букати**.

[бикіня] «вика» НЗ УжДУ 26; — запозичення з угорської мови; уг. *bükköny* «тс.» походить від німецької австрійсько-баварської форми [wiskel]

«тс.», яка відповідає літературному нім. Wicke «тс.».— Лизанець НЗ УЖДУ 26, 130; Bączci 29.— Див. ще **віка**.

[**билéба**] «дурень» (переважно про людину високого зросту) Па (очевидно, *белеба); — пов'язане в якийсь спосіб із **бéльбас** і, можливо, з [**белебénити**]; пор. також п. bařaban «недотепа». — Див. ще **белебénити**, **бéльбас**.

[**билéмбатися**] «іти повільно, переважно (у групі — останнім) Па (очевидно, *белéмбатися); — п. [bełędać się, bełatać się] «тс.»; — експресивне утворення на ґрунті таких слів, як **плéнта-тися** «тс.», [**бóмбатися**] «хитатися, гоїдатися» тощо, можливо, під впливом наведеного польського відповідника.

[**биліти**] «базікати, балакати» Ж, [**набиліти**] «натякнути» Ж, [**набиліни-ти**] «тс.» Ж, [**набилувати**] «нагадувати» Ба, [**набілювати**] «натякати» Ме, [**набі-ляти**] «тс.», [**набілюватися**] «роїтися в голові» Ба, [**набілки**] (у виразі *н. на-бити* «пустити плітки»), [**пробилувати**] «вимагати, претендувати» Ж; — не зовсім ясне; можливо, псл. *biliti «балакати», споріднене з лит. bilti «говорити», bylóti, лтс. bilst, прус. billīt «тс.».— Пор. **биліця**.

биліця «розповідь, бувальщина», [**билічний** Ж], **небиліця**, [**небеліця** Ж, **небилічний** Ж, **небелічно** Ж], [**небилі-чити**] «розповідати нісенітницю» Ж; — р. *быль*, *быліна*, бр. *быль*; — очевидно, похідні утворення від давньоруського дієслова *бити* «бути»; пор. др. *былина* «героїчна розповідь» (Ухов Вестник МГУ 1953/4, 129—135); може бути пов'язане і з дієсловом [**биліти**] «балакати».

[**билó**¹] «стебло», *биліна* «стеблина, бур'янина; [(бот.) чорнобиль, Artemisia vulgaris L. Мак]», *билінець* (бот.) «Gumpadenia R. Вг.», [**билісько**] «заросле бур'яном місце», [**биліця**] «стебло; (бот.) чорнобиль Ж», *білля* «бур'ян, зілля», [**би-лянка**] «поле з-під кукурудзи» ДзАтл II, [**билян'янка**] «тс.» ДзАтл II, [**бил'я-ниця**] «тс. ДзАтл II; вижате поле ВеУг», [**биль**] (бот.) «чорнобиль» Мак, [**билька**] «стебло картоплі», [**билян'як**] «черешки в листку; (бот.) чорнобиль; сухоребриця, Dgaba vegna Мак», [**бильник**] (бот.)

«чорнобиль» Мак, [**билян'як**] «стебло картоплі» ВеЛ, [**биль**] «тс.» ВеЛ; — р. *быль* «бур'ян», *быліна*, бр. *быллэ*, [**бильле**], др. *былие*, *быль* «трава», п. [byl] «стебло квітки», ст. *byle* «кущ», ч. *bylí* (бот.) «пажитниця, Lobium», слц. *byl'* «стебло», п. нл. *bylica* «чорнобиль», вл. *bu-lica*, *bal(ica)* «тс.», болг. *билка* «лікарська рослина», м. *билје* «рослини, бур'яни», схв. *быље* «тс.», слн. *bil* «стебло, травина», *bíla*, *bílka* «тс.», стсл. **быль** «трава», **былик** «рослини»; — псл. *bylo*, *bylje*, похідні від кореня *by-(ti)*; — пор. споріднене гр. *φύλλον* «листя, зілля» аналогічного утворення. — Шанский ЭСРЯ I 2, 244; Фасмер I 259; Sławski I 53; Moško Por. jez. 1959/3—4, 168; Machek ESJC 78; Schuster-Sewc Probeheft 35; БЕР I 47; Skok I 158; Sł. prast. I 474—476; ЭССЯ 3, 149; Sadn.— Aitz. VWb. I 101; Bern. I 112.— Див. ще **бути**¹.

біло² «крило саней; полудрабок, верхня бокова перекладина воза», [**білка**] «тонкий стовбур дерева», **більце** «рама колиски; спинка ліжка; частина витушки; паличка у вулику; частина воріт; брус у бороні» та ін., **більця** «поручні», [**бильчак**] «дерев'яна колода», [**билівнік**] «свердлувальник граблів» Ж, **бильчастий** «перильчастий»; — р. [**біло**] «передок саней», бр. *біла* «полудрабок», п. *bidlo* «бильце у бороні», ч. слц. *bidlo* «жердина», слц. *bilnica* «орчик», болг. м. *біло* «верхнє ребро даху», м. *било* «балка», схв. *было* «брусок граблів»; — семантика не дозволяє ототожнити це гніздо з *біло*, похідним від *біти*; скоріше тут ідеться про такі похідні утворення від іє. *bhei- «бити», які вже в ранньопраслов'янський період втратили зв'язок із слов'янськими формами того ж походження на позначення биття; пор. гр. *πίτρος* «колода, поліно, стовбур», похідне від того самого індоєвропейського кореня *bhei-/*bhī-. — Трубачев Рем. терминол. 131—132; Machek ESJC 53—54; ЭССЯ 2, 94—95; Sł. prast. I 248; Sadn.— Aitz. VWb. I 314—315; Boisacq 1027—1028.— Див. ще **біти**¹.

[**бймбас**] «здоровило, бельбас»; — бр. [**біндас**, **бінда**, **біндус**] «тс.»; — очевидно, запозичення з польської мови; н. [bimbás] «довгань, бельбас» е афек-

тивним утворенням за зразком слів типу *bilbas* «бельбас»; можливо, на творення цього слова мало деякий вплив п. *bit-baś* «байдикувати» (від «гойдатися») або відоме в польській мові турецьке слово *bitbasza* «начальник тисячі (в турецькому війську)». — SW I 155.

бінда «стрічка», [биндик] «зв'язка стрічок» Пі, ст. *бинда* «перев'язка, стьожка», *б'внда* «тс.» (XVII ст.); — п. *binda* «пов'язка», вл. *binda* «тс.»; — через польську мову запозичено з німецької; нвн. *Binde* «пов'язка, бант» є похідним від дієслова *binden*, спорідненого з дінд. *bandh-* «зв'язувати, зміцнювати», гр. *πέσμα* «зв'язка, мотузка» (з *bhendhsmp). — Онышкевич Исслед. п. яз. 237; Шелудько 21; SJP I 524; Kluge—Mitzka 78. — Пор. **бант**, **бинт**.

[биндэра] (лайл.) (у виразах *куди тебе б. несе! щоб тебе б. взяла!*) Па; — результат пейоративного переосмислення слова *бандерія* (*бандэра*) «кінний загін» як назви банди, ватаги і под. або назви міста *Бендери* (пор. *бендерська чума*). — Грінч. I 49. — Пор. **бенеря**.

[бинджук] «ледар»; — бр. [биндзюк] «бельбас»; — очевидно, пов'язане з [бинч] «трутень». — Див. ще **биндюк**.

биндюг, *биндюгі*, *биндюжник* — див. **бендюга**.

[биндюк] «джміль», [биндєк] «тс.» Ж, [биндзарь] «гедзь» ВеУг, [бинч] «трутень»; — очевидно, похідні утворення від дієслів [бінькати] «бриніти», [бинчати] «дзижчати». — Див. ще **бінькати**. — Пор. **бинджук**.

бинт, *бинтувати*; — р. болг. м. *бинт*, бр. *бінт*; — запозичено через російську мову з німецької; нвн. *Binde* «пов'язка, бант» — те саме, від якого походить і давніше запозичення *бінда*. — Шанский ЭСРЯ I 2, 120—121; Преобр. I 26. — Див. ще **бінда**. — Пор. **бант**.

[бінькати] «бриніти, дзижчати», [бинчати] «дзижчати»; — ч. ст. *bin-pouti* «заторохтіти», нл. *bincaś* «дзижчати, бриніти», *buńcaś* «тс.»; — утворення звуконаслідувального характеру. — Пор. **биндюк**, **бинджук**.

бир¹ (вигук, яким підганяють овець), [бер, біря Дз] «тс.», *бир-бир* (вигук для

скликання овець), [бар-бар Л, біра-біра Бі, *бира-бира* Ме, *бріца-бріца* Мо] «тс.», [бірїк-бірїк] (вигук для скликання індиків) ЛЧерк, [біркати] (скликати овець), *біря* (дит.) «вівця», *бірка* «вівця; овеча шкура», [біркастий] (про вовну) «у дрібних завитках», [від-біркатися] «злучитися з бараном» (про вівцю) Ж; — р. *бырь-бырь* (вигук для скликання овець), [бєри-бєри, барь-барь, бари-бари] «тс.», [бірка] «ягня, ярка», п. *birka* «вівця, хутро, шапка», слн. *birka* «вівця»; — вигуки *бир*, *бер*, *бар* виникли на основі відтворення крику овець, решта наведених слів є похідними від цих вигуків; очевидно, з української мови походять уг. *birka* «вівця, баран» і запозичені з угорської мови ч. *biга* «вівця з короткою густою вовною», *birka*, *birka*, слц. *birka*, схв. *birka* «тс.», слн. [birka] «вівця»; думки про запозичення *бірка* в українську мову з угорської (Тимч. 90) або румунської (Nița-Armaș та ін. *Romanoslavica* 16, 75) безпідставні. — Габинский Вост.-сл.-молд. взаим. II 123; Machek ESJC 54; Клепикова 54—59; Sł. prasł. I 477; Sadn.—Aitz. VWb. I 241; Kniezsa I 1, 92—93; Bärcki 20.

бир², *бирх* — див. **бер**.

[бирзуватися] «злитися, шаленіти»; — очевидно, фонетичний варіант дієслова [бирсуватися] «тс.»; спроба виведення з рум. *birzoia* (Scheludko 127; Cioganescu 84) здається невдалою, оскільки значення «сердитися», властиве цьому слову в румунській мові, погано в'яжеться з його основним значенням «чванитися, дерти носа» і через це може саме розглядатись як результат впливу з боку укр. [бирсуватися]. — Див. ще **бірса**.

[бірів] «війт, сільський староста, сільський суддя», [бєрів ВеУг, бірів ВеУг, біров ЕЗб 4, бирів ЕЗб 4, бірув НЗ УжДУ 26] «тс.», [біровка] «війтиха» НЗ УжДУ 26, [біровство] «війтівство» тж, [біровіти] «бути сільським суддею», ст. *біровъ* (1434); — болг. [бірѳ] «сільський староста» Език и лит. 14/3, схв. *бірѳв* (заст.) «помічник сільського старости, посильний сільської общини»; — запозичення з угорської мови; уг. *biró*

«суддя; староста» є похідним від дієслова *bír* «володіти, могти». — Тимч. I, 91; Sadn. — Aitz. VWb. I 320; MNTESz I 305; Bárczi 20. — Див. ще **бірувати**. — Пор. **биршаг**.

бірка¹ «палка для карбування рахунків; вид дитячої гри», [*бірка*] «тс.», [*бірки*] «вид гри біля мерця у гуцулів» Я, [*біркувати*] «робити помітки, карбувати», ст. *бирка* «гральна шашка; жереб» (1627); — р. *бірка* «палка для карбування», бр. *бірка* «тс.», п. *bieka* «гральна шашка, гральна кістка, прутик для дитячої гри, балотувальна куля, доля, жереб, вирок; позначка для розрахунку», [*birka, biera*] «тс.»; — остаточно не з'ясоване; виводилось від тат. *бир*, *ике* «один, два» (Korsch AfSIPh 9, 491; Mikl. TEI Nachtr. 1, 15; Тимч. 90); зіставлялося з норв. (і дат.) *birk* «береза» (Богданов Етногр. обозр. 109, 32—33; Zelenin ZSIPh 2, 207); пов'язувалося також і з псл. *svbirati* «збирати», др. *биръ* «подать» (Bern. I 57; Брандт РФВ 18, 30; Mikl. EW 9; Преобр. I 26; Шанский ЭСРЯ I 2, 122—123) або з тат. *бермек* «брати», уг. *bér* «податок» (SW I 152). — Фасмер I 167. — Пор. **бірки**.

[**бірка**²] «сережка, котик; соснова шишка»; — результат видозміни значення слова *бірка* «вівця, ягня», викликаної зовнішньою подібністю пухнастих котиків на дереві до ягняти; пор. інші аналогічні назви цього суцвіття: *кότηк*, *бáзька*, *барáнчик*, *бічка* тощо. — Див. ще **бир**¹.

[**бирна́к**] «палка з ключкою для ловіння овець», [*барна́к*] «загнутий кінець гирлиги, її дерев'яна ключка»; — не зовсім ясне; виводиться (Scheludko 127; Cioganescu 84) від рум. *birnă* «балка, колода», яке, в свою чергу, походить від слов'янського *bъгъво (стсл. **брьвѣно**); може бути зіставлене з тюрк. (крим.-тат. туркм. та ін.) *бармак* «палець».

[**бірса**] «сильний вітер, буря; епілепсія», [*бирсувати́ся*] «опинатися, шаленіти»; — очевидно, споріднене з р. [*бырь*] «вир, вихор», [*бырыть*] «текти швидко, з шумом», [*бырка́ть*] «кидати», вл. *буга́с* «метати», нл. *буга́с* «тс.», які можуть розглядатися як пов'язані чергуванням голосних з основою слів *бу́ря*,

бу́рити; українські форми можуть бути зіставлені також з *бо́рсатися*. — ЭССЯ 3, 151; Sł.prasł. I 476; Sadn. — Aitz. VWb. I 489; Bern. I 113. — Див. ще **бу́рити**. — Пор. **бирзува́тися**, **бо́рсатися**.

[**бирфи**] «щаблі в драбині»; — запозичення з угорської мови; уг. [*bérfal*] «драбини воза», *bélfal* «тс.» етимологічно не з'ясоване, можливо, пов'язане з укр. [*берви*] «перекладини, колоди» (ВеЗн 3).

[**бірче**] «такса для збирання податку» Ж, ст. *бирчий* «збирач податків» (XVI ст.), *бирчое* «оплата на користь бирчого» (XVI ст.); — др. *биръчиш* «збирач податків»; — похідне від др. *биръ* «подать», якому відповідають болг. *бир* «подать», м. *бир* «подать на монастир чи священика», схв. *бър* «доходи священика», сли. *bír* «придане», стсл. *вьръ* «подушна подать»; єдиної точки зору на походження др. *биръ*, стсл. *вьръ* немає; виводилось (Mikl. EW 13; Gombocz 43—44) від уг. *bér* «плата»; вважається (БЕР I 49; Skok I 155; Sadn. — Aitz. VWb. I 281) запозиченням з болгарської чи якоїсь іншої давньої тюркської мови; пов'язується також (Bern. I 57; Шанский ЭСРЯ I 2, 122—123; ЭССЯ 2, 98—99) з слов'янським дієсловом *бирати* «збирати»; форма *бирчий* нагадує форми тюркського походження на *-чий*. — Балецкий St. sl. 9, 338; Фасмер I 167; Преобр. I 26. — Пор. **бір**².

[**биршаг**] «кара, штраф», ст. *бершаг* (XVII ст.), *биршаг* (XVIII ст.) «тс.»; — запозичення з угорської мови; уг. *bír-ság* «штраф» є похідним від дієслова *bír* «володіти; спонукати». — Балецкий St. sl. 2, 379—380; MNTESz I 306; Bárczi 21. — Див. ще **бірувати**. — Пор. **бірів**.

бирючіна (бот.) «вовчі ягоди, *Ligustrum vulgare* L.», [*бірючіна* Я, Мак, *бирючка* Ж] «тс.», [*биручина*] «бруслина бородавчата, *Evonymus verrucosa* Scop.» Мак, [*бируюватий*] «недовірливий, скритний» Ж; — р. *бирю́к* «вовк», [*бирючи́ще*] «відлюдник», *бирючіна* «вовчі ягоди», [*бируюва́тый*] «скритний», бр. [*бірю́к*] «вовк; злодій, відлюдник», *біручы́на* «вовчі ягоди», слц. *birjučina* «тс.»; — похідні утворення від запозиченого з тюркських мов іменника *бирюк, який зберігається в російській

і білоруській мовах; полов. bōgŭ «вовк», кирг. бөрү, каз. бөрі, узб. бўри, тат. буре «тс.» з'являються з ос. bŕgaeg, beraeg «вовк». — Шанский ЭСРЯ I 2, 123; Фасмер I 168; Budziszewska 290; Дмитриев 529—530; Räsänen Versuch 84; Абаев ИЭСОЯ I 262—263.

бістрий «швидкий; жвавий; спритний; гострий, меткий; [крутий, обривистий ВеЗа; ясний ЛексПол]», [брістрий] «бистрий» Ж, [бістрень] «прудкий потік», [бистрець, бістриця] «тс.», [бістрик] «бистра протока між рукавами Дніпра» Я, бистрина «прудка течія», [бистриня], бістрінь, бістрія, [бийстрик] «тс.», бістристь, бистротá, [биструшка] «бистра істота» Я, [бистряк] «бистрий чоловік» Я, бистрянка «бистра глибока річка; (іхт.) Alburnoides; [Alburnus baldneri]», [биструти] «прудко текти»; — р. бѣстрый, бр. бѣстры, др. быстры, п. вл. bystry, ч. слц. bystrý, нл. bytšu «світлий, чистий, ясний», болг. бѣстѣр «прозорий, чистий», м. бистар, схв. бѣстар «тс.», слн. bister «прозорий, чистий; здібний», стсл. **выстръ** «кмітливий, спритний, жвавий»; — псл. bystrъ (<*bugъ) «швидкий»; — пояснюється по-різному; найпереконливішим є виведення від кореня bys- (іє. *bhūs-), інший варіант якого *bhous- виступає в слові *бушувати*; в такому разі споріднене з дісл. bysia «прудко мчатись», сх.-фриз. bŭsen «шуміти», кіпр. buan «швидко» та ін. (Bern. I 113; Преобр. I 56—58; Brückner 54; Schuster-Šewc Probeheft 39; БЕР I 50; Sl. prasł. I 480—481); сюди ж приєднується (Вайан Сл. філологія I 1958, 74—75) також стсл. **въхъма** «зовсім», **въшиж** «тс.», схв. *бѣхнути* «раптово з'явитися; виникнути»; пов'язується також (Machek ESJČ 78) з дінд. bhūṣati «є жвавим, старанно піклується»; інше пояснення (Matzenauer LF 7, 19; Ильинский Jagić-Festschr. 291) виходить з кореня *byd- як іншого ступеня чергування до бѣд- (стсл. **вѣдѣти**, **вѣдръ** і т. д.), поширеного суфіксом -ŕg-. — Шанский ЭСРЯ I 2, 245; Фасмер—Трубацев I 259—260; ЭССЯ 3, 153—154; Sadn.—Aitz. VWb. I 490—492.

[бістрики] «прищики на вим'ї» ВеБ; — результат видозміни деетимологізованої форми [пістрики] «прищики», фонетично зближеної з словом *бістрий*. — Див. ще **пістріак**². — Пор. **бістрий**.

[бистричка] (бот.) «стокротка, Bellis regeppis L.» Мак; — результат видозміни деетимологізованої форми [вістрички] «тс.», зближеної з основою *бістрий* за ознакою раннього весняного цвітіння стокроток. — Див. ще **вістрички**.

біти¹, [біяти] «бити», *бівень*, [бийниця] «бительня» Л, [бийчак] «тс.» Л, [білень] «бич ціпа», *біло* «дошка для відбивання сигналів», [биака] «вид гри», *бітва*, *бительня*, [бетельня Ва], *бительниця*, [бітець] «каменяр», [бітка] «бийка; розбите яйце; вид дитячої гри; гральна кістка; бительня», [бітниця] «бительня», *биток* (кул.), *битт'я*, [битько] «забіяка» Ж, [бийора] «палиця, ломака» Л, *бийк* «бич ціпа», *бий*, *бийка*, *бийниця*, *бийня*, [бийство] «бийка», [бийк] «колун» ЛЧерк, *боєць*, [боїсько] «тік; побоїще Ж», *боїще* «місце для бою; [тік Ж; бій Ж]», [бойка] «бойня; посуд для збивання масла» Л, [бойко] «забіяка» Я, [бойкун] «забіякуватий півень» Ж, [бойло] «биття», *бойниця* «бийниця», *бойня*, *бойовіце*, *бойовісько* «битва; поле бою», *бойовіще* «тс.», *бойок*, [бойчак] «бительня» Л, [бойк] «боєць» Ж, *битлівий*, [бийкуватий], [бийний] «буйний» Ж, *бийничий*, [бойкий] Ж, [бойний] «бойовий», *бойовий*, [вбитки] «вид гри» Ж, [вбоїско] «нечутливий до биття» ЛексПол, [вбіванець] «побитий, покараний» Я, *вбіванка* «вид тканини», *вбійка* «тс.», [вбівачка] «колотушка» Я, *вбивка*, *вбій* «вивоїна; забій (у шахті)», *вбійка* «тканина з набивним візерунком», *вбійник*, *вбійна*, *вбійчаний* «зроблений з вбійки», [вбійний] «вбитий, штампований» Я, [визбоїти] «очистити від збоїв» Я, *відбивальник*, *відбивач*, *відбиток*, *відбитт'я*, *відбій*, *відбивний*, *добиватися* «домагатися; добиратися», *збивалка*, [збивач] «скнара», *збивачка*, [збит] «збите з дерев листя» Я, *збітень*, *збитт'я*, [збий] «витоптаний скотиною посів» Л, *збий* «тс.; [витоптаний худобою переліг

Мо; місце, де часто їздять) Я», [збійник] «розбійник», [збой] «ноги, голова, хвіст зарізаної тварини Л; місце з каламутною водою Дз; збільшення води при березі від вітру Мо», збóйка, [збóї] «стоптана худобою цілина» Я, збóїни «побита солома; [ноги, голова, хвіст зарізаної тварини Л]», [збóїч] «ляда (ткацька)», [збóїще] «тирло; битва» Ж, Пі, [збóя] «пробоїна (мет.) Ж, збивáльний, [збóєцький] «розбійницький», збивáка «те, чим забивають отвір», [забійця] «зубивця», [забійство], забиття, забій, забійник, [забійниця] «знаряддя для вбивання ховраха; бодня для одягу Я», забíяка, забóїна «вибоїна; [замет]», [зabóй] «завірюха» Л, [зabóйство] «убивство», [зabитний] «засніжений» Ж, забíйчий, забíякуватий, [зabóїстий] «занесений снігом; сніжний», [зabóїний] «тс.», набивáльний, набíванка «тканина з набивним візерунком», [набívач] «палка для набивання борошна в мішки», [набívачка] «тс.», набíвка «те, чим щось набивають», [набívок] «жвавий попит; нав'язування» Ж, [набíяк] «шомпол» Ж, [набívка] «верхня половина ляди у ткацькому станку», набíй, набíйка «пластинка, прибита до каблука», [набívом] «насилено» Ж, набивáльний, набивний, [набóйчатий] «з набивної тканини» Ж, навб́итки (у виразі *гратися н.*), навперebívки, навперeb́ий, наперeb́ий, недóбиток, [обívка] «обиття» Ж, [обíяк] «бияк (ціпа)» ВеБ, оббиття, оббívка, оббивáлка, оббивáльний, оббивáч, оббивáльний, перebивáльний, перebивáч (полігр.), перebívка, [перeb́ийко] «хто перebиває мову» Ж, перeb́ий, [перeb́ийниця] «жердина для прибивання дерев у плоті» Ж, перeb́ієць «борець, учасник поединку», [перeb́оєць Ж, перeb́ійця Пі] «тс.», [перeb́óй] «перешкода» Ж, [перeb́óйна] «перекладина, перегородка», [перeb́óйна] «тс.» Ж, перebивний, [перebívчастий] «безладний, переривистий», [перebívчивий] «тс.», перeb́ійний, підб́итися «піднятися вгору; стомитися», підбívка «підкладка», [підбитеня́к] «чорний каптан, опушений білими овчинами», [підбитя́к] «тс.», підбиття, підб́ий, підб́ійка, [підб́ійяк] «сердак на овчині», [підб́о́я] «підпора» Ж, підбивáльний, підбивний, підб́ійчаний,

[побívанка] «поразка», [поб́ійка] «тс.» Ж, [побивáч] «покрівельник; колотушка бондаря», Ж, [побивач] «знаряддя для набивання обручів», [побívачка] «тс.», побиття, поб́ий, [поб́ійця] «забіяка» Ж, побóї, побóїще, [побóйовісько] «побóїще», [побóйовіще] «тс.», [прибívач] «знаряддя для вибивання саморобних мідних гудзиків», прибívка, приб́ий, [приб́ійниця] «частина знаряддя для виготовлення коробок», прибивний, приб́ійний, пробíváч, пробívка, пробиття, проб́ий, проб́ійник, [пробóєць], пробóйна, [пробишáка] «розбишака», пробивний, пробивáльний, проб́ійний, [пробóем] «напролом», [розбíváч] Ж, розбívка, розбиття, розб́иток «уламок», [рóзбиш] «розбійник», розбишáка, розбишáцтво, [розб́іяка] «забіяка, розбишака», розб́ий, розб́ійник, розб́ійництво, [розб́ійство], розб́іяка, [розб́óй] «верстат для виготовлення килимів» Мо, [розбивний], розбитний, розбишакуватий, розб́ійний «узятий розбоем», розб́ійничий, розб́ійничати, розбишакувати, уб́ивець, уб́ивця, уб́івство, [уб́ій] Ж, уб́ійник, уб́óйсько, уб́óїще, уб́ивчий, [уб́ійний] Ж, уб́ійчий; — р. бить, бой, бр. б́іць, бой, др. бити, бой, п. вл. bić, bój, ч. біти, воj, слц. biť, воj, нл. biś, воj, полаб. bajt «молотити, бити», болг. б́ія, бой, м. бие, боj, схв. б́ити, б́оj, слн. біти, б́оj, стсл. бити, вои; — псл. biti (<*bītei або *beitei), воjь, утворення від двох різновидів тогс самого кореня; — походить від іє. *bhej(ə)-/bhoi-/bhī-, що простежується також у ав. byente «б'ють», двн. bīhal «сокира», нвн. Veil «тс.», лат. pег-finēs «розбиваєш», вірм. bir «дрючок, палка», ірл. beim «ріжу, б'ю», біаі «сокира», гр. φίτρος «поліно, колода, стовбур». — Критенко Вступ 554—555; Шанский ЭСРЯ I 2, 126, 152; Фасмер I 169, 185; Преобр. I 26—27; БЕР I 51—52; Skok I 161—162; ЭССЯ 2, 99—100; Sł. praśl. I 251—252; Sadn. — Aitz. VWb. I 310—314; Vern. I 117; Pokorny 117—118. — Пор. б́ілб², бич.

[бити²] «бути» ЕЗб 4, [битувáтися] «жити в достатку» Ж, [б́итность] «перebuвання» ЛЧерк, [вбиток] «шкода, втрата, збиток» Ж, Я, [в́ідбит] «збут;

відхід» Ж, [добива́ти] (у виразі *д. віку* «доживати віку»), [добива́тель] «видобувач» Я, добі́ток «добування; грабіж; [скот; велика кількість Ж]», [до́бих] «здобич, здобуток», до́бич «здобич; [скот]», до́бича «тс.» Ж, [добі́тча] «худобина» Ж, до́бичник «розбійник», [до́биччаний] «скотинячий», [збі́ти] «позбутися» Ба, [збит] «збитки», збі́тки, збито́чник, збито́шник, збито́чний, збито́шний, [збиткува́ти(ся)], здо́биток «здобуття, здобуток», [здо́бих] «здобуток» Я, здо́бич, [здо́бичник] «розбійник», [здо́бичник] «тс.» Ж, [набі́ток] «майно, надбання; здобуток» Ж, [не́бить] «неприємність, прикрість» Ж, [непо́бит] «відсутність» Ж, обива́тель, обива́тельство Ж, обива́тельница, побі́вка, по́бит «побут; спосіб, причина», [прибі́лець] «прибулець» Ж, [приби́ль] «прибуток» Ж, [прибі́ль] «тс.» Ж, прибі́ток «прибуток», [при́биши] «новоприбулий» Ва, [при́бишень] «прибулець; загарбник, окупант» Ж, [при́би] «прибуток», [проби́ванка] «існування», [проби́ванки] «тс.» Ж, [роздобі́ти] Ж, роздобі́ча, [убі́ток] «збиток» Ж; — діалектні або літературно-традиційні залишки давньої фонетичної форми дієслівної основи *би-ти*, витісненої в сучасній українській мові фонетичною формою *бу-ти*; збереження основи *би-* в діалектах здебільшого пов'язане з деетимологізацією відповідних слів або зближенням їх з основою *біти* «вдаряти». — Див. ще **бу́ти**¹.

битю́г «ломовий кінь», *битю́к* «тс.»; — бр. *біцю́г* «тс.»; — запозичення з російської мови; р. *битю́г*, *битю́к* «тс.» походить, очевидно, від назви річки *Битюг* (ліва притока Дону), як «кінь з річки Битюг» (Даль I 90; Преобр. I 27); менш переконливе виведення від чаг. *битю́* «верблюду» чи узб. *бит* «тс.» (Корш ИОРЯС 8/4, 42; Дмитриев 556) або від тюрк. ст. *bitük* «цілий, здоровий, міцний» (Будагов I 271; Menges Festschr. Suzevskyj 189). — Шанский ЭСРЯ I 2, 126; Сетаров Тюркизмы 234; Фасмер I 169; Отин Этимология 1970, 230—234.

бич «палиця, частина ціпа; частина сукновального товкача; батіг», [бича́га] «велика палка» Я, [бича́р] «бич» Ж, [бича́на] «палиця», [бичиня́] «пужално» Ж,

[бичівно́ Ж, бичвина ВеБ] «тс.», [бичи́сько] «плетене пужално; довга лозина (до коней)» Мо, [бичо́к] «бич ціпа» Л, [бичу́к] «тс.» Л, бичува́ти «бити батогами»; — р. болг. м. *бич*, бр. *біч*, др. *бичь*, п. *bičz*, ч. слц. вл. *bič*, нл. *bič*, схв. *bič*, слн. *bič*, стсл. *бичь*; — псл. *bičь*, похідне з суфіксом *-сь* від дієслова *biti* «бити»; — за походженням не має нічого спільного з *бичува́ти* «припрягати додаткового коня чи вола», *бичі́вка* «мотузка» і т. д., які з'явилися у результаті позиційного звуження ненаголошеного *е* (з *бечі́вка* і под.). — Шанский ЭСРЯ I 2, 127; Фасмер I 169; ЭССЯ 2, 94; Sł. prąś. I 247; Sadn.— Aitz. VWb. I 315. — Див. ще **біти**¹. — Пор. **бечова́**.

[бича́к] «ніж з невеликою колодочкою», [бі́чко, бі́чок Доп. УжДУ 2] «тс.»; — п. *bičzak* «кишеньковий ніж», слц. *bičak*, схв. *бічак* «тс.», м. ст. *бичакчи́ја* «ножар»; — запозичення з угорської або турецької мови; уг. *bičsak* «кишеньковий ніж» походить від тур. *bičak* «ніж», спорідненого з уйг. *бу́сак*, алт. *пычак* «тс.», що зводяться до спільнотюркського кореня *bič-* (тур. *bič*) «різати». — Machek ESJČS 31; Радлов IV 1734, 1780; Räsänen Versuch 73.

[бичилува́ти] «оцінювати» ВеБ, [бичалува́ти] «шанувати, поважати» ЕЗБ 4, [бі́чалува́ти] «тс.», [бичилу́нок] «оцінка», [биче́льний] (лист) «оцінка, таксація» тж, ст. *бечеловати* «цінити» (XVIII ст.); — запозичення з угорської мови; уг. *becsülni* «оцінювати» є похідним від іменника *becs* «вартість, цінність», етимологічно неясного. — Тимч. 88; MNTESz I 266; Bárczi 17.

[бі́чка] «сережка, котик», [бе́чка] «верба з розпущеними сережками» Ж; — очевидно, результат перенесення колишньої в українських джерелах не засвідченої назви *бичка «овечка», спорідненої з слн. *bičica* «ягничка», біса «вівця», біс «баран» (пор. інші назви цього виду суцвіття: *баранчик*, *ба́зька*, *багні́тка*); варіант з *бе-* є результатом закономірного для карпатських говорів переходу наголошеного *и* в *е*.

[бича́р] «піскар, коблик» Мо; — результат контамінації назв риби *бичо́к*

«Gobius; Cottus» і *nískár* «Gobio vulgaris». — Див. ще **бичок**, **пісок**.

[бичов'янець] «дворебрний ячмінь» ВеНЗн; — неясне; можливо, пов'язане з *бич* за подібністю колоса до плетеного батога.

[бичок] (іхт.) «бабець-головач, *Cottus gobio* L. (*Gobio fluviatilis*); пічкур, коблик, *Gobio gobio* L.; чін, *Aspro zingel* L. Л—Г», *бичкі* «невелика головата морська риба, *Gobiidae*», *[бичешник]* «рибалка, що ловить бички» Мо; — р. *[бичок]* «бабець-головач; йорж, *Aserina serpiua* L.; амурський бичок, *Rhinogobius similis* Gill., *бичкі* «*Gobiidae*», бр. *[бичок]* «бабець-головач», *бичкі* «*Gobiidae*»; — пов'язане з *бичок* «молодий бик, теля»; назва зумовлена, очевидно, великими розмірами голови цих видів риби (пор. англ. *bullhead* «бабець-головач», букв. «бичача голова») або, можливо, як і р. *[рев'як]* «тс.», перебуває в зв'язку з характерним звуком, що його видає бабець-головач своїми зябрами (Leder 149); назва може бути калькою герм. (гот.) *kalba- «теля», застосування якого в функції назви риби припускається на підставі р. *[колб]* «бабець-головач», *[колбь]*, п. *kiełb* «тс.» (пор. укр. *коблик* «тс.»), що можуть бути запозиченнями з готської мови (Трубачев ЭИРЯ II 38); пор. також лат. *bōs* «бик, віл; (іхт.) бичок, риба родини камбалових». — Див. ще **бик**.

биш'як «сорт астраханських оселедців»; — р. *[биш'як]* «великий оселедець», *[беш'як, беж'як]* «тс.»; — неясне; зіставляється (Миртов 20, 22) з р. *бешеная рыба* (бешенка) «тс.».

[биш'ва] «чинбарська кадка для вправляння шкір» ВеЗн; — очевидно, запозичення з словацької мови; слц. *[bečva]* «кадка», як і болг. *бъчва* «бочка», м. *бочва*, схв. *б'ачва*, *[б'еца, б'дчи]*, слн. *[bečvā]*, *báčva*, *[báčev]*, стсл. *б'ъчъва* «тс.», походить від псл. *бъци, -*сьве*. — Бернштейн Очерк 1974, 238; Sadn.— Aitz. VWb. I 210. — Див. ще **б'чка**.

[бишник] (бот.) «частуха, *Alisma plantago* L.» Мак, *[бишняк]* «тс.» Мак; — очевидно, результат скорочення форми *бешешник*, можливо, зумовленої тим, що ця рослина містить речовину, яка

викликає подразнення шкіри. — Див. ще **беш'ха**. — Пор. **бешезник**.

[бі] «бігме, їй-богу» Ж; — результат редукції виразу *біг мене чи *біг мені з опущенням другого компонента і наступним відпадінням придихового г в кінці слова *[біг]* «бог». — Див. ще **бігме**, **бог**. — Пор. **д'алебі**, **пр'обі**.

бі- (перша частина складних слів типу *біквадрат*, *білабіальний*, яка семантично відповідає укр. *дво-*); — р. болг. м. *би-*, бр. *бі-*, п. ч. слц. слн. *бі-*, схв. *бй-*, *би-*; — через західноєвропейські мови (фр. н. *bi-* запозичено з латинської, в якій *bi-* «дво-», що є спрощеним різновидом самостійного слова *bis* «двічі», здавна виконувало аналогічну функцію в структурі складних слів (пор. лат. *bicolor* «двокольоровий», *bilinguis* «двомовний» і ін.). — Див. ще **біс²**.

біб (бот.) «*Vicia faba* L.», *бібка* «овечий і под. послід; маленка кулька», *біб'ок*, *[бібка]* «тс.», *[бібки]* «гвоздика (прянощі) Ж; ягоди ялівцю», *[біб'яшок]* «овечий послід; брунька», *[бобик]* «біб дрібний, *Vicia faba* var. *parvula* L.; люцерна, *Medicago sativa* L.» Мак, *боб'ина* «зернина бобу», *[бобівник]* «конюшина, *Trifolium fibrinum*», *[бобов'ина]* «стебла бобу» Ж, *бобов'иння*, *[бобов'иця, бобов'янка Ж]* «тс.», *бобов'исько* «поле з-під бобу» Ж, *бобов'ище* «тс.» Ж, *[бобав'ець]* «вид з родини бобових» Ж, *[біб'частий]* «бобоподібний» Я, *боб'ові*; — р. бр. *боб*, др. *бобъ*, п. *bōb*, ч. вл. нл. *bob*, слц. *bōb*, полаб. *būb*, болг. м. діал. *боб* «квасоля», схв. *б'бб*, слн. *bōb*, стсл. *б'б'ъ*; — псл. *bobъ*; — споріднене з прус. *babo*, лат. *faba* «тс.» і, мабуть, з алб. *bathë* «тс.», гр. *φαβός* «сочевиця»; іє. *bhābhā; сумнівним є зв'язок з двн. *bōpa* «біб», дангл. *beap*, нвн. *Вопне* «тс.», що мають довгий голосний. — Критенко Вступ 548; Шанский ЭСРЯ I 2, 147; Фасмер I 180; Machek ESJČ 58; Schuster-Sewc Probeheft 25; БЕР I 59; Skok I 176—177; ЭССЯ 2, 148—149; Sł. prasł. I 291—292; Sadn.— Aitz. VWb. I 355; Bern. I 65; Trautmann 23; Топоров I 181; Сабалаяускас Rakstu kr. Endzeļīnam 232—233; Pokorny 106.

[бібла] (іхт.) «вобла, плітка, *Rutilus rutilus* L.», *[біблиця, бібля, б'ублиця]* Л—Г,

Ж] «тс.»; — результат видозміни деетимологізованої назви *вобла* (*вібла*); зміна початкового **в** на **б** викликана асиміляцією до наступного **б** і, в одній з форм, впливом слова *бублик*. — Див. ще **віблій**, **вобла**.

бібліографія, *бібліограф*, *бібліографічний*; — р. болг. *библиография*, бр. *бібліяграфія*, п. слц. *bibliografia*, ч. *bibliografie*, м. *библиографија*, схв. *библиографіја*, слн. *bibliografija*; — запозичення з французької мови; фр. *bibliographie* утворено з основ грецьких слів *βιβλίον* «книга» і *γράφω* «пишу» (пор. гр. *βιβλιογραφία* «переписування книг»). — СІС 96; Шанский ЭСРЯ I 2, 114; Dauzat 86. — Див. ще **біблія**, **граф**.

бібліотека Г, Ж, *бібліотекар*, ст. *библиотека* (XVII ст.); — р. *библиотека*, заст. *библиотека*, болг. схв. *библиотека*, бр. *бібліятэка*, п. *biblioteka*, ч. слц. *bibliotéka*, м. *библиотека*, слн. *bibliotéka*; — запозичено (можливо, через польське посередництво) з латинської мови; лат. *bibliothēca* походить від гр. *βιβλιοθήκη*, утвореного з основ слів *βιβλίον* «книга» і *θήκη* «сховище». — СІС 96; Тимч. 88; Шанский ЭСРЯ I 2, 115; Кузнецов ЭИРЯ I 39—45; Hüttl-Worth 14. — Див. ще **біблія**, **тека**.

біблія, [*біблея*] ВеЛ, *біблэйщина*, ст. *библѣя* (XVII ст.); — р. болг. *библия*, бр. *біблія*, п. слц. *bíblja*, ч. *bible*, вл. нл. *biblija*, м. *библија*, схв. *бйблија*, слн. *bíblja*, цсл. **виваміа** (XV ст.); — запозичення з латинської мови; лат. *biblia* «книга» походить від гр. *βιβλία* «книги», пов'язаного з *βιβλος* (*βύβλος*) «египетський папірус», що зводиться до назви сирійського міста *Бібл* (гр. *Βύβλος*), звідки папірус довозили до Греції. — СІС 96; Тимч. 88; Шанский ЭСРЯ I 2, 116; Фасмер I 164; Koraliński 124—125; Machek ESJČ 53; Holub—Lyer 97.

[бібнік] (бот.) «трилисник, *Menyanthes trifoliata* L.», [*бобовник*] «тс.», [*бобівнік*] «тс.; сусак, *Vutotus umbellatus* L.; вероніка струмкова, *Veronica beccabunga* L.» Ж; — р. *бобровик*, *бобровица* «трилисник»; — очевидно, резуль-

тат спрощення форми **бібрник* і інших пов'язаних з нею похідних від *бобёр*; пор. [*боброк*] «трилисник» Мак, [*бобряк*] «латаття біле» Мак; первісна назва зумовлена тим, що відповідні рослини ростуть у воді і на болотах (біля бобрів). — Див. ще **бобёр**.

[бібок] (орн.) «волове очко, кропивник, *Troglodytes parvulus* ВеЗа, [*бобик*, *бобік*] «тс.» ВеНЗн; — похідне утворення від *біб*; назва зумовлена малим розміром птаха. — Верхратський ЗНТШ III 189. — Див. ще **біб**.

[бібу́ла] «обгортковий папір; промокальний папір», [*бебу́ля*] «обгортковий папір», [*бібуліна*] «подібний до бібули матеріал» Ж, [*бібулястий*] «схожий на бібулу», ст. *бибула* (1741), *бѣбула* (XVIII ст.); — запозичення з польської мови; п. *bibuła* «промокальний папір» походить від лат. (*charta*) *bibula* «вбираючий (папір)», похідного від *bibo* «п'ю», яке через давнішу форму *ribo* пов'язується з дінд. *ribati* «п'є», гр. *πίνω* «п'ю», псл. *piti*, укр. *пїти*. — Grückler 25; Walde—Hofm. I 103—104. — Див. ще **пїти**.

[бів] «лебідь» Ж; — очевидно, пов'язане з *білий*, зокрема з колишньою короткою формою цього прикметника *бѣль* (>**біл*), як результат фонетично закономірного для деяких західних говорів переходу кінцевого **л** у **в** (**ў**); назва зумовлена білим забарвленням лебедів. — Див. ще **білий**, **лебідь**.

біву́ак, *біва́к*; — р. *бивуак*, *бива́к*, бр. *біва́к*, п. *biwak*, *biwauak*, ч. *bivak*, слц. *biwauak*, вл. *biwak*, болг. *бива́к*, м. *бивак*, схв. *бівак*, слн. *bivák*; — через російську мову запозичено з німецької і французької мов; н. *Biwak*, фр. *bivouac* походять з нн. *biwake* (швейц.-нім. [*biwacht*] «додатковий караул біля будівлі, в якій перебуває основна сторожа»), утвореного з префікса *bi-* «при-, побічно» (пор. нвн. *bei-* «тс.»), спорідненого з гот. *bi* «навколо, при», гр. *ἀμφί*, лат. *ambi* «тс.», і іменника *wake* «варта» (пор. нвн. *Wache* «тс.»). — СІС 96; Акуленко 141; Шанский ЭСРЯ I 2, 116; Фасмер I 164; Dauzat 91; Kluge—Mitzka 80. — Див. ще **ва́хта**.

[bǐra] «кирка», [bǐga] «лом» Пі, [bǐ-
гацька] «ломик» Пі, [bǐra] «кирка для
обтісування каменю»;— п. bika «кирка,
сапа, кайло», bǐga «тс.»;— запозичено
з німецької мови, мабуть, через посеред-
ництво польської; н. Віске (Piske) «кир-
ка, мотика», Віскел «тс.», похідне від
свн. biskep «колоти, вдаряти», очевидно,
перебуває в генетичному зв'язку з іт.
besso «дзьоб», фр. bec, англ. beak
«тс.».— Brückner 27; Sadn.— Aitz. VWb.
I 319; Kluge—Mitzka 74.

[бігáрник] «негідник, лайдак» ВеУг,
[бегáрник] «волоцюга», [бегáрош] «тс.»,
[бигаровáти] «ледарювати» О;— пов'язу-
ється з рум. [bechiár] «холостяк», яке
отожнюється з bechéг «тс.», що по-
ходить від тур. bekâr «тс.», запозиче-
ного з арабської мови (Scheludko 126;
DLRM 75); рум. [bechiár] може розгля-
датись і як пов'язане з уг. betuár «роз-
бійник»; не підтверджується фактами
припущення (Верхратський ЗНТШ 1899
IV 203) про зв'язок з уг. bigagos «?».—
Див. ще бѣтáр.

[біглязь] «праска» ДзАтл II, [бігляз,
бігляйзь, біглез, пігляз, піглязь, піг-
ляйт, піглізь] «тс.» ДзАтл II;— запози-
чення з німецької мови; н. Būgeleisen
«праска» утворено з основ іменників Bū-
gel «скоба» (пов'язаного з дієсловом bie-
gen «гнути», спорідненим з гр. φεύω «уті-
каю», лит. bǐgti «лякатися, відступати») і
Eisen «залізо» (спорідненого з англ.
iron «тс.», пгерм. *Īsarpa-, пкельт.
*Īsarpo); початкове значення «залізо зі
скобою (ручкою)».— Paul DWb. 2, 111;
Kluge—Mitzka 109, 160—161.— Пор.
бігти.

бігмá (заст.) «немає»;— складне утво-
рення з іменника [bǐg] «бог» і стягненої
дієслівної форми ма «має» (пор. розм.
чортмá з тим самим значенням).— Див.
ще бог, мáти².

бігмѐ (заст.) «їй-богу», бігмá, [богмѐ]
«тс.», [бігмáтися] «божитися», [богмі-
тися] «тс.»;— м. богме «бігме», схв.
бѡгме, бѡме, слн. bŏgme «тс.»;— складне
утворення з іменника [bǐg] «бог» і ско-
роченої форми займенника мене чи мені
на ґрунті усталених виразів типу бог

мене побий (покарай і под.) або бог мені
допоможи.— Потебня РФВ 1880 III
105.— Див. ще бог, менѐ.

бігос «тушкована капуста з м'ясом»,
[бігус, бігось Пі, бикүс Я] «тс.», [бикүс]
«підлива; зварене у квасі м'ясо» Пі;
— р. [бикүс] «окрошка», бр. [бикүс] «їжа
з залишків печені», п. bigos «м'ясна со-
лянка»;— через польську мову запози-
чено з німецької; н. Bēiguss «підлива»
утворене з префікса bei- «при-, до-»
й іменної форми Guss «литво», пов'яза-
ної з дієсловом gießen «лити», спорідне-
ним з гр. χέω «ллю», лат. fundo, fudī
«тс.»; пов'язується також з н. Begüß
«поливка» від дієслова begießen «поли-
вати».— Шелудько 22; Фасмер I 164;
Потебня РФВ 1, 262; Sł. wyg. obcsych
79; Sadn.— Aitz. VWb. I 318—319; Mikl.
EW 13; Kluge—Mitzka 257.— Див. ще
бівуáк.

бігти, [бігчи, бічи, бети Ж], бігати,
[бігнути], [бігатися] «гуляти» (про ко-
рову) Ж, біг, [бігá], біганіна, біготня
Ж, бігүн, бігүха, [біглѐць Ж], біженець,
біженство, [біжакү] «Cursoria» Ж, [бі-
галка] «водяна блоха» ВеНЗн, ВеУг,
[біганка] «тс.» ВеУг, бігүнка «понос», [бі-
гавка, бігүчка, бігáчка Ж] «тс.», [біжáк]
«стежка», [бігѡвисько] «іподром», [біжнá]
«тс.», бігункі «дрожки», бігунці «тс.», бі-
гүн «верей; [великий льон ВеНЗн]», бігун-
нѡк (тех.), бігүнчик «зигзаг», бігѡм, [бігѡю]
«риссю», бігѐм, бігма, [бігці, біжкá,
біжѐм], бігкій, біглий, бігүчий, [біж-
ний] «завідний» (край невода), біжүчий,
[вибіжнá] «місце для причалювання чов-
на після закидання невода» Мо, Берл,
збіг «поєднання, одночасність; схожість;
поступове потоншення; [утікач, утеча]»,
[збігленѐ] «передчасні роди» Ж, [збіглі-
на] «тс.» Ж, [збіглець] «утікач» Ж,
[збіглість] «управність» Ж, збігѡвисько,
збігѡвище, збіганий «утомлений бігани-
ною», збіглий, збіжний, збіжістий
«який різко потоншується» (про стовбур
дерев), забіг, забіг; забіга, забігáйло,
забігáйлівка, забіжка, забіжний, за-
біглий, запобігáти, запобіжник, запо-
бігливий, [запобігүчий] Я, запобіжний,
набіг, набіжка, набігці, набіжний, обіг,
обіжник, обіжний, перѐбіг, перѐбіжка,
перѐбіжчик, [перѐбігом, Ж, перѐбіжки

Ж], *перебіжний, підбігце м, побігáйка, побігáнки, побігáшки, побігéньки, побігач, побігáця, побіжний, побігáщий, [побіжáщий] Ж, побіжáнин, пробіг, пробіжка, рзбіг, розбіжка, розбіжний, [спобігчи] «спіткати» Ж, [убігáч] Ж; — р. бéгатъ, бeжáтъ, бр. бéгчы, бéгаць, др. бѣгати, бѣжати, бѣчи, п. biegać, bieć, ч. běhati, běžeti, слц. behať, bežať, вл. běhać, běžeć, нл. běhaś, běžas, полаб. bezət, болг. бѣгам, м. бега, схв. бѣжати, бѣгати, слн. bégati, bežáti, стсл. вѣгати, вѣжати; — псл. bēg-/bēž- (<*bēdz'-) <*bēg- «утікати з переляку»; — лит. bėgti, лтс. bėgt, прус. begeiti, гінді bhāgnā «бігти, утікати, уникати», бенг. bhāgā «утікати, вислизати», тох. А рkārt, гр. φέβομαι «утікаю, боюся», φόβος «втеча, страх»; не всіма приймаються зіставлення (Hirt Ablaut 135; Reichelt KZ 39, 40) з гр. φεύγω «утікаю», лат. fugio «тс.», гот. būgan «гнути», лит. būgti «лякати, відступати», дангл. būgan «гнути, утікати»; з української мови рум. bihúncă «дрожки», молд. бихúнкэ «тс.». — Кри-тенко Вступ 554; Шанский ЭСРЯ I 2, 67, 70; Фасмер I 143; Преобр. I 59; Machek ESJČ 53; ЭССЯ 2, 58—59, 92—93; Кузнецова ЭИРЯ II 160—161; Sl. prasł. I 224—225, 245—246; Ondruš Sl. Wortst. 119—120; Sadn. I 55; Toporov I 206—207; Walde—Hofm. I 556—557.*

біда¹, *бідáга, бідáк, бідáр, бідáрство, бідáха, бідáцтво, бідачісько, бідáчка, [бідáло Я, бідник Ж, бідніця Г, Ж, біднівствó], біднóтá, [бідночія] «бідно-та», [бідня́ Г, Ж], бідня́га, бідня́к, бідня́ка, бідня́тко, бідня́цтво, біднóта, [бідóшка Ж, бідóшка Ж, бідя́га], [бідáш-ний], бідний, бідóвий, [бідя́ний Ж], [бідáкати] «нарікати» О, бідáти «бідувати» Пі, бідáкати́ся, бідáквати́, бід-ніти «збіднювати», бідніти, біднішати, бідувати, збіднований, [небеді] «непогано» Л, перебідкати́ся «перебідувати», [побідáти] «скривдити» Ме, [побідáш] «бідолаха», [побідéнник] «тс.»; — р. болг. бедá, бр. бядá, др. бѣда, п. bieda, ст. biada, ч. біда «злидні, нужда», слц. bieda, вл. нл. běda, м. схв. бѣда, слн. bēda, стсл. вѣда; — псл. bēda; — спорід-*

нене з лит. bēdà «біда, горе», лтс. bēda «тс.», лит. bādas «голод», лтс. bads «тс.», дінд. bādhaṭe «гонить, витісняє, утискує», bādhaṭ «труднощі, страждання»; іноді в цьому зв'язку згадуються псл. bodq «колю», лит. bėsti (bedu) «колоти, копати», badyti «тс.», лтс. best (bedu) «копати, поховати», badit «колоти, бити» (Mühl.—Endz. I 248; Kalima Neuphilol. Mitt. 51, 38—39); помилково сюди ж відносять р. *убедіть*, гот. baidjan «примушувати», днв. beitten «тс.», алб. bē «присяга» (з *bhoidh-). — Шанский ЭСРЯ I 2, 68; Фасмер—Трубачев I 142; Ляпунов ИОРЯС 31, 34; Machek ESJČ 53; БЕР I 39; Skok I 148; ЭССЯ 2, 54—57; Sl. prasł. I 221—222; Sadn.—Aitz. VWb. I 293—295; Верп. I 54; Graenkel 29, 38; Būga RR I 346. — Пор. бідáти.

біда² «двоколка», *бідка, бідáрка* «тс.», [*прібідка*] «поганий візок» Ж; — бр. бѣда «двоколка», п. bida, bidka, biga, bieda «тс.»; — через польську мову запозичено з латинської; лат. bīga «парна запряжка; запряжена парою колісниця», bīgae (*bi-jūgae) «тс.» є складним словом, утвореним з основ слів bis «двічі» і jūgum «ярмо», спорідненого з гр. ζυγόν «ярмо», гот. juk, нвн. Joch, англ. yoke, стсл. иго «тс.»; в українській мові зазнало впливу з боку слів *бідá* «злидні» і, можливо, *байдáрка*. — Brückner 25; Walde—Hofm. I 105. — Див. ще бис², іго.

[**бідáти**] «ляяти, ганьбити» Ж, [*бідáли*] «брехуни?»; — р. *убедіть* «переконати, умовити», др. бѣдати «переконувати», бѣда «примус», ч. nabízeti (nabídnouti) «пропонувати, robízeti (robídnouti) «запрошувати, vybízeti (vybídnouti) «пропонувати, просити, запрошувати», ст. robēditi «примушувати, запрошувати», болг. бедя́ «зводжу наклеп», *убеждáвам, убе́дя* «переконую; зводжу наклеп», м. беди «зводить наклеп», схв. бѣда «наклеп», бѣдати «зводити наклеп», стсл. вѣдати «примушувати, умовляти, переконувати»; — псл. bēditi «умовляти; обмовляти, ганьбити»; — споріднене з гот. baidjan «змушувати», дісл. beida «просити, вимагати, змушувати», дангл.

baedan «тс.», лат. foedus «угода, договір, союз», алб. bē (<*bhoïdha) «присяга»; іє. *bhoïdh- «розмовляти, домовлятися, переконувати, обмовляти»; позбавлене підстав пов'язування з *бідá* «лихо» (Фасмер—Трубачев I 142; Шанский ЭСРЯ I 2, 68; ЭССЯ 2, 56—57, та ін.).— Пор. *бідá*¹.

[**бідко**] (орн.) «чирка альпійська, славазимова, *Accentor alpinus* Bechst.» ВЕНЗн;— неясне.

бідолáха, бідолáх, бідолáга, [бідолáй-чик], бідолáшка, [бідолáка, бідолáк, бідолáка Я, бідорáка, бідорáха];— р. *бедолáга, бедолáха* (з укр.);— Потєбня (РФВ 1882 VII 70) розглядав як похідне утворення від основи *бід-* із суфіксами *-ол-* і *-аг-*; тлумачення (Львов ВКР IV 167—169) як складного утворення з основ *бід-(а)* і *лаг-/лог-, лег-*, пор. р. *сулага* «дерев'яні столярні лещата», тобто як «людина, що лежить у біді (з бідую)», сумнівне.

бідóн;— р. болг. *бидóн*, бр. *битóн*, ч. *bidon*;— нове запозичення з французької мови, очевидно, через російську;— фр. *bidon* вважається запозиченням із середньогрецької мови (сгр. *πίθων* «бочка») або із скандинавських мов (ісл. *bíða* «кваза»).— Шанский ЭСРЯ I 2, 116; Gamillscheg 109; Dauzat 87.

[**біжáлмо**] «турецьке яблуко, айва» ЕЗб 4;— запозичення з угорської мови; уг. *birsalma* «айва» є складним словом, утвореним з іменників *birs* «айва», ст. *biss* «тс.», неясного походження, і *alma* «яблуко», запозиченого з тюркських мов (пор. кипч. чаг. кирг. *алма*, тур. *elma*, чув. *улма* «тс.», що походять, очевидно, від дінд. *amláḥ* «кислий», спорідненого з вірм. *аток'* «солодкий», алб. *ëmbll'ë* «тс.», лат. *amārus* «гіркий, гострий»).— MNTESz I 140; Bárczi 7, 21; Севортян 138; Егоров 273; Walde—Hofm. I 35; Maughofer I 46.

[**біждерев¹**] (бот.) «полин польовий, *Artemisia campestris* L.», [*біждерево*] «тс.; *Artemisia abrotanum* L. Мак; *Artemisia procera* L. Мак; авран лікарський, *Gratiola officinalis* L. Мак», [*бождерево*] авран лікарський» Мак, [*біздерево*] «*Artemisia procera*» Мак, [*бісдерево*]

«тс.; *Artemisia abrotanum*» Мак, [*божідерев*] «полин польовий», [*біждéрко*] «*Ailantus glandulosa*» (декоративне дерево) Ж;— р. [*бождедрéвко*] «*Artemisia abrotanum* L.», слц. *božedrievä* «полин; [кущ]», пор. болг. *бо́жо дрéво* «*Artemisia camphorata*», п. *boże drzewko* «*Artemisia abrotanum*», схв. *бѣжѣ дрѣвце* «тс.»;— складне слово, утворене з короткої форми прикметника *божь* (>*біж-*) «божий» і основи іменника *дéрево*; назва зумовлена або позитивними властивостями відповідних рослин, зокрема, приемним бальзамічним запахом божого дерева (*Artemisia abrotanum*) і його застосуванням як ароматичної і лікарської рослини, або тим, що ця рослина розводилась у монастирських садах чи в'язалась до святих букетів.— Носаль 192—194; Machek Jm. rostl. 249.— Див. ще **бог, дéрево**.— Пор. **біждерев², бісдéрево**.

[**біждерев²** (*заріноквий*)] (бот.) «тамариск, *Myricaria* (*Tamarix*) *germanica* Desv.» Мак, [*бізьдерник, буждеревен*] «тс.» Мак, [*біждерник*] «тс.; *Tamarix tetrandra* Pall.» Мак;— складне утворення з основ прикметника *божий* (ст. *божь* >*біж-*) та іменника *дéрево*; назва зумовлена, очевидно, тим, що засохлий сік одного з різновидів тамариску — *Tamarix gallica* синайські монахи продавали як біблійну манну.— Machek Jm. rostl. 70—71.— Див. ще **бог, дéрево**.— Пор. **біждерев¹, бісдéрево**.

[**біжмо**] (бот.) «полин польовий, *Artemisia campestris* L.» Мак;— очевидно, результат контамінації форм типу [*біждерев*] «тс.» і *пíжмо* (див.).

біжутерія «ювелірні вироби»;— р. *біжутерія*, п. *bižuteria* «тс.», ч. *bižuterie* «дрібні оздобы», слц. *bižutéria* «тс.», вл. *bižuterija*, болг. *бижу́* «коштовність», *бижутёр* «ювелір», *бижутерія* «ювелірні вироби», схв. *бижутèрија*, слн. *bižuterija* «тс.»;— через польську мову запозичено з французької; фр. *bijouterie* «тс.» утворено з *bijou* «коштовність», що походить від брет. *biçou* «перстень», пов'язаного з *biz* «палець».— СІС 96; Holub—Lyer 99; БЕР I 46; Dauzat 88.

[біз] (род. в. *бóзу*) бот. «бузок, *Syringa L.*» Мак; — очевидно, форма гіперичного характеру, що виникла з *буз* «тс.» на межі північних (західнополіських) і південно-західних говірок у результаті відштовхування від північноукраїнського чергування голосних типу *вул* (літ. *vil*) — *вола*. — Див. ще *буз*.

• *бізón*; — р. болг. м. *бизón*, бр. *бізón*, п. ч. вл. *bizon*, слц. *bizón*, схв. *бізón*, слн. *bizon*; — запозичення з французької мови; фр. *bison* походить від пізньолат. *bison* (*bisontis*), яке виводять з гр. *βίσων* (Фасмер I 165; Holub—Lyer 99; Charpentier MO 6, 128—129) або з днв. *wisent*, дангл. *wesend* «дикий бик» (NSD 281; Skeat 61; Dauzat 90); германське слово зіставляється (БЕР I 46) з прус. *wir-sambrs* «дикий бик». — СІС 96.

• *[бізувати]* «ручатися, підтверджувати; правити (плотом); бути спроможним», *[бизувати]* «тс.», *[бізуватися]* «братися (за щось)», *[безуватися]* «тс.» Ж, *[бизівний]* «вірний, надійний», *[бізівно]*, *[бізувно]* НЗ УжДУ 26, *[бізівно]* Ж, *[бізун]* «плотогон, стерновий», ст. *бѣзоватися* «надіятися» (XVI ст.); — слц. *[bizovat]* «довіряти»; — запозичення з угорської мови; уг. *bizpi* «довіряти, надіятися», очевидно, споріднене з удм. ст. *baz-* «надіятися, сподіватися» і, в такому разі, може вважатися праугро-фінським; форма *[бізувати]* «бути спроможним» могла бути запозичена з румунської мови, в якій *bizui* «бути спроможним, наважуватися» теж походить від уг. *bizpi*. — Бевзенко НЗ УжДУ 26, 177; Німчук Досл. з мовозн. 1962, 124; Балецкий St. sl. 9, 338; Дэже St. sl. 7, 160—161; Vincenz 13; Sadn.—Aitz.VWb. I 325—326; DLRM 82; Bárczi 21.

[бізун] «нагайка»; — р. *[бизун]* «тс.», *[бизун]* «удар нагайкою», *[бизовати]* «бити нагайкою», бр. *бізун* «батіг, нагайка»; — запозичення з польської мови; п. *bizun* «батіг, нагайка; удар», *bizon* «тс.» певної етимології не має; непереконливо пов'язувалося з уг. *bizonu* «звичайно, саме так» як вигуком під час биття (Brückner 28) і з назвою бізона, п. *bizon* (SWI 160). — Sadn.—Aitz. VWb. I 325.

бій, *бійка*, *бійниця*, *бійня*, *бійство* *бійкуватий*, *бійний*, *бійничий* — див. *бійти*¹.

[бійо] «облямівка килима чи скорси Дз; кант на одязі з іншої матерії Мо»; — неясне.

бік, *[бокáнь]* «бокастий», *[боківня]* «судак малої довжини; 500 штук укладеної риби», *[боковенька]* (на *боковеньку* «спати»), *[боківня]* «бокові стінки ткацького верстата» Мо, *[бóцій]* «білобокий віл» Ж, *[боцўля]* «білобока або пузата корова» Ж, *[боця]* «тс.» ВеНЗн, *[боцаніць]* «жителі протилежного берега річки», *[боцáни]* «тс.», *бічний*, *бокастий*, *бокастий*, *[боцáстий]* «товстобокий», *[боцїстий]* «тс.», *[бокувати]* «сидіти боком; уникати зустрічі», *боцїти* «збочувати; дивитися вбік», *боцїтися* «скося дивитися», *бока* «боком», *бокаса* «тс.», *[вібóчувати]* «виводити боки в горшку» Я, *[збіч]* «схил, збóччя (зб.) «схили», *[збоцїстий]* «схилистий» Ж, *[збоцїти]* «ухилитися», *[збоцїтися]* «лягти набік», *збоку*, *[набóкуватий]* «нахилений», *набік*, *[наўбоцї]* «збоку», *[наўбоцу]*, *наўзбіч* «тс.», *[обоч]* «схил, об'їзд» Ж, *обочина*, *[обочень]* «боковий вітер» Ж, *обік*, *обіч*, *[обок]* «поблизу» Пі, *[обóча]* «збоку, вбік» Пі, *[побічнийця]* «бокова дошка коліски, бокова планка стола», *[побічка]* «печінка риби» Мо, *побочень* «бокова смуга в шлеї», *[побóчина]* «бокова стіна», *побічний*, *побік*, *побіч*, *прибічник*, *[прибік]* «прибудова», *спрібока* «збоку», *сўбіч* «обіч, поруч», *[ўбіч]* «бік; косоні», *[ўбоц]* «бокове місце» Нед, *[убічнїстий]* «з крутими схилами», *[убік]*, *ўзбіч* «схил», *узбічка*, *узбóчина* «обочина», *узбічний* «розташований по боках», *[узáбоц]* «збоку», *ўзбіч* «тс.»; — р. бр. болг. діал. м. *бок*, др. *бокъ*, п. ч. слц. вл. нл. *бок*, схв. *бòк*, слн. *bòk*, стсл. *бокъ*; — псл. *бокъ*; — остаточно не з'ясоване; можливо, споріднене з дісл. *bak* «спина», дангл. *baes*, днв. *bah*, англ. *back* «тс.» (Младенов 40; Machek ESJC 60); менш переконливе зіставлення з лат. *basilum* «палка», гр. *βάκτρον* «жезл», дірл. *bacc* «гак» (через значення «ребро») (БЕР I 64; Вегп. I 68; Walde—Hofm. I 92; Zupitza KZ 36, 234); висловлювалось небогрунтоване припущення (Hirt PBrB

23, 331) про праслов'янське запозичення з германських мов.— Шанский ЭСРЯ I 2, 153; Фасмер I 185; Skok I 183—184; ЭССЯ 2, 170; Sl. prast. I 300—301; Sadp.—Aitz. VWb. I 376—378.

[білавка] (бот.) «стокротка, *Bellis perennis* L.» Мак, [білило] «зірочник ланцетовидний, *Stellaria holostea* L.» Мак, [білина] «королиця, ромен, *Leucanthemum vulgare* Lam.» Мак, білиця «юриня, *Jurinea cyanoides* Rchb.; Итабан, вередник, *Thlaspi arvense* L. Мак], [білка] «тс.» Мак, [білочка] «юриня» Мак, [білюк] «віхалка гілляста, *Anthericum ramosum* L.» Мак, [білявка] «стокротка» Мак, [білячка] «бурачок, білоцвіт, *Alyssum* L.» Я, [біль] «гикавка, *Berteroa incana* (L.) DC.; калюжниця, *Caltha palustris* L.» Мак, [підбіл] «юриня» Мак; — р. [белица] «королиця», [білік] «тс.», бр. бялюк «віхалка»; — похідні утворення від білий; назви зумовлені білим кольором квітів цих рослин (пор. бр. [белоквет] «королиця», [белая ляхаўка] «тс.», [макрыца белая] «зірочник середній, *Stellaria media* Vill.»).— БСЭ 16, 554; 29, 554; 49, 658.— Див. ще білий.— Пор. білоголовець, білозарка.

[біланка] (бот.) «гриб *Agaricus solubrinus* Pers.» Мак, [білас] «білий гриб, *Boletus edulis* Bull.», [білаш, білик] «тс.» Мак, [білюга] «хрящ-молочник перцевий, *Agaricus piperatus*» ВеНЗн, [білянка] «хрящ-молочник солодкий, *Lactarius subdulcis* (Pers.) Fr. Мак; сирожка, *Russula* Pers.»; — р. [белевік] «білий гриб», [беліш, беляк, белянка] «тс.», бр. [бялянка] (вид грибів), п. білак «білий гриб»; — похідні утворення від білий; назви зумовлені білим кольором грибів або соку в їх м'якоті.— Див. ще білий.

білет, білетёр, оббілетити «роздати квитки» (пасажирам) Дз; — р. болг. м. билёт, бр. білет, п. ч. заст. слц. билет, схв. билёт, слн. biljetè «білетер»; — через російську і польську мови запозичено з французької; фр. billet є формою чол. р. до давнішого billette, що виникло з bullette «записка з печаткою», похідного від bulle «булла» (з лат. bulla), під впливом слова bille «кулька»; лат.

bullā (первісно «водяна бульбашка, гудзик, брунька, золота капсула з амулетом»), очевидно, споріднене з лат. bissa «надута щока», лит. bulis «сідниця», дінд. burih, bulih «тс.». — Шанский ЭСРЯ I 2, 118; Фасмер I 165; Преобр. I 25; Holub—Lyer 98; Dauzat 89; Walde—Hofm. I 122.

білий, [білавий, біланий Ж], біластий, білізняний, білільний, білковий, [біловастий Ж], біловій, білуватий, білужачий, білявий, білястий, більмастий, більматий, [більовій] «з білої пражі», [більохий], [білавка] «блондинка; сорт черешні ВеНЗн», білан, [біланя] «біла корова, кобила Я, ВеНЗн; вкрита снігом полонина ВеНЗн», [білашко] «білява дитина; білої масті тварина Я», [біленник] «вибілена спідниця», [біленце] «полотно», [білень] «липень» (місяць, коли білять полотно) Ж, [білета] «біла корова» ВеНЗн, [білик] (ент.) «білан, Pieris; білий пес ВеНЗн», білільний, білільня, [біле] «білизна» ВеУг, біліна, білізна, білізна, білізнярство, [білізнина] «білизна», білізна (іхт.) «Aspius гарах», [білизняк] «тс.» Берл, біліло, білиця «непострижена монашка; крейдяний ґрунт; біла осика ВеНЗн; біла коза ВеНЗн», білі, [білінка] «біла слива» Ж, [білушка, білянка] «тс.» ВеНЗн, білість, [білко] «біла або тверда оболонка ока» Ж, [білько] «тс.» Ж, білковіна, [білля] «білило», [білоба] «тс.» Ж, біловік, білок, [білота] «білість» Я, [білочниця] (див. білко) Ж, [білохи] «сорт білих слив» Мак, [білошка] «тс.», [білоток] «білок», [біўтко] «тс.» ВеЗа, білувальник, білуга (назва риби за кольором м'яса), білужина, [білуга] (кличка білої корови) ВеБ, білуга «полярний дельфін; блондинка», [білюга] (іхт.) «білуга Ж; білизна, Aspius гарах ВеНЗн», [білюжча] «білуженя» Мо, [білюза] (іхт.) «Aspius гарах» ВеНЗн, [білюх] (ент.) «білан, Pieris», білюха «блондинка; біла вівця ВеНЗн», [білюхі] «сорт черешень» ВеНЗн, [білявець] «блондин», [білявка] «блондинка», [білявіна, білявиця] «тс.», [білявіша] (ент.) «бабка, Libellula», біляк, біляна «непросмолене біле судно», білянка «білість обличчя; біла сорочка Ме; сорт білих слив», біляр, [білячка]

(мед.) «білі», *биль* «біла пряжа; білі нитки; білість; білило; біла іржа; [жир, сало; заболонь ВеУг]», [бильця] «білі нитки» Ме, *бильма́к*, [бильмакі] «очі зайця» ВеНЗн, *бильма́ч*, *бильмо́*, [бильчо́к] «білок», *біліти*, *біліти*, *білішати*, *білувати* «білити», *біля́вити*, *вібіл*, *за́біл* «те, чим забілюють страву», [за́білка] «тс.», [за́біль] «гнучкий азбест» Ж, *на́біл* «молоко, молочні продукти», *на́біло*, *перебілка* «перебілювання, переписування начисто», *побіл* «біла глина, побілка», *пробіл* «пропуск», *пробільний*, *пробільник*, [пробілува́тий] «білува́тий»; — р. *бе́лый*, бр. *бе́лы*, др. *бѣль*, *бѣлыи*, п. *biały*, ч. *bílý*, слц. *biely*, вл. нл. *běly*, полаб. *b'olě* «біла», болг. *бял*, схв. *бѣо*, *бѣжел*, *бѣлѣ*, слн. *běl*, стсл. *вѣль*; — псл. *běľ*, очевидно, з **běl-* як результату подовження *ě* в давнішому **běl-* або з *bhoilos < *bholjos; — споріднене з лит. *bālas* «білий», гр. *φάλιος* «тс.», *φάλιος* «світлий, білий», разом з якими походить від іє. **bhel-*/**bhol-*, спорідненого з **bhā-* «сяяти, блищати»; безпосереднє зіставлення з дінд. *bhālam* «блиск», *bhāti* «світить», дірл. *bāp* «білий» (Шанський ЭСРЯ I 2, 88; Фасмер—Трубачев I 149; Верп. I 55) здається менш точним; спроба пов'язати з гр. *βαλιός* «білий» (Machek ESJC 54) фонетично не узгоджується з рештою індоєвропейського матеріалу. — Кригенок Вступ 519; Преобр. I 60; Sławski I 31; БЕР I 107—109; Skok I 152; ЭССЯ 2, 79—81; Sl. prasl. I 238; Sadp.—Aitz. VWb. I 128—132; Herne 104—105; Pokorny 119; Persson Beitr. 29, 269.

білка, [білик] «самець білки», *білченя́*, *більча́*, *білячий*; — р. *бе́лка*, *бе́ла*, др. *бѣла*, *бѣлъка*, п. ст. *białka*, болг. *бя́лка* (зоол.) «ласка»; — на думку більшості дослідників, назва, похідна від прикметника *білий*; др. *бѣла* *вѣверица* вважається свідченням того, що *бѣлъка* спочатку означало лише рідкісний вид білих вивірок (Соболевский РФВ 67, 214—215; Булаховский Труды ИРЯ I 162; Фасмер I 148; Шанський ЭСРЯ I 2, 86); інше пояснення припускає спорідненість з лат. *fēlis* «куниця, кішка», двн. *bilih* «вовчок» (Petr ВВ 21, 209; Loewenthal 6). — Див. ще **білий**.

білобры́сий; — р. *белобры́сий*, бр. *белабры́сы*; — складне утворення з основ слів *білий* (*běl-*) і *бровá* (*bry*), первісне значення «білобровий»; звуковий елемент *-с(ий)* міг з'явитись під впливом слова *білорусий*; існування слова *брíса «пика» (Бі) нічим не підтверджується.— Фасмер I 148; Шанський ЭСРЯ I 2, 87.— Див. ще **білий**, **бровá**.

[білоголовець] (бот.) «стокротка, *Vel-lis perennis* L.» Мак, [білоголовка] «конюшина гірська, *Trifolium montanum* L.» Мак, [білоголовник] «деревій, *Achillea millefolium* L., *Ach. nobilis* L.; королиця, *Leucanthemum vulgare* Lam.; гадючник, *Filipendula hexapetala* Gilib.» Мак; — р. [білоголовець] «деревій», [білоголівка] «деревій; конюшина гірська», [білоголівник] «конюшина; деревій; королиця»; — похідні утворення з основ прикметника *білий* та іменника *головá*; назви зумовлені білим кольором квітів цих рослин (пор. бр. [па́дбел] «деревій», [белаквят] «королиця», [белая ля́хаўка] «тс.», [трылі́стнік белы] «конюшина гірська», [каўры́га белая] «тс.».— БСЭ 41, 456.— Див. ще **білий**, **головá**.— Пор. **білавка**.

[білоголовка] (бот.) «буги́ла, *Anthriscus silvestris* Hoffm.» Мак; — р. [білоголовка] «тс.»; — результат видозміни детимологізованих форм типу [болиголовка, болиголов, бо́гилá] «тс.», зближених з назвами рослин, утвореними з основ прикметника *білий* та іменника *головá*.— Див. ще **боліголов**, **буги́ла**.

[білогурка] (орн.) «міська ластівка, *Chelidon urbica* Voil.» ВеНЗн; — очевидно, діалектне похідне утворення від *білогорла* (за характером забарвлення) чи, можливо, від чеського відповідника цього слова *bělohřdlá*.— Див. ще **білий**, **горло**.

[білозárка] (бот.) «віхалка гіляста, *Anthericum gamosum* L.» Ж, Мак; — очевидно, запозичення з чеської мови; ч. *běložárka* утворено Преслем у 1819 р. з основ прикметника *bílý* «білий» та іменника *zárě* «сяйво, блиск», спорідненого з укр. *зоря́*; назва зумовлена рожево-білим кольором квітів рос-

лини.— Machek Jm. rostl. 264.— Див. ще **білий, зоря**.— Пор. **білавка**.

білозір¹ «красень; епітет місяця»; [білозѳр] «тс.», білозірець «епітет сокола», білозѳрець, [білозѳрець] «тс.», білозірка «[красуня]; вид кримської солі», [білозѳрій] «світлоокій»; — п. białozog «кречет, сокіл, Falco L.», ст. białozogzes «великий північний сокіл, кречет, Falco gyrfalco L.» (з укр.?), ч. ст. běłozog, běłozogec «білий сокіл», слц. [belozog] «тс.»; — складні утворення, можливо, вже праслов'янського періоду, з основ слів білий (běl-) і зір (zog-/zar-); очевидно, в одній частині утворень основа zog- у значенні «погляд, очі», а в іншій — у значенні «вигляд, обличчя» (у кречетів білявий живіт; північні соколи старшого віку білішають); у слові білозерець Булаховський вбачає вплив слова озеро (НЗ КДУ 7/3, 56).— Strutyński 113—114; Brückner 24; Basaj Por. jęz. 1961/1, 31; ЭССЯ 2, 76; Sł. prasz. I 237.— Див. ще **білий, зір**.

білозір² (бот.) «гадай-зілля, Parnassia palustris L.», [білозор] «тс.» Мак; — р. белозѳр, [белозар], болг. белозѳр «тс.»; складне утворення з основ прикметника білий та іменника зір «погляд, вигляд»; назва зумовлена білим кольором квітів рослини.— БСЭ 4, 459; ЭССЯ 2, 76; Sł. prasz. I 236.— Див. ще **білий, зір**.

[білоклен] (бот.) «клен польовий, Acer campestre L.» Мак, [білокленина, білоклень] «тс.» Мак; — складне утворення з основ прикметника білий та іменника клен; виникло, очевидно, як результат протиставлення клена польового кленові звичайному (клен) та кленові татарському (чорноклен), хоча й клен польовий місцями має назву чорноклен.— Див. ще **білий, клен**.

[білокѳст] «червона з чорним тканина», [білокѳс] «шовкова узориста тканина» Ж; — р. белокѳс «старовинна шовкова тканина з візерунками»; — неясне.

білокүрий; — р. белокүрий, п. ст. białokugowaty (очевидно, з укр.); — складне утворення, в якому роль першого компонента відіграє основа при-

кметника білий, а природа другого компонента остаточно не з'ясована; Булаховський вважає майже в однаковій мірі ймовірними три різні пояснення цього компонента: як видозміненого *күдрий*, як р. *каүрый* «світло-каштановий» і як похідного від р. *кур* «півень»; Фасмер (I 148) пов'язує з основою слова *куріти* (пор. укр. *күрява*, п. *kurz* «пил»), припускаючи первісне значення «покритий білим пилом».— Булаховський Мовозн. 1951 (IX) 74—75; Шанский ЭСРЯ I 2, 87—88; SW I 143.— Див. ще **білий**.

білолізник (бот.) «Eurotia Adans.»; — р. [белолѳзник] «Eurotia ceratoides», [белолѳз] «верба, Salix Gmelini; Salix stipularis Smith.; Salix amygdalina L.»; — складне утворення з основ прикметника білий, іменника лоза і суфікса *-ник*; назва зумовлена зовнішнім виглядом рослини — її листя покриті білими зірчастими волосинами.— Флора УРСР 4, 339—340.— Див. ще **білий, лоза**.

[біломүха] (орн.) «синьошийка, Luscinia svecica» Ж, [біломүшка] «тс.» Ж; — назва пов'язана, очевидно, з білою плямкою (мушкою) на грудях пташки.— Воїнств.— Кіст. 329; БСЭ 6, 620.— Див. ще **білий, мүшка**.

[білоніг] (бот.) «остудник, Nepitigia glabra L.» Мак; — складне утворення з основ прикметника білий та іменника нога; назва зумовлена тим, що розтертий остудник дає піну, яка добре відмиває шкіру.— БСЭ 13, 148.— Див. ще **білий, нога**.

[білополя] (бот.) «тополя біла, Populus alba L.» Мак; — результат злиття словосполучення *біла тополя* «тс.».— Див. ще **білий, тополя**.

білорус; — р. белорүс, бр. беларүс, п. Białorus, ч. Bělorus, слц. Bielorus, вл. нл. Bělorus, болг. белорүсин, м. Белорус(ин), схв. Белдрүс, слн. Belorus; — похідне утворення від назви *Бѳлая Русь* (з XVI ст.), первісна семантика якої остаточно не з'ясована; тлумачилась як «Русь, вільна від татар» (Потебня ЖСт, 3, 1891, 117—118), як пов'язана з білим одягом і переважно світлим волоссям населення (Карский Белорусы I 117; Perwolf AfSlPh 3, 23;

8, 22; Kretschmer Glotta 21, 117) або з назвою міста *Бельск* (Ильинский Slavia 6, 390).— Фасмер—Трубачев I 149; Никонов 48—49; Rastorgujev ZfSIPh 7, 220; Vakar ASEER 8, 201—213.— Див. ще **білий, русін**.

[білотал] (бот.) «біла верба, біла лоза, *Salix alba* L.; *Salix amygdalina* L.; *Salix viminalis* L.» Мак, **[білоталь]** «тс.» Мак, **[білотала]** «*Salix amygdalina* L.» Я, **[білотіл]** «тс.» Я; — р. *белотал* «тс.»; *Salix viminalis*, **[белотальник]** (порода верби); — складне утворення, що виникло на ґрунті виразу *білий тал* (порода вербових з білим забарвленням кори); *білотіл* є результатом зближення з *тіло*.— Див. ще **білий, тал**.

[білотернь] (бот.) «обліпіха, плоховник, *Pterophae rhamnoides* L.» Мак; — очевидно, результат контамінації слів **[білотал]** (порода вербових) і **[верботернь]** «обліпіха», **[терен таловий]** «тс.».— Див. ще **білотал, верботернь**.

білотурка «сорт ярої пшениці»; — р. *белотурка* «сорт пшениці, арнаутка», бр. *белатурка* «тс.»; — складне утворення з основ слів *білий* і *турок*; назва зумовлена, очевидно, походженням сорту з території, яка належала Туреччині (пор. *арнаутка*).— Див. ще **білий, турок**.

[білоцвіт] (бот.) «гикавка, *Berteroa incana* (L.) DC.» Мак; — р. **[белоцвіт]** «тс.»; — складне утворення з основ прикметника *білий* та іменника *цвіт*; назва зумовлена білим кольором квітів гикавки (пор. р. **[белоголбвник]** «тс.»).— Див. ще **білий, цвіт**.— Пор. **білавка**.

[білочник] (бот.) «перстач гусячий, *Potentilla anserina* L.» Мак; — р. **[белочник]** «королиця, *Leucanthemum*»; — неясне; можливо, результат видозміни форми **палечник*, **[палочник]** «тс.».

[білпух] (бот.) «підбіл, *Tussilago farfara* L.» ВеЗа, **[білпух, білпүшок]** «тс.»; — р. **[белопүшица]** «скереда, *Srepis tectogum* L.», **[белопүшка]** «тс.», п. *białpuch* (Brückner 24); — складне слово, утворене з короткої форми прикметника *білий* та іменника *пух* (*пүшок*); назва відображає біле опушення нижнього боку листків рослини.— Вісюліна—Клоков 329—330.— Див. ще **білий, пух**.

білувати «знімати шкуру із забитої тварини»; — р. *беловатъ*, бр. *бялиць* «знімати кору; знімати шкуру з забитої тварини», п. *bielic* «знімати шкуру з забитої тварини», слц. *bielit* «очищати від лушпиння», вл. *bělic* «тс.», нл. *běliś* «тс.»; знімати шкуру з забитої тварини», болг. *бѣля* «очищаю від лушпиння, лущу; здираю кору», м. *бели* «здирає кору, очищає від лушпиння», схв. *бѣлити* «очищати від лушпиння, лушити, [здирати кору]», слн. *beliti* «знімати лико, [усувати кору, шкуру]»; — пов'язане з *білий*; первісно могло стосуватися білої деревини, яка відкривається після очищення від кори; менш вірогідним є припущення (Мартынаў Белар. лінгв. 1, 16), нібито основа *běl-* у цьому випадку мала давнє значення «чистий».— ЭССЯ 2, 67; Sl. prasl. I 231—232.— Див. ще **білий**.

[білюжа] «тоня, яку тягнуть неводом» Берл; — очевидно, видозмінене запозичення з російської мови; пор. р. **[белужья заводина]** «перемет, яким загороджують білугам вихід у море з Кандалакшської затоки і Печерської губи».— Див. ще **білий**.

біля, **[біля, піля, пілі, пиля Л, полі, дя, бя, ля]**, **[побіля]**; — р. *пѣдле*, бр. заст. *подлѣ*, др. *подѣлѣ*, п. *podle*, ст. *pole*, ч. *podle*, ст. *podlí*, вл. нл. *podla* «тс.»; — результат видозміни давньоруського складного прийменника *подѣлѣ* (укр. ст. *подлѣ, подли, подле*), утвореного з прийменника *по* і іменника **дѣля* (**dělja*) «довжина», через незазвучену стадію **підля, *підлі* з наступним випадінням д перед л; заміна початкового п на б, на думку Потєбні, звичайна для української мови (РФВ 1880 IV 163), могла відбутись під впливом синонімічного прийменника *білїзько*; кінцеве -я викликане, очевидно, східнослов'янською тенденцією до заміни кінцевого ѣ, 'е в частині випадків більш відкритим голосним 'а (я); пор. *відкіля* (<*отъколь*), *після* (<*посль*) і ін.; спроба виведення від **объ-дѣлѣ* (Трубачев Етимологія 1965, 383) не узгоджується з характером голосного і в *біля*.— Мельничук СМ III 145—146; Гумецька Досл. і мат. IV 48; Фас-

мер III 297; Brückner 425; ESSJ Sl. gr. I, 68—69, 73; Верп I 252; Mikl. VGr. IV 254, 518.— Див. ще **бля**, **для**, **по**.

біль, [бола́] «важка хвороба, болячка» Ж, [бо́лец] «хвороба; туга», [бо́леці] «тс.», [бо́лізнь] «хвороба» Ж, [бо́лість] «тс.», **болі́льник**, [бо́ліч] «біль» Ж, [боля́] «хвороба, недуга» Л, [боля́к] «болячка», [боля́ка] «велика болячка» Я, **боля́чка**, [боля́чівник] «від рослини з лікувальними властивостями» ВеУг, [бо́лесні́ця] «лікарня» Ж, [бо́льни́ця] «тс.», [бо́ль] «хворий» Ж, **болі́ти**, [болі́знува́ти] «хворіти» Ж, [бо́лезни́й] «болісний», [бо́лесни́й, бо́лізни́й] «тс.», **бо́лісний**, **болю́чий**, [боля́кува́тий], **боля́кува́тий**, **боля́чий**, **болю́чий**, [бо́лізько] Ж, **боля́че**, [бо́лько], **обезбо́лювати**, [ро́збо́ль] «захворювання», [ро́збо́ла] «причина болю», **убо́ліва́ти**, **убо́ліва́льник**; — р. бр. **боль**, др. **боль** «хвороба», п. вл. слн. bóľ, ч. bol «скорбота, сум», слц. bōľ, нл. bol, полаб. bŭlě «болить», болг. боли́ «болити», **бо́лка** «біль», м. бол, схв. бoл, стсл. **бо́ль** «хворий», **бо́лѣти**; — псл. boljъ, bolěti; — очевидно, споріднене з днв. balo «згуба, зло», дісл. bōľ «злість», дангл. bealu «тс.», гот. balwjan «мучити»; менш переконливе виведення (Трубачев ВСЯ 3, 124—126; ЭССЯ 2, 187—189; Vaillant RĚS 22, 40) від псл. volъ «великий»; безпідставною була думка (Hirt PGrV 23, 331) про запозичення слов'янських слів з германських мов; пов'язування з лат. dolēre «боліти; страждати, сумувати» (Machek ESJС 60) не обґрунтоване.— Критенко Вступ 528; Фасмер—Трубачев I 191; Шанский ЭСРЯ I 2, 155—156; Sławski I 40; БЕР I 64, 65; Skok I 184—185; Sł. prast. I 304, 315; Sadn.—Aitz. VWb. I 381—383; Мартынов Сл.-герм. взаимод. 195—198; Pokorny 125.

бі́льший, **бі́льши́льний**, **бі́льши**, **бі́льше**, **бі́льши́ти** «збільшуватися», [бі́льши́ти] «тс.», [бі́льшити] «збільшувати», [бі́льши́к] «старший віком» Ж, [бі́льши́на] «бі́льшість; величина», **бі́льшість**, [взбі́льши́к] Ж, **завбі́льшики**, **збі́льшувач**, **перебі́льшення**, **убі́льшики**; — р. **большой** «великий», **больший** «бі́льший», **более** «бі́льше», бр. **больше** «бі́льший», др. болии «бі́льший», **больши** «бі́льша»,

болг. [бо́ле] «бі́льше», [бо́лье] «тс.», схв. **бoльи** «кращий», слн. bōlj «бі́льше», [bōljji] «кращий», стсл. **вoлии** «бі́льший», **вoльши** «бі́льша»; — псл. * volъjъ, volъši «тс.»; — споріднене з дінд. bá-līya «сильніший», báliṣṭhaṣ «найсильніший», bálam «сила, міць», гр. βέλτερος «кращий», фрїг. βαλῆν «король», нн. pal (pall) «міцний, тугий», лат. de-bilis «слабкий»; іе. *bel-/bol- «сильний». — Шанский ЭСРЯ I 2, 160; Фасмер—Трубачев I 191; БЕР I 65; Skok I 187; ЭССЯ 2, 193—194; Sł. prast. I 316; Sadn.—Aitz. VWb. I 383—384; Bern. I 72; Osthoff IF 6, 3—4; Mayrhofer II 416—417; Pokorny 96.

бі́льшові́к, **бі́льшові́зм**, **бі́льшові́зува́ти**, **бі́льшові́за́ція**; — бр. **большевік**, п. bolszewik, ч. bolševik, слц. bolševik, вл. bōlšewik, нл. bolšewik, болг. м. **большевік**, схв. **большевік**, слн. boljševik; — калька р. **большевік**, утвореного в 1903 р. від основи слів **бі́льше**, **бі́льшинство́** для позначення очолюваної Ленінін частини РСДРП, яка на II з'їзді РСДРП дістала бі́льшість голосів при виборах у центральні органи партії.— ССРЛЯ I 561.— Див. ще **бі́льший**. — Пор. **меншові́к**.

бі́льярд, **бі́лья́рна**; — р. **бильярд**, **биллиа́рд**, бр. **бильярд**, п. вл. bilard, ч. biliár, слц. biliard, болг. **бильярд**, м. **билја́рд(о)**, схв. **билі́я́р**, **бі́ля́р**, слн. biljárd; — запозичення з французької мови; фр. billard «бі́льярд», первісно «кий», утворене від bille «кулька» (спочатку дерев'яна), яке походить від нар.-лат. *bīlīa, очевидно, запозиченого з галльської мови, в якій означало «стовбур дерева». — СІС 97; Акуленко 140—141; Шанский ЭСРЯ I 2, 119; Dauzat 89.

[**бі́м-бі́м**] (передача звуків, створюваних при доторканні пальцями до нижньої губи), [**бі́мбува́ти**] «байдикувати; говорити під ніс»; — п. бім-бам «бі́м-бам», бім (відтворення бою годинника), ч. бім, бімба́м (передача звуку від удару), м. **бим** «тс.», схв. **бі́м-бі́м** (відтворення звуку великого дзвона); — звуконаслідувальне утворення; похідне дієслово створено на українському ґрунті.

[бімбувати] «чванитися, гордо триматися»; — очевидно, результат розвитку значення «байдикувати» в омонімічному дієслові [бімбувати], похідному від [бім-бім] (див.).

бінокль; — р. *бинóкль*, бр. *бінóкль*, п. *binokle* «пенсне», ч. *binokl* «пенсне; бінокль», слц. *binokel* «бінокль», вл. *binokl*, болг. *бинóкъл*, м. *бинóкл*, схв. *бинóкл*, слн. *binókel* «тс.»; — запозичення з французької мови; фр. *binocle* «пенсне, лорнет» утворено за зразком лат. *binoculus* «бінокль», штучно створеного в 1645 р. з лат. *binus* «двічі», спорідненого з псл. *дъва*, укр. *два*, і *oculus* «око», спорідненого з псл. *око*, укр. *око*. — СІС 97; Шанский ЭСРЯ I 2, 120; Dauzat 89; Walde—Hofm. I 106. — Див. ще *два*, *око*. — Пор. *біс*².

біо- (перший компонент складних слів типу *біогеографія*, *біофізика*, який відповідає семантично прикметникові *біологічний*); — р. болг. м. схв. *био-*, бр. *бія-*, п. ч. слц. вл. слн. *біо-*; — запозичення з європейських мов; н. фр. англ. *біо-* «тс.» є результатом скорочення н. *Biologie* «біологія», фр. *biologie*, англ. *biology* «тс.» (н. *biologisch* «біологічний», фр. *biologique*, англ. *biological* «тс.»). — Див. ще **біолог**.

біограф, *біографія*, *біографічний*; — р. *биограф*, бр. *бієграф*, *бієрафія*, п. *biograf*, ч. *biograf* «кінотеатр», слц. *biograf* «біограф; кінотеатр», вл. нл. *biografija*, болг. м. *биограф* «біограф», схв. *бидграф*, слн. *biograf* «тс.»; — запозичення з французької мови; фр. *biographie* «біографія» і похідні від нього *biographe* «біограф», *biographique* «біографічний» утворено з грецьких слів *βίος* «життя» і *γράφω* «пишу»; припускається (Фасмер I 166) запозичення в російську мову з латинської (лат. *biographia*) через польське посередництво. — Марковский РЯШ 1970/4, 97; Шанский ЭСРЯ I 2, 121; Dauzat 89. — Див. ще **біолог**, **графія**.

біолог, *біологія*, *біологічний*; — р. *биолог*, бр. *бієлаг*, *бієлогія*, п. ч. слц. *біолог*, вл. *biologija*, болг. м. *биолог*, схв. *бидлог*, слн. *biológ*; — запозичення з французької мови; фр. *biologie* «біологія» (похідні від нього *biologie* «біо-

лог», *biologique* «біологічний») утворене Ламарком у 1802 р. з основи гр. *βίος* «життя», спорідненого з ав. *juā-tu* «життя», *gaūa-* «тс.», стсл. *жити*, укр. *жити*, за зразком слів *théologie* і под., з другим компонентом, похідним від основи гр. *λόγος* «слово, розум». — Шанский ЭСРЯ I 2, 121—122; Dauzat 89; Frisk I 237—239. — Див. ще *жити*, *логіка*.

біоніка «наука, яка вивчає біологічні процеси з метою розв'язання інженерних задач», *біонік* «фахівець у галузі біоніки», *біонічний*; — р. *бионика*, бр. *бієніка*; — назва науки, що виникла на основі біології і електроніки (ВКР 6, 219); очевидно, результат злиття назв обох наук; англ. *bionics* може розглядатись також як похідне від прикметника *bionic* «наділений здатністю до передачі в спадок певних морфологічних ознак» (про організм), утвореного від гр. *βίος* «життя». — СІС 99. — Див. ще **біолог**.

бір¹ «сосновий ліс», [бірнік] «дрібний сосновий ліс, сосновий гай», [боровіць] «сосновий жук, довгоносик» Ж, *боровік* «[житель бору]; білий гриб, *Boletus edulis* Bull. Мак», [боровіна] «бір; трясовина», [боровиха], [боровиця] «бір», [боровниця] «тс.», [боровнік] «білий гриб» Ж, [борушки] «шишки» Я, [бор'як] «лісок» Мо, *субір* «мішаний ліс (сосна з дубом або ялиною)»; — р. бр. *бор*, др. *боръ* (*бъръ*) «сосна; сосновий ліс», п. вл. *bog* «бір», ч. *бог* «ліс», слц. *bog* «сосна; сосновий ліс», нл. *bog* «сосна», болг. м. *бор*, схв. *бѣр*, слн. *bog*, *boga* «тс.», стсл. *борик* «сосна», *борі* «сосновий ліс»; — псл. *вогъ* «сосна; сосновий ліс» від того самого кореня іє. **bher-/bhog-*, що й *бородá*; — споріднене з дісл. *boḡt* «дерево», дангл. *beagu* «ліс», двн. *bagu* «тс.»; зближується також (Persson Beitr. 993) з слн. *brin*, *brina* «яловець, сосна» або (Walter Slavia 36, 260—262) з герм. *forhu «сосна»; допускався (Vgückner 36) зв'язок з псл. *baḡa* «болото»; висловлювалась безпідставна думка (Hirt PBrV 23, 331) про запозичення з германських мов. — Крищенко Вступ 521; Шанский ЭСРЯ I 2, 164—165; Фасмер I 193; Преобр. I 39;

Moszyński PZJP 284, 287, 313; ЭССЯ 2, 216—217; Sl. prasł I 335—336; Sadn.—Aitz. VWb. I 398—399; Эккерт ВСЯ 4, 110; Мартынов Сл.-герм. взаємод. 108—111; Bern. I 76; Белецкий Принципы 88; Pokorny 109.

[бір²] «податок»; — очевидно, запозичення з румунської мови; рум. *bir* «податок, данина», молд. *бир* «тс.» походить від болг. ст. *бир* «податок», стсл. *биръ* «подать, данина». — Vrabie Romanoslavica 14, 132. — Див. ще *бірче*.

бір³ — див. *бор*.

біржа «у капіталістичних країнах — установа для укладання торговельних угод; торгова площа; місце найму робочої сили; (заст.) стоянка візників», [біржа] «тс.», *біржак* «біржовий візник» *біржанік*, [біржанік], *біржовік*, [біржовік] «тс.», [збіржа] «екіпаж візника» Ж, [збіржанік] «візник» Ж; — р. *біржа*, бр. *біржа*, п. *birža* «стоянка візників» (з рос.), ч. *bursa*, слц. *burza*, болг. *бърса*, м. *берза*, схв. *бѣрза*, слн. *bōrsa*; — очевидно, запозичення з німецької мови; н. *Börse* «біржа» походить від фр. *bourse* «гаманець; біржа», в якому зберігається слат. *bursa* (*byrsa*) «гаманець», що зводиться до гр. *βύρσα* «шкіра; шкіряна сумка», етимологічно неясного. — Шелудько 22; Шанский ЭСРЯ I 2, 122; Фасмер I 166; Преобр. I 26; Kluge—Mitzka 92; Dauzat 106; Frisk I 277—278.

[біриш] «парубок до волів» ЕЗб 4, [биреш] «тс.», [бирешити] «служити»; — запозичення з угорської мови; уг. *béres* «наймит, сільськогосподарський робітник» є похідним від іменника *bég* «плата за найми», запозиченого або з тюркських, або з слов'янських мов (пор. дпюрк. чаг. *bāg* «давати», др. *биръ* «подать», болг. *бир* «тс.», схв. *бір* «плата священникам і учителям»). — MNTESz I 280; Várczi 18—19. — Пор. *бірче*.

[бірки] «дрібні річкові черепашки» Я; — очевидно, результат зміни значення слова *бірка* (*бірка*) «гральна кістка, шашка» і т. п. — Див. ще *бірка*¹.

бірмак — див. *бармаки*.

[бірувати] «могти, бути спроможним Ж; намагатися О», ст. *бировати* «володіти, рядити» (XVIII ст.); — запозичення з угорської мови; походження уг.

біг «володіти, могти» остаточно не з'ясоване. — ВеЛ 392; Тимч. 90; MNTESz I 303—304; Várczi 20.

[біручний] (*ніж*) «струг», [біручний, беричний] «тс.» ДзАтл II; — результат видозміни слова [обіручний], утвореного від основ слів *обá*, (*обі*, *обідві*) і *рукá*. — ДзАтл II 220. — Див. ще *обá*, *рукá*.

бірше — див. *бóрзий*.

бірюза; — р. *бирюзá*, ст. *берюза*, бр. *бирузá*, схв. *пѣрѹз*; — запозичення з турецької або половецької мови; тур. *piruzá*, *figuze*, полов. *pärüzá* походять від перс. *pirūzā* «тс.», яке зводиться до ав. **raitiraocah-*, утвореного з префікса *rai-* «назад, знову, проти, з-» і основи дієприкметника *gaocant-* «блискучий», від дієслова *gaok* «блищати, сяяти», спорідненого з дінд. *gōcate* «блищить, сяє», *gōkāh* «світло», лат. *lucere* «сяє», псл. *luśь* (<*louśь), укр. *лучина* — СІС 100; Шанский ЭСРЯ I 2, 123; Фасмер I 167—168; Дмитриев 556; Горяев 1896 17; Lokotsch 49; Räsänen Versuch 384; Horn 78; Bartholomae 822—829, 1491; Walde—Hofm. I 823—824. — Див. ще *лучина*.

біс¹ «чорт; [шал, скаженість ВеУг], *бісеня*, [біситель] «чорт, який сварить людей між собою» Я, [бісѹха] «чортиця» Я, [бісиця Я, бісѹрка] «тс.», [бісѹвина], *бісѹта* «нечиста сила, біснуватий, бішений» (у виразі [бішени огірки] (бот.) «дурман, *Datura stramonium* L.») Мак, *бісѹти*, *біснуватися*, *добіса*, *достобіса*, *забісѹваний*, [збіс] «шал, скаженість» ВеУг, [збіса] «багато», [збісиніти Я, збіснѹватіти Ж, збішілість Ж], *обісѹти*; — р. м. *бес*, др. *бѣсъ*, п. *bies*, ч. вл. нл. ст. *bēs*, слц. *bes*, болг. *бяс*, схв. *бѣс* «лють, злість, шал»; слн. *bēs*, стсл. *вѣсъ*; — псл. *bēsь* < **boids-* (<іе. **bhoidh-*), очевидно, пов'язане з *vojati se* «боятися»; — у такому разі споріднене з лит. *baisà* «страх», *baisùs* «жахливий, бридкий», лат. *foedus* «бридкий», гр. *λίθηρος* «мавпа» та ін.; менш переконливе зведення (Moszyński PZJP 191—192) до іе. **bhōs-* «блищати, світити» і пов'язування з дінд. *bhāsati* «блищить», *bhāsá* «світло, блиск», як і зіставлення (Ильинский РФВ 65, 215—216) з *бóсий*. — Шанский ЭСРЯ I 2, 100—101; Фасмер — Трубачев I 160; Преобр. I

60; БЕР I 109—110; Skok I 149; ЭССЯ 2, 88—91; Sl. prasl. I 244; Sadn.—Aitz. VWb. I 296—298; Bern. I 56; Mühl.—Endz. I 251; Топорів I 182; Pokorny 161—162; Persson Beitr. 234.— Пор. **боїтися**.

біс² (вигук, яким глядачі запрошують повторити виступ), *бісірувати* «викликати і виступати на біс»; — р. болг. *bis*, бр. *bis*, п. ч. слц. *bis*, схв. *bъс*, слн. *bis*; — запозичення з французької мови; фр. *bis* являє собою запозичене лат. *bis* «двічі», яке походить від іє. **dui-* і є спорідненим з лит. *dù* (*dvi*) «два», дінд. *duvā*, гот. *twai* «тс.», стсл. **дѣва**, укр. *два*.— СІС 100; Фасмер — Трубачев I 168; Шанский ЭСРЯ I 2, 124; Fogarasi St. sl. 3, 413—416; Walde—Hofm. I 107.— Див. ще **два**.

[бісдерево] (бот.) «дурман, *Datura stramonium* L.», **[бісдрево Пі, бізъдерево, бузъдерево]** «тс.»; — складна назва, утворена із слів *біс* і *дерево*; назва зумовлена отруйними властивостями рослини.— Див. ще **біс**¹, **дерево**.— Пор. **біждерев**^{1,2}, **бісіна**.

бісер «кольорові бусини», **[бісер]** «тс.»; перлина Ж», **[бісері]** «намисто» ЕЗБ 4, **[бісор, бісур, бісюр]** «тс.» ДзАтл II, **бісеріна**, **[бісерниця (річна)]** (зоол.) «перлівниця річкова, *Margarita margaritifera* Ж»; — р. *бісер* «кольорові бусини», бр. *бісер* «тс.», др. *бісеръ, бісьръ* «бісер, перли», п. *bisiar* «вісон; морський шовк; бісер», ч. ст. *biser* «перли», болг. м. *бісер*, схв. *бісер*, слн. *biser*, стсл. **внсьръ, висъръ, висьръ** «тс.»; — очевидно, через старослов'янську мову запозичено з тюркської (булгарської); гіпотетичне булг. *büsrä виводиться від ар. *busra* «штучні перли, стеклярус»; Львівський (PF 11, 189) непереконливо виводив з **обвисерь (вистъти)*.— СІС 101; Шанский ЭСРЯ I 2, 124; Филин Образ. яз. 170; Трубачев КСИС 33—34, 208; Фасмер I 168; Преобр. I 26; Sławski I 34; Machek ESJC 54; БЕР I 49; Рачева ZfSI 24, 107—108; Мелиоранский ИОРЯС 10/4, 117; Sadn.—Aitz. VWb. I 322—323; Bern. I 58; Lokotsch 30.— Пор. **буси**.

[бісіна] (бот.) «блекота чорна, *Hyoscyamus niger* L.; дурман, *Datura stra-*

monium L.» Дз, **[бісіна]** «дерева» Мо; — похідне утворення від основи *біс* (*бісітися*); назва зумовлена отруйними властивостями рослин.— Див. ще **біс**¹.— Пор. **бесиво, бесіжнік**.

біскуп «католицький єпископ», **[біскуп, біскупство, біскуплянин]** (ст.) «селянин, що живе на землях єпископства», **[біскупщина]**, ст. *біскупъ* (1347); — р. ст. *біскуп*, бр. *біскуп*, п. ч. слц. *biskup*, вл. нл. *biskop*, схв. *бѣскуп*, слн. *biskup*, стсл. **внскоупъ**; — запозичено з давньовірхньонімецької мови, очевидно, через польську і чеську; днв. *biscof* походить від лат. *episcopus*, яке зводиться до гр. *ἐπίσκοπος* «єпископ».— Тимч. 91; Дзендзелівський УЗЛП 20—21; Фасмер I 168; Richhardt 38; Sadn.—Aitz. VWb. I 323—324; Bern. I 58; Kluge—Mitzka 79.— Див. ще **єпіскоп**.

бісма «немає», *біс-має* «тс.»; — складне утворення з іменника *біс* і дієслівної форми *має*; пор. *чортма* «тс.».— Див. ще **біс**¹, **ма́ти**².

бісмут — див. **вісмут**.

[бісурман] «бусурман», **[бісурма-нець, бѣсур]** «тс.»; — результат видозміни негативно забарвленого слова *бусурман* під впливом слова *біс*¹.— Див. ще **бусурман**.

[біхреса] «чорт (у лісі в червоній шапці)»; — неясне; можливо, первісне *безхреста (дитина), *безхрестий (пор. **[біз]** «без») із формальною зміною, викликаною евфемістично-табуїстичними міркуваннями або затемненням первісного значення; вірування про походження частини «нечистої сили» від померлих нехрещених дітей були дуже поширені.— Див. ще **без**², **хрест**.

[біціаня] (назва віви) Доп. УжДУ 4; — неясне; можливо, пов'язане з уг. *biceg* «шкандибати», **[біце]** «кривий», що вважається звуконаслідувальним утворенням (MNTESz I 296); може бути зіставлене і з **[бѣчка]** «вівця», **[біська]** «тс.» (дит.) О (щодо звукових співвідношень пор. *бичок* — *біця*).

[біць] «брат» Я; — запозичення з молдавської мови; молд. *біцэ* (рум. *biță*) «братик, дядько» є результатом скорочення зменшувальної форми молд. *бэ-*

дiцe (рум. badița) «тс.», похiдноi вiд молд. bade (рум. bade) «тс.».— Див. ще бaдьo.

блaвaт «блaкитнa шoвкoвa ткaнинa; (бот.) вoлoшкa, Centaurea L.», [блaвaтeнь] «тс.» Ж, [блaвaтaс] «блaкитнa шoвкoвa ткaнинa», [блaвaтyс] «тс.», [блaвaтинь] «вoлoшкa синя, Centaurea cynpis L.» Мак, [блaвaтoк, блaвит] «тс.» Мак, [блeвiт] «вoлoшкa», [глaвaт] «тс.» Мак, [блaвaтний] «шoвкoвий», ст. блaвaтy «вид ткaнини» (XVII ст.); — р. [блaвaткa] «вoлoшкa», п. bławy «блiдo-блaкитний», bławat «вoлoшкa; шoвкoвa ткaнинa», ч. ст. blavat «вoлoшкa», пoлaб. blově «блaкитний»; — зaпoзичeнo чeрeз пoльськy мoвy з сeрeдньoвeрхньo-нiмeцькoї; свн. blawe (blaw, blâ) «синiй, тeмний, фaльшивий» (нвн. blau «синiй») спopiднeнe з aнгл. blue «тс.», лaт. flavus «жoвтий, мyтний».— Шeлyдькo 22; Richhardt 35; Sadn.— Aitz. VWb. I 235—236; Herne 93; Bern. I 58; Mikl. EW 13; Kluge—Mitzka 82.

[блaвyчити] «сидити бeз дiлa, лiнyвaтися»; — oчeвиднo, пoв'язaнe з нiм. blau y вpaзi blauen Montag machen «нe вихoдити в пoнeдiлoк нa рoбoтy» (бyкв. «рoбити синiй пoнeдiлoк»); нiмeцький вpaз пoв'язyється з тим, щo рaнiшe при фapбyвaннi вoвни в синiй кoлiр її нa нeдiлю клaли в рoзчин, a вeсь пoнeдiлoк вoнa пoвиннa бyлa висити нa пoвiтpи, щo дaвaлo змoгy рoбiтникaм гyляти бeз дiлa; пop. рум. a face blau «нe вихoдити нa рoбoтy пiсля святa» (з нiм.).— Kluge—Mitzka 82; DLRM 83.— Див. ще блaвaт.

блaгaти «пpoсити, мoлити», [блaгaщий, блaгyщий], блaгaльний, [блaгaч], нeблaгaнний, yблaжaти; — зaпoзичeння з пoльськoї мoви; п. błagać «блaгaти» пoхoдить вiд ч. ст. blahati «вeличaти», пoв'язaнoгo з blaho «блaгo». — Sławski I 35; Urbańczyk Biblia król. Zofii 100.— Див. ще блaгo.

блaгo «дoбрo, щaстя», блaгiсть, блaгocтинь, блaжeнствo, блaгий «блaжeнний; [тихий, спoкiйний BeYr]; пoгaний», блaгeнький «пoгaнeнький, слaбeнький», [блaгyвaтий] «нeдoумкyвaтий» Г, блaжeнний, блaжний «бoжeвильний» Бi, [блaгyвaти] «дoпoмaгaти (хвopoмy)»

Ж, [блaжiтися] «згoджyвaтися» Г, блaжeнствyвaти, [зблaжiтися] «пpисмирнити» Ж, [нaблaжити] «пpинeсти блaгo»; — р. блaгo «дoбрo; дoбрe; пoгaнo», блaгoй «дoбрий; [пoгaний]», бp. блaгa «пoгaнo», блaгi «пoгaний; нeздapa», др. блaгo «дoбрo, щaстя»; — зaпoзичeнo в дaвньopycькy мoвy книжним шляхoм iз стaрoслoв'янськoї; стсл. блaгo «дoбрo, щaстя», блaгий «дoбрий» з нeпoвнoгoлoсним -лa-, як i бoлг. м. блaгo, схв. блaгo «тс.», слн. blagó «мaйнo, скoт, дoбрo», ч. слц. blaho, ч. blahový «нeрoзyмний», вiдпoвiдaють р. [бoлoгo] «блaгo; дoбрe», yкp. [нe-з-бoлoгa] «нe з дoбpa» Ж, п. błogo «блaгo», błogi «блaжeнний», нл. błogość «блaжeнствo», пoлaб. blâd'ütne (< blagotъpъ) «вeсeлий, бeзжyрний»; — пcл. *bolgo, *bolgъ; — ввaжaeться спopiднeним з дiнд. bháragā «с'яйвo», лтс. baĩgans «бiлявий», лaт. fulgor, flagro «гopю, пaлaю, тлiю», гр. φλέγω «гopю», мoжливo, тaкoж з aв. bəgəjayeiti «зaпpoшyє, виявляє пoшaнy», bəgəχda- «дoрoгий, бажаний», bəgəg «рeлiгiйний ритyал», дiнд. bḥas-pátiḥ «гoспoдь», лaт. flāgitare «вимагати»; пpипyщeння пpo зв'язoк блaгий «пoгaний, дyрний» з гр. βλάξ «дyрний», лaт. flaccus «слaбий, бeзсилый» (Mikl. EW 13, 17; Bern. I 58; Machek ESJČ 55; Walde-Hofm. I 507) мaлoпepекoнливe: йдeться пpo тaбyїстичнy зaмiнy нeгaтивнoї нaзви її aнтoнiмoм, пiдтpимaнy пpямим зв'язкoм oднoгo iз знaчeнь слoвa блaжeнний «yрoдивий» iз знaчeнням слoвa дyрний.— Шaнський ЭСРЯ I 2, 131—132; Зaлизняк ВСЯ 6, 36; Фaсмep I 170, 171; Пpeoбp. I 27—28; Sławski I 36; Schuster-Sewc Probeheft 23; БЕР I 52—53; Skok I 166—167; ЭССЯ 2, 173; St. prasl. I 306—307; Sadn.— Aitz. VWb. I 327—333; Moszyński PZJP 85, 316; Fick I³ 153, I⁴ 94.

[блaгoбiт] «дoбрoбyт» Ж; — зaстapилe зaпoзичeння з чeськoї мoви; ч. слц. blahobyt «дoбрoбyт, дoстaтoк» e книжним склaдним yтвopeнням з oснoв blaho i byt, пoв'язaним, мoжливo, шe з стсл. блaгoбyтнiк, щo бyлo кaлькoю гр. εὐεξία «дoбрe сaмoпoчyття», yтвopeнoгo з oснoв εὐ «дoбрe» i εἶχω «мaю». — Див. ще блaгo, бyти.

благоговіти «ставитися з глибокою пошаною», *благоговіння*, *благоговітний*; — р. *благоговѣть*, др. *благоговѣти*, болг. *благоговѣя*; — запозичено в давньоруську мову з старослов'янської; стсл. **благоговѣти**, утворене з основ **благо** «добре» і **говѣти** «ставитися з релігійною пошаною», є калькою гр. εὐλαβεῖσθαι «тс.», утвореного з εὐ «добре» і λαβεῖσθαι «поважати, боятися». — Шанський ЭСРЯ I 2, 129. — Див. ще **блага**, **говіти**.

[Благодіш] (бот.) «бородата трава, бородач, *Andropogon citratus* Ж, Мак; — очевидно, запозичення з чеської мови; пор. ч. *blahodyšný* «дихаючий блаженством, блаженний», слн. *blágo dušěc* «пахучий»; назва, можливо, пов'язана з тим, що ця рослина добре поїдається худобою. — Словн. бот. 62. — Див. ще **блага**, **діхати**.

благословіти, *благословляти*, *благословѣти*, *благословѣти*, *благословѣти*; — р. *благословѣти*, бр. *благославѣць*, др. *благословити*, п. *blagoslawic*, ч. *blahoslaviti*, слц. *blahoslaviti*, болг. *благослăвям*, *благословя*, м. *благослови*, схв. *благословити*, слн. *blagosloviti*; — запозичено в давньоруську мову церковно-книжним шляхом із старослов'янської; стсл. **благословити**, складне дієслівне утворення з основ **благо** і **слово**, є калькою гр. εὐλογεῖν, утвореного з основ εὐ «добре» і λόγος «слово»; менш переконлива думка (Moszyński PZJP 85, 316) про власне слов'янське походження слова. — Шанський ЭСРЯ I 2, 133; Фасмер — Трубачев I 171; Meillet RÉS 1, 11. — Див. ще **блага**, **слово**.

[Благузнити] «теревенити, базікати» Г, *[благутити]* «марити» Ж; — результат видозміни деетимологізованої форми *[блевузнити]* «варнякати», аналогічний до діалектної видозміни *[наут]* «нут (вид бобових)» > *[наут, наут]* «тс.» (Мельничук ЛБ II 86); на звукову форму могли вплинути слова з основою *благ-*; до *[благутити]* пор. схв. *блутити* «плести нісенітницю», слн. *blagútati* «хитатися на ходу». — Див. ще **блевузнити**, **блюзніти**, **блювати**. — Пор. **блягузкати**.

[Бладарія] «мережка до косинок, нижніх сорочок» Мо; — можливо, пов'язане з молд. *blănzărie* (рум. *blănzărie*) «хутро, хутрянні вироби», похідним від молд. *blănză* (рум. *blănză*) «шерсть, хутро». — Див. ще **блан**.

блăзень «паяц; дурень; молокосос», *[блăзен]*, *блăзніок* «тс.», *блăзенство*, *[блăзенья]* «розбещене дитя», *[блăзня]* «тс.; жарт Бі», *[блăзеньки, блăзєница Бі]* «пустощі», *[блăзніця]* «пустунка, балагурка» Я, *[блăзніца]* «молокососка; дурна», *[блăзніца, блăзнічка]* «тс.», *[блăзнітиця]* «пустувати; спокушатися», *[блăзнувати]* «блăзнем», *[облăзніти]* «обдурити»; — р. *[блăзень]* «дитинча; пустун; привид», *[блăзніть]* «спокушати», бр. *блăзан* «блăзень, молокосос», *блăзен* «тс.», др. *блăзнъ* «спокуса, обман», *блăзнити* «спокушати, обманювати», *блăзовати* «чванитися», п. *blăzep* «блăзень», ч. слн. *blăzep* «божевільний», слц. *blăzop* «божевільний; блăзень», вл. *blăzn* «дурень», нл. *blăzan*, *blăzn* «тс.», болг. *блăзня* «спокушаю», м. *блăзни* «спокушає», стсл. **блăзнъ** «омана, спокуса»; — загальноприйнятої етимології не має; найчастіше зіставляється через початкове значення «омана, блукаючий вогник» з лтс. *blāzt* «блматити», *blāzma* «блмання, блиск, відображення» (Petersson BSl. Wortst. 55), лат. *flagrāre* «горіти, сяяти», *flamma* «полум'я» або з лат. *flagrum* «бич», *flāgito* «бичую», дісл. *blak* «удар» (Георгиев Бълг. етим. и оном. 9; БЕР I 53—54), лат. *flāgitium* «ганьба, мерзота» (Petz BB 18, 283; Meillet Etudes II 442); менш обгрунтовані зіставлення з двн. *blāsan* «дути», *blāsa* «міхур», лат. *flāre* «дути», гр. φλῆναφος «балаканина» (Bern. I 59; Schuster-Šewc Probeheft 21—22), з *блага*, *благій* (Mikl. EW 14; Charpentier AfSIPh 29, 5), з стсл. **блăдъж** «розпугничаю» (Jokl AfSIPh 28, 1—2). — Фасмер I 171—172; Piernikarski Por. jęz. 1960, 297—298; Skok I 170—171; ЭССЯ 2, 105—107; Sł. prasł. I 254; Sadn. — Aitz. VWb. I 333—335; Kořínek 53; Mühl. — Endz. I 312; Walde — Hofm. I 510—511, 513.

[Блак] «смола, якою просмолюють човни та рибальські снасті» Дз, *[благ-*

кувати] «просмолювати блаком» Дз; — р. *блак* «вид смоли, дьогтю»; — неясне; можливо, пов'язане з нн. *blāc* «кіптя на лампі». — Фасмер—Трубачев I 172; Kiparski Neuphilol. Mitt. 53, 441.

блакіть «голубий колір», *блакіт*, [блaкiть Ж, блaкiте Ж, блaкiт Ж] «тс.», *блакітний*, *блакітнaвий*, *блакітнaвий*, *блакітнувaтий*, *блакітніти*, *блакітнішати*, ст. *блакітний* (1562); — бр. *блакіт*, п. *blękit*, ч. слц. *blankut* «тс.», схв. *blakitan* «блакітний»; — запозичення з польської мови; походження польських форм остаточно не з'ясоване; вони виводяться або з свн. *blanchet* «біла, сталевоблискуча фарба» (Zaręba JP 30, 21—22; Sławski I 36; Шелудько 22), або через чеське посередництво з пізньолат. *blanchetus*, *blanketus*, *blankuetus* (назви різних кольорів) (Gebauer I 60; Bern. I 58; Machek ESJC 55); пізньолатинське слово походить від франк. *blank «блискучий», спорідненого з н. *blank* «тс.». — Richhardt 34; Sadn. — Aitz. VWb. I 336—337; Herne 93; Dauzat 92. — Див. ще **бланк**¹.

[**блам**] «хутрянний виріб», ст. *блaмы* (1496), *блaмъ* (1596); — бр. *блaм* «тс.»; — запозичення з польської мови; п. *blam* «шматок хутра» виводиться з н. *Flamme*, *Flamm* «тс.», що є продовженням свн. *vlamete* «тс.»; пізніше на українському ґрунті міг мати місце взаємовплив між *блам* і запозиченим з румунської мови *блан*, *блaня* «хутрянний одяг». — Richhardt 35; Brückner 30; Шелудько 22. — Пор. **блан**.

[**блaманка**] «ласощі»; — неясне; можливо, пов'язане з фр. *blanc-manger* «бланманже (солодка страва): желе з молока з мигдалем і цукром», букв. «біла їжа» (за кольором основних складників), утвореним з прикметника *blanc* «білий» і іменника *manger* «їжа, страва», похідного від дієслова *manger* «їсти», що продовжує лат. *manducare* «жувати; їсти», похідне від *manducus* «венажера», пов'язаного з *mando* «жувати», спорідненим з гр. *μασάομαι* «жую, кусаю», днв. *mindil* «вудила», гот. *munþs* «рот», днв. *mund* (нвн. *Mund*) «тс.». — SIC 102; ССРЛЯ I 502; Dauzat 455; Walde—Hofm. II 24—25. — Див. ще **бланк**¹.

[**блан**] «гуцульський хутрянний одяг», [блaня] «тс.»; хутряна опушка, [блaнeний] «опушений хутром»; — вважається запозиченням з румунської мови; рум. *blăna* «хутро, шуба» виводиться від болг. [блaна] «вичинена шкура з вовною»; форма чол. р. *блан* могла бути зумовлена впливом запозиченого з польської мови *блам* «хутро», але відповідне слово існувало і в чеській та словацькій мовах, пор. ч. ст. *blána* «шкіра, шкурка», *blánu* «хутро», *blánař* «кушнір», слц. ст. *blanář* «тс.»; усі ці форми пов'язані з [блaна] «шибка», ч. *blána* «плівка, (заст.) пергамен». — Шаровольський 36. заходозн. 58; Scheludko 127; DLRM 83; Cioganescu 86—87; Machek ESJC 55; Sadn. — Aitz. VWb. I 133—134. — Див. ще **блaна**. — Пор. **блам**.

[блaна] «шибка НЗ УЖДУ 26; шкірка, пергамен Ж; плівка Дз УЗЛП», [блaна́р] «скляр» Ж, [блaна́р] «тс.», [блaновiтий] «такий, що має багато плівки» (про м'ясо) Дз УЗЛП; — запозичення з словацької мови; слц. *blana* «шкірка, плівка, оболонка», сх.-слц. [blánař] «скляр», як і п. [bloniarz] «тс.», ч. *blána* «плівка, (заст.) пергамен», ст. *blánař* «кушнір», слц. *blanář* «тс.», слн. *blána* «оболонка, пергамен», відповідають укр. *болoна* «оболонка»; розходження в семантиці наведених відповідників пояснюється тим, що в давнину вікна робили не з скла, а з прозорої шкіряної плівки, проолієного паперу тощо; менш переконливе припущення (Richhardt 35) про запозичення з польської мови і асиміляційну зміну *blo-* в *bla-*. — Дзендзелівський УЗЛП 148; Бевзенко НЗ УЖДУ 26, 177; Machek ESJC 55; Sadn. — Aitz. VWb. I 133—134. — Див. ще **болoна**.

бланк¹ «оформлений друкарським способом папір для офіціальних справ», *бланкiвка* «видрукувана карта для нанесення різних спеціальних позначок»; — р. бр. *бланк*, п. *blankiet*, ч. *blanket*, слц. *blanketa*, болг. *блaнка*, м. *блaнкeт*, схв. *блaнкeт*, слн. *blankét*; — через російську мову запозичено з французької; фр. *blanc* «білий, чистий; бланк» походить від франк. *blank «блискучий», спорідненого з нвн. *blank* «блискучий, чистий», гр. *φλέγω* «горю, блищу», лат.

flago «горю»; менш переконливе виведення (Фасмер I 172) від н. blanko «чистий, незаповнений», запозиченого з італійської мови (іт. bianco < blanco).— СІС 102; Шанский ЭСРЯ I 2, 135—136; Dauzat 92; Kluge—Mitzka 81.

[бланк²] «товстий шкіряний товар на підошви» Я; — запозичення з польської мови; п. blank «тс.»; очевидно, походить від свн. blanke «планка, товста дошка», варіанта форми свн. planke (нвн. Plánke) «тс.», що через пікардійське посередництво зводиться до лат. plapca «дошка».— SW I 162; Kluge—Mitzka 553.— Див. ще **планка**.

блат «злодійський жаргон; особисте знайомство в офіціальних установах, використовуване заінтересованими особами, *блатний* «босяцький, злодійський»; — р. бр. *блат*; — вважається запозиченням з польської мови; п. blat «переховувач украдених речей» пов'язується з ід. blat «утаємничений; згодний» (Фасмер I 172; Шанский ЭСРЯ I 2, 136; Landau AfSlPh 24, 142; Christiani AfSlPh 32, 265; Трахтенберг Блатная музыка 7—8); інакше Loś JP I 297 (нібито з нім. *Blatt «паперові гроші»).

[**блахман**] «лист, на якому печуть коржики, піріжки» Мо; — запозичення, джерелом якого може бути або польська мова (п. blachman «металева пластинка», blachmal «тс.» походять з н. Bláchtal «прикраса з чорної емалі; накип на металі»), або німецька (н. Brátrpfanne «сковорода», утворене з основи дієслова bráten «смажити» і іменника Pfáppe «сковорода»).— Див. ще **блахман**.

[**блахман**] «туман перед очима», [*блахман*] «тс.» Ж, ст. *блахмаль* «емаль» (XVIII ст.); — запозичення з польської мови; п. blachman «більмо, полуда», blachmal «тс.» походить від н. Bláchtal «прикраса з чорної емалі або з золотих чи срібних бляшок; накип на металі», свн. blachmál «прикраса з чорної емалі», blamáł «тс.», утвореного з основ прикметника свн. blach «плоский, гладкий», спорідненого з нвн. flach «плоский», лит. plákanas «тс.», укр. *плоский*, та іменника mal «прикраса, знак». — SW I 161; SJP I 540—541; Lexer 22, 132,

290; Kluge—Mitzka 200.— Див. ще **малювати, плоский**.

[**блевұзнити**] «плести нісенітницю, варнякати»; — бр. *плевұзгаць*, п. blewazgać «тс.»; — похідне утворення від тієї самої основи псл. *bleu-/*blēu-, що й в *блювати, блюзнити*; первісне значення — «вивергати з себе»; — споріднене з лит. blevēzgoti «непристойно говорити», blevūzgoti «тс.»; білоруський відповідник виявляє пізнішу видозміну. — Brückner 50; Otrębski ŻW 255—256; Sadn.— Aitz. VWb. I 175—176; Fraenkel LP 5, 11.— Див. ще **блювати**.— Пор. **блюзнити, блягұзнити**.

[**блейвас**] «свинцеве білило», ст. *блейвасъ, блейвесь* «тс.» (XVIII ст.); — п. blejwas, blejwajs, blajwas, ч. ст. blajwajs, blejwajs «тс.»; — через польську мову запозичено з німецької; нвн. Bléiweiß (пізньосвн. blīwīz) «тс.» є складним словом, утвореним з основ іменника Blei «свинець», двн. blīto «тс.», спорідненого з лит. blūvas «фіолетовий», і прикметника weiß «білий», двн. (h)wīz, дангл. hwīt «тс.», спорідненого з псл. svētъ, укр. *світ*.— Шелудько 22; Richardt 35; Brückner 28; Kluge—Mitzka 83—84, 849.— Див. ще **світ**.

[**блейтрам**] «вузька полицка для ікон» Я; — п. blejtram «підрамник; рама для виготовлення ікони»; — запозичення з німецької мови; н. Bléndrahmen «підрамник» є складним словом, утвореним з основ дієслова blénden «затуляти, маскувати, засліплювати», спорідненого з дангл. blendan, стсл. **блждити**, укр. *блудити*, і іменника Ráhmen «рама».— SW I 165; Kluge—Mitzka 84.— Див. ще **блуд, рама**.

[**блікіт**¹] «бекання (овець)» Ж, [*блекотати*] «белькотати, бекати» Ж; — р. [*блекотать*] «теревенити; бекати», бр. [*блекотатьць*] «бекати», п. [blekotac] «белькотати; гавкати», [blekać, bleczeć, bla-kać] «жалібно озиватися» (про тварин), ч. blekot «бекання», blekotati «бекати», слц. bl'akatač «бекати», bl'akot «бекання», bl'akotač, bl'ačač, [blekotitič], вл. bja-kač «бекати», нл. bjakaš «тс.», bla-kaš «базікати», bla-kotaš, заст. blekotaš «тс.», схв. *блєк* «бекання», *блєкєт* «тс.», *бле-*

кєтати, слн. *blekāti* «бекати», *bleketāti* «тс.», *blekotāti* «белькотати», *blek-piti* «сказати, лягнути», р.-цсл. **БЛЕКАТИ** «бекати», **БЛЕКОТАТИ** «тс.»; — псл. *blekati*, *blekotъ*, *blekotati*; — звуконаслідувальне утворення праіндоевропейського періоду, споріднене з гр. βληχάομαι «бекаю», н. *blöken* «бекати», алб. *bl'egë-gás* «тс.».— Фасмер I 173; Machek ESJČ 56; ЭССЯ 2, 108—109; Sł. prasł. I 256—257; Sadn.— Aitz. VWb. I 187—188; Bern. I 59.— Пор. блєяти.

[блєкіт²] (бот.) «цикута, *Cicuta L.*; болиголов, *Conium maculatum L.*; собача петрушка, *Aethusa cynapium L.* Мак», [блєкот] «блекота, *Hyoscyamus niger L.*; собача петрушка Мак», *blekotá* «*Conium maculatum*; *Hyoscyamus niger*; *Cicuta virosa* Мак», [блекотець] «болиголов» Мак, [блекотіця] «болиголов; блекота», [зблекотітись] «збожеволіти» Ва; — р. [блєкот] «болиголов; блекота», [блекотá] «тс.», бр. *blëkat* «блекота», п. *blekot* «собача петрушка», ч. [blekot] «тс.» (з укр. ?), слц. *bl'akota* «болиголов», вл. *blek* «блекота», болг. [blek] «тс.»; — очевидно, пов'язане з *blekotáti* «белькотіти, невиразно говорити», псл. *blekotati*, *blekati* «тс.» (пор. українську діалектну назву блекоти німїця); подібні назви зумовлені отруйними властивостями відповідних рослин; виведення від кореня іє. *bhleik- «сяяти» (Otrębski LP 1, 122; Sadn.— Aitz. VWb. I 141—142) позбавлене підстав.— Machek ESJČ 56; Jm. rostl. 160, 170, 205; БЕР I 55; ЭССЯ 2, 108, 109; Sł. prasł. I 257.— Див. ще блєкіт¹.

[блєкітниця] (бот.) «мухомор зелений, біда поганка, *Agaricus phalloides* (*Agaricus verrucosus*, *Amanita*)» Ж, Мак; — очевидно, пов'язане з [блєкіт] «цикута, болиголов, блекота» (пор. німецьку назву цього гриба *Schierlingsblätterschwamm* — букв. «цикутний гриб» Ж); назва могла бути зумовлена подібністю отруйних властивостей білої поганки і цикути, болиголова чи блекоти.— Див. ще блєкіт².

блєкнути, блєклий, [блєкній] «бляклий, блідий» Ж, блєкність, зблєклий, поблєклий; — р. блєкнуть; — очевидно, псл. *blęknōti (<*bhlik-), поряд з

яким, можливо, існувала форма псл. *blęknōti з *bhloik-; — споріднене з лит. *publiēkti* «блякнути»; похідне від того самого кореня *bhel-/bhl-, який зберігається і в словах *білий*, *блиск*, *блідий*; зв'язок з *blekotá*, [блєкіт] (Берг. I 63; Sadn.— Aitz. VWb. I 141—142) недостатньо обгрунтований.— Шанский ЭСРЯ I 2, 137; Фасмер — Трубачев I 173; Преобр. I 29; Otrębski LP 1, 122; Sł. prasł. I 274—275; Persson Beitr. 929; Pokorny 157.— Пор. блякнути.

[блекотора] «дійна матка з сисунцем», [блекоторя, бликоторя] «тс.»; — результат видозміни запозиченого з румунської мови *плекотора* «тс.», зближеного з блєкіт, *blekotáti*.— Див. ще плекотора.

[бленá] (бот.) «блекота» Ж, [бленовіна] «гіосціамін» (речовина, що є в насінні блекоти) Ж; — запозичення з польської (п. *blen* «блекота») або чеської (ч. *blín*, ст. *blén*) чи словацької (слц. *blen* «тс.») мови, на що вказує неповноголосна форма кореня, відповідна до рідкісного власне українського утворення з повноголосною формою кореня *беленá* (див.).

блєнда — див. блінда¹.

[блєндати] «швендяти, повільно йти Пі; плентати (ногами)», [блендиґати] «тс.» Ж, [блінда] «нездара» ВеБ, [бліндарь] «віл, що косо ступає»; — бр. [блєндаць] «блукати»; — очевидно, запозичення з якогось польського говору, в якому могло бути утворення *blędac, похідне від *blęd* «блуд», *blędzić* «блудити» (пор. блєнькати); запозичення підтримане синонімічним і фонетично близьким *плєнтати* (пор.).— Оньшкевич СЛиЛ 82; Richhardt 35.— Див. ще блуд.

[блєнькати] «швендяти без діла, блукати» Ж, Ме, [блєнкати Ба, блєнькати О] «тс.»; — запозичення з старопольської мови; п. ст. *blękać* «блукати» (сучасне *bląkać*) є прямим відповідником до укр. *блукати* (див.).

блєшня «блискуча металева принада на рибальському гачку в вигляді рибки, комахи тощо», [блєці] «тс.» (мн.), [блєшнювати] «ловити рибу на блєшню» Я; — р. болг. *blesná* «блєшня», бр. *blęśnia*, *blęsná* «тс.»; — похідне утворення від

кореня *блес(к)-*; пор. лит. *blizge* «блешня», *blušķėti* «блискати»; в українській і білоруській мовах с закономірно перейшло в ш під впливом наступного йотованого нь (< -п-), як у *колішня*.— Шанський ЭСРЯ I 2, 138; Фасмер I 174; Вiга RR I 434, III 780—781.— Див. ще **блиск**.

[Блѣяти] «бекати (про овець); базикати», [блѣяти] «бекати» Г, О, [блѣяти ВеНЗн, блѣти О] «тс.», [блѣйка] «чутка, неправдоподібна розмова, брехня» Мо;— р. *блѣять* «бекати», бр. *блѣяць*, ч. ст. *bleti*, болг. *блѣя*, м. *блее*, схв. *блѣјати*, слн. *blėјati*, р.-цсл. **блѣвати** «тс.»;— псл. *bleјati*, *blėјati* «тс.»;— давне звуконаслідувальне утворення, споріднене з свн. *blæjen*, *blæp*, *plēhen* «бекати», лтс. *blēt* «тс.», лат. *flēre* «плакати».— Шанський ЭСРЯ I 2, 139; Фасмер I 174; БЕР I 56; Skok I 171—172; ЭССЯ 2, 107; Sl. prasl. I 260—261; Sadn.— Aitz. VWb. I 187; Bern. I 60; Trautmann 34; Holthausen ZfSlPh 22/I 146; Walde—Hofm. I 515—516; Pokorny 123—124, 154.— Пор. **блѣкіт**¹.

[Блешнявий (на оці)] «сліпучий, блискучий» (?) Ж;— схв. *блїешньак*, *блешньак*, *блїшньак* «іскри з очей» (від удару), *блїєштити* (оці) «засліпити»;— очевидно, похідне утворення від основи *blēs(k)-*; звукова форма *бле-* може пояснюватись як результат контамінації фонетично закономірної, але не засвідченої форми **блі-* і форми *бле-* (як у *блешня*) або як діалектна вимова незасвідченої форми **бляшньавий*, що була б пов'язана з **бляск**.— Див. ще **блиск**, **бляск**.— Пор. **блешня**.

[Блігий] «близький», [близомий] «тс.»;— відоме лише в українській мові утворення від варіанта основи іе. **bhlīg-* «близький» з непалатальним *g* при звичайному для всіх слов'янських мов рефлексі цієї ж основи з палатальним *ǰ* (**bhlīǰ-*).— Див. ще **близ**.

близ (заст.) «близькість», [близень] «близька відстань», [близець] «близнюк» Г, Ж, [близиня] «близькість», [близниця] «близнючка; дерево з двома стовбурами ВеНЗн; рушниця-двостволка», *близнюк*, *близня* «близнюк», *близнята* «близню-

ки; [дві з'єднані посудини], [близці] «близнята Ж; дві з'єднані посудини», *близькість*, [близенний] «близький», [близомий] «тс.», *близький*, *близити* «наближати», [близити] «тс.», *близчати*, [близчитися] «наближатися», [близніти] «родити близнят», *зблизення*, *зблизька*, [наблиз] «наближення» Пі, [наблиз] «тс. Пі; близькість Ж», *наблизення*, [наблизний] «близький, однорідний» Ж, *поблизже* «близьке», [поблизничити] «народити близнят», *поблизю*, [поблизький] «близький», *приблизний*;— р. *близ* «біля», *близкий*, [близый] «близький», бр. *блізі*, др. *близъ* «близько», *близь* «тс.», *близькъ*, п. *bliski* «близький», [blizu, blizo] «близько», ч. *blízky*, слц. *blízo*, *blízky*, вл. нл. *bliski*, полаб. *blajzək*, болг. *блізо* «близько», *блізък*, м. *близу* «близько», *близок*, схв. *блізу*, *блізак*, слн. *bliz* «близько», *blízu*, *blízi* «тс.», *blízek*, стсл. **близъ**, **близь**, **близькъ**;— псл. *blízь*, *blízькъ*;— очевидно, від основи іе. **bhlīg-/bhlēig-* «давити, тиснути», яка зберігається також у лтс. *blaizīt* «давити, бити, терти», *bliēzt* «рубати, бити», лат. *fligere* «бити», гр. іон. *φλίξω* «тисну»; до розвитку семантики пор. фр. *près* «близько», іт. *presso*, *appresso* «тс.»— лат. *pressus* «стиснутий» або гр. *ἄγχι* «близько»— *ἄγχω* «зав'язую»; менш переконливе пов'язування (Machek ESJС 57) з гр. *πέλασ* «близько» з припущенням праслов'янської зміни початкового *p* на *b*; невдалою була спроба (Mikkola Balt. u Slav. 37) пояснити як запозичення з давньовісхіднонімецької мови (двн. *bilidi* «зображення»), виходячи із значення подібності.— Шанський ЭСРЯ I 2, 139—140; Фасмер—Трубачев I 174; Меркулова Этимология 1967, 170; Sławski I 34; БЕР I 56—57; Skok I 173; ЭССЯ 2, 121—122; Sl. prasl. I 268; Sadn.— Aitz. VWb. I 345—348; Bern. I 61—62; Fraenkel 46.— Пор. **блігий**.

блізнá «рана, шрам», [близнь] «тс.», Ж, *близно́* «огріх у тканині», [блезно́] «тс.», *близнуватий* «покритий шрамами»;— р. [близна́] «зморшка; шрам; огріх при тканині», бр. [близна́] «огріх при тканині», [блюзна́] «тс.», др. *близна* «шрам», п. *blizna* «тс.», вл. *blizna* «шрам,

знак», нл. bluzna «шрам, синяк», болг. [близна] «пропущена нитка основи при тканні; пропуск», м. близна «закал у недопеченому хлібі», схв. близни (мн.) «огріх у тканні»; — псл. blizna, blizno, похідне від тієї самої основи іє. *bhlīg' «давити, бити», від якої походить і близ. близькій; — споріднене з лит. blyžė «розрив у тканині», лтс. blièzt «бити, рубати, кидати», можливо, також слн. [bôlzen] «щілина, відстань, діра», р. [бб-лозень] «мозоль» (Bezlej Eseji 82, 131; Меркулова Етимология 1967, 169—170); припущення зв'язку з *bhlī- «сяяти» (Ślawski I 34—35; Sadn.— Aitz. VWb. I 140—141; Specht 117; Pokorny 155—156) недостатньо обгрунтоване. — Шанський ЭСРЯ I 2, 140; Фасмер I 175; БЕР I 56; ЭССЯ 2, 118—120; Sł. prasł. I 264—265; Otrębski LP I 123; Bern. I 61; Fraenkel 46—47; Walde—Hofm. I 517. — Див. ще близ.

блікати «блимати», бликотіти «тс.», [бликун] «примітивна лампа» Ва, блик «блим» (вигук на позначення блимання світла); — р. [блікати] «блискати» (про блискавку), ч. blikati, blik «блим», слц. blikat', blik «блимання»; — псл. blikati; — утворення від іє. *bhlī- (*bhlei-) «сяяти», споріднене з блиск.— Sł. prasł. I 262; Sadn.— Aitz. VWb. I 340.— Див. ще блиск.— Пор. бліммати.

блімати, [блімавка] «блукаючий вогник» Ж, блимлівий, блим (виг.); — слц. blinkat' «блимати»; — паралельне до блікати утворення від основи іє. *bhlī- (*bhlei-) «сяяти», споріднене з блиск.— ЭССЯ 2, 115—116.— Див. ще блійкати, блиск.

[блин] Ж, [блинець]; — р. болг. блин, бр. блін, п. ч. слц. blīn (з р., бр.); — результат дисимілятивної видозміни давнішої форми млинъ «млинець»; непереконливою була спроба (Ильинский РФВ 61, 239—240) відірвати блин від млинъ і пов'язати його через гіпотетичну давнішу форму *бълинъ з нвн. Веце «гуля», гот. ufbauljan «роздувати». — Спринчак РЯШ 1958/3, 12; Шанський ЭСРЯ I 2, 141; Фасмер I 175; Преобр. I 30; Mikl. EW 186.— Див. ще млінець.

[блінда¹] «сильний висип на шкірі» Ж, [блінда] «тс.» Ж; — болг. блѣнда «пухир на шкірі»; — запозичення з румунської мови; рум. blînda «тс.» є результатом субстантивзації прикметника blînd «спокійний, м'який» на основі виразу bolfa blînda «спокійна (м'яка) болячка»; рум. blînd походить від лат. blandus «ласкавий, ніжний, приємний», очевидно, спорідненого з лат. mollis «м'який», дінд. mṛdúḥ «м'який, ніжний», кіпр. blydd «ніжний», гр. ἀμαλδύω «розслаблюю, руйную», псл. *moldь «молодий», укр. молодій.— Scheludko 127; БЕР I 58; Niŕa-Armaş та ін. Romanoslavica 16, 76; Vrabie Romanoslavica 14, 132; Cioranescu 88; DLRM 84; Walde—Hofm. I 108, II 103.— Див. ще молодій.

[блінда²] «жебрак; сліпа особа Ум, Я», [блиндар] «тс.»; — не зовсім ясне; можливо, походить від нвн. blînd «сліпий», Blînder «тс.» (іменник), спорідненого з дангл. blendan «засліплювати», псл. blōditi, укр. блудіти; може бути зіставлене із блѣндати «швендяти, плентати ногами». — Пор. блѣндати, блуд.

блиск, [blesк, блескітка], [блестєнці] (мін.) «блиски» Ж, [блестянка] «шкідник рапсу» Я, [блещіця] «блищення» Я, [блещі] (мн.) «блешня», [блискавєць] (ент.) «світляк, Lampyrus noctiluca L.», блискавіця, бліскавка «блискавіця; [блешня Мо; (ент.) світляк Ж; (іхт.) риба, що часто вистрибує з води; густера, Blicca, bjoerkpa L.; верховодка, Alburnus alburnus L. Ж, Л—Г]», [бліскавки] «скляні буси», [бліскалка] (бот.) «гличики жовті, Nuphar luteum Sm.», [бліскальце] «блискітка» Ж, бліскіт, бліскітка, [блискун] «каганець Я; блешня Мо», [блискучка] «блискавка» Ва, [блиснѣк] «сляда», [блища] «блискітка, сяйво» Пі, [блищавка] (іхт.) «гольян озерний, Phoxinus phoxinus Pall.» Г, Л—Г, [блищак] «блискітка Ж; (ент.) світляк», [бліщик] «блискітка», [блещіця] (іхт.) «верховодка», [блещі] (мін.) «блиски» Ж, блись (виг.), [блесь] «тс.», бліскати, блисконути, блискотіти, блистіти, блещіти, блєскати ВеБ, блескотіти, блеснүти, блискавічний «раптовий», блискотлівий, блискучий, блещічий, [блещачкий] Я, блискавий] «блискуний», [блєскавий] Ж,

блѣстний Ж], *віблиск, відблиск, зблиск, [облеск]* Ж, *перѣблиск, прѣблиск, рѣз-блиск, [рѣзблеск]* Ж; — р. *блеск, блес-тѣть*, бр. *бліск, бліскаць, блісь*, др. *блѣскъ, блискъ, блѣстѣти, блискати*, п. *blask, blysk, blyskać*, ч. слц. *blesk, blysk*, вл. *blěsk* «блиск», вл. нл. *blysk* «блискавка», болг. *блясък* «блиск», *блѣсна* «блисну», м. *блескот* «блиск», *блесне* «блисне», схв. *блѣсак, блісак* «блиск, блискавка», слн. *blěsk* «блиск», *blísk* «блискавка», стсл. **БЛЪСКЪ** «блиск», **БЛИСКЪ** «блискавка»; — псл. *blěskъ, blěskъ, blisk-*, суфіксальні утворення від іе. *bhlei- *bhloi-, *bhli-, того самого, що і в *блідій* та ін.; — споріднені з лит. *blaikštýtis* «прояснятись», *blyškėti* «блискати», лтс. *blaiskums* «пляма», двн. *bleiñ* «блідий», нвн. *bleich*, дісл. *bleikr* «тс.», *blíkja* «блискати»; звукова форма укр. *бле-* походить від псл. *blь-* з *ь* у сильній позиції (як у *blěskъ*), а звукова форма *бли-* в українській мові могла виникати як на місці псл. *bli-*, так і на місці псл. *blь-* з *ь* у слабій позиції (як у *blěskėti*). — Варченко Терит. діал. 105—108; Шанский ЭСРЯ I 2, 138—139; Фасмер I 173—174, 176; Буракова ВСЯ 6, 56; Варбот Етимология 1965, 132, 136; Sławski I 34; Machek ESJČ 58; Moszyński PZJP 190; Schuster-Šewc Probeheft 24; БЕР I 55—56; Skok I 172—173; ЭССЯ 2, 116—117; Sł. prasł. I 261, 262, 263, 275—276; Sadn.—Aitz. VWb. I 137—138; Jurkowski JP 41/2, 116—126; Bern. I 60—61; Persson Beitr. 339, 880; Trautmann 34; Pokorny 156—157. — Пор. **блѣкнути, блідій**.

[**бліска**] (орн.) «плиска, трясогузка, Motacilla L.», [**бліскавка, блісканка, бліставка** ВеНЗн] «тс.»; — слц. [*blysk*] «плиска біла, Motacilla alba L.», [*blyska*] «тс.»; — результатом видозміни детимологізованої форми *пліска* «тс.» з наближенням до фонетично подібного дієслова *блискати*. — Див. ще **пліска**.

[**блітва**] «буряк; різновид лободи» Ж; — ч. *blit* «різновид лободи», слц. *blit* «шир, Amaranthus blitum L.», схв. *блйтва* «буряк; різновид салату», слн. *blitva* «буряк столовий, Beta vulgaris L.»; — запозичення з латинської мови;

лат. *blitum* «лобода, різновид шпінату», яке походить від гр. βλίτων «лобода» (<*mlito), спорідненого з двн. *melda*, нвн. *Melde* «тс.», зазнало в латинській мові змішування з *lēta* (*blēta*) «буряк», запозиченим, очевидно, з кельтських мов. — Machek ESJČ 57; Skok ZfSlPh 2, 396; Sadn.—Aitz. VWb. I 348; Bern. I 61; Walde—Hofm. I 102, 110.

[**бліхавити**] «марнувати час»; — очевидно, пов'язане з *бліхувати* «білити (полотно)», п. *blechować, blichować* «тс.» (при білінні полотна на сонці робота зводилась до нагляду за ним). — Див. ще **бліх**.

[**бліг**] «переліг, перелогова земля» Ж, [*блуге*] «тс.» Я; — результат деетимологізації і спрощення форми *обліг*, [*облуге*] «тс.», утвореної з префікса *об-* і основи дієслова *лежати*. — Яворницький 41. — Див. ще **лежати, о¹**.

блідий, блідавий, блідний, блідувати, [блідлий] Пі, *блідість, блідота, [бліднійця]* «недокрів'я Ж; (бот.) білоцвітник, Leucojum vernum L. Ж», [*блідень*] «бура» Ж, *бліднути, зблідлий, поблідлий*; — р. *блѣдний*, бр. *блѣдны*, [*бляды*], др. *блѣдыи*, п. *blady*, ч. слц. *bledý*, вл. нл. *blėdy*, полаб. *bledaić* «блідість», болг. м. *блед, блѣден*, схв. *блѣд*, слн. *bléd*, стсл. **БЛ'ЕДЪ**; — псл. *blědъ*, утворення з суфіксом *-do-* від іе. *bhloi-/bhlei-, того самого, що і в *блиск* та ін.; — споріднене з лит. *blaīvas* «блідий, збляклий» (<*blaidvas), двн. *bleizza* «блідість», дангл. *blât* «блідий», можливо, алб. *bl'ehugë* «блідий». — Шанский ЭСРЯ I 2, 136—137; Фасмер—Трубачев I 173; Преобр. I 31; ЭССЯ 2, 111—112; Sł. prasł. I 260; Sadn.—Aitz. VWb. I 135—136; Otrębski LP I, 122—123; Fraenkel 46.

блік «світла пляма, відблиск»; — р. болг. *блик*, бр. *блік*, п. *blík*; — через російську мову запозичено з німецької; н. *Blick* «погляд, блиск, світле місце» споріднене з гр. φλέγω «горю, блищу», лат. *flagro* «горю», далі з псл. *blíkati*, *blěskъ*, укр. *блікати, блиск*. — СІС 103; Шанский ЭСРЯ I 2, 138, 140—141; Brückner 29; Sadn.—Aitz. VWb. I 340; Kluge—Mitzka 82—84; Walde—Hofm. I 510. — Див. ще **блікати, блиск**.

[бліх] «віблювання; білильня, місце віблювання полотна», [бліхár] «білильник (полотна)», [бліхóвня] «білильня», [бліхувáти] «віблювати (полотно)», [блішítи] «тс.», ст. блѣхаръ, блѣхарня (1627); — бр. блех «місце для віблювання полотна», п. blich, blech «місце, де білиться віск, полотно», нл. blejcha «місце для віблювання»; — через польську мову запозичено з німецької; н. Bléiche «місце для віблювання» пов'язане з bleich «світлий, блідий», спорідненим з псл. blědъ (<*bloid-), blyskъ, укр. блідий, блиск.— Шелудько 22; Richhardt 35; SW I 164; Kluge—Mitzka 83.

блок¹ (тех.), блóчний, блокувáльний, блокувáти; — р. бр. болг. м. блок, п. ч. слц. вл. blok, схв. блòк, слн. blók; — запозичення з німецької або голландської мови; н. Block (гол. blok) є нижньонімецьким варіантом верхньонімецького Bloch, яке походить від двн. bloh «колода», спорідненого з дірл. blog «уламок». — Шанский ЭСРЯ I 2, 142; Фасмер I 176; Kluge—Mitzka 85.

блок² (політ.), блокувáтися; — р. бр. болг. м. блок, п. ч. слц. blok, схв. блòк; — запозичення з французької мови; фр. bloc «об'єднання, блок, масив, маса, брила, колода» походить від гол. blok «колода», спорідненого з н. Block.— СІС 103; Шанский ЭСРЯ I 2, 142; Dauzat 93; Kluge—Mitzka 85.— Див. ще блок¹.

блока́да, блокувáти; — р. блока́да, блокірoвaть, бр. блака́да, блакірaвáць, п. blokada, blokować, ч. blokáda, blokovať, слц. blokáda, blokovat', вл. нл. blokada, болг. блока́да, блокірам, м. блока́да, блокіра, схв. блока́да, блокірати, слн. blokáda, blokírati; — запозичено, очевидно, з німецької мови; н. blockieren, Blockade походять від фр. ст. bloquer «блокувати, облягати» (ісп. blocajada «блокована, обложена»), утвореного на основі валонського чи пікардійського blocquehuis «фортеця» (давніше «будинок з колод»), яке було запозичене з снідерл. blochuis «будинок з колод», утвореного з основ іменників bloc «колода» і huis «будинок», спорідненого з двн. hūs, нвн. Haus «тс.».— Шанский

ЭСРЯ I 2, 142; Фасмер I 176; Kluge—Mitzka 85.— Див. ще блок¹, блок², хйжа.

блокнóт; — р. блокнóт, бр. блакнóт, п. bloknotes, ч. (розпáтковý) blok, слц. bloček, схв. блòк; — запозичення з французької мови; фр. bloc-notes походить від англ. block-notes, утвореного з block «група, об'єднання» і notes «записки, примітки, ноти». — СІС 104; Шанский ЭСРЯ I 2, 143; Dauzat 93.— Див. ще блок¹, блок², нóта.

[блóмба] «сорт квасолі» Дз; — результат контамінації назв бóмба (обл. бóмбочка, в застосуванні до певних сортів квасолі) і плóмба (див.).

блoндін, блондінка, блондінистий; — р. болг. блондін, бр. бландзін, п. blondyn, ч. blond, blondýn, слц. blond, blondín, вл. blondinka, схв. блóндїнка, слн. blondínes; — запозичення з французької мови; фр. blondin «блондин», blondine «блондинка» утворені від прикметника blond «білявий», яке походить від кореня *blund-, очевидно, германського. — Акуленко 141; Шанский ЭСРЯ I 2, 143; Фасмер I 176; Dauzat 93; Gamillscheg 121.

[блoніця] «круп» (хвороба); — запозичення з польської мови; п. błonia «дифтерія» є похідним від błopa «оболонка», що відповідає укр. [болóна] (див.).

[блóня] «частина поля»; — р. [блóньє], бр. блонь «тс.»; — запозичення з польської мови; п. błonia, błonie, błoń «тс.», як і нл. blontje «громадський вигін, долина», błoń «лука», полаб. blān «лука», blān «тс.», відповідає укр. болóнь. — Richhardt 35.— Див. ще блóннє.

блоха́, [блiхá], блохвá (зб.) «блохи» Г, Я, блошвá Я, блошнjá «тс.», [блошкара́] «земляна блоха» Я, [блохár] «той, хто має багато бліх» Ж, [блошáнка] «нічна сорочка», [блохáвий, блохáстий, блохíвий, блохлívий, блошáчий, блошívий], [блошíний, [блошíстий, блошлívий], [блошítти] «заносити блохи»; — р. блохá, бр. блы́хá, др. блъ́ха, п. рchta, [blycha], ч. blecha, слц. blcha, вл. bka, [pcha, pchical], нл. pcha, ст. blosca, полаб. blāxə, болг. бѣ́лхá, м. болва, схв.

буха, слн. bóħa; — псл. bl̥xa <*bl̥sa; — споріднене з лит. blusa, лтс. blusa, гр. φύλλα, вірм. lu (<*bhlu-), дінд. plū-ṣiḥ, алб. plesht, лат. pulex, н. Floh, афг. vgaža (<*brušā) «тс.».— Критенко Вступ 512; Шанский ЭСРЯ I 2, 143—144; Фасмер I 176—177; Зализняк ВСЯ 6, 38; Machek ESJČ 56; Schuster-Sewc Probeheft 21; БЕР I 99; Skok I 229; ЭССЯ 2, 129—130; Sl. prasl. I 273—274; Sadn.—Aitz. VWb. I 354; Liewehr ZfSlPh 23, 97; Bern. I 62—63; Fraenkel 51—52.

[блoхoвник] (бот.) «м'ята болотна, *Mentha pulegium* L. Г, Ж; м'ята водяна, *Mentha aquatica* L. Мак», **[блoсoтa]** «*Mentha pulegium* L.» Мак, **[блoшник]** «спориш, *Polygonum persicaria* L. Ж, Мак; уман, *Pulicaria vulgaris* Gaertn. Мак; злинка їдка, *Erigeron acer* L. Мак», **блoшниця** «уман, *Pulicaria vulgaris* Gaertner; [спориш Мак; злинка Мак; вид осоки, *Carex pulicaris* Ж]; — р. **блoшниця** «блoшниця, *Pulicaria* Gaertn.; [м'ята польова, *Mentha arvensis* L.], **[блoшник]** «м'ята болотна, *Mentha pulegium* L.; м'ята польова», ч. břešník «блoшниця, *Pulicaria*; [спориш, *Polygonum lapathifolium*], слц. blešník «блoшниця»; — похідні утворення від *блoхa*; назви зумовлені тим, що принаймні частина цих рослин (м'ята, блoшниця, деякі види споришу) застосовувалась для боротьби з блoхами.— Machek Jm. rostl. 87, 241.— Див. ще *блoхa*.

[блoшвa] (бот.) «блoщична трава, *Cimicifuga foetida* L.» Ж, Мак, **[блoщичник]** «багно, *Ledum palustre* L.», **[блoщичник]** «тс.; зірочник, *Stellaria graminea* L. Мак»; — р. **[блoщичник]** «зірочник», ч. ploštičník «блoщична трава»; — похідні утворення від *блoщичня*; назви зумовлені тим, що ці рослини використовувались для боротьби з шкідливими комахами; пор. р. **[клoпoвник]** «багно». — Попов Лек. раст. 22; Machek Jm. rostl. 44.— Див. ще *блoщичня*.

блoщичня, **[блoска]** «блoщичня», **блoщичний**; — р. **плoщичня** «лобкова воша», **[плoскiщa]** «тс.», п. [błoszczyca, płoszczyca, płaszczka, płos], płuskwa «блoщичня», ч. ploštica «деревна блoщи-

ця», [bloščka] «блoщичня», слц. ploštica «тс.», нл. blusk «лобкова воша»; — похідне від псл.*bloska як фонетичного варіанта *ploska, тотожного прикметникові ploskь «плоский, сплюскений»; — споріднене з лит. blakė, blakutė «блoщичня», лтс. blakts «тс.»; народноетимологічне зближення з *блoхa*, яке помилково приймається і в деяких наукових працях, зумовлене випадковим звуковим збігом основ обох слів у східнослов'янських мовах.— Фасмер I 177, III 287; Ильинский ИОРЯС 20/3, 113; Brückner 419; Machek ESJČ 462; ЭССЯ 2, 124—125; Sadn.—Aitz. VWb. I 355; Bern. I 62; Mikl. EW 15; Otrębski LP 1, 124; Fraenkel 47.— Див. ще **плoський**. — Пор. **блoхa**.

блуд, **[блyден]** «той, що заблудився, блудить» Ж, **[блyдень]** Ж, **блудець** «тс.», **[блyдик]** (орн.) «кропивник» ВЕНЗн (пор. *дурець, дурильце, дурихлoпчик, дурибаба* «тс.» ВЕНЗн), **[блудило]** «блукуючий вогник» Ж, **блудник** «розпусник», **блудство** «блудодіяння», **[блудяга]** «бродяга», **[блудяжка]** «повія», **[блудькo]** «бродяга, блукач» Я, **блудливий**, **блудний**, **блудячий**, **блудити**, **[блудати]** «блукати, блудити» Ж, **зблyда** «той, що заблудився», **зблудний**, **[зблyда]** «заблукання, втрата дороги» Я, **[з]** **наблуд(у)** «блудячи, випадково» Ж, **приблyда** «бродяга, зайда»; — р. **блуд**, **блудить**, бр. **блуд**, **блудзіць**, др. **блудъ**, **блудити**, п. bład «помилка», bładzić «помилатися; блукати», ч. blud, blouditi «заблудитись», слц. blud, blúdiť, вл. нл. blud «помилка, божевілья», вл. bładzić «блукати», нл. blúziś «тс.», полаб. blōdāl «блудив», болг. [блyдaя, блyдa], м. **блада** «маячить, говорить з гарячки», **блада** «блукать», **блуд**, **блуди**, схв. **блуд** «розпуста», **блудети** «блукати», **блудити** «блудити», слн. blód «розпуста», blódiť «блукати», стсл. **блyдъ** «розпуста», **блyдати** «блукати; блудити»; — псл. blōdъ, blōdiť <*blōnd- пов'язане чергуванням голосних з основою blēd- (<*blend-), збереженою в слові *блyдъ*; — споріднене з лит. blandýti(s) «хмуритись; тинятися; опускати очі (від сорому)», blandūs «мутний, темний», дісл. blunda «закривати очі» та ін.— Шанский ЭСРЯ I 2,

144; Фасмер I 177; Sławski I 36; Machek ESJČ 57; БЕР I 57; Skok I 173—174; ЭССЯ 2, 125—127; Sł. prasł. I 270—272; Sadn.—Aitz. VWb. I 340—344; Fraenkel 47—48.— Див. ще **блядь**.

блюза, *блюза*, *блюзка*;— р. бр. болг. м. схв. *блюза*, п. ч. вл. *bluza*, слц. слн. *blúza*;— запозичено з французької мови через російську (форми з *блю-*) і через польську або німецьку (форми з *блю-*); фр. *blouse* походить від слат. *pelusia* «пелузький одяг», утвореного від назви єгипетського міста *Pelusium*.— Акуленко 141; Шанский ЭСРЯ I 2, 145; Фасмер I 177—178; Илчев Език и лит. 10/4, 309.

блукати, [*блукать*], *блуканіна*, *блуканка* «блукання», *блукáč*, [*блуква*] «вигін, пасовисько», [*блукáвий* Пі, *блуклівий* Я];— р. [*блукáть*], [*блукáла*] «блукач», [*блукáш*, *блукáшн*] «тс.», бр. *блукáцца* «блукати», п. *bląkać się*, ч. *bloukati se*, слц. *blúkat' sa* «тс.»;— псл. *blōkati*, яке вважається вторинним утворенням від *blōditi*, зумовленим, можливо, впливом *lōkь*, *oblōkь*;— паралельне до лит. *blaĩkti* «бліднути», лтс. *blaĩkstĩt* «піти вбік», *blaĩkstĩtiēs* «тинятись, ледарювати» (пор. лит. *blaudūs* «мутний, темний», лтс. *bluodĩtiēs* «блукати», відповідні до сл. *blōditi*); Ильїнський (PF 11, 190) вважає результатом перерозкладу дієслова *oblōkati* (п. *oblōkacь*) «збити з дороги», в якому вбачає корінь *lōk-*, відповідний до укр. *лук*.— Фасмер I 178; Sławski I 36; ЭССЯ 2, 128; Sł. prasł. I 273; Sadn.—Aitz. VWb. I 344; Bern. I 62; Buga RR I 434; Mühl.—Endz. I 309.— Див. ще **блуд**.

[блўчка] «волічка, гарус» Ж;— запозичення з польської мови; п. *włóczka* «гарус» є прямим відповідником до укр. *волічка*; початкове **б** замість **w** з'явилося, очевидно, вже після запозичення.— Див. ще **вблók**.

блювáти, [*блюти* Ж], [*блюнути*] «хлинути, раптово вилитись» Я, [*блювáк*] «вид отруйного гриба, *Agaricus emeticus* Harz. (*Russula*) Мак», *блювáка* «той, що блює; конус псевдовулканічного виверження газів» Я, *блювáки* «блювотина», *блювáчка* «блювання», *блювóта*, *блю-*

вотіна, *блювотіння*, [*блеватіни* Ж], *блювóтне*, [*блювне* Ж, *блювáтний* Я];— р. *блевáть*, бр. *блевáнне*, [*блювáць*, *блевáць*], др. *блевáти*, п. ст. *blucь*, *blwać*, ч. *blít*, слц. *bl'uvat'*, вл. *bleć* «плювати», нл. *blu-waś* «плювати, блювати», ст. *bluś* «тс.», полаб. *bl'āvə* «плює, блює», болг. *бълвам* «блюю», м. *блювáвица* «блювотина», схв. *блўвати*, слн. *bljuvátì* «блювати, плювати», *bljevátì* «тс.», стсл. **блѡвати** «блювати»;— псл. *blvati*;— здебільшого вважається спорідненим з лит. *bliauti* «бекати, ревити», *bliūti* «заревти», лтс. *bl'auť* «ревити, кричати», гр. *φλώ* «клекочу, вивергаю рідину, течу через край», *φλέω* «переповнююсь», лат. *fluo* «течу, ллюсь»; розглядається також (Трубачев С.-луж. сб. 161—162; Otrębski LP 9, 18; ЭССЯ 2, 140—141) як давня фонетична паралель до *плювáти*; зривається з нл. *bluraś* «вливати розбризкуючи» і лит. *biaugóti* «гидити, загидити», *biaugùs* «гидкий».— Шанский ЭСРЯ I 2, 136; Фасмер I 173; БЕР I 98—99; Skok I 175—176; Sł. prasł. I 276—277; Sadn.—Aitz. VWb. I 172—174; Bern. I 64; Fraenkel 49; Persson Beitr. 801.

блюдо «велика миска», *блюдце*, [*блюдѣ*] «блюдце» ВеУг;— р. болг. *блюдо*, бр. *блюда*, др. *блюдо*, *блюда*, *блюдва*, п. ст. *bluda* «дерев'яна миска», вл. нл. *blido* «стіл», м. *блуд* «кругла дошка, на якій місять тісто або їдять», *блудо* «блюдо», схв. *блўдо* «миска», стсл. **блѡдо**, **блѡдѣ** «тс.»;— псл. *bljudo*, *bljudь*;— запозичено в праслов'янську мову з готської; гот. *bluþs*, род. в. *bludis* «стіл, блюдо» пов'язане з *biudan* «пропонувати, давати», спорідненим з нвн. *bieten* «тс.», *Beute* «ночви, вулик», можливо, також псл. *bydēti* «бути уважним, не спати», укр. [*бодрий*]; спроби витлумачення слова як споконвічно слов'янського (Ильинский ИОРЯС 23/2, 206—208; Обнорский РФВ 73, 82—85; Мартынов Сл.-герм. взаимод. 192—195; Откупщиков 115—117; Milewski RSI 26, 132) недостатньо обгрунтовані.— Крищенко Вступ 532; Шанский ЭСРЯ I 2, 145; Фасмер I 178; Трубачев Рем. терминолог. 278—285; С.-луж. сб. 157; Преобр. I 31; БЕР I 58; Skok I 175; ЭССЯ 2, 132—135; Sł. prasł. I 277—278; Sadn.—

Aitz. VWb. I 348—349; Bern. I 64; Mikl. EW 15; Kluge—Mitzka 71, 75.— Див. ще **бодрий**.

блюзніти «богохульствувати, ганити», [блюзник] «богохульник, кощун», *блюзнір*, *блюзнірство*; — р. [блюзгати] «базікати», [блюзгати] «тс.», бр. [блюзніць] «блюзнити», п. *bluznić* «богохульствувати», *bluzgac* «вивергати; плести нісенітницю», ч. *blouzniti* «говорити нісенітницю», слц. *blúznit'* «маячити», схв. *блѹзгати*, *блѹзнати* «говорити дурниці»; — псл. *bljuzniti*, утворене за допомогою суфіксального -zn- від тієї самої основи *bleu-/blēu-, що й *блювати*; безпосередньо пов'язане з *bljuzgati* «бризкати», первісне значення — «вивергати з себе»; — споріднене з лит. *bliau-zgóti*, *bliaūzyti* «базікати», *blevuzà* «базіка»; в українській і білоруській мовах, очевидно, з польської; спроба виведення від псл. *blōditi* «блудити» (Machek ESJČ 57—58) необгрунтована. — Richhardt 36; Sławski I 35; ЭССЯ 2, 139—140; Sł. prasł. I 281; Sadn.— Aitz. VWb. I 174; Otrębski LP 1, 123—124; Būga RR I 281, 434; Persson Beitr. 801.— Див. ще **блюзніти**. — Пор. **блювати**.

[блюзніти] «ударити струменем, бризнути» Ж, [блюзнути] «тс.»; — п. *bluzgac* «бризкати», *bluz(g)nac*, схв. *блѹзгати* «з шумом текти; говорити дурниці»; — псл. *bljuzgati* «бризкати», *bljuz(g)noiti*, пов'язане з *blvati* «блювати», *bljuzniti* «говорити дурниці». — ЭССЯ 2, 139; Sł. prasł. I 280; Persson Beitr. 801.— Див. ще **блювати**. — Пор. **блюзніти**, **блouxавіна**.

блюзнінг «прокатний стан для формування блюмсів», *блюзнінг* «формований на блюзнінгу з великих сталєних злитків брус квадратного перерізу»; — р. *блюзнінг*, бр. *блюзнінг*, п. *bluzning*, ч. *bluznink*, болг. *блюзнінг*; — запозичення з англійської мови; англ. *bloomng* «процес виготовлення блюмсів» утворене від *bloom* «маса ковкого заліза; сталєна болванка», пов'язаного з дангл. *blota* «грудка металу; пудлінгований метал», походження якого не з'ясовано. — СІС 104; ССРЛЯ 522; Klein 181.

[блюзніти] «смушка шкіри для прикриття шва у шубах» Ж; — запозичення з ні-

мецької мови; нвн. *Blösse* «шкіра, цілком підготовлена для дублення, звільнена від волосся» пов'язане з нвн. *bloss* «голий, оголений», спорідненим з свн. *blōz*, дангл. *bleat* «тс.», двн. *blōz* «гордий», дісл. *blautr* «м'який, свіжий, ніжний», гр. *φλυδαρός* «м'який від вологи», *φλώω* «клекочу», лат. *fluo* «течу». — Kluge—Mitzka 86.

[блюзніти, блюзніти] ЛПол; — р. *блюзніти*, бр. *блюзніти*, др. *блюзніти*, схв. ст. *блюзніти*, стсл. *блюзніти*, *сълвквдати*; — псл. *bljusti* <*bjudti <*beudtei, пов'язане чергуванням голосних з *buditi* <*boudītei «будити». — Шанский ЭСРЯ I 2, 146; Фасмер I 178; Преобр. I 31—32; Skok I 175; ЭССЯ 2, 136—137; Sł. prasł. I 278—279; Sadn.— Aitz. VWb. I 349—354; Bern. I 64.— Див. ще **будити**.

[блouxавіна] «сльота, негода»; — п. *plucha* «негода», *pluchota* «тс.», *pluchac* «хлюпати», слн. *pljuzga* «рідке болото», *bljuzgati* «брести по болоті»; — очевидно, похідне від тієї самої основи *blju-* (<*bhleu-) «бризкати, вивергати рідину», що й у слові [блouxнути] «бризнати»; стосунок до польського варіанту з початковим *pl-* є таким самим, як між словами *блouxвати* і *плювати*, хоча Брюкнер утворення з *pl-* вважає звуконаслідувальними (Brückner 30, 419); менш переконливе зіставлення (Būga RR III 780) з схв. *блѹшитити* «відчувати огиду», лит. *blāustis* «хмуритись», *blūostas* «змикання очей». — Див. ще **блouxвати**, **блюзніти**. — Пор. **плющити**.

[блoux] (бот.) «плющ, *Hedera helix* L.» Ж, Мак, [блoux] «виткий паслін, *Solanum scandens*, *Solanum dulcamara* L.» Ж, Мак; — р. [блoux] «пліж», п. *bluszcz*, ч. ст. *bl'ušč* «тс.», слц. [bl'ušč] «тс.»; паслін чорний, *Solanum nigrum* L., вл. нл. *blušč* «плющ», болг. [блoux] «хміль, *Humulus lupulus* L.»; вид виткої рослини, тамус, *Tamus communis*, схв. *блouxит* «Tamus», [блouxити] «переступень, *Bryonia alba* L.», слн. *bljūšč* «плющ; Tamus»; — псл. *bljuščь*, пов'язане з *blvati*, *bljujč* «блювати, блюю»; пор. схв. *блouxитити* «гидувати»; назва зумовлена блювотними властивостями ягід плюща,

отруйністю переступня і схожістю з ними інших названих так рослин, зокрема тим, що всі вони виткі; зіставлення з гот. *biugan* «гнути», дінд. *bhujāti* «гне» (Meillet IF 5, 333; Ильинский РФВ 62, 257; AfSIPh 29, 486), з прус. *bleusky* «очерет» (Osten-Sacken IF 33, 213; Топоров I 234—235), з гр. ἀνα-βλωστονεῖν «знову пускати паростки» (Фасмер I 179), з лит. *blūkti* «бліднути» (Machek ESJĈ 58; Sadn.—Aitz. VWb. I 142—143) або, як запозичення, з свн. *bluost* «цвіт, цвітіння», нвн. *Blust* «тс.» (Karłowicz SWO 57; Petr BB 21, 210) недостатньо обгрунтовані.— Преобр. I 32; Sławski I 35; Schuster-Sewc Probeheft 24; БЕР I 58; Skok I 175; ЭССЯ 2, 138—139; Sł. prasł. I 279—280; Štrekelj AfSIPh 27, 64—65; Bern. I 64—65.— Див. ще **блюва́ти**.— Пор. **плющ**.

[бля] «біля; для»; — результат редукції применника *біля* (у минулому з кінцевим наголосом), характерної для різних службових слів; значення «для» з'явилося внаслідок змішування з фонетично близьким применником *для*.— Див. ще **біля́**.— Пор. **для**.

[блявда́ти] «плямкати» Пі; — звуконаслідувальне утворення, аналогічне до *пля́мкати*.

[бля́вати] «ляпати язиком; говорити дурниці», **[бля́кати]** «тс.»; — п. **[блака́]** «жалібно озиватись» (про kota та ін.), ч. *blařkati* «гавкати; п'ятакати», *blafati* «тс.», слц. *blavkat'* «гавкати, дзявкати», вл. *blawkać* «тс.», нл. *blawkaś* «гавкати; лаяти»; — звуконаслідувальне утворення.— Schuster-Sewc 41.

блягу́зкати «плести нісенітницю; брехати, зводити наклепи»; — п. *blazgonić* «теревенити»; — очевидно, результат контамінації українських слів **[бля́кати]** (**[бля́вати]**) «ляпати язиком; плести дурниці» і **[блягу́знити, бляву́знити]** **[бляу́зкати]** «тс.».— Див. ще **бля́вати, блягу́знити, бляву́знити, бляу́знити**.

блядь «повія», **бля́діна** «тс.», **бляду́н** «розпусник», **[бля́дка]** «розпусниця» Пі (тут дано тлумачення латинською мовою з позначкою «растение»), **бля́дство, блядува́ти, ви́блядок** «байстрюк»;— р. **блядь**

«повія», др. **блядь** «обман; повія», **блясти** «помилятися; розпусничати»; п. **[błędzić]** «говорити не до речі, верзти», ч. ст. *blesti* «верзти», вл. *bledzić* «базікати, верзти», нл. *blada* «базікання; плітки», полаб. *bl'ōdā* «марить; бачить уві сні», схв. *blesti, bléditi* «говорити дурниці, ганьбити», слн. *blēsti* «марити, верзти», стсл. **блядь** «базікання, марення; ересь; розпуста»; — псл. *blęd-*, пов'язане чергуванням голосних з *blōdř* «блуд»; — споріднене з лит. *blęsti* «змішувати (їжу)», *blęstis* «темніти, смутніти», лтс. *blensties* «недобачати», гот. *blinds* «сліпий», двн. *blint* «тс.», дангл. *blundren* «збовтувати, змішувати»; іе. **bhleudh-* «блудити; погано бачити».— Шанский ЭСРЯ I 2, 144; Фасмер I 180; Преобр. I 31; Machek ESJĈ 56; Skok I 173—174; ЭССЯ 2, 114—115; Sł. prasł. I 258—259; Sadn.—Aitz. VWb. I 340—342; Bern. I 61; Brückner 31; Lidén Studien 76—77; Pokorny 157—158.— Пор. **блуд**.

бля́кнути, [блякува́ти] «линяти», **[блякува́ти]** «тс.» Я, **бля́клий, блякува́тий, бля́клість, збля́клий, побля́клий**; — бр. **бля́кнуць**, п. *blaknać, blakować* «блякнути», вл. *blak* «блідість, бляклість»; — вважається запозиченням з польської мови, в якій форма з *bla-* замість очікуваного **ble-* відповідно до укр. **бля́кнути**, р. **бля́кнуть** пояснюється як результат впливу з боку *blady* «блідий» (Bern. I 63); лит. *publiēkti* «блякнути» вказує на можливість поряд з формою псл. *blęknęti*, збереженою в укр. **бля́кнути**, р. **бля́кнуть**, паралельної форми псл. **blęknęti* з основи **bhloik-*, похідної від того самого кореня іе. **bhel-/bhl-*, який зберігається і в словах **білий, бля́кнути, блиск, блідий**.— Шанский ЭСРЯ I 2, 137; Фасмер — Трубочев I 173; Преобр. I 29; ЭССЯ 2, 112—113; Sł. prasł. I 274—275; Sadn.—Aitz. VWb. I 141—142; Persson Beitr. 929; Pokorny 157.— Пор. **бля́кнути**.

[бляск] «блиск», ст. *бляскъ* «блиск; розкіш» (XVII ст.); — бр. *бляск*; — запозичення з польської мови; п. *blask*, як і нл. ст. *blask*, походить від праслов'янського варіанта основи **blęsk-* (<**bloisk-*), збереженого також у др.

блѣскъ, укр. [блієск].— Jurkowski JP 41/2, 118; Sławski I 34.— Пор. блиск.

[блят] «ткацьке бердо; пластина; дошка для малювання; дошка стола» Ж, [блятивнік] «бердник», ст. блят «плита; плоска тарілка» (XVIII ст.); — п. blat «верхня дошка стола, верстата», вл. blo-ta «пластина»; — через польську мову запозичено з німецької; нвн. Blatt «лист, дошка, бердо» споріднене з днн. гол. дат. шв. blad «лист; лезо», дангл. blaed, англ. blade «лезо; довгий лист», дісл. blađ, двн. blat «цвіт», лат. flōs «квітка». — Шелудько 22; SW I 163; Kluge—Mitzka 81, 86.

бляха «жерсть; [полиця Дз], бляхар, бляхарня, бляхарство, [бляхівка] «літрова бляшанка», бляшанка, [бляшка] «мірка на горілку, децилітр» ЕЗБ 4, [блѣхлик] «бляшана мірка» ВеУг, [блешник] «тс.» ВеУг, [бляхований] «критий бляхою; карбований» Пі, бляшаний, [бляхувати] «оббивати бляхою», ст. бляха «зброя (XV ст.); жерсть (XVII ст.)»; — р. бляха «металева пластинка», бр. бляха «жерсть», п. blacha, ч. plech, слц. bl'ach, plech, вл. нл. blach «тс.», болг. блех, блях «жерсть; пряжка», бляха «металева пластина на осі колеса»; — через польську мову запозичено з німецької; свн. blēch, нвн. Vlech, споріднене з дісл. blik «сітка шолома», псл. blyskъ, укр. блиск; непереконливою була спроба (Соболевский ЖСт 1892/2, 124) пов'язати з фр. plaque «пластинка, бляха з номером». — Дзензелівський УЗЛП 21; Шелудько 22; Richhardt 35; Шанский ЭСРЯ I 2, 146; Фасмер I 180; Преобр. I 32; Zaręba JP 41/1, 5; Brückner 28; Sadn.— Aitz. VWb. I 338—339; Bern. I 59; Kluge—Mitzka 82, 83.— Див. ще блиск.

бо (сполучник причини; підсилювальна частка); — бр. др. бо, п. bo «тс.», ч. слц. нл. ст. схв. ст. bo «тому що», стсл. во «тому що; отже»; — псл. во, один з формальних варіантів займенникового кореня b-, того самого, що і в сполучнику ба; пов'язання з хет. та «або» (Machek ESJĀ 58) необгрунтоване.— Sławski I 37—38; ЭССЯ 2, 141—142; Sł. prasł. I 285—286; Sadn.— Aitz.

VWb. I 59—61; Bern. I 65; Абаев ИЭСОЯ I 229.— Див. ще ба¹.

[бобалька] «вид галушки», [бобальчакі] «тс.» (мн.); — слц. [bobal'ku] «печені або варені пампушки»; — очевидно, похідне утворення від псл. bobъ «біб»; пор. ч. bobule «кулястий (невеликий) плід». — Див. ще біб.

[бобачик] (бот.) «підмаренник, Galium verum L.»; — очевидно, похідне від др. бобъ «біб» у зв'язку з круглою формою плодів, у більшості різновидів рослини відкритих, або з круглими наростами на стеблі, які викликаються яйцекладкою комарика Cecydomyia Gabii; пор. ч. (мор.) [kabačka] «підмаренник». — Нейштадт 402—404.— Див. ще біб.

бобёр (зоол.) «Castor fiber», [бібр, бобрó], бобрійця «самка бобра» Я, бобровік «мисливець на бобрів», бобровник «тс.», бобровина «м'ясо бобра» Я, бобровина (фарм.) «бобровий струмінь» Ж, [бобровка] «шапка з бобра» Я; — р. бобр, бобёр, бр. бабёр, др. бобръ, п. bóbr, bober, ч. вл. нл. bobr, слц. bobor, болг. бобър, схв. bǫbr, bǫbar' dǫbar, слн. bóber; — псл. bobrъ, bebrъ, bybrъ; — споріднене з лит. bėbras «бобер», bebrùs, сх.-лит. bābras, лтс. bebrs, прус. bebrus, двн. bībar «тс.», дінд. babhrú- «коричневий; крупний іхневмон», ав. bawra- (bawri-) «бобер», лат. fiber, feber «тс.»; іє. *bhebhru- є результатом неповного подвоєння кореня *bher-, який зберігається в укр. буйрий, лит. bėgas «бурий» та ін.— Критенко Вступ 510, 544; Шанский ЭСРЯ I 2, 147; Фасмер I 180—181; Преобр. I 32; Откупщиков 183; Sławski I 40; Machek ESJĀ 59; Schuster-Šewc 46—47; БЕР I 60; ЭССЯ 2, 145—146; Бернштейн Очерк 1974, 247; Sł. prasł. I 290—291; Эккерт ВСЯ I 107—109; Sadn.— Aitz. VWb. I 150—151; Bern. I 47; Толоров I 203—205; Pokorny 136.

[боберки] «котики» (на дереві) ВеНЗн; — не зовсім ясне; може бути пояснене як похідне від бобёр (пор. інші назви того ж суцвіття, похідні від назв тварин: котики, бацьки і под.) або як афективне утворення, паралельне до [бамбульки] «кульки, бутони».

бобіль «одинокий чоловік; (іст.) бідняк»; — бр. бабиль, п. bobył, bobył

(з бр.); — запозичення з російської мови; р. *бобыль* остаточного пояснення не дістало; пов'язувалося з шв. ст. *boaböle* (*boabyule*) «селянин-орендар» (*Mikkola Berühg.* 89), з лит. *bumbilas* «батрак; ледар» (*Mikkola AV* 50) тощо; Фасмер (I 181) звертає увагу також на нез'ясоване рум. *bobîlca* «вид танцю», *bobîlnic* «настурція». — Шанский ЭСРЯ I 2, 147—148; Преобр. I 32—33; ЭСБМ I 258.

бобір (іхт.) «йорж, *Aegina cernua* L.», [*бобір*] «коблик, *Syrpinus gobio* Mo, [*бобур*] «йорж». ЛЧерк, [*бубар*] «тс.», [*бубір*] «тс. Берл; вид риби Ва»; — р. [*бобірь*] «коблик; йорж», [*бубырь*] «йорж», п. [*bobur*] «йорж» (з укр.); — задовільного пояснення не має; слід врахувати нез'ясоване болг. *бобой* «вид річкової риби», *бабой* «тс.» (БЕР I 59), укр. [*бобець*] «бичок, *Gobius*», [*бáбик*, *бáб'юк*], п. *babec* «тс.».

бобівник¹ (бот.) «трифоль, *Menyanthes trifoliata* L.; [вероніка поручайна, *Veronica beccabunga* L.] Ж», [*бобівник*] «*Menyanthes trifoliata*»; — р. [*бобівник*] «*Menyanthes trifoliata*», бр. *бáбк*, [*бобік*, *бáб'юнік*], п. *bobownik*, [*bobrek*] «тс.», ч. слц. [*bobovník*] «вероніка», болг. *бобовляк*, слн. *bobovník*, *bóboves* «тс.»; — псл. *бобовьнік*, похідне від *bobъ* «біб»; назва зумовлена подібністю листків цих рослин до бобових. — Меркулова 36—37; Machek Jm. rostl. 213. — Див. ще **біб**.

бобівник² (бот.) «сусак, *Vitotomus umbellatus* L.»; — р. [*бобівник*] «тс.; калужниця, *Calltha palustris* L.; білокрильник болотний, *Calla palustris*», бр. [*баб'юнік*] «білокрильник болотний»; — очевидно, результат видозміни форми *бобрівник, похідної від *бобёр*, як назви болотяних і водяних рослин (біля яких водяться бобри), зближеної з назвою *бобівнік*, що здавна означає рослини *Menyanthes trifoliata* і *Veronica beccabunga*, також болотяні або водяні; пор. р. [*бобровник*] «бобівник, *Menyanthes trifoliata* L.», бр. [*бáбр'юнік*, *бáбрык*], п. *bobrek*, ч. [*bobřek*] «тс.», які зазнали протилежної звукової зміни (з давнішого *bobovьнік*, очевидно, під впливом нім. *Viberklee* «тс.», букв. «боброва конюши-

на»). — Machek Jm. rostl. 183. — Пор. **бобряк**.

бóбка «спортивна блуза Л; літня сорочка з короткими рукавами; [зимова чоловіча сорочка з застілкою на змійці] МСБГ», [*бубка*] «спортивна блуза Л; — очевидно, запозичення з російської мови; р. [*бóбка*] «сорочка, дитяча сорочка», [*бóба*] «дитяча сорочка», [*бóбанька*] «тс.» може бути пов'язане з [*бóбка*] «дитяча іграшка», бр. *бóбка* «кругла цятка на матерії, кулька; зернина бобу», що зводяться до *боб* «біб». — Див. ще **біб**.

[**бобóвх**] (виг.) «шубовість»; — звуконаслідувальне утворення, аналогічне до *бовть*, *шубóвсть*, бр. *боўк*, рос. *булты́х* і т. д.

[**бобок**] (бот.) «лаврова ягода» Мак, *бобкі* «тс.» (мн.), [*бобкóвєць*] «лавр, *Laugus pobilis* Г, Ж, *бобкóвий* «лавровий», [*бáбкóвий*] «тс.» Ме; — р. *бобкі* «лаврові ягоди», бр. *бáбкі* «тс.», п. ч. *bobek* «лавр», слц. *bobok* «тс.»; — похідні утворення від *біб* (< *bobъ*); назва зумовлена характером плодів лавра — невеликих овальних кістянок; збереження кореневого *о* замість закономірного *і* викликане, очевидно, впливом польської мови. — Див. ще **біб**.

бобона — див. **забобон**.

бóбрык¹ «вид сукна з стоячим ворсом», *бóбрыком* (присл.) «чоловіча коротка стрижка з стоячим волоссям спереду»; — р. *бóбрык*, бр. *бáбрык*, ч. *bobřík* (з рос.); — запозичення з російської мови, в якій утворено від назви *бобр*, *бобёр* за подібністю до бобрової шерсті.

[**бóбрык²**] «саморобна мідна бляшка у вигляді гудзика», [*бóбрык*] «плід картоплі після цвітіння; овечий послід; кулька, балабончик, невеликий круглий предмет» МСБГ; — очевидно, похідні утворення від *біб* (див.).

[**бобряк**] (бот.) «латаття, *Nymphaea alba* L.» Мак; — очевидно, пов'язане з *бобёр* як назва водяної рослини, що може рости там, де водяться бобри. — Див. ще **бобёр**. — Пор. **бобівнік²**.

бобчук (бот.) «дикий мигдаль, *Amygdalus papa*», [*бобівнік*] «тс.» Ж; — р. [*бобівник*] «тс.»; — похідне від *біб*; назва зумовлена характером плодів, подіб-

них до бобів (пор. р. *полевые, калмыцкие орешки* «тс.»).— Див. ще **біб**.

[боб'ястий] (про смушок) «з великими слабими завитками»; — п. *bobiasty* «подібний до бобу», слн. *bóbast* «тс.»; — похідне від слова *біб*, утворене на основі подібності форми завитків до великих зернин бобу.— Див. ще **біб**.

бов (вигук для передачі глухого звуку, дзвону), *бовк* (вигук для передачі звуку при падінні важкого тіла), *бóвкати* «глухо звучати; необдумано говорити», *[бóвкало]* «язик у дзвона, било; дурний балакун», *[перéбовком]* «передзвонюючи»; — звуконаслідувальні утворення, аналогічні до бр. *[бовк]* «шубовствъ», *[бóвкаць]* «шубовтати».

бовв́ан «ідол, кумир, істукан; [хвиля Пі], *[болв́ан]* «ідол» Ж, *[балв́ан Ж, був́ан]* «тс.»», *[буванець]* «колодка для розтягування шапок», *бовваніти* «виднітися в далині», *[бованіти, бовванячити, бованячити, буваніти]* «тс.»; — р. *болв́ан* «ідол; дурень», бр. *балв́ан* «тс.»», др. *б́лв́ванъ* «пень, стовп, колода, йолоп, ідол», *болванъ, бл́вванъ, балв́ванъ* «тс.»», п. *baŭvan* «ідол; снігова баба; колода; йолоп; клуб; велика хвиля», ч. *balvan* «скеля», *[blvoň]* «дурень, йолоп», слц. *bolvan* «йолоп, ледар», болг. *балв́ан* «скеля», *болв́ан* «тс.»», схв. *балван* «ідол; колода, брус», *bólvan* «ідол», слн. *balv́an* «брила», *bolv́an* «тс.»; — псл. *bъlvanъ, болъvanъ, балъvanъ*; — запозичення з тюркських мов, можливо, подвійне; пор., з одного боку, дтюрк. *balbal* «намогильний камінь, пам'ятник» і, з другого, каз. *балуан* «борець», кирг. *балбан* «тс.»», сх.-тюрк. *palvan* «борець, силач, герой», узб. *полвон*, *[palvan]*, тур. *pahlivan* «тс.»», що походить від перс. *pahlivān* «герой, борець», пов'язаного з *pahlū* «сила, хоробрість; бік»; менш переконлива думка (Ильинский ИОРЯС 24/1, 115; Шанский ЭСРЯ I 2, 154—155; Торг, 266) про утворення від гаданого псл. *baly, *balъve, яке мало б бути спорідненим з дісл. *bulg* «стовбур, тубуб», *bolg* «тс.»», свн. *bole* «дошка», нвн. *Bohle* «брус» і т. д.; безпідставними є спроби (Prellwitz 342; Meringer IF 17, 159) пов'язати з гот. *balwawēsei* «злість», *balwjan* «мучити», гр. *φῆλος, φηλός*

«облудний» або через посередництво шв. *bulv́an* «солом'яне опудало» з ірл. *balb́an* «тс.» (Sköld 12—13), оскільки шв. *bulv́an*, як і нім. *[Balbahn]* «тс.» самі є запозиченнями з східних мов; неприйнятною залишається давня спроба (Mikl. TEI, Nachtr. I, 10; 2, 81) виведення від тюркського *balaban* «великий, товстий». — Фасмер—Трубачев I 186—187; ЭССЯ 3, 121—122; Дмитриев 530; Корш ИОРЯС 8/4, 2—6; 11/1, 46; Мелиоранский ИОРЯС 7/2, 280; 10/2, 68; Mazon RES 43, 91—92; Sl. prasl. I 187—188; Sadn.—Aitz. VWb. I 482—484; Менгер 87—91; Lokotsch 129.

[бовѓар] «пастух худоби, волів», *[бовѓарка]* «загін для худоби, загорода», ст. *бовгарь* (XVII ст.); — п. *[bouhar]* «пастух»; — запозичення з румунської мови; рум. *bouár (boár)* «пастух» (молд. *боу́ар* «тс.») походить від лат. *bovārius* «бичий, воловий», в основі якого лежить лат. *bōs (bovis)* «бик», споріднене з псл. *govędo* «худоба». — Шаровольський Зб. заходозн. 55, 63; Scheludko 127; Vincenz 9. — Див. ще **гов'єдо**.

[бóвдур¹] «димар; густий клуб диму, густа хмара; бовван, неотеса, йолоп», *бóвдуритися* «здійматися високими стовпами» (про дим); — р. *[бóлдырь]* «димар», *[булдырь]* «будинок на белебні; димар»; — неясне; виведення від чув. *pəldəg* «прибудова біля хатини; літня кухня», *pəl* «дерев'яний димар» (Räsänen FUF 26, 136; Кравчук ЛБ VIII 68; Фасмер I 187, 238) з погляду географічного поширення слова є занадто сумнівним; може бути зіставлене з *[болдига]* «кам'яна брила» (див.).

[бóвдур²] «рибальська жердина, бовт»; — результат видозміни слова *бовт* «тс.»», викликаної звуковою подібністю до *бóвдур¹* «димар; йолоп»; безпідставно ототожнювалось (Кравчук ЛБ VIII 68) з *бóвдур¹* «димар». — Див. ще **бóвдур¹**, **бóвтати**.

бовкун «запряжений одинцем віл; великий сніп очерету»; — р. *[бовкун]* «запряжений одинцем віл», *[болкун]* (про волову упряжку); — неясне; вважалось утвореним за допомогою суфікса *-ун* від рум. *bóu* (молд. *бóу*) «віл» (Шаро-

вольський Зб. заходозн. 55; Cioganescu 100—101); виводилось також із префікса *об-* і основи дієслова *волокти* (Фасмер I 188; Кравчук ВЯ 1968/4, 127).

[бовт] «склепіння ВеУг; магазин Дз Атл I», **[бóвта]** «купецька ятка» Шух, **[бовтáр]** «купець» Шух, **[бовтáш]** «крамар» УЛГ, **[бовдовáня]** «склепіння» ЕЗб 4; — запозичення з угорської мови; уг. *boltív* «склепіння», *bolt* «магазин, крамниця» походить від іт. *volta* «склепіння», яке зводиться до лат. *vola* «тс.» (*volvo* «обертаю, кручу»), спорідненого з укр. *валяти*, р. *волна*. — Дзєндзелівський Доп. УЖДУ 4, 61; Лизанець НЗ УЖДУ 26, 119; Bárczi 23; MNTESz I 335; Walde — Hofm. II 825, 832—833.

бóвтáти, **бовт** «жердина з порожнистим потовщенням на кінці, якою заганяють рибу в сітку; палка для розмішування рідини; [зіпсоване яйце ЛЧерк]», **[бóвта]** «жердина для полохання риби» О, **[бовтáч, бовч Я, Ж, болт Берл]** «тс.», **[бóвтáло]** «палка для розмішування» Я, **бóвтáнка** «розбовтане пійло», **[бóвтиця]** «підвісна прикраса», **[бовтíще]** «болт» Дз, **[болтíще]** «тс.», **бовтíшка** «вид яєчні; [глечик для води Я]», **[бóвтень]** «зіпсоване яйце» Я, **[бовтíш Я, бовтóк, бовтíн, бовтíюк, бовтíяк Я]** «тс.», **[бовтíха]** «рибальська снасть» Л, **бовтíь** (вигук на позначення одноразового збовтування), **[вiбовт]** «вибоїна в річці» ВеНЗн, **рóзбовтóк** «бовтун»; — р. **болтáть** «бовтати; базікати», бр. **бóўтáць**, п. *bełtać* «бовтати; белькотати»; — псл. **bьltati*; — споріднене з лит. *birdėti* «лунко звучати, стукати», дат. *buldre*, шв. *bulta* «стукати», снн. *bulderen*, нвн. *poltern* «тс.»; іє. **bhel-*звуконаслідувального походження. — Шанський ЭСРЯ I 2, 158; Фасмер I 190; Преобр. I 35; ЭССЯ 3, 119—120; Sł. prasł. I 284; Sadn. — Aitz. VWb. I 170—171; Bern. I 118; Kluge—Mitzka 559.

[бовч] «ковбаня в річці» ВеУг, **[бóвчик]** «вимита водою калюжа» ВеУг; — п. *bełt* «вир, ковбаня», *bełk, bełczak* «тс.», слн. *bòlt* «прірва, вир»; — вважається пов'язаним з **бóвтáти** як звуконаслідувальне утворення. — Балецький St. sl. 4, 400. — Див. ще **бóвтáти**.

бог¹ «господь», *біг, бі, божóк* «ідол», **[богíця]**, **[божíця]** «ікона з жіночим зображенням» Ме, *боженя, божество, божніця* «полиця (тумбочка) для ікон; церква», **[біжні́к]** «тс.», **божні́к** «полиця для ікон», **[біжні́к]** «тс.», **[богові́к]** «продавець ікон» Я, **[бо́жка]** «богиня; піст Ж; божіння Г», *божба* «божіння, клятва», *біжба*, **[божствá Я]** «тс.», **[божкáр]** «святенник», **[божíха]** «той, хто часто божиться» Я, **[божíн]** «святенник, богомільний» Я, *бóжий, бóжеський, божéственный, богувáти* «бути богом; чаклувати; [лягтися в бога Дз]», *божествíти*, **[божíти]** «брати присягу» ВеУг, *божítися, бóжкати Я, [божкувáти]* «постити», *безбóжник, збезбожніти Ж, [набiжливíсть]* «набожність» Ж, **[набiжний]** Ж, *набожéнство* «богослужіння», **[набóжник]** «рушник до ікони», *набóжний, [незбóжний]* «безбожний», *обожáтель, обожáти, обóжновати, обóжувати, побóжний*; — р. бр. болг. м. *бог*, др. *богъ*, п. слн. *bóg*, ч. *bůh*, слц. *boh*, вл. *bóh*, нл. *bog*, полаб. *büg*, схв. *бѣг*, стсл. *вогъ*; — псл. *bogъ*; — споріднене з дінд. *bhāgaḥ* «наділяючий, податель, пан, владика», *bhājati, bhājate* «наділяє», ав. *baça* «господь, бог», *baḥšaiti* «бере участь»; можливо, через давніше значення «майно, їжа» пов'язане з укр. **[бог]** «шлунок, рубець», *богiн* «тс.», гр. *φαγεῖν* «їсти, пожирати», алб. *bagëti* «велика рогата худоба»; неодноразово висловлювана думка про пряме запозичення з іранських мов (Корш Сб. Сумцову 53; Миккола РФВ 48, 278; Solmsen KZ 34, 49; Moszyński PZJP 92—93 та ін.) не витримує критики. — Коломієць УЛМШ 1967/6, 12; Критенко Вступ 523; Трубочев Етимологія 1965, 10—11, 25—30; Филін Образ. яз. 140—141; Шанський ЭСРЯ I 2, 148; Фасмер—Трубочев I 181—182; Зализняк ВСЯ 6, 34; Преобр. I 33—34; Sławski I 40; Brückner 33—34; Machek ESJČ 75; Skok I 179; Dukova ZfSl 24, 11—13; ЭССЯ 2, 161—163; Sł. prasł. I 296; Sadn. — Aitz. VWb. I 361—363; Bern. I 67. — Пор. **бог²**, **бáжок, збіжжа, нéбіж, небiжчик, убóгий**.

[бог²] «шлунок; перше відділення шлунка жуйних тварин, рубець» Ж,

[*богун*, *богinya* ВеУг] «тс.», [*божок*] «свинячий шлунок» Г, Ж, [*божук*] «начинений свинячий шлунок» ЛексПол, [*бігун*] «сальцесон, копчена ковбаса» ВеЗн; — споріднені з *бажок* «шлунок» і збережені в українській мові слов'янські відповідники до гр. φάγω «їм, пожираю», яке через давніше значення «їжа, майно, доля» може бути споріднене з *бог*¹; спроба витлумачити *божок* як запозичення з румунської мови (Vincez 2) позбавлена підстав, оскільки саме рум. bojós, bojóg «легені, нутроші», молд. божок, божог «тс.» не може бути пояснене інакше, як запозичення з української мови. — Коломієць УМЛШ 1967/6, 12. — Див. ще *бог*¹. — Пор. *бажок*.

[*богад*] «посад, посаг, місце для молодих» (на весіллі); — неясне; можливо, пов'язане з *багатий* — пор. [*богаття*] «багатство, придане» ЛЧерк.

[*богаділати*] «благати, дуже просити» О, [*богоділати*] «тс.» О; — утворення на основі давньоруського виразу *бога дѣла* «бога ради»; пор. схв. *богарадити* «жебракувати» з *бога ради*. — Пор. *богаділля*, *богарадити*.

богаділля «будинок для бідних»; — бр. *богадзельня*; — запозичення з російської мови; р. *богадѣльня* утворилось на основі давнього виразу *бога дѣла* «бога ради». — Шанский ЭСРЯ I 2, 148; Фасмер I 182. — Пор. *богаділати*.

[*богар*] «жук, хрущ» ВеНЗн, ВеУг; — запозичення з угорської мови; уг. bogár «жук» етимологічно неясне. — MNTEsz I 321.

[*богарадити*] «виявляти добродійність, (матеріально) підтримувати», [*збогарадитися*] «виблагати»; — р. [*богарадный*] «жебрак», схв. *богарадити* «жебракувати»; — складне утворення на основі виразу *бога ради*. — Фасмер I 182; Jagić AfSIPh 30, 458—459. — Див. ще *бог*, *ради*.

[*богастійник*] «польовий жайворонок, Alauda arvensis L.» ВеНЗн, [*богостійник*] «тс.»; — неясне утворення, можливо, результат видозміни форми *богаспівник.

богатір «герой», *богатірство*, ст. *багатырь* «герой, муж великої сили» (XV ст.), *богатырь* «тс.» (XVIII ст.); —

р. *богатырь*, др. *богатырь*, *богатурь*, п. bohater, bohater (з укр.), ч. bohater (з рос.), слц. bohater, болг. *богатыр* (з рос.), схв. *богатыр* (з рос.); — запозичення з тюркських мов; дтюрк. baγatur «герой», споріднене з тур. bahadır «хоробий, герой», чаг. baγur «смілий, военачальник», шор. paγattur «герой» та ін., походить від перс. bahādur «силач». — Шанский ЭСРЯ I 2, 149; Фасмер I 183; Преобр. I 33; Корш ИОРЯС 7/1, 45; Brückner 34; Sadn. — Aitz. VWb. I 374—375. — Пор. *багатий*.

[*богач*] «хліб, малай, пиріг» ЕЗб 4, [*богач*] «тс.»; — запозичення з угорської мови; уг. rogácsa «тс.» походить від схв. *пѣгача* «прісний хліб, корж», яке разом з болг. *погача*, м. *погача* «тс.», слн. rogáča «булка» зводиться до іт. focaccia «пшеничний корж», що походить від пізньолат. focasea «коржик», утвореного від лат. focus «вогнище, вогонь». — ЕЗб 4, 235; Bárczi 245; Младенов 437; Mikl. EW 254; Battisti—Alessio 1673. — Див. ще *фокус*.

Богдан, *Богдана*, [*богданка*] «дочка, богом дана»; — р. *Богдан*, бр. *Багдан*, [*богдан*] «підкидьок», п. bogdan, bohdan (з укр.) «дорогий, кавалер», ч. слц. Bohdan, м. *богодан* «богом даний», схв. *бѣгодан* «богом даний», Bōgdān; — спільнослов'янське власне і загальне ім'я, утворене з основи іменника bogъ і дієприкметника данъ від дієслова dati; на думку Мілевського (I Międzyn. Slawist. konf. opomast. 243—244), псл. *Bogodanъ походить як запозичення-калька від мідійсько-скіфського Baga-dāta (дперс. Baga-dāta). — Див. ще *бог*¹, *дати*.

богіла (бот.) «Anthriscus Hoffm.» Г, Ж, [*бугиль*] «тс.» Ж, *бугіла* «тс.» Г, Ж; [болиголов, Copium maculatum L. Mak], [*буглав*] «болиголов», [*булав*] «тс.» Мак; — р. [*богула*] «таволга, Spiraea ulmaria; таволожник, Aruncus silvester», [*багуля*] «отруйний, лікарський гриб», [*багульний*] «терпкий, гострий; отруйний, одурманюючий»; — очевидно, похідне від основи псл. bog- «поїдати, пожирати», збереженої в укр. [*бог*] «шлунок», [*богун*] «тс.» і спорідненої з гр. φάγω «пожираю»; щодо розвитку зна-

чення пор. р. *яд* від псл. *jěsti* (*jěd-ti); пізніше зазнало впливу з боку складного слова *боліголов*.— Пор. **бог²**, **боліголов**.

богме́, богмі́тися — див. **бігме́**.

[богоро́жник] (бот.) «берека, *Sorbus torminalis* Crtz. (*Pyrus torminalis* Ehrh.); глід, *Sorbus aria* Crtz. (*Crataegus aria* L.)», **[богоро́шник]** «горобина, *Sorbus aucuparia* L.» Мак, **[бого́шник]** «берека; глід» Пі; — р. **[богоро́жник]** «вид глоду, *Crataegus torminalis*», п. *božogožec* «берека; рослина з родини метеликових, гуньба, *Trigonella*»; — не зовсім ясне; очевидно, утворене з основ слів *бог¹* (або *бог²*) і *rič* (*rog-*) з огляду на те, що відповідні рослини покриті колючками; може розглядатись і як результат видозміни форми **[боярі́шник]** «глід».— SW I 194.— Див. ще **бог¹**, **бог²**, **боярі́шник**, **ріг**.

[бо́грач] «малий казан, дійниця» ЕЗб 30; — запозичення з угорської мови; уг. *bogrács* «казан» походить від тур. *bakraç* «мідний черпак, казанок».— MNTESz I 323; *Bárczi* 22.— Див. ще **бакра́ч**.

[богу́н¹] «жердина для сушіння риби»; — можливо, пов'язане з крим.-тат. *bağ* «віршовка, шнурок» або *bogun* (*boğun*) «сустав, коліно; сув'язь».

богу́н² — див. **бог²**.

бода́й «нехай би, щоб; хоч би», **[бодá O, бодáй]** «тс.»; — бр. **бада́й**, **[багда́й]**, п. *bodaj*, *bogdaj* «тс.», ч. *bodej* (бажальна частка, стверджувальна частка та ін.), ст. *bohdejž*, *bohdejť*, слл. *bodaj* «щоб», *bohdaј* «тс.», нл. ст. *bodaj*; — поширене в північних слов'янських мовах утворення, яке виникло на ґрунті давнього словосполучення *бог дай* «бог нехай дасть».— Булахаў Веснік БДУ 1971/2, 60; *Sadn.*— *Aitz.* VWb. I 363.— Див. ще **бог¹**, **да́ти**.

бода́к, бода́чник, бодя́к — див. **будя́к**.

[бодва́нка] «продовгуватий шаплик»; — очевидно, результат видозміни запозиченого нвн. *Vádewanne* «ванна», утвореного з основи дієслова *báden* «купати», спорідненого з нвн. *báhen* «парити», *basken* «пекти», гр. *φύω* «жарю, палю», укр. *бага́ття*, та іменника *Wáppe* «ванна».— Див. ще **бага́ття**, **ва́нна**.

[бодла́к] (бот.) «чортополох, *Carduus* L.; жовтозілля, *Senecio* L.; крушина, *Rhamnus frangula* L.» Мак, Г, **[бодлак дикий]** «водяні горіхи, *Traha patans* L.» Мак, **[бодла́ччя]** (зб.), **[бодляк]** «чортополох; осот» Мак, **[будля́че]** (зб.) Ж; — р. **[бодла́к]** «терен, *Prunus spinosa* L.; крушина»; — вважається (*Sadn.*—*Aitz.* VWb. I 373) запозиченням з польської мови з огляду на звукосполучення **дл** (як у *mydło*); але п. *bodłak* «чортополох», ст. «миколайчики польові, *Eryngium campestre* L.», як і ч. *bodlák* «чортополох», слл. *bodl'ac* «тс.», не є закономірним утворенням із суфіксальним **дl**, бо звук **д** належить у цій формі до кореня *bod-*; таким чином, ідеться про утворення з рідкісним складним суфіксом **-lak-**, у якому немає нічого специфічно польського.— Див. ще **будя́к**.

бодну́ти, бодлі́вий, бодя́н, бодя́чий, бодь — див. **бості**.

бо́дня «діжка з кришкою; різновид вулика Г; верхня частина воза з дощок МСБГ», **[бодéнка]** «барильце О; масничка ДзАтл II», **[бодéнча]** «посуд на горілку» О, **[боденча́]** «масничка, посудина для збивання масла», **[бодна́р Г, O]**, **боднар**, **[бодня́к]** «велика дубова колода» Я, **[боднаре́нко]**, **бондарéнко**, **[боднарі́на Ж, боднарі́вна Ж]**, **бондарі́вна**, **[боднарі́ха]**, **бондарі́ха**, **бодна́рка** «бондариха», **бодна́рня**, **бодна́рство**, **бондарча́**, **бондарчы́к**, **бодна́рний**, **[бодна́рти]**, **бондарюва́ти**, ст. **бодня** (1564), **бондар** (XVII ст.); — р. **[бодня́]** (можливо, з укр.), п. *bednia* «бодня», **[bodnia, bednia]** «тс.», ч. *bedna* «ящик», слл. **[bednia]**, *debna* «тс.», болг. *бѣднѣ* «великий бочонок», схв. *бадань* «чан, кадка; лоток, жолоб», слл. **[bedenj]** «бодня»; — псл. *вѣдьнь; — через германське посередництво (двн. *butin* «кадка», нвн. *Bütte* «тс.», свн. *bütenaere* «бондар») або безпосередньо запозичено з латинської мови; лат. *butina*, нар.-лат. *butina походить від гр. *λυτήνη* «обплетена пляшка; нічний посуд», етимологія якого не з'ясована; у формі **бондар** і похідних відбулась метатеза **дн** (пор. р. *бондарь*, болг. **[бѣдѣ]** «бочонок»); припускається (Топоров Етимологія 1974, 8)

і власне слов'янський характер слова *bъdъpъ як здавна успадкованого.— Фасмер I 184; Трубачев Рем. термиол. 301—302; Sł. prasł. I 461—462; Sadn.— Aitz. VWb. I 476; Bern. I 106; Kluge—Mitzka 114; Boisacq 829.— Пор. **пўтня**.

[бодорка] «посудина у вівчарській справі» Доп. УЖДУ 4; — етимологічно неясне; можливо, пов'язане з *бодня*, пор. **[боденка]** «масничка».

[бодоря] «назва вівці» Доп. УЖДУ 4; — очевидно, запозичення з угорської мови; пор. уг. bodros «кучерявий», bodorit «завивати», яке може бути або спорідненим з удм. bidurjo «кучерявий», або варіантом до етимологічно неясного уг. fodorit «завивати». — Várczi 22, 81; MNTESz I 319.

[бодрий] «бадьорий», **[бодра́к]** «бадьора людина», **[бодро́к]** (кличка пса), **[бодри́ти(ся)]**; — р. *бодрий*, *бдеть*, бр. *бадзэры* «бадьорий», **[бодзер]** «тс.», др. *бъдрьи*, *бодрьи*, *бъдъти*, п. *bodry* (з укр.), ч. слц. *bodruý* (з рос.), *bdíti*, болг. *бодър* (з рос.), м. *бодар* (з рос.), схв. *бодар* (з рос.), *бадар*, слн. *bóder* (з рос.), стсл. **вѣдръ**, **вѣдѣти**; — псл. *вѣд-гъ*, *вѣдѣти* (<*bŭd-), утворення від варіанта тієї самої основи, що і в *будіти*, *блюсті*; — споріднене і словотворчо тожне з лит. *bidrus* «пилний», ав. *заēpi-budga* «старанно пильнуючий»; збережена українською мовою в говорах фонетично закономірна форма слова. — Шанский ЭСРЯ I 2, 151—152; Фасмер I 184; Преобр. I 34; Machek ESJС 59; БЕР I 62; Sł. prasł. I 461; Sadn.— Aitz. VWb. I 349—352; Meillet Etudes 114; Pokorny 150—152.— Див. ще **будіти**, **блюсті**. — Пор. **бадьорий**.

бодяга (зоол.) «водяна губка, надошник, *Spongia fluviatilis* L.»; — р. *бодяга*, **[бодяга]**, бр. *бодзяга*, п. *bodziega*; — очевидно, похідне від тієї самої основи *бод-*, що і в словах *бості*, *будяк*; у такому разі назва зумовлена характером скелета губки, який складається з крем'яних голок.— ЭССЯ 2, 153.— Див. ще **бості**, **будяк**.

бодян (бот.) «*Illicium anisatum* L.; зірчастий аніс, *Pimpinella anisum*», **[бадиян]** «*Illicium anisatum*» Мак, **[бад'ян]**

«ясенець, *Dictamnus albus* L.» Мак, ст. *бодянъ* (XVIII ст.); — р. *бодьян* «*Illicium anisatum*; *Dictamnus albus*», бр. *бодзян*, п. *bodzian*, *bidjan* «бодян», ч. *badián* «тс.»; — через польську мову запозичено з італійської чи іспанської або через російську з татарської; іт. *badiana*, ісп. *badiana* «тс.», тат. *badjan*, *madjan* «аніс» походять від перс. *bādīān* «зірчастий аніс». — Фасмер I 104; Преобр. I 12; SW I 81; Lokotsch 14; Mikl. TEL Nachtr. 2, 79.

боѐць — див. **біти**¹.

[бождеревок] (бот.) «звіробій, *Hypericum perforatum* L.»; — складна назва, утворена на основі словосполучення *боже дерево*; зумовлена лікувальними властивостями звіробою. — Див. ще **бог**¹, **дерево**. — Пор. **біждерев**.

божевільний «психічнохворий», **[божевілець Я, божевільник]** «тс.», **[божевілля, божевільня]** «будинок для божевільних», **[божевіліти]** «втрачати розум», ст. *божевольный* (XVIII ст.); — р. **[божевольный]** «божевільний» (очевидно, з укр.); — власне українське складне утворення, що виникло на основі словосполучення *божа воля*; відображає релігійне уявлення про божевільних (юродивих) як виразників божої волі; пор. рос. *блажѣнный* «божевільний». — Даль IV 669; Sadn.— Aitz. VWb. I 365.— Див. ще **бог**¹, **воля**.

[боженик] «помічник сільського старости» Ж, **[божівнік]** «присяжний (у сільській громаді)» Ж, ст. *боженикъ* «присяжний» (XVIII ст.); — ч. ст. *božepník* «присяжний радник», *boženík* «тс.», слц. ст. *boženík* «понятій»; — очевидно, пов'язане з *божитися* «присягати», ч. *božit se* «тс.». — Див. ще **бог**¹.

[божкода́йло] «святенник»; — експресивне утворення на основі виразу *дай, боже*, характерного для богомільних людей. — Див. ще **бог**¹, **дати**.

бобжок — див. **бог**².

[боз¹ (бот.) «бузина, *Sambucus* L.; бузок, *Syringa vulgaris* L. Мак», **[бозина]** «бузина», **[бозник, бозняк]** Мак «тс.», **[бозь]** «бузок» Мак; — р. **[боз]** «бузина», п. ч. *bez* «бузина; бузок», слц. *baza* «тс.», вл. *bóz* «бузина», нл. **[bez]**,

baz, полаб. bāz, болг. бѣз, м. боз, схв. бѣз, база, бѣова, зѣва «тс.», слн. [bɛz] bezèg «бузина; бузок»; — псл. bъzъ <*būzъ, варіант тієї самої основи (būz- <*bouz-), що і в словах *бузѣк, бузинѣ*; — найчастіше виводиться від іє. *bhug-/*bhāug- і пов'язується з лат. fāgus «бук», гр. φηγός, н. Vuche «тс.», курд. bûz «в'яз»; етимологія непевна; на слов'янському ґрунті можна припустити зв'язок з дієсловом *бѣдѣти*, враховуючи міцний запах відповідних рослин (Grückner KZ 46, 193—194); зіставляються також (ЭССЯ 3, 145) із звуконаслідувальною основою *bъz- «бриніти» (як назва рослини, з якої роблять сопілки); з української мови рум. boz, молд. боз «бузина». — Критенко Вступ 548—549; Фасмер—Трубацев I 184—185; Филин Образ. яз. 144; Sławski I 30—31; Schuster-Sewc Sl. Wortst. 17, 19; БЕР I 97; Skok I 125; Sł. prasł. I 469—470; Sadn. — Aitz. VWb. I 487—489; Rudnicki BPTJ 15, 127—133. — Пор. баз², бжур, бзинѣ, буз.

[боз²] «біб», [бозуля] «гуля» Вел; — не зовсім ясне; очевидно, пов'язане як варіант з формою *боц* «грудка, кавалок», пор. *бацѣн* «крупний горох», *бецѣй* «велика квасоля». — Див. ще **боц**.

бѣзна «невідомо, хтозна»; — р. [бѣзнат], слц. bohzná, болг. бѣзна, схв. бѣзнѣ, bozná «тс.»; — утворення на основі виразу *бог знає* (псл. bogъ znajetъ); пор. *кѣзна, хтѣзна*, слц. bohvie «бѣзна». — Див. ще **бог¹**, **знѣти**.

[бѣти] «кипіти», [бѣичий] «кипучий» ЕЗб 26, 334; — вважається запозиченням з румунської мови, в якій припускається незасвідчена форма, що має бути продовженням лат. bullire «кипіти, булькати», похідного від bulla «водяна бульбашка»; спорідненого, очевидно, з лит. bulis «сідниця», дінд. burih, bulih «тс.; vulva» та ін. — Janów STNL 18, 16; Walde—Hofm. I 122.

[бѣй] «їй-богу», [бѣйе] «тс.»; — переконливого пояснення не має; може розглядатись як результат фонетичного перерозкладу діалектної форми *ей-бѣ* (їй-бѣ) в процесі характерної для південно-західних говорів повторної вимови

цього вигуку (*ей-бо-ей-бо-ей...* і под.). — Див. ще **їй-бѣгу**. — Пор. **бѣйко**.

[бѣйдек] «келишок» ВеБ; — неясне; можливо, в якийсь спосіб пов'язане з польським арготизмом bojdek «ґоріще».

[бѣйк] «бавовняна тканина зеленого кольору з китичками з червоного гарусу» Я; — п. bojka «вид тканини», boja «тс.»; — через польську мову запозичено з англійської чи німецької; англ. boу «вид тканини», н. Воі «шерстяна тканина» походять від фр. ст. baie «тс.», що зводиться до лат. badius «каштаново-коричневий». — SW I 186; Kluge—Mitzka 89. — Див. ще **бѣя¹**.

бѣйка, бѣйкій, бѣйкѣ, бѣйкѣн, бѣйла, бѣйло, бѣйний, бѣйніця, бѣйня, бѣйовій, бѣйовік, бѣйовісько, бѣйовіще, бѣйѣк, бѣйчѣк — див. **бѣти¹**.

бѣйко, бѣйка «жінка з родини бѣйків», **бѣйкѣня, бѣйчѣха** «тс.», **бѣйчѣк** «малий бѣйко», **Бѣйкѣщина, бѣйкѣти** «говорити бѣй (бѣйе)»; — назва середньокарпатської частини українського населення, утворена від вигуку [бѣй (бѣйе)] «їй-богу», характерного для місцевого діалекту (пор. прізвище *Бѣйкало* (1586—1590); пор. також назву *лѣмко*, утворену від частки [лѣм] «лише, тільки»); безпідставними були спроби пов'язання з кельтською етнічною назвою Воіі, Воікоі (Šafařík ČSM 10, 23—26; Целевич Правда 1868, 419; Партицький Дѣло № 255, 1894; Perwolf AfSIPh 7, 617—618). — Verchratskýj AfSIPh 16, 592—593; Франко ЖіС 3, 146—149; Фасмер I 185; Grückner 35. — Див. ще **бѣй**.

бѣйкѣт «протест чи боротьба в формі припинення зносин», **бѣйкѣтувати**; — р. болг. бѣйкѣт, бр. байкѣт, п. ч. слц. вл. bojkot, м. бѣйкѣт, схв. бѣйкѣт, слн. bojkôt; — запозичення з німецької мови; н. Boykott «тс.» походить від англ. boycott «тс.», яке виникло на основі прізвища англійського капітана Бѣйкотта (Boykott), що вперше зазнав на собі такої форми протесту з боку ірландців. — Кравчук УМШ 1957/4, 80; Шанский ЭСРЯ I 2, 152—153; Фасмер I 185; Преобр. I 34; Kluge—Götze 96; Klein 193.

бѣйня «різниця (для худоби); (перен.) велика війна»; — бр. бѣйня, п.

бо́їня «тс.»; — запозичення з російської мови; р. *бóйня* «тс.» пов'язане з *бить* «бити». — Див. ще *біти*¹.

[**бóйтар**] «підпасич» ВеУг; — п. [bojtar] «вівчар», слц. bojtár «підпасич; погонич», схв. *бòйтáр* «підпасич»; — запозичення з угорської мови; уг. bojtár «тс.», очевидно, виникло шляхом розкладу уг. bujtár-legény «погонич», утвореного з неясної основи bujtár, пов'язаної, можливо, з уг. bujtogat «бунтувати, підбурювати» та іменника legény «хлопець»; пов'язується також (Sadn.— Aitz. VWb. I 114) із слн. báita «хатина, халупа», іт. baita «притулок, хатина в горах». — Дзедзелівський УЛГ 56; Bárczi 23; MNTESz I 325—326; Mikl. EW 6; Battisti — Alessio 409. — Див. ще **ба́ютка**.

[**бок**] «пак» ВеБ; — результат контамінації часток *бо* і *пак* (див.).

[**бока́л**]; — бр. *бакáл*; — запозичення з російської мови; р. *бокáл*, як і п. ст. *bukaľ* «келих», *bokaľ* «тс.», ч. ст. *bokál* «кухоль», *bukál*, слц. *bukara* «тс.», болг. *бòкел* (*бòкъл*) «дерев'яна посудина для води», м. *бокал* «келих», схв. *бòкáл*, *бòкáл* «тс.», походить від слат. *baucalium* (*baucalis*) «посудина для пиття з вузькою шийкою» (в російську мову запозиченого через французьку або італійську, пор. фр. *bocal*, іт. *boccale*), яке зводиться до гр. *βαυκάλιον* (*βαύκαλις*) «тс.», запозиченого з єгипетської мови. — Шанський ЭСРЯ I 2, 153; Фасмер I 185; Преобр. I 34; Brückner 35; Skok I 184; Sadn.— Aitz. VWb. I 378—379; Hüttl-Worth 19; Dauzat 94.

[**бокáнки**, *бокáнчи* — див. **багáнча**].

[**бокáтка**] «відро, цеберка» Пі; — неясне; можливо, пов'язане з *бокáтий* (за формою посудини; пор. *носáтка* «посудина з довгим носиком»).

[**бòкла**] (зоол.) «плавуча блошиця, Согіха», [*бòклаг*] «водяна тваринка (блошиця?)»; — неясне; можливо, переносне вживання слова [*бòкла*] «плоский бочонок» (за зовнішньою подібністю).

[**бокóзийник**] «косоокий»; — складне утворення, першою частиною якого є основа *бок-* «бік», а другою — не зовсім ясний елемент, пов'язаний або з псл. *zij-ati* «зяти» (пор. схв. *зі́јати* «ви-

дивлятися, ловити гав»), або з *зиз*, *зі́зий* «косоокий». — Див. ще **бік**, *зиз*, **зі́яти**.

[**бòкóр**] «пліт», ст. *бокóра* «тс.» (XVI—XVIII ст.); — п. *бокóга* «вид плота» (з укр.); — запозичено з угорської мови, можливо, через румунську (рум. *bocog* «кущ; купа; великий пліт»); уг. *bokog* «кущ; купа» етимологічно неясне. — Сабадош Мовозн. 1974/3, 71; Манівчук тж 76; Sadn.— Aitz. VWb. I 380; Дзжэ St. sl. 7, 160; Bárczi 23; MNTESz I 328—329.

[**бокóрвáн**] «чиряк, карбункул»; — очевидно, видозмінене запозичення з угорської мови; уг. *rokolvar* «вид чиряка» (?), букв. «пекельний струп», утворене з іменників *rokoľ* «пекло», запозиченого з слов'янських мов (псл. *ръкъль* «тс.»), і *var* «короста, струп», спорідненого з комі *op* «гній», удм. *ур* «тс.; короста». — Bárczi 245, 332; Лыткин—Гуляев 206. — Див. ще **пéкло**.

[**бокóрєйда**] «китиця (штучних) квітів; павине перо (у молодого на весіллі)», [*бокóрєйта* Ж, *богóрїда* ВеУг, *покрєйда*, *покрєйта* Ж, *покрїйта* Доп. УЖДУ 8] «тс.»; — слц. *bukręta* «тс.»; — запозичення з угорської мови; уг. *bokręta* «китиця квітів» зіставляється з уг. *bokog* «кущ», яке переконливої етимології не має. — Лизанець Доп. УЖДУ 8, 48, 49; Sadn.— Aitz. VWb. I 380; Bárczi 23; MNTESz I 328—329.

[**бокс**, *боксér*, *боксувати*]; — р. бр. болг. м. *бокс*, п. вл. *boks*, ч. слц. *box*, схв. *бòкс*, слн. *bòks*; — запозичення з англійської мови; англ. *box* «удар, бокс; бити кулаком» етимологічно не з'ясоване, іноді пов'язується з дат. *baske* «бити» (NSD 320) або вважається результатом переосмислення англ. *box* «коробка» у зв'язку з подібністю рингу до коробки (Shipley 55); припускається при запозиченні посередництвом французької мови (Фасмер I 186). — СІС 105; Акуленко 141; Шанський ЭСРЯ I 2, 153—154; Klein 192.

[**бокóри**] «ремінний пояс, вузький ремінь», [*бокóрїя* Ж, *бокурїя*, *бокóрїя* Ж, *букурїя*, *букурїйка*] «тс.»; — загальноприйнятої етимології не має; виводиться (Sadn.— Aitz. VWb. I 380) від

уг. bokog «кущ, купа, букет»; пов'язується також з рум. bociŕie «радість» (Кобилянський Гуц. гов. 82; Vîncenz 9) або з рум. bociŕi, наз. в. мн. від boc «стілецьчик, невелике сидіння» і под. (Ciogapescu 90).

[бѡкша] «корова з білою плямою на боці; назва вівці Доп. УжДУ 4», [бокшана] «назва вівці», [бокшаня] «тс.» Доп. УжДУ 4, [бокшій] «віл з боками іншої масті», [боцій] «тс.», [бокшійстий] «з білою плямою на боці»; — пов'язується з молд. бокшан, бухшан «порода рогатої худоби» (Scheludko 127; Vrabie Romaposlavica 14, 132); можливо, є утворенням із суфіксом -ш- (пор. лівша) від основи псл. bok- «бік».

[болбѡт] «базіка» Г, Ж, [болбѡт Я, бѡлботень Л] «тс.», [болботати] «базікати; невиразно говорити», [болботливий] «балакливий; недорікуватий»; — р. [болботать] «бурмотіти», бр. балбататъ «базікати, горохтіти; булькати», п. boľbotac «бовтати рідину; белькотати», ч. bleb(o)tati «незв'язно говорити, п'яткати», blaboliti «тс.», слц. blbotat' «дзюрчати», blebtat' «базікати», вл. bla-bac, blabotac «базікати», нл. blabotaš «тс.», blobotas «заїкатись, бурмотіти», болг. бѡлбѡля «дзюрчу; невиразно говорю, бурмочу», бѡлбѡля «тс.», м. болботи, баботи «грюкає, кричить, бубонить», схв. блебѡтати «базікати, плести нісенітницю», blabositi «невміло говорити», слн. blebetati «базікати»; — псл. *b^hib- (*bolb-), основа звуконаслідувального походження; — пор. лит. balbatuoti «базікати, теревенити, balbėti «базікати», лат. balbūtīre «заїкатись», дінд. balbūthaŕ «заїка». — БЕР I 90; Skok I 171; ЭССЯ 2, 171—172; Sł. prast. I 301—302; Sadn. — Aitz. VWb. I 166—167; Вѡга RR I 434; Walde—Hofm. I 94. — Пор. бурбоніти, варвар.

болван, болванка; — форми, запозичені з російської мови; р. болван, болванка є прямими відповідниками укр. бовван та ін. (див.).

болгарин, [болгар, бовгар], Болгарія, [Болгарщина]; — р. болгарин, бр. балгарын, др. болгаре (мн.), п. Bulgar, ч. слц. Bulhar, болг. бѡлгарин, м. бугарин, схв. Бѡгарин, слн. Bolgár, стсл.

бѡлгары (зн. в. мн.); — засвоєна від тюркських болгар назва одного з південнослов'янських народів; дюрк. bulgar «метис, змішаного походження» утворене від дієслова bulgamak, bulgamak «змішувати»; первісне значення слова тлумачиться як «бунтар» (Pelliot, Oeuvres posthumes 2, 228—229); менш переконливими були спроби пов'язання з назвою Вѡлга (Šištapanov KSz 2, 47—48; Partridge 63), з герм. (н.) balgen «битися, боротися» (Detschew ZONF 2, 198—199) або з ос. bulgaerop «берег, обмілина; край (скелі, берега)» (Verpadsky, Origins of Russia 87). — Фасмер I 187; Преобр. I 35; БЕР I 99; Mladenov RES 1, 44—45; Skok I 228.

[Болдан] (бот.) «крушина, Rhamnus frangula L.» Мак, [болобан, бован] «тс.» Мак; — результати фонетичної видозміни деетимологізованої форми [бодлак] «тс.», пізніше зближеної з бовван. — Див. ще бодлак.

[болдѡга] «кам'яна брила»; — п. [boľd] «гола бовваняста скеля», [boľda] «тс.», [baľdy] «голі скелі», ч. (мор.) [balda] «брила»; — походження неясне; можливо, східне. — SW I 189. — Пор. бѡвдур.

[бѡле] «добре», [бѡли] «тс.» Ж, [бѡледь] «либонь» Ж, [бѡледь що] «слава богу, що» Ж; — не зовсім ясні утворення; пов'язуються (Німчук Терит. діал. 71) з др. боле «більше, краще». — Див. ще більший.

[бѡлень] (іхт.) «білизна, Aspius aspius L.» ВеНЗн, ВеУг; — п. boleň, ч. boleп, слц. boleň, схв. бѡлѣн, слн. bŏlep «тс.»; — псл. boleпь; — очевидно, похідне від того самого кореня boľ-, що і в словах болѡто, болѡння та ін.; в такому разі зводиться до іє. *bhel-/bhol- «білий»; зіставляється також (ЭССЯ 2, 172; Sadn. — Aitz. VWb. I 380—381; Cimochowski LP 1, 165—181) з гр. φάλλαινα «кит», φάλλη, лат. ballaepa «тс.», алб. bli «осетер». — Коломиец Пронсх. назв. рыб; Machek ESJC 60; Sł. prast. I 302. — Див. ще білий, болѡння, болѡто.

болѣголов (бот.) «омег, Conium maculatum L.; цикута, Cicuta virosa L.

Мак; дурман, *Datura stramonium* L. Мак; буги́ла, *Anthriscus silvestris* Hoffm. Мак; бутень, *Chaerophyllum bulbosum* L. Мак], [боліголова] «омег», [болеголова, болиголів] «тс.» Мак, [болиголовка] «буги́ла» Мак; — р. боліголов «омег», [боліголова] «буги́ла», п. boligłówka «болиголов», ч. слц. bolehlav, нл. bolgłowa «тс.», схв. боліглав(а) «цикута; болиголов»; — псл. *boligolvъ, *boligolva, утворене з основ дієслова bolěti та іменника *golva «голова»; назва зумовлена отруйною властивістю рослин; можливо, що в окремих випадках ця назва розвинулась вторинно в результаті деетимологізації назви буги́ла, боги́ла. — Machek Jm. rostl. 169; ЭССЯ 2, 175. — Див. ще біль, голова. — Пор. боги́ла.

боліти і т. д. — див. біль.

[бб́лоз] «полоз, змія» Ж; — очевидно, результат одзвінчення початкового п в слові п́лоз (див.).

[болóна] «перепонка, оболонка», [болонкár] «шкляр», [болонáстий] «перетинчастий» Ж, [болоністий, болонковáтий] «тс.» Ж, [болончáстий, болончáтий] «тонкошкірий» Ж, заболонь «молодий шар деревини безпосередньо під корою», оболóна «оболонка; шибка», [оболóни] «віконні рами» Ж, [оболóники] «тс.» Ж, оболóнка, [оболонник] «шкляр» Ж, [оболонщик] «тс.» Пі; — р. болонá «нарíст на дереві», [болонь] «м'яка кора дерева», бр. [болона] «велика шибка», п. błopa «оболонка», ч. blána, слц. blana «тс.», вл. błoiк «клітина», нл. ст. błopa «пліва, перетинка, оболонка», слн. blána «перетинка; пергамент»; — псл. *bolna «плівка, оболонка», похідне від іє. *bhol-/bhel- «білий»; — споріднене з псл. bělъ «білий», лит. bálnas «тс.», гр. φολís «луска (плазунів)»; пов'язується також (Machek ESJČ 55, 458; Мартынов Sl. Wortst. 62—63) з псл. *pelna «пелена», лит. plėnė «плівка», лат. pellis «шкіра». — Шанский ЭСРЯ I 2, 157; Фасмер I 189; Sławski I 37; ЭССЯ 2, 175—177; Sl. prasł. I 307—308; Sadn. — Aitz. VWb. I 126—134; Bern. I 169—170; Trautmann 25; Pokorny 118—119; Specht 116—117. — Див. ще білий. — Пор. болóння, болóто.

болóнка «кімнатний песик з довгою шерстю»; — р. болóнка, бр. балóнка; — похідне утворення від назви міста Болóнья, з якого ця порода собак раніше ввозилась; пор. п. वोपोнка, утворене від лат. Voponia «Болонья». — Шанский ЭСРЯ I 2, 157; Фасмер I 189; ССРЛЯ I, 551.

[болóння] «заросла травою низина, луг, вигін», [болóнь] «тс.», оболóння «заплавні луки», оболóня, оболóнь «тс.», [оболоничі] «стежка через болото» Ж; — р. [болóньє], бр. [болóна, болóнь], абалóна, др. болонье, болонь, п. błopia, błopie, błoiń, ч. blana, нл. błomje, полаб. blāp, blāpə, blāpě «оболонья», болг. блáна «дерн»; — псл. *bolpъ «трав'яниста низина», похідне утворення від того самого кореня bol-, що й [болóна], болóто; — споріднене з лит. balà «торф'яне болото». — Филин Образ. яз. 207—208; Происх. яз. 522—524; Sławski I 37; БЕР I 54; Machek ESJČ 55; Schuster-Šewc Probeheft 22; ЭССЯ 2, 175—177; Sl. prasł. I 308—309; Sadn. — Aitz. VWb. I 133—134. — Див. ще білий, болóна, болóто.

[болотник] (бот.) «багно, *Ledum palustre* L.; андромеда, *Andromeda* L.; торфник гостролистий, *Sphagnum acutifolium* Ehrh.; мохнаток, *Luzula pilosa* Willd.» Мак, [болотнина] «*Sphagnum acutifolium* Ehrh.» Мак, [болотни́ця] «шейхперія, *Scheuchzeria palustris* L. Ж; торфник, *Sphagnum* Ehrh. Мак», [болотняк] «*Luzula pilosa* Willd.» Мак, [болотнянок] «перстач гусячий, *Potentilla anserina* L.» Мак, [болотянок] «тс.» жовтець болотний, *Caltha palustris* L.» Мак, [болотяник] «багно, *Ledum palustre* L.» Мак, [болотянка] «шейхперія» Мак, [болох] «жовтець болотний»; — п. błotnica «шейхперія», ч. blatnice «тс.», blatouch «жовтець болотяний», ст. blátich «тс.», слц. blatnica «шейхперія», болг. блáтник «жовтець болотяний», [блáтняк] «тс.»; — похідні утворення від болóто; назви зумовлені тим, що все це болотяні рослини. — Див. ще болóто.

болóто, [болóтáвка] (орн.) «трясузка, *Motacilla*» Ж, [болотéнник] «любитель гратися в болоті Ме; нечепура

МСБГ; (орн.) червононіжка, *Tringa totanus* L. ВеНЗн, [болотіна] «висохле болото», [болотіще] «місце, де було болото», [болотніча] «дуже розмокла земля» Ж, [болотня] «тс.» Ж, [болотніна] «торф», [болотнівка] «болотяна трава», [болотяник] «болотяний чорт», [болотник] «тс.; болотисте пасовисько» Ж, [болотіок] (ент.) «п'явушник, *Limnaeus stagnalis*» Ж, [болотіох] (ент.) «коловодник, *Machetes pugna*» ВеНЗн, [болотянка] (ент.) «бабка з темно-синіми крилами», болотістий, [болотій] «болотистий», [болоткуватий] «болотний» Ж, [болотняний], болотяний, заболочувати, [болотниця] (орн.) «грицик, *Limosa* L.» Ж; — р. др. *boloto*, бр. *balōta*, п. нл. *blōto*, ч. *bláto*, слц. *blato*, вл. *blōto*, болг. м. *bláto*, схв. *blāto* «болото; (заст.) озеро», слн. *bláto*, стсл. **БЛАТО**; — псл. *bolto, похідне від того самого кореня, що й *болоння*, *болонь*, іє. **bhol-/bhel-* «білий»; — споріднене з лит. *balà* «болото», *báltas* «білий», лтс. *balts* «тс.», алб. *balhtë* «болото»; до розвитку семантики пор. р. [белъ] «болото», п. [biel] «тс.» як протиставлення до *рудá* (власне, «болото червоного кольору»); польську назву пов'язують також із старопольською назвою рослини *biel* «пухівка, *Eriophorum* L.», якою заростають болота (Moszyński JP 35/2, 123); помилковими були спроби (Тогр I 218; Верп. I 70; Uhlenbeck 97) пов'язати з двн. *rfuol* «калюжа», англ. *pool*, норв. *rola* «тс.», які є запозиченнями з іллірійської мови.— Шанский ЭСРЯ I 2, 157—158; Фасмер I 190; Sławski I 37; Machek ESJČ 55; Schuster-Šewc Probeheft 22—23; Skok I 168—169; ЭССЯ 2, 179—182; Sl. prasl. I 311—312; Sadn.— Aitz. VWb. I 132—133; Fortunatov AFSIPh 4, 579; Graepkel 30—32; Топоров I 189—190; Нерознак 140 141, 184—185; Pokorny 119.— Див. ще **білий**.— Пор. **болоння**, **рудá**.

[болототисячник] (бот.) «авран, *Gnathia officinalis* L.» Мак; — результат видозміни форми [золототисячник] «тс.» із зближенням першого компонента з основою *болото*.— Див. ще **золототісячник**.

[болоховець] «мисливець» Ж, ст. *болоховник* «запорозький козак, що полю-

вав на звірів» Я, *болоховий* «тс.» Я; — др. *болоховь* «населення в басейні Дністра в XII—XIII ст.»; — похідне від назви міста *Болоховъ*, утвореної від особового імені *Болохъ*, *Болехъ*; пор. п. *bolecha* «товстун; ледар», споріднене з укр. *більший*, р. *бóлее*, *большій* та ін.

болт; — р. бр. болг. *болт*, п. *beft* «болт»; — запозичення з німецької мови; нн. *bol(t)e* споріднене з гол. *bout* «тс.» (яке було запозичене в російську мову ще раніше), з англ. *bolt*, нвн. *Bolzen* < *Bolz* «тс.» і лит. *beldù* «стукую», *baldá* «стук, шум».— Шанский ЭСРЯ I 2, 158; Фасмер I 190; Преобр. I 35; Kluge—Mitzka 90.

[бóлюс] «балабушка, кулька»; — р. [бóлюс] «тонка і чиста глина; крейдяний вапняк», п. *bolus* «крейда для записування на картярському столику», ч. *bolus* «сорт глини»; — через лат. *bólus* «шматок, кусок, грудка» зводиться до гр. *βῆλος* «грудка, кусок», яке певної етимології не має.— SW I 188; Frisk I 279.

[бóля] (дит.) «картопля»; — результат редукції назви *барабóля* (див.).

бóльба — див. **пóлба**.

[бóльфа] «болячка Ж; пухир, пухлина МСБГ», [бóлфа] «болячка» Ж; — запозичення із східнороманських мов; рум. *bólfă* (молд. *бóлфă*) «опух, гуля, ангіна» вважається експресивним утворенням.— Vincenz 3; Crânjală 217; Vrabie Romanoslavica 14, 133; Cioranescu 94.

бом (вигук для передачі глухого удару дзвона), *бóмкати* «глухо ударяти в дзвін; базікати», [бóмки] (вигук на позначення удару в дзвін) Я; — бр. *бом*, п. слц. *vom* (вигук для передачі звуку дзвона); — звуконаслідувальне утворення, аналогічне до *бам*, *бім*, *бум* (див.).

бóмба, *бомбардир*, *бомбардувальник*, *бомбардувати*, *бомбити*, ст. *бомбы* (зн. в. мн., XVIII ст.); — р. бр. болг. м. *бóмба*, п. ч. слц. вл. нл. *bomba*, схв. *бóмба*, слн. *bómba*; — запозичення з німецької або французької мови; н. *Bombe*, фр. *bombe* «бомба» походять від іт. *bomba*, первісно «ядро, що дзижчить», спорід-

неного з лат. *bombus* «шум, дзижчання», яке зводиться до гр. βόμβος «шум, гудіння». — Шанский ЭСРЯ I 2, 161; Фасмер I 191; Kluge—Mitzka 90—91; Dauzat 96; Ernout—Meillet I 130.

[бóмбáк] «фабрична пряжа, використовувана для дотканого полотна» Я, Ме, [бак] «тс.» Я; — р. бóмба «старовинна шерстяна тканина», п. *bombak* «сорт полотна»; — запозичення з східнороманських і польської (з початковим наголосом) мов; молд. *бумбáк* (рум. *bumbác*) «бавовна» походить від перс. *pānbā*, пехл. *rambak* «тс.», яке проникло в балканські мови через пізньолатинську (пізньолат. *bombax*, *bombex* «бавовна, сорт тканини»); польське слово, можливо, як і ч. *bombas* «сорт тканини», пов'язане з фр. *bombakin*, *bombasin* «бумазая», що походить від іт. *bambagine* «тс.», пов'язаного з *bambagia* «бавовна», яке через лат. *bombacium*, гр. *παμβάμιον* зводиться до того самого перського джерела. — Мельничук Молд. эл. 164; SW I 189; Machek ESJČ 60; Skok I 235; Sadn.— Aitz. VWb. I 232—233; Bern. I 101.— Пор. бумáга.

[бóмбáр] (ент.) «хрущ, *Melolontha vulgaris*», [бóмбáк, бумбáк] «тс.» ВеУг; — болг. діал. [бóмбар] «твердокрила комаха», [бóмбър] «тс.», схв. бóмбар «джміль»; — похідне утворення від звуконаслідувального кореня *bũm-/bũm-*; пор. гр. βόμβος «шум, гудіння». — Онышкевич СЛиЛ 98; БЕР I 89; Skok I 235—236.— Пор. бум, бом, бóмок.

[бóмбаря́к] (бот.) «дерева, *Lycium barbarum* L.»; — очевидно, результат видозміни назви *барбарис*, перенесеної на дерева за подібністю плодів; менш імовірний зв'язок з другою частиною латинської назви (*barbarum*).

[бóмбати] «гойдати, теліпати» Ме, [бóмбатися] «гойдатися Ме; іти повільно, перевальцем Па»; — п. [bąbać się] «коливатися», [bąbelać się] «гойдатися», нл. *bombaf se* «гойдатися», слн. *bombati se* «тс.»; — пов'язується з звуконаслідувальним н. *bammeln* «погойдуватися», *bummeln* «тинятися» як запозичення; щодо відповідності сл. -mb- н. -mm- пор.

бóмбель — н. *Bommel*. — SW I 108; Kluge—Mitzka 47, 57, 110—111.

[бóмбель] «пухир, прищ; квасоля; тисяча кулька, висулька», [бóмбиль] «висулька» Ме, [бóмбиль] «тс.» Ме, [бóмбиль] «велика квасоля» ВеБ, [бóмбўлька] «ягода на картоплі», [бóмбовка] «тс.», [бóмбочка] «продовгувата кулька», бóмборішки «бóмбульки» ВеУг, бóмборішки «тс.» ВеУг, [бóмбўшка] «крапля (роси)» Ж; — п. *bael* «пухирець, булька, ягода на картоплі», *bombel* «тс.», вл. *bombel* «висулька, китиця; пухир», нл. *bombolica* «тс.», слн. [bómbelj] «висулька»; — очевидно, форми з давнім звукосполученням -om-, яке не зазнало закономірного переходу в у (пор. бóблик, п. *baziel*) через експресивний характер слів; у деяких випадках ом могло бути підтримане польською вимовою відповідних слів. — Richhardt 36; Sławski I 29; Kluge—Mitzka 110—111.— Див. ще бóба, бóблик.

[бóмборóсити] «промовляти заклинання; бубоніти», [бóрборóсити] «ревіти, буркотіти» Ж, [бóрборóси] «буркання, зла мова» Ж; — очевидно, запозичення з румунської мови; рум. *bolborosi* «бубоніти» походить від того самого звуконаслідувального кореня *bol-/bl-, що й укр. бóлбóт, лат. *balbutire*. — Vincenz 3; DLRM 87.

[бóмок] (ент.) «гедзь, *Tabanus bovinus* L.», [бóмко ВеБ, бонк ВеНЗн] «тс.», бóмки бóти (збивáти, стріляти) «байдикувати»; — запозичення з польської мови, видозмінене в результаті невідрозрітності форм непрямих відмінків (бонка, бонки) як бонка, бонки; п. *bał* «овід, гедзь» (*bałi zbijać* «байдикувати»), *bałka strzelic* «лягнути дурницю» (пор. нл. ст. *buk* «собака муха»), пов'язане з дієсловом *bałac* «гудіти», походить від того самого кореня *bũk-, *bouk-, що й бик, бучáти, ускладненого вставним -п-. — Sławski I 29; Brückner 19; Schuster—Sewc Probeheft 34.— Див. ще бик.

бóндар та ін.— див. бóдня.

Боніфáтій, Боніфáт — див. Воніфáтій.

[бонк] «байстриук, бенькарт» Ж; — запозичення з польської мови; п. *bałk* «тс.», очевидно, походить від *bełkart*

«байстрюк», що могло зазнати зближення з *baĳ* «гедзь». — *Brückner* 23—24. — Див. ще **бенькарт**.

[боніох] «гнойовий жук»; — неясне; можливо, пов'язане з **[ббня]** «калюжа»; може бути зіставлене і з слн. **[barn'úk]** «гнойовий жук».

[ббня] «глибоке місце в річці Тези V сл. конф.; калюжа, ковбаня ВеУг»; — зіставляється (Німчук Тези V сл. конф. 92) з слн. *bedenĳ* «глибоке місце в річці»; може розглядатись і як звуковий варіант форми *ббня* «заглиблення», наявний також у складі форми **[калаббня]** «ковбаня» ВеУг, паралельної до **[калаббня]** «тс.» ВеУг, *ковббня*.

[боняк] (бот.) «гвоздика, купчак, *Tagetes patulus* L.»; — результат видозміни діалектної назви **[повняк]** «тс.», зумовленої формою (повнотою) квітки цієї декоративної рослини (на відміну від споріднених з гвоздиками чорнобривців). — Див. ще **повняк**.

[бор¹ (род. в. *бру*)] (бот.) «дике просо, мишій, *Setaria italica* P. B.; *Setaria glauca* P. B.; *Setaria viridis* P. B.», **[бриця]** «*Setaria glauca* L.» Мак, **[брінний]** «просяний, пшоняний» Ж; — р. **[бор]** «чорне просо, *Milium effusum* L.; просо, *Panicum miliaceum* L.», др. *боръ* «різновид проса, *Panicum*», п. *ber* «італійське просо, *Panicum italicum*», ч. *bér* «різновид проса, *Setaria*», вл. *bor* «тс.», нл. *ber* «дрібнозернисте італійське просо, *Setaria italica*», схв. *bār*, слн. *bār* «тс.»; — псл. *въгъ*; — очевидно, пов'язане з іє. **bĳeg-* «бути гострим» (рослина має остюки); зіставляється також з дангл. *bege* «ячміннь», дісл. *baĳ* «тс.», алб. *baĳ* «трава, сіно», лат. *faĳna* «борошно», дірл. *baĳgen* «хліб», дінд. *bĳavati* «жує, харчується», гр. *φέρβω* «пасу, годую» (Маковський *Этимология* 1965, 251); Махек (*ESJĆ* 51; *Jm. rostl.* 294) вважає це слово субстратним неіндоєвропейським. — Фасмер I 193; *Brückner* 21; *Schuster-Šewc Probeheft* 25; *Skok* I 108—109; *Sł. praśl.* I 465; *Sadn.* — *Aitz. VWb.* I 395—396; *Trubačev Slavja* 29, 9; *Nieminen KZ* 74, 3—4, 169; *Bern.* I 110. — Див. ще **бір**, **борона**, **борть**.

бор² (хім. елемент); — р. бр. болг. м. *бор*, п. вл. *bor*, ч. *bor*, *bōg*, слц. слн. *bōg*, схв. *bbr*; — запозичення з французької мови; фр. *boĳe* утворене з *boĳax* «бура, селітра», яке через слат. *boĳax* «тс.» зводиться до ар. *būĳaq*. — *СІС* 106; *Фигуровский* 57—58; *Шанский ЭСРЯ* I 2, 165; *Dauzat* 98.

бор³ «зуболікарське свердло»; — р. бр. болг. *бор* «тс.»; п. *bor* «свердло»; — запозичення з німецької мови; н. *Bōĳger* «свердло» пов'язане з *bōĳgen* «свердлити», спорідненим з псл. *bortĳi, *borĳna, укр. *бороти*, *борона*. — *СІС* 106; *Шанский ЭСРЯ* I 2, 165; *Kluge—Mitzka* 89. — Див. ще **борона**, **бороти**. — Пор. **бур²**.

ббра «буря, ураган», **[ббрва]**, *ббравій*; — р. *ббра* «приморська буря; ураган», бр. *ббра*, п. *boĳa*, ч. слц. *bōĳa* «тс.», схв. *ббра* «північно-східний вітер»; — запозичення з турецької мови; тур. *boĳa* «буря» походить від нгр. *mlbōra* чи іт. *boĳa* «тс.», яке зводиться до гр. *βορέας* «північний вітер; Борей, бог північних вітрів» (>лат. *Boĳeās* «тс.»); на формі *ббравій* виявився вплив основи *вій-* (*віяти*, пор. *буревій*). — *Шанский ЭСРЯ* I 2, 165; *Фасмер* I 193; *БЕР* I 67; *Sadn.* — *Aitz. VWb.* I 204—205.

[ббрах] «джигун, полюбовник» Л; — бр. **[бброх]** «еврей; нечупара»; — пов'язане з власним ім'ям *Ббрух*, *Ббрух* (з гебр. *Bāĳux*, букв. «благословенний»); нове значення в слові *ббрух* (>*бброх*, *ббрах*) розвинулось у результаті сплутування з фонетично близьким *ббхур* (див.).

борг, **[бор]**, *боржнік*, *боргувати*, *заборгованість*, *набір* «у борг», ст. *borg* (1529), *bor* (XVIII ст.); — п. *borg*, *bōĳg*, слц. *borg*; — через польську мову запозичено з німецької; н. *Borg* «позичка», *borgen* «позичати», споріднене з англ. *borĳow* «позичати», зводиться до того самого кореня, що й н. *bergen*, укр. *берегти*, і первісно означало «давати пощаду, давати строк для виплати». — *Акуленко* 134; *Шелудько* 22; *Paul* I 104; *Kluge—Mitzka* 66, 92. — Див. ще **берегти**.

[бордун] (бот.) «жовтець їдкий, *Rapiculus aser* L.»; — неясне; можливо,

пов'язане з [бредулéць] (бот.) «багно, *Ledum palustre*» (обидві рослини ростуть на болотах).

[бóре] «більше» Ж, [бірше] «тс.»; — очевидно, результат зворотного словотвору від [бірше], яке могло виникнути на базі *більше* під впливом [бóрше] «швидше» (від [бóрзо]).— Див. ще *більший*, *бóрзий*.

[борéць¹] (бот.) «аконіт, *Asopitum parellus* L.»; — р. *борéц* «тс.»; — результат перенесення назви *борець* «воїн», зумовленою подібністю квітки аконіту до шолома; пор. сл. *prilbica* «шолом; аконіт».— *Machek Jm. rostl.* 45—47.— Див. ще *борóти*.

[борéць²] «воронка» Ж, [борóло] «ущелина в скелі»; — очевидно, пов'язані між собою слова, які можуть бути зведені до того самого кореня іє. *bher-/bhog- «бити, колоти», що й див. *borōp* «свердлити», лат. *forāre* «тс.», *forāmen* «дірка», рум. *bórtă* «тс.; дупло, щілина», дірл. *berpa* «розколина, ущелина», псл. *bʹtʹь «борть», укр. *борть* (з іншою огласовкою).— Див. ще *борть*.— Пор. *боронá*, *борóти*, *бортіти*.

[бóрзий] «швидкий», [боржій] «швидше», [бóрше] «тс.», [бірше] «більше», [борзинá] «бистрина», [бóрзість], [борзіти] «квапити», [наборзі] «наспіх»; — р. *бóрзий* «скорий», бр. *бóрзды* «швидкий», [бóрзо] «швидко», др. *бързьи* «швидкий», п. *bardzo* «дуже, вельми», ст. *barzo* «тс.», ч. *brzy* «швидко», вл. *bǫzy* «скоро», нл. *bórze* «тс.», полаб. *borz* «швидше», болг. *бърз* «швидкий», м. *brz*, схв. *брз*, слн. *břz*, стсл. *връзь* «тс.»; — псл. *bʹtʹзь <*bʹtʹgʹ-; — споріднене з лит. *burzdūs* «жвавий», *burzdėti* «рухатися, махати», сірл. *bras* «швидкий, стрімкий», можливо, також дінд. *bhugáti* «швидко рухається»; менш обгрунтованими є зіставлення (Преобр. I 37; *Machek ESJC* 71; БЕР I 102; *Зализняк ВСЯ* 6, 36; *Sadn.*— *Aitz. VWb.* I 486—487) з гр. *βραχύς* «короткий», лат. *brevis* «тс.»— *Шанский ЭСРЯ* I 2, 168; *Фасмер* I 194; *Schuster-Šewc Probeheft* 27; *Skok* I 222; *ЭССЯ* 3, 137—139; *Sl. prast.* I 427; *Gořab LP* 16, 56; *Bern.* I 109—110; *Būga RR* I 282; *Specht* 192.

[борікати] «рити (рогами, рилом)»; — р. [бóркать] «штовхати, бити», вл. *bǫrkač* «підкидати (землю рилом)», болг. *бъркам* «мішаю, змішую, риюсь», м. *брка* «тс.», схв. *бркати* «змішувати», *бркнути* «зачерпнути», слн. *břkati* «бити, кидати»; — псл. *bʹtkati «перемішувати, розгрібати, розкидати, кидати, ударяти», можливо, пов'язане з *bʹtkati «бурчати, муркотіти, бриніти», що мало звуконаслідувальний характер; українська форма з -и-, очевидно, є результатом видозміни закономірного *бóркати під впливом *брикати* або *рикати*.— БЕР I 102—103; *Skok* I 213; *Sl. prast.* I 418—419; *Sadn.*— *Aitz. VWb.* I 195—198.— Пор. *буркати*, *розбóркати*.

[борина] (бот.) «брусниця, *Vaccinium vitis idaea* L.; чорниця, *Vaccinium myrtillus* L.; журавлина, *Vaccinium oxycoccos* L.; буяхи, лохина, *Vaccinium uliginosum* L.» Мак, [борієвка] «брусниця Мак; чорниця ВЕНЗн, Мак; буяхи Мак», [боровик] «вовче лико, вовчі ягоди, *Daphne speogum* L.; грушанка, *Ryrola minor* L.; зимолюбка, *Ryrola umbellata* L. (*Chimaphila*)» Мак, [боровина] «брусниця; чорниця» Мак, [боровіця] «чорниця», [боровниця] «тс.» Мак; — р. [боровіка] «брусниця», бр. [баруўка] «тс.», п. *borówka*, ч. [borůvka] «ягода чорниці», [borovnica], вл. нл. заст. *borowka* «тс.», болг. *боровінка* «брусниця», схв. *борóвнича* «чорниця», *борóвінка*, слн. *borovnica* «тс.»; — похідні утворення від *бір* «сосновий ліс»; назви зумовлені тим, що ці рослини ростуть у соснових лісах.— БСЭ 9, 45; 13, 145; *Machek Jm. rostl.* 178—179; *Schuster-Šewc Probeheft* 26.— Див. ще *бір*.

Боріс, *Бóря*, *Боріско*, *Бóрко*, [Боріло Я, *Бóрич* Я]; — р. болг. *Боріс*, бр. *Барыс*, др. *Борисъ*, п. *Borys*, ч. сл. *Boris*, м. *Борис*, схв. ст. *Boriš*, слн. *Boris*, стсл. *Борисъ*; — через церковнослов'янську форму зводиться до імені болгарського царя Богориса (Бориса), який хрестився в 864 р. і поширив християнство в Болгарії; в основі цього імені лежить монг. *bogogī* «малий»; на думку Соболевського (*ЖСт* 1893/4, 445) і Ма-

ретича (LF 15, 153), *Борис* є скороченою формою від *Бориславъ* (як *Боримъ* від *Боримиръ*).— Фасмер I 194; Brückner 36.

боріг — див. **оборіг**.

борікати — див. **бороти**.

боркати «підрізувати крила (птахам)», [обборкати] Ж, приборк(ув)ати «тс.»; — р. [борк] «стрижень пташиного пера», п. barki «плечі; (ст.) крила, махові крила», ч. brk «стрижень пера»; — псл. *bʔkь «шпичак, стрижень (пера)»; — похідне від іє. *bher-/bhog- «бути гострим, колоти», того самого, що і в слові *борона́*, нвн. Vorste «щетина»; немає підстав для пов'язування (Фасмер I 195; Шахматов ИОРЯС 7/2, 336) з р. *боркать* «штовхати, бити», схв. *бркнуги* «кинути», слн. brkati «штовхати, кидати», спорідненими з укр. *борікати*, *буркати*.— Sławski I 27; Brückner 16—17; БЕР I 102; Sł. prasł. I 419—420; Sadn.— Aitz. VWb. I 396—398.— Пор. **борки**.

[**борки**] «бакенбарди» Ж, [*бурці*] «тс.» Я, [*борчастий*] «з бакенбардами» Ж; — схв. *брк* «вус», слн. brk «тс.»; — псл. *bʔkь «вус, бакенбард»; — південнослов'янські форми вважаються спорідненими з р. [борк] «стрижень пташиного пера», п. barki «плечі; махові крила», укр. [боркати] «підрізувати крила», н. Vorste «щетина», похідними від іє. *bher-/bhog- «бути гострим, колоти»; українські форми не зовсім переконливо виводяться (Bern. I 119) від уг. barkó «бакенбард», яке, в свою чергу, є, очевидно, запозиченням із слов'янських мов, пов'язаним з південнослов'янськими формами.— Sławski I 27; Brückner 16—17; БЕР I 102; Skok I 212; ЭССЯ 3, 128—129; Sł. prasł. I 419—420; Sadn.— Aitz. VWb. I 396—397; MNTESz I 251; Bączzi 16.— Пор. **боркати**.

[**боркут**] «джерело мінеральної води, гейзер», [*боркіт* ДзАтл II, *буркут*] «тс.»; — очевидно, запозичення з угорської і молдавської мов; уг. bogkut «джерело кислої мінеральної води», звідки молд. *буркут* «мінеральна вода», рум. burkút «тс.», є складним словом,

утвореним з іменників bog «вино», тюркського походження (пор. уйг. bog «те.»), і kút «джерело, криниця», етимологічно неясного.— Sadn.— Aitz. VWb. I 197; MNTESz I 341, II 685; Bączzi 24, 181.

борлак «Адамове яблуко», [борланка, борліт Я] «тс.», [бурлак] «тс. Ж; гортань Везн»; — вважається запозиченням із східнороманських мов; молд. бурлан (рум. buclán) «труба, жолоб» пов'язується з тур. bogu «труба».— Vincenz 2; СДЕЛМ 64; DLRM 102.

[**борматися**] «клопотатись, запинатись, сидкуватись» Я; — афективне утворення на основі дієслів *борсатися*, [бормотати], *боротися* (*борюкатися*) і, можливо, *матися*.

боровінка «сорт яблуні»; — бр. *баравінка*, ч. bogovinka; — запозичення з російської мови; р. *боровінка* виникло з виразу *боровинское* (*бравинское*) яблуко, утвореного за ім'ям тульського садівника Бравіна.— Шанский ЭСРЯ I 2, 170; Фасмер I 195; Горяев Доп. I 4.

борода́, *борода́й*, *борода́нь*, *борода́ч*, *борода́стий*, *борода́тий*, *підборі́ддя*; — р. *борода́*, бр. *барода́*, др. *борода*, п. вл. нл. broda, ч. слц. brada, болг. *брада́*, м. *брада*, схв. *бра́да*, слн. bráda, стсл. *врда́*; — псл. *bordā; — споріднене з лтс. bārda, bārza, лит. barzdā, прус. bordus, двн. bart, лат. barba (<*farba) «тс.»; походить від того самого іє. *bher-/bhog- «бути гострим, колоти», що і *бір*, [борки], *борона́*.— Критенко Вступ 521, 542—543; Шанский ЭСРЯ I 2, 170—171; Фасмер I 196; Brückner 40—41; Machek ESJС 62; БЕР I 72; ЭССЯ 2, 197—198; Sł. prasł. I 317—318; Sadn.— Aitz. VWb. I 391—393; Trautmann 27; Mühl.— Endz. I 273; Топоров I 240—242; Specht 87.— Див. ще *бір*.— Пор. **борки**, *борона́*.

борода́вка, [бородавканыя] «жаба-ропуха», *бородавкучатий*, *бородавчастий*, *бородавчатий*, [бородоватий]; — р. *борода́вка*, бр. *барáдаўка*, п. brodawka, ч. bradavice, слц. bradovica «бородавка», bradovka «сосок», вл. brjadawka, brodawka, нл. brodajca, brodawka, болг. м. *брада́вица*, схв. *бра́давица* «бородавка; сосок», слн. bradávíca; — псл. *bordavьka, *bordavica; — очевидно, результат праслов'янської видозміни під

впливом *borda «борода» давнішої звукової форми *vorgava, спорідненої з нвн. Warze «бородавка» і похідної від іє. *uerdh- «рости»; пор. р. *véred*; вважається (Bern. I 73; БЕР I 72; Sl. prasl. I 319—320; Sadn.—Aitz. VWb. I 392—393; Persson Beitr. 926) і давнім похідним від *borda «борода».— Фасмер—Трубачев I 196; Шанский ЭСРЯ I 2, 171; Machek ESJČ 63; Горяев 1892, 10; ЭССЯ 2, 199—200.— Див. ще **бородá**, **вередувати**.

бородівник (бот.) «бурачок, *Alyssum calycinum* L.; празелень, *Lampsana complanis* L.; [ломиніс, *Clematis vitalba* L., *Clematis viticella* L.; червець, дивало, *Scleranthus annuus* L.; чистотіл, *Cheilidonium majus* L.; ранник, *Scrophularia nodosa* L., *Scrophularia alata* Gilib.; кульбаба лікарська, *Taraxacum officinale* Wigg.; дивина чорна, коров'як чорний, *Verbascum pigrum* L.] Мак, [бородавниця] «празелень» Мак, [бородавочник] «чистотіл; ломиніс, *Clematis viticella* L., *Clematis vitalba* L.; скабіоза, *Scabiosa ochroleuca* L.» Мак, [бородячник] «ломиніс, *Clematis vitalba* L.» Мак; — р. **бородівник** «чистотіл; празелень»; — похідні утворення від **бородáвка**; назви зумовлені застосуванням окремих рослин (напр., чистотілу) проти бородавок або зовнішніми особливостями частини цих рослин.— Sl. prasl. I 320.— Див. ще **бородáвка**.

бородáч (бот.) «бородата трава, *Andropogon ischaemum* L. Я, Мак; [ластовень лікарський, *Vincetoxicum officinale* Misch. Мак], [бородіш] «надбородник, *Eriogon arhyllum* Sw.» Ж, Мак, [бородка] «біловус, мичка, *Nardus stricta* L.» Мак, [бородуха] «лісова борода, лишайник бородачий, *Usnea barbata* Fr.» Ж, Мак, [бородчатка] «бородач», **надбородник** «*Eriogon*»; — р. **бородáч** «*Andropogon*», **надбородник** «*Eriogon*», бр. **надбароднік** «тс.», [чортава **барода**] «біловус», болг. *брáдест* «*Usnea barbata*»; — похідні утворення від **бородá**; назви зумовлені зовнішньою подібністю, головним чином, сухого суцвіття цих рослин до чоловічої бороди або вусів.— Див. ще **бородá**.

[**бородічкі**] «помідори» НЗ УЖДУ 26; — запозичення з угорської мови; уг. *paradicsom* «помідор» походить від н. [Paradiesapfel, Paradeiser, Paradeis] «тс.», букв. «райське яблуко», утворених з іменників *Paradies* «рай», запозиченого з латинської мови (лат. *paradīsus*, гр. *παράδεισος* «тс.» походять з перської мови), і *Apfel* «яблуко», спорідненого з псл. *ablъ-ko, укр. *яблуко*; на українському ґрунті відбулось народноетимологічне зближення угорського слова, в якому короткі голосні **а** вимовляються близько до укр. **о**, з укр. **бородá**.— Лизанець НЗ УЖДУ 26, 120; Bárczi 235; Paul DWb 449; Kluge—Mitzka 531.

борозна́, [борозда́] ВеУг, [борознік] (с.-г.) «той, що борознить», [борозенник] «личинка хруща» ВеБ, **борозніюк**, **борозняк** «тс.», **борозенний** «правий в упряжі», **борозний** «тс.», **борозенчастий** «покритий борознами», **борозністий** «такий, що має борозни, робить великі борозни», [бороздіти] «робити наперекір, заперечувати», [бороздувати] «виляти (Umweg machen)» Ж, **борозніти** «робити борозни», **борознувати** «боронувати», [заборозняк] «личинка хруща»; — р. **борозда́**, бр. **баразна́**, др. **борозда**, п. *brózda*, *bruzda*, *brózna*, ч. слц. *brázda*, вл. *brózda*, нл. *brozda*, полаб. *boržə*, *borzdə*, болг. *бразда́*, м. *бразда*, схв. *брáзда*, слн. *brázda*, стсл. **вразда**; — псл. *borzda, в українській мові поширене суфіксом **-н-**; — очевидно, споріднене з лит. *biržis* «борозна», лтс. *birze*, *birz(i)s* «тс.», гр. *φάρω* «орю», ав. *bāra* «з вістря», лат. *forāre* «свердлити»; в такому разі походить від того самого іє. *bher-/bhor- «бути гострим, різати», що й *бір*, [борк], **боронá** та ін.; Откупщиков (ЭИРЯ IV 87—95) виводить від іє. *bhreg- «ламати, розбивати, дробити, товкти».— Дзєндзелівський St. sl. 10/1—2, 51; Шанский ЭСРЯ I 2, 171—172; Фасмер I 196; Преобр. I 37—38; Stawski I 45; БЕР I 73; ЭССЯ 2, 220; Sl. prasl. I 333—334; Sadn.—Aitz. VWb. I 402—403; Schuster-Sewc Probeheft 32; Moszyński PZJP 74; Bern. I 75; Fraenkel 44—45; Pokorny 135; Specht 142.

[**борбйлик**] «жук-рогач, жук-олень» Ж; — очевидно, пов'язане з **борóти(ся)**;

пор. [боройло] «той, хто любить боротьбу» Я.— Див. ще бороти.

бороліжний, боролізний — див. бараліжний.

[бороло] «скеля» О, [бороло] «ушелина в скелі», *забороло* «частина шолома; щит на фортеці»; — р. *забрало* (від цсл. *забрало* «захисна стіна»), др. *забороло* «захисна стіна», ч. ст. *bradlo* «низька стіна; скеля», слц. *bradlo* (*bralo*) «скеля», стсл. *забрало* «захисна стіна»; — псл. *bordlo «захисна (оборонна) споруда», похідне від *borti «бороти». — Шанский ЭСРЯ II 6, 10; Фасмер II 70; Преобр. I 240; Sławski I 43; Machek ESJČ 63; ЭССЯ 2, 200—201; Sł. prasł. I 320—321; Sadn.— Aitz. VWb. I 403—408. — Див. ще бороти.

борона¹, борінник «той, хто працює з бороною», [бороняк] «кінь для польової роботи» Ж, [боронниця] «худа коняка» Я, [бороняний] Ж, *бороніти, боронувати, боронувальник*; — р. *борона*, бр. *барана*, п. нл. *brona*, каш. *borna, barna, bron*, слнц. *bãrnã*, ч. *brãny*, слц. *brãny, brãna*, вл. *brõna*, полаб. *bornə*, болг. *бранá*, м. *брана*, схв. *brána*, слн. *brãna*; — псл. *borna «борона, пов'язане, очевидно, з *borna «оборона, заслона», корінь той самий, що і в *бір, борозна, їе. *bhar-* «гострий», **bher-/bhog-* «ударяти, колоти, різати, терти»; — споріднене з лтс. *bežti* «терти», гр. *φάρω* «орю», лат. *forāre* «свердлити», днв. *bor̃n* «тс.», *barta* «сокира»; неприйнятними виявились спроби виведення псл. *borna з складнішої основи *bornna < *bharsna (Pedersen IF 5, 72—73) або з ірл. *born* «борона» (Meyer EW 44—45), як і реконструкція праслов'янської форми (Откупщиков 230—232; ЭИРЯ IV 87—95) у вигляді *bhornã, з виведенням від ускладненого кореня іе. **bherg-* «ламати, дробити». — Критенко Вступ 550; Шанский ЭСРЯ I 2, 172; Фасмер I 196—197; Sławski I 43; Machek ESJČ 64; БЕР I 74; Skok I 189—190; ЭССЯ 2, 204—206; Sł. prasł. I 324; Sadn.— Aitz.VWb. I 400—401; Bern. I 73—74; Lehr-Splawinski — Pol. I 45; Moszyński PZJP 74; Mühl.— Endz. I 280; Persson Beitr. 781; Pokorny

133—135; Horn 47—48. — Пор. **борозна**.

[борона²] «весільний пиріг, спечений у домі молодого для батька молодої» Я; — неясне.

бороніти «захищати; забороняти», [борона] «захист, диспут» Пi, [боронець] «захисник», [бороніло] «тс., охоронець» Я, [відборона], *заборона*, [зборонник] «охоронець» Ж, *оборона, оборонець, оборонник, оборонство, оборонний, [одборонний]* Ж, *розбороняти* «рознімати тих, хто б'ється, сперечається», [розборона] Ж; — р. заст. [бороніть], бр. *бараніць*, др. *боронити*, п. *bronić*, ч. *brãniti*, слц. *brãnitĕ*, вл. *brõniti*, нл. *brñi* «зброя», болг. *брáня*, м. *брáни*, схв. *брáнити*, слн. *braniti*, стсл. *бранити*; — псл. *borniti, похідне від *born «сварка, битва, боротьба», утвореного, в свою чергу, від *borti «бороти» (пор. аналогічне утворення лит. *bartis* «сварка» при *bãrti* «ганити, лаяти», лтс. *bãrt* «лаяти»). — Фасмер I 197; Преобр. I 38; Горяев 24; Sławski I 43—44; Brückner 41—42; Holub — Кор. 75; Machek ESJČ 64; Skok I 189—190; ЭССЯ 2, 207—209; Sł. prasł. I 325—327; Sadn.— Aitz. VWb. I 403—407; Bern. I 74; Trautmann 27; Torbiörnsson LM II 7 і далі. — Див. ще бороти.

[борбстатися] «возитися в грязюці, намагатися вибратися з болота», [борбхтатися] «чинити опір, упиратися, сперечатися» Я; — бр. [борбхтаць] «рухати», [барбхтацца] «боротись», ч. [berchat se] «повільно і важко рухатися, вставати, іти», мор. [brsat se] «дертися, лізти»; — два аналогічні до *колицати* — *колицати* фонетичні варіанти утворення, спорідненого з [бархтатися]; вважається похідним від псл. *borti se «боротися» (Горяев 12; Шахматов ИОРЯС 7/2, 353), але п. *brzechtać się* «борсатися» свідчить, скоріше, про те, що це була окрема етимологічно неясна праслов'янська основа в двох чи трьох фонетичних варіантах: **borx-*, **berx-*, **bъrx-*; паралелізм с : х в середині слова зводиться до давнього s, яке в позиції після г (псл. **bors-*) закономірно переходило в х, крім випадків, коли далі йшов проривний **к, р**

або **t**; у формі *борохтатися* фонетично незаконімірне **x** може бути зумовлене впливом якоїсь тепер уже невідомої форми без наступного **t** (типу *bohxtati > *borohxtati).— Фасмер I 124; Львов Етимологія 1967, 186—187; ЭСБМ I 317; Machek ESJČ 66.— Пор. *барахтатися*, *борсатися*.

боротати «очищати від лузги (просо); термосити(?), спантеличити (?), [*заборотати*] «затермосити; спантеличити», [*оборотати*] «очистити від лузги» Ж, [*обаротати*] «сильно побити» Ж, [*оборотяниця*] «облушене просо»;— неясне.

бороти «долати, перемагати», *боротися*, [*боротись*] «боротись» ЕЗб 4, *борікати* «бити рогами, лобом», [*борюкати*] «тс.» Пі, *борікатися* «борюкатися, боротися», [*борікатися*] Ж, *борюкатися*, *борюшкатися* «тс.», [*борухатися*] «тс.; битися навкулачки» Л, *боротьба*, *бороття* Пі, *борець*, [*боритель*] Ж, *борня* «боротьба», *боріння*, [*боройло*] «той, хто любить боротьбу» Я, *незборений*, *незборимий* «непереможний», *незборний*, *необорний*, [*необоримий*] Ж, *непоборимий*, *непоборний* «тс.», *преборний*, *поборник*;— р. *бороть*, бр. *бароцца* «боротись», *бароць* «бити рогами», др. *бороти*, п. ст. *brōc się*, слц. *borit' sa*, вл. ст. *wobróc so*, нл. *wobrojs se*, полаб. *bōgē* «гавкає», болг. *боря се*, м. *бори се*, схв. *борити се*, слн. *boriti se*, стсл. **врати**, **ворж**, р.-псл. **варати**;— псл. *borti (*boriti);— споріднене з лит. *bārti* «ганити, ляяти», лтс. *bārt* «ляяти», дісл. *berja* «бити» (мін. ч. *barđa*), *berjask* «боротися», двн. *berjan* «бити», гр. *φάρο* «розколюю», лат. *ferīre* «бити, рубати, колоти», ірл. *bara* «гнів», алб. *birni* «б'єте»; іє. **bher-/bhor-* «ударяти, колоти, різати, терти».— Шанский ЭСРЯ I 2, 172—173; Фасмер I 197; Brückner 36; Sławski I 39; Lehr-Splawinski — Pol. I 47; Machek ESJČ 61; Младенов 41; БЕР I 69; Skok I 189—190; ЭССЯ 2, 213—214; Sł. prasł. I 331; Sadn.— Aitz. VWb. I 403—406; Bern. I 76—77; Trautmann 27; Meillet MSL 19, 185; Walter Slavia 36, 262—265; Walde—Hofm. I 481—482; Pokorny 135.— Пор. *борозна*, *борона*, *боронити*, *борщ*.

борошно, *борошенник*, [*борошняк*] «хрущак мучний» Ж, *борошенний*, *борошністий*, *борошняний*, *борошніти* «обсипати борошном», *наборошнювати*— р. [*борошно*] «житнє борошно», [*борошня*] «всякий вид борошна», др. *борошьно* «борошняна їжа», вл. нл. *brōšta* «свято тіла Христового», болг. м. *брашно* «борошно», схв. *брйшно* «тс.», *брашнице* «їжа, харчування, тіло господне, вечерея», слн. *brášno* «харчі в дорогу», *brášnja* «тс.», стсл. **брашьно** «їжа»;— псл. *bohъno < *bohъno;— споріднене з лат. *far*, род. в. *farris* «полба, крупа, борошно», *farīna* «борошно», гот. *barizeins* «ячмінний», дісл. *bari* «ячмінь», дангл. *bera* «тс.», сюди ж лтс. *barība* «харчування», *bariūt* «годувати, відгодовувати»; первісне значення «плоди рослини з остюками», пор. дінд. *bhṛṣṭiḥ* «вістря, кінчик, зубець», лат. *fastīgium* «вістря, кінчик, верхівка, вершина», ірл. корн. брет. *bari* «тс.; спис; чуб, вихор, маківка голови», дісл. *bari* «ялинова хвоя», *burst* «щетина», дангл. *byrst* «тс.»; праслов'янська форма з суфіксальним -ьп-, як і лат. *farīna*, гот. *barizeins*, первісно була прикметниковою і виводиться також від раннього псл. *boh-g-si-po з коренем іє. **bhorǵ-/bherǵ-/bhreǵ-* «дробити, розмелювати», тим самим, що і в лат. *frango* «ламати, кришити» (Откупщиков 228—230); менш переконливе припущення (Шанский ЭСРЯ I 2, 191) про зв'язок з ч. *brašna* «торбина», яке виводиться від того самого кореня іє. **bher-* «нести», що й *брати*; необгрунтоване твердження (Hirt PBrV 23, 331) про запозичення з германських мов.— Болдирев Рідне слово 8, 86—89; Фасмер I 197; БЕР I 75; Skok I 198; ЭССЯ 2, 212—213; Sł. prasł. I 330—331; Sadn.— Aitz. VWb. I 393—394; Bern. I 74—75; Trautmann 27; Mühl.— Endz. I 265; Pedersen IF 5, 54; Walde—Hofm. I 455—456; Pokorny 111.

[борощаник] (бот.) «плющ, *Hedera helix* L.» ВеНЗн, ВеУг;— очевидно, походить від уг. *borostyán* «плющ; лавр», що, в свою чергу, виводиться від слов'янських назв плюща— укр. *блочетан*, *прочитан*, п. [*brzesztan*, *brzestan*], ст. *brzeszczan*, *brzostan*, схв. *британ*.—

MNTESz I 347—348; Bárczi 25.— Див. ще **брочетан**.

[**борсати**] «низати, шнурувати, затягувати, застібати» Ж, ВеЗн, [*наборсати*] «нанизати, наплутати (ниток)», [*борса́ти*] «обв'язати, обплутати»; — бр. [*борса́ць*] «зав'язувати» — неясне; можливо, споріднене з болг. *бъркам* «всовую руку», лит. *brùkti* «втискати»; в такому разі генетично пов'язане з [*бросіти*] «кинути» і з [*борсатися*] «кидатися», від якого семантично відокремилось уже, очевидно, в дослов'янський період.— Див. ще **борсатися**, **бросіти**.

борсатися «кидатися, метатися», [*борсати*] «тс.»; мучитися, надриватися; хитатися» Ж, [*бурсува́тися*] «вовтузитися в боротьбі»; — на думку Трубацова (Етимологія 1965, 383), походить від псл. *bъrsati (se) як фонетичної видозміни *bъrsati «терти, скребти», р. *бросать* «кидати», укр. [*бросіти*] «кинути»; непереконливі спроби виведення від рум. *borăsc* «блюю» (Reichenkron ZfSlPh 17, 148—149) або пояснення як *ob-vors-ati з запозиченим коренем *vors- (Janów Symb. Rozwadowski 2, 277).— ЭССЯ 3, 130—131.— Див. ще **бросіти**.— Пор. **бірса**, **борбстатися**.

борсук (зоол.) «Meles meles, Meles vulgaris, Meles taxus», [*борсюк*, *барсук*] Я1 «тс.», [*борсучка*] «самка борсука» Я, *борсучий*, ст. *боръсоуковыи* (XV ст.), *борсуковыи* (XVII ст.); — р. *барсук*, [*борсук*], бр. *барсук*, др. *борсукъ*, п. слц. *borsuk* (мабуць, з укр.), болг. [*борсук*, *бурсук*]; — очевидно, давньоруське запозичення з тюркських мов; тур. *borsuk*, *rorsuk*, тат. *бурсук*, *барсык*, каз. уйг. карач. *борсук*, узб. *бурсук*, аз. *порсуғ*, кумик. алт. *порсук*, ккалп. *порсык*, каз. ног. *борсык*, туркм. *торсук*, дтюрк. *borsuq* «тс.» тлумачаться по-різному: як похідні від кореня *бор- «сірий» (Bang KSz 17, 136), від кореня *бор- «ситий, жирний» (Ramstedt 52 a) або від дієслова *бор- «пахнути, смердіти» (Цельникер Етимологія 1963, 120—123); залишається недоведеним твердження (Николюський ФЗ 1893/4—6, 45) про безпосереднє запозичення в слов'янські мови з давньо-перської. — Болдирев Белар. лексікал. і етым. 16; Шанский ЭСРЯ I 2, 48—49;

Фасмер — Трубацев I 128; Горяев 12; Дмитриев 493, 526; Brückner 36; Stawski I 39; Machek ESJCS 38; Верп. I 74; Mikl. EW 7; Kažužn. 12; Crânpălă 218; Егоров 165—166; Щербак ИРТЛЯ 139.

борт «бік корабля, стінки кузова, майданчика, посуду; край одягу», [*бортніця*] «товста широка (і довга) дошка» Дз, *бортовій*, [*отбортнітись*] «відсахнутись, відійти» Мо; — р. бр. *борт*, п. *bort*, *burta* «борт корабля, берег каналу», ч. *bort*, слц. *bort*, *bord*, болг. *борт*, *борд*, схв. *борд*; — запозичено через російське посередництво з голландської мови і через польське посередництво з німецької; гол. *boord* «борт корабля», н. *Bord* «тс.», *Börte* «обшивка, край» споріднені з псл. *borzda, *borna, укр. *борозна*, *борона*.— СІС 107; Шанский ЭСРЯ I 2, 173; Фасмер I 198; Sadn.— Aitz. VWb. I 418—419; Vries NEW 77; Meulen 40; Яновский I 393; Kluge—Mitzka 92; Pokorny 133—135.

[**бортак**] «йолоп, телепень», [*борту́ля*] «дурна жінка»; — очевидно, пов'язані з [*борта*] «трухляве всередині дерево», [*бортніця*] «обрубок». — Див. ще **борть**.

[**бортіти**] «рити, штовхати, накидати» Ж, [*буртіти*] «свердлити, буравити», [*буртува́ти*] «рити» Ж, [*бортіця*] «кріт» ДзАтл I, [*наборчувати*] «рити (купами)» ВеБ; — очевидно, похідні утворення від того самого кореня, що й *борть* «дупло, вулик у дереві», [*борт*] «тс.; паз, жолоб»; пов'язання з *борт* «бік корабля» та ін. (Sadn.— Aitz. VWb. I 418) недостатньо обгрунтоване.— Див. ще **борть**.

борть «вулик у дереві, [дупло Тези V сл. конф.], [*борт*] «тс.; паз, жолоб», [*борта*] «трухляве всередині дерево» Ж, [*бортло́*] «тс.» ВеЗн, *бортник*, *бортництво*, [*бортніця*] «видовбаний кусок, обрубок дерева» Ж, [*бортніца*] «дупло для бджіл, видовбане в пеньку сосни» Л, [*бортняк*] «ведмідь» Ж, [*бортянік*] «бортник», [*бортяніця*] «місце для зберігання меду» Я, *борта́вий* «трухлявий всередині», *бортний*, *бортяній*, [*бортіти*] «робити паз, видовбувати» Ж, [*буртува́ти*] «тс.», *бортникува́ти*; — р. *борть*, бр. *борць*, [*борці́на*], др. *бъртъ*, *борть*, п. *bag* «дупло, в якому живуть

бджоли», ч. заст. *brt, brt'* «тс.», слц. *brt'* «тс.; вулик», полаб. *bártse* «невеликі лісові вулики», м. *бртва* «видовбана в дереві або в стіні діра для приваблювання роя»; — псл. *bṛt з вихідним значенням «проріз, щілина»; — пов'язують з болг. *бърна* «губа, уста», лит. *burga* «тс.», *būrtas* «жереб», *būrti* «ворожити», алб. *brimë* «дірка», лат. *forāmen* «тс.», *forāre* «свердлити», рум. *bórtă* «дірка, дупло, щілина», дірл. *berna* «розколина, ущелина», двн. *borōn* «свердлити»; все це похідні від іє. **bher-* «ударяти, колоти, різати, терти», як і псл. *borti, *borpa, укр. *бороти*, *борона*. — Дзедзельський УЗЛП 22—24; Критенко Вступ 538; Филін Образ. яз. 212; Шанський ЭСРЯ I 2, 173; Фасмер I 198; Преобр. I 38; Горяев 11; Brückner 15—16; Sławski I 28; Machek ESJĈ 69; Holub—Kop. 78; ЭССЯ 3, 132—133; Sł. prasł. I 423; Sadn.—Aitz. VWb. I 412—413; Bern. I 109; Эндзелін ЖМНП 1910, липень, 200; Mühl.—Endz. I 354; Потєбня ЖСт 1891/3, 119—120; Meringer IF 16, 160; Meillet Études 279—280; Pokorny 133—135. — Пор. **бороти**.

борушки — див. **бір¹**.

борчастий — див. **борки**.

борше — див. **борзий**.

борщ «суп із буряка, капусти і різних спецій; буряковий квас для борщу; [(бот.) морквяник, Chaerophyllum aromaticum L.; борщівник, Heracleum L. Г, Мак], [борщевик] (бот.) «борщівник» Мак, [борщевник] «тс.»; астранція більша, *Astrantia major* L.» Мак, *борщівник* (бот.) «*Heracleum* L.; [буги́ла лісова, *Anthriscus silvestris* Hoffm.]; морквяник, *Chaerophyllum aromaticum* L. Мак; горщик для борщу; [любитель борщу; глумлива назва рота Ва], [борщівка] «ямочка біля бороди, вусів Ж; борщівник Мак», [борщівка] (бот.) «борщівник» Ж, [борщівка Ж, борщівка Мак] «тс.», *борщівниця* «торговка борщем; любителька борщу», [борщівкі] «червона рослина, яку беруть на борщ» ВеНЗн, [борщівка] (бот.) «болиголов, *Conium maculatum* L.; яглиця, *Aegopodium podagraria* L. ВеНЗн», [борщівничити] «торгувати борщем», *борщувати* «істи

борщ», [доборщити] «довести до кінця, завершити, доробити» Я, *перборщити* «зробити щось зайве, перебільшити»; — р. ст. [борщ] (бот.) «борщівник», бр. *борщ*, *баршич*, п. *barszcz*, ч. *bršť'*, слц. [bršť], вл. *baršč* «тс.», нл. *baršč* «пастернак; брунька, росток», слн. *břšč* «цілюща трава; борщівник; пастернак»; — псл. *bṛtšć < *bṛtstj (< *bṛst + *j + ь) «борщівник» (бот.), згодом назва страви; — пов'язане (через те, що у борщівника гостре листя) з іє. **bhr̥stjo-*, від якого походять також лтс. *burkšis*, *burksnis* (бот.) «яглиця звичайна, *Aegopodium podagraria* L.» (< **bur[k]škis* < *burstis Эндзелін ЖМНП 1910, липень 200), дінд. *bhr̥stij* «зубець, вістря, край, кут», лат. *fastigium* (< **farsti-*) «верх, верхівка», ірл. *barr* «маківка, верхівка», корн. *bar* «гілка», брет. *barr* «тс.», двн. *ragēn* «дибитися, їжитися», дісл. шв. *bar* «ялинова хвоя», шв. норв. *borē* «реп'ях», дат. *burre* «тс.», двн. *berst* «мітла з жорсткого волосся», дісл. *bursti* «тс.», дангл. *byrst* «щетина», нвн. *Börste* «тс.», *Bürste* «щітка»; менш переконливе пов'язання з р.-цсл. **обръзгнжти** «скиснути», ч. *břesk* «терпкий смак», п. (o) *brzazg* (Machek IF 63, 129—130; ESJĈ 69), схв. *брст* «листя, паростки», укр. *брость* «брунька» (Потєбня РФВ 4, 216; Шанський ЭСРЯ I 2, 174), з н. *Borre[ts]sch* «огіркова трава, *Borrag officinalis* L.» (Korbut PF 4, 402; Meyer I 175) або з н. *Bäg* «ведмідь» і його похідними (Vaillant RÉS 16, 82); для слов'янських форм значення «борщівник» первісне, потім «юшка з борщівника» і нарешті, спочатку лише в українській мові, «юшка, суп з буряка і капусти», звідки р. *борщ*, ч. слц. *boršč*, каш. *boršč*, болг. *борш*, схв. *бдршч*, слн. *böršč* «тс.». — Москаленко УІЛ 29; Шанський ЭСРЯ I 2, 173—174; Фасмер I 198; Преобр. I 38—39; Brückner 17; Sławski I 27—28; Schuster-Sewc Probeheft 20; Lehr-Splawiński — Pol. I 45; БЕР I 69; ЭССЯ 3, 131—132; Sł. prasł. I 422; Sadn.—Aitz. VWb. I 394—395; Bern. I 109; Pedersen Kelt. Gr. I 44; Petr BB 21, 211; Walde—Hofm. I 461—462. — Пор. **бороти**, **борть**.

бос «господар, керівник» (у капіталістичних країнах); — р. *boss*, заст. *bas*, бр. болг. *bos*, п. ч. сл. *boss*, сл. *bös*; — запозичення з англійської мови; англ. *boss* «хазяїн, патрон» походить від гол. *baas*, спорідненого з фриз. *baes* «тс.»; дальші зв'язки цих слів неясні. — Шанський ЕСРЯ I 2, 176; Partridge 54; Dauzat 99; Klein 188; Vries NEW 25.

босній, [*bosvá*] (зб. лайл.) «босота» Я, [*bosíga*] «босяк» Я, *bósini* «еврейське свято (Судний день, коли євреї ходять тільки в панчохах); траур у євреїв (коли вони вісім днів повинні ходити босими)», [*bosoviki*] «черевики, взувані на босу ногу» Я, [*bosovílo*] «босяк» Я, [*bosik*] «кличка пса з білими ногами» ВеБ, [*bósik*] «тс.» ВеБ, [*bóska*] «повія», *boskó* «собака з білими лапами (до колін)», *bosóta* (зб. лайл.), *bosják* «голодранець, безпритульний», *bosjánja* (зб.), [*bosíti*] «ставати босим», [*bosuváti*] «ходити босоніж», *bosjakuváti*, [*bosjáciti*] Я, *bosaká* «босоніж», [*bosakom*, *bosacká* Пі, *bosják* До, Па, *bosjóm*] «тс.», [*bosém bosí-sínkij*] «зовсім босий», [*prábics*] «у взутті на босу ногу» Ж, [*prábos*] «тс.» Ж, [*prábicsnij*] «босий» Ж; — р. *bosóy*, бр. *bosy*, др. *bosyi*, п. *bosy*, каш. [*boesij*], ч. *bosý*, *bosatý*, сл. *bosý*, вл. *bosy*, *bosaty*, нл. *bosuční*, *bósy* «босий, погано одягнений», полаб. *bösë* «босий», *büösë*, болг. м. *bos*, схв. *bös*, *bösi*, сл. *bós*, стсл. *bosъ*; — псл. *bosъ; — споріднене з лит. *bāsas* «босий», лтс. *bass* «тс.», двн. свн. *bağ* «голий», дангл. *bæg*, дісл. *berg*, вірм. *bok* (<*bos-ko-) «тс.»; іе. *bhosos «голий», можливо, споріднене з *bhā- «світити, блищати», звідки й укр. *білий* (Преобр. I 39; Uhlenbeck 200), або з *bhes- «стирати, знищувати, розсипати» (пор. дінд. *bhāsmā*- «попіл, зола», гр. *φίλος* «голий, лисий, босий», Bern. I 77; Kretschmer KZ 31, 414; Persson Beitr. 826; Pokorny 163, 145—146). — Шанський ЕСРЯ I 2, 175—176; Фасмер I 199; Горяев 25; Sławski I 39; Machek ESJĈ 61; Младенов 41; Lehr-Splawiński—Pol. I 48; ЭССЯ 2, 223—224; Sł. prasł. I 340; Sadn.—Aitz. VWb. I 422—424; Trautmann 28; Fraenkel 36; Джаукян 256; Hübschmann I 430;

Kluge—Mitzka 50; Pedersen IF 5, 46.

[*bosórka*] «ворожка, відьма, чаклунка», [*bosírka* Бі, *bisúrka*, *bisurkánja* О, *borsukánja* О, *bosuránja* О, *bosjorkánja* О, *bosurkánja*, *posurkánja* О] «тс.», [*bosorkánja*] «тс.; нічний метелик, *Phalacna*; жаба, *Bufo* ВеУг», [*bosorkún*] «упир», [*bosorítu*] «ворожити»; — мор.-сл. сл. [*bosorka*] «відьма, чаклунка», *vozorka* «тс.», *bosorák* «чаклун», *vozorák*, *voziegač* «тс.»; — очевидно, запозичення з угорської мови; уг. *boszorkányu* «дух померлих, примара, (ст.) відьма, чаклунка», можливо, пов'язане з тюрк. *basyrkan* «нічний кошмар», що походить від *bas-* «давити, штовхати; мучити»; пор. узб. [*basəɣan*] «відьма», удм. *busturgan* «нічний кошмар» (з чув.); [*bosorkún*], очевидно, утворене від [*bosorkánja*] (Німчук НЗ УЖДУ 14, 176); менш переконлива спроба Ільїнського (РФВ 1911/1, 212—217) через др. *bosъ* «біс» (?), *bosovъ* пов'язати з псл. *běsъ*, укр. *біс*, *basuváti*, *баский*. — ВеУг 205; Фасмер I 251; Machek ESJĈ 61; Vážný 92; Sadn.—Aitz. VWb. I 426; MNTESZ I 351—352; Bárczi 25; Munkácsi KSz 14, 219 і далі. — Пор. *бáсмá*.

[*бості*] «бити (колоти) рогами», [*бодnúти* Ж, *бодливий* Ж, *бодячий*], [*бодján*] «гостророгий і бодливий бик» Ж, [*буодки*] «шпильки хвойного дерева» Л, [*бодь*] (вигук на позначення удару чи уколу); — р. *bodátъ*, [*bostú*], бр. *basці*, др. *bosti*, п. *bodnač*, *bósć*, ч. *bodati*, заст. *bŭsti*, ст. *bósti* «колоти, жалити, бости», сл. *bodat'* «тс.», вл. *bosć* «штовхати, бучати» (про худобу), полаб. *bŭst* (*büöst*) «колоти, жалити», болг. *bodá* «колю, боду», м. *bоде*, схв. *бóсти* «бити рогами», *ба́дати* «колоти», сл. *bósti* «тс., бости», стсл. *вості*; — псл. *bosti* < *bodti «бити, колоти»; — споріднене з лит. *badýti* «бости; колоти, тикати», *bèsti* «втикати, встромляти», лтс. *badít* «бости, тикати, колоти», прус. *boadis* «укол», лат. *fodio* «копаю, рию», *fodicare* «колоти, жалити», кіпр. *bedd* «могила», двн. *betti*, *beti* «постіль; грядка», хет. *padda-* «копати»; іе. **bhed-/bhod-*. — Шанський ЕСРЯ I 2, 151;

Фасмер—Трубачев I 183; Преобр. I 34; Sławski I 41; Brückner 33; Machek ESJČ 59; LP 7, 1958, 78; Lehr-Splawiński—Pol. I 62—63; БЕР I 61, 62; Младенов 38; Skok I 191—192; ЭСЛЯ 2, 222—223; Sł. prasł. I 339—340; Sadn.—Aitz. VWb. I 369—374; Bern. I 65—66; Trautmann 29; Būga RR I 434; Топоров I 238—239; Meillet MSL 19, 184; Pokorny 113—114.— Пор. **бодлак**, **будяк**.

бот¹ «вид взуття», [bit] «чобіт» Бі, ст. *ботъ* (1571); — р. бр. *бот*, п. *boty* (мн.), *but* (одн.) «чобіт», ч. *bota* «тс.», *boty* (мн.) «взуття», слц. *bota* «вид шкіряного взуття, чобіт», слн. *bōta*; — через старопольську мову запозичено з французької; фр. *botte* «чобіт» етимологічно неясне; в сучасному значенні це слово прийшло в російську і українську мови в XIX ст. безпосередньо з французької. — Шанский ЭСРЯ I 2, 176—177; Фасмер I 201; Преобр. I 39; Горяев 26; ССРЛЯ I 593; Вахрос 70; Brückner KZ 48, 175 і далі; Sławski I 51; Sadn.—Aitz. VWb. I 369; Gamillscheg 129; Dauzat 99; Bloch 90.— Пор. **ботінок**.

бот² «вид сідна», ст. *ботъ* (XVIII ст.); — р. *бот* «одношогловий парусник», бр. *бот*; — пов'язане (мабуть, через російське посередництво) з нн. гол. *boot*, що походять від сангл. *bot* (дангл. *bāt*), спорідненого з дісл. *bāt-r*, шв. *båt* «човен», лат. *fodio* «копаю», лит. *bèsti* «втикати», псл. *bosti* «бити, колоти»; менш переконливе виведення р. *бот* безпосередньо з англ. *boat* «човен» (Крузе ван дер Коп ИОРЯС 15, 4, 9; Brückner KZ 48, 162; Meyer ZfSIPh 5, 144 і далі). — СІС 107; Шанский ЭСРЯ I 2, 177; Фасмер I 199—200; Преобр. I 39; Смирнов 64; Брандт РФВ 21, 206; Christiani 38; Meulen 41; Vries NEW 28; Kluge—Mitzka 91.— Див. ще **бості**.

ботаніка, **ботанік**, **ботанізірка**, **ботанічний**, **ботанізувати**; — р. болг. м. **ботаніка**, бр. **батаніка**, п. ч. слц. вл. **botanika**, схв. **ботаніка**, слн. **botāpika**; — запозичення з німецької мови; н. **Botānik** походить від нлат. *botanica*, яке зводиться до гр. *βοτανική* (ἐπιστήμη), похідного від *βοτάνη* «трава», пов'язаного з *βόσχω* «пасу»; **ботанік**

походить від лат. *botanicus* «ботанічний», гр. *βοτανικός*, утвореного від *βοτάνη* «трава». — СІС 107; Шанский ЭСРЯ I 2, 177; Фасмер I 200; Смирнов 63; Kopaliński 139; БЕР I 69; Kluge—Mitzka 93; Frisk I 254—255.

[бoташний] «німецький на задні ноги» (про коня) Кур; — неясне.

[бoтва] (бот.) «мангольд, цукровий буряк, *Beta vulgaris* L.; буряк червоний, *Beta cicla* L.» Ж, **[ботвіна]** «тс.» Ж, **ботвіна** «стебла і листя коренеплодів», **ботвіння** «тс.», **[ботвіне]** «бурякове листя» Ж, **[бутвіна]** Ж, **До, бутвіне** Ж «тс.», **[бутвіння]** «зелень до борщу»; — р. **ботва** «листя і стебла коренеплодів», бр. **[ботва]** «буряк, *Beta cicla* L.; взагалі зелень городніх коренеплодів», п. *boćwina* «бурячиння, ботвина», *botwina* «тс.», схв. **бѣтво** «гілка, пагін», слн. *bétva* «стебло»; — очевидно, псл. *bъty (род. в. *bъtъve), пов'язане з *botěti*, укр. *ботіти* «жиріти, товстіти», похідне від іє. **bheu-/bhū-* «рости, збільшуватися, робитися, вирощуватися»; — споріднене з гр. *φυτόν* «рослина», стсл. **былик** «тс.», укр. **биліна**; пов'язання з нн. *beete* «буряк», днн. *bioza*, *pioza*, *bieza*, утвореними від лат. *bēta* «тс.» (Bern. I 77, 78; Walde—Hofm. I 103), помилкове. — Шанский ЭСРЯ I 2, 178; Фасмер—Трубачев I 200; Brückner 51; Skok I 123; Sł. prasł. I 466; Sadn.—Aitz. VWb. I 71—72; Osten-Sacken AfSIPh 34, 554—559; Pokorny 146—150.— Див. ще **біло**¹, **бути**. — Пор. **ботіти**.

[ботей] «отара овець; молодий пастух у гуцулів», **[бутей]** «тс.», **[бутей]** «отара» Ж, **[ботя]** «тс.» УЖДУ 4, **[бутеець]** «овечий пастух» Ж, **[бутейти]** «зміщувати овець» Ж; — п. **[butej]** «молодий пастух у гуцулів, помічник чабана» (з укр.); — запозичення з румунської мови; рум. *botéi* «отара» виводилось від гр. *βούτης* «пастух» (Kałuźn. 13; SW I 241) або від сл. *botěti*, укр. *ботіти* «жиріти, товстіти» (Crânjala 280; Cihac II 281; Mikl. EW 19; Bern. I 77—78). — Дзендзелевский ОЛА 1965, 122—123; Кобилянський Гуц. гов. 82; Schedludko 127; Vrabie Romanoslavica 14, 133; Nița-Armaș та ін. Romanoslavica 16, 76.

ботелів — див. баталів.

[**бóти**] (мн.) «дубові дошки на човни», [**бóтя**] «кокора всередині човна; частина борта в човні Дз», [**боть**] «заслінка вічка колодного вулика»; — очевидно, споріднене з р. [**бот**] «рибальська жердина», схв. [**бóтва**] «рибальський остень», [**бóта**] «палка», слн. [bòt] «тс.; дерев'яний молот»; — псл. *boť* «дрючок», пов'язане з *botati* «ударяти». — *Sl. praf.* I 341—342. — Пор. **ботіти**, **бутати**.

ботінок, [**бутінок**]; — р. *ботінок*, болг. *ботіни*, *ботінки* «дитячі або жіночі туфлі», *ботінка* «ботинок до коліна»; — запозичено через російське посередництво з французької мови; фр. *bottine* «ботинок, черевик» походить від *botte* «чобіт». — Шанский ЭСРЯ I 2, 178—179; Фасмер I 201; Преобр. I 39; БЕР I 69; *Sadn.* — *Aitz. VWb.* I 369; *Dauzat* 99; *Blöch* 90. — Див. ще **бот**¹.

[**бóтинь**] «борщ» ЕЗБ 2; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з [**бóтва**] «цукровий буряк, буряк червоний» або з [**ботіти**] «товстіти, жиріти» (пор.).

[**ботіти**] «жиріти, товстіти» Ж, [**ботілий**] Ж, [**бóта**] «налив» ВеУг; — р. *ботѣтъ* «товстіти; достигати; розростатися, зеленіти», [**ботіть**, *ботѣть*] «тс.», п. [botwieć] «товстіти», ч. *botnati* «надуватися, пухнути, набухати», слн. *botavéti* «наливатися, пухнути», стсл. **развотѣти** «розповніти, розжиріти»; — псл. *botěti* е, очевидно, похідним від того самого кореня іє. *bheu/bhū- «рости», що й гр. *φύων* «рослина», псл. *byľje*, *byti*, укр. *биліна*, *бути*, *бóтва*; в індоєвропейський період ця основа могла мати структуру *bheu-t-; виводиться також (*Sławski* I 51—52; *Sl. praf.* I 341—342) від псл. *botati* «ударяти»; ряд інших пояснень (як запозичення з гол. *bot* «тупий, короткий і товстий», дат. *but*, н. *bütt* «тс.» — *Вєрп.* I 77; як споріднене з лат. *bassus* «товстий, жирний», шв. *patte* «жіночі груди» або з лат. *botulus* «кишка», гр. *βότρυς* «гноно винограду» — *Petersson Sl. Wf.* 36, 38; як споріднене з лат. *tābeo* «тану» — *Machek ESJČ* 61) позбавлені підстав. — *Фасмер—Трубацев* I 200—201; *Преобр.* I 40; *Горяев* 25; *Потебня* К ист. зв. III

38; *Skok* I 193—194; *ЭССЯ* 2, 225; *Sadn.* — *Aitz. VWb.* I 70—71. — Див. ще **біло**¹, **бути**. — Пор. **бóтва**, **бóти**, **бутвіти**.

[**бох**] «тулуб» Я; — запозичення з польської мови; п. *bosch* «обдертий тулуб (якоїсь худоби), тулуб вола; тулуб», як і ч. ст. *bóch* «лопатка свині», очевидно, походить від свн. *vasche* «шинка, задне стегно, окорок, шмат (сала, м'яса)», до якого зводиться й укр. *ба́ха* «випуклість, складка». — *Vrückner* 33; *SW* I 179; *Machek ESJČ* 59. — Див. ще **ба́ха**.

[**бохи**] «околот» Ж, [**бох**] «10 китиць соломи» О; — неясне; можливо, пов'язане з [**бох**] «тулуб» (пор.).

[**боц**] «велика куля з тіста; товста, неповоротка особа (зокрема, дитина) Ме; — паралельне до *бець* «тс.» афективне утворення, можливо, пов'язане з *бацман* «щось велике», *бацар* «товстун»; може бути зіставлене також з [*буць*] «невдало спечений хліб», [*буц*] «свіжий овечий сир, з якого роблять бринзу». — Пор. **бацман**, **бець**, **будз**.

боцман; — р. *боцман*, ст. *ботсман*, бр. болг. *боцман*, п. *bosman*; — запозичено, мабуть, через російське посередництво, з голландської мови; гол. *bootstaap* «боцман» утворене з основ іменників *boot* «човен» і *staap* «людина», спорідненого з двн. *staap*, дангл. *stapp(a)*, гот. *taппа*, дінд. ав. *taппа* «тс.», псл. *poľь «муж», укр. *муж*; пов'язанні слов'янських форм з англ. *boatsman* (*Горяев* 25) необгрунтоване. — *СІС* 107; Шанский ЭСРЯ I 2, 179; *Фасмер* I 202; *Смирнов* 64; *БЕР* I 70; *Christiani* 40; *Meulen* 42; *Vries NEW* 78; *Kluge—Mitzka* 459. — Див. ще **бот**², **муж**.

[**боця**] «біла вівця, в якій чорний ніс чи чорні пятки на носі» НЗ УЖДУ 26, [*боцаїстий*] «з білими смугами біля очей» (про корову) ВеУг; — результат видозміни значення слів типу [*боця*] «білобока корова», [*боцїля*] «тс.», [*боцїй*] «білобокий віл» і под. — Див. ще **бік**.

[**боцян**] (орн.) «чорногуз, лелека, *Ciconia*», [*бацян* ДзАтл II, *боцян* ДзАтл II, *боцок* ЕЗБ 4, ДзАтл II, *боцян* Г, ВеБ, *боцюра*, *боцок*, *боцян*], ст. (*подобенъ*) *боцяну* (1627), *ботянь* (XVII ст.),

бочаны (XVII ст.), *боцянь* (XVIII ст.) «тс.»; — р. [ботьян, ботян, батян, бадьян, бачан], бр. [буцян, бацян], ч. сх.-мор. [bosán], слц. bosian «тс.»; — запозичення з польської мови; п. bosian (з XV ст.), [bosan, bosian, bosien, bosiek, bosiek, boszoń, baszoń, busien], каш. заст. [klobosian], як і вл. baśon, нл. bóšan, bóson, полаб. būōt'an, būt'an (<*botěpъ, *botěpi), певної етимології не має; можливо, пов'язане з звуконаслідувальним р. бóтькать «стукати» (Piłniskij PF 13, 497—498); непереконливо пов'язувалося з р. *забота*, *заботиться* (через гумористичне зближення вигляду замисленої людини з лелекою — Соболевский РФВ 65, 418), з п. [klobosian], каш. [kloboson] від *klobotati «стукати дзвобом», пор. лтс. klabatāt «тс.» (про лелеку), вн. Klapperstorch «білий лелека» (Мартынов Sl. Wortst. 180—181; Machek ESJČ 59), з п. bok, р. бок, укр. бік (Musiałek Lud 14, 170—178); можливе припущення про зв'язок з укр. бусол, [бузок, бусок], р. [бусел, бусол], бр. бусел, п. [buseł, busioł] «лелека, молодий лелека»; непереконливим є зведення (Варченко Терит. діал. 115—118; Steffen JP 51/1, 59) українських та інших слов'янських форм до іє. *bhod- «колоти, бости». — Richhardt 36; Балецкий St. sl. 4, 401; Фасмер—Трубацев I 201; Клепикова ВСЯ 5, 153—158; Sławski I 38; Brückner 33; Schuster-Šewc Probeheft 17—18; Lehr-Splawinski—Pol. I 63; ЭССЯ 2, 226—227; Sl. prasł. I 342—343; Sadn.—Aitz. VWb. I 104; Bern. I 78; Christiani AfSlPh 34, 311; Niedermann Balto-Slavica 1956, 29.

бочій — див. бóкша.

бочка «велика дерев'яна або металева циліндрична посудина; [вид дитячої гри; (заст.) весільна хлібина, яку роздають усім гостям Л; вузький хід всередину ятера Дз; назва з карточної гри Я], [бочáлка] «невелика бочка», [бочівціна] «посудина з цілого дерева (на зерно)» ВеБ, [бочівка] «бочка», [бочілка] «тс.» Ж, бочóнок (з р.), бочкувáтий; — р. бр. бочка, др. бъчьвь «бочка», бъчька «тс., діжка», бочька, бъчелъка, бчелка «тс.», п. becška, ч. beška «бочка», bečva «чан»,

слц. beška, [вошка, вашка], болг. бъчва, м. бочва, схв. бѣчва «бочка», beška «пивна бочка», слн. bečva, beška, bačva, р.-цсл. стсл. бъчьвь, бъчька; — псл. бъська, очевидно, похідне від *bъсь < *buki (пор. слн. beš «велика бочка») або від псл. *bъса; — походження праслов'янських форм остаточно не визначене; виводяться або з германських чан, зокрема від днн. botahha «бочка, чан, діжка», *butihha, свн. boteche, botech, нвн. Bóttich «чан» (Machek ESJČ 49; Bern. I 105; Weigand DWb 273—274; Mikl. EW 25; Брандт РФВ 21, 212; Uhlenbeck AfSlPh 15, 484; Knutsson GL 51—52), герм. *bukjo, швейц.-нім. búcki «діжка, бочка», англ. buck «діжка для води», дангл. búс «гличик», дісл. búkr «живіт», днн. búch «тс.» (Stender-Petersen 289—290; Osthoff BB 29, 254; Holt-hausen AeWb 38—39; Младенов 42, 54), бав. Butschen (Kiparsky GLG 213—232; Sławski I 29; Sl. prasł. I 458—459), або з сгр. βούτις, βούτιον, пов'язаних з нар.-лат. *buttis (Преобр. I 40; Holub—Kop. 67; Фасмер ИОРЯС 12/2, 205, 223; Vasmer RSl 3, 263), або з лат. *buttis, слат. butica (Brückner 19; Bern. I 105), або, нарешті, вважаються власне слов'янськими утвореннями, пов'язаними з псл. *bouk-/būk-, до якого зводиться й укр. бучний (Sadn.—Aitz. VWb. I 209—210), з псл. *bokъ, укр. бік, р. [бокура] «бочка» (Ильинский ИОРЯС 23/2, 211; Шанский ЭСРЯ I 2, 180) чи з псл. *bъk- (kj > č), експресивним варіантом (з метатезою приголосних) того самого кореня, що й укр. кубок, дінд. kambháḥ, гр. κόμψη, лат. сура, гр. κόπη (Liewehr 15; Шанский тж.). — Винник 100; Фасмер I 202; БЕР I 105; ЭССЯ 3, 107—109. — Пор. бишвá.

[бочкóри] (мн.) «вид шкіряного взуття, постолы», [боцькори Тези УЖДУ 1965, бошкóри ДзАтл I] «тс.»; — п. [bačkor] «пантофля, хатня туфля; просторе і незграбне взуття», [boszko] «тс.», ч. bačkor(a) «хатня туфля, пантофля», слц. bačkoga «черевичок»; — запозичення з угорської мови; уг. boszko «постіл, личак» етимологічно неясне. — Дзендзелівський Доп. УЖДУ 4, 61—62; Балец-

кий St. sl. 9, 338; Brückner 10; Machek ESJČ 41; Bárczi 22; MNTESz I 317.

[бочкувати] «бити корів, телят, взагалі тварин по боках» Мо; — результат видозміни форми [бучкувати] «бити бучком» (тобто палкою) як прояв гіперизму щодо укання під впливом слова *боки* шляхом зближення з виразом *бити по боках*. — Див. ще *бук*.

[бочкур] «очкур»; — очевидно, результат контамінації слів *очкур* «тс.» і [бочкори] «постоли» (волокни у постолів могли асоціюватися з очкурами). — Див. ще *бочкори*, *очкур*.

[бошоно] «пшоно» Я; — результат видозміни форми *пшоно*, можливо, викликаній впливом слова *борошно*. — Див. ще *пшоно*.

[боюся] (бот.) «*Aconitum lycostomum* L.» Мак, [боян] «молочак, *Euphorbia proserpa* L.» Ж; — очевидно, пов'язане з *боятися*; назви могли бути зумовлені тим, що ці рослини містять отруйні речовини і не поїдаються худобою. — Нейштадт 254—255. — Див. ще *бойтися*.

боярін Г, Ж, [буярин ЛПол], боярина Ж, бояришня, боярство, боярчик, боярищина, [боярій], боярський, бояринувати, ст. *бояре* (мн.) «особи вищої служилої верстви» (1375), *бояръ* (1388), *боярина* (XV ст.); — р. *боярин*, бр. *байрын*, др. *бояринъ*, п. *bojarzyp*, *bojar*, ч. *bojar*, *bojagin*, [bojařin], болг. *болярин*, *болярка*, схв. *бдлярин*, *бдляр*, слн. *bojǎg*, стсл. *воларинъ*, *волѣринъ*, (мн.) *воларе*; — загальноприйнятої етимології не має; виводилось від дтюрк. *bai* «знатний, багатий», *baiǎg* «знатна людина» з заміною *бай-* на *боль-* під впливом *болий* «більший» (Малов ИАН ОЛЯ 5, 132, 137 і далі; RES 23, 189; 41, 33; Младенов 40; Machek ESJČ 59—60; Räsänen AfSIPh 20, 448—449); більше прихильників мало виведення від дтюрк. *boila* «благородний, знатний», від якого походить і сгр. *βοιλᾶς*, *βοιλᾶς*, *βοιλᾶδες* (Mikl. TEI I 266; Брандт РФВ 21, 210; Brückner 34—35; KZ 43, 324; 48, 175; БЕР I 66), але при цьому залишаються нез'ясованими фонетичні невідповідності (пор. закономірне стсл.

была, др. *быль*, *быля* з дтюрк. *boila*, *buila* — Korsch AfSIPh 9, 492; ИОРЯС 7/1, 44; 8/4, 32; 9/1, 278; Mikl. EW 17), які не усуваються і реконструкцією тюрк. *bojla äri (Marquart Kum. 26); є думка (Sadn. — Aitz. VWb. I 384—386), що звукові форми *воларинъ* (стсл.) і *бояринъ* (др.) були запозичені незалежно одна від одної з різних тюркських джерел; не знайшла підтримки спроба виведення з дірл. *bó-aige*, що походить від *bó* «корова» і *aige* «господар» (Schachmatov AfSIPh 33, 86, 87) або з ісл. *boeag-þep* «знатна людина» (Сабинин ЖМНП 16, 44); висловлюється також припущення про походження псл. *bojaginъ від *bojagъ, утвореного від *bojъ «битва, бій», причому враховується п. ст. *bojar* «боєць, воїн», *bojarz* «тс.» і початкове значення др. *бояринъ* «дружинник» (Шанский ЭСРЯ I 2, 181—182; Даль I 121; Linde I 142); останнім часом Трубачов (ЭИРЯ IV 160—163) висунув досить переконливе пояснення як результату видозміни давньобулгарського етноніма *bulǎg* (>**bul'ǎg* >**böl'ǎg*). — Львов Лексика ПВЛ 208—220, Фасмер I 203—204; Филин Образ. яз. 170; Дмитриев 556; Sławski I 39; Менгес 83—86.

[бояршиця] (бот.) «глід, *Crataegus pomogupa* L.» Ж, Мак, [бариня] «глід колючий, *Crataegus oxyacantha* L.» Мак, [бориня] «тс.» Мак; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *бояршичник* «глід» пов'язують з *боярин*, *боярин* «син боярина»; пор. р. [боярка] «глід, ягода глоду», [баркї] (мн.) «глід», утворене від *бояръкъ; пор. ще *боярская спесь* (бот.) «вогняна квітка, *Lychnis chalconica* L.», *барская снитъ* (бот.) «ласкавель», *Vupleugum* L.; наголос української форми, мабуть, пов'язаний з укр. [бояріння, боярін]. — Шанский ЭСРЯ I 2, 182; Фасмер I 204; Булич ИОРЯС I 296; Преобр. I 41; Соболевский РФВ 67, 217; Mikl. EW 17; Васильев УЗ БашкГУ 18, 72—74. — Див. ще *боярін*.

бояршиця (ент.) «п'ядак глодовий, *Ennemos crataegata*»; — р. *бояршиця* «білан жилкуватий, *Arogia crataegi* L.», бр. *байршиница* «тс.»; — мабуть, запозичено з російської мови, в якій пов'язане з назвою глоду *бояршичник*, листям

якого живиться гусінь цих комах.— Шанский ЭСРЯ I 2, 182; Нейштадт 259—260; Васильев УЗ БашкГУ 18, 72—74.— Див. ще бояришник.

боїтися, [бі́й] «боязнь, страх», [бо́юн] «боягуз», *боягу́з, боязли́вець, боязнь, боясть, боягу́зливий, боязкий*, [боязкий, боязкува́тий], *боязли́вий, боязний* [бі́зько] «боязно», [бі́юно] «тс.», *небі́й, небо́ян, побю́ватися*; — р. *бо́ятся*, бр. *ба́яцца*, др. *бо́ятсе*, п. *bas sie*, [bojacs sie], ч. *báti se*, [bojny], сл. *bát' sa*, [bojat' sa], вл. *bojeć so*, нл. *bojáť se*, полаб. *bet* «боїтися», *būji-sā* «боїтися», болг. *бо́я се*, м. *бои се*, схв. *бòјати се*, сл. *bojāti se*, *báti se*, стсл. **боати са**; — псл. *bojati se*; — споріднене з лит. *baįs* «страшний», *bájmė* «страх», *báilė* «боязнь, страх», *bijótis* «боїтися», лтс. *bi-játiės, bičiės*, прус. *biātwei* «тс.», дінд. *bhāyaté* «боїтися», *bibhēti* «тс.», *bhayāt* «страх, боязнь», *bhītmá-* «страшний», *bhītá* «боязливий, лякливий», *bhītáh* «той, хто боїтися», ав. *baυente* «боїтися; лякають», дірл. *báigul* «небезпека»; зводяться до того самого кореня *ie*. **bhei-/bhoi-/bhī-*, що й псл. *biti, укр. *бі́ти* (*Zubatý St. a čl. I 1, 79—90*); зближення з алб. *dvoj, bdoj, [vdoj]* «сполохати, злякати», гр. *πτοέω* «лякаю» (*Март Language 28/1, 32*) потребує додаткової аргументації.— Шанский ЭСРЯ I 2, 183; Фасмер—Трубачев I 204; Преобр. I 41; Горяев 26; Sławski I 25; Brückner 10; Machek ESJČ 48; БЕР I 71; Lehr-Splawinski—Pol. I 31; Skok I 183; ЭССЯ 2, 163—164; Sl. prasl. I 297—298; Sadn.—Aitz. VWb. I 299—301; Bern. I 68; Trautmann 24; Топоров I 218—219; Mühl.—Endz. I 250—251; Fraenkel 43; Pokorny 162; Pedersen Kelt. Gr. I 56; Persson Beitr. 700.— Пор. **бі́ти**¹, **біс**¹.

бра «настінний канделябр»; — р. бр. болг. *бра*; — запозичення з французької мови; фр. *bras* «настінний свічник» є результатом перенесення назви *bras* «рука», що походить від лат. *bra(s)chium* (> *braci(u)m*) «тс.», яке зводиться до етимологічно неясного гр. *βραχίον* «рука, передпліччя», можливо, пов'язаного в *βραχύς* «короткий».— СІС 107; Шанский ЭСРЯ I 2, 183; Фасмер I 204;

Dauzat 108; Bloch 99; Gamillscheg 147; Chantraine I 193.— Пор. **брас**, **браслét**.

бра́вий, *бравірувати, бравувати, бравáда, браву́ра*; — р. *бра́вий*, бр. *бра́вы*, п. *brawować, brawada*, болг. *бравірам*; — очевидно, через російське *і*, можливо, німецьке посередництво (н. *brav* «добрий, чесний, хоробрий») запозичено з французької мови; фр. *brave* «хоробрий, сміливий, чесний, хороший, славний», *bravade* «бравада», *bravoure* «хоробрість» виводяться з італійської та іспанської мов; іт. *icn. bravo* «хоробрий, сміливий», іт. *bravata* «зухвалий вчинок, хвастощі», *bravura* «хоробрість; чванство» походять від слат. *bravus* «дикий, грубий», яке зводиться до двн. *gaw, hgaō* «тс.», спорідненого з англ. *gaw* «сирий», нвн. *goh* «тс.», лат. *sgūdus* «жорсткий, сирий, твердий», *sguog* «кров», псл. *kgy «кров», укр. *кров*; менш імовірне припущення (Bloch 99; Kopaliński 142) про походження фр. *brave* від лат. *barbarus* «варвар».— СІС 107; Шанский ЭСРЯ I 2, 184—185; Фасмер I 105; Преобр. I 41; Dauzat 111; Kluge—Mitzka 604—605.— Див. ще **кров**.

бра́во (виг.); — р. болг. *бра́во*, бр. *бра́ва*, п. *brawo*, ч. сл. *bravo*, м. *bravo*, *bravos*, схв. *бра́во*, сл. *brávo*; — запозичення з італійської мови; іт. *bravo* «молодець» виникло як вигук схвалення в опері на базі прикметника *bravo* «хоробрий, сміливий».— СІС 107; Шанский ЭСРЯ I 2, 184; Преобр. I 41; Holub—Lyer 104.— Див. ще **бра́вий**.

браву́рний; — р. *браву́рний*, бр. *браву́рны*, п. *brawurowy*, ч. *bravurní*, сл. *bravúrný*; — очевидно, запозичення з російської мови, в якій могло утворитися в складі виразу *браву́рная а́рия*, відповідного до фр. *air de bravoure*.— СІС 107; Шанский ЭСРЯ I 2, 184; Фасмер I 205.— Див. ще **бра́вий**.

бра́га «рід напою з просяного солоду; відходи горілчаного виробництва, якими годують худобу», [брага́рник] «браговар» Я, [брага́рля] «спеціаліст по виготовленню браги» Я, [бража́рнік] «чан для браги; продавець браги» Ж, Г, [бража́рниця] «продавиця браги; шинок Я», [бража́рха] «брага», *бражний* «від-

годований брагою», *б́ражничати* «пийчити» Бі, [в́ибражений] «виношений, виходжений, зношений» (одяг тощо) Мо, [наб́ражитися] «упитися», ст. *брага* (XVI ст.); — р. бр. болг. *б́рага*, р. ст. *брага* (XV ст.), п. *braha* (з укр.), слц. *brága* (з рос.); — можливо, давньоруське запозичення з тюркських мов; пор. чув. *rega* «слабке пиво; вижимки», споріднене з тур. ног. тат. башк. *буза* «напій з проса, пиво», пор. тат. [буза] «відходи картоплі після перегонки спирту» (Шанский ЭСРЯ I 2, 185; Фасмер—Трубачев I 205; Toivonen Mélanges Mikkoла 310; Sadn.— Aitz. VWb. I 430—431; Räsänen FUF 29, 195; ZsLPh 20, 448); досить імовірно також зіставлення з ірл. *braich* «солод», кіпр. *brag* «тс.» (Bern I 80; Machek Slavia 8, 210; Brückner 38; Lehr-Splawinski RSl 18, 6; Moszyński PZJP 68; Критенко Вступ 531); спроби виведення з нвн. *Brühe* «юшка» (Mikl. EW 20; Matzenauer 20), нвн. *Brägel* «густа каша» (Karłowicz SWO 63), вестфальськ. *braie* (Melich FUF Anz. III 100), шв. *brage-bägare* (Sköld 11), як і зіставлення з дінд. *bhr̥j̥jāti* «смажить», гр. φρῦζο «піджарюю, сушу», лат. *fr̥go* «тс.», прус. *au-birgo* «кухмістер» (Uhlenbeck 205; Petr BB 21, 208) або з нвн. *brauen* «варити», р. *бродить* (Горяев 1892, 11—12), позбавлені ґрунту.

[брадло] «великий стіг снопів» ДБ II, [брадло] «скирта, стіжок» ЕЗБ 4, 30; — запозичення з словацької мови; слц. [bradlo] «скирта соломи», як і п. [bródlo, brodlo] «тс.; стіг сіна; копа хліба», ст. *brodlo* «стіг сіна», пов'язується з слц. *bradlo* «скеля», *bralo*, ч. *Bradlo*, ст. *bradlo* «тс.», *bradla* (мн.) «укріплення», укр. [бороло] «скеля». — Дзендзелівський УЗЛП 149; Фасмер II 70; Machek ESJČ 63; ЭССЯ 2, 200—201; Sl. prasł. I 320—321; Sadn.— Aitz. VWb. I 403—408. — Див. ще *бороло*.

бразолія (бот.) «темно-синій сандал, деревина дерева *Caesalpinia brasiliensis*», [бредзелія, брезелія, брезілія] «тс.» Ж, [бразилія] «рід квітки», [бразо́ля] «тс.», [бразолі́йник] «горщик, в якому варять сандал», [бразолі́йний] «сандалово-синій, пофарбований синім санда-

лом», ст. *бразалъя* (бот.) «*Caesalpinia: от камня бразалъи*» (1727); — давнє запозичення з польської мови; п. *brezylia* «тс.», [brazylja] «стружки бразолії», ст. *brzyzylja* походить від лат. *brisiilium* «азіатська фарбувальна деревина» (можливо, сюди ж лат. *brizilla* «рослина медунка, з фіолетовими квітками»), що зводиться до мал. *berzi*, засвідченого у XIII ст. М. Поло; ця назва дерева перенесена на країну (укр. *Бразілія*, р. *Бразілія*, н. *Brazylia*, *Brezylia*), на узбережжі якої росли дерева, що давали фарбу темно-синього кольору; назва дерева неточно виводилась (Тимч. 131; SW I 205) від назви країни *Бразілія*. — Онышкевич Исслед. п. яз. 93; Brückner 40.

[брай] «товкач для збивання бринзи»; — очевидно, пов'язане з рум. *brái(u)* «тс.»; характер зв'язку неясний. — Кравчук ВЯ 1968/4, 128.

брак¹ «щось непридатне, вада; відсутність; [відходи після спалювання] дров, соломи тощо; гній з рани Л», [бра́карь] «сортувальник» Я, *бракёр*, *бракувальник*, [бракови́цьк Я] «тс.», *бракерáж*, *бракóвка*, [бракови́тий Ж, бракóвий Я], [браши́й] «забракований, недоброякісний, другосортний» Ме, *бракува́ти* «сортувати; нехтувати, відкидати; невистачати», *бра́кнути* «невистачати», *вибракóвка*, *перебракóвка*, *розбракóвка*, ст. *подбрак* «рід» (1559), (чинити) *брак* «вибір» (XVII ст.), (не было) *браку* (XVIII ст.) «нехтування, вибраковування»; — р. бр. *брак*, п. *brak* «брак, недолік, хиба», ст. *brak* «вибір» (XV, XVI ст.), «відсутність» (з XVIII ст.), ч. слц. *brak* «брак, недолік, відсутність», вл. нл. *brach* «вада, недолік, хиба, відсутність», болг. *брак*, м. *бракува* «бракувати», слн. *brák*; — запозичено, мабуть, через польське посередництво, з середньоніжньонімецької мови; снн. *brak* «вада, недолік; відсутність» (нвн. *Brack* «брак (товару)») пояснюється порізному: як пов'язане з нвн. *brechen* «ламати», гот. *brikan*, англ. *break* «тс.», пор. снн. *gebrek* «шкода, дефект, вада, недуг», *gebreck*, нвн. *Gebrech*, *Gebrechen* «тс.» (Фасмер I 206) або як верхньонімецька видозміна нижньонімецького

Wgask «пошкоджене судно» (Kluge — Mitzka 94—95); зв'язок з тур. *brak* «покидь» («покинь»?) (Тимч. 132) не доведений.— СІС 108; Richhardt 36; Шелудько 22; Шанский ЭСРЯ I 2, 186—187; Смирнов 65; Brückner 38; Sadn.— Aitz. VWb. I 431; Bern. I 80—81; Christiani 41.

[брак²] «набір до війська, призов»; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з *бра́ти* (пор. *бра́нка* «набір (рекрутів)»), але не виключена й можливість зв'язку з укр. *вибракування*.— Пор. **брак**¹, **бра́ти**.

[брак³] (бот.) «берека, *Sorbus torminalis* Crtz., *Pyrus torminalis* Ehrh.»; — очевидно, пов'язане, як результат деетимологізації, з [б́ерек], *берéка* «тс.».— Moszyński PZJP 54.— Див. ще **бе́ре́ка**.

[бра́клен] (бот.) «чорноклен, *Acer campestre* L.» Ж, [б́ре́клен] «тс.» ВеБ; — неясне; спроби виведення від гіпотетичного балтослов'янського *braga-kle-pas < *braga-kle-pas «кольоровий клен», пор. лит. *margas* «різнокольоровий» (Loewenthal ZfSIPh 7, 407; RÉS 11, 73) та ін. залишаються непереконливими.— Див. ще **клен**.

браконьєр; *браконьєрство*; — р. *браконьєр*, бр. *браканьєр*, п. *brakonier*, болг. *бракониєр*, *браконєр*; — запозичення з французької мови; фр. *bracopier* «браконьєр», раніше «мисливець із псом», пов'язане з *bracopier* «полювати без дозволу», раніше «полювати з собакою», утвореним від *bracop (пор. пров. ст. *bracop* «порода собаки», фр. *braque* «лягавий пес»), запозиченого з германських мов (пор. днв. *brasko* «собака-шукач», споріднене з лат. *brango* «ламаю»).— СІС 108; Bloch 97.— Пор. **бреш**.

[брам] «вузька смужка хутра для обшивання кожухів», [бра́ма] «опушка з сап'яну, плису або смушок», [обра́нка] «облямівка верхнього одягу шнурками», [обранка] «сукно для облямування одягу; обшивка» Ж, ст. *брама* «лиштва в платті, облямівка» (1574), *брамовати* «обшивати по краях» (1573); — р. заст. [бра́ма], [бра́ма́] «барма, опліччя; наміщено на урочистому одязі, риза священника; кільчастий обладунок (кольчу-

га)», п. ст. *bram*, *brama* «прикраса на руках чи ногах жінок», *bramka* «дорога прикраса на голові або на шії жінки», ч. *rgúm* «галун, позумент, нашивка», ст. *rgém*, слц. *rgám* «тс.», вл. *brama*, нл. *bram*, слн. *rgám*; — запозичено через польське посередництво з німецької мови; нвн. [Bráme] (*Bráme*, свн. *brēm*) «обшивка, опушка, хутряна оторочка» споріднене з гол. *braam* «край, борт», англ. *brim* «тс.», нвн. *vegrbámen* «облямовувати, обшивати», днв. *bráma* «ожиновий куш», дісл. *bramr* «край, кайма, облямівка, обшивка», сангл. *bráme* «тс.», що походять від іє. **bher-* «виступати вперед, випинатися»; в слов'янських мовах запозичення, що походять від свн. *bram* і від дісл. *bramr*, частково змішалися; непереконливе пов'язання (Mikl. EW 783) з слов'янським *рамо*, *рама* як наслідку граматичного перерозподілу форм типу р. *обра́мья*, *обра́мок*, *обра́меньє*, *ра́менє* «край, межа лану».— Brückner 38; Machek ESJČ 489; Matzenauer LF 7, 9; Kluge—Mitzka 102, 813.— Пор. **ба́рма**¹.

бра́ма «ворота», [б́ря́ма] «тс.» Ж, [б́ра́мний] «воротар, сторож», ст. *брама* (1591); — р. заст. [бра́ма, бра́на], бр. *бра́ма*; — давне запозичення з польської мови; п. *brama* «в'їзд, вхід до будови, великі двері, ворота, передмур'я; ключ; дорога, підхід, приступ», [bráma, wgráma, wgráń], ст. *brana* «тс.» походить від ч. заст. [brána] «широкий прохід, вхід, в'їзд до будівлі, саду, міста», ст. [brána] «оборонні укріплення, окоп, шанець», що, як і слц. *brána* «ворота, вхід, міська застава», є прямим відповідником до п. ст. *brona* «перегородка, бар'єр; гребля, загата; перешкода, перепона; укріплення»; сюди ж належать аналогічні споріднені утворення др. *боронь* «перегородка, перешкода, перепона», вл. *brónica* «діафрагма», м. *brana* «гребля, загата млинова», схв. *бра́на* «тс.», пов'язані з псл. *borniti, укр. *бороніти*.— Дзєндзелівський RKJ ŁTN 15, 119—120; Richhardt 36; Sławski I 41, 43; Brückner 38; Machek ESJČ 64; Holub—Kop. 75; Sadn.— Aitz. VWb. I 407; Bern. I 74.— Див. ще **бороніти**.

бра́мурний (у виразі *б. камінь* «азотний окис кобальту»); — неясне; можливо, пов'язане з *бра́мурт* (пор.).

[бра́мурт] «червона фарба» Ж; — п. *bramrot*, [brambrot]; — очевидно, через польське посередництво запозичено з німецької мови; нвн. *bráunrot* складається з основ прикметників *braun* «коричневий, темний», спорідненого з дісл. *bráun*, двн. свн. *brun* «тс.», укр. *бри́ти* «дозрівати», і *rot* «червоний», спорідненого з двн. *gōt*, дангл. *read*, дісл. *gaudg*, гот. *gauþs*, лит. *gaĩdas*, псл. *gudъ «тс.», укр. *рудій*. — Шелудько 22; SW I 200; Kluge—Mitzka 97, 609. — Див. ще **бри́ти**, **бруна́тний**, **рудій**.

[браму́шка] «мурашка» ЕЗб 30, ст. *брамушки* (XVIII ст.) «мурашки, хробаки (?)»; — неясне.

брандебу́ри «шнури гусарського мундира» Ж; — запозичення з польської мови; п. *brandebury* «вишивки, галуни, позументи» походить від назви німецької землі *Brandenburg*. — Richhardt 36; Шелудько 22; Brückner 38.

бра́ндер «судно, застосовуване для підпалювання ворожих кораблів і для того, щоб загородити їм шлях до порту»; — р. *бра́ндер*, бр. *бра́ндэр*, п. *brande*; — запозичення з голландської чи німецької мови; гол. *brande*, нвн. *Bránder* «тс.» пов'язані з нвн. гол. *Brand* «пожежа», нвн. *brénpen* «горіти», спорідненими з двн. гот. *brinnan* «тс.», дірл. *bruth* «жар, шал», лат. *fervēge* «кипіти». — СІС 108; Фасмер I 207; Смирнов 65; Christiani 40; Kopaliński 141; Meulen 47; Kluge—Mitzka 95.

[бра́нджя] «галузь, фах; вид» Ж, **[бра́ньжа]** «компанія, гурт; банда» О; — п. *branža* «галузь», *branzsa* «тс.», слц. *bran(d)ža* «тс.»; наволоч, покидьки; — через польське, словацьке і, можливо, німецьке посередництво (н. *Bránche* «галузь, фах, спеціальність») запозичено з французької мови; фр. *branche* «гілка, сук; розгалуження; галузь» походить від лат. *branca* «лапа, нога», можливо, пов'язаного з гал. *br-*, утвореним від *цг-, спорідненого з мабуть, з лит. *galkà*, псл. *gьka «рука», укр. *рукá*; зв'язок лат. *branca* безпосередньо з герман-

ськими словами (Meyer-Lübke REW 1271) або з гр. *φάραγξ* «розколина, ущелина; безодня» (Schröder AfSIPh 28, 33) сумнівний. — Kopaliński 142; Bloch 98; Dauzat 110; Gamillscheg 145; Fremdwörterbuch 87; Walde—Hofm. I 114; Ernout—Meillet I 75. — Пор. *рукá*.

[бра́ндзя] «бур'ян»; — очевидно, пов'язане з **[бра́ньжа]** «гурт, банда». — Див. **бра́нджя**.

брандспо́йт; — р. бр. болг. *брандспо́йт*; — через російське посередництво запозичено з голландської мови; гол. *brandspuit* утворено з основ іменників *brand* «пожежа», спорідненого з н. *Brand* «тс.», і *spruit* «труба для поливання», пов'язаного з дієсловом *spruiten* «помпувати, поливати, бризкати», спорідненим з дісл. *sputa* «плювати», двн. днн. *spīwan*, гот. *spreiwan*, лат. *spruo*, лит. *sriáuti*, стсл. *пльвати*, укр. *плюва́ти*. — СІС 108; Шанский ЭСРЯ I 2, 188; Фасмер I 207; Meulen 47; Vries NEW 687; Vries AEW 539; Jóhannesson 904—905. — Див. ще **бра́ндер**, **плюва́ти**.

[бранзолéта] «браслет», **[бранзоля, брансолета]** «тс.»; — бр. *бранзалéт*; — запозичення з польської мови; п. *branzoleta*, *branzoleta* «тс.» є результатом видозміни фр. *bracelet* «браслет». — Brückner 38; SW I 201. — Див. ще **браслét**.

[бранзо́ля] «внутрішня підшва (черевика)», **[брандзéл, брандзéлі, бриндзéлі]** «тс.»; — п. [branzola] «устілка», *brandzél* «внутрішня підшва у взутті», [branzla, bronzel], ч. *branzol*, *branzole*, слц. *branzol*, [branzola]; — запозичено (можливо, через польське і словацьке посередництво) з німецької мови; нвн. *Brándsöhle* «устілка» виникло в результаті скорочення складного слова *Brándledersohle*, утвореного з іменника *Brándleder* «палена шкіра» (тобто шкіра, пошкоджена тавром), що складається з основ іменників *Brand* «горіння, пожежа» і *Leder* «шкіра», спорідненого з дангл. *lēðer*, дірл. *lethar*, кімп. *lledr* «тс.», та іменника *Sohle* «підшва», запозиченого з латинської мови (лат. *sola*, мн. від *solum* «підшва ноги, ґрунт, земля», споріднене з сірл. *solaig* «підшви» (мн.), гр. *ὄλια* «підшва»). — SW I 200; Kluge—Mitzka 95—96, 714; Walde—Pok.

II 532; Walde—Hofm. II 507—509, 554, 557.— Див. ще брандер.

[бранка¹] (іхт.) «марена дніпровська, *Barbus fluviatilis* (В. b. bogysthenicus Dyb.)» ВеЛ, Г, [брянка] «тс.» ВеЛ; — запозичення з польської мови; п. *brzapa* (іхт.) «*Barbus*», *brzanka* «*Barbus Petenų*», [пгзапка, пгzewка] споріднені з укр. [мерена] «дніпровський усач», [меренка] «гольян» (псл. *тегпа); початкове *b* на місці закономірного *m* розвинулось на польському мовному ґрунті в позиції перед *г'*; виведення польських форм від лат. *muraena* «мурена» (Brückner 44) помилкове.— Коломиець Ихтиол. номенкл. 27.— Див. ще мерена.— Пор. марена, меренка.

[бранка²] «хвороба бджіл» Л; — неясне.

брас (стиль плавання); — р. *brass*, бр. болг. *брас*, п. *bras*; — нове запозичення (можливо, через російське посередництво) з французької мови; фр. *brasse* «обхват двох рук; вид міри довжини; морський сажень; стиль плавання», можливо, через ст. *brase* (XII ст.) пов'язане з лат. *brac(s)hīa*, наз.-знах. в. мн. від *brac(s)hīum* «рука».— СІС 108; Шанский ЭСРЯ I 2, 189; Dauzat 111.— Див. ще бра.— Пор. браслёт.

браслёт, ст. *браселики* (мн., 1571); — р. болг. *браслёт*, п. ст. *braselet*, *braselet*, ч. *brazolet*, *brazoleta*, слц. *brazoleta*, м. *бразлётна*, схв. *бразлётна*, — запозичення з французької мови; фр. *braselet* «браслет» виводиться від лат. *brachiale* «тс.», похідного від *brac(s)hīum* «рука», або від фр. *bras* «рука», що походить від лат. *brac(s)hīum*, слат. *braci(m)* «тс.».— СІС 108; Шанский ЭСРЯ I 2, 189; Фасмер I 207; Brückner 38; Bloch 99; Gamillscheg 143; Dauzat 111.— Див. ще бра.— Пор. брас.

брат, [бра] «брате» Ж, [бря] «тс.» Ж, [братак] «друг» Ж, [братач] «тс.» Ж, [браташ] «тс., брат» Я, [братан] «племінник», [братанець], [братанич], [братанок] Ж, [братунок] ВеЛ, [братицич] Я] «тс. (по брату)», [братняк] «син дядька чи тітки» НЗ УжДУ 26, [братнянець] «тс.» тж, [братнячка] «дочка дядька чи тітки» тж, [братанна] «дочка брата»

тж, [браташия] «братці», *братва*, [братейка] «братик» Я, [братейко], [брательник] «старший брат церковний» ВеБ, [братерник] «тс.» ВеБ, *братерство*, [братило] «брат» Я, [братиня] Ж, [братий], [братчик] Ж, [братунь] ВеБ, *братіусь* Я, *брашень* Ж] «тс.» [братьо] «тс.; товариш, побратим, двоюрідний брат» НЗ УжДУ 26, [братім] «побратим», [братімство] «побратимство», [братина] «братуха, [дружина брата Пі]», [братиця] «дружина брата» Я, [братіха] «тс.», [братова] «тс.; дружна компанія» Г, Ж, Пі, [братітелі] «двоюрідні брати і сестри», [братівство] (зб.) «брати» Г, Ж, [братовізна] «спадщина після брата», [братівщина] «тс.; військова дружина, загін» Пі, Ж, [братица] (зб.) Ж, *братія*, [браткі] (мн.) «вид хлібного печива», *братство*, [братчина] «братство» Ж, [братищина] «церковне братство» Я, *браття*, [братиця] «браті» Ж, *братчик* «брат; член братства (церковного тощо); член Січі», [братициця] «учасниця в дівочому братстві» Я, *братерній*, [братин] Ж, [братнин] Ж, *братній*, *братати* «здружувати», *брататися*, [побрат] «побратим» Ж, *побратім* Ж, Г, [побратімець, побро] Ж] «тс.», *побратімство*, [побратімиий] Ж, [побратний] Ж, *розбрат* «ворожнеча»; — р. бр. болг. м. *брат*, др. *братъ*, *братръ*, п. *brat*, ст. *bratr*, ч. *bratr*, ст. *brat*, слц. *brat*, вл. *bratr*, *brat*, (мн.) *brat̃a*, нл. *brat*, *brat̃s*, полаб. *brōt*, схв. *brāt*, слн. *brāt*, стсл. *вратръ*, *вратъ*; — псл. *brat̃r̃*, *brat̃ъ*; — споріднене з гр. φράτηρ «член фратрії», прус. *bratī*, *bratīkai* (мн. зменш.) «братки», лит. *broterėlis* «братик», лтс. *brataritis* «братець», дінд. *bhrātā* «брат», ав. *bratar-*, ос. *ārvad*, вірм. *elbaig*, лат. *frāter*, ірл. *brāthir*, гот. *broþar*, днв. *bruoðer*, тох. А *grasaγ*, тох. В *proceγ* «тс.»; пор. ще зменш. лит. *brōlis*, лтс. *brālis*, іллір. *brā*; недостатньо обґрунтоване пов'язання слов'янських форм з іє. *bher-, *bhga- «нести, родити» (Горяев 26—27).— Бурячок 66; Криченко Вступ 504, 540; Шанский ЭСРЯ I 2, 189—190; Трубачев Терм. родства 58—63; Фасмер I 207—208; Преобр. I 42; Sławski I 41; Brückner 39—40; Machek ESJC 64—65; Lehr-

Splawiński—Pol. 54—55; БЕР I 74—75; Skok I 199—201; ЭССЯ 2, 238; 3, 8—9; Sl. prasl. I 361—362; Sadn.—Aitz. VWb. I 432—434; Лопатин ЭИРЯ IV 42; Георгиев Българ. език 1961/2, 101; Bern. I 82; Meillet IF 2, 295—296; Mikl. EW 20; Trautmann 36; Топоров I 247—248; Būga RR I 434; Mühl.—Epdz. I 328—329; Белецкий Принципы 137; Kretschmer Glotta 3, 33; Otrębski LP 2, 283; LP 8, 186; LP 9, 21; Джаукян 231; Maughofer II 530; Pedersen Kelt. Gr. I 48; Pokorny 163—164.

[братв́ан] «сковорода» Ж, [братв́анка Ж, бритв́ан До, бритв́ана, бритв́анка, бритв́анна Ба] «тс.; деко», ст. *брытвана* «тс.» (XVI ст.); — р. *противень* «деко», п. *brytwana, brytfana, brytfanpa* «деко, лист», заст. *brotfanna, lbratfana, brotfana*, ч. [brutvan, brutfan, protvan] «тс.»; — через польське посередництво запозичено з німецької мови; нвн. *Brátrfanne* «сковорода» складається з основ дієслова *bráten* «жарити смажити», спорідненого з двн. *brātan*, днн. *brādan*, дфриз. *brēda*, дангл. *brædan* «тс.», лат. *fretāle* «сковорода», *fermentum* «кисле тісто», і іменника *Rfānne* «сковорода, деко», який зводиться до нар.-лат. *rapna* (*ratna), лат. *ratina* «миска, кастрюля, сковорода», що, можливо, походить від гр. *πατάνη* (*летάνη) «миска», пов'язаного з *πετάνημι* «розстилаю, розгортаю», спорідненим з лат. *patēo* «я відкритий», лит. *petūs* «плече», ав. *raθana* «широкий». — Шелудько 22; Тимч. 138; Sl. wug. obsyuh 96; Brückner 43; Machek ESJC 70; Kluge—Mitzka 540—541; Walde—Hofm. II 447; Boisacq 750, 775—776. — Див. ще фермент.

брати́, беру́, братися́ (за) «починати», бра́льник «робітник, який збирає льон, коноплі», [бра́ля] «бральниця», бра́нець «полонений; [рекрут; людина, яку найняли вибрати коноплі], бра́нка «полонянка; [набір рекрутів; сваха, що веде молодих у дім молодого Я; назва, пов'язана з ткацьким верстатом Доп. УжДУ I], [бра́чки] (мн.) «рогач» Л, [бра́чка] «тс.; вимога на продукти, купівля; [основа лопата Ва; тупа лопатка, якою підбирають сміття, глину тощо

ЛЧерк; грабарка Л], [бра́тка] «взятка» (при грі в карти), берќий «липкий, клейкий; проворний (до роботи), беручќий «тс.», [брачќий] «той, хто любить брати, хабарник», [бра́чний] «застосований при вибиранні» ЛЧерк, *вбирáльня*, *вбирáч* (спец.), [вб́ирка] «франтиха» Ж, *вбирáльний*, *вбирний*, *вбирáтися* «збиратися в дорогу, виїжджати», [вб́иранка] «вб́ир», *вб́ир*, *вб́ирка*, *вб́ирки* «залишки, брак; вередливість, переб́ирливість; [узорі Мо], *вб́ирний* (спец.), [вб́ирорець] Ж, *вб́ори*, *вб́иранець*, *вб́ирковий*, [вб́ирний] Ж, [вб́ирчий] «збирач податків» Ж, *вб́орний*, *вб́оровий*, [вб́орочний] Я, [вб́ирчий] Ж, [вб́иравальний] «приймальник, покупець; одержувач» Ж, [вб́и́орець] «тс.», [вб́и́ир] «приймання; набір рекрутів» Ж, *вб́ирка*, *вб́ирник*, *вб́и́орчик* «вб́ирний струг», *вб́и́ирний* «доб́ирний; такий, що вб́ирає», *вб́и́ир*, *доб́ира́ти* «доїдати; догадуватися, метикувати», *доб́ира́тися* «д́иставатися», *доб́ира́ч*, *дб́ир*, *доб́ирка*, [доб́и́ання] «вб́ир», *дов́и́ори*, *доб́ирний*, [доб́и́рчивий] «розб́ирливий» Ж, [заб́ира́ти] «перегороджувати стінкою», *заб́ира́тися* «зайти, залізти; піти геть», [заб́е́рки] «складки на спині свити» Я, [заб́о́ри] «тс.; задатки за роботу» Я, *заб́ирний*, [заб́и́ир] «вишивки на кінцях перемітки; граб́иж, захват Ж», [у заб́и́ир] «на заробітки», *заб́и́ирняк* «той, хто бере плату за роботу вперед», [заб́о́р] «перегородка з дошок (у хліві) Я; відправлення боржників на польові роботи Ж», [заб́о́ра] «ряд каміння, що перерізує русло ріки (на дніпровських порогах); комишева стінка, що перетинає річку (під час ловіння риби котцем) Г; барикада, оборона, захист, гребля Ж», *заб́орка* «шуба з складками на спині», [заборя́ний] «робітник, який іде на роботу для виплати податків» Ж, Г, [заб́е́раний] «мережаний» (про сорочку) Ж, [заб́и́рний] «такий, що багато бере» Ж, [заб́и́рчивий] «загарбницький, хижацький» Ж, [заб́и́рчий Я, заборч́ивий Ж] «тс.», [заб́о́ром] «спосіб ткання (квітчастий килимів тощо) Ме, [зб́иркувати] «щось легке збирати» Ж, [зборувáти] «ярмаркувати» ВеУг, *зб́ира́ч*, [зб́и́ранник] «збирач» Ж, *зб́ирáльний*, *зб́и́р* «збори; колекція, зб́ирання; [продукти з молока (сме-

тана, масло); ярмарка; зібрані внески, податок Ж), [збіранка] «збирання», [збіраніна] «тс.; збирання, зібране звіду-сіль», [збіраніця] «тс.», збірка «збори; сходка; збирання; колекція, збирання; [овечі шкури, що скуповувались на полтавських ярмарках Г], збірник «збирання, колекція» Ж, Г, [збірниця] «мітла; зборище», збірня «кімната, де збираються на сходку», [збірищик] «збирач податків» Ж, [збірищина] «зібрані гроші» Ж, збори «збирання людей; складки на одязі», зборище, зборка «складка на одязі», [зборниця] «ящик, скриня для збирання» Ж, [зборня] «збори; дім, де збираються люди тощо; обшинний дім; казарма» Ж, зборчий «збирач податків», збіральний, збірний, збірчастий, збористий, збірання, [набира́ти] «наривати (про болячку); купувати матеріал для шиття», набір «набирання (рекрутів); сукупність (чого-н., кого-н.); [вантаж Ж], набір «тс.» Ж, набірщик «складач», [наборици́тво] «складання» Ж, наборна «складальна», [набірний] «зшитий з купованого матеріалу», набірний «складальний», [набористий] «прикрашений, оздоблений» Ж, [наборний] «вантажний» Ж, недобір «нестача; [залишок, невилпата; дефіцит; малий вибір Ж]», обира́ти «обчищати», [оббира́тися] «знаходитися; називатися», [оббиральник] «грабіжник, здирщик», обира́ти, [обиральник] «скребло (шкіряника)» Ж, оборка «бордюр, обшивка; бахрома; вістря» СУМ, Ж, обранець, перебира́ти «вередувати; згадувати; переодягати», перебира́тися «переселятися; переходити, переправлятися; переодягатися», [переберніченько] «вередун» Ж, перебира́ч, перебір «лишок, надлишок; огляд, ревізія; перебірливість, вибагливість, каприз, примха», перебірка «сортування; переодягання; дощечка або паличка між рядами ткацької основи; перегородка», [перебірки] Ж, [перебірник] «вередун», [перебірчик, перебора, переборець, переборщечка Ж] «тс.», [перебор] «заборгованість» Л, переборка «перегородка», перебірковий, перебірливий «вибагливий», перебірчивий «тс.», перебористий, перевібори, перевіборний, підбира́тися «підкрадатися; підроблятися», підбира́ч, підбір «добір;

[каблук; мотузка], підбор «набивка на взутті під п'ятою», [підборний] «фальшивий, підроблений; належний до каблука», [побіра́тися] «виряджатися, рушати», побрати «вирвати (льон, коноплі)», побратися «[тс.]; одружитися», побір «побори, хабарі», [побірець] «збирач», [побіри́ці] «поскінь», [побірчий] «збирач податі», побори, прибира́ти «брати; упорядковувати; одягати, виряджати, чепурити; вибрати, підібрати (до чого-н.)», прибір «одяг, вбрання, одягання, убрання; готування (до свята, весілля тощо); прикраса, оздоба; [узорна вишивка різнокольоровими нитками по лацкану кожуха]», прибіри́ця «та, що прибирає», прибор (столовий), приборка, прибиральник, прибіри́вач, [прибіри́ний] «нарядний», прибра́ти «вирвати якусь частину рослини (коноплі тощо); звільняти, готувати (місце); ляяти», прибира́тися «продиратися», [прибіранець] «людина, що її недавно морально покарали» Л, пробір, розбира́ти «розкладати на складові частини; роздягати; розпізнавати, розрізняти; розуміти, метикувати; проїняти», розібра́тися «зазнатися», розбира́ч, розбір, розбор, [розборка] Ж, розбірливий, розбірний «чіткий, легко зрозумілий; такий, що його можна розібрати і скласти», розборливий «тямущий, розсудливий», убира́ти «одягати, прикрашати; бруднити; їсти», убира́тися «звертатися, залізти; увійти, оселитися; піти геть», [уберечко] «одяг, убрання», убиральня, [убира́ч] «прикрашувач» Ж, [убірок] «прикраса» Ж, [убіря] «вбрання» Ж, убір «одяг, вбрання; церковне облачення», убиральник «скребло (шкіряника)», [убірання] «одягання; одяг, штани», убор (заст.) «убір», уборщик (спец.), убрання «одяг; [штани]», убрання́, [убирний, убористий, убраний] «одягнений», убраний «тс.»; — р. брать, бр. браць, др. братьи, брати, п. вл. brač, ч. bráti, слц. brač, нл. braś, полаб. berē «бере», болг. берá, м. бѣре, схв. брѣти, слн. bráti, стсл. бѣрати; — псл. bꝛati, беро, похідне від іє. *bher- «носити, приносити»; — споріднене з дінд. bháratī, bíbharti, bíbhárti «несе, приносить, веде, відбирає», ав. bāraiti «несе», курд. bəgəp

«віднести», гр. φέρω «несу», вірм. berem «тс.», алб. bie «веду, приношу», лат. fero «несу», гот. baíra «тс.», baíran «носити; родити, утворити, виробити», ірл. bígu «несу», tobígu «приношу, даю»; сюди ж, можливо, лит. bėfti «сипати», лтс. bėft «тс.» (Mühl.— Epdz. I 291, 292), ос. ba-гуп «зважувати» (Абаев ИЭСОЯ I 194, 238), дінд. bhṛtīh «несення, утримання, винагородження», лат. fors «випадок», ірл. brith «народження», гот. baúrþei «ноша, тягар», нвн. Bürde «тс.», Geburt «народження» (Zubatý LF 28, 31; Берп. I 51; Trautmann 31; Uhlenbeck 196; Вуга RR II 314; Mikkola Ursl. Gr. I 43); первісне значення «нести» зберігається в укр. берéмок «оберемок», р. берéмя, бр. берéмо, п. brzemie «тягар», ч. břímě, слц. břemeno, вл. břěmjo, нл. brēmje, болг. брéме, схв. брѣме, стсл. брѣма «тс.», пор. дінд. bháritan- «несення, зберігання», переносні розвинулись спочатку в префіксальних формах типу *sṛbhṛati, первісно «знести».— Шанский ЭСРЯ I 2, 190—191; Фасмер—Трубачев I 159; Преобр. I 42—43; Горяев 27; Sławski I 41; Machek ESJČ 64; Lehr-Spławiński.— Pol. 30—31; БЕР I 42—44; Skok I 201—202; ЭССЯ 3, 162—163; Sl. prasl. I 485—487; Sadn.— Aitz. VWb. I 275—286; Mikl. EW 9; Vaillant RÉS 22, 29; Čop Slav. rev. 13, 181—210; RÉS 42, 297; Джаукян 86; Mayrhofer II 473, 480, 532; Pedersen Kelt. Gr. II 475; Pokorny 128—132.

братки (бот.) «фіалка триколірна, Viola tricolor L.», *братіки* «тс.; перестріч, Melampyrum nemorosum L.», [*братка*] «Viola tricolor», [*браток*] «Viola sylvestris Lam.», *братчик* (і *сестричка*) «Viola tricolor L.», *братчики* «Melampyrum nemorosum L.»; — р. [*браткі*] «Viola tricolor L.»; Melampyrum nemorosum L., бр. *браткі* «Viola tricolor; Viola hybrida Hort.»; [перестріч, Melampyrum L.], п. bratki «Viola tricolor»; — похідні утворення від *брат*; назви зумовлені тим, що кожна квітка відповідних рослин має різнокольорові пелюстки, і пов'язані з казкою про брата і сестру, які, не знаючи про це, одружилися, а щоб не розлучатися, перетворилися в цю

квітку.— Фасмер II 114; Вісколіна—Клоков 181—182; Нейштадт 389—394, 499—500; Brückner 678; Machek Jm. rostl. 71, 214.— Див. ще **брат**.

братрура «піч для смаження; духовка» О, [*брагрура, брадурра, брандурра, братурра*] «тс.» О; — п. [bratrural]; — запозичено через польське посередництво з німецької мови; нвн. Brátröhre «піч для розігрівання; маленька піч для піджарювання» утворене з основ дієслова bráten «жарити, смажити» і іменника Röhre «труба, трубка», спорідненого з двн. gōr(г)а, gōrea «тс.»; стеблина очерету, порожниста стеблина, нвн. Rohr «труба, ствол; очерет, тростина», гот. gaus, двн. gōsc(i) «спритний, гнучкий», укр. рух.— Онышкевич Исслед. п. яз. 239; Kluge—Mitzka 605.— Див. ще **братван, рух**.

[**брацар**] «срібний браслет Мо; манжета, обшлаг рукава сорочки», [*брейцара*] «залізне кільце, яким прикріплюється барнак до герлиги», [*брицарі*] (мн.) «манжети» Ж; — запозичення з румунської мови; рум. brățără «браслет», молд. брэцáрэ «тс.»; вишита манжета», брэцáрь «тс.» походять від лат. brachiāle «браслет», пов'язаного з brāc(c)hium «плече, передпліччя, рука».— Scheludko 127; Vrabie Romanoslavica 14, 133; Nița-Armaș та ін. Romanoslavica 16, 76; Pușcariu 18; СДЕЛМ 60; DLRM 92.— Див. ще **бра**.— Пор. браслёт.

брашпиль «коловорот для піднімання якоря на кораблі»; — р. *брашпиль*, бр. *брашпиль*, п. braszpil «тс.»; — пов'язане, очевидно, через російське посередництво з гол. braadspil «тс.» або нвн. Bratspill «брашпиль, якірний коловорот, лебідка, кабестан; невелика щогла».— СІС 109; Фасмер I 208; ССРЛЯ I, 619; Смирнов 65; Meulen 45.

бре (приспів у піснях: *гей, море, брей*), *брей* «тс.», [*бре*] (вигук звертання; часто вживається як засіб інтимізації мови) Ме, Ко, [*бре*] «тс.» Ме; — п. bre! bre! (вигук, розгульний крик, поширений у XVII ст.), болг. *бре* (вигук звертання до чоловіків; підсилення — «гей»; незадоволення — «ах, ой, ех»; сполучник), *брей* (виг.), м. *бре* (виг.) «ого, еге, гей, ей, слухай» (при звертанні до чоловіків), схв. *брѣ* (виг.) «хіба, невже,

ну», *брє*; — пов'язане (в українській і польській мовах через молдавське і румунське посередництво, — пор. молд. *бре*, вигук звертання, рум. *bre* «тс.») з гр. *μπρέ* (виг.) «ну, гей, ей, ти що», яке походить від *μωρός* «дурний, простодушний, блазень, скоморох», можливо, спорідненого з дінд. *mǫgáh* «телепень, ідіот» (з іє. **mō(u)g-*, **māg-*); пор. болг. *море* (вигук до чоловіків), *мори* (вигук до жінок), тур. *bre* (виг.) «ти що, гей, ей, ну» (з гр.). — Мельничук Молд. эл. 164; Кобилянський Гуц. гов. 82; *Brückner* 39; *BER* I 75—76; *Младенов* 44; *Verpand* Балк. езикози. I 96—97; *Voisacq* 655.

[**брєвєрія**] «суперечка; сварка, чвари», [*броварія*] «сварка, бійка, галас»; — запозичення з польської мови; п. *breweria* «галас; бешкет, скандал; безшабашне юнацтво», *brewerie*, [*brawerja*, *brawarjel*] «тс.» пов'язані з іт. *braveria* «самохвальство, фанфаронство», *braveria* «тс.», похідними від *bravo* «енергійний, діловий; відважний», до якого зводиться й укр. *бравий*. — *St. wyr. obcych* 94; *Brückner* 39; *Battisti—Alessio* 592; *Dauzat* 111. — Див. ще **бравий**.

[**брєвкати**] «жертити»; [*брєвкати*] «не-нажера», [*брєвко*, *брєвті*] «тс.»; — афективні утворення.

брєгєт «годинник, що відбиває хвилини і показує числа місяця»; — р. *brégét*, бр. *brэгét*, п. *bregiet*; — пов'язане з прізвиськом швейцарського годинникаря *Брегє*—*Bréguet* (1747—1823). — *SIC* 109; *Шанский ЭСРЯ* I 2, 192; *Фасмер* I 210; *Brückner* 39.

брєдєнь — див. **брєсті**.

[**брєдіна**] (бот.) верболіз, *Salix sar-gaea* L.» Я; — р. [*брєдіна*] «верба», [*брєд*] «тс.»; зрізані на корм вербові гілки»; — не зовсім яєне; пов'язується з *брїти* «зрізувати» (*Корнев ЭИРЯ* VII 104—112; *Откупщиков* 117—118); менш переконливим здається пов'язання з *брєдї*, *брєсті*, яке мотивується тим, що рослина росте по мокрих місцях (*Фасмер* I 210; *Преобр.* I 44; *Bern.* I 83; *Trautmann* 36); недостатньо обгрунтованим є пов'язання назв цих рослин з алб. *breth*, *bredhi* «ялина» (*Meuser EW* 45); ще більш сумнівне припущення *Соболевського*

(*Slavia* 5, 440; *Лекции* 64) про існування вихідної форми *brьdъ і порівняння з ч. ст. *jabřadek* «гілка винограду», п. ст. *jabrząd* «тополя» (пор. також *Bezlej Eseji* 149; *Sadn.—Aitz.* VWb. I 158—159). — *ЭССЯ* 3, 11—12.

брєднїя «дурниці, химери», *бріднїя*, [*брідєнька*] «тс.», ст. *брєднїя* «верзіння, недоречність, дурниці» (XVI ст.); — р. *брєд*, *брєдїть*, *брєднї* «брєднїя, дурниця, нісенітниця», [*брєдї*] «балакун, базика, дурень», бр. [*брєднїя*] «брєхнїя», [*брєдзїць*] «брєхати; обмовляти, зводити наклеп», п. *brednia* «брєднїя, дурниця, нісенітниця», *bredzić* «марити, верзти, ляпати, молотити», [*bryda*, *bredal*, заст. *brydnia*, ст. *brydzic* (XVI ст.); — загальноприйнятої етимології не має; пов'язується з *брєсті*, *брєдї*, якому приписується початкове значення «ходити без певної мети», пор. р. *сумасбрєд* (*Фасмер* I 210; *Bern.* I 83; *Mikl.* EW 20; *Sławski* I 41—42; *St. prasł.* I 366; *Sadn.—Aitz.* VWb. I 210—214); п. *brednia* змушує припустити псл. **brьd-*, паралельне до **bryd-* (*Brückner AfSIPh* 11, 123); з огляду на це робиться непереконливе припущення про запозичення східнослов'янських форм з *брєд-* з польської мови (*Richhardt* 37); ці форми пов'язуються також через проміжне значення р. [*брєд*] «скошена різносортна трава» з дієсловом *брїти* (*Корнев ЭИРЯ* VII 109—112); спорідненість з дангл. *breo-dian* «кричати, кликати, звати», свн. *braten* «базикати» (*Holthausen ZfSIPh* 22, 146) сумнівна; ще менш вдале зіставлення з снн. *sniderl. praten* «говорити, базикати», англ. *prate* «базикати» (*van Wijk IF* 128—130). — *ЭССЯ* 3, 12—13.

брєдулєць (бот.) «багно болотяне, *Ledum palustre* L.», [*брєзулєць*] «тс.»; — загальноприйнятої етимології не має; найбільш імовірним здається походження від рум. *brădulët* (молд. *брєдулєц*) «ялинка», демінутива від *brad* (*брад*) «ялина, смерека», яке зіставляється з алб. *breth* (*bredh*) «ялина»; перенесення назви ялинки на багно в румунській мові могло бути зумовлене тим, що вічно-зелене листя багна подібне до глици ялини; менш переконливе зіставлення з р. [*брєд*] «верба», [*брєдіна*] «тс.» як назв

рослин, що ростуть на болоті, по якому треба брести (Фасмер I 210); необгрунтованим є пов'язання з ч. ст. *jabřadek* «гілка винограду» (Соболевский Slavia 5, 440; Лекции 64; Trautmann 36) або безпосередньо з алб. *breth* (*breth*) «ялина» (Meuser EW 45).

[брєз] «через; без», **[брус]** «тс.»; — очевидно, результат видозміни прийменника **[прєз]** (*перєз) «через» під впливом прийменника *без*. — Мельничук СМ III 148; Тимч. Акузатив 20.

[брѣзгань] «пліснява на квасі» Я, **[брєск]** «вологість; пліснява» О, **[брѣзгати]** «гидувати» Ж, **[брѣзкати]** «тс.» Бі, **[збрѣскнути]** «закиснути» Ж, **[збрѣсклий]** «закисаючий» (про молоко), **[набрѣзглий]** «скислий» (про молоко); — р. *брѣзгать* «гидувати», **[брѣснеть]** «пліснявіти», **[брѣснь]** «пліснява, цвіль», **[обрѣзнуть]** «закиснути» (про молоко), п. *brzazg* «гіркий (кислий) смак», *brośń* «пліснява», *brośnieć* «пліснявіти», *zbrzazgać* «скиснути», ч. *břesknouti* «киснути», р.-цсл. **сврѣзгнѣти** «закиснути» (про квас), **сврѣзгнѣти** «тс.»; — очевидно, псл. *bręzgъ, *bręzgъ, **brōsk-* «кислий смак»; — споріднене з норв. *brisk* «гіркота», *briske* «гіркий, терпкий»; можливо, похідні від того самого кореня, що й *бридкий*; менш переконливе зближення (Вєрн. I 85—86; Преобр. I 44) з гр. *φρίκη* «дріж, страх» або з лат. *fraseo* «гіркну, протухаю», а також ототожнення (Brückner 44) з р. *брѣзжить* «світати», п. *brzeszczy się* «тс.» — Шанский ЭСРЯ I 2, 192; Фасмер I 211; Machek ESJ Ć 72; ЭССЯ 3, 18—19; Sl. prasl. I 375, 376; Sadn. — Aitz. VWb. I 434—435; Walter Slavia 36, 267—268; Wood KZ 45, 61; Mikkola Balt. u. Slav. 35.

брєзєнт; — р. *брєзєнт*, ст. *презєнинг*, бр. *брызєнт*, п. *brezent*, болг. *брєзєнт*, *брызєнт*; — запозичення з голландської або німецької мови; гол. *presénning* «брєзєнт», нвн. *Presenning*, *Present* «тс.» походять від фр. *présente* «оболонка», що розвинулось із лат. *praesēnta* «тс.», похідного від *praesēnere* «оточувати, оперізувати», утвореного з префікса *прає-* «пере-, перед-», спорідненого з гр. *παρά* «при», псл.

прі, укр. *при*, і дієслова *сінго* «оперізую, оточую», спорідненого з дінд. *каїтатє* «в'яже», *каїт* «пояс», гр. *κίρκυτις* «перегородка», лит. *kipkūti* «запрягати» (коні). — СІС 109; Шанский ЭСРЯ I 2, 192; Фасмер I 211; ССРЛЯ 1, 623; Смирнов 236; Грот ФР II 370; Sl. wug. obcsyh 94; БЕР I 76; Kluge—Mitzka 564; Vries NEW 546; Meulen 156; Walde—Hofm. I 216—217, II 351. — Див. ще *при*.

брѣзкнати «пухнути, опухати, набрякати», **[брѣзкнати]** «брєзкнати» Па, *брѣзклий* «опухлий, одутлий; сирий (про дерево), **[брєзкий]** «одутлий», **[брєзкий]** «тс.», **[брѣскли]** (мн.) «сирі дрова» Ж, **[забрѣзкли]** «трохи припухлий» Л, **[набрѣзгнати]** «набрякнати» Ж, **[обрѣзкий]** «одутлий» Ж; — очевидно, похідне від тієї самої основи, що й *брѣкнати* «розбухати»; словотворчі стосунки між обома формами не зовсім ясні. — Див. ще *брѣкнати*.

брєзулєць — див. *брєдулєць*.

[брєкєкє] (відтворення жаб'ячого квакання), *брєкєкєкати* «квакати» (про жабу); — звуконаслідувальне утворення.

брєлєк «прикраса на ланцюжку до годинника чи браслета»; — р. болг. *брєлєк*, п. *brelok*, *brylok*; — запозичено, очевидно, через російське посередництво з французької мови; фр. *breloque* «брєлєк» (з XVII ст.) споріднене з етимологічно неясним (можливо, звуконаслідувальним) *brelique* «дрібна прикраса» (з XVI ст.). — СІС 109; Шанский ЭСРЯ I 2, 193; Фасмер I 211, 212; Горяев 28; Brückner 39; Matzenauer 118; Dauzat 112; Bloch 100; Gamillscheg 150.

[брємерці] «маленькі плоскогубці» Мо, **[брємирці]** «тс.» Мо; — неясне.

[брѣмза] «гальмо», **[брѣндза]** «тс.» О, **[брємзувати]**; — п. *brempa* «гальмо», схв. *брѣмза* «тс.»; — через польську мову запозичено з німецької; нвн. *Brēmse* «гальмо, гальмовий башмак» споріднене з снн. гол. *gramen* «будувати міст, дорогу» і, можливо, свн. *prēngen* «протискувати, втискувати», гот. *spargagan* «гнобити, утискати», снн. *снїдерл.* *grame* «насильство; тиск, натиск», гол. *gram* «тс.», вестфальськ. *grām(e)* «прєс, лещата» ранне нвн. *bremes* «затискач; клема;

намордник». — Онышкевич СЛиЛ 93; Kluge — Mitzka 99.

[брѣмкать] «неголосно ревити, мука-ти» Л; — очевидно, споріднене з п. brzmięc «звучати», м. брмчи «бренить», двн. brēman, свн. brēmen, нвн. brumten «бурчати, ревити», лат. fremere «тс.», дінд. bhramarāḥ «бджола». — ЭССЯ 3, 68—69; Kluge — Mitzka 104; Bern. I 94—95; Walde — Hofm. I 544.

брѣмсберг «похила галерея в копальнях і ін.»; — р. брѣмсберг, бр. брѣмсберг; — запозичення з німецької мови; нвн. Brēmsberg «сортувальна гірка, бремсберг» складається з основ дієслова bremsen «гальмувати», пов'язаного з іменником Brēmse «гальмо», та іменника Berg «гора», спорідненого з псл *bergъ, укр. бѣрег. — СІС 109; ССРЛЯ 1, 624. — Див. ще бѣрег, брѣмза.

[брѣндати] «бродити, вештатися» Ж, [забрѣндатися] «забруднитися» Ж; — р. [брѣндать] «вештатися», бр. [брѣндаць] «ходити, чалапати», абрѣндаць «заляпати, забризкати», забрѣндаць «тс.», ч. brundati se «бруднитися, борсатися в грязюці», болг. [брѣнцам] «тиняюсь», [брѣндзам] «забруднюю»; — очевидно, результат пізньої (після припинення процесу утворення носових голосних) афективної видозміни основи bred-, brod-, яка зберігається в формах бресті, бродіти; пор. лит. brenđi «брѣду», bristi «брѣсти». — БЕР I 77; Sadn. — Aitz. VWb. I 210—213. — Див. ще бресті.

брѣнзил, брѣнзилі — див. фрѣнзлі.

[брѣниця] (ент.) «лугова муха, Limpovia» Ж; — не зовсім ясне; може бути зіставлене з брѣнь, брѣніти (пор. болг. брѣнчеліва мѣха, Дювернуа I 161) або з р. брѣніе «глина, болото», др. бѣрніе «тс.».

[брѣнчка] (бот.) «дзвінець, Rhinanthus crista galli»; — пов'язане з брѣнчати. брѣнчати; назва зумовлена тим, що насіння достиглого плоду дзвінця звучить, як брязкальце (пор. російську назву тієї ж рослини погремѣк); спроба пов'язання з брѣніти «бриніти, червоніти, красуватися» (Moszyński JP 37/4, 293—295) недостатньо обгрунтована. — Вісюліна — Клоков 276—277,

281; Нейштадт 502—503. — Див. ще брѣнь.

[брѣнь] (вигук, що передає звучання струни), брѣнь «тс.», [брѣніти] «звучати, дзижчати, дзвеніти», брѣніти «тс.», брѣнькати «погано грати; смикати струну», брѣнькати «тс.», [брѣнчати], брѣнчати, [брѣнливий], [брѣнч] «трутень» ВеНЗн, [брѣнчик] «тс.» тж, [брѣнькач] «поганий музика; дзвінка монета», [брѣнькач] «дзвінка монета», брѣнькіт, [брѣнчѣк] «дзвінок, бубонець» ВеУг, брѣнькало «всякий музичний інструмент, на якому можна брѣнчати» Я, [брѣніти] «бриніти, дзвеніти» Я; — р. брѣнь, брѣнч, брѣнчатъ, брѣнчатъ, бр. [брѣн-брѣн], брѣнчкаць, п. brniec, ч. brnk, brnčeti, brnkati, сл. brnk, brnčat', brnkat', вл. brnk, brnčec, нл. brjeńk, brjeńkaś, brincaś, болг. брѣнцам «тихо плачу», брѣн-брѣн, брѣнкам, м. брѣне, брѣмчи «бринить», схв. брѣнкати, брѣнцати, слн. brenčati, brnėti; — очевидно, утворення від чотирьох праслов'янських варіантів основ *bre-p-, *brę-p-, *brъ-p-, *brū-p-, споріднених з основою *brę-, збереженою в брѣкати; українські форми на брѣ-, мабуть, усі походять від основи *brę-p-, форми на брѣ- — від основи *bre-p-. — Шанский ЭСРЯ I 2, 194; Фасмер I 212; Преобр. I 44—45; Горяев 28; Otrębski PJ 1962/1, 21; Brückner 45; Machek ESJČ 67, 72; БЕР I 83; Младенов 44; Skok I 206 — 207; ЭССЯ 3, 68—69; Sl. prasł. I 369—371; Sadn. — Aitz. VWb. I 178—182; Bern. I 84, 88. — Див. ще брѣкати.

бресті «іти (переходити) вбрід; повільно йти», бродіти «ходити, йти по воді; ловити рибу бреднем; повільно ходити без мети», [брѣдень] «невід, сітка, волок» Ва, [брѣдець] «бродяга» Я, [брѣлѣць] «той, хто переходить вбрід» Я, брід, [брілѣць] «той, хто переходить вбрід» Я, [бродіської] «брід», [бродня] «блукання» Я, [бродяк] «волок, рибальська снасть» Мо, Берл, [бродѣк] «малий брід, поточок» ВеЗн, Я, Ж, бродяга, бродяжити, [бріднявий] «грузький» Ж, [брідьма], бродом, [взабрѣд (ходити)] Ж, вбрѣд, вбрѣдити

«задрипати», *забродіти* «тс.», *забрід* «відхід на заробітки, бродяжництво; бурлакування; рибний завод», *забрóда* «задрипанець; волоцюга», *забрóдчик* (заст.) «робітник, який ловить рибу сітками (на заводах)», *збрід* «потолок; [вузьке місце в річці; мілке місце, де пристає пором] Ж», [збріде] «місце нижче броду» Ж, [збрідь] «потолок» Ж, [зброд, збродь] «тс.» Ж, [збрóдень] «бродяга, приبلуда» Ва, [збрóдник] «волок» Я, [межізбрід] «місце між двома бродами» Ж, *набрід* «пришельці, потолок», *набрóд* «тс.», [нóбридки] «бродяжництво», *рóзбрід*, *убрід*, [уброді] «убрід»; — р. *бресті*, *бродіть*, бр. *брэдзіць*, др. *брести*, *бродити*, п. *brpać* «брести, грузити», *brodzic*, ч. *břísti*, *broditi se*, слц. [brst'], *brodit'*, *břdnút'*, вл. *brodzic*, нл. *broziś*, полаб. *bradě* (*brodel'tь), болг. *брóдя*, м. *броди*, схв. *брóдити*, слн. *břesti*, *brođiti*, стсл. *врести*; — псл. *bręsti < *bręditi (*bredq), *broditi*; — споріднене з лит. *brendù*, *bristi* «переходити вбід», *brýdoti* «стояти у воді», *bradıti* «переходити вбід», лтс. *bridu*, *brist* «бродити, переходити вбід», *bradāt* «переходити вбід, чалапати (по болоті)», можливо, також алб. *breth* «підстрибую», фрак. *Врѣдаи* (топонім), тох. В *prešciye* «баговиння, грязюка»; іє. *bhred-; зіставлення з гр. *ῥέδω* (<*rēdō) «змочую, мочу» (*Jóhanpesson KZ 30, 451*) сумнівно. — Шанський ЭСРЯ I 2, 194; Фасмер — Трубачев I 210—211; Преобр. I 45; Brückner 40; Sławski I 41, 42; Machek ESJČ 74; Lehr-Splawinski — Pol. 49; Кузнецов ВЯ 1957/2, 108; Георгиев ВЯ 1958/6, 16; БЕР I 80; Skok I 216; ЭССЯ 3, 14—15; Sl. prasl. I 368—369, 382—383; Sadn. — Aitz. VWb. I 210—212; Bern. I 83; Trautmann 37; Fraenkel 58; Mühl. — Endz. I 321—322, 332—333; Агумаа AfSiPh 26, 128; Meyer EW 46; IF 5, 181; Pokorny 164. — Пор. *бродіти*.

бретель, *бретелька*; — р. *бретель*, п. *bretelka*, схв. *бретела*, м. *бретела*; — запозичено з французької мови, очевидно, через російську і польську; фр. *bretelle* «лямка, бретелька» загальноприйнятої етимології не має; пов'язує-

ться з двн. *brittil* «повід, вуздечка», *brettil* «тс.» (Dauzat 112; Bloch 100) або з гіпотетичним дієсловом *braieteler, похідним від іменника *braie* «канат» (Gamillscheg 151). — Шанський ЭСРЯ I 2, 194; Фасмер I 212.

бретналь (заст.) «даховий цвях, костиль, цвях», [бринтáло, бринтáль, блатна́р] «тс.», [брентáль] «тесовий цвях» Я, ст. за *братнали* (1633); — запозичення з польської мови; п. *bretnal*, *bratnal* походить від н. *Brétnagel*, яке складається з основ іменників *Brett* «дошка», що є давнім варіантом до форми *Bord* «борт», і *Nágel* «цвях», спорідненого з лат. *ingula* «кіготь, копито», лит. *paга* «копито», укр. *ногá*. — Тимч. 137; Шелудько 22; Richhardt 36; Korbut PF 4, 496; Sl. wyr. obcych 94; Brückner 39; Kluge—Mitzka 99, 500—501. — Див. ще *бёрдо*¹, *борт*, *ногá*.

[*брéус*] «незграбна, нетактовна, велика на зріст людина»; — неясного походження.

брехати «говорити неправду; гавкати», [брех] (виг.), [брех] «гавкання», *брéхит* «тс.», [брéха] «брехун, брехуха», [брехáка] «тс.; епітет собаки», [брехáло], [бреханіна] «брехня» Я, [брехáрь] «брехун» Я, *брехáч*, *брехáчка*, *брехéнька* «баечка, небилиця», [брéхи] «виглядки» ВеБ, [брехлó] «брехун» Я, [брéхля], *брехня*, [брéхтя], *бреху́н*, *бреху́нecь* (заст. ірон.) «адвокат», *бреху́нка* «брехуха; [жмуток волосся і заглибина на задній частині шиї]», *бреху́ха*, [брешкó] «брехунчик; гавкаючий собака», *брехли́вий*, [набрехáч] «донощик, обмовник» Ж, [обрéхи] «брехні, наклепи» Ж, *перéбрех* «перебріхування, перекручення фактів», *перобрéха* «брехун, брехуха», *підбрéхач*, [побрехáч] Ж, *побрехéнька*, [прибрехáч] «донощик, обмовник» Ж; — р. *брехáть*, бр. *брахáць*, др. *брехати* «гавкати», п. *br(z)echać* (заст.) «гавкати, брехати (про собак); базікати», ст. *brzechotac* «гавкати; кричати (про деяких птахів)», ч. *břechati* «дзявкати», слц. *břechat'* «гавкати; говорити неправду», болг. *брéхам* «стогну; чихаю», схв. *брéхати* «задихатися; кашляти», слн. *břehati* «тс.», *brękati* «кричати; верещати»; — мабуть, псл.

*brexati (<*breksati) «ляяти; кашляти», пов'язане з іє. *bher-/bherk-; — споріднене з лтс. brēkt «кричати, плакати», днв. praht «галас», свн. braht «тс.», дангл. breahtm, bearhtm «кричу, плачу», ірл. bressim «крик», дангл. beorcan «ляяти; кашляти», англ. bark «тс.»; зв'язок з р. брѣдитъ, [брѣда] «базіка, дурень», п. ст. brzedzić «базікати» (Brückner KZ 43, 313 і далі) потребує додаткової аргументації.— Шанский ЭСРЯ I 2, 195; Фасмер I 203; Преобр. I 45; Brückner 39; БЕР I 78; ЭССЯ 3, 13—14; Sl. prasl. I 366—367; Sadn.—Aitz. VWb. I 186—187; Bern. I 83—84; Mühl.—Epdz. I 330—331; Scheffelowitz KZ 56/3—4, 203; Pokorny 138.

[брѣчка] (бот.) «дика гречка, Polygonum tataricum» ВеБ; — пов'язане з грѣчка (татарська) «Fagopyrum tataricum Gaertn.»; зміна початкового г на б, можливо, зумовлена впливом назви [брѣчка] (бот.) «шерардія, Sherardia». — Див. ще броч, грѣчка.

бреш «пролом»; — р. брешь, заст. бреша, п. bresza, болг. бреш, схв. брѣша; — запозичено з французької мови через російське посередництво; фр. brèche «пролом, бреш, прорив; пробій» походить від днв. brescha «ламати», спорідненого з нвн. brechen, гот. brikan, англ. break, лат. frangere «тс.».— Шанский ЭСРЯ I 2, 195; Фасмер I 213; Виноградов Очерки 52; Смирнов 65; РЧДБЕ 121; Bloch 99; Dauzat 111; Kluge—Mitzka 98.— Пор. брухт.

[брибѣга] «дурнуватий чоловік» Мо; — очевидно, видозмінене запозичення з молдавської мови; молд. бербѣк «баран» походить від лат. berbēx «валах», vervēx «тс.», спорідненого з гр. гомер. εἶρος (<*FepFos) «вовна», дінд. ṭgā «вівця», дісл. vaга «шкура»; менш переконливе виведення (Vrabie Romanoslavica 14, 134) від рум. pribeag «блукач, бурлака». — DLRM 77; Walde—Nothm. II 767—768.— Пор. прибѣга.

бриг «вид судна»; — р. болг. бриг, бр. брыг, п. bryg, ч. слц. briga, схв. бриг, слн. bríg; — запозичення з англійської або німецької мови; дангл. brig (н. Brigg) «тс.» є скороченням англ.

brigantine, що походить від іт. brigantino «піратський корабель». — СІС 109; Шанский ЭСРЯ I 2, 195—196; Фасмер I 213; Преобр. I 45; Kopaliński 145; Klein 200; Chambers 52; Holthausen EW 24; Kluge—Mitzka 100; Jóhannesson 959.— Див. ще бригантіна.— Пор. бригада.

[брѣга] (снігу) «брила, грудка» ВеБ; — неясне; можливо, є результатом контамінації іменників брѣла і крѣга.

бригада, бригадир, бригадник; — р. болг. м. бригада, бригадир, бр. брыгада, брыгадзір, п. brigada, brigadier, ч. brigáda, заст. brigádník, слц. brigáda, brigadier, вл. brigada, схв. бригада, бригадир, слн. brigáda, brigadír; — через російське і польське посередництво запозичено з німецької або французької мови; н. Brigade, Brigadier походять від фр. brigade і утвореного від нього brigadier, які зводяться до іт. brigata «військо, бригада; група людей, компанія», утвореного від briga «боротьба, суперечка, спір, сварка, неспокій, турбота», що вважається запозиченням з кельтських мов (пор. дірл. brigh «сила», кімр. brí «тс.»). — СІС 109; Акуленко 143; Шанский ЭСРЯ I 2, 196; Фасмер I 213; Преобр. I 45; Горяев 28; Reitsak ZfSl 8/1, 45; Смирнов 66; Christiani 33; Kopaliński 145; Kluge—Mitzka 100; Gamillscheg 152; Bloch 101; Dauzat 113; Battisti—Alessio 599, 600.— Пор. бриг, бригантіна.

бригантіна «легкий парусний корабель»; — р. болг. бригантіна, бр. брыгантіна, брыганціна, п. brigantyna, ч. brigantina, слц. слн. brigantina, схв. бригантін, бригантіна; — запозичено через російське і польське посередництво з французької мови; фр. brigantine походить від іт. brigantino «піратський корабель», утвореного від brigante «грабіжник, розбійник», пов'язаного з brigade «добиватися, дбати, боротися», що походить від briga «боротьба, суперечка, неспокій, турбота»; менш обгрунтоване пов'язання з англ. brigantine, що походить від фр. brigantine (Chambers 52) або безпосередньо з італійськими словами (Фасмер I 214; Смирнов 66; Falk—Topf 101). — СІС 109;

Шанский ЭСРЯ I 2, 196; Kopaliński 145; Holub—Lyer 105; Dauzat 113; Battisti—Alessio 600.— Див. ще бригада.— Пор. бриг.

[бригідімка] «капризна, вередлива жінка» Я; — неясне; можливо, пов'язане з [бригітка] «черниця з ордену «бригіток» Я, яке походить від п. brygidka «тс.», утвореного від імені святої Brygida.— SW I 214.

[брид] «гидота, погань; гидка людина», [бридь, брить ЕЗБ 4, бридя] «тс.», [брида́к] «гидка, бридка, негарна людина», [брида́ль, брида́с, бриде́ць Я, бриді́й] «тс.», [бриднѣя] «погань» Ва, [бриду́ля] «бридка жінка», бридкі́й, бридлі́вий, [бри́дно], бри́дити «викликати огиду, бридитися», бри́дитися, бри́днути, набри́дливий, набри́длий, набри́дати, [обри́д] «відраза» Ж, [обри́да, обри́дство Ж] «тс.», [обри́дливець] «противна людина» Ж, [обри́дник] «тс.», обри́длий, обри́дливий, обри́дний, [обрида́льний], [обри́дити] «зробити бридим» Ж; — р. [бри́да] «докучлива, набридлива людина», [бридко́й] «різкий, пронизливий (вітер)», [бри́д] «гострота, гіркота в повітрі, дим, чад», [бри́дкий] «гострий, гіркий, гидкий, димний, смердючий», бр. бри́дкі, бри́да, др. бридь́кми «терпкий, гострий, кислий, гіркий; жорстокий, суворий», бридь́ш «жорстокий», п. bryzd «огидність, бридкість, гидота, сором; негарний, бридкий», bryzdki «бридкий», [bryzdaк], ч. břid, břitku «гострий», břiditi «псувати, робити негарно, бридко, гидко», слн. břid' «бруд, огида», болг. бри́ді «віє, дме, ріже» (про вітер), схв. брї́дак «гострий, різкий», брї́дјети «палити, свербіти; пронизливо дутити», ст. břid «гострота», слн. břidek «різкий, гіркий», břiděti «бути гострим; свербіти», стсл. бридь́къ «гострий»; — очевидно, псл. břidь, спочатку «гострий, кислий, огидний», потім «негарний, бридкий, погань», břidькъ «тс.», що, як і břitі «брити», břudь, зводяться до іє. *bher- «різати чимось гострим», *bhr(e)i-; — споріднені з ав. paŕi-brŕtaiti «обрізувати», лтс. břidināt (břidinēt) «загрожувати, ляяти», břidēt «застерігати, страшити»; мало переконливе припущення

(Machek ESJČ 73; Hujer IF 44, 226—228; Noha ZfSPh 5, 212; Niedermann IF 37, 145—147) про слов'янську метатезу г під впливом псл. *soldькъ і про зв'язок псл. břidькъ (<*břidькъ) з гот. baitrs «гіркий», нвн. bitter, англ. bitter «тс.»; зв'язок з вигуком брр (Бузук ЗІФВ 7—8, 69—70) не доведений; укр. [брида́к, брида́ль, брида́с], очевидно, виникли під впливом польської мови.— Фасмер—Трубачев I 214; Sławski I 47; JP 31/4, 158—160; Brückner 46; БЕР I 78; Skok I 209; Sł. prasł. I 378—380; Sadn.—Aitz. VWb. I 214—216; Bern. I 88; Meillet Etudes 319, 325; Vaillant BSL 31, 44; Mühl.—Endz. I 337; Pokorny 133—134.— Див. ще бри́ти.— Пор. бруд.

бридж (гра); — р. болг. бри́дж, бр. бри́дж, п. brydź, břiđź, ч. bridge, слн. břiđź, схв. брї́ц, слн. břiđge, břiđź; — запозичення з англійської мови; англ. břiđge (вид гри в карти) пояснюється як результат адаптації якогось запозичення з східних мов.— СІС 109; Шанский ЭСРЯ I 2, 196—197; Kopaliński 145; Holub—Lyer 105; Klein 199; Dauzat 113.

[брї́дзя] «чорна коза» ВеНЗн; — очевидно, пов'язане з [бризя́стий] «чорний з білими смугами» (див.).

[брї́ді] «спосіб вишивання» ДБ VII; — неясне.

брїжа «складка, зборка, зморшка; зиб (на воді), брїжі́ (мн.), [брїжанка] «жіноча полотняна сорочка, зібрана коло коміра» МСБГ, брїжі́к «зморшка; нерівність верхньої частини буряка», брїжі́тий, [брїжі́стий] «обшитий, облямований оборкою, зморшкуватий», брїжі́уватий «тс.», [брїжі́ватий] «кучерявий; зморшкуватий (про полотно)» Ж, брїжі́чатий, брїжі́тися «морщитися, зморщуватися, утворювати складки», брїжі́увати «прикрашати зборками, складками», [збрїжі́увати] «зморщувати, утворювати складки» Я, [набрїжі́жувати, набрїжі́жувати], ст. брїжі́ване (1596), за брїжі́ (1713); — р. брїжі́, бр. брїжі́; — давнє запозичення з польської мови; п. bryże, ст. brize (1394), brize походить від нвн. Fries «фриз,

грубе сукно», що, як і двн. *brize* «тс.», виводиться з французької мови; фр. *frise* «фриз, повсть», можливо, походить від снідерл. *frise* «кошлате сукно» або від назви країни *Frise* «Фризія, Фрисландія»; зв'язок слов'янських слів з етимологічно неясним н. *Breis(e)* «вид прикраси на рукаві» (Matzenauer 121) не доведений.— Шелудько 22; Richhardt 37; Шанский ЭСРЯ I 2, 204; Фасмер I 221—222; Преобр. I 47—48; Brückner 43; Kluge—Mitzka 219; Bloch 317; Dauzat 344.

бриз «легкий береговий вітер (на морі)»; — р. болг. *бриз*, бр. *брыз*, п. *bryza*, ч. *brisa*, *briza*, слц. *briza*, схв. *брѣза*; — запозичено з французької мови через російську і польську; фр. *brise* «бриз, вітерець; північний вітер», відоме й іншим романським і германським мовам (ісп. *brisa* «бриз», порт. *briza* «північно-східний вітер», іт. *brezza* «холодний вітерець, бриз», *brezza* «дути, віяти», англ. *breeze* «легкий вітер, бриз», дангл. *brize*, н. *Brise*, гол. *brise*, *bries*, дат. *brise*, норв. шв. *bris* «тс.»), можливо, походить із саксонської або фризької мови.— СІС 109; Шанский ЭСРЯ I 2, 197; Koraliński 145; БЕР I 78; Bloch 102; Dauzat 114; Klein 198; Kluge—Mitzka 101.

бри́кати «прискати», *бри́знути* «приснути; вдарити», *бри́знутися* «приснутися; кинутися, власти», [бри́зкати, бри́згати Ж, бри́згати, бризк Ж], бри́зка, [бри́зкавець] (вид риби) Ж, бри́зкалка «те, чим бризкають», [бри́зкіна] «бризка», [бри́зк] Ж, [бри́згун] (іхт.) «водостріл, Тохотес» Ж, бри́зь (вигук, що імітує бризкання, падіння, удар), [на́бриск] Ж, оббри́зкувач, розбри́зкувач, розбри́зкувальний; — р. *brýzgat*, бр. [бри́зкаць], п. *bryzgać*, ч. [brýzgat], слц. *brýzgať*, нл. *bryzgaś*, болг. *брѣзам*, схв. *брѣзати*, слн. *brízgati*; — псл. *bryzgati*; — паралельне до *ryskati* давнє звуконаслідувальне утворення, очевидно, споріднене з лтс. *brūzgāt*, *brūzgāt* «бризкати; пирхати, форкати (про коней)», лит. *bryzgėti* «шуміти, бродити; клекотіти», снн. нн. *prūsten* «сопити, шипіти, хропіти», сюди ж, можливо, гр. φρέαρ «колодязь», гот. *brunna* «ко-

лодязь; фонтан, джерело».— Шанский ЭСРЯ I 2, 204—205; Фасмер I 222; Преобр. I 48; ЭСБМ I 388; Sławski I 45; Brückner 43; Machek ESJČ 71; БЕР I 83; Skok I 212; ЭСЛЯ 3, 66; Sł. prasł. I 405—406; Sadn.— Aitz. VWb. I 176—178; Bern. I 94; Fraenkel 57; Mühl.— Endz. I 342; Osten-Sacken IF 23, 379; Persson Beitr. 330—332; Uhlenbeck PBrB 18, 240; Pokorný 171—172.— Пор. при́скати.

[бри́застий] «чорний з білими смугами»; — запозичення з польської мови; п. [brzeziasty] «перістий, червоно-білий» споріднене з укр. [березу́на] (назва вівці), болг. *брыз* «з білими плямами», м. *брез* «з білою плямою на лобі», схв. *брѣзаст* «тс.», слн. *bréza* «періста». — Кравчук ВЯ 1968/4, 128—129.— Див. ще *березуна*.

бри́кати «підкидати задні ноги, хвицати, вихати; бігати підстрибуючи; норовитися, вередувати, зазнаватися» Г, ВеБ, *брикаться* «битися задніми ногами; норовитися», *брикнѹти* «дригнути, хвицнути; власти, перевернутися» Г, Па, *бриклѹвий* «той, хто дригає, хвицає; норовливий, вередливий», *брикѹчий* «тс.», [брика́йло] «той, хто має звичку хвицатися», [брикане́ць] «стрибок коня», [брикѹля] «бриклива корова» ВеЗн, *брикѹн* «баский кінь; пустун, пустотливий хлопчик; норовиста людина», [брикѹха] «пустунка; норовлива», *брик* (вигук, що передає брикання, поштовх ногою), *бри́ку-бри́ку*, *стри́ку-бри́ку* «тс.», *ві́брик*, *ві́бриком*; — р. *бры́кать*, бр. *брѣкаць*, п. *brykas* «брикати, підплигувати, підстрибувати», схв. *брка́ти* «штовхати, стирчати, стовбурчитися», слн. *brkati* «брикати»; — очевидно, псл. *brykati* «бити, ударяти, брикати», пов'язане (як многократне) з *brĕkati «тс.»; — споріднене з р. [бры́кать] «брикати, бити ногами», лит. *bríauksti*, *brúksti* (вигук на позначення різкого ривка), *braũkti* «торкатися, терти, змахувати, рвати, шарпати, скребти», *braukyti* «терти, рвати, стягувати»; пов'язання з р. *прѣгати* (Кофínek 247) викликає сумнів.— Шанский ЭСРЯ I 2, 215; Фасмер I 222; ЭСБМ I 389; Sławski I 45; Brückner 43; Schuster-Sewc Probeheft 38;

ЭССЯ 3, 53—54; Sl. prasł. I 404; Sadn.—Aitz. VWb. I 220—222; Bern. I 93; van Wijk IF 28, 127—128; Osten-Sacken IF 28, 146, 147.—Пор. **брукати**.

брикет «речовина, спресована у форму цеглики, плитки», *брикетувати*; — р. болг. *брикет*, бр. *брыкет*, п. *brykiet*, ч. слц. *briketa*, схв. *брыкѣт*, слн. *brikēt*; — запозичено (можливо, через російське і польське посередництво) з французької мови; фр. *brique* «брикет» через форму *brique* (XII ст.) «цегла» зводиться до снідерл. *bricke* «цегла», спорідненого з н. *brechen* «ламати». — СІС 109; Шанский ЭСРЯ I 2, 197; Bloch 102; Dauzat 114; Gamillscheg 154; Vries NEW 87.— Див. ще **бреш**.

бріла «глиба, великий кусок», *бріла́* «глиба землі; насипний горб; турецьке укріплення» Я, *брільовий* (шлях) (заст.) «з насипаними по боках могилками» Я, *бріла* «затула» ЕЗб 30, 336, *брілів'є* «велике каміння», *бріла́стий*, *брілі́стий*, *брілка́стий*, *брілкова́тий* Ж], *брілува́тий*; — р. *бріль* «пагорбок, купина», бр. *брі́ла* «брила, глиба», п. *bryła* «тс.», ч. *[břila]* «плоский камінь», слц. *[brila]* «тс.», нл. *bryła* «болотний залізняк»; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з іє: *bher- «бити, розбивати, дробити», *bhr̥i-*la*, *bhr̥i-*la*; — спорідненість з р. *бры́ла* «губа», *брыль* «карниз» (Фасмер I 222; Sadn.—Aitz. VWb. I 453—454) не доведена. — ЭСБМ I 389; Sławski I 45; Smieszek MPKJ IV 391—393; ЭССЯ 3, 64—65; Sl. prasł. I 404; Bern. I 93.—Пор. **бриль**.

бріль «капелюх, солом'яний капелюх», ст. *брылевъ* (род. в. мн., 1588), *бриль* (XVIII ст.); — р. *бриль*, *брыль*, бр. *брыль* «тс.; козирок»; — запозичення з польської мови; п. *[bryl]* виводиться від іт. *ombrello* «парасоль; капелюх», що походить від лат. *umbrella* «тс.», пов'язаного з *umbra* «тінь», спорідненим або з лит. *ūlksnā* «тінь», або з дінд. *apdhāñ* «темний, сліпий» (SW I 215; Battisti — Alessio IV 2446; Walde—Hofm. II 814—815); може бути зіставлене також з р. *бры́лі* «краї, оборки, поля круглого капелюха», *бры́ла* «губа (особливо верхня)», *бріла́* «тс.». —

Richhardt 36—37; Фасмер I 214; ЭСБМ I 389—390; Bern. I 93.—Пор. **бріла**.

брильянт; — р. *брильянт*, бр. *брыльянт*, п. *brylant*, ч. *bril(l)ant*, слц. *briliant*, болг. *брилянт*, м. *брилијант*, схв. *бриліјант*, слн. *briljánt*; — запозичено з французької мови, можливо, через німецьке посередництво; фр. *brillant* «брильянт» (н. *Brillant* «тс.») утворене на базі фр. *brillant* «блискучий, ясний», пов'язаного з *briller* «блищати, сяяти», яке походить від іт. *brillare* «хвилюватися; блищати», пов'язаного з *beryl* «берил», що походить від лат. *beryllus*, яке через гр. *βήρυλλος* «тс.» зводиться до дінд. *verulija, утвореного, можливо, від назви міста південної Індії *Vēlūr* > *Bēlūr*. — СІС 109; Шанский ЭСРЯ I 2, 197—198; Фасмер I 214; Преобр. I 45; Kluge—Mitzka 101; Dauzat 114; Gamillscheg 153; Frisk I 234; Chantraine I 174.

бринда́к (ент.) «хрущ, *Melolontha vulgaris*; жук взагалі» ВеУг, *бриндза́р* «джміль, *Bombos*» Ж, *бриндза́й* «тс.» Ж; — очевидно, пов'язане з *бриніти*. — Див. ще **брень**. — Пор. **бріндало**.

бріндало «дитяча іграшка в вигляді прив'язаної на мотузочку лінійки, яка при обертанні дає характерний звук» Пр. XI діал. н., *брінкало* «тс.» тж; — очевидно, пов'язане з *бриніти*. — Див. ще **брень**. — Пор. **бринда́к**.

бриндува́ти(ся) «чепуритися» Ж, *бриндоби́ти(ся)* «тс.» Ж, *бринду́ля* «чепуруха» Ж, *бринду́ша* «тс.» Ж, *бріндик* Brückner, *вибріндюва́тися* «причепурюватись, вибагливо причісуватись чи одягатись» Ме, *вйбріндитися* Ме, *обрандува́тися* «одягтися» Ж, *обрендува́тися* «одягтися без смаку» Ж; — р. *брінда* «широкі рукава», бр. *брінды* «оборки на широких рукавах, фалди»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *[bryndować się]* «чепуритись, прикрашатись», заст. *bryndzić się* «тс.» походить від етимологічно неясного *brynda* «прикраса, коштовність, іграшка»; неприйнятне зіставлення (Bern. I 93) слов'янських форм з фр. *brinde* «випивка». — Фасмер I 222—223; ЭСБМ I 390—391; Brückner 43.— Пор. **пріндитися**.

бриндуша (бот.) «шафран посівний, *Crocus sativus* L.; просуреньки, шафран весняний, *Crocus vernus* L.», [бриндуш] «*Crocus variegatus* Hop. et Horn.» Мак, [бриндушки] «тс. Мак; *Crocus vernus* Ж», [бриндусь] «шафран банатський, *Crocus banaticus* Neuf.; *Crocus variegatus* Hop. et Horn.» Мак, [бриндюшкі] «шафран банатський», [брандуші] «шафран сітчастий, *Crocus reticulatus* L. (*Crocus variegatus* Hop. et Horn. Мак)», [брандушки] «тс.», [брандушки білі] «рястка, *Ornithogalum umbellatum* L.», [брандушка руська] «*Bulbocodium guttense* Vge.» Вісіюліна — Клоков, Мак, [брандюши] «*Crocus reticulatus* L. Пі; *Crocus variegatus* Hop. et Horn. Мак», [брандюшки] «тс.» Пі, Мак, [бриндуля] «*Crocus vernus* L.» Ж, [бриндушка] «тс.» Ж, [бриндуші] «*Crocus variegatus* Hop. et Horn.» Мак; — р. [бриндушка] «*Bulbocodium vernum*», болг. брѣндушка «підбіл, *Tussilago farfara* L.», брандушка «тс.», схв. брѣндуша «шафран», брѣндушка «тс.»; — пов'язане в якийсь спосіб з етимологічно неясним рум. brîndușă «шафран, *Crocus*; дикий шафран, *Colchicum autumnale* L.»; можливий зв'язок з укр. бриніти «червоніти», р. [бриндеветь] «блищати»; припущення про слов'янське походження румунської форми (Scheludko 127) потребує додаткової аргументації.— Vincentz 8; Vrabie Romanoslavica 14, 134; Габинский Вост.-сл.-молд. взаим. II 124; Crâmpăla 219, 438; Machek Jm. gostl. 272—273; БЕР I 74, 77; Младенов 44; Skok I 214—215; Sadn.—Aitz. VWb. I 438—439; DLRM 94; Cioranescu 104.

[бриндяк] «вартовий при фінансах» Ж; — очевидно, пов'язане з *бринда «коштовність, краса», що мало бути тотожним п. brundpa «тс.».— Див. ще бриндувати(ся).

бринза «овечий сир», [бриндза, брѣндзя] «тс.», [бриндзяник] «коржик з бринзою», [бриндзянка] «бочонок для зберігання бринзи», [бриндзити] «робити бринзу», ст. бриндзя (XVIII ст.); — р. брѣнза, [брѣндзя], бр. брѣнза, п. brundza (з XVII ст.), ч. brunza (з XVI ст.), слц. [brundza] (з XV ст.), болг. брѣндза,

схв. ст. brępcę «волоський сир» (1370); — запозичення з східнороманських мов; молд. брѣнзэ «сир, бринза», рум. brînză «тс.» переконливої етимології не має; гаданий зв'язок з назвою місцевості Brienz (у Швейцарії) тепер заперечується (Wędkiewicz MRI I 289); вважається праєвропейським словом (Machek ESJČ 70—71; Вгückner 43; Шанский ЭСРЯ I 2, 205); виводиться також (Čabej Rev. Shkodra I 26) від алб. (për)brëndësa-t «нутрощі; внутрішня оболонка шлунка ягняти, використовувана для виготовлення сиру», пов'язаного з brēnda «всередині». — Дзензелівський Терит. діал. 86—87; Акулєнко 138; Кобилянський Гуц. гов. 82; Scheludko 128; Шаровольський Зб. заходозн. 60; Vrabie Romanoslavica 14, 134; Фасмер I 223; Преобр. I 48; ЭСБМ I 391; БЕР II 83; Sadn.—Aitz. VWb. I 439—440; Bern. I 93; Нерознак 207; Kniezsa 109.

бриніти «цвісти, красуватися, червоніти, достигати; блищати; [робитися ледве помітним]», [брѣніти] «тс.», [брѣніти] «золотаво ясніти» Я, [брѣніти] «дозрівати», [брѣнявий] (про зрубану смереку, що почала вже червоніти); «перестиглий» Шух; — р. брѣнеть «світліти; виблискувати жовтим, сірим, червоним кольором; [(про овес) достигати, наливатися, біліти, сивіти]», [брѣнеть, брѣнеть] «тс.», заст. брѣный «білий, світлий», [брѣнь] «спілий колос, переважно вівса», [брѣнь, брѣнь, брѣня, брѣня, брѣнка] «тс.», др. брѣньи «білий, біло-сірий, сірий, буланій» (про коня), брѣньи «тс.», п. brōny «гнідий», ч. brŕna «білий кінь», ст. brōny «білий», слц. brōpiet' «червоніти, достигати», слн. [brŕpĕti] «достигати, буріти»; — очевидно, псл. *brōpъ, *brōpĕti, можливо, також *brŕpĕti, brŕpĕti, пов'язані з іє. *bhr-/bher- «блискучий, блідо-коричневий», *bhrōp- «тс.»; — найближче споріднене або див. brŕp «блискучий, коричневий», лит. bėras «гнідий», гр. φάρυνοι (Sadn.—Aitz. VWb. I 151—153; Bern. I 87; Lidén Studien 68, Tochar. St. 9; Kluge—Mitzka 97), або дінд. bradhnāḥ «рудуватий, буланій» (Преобр. I 46; Срезневський I 180; Fick I 93; Strachan BB 20,

26; Schulze Kl. Schr. 112; Loewenthal 7; Uhlenbeck 192; Trautmann 35; Maughofer II 451).— Филін Образ. яз. 208—209; Фасмер—Трубачев I 217; Bezlaž ESSJ I 49; ЭССЯ 3, 41—42; Herpe 106—107; Топоров I 254—255; Pokopp 136—137.— Пор. **бобёр, брунатний**.

[**бриснувати**] «обгризати, об'їдати, облуплювати кору» Ва; — р. [**брóснѹть**] «обривати головки льону, обшморгувати коноплі; збирати ягоди», др. **брѣснути** «брити, голити», **обрѣснути** «обстригти, обрізати», **обрѣсти** «постригти, поголити», болг. **брѣсна** «брию», **брѣша** «тру; стираю», схв. **брѣсати** «стирати, витирати», слн. **br̥sati** «торкатися, зачіпати», стсл. **br̥sati** «шкребити»; — псл. *br̥s-, паралельне до br̥ys-, brus- (<*br̥ous-), пов'язане з укр. [**бросіти**] «кидати; відкидати», **брус** «точильний камінь»; — споріднене з лит. brūkti «тіпати льон», лтс. brūpināt «струшувати». — Ващенко 9; Шанский ЭСРЯ I 2, 201; Фасмер I 218; ЭССЯ 3, 55—57.— Див. ще **брус**¹. — Пор. **бросити**.

[**брись**¹] «кличка собаки», [**брісько**] «тс.»; великий дворовий пес, дворняга ВеЛ; бульдог ВеБ; — очевидно, запозичення з польської мови; п. brús «малий англійський дог; (перен.) грубіян, хам, простак», brúsio «тс.» походить від brútan «порода великих собак», якому відповідає укр. **британ** «тс.»; бульдог». — Brückner 43; SW I 216.— Див. ще **британ**.

[**брись**²] (вигук, яким проганяють котів) Я, ЛЧерк, [**бріськи**] «тс.» ЛЧерк, [**бризь**] (вигук, яким відганяють ягнят) Мо, [**брусь**] (вигук, яким відганяють овець) Мо, [**бри(-гайда)**] «тс.» Мо; — р. **брысь** (вигук, яким відганяють котів), [**брыс**], бр. [**брысь**] «тс.»; — давнє утворення афективного характеру, споріднене з **тпрусь** і, можливо, з **бир**, **бр**; припущення звуконаслідувального походження (Преобр. I 48; ЭСБМ I 392; Фасмер I 223) позбавлене підстав; малопереконливе виведення р. **брысь** від дієслів [**бриснуть**] «прогнати ката», **бросать**, **брыкать**, **брызгать** (Шанский ЭСРЯ I 2, 205). — Пор. **бир**, **тпрусь**.

[**брись-брись**] (вигук для скликання овець, ягнят) Мо, [**бриць-бриць**] Дз,

брішка-брішка Дз, **брішки-брішки** Дз, **брі-брі** Мо, **брішка-брішка** ЛЧерк, **брўсь-брўсь** Л, **брўшки-брўшки** Л, **дрішки-дрішки** ЛЧерк] «тс.»; — результат видозміни вигуку **бир-бир** «тс.», можливо, під впливом фонетичної форми вигуку **брись**, яким відганяють котів. — Див. ще **бир**.

[**бріта**] «полотнище; штука полотна у три пілки Пі», [**брит**] «пілка», ст. (**лѣтъ**) **бритѣ** (XVIII ст.); — п. brūt «полотнище, пілка; ширина тканини, сукна, землі», [bret, bryta, breta] «тс.»; — запозичено, мабуть, через польське посередництво з німецької мови; н. Brēite «ширина тканини; полотнище» пов'язане з breit «широкий», свн. днн. breiit, днн. дфриз. brēd, гол. breed, дангл. brād, англ. broad, дісл. breiðr, гот. braiþs «тс.», дальші етимологічні зв'язки яких залишаються неясними. — Шелудько 22; Тимч. 141; Brückner 43; SW I 216; Kluge—Mitzka 98.

британ «бульдог, порода великих собак», ст. **британами** (ор. в. мн, 1728); — бр. [**брытан**]; — очевидно, запозичення з польської мови; п. brytan (з XVII ст.) «тс.» утворене від географічної назви Brytania.— Тимч. 141; Richhardt 37; Brückner 43; SW I 216.— Див. ще **бритт**.

[**бритваль**] (у гончарів) «тигель, горщик для плавлення олова»; — неясне.

[**бритв'яний**] (бот.) «квопча лапа, Trollius europaeus L.» Ж, ВеЗн, [**бретв'яний** ВеЗн, **бретвінок** Мак, **брецьвінок** Мак, **бертвінок** Мак] «тс.»; — переконливої етимології не має.

брити, [**брїтвати**, **брїтвити** Я, **брїтити**], **брїтва**, [**брїтвиці**] «прилад для бриття», **брїтовка**, **брїтовниця** «скринька для бритв», [**брить**] «гострота; лезо» Ж, [**брич**] «бритва», [**бroyка**] «чоловік, який не вміє бритись чи бриється погано» Мо, [**брївий**] «бритий» Я, **брїтв'яний**, **брїючий** (політ), [**вїбричитися**] «поголитися» Ж; — р. **брити**, **брїтва**, бр. **брыць**, **брїтва**, др. **брити**, **брїтва**, **бриць**, п. brzytwa, [brzytew], ч. břití, břitva, břit «вістря», слц. britva, britiev, вл. britej, [britwja], нл. britwa, britwej, болг. [**брїя**] «брию», [**брїча**] «тс.», [**брич**] «бритва», [**брїтва**] «складаний ніж», м. **бричи** «бриє; обдирає»,

брич «бритва», *бритва*, схв. *брїјати*, *брїчїти*, *брїтва*, *брїјач* «бритва», *брич* «тс.», слн. *brīti*, *brītev*, *brītva*, р.-цсл. *врити*, *вричь* «бритва», *вритва* «тс.»; — псл. *brīti* «різати чимось гострим», пов'язане з іє. *bher- «терти, скребти, різати», *bhri-, *bhrei-; — споріднене з дінд. *bhrīnāti* «поранить», ав. *pairibrīnaiti* «обрізує кругом», *brōiθra-* «лезо», перс. *birgīdan* «різати, стригти», фрак. *βρίλων* «цирульник», лат. *grāre* «розривати», лит. *brėžti* «дряпати, шкрябати, скребти», дірл. *brissid* «розбитий», брет. *bresa* «битися»; очевидно, сюди ж алб. *britmi* і *ragë* «вересень» (букв. «перший місяць жнив»), *britmi* і *dūtë* «жовтень» (букв. «другий місяць жнив»); мабуть, алб. *brisk* «бритва» походить від болг. [*брїчък*, *брич*]; запозиченням із слов'янських мов вважається також і лит. *brītva*. — Шанский ЭСРЯ I 2, 198; Фасмер—Трубачев I 213; Преобр. I 45—46; Горяев 28; Sławski I 47; Brückner 46; Machek ESJC 74; Schuster-Šewc Probeheft 30; БЕР I 79; Георгиев Българ. етим. и оном. 10; Младенов 45; ЭССЯ 3, 31—32; Sl. prasl. I 380—381; Sadn.—Aitz. VWb. I 414—415; Bern. I 94; Mikl. EW 44; Mühl.—Endz. I 333; Skardžius 46; Jegers ZfSIPh 27, 89—103; Rozwadowski WP II 119; Otrębski KZ 75/3—4, 207—210; 78/1—2, 207—208; Meyer EW 48—49; BB 20, 124; Bartholomae 972; Uhlenbeck 207; Mayrhofer II 532—533; Pokorny 166—167; Persson Beitr. 781—782; Jóhannesson 635; Vries AEW 56.— Пор. **брид**.

бритт, *британець*, *бретонець*, ст. *Вританія* (XVII ст.), в... *Британскомъ* (1665); — р. *бритт*, *бретонец*, бр. *брит*, *бретонец*, п. *brytaniec*, *bretończyk*, ч. *Brit*, *Bretoněc*, слц. *Brit*, *Bretonec*, вл. *Britanija*, *britiski*, нл. *Britanska*, болг. *британец*, заст. *брити*, схв. *Брїтанија*, слн. *brītanški*; — запозичення з англійської мови; англ. *Brit*, *Brett*, дангл. *Bret* засвоєне з мови бриттів; англ. *Briton*, сангл. *Breton* через фр. ст. *Breton* зводиться до лат. *Brittonem*, зн. в. від *Britto* «бритт»; англ. кіпр. *Brython*, як і лат. *Britto*, дангл. *Bret*, походять від дкельт. *Britto, первісне

значення якого було «шумний, буйний, бунтівний», потім «войовничий, воїн, боець». — Фасмер I 214; Klein 198, 201, 205; Partridge 59—60; Chambers 51, 52.

брїця (бот.) «мишій сизий, *Setaria glauca* (L.) P. B.; [куряче просо, *Panicum Crus galli* L. Mak; березка, *Convolvulus arvensis* L. Mak; трава, яка стелеться по землі Ва]; — р. [*брїця*] «мишій сизий; куряче просо; китник, лисохвіст, *Alopecurus* L.», бр. [*брїца*] «куряче просо», п. ст. *brzusa* «сорт проса», болг. [*брїця*] «сорт пшениці», схв. [*brīca*] «тс.»; — очевидно, псл. *brīca, похідне від **br̥gъ*, якому відповідає укр. *бор* «різновид проса»; припущення про спорідненість із фрак. *βρίχα* «вид зернової рослини» (Младенов 45) необгрунтоване. — Фасмер I 215, 193; ЭСБМ I 393; БЕР I 79; ЭССЯ 3, 125; Sl. prasl. I 465; Sadn.—Aitz. VWb. I 395—396; Bern. I 110.— Див. ще **бор**.

брїчка¹ «легкий візок для їзди», *брїка* «хура»; — р. *брїчка*, *брїка*, [*брїка*], бр. *брїчка*, ч. *brўčka*, *prўčka*, слц. *brīčka*, *brўčka*, болг. *брїчка*; — запозичення з польської мови; п. *bryczka*, *bryczupa*, *bryka*, каш. [*brīčka*] виводиться (через н. *birutsche* «двоколійний тарантас») з іт. *biroccio* (*baroccio*) «двоколка», що походить від лат. *birota*, утвореного з основ прислівника *bis* «двічі» і іменника *rota* «колесо» (Шелудько 22; Шанский ЭСРЯ I 2, 198—199; Преобр. I 46; Sławski I 45; Machek ESJC 46; Вьгленов БЕ 3, 237—238; Младенов 45; БЕР I 79; Bern. I 93); помилковим є пов'язання п. *bryka* (з XVIII ст.) з фр. *break* (з 1859), що походить від англ. *break* «англійська коляска» (Фасмер I 215; Wartburg FEW I 508), а також з н. *Pritsche* «дошка» (Brückner 43; Holub—Kop. 78; Sadn.—Aitz. VWb. I 436). — Richhardt 37; ЭСБМ I 393.— Див. ще **бі-**, **ротор**.

брїчка² (бот.) «подорожник, *Piantago* L.» Мо; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з *брїця* (через певну зовнішню схожість густого колосовидного суцвіття відповідних рослин) або з *брїчка*¹ (із стебел подорожника діти плетуть іграшки в вигляді брички).

[брїшкати] «хвастати, заноситися, чванитися, вередувати»; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з *брїкати* «дригати, хвицати; норовитися, капризувати, зазнаватися»; може бути зіставлене і з *брехати*.

[брідня́йка] «ропуха» ЕЗб 30, 336; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з [брідня́вий] «грузький, заболочений»; може бути зіставлене із *бридкий*, *брид*.

бровá Г, Ж, [бривá ВеБ, б́рва Ж], *бровáнь* «з великими бровами», *бровеня*, *бровко́* «кличка пса з великими бровами», *бровáстий*, *бровáтий*, *міжбрів'я*, *надбрівник* «дівочий головний убір», *надбрів'я*, *надбрівний*, [об́ерво] «брова» Ж, [обирв́і] «брови» Ж; — р. *бровь*, бр. *брыво́*, др. *бръвъ*, *бры*, *обръвъ*, п. *bręw*, род. в. *brwí*, ч. слц. *brva* «вія», слц. *obrva* «брова», вл. *brówki*, *brjowka*, полаб. *brávoј* (*brávaј*) наз. в. мн. «брови», болг. [б́рва] «брова, вус», схв. *б́рва* «брова», слн. *obřv*, *obřva*, *řv*, стсл. *brъвъ* «брова»; — псл. *brv-, род. в. *brve*, що походить від іє. *bhrū-, *bhrēu-, *obhrū-, *obhrēu-; — очевидно, пов'язане з псл. *brgv-, *brgv- «колода; стовбур, кладка», укр. [бер] «кладка», [бервенó] «колода»; — споріднене з лит. *brūvis* «брова», прус. *wubri* «вія», дінд. *bhrūh* «брова», ав. *brvat-*; перс. *abrū*, *barū*, гр. *ῥφρῆς*, *δμακεδ.* *ἀβροῦτες*, ірл. *brúad* (род. в. дв.), дангл. *brú*, дісл. *brún* «тс.», *brá* «вія», двн. *bráwa* «брова», *brá(ha)*, тох. А *pärwān-*, тох. В *pärwāne* «тс.».— Критенко Вступ 507, 542; Шанский ЭСРЯ I 2, 199; Фасмер I 215; Преобр. I 46; Горяев 28—29; Sławski I 42; Brückner 40; Machek ESJČ 70; Lehr-Spławiński — Pol. 50; БЕР I 101; Skok I 222; ЭССЯ 3, 63—64; Sł. prast. I 403; Sadn.— Aitz. VWb. I 450—453; Bern. I 91—92; Trautmann 38; Pokorny 172—173; Persson Beitr. 17; Specht 162; Mayrhofer II 534—536; Vries AEW 51—52; Kretschmer KZ 31, 336; Schmidt KZ 32, 330; Solmsen KZ 34, 549.— Пор. бер, білобрісий.

бровáр «пивоварня; робітник пивоварні, броварник» СУМ, Ж, [бровáрниця] «пивоварня», *бровáрня* «тс.», *бровáрник*, [бровáриту], ст. *бровара* род. в.

одн. (1456);— р. [бровáрня] «пивоварня», бр. *бровáр* «пивовар», п. *brōwar* «пивоварний завод, броварня; бровар», ст. *brōwarplā*, *brōwarz* «пивовар», нл. *brūwar*; — давнє запозичення (мабуть, через польське посередництво) з німецької мови; свн. *brōuwer* «пивовар», *brūuwer*, нн. *brūwer*, нвн. *Brāuer* «тс.», *brāuen* «варити» споріднене з нвн. *braten* «смажити».— Шелудько 23; Richhardt 37; Фасмер I 215; Потєбня РФВ I 262; ЭСБМ I 379; Brückner 42; Schuster-Sewc Probeheft 34; Sadn.— Aitz. VWb. I 442; Bern. I 88; Kluge—Mitzka 96, 102.— Див. ще *братвán*.

бровáка «підвищення, край канави, кромка з випуклим обідком»; — запозичення з російської мови; р. *бровáка* є суфіксальним утворенням від *бровь*.— Шанский ЭСРЯ I 2, 199; Горяев 28—29.— Див. ще *бровá*.

брод́іти, *брод́ісько*, *бродня́*, *брóдом*, *бродя́га*, *бродя́жити*, *бродя́жництво*, *бродя́к*, *бродя́чий*.— Див. *бресті́*.

[брóти] «колобродити, пустувати, витворяти; чинити всупереч законам, грішити Бі», [брóтитися] «ввижатися», [прóбрóтитися] «завинити; наколобродити» Г, Пі; — р. [бро́ить] «торкати, ворухити, рити», бр. [брóіць] «пустувати», п. *broiç* «пустувати, витворяти; [говорити]; (ст.) робити, виконувати; робити безладдя, ч. *brojiti* «неспокійно триматися», ст. *brojiti se* «тс.», слц. *brojit'* (*proti* пієсому) «боротися з чим-небудь, виступати проти кого-небудь», вл. *brojiç* «марнувати», нл. *brojç* «тс.; розсипати», *brojç se* «мотатися», болг. *брóя* «лічити», м. *бро́и*, схв. *брóјити*, слн. *brojiti*, с.-цсл. *броити* «тс.» — псл. *brojiti*, каузатив від *briti* (пор. *rojiti*: *piti*; *gnojiti*: *gniti*; *gojiti*: *žiti*) з первісним значенням «різати» (пор. п. *miecz broi*, [*miecz brojaçy*]; південнослов'янське «лічити» вторинне від робити надріз, карб); значення «ввижатися» у слова [брóтитися] є, очевидно, результатом видозміни значення «ворухитися, ритися» (пор. р. і ч. ст.); пов'язання з псл. *borǰo, *borti «бороти» або з гр. *λορφόρω* «неспокійно рухаюсь» (Machek ESJČ 68) сумнівне.—

Sławski I 43; Brückner 41, 46; Holub—Kop. 77; БЕР I 81; ЭССЯ 3, 38—39; Sl. prasl. I 384—386; Sadn.—Aitz. VWb. I 414—417; Bern. I 94.— Див. ще бріти.

[брок] «кусок заліза, дрібний шріт» Ж, [брóкі] (мн.) «кульки, дріб» ЕЗБ 30, 336, ст. *броки* (наз. в. мн.) «дрібний шріт» (1679); — п. brok «дріб, шріт», ч. brok «дробина», сл. brok «дріб»; — мабуть, через польське посередництво запозичено з німецької мови; нвн. Bróскеп «кусочок, крихта; уламок, осколок», свн. brocke «тс.» пов'язане з дієсловом brächen «ламати». — Тимч. 143; Brückner 41; Holub—Kop. 77; Machek ESJČ 68; Kluge—Mitzka 101.— Див. ще бреш.

брокáт «французька парча»; — р. болг. бр. ст. *брокáт*, п. вл. brokat, ч. сл. слн. brokát, м. *брокат*, схв. брòкáт; — через польське і німецьке посередництво (нвн. Brokát «парча») запозичено з італійської мови; іт. broccato «тс.» є дієприкметником від дієслова broccare «в'язати, вишивати», яке разом з brocca, brocco «паросток, пагонь»; голка» походить від слат. broc(c)atum, brocat, утворених від лат. broccus «висунутий уперед; вишкірений», яке виводиться з кельтських мов: дірл. brocc «борсук», кімр. корн. broch, брет. broc'h, гал. Broc(c)otago «тс.», *broccos «вістря, кінчик; вершина; гострий», галло-романське *brocca; висловлено також думку (Battisti—Alessio 600—601) про етруське походження цього латинського слова.— СІС 110; Фасмер I 216; Смирнов 66; Brückner 40—41; Kopaliński 143; Machek ESJČ 68; Вуяклија 133; Walde—Hofm. I 116; Ernout—Meillet I 76.

бром, *броміди*, *брóмистий*; — р. бр. болг. м. *бром*, п. вл. brom, ч. сл. слн. bróbt, схв. брóm; — запозичення з французької мови; фр. brome «бром» утворено на основі етимологічно неясного гр. βρομιος «сморід». — СІС 110; Волков 52; Фигуровский 58—59; Шанский ЭСРЯ I 2, 199—200; Горяев 29; Kopaliński 144; БЕР I 80; Вуяклија 133; Dauzat 115; Bloch 103; Frisk I 275; Boisacq 136.

брóнза, [брóндза]; — р. бр. м. брónза, п. bronz «бронза; коричневий колір»,

brąz, ч. сл. bronz, болг. бронз, схв. брónза, брòнза, слн. brónsa; — запозичено з французької мови, можливо, через німецьке посередництво (н. Brönze); фр. bronze пов'язане або з назвою міста Brundisium (у Калабрії, де, за переказом, були бронзові заводи), або з перс. birinj «мідь», riginğ, riginj «тс.»; припускається також можливість італійського посередництва (іт. brónzo) при виведенні фр. bronze від цих (або й деяких інших) джерел.— СІС 110; Шанский ЭСРЯ I 2, 200; Фасмер I 217; Преобр. I 46; Горяев 29; Brückner 41; Machek ESJČ 68; БЕР I 80—81; Sadn.—Aitz. VWb. I 440; Kluge—Mitzka 102; Dauzat 116; Bloch 103; Falk—Torp 105; Lokotsch 132—133.

броніти — див. бриніти.

бронх, *бронхіт*, *бронхіальний*; — р. бронх, заст. *бронхия*, бр. брónха, п. bronchu (мн.), ч. сл. bronchus, болг. м. брónхи (мн.), схв. брòнхије, слн. brónhus, brónhij; — запозичення з німецької чи французької мови; н. Brónche «бронх», фр. bronche «тс.» походять від слат. bronchia, яке відповідає неясному гр. βρόγχος «горло, дихало, трахея». — СІС 110; Шанский ЭСРЯ I 2, 200; Dauzat 115—116; Bloch 103; Kopaliński 144; Вуяклија 134; БЕР I 81; Boisacq 132, 134; Frisk I 264—265.

брóня¹ «панцир, лати, захисна обшивка; [зброя]», *бронь* «тс.», *броньовік*, *бронювати*; — р. броня, [брóня], *бронь*, бр. болг. брóня, др. брѣня, *броня*, п. ст. brnia, bronia, ч. brň, сл. brnenie, вл. brónčска «зброя; панцир, лати», стсл. брѣнь (мн.); — псл. brъпја, запозичене з германських мов; гот. brunjō «броня, панцир, лати», двн. brunja, brunna «тс.», дангл. brunnia «нагрудник» запозичені з кельтських мов; пор. дірл. bruinne «груди», споріднене з нвн. Brust «тс.»; остаточно не розв'язане питання про зв'язок з болг. брѣнка «невеликий обруч», схв. brъпјса «кільце, що вставляється тварині у ніздрю; сержка»; прус. brunyos, лтс. brūnas могли бути запозичені як із слов'янських, так і з германських мов (Вдга RR II 92; Mühl.— Endz. I 340; Trautmann 38). —

Шелудько 23; Львов Лексика ПВЛ 296—298; Шанский ЭСРЯ I 2, 201; Фасмер—Трубачев I 217—218; Горяев 29; Machek ESJČ 67; БЕР I 81; Skok I 215; ЭССЯ 3, 55; Мартынов Сл.-герм. взаимод. 58—60; Sl. prasł. I 398; Sadn.—Aitz. VWb. I 449—450; Kiparsky GLG 230—231; Rudnicki Prasł. II 77, 107; Bern. I 90; Mikl. EW 23; Meillet RS I 2, 60; Соболевский ЖМНП 1911, травень 162; Unbegaun BSL 48, 96; Kluge—Mitzka 105; Feist 107—108; Vries AEW 62; Jóhannesson 637.

брoня² «закріплення чого-н. за ким-н.; документ про закріплення», *брoнь* «тс.»; — бр. *брoня*; — запозичення з російської мови; р. *брoнь* «тс.» виникло як результат переосмислення *брoня* «панцир, лати», *брoнь* «тс.».— Шанский ЭСРЯ I 2, 201.— Див. ще *брoня*¹.

[бросіти] «кидати, відкидати» Ж, **[брoснути]** «кинути, залишити» (неприємну роботу тощо) Ме, **[бросок]** «тонкий мотузок, за допомогою якого піднімають і опускають на тросі парус» Дз; — р. *бросать* «кидати», **[брoснуть]** «збивати руками дзвіночки і головки льону, конопель»; — характерний лише для російської мови і окремих західноукраїнських говорів результат видозміни значення «обшморгувати, оббивати, обчищати (насіння, гілки тощо)», яке зберігається в **[броснувати]**; псл. *brsiti «скребти, терти», *brysati від іє. *bhrēyk-, *bhrūyk-; від іншого варіанта цієї ж основи з велярним k походить р. **[брокать]** «кидати», **[брукать]**, схв. *брукати* «тс.», лит. *brūkti* «витирати, проводити (рукою); тіпати», лтс. *brukti* «відламувати; відпадати». — Шанский ЭСРЯ I 2, 201—202; Фасмер—Трубачев I 218; Преобр. I 46—47; ЭССЯ 3, 55—57; Sl. prasł. I 398—399; Sadn.—Aitz. VWb. I 216—218.— Див. ще *брус*¹. — Пор. *броснувати*.

[броскай] «жаба» Мо; — запозичення з молдавської мови; молд. *броскай* «самець жаби» пов'язане з *броаскэ* «жаба», рум. *broască* «жаба, черепаха», що разом із фр. ст. *bruesche* «жаба», сардинськ. *bruciū*, ісп. *bruji* «тс.» зводяться до етимологічно не зовсім ясно-

го слат. *bruscus* «різновид жаби», яке (якщо його не об'єднувати з *guscus* «жаба», як, наприклад, у Ernout ÉI. dial. lat. 128) походить від герм. *frosk* «жаба» (двн. дат. англ. *frosk*, свн. *vrosch*, дісл. *froskr*, нвн. *Frosch*, нгерм. **fruska-*), спорідненого з р. *прьігати* «стрибати, скакати». — *Vrabie Romanoslavica* 14, 134; *DLRM* 94; *Puşcariu* 18; *Pokorny* 845—846; *Walde—Hofm.* I 117; *Kluge—Mitzka* 220; *Vries AEW* 144; *Jóhannesson* 544.— Пор. *плигати*.

[бросква] (бот.) «персик, *Persica vulgaris* Mill.» Мак, **[броскви́на]** Мак, **[броскви́ня]** Ж, **[бросков]** Мак, **[броскви́на]**, **[броскви́ня]** Ж, **[бросвина]** Мак, **[броскви́ня]** Ж) «тс.», **[броскві́ня]** «тс.», абрикос», **[броскві́а]** «тс.» Я, Мак, **[бросви́на]** «сушені персики, шептала», **[броскви́ня]** Я, **[броскві́ня]** Я) «тс.», **[броскві́а]** «абрикос», **[броскві́н]** «тс.» Пі, **[броскви́нячий]** «із сушених персиків», ст. *бросквин* (род. в. мн.) «персиків» (1595); — р. **[броскви́на]**, **[броскви́на]**, п. *brzoskwinią*, *brzoskiew*, **[броскві́а]**, ст. *brzeskinia*, *brzoskinia*, *brskinia* (з XV ст.), ч. *brskev*, *brskvoň*, ст. *břeskev*, *breskev*, слц. *broskva*, *broskev*, вл. *brěšk*, *brěška*, **[brjošk]**, нл. **[brjasken]**, болг. *пράск(о)ва*, *пράск(о)вица*, м. *бресква*, *праска*, *прасква*, схв. *брёсква*, **[brřskva]**, *brřska*, *prāskva*, ст. *braskva*, слн. *bréskev*, *bréskva*; — запозичення з середньолатинської мови (у східнослов'янські мови, в основному, через польське посередництво); слат. *pers(i)ca* «персик» (*pālum persicum* «персидське яблуко») походить від гр. *μῆλον περσικόν* «тс.», сгр. *περσικιον*; згодом у польській (як і в чеській) мові форми з основою *bresk-*, похідні від слат. *pers(i)ca*, змішалися з *brosky* (*broskiew*, *brzoskiew*) «капуста» (від лат. *brass(i)ca* «тс.»); українські форми на *бре-*, очевидно, пов'язані з ч. ст. *břeskev* (*Richhardt* 36), форма **[броскві́а]** — з уг. *barack* «абрикоса». — Фасмер I 218; *Sławski* I 46—47; *Brückner* 49; *Machek ESJČ* 68; *Jm. rostl.* 178—179; *Šmilauer Naše řeč* 26, 171; *Holub—Kop.* 77; *Младенов* 503—504; *Schuster—Šewc Probeheft* 28—29; *Skok* I 198—199; *Sl. prasł.* I 207—208; *Sadn.* — *Aitz.*

VWb. I 286—288; Kiparsky GLG I 120—122; Knutsson GL 10—11; Bern. I 51—52; Skok RES 7, 192; Walde—Hofm. II 291.

[брóслива] (бот.) «персик, *Persica vulgaris* Mill.»; — контамінована форма з *[брóсква, бросквіна]* «тс.» і *слива* (див.).

[брóслина] (бот.) «персик, *Persica vulgaris* Mill.»; — результат контамінації форм *[брóсква, бросквіна]* «тс.» і *бруслина* (див.).

бросць «брунька; зелень на дереві, гілля», *[бросьт]* «брунька», *[бросьте]* «бросць» ВеБ, *[бросьтók]* «паросток» Ж, *[бросьтіна]* «брунька», *[брусьт]* «бросць» ВеУг, *броснатий, бросьтатися, бросьтїтїся, [бросьтївати, вїбросьт Ж], вїбросьтїти, [розбросьтїтїся Ж]*; — р. *[бросьт]* «брунька», п. *[brość]* (з укр.), слц. *brost* «брунька бука», болг. *брѣст* «молоді паростки», м. *брст*, схв. *брѣст* «молоді паростки, молоде листя», слн. *břst* «брунька, паросток, лоза»; — псл. **brǣstь* < **brūd-tis* або **brūs-tis*; — споріднене з дангл. *brustian* «пускати паростки», *brēotan* «ламати», дісл. *brīōta* «тс.», днн. *brōz*, свн. *brōz* «брунька, паросток», *brīezep* «відламувати гілки», *brosem* «хлібна крихта», *brosete*, нвн. *Brósame(n)* «тс.»; можливо, сюди ж лат. *frutex* «кущ, чагарник», *fruticāre* «відламувати гілки»; іє. **bhṛud-* (**bhṛeu-d-*) «проростати, набрякати» або **bhreus-* «тс.», до якого зводиться й укр. *[брѣхо]*, р. *брѣхо*; допускається також (ЕССЯ 3, 58) зв'язок з псл. **brǣsati* «обшморгувати, обривати»; зближення з *борць* (Потебня РФВ 4, 216), з лат. *frons* «лоб» (Petr BB 21, 210) менш переконливі. — Фасмер I 219; Преобр. I 47; БЕР I 84; Skok I 218; ЭССЯ 3, 57—58; St. prasl. I 400; Sadn.—Aitz. VWb. I 448—449; Bern. I 90—91; Holthausen I 18—19, II 34; Pokorny 169, 171; Wijk IF 24, 235; Walde—Hofm. 554.

[бротати] «загнуздувати» Ж; — р. *бротать* «тс.»; — результат перерозкладу морфем дієслова **обротати*, похідного від *оброть*. — Фасмер I 219; Ильинский РФВ 70, 274; PF 11, 194;

Bern. I 92; Vaillant RES 22, 9.— Див. ще *оброть*.

[брось] (бот.) «марена красильна, *Rubia tinctorum* L.» Ж, *[бросьч]* «тс.»; дрік красильний, *Genista tinctoria* L., *[бросьчик]* «підмаренник м'який, *Galium mollugo*», *[бросьча]* Мак, *[бросьчка]* «шерардія, *Sherardia*» Ж, *[бросьчїти]* «фарбувати, забарвлювати; рум'янити» Ж; — п. (з укр.?) *brocz* «рідина, барва, фарба (заст.); марена красильна», *broczyc* «обливати, кровоточити» (з XVII ст.), ч. *bročiti* «бруднити, червонити, заливати (кров'ю)» (з 1400), ст. *brotec* «*Rubia herba*, корінь», болг. *броц, бросьд*, схв. *брѣћ* «марена», *брѣћити* «фарбувати мареною, крапом», слн. *brōšč*, *brōč*, *brōčiti*, стсл. *bročь*; — псл. **bročь*; — переконливої етимології не має; зіставлялося (Bern. I 88, через те, що з коріння добувають червону фарбу, а квіти, листя, стебла дроку містять жовту фарбу) з гр. *βρότος* «застигла кров», *βροτόεις* «кривавий», *βροτόω* «розбризкую кров»; пов'язувалося (Rozwadowski RSI 2, 78—79; Studia 32—34) з лтс. *brakas* мн. «кровотеча (під час пологів)»; виводилось також як запозичення (Jokl, Jagić-Festschr. 485; Фасмер I 220—221; БЕР I 81; Skok I 215—216; ЭССЯ 3, 40—41) від лат. *brattea* «позолочені металеві пластинки», пізніше «пурпур» та ін.— Вісюліна—Клюков 214, 218, 299; Нейштадт 341, 515; Sławski I 42; Brückner 40; Machek ESJČ 68; St. prasl. I 388—389; Sadn.—Aitz. VWb. I 440—442; Bern. I 88; Nitsch Hist. p. słown. 72—76; Mühl.—Endz. I 322; Walde—Hofm. I 109.

[бросьчтан] (бот.) «плющ, *Hedera helix* L.» Мак, *[бросьчтан]* «тс.» Мак, *[бросьчтан]* «тс.» Ж; копитень, *Asarum europaeum* L. Мак»; — п. *brzecztan*, *brzestan*, ст. *brzeszczan*, *brzostan*, ч. *břečtan*, ст. *břečtan*, мор.-слц. *[breštán, beštrán, breštrán, breštreň]*, слц. *brečtan*, схв. *[бріштан, брстан]*; — етимологічно не зовсім ясне; в якийсь спосіб пов'язане з болг. *брѣшлян*, *[бѣрчлен, брѣчлян, брѣшлен]*, м. *брішлан, брішлен*, схв. *бршлян*, слн. *bršljān* «тс.», яке виводиться (ЕССЯ 3, 59—61) з псл. **brǣšь*—

l'apъ/bгъžšъlepъ, похідного від *bгъsa-ti/bгъskati «обривати» (як «обірване на корм»), можливо, також з укр. [берестень] «березка, *Convolvulus arvensis* L.», *бересклѣт*, *бруслина* «*Evonymus*», ч. *brsnel* «тс.»; зіставлення (Sadn.—Aitz. VWb. I 148—150) з псл. *berka, укр. *берѣка*, як і припущення (Machek ESJČ 72; Jm. rosl. 153) про праєвропейське походження цих слів і зв'язок з лат. (*b*)*ruscus* «колюча рослина, *Ruscus aculeatus* L.», потребує переконливішої аргументації. — Вгückner 30; Holub—Kop. 79; БЕР I 84, 85; Младенов 47. — Див. ще *бруслина*¹. — Пор. *бересклѣт*.

брóшка; — р. *брóшка*, *брошь*, бр. болг. *брóшка*, п. *broszka*, *brosza*, ч. *brož*, *brože*, слц. *brošňa*, вл. *broša*, нл. *broša*, *brož*, м. *брош*, схв. *брòш*, *брòша*, слн. *bróša*, *bróška*; — очевидно, через російське і, можливо, німецьке посередництво (пор. н. *Brósche*) запозичено з французької мови; фр. *broche* «брошка», як і іт. *brócco* «паросток, пагонь»; голка», пров. ст. *bros* «тс.», *brosa* «брошка», зводиться до нар.-лат. *brossa* «голка, шпилька», що походить від *broschus* «випнутий уперед, вишкірений» (про зуби), до якого зводиться й укр. *брокáт*. — Шанский ЭСРЯ I 2, 202; Фасмер I 219; Горяев 29; Brückner 42; Sl. wug. obsyeh 95; Holub—Kop. 77; БЕР I 81; Младенов 45; Вуяклија 134; Kluge—Mitzka 102; Bloch 102; Dauzat 115; Gamillscheg 155. — Див. ще *брокáт*.

брошóра, *брошурувáльник*, *брошурувáльний*, *брошурувáти*, *броширувáти*; — р. *брошóра*, бр. *брашóра*, п. *broszura*, ч. *brožůra*, слц. слн. *brošůra*, вл. *brošurka*, болг. м. *брошóра*, схв. *брошóра*, *брошóра*; — очевидно, через російське та польське і далі, можливо, через німецьке посередництво (н. *Broschüre* «брошура», *broschieren* «брошурувати») запозичено з французької мови; фр. *brochure* «тс.» пов'язане з *brocher* «зшивати», похідного від *broche* «голка, шпилька, брошка». — СТС 110; Шанский ЭСРЯ I 2, 202—203; Фасмер I 219; Sl. wug. obsyeh 95; Brückner 42; БЕР I 81; Вуяклија 134; Kluge—Mitzka 102;

Bloch 102; Dauzat 115. — Див. ще *брóшка*.

брóяка, *брóяки* — див. *брóя*.

брр (вигук незадоволення, огиди, антипатії); — р. бр. *брр*, п. *brg*, *brg*, ч. *br(r)*, слц. *br(rr)*, *lř(řř)*, схв. *ср* «тс.»; — очевидно, давнє афективне утворення; неясно, чи існує зв'язок з псл. *brg-d-*, *brg-d-*, *brg-[d]*, укр. *бруд*, *бруд*.

брувóна, *брувóнячий* — див. *бросква*.

бруд¹ «нечистота», *брудота*, *бруднота*, *брудний*, *бруднуватий*, [брудіти] Г, Ж, *брудніти*, *брудніти*, [вібрудок] «брудний осад; ранній викидень»; — р. діал. бр. *бруд*, п. слц. *brud*, вл. нл. *brud(a)*, ч. *bruditi*, мор. [břud]; — очевидно, псл. *brg-d-ъ-*, спочатку «щось гостре, неприємне на смак» або «щось замазане», потім «гидота, бруд», пов'язане з *bridь* «бридота» похідне від іє. **bher-* «скребти, різати»; зіставляється також (ЭСЯ 3, 44—45) з лат. *de-fruitum* «варене сусло», фрак. *βρότος* (*βροΐτος*) «ячмінне пиво»; зіставлення з герм. **smud-* (нвн. *Schutz* «бруд») (Machek ESJČ 69) позбавлене підстав. — Бузук ЗІФВ 7, 69—70; Фасмер I 219; Sławski I 44, 47; JP 31, 158—160; Brückner 42; Schuster-Šewc Probehft 32; Sl. prasl. I 390; Sadn.—Aitz. VWb. I 214—216; Bern. I 88; Specht 163. — Див. ще *брид*, *брíти*. — Пор. *бородá*, *борознá*, *боронá*.

[бруд²] «борода» Л, [брудь] «тс.» Л, ст. *бруду* (род. в.) «поріст на обличчі чоловіка, що голиться» (1741); — р. [брудáстый] «зарослий шерстю (?); товстошочий з другим підборіддям», ст. *бруди* «бакенбарди», бр. [брудзь] «пушок, волосся на губах і підборідді», др. *бруди* «бакенбарди»; — очевидно, застаріле східнослов'янське утворення; можливо, споріднене з *бородá* або *бруд* «нечистота», *брíти*. — Шанский ЭСРЯ I 2, 203; Фасмер I 219; Горяев Доп. 1, 5; Виноградов Очерки 375.

брóдер «апарат для обігрівання пташат, виведених в інкубаторі»; — р. болг. *брóдер*, бр. *брóдэр*; — через російське посередництво запозичено з англійської мови; англ. *brooder* «тс.» походить від

brood «виводок; висиджувати пташенят», спорідненого з дангл. broed, гол. broed «висиджування; виводок», нвн. Brut «тс.», похідними від того самого кореня, що й braten «смажити», Brot «хліб», brühen «обварювати».—СІС 110—111; ССРЛЯ I, 648; Klein 198—199, 203; Kluge—Mitzka 105.— Див. ще **бровар**, **фермент**.

брудершафт; — р. брудершафт, бр. брудершафт, п. bruderszaft, болг. брудершафт, схв. брудершафт; — запозичення з німецької мови; н. Brüderschaft «братерство», Brüderschaft «тс.»; братство» утворені додаванням суфікса -schaft до основи іменника Bruder «брат», спорідненого з псл. bratrъ, укр. брат.—СІС 111; Шанский ЭСРЯ I 2, 203; Коралиński 144; РЧДБЕ 123; Вуяклија 134; Kluge—Mitzka 103.— Див. ще **брат**.

[бружмэль] (бот.) «бересклет, бруслина, Euphymus europaea L., verrucosa Scop.» Ж; — р. [бружмэль, бружавель, бружмэль], бр. [бружмэль, бружамель, бружмень, бружмен, бружнеўнік, бружэль] «тс.»; — очевидно, пов'язане з п. ст. przymiel «тс.».— Див. ще **бересклет**.

[брузумент] «позумент»; — не зовсім ясний результат видозміни форми *позумент* (див.).

брук «мостова», бруківка, [бруковіця, бурк Ж, бйрок, бруківка Мо, бурківка] «тс.», [брукар] Ж, брукувати «мостити камінням», [бруквати] «тс.», ст. по бруку (1598), на бурку (1598), бруковати (1597), бурковали (1633); — бр. брук, брукавіць, п. bruk, [bruk], brukowac, ст. bruk, brug, burk, burg; — через польську мову запозичено з середньоніжньонімецької; снн. brugge «міст» споріднене з гол. brug «тс.», нн. stēn-brügge «мостова, брук», дангл. brug «міст», brugian «мостити», двн. bruska «міст», нвн. Brücke «тс.», дісл. bruggja «пристань, мол», brū «міст», гал. briva «тс.», спорідненість яких з укр. бер «кладка, місток з двох колод», берв «пень», бёрва «перекладина, місток», бервенó «колода» (Kluge—Mitzka 103; Bern. I 92; Pedersen Kelt. Gr. I 62) потребує спеціальної аргументації; виведення п. bruk безпосередньо з нвн.

Brücke «міст» (Шелудько 23; Тимч. 144; ЭСБМ I 383; Brückner 42; SW I 212; Bern. I 89) є неточним.— Richhardt 37; Lehr-Splawiński—Pol. 56; Sadn.—Aitz. VWb. I 443—444; Mikl. EW 22; Jóhannesson 641; Vries AEW 59.

[брукати] «бруднити, мазати» Ж, ст. брукают (1657); — р. [брукать] «паксудити», п. brukac «тс.», болг. брукя «пухирчик на тілі», м. брукя «прищик», схв. брукати «соромити», брукя «сором, стид»; — псл. brukati < *broukatei, пов'язане з brudъ < *broud- «бруд», як blōkati «блукати» з blōditi «блудити»; — споріднене з лит. braũkiti «витирати», лтс. braũciti «гладити, терти»; похідне від того самого кореня іє. *bher- «терти, скребти, різати», від якого походять і бруд, брус, брид, брїти, брїкати, [бриснувати]; чергування k і c в основах брукати, брїкати і брус, [бриснувати] пояснюється як рефлексія чергування іє, k і k; менш переконливе тлумачення псл. brukati (Skok I 219) як звуконаслідувального утворення.— Фасмер I 220; Sławski I 44; Brückner 42; Rozwadowski RSl 2, 78—79; БЕР I 81; Георгиев Вьпр. на бьлг. етим. 121, 125; ЭССЯ 3, 46; Sl. prasł. I 392; Sadn.—Aitz. VWb. I 215; Mühl.—Endz. I 326; Trautmann 36—37; Osten-Sacken IF 28, 145—147.— Пор. брид, брїкати, бриснувати, брїти, бросити, бруд, брус.

бруква (бот.) «Brassica napus L.», [бруків Ж, бруковка Мак, бруква Мак] «тс.», [бруквиня] «листя брукви» Мак, бруквяний; — р. брїква, [бруква], бр. бруква, ч. brukev, слц. brukva, болг. брїква; — очевидно, запозичення з польської мови; п. brukiew «бруква», [brukwa], первісно, можливо, *bruku, пов'язане з нн. bruke, wrũke «тс.», які вважаються запозиченими з італійської мови; іт. rusa (ruchetta) «дика гірчиця» (пор. фр. goquette «тс.») виводять з лат. (brassica) ēgũca «дика капуста», етимологічний зв'язок якого з ēg- «їжак» не зовсім певний; деякі німецькі дослідники (Kluge—Mitzka 871, услід за Віком) вважають, що запозичення відбувалось не з німецької в польську, а навпаки; в російську мову слова брїква,

бруква прийшли з польської через українське посередництво.— Шелудько 23; Richhardt 37; Шанский ЭСРЯ I 2, 206; Фасмер I 224; Преобр. I 48—49; РФВ 67, 255; Попов Ист. лекс. 20; Славский ВЯ 1967/4, 58; Brückner 42; Korbut PF 4, 483; Machek ESJČ 69; LP 2, 158; Бернштейн Очерк 1974, 233; Sadn.— Aitz. VWb. I 443; Bern. I 89; Mikl. EW 22; Knutsson GL 14; Schwarz AfSIPh 42, 285; Dauzat 638; Ernout—Meillet I 201; Walde—Hofm. I 417—418.

[бруксэлька] (бот.) «брюссельська капуста, *Brassica oleracea gemnifera*» Мак; — запозичення з польської мови; п. *brukselka* «сорт капусти» походить від назви міста п. Bruksela «Брюссель», яке відтворює фр. Bruxelles «тс.».— Sł. wyr. obcych 95; SW I 212.

[брукі] (вигук, що передає воркування голуба), **[буркіку]** «тс.», **[брукіати]** «воркувати»; — бр. **[бруку-бруку, брукаць, брукаваць, буркаваць]** «тс.»; — звуконаслідувальні утворення.— ЭСБМ I 383.— Пор. **абрю, авру**.

[брунат] «коричневий, темно-жовтий колір», **[брунатка]** «сорт картоплі з темною шкіркою» Ж, **брунатний** «коричневий», **брунатний** «тс.», **[брунявий]** «смаглявий, темний; брудний» Я, ст. **(сукномъ) брунатънымъ** (1378); — п. *brunat* «коричневий колір, барвник коричневого кольору; (заст.) сукно коричневого кольору», *brunatny* «коричневий», ст. *brunat* «коричневий колір», *sukno brunaticum* (1394 — про темнувате сукно), ч. *brunát* «червоний, пурпуровий», ст. *brunát* «темно-пурпурове сукно», слц. *brunátny* «темно-червоний, темно-гнідий», вл. *brunjatny* «пофарбований у брунатний колір», нл. *brunaty* «буруватий; смаглявий, (ст.) буро-червоний», р.-цсл. **брунатънъ** «синій, темний, смаглявий»; — запозичення з середньовісньо-німецької мови; свн. *brūpat* «темна тканина» походить від фр.-ст. *brunet*, пізньо-лат. *brunetum* «фарбоване сукно», *brunaticus* «темний, чорнуватий, смаглявий», які, можливо, разом з слат. *brūpus* перебувають у зв'язку з свн. днн. днн. дфриз. дангл. *brūp* «коричневий», дісл. *brūpp* «тс.», що разом з гр. φρῶν,

φρῶνος «жаба», дінд. *babhṛūḥ* «коричневий, рудий», лит. *bėras* «гнідий», лтс. *bėrs* «коричневий, бурий, смаглявий, карий, гнідий», укр. *бобёр* походить від іе. *bʰēros, *bʰeru-s «світлий, ясний; коричневий, бурий, смаглявий, карий, гнідий». — Шелудько 23; Фасмер—Трубачев I 217, 220; Гумецкая Исслед. п. яз. 220—221; Sławski I 44—45; Brückner 42; Machek ESJČ 70; Sadn.— Aitz. VWb. I 153; Kiparsky GLG 143; Bern. I 89; Mikl. EW 22; Kluge—Mitzka 97; Pokorny 136—137; Osten-Sacken IF 28, 144.— Пор. **бобёр, бриніти, брюнет**.

[брундук] «канат, яким прив'язують човен до кілка», **[брундуки бити]** «байдики бити, нічого не робити, ледацювати» Я; — р. **[брундук]** «вірówka на щогловій линві; линва (на річкових судах); верблюдячий повід», **[брундук]** «тс.»; — запозичення з тюркських мов; пор. чаг. *брундуқ*, «верблюдячий намордник», кирг. *мурунтуқ* «верблюдячий повід», туркм. *брунлык*, аз. *брунтаг* «тс.», похідні від *брун* «ніс» (первісне значення — «вірówka, простромлена крізь ніс верблюда»); значення вразу **[брундуки бити]**, можливо, вторинне і пов'язане з **[брендюки бити]**, **[брэндати]** «тс.».— Болдирев Белар. лексікал. і этим. 17—18; Фасмер I 248.

[брунэлька] (бот.) «суховершка, *Prunella vulgaris* L.»; — р. **[брунэла]**, бр. **[брунэлька]**, п. *brunelka* «тс.»; — через польське і, можливо, німецьке посередництво (н. *brunelle* «тс.») виводиться від іт. *prunella* «тс.», пов'язаного з лат. *prūnella* «сливове дерево», похідним від *prūnus* «тс.», яке зводиться до гр. πρῶνυ «тс.», очевидно, запозиченого з якоїсь малоазійської мови.— Фасмер I 220; Matzenauer 119; Walde—Hofm. II 379.

[брунт] «коштовне велике намисто» Мо; — неясне; можливо, пов'язане з **[бунт]** «кілька низок намиста». — Пор. **бунт**².

[брунь] (вигук, що передає бриніння), **[бруніти]** «бриніти, шуміти під час польоту», **[брунькати]** «бринькати», **[брунчати]** «дзижчати»; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до **бринь, брень**; мабуть, з української

мови п. [brũńka] «швидке проведення пальцем кому-н. по носі і губах» (SW I 213). — Див. ще **брень**.

бру́нка¹ (на дереві), [брунькі] «вид візерунка на писанці; кульки кізяка на вовні» Я, [бру́нитися] «викидати бруньки», [брунькува́ти] «поїдати бруньки», [набру́нитися] «набубнявити» (про бруньки на деревах) Ж; — п. [brũńka] «сережки, березові котики» (з укр.); — загальноприйнятого пояснення не має; виводиться від псл. [brũpn̩] < *br-ou-ni-, яке зіставляється з дінд. brũpn̩á- «зародок», лтс. brũpn̩a «луска, лушпиння; сорочка (в якій іноді народжується дитина)», ч. ст. brũnka «слід» як похідне від іє. *bher- «нести, приносити, народжувати» (Трубачев *Этимология* 1964, 3—4) або разом з р. [бруне́ть] «наливатися, дозрівати» пов'язується з *бруніти* «червоніти, дозрівати, квітувати» (Sadn. — Aitz. VWb. I 151—153). — SW I 213; ЭССЯ 3, 47—48; Sl. prasł. I 387—388. — Див. ще **бра́ти**, **бруніти**.

бру́нка² «смичок шаповала»; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане із *бру́нкати* «брунькати». — Грінч. I 102. — Пор. **брунь**.

брус¹ «чотиригранний шматок, обрізок; чотиригранна колода; точильний камінь», [брусі́ло] «коритце з водою для бруса» Я, [брусі́ни] «вода з-під точильного каменя», [брусли́на] «тс.», [брусні́к] «ріжок, куди кладуть брус для коси ДзАтл I; хлопчик, що носить брусило й брус за косарями Я», *брусóк* «шматок; точильний камінь; частина полудрабка», *бру́сся* (зб.), *брусбваній* «обтесаний з чотирьох боків; зроблений з чотиригранних колод», *брусовій*, [брусі́ти] «точити каменем, гострити; терти, м'яти шкіру точили ним каменем; [бити Я]»; — р. *брус*, [брусі́ть] «ламати каміння», бр. болг. м. *брус*, др. *обрусити* «обідрати, зіпсувати», п. ч. вл. нл. brus, слц. слн. brús, полаб. brãizě «чистить (рибу)», схв. *brús* «точильний камінь»; — очевидно, псл. brũsz < *brũsz (з s < 'e. k, яке могло чергуватися з k), похідне від дієслова brũsiti, утвореного від давнішого кореня *brũ- (> brũ-), що разом з його варіантами *brũ-

(>brũ-), *brũ- (>brũ-), *brĩ- (>brũ-) тощо походить від іє. *bher- «терти, скребти, різати, дробити»; — споріднене з лит. brũũkti «витирати, змахувати», браукũti «терти, потирати, гладити», дісл. brũpn̩i «точильний брусок», brũpn̩a «точити», дірл. brũ- «край (чого-н.), берег», лтс. brukt «відламувати, відбивати». — Фасмер I 220; Шанский ЭСРЯ I 2, 203; Корнев Вестник ЛГУ 1970 № 20, 142—149; Преобр. I 47; Sławski I 45; Brückner 42; Slavia 13/2—3, 272—280; Galas JP 31/1, 32—33; Rospond JP 31/2, 85—86; Machek ESJČ 68—69; Holub—Kop. 78; Schuster-Šewc Probeheft 33; БЕР I 82; ЭССЯ 3, 48—49; Sl. prasł. I 393—394; Sadn. — Aitz. VWb. I 216—219; Rudnicki Prasł. II 151; Bern. I 89—90; Wiedemann BB 27, 244; Mühl. — Endz. I 327; Jóhannesson 636; Vries AEW 60; Pokorny 170. — Див. ще **брид**, **бруснува́ти**, **брити**, **бросіти**, **бруд**¹, **бру́кати**.

[брус²] «грубіян, нахаба» Ж, [брусова́тий] «незграбний, неотесаний» (про людину) Ж; — очевидно, запозичення з польської мови; п. brus «неотеса, грубіян» пов'язане з brũs «точильний камінь, колода, брус», спорідненим з укр. *брус* «тс.» (SW I 213). — Див. ще **брус**¹.

[брусáк] «торбина для хліба; вузол, клунок» Ж, [бруца́к] «тс.» Ж; — запозичення з німецької мови; н. Brótsack «торбина для хліба» складається з основ іменників Brot «хліб», спорідненого з дієсловами brauen «варити», braten «жарити, смажити», і Sack «мішок», що походить від лат. saccus «тс.».— Kluge—Mitzka 102—103. — Див. ще **братва́на**, **сак**¹. — Пор. **бутербро́д**.

[брусáки] «вид печива (схожого на бруски або палички)» Я, [бру́сик] «вид пряника (схожого на маленькі бруски або сургучеві палички)» Я; — р. [брусáк] «суцільний довгастий хліб», [бурсáка] «хліб у формі брусків», [бурсáки] «тс.»; вид сухаря на маслі», [бурсáчки] «невеликі здобні булочки неправильної форми, довгастий хліб чотирикутної форми, печиво, довгасті пампушки, сухарі»; — очевидно, запозичення з тюрк-

ських мов, пізніше зближене з *брус*, *брусóк*; пор. кирг. тат. *баурсак* «маленькі шматки тіста, жарені на баранячому салі», можливо, сюди ж калм. *борцок* «вид печива»; менш переконлива думка (Даль I 144) про зв'язок з *бўрса* «духовне училище; гуртожиток при ньому». — Болдирев Белар. лексікал. і етым. 16; Супрун Тюркол. иссл. 43—44; Миртов 27, 31—32; Радлов IV 1433.

[брусáти] «пакувати» Ж; — очевидно, похідне утворення від [брусáк] «визол, клунок», у якому кінцевий звуковий комплекс *-ак* міг бути осмислений як суфікс і через це при утворенні дієслова відкинутий. — Див. ще *брусáк*.

[бру́сла] «вид довгої кофти без рукавів», [бру́слик] «вид жилета», [бру́сля] «короткий козушок без рукавів Г; нагрудник, куртка, кофта без рукавів, жилет Ж», [бру́сляк] «козушок без рукавів, вид довгого камзола», [бру́шляк] «тс.» ВеЛ, [бру́шлик] «жилет» ЕЗБ 30; — р. заст. *брушлат* «бушлат», п. [bruszlak] «свита без рукавів, корсет, жилет із стоячим коміром», [brzuślak, brušlik, bruslek, bruclek, bruslac] «тс.», ч. [bruslek] «вид жилета», [bruslek] «тс.», слл. [brusliak] «вишитий жіночий жилет, ліф», [bruslek, bruclik, bruclek] «тс.», заст. [prusliak] «жіночий і чоловічий жилет, піджак без рукавів (або з рукавами), ліф», нл. bruslac(a) «жилет, камзол», bruslac «тс.»; — запозичено з німецької мови, можливо, через польське і чеське посередництво; нвн. Brústlatz «нагрудник» утворено з іменників Brust «груди», спорідненого з гот. brusts, англ. breast, дісл. brjöst «тс.», свн. brústern «набрякати, перебувати, розбухати», псл. brjuxo, укр. [бру́хол], і Latz «ладкан, нагрудник», пов'язаного з свн. laz «стрічка; зав'язка; обруч», нвн. st.latz «шнурована частина одягу», що через фр. ст. laz «шнурок, тасьма», іт. laccio «віршовка, шнур» зводиться до лат. laqueus «мотузок, аркан», lacio «заманюю», етимологія яких залишається спірною; виводиться також (SW I 222; Machek ESJČ 69) від нім. Brústfleck «нагрудник; фартух»; позбавлене підстав зіставлення [бру́сля] (ВеЗн 4) з цсл.

броу́сна «якась частина тіла», як і зіставлення [бру́шляк] (ВеЛ 394) з стсл. *brъчькъ* «indumentum». — Шелудько 23; Richhardt 37; Brückner 42; Sadn. — Aitz. VWb. I 444—445; Kluge—Mitzka 105, 425; Walde—Hofm. I 744—745; Ernout — Meillet I 346—348. — Див. ще *бру́хо*.

*брусли́на*¹ (бот.) «бересклет, Evonymus L.», [брузелі́на] «Evonymus verrucosa Scop.», [брузелі́на] «Evonymus L.» Г, Мак, [брузлевина] «тс.» Мак, [бруслéвина, бруслéнина, брусні́на] «тс.», [брусели́на] «Evonymus eugoraea L.», [брусели́на, брусли́на] «тс.» Мак; — р. [брусели́на, бруслени́на, бруслён, брусклён], бр. *брызглі́на*, [брузляві́на, брызгелі́на, бруслён]; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з *бересклёт* (ЕССЯ 3, 59—60; Фасмер I 156; Попов Ист. лекс. 29); можна припустити також зв'язок із словами *брусні́ця* (бот.) «Vaccinium vitis idaea L.», [бруснакі́] «сорт яблук», р. [бруск] «пурпур, червоний колір», в яких може бути виділена праслов'янська основа brus- (<*brous-) із значенням «червоний». — ЕСБМ I 388. — Пор. *бересклёт*, *бруснакі́*, *брусні́ця*.

[брусли́на²] (бот.) «брусніця, Vaccinium vitis idaea L.» ВеБ, [бросли́на] «тс.» Мак; — результат змішування назви *брусні́ця* з назвою *брусли́на* «Evonymus L.» через подібність звучання. — Див. ще *брусли́на*¹, *брусні́ця*.

[брусли́на³] «окалина, шлак»; — очевидно, пов'язане з *брус* «точильний камінь», [брусі́ти] «точити каменем» (як назва відходів при обробці металу). — Див. ще *брус*¹.

[бруснакі́] «яблука з брусначки» Ж, [брусна́чка] «вид яблуні з солодкими яблуками» Ж; — не зовсім ясне; можливо пов'язане з *брусні́ця* (бот.) «Vaccinium vitis idaea L.», *брусели́на* «Evonymus L.», р. [бруск] «пурпур, червоний колір», [брусвя́ний] «червоний, багрянний», у яких може бути виділена праслов'янська основа brus- (<*brous-) із значенням «червоний». — Пор. *брусли́на*^{1,2}, *брусні́ця*.

[брусна́тий] «кудлатий Ж, неголений Я»; — неясне; пов'язання з *брус* «шматок, колода» (Желех. I 46) залишається непереконливим; можливо, в якийсь

спосіб пов'язане з [бруд] «поріст на обличчі чоловіка», [брудь] «тс.»; може бути зіставлене також з р. [брусніть] «викидати колос, волоть» (про овес), [брусніться] «розпускатися, ворситися» (про тканину).

брусниця (бот.) «*Vaccinium vitis idaea* L.», [брусника, брусничник] «тс.» Мак; — р. брусніка, [брусниця, брусєна, брусєня], бр. брусница, [брушниця] «тс.», [бруснѣць] «червоніти, загоряти», [бруснѣльий] «червонуватий, загорілий», п. brusznica, [brušnica] «брусниця», [bróšnieć] «червоніти», каш. [brěšnica] «брусниця», ч. brusnice, brusinka, слц. brusnica, вл. brusnica, bruslica, нл. brusnica, болг. [брусніка] «тс.», [брусниця] «кір; брусниця, чорниця», м. [брусниця], схв. брусниця, слн. brúsnica; — псл. brusnica < *brous-īp-ika; — пов'язується з брус «точильний камінь», р.-цсл. (о)врусити «гладити; намазувати, фарбувати; торкатися; точити», стсл. съврысати «зіскоблювати, обрубувати» через те, що спілі ягоди легко зривати, пор. нвн. Streichbeere «брусниця» від streichen «торкатися» і Beere «ягода»; назву порівнюють також з лит. brūkė «брусниця», лтс. brūkle «тс.», спорідненими з лит. braūkė «змахувати, стирати» (Меркулова Очерки 214—216; Филин Образ. яз. 208; Фасмер—Трубачев I 221; Гринкова Сл. филологія III 113—114; Преобр. I 47; Младенов 46; Brückner 42; Schuster-Sewc Probeheft 33; ЭССЯ 3, 51—52; Sł. prasł. I 394—395; Sadn.—Aitz. VWb. I 220; Bern. I 90; Trautmann 36—37; Mühl.—Endz. I 341), або через те, що ягоди дрібні, як зерна бруса (БЕР I 82); менш обгрунтоване зближення з н. Bräusbeere, Präusbeere, які разом із слов'янським словом нібито мають «праєвропейське» походження (Machek LP 2, 159; Jm. rostl. 178—179; Holub—Kop. 78; ще інакше Walter Slavia 36, 266—267); можна припустити утворення від праслов'янської основи brus-(*brous-) «червоний», пор. р. [бруск] «пурпур, червоний колір», укр. бруслина (бот.) «*Evopuntis* L.» (рослина з червоними плодами), [бруснакі] «сорт яблук»; пор. також п. czerwienica «брусниця». — Шанський ЭСРЯ I 2, 203—204; Вісюлі-

на—Клоков 245, 247; Нейштадт 339—340; ЭСБМ I 384—385; Skok I 221.— Див. ще бросіти, брус¹.

брусту́ра (бот.) «лопух, *Arctium* L.», [брусту́рник] «вид рослини; листок тютуну» Ж, [брусту́р] «вид рослини» ВеЛ; — очевидно, походить від етимологічно неясних рум. brústure «лопух, реп'ях»; [кремена лікарська, *Petasites officinalis* Mпch., живокіст, сальний корінь, *Symphytum officinale*, *Symphytum cordatum*], brústur «лопух, реп'ях», які, можливо, походять від псл. *brǫstь «брость» (*Vrabie Romanoslavica* 14, 134; *Crânpălă* 220—221; *Tiktin* I 229). — Шаровольський Зб. заходозн. 61.

брусувати¹ «істи що-небудь нерідке», [брусіти] «істи» Ж, [брусовати] «бенкетувати (на весіллі)» Пі; — очевидно, пов'язане з брусувати «терти, м'яти шкіру за допомогою бруса» (у чинбарів). — Див. ще брус¹.

брусувати² «бити» Я; — неясне; можливо, пов'язане з брус «чотиригранний шматок; точильний камінь».

брусь-брусь — див. брись-брись.

брутальний; — бр. брутальны, п. вл. brutalny, ч. brutální, слц. brutálny, болг. м. брутáлен, схв. брѹтáлан, слн. brutálen; — запозичене, мабуть, через польське посередництво з французької мови; фр. brutal (з XIV ст.) «грубий, брутальний; тваринячий, звірячий; раптовий, різкий» походить від слат. brutalis, пов'язаного з лат. brūtus «важкий; незграбний, неповороткий», де b- на місці іє. *g^h- (зам. лат. рефлексу g-) пояснюється осксько-умбрським походженням слова, спорідненого з лтс. grūts «важкий», лат. gravis, дінд. guḡū, гр. βαρός, гот. kauḡus «тс.». — Акуленко 135; Sł. wyr. obcych 95; Dauzat 118; Bloch 105; Walde—Hořm. I 117.— Пор. брѹтто, гравітація.

брѹтто «вага товару разом з упаковкою»; — р. брѹтто, бр. брѹто, брѹта, п. ч. слц. brutto, болг. м. брѹто, схв. брѹто, слн. bruto; — запозичення з італійської мови; іт. brutto «брутто; груба, нечиста (вага)» продовжує лат. brūtus «неповороткий, важкий». — СІС 111; Акуленко 141; Шанський ЭСРЯ I 2, 204; Фасмер I 221; Kluge—Mitzka 105; Vat-

tisti — Alessio I 619.— Див. ще бру-
тальний.

[бру́хо], [брухі́й] «пузань, черевань» Л, [брухлі́й] «тс.» Л, [брі́х] «живіт, чере-
во, пузо» ВеЛ, [брух ВеБ, брух ВеЛ, ВеБ, ВеУг] «тс.», [брі́хач ВеЛ, брі́хатий ВеЛ, бру́хатий ВеЛ], [набрі́шник] «ком-
прес на живіт» Ж; — р. бру́хо «пузо»,
бр. бру́ха, п. brzuch, заст. brzучo,
[каш. břěx], ч. břich, břicho, ст. břicho,
břuch, břucho, слц. brucho, brúch, нл.
вл. brjuch «тс.», болг. [брюк] «піхурець»,
[брюка, брука] «тс.», м. брука «прищик»;
— псл. br(j)ux-, brjuxo пов'язане з іе.
*bhreuso-, *bhreū-s- «пухнути, набряка-
ти, розбухати; надимати, роздувати»,
яке простежується також у дісл. brīōsk
«хрящ», свн. brūsche, нвн. Brāusche «гу-
ля, жовно», свн. brīusterp «роздувати,
розпухати, набрякати», а також дісл.
brīōst «груди», дангл. brēost, днн. brīost,
гот. brusts, двн. brust «тс.», дінд. brū-
pāñ «ембріон», дірл. brū «тіло; живіт,
черево, пузо», бруіппе «груди» (<*brus-
,*brusp-), кімр. brū (анат.) «матка».—
Шанский ЭСРЯ I 2, 207; Фасмер I 225;
Stawski I 47; Machek ESJČ 73; ЭССЯ 3,
33—34; Sl. prasl. I 411—412; Sadn.—
Aitz. VWb. I 446—447; Коїпек 209;
Bern. I 95—96; Kluge—Mitzka 105; Wie-
demann BB 27, 228, 232; Falk—Torp I
80; Pedersen Kelt. Gr. I 73, II 109; Uh-
lenbeck PBrV 30, 271; Osten-Sacken IF
28, 142; Persson Beitr. 950; Vries AEW
57—58; Klein 197.

брухт; —запозичення з німецької
мови; н. Bruch «полом, лом; тріщина;
перелам; дріб» пов'язане з дієсловом
brechen «ламати, зривати».— Kluge—
Mitzka 103.— Див. ще бреш.

[брухтє́ля] «залізний обруч (до воза)»
Я; — неясне; здається найближчим до
нім. Brúchstelle «місце розлому», утво-
реного з основ Bruch- «розлом» і Stelle
«місце», спорідненого з укр. *ста́ти*;
в такому разі може йтися про обручі,
які набиваються на колодки колеса чи
інші частини воза, щоб вони не розла-
мувались.— Див. ще бреш, брухт, ста-
ти.— Пор. бру́штин.

бруцельоз (інфекційна хвороба); —
р. бруцеллєз, бр. бруцєлєз, п. brucelo-

зу, ч. слц. слн. brucelóza, болг. бруце-
лѳа; — очевидно, через російське по-
середництво запозичено з німецької або
англійської мови; н. Brucellöse утво-
рено від іменника Brucellen «бруцели,
збудники інфекційних хвороб», пов'я-
заного з прізвиськом англійського бак-
теріолога Д. Брюса — Bruce.— СІС III;
Kopaliński 144; Fremdwörterbuch 89.

[бру́штин] «залізні обручі на колод-
ках коліс (набиваються, щоб колодка
не розколася при забиванні спиць)»; —
очевидно, пов'язане з нім. Brúchschiel
«обруч для запобігання розлому», утво-
реного з основ Bruch- «розлом» і
Schiene «шина, обруч»; звук т міг з'яви-
тись під впливом близькозначної форми
брухтє́ля.— Див. ще брухт, ші́на.—
Пор. брухтє́ля.

брущатка «бруківка; камені у формі
брусків»; — очевидно, запозичення з ро-
сійської мови; р. брущатка походить від
брус, спорідненого з укр. брус «кусок,
чотиригранний шматок, точильний ка-
мінь; чотиригранна колода» (див.).

[бру́я] «швидка течія в річці; бистри-
на; протяг», [бро́яка] «сильна течія во-
ди Мо, [бро́які] «пороги на річці» Г,
Мо; — р. [бру́я] «струмінь, течія», [(во-
да) бру́йт] «сильно струмує», бр. [бру́їцо]
«мочитися», бру́їцца «струмувати»,
[бру́й] «той, хто мочиться під час сну»,
[брулі] мн. «сеча», п. [bruič] «мочитися
під себе», [bruj, brul, brulka] (з бр.); —
не цілком ясне; очевидно, споріднене з
лит. brūaitis «продиратися, пробивати-
ся», гр. βρῦειν «текти струменем; вилити»;
вирувати, гот. bruppa, двн. bruppo
«джерело, колодязь», нвн. [brunzen, grūn-
zen, бав. bruppen, швейц.-нім. brup-
peln] «мочитися», лат. defrūtum «вино-
градне сусло; сидр; виноградний сік,
сироп», двн. brinwan «варити; шипіти»,
ірл. bruiith «кипіння; куховарство»; е
спроби пов'язати також з гр. φρέαρ
«колодязь», гомер. φρέατα «джерело»,
φρέατα «тс.» (<*φρέατα, φρέφαρ),
вірм. ałbiwr, ałbewr «джерело» (Bern.
I 88—89) або з р. бру́згать, укр. бру́зга-
ти (Osten-Sacken IF 23, 379); україн-
ські форми з бро- могли з'явитись під
впливом дієслова бру́їти.— Топоров I

251—252; Фасмер I 221; ЭССЯ 3, 45—46; Sadn.—Aitz. VWb. 222; Hübschmann Arm. 415; Trautmann 37; Kořínek 208—209; Kluge—Mitzka 105; Walde—Hofm. I 333—334.

[брюзгнути] «набрякати», [брюзкавий Я, брюзглий]; — р. *брюзнуть* «набрякати», [брюкнуть] «тс.»; — очевидно, псл. [*breuzk-], діалектний варіант похідного утворення, паралельний до bręk- (укр *брякнути*), brezk- (укр. *брэзкнути*); може бути виведене від тієї самої основи *bʰreuz-, що й [брюхо]; пов'язується (Шанский ЭСРЯ I 2, 206; ЭССЯ 3, 35; Sadn.—Aitz. VWb. I 183—184; Bern. I 96) з р. *брюжжать* «бурчати», лит. *brūiaũgzti* «базікати» (як *брякнути* «бренькнути» з *брякнути* «набрякати», п. *brzmiēs* «бриніти» з *пabrzmiēs* «набрякнуту»). — Фасмер I 224; Преобр. I 48. — Див. ще *брюхо*.

брюнёт «темноволосий чоловік; чорнявий», *брунёт, брүнётка, брунётка*; — р. болг. *брюнёт*, бр. *брунёт*, п. ч. слц. *brunet*, схв. *бринет*, слн. *brinét, brunet*; — запозичене через російську і польську мови з французької; фр. *brunet* «брюнет», *brunette* «брюнетка» походять від *brun* «коричневий», запозиченого з давньовірхньонімецької мови; двн. *brūno* «коричневий» (нвн. *brāun* «тс.; бурий, смуглявий, каштановий») споріднене з р. [бруньий] «білий, світлий», укр. [бриніти] «червоніти, дозрівати». — Шанский ЭСРЯ I 2, 207; Фасмер I 224; Горяев 30; Sł. węg. obszyc 95; БЕР I 84; Вујаклија 133; Dauzat 118; Bloch 104—105; Kluge—Mitzka 97, 104. — Див. ще *бриніти*², *бобёр*.

[брызók] (у виразі *на брызку* «ось, зараз»); — неясне.

[брызún] (назва барана) Доп. УЖДУ 4, [брызún] «тс.» тж; — очевидно, пов'язане з [березúна] (назва вівці); звукосполучення *бры-* відповідно до повноголосого *бере-* нагадує болгарську або румунську звукову рису (пор. болг. *брыз* «перістий, з білою плямою на лобі або на хвості», рум. *breaz* «білолобий»). — Див. ще *берёза*², *березúна*.

брызъ (вигук, що імітує дзенькіт металу або скла), *брызкати* «дзвеніти», *брызжати, брызкотіти, брызцати*

ВеБ] «тс.», *брызнути* «тс.; упасти; ударити», *брызк* «звук від удару речей з металу або скла, дзенькіт», *брызкіт, брызкіт* Я, *брызкотіння, брызкальце* «дрібничка, іграшка», [брызкілка, брызкілька], *брызкітка, брызкулька, брызкулька, брызкотельце* «тс.», *брызкало* «тс., било; той, хто брызкає, бренькає», *брызкатало, брызкутка* «тс.», *брызкітня, брызкотня, брызкыч* «дзвінка монета», [брызкіти] «брызкальця», *брызкун* «той, хто брызчить», [брызцало] «все, що брызкає» Я, [брызцот] «меч, лезо меча» Ж, *брызкальний, брызкучий, побрызкыч* «дзвінка монета» Г; — р. [брызгаты] «дзенькати», [брызги] «базікання, чвари», бр. *брызъ* «дзень», *брызнуць* «дзенькнути», др. *брыздати* «брызкати», *брызнути* «тс.»; — очевидно, східносл. *brę(k)-z-, похідне від псл. *bʰre-n-(k)-, *bʰg-n-(k)-; — аналогічними за складом приголосних є литовські форми з різним ступенем вокалізму *bręzgiù, bręngsti* «звучати, забриніти, застукати, загрюкати», *branzgi, brangsti* «звучати»; можливо, пов'язане з р. *брюжжать* «бурчати», *брызгá*; непереконливе зближення (Jokl AfSlPh 28, 13) з *бортіся*. — Фасмер I 225; ЭССЯ 3, 24; Sadn.—Aitz. VWb. I 178—179; Bern. I 84; Trautmann 37; Топоров I 253; Вўга RR I 435; Fraenkel 56. — Див. ще *брень*. — Пор. **бряк**.

[бряк] «бренькання» Я, Ж, *брякнути* «задзвеніти», *брякнутися* «з шумом упасти»; — р. *бряк, брякати, бр. бряк* (про падіння), [бракыць] «бренькати; падати», др. *брыкнути* «дзижчати, гудіти», п. *bręk* «дзенькіт, брызкіт; дзижчання, гудіння», *bręczec* «дзенькати, брызкати (про метал або скло); дзижчати, гудіти, бриніти (про комах)», *brękpaç, brękpaç* «тс.», ч. ст. *brěčeti* «звучати, гриміти», нл. *brjakaš* «гриміти», *brjekaš* «тс.», полаб. *bracš* «гуде», *bracajk* «варган», болг. *брёцам* «ревти (про бика); звучати (про волинку); [дражнити, бурчати], м. *бреца* «дражнить, ображає, допікає; жартує; глузує; докоряє, дорікає», схв. *брёк* «звук, дзвін», *брёка* «крик, шум», *брёцати (брёцати)* «дзвеніти, звучати (про дзвони), *брёцати* «тс.», *брёцати се* «кричати (на когонебудь)», стсл. *бръцаник* «звук струн-

ного інструмента», р.-цсл. **брати** «брызкати», **брати** «дзижчати, гудити»; — псл. *bręk- (<*bren-k- або *brin-k-); — споріднене з давніми звуконаслідувальними утвореннями лит. brinkterėti «грюкнути», brinkt (виг.) «бах, бух», brĩkt «тс.», дінд. bhřngah, bhřngā «велика чорна бджола»; — сюди ж (з іншим ступенем вокалізму) р. [брюк] «жук», ч. brouk, вл. нл. bruk «хрущ» (псл. *bręk-). — Шанский ЭСРЯ I 2, 207—208; Фасмер I 225; ЭСБМ I 377; Sławski I 46; Brückner 44—45; Holub—Kop. 76; Lehr-Spławiński—Pol. 51; БЕР I 78; Младенов 44; ЭССЯ 3, 22; Sł. prast. I 369—373; Sadn.—Aitz. VWb. I 178—182; Vaillant Gr. comp. III 335—336; Bern. I 88; Trautmann 37; Fraenkel 58; Būga RR I 601, II 700; Zupitza KZ 36, 58, 69; Uhlenbeck 204; Wiedemann BB 25, 295; Mayrhofer II 518, 519. — Пор. брень, брыз.

[брыкiня] (бот.) «берега, різновид горобини, Sorbus torminalis» Ж; — п. [bręk] «груша», ст. brzak, ч. (мор.) [brak] «клен», [brakupě] «плід клена»; — очевидно, псл. [*bręk-] <*brenk-, назалізований варіант основи *berk- «берега». — Sadn.—Aitz. VWb. I 148—149. — Див. ще берєка.

брыкнути «бубнявіти, набухати», [брыкiти] «тс.», *набрык*, *набрыклий*; — р. *брыкнуць*, бр. *брыкнуць*, [брыклий] «мокрый, насичений вологою», п. *nabrękać* «набрыкати», болг. [брєквам] «сердитися, вибухати, набухати, пухнути, швидко, раптово текти, вирувати, клекотати», м. *брекне* «пухне, набухає», слн. *zabrékniti* «набрыкнути»; — псл. *bręk-; — споріднене з лит. brinksti, brinkt «набрыкати, набухати», brankā «набухання», дісл. bringa «груди», дангл. bring-ádl «хвороба легенів», ісл. bringr «горб», які виводяться з іє. *bhren- «виступати (вперед), випинатися; край, виступ»; зіставляється також (Sadn.—Aitz. VWb. I 184; Brückner 44—45) з *брыкнути* «задзвеніти» (як *брюзгнути* «набрыкати» з р. *брюзжiть* «бурчати», *брюзгá*, п. *brzmieć* «бриніти» з *nabrzmieć* «набрыкнути»). — Фасмер I 225; БЕР I 76—77; Bergard Балк. езикозн. 3/2, 73; ЭССЯ 3, 23; Bern. I 84; Trautmann

36; Zupitza GG 129; Jóhannesson 640; Vries AEW 57; Wiedemann BB 27, 228; Bezzenberger BB 29, 152. — Пор. брэзкнути, брызгнути.

[брыкiти] «брызкати, деренчати», [брыкiти] «тс.» ВеЛ, [брыкiчик] «джміль» ВеУг; — не зовсім ясно: або безпосереднє звуконаслідувальнє утворення, або результат контамінації *брыкiти* чи *брыкнути* і *бриньчiти*, *бреньчiти*.

[брынути] «дзенькнути» Я; — очевидно, результат перерозкладу й скорочення форми *брыкнути* на власнє українському ґрунті. — Див. ще бряк.

[брыск] «блиск, сяяння, зоріння, світанок» Ж; — р. [брызг] «світанок», *брызжить*, п. *brzask* «світанок, світання; до-світок», ст. *brzazg*, *brzezdźyć się* «світати, розвиднятися», [каш. břosk] «сутінки», ч. *břesk* «світанок», слц. *bresk* «тс.», полаб. *brezd'ojě* (<*brěžžaj[ɛ] від *brěžžati) «світає», слн. [brěsk] «світанок», стсл. *пробр'їзгъ* «тс.»; — псл. *bręzgь/*brěskь; — споріднене з лит. brėkšta «світанок, світання», brėško, brėkšti «світати, розвиднятися», ару-breškis «світанок», можливо, також дінд. bhrājate «блищить, світить», ав. brāzaiti «блищить, сяє»; в такому разі пов'язанє з *берєза*; можливо, сюди ж належить свн. brehen «раптово сліпучє блиснути» (Schmidt KZ 25, 129); до української мови слово, судячи з рефлексії є (я зам. і), потрапило, очевидно, з польської. — Richhardt 37; Шанский ЭСРЯ I 2, 193; Фасмер I 211; Преобр. I 44; Sławski I 46; Brückner 44; Machek ESJČ 72; Lehr-Spławiński—Pol. 52; ЭССЯ 3, 17, 19; Sł. prast. I 376; Sadn.—Aitz. VWb. I 150; Bern. I 85; Mikl. EW 21; Trautmann 37, 38; Pokorny 139. — Див. ще берєза¹, берєза², березуна.

[брычка] «пряжка»; — результат не зовсім ясної видозміни форми *пряжка*, можливо, зумовленої впливом фонетично і семантично близьких форм *брык*, *брыкати* або діалектним одзвінченням початкового п. — Див. ще *пряжка*, *брык*.

[брьона] «вівця з чорними вухами і білим у чорних цятках носом» НЗ УЖДУ 26; — неяснє.

брѣхати «поволі йти по воді, болоту, снігу; ляпати, бити по воді; плескатися, хлюпатися», **брѣхнути** «упасти, гепнутися; шпурнути, кинути, вдаривши об що-небудь», [брѣхати] «брѣхати» *Me*, [брохатися], **брѣхнути**, [брѣхатися] «валитися в багні, повзати в багні» *Бі*, [забрѣхатися] «забрѣхатися, набрати на себе грязюки по дорозі» *Me*, [забрѣха] «заляпаний багном»; — неясне; можливо, пов'язане з р. [брокаты] «кидати», болг. *брѣкна* «запускаю руку», *брѣкам* «бреду; мішаю, перемішую», схв. *брѣкнати* «зачерпнути, шубовснути», *брѣцам*, *брѣцати* «кидати», *брѣкнати* «прориватися, раптово з'являтися, виступати» (пор. споріднені лтс. *brukt* «кришитися, обвалюватися, зсуватися», лит. *brūkti* «втискувати», *braūkti* «терти, рвати, скрегти, торсати»); фонетичні зміни, можливо, зумовлені впливом афективного характеру слова. — Шанський ЭСРЯ I 2, 201—202; Фасмер—Трубачев I 216—217; Лопатин ЭИРЯ II 142; Георгиев Вѣпр. на бѣлг. етим. 121, 125; Bern. I 90; Trautmann 36; Mühl.—Endz. I 339; Osten-Sacken IF 28,145. — Пор. **бѣр-кати**.

[буб] «крик» ЕЗб 30; — неясне; можливо, споріднене з *бубон*, [бубен].

[буба] «зерно гороху, бобів (розм'якле); ягода; рана, нарив; сліди удару; біль *Ba*; болячка, нарив *Mo*; ранка, боляче, хвороба *Me*», [бубачка] «нарив», [бубка], [бубки] «бруньки» *Ba*, [бублях] «буто» *Pa*, [бубляхи] «верхні плоди на картоплі», [бубати] «боліти» *Ж*; — р. [буба] «нарив, жовно», бр. [буба] зб. (дит.) «зерно»; — псл. *bub-/bub- «розбухати, набухати»; — споріднене з лит. *bamba* «пуп», *bubigaī* «прищі, пухирчики, висип», лтс. *bubulis* «вузол у пряжі», *bubigite* «кульки», гр. βουβών «залоза», а також з *бублик*, *бубніти* «набрякати»; пов'язання з етимологічно неясним рум. *bubă* «прищ, нарив, чиряк; слабе місце» (Бандрівський Досл. і мат. IV 13; Мельничук Молд. зл. 164; Scheiudko 120; Vincenz 3; DLRM 96) сумнівне. — Фасмер—Трубачев I 225—226; Преобр. I 49; ЭСБМ I 396; Поповић JФ 19, 159; ЭССЯ 2, 229—230; Sł. prast. I 346;

Sadn.—Aitz. VWb. I 161—166; Fraenkel 33; Vāga RR I 323—324; Mühl.—Endz. I 261; Boisacq 128; Pokorny 94.

[бубар¹] «байстрюк», [бубарчѣк] «тс.»; — неясне.

бубар², *бубір* — див. **бобір**.

бублик, [буба] «бублик», *бублѣйник*, *бублѣйниця*, [бублѣшниця], *бубличник*, *бубличниця*, [бублишний], *бублишниця*, *бублій*, *бублійник*, *бублійниця*; — р. *бублик* (з укр.), др. *бубуля* «дошова бульбашка», п. *baβel* «водяна, повітряна, мильна бульбашка; булька; прищ; пухир», *baβlica* «булька, пухирець; прищ», ч. *boubel* «водяна булька, пухир; прищ», *bublina* «тс.», ст. *bublénka* «булька», *bublanka* (бот.) «чорнильний горішок», вл. нл. *bublin* «гудзик, запонка, кнопка; набалдашник», схв. *бубульица* «булька, пухир; прищ; вузол, опух; пагорок; вид сливи», *бубла* «брѣла, грудка, зливоч, згусток», слн. *bob-ljati* «робити бульки з води»; — псл. *bubъль похідне від *bub*-а «буба»; — споріднене з лит. *bamba* «пуп», *baūbalas* «карапуз, крихітка», *būmbulas* «головка; брунька; кулька», *būmbulis* «зіниця», *būmbulys* «бруква; булька», лтс. *bumba* «куля, ядро, м'яч», *būmbulis* «вузол, опух; гуля, горб, жовно; сук, нарїст; карапуз», можливо, також з дінд. *bimbaḥ* «диск, кружок; куля, ядро; півкуля», *bimbam* «тс.», гр. βέμβιξ «дзига; вихор», βουβύλη, βουβυλιός «посудина з вузькою шийкою». — Шанський ЭСРЯ I 2, 208; Фасмер I 226; Fortunatov AfSIPh 11, 572; Sławski I 29; ЭССЯ 2, 231—232; Skok I 224; Sł. prast. I 348—349; Sadn.—Aitz. VWb. I 161—163; Bern. I 78—79; Fraenkel 64; Mühl.—Endz. I 261; Matzenauer LF 7, 22; Maughofer II 431; Uhlenbeck PBrV 18, 238. — Див. ще **буба**. — Пор. **бубіти**.

бублиця — див. **бібла**.

бубна «дзвінка» (у картах); — р. *бубны*, бр. *бубня*, слц. *bubnový* «бубновий»; — можливо, запозичення з чеської мови; ч. *bubny* «бубна», як і п. *zwońki* «тс.», е лексико-семантичною калькою нвн. Schellen «дзвінок, бубонець; дзвінка» (Шанський ЭСРЯ I 2, 209; Фасмер—Трубачев I 226; Unbegaun BSL 48/2, 95—96);

пояснюється також як власне утворення, зумовлене тим, що спочатку на картах цієї масті зображувались бубонці (Преобр. I 49).— Див. ще **бубон**.

бубніти «розбухати, набухати», *бубнявити* «набрякати, розбухати», *бубнявий* «розбухлий, набряклий, набубнявлений», [бубна] «гуля»; — болг. *бъбна* «набрякати; здуватися; прибувати (про воду); пухнути», *бъбънец* «опух»; — очевидно, пов'язане з псл. *bъb- «розбухати, набухати»; — споріднене з лит. *baĩbĩti* «набрякати, пухнути, здиматися». — Шанский ЭСРЯ I 2, 208; Фасмер I 226; Преобр. I 49; Sławski I 29; БЕР I 96; Bern. I 78—79; Pokorny 94—95.— Див. ще **буба**. — Пор. **бублик**.

[**бубовник**] (бот.) «дзвінець великий, *Rhonanthus major* Ehrh. (*Alectorolophus major* Rchb.)»; — пов'язане з **бубон** (через схожість зрілих плодів з 1-2 насінинами у коробочках з бубонцем). — Вісюліна—Клоков 277, 281; Нейштадт 392—393.— Див. ще **бубон**.

бубон «вид барабана», [бубен] «тс.», [бубнар] «той, хто грає на бубні», *бубний* «тс.; базіка», [бубніло] «барабан», [бубністий ЛЧерк], *бубняр*, *бубонець* «дзвінок», [бубнарити] «звучати (про бубон); грати на бубні», *бубніти* «звучати (про бубон); грати на бубні; розголошувати», *бубніти* «бурмотіти; бити в бубон», [бубнувати] «тс.», [бубновати] «барабанити» ВеЛ, *бубоніти* «говорити нерозбірливо, мурмотати; дрібно стукати; бити в бубон», *буботати* «бурмотіти», *буботіти* «тс.»; — р. *бубен*, ст. *бубонъ*, бр. *бубен*, др. *бубонъ*, *бубенъ*, п. *beben*, ч. *buben*, слц. *bubon*, вл. нл. *bubon*, полаб. *bořan*, м. *бубен* (прикметник у виразі *бубна опна* (анат.) «барабанна перетинка»), схв. *бубань* «барабан», слн. *bóben* «тс.», цсл. *бъбънъ*; — очевидно, псл. *bořъ*(ь)пъ; — споріднене з дінд. *bat̪b̪aḡavaḡ* «мукання корів», лит. *bat̪b̪ėti* «бурчати», лтс. *bat̪bat̪* «бити, стукати», дісл. *bat̪ba* «бубон», гр. *βομβήω* «глухо гуджу», алб. *bumbulit* «грим гримить», вірм. [bat̪ba-čel] «тупати; сильно бити по голові»; іе. *ba*mb- звуконаслідувального похо-

дження: імітує глухий неясний звук. — Шанский ЭСРЯ I 2, 208; Фасмер I 226; Преобр. I 49; Sławski I 31; Lehr-Spławiński — Pol. 48; БЕР I 85; Skok I 223; ЭССЯ 2, 232—233; Sl. prasł. I 349—350; Sadn.— Aitz. VWb. I 161—164; Bern. I 79; Trautmann 26; PBrV 18, 238; Būga RR I 271; Mühl.— Endz. I 261; Matze-pauer LF 7, 23; Frisk I 250; Uhlenbeck 186; Meyer EW 53; Джаукян 98; Falk — Topf I 69; Pokorny 93—94.

[бубалячка] «різновид великого бобу (квасолі)» ВеУг; — неясне; можливо, пов'язане з [бубал] «буйвіл», [бубол] «тс.». — Див. ще **буйвіл**. — Пор. **бугай**³.

[буга] «плакса» Ж, Пі, [буга] «тс.» Ж; — очевидно, звуконаслідувальне утворення.

[буга] «бугай; (орн.) пуга, пугач, *Bubo taximus*, *Bubo bubo* L.» ВеУг, [буга] «тс.» Ж, ВеУг; — болг. *буга*; — очевидно, запозичення з румунської мови; рум. [búgã] походить, мабуть, з тюркських мов (пор. тур. *boğa* «бик»). — Scheludko 128; БЕР I 86.— Див. ще **бугай**¹.

бугай¹ «племінний бик; [хліб на весь стіл з наліпленою головою бика Я]», [бугало] «бик» Ж, [бугайкуватий] «подібний до бугая», *бугаячий*, [бугаювати] (про бика), ст. *бугай* (XVII ст.); — р. діал. ст. бр. *бугай*, п. *buhaĵ* (XVII ст.), *bugaj* (обидва з укр.); — мабуть, давньоруське запозичення з тюркських мов; тат. [буга] «бик», тур. *boğa*, чаг. *boġa*, аз. ккалп. *буға*, узб. уйг. *бука*, дтюрк. *buqa* «тс.», кирг. *бугу* «самець оленя» є звуконаслідувальними утвореннями, спорідненими з монг. *bugu* «тс.», *бух(а)* «бик»; менш імовірно безпосередне пов'язання укр. *бугай* з турецькими формами (Scheludko 128); з української мови походить молд. *бухай* «бик», рум. *buhaĵ* «тс.» — Болдырев Тюркизмы 50—51; Дзензелівський RKJ ŁTN 15, 120—121; Макарушка 5; Шанский ЭСРЯ I 2, 209; Абаев ИЭСОЯ I 264; Дмитриев 530; Sławski I 48; Sadn.— Aitz. VWb. I 463; Bern. I 97; Mikl. TEI I 67; Lokotsch 28; Hiescu RL 7/1, 115; Севортян II 230—232; Räsänen Versuch 86, 87; СДЕЛМ 65; DLRM 98.— Пор. **буга**.

бугай² (орн.) «болотний птах, *Botaurus (Ardea) stellaris*; сюди ж, очевидно, й [бугай] «дзига»; — р. бр. *бугай* (орн.); — очевидно, звуконаслідувальне утворення (за характером крику птаха, пор. *і бугай* : *бугу* Грінч. I 105), контаміноване з *бугай* «племінний бик». — Булаховський Мовозн. VI 1948, 37, 57; Семас. етюди 165; Никончук Карп. диал. и оном. 151. — Пор. *буга*, *бугай¹*.

[**бугай³**] «вид квасолі ВеБ; сорт яблук Я», [*бугайка*] «сорт картоплі Я»; — неясне; можливо, пов'язане (за подібністю зовнішньої форми або за величиною плодів) з *бугай* «племінний бик». — Пор. *бугалячка*.

[**бугай⁴**] «вид одягу Я, [*бугай*] «тс.» Я; — р. [*бугай*] «верхній одяг великих князів; поганий чи робочий селянський сарафан», ст. *бугай* «верхній одяг на хутрі»; — неясне; зводиться (Фасмер I 228; Шанский ЭСРЯ I 2, 209) до *бугай* «бик». — Sadn. — Aitz. VWb. I 463.

[**бугай⁵**] (бот.) «вид дерева з неприємним запахом, подібного до оцтового Ме; вид кімнатної квітки МСБГ; вид гороховидної рослини О», [*бугай*] «журавлина, *Vaccinium oxycoccos* L.» Мак, [*бугайнік*] «ромашка, рум'янок, *Matricaria chamomilla* L.; петрів хрест, *Lathraea squamaria* L. Мак»; — р. [*бугань*] (вид рослини), [*бугонь*] «тс.»; — неясне; можливо, походить від тюркських назв рослин типу тур. *boğan* букв. «задушливий» (іт *boğan* «аконіт», *kurt boğan* «тс.»); пор. ще етимологічно неясні п. *bugaj* (невизначено окреслена назва місцевості; місця, розташовані над водою, Sławski I 48), р. *буга* «низинні береги річки, зарослі вербняком, осоковиною, чагарником» (Фасмер I 227—228).

[**бугаш**] «запустілий ліс» (з XVI ст.); — очевидно, запозичення з румунської мови; рум. *buhăș* «ялина з опущеними на землю гілками; [невелика, квота ялинка з густими гілками], [*buhășiel*] «хаша, гушавина з невеликих ялинок» походять, мабуть, від болг. *бўхам* «буйно розростатися; підійматися (про тісто)» або пов'язаного з ним *бухлат* «розложистий; пишний (про гілки)», споріднених з укр. *бўхнути*, *набухати*; сумнівніше протилежне виведення румун-

ського слова від українського, яке не обгрунтовано пов'язується з якимось турецьким (Cârnjală 225); непереконливе зближення з рум. *búfnîșă* «сова, пугач» на підставі гаданої схожості скуйовдженого пір'я на голові цих птахів з хашами (Tiktin I 235, 236) або *búhă* «тс.» (Scheludko 128); рум. *buháv* «розбухлий», етимологічно споріднене з *buhăș*, неправильно зближується (Cihac 31, 208) з *ruř*, що походить від сл. *рихъ*. — Болдирев Белар. лексікал. і етым. 15; Шаровольський Зб. заходозн. 62, 63; БЕР I 94. — Див. ще *бўхнути*.

[**бугер**] «четвертак (дрібна монета)» ЕЗб 30; — слц. *buger* «тс.», схв. заст. *бўгер* (австрійська мідна монета); — запозичено з угорської мови, можливо, через словацьку; уг. ст. *buger* «четвертак» походить від нвн. (баз.-австрійськ.) [*bug*(g)erthaler] «вид французького талара» (XVIII ст.), утвореного з нвн. (лотарінг.) [*buger*] «нікчема, ледащо» та назви монети *Thaler* «талер». — MNTESz I 379—380. — Див. ще *бугера*.

[**бугера**] «волоцюга»; — слц. [*bugeri*] «назарени (секта)», *bugriř* (розм.) «дебелый хлопець»; — запозичення з угорської мови; уг. заст. *buger* «огидна особа; селянин» походить від нвн. [*buger*] «тип, суб'єкт; нікчема, ледащо», яке зводиться до фр. *bugre* «суб'єкт; шахрай; огидна особа», ст. *bolgre* «еретик», що походить від лат. *Bulgarus* «болгарин» (у зв'язку з тим, що маніхействующі болгари в часи середньовіччя вважались еретиками). — MNTESz I 379—380; Dauzat 101—102; Gamillscheg 132. — Див. ще *болгарин*. — Пор. *бугер*.

бугіла, *бўгиль*, *буглаб* — див. *богіла*.

[**бугір**] (род. в. *бугору*) «сильний вітер» Ж; — неясне; можливо, результат деетимологізації п. *Węgieł* (=укр. *вугор, *угрин*) «південний вітер», сприйманого у Прикарпатті як «сильний вітер» (з гір, що знаходяться тут на півдні); слово мало зазнати формальних змін, очевидно, вже після запозичення як незрозуміле; п. *Węgieł* «південний вітер» виникло з *Węgieł* «угорець» як назва вітру з Угорщини.

бугóр «пагорб», [бугéр Л, бугíр Ж] «тс.», *бугорчатка* (заст.) «туберкульоз», [бугра́стий] Я, *бугри́стий*, *бугрува́тий*; — р. бр. *бугóр*, бр. [бугóрынне] «нагромадження, купа», [бугóрыць] «будувати, зводити абияк»; — псл. *bugъгъ; — мабуть, споріднене з лтс. *baũgurs* «горб, пагорок», *bugaĩns* «горбкуватий», *bauga* «поплавець на рибальській сітці», *budzis* «гуля, жовно», а також дінд. *bhugnāh* «гнутий», нвн. *biegen* «гнути», гот. *biugan* «тс.», від іє. **bheug(h)*- «гнути»; сумнівне пов'язання з укр. *бгá-ти*, р. [бгаты] (Ильинский РФВ 62, 258; Шанский ЭСРЯ I 2, 209) або *горá* (Mikl. EW 73), а також етимологічне виведення з чар. *bögrī* «кривий, зігнутий», тур. [bögri] «горб» (Преобр. I 50; Bern. I 97; Matzenauer LF 7, 17; Mikl. TEI Nachtr. II 90) або зіставлення з ос. *būk* «згорблений», *bok* «тс.», нвн. *Buckel* «горб» (Абаев ИЭСОЯ I 269). — Болдирев Белар. лексікал. і етым. 15; Фасмер I 228; Горяев 31; Sławski I 48; ЭССЯ 3, 9; Sl. prasł. I 436; Sadn.— Aitz. VWb. I 109; Rozwadowski Studia 242—243; Trautmann 28; Эндзелин ЖМНП 1910, липень 200—201; Mühl.— Endz. I 267, 345; Būga RR I 324.

бугу́ «вигук, що імітує крик водяного бугая»; — звуконаслідувальне утворення. — Пор. *буга́й*².

[бугурéц] (орн.) «сич» ВеУг, [бугу-рéза] «сова» ВеУг; — очевидно, походить від рум. *buhuréz* «сова вухата, *Asio otus* L.».

бúда¹ «курінь, будка; (заст.) поташний завод; критий екіпаж; верх фургона», [буда́] «курінь; фургон» Пі, [бú-дище] «місце, на якому був поташний завод», *бúдка*, [бúдник] «будочник; робітник на поташному заводі», *бúдочник* «залізничний сторож; поліцай, що мав будку», [будчі́к] «залізничний сторож, що живе в будці», [будáра] «фургон», [будар] «тс.» Пі, ст. в *буди* (XV ст.); — р. *бúда* «хатина; (заст.) будівля взагалі; місце для виварювання поташу», бр. *бúда* «фургон; верх фургона; курінь», п. *buda* (з XV ст.), ч. *bouda*, слц. *búda*, вл. нл. *buda* «крамниця; хатина», болг. *бúдка*, схв. [búda]; — запозичено з се-

редньовіснійнімецької мови, очевидно, через польську; свн. *buode* «курінь, хата» (нвн. *Búde* «тс.») споріднене з англ. *booth*, дісл. *būð* і пов'язане з свн. *būwen* «будувати», нвн. *bauen*, дісл. (зах.) *būa* «жити», а також дінд. *bhūti* «буття», гр. *φύσις* «природа», псл. *byti*, укр. *бúти*; думка про зв'язок з р. *оборú-довать* (> *obudovati) і про зворотний шлях запозичення з слов'янських мов у німецьку (Machek ESJČ 61—62) позабавлена підстав; сумнівне припущення (Фасмер I 230) про посередництво чеської мови при запозиченні слова з німецької в польську. — Шелудько 23; Richhardt 37; Шанский ЭСРЯ I 2, 211—212; Преобр. I 50; Горяев 14; Sławski I 48; Brückner 46—47; Schuster-Sewc Probeheft 34; Sadn.— Aitz. VWb. I 459—461; Kluge—Mitzka 56, 108; Vries AEW 63; Kiparsky GLG 143; Грот Фил. раз. II 484. — Див. ще *бúти*. — Пор. *буды́нок*, *будува́ти*.

[бúда²] (дит.) «ягода» ЛЧерк; — очевидно, пов'язане з [бúба] «зерно гороху, бобів (розм'якле); ягода»; причина формальної зміни неясна. — Див. ще *бúба*.

[будáвка] «голка» ЕЗБ 2, [будáвчити] «шити, вишивати» ЕЗБ 2; — очевидно, результат видозміни (з уканням) форми [бодáвка], пов'язаної з [бості́, бодú] «колоти рогами; раніше — колоти взагалі». — Див. ще *бості́*. — Пор. *будя́к*.

[будáк] (бот.) «волошка ворсиста, *Centaurea Scabiosa* L.»; — очевидно, на підставі деякої зовнішньої схожості пов'язане з [бодáк] «будяк». — Вісюліна — Клоков 330, 331—333; Нейштадт 444—445, 449. — Див. ще *бодя́к*. — Пор. *будя́к*.

[будáра] «річкове судно, човен» Ж, [бударáжити] «ладнати човни, будари» Ж, [бударáга] «людина, що має стосунок до будари, човна» ЭИРЯ III; — р. [будáра] «(видобаний) човен, барка»; — очевидно, результат видозміни форми *байдáра* під впливом *бúда*¹; безпідставні спроби зближення з днв. *bodam* «дно, основа» (Ильинский РФВ 70, 272), з *блúдо* (ИОРЯС 23/2, 207—208) або з гол. *vrijbuftare* «пірат», англ. *freebooter* «тс.» (Kluge Seemannsspr. 287—288). — Тру-

бачев ЭИРЯ III 44—46; Фасмер I 229.— Див. ще **байдара**.

буддизм, *буддист*, *буддійський*; — р. *буддизм*, (заст.) *буддист*, бр. *будызм*, п. *buddyzm*, *buddaizm*, ч. *buddhismus*, слц. *budhizmus*, вл. *buddhizm*, болг. *будизъм*, схв. *будизам*, слн. *budizem*; — запозичення з французької мови; фр. *bouddhisme* є суфіксальним утворенням від власного імені *Bouddha* «Будда», яке походить від дінд. *Buddhá*, пов'язаного з *buddhá*-«пробуджений», пізніше «освічений, обізнаний, знаючий», споріднене з псл. *buditi*, укр. *будіти*.— СІС 111; Шанский ЭСРЯ I 2, 210; Коралиński 146; Pokorny 150.— Див. ще **будіти**¹.

будень, [*бүүденъ*], *будэнищина*, *будній*, [*бүүдний*] Ж, *буденний*; — р. *будень*, бр. *будзень*, п. *budny* «буденний», *budzień* (з укр.); — результат гаплогогії словосполучення *будьць дьць* «робочий день», у якому *будьць* пов'язане з *buditi* «будити (зі сну, в тому числі і до роботи)»; пор. укр. *будній* «буденний», болг. *буден* «бадьорий, пильний», слн. *búden* «бадьорий, веселий»; інші спроби пояснити *будень* з псл. **budь дьць* < < **bodi* дьць «будь-який день» (Mikl. EW 27), з псл. **bogь-дьць* «божий день» (Jagić AfSIPh 7, 496) чи з псл. **обудьць* «протягом дня», звідки під впливом аналогії до р. *будіть* > р. [*обудень*] (Ильинский РФВ 66, 282), малопереконливі.— Шанский ЭСРЯ I 2, 212; Фасмер I 229; Преобр. I 50; Brückner 47; ЭССЯ 3, 77—78; Sl. prasł. I 434—435; Sadn.— Aitz. VWb. I 353; Bern. I 98; Грот Фил. раз. II 891.— Див. ще **будіти**¹, **день**.

[**буджак**] «хатня піч Мо; куток, запічок ЕЗБ 30»; — болг. [*буджак*] «куток у хаті, звичайно коло вогнища», м. *буцак* «куток», схв. *бүүцак* «тс.»; — запозичення з турецької мови; тур. *bısak* «кут» споріднене з крим.-тат. *budžak*, аз. *budžaç*, уйг. кич. *buçak* «куток», чаг. *buçak* «тс.», монг. *buça* «вертатися».— БЕР I 86; Räsänen Versuch 85.

[**будз**] «свіжий овечий сир; висушений сир; прокисле молоко, з якого роблять бринзу Мо», [*будзьок*] «шматок, кусок; скибочка», [*буз*] «свіжий овечий сир, з

якого роблять бринзу» Клепикова, [*буц*] «тс.» тж, [*бундз*] «молодий овечий сир; великий шматок овечого сиру»; — п. [*bundz*, *bunc*, *bondz*] (з укр.), слц. [*buz*]; — очевидно, запозичення з румунської мови; рум. [*bulț*] «брила (солі, землі); кулька, грудка, згусток, клубок», [*bulț*] «тс.» загальноновизнаної етимології не має; пов'язується з нар.-лат. **[bulgius]*, похідним від **bulgulus* «грудка, куля», форми, утвореної від лат. *bulga* «мішок», що походить з галльської мови, пор. ірл. *bolg* «тс.» (Puşcaiu I 19); менш обґрунтовані спроби пов'язати це слово з етимологічно неясним *bulz*-«скеля, пагорбок; стрімкий, гострий» у румунських географічних назвах (*Draǵanu României* 494), вважати його словом готського походження (*Philippide* I 351) або варіантом рум. *brinză* (п. *bryndza*) (*Brückner* 673).— Дзензелівський Терит. діал. 81; Scheludko 128; Клепикова 159—162; Сл. и балк. языкозн. 188; SW I 228, 234; Crânjala 228—229.— Пор. **боц**.

[**будзя**] «м'ясо»; — неясне; можливо, пов'язане з [*будз*] «висушений сир», первісним значенням якого, судячи з рум. [*bulț*] «шматок, грудка», що лежить в його основі, було «шматок, кусок» (пор. [*будзьок*] «шматок, кусок»); отже, [*будзя*] означало первісно «шматок, кусок», пізніше «шматок м'яса» і, нарешті, «м'ясо»; пор. близький семантичний розвиток слова [*будз*] «овечий сир».

будінок, ст. *будынокъ* (1599); — р. [*будінок*] «хатка, мурована невелика будова», бр. *будынак*; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *budunek*, [*budunek*], каш. [*budink*], як і слц. заст. *budínok*, виводиться або від свн. **būding* «будування», незасвідченого віддієслівного утворення від *būden* «будувати», пов'язаного також з свн. *buode* «курінь, хата», або від п. *budować* «будувати»; менш імовірно виведення п. *budunek* від *budunek* (*Brückner* 46), сумнівне з фонетичного погляду.— Москаленко УІЛ 26; Richhardt 37; Sławski I 48; Lehr-Spławiński JP 22, 111—117.— Див. ще **буда**¹.— Пор. **будувати**.

будіти¹ «переривати сон; [боронувати (перед сівбою) зорану землю], *буділь-*

ник, збуджувати, збудник, збуджувальний, збудливий, збудний, [обуд] «пробудження, збудження» Ж, побудка, побудник, побудливий, [пробужати], [пробуд] «пробудження» Ж, [пробудок] «тс.» Ж; — р. будіть, бр. будзіць, др. будити, п. budzić, ч. buditi, слц. budiť, вл. budzić, нл. buziš, полаб. vāzbāudēt «будити, збуджувати», болг. будя, м. буди, схв. будити, слн. budíti, стсл. вѣдѣти; — псл. buditi, мабуть, каузатив від вѣдѣти (пор. р. бдеть, др. вѣдѣти, ч. bdíti, слц. bdieť, болг. бдя, м. бди, схв. bdjěti, слн. bděti, стсл. вѣдѣти); — споріднене з лит. baudžiū, baūsti «примушувати, спонукати; карати», [báudinti] «заохочувати, спонукати», pasibaudyti «підніматися, вирушати (в дорогу)», лтс. baūlis «заповідь», прус. etbaudints «збуджений, бадьорий», budē «пильнує, наглядає», дінд. bódhati «тс.; прокидається», bodháyati «будить, повчає», ав. baobaue'ti «вчить», baobaitē «пильнує, наглядає», ос. æmbūdun «чути; нюхати; відчувати» (пор. ір. baud «відчувати»), гр. πειθόμεαι «пізнаю», гот. anabiudan «наказувати», дангл. bēodan «сповіщати, пропонувати», нвн. bieten «пропонувати, надавати», gebieten «наказувати, веліти»; іе. *bheudh- «не спати, пильнувати, охороняти, слідкувати, чекати, підстерігати». — Шанський ЭСРЯ I 2, 211; Фасмер I 230; Преобр. I 21; Горяев 31; Sławski I 48; Brückner 47; Machek ESJČ 74—75; БЕР I 86—87; Skok I 127—128; ЭССЯ 3, 76—77; Sł. prasł. I 434; Sadn.— Aitz. VWb. I 349—354; Bern. I 96—97; Топоров I 258—259; Trautmann 32—33; Kluge—Mitzka 75; Uhlenbeck 102; Абаев ИЭСОЯ I 140; Mühl.— Endz. I 267; Маггофер II 449—450; Pokorny 150—151.— Пор. блюсті.

[будіти²] «коптити», [буджаніна] «копчена свинина», [будженіна, бюджетнійця, бужаніна], [буженіна, бужениця, бужіна] «тс.»; — р. буженіна, бр. бужаніна, ч. (při-)boudlŭ «пригорілий», [bouzené maso] «копчене м'ясо, окорок»; — виникло, очевидно, з *ob-voditi (пор. п. obwędzic «обкоптити»), префіксального утворення від псл. *vōditi «коптити» (пор. укр. [вудіти] «тс.»), в результаті

перерозподілу на о-будити (<*o-vōditi) з дальшим відпадінням о- як префіксального; припущення про спорідненість із лит. budyti «коптити» (Потебня РФВ 4, 199) безпідставне, бо саме литовське слово походить від східнослов'янського *обудити < *обвѣдити. — Шанський ЭСРЯ I 2, 214; Фасмер I 232, 375; Machek ESJČ 666; Ильинский ИОРЯС 24/1, 132; РФВ 66, 282—283; 70, 273—274; PF 11, 196; Vaillant RES 22, 8.— Див. ще вудіти.

[будніти] «ревіти; гриміти; шуміти»; — неясне; можливо, результат контамінації близьких за значенням і звуковим складом слів [бутіти] «глухо ревіти» і дудніти; невідомо, чи належить сюди р. [буднит] «розголошувати».

бўдра (бот.) «розхідник, Glechoma hederacea L. Г, Ж; сонццевіт, Helianthemum chamaecistus Mill. Мак; очиток їдрий, Sedum acre L. Мак»; — р. бўдра «тс.; плющ, Hedera helix L.; сонццевіт, Helianthemum vulgare»; — ч. [budral] «розхідник» (з укр.); — неясне; непереконливе з фонетичного погляду пов'язання з лтс. dūrene і нвн. Gundram «тс.» (Machek ESJČ 75; Jm. rostl. 10, 195), походження яких не з'ясовується (Machek Jm. rostl. 195); довільний зв'язок з лит. budelė «вид гриба» (Ильинский ИОРЯС 23/2, 205), спорідненним з р. [бліцци] «гриби», п. bedla «гриб»; помилкове зіставлення також з нвн. Voden «дно» (Горяев Доп. II 3). — Фасмер I 176, 230; ЭССЯ 3, 77.

будувати, будівельник, будівля, будівник, будівничий, будівництво, будова, [будовця], будівельний, будівний, відбудова, відбудовний, відбудовчий, добудова, добудовник, забудівля, забудова, забудовник, надбудова, перебудова, побудова, прибудова, розбудова, ст. будувати, будуєть (1503); — р. [будовать], ст. будовать (з XVII ст., з укр.), бр. будавать (з XV ст.); — давне запозичення з польської мови; п. budować, як і ч. budovati, слц. budovať, походить від свн. būden «будувати». — Richhardt 37; Фасмер I 230; Смирнов 67; ЭСБМ I 399; Kiparsky GLG 143; Sławski I 48; Brückner 46—47; Holub—Kop. 80; Sadn.— Aitz. VWb. I

459—461; Верн. I 96.— Див. ще **бу́да**¹.— Пор. **будінок**.

[**будула́вка**] «бочка, барило» Ж, [**будула́йка**] «тс.» ВеУг; — очевидно, видозмінене запозичення з румунської мови; рум. *budălaiu* (молд. *будэлэу*) «діжка», *biduhoi* «тс.», аром. *biduvăi* «таз; цистерна» задовільного етимологічного пояснення не має.— DLRM 98; СДЕЛМ 61; Parahagi 224.

[**будушловати**] «блукати, мандрувати, тинятися», ст. *будушловати* (1758) «існувати, бути (?)» (Тимч. 151); мандрувати, блукати; — запозичено з угорської мови; уг. *búdosni* (*bujdosik*) «блукати, мандрувати, тинятися» є етимологічно неясним словом фінно-угорського походження.— Bárczi 28; MNTESz I 383.

будя́к (бот.) «чортополох, *Carduus* L.; [нетреба колюча, *Xanthium spinosum* L. Mak; дурман, *Datura stramonium* L. Mak], [**будя́к жовтоцвіт(н)ий**] «жовтозілля, *Senecio* L.; коров'як, дивина, *Verbascum lychnitis* L.», *будя́йна*, *будя́йнина*, *будя́йчя* (зб.), [**бодя́к**] «чортополох Ж; осот, *Cirsium palustre* Scop.; *Cirsium Adans.* Mak», [**бодячок**] «осот, *Cirsium ranunculoides* Gaud.» Mak, [**бодя́к**] «чортополох; татарник, *Oporodon asanthium* L.; осот Mak», [**будля́че**] (зб.) Ж; — р. *бодя́к «осот»*, [**будя́к**] «тс.; чортополох, *Carduus nutans* L.; відкасник, *Carlina vulgaris* L.; зірки, *Lychnis dioica*», бр. *бадзя́к «осот»*, [**будзя́к**] «чортополох», п. *bodiak* «чортополох» (з укр.), ст. *bodak*, *bodlak*, ч. *bodlák*, слц. *bodľac*, слн. *bodák «тс.»*; — псл. *bodak* похідне від *bodti > *bosti* «колотити»; форми з *бу-* є, очевидно, результатом деетимологізації; виведення форм [**бодя́к**, **бодля́к**] з відповідних польських форм (*Sadn.*— *Aitz.* VWb. I 373), а також припущення про зв'язок р. [**будя́к**] з [**будова́ть**, **бу́да**] (Даль I 137) позбавлені підстав.— Меркулова 94—95; ЭСБМ I 271; Sławski I 38; ЭССЯ 2, 152.— Див. ще **бостй**.— Пор. **бодля́к**.

будьо́нівка «вид військового головного убору»; — бр. *будзёнаўка*, ч. *bud'opovka*; — запозичення з російської мови; р. *будёновка* пов'язане з прізвиськом Маршала Радянського Союзу Будьон-

ного.— Боровой Путь слова 136—138; Шанский ЭСРЯ I 2, 210; Киш ЭИРЯ IV 50—51.

бу́ер «кабіна чи платформа з вітрилом, встановлена на ковзанах або колесах»; — р. *бу́ер* (з 1705), бр. болг. *бу́ер*, п. *bojer*, ч. *bujer*; — очевидно, через російське посередництво запозичено з голландської мови; гол. *boeier* «вантажне судно» пов'язане з *boeien*, *boepen* «підвищувати корабельний борт під час бурі за допомогою дощок», яке вважають похідним від *boei* «кайдани; пута» (очевидно, в зв'язку з тим, що ці дошки звичайно прикріплювалися до поручнів); гол. *boei* виводиться від фр. ст. *buie*, *boie*, що походить від етимологічно неясного лат. *bōja* «кайдани; ошийник».— СІС 111; Шанский ЭСРЯ I 2, 213—214; Фасмер I 231; Смирнов 67; Kopalinski 134; Vries NEW 70; Meulen 39; Matzenauer 122; Walde—Hofm. I 110.

[**бу́ерал**] (назва овець) Доп УЖДУ 4; — неясне.

буж «інструмент у формі стрижня або трубки для дослідження і лікування трубчастих органів людини», *бужува́ти*; — р. *буж*, *бужі́*, бр. *буж*; — мабуть, запозичено через російське посередництво з французької мови; фр. *boogie* «свічка, зонд, буж» пов'язане з назвою алжирського міста Bougie, де купували віск і свічки.— СІС 111; Dauzat 101; Bloch 92.

[**бужа́чка**] «вид неїстівного гриба» Л, [*вужа́чка*, *вуже́чка*, *ужа́чка*] «тс.» Л; — неясне; можливо, споріднене з р. [*бу́жась*] «помирати, конати, здихати», яке вважають генетично пов'язаним з лит. *beįgti*, *bengti* «закінчувати», *pābangas*, *rabangà* «закінчення», а також дінд. *bhañgāh* «розруха, занепад, розорення; хвиля», *bhanākti* «ламає», ірл. *boingim* «ламаю» (*Osten-Sacken* IF 22, 313); у такому разі означає «смертельний (отруйний) гриб»; форми [*вужа́чка*], [*ужа́чка*] можуть розглядатися як виниклі внаслідок народноетимологічного зближення з (*вуж*).

[**бужбоніти**] «з шумом текти» Ж; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *бурбоніти* (пор.).

буждеревен — див. **біждерев**.

[буждигарня] «стара хата, що розвалюється», [буздигарня] «порожня неохайна кімната Пі; арештантська, холодна», [бурдигарня] «пуста, бідна, стара хата» О, буцегарня «арештантська, холодна», [буцигарня, буцугарня] «тс.» КІМ; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *furdygarnia* «арештантська», *furduga* «тс.» виводиться від фр. *corps de garde* «караульня, гауптвахта», утвореного з іменників *corps* «корпус, військова частина», *garde* «варта; гвардія» і прийменника *de* в функції родового відмінка. — SW II 474—475. — Див. ще *варт*, *гвардія*, *де-*, *корпус*.

[бужора] «півонія» Мо; — болг. *божур* «тс.», м. *божур*, схв. *бджур*, слн. *božir* «тс.»; — очевидно, запозичення з молдавської мови; молд. *бужор* (рум. *bujor*) «півонія» походить від болг. *божур*, пов'язаного, мабуть, з *бог*, пор. болг. [божичка] «півонія; дикий мак», схв. *бджура*, *божурца* «свиня, яку ріжуть на різдво (*бджих*)», або з *багра* «колір, барва». — DLRM 99; БЕР I 63.

[буз] (бот.) «бузок, *Syringa L.*», [бузінник] «зарості бузини» Я, *бузина* «*Sam-bucus L.*», [бузінна] «тс.», [бузиніна] «стебло бузини», *бузінник* «бузинові зарості; [кисіль з бузини]», [бузнік] «зарості бузини; бузок Дз, Мо; бузина ВеБ», *бузок* «*Syringa L.*», [бузняк] «зарості бузини» МСБГ, *бузінювий* «пов'язаний з бузиною», [бузиняний] «тс.» Я, [бузинуватий] «порослий бузиною» Я, [бузінчатий] «пов'язаний із заростями бузини»; — р. [буз] «бузина», *бузина*, бр. *бузіна* «тс.»; — псл. (пізніе) *[buzь], пов'язане чергуванням голосних з *взь*, укр. *боз* «бузина, бузок». — Шанский ЭСРЯ I 2, 215—216; Фасмер I 233; ЭССЯ 3, 103—104; Sl. prasl. I 468—470; Sadn. — Aitz. VWb. I 487—489; Bern. I 111; Walde—Pok. II 128—130. — Див. ще *боз*. — Пор. *баз*², *бжур*, *бзина*.

буза «татарський хмільний напій з проса, гречки, ячменю; [бруд у немитій вовні; осад у рідині]»; — р. *буза* «молоде пиво або брага; напій з гречки, вівса або проса; грушевий або яблуневий квас», бр. *буза* «хмільний напій; залишки на дні; відходи при очищенні льону; [мул]», п. *buza* «рідка каша з бо-

рошна; рідота, накип», [bussa] «тс.», болг. *боза* «хмільний напій», [буза], м. *боза* «тс.», схв. *боза* «напій з кукурудзяного хліба», *буза* «тс.»; — запозичення з тюркських мов; тат. чаг. башк. *buza* «напій з проса або ячменю», тур. крим.-тат. карач. каз. *boza* «напій з квашеного проса або кислого молока» виводяться від перс. *būza* «просо, напій з проса». — Болдирев Белар. лексікал. і етым. 18; Макарушка 6; Шанский ЭСРЯ I 2, 214—215; Фасмер I 232; Преобр. I 50; Brückner 51; Bern. I 104; БЕР I 63; Skok I 246; Sadn. — Aitz. VWb. I 426—427; Lokotsch 31; Mikl. TEI I 269, EW 25; Дмитриев 494, 530. — Пор. *брага*.

[бузде́рево] (бот.) «бузок звичайний, *Syringa vulgaris L.*»; — складне утворення з основ іменників *буз* «бузок» і *дерево*, зумовлене, очевидно, впливом аналогічних утворень типу *біждерево*, [буздерево]. — Див. ще *буз*, *дерево*.

[бузди́ган] «залізна булава» Я, [бузди́ган] «тс.» Ж, [ожди́ган] «палка; груба, неотесана людина» Ж, [ожди́гати] «бити» Ж, ст. *буздиган* «залізна булава» (1637); — р. ст. *буздыган* «палиця з шипами; палиця старости», п. ч. *buzdygan*, слц. *bu(d)zogań*, болг. *боздуган*, м. *боздоган*, схв. *буздован*, *буздохан*, слн. *búzdovan*; — запозичення з турецької мови; тур. *bozdoğan* «дрючок, палиця» тлумачиться як утворення з основ *boz* «пустий, зруйнований» і *tok/tog* «створювати»; споріднене з чаг. *buzduğan*, *buzduğan* «тс.» — Болдирев Кримський — укр. і ор. 131; Тимч. 151; Фасмер I 232; Brückner 51; Machek ESJČ 78; БЕР I 63; Skok I 246; Sadn. — Aitz. VWb. I 427—428; Bern. I 105; Mikl. TEI I, 266; Радлов IV 1869; Lokotsch 27—28; Räsänen Versuch 91.

[бузи́на] «гарбузиння» Л; — очевидно, результат видозміни форми *гарбузі́ння* «тс.», зумовлений звуковою близькістю цієї форми до слова *бузина* «*Sam-bucus L.*». — Див. ще *гарбуз*. — Пор. *буз*.

[бузи́чка] (бот.) «порічка, *Ribes vulgare Lam.*» Ме; — очевидно, результат видозміни давнішого *бзичка, що, як і *боз* та його похідні, може бути пов'язане із *бздіти* з огляду на сильний запах рослини; форма *бузичка* могла

виникнути з *бзичка під впливом слова *бузинá* за аналогією до співвідношення *бзинá* — *бузинá*. — Пор. *бзинá*, *боз*, *буз*.

бу́зів'ок «однорічне теля; [теля, яке народилось восени ЛЧерк; бичок після першого року Дз; відгодоване теля Ва]», [бузел'ок] «півторарічне чи дворічне теля» Мо, [бузил'ок] «тс.» Мо, [бу́зі-мок] «відгодоване теля Ва; однорічне теля», [бу́зинок] «теля, яке народилось восени» ЛЧерк, [бу́зімок] «тс. ЛЧерк; однорічне теля», [бу́зівка] «телиця після першого року» Дз, [бузів'я] «однорічне теля», [бузув'я] «теля» Бі; — р. [буза-вік] «бичок від одного до двох років», [бузав'ок, бу́зевок, буз] «тс.», [бу́зевка] «однорічна телиця», [бузник] «однорічний баран», м. [бузе] «теля»; — очевидно, запозичення з тюркських мов; ног. кум. *бузав* «теля», аз. *бузов* «теля до шести місяців», каз. *бу́зау* «теля», тат. *бозау*, башк. *бызау* «тс.», тур. *buzağı* «тс.; молоді слони, носороги, жирафи», чаг. *buzağı* «тс.», можливо, пов'язані з тюрк. *буз/боз* «сірий, темний», монг. *бур/бор* «тс.» (пор. як. *боруоску* «теля з потемнілою шерстю; теля після п'яти місяців», *боруор* «темніти»); у формах [бу́зімок, бу́зімок] простежується вплив з боку укр. *зимá*, *на́зімок* «однорічне теля», [на́зімок] «тс.». — Болдирев Беллар. лексікал. і етым. 15; Фасмер I 232—233; Миртов 30; Егоров 149; Щербак ИРЛТЯ 100; Mikl. EW 20; Каппісто FUF 17, 159. — Пор. **башма́к**.

[бузлу́к] «вид підкови на підшві (щоб не посковзнутися на льоду)»; — р. [бузлу́к] «шипи на підшві», [бузулу́к] «залізна підкова з двома шипами», [базлу́к, базлу́к] «тс.»; — очевидно, пов'язане з тюрк. *bozluq, *bozlyk, суфіксальним утворенням від тур. крим.-тат. аз. туркм. полов. кар. дтюрк. *buз* «лід». — Фасмер I 106, 233; Севортян II 238—239; Егоров 147; Mikl. TEI Nachtr. I 19.

[бузува́ти] «карати, бити; докоряти, лаяти», [бузува́т] «багато і важко фізично працювати; бити» Л, [буза́нить] «тс.» Л, *буза́* (розм.) «бешкет, безладдя, скандал»; — р. *буза́* «тс.», [бузова́ть] «термосити, шарпати, смикати, рвати», бр. [бузова́ць] «пустувати», [буза́ниць] «ганити, катувати, соромити, лупцю-

вати», п. *buzować* «громити, картати; бурчати, лаяти; бити, товкти; палати; палахкотіти», *buza* «нагінка, прочухан»; — нез'ясоване; можливо, походить від полов. *buз-* «розбити, знищити, зіпсувати, зламати»; зіставляється також (Sadn.— Aitz. VWb. I 477—480) з [бзик] «гедзь», [бзича́ти]; недостатньо переконливе зведення через польське посередництво (Richhardt 38) до іт. *far buzzo* «сердитися» (Шанский ЭСРЯ I 2, 216; Brückner 51; Bern. I 104); малоймовірний зв'язок з р. *буза́* «хмільний напій» (Jakobson Word 7/2, 190); неможлива також і спорідненість з лит. *baūsti* «підганяти, примушувати; карати» (Matzenauer 127), як і з норв. *bauka* «бити» (Holt-hausen ZfSIPh 22/1, 147). — Фасмер I 233. — Пор. **бізу́н**.

бузуві́р «бусурман; зла, жорстока людина», [бузові́р Ж, босові́р Ж, безу-ві́р] «тс.», *бузуві́рство*, [музуві́р] «невірний, еретик» Ж; — не зовсім ясне; вважається наслідком деформації слова *бусурма́н* «мусульманин» і його народно-етимологічного зближення із словом *віра*; виводиться також (Макарушка 6) від тюрк. (?) *müzevvir* «ошуканець» (пор. крим.-тат. *музу* «шкідливий; наклепник», яке зводиться до ар. *mu'di(n)* «шкідливий», Räsänen Versuch 346); заслуговує на увагу й припущення про зв'язок з гіпотетичним *bosъ «прудкий, скажений» (про тотемістичного у тюрків священного вовка-перевертня), др. *босши* «тс.», *босъ* «біс», *босувъ* «присвячений, належний божеству», а також з р. [бу́сий] «сірий, димчастий», укр. *босорка* «ворожка, відьма, чаклунка», тур. крим.-тат. чаг. кирг. *боз* «сірий, попелястий; блідий» (Виноградова I 64—65, 78—79; Ильинский РФВ 65/1, 214—215; Крымский Укр. гр. I 462). — Див. ще **босорка**, **бусурма́н**.

[бузу́н] «нижчий сорт солі (з домішками бруду)», [буза́] «озерна сіль», [буз-ний] «брудний, засмічений» (про зерно, сіль), ст. *бузунъ* «озерна сіль-самосадка» (XVIII ст.); — р. [бузу́н] «елтонська озерна самосадна сіль», [буза́] «кам'яна або гірська сіль»; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з *буза́* «татарський хмільний напій; [бруд у неми-

тій вовні; осад у рідині]». — Болдирев Белар. лексікал. і этым. 18; Фасмер I 233. — Див. ще **буза́**.

[бу́зя] «уста, рот, обличчя» (*дати бузі* «поцілувати»); — бр. [бу́ся] «поцілунок», [бу́сяць] «цілувати», п. *buzia* «ротик, губки, личко; поцілунок; гарна особа; статуетка, лялечка», *buziak*, [busia, busiak] «тс.», *busi* «поцілунок», ч. *pusa* «поцілунок; рот», [bozati] «цілувати», мор. [bozat], слц. *bozat'*, *bozkať*, [boskať, bočkas] «тс.», *bozk* «поцілунок», *božtek* «тс.», болг. *буза* «щочка», м. [буза] «губа»; — етимологічно не зовсім ясне; можливо, давнє звуконаслідувальне утворення від *bu- «цілувати, губа, рот» (з мови дітей), якому, мабуть, відповідають алб. *búzë* «губа; край, облямівка, межа», н. [Buss] «поцілунок», лит. *būš* (вигук, що передає звук від поцілунку), *bušiuoti* «цілувати», перс. *bōšī-dap* «тс.»; менш імовірно, з огляду на географічне поширення слів, припущення (Scheludko 128; Nižā-Armaş та ін. *Romanoslavica* 16, 77) про запозичення з румунської мови, в якій *búza* «губа; край, вістря», очевидно, походить від алб. *búzë* «тс.» (Rosetti ILR II 110; Čabej Glotta 25, 52—53). — Sławski I 52; Brückner 5; Machek ESJČ 500; БЕР I 87; ЭССЯ 3, 103; Sadn. — Aitz. VWb. I 429—430; Bern. I 104; Mikl. EW 25; Fraenkel 61; Kluge—Mitzka 114.

буз'дерево — див. **біс'дерево**.

[буз'б'очки] (бот.) «грабельки звичайні, *Erodium cicutarium* L'Her.», [буз'кі, буз'очник Мак] «тс.», [буз'очник] «тс.»; герань, *Geranium* L.» Мак, [буз'лянка] «пеларгонія, *Pelargonium* L'Herit' Мак; — пов'язане з *буз'к'о* (буз'б'очок) «лелека», *бу'сол* «тс.» через зовнішню схожість форми плоду герані з формою дзьоба лелеки; пор. [журавець] «герань», [журавельник], р. *журавельник* «тс.», *аистник* (бот.) «*Erodium cicutarium* L'Her.», ч. *čarí pos, čarínšek* «тс.». — Нейштадт 294—295; Вісюліна—Клоков 188—189; Machek Jm. rostl. 134—135. — Див. ще **бу'сол**.

буй¹ «плавок, бочонок на якорі, бакен»; — р. бр. *буй*, п. *boja*, ч. *bóje*, слц.

слн. *bója*, схв. *boja*; — запозичено, можливо, через російське посередництво з голландської мови; гол. *boei* «бакен; буй», снідерл. *boeue, boeue* походять (разом з снн. *boie*) від фр. ст. *boue*, що зводиться до нижньофранк. *bokap «знак», герм. **vaupka-* «тс.» і, далі, до лат. *būcīpa* «сигнальний рижок», утвореного, очевидно, (в давнішій формі *bouca-pā) з основ іменника *bōs* «бик» і дієслова *capo* «співаю, граю». — СІС 111; Шанский ЭСРЯ I 2, 216; Фасмер I 234; Vries NEW 70; Gamillscheg 131; Kluge—Mitzka 45, 89—90; Walde—Hofm. I 121. — Див. ще **г'ов'едо, к'аня**. — Пор. **ба'кен**.

[буй²] «відкрите (вітряне) місце»; — р. *буй* «цвинтар, пустир біля церкви», др. *боуи* «цвинтар»; — неясне; можливо, пов'язане з *бу'йний, бу'яти*, др. *буй* «сильний, сміливий»; менш переконливе пов'язання з шв. ст. *bó* «житло», дісл. *bú* «тс.» (Фасмер I 234; Hellqvist 85). — Преобр. I 51; Потєбня К ист. зв. IV 53—54. — Див. ще **бу'яти**.

бу'йвіл, [бу'йвал Ж, бу'йвол Ж, бу'йло Ж], *бу'йволєня*, [бу'йволін'я] «самиця бу'ивола» Ж, *бу'йволіця* «тс.», заст. *бу'вол*, ст. *бу'иволами* (XVIII ст.); — р. *бу'йвол*, бр. *бу'йвал*, [бавол], др. *быволѣ, буволѣ, буиволѣ*, п. *bawól, [bajwól, bujwól]*, ст. *bujwól*, ч. *buvol*, заст. *būvol*, ст. *búvol, búbal, buval*, слц. *byvol*, вл. нл. *buwoł*, болг. м. *búvol*, схв. *búvol*, слн. *bívol*, стсл. *בו'יבולѣ, БУ'ВОЛА, БУ'ВОЛА*; — очевидно, давньоруське запозичення з латинської мови; лат. *būbalus* «африканська газель, антилопа, (пізніше) зубр», нар.-лат. *būbalus «бу'йвіл» походить від гр. *βοῦβαλος* «африканська антилопа, (пізніше) бу'йвіл» (пор. ще гр. *βοῦβαλις*, ідентичне лат. *būbulus* «належний, властивий бику, волу», пов'язаному з *bōs* «бик»); вставне -j- у давньоруській мові виникло, можливо, внаслідок зближення з *буи* «дикий» і *волѣ* «бик»; гр. *βοῦβαλος*, мабуть, є похідним від *βοῦς* «бик, віл» (< *βῠός) і опосередковано (можливо, через аварів) пов'язане з дінд. *gavalaḥ* «дикий бу'йвіл»; безпосередне пов'язання слов'янських форм з гр. *βοῦβαλος* (Фасмер ИОРЯС 12/2, 223; Brückner AfSlPh 42, 144; Bern. I 116; Mikl. EW 27) сумнівне, бо при

цьому слід було б чекати у слов'ян форми *vuvolъ.— Шанский ЭСРЯ I 2, 217—218; Фасмер—Трубачев I 234; Преобр. I 51; Филин Образ. яз. 168; Sławski I 28; Brückner 18; Machek ESJČ 78; Holub—Kop. 82; БЕР I 46; Skok I 164; ЭССЯ 3, 158—159; Sl. prasl. I 485; Sadn.—Aitz. VWb. I 492; Meillet RSI 2, 68; Ernout — Meillet I 77; Walde—Hofm. I 118, 120; Frisk I 256; Boisacq 128—130.— Пор. гóв'єдо.

буйний — див. **буяти**¹.

[буйністер] «північний вітер» Ж, **[буйністер]** «тс.» Ж; — неясне.

буйтур «дикий бик з величезними рогами, тур, *Bos urus*, *Bos primigenius*» (до XVII ст.— в лісах Європи); — результат лексикалізації др. *буи турь* «дикий, буйний віл». — Див. ще **буяти**, **тур**.

бук¹ (бот.) «*Fagus silvestris* L.; палка, різка; [дрючок (для биття) *Meł*], **[буківка]** «земля, на якій росте бук; вид грибів» ВеНЗн, ВеЛ, Г, **буківина** «букове дерево, буковий ліс», **[буківниця]** (ент.) «буковий шовкопряд, *Harria fagi*» Ж, **бучина** «букове дерево», **[бучок]** «букова палка; палка; невеликий вулик»; — р. бр. болг. м. *бук*, п. ч. слц. вл. нл. *buk*, полаб. *bauck*, *bojk*, схв. *byk*, *búква* «бук», слн. *búkev*, *búква* «тс.»; — переконливої етимології не має; важко навіть реконструювати праслов'янські форми; можливо, найдавнішим є псл. *buku, род. в. *bukъve, що потім змінилось у *bukъ за аналогією до інших назв дерев типу *klepъ*, *vezъ*, *grabъ*, *dfъbъ*; більшість дослідників вважає праслов'янські форми запозиченнями з германських мов; герм. *bōkō «бук», *bōkaz, *bōks «тс.» (гот. *bōka* «літера», *bōkōs* «книга, грамота», дісл. *bōk* «бук», днн. *bōka*, *bokia*, двн. *buohna*, дангл. *bōc-trēo*, *bōc* «тс.»), споріднені з лат. *fāgus* «дуб», гр. *φῦῶς* (дор. *φᾶγός*) «тс.» (власне, «дерево з їстівними плодами»), гал. *bāgos*, іє. *bhāgós «бук»; сюди ж, мабуть, і гр. *φαγεῖν* «їсти», вірм. *bucapet* «годую, харчую», боіс «харчування, їжа», псл. *bogъ* «бог», укр. *бог*; географія слов'янських слів виключає можливість запозичення з днн. *buk*, *boke*

«бук», яке пропонувалось (Knutsson GL 53—54); останнім часом висунуто припущення про зв'язок псл. *bukъ з докласичним балканським (лідійським) *bauko* «червоний», *boko* «тс.» (Будимир ВЯ 1958/2, 50; ЗФФУБ 1952 II 264—265; Сл. філологія II 112) або з невідомими формами праіндоевропейського субстрату (Machek LP II 146, 154, 156—158; Rudnicki BPTJ 15, 127—134). — Критенко Вступ 503, 548; Шанский ЭСРЯ I 2, 217—218; Фасмер—Трубачев I 234—235; Преобр. I 51—52; Филин Образ. яз. 144; Ильинский Прасл. гр. 39; Sławski I 49; Brückner 48; Machek ESJČ 76; Jm. rostl. 131; Lehr-Splawiński — Pol. 28, 61; БЕР I 87; Skok I 230—231; ЭССЯ 3, 90—91; Бернштейн Очерк 1974, 224; Sl. prasl. I 444—445; Sadn.—Aitz. VWb. I 456—458; Мартынов Сл.-герм. взаимод. 60—61; Milewski RSI 26/1, 131—132; Bern. I 99; Кипарский ВЯ 1958/2, 49; Kiparsky GLG 218—219; Wissmann Der Name der Buche, Berlin, 1952; Moszyński PZJP 35, 59, 63; Rudnicki Prasl. II 76; Safarewicz JP 40/3, 227—228; Jóhannesson 597—598; Falk—Torp 271; Uhlenbeck ZfSlPh 15, 484; Krogmann KZ 72, 1—12; 73, 1—7; Stender-Petersen ZfSlPh 7, 253—254. — Пор. **буз**, **бўква**, **буков**.

[бук²] «водяний пил біля порогів Дніпра» Я, **[бучало]** «вир; глибока яма з водою» Пол; — р. **[бук]** «ковбаня під млиновим колесом», **[бўкалище**, **бўчало**, **бўчило]** «тс.; прірва; вир; глибока яма з водою», **[бўча]** «бистрина; глибинь у річці», бр. **[бук**, **бўка]** «тс.», болг. **[бўка]** «жолоб (млиновий)», м. *бука* «тс.»; [шум, галас], *бучало* «водоспад», схв. *бук* «тс., вир, бурління»; — очевидно, похідне від псл. *buk-*, *buč-* «ревти, шуміти». — ЭСБМ I 404; БЕР I 95; ЭССЯ 3, 73—74, 91. — Див. ще **бўкати**.

[бўкарт] «бешкетник, пустун; позашлюбна дитина», **[бўкарт]** «тс.» ВеБ, ст. *букартъ* «позашлюбна дитина» (XVII ст.); — очевидно, результат гіперистичної видозміни запозиченого з польської мови **[бёнкарт]** «тс.» за аналогією до закономірного співвідношення польських і українських звукових форм

типу бѣбен — *бубон*, ргѣт — *прут* і под. — Див. ще *бенкарт*.

[*букáт*] «кусок, скибка», [*букáта, бо-кáта*] «тс.», ст. *боукатоу* (чол. р. дав. в.) (1452), *букату* (жін. р. зн. в.) (1758); — р. [*букáта*] «хлібина, булка», [*букáтка*] «чорний хліб; кусок, скибка; кусок м'яса; бурлацька пайка; хліб(ина)», бр. [*бу-кáта*] «булка», [*букáтка*] «спечений хліб», п. ст. *bukat* «шматок, кусок, штука»; — давнє запозичення з східно-романських мов; рум. *bucătă* (молд. *букáтэ*) «шматок, грудка, клопот, скибка, штука» походить від лат. *buccata, пов'язаного з *bucca* «надута щока; (вульг.) рот; шматок (у роті)», що зводиться до іє. **bu-* «надувати, роздувати; пухнути, набрякати», можливо, того самого, від якого походять і псл. *buĵь* «нерозумний; сміливий, сильний», укр. *буйний, буйти*. — Scheludko 128; Кобилянський Гуц. гов. 82; Niĵa-Armaĵ та ін. *Romanoslavica* 16, 77; *Vrabie Romanoslavica* 14, 134—135; *Crânjala* 226, 438; *Kaŕuĵn.* 12; *ЭСБМ* I 404; *Bern.* I 99; *Mikl. EW* 24; *DLRM* 96; *Pușcariu* 19; *Meyer-Lübke REW* 1358; *Walde—Hofm.* I 120; *Pokorny* 98—100. — Пор. *буйти*.

[*букáти*] «кричати, ухати; ревити, мукати (про водяного бугая)» *BeB*, [*бучáти*] «шуміти» *BeB*, [*бучувáти*] «тс.» *Я*, [*буйкало*] (орн.) «водяний бугай, *Botaurus stellaris* Steph.» *BeB*; [*бучáч*] «тс.» *BeB*, *буча* «крик, галас, тривога», [*бучня*] «веселий, розкішний бенкет, весілля» *Я*, *бучний* «розкішний, пишний; гучний», *бучливий* «тс.» *KIM*, *бучнішати*, [*збучений*] «сповнений шумом бійки» *Ж*; — р. [*букáть*] «бухати, глухо звучати, хлопати», [*бучáть*] «плакати; ревити, мукати; гудіти», бр. *буча* «буча», др. *бучати* «ревити, мукати», *бучити* «тс.», *букъ* «шум», п. *buczeć* «гудіти, дзижчати; ревити», *buczny* (заст.) «сильний, пишний, бучний», ч. *bukati* «ухати, кричати (про птаха)», *buĉeti* «ревити, мукати», слц. *búkať*, *buĉať*, вл. *buĉeć* «тс.», болг. *бучá* «гуджу, шумлю, звучу», м. *бучи* «реве, шумить, гуркоче, гуде», схв. *букáти* «ревити, мукати; шуміти», *бучати* «шуміти, гудіти, гриміти», *бучан* «шумний, бурний», слн. *búkati* «мукати, ревити, рохкати», *buĉáti* «гриміти,

гуркотіти, рокотіти»; — псл. *buk-* (*buĉ-*) «ричати, ревити, гудіти, дзижчати», яке зводиться до іє. **bouk-*, що є похідним від звуконаслідувального кореня **bu-* (**bue-*, **bou-*, **bhū-*, **bheu-*); споріднене з лит. *baũkti* «ревити», *bũkauti* «тс.», лтс. *bũksēt* «глухо гудіти», кімр. *bugad* (**boukato-*) «ревіння», дінд. *bũkkã-ŕaĥ* «ревіння лева», *bũkkati* «гавкає», гр. *βũκτης* «той, що виє», *βũκάνη* «труба»; інший ступінь чергування голосного, можливо, представлений у псл. *букъ*, укр. *бук*; виведення ч. *bukati* безпосередньо з вигуку *bu* (*Holub—Lyer* 107) сумнівне. — Шанский ЭСРЯ I 2, 242, 243—244; *Фасмер* I 236, 256; *Преобр.* I 56—57; *Sławski* I 48, 52; *Brückner* 46; *Machek ESJĈ* 74, 76; *Holub—Kop.* 80; *БЕР* I 47, 95; *Skok* I 225; *ЭССЯ* 3, 88; *Sl. prasł.* I 443—444; *Sadn.* — *Aitz. VWb.* I 190—192; *Kořinek* 180—182; *Moszyński PZJP* 227; *Bern.* I 98—99; *Mikl. EW* 24—25; *Булаховский Семас. этюды* 37; *Otrębski LP* 1, 125—126; *Fraenkel* 37; *Mühl.* — *Endz.* I 267, 344; *Stokes BB* 21, 130; *Mayrhofer II* 435; *Walde—Hofm.* I 120; *Boisacq* 137; *Frisk* I 276; *Pokorny* 97—98. — Пор. *бик*, *бук*².

[*букáшка*] (ент.) «сонечко, *Coccinella impustulata* *Ж*; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *букáшка* «комашка», [*букáра, букáтка*] «тс.», [*бучка*] «комаха, що дзижчить; вова (дит.); мурмило, відлюдько; староста, начальник», як і бр. [*бучка*] «комашка», п. *baĥ* (очевидно, із вторинною назалізацією первісного *u*) «овід, гедзь, *Tabanus bovipus*», ч. [*buk, bupk*], нл. ст. *buk* «тс.», пов'язане, мабуть, із звуконаслідувальним *buk* «глухий звук, гул, гудіння», спорідненим з укр. [*букáти*] «кричати, ухати; ревити, мукати (про водяного бугая)»; менш переконливе пов'язання р. *букáшка* безпосередньо з вигуком *bu* (*Зеленин РФВ* 54, 119; *Фасмер* I 235—236); виведення укр. [*букáшка*] від [*букáта*] «кусок, скибка», [*букáтка*] «тс.» (*Crânjala* 226) помилкове. — Шанский ЭСРЯ I 2, 218; *Горяев* 32; *Sławski* I 29; *Brückner* 19; *Sadn.* — *Aitz. VWb.* I 190. — Див. ще *бик*, *бучкати*.

буква «літера; [азбука, буквар]», *буквар*, *бўки* «назва слов'янської літери б», *букварний*, *бўквенний*, *буквальний* (можливо, з р. *буквальний*, кальки фр. *littéral*); — р. *бўква*, др. *буква* «літера; (мн.) письмо, письмо», *букъвъ*, *буку* «тс.», п. *bukwa* «алфавіт, азбука», ч. *bukva* «літера» (з рос.), слц. *bukvica*, нл. *bukwica* «тс.», полаб. *bŭkvoī* (наз.-зн. в. мн.) «книжки», болг. м. *бўква* «літера, письмо», схв. *бўк* «тс.», *бўква* «літера», *бўквица* «буквар, азбука», слн. заст. *bŭkve* (мн.) «книжка», стсл. **букъви** (мн. жін. р.), **букъве** (род. в.) «літера», ***букы** (наз. в. одн.); — пізносл. (пд.) *buku «літера», *bukъvi* «письмо»; — запозичення з германських мов; гот. *boka* (<*boko) «буква», *bokos* (мн.) «письмо, книжка, документ, грамота», днв. *buoŋ* «книжка», дісл. *bōk*, *bōk* (мн.) «книжка» пов'язані з назвою бука в германських мовах (гот. *bōka*, дісл. *bok*, днв. *buoŋha* і т. д. — на буквих дощечках або паличках у германців накреслювались письма, один з видів рунічних знаків); полаб. *bŭkvoī*, очевидно, пов'язане з свн. *bōk*, *bŭk* «книжка», днн. *bōk* «тс.» і, можливо, незалежне від південнопраслов'янських форм (Lehr-Spławiński *Zaroz.* 279, 309; Lehr-Spławiński—Pol. 61; Knutsson GL 53; Stender-Petersen *ZfSlPh* 13, 249). — Шанский ЭСРЯ I 2, 218—219; Фасмер I 236; Преобр. I 51—52; Горяев 32—33; Sławski I 49; Brückner 48; KZ 42, 146; SW I 231; Holub—Kop. 81; Janko *Slavia* 9, 349; БЕР I 87—88; Младенов 49; Skok I 230—231; ЭССЯ 3, 91—92; Sł. prasł. I 445—446; Leeming *RSI* 34/1, 25; Sadn.—Aitz. *VWb.* I 456—458; Mikl. *EW* 24; Loewe *KZ* 39, 327—330; Jóhannesson 955; Vries *AEW* 48; Kluge—Mitzka 106. — Див. ще **бук**¹.

бўквиця (бот.) «*Betonica officinalis* L.; [подорожник, *Plantago major* L. Мак], [бўквиця біла (жовта)] «первоцвіт, *Primula officinalis* Hill.» Г, Мак, [буквник] «*Betonica* L.» Мак, [бук-трава] «тс.» Мак, ст. *буквици* (жін. р. род. в.) «*Betonica*» (XVIII ст.); — р. *бўквиця* «тс.», бр. [бўквиця] «тс.; первоцвіт», п. *bukwica* «*Betonica*», *bukwa*, ч. *bukvice*, ст. *bukvičē*, *bukva*, *bukovice*,

слц. *bukvica*, нл. *bukwica* «тс.», болг. [бўковиця] «подорожник, *Plantago major* L.», [бўквиця] «тс.», м. *буковец* «червоний перець», схв. *бўквиця* «*Betonica*», *бўквиця*, слн. [bŭkviца] «тс.»; — очевидно, псл. *bukvica, пов'язане з назвою *бук* (через зовнішню схожість листків буквиці з листям бука); припускається також (Skok I 183) походження (через форму основи *bokv-*) від лат. *bāsa* «ягода». — Словн. бот. 78, 401; Вісюліна—Клоков 133—134, 292, 253—254; Нейштадт 436, 473; Меркулова *Очерки* 137; Machek *ESJČ* 76; *Jm. rosl.* 172, 198—199; Schuster-Šewc *Probeheft* 35; ЭССЯ 3, 91; Бернштейн *Очерк* 1974, 224; Sł. prasł. I 445; Sadn.—Aitz. *VWb.* I 458. — Див. ще **бук**¹.

бўкер «агрегат з багатолемішного плуга і сівалки», [бўкаръ, пўкаръ] «тс.», *букерувати*, [пукарити] «обробляти букером»; — р. *бўкер*, [бўкаръ, пукаръ, бўкарить], — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з назвою заводської марки плугів системи «Becker»; малоімовірний зв'язок з англ. *buck* «дробити руду, розпилювати дерева на колоди» (ССРЛЯ I, 679; Ушаков I 201). — Фасмер I 236; Миртов 31, 264, 378.

букѣт; — р. бр. болг. м. *букѣт*, п. *bukiet*, ч. *buket*, *bouquet*, слц. *buket*, *bukéta*, схв. *бўкѣт*, *букѣта*, слн. *bukét*; — запозичено (очевидно, через російську і польську мови) з французької мови; фр. *bouquet* «букет, жмуток; аромат», первісно «гай» (пор. *bouquet d'arbres* «гай», букв. «група дерев») є зменшувальною формою до *bois* «ліс»; (ст.) група дерев», яке разом з пров. ст. *bosc*, іт. *bosco*, слат. *buscus*, *boscus* «тс.» походить від західногерманського кореня **bosk-* «кущ, ліс», **busk-* «тс.», який зберігається в днв. днн. *busc* «кущ, чагарник, гайок», свн. *busch*, *bosch(e)*, снн. *busch*, *busk*, гол. *bos(ch)*, англ. *busch*, нвн. *Busch* «тс.»; герм. **busk-* є розширенням герм. **bis-* «пухнути, набрякати», пов'язаного, очевидно, з іє. **bu-*, **bhū-* «надувати, роздувати», від яких виводяться також лат. *bulla* «пузир, пухир, прищ», псл. *bula «гуля, набалдашник», укр. *булава*, *булка* «хліб» тощо, дісл. *bysia* «швидко витікати»,

стсл. *быстръ*, укр. *бистрий*; менш переконливе пов'язання слов'янських слів з н. *Bukétt* «букет», *Bouquet* «тс.» (Фасмер I 236), яке зводиться до того ж фр. *bouquet* «гай». — СІС 111; Акуленко 141; Шанский ЭСРЯ I 2, 219; Горяев 32; Sl. wug. obcsuch 97; Brückner 48; Holub—Lyer 107; БЕР I 88; Вуяклија 135; Bloch 79, 87, 105; Dauzat 95, 104, 118; Kluge—Mitzka 113; Walde—Hofm. I 122; Jóhannesson 588, 591, 592; Vries AEW 66, 68. — Пор. *бистрий*, *булава*, *булка*.

[буки-барабан-башта] «нісенітниця, дурниця, безглуздість, недоладність»; — неясне; можливо, походить з якоїсь старої читанки (граматики), де з навчальною метою добиралися слова з тією самою початковою літерою, не пов'язані між собою значенням; звідси вживання цієї групи слів на позначення нісенітниці; про саме таке походження свідчить перше слово *буки* (назва літери б). — Див. ще *буква*.

[буківка] (орн.) «зяблик, *Fringilla coelebs* L.» Ж, **[букивчак]** «тс.»; — пов'язане з *бук*¹; зяблики часто зустрічаються в молодих букових лісах, живляться ядрами букових горіхів. — Воїнств. — Кіст. 251—252; Страутман 112. — Див. ще *бук*¹.

букініст; — р. болг. *букиніст*, бр. *букиніст*, п. слц. *bukinista*, ч. *bukinista*, *bouquinista*, схв. *букініст(а)*; — запозичення з французької мови; фр. *bouquiniste* «букініст» походить від *bouquin* «стара книжка», яке зводиться до гол. *boek* «книжка», снідерл. *boeskijl*, *boekijl «тс.», споріднених з гот. *bōka* «буква», *bōkōs* (мн.) «книжка, письмо, грамота», з якими зіставляється й псл. *buku «літера», укр. *буква*. — СІС 111; Шанский ЭСРЯ I 2, 219; Фасмер I 236—237; Коралиński 146; БЕР I 88; Вуяклија 135; Dauzat 104; Bloch 94; Vries AEW I 70. — Див. ще *буква*.

буклак, **буклажки** — див. **баклак**.

букля (заст.) «локон, кучер», **буклі** (мн.), **[букель, пукель]** «тс.» Ж; — р. заст. бр. *букля*, п. *rukiel*, болг. *букла*; — через російське і через польське та німецьке посередництво (нім. *Büchel* «тс.») запозичено з французької мови; фр. *boucle* «локон» походить від лат. *buccula*

«щічка», демінутива від *bucca* «надута щока». — Шанский ЭСРЯ I 2, 200; Фасмер I 237; Brückner 447; Sl. wug. obcsuch 617; SW V 429; БЕР I 88; Bloch 77; Dauzat 100. — Див. ще *букат*.

[буков] (зах.) «буковий горіх», **[буква]** «тс.» Ж; — п. *bukiew*, **[bukwa]**, ч. *bukvice*, ст. *bukev*, *bukvě*, *bukva*, слц. *bukvica*, *bukva*, вл. *bukwica*, полаб. *būkvoī* (наз.-зн. в. мн.), м. *буклинка*, схв. *буквица*, слн. *búkovica*, *búkovina* «тс.»; — псл. *buku «буковий горішок, плід бука» пов'язане з *buku «бук, *Fagus* L.». — Slawski I 49; Machek ESJČ 76; LP II 157—158; Jm. rostl. 131; Schuster-Sewc Probeheft 35; ЭССЯ 3, 91—92; Sl. prasl. I 445—446; Kiparsky GLG 219; Stender-Petersen 449—457. — Див. ще *бук*¹.

[букодірка] (орн.) «зяблик, *Fringilla coelebs* L.», **[букодірчак]** «тс.» Бул, **[букодірча]** «пташеня зяблика»; — неясне за своєю семантичною структурою складне утворення з основ іменників *бук* (бот.) «*Fagus* L.» і *дірка* (зяблики зустрічаються часто в молодих букових лісах, живляться ядрами букових горіхів). — Булаховський Семас. етюды 164; Мовозн. 1948, 48; Воїнств. — Кіст. 251—252; Страутман 112. — Пор. **буківка**.

букорія, **букурія** — див. **бокүри**.

букс (бот.) «самшит, *Vixus sempervirens* L.», **буксує**, **[буксуєтник]** Мак, **[букшпан]** (з п.), **[Грушпан Мак, Гушпан Мак]**; — р. *букс*, *буксує*, **[буксуєтник, букшпан]**, **буксбом** (заст.), бр. болг. *букс*, п. *bukszpan*, **[bukspan, buksbam]**, ч. *bixus*, **[rušpán]**, слц. *bixus*, вл. *buksowc*, схв. *бўс*, ст. *пушпан*, слн. *pišpan*; — очевидно, пов'язане з нвн. *Búchsbaum* (снн. *busbōm*, *bosbōm*, двн. *buhsboum*) «буксове дерево», утвореним з основ іменників *Buchs* «букс», що походить від лат. *buxus* «тс.», пов'язаного з етимологічно неясним гр. *βύξος* «букс», і *Baum* «дерево», спорідненого з снн. *dnн. bōm*, дангл. *bēam*, двн. *boim* «тс.»; форма *букс* могла бути результатом пізнішого впливу з боку латинської номенклатурної назви *buxus*. — СІС 112; Шелудько 23; Richhardt 37; Шанский ЭСРЯ I 2, 220; Фасмер I 237; Горяев 32; Смирнов 68; Brückner 48; Korbut PF

4, 444, 505; Loś Gr. p. I 21; Machek Jm. gostl. 140—141; Holub—Lyer 107; Skok I 143; Sadn.—Aitz. VWb. I 473; Kluge—Mitzka 107; Jóhannesson 956, 962; Walde—Hofm. I 125; Frisk II 626; Boisacq 827.— Див. ще бум³.— Пор. бўкса¹.

бўкса¹ «втулка, металева коробка з підшипником, що передає тиск вагона, паровоза тощо на вісь колеса; [жестяна або дерев'яна банка ВеУг], [дaть букси] (перен.) «набити, відлупцювати» До, ст. *буксовати* «обладновувати буксами», *возь буксований* (1619); — р. бр. *бўкса*, п. *buksa* «металева трубка, прикріплена до кінця осі; окуття труб насоса, обруч», *buks* «тс.», слц. *buksa* «жерстяна шкатулка, коробочка, копилка», *búks* «тс.», нл. *buksa* «обруч (маточини)», болг. *бўкса*, слн. *ruša* «букса (втулка)»; — запозичене через польське і російське посередництво з німецької мови; нвн. *Büchse* «букса, втулка, бляшанка, банка (для збирання грошей)», як і двн. *buhsa* «втулка», свн. *bühse*, снн. *bosse*, *büsse* «жерстянка, бляшанка, копилка; рушниця, гармата», дангл. *box*, пов'язане, можливо, через слат. *buha* «втулка з самшиту», з гр. *βύξις* «скринька, шкатулка, коробка», що походить від *βύξος* «букс», до якого зводиться й укр. *букс* «тс.». — Тимч. 152; Шанский ЭСРЯ I 2, 220—221; Brückner 448; Lehr-Spławiński Zapoż. 287, 294, 296; Lehr-Spławiński — Pol. 62; БТР 62; Kluge—Mitzka 107; Walde—Hofm. I 125; Boisacq 827.— Див. ще *букс*.— Пор. *бўкша*, *бусоль*, *пўшка¹*.

[бўкса²] «трава з олійним зерном» Ва; — неясне.

буксі́р «буксирне судно; буксирний канат», *буксирувати*; — бр. *буксі́р*, *буксі́раваць*, п. *buksować*, болг. *буксі́р*, *буксі́рам*; — запозичення з російської мови; р. *буксі́ровать* походить від гол. *boegseeren* «буксирувати», а *буксі́р* від н. *Bugsieger* «буксирне судно», утвореного від *bugsiegen* «буксирувати»; германські форми походять від порт. *rixar* «штовхати», яке зводиться до лат. *ruſāge* «тс.». — СІС 112; Шанский ЭСРЯ I 2, 221; Фасмер I 237; Горяев 32; Смирнов 67; Kluge—Mitzka 109; Vries NEW 69;

Уленбек РФВ 26, 292.— Див. ще *пульс*.— Пор. *буксувати*.

буксувати «обертатися, ковзаючись на місці» (про колеса поїзда, автомобіля); — р. *буксовать*, бр. *буксаваць*, п. *buksować*, болг. *боксувам*, *буксі́рам* «тс.»; — очевидно, пов'язане з *буксі́р*; зіставлення з *бўкса* «втулка» (Лєхин—Петров 112) викликане пізнішими асоціаціями.— Коралиński 147; Ст. вуг. *obsuch* 97; РЧДБЕ 117.— Див. ще *буксі́р*.

[букулáй] (назва барана) Доп. УЖДУ IV, **[букулáя]** (назва вівці) тж, **[букулéша]** «тс.» тж; — запозичення з східно-романських мов; рум. *bucălăie* (молд. *букэлáе*) «чорноморда вівця» утворене від *bucă* «щока», яке походить від лат. *bucca* «тс.», і етимологічно неясного *lăie* «темно-сірий». — Vrabie Romanoslavica 14, 135; DLRM 97, 443; Pușcariu 19.— Див. ще *букáт*.— Пор. *бўча*.

[букурія] «свято, торжество, бенкет» Я; — запозичення з молдавської мови; молд. *букуріе* (рум. *bucurie*) «радість, задоволення» є суфіксальним похідним від дієслова *букура* (рум. *bucurá*) «радувати, веселити», можливо, запозиченого з албанської мови; пор. алб. *bukuron'*, *búkur* «красивий, чудовий, гарний», *bukurí* «краса, чарівність»; зіставляється також з тур. *buhur* «духи; ладан, фіміам». — Vincenz 9; DLRM 97; Сінас II 715; Drăganu României 208; Crânjala 226; СДЕЛМ 62.

букўт — див. *бутўк*.

[бўкша] «дерев'яна або залізна втулка в колесі; обруч, обідок Па», **[букиш]** «тс.» Ж, **[бўхша]** «деталь у возі, букса» ЛЧерк, **[букиші дати]** (перен.) «побити, налупцювати» Дз, **[букишувати]** «набивати букші» Ж, **[бушувати]** «обковувати колеса», ст. *букша* (1755), *возь букишований* (1648); — давнє запозичення з німецької мови; нвн. *Büchse* «втулка, букса» є тим самим словом, яке пізніше було запозичене в російську і українську мови в вигляді *букса*; польське посередництво для всіх форм (Richhardt 37) не доведене.— Шелудько 23.— Див. ще *бўкса¹*.— Пор. *бўшта*.

[букші́й] (бот.) «біб, *Phaseolus* E36 2, **[букишійки]** «квасоля» тж; — мож-

ливо, запозичене з румунської мови; рум. *bucșău* «іспанський дрік, *Spartium jup-seum*» (декоративна рослина родини бобових) походить від лат. *buxus* «букс»; не менш імовірний і зв'язок з [бокшій] «віл з рябими боками» (пор. [бугай] «вид квасолі»). — DLRM 97.

булава́ «жезл, палиця з кулястим набалдашником (знак гетьманської влади), кийок» Ж, Г, [була́вка] «кийок, палка з кулястим кінцем» Г, Мо, [булаве́нний] «той, хто розмахує, ударяє булавою» Ж, [булаве́нчий] «чиновний козак, на руках якого знаходилася булава кошового атамана Запорізького війська» Я, ст. з булавою «кий з потовщенням на кінці» (1665), при булавѣ «знак уряду, влади гетьманської» (XVII ст.); — р. бр. булава́, бр. булаве́шка «набалдашник», р.-цсл. **булава** «жезл», п. *buława* (жезл як символ влади), ст. «дрюк», ч. слп. *buława* «булава», нл. *buława* «куля, кегля, кружало», болг. *булава*, схв. слн. *buława*; — очевидно, похідне з суфіксом -ava (-авъ) від псл. **bul-*а «гуля, набалдашник», пов'язаного з псл. **bul-*(j)-«пузир, пухир; гуля, жовно; куля, брила, грудка», укр. *булька*; до того ж індоєвропейського кореня належать *бу́лка* «хліб», *бу́йний*; менш імовірно припущення про зв'язок слов'янських слів (через германські форми) з лат. *bulla* «пухир; опуклість; набалдашник, шишка» (Преобр. I 52); непереконливе і виведення з пн.-тюрк. *bulav(a), полов. *bułav* «дрючок, ломака» (Москаленко УІЛ 31; Sławski JP 1954/2, 134; Горяев 33; Zajączkowski SO 50; SW I 233; Mikl. EW 417; TEI I 268). — Шанский ЭСРЯ I 2, 221; Фасмер—Трубачев I 237; Ильинский РФВ 61, 240; Sławski I 50; Brückner 48; ЭССЯ 3, 93; St. prasl. I 447; Sadn.—Aitz. VWb. I 87—89; Bern. I 100; Zubatý BV 18, 260; Jegers ZfSIPh 27, 93; Stokes KZ 30, 557; Jóhannesson 588; Korsch AfSIPh 9, 463; Vries AEW 34.— Див. ще *бу́лка*, *бу́лька*. — Пор. *буя́ти*.

була́вка «шпилька»; — р. була́вка «тс.», бр. [була́вешка] «головка швайки», п. *buławka* «шпилька»; — очевидно, запозичено з російської мови, в якій утворено від булава́ «жезл, палиця з ку-

лястим набалдашником», спорідненого з укр. булава́ «тс.». — Шанский ЭСРЯ I 2, 221—222; Фасмер I 237; Преобр. I 52; Горяев 33; Булаховский Труды ИРЯ I 150; Sławski I 50; Brückner 48; SW I 233.— Див. ще булава́.

[булаво́чник] (бот.) «цефалантера, пилкоголовник, *Sephalanthera* L. С. Rich.» Мак, [була́тка] «тс.» Ж; — пов'язане з булава́; назва зумовлена кулястою формою пиляка цієї рослини; пор. інші назви цефалантери: [палочниця], похідне від *палка*, ч. *okrotice* від [okrota] «куля», заст. *kulatička*. — Machek Jm. rostl. 296.— Див. ще булава́.

була́ний «світло-рудий (про коня); [бляклий, блідий ВеБ], [була́вний] «бляклий» ВеБ, ст. *буланых* (1717); — р. *була́ный*, бр. *була́ны*, п. *bułany*; — запозичено, можливо, через російське посередництво, з тюркських мов; чаг. тат. ойр. тув. каз. *булан* «лось; ясножовтий», алт. хак. *пулан*, башк. [бу́лан] «тс.», тат., башк. *болан* «олень; оленячої масті; лось; лосиної масті», чув. *пйлан* «олень; лось», дтюрк. *bułan* «лось», можливо, походять від поєднання кит. *n'au* «однорогий олень» і ст. *lǝp* «единоріг»; тат. *булан* пояснювалось також (Lokotsch 29) як похідне від *буг* «дим, чад». — Болдырев Тюркизмы 50; Сетаров Тюркизмы 235; Одинцов Этимология 1971, 201—204; Шанский ЭСРЯ I 2, 222; Фасмер I 238; Sadn.—Aitz. VWb I 464; Bern. I 100; Дмитриев 530; Korsch AfSIPh 9, 493; Севортян II 260; Егоров 146; Щербак ИРЛТЯ 141—142; Zajączkowski Por. jęz. 1937—1938/4, 35.

була́т «гартована сталь, сталевий клинок, шабля», ст. *була́тний* (XVIII ст.); — р. бр. болг. *була́т*, п. *bułat*, ч. ст. *bułát*; — очевидно, через російське посередництво запозичено з північотюркських мов; тат. *булат*, «тс.», як і кирг. *болот*, кипч. *bolat*, аз. *полат*, кумик. *болат*, походить від перс. *pūlād* «сталь». — Болдырев Белар. лексикал. і етым. 16—17; Макарушка 12; Шанский ЭСРЯ I 2, 222; Фасмер I 238; Преобр. I 52; ЭСБМ I 407; Шипова 92; Sadn.—Aitz. VWb. I 463—464; Bern. I 100; Дмитриев 556;

Абаев ИЭСОЯ I 265; Lokotsch 134; Корш Др. вост. 4, 1912.

[булді́га] «порожнистий стовбур рослини (дерева); порожниста, обгризена кістка» Я; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *[булды́га]* «маслак, порожниста кістка; палиця, дрючок», *[булды́жка]* «обгризена кістка» задовільної етимології не має; можливо, пов'язане з *[булды́га]* «сукувата палиця, дрючок; круглий дикий камінь», *булава́* і под. (Фасмер I 238; ЭСБМ I 408; ЭССЯ 3, 94—95; Sadn.— Aitz. VWb. I 89).

булді́мка (заст.) «вид старовинної рушниць», *булді́мок* «тс.», ст. *булдинка*, *булдино́къ* (XVIII ст.); — неясне; пов'язується (Sadn.— Aitz. VWb. I 89) з *[булды́га]* «порожнистий стовбур; порожниста кістка» (пор.).

[булди́р'ян] (бот.) «валеріана, *Valeriana officinalis* L.» Мак, *[булды́р'ян]* «тс.» Мак; — р. заст. *балдриа́н*, *[балды́рья́н]*, п. *baldrían*, ч. сл. *baldrían*, вл. *baldrían*; — запозичене, можливо, через російське посередництво, з німецької мови; нвн. *Baldrian* (свн. *baldrian*) «тс.» походить від слат. *valeriana* «тс.».— Фасмер I 115; Преобр. I 14; Machek ESJČ 43; Korsch AfSIPh 9, 487; Kluge—Mitzka 45.— Див. ще **валеріана**.

[булды́га] (бот.) «*Conium maculatum* L.», *[булды́гова]* «тс.»; — очевидно, результат контамінації і редукції форм *богйолов* і *бугйла́* (*богйла́*).— Див. ще **богйла́**, **богйолов**.

були́жник «кремінний сланець, дикий камінь, валуя»; — як і ч. *buližnik* «булижник», запозичене з російської мови; р. *булды́жник* «тс.»; кам'яна брила; дрючок, сукувата палиця» походить від *[булды́га]* «тс.»; можливо, російські форми, як і *булава́*, *бу́лька*, походять від псл. *bul-a «гуля, куля, брила, набалдашник». — Шанский ЭСРЯ I 2, 223; Фасмер I 239; Преобр. I 52—53; Горяев 1892, 15; ЭССЯ 3, 94—95; Sadn.— Aitz. VWb. I 87—89; Ильинский РФВ 61, 240.— Пор. *булава́*, *бу́лька*.

булі́нь «прив'язна линва»; — р. *булі́нь* «вірьовка для натягування паруса при сильному вітрі», *булин* (заст.), *бугельень*, *[бугелина, бугелинь]* «тс.»; — запо-

зичено (очевидно, через російське посередництво) з голландської мови; гол. *boelup* «вірьовка для натягування паруса», *boeling* «тс.», як і *boelijn*, *boeglijn* «тс.», походять від снідерл. *boeyline* (*boeyline*, *boechlīne*), утвореного з основ іменників *boech* «ніс корабля»; передня частина стегна», спорідненого з двн. *buog* «плече, передня частина стегна, лопатка тварини», дангл. *bōg* «плече, рука, згин; гілка», *bōh* «тс.», дісл. *bōgt* «згин, лопатка (у тварини); верхня частина передньої ноги тварини; рука; ніс корабля», дінд. *bāhū-ḥ* «рука, передпліччя; передня лапа», гр. *πῆχυς* «лікоть, передпліччя», дор. *πᾶχυς* «тс.», і *līne* «вірьовка, канат», спорідненого з двн. дісл. *līna*, нвн. *Léine* «тс.», лат. *līnea* «лінія». — Фасмер I 228, 229; Смирнов 68; Круазе ван дер Коп ИОРЯС 15/4, 20—21; Kluge Seemannsspr. 162; Kluge—Mitzka 433; Meulen 9, 123; Vries NEW 71, 401, 402; AEW 47; Falk—Torp 90, 645; Jóhannesson 599, 759, 955, 1074; Klein 192.— Див. ще **лі́нва**, **лі́нія**.

бу́лка «білий хліб», *бу́ля* (дит.) «тс.», *бу́лочник*, *бу́лочна* «хлібна крамниця», *[бу́лочня]* «пекарня», ст. *булка* «білий пшеничний хліб» (XVIII ст.); — р. бр. *бу́лка*, п. *bułka*, *buła* «великий круглий хліб», ч. *buła* (дит.) «тс.», *bułka* «круглий хліб, дешеве печиво», слц. *buł'ka*, болг. *[бу́лка]* «хліб», м. *буле* «коржик, спечений у попелі»; — не зовсім ясне; очевидно, пов'язане з *булава́*, *бу́лька*, які зводяться до псл. *bul-a «куля, гуля, набалдашник», **bul-(j)-* «пузир, пухир; гуля, жовно; куля, брила, грудка»; з слов'янських мов, мабуть, було запозичене н. *[Bulke]* «булка»; менш імовірно виведення польських слів з романських мов (іт. *bulla* «круглий хліб; куля», іт. фр. *boule* «тс.», фр. *boulangue* «ремесло булочника, пекаря») або з двн. *būlla* «віспинка, прищик, пухирчик, гуля», свн. *biule* «гуля, жовно; опух», шв. *bulle* «хліб, булка» (Москаленко УІЛ 61; Шанский ЭСРЯ I 2, 222; Соболевский ЖМНП 1911, травень, 166; Грот Фил. раз. I 610, II 484; Sławski I 50; Karłowicz SWO 75; Brückner PF 4, 26; Matzenauer 123; Štrekelj 37) чи

з слат. *bulla* «пузир, гуля; печатка» (Преобр. I 52; Brückner 48; Bern. I 100; Walde—Hofm. I 122).— Фасмер I 239; Ильинский РФВ 61, 240—241; Zareba JP 61/1, 5; Вьгленов БЕ 1958/3, 245—246; Sadn.— Aitz.VWb. I 87—89; Bielfeldt ZfSl 7/3, 337; Kiparsky Baltend. 148; Neuphilol. Mitt. 53, 441; Schuchardt Slavod. 65; Zubatý BV 18, 260; Mühl.— Epdz. I 267; Uhlenbeck 191; PBrV 20, 325—326.— Див. ще *бу́лька*.— Пор. *булава́*, *бу́ля*.

бу́лла «папська грамота, декрет; по-слання», ст. *булля* (XVII ст.); — р. *бу́лла*, бр. болг. м. *бу́ла*, п. *bula*, *bulla*, *buła*, *boła* (заст.), ч. *bula*, *bulla*, ст. *bulle*, слц. *buła*, схв. *бу́ла*, слн. *buła* «тс.»; — запозичення з латинської мови; слат. *bulla* «висяча випукла печатка на документі, грамота» походить від лат. *bulla* «булька, банька, опуклість; набалдашник; гуля; брунька; прикраса; булла», з яким споріднене і укр. *бу́лька* «водяна або мильна банька». — Тимч. 153; Шанский ЭСРЯ I 2, 222—223; Brückner 48; Holub—Lyer 108; БЕР I 88; Вујаклија 136; Bern. I 100; Walde—Hofm. I 122.— Див. ще *бу́лька*. — Пор. *булава́*, *бу́лка*, *бу́ля*, *бу́льба*².

[*бу́ля*] «картопля», [*буля́ник*] «пиріг з картопляною начинкою» О, [*буля́нка*] «поле, з якого знято картоплю», [*буля́ниця*, *бу́льник*] «тс.» ДзАтл II, [*бу́льма*] «картопля» О, [*бульма́н*] «тс.» ВеНЗн, О, [*бульма́ник*] «картоплина; печений на плиті коржик з борошна, змішаного з картоплею» О, [*бульманя́ник*] «тс.» О, [*бульня́нка*] «картоплиння; поле, з якого знято картоплю» О, [*бульові́ня*] «тс.» О; — не зовсім ясне; може розглядатись і як продовження псл. *bula (*bulja*) «грудка; округлість» з пізнішою зміною значення, і як результат видозміни укр. [*барабу́ля*] «картопля» або *бу́льба* «тс.».— Дзєндзелівський RKJ LTN 15, 121—122.— Пор. *барабля*, *ббля*, *бу́льба*¹, *бу́лька*.

[*буля́бишка*] (бот.) «латагтя біле, *Nutrhaea alba* L.» Л, [*буля́бки*] (мн.) «тс.» Л; — очевидно, пов'язане з *бу́льба* «земляна груша; картопля» (за схожістю кореневища).— Див. ще *бу́льба*¹.

буль (вигук, що імітує звук виливання рідини з вузького отвору), *буль-буль*, *бульк* «тс.»; імітація звуку падіння у воду», [*бульбон*] «вир» Шух, [*бу́лькет*] «джерело» ДзАтл II, [*бу́лькот*] «тс.» тж, *бу́лькіт* «[тс. тж]; клекотання», *булькотнеча* «переливання з шумом, бурчання», *бульбу́лькити* «з шумом виливатися з вузького отвору; випускати бульки», *бу́лькити* «тс.»; [бити джерелом, клекотати, бурлити, пузиритися ВеЛ], *булькотіти* «тс.»; квоктати (про індика), *бульча́ти* «тс.»; — р. *буль*, *бульк*, *бу́лькати*, бр. *бу́лькаць*, п. *bul-bul*, *bulkotac*, ч. *blkotati* «булькити» (про струмок тощо), болг. *бълбу́кам* «дзюрчати, шуміти», *бълбóля* «тс.»; бурмотіти;— псл. *bul-(j)-, *bъl-, звуконаслідувальне утворення, мабуть, споріднене з *byl-k-, *ble-k-, до яких зводяться *белькотати*, *блекотати*, *блєкіт* тощо, і *byl-t-, *bъl-t-, з якими пов'язані *бóвтати*, *бовть*; менш імовірно припущення про зв'язок з *бурліти*, *бу́рити*, *бу́ркити* (Лопатин ЭИРЯ II 144).— Шанский ЭСРЯ I 2, 223; Фасмер I 239, 240; Преобр. I 53; Горяев 33; Sławski I 30, 50; Brückner 20; Machek ESJČ 57; БЕР I 55, 98; Sadn.— Aitz. VWb. I 169—170.— Пор. *белькотати*, *блєкіт*, *блекотати*, *бóвтати*.

*бу́льба*¹ «земляна груша, *Helianthus tuberosus* L.; картопля; дрібна картопля Ва, ЛЧерк; ріпа, *Brassica campestris* L. var. *Rapa* L. Hertem Л», [*бульба́к*] «картопля» ВеНЗн, [*бульба́н*, *бульбе́га*, *бу́льбиця*] «тс.»», [*бульба́сник*] «поле, з якого знято картоплю» О, [*бульбе́нець* О, *бу́льбисько*, *бульба́нка* О] «тс.»», [*бульба́нівка*] «картоплиння» ВеНЗн, [*бульба́нник* Л, *бульбе́чник* Л, *бульба́не* ВеНЗн, *бульба́шник* Л] «тс.»», [*бульба́йник*] «пиріг з картопляною начинкою» О, [*бульба́стий*] «схожий на бульбу»; — р. [*бу́льба*] «картопля», [*бу́ньба*] «тс.»; земляне, або чортове яблуко», бр. *бу́льба*, п. [*bul*-*ba*] «тс.»; — очевидно, запозичено з польської мови, до якої, мабуть, увійшло з латинської; слат. *bulbus* «цибуля, цибулина; бульба» походить від гр. βολβός «цибуля, цибулина (гуля, жовно)», яке разом з βολβίνη «вид білої цибулі», βόλβιτον (атт. βόλιτον) «гній (коров'ячий)», можливо, також дінд. *bálba*

jañ «трава *Eleusine indica*», вірм. palā «пузир, міхур» походить від іє. *bol-/bul- «грудка, брила; бульба; гуля, жовно, наріст, опуклість, опух», що могли бути утворені від звуконаслідувального іє. *bi- «надувати, роздувати; прибувати (про воду), набрякати», *bhū- «тс.», від якого походить і лат. *bussa* «надута щока», можливо, також лат. *bulla* «пузир, пухир; брунька, пуп'янок», якому відповідають псл. *bul-(j)- «пузир, пухир; гуля, жовно; куля, брила, грудка», укр. *булава́, бўлка, бўлька*; вважається також (Sadn.— Aitz. VWb. I 89) споконвічно слов'янським, спорідненим з *булава́, бўлка, бўлька* та ін.; менш імовірно виведення п. *bulba* (Фасмер I 240) від н. [Bolle] «бульба, цибулина», очевидно, пов'язаного з іє. *bhel- «пухнути, набрякати; прибувати (про воду); буяти, рясніти, повнішати» (Jóhannesson 627; Kluge—Mitzka 90); сумнівне також пов'язання (Persson Beitr. 247, 254; Petersson IF 34, 236) лат. *bulbus* з лит. *bul̃bulas* «булька, банька», *bul̃bulas*, лтс. *bul̃bulis* «тс.», лит. *būmburas* «брунька, пуп'янок», лтс. *būmburs* «м'яч, куля; наріст, горб; картопля», *būmbulis* «корінь бульби, картопля» через те, що балтійські форми споріднені (разом із дінд. *būmba-ñ* «диск, коло, півкуля», гр. βέμβηξ «дзига, коловорот», λέμφηξ «крапля; пухир») із звуконаслідувальними іє. *būmb-, *bamb-, *ba*mb-, *bha*mbh-тощо.— Дзендзелівський RKJ ŁTN 15, 121—122; Закревська Досл. і мат. VI 30—31; Richhardt 38; Шанский ЭСРЯ I 2, 223; Бурнашев I 61; Grückner 48; Majewski PF 4, 646; Bern. I 100; Niedermann WuS 8, 67—68; Janáček LF 59, 419; Fraenkel 33, 64; Mühl.— Endz. I 347; Jóhannesson KZ 36, 344; Petersson KZ 47, 262; Pokorny 103; Walde—Hofm. I 122, 120; Frisk I 249—250; Maughofer II 421; Jóhannesson 584—585, 587, 588.— Пор. *букат, булава́, бўлка, бўлла, бўля, бўльва, бульдог, бўлька*.

бу́льба² «пузир, пухир», [бульбаха] «тс.» Пі; *бу́льбашка* «булька, банька; порожня кулька; пуп'янок квітки», [бу́льбашний] «укритий бульбашками; пінистий», ст. *бульбашки* (наз. в. мн.) «баньки на воді» (XVIII ст.); — р. [бу́ль-

бух] «булька, банька», [бу́льбушки] «пузирі, пухирчики»; — не зовсім ясно; можливо, результат контамінації *бу́льба*¹ «земляна груша; картопля; ріпа» і *бу́лька* (пор.).

[бу́льба́н] «бовван, дурень» Ж, *булобан* «тс.» Пі; — очевидно, результати контамінації слова *бовва́н* (ст. *бълванъ*) з [бу́льба́н] «картоплина», [бу́льбас] «бельбас» і под.— Див. ще *бовва́н, бўльба*¹, *бу́льбас*.

бу́льбас — див. *бэ́льбас*.

[бу́льбо́ка] «глибоке місце в річці» Мо, [бу́льбо́ня] «баюра, калюжа, яма під водою» Мо; — запозичення з молдавської мови; молд. *булбоа́кэ* «вир, ковбаня», *булбоа́нэ* «тс.», як і рум. *bulboáca*, *bulboána* «тс.», пов'язуються через проміжні форми *булбу́к* (*bulbúc*) «булька», *булбука́* (*bulbusá*) «пузиритися» з нар.-лат. *volvicāre «вертити, крутити», похідним від *volvere* «тс.», спорідненого з дінд. *vālati* «обертається», псл. *valǎ*, *valiti*, укр. *вал, валіти*.— Vincenz 9; СДЕЛМ 62; DLRM 99; Walde—Hofm. II 832—834.— Див. ще *вал*².

[бу́льбу́к] (бот.) «вовча лапа, *Trolius eugoraeus* L.» ВеНЗн, [бу́льбу́ки] (якась рослина), [бу́льбу́чки] «тс.»; — запозичення з румунської мови; рум. *bulbúc* (бот.) «вовча лапа» (молд. *булбу́к* «тс.») через дієслівну форму *bulbusá* (*булбука́*) «пузиритися» виводиться від нар.-лат. *volvicāre «крутити».— DLRM 99.— Див. ще *бу́льбо́ка*.

[бу́льбу́яник] (ент.) «(метелик) мертва голова, *Acherontia atropos*»; — пов'язане з *бу́льба* «земляна груша; картопля; ріпа»; назва зумовлена тим, що гу́сінь цього метелика живе на картоплі.— Горностаев 238.— Див. ще *бу́льба*¹.

[бу́льва] «цибулина; картопля» ВеНЗн, О, [бу́льва́н] «картопля» ВеНЗн, О, [бу́льва́ник] «пиріг з картоплею» О, [бу́льва́нка] «цибулина; картоплиння ВеНЗн», [бу́льва́ниця] «поле, з якого знято картоплю» Ж, ВеЗн, [бу́льва́нка] «тс. О; картоплиння ВеНЗн»; — р. [бу́льва] (бот.) «топіамбур, *Helianthus tuberosus* L.», бр. [бу́льва]; — запозичення з західнослов'янських мов; п. *bulwa* «картопля», ч. *bulva* «коренеплід, бульба», слц. *bul'va* «тс.» виводять або від лат. *bulbus*

«цибуля, цибулина; бульба», або від лат. *bulla* «булька; порожня кулька» (Brückner 48; Bern. I 100; Mikl. EW 24; Niedermann WuS 8, 67—68; Machek ESJČ 76; Holub—Lyer 108); не зовсім переконливе пов'язання західнослов'янських форм з н. [Bolle] «бульба, цибулина» (Richhardt 38; Фасмер I 240; Majewski PF 4, 646).— Дзєндзелівський RKJ ŁTN 15, 121—122; ЭСБМ I 410.— Див. ще **бульба**¹, **бу́лька**.— Пор. **бу́ля**.

бульвар; — р. бр. *бульвар*, п. вл. *bulwar*, ч. слц. слн. *bulvár*, болг. *булевард*, м. *булевър*, схв. *булевър*, *бу́львар*; — запозичене (мабуть, через російське і через польське посередництво) з французької мови; фр. *boulevard* «бульвар; оплот» походить від нідерл. *bolwerk* «кріпосний вал; місце для гуляння», утвореного з основ іменників *bol* «стовбур дерева, колода», спорідненого з дісл. *bolg*, нвн. *Bóhle*, гр. *φάλαγξ* «тс.», і *werk* «робота, витвір», спорідненого з двн. *wērc*, дісл. *verk* «тс.», гр. *ἔργον* «діло, праця», ав. *varəz* «працювати», вірм. *gorg* «діло».— СІС 112; Шанский ЭСРЯ I 2, 223—224; Фасмер I 240; Коралиński 147—148; Dauzat 103; Jóhannesson 627; Vries AEW 49, 656; NEW 74, 75; Kluge—Mitzka 88—89, 856, 864.— Пор. **аргát**, **верстát**, **оргán**, **фалánга**.

бульдóг; — р. бр. *бульдóг*, п. слц. *buldog*, ч. *buldok*, болг. *булдóг*, м. *булдог*, схв. *бу́лдог*, слн. *búldog*; — запозичення з англійської мови; англ. *bulldog* утворене (за схожістю голови собаки і бика) з іменників *bull* «бик, бугай, самець», спорідненого з дісл. *boli* «бик», норв. [bol], снн. нвн. *bulle*, гол. *bul*, *bol* «тс.», свн. *bullen* «ревіти, мукати, гуркотіти», а також дісл. *bolg* «куля, м'яч; сім'яне яечко», гр. *φαλλός* «репіс», лат. *follis* «шкіряний пузир; гаманець», кіпр. *bal* «височина, підвищення, верховина», дірл. *ball* «член, частина тіла», і *dog* «собака».— СІС 112; Шанский ЭСРЯ I 2, 224; Фасмер I 240; Горяев 33; Sl. wug. obcuch 97; Holub—Lyer 108; БЕР I 88; Вуякљуја 136; Klein 208, 471; Partridge 63; Holthausen EW 63; Kluge—Mitzka 110; Jóhannesson 627, 628.— Див. ще **дог**.

бульдóзер; — р. бр. болг. *бульдóзер*, п. *buldozer*, *buldožer*, ч. *buldozer*, слц. *buldožér*, вл. *buldocer*, м. *булдожер*, схв. *булдóжер*, *булдóзер*, слн. *buldožér*, *buldózer*; — запозичено з англійської мови (мабуть, через російське посередництво); англ. *bulldozer*, пов'язане з *bulldoze* (*bulldose*) «розбивати на великі куски», задовільного етимологічного пояснення не має.— СІС 112; Шанский ЭСРЯ I 2, 224; Klein 208.

бульйóн «відвар з м'яса»; — р. *бульйон* «юшка, підлива; рідка каша; все, що сьорбають або п'ють», *бульен* (заст.), *булион* (заст.) «тс.», бр. *булён* «суп картопляний, бульйон», п. *bulion* (*buljon*, *bulon*) «відвар з м'яса, м'ясний суп, юшка», ч. *bouillon*, *bujón*, слц. *bouillon* (заст.), *bujón*, вл. *buljon*, болг. *бульóн*, м. *булйóн*, схв. *бу́льóн*, слн. *bujón*; — запозичення з французької мови; фр. *bouillon* пов'язане з дієсловом *bouillir* «кипіти; варити», що походить від лат. *bullire* «утворювати бульбашки; підніматися (про хвилі); кипіти; бити джерелом, клекотати», пов'язаного з *bulla* «булька, банька», спорідненим з укр. *бу́лька*.— Шанский ЭСРЯ I 2, 255; Фасмер I 240; Смирнов 68; ЭСБМ I 409; Коралиński 147; Holub—Lyer 107; БЕР I 89; Bloch 93; Dauzat 102; Gamillscheg 133; Walde—Hofm. I 122.— Див. ще **бу́лька**.

бу́лька «водяна або мильна бульбашка», [бу́ля] «гуля, жовно» ВеЛ, [бу́лька] «дерев'яна куля для гри; кругла грудка з глини Я; камінь або шматок заліза для випарювання білизни у жлукті Я», [булькані] «витрішкуваті очі» Я, *булькáтий* «вирячкуватий»; — р. [бульма́к] «водянистий пухир», [бульдýрi] «булька на воді», [бульдýр'я] «тс.», [бульдýр'ь] «гуля, жовно, впух, налив», [бульи́ч] «витрішкувата людина; молодий і поганий квас», бр. [бульдýр] «пузир; неродючий бугор», [бульи́шка] «лугова височина», п. [bula] «пузир, пухир», *buła* «гуля, брила, грудка», ч. *boule* «гуля», [bulka] «тс.; пухирчик», [bula] «клуби диму», *bouliti* (о́чі) «витріщити (очі)», *rouliti*, *vybuliti* «тс.», ст. *búla* «гуля, жовно», слц. [búl'a] «тс.», [bul'avý] «тов-

стий, надутий», вл. bul «м'яч», схв. *бу́лав* «вирячений (про очі)», *бу́лити* «вирячити, витріщити (очі)», слн. *búla* «гуля, опух, налив», [búlití] «пухнути, набрякати, розбухати», *búljiti* «уважно дивитися, вирячувати, витріщати очі»; — очевидно, псл. *bulj- «пузир, пухир; гуля; жовно; куля, брила, грудка», що, як і псл. *bul- «гуля, набалдашник», укр. *була́ва* «жезл, палиця з кулястим набалдашником», можливо, також *бу́лка* «білий хліб», пов'язуються із звуконаслідувальними іє. *bu-, *bhū- «надувати, роздувати; розпухати, набрякати; закруглятися, розширюватися» і його похідними *beu-, *bheu-, *bheul-, *bhūl- «пухнути, набрякати», *bheuā- «рости, збільшуватися» тощо; — споріднене з гот. *uf-báuljan «роздувати, розпухати; набрякати; робити бундючним, пихатим», *ufbaulidai* (діеприкм.) «розпухлий, набряклий, бундючний», двн. *raulā* «прищик, пухирчик», *rūlla*, дангл. *būle* «тс.», двн. *būlla* «тс., віспина, гуля», свн. *biule*, снн. *būle*, днн. *būla*, нвн. *Béule* «тс.», дісл. *beula* «наріст, горб; пагорок», дшв. *bolin* (*bulin*) «опух; здутий, пихатий», а також дірл. *bolach* «прищ; пухир, гуля» (<*bhulakā), вірм. *boyl* (род. в. мн.), *buliç* «велика кількість, маса, купа, безліч; натовп, юрба; стадо»; зіставляється також (Fraenkel 63, 64; Jóhannesson 588; Vries AEW 34; NEW 552; Walde—Hofm. I 122; Persson Beitr. 30, 254, 928; Meillet MSL 12, 431; Uhlenbeck 191; PBrV 20, 325—326; Aitzetmüller ZfSlPh 22, 367—371) з лит. *bulis* «сідниці», *būlė*, *bulė* «тс.», дінд. *buliñ* «зад; жіночий статевий орган», *bugiñ* «тс.», лат. *bulla* «пухир, прищ; брунька, опуклість; набалдашник», дісл. *puļa* «недуга, приступ (сміху)», снн. *pull* «оболонка; лушпайка, шкіра; стручок», *roll*, *rūle* «тс.», снідерл. гол. *puul* «мішок, кишеня, торба», гол. *puilen* «пухнути, набрякати». — Фасмер I 237, 240; Ильинский РФВ 61, 240—241; Brückner 48; Sławski I 50; Machek ESJČ 62; Holub—Kop. 74; Holub—Lyer 103; ЭССЯ 3, 92—93; Sł. prasł. I 446—448; Sadn.—Aitz. VWh. I 87—89; Bern. I 100; Zubatý BB 18, 260; Mühl.—Endz.

I 267; Stokes KZ 30, 557—558; Korsch AfSlPh 9, 493; Pokorny 99.— Пор. *бука́т*, *була́ва*, *бу́лка*, *бу́лла*, *бу́ля*, *бу́льба*².

[бу́льбн] (сорт картоплі); — неясне; може бути пов'язане з [бу́ля] «картопля» або з *бульбн*.

бум¹, *бумкати*, [бумбумкати]; — р. бр. болг. *бум*, п. ч. слц. *bum*, нл. *bumb* *bumb* (наслідування крику водяного бугая), м. *бумти* «гуркотить, гримить», схв. *бум*, слн. *būm*, *būm*; — звуконаслідувальне утворення, паралельне *бом*, *бем*, *бам*, н. *bumm* і под. — Шанский ЭСРЯ I 2, 225; Machek ESJČ 76; БЕР I 89.— Пор. *бам*, *бом*.

бум² «у капіталістичних країнах — сенсація; галас; штучне підвищення грошового курсу»; — р. бр. болг. *бум*, п. ч. слц. слн. *boom*, схв. *бум*; — запозичення з англійської мови; англ. *boom* «тс.» походить від звуконаслідувального *boom* «звук пострілу, гудіння», можливо, спорідненого з гол. *boomten* «барабанити, шуміти». — СІС 112; Шанский ЭСРЯ I 2, 225; Kopaliński 138; РЧДБЕ 125; Dauzat 98; Klein 186.

бум³ «брус для гімнастичних вправ»; — р. бр. *бум*, п. *bum*, *bot*, ч. *bot*; — запозичення з англійської мови; англ. *boom* «жердина, колода» походить від гол. *boom* «колода, дерево», спорідненого з двн. *boom* «дерево», нвн. *baum* «тс.», англ. *beam* «тс., колода; промінь», шв. *bot* «колода, брус», двн. *biogan* «гнути», гот. *biugan* «тс.», дінд. *bhujāti* «гне, відсуває», можливо, також укр. *бгати*, *бігти*; менш переконливе виведення *бум* від шв. *bot* (Шанский ЭСРЯ I 2, 225). — ССРЛЯ I, 686; Kopaliński 135; Klein 186; Skeat 67; Kluge—Mitzka 57, 74.— Пор. *бгати*, *бігти*.

бума́га, *бума́жник*, [бума́га, бамáга, гума́га Кур], ст. *бума́га* «бавовна; папір» (1627), *бума́жний* (XVII ст.); — р. *бума́га*, *бума́жник*, ст. *бумага* (1414), *бума́жниць* «одяг з бавовняної повсті», п. *bumaga* «офіційний папір, акт» (з р.), ч. *bumága* «тс.», слц. [bumážka] (з р.); — запозичення з італійської мови; іт. *bambagia* «бавовна», *bambagino* «бавовняний», яке через лат. *bombacium* «ба-

вовна, бавовняна тканина, бавовняний папір» і гр. *παμβάμιον* «тс.» зводиться до перс. *pānbāk* «бавовна», могло дати спочатку прикметник *бумáжний* (із зміною *banb-* у **бомб-* > *бом-*, *бум-*), від якого пізніше був утворений іменник з аналогічним *г* на місці *ж* (як у *нога* при *ножний*).— Макарушка 12; Шанский ЭСРЯ 12, 226; Фасмер I 240—241; Sadn.— Aitz. VWb. I 233; Korsch AfSIPh 9, 661; Lokotsch 130.— Пор. **бомбáк**.

бумазея «ворсиста бавовняна тканина», *бумазе́йка*; — запозичення з російської мови; р. *бумазе́йный*, *бумазе́я* запозичені (можливо, через гол. *bombazijn*, фр. *bombasin*) з італійської мови; іт. *bambagino* походить від лат. **bombacinus*, *bombūcinus* «шовковий», запозиченого з грецької мови; гр. *βομβύκινοσ* «шовковий» є похідним утворенням від *βόμβυξ* «шовкопряд», засвоеного з тюркських (пор. тур. заст. *rambuk* «бавовна») або іранських мов.— СІС 112; Шанский ЭСРЯ I 2, 226; Фасмер I 241; Преобр. I 36; Frisk I 251; Chantraine I 185.— Пор. **бумага**.

бумбáк — див. **бомбáр**.

[бумбаня] (бот.) «квасоля червонопвіта, королів цвіт, *Phaseolus multiflorus*» Мак; — неясне; можливо, пов'язане з **[балабáнка]** «тс.».

бумерáнг; — р. бр. болг. *бумерáнг*, п. ч. слц. вл. *bumerang*, схв. *бўмеранг*, слн. *bumerang*; — запозичення з англійської мови; англ. *boomerang* «бумеранг» походить від австрал. *wo-mug-gang* «тс.» (букв. «вернись назад»).— СІС 112; Шанский ЭСРЯ I 2, 226; Holub—Lyer 108; Klein 186; Dauzat 98.

[буна] «бабуся» МСБГ, **[буніка]** МСБГ, *буніка* МСБГ, *бўнка* Я, *бўнця* Я «тс.»; — запозичення з східнороманських мов; молд. *бўнэ*, *бунікэ* (рум. *būnă*, *bunică*) «тс.» походять від лат. *bonus* «добрий, хороший», спорідненого з лат. *beātus* «щасливий», дінл. *divasyāti* «шанує, нагороджує, дарує».— Vrabie Romanoslavica 14, 135; Kažužn. 59; Crânjala 227, 431; DLRM 100; Walde—Hofm. I 111.

[бунáца] «тиха погода на морі» Берл, **[бунáція]** «тиха погода на лимані» Мо, **[бунатáрить]** «встановитись тихій погоді» Мо; — р. **[бунацо]** «штиль»; — по-

в'язане з іт. *bonaccia* «штиль; благополуччя, щастя», що є результатом видозміни слат. *malacia* «тиха погода, штиль» під впливом прикметника *bonus* «хороший, добрий» (до якого зводиться й укр. **[буна]** «бабуся»); лат. *malacia* «тиха погода, штиль» походить від гр. *μαλακία* «тс.», пов'язаного з етимологічно не зовсім ясним *μαλακός* «м'який, ніжний, розкішний, пишний; буйний», можливо, спорідненим з *μόλλω* «розтираю, розчавлюю», лат. *molō* «мелю», укр. *молóти* тощо.— Battisti—Alessio 557; Walde—Hofm. I 111; II 15, 104—106; Frisk II 165—166; Boisacq 604.— Див. ще **буна**, **молóти**.

[бунд] «горизонтальна перекладина, що з'єднує крокви на даху» Я, **[бунт]** «тс.» Я; — п. *bunt* «підпора; поперечна балка; корабельна шпонка»; — через польське посередництво запозичено з німецької мови; н. *Bund* «в'язка, зв'язок» пов'язане з дієсловом *binden* «в'язати».— SW I 234.— Див. ще **бант**, **бінда**, **бинт**.— Пор. **бáнта**.

[бўнда] «вид суконого пальта; короткий хутрянний одяг; кожух без рукавів О; тепла білизна МСБГ; занадто широке пальто, плаття Мо; сарафан ЛексПол; дитяче (переважно дівчаче) плаття Ме», **[бўндя]** «довга, погано підігнана до стану одяга (переважно жіноча)» Па; — бр. **[бўнда]** «довге платтячко», п. *bunda* «теплий дорожній балахон», ч. *bunda* «куртка, кофта», слц. **[bundal]** «кожух», болг. м. *бўнда*, схв. *бунда*, слн. *būnda*; — запозичене (мабуть, частково через польське і словацьке посередництво) з угорської і східнороманських мов; уг. *bunda* «хутро, шуба, кожух», від якого походить і рум. *būndă* «бурка, шуба; хутряна безрукавка», етимологічно неясне.— Балецкий St. sl. 9/1—4, 338; Brückner 49; ZfSIPh 16, 203; Kažužn. 13; Crânjala 227—228; Drăganu Români 127; Reichmann JP 31/5, 209; БЕР I 90; Младенов 50; Skok I 236; Sadn.— Aitz. VWb. I 464—465; СДЕЛМ 56, 63; Bárczi 28; MNTESz I 389.

[бундер] «залізний навіс над грубою для відведення диму в димар» Я, **[бўндар]**, **[бўндір]**, **[бўндор]** «тс.» Я; — р. **[бундýрь]** «купол церкви», бр. **[бундор]**

«комин»; — неясне; можливо, пов'язане з р. [бундб́рв] «димар», укр. б́вдур (пор.).

[бунджу́лів] «довга сопілка без денця і дірочок» Ж; — неясне.

бундз — див. будз.

бундію́читися, [бундію́житися Ж, бундію́ччитися], бундію́чний, [бундію́жний Ж, бундію́чний], [бундію́к] «пихата, гонориста людина» Я; — не зовсім ясне; очевидно, пов'язане з пундію́читися «чванитися»; непереконливо виводилось (Brückner 49) від бунчу́к, бунчу́чний; п. bundziuczyc się, bundziuczny, bundziuczny запозичені з української мови (SW I 234—235).— Див. ще пінда.

[буніти] «гудіти, дзижчати», [бунча́ти] «бриніти, дзижчати», [бу́нка] (ент.) «сонечко, Coccinella» ВЕНЗн, [буня́к] «джміль»; — р. [буне́ть] «гудіти», [бу́ніть, бу́нитъ, бунча́ть] «тс.», бр. [бунава́ць] «сваритися, ляяти; говорити з самим собою», ч. (мор.) [bunčet] «бурчати», слц. buniet' «дзижчати», схв. бу́нити «бурмотати, шуміти»; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до [бу́кати, бжуніти].— Фасмер I 241; Крайчук Белар. лінгв. 7, 67; Machek ESJČ 77; БЕР I 90; Георгиев Бълг. етим. и оном. 10; Младенов 49; ЭССЯ 3, 95—96; Sł. prasz. I 448—450; Верн. I 101.— Пор. бжук, бу́кати.

бу́нкер «вмістилище для сипких матеріалів; бетонна оборонна споруда»; — р. бр. болг. м. бу́нкер, п. bunkieг, ч. вл. bunkeг, слц. вл. bunkeг, схв. бу́нкер, слн. búnkeг; — запозичення з англійської (і німецької) мови; англ. bunker «вугільний ящик» пов'язане, можливо, з шотл. bunkeг «лава», спорідненим з англ. bench, н. Bank «тс.»; значення «оборонна споруда» розвинулось у н. búnkeг на основі англійського запозичення.— СІС 113; Шанский ЭСРЯ I 2, 227; Koraliński 148; БЕР I 90; Вујаклија 137; Klein 163, 210; Skeat 45, 67; Kluge—Mitzka 111.— Див. ще ба́нка.

[бу́нкош] «келеп, палка з рукояткою в вигляді молота», [бу́нкоў] «паля, стовп» ЕЗб 30; — п. [bunkoš] «товстий пастуший дрючок», слц. bunkoš «оздоблена пастуша палка»; — очевидно, через словацьку мову запозичено з угор-

ської; уг. bunkó «дрючок», bunkósbót «тс.» етимологічно неясні.— SW I 235; Bárczi 28; MNTESz I 389—390.

бу́нт¹ «заколот, повстання», бунта́р, бунта́рство, бунті́вник, [бунтовні́к, бунтовні́цтво], бунті́влівий, бунті́вний, бунті́вничий, бунті́лівий, [бунто́влиий, бунтовні́чий], ст. бунтъ (1599), бунтовнікъ (1596); — р. бр. болг. м. бунт; — давне запозичення з польської мови; п. bunt «союз, змова, заворушення, заколот, повстання», [bąt, bunt], ст. bónt, як і ч. bund, bunt, слц. bunt, схв. б́унт, слн. rúnt «тс.», походить від свн. bunt «союз», спорідненого з нвн. binden «зв'язувати».— Шелудько 23; Richhardt 38; Шанский ЭСРЯ I 2, 227; Фасмер I 241; Brückner 49; Sadn.— Aitz. VWb. I 465—466; Верн. I 101; Mikl. EW 24; Абаев Пробл. ист. и диал. 14.— Див. ще бант, бінда, бинт.— Пор. бунт².

бу́нт² «в'язка, сувій, пачка; [шість великих струн на бандурі; кілька разків намиста Л; сітка без канатів довжиною 60—70 м Мо], [бу́нти] «шість великих струн на бандурі» Ж, [бунтико́вий] «пов'язаний у пучки», ст. бунтъ «в'язка, пучок» (1538, 1660); — р. бр. бунт «в'язка; купа; [мішки з борошном]», п. bunt «в'язка, вузол, пучок», схв. бунд «в'язка, моток, вузол»; — можливо, через польське посередництво запозичено з німецької мови; нвн. Bund «в'язка, вузол, пучок» пов'язане з дієсловом binden «в'язати».— Шелудько 23; Шанский ЭСРЯ I 2, 227; Фасмер I 241; SW I 234.— Див. ще бант, бінда, бинт.— Пор. бунт¹.

бунчу́к «булава з китицею з кінського волоса як символ влади», [бунчу́г] «тс.» Пі, бунчу́жний «охоронець гетьманського бунчука», бунчу́чний, бунчуко́вий, ст. бунчуки (XVII ст.); — р. бр. болг. бунчу́к, п. bunczuk, bofczuk «турецький прапорець, спис із кінським хвостом; волосяна китиця, прикріплена до шишака», ч. bunčuk «турецька військова емблема», слц. bunčuk «тс.»; військова емблема козацьких отаманів»; — давне запозичення з тюркських мов; тур. bozcuk «різнокольорові кульки, черепашки, намисто», крим.-тат. бунчу́к «черепашки, кульки, намисто на шії коня», як і чаг. bunčuk «тс.», аз. му́н-

чуг «наместо», узб. *мунчак*, кирг. *мончок* «тс.», калм. *montsag* «бахрома; кулька з червоних ниток», виводяться від перс. *mānḡuk* «прапор; золотий набалдашник на прапорі» (Lokotsch 29). — Кобилянський Діалект і літ. м. 243; Макарушка 5; Шанский ЭСРЯ I 2, 228; Фасмер I 242; Баскаков та ін. Взаимод. и взаимообог. 55; SW I 235; Mikl. EW 417; Дмитриев 531; Korsch AfSIPh 9, 493; Räsänen Versuch 340.

[бунька] «глиняна посудина з вузькою шийкою, глечик»; — бр. [бунька] «пляшка, глечик», [буняк] «пухир на тілі», п. [буїка] «банка, склянка, пляшечка; бідон; пузир, булька, банька, бульбашка; бубна», *buńia* «тс.», ч. *buňka* «клітина; чашечка; осередок», ст. *buņe*, слц. *buňka* «тс.», — не зовсім ясне; пов'язується (ЭССЯ 3, 96—97; Sł. prasł. I 449) з *буніти* «гудіти, дзижчати»; зіставляється також (Sadn.—Aitz. VWb. I 81—86) з *банька* «глиняна або скляна посудина з вузькою шийкою; водяна бульбашка»; чеський відповідник непереконливо виводиться (Machek ESJČ 77) з ч. *buňka* «бульбашка», *buňanka*, *buňlinka* «тс.», *blabuňka* «булька; базіка». — Краўчук Белар. лінгв. 7, 67; Holub—Kop. 82; Holub—Lyer 108.

[бур¹] «вигук, що передає мурмотіння, бубоніння (людини)» Я, *буркати* «бурчати», [буркувати] «воркувати», *буркотати* «тс.; рокотати, шуміти; бурчати», *буркотіти*, [буркутати, боркотати] «тс.», *бурчати* «буркотіти; дзюрчати (про струмок тощо); ричати», *буркало* «буркотун», [буркута] «тс.» Я, *буркіт* «воркування, шум, бурчання», *буркітник* (про голуба), [буркот] Кур, *буркотун*, *буркун* «буркотун», [боркотун] «тс., воркотун», [буркота] «хвороба коней (з проносом)» Я, [буркотня] «шум; кипіння, бродіння; квоктання, воркування (про птахів); плач, хникання» Ж, *бурчак* «дзюркотливий струмок», [бурчало] «вид мухи, *Musca vomitoria*», [бурчун] «буркотун», *буркотливий* «воркотливий», *бурчливий* «буркотливий»; — р. *буркать* «бурчати», *бурчатъ*, бр. *буркаць* «буркати», *бурчаць* «тс., рикати; бурчати», п. *burkotać*, *burczec* «тс.», ч. *burcovati* «шуміти, сту-

кати» (про поросят), нл. [burcas] «бурчати», схв. *буркє* «струменем»; — псл. *bur- звуконаслідувального походження; — очевидно, споріднене з псл. *бъг-*, відображеним у п. ст. *burczec* «шуміти», ч. *brkati* (заст.) «летіти (про птахів), бриніти (при польоті)», ст. *brčeti* «летіти», слц. *brkat'* «пурхати, злітати», вл. *borgaty* «буркотливий», *bórces* «бурчати, гудіти, дзижчати», *bórcawa* «буркотуха», нл. *barkaś* «бурчати», *barcas* «тс.; гудіти, дзижчати (про колесо); гарчати», *barkotaś* «ремствувати, нарікати; гарчати, бурчати; дзижчати, гудіти», *bórkotaś* «тс.», *barcawa* «м'ясна муха», болг. *бъркам* «шуміти, бушувати» (про море), м. *брчи* «дзижчить, гуде, шумить», схв. *брчак* «шум хвиль»; пор. лит. *burkioti* «воркувати», *buřkti* «муркотіти», лтс. *buřkstēt* «гуркотіти; базікати, невіразно говорити; сумнівною є думка (Bezzenberger BB 26, 188) про зв'язок з *буря*. — Шанский ЭСРЯ I 2, 232—233; Фасмер I 245; Преобр. I 54; ЭССЯ 3, 124, 125—127; Sł. prasł. I 451—452, 417—418; Sadn.—Aitz. VWb. I 195—200; Bern. I 102; Otrębski LP 1, 126—127; Fraenkel 66.

бур² «інструмент для буріння великих свердловин», *бурільник*, [бурінник] «свердло для металу» МСБГ, *бурка* «висвердлований у гірській породі отвір для наповнювання вибухівкою», *буровий*, *буріти*; — р. бр. *бур*, р. *буріть*, нл. *bur*; — запозичення з німецької або голландської мови; нвн. *Bóhrer* «свердло», гол. *boog*, шв. *borg* «тс.» споріднені з свн. *borg* «свердлити», днн. *днн. bo-gōn*, дангл. *borgian*, дісл. *boга* «тс.», гр. *φάρω* «колю, розколюю», *φάρω* «орю», лат. *forāre* «свердлити», сірл. *bern* «розколина, ущелина», вірм. *beran*, лит. *burpā* «розкриття, отвір, проліт; рот», алб. *brimë* «дірка, отвір; пролом», дінд. *bhñāti* «поранити, пошкодити», псл. *borti «бороти», можливо, також укр. [борець] «воронка», *борть*. — Шанский ЭСРЯ I 2, 228; Фасмер I 242; Bern. I 102; Matzenauer 124; Kluge—Mitzka 89. — Див. ще *борець*², *бороти*, *борть*. — Пор. *бор*³.

бур³ «голландський колоніст у Південній Африці; представник народності бурів»; — р. бр. *бур*, п. *Bur*, ч. слц.

Вiг, схв. *бури* (мн.), слн. Вiгi «тс.»; — запозичення з голландської мови; гол. воег «селянин, землероб», пов'язане з *bouwen* «обробляти [землю]», споріднене з двн. *būr* «житло», *gībūgo* «селянин», гот. *bauan* «мешкати», дангл. *būa* «тс.», нвн. *Báuer* «селянин», *báuer* «будувати, обробляти», дiнд. *bhūmī* «земля», лат. *fūi* «був, став», псл. *byti*, укр. *бути*. — Vries NEW 71—72; Kluge—Mitzka 56—57. — Див. ще **бути**¹.

бурá «борнокислий натрій»; — р. болг. *бурá*, п. [burasz], слц. вл. *buga*; — запозичене (можливо, через російське посередництво) з перської мови; перс. *būrāh* «тс.» іншим шляхом — через посередництво арабської мови (ар. *būrāq* «селітра») — ввійшло в західноєвропейську мову в формі слат. *boracum*, *boгах* «бура», укр. *бóракс* «тс.»; безпосереднє пов'язаня укр. *бурá* з *бóракс*, слат. *borax* (Matzenauer 184) позбавлене підстав. — Шанский ЭСРЯ I 2, 228; Фасмер I 242; Горяев 33. — Пор. **бор**².

бурáв «свердло», *бурáвити*; — р. *бурáв*, болг. *бурáя*, м. *бурáя*, схв. *бурáя*; — запозичення з тюркських мов; тат. *борау* «свердло», туркм. ног. кумик. *бурав*, кирг. *бургу*, *буруо*, аз. *бурғу*, ккалп. *бурғы*, тур. *burgu* є віддієслівними утвореннями від тюрк. *bor-/bur-* «свердлити, крутити, вертити»; малопреконливим є виведення (Преобр. I 53; Petr BV 22, 211; Mikl. EW 417) від шв. *borr* «свердло», н. *Bóhrer* «тс.» — Шанский ЭСРЯ I 2, 228—229; Фасмер I 242—243; Sadn. — Aitz. VWb. I 468; Bern. I 102; Дмитриев 531; Korsch AfSIPh 9, 494; Егоров 147—148; Räsänen Versuch 89. — Пор. **бурán**.

[бурáй] «сильний ураган» Я, **[бурéй]** «сильний вітер, шквал» Ж; — очевидно, результат контамінації форм *борá*, *бурáн* «тс.», *буревiй*. — Див. ще **борá**, **бурáн**.

[буракi] (бот.) «повитиця європейська, *Cuscuta europaea* L.» ВеНЗн, **[бурачка]** «щириця, *Amaranthus* L.» Л, **[бурачки]** «повитиця європейська Мак; повитиця льонова, *Cuscuta epilinum* Weihe; щириця Л», **[бурачок]** «повитиця ВеБ, Мак; бородавник, *Alyssum* L. Мак»; — етимологічно неясні; зв'язок

з назвою *буряк* може бути мотивований хiба що для назв щирци (за червонуватим кольором її листя, як у столового буряка).

бурáн «снігова буря»; — р. *бурáн*, заст. *борáн*, бр. болг. *бурáн*, п. ч. слц. *bugan*, схв. *бурань*; — запозичене (можливо, через російське посередництво) з тюркських мов; тат. башк. *буран*, тур. *bugan*, каз. аз. туркм. кар. *боран*, кирг. *бороон*, узб. *бўран* «тс.», тур. *bugan* «злива з грозою і вітром», *bugaḡan* «смерч, вихор», аз. *бураған*, чаг. *вогаḡan* «тс.» походять від тюрк. *bor-/bur-* «вертити, крутити» (пор. монг. *boroḡan* «буря») або *boḡa-/buga-* «вихорити». — Ахметзянов Взаимод. и взаимообог. 230; Шанский ЭСРЯ I 2, 229; Фасмер I 243—244; Преобр. I 53; Koraliniški 148—149; Sadn. — Aitz. VWb. I 468; Дмитриев 494, 531; Севортян II 190—192, 266; Lokotsch 29; Егоров 156. — Пор. **бурáв**.

[бурачник] (бот.) «огірочник лікарський, *Borago officinalis* L.», **[бурачки, бурячник]** «тс.» Мак; — р. **[борáга, борáч, борáчник]**, п. ст. *borag*, *borak*, *boracz*, ч. ст. *borák*, *borág*, схв. *бóрач, бóражина*, слн. *borága*, [buráza] «тс.»; — через польське посередництво запозичено з латинської мови; слат. *borago* «тс.» походить від ар. *abū'araḡ* «тс.» (букв. «батько поту»: в середньовіччя огірочник застосовувався як потогінний засіб). — Фасмер I 193; Sadn. — Aitz. VWb. I 387—388; Bern. I 72; Mikl. EW 19; Kluge—Mitzka 92. — Пор. **буряк**.

[бурба] «круглі шишки на рослині; картопля» Я, **[бурýба]** «тс.» Я, **[буру-бúль]** «пуголовок» До, **[бурбул'янка]** «картопляний суп» Ж, **[бурýбашки]** «круглі шишки на рослині» Я, **[бурýб'яшки]** «овечий послід» Я; — п. **[burbulka]** «булька, бульбашка», *burbulka* «тс.»; — очевидно, результати контамінації слів *бурýлька* і *бúльба, бúльбашка*; польське форми виводяться також (SW I 235) з лит. *būrbulas* «булька, пухир», яке не зовсім переконливо пов'язується (Fraenkel 43—44) з *bīrbti* «дзижчати, бриніти». — Див. ще **бúльба, бурýлька**¹.

бурбón «брутальний, зарозумілий, неосвічений правитель»; — р. бр. *бур-бón*; — мабуть, через російське посе-

редництво пов'язане з фр. Bourbon (прізвище французької королівської династії 1589—1792, 1814—1830 рр.).— СІС 113; ССРЛЯ 1, 995.

[бурбоніти] «бурхливо текти, шуміти» (про воду, переважно в тимчасових струмках після дощу) Ме; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *[бужбоніти]* (пор.).

[бурґіш] «джерело мінеральної води» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з рум. burghiū «бурав, свердло» або з *[буркйт]* «джерело мінеральної води», *[боркут]* «тс.».— Пор. **боркут**.

бургомістр, ст. *бурґимістръ* (1399); — р. *бурґомістр*, бр. *бурґамістр*, п. *burgmistrz*, вл. *[burgermīstr, burgermeistar, burgarmajstar]*, болг. *бурґмайстер*, (заст.) *бурґмистър*; — запозичення з середньовишньонімецької мови; свн. *burgemeister* «начальник городян», *bürgermeister*, *burgermeister*, *bürgermeister* «тс.» складається з іменників *burger* (*bürger*) «городянин», пов'язаного з днв. *burgāri*, дангл. *burgwage* «тс.», утворених з основ іменників *burg* «місто, укріплення», спорідненого з н. *Berg* «гора», укр. *бéрег*, і днв. *-wagi* «житель, мешканець, (ст.) захисник», спорідненого з н. *wehren* «захистити», укр. *воріна* «жердина для загорожі», та *meister* «майстер, вчитель, хазяїн», пов'язаного з лат. *magister* «начальник, керівник, учитель»; виволиться також (Фасмер I 244) від гол. *burgemeester*.— СІС 113; Шанский ЭСРЯ I 2, 229; Schuster-Šewc Probeheft 36; Sadn.— Aitz. VWb. I 472—473; Kluge—Mitzka 111—112, 846.— Див. ще **бéрег**, **вір¹**, **ма́йстер**.— Пор. **бурмістер**.

[бурда¹] «сварка, звада, колотня, бешкет, бешкетник Ж, Я; вид дитячої гри», *[бурдѹн]* «пустун» Я, ст. *замешканья и бурѣды* (XVI ст.); — р. *[бурдіть]* «пустувати», бр. ст. *бурда* «колотня, скандал», п. *burda* «скандал, бешкет; (заст.) пригода; бешкетник, забіяка; борня, турнір», ч. *burda* (заст.) «неспокійна людина; сварка, звада, розбрат», ст. *burdovati* «проїжджались на коні (як рицар на турнірі)», слц. *burda* «дражлива людина»; — єдиного пояснення не має; можливо, через польське і старо-

чеське посередництво запозичено з середньовишньонімецької мови; свн. *būhurt* «рицарська гра», *bēhurt* «тс.» походить від фр. ст. *behort*, *beholder* «тс.»; менш переконливе виведення польського слова від фр. ст. *bourde* «забава» (Karłowicz SWO 78).— Тимч. 155; Sławski I 50—51; Brückner 49; Machek ESJČ 77.

бурда² «каламутний напій; погане пиво; несмачна рідка їжа»; — р. бр. *бурда* «тс.»; — запозичено з татарської мови, очевидно, через російське посередництво; тат. *бурда* «каламутний напій, суміш різних рідин» є суфіксальним утворенням від основи тюрк. *bor-/bur-* «вертати, крутити».— Шанский ЭСРЯ I 2, 229—230; Фасмер I 244; Преобр. I 53; Горяев 15; ЭСБМ I 415; Sadn.— Aitz. VWb. I 470; Mikl. TEI Nachtr. 18; Lokotsch 29.— Пор. **бура́в**, **бура́н**.

[бурда³] «здирок; жировий шар на шкірі» (чинбарське); — неясне.

[бурдаси] «великі винні яблука» ВеЗа; — неясне.

[бурдѣй] «землянка, курна хата; циганський намет Ж», *[бурдѣйка]* «землянка; літня кухня» Пр. X діал. н., *[бурдель]* «злиденна хатина» ВеЗа, *[бурдїй]* «землянка», *[бурдїйка]* «тс.»; хата без горища з плоским земляним дахом» Дз; — п. *bordej* «землянка», болг. *бурдѣй* «землянка, злиденна хатина», *бордѣй* «тс.»; — запозичення з східнороманських мов; молд. *бордѣй* (рум. *bordéi*) «землянка» пов'язане з іт. *bordello* «хатина; дім розпусти», яке походить від фр. ст. *bordel* «хатина».— Мельничук Молд. эл. 164; Шаровольський 36. заходозн. 57; Scheludko 119, 128; БЕР I 68; Vincenz 11.— Див. ще **барда́к**.

бурдюк «міх із козячої або телячої шкіри (для води, вина); [шкіряна пастушача торба Пі], *[бурдюг, бордюг, бордюх]* «тс.»; кендюх, міхур тварини», *[бурдюх]* «свинячий міхур; іграшка з вим'ятого і надутого свинячого міхура» Ме, *[бурдюшбк]* «молодий, ще закритий колос жита, пшениці, ячменю» Мо, *[бурдугатий]* «череватий, пузатий» МСБГ, *[бурдюшкувати]* «викидати колос» Мо, ст. *бурдюгъ* (1669); — р. *бурдюк* «шкі-

ряний міх», [бурдѣк], бр. бурдзѣк, п. burdziuk (заст.), burdiuh (з укр.), ч. слц. burd'uk «тс.»; — очевидно, давнє запозичення з тюркських мов на Кавказі; наводилось аз. *бордук «міх для вина» при дтюрк. bog «вино», уйг. ст. бор «тс.», *бор-дук/*бор-дук «вмістилище (посуди-на) для вина»; менш імовірно виведення слов'янських форм (безпосередньо або через румунську мову) з тур. bardak «жбан, склянка, вид глиняного глечика» (Brückner 49; Kałużn. 13); сумнівне також виведення українських слів від рум. burdúh «бурдюк, ковальський міх, шкіряний фартух, міх волінки», burdúš, burdúf «тс.» (Vincenz 10; Tiktin 243).— Москаленко УІЛ 44; Тимч. 155; Шанский ЭСРЯ I 2, 230; Фасмер I 244; Преобр. I 53; SW I 236; Machek ESJC 77; Sadn.— Aitz. VWb. I 470—471; Srânjala 217; Дмитриев 531—532; Будагов I 275; Радлов IV 1832.

[бурѣки] «вид прісних пиріжків; вареники, зварені у жирі»; — схв. бурек «пиріг»; — пов'язане з крим.-тат. бурек «пиріг». — Пор. чибурѣк.

[бурѣша] «назва вівці» Доп УЖДУ IV, [бурѣя] «тс.» тж; — очевидно, пов'язане (за характером кольору) з бурій (див.).— Пор. мурѣша.

[бурѣшка] «картопля», [бурійшка, буррочка Ж] «тс.», [бурѣшинник] «картопляний відвар» Я, [бурійшяник] «картопляний пиріг» Ж; — очевидно, пов'язане з [бурка²] «картопля» (див.).

буржуа, буржуазія, буржуй, буржуйський, буржуазити; — р. буржуа, буржуазія, буржуй, бр. буржуа, буржуазія, буржуй, п. buržua, buržuažja, buržuj, ч. buržoa, buržoasie, buržuj, слц. buržoa, buržoázia, buržuj, вл. нл. buržuaz, buržuazija, buržuj, болг. буржюа, буржюазия, м. буржюазия, схв. буржюа, буржюазия, буржуй, слн. buržoa, buržoazija, buržuj; — запозичення з французької мови; фр. bourgeois «буржуа < < городянин», bourgeoisie походять від фр. bourg (пров. ст. borg) «місто, містечко», пов'язаного через слат. burgus «замок, фортеця» з герм. *burgs (пор. гот. байгс, днн. днн. burg, дісл. borg) «тс.».— СІС 113; Шанский ЭСРЯ I 2,

230—231; Фасмер I 244; Durnovo ZSIPh 5, 29; Kopaliński 149; Holub—Lyer 109; БЕР I 91; Bloch 94; Dauzat 105.— Див. ще бургомістр.

бурій, [буравий], бураватий, [буррик] «кличка бурого пса» ВеБ, [бурѣха] (орн.) «тинівка бура, Accentor (Prunella?) modularis», буріти; — р. бурій, бр. бурь, др. буръ, п. bury, ч. діал. слц. burý; — переконливої етимології не має; можливо, давнє запозичення з тюркських мов; тур. bur «рудий» походить від перс. bōg «рудий; лис», спорідненого з дінд. babhrūh «рудо-бурій», псл. bobrъ, укр. бобѣр; зіставляється також (Егоров 149; Щербак ИРЛТЯ 100; Korsch AfSIPh 9, 493—494) з монг. bürüj «темноколірний», bur «сірий, темний», bog «тс.»; менш переконливе зіставлення (Bern. I 102—103; Matzenauer LF 7, 17—18) з лат. burgus «багряний» або з рум. bur(ă) «віл» (Machek ESJC 77), як і пряме виведення з перської мови (Herne 65).— Шанский ЭСРЯ I 2, 236; Фасмер I 249; Преобр. I 54—55; Бахилина 219—228; Аракин Тюркизмы 139—142; Филин Образ. яз. 282; Sławski I 51; Sadn.— Aitz. VWb. I 468—469; Mikl. TEI I 269.— Пор. бобѣр.

[буріло¹] «вид рибальської сітки, рибальська снасть, подібна до невода» Дз, Берл, Мо; — неясне.

[буріло²] «ведмідь» О; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з бурій (див.).

бурити¹ «непокоїти, турбувати, перешкоджати; заплутувати; кудлати МСБГ; рити (землю і т. ін.)», [буритися] «обуруватися, хвилюватися; збиратися на бурю; вирувати, кипіти (про кров); бродити (про вино, пиво); хвилюватися (про море), підніматися (про тісто) Ж»; [бурлідити] «бурлити» Ж, [бурліватися] «тс.» Я, бурліти «бушувати, клекотати», [бурліти] «тс.; підбурювати» Ж, бурувати «бурлити», [бурятити] «руйнувати», [буря] «вирування, бурління води; буря Ж», [бурітель] «порушник» Ж, [бурля] «крикун, підбурювач» Я, [бурлий] «тс.», [бурлівість] «глумливість» Я, [бурло] «сварка», [бурін] «замет; снігопад з вітром, буран Л», [буриніще] «хурто-

вина, завірюха» Я, *буря*, *буремний*, [*бурій*] «сердитий, насуплений» О, *бурливий*, *бурний* Г, Ж, *бурлом* (текти) «з бурлінням» Я, [*забуря*] «сердита, роздратована людина» Ж, [*забурний*] «буян», [*забурний*] «тс.»; *обурювати*, *обурення*, *обурливий*, *підбурювати*, *підбурник*, *підбурювач*, *підбурливий*; — р. *бурліть* «бурлити», [*бурить*] «тс.», *буря*, *бурний*, бр. *бурліць*, *буря*, п. *burzyc* «непокоїти, турбувати», ч. *bořiti* «бушувати; бунтувати», болг. [*бурі се*] «збирається на бурю», *буря*, схв. *бурити се* «сердитися», слн. *buriti* «бушувати (про бурю), біснутися», *burkati* «бити джерелом, клекотати»; — псл. *buriti* < *bouritei, *burja* < *bourja; — споріднене з гр. *φόρος* «змішую, сплутую», лат. *fuco* «бушую», дірл. *burach* «риття землі», лтс. *buruoti* «ревіти» (про биків), норв. *burra* «тс.», ос. *burðæn* «завірюха», снн. *borę-lôs* «безвітряний»; зіставлення з дінд. *burati* «ворушиться, здригається, борсається» (Фасмер I 244, 250; Шанский ЭСРЯ I 2, 236—237; Преобр. I 55; Walde—Hofm. I 571) викликає заперечення. — *Slawski* I 51; *Brückner* 50; *Machek ESJČ* 62; *Skok* I 238; ЭССЯ 3, 97—99; *Sł. prasł.* I 450—451, 453—454; *Sadn.*—*Aitz. VWb.* I 200—204; *Bern.* I 103; *Meillet Études* 396; *RSI* 2, 65; *Otrębski LP* 1, 127—128; Абаев ИЭСОЯ I 273; *Mühl.*—*Endz.* I 268; *Frisk II* 1055; *Mayrhofer II* 508—509; *Pokorny* 132.

*бурити*² «руйнувати, валити; скидати»; — р. [*бурить*] «кидати, жбурляти, розкидати», [*бурять*] «тс.», бр. *буріць* «руйнувати, валити», п. *burzyc* «руйнувати», ст. *borzyc* «тс.», ч. *bořiti* «тс.», ламати, зносити», слц. *borit'* «зносити, ламати»; — результат перерозкладу і детимологізації псл. *ob-oriti* «обвалити, зруйнувати», яке складалося з префікса *ob-* «об-» і дієслова *oriti* «руйнувати», збереженого в болг. *оря* «розоряю», стсл. *орити* «спокушати», *разорити* «зруйнувати», *съморити* «обвалити», др. *оритель* «руйнівник», укр. *розорити*, ч. *obořiti* «обрушитись, напасти», схв. *обдрити* «знищувати, скидати» і спорідненого з лит. *ardyti* «розділяти», *erdėti* «розпорюватись», *irti* «тс.», розпадатись», лтс. *arditi* «розпорювати, руйнувати, роз-

кидати», дінд. *ardati* «розпорюється, розчиняється», можливо, також хет. *ragga-* «ламати, руйнувати, подрібнювати», лат. *ragus* «рідкий», псл. *redъkъ* «тс.», укр. *рідкий* (іє. *er-). — *Sł. prasł.* I 451; Фасмер—Трубачев III 152—153, 435; *Machek ESJČ* 61; *Pokorny* 332—333. — Див. ще *o*¹. — Пор. *розорити*.

[*бурити*³] «дзюрити, безладно лити Ме; багато лити МСБГ», [*бурканими*] «багато лити» МСБГ, [*буркати*] «бити ключем» МСБГ, [*бурнути*] «сипонутися» Я, [*буркач*] «водопад» МСБГ, [*забуритися*] «замочитися»; — р. [*бурить*] «лити безладно; мочитися», бр. [*буріць*] «тс.», схв. *бурити* «дзюрити, витікати»; — мабуть, пов'язане з *бурити*¹, *буря* і далі, можливо, з лит. *biaurinti* «валяти, плямити, бруднити», *biaurōti* «тс.», *biaurjoja* «дощить безперервно»; позбавлене підстав виведення (*Scheludko* 133) від рум. *bură* (молд. *бурă*) «моросити». — ЭСБМ I 422; ЭССЯ 3, 98—99; *Sł. prasł.* I 451. — Див. ще *бурити*¹.

[*бурич*] (бот.) «ведмежий корінь, *Meum mutellianum* Gaertn. (*M. athamaticum* Jacq.)» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з *бурій* (у значенні «ведмідь»).

[*бурівнік*] (бот.) «волошка, *Centaurea scabiosa* L.»; — очевидно, результат фонетичної видозміни форми *борівник, пов'язаної з *бір* «ліс»; пор. іншу назву тієї ж рослини [*ясокор боровий*] Мак. — Див. ще *бір*¹.

[*бурінник*] (орн.) «лісова тинівка, тинівка бура, *Ascentor* (*Prunella*?) *modularis*; славка, кропив'янка, *Sylvia Scop.*» Ж, [*бурінниця*] «тс.» Ж; — пов'язане з прикметником *бурій* (птахи мають бурувате забарвлення; пор. [*бурохал*] «тинівка бура»). — *Urania Tiergr. Vögel* 396, 425. — Див. ще *бурій*.

*бурка*¹ «повстяний плащ; [вид башлика, капюшона; вовняна сукня ВеЗа], [*бурківина*] «плащ, бурка» Пі, [*бурковина*, *буркуніна*] «тс.» Ж; — р. бр. *бурка* «повстяний плащ», п. ч. слц. *burka*, схв. *бурка*; — переконливої етимології немає; найчастіше пов'язується з прикметником *бурій*, р. *бурій* (Фасмер I 245; *Matzenauer* 124; *Brückner* 49—50) або

виводиться від перс. *bārk* «плече, лопатка» з припущенням пізнішого народноетимологічного зближення з р. *бурый* (Шанский ЭСРЯ I 2, 231—232; Горяев 34; Lokotsch 19); останнім часом зводиться до лат. *bugra* «стрижена вовна; грубий мохнатий одяг» (Sadn.—Aitz. VWb. I 466—467); зіставлялось також з тюрк. *бур-/бурк-* (каз. *буркеу*) «морщити, закривати, кутатися» або з каз. *бөрік* «шапка з (вовчого) хутра», полов. кирг. *бөрүк*, башк. тат. *бүрек* «тс.» і з уг. *bugok* «оболонка, покривало, одяг», *bugolat* «оболонка, покрив, попона» (Дмитриев 556—557); виводилось і з кавказьких мов (Баскаков та ін. Взаимод. и взаимообог. 53).

[бурка²] «картопля» Ж; — очевидно, результат спрощення форми [*мандебурка*] (сорт картоплі) (див.).

буркати «будити, [трясти Ж, штовхати МСБГ; перебирати в їжі МСБГ]», [*бурляти*] «штовхати» МСБГ; — р. [*буркати*] «кидати», бр. [*буркнучь*] «упасти у воду», п. [*burcować*] «будити смиканням» (з чеської), ч. *burcovati* «тс.; (ст.) кидати на землю», слц. *burcovat'* «будити»; — можливо, псл. *burkatı* «штовхати», пов'язане з *b⁷tkati «підкидати», укр. *борікати* «рити». — ЭССЯ 3, 125—127; Sadn.—Aitz. VWb. I 195—199. — Див. ще **борікати**. — Пор. **бёркати**.

бурки «вид взуття»; — бр. *буркі*; — запозичення з російської мови; р. *бурки* «тс.» виводиться від *бурка* «повстятий плащ». — ЭСБМ I 417; Шанский ЭСРЯ I 2, 233. — Див. ще **бурка¹**.

[буркнучья] «балка вздовж даху, до якої прикріплені верхні кінці кроков», [*буркнучья*] «лага під дошками підлоги» Дз УЗЛП; — очевидно, результат видозміни форми *буртнучья* «перила у млині; різновид дошки». — Дзензелівський УЗЛП 150. — Див. ще **бурт**.

[буркучу] (вигук, що передає воркування голуба); — звуконаслідувальне утворення, споріднене за формою і значенням з [*бручу*, *абручу*] «тс.» і [*буркутати*] «воркувати». — Пор. **абрю**, **бручу**, **бур¹**.

буркун (бот.) «*Melilotus Adans.*», [*буркуніна* Ж, *буркунчик* Мак, *буркунчик* Мак, *буркун* Мак,

воргун Мак] «тс.», [*бурковіна*] «буркун жовтий, *M. officinalis* Desr.», [*боркунь*] «тс.», [*буркотіна*] «буркун синій, *M. soeguleus* Я, [*бурунчук* Ан, *борончук* Ан]; — р. [*буркун*] «*Melilotus*», [*бурунчук*] (з укр.), бр. [*баркун*], болг. *буркун* «тс.»; — запозичення з тюркських мов; ног. *бурунчук* «тс.» етимологічно неясне; може бути зіставлене з тур. *bugsak* «горох» або з кирг. *бурк-* «бризкати», кар. *буркун* «бути оббризканим». — Меркулова 86—87; Шипова 97; ЭСБМ I 315.

[буркунець] «сорт оселедців»; — очевидно, пов'язане з *бурити¹* або *буркати*; пор. іншу назву цієї риби [*бишак*], р. [*бешанка*, *бешеная рыба*]. — Див. ще *бурити¹*, *буркати*.

[буркуні] (кличка пса) ВеУг; — запозичення з угорської мови; уг. *bugus* «пруський, пруссак; кличка пса» є результатом спрощення заст. *brandenburgus* «бранденбурзький, прусський», яке зводиться до н. *Brandenburger* «тс.». — ВеУг 205; MNTESz I 392.

бурлак «бродяга; заробітчанин; гультай, холостяк», *бурлака* «тс.; одинокий чоловік; [стєпова балка (остання від села) Я]», *бурлацтво* «бурлакування; бурлаки (зб.)», *бурлачка* «бездомна жінка, наймичка», [*бурлачнїя*] (зб.) Я, [*бурлашнїя*] «тс.» Я, *бурлачити* «бути бурлаком», *бурлакувати* «тс., холостякувати», ст. *бурлака* (ч. р.) «безземельна і бездомна людина, робітник, наймит» (1732); — р. *бурлак* «робітник на річкових суднах; заробітчанин; [буйна, брутальна людина, скандаліст]», [*бурлака*] «тс.; холостяк», ст. *бурлакъ* (1643), бр. болг. *бурлак*, п. *buglak* «старовір, бродяга, здоров'як» (з укр.), ч. *buglak* «бурлак» (з р.), схв. *бурлак* (з р.); — загальноприйнятої етимології не має; частиною дослідників (Москаленко УІЛ 39; Шанский ЭСРЯ I 2, 233; Соболевский РФВ 65, 402) пов'язується з р. *бурло «крикун, галаслива людина», укр. *бурлій*, [*бурла* Я] «тс.», р. [*бурлан*] «тс., забіяка; холостяк», укр. [*бурло*] «лайка, нарікання», похідними від звуконаслідувального псл. **bur-*; при цьому припускається такий розвиток значень: «крикун, шумлива людина» — «забіяка; холостяк» — «бродяга, заробітчанин,

бурлак»; менш переконливе пов'язання слов'янських слів через гіпотетичні тат. ст. *бурлак «той, хто крутить ливну або вірвовку», *бургалак «тс.» з тюрк. *bug- «вертити, крутити» (Дмитриев 557; Татищев I 205; Sadn. — Aitz. VWb. I 471); сумнівні також спроби пов'язати ці слова з гіпотетичним *bugjag (із зміною суфікса під впливом татарської чи волзькобулгарської мови), що зводиться через дісл. *būgingar, *bugi (прізвище карлика), двн. giburian «відбуватись, бути належним», ip bog(e) «вверх, вгору» тощо до іє. *bheg- «носити, приносити, піднімати» (Горьев 34; Ekblom ZfSPh 10, 13—14; Jóhannesson 613), або з снн. būrlach «селянство», būrschar «(селянська) община; цивільне право» (Фасмер I 245—246); рум. burłác, лит. burłokas, лтс. burłāks, фін. purlakka, тат. аз. бурлак запозичені від східних слов'ян (Преобр. I 54; Верн. I 102; Fraenkel 66; Mühl. — Endz. I 358).

[бурла́ка] «широка дошка під стріхою (із зовнішнього боку короткої стіни) Я; — очевидно, результат видозміни н. Bórtlatte (Bordlatte) «бортова (крайня) планка». — Див. ще **борт**, **ла́та**.

бурлѐск «комічне зображення (в літературі, на сцені); сміховинка, жарт, комедія (зі співами, танцями)», **бурлѐскний**; — р. **бурлѐск**, бр. **бурлѐск**, п. ч. слц. burleska, болг. **бурлѐска**, схв. **бурлѐска**, **бурлѐска**, слн. burłéska; — запозичення з французької мови; фр. burlesque «сміховинний, жартівливий; жартівливий жанр, бурлеск» походить від іт. burlesco «тс.», пов'язаного з burla «жарт», лат. burra «дешева пушиста тканина, одяг з волохатої тканини», що відповідає етимологічно неясним гр. βερρόν «густо зарослий, волохатий», βίροξ «тс.», βύρσα «хутро, шкіра, шкура». — СІС 113; Шанский ЭСРЯ I 2, 234; Dauzat 120; Bloch 106; Gamillscheg 133; Battisti—Alessio I 638—639; Walde—Hofm. I 124; Frisk I 277—278; Boisacq 137. — Пор. **біржа**, **бўрса**, **бурó**.

бурмістер «найвищий міський урядник у містах з магдебурзьким правом», **бурмістр**, [буймістр] Я, **бурмиструвѣти**, ст. **боурѣмистрѣ** (1463), **бурмистрѣ** «старший радця albo справця в якої землі» (1596); — р. **бурмістр** «градоначаль-

ник; староста з селян, призначений поміщиком; прикажчик, що управляє маєтком; [свавільна, уперта людина]», бр. **бурмістр**, [буймістр]; — давнє запозичення з польської мови; п. burmistrz, як і ч. burmistr, походить від свн. burmēster «начальник городян», що є видозміною давнішого burge(r)meister. — Шанский ЭСРЯ I 2, 234; Фасмер I 246; Преобр. I 54; ЭСБМ I 418; Kopaliński 149; Grückner 50. — Див. ще **бургомістр**.

[бурмо́ситися] «дутися, показувати незадоволення», [набурмо́ситися] «надутися, розсердитися» Ме; — не зовсім ясне; можливо, походить від молд. **бурмо́с** (рум. burmós) «похмурий; покритий інеєм», пов'язаного з молд. **бру́мэ** (рум. brúptă) «іній», яке зводиться до лат. brūpa «початок зими, холод», пов'язаного з brevis «короткий» (маються на увазі короткі дні); може бути зіставлене також з схв. **бўрити се** «сердитися», **бўрлав** «надутий; товстощокий», укр. [бурманитися] «хмаритися», пов'язаними з **бўря**. — Мельничук Молд. эл. 164; Puşcariu 19; Walde—Hofm. I 115. — Див. ще **абрєвіатўра**, **бўрити**¹.

бурмота́ти, **бурмотіти**, [бормота́ти, бормотіти], [бурма́] «буркотун» Я, [бурма́к, бурмі́й] «тс.», **бурміло** «[тс.]; ведмідь; теленень, вайло»; — р. **бормота́ть**, [борбота́ть], бр. [бармата́ць], слц. brbotat' «мимрити», вл. bórbotač «бурмотати», нл. bórbotaš «тс.», схв. **брбóтати** (**брбóтати**) «булькати, плескатись», слн. [brmotáti] «бурмотати», brbotáti «клекотати; мимрити»; — очевидно, псл. *b'ṭmotati, *b'ṭbotati «бурмотати»; — споріднене з лит. buřbti «бурчати», burbėti «тс.», лтс. burbināt «бурмотати»; — давні звуконаслідувальні утворення. — Шанский ЭСРЯ I 2, 169; Фасмер I 195; ЭСБМ I 316; ЭССЯ 3, 123, 129—130; Sł. prasł. I 415—416, 421—422; Sadn. — Aitz. VWb. I 166—169; Bern. I 107—108; Fraenkel 43—44. — Пор. **бур**¹.

бу́рнұс «просторе жіноче пальто; вид плаща або накидки» СУМ, Ж, Л, [бурнұс ЛЧерк, бурмұз МСБГ, бұрмұс Ва, Дз, Л, МСБГ, бурно́з МСБГ, бу́рнос Л, бурно́с МСБГ, бурнұ́дз МСБГ, бурнұ́з Пр. X діал. н.] «тс.», ст. **в бурну́с** (зн.

в. одн.) (XVIII ст.); — р. болг. *бурнѹс*, бр. *бурнос*, п. ч. слц. *bugnus*, вл. *bógnus*, схв. *бурнус*, слн. *bǐgnus*; — давнє запозичення, очевидно, через турецьке (тур. *bugnus* «легкий вовняний плащ», *bugnuz* «тс.») і французьке (фр. *bougnous*) та польське посередництво з арабської мови; ар. *bugnus* «плащ з відлогою» пов'язане з гр. βύρος «вид накидки», що походить від лат. *biggus* «тс.», запозиченого з кельтських мов. — СІС 114; Вашенко 10; Тимч. 151; Шанский ЭСРЯ I 2, 234; Фасмер I 247; ЭСБМ I 418—419; Kopaliński 149; SW I 238; Machek ESJČ 77; Holub—Lyer 108; Schuster—Sewc Probeheft 26; Вујаклија 138; Lokotsch 30; Mikl. TEI Nachtr. I 19; Dauzat 120; Frisk I 239; Walde—Hofm. I 107.

бурса «нижче духовне училище; [юрба, гурт; бійка О], *бурсак*, *бурсацтво*, *бурсачня*, [бурсачина], ст. *бурса* «спільне мешкання учнів; партія, ватага» (XVII ст.), *бурсникъ* «товариш, спілльник» (1493), *бурсовати* «товаришувати, спілкуватись, вести компанію, знатись» (XVI ст.); — р. бр. болг. *бурса*, п. ч. *bursa*; — запозичене через польську мову з латинської; слат. *bursa* «(волова) шкіра; шкіряний гаманець; товариство» походить від етимологічно неясного гр. βύρσα «(знята) шкіра». — Тимч. 157; Шанский ЭСРЯ I 2, 234; Фасмер I 247; Преобр. I 54; ЭСБМ I 419; Brückner 50; Machek ESJČ 77; Ernout—Meillet I 79; Frisk I 277—278. — Пор. **біржа**, **бурлєск**, **бюрó**.

бурсуватися — див. **бóрсатися**.

бурт «насип, бугор, купа; [вогнище Пі; борт Ж; огорожа, край Пі; паз, жолобок у стовпах; чан на салотопні, який складається з великого залізного казана внизу і дерев'яних клепок угорі, обтягнених залізними обручами Я], [бурта] «насип, бугор, купа; край, борт (у грі)», [буртниця] «огорожа навколо жорнів у млині», [бурхвиця] «дошка над мучником у млині, в якій укріплено лоточок», *буртувати* «складати в бурти; насипати бурти», [зобуртати] «зарити», [зобуртити] «забити, засипати, заліпити», ст. *бурти* «земляні насипи» (XVIII ст.), *буртниця* «дошка на три цілі»

(XVIII ст.); — р. *бурт* «насип», бр. [бурт] «велика купа картоплі продовгуватої форми», п. *burt*, *burta* «бік насипу; край»; — запозичено через польську мову з німецької; н. *Bord* «борт, край; карниз; (книжкова) полиця» і *Borte* «кайма, край, обшивка, тасьма» є тими самими формами, від яких походить і укр. *борт* «край; обшивка на одязі»; значення «насип, купа» розвинулись на основі значення «бік насипу». — Шелудько 24; Шанский ЭСРЯ I 2, 235; Фасмер I 247; Преобр. I 54; ЭСБМ I 420; Kopaliński 149; Brückner 50; Sadn.—Aitz. VWb. I 418—419. — Див. ще **борт**.

[буртіль] «згорток, сувій»; — неясне; можливо, пов'язане з [бóрта] «трухляве всередині дерево», [бортлó] «тс.» (таке дерево могло використовуватись як шпилька, цівка для намотування); пор. бр. [буртэль] «чурбан», [бурцалёк] «тс.», п. *burtyl* «дерево, придатне на балки для обшивки кораблів».

[буртіти] «глухо мукати» (про бугая) О; — очевидно, результат контамінації форм *бурчати* і *бутіти*² (див.).

бурубашки, **буруб'яшки** — див. **бурба**.

бурулька¹ «висячий кусок льоду; [обточена голівка палки; скляна кулька Ме; булька, пухирець Ж; малий горщик Пі; трубка, дудочка, шматочок різаної соломи Бі; дешиця, дрібничка Бі], [бурўля] «малий на зріст, товстий, з шишками на руках чоловік» Я; — р. [бурўлька] «дудочка, трубочка, черетинка, трубчастий стовбур», *бирўльки* «дудочки, сопілки; дрібнички», болг. [бурўя] «залізна пічна труба»; — очевидно, запозичення з тюркських мов; пор. кар. крим.-тат. полов. *бўрлў* «брунькастий», похідне від *бўр* «брунька», а також кар. крим.-тат. полов. *борулу* «трубчастий», тур. *borulu* «тс.», похідне від *бору* (богу) «труба», яке зводиться до того самого тюрк. *bor-/bur-*, що й тат. *буран* «буран», *борау* «бурав». — Меркулова *Этимология* 1971, 185—190. — Див. ще **бурав**, **буран**.

[бурулька²] (бот.) «дягель лікарський, *Archangelica officinalis Hoffm.* Mak; — р. [бурулька] «тс.»; — пов'язане

з *бур'юлька*¹ «трубка, дудка»; назва пояснюється трубчастою формою стебла рослини; пор. укр. [дудник, дудошник, веретень], р. [дудка, дудель], дудник «тс.».— Див. ще *бур'юлька*¹.

бур'юн «навальна піниста хвиля, вал на морі», *бур'юнити* «здіяти хвилі»;— р. бр. *бур'юн*;— загальноприйнятої етимології не має; виводиться від тур. *bugun* «ніс, передня частина, мис» (ССРЛЯ I 701; Дмитриев 566; Кипарський ВЯ 1956/5, 133); є спроби пов'язання з *бурліти*, *буркати* (Преобр. I 54), *бур'я* (Bern. I 103; Горяев 34; Matz-pauer 22; Zubatý St. a čl. I 1, 4—6).— Шанський ЕСРЯ I 2, 235; Фасмер I 248.

*бурундук*¹ (бот.) «люцерна серповидна, *Medicago falcata* L.» Пі, Я, Ж, [бурунчук] «тс.» Я;— р. [бурундук] «тс.»;— походить від тур. *bugunduk* «тс.».— Фасмер I 248; Шипова 101; Mikl. TEI Nachtr. II 189.— Пор. *буркун*.

*бурундук*² (зоол.) «сибірська білка, *Tamias sciurus*»;— р. бр. *бурундук* «тс.»;— очевидно, запозичене через російську мову з тюркських мов; пор. тат. *бурундук* «тс.»; зіставляється також (Кипарський ВЯ 1956/5, 133) з мар. *uḡm-dok* «тс.».— Шанський ЕСРЯ I 2, 235; Фасмер I 248; Шипова 100.

[*бурунчук*] «тонка пофарбована пряжа; тулуп, кожушок» Мо;— очевидно, запозичення з тюркських мов; тур. *bürüncük* (bürüncük) «вуаль, тонка прозора тканина; сирий шовк, тканина з сирого шовку», чаг. *бур'юнчак* «вуаль, прозора тканина» походять від тюркського (тур. аз.) дієслова *бур'у* «загорнути, закутати, покрити», спорідненого з кирг. *буркө*, каз. ккалп. ног. ойр. *бурке* «тс.», монг. *бурхэх* «покривати».— Радлов IV 1888; Егоров 172.

[*бур'юлька*] «вид люльки»;— не зовсім ясне; можливо, пов'язане з тур. *bugun* «ніс»; назва пояснюється тим, що ця люлька коротка (під ніс) (Я 58—59); пор. *носегрійка* «коротка люлька»; може бути зіставлене і з [*бур'юлька*] «трубка».

бурх (вигук, яким передається порив вітру, удар хвилі, падіння предмета у воду), *бурхати* «бушувати; кидати, жбурляти; вириватись, вилітати (про

воду, дим)», [*бурхатися*] «борсатися, битися», *бурхотати* «бушувати», *бурхотити* «тс.», [*бурхайло*] «поривчастий вітер», [*бурханіна*] «бур'я» Ж, *бурхлівий*;— очевидно, результат видозміни звуконаслідувального *бух* (*бурхати*) під впливом *бур'я*; менш переконливе зіставлення (Sadn.— Aitz. VWb. I 201) з *буркати*.— Див. ще *бурити*¹, *бух*.

бурхвиця— див. *бурт*.

бурці— див. *бөркі*.

бурчати, *бурчак*, *бурчало*, *бурчлівий*, *бурчун*— див. *бур*¹.

[*бурчик*] (бот.) «зірки, ліхніс, *Lychnis Flos cuculi* L.» Мак;— не зовсім ясне; можливо, пов'язане з *бурій* (з огляду на червоне забарвлення квіток); пор. інші назви цієї рослини: [*кашка червона*, *огник*, *бузків огонь*] Мак.

бурштін «янтар», [*бурштини*] «намісто з бурштинну» Я, [*бурштин*] «тс.», [*бурштинка*] «мундштук з янтаря» Ж, ст. *бурштинъ* (1627), *бурштинъ* (1679);— бр. *бурштын*, п. *bursztyn*, [*busztyn*, *bersztyn*], схв. *burstin*, *burštín*, *burčan*;— запозичено з німецької мови, мабуть, через польську; нн. *borstēn*, нвн. *Bérnstein* «тс.» складається з основ дієслова *bernen*, нижньонімецького варіанта до *breppen* «горіти, полу-мянити», спорідненого з *brauen* «варити», *braten* «смажити», і іменника *stēn* «(дорогоцінний) камінь», спорідненого з нвн. *Stein* «камінь», англ. *stone* «тс.», псл. *stěna*, укр. *стіна*.— Richhardt 38; Ларин *Rakstu kr. Endzelinam* 157; Sadn.— Aitz. VWb. I 473; Bern. I 102; Brückner 50; Kluge—Mitzka 67—68.— Див. ще *братван*, *стіна*.

бур'я— див. *бурити*¹.

бур'як (бот.) «*Beta vulgaris* L.», [*бур'як*], [*бурачінка*] «бур'яковий борщ» Ж, *бур'яківнік*, *бур'яківніцтво*, *бур'яковіння*, *бур'ячіння*, *бур'ячки*, [*бур'ячник*] «бур'якова плантація», [*бур'ячка*], *бур'яковий*, *бур'яківничий*, *бур'ячковий*, *бур'ячний*, *бур'яковіти*, ст. *бор'як* (XVIII ст.);— р. бр. *бур'як*, п. *burak*, [*borak*, *borag*], ч. *burák*, ст. *borák*, *borág*, слц. *borák*, *burák*;— запозичено через польську мову з середньолатинської або італійської; слат. *borāgo* (*borrāgo*), іт. *borragine*

«бурачник, *Borrago officinalis*» походить від ар. *abū ʿaḡaḡ* «тс.» (букв. «батько поту»); на думку Брюкнера, назву рослини *Borrago* перенесено на рослину *Beta vulgaris* тому, що обидві вони вживались у салат; Славський вважає, що *bugak* як назва рослини *Beta vulgaris* походить від назви кольору *bugu*, контамінованої з середньовічним *borak*, *bugak* «бурачник»; Махек виводить дану назву з ч. *bugyňa* «кормовий буряк» (<*bur-gyňa*=*burgundská řepa*).—Шанський ЭСРЯ I 2, 229; Фасмер I 243; Brückner 49; Sławski I 50; Machek ESJČ 77; Jm. rosl. 82; Sadn.—Aitz. VWb. I 389—390; Bern. I 72.— Пор. **бурáчник**.

бур'ян, [*бўйрян*], *бур'яніна*, [*бур'янінік*] «вид невеликого ведмеця, що живе в бур'янах», *бур'януватий*, *бур'яніти*, [*бур'яноватити*]; — р. *бурьян*, бр. *бур'ян*, п. *bugzap* (з укр.), ч. *buřan* (з рос.), *buřeň* (з слц.), слц. *bugina*, болг. *бўрен*, м. *бурјан*, схв. *бўрјан* «бузина»; — неясне; можливо, споріднене з *бўйний* (початкове значення — «рослина, що буйно росте»); діалектна форма [*бўйрян*], очевидно, є результатом пізнішої метатези народноетимологічного характеру, що пов'язує слово з *бўйний* і може вказувати на ймовірність їх первісного зв'язку; зіставляється також (Потебня РФВ 4, 189) з *пирій*, лит. *pīgaī* «озима пшениця», гр. *πυρός* «пшениця»; Фасмер (I 249) пов'язує з р. *буритъ* «розкидати» (ці рослини буйно розростаються); розглядається також (Шанський ЭСРЯ I 2, 236; Младенов 50) як похідне від основи *bug-*, паралельної основі *bul-* (укр. *биліна*); Преображенський (I 57) вважає *бур'ян* переоформленням сви. *baldrīan*, з лат. *valerīāna*; припускається запозичення з тюркських мов (ЭССЯ 3, 99—100); Нікольський (ФЗ 1893/5—6, 67) вважає *бур'ян* запозиченим через татарську мову перським словом, що буквально означає «жарений, спалений», перен. «все, що спалюється».— Sławski I 51; Brückner 50; Machek ESJČ 77; БЕР I 91; Skok I 240—241; Sadn.— Aitz. VWb. I 209.

[*бурячкі*] (бот.) «гірчак східний, *Polypodium orientale* L.» Г, Мак, [*буряжи*]

«тс.» Пі, Мак; — р. *бурячкі* «тс.»; — пов'язане з *буряк*; назва може пояснюватися тим, що кореневища деяких видів гірчака (напр., *P. bistorta* L.) на зрізі мають червонуватий колір.— Попов 56.— Див. ще **буряк**.

буси, *бусіна*, [*бўслинка*]; — р. *бусы*, ч. *bůstek*, *bůstka* (з рос.); — здебільшого вважається пов'язаним з *бісер*, що походить від ар. *busga*; Соболевський (РФВ 67, 214) пов'язує з др. *бўса* «човен», словом германського походження (дісл. *bussa*, *būza* «тс.»), оскільки черепашки, з яких вироблялося намисто, були схожі своєю формою на човни; Фасмер (I 252) вважає етимологію Соболевського сумнівною, а перше припущення фонетично неприйнятним.— Шанський ЭСРЯ I 2, 237; ССРЛЯ I 706; Преобр. I 55; Горяев 35; Lokotsch 30; Machek ESJČ 77—78.— Див. ще **бісер**.

[*бусій*] «п'яний» Я, [*буцўю*] «у п'яному стані» Кур; — р. [*бўсáть*] «пити, пиячити, гуляти», бр. *бусáць* «пиячити», *бусавáць* «пиячити, бушувати»; — загальноприйнятої етимології не має; пов'язується (як запозичення) з снн. *būsen* «гуляти, втішатися», свн. *būsen* «тс.», спорідненим з лит. *būože* «опуклість, булава, гудзик», укр. *пўзо* (Фасмер I 251; Bern. I 97—98; Kluge—Mitzka 56) або з тат. *bus-* «обжиратися, об'їдатися» (Дмитриев 494).

бусі (дит., вигук на позначення падіння або зіткнення двох предметів), [*бусь*, *буць* МСБГ, *бубўсі*, *бўшки*] «тс.», [*бўсьнути*] МСБГ; — властивий дитячій мові варіант до *бух* (див.).

буслянка — див. **бузьбчки**.

бўсол (орн.) «лелека, черногуз, *Ciconia* L.», [*бўсаль*] Терит. діал., *бўсел*, [*бўсель*, *бўсень*, *бўсик*, *бўсил*, *бўсиль*] Терит. діал., *бўсіль*, *бўсял* тж, *бўська* Бі, *бўськó* Г, Ж, *бусьок* Терит. діал., *бўсьол*, *бўцел*, *бўциль*, *бўцоль* тж, *бўшель* Л, *бўзькó* Г, Ж, *бўзьбóк* Г, Ж] «тс.», *бусленя*, *бусля* Терит. діал., *бусліха*, [*бўшля*] «чапля», *бусліний*, *буслячий*, [*бўсячий сир*] (бот.) «вид грибів» ВеНЗн, ст. *бусюля* (XVI ст.), *бусель* (1626); — р. [*бўсел*, *бўсель*, *бўсол*], бр. *бўсел*, [*бўськó*, *бўська*, *бўсял*], п. [*busieř*, *buřko*,

buş, busek]; — єдиної етимології не має; спроби пов'язати з р. *бўсий* «темно-голубий, буро-сірий, попелястий» і пояснити останнє як запозичення з тюркських мов (тур. *boz* «сірий, землистого кольору», тат. *buz*, кипч. *bozaγ* «тс.» — Клепикова ВСЯ 5, 158—160; Преобр. I 55; Matzenauer 126; Mikl. TEL I 266; Korsch AfSIPh 9, 492) викликають заперечення (Мелиоранський ИОРЯС 7/2, 284; Корш ИОРЯС 8/4, 33; Sadn. — Aitz. VWb. I 425; тут згадується кар. *busul* «лелека» як гадане джерело запозичення в слов'янські мови); необґрунтовано зіставляється (Варченко Терит. діал. 113—120) з *боця́н*, *бості́*, *будя́к*, *буца́ти*, причому за основу найменування приймається значення «тицяти, колоти гострим дзьобом»; форми *бу́цел*, *бу́циль*, *бу́цоль*, очевидно, є результатом впливу форми *боця́н*. — Булаховський Семас. етюды 182—183; Фасмер—Трубачев I 251—252; Верн. I 114; Brückner 33; Гордлевский ОЛЯ 6/4, 317—337.

бусоль «геодезичний прилад для вимірювання азимутів; артилерійський прилад»; — р. *буссоль*, *бусоль*, бр. *бусоль*, п. ч. *busola*, слц. *buzola*, болг. м. *бўсола*, схв. *бўсола* «тс.»; — запозичення з французької мови; фр. *boussole* походить від іт. *bussola* «тс.», яке зводиться до слат. *buxula* «скринька, коробочка», похідного від лат. *buxus*, *buxum* (бот.) «букс, самшит». — СІС 114; ССРЛЯ I 705; Kopaliński 150; Holub—Lyer 109; Dauzat 107; Walde—Hofm. I 125; Schrader Reallexikon I 172.

[**бусуйок**] (бот.) «базилік, *Ocimum basilicum* L.» Мак; — запозичення з молдавської і румунської мов; молд. *бусуйок*, рум. *busuioc*, *bosuioc*, [*busuleac*] «тс.», очевидно, походять від південно-слов'янських форм: болг. *босилек*, м. *босилек*, схв. *босильак*, *босиок*, слн. *bosiljek* «тс.» — СДЕЛМ 64; DLRM 102; Симонович 320—321; MNTESz I 395. — Див. ще **васильок**.

бусурман, [*басурман*, *басурмен*, *бесурман*, *бесурмен*], *бусурмен*, [*бусурманець*], *бусурманщина*, *бусурменщина*, *бусурманити*, *бусурменити*, ст. *бесурменство* (XVI ст.), *басурманъ* (XVIII ст.); — р. бр. *басурман*, *басурманин*, др. *бесур-*

менинъ, *бусурменинъ*, *бесурменинъ*, п. *bisurman*, *bisurmanin*, ч. *bisurman*, *bisurman*; — давньоруське запозичення з тюркських мов, найімовірніше з кримсько-татарської, в діалектах якої форма *бусурман* могла бути результатом фонетичної видозміни арабсько-персидської форми *мусулман* <*муслим-ан* «мусульманин»; пор. кирг. [*бусурман*], кумик. балкар. *бусурман* та ін.; виводилось також (Бі 65; Никольський ФЗ 1893, 5—6, 65—67) від тюркської етнічної назви *бесурмен*. — Шанський ЭСРЯ I 2, 54; Фасмер I 132, 160, 251; Дмитриев 527; Sadn. — Aitz. VWb. I 474—475; Sköld 290—293. — Див. ще **мусульманин**. — Пор. **бісурман**.

буські — див. **бузьбочки**.

[**бут**¹] «молода зелена цибуля; [Буряк Ж]», *бу́тень* (бот.) «*Chaerophyllum* L.»; [бур'ян у посівах льону]; — р. [*бут*] «цибуля», [*буток*, *бутун*, *батан*] «тс.», *бу́тень* «*Chaerophyllum*»; — очевидно, пов'язане з *бутіти*, *ботва́*. — Sadn. — Aitz. VWb. I 70—72. — Див. ще **ботва́**, **бутіти**¹.

бут² «будівельний камінь, переважно для фундаменту», [*бутарка*] «дорожний каток (вал)», [*бутяр*] «муляр», *бутівник* КІМ, *бутник*, *бутчик* тж, *бутіти* «закладати фундамент з каміння; трамбувати», [*буткувати*] «тс.» МСБГ; — р. бр. *бут*; — не зовсім ясне; вважається запозиченим з італійської мови (іт. *bottare*, *buttare* «бити, штовхати») через мову італійських архітекторів (Шанський ЭСРЯ I 2, 237; Фасмер I 252; Преобр. I 56; Верн. I 104). — Див. ще **бутафór**.

[**бут**³] «вид взуття», [*бутінок*] «полуботок»; — запозичення з польської мови; п. *but* «чобіт» є результатом видозміни старішого *bot* під впливом *ob-uc* «взути», *ob-uty* «взутий». — Brückner 50; Sławski I 51. — Див. ще **бот**¹.

[**бута́**]¹ «гордість, пиха; розбещеність, розкіш О», [*бутній*] «гордий, пихатий; зухвалий, розбещений» О, [*бутати*] «чванитись; брикати О», [*бутіти*] «бути пустотливим; пустувати» О, [*бутіти*] «сердитися; буцати» О, ст. *бута* «пиха» (XVI ст.); — п. *buta* «пиха», ст. *bucić się* «гордитись, чванитись»; — очевидно,

пов'язане з [ботіти] «робитись товстим, жирним», [бутвіти] «трухлявіти», разом з якими походить від псл. *but-/bot-* з іє. **bheu-t-*, **bhca-t-* «рости»; розвиток значень аналогічний до *піха*, *пұхнути*; Маценауер зіставляє з слат. *butare* «надувати», але припускає і східне походження слова (Matzenauer 126); записання в українські говори з польської мови (Richhardt 38) мало ймовірно з огляду на відмінність у наголошенні.— Słowski I 51; Brückner 51; Sadn.—Aitz. VWb. I 70—71.— Див. ще *ботва́*, *бу́ти*.— Пор. *піха*, *пұхнути*.

[бу́та²] «велика бочка місткістю понад 40 відер Бі; молдавський віз Пі»;— р. [бу́т] «великий чан», [бу́та] «тс.»;— запозичення з східнороманських мов; молд. *бу́те* (рум. *búte*) «бочка» походить від пізньолат. *buttis* «тс.», яке виводиться від гр. *βυτίον* «пляшка, обплетена лозою».— СДЕЛМ 64; DLRM 103; Walde—Hofm. I 125.— Див. ще *бодня*.

бутафо́р, *бутафо́рія*; — р. бр. *бутафо́р*; — запозичення з італійської мови; іт. *buttafuori* «помічник режисера, який випускає артистів на сцену» виникло на основі словосполучення «*butta fuori*» «викидай геть» (слова помічника режисера, якими той наказує артисту виходити на сцену); дієслово *buttare* «кидати» запозичено в італійську мову з французької, в якій *bouter* «бити, штовхати; класти» походить від франк. *bōtan (*bottan) «бити»; прислівник *fuori* «геть» в італійській мові походить від лат. *foris* «надворі, зовні», пов'язаного з *foris* «двері», спорідненим з дінд. *dvāraḥ*, двн. *turi* «тс.», псл. *dvьrĭ*, укр. *двері*.— СІС 114; Шанский ЭСРЯ I 2, 237—238; ССРЛЯ I 706—707; Battisti—Alessio 644—645; Dauzat 107; Walde—Hofm. I 529—530.— Див. ще *двері*.

бу́тель, [бу́тиль Л, буте́лька Па, буті́лка Л, бу́тлик, бу́тля, бутельчи́на]; — р. *буты́ль*, *буты́лка*, бр. [бу́таль], *бу́тля*, *бутэ́лька*, п. *butel*, *butla*, *butelka*, ч. *butela*, *butylka*, слц. *butel'a*, болг. *буті́лка*, схв. *буте́ля*; — через польську мову запозичено з французької; фр. *bouteille* походить від слат. *butticula*, зменш. до *buttis* «бочка».— Го-

робець Мовозн. 1972/4, 82—83; Шанский ЭСРЯ I 2, 239; Фасмер I 254; Brückner 51; Dauzat 107.— Див. ще *бу́та*².

бу́тербро́д; — р. *бу́тербрóд*, бр. *бу́тербрóд*, болг. *бу́терброт*; — запозичено через російську мову з німецької; н. *Büttelbrot* складається з основ іменників *Büttel* «масло», що походить від лат. *būtūrum* «тс.», запозиченого з грецької мови, в якій форма *βούτῆρον* «сир з коров'ячого молока» є або скіфським запозиченням (Kluge—Mitzka 115), або складним утворенням з *βούς* «худоба» (спорідненого з псл. *govędo*, укр. [гов'єдо] «тс.») і *τύρος* «сир» (Frisk I 261), і *Brot* «хліб», спорідненого з дієсловами *brauei* «варити», *braten* «жарити, смажити».— Шанский ЭСРЯ I 2, 238; Фасмер I 252.— Див. ще *братва́н*.

*бу́ти*¹, *бува́ти*, *бу́ду*, *бува́лець* «досвідчена людина», [бува́ло Я, бу́дько Ж] «тс.», [бува́ль] «бувальщина» Ж, Я, *бува́льці* (бувати у бувальцях), [бува́лиці Ж, бува́личі] «тс.», *бува́льщина*, *бу́дучи́на* СУМ, Ж, *бу́дучність* тж, *бу́дучи́на*, [бу́дько́] «той, хто обіцяє, кажучи «буде» чи «буду» Г; бувалий чоловік, який хвалиться своїми пригодами Ж», *бу́тність* «перебування», *бу́ття*, *бува́лий*, *бу́лий*, *бу́дучий* «майбутній» СУМ, Ж, [бу́дучний Ж, бу́дущий Г, Ж] «тс.», [бу́тний] «присутній» Я, *вибу́лий*, *ви́добуток*, *ви́дбу́ти(ся)*, [ви́дбу́т] «збут», *ви́дбу́ток* «повинність», [ви́дбу́тка, ви́дбу́ча] «тс.», *добу́ти*, *добува́нка* «добування», *добува́ч*, [добу́дча́] «незаконнонароджена дитина», *добу́ток*, *добува́льний*, *добу́вний*, *добу́тний* «здобутий Г; доступний Ж», *збу́ти*, *збу́тися*, [збу́дьок] «малоцінний предмет, який продають, аби збути з рук», *збут*, [збу́ток] «збут; здійснення», [збу́тний] «непотрібний, зайвий» Ж, [збу́тяно́] «збуто з рук», *здобу́ти*, *здобу́тися*, [здоба́] «здобич» Ж, *здобу́ток*, [здобува́нина] Ж, *здобу́ття*, [знебу́тися] «втомитися» Ж, [знебу́лий] «виснажений», [ізнебу́тися] «сумувати» Ж, *набу́ти*, *набува́ч*, *набу́ток*, *набу́тний*, *неві́дбутий*, *незбу́тний*, *непо́збутий*, *оббу́тися* «освоїтися», [одбу́ток] Ж, [одбу́ча] «відбуток» Ж, *перебува́ння*, *перебу́тний* «минутий», [підбува́ти] «прибувати потроху», *побу́вка*, *побут*, [побу́ток] «побут» Ж, *по-*

бутовець, побутовізм, побутовщина, побутувати, позбувати, позбутися, прибути, [прибуди] «придбане» Ж, *прибулець, прибулий, [прибутень]* «прибулий; який збільшує кількість» Ж, *прибуток, прибуткувати, прибутний* «той, що прибуває, додається», *[прибутний]* «чужий, прибулий», *пробувалий* «досвідчений», *пробування, [пробуток]* «життя, існування», *[пробуток]* «тс.» Ж, *[пробувальсько]* «місцеперебування» Ж, *пробутий* «пережитий», *роздобути, роздобувальник* Ж, *[роздобудень]* Ж, *роздобуток, роздобуття* «здобуття» Ж, *роздобутний* (похід) Ж, *убутися* «звикнути» Ж, *[убуток]* «від'їзд; збиток», *[убутний]* «який зменшується, який приносить збитки»; — р. *быть, бывають, буду*, бр. *быць, бываць, буду*, др. *быти, бывати, буду*, п. *być, bywać, być, ч. býti, bývati, budu*, слц. *byt', bývat', budem*, полаб. *boit*, вл. *być, bywać, budu*, нл. *byś, bywać, budu*, болг. *бѣва, бѣвам, бѣда*, м. *бидува, бива, биде*, схв. *бѣти, бѣвати, бѣдем*, слн. *bīti, bīvati, bōdem, bōm*, стл. **БЫТИ, БЫВАТИ, БѢДѢ**; — псл. *byti* < *būtei, *buvati* < *būvatei, *boḡo* < *bundom; — споріднені з лит. *būti* «бути», *buvoti*, лтс. *būt*, прус. *bout* «тс.», дінд. *bhāvati* «буває», гр. *φύω* «виросую, породжую, расту, народжую, виникаю», *φύσις* «природа», лат. *fūi* «я був», *futūrus* «майбутній», ію «виникаю», ір. *buith* «бути», двн. *būap, būap* «жити, мешкати»; іе. *bheu-: *bhōu-: *bhū- «рости», пізніше «виникати, ставати, існувати»; в українській мові у *бути* замість давнішого *и* пояснюється впливом форми *буду*, в якій *у* є рефлексом давнього *o* з *ип*, де *-п-* інфікс.— Шанский ЭСРЯ I 2, 246; Фасмер—Трубачев I 231, 260; Преобр. I 58; Sławski I 52; Brückner 51—52; БЕР I 46; Skok I 158—159; ЭССЯ 2, 233—234; 3, 155, 157—158; Sł. prasł. I 351—352, 484—485; Sadn.—Aitz. VWb. I 90—95; Bern. I 114; Mühl.—Endz. I 359—360; Schmidt IF 67, 15; Pokorny 146—150; Walde—Hofm. I 557; Boisacq 1054.— Пор. **бѣти**², **забути**.

[бути²] (хлоп'яча гра), *[бутати]* «грати в бути» Ж, *[бутивка]* «тонка палка у грі в бути»; — неясне; можливо, пов'язане з рум. *bîță* «велика палка з по-

товщеним кінцем»; пор. болг. *бѣтенка, бѣтаница, бѣтанка* «вівчарська гра з палками», *бѣтам* «граю в гру бѣтаница», джерелом якого є румунське слово *bîță* (БЕР I 105); можна також припустити зв'язок з *[бүтин]* «стовбур», *[бутик]* «тс.».

[бүтин] «очищений від кори стовбур», *[бүтина]* «ліс, призначений для рубання» Г, Ж, *[бутиняр]* «лісоруб», *бүтинник* «тс.»; — виводиться від рум. *bușteán* (мн. *bușteńi*) «колода, пень» (Hrabec Nazvu Nuc. 33); може розглядатись і як результат контамінації рум. *bușteán* і *butús* «колода, пень».

[бутир] «дрібний посуд і начиння в господарстві; торба робітника на рибних заводах», *[бутириння]* «мотлох» Г, Ж, *[бутор]* «харчі» КІМ, *[бутора]* «тс.; вантаж» Ж, *[буторіне]* «тс.» Ж, *[бутра]* «тс. Ж; одяг, амуніція Я», *[бутир'я]* «скатерть; меблі» ЕЗБ 4, *[буторити]* «робити що-небудь з дерева» КІМ; — р. *[бутор]* «мотлох, пожитки», *[бутора]* «господарство», *[бутирить]* «перевертати, перемішувати, перебивати, приводити до безладдя», п. *bucioḡu, buchcioḡu* «шмаття, мотлох», схв. заст. *butura* «ноша, оберемок», *botura*, слн. *būtaga, būtoga* «тс.»; — неясне; подібне до цих слів уг. *bútor* «ноша, багаж; начиння» загальноприйнятої етимології не має і може вважатись запозиченням із слов'янських мов; р. *бутор*, можливо, походить від спорідненого слова тюркських мов, бо зустрічається в Сибіру, або було занесене сюди українцями; висловлюється думка (Sadn.—Aitz. VWb. I 75—76) про власне слов'янське походження цих слів, зокрема про їх зв'язок із схв. *bātaga* «кошик з лози», *bātura* «тс.» і, далі, з псл. *bat-* «лозина, палка». — Балецкий St. sl. 9, 1—4, 338; Фасмер I 253; Skok I 245; Bern. I 104; Bárczi 28—29; MNTESz I 396—397.

[бути¹] «гнити, трухнути; бродити, прокисати», *[бутивати]* «гнити, трухнути», *[бутивати]* «здуватися», *[бутивати]* «старітися, псуватися, трухнути» ДБ V 39, *[бучавити]* «трухнути» Ж, *[збутивати]* «тс.», *[бүтиль]* «гниль» Ж, *[бутилка]* «вид поліна» Ж, *[бутильвий]* «порожній, вигнилий»; *[збутивати]* «згнити, струх-

нути» ВеБ, [перев́утьліти] «перестояти, перестигнути (про рослини); прокиснути (про страву)» Дз., [перев́утьляний] «невчасно скошений; прокислий» Дз; — р. [бутвѣть] «псуватися, гнити», п. butwieć «гнити, порохнявіти», butnieć, слц. bútleť, болг. бутѣя «тс.»; — псл. butěti «порохнявіти», очевидно, пов'язане з botěti «набрякати, товщати» (пор. р. [бутѣть] «товщати», болг. бутѣя «тс.») і разом з ним походить від іє. *bheu-/*bhōu-/*bhū- «рости, збільшуватись»; безпідставно вважалось (Вєрп. I 77) запозиченням з німецької мови; словацька форма непереконливо виводилась (Machek ESJČS 92) від слц. dúrpateľ «порохнявіти»; зіставлення з псл. butati «ударяти» (Sl. prasł. I 455) недостатньо обгрунтоване.— Фасмер—Трубачев I 200—201, 253; Sławski I 51—52; Sadn.—Aitz. VWb. I 70—71; Aitzetmüller ZfSlPh 22/2, 367—372.— Див. ще ботва́, ботіти, бут¹, бўти¹.

[бутіти²] «глухо ревіти, мукати; гудіти, глухо кричати»; [бу́тря] (орн.) «водяний бугай, Botaurus stellaris L.» Я; — р. [бу́тень] (орн.) «бугай»; — очевидно, похідні утворення від звуконаслідувального вигуку бу.— Пор. буга́й², б́укати.

[бутнік] (бот.) «люцерна, Medicago sativa L.» ВеУг; — очевидно, пов'язане з бут¹ (див.).

буто́н; — р. бр. бутон, ч. bouton, buton «дорогоцінний камінь, сережки», слц. butón «сережка», болг. бутон «кнопка електричного дзвінка; бутон», схв. б́уто́н «гудзик; бородавка»; — запозичення з французької мови; фр. bouton «пуп'янок» походить від дієслова bouter «шттовхати, ударяти; випускати пуп'янки», спорідненого з фр. ст. bot «удар, кінець» (фр. bout «кінець») і пов'язаного з франк. *bōtan «бити», спорідненим з нн. bōten, англ. beat «тс.».— Шанский ЭСРЯ I 2, 238; ССРЛЯ I 707; Holub—Lyer 109; Dauzat 107; Falk—Torp I 120; Klein 157, 214.

[бу́тор] «бите скло, цегла, каміння» Я, [бу́торі́ння] «тс.» Я; — мабуть, результат контамінації слів бут² «дрібне

каміння, щєбінь» і [бу́тур] «дрібний посуд і начиння» (див.).

бу́тря — див. бутіти².

бу́тси, бу́ци «спортивне взуття»; — р. бу́тсы, бу́цы, бр. бу́цы; — запозичення з англійської мови; англ. boots, мн. до boot «взуття» через сангл. bote походить від фр. ст. bote (фр. botte), що спочатку означало «грубе взуття».— СLC 114; NSD 310; Klein 186; Dauzat 99; Bloch 90.— Див. ще бот¹.

[бу́ту́к] «стовбур дерева, призначений на розпилювання; сучкуватий чурбак, на якому рубають дрова Дз; колодка у колесі МСБГ; знаряддя для розпушування і валкування ґрунту МСБГ; товстун МСБГ», [боту́к] «стовбур на розпилювання», [бу́токи] «тс.» (мн.) ВеЗн, [бу́туковатий] «товстий, незграбний» Мовозн. 1974/3; — запозичення з румунської мови; рум. butúс «пень, колода, оцупок, обрубок, поліно» етимологічно неясне.— Манівчук Мовозн. 1974/3, 77; Vincenz 7; Vrabie Romanoslavica 14, 136; Crânjala 230; DLRM 103; Cioreanescu 118—119; Tikin I 246, 247; Нєрознак 202.— Пор. бў́тін.

[бу́тура́н] «нежить» Ж, [бу́тура́й, бу́тура́к, бу́тура́чка] «тс.» ДзАтл II; — очевидно, пов'язані з рум. [bútur] «нежить» (пор. алб. bútur «тс.», іт. botor «віспа», болг. бутур «наріст на тілі коня, осла; шлункова хвороба у коней; слабкість», м. бутур «кінська хвороба, супроводжувана кашлем»), що походить, мабуть, від ар. bútur, мн. до batr «висип, прищ, пухир»; при цьому окремі форми зазнали суфіксального розширення або контамінації з рум. guturái «нежить», що зводиться до лат. guttur «горло», можливо, спорідненого з нн. koden «підборіддя», нвн. [Koder] «тс.»; пор. також болг. [бу́тура́к] «гній», яке непереконливо виводиться (БєР I 93) від болг. бутѣя «росту, буяю; слабну, гнию».— Lokotsch 31; Puşcariu 65; Walde—Hofm. I 629.

[бу́турлін] «високий на зріст, неповороткий, некрасивий, дивного вигляду чоловік» Я, [(лях-)бу́турла́к] КІМ; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з [ботіти] «товщати», [бутніти] «здуватися», болг. бутѣя «росту, буяю», бу́-

тур «дурна, груба і невміла людина», [бутор] «тс.»; пор. також р. [бутурла] «пустомолот, базіка, брехун» (і пов'язане з ним прізвище *Бутурлін*), яке зіставляється (Фасмер I 254) з чг. *butur* «нахабний, веселий, жвавий». — БЕР I 93. — Див. ще **ботіти**, **бут**¹.

[буфалувати] «говорити неправду» Ж; — результат видозміни п. *bufopowac* «хизуватися, хвастати, хвалитися», пов'язаного з *bufon* «блазень», що походить від фр. *bouffon* «блазень», запозиченого з італійської мови, в якій *buffone* «тс.» походить від *buffa* «жарт», спорідненого з фр. *bouffer* «дути, надуватись». — Коралиński 146; Dauzat 101.

буфер; — р. бр. болг. *буфер*, п. *bufog*, схв. *буфер*; — запозичення з англійської мови; англ. *buffer* «прокладка для пом'якшення удару», пов'язане з *buff* «пом'якшувати удари», сангл. *bufe* «ударяти», спочатку «ударяти по щоці», яке походить від фр. ст. *bufe* (*bufe*) «ударяти, особливо по щоці», можливо, звуконаслідувального утворення. — СІС 114; Акуленко 141; Коралиński 146; Klein 207; Skeat 65.

буфет, *буфетник*; — р. бр. *буфет*, п. ч. слц. *bufet*, болг. *буфет*, схв. *буфе*, слн. *bifé*; — запозичення з французької мови; походження фр. *buffet* «стіл» неясне. — СІС 114; Москаленко УІЛ 52; Акуленко 141; Шанский ЭСРЯ I 2, 239; Фасмер I 254; Dauzat 119; Bloch 105.

бух (вигук, що передає звук падіння, глухого удару, пострілу), *бухати* «глухо звучати, падати, ударяти, стріляти, палати, текти», *бухкати*, *бухкотіти* «падати, ударяти, звучати» КІМ, *бухтіти*, [бухчити] Ж, [бухало] «бубон Я, Л; вайло», [бухалицьки] «гравець на бубні» Л, *бухан* «стусан», *бухніак*, *бухніак* «тс.» КІМ, *вибухати*, *вибух*; — р. бр. болг. *бух*, п. слц. вл. нл. *buch*, ч. *boch*, *buch*, схв. *бушити* «бити, кидати, падати», слн. *büh*; — псл. *вихъ* < *voch-; — звуконаслідувальне утворення індоєвропейського періоду, споріднене з лтс. *baikš* (вигук, що передає звуки від сильного удару чи падіння), свн. *buc*

«удар, поштовх», нвн. *rochen* «стукати», гол. *beuken* «бити, штовхати», шв. *boka* «тс.», англ. *roke* «штовхати, колоти». — Шанский ЭСРЯ I 2, 240, 241; Фасмер I 255; Преобр. I 56; Ślawski I 48; Brückner 46; БЕР I 93; ЭССЯ 3, 80, 81; Śl. prasz. I 436—437; Sadn. — Aitz. VWb. I 76—81; Bern. I 97; Persson Beitr. 259; Būga RR III 781; Pokorny 97—98.

бухан «хлібина», [бахонька ЛПол, бохан Л, боханець, бохінка Я, бохнє ВеБ, бохняк ВеБ, бохняка ВеБ, бохон Г, Ж, бохонєць Ж, Ме, бохонка ВеБ, бохнок ВеБ, бохонька Л, бохунєць, бохунка Л], *буханець*, *буханка*, [бухінка, бухонка Л] «тс.», [бохінник] «пекар» Я, ст. *бохонъ* (1529), *боханецъ* (1699), *бохенки* (XVII ст.); — р. *буханка*, [бохон], бр. *буханка*, *баханка*, *бохон*, п. *bochen*, *bochenek*, ч. *bochan*, *bochánek*, *bochník*, слц. *bocheň*, *bochník*, нл. *bochan*, *bochanik*; — очевидно, через польську мову запозичено з середньовісньонімецької; свн. *vochenze*, *fochenz* «вид печива, білий хліб», двн. *fochenza* походить від лат. *focticius* «спечений у попелі», пов'язаного з *focus* «вогонь»; форми з у (*бухан*) пізніші, можливо, виникли під впливом народноетимологічного зближення з *бухнути* «набухати»; припускається і власне слов'янське походження цих форм (Ильинский ИОРЯС 20/3, 80; Преобр. I 56; Sadn. — Aitz. VWb. I 78). — Richhardt 36; Шанский ЭСРЯ I 2, 240; Фасмер I 201—202; ЭСБМ I 374; Ślawski I 38; Brückner 78; Machek ESJC 59; Bern. I 67; Walde—Hofm. I 521. — Див. ще **фбкус**. — Пор. **погача**.

[бухарник] (бот.) «медова трава шерстиста, *Holcus lanatus* L.» Мак, *бухарка* «сорт дині Г; *Cucumis melo* variet. Мак»; — р. *бухарник* «тс.», *бухарка* (сорт дині; сорт пшениці); — похідне утворення від географічної назви *Бухара*; пор. інші народні назви сортів дині: р. *цареградка*, *хивінка*, *персідские дыни*. — Анненков 115, 168—169.

бухгалтер, *бухгалтерія*; — р. *бухгалтер*, бр. *бухгалтар*, п. *buchalter*; — запозичено через російську або польську мову з німецької; н. *Büchhalter*

складається з основ іменника Buch «книга», спорідненого з Buche «бук» (з бука виготовляли таблички для писання), англ. book «книга», і дієслова halten «тримати», спорідненого з англ. hold «тс.», гот. halpan «стерегти, пасти», дінд. kǎlāyati «жене, тримає; вважає», гр. κέλλω «приганяю до берега (корабель)». — СІС 115; Шанский ЭСРЯ I 2, 241; Фасмер I 255; Смирнов 68; Коралиński 145—146; Kluge—Mitzka 86, 285.— Див. ще **бук**, **бўква**.

бухі (вигук для імітації кашлю), *бухі-бухі* «тс.», *бухікати* «кашляти», [*бу́хкати*] «дуже кашляти» МСБГ, *бухі-кало*; — звуконаслідувальне утворення, близьке до *бух* (див.).

бу́хнути «набрякати», *набу́хати*, [*бу́хастий*] «випуклий» Ж, [*бу́хоний*] «пухкий», [*бу́хнатий*] КІМ; — р. *бу́хнуть*, ч. pabouchaný «огрядний», болг. *бу́хна* «розростатись, сходити» (про тісто), схв. *набу́хнути* «набухати», слн. [búhnutí] «тс.»; — псл. *bux*- < *bous-; — пов'язується з псл. *buxati* «ударяти»; споріднене з свн. *būs* «надутість, припухлість», нвн. *bausen* «набухати», *Bausch* «випуклість»; іє. **b(h)ūs*-, *b(h)ūs*- «пухнути, набрякати», очевидно, пов'язане з *bheu-: *bhōu-: *bhū- «рости, напухати». — Шанский ЭСРЯ I 2, 241; Фасмер I 255; Преобр. I 56; Brückner 46; БЕР I 94; ЭССЯ 3, 81; Sl. prasl. I 436—437; Sadn.— Aitz. VWb. I 76—81; Bern. I 97—98; Aitzetmüller ZfSlPh 22/2, 369—372; Kluge—Mitzka 57—58; Pokorny 98—102, 146.— Див. ще **бу́ти**¹. — Пор. **ботва**, **ботіти**, **бут**¹, **буяти**¹.

[**бу́хня**] «хатина з поганого матеріалу з незакінченим дахом»; — неясне; можливо, результат контамінації слів *бу́да* і *ку́хня*.

[**бухт**] «вид печива» Ж, [*бу́хта*, *бух-та́вка*] «тс.»; — п. ч. слц. вл. *buchta*, слн. [búhta], [búhtel] «тс.»; — загальноприйнятої етимології не має; — пов'язується з *бу́хнути* «набрякати», *бухтіти*, слн. [buhata] «жінка з повним обличчям», [buhatai se] «пухнути», [buhetai se] «тс.» (Brückner 76; Machek ESJČ 75—76; Holub—Lyer 107; Aitzetmüller ZfSlPh 22/2, 370) або виводиться як за-

позичення через західнослов'янські мови від н. *Bucht* «кривизна, вигин» (Grānjalā 365).

бу́хта¹ «затока»; — р. бр. болг. *бу́хта*, п. вл. нл. *buchta*; — запозичення з німецької мови; нвн. *Bucht* «тс.; вигин, кривизна» пов'язане з дієсловом *biegen* «гнути», спорідненим з дангл. *būgan* «тс.», дінд. *bhujāti* «гне, відсуває», лит. *būgti* «злякатись», укр. *бгати*, *бієти*. — СІС 115; Шанский ЭСРЯ I 2, 241—242; Фасмер I 256; Коралиński 146; Kluge—Mitzka 74, 107.— Див. ще **бгати**, **бігти**. — Пор. **бу́хта**².

бу́хта² «круг каната»; — р. бр. *бу́хта* «тс.»; — запозичення з голландської або датської мов; гол. *bocht*, дат. *bugt* «тс.» походять від нн. *bucht* «вигин». — СІС 115; ССРЛЯ I, 712; Falk—Торп I 114; Kluge—Mitzka 74, 107.— Див. ще **бу́хта**¹.

[**бухтіти**] «підходити, вурдитись (про кисле молоко в глечик) Ме; випускати повітря, утворюючи глухий звук (про перестояне тісто, молоко) МСБГ; швидко рости, буяти О; набрякати О»; — р. [*бухтєнь*] «товстун», слн. [buhetai se] «пухнути», [buhetai se] «тс.»; — псл. *bux(ъ)tēti*, похідне від того самого кореня *bux*- (< *bous-), що й *бу́хнути* «набрякати» (див.).

[**бухтярня**] «бухкання» Я; — афективне утворення від вигуку *бух* чи дієслова *бу́хати*; спосіб утворення не зовсім ясний.

[**буц**¹] «товста, гладка людина; жирний вгодований кінь; великий жирний оселедець; жартівливе чи глузливе прізвисько подолян, волинян Мо», [*буць*] «невдалий хліб», [*буца́к*] (заст.) (порода коней) Дз, [*буце́ники*] «невдало спечені хлібці» Ва, [*буцик*] «вид печива; вгодований кінь Мо; прізвисько подолян, волинян Мо», [*буци́ка*] «корж, спечений на олії» Я, [*буцма́н*] «товстун, бецман» Ж, [*буцма́ч* Ме, *буцме́й* Ж, *буцми́ло* Ж] «тс.», [*буцкува́тий*] «товстий, вгодований» Мо, [*буцма́тий*, *буцмані́стий* Ж] «тс.»; — п. риса «повне обличчя», *буска* «повновида дівчина», ч. *busek* «опецьок», *buclatý* «товстощокій», слц. *bucko* «опецьок», *buso* «тс.», *buclatý*, схв. *бу́цєв*

«товстощокій», *бўцмаст* «тс.»; — очевидно, запозичення з німецької мови; пор. свн. *butze* «брила, грудка, срубаний шматок», нвн. *Butz, Butze(n)* «опудало, коротка й товста фігура; велика купа чого-небудь», споріднене з свн. *butzen* «пухнути», дісл. *butr* «короткий шматок стовбура дерева», норв. *butt* «тупий», двн. *bozzan* «ударяти, штовхати», англ. *beat* «бити»; до [*буцман*] пор. нвн. *Bützenmann* «домовик», утворене з основ іменників *Bützen* «опудало; (ст.) домовик» і *Mann* «чоловік», спорідненого з псл. *možь*, укр. *муж*; менш переконливе виведення (*Machek ESJČ 49*) ч. *busek*, слц. *bucko* від слц. *bucati* «лягати в ліжко» (дит.).— Шелудько 24; Stocki AfSlPh 35, 349; Kluge—Mitzka 18, 114, 115; Persson Beitr. 256—257.— Пор. **бець, боц.**

буц² (вигук на позначення зіткнення двох предметів, [голів]), *бўцати, бўцкати, буцкати*сць КІМ, *бўцнути, буцькати* КІМ, [*бўций*] «битливий, який б'є рогами; той, що ударяє і наносить шкоду (напр. підводний камінь)» Я, [*буцькó*] «тс.» Я, [*бўцьо*] «худобина» Ж; — р. [*бўцкаты*] «збивати, бити», п. *buc, бeс, рис, слц. buc*; — звуконаслідувальне утворення; можливо, результат контамінації *бух* і *бац*.— Sławski I 31.— Пор. **бац, бух.**

буцегарня, буцигарня, буцугарня — див. **буждигарня.**

бўцім, [*будцёмъ* Бі, *бўдцемто* Бі, *будь-сім* Ж]; — бр. [*бўцым*], *бўццам*, [*буцца*], п. ст. *bošiem*; — результат злиття словосполучення *будь сем(у)* «хай буде це, хай буде так» або *буць сему* (пор. бр. *бўццам*, р. *быть по сему*).— ЭСБМ I 432.— Див. ще **бўти¹, сей.**

буцькé (сорт яблук), *буцькa* «тс.», [*бўцьо*] (дит.) «яблуко»; — очевидно, похідне від *буц* (прізвиська подолян, волинян і ін.) за місцем походження сорту.— Див. ще **буц¹.**

[**бўча¹**] «чорна коза з білою мордою» ВеНЗн, [*бўче*] (назва вівці) Доп. УжДУ 1954/4, [*бучéна, бучійе, бучіка*] «тс.» тж, [*бўчка*] «чорна вівця з білою мордою» ВеНЗн, [*бучкó*] (назва барана) Доп. УжДУ 1954/4; — запозичення з румун-

ської мови; пор. аром. *búšicu*, -са «баран з червоними плямами кругом очей, білий з червоними щоками», можливо, пов'язане з рум. *búšă* «щока», що походить від лат. *bucca* «тс.».— Див. ще **букáт.**— Пор. **букула́й.**

бўча², *бучáти, бучлívий, бучній, бучнїшати, бучн́я, бучувáти* — див. **бўкати.**

[**бучáвий**] «засохлий», *бучáвити* «тверднути, зсихатися (про шкіру)», [*бучіти*] «тс.»; — не зовсім ясне; зіставляється (ЭССЯ 3, 74) з болг. заст. *бўч'явыи* «шершавий, нечоса», [*бўчав*] «кошлатий», схв. *búšav* «тс.»; можливо, пов'язане з [*бучáвити*] «трухнути», [*бучіти*] «тс.» або з *бук.*

[**бучениш**] (бот.) «сідач конопляний, Eupatorium cannabinum L.» Мак; — болг. *бучинїш* «болиголов, Conium maculatum L.», схв. [*буциниш, бучумиж*] «тс.»; — очевидно, запозичення з румунської мови; рум. [*buciniş*] «болиголов» може бути зведене до лат. *búcipa* «труба, сигнальний горн», можливо, спорідненого з *bucca* «щока (повна, надута)»; румунська назва вказує на трубчасту будову стебла болигорова.— БЕР I 95; Симонович 137; DLRM 97; Walde—Hofm. I 120—121.— Див. ще **букáт.**

[**бучил**] (бот.) «бугиля, Anthriscus silvestris Hoffm.» Мак, [*бучиль*] «морквяник, Chaerophyllum Prescottii D. C.» Мак; — р. [*бучиль*] «бугиля»; — очевидно, результат видозміни форм *буги́ла, [бугиль]* «Anthriscus silvestris», [*бугиля*] «Chaerophyllum», можливо, через поплутання на письмі букв **г** і **ч**.— Анненков 39, 93; Симонович 39.

[**бучіна**] «куток у хаті, де стоїть скриня і лежить усяка одежа» Я; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з *бік* (*бочина), пор. р. *боковушка* «бокова кімната», укр. [*бучіля*] = [*бочіля*].

[**бучувáти**] «бити бучком» Ме, [*бучувáти*] «бити» Мо; — похідне утворення від *бўчóк* «палка»; тлумачення «бити по боках» (Мо 17) є результатом народноетимологічного зближення з *бочóк*, пов'язаного з дисимілятивною (гіперистичною) зміною *бучку-* в *бочку-*.

бўчóк — див. **бук¹.**

бушлат; — р. *бушлат*, заст. *брушлат* «бушлат», бр. *бушлат*, слц. *bušlat*; — не зовсім ясне; можливо, як і [*бру́сла*] «вид довгої кофти без рукавів», [*бру́сляк*] «кожушок без рукавів, вид довгого камзола», [*брушляк*] «тс.», походить від нвн. *Brústlatz* «нагрудник»; думка про зв'язок з н. *Buschjungk* «матросська куртка, робоча блуза», шв. *bussarong* «блуза», гол. *buseruntje*, *boezegóen*, нібито видозміненого під впливом р. *халат* (*Hinze ZfSl* 5, 524—525), потребує додаткової аргументації.— *CIS* 115; *Москаленко УІЛ* 55; *Шанский ЭСРЯ* I 2, 242; *Фасмер—Трубачев* I 217; *Варбот Этимология* 1963, 199.

бушмэн «представник групи племен у Південній Африці»; — р. бр. болг. *бушмэн*, п. *Buszmen*, *Buszman* «тс.»; — запозичення з англійської мови; англ. *Bushman* «тс.», букв. «людина з кущів», утворене з основ іменників *bush* «кущ», спорідненого з нвн. *Busch*, двн. днн. *busc*, гол. *bos(ch)* «тс.», який є результатом розширення герм. **bus-* «набрякати», спорідненого з псл. *бүхпоти*, укр. *бүхнути*, і тап «чоловік», спорідненого з нвн. *Мапп*, двн. днн. гол. *тап* «тс.», псл. *тоўь*, укр. *муж*; англійська назва є калькою гол. *boschjesman* «бушмен», букв. «людина з кущів».— *SJP* I 742; *Klein* 213; *Kluge—Mitzka* 113, 459.— Див. ще **бүхнути**, **муж**.

[бүшта] «обруч на маточині колеса» Я; — очевидно, результат контамінації форм [*бүкша*] і [*бруштин*] «тс.» (див.).

бушувати, [*бушовало*] «буйний» Я; — р. *бушевать*, бр. *бушавать*, п. *buszować* «плюндрувати, гасати» (з укр.), слн. *búšiti* «бухати (про вогонь)»; — псл. *buš- <*busj- <*bousj-*, очевидно, похідне від того самого іе. **bhōu-/*bhū-*, від якого походить і псл. *буь*, *bus(t)гь*, укр. *бүйний*, *бістрий*, *бүхати* (про вогонь, воду).— *Шанский ЭСРЯ* I 2, 242; *Фасмер* I 256; *Преобр.* I 57; *Sławski* I 51; *Brückner* 50; *Sadn.*— *Aitz. VWb.* I 80—81.— Пор. **бістрий**, **буяти**.

[буяк¹] «бугай»; — п. *бујак* «бик»; — очевидно, запозичення з словацької мови; слц. *бујак* «тс.», на думку Махека, виникло від *búk* під впливом *buјati*

«буйно поводитись».— *Вел* 395; *Maček ESJCS* 52.— Див. ще **буяти¹**.— Пор. **буяти²**.

[буяк²] «байрак», [*буяч*, *буяш*] «тс.» Л; — не зовсім ясне; можливо, спрощена форма варіанта назви *байра́к*, збереженого в р. *буера́к*.— Пор. **байра́к**.

[буяра] «великий річковий човен» Пі, [*буяр*] «тс.», ст. *буяра* (XVIII ст.); — можливо, запозичення з італійської мови; іт. заст. *voiera* (вид судна) походить від гол. *voeier* «тс.», до якого зводиться і укр. *бүйер*; звукова форма кінцевої частини *-яра*, мабуть, викликана впливом слів *байдара*, *будара*.— *Battisti—Alessio* 551.— Пор. **бүйер**.

буяти¹ «буйно рости; бушувати, буйнити; ширяти», [*буявити*] «буйно рости», *буянити*, [*буянствувати* Ж], *бүйний*, *бүй* «буйний», *буян*, [*буяниця*] «буян», *буянство*; — р. [*буять*] «розростатись», *бүйний*, бр. *буяць* «буйно рости», *бүйны*, др. *буяти*, *буи* «дурний, дикий, зухвалий, сильний», п. *бујас* «гойдатись, літати; сваволити», *бујпу* «родючий, буйний», ч. *bújeti* «швидко й густо рости», *buјnú*, слц. *bújat'* «буянити», *buјniet'* «буйно рости», *buјnú*, вл. *бујіс* «буйно рости», болг. *буя* «тс.», *буен*, м. *буи* «буйно розростатись», *бујат* «буйний, пишній», схв. *бүјати* «буйно рости; підніматись (про воду)», *бүјан*, *бүјни*, слн. *бујаса* «буйний потік», стсл. **своујати** «збожеволіти; втратити смак», **воуи** «дикий, дурний»; — псл. *buјati*, *бујь <*bouj-*, очевидно, похідні від того самого іе. **bhōu-/*bhū-*, що й псл. *bystrь*, укр. *бістрий*, *бүти*, *бушувати* та ін.; — споріднене з дінд. *bhūyaṅ* «великий, сильний», двн. *bugo-lang* «дуже довгий», лит. *būgys* «велика кількість», лтс. *būga* «велика купа»; пов'язання з тюрк. *buјumak* «рости», *büjük* «великий» (*Mikl. TEL* I 268; *EW* 24) вважається сумнівним.— *Шанский ЭСРЯ* I 2, 217; *Фасмер* I 257; *Sławski* I 49; *БЕР* I 96; *Skok* I 230; *ЭССЯ* 3, 83—86; *Sł. prasł.* I 439—443; *Sadn.*— *Aitz. VWb.* I 87—88; *Bern.* I 98; *Trautmann* 40; *Pokorny* 98—99.— Див. ще **бүти¹**.— Пор. **бістрий**, **бушувати**, **бүхнути**.

[бу́яти²] «букати, кричати: *бу!*» ВеБ; — похідне утворення від *бу*, очевидно, уподібнене до *блѣяти*, можливо, також до *бу́яти*¹. — Див. ще *букати*.

буяхі (бот.) «лохина, *Vaccinium uliginosum*», [буякі] «тс.» ЛексПол; — бр. *буякі*, п. [bujak] «тс.»; — мабуть, похідне утворення від дієслова *бу́яти*; пояснюється або оп'яняючим впливом плодів лохини на людину (пор. інші діалектні назви цієї рослини: укр. *пиякі*, р. *п'янища*, *дурніка*, *дурни́ца*, вл. *рјеџс*, *рјеџса*, *рјеџсупа*), або тим, що рослина буйно росте на вологих низьких місцях. — Budziszewska 216, 315. — Див. ще *бу́яти*¹.

бюджет; — р. болг. *бюджет*, бр. *бюджџт*, п. *budžet*, ч. *budget*, *budžet*, слц. вл. *budžet*, схв. *бўцџт*, *бўцџџт*, м. *буцџт*, слн. *budžēt*; — запозичення з французької мови; фр. *budget* походить від англ. *budget* «мішок скарбника», яке зводиться до фр. ст. *bougette* «малий мішок», похідного від фр. *bouge* «скриня», що походить від лат. *bulga* «кошіль, шкіряний мішок», запозиченого з галльської мови; іноді фр. *bouge* пов'язують з гол. *boge* «вигин, склепіння, житло». — СІС 115; Шанский ЭСРЯ I 2, 246; Фасмер I 261; Kopaliński 146; Dauzat 101, 119; Klein 207; Kluge—Mitzka 108.

бюлетень; — р. *бюлетџнь*, бр. *бюлетџнь*, п. *biuletyn*, ч. слц. вл. *bulletin*, болг. *бюлетџн*, *бюлетџна*, м. *билтен*, схв. *білтџн*, *білтџна*, слн. *biltēn*; — запозичено з французької мови через російську; фр. *bulletin* походить від іт. *bulletino* «записка», що є демінутивом від слат. *bulla* «грамота, документ». — СІС 115; Шанский ЭСРЯ I 2, 246—247; Фасмер I 261; Kopaliński 130; Dauzat 120; Kluge—Mitzka 110. — Див. ще *бўлла*.

бурб; — р. бр. болг. *бурб*, п. *biuro*, ч. *byró*, *bureau*, слц. *byró*, вл. *běrow*, м. *биро*, схв. *бїрб*, слн. *biró*, *bureau*; — запозичення з французької мови; фр. *bureau* «письмовий стіл, канцелярія, контора» походить від *bure* «скатерть, груба вовняна тканина», джерелом якого є пізньолат. *burga* (>*būga) «шерсть», споріднене з гр. *βερρόν* «густо зарослий,

волохатий», βόρσα «шкіра». — СІС 115; Шанский ЭСРЯ I 2, 247; Фасмер I 261; Kopaliński 130; Dauzat 120; Gamillscheg 163; Klein 210—211; Walde—Hofm. I 107, 124. — Див. ще *бўрса*.

бюрократ, *бюрократія*, *бюрократизм*; — р. болг. *бюрократ*, бр. *бюракрат*, п. *biurokrata*, ч. слц. *byrokrat*, м. *бироакрат*, схв. *бїрбкрат(а)*, слн. *bigokrat*; — запозичення з французької мови; фр. *bureaucrate*, *bureaucratie* утворено від *bureau* «письмовий стіл, канцелярія» за зразком *aristocratie* і под. — СІС 115—116; Шанский ЭСРЯ I 2, 247; Kopaliński 130; Dauzat 120; Gamillscheg 163. — Див. ще *бўрб*, *аристократ*.

бюст; — р. бр. болг. *бюст*, п. *biust*, ч. *busta*, *bysta*, слц. *busta*, схв. *білста*, м. *биста*; — запозичення з французької мови; фр. *buste* походить від іт. *busto* «груди», пов'язаного з слат. *bustum* «погруддя покійного на могилі», спрощеним похідним від лат. *ambūgo* «обпалюю, палю», яке складається з префікса *amb-* «навколо, об-» і дієслова *ūgo* «палю, спалюю», спорідненого з гр. *εῖω* «палю», дінд. *ōsati* «горить», ісл. *usli* «вогонь». — СІС 116; Шанский ЭСРЯ I 2, 248; Фасмер I 261; Brückner 28; Holub—Lyer 109; Dauzat 121; Vries AEW 636; Kluge—Mitzka 114; Walde—Hofm. II 841; Pokorny 347—348.

бюстгальтер; — р. *бюстгџльтер*, бр. *бюстгџльтар*, п. *biusthalter*; — запозичення з німецької мови; н. *Büstenhalter* складається з основ іменника *Büste* «бюст» і дієслова *halten* «тримати». — Шанский ЭСРЯ I 2, 248. — Див. ще *бюст*, *бухгџлтер*.

бязь «густа бавовняна тканина», [б'язь] «рибальське полотно для вітрил» Дз, *безь* (заст.) «лляна або конопляна пряжа для білих ниток» Бі, ст. *безь* (XVII ст.); — р. бр. *бязь*, схв. *бџз*; — запозичення з турецької мови; тур. аз. *bāz*, як і кирг. уйг. *бџз*, ккалп. *бозь*, тат. башк. *бџз* «тс.», походить від ар. *bāzz* «тс.»; непереконливо виводилось (Преобр. I 60) від англ. *baize* «байка»; форма б'язь пояснюється як контамінація слів б'язь і *повсть*. — СІС 16; Шанский ЭСРЯ I 2, 248; Фасмер I 261; Егоров 161; Lokotsch 23—24.

В

в, ві — див. у.

ва-ба́нк (картярський термін) «ставка, що дорівнює всьому банку», (перен.) «ризкуючи всім»; — р. болг. *ва-ба́нк*, п. *va banque*, ч. *vabank, vabanque*, слц. *vabank*, схв. *ва банк*; — запозичення з французької мови; фр. *va banque* (букв.) «іде банк» складається з дієслова *va* (3 ос. одн.), яке походить від лат. *vādīt* «іде», спорідненого з двн. *wadan* «переходити вбхід», дісл. *vāda*, дангл. *wadan* «тс.», і іменника *banque* «банк». — СІС 116; Шанский ЭСРЯ I 3, 3; ССРЛЯ 2, 19; Dauzat 26, 737; Walde—Hofm. II 723—724. — Див. ще **банк**, **ва́да**.

ва́бити «принаджувати», [*ваблїти*] «тс.» Ж, Пі, [*ваб*] «принада» Ж, Я, *ва́ба*, *вабіло* «тс.», *ва́бець* «принаджувач» Ж, СУМ, *ва́бик* «дудка для приваблювання дичини», [*ва́бник*] «тс.» Я, *вабкий*, *ваблівий*, *ва́бний*, [*зваб*] «принада» Ж, *зва́ба*, *зва́бник*, *зваблівий*, *зва́бний*, *пова́б*, *пова́ба*, *пова́бний*, [*прїва́б*] «принадність» Г, Ж, *прива́ба*, *прива́бливий*, *прива́бний*; — р. *ва́бить* «[заманювати, запрошувати]; принаджувати птахів чи звірів наслідуванням їх голосу», бр. *ва́біць* «манити, принаджувати», др. *вабити* «запрошувати», п. вл. *wabić* «манити, принаджувати», ч. *vábiti*, слц. *vábít*, нл. *wabiś*, болг. *ва́бя* «тс.», м. *ваби* «підкликає, скликає», схв. *ва́бити* «тс.», слн. *vábítі* «запрошувати, звати, вабити», стсл. **ва́бити** «вабити»; — псл. *vabiti* «тс.»; — споріднене з гот. *wōrjan* «кликати», двн. *wioffen* «голосно плакати», дангл. *wērap*, англ. *weep* «тс.»; іє. **wab-* «кликати, кричати, плакати»; лит. *vōbiti* «принаджувати», лтс. *vābit* «кликати на суд» є запозиченнями з слов'янських мов; зіставлення з лит. *vilbināt* «вабити» (Machek ESJČ 673) необгрунтоване. — Фасмер I

263; Преобр. I 61; Brückner 598; БЕР I 110; Skok III 557; Trautmann 336—337; Fraenkel 1270; Mühl.—Endz. IV 490; Pokorny 1109.

[**ва́бить**] «вити» (про собаку, вовка) Л; — очевидно, результат видозміни значення слова *ва́бити* «принаджувати, підкликати»; менш імовірно припущення про збереження тут давнього значення, наявного також у спорідненому двн. *wioffen* «голосно плакати», дангл. *wērap* «тс.».— Див. ще **ва́бити**.

[**вав**] «няв» (вигук для імітації котячого крику) Ме, [*ва́вкати*] «нявкати, нявчати» Ме, МСБГ, [*вавкотїти*] «голосно і часто нявчати; кричати, плакати» Ме, [*ва́вчити*] «нявкати» Ж, [*вавкотня́*] «нявчання» МСБГ, [*вавцір*] (кличка старого kota) Ж, [*вавча́р*] «тс.» Ж; — слц. [*vavčat*] «гавкати»; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *няв* (пор.).

ва́ва (дит.) «боляче; рана», *ва́вка* «тс.», *ва́вкати* «часто говорити *ва́вка*»; — р. *ва́ва*; — слово вигукового походження, можливо, успадковане з індоевропейського періоду; пор. лтс. *vaī*, лат. *vae*, гот. *wai*, двн. *wē*, нвн. *weh*, англ. *woe*, ав. *vauōi*, *āvōi*, дінд. *uvé*, що походять з іє. *waī «ой, болить»; подвоєння зустрічається також у двн. *wēwo* «біль, нещастя», дангл. *wāwa*, *wēa*, нвн. *Wehweh* «тс.».— Фасмер I 263; Преобр. I 61; Trautmann 338; Kluge—Mitzka 845; Pokorny 1110—1111.— Пор. **вай**.

Ваві́ло, *Ваві́л*, *Аві́ло*, ст. *Ваву́ль* «мятеж, зам'яшанне, зм'яшанне» (1627); — р. *Ваві́ла*, бр. *Ваві́ла*, болг. *Ваві́л(и)*, стсл. **Ва́вула**, **Ва́воула**, **Ва́вила**; — через старослов'янську мову запозичено з грецької; гр. *Βαβύλας* вважається сирійсько-єврейським запозиченням, що тлумачиться як «повстанець» або «за-

мішання», можливо, пов'язаним з гебр. Babel «Вавилон»; пояснюється і як Babel «ворота і двір Бела» (головного бога Вавилону). — Беринда 188; Суперанская 75; Петровский 66; Gesenius 91 б, 109 а.

[ваво́й] «навій, валок у ткацькому верстаті» Л; — можливо, результат асиміляції початкового **н** з **в** у слові [наво́й] «навій», пов'язаному з *навивати, вити*¹.

[ваво́рити] «балувати, потурати; злитися» Ж; — не зовсім ясне; можливо, виникло на основі п. fawor «фавор, ласка», fawoguzować «фаворизувати, виявляти ласку». — Пор. **фаво́р**.

Вавро́, Ва́врик — див. **Лавро́**.

вага́ «сила притягання тіла до землі; прилад для зважування; важливість; [мито Я; знаряддя для піднімання воза Я; коромисло терезів Бі; дишло у воза Бі], ва́ги «прилад для зважування», [ваг] «знаряддя для піднімання воза» Я, вага́дло (заст.) «маятник», [вага́лка] «гойдалка» До, вага́ння, вага́р, [вага́вник] «ваговий брус» Ж, вага́вни́ця «ваги», вагове́ (заст.) «збір за вагу», ваготá «вага, тягар; вагітність; важкі переживання», ваготі́ння «тягар, тяжіння», ва́жиль, [ва́жель] «пристрій, за допомогою якого піднімають чи опускають нижнє жорно», [важеви́ця] «важиль» Ж, [важа́к] «паличка, на якій намотують і зав'язують петлі при плетінні сітки», [ва́жка] «шалька вагів Ж, Я; знаряддя ткача», ва́жкий «дрібні гір; невеликі ваги; [коромисло терезів Ж; тягар, яким придушують сошники сівалки, щоб заглибити їх у землю Мо]», [ва́жний] «вагар» Я, Ж, ва́жни́ця «значна особа; важлива справа», ва́жни́ця «ваги; (заст.) підставка під ваговий дрюк для підняття тягаря», [ва́жня] «приміщення чи місце для ваг на ринку», ва́жок «гирка», [ва́жйца] «дуже важка людина» Я, [ва́гавий] «нерішучий» Ж, вагі́тна Г, СУМ, ваго́вий Г, СУМ, вагові́тий «важкий, важливий», [ваго́вистий] «тс.» Ж, ваго́мий, [ваго́тний] «ваговий» Ж, ва́жкий, ва́жливий, [ва́жна] «вагітна» Л, ва́жний «поважний, хороший», ва́жэ́зний, ва́жэ́нний, [ва́жкелéнний], ва́жню́щий, ва́жю́щий, ва́жэ́зний, ва́зати (заст.) «зазіхати, замірятись; зважуватись» Пі, ва-

га́тися, [ваго́нити] «обтяжувати» Ж, [ваго́нити] «вагітніти; лежати тягарем», ваготі́ти, вагува́тися «вагатися; [мірятися силами]; сваритися, сперечатися», ва́жити, ва́житися, ва́жніти, ва́жчати, ва́гом (заст.) «на вагу» Пі, СУМ, [ва́гом] «поволі» Ж, ва́ги-перева́ги «перевальцем» Я, [ва́вага] «зважування» Пі, [ва́вага] «допомога, звільнення» Ж, [ва́важити] «допомогти» Ж, відва́га, відва́житися «насмілитися», [віднева́га] «нахабство, зухвалість» Ж, впо́вага (заст.) «повага» Пі, [впова́жніти] «шанувати» Ж, дова́жка, дова́жок, зва́га «відвага», зва́жливий, зва́жний, [зва́жний] «відважний» Я, [зва́гувати] «оглянути, звернути увагу» Я, зва́жати, зва́житись «насмілитись», [зва́жити] «ударити, стусанути» Я, знева́га, знева́жник, знева́жливий, знева́жний, знева́жати, нава́га (заст.) «тягар, вантаж; замір» Пі, нава́жба (заст.) «рішення, намір» Пі, [нава́жний] «схильний», [нава́жний] «відважний» Ж, нава́житися, [напова́житися] «докласти зусиль, старань», наперева́ги, [обва́ж] «обважування» Пі, обва́жний, обва́жати (заст.) «обманювати у вазі» Пі, обва́женіти «стати важким» Пі, обва́жніти, обва́жніти, обва́жувати «перевантажувати; неправильно важити», [обва́жливий] «розсудливий» ВеУг, перева́га, перева́жний, перева́жати, пова́га «поважність», пова́га, пова́жливий, пова́жний, пова́жати, [пова́жати] «зважити на чиєсь прохання; спокуситися», пова́житися «відважитися; зібратися; спокуситися; посягнути; [покластися (на кого) Ж]», пова́жніти «ставати поважнішим», пова́гом, пова́жно, рова́га «розсудливість, обережність» Ж, розва́жливий, розва́жний, розва́жати «розмірковувати», спова́жний, спова́жніти, спова́га, ст. за вагами (1494), вагою (1545), зажоно (1529); — р. [ва́га] «вага; ваги», бр. вага́, п. нл. waga, ч. слц. váha, вл. waha «тс.», м. схв. ва́га «ваги», слн. vága «тс.; вага»; — запозичено з давньонорвнїйської мови, можливо, через польську; днв. waga «ваги», нвн. Wáge (Wáage) «тс.» пов'язане з нвн. wágen «зважувати», wíegen «зважувати, важити», Wágen «віз, екіпаж, вагон», Weg «дорога», англ. weight «вага», wain

«віз», див. дангл. wēgan «рухати, нести; важити», спорідненими з лат. vehi «іхати», дінд. vāhati «іде, везе», стсл. **ВЕЗЖ**, укр. *везу́*; припущення (Абаев Етимология 1966, 258) про те, що слово вага в слов'янських мовах є здавна усмактованим з індоєвропейської прамови, недостатньо обгрунтоване.— Шелудько 24; Richhardt 109; Шанский ЭСРЯ I 3, 4; Фасмер I 263; Преобр. I 61—62; Brückner 598—599; Kluge—Mitzka 829, 832.— Див. ще **везті́**.— Пор. вагон, розва́га, ува́га.

вагані «довгаста дерев'яна миска, ночви», [ваган] «тс.» Пі, Бі, До; — р. [ваганки] «ночви», бр. [ваган] «блюдо», п. [vahon] «велика дерев'яна миска», ч. [vahon, vahonek], слц. vahap «діжа», vahapac «дерев'яна миска», болг. *ваган* «глибока миска», м. *ваган* «дерев'яна миска», схв. *ваган*, *ваган*, слн. *vagan*, *vagana* «тс.»; — походження не з'ясоване; спроба пов'язання з сгр. *βαγά-νι(ον), яке виводилось від нар.-лат. cavaneus «порожнистий» (від лат. cavus «тс.», пор. іт. gavagno «корзина») (Фасмер ГСЭ 3, 41; Преобр. I 62) виявилась необгрунтованою; виводиться (Skok III 559) від фріул. *vagan* «ночви», *bagán* «тс.» або від іт. gavagno «корзина» (Младенов 95; БЕР I 110—111, 221); припускається (Ondruš Sl. Wortst. 125) походження від гіпотетичного кореня *dwōg- «бити, рубати» (>*dvagan-).— Фасмер I 264; Machek ESJ Ć 674—675.

[вага́ш] «дорога на полонину; вирубуваний ліс»; — схв. *вагаш* «колія, слід коліс»; — запозичено з угорської мови, можливо, через посередництво румунської (Scheludko 128; Vrabie Romaposlavica 14, 178); рум. *văgăș* «різання; лісова ділянка, лісосіка» походить від уг. *vágás* «тс.», пов'язаного з *vag* «різати», спорідненого з манс. *wāng-* «бити», хант. *wach-* «різати».— Skok III 559; Bărczi 329.

[вагі́] «віжки» Ж, [важкі́] «тс.» Ж, Ме; — очевидно, форма *vagi* утворилася шляхом зворотного словотвору від *vajki*, що є результатом не зовсім ясної видозміни форми *віжки* (ст. *вожьки*).— Див. ще **віжкі́**.

вагон, *вагонетка*, *вагонник*; — р. бр. болг. *вагон*, п. вл. *wagon*, ч. слц. *vagon*, м. *вагон*, схв. *вагон*, слн. *vagon*; — запозичено через російську мову з німецької або французької; н. *Waggōn*, фр. *wagon* походять від англ. *wagon*, *waggon* «коляска, віз, фургон», спорідненого з нвн. *Wāgen* «віз», укр. *віз*.— Шанский ЭСРЯ I 3, 4; Трубачев КСИС 25, 97—98; Фасмер I 264; БЕР I 111; Kluge—Mitzka 832; Klein 1724, 1743.— Див. ще **везті́**.— Пор. **вага́**.

вагранка «піч для виплавки чавуну», *вагранник*, *ваграночний*; — р. бр. *вагранка*, болг. *вагранка* (з рос.); — похідне утворення від назви місцевості *Wagrain* в Австрії.— Шанский ЭСРЯ I 3, 5; Фасмер I 265; Горяев 37.

[ва́да] «ривчак для води» Дз; — болг. *ва́да* «канава з проточною водою, струмок», схв. *ва́да* «тс.»; — очевидно, запозичення з молдавської мови; молд. *вад* (рум. *vad*) «русло річки, брід; гавань» походить від лат. *vadum* «брід, мілке місце», пов'язаного з *vado* «йду, крокую», спорідненим з дісл. *vađa* «переходити вбхід», óď, дангл. *wadan*, *wōd*, див. *watan* «тс.»; припускається також (Дзендзелівський НЗ УЖДУ 13, 72—73) можливість запозичення з болгарської мови.— БЕР I 111; Puškariu 173; Walde—Hofm. II 723—724.

[ва́дас] «мисливець» Ж, ст. *вадас* (XVI ст.); — слц. [vadas] «тс.»; — запозичення з угорської мови; уг. *vadász* «мисливець» походить від *vad* «дичина, дикий», спорідненого з хант. *wop* «ліс».— Балецкий St. sl. 9, 347—348; MNTESz III 1062—1063; Bărczi 328.

Вадім; — р. *Вадім*, бр. *Вадзім*, др. *Вадимъ*, болг. *Вадім* (з рос.); — не зовсім ясно; здебільшого виводиться за Соболевським від др. *вадити «сперечатися» або «приручати» чи як результат скорочення від *Владимиръ*.— Сл. вл. імен 202; Петровский 66; Фасмер I 265; Суперанская 75; Mikl. EW 373; Соболевский ЖСт 1893/4, 445.

ва́дити «шкодити; наговорювати», [ва́дитися] «сваритися», [ва́дитиси] «гаятися» МСБГ, *ва́да* Г, Ж, *вадкий* «шкідливий», *вадливий* «тс.», [довва́дити] «досадити», [довва́да] «досада, туга», [довва́д-

ливий» «досадний, нудний», [довáдний] «тс.», [звáдитися] «сваритися», [звáдніти] «тс.» Ж, звáда, [звáдник] «сперечальник», звáдливий, [звáдливо] «досадно, непрямно», [завáджати], завáдити, завáжати, завáда, [невáда] «нешкідливість», [повáда] «недолік, шкода» Ж, [розвáдитися] «посваритися» Нед.; — р. [вáдить] «зводити наклеп; зволікати час», бр. вáдзіць «шкодити», др. вадити «звинувачувати», п. wadzić «сварити; перешкоджати», ч. vaditi «заважати», слц. vadit', вл. wadzić, нл. waziś «тс.», болг. [вáдя] «зводжу наклеп», схв. [vaditi] «перешкоджати», стсл. вáдити «скаржитись на кого, звинувачувати, зводити наклеп»; — псл. vaditi; — єдиного пояснення не має; вважається спорідненим з лтс. vâts «рана», лит. votis «відкрита рана», дінд. vadhati «ударяє, нищить», гр. φθέω «штовхаю», гот. wunds «рана», нвн. Wûnde «тс.», іє. *цá-, *цó-, *цэ- «ударяти, ранили» (Machek ESJCS 558; Skok III 557; Zubatý St. a čl. I 2, 111—112; Walde—Pok. I 211) або з дінд. vâdati «говорить, провіщає; свариться за», vâdah «вслів, суперечка», гр. σὺδάω «кричу, говорю», двн. farwâžon «проклинати, спростовувати» (Фасмер I 265—266; Потєбня РФВ V 251; БЕР I 112; Frisk I 184); непереконливо зіставлялося з лит. vadûoti «випуковувати», лат. vas, vadis «поручитель» (Преобр. I 62); ототожнення з р. [вáдить] «принаджувати» (Фасмер, вказ. місце), як і з дірл. air-com-fed «шкодити, заважати» (Machek ESJC 674), необгрунтоване.

[ва́дкий] «охочий, схильний, жадібний, похитливий» Ж, [ваджувáтися] «в'язнути» ВеУг, вiдвáдити «відбити охоту ходити куди-небудь; [відрадити, відвернути Ж]», [довáдити] «привчити», повáдитися «унадитися», повáдка «звичка», [привáдити] «прив'язати, привісити»; — р. [вáдить] «вабити; звати; привчати, приручати», бр. [вáдзіць] «кортити», п. [wadzić się] «вплутатися, заплутатися», болг. вáдя «виймаю, дістаю», м. вáди «виймає, дістає», схв. вáдити «виймати, добувати», слн. vâda «приманка, наживка», павáditi «привчити»; — псл. vaditi «вабити, звати»; — загально-

прийнятої етимології не має; пов'язується з *весті*, псл. vedq, *vedti, voditi (Варбот *Этимология* 1963, 213—216; Skok III 558; Vaillant *RÉS* 22, 28; Trautmann 337) або з лит. vadinti «називати; кликати, запрошувати», дінд. vâdati «говорить, каже, повідомляє» (Brückner 596; Fraenkel 1177—1178); зіставлення з дінд. svadhâ «звичка», гр. εθος «звичай», лат. sodalis (<*suedhâlis) (Преобр. I 62—63; Горяев 38), з гр. φθέω «штовхаю» (БЕР I 111), як і ототожнення з *вадити* «шкодити» (Фасмер I 265—266), недостатньо обгрунтовані.

[вадь] «тепер; нарешті» Ж, [вать] «або» ЕЗБ 4, ст. *вадь* (XVI ст.), *вать* (XVII ст.); — запозичення з угорської мови; уг. vâgy «або; приблизно» загальноприйнятої етимології не має; пояснюється по-різному на ґрунті угорської мови.— Дуже St. sl. 7, 161; Балецкий St. sl. 9, 348; MNTESz III 1067; Bárczi 329.

[вáє] «свячена гілка верби» Ж; — р. вáйя, вáия «гілка папороті, пальми», др. вáие «пальмова гілка», болг. вáя, стсл. вáик «тс.»; — через старослов'янську мову запозичено з грецької; гр. βάλαν «пальмова гілка» походить від копт. bai.— Фасмер I 267; Преобр. I 63; Matzenauer 362; Frisk I 210.

[важнѣшний] «святковий, неробочий» (день) Л; — неясне.

вáза; — р. бр. болг. вáза, п. вл. нл. waza «ваза, сунниця», ч. слц. слн. vâza, м. схв. вáза, вáзна; — запозичено через російську або польську мову з французької або німецької; фр. vase, н. Vase походить від лат. vâs, мн. vâsa «посуд», спорідненого з умбр. vasof «тс.».— Шанский ЭСРЯ I 3, 5; Фасмер I 267; Brückner 604; Holub—Lyer 502; БЕР I 112; Dauzat 741; Klein 1693; Walde—Hofm. II 736.

вазелін; — р. болг. м. вазелін, бр. вазелін, п. вл. wazelina, ч. vazelina, слц. vazelín, схв. вазелін; — запозичено з французької мови; фр. vaseline утворене в 1877 р. у США з першого складу нім. Wasser «вода» і початку гр. έλαιον «олія з оливи» та суфікса -ine.— СІС 116;

Шанский ЭСРЯ I 3, 5; Dauzat 741; Klein 1693.

вазѳн, *вазѳнка*, *вазѳнок*; — р. бр. *вазѳн*, п. *vazon*; — запозичення з російської або польської мови; р. *вазон* виводиться (Фасмер I 267; Шанский ЭСРЯ I 3, 6) від фр. *vason*, похідного від *vase* «ваза»; п. *vazon* вважається (Brückner 604) власним утворенням на основі *waza* «ваза» або виводиться (Sl. yug. obcsyh 801) з іт. *vaso* «вазон», що походить від лат. *vas* «посуд». — Див. ще **ваза**.

[вазѳкати] «щось погано, невміло робити; бруднити»; — р. **[вазѳкаться]** «повільно робити»; — очевидно, похідне від *возѳти* (пор. *возѳтись*), утворене за аналогією до *мазѳкати* від *мазати*; не виключена можливість зв'язку з р. **[вазгати]** «бруднити». — Пор. **вацькати**, **везяти**.

[вазь] «прагнення, жадоба, пристрасть» Ж; — не зовсім ясне; очевидно, пов'язане з **[васнь]** «чвара, лайка», п. *waśń* «сварка, гнів», ч. слц. *vášeň* «пристрасть»; може бути зіставлене також з уг. *vágy* «туга, бажання, жадоба»; Желехівський пов'язує *вазь* з *важити* (на щось).

[вай] (вигук болю, страху, горя) ВеБ, **[вайкати]** «жалібно кричати», **[вайкит]** «крик болю, тривоги; шум, гам»; — болг. **[вай]** «ай, ой», *вайкам се* «охаю, зітхаю», м. *вај* «ох, ой», *вайка* «охає, зітхає», схв. *вај* «ох, ой», *вајкати се* (*вајкати се*) «плакатися, скаржитися»; — очевидно, запозичення з румунської мови або з ідишу; рум. *vai* «ой» пов'язується з лат. *vae* «ой, лихо», спорідненим з лит. *vai*, гот. *wai*, днв. *wē* «тс.»; ід. *вай* «ой, лихо» пов'язане з нвн. *weh* «тс.»; болг. *вай* виводиться від тур. *vay*, яке походить з перської мови. — БЕР I 112; DLRM 916; Walde—Hofm. II 724. — Пор. **вава**.

вайда¹ (бот.) «синильник, синячник, *Isatis tinctoria* L.»; — р. *вайда*, ч. ст. *vajt*, *vejt* «тс.»; — запозичення з німецької мови; н. *Waid*, днв. *weit* (від пргм. **waizda* «тс.») споріднене з лат. *vitrum* «тс.»; блакитна фарба; скло», гр. *ισάτις* (<*Ἰσαάτις*) «тс.».— Фасмер 267; Machek Jm. rostl. 61; Mikl. EW

377; Kluge—Mitzka 834—835; Walde—Hofm. II 806; Frisk I 8, 736.

[вайда²] «ватажок колядників» Ж; — п. *vajda* «ландграф (у XV ст.); циганський ватажок», слц. *vajda* «циганський ватажок»; — запозичення з угорської мови; уг. *vajda* «воевода; циганський ватажок» походить від слов'янського *воевода*. — Brückner 599; MNTESz III 1070; Bárczi 329. — Див. ще **вєсті**, **воїн**.

[вайка] (мн.) «яйця» Ж; — запозичення з словацької мови; слц. *vajko* «яечко», *vajse* «яйце», як і ч. *vejse* «тс.», *vajisko* «яечко», споріднені з укр. *яйцє* (див.).

вайлѳ¹ «неповоротка, незграбна, повільна людина», **[вайлѳка]** «тс.», *вайлуватий*, **[валѳватий]** «вайлуватий», **[вайлѳом]** «натовпом, валом»; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з *валѳти(ся)*, *валѳти(ся)* через проміжну форму **вальло* з дисиміляцією першого л; пор. **[валѳка]** «ледар», **[завалѳий]** «незграбний», **[завалѳкуватий]** «лінивий, неповороткий», р. *увалєнь*.

[вайлѳ²] «ой, лихо» Ж, **[вайлов Vincenz, вайльѳ Шух]** «тс.»; — запозичення з румунської мови; рум. *aoleó*, *aoleu* «тс.» е, очевидно, вигуком афективного походження. — Vincenz 14; СДЕЛМ 31.

[вайтятѳ] «висловлювати незадоволення» Л; — бр. **[вайцяць]** «дорікати»; — очевидно, запозичення з литовської мови; лит. **vaitėti* е гіпотетичною формою, яка припускається (Būga RR II 663—664) поряд з *vaitoti* «охати, стогнати», похідним від *vai* (*vaí*) «ой». — Непокупний Мовозн. 1968/6, 35. — Див. ще **вай**.

[вак] «намічена ціль» Ж (у грі *вак і копець* — «ціль, в яку попадають палками» Г); — неясне.

вакансія «незайнята посада», **[ваканєць]** «необроблена, запасна земля», **[ваканці]** «пустуючі землі» Ме, **[вакан]** «ділянка землі в 6 десятин», **[вакан]** «ділянка землі площею 5—12 га» Л, **вакантний**, **[ваканцьовий]** «вакантний, відставний», **[ваканцьова]** «ніколи не орана» (про землю) ЛЧерк, **[вакансувати]** «гуляти, не бути обробленою певний час» (про землю) ЛЧерк, **[ваканцувати]** «залишатися під паром, не оброб-

лятися» (про землю) Л, [ваканцюва́ть] «тс.» Л, ст. *вакансѣ, ваканція* (XVIII ст.); — р. *вакѧнсія, [вакѧн]* «вільний», бр. *вакѧнсія*, п. *вакапс* «вакансія», ч. *vakapсе*, слц. *вакапсія*, вл. *вакапса*, болг. *вакѧнція*, слн. *вакапса* «тс.»; — через польську мову запозичено з французької; фр. *vacapсе* «вакансія, каникули» пов'язане з *vacant* «вакантий, вільний», яке походить від лат. *vacans, vacantis*, дієприкметника до *vacare* «бути вільним, незайнятим»; пор. лат. *vacantia* «безгосподарне майно, нічий земля». — СІС 116; Шанский ЭСРЯ I 3, 6; Фасмер I 267; Kopaliński 1019, 1030; Dauzat 737; Walde—Hofm. II 723. — Див. ще *вакува́ти*. — Пор. *вака́ції*.

[вака́р] «чередник», [вака́рка] «загорода для худоби»; — запозичення з румунської мови; рум. *văcăr* «чередник» походить від лат. *vaccarius, пов'язаного з *vacca* «корова», спорідненим з дінд. *vasā* «тс.».— Мельничук Молд. эл. 165; Vincenz 9; Scheludko 128; Nițǎ-Argaș та ін. *Romanoslavica* 16, 99; Pușcariu 173; Walde—Hofm. II 722.

[вака́тися] «важитися» Ж; — очевидно, фонетичний варіант до *вага́тися*. — Див. ще *вага́*.

вака́ції «каникули», [вака́ція] «тс.», [вакаціюва́тися], ст. *вакацѣйники* «відставні попи» (XVIII ст.); — р. *вака́ции*, бр. *вака́цыи*, п. *вакасе*, ч. заст. *vakase*, слц. заст. *vakácie*, схв. заст. *вакѧција*; — можливо, через польське посередництво запозичено з латинської мови; лат. *vacatĭo* «звільнення, свобода» є похідним від *vacare* «бути вільним, незайнятим, позбавленим, відпочивати». — СІС 116; Шанский ЭСРЯ I 3, 7; Фасмер I 267; Преобр. I 63; Kopaliński 1019, 1030. — Див. ще *вакува́ти*. — Пор. *вакѧнсія*.

[ваке́лія] (бот.) «гриб-трутовик, *Polyporus fomentarius* L.», [бакалія ВеНЗн, *вакелея* Мак, *вакилія* ВеНЗн, *векелія* Г, Ж, Шух] «тс.»; — запозичення з румунської мови; рум. *văcălie* «обичайка сита, решета; гриб-трутовик» утворене за допомогою суфікса *-ălie* від застарілого іменника *veacă*, що походить від сл. *věko* «віко»; безпідставно зараховувалося (Кобилянський Гуц. гов. 86) до

тюркських елементів. — DLRM 919. — Див. ще *віко*.

[вакерніна] «коза, вівця, біла з чорними або рудими плямами коло очей», [вакіри́стий] «баран (вівця), білий з чорними обводами навколо очей»; — пов'язане з рум. [oácsr] «баран (вівця) з чорними плямами на морді», [oácsrpu] «тс.», які виводяться від лат. *obaquilus «тс.». — Клепикова 71—72; Machek ESJČ 675; DLRM 551.

[вакешка] «світла вівця з чорними колами біля очей» Клепикова, [ва́киша] (назва вівці) Доп. УЖДУ 4, [ва́киш] (назва барана) тж, [вакіша] «вівця біла, коло очей чорна» ВеНЗн, [ваклѣша] «вівця чорна, коло очей біла» ВеНЗн, [ваклешѣн] (назва барана) Доп. УЖДУ 4, [ваклешѣста] (те саме, що *ваклѣша*) ВеНЗн, [веклешѣста] «тс.» ВеНЗн, [гагеша] (назва вівці) Доп. УЖДУ 4, [гадѣша, гедѣша] «тс.» тж; — п. *bakieszka* «чорноморда вівця», *bakiesisty* «кудлатий», ч. слц. *vakeša* «чорна коло очей (вівця)», *bakeša*, болг. *ва́къл*, м. *вакол* «тс.»; — запозичення з румунської мови; рум. *oácheș* «смагливий, чорнобривий» утворене за допомогою суф. *-eș* (слов'янського походження) від рум. *oăciu* «око», що походить від лат. *oculus* «тс.», спорідненого з псл. *oko*, укр. *о́ко*; пор. укр. *вічка́ня, вокѧ́ня, очка́ня* (назви овець); форма *ваклѣша* і т. д., болг. *ва́къл*, очевидно, походять від рум. [oáclĭș] «коричневий», пов'язаного з *oácheș*; болг. *ва́къл* зіставляється також (Младенов 57) з рум. *văcălăș* «мастило». — Клепикова 69—73; Сл. и балк. языкозн. 188; Nițǎ-Argaș та ін. *Romanoslavica* 16, 91—92; Vrăbie *Romanoslavica* 14, 178; Crânjala 409—411; Machek ESJČ 675; БЕР I 113; Mikl. EW 374; Pușcariu 106; Walde—Hofm. II 200—202. — Див. ще *о́ко*.

[вако́л] «загорода, обора» Мо, [око́л] «тс.» Мо; — запозичення з молдавської мови; молд. *око́л* «обхід, об'їзд; загін, загорода для худоби», як і рум. *osól* «тс.», уг. *акол* «кошара, вівчарня», походить від слов'янського *око́ль* «коло». — Клепикова 204—207; DLRM 557; Kniezsa I 1, 62; Bárczi 4. — Див. ще *ко́ло*.

ва́кса, *ваксува́ти*; — р. бр. болг. *ва́кса*, п. (szu)waks, ч. діал. слц. заст. viks; — запозичення з німецької мови; н. Wachs «віск» (з герм. *wahsa) споріднене з лит. *vāškas*, лтс. vasks, псл. voskъ, укр. *віск*. — Шелудько 24; Фасмер I 267; Младенов 57; Kluge — Mitzka 830. — Див. ще **віск**.

[**ваку́-ваку́**] (вигук досади, коли чують дурниці) Бі; — можливо, звуко-наслідування, вживане для передражнювання; з другого боку, може бути зіставлене з р. [*ва́кати*] «молоти дурниці» і далі з лат. *vōx* «звук, крик, голос, слово, мова», дінд. *vāk* «мова, голос, слово», ав. *vāxs* «тс.», сірл. *faig* «сказав», двн. *giwahan, giwuog* «згадувати», прус. *waskitwei* «кликати»; іе. *uekʰ «говорити». — Фасмер I 375; Преобр. I 111; Walde—Hofm. II 824—825; Pokorny 1135—1136.

вакува́ти «бути бездіяльним; залишатись необробленим (про поле); гаяти час, нічого не робити», *вакува́тися* «залишатись необробленим», ст. *ваковати* (XVI ст.), *ваковатися* (XVIII ст.), *ваковный* (XVI ст.); — очевидно, запозичення з польської мови; п. *wakować* «бути вільним» походить від лат. *vacare* «бути вільним, пустим», спорідненого з умбр. (anter)*vacaze* «хай буде опорожнення, затримка», (ander)*vacose* «тс.», лат. *vāpus* «пустий», гот. *waps* «недостатній, відсутній», дісл. *wap* «тс.», англ. *want* «бажати», можливо, також дірл. *wain* (*ukpi) «дозвілля, нагода». — Тимч. 180; Brückner 599; Klein 1728; Walde—Hofm. II 723, 731—732. — Пор. **вака́нсія**, **вака́ції**.

Ваку́ла, ст. *Ву́колъ* «волопась» (1627); — р. *Вуко́л*, стсл. **Воу́колъ**; — через старослов'янську мову запозичено з грецької; гр. *βοῦκόλος* (чоловіче ім'я) утворене на основі іменника *βοῦκόλος* «пастух», який складається з основ іменника *βοῦς* «корова, худоба», спорідненого з лат. *bōs* «бик», укр. [*бóв'єдо*], і дієслова *πέλομαι* «рухатись, направлятись», спорідненого з лат. *colō* «займаюсь, культивую, відвідую», псл. *kolō*, укр. *коло*. — Беринда 196; Суперанская 76; Петровский 81; Frisk I 257, 260; Boisacq 764. — Див. ще **го́в'єдо**, **ко́ло**.

ва́куум; — р. бр. болг. м. схв. *ва́куум*, ч. *vakuum*, слц. *vákuum*, вл. *wakuum*; — запозичення з латинської мови; лат. *vacuum* «пустота, порожнява», як калька гр. *κενόν* «порожнє» (Klein 1686), утворено на основі прикметника *vacuum* «порожнє», форми с. р. від *vacuus* «порожній», пов'язаного з дієсловом *vacare* «бути вільним, пустим». — СІС 116; Holub—Lyer 500. — Див. ще **вакува́ти**.

вакханáлія «розгульне бенкетування, пияцтво, оргія», ст. *бакханалія*, *баханалія* «тс.; м'ясопуст» (XVIII ст.); — р. болг. *вакханáлия*, бр. *вакханáлия*, п. *ba(k)chanalie*, ч. слц. *bakchanálie*, схв. *бакáнáлије*, слн. *bakapálije*; — запозичення з латинської мови; лат. *Vaccāpalia* «свята на честь бога Вакха; розпусне життя» утворене за аналогією до *Vulsāpalia* «свята на честь бога Вулкана», *Saturnalia* «свята на честь бога Сатурна» від *Vacchus* «бог вина і виноградарства», запозиченого з грецької мови; гр. *Βάχχος* невідомого походження, можливо, пов'язане з лат. *vac(s)a* «ягода» і первісно означало «бог винограду»; початкове *v* в східнослов'янських мовах замість лат. *b* пояснюється впливом звукової форми імені *Вакх* «бог вина і виноградарства» (з похідними *вакхáнка*, *вакхíчний*), засвоєного з грецької мови (пор. *Βάχχус* < лат. *Vacchus*); в українській мові початкове *v* замість **б**, засвідченого у XVII ст., може бути пояснене впливом російської мови. — СІС 117; Тимч. 51; Шанский ЭСРЯ I 3, 79; ССРЛЯ 2, 29; Kopalinski 104; Ernout—Meillet I 63; Klein 139; Frisk I 212.

вакци́на, *вакцина́ція*, *вакцинува́ти*; — р. м. схв. *вакци́на*, бр. *вакцы́на*, п. *wakcyna*, ч. слц. *wakcína*, болг. *вакци́на*; — запозичення з французької мови; фр. *vaccine* походить від лат. *vaccina* «коров'яча», пов'язаного з *vacca* «корова» і виділеного з виразу *variola vaccina* «коров'яча віспа». — СІС 117; Шанский ЭСРЯ I 3, 8; ССРЛЯ 2, 30; Kopalinski 1030; Holub—Lyer 500; Dauzat 737; Klein 1686. — Див. ще **вака́р**.

вал¹ «нашип», *валок* «покіс», *валкува́ти* «згрібати у валяки», *підва́л*, *підва́-*

лина, [підва́ла] Ж, ст. за валом (1545); — р. бр. болг. вал, др. валъ, п. wał, ч. слц. val; — запозичено з середньовісньонімецької мови, можливо, через польську; свн. wał «насип» (нвн. Wall «тс.») походять від лат. vallum «вал табору», спорідненого з укр. валі́ти; припускається (Фасмер I 268) можливість запозичення через польську мову безпосередньо з латинської. — Richhardt 109; Шанський ЭСРЯ I 3, 8—9; Преобр. I 63; Kluge—Mitzka 836; Walde—Hofm. II 730. — Див. ще валі́ти.

вал² «грубі нитки», [валі́вєць] «чотири пасма, 120 ниток Мо; жмут грубої пряжі розміром 3—6 пасм Ме», [валі́вці] «мотки з одергів, клоччя, що йдуть на валовину» Я, валові́на «груба пряжа», валові́й «з валовини, з грубих ниток» Г, Ж, [валов'я́ний] «тс.» Ж; — р. [вал] «груба пряжа з одергів, вживана для сіток і ряден; сукані одерги, вживані для ткання попону»; — очевидно, похідне від валі́ти (див.).

[валá] (вигук для відгону корів) До; — очевидно, результат фонетичної видозміни вигуку аля́ (див.).

валáндатися «швендяти; ліниво працювати», [валáнтатися] «зволікати, в'яло працювати» Пi; — р. валáндать «працювати повільно, недбало, тягнути час», валáндатся «тс.»; вовтузитись, метушитись», бр. валáндацца «довго возитися з чимось, швендяти», [валáндацца] «возитись, бродити»; — в російській мові вважається запозиченням з литовської, в якій valandà «проміжок часу, хвилина», як і сх.-лтс. voluda «тс.», зводиться до лит. vélt «валяти, бити, перемішувати, перекручувати», спорідненого з лтс. vélt «валяти, бити», укр. валі́ти (Шанський ЭСРЯ I 3, 9; Фасмер I 268; Преобр. I 63; Потебня РФВ 4, 199; Fraenkel 1221; Petersson BSl. Wortst. 19); Буга (Buga RR II 644—645) заперечує таке пояснення, припускаючи, що р. валáндатся походить з фінської мови. — ЭСБМ II 32. — Пор. валасáтися.

[валасáтися] «швендяти, волочитися, тинятися», [валанцáти си ЕЗб 26, валанцювáти Я, валанчувáти Я, валэнса-

тися Бал] «тс.», [валасáльниця] «непосида; повія» Я; — запозичення з польської мови; п. wałesać się «швендяти» пов'язується з walić, яке відповідає укр. валі́ти, або разом з укр. валáндатися зводиться (Mikl. EW 374) до лит. valandà «проміжок часу, хвилина». — Richhardt 109; Brückner 599—600. — Див. ще валі́ти. — Пор. валáндатися.

[валаструвáти] «звиватися від болю» Ж; — неясне.

ва́лах «кастрований баран або кінь Г, Ж; [кастратор жеребців], [валáхан] «скопець», [валашáйник] «кастратор», [валашáл, валашáлник ДзАтл II, валашáр ДзАтл II, валашівнік ДзАтл II, валаші́лник ДзАтл II] «тс.», [валáшка] «кастрована свиня», [валашóк] «стовбур дерева, чистий від гілля», [ва́лух] «валах», валашáти «каструвати», [ва́лаші́ти ДзАтл II, валашовáти ДзАтл II] «тс.», овалáшати «тс.; [украсти], ст. валашъ (1529), валашеный (XVII ст.); — р. [ва́лах] «кастрований бичок, баран», [ва́лух] «тс.», бр. [ва́лах, ва́лашыць], п. vl. wałach «мерин», ч. valach, слц. valach, vlach «тс.»; — запозичення з німецької мови; нвн. Wállach «тс.» походить від Wállache «волох, румун» (кастровані коні надходили до Німеччини з Волощини, Угорщини і Русі). — Шелудько 24; Фасмер I 269; ЭСБМ II 34, 36; Brückner 600; Machek ESJČ 675—676; Kluge—Mitzka 836. — Див. ще вб́лох.

[валашок] (бот.) «конюшина, Trifolium pratense L.» Мак, [валашок жовтий] «заяча конюшина, Anthyllis vulneraria L.» Мак; — бр. [валашóк] «тс.»; — можливо, похідне від ва́лах «кастрований кінь»; пор. укр. коню́шина, [комані́ця, коневнік, коні́чина, жеребець] «Trifolium pratense L.», р. [жеребе́ць] «тс.»; Trifolium medium», [жере́бчик] «тс.», [коновáльник, коновáльчик] «Trifolium alpestre L.»; назва пояснюється тим, що конюшина різних видів є доброю кормовою травою для коней; на «Anthyllis vulneraria» дана назва, очевидно, була перенесена з причини ботанічної спорідненості рослин; назви цих рослин частково збігаються і в інших мовах; пор. схв. дже́телина «конюшина» і [зечја детелина]

«заяча конюшина». — Анненков 40,358—359; Mashek Jm. rostl. 121; Симонович 40, 476. — Див. ще **ва́лах**.

[валéжний] «важливий, солідний»; — р. *валéжнний* «масивний, товстий, неповороткий, величний; (заст.) прикрашений різьбленням», [валéян] «різьблення»; — бр. [валéяжнны]; — неясне; пов'язується з *валіти*, р. *валéяга «вайло» (Фасмер I 271; Преобр. I 63); може бути зіставлене з фр. *vaillant* (заст.) «вартий». — ЭСБМ II 47—48.

Валентін, *Валентіна*, *Ва́ля*, *Ва́лько*, [Левантіна]; — р. болг. *Валентін*, бр. *Валянцін*, п. *Walenty*, ч. *Valentin*, слц. слн. *Valentín*, стсл. **Валенътинъ**; — через старослов'янську і, далі, грецьку мову (гр. *Βαλεντίνος*, *Ουαλεντίνος*) запозичено з латинської; лат. *Valentianus*, *Valentinus* (чоловіче ім'я) походить від дієслова *valere* «бути сильним, мати значення, коштувати», спорідненого з гот. *waldan* «вистачати», днв. *waltan* «управляти», можливо, також лит. *valdūti* «володіти, правити», псл. *voldēti, укр. *володіти*. — Сл. вл. імен 203; Петровський 66—67; Илчев 100; Walde—Noftm. II 727—728. — Пор. *володіти*.

валéнтний, *валéнтність*; — р. *валéнтний*, бр. *валéнтны*, ч. *valenční*, слц. *valentný*, болг. м. *валéнтен*, схв. *валéнтан*; — утворено на основі лат. *valens* (*valentis*), дієприкметника від *valere* «бути сильним, могутнім, мати значення, коштувати». — СІС 117; Шанський ЭСРЯ I 3, 10—11; Dauzat 739; Klein 1688. — Див. ще **Валентін**.

[ва́лер] «вага, значення, ціна» Я, [валéбрний] «коштовний» Ж; — запозичення з польської мови; п. *walor* «вартість, значення», як і ч. *valor* «цінний папір», походить від слат. *valor* «вартість, цінність», пов'язаного з *valere* «бути сильним, мати значення». — Kopaliński 1031; Holub—Lyer 501; Walde—Noftm. II 727. — Див. ще **Валентін**.

Валеріан, *Валер'ян*, *Валерій*, *Валерія*, ст. *Валеріанъ*, *Оуаллерій*; — р. *Валеріан*, *Валерій*, бр. *Валяр'ян*, *Валерый*, п. *Walerjan*, ч. *Valerían*, *Valérie*, слц. *Valeriján*, *Valér*, болг. *Валеріан*, *Валери*, слн. *Valerijan*, *Valerij*, стсл.

Валеріанъ, **Оуаллерій**; — через старослов'янську мову запозичено з латинської; лат. *Valerius* (чоловіче ім'я), *Valerianus* «Валеріів» (присвійне) утворено на основі дієслова *valere* «бути сильним, здоровим, фізично спроможним на щось». — Петровський 67; Илчев 100; Walde—Noftm. II 727; Klein 1688. — Див. ще **Валентін**.

валеріана (бот.) «*Valeriana officinalis* L.» *валер'янка*; — р. *валеріана*, бр. *валяр'ян*, *валяр'янка*, п. *waleriana*, ч. *baldrían*, слц. *valeríana*, болг. *валеріан*, м. *валеріян*, *валеріяна*, схв. *валеріяна*, слн. *báldrijan*; — запозичено з французької або латинської мови; фр. *valériane* походить від слат. *valeríana*, яке виводять від назви місцевості *Valeria* в Паннонії, звідки походить рослина, або від *Valerius*, імені середньовічного лікаря, що відкрив цілючі властивості цієї рослини. — Шанський ЭСРЯ I, 3, 11; Фасмер I 269; Dauzat 739; Klein 1688.

[ва́лера (ходити)] «ходить безупинно (неспокійно), як приречений» Ж; — неясне.

[валетка (польова)] (бот.) «агаликтрава, *Jasione montana* L.» Мак; — не зовсім ясне; можливо, результат видозміни форми *волотка* (польова) «тс.», яке може бути похідним від *во́лот* (пор.).

валéт; — р. бр. *валéт*, п. *walet*, болг. *валé(т)*; — запозичення з французької мови; фр. *valet* (<*vaslet*) «слуга, лакей; валет (у картах); (ст.) зброєносець» походить від слат. *vassulittum або *vassellittum, зменшеної форми до слат. *vassus* «слуга». — Шанський ЭСРЯ I 3, 11—12; Преобр. I 63; Sl. wug. obcuch 798; РЧДБЕ 131; Dauzat 739; Klein 1688. — Див. ще **васал**.

[валиво́кий] «витрішкуватий» Ж; — складне утворення з основ дієслова *валіти* (пор. *вивалити очі*) і діалектної форми іменника [во́ко] з протегичним *в*; можливо, є народноетимологічною видозміною форми *вирло́кий*. — Див. ще *валіти*, *вирло́кий*, *о́ко*.

[валивочко] (бот.) «купальниця європейська, волове око, волибочко, *Trolius europaeus* L.» Мак; — результат злиття словосполучення *волове око*

«тс.» через стадію *волибочко* під впливом *валіти*; початкова назва пов'язана з формою квітки, пор. ч. [volský oko, buličí voka] «тс.».— Пор. **валівóкий, воло́чок**.

валіти «збивати донизу, руйнувати; рухатись масою», *валя́ти, валува́ти* «рухатись масою», *валькува́ти* «робити стіни з вальків глини; обмазувати глиною; [викачувати, бити Бі]», *вал* «циліндр, що обертається; велика хвиля», [валéжник] «бурелом» Ж, [ва́ленки] «суконні штани», [валі́ло] «сукновальня; дрючок Ж», [валі́вни́ця] «злива» Ж, [ва́ліж] «тс.» Я, [валі́й] «сукновал», *валóк* «качалка, частина грабель, борони», [валю́га] «ледар», [валю́ка], *валя́ка* «тс.»; [непотрібна річ До], *валу́н, [валю́х]* «пиріг з картоплі і пшона», [ва́лява] «велика кількість; купи; руїни Ж; поле битви, вкрите трупами Ж», *валя́льник, валя́льня, ва́лянець, ва́лянок, ва́лка* «обоз», *ва́ло́к* «кавалок (глини)», [ва́ло́к] «качалка» Бі, *валкі́й* (про гончарну глину) «пісний», [валові́тий] «дуже лінивий» (про биків) Ж, *валю́щий, валя́щий, ва́ляний, валькува́тий* «схожий на вальок», [ва́льний] «густий, численний» Г, Ж, *ва́ло́м, [валькува́то]* (про ходу) «непевно, хитаючись», *ва́вал, вива́лювати* «висолоплювати, витріщувати», *ва́ва́л, ва́ва́льник, ва́ва́лка* (спец.), *ва́ва́льний, ва́ва́люватися, ва́ля́ти* «збити з шерсті, пуху; недбало зробити; забруднити», *ва́л, [ва́ла]* «велика кількість» Ж, *ва́лисько, ва́лище, [ва́лка]* «натоп, рукопашна сутичка» Ж, *ва́ля́ння* (спец.), *ва́ля́щик, ва́люва́льний, [ва́лові́тий]* «неповороткий, незграбний» ВеЗн, *ва́льний, ва́ва́л, ва́ва́ла* «нагромадження; [грозова хмара, буря ВеЗн; великий снігопад ВеБ, ВеЛ]», *ва́ва́ль, [ва́ва́лина]* «яма, провалля в полі Ме; руїна Ж; призьба; заноси», [ва́ва́лище] «руїна» Ж, *ва́ва́лка* «завалювання; [жердина для закривання проходу у воротах Л]», [ва́ва́лки] «припухлі залози Ж; ангіна Мо; скарлатина; дифтерит Я; запор Я», [ва́ва́лля], [ва́ва́люха] (хата) Я, [ва́ва́лява] (снігу), *ва́ва́льник, [ва́ва́лий]* «незграбний, неповороткий», *ва́ва́листий* «обвалюваний; багатосніжний (про зиму)», *ва́ва́лочний* (спец.), [ва́ва́люва́льний], [ва́ва́люва́лий] «завалистий», [ва́ва́люва́тий] «лінивий, неповороткий», [ва́ва́льни́й] «якого є багато; великий; важкий; якого завалюють; ломовий (кінь) ЛЧерк; до-рідний (хліб) ЛЧерк; з глибоким снігом (зима) Ж; такий, куди звалюють», *ва́ва́лю́щий, ва́ва́ля́щий, [ва́ва́листо]* «багато снігу», [ва́ва́лко] «дуже багато, переповнено» Дз, [ва́ва́льно] «тс.» Я, *на́ва́л Г, СУМ, нава́ла, нава́лка* (спец.), *нава́льник, [нава́льни́ця]* «гроза, буря» Ж, *нава́лочний, нава́ловальний, нава́ля́ний, напова́л, обва́л, обва́лище, обва́ля, обва́лення* (спец.), *обва́листий, обва́льни́й* (землетрус), [о́ва́л] «обвал, падіння» Ж, *пе́рева́л* (у т. ч. «[пропуск в оранці] ЛЧерк), *пе́рева́лка, [пе́рева́лки]* «залишки від прядіння мички» Л, [пе́рева́лля], [пе́рева́лок] «прохід», *пе́рева́лочний, пе́рева́листий, пе́рева́льний, пе́рева́лкува́тий, пе́рева́льцем, пе́рева́лки, пе́рева́льці, пе́рева́льця, [пова́ла]* «стеля», [пова́лина] «тс.» Ж, [пова́лець] «волосяний аркан», *пова́льний* «загальний, поголовний» Ж, [пова́лом] «покотом» Ж, *прива́л, [прива́лок]* «дошка, прикріплена спереду печі Ва; лавка, прироблена до лежанки Г; дошка біля печі для прикріплення полу Ж», [прива́лок] «заглиблення біля комина для дрібних кухонних речей» ЛЧерк, *прова́л, прова́линя, прова́лля, [прова́ль]* «провал» Ж, *прова́листий* «обривистий, стрімкий» Ж, *прова́ля́ти* (спец.), *ро́зва́л СУМ, Ж, розва́лина, розва́лище, розва́лля, розва́люка, розва́люха, ро́зва́ль, ро́зва́льні, розва́лкува́тий, розва́листий, розва́льний, ро́зва́льцем, ува́л, ува́листий*; — р. *ва́літь, валя́ть*, бр. *ва́ліць, валя́ць*, др. *валити, валя́ти*, п. *walić, walać*, ч. *valiti, váleti*, слц. *valit', váfat'*, вл. *walić, waleć*, нл. *waliś, walaś*, болг. *ва́лям*, м. *вали* «валяе», схв. *ва́лати*, слн. *valíti, váljati*, стсл. **валити са, влати са**; — псл. *valiti, valjati* «крутити, вертити, котити», пізніше «качати по землі, розкладати, руйнувати»; — споріднене з лит. *valióti (vōlioti)* «катати», лтс. *vàlāt* «катати, вертити», дінд. *válati* «крутиться; повертається», *válayati* «котить, повертає», двн. *wallañ* «кипіти, бурлити», нвн. *wallen* «тс.», лат. *volvo* «обертаю, качаю», гр. *ἐλῶω* «згинаю, звиваю»,

алб. valē «хвиля»; іе. *цол-/цел- «крутити, вертїти, котити».— Шанский ЭСРЯ I 3, 12; Фасмер I 268; Преобр. I 63—64; Москаленко УІЛ 42; Brückner 599—600; Machek ESJĀ 676; БЕР I 116—117; Skok III 562—563; Trautmann 349—350; Mühl.— Endz. IV 416, 533; Kluge—Mitzka 836; Walde—Hofm. II 832—834; Boisacq 223—224; Persson Beitr. 539; Pokorny 1141—1143.

[в'їлїв] «корито (для худоби)», [в'їливо, в'їлїв ВеУг, в'їлїга] «тс.»;— слц. v'їlov «водопїйне корито», схв. v'їldv «корито для худоби»;— запозичення з угорської мови; уг. v'їlyı «корито для худоби» походить з тюркських мов; пор. дтюрк. олуқ «жолоб», чув. валак «тс.».— Балецкий St. sl. 9/1—4, 338; Machek ESJĀ 555; MNTESz III 1084; B'їrczi 331; Егоров 46.— Пор. в'їлоб.

валїд'їл;— р. валид'їл, бр. валид'їл;— через російську мову запозичено з французької; фр. valideı утворене на основі valide «здоровий, міцний», що походить від лат. validus «сильний, міцний», пов'язаного з дієсловом valēre «бути сильним», за допомогою елемента ol, характерного для назв багатьох хїмічних сполук, що зводиться до лат. oleum «олїя».— СІС 117; Шанский I 2, 91; I 3, 12.— Див. ще Валентїн, олїя.— Пор. авт'їл.

валїза, вализка;— р. [вализка], бр. [валїза], слн. valїz;— запозичення з польської мови; п. waliza походить від слат. valisia, valesia «клунок вершника» або від фр. valise «чемодан, сумка» (іт. valigia), яке виводиться від гал. *val- «оточувати» або від ар. walїha «мішок для зерна».— Фасмер I 269; ЭСБМ II 39; St wug. obcych 694; Matzenauer 362; Gamillscheg 882; Dauzat 739; Klein 1689.

[в'їлка] «боротьба, вїйна, бїй, наступ» Я, [валк] «тс.» Пї, [вал'їчний] «славний, хоробрий, войовничий, военний» Пї, [в'їлїчїти] «змагатися, боротися» Я, ст. валка «боротьба, вїйна, бїй, битва» (XIV ст.), в'їлка (XV ст.), вал'їчний «военний, вїйськовий, мужній, хоробрий» (XVI ст.), «великий» (XVII ст.);— р. ст. валка «вїйна, боротьба», бр. в'їлка «бїй», п. walka «боротьба»;—

очевидно, через польське посередництво запозичено з чеської мови; ч. v'їlka «вїйна» виводиться від ч. ст. v'їletı «воювати»; вважається спорідненим з хет. цалї- «бити, нападати», свн. wal «поле бою».— ЭСБМ II 39; Brückner 599; Machek ESJĀ 676; Benveniste BSL 33, 13.

[в'їлоб] «товста дошка», [валибка] «затула; покрїшка» Ж; [валобїк] «щось випорожнене, видовбане» Ж;— неясне; можливо, пов'язане з [в'їлїв] «корито (для худоби)» або [альбїя] «корито для свиней».

[вал'ївшний] «приналежний» ЕЗБ 4, ст. валовишний, валушний «тс.; гїдний» (XVI—XVII ст.);— утворено від уг. valb «придатний, призначений, гїдний», похідного від кореня фїнно-уг. val- «годитися, бути пристойним; бути родом (звїдки)».— Д'їже St. sl. 7, 161; MNTESz III 1081; B'їrczi 330, 331.

[вал'їнїя] «дубильна речовина з жолудів малоазїатського дуба» Я;— п. walopeja, wallonea «тс.»;— можливо, через польське посередництво запозичено з італїйської мови; іт. vallonia походить від сгр. βαλανїα «вїчнозелений дуб», пов'язаного з β'їλανος «жолудь», спорідненим з лат. glans «тс.», псл. želqđь, укр. ж'їлудь.— SW VII 451; Frisk I 213; Klein 142, 659, 1689.— Див. ще ж'їлудь.

валт'їрна, валторнїст;— р. бр. валт'їрна, п. waltornia, ч. valdhorna, болг. в'їлдхорн;— запозичено з нїмецької мови через польську або російську; н. W'їldhorn складається з основ іменників Wald «ліс», спорідненого з дангл. weald «тс.», дісл. v'їllr «земля, необроблене поле», можливо, також нвн. wild «дикий», і Ногп «rїg», спорідненого з лат. согп'ї, кельт. сагп'ї, гр. ж'їрас «тс.», псл. *корва, укр. кор'їва.— СІС 117; Шанский ЭСРЯ I 3, 12—13; Фасмер—Трубачев I 270; Горяев 38; Смирнов 70; Koralniński 1032; Kluge—Mitzka 309—310, 316, 835.— Див. ще кор'їва.

валув'їти «сильно гавкати» (про собаку);— неясне.

валуї — див. волуї.

[валун] (бот.) «вовнянка (гриб), Agaricus pesator Bull.» Мак, [валуїко] «тс.» Мак;— очевидно, результат видозмїни

назви грибів *волійї*, *валійї* під впливом *валіти*, *валун* «гладкий камінь». — Див. ще **волуй**.

валюта, *валютник*; — р. бр. *валюта*, п. вл. *waluta*, ч. слц. *valuta*, болг. м. схв. *валюта*, слн. *valúta*; — запозичено з італійської мови через посередництво російської і, можливо, польської та німецької мов; іт. *valuta* «цінність, вартість» походить від лат. *valēre* «мати силу, коштувати». — СІС 117; Шанский ЭСРЯ I 3, 15; Фасмер I 271; Kopalinski 1031. — Див. ще **Валентін**.

[**вályш**] «вальдшнеп», [**вályшень**] «тс.»; — очевидно, результат видозміни форми *вályдшнѐп* під впливом *валюша*. — Див. ще **вályдшнѐп**.

валюша «сукновальня», *валюшник*, *валюшня*, [*валючня*, *валюша* Ж, *вályш Ж*, *фольші* Умань, *хвалюші*, *хвалюшник*] «тс.», [*фолюшар*] «сукновал» Ж; — очевидно, запозичення з польської мови, видозмінене в результаті зближення з *валюти*; п. *folusz* «сукновальня» походить від пізньолат. *fullare* (*follare*) «валяти сукно», пов'язаного з лат. *fullo* «сукновал», можливо, спорідненим з лит. *bilđėti* «гримотити», *bilđėnti* «стукати», *belsti* «тс.», двн. *bolz* «болт, шворінь». — Sławski I 233; Brückner 124; Walde—Hofm. I 560.

вальбія, *вальбійка* — див. **альбія**.

вályдшнѐп; — р. *вályдшнѐп*, бр. *вальдшнѐп*; — запозичення з німецької мови; н. *Waldschnepfe*, [*Waldschneppe*] складається з основ іменників *Wald* «ліс» і *Schnepfe* (<двн. *spēřfa*) «бекас», спорідненого з нім. *Schnábel* «дзьоб», лит. *spāras* «тс.». — СІС 118; Шанский ЭСРЯ I 3, 13; Фасмер I 270; Булаховский Семас. этюды 181; Kluge—Mitzka 667, 670. — Див. ще **валторна**.

валькір — див. **алькір**.

[**вályний**] «гарний, красивий» ВеЗа, ст. *вальный* (1538), *валный* «головний, великий, генеральний (1551); великий, пишний, бучний (XVIII ст.)»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *walpu* з первинним значенням «сильний» пов'язане з *wal* «вал», *walić* «валити». — Brückner 599. — Див. ще **валіти**.

вályбóк, *валькувати* — див. **валіти**. **вальс**, [*вályець*], *вальсувати*; — р. бр. *вальс*, п. *walc*, ч. слц. *valčík*, вл. *walčík*, болг. *валс*, м. *валс*, *валцер*, схв. *вályцер*, вályс, слн. *válček*; — очевидно, запозичено з французької мови через російську (діалектна форма — через польську); фр. *valse* походить від н. *Wälzer* (назва танцю; буквально «той, що крутиться»), похідного від *walzen* «крутитися», пов'язаного з двн. *walzan*, дісл. *velta*, гот. *waltjan* «тс.», нвн. *wallen* «бурлити, кипіти», псл. *valiti*, укр. *валіти*. — СІС 118; Шанский ЭСРЯ I 3, 14; Фасмер I 270; Sł. wyr. obcych 693; Dauzat 739; Kluge—Mitzka 836—837. — Див. ще **валіти**. — Пор. **вályці**.

вályці, [*вályць*] СУМ, Ж, *вальцівнийк*, *вальцювальныйк*, *вальцювальний*, *вальцювати*; — р. *вальць*, бр. *вályць*, п. *walec*, ч. *válcovati* «викачувати», слц. *valec*, вл. нл. *walca*, болг. *валц*; — запозичення з німецької мови; н. *Wälze* «каток» пов'язане з дієсловом *walzen* «крутитися». — СІС 118; ЭСБМ II 47; Sł. wyr. obcych 694; Kluge—Mitzka 837. — Див. ще **вальс**.

вам¹ (дав. в. мн.), *вами* (ор. в. мн.); — р. бр. болг. м. схв. *вам*, др. *вамъ*, п. *wam*, ч. слц. *vám*, слн. *vam*, тсл. **ВАМЪ**; — псл. *vamъ* (<*vo-m-), пов'язане з *vy* «ви» (<*vōs). — Фасмер I 271, 366; Преобр. I 102—103. — Див. ще **ви**. — Пор. **вас**.

[**вам**²] «мірчук» ДзАтл I, [*вáма*] «тс.», ст. *о...вамъ* (XVI ст.); — болг. [*вáма*] «вид мита; митниця»; — запозичено з угорської мови, частково через румунське посередництво; уг. *vám* «мито, митниця» (рум. *vámă* «тс.»), очевидно, походить від перс. *vām* «борг, обов'язок». — Дзендзелівський ЛБ VIII 92; Доп. УжДУ IV 62; Дэже St. sl. 7, 161; MNTESz III 1084; Bárczi 331; DLRM 917.

[**вамбáк**] «губка» Я; — р. ст. *вамбакъ* «тс.»; — неясне; можливо, результат видозміни запозиченого рум. *bumbác* «бавовна». — Див. ще **бомбáк**.

вамберець, *ванбѐрецъ* — див. **імбір**. **вампір**; — р. *вампір*, бр. *вампір*, п. *wampir*, ч. *vampyr*, слц. слн. *vampir*, болг. *вампір*, [*вапир*, *вѐпир*, *вепир*],

м. *вампир*, схв. *вѣмпѣр*;— запозичення з французької мови; фр. *vampire* походить від нвн. *Vampire*, джерелом якого є, очевидно, схв. *вѣмпѣр*, що є запозиченням з грецької мови; сгр. *βᾶμπερος*, що лежить в основі схв. *вѣмпѣр*, болг. *вампѣр*, походить, мабуть, від незасвідченого стсл. *вѣмпѣръ (<псл. *ѡрѣгъ); менш вірогідне припущення (Machek ESJČ 669) про походження схв. *вѣмпѣр* від цсл. *вѣмпѣръ* з дальшою появою м.— Шанский ЭСРЯ I 3, 16; ЭСБМ II, 50; Brückner 594; БЕР I 117; Dauzat 740; Gamillscheg 883; Kluge—Mitzka 811.— Див. ще *упѣр*.

[*вамш*] «вид одягу (куртка до пояса)» Я;— очевидно, запозичення з польської мови; п. [*wamsz*] «тс.» походить від нвн. *Wams* «куртка» (<свн. *wambeis*), яке було запозичене з французьких діалектів; фр. ст. *wambais* «одяг під панцирем» походить від слат. *wambasium* «стьобаний мундир, що одягався під панцир», яке зводиться до сгр. *βᾶμβας* «бавовна».— Kopaliński 1032; Karłowicz SGP VI 68; Kluge—Mitzka 838.— Див. ще *бомбѣк*.

ванадій;— р. болг. *ванадий*, бр. *ванадый*, п. *vanad*, ч. *vanad*, *vanadium*, слц. *vanádium*, схв. *ванадин*, *ванѣдијум*;— запозичення з західноєвропейських мов; н. *Vanadium*, *Vanadin*, англ. *vanadium* є новолатинським терміном, утвореним шведськими хіміками, відкривачами елемента, від *Vanadis*, однієї з назв давньоскандинавської богині краси Фреї; дісл. *Vanadis*, очевидно, пов'язане з дісл. *ván*, *vón* «надія», гот. *wēns* «тс.», *wæpp* «сповнений надії, прекрасний; можливий».— СІС 118; Волков 58—59; Фигуровский 59; Шанский ЭСРЯ I 3, 16—17; Kopaliński 1032; Fremdwörterbuch 661; Klein 1690; Jóhannesson 132—134.

ванда— див. *фанда*.

[*вандак*] «дорожня сумка» Ж;— неясне; можливо, походить від ч. *vandgák* «мандрівник», яке зводиться до нвн. *wandern* «подорожувати, мандрувати».— Див. ще *мандри*.

вандал, *вандалізм*;— р. бр. *вандал*, п. *wandal*, ч. слц. *vandal*, болг. *ванда-*

лин, схв. *вѣндал*, *вандалізам*, *вандалство*, слн. *vandál*;— запозичено з латинської мови, можливо, через французьку (фр. *vandale*) або німецьку (н. *Wandál*); лат. *Vandalus* «людина з племені вандалів; (перен.) варвар, що нищить культурні цінності» походить від назви східногерманського племені, пов'язаної з нвн. *wandern* «бродити», англ. *wander* «тс.»; означає буквально «кочовик».— Фасмер I 271; Dauzat 740; Kluge—Mitzka 838, 863; Klein 1690.

[*вандзар*] «вид печива з начинкою» Ж, [*вардзар*] «круглий пиріг з кислого тіста» Мо, [*мандзар*] «корж з муки і зелені» Ме, [*вандзаритися*] «плакати, скаржитись» Ж;— запозичення з румунської мови; рум. *vârzăre* «пиріг з капустою» походить від *vârză* «капустя», пов'язаною з лат. *viridia* «зелень», похідним від етимологічно неясного *virēre* «бути зеленим, бути сильним» (можливо, первісно спорідненого з *жир*).— *Vrabie Romanoslavica* 14, 178; *Vincenz* 13; *Puşcariu* 175; *Walde—Hořm.* I 797.— Див. ще *жир*.

вандри, *вандрівець*, *вандрівка*, *вандрівний*, *вандрівник*, *вандрівкаш*, *вандрувати*, *ваньгровати*— див. *мандри*.

[*ванік*] «вид куртки; недовга жіноча безрукавка» Кур;— очевидно, запозичення з польської мови; джерелом п. [*wanik*] «тс.» є нвн. *Wams* «куртка».— Див. ще *вамш*.

ваніль, *ванілін*;— р. *ваніль*, бр. *ваніль*, п. *vanilia*, ч. *vanilka*, *vanilie*, *vanula*, слц. *vanilka*, болг. *ванілия*, м. схв. *ванѣла*, слн. *vanilja*;— запозичено, очевидно, з французької мови; фр. *vanille* походить від ісп. *vainilla* «ваніль (рослина і плід)» (ст. *vaynilla*), зменшувальної форми від *vaina* (ст. *vaupa*) «стручок, кобура», що зводиться до лат. *vāgīna* «оболонка, стручок». спорідненого з лит. *vóžti* «закривати, некривати», лтс. *vāšu*, *vāsu*, *vāst* «накривати».— СІС 118—119; Шанский ЭСРЯ I 3, 17—18; Фасмер I 272; БЕР I 118; Dauzat 740; Gamillscheg 883; Klein 1687, 1690; Walde—Hořm. II 725.

ванкір, *ванькір*, *ванькір*— див. *алкір*.

ва́нна¹, ст. *y ваннѣ* (1599); — р. бр. *ва́нна*, п. *wanna*, ч. *wana*, слц. *vaŋa*, вл. *waŋ*, *waŋa*, болг. *ва́на*; — запозичено з німецької мови, можливо, через польську; н. *Wanne* походить від лат. *vanus* «віялка» за схожістю форми, кругло-видовженої; лат. *vanus* пов'язують з *ventilare* «віяти зерно на току», що є похідним від *ventus* «вітер», спорідненого з псл. *větrъ*, укр. *вітер*. — Шелудько 24; Фасмер I 272; Machek ESJČ 676; Kluge—Mitzka 839; Walde—Hofm. II 731. — Див. ще *вітер*. — Пор. *вентиловати*.

[ванна²] (бот.) «коров'як, *Verbascum pigum* L.» Мак; — результат видозміни деетимологізованої назви *[диванна (деванна)]* «тс.», зближеної з *ва́нна*. — Див. ще *дивина*.

[ваннік] (бот.) «конвалія, *Convallaria majalis* L.» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з п. *wonny* або слц. *wonny* «пахучий, запашний»; пор. *[воняк]* «*Convallaria multiflora*» ВеНЗн.

ванта́ж, *[ванта́га]* «вантаж» Я, *ванта́жник*, *ванта́жити*, *[ванта́жити]* ВЯ 1968/4, *наванта́га*, *наванта́жник*, *наванта́жувач*, *наванта́жувальний*, *розванта́жник*, *розванта́жувач*, *розванта́жний*, *розванта́жувальний*; — зустрічається тільки в сучасній українській мові; загальноприйнятої етимології не має; пов'язується з р. *аванта́ж* «перевага, виграш», від фр. *avantage* «тс.» (Фасмер I 58) або виводиться від *ватáга* «банда розбійників; артіль» як результат вставлення *н* і уподібнення до *бага́ж* (Šerach ZfSlPh 23, 146—167); можливий зв'язок з *бенте́жити*. — ЭСБМ II 53.

ва́нти (мн.; одн. *ва́нта*) «канати для кріплення щогл»; — р. *ва́нты*, бр. *ва́нта*, п. *wanty*, болг. *ва́нти* «тс.»; — запозичено з голландської або німецької мови (у якій, можливо, з голландської) через російську; гол. *want* «канат, снасть, рибальська сітка» (спочатку «плетиво») пов'язане з *winden* «обвивати, намотувати». — СІС 119; Шанский ЭСРЯ I 3, 18—19; ССРЛЯ 2, 48; Kluge—Mitzka 838. — Див. ще *гвинт*.

[ва́нтух] «тюк, мішок, лантух; живіт Ж, Я; грубе полотно (Шелудько),

[вантюх] «тс.» О, ЕЗБ 10, ст. *вантухъ* «лантух» (1545); — п. *wantuch* (*waŋtuch*) «грубе полотно», ч. *wantuch* «великий мішок; пузо»; — загальноприйнятої етимології не має; очевидно, запозичено через польську мову з німецької; розглядається як результат видозміни форми *ла́нтух* (п. *laŋtuch*) «тс.» або як стягнена форма н. *Wagentuch* «полотно для воза», утвореного з основ іменників *Wagen* «віз», спорідненого з псл. *vozъ*, укр. *віз*, і *Tuch* «сукно, полотно; мішок», спорідненого з двн. *tuoch*, днн. *дфриз. dōk*, гол. *doek* «тс.».— Оньшкевич Исслед. п. яз. 239; Тимч. 185; Brückner 601; Sl. wyg. obsyeh 799; Machek ESJČ 677; Matzenauer 363; Kluge—Mitzka 796. — Пор. *віз*, *ла́нтух*.

[ва́нчос] «дерево на клепки» Я, ст. *ванчосъ* «дерево з трьох боків оброблене, а з четвертого покрито корою; дошка на клепку; клепка» (1500); — р. *ва́нчес* «дубовий брус для суднобудування», *ва́нчос*, ст. *ванчус* «тс.», бр. *ва́нчос*, *ва́нчес* «тс.», п. *wanczos* (*waŋczos*) «оброблене дерево; клепки»; — загальноприйнятої етимології не має; виводиться (Шелудько 25; Тимч. 185; Brückner 600) через польське посередництво від н. *Wagenschoss* «панельна дошка», яке складається з основ іменників *Wagen* «віз, екіпаж» і *Schoss* «паросток, гілка»; пов'язується також (Карский РФВ 49, 13; Фасмер I 272; ЭСБМ II 54) з лит. *vancos* «брус для закріплення якоря», лтс. *vantis* «тс.».

[ва́па] «місце, де стоїть вода; грузьке місце» ВеУг; — др. *ва́па* «озеро, калюжа», болг. *ва́па* «улоговина, яма», слн. *vára* «калюжа», стел. *ва́па* «озеро, калюжа»; — псл. *vapa*; — мабуть, споріднене з дінд. *vapí* «великий став», лит. *ùpė* «ріка», лтс. *ure* «ріка, потік», прус. *wirupa* «хмара», менш імовірно пов'язання з *ва́пно*, п. *warpo* (Brückner 601; Petersson BS1. Wortst. 79) як позначення кольору болота. — Фасмер I 272; Куркина Этимология 1970, 100; БЕР I 118.

ва́пно Г, СУМ, *[ва́пна*, *ва́пня* Ж, *лапно* Кол], *вапняк*, *[вапень]* «кальцій» Ж, *[вапнець]* «калій» Ж, *[вапніця]* «вапняк» ВеБ, *[вапно́к]* «окис кальцію» Ж, *[вапня́нець]* «вапнистий шпат» Я, Ж, *вапня́ник*

«вапняковий шар землі» Я, [вапня́нця] «тс.» ВеНЗн, [вапе́льник] «той, що готує вапно», [вапня́р Ж, вапа́цій Я] «тс.», [вапе́нник] «тс.; продавець вапна Пі», вапня́ще «вапнякова копальня», [вапня́нка] «тс.» ВеНЗн, вапня́рка «піч для випалювання вапна; [яма з вапном Пі]», вапня́ний, вапняко́вий, вапня́стий «багатий на вапно», вапня́стий Ж, вапня́ти, вапнува́ти, [овапня́ти] «поштукатурити» Пі; — р. [ва́нна, ва́пно], бр. ва́нна, др. ва́нь «фарба», ва́ньо «вапно», п. вл. нл. ва́рно, ч. слц. ва́рно, схв. ва́пно «вапно», [ја́пно] «тс.», слн. а́рно; — псл. ва́рно, похідне від ва́рь «фарба»; — споріднене з прус. woaris «фарба», лтс. ва́ре «глазур»; менш імовірна припущувана (Преобр. I 64; Фасмер ГСЭ 2, 294; 3, 42; Machek ESJČ 677) можливість походження від гр. βαφῆ «забарвлення». — Фасмер I 272; ЭСБМ II 55; Brückner 601; ZfSIPh 49, 218; Petersson BS1. Wortst. 79.

[ва́порт] «випар», ст. вапорѣ (XVII ст.); — п. варогу «випари»; — запозичено з латинської мови, очевидно, через польську; лат. варог зіставляється з дінд. vāti «дме»; входить до складу технічних термінів вапо́ри, вапориза́тор, вапорі́метр. — Тимч. 185; Klein 1691; Walde—Hofm. II 732.

[вапорі́ць] (бот.) «солодка, локриця, *Glucyrrhiza L.*» Ж; — очевидно, результат контамінації слів [ла́к(о)ри́ця] «тс.» і ст. вапор «пара, видих, піт» у зв'язку з тим, що корені рослини здавна вживались як пом'якшувальний, відхаркувальний засіб, особливо, у складі «грудного чаю»; можливий взаємовплив на польському ґрунті: п. lakusja «локриця» і варогу «випари». — Див. ще локри́ця, ва́порт.

[ва́ра] «геть, не смій, стережись», [варе́], ст. ва́ра «тс.» (XVI ст.); — очевидно, запозичення з польської мови; п. вага «тс.» пов'язане з ваго́ва «пилувати» (Brückner 601), звідки виводиться й укр. ва́рува́ти. — Ониськевич Исслед. п. яз. 239. — Див. ще ва́рува́ти.

[ва́равити] «гуркотіти, гриміти» Я; — очевидно, в якійсь спосіб пов'язане з п. wɔzawa «галас, гамір, шум», ч.

vřava «тс.», слц. vřava «тс.; говір», vřaviet' «говорити», болг. вря́ва «галас; [слово]», р. врать «брехати», врач «лікар», які виводяться від іє. *цг̃-/цег- «говорити» або зіставляються (Machek ESJČ 702) з схв. врѣти «кишити, товпитися». — Brückner 633; БЕР I 183, 193; Pokorny 1162—1163. — Див. ще ректи́.

варако́ба — див. ворохо́бити.

[варани́чка] (бот.) «айстра, *Callistephus chinensis Nees.*» Мак; — неясне.

[варапа́нік] «хліб з недоброякісного борошна» Л; — зіставляється (Меркулова Этимология 1977, 101) з іє. *цегр- «вертати».

[вара́скати] «перевертати (сіно)»; — неясне.

[варахо́бник] (бот.) «вербозілля, *Lysimachia vulgaris L.*» ВеЛ, [варохо́бник] «тс.» Мак; — неясне; можливо, пов'язане з [варако́ба] «заворуження, заклот», ворохо́бити «бунтувати, ворухити». — Пор. ворохо́бити.

ва́рвар, ва́рварство, варварі́зм, ст. варвары (XVII ст.); — р. бр. ва́рвар, др. варварѣ, варѣварѣ, ч. слц. вл. varbar, нл. varbar, болг. ва́рварин, м. варвар(ин), схв. ва́рварин, ба́рбар, ба́рбарин, слн. varbár, стсл. вар(ъ)варъ; — запозичення з грецької мови; гр. βάρβαρος «чужинець, не грек; некультурний, грубий, жорстокий» разом з дінд. varbaraḥ «той, що заїкається» являє собою звуконаслідувальне редулікативне утворення і, на думку деяких дослідників, походить з шумеро-вавілонського джерела (шумер. varbar «чужинець», семіто-вавілонське varbaru «чужий»); спочатку слово означало невиразу, незрозумілу мову, пізніше було переносних значень; укр. варварі́зм походить від фр. barbarisme, що зазнало впливу ва́рвар. — СІС 119; Тимч. 186; Шанский ЭСРЯ I 3, 19; Фасмер I 274; Преобр. I 65; Frisk I 219—220.

Варва́ра, Варка Бі, варва́рити «святкувати день св. Варвари», ст. Варва́ра «крѣпка а(бо) срогаа» (1627); — р. болг. Варва́ра, бр. Варва́ра, Барба́ра, др. Варвара, п. Varbara, ч. Varbara, Вл. Вога, слц. Varboga, вл. Varboga, слн. Varbara, стсл. Варвара; — через старо-

слов'янську мову запозичено з грецької; гр. *Βαρβάρω* — жіноче ім'я, паралельне до чоловічого *Βαρβάρως*, утвореного на основі прикметника *βάρβαρος* «варварський, іноземний». — Сл. вл. імен 236; Петровський 68; Илчев 102. — Див. ще *варвар*.

[*варварки*] «вид уставок у сорочках»; — неясне; можливо пов'язане з р. [*варворака*] «висулька, китичка, підвіска; мотузка для прив'язування собак; шнурок для взуття», яке разом з укр. *вервечка* може бути виведене від іє. **veg-* «в'язати; мотузка».

[*варвóдити*] «здіймати метушню, створювати безладдя, плутанину» Ж, [*варвідувати*] «шуміти, робити розгардіяш Ж, Я; ревіти Ж; стріляти ЕЗб 26», [*варвідня*] «розгардіяш, сум'яття» Я; — не зовсім ясні утворення, можливо, пов'язані з [*гарвѣда*] «сварка», яке могло зазнати впливу слова *варівода* «вередлива людина, що змучує інших своїми причіпками», яке складається з основ дієслова *варіти* та іменника *вода*.

[*варга*¹] «губа», [*варга*, *ворга*] «тс.», [*варгач*] «губатий» Ж, [*варгу*] «підборіддя, борода» Ме, [*варгуля*] «губа; губата жінка Ж», [*варганий*, *варганий*], ст. *варга* (XVII ст.); — р. [*варга*] «рот», ч. слц. [*varga*] «морда (корови, коня)»; — запозичено з польської мови; п. *warga* «губа» зіставляється з лат. *gūga* «зморшка, складка», лит. *gaũkas* «тс.», що походять від іє. **rug-*, **ruk-*, пов'язаних з **цег-*, **цегк-* «вертати, гнути»; семантичний розвиток тут паралельний до розвитку *губа* від *гнути* (*gъb-ṛti); очевидно, псл. **v̥r̥ga* означало не всю губу, а тільки її верхню чи нижню м'ясисту частину. — Оньшкевич Исслед. п. яз. 239; Тимч. 186; Ильинский ИОРЯС 23/1, 164—165; Brückner 602; Machek ESJČ 677; Otrębski Idg. Forsch. 39; Walde—Hofm. II 448—449.

[*варга*²] «дубильня, шкіряний завод» ВеУг, [*варгарь*] «чинбар» ВеУг, [*варговати*] «дубити шкіру» ВеУг, [*варджити*, *варджити*] «тс.» ВеУг; — слц. [*varga*] «чинбар»; — запозичення з угорської мови; уг. *varga* «швець» пов'язане з *ваг* «шити» фінно-угорського похо-

дження (пор. мар. *ugh-* «шити», комі, удм. *vug-* «тс.»). — ВеУг 206; Bárczi 332.

варган «дримба, музичний інструмент, на якому грають губами», [*вирган*] «орган», [*вірган*, *вірган*] «тс.»; — р. [*варган*] «орган, музичний інструмент», ч. *varhany* «орган»; — видозмінене запозичення з середньогрецької мови; сгр. *ῥοργανον* походить від гр. *ῥοργανον*; існує думка, що а з'явилося у слові на російському ґрунті (Мелиоранский ИОРЯС 10/4, 118); мало обґрунтоване припущення (Горяев 39) про зв'язок слова з п. *warga* «губа», прус. *warsus* «губи». — Булаховський НЗ КДУ V/1, 89—90; Фасмер I 274; Преобр. I 65; Fiedlerová LF 86, 305—308; Machek ESJČ 677; Holub—Lyer 501. — Див. ще *орган*.

[*варгуль*] «сорт яблук» Я; — р. *варгульки*; — пов'язується з назвою річки *Воргол* на Чернігівщині й Орловщині. — Меркулова ЭИРЯ II 79—80; Соболевский Лингв. и арх. зам. 2.

[*вардзель*] «частина жорен» Ж, [*варжиль*] «дерев'яний циліндр або трикутник у отворі нижнього жорна, куди проходить залізне веретено»; — запозичення з польської мови; п. [*wardziel*, *wardzel*, *fordzel*] «тс.» етимологічно неясне.

[*варе*] «чи можливо це» Ж, [*варі*] «хіба» Мо, [*варко*] «може, ймовірно», [*варкось*] «тс.», [*вѣра*] «мабуть», [*вѣре*] «чи справді; невже»; — ч. [*vaga(he)*], слц. *vagi* «хіба, мабуть»; — не зовсім ясне; виводиться від рум. *oáre* «хіба, невже», джерелом якого є лат. *volet (= *vult*) «він хоче», споріднене з гот. *wiljan* «хотіти», лит. *viliúos* «сподіваюсь», укр. *воля* (Scheludko 128; Vincenz 14; Niřa-Armař та ін. *Romanoslavica* 16, 92; *Vrabie Romanoslavica* 14, 178; *Walde—Hofm.* II 828—830); іноді припускається, що укр. *варе* разом із слц. *vagi* походить від *варувати*, як п. *waga* «геть, стережись», з розвитком значення від застереження до сумніву, непевності, питання, а укр. *варко*, *варкось* походять безпосередньо від п. *waga* (Crăjla 417—419). — Пор. *вара*, *воля*.

[*вареха*] (бот.) «кохлеарія, *Cochlearia officinalis* L.» Мак, [*варешниця*] «тс.»

Мак; — р. [варуха], п. warzęcha, warzucha «тс.»; — очевидно, калька латинської назви; пор. лат. cochlear «ложка» і укр. [варішка, варішка, варіха] «ополоник», п. [warzecha], warzęchew «дерева́ний черпак». — Див. ще **варіти**.

варіти, вар «спека; варена смола; мазь для дерев; окріп; [кількість для варіння за один раз; узвар]», [варá] «кухарка» Ж, [варбá] «варіння» Ж, [варевня́] «комора для картоплі і капусти» Я, [várevo], varéna «вид напою», varéник, [варені́на] «варене, страва» Ко, варені́ця, [варені́чки] «медоносна рослина» Я, варені́чна, варення́, варену́ха «вид напою», [варéха] «ополоник», [варéшка, варéшниця Ж, варі́шка] «тс.», várho «те, що вариться; варіння; [квашенина Л]», [варі́йка] «горщик; приміщення для готування їжі тваринам» Л, [варі́ло] «варіння», варі́льник «робітник, що займається варінням сумішей; [великий горщик Бі]», [варі́вник] «посудина для варіння страви» Ва, [váрий] «вариво, страва» Ж, [варі́йка] «маленький горщик», [варі́йник] «вид кухонного горщика», [варі́нка] «варіння», [варі́нник] «вид горщика», [варі́нча] «невеличкий горщик, достатній для двох», váрка, váрниця «солеварня», [варня́] «варіння Я; кухня; солеварня Ж», [варо́та] «спека» Я, [варо́ха] «вид напою» Ж, [вару́нок] «вариво, приварок», [váря] «варене, вид страви», варя́нийця, «варениця», [váрянка] «страва з капусти», [варьо́ха] «вид напою», варі́льний, варі́стий, варкі́й, [варні́й Ж, варня́ний Ж, варові́й], [варо́вний] «призначений під квашенину» Л, váрко «жарко, душно», [вzвар] «узвар» Ж, víвар «відвар», víварка, víварки, víварний, víварюва́льний, víдвар, víдварений, víдварний, зváрювати (тех.), [зварі́ти] «золити шмаття» Ж, [зváрич] «солевар» Ж, зváрка, зváрник, [зváрок] «відвар» Ж, зváрюва́льний, зváрювач, [зварі́льний] (тех.) Ж, зварні́й, зváрюва́льний, завáрка, [зáварка] (вид страви), заварні́й, завáрюва́льний, наváрювати (тех.), наváр, наváрка, наváристий, наváрний, наварні́й, [неváра] «погана хазяйка, яка не вміє варити», [неváрка] «сироватка» Ж, [недова́рка] «шлак, окалина» Ж, [обарі́ти] «варити, кип'яти-

ти» Ж, обváрюва́льний, [перевáруха] «жінка, що продає гарячі страви», пóвар «кухар» СУМ, Ж, поварі́ха, повáрня «кухня», поварчу́к, [повáрувати] «кухарювати» Ж, [прівáрка] «гарнір» Ж, [привáрок] «тс.» Ж, [рóзвар] «кип'ячий відвар» Ж, [розварня́] «лінива жінка», розварні́й, уváр (спец.), [úвар] «відвар» Ж, уváрка (спец.), уváрювач (тех.), уváрюва́льний (тех.), узváр; — р. варі́ть, бр. варьі́ць, др. варити, п. warzyc, ч. vařiti, сл. vařit', вл. varic, нл. varic, болг. варя́ «варю», м. вари «варить», схв. váрити, слн. variti, стсл. варити; — псл. variti «варити, пов'язане з vьřeti «кипіти»; — споріднене з лит. vėřdu, vėřti «бурлити, кипіти», лтс. vėřdu, vėřti «кипіти» (балтосл. *veř- «кипіти, клекотіти»), вірм. varim «горю», нвн. англ. warm «теплий», алб. vorbë «горщик для варіння»; іє. *цег- «палити». — Шанский ЭСРЯ I 3, 21; Фасмер I 273; ЭСБМ II 70; Machek ESJĚ 677; Holub—Kop. 425; БЕР I 122; Skok III 622—624; Klein 1730; Jóhannesson 418—420; Kluge—Mitzka 840; Джаукян 266; Pokorný 1166. — Пор. вир, врїти, ізвір.

варі́ант, варі́ація, варіюва́ти; — р. болг. вари́ант, бр. варья́нт, п. variant, ч. varianta, сл. variant, вл. varianta, м. вари́анта, схв. вари́анта, слн. variánta; — запозичення з французької мови; фр. variante походить від лат. variants, -ntis, дієприкметника від дієслова vario «роблю пістрявим, урізноманітною, зміною», пов'язаного з varius «різноманітний, різнобічний, капризний», яке виникло, на думку Персона, на основі *uā-go- від іє. *uā- «вертїти». — СІС 119; Шанский ЭСРЯ I 3, 20; Kopaliński 1033; Holub—Lyer 501—502; БЕР I 120; Младенов 58; Klein 1691, 1692; Walde—Hofm. II 734; Persson Beitr. 496.

варі́вкйй, варі́вній, варі́вко́, варі́вно́ — див. варува́ти.

[варі́ят] «божевільний», [варіюва́тий] «тс.» ЕЗБ 10, [зварі́ятити] «збожеволити», [звар'юва́ти] «тс.»; — бр. вар'ят «тс.»; — запозичення з польської мови; п. warjał «тс.» походить від лат. variātus, дієприкметника від дієслова vario «змі-

ною», отже означає букв. «змінений, відмінний (від нормальної людини)». — Онышкевич Исслед. п. яз. 239; Brückner 602. — Див. ще **варіант**.

[в́арка] «голова риби»; — неясне; можливо, пов'язане з схв. *várka* «хвіст риби», яке вважається запозиченням з угорської; уг. fark «хвіст» є похідним від far «зад», спорідненого з манс. pãr «назад», хант. руг «ззаду», фін. perä «кінець; корма» (Skok III 566; Mikl. EW 376; MNTESz I 841; Bárczi 73); може бути зіставлене й з дієсловом *varítu* (з риб'ячими головами варять юшку).

Варла́м, Варла́м, ст. *Варлаам* (1471), *Варлаамъ* «сын благъ» (1627); — р. бр. *Варла́м*, п. *Varlaam*, болг. *Варла́м, Варла́м*, цсл. **Варлаамъ**; — через старослов'янську мову запозичено з грецької; походження гр. *Βαρλαάμ* остаточно не з'ясоване; джерелом його вважають грузинське *Valavari*, що походить від дінд. *Vhagavān* «шановний» (епітет Будди), яке є результатом видозміни сір. *Birlahā* (Constantinescu 167). — Илчев 102.

Варна́ва, ст. *Варна́ва* «сын утѣшенія» (1627); — р. бр. болг. *Варна́ва*, п. слн. *Varnaba*, ч. *Varnabaš*, стсл. **Варнава, Варънава**; — через старослов'янську мову запозичено з грецької; гр. *Βαρνάβας* походить від гебр. *Varnebhuañ* (*Var-Naba*) «син умовляння, втішання», де *var* «син» є словом арамейського походження. — Constantinescu 166; Dauzat Dict. des noms 27.

варна́к «каторжник; збіглий каторжник»; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *варна́к* «тс.; (лайл.) злий, недобрый» неясного походження (Фасмер I 275); можливо, запозичене з якоїсь тюркської мови, — пор. тат. ст. *урламак* «красти», чув. *várла* «тс.», *várлакан* «той, що краде».

варня́кати «базікати; говорити незрозуміло», [*варня́чити, верня́кати Ж*] «тс.»; — р. [*варя́кати*] «робити невміло; базікати», [*варня́кати*] «базікати, молотити; робити як-небудь», [*варня́чити*] «кипіти»; — неясне; зіставляється (Куркина Этимология 1965, 184—188) з лит. *varūti* «гнати; переслідувати; вести; ру-

хати, штовхати», лтс. *verti* «бігти» і виводиться від іє. *цег- «повертати, давити, рухати»; можливо, в основі лежить звуконаслідування (пор. *варча́ти, воркота́ти*); може бути також афективним утворенням, пов'язаним з [*варі́ти*] «говорити, умовляти» (пор. також *варити воду*) або з *верну́ти* (через *верня́кати*).

[в́арош] «місто» ЕЗБ 4, [*вароша́ни*] «міщани» ЕЗБ 4, [*варо́ський*] «міський» ЕЗБ 4, ст. *варошъ* «місто» (XVIII ст.); — п. [*wagosz*] «мала фортеця», слн. [*vagoš*] «місто», болг. [*városh*] «центр міста, стара (укріплена) частина міста», схв. *városh* «місто»; — запозичення з угорської мови; уг. *város* «місто» є похідним від *vár* «фортеця», що зводиться до дперс. *spers. vár* «стіна; будова», дперс. *vāra* «укріплення; захист» (дінд. *vāra*- «тс.»), пов'язаних з дперс. *var-* «обгортати, закрити», спорідненим з дінд. *vṛṇoti* «обгортає, охоплює», псл. *verti «замикати», укр. *вір* «жердина в огорожі». — Тимч. 188; БЕР I 121; Skok III 566—567; Bárczi 332; Bartholomae 1360, 1411; Vries AEW 655—656. — Див. ще **вір**.

Варсоно́фій, ст. *Вар[с]онофіа* (XV ст.), *Варсоно́фій, Варсонуо́фій, Варсунуо́фйа* (1627); — р. *Варсоно́фий*, стсл. **Варсонофии**; — через старослов'янську мову запозичено з грецької в середньогрецький період; гр. *Βαρσανοῦφιος*, можливо, є ім'ям єгипетського походження (Святці 1951), що означає «великий син божий».

в́арта, [*варті́на*] «сторожа» Я, *варті́внїк*, [*вартнік, вартарка, вартарня*], *варті́вня*, [*вартові́к*], *вартові́й*, [*вартовні́чий*], *вартува́ти*, ст. *вартовати* (XVI ст.); — бр. *в́арта*, п. *warta*; — запозичено з німецької мови, можливо, через польську; нвн. *Warte* «сторожова башта, спостережна вежа» разом з днв. *warta* «підглядання, місце для підслуховування», дангл. *wearge* «вартування», англ. *ward* «тс.» є дієприкметниковим утворенням від дієслова *wahren* «березити», спорідненого з лтс. *vertiēs* «дивитись, помічати», лат. *verēri* «дивитися з глибокою пошаною», гр. *ὄραν* «дивитись». — Шелудько 25; Sł. wyr. obsyuch 800; Kluge—Mitzka 834, 840—841.

вартий, *варт*, [вартівний] «вартий», [вартний] «цінний, гідний», [вартівний] «важливий, значний» Ж, [вартостний] «цінний, значний» Ж, *вартість*, [вартівність] «значення, чеснота» Я, [вартівно́к] «вартість, цінність», [вартівати] «коштувати», [вартувати] «мати цінність, коштувати» Ж; — бр. *варты*, п. *wart, warty*; — запозичено через польську мову з німецької; нвн. *wert* «дорогий, вартий», свн. *wért(d)*, двн. *werd* «тс.» споріднене з ав. *awarəta-* «цінність, маеток», кимр. *gwerth* «ціна». — Шелудько 25; Richhardt 110; Brücker 603; Kluge—Mitzka 856. — Пор. *вєред, вред*.

[варту́га] «ватага розбійників; отара овець» Ж; — не зовсім ясно; можливо, результат видозміни слова *ватáга* під впливом *вартá* чи похідне утворення від останнього з афективним суфіксом *-уга*.

[варувáти] «зберігати, берегти, остерегіти», [вару́нок] «попередження, умова Пі; захисна берегова споруда Ж; дерево-насічник ЕЗБ 10», [варувáтися] «стерегтись, соромитись; мати намір Пі», [варівкíий] «нерішучий; небезпечний», [варівні́ий] «тс.», [варувкíий] «соромливий», [варівкó] «небезпечно; незручно», [варівнó] «тс.», [варко] «небезпечно», [заварувáти] «забезпечити, зберегти»; — р. [варовáть] «оберігати», [варя́ть] «попереджати, оберігати», [варі́ть] «тс.», бр. [варавáць] «обумовлювати», др. *варовати* «зберегти, захистити», п. *wagować* «стерегти, застерігати», ч. *wagovati* «попереджати, застерігати», слц. *wagovat'* «тс.», болг. *вáрам, вáрвам* «не непокою», схв. *вáрати, вáровати* «оберігати» слн. *vágovati* «тс.»; — очевидно, спільнослов'янське запозичення з давньоверхньонімецької мови (двн. *(bi)waron* «зберігати, берегти», нвн. *wáren* «тс.»); необгрунтовано вважається (Machek ESJČ 678) власним слов'янським, спорідненим з німецьким. — Фасмер I 275; ЭСБМ II 56—57; Brücker 601; БЕР I 119; Skok III 565—566; Mikl. EW 375. — Див. ще *вартá*. — Пор. *вара*.

[вару́дити] «нудити»; — очевидно, результат видозміни форми *мару́дити* (пор. *мандрувати* від *вандрувати*).

[вару́нок] «біль у животі, газии»; — неясне; можливо, пов'язане з дієсловом *варіти*.

[вару́цкати] «бруднити» Ж; — очевидно, афективне утворення; може бути зіставлене з болг. *варосам* «побілю вапном», м. *вароса* «тс.», які походять від *вар* «вапно», пов'язаного з *варя* «варю, готую».

Варфоломій, ст. *Валфромѣи* (бл. 1350), *Варфоломея* (XV ст.), *ВарФоломей* «сын завѣшующого воды або сын радости» (1627); — р. *Варфоломѣй*, бр. *Варфаламѣй*, п. *Bartłomiej*, ч. *Bartoloměj*, слц. *Bartolomej*, вл. *Ва(г)тролѣм*, нл. *Bartramius, Bartył*, болг. *Вартоломѣй*, слн. *Bartoloméj*, стсл. **Барѣтоломѣи, Бардоломеи**; — через старослов'янську мову запозичено з грецької; гр. *Βαρφο-λομαῖος* походить від арамейського (арамейсько-грецького) імені *Bar-Talmaῖ* «син Толмая», що складається з арам. *bar* «син» і імені *Talmaῖ*, яке вважають похідним від гр. *Πτολεμαῖος* «Птоломей», пов'язаним з *πολεμῖω* (птолемі́ω) «веду війну». — Сл. вл. імен 203; Петровський 69; Илчев 102; Paul Kl. Vpb. 9. — Див. ще *полеміка*.

[вархля́к] «дикє порося, підсвинок» Ж, [вахлю́к, вахля́к, верхля́к, верхлю́к] «тс.» Ж; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *warchlę, warchlak* «тс.», можливо, походить від нвн. *Fēkel* «порося» або свн. *verhelip*, двн. *farhili(n)* «тс.», що за походженням є демінутивами до двн. *far(a)h* «свиня», спорідненого з гр. *πόρκος*, лат. *porcus* «тс.», лит. *pařsas* «порося», псл. *porse, укр. *порося*; Брюкнер заперечує думку про запозичення польського слова з німецької мови, вважаючи його праслов'янським і зіставляючи з лит. *veřšis* «теля, віл», прус. *werstian* «теля», лат. *verres* «вепр», дінд. *vřřah* «бик», *vřřniř* «чоловічий», ав. *varřni-* «баран». — Шелудько 25; Brücker 602; Kluge—Mitzka 193.

[вархолá] «сварка, лайка» Ж, [вархольнjá] «тс.» Ж, [верхолá] «тс.; неприємна справа» Ж, [вархóлиту] «підбурювати, дражнити, ляяти» Ж, [верхóлиту] «тс.» Ж, ст. *вархола* (*вархолэ*) «колотня,

звада, спір, суперечка» (1641), *вархол-никъ* «схильний до вархолу» (1607); — бр. [várxal] «шум, содом»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *wagchoł* «баламут; (ст.) колотнеча, сварка, чвари» походить від [wagch] «гнів», яке зіставляється з слн. *vtšéti* «шуміти, шелестіти» і, менш переконливо, з укр. *вóрох*. — Тимч. 189; ЭСБМ II 68; Ríchhardt 110; Brückner 601. — Пор. *вóрох*.

[варца́б] «лутка, підвіконня, одвірок», [варца́ба] «лутка; валки згромаженого сіна Ж», [варца́бниця] «шашечниця» Ж, ст. *варцабы* «шашки» (XVI ст.), *варцабница* (1642); — бр. [варца́бы] «шашки», [арца́бы] «тс.»; — запозичення з польської мови; п. *wagcaby* «шашки» походить від ч. *vtřcábu* «камінці, кості для гри», складного слова, пов'язаного з свн. *wurfzabel*, перша частина якого *wurf* «кидок» (від *werfen* «кидати», спорідненого з лит. *verpti* «прясти»), перекладена на чеську мову основою *vtř* «тс.», спорідненою з укр. *вє́ргати* «кидати», друга *zabel* «шашечниця», днв. *zabal* «тс.», походить від лат. *tabula* «дошка, картина, карта». — Шелудько 25; Тимч. 190; Brückner 601; Kopalinski 1033; Machek ESJČ 700; Mikl. EW 383. — Див. ще *вє́ргати*, *та́бель*.

[ва́рцоух] «макогін» Я; — запозичено з польської мови, очевидно, усним шляхом; п. [wierciuch] «тс.» зазнало при цьому впливу з боку п. [wagciec] «вертити», [wagciúski] «дуже швидкий», фонетичних варіантів до *wierciec*, *wierciec*, від яких воно походить. — Див. ще *вертіти*.

[варча́ти] «нявкати» ВеУг, ст. *варчати* «гарчати, виражати злість»; — дієслово звуконаслідувального характеру, мабуть, польського походження; п. *wagrzeć* «гарчати, бурчати» споріднене з укр. *вóркати*. — Тимч. 190; Фасмер I 356. — Див. ще *вóркати*.

[варш], зменш. [варша́л(оч)ок] (у разі *варша дати*, — очевидно, із значенням «збудити»: «Заснула кухарочка, треба їй варшалочка, треба їй варша дати, щоб дала вечеряти»); — неясне; можливо, походить від лтс. *varš* «мідь» (тут у значенні «мідна монета»), яке могло

проникнути у вираз *пинхви* (*тим(н)фи*) *дати* «збудити сплячого, вдуючи в ніс дим від підпаленої вати», замінивши в ньому близьке за значенням слово *пинхва* (*тим(н)фа*) «польська монета вартістю в півзлотого (15 грошів)»; може бути пов'язане і з *марша́лок* (у значенні «наречений»).

[варю́га] «западина, глибока яма» ВеНЗн; — неясне; можливо, наслідок контамінації слц. *varák* «казан для варіння» (похідне від *varit'* «варити»), вжитого у значенні «глибока яма» (пор. як семантичні паралелі р. [котё́л] «западина, глибока яма», нвн. *Kessel* «казан; улоговина», порт. *caldeira* «казан; бухта», рум. *găvâp* «дерев'яна миска» — укр. [ґавáп] «улоговина»), і *яру́га*; можливо також, що компонент *-юга* слід розглядати як аугментативний суфікс.

варя́г «представник давньоскандинавської етнічної групи; [міцний чоловік; півскирти сіна Я]»; — р. *варяг*, бр. *varág*, др. *варягъ*, п. *Wareg*; — запозичено в давньоруську мову з давньоскандинавської; дісл. *væringr* (*váringr*) «норманн на службі у грецького імператора» походить від *var* «віра, заклад, обітниця, обіцянка», спорідненого з дангл. *wæg* «угода, обіцянка, віра, вірність, дружба», днв. *wāga* «довірливість, милосердя», псл. *věga*, укр. *віра*; мало переконлива гіпотеза про те, що *варяг* є варіантом назви франків, який виник у середовищі аварів, стосуювся спочатку германців взагалі і був засвоєний слов'янами від аварів (Шахматов Древн. судьбы 47); позбавлені підстав також спроби відмовитись від скандинавської етимології і пов'язати слово із слов'янським *вара* «присяга, клятва» (Черных Филол. науки 1958/1, 29), яке саме є, можливо, германізмом (Трубачев КСИС 25, 94—95), або вивести цю назву від гіпотетичного грецького слова *βαράγχοι < *βαράναχοι «рознощики вантажів, товарів», тобто купці (Steffen RSI 32/1, 3—11). — Шанский ЭСРЯ I 3, 21—22; Фасмер—Трубачев I 276; Преобр. I 66—67; Stender-Petersen ZfSIPh 4, 50; APhScand. 6, 26; Schwarz ZfSIPh 2, 105, 117; 5, 133; Vries AEW 671—672; Falk—

Торп II 1403; Jóhannesson 153—154; Klein 1601, 1704.— Див. ще **віра**.

вас (род. в. мн.); — р. бр. болг. м. *was*, др. *wasъ* п. вл. нл. *was*, ч. слц. *vás*, схв. *vās*, слн. *vas*, стсл. **васъ**; — псл. *vasъ* пов'язане з *vy* «ви»; — споріднене з прус. *wans*, дінд. *vañ*, ав. *vā*, лат. *vōs*; іе. *uōs-s-*.— Фасмер I 276, 366; Преобр. I 102—103; Brückner 63; Нолуб—Кор. 426; Skok III 584; Walde—Hofm. II 836; Pokorny 514.— Див. ще **ви**.

[**васáг**] «чумацький віз; ящик на возі, віз із ящиком *Ме, Мо*», [**васáга**] «тс.» *Мо*, [**васáч**] «віз, навантажений сіллю» *Ж*, ст. *васажок* (XVIII ст.); — п. *wasag*, *fasag*, *wasung* «верхня частина воза (без коліс)», ч. розм. *fasuněk* «тс.»; — очевидно, досить давнє запозичення з польської мови (про давність запозичення — не пізніше XV—XVI ст.— свідчить передача п. а українським а, що вказує на вимову а як а носового, характерну для старопольської мови); польські форми походять від свн. *fazzunge* «бочка, облямівка» (пор. нвн. *Fassung* «оправа, облямівка»), пов'язаного з дієсловом *fazzen* (нвн. *fászen*) «охопити; вставляти в оправу» та з іменником *faz* «сховище; посудина; скриня» (двн. *važ* «посудина», нвн. *Faß* «бочка»), спорідненими з дісл. *fat* «посудина», англ. *vat* «бочка; ночви», можливо, також з лит. *púodas* «горщик»; малоімовірним є припущення (Karłowicz SW I 724) про походження п. *fasag* від фр. *façon* «опорядження, оздоба; фасон» через усне німецьке посередництво.— Онышкевич Исслед. п. яз. 239; Тимч. 190; Шелудько 25; Brückner 603; Matzenauer 364; Kluge—Mitzka 185; Klein 1693.— Пор. **фáска**, **фасувáти**.

васáл; — р. *vassál*, бр. болг. *vasál*, п. *wasal*, ч. *vasal*, слц. *vazal*, м. *vazal*, схв. *vázál*, слн. *vazál*; — запозичення з французької мови; фр. *vassal* походить від слат. *vassallus*, пов'язаного з *vas-sus* «слуга»; останнє є словом кельтського (галльського) походження, пор. гал. (Dago-)uassus (особове ім'я), а також дбрет. *uas*, брет. *gewaz* «слуга», кімр. корн. *gwas* «юнак, слуга», ірл. *foss* «слуга», що зводяться до іе. *уро-

stho- (пор. споріднене дінд. -*ura-stha-* *pat* «опіка, служба»), перший компонент якого *уро- (>пкельт. *wo->гал. wa-) відповідає дінд. *ura* «понад», гр. *ύλό* «під», гот. *iur* «вгору», нвн. *auf* «на», другий *stho-* (>пкельт. *isos >гал. -*ssus*) відповідає дінд. *stha-* «стояти», лат. *sto* «стою», псл. *stati* (*stojō*), укр. *стáти*.— СІС 120; Шанский ЭСРЯ I 3, 23; Преобр. I 67; Brückner 639; БЕР I 122; Dauzat 741; Klein 1693; Льюис—Педерсен 26, 53.— Див. ще **стáти**.— Пор. **валét**.

[**васéць**] «мокрый лишай на крижах або спині коня» *Я*, [**васцá**] «тс.» *Я*; — р. [**восцá**] «лишай на руках, що викликає сверблячку; лишай біля хвоста коня; хвороба очей у птахів», болг. *вѣсца* «прищ, бородавка; трава, якою лікують сверблячку на ногах», *вѣсцá* «свербляча слизиста пухлина на руці або нозі; жіночий статевий орган; [(бот.) очиток, *Sedum L.*], *вѣшцá* «тс.»; — очевидно, псл. *осьса або *въсьса, похідне від *сьсати*; в основі значення лежить ознака вогкості; форма *васéць* могла виникнути пізніше за аналогією до *мокрéць* та ін.; а замість **о** в давнішому *восца з'явився, очевидно, внаслідок деетимологізації, поєднаної з первісною ненаголошеністю **о**; а у *васéць* перенесено з пізнішої форми *васцá* (<*восцá).— Фасмер I 357; БЕР I 215.— Див. ще **сцáти**.

[**василістник**] (бот.) «рутвиця, *Thalictrum L.*» *Я*, *Мак*; — р. *василістник* «тс.»; — неясне; можливо, походить від назви міфічної істоти *василіск* і вказує на певні чудодійні властивості, які приписуються народною традицією цій рослині; пор. [м'ята *чортова*, *падучник*, *вередовець*] «тс.» *Мак*; пор. також [*василиса-трава*] «тс.» *Мак*, що може бути як результатом переоформлення назви *василістник*, так і вихідною формою для даної назви.

василіск (міф. і зоол.), ст. *василискъ* (XVII ст.), *базилишокъ* (XVII ст.); — р. болг. *василіск*, бр. *васіліск*, др. *василискъ*, п. *bazyliszek*, ч. *bazilišek*, [*bazalíček*], слц. *bazilišok*, вл. *bazilisk*, нл. *bazylik*, схв. *базіліс(а)к*, слн. *bazilisk*, стсл. **василискъ**; — через давньо-

руську й старослов'янську мови запозичено з грецької; гр. βασιλίσχος (назва ящірки), похідне від βασιλεύς «цар», пояснюється тим, що тварина має на голові білу пляму у вигляді корони; пояснюється також уподібненням дракона до царя з огляду на приписувану йому силу (Шанский ЭСРЯ I 3, 22); форма *базилишокъ*, мабуть, запозичена з польської мови; західнослов'янські форми з початковим *b-* походять від слат. *basiliscus*, джерелом якого є гр. βασιλίσχος.— Тимч. 50, 190; Фасмер I 277; Срезн. I 231; Machek ESJČ 49; Holub—Lyer 95; Skok I 222.— Див. ще **Василь**.

Василь, *Василько*, *Васкó*, *Васюк*, *Васюта*, *Вася*, *Васькó*, *Васьо*, жін. *Василіна*, *Василіса* Ж, [Васілія Я, Василега Я], *Васіля* ДзАтл II 270], ст. *Василій* (1388), *Василь* (1436); — р. *Васілій*, бр. *Ваціль*, *Васілій*, др. *Василий*, *Василко*, *Василь*, п. *Vazyli*, ч. *Vazili*, слц. *Vazil*, болг. *Васілій*, *Васіл*, слн. *Vasilij*, стсл. **Басиани**, **Басиль**; — через церковнослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. Βασίλειος утворене на основі прикметника βασιλεὺς «царський», пов'язаного з іменником βασιλεύς «цар», який з'явився в грецькій мові з часів перських війн і мав спочатку значення «перський цар; князь, правитель»; жіночі форми походять від грецьких власних імен Βασίλισσα, Βασίλινα букв. «княгиня, цариця», похідних від попереднього; походження грецького слова досі залишається нез'ясованим; намагання довести його індоевропейське походження чи знайти малоазійські або інші джерела не мали успіху.— Беринда 191; Фасмер I 277; Frisk I 222—223.— Пор. **Базілій**.

[**василь**] (бот.) «коношина гірська, *Trifolium montanum* L.» Мак; — не зовсім ясне; можливо, результат видозміни іншої народної назви даної рослини [в'язель, в'язиль, в'язіль] під впливом широко вживаних у ботанічній народній номенклатурі *васильбók*, *василькї*; пор. однак [васик] «*Trifolium montanum* L.; *Trifolium pratense* L.», [Іван головатий] «*Trifolium ochroleucum* L.», [Іванова голова] «*Trifolium medium* L.»

[**василька**] «деревна на діжки» Я; — п. [wasilek] «дубова дошка на клепку, клепка», [wasilka], ст. wasieleka «тс.»; — неясне.

[**васильки**] «волосся [на скронях] Я; — неясне; можливо, іронічна назва, що виникла в результаті контамінації *василька* «бурулька» і *васильки* (назва квітів), у народній традиції популярної прикраси, слова, широко вживаного як порівняння; не виключено також, що в основі лежить *висók* або безпосередньо *вісіти*, які зазнали семантичної й формальної видозміни.

васильбók (бот.) «васильки, *Ocimum basilicum* L.»; [волошка, *Centaurea* L. Мак; щиреця волотиста, *Amaranthus paniculatus* L.; щир червоний, *Amaranthus speciosus* L. Мак; щербрушка польова, м'ята польова, материнка, *Calamintha Acinos* Bth. Мак; золототисячник, *Erythraea Centaurium* Pers. Мак; очанка, *Euphrasia officinalis* L. Мак; жабрій, *Galeopsis ladanum* L. Мак; братки, *Viola tricolor* L. Мак], *василькї* «*Ocimum basilicum* L.»; [волошка Мак, Пі; синяк звичайний, *Echium vulgare* L. Мак; журавельник, герань лучна, *Geranium pratense* L. Мак; горлянка, *Ajuga genevensis* L. Мак; щиреця; щир червоний; суховершки, *Brunella* (*Prunella*) *vulgaris* L. Мак; плакун, *Lythrum* L. Мак; шавлія, *Salvia* L. Мак; чистець, *Stachys palustris* L. Мак; дібровник, *Teucrium chamaedrys* L. Мак]; [*василек*] «волошка; горлянка; *Calamintha Clinopodium* Bth.; дзвоники, *Campanula sibirica* L.; шавлія поникла, *Salvia nutans* L.» Мак, [*василек (собачий)*] «волошка Мак; герань маленька, *Geranium pusillum* L.», [*василки*] «гісоп, *Nysosorus officinalis* L.» Мак, *василечок* «васильки», *василечки* «тс.»; [братки Мак], *василечки (польові)* «*Calamintha Clinopodium* Bth.» Мак, [*васильк*] «васильки», [*василька* Бі, *василько*, *васильник* Мак] «тс.», [*васильчик*] «тс.»; волошка Мак, [*василечек*] «волошка» Мак, [*василочек-трава*] «тс.» Мак, [*васильец*] «волошка» ЕЗБ 30, [*васильбóчий*] Ж, ст. *васильбókъ* (XVIII ст.); — р. *василёк* «волошка», бр. *василёк* «тс.», п. *bazylija* «васильок», *bazylik*, *bazylijka*, *bazylika* «тс.», ч.

bazalka, bazalička, [bazalenka], ст. *bazilika*, слц. *bazalka*, *bazalička*, болг. *босилек*, м. *босилек*, схв. *боси́лак*, [*басилак*, *баси́лак*], *босил*, *босилак*, *боси́ль*, слн. *bosiljek* «тс.»; — запозичення з грецької мови; гр. *βασίλιχον* «васильки», букв. «царське (зілля)» пов'язане з *βασιλεύς* «цар»; у західнослов'янських і частково південнослов'янських мовах, очевидно, походить від слат. *basilicum*, яке зводиться до того самого грецького джерела; напевно, не всі наведені українські ботанічні назви можна виводити з грецької мови; широта застосування назви *васи́льок* і похідних свідчить про те, що вони виникли значною мірою на власному ґрунті, як похідні від власного імені *Васи́ль*, доказом чого можна вважати той факт, що у народній ботанічній номенклатурі існує, очевидно, давня традиція використання найпоширеніших власних імен людей (*Василь*, *Іван*, *Марія*); можливо, що запозичення назви *васи́льок* для однієї з рослин стало поштовхом для ширшого вживання цієї назви; мотивом для перенесення назв міг бути колір квіток (блакитний у *Ocimum basilicum*, *Echium*, *Hyssopus*, *Centaurea* та ін.), форма суцвіття (ботанічно споріднені *Ajuga*, *Salvia*, *Prunella*, *Thymus*, *Stachys*, *Galeopsis*), специфічний запах квіток (*Salvia*, *Calamintha*), а також способи вживання рослин у народній медицині. — Шанский ЭСРЯ I 3, 22; Фасмер I 227; ГСЭ III 4; Преобр. I, 67; Анненков 26, 32, 75, 273, 312, 341; Machek Jm. rostl. 204, 258; БЕР I 69; Skok I 116; Симонович 320—321; Matzenauer 364. — Див. ще **Васи́ль**.

[васнь] «чвара, лайка Ж; молодецтво, завзяття Бі», [*васн́ота*] «молодецтво» Бі, [*васний*] «молодецький, завзятий, спритний» Бі, ст. *васнь* «неприятель, ненависть; чвара, сварка» (XVI ст.); — р. [*васнь*] «зухвальство», др. *васнь* «суперечка, розбрат», п. *waśń* «сварка, спір, гнів», ч. *vášeň* «пристрасть», ст. *vášně* «звичка, схильність», слц. *vášeň* «пристрасть», вл. *wašnje* «спосіб; звичка; темперамент, настрої», болг. [*васам се*] «борюся», м. *васа* «мститься», *васа се* «змагається, бореться»; — псл. *vasнь «сварка, гнів», очевидно, віддієслівний іменник до *ва-*

dití «вадити, шкодити» (*vad-spъ; пор. *прия́знь*); менш переконливе зіставлення (Machek ESJČ 678) з ав. *vasna-* «воля», дінд. *vás-mi* «хочу, бажаю», гр. *ἐχών* «добровільний». — Фасмер I 277; Brücker 603; Holub—Kop. 408; Mikl. EW 376. — Див. ще **в́адити**.

[в́аська-в́аська] (вигук для підкликання свиней) ЛексПол 23; — очевидно, результат видозміни вигуку [*ваць-ваць*] «тс.» під впливом клички *В́аська*. — Див. ще **Васи́ль**, **ваць**.

ват; — р. *vatt*, бр. болг. м. *ват*, п. *wat*, *watt*, ч. слц. вл. *watt*, схв. *vát*, слн. *vát*; — запозичення з англійської мови; англ. *watt* походить від прізвища Уатта (*Watt*), винахідника парової машини.

в́ата¹, [*в́аташник*] «піджак на ваті» Л, *ватін*, [*в́атка*] «вид теплого жіночого одягу» До, *в́атник*, [*в́атовка*] «вид жіночого зимового одягу» ЛЧерк, *в́атяник*, *в́атянка*, *в́атяний*, *ватув́ати*; — р. бр. болг. м. *váta*, п. вл. нл. *wata*, ч. слц. *vata*, схв. *v́ata*, слн. *váta*; — запозичення з німецької мови; нвн. *Wátte* (австрійське *Wátta*) спочатку стосувалося не бавовняного волокна, а шовкових пачосів і вживалося частіше у формі *Wátten*, що походить від гол. *watten*, яке через слат. *wadda* зводиться до ар. *báṭin*, мн. *báṭá'in* «підкладка, одяг на ваті», пов'язаного з *baṭn* «живіт, нутрощі», спорідненим з гебр. *baṭṭaen* «живіт», араб. *biṭná* «нутрощі», ак. *buṭim* «тс.»; можливо, в європейській мові слово потрапило через посередництво іспанської мови; пор. ісл. [la] *bata* (фонет. *la βata*), яке дало *v-* (укр. **в-**) інших європейських мов; пор. також семантику слова в іспанській мові — «халат (на ваті)». — Шанский ЭСРЯ I 3, 23; Фасмер I 278; Преобр. I 67; Sl. wyg. obcych 696; Holub—Lyer 502; Kluge—Mitzka 843; Lokotsch 273; Klein 1725.

[в́ата²] «вид невода»; — бр. [*ват, вата*], ст. *vata*, п. *wata*, ч. *vata*, *vatka*, нл. *wata*, *wada* «тс.»; — запозичення з німецької мови; нвн. *Wáte* «тс.» (<двн. *wata*), споріднене з снн. *wade*, гол. *wad(d)e*, дангл. *wadu*, дат. *vod*, шв. норв. *vad*, лтс. *vadus* «велика сітка», лит. *vedejà*

«рибальська сітка для двох рибалок», псл. *nevodъ*, укр. *невід*.— Шелудько 25; ЭСБМ II 74; Holub—Lyer 502; Matze-pauer 365; Kluge—Mitzka 842.— Див. ще *невід*.

ватáга «натовп, гурт, загін, артиль; зграя, череда», *vátág* «ватажок; старший чабан», [*vátág*] «товариш молодого або молоді на весіллі» МСБГ, [*vatagá*] «старший чабан» ЕЗБ 4, *ватажáнин* «член ватаги», [*ватажéла*] «старший дружба» Ж, [*ватажéна*] «ватага» Я, [*ватáжка*] «ватажок» Ж, *ватáжкó* «тс.» Г, СУМ, *ватáжник* «чабан», *ватáжний* «керівник ватаги», *ватажóк*, [*ватáжжя*] «отамани», [*ватáство*] «ватагування» Ж, [*ватáсь*] «ватаг» Ж, *ватагувáти* «бути ватагом», *ватáжити* «бути ватажком» СУМ, Я, [*ватáжитися*] «залицятися, упадати», *ватажкувáти* «бути ватажком», [*ватажникувáти*] «бути чабаном»; — р. бр. *vatága*, др. *vatága* «намет», п. *wataha*; — запозичено з чув. ст. *vátaγ, *uotaγ*, спорідненого з дюрк. *otaγ* «намет, кімната, сім'я», тур. *oda*, *odak* «кімната; будинок», які зводяться до тюрк. **ota-* (**o:t-*) «грітися; розпалювати вогонь»; менш переконливою є думка (Scheludko 128; Корш ИОРЯС 8/4, 58; Niřa-Armař та ін. Romanoslavica 16, 99; Vrabie Romanoslavica 14, 178) про зв'язок з рум. *vátás* «сторож», що походить від тур. *vattas* «пастух», джерелом якого є ар. *vařřás* «тс.»; можливо, що в цьому гнізді об'єдналися запозичення з обох джерел.— Филин Образ. яз. 288; Шанский ЭСРЯ I 3, 23—24; Фасмер I 278; Преобр. I 67; Коралиński 1034; Brückner 604; Lokotsch 168; Севортян 484—487; Korsch AfSIPh 9, 659; Мелиоранский ИОРЯС 10/4, 118; Менгес 189; Räsänen Versuch 366.— Пор. вантáж.

ватерпáс; — р. *ватерпáс*, бр. *ватэрпáс*; — запозичення з голландської мови; гол. *waterpas* утворено з основ іменника *water* «вода», спорідненого з англ. *water*, нвн. *Wasser* «тс.», укр. *водá*, і дієслова *passen* «приміряти», що, як і нім. *passen* «тс.», через фр. *passer* «проходити» зводиться до лат. *passus* «крок, хода».— СІС 121; Шанский ЭСРЯ I 3, 24—25; Фасмер I 278; ССРЛЯ 2,

62; Vries NEW 508; Klein 1136.— Див. ще *водá*, *па*.

ватерпóло, *ватерполéст*, *ватерпóльний*; — р. *ватерпóло*, бр. *ватэрпóла*, п. *waterpolo*, болг. м. *ватерполо*, схв. *в'ятэрполо*, слн. *water-polo*; — запозичення з англійської мови; англ. *waterpolo* утворено з іменників *water* «вода» і *polo* «м'яч, гра в м'яч», джерелом якого є тибетське *pu lu* «м'яч».— СІС 121; Шанский ЭСРЯ I 3, 25; Klein 1211.— Див. ще *ватерпáс*.

[*вátлити*] «жадібно їсти» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з *тліти* «жертви».

вátман «ватманський папір»; — р. бр. *vátman*, болг. *vátmanov* «ватманський»; — результат редукції терміна *ватманський папір*, можливо, під впливом аналогічного процесу в російській мові; термін базується на англ. *Whatman paper* «тс.», що походить від прізвища англійського власника паперової фабрики.— Шанский ЭСРЯ I 3, 25—26; ССРЛЯ 2, 62; ЭСБМ II 75.

[*вáторопка*] «утруднення», [*вáторопко*] «незручно, важко», [*вáторопитися*] «супротивитися, опинатися, комизитися» Я; — очевидно, пов'язане з [*торóпати*] «бідувати» (див.).

[*ваточник*] (бот.) «аскленій, *Asclepias cornuti* Despn.» Мак; — р. *ваточник*, бр. *ватачник* «тс.»; — похідне утворення від *вата*, можливо, калька фр. *herbe à ouate*, *herbe à coton* «тс.»; пор. також укр. *бавовна дика*, *шовк дикий*, р. *русский хлопок*, н. *syrische Seidenpflanze*, фр. *Coton sauvage*, *Plante à soie*; назви пояснюються тим, що шовковистий пух, який оточує насіння цієї рослини, нагадує вату.— Анненков 52; ЭСБМ II 75; Симонович 53.— Див. ще *вата*¹.

[*вáтра*] «вогонь, багаття; житло гуцула Ж; попіл від соломи чи бур'яну Я; піч Пі; черинь у печі», [*вáтерь*] «житло гуцула» Ж, [*ваторнік*] «частина житла гуцула, де сплять і варять страву; приміщення для приготування молочних продуктів», [*ватрáк*] «кухонне вогнище надворі», [*ватрáлка*] «дрюк для підгортання жару, кочерга» Ж, [*ватрáлька*, *ватрáн* Ж, *ватрáч* МСБГ, *ватрáчка* МСБГ] «тс.», [*вáтрисько*] «місце,

де була ватра» ВеЛ, [ва́трище] «вогнище; чери́нь», [ва́троль] «дерев'яний рогач, чаплія; йолоп», [ватрѝти] «згорати, перетворюватись на попіл» Ж, [зава́тра] «другий вогонь» Ж; — п. [watra] «вогонь, вогнище», ч. vatra «вогонь», слц. vatra «багаття, вогнище», болг. [ва́тра] «вогонь», [ватра́л] «кочерга; дерев'яний рогач», схв. ва́тра «вогонь»; — не зовсім ясне; можливо, спільнослов'янське, споріднене з ав. ātag- «вогонь», перс. ātag, вірм. aiget «горіти, палити», ос. art «вогонь», алб. vatrë, votrë «вогнище», ірл. áith «піч», можливо, також з р. ватрѝшка; **в-** протетичного характеру (Фасмер I 279; Зализняк ВСЯ VI 36; Pedersen KZ 38, 311; Мейе, Статті по славяноведінню II 1906, 389—390; Crânjala 419—422); припускається також (Mikl. EW 376; Rozwadowski RO I 109; Holub—Kop. 408; Machek ESJČ 678—679) запозичення з давньоіранської мови через турецьке або циганське посередництво, а також виводиться (Jokl WZKM 34, 49; Шелудько 128; Трубачев Рем. термиол. 201—202; Vrabie Romanoslavica 14, 179) від рум. vatră, що вважається здавна успадкованим з індоєвропейської прамови чи запозиченим з іранської мови або виводиться від алб. vatrë чи від дакійського субстрату (Десницкая Общекарп. диал. атлас 18; БЕР I 123; Кобилянський УМЦ 1967/6, 42; Габинский Вост.-сл.-молд. взаим. II 125—126).

[ва́тува́ти] «мати намір, розраховувати (на щось)»; — очевидно, пов'язане з *вотувати* «голосувати», ст. *вотовати* «тс.; розраховувати (?)» (пор.: Литва вотовала (=розраховувала) на князя московского, 1587 р.).— Див. ще **вотум**.

[ва́ту́йка] «однорічна коза», [вату́лька] «тс.» Ж, [вату́ля] «вівця, яка вперше має ягня»; коза, що не мала ще козенят ВеНЗн, [ватуйча́] «козеня», [ватуйні́к] (зб.) «вівці, кози, які ще не мали ягнят», [вету́ля] «коза, що не мала ще козенят» ВеНЗн, [готу́ля] «молода коза»; — п. vetula «молода самиця козулі», ч. [vetul'a] «коза-ялівка»; — запозичення з румунської мови; рум. vâltii «молодий козел, баран», vătúie «однорічна коза до часу окоту» походить від нлат. *vituleus,

*vitulea, джерелом яких є лат. vitulus «теля; молода тварина», пов'язане з vetus «старий», спорідненим з герм. *weþru «однорічна тварина», алб. vitš «теля», псл. vetъхъ, укр. *вѣтхий*.— Шелудько 128; Vincenz 6; Nița-Armaș та ін. Romanoslavica 16, 99; Vrabie Romanoslavica 14, 179; Crânjala 422—424; Machek ESJČ 687; Pușcariu 175; Walde—Hofm. II 807.— Див. ще **вѣтхий**.

ва́фля, *ва́фельник*, *ва́фельниця*, ст. *вафель* (XVIII ст.); — р. бр. *ва́фля*, п. wafel, wafla, болг. м. *ва́фля*, схв. vafel, слн. vafelj; — запозичення з німецької мови; нвн. Wáffel «вид печива» походить від снідерл. wafel, спорідненого з нвн. Wábe «(бджолиний) стільник, щільник», пов'язаним з weben «ткати».— Шелудько 25; Тимч. 191; Шанский ЭСРЯ I 3, 27; Фасмер I 250; Kluge—Mitzka 829, 832, 843; Klein 1725.

вахля́й «неповоротка малотямуща людина», *вахля́к*, *вахлакува́тий*; — р. *вахля́й*, *вахля́к* «груба, невихована, лінива, неохайна, неуважна людина; [гуля, пухлина, наріст на березі; пузир на воді], [вахле́й] «вахлай», [вахлу́й] «дурень», [вахлы́ш] [гуля; бульбашка], [вахлю́й] «вахлак», [вахлю́к, вахлю́ш, вахля́й, вахля́к] «тс.», *вахловатый* «простуватий», *вахля́ть* «робити щось нашвидкуруч, недбало, ліниво», бр. *вахля́к*, [вахля́й] «в'яла, неповоротка людина», [вахля́к] «тс.», [вахлева́тый], *вахлева́ць* «в'яло займатись чимось; ліниво працювати»; — неясне.— Фасмер I 280.

[вахля́р] «віяло» Ж, Я, [вахлярува́тий] «віялоподібний» Ж, Я, ст. *вахляр* (1627); — п. wachlarz «віяло», wachel «знаряддя з пір'я (шпирне крило) для роздмухування вогню; (ст. також) віяло», вл. wjeshla «віяло»; — запозичено через польську мову з німецької; нвн. Fächel «віяло» (давніше fechel) походить від слат. fōcāge «розпалювати, роздувати» (<лат. focus «вогнище; жар, вогонь»), яке дало пізньосередньовісньонімецьке fochen «дути» з похідним від нього ранньонововерхньонімецьким focher «знаряддя, яким роблять вітер».— Шелудько 25; Тимч. 191; Matzenauer 361; Brückner 598; Kluge—Mitzka 179.— Див. ще **фокус**¹.

[ва́хнути] «утекти» Я; — неясне; можливо, походить від п. [wachnąć] «згорнути, гребоннути», вживаного афективно на позначення швидкого руху, яке є, очевидно, звуконаслідувальним утворенням, пов'язаним з вигуком [wach].

ва́хня (іхт.) «вид тріски, *Gadus aeglefinus* (*Eleginus gracilis* Til.)» СУМ, Ж; — бр. *вахня* «тс.», п. *wachnia* «вахня, далекосхідна навага, *Eleginus gracilis* Til.»; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *вахня* «тс.» не цілком з'ясоване; виводилось (Горяев 40) від книжного лат. *Gadus wachnja*; не виключено, що латинська назва відбиває камчатський діалектизм, початків якого слід, мабуть, шукати в палеоазіатських (чукотсько-камчатських) мовах; зах.-укр. *ва́хня*, очевидно, проникло з російської мови через посередництво польської, про що свідчить наголос.

ва́хта¹ «варта, сторожа», *ва́хтёр*, *вахтовий*; — р. бр. болг. *ва́хта*, п. *wachta*, ч. розм. слц. *vachta*, вл. *wajchtar* «сторож», нл. *wajchtar* «тс.»; — запозичено через польську мову з німецької; нвн. *Wacht* «сторожа», якому відповідають свн. *wahte*, днн. днн. *wah̄ta*, нн. гол. *wacht*, гот. *wahtwōi*, пов'язане з нвн. *wachen* «не спати, пильнувати», *wacken* «будити», спорідненими з дінд. *vāja* «сила, швидкість», лат. *vigil* «той, що не спить; бадьорий, жвавий». — СІС 121; Шанский ЭСРЯ I 3, 27—28; Фасмер I 280; Преобр. I 68; ЭСБМ II 79; Kluge—Mitzka 830, 844.

[ва́хта²] (бот.) «бобівник трилистий, *Menyanthes trifoliata* L.» Мак; — ч. слц. *vachta*; — запозичення з російської мови; р. *ва́хта*, [ва́хка, вехк] (пн.-р.) походить від фін. *vehka*, що має відповідники і в інших прибалтійсько-фінських мовах: кар. *vehka*, *vehku*, вепс. *vehk*, ест. *võhk*, *võha*; безпідставне припущення (Matzenauer 361) про запозичення слова в російську мову з чеської. — Фасмер—Трубацев I 280; Machek Jm. rostl. 182; Меркулова Очерки 37—38; ЭИРЯ II 80—81.

[ва́цок¹] «торба; (анат.) піхва» Я, ВеЛ, ст. *вацокъ* (XVI ст.); — очевидно, запозичення з польської мови; п. *wasek* «торба, мішок; калитка», як і ч. *vak*

«торба», (зменш.) *vácek*, слц. *vačok* «кишеня», вл. *vačok* «вузол, валіза, ранець, чемодан», нл. *waš(k)a* «тс.», походить від свн. *watsak* «торба, мішок для одягу», що складається з *wāt* (нвн. *Wat*) «кусок тканини, одяг», спорідненого з гот. *gawidan* «в'язати», лит. *audžiu* «тчу», і *sack* «мішок», яке походить від лат. *saccus* «тс.».— Тимч. 191; Matzenauer 361; Brückner 598; Machek ESJČ 675; Kluge—Mitzka 618, 842.— Див. ще **беса́ги**.

[ва́цок²] «квартира; загорода, нічліг» ЕЗБ 4; — запозичено з угорської мови; уг. *vasok* «печера, лігво, конура; підстилка, ганчірки» походить від нвн. *Wátsack* «валіза, ранець; торба для одягу». — Bárczi 328.— Див. ще **ва́цок¹**.

[ваць] (вигук для підкликання свиней), [вац-вац Л, вацю, вець, вец-вец Л, ець-ець Л] «тс.», [вацюкати]; — р. [вацү, вацю, вачү] «тс.»; — очевидно, результат видозміни форм *па́ця* (назва свині, поросяти в дитячій мові), *паць-паць*. — Див. ще **па́ця**. — Пор. ачу́.

[ва́цькати] «незграбно мазати» Ме; — афективне утворення, пов'язане, очевидно, з [вазіюкати] «бруднити», [везькати] «лизати».

ваш, [ва́ший Ж, ва́шин Ж], [ва́шенець] «прибічник вашої партії», [ва́шинець Ж, ва́ський]; — р. бр. болг. м. *ваш*, др. *вашь*, п. *wasz*, ч. слц. *vaš*, вл. нл. *waš*, схв. *ва̄ш*, слн. *vaš*, стл. **вашь**; — псл. *vašь* < *vas-jь; — походить від іе. *vōs-jo-, присвійного прикметника від *vōs «ви», з яким пов'язані також псл. *vu*, *vasь*, укр. *ви*, *вас*; споріднене з лат. *vōs* «ви», *vester* «ваш». — Шанский ЭСРЯ I 3, 28; Фасмер I 281; Brückner 603—604; Holub—Lyer 502; Machek ESJČ 678; БЕР I 122; Skok III 585; ESSJ Sl. gr. 2, 717—718.— Див. ще **ви**, **вас**.

[ва́шар] «ярмарок» ДзАтл II, ЕЗБ 4, ст. *вашар* «тс.» (XVIII ст.); — запозичення з угорської мови; уг. *vásár* «ярмарок, базар» є словом іранського походження, пор. перс. *vāšār*, перс. *bazar* «тс.».— Дзєндзелівський УЛГ 56; MNTESz III 1096; Bárczi 333.

[вашкірка] «білка» ДзАтл II, [ваштірка, вацірка, мацірка, каштірка,

кастірка, киштірка, костірка, коштірка] «тс.» ДзАтл II; — неясне; можливо, пов'язане з р. [*ва́шка*] «молода білка», *в́кша* «білка», др. *в́кша* (грошова одиниця), які виводяться з фінно-угорських мов (Фасмер—Трубачев I 281, 287; Machek Slavia 23, 66).

[**ва**] «вигук, яким зупиняють велику рогату худобу» Ме, Мо; — очевидно, запозичення з румунської мови; пор. рум. [*á-a*] «вигук, яким пастух спонукає худобу змінити напрям», [*e-á*] «вигук, яким пастух підганяє кіз». — Parahagi 437, 801.

[**вв́ерсник**] «ровесник» НЗ УЖДУ 14, [*в́ерстник*] «тс.» Ж; — похідне утворення від *верст(в)á* «вік», тобто «людина того самого віку», — пор. [*верстакі́*] «ровесники» Ко, [*вершні́як*] «ровесник» ЕЗБ 30, [*верствак*] «тс.» ВеЛ, а також споріднене р. *св́ерстник*. — Див. ще *верствá*.

[**вгаладіти** (з чим)] «з чимось до речі прийтись, добре обійтись» Ж; — видозмінене запозичення з румунської мови; рум. *háladú* «домогтись, досягти; позбутись; врятуватись» виводиться від уг. *halad* «іти, просуватись вперед, робити успіхи», успадкованого з уральського періоду. — DLRM 356; MNTEsz II 31—32.

[**вгараджáтися**] «нагадувати, вимагати, просити» Ж; — мабуть, пов'язане з *гарáзд*; пор. р. [*угорáзживать, угорáздить*] «спонукати, підмовляти», ч. [*ho-gazditi*] «лаяти, нарікати», первісне значення яких, можливо, відбивається в уг. *gazda* «лайливий, прискіпливий, зухвалий». — Фасмер I 439; Вегп. I 330. — Див. ще *гарáзд*.

[**вгрожéний**] «притягнений, силоміць приведений» Ж; — утворене від п. *wgrozić* «умовити, примусити грозьбою», похідного від *groza* «жах», спорідненого з укр. *гроза*. — SW VII 532; Brückner 159. — Див. ще *гроза*.

вдáча — див. **дáти**.

[**вдигну́ти**] «втягнути» (нитку в голку) Ж, [*надегáти, надегну́ти*] «тс.»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *wdugować* «втягнути; піднести з зусиллям», *wdugować* «тс.», похідні від [*dygować*] «підважувати, піднімати», [*dygować*] «тс.», *duga* «підойма, важіль»,

виводяться від свн. *dūhen* «тиснути, сунути». — SW I 581, V 494.

[**вдова́**] (бот.) «айстра, *Aster salignus* Willd.» Мак; — результат перенесення назви *удова́* «жінка, в якій помер чоловік»; назва, очевидно, пояснюється пізнім строком цвітіння айстр, коли вони залишаються ніби самотніми на грядках. — Див. ще *удова́*.

[**вдову́шка**] (бот.) «свербіжниця польова, *Knautia argvensis* Coult. (*Scabiosa argvensis* L.)» Мак, [*вдову́шки*] «тс.» Ж; — р. [*вдовуцил*], схв. [*удовица*]; — очевидно, пов'язане з *удова́*; пор. н. *Witwenblume, Witwenkraut* «тс.»; мотивація назви не зовсім ясна. — Анненков 395; Симоновіћ 254—255.

[**ве¹**] «фе» (вигук відрази), [*в́екати*] «вимовляти *ве*; блювати»; — звуконаслідувальне утворення на основі природних звуків, пов'язаних з блюванням.

[**ве²**] (вигук для відтворення крику ведмедя), [*в́ейкати*] «ревіти по-ведмежому»; — звуконаслідувальне утворення.

[**ве³**] (вигук, повторенням якого діти спонукають худобу до бігу) Ме, [*в́екати*] «спонукати до бігу» Ме; — звуконаслідувальне утворення; для залякування худоби виникло, можливо, як імітація крику хижих тварин (напр., ведмедя). — Пор. **ве²**.

[**ве-ве**] (вигук здивування) ВеЛ; — очевидно, результат семантичної видозміни повторного нвн. *weh* «ох, лихо», спорідненого з лат. *vae* «тс.», укр. *ва́ва* (див.).

[**вев́екати**] «говорити невиразно, нерозбірливо» (про німих і под.); — звуконаслідувальне утворення.

[**вев́ірка**] «білка», *в́івірка*, [*в́евіриця*] ВеНЗн, *в́еврик* Я, *в́евірка*, *в́евіриця* МСБГ, *в́івіриця* МСБГ, *в́іюрка* ВеНЗн, *вовірка* ВеНЗн, *гав'іюрка*, *в́івірка* ВеБ, *лавірка* ВеНЗн, *ловірка* ВеНЗн] «тс.», [*в́евіричина*] «м'ясо білки» Я; — р. [*в́евіриця*], бр. *вавёрка*, др. *в́взериця, в́евіриця*, п. *wiewiórka*, ч. *veverka*, ст. *veveřice*, слц. *veveřica*, вл. *wjewjerčka*, нл. *pjewjericka*, болг. *в́евіриця, в́еврериця*, м. *в́евіриця, в́еврериця*, схв. *в(ј)в́евіриця, в(ј)в́евірка*, слн. *véveřica*; — псл. *věveřica*; — споріднене з лит. *voverė* «білка»,

[voveris, vēveris], лтс. vāvere, прус. wewage, кимр. gwywer, перс. varvagarh, дангл. ás-weogna «тс.», лат. viverega «тхір»; слов'янські форми виникли, очевидно, через варіантне подвоєння кореня іє. *ver- «вигинати, викривляти» (*vai-ver-, vi-ver-, vā-ver-, ver-ver-).— Фасмер I 282; Преобр. I 106; ЭСБМ II 11; Brückner 619; Mashek ESJČ 687; Holub—Kop. 414; БЕР I 125; Skok III 603—604; Būga RR I 491, II 652; Trautmann 356; Pokorny 1166.

[ведгѣря] (вид танцю), [вєгѣра Ж, вєгѣря] «тс.»; — п. wekiega «палиця; танок» (з укр.); — неясне; зіставлялося (Mikl. EW 377) з п. wegiegka «угорка». — Brückner 606.

вегетаріанець; — р. болг. *вегетарианец*, бр. *вегетарыянец*, п. *vegetariān*, ч. слц. *vegetariān*, м. *вегетаријанец*, схв. *вегетаријанца*; — запозичено з англійської мови через французьку або німецьку і, далі, через російську; англ. *vegetarian* (з назви товариства вегетаріанців *Vegetarian society*, що утворилося в 1847 р.) вважається нерегулярним утворенням із суфіксом *-arian* від *vegetable* «овочі», що походить від пізньюлат. *vegetābilis* «оживляючий»; (с. р. мн.) рослинність», пов'язаного з дієсловом *vegetāre* «оживляти». — Шанский ЭСРЯ I 3, 34—35; ССРЛЯ 2, 108; Holub—Kop. 460; Dauzat 742; Kluge—Mitzka 812; Skeat 588; Walde—Hofm. II 741. — Див. ще **вегетация**.

вегетация, *вегетативний*, *вегетацийний*; — р. болг. *вегетация*, бр. *вегетация*, п. *vegetacja*, ч. *vegetace*, слц. *vegetacia*, вл. *wegetacija*, м. схв. *вегетация*; — запозичення з німецької мови; нім. *Vegetation* походить від слат. *vegetatio* «проростання», яке є похідним від *vegetāre* «рости» (давніше «оживляти, одухотворяти, посилювати»), пов'язаного з *vegēre* «збуджувати, хвилювати», спорідненим з дінд. *vājaḥ* «сила, швидкість, змагання», двн. *waskar* «жвавий», *wahhar* «тс.», гот. *wakan* «не спати, пильнувати», двн. *wahhōn*, *wahhēn* «тс.».— СІС 121—122; Шанский ЭСРЯ I 3, 35; Walde—Hofm. II 741.— Пор. **вегетаріанець**.

[ведлувати] «платити борг» Ж; — очевидно, пов'язане з п. *wedle* «згідно, на підставі», *według* «тс.», які утворилися з прийменника *we* (w), спорідненого з укр. **в**, **у**, і основ *dl-*, *dług-* «довжина, довгий», споріднених з укр. *дóвгий*. — Brückner 606. — Див. ще **дóвгий**, **у**.

[ведмежина] (бот.) «ожина, *Rubus corylifolius* Пі, [ведміжина] «тс.» Ж; — р. *медвежьи ягоды*, п. ст. *miedzwiędziny*, ч. *medvědice*, ст. *nedvědice*, *nedvědiny*; — похідне утворення від *ведмідь*; назва пояснюється тим, що ведмідь дуже любить ці ягоди. — Mashek Jm. gostl. 101—102. — Див. ще **ведмідь**.

ведмідь, [ведмѣдь Пі, відьмідь Пі, мѣдвідь Ж], *ведмѣдиха*, *ведмѣдиця*, [ведмежиха] «ведмедиця» Я, [ведмѣдка, медвѣдиха Ж] «тс.», *ведмеденя*, *ведмедча*, *ведмедятко*, *ведмежа*, [медведча Ж, медвежа Ж, медвеженя Ж], *ведмедина*, *ведмежина*, [ведмежати́на Я, медвѣдина Ж, медвѣжина Ж], *ведмедник*, *ведмежатник*, [медведяр] «той, що водить ведмедя» Ж, [медвідник] «тс.» (?) Ж, [ведмедяка] «великий ведмідь», [медведиско, медведище] «тс.» Ж, *ведмедик* «молодий ведмідь; іграшка; (ент.) вовчок, капустянка, *Gryllotalpa gryllotalpa* L.; вид напою; [наливне колесо у млині], *ведмедько*, [медвѣдик] «молодий ведмідь; зубчасте колесо у млині; гусинь метелика *Eupregia egea* Ж», [ведмѣдка] «вид напою» Я, *медвѣдка* (тех.), [ведмедівка] «фляжка-ведмідь у давніх мешканців України» Я, [ведмедчѣк] «молодий ведмідь; (ент.) жук-олень, *Lycopus cervus* L.; (ент.) вовчок, капустянка Ж; (ент.) велика мурашка, *Formica herculeana* Ж», [ведмедюк] «тс.», [медведюх] (ент.) «гусинь метелика *Eupregia* Ж, [медведчѣк] «молодий ведмідь; (ент.) вовчок, капустянка; цвіркун, *Gryllus gryllotalpa* Ж, [медвідниця] «вид меча для полювання на ведмедя» Ж, *ведмедячий*, *ведмежий*, [медвѣдячий, медвѣжий, медвѣдний Ж], [ведмедкуватий] «схожий на ведмедя, незграбний» Я, [ведмедьоватий] «тс.» Ж; — р. *медвѣдь*, [ведмѣдь], бр. *мядзвѣдзь*, др. *медвѣдь*, п. *miedzwiędź*, *Imiedzwiędź*, ч. *medvěď*, *nedvěď*, слц. *medved'*, вл. *mjedwędź*, нл. *mjadwjeź*, болг.

[медвѣд], м. *медо* «ведмедик», схв. *мѣд-вѣд*, слн. *mēdved*, стсл. **МѢДВѢДЬ**; — псл. *medvėdъ*, утворене з основ **medu-* та **ėd-*, тобто «медоїд»; назва виникла як мисливський евфемізм або як вияв табу замість давньої назви шкідливої для бортників тварини іє. **ḡk̥ros*, що збереглася в дінд. *ḡk̥saḥ*, гр. *ἄρκτος*, лат. *ursus*; зміна давнього показника *u-*основ (*medu-*) на приголосний в сприяла пізнішій деетимологізації первісного значення й пов'язуванню з *vėdati* «знати», через що *медвѣдъ* часто сприймається як «тварина, що розуміється на меді»; укр. *ведмідь*, р. [вѣдмѣдъ] утворилося внаслідок метатези компонентів *мед-вѣдъ*, *мед-вѣдъ*. — Булаховський Мовозн. 8 (1949), 46; 9 (1951), 73; Фасмер II 589; Преобр. I 519; Brückner 360; Machek ESJČ 357—358; Holub—Kop. 219; Бернштейн Очерк 1974, 267; Mikl. EW 186. — Див. ще **їсти, мед.**

[вѣдрик] (у сполученні *щѣдрик-вѣдрик*); — походження неясне; можливо, пов'язане з [вѣдро] «ясна погода», [вѣд-ряно] «сонячно, зоряно, нехмарно»; в такому разі означає «той, що прийшов побажати доброї погоди на Новий рік, щоб був урожай»; може бути і результатом видозміни форми *бѣдрик* у сполученні *щѣдрик-бѣдрик* після його деетимологізації. — Коломієць Мовозн. 1967/3, 51—52; 1968/3, 45. — Див. ще **вѣдро**. — Пор. **бѣдрик**².

[вѣдро] «ясна погода Ж; видно, сонячно, ясно, нехмарно Ва», [вѣд-ряно] «тс.» Ва; — р. *вѣдро* «сонячна погода», др. *ведро*, п. *wiodro*, *wiadro*, ч. *vedro*, вл. *wjedro*, нл. *wjadro*, болг. м. *вѣдро*, схв. *вѣдро*, слн. *vedrō*, стсл. **ВѢДРЪ** «ясний», **вѣдро** «ясно»; — псл. *vedr̥g*; — мабуть, споріднене з двн. *wetar* «погода», нвн. *Wetter*, англ. *weather* «тс.»; існує також думка про зв'язок слов'янських форм з коренем *(s)*ved-* «сушити, сушитися», укр. *в'янути* і про походження германських форм від слов'янських (Machek ESJČ 681), як і протилежна думка про запозичення слов'янських форм з прагерманської мови (Мартынов Сл.-герм. взаимод. 56—58). — Шанский ЭСРЯ I 3, 84; Фасмер I 284; Преобр. I

69; Brückner 622—623; Holub—Kop. 410; БЕР I 127—128; Skok III 572; Kluge—Mitzka 857; Pokorny 81—82.

вѣжá «башта; [в'язниця; віз; хата] Г, Ж, [вѣза] «башта, в'язниця» Пі, [вѣжáстий] «у формі вежі» Ж, [вѣжний] «сторож вежі» Я, [вѣжовий]; — р. [вѣжа] «палатка, юрта, башта, кибитка», бр. *вѣжа* «башта, купол», др. *вѣжа* «шатро, кибитка, башта», п. *wieża*, ч. *vež*, слц. *veža*, вл. *wježa*, нл. *wjaža*, жажа «будинок», слн. *vėža* «сіни, передня»; — псл. *vėža < *vėzja «будинок, віз на колесах або полозах», споріднене з *vezq* «везу», *vozъ* «віз»; наявність *e* замість очікуваного *i* в українській мові дає підставу вважати це слово запозиченням з польської мови; виведення псл. *vėža* з **vės-*ja «будинок» (Мартынов Рус. и сл. языкозн. 191) викликає сумнів; зіставлення з двн. *sweige* (нвн. *Schweige*, *Schwaige*) «скотарня, обора» (Machek ESJČ 688) непереконливе. — Фасмер I 285; Richardt III; Преобр. I 107; Потєбня РФВ 3, 177; Brückner 619. — Див. ще **вѣзті**.

[вѣжніця (гладка)] (бот.) «пужник голий, *Turritis glabra* L.»; — р. [вѣжечка гладкая], бр. *вѣжавица*, ч. *věženka*, *věžouka* «тс.»; — очевидно, калька латинської наукової назви, похідної від *turgis* «вежа», або н. *Turmkrout* (букв. «вежний бур'ян»), що пояснюється подібністю рослини, покритой стручками й квітками, до вежі (Нейштадт 281—282) або тим, що вона росте іноді на вежах і руїнах (Machek Jm. rostl. 68). — Див. ще **вѣжá**.

вѣзті Г, Ж, *візникувати, возіти, возітися* «довго, безрезультатно займатися», [вѣзкатися] «тс.» Я, *везіння, везучість, віз, [візний]* «візник» Я, *візник, [візніка], візніця, візніцтво, візнічий, [вѣзчик], [вѣзарня]* «приміщення для возів», *везівня, [везовня, вѣзърка]* «тс.», *везій, [вѣзільник], вѣзний* (іст.), [вѣзніця], *везовѣ* «вид податку», [вѣзовий] «їздовий», *везовік, везовіця* «період зведення скошеного хліба», [вѣзувень] «дно воза» Я, *везучий* «який добре везе; якому щастить», *вѣвіз, [вѣвезець]* «той, що вивозить що-небудь» Я, [вѣвезний] (у виразі *вивозні воли* «пара сильних во-

лів») Ж, *відвіз* Г, Ж, *дóвіз*, *завіз* Г, Ж, *завізник*, *завізно* «багато навезено» (у млині), [*завізкуват*] «тс.» Я, *завозіти* «забруднити», *заво́жений* «брудний», [*завпровізне*] «плата за проїзд» Ж, [*звэ́зти*] «вдарити» Ж, Ме, [*звозіти*] «тс.» Ж, [*звóжай*] «возовиця» Ж, [*на́віз*] «гній; великий привіз» Ж, [*навоза́йка*] «не повністю навантажений віз» Ж, [*наво́зний*] «гноювий» Ж, [*наво́зник*] Ж, *обвіз*, *перевіз*, *перевізній* (у т. ч. «транспортабельний»), [*перевізнé*] «гроші за проїзд», *перевізнік* СУМ, Ж, [*перевізчик*] Ж, [*перевóза*] «переправа», [*перевóзець*] «перевізник», [*перевóзини*] «перевезення, переселення» Ж, [*перевозóвий*] «транзитний» Ж, *пóвіз* (заст.) «екіпаж», [*повóз*] «обов'язок їхати чи везти» Ж, *повóзка* «візок», [*повóзне*] «мито з воза», [*повóзник*] «візник» Ж, [*повозóвий* (кінь)] «упряжний» Ж, *прівіз* УРС, Ж, [*привóзний*, *привозóвий*] Ж, *увéзнення*, *увіз* «імпорт», [*у́віз*] «глибокий хід, балка, вузький прохід» Ж, *уві́з* «підйом»; — р. *везті*, бр. *везці*, др. *везти*, п. *wiežs*, ч. *vézti*, слц. *viezti'*, вл. *wjezč*, нл. *wjazz*, болг. *везá*, м. *вози*, схв. *вóзити*, слн. *vésti*, стсл. **ВЕЗЖ**, **ВЕСТИ**; — псл. *vezti*, *voziti*; — споріднене з лит. *vėžti* «везти», лтс. *vezums* «віз, вантаж», двн. *wegaп*, *wekaп* «рухатися», *wāga* «вага», нвн. *Weg* «дорога», гот. *gawigan* «трясти, рухати», лат. *veho* «везу», гр. *ὄχος* «віз», алб. *vjeth* «краду», сперс. *vadžitan*, *vadžitan* «їхати, втікати», ав. *vazaiti* «везе, іде», дінд. *vāhati* «везе»; іе. *ueǵh «рухати, тягнути, їхати». — Шанский ЭСРЯ I 3, 39; Фасмер I 286; Преобр. I 70; ЭСБМ II 80—81; Brückner 619; Machek ESJČ. 688; Skok III 581—582; Walde—Hofm. II 742; Trautmann 356; Pokorny 1118—1120. — Пор. **вєсло́**.

[**везяти**] «мазати глиною; витирати щось брудною ганчіркою» Па, [*везькати*] «лизати»; — можливо, пов'язане з *везті*, *возіти* (*завозіти* «забруднити»); пор. також бр. *вэдзгаць* «бруднити». — Пор. **вазюкати**, **вацькати**.

Вєкла — див. **Тєкля**.

вєксель; — р. *вєксель*, бр. *вєксаль*, п. *weksel*, болг. *вєксел*; — пізне запозичення з німецької мови, очевидно, че-

рез російське й польське посередництво; н. *Wéchsel* «вексель, обмін» утворилося за допомогою суфікса *-sla-* від тієї самої основи, що й нвн. *weichen* «ухилитися, поступатися місцем», спорідненої з лат. *vicēs* «зміна, взаємність», дінд. *vijate* «тремтить, утікає». — СІС 122; Шелудько 25; Шанский ЭСРЯ I 3, 40; Фасмер I 287; Brückner 606; Kluge—Mitzka 843; Paul DWb. I 725.

вєктор — р. болг. схв. *вєктор*, бр. *вєктар*, п. вл. *wektor*, ч. слц. *vektor*; — запозичення з латинської мови; лат. *vector* «носій, пасажир, вершник» через проміжну форму *vesto* «несу, везу» походить від *veho* «їду, веду, несу», спорідненого з псл. *vezti*, укр. *везті*. — Walde—Hofm. II 742. — Див. ще **вєзті**.

[**вєкша**] «білка» Ж; — р. бр. діал. *вєкша*, др. *вѣкѣша*, *вѣкша*, *вєкша* «білка; грошова одиниця»; — походження неясне; мабуть, дуже ранне запозичення з фінно-угорських або тюркських (чуваська) мов (Фасмер—Трубачев I 287); пов'язування з перс. *vešak* «руда лисиця» (Mikl. EW 389; Горяев 42; Преобр. I 70) необгрунтоване; припущення (Фасмер I 287) про зв'язок з р. *вѣко*, *вєко* непереконливе; сумнівне пояснення (Соболевский РФВ 66, 343; Ильинский ИОРЯС 20/4, 185) як деминутива від *вѣверица*. — ЭСБМ II 82.

веле- (перший компонент складних слів для підкреслення збільшеної ознаки з архаїзовано-патетичним відтінком: *велелюдний*, *велемовний*, *велемудрий* і т. ін.); — р. др. болг. м. *веле-*, бр. *веля-*, п. *wielo-*, *wiele*, ч. *vele-*, *vele*, слц. *vel-*, *velo*, вл. нл. *wjele-*, *wjele*, схв. *веле-*, слн. *vele-*; — псл. *vele-*, пов'язане з *вель-* (-їь) «великий», спорідненим з *велікий*, *вельмі* та ін. — Фасмер I 288; Преобр. I 70; БЕР I 131. — Див. ще **велікий**.

[**велібний**] «достойний, гідний; преподобний» Ж, *велєбіє* «преподобіє» Бі, *вельбіти* (заст.) «величати» Бі, ст. *велєбно́го* (1361); — бр. ст. *велєбный* «хвалебний, преподобний»; — запозичення з польської мови; п. *wielebny* «преподобний», як і ч. слц. *velebny* «величний, преподобний», походить від *wielba, пов'язаного з *wielī «великий», псл. *вельїь* «тс.». — Тимч. 205; Richhardt 110;

Brückner 616; Zareba JP 41/1, 5.— Див. ще **веле-**, **вєлікий**.

[вележірувати] «розкошувати», [*вєліжірувати*] «тс.» Ж; — складне слово, перша частина якого *веле-* «багато, дуже» підсилює значення другої [*жірувати*] «розкошувати». — Див. ще **веле-**, **жир**¹.

вєлєнь «сорт цупкого паперу високої якості»; — р. *вєлєнь*, бр. *вєлєневь*, п. *velin*, ч. *velín*, болг. *вєлєн*; — запозичення з французької мови; фр. *velin* «тонкий пергамент, вєлень, вєленевий» (букв. «телячий») походить від лат. *vitulinus* «телячий», пов'язаного з *vitulus* «теля»; виводиться також (Dauzat 742) від фр. ст. *vel*, *veel* (фр. *veau*) «теля», джерелом якого є лат. *vitulus* «тс.».— СІС 122; Шанский ЭСРЯ I 3, 41; ССРЛЯ 2, 134; Gamillscheg 886.— Див. ще **ватуїка**.

[вєлеріба] «кит» Я, [*вєлицоріб*] Ж, ст. *вєлєрибъ* (XVII ст.); — бр. [*вєлєрьб*] «тс.»; — запозичення з польської мови; п. *wielogub*, як і ч. *velguba*, ст. *velgub*, слц. *vel'guba*, вл. нл. *wjelguba*, складається з основ *wielo-* «великий» і *gub-* «риба»; назву дано тоді, коли китів вважали рибами.— Тимч. 206; ЭСБМ II 82; Brückner 616; Machek ESJČ 683.— Див. ще **веле-**, **ріба**.

Вєлес — див. **Вєлос**.

вєлет, *вєлетєнь*, [*вєлит* Ж, *вєлитєнь* Ж, *вєлєнь* Я, *вєлетка*, *вєлетній* Ж], *вєлетєньський*, [*вєлінний*] «дуже великий» Ж, [*вєлітський*] Ж; — р. [*вєлет*, *вєлот*], бр. *вєлат* «богатир», др. *волотъ*; — загальноприйнятої етимології не має; можливо, пов'язане з стсл. **вєлини**, укр. *вєлікий* (Brückner AfSIPh 42, 138); зіставлялося з слат. *Veletabi*, назвою західнослов'янського племені у Мекленбурзі (Mikl. EW 394, за Шафариком), з лат. *valere* «бути сильним» (Walde — Hofm. II 464; Fick I 541), з дірл. *flaith* «володіння» (Schachmatow AfSIPh 33, 87—89), з псл. *voldti «володіти», лит. *veldėti* «тс.», *valdyti* «керувати» (Критенко Вступ 520) та ін.— Фасмер I 288; ЭСБМ II 189.

[вєлігати] «проводити час, байдикувати, лінуватися» Я, [*првєлигати*] Я; — запозичення з польської мови; п. [*wałęgać się* (*wałygać się*)] «волочитися, швен-

дяти» пов'язується з *wał* «морська хвиля», *walić się* «валитися». — Brückner 599.— Див. ще **валіти**. Пор. **валандатися**.

вєлій — див. **вєлікий**.

вєлікдєнь «свято воскресіння Христа», [*вєлікодєнь*], [*вєлікодниця*] «суворий піст за три дні до великодня» Ж, [*вєлікодєнний*] Я, *вєлікодній*; — р. *вєлікдєнь*, болг. *вєлікден*, м. *Вєлигден*, схв. *вєлигдєн*, стсл. **вєликъ Дєнь**; — калька гр. *μεγάλη ἡμέρα* букв. «великий день»; пор. п. *wielkanoc* «великдєнь», ч. *velikonoc*, *velkonoc*, слц. *Velká noc* «тс.», букв. «велика ніч». — Фасмер I 288; Срезн. I 236; Skok III 573.— Див. ще **вєлікий**, **дєнь**.

вєлікий, [*вєлій*], [*вєлікєнний* КІМ, *вєлікєнний* Пі], *вєликуватий*, *вєличєзний*, *вєличєний*, *вєличєнький*, [*вєлицюзний* Ж, *вєлицюзний* Ж], [*вєликуватка*] «чимала; старша» Я, *вєличавий*, [*вєличайний*] «хвостовитий» Ж, *вєличальний*, *вєличний*, [*вєліко*] «дуже багато, сильно» Г, Ж, [*вєльо*] «багато» Ж, [*вєлєч*] «щось дуже велике» Ж, [*вєлічєнь*] «тс.» Ж, [*вєликані*] «вєлетєнь» Ж, [*вєлікні*] «вєлетні» Я, [*вєлікдєн*] «вєлетєнь» Я, [*вєлигдєн*] «тс.» Ж, *вєлич*, [*вєличайко*] «хвалько» Ж, Я, [*вєлічєство*] Ж, *вєличина*, *вєличєнь*, [*вєличник*] «шанувальник» Я, *вєличність*, *вєличчя*, *вєличати*, [*вєличити*] Ж, [*дєвєликий*] «підліток», *завєлікий*, [*завєличатися*] «запишатися», *звєличати* «вихвалити», *звєличувати* «тс.», [*повєличити*] «зробити більшим, ніж треба»; — р. *вєлікий*, бр. *вєлікі*, др. *вєлікъ*, п. *wielki*, ч. *veliký*, *velký*, слц. *veliký*, вл'кú, вл. *wulki*, болг. *вєлік*, м. *вєлик*, схв. *вєлікъ*, слн. *vélik*, стсл. **вєликъ**; — псл. *вєльь «міцний, сильний, могутній», *velikъ*; — споріднене з тох. А *wāl* «князь, цар», тох. В *walo* «тс.», *walke* «тривалий», гр. *ἄλις* «досить, достатньо», *εἶλω*, *εἶλέω* «тисну», лат. *valere* «бути сильним», *validus* «сильний» і, можливо, з укр. *вєліти*, *вєля*; *velikъ* вважається формою займенникового походження, як і *kolikъ*, *tolikъ*, *jelikъ* (Ильинский Прасл. гр. 423), або пояснюється як утворення за аналогією до *висєкий*, *глибєкий*, *далєкий*, *ширєкий*, тобто прикметників, що озна-

чають розміри (Mashek ESJČ 682); іє. *čel-/čol- «давяти, оточувати; велика кількість».— Шанский ЭСРЯ I 3, 42; Фасмер—Трубачев I 289; Преобр. I 71; Brückner 616; Holub—Kop. 411; БЕР I 131; Skok III 573; Mikl. EW 678; Buga RR II 648; Pokorny 1138.

великорос, *великорус*, *Великоросія*, *великоруський*; — р. *великорус*, *великоросс*, бр. *велікарус*, п. *Wielkoigus*, ч. *Velkoigus*, слл. *Vel'koigus*, болг. *великорусин*, слл. *Velikoigus*; — складне слово, утворене з компонентів *великий* і *Росія*, як калька гр. Μεγάλη Ῥωσσία «велика Росія» (Московська держава), на відміну від Μικρά Ῥωσσία «мала Росія» (Україна); назви виникли в канцелярії константинопольського патріарха у XIV ст. для розрізнення православних українських і московських земель.— Шанский ЭСРЯ I 3, 43; Фасмер I 289.— Див. ще **великий**, *Росія*.— Пор. **малорус**.

веліти, *велітель*, *веління*, *повелітель*; — р. *велеть*, др. *велѣти*, п. *wielic*, ч. *veleti* «командувати», слл. *velit'* «тс.», болг. [*веля*] «кажу, говорю», м. *вели*, схв. *вѣлѣм* «тс.», слл. *veléti*, стсл. **вѣлѣти**; — псл. *velēti*; — споріднене з лит. *vėlti* «бажати, дозволяти», гот. *wiljan* «хотіти», нвн. *wollen*, днн. *willun* «тс.», лат. *vēlo* «хочу», гр. ἔλδομαι «тс.», ав. *vəǰənto* «вибирає собі», дінд. *vṛṇāti* (*vṛṇítē*) «тс.» від *vaṛ-* «вибирати, віддавати перевагу»; іє. *čel-/čol- «хотіти».— Шанский ЭСРЯ I 3, 41; Фасмер I 288; Mashek ESJČ 682; БЕР I 133; Skok III 573—574; Абаев ИЭСОЯ I 248, 442; Frisk I 485; Trautmann 348; Fraenkel 1220; Pokorny 1137.— Пор. **великий**, **воля**.

велосипед, *велосипедіст*; — р. болг. м. *велосипед*, бр. *веласіпед*, ч. *velocipéd*, слл. *velocipéd*, схв. *велосіпѣд*; — запозичено з французької мови, можливо, через російську; фр. *vélocipède* (букв. «швидкими ногами») було утворене у Франції на початку XIX ст. з лат. *vēloχ*, *velōcis* «швидкий», похідного від *vehō* «везти, їхати» (через проміжну форму *veġ-slo-s «той, що від'їжджає», споріднену з укр. *вєсло*), і *pēs*, *pedis*

«нога», спорідненого з дінд. *pad* «нога», ав. *pad-* «тс.», можливо, з укр. *пішки*, *піший*, *підати*.— СІС 122; Шанский ЭСРЯ I 3, 45; Фасмер I 289; ССРЛЯ 2, 152; Dauzat 743; Holub—Lyer 504; БЕР I 132; Walde—Hofm. II 293—295, 742.— Див. ще **вєзті**, **вєсло**, **піший**.

вельор; — р. бр. *велюр*, ч. *velur*, слл. слл. *velúr*, болг. *велур*, м. *велур*, схв. *вѣлур*; — запозичення з французької мови; фр. *velours* < ст. *velous* < пров. ст. *velos* відповідає лат. *villōsus* «покритий вовною, кошлатий», похідному від *villus* «вовна, руно, ворса», що є результатом видозміни форми *vellus* «руно, вовняна пряжа», пов'язаної з *lāna* «вовна», спорідненим з гр. λῆνος (дор. *lā-nos*) «вовна», лит. *vilna* «волосина», псл. **v'ļna*, укр. *вовна*.— СІС 123; Dauzat 743; Klein 1696; Walde—Hofm. II 791, 745.— Див. ще **вовна**.

[**вельбіб**] «сорт великого бобу»; — складне слово, утворене з компонентів *веле-* (>*вель-*) і *біб*.— Див. ще **веле-**, **біб**.— Пор. **вєлеріба**, **вельгий**.

вельбот; — р. бр. *вельбот*, п. *welbot*, болг. *вѣлбот*; — запозичення з англійської мови; англ. *whale-boat* «китобійне судно» утворено з іменників *whale* «кит», спорідненого з нвн. *Wal*, дісл. *hvalg* «тс.», можливо, також прус. *kalis* «сом», лат. *squalus* (вид великої морської риби), і *boat* «судно, човен».— СІС 123; Шанский ЭСРЯ I 3, 45; Фасмер I 289; РЧДБЕ 135; Klein 1738.— Див. ще **бот**.

[**вельбучитися**] «пишатися, чванитися», [*вельбучний*] «поважний, знатний, чванькуватий»; — неясне; можливо, складне слово, утворене з компонентів *веле-* «багато, дуже» і *бучний* (див.).

вельвёт (вид тканини), *вельветін*; — р. бр. *вельвёт*, п. *welwet*, ч. *velvet*, слл. *velvetin*, *velveton*, болг. схв. *вѣлвет*; — запозичено з англійської мови, можливо, через російську й польську; англ. *velvet* «оксамит», сангл. *veluet*, *velwet* походить від пізньолат. *velluētum*, яке через слат. *villūtus «волохатий» зводиться до лат. *villus* «волося».— СІС 123; Шанский ЭСРЯ I 3, 45—46; Sl. *wyr.*

obsuch 802; Klein 1696.— Див. ще **вельор, вовна**.

[**вельгтий**] «великий» ВеБ, [*велький*] «тс.» Пі, [*вельган*] «великий льон» ВеБ; — запозичення з польської мови; п. [wielgi] «великий» є діалектним варіантом до wielki «тс.», спорідненого з укр. *великий*. — Brückner 616.— Див. ще **велький**.

[**вельгтор**] (бот.) «горох, Pisum sativum L.»; — очевидно, складне слово, утворене з *веле-* і *гторний* «гордий» (див.).

[**вельмак**] (бот.) «вид дерева, з кори якого плетуть ликові постолі» Я; — очевидно, народно-розмовний варіант слова [*ільмак, ільмяк*] «берест»; кора й молоді пагони береста широко використовувалися в кустарних промислах.— Див. ще **ільм, льом**.

вельмі «дуже» Г, Бі, [*вельмий*] «великий»; — р. *вельмі*, бр. *вельмі*, др. *вельми, велми*, п. wielmi, ч. velmi, сл. vel'mi, схв. *ведма*, стсл. **вельми**; — псл. *vel'mi, первісно форма орудн. в. мн. прикметника *vel' «великий» > стсл. **вєлии**, укр. *великий*; в українській мові цей прислівник (із збереженням голосного е без переходу в і в новозакритому складі) не успадкований з давньоруської мови, а поширився під впливом польської.— Львов УМШ 1955/6, 70—72; Шанский ЭСРЯ I 3, 46; Фасмер—Трубачев I 289; ЭСБМ II 82; Brückner 616; Mikl. EW 378.— Див. ще **велький**. — Пор. *веле-, велєбний, велєт*.

вельмója, *вельмójество, вельмójність*, [*вельмójанка*] Ж, *вельмójний*; — р. *вельмója*, бр. *вьяльмója*, др. *вельмója, вьлмója, вьлмója*, п. wielmoża, ч. velmož, сл. vel'mož, болг. *велмója*, м. *велмója*, схв. *вєлмója*, сл. *vel'mož*, стсл. **вельмója, вєлмжъ**; — псл. *vel'moža, *vel'možь «велика сила, міць; можновладець»; утворене з короткого прикметника *vel' «великий» та іменника *moža (< *mog-ja) «сила», похідного від *mogi «могти»; внаслідок пізнішої контамінації із словом možь «муж» набуло значення «великий муж»; в українській мові слово могло бути підтримане польським впли-

вом.— Шанский ЭСРЯ I 3, 46—47; Фасмер I 290; Преобр. I 71; ЭСБМ II 301; Brückner 616; Holub—Kop. 411; БЕР I 132; Rudnicki LP 2, 116; Moszyński PZJP 243, 254.— Див. ще **велький, могті**. — Пор. *веле-, велєбний*.

вельо — див. **велький**.

вєна, *вєнєний*; — р. бр. болг. м. схв. *вєна*, п. вл. *вєпа*, ч. сл. слн. *vєпа*; — запозичення з латинської мови; лат. *vєna* «вена, жила» певної етимології не має.— СІС 123; Шанский ЭСРЯ I 3, 47; Hüttl-Worth 15; Walde—Hofm. II 746.

вєнєрець, [*вєнєрь*] Я, *вєнєрка* (в т. ч. «танок; куртка; слива»); — р. *вєнєр, вєнєрець*, бр. *вєнєраць*; — запозичення з польської мови; п. *Wєgiec, Wєgrzyn* закономірно відповідає укр. *угр, угорець*. — Richhardt 110; Шанский ЭСРЯ I 3, 47—48; Фасмер—Трубачев I 290; Преобр. I 71; Brückner 609; Mikl. EW 223.— Див. ще **угорець**.

[**вєнгир**] «гар від люльки»; — походження неясне; можливо, пов'язане з п. *wєgiec* «вугіль» або *wєgarek* «невеликий душник у печі для збирання сажі»; може бути зіставлене також із циг. *вангєр* «вугілля».

[**вєнгир**] «худа, сліпа й глуха людина» Я; — можливо, пов'язане з [*вєнєгер*] «угорець», оскільки угорці часто були мандрівними крамарями і могли сприйматися як старці, жебраки.

[**вєнгрина**] «личинки солітера у м'ясі свиней» ВеЛ; — запозичення з польської мови; п. *wągrzyna (wągrzusa)* «хвороба свиней, спричинювана личинками солітера», похідне від *wągr* «вугор; солітер», спорідненого з укр. *вугор*² (див.).

вєндрєвати — див. **мєндрєвати**.

Вєнєдікт, ст. *Вєнєдіктъ* (1627); — р. болг. *Вєнєдікт*, бр. *Вєнєдзікт*, стсл. **Вєнєдіктътъ, Вєнєдіктътъ**; — через старослов'янську мову запозичено з грецької; сгр. *Вєнєдіктос* походить від лат. *Benedictus*. — Див. ще **Вєнєдікт**.

вєнеричний; — р. *вєнерический*, бр. *вєнерычны*, п. *wєnєguczny*, ч. сл. *wєnєgický*, болг. *вєнеричєски, вєнеричєн*, м. *вєнєричєн*, схв. *вєнєричан*, сл. *wєnєgicєn*; — очевидно, запозичено з німецької мови, можливо, через російську,

в якій засвідчене на початку XVIII ст.; н. *venersch* походить від фр. *vénerien*, джерелом якого є лат. *venegius* «любівний», похідне від *Venus* «богиня кохання», спорідненого з дінд. *vanas-* «бажання, ласка», *vāpati*, *vaṇōti* «бажає, любить, перемагає», ав. *vanaiti* «перемагає, бажає», двн. *winī* «друг», дангл. *wunp* «блаженство», двн. *wunpīa* «тс.», дісл. *upde*, *upa* «задоволення, розвага», гот. *wupap* «радіти», двн. *wopēn* «жити, бути, залишатися», днн. *wunōn*, дангл. *wunīap* «тс.».— Шанский ЭСРЯ I 3, 49; Dauzat 744; Walde—Hofm. II 752—753.

венѣти «слов'янські племена між Ельбою і Дніпром на рубежі нашої ери», *венѣди* «тс.»; — р. бр. *венѣты*, *венѣды*, п. *Wenetowie*, *Wenedowie*, ч. *Venetové*, *Venedové*, *Venedi*; — поширена в давній Європі етнічна назва, перенесена сусідніми народами на слов'ян; пор. н. *Winden* «слов'яни (зокрема, лужицани)», *Wenden* «тс.», фін. *venäjä* «росіянин», ест. *vene* «тс.», лат. *Veneti* (назва провінції на північ від Адріатичного моря, звідки назва міста Венеції; назва провінції в гальській Арморіці, звідки фр. *Vendée*); найбільш вірогідною є думка про кельтське походження назви; пов'язання її з назвою *анти* викликає сумнів.— Филин Образ. яз. 52—54; Rospond RSI 26/1, 25—26; Moszynski PZJP 269—271.

[вѣнжі] «змійовик, холодильник у вигляді спіралеподібної труби» Ме; — запозичення з польської мови; п. *wężę* є формою множини іменника *wąż* «вуж», спорідненого з укр. *вуж* (див.).

вѣнзель, ст. *вензель* (XVIII ст.); — р. бр. *вѣнзель*, болг. *вѣнзел*; — запозичення з польської мови; п. *węzeł* «вузол» є прямим відповідником до укр. *вузол*.— СІС 123; Шанский ЭСРЯ I 3, 50; Фасмер I 291; Преобр. I 71.— Див. ще **вузол**.

Веніамін, [Венжик, Бенжик] Бі, ст. *Веніамінъ* (1627); — р. *Веніамін*, бр. *Веньямін*, др. *Веньяминъ*, ч. слц. вл. *Benjamin*, м. *Венјамин*, слн. *Benjamin*, стсл. **Вѣнѣминъ**; — через старослов'янську мову запозичено з грецької; гр. *Βενιαμίν* походить від гебр. *Ben-Jamin*, що тлумачиться як «син правої

руки» (очевидно, в розумінні «син коханої дружини, улюблений син»), «син днів» та ін.— Сл. вл. імен 203; Беринда 376; Петровский 72—73; Илчев 106; Gesenius 116.

[вѣнтер] «ятір», [вѣнтір Мо, вѣнтер Дз, вѣнтер Дз] «тс.», [вѣнтірчик] «рибалка, який ловить рибу ятерами» Мо, [вѣнтерний] Дз; — р. *вѣнтерь*, [вѣнтель, вѣтер, вѣтыль, вѣтыль], бр. *вѣнцер*, п. *więcierz*, *więcerz*, *więciogka* «верша»; — запозичене з литовської мови, можливо, через польську або білоруську; лит. *vėnteris* «ятір», лтс. *vefteris* «тс.» зводяться до прабалтійського *ventē «прут», яке зіставляється з лтс. *viete* «тс.».— Richhardt 121; Фасмер I 292; Преобр. I 72; Горяев 43; Карский РФВ 49, 18; ЭСБМ II 83; Brückner 620; Лауцютте ВЯ 1972/3, 102, 104; Вуга RR II 324—325, 648; Fraenkel 1223—1224.— Пор. **в'ятір**, **ятір**.

вентилювати, *вентилятор*, *вентиляція*; — р. *вентилювать*, бр. *вентильраваць*, п. *wentylować*, ч. *ventilovati*, слц. *ventilovat'*, вл. *wentilator*, болг. *вентильрам*, м. *вентильра*, схв. *вентильрати*, слн. *ventilator*; — очевидно, запозичення з французької мови; фр. *ventiler* «вентилювати», *ventilateur*, *ventilation* утворені від лат. *ventilo* «махаю, розмахую, вію», похідного від *ventus* «вітер», спорідненого з дінд. *vāti*, *vāyati* «віє, дме», ав. *vāta* «вітер», гот. *winds* «тс.», псл. *vějati*, *větrъ*, укр. *віяти*, *вітер*.— СІС 123; Шанский ЭСРЯ I 3, 51—52; Walde—Hofm. II 751—752.— Див. ще **віяти**.

[вѣпѣтя] «дурна жінка» Я, [лѣпѣтя] «тс.»; — очевидно, пов'язане з *лѣпѣтати* (див.).

вепр, [вѣпѣр] Г, Ж, *вѣприк*, *веприна*, [вепровина] Ж; — р. *вепрь*, бр. *вяпрѣк*, [вѣпѣр], др. *вепрь*, п. *więprz*, ч. *vepr*, слц. *vepog*, *veper*, вл. *wjарі*, нл. *jarś*, полаб. *virg*, болг. *вѣпѣр*, м. *вепар*, схв. *вѣпар*, слн. *véper*, стсл. **вѣпръ**; — псл. *вергъ*; — споріднене з лит. *Vėpriai* (топонім), лтс. *vergis* «кастрований кабан» (можливо, запозичене з російської мови), двн. *ebur*, нвн. *Eber* «тс.», лат. *apex* «вепр», дінд. *vāpati* «виділяє сім'я»,

які, очевидно, зводяться до двох індоєвропейських основ *церго- і *ерго-; Брандт (РФВ 25, 213) пов'язує з лат. *vergēs, vergis* «терновий кущ», звідки *вепр* первісно мало означати «колючий, щетинистий». — Шанский ЭСРЯ I 3, 53; Фасмер I 292; Преобр. I 72; ЭСБМ II 83, 301–302; Brückner 617; Machek ESJČ 683–684; БЕР I 134; Skok III 576; Бернштейн Очерк 1974, 270–271; Mikl. EW 381; Trautmann 351; Vüga RR II 648; Walde—Hofm. I 56.

[веприна] (бот.) «агрус, *Ribes grossularia* L.; ягода агрусу», [*ваприна*] «агрус Мак, [*вепричник* Мак, *вепринник*, *верпина* Мак] «тс.», [*веприняк*] «вино з агрусу» Мак, [*опрена*] «агрус» Мак, [*оприка* Мак, *оприни*, *оприя* Мак, *яприни* Л] «тс.»; — п. [*wieprgynu*, *wieprzki*] «тс.»; — назви пов'язані з *вепр*; мотивуються тим, що плоди цієї рослини щетинисті, як шкіра вепра; пор. сл. *bravienku* «агрус» від *brav* «вепр» або ч. *chlupka* «агрус» від *chlup* «шерстина», *srstka* «агрус» від *srst* «шерсть». — Machek Jm. rostl. 98–99. — Див. ще *вепр*.

[веприниць] (бот.) «поросинець, *Nurochoeris* L.» Мак; — п. *wieprzyniec* «тс.»; — похідне утворення від *вепр* або запозичення з польської мови; мотивація назви не зовсім ясна; пор. інші назви цієї рослини: укр. *поросинець*, [*свинушник*, *свиняча капуста*], р. *поросятник*, п. *prosienicznik*, ч. *prasatnik*, сл. *prasatnik*, схв. [*свињак*], слн. *svinjek*, н. *Ferkelkraut*, *Schweinsalat*; можливо, всі назви є кальками слат. *porcellia*, що відбиває гр. *βλοχορίς*, утворене з прийменника *βλο* «під» та іменника *χοῖρος* «поросся». — Вісюліна — Клоков 321; Анненков 173; Machek Jm. rostl. 234; Симонович 243. — Див. ще *вепр*. — Пор. *поросинець*.

веранда; — р. бр. болг. м. *веранда*, п. вл. *weganda*, ч. сл. *veranda*, схв. *вѣранда*, слн. *veranda*; — запозичено, мабуть, через російське посередництво з англійської мови; англ. *veranda*(h) «критий балкон» походить з індійської мови, в яку потрапило з португальської; етимологія порт. *varanda* непевна; виводилось від лат. *vāga* «роздвоєна жер-

дина» (Skeat 688) або вважалось запозиченням із санскриту і перської мови. — СІС 123; Шанский ЭСРЯ I 3, 54; Holub—Lyer 504; Klein 1699; Dauzat 745; Gamillscheg 888.

верба (бот.) «*Salix* L.», *вербіна*, [*вербінець*] «лоза», *вербіця*, [*вербіч*] «вербна неділя Г; мороз під вербну неділю Ж», [*вербівка*] «посудина з верби» Ж, [*верблянкій*] «яблука на вербі щеплені» ВеБ, [*вербляниця*] «час, коли цвітуть верби», [*вербниця*] «тс.; вербна неділя», *вербник*, *вербняк*, [*вербняжок*] «вербняк» Ж, [*вербовина*] «вербоцвітні» Ж, [*вербов'я*] «верби», *верб'я*, [*верб'як*] «шашіль, *Cosus ligniperda*» Ж, [*верб'янка*] (ент.) «аромія мускусна (?), *Cerambyx moschatus* (*Aromia moschata* L.?)» Ж, *вербний*, *вербовий*, [*заверба*] «вид верби» Ж, [*завербник*, *завербок*] «тс.» Ж; — р. *верба*, бр. *вярба*, др. *върба*, п. *wierzba*, ч. *vřba*, сл. слн. *vřba*, вл. нл. *wjęrba*, болг. *вѣрба*, м. *врба*, схв. *врба*, стсл. *врѣва*; — псл. *vřba; — споріднене з лит. *viřbas* «прут, лозина, стебло», лтс. *viřbas* «палиця, ціпок», *virba* «прут, спис», гр. *ράβδος* «ціпок», лат. *verbēnae* «листя і пагони лавра», *verbera* «побої, удари» (< «різки»); за Махеком, спочатку було слов'янське зб. *vřbъje «пруття», до якого виникла форма однини *vřba, що витіснила попередню назву дерева *rokyta*; іє. *цег-b(h)- «гнути, крутити, вертити», похідне від **veg-* «крутити, гнути». — Шанский ЭСРЯ I 3, 54–55; Фасмер I 293; Преобр. I 72; ЭСБМ II 302; Machek ESJČ 699; Jm. rostl. 132; Mikl. EW 383; БЕР I 208; Skok III 619–620; Trautmann 360; Pokorny 1152–1153. — Пор. *вертити*.

вербена (бот.) «*Verbena officinalis* L.»; — р. бр. болг. *вербена*, п. *werbena*, ч. сл. *verbena*, схв. *врѣна*; — запозичення з латинської мови; латинська наукова назва рослини, як і її варіант *verbēnāsa* «тс.», мабуть, етимологічно тотожна з *verbēnae* «(священні) гілки» (лавра, оливи, мирта), пов'язаним з *verbera* «прути для покарання; батіг, удари» і спорідненим з лит. *viřbas* «прут, лозина, стебло», псл. *vřba, укр. *верба*; іноді латинська назва рослини

виводиться від кельт. *fer* «знищувати» і *foen* «камінь» (Нейштадт 459).— СІС 124; Шанський ЭСРЯ I 3, 55; Koraliński 1037; Walde—Hofm. II 756.— Див. ще **верба**.

[**вербінка**] (бот.) «айстра італійська, *Aster amellus* L.»; — не зовсім ясне; можливо, похідне від *верба* за схожістю ланцетоподібного листа обох рослин.— Нейштадт 546.

[**вербишник**] (бот.) «коров'як, *Verbascum lychnitis* L.; *Verbascum nigrum* L., *Verbascum orientale* MB.» Мак; — р. [*вербішник*]; — не зовсім ясне; можливо, результат видозміни наукової латинської назви *verbascum*.

[**вербівнік**] (бот.) «вербозілля звичайне, *Lysimachia vulgaris* L.»; — р. *вербейник*, п. ст. *wrbice* «тс.», ч. *vrbína* «плакун верболистий, *Lythrum salicaria* L.»; — пов'язане з *верба*; назва пояснюється схожістю ланцетоподібного листа вербозілля з листям верби.— Нейштадт 439; Вісюліна — Клоков 255; Machek Jm. rostl. 149, 173.— Див. ще **верба**.

вєрблик «защіпка вудила; [кільце ланцюга; кільце коло орчика], [*вєрлик*] «тс.»; — запозичення з польської мови; п. заст. *werblik* «защіпка вудила, вуздечки, оброті», *werbel* «защіпка на ланцюгу», очевидно, походять від н. *Wirbel* «закрутка, закріпка, втулка; кілочок; вихор», пов'язаного з *werben* «вербувати, домагатися», днн. *wërban*, *hwërfaŋ* «вертїтись, ходити туди й сюди, намагатись», спорідненими з гр. *καρρός* «зап'ястя», *καρράλιμος* «швидкий, жвавий, стрімкий», тох. *kāgr-* «повертатись проти».— Kluge—Mitzka 855, 864.

верблюд, [*велблюд* Ж, *верблюжя* Я], *верблюжина*, [*верхоблюд*, *верхоблуд* Ж], *верблюдячий*, *верблюжий*, ст. *вельблуды* (XV ст.), *вельблуды*, *велбудъ*, *верблюда* (XVII ст.); — р. *верблюд*, бр. *вярблюд*, др. *вельбудъ*, *вельблудъ*, п. *wielbląd*, ч. *velbloud*, слц. *vel'blúd*, вл. *wjelblud*, слн. *velblód*, стсл. **ВЕЛЬБЕЖДЪ**, **ВЕЛЬБЛОУДЪ**; — псл. **vel̥bōd̥s* < *v̥lbōd̥s*; — запозичення з готської мови, зближене за народною етимологією з *vel̥* «великий» і *blōd̥s* «блуд», *blōditi* «блудити»; гот. *ulbandus* «верблюд» через грецьке посе-

редництво (гр. *ἐλέφας*, *ἐλέφαντος* «слон») прийшло з східних мов, де грецькому *ἐλ* відповідає артикль ар. *a*!, або хам. *e*!и «слон», а *έφας* представлена в ег. *āb(u)* «слон, слонова кістка», звідки й дінд. *ibhaŋ* «слон», лат. *ebur* «слонова кістка».— Шанський ЭСРЯ I 3, 55—56; Фасмер I 293; Преобр. I 72; ЭСБМ II 303; Brückner 610; Machek ESJČ 682; Holub—Kop. 411; Walde—Hofm. I 389; Frisk I 493—494.

верблюдка¹ (бот.) «*Corispermum* L.; [волошка розлога, *Centaurea diffusa* Lam. Mak]; — р. *верблюдка* «*Corispermum*», бр. *вярблюдка*, ч. *velbloudník* «тс.»; — похідне утворення від *верблюд*; назва стосується степових рослин, що поїдаються вівцями, козами, верблюдами.— Нейштадт 224; Machek Jm. rostl. 84.— Див. ще **верблюд**.

[**верблюдка**²] (бот.) «зніт чотиригранний, *Epilobium tetragonum* L.»; — неясне; можливо, пов'язане з *верба* і пізніше зближене з *верблюд*, *верблюдка*¹; пор. укр. [*вербицка*] «зніт рожевий, *Epilobium roseum* Schreb.», п. *wierzbownica* «зніт», ч. *vrbovka*, [*vrbkal*], болг. *вѣрбовка*, схв. [*врбовица*, *врбовка*, *вербовка*, *врболика*], слн. *vrbovec* «тс.».— Machek Jm. rostl. 150; Симонович 181.— Пор. **верба**, **верблюд**, **верблюдка**¹.

[**верботєрнь**] (бот.) «обліпиха крушиновидна, *Hipporhae rhamnoides* L.» Ж, Мак; — р. *таловий терн* (Симонович), схв. *пасія трн* «тс.»; — складне утворення з основ слів *верба* і *терн* (можливо, із словосполучення *вербовий терн*, пор. наведену російську назву); назва пояснюється зовнішнім виглядом рослини, що має подібне до верби листя і вкрита довгими колючками, подібно до терну.— Див. ще **верба**, **тєрєн**.

вербувати, *вербувальник*, *вербунка*, *вербунок* «вербовка», ст. *вербовати*, *вербункъ* (XVIII ст.); — р. *вербовать*, бр. *вербавать*, п. *werbowac*, ч. *verbovať*, слц. *verbovat'*, болг. *вербувам*, м. *вербува*, схв. *врбвати*; — запозичено, очевидно, з польської мови, в якій походить від н. *wërben* «вербувати», свн. *wërben*, -*ven*, днн. *wërban*, -*van*, *hwërfaŋ* «верти-

тися, ходити туди й сюди; турбуватися, домагатися»; виводиться також безпосередньо з німецької мови.— СІС 124; Шелудько 25; Тимч. 215; Richhardt 111; Шанский ЭСРЯ I 3, 56; Фасмер I 294; Вгӱскнер 606; Machek ESJĚ 684; БЕР I 134; Kluge—Mitzka 855.— Див. ще **вѣрблик**.

[вербу́нка] (танок) Я, **[вербовáнець]** «тс.» Ж; — р. **[вербу́нка]** «пісня вербувальників», п. **[werbunek]** «музичний інструмент (?)», слц. **verbuňk** «танець, що виконується під час проводів у солдати», **verbovanec** «тс.»; — пов'язане з **вербувати**.— Machek ESJĚ 684.— Див. ще **вербувати**.

вервелá — див. **вергелá**.

вервѣчка «один з чотирьох мотузочків, на яких підвішується колиска; ряд, низка, валка», **вѣрвѣчка** «тс.», **[вѣрвиця]**, **верѣвка** Ж, **веревóчник** Ж, **вурвѣчка** Ж, **веревчáтий** Ж]; — р. **верѣвка**, бр. **вярбóука**, др. **вьрвь** «мотузка; сільська поземельна община», ч. ст. **vrv**, болг. **врѣв**, м. **врв**, схв. **врѣца**, слн. **vřv**, стсл. **врѣвь** «тс.»; — псл. ***vřvъ**; — споріднене з лит. **vřvė** «вирьовка», лтс. **vřve** «тс.», прус. **wirbe**, дінд. **varatřá** «ремінь, мотузка, канат», можливо, також гр. **Фѣрѣω** (ѣрѣω) «тягну»; іє. ***цег-** «в'язати».— Шанский ЭСРЯ I 3, 56—57; Фасмер I 295; Преобр. I 73; ЭСБМ II 307; БЕР I 187; Skok III 633; Trautmann 362; Pokorny 1150.— Пор. **верѣнва**, **вѣрѣвка**.

вѣргáти, **вѣргти**, **вѣргнути**, **[вѣрѣчи]**, **[верг]** «кидок, поштовок Ж; шар», **[довержáй]** (міра довжини) «відстань, на яку можна кинути камінець» НЗ УжДУ 14; — р. **вергáть**, **вѣргнуть**, бр. **[vřgaцца]** «хвицати», др. **вьргнути**, п. **wierzgać** «брикати, хвицати», ч. **vřhati**, слц. **vřhat**, вл. **wřerhać**, нл. **wjergaś**, болг. **хѣргам**, **[вѣргам]**, схв. **врђи**, **врѣнути**, слн. **vřęci**, стсл. **врѣшти**; — псл. ***vergti**, ***vřgō**; — очевидно, споріднене з лат. **vergo** «схиляю, повертаю», гот. **waírpan** «кидати», нвн. **werfen** «тс.», дінд. **várgjati**, **vřřákti** «повертає»; іє. ***цег(e)g-** (***цегег^u-**, ***цегег^h-**) «схиляти, крутити, згинати, обертати», похідне від ***цег-** «вертіти, крутити».— Фасмер I 294; Преобр. I 73; ЭСБМ II 156;

Machek ESJĚ 700; БЕР I 210; Skok III 621; Kluge—Mitzka 871; Walde—Hofm. II 758; Pokorny 1152—1153.— Пор. **вертіти**.

[вергелá] (іронічне прізвисько високої людини) Ва, **[варгѣла]** «здоровило» Па, **[вергилім]** «високий, сильний, але ледачий чоловік» Я, **[вергѣло]** «висока, але незграбна людина» Я, **[вервелá]** «висока на зріст, довготелеса людина» Я; — неясне; очевидно, в якийсь спосіб пов'язане з р. **верзіла** «здоровань», яке загальноприйнятої етимології не має.

[вергелія] (бот.) «гриб-трутовик, *Polyporus fomentarius* L.» Мак; — очевидно, результат видозміни форми **[вакилія]** «тс.», фонетично зближеної з **вергелá**.— Див. ще **вакелія**.

[вѣрглик] «інструмент для плетіння постолів»; — не зовсім ясне; можливо, похідне від ***вергти**, незасвідченого фонетичного варіанта дієслова **верзті** «*пласти, в'язати» (див.).— Пор. **вергун**.

вергун «солодке печиво», **[верчик]** «тс.» Бі; — можливо, похідне утворення від ***вергти**, незасвідченого варіанта дієслова **верзті** «*пласти».— Пор. **вѣрлик**.

в́еред «примхи; гнійний налив, болячка», **в́ереди** «примхи», **вередій**, **вереднік** «вередун», **[вередлівиця]** Пі, **вередун**, **вередуха**, **[вередніця]** Пі, **вередлівий**, **[вередівний]**; **[верединітися]** «голосно плакати» Ж, **вередіти**, **[вередітися]** «чванитися» ВеЗн, **вередувати**, **надвередіти** «пошкодити», **надвередітися**, **підвередітися** «надірватися», **приверѣда** «примхлива особа», **приверѣди** «примхи», **уверѣд** «надсада, надрив», **[уверѣда]** «тс.», **уверѣдіти** «надірвати, перетрудити», **уверѣдітися**; — р. **в́еред** «налив», **вред**, бр. **[вѣрад]** «налив», др. **вередъ** «рана, налив», п. **wřzód** «гнійник», ч. **vřed** «налив, чиряк», слц. **vřed**, вл. **brjód**, нл. **wřjod** «тс.», болг. **вредá** «шкóда», м. **[вред]** «простуда», схв. **врѣд** «тілесне ушкодження», слн. **vřęd** «тс., налив»; — псл. ***verdъ** «гуля, налив»; — споріднене з лтс. **ar-vřde** «налив», дінд. **várdhati** «росте», двн. **warza** «бородавка», дангл. **wearte**, дісл. **warta**, нвн. **Warze** «тс.», іє. ***цегd-** «підвищуватися, підноситися,

виступати»; зіставляється також (Петлева Етимологія 1972, 93—99, слідом за Гриммом) з двн. *wartjan* «ранити, ушкоджувати, псувати», гот. *-wardjan* «пеувати», дісл. *awardjan* «тс.», дінд. *vardh* «відрізувати». — Шанський ЕСРЯ I 3, 194; Фасмер I 295; Преобр. I 73; Machek ESJČ 702; Holub—Kop. 424; БЕР I 184; Skok III 625—626; Kluge—Mitzka 841; Pokopny 1151. — Пор. бородавка.

вередник (бот.) «талабан польовий, *Thlaspi arvense* L.», [вередовник] «грушанка, зимолюбка, *Pirola umbellata* L. (*Chimaphila*)» Мак, [вередовець] «рутвиця, *Thalictrum flavum* L.» Мак; — р. [вередовець] «рутвиця», бр. [вярѣдаунік], схв. *врѣдовац* «тс.»; — похідні утворення від *вѣред* «нарив, болячка», зумовлені широким застосуванням рослин у народній медицині. — Анненков 95, 352, 354; ЭСБМ II 321; Симоновіч 359, 465, 466. — Див. ще *вѣред*.

[верезати] «скрипити»; — р. [верезжати] «верещати, верескливо плакати; свистіти», [верезнути] «тс.», [вѣрезг] «вереск», ч. *vgzati* «скрипити»; — псл. **verz-/*vʔz-*; — мабуть, звуконаслідувальне утворення, паралельне до укр. *вѣреск*, *верещати* та його відповідників; недостатньо обгрунтоване пов'язання (Holub—Kop. 424) з псл. **vʔzti*, **otʔvʔzati* «відчиняти (двері)». — Фасмер I 295; Machek ESJČ 701. — Пор. *вѣреск*.

веремій, *веремія* «буча, сум'яття, метушня; буряна погода», *крутити веремію* «критчати, галасувати, здійсмати колотнечу; робити швидкі напади, атаки, нападати то там, то тут», ст. *веремѣй*, *веремѣя* «бурхлива година; нісенітниця, дурниця» (XVIII ст.); — загальноприйнятої етимології не має; може бути виведене від особової назви [Веремія, Веремій] як імені пророка Ієремії; пор. ст. *веремія* «сумна пісня, Єреміада; (перен.) безглуздя, ахінея, дурниці, придуркуватий замір» Бі; менш переконлива спроба пов'язання (Потебня РФВ 1880 IV 167) з *вѣроп* (<**варп* «рвати, кидати, плести»), *воропай*, *верепай* при допущенні можливості **верепай* із зміною *п > м*. — Див. ще *Ярема*.

[веремінний] «вагітний» Ж; — р. [веремінність] «вагітність»; — наслідок контамінації форм [беремінний] «вагітний» і *вѣрем'я* «час, погода». — Див. ще *бѣрем'я*, *вѣрем'я*.

[вѣрем'я] «погода, добра погода» Г, Ж; — р. *вѣрѣмя* «час, погода», бр. [вѣрѣме] «час», др. *верѣмя*, п. [wrzemie] «тс.», болг. м. *вѣрѣме* «час, погода», схв. *врѣјѣме* «тс.», слн. *vrĕme* «погода», стсл. *врѣѣма* «час»; — псл. **verme* <**vertme*, пов'язане з **vʔtĕti* «вертати, повертати», **verteno* «веретено»; — споріднене з дінд. *vartman* «колія, дорога, жолоб»; отже, первісно означало «обертання, чергування дня й ночі, пір року»; порівняння з дінд. *variman* «розмір, об'єм» (Mikl. EW 384) і з р. *вереніца*, *веріга* (Zubatý AfSIPh 16, 418) непереконливе; не має нічого спільного і з псл. **vʔtĕti* «кипіти», у зв'язку з чим *времѣ* тлумачилося як «гаряча пора» (Желтов ФЗ 1876/6, 56). — Шанський ЕСРЯ I 3, 194—195; Фасмер I 361—362; Преобр. I 101; Brücker 635; БЕР I 185; Skok III 626; Бернштейн Очерк 1974, 182—183; Trautmann 355. — Див. ще *вертати*.

[верѣнвал] «ряд снопів у стозі», [верѣнтля] «тс.; ганчір'я, мотлох», [верѣнтля] «велика кількість, купа»; — р. *вереніца* «низка, ряд, валка»; — псл. **vernū*, **verta*; — споріднене з лит. *vėrti* «низати, втягувати нитку», *vogà* «низка, ряд, валка», лтс. *vėrti* «низати», гр. *ἄβιρω* «зв'язую», алб. *vjer* «вішаю», дангл. *wogn* «багато», *wearn* «натовп», ірл. *foirenn* «загін», дінд. *vʔndam* «натовп; стадо»; іє **uer-* «в'язати». — Шанський ЕСРЯ I 3, 57—58; Фасмер I 296; Преобр. I 74; Frisk I 23; Pokopny 1150—1151. — Пор. *верѣта*, *верѣя*.

вѣрес (бот.) «*Calluna vulgaris* Salisb.», [вересиль Мак, вѣресинь Ж, вереск Мак, верест Мак, вѣрес Пі, верос Пі] «тс.», [вѣресач] «місце, поросле вересом» Ж, [вѣресовісько Ж, вѣресовіще, вѣресчаг Ж] «тс.»; — р. *вѣрес*, *вѣреск*, бр. *вѣрас*, п. *wrzos*, ч. *vřes*, слц. *vres*, вл. *wrjos*, нл. *rjos*, схв. *врѣс*, *врѣсак*, слн. *vrĕs*, *vrĕsak*, болг. *вряс* «меліса лікарська, *Melissa officinalis* L.»; — псл. **versʔ/*verzʔ*; — споріднене з лит. *vir-*

žēs «верес», лтс. vīrsis, гр. ἐρείκη, ірл. froesch «тс.»; іе. *цег-кн-/ *цег-гн-; Махек вважає неслов'янським, перейнятим від праєвропейських неіндоевропейців (Machek Jm. rostl. 177).— Шанский ЭСРЯ I 3, 58; Фасмер I 296; Преобр. I 74; ЭСБМ II 85; Machek ESJČ 702; Holub—Kop. 424; БЕР I 193; Skok III 626; Fraenkel 1264; Frisk I 551.

вѣресень; — бр. *véрасень*, др. *врѣсень*, п. wrzesień, ч. ст. vřesep, стсл. **врѣсьнь**, **врѣсьнь**; — пов'язане з назвою рослини *вѣрес*, яка цвіте саме в цей час; пор. лит. viržiu тѣпуо букв. «місяць вересу».— Кочерган Мовозн. 1967/1, 58—59; Кравчук УМШ 1955/3, 62; Шаур Этимология 1971, 96—97; Hołyńska-Baranova 58—61; Moszyński PZJP 285; Persson Beitr. 506.— Див. ще **вѣрес**.

вѣреск, [верескля] «криклива дитина» Я, [верескотня, верескотнява], [верескун] «крикун», [верескунха], [верещака] «крикун», *верескливий*, *верескнѹти*, [вѣрѣскнѹти], *верещати*; — р. [верещать, верескнѹть], бр. *véраск*, др. *вѣрескѣ*, п. wrzask, ч. vřesk, vřeskot, слц. vřesk, vřeskot, вл. wrjesk, wrjeskot, нл. wrjask, wrjaskot, болг. *вряск*, м. *врескот*, *вресок*, схв. *врясак*, слн. vřisk; — псл. *verskъ «крик», паралельне до *verzgъ, *verzati; — звуконаслідувальне утворення, яке вважається спорідненим з лит. veĩkti «плакати», vérkauti «кричати»; хитання ск/зг в деяких слов'янських мовах пояснюється експресивним характером слова.— Шанский ЭСРЯ I 3, 58—59; Фасмер I 296—297; Преобр. I 75; ЭСБМ II 85—86; Machek ESJČ 702; БЕР I 193—194; Skok III 628; Mikl. EW 384; Trautmann 353.

[**вересло**] «перевесло» ДзАтл I, [вѣрѣсло] «стеблина гарбуза» Ж; — схв. *врѣсло* «дужка відра; мотузка»; — псл. *verslo < *verzslo «тс.»; — споріднене з *vřzti «в'язати», *vogzъ «вірвовка».— Skok III 629—630; Pokorny 1155—1156; Persson Beitr. 506.— Див. ще **верзти**.— Пор. **ворозка**, **перевесло**.

верѣта «рядно; [різнокольоровий вовняний килим]», [верѣт] «килим ручної роботи» Я, [верѣтина] «нитки для верети», [вереніще] «веретище» Ж, [вѣ-

рѣня] «невелика верета», [верѣнка, верѣнька, верѣнка] «тс.», *верѣтище* «бідний одяг; лахміття», [верѣто] «вид волока», *верѣття* «груба тканина, ряднина; лахміття; [круг снопів у скирті]», *верѣтянка* «одяг з грубої тканини», [вереніюх, вереніюк] «тс.» Ж, [веринянка] «жіночий фартух» ДзАтл I, *верѣтяний*; — р. *верѣтьє*, [верѣта], др. *врѣтище* «мішок, корзина», ч. ст. vřese, слц. vřese, болг. *врѣтище* «мішок», м. *врека*, схв. *врѣћа*, слн. vřesa, стсл. **врѣтиште** «тс.»; — псл. *verta, *verto; — очевидно, пов'язане з псл. *verti «засовувати, ховати», спорідненим з лит. virtinė «в'язка», vérti «відчиняти, зачиняти», гр. ἀορτή «сакви; аорта»; внаслідок пізніших семантичних змін стало означати тільки особливе полотно для мішків; іе. *цег-замикати, покривати, боронити»; менш переконливе пов'язання (Mikl. EW 385) з *вертіти*, іе. *цег-t- «тс.».— Фасмер I 297; Преобр. I 75; БЕР I 186; Skok III 622; Trautmann 351—352; Meillet Etudes 351; Pokorny 1160—1161.— Пор. **верѣя**, **вір**, **вѣрочок**.

[**веретѣльчик**] (іхт.) «щиповка звичайна, Cobitis taenia L.» Ж, [веретільниця] «тс.»; — назви пов'язані з *вертіти(ся)* за властивістю цієї риби зватися на одному місці, що нагадує веретільницю (зоол.).— Маркевич—Короткий 141—142.— Див. ще **веретѣно**, **вертіти**.

веретѣнник (орн.) «Limosa limosa L.»; — р. *веретѣнник* «тс.»; — вважається звуконаслідувальним, оскільки крик стурбованого птаха звучить як «веретень-веретень-веретень»; обриси птаха в польоті нагадують веретено.— Фауна України 4, 269—270.

веретѣно, *веретѣнник*, *веретінник*, [вѣрѣтень] «веретено» Л, [веретѣнниця] (зоол.) «вид ящірки; мідянка», [веретѣниця Бі, веретільник], *веретільниця*, [вертії] «тс.», [веретѣлка] «вертуха (про ящірку або жінку)» Я, *веретѣний*, [веретенуватий, веретеністий Ж], [веретѣтити] «крутити» Ж; — р. *веретѣно́*, бр. *вѣрацяно́*, др. *веретено*, п. wrzesiepo, ч. vřetepo, слц. vřetepo, вл. wrjesepo, нл. wrjesepo, болг. *вретѣно*, м. *вретено*,

схв. *вретєно*, слн. *vretėno*, стсл. *врѣтєно*; — псл. *verteno, пов'язане з дієсловом *vrtěti «вертїти»; — споріднене з свн. *wirtel* «кільце для веретена», кїмр. *gwerthud* «тс.», дїнд. *vartanam* «обертання, катання, ходіння вперед і назад; прядка»; іє. *цег-т «обертати, крутити». — Трубачев Рем. терминолог. 100; Шанский ЭСРЯ I 3, 58; Фасмер I 297; Преобр. I 74; ЭСБМ II 86; Holub—Kop. 424; Machek ESJČ 702; БЕР I 186; Skok III 622; Būga RR I 341. — Див. ще *вертїти*. — Пор. *верем'я*.

[веретєнце] (бот.) «хвощ польовий, *Equisetum arvense* L.», **[веретїнце]** «тс.»; — пов'язане з *веретєно*; назву дано за веретенеподібною формою стебла; пор. аналогічні назви хвоща: п. *[przasiłka]*, ч. *přeslička*, болг. *[преслицца, преслика]*, хорв. *[presličica]*, слн. *[preslica, preselca]*, пов'язані з *пряс-ти*. — Флора УРСР I 113; Machek Jm. rostl. 28—29. — Див. ще *веретєно*.

[веретень] (бот.) «дягель лікарський, *Archangelica officinalis* Hoffm.» Мак; — очевидно, похідне від *веретєно*; назва може пояснюватись тим, що дягель має вертикальний корінь, який нагадує веретено. — Див. ще *веретєно*.

[веретяж] «ланцюжок» Ж; — пояснювалось (Brückner 633) як українське слово, штучно утворене на базі помилкової польської форми *[wzeczjadz]* з початковим *w* замість давнього *gzeczjadz* «ланцюг»; проте можливе зіставлення з семантично не зовсім ясним р. ст. *веретагы* (ор. в. мн.) «ланцюги» (?) і виведення від псл. **vert-* «вертїти».

верєчи — див. *вергати*.

верещака «страва з свинини»; — р. **[верещака]** «ячня; страва з свинини; жарений судак»; бр. *верашичка* «вид страви»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *wereszczaka, wereszczak* «свіже смажене сало в соусі з цибулею» пов'язують з прізвиськом *Верещак* (кухар польського короля Августа II); виведення безпосередньо від укр. *верещати* (Brückner 606) необгрунтоване. — ЭСБМ II 86; Karłowicz SGP VI 91.

верєя «стовп, на який навішують ворота; [вісь у дверях]», **[верія]** «тс.»,

[верей] «засув» Ж, **[веряйка]** «дерев'яний замок»; — р. *верєя*, бр. **[верая]**, др. *верья*, п. *[wierzaje, wierzeja, wierzaja]* «одна з двох половин воріт», ч. *veřej(e)* «одвірок, половинка дверей», слн. *veřej* «тс.», слн. *veřejja*, стсл. **врѣя**; — псл. *veřejja*, пов'язане з *verti «зачиняти»; — споріднене з лит. *vėrti* «відчиняти, зачиняти», *atveřsti* «відчинити», *užveřsti* «зачинити», лтс. *vėrti* «низати, затягати нитку в голку», *vārštīt* «відчиняти, зачиняти», прус. *etwergeis* «відчини», *etwigiups* «відчинений», лат. *aperio* (<*ar-цегіо) «відкриваю»; іє. **цег-* «в'язати, нанизувати» або «крутити, гнути». — Фасмер I 298; Преобр. I 75; ЭСБМ II 86—87; Brückner 618; Machek ESJČ 684; Trautmann 351—352; Mühl.—Endz. IV 567; Pokorny 1150—1151, 1152. — Пор. *верєта, вір¹, ворота, обора, отвір*.

верзї «базікати, говорити дурниці», **[варзїкати, верзїкати, верзїкати, верзїкати]** «тс.», **верзїся** «снитися, ввижатися», **[верзїло]** «брехун» Бі, **[верзїця]** «базіка», **[верзїня]** «базікання; сніг» Ж, **[верзїн]** «постїл; виплетена з соломи посудина Па»; — р. **[верзїть]** «говорити нісенітницї, брехати; робити не до ладу», **[верзїтї]**, бр. *варзїці* «тс.», др. *верзати* «в'язати», болг. *врѣзвам* «зв'язую, зав'язую», м. *врзува* «зв'язує, прив'язує», схв. *заврсти* «зв'язати, зав'язати», слн. *vřzniti* «відчиняти», стсл. **поврѣсти** «зв'язати, зав'язати»; — псл. *vřzti «зв'язувати»; — споріднене з лит. *veřžti* «зв'язувати, затягувати, тиеснути», *viřžis* «посторонок, канат», днн. *wurkjan* «давити, душити», нвн. *würgen* «тс.», дісл. *virgill* «віршовка», днн. *wurgill* «тс.», гр. *ερχατάω* «загороджую», *βρχατος* «огорожа, сад», дїнд. *varjati* «вити, крутити»; іє. **цегh-* «з'єднувати, зв'язувати, стискати», похідне від **цег-* «крутити, гнути»; у східнослов'янських мовах значення говоріння вторинне, похідне від «плести», пор. укр. *пліткі*, рос. *сплєтти* та ін. — Фасмер I 298, 299; Преобр. I 75—76; ЭСБМ II 305; БЕР I 188; Skok III 629—630; Trautmann 355; Kluge—Mitzka 872; Pokorny 1152—1155. — Пор. *верєя, вороза*.

веризуб — див. *вирезуб*.

[верий] «вигнутий, зігнутий, скручений, скоцюрблений» ВеЛ, [уверий] «кривий; упертий», [уверал] «уперта особа», [зуверіти] «покоробитися»;—ч. (мор.) [uvírú] «покороблений, викривлений», [uvěřú], ст. uvírú, uvířlivú «тс.», слц. [úverit'] «кривити, коробити», слн. svėtėi «зморщуватися, збиратися в складки», zvírati «потягуватися в усі боки; викривлятися; повертатися; згинатися»;— дальша етимологія остаточно не встановлена; реконструювалося (Machek ESJČ 672) псл. *vīgь «косий», яке зіставлялося з дірл. řiag, лит. ravaigùs «тс.»; слов'янські форми пов'язуються також (Куркина Этимология 1970, 100—102) з р. [вїрити] «дивитися», схв. vīřiti «тс.», укр. вїрла «випуклі очі», др. увирити «скосити» (про очі).— Пор. вїритися.

[верісько] «дурень, йолоп» (?) Я;— п. wióg «стружки, тріски», wióřzysko, ст. wierzysko «тс.»;— походить, очевидно, від незасвідченого укр. *вер «тріска, скіпка, стружка дерева», спорідненого з [івер] «тріска»; могло мати переносне значення «непотріб, щось пусте»; можливий, проте, і вплив польської мови.— Див. ще івер.

веркліог — див. вертіти.

верл'ань «горлань», [верл'атий] «галасливий», [верл'астий] «тс.», [верл'ати] «галасувати»;— очевидно, результат контамінації слів вереск, верещати (або верзті) і горл'ань, горл'ати.— Див. ще вереск, верзті, гбрло.

верло «дишель кінного приводу»; [вїрло] «тс.»; важіль, підойма; діра, отвір, жерло»;— ч. (мор.) [vřlína] «жердина колодязного журавля; бокова жердина драбини», слц. [vřlína] «жердина», болг. вřрліна «жердина, тичка», схв. вřлїка «тс.»; кіл для тину», слн. vřlína «отвір у тині; дерев'яні ворота, ліса»;— псл. *vřljo «жердина»;— зіставляється (Младенов 91; Machek ESJČ 700; БЕР I 211; Skok III 629) з лит. svirtis «колодязний журавель; важіль», лтс. svėře «тс.»; може бути пов'язане з укр. вїр, воріння.— Кравчук ВЯ 1968/4, 131.— Див. ще вїр¹.

верлобкий — див. вирлобкий.

[вермівка] «кохана, коханка» Ж;— неясне; Желехівський (63) припускає первісну форму *врѣл+милка, в якій перший компонент мав бути пов'язаний з псл. *vьřěti «кипіти, вирувати» (про палке почуття), а в другому компоненті л зазнало діалектної зміни у в.

верміш'ель;— р. вермиш'ель, бр. верміш'ель, п. wermiszal, ч. vermicelli;— запозичено з італійської мови через французьке і російське посередництво (фр. vermicel, vermicelle); іт. vermicelli «вермішель» (букв. «черв'ячки», за зовнішньою схожістю) утворилося внаслідок переоформлення нлат. *vermicellus <лат. vermiculus «черв'ячок, личинка; що-небудь зроблене на зразок черв'ячків», яке є демінутивною формою від vermis «черв'як», можливо, спорідненого з укр. верм'яний «рум'яний».— Шанский ЭСРЯ I 3, 60; Фасмер I 299; Горяев 44; Kopaliński 1037—1038; Matzenauer 366; Dauzat 746.— Див. ще верм'яний.

в'ермут;— р. бр. м. в'ермут, п. wermut, ч. wermut, слц. wermút, болг. верм'ут, схв. в'ермут;— запозичення з німецької мови; нім. Wermut «сорт вина; полин», споріднене з днн. wěrmōda «полін», дангл. wěrmōd «тс.»; відповідників в інших індоєвропейських мовах не засвідчено.— Шанский ЭСРЯ I 3, 60—61; Kopaliński 1038; Sł. gzczy staroż. 699; Kluge—Mitzka 856.

[верм'яний] «рум'яний Ж, Бі, червонощокій Пі», [верняний, вер'яний, вир'яний, вірняний] «тс.» Я; [верм'яно] «рум'янець» Бі;— очевидно, походить від псл. *vřm- «черв'як» (др. вермие «сарана, черви»), як укр. червоний від псл. *čřmь «черв'як»; у такому разі споріднене з лит. vařmas «комаха», прус. warrup «червоний», wormuan, urmpian «тс.», гот. wairms «черв'як», днв. wurm, англ. worm, лат. vermis «тс.»; сумнів щодо існування псл. *vřm- (Mátl Sborník FFBrU 13, 37—40) втрачає ґрунт у світлі наведеного тут українського матеріалу, який досі не враховувався.—Непокупный 21—22; Фасмер I 299; Trautmann 342—343; Kluge—Mitzka 872; Walde—Hofm. II 760.

[вернець] «бондар»; — неясне.

[верніна] «скіпка, скалка; дранка»; — очевидно, похідне від незасвідченого укр. *вер «тріска», спорідненого з [івер], п. wióg «тс.».— Див. ще івер.— Пор. верійсько.

[вернісонце] (бот.) «люпин, *Lupinus saeruleus* L.»; — складне слово, утворене з компонентів *верну́ти* і *со́нце*, оскільки вважають, що суцвіття цієї рослини «повертається» за сонцем.

верніса́ж «урочисте відкриття художньої виставки»; — р. болг. *вернисаж*, бр. *вернісаж*, п. *wernisaż*, ч. сл. *vernisáž*; — запозичення з французької мови; фр. *vernissage* «лакування» (первісно, мабуть, «день перед офіційним відкриттям виставки, коли картини лакували») походить від *vernissier* «вкривати поливою», пов'язаного з *vernis* «лак», що виникло в результаті переформлення слат. *verpīx*, *vepōix* «лак», запозиченого з грецької мови; гр. βερώνη «тс.», очевидно, походить від назви лівійського міста Вере́вн̄η (тепер Бенгази).— СІС 124; Шанский ЭСРЯ ІЗ, 61; Koralniński 1038; Dauzat 746; Klein 1692.

верня́ний — див. верм'яний.

веро́ніка (бот.) «*Veronica* L.»; — р. *веро́ника*, бр. *вяро́ніка*, п. *weronika*, ч. *veronuka*, [veɹɔnka]; — латинська назва в українській транскрипції; лат. *veronica*, як і особова назва *Veronica* (>укр. *Вероніка*), виводиться від гр. φέρω «несу», спорідненого з лат. *fero* «тс.», укр. *беру́*, і етимологічно не зовсім ясного *віжн̄* «перемога», як натяк на цілющі властивості рослини, що несуть перемогу над недугою; менш переконливою є спроба зведення до слів *vēgus* «справжній, дійсний» та *unicus* «єдиний». — Нейштадт 497; Петровский 73; Суперанская 85; Mashek Jm. gostl. 212—213.— Див. ще Микіта.

[верса́ть] «мішати, копирсати» Л; — не зовсім ясне; можливо, запозичення з литовської мови; лит. *veřsti* «перекидати, перевертати, вивертати», лтс. *vėřst* «повертати» споріднені з псл. *vert-, *vřtt-, укр. *веретено*, *вертіти*. — Fraenkel 1228; Mühl.— Endz. IV 566.— Див. ще вертіти.

ве́рсія; — р. болг. *вєрсия*, бр. *вєрсія*, п. *wersja*, ч. *verse*, слц. *versja*, м. *верзія*, схв. *вєрзія*, слн. *vėrzija*; — запозичене з середньолатинської мови, можливо, через французьку (фр. *version*); слат. *versio* пов'язане з *vertere* «вертати, крутити, перевертати», спорідненим із псл. *vert-, *vřtt-, укр. *веретено*, *вертіти*. — СІС 125; Шанский ЭСРЯ ІЗ, 63; Koralniński 1038; Dauzat 747.— Див. ще вертіти.

[версовик] «лоша, що народилося пізньої осені»; — пов'язане з *вересень* або безпосередньо з *верес* (у такому разі назва лошади вказує на час, коли цвіте верес). — Див. ще верес.

верста́т, верста́к, [варста́т, варста́ть, верста́ть Л, Пі], верста́тник, ст. *варстатъ* (XVI ст.), *верстатъ* (XVII ст.); — р. *верста́к*, бр. *вари́тат* [верста́т]; — запозичення з польської мови; п. *warsztat*, ст. *warsztat*, *warstat* (XVI ст.) походить від нвн. *Werkstatt* «місце праці, майстерня», утвореного з *Werk* «праця» (*wirken* «працювати»), спорідненого з гр. ἔργον «праця», ἔργον «знаряддя», ав. *varəz-* «працювати», і *statt* (Stätte «місце»), пов'язаного з *stehen* «стояти», спорідненим з лат. *stare* «тс.», псл. *stati*, укр. *ста́ти*. — Тимч. 188, 217; Шанский ЭСРЯ ІЗ, 64; Трубачев Рем. термиол. 136; ЭСБМ II 65, 69; Doroszewski Pog. jez. 1957/6, 285; Brückner 603; Kluge—Mitzka 741, 743, 856, 864.— Див. ще ста́ти.— Пор. о́рган¹.

верства́¹ «міра довжини; прошарок», *верста́*, [верста́] «верста» Ж, *верста́льник* (полігр.), *верста́тка* (полігр.), [верста́тник], [верста́к] «вершок з молока» Ж, *вєрстка*, *верствувати́й* «складений рядами», *верста́ти* (полігр. і «прямувати, простувати»), *верствувати́ти*, *перевєрстка*, ст. *верста* (XV—XVII ст.), *верства* (XVII ст.); — р. *верста́*, бр. *вярста́*, др. *вьрста*, п. *wiorstwa*, *wiorsta*, *wersta*, *werstwa*, [werst, werszt], ч. сл. *versta*, вл. *worřta*, нл. *warsta* «прошарок», болг. *верста́*, схв. *врста*, слн. *vřsta*, стсл. *врѣста*; — псл. *vřstva < *vřttva; — споріднене з лит. *vařstas* і лат. *versus* «поворот плуга в кінці гонів; довжина борозни», дінд. *vřttah*

«круглий; повернутий», іє. *церт-/црт- «вертіти, крутити»; спочатку сприймалося як «віддаль між двома поворотами плуга»; внаслідок переосмислення виник ряд інших значень: «шар землі», «рядок написаного» (на думку Махека, це значення в латинській мові походить з хліборобської лексики), «ряд снопів на току для молотьби», «верстовий стовп», «людина занадто високого росту», «клас, прошарок суспільства», «ставити в шеренги, вирівнювати» тощо з варіаціями в різних слов'янських мовах. — Винник 46—48; Шанский ЭСРЯ I 3, 63—64; Фасмер I 300; Потебня Из зап. I 13—15; Преобр. I 76; ЭСБМ II 308; Navlová Sborník FFBvU 13, 17—23; Machek ESJČ 700—701; Fraenkel IF 40, 93; Trautmann 355; Pokorný 1157. — Пор. **верства**². — Див. ще **вертіти**.

верства² «рід, покоління», [версть] «тс.», [верста́к] «одноліток, сучасник», [вѣрсник, увѣрсник, вѣрсник] ДзАтл I, [верства́к, вершняк ЕЗб. 30] «тс.», [перевѣсник]; — р. [верста́], свѣрстник, бр. *вярста* «ровесник», болг. *врѣст* «вік; ровесник», *врѣстник* «ровесник», м. *врст* «вік; ровесник», *врстник* «ровесник», слн. *vřsta* «тс.», стсл. *врѣста* «вік; люди одного віку, покоління»; — псл. *vřsta, *vřstь; — очевидно, споріднене з дінд. *vřddhi*- «ріст, збільшення» від іє. *vřdh-/ *verd- «рости», що відбито також у лит. [vėřša] «вік; ровесник; рівний кому»; внаслідок пізнішого формального взаємовпливу із словом *vřstva стало можливим змішування значень обох омонімів; мабуть, безпідставно пов'язувалось досі з *верства*¹ «міра довжини; прошарок» (Фасмер I 300; Потебня Из зап. I 13—15). — Navlová Sborník FFBvU 13, 17—23.

вертѣп «старовинний ляльковий театр; печера; непрохідна ущелина, провалля: балка з болотом Карп. диал. и оном.; велика скала тж; [велика обора]», [вертѣпа] «прірва, провалля, ущелина; яма в річці з виром Карп. диал. и оном; непрохідне кам'янисте місце в лісі тж», [вѣртіб] «яма з водою на полі» Карп. диал. и оном., [вѣртіп] «яма в річці з виром; непрохідне місце в лісі» тж, [ѣртіп] «глибока яма в горах»

тж, *вертѣпний*, [вертѣпстий] Ж, ст. *вертѣпъ* «вибоїста дорога; печера» (XVII ст.); — р. *вертѣп*, [вертѣбище], бр. [вярцѣп], др. *вертѣпъ*, *вѣртѣпъ* «печера», п. *verter* (з укр.), болг. *вѣртѣп* «вир», слн. *vřtѣр* «печера», стсл. *врѣтѣпъ*, *врѣтѣпъ* «печера»; — псл. *vřtѣръ < іє. *цртуро-s, що складається з компонентів *црт-/церт- «вертіти» і -уро- «вода, річка», збереженого в лит. *ūrė* «річка», лтс. *ure* «тс.»; первісно могло означати «прокручений водою»; др. *вѣртѣпъ* відповідно до псл. *vřtѣръ (з ь замість ъ) загальноприйнятого пояснення не має; думка про староболгарське походження укр. і р. *вертѣп* (Брандт РФВ 25, 215) не узгоджується з поширенням багатьох варіантів цього слова в українських карпатських говорах; малоюмовірний і зв'язок цього слова з с.-псл. *врѣтъ* «сад», схв. *vřt* «тс.» (Вєрп. I 607; Шанский ЭСРЯ I 3, 65; Фасмер—Трубачев I 300); здавня успадкованою в давньоруській мові могла бути форма *вѣртѣпъ, відображена в укр. *вертѣпнати*. — Кобилянський Мовозн. 1967/6, 43; Тимч. 218; ЭСБМ II 315; Клепикова Карп. диал. и оном. 52—93; Ильинский ИОРЯС 23/1, 165—166; Георгиев БЕ 1961/4, 302—305; БЕР I 212. — Див. ще **вертіти**. — Пор. **вертѣпнати**.

[вертѣпнати, вертѣпнати] «перевертатися» Ж, [вертѣпнати] «шаленіти, бушувати, бешкетувати» Ж; — давнє утворення від *вертѣп*, *вертѣп з первісним значенням «вир». — Ильинский ИОРЯС 23/1, 166. — Див. ще **вертѣп**.

вертикáль, *вертикáл*; — р. *вертикáль*, бр. *вертыкаль*, п. заст. *wertykalny*, ч. слц. *vertikála*, вл. *wertikala*, болг. *вертикáл*, м. схв. *вертикáла*, слн. *vertikálen*; — запозичено з французької мови, очевидно, через російську; фр. *vertical* походить від лат. *verticalis* «прямоверхній», пов'язаного з *vertex* «вершина; вихор», *verto* «обертаю», спорідненим з дінд. *vártate* «вертиться», псл. *vřtѣti, укр. *вертіти*. — СІС 125; Шанский ЭСРЯ I 3, 66; Фасмер I 301; Dauzat 747; Walde—Hofm. II 763—765. — Див. ще **вертіти**.

вертіти, *вертѣпнати(ся)*, *вертѣпнати*, *во-*

р^об^ати, [вор^об^ати(ся)], веретено, [вер-
к^люг] «пристрій для підвішування ка-
зана над вогнем», [вер^ніло] «ключ для
повертання валу у верстаті Я, [верт^е-
л^иця] «снігопад з вітром, завірюха» Л,
[верт^елка] «дзига» Ж, [в^ертель] «сверд-
ло; рожен, прут для підсмажування
м'яса» Ж, [в^ертень] «шашіль» Ж, вер-
т^іж «хвороба овець; [місце свердлін-
ня], [верт^іжник] «гвинт з кільцем,
яке може вертітися в усі боки і до якого
прив'язують тварин» Мо, [верт^ільник]
(зоол.) «мідянка, Anguis fragilis; яшір-
ка», верт^ій [тс.] Г; крут^ій, [верт^ілка]
«вид мухи; дзига; фокус» Ж, [верт^іло]
«блок» Пі, [в^ертлик] «катеринка, шар-
манка», [в^ертло] «свердло; рожен» Ж,
верт^іюг (анат., тех.), [верт^очина] «бу-
рове борошно» Ж, [верт^улька] «ручне
колесо або те, що крутиться пасом»,
верт^ун «[віхоть соломи Я]; порода голу-
бів; жвава людина; [назва хитрого вола;
йолоп, дурень, франт Ж; головний чер-
в'як (у овець), Coenopus cerebralis Ж],
вертун^ець «кажан», вертун^і «вид пе-
чива», [верт^ут МСБГ, верт^ута МСБГ,
Me] «тс.», [верт^унка] «кокетка» Ж, вер-
т^уха «тс.», [верт^ух] «розтирачка; на-
садка у возі Ж; (іхт.) слиж, Coibitis
barbatula ВеБ», [верт^як] (зоол.) «Sim-
pogia terebrans» Ж, [в^ертялка] «метальне
знаряддя», верт^ячка «хвороба овець»,
верт^ь, [верт^ьог] «вибоїна», [верт^ьога]
«вид посудини», [верч^ь] «віхоть, пучок;
згорток кори для постола Л; невелика
булка, яку давали старості на весіллі»,
в^ерчик «віхоть соломи; [три-чотири гор-
стки конопель, зв'язані до купи Мо; клу-
бок ниток з перших конопель Мо; пле-
тена булка; пульс Я], [в^орот] «циліндр,
вал» Ж, ворот^іло (заст.) «дрючок, яким
повертають вітряк; [навій; ключ для
повертання навою Г; веретено Ж]»,
ворот^ій «верховод», ворот^я, в^ерт^ь,
верт^кій, верт^лівий, верт^люжний
(анат., тех.), верт^лявий, верт^лючий, [ви-
варач^ати] «вередувати» Ж, в^іверт
«місце, де бурєю вивернуло дерево;
викрут, хитрощі», [в^івернення] «суш-
няк, бурелом», в^івертень «тс.», [в^івер-
т^ачка] «інструмент для вивертання чо-
біт», [в^івертка] «штопор» Ж, в^іворіт,
в^іворот (мед.), в^іворотки «виворотне

взуття», [в^іворот^тя] «виворіт» Я, ви-
верт^кій, в^іверт^лівий, [в^івертом] «ла-
мано», в^іворотом, [в^ідверт^ь] «вдруге зо-
ране парове поле» Ж, [в^ідворіт] «від-
ступ; відраза; закот; відрахування (з
платні)», [в^ідворіть] «зворот», [в^ідворот]
«відступ; закот», [в^ідворот^ь] «повер-
нення» Ж, в^ідворотний, [звер^нячити]
«звернути, скрутити; криво надягнути
Я», зверт^атися «говорити, просити; по-
вертатися; [гнути (про лезо сокири)]
нахилятися, кривитися», [звер^тувати-
ся] «об'являтися» Ж, [звер^чати] «виду-
мати, наговорити нісенітниць» Я, звер-
т^ання, [звер^тень] «сонцестояння» Ж,
[зверт^люх] «мотальне колесо для тов-
стого каната», [зверток] Я, [зверт^ь]
«безодня, прірва» Ж, зворот, зворота
«межова дорога між полями», зверт^аль-
ний, [зверт^истий] «такий, що легко пере-
кидається (про віз); крутий (про шлях)»
Ж, [зверт^ковий]? Ж, [з^аверт] «заворот,
поворот», [з^аверт^айло] «той, хто кас-
трує биків», [з^аверт^аха] (?), з^авертень
«закрут, згин; [віршовка або кільце,
якими прикріплюють голоблю до саней],
з^авертка, з^аворот «поворот (дороги);
затока; вигин річки; запаморочення»,
[з^аворіт] «тс.; вир; вихор», [з^аворітка]
«крива, вигин», [з^аворотень] «коліно,
вигин річки; кастрований бичок», [за-
воротич] «кінець обода в колесі воза»,
[з^аворотник] «головний черв'як (у
овець), Coenopus cerebralis» Ж, [з^аво-
рот^ь] «коліно, вигин річки; вир», [на-
верт^ач] «стрілочник на залізниці» Ж,
нав^іворіт, [напер^еверт] «навпаки», [на-
п^оворіт] «назад» Ж, [напов^ор^ітьма] «на
зворотному шляху», [на^іверти] «манів-
цями», [нев^завор^оті] «не по дорозі», [н^е-
ворот^ь] «безвість» Ж, [пер^еверт] «пере-
ворот; перекид», [пер^евертаник] «ола-
док з картоплі, кукурудзяного борош-
на та овечого сиру», пер^евертень, пер^е-
ворот, пер^евертом, [пр^оворот] «вправ-
ність, спритність» Ж, [пр^оворот^тя]
«прогалина, пропуск» Ж, [р^озверні] «роз-
вальні, сани без задка й передка» Л,
р^озвертка (тех.), розворот, [у^зворот]
«повернення» Ж; — р. верт^еть, бр.
в^ярц^ець, др. в^ьрт^ьти, п. wiercic, ч. vrtě-
ti, слц. vrtiet', вл. wjerćec, нл. wjeršeś,
полаб. vartě, varti sã, болг. в^ьрт^я,

м. *врти*, схв. *вр̄тети*, слн. *vr̄tėti*, стсл. *вр̄тѣти*, *вр̄тѣти*; — псл. **v̄rtėti*; — споріднене з лит. *veřsti* «валити, перевертати, обертати», лтс. *vėrst* «тс.», прус. *wirst* «ставати», *wartint* «обертати», лат. *vertere* (*vortere*) «крутити, вертити, повертати, перевертати», двн. *-wert-*, *-wart-* «у напрямі проти», дінд. *vārtati* (*vārtatē*) «крутиться»; іе. **церт-* (<**цег-*) «вертити, обертати». — Шанский ЭСРЯ I 3, 65—66; Фасмер I 301; Преобр. I 77—78; Brückner 617; Machek ESJČ 701; БЕР I 212—213; Skok III 631—633; Persson Beitr. 500—501; Trautmann 354; Walde—Hofm. II 763—765; Pokorny 1156—1157. — Пор. *верѣта*, *верѣтено*, *верѣя*.

[*верто́ла*] «поганий робітник, халтурник» Ж, [*верто́лиця*] «халтурниця» Ж, [*верто́лити*] «халтурити»; — неясне; можливо, пов'язане з *вертітися* в розумінні «ухилитися (від роботи), відкручуватися, уникати» або «швидко, але недоброякісно працювати».

[*верто́п*] «вярок недалеко від води, де в обідню пору відпочивають вівці, корови» Мо; — запозичення з молдавської мови; молд. *вырто́п* (*хырто́п*) «вибоїна, видолинок, улоговина, яр» походить з болг. *вѣрто́п* «вир; печера; пристановище; рівне, зручне місце» та ін.; на думку Георгієва, в болгарському *вѣрто́п* збіглися два праслов'янські синоніми: **v̄rt̄ь* < іе. **v̄rt-uro-s* і **v̄rtorь* < іе. **v̄rt-aro-s*. — Георгієв БЕ 1961/4, 302—305. — Див. ще *вертѣп*.

[*вертра́х*] «знаряддя для лову птахів або риби» Ж; — неясне.

верф, *верф'яний*; — р. *верфь*, бр. *верф*; — запозичене з голландської мови через російську; гол. нн. *werf* «місце, де будують судна», походить від нгерм. *werf-* «місце, де чим-небудь займаються, ходять туди й сюди» (пор. нвн. *werben* «чим-небудь займатися, чогось домагатися», первісно «обертатися»). — СІС 125; Акуленко 140; Шанский ЭСРЯ I 3, 67—68; Фасмер I 301; Преобр. I 78; Kluge—Mitzka 855.

верх, [*верхі*] «верхня частина рибальської сітки» Дз, *вѣрхивень* «вершник», *верхивѣць* «тс.»; [верховинець], *верхівка*,

верхівля, [*верхівній*] «вершник» Ж, [*верхівниця*] «поверхня» Ж, *верхів'я*, [*верхнѣк*] «верх печі» ВеБ, [*верхнійна*] «вершки з молока», *верхняк*, [*верхнянка*] «верхній одяг, сюртук» Ж, *верховѣство*, [*верховѣць*] «вершник», [*верховік*] «вершник; північний вітер; рибалка, що при витяганні рибальської сітки тягне верхи Дз», *верховіна* Г, Ж, Я, *верховінець*, [*верховіниця*] «гірська місцевість» Ж, [*верховіці*] «гори» Ж, [*верховник*] «найвищий, найголовніший» Ж, [*вершіа*] «вершина» Ж, [*вершіак*] «верхівка дерева», [*вершіалина*] «борона з верхньої частини дерева» Я, *вѣршень* «вершник», [*вершек*] «вершина» ВеЗн, [*вершія*] «той, хто вершить стіг сіна», [*вершіль*] «верхній одвірок» Ж, *вершіна*, *вершкі*, [*вершківка*] «солодка страва з желатину, цукру, міцного вина та ін.» Я, *вѣршнік*, [*вѣршня*] «поверхня», [*вершняк*] «один з пилярів, що стоїть зверху», [*вѣрес*] «зверху, поверх» МСБГ, [*вѣрес*] «тс.» МСБГ, *верха́ми*, *вѣрхи*, *верхо́м*, [*верховѣтий*] «високий; з верхом» Я, Ж, *вѣрхній*, *верховіньський*, *верховній*, [*вѣршний*] «не повний» Ж, [*верховѣти*] «мати зверхність» Ж, *вершіти*, *вершувати* (с.-г.), *довершітель*, *довершений*, [*зѣрхник*] «начальник, старший», [*зѣрхніна*] «начальство; влада, гегемонія» Ж, *зѣрхність*, *зѣршення*, *зѣрхній*, *зѣрх* «зверху», [*зѣрха*] «на поверхні, зовні» Ж, *зѣрху*, *зѣршѣчку*, [*зѣршенята*] «перемагати, знищувати» Ж, [*зѣршіти*] «насипати верх; минути верхів'я», [*навѣрхня*] «корпус, коробка, футляр» Ж, [*навѣршник*] «покришка маснички» Ж, [*навершняк*] «тс.», *навѣрх*, *наверхі*, *назѣрх*, [*наповерхній*] Ж, [*наповерсі*] «знадвору, зокола» Ж, *перѣршувати*, [*поверхник*] «верхній камінь у ручних жорнах», [*поверся*] «поверх» Пі, *поверх*, [*поверхниця*] «товста суконна онуча; попона поверх сідла», [*поверхничка*] «вид вишивки», [*поверхнік*] «дах над частиною кошари в гуцулів, де доять овець», *поверх*, *повершіти*, [*суѣршність*] «зверхність» Ж, [*суѣршюк*] «вершок дерева» Ж, [*уѣршіна*] «вершина» Ж, *уѣрх*; — р. бр. *верх*, др. *вѣрхъ*, п. *wierzch*, ч. слц. *vr̄ch*, вл. нл. *wj̄erch*, полаб. *vār̄ch*, болг. *вр̄хъ*, м.

врховен «верховний», схв. *vr̥x*, слн. *vřh*, стсл. *врѣхъ, врѣхъ*; — псл. *vřxъ; — споріднене з лит. *viršus*, лтс. *viršus* «верхня частина», дангл. *weagt* «мозоля», ірл. *feag* «краще», лат. *vergūca* «горб, прищ, бородавка», дінд. *vārṣman-* (*varṣmān-*) «висота, верх, верховина»; іе. *vṛsu-s (іменник *u*-основи) від кореня **vṛg-s-* «підвищене місце». — Шанский ЭСРЯ I 3, 68; Фасмер I 301—302; Преобр. I 78; Ильинский ИОРЯС 20/3, 102; *Machek ESJČ 700*; *Holub—Kor. 423*; БЕР I 190; *Skok III 624—625*; Бернштейн Очерк 1974, 245; *Meillet Études 242*; *Walde—Hofm. II 762*; *Trautmann 362*; *Pokorny 1151—1152*.

верхлюк, *верхляк* — див. **вархляк**.

верховод, [*верховід* Бі], *верховода*, [*верховодар* Я, *верховодник* Ж, *верховодець* Ж], *верховодство*, [*верховодний*], *верховодіти* Г, Ж, [*верховодіти* Бі], ст. *верхъ водити* (XVII ст.); — р. *верховод*, бр. *верховод*; — складне слово, утворене з основ іменника *верх* і дієслова *водити*; пор. *перед вести*; пов'язується також (Шанский ЭСРЯ I 3, 69) із др. *врхъ* «перемога» як «той, хто веде до перемоги». — Тимч. 220. — Див. ще **верх**, **вєсті**.

верховодка¹ (іхт.) «*Alburnus alburnus* L.; білизна, *Aspius aspius* L.», *верховідка*, [*верховод*, *верховодиця*] «тс.»; — р. *верховодка*; — складне слово, утворене з основ іменників *верх* і *вода*; назва мотивується тим, що ці риби в теплу і ясну погоду тримаються біля поверхні води. — Маркевич — Короткий 97—98, 116. — Див. ще **верх**, **водá**. — Пор. **верхолода**, **поверховиця**.

верховодка² (геол.) «найближчий до поверхні шар підземної води»; — р. *верховодка*, бр. *верховодка*; — складне слово, утворене з основ іменників *верх* і *водá* (в розумінні «вода, що знаходиться зверху»). — Див. ще **верх**, **водá**.

верхолá¹, *верхолити*, *верхольня* — див. **вархолá**.

[**верхолá**²] «халтурник, невправний робітник» Ж, [*верхолити*] «халтурити» Ж; — очевидно, результат видозміни форми [*вертолá*] «тс.» під впливом [*вер-*

холá] «сварка, чвари». — Див. ще **вархолá**, **вертолá**.

[**верхолóда**] (іхт.) «верховодка, *Alburnus alburnus* L.; білизна, *Aspius aspius* L.» ВеБ, ВеНЗн, [*верхолóда* ВеБ, *верхолóдиця* Ж] «тс.»; — п. [*wierzchołódka*] «верховодка»; — результат гіперстичної видозміни деетимологізованої форми *верховодка* (*верховодка*) «тс.», в якій серединне *в* могло сприйматися як діалектний варіант *л*. — Коломиец Общесл. назв. рыб 41. — Див. ще **верховодка**¹.

[**верхоля́к**] (орн.) «щеврик лісовий, *Anthus trivialis* L.; щеврик гірський, *Anthus spinoletta* L.», [*вершиню́к*] «щеврик лісовий»; — похідні утворення від основи іменника *верх*; назви зумовлені, очевидно, тим, що ці птахи гніздяться високо в Карпатах, досягаючи межі букових лісів (1100—1200 м над рівнем моря і вище). — Страутман 127, 128. — *Urania Tierr. Vögel 427—428*. — Див. ще **верх**.

[**верхону́ти**] «обернути лежачого на 180°» Я; — очевидно, фонетично-семантичний варіант слова *вергону́ти* «кинути, метнути», що виник через проміжне значення «перекинути». — Див. ще **верга́ти**.

[**верхоплу́тня**] «особливий спосіб вишивання сорочок» Я; — складне утворення з основ слів (*з*)*вє́рх(у)* і *плу́тати* (афективний синонім дієслова *вишива́ти*). — Див. ще **верх**, **плу́тати**.

[**верхостьо́б**] «спосіб вишивання»; — складне утворення з основ слів (*з*)*вє́рх(у)* і *стьоба́ти* (шити). — Див. ще **верх**, **стьоба́ти**.

[**верхоу́мка**] «верхоглядка; жінка з поверховим мисленням, яка любить розумувати»; — складне слово, утворене з компонентів *верх* (*зверху*) і *ум* (*рбзум*). — Див. ще **верх**, **ум**.

верцáдло (заст.) «дзеркало; компас, астролябія», [*версáдло*] «астролябія», [*зверéдло*] «дзеркало» ДзАтл I, [*зверца́дло*] «тс.» Пі; — запозичення з польської мови; п. *zwierciadło, wierciadło* «дзеркало», *zrciadło* (XVI ст.) походить від ч. *zrcadlo*, яке зводиться до псл. *zřcati; паралельне до р. *зє́ркало*, укр.

дзѣркало; внаслідок деетимологізації почало пов'язуватися з *wierścic* «вертіти, крутити», чим і пояснюється вставне *w*; початкове *z*, що було при цьому сприйняте як префікс, в окремих випадках стало факультативним. — Мельничук ПСМ V 108; Richhardt 121; Brückner 658; Linde VI 304, 1179; Machek ESJČ 718—719. — Пор. *дзѣркало*.

вѣрша; — р. бр. *вѣрша*, др. *вѣрша*, п. *wiersza*, ч. *vřše*, слц. *vřša*, вл. нл. *wjerša*, болг. *вѣрша*, м. *врша*, схв. *врша*, *вршва*, слн. *vřša*, *vřš*, стсл. *врѣшь*; — очевидно, пов'язане з др. *вѣрзати* «в'язати»; пор. лит. *vągža* «верша», *vīgžis* «віршовка», *veřžti* «зв'язувати, стискати», *varžyti* «зав'язувати», лтс. *varza* «рибальський затон» (Trautmann 355; Machek ESJČ 701; БЕР I 214); зіставляється також із псл. *vřgъ «верх» з огляду на конічну форму верші (Шанский ЭСРЯ I 3, 70; Фасмер I 302; Ильинский ИОРЯС 20/3, 102); пов'язування з вн. *riusa*, *riussa*, *russa* > нм. Reuse «верша» (Срезн. I 467) та з стсл. *врѣшти* «молотити» (Преобр. I 78) недостатньо обгрунтоване. — ЭСБМ II 89; Skok III 630. — Див. ще *верзті*, *верх*.

[вершляг] «молот»; — запозичення з німецької мови; нвн. *Verschlaghammer* «молоток мідника» утворене з основ дієслова *verschlagen* «розбивати», префіксованої форми від *schlagen* «бити», спорідненого з двн. гот. *slahan*, англ. *slay* «тс.», сірл. *slachtha* «побитий», та іменника *Hammer* «молоток». — Потєбня РФВ I, 265; Kluge—Mitzka 652.

вершóк «міра довжини (близько 4,4 см)»; — бр. *вѣршóк*; — запозичення з російської мови; р. *вершóк* «тс.» є зменшеною формою від *верх* і первісно означало «залишок, невелика частинка понад міру», а згодом набуло значення точної величини; Фасмер розуміє первісне значення як «фаланга вказівного пальця». — Романова 96; Булаховский Труды ИРЯ I 151; Фасмер I 302; Преобр. I 98; ЭСБМ II 319. — Див. ще *верх*.

[верштáб] «пристрій з жердин із щаблями для розвішування овчин»; — очевидно, походить від н. *Querstab* «поперечка, перекладаина», утвореного

з основ *quer* «поперек», що зводиться до свн. двн. *twērh* «тс.», спорідненого з дангл. *ƿweogh* «навпаки», гот. *ƿwaighs* «гнівний», лат. *torquere* «повертати, обертати», і *Stab* «палка». — Kluge—Mitzka 574, 897. — Див. ще *штаб*, *штáба*.

весѣлий, *веселчáний*, *весѣлчастий*, *[веселіки]* «радісні крики» Ж, *[весѣла]* «веселка», *[весѣлиця, веселівка Ж]*, *весѣлка*, *[веселішкa МСБГ]* «тс.», *весѣлоці*, *веселіні*, *[веселіухa]* «весела жінка; спиртний напій; жаба; веселка Л», *[веселіох]* «жаба», *весельчáк*, *[весівка]* «веселка», *веселіти*, *веселіти*, *веселішати*, *звеселіти*, *звеселювальний*, *[обвеселіти, обвеселіти]*; — р. *весѣлий*, бр. *вѣсѣлы*, др. *веселыи*, п. *wesoły* < *wiesioły*, ч. слц. *veselý*, вл. нл. *wjesoły*, болг. м. *вѣсел*, схв. *вѣсео*, слн. *vesěl*, стсл. *вѣселъ*; — псл. *veselъ*; — споріднене з лтс. *vęsels* «здоровий, неушкоджений», прус. *wessals* «веселий», дінд. *vásu-* «гарний», ав. *vaŋhu-*, *voŋu-* «тс.», тох. А *wse*, тох. В *yasi* «ніч»; іє. **wes-* «добре»; за іншою точкою зору (Wiedemann ВВ 28, 68; Преобр. I 79), це слово походить від іє. **wes-*, первісно «жити, перебувати», потім «ніжитися, тішитися, бенкетувати», від якого утворилося ав. *[vāstrəm]* «корм, їжа», лат. *vescor* «їсти, усолоджуватися», кельт. (кіпр. вал.) *gwest* «бенкет», гот. *wisan* «бенкетувати, веселитися», свн. *wist* «їжа». — Шанский ЭСРЯ I 3, 72; Фасмер I 303; Machek ESJČ 685; БЕР I 136—137; ЭСБМ II 326—327; Младенов 63; Skok III 578—579.

весѣлик «журавель (навесні), *[висѣблик]* «тс.» ЛексПол; — ефемістична назва журавля, який повертається з вирію, пов'язана з *весѣлий*; за народним повір'ям, той хто в такому випадку скаже *журавель*, буде цілий рік журитися. — СУМ I 339; Климчук ЛексПол 25. — Див. ще *весѣлий*.

[вѣселка] (бот.) «живучка повзуча, *Ajuga reptans* L.» Мак; — очевидно, пов'язане з *весѣлий*; мотивація назви неясна. — Див. ще *весѣлий*.

весілля *[веселіюко Ж, весельцѣ Ж]*, *весільчáнин*, *весільний*, *[веселувáти]* «гуляти на весіллі»; — р. *[весѣльє]*, бр. *вѣсѣлле*, п. *wesele* (<ст. *wiesiele* «весе-

лість, радість»), сл. *veselie*, болг. *весєліє* «веселощі; святковий обід», *весєлба* «тс.», м. *весєлба*, схв. *весєльє*; — псл. *veseljє, утворене від *veseljь* «веселій»; — вживалося спочатку в загальному розумінні «радоші, веселощі», а значення «шлюбне весілля» розвинулося згодом, не пізніше другої половини XV ст.— Дзєндзелівський УЗЛП 29—30; Тимч. 223; Шанский ЭСРЯ I 3, 71—72; Brückner 607.— Див. ще **весєлий**.

весло¹, [*веслєнник*] «весляр» Ж, [*веслїн* Ж], *весляр* «тс.», [*веслїга*] «висока на зріст людина», *веслярка*, [*весєльний*] Ж, *весловїй*, *веслувати*; — р. болг. *весло*, бр. *вясло*, др. *весло*, п. полаб. *wiosło*, ч. сл. *veslo*, вл. *wjesło*, нл. *wjasło*, м. *весло*, схв. *вєсло*, слн. *vėslo*; — псл. *veslo* <*vez-slo, утворене від того самого кореня, що й дієслово *vezti* «взяти»; — споріднене з лат. *velum* «вітрило» <*vesclum; іє *uegh-slo-m; припущувана первісна форма *veztlo (Mikl. VGr. II 101; Brückner 623) малоімовірна; спроба виведення від кореня **uegh-* «рухати чим-небудь» через псл. *veg-slo (Machek ESJČ 685) досить сумнівна.— Критенко Вступ 528; Шанский ЭСРЯ I 3, 73; Булаховский Труды ИРЯ I 169; Фасмер I 303; Преобр. I 79; БЕР I 137; Skok III 579.— Див. ще **вєзті**.

[**вєсло**²] «в'язка лика, з якого плетуть личаки» Я, [*вєсло*] «в'язка однорідних предметів» Л, *перевєсло* «солом'яна чи трав'яна зав'язка для снопа», [*перевясло*, *поровєсло*] «тс.» Ж; — р. *вясло* «перевєсло, в'язка», бр. *вясло* «в'язка (лика, бубликів), перевєсло»; — псл. *vez-slo, похідне від того самого кореня *vez-*, що і в дієслові *vezati* «в'язати», утворене за допомогою іменного суфікса *-slo*, як і *масло*; українська рефлексія *є* як *е* не зовсім ясна (пор. *углєдіти* при *глядіти*).— Фасмер I 375; Преобр. I 110; ЭСБМ II 327.— Див. ще **в'язати**.

весна́, *веснівка* «веснянка; (бот.) *Ma-janthemum bifolium* Schmidt.; [(орн.) луговий жайворонок, *Alauda arvensis* L.], [*вєсник*] (бот.) «шафран весняний, *Crocus vernus* Wulf.» Ж, [*весно́вище*] «гурт овець» ДопУжДУ 4, [*весну́ха*] (зоол.) «жаба трав'яна, *Rana temporaria*

L.» Ж, [*весну́шка*] Ж, *весня́нка* «весняна пісня; [(бот.) первоцвіт, *Primula* L. Mak]», [*вєшнїяк*] «водяний млин, що працює тільки весною» Ж, *весня́ний*, [*весє́нний*] Ж, *весі́нний*, [*веснє́вний*, *веснува́тий*] Ж, *весня́кува́тий*, *весніти*, *веснува́ти* «виконувати весняні роботи», *навєсні*, *напрєвесні*, [*обвесні́тися*, *обвеснува́тися*], *прєвесна*, *прєвесні́*, *прєвесня́ний*, [*рєзвесня́тися*] Мо; — р. *вєсна́*, бр. *вясна́*, др. *весна*, *вєсна*, п. *wiosna*, ч. сл. *vesna*, схв. *вєсна*, слн. *vėsna*, стсл. **вєсна**; — псл. *vesna*; — споріднене з лит. *vāsara* «літо», лтс. *vasara* «тс.», гр. *ἔαρ* (<*Feσar), вірм. *garun* «весна», лат. *vēr*, дісл. *vāg*, дінд. *va-santā* «тс.», *vasar* «рано», *vāsarā* «ранішній», ав. *vaŋri* (<*vasr-i) «весною»; іє. **ves-ŋ-*, **ves-p-* «весна», два різновиди одного кореня.— Кочерган Мовозн. 1970/6, 44, 48; Критенко Вступ 516; Шанский ЭСРЯ I 3, 73; Фасмер I 303; Преобр. I 79; ЭСБМ II 328; Machek ESJČ 685; Skok III 579; Eckert ZfSl 8/6, 883, 888; Trautmann 356; Walde—Hoim. II 755; Pokorny 1174.

вєст; — р. бр. болг. м. схв. *вєст*; — через посередництво російської мови запозичено з голландської або німецької; гол. *west* «захід, західний», н. *West* «захід, західний вітер» споріднене з свн. *wēsten* «захід», двн. *wēstan*, дфриз. *снідерл. дангл. англ. west*, дісл. *vestr* «тс.», дінд. *avāh* «униз; спадний, низхідний».— СІС 119; Шанский I 3, 74; Фасмер I 304; Kluge—Mitzka 855; Klein 1738.

вєсті́, *воді́ти*, *вєсті́ся* «здійснюватися; існувати; плодитися; щастити», [*воді́ло*] «чепіги» До, *воді́й*, [*вожа́й*] «вожак, провідник», *вожа́к*, *вожа́тий*, [*во́живо*] «приведення (людини куди-небудь)», [*вєзві́д*] «щодоуху» Ж, *вїведенець* (заст.) «селянин, переселений на іншу землю», *вївї́д*, [*вївї́дець*] «крива лінія вздовж крисів миски», *вїводка*, *вїводок*, *вїдвї́д*, [*вїдвї́дини*] «обід молодих, свєкра й свєкрухи у тестя й тєці в кінці весілля», [*вїдвї́дич*] «тягач; вїдвї́дний пристрій» Ж, *вїдвї́дка*, [*вїдвї́дник*] (бот.) «комонник, *Succisa*» Ж, *вїдвї́док* «штучно створений рїй; вїдсадок», *доввї́дти* (у

т. ч. «наводити докази»), *доводитися*, *доводка*, [зведеніяця] «покритка», [зведѣнник] «звідник, посередник», *зведення*, *зведенюк* «одне із зведених дітей», *зведеня* «тс.», *зведенята*, *звід* «кодекс; дугоподібне перекриття; колодязний журавель; [знищення, руйнування, обман; пристрій для лову лисиць, вовків тощо; підмурок, на якому стоїть піч, груба Дз]», *звідник* Г, СУМ, *звідникувати*, *звідництво*, [звідниця] «дурисвітка», [звідня] «очна ставка; омана, ошуканство», [звѣди] «плітки; очна ставка», *звѣдини* «каркас дерев'яної будівлі; очна ставка», *звѣдник* «звідник», *звѣдниця* «посередниця, сваха; [дурисвітка, ошуканка Ва]», [звѣдні] «брехні, поговір Ва, *звѣдня* «посередництво; плітка», *звѣдній*, *завѣдити* (у т. ч. «голосити, плакати»), [завѣдѣнція] «звичай», [завидія] «причепа, скандаліст» Ж, [завидіяка] «тс.» Ж, [завід] «початок, привід; звук плачу; звичаї; те, що водиться; домашнє свято; рід, походження», [завідня] «колода для повертання вітряка», [завідця] «заводій» Бі, [завідчик] «тс.» Бі, *завѣд*, [завѣдень] «заводій» Бі, *завѣди* «завивання; голосіння», [завѣділо] «ініціатор», [завѣдина] «створіння, істота» Ж, *завѣдини*, [завѣдище] «місце, де був завод» Ва, *завѣдій* «призвідник», *завѣдіяка*, [завѣдник Я, *завѣдця*] «тс.», [завѣднля] «клопітлива справа», *завѣдчик*, [завѣдний] «обманливий, ненадійний» Ж, [завѣдській] «заводський; породистий», *завѣдський* «тс.», *завѣдживати*, *завѣдвод* «уведення, організація» Ж, [завѣдниця] «звідниця» Ж, *навѣдити*, *навѣдка*, *навѣдчик*, [навѣводи] «щодоуху», *обвѣд*, *обвѣдка*, *обвѣдник*, [обвѣдівки] (зоол.) «вид плоских молюсків, дискофор, *Graspidota*» Ж, *обвѣдистий* «колоподібний» Ж, [обзавѣдѣнція] «хатнє господарство» Ж, [обзавѣдінка] «обладнання, обстановка», [обвѣд] «оборона, захист», Ж, *перевѣд*, *перевѣдний*, [перевѣдживати] «обдурювати», *перевѣд* «перевід; [кінний привід коло молотарки, січкарни, олійниці і под. Me]», *повѣстїся* (у т. ч. «подружити»), *повѣдити* «злегка рухати; (себе) поводитися», *пѣвід*, *пѣвідѣць*, *пѣвіддя*, [пѣвідкі] «поводи», *повѣди*, *повѣдár*, *повѣдátor*, *повѣдír*, *прівѣд* «причина, нагода,

прівѣд «приведення», *прівѣдець*, *прівѣдця*, *прівѣд*, *прівѣдка*, *прівѣдний*, *прівѣдити*, *прівѣдити*, *прівѣдживати*, [прівѣдирити] Ж, *прѣвід*, *прѣвідник*, *прѣвідниця*, *прѣвідність*, *прѣводár*, [прѣводátor] «прѣвідник», [прѣводживака] «прѣвідниця» Ж, *прѣводí*, [прѣводини] Ж, *прѣводír*, *прѣводírка*, [прѣводитель] «прѣвідник» Ж, *прѣводка*, [прѣводник] «лежак у дымоході» Дз, [прѣводничий] «кондуктор, прѣвідник» Пі, [прѣводничка] Ж, [прѣводця] «прѣвідник» Ж, *прѣводживатий*, *прѣвідний*, *прѣвідний*, *прѣвідниквѣий*, *прѣвідницький*, [прѣзвѣдник] «спокусник, звідник» Ж, *розвѣдити* «розлучати, рознімати», [розвѣдѣнниця] «жінка, що розлучилася з чоловіком», *рѣзвѣд*, [рѣзвѣд] «розбещеність, розпуста» Ж, [рѣзвѣдка] «розведення» Ж, [рѣзвѣдниця] (=розвѣденниця) Дз, ЛЧерк, [рѣзвѣдник] «чоловік, що розлучився з жінкою» Дз, [рѣзвѣдень] «гульвіса» Ж, [рѣзвѣдець] «розподільник», *розвѣди*, *розвѣдка*, *розвѣдний*, *розвѣдживий*, [увѣдини] (церк.), *увѣд*, [увѣд] «вступ» Ж, *увѣдний*, [увѣводи] «щодоуху»; — р. *вѣстї*, *водить*, бр. *wieści*, *wodzić*, ч. *vesti*, *voditi*, сл. *viest'*, *vodit'*, вл. *wjesć*, нл. *wjasc*, болг. *vódja*, заст. *vedá*, м. *vede*, схв. *vódати*, *vódити*, сл. *věsti*, *vodíti*, ст. *вѣсти*, *вѣдити*; — п. *vesti* <*vedti, *voditi*; — споріднене з лит. *vėsti* «вести; одружуватися», *vedŭs* «наречений», *vadžióti* «водити», лтс. *vadát* «водити», *vadít* «проводити», прус. *vedduns* «ведений», др. л. *fedid* «веде, йде, несе», ав. *vađaveiti* «веде, приводить», дінд. *vadhñh* «наречена, молода дружина», ав. *vađp* «тс.», кимр. *arveddu* «вести, приводити», хет. *u-wate* «вести»; іе. **uedh/udh-* «водити». — Шанский ЭСРЯ I 3, 74—75; Фасмер I 284, 330—331; Преобр. I 79; Brückner 619; Machek ESJČ 685; Holub—Kop. 413; БЕР I 126; Skok III 579—581; Абаев Пробл. ист. и диал. 13; Trautmann 344; Fraenkel 1231—1232; Pokorny 1115—1116.

вестибюль; — р. *вѣстїбюль*, бр. *вѣстыбюль*, н. *westybul*, ч. сл. *vestibul*, болг. *вѣстїбюль*, м. *вѣстїбил*, схв. *вѣстїбил*, сл. *vestibul*; — запозичення

з французької мови; фр. *vestibule* походить від лат. *vestibulum* «передпокій, сіни», що утворилося з давнішого **ver(o)stabilum* «площадка перед дверима», яке складається з основ іменників **цего-* «двері», спорідненого з дісл. *vor* «загорожа», псл. *вогь*, укр. *вір* «тс.», *ворота*, і *stabulum* «стоянка, стайня, заїжджний двір», похідного від кореня **stā-* «стояти», того самого, що і в псл. *stati*, укр. *стати*.— СІС 125; Шанский ЭСРЯ I 3, 75; Dauzat 749; Walde—Hofm. II 584, 774.— Див. ще *вір*¹, *ворота*, *стати*.

*весь*¹, *ввесь*, *увесь*, *вся*, *уся*, *все*, *усе*, *усей*, [всень] Ж, *всенький*, *усенький*, [весьский] Ж, [зівсі] «зовсім», *зівсім*; — р. *весь*, бр. *увесь*, др. *вьсь*, *весь*, п. ст. *wszy*, ч. *ves*, вл. *wšop*, нл. *wšóp*, болг. *всє*, *вси*, м. *сиот*, *сите*, схв. *сѧв*, заст. *вѧс*, слн. *vès*, стсл. *вьсь*; — псл. *вьсь* < *вхь; — споріднене з лит. *visas* «весь, цілий», лтс. *viss*, прус. *wissa-* «тс.», дінд. *višu* «в різні (в усі) боки», *vi-* «роз-, в усі боки» (при дієсловах, що означають випромінювання, поширення світла тощо), *višva* «кожний, весь», ав. дперс. *visra-* «тс.»; іє. *цi (*дцi) «два»; виводилось також (Mikkola Studi baltici 1933 III 132) від основи із значенням «виводити» (пор. лит. *veĩsti* «виводити, розводити», *veĩslė* «порода, виводок», *veislūs* «плодотворний» тощо); пов'язувалось (Machek ESJČ 685—686) із псл. *вьсь* «село».— Шанский ЭСРЯ I 3, 76; Фасмер—Трубачев I 304; Преобр. I 79; Brückner 635—636; БЕР I 194; Skok III 207—208; Trautmann 362; Fraenkel 1264; Grassmann 1264—1265; Pokorny 1176.

*весь*² (заст.) «село», [всеньяк] «селянин» Пі; — р. *весь*, бр. *вѧска*, др. *вьсь*, п. *wieš*, ч. слц. *ves*, вл. *wjes*, нл. *wjas*, полаб. *vās*, болг. *вєс*, слн. *vās*, стсл. *вьсь*; — псл. *вьсь*; — споріднене з лит. *višpats* «володар, пан», *viškelis* «степова дорога, шосе», *vaišinti* «частувати, пригощати», лтс. *viesis* «захожий, чужинець», прус. *waispattin* (зн. в.) «жінку, господарку», лат. *vicus* «селище», гот. *weihš* «село», двн. *wich* «місце проживання», алб. *vis* «місце, місцевість»,

гр. *Βοτμος* «будинок», дінд. *veša*, *viš-* «будинок, житло», *višpāti* «домовладика, старшина», ав. *viš-* «будинок», дперс. *viš* «тс.»; іє. **цiк-*, **цeik-*, **цoiko-*.— Шанский ЭСРЯ I 3, 76; Фасмер I 305; Преобр. I 80; ЭСБМ II 121; БЕР I 136; Trautmann 363; Fraenkel 1245—1246; Grassmann 1297, 1355; Walde—Hofm. II 782—783; Pokorny 1131.

[*весь*³] (бот.) «кінський кріп, *Oenanthe aquatica* Lam.», [весеу] «тс.» Мак;— очевидно, того ж походження, що й *вех* (пор. *вех малий* «тс.») або *віха* (бот.) «цикута» (див.).

ветеран; — р. болг. *ветеран*, бр. *ветэрán*, п. вл. нл. *weteran*, ч. слц. слн. *weterán*, м. *ветеран*, схв. *ветѣран*; — запозичення з латинської мови; лат. *weteranus* «випробуваний, досвідчений (у Давньому Римі — воїн, що прослужив 16—25 років)», походить від *wetus* «старий», спорідненого з псл. *wetъхъ*, укр. *вѣтхий*; можливо, прийшло через посередництво російської і, далі, французької мов (фр. *vétéran* «тс.»).— СІС 125; Шанский ЭСРЯ I 3, 78; Фасмер I 306; Dauzat 749; Walde—Hofm. II 776:— Див. ще *вѣтхий*.

ветеринар, *ветеринарія*, *ветеринаривати*; — р. болг. *ветеринар*, бр. *ветэрынар*, п. *weterynarz*, ч. *weterinář*, слн. *weterinár*, м. *ветеринар*, схв. *ветѣринар*, слн. *weterinár*; — запозичення з латинської мови; лат. *weterinarius* «ветеринар; такий, що стосується робочої худоби, призначений для худоби» походить від *weterina* «робоча худоба»; за іншим припущенням (Никольский ФЗ 1893 V 69), лат. *weterinarius* є еклетичним утворенням з кельтських слів *wee* «худоба», *teeren* «хворіти» і *arts* «медик», отже, «лікар хворої худоби».— СІС 125; Шанский ЭСРЯ I 3, 78; Фасмер I 306; Holub—Kop. 414; БЕР I 138; Walde—Hofm. II 776.

[вѣти] «закуска; відплата» Я, [вѣтувати] «віддячувати, відплачувати» Я, [вет за вет] «око за око, зуб за зуб» Пі, [віт за віт] «тс.» Ж, ст. *веты* «солодка страва, десерт» (XVII ст.), *ветъ* «взаємна відплата, віддача» (XVII—XVIII ст.), *ветовати* «віддячувати, мститися за що-небудь» (XVI—XVII ст.), *ветъ*

за *ветъ*, *веть* за *веть* (XVII—XVIII ст.); — бр. [*вэтаваць*] «мстити»; — запозичення з польської мови; п. *wetu* «винагорода судді після суду; десерт», *wetowac* «відплачувати тією ж монетою», як і ч. *veta*, слц. *veta*, *vetit'*, *vetovat'* *sa*, походить від пізно-свн. *wette* «квит», свн. *wet(t)e*, *wet* «зобов'язання», спорідненого з гот. *wadī* «заклад», лат. *vas*, *vadis* «поручитель», лит. *vadūoti* «викупувати заклад» (пор. також нвн. *Wette* «заклад»); нім. *wette* в практиці середньовічного судочинства означало мито, яке брав суддя після закінчення процесу, а з XVI ст. було перенесене на солодкі страви в кінці обіду. — Тимч. 226; ЭСБМ II 298; Brückner 607; Machek ESJČ 686; Kluge—Mitzka 857.

[**ветити**] «перевершувати, переважати, перевищувати; верховодити» Ж; — очевидно, пов'язане з [*вѣтми*] «відплата», [*вѣтумати*] «віддячувати, відплачувати». — Див. ще **вѣти**.

[**ветліна**] (бот.) «верба, *Salix vitellina* L.; [лоза, *Salix viminalis* L. Ж]», [*ветля*] «верба», [*ветля*] «*Salix amygdalipa* L.» Мак, [*ветловник*] «верба біла, *Salix alba* L.» Мак, [*вітля*] «тс.» Мак; — р. *ветля*, бр. [*вятліна*], п. [*witlina*], ч. *vetla*; — очевидно, псл. *vьtьla, утворення з суфіксом -l-, пов'язане чергуванням голосних із *větъv* (<*voitvi) «гілка, вітка»; — пор. лит. *žilvitis* «верба біла», *vūtulas* «в'язка», лтс. *vītols* «верба». — Шанский ЭСРЯ I 3, 79; Фасмер I 306—307; Преобр. I 80; Būga RR II 661; Machek Jm. rostl. 133; Trautmann 347.

вѣто; — р. болг. м. *вѣто*, бр. *вѣта*, п. *weto*, *veto*, ч. *veto*, слц. слн. *véto*, вл. *weto*, схв. *vѣто*, *vѣто*; — нове запозичення з латинської мови; лат. *veto* «не дозволяю» певної етимології не має, тлумачиться по-різному. — СІС 120; Шанский ЭСРЯ I 3, 79; Koralíński 1023; Walde—Hofm. II 776; Klein 1706.

вѣтхий, [*ветохний*, *ветошній*] Ж, [*вѣтош*] «старе, застаріле Ж; старий одяг Бі», [*ветиати* Ж, *зветиалий* Я, *зветочити* Ж, *обветиалість* Ж]; — р. *вѣтхий*, др. *ветъхъ*, п. *wiotchy*, ч. слц. *vetchú*, вл. *wjetki*, нл. *wjatki*,

болг. *вѣтъх*, *вѣхът*, м. *вет*, *ветов*, схв. *вѣтах*, *вѣт*, стсл. **вѣтъхъ**; — псл. *vetъхъ* <*vetūs-; — споріднене з лит. *vėtušas* «старий», лтс. *vecais* «тс.», гот. *withrus* «однорічне ягня», лат. *vetus* «старий», гр. *ἦτος* «рік», дінд. *vatsará* «тс.», *vatsáh* «однорічний» (про тварину), алб. *vjet* «рік», хет. *цitt*- «тс.»; іе. *vetus-, *vetuso- «старий» (Persson IF 26, 63) або іе. *vetuksos (Būga RR I 334—335; Эндзелин СБЭ 52); дехто припускає іе. *vet- «рік» (Преобр. I 81). — Шанский ЭСРЯ I 3, 80; Фасмер—Трубачев I 307; ЭСБМ II 107—108; Machek ESJČ 686—687; БЕР I 139; Skok III 582—583; Trautmann 356; Fraenkel 1233; Frisk I 583—584; Walde—Hofm. II 776—778; Pokorny 1175.

вех (бот.) «*Sium latifolium* L.; [віха, цикута, *Cicuta virosa* L.]; — р. *вѣх* «віха», п. *wiech* «тс.»; — споріднене з *віха* «цикута», очевидно, як колишня редукована форма кореня *vъx-<*vix- при повній формі *vѣx*-<*voix-. — Див. ще **віха**². — Пор. **весь**³.

[**вечѣрник**] (бот.) «коров'як фіолетовий, *Verbascum phoeniceum* L. Мак; вечорниця плакуча, *Hesperis tristis* L. Я», [*вицирка*] «коров'як» Мак; — назви, пов'язані з **вечір**; мотивація назв неясна. — Див. ще **вечір**.

вечір, [*вечѣрина*] «вечір» Я, *вечѣрня* (церк.), *вечѣря*, [*вечѣрник*] «хрещеник, що приносить вечерю хрещеному батькові або матері на святвечір» Я, [*вечѣрничій*] «вечірні метелики, *Speruscularia* Ж, [*вечѣрнійці*] «нічна фіалка, *Hesperis matronalis* L.», [*вечѣрка*, *вечѣрнички*, *вечѣрник*] «тс.» Мак, [*вечѣрниця*] «вечірня зоря», [*вечѣрка*] «тс.» ВеБ, *вечѣрка*, [*вечѣрки*] «вечорниці», *вечѣрник* «учень вечірньої школи; [нічний метелик Я]», *вечѣрниця* «учениця вечірньої школи; різновид кажана», [*вечѣрнійко*] «захід сонця» Ж, *вечѣрня* «вечерня», [*вечѣрина*] «вечір, вечеря», *вечорнійці*, [*вечѣрішній*] «вечірній», [*вечѣрничий*] Я, *вечірній*, *вечорівий*, [*вечѣрничити*] «владтовувати вечорниці», *вечѣряти*, *вечоріти*, [*вечоряті*] «вечоріти», *звѣчора*, [*навѣдвечір*] «перед вечором», *навѣвечір'я*, *навѣвечірній*, *навѣвечір*, *навѣвечорій* «надвечір», [*навѣвечери*

ця] (церк.) «коротка відправа після вечерні» Ж, *передвечір'я, підвечір, підвечір-рок «полудень», підвечір'я, підвечірковий, підвечерювати, підвечіркувати, увечері*; — р. болг. м. *вечер*, бр. *вечар*, др. *вечеръ*, п. *wieczór*, ч. слц. *večer*, вл. *wje-šor*, нл. *wjasog*, *jasog*, полаб. *viser*, схв. *вѣчѣ*, слн. *večer*, стсл. *вечеръ*; — псл. *vecegъ* < *veker-; — споріднене з лит. *vakaras*, лтс. *vakars*, можливо, також лат. *vespera*, гр. *εσπέρα*, ірл. *fescor*, кимр. *usker*, вірм. *gišer* «тс.»; з цими словами зіставляється також айн. *ukuga* «вчора увечері», *ukugap* «ніч» (Naert 117); всі індоєвропейські форми зводяться, очевидно, до двох основ: балтосл. *цекего і гр.-лат.-кельт. *цесперо; за Бругманом (IF 13, 158), іє. *це- відбите в дінд. *áva*, аш- «вниз», а *кего — в дінд. *kiráti* «розсипає, кидає, шпурляє», кара- «промінь світла», гр. *σκαίρειν* «стрибати, танцювати», лат. *coquiscus* «тремтячий, виблискуючий»; звідси *цекего можна розуміти як «внизу (за обрієм) тремтячий промінь»; останнім часом слов'янські і балтійські форми зіставляються з лит. *úkti* «хмаритися», *úkanas* «хмарний», *úknspa* «тінь» (Vaillant Gr. comp. I 303; *Vodnarčuk Wien. sl. Jb. 2, 198*). — Критенко Вступ 516; Шанский ЭСРЯ I 3, 81—82; Фасмер—Трубачев I 309; Преобр. I 81; ЭСБМ II 112; Brückner 614; Machek ESJČ 680; БЕР I 139—140; Skok III 570—571; Trautmann 348; Fraenkel 1186—1187; Walde—Hofm. II 770—771; Rokorny 1174.

вешня́к — див. **весна́**.

вѣштатися; — загальноприйнятої етимології не має; Потебня (архівні матеріали) виводив від *ветшати(сь)* «старіти», похідного від *ветъхъ* «старий», припускаючи метатезу *тш→шт*.

[вещ¹] «річ», ст. *вещъ* (XV—XVII ст.); — р. *вещь*; — запозичення з старослов'янської мови; стсл. **вешть**, як і ч. *ves*, слц. *ves*, вл. нл. *wjes*, болг. *вещ*, слн. *vešč* «тс.», походить від псл. *vektь, спорідненого з гот. *waihts*, днв. *wiht* «тс.», далі з дінд. *vákti* «говорить», лат. *vox* «голос», гр. *ῥέλος* «слово, мова». — Шанский ЭСРЯ I 3, 83—84; Фасмер—Трубачев I 309; Преобр. I 82; Брандт РФВ 25, 216; БЕР I 140.

[вещ²] «вид риби» Ж; — неясне.

[взавелиці] (у виразі *в. собі щось мати*) «вважати собі щось за честь» Ж; — прислівникове утворення з прийменника *в* та прийменникового звороту *за велико* «занадто багато; велика честь», що усталився тут у місцевому відмінку відповідно до способу керування прийменника *в*. — Див. ще **велький**, **за²**, **у¹**.

взагалі — див. **загáл**.

взаємний, [взаїмний] Ж, *взаємини* [вза́ем] «спільно, взаємно» Ж, Бі, [навза́ем] «тс.», [позаємний] «взаємний» Ж; — р. *взаїмный*, бр. *узаємны*, п. *wzajemny*, ч. *vzajemný*, слц. *vzajomný*, вл. *wzajomny*, болг. *взаїмен*, м. *взаємен*, *заємен*, схв. *узајаман*, слн. *vzajémen*; — очевидно, результати лексикалізації виразу псл. *въ зайътъ, утвореного з прийменника *въ(п)* та іменника *зайътъ*, похідного від дієслова *зайъмати* (корінь *ъп-/је-*, той самий, що і в дієсловах *мати*, *займати*, *яти*, *їняти*); можливо, що прикметник *взаємний* в українську мову, як і в чеську, запозичено з польської. — Шанский ЭСРЯ I 3, 84—85; Фасмер I 310; Machek ESJČ 706; БЕР I 141. — Див. ще **за¹**, **ма́ти¹**, **у¹**.

[вза́міт] «без вибору, без винятків» Ж, [вза́ме́т] «підряд, без винятку», [уза́міт] «тс., підряд»; — утворене з прийменника *в* та основи дієслова *за́мітати*; отже, первісне значення «підряд, усе, під мітлу». — Див. ще **за¹**, **ме́сті¹**, **у¹**.

взвод (військ.), *взводний*; — бр. *узвод*; — запозичення з російської мови; р. *взвод* утворене з префікса *вз-* (<вѣз-), що відповідає укр. *уз-*, *з-*, та основи дієслова *водіть*. — Див. ще **вѣсті**, **уз**.

[взлнч] «в обличчя» Ж, [взлнч менé] «в мою присутність» Ж; — давнє утворення з прийменника *уз* (<вѣз) та іменника *лицé*. — Див. ще **лицé**, **уз**.

взу́ти, *взувати*, *взуття*, *взутьовік*, *взутьовічка*, [взува́к], [взува́льний], *взутий*, *взуттєвий*, *визувати*, [взува́ти], *завувати*, [завува́нці] «чоботи, кожний з яких годиться і на ліву і на праву ногу» Ж, [заву́вистий] «просторий» (про взуття) Ж, [іззу́ти] «роззути» Бі, *назувати*, [обу́ти, обува́ти, об́ув Ж, об́ува Ж, об́уванка Ж, обува́чка Ва, об́ув'я, об́уток Ж, обуття́], *озу́ти*, *озувати*, *пе-*

резу́ти, презувати, резу́тий, перевзувати, роззу́ти, роззувати, роззу́тий; — р. *обу́ть*, бр. *абу́ць*, др. *обути*, п. *obuc*, ч. *obouti*, слц. *obuť*, вл. *wobuś*, нл. *wobuś*, болг. *обу́я*, схв. *обути*, слн. *obuti*, стсл. **обоути**; — псл. *ob-uti* < **-outei*; — споріднене з лит. *aĩti* «взувати, роззувати», ар-*aĩti* «взуватися», іш-*aĩti* «роззуватися», *aĩtas* «онуча», *autivas* «взуття», лтс. *aut* «взувати», *auts*, *autelį* «онуча», *aravi* «взуття», прус. *auslo* «шнурок у взутті», лат. *exuo* «роздягаю(ся), роззуваю(ся)», *induo* «одягаю(ся)», ав. *aotga-* «взуття», вірм. *aud* «тс.»; іе. **eu-/ou-* «надягати»; префікс *об-* у словах з коренем *-ути/-увати(ся)* зберігся лише в окремих українських говірках; замість нього поширився префікс *вз-* (<*въз-*), що поступово втратив своє первісне значення, внаслідок чого відбувся перерозклад його морфологічної структури: початкова частина *в-* ототожнилася з давнім префіксом *въ-*, а *-з-* стало сприйматися як частина кореня (звідси — *взувати, назувати, перезувати, роззувати* тощо). — Фасмер III 109; Преобр. I 632; ЭСБМ II 61; Machek ESJČ 406; Skok II 539—540; Trautmann 21—22; Fraenkel 27; Топоров I 150; Джаукян 91; Рокотпу 346. — Пор. **набувати, онуча.**

ви (займенник 2-ї ос. мн.), *вікати* «говорити *ви* одній особі»; — р. бр. др. *vy*, п. вл. нл. *wu*, ч. слц. *wu*, болг. *ви*, *вие*, м. *вие*, схв. *ві*, слн. *ví*, стсл. **вы**; — псл. *wu* (< *vūs < *vōs чи *vops) є новотвором, що виник (як і лат. *vos* «ви») на місці іе. *jūs «ви» під впливом форм непрямих відмінків цього займенника *vasь, vапь* і т. д.; заміна могла бути викликана тим, що іе. *jūs після закономірних змін на слов'янському ґрунті перетворилося в *ji* і збіглося з займенником 3-ої ос. множини (а згодом і однини) чол. р. — Шанский ЭСРЯ I 3, 217—218; Фасмер I 366; Преобр. I 102—103; ЭСБМ II 243; Brückner 637; Machek ESJČ 704; БЕР I 144—145; Skok III 584—585. — Пор. **вам, вас.**

ви-; — р. бр. др. *vy-*, п. *wu-*, ч. слц. *wu-*, вл. нл. *wu-*, полаб. *vāi-*, стсл. **вы-**; — псл. *wu-* (префікс переважно на озна-

чення руху з середини); — споріднений з гот. *ūt* «геть», дісл. *ūt* «з», двн. свн. *uz*, нвн. *aus*, ірл. *ud-*, *od-* «тс.», гр. *ὄσ-τριξ* «дикобраз» (< **ud+tri xes*), дінд. *ud-* «на, вгору, з», ав. *us-*, *uz-*, дперс. *ud-*; іе. **ūt-*, **ūd-*; на слов'янському ґрунті виникло приставне *v-*, а кінцеве *t/d* зникло; колись цей префікс уживався в усіх слов'янських мовах, тепер — тільки в східних та західних; у південних він замінився префіксом *iz-*. — Фасмер I 366; Преобр. I 103; ЭСБМ II 243—244; Machek ESJČ 704; ESSJ Sl. gr. I 267—269.

вібавити «ввести, знищити; звільнити», *вибавляти, вібава, відбавити, відбавляти, добавити, добавляти, добавка, збавити, збавляти, набавити, набавляти, набавка Г, Ж, набавник* «той, хто набавляє ціну», *набавний* «додатковий», *набавочний* «тс.», *надбавити, надбавляти, надбавний, надбавочний, надбавка, позбавити, позбавляти, позбавлений, прибавити, прибавляти, прибавка, убавити*; — р. *избавить*, бр. *выбавиць*, п. *wybawic*, ч. *zbaviti*, слц. *zbavit'*, болг. *избавям*, м. *избави*, схв. *избавити*, стсл. **избавити**; — псл. *-baviti*, каузативна форма до дієслова *byti*; — можливо, споріднена з дінд. *bhāvayati* «вкликає до життя, оживляє», *bhāvati* «виникло, є, існує», *bhāvāḥ* «походження, народження», *bhāvāḥ* «існування, буття»; іе. **bheu-/bhōu* «рости, виникати; бути»; безпідставно ототожнюється з *бавити* «розважати», *збавляти* «тс.» і под. (Фасмер I 101; Преобр. I 11; Brückner 18; Machek ESJČ 78; Skok I 124). — ЭСБМ II 244; Mayrhofer II 485—486. — Див. ще **бути**¹. — Пор. **бавити.**

вибагати, вібаг, вибагливий, вибажний — див. **багті**.

[вібайкуватися] «впливти з води», ст. *выбейкатися* «виратися, вилізти» (XVIII ст.); — очевидно, пов'язане з *[убейкатися]* «забруднитися», *[бейкатися]* «волочитися» (див.).

[вибаранчати] «вередувати, проявляти примхи, хотіти то того, то іншого, примхливо вибирати» *Ме*, *[вибарянчати]* «тс.» *Ж*, *[вибарянчавий]* «вередливий, примхливий» *Ж*, *[перебаранчати]*

«перешкоджати Г; вередувати Мех; — етимологічно неясне; можливо, утворене від основи *бар-* «базікати» або від дієслів *вибирати, перебирати*. — Пор. *барітисся, брати, виварачати*.

вбачати, вбачити, вбачливий, вбачний, [збачати] «вбачати», [збачити, *перебачати* Ж, *перебачити*], *пробачати*, «тс.», *пробачення*, ст. *выбачати, выбачити* «виждати, вибрати» і «дарувати, прощати» (XVII—XVIII ст.), *пробачити* (1562); — бр. *выбачаць*; — запозичення з польської мови; п. *wybaczać* первісно означало «побачити, роздивитися, розпізнати», а нове значення розвинулось під впливом *przebaczyć* «недобачити, пропустити», звідки й укр. *пробачити, перебачити*. — ЕСБМ II 245; Grückler 10. — Див. ще *бачити*.

[вібекати] «вихлебтати щось» (про собаку); — неясне; можливо, звуконаслідувальне.

вібель, віблій — див. *віблій*.

[вібіжка] (бот.) «тонконіг, *Роа* L.»; — похідне утворення від *бігти*; назва мотивується, мабуть, тим, що повзучі підземні пагони цієї рослини дають стріловидну парость. — Віслюліна—Клюков 103—104; Нейштадт 115; Словн. бот. 526. — Див. ще *бігти, ви-*.

[вібражений] «виношений, виходжений, зношений» (напр., хустина) Мо; — неясне; можливо, пов'язане з *брага* або *бродити*.

[вібутіти] «постуденіти (надворі)» Ж; — неясне.

[вिवарачати] «вередувати, проявляти примхи» Ж, [виварачити] «перебирати в їжі» Ба; — не зовсім ясне; очевидно, споріднене з *вертіти, ворт*; утворилося, можливо, під впливом п. *wywracać* «перекидати, перевертати». — Див. ще *вертіти*. — Пор. *вибарачати*.

[віверні] «тріска, відрубана впоперек дерева; шматки болота, що вилітають з-під копит коней»; — результат видозміни слова *іверень* на основі зближення з *вівернути*; початкове *в* перед наступним голосним того ж типу, що і в словах *вірій, вівільга* тощо; у другому значенні слово може бути пов'язане

і з [вивергати] «викидати». — Див. ще *івер*. — Пор. *вергати, верніна*.

вівих, вівихнути — див. *вихати*.

вівільга — див. *вільга*².

вівірка, вів'юрка — див. *вевірка*.

[вівішни] «вид грибів, схожих на грузді» Я; — неясне.

[вівішник] (бот.) «гравілат міський, *Geum urbanum* L.», [ввишник *Мак, вівішник* Я] «тс.»; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з *ввишувати(ся)*, оскільки крочкуваті плоди цієї рослини завішуються на шерсті тварин, які переносять їх на далеку відстань. — Словн. бот. 151—152; Нейштадт 325.

[вिवіжечка] «вид птаха» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з [вівільга] «іволга».

віволати (заст.) «вислати з держави, заслати» Бі, *віволанець* «вигнанець, засланець» Бі, [вिवоланка] «вигнанниця»; — запозичення з польської мови; п. заст. *wywołać* «вигнати з держави, вислати» пов'язане з *wołać* «кричати, гукати». — Див. ще *волати*.

[вигарбуватися] «з труднощами вибиратися, вивільнитися» Ж; — очевидно, результат контамінації на українському ґрунті польських слів *garb* «горб» і *grabać* «гребти, недбало копати землю». — Пор. *гарбати*.

вігафований — див. *гаптувати*.

[вігардить] «вилаяти поганими словами» Кур; — очевидно, видозмінене запозичення з польської мови; пор. п. *gardzić* «ставитися з презирством, гордувати», споріднене з укр. *гордувати, гордий* (див.).

[вигирєги] «витребеньки, вибрики, видумки, фокуси» Ме; — утворене, мабуть, з префікса *ви-* і основи тур. *gerek* «треба», спорідненого з крим.-тат. *керек*, [керяк, герек], каз. кирг. хак. *керек*, узб. *керак*, тат. *кирәк* «тс.», за аналогією до *витребеньки* (пор.).

вигляти — див. *вильяти*.

вігода, вигіддя, вигідливий, вигідний, вігодити — див. *год*.

вид, [видалець] «той, хто багато всього бачив» Ж, [видальщина] «бачена, відома річ» Ж, [видієць] «спостерігач, свідок», *відиво*, [відище] «сон, привид» Ж, [ви-

дівка] «листівка», [видло] «видне місце» Ж, [видмо] «привид, мара» Ж, [видьмище] «тс.» Ж, [видна́к] «відкрите місце» Я, [видничо́к] «видне місце, поличка в кутку сіней» Я, [видно́] «погляд, вигляд; світле місце» Ж, *виднотá*, [видбо́к] «видне місце» Г, ВеБ, *видовісько* СУМ, Ж, *видвище*, [видáлий] «досвідчений», [виданський] «бачений», [видáтий] «з великим обличчям», *виді́мий*, [видкíй] Ж, *видю́чий*, *видю́щий*, *виді́мо*, *видно́*, [видно́ся] Ме, [ві́нно] «видно» Ж, *видáти*, [виді́тися] «увиджатися», *виді́ти*, *видні́ти*, [видо́вати] «бачити» Ж, [звиді́ни] «розвідни» Ж, [звиді́ти] «вбачити, пробачити», [звиді́тися] «з'явитися», [завиді́ти] «позаздрити», [завиду́вати] «заздрити» Г, Ж, [заві́да] «заздрісна людина», *заві́дки*, [заві́дник] Г, Ж, [заві́дь] Ж, *заві́дько*, *завідо́ці*, *завідливий*, *завідний* «гідний заздрощів; [заздрісний Ж; помітний Г]», *завиду́щий*, *завидю́щий*, *заві́дка*, *заві́дко*, *заві́дна*, [напові́д] «видіння, образ» Ж, [напові́дний] «зовнішній, уявний; привабливий, мальовничий» Ж, [навидно́ті, *навидно́ці*, *нарозвідні́*], [не́вид] «пекло» Ж, [невидáль] «дивина» Ж, [невидáльце] «тс.», *невиді́мка*, [невидок] «темне місце» ВеЛ, [невидáнський] «небувалий, дивовижний», [невидомий] «темний, непроглядний», [непові́дний] «непоказний», *овід* «обрій, виднокруг», *обвидні́ти*, *пові́дному*, *пові́дну*, *прівид*, [прівидок] «привид», [прóвид] «провидіння» Ж, [прóvida] «привид» Ж, *прóвидець*, *прóвидиця*, *провидіння*, [прóвидлі́вість] Ж, [прóвидно́] «сутінки, світанок» Ж, [прóвіджу́вати], *прóвидіти*, *розвідні́ти*, *розвидня́тися*, *увиджáтися*; — р. болг. м. *вид*, бр. *від*, др. *видъ*, п. вл. *wid*, ч. слц. *vid*, нл. *widanje* «вид, видимість», схв. *від*, слн. *vid*, стсл. **видъ**; — псл. *vidъ* < **veid-*; — споріднене з лит. *vėidas* «лице», лтс. *veids* «вид, форма», гот. *witan*, *witaida* «дивитися на що-небудь, споглядати», кимр. *dydd* «присутність, наявність», лат. *video* «бачу», гр. (F)εἶδος «вид, форма»; іе. **ueid-*, **uid-* «дивитися; знати». — Шанський ЕСРЯ I 3, 93; Фасмер I 312; Преобр. I 82—83; Brückner 613—614; Machek ESJČ 688; БЕР I 143, 145—146; Стоянов 39; Skok III 586;

Trautmann 358; Walde—Hofm. II 784—785; Pokorny 1127.

[видáй] «мабуть, здається» Ме, [видáв] «тс.» Славіст. зб.; — утворення від дієслова *видáти*; перше виникло на основі форми наказового способу або в результаті редукції форми інфінітива через проміжний ступінь *видáть*, друге — з дієприкметникової форми *видавъ* чи *видалъ*; безпосереднє пов'язане з *видáй*, *видáти* (Німчук Славіст. зб. 149) викликає сумнів. — Див. ще *вид.* — Пор. **видáй**.

видальник — див. **виду́н**.

видатний; — р. *видаю́чийся*, бр. *выдатны*, п. *wudatny* «тс.»; — похідне від *вида́вати(ся)* «виступати», можливо, зумовлене польським впливом. — Див. ще **да́ти**.

видéлка, [видéлка Я, *видéлиц* МСБГ, *видéлци* МСБГ]; — р. [видéлка], бр. *відéлец*, *відéлка*; — запозичення з польської мови; п. *widelec*, *widelca* «виделка» походить від *widły* «вила», спорідненого з укр. *ві́ла*; к виникло на місці п. с внаслідок зближення з укр. *ві́лка*. — ЕСБМ II 130. — Див. ще **ві́ла**.

[видерка́си] «бійка; витискування, вимагання, шкуродерство, податковий гніт» Ж; — запозичене з польської мови в епоху Литовського князівства; п. *wyderkaffu*, *wyderkaf* (закупівля прибутку (процентів) з нерухомості, який (які) можна було відкупити назад), *wyderek* «застава» (з XVI ст.) походить від нім. *Wiederkauf* «викуп», утвореного з *wieder* «знову», спорідненого з днв. *widar* «знову, назад, напроти», гот. *wīrga* «проти, дінд. *vi* «в різні боки» і *káufen* «купувати», яке через днв. *koufo* «торговець» зводиться до етимологічно неясного лат. *сауро* «шинкар»; з XVII ст. п. *wyderek* стали пов'язувати з *wydzierać* «виривати, обдирати»; кінцеве *-áси* виникло на українському ґрунті, можливо, під впливом *вихи́ляси*, *витребáси*, *баля́си* тощо. — Brückner 637; Sl. rzeczy staroż. 483; Kluge—Mitzka 359, 858—859; Walde—Hofm. I 189. — Пор. **купува́ти**.

[видзигáнка] «зухвала, безсоромна жінка» Я, [придзи́гáнка] «тс.» Бі, [придзи́льба́нка] «тс. Бі; вертлява жінка»,

[придзиґльований] «вертлявий; розпутний Бі»; — очевидно, пов'язане з *дзіґа* (див.).

[відихтувати] «викопати, вирити (яму)» Я; — (тлумачення, очевидно, неточне; слово нагадує афективну характеристику будь-якої добре виконаної роботи); префіксально-суфіксальне українське утворення від п. *dycht* «в самий раз, так, як слід», яке пов'язують з нвн. *dichten* «ушільнювати, згущувати, складати, писати», спорідненим з двн. *dihtōn*, *tihtōn* «писати, вигадувати», дангл. *dihtan* «упорядковувати, розташовувати, приготувати», що в IX ст. зазнали впливу з боку лат. *dictāre* «диктувати, робити, творити». — SW I 611; Kluge—Mitzka 131.

[відний] «кислий, винний» (у виразі *відні ябка*) ВеБ, [виднівка] «бочка, в якій було вино Г; бездонне барило Ж»; — результат дисимілятивної зміни звукосполучення *нн* у *дн* в словах *винний*, *виннівка, можливо, викликані гіперестичною реакцією носіїв мови на характерну для ряду карпатських говорів асимілятивну зміну звукосполучення *дн* у *нн* (пор. [бінний] «бідний», [лάνний] «ладний» та ін.); друге значення слова [виднівка], пов'язане з *дно*, виникло, мабуть, під впливом властивого префіксові *ви-* значення усунування, знищення (пор. *вібите дно*). — Ковалик ПСМ III 79, 85. — Див. ще *вино́*.

[відніха] «видра» Г, Ж; — можливо, варіант незасвідченого *вбдніха «водяна тварина», видозміненого під впливом *відно*, або похідне утворення від іє. **ūd̥n-* (гр. *ῥδα-τος*) «вода», паралельного до **ūd̥g-* «тс.», що простежується в псл. *vudra*, укр. *відра*. — Див. ще *вода́*. — Пор. *відра*.

виднокóло; — власне українське складне слово пізнього походження, утворене з основ прикметника *відний* та іменника *кóло* «обрій», можливо, під впливом п. *widpokrag* «тс.». — Див. ще *вид, кóло*. — Пор. *виднокруг*.

виднокруг; — бр. *круґавід*, п. *widpokrag*, м. *видокруг*, схв. *відокрүґ*; — складне утворення з основ прикметника *відний* та іменника *круг*; в українській мові, можливо, є калькою польського

слова. — Див. ще *вид, круг*. — Пор. **виднокóло**.

відра (зоол.) «*Lutra vulgaris* L.», [відрячий] Я; — р. бр. *відра*, др. *вьдра*, п. *wudra*, ч. слц. *vudra*, вл. *wudra*, нл. *hudra*, болг. м. *відра*, схв. *вїдра*, слн. *vídra*, стсл. **выдра**; — псл. *vudra*; — споріднене з лит. *ũdra* «видра», лтс. *ũdris*, прус. *udro* «тс.», гр. *ῥδρα* «ґидра, водяна змія», ав. *udra-* «видра», дінд. *udrāh* «водяна тварина», двн. *ottar* «видра», дісл. *otg* «тс.»; іє. **ūd̥ra*, **udro-* «той, що живе у воді» від кореня **ued-*/**ūd-* «вода»; початкове в протетичне, як залишок лабіальної вимови початкового голосного після переходу давнього *ū* в *у* (**у**) на праслов'янському ґрунті; думка про субстратне «праєвропейське» походження слова (Machek ESJČ 704) викликає сумнів. — Шанский ЭСРЯ I 3, 222; Фасмер I 367; Преобр. I 103; Brückner 637—638; БЕР I 144; Skok III 587; Eckert ZfSl 8/6, 881, 888; Trautmann 334; Fraenkel 1157—1158; Mühl. — Endz. IV 406. — Див. ще *вода́*. — Пор. **відрó**.

[**видрібáсом**] (у виразі *танцювати в.*) Я; — прислівник, утворений від дієслова *дріботити* під впливом *викрутáсом*, *вихил'ясом*. — Див. ще *дріб*.

[**відрустітис'я**] «виспатися» ВеЗн; — очевидно, пов'язане з [продру́хатис'я] «проспатися», [роздрухатис'я] «тс.», *дрімáти*, р. *дрьхнуть*. — Див. ще *дрімáти*, *продру́хатис'я*.

[**відубирити**] «видурити, випросити» Я; — можливо, результат контамінації дієслова *відурити* й іменника [*дубка*] «приказка, прислів'я». — Див. ще *дубка, дур*.

[**виду́н**] (бот.) «льон-скакун, *Linum usitatissimum* var. *humile* Boem.» Л, [видальник] «льонок звичайний, *Linaria vulgaris* Mill.» Мак; — пов'язане з [видю́к] «мак-самосій», [виду́н] «тс.»; назва мотивується, очевидно, тим, що плоди-коробочки льону-скакуна, досягаючи, тріскаються і гублять насіння, як і мак-самосій. — Див. ще *видю́к*.

відхлий — див. *тхну́ти*.

[**видю́к**] «мак-самосій, *Paraver rhoeas* L.», [виду́н Л, *видю́х, видю́ха, видяк*

Мак, *відук* Мак] «тс.»; — похідні утворення від *відіти*; назви мотивуються тим, що під час досягання у верхній частині коробочки маку-самосію відкриваються отвори (ніби вічка), через які при розхитуванні вітром зернятка маку розсіваються; пор. інші назви цієї ж рослини *зіркатий мак*, *зіркач*, пов'язані з *зір*, *зіркнути*; за народною етимологією, назва *видюк* або *відюк* пов'язується із словом *відьма*, бо, за переказами, насіння цього маку господарі розсівали по своїх дворах на день св. Георгія (Юрія) 23 квітня (5 травня), «щоб відьми не ходили до корів». — Нейштадт 268—269; ЭСБМ II 129. — Див. ще *вид*. — Пор. *видун*.

ВІЄМНО — див. **ІМА́ТИ**.

[**виж**¹] «вище, зверху, поверх» ВеБ, [**віжски**] «завишки» Ж, [**віжний**] «верхній, горішній» Ж, [**вробзвжски**] «вгору» Ж; — варіантні похідні від основи *вис-* (*високий*), паралельні до п. *wyżej* «вище», *wyż* «височина» і под. — Див. ще **вись**.

виж² — див. **віж**.

[**віжби**] (тільки мн.) «голоблі сохи» До; — можливо, давніше *віжби, похідне від кореня *вод-* (*іти*), як і *віжки*.

візга — див. **жегті**.

[**вижел**] «мисливський собака» Ж, *вижлець*, [*вижлиця*] «лягавий собака», [*вижленя*, *вижлятник*]; — р. *вбіжлец*, бр. *вбіжсал*, п. *wyżeł*, ч. *vyžel*, *vyžle*, слц. *vyžla*, болг. [*вижлѐц*], схв. *вйжле*, слн. *vižel*; — псл. *wyžьlъ, можливо, похідне від *wyti* «вити», як і п. *wuga* «старий пес»; пов'язується також (Ondruš Slav. slov. 1969/3, 251) з гр. *αὐγή* «промінь», псл. *jugъ* (<**euǵ-*) «південь» (як назва пса світлої масті); в українській мові, очевидно, було підтримане впливом польської мови; зіставлення з лат. *vigil* «бадьорий, жвавий, енергійний» (Ильинский ИОРЯС 23/1, 130—131) непевне; гіпотези про запозичення з угорської мови (Melich Сб. Милетич 148; Machek ESJČ 705) або з німецької (Фасмер I 368) більшість етимологів не поділяє. — Трубочер Назв. дом. жив. 24; Шанский ЭСРЯ I 3, 223—224; ЭСБМ II 255; Brückner 640; Holub—Kop. 428; БЕР I 146; Skok III 602.

[**вижлин**] (бот.) «ротики, *Antirrhinum L.*» Мак; — неясне.

виз (іхт.) «білуга, *Acipenser huso L.*», *víz* «тс.», [*визіна*] «білужина» Ж, Я; — запозичення з польської або чеської мови; п. *wyz*, ч. *vyza*, як і слц. *wyza*, вл. *wyz*, слн. *víza* «тс.», походять від двн. *hūso* «білуга» (нвн. *Háusen* «тс.»), яке зводиться до іє. **kūso-*, що являє собою розширений варіант кореня *(s)keu- «вкривати, закутувати, обгортати»; припускається також (Machek ESJČ 705) субстратне «праєвропейське» походження цього слова. — Коломiec Ихтиол. номенкл. 19—20; Шанский ЭСРЯ I 3, 94—95; Brückner 640; Kluge—Mitzka 293—294. — Пор. **визіга**.

визволити, *визволяти*, *візвіл*, *визволитель*, *визвольник*, *визвольний*; — р. *візволить*, *визволять*, бр. *візваліць*, *визваляць*, п. *wyzwolić*, *wyzwalać*, ст. *wywolić*; — похідне утворення від іменника *воля* (пор. *вівільнити* від *вільний*); наявність у слові складного префікса *ви-з-*, характерного переважно для західнослов'янських мов (пор. ч. *vyzdobiti* «багато оздобити», *vyzdvihnouti*, ст. *vyzdvihati* «підіймати», *vyzískati* «здобути», *vyzraditi* «зрадити», *vyztužiti* «зміцнити», *vyzvěděti* «вивідати»), робить імовірною думку (Шанский ЭСРЯ I 3, 224) про запозичення слова з польської мови. — Див. ще **ви-**, **воля**, **зі**.

[**візгати**] «тріщати, скрипіти» Ж, [*визк*] «виск» Я, [*візкіт*] «тс.» Я; — р. *визжать*, бр. *візгат*, болг. *вйжди* «ірже»; — псл. *vizgati, *vizgjo*, споріднене з *viskati*; — очевидно, звуконаслідувальне; пор. такого ж типу нвн. *wiehern* «іржати», двн. *wihon* «тс.», а також споріднене з цим свн. *weijen*, двн. *weiön*, дат. *viē* «кричати», англ. діал. *wicker* «іржати» тощо; характеристика слова як виключно російського (Шанский ЭСРЯ I 3, 94) помилкова. — Фасмер I 313; Преобр. I 83; Kluge—Mitzka 860. — Пор. **виск**.

[**виздóза**] (бот.) «гвоздика, *Tagetes erecta L.*» Пі, Мак; — не зовсім ясне; можливо, результат спрощення форми *гвиздоза, аналогічної до п. *gwiazdosz* (бот.) «наворотень, *Alchemilla*; айстра, *Aster*», похідного від *gwiazda*

«зiрка» (пор. iншу назву гвоздик — *зiрки*); частково нагадує також звуковий склад назви *гвоздiка*.

визйга «висушене сухожилля красної риби», ст. *визйга* «бiлужина» (1759); — бр. *вiзйга* «тс.»; — очевидно, запозичення з російської мови; — р. *визйга*, *вязйга* «тс.» зiставляється з укр. *виз* «бiлуга», п. вл. *wuz*, ч. *wuz* «тс.».— Тимч. 248; Шанский ЭСРЯ I 3, 94—95; Фасмер I 313; Преобр. I 83.— Див. ще **виз**.

[вiзiв] «випаровування» Ж; — запозичення з польської мови; п. *wuziew* «тс.» походить від *ziewać* «видихати повітря», спорідненого з укр. *зiвiти* (див.).

визувати — див. **взути**.

[визьорка] (знев.) «розв'язна дiвчина»; Ва; — очевидно, походить від п. [*wydziorka*] «суперечка, сварка», пов'язаного з *wydzieru* (жарт.) «биття, удари», спорідненим з укр. *дiрти*; спочатку, можливо, так називали задержувату, сварливу жiнку.— *Karłowicz SGP VI 196*.— Див. ще **дiрти**.

виймати, *виймка*, *виймчастий*, *виймальний*, *вийманка*, *вийми* — див. **iмати**.
вийняти, *вийняток* — див. **iняти**.

вийстя — див. **iти**.

вика (бот.) «*Vicia sativa* L.», [*вйга* Мак, *вйга* Кур, *вика* Я], [*вйчина*] Ж «стебло вики», [*вйчице*] «мiсце, де була посiяна вика» Я, ст. *вика* (XVIII ст.); — р. *вика*, бр. *вика*, п. *вука*, ч. слц. *vika*, вл. *woka*, нл. *wejka*, *wojka*; — остаточно не з'ясоване; виводиться через польське посередництво від двн. *wicka*, *wicsa*, яке походить від лат. *vicia* «вика»; лит. *vikis*, лтс. *viki*, прус. *wiskis* теж вважаються запозиченнями з нiмецької мови, але наявність у балтiйських мовах незапозичених слiв типу лтс. *vīkne* «вусик» дає певнi пiдстави припустити автохтоннiсть назви цiєї рослини в балтiйських (а можливо, i в слов'янських) мовах.— Шанский ЭСРЯ I 3, 96; Фасмер—Трубачев I 313, 368; Преобр. I 83; ЭСБМ II 133—134; Machek ESJČ 689; Fraenkel 1249; Walde—Hofm. II 781; Kluge—Mitzka 858.

[викабанувати] «витрiщати» Па; — неясне афективне утворення від основи *кабан*.

[викабанiтися] «випростовуватися, гордо пiдниматися» Ж; — очевидно, результат видозмiни запозиченого р. *выкобенивать(ся)* під впливом *кабан*.— Див. ще **викабiлюватися**.

[викабiлюватися] «викручуватися перед кимсь, кокетливо жестикулювати, зазнаватися, чванитися» Ва; — р. *кобiнить*, *кобiниться*; — можливо, спорiднене з лит. *kābė* «гак», *kablėlis* «гачок», *kaboti* «вiсити», лтс. *kabināt* «причiплювати, зачiплювати»; зiставлялось також з др. *кобь*, *кобение*, *кобление* «ворожiння за польотом птахiв» (Желтов ФЗ 1876/3, 41—42); припущення про зв'язок iз словом *кобеньяк* (Преобр. I 325) безпiдставне.— Фасмер II 267; Срезн. I 1239.— Пор. **викабанiтися**, **викаблiчуватися**.

[викаблiчуватися] «викривлятися, строїти мiни» До; — бр. [*викаблiчвацца*] «викручуватися, вихвалитися»; — можливо, похiдне від *каблiк* «пiдбор» i первiсно означало «викручуватися на каблiках» або від [*каблiк*] «дуга, частина кола», [*каблiч*] «обруч iз кiлькох сплетених прутiв»; у такому разi можна припустити iснування в давнину дiєслова *викаблiчувати* «вигинати, робити дугу», яке згодом набуло переносного значення i стало вживатися з часткою *-ся*.— ЭСБМ II 260.— Див. ще **каблiк**.

[вiкабужати] «вимiшати» Ж; — неясне.

вiкапаний «схожий, як двi краплi води»; — бр. *вiкапаны*, п. *вукарапу* «тс.»; — похiдне утворення від *вiкапати*; очевидно, пов'язане з певним способом ворожiння — капанням воску чи сирого яйця у воду i вгадуванням в одержуваних конфiгурацiях образiв певних людей чи тварин; пор. *вилитий* «тс.» такого ж походження.— ЭСБМ II 261.— Див. ще **капати**.

[вiкарjчити] «витрiщити» Я; — не зовсiм ясне; можливо, похiдне від [*карjчити*] «вiвертати, викривляти» або результат контамінацiї фонетично схожих i семантично близьких слiв *вiрjчити* «витрiщити» i [*карjчити*] «розкарjчувати» (пор.).

[вiкiшувати] «заквашувати, викликати бродiння» Ж; — похiдне утворення

від кореня *кис-*, псл. *kys-* із чергуванням *с/ш*, як у *квасити* — *заквасувати*; не виключений вплив західнослов'янських мов; пор. п. *kiszenie* «квашення», *kiszony* «кислий», слц. *kýřit* «квасити». — *Hoľub*—*Kop.* 197; *Machek ESJČ* 315.— Див. ще *кйснути*.

вйкліт — див. **вйклóчуватися**.

[**вйклóчуватися**] «вилуплюватися, бути висиджуваним у яйці» Ж, [*вйкліт*] «вилуплювання» Ж; — видозмінене запозичення з польської мови; п. *wyklóć się* «вийти наверх, видзьобатися, вилупитися» (букв. «виколотися») тепер змішалося з *wyklusac się* «викльовуватися». — *SW VII* 893.— Див. ще **колóти**.

вйкнути — див. **звйкати**.

вйкобзати — див. **кóвзати**.

вйконати, *вйконувати*, [*вйкін*] «виконання» Я, [*вйкон*] «виконана робота» Ж, *вйконáвець*, *вйконáвство*, *вйконувач*, *вйконáвчий*, *вйконáвський*, [*невйконний*] Ж, ст. *вйконывати* (XVI ст.); — бр. *вйканаць*; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *wykopać*, як і ч. *wykopati*, слц. *wykopať*, вл. *wykopać*, ил. ст. *wykopaś*, є похідним утворенням від *копас* (*kopati*) «конати, (ст.) вйкінчувати, спорідненого з укр. *конати*. — *Москаленко УІЛ* 31; *Sławski II* 406; *Bgǔskpen* 252.— Див. ще **конати**.

вйконкóм; — бр. *вйканкóм*; — складноскорочене слово, утворене в радянський період з початкових частин слів у словосполученні *вйконáвчий комітёт* як калька р. *исполкóм* (*исполнительный комитёт*). — Див. ще **вйконати**, **комітёт**.

вйконрóб; — складноскорочене слово, утворене з початкових частин двох іменників у словосполученні *вйконáвець робіт*; словотворча модель запозичена з російської мови: р. *прорáб* (*производитель работ*). — Див. ще **вйконати**, **робіти**.

вйкочелати — див. **котіти**.

[**вйкрот**] «бурею повалене дерево» ВеЗа; — запозичення з польської мови; п. *wukrot* «виверну́те з коренем дерево» утворилося з префікса *wu-* та кореня *-krot-* (*-kret-*), що є варіантом псл. *krót-*, збереженого в укр. *крутіти*, п. *kręcić* (як псл. *stopa* до *stopiti*). — Див. ще **крутіти**.

вйкрутáс, *вйкрутáсом*, [*окрутáсом*]; — р. бр. *вйкрутáсы*, п. *wukrętas* «згин; узор»; — утворене від *вйкрут* «згин, прикраса» за допомогою суфікса *-ас-*; на думку Вітковського, запозичене з польської мови в українську та білоруську, звідки потрапило і в російську. — *Шанский ЭСРЯ I* 3, 225; *ЭИРЯ III* 62—63; *Варбот ZfSl* 24, 151; *Witkowski RSl* 22/1, 121.— Див. ще **крутіти**.

вйкувати «харчувати, пригощати, шанувати», ст. *вйкта* «денне утримання, пожива» (XVII ст.); — бр. [*вйкт*] «їжа»; — запозичення з польської мови; п. *wiktować* «харчувати», *wikt* «харчі, пожива» походять від лат. *victus* «засоби існування, їжа», похідного від дієслова *vivo* «живу», спорідненого з гр. *βίωμα*, дінд. *jīvatī* «тс.», псл. *žiti*, укр. *жити*. — *ЭСБМ II* 135; *Sł. wyr. obcych* 806; *Walde-Hofm. II* 808—809.— Див. ще **жити**.

[**вйкустрати**] «випровадити, вигнати» Я; — бр. [*вйкурстаць*] «тс.»; — неясне; через п. заст. [*kurstać*] «будити; підганяти» зводиться до лит. *(pa)kirsti* «прокидатися» (*ЭСБМ II* 264); можливо, пов'язане з [*кустратий*] «патлатий» і первісно означало «витягнути за волосся».

вйла, [*вилані*] «залізни вила для гною», [*вйлиско*] Ж, [*вйлиці*] «вила; частина мотовила; частина ножиць від гвинта до гострих кінців», [*вйлишник*] «вила; держак рогача; держак вил» Л, [*вилóчник*, *вйлóшник*] «тс.» Л, *вйлка*, [*вилкі*] «виделка», [*вильцята*, *вилáтий*] ВеБ, *вилкáстий* ВеБ, *вилкóватий* Я, *вилóватий* Ж, *вйлчастий* Я, *вйлчатий* Я], [*на́вилок*] «певна кількість сіна, піднята на вилах», [*навйльник*, *навйльня*] «тс.», *розвйлина*, *рóзвйлка* УРС, Г, [*розвйлок*], *розвйлистий*, *розвйлкуватий*, [*розвйлити*]; — р. *вйлы*, [*вйла*], бр. *вйлы*, др. *вила*, п. вл. нл. *widły*, ч. ст. *vidle*, ч. слц. *vidly*, полаб. *vajdlǎj*, болг. м. *вила*, схв. *виле*, слн. *víle*; — псл. *vidlo, утворене від *viti* «вити» (<ie. **uei-* «вити, намотувати») та суфікса *-dlo* (>-lo), за допомогою якого утворювалися назви знарядь праці (пор. *(o)rálo*, *шйло*); імовірно припущення Махека, що первісно це слово вживалося на означення пристрою для намотування пряжі (пор. укр. *мотовило*

з тим самим значенням), а потім так стали називати й інші схожі на нього знаряддя; з часом усталилася форма множини, як у назвах усіх парних предметів (*двѣри, ворѣта, штанѣ* тощо); пояснення псл. *vidla як «гачкувате знаряддя» (Petersson AfSIPh 36, 152—153) непереконливе. — Шанский ЭСРЯ I 3, 98—99; Фасмер I 314; Преобр. I 84; ЭСБМ II 139; Вгӱckner 613; Machek ESJČ 688—689; БЕР I 147; Skok III 593—594. — Див. ще **вїти**¹.

[вїлинижируватися] «прибратися, причепуритися» Я; — утворене на українському ґрунті від молд. *лїнѣ* «лизати», а се *лїнѣ* «облизувати себе» (про тварин), що разом з рум. *linge*, а се *linge* «тс.» походить від лат. *lingo* «лижу, облизую», спорідненого з дірл. *ligim* «лижу», псл. *lizati*, укр. *лизати*; суфікс *-ur-* запроваджено, мабуть, для уникнення асоціації з *жувати*. — СДЕЛМ 237; DLRM 459; Рущаріу 84; Walde—Hofm. I 806. — Див. ще **лизати**.

[вїлип] (бот.) «повитиця, *Cuscuta epilipum* Weihe» Мак; — неясне.

вїлиця «опукла кістка черепа над верхньою щелепою; [бокова частина морди тварини; тильна частина голови риби]», *вїлицюватий, вїличний*; — болг. *вїлушки* «нижня щелепа», м. *вїлиця*, схв. *вїлиця* «тс.»; — утворене від кореня *вил-* (мабуть, за зовнішньою подібністю цієї кістки до вилки); пор. значення слова *[вїлиці]* по діалектах: «розвилка, розсоха, частина ножиць від гвинта до кінців, частина мотовила». — БЕР I 147; Skok III 593—594. — Див. ще **віла**.

[вїлігати] «лінуватися, бути ледарем» Дз; — бр. *вїлегіца* «вїлежуватися, відпочивати», *[вїлеганіе]* «ухиляння від роботи»; — утворене на білорусько-українському ґрунті, очевидно, під впливом п. *wylęgać* «висиджувати, виводити (курчат)», *wylęgać się* «вїлежуватися»; спочатку, можливо, вживалося в розумінні «сидіти нерухомо, бути без діла». — Пор. **вїлінгатися**.

[вїлінгатися] «хитрувати» ЛЧерк; — очевидно, походить від п. ст. *wylęgać się* «вїлежуватися; вїляти» з певним

розширенням і узагальненням цього значення, тобто «ухилятися, відкручуватися, хитрувати взагалі». — Див. ще **вїлігати**.

[вїлохвѣстець] (ент.) «ногохвістка, *Podura villosa* з ряду нижчих (безкрилих) комах *Collembola* Ж, *[вїлохвѣстий]* Ж; — р. *вїлохвѣстки, ногохвѣстки*, бр. *вїлахвѣстки, нагахвѣстки*; — складне суфіксальне утворення з основ іменників *віла* і *хвѣст* (*хвѣст-*); назва пояснюється тим, що ця комаха має спеціальні члени для пересування: стрибальну вилку і схожу на хвостик черевну трубочку для присмоктування при падінні після стрибка. — БСЭ 8, 65. — Див. ще **віла, хвѣст**.

вїлух — див. **вїлах**.

вїлучати, вїлучити, [вїлұка] «вїлучення», *[вїлұчка]* «вїняток» Я, *[вїлұчний]* «вїнятковий» Я; — бр. *вїлұчачь*, п. *wyłączać* «вїклучати, ч. *wyłącovati*, слц. *wyłącovať*, нл. *wylichować*, болг. *излъчвам* «вїділяти», слн. *izlŏcati* «тс.; вїклучати»; — псл. *lŏčiti* (др. *лұчити*) «з'єднувати; згинати»; значення «роз'єднувати, відокремлювати» розвинулося в похідних утвореннях з префіксами **orz-* «роз-», *ot-*, *vy-*. — Фасмер III 537—538; Преобр. I 480; Срезн. II 58. — Див. ще **ви-, лұчити**².

[вїля] «біля»; — очевидно, видозмінене запозичення з словацької мови; слц. *vedl'a*, споріднене з ч. *vedle*, п. *wedle*, [wele], є прямим відповідником до укр. *[відля]* (див.).

вїляти, [вїляти] «ухилятися, вїляти» Ж, *[вїляти]* «тс.» Ж, *[вїлюга]* «кривизна, закрут» Ж, *[вїлюжка]* «хвїляста лінія в орнаменті; викривлення», *[вїлюжистий]* «хвїлястий» Я, *[вїльній]* «покручений», *[звільнұти]*; — р. *вїлять*, бр. *вїляць*, п. [wilać]; — похідне утворення від дієприкметникової основи *вил-* (псл. *vil-*) до дієслова *вїти* «скручувати»; порівнюється далі з лит. *vylūs* «брехливий», *vūlius* «хитрощі, ошуканство», п. *wiła* «блазень, божевільний», ч. *vila* «дурень»; зіставлялося також (*Būga RR I 491*) з лит. *vielŏti* «згортати, розгортати, мотати»; *vielā* «дріт». — Шанский ЭСРЯ I 3, 99; Фасмер I 315; Филин Образ. яз. 283; Преобр. I 84; ЭСБМ II

142—143; Machek ESJČ 689—690; Pelikán LF 56, 244.— Див. ще **вйти**¹.

[виля́чка] «пізньовесняна муха» Ж; — очевидно, походить від *виля́ти*; назва мотивується, можливо, зигзагоподібним польотом цієї комахи.

вільга́ — див. **іволга**.

[вильтетник] «кісник, стьожка» Я; — очевидно, результат видозміни форми *вельветник, похідної від *вельвет* (вид тканини); пор. *бархатка* з близьким значенням, похідне від *бархат* «оксамит». — Див. ще **вельвет**.

[вилю́ти] «розрізні, відкидні рукава», **[вельбу́ти]** «тс.» Пі; — запозичення з польської мови; п. *wyłot* «відкидний рукав» є похідним від *lesieć* «летіти». — Richhardt 121.— Див. ще **летіти**.

вильце́ «гільце, обрядове деревце українського весілля», **[вільце́]** «тс.»; деревце (прикрашене квітами) на могилі юнака або дівчини» Па, **[в'єльце]** «гільце» Л, **[вйблце, йблце]** «тс.» Л; — бр. **[вільца]** «вечірка перед весіллям у молодої», п. **[wilce]** «весільне гільце»; — результат контамінації слів *віти* і *гільце́*; пор. вираз *вити вильце* (очевидно, з *вити гільце*) «вбирати, прикрашати соснову чи ялинову гілку для весільного короваю». — ЭСБМ II 140—141.— Пор. **гільце́**.

вимага́ти, вимога́, вимогливи́й, [одмага́ти] «відбирати» Пі; — р. *вымогáть* «вимагати, домагатися», бр. *вымога́ць* «тс., жадати», п. *wupaгаś*, ч. *wupahati* «тс.», слц. *wupaħaŕ* «тс.; витягати»; — похідне утворення від *могти́*, яке у сполученні з префіксом *ви-* частково зберегло своє первісне значення (особливо в словацькій мові). — Булаховский Труды ИРЯ I 194.— Див. ще **могти́**.

[вймерхатися] «виголоднітися»; — бр. **[вймерхацца]** «тс.»; — очевидно, пов'язане з **[мєрха]** «шкапа», **[мєрша]** «падо»; могло бути утворене за аналогією до **вйморитися** (пор. *морити голодом*). — ЭСБМ II 269.— Див. ще **мєрха, мєрша**.

вмикáти, вимика́ч — див. **замикáти**.

[вйміл] «промити, вимите місце» Ж, **[вймілити]** «промити» Ж; — не зовсім ясне; можливо, префіксальне утворення від основи *міл-*, тієї самої, що і в *мілкій* «дрібний», р. *мел, мєлкий*; первісне

значення — «позбавити дрібних часток» (ут. ч. і в вигляді мулу), як у *вилющити* від *луска́, ви́потрошити* від *пóтпрох* і под.; може бути зіставлене і з р. ст. *вймолъ* (к *вймлу* < *вймъл-*) «намите водою підвищення коло річки», пов'язаним з *міти*, псл. *myti*.

вймпел; — р. бр. *вймпел*, п. *wimpel*, болг. *вймпел*; — запозичене через російську мову з голландської в першій половині XVIII ст.; гол. *wimpel* «прапор, стяг» споріднене з нвн. *Wimpel*, снн. *wimpel*, *wĩmpel*, днн. *wimpal*, дангл. *wĩmpel, wĩmpel* «тс.», свн. *bewĩmpfen* «закутувати», двн. *wĩnfilá* «хустка», первісна основа яких збереглася в дісл. *veira* «хустка»; п (згодом *m*) перед *p* з'явилося у цій основі пізніше під впливом *wĩnden* «вити». — СІС 125; Шанский ЭСРЯ I 3, 227; Фасмер I 368; Kluge—Mitzka 862.

вймук — див. **мучаник**.

[вймутюрхатися] «виголодатися, виснажитися»; — неясне; можливо, ефективним варіантом форми **[вймерхатися]** (пор.).

вйм'я, **[вймя]** ДБ III, **[вйме]** ВеБ1, **[вйм'ястий]**; — р. бр. *вймя*, др. *вймя*, п. *wymie*, ч. *wymě*, слц. *vemeno*, вл. *wimjjo*, нл. *himje*, полаб. *vojma*, болг. м. *вйме*, схв. *вйме*, слн. *vime*; — псл. *vymę < *vud-mę; — споріднене з двн. *fiar* «вим'я», нвн. *Euter*, дангл. *ider* «тс.», лат. *iber, -eris* «багатий, родючий; вим'я», гр. *οἰθαρ*, род. в. *οἰθατος* «вим'я», дінд. *idhar*, род. в. *idhrah*; іє. **idh-g/-n*- з чергуванням *г/п*; у праслов'янській формі замість розширювача основи *-г/-п-* виступає суфікс *-men* (>*-mę*), той самий, що й у *plemę «плем'я» (з *pledmen, пор. *plodь*) та ін. — Критенко Вступ 542, 568; Шанский ЭСРЯ I 3, 227; Фасмер I 368—369; ЭСБМ II 270; Machek ESJČ 704; БЕР I 148; Skok III 594; Хэмп Этимология 1970, 263—268; Бернштейн Очерк 1974, 185; Eckert ZfSl 8/6, 885—886, 888; Trautmann 334; Buga RR II 672; Pokorny 347.

вина́, **[вйinne]** «борг» Я, **[вйнник]** Ж, **[вйнниця]** «провинниця» Л, **[виновáте]** «борг», **[виновáтель]** «обвинувач», **[вино-**

ва́цтво] «винність», [вино́вщик] «винува-тець» Я, *винува́тець*, [винува́ч], *вінен*, *вінний*, *винува́тий*, *виніти*, *винува́тити*, [винува́ти], *звинува́чувати*, *звиня́ти*, [забезви́нно, забезневинно, зави́на, зави́нина Ж], [зави́на] «вибачення» Ж, [звиня́ти Ж, изви́нити Ж, невинничати], *обвинува́ч*, [обви́на] «обвинувачення» Ж, [обви́нник], *обвинува́льний*, *обвинува́чувати*, [обезневиня́ти] Ж, *повинний*, *повинність*, *повини́тися*, [повинува́тися], *провина*, *провинність*, *прови́нник*, [прови́нен], *провинний*, *провинений*, *провинува́титися* «провинитися»; — р. болг. *вина́*, бр. *віна́*, др. *вина*, п. вл. нл. *віпа*, ч. слц. *віпа*, м. *вина*; — псл. *віпа*; — споріднене з лит. *vaipa* «помилка», лтс. *vaipa* «провина», *atvainot* «вибачити», прус. *etwinūt* «тс.; виправдати»; іе. **wei-* «переслідувати, наступати»; далі пов'язується з *воова́ти*, *війна́* (щодо значення пор. р. *повинова́тяться* «підкорятися»).— Шанский ЭСРЯ I 3, 99; Фасмер I 316; Преобр. I 84; ЭСБМ II 143; Machek ESJČ 690; Holub—Kop. 416; БЕР I 148; Ягич AfSIPh 20, 370; Trautmann 344; Pokorny 1123—1124.

вінайти — див. **найти**.

вінахід, *винахідливий*, *винахідник*, *винахідництво*, *винаходити* — див. **находити**.

[виндіо́к] «шлунок» Ж; — очевидно, результат контамінації слів [бендіо́х] «пузо» і [вантіо́х] «живіт; лантух, мішок». — Див. ще **бендіох**, **вантух**.

виника́ти, *виниклий*, [одника́ти (від землі)] «підійматися, трохи підростати» Ж; — р. [выника́ть], бр. *выніка́ць*, др. *выникнути* «висунутися», п. *вупіка́с*, ч. *vznikati*, слц. *vznikat'*, болг. *възник-вам*, м. *возникнува*, слн. *vznikati*, стсл. *вѣзникнѣти*; — похідне утворення від псл. *pikati*, яке, очевидно, вже тоді, як і пізніше др. *никати*, *никнути*, мало два протилежних значення «схилятися» і «підійматися, з'являтися». — Див. ще **ника́ти**, **никнути**.

[винічува́ти] «випровадити, усунути» Я; — утворилося, мабуть, під впливом п. *wupicować się (czego)* «викрутитися, звільнитися, уникнути (чогось)», похідного від займенника піс «ніщо». — Див. ще **ви-**, **ні-**, **що**.

вино́, *вина́р*, *вина́рня*, *вина́рство*, [вині́ць] (бот.) «цибуля виноградникова, *Allium vineale* L.» Ж, [вині́вка] «винна бочка», *вінник*, [винни́ківна], *вінниця*, [винниця] (бот.) «виноград, *Vitis vinifera* L.» Мак, [винни́чка] (бот.) «порічка, *Ribes rubrum* L.» Мак, [винни́кий] «кислуваті яблука» Ж, [винно́ха] «сорт яблука» Ж, [вині́вка] «сорт полуниць» Я, [виня́нька] «горілка з винограду» НЗ УжДУ 12, [винце́] «порічка» Мак, *вінний*, [винни́кува́ти]; — р. *вино́*, бр. *віно́*, др. *вино*, п. вл. нл. *віпо*, ч. слц. слн. *віпо*, полаб. *vainē*, болг. м. *віно*, схв. *віно*, стсл. **вино**; — псл. *віпо*; — ранне запозичення з латинської мови, можливо, через німецьке посередництво; нім. *Wein* (двн. *wīn*) походить від лат. *vīnum*, успадкованого, як і гр. (F)οἶνος «тс.», з індоєвропейської прамови; іе. **woin-* «вино» походить з якоїсь мови стародавніх культур середземноморських островів, Малої Азії та Кавказу III—II тисячоліття до н. е.; пор. ар. *wain* «вино», хет. *uian-*, ассир. *inu*, гебр. *jaip*, груз. *gvino* «тс.»; пов'язування цього слова з іе. **wei-* «витися», за властивістю виноградної лози (Младенов 66; БЕР I 149; Шанский ЭСРЯ I 3, 100), що виключає можливість запозичення, малоймовірне, зважаючи на географічне поширення виноробства в стародавньому світі і первісне значення слова як назви напою, а не рослини. — Критенко Вступ 502, 552; Акуленко 131; Фасмер I 316—317; Преобр. I 84; Львов Лексика ПВЛ 173; ЭСБМ II 150; Machek ESJČ 690; Skok III 594—595; Frisk II 364—366; Kluge—Mitzka 850.

виногра́д, *виногра́дар*, *виногра́дарство*, *виногра́ддя*, *виногра́дина*, *виногра́дник*, *виногра́дництво*, *виногра́дарський*, *виногра́дний*, *виногра́довий*, ст. *виногра́дъ* «виноградник, винниця» (XVI—XVIII ст.), *виноградникъ* «винник, робітник на винограднику» (XVI ст.), *виноградничка* «робітниця на винограднику» (XVI ст.); — р. *виногра́д*, бр. *вінагра́д*, др. *виноградъ*, п. *winograd*, ч. слц. *vinohrad* «виноградник», схв. *віногра́д*, слн. *vinógrad* «тс.», стсл. **виноградъ** «виноградник»; — засвоєно з старослов'янської мови, в якій було калькою гот.

weīnagards «виноградник», утвореного з основ weīn- «вино» і gard- «город, сад», спорідненого з псл. *gord- «город»; на східнослов'янському ґрунті втратилося значення другого компонента і слово сприймається як просте.— Шанський ЕСРЯ I 3, 101; Фасмер I 317; ЕСБМ II 145.— Див. ще **вино́**, **горо́д**.

винозі́р, [винозо́р] Ж, *винозо́рний* «далекозорий (епітет сокола); (перен.) прозорливий»; — етимологічно не зовсім ясне складне слово, перший компонент якого *вино́*, можливо, зводиться до давнього кореня *ин-* «один», що можна розглядати як позначення здатності сокола дивитися одночасно в різні боки (кожним оком окремо), другим компонентом є основа іменника *зір*.— Див. ще *зір*, **і́нший**.— Пор. **винохі́д**, **і́нохідь**.

виноку́р «робітник гуральні», *виноку́рня*, *винокуріння*, ст. *винокурѣ*, *винокурня*, *винокурений* (XVIII ст.); — р. *виноку́р*, бр. *вінаку́р*, п. [winokur] (з бр.); — складне слово, утворене з основ слів *вино́* і *кур-іти*, тобто підігріванням добувати («викурювати») горілку; змішування понять «вино» і «горілка» в російській розмовній мові дає підставу вважати, що укр. *виноку́р* походить з російської мови.— Тимч. 254; ЕСБМ II 146.— Див. ще **вино́**, **куру́ти**.

винопо́лька «шинок, монопо́лька» ЛЧерк; — р. [винопо́лька], бр. [вінапо́лька]; — результат видозміни слова *монопо́лька* «крамниця, де продавали спиртні напої» під впливом слова *вино́*.— Фасмер I 317; ЕСБМ II 146.— Див. ще **вино́**, **монопо́лія**.

виното́ка «давильня для виноградного соку»; — п. winotok «лівер (для переливання рідини)», схв. *виндо́ч*, *виндо́чје*, слн. *vinotok* «жовтень»; — складне слово, утворене з основ слів *вино́* і *точіти*.— Див. ще **вино́**, **текти́**.

винохі́д «кінь-іноходець», [винохо́дець] «тс.»; — р. [винохо́д]; — результат видозміни деетимологізованої форми *інохо́дець* і под. під впливом слова *вино́* або через появу приставного **в-**.— Див. ще **інохідь**.

винцера́да — див. **анцера́да**.

вінмято́к, *вінмятко́вий*, *вінмяти* — див. **вінмяти**.

віпа́док Г, Ж, *віпа́дком*, *випа́дко-вий*; — р. [вѣпадо́к], бр. *вѣпадак*, п. wupadek; — похідне утворення від *па́дати*; спочатку вживалося, очевидно, як вузький термін під час гри в кості (при вдалому падінні кості); за іншим поглядом (Richhardt 113), запозичене з польської мови.— Див. ще **ви-**, **па́дати**.

віпа́трати «забруднити щось»; — р. [пáтраць] «бруднити»; — неясне; можливо, пов'язане з укр. *па́трати* «скубти пір'я, знімати щетину; потрошити».— Преобр. II 27.— Пор. **па́трати**.

випина́ти — див. **п'ясти́**.

ві́пиндити «вигнати, випровадити» Ме; — запозичення з польської мови; п. wupędzić «вигнати, прогнати» є похідним від *pędzić* «гнати, гонити», якому відповідає укр. [пýдити] (див.).

ві́пір «чинбарський брусок (з дубильної кори, торфу)» Ж, [ві́пірний] «дубильний» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з *пра́ти* (шкіру тварин, яку вичинюють за допомогою дубильної кори).

ві́плішити — див. **пліш**.

віпорото́к «мертвонароджена чи вирізана з утроби матері тварина; хутро такої тварини», [ві́порок Ж, ві́порток] «тс.»; — р. [вѣпорто́к, вѣпорото́к, вѣпрато́к], бр. *вѣпара́к* «тс.», др. *испорото́къ* «жива дитина, вирізана з утроби матері», п. wurogek «випороток», wurgitek «тс.», ч. spratek «недоношена тварина; шкурка з недоношеної тварини», [vúragek] «теля-недоносок», болг. *изпóрец*, цсл. *испрѣтъкъ*; — псл. *jъzrogътъкъ, *jъzрѣтъкъ; — здається пов'язаним з *поро́ти* (*випоро́вати*); враховуючи р. *за́порток* «тухле яйце», Преображенський (II 110) підводить усі ці форми під р. *пóртить* «псувати» і припускає для нього первісне значення «висиджувати, гріти висиджуванням» або «носити в животі», вважаючи його спорідненим з лит. *perėti* «висиджувати, виводити пташенят», лтс. *perēt* «сидіти на яйцях, висиджувати курчат», днв. *farro* (*far*) «бичок», лат. *ragio* «народжую», гр. *πóρτις* (*пóρ-ταξ*, *пóρτις*) «теля, телиця», ос. *firton* «худоба», дінд. *pṛthukaḥ* «дитина; звірятко», похідними від іє. *per- «вибира-

тися назовні, народжуватися»; сумнівно.— Фасмер I 369; ЭСБМ II 273; Machek ESJČ 571; Mikl. EW 258.— Див. ще **поробти**. — Пор. **запорток**.

випрягати, *вiпряг*, *випряжний* — див. **пругти**.

вiпуклий, *вiпуклiсть*, *випуклястий*, *випучистий*, *вiпучний* — див. **пук**.

вир, [вер] «вир» Ж, [вiрей] «тс.» ВеБ, [вiрник] Ж, *вирiстий*, [вiрити] «вирувати», *вирувати*; — р. діал. болг. *вир*, бр. *вiр*, п. *wir*, ч. слц. слн. *vír*, м. *вир* «калюжа, водоймище», схв. *вiр*, стсл. **вирь**; — псл. *vírġ*; — споріднене з лит. *vūgius* «вир», лтс. *vīrags*, лат. *vertex* «тс.», аром. *vīró* «глибоке місце у воді»; інші ступені чергування відображені у стсл. **вiрѣти** (псл. *vġrġti) «кипіти, клякотіти», ч. *vřiti*, укр. [вiрити], лит. *vĩgti* «кипіти», лтс. *vĩft* «кипіти, варитися», а також в укр. [iзвiр] «джерело», схв. *iзвор* «тс.», укр. *варити*; безпосередній зв'язок з *вiти* (Machek ESJČ 690) остаточно не доведений.— Фасмер I 318; ЭСБМ II 153; БЕР I 150; Skok III 622—624; Fraenkel 1260; Trautmann 361.— Пор. **варити**, **вiрти**, **iзвiр**.

вiра (іст.) «штраф за вбивство», *вiра* «тс.», *вiрати* «збирати подать» Я, ст. *вiра* (XV ст.); — р. *вiра*, бр. *вiра*, др. *вира*, *вирьное*; — здебільшого вважається запозиченням з германських мов, зокрема, від варягів; пор. перший компонент днв. свн. *wġrgġlt* (нвн. *Wergeld*) «штраф за вбивство чоловіка», утвореного з днв. *wġr* «чоловік» і *geld* «відплата, вартість» (Горяев 49; Преобр. I 85); видається ймовірним і припущення Фасмера про праслов'янське походження цього слова: псл. *vīra* «штраф за вбивство чоловіка» як похідне від псл. *vġrġ «чоловік», що відповідає лит. *vūgas* «чоловік», прус. *wūrs*, лат. *vīr*, гот. *waig*, *wġr*, ав. *vīra*, дінд. *vīrāh* «тс.».— Фасмер I 318; ЭСБМ II 153—154; Kluge—Mitzka 856.

виражати, *вiражити*, *вiраз*, *вiрiзний*, *виражальний*, *виражистий*, *вiрiзний* Г, Ж, *виразовий*; — р. *виражати*, бр. *виражати*, п. *wyrazac*, вл. *wyrazuc* «вибити», ч. *vyrážeti* «вибивати; видавати (звук)», слц. *vyrážat* «вбивати, кар-

бувати», болг. *изразя* «висловлюю», м. *изрази*, схв. *изражавати*, слн. *izgázati* «тс.»; — префіксальне утворення від псл. *gaziti* «бити, ударяти»; первісне значення префіксального утворення — «вбивати, викарбовувати»; сучасне значення вважається результатом калькування нвн. *ausdrücken* «виражати»; витискувати», яке в свою чергу є калькою лат. *exprimere* «тс.».— Шанский ЭСРЯ I 3, 230—231; ЭСБМ II 279; Мейе ОЯ 274.— Див. ще **ви-**, **раз**, **разити**.

вiразка, *вiразок* — див. **разити**.

виргiн, *вiгрiн*, *вiргiн* — див. **варгiн**.

виргiла — див. **вергелi**.

[**виргилiс**] «вайло, бельбас, здоровило, телепень» Ме; — очевидно, результат зближення слів [вергелi] і Геркулес.— Див. ще **вергелi**.

вирезуб (іхт.) «*Rutilus frisii* (Leuciscus frisii, Cyprinus dentex)», *веризуб*, [верiза Мо, вiриз Ж, виризуб Ж, вiрозуб Л—Г], ст. *виризуб*, *верезуб* (XVI—XVIII ст.); — р. *вырезуб*, [верiзуб, верезуб], п. *wyrozub*, [wyrozub, wirozub, wydrozub] «тс.»; — виводиться з давнішого *вирiзозуб (у нижній щелепі цієї риби вищерблені зуби, ніби з вирiзкою); може бути пов'язане з [верий] «вигнутий»; менш переконливе припущення про зв'язок із схв. *вiрити* «виглядати, стирчати» і стсл. **оуверити** «втрищити» (Вгiсклер 639).— Коломиец Общесл. назв. рыб 59; Фасмер I 370; Преобр. I 104.

[**вiриглі**] «особливі па в танцях» Я, [виригльовувати] «виробляти особливі па» Я; — неясне.

вiринути «винирнути», *виринати*, *вiрнiти* СУМ, Бі, *зрiнути* «тс.», [навиринки] Ж; — р. [выринiтсья]; — результати видозміни форми *винирiти* (пор. р. *вынырiть*, бр. *вынырiць*) під впливом дієслова *рiнути* «сильно текти». — Див. ще **нирiти**. — Пор. **рiнути**, **пiрнати**.

вирiнниця (бот.) «морська зірочка, *Callitriche verna* L.» Ж; — очевидно, пов'язане з *виринати*; назва може бути зумовлена тим, що тичинки цієї підводної рослини тягнуться вгору, доки пильники не виринуть на поверхню води, після чого відбувається запилення. —

Вісюліна—Клоков 160; Нейштадт 374.— Див. ще **виринати**, **ниряти**.— Пор. **віринь**.

[**віринь**] (бот.) «пухирник звичайний, *Utricularia vulgaris* L.» Ж;— пов'язане з **виринати**; назва мотивується біологічними властивостями цієї водяної рослини: без кореня, живе в напівзануреному стані, перезимовує на дні водойм у вигляді зимових бруньок, а потім виринає.— Словн. бот. 455; Нейштадт 507—508.— Див. ще **виринати**.— Пор. **виринниця**.

вірій, [*вірай*, *вірей* Пі, Ж, *вір'є* Бі, *вірей* Пі, *ірай* Ж, *ірей* Ж, *ірій* Ж, *ір'є* Бі, *ірій* Ж], [*іриця*] «пташка, що повернулася з вірію»;— р. *ірій*, бр. *вірай*, др. *ириш*, п. *вугај*;— загальноприйнятої етимології не має; можливо, пов'язане з псл. *јагъ «весна», що разом з гот. *јег* «рік» походить від іє. **јог-* із ступенем чергування *јог-*, звідки виникло іг-, представлене в др. *ириш* з давнім прикметниковим суфіксом *-иш*; українська форма з початковим **в** виникла внаслідок злиття применника *в* з іменником у сполученні *в ірій* (куди?); форми *вірай*, *ірай* під впливом *рай*; заслуговує на увагу також спроба пов'язання з прус. *iŕgiau* «море» (Мартынаў Белар. лінгв. 7, 69); менш задовільні інші пояснення: як запозичення з іранської мови,— пор. ір. *aiŕya-* «арійська країна» (Фасмер—Трубачев II 137—138); як пов'язаного з ос. *ig* (*igæ*) «осетини» (Vasmer RSl 6, 176—177; Филин Образ. яз. 279), з іменником *рай* (Brückner 452), з псл. *virъ «вир» (Тоивонен FUF 24, 104—126), з гр. *έαρ* (ἔαρ) «весна» (Горяев 123; Преобр. I 273), з дінд. *агапуаһ* «чужий, далекий» і з лит. *oras* «повітря» (Потебня РФВ 6, 146, 155) та ін.— Ильинский РФВ 74, 138—140; Филин Происх. яз. 529—530; ЭСБМ II 279—280; Топоров III 95—96.

вірла «випуклі очі», *вирлач*, *вирлатий*, [*вірлатий*] Ж;— бр. *вірлаты* «витрішкуватий», схв. *врлав* «косоокий, з пошкодженим оком»;— очевидно, похідне від тієї самої основи псл. **vʀl-* (**vʀdl-*?) «повертання, обертання, вивертання», що й *верло* «важіль»; спроба

пов'язання з слн. *viréti* «здійматися, стирчати; дивитися недобрим оком», схв. *viríti* «дивитися», р. [*вірити*] «тс.», [*вирять*] «сторонитися, ухилитися» (Куркина Этимология 1970, 100—101) потребує додаткового обґрунтування.— Див. ще **верло**.— Пор. **вирлобкий**.

вірло— див. **верло**.

вирлобкий «балухатий», [*верлобки*] Л, *вирлобкість*;— р. [*верлибкий*] «косоокий; який повертає в усі боки очима», [*верлобка*] «казкова одноока істота», бр. *вірлавокі* «витрішкуватий», схв. *врлоок* «з ушкодженим оком»;— псл. **vʀlo-* «ок»;— утворене з основ **vʀl-* «вертати, вивертати» й *око*.— ЭСБМ II 61—62.— Див. ще **вірла**, **око**.— Пор. **берлобкий**.

вірок, [*вірік*] Ж;— бр. *вірак*;— очевидно, запозичення з польської мови; п. *вугок*, як і ч. слц. *vúgok* «вислів, сентенція», походить від дієслова *vugzec* «висловити», *vugzekač* «висловлювати», утвореного з префікса *vu-* «ви-» і дієслова *gzec* «ректи».— Худаш 122.— ЭСБМ II 280.— Див. ще **ви-**, **ректі**.

[**виромір**] (зоол.) «червоноока коловертка, *Philodina erythrophthalma* Ж;— складне слово, утворене з основ іменників *вир* і *мир*, перший з яких відбиває біологічні особливості тварини (під час руху коловертного апарату, що міститься в передньому кінці тіла, в воді утворюється *вир*), а другий, очевидно, не має конкретного значення і вжитий як тавтологічний засіб афективного забарвлення або виник унаслідок деетимологізації з колишнього компонента з певним конкретним (тепер затемненим) значенням.— УРЕ 7, 10; БСЭ 22, 14.— Див. ще **вир**.

[**вірпці**] «постоли» ДзАтл I;— неясне; можливо, пов'язане з *верба* (тобто *вербці, первісно як «взуття, зроблене з кори або пагонів молодої верби»); пор. також [*кёрпці*] «постоли».

[**виругівувати**] «виганяти, усувати, приборати» Ж, [*вируга*] Ж, ст. *вируговати* «вигнати, викинути» (1635);— запозичення з польської мови; п. *вугугова*, *вугиговуваа* «усувати, звільняти, виживати, виганяти» походить від *гуговаа* «виселяти, виганяти, усувати з посади», *гугі* «вигнання з країни, масове

звільнення», запозиченого з термінології німецького міського права; нім. *güpen* «ганити, осуджувати», *Rüge* «догана» споріднене з псл. *rekti, укр. *ректі*. — Richhardt 113; Brückner 468; Kluge — Mitzka 613. — Пор. **ругáти**.

віручити, *вируча́ти*, *віручка*; — р. *віручить*, бр. *віручыць*, др. *выручити*, п. *wugęczyć*; — очевидно, утворене на давньоруському ґрунті з префікса *вы-* «ви-» і втраченого в сучасних східнослов'янських мовах дієслова *ручити «поручитися», похідного від *рука́*; первісно, мабуть, мало конкретне значення «протягнути руку порятунку». — Шанский ЭСРЯ I 3, 231; Булаховский Труды ИРЯ I 187; ЭСБМ II 281; Brückner 458; Топоров III 82. — Див. ще **ви-**, **рука́**.

вір'яний, *вер'яний* — див. **верм'яний**.

вірячити «витріщити», *ви́рячувати*, [*ви́ряча́ти*, *ві́рячок*], *ви́рячкува́тий*, [*ві́рячкува́тий*] Ж; — р. [*ві́рачить*] «витріщити», бр. [*ві́рачыць*], п. *wugęczyć* «тс.»; — результат гіперистичного пом'якшення **р** в деетимологізованому дієслові *вирачити, похідному від *рак* «*Rotambilus astacus*»; витворення цього дієслова могло бути зумовлене тим, що у рака очі розміщені зверху. — ЭСБМ II 220. — Див. ще **рак**. — Пор. **вічарячити**.

висика́ка, *висика́ка* — див. **сікатися**.

вісіти, *ві́снути*, *вис*, [*ві́са*], [*ві́сінь*] «висота» Ж, [*висиня́*], [*вислю́га*] «шибеник» Бі, [*ві́сник*] «тс.» Ж, *висо́к* (тех.), *вису́лька*, *ві́слий*, [*висний*], *висю́чий* ЯІ, *вися́чий*, *звис*, [*зві́са*] «маятник» Ж, [*зві́сник*] «стрімкий берег», [*зві́сок*] «залишок» Ж, [*звисі́стий*] «обвислий» Ж, *зві́слий*, [*зависа́ти*] «покладатися, розраховувати» Ме, *на́вис*, *по́вись* «паморозь», *про́віс*, [*сві́сель*] «вільні кінці верхів і сподів рибальської сітки» Дз, [*сві́слі*] «нижній кінець плавної сітки», [*уві́слий*] «вертикальний»; — р. *висе́ць*, бр. *ві́сець*, др. *висѣти*, п. *wisieć*, ч. *viseti*, слц. *visiet'*, вл. *wisač*, нл. *wisaś*, болг. *вися́*, м. *виси*, схв. *ві́сити*, слн. *viséti*, стсл. **висѣти**; — псл. *visēti, *visnōti*; — переконливо не з'ясоване; порівнювалося з дінд. *visáti* «іде, прибуває» (Büga

RR II 689), з лит. *vupsóti* «гавити, ловити гав» і *vairýtis* «лупати очима» (Ильинский ИОРЯС 23/1, 125; БЕР I 153), з ос. *awunɣun/awinɣun* «вішати», перс. *avez-*, *avēxt-* «висіти, вішати» (Абаев ИЭСОЯ I 87—88). — Шанский ЭСРЯ I 3, 105; Фасмер—Трубачев I 319—320; ЭСБМ II 161; Skok III 596—597; Moszyński PZJP 198. — Пор. **вішати**.

виск, [*вискотня́*], *ві́скнути*, *вискотіти*, *ви́щати*; — р. ст. *ві́скати*, бр. *віск*, п. *wisk*, болг. *виск*, м. *виск* «іржання, виск», схв. *ві́ска* «тс.», *ві́снути*, стсл. **виштати**, **виснѣти** «пищати, шепотіти»; — псл. *visk*, паралельне до *vizgь*; — звуконаслідувальне; порівнюється з нвн. *wiehern* «іржати» від свн. *wihen*, *wiehenen*, *wieheren*, двн. *wihōn* (можливо, замість *wijōn, *hwijōn), герм. **hwi-* «галасувати, іржати», хет. *viĵai-* «кричати», а також лат. *vītulog* «радісно кричу, торжествую», дат. *vie*, англ. [*wicker*] «іржати» та ін., що зводяться, очевидно, до іє. **woi-*; елемент *-sk-* вважається давнім інхоативним суфіксом. — Фасмер I 313; Преобр. I 83; БЕР I 152; Skok III 597; Kluge—Mitzka 860; Walde—Hofm. I 807; Kořínek 219.

вискік — див. **скакун**.

вислюга́ти «тинятися, вештатися без діла» Я; — неясне.

висо́к «скроня; волосся на скроні»; — р. *висо́к* «тс.», [*вискі́*] «волосся взагалі», бр. [*вісо́к*]; — похідне утворення від *вісіти*; первісне значення «пасмо волосся, що спадає на чоло» засвідчено в окремих російських говірках; думка про походження від іє. *wik-*, яке зберігається в лат. *servix* «потилиця» (Otrębski LP 2, 256), помилкова. — Шанский ЭСРЯ I 3, 106; Фасмер—Трубачев I 320; Преобр. I 85; Желтов ФЗ 1876 I 18; ЭСБМ II 162, 164. — Див. ще **вісіти**.

високо́л (фольк.) «сокіл» Я; — епітет сокола, утворений, очевидно, в результаті контамінації слів *висо́кий* (тобто «той, що високо літає») і *сокіл* (див.).

високопáрний Я, ст. *высокопарный* (XVII ст.); — р. *высокопáрный* «високомовний; (ст.) який високо літає (XV ст.)», болг. *високопáрен*, схв. *високóпáран*; — складне слово, утворене з основ

прислівника *висо́ко* і дієслова *парі́ти* «ширяти». — Див. ще *вись*, *паріти*.

високо́сний, [*висекто́вий*] Пі, ст. *висекто́вий* (XVIII ст.); — р. *високо́сний*, бр. *высакосны*, др. *високостъ*, *високостъный*, болг. *високосен*, м. *високосен*, стсл. **ВЫСОКОСТЪНЪ**, **ВИСЕКЪСТЪ**, **ВИСЕКЪСТЪНЪ**; — запозичено з середньогрецької мови через старослов'янську; сгр. βίσεξτος походить від лат. bissextus, букв. «двічі шостий»; назва пояснюється тим, що 366-й день високосного року в римському календарі додавали після 24 лютого, який по-латинськи називали *diēs sextus* тобто «шостий день» перед календами — святом 1 березня, а тому день після 24 лютого називали *diēs bissextus* «другий шостий день» перед безрезнежими календами; форма *високо́сний* є результатом народноетимологічного зближення з *висо́кий*. — Шанский ЭСРЯ I 3, 106—107; Фасмер I 320; Преобр. I 85; БЕР I 152; Милев БЕ 1957/1, 65. — Див. ще *біс*², *секстѣт*.

висолопити, *висолопитися*, *висоло́плювати*, *висело́плювати* — див. *соло́пити*.

[*вісна*] «острів» Я, [*висеп* Пі, *висип* Пі, *вісна* St. Sl. 12] «тс.», ст. *виспа* (XVI ст.); — бр. *вісна* «піщаний острів», ч. *vůsra* «острів; мис»; — запозичення з польської мови; п. *wysra* «острів» через посередництво давнішого *wyser* «насип» утворилося з п. ст. *iser* «купа каміння серед потоку», яке зводиться до псл. *ijs-sъrъ. — Дзенделівський St. Sl. 12, 105, 108; Sławski JP 32/4, 180; Grückper 639. — Див. ще *ви-*, *з*², *сіпати*.

[*вістѣпка*] «невелика будівля в сінях або під хатою для зберігання овочів узимку» Я, [*вістапка*, *вістьюпка*, *здебка*, *іздебка*, *істѣпка*, *стѣпка*] «тс.» Я; — р. *ізба*, *истопка*, *истѣпка*, бр. [*істопка*, *вісцѣбка*] «курна хата для зберігання коренеплодів та овочів», др. *истъба*, зменш. *истобъка*, *истопка* «хата, лазня», п. *izba* «кімната, палата», [*istebka*] «кімнатка, темниця, музей-сховище», *izdebka* «тс.», ч. *jizba* «кімната, світлиця», слц. *izbietka*, полаб. *jazba* «кімната в селянській хаті», болг. *изба* «підвал, погріб, винний погріб», м. *vizba* «тс.», схв. *изба* «кімната в руб-

леній хаті», слн. *vizba* «хата»; — псл. *jъstъba «дім, господарство», запозичене з германських (свн. *stube* «лазня, кімната, яку опалюють» <герм. *stube «тс.») або з романських мов (нар.-лат. *extifa «лазня»); на думку Мартинова (Сл.-герм. взаємод. 122—123), псл. *jъstъba автохтонне, а герм. *stube запозичене у слов'ян. — Фасмер—Трубачев II 120—121; Преобр. I 265; ЭСБМ II 164—165; Sławski I 475—476; Milewski RSl 26/1, 132; Bern. I 436. — Пор. *стопка*.

[*вістрічки*] (бот.) «стокротки, *Bellis perennis* L.» Ж; — неясне.

віступці «туфлі; хатне легке взуття»; — р. [*віступки*], бр. [*выступки*]; — похідне утворення від дієслова *віступи́ти* в значенні «ненадовго вийти з приміщення»; утворене за зразком слова *капці*. — ЭСБМ II 268. — Див. ще *ви-*, *ступати*.

[*вісус*] «ледащо, нероба» Ж; — бр. *вісус*; — запозичення з польської мови; п. *wisus* «шибеник, гультай» утворене від *wisieć* «висіти» < псл. *visēti* за допомогою запозиченого з латинської мови суфікса *-us*. — ЭСБМ II 165; Grückper 618; Łoś Gr. p. II 93. — Див. ще *вісіти*.

[*вісюк*] (бот.) «стокос, *Bromus squerrosus* L.» Мак; — результат видозміни форми **[вісюк]* (**[вівсюг]*) «тс.» (пор. [*овсюг]* «тс.»), зближеної з основою дієслова *вісіти*. — Див. ще *овѣс*.

вись, [*висиня*] Ж, *висота́*, *висо́тник*, *височина́*, *височінь*, [*вісшість*] «зверхність, високе положення, почуття переваги» Я, [*віиша*] «висота» Ж, *вишиня́*, [*вишиня́*], *віишка*, [*віишки*] «горище (в хаті, хліві)» Я, [*віишки* Л, *віишки* Л, *віишка* Я] «тс.», [*віишник*] «вищий, старший» Ж, [*віишок*] «вершина, шпиль» Ж, [*вици́на*] «висота» Ж, *віицість*, *висо́кий*, *віишній*, *віищий*, *висо́чїти*, *віицати*, [*ви-виси́ати*] «робити високим» Ж, [*звіжжа*] «перевищення, надмір» Ж, *звісо́ка*, [*звіши*], *завішка*, *завіишки*, [*наввіишки*], [*навзвіиці*], [*перевіишка*] «зверхність, перевага» Ж, *перевіици́ти*, *перевіицати*, [*перевіиши́ати*], *перевіищувати*, *підвіици́ти*, *уввіиши́я*, *увісь*, *увіишки*, [*увіише́нь*] «вгору»; — р. *высь*, *высо́кий*, бр. *высачыня́*, *вышыня́*, *высо́кі*, др. *высь*, *высокъ*, п. *wyżyna*, *wysoki*, ч. *výša*, *výšpa*, *vysoký*, слц. *vŷška*, *vŷšava*, *vysoký*, вл.

wusoki, нл. wusoki, husoki, полаб. voj-sūt'e, болг. висина́, висок, м. вис, висок, вишина, схв. висина, висок, слн. vīšavje, višok, стсл. **високъ**; — псл. vus-окъ, очевидно, похідне від зниклого прикметника *vusъ, що зводиться до іе. *ur-so-s; — споріднене з гр. ὕψος «висота», ὕψιλος «високий», дірл. ἄσαλ «високий», ірл. ós, ḡas «зверху, над», двн. ŋī «на», дангл. ŋr, нвн. auf «тс.».— Шанский ЭСРЯ I 3, 231—232; ЭИРЯ III 62; Фасмер I 371; Преобр. I 104; Горяев 59; ЭСБМ II 284; Machek ESJČ 705; БЕР I 152; Skok III 597—598; Trautmann 335; Pokorny 1107.

вітати¹ «перебувати; ширяти», *вітальце* «місцеперебування», [вітальниця] «шпиталь» Ж; — р. *вітать*, др. *витати* «жити, перебувати», болг. *вита́я* «витаю»; — запозичення з старослов'янської мови; стсл. **ВИТАТИ** «жити; відвідати; поселитися», як і укр. [вітатися] «вітатися», бр. *вітаць* «вітати», п. *witać* «вітати, (первісно) жити», ч. *vitati*, слц. *vitat*, вл. *witać*, нл. *witaś* «тс.», походить від псл. *vitati* «відвідати; поселитися; прийти з символічною гілкою», пов'язаного з *vitъ* «гілка», *věтъ* «тс.», *-větiti* «вітати, відповідати, обіцяти, говорити»; далі зіставляється з лит. *vieta* «місце», лтс. *vieta* «тс.», *ravietāt* «квартирувати»; сумнівним є припущення (Būga RR I 491) про зв'язок з морфемою *-vitъ* у слові *имо-витъ* і под.; значення «ширяти» в українській мові вторинне.— Мельничук Вост.-сл. и общ. языкозн. 103—114; Шанский ЭСРЯ I 3, 109; Фасмер I 321; Brückner 625; Būga RR I 335; Trautmann 345.— Пор. **вітати**², **вітати**.

[вітати]² «вітати» Ж, [вітатися] «тиснути один одному руки, вітатися» Ме, [вітальня] «вітальня» Пі; — бр. *вітаць* «вітати», п. вл. *witać*, ч. *vitati*, нл. *witaś* «тс.»; — псл. *vitati* «вітати, відвідати, прийти з символічною гілкою», пов'язане з *vitъ* «гілка», *věтъ* «тс.», *-větiti* «вітати, говорити».— Пор. **вітати**¹, **вітати**.

[витва] (бот.) «верба пруговидна, лоза, *Salix viminalis* L.» Мак; — р. [вітвина] «гілка, прут», п. *witwa*,

[wita, witwinal, нл. *witwa* «тс.», схв. *вітвина* (вітвина) «ферула; прут»; — псл. *vitv-*, пов'язане з *vitъ* «гілка», *věтъ*, р. *ветвь* «тс.»; — споріднене з прус. *witwan* «верба», гр. ἴτις «обід; верба».— Фасмер I 321.— Див. ще **віт**¹.

[вітень] (бот.) «березка, *Convolvulus* L.» Ж; — похідне утворення від дієслова *вітти*, *в'ю*; назва мотивується тим, що березка обвивається навколо інших рослин (пор. назви цієї рослини в слов'янських мовах, утворені від інших форм того самого кореня: укр. *в'юнók*, *озвійка*, *повити́ця*, *повити́ч*, *повій*, *пові́йка*, р. *в'юнók*, бр. *навóй*, п. *powój*, *rowójka*, ч. *rovíjník*, слц. *rovojník*).— Словн. бот. 51; Нейштадт 447; Machek Jm. rostl. 184.— Див. ще **віти**¹.

віти¹ «скручувати», *вітися*, *вісти*, [воїти] «плести огорожу» Ж, [вітка] «мотузка з пруття; обруч з молодої ялини або ліщини», [вити́ця] «вдвое сплетена свічка» Ж, [вітка] «віршовка; обруч; ганчірка для обмотування» Ж, *вітók* СУМ, Ж, [вити́ха] «квасоля з витким стеблом» Л, *вити́шка*, [ви́шка] «одна з двох схрещених планок витушки» Ме, [ви́шкі] «витушка» Ме, [вій] «шар плетеного тину; жмут хмизу в тині», [вітівка] «коса (жіноча)» Ж, *в'юн* (іхт.) «*Misgurnus fossilis*», [во́юн] «тс.» До, *в'юнók* (бот.) «березка, *Convolvulus* L.», [в'юч] «усе, що в'ється» Я, *виткий*, *в'юністий*, *в'юнкій*, [во́ювій] «призначений для плетіння тину» Ж, *в'юнітися*, *вповівач*, [звива́нець] «рулет», *звивина*, [зві́нка] «повстяний м'яч, іграшка» Ж, *звіток*, *звій* «сувій; [шарнір]» Я, [звіток] «пучок виробленого льону», [зві́йці] (ент.) «листовійки, Forticidae» Ж, [звой] «сувій» Мо, *звівистий*, [звиві́ций] «жвавий», Ж, *звівчастий*, *звінений*, [зві́нний] «швидкий, вправний», *завівка*, [заві́йка] «хустка» Ж, [заві́н] Ж, *завітка* «частина внутрішнього вуха; закрутка з стеблин хліба на корені», [заві́тка] «покрітка», *заві́тók*, [заві́ття] «закрутка з стеблин хліба; жіноча пов'язка», [заві́й] «чалма», [заві́йка] «хустка», [заві́йник] (зоол.) «цидарія, *Cidaris*» Ж, [заві́йна, *заві́йниця*, *заві́на*] «серцева хвороба; болі в животі» Ж, *навівальник*, *навівка*, *навій* «вал у ткацькому верстаті, на

який навивають пряжу», *навивальний*, *навивний*, [обвітка] «обмотка», [обвинка] «бнит, пов'язка» Ж, *обвинний*, *перевівка*, [перевій] «розпарені віти для зв'язування дерева», [перевійник] «в'язка соломи або пруття», [перевіої] «повивальник для ніг» ВеБ, *повівач*, [повинятко] «пелюшка» Ж, *повіто́к* «повивач» СУМ, Ж, *повиття*, *повитуха*, [пов'ойник] «жіночий убір, подібний до беретта» Л, [розвівач], *розвіток*, *розвій*, [розвивний], *розвійний*, [свій] «сувій» Ж, [свієць] «сувій (полотна)» Ж, *сுவій*, [свитойкий] «гнуцький, пружний» Ж, *сповіто́к* «пелюшка; [повивач]», [увівач] (ент.) «лабиринтовий павук, Agelepa» Ж; — р. *вить*, бр. *виць*, др. *вити*, п. вл. *wiś*, ч. *vítí*, слц. *viť*, нл. *wiś*, болг. *ви́я*, м. *vie*, схв. *вѣти*, слн. *vítí*; — псл. *vítí* «вити»; — споріднене з лит. *vūti* «вити, звивати, сукати», лтс. *vít* «вити, плести», двн. *wid* «вір'ювка», *windan* «вити», *wida* «верба», дангл. *wīřig* «тс.», лат. *viēre* «плести, в'язати», *viſis* «виноградна лоза», гр. *ίτος* «обід; верба», ав. *vaēiti* «верба», дінд. *váyati* «плете, тче», *vuáyati* «в'є, крутить»; іє. **ṽi-*, **ṽei-* «крутити, гнути». — Шанський ЭСРЯ I 3, 110; Фасмер I 322; Преобр. I 86; Machek ESJČ 692; БЕР I 158; Skok III 600—601; Trautmann 346; Walde—Hofm. II 786; Абаев ИЭСОЯ I 277; Pokorny 1120—1121.

віти² «видавати протяжні звуки», *вий* «протяжний звук», *виття*, [завій] «виття» Ж; — р. *вить*, бр. *виць*, др. *вити*, п. вус, ч. *vŭti*, слц. *vut'*, вл. *wiś*, нл. *wiś*, *huś*, болг. *ви́я*, м. *vie*, схв. *завѣжати*, слн. *vítí*, стсл. **ВІТИ**; — псл. *vuti*; — давнє звуконаслідувальне утворення, можливо, пов'язане з характерним криком деяких звірів або нічних лісових птахів (сови, пугача тощо); — очевидно, споріднене з ч. *vŭskati* «кричати, веселитися», болг. *вікам* «кричу», слн. *zavíkniti* «викрикувати», лит. *ùiti* «гнати, заганяти, кричати на когось», гр. *αῶ* «кричу, кличу», дінд. *ṽitih* «крик», що, можливо, відбивають давній спосіб вигнання тварин із захистку під час полювання; виводилось також від вигуку болю *ṽ (з протетичним *v*) (Machek ESJČS 578). — Шанський

ЭСРЯ I 3, 235; Фасмер I 371; Преобр. I 105; БЕР I 158—159; Skok III 588; Mikl. EW 397; Būga RR I 303; Otrębski LP I 147; Fraenkel 1159; Pokorny 1105.

[вітнюхати] «вісти, зжерти» Я; — афективне утворення неясного походження.

витівати, *вітїяти*, *вітїєка*, [вітїнка] «витівка», *витівнік*, *вітївно*, *затївати*, [затїва], *затїя*, [затїйно] «вигадливо, химерно» Я, [натївати]; — р. *затївать*, *затїя*, бр. *зацїяць*, *зацїяць*; — псл. **tě-*, що, можливо, має зв'язок з ав. **tāu-* «таємно» (Mikl. EW 356; Преобр. I 243) і псл. *tajō*, *taiti*, укр. *тайти* (Иллич-Свитыч ВЯ 1959/2, 7); допускається спорідненість з лтс. *tievēt* «до чогось прагнути», *tītināt* «дражнити, дратувати», лит. *titinoju*, *titinoti* «хвалитися, хвастати». — Шанський ЭСРЯ II 6, 69; Фасмер—Трубачев II 82; Mühl.—Endz. IV 207—208.

[вітїчка] (бот.) «ситняк, *Juncus efusus* L.» Мак, [витїчок] «тс.» Мак; — неясне.

вітїя, *вітїйство*, *вітїюватий*, *вітїйствувати*; — р. *витїя*, др. *вѣтши*, стсл. **ВѢТИИ**; — псл. *věťjъ «оповісник, глашатай (що ніс символічну гілку)», первісно прикметник від *věť* «гілка»; за іншою точкою зору (Топоров КСИС 25, 86—87), пов'язане з *vět-i <**vě-* «віяти», спорідненим з лат. *vātes* «поет». — Мельничук Вост.-сл. и общ. языкозн. III—112; Фасмер—Трубачев I 322. — Див. ще **віть**. — Пор. **вітати**¹, **вітати**², **вітати**.

[витошник] (бот.) «льон жовтий, *Linum flavum* L.» Мак, [завитошник] «тс.» Мак; — очевидно, пов'язане з *вітї*¹ «скручувати»; назва може бути зумовлена розгалуженим кучерявим стеблом рослини. — Див. ще **віти**¹.

витребенька, *витребеньки*, *витребенькувати*, [витребенькуватий] Ж; — пов'язане з прислівником *трѣба* (як вказівка на часте вживання цього слова) або з дієсловом *ві-треб-ува-ти*. — Див. ще **ви-**, **трѣба**.

[витрембаси] «витребеньки» Ж, [витрїбаси] «видумки, примхи» Я; — паралельне до *витребеньки* утворення від *трѣба* або результат видозміни *витре-*

беньки за зразком *викрутаси*, *вихиляси*, де кореневе **-ем-**, мабуть, зумовлене впливом інших слів аналогічної структури типу *трембіта* або п. *trębic* «трубити» чи [wytrębus] «п'яниця». — Див. ще *вигребенька*.

[**вигрибали**] «суперечка?» Я; — неясне.

[**вигрибки**] «непотріб, покидьки» (?); — не зовсім ясне; можливо, результат видозміни незасвідченого давнішого *вигрипки, пов'язаного з р. [вигрепки] «дрібна житня солома, що залишається після молотьби», похідним від *тrepамт*, укр. *тpипати*; у такому разі слово зазнало пізнішого зближення з основою *тpеба* під впливом *непотріб(ний)*.

[**вигривал**] «не захищене від вітру місце, белебень» Я; — очевидно, результат видозміни форми *вигровал* «бурелом», утвореної з основ іменника *вигер* і дієслова *валити* (див.).

[**вигрих**] «відмичка» Ж; — запозичення з польської мови; п. *wygruch* «тс.» є жартівливою видозміною німецького власного імені *Dietrich*. — Sł. wug. obcsuch 812.

вигришкати — див. *триш*.

[**вигришки**] «покидьки, мотлох, непотріб» Ж, [вигришкати] «марно розтратити»; — неясне.

вигрицати, *вигрицাকা*, *вигришки*, [вигришок], *вигришкуватий*, *вигрищеній*, [вигришний] «вигришкуватий» Я; — бр. *вѣтрашчыць*, п. *wytrzeszczyć*, ч. *vytřeštit*, сл. *vytřeštit'*; — споріднене з *трицати* (<*trěšiti) в розумінні «випинатися так, що аж трицати» (пор. і р. *выпнчивать* від *пнкати* «тріскати»); фонетичні форми *вигришки*, *вигришок* можуть бути результатом зближення з [вигришки] «покидьки, мотлох, непотріб». — Див. ще *ви*, *трицати*. — Пор. *вигришки*.

[**вигютень**] «лісовий голуб, *Columba palumbus* L.» Ж; — р. *вигютень*, [вигютень], *вгютень*, *ветгютин*, *виггютин*, *ветгюк*, *ветгюг*, бр. *вгхір*, [вгхюх], *вгхюх*, *вгхцінь*, *вгхціць* «тс.»; — не зовсім ясне; пов'язувалося з *вигка* (Горяев 479); можливо, що назва має звуконаслідувальне походження. — Фасмер — Трубачев I 308; Упсгауп BSL 48, 96.

вигтязь; — р. *вигтязь*, бр. *вгцязь*, др.

вигтязь, п. ст. *witez*, ч. *vítěz*, слц. *vít'az*, вл. *wicaz* «герой; селянин-орендар», болг. *вигтяз*, м. *вигез*, схв. *вгтмез*, слн. *vitez*, стсл. **вигтязь**; — псл. *vítędzь; — запозичення з германських мов; дісл. *vikingr* «вікінг», дангл. *viking* «тс.» загальноприйнятої етимології не має; пов'язується з днн. *wik* «житло», з ісл. *vík* «бухта», *víg* «битва», *viking* «подорож додому»; псл. *t* замість очікуваного *s* відповідно до герм. *k* пояснюється як результат дисиміляції, *dz* замість *g* — з форми множини *vítędzi*; спроби пов'язати з псл. *vítę «здобич» (Holub—Kop. 418; Brückner 659, ZfSIPh 6, 64—65) видаються непереконливими. — Шанский ЭСРЯ I 3, 111; Фасмер — Трубачев I 322—323; ЭСБМ II 170—171; Schwarz ZfSIPh 2, 104—117; 5, 394—407; Stender-Petersen ZfSIPh 4, 44—59; Ekblom ZfSIPh 30/1, 1—2; Kiparsky GLG 268—270; Jóhannesson 114—115.

вигфатень, *вигфатниця*, *вигхватень*, *вигхватки* — див. *хватати*.

вигфурдіти — див. *фурделити*.

[**виха**] (бот.) «омела, *Viscum* L.» Л, Я, [вгха] «тс.» Л; — очевидно, результат діалектної видозміни назви *виха* «цикута» за зовнішньою схожістю. — Див. ще *виха*².

[**вихарабатисе**] «видратися, видряпатися» ВеБ; — очевидно, фонетичний варіант слова [вгарабатиса], пов'язаного з [карабкатиса] (див.).

вихати «махати; хвицати», [вгхццц] «гойдатися», [вгхнүти] «хитнути», [вгхалка] «гойдалка, колиска» Л, Ва, Я, [вгхеля] «тс.» Л, *вгххнүти*, *вгххх*, *звгхнүти*, *звгх*, [звгхленник] «викидень» Я, *звгхнүтий*, *підвгхнүти*, *підвгххх*, *звгхатиса* «мотатися, клопотатися»; — р. [вгхать] «зрушувати, викривляти», бр. *вгхцць* «хитати», др. *вгхати*; — загальноприйнятої етимології не має, пов'язується з *вигти* «крутити», *вгхор* (Ващенко 14—15; Преобр. I 86—87), причому допускається зв'язок із *вгхляти*, р. *вгхлять*, слн. *vihljati* «вгяти, ворухити»; зіставлялось також з лит. *viskėti* «рухатися» (Būga RR I 491); форма [вгхнүти] «хитнути» є результатом зближення з [вгхнүти] «майнути». — Шанский ЭСРЯ I 3, 112; Фасмер I

323—324; Ильинский ИОРЯС 20/3, 77; ЭСБМ II 167.— Пор. **вихляти**, **віхола**.

[**віхвоськати**] «видудлити, випити» Я; — результат переносного вживання слова *хвоськати* «хльоскати, бити» в значенні «хлистати, хлєбтати». — Див. ще **хвоськати**.

[**віхільо́н**] «гінкий льон» Я; — очевидно, вузьколокальне утворення від *вихля́ти(ся)* «вигинатися, згинатися» (пор. бр. *віхілены* «вигнутий, зігнутий») на означення гінкого, тонкого льону; кінцівка слова штучна, під впливом *льон* (для рими у заклинаннях). — Див. ще **ви-**, **хиліти**.

[**віхлєбтатися**] «позбутися всього» Мо; — афективне утворення на основі дієслова *хлєбтати* «жадібно пити»; характер семантичного переходу неясний. — Див. ще **ви-**, **хлєбтати**.

вихля́ти, [*вихлюва́ти*] «коливатися», [*вихлюва́тий*] «хиткий», *вихля́стий* «такий, що коливається», *вихля́р* «непостійна в поведінці людина» КІМ; — р. *вихлять*, бр. *віхляць*, п. *wikłać* «плутати», ст. *wichlać* «тс.», ч. *wiklati* «хитати», слн. *vihljati* «віяти, ворушити»; — очевидно, пов'язане з *виха́ти*; зіставляється також (Machek ESJČ 689) з дісл. *hvika* «хитатися, вагатися», нвн. *wackeln* «хитатися, похитуватися». — Шанский ЭСРЯ I 3, 111—112; Фасмер I 324; Brückner 612. — Див. ще **виха́ти**.

віховати, *віхованець*, *віхованка*, [*віхованок*] «вихованець», *вихователь*, [*виховач*, *виховник*] «вихователь», [*виховок*] «виховання» Ж, *виховательство*, *виховавчий*, *виховальний*, *виховній*; — бр. *віхаваць*; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *wychować*, як і ч. *wychovati*, слн. *wychovat'*, є похідним від *chować* (ч. *chovati*) «ховати; вирощувати»; не має підстав твердження (Richhardt 113, 121), нібито п. *wychowanie* є калькою фр. *éducation*. — ЭСБМ II 289; Brückner 183; Upbeгаun RES 12, 45. — Див. ще **ховати**.

віхор, [*вихір* Бі, *віхор*], [*віхрик*] «пропуск при косінні» Л, [*вихровік*] «чорт, що здійсмає вихор» Я, *вихростий*, *вихрува́тий*, *вихрюва́тий*, *вихростий*, *віхорити*, *віхрити*, [*звихроста́ти*] «завертатися, закрутитися» Ж; — р. *вихрь*

«вихор (вітер)», *віхорь* «тс.», *вихор* «чуб», бр. *віхар* «вихор (вітер)», *віхор* «тс.; чуб», др. *вих(э)рѣ* «вихор (вітер)», п. *wicher* «вихор; чуб», ч. *wichr* «вихор (вітер)», слн. *wichor*, *wichrica*, вл. *wichor*, нл. *wichar*, болг. *віхър*, м. *виор*, схв. *віхар*, *віхър*, *віхор*, *віхѡр*, слн. *wihár* «тс.», *wihet* «кучер», стсл. **виҳрѣ**; — псл. *wixъ*, пов'язане з *wixati*, іє. **wēi-* «крутити, гнути»; — очевидно, споріднене з лит. *wiesulas* «вихор», лтс. *veĩsuòls* «тс.»; може бути й результатом контамінації псл. *witi* і *wėjati* (Holub—Kop. 416); можливість пов'язання з іє. **wēi-* «віяти» допускає також Ільїнський (ИОРЯС 20/3, 77); звукова форма *віхор* є результатом зближення з *віхола*. — Шанский ЭСРЯ I 3, 112; Фасмер I 324; БЕР I 155—156; Skok III 588; Moszyński PZJP 198; Fraenkel 1243—1244; Trautmann 345. — Пор. **виха́ти**, **віхола**.

[**віхранути**] «зберегти, устерегти» Я; — р. [*віхранити*]; — запозичення з російської мови або вузьколокальне утворення від церковнослов'янїзму *хранити* під впливом слів із префіксом *ви-* типу *віходити*, *вігодувати*, *віховати*. — Див. ще **ви-**, **хороніти**.

[**вихри**] (бот.) «солодка, солодець, *Glycyrrhiza echinata* L.» Мак; — неясне.

[**віхта**] «відробіток натурою як додаток до грошової плати за оренду землі»; — походить від п. *wikt*, [*wicht*] «харч, їжа, пожива». — Karłowicz SGP 6, 102. — Див. ще **виктува́ти**.

[**віхторити**] «щось швидко робити, влаштовувати» Ж, [*завіхторити*] «загрожувати; мати на думці» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з *віхор*, *віхорити*.

[**вихурятися**] «чванитися»; — неясне.

[**віцабати**] «виклювати»; — очевидно, результат контамінації форм *дзьобати* і *цапати*. — Див. ще **дзьоб**, **цапати**.

[**віцюстрити**] «відшмагати різками»; — очевидно, афективне утворення на звуконаслідувальній основі.

[**віцяпкати**] «виздряпати» (очі); — очевидно, глумачення слова у Грінченка неправильне; наведена ним цитата допускає глумачення «викапати» (про очі), тобто «витекти по краплині (з сльо-

зами); в такому разі слово є похідним від [цянкати] «капати». — Див. ще **цяпати**.

[вйчапаритися] «вийти із скрутного становища» Ж; — похідне від *чапара* (назва гри в карти); отже, первісно означало «обіграти когось, удало закінчити гру». — Див. ще **чапара**.

[вйчкбвзнути] «спіткнутися, зійти з рейок, виприснути» Ж; — похідне від *кбвзати(ся)*, *поковзнутися*; *че-* нагадує подвоєння початкового елемента (*че < ке*), що при творенні певних дієслівних форм, зокрема, з підсилювальним значенням, в індоевропейській період було, мабуть, регулярним. — Див. ще **кбвзати**.

[вйчерети] «вйчерпати» Ж; — походить від безсуфіксного псл. *čerp-ti «черпати», в якому за законом відкритого складу після занепаду *-р-* дифтонгічне сполучення *-ег-* на східнослов'янському ґрунті набуло повноголосної форми *-еге-*. — Див. ще **черпати**.

вйчйкурнути — див. **чкурнути**.

[вйчокнутися] «вйткнутися, вйлізти» Я; — неясне.

вйчблбвати — див. **чйльний**.

вйчуняти «вйдужати», *вйчбнбвати*, *очбнбати*, [вчунбяти] Ме «тс.»; — р. [очунбть] «опритомнити», бр. *ачбнбцяць* «вйдужати»; — не зовсім ясне; пов'язується з *очбнбтиса* (<*очбнбнутиса), спорідненим з п. *oskpać się* «прийти до пам'яті, отямитися; прокинутися», ч. *ospouti se* «опинитися» (Фасмер III 178—179; Преобр. I 673); може розглядатись і як похідне від іменника [чунб] «хворобливий сон, розслаблення», пор. [чбнбвий] «хворобливий, сонний». — ЭСБМ I 230—231. — Пор. **прочбматиса**, **чунб**.

вйш, *вйшбвець*; — абрєватура вразу *вйшца школа*, утворена з першого складу першого слова та першої літери другого. — Див. ще **вйшь**, **шкбла**.

вйшпортувати — див. **шпбртати**.

[вйшар] «торішня трава; [(бот.) осока, Carex paludosa Good. Mak]», [вйшарець] «торішня трава»; — р. [вйшь, вйша] «зелені вйти, рйчкова зеленъ», бр. [вйшар] «торішня трава», др. *вйшь* «зелені вйти, хмиз», п. *wiszar* «зарість; [болотяні трави]», [wisz] «тс.», слн. *viš*

«очерет, осока»; — псл. *višь*; — мабуть, споріднене з лит. *viksvà* «осока», *vikšvà*, *vikšgis* «очерет, осока; ситник, Juncus L.», *vizgà* «трава», прус. *wissene* (бот.) «багно звичайне, Ledum palustre L.», двн. *wisa* «лука», нвн. *Wiese* «тс.»; українські форми, можливо, зумовлені польським впливом. — Фасмер I 325; ЭСБМ II 172; Brückner 624; Fraenkel 1249—1250; Trautmann 363.

[вйшарвати] «вйшукати, знайти» Я; — очевидно, результат видозміни форми [вйшарити] «вйнишпорити». — Див. ще **шарити**.

[вйшнимпорити] «пронюхати, вйвйдати» Ж; — префіксальне утворення від [шнбнпорити]; носовий звук всередині слова є наслідком афективної деформації слова. — Див. ще **шнбнпорити**.

[вйшнбє-град] «вйшник» Ж; — результат контамінації словосполучення *вйшнбв сад* (ВеБ) з короткою формою прикметника *вйшнбв* (від *вйшнбвий*) і деетимологізованого слова *град* «місто; огорожа» під впливом *вйноград*. — Див. ще **вйноград**, **вйшня**, **град**².

вйшня, [вйшєннйк] «стєпова вйшня» Ж, Я, [вйшєннб] «вйшник», [вйшнбєннйк] «вйшнева наливка» Я, *вйшнбйк*, *вйшнбйна*, *вйшнбвка*, [вйшнбвкй] «порйчки, Ribes rubrum L.» Mak, *вйшнбйк*, [вйшнбйкй] «гриби пдвйшнб» Mak, *пдвйшнбєнь* «гриб Clitopilus prunulus (Scop.) Quél.»; — р. болг. *вйшня*, бр. *вйшня*, др. *вйшьня*, п. *wišnia*, [wiznia], ч. *višeň* (дерево), *višně* (плід), слц. *višňa*, вл. *wišeň*, нл. *wišnja*, полаб. *vajšnai*, м. *вйшина*, схв. *вйшьня*, *вйшаць* «дика вйшня», слн. *višnja*; — псл. *višnja*; — споріднене з двн. *wihsila* «черешня», свн. *wihsel*, снн. *wissel*, нвн. *Weichsel* «тс.», лат. *viscum* «пташиний клей», гр. *ίξός* (<Fίξος) «пташиний клей; омєла»; зводиться, очевидно, до іє. *uīks-injā, де **uīks-* «омєла та іншй дерева, що вйдйляють клей»; припускався зв'язок з гр. βύσσινος «темно-червоний» (βύσσος «шовк», спочатку тйльки «червоний шовк») (Meyer EW 473—474; Фасмер ГСЭ 2, 225), але пізніше Фасмер вйдумився вйд пйєї думки; зважаючи на азйатське походження самої рослини, можна було б припустити

певні зв'язки її назви з відповідними апелятивами в тюркських народів, проте в більшості тюркських мов це слово невідоме, а тур. *vişne*, аз. *вишнэ* вважаються запозиченнями з новогрецької мови, — пор. нгр. βίσνια «вишня (дерево)», βίσνιο «плід вишні», βίσνιον «черешня» (Дмитриев 532), які самі, можливо, мають слов'янське походження (Matzpenaer 88; Ильинский ИОРЯС 23/2, 185). — Шанский ЭСРЯ I 3, 112—113; Фасмер—Трубачев I 325; Brückner 625; Machek ESJČ 692; БЕР I 157; Skok III 598; Moszyński PZJP 277—279; Kluge-Mitzka 847; Būga RR II 199—200; Pokorny 1134.

[вишнябати] «вийти з труднощами, вивізти»; — неясне; можливо, похідне утворення від незасвідченого дієслова *ишнябати, запозиченого з німецької мови; нвн. *schnarrep* «шкандибати; базікати» споріднене з *Schnabel* «дзьоб», *Schperfe* «бекас», лит. *spāras* «дзьоб». — Пор. *пошняпити*.

[вишня́р] (орн.) «костогриз, *Coccothraustes coccothraustes* L.» ВеНЗн; — бр. [вишня́к] «тс.»; — похідне утворення від *вишня*; назва мотивується тим, що костогриз викльовує ядра з кісточок стиглих вишень та інших кістянок; має ще назви *кіста́р*, *черешняк*, *черешняр* тощо. — Воїнств. — Кіст. 240; ВеНЗн 13; ЭСБМ II 173. — Див. ще *вишня*.

[вишо́нка, в. польво́в] (бот.) «мигдаль польовий, *Amygdalus campestris* L.»; — очевидно, утворене від *вишня* на підставі деякої зовнішньої подібності рослини до степової вишні (*Cerasus fruticosa* Pall.); морфологічна структура слова і наголос, можливо, зумовлені впливом п. *wisienka* «вишенька». — Віскюліна—Клоков 208; Нейштадт 333. — Див. ще *вишня*.

вища́ти — див. *виск*.

[вищипа́ти] «відщипнути, відірвати» Ж; — пов'язане з *щипати*; перехід приголосного п в б, можливо, викликаний впливом слова *віскубати*. — Див. ще *ви-*, *щипати*.

вищикнути, *вищик* — див. *прищикнути*.

вияшкі́ — див. *віти*¹.

віаду́к; — р. болг. *виадук*, бр. *віадук*, п. *wiadukt*, ч. слц. *wiadukt*, схв. *вијадук*, *вијадукт*, слн. *wiadukt*; — нове запозичення з французької мови; фр. *viaduc* походить від англ. *viaduct* «віадук, міст через долину», утвореного з лат. *via* «шлях, дорога», спорідненого з дінд. *vīthī* «ряд, шлях», *vēti* «переслідує, прагне, жене», гр. *ἔμωι* «рухаюсь вперед, прагну», *οἶμος* «хід, дорога», псл. *војьпа* «війна», і лат. *duco* «веду», спорідненого з гот. *tiuhan* «тягти», двн. *ziohan* «тс.» — СІС 120; Шанский ЭСРЯ I 3, 91; Dauzat 749; Klein 1706; Walde—Hofm. I 377—378, II 778—779. — Див. ще *воювати*. — Пор. *дука*.

[віблй] «круглий, циліндричний», (*віблйй*) «дуже високий», [*вібловатий*] «циліндричний» Ж, [*облйй*] «округлий» Ж, [*вібель*] «кругла колода», [*вібляк*, *вібляк Ж*] «тс.», [*віблиці*] «округлі балки» ВеБ, [*віблякі*] «тс.», [*вібліці*] «загорожа з круглих тонких балок» Ж, [*віблб*] «дуга» Ж, [*віблб*] «циліндр», [*вібловік*] (зоол.) «в'юнок, *Echelys pupa*» Ж; — р. *облйй*, др. *облѣ*, *обълѣ*, п. *obly*, ч. слц. *oblý*, вл. *wobli*, нл. *hobli*, болг. *объл*, м. *облина* «випуклість», схв. *обѣо* «овальний, круглий», слн. *óbel* «тс.»; — псл. *obyľ < **obvyl̥*; на українському ґрунті виникло приставне в перед і на місці о в новозакритому складі; — споріднене з лит. *arvalūs* «круглий», лтс. *araš* «тс.», *arlis* «коло»; очевидно, пов'язане з *вал*, *валіти* та ін. — Фасмер III 103; Преобр. I 629; Machek ESJČ 406; Holub—Kop. 250; Skok II 535; Fraenkel 14; Trautmann 349; Būga RR II 198.

вібрува́ти, *вібра́тор*, *вібра́ція*; — р. *вібрува́ть*, бр. *вібрыраваць*, п. *wibrować*, ч. *vibrovati*, слц. *vibrovat'*, болг. *вібру́рам*, м. *вібру́ра*, схв. *вібру́рати*, слн. *vibrirati*; — запозичення з німецької мови; нім. *vibrieren* походить від лат. *vibrāre* «дрижати, коливатися, примушувати коливатися», спорідненого з свн. *wīep* «вібрувати», двн. *wīpf* «помах, розмах», *wīpfil* «верхів'я дерева». — СІС 126; Шанский ЭСРЯ I 3, 91—92; ССРЛЯ 2, 345; Walde—Hofm. II 780; Kluge—Mitzka 864.

[вібчий] «чужий» Вел; — результат закономірного фонетичного розвитку др. *объчи*, спорідненого з п. *obcu* «чужий» (спочатку «той, що мені не належить»), ч. слц. *obesny* «спільний», болг. общ, схв. *obŋŋi*, *obŋŋitŋi*, слн. *obŋi*, стсл. **объштъ**; — псл. *obŋtjo «те, що навколо; кругле селище», утворене з прийменника *ob(ъ)*- «об-» та суфікса *-tjo-*; значення форми [вібчий] розвинулось, очевидно, під впливом польської мови. — Кобилянський Мовозн. 1967/6, 43—44; Трубачев ВЯ 1957/2, 94—95; Фасмер — Трубачев III 110; Преобр. I 633; Brückner 369; Machek ESJČ 404—405. — Див. ще **о¹**. — Пор. **обчество**, **общий**.

[вів] (наслідування котячого крику або плачу володі дитини) Ме, [вівкати] «надокучливо чи слабо нявчати Ме; кричати, плакати Ж», [вівкоти] «нявчання, крик» Ж; — звуконаслідувальне утворення.

Вівдя — див. **Євдокія**.

вівса, *вівсі*, *вівсик*, *вівсіна*, *вівсісько*, *вівсище*, *вівсоватка*, *вівсюг*, *вівсюгуватий*, *вівсюк*, *вівсюнець*, *вівсяний*, *вівсяник*, *вівсяниця*, *вівсянка* — див. **овес**.

вівсянка (іхт.) «*Leucaspius delineatus* Нesk.», [вівсик Ж, *овес* Л—Г, *овсянка* Л—Г] «тс.»; — р. [овсянка], бр. [аўсянка], п. [owsianka], ч. [ovesnice, ovesnička], слц. [ovsienka, ovsianka, ovesnička]; — похідні утворення від *овес*; назви зумовлені забарвленням або невеликим розміром і формою риби. — Leder 69; ЭСБМ II 207; Ferianc Názv. ryb 41. — Див. ще **овес**.

вівтар, ст. *волтаръ* (XVII ст.); — р. *алтáръ*, [олтáръ], бр. *алтáр*, др. *алтáръ*, *олтáръ*, п. *oltarz*, ч. *oltář*, слц. слн. *oltár*, болг. *олтáр*, м. *олтар*, схв. *oltār*, стсл. **алътаръ**, **олътаръ**; — запозичення з латинської мови; лат. *altare*, *altar* «жертвник, пристрій для спалювання жертви» зводиться до *ada-lejo «спалюю» (звідки пізніше *adoleo* «тс.»), однак у мові римлян слово стало вторинно пов'язуватися з прикметником *altus* «високий» і відповідно пояснювалось як «високе місце, підвищення»; можливо, що лат. *altare*, *altar* дійшло до слов'ян не безпосередньо, а через

двн. *altāri*. — Шанский ЭСРЯ I 3, 80—81; Vasmer I 14; Walde—Hofm. I 32, 13.

вівтóрок, [втóрок, вівтірковий], *вівтóрковий*; — р. *втóрник*, [овтóрник], бр. *аўтóрак*, др. *въторъникъ*, *овъторъникъ*, п. *wtorek*, ч. *úterý*, слц. *útorok*, вл. *wutoga*, нл. *watoga*, болг. м. *втóрник*, схв. *úторак*, *úтóрник*, слн. *vtórek*, *tórek*, стсл. **въторъникъ**, **въторъкъ**; — псл. *въторъкъ*, *вътогъпикъ*, пов'язане з *вътогъ* «другий» (як назва другого дня тижня; першим вважався понеділок); форма *вівтóрок* закономірно виникла з др. *вовъторъкъ*, а це — з *овъторъкъ* шляхом додавання протетичного **в-**, але **о-** в *овторокъ* залишається неясним; пор. також [олжá] із *лъжа*. — Жовтобрюх Іст. граматика 160; Кочерган УМЛШ 1967/1, 26—30; Шанский ЭСРЯ I 3, 209; Фасмер I 364; ЭСБМ II 208; Brückner 588, 636—637; Machek ESJČ 671—672; Schuster-Šewc ZfSl 7, 660; БЕР I 197; Skok III 552. — Див. ще **втóra**.

вівцеб'ік (зоол.) «мускусний бик, *Ovibos moschatus*»; — р. *овцеб'ік*, бр. *аўцаб'ік*; — наукова калька лат. *ovibos*, утвореного з *ovis* «вівця» і *bōs* «бик» (пор. нім. *Schafochs* «тс.»).

вівця, *вівчáр* «чабан; порода собаки», *вівчáрка* «пастушка овець Ж; порода собаки», *вівчáр'енко*, *вівчáрик* «чабанець», *вівчáрня* «овеча кошара», *вівчáрство*, [вівч'інець] «вівчарня» Ж, *овечá*, *овечáтина*, *овечáтник* «кошара», *овечина*, *овечка*, [овечник] «кошара», [овчá Пі, овчáр, овчáрик Пі, Ж, овчáрка Пі, овчáрник Пі], *овч'іна*, *вівчáрити*, *вівчáрювати*, [вівчий], *овечий*; — р. болг. *овцá*, бр. *авечка*, др. *овьца*, п. *owca*, ч. *ovce*, слц. *owca*, вл. *wowca*, нл. *wejsa*, полаб. *vičá* «вівця», схв. *ówca*, слн. *ovca*, стсл. **овьца**; — псл. *овьса* <*ovikā, результат розширення і-основи зменшувальним суфіксом *-ikā*; — споріднене з лит. *avis*, лтс. *ovs*, дінд. *aviká* «вівця», *ávič* «тс.», гр. гомер. *ōis*, лат. *ovis*, ірл. *óí*, двн. *oa*, гот. *awistr* «вівчарня», хет. *hačáč* «вівця», вірм. *hovič* «пастух» (<*hovi-pā «овечий пастух»). — Критенко Вступ 510, 546; Трубачев Назв. дом. жив. 69—70; Фасмер—Трубачев III 116; ЭСБМ II 209;

Mašek ESJČ 423; Георгиев Българ. етим. и оном. 128; Иванов ВСЯ 2, 5.

вівчарик (орн.) «бекас, баранчик, Capella (Scolorax) gallinago L.», [овчарик Ж, овчарник Пі] «тс.»; — похідне утворення від *вівця*; назва зумовлена, очевидно, специфічним звуком, схожим на бекання овець, який утворюється крильми бекаса під час польоту. — БСЭ 4, 400. — Див. ще **віця**.

[вівчура] «вовча шкура як одяг» Ж; — запозичення з польської мови; п. wilczyga є похідним від wilk «вовк»; що до суфікса -uga пор. п. lișiuga «лисяче хутро». — Див. ще **воєк**.

[віган] «сукман» ВеУг; — п. ст. vígano «дамська сукня», слц. vígap «балахон»; — запозичення з угорської мови, в якій vígapó «сукня, спідниця» походить від прізвища віденської танцюристки *Vigano*. — Bárczi 338.

вігонь (зоол.) «вид лам; тканина з вовни цієї тварини», *вігоневий*; — р. вигонь, бр. *вігонь*, п. wigoń, ч. vikupě, слц. vikuňa, болг. *вигон*, схв. *вигоня*; — запозичення з французької мови; фр. vigogne, давніше vicigne «тс.» походить з іспанської мови; ісп. viciña засвоєно з мови кечуа (wikunja). — СІС 126; Шанский ЭСРЯ I 3, 93; Koraliński 1041; Dauzat 751.

від (прийменник), *відо*, *од*, *одо*, *від* (префікс), *віді-*, *од-*, *оді-*; — р. *от*, *ото*, бр. *ад*, др. *отъ*, п. ч. *od*, *ode*, слц. *od*, *odo*, вл. *wot*, *wote*, нл. *wot*, болг. м. *од*, схв. *од*, *ода*, слн. *od*, стсл. **отъ**; — усі форми з псл. *отъ*, форми з -д виникли за аналогією до *над*, *під* (*под*), *перед*; псл. *отъ* < *ot зводиться до прислівника іє. *ati, *eti «через що; назовні; звідки»; — споріднене з лит. at-, префіксом, що означає рух від чого і до чого, також ата-, аті-, лтс. at-, прус. at-, et-, гот. id-, двн. it-, ita- «по-, до-», ірл. aith-, aid- «по-, від-», дінд. áti, ав. aiti- «через, пере-», лат. at «але», et «і», гр. έτι «ше, все ще», фрїг. έτι.— Фасмер III 168; Skok II 542; ESSJ Sl. gr. I 155—157; Rozwadowski RSl 2, 87; Trautmann 16; Fraenkel 20; Walde—Hofm. I 75, 421; Pokorny 70—71.

[відай] «певно, напевно, мабуть», [ві-

дав, *відей*] «тс.»; — не зовсім ясні утворення від дієслова *відати*; тлумачаться (Німчук Славист. зб. 149) як результат фонетичних видозмін 1-ї ос. одн. *відаю* (*відаю*) з відпадінням кінцевого у або з випадінням j і скороченням у в нескладове *й*. — Див. ще **відати**— Пор. **видай**.

відати, [віда] «звістка, повідомлення», *відом* (у виразах *без відома*, *до відома*, *нема відома*), *відомство*, [відомця] «свідок» Я, *вісник*, *вістка*, *вістовік*, *вість*, *відомий*, *відомчий*, [віжливий] «обізнаний, знаючий» Я, *бєзвість*, *бєзвісти*, *вивідач* «той, хто вивідує; розвідник, шпигун» Ж, *вівідка* «розвідка», [вівідник] «шпигун» Ж, [вівідниця] Ж, *відвідати*, *відвідач*, *відвідани*, *відвідувач*, *відповідати*, *відповісті*, *відповідач*, *відповідник*, *відповідь*, *відповідальний*, *відповідний*, *довідатися*, *дбвідка*, [дозвідатися], *доповідати*, *доповісті*, *доповідач*, *дбповідь*, *доповідний*, *доповіднє*, *дбсвід*, [досвідити] «досвідчити» Ж, *дбсвідний*, *досвідчити*, *досвідчитися*, *звістка*, *звіди* «розвідани», *звідани* «тс.», *звідомлення*, [звідун] «розвідник, шпигун» Ж, *звість*, [звісь] Ж, [звіститель] Я, *звістун*, *звідувати*, [звіжити] «узнати, пізнати» Ж, *звістувати*, *звіцати*, [звіжальий] «досвідчений» Ж, *звісний*, [звідомити] «повідомити», [звідомляти], *завідувати*, [завід] «завідування» Ж, *завідувач*, [завідця] «завідувач» Ж, [завіцати] «сповіщати» Я, [зневіжити] «одурити» Ж, *міжвідомчий*, *навідатися*, *навіджати*, *навіцати*, [навід] «відвідани» Ж, [навідач] «відвідувач», *навідани* «відвідани», *навідати*, [навідка] «відвідання» Ж, [навіжкі] (у виразі *дати н.* «дати знати») Ж, [невіда] «незнання» Ж, [невіжа] «тс.» Ж, [невіжий] «незнаючий» Ж, *невідь* «невідомо», *недовідомий* «невідомий», *обвіцати*, *обвістка*, [одвістити] «віддати звістку, відповідь», Ж, *одвідани*, [дбвідь] «відвідани» Пі, [дбвість] «вістка, депеша» Пі, [одповіддя] «відплата; захист» Ж, *оповідати*, *оповіданка*, *оповідання*, *оповідач*, *оповідачка*, *оповідка*, *бповідь*, *оповісник*, *оповістка*, *оповість*, *перевідати*, *передвіцати*, *повідати*, *повідомити*, *повідомляти*, *повідомлення*, *повістка*, *повість*, *повістяр*, *пб-*

свідка, посвідник, подсвідчення, посвідчувач «свідок», *прізви́стка, приповідка, приповідка, пріповідь, присвідчати, провідати, провіщати, [прóвиди]* «розвідини» Ж, *провідини, [прóвидки]* «тс.», *провісник, провістка, провість, провісний, проповідувати, проповідник, проповідництво, проповідь, проповідничий, розвідати, розвідач* «розвідник», *рзвіди, розвідини* Ж, *розвідка, розвідник, розвідувач, розвідний, розвідувальний, розвідчий, розповідати, розповідач, розповідачка, розповідка, рзповідь, [свідувати]* «знати» Ж; оглядати хворого (про лікаря), *свідчити, свідкувати, [свіда]* «знання» Ж, *[свідка], свідок, [свідом]* (у виразі *до свідома* «до відома» Ж), *свідомість, [свідчий]* «свідок», *[свідчик]* «тс.» Ж, *[свідчиця]*, *свідомий, [свідучий]* «свідомий» Ж, *совість, сповідати, сповідальник, сповідальниця, сповідальня, сповідач, сповідник, сповідь, сповіщати, сповіщення*; — р. *вѣдѣть*, бр. *вѣдаць*, др. *вѣдѣти, вѣдати, вѣсти, вѣмь*, п. *wiedzieć*, ч. *věděti*, сл. *vedet'*, вл. *wědзец*, нл. *wěžeś*, болг. *вестя* «повідомляти», м. *вести, схв. вѣстити* «тс.», сл. *vědeti* «знати», стсл. *вѣдѣти, вѣмь*; — псл. *věděti* «знати»; — споріднене з прус. *waidimai* «знаємо», дінд. *vēda* «знаю», гр. (F)οῖδα, гот. *wait*, нвн. *(ich) weiß* «тс.»; — іе. **ṵoid-*, **ṵeid-*, **ṵid-* «бачити, знати»; семантичний перехід від «бачити» до «знати» цілком натуральний, але вже в індоєвропейській правові дієслово, очевидно, розпалося на два — одно із значенням «бачити» (псл. *vidēti*, лат. *videre* «бачити»), а друге із значенням «знати» (псл. *věděti*). — Шанский ЭСРЯ I 3, 35; Фасмер I 283; Преобр. I 106—107; Brücker 615; Machek ESJČ 680—681; Skok III 574—576; Frisk II 357; Pokorny 1125—1126. — Пор. вид.

відбавити, відбавляти — див. **вйбавити**.

[відбаглувати] «відстояти, врятувати»; — результат видозміни значення префіксального утворення від дієслова **[байлувати]** (***баглувати**) «витягати важкий віз за допомогою додаткової пари волів». — Див. ще **байлова**.

[відбрód] (у виразі *наїстися до від-*

броду «наїстися донесочу»); — утворено від *брід*, можливо, під впливом п. w bród «багато, по самі вуха» («брести по самі вуха» в переносному вживанні). — Див. ще **бресті**.

відва́га, відва́жний, відва́жувати; — р. *otvága*, бр. *advága*, п. *odwaga*, ч. сл. *odvaha*; — через проміжну ланку *vagá-* *тисся, [ва́житися]* «перебувати в нерішучості» пов'язане з *vagá*; значення хоробрості, рішучості розвинулось у дієслівній формі *відва́житися* (пор. аналогічний розвиток значень у формах *зва́житися, [зва́га], нава́житися*); на такому розвитку значень міг відбитися вплив польської і німецької мов (пор. нвн. *wagen* «наважуватися», *wägen* «важити»); думка про зв'язок з дінд. *vāgata* «мужній» і назвою племені *вагри* (Perwolf AfSIPh 7, 616; Rudnicki Prasz. II 209) позбавлена підстав; непереконливою є спроба (Шабалин ЭИРЯ III 52—57) виведення р. *отва́жный* від форми *ва́жный*. — Фасмер III 169; ЭСБМ II 79; Machek ESJČ 674. — Див. ще *vagá*.

відве́ртий «щирий, прямий, відкритий», *одве́ртий, [отве́ртий]* Ж «тс.»; — п. *otwarty* «відчинений; відвертий», ч. *otevřený*, сл. *otvorený* «тс.»; — нове українське утворення від кореня *вер-* (псл. *vъg-, veg-, vog-*) «зачиняти», очевидно, за зразком польської форми; щодо семантики пор. р. *открѣ́тый, открово́нный*, схв. *отворен* «відчинений; відвертий». — Див. ще **верєя**. — Пор. *верѣта, вір¹, отвір*.

відвічати — див. **звика́ти**.

відвідати, відвідач, відвідини, відвідувач — див. **відати**.

[відвічати, відвітати, відвітувати, відвіт, одвітати, одвітати, одвітувати, одвіт, одповіт] Ж); — р. *отвѣчатъ*, др. *отвѣчати, отвѣчѣтъ*, ч. *odvět* (з рос.), сл. *odvet, odveta, odvetit'* «відповісти», болг. ст. *отвѣт*, стсл. *отвѣтити, отвѣштати, отвѣтъ*; — псл. *otvѣtiti, otvѣtъ*, пов'язані з *privѣtiti, *zavѣtiti, *ob(v)ѣtiti*, очевидно, похідними від *větъ* «гілка» (як символ повідомлення, пам'ятний знак); — споріднені з лит. *waitėnù* «суджу, думаю», прус. *waitiāt* «говорити, мовити»; менш переконливе

зіставлення (Machek ESJČ 687) з лит. *veikti* «робити». — Мельничук Вост.-сл. и общ. языкозн. 103—111; Фасмер I 305—306; Преобр. I 109; Brückner 614. — Пор. **вита́ти**², **вита́ти**, **ві́че**, **заві́чати**.

відгал, **відга́ль** — див. **галіти**.

[відгоди́тися] «віддалитися, від'їхати, не бути на місці»; — утворено, очевидно, як антонім до дієслова *нагоди́тися* «потрапити, прибути в слухну годину». — Див. ще **год**.

відданий «вірний»; — бр. *addāny*; — п. *oddany*, ч. слц. *oddaný*; — очевидно, калька нім. *ergeben* «відданий, вірний», дієприкметника від дієслова *sich ergeben* «віддаватися, присвячувати себе»; пор. р. *прéданный*, слн. *vdan* «відданий»; можливе посередництво польської мови. — Див. ще **від**, **да́ти**¹.

[віддуба́рити] «побити»; — можливо, результат контамінації дієслів *віддуба́сити* і *[відбарба́рити]*; м'яке **д'** зумовлене, очевидно, експресивним характером слова. — Пор. **барба́ра**, **дуба́сити**.

[відерці́] «водохре́ці» Ко; — результат не зовсім ясної видозміни слова *[водо́рці]* «водохре́ці» (див.).

від'емний (заст.) «негативний»; — калька п. *odjemny* «негативний», що своїм етимологічним складом точно відповідає українській формі. — Див. ще **від**, **іма́ти**.

відзарок — див. **зоря́**.

[відзіго́рний] «кокетливий», *[видзіго́рний]* «гострий на язик» Па, *[фіціго́рний]* «кокетливий, підлабузливий»; — неясне; спроба виведення від рум. *fițesă*, *fițcă* (Kaľuzn. 15; Кобилянський Гуц. гов. 83) здається сумнівною з огляду на занадто велику формальну невідповідність.

відзіря́тися — див. **ці́рити**.

[відзя́пити] «відчинити, розкрити навстіж» (про двері), *[оддзя́пити* Ва, *одзя́пити* Пі] «тс.»; — префіксальне утворення, очевидно, пов'язане з дієсловами *зя́ти*, *зіпа́ти* «сильно кричати, горланити; позіхати»; щодо чергування голосних *відзя́пити*: *зіпа́ти* пор. *відтя́пати*: *тіпа́ти*. — Див. ще **зіпа́ти**, **зя́ти**.

[віди́] «певно, напевно, мабуть»; — можливо, результат редукції форми *[вѣдѣй]* «тс.»; разом з тим, нагадує за-костенілу форму праслов'янського перфекта *vědě* «знав» від *věděti* «знати», звідки також др. *ѣдѣ* «тс.»; адже», стсл. **вѣдѣ** і р. *ведь* «адже». — Шанский ЭСРЯ I 3, 37; Фасмер I 284—285. — Див. ще **вѣдати**.

відійма́ти, **відійма**, **відніма́ти** — див. **іма́ти**.

[відкалаба́нити] «побити»; — можливо, результат контамінації синонімічних дієслів *[відкалатáти]* «побити» і *[(ві)ба́нити]* «тс.» (пор. семантично близьке дієслово *віпарити* «висікти різками»).

відкара́скатися «відчепитися, звільнитися від когось», *[накара́скатися]* «прив'язнути, пристати»; — бр. *кара́скаць* «тягти вгору», *кара́скаца* «видиратися вгору; [в'язнути, приставати]», п. *karaskać się* «возитися, мати клопіт», *[odkaraskać się]* «відкараскатися»; — етимологічно неясне; спроби пов'язання з *кара́сь* (Brückner 219) або з р. *[курска́ть]* «гризти, кусати», *[кі́рскыта́ть]* «тс.» (Шахматов ИОРЯС 7/2, 355) позбавлені ґрунту.

відка́сник (бот.) «*Carlina* L.; [гостриця, *Asperugo* L.; рутвиця, *Thalictrum* L.; маренка підмаренникова], *[одка́сник]* «*Carlina*; *Asperugo*» Ж, *одка́сник* «*Asperula galioides* Mak; — пов'язані з *[відкасну́ти]* «захистити, відгородити» або *відкасну́тися* «відчепитися»; назва зумовлена якимись приписуваними рослинам магічними або лікувальними властивостями; пор. бр. *уро́чник* «відкасник», пов'язане з *уро́кі* «пристріт, уроки», *[памо́шник]* «рутвиця», *[жывіцельнік, паду́чник]* «тс.».— Див. ще **відкасну́ти**.

[відкасну́ти] «захистити, відгородити», *[одкасну́ти]* «тс.», *відкасну́тися* «відцуратися; відчепитися», *[закаса́ти]* «закотити (рукав); підіткнути під пояс (низ спідниці, полу)», *[підкаса́ти]* «тс.»; — р. *[каса́ть]* «бити», *каса́ться* «доторкатися», *косну́ться*, п. *kasac* «підтикати», болг. *ко́свам се* «доторкаюсь», стсл. **касати са** «торкатися», **коснѣти са**; — псл. *kasati* «торкати», *kosnŏti*,

пов'язане чергуванням голосних із česati «чесати», kosa «коса»; — споріднене з лит. kasyti «чесати», лтс. kasit «тс.; копати». — Мельничук *Етимологія* 1966, 197; Фасмер II 346; Graenkel 226. — Див. ще **чесати**. — Пор. **коса**¹.

[**відки**], **звідки**; — утворено з прийменника *від* і займенникового кореня *-к-*, наявного в займеннику *кий*; форма *-ки*, очевидно, зумовлена впливом прислівників *доби* і *ноки*. — Мельничук *СМ* IV 107; *Вєрп.* I 673. — Див. ще **від**, **з**¹, **кий**², **доки**.

відкіль «звідки», *відкіля*, **звідкіль**, *звідкіля*; — р. [откóль, откóле, откéль, откы́ля, откы́ль, откы́ля], бр. *адкы́ль*, др. *отъколѣ*, болг. поет. і розм. *откóле*; — форма *відкіль* утворена з прийменника *від* і займенника **кіль* з давнішого *коль*, псл. **koljъ*, що є, очевидно, родовим відмінком множини; псл. **otъkoljъ* означало, мабуть, «з яких місць» і «з яких пір»; форма *відкіля* є результатом розвитку др. *отъколѣ*, псл. *otъkolji*, в якому займенниковий компонент *kolji* стоїть у формі родового відмінка однини; звук *і* замість *о* в відкритому складі форми *відкіля* зумовлений впливом форми *відкіль*. — Фасмер III 170—171; Преобр. I 335; *Вєрп.* I 673—674. — Див. ще **від**, **з**¹, **кілька**, **колі**.

відкоша (*дати*) «дати прочухана; відбити; дати гарбуза (при сватанні)», *одкоша* (*дати*) «тс.»; — вираз, утворений, очевидно, в середовищі запорозьких козаків, що стояли кошем. — Див. ще **кіш**².

відліга, [відлег ВеБ, відлєга ВеБ, Ме, відліж, відельга Ж, відлєга Ж], *одліга*, [відлєчи] «відпустити» (про погоду) ВеБ, *відлігнути* «розмерзнути; полегшати (на душі)», [відлєгнути] «відтанути, відсиріти» Ж, [злігнути] «спасати, послабшати» (про мороз), [злігнути] «тс.», [одлигати] «відсиріти, відтанути; відчепитися; зникнути» Ж, [одлигнути] «тс.» Ж; — бр. *адліга*, *адлєга*, п. *odelga*, *odliga*, ч. *odlehnutí* «полегшати (на душі)», схв. *одлѣкнути* «тс.»; — остаточно не з'ясоване; виводиться від псл. *ot-lyg-a*, *ot-lyg-puti*, похідного від кореня *lyg-* «легкий» (Кравчук *ВЯ* 1968/4, 131); вважається також (Мартынов *Sl.*

Wortst. 66—67) субстратним балтійським елементом (лит. *atlega* «відліга», *atlyža*, *atlyda*, *atlydis* «тс.», *atlygti* «відпустити» (про мороз); форма [відельга] є полонізмом. — *ЭСБМ* I 86.

відліг — див. **навідліг**.

відлєга — див. **лєгати**.

[**відля**] «біля» Ж, ст. *водле*, *водли*, *водлѣ* (XVI—XVIII ст.); — р. [вóдли, вóдлиw], бр. *вóдли*, *вóдли*, п. *wedle*, *wedla*, ч. *vedle*, ст. *vedle*, слц. *vedl'a* «тс.», схв. *вэдлѣ* «негайно», слн. *vádzlje*, *vedle* «тс.»; — очевидно, утворене на основі виразу **въ дьлѣ* (*въ дьлі*) букв. «у довжині (на протязі)»; іменник **dylja* того ж кореня, що й *длѣтися* «баритися», *дóвгий*, р. *длинá*, можливо, також *для*; укр. [відля] замість ст. *водлѣ* пояснюється впливом прийменника *від*. — Тимч. 282; Гумецька *Досл.* і *мат.* IV 43, 48; Фасмер I 334; *Vasmer* II 383; *Sławski* I 146—147; *ESSJ* *Sł. gr.* I 68, 70—71, 73; *Вєрп.* I 252. — Див. ще **від**, **длѣтися**, **дóвгий**. — Пор. **біля**, **візля**, **для**.

відлягті «послабнути, зникнути» (про біль, мороз), [одлячі] «полегшати (на душі)» Ж; — результат видозміни деетимологізованої форми *відлігнути* «розмерзнути; полегшати (на душі)», зближеної з основою дієслова *лягати*. — Див. ще **відліга**.

відмагати «відмовлятися, відпиратися, позбуватися»; — бр. *адмагáцца* «тс.»; — похідне утворення від *могті*; значення могло розвинути в результаті контамінації форм *намагати* і *відбивати*, *відма́хуватися*. — *ЭСБМ* I 87; Міхневіч *Белар. лінгв.* 3, 60. — Див. ще **від**, **могті**, **намагати**.

[**відмакóшити**] «побити»; — неясне.

відмикати, *відімкнүти*, *відмічка* — див. **замикати**.

відмізгавити — див. **мєзгá**.

відміна, *відмінний*, *відмінник*, *відмінок*, *відмінювати* — див. **міна**¹.

[**віднепати**] «змарніти» *ВеЗн*, [*занепати*] «захлянути, захворіти» *ВеЗн*, [*одніпати*] «змарніти» Ж; — неясне; можливо, в основі лежить неправильне утворення *занепати* на ґрунті деетимологізованих форм минулого часу *занепав*, *занепала* і т. д. від *занепати*.

[віднище] «місце, приготоване для копиці сіна» (вмощене хмизом, соломой і под.) ДзАтл I, [відмище, вудмисько, удмисько, вілнмище, вінмище, віннище, вуднище, уднище, вуднисько, уднисько, вумнище, вуннище, вуймище, уймище, гімнище, гуднище, гуннище] «тс.» ДзАтл I; — р. [одбнок] «підстилка під скирту з хмизу і под.», [одбньє] «тс.»; — результат закономірної фонетичної видозміни і деетимологізації колишніх форм *одънище, *одъниско, утворених з префікса о- і основи іменника *дно* «дно» за допомогою суфіксів *-ище*, *-исько*. — Дзендзєлівський St. sl. 10/1—2, 78. — Див. ще *дно*, *о¹*.

[відно́н] «звідти» Ж, [звідно́н] «тс.» Ж; — утворення з прийменника *від* і колишнього займенника *попъ (род. мн.), спорідненого з пупе́ «нині, тепер». — Див. ще *від*, *ніні*. — Пор. *одналь*.

відобража́ти; — калька р. *отобража́тъ*, утвореного шляхом контамінації слів *отража́тъ* і *образ*, *изобража́тъ*. — Див. ще *від*, *образ*.

відобрі́ти — див. *приобрі́ти*.

[відота́витися] «очуняти, опритомніти» Ж; — похідне утворення від незасвідченого дієслова *отавити «відновлювати сили», спорідненого з др. *тыти* «повнішати, гладшати, жиріти», ч. [otaviti] «зміцнити, відновити сили», zotaviti, слн. otáviti «тс.» — Див. ще *ота́ва*.

відпина́ти — див. *п'я́сті*.

відповідати, *відповідальний*, *відповідач*, *відповідний*, *відповідник*, *відповідь*, *відповісті* — див. *відати*.

відпочива́ти — див. *покі́й*.

відра́за — див. *разі́ти*.

відро́, *віде́рник*, [віде́рищик Я, віде́рковий Я], *ведеркове* (заст.) «мито від відра» Пі, *повіде́рний*; — р. болг. *ведро*, бр. *вядро́*, др. *ѡдро*, п. *wiadro*, ч. *vedro*, слц. *vedro*, м. *ведро*, схв. *vjédro*, слн. *védro*, стсл. *вѣдро*; — псл. *véd-go* < *vedro; — утворене від іє. *uódor «вода», *cédor «тс.», пор. гр. ὕδρα «відро для води» і ὕδωρ «вода». — Винник 105—106; Шанский ЭСРЯ I 3, 37; Фасмер I 283—284; Преобр. I 69; ЭСБМ II 299; Machek ESJČ 681; БЕР I 127; Skok

III 590; Eckert ZfSI 8/6, 881; Pokorný 80. — Див. ще *водá*.

відсаркнути, *віце́ркнутися* — див. *ца́ргати*.

відси, [відци], *звідси*, [одвідси Ж, отсі Пі]; — результат видозміни форм *відсіль*, *відсіля* за аналогією до *відки*, *відти*. — Див. ще *відсіль*, *сей*, *цей*.

відсі́ль, *відсіля́*, *відці́ль*, *відціля́*, *звідсіля́*, *звідсі́ль*, *звідці́ля*, *звідці́ль*; — р. [отсѣль, отсѣле, отсѣль, отсѣля], бр. *адсѣль*, др. *отѣселѣ*, *отѣселе*, стсл. *отѣселѣ* «віднині, відтепер», *отѣсели* «тс.»; — форма *відсі́ль* утворена з прийменника *від* і займенника *сіль з псл. *seljъ (на базі займенникового кореня s-), що є, очевидно, формою родового відмінка множини, аналогічною до *koljъ; форма *відсіля́* походить з *отѣселѣ* або з *отѣселя, в якій *-селя* могло бути родовим відмінком однини (пор. др. *отѣтоля*); в цій формі *е* змінився в *і* під впливом *відсі́ль*. — Див. ще *від*, *сей*. — Пор. *відкі́ль*, *відси*, *відті́ль*.

відслоня́ти, *відсланя́ти*, *відслоня́* — див. *заслоня́*.

відстань — див. *ста́ти*.

відсу́тній, *відсу́тність*; — р. *отсу́тствующий*, бр. *адсу́тны*; — калька з латинської мови; лат. *absēns* є активним дієприкметником теп. ч. від дієслова *abesse* «бути відсутнім» (букв. «геть бути»); звідси ж калька р. *отсу́тствовать* і н. *abwesend* «відсутній» (свн. *afwesend* 1409). — Kluge—Mitzka 5. — Див. ще *від*, *суть*. — Пор. *прису́тній*.

ві́дти, *зві́дти*; — утворення з прийменників *від*, з *і* основи вказівного займенника *т-*, взятого тут, можливо, у формі род. в. одн. жің. р. або перенесеного з прислівника *поти*, в якому морфема *-ти* є за походженням формою зн. в. мн. — Див. ще *від*, *з¹*, *той*. — Пор. *ві́дки*, *ві́дті́ль*.

ві́дтика́ти, *ві́дткнѹти*, *ві́дтѹчка* — див. *тѹкати*.

ві́дті́ль, Г, Ж, [ві́дтиль Ж, ві́дті́в], *ві́дтіля́*, [ві́доті́ль, ві́дутіля́ Ж], *зві́дтіля́*, *зві́дті́ль*, [одві́дтіля́ Ж]; — р. [оттѡль, оттѡле, оттѡль], бр. *адтѹль*, др. *отѣтоль* «звідти; відтоді», *отѣтолѣ*, *отѣтоли*, *отѣтоля*, стсл. *отѣтоли*, *отѣтолѣ* «тс.»; — форма *ві́дті́ль* утворена

з применника *від* і займенника **тіль* з давнішого **толь*, псл. **toljъ*, що є, очевидно, формсю родового відмінка множини; псл. **otъtoljъ* означало, мабуть, «з тих місць, з тих пір»; форма *відтіля* (др. *отътоля*) є видозміною давнішого *отътолѣ*, якщо це не утворення від форми давнього родового однини вказівного займенника **толь* — **толя*; зміна голосного *о* в *і* зумовлена тут впливом форми *відтіль*.— Крымський Укр. гр. I 157.— Див. ще *від, тільки*.— Пор. *відкіль*.

відтрутть — див. *трутити*.

[відумерти] «сиротити, залишити сиротою (сиротами); залишити після смерті в спадщину», *[відумерлий]*, *відумерщина* (заст.) «спадщина по комусь, невідписане майно»; — п. *odumręc* «відумерти», *odumarć* «тс.», *odumierać*, *odumaraszczuzna* «відумерщина», *odumarlina* «тс.», *odumorek* «той, що залишив по собі спадщину», ч. слц. *odúmrť* «відумерщина», вл. *wotemęrać* «відумирати», *wotemęwać*, нл. *wotemrēs*, *wotemęraś* «тс.»; — судячи з географії слів, українські форми могли бути скальковані з польських; у польській та інших західнослов'янських мовах ці слова могли виникнути під впливом н. *absterben* «померти, відумерти, залишити кого».— Див. ще *від, мерти*.

відун (заст.) «волхв, чаклун, знахар, лікар; *[відьмак Ж]*»; — р. *ведун*, др. *ѣдунъ* «чаклун, знахар»; — похідне утворення від *відати*, др. *ѣдати*; відуну у давній Русі пророкували майбутнє, лікували хвороби, зокрема замовлянням та заклинанням їх (Історія УРСР I 1967, 47); пор. *знáхар*, *знáтник* від дієслова *знáти*.— Див. ще *відати*.

відусіль, *[відусіля]*, *звідусіль*; — р. *[отвѣселе]*, бр. *адусіоль*, др. *отъвьсєль*; — утворення з применника *від* (др. *отъ*) і займенника **вьселіъ*, звідки також *всілякий*; у формі *відусіль* використано колишній родовий відмінок множини цього займенника, у формі *[відусіля]* — очевидно, родовий однини, де *і* замість *є* під впливом форми *відусіль*.— Див. ще *від, всілякий*.

[відхасник] (бот.) «валеріана, *Valegiana officinalis* L.», *[одхасник]* «тс.»

Мак; — похідне утворення від дієслова **відхасати* «відганяти, лякати» (пор. *хасáтися* «сторонитися, лякатися, цуратися»), аналогічне до *відкáсник* (бот.) «*Carlina* L.»; корінь валеріани у слов'ян здавна служив засобом запобігання заразі й мору.— *Machek* *Jm. rostl.* 224.— Див. ще *від, хасáтися*.— Пор. *відкáсник*.

відхлань — див. *хлань*.

відчай «розпач», *одчай* «тс.», *відчаюга* «сміливець», *відчайка*, *одчайка* «тс.», *відчайний*, *відчайтися* «впасти у відчай; втратити надію»; — р. *отча́яние*, *отча́янный* «дуже хоробрий», *отча́яются*, бр. *адча́й*, др. *отъчаяние* «відвага, хоробрість», *отъчаніе* «тс.», *отъчаяются* «втратити надію», схв. *о́чай* «відчай», стсл. *отъчєаніє* «тс.», *стъчєаніє* «тс.» «втратити надію»; — псл. *отъčajati se* «втратити надію», пов'язане з *čajati* (**čejēti*) «чекати, сподіватися».— Див. ще *від, чей*.

відчахнути, відчэхувати — див. *чахати*.

відчебучити «сказати дурницю або непристойність, ляпнути, бевкнути; зробити дурницю»; — запозичення з російської мови; р. *отчебучить* «тс.» виникло на базі дієслів типу *чебура́хнуть* «кинути з шумом, ляпнути» під впливом *отчу́бучить* «побити кого чубуком, лозиною».

відчиніти «відкрити; відімкнути», *відчиняти*, *зсчиніти* «закрити; замкнути», *одчиніти*, *причиніти*, *прочиніти*, *розчиніти* «розкрити» (двері, вікно); — р. *[отчиніть]*, *зачиніть*, *расчиніть*], бр. *адчыніць*, *зачыніць*, *прачыніць*, *прычыніць*, *расчыніць*, п. *[zaczynić]* «загородити», слц. *[prječín]* «перегородка», вл. *zəčíníc* «зачинити», нл. *řízacyniř* «зачинити», *huwotcyniř* «відчинити»; — префіксальні утворення від дієслова *чиніти* «робити, творити», що виникли, очевидно, в результаті заміни семантично тотожних давніших форм др. *творити*, *зтворити*, у яких основа *-творити* букв. «робити, чинити» утворилася шляхом перерозподілу префікса *от-* у дієслові *от-ворити* і приєднання кінцевого *т* з цього префікса до деетимологізованої основи *-ворити* «відчиняти,

зачиняти», спорідненої з *ворѣ* «мішок; жердина відгороджування, замикання», *верѣя* та ін.; розглядається також (Непокупный 86—88; Лучыц—Федарэц БЎІ 41; Fraenkel Slavia 13/1, 11) як паралель до лит. *atidarýti* «відчинити», букв. «від-робити», лтс. *atarít*, нвн. *aufmachen* «тс.», лит. *uždarýti* «зачинити», лтс. *aiždarít*, нвн. *zumačep* «тс.».— Див. ще *від*, *чиніти*.— Пор. *верѣя*, *вір*¹.

відшпандорити — див. *шпандель*.

відшпінкати — див. *шпінка*.

відьма, [відюга, відюха, відюя Я, відьоба], відьмак, [відьман, відьмар, відьмач], відьміство, [відьмюга Я, відьмюк, відьмур], відьомство, відьмити, відьмувати, відьмачий, відьомський, обвідьмитися; — р. *вѣдма*, бр. *вѣдзьма*, п. *wiedźma*, ч. *vědma*; — др. *вѣдма*, пов'язане з *vědati* «відати, знати», пор. др. *вѣдь* «знання, чари, чаклування»; відьма — це жінка, якій приписувалося знання різних способів впливу на надприродні сили (духи); слово в першу чергу східнослов'янське і, можливо, ще праслов'янське, але в інших мовах не збереглося (пор., однак, і болг. *вѣщица* «відьма» від цього ж кореня); п. *wiedźma* і ч. *vědma* можна розглядати як запозичення із східнослов'янських мов, але не обов'язково (Brückner 615; Machek ESJČ 680).— Шанский ЭСРЯ I 3, 37—38; Фасмер I 285; Mikl. EW 390—391.— Див. ще *відати*.

[**вієля**] «засохле дерево, сухостій» Ж; — неясне.

віж (заст.) «присяжний пристав у справах, що підлягали судові воевод і повітових старост; арбітр, посередник; возний» Ж, Я, Пі (XV—XVII ст., вперше засвідчено в 1430), *виж* «тс.» Я, *віжовѣ* «плата, що давалася віжам» Я; — очевидно, з давнішого *вѣзь* «знавець (законів)» (пор. др. *вѣжь* «знавець», 1400), утвореного від дієслова *věděti* «знати»; Піскунов подає форму множини *вожі*, яка може свідчити про вплив дієслова *возити* і терміна *возний*.— Див. ще *відати*.

віжка, *віжкі* СУМ, Ж, [вожжіна] «віжка», [віжкати] «прив'язувати віжки

до поводів» Ж, ст. *вожки* (XVI ст.), *вожа* (XVII ст.), *вижки* (XVIII ст.); — р. *вожжа́*, бр. *во́жка*, п. *wodze* «віжки, поводи», м. *во́га* «повід»; слн. *vójka* «повід», *vójke* «віжки»; — в українській мові утворення з суфіксом *-к-* (<*-ьк-*) від давнішого *вожа*; — псл. *vodja похідне від дієслова *voditi* «водити».— Фасмер I 332; ЭСБМ II 182—183.— Див. ще *водити*.— Пор. *важкі*.

віжливий — див. *відати*.

віз¹, *візнік*, *візніка*, *візникувати*, *візніцтво*, *візніця*, *візнічий* — див. *везті*.

віз² — див. *виз*.

віза, *візувальник*, *візувати*; — р. болг. м. схв. *віза*, бр. *віза*, п. *wiza*, ч. слц. слн. *vízum*, вл. *wízum*; — запозичення з французької мови; фр. *visa* походить від лат. *visa*, форми множини від *visum* «проглянуте», дієприкметника від дієслова *video* «бачу», спорідненого з псл. *viděti*, укр. [оудіти], *вид*.— СІС 127; Шанский ЭСРЯ I 3, 93—94; Фасмер I 312; Dauzat 753.— Див. ще *вид*.

візерунок «прикраса, малюнок», [везерунок], *візеруначтий*, ст. *визерунокъ* «образ, подоба; взирець; рисунок, план» (XVII ст.); — бр. [візерунак]; — запозичення з польської мови; п. *wizerunek* «образ, подоба, зображення» виводиться від свн. *visierung* «тс.».— Richhardt 111; ЭСБМ II 133; Korbut PF 4, 497.

візйт, *візіта*, *візитация*, *візитёр*, [візитёрка] «віконце в дверях для спостереження», *візитівка* «візитна картка», *візитка* «тс.», *візитувати* «робити візит»; — р. *визит* (1702), *визита* (1697), бр. *візіт*, п. *wizyta*, ч. слц. *vizita*, болг. схв. *визита*, м. *визита*, слн. *viziten* «візитний»; — укр. *візіта* і р. заст. *визита* через польське посередництво, а укр. *візіт* і р. *визіт* безпосередньо запозичено з французької мови; фр. *visite* «відвідини» є похідним від дієслова *visiter* «відвідувати», запозиченого з латинської мови; лат. *visitare* «тс.» походить від *visere* «оглядати, відвідувати», пов'язаного з *videre* «бачити», прямим відповідником псл. *viděti*, укр. [оудіти].— СІС 127; Шанский ЭСРЯ I 3, 95; Dauzat 754.— Див. ще *вид*.

[візля] «біля» Ж, [візлі, вóзлі] «тс.» Ж; — р. *vózle, vózli, zly, zli*; — очевидно, давніше *vъzdьlě, в якому vъz- є префіксом, а dьlě — тією самою основою, що і в словах *длѣтися, дбвгий*, р. *длинѧ*; форма *візля* замість *вóзлі* пояснюється впливом прийменників *біля, для*. — Фасмер I 334; Преобр. I 90; ESSJ Sl. gr. I 68, 71, 73. — Див. ще *длѣтися, дбвгий, уз*. — Пор. *біля, відля*.

Вій — див. *вія*.

вій — див. *віти*¹.

війва — див. *віяти*.

[війлók] «повстяне покривало» Ж, ст. *войлок* «повстяна основа під сідлом» (XVI ст.); — р. *вóйлок*, ст. *войлук* «чাপрак» (XV ст.), п. *wojlok*, ст. *wojđok* (XVI ст.); — запозичення з тюркських мов; можливо, походить від тюрк. *ođluk* «покривало» (Mikl. EW 393; Фасмер I 335) або від кумик. *боюлук* (боюнлук) «подушка під голову», тобто подушка з повсті (Дмитриев 557—558). — Роголь 3 історії сл. мов 179; Шяпова 110.

війна — див. *воювати*.

[війник¹] «гілка, пруття; віник» Ж, [вінник] «гілка; віник» Ж; — ч. *vějik* «прутик», слн. *vějnik* «зв'язка прутників»; — очевидно, похідні утворення від псл. *věja* «вітка, гілка», пов'язаного з *větvъ* «гілка» і, можливо, з дінд. *vaja* «тс.»; об'єднання значень «вітка» і «віник» є, мабуть, наслідком взаємодії слів різного походження *війник* і *віник*. — Machek ESJČ 681, 683. — Пор. *віник, віть*.

[війник²] (бот.) «куничник, *Salvagramostis epigeios* Я, [войник] «тс.» Мак; — неясне.

військомат; — аббревіатура словосполучення *військóвий комісаріат*, утворена з зразком р. *военкомат* (з *воєнный комиссариат*).

війт «сільський староста», [vit] Я, *війтєнко, війтїха, війтїена, війтїєство, війтїєщина, війтувати, завїйтуватися* «зазнатися, будучи війтом», ст. *войтѣ* «голова самоврядування в місті з німецьким правом; голова міського суду» (1359); — р. діал. бр. *войт*, п. *wójt*; — через польське посередництво або й

безпосередньо запозичено з середньовісньонімецької мови; свн. *vog(e)t* «наглядач, правитель» походить від лат. (ad)vocātus «судовий оборонець, захисник». — Шелудько 26; Richhardt 111; Фасмер I 335; ЕСБМ II 184—185; Brückner 629—630; Paul DW 700; Kluge—Mitzka 824—825. — Див. ще *адвокат*.

війя «дишель біля волового воза», [війє, віє Ж, війїна «половина волового дишля», *войє* Ж], *війце* «дишель в упряжі плуга між двома парами волів», [вільце] «тс.» Ж; — р. [voě] «дишель для ярма», бр. [vajě] «головна частина сохи», п. [woje] «дишель», вл. нл. *wojo* «тс.; голобля», болг. [воице (oiце)] «дишель; ручиця плуга», схв. *òje* «війя», слн. *oje* «тс.»; — псл. *oje*, род. в. *ojese; — споріднене з лит. *iepa* «голобля», айі «жердина», гр. *οιήιον* «кермо, стерно», дінд. *išā* «дишель», хет. *hišša-* «тс.»; іє. **ei-/oi-* «жердина; дишель». — ЕСБМ II 26; Brückner 377; Skok II 549; Mauryhofer I 97; Friedrich HW 70; Pokorny 298.

вік, [вікієщина] «старовина», [вічнїяк] «вічний володар землі» Я, *вічний*, [вічїстий] «вічний», *вікувати, віковічний, віковічнити, бєзвік, безвічний* «віковічний», *відвіку* «споконвіку», *відвічний* «вічний», *довіку, довічний, звіку, звічний, ізвік, навік, навіки, справку, [спредвіку]* «споконвіку», *уєйк, увіковічувати, увічнювати*; — р. бр. болг. м. *век*, др. *вѣкъ*, п. *wiek*, ч. *věk*, слц. *vek*, вл. *wěk*, схв. *vījek, vėk*, слн. *vėk* «вік; сила»; стел. *вѣкъ* «тривалість життя; вічність»; — псл. *věкъ «сила, здоров'я людини, життя»; — споріднене з лит. *viėkas* «сила, життя», *veiktī* «діяти, робити», лтс. *veikt* «домогтися, подолати», дісл. *veig* «міць, сила», *vīg* «боротьба», гот. *weihan* «боротися», двн. *wigan* «тс.», лат. *vinco* «перемагаю», ірл. *fíchim* «борюся»; іє. **ueik-/uoik-* «бути сильним»; можливо, слово *вік* тотожне з другою частиною слова *чоловік*. — Критенко Мовозн. 1970/1, 74—76; Кочерган Мовозн. 1969/6, 77; Шанский ЭСРЯ I 3, 39; Фасмер I 286; Преобр. I 107—108; Brückner 615; Machek ESJČ 681—682; БЕР I 129—130; Skok III 590—591; Bezlaž Eseji 116; Гавлова Етимология

1967, 36—39; Fraenkel 1213—1214; Rakstu kr. Endzelinam 101—102.— Пор. безвіччя, чоловік.

Вікентій, *Вікент*, ст. *Ванценць*, *Ваценць*, *Вацнець* (1433), *Вікентій* (1627); — р. *Вікентий*, бр. *Вікентій*, др. *Викенти*, п. *Wincenty*, ч. *Vincenc*, слц. *Vincenc*, болг. *Викенти*, слн. *Vincenc*(ij), стсл. **Викенти**, **Викентъ**; — через старослов'янську мову запозичено з грецької; віз.-гр. *Βικέντιος* походить від слова *vincens* «перемагаючий», діеприкетника від дієслова *vīncō* «перемагаю», спорідненого з псл. *věкъ*, укр. *вік*; старі форми з **Вл** відбивають вплив п. *Wincenty*, запозиченого безпосередньо з латинської мови.— Петровський 75; Илчев 109.— Див. ще **вік**.

вікно¹ «отвір у стіні; рама з шибками у цьому отворі», *вікніна* «отвір для вікна», *вікняр*, *віконник*, *віконниця*, *віконня* (попід *віконню*), *віконний*, *вікнастий*, *навіконний*, *підвіконник*, *підвіконня*, *підвіконний*; — р. болг. *окно*, бр. *акно*, др. *окъно*, п. ч. слц. *окно*, вл. *wokno*, нл. *hokno*, полаб. *vāknŭ*, м. *окно*, схв. *окно*, слн. *окно*; — псл. *окъно, утворене від *oko, як дісл. *vindauga* «вікно», з *vīndr* «вітер» і *auga* «око» (звідси англ. *window* «вікно»); — слов'янське слово було засвоєне сусідніми мовами, напр., фін. *аккуна*, ест. *акен*, уг. ст. і діал. *окна*, *окопа*, *акопа*, *акіпа*, *акапа*.— Фасмер III 128; Преобр. I 642; Trautmann 34; Machek ESJČ 411; Skok II 551; Bezlaj ES Posk. zv. 20; Kalita ZfSlPh 6, 168; Beke ZfSlPh 16, 319.— Див. ще **око**.— Пор. **вікно**².

вікно² «ополонка в кризі; місце в болоті, не заросле водоростями; місце, де вирве вода», *вікніна* «чисте місце в болоті», *вікнівина* «тс.», *вікнина* «замулена глибока яма під водою» Ме; — р. [окно] «глибоке або відкрите місце в болоті», бр. *акно* «тс.», п. *oko* *toraskie* «безодня, прірва під водою», ст. *окно* «водоспад, джерело», схв. *окно* «місце в болоті, не заросле лозою або незамерзаюче», слн. *окно* «глибина; ополонка в кризі; земля, де просочується вода»; — якщо це не праслов'янське метафоричне

вживання слова *вікно*¹ «отвір у стіні» (псл. *окъно*), то можна припустити, що воно є суфіксальним похідним від іє. **ak^hā* «вода»; пор. лит. *ākas* «ополонка», лтс. *ака* «джерело, криниця», а також слов'янські назви річок і озер: р. *Ока* (притока Волги), укр. *Жабина Ока* (притока Оржиці), *Волове Око* (озеро в с. Циблі на Переяславщині).— Фасмер — Трубачев III 127; ЭСБМ I 101; Bezlaj ES Posk. zv. 20; Pokorny 23.

віко «кришка скрині, діжки, домовини; повіка», *повіка*, [павіко] «повіка», [павічійка] «тс.»; — р. *вёко* «повіка; луб'яна коробка, обичайка», бр. *вёка* «кришка», др. *вѣко* «повіка», п. *wieko* «кришка», ч. *víko*, слц. *veko*, вл. нл. *wěko* «тс.», слн. *véka* «повіка», стсл. **вѣко** «тс.»; — псл. *věka* «кришка, повіка»; — споріднене з лит. *vókas* «повіка», *vóka* «кришка», лтс. *vāks* «кришка» і, можливо, з алб. *vétullë* «брова» (з *vōklā); не зовсім певні дальші зіставлення з лит. *vókti* «чистити, скупчувати, збирати, ховати» (Fraenkel 1272) або з дінд. *vūā* «покривати» (Brückner 615—616).— Дзензелівський Нз УЖДУ 14, 97; Шанский ЭСРЯ I 3, 39—40; Фасмер I 285, 286; Преобр. I 107; ЭСБМ II 81—82; Machek ESJČ 689.

[**вікозити**] «побити, відлупцювати» Я; — очевидно, помилкова або діалектна форма дієслова *вікозити, яка могла виникнути внаслідок семантичної конденсації словосполучення *побити як (сидорову) козу*.

вікоп'омний; — можливо, утворене під впливом п. *wiekorotny* (Linde); обидва слова, як і р. *приспомятний* (церковнослов'янським), можуть бути, врешті-решт, кальками віз.-гр. *παιδομνημονεύτος*, утвореного з основ займенника *πᾶς* (род. в. *παιτός*) «всякий, весь» і діеприкетника *μνημονεύτος* «згадуваний».

[**вікочелати**] «викачувати» (тісто) Везн; — неясне утворення від основи дієслова *котити* (див.).

Віктор, *Вітя*, *Вітько*, [Віктор, Вітя, Витько, Віктір, Віхтір], *Вікторія*, ст. *Викторъ* (1627); — р. болг. *Віктор*, *Вікторія*, бр. *Віктар*, *Вікто-*

рыя, п. Wiktor, Wiktorija, ч. слц. Victor, слн. Viktor, Viktorija, стсл. **Викторъ, Викторини**; — через старослов'янську мову запозичено з грецької; віз.-гр. Βικτωρ, Οβικτωρία (?) походять від лат. Victor, Victoria, утворених на основі іменників victor «переможець», victoria «перемога», пов'язаних з дієсловом vincere «перемагаю», спорідненим з псл. věkъ, укр. вік (див.).

вікторіяна; — р. болг. *викторіна*, бр. *віктарьіна*; — утворення на базі лат. victoria «перемога». — Див. ще **Виктор**.

віл, [волáр] «волячий пастух», *волище*, [волівня] «волярня Ж; (зб.) воли», [воловáр] «волячий пастух» Ж, *волóвік* «тс.», *волóвина*, *волóвник* «хлів для волів», *волóвня* «тс.», [волóвщина] «податок із худоби» Ж, *воля́ка*, *воля́р*, [воля́рня], [вораль] «воловик» ВеЗн, [волю́стий] «подібний до вола» Я, [волю́тний] «вайлуватий, повільний» Ж, *воля́чий*, [вола́рити] «бути воловиком»; — р. бр. болг. м. *вол*, др. *волъ*, п. wól, ч. vól, слц. vól, вл. нл. wól, полаб. vâl, схв. вб, слн. vól, стсл. **волъ**; — псл. volъ, слов'янський новотвір, похідний від псл. valjati «каструвати», пор. укр. [валя́ти] «каструвати коней», р. *вова́л*, [ва́лах] «кастрований баран», к. [вал] «кастрований бик»; — менш переконливі зближення із словом *великий* (Meillet Études 242; Walde—Hofm. II 857) на протилежність дрібній худобі, пор. гр. μῆλον «дрібна худоба» (укр. *малий*), з дієсловом *вола́ти*, п. wołac «волати, кликати, гукати», як *бик* з *буча́ти* (Младенов 75), із словами *во́ло*, ч. vole «воло» і н. wellen, schwel-len «набрятати, набухати» (Machek ESJČ 703—704), з етнонімом *волóх*, нібито *віл* — «волоська худоба» (Преобр. I 95) тощо. — Критенко Вступ 546; Трубачев Назв. дом. жив. 43—44; Шанський ЭСРЯ I 3, 146; Фасмер—Трубачев I 335—336; БЕР I 174; Skok III 610; Бернштейн Очерк 1974, 245—246.

вілла «дача, особняк»; — р. *вілла*, бр. *віла*, п. willa, ч. слц. vila, вл. wila, болг. м. *віла*, схв. *віла*, слн. vila; — через посередництво німецької мови (н. Villa) запозичене, очевидно, з італійської; іт. villa «сільський будинок,

садиба» продовжує слат. villa «тс.», похідне від лат. vicus «поселення, село, квартал міста», спорідненого з дінд. viś- «житло», псл. vьзь «село», укр. заст. *весь* «тс.». — СІС 128; Шанський ЭСРЯ I 3, 98; Фасмер I 315; Holub—Lyer 507; Walde—Hofm. II 790—791. — Див. ще **весь**².

вільга¹ «вогкість, волога», *вільго́та*, *вільгий* «вологий, сирий», *звільжити*, [одвильжнути] ВеЛ, [одвильжати] «відволожитися»; — бр. *вільгаць*; — запозичення з польської мови; п. wilgoć «вогкість, волога», zwilżyć «зволожити», ст. wilgi «вогкий» е закономірними фонетичними відповідниками до укр. *вогкий*. — ЭСБМ II 139—140. — Див. ще **вогкий**.

[**вільга**²] (орн.) «іволга, Oriolus galbula L.», [вівільга], [вильга, воловіга, вольга, вольвіга, ивіль, ивільга, ивола, івова, іговда, іговна, ігола] Шарл, [івиль, ивва Ж, івол Ж, иво́лга Ж, иво́ла Ж], *іволга*; — р. *іволга*, бр. *івалга*, др. *влъга*, п. wilga, wywilga, [wywiolga, wywielga], ч. ст. слц. vlha, болг. *авліга*, ст. *влъга* (XIII ст.), схв. *вўга* «синиця», слн. vólga «іволга»; — псл. *v'lgā; — не зовсім ясне; можливо, споріднене з лит. volungė «дятло», лтс. vāluodze «іволга», а також із свн. wite-wall «тс.» (де wite- «дерево»); зіставляється також з ав. vār(ə)ngan «птаха», п. wołac «волати, кликати»; менш переконливе пов'язання (Brückner 621) п. wilga з прикметником wilgi «вологий», нібито птах вважався вісником дощу, пор. н. Regenpfeifer «сивка», букв. «дошовий свистун»; Махек шукає походження слова у праєвропейському субстраті; у формах *іволга*, [вівільга] і- та ви- є протетичні елементи. — Фасмер I 114—115; Machek ESJČ 694; БЕР I 2; Skok III 635; Budziszewska 100; Fraenkel 1273—1274; Mühl. — Endz. IV 498. — Пор. **іволга**.

вільго́та (заст.) «пілґа, полегкість, вільність», *вільго́тний*; — калька р. *вольго́та*, утвореного, очевидно, шляхом контамінації слів *вольний* і *льго́та*. — Шанський ЭСРЯ I 3, 154—155; Даль I 239.

вільха, [ільха], *вільханка* (орн.) «берестянка, Erithacus rubecula L.», *віль-*

шина, вільшняк «вільховий гай», *вільховий, вільшаний*; — р. *ольха*, [в^ольха, *ѣлха, елѣха*], бр. *ольха*, др. *ольха, ѣлхѣ, оলেখѣ*, п. *olcha*, ст. *olsza*, ч. *olše*, слц. *jelša*, вл. *wólša*, нл. *wolša*, болг. *елха*, схв. *јѡха, јѡва* (<*jelxa), слн. *jélša*, [ólša, jólša], стсл. (цсл.) *къльха*; — псл. *jельха/*ольха; — споріднене з лит. *alksnis, alksnys, aliksnis, ėlksnis* «вільха», лтс. *ėlksnis, alkspnis*, двн. *elira, erila* (<elira), нвн. *Erlē* (<erila), дісл. *qlr*, алг. лат. *alpius* «вільха» (<*alispnos), дмакед. *ѧлиѣа* «осокір»; іе. *alis-, *elis- «вільха» походить, можливо, від *el-, *ol- «червоний, жовтий» (вільхове дерево червоне всередині), пор. двн. *ĕlo* «жовтий, червонуватий»; Махек відносить слово до праєвропейського фонду. — Критенко Вступ 548; Филин Образ. яз. 196; Фасмер III 138—139; ЭСБМ II 190—191; Machek ESJČ 413; Jm. rostl. 130; БЕР I 493; Bern. I 453, 454; Budziszewska 271; Fraenkel 8; Топоров I 53—54; Persson Beitr. 893—894; Walde—Hofm. I 31.

вільце¹ — див. **вильцѣ**.

вильце² — див. **війя**.

вімбар, вінбар — див. **амбар**.

він, вона, [вна] Ж, **воно, вони**, [вни] Ж, [овін Доп. УЖДУ I, овун тж]; — р. *он, она, оно, оный* «той», бр. *ѣн, яна, яно*, др. *онѣ* «він, той», *она* «вона, та», *оно* «воно, те», п. ч. слц. *оп, опа, опо*, вл. *wóp, woпа, woпо*, нл. *wop, woпа, woпо* «воно, он те», болг. *он, она, оно*, м. *он, она, оно*, схв. *ѡн/ѡн, ѡна, ѡно*, слн. *оп, опа, ѡпо/опѡ*, стсл. *онѣ, она, оно*; — псл. *опѣ, опа, опо* «той, та, те; він, вона, воно», що утворилися шляхом злиття синонімічних індоєвропейських часток *o- (пор. укр. *отой, такий-о, он-о, онде-о, ось-о*, їй відповідає лат. *e- v e-pit*) і *-n- (пор. укр. *ген*); — споріднені з лит. *apàs/aĩs* «той, [він]», дінд. ав. *apa-* «цей», вірм. -п «той», гр. *ἐνῆ (ἡμέρα)* «на третій день, післязавтра», *ἐκεῖνος/κεῖνος/κεῖνος* «той, отой» (утворено шляхом нанизування кількох вказівних займенників *ἐ-κε-ένος), хет. *epi-*, *appi-* «той», двн. *ĕper*, нвн. *jeper* «тс.», пор. також лат. *epim* «сама, так» (з *e-pit*). — Фасмер III 140—141; Преобр. I 650—

651; Machek ЭSJČ 414—415; Skok III 556—558; Fraenkel 10; Frisk I 476, 515; Walde—Hofm. I 386, 404—405; Brugmann Demonstrativpron. 84, 90—94, 127—129. — Пор. **он, онѣ**.

вінегрѣт; — р. болг. *винегрѣт*, бр. *вінегрѣт*, п. *winegret*; — запозичення з французької мови; фр. *vinaigrette* «соус із оцту, олії, солі» походить від *vinaigre* «оцет», утвореного з *vin* «вино», спорідненого з укр. *вино*, та *aigre* «квас, кислота», що зводиться до нар.-лат. *acrus, лат. *acer* «гострий», спорідненого з псл. *ostъ*, укр. *гострий*. — СІС 128; Шанский ЭСРЯ I 3, 99—100; Фасмер I 316; ЭСБМ II 147; Коралиński 1043; Dauzat 19, 752. — Див. ще **вино, гострий**.

вінець, вінок, вінця «краї посуду», [вінчанка] «вінчання», [вінчанка гладуця] «мідянка гладенька, Coronella austriaca Laur.» Ж, *вінчальний, вінчастий* «подібний до вінця»; *вінчати*; — р. *венѣц, венѡк*, бр. *вянец* (церк., перен.) «вінець», *вяно́к*, др. *ѡвнѣцъ, ѡвнѣкъ*, п. *wieniec, wianek*, ч. *vĕpec, vĕnek*, слц. *veniec, vienok*, вл. *wĕpc, nĕpk*, болг. *венѣц, м. венец, венѡк*, схв. *виѣнац*, слн. *vĕpec*, стсл. *ѡвнѣць*; — псл. *vĕpъ*, *vĕpъкъ*, суфіксальні утворення від *vĕpъ* (пор. р. [вен] «плетінка», п. [wian] «тс.»), пов'язаного з дієсловом *viti* «вити»; — споріднене з лит. *vainikas* «вінок», лтс. *vainuks* «тс.».— Шанский ЭСРЯ I 3, 49—50, 51; Фасмер I 291; Brückner 610; Machek ESJČ 683; БЕР I 133—134; Skok III 591; Fraenkel 1182. — Див. ще **віти¹**.

віник, [війник] «пруття, віник» Ж, *віничця* «трава, з якої роблять віники»; — р. *вѣник*, бр. *вѣнік*, др. *ѡвникъ* «в'язка прутиків», п. [wienik], ч. *vĕník*, слн. *venik*, стсл. *ѡвникъ* «галузка»; — псл. *vĕníkъ* пов'язане, очевидно, з *vĕpъкъ* «вінок» і *viti* «вити»; виводилось також від *vĕjati* «віяти» (Mikl. EW 389) і від *vĕja* «гілка» (Machek ESJČ 683). — Шанский ЭСРЯ I 3, 50; Фасмер I 291; Преобр. I 108; ЭСБМ II 83. — Див. ще **віти¹**. — Пор. **вінець**.

віно (заст.) «придане, посаг», [вінний] Ж, [віновний] Бі, [вініти] «наділяти посагом» Бі, [вінувати] «давати,

готувати посаг» Ж, [звiнуватися] «позбавитися посагу» Ж; — р. заст. *вѣно* «придане, посаг, плата за наречену», бр. ст. *вѣна*, др. *ѣвно*, *вено* «плата за наречену, придане, яке дарував молодий», п. *wiano* «придане, посаг», ч. *věno*, слц. *veпо*, вл. *вѣно* «тс.», стсл. *вѣно* «тс.»; подарунок для молодой»; — псл. *věno* «плата за жінку, придане, посаг»; — очевидно, споріднене з лат. *venum* «продаж», *venдо* «продаю» (<*venum do*), гр. *ῥνος* «ціна» (<*vōspos), дiнд. *vaspāñ* «ціна», *vaspāt* «плата», вірм. *gip* «тс.», хет. *uššanija-* «продавати», пор. *was-* «купувати»; іе. **цесно-* «купувати»; менш обгрунтовано зіставлялося (Pedersen IF 5, 67; Walde—Hofm. II 753—754; Булич ЖМНП 1895, липень 254; Трубочев Терм. родства 144) з гр. *ἔδνον*, *ἔδνον* «придане», двн. *widomo* «ціна», *widemo*, дангл. *weotuma*, *wituma* «тс.» і з гніздом *веду*, *вєстї*. — Дзєндзєлiвський УЗЛП 31—32; Шанський ЭСРЯ I 3, 50—51; Фасмер I 291; Преобр. I 108; Grückner 610—611; Трубочев Этимология 1973, 5—10; Откупщиков 243—244.

вiнтер, *вiнтiр*, *вiнтiрчик* — див. **вєнтер**.

вiнця — див. **вiнєць**.

вiнщувати «вiтати, поздоровляти», [вiнщувати] ЗНТШ 114, *вiнщувальний*, ст. *ѣвшиовати*, *ѣвшовати* (XVIII ст.), *виншовати* (XVII ст.); — бр. *виншавáць* «тс.», п. *winszować* «тс.»; бажати, зичити, ч. *vinšovati* «бажати, зичити», слц. *vinšovati* «тс.», слн. *vóščiti* «вiтати, зичити; (ст.) дозволити, допустити»; — українське слово через польське посередництво запозичене з середньовірнонімецької мови; свн. *wünschen* «бажати, зичити» походить із двн. *wunskēn* (звідси словенська форма), спорідненого з дангл. *wūscan* «бажати», англ. *wish*, дісл. *věskja* «тс.», далі з дiнд. *vāfichā* «бажання», *vāpati* (*vāpōti*) «бажає», лат. *venus* «любов, привабливість», хет. *cepzi* «соїт»; усі форми, очевидно, з іе. **цес-* «бажати, прагнути». — Дзєндзєлiвський УЗЛП 32; Онышкевич Исслед. п. яз. 240; Шелудько 26; Richhardt 112; ЭСБМ II 152; Grückner 622; Mikl. EW 394; Bezlaј ES Posk. zv. 26; Kluge—Mitzka 871; Walde—Hofm. II 752—753.

вiола «альтова скрипка», *вiоліна* «скрипка»; — р. болг. м. *виола*, бр. *виѣла*, п. ч. слц. *viola*, схв. *виола*; — запозичення з італійської мови; іт. *viola* «альтова скрипка» загальноприйнятого пояснення не має; пов'язувалося з *viola* «фіалка» з огляду на те, що корпус скрипки з його вигинами нагадує квітку фіалки (Kluge—Mitzka 823); зіставлялося з двн. *fidula* «скрипка» (Dauzat 752; Holub—Lyer 508); виводилося від звуконаслідувального вигуку *viu (A. Prati, Vocabulario etymologico italiano 1046—1047; Шанський ЭСРЯ I 3, 102) та ін.

вiолончєль «смичковий інструмент типу скрипки», *вiолончєлист*; — р. *виолончєль*, бр. *вилянчєль*, п. *wiolonczela*, ч. *wioloncello*, cello, слц. *wiolončelo*, čelo, болг. *виолончєло*, чєло, м. *виолончєло*, схв. *виолончєло*, чєло, слн. чєло; — запозичення з італійської мови; іт. *wioloncello* є здрібнілою формою від *wiolone* «басова скрипка» (букв. «велика скрипка»), похідного від *viola* «альтова скрипка». — СІС 129; Шанський ЭСРЯ I 3, 103; Фасмер I 318; Kluge—Mitzka 823. — Див. ще **вiола**.

[вiпса] «зіпсована річ, ніщо ЛЧерк; перепалене залізо, жужелиця»; — очевидно, походить із словосполучень типу *звести на пси* (*во пси) «перевести, згубити», пор. п. *psu na buđe* (на *buty*) «ні до чого, ні к лихій годині» (букв. «собаці на будку, на чоботи»). — Див. ще **пєс**. — Пор. **псувати**.

[вiр¹] «жердяна огорожа, частокіл», [вiрлiнє] «кілля» Ж, *вiр'я* «жердки, кілля, частокіл», [ворáка] «жердина для огорожі» Мо, *ворiна* «тс.»; кілок у частокілі, *ворiння* «кілля, частокіл», *вор'я* «жердини; огорожа з жердин», [воряка Ва, До, орiнє Ж] «тс.», [ворянок] «загорода; загін для худоби» Я, [зворáти] «загородити» Ж, [завiрки] «частокіл», [завóра] «кілок, яким запирають ворота», [заворiння] «ворота», [заворiти] «загородити», [обворiти] «загородити жердинами» Бі, [обворячить] «обнести огорожею з жердин» Ва, До; — р. [вор] «частокіл», [вóри] «кілля, палі», бр. [вор] «хлів», др. *воръ* «огорожа, огорожене місце», пор. стсл. *върж*, *ерѣти*

«закривати, замикати»; — псл. *vog-/veg-* «запирати, замикати»; — споріднене з *верєя*, лит. *vāgas* «лата частоколу», *arivagas* «загорода для худоби», гот. *warjan* «захищатися, оборонятися», дісл. *verja* «тс.», дангл. *wegian* «зводити греблю», дфриз. *wega* «перечити; забороняти», днн. *wegian*, двн. *weggen, wegen*, нвн. *wehgen* «тс.», дісл. *vog* «загорожа», англ. *weir* «гребля, дамба», оск. *vegi* «ворота»; іє. **ueg-* «замикати, боронити, закрити». — Фасмер I 350; ЭСБМ II 194; Fraenkel 1197—1198; Feist 551—552. — Пор. *верєя*, *ворота*, *обора*.

[*в ір*²] «жеребець», [*вірь* ВеУг, *вор* Ж, *вóрий* Я, *évir* Ко] «тс.»; — р. [*орь*] «нутряк; жеребець; мерин», р. ст. *орь* «кінь», п. *orz, horz*, ч. (поет.) *ог* «тс.»; — неясне; здебільшого вважається запозиченням з германських мов; пор. свн. *ors, gos*, двн. *hros, gos*, дфриз. *hors*, англ. *horse*, нгерм. *hrossa «кінь»; помилково пов'язувалося (Берг. I 26; Кобилянський Гуд. гов. 85) з *огир* «жеребець», запозиченим з тюркських мов, хоч не виключена можливість семантичної взаємодії і конвергенції назв *вір* і *огир*, внаслідок чого постала форма *évir*; необгрунтоване й пов'язування з іє. **āgia-* (**eg-*, **egi-*) «самець» (Соболевський РФВ 65, 416—417), з іє. **eg-/og-* «приводити в рух, збуджувати», псл. *ogiti* «руйнувати» (Moszyński PZJP 238—239) або з дінд. *ārvant-* «швидкий» (Ильинский РФВ 66, 269—270). — Кобилянський Мовозн. 1967/6, 44; Трубачев Назв. дом. жив. 54—55; КСИС 25, 99; Фасмер III 155; Преобр. I 659; Machek ESJČ 418; Kluge—Mitzka 608.

*віра*¹ «довір'я, впевненість; релігія», *вір* (у виразі *брати на вір* «на віру»), *віритель* «кредитор», *вірник* «довірена особа; [парафіянин ВеУг], [*вірнянка*] «вірна дружина», [*віртник*] «вірник», *вірщик*, [*вір'ян*] «сват», [*вірський*] «імовірний, вірогідний» Ж, *вірний*, [*вірський*] «дійсний, справжній», *вірчий*, *вірити*, *вірувати*, *вірую* «стедо», *безвірник*, *безвір'я*, *довіра*, *довір'я*, *довірливий*, *довіряти*, *достовірний*, [*заповіриту*] «ввірити» Ж, [*звірість*] «звірка», [*звірки*] Ж, *звірник*, *звіряти*, *звірятися*, *зневіра*, *зне-*

вір'я, *зневіритися*, *невіра*, *невірник*, *невірство*, *невір'я*, [*недовір*] «недовір'я; недовірок» Ж, *недовірок*, *недовір'я*, *недовіркуватий*, *недовірливий*, *перевірка*, *перевірник*, *перевіряти*, *повірка*, *повірник*, *повір'я*, *повірити*, *провірка*, *провіряти*, *сповіряти*, *спроневіритися*, *увіритися*; — р. бр. м. *véra*, др. *вѣра*, п. *wiara*, ч. *víra*, слц. *viera*, вл. нл. *wěra*, болг. *вѣра*, схв. *вѣра*, слн. *véga*, стсл. *вѣра*; — псл. *věga* <*vēga; — споріднене з ав. *var-* «вірити», *varəpa-* «віра», ос. *urnun* «вірити», гот. *tuzwējan* «сумніватися», дісл. *vár* «обіцянка», двн. *wāga* «правда, вірність, милість», свн. *wāg* «дійсний, справжній», нвн. *wahg* «тс.», лат. *vērus* «дійсний, справжній, істинний», ірл. *fiḡ* «вірний»; іє. **ueg-* «справжній». — Шанский ЭСРЯ I 3, 53—54; Фасмер I 292—293; Преобр. I 108; Brückner 611; Machek ESJČ 690—691; БЕР I 217—218; Стоянов 42; Skok III 602—603; Pokorny 1165—1166.

*віра*² (вигук, що означає «вгору! піднімай!»); — р. *віра*, бр. *віра*; — запозичення з італійської мови; іт. *vira* «повертай» (тобто «повертай кабестан, щоб підняти вантаж») є формою наказового способу від дієслова *virare* «повертати, крутити», яке було результатом видозміни пізньолат. *gutare* «тс.», утвореного на основі гр. *γύρος* «круг», можливо, внаслідок контамінації з лат. *vertere* «крутити» або *vibrāre* «рухати, трясти». — СІС 129; Фасмер I 318; ЭСБМ II 153; Dauzat 753.

*віра*³ — див. *віра*.

Віра (жіноче ім'я); — р. бр. болг. *Véra*, др. *Вѣра*, ч. *Věra*, стсл. *Вѣра*; — старослов'янська калька грецької власної назви *Πίστις*, утвореної на основі апелятива *πίστις* «віра». — Сл. вл. імен 236; Петровский 73; Илчев 107.

[*вірбель*] «барабанный бій» Ж, [*вірбіль*] «тс.» Пі; — запозичення з німецької мови; нвн. *Wirbel* «вир; барабанный бій» є суфіксальним утворенням від *wegben* «закликати» (напр., до бою), нгерм. *hwergb «крутитися». — Kluge—Mitzka 864. — Див. ще *вербувати*.

[*вірва*] «шахрай, дурисвіт» Ж; — очевидно, похідне утворення від діє-

слова [вірв'яти] або урв'яти (пор. п. игва «шахрай», р. рвач).— Див. ще рв'яти.

[вірв'янт] «залізна кільцева скоба, що обтискує скріплювані частини», [урв'янт] «тс.»; — очевидно, видозмінене запозичення з німецької мови; н. Verbänd «пов'язка; скріплення» є похідним від дієслова verbinden, утвореного з префікса ver-, спорідненого з псл. *рег-, укр. пере-, і дієслова binden «в'язати»; звучання вірв'янт могло виникнути внаслідок семантичних асоціацій із словами вірв'єчка, вірв'ювка.— Див. ще бант, бінда, пере-.

[віритися] «викривлятися, коробитися» (про дошку) Ж; — очевидно, пов'язане з [верий] «кривий» (див.).

вірліця, вірліний, вірл'о, вірля, вірляни, вірлячий — див. ор'єл.

[вірлос] (у назві вірлос бородатий (орн.) «орел-ягнятник, Gyraetus barbatus Geoffr.» Я); — суфіксальне утворення від ор'єл (пор. вірляни «орли»); суфікс -ос міг бути взятий з мови грецьких поселенців на півдні України.— Див. ще ор'єл.

вірм'єн, вірм'єн'їн, вірм'єнка; — р. армян'їн, бр. армян'їн, п. Ormianin, ч. Armen, слц. Armen, болг. арм'єнец, схв. Јѣрменин, слн. Арменес; — виводиться від імені Арменак, яке належало синові Хайка, легендарного родоначальника вірменів.— Г. Капанцян, Историко-лингвистические работы, 176—189; Никонов 32.

вірог'ідний; — бр. вераг'ідны; — калька п. wiarogodny, wiarygodny (пор. ч. věrohodný), що, в свою чергу, скальковане з лат. fidē dignus «віри гідний, віри достойний». — ЕСБМ II 84.— Див. ще віра¹, год.

віролом'ний, віролом'ство; — р. верол'омный, бр. верал'омны, болг. верол'омен, м. вероломен, схв. в'єроломан, слн. verolomen; — очевидно, скальковане з якогось європейського зразка, пор. н. Treubruch «віроломство», утворене з основ іменників Treue «вірність» і Bruch «злам». — Див. ще віра¹, лом'їти.

[вірт] (вид монети) Ж; — п. ст. wirtel, wiertel «тс.»; — можливо, через польське посередництво походить від

слат. ferta (вид дрібної монети); п. wiardunk, ч. verduňk «дрібна монета» походять від н. Ferding (Linde 6, 270), Vierdung (Brückner 611), що є результатами видозміни цього ж латинського слова на ґрунті німецької мови.

вірту'оз; — р. болг. вирту'оз, бр. вірту'оз, п. wirtuoz, ч. virtuoz, слц. virtuóz, вл. wirtuoz, схв. вирту'оз, слн. virtuoz; — запозичення з італійської мови; іт. virtuoso «віртуоз; добродійний, добродійний» походить від лат. virtus «добродійність, мужність», пов'язаного з віг «чоловік», спорідненим з лит. vūgas «тс.», можливо, також з др. віра «штраф за вбивство». — СІС 129; Шанский ЭСРЯ I 3, 103—104; Walde—Hofm. II 796—797.— Див. ще віра.

вірус; — р. болг. м. схв. вірус, бр. вірус, п. wirus, ч. virus, слц. vírus, слн. vírusen «вірусний»; — запозичення з латинської мови; лат. virus «в'язка рідина, слиз, сік, отрута» споріднене з гр. ἴος «отрута», дінд. viśám «тс.».— СІС 129; Шанский ЭСРЯ I 3, 104; Walde—Hofm. II 800.

вірш «сучасний жанр поетичного твору», вірша «староукраїнський жанр поетичного твору», віршіар «віршувальник», віршів'ник, віршиник, віршов'ник Я «тс.», віршівка «різдвяний вірш на зразок колядки», віршув'альник, віршув'ати «складати вірші; [проказувати різдвяні вірші Кур]»; — р. вірша, бр. верш, вірш, п. wiersz, ч. слц. verš, м. верс, схв. в'єрс, слн. verž; — через польське посередництво запозичено з латинської мови; лат. versus «лінія, риска, рядок, рядок вірша» утворене від дієслова verto «повертаю», спорідненого з псл. *v'rtěti, укр. верт'їти; р. вірша з української мови, а не безпосередньо з польської і не з німецької, як гадає Фасмер (I 319). — Москаленко УІЛ 26; Акуленко 136; Richhardt 112; Шанский ЭСРЯ; I 3, 104; ЭБСМ II 89; 158—159; Brückner 617; Walde—Hofm. II 763—765.

вірв'ювка, [воров'їна] «налигач» Л; — очевидно, запозичення з російської мови; р. вер'євка є прямим відповідником укр. [вер'євка], верв'єчка.— Див. ще верв'єчка.

[віс'я́к] «кухонний тарган» Ж; — неясне; словотворча форма та сама, що й у *прус'я́к* «тс.».

вісім, *вісімка*, *вісьмерік*, *вісьміна*, *восьма́ка*, *восьмерік*, *восьмеро*, [восьме́тики] «вила на вісім ріжків» Мо, *восьміна*, *восьми́ха*, *восьми́шка*, [осмірня́] «восьмибічний корпус; восьмикутне склепіння» Ж, [освірня́] «тс.» Ж, *восьмерічний*, *восьмерний*, *восьмий*, [восьмерувати́] «розрізувати на вісім частин», *увісьмо́х*, *увосьмеро*; — р. *восьемь*, бр. *восьем*, др. *осемь*, п. *osiem*, ч. *osm*, слц. *osem*, вл. *wosom*, нл. *wosum*, полаб. *vūsēm*, болг. *осем*, м. *осум*, схв. *осам*, слн. *osem*, стсл. **осмь**; — псл. *осмь «вісім», утворене від порядкового числівника осмь «восьмий» подібно до šestь «шість» від šestь «шостий», devět «дев'ять» від devět «дев'ятий»; — споріднене з лит. *aštuoni*, лтс. *aštuoni*, дінд. *aštāu*, *aštā*, ав. *ašta*, вірм. *ut'*, гр. *ὀκτώ*, лат. *octō*, гот. *ahtāu*, дісл. *átta*, дангл. *ahta*, *eahta*, *æhte*, англ. *eight*, нвн. *acht*, ірл. *ocht*, тох. А *okāt* «тс.»; іе. *okto(ц) «вісім», очевидно, утворене з *о (<*ambhi) kʰt-оу «обидві четвірки» або є двоїною від *oketā «борона» (букв. «чотирикуба»). — Лукінова СМ V 63—65; Шанский ЭСРЯ I 3, 170; Фасмер I 356; Преобр. I 99; Machek ESJČ 419; Skok III 569—570; Топоров I 129; Pokorny 775.

вісімдеся́т, *вісімдеся́тий*; — р. *восьмьдесят*, бр. *восьмьдзесят*, др. *осмьдесятъ*, п. *osiemdziesiąt*, ч. *osmdesát*, слц. *osemdesiat*, вл. *wosomdžesat*, болг. *осемдесет*, м. *осумдесет*, схв. *осамдесет*, слн. *osemdeset*, стсл. **осмь десатъ**; — результат злиття складеного числівника псл. *осмь desęť* «вісім десятків», у якому числівник *desęť* вживався в формі родового відмінка множини. — Лукінова Вступ 197, 200; Шанский ЭСРЯ I 3, 170. — Див. ще **вісім**, **десять**.

вісімна́дцять, *вісімна́дцятий*; — р. *восемна́дцать*, бр. *восемна́дцять*, др. *осмьнадесять*, п. *osiemnaście*, ч. *osmnáct*, слц. *osemnást'*, вл. *wosomnaće*, болг. *осемна́десет*, м. *осумнаесет*, схв. *осамнаесет*, слн. *osemnajt*; — результат злиття числівникового словосполучення псл. *осмь* на *desęťe*, букв. «вісім на

десяти», яке складалося з числівника *osmь* «вісім», прийменника на і числівника *desęť* «десять» у формі місцевого відмінка однини. — Іст. граматика 304—305; Лукінова Вступ 197, 200; Шанский ЭСРЯ I 3, 170. — Див. ще **вісім**, **десять**, на¹.

віск, [виск'я́рка] «жінка, яка ворожить воском», *висківка* «навощений папір», [вискові́к] «ворочок для відкидання сиру» Л, [оскові́к] «тс.» Л, [вош'я́] «вощина», [вош'я́на] «воскувато-жовта іржа» Ж, *вош'я́нка* «навощений папір або тканина», *вош'я́на*, *воскув'атий*, *вош'я́ний*, *воскувати*, *вош'ити*, *провіщений*; — р. бр. *воск*, др. *воскъ*, п. вл. нл. *wosk*, ч. слц. *vosk*, полаб. *vāsk*, болг. *вощък*, м. *восок*, схв. *вдсак*, слн. *vósek*, стсл. **воскъ**; — псл. *voskь*; — споріднене з лит. *vāškas*, лтс. *vask*, двн. днн. *wahs*, нвн. *Wachs*, дангл. *weax*, дісл. дфриз. шв. *вах*, англ. *wax*, дат. *vox*, можливо, також гр. *ἰξός* «омела, клей з ягід омели», лат. *viscum* «тс.».— Критенко Вступ 522; Шанский ЭСРЯ I 3, 170—171; Фасмер I 357; ЭСБМ II 198; Machek ESJČ 697; БЕР I 176—177; Skok III 615; Kluge—Mitzka 830.

віскóза, *віскозі́н*; — р. болг. м. схв. *виско́за*, бр. *віско́за*, п. *wiskoza*, ч. *viskosa*, слц. *viskóza*; — запозичення з латинської мови; лат. *viscōsus* «в'язкий» походить з *viscum* «омела, клей з омели», спорідненого з псл. *višnja*, укр. *вішня*. — СІС 129; Шанский ЭСРЯ I 3, 105; Kopaliński 1044. — Див. ще **вішня**.

[віскр'я́вий] «сопливий», [віскр'я́к] «сопляк», [оскр'я́к] «тс.», [завіскр'я́тися]; — р. [возгр'я́, вóзгри] «соплі», бр. [вазгры, возкри] «тс.», др. *возгри* «соплі», п. *wozgrza* «тс.», *wozgr* «слиз з кінського носа», *wozgier* «сопляк», ч. *vozher* «сопля», *vozhřivý* «сопливий», слц. *vozger*, вл. *wózhř*, *wózhog* «соплі», слн. *vózger*; — остаточно не з'ясоване; зіставлялося з р. [в'аззатъ] «бруднити» (Фасмер—Трубачев I 333), з лтс. *vasa* «волога, вологість землі», двн. *waso* «волога земля» (Brückner 631), з вазирським (Індія) *wižgye* «слина» (Machek ESJČ 697), з дісл. *verga* «бруднити» (Scheffelowitz KZ 54, 240—241). — ЭСБМ II 24.

віслюк — див. осёл.

вісмут, (заст.) *бісмут*; — р. *вісмут*, бр. *вісмут*, п. *bizmut*, ч. *vismut*, *vizmut*, слц. *bizmut*, болг. *бісмѹт*, м. *бизмут*, схв. *бизмут*, *визмут*, слн. *bismut*; — запозичення з німецької мови; н. *Wismut*, давніше *Bismuth*, походить, очевидно, від назви місцевості Wiesen коло Шнееберга і від дієслова *muten* «розробляти (копальню)», похідного від *Mut* «намір», спорідненого з гр. *μῶσθα* «прагнути»; з німецького слова утворено латинський термін *bisemutum* (1529), чим пояснюються форми з *б-* у слов'янських та інших європейських мовах; припущення (Lokotsch 73), що термін *вісмут* міг бути запозиченим у арабів (ар. *itmid* «сурма»), не має серйозних підстав — СІС 129; Шанский ЭСРЯ I 3, 106; Фасмер I 320; БЕР I 50; Dauzat 90; Kluge—Mitzka 496, 866.

вісник¹ — див. відати.

вісник², *вісняк* — див. вісь.

віспа, *віспіна*, [*віспār*] «той, хто прищеплює віспу», *віспований*, *віспуватий*, *віспяній*; — р. *оспа*, бр. *воспа*, др. *оспа* «висипна хвороба, чума», п. *оспа* «віспа», вл. нл. *wospica* «кір», болг. *оспа* «висипка на тілі», схв. *оспа* «сип», *оспице* «віспа», слн. *osépnice* «віспа», *osprice* «кір», стел. *оспа* «висипна хвороба»; — псл. *оспа* < *obspā, утворене від дієслова *o-spāti* (< *ob-spāti), *o-spāti (< *ob-spāti) «осипати». — Меркулова *Этимология* 1970; 146—147; Фасмер III 164; Skok III 240—241. — Див. ще **о**¹, **сіпати**.

віста (виг.) «ліворуч» (при завертанні коней) Я, [*вішта* Я, *вістя* Вел, *вісьта*, *вішта*, *віштя* Ж, *віштя*] «тс.»; [*віштяк*] (прізвисько подільського селянина за те, що, повертаючи коней ліворуч, він вигукує *віштя*); — п. [*wiśtia*, *wista*, *wiśtia*] «тс.»; — неясне; могло виникнути з специфічного свисту, яким поганяють коней. — Пор. **війо**.

вісте «жіночий статевий орган» Ж; — очевидно, результат видозміни форми *устя «тс.» (пор. п. *uście* «отвір піхви, *orificium vaginae*) під впливом дієслова *увійти* (пор. [*війстя*] «вхід»).

вістря, [*істрь*] «вістря» Мо; — р. *остриѣ*, бр. *вастрьѣ*, др. *острие*, п. *ostrze*,

ч. *ostří*, слц. *ostrie*, болг. *остриѣ*; — псл. *ostrje, похідне від *ostř* «гострий»; протетичне **в** виникло в результаті подовження **о** після занепаду слабкого **ь** в наступному складі. — Див. ще **гострий**.

[вістуватися] «опікуватися ким, піклуватися ким» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з *провідувати*, *навіщати*.

вість, *вістка*, *вістовік* — див. **відати**.

вісь, [*вісник*] «струг, ніж вісний» Ж, [*вісняк*] «тс.», [*ося*] «вісь» Ж, [*вісній*], *осьовій*, *підвісник* (тех.); — р. др. *ось*, бр. *вось*, п. *oś*, ч. ст. слц. *os*, вл. *wóska*, нл. *wos*, *woska*, полаб. *vūs* (*vis*), болг. *ос*, схв. *ос*, слн. *ós*, стел. *ось*; — псл. *osъ*; — споріднене з лит. *ašis* «вісь», лтс. *ass*, прус. *assis*, дінд. *ákša-*, ав. *aša-*, лат. *axis* «вісь», гр. *ἄξων*, двн. *ahsa*, нвн. *Achse* «тс.», ірл. *aiss* «віз»; від іє. **aǵ-* «гнати, рухати». — Криченко Вступ 515, 550; Фасмер III 167—168; Преобр. I 667; Machek ESJČ 418; Frisk II 568; Бернштейн *Очерк* 1974, 272—273; Топоров I 134; Frisk I 116; Walde—Hofm. I 89. — Див. ще **агєнт**.

[вісьтáк] «чинбарська палиця», ст. *выштакъ* «качалка (у гарбарів)» (XVIII ст.); — п. [*wiśtaka*] «тс.»; — запозичення з німецької мови; нвн. *Windestock* (*Wéndestock*) «палка для вивертання шкіри чи шкіряних виробів» утворене з основ дієслова *wenden* «перевертати, лицювати», пов'язаного з *winden* «вити, плести», та іменника *Stock* «палиця», спорідненого з двн. свн. *stoc* «тс.», лит. *stūgti* «стирчати, здійматися, підноситися». — Шелудько 26; Тимч. 425.

Віталій (чоловіче ім'я), [*Витáль*] «тс.», *Вітя*, *Витáлія* (жіноче ім'я), ст. *Vitaliū* (1627); — р. *Витáлий*, бр. *Вітáлий*, ч. *Vitalis*, слц. *Vitális*, *Vitáliš*, болг. *Витáли(й)*, слн. *Vital*, стел. **Виталии**; — через старослов'янську мову запозичено з грецької; віз.-гр. *Vitálios* походить від лат. *Vitalis*, утвореного на основі прикметника *vitālis* «життєвий», похідного від *vita* «життя», *vivo* «живу», споріднених з псл. *žiti*, укр. *жити*. — Беринда 195; Петровский 78; Илчев 111. — Див. ще **жити**.

вітамін, *вітамінбозний*, *вітамінізувати*; — р. болг. м. *витамин*, бр. *vitamin*, н. *witamina*, ч. *vitamin*, слц. слн. *vitamin*, схв. *вита́мин*; — неологізм наукової мови, утворений у 1913 р. польським ученим К. Функом з лат. *vīta* «життя» (від *vīvo* «живу», спорідненого з псл. *žiti*, укр. *жити*) і терміна *аміни* «вид органічних сполук» (від *амоній*).— СІС 43, 130; Шанский ЭСРЯ I 3, 108; Kopalinski 1045.— Див. ще *амоній*, *жити*.

вітати «звертатися з привітом, по-здоровленням, запрошувати; [перебувати, мешкати Ж]», *вітальня*, *вітальний*, *завітати* «прибути, зайти; запросити», *привітання*, *привітальний*; — результат видозміни давнішої форми *вита́ти* під впливом спорідненої основи *-vit-*, зокрема форм *привіт*, *привітний*.— Див. ще *вита́ти*², *відві́чати*, *приві́т*.

вітер¹, [вітериця] «вихор, буря», [вітриця] «тс.», [вітреник] «лата в даху» Ж, вітрило, вітрильник «парусник», вітрівка «вид куртки», [вітровина] «хвороба кори дерева», вітровіння, вітрюган, вітряк, [вітрянийця] «буря», вітрянка «вітряна віспа», [вітрянка] «легковажна жінка», вітристий, вітруватий «легковажний; непосидючий; з глибокими тріщинами в корі (про дерево)», вітряний, вітри́ти «нюхати повітря» (про собаку), [вітри́ти] «провітрювати» Ж, [вітри́тися] «бігати тічкою» (про собак), вітри́ти «робитися вітряно», безві́тря, ві́втри́ти, виві́трювати, зві́три́тися «зруйнуватися під дією вітру», зві́три́ти «тс.», зві́три́ти «почати віяти», запові́три́ти «заразити», обві́три́ти, обві́трювати, [обві́тря] «повітря, атмосфера», [обі́тря] «тс.», [обі́три́ти] «обві́три́ти», паві́тер «вітерець», пові́тря, [пові́тер] «провітрювання» Ж, прові́три́ти; — р. м. *ветер*, бр. *вѣцер*, др. *вѣтръ*, п. *wiatr*, ч. *vítr*, слц. *vietor*, вл. *wētr*, нл. *wētš*, болг. *вѣтър*, схв. *вѣтар*, слн. *vēter*, цел. **вѣтръ**; — псл. *vētъ*, утворене від дієслова *vējati* «віяти» за допомогою суфікса *-tro-*; — споріднене з лит. *vėtra* «буря», лтс. *vėtra* «тс.», прус. *wetra* «вітер», дінд. *vātaḥ*, ав. *vāta* «тс.», ірл. *feth* «повітря»; пор. також

лат. *vēntus* «вітер», гот. *winds* «тс.» (<**vēnto-*).— Критенко Вступ 550; Шанский ЭСРЯ I 3, 77—78; Фасмер I 306; ЭСБМ II 109—110; Brückner 611; Machek ESJČ 692; БЕР I 218—219; Skok III 588—589; Walde—Hofm. II 751—752.— Див. ще *віяти*.

[вітер²] «ятір» Я; — очевидно, утворене з [вінтір] «ятір» шляхом звукового зближення з паронімічним іменником *вітер*¹ «рух повітря».— Див. ще *вентер*, *вітівка* — див. *віти*¹.

[вітка] «їдкий осад від спаленого паперу, що використовується для лікування сухого лишая; сік пересмаженого конопляного сім'я, що використовується для лікування шолудів» Я; — р. [ві́тка, (ві́дка)] «брудний і смердючий перший перегін горілки», п. [wítka, wídka] «продукт першої дистиляції»;— можливо, результат видозміни укр. *відка, похідного від *водá* і паралельного р. *вóдка*, п. *wódka* «горілка; лікувальна або технічна рідина»; р. [wídka], п. [wídka] — з української мови.— Див. ще *водá*.

вітри́на; — р. болг. м. схв. *витри́на*, бр. *вітри́на*, п. *witryna*, ч. *vitřina*, слц. слн. *vitřina*; — запозичення з французької мови; фр. *vitřine* «вітрина» є похідним від *vitre* «скло», запозиченого з латинської мови; лат. *vitrum* «скло» споріднене з псл. *světъ*, укр. *світло*.— СІС 130; Шанский ЭСРЯ I 3, 110; Dauzat 754; Walde—Hofm. II 805—806.— Див. ще *світ*.

вітхненний, *вітхнення* — див. *тхну́ти*.

вітці́вський, *вітці́вщина*, *вітці́зна*, *вітчизня́ний*, *вітчї́м*, *вітчинá* — див. *отець*.

віть¹ «гілка», *вітка*, [віта Ж, Пі, вітвва Ж] «тс.», [вітник] «вітка; віник» Ж, *віття*, [віти́стий] Ж, [розві́т] «розгалуження» Ж, [розві́твитися] «розгалузитися» Ж, [розві́ти́стий] «гіллястий» Ж; — р. *ветвь*, бр. *вѣце*, др. *вѣтвь*, п. *wiś* «прут, гілка, віха, виноградна лоза», ч. *větev*, *větka*, болг. поет. *вѣтва*, стсл. **вѣтвь**; — псл. *větъ*, *větъv*, *viť*; — споріднене з прус. *witwan* «верба», лит. *vytis* «лоза, прут», гр. *οἶσος*, *οἶσα* «лоза», *ίτσα* «верба», лат. *vitis* «лоза»,

двн. wida «верба», нвн. Weide «тс.», дінд. vētasāḥ «вид лози, Calamus rotang», ав. vaēiti «верба», перс. bid «верба»; іє. *ṽei-t-, *ṽoi-t- «прут, лоза», похідне від *ṽei- «вити, крутити». — Критенко Вступ 513; Шанский ЭСРЯ I 3, 77; Фасмер I 306; ЭСБМ II 99, 110—111; БЕР I 138; Walde—Hofm. II 804; Frisk I 368; Pokorny 1120—1122. — Див. ще **віти**¹.

віть² — див. **вѣти**.

віха¹ «жердина з віхтем соломи або з віником, гілка як знак; [комета], [віхóвка] (бот.) «зонтик з нерівними квітконіжками» Ж, *вішіти* «ставити віхи»; — р. *вѣха*, бр. *вяха*, п. *wiecha* «жердина як знак», ч. *vích* «віха, снопик соломи як знак», слц. *wiecha* «тс.», вл. *wěcha* «віха, віхоть», нл. *wěcha* «віхоть», полаб. *wexvĕ* «фашина (в плоти)», слн. *věha* «вітка ялини як знак на шинку; капустяний лист»; — псл. *věha* «жердина, тичка, гілка, стеблина»; — споріднене з дінд. *vēṣkā* «петля», дісл. *visk* «снопик соломи або очерету», двн. *wisk* «віхоть», ісл. шв. дат. *visk* «віхоть», англ. *whisk* «віхоть, віник, щітка», нвн. *Wisch* «ганчірка», лат. *virga* (<*ṽizgā) «різка», лит. *vizgėti* «дрижати», *vuzgōti* «хитатися»; іє. *ṽois-, *ṽeis-, що є, можливо, похідним від *ṽei- «вити». — Шанский ЭСРЯ I 3, 81; Фасмер I 308; Ильинский ИОРЯС 30/3, 74; Machek ESJČ 689; Walde—Hofm. II 798; Vries AEW 668; Pokorny 1133. — Див. ще **віти**¹. — Пор. **віхоть**.

віха² (бот.) «цикута, *Cicuta virosa* L., [ви́ха, в'ю́ха, вєсь] «тс.» Мак, [вѣ́ха] «цикута; блекота, *Hyosciamus niger* L. Я»; — р. *вех* «цикута», бр. [вѣ́ха, вѣ́ха] «тс.»; — очевидно, результат перенесення назви *віха* «віхоть» за зовнішньою подібністю зонтика цикути до віхи; форма з *е*, можливо, виникла під впливом *вех* «*Sium latifolium*; цикута». — ЭСБМ II 335—336. — Див. ще **вех**, **віха**¹. — Пор. **бех**.

віхола «метелиця; [грозова буря]», [віхало, вихо́ла Ж, віхóлка] «тс.», *віхолити* «крутити (снігом); розвіватися», *віхніти* «метнутися; майнути»; — п. *wicholíc* «валити, крутити» (з укр.?) — очевидно, похідне від того самого кореня, що й *віяти*, псл. *ṽēti; — спорід-

нене з лит. *viേശulas* «вихор», лтс. *veišubls* «тс.», іє. *ṽei-s- «вити, дути»; фонетичні форми з *ви* зумовлені зближенням з *віхор*, *вихати*. — Див. ще **віяти**. — Пор. **віхор**.

віхоть, [віхóтка Ж, віхтити Ж], [віхтjøвати] «мазати долівку» Ва; — р. [вѣхóть], бр. *вѣхаць*, др. *вѣхъть*, п. *wiecheć*, ч. *věchet*, слц. *vechet'*, вл. *wěchĕ*, нл. *wĕkś* «тс.», слн. *véhət* «пучок»; — псл. *vĕxъть*, суфіксальне утворення від *vĕxa* «тичка, гілка» (віхтем спочатку служила рясна гілка дерева або стеблина бур'яну). — Фасмер I 308; ЭСБМ II 108—109; Brückner 614; Machek ESJČ 689. — Див. ще **віха**¹.

віхтели (про вітер, бурю), [віхтелиця] «буря, вихор»; — очевидно, результат контамінації слів *віхола*, *віхолити* «дути, крутити» і *метѣлиця* «хуртовина». — Див. ще **віхола**, **месті**.

віце- (перший компонент складних слів типу *віце-адмірал*, *віце-президент*); — р. болг. м. *ви́це-*, бр. *ви́цэ-*, п. *wice-*, ч. слц. *vice-*, схв. *ви́це-*; — через західноєвропейські мови запозичене з латинської; лат. *vice* «замість» є аблативною формою іменника *vicis* «зміна, переміна», спорідненого з нвн. *Wechsel* «зміна, переміна; вексель», двн. *wehsal* «обмін, торгівля». — СІС 130; Шанский ЭСРЯ I 3, 112; Фасмер I 324; Kluge—Götte 859; Walde—Hofm. II 781—782. — Пор. **вексель**.

віче «громадські збори у стародавніх слов'ян»; — р. *вѣче*, бр. *вѣча*, др. *вѣче*, п. *wies*, ст. *wiese*, ч. ст. *věse*, схв. *věhe* (*viĵĕhe*) «рада як орган влади» (слово поширене в сучасній мові і означає сучасні органи влади), стсл. **вѣште**; — псл. *ṽĕtje «віче», утворене від основи *ṽĕt-, тієї самої, що і в *prĭvĕtiti*, *zavĕt*, *svĕtĕ* та ін.; очевидно пов'язане з *вѣть* «гілка». — Критенко Вступ 528; Фасмер I 308—309; ЭСБМ II 111; Brückner 614. — Див. ще **відвічати**, **вітати**, **привіт**.

вічі, *вічкан*, *вічканя*, *вічко*, *вічнāvich* — див. **боко**.

вішати, *вішак* «вішалка», *вішалка* Г, Ж, *вішало* Г, Ж, *вішалъник* Г, Ж, [вішалъниця] «шибениця», [вішелъяк] «повішений», [віса] «тягар» Ж, *вівіска*,

завіса, [závis] «круча», [závisь] «тс.», [závisистий] «який висить» Я, занавіска, навів, [навівса] «обвислий сніг», навівска, [навівсочка] «прикраса на гільці», навівний «підвісний», [недовівсок] «недоважок» Ж, підвіс, підвіска, підвісок, підвісний, [повішалъник] «вшалъник» Г, Ж, повішеник, привісок, привісний; — р. *véсить, véшатъ*, бр. *véшаць*, др. *вѣсити, вѣшати*, п. *wieszacъ, ч. věsiti, věšeti*, слц. *vesiti, vešat'*, вл. *věšecъ*, болг. *вѣся, бѣся* «вішаю» (<*обвѣсити), м. *беси* «тс.», схв. *вѣшати*, слн. *véšiti, oběšati*, стсл. *вѣсити, вѣшати*; — псл. *věšiti, věšati* (<*vēšjati) «вішати», каузативна форма до дієслова *visěti* «висіти». — Шанский ЭСРЯ I 3, 83; Фасмер I 303; ЭСБМ II 91, 116; БЕР I 137—138. — Див. ще **вісіти**.

віщати, [віщатель] Ж; — р. *вещать*, бр. *вѣщачь*, др. *вѣщати* «говорити, проповідувати»; — запозичене в давньоруську мову з старослов'янської; стсл. *вѣштати* «говорити, радитись» (звідки кн. болг. *вещая* «віщаю») є староболгарським рефлексом псл. *věštjati*, ітератива до *věšiti* «говорити»; закономірним відповідником старослов'янської форми є укр. *-вічати*. — ЭСБМ II 342. — Див. ще **відвічати**. — Пор. **віче**, **завічати**, **привічати**.

віщий, [віщлівий] «пророчий» Ж, [віщовлівий] «віщий, зловісний» Я, [віщ] «провидець» Ж, [віщівник] «провісник» Ж; ворожій ВеУг, [віщук] «розвідник» Ж, *віщун, віщунка, віщуха, віщунство, віщувати*; — р. *вѣщий*, бр. *вѣшчы*, др. *вѣщци* «мудрий», п. *wieszcz* «пророк, мудрець», ч. *věšті* «мудрий», слц. *vestec* «пророк, віщун», болг. *вешт* «мудрий, досвідчений», схв. *вѣшт* «досвідчений», слн. *věšć* «тс.»; — псл. **vēštjъ* <*vēdjtjo «мудрий», похідне від основи дієслова *věděti* «відати, знати»; виведення від іменника *věstь* «вість» (Шанский ЭСРЯ I 3, 83) неточне. — Фасмер I 309; Преобр. I 110; ЭСБМ II 117; БЕР I 140—141; Mikl. EW 390. — Див. ще **відати**, **вість**.

[віщиці] «рід лишайв» ВеЛ; — п. *wieszczysa* «ковтун»; — можливо, пов'язане з п. *wieszczysa* «відьма; прозорливиця» (пор. п. *wieszcz* «пророк, мудрець»); підставою для такого перенесення назви

могла бути віра в здатність «відьми» насилати на людей хворобу. — Див. ще **віщий**.

віщо «що» (зн. в.: за *віщо*, про *віщо*), *навіщо, навіщось*; — р. [вѣчто] (за *вѣчто, на вѣчто*); — бр. *навѣшта* «навіщо»; — не зовсім ясне; можливо, результат злиття займенника *що* (*чьто*) з прийменником *въ* (>*во*>*ві*). — Кравчук ВЯ 1968/4, 131; Минина Юбилейная научно-метод. конференция северо-западного зонального объединения кафедр русского языка, Л., 1969, 273—275.

вія «волосинка на повіці ока», *Вій* «міфічна істота з повіками до землі», [війко] «повіка» ВеУг, *віїстий, віїчастий, віястий*, ст. *вѣя* «вія» (XVII ст.); — бр. *вѣйка* «тс.», ч. *vějíčka* «повіка», слц. *vejice* «вії»; — результат видозміни давнішої форми **вѣжа* «повіка», спорідненої з стсл. *вѣжда* «тс.», болг. *вѣжда* «брова», схв. *вѣѣжа* «тс.», слн. *věja*, які зводяться до псл. **vēdja* «повіка», що пов'язується з *viděti* «бачити» (Mikl. EW 391); видозміна зумовлена, очевидно, впливом дієслова *віяти*; семантичне відхилення «повіка → волосся на повіці» пояснюється суміжністю означуваних предметів. — ЭСБМ II 81, 118; Machek ESJČ 681; Фасмер I 285; Преобр. I 107.

віяти, *віятися*, [війва] «прапор» Ж, [війка] «віялка; лопата для провіювання зерна», [вія] «лопата для провіювання зерна» Ж, [віялиця] «хуртовина», *віялка, віяло, віяльник, віянь* «хуртовина» Ж, [віяч] «той, що віє зерно» Ж, *віяльний, віяний*, [вивіяси] «викрутаси» Ж, *відвійки, завій, [завійна]* «хуртовина», [завійниця], *завія* «тс.», *завійний, [завіякуватий]* «який любить гуляти», *застовівати* «навіяти» (перен.) Пі, [невіянка] «невіане зерно, вид рослини», *півів, повійниця* «повія», *повія, [повіяло]* «віяло» Ж, *прівів* «продув», [розвійний] «який розноситься вітром» Ж; — р. *вѣять*, бр. *вѣяць*, др. *вѣяти*, п. *wiać, ч. vāti* (з **vējati*), слц. *viat'*, болг. *вѣя, м. вее*, схв. *вѣјати*, слн. *věti, vějati* (*žito*), стсл. *вѣйти*; — псл. *vějati*; — споріднене з лит. *vėjas* «вітер», лтс. *vėjš* «тс.», дінд. *vāyati* «дме», *vāti* «віє»,

ав. *vāiti* «віє», гот. *waian* «віяти», днв. *wājan*, *wāhen*, нвн. *wehen*, дангл. *wawan* «тс.», гр. *ἄημι* «вію» (з давнішого *ἄφημι*), хет. *ḫuḫant-* «вітер». — Шанский ЭСРЯ I 3, 84; Фасмер I 310; Brückner 610; Holub—Kop. 408; Machek ESJČ 678; БЕР I 141; Skok III 588—589; Frisk I 26; Feist 542; Lehmann RIEPh 33—34.

війо (вигук, яким підганяють коней), *війокати*; — очевидно, розвинулось на основі імітації свисту як засобу спонукання коней.

влада́, *владáр* «володар», [влад́ник], *владáрний*, *влад́ний*, *владу́щий*, [владáрно] «владно» Я, *владáти*, *владарюва́ти*, *владува́ти*, *безвладáддя*, *меживладá* Ж, *міжвладáддя*, [овладáти] Ж, *обезвлад́нювати*, ст. *влада* (XVII ст.), *владза*, *владати* (XVI ст.); — бр. *улада́*; — запозичення з польської або чеської мови; п. *władza* (*włada*), *władca*, яким відповідають українські форми з повноголосною основою *волод-*, можна розглядати як чехізми (ч. слц. *vláda* «влада, керівництво, уряд»), але не обов'язково: скоріше всього вони постали на польському ґрунті самостійно з *włodać* (XV ст.), *włoda за загальною моделлю *blōgi*: *blagać*, *mówić*: *mawiać*, *prosić*: *pragażać*. — Brückner 625—626. — Див. ще **володіти**. — Пор. **влас́ний**, **влас́твій**, **власть**.

владі́ка «архієрей; володар», *владі́щиця*, *владі́цтво*, *владі́чний*, *владі́чити*, *владі́кува́ти* «бути владикою» Ж; — р. *влады́ка*, бр. *улады́ка*, др. *владыка* «володар, (архі)єпископ»; — запозичення з старослов'янської мови; стсл. **влады́ка** «володар, власник, керівник», якому відповідають п. *włodyka* «володар, керівник», ч. ст. *vláduka* «представник нижчої верстви старочеської шляхти», вл. *włodyka* «голова, керівник», болг. *владі́ка*, м. *владыка*, схв. *владыка*, слн. *vladika*, походить від основи псл. **vold-*, тієї самої, що і в укр. **володіти**. — Шанский ЭСРЯ I 3, 116—117; Трубачев Терм. родства 185—186; Фасмер I 327; БЕР I 161. — Див. ще **володіти**. — Пор. **влада́**, **влас́ний**.

Владисла́в — див. **Володисла́в**.

[влади́ки] «складова частина саней (полозя?)»; колодка для перетягання плу-

га по дорозі» Ж; — запозичення з словацької мови; слц. *vlaky* «колодка для перетягання плуга по дорозі», як і ч. *vlaky* «тс.», схв. *влада́* «колодка», п. *włoka* (*włoki*) «колодка-санки, за допомогою якої витягається дерево з лісу на дорозу», є прямим відповідником до укр. *волок*. — Див. ще **волокі́ти**.

Влас, *Власі́й*, *Улас*, ст. *Власі́й* (1627); — р. болг. *Влас*, *Власі́й*, бр. *Влас*, *Улас*, [Авлас], п. *Włażej*, ч. слц. *Włažej*, стсл. **Власии**; — через старослов'янську мову запозичено з грецької; гр. *Βλάσιος*, очевидно, походить від лат. *Blasius*, яке виникло на підставі прикметника *blaesus* «заїкуватий, шепелявий», що, в свою чергу, походить від етимологічно неясного гр. *βλασιός* «скривлений назовні, кривоногий»; зіставлення з ім'ям бога Волоса (Ljaripov AfSIPh 9, 315 та ін.), як і виведення від гр. *βλάξ* «в'ялий, неповороткий, тупий» (Петровский 79), було помилковим. — Фасмер I 343; Brückner 30—31; Илчев 113; Walde—Hofm. I 108; Frisk I 240.

влас́ний, *влас́не*, *влас́ник*, *влас́ність*, *вивлас́нювати* «експропріювати» Ж, *привлас́нювати*, ст. *влас́ный* (1438), *влас́ний* (1462); — р. заст. *влас́ный*, бр. *уласны*; — запозичення з польської мови; п. *własny*, *własność* постали, можливо, під впливом ч. *vlastní* «власний» (букв. «той, що перебуває під владою (*vlast*), у володінні»), але є дані й за те, що п. *własny*, *własność* поряд з *włóść*, *włóścianin*, відповідними до укр. *во́лость*, виникли самостійно, за досить поширеним зразком *blōgi*: *blagać*, *łomić*: *łamać*, *złocić*: (*wy*)*złacać* і под. — Фасмер I 327; Brückner 625—626. — Див. ще **во́лость**. — Пор. **володі́ти**, **влада́**, **влас́твій**, **власть**.

влас́твій, *влас́твіець* (заст.) «власник», *влас́твіість*, ст. *влас́твий* «власний» (XVI ст.), *влас́тизна* «власність» (XVII ст.); — бр. *уласці́вы*; — запозичення з польської мови; п. *właściwy* «власливий, притаманний; власний», можливо, є результатом видозміни давнішої форми *włóściwy* (від *włóść* «земля, володіння, сільський маєток», якому відповідає укр. *во́лость*) під впливом

władać, własny.—Brückner 625—626.— Див. ще **во́лосць**. — Пор. **влада, власний, володіти**.

власць, [владіти, владітель Ж], ст. *власць* (1322); — р. *власть, владеть*, др. *власть, владѣти*; — запозичення з церковнослов'янської мови; цсл. **власць, владѣти** відповідають укр. *во́лосць, володіти* (див.).

власяніця «одяг з волосся тварин»; — р. *власяніца*, др. *власяница* «тс.»; — запозичення з старослов'янської мови; стсл. **власѣница** (як і болг. *власніца*, м. *власеница*) пов'язане з іменником **влась** (**власѣнь** «волосяний»), якому відповідає укр. *во́лос* (див.).

[влок] (бот.) «лісова вика, *Vicia silvatica* L.» Ж; — не цілком ясне; судячи з форми, полонізм; пор. п. *włok* «волок, мотуз з особливим призначенням», яке, проте, ботанічного значення не має; щодо семантики пор. також лат. *vicia* «вика», утворене з *vincere* «зв'язувати».

влоні — див. **лоні**.

[влукій] «ласкавий, покірний, слухняний» Ж; — утворено від *лукá* «дуга, кривина, загин» (пор. [лукува́тися] «згинатися» Ж); отже, первісне значення — «гнучкий, податливий». — Див. ще **лукá**.

[влякáтися] «баритися» Ж; — неясне.

[вмѣтити] «вгледіти, помітити» Ме, [умѣтити] «тс.»; — не зовсім ясне; можливо, виникло з *умітити* «тс.» (від *мітити*) під впливом російських дієслів близького значення типу *замѣтить, примѣтить*. — Див. ще **міта**.

[вмѣшкатися] «взутися» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з [мѣшти] «легкі туфлі» (див.).

вмикáти, вмикáчи — див. **замикáти**.

внесок; — судячи з географії (словник Желехівського фіксує слово, словник Грінченка не фіксує), калька п. *wniosek* «внесення, вклад; посаг; пропозиція; висновок», утвореного від *wnieść* «внести»; пор. семантично подібне нвн. Eintrag «внесок» від дієслова *eintragen* «вносити». — Див. ще **у¹, несті**. — Пор. **внѣсок**.

вникáти — див. **никáти**.

внівѣць «доценту, зовсім» СУМ, Ж, *унівѣць* «тс.», ст. *въ нивечь* (1494), *въ ни-*

вещь (1599); — запозичення з польської мови; п. *wpiwecz*, [wpiwco], як і ч. *wpiweč*, слц. *wpiwoč*, утворилося з елементів *w-pi-we-cz*, де *w-*, *we-* відповідає українському прийменнику *в*, *pi* — частці *ні*, *cz/c* є знахідником відмінком займенника *со* «що». — Див. ще **ні, у², що**. — Пор. **нанівѣць нівечити**.

внічію, унічію; — бр. *унічыю*; — калька р. *вничью*, утвореного на основі прийменникового виразу *сыграть вничью* (<*в ничью) «закінчити гру нічийним результатом» (пор. *сыграть в карты, в шахматы*). — Див. ще **ні, чий**.

[внѣсок] «посаг жінки, віно» Ж; — суфіксальне утворення від дієслова *внѣсити*, можливо, зумовлене впливом п. *wniosek* «тс.». — Див. ще **не́сти, у²**. — Пор. **внѣсок**.

[вну] «всередині» О, [вну́ка, унну́, унну́ка] «тс.» ВеУг; — п. [wnuk, wnukul] (з укр.?), слц. *dnui, dnuká, [dnukul]* «тс.»; — очевидно, результат видозміни давнішого виразу (*вѣ*) *дѣни* «всередині» (букв. «у дні, на дні»); пор. др. *дѣну, вѣ дѣнѣ*, схв. *на дну* «тс.»; пов'язання з п. *wnętrze* «внутрішність, середина» (Brückner 628), слц. *pútro* «нутро» (Machek ESJČS 90) помилкове. — ВеУг 41, 265. — Див. ще **дно, -ка**.

внува́ти — див. **ніти**.

внук, вну́ка, внучá, ону́к, ону́ка, ону́чка, онучá, уну́к, уну́ка, унучá, уну́чка; — р. *внук*, бр. *уну́к*, др. *вѣнукѣ*, п. вл. нл. *wnik*, ч. слц. *vnik*, болг. *внук* «внук; небіж», м. *внук* «внук; нащадок», схв. *ѣнук*, слн. *vпúк*; — псл. *vпúкь* <**опу́кь* <**опуоу́кь*; — споріднене з лат. *apus* «баба», двн. *apo* «предок», *apa* «баба», свн. *ape* «дід, предок», *ene* «дід; внук», нвн. *Aпп* «предок», *Enkel* «внук», прус. *ape* «баба», лит. *anúta* «свекруха», афг. *anā* «бабуся», хет. *appaš* «мати», *happaš* «бабуся», лікійськ. *xппа* «тс.», іє. *an-<*hap-«предок», звідки, можливо, також дінд. *sána* «старий», ав. *hapa* «тс.», лат. *senex* «стара людина», дірл. *sen* «старий», вірм. *hп*, лит. *sėnas* «тс.»; у такому випадку первісне значення варіантів *an, *hap і *san було «предок, попередник, голова роду» (пор. гр. *ἀνά* «вгору»,

що, здається, належить сюди також); значення «дід» змінилося на «внук» внаслідок семантичного процесу поляризації, досить поширеного в термінології спорідненості і своєїства; висловлювалась також думка (Vaillant RÉS 11, 206) про зв'язок з дінд. *anvān* «наступний», похідним від *ānu* «після, за, вздовж, відповідно», ав. *anu* «тс.»; припущення, що укр. *онук* є прямим рефлексом псл. *onikъ (Ильинский РФВ 65, 227—228) залишається сумнівним: укр. *онук* могло виникнути з старішого *внук* фонетичним шляхом, пор. [озв'яр] з *узв'яр*. — Бурячок 55—57; Трубачев Терм. родства 73—75; Шанский ЭСРЯ I 3, 121—122; Фасмер — Трубачев I 328—329; Преобр. I 88—89; Brücker 628; Machek ESJČ 696; БЕР I 167; Skok III 545; Walde—Hofm. I 55; Pokorny 36—37.

внутрі, *внутрішній*, *внутрб* — див. *нутрб*.

[**внушати**] Ж, ст. *внушити* «почути» (XVIII ст.); — р. *внушать*, др. *вънушати*, *вънушити*, болг. *внушавам*; — старослов'янськ; стсл. *въноушити* утворене з префікса *вън-* та основи іменника *оухо*; можливо, воно є калькою гр. *ἐνωτίσομαι* «слухаю», утвореного з префікса *ἐν* «в» і основи іменника *ὠτ-ός* «вуха» (род. в. одн.). — Шанский ЭСРЯ I 3, 122; Фасмер I 329. — Див. ще *у²*, *вухо*.

[**вняпитися**] «захопитися» (про роботу, заняття) Па; — очевидно, результат контамінації слів *нятися* «братися за щось» і [*ушніпитися*] «прив'язнути до когось». — Див. ще *йняти*, *ушніпитися*.

вняти, *внятися* — див. *йняти*.

вобла (іхт.) «плітка каспійська, *Rutilus rutilus caspicus* Jakowlew; краснопірка, *Scardinius erythrophthalmus* L.», [**облиця**] «плітка» Ж; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *вобла* «плітка каспійська», бр. *вобла* «тс.» етимологічно тотожне укр. *віблій* «круглий, циліндричний»; назва зумовлена круглястою формою вобли, її широкою спинкою. — Див. ще *віблій*. — Пор. *бібла*.

[**воблиця**] «ворожка» О; — неясне.

[**вобисень**] «негідник, гультвіса, халамидник, шибеник» Ж, [*вобісінь*] «тс.» Ж; — утворено від [*овисати*, *овіснути*] «обвисати, обвиснути (на шибениці)»; — початкове в протетичного походження. — Див. ще *вісіти*.

вовк, [*віак*] Пі, [*вовкі*] «кожух із вовчого хутра» Я, *воба* (дит.) «вовк, страшна істота», [*вовéга*] «вовчище» Я, [*вовківняк*] «відлюдник» Я, *вовківня* «вовча яма», *вовковіна*, [*вовцівня*] Ж «тс.», [*вовкіун*] «вовкулак», *вовціюга*, *вовцюган*, *вовча* «вовчення», *вовчіха*, *вовціця*, [*вовчня*] «вовча зграя», [*вовчуган*] «вовчище» Я, [*вовчук*] «молодий вовк», [*вовчюра*] «вовчий кожух» Я, *вовкуватий* «похмурий, відлюдний», *вовкуватий* «тс.», *вобчий*, [*вовчийний*] Я; — р. м. *волк*, бр. *воўк*, др. *вѣлкъ*, п. *wilk*, ч. слц. *vlk*, вл. нл. *wjēlk*, болг. *вѣлк*, схв. *вук*, слн. *vólk*, стсл. *вѣлкъ*; — псл. *v²l²kъ; — споріднене з лит. *vilkas*, лтс. *vilks*, дінд. *vīkaṅ*, ав. *vəhṅka*, гот. *wulfs*, англ. *wolf*, нвн. *Wolf*, алб. *u¹k*, гр. *λύκος*, лат. *lupus* (можливо, запозичення з сабінської мови); іе. *u¹l²k²os «вовк», що зіставляється з коренем **uel-* «рвати» або *uelk-* «тягти, волокати»; у такому випадку назва вовка первісно означала «грабіжник» або «той, що роздирає». — Критенко Вступ 510, 564; Шанский ЭСРЯ I 3, 148; Фасмер—Трубачев I 338; Преобр. I 92; ЭСБМ II 203—204; Machek ESJČ 694—695; БЕР I 205—206; Skok III 635—636; Fraenkel 1251—1252; Walde—Hofm. I 836—837; Frisk I 143—144; Pokorny 1178.

[**вовкіня**] (бот.) люпин, *Lupinus* L. Ж; — утворене під впливом латинського наукового терміна *lupinus*, похідного від *lupus* «вовк», спорідненого з псл. *v²l²kъ, укр. *вовк*, або під впливом німецького терміна *Wolfsbohne* «люпин» (букв. «вовчий біб»); р. [*волчан*] «люпин» також вважається калькою (Даль I 233).

вовконіг (бот.) «водяна кропива, *Lycopus* L.», [*вовконбг*] «тс.»; — р. [*волконбг*] «тс.»; — калька наукового терміна *lycopus*, утвореного з грецьких слів *λύκος* «вовк» і *λόβος* «нога».

вовкулак «людина, силою чар перетворена в вовка», *вовкулака* «тс.», *вовкулакувати* Я, *вовкулакувати*; — р. [волколак, волкодлак], *вурдалак*, бр. *ваўкалак*, п. *wilkołak*, ч. *vlkodlak*, сл. *vlkolak*, *vlkodlak*, болг. *вълколак*, *върколак*, схв. *вукодлак*, *вўкодлак* «вовкулак, упир», сл. *voikodlak*; — у східнослов'янських і західнослов'янських мовах, очевидно, з південнослов'янських; утворене з псл. *v^hlǫkъ «вовк» і *dolka «волосся, шерсть, шкіра» (цсл. **ДЛАКА**, схв. *длїка*, сл. *dlāka* «тс.»). — Фасмер I 338—339; Преобр. I 91—92; ЭСБМ II 76; Brückner 622; Machek ESJČ 695; Младенов 91; БЕР I 206; Skok III 636; Верп. I 208. — Див. ще **ВОВК**.

[**вовкура́д**] «вовкулак» Вел; — очевидно, результат контамінації слів *вовкулак* і *рад*, яка відображає уявлення про близькі стосунки «вовкулаків» з вовками; причини виникнення слова могли бути й евфемістичні, щоб знешкодити магічну силу «вовкулака»; певну роль при цьому могло відіграти також спорадичне чергування приголосних **л:р** (пор. *бідолáха*: [*бідора́ха*]). — Див. ще **ВОВКУЛАК**, **РАДІЙ**.

вóвна¹, [вóвниця] «вовна», [вóвнóвка] «великий килим» Я, [вóвнóвиця] Я, [вóвн'яр] «хто робить валянки, повсті» Я, *вовністий*, *вóвн'яний*; — р. *вóвна́*, бр. *воўна*, др. *вълна*, п. *wełna*, ч. сл. *vlna*, вл. *wołna*, нл. *wełna*, полаб. *vāpno*, болг. *вълна*, м. *волна*, схв. *вўна*, сл. *vólna*, стсл. **ВЛЪНА**; — псл. *v^hlǫna «вовна»; — споріднене з лит. *vilpa* «вовна, шерсть», прус. *wilpa* «каптан», лтс. *vīlpa* «вовна», гот. *wulla*, нвн. *Wolle*, дінд. *ūpnā* «тс.», ав. *varəpā* «вовна, шерсть», лат. *lāna* «тс.», *vellus* «стрижена вовна, руно», гр. *λῆνος* (дор. *λᾶνος*) «вовна», *οὔλος* «кучерявий» (з *volnos або *volnos), дірл. *olann* «шерсть», хет. *hulana- «вовна», лув. *hulani- «тс.», можливо, вірм. *gełmn* «вовна, повсть»; зіставляється з дінд. *vṛ-* «покривати» або зводиться до іє. *uel- «смикати». — Крищенко Вступ 510, 542; Шанский ЭСРЯ I 3, 149; Фасмер—Трубачев I 339—340; Brückner 606; Machek ESJČ 695; БЕР I 206—207;

Skok III 636—637; Walde—Hofm. I 756—757; Frisk II 117—118; Абаев Пробл. ист. и диал. 14; Pokorny 1139.

[**ВОВНА**²] «хвиля» Ж, [мóвна] «тс.» Ж; — р. *волна́*, др. *вълна*, п. ст. *wełna* (жін. р.), *wełn* (чол. р.), ч. сл. *vlna*, болг. *вълна́*, стсл. **ВЛЪНА**; — псл. *v^hlǫna; — споріднене з лит. *vilnis*, *vilniā* «хвиля», лтс. *vilna*, двн. *wella*, нвн. *Welle*, дінд. *ūrmi-*, ав. *varəmi-*, алб. *vālë* «тс.»; іє. *uel- «повертати, валитися», звідки також *вал*, *валіти*; причинами для зникнення слова *вовна́* в українській і його відповідників у білоруській, польській та інших слов'янських мовах могли стати омонімічні й паронімічні конфлікти з словом *вóвна*¹. — Шанский ЭСРЯ I 3, 148—149; Фасмер I 339; Brückner 606; Machek ESJČ 695; БЕР I 207. — Див. ще **ВАЛ**¹.

[**ВОВНИТИ**] «вовтузитися» Кур; — неясне; можливо, похідне від *вóвна*¹ з огляду на тривалий і морочливий процес обробітку вовни.

ВОВНЯ́К (бот.) «гриб булавиця, баранячка, шівка, *Clavaria flava*» Ж; — похідне утворення від *вóвна*¹; назва зумовлена розгалуженим кораловидним характером грибного тіла; пор. німецьку назву цього гриба *Ziegenbart* (букв. «цапина борода»). — БСЭ 6, 256; 36, 582. — Див. ще **ВÓВНА**¹.

ВОВНЯ́НКА (бот.) «гриб *Lactarius torminosus* Fr. (*Agaricus necator* Bull.)»; — р. *волну́шка* (красная), ст. *воляни́ца*, бр. *ваўня́нка*, п. *wełnianka*, ч. ст. *vlněnka* «тс.»; — похідне утворення від *вóвна*¹; назва зумовлена тим, що поверхня гриба, особливо береги, покрита пушком. — Меркулова Очерки 172—173; ЭСБМ II 77. — Див. ще **ВÓВНА**¹. — Пор. **ВОЛВЭ́НКА**.

[**ВОВТУ́ЗИТИ**] «шарпати, сіпати, бити», *вовту́зитися* «возитися»; — р. [валту́зить] «бити, шарпати», [волту́зить] «тс.», [валтóжиться, волтóзиться, валтáжиться] «возитися, доглядати», [валтóрить] «бити»; — дериват якогось давнього східнослов'янського дієслова; невдала спроба (Фасмер I 270) зведення р. [валтáжиться] до фр. *avantager* «сприяти», а р. [валтóрить] — до р. *валіть* і [торіть] «шттовхати».

вовчак «вовчий лишай, туберкульоз шкіри, *Lupus*»; — р. *волчанка*, бр. *ваўчанка*, п. *wilk* «тс.»; — результат злиття словосполучення *вбвчий лишай*; назва хвороби мотивується тим, що вражене місце шкіри складається з глибоких виразок, які в'їдаються в тіло, як вовк; пор. паралельні назви в інших мовах; нвн. *Wolf* «вовк; вовчак», фр. *loup*, латинський науковий термін *Lupus* «тс.».— Шанський ЕСРЯ I 3, 153; Фасмер I 346; ЕСБМ II 77.— Див. ще **вовк**.

[вовчинець] (бот.) «молочай, *Euphorbia sufraginosa* L.»; — похідне утворення від *вовк*; конкретна мотивація назви неясна; рослина називається також *псяче (кәне, кітче, жаб'яче) молоко*.— Див. ще **вовк**.— Пор. **вовчуг**.

[вбвчник] (бот.) «вовчі ягоди, *Daphne mezereum* L.»; — р. *бблчник*, *волчеягодник*, бр. *ваўчынец*, *вбвчы ягады* «тс.»; — результат стягнення таких назв цієї самої рослини, як *вбвчі ягоди*, *вбвчий пєрець*, *вбвче ліко*.— ЕСБМ II 78.— Див. ще **вовк**.— Пор. **вовчуг**.

вовчок (ент.) «капустянка, *Gryllotalpa*; личинка хруща, *Melolontha*; довгоносик амбарний, *Calandra granaria* Fabr.»; — усі ці комахи — великі шкідники в сільському господарстві, які жеруть і нищать корені, плоди і зерно, і свою назву дістали від хижака *вовка* (*вовчок* тут означає «малий вовк» і позбавлене значення пестливості).— Див. ще **вовк**.

вовчуг (бот.) «вовчак, *Oponis* L.; [вовконіг, *Lycopus exaltatus* L.; куряча сліпота, *Nonea pulla* D. C.; герань лучна, *Geranium pratense* L.], [вовчак] «*Oponis*, [вовчівнік Ж, *вовк*] «тс.», [вовчуга] «герань лучна; герань болотна, *Geranium palustre* L.»; — р. [волча] «*Oponis spinosa* L.», бр. *ваўчук* «*Oponis*», [ваўчуг, *ваўчуга*] «тс.»; — результат стягнення словосполучень *вбвче зілля*, *вбвча трава* і под.; *вбвчий* у ботанічних термінах означає «дикорослий, непридатний», пор. *вбвчий біб*, *вбвчий горб*, *вбвчий пєрець*, *вбвчі яблука*, *вбвчі ягоди* (у деяких термінах *вбвчий* навіть супроводиться додатковим значенням «небезпечний для здоров'я людини і худоби, отруйний»); суфікс *-'уг* той, що і

в *вбвсбг*, де він також позначає дику рослину.— Див. ще **вовк**.

[вовчуга] «різновид павуків, *Lycosa* ВеНЗн (представником цього різновиду є, зокрема, тарангул); — не зовсім ясне; можливо, калька нвн. *Wolfspinne* «тарангул» (букв. «вовчий павук»).

вбгкий, [вовхкий] Чопей, *вовкуватий*, *вбгкість*, *вовкотá*, [вовхйтка] (зоол.) «лінивець» Ж, [вбгшати] «мокріти, сиріти», [вовхйти] «зволожувати, звбгчити»; — р. [вбгкий], бр. *вбгкі/бблкі*, ч. сл. *vřhkú* «вогкий, сирий»; — псл. *vřlgькъ, паралельне до *voľgь, звідки *воľгий* (щодо чергування пор. ще тематично близьку групу *мєрзнити*: *морбз*); у східнослов'янських говорах псл. vřlg- закономірно перетворилося в vьlg- і далі в укр. бр. *вовг-кий, після чого група *вгк* спростилась у *гк*.— ЕСБМ II 178, 190.— Пор. **воľога**.

[вбгник] (бот.) «меланька, віскарія, *Viscaria vulgaris* Roehl. (*Lychnis viscaria* L.); меландрій червоний, *Melandrium rubrum* Garcke (*Lychnis dioicis* L. v. *rubrum* Weig.) Мак», [огник] «тс. Ж, Мак; меландрій білий, *Melandrium album* (Mill.) Garcke Мак»; — похідне утворення від *вогбнь*; назви зумовлені, очевидно, червоним забарвленням квіток віскарії і меландрію червоного.— Закровська Пр. XII діал. н. 323.— Див. ще **вогбнь**.— Пор. **огник¹**, **огник²**.

[вогничок] (бот.) «курячі очка, *Apogallia argensis* L.» Мак, [бгничок] «тс.» Ж, Мак; — похідне утворення від *вогбнь*; назва зумовлена червоним кольором квіток рослини; пор. сл. [iskrička], схв. [црљена вида], слн. [črvivka, črvivnek, črvivnik, črvičnik], вл. [čerwjenu mušonc, čerwjowe zele] «тс.».— Анненков 31; Симонович 32.— Див. ще **вогбнь**.— Пор. **вбгник**, **огник¹**, **огник²**.

вогбнь, *огбнь*, *вогневіця* «гарячка», *огневіця* «тс.», *вбгник*, *бгник* «мандрівний вогонь», *вбгнісьько*, *вбгнище*, *бгнище*, *вогнівка* (ент.) (вид метелика-шкідника), [огніна] «іскра», [огніця] (ент.) «жучок *Rugochroa* Ж, [огняк] (орн.) «червоноголовий сорокопуд, *Lanius ruficeps*», [огнянік] «тс.», [огнянець] «демон, дух вогню» Ж, [вогняниця] (вид грибів) Ж, [огнянка] «тс.» ВеБ, *вогнє-*

вій, огневій, вогнєнний, огнєнний, вогністий, огністий, [вогнюватий] «палкий», *[огнявий]* О, *вогняний, огняний, вогнястий, огнястий, [огний]* «вогняний» Ж, *вогніти, звогнітися* «почервоніти, як вогонь» ВеБ; — р. *огонь*, бр. *агонь*, др. *огнь*, п. *ogień*, ч. слц. *оheй*, вл. *woheń*, нл. *wogeń*, полаб. *vid'ēp*, болг. *огън*, м. *оган*, схв. *огаъ*, слн. *ógenj*, стсл. *огнь*; — псл. *ог-п(ј)ь; — споріднене з лит. *ignis* «вогонь», [iŋnis], лтс. *uguns*, дінд. *agnih*, хет. *agnis*, лат. *ignis* «тс.»; іє *ognis/egnis «тс.».— Критенко Вступ 517, 550, 558; Фасмер III 118—119; Machek ESJČ 410; Skok II 546; Fraenkel 1158—1159; Walde—Hofm. I 676; Pokorny 293.

[вогоріти] «говорити» Г, ВеБ, Ме, *[вогорючий]* МСБГ, *[розвогорітися]* «розговоритися» ВеБ; — з географічної поширеності слова можна робити висновок, що воно не є «зіпсованою формою *говоріти*» (Грінченко), а результатом давньої метатези *гов-/*vog-* або видозміни основи *vog-* «балакати». — Див. ще **ворі**, **говоріти**.

[вóрїб] (бот.) «горобина, *Sorbus aucuparia* L.» ВеБ; — результат контамінації назв *[вóрїб]* «тс.» і, можливо, *граб* чи *горобїна*. — Див. ще **вóрїб**, **горобїна**.

вогúл, **вогúльник**, **вогúльщина** — див. **огúлом**.

водá, **віднік** «діжечка для води», **вóдник**, **[відніха, відніця]** «тс.», **[водавіця]** «водянка, пухир на тілі з водянистою рідиною» Ж, **[водівня]** «водяний двигун», **воднік** (орн.) «крячок звичайний, *Sterna hirundo* L.», **[водніна]** «водяниста місцевість» Я, **[воднякї]** (ент.) «водяні жуки, *Hydrocanthari*» Ж, **[воднячка]** (ент.) «*Hydraradina*» Ж, **[водян]** (ент.) «водяний жук, *Hydrophilus*» Ж, **водянік** «водяний чорт», **[водяніця]** «каша, зварена на воді» Я, **[водянка]** «діжка для води; пухир на тілі, заповнений водою; хвороба», **[водавий]** «водяний» Ж, **вóдний**, **[водністий]** Ж, **[водняний]** «водяний» Ж, **водóвий** (*водóва вóвна* «водяний мох, *Conferva*» Ж), **вóдявий**, **вóдяний**, **водняїстий**, **водніти**, **безвіддя**, **[безвóддя]**, **збзвóдїти**, **збзвóднювати**, **[звід-**

ніти], **[коловодиця]** (орн.) «уліт, *Tringa* L.» Шарл, **[коловодичник, коловодник]** «тс.» Шарл, **[меживіддя]** «перешийок», **[навіднення, навіднювати]**, **обвóднювати**, **обвóднювальний**, **обзвóдїти**, **пáвідь**, **пáводок**, **[пáводь]** Ж, **пóвідь**, **повіддя**, **[повідник]** (орн.) «уліт» Шарл, **повóддя**, **[повóдень]** «повідь» Ж, **пріводні** «біля водяного млина місце, де вода торкається колеса»; — р. болг. *водá*, бр. *вадá*, др. *вода*, п. вл. нл. *woda*, ч. слц. *voda*, схв. *вóда*, слн. *vóda*, стсл. *вода*; — псл. *voda*; — споріднене з лит. *vanduõ* (род. в. одн. *vandẽfis*) «вода», [жем. *unduo*], гот. *watō*, двн. *watuzar*, гр. *ὕδωρ* (род. в. *ὕδατος*), хет. *wātār* «тс.», вірм. *get* «річка», фрїг. *βέδω*, дінд. *udakām* «вода», алб. *ujë* «тс.», лат. *unda* «хвиля» (носний п в латинському і литовському словах вторинного походження); іє. *uēd-, *uod-, *ud- «вода, мокрота». — Критенко Вступ 517, 550, 558; Шанский ЭСРЯ I 3, 123; Фасмер I 330; Machek ESJČ 696; БЕР I 168—169; Skok III 611; Eckert ZfSI 8/6, 811; Джаукян 91; Walde—Hofm. II 816—818; Kluge—Mitzka 842; Pokorny 80—82. — Пор. **відра**, **відрó**.

водевіль; — р. *водевіль*, бр. *вадзвіль*, п. *wodewil*, ч. слц. *vaudeville*, болг. *водевїл*, м. *водвиль*, схв. *вóдвиль*; — записання з французької мови; фр. *vaudeville* «водевіль» виникло з словосполучення *vau (vaul) de ville*, а це з *vaul (vau) de Vire* букв. «долина Вір», назви району Нормандії, де вперше з'явився цей вид художньої творчості (XV ст.); фр. *vau (val)* «долина» походить від лат. *valles (vallis)* «тс.», спорідненого з дісл. *valr* «круглий»; на думку Гіро, фр. *vaudeville* (<*vaudevire*) походить від дієслова *virevauder*, тавтологічно утвореного з дієслів *virer* «повертати» і *vau-der «тс.» (Höfler ZfRPh 84, 492). — СІС 130; Шанский ЭСРЯ I 3, 124; Фасмер I 330; Преобр. I 89; ЭСБМ II 20; Dauzat 741—742; Walde—Hofm. II 729.

вóдень «хімічний елемент, *Hydrogenium*», **[водняк]** «тс.» Я, **[водєнний]** «водневий» Ж, **воднєвий**; — вільний переклад (калька) інтернаціонального наукового терміна нлат. *hydrogenium*, утво-

реного на базі грецьких слів ὕδωρ «вода» і γένναω «народжую»; отже, термін буквально означає «той, що народжує, утворює воду»; пор. інші слов'янські назви р. болг. *водорбд*, бр. *вадарбд*, п. *wodór*, ч. слц. *vodík*, вл. *wodźik*, нл. *wodowina*, *wodnik*, м. *водород*, схв. *вд-дїк*, *водднїк*, слн. *vodik*.— Шанський ЭСРЯ I 3, 126; Фасмер I 331.— Див. ще **водá**.

[водильця] «вудила»; — результат видозміни слова *вудїла* (зменш. *вудїльця*), зближеного з основою дієслова *вудїти*.— Див. ще **вудїла**.

водїти — див. **вєстї**.

воднóраз «разом, одностайно»; — результат злиття словосполучення *в один раз*.— Див. ще **одїн**, **раз**, **у²**.

воднóсталь; — результат злиття словосполучення *в одну сталь* (*в одну стальку*, *в одну сталку*), можливо, під впливом слова *одностáйно*.— Див. ще **одїн**, **сталь²**, **у²**.— Пор. **одностáйно**.

воднóчас; — результат контамінації словосполучення *в один час* і прислівника *одночáсно*.— Див. ще **одїн**, **у²**, **час**.— Пор. **воднóсталь**.

[водовуд] (орн.) «рибалка, Sterna L.»; — складне слово, утворене, очевидно, з основ іменника *водá* і дієслова *вудїти*; отже, означає «водяний птах, що вудить (рибу)»; пор. іншу назву цього птаха *рибáлка*, а також р. *рыболóв*, п. *gybitw(a)*, *gybołowka*, *[gybołowek, gybak]* «тс.».— Див. ще **водá**, **вудка**.

водóйма; — очевидно, калька р. *водоём*, утвореного з основ іменника *водá* і дієслова *имати* (ст.) «брати, збирати».— Шанський ЭСРЯ I 3, 124—125.— Див. ще **водá**, **імáти**.

Водолїй «одне з сузір'їв Зодіака»; — р. болг. *Водолей*, бр. *Вадалей*, п. рідк. *Wodolej*; — складне утворення з основ іменника *водá* і дієслова *лїти*; вільний переклад наукового латинського терміна *Aquarius* (сузір'я Зодіака), букв. «водник»; пор. суфіксальні форми п. *Wodnik*, ч. *Vodnár*, слц. *Vodnár* «Водолїй», так само скальковані з латинського терміна.— Див. ще **водá**, **лїти**.

водолїб (ент.) «жук *Hydrophilus*»; — р. *водолїб*, бр. *вадалїб*, ч. слц. *vodomil*, болг. *водолїбче*, схв. *водолїпци* (мн.)

«тс.»; — складне утворення з основ іменника *водá* і дієслова *любїти*, калька наукового латинського терміна *Hydrophilus*, утвореного з основ грецьких слів ὕδωρ «вода» і φίλος «друг, любитель».— Див. ще **водá**, **любїти**.

водоморóз (орн. «рибалочка, зимородок, Alcedo L.»; — складне слово, утворене з основ іменників *водá* і *морóз*; назва пояснюється тим, що частина цих птахів під час морозу залишається на незамерзаючих річках.— БСЭ 17, 90.— Див. ще **водá**, **морóз**.

водопéриця (бот.) «уруть, *Myriophyllum L.*»; — р. **[водопéрица]** «тс.»; бр. *вадапéрыца* «плавушник болотний, *Nottonia palustris L.*»; — складне слово, утворене з основ іменників *водá* і *пéрб*; ця водяна й болотня рослина названа так за пірчасто-роздільну форму свого листя.— УРЕ 15, 165; ЭСБМ II 15.— Див. ще **водá**, **пéрб**.

водопїлля «повінь; [приплив]»; — р. *водопілье*, *половодье*; — утворено з основ іменника *водá* і давнього прикметника *полый «повний» < псл. *роі «повний», яке є коренем того самого походження, що й псл. **р'їль* «повний»; пор. генетично пов'язані лит. *pilti* «сипати, лити», *apralas* «замерзла на кризі вода», *įžralas* «полій».— Шанський ЭСРЯ I 3, 125; Фасмер I 331; Вїга RR I 475, II 455.— Див. ще **водá**, **пóвний**.

[водорщї] «водохрещі», **[водорщáний]**; — результат фонетичного скорочення форми *водóхрещї*, утвореної з основ іменника *водá* і дієслова *хрестїти*.— Див. ще **водá**, **хрест**.— Пор. **вїдерщї**.

водоспáд, **водопáд**; — р. болг. *водопáд*, бр. *вадаспáд*, п. *wodospad*, ч. слц. *wodorád*, вл. нл. *wodopad*, м. *водопад*, схв. *вддопад*, слн. *wodopád*; — складне утворення з основ іменника *водá* і дієслова *пáдати*; у слов'янських мовах це, можливо, калька нвн. *Wasserfall*, утвореного з основ іменника *Wasser* «вода» і дієслова *fallen* «падати»; пор. також англ. *waterfall*, дангл. *væterzefeall*, букв. «вода-падання».— ЭСБМ II 15—16.— Див. ще **водá**, **пáдати**.

воєвóда, **воєвóдство**, **[воєвóд Ж, воївода Пі, воївóд Я]**, **воєвóдич** «син воєводи» **Ж**, **воєвóжа** «дружина воєводи»

Ж, *воєвдіти*, [воєвдувати] Ж; — р. др. *воєвѡда*, бр. *ваявѡда*, п. *wojewoda*, ч. *věvoda*, слц. *vojvoda*, вл. нл. *wójwoda*, полаб. *vāvāda* «князь», болг. *войвѡда*, *воєвѡда*, схв. *вѡвѡда*, слн. *vójvoda*, стсл. *воєвѡда*; — псл. *vojevoda*, утворене з основ іменника *voj-*(іпъ) «воїн» і дієслова *voditi* «водити»; припущення (Meillet *Études* 209—210), що це калька з двн. *herizogo* «полководець, герцог», викликає сумнів. — Шанский ЭСРЯ I 3, 127; Фасмер I 332; Львов Лексика ПВЛ 276—277; Machek ESJČ 687; БЕР I 172—173. — Див. ще *вѣсті*, *воювати*.

воєнкѡм; — бр. *ваєнкѡм*; — складноскорочене слово, утворене на основі виразу *воєнний комісар* за зразком р. *воєнкѡм* (з *воєнный комиссар*). — Див. ще *воювати*, *комісар*.

вождь, ст. *вожъ* (XV—XVIII ст.), *вождѣ* (XVII—XVIII ст.); — р. *вождь*, др. *вожь*, п. *wódz*, ч. *vůdce*, слц. *vodca*, болг. *вожд*, схв. *вѡђ*, слн. *vój*; — ст. *вожъ* є східнослов'янським рефлексом псл. *vodjъ, утвореного від дієслова *voditi* «водити»; форми *вождь*, ст. *вождѣ* пояснюються впливами церковнослов'янської мови. — Шанский ЭСРЯ I 3, 128—129; Фасмер I 332; БЕР I 171. — Див. ще *вѣсті*.

воз-, *вос-* (префікс у дієсловах типу *возвеличити*, *воздвигати*, *воскресати*, ст. *воз(дати)* (XV ст.); — р. *воз-*, *вз-*, *взо-*, бр. *уз-*, п. *wz-*, ч. *vz-*, *vze-*, слц. *vzo-*, полаб. *vāz-*, болг. *вѣз*, *вѣз-*, *вз-*, м. *воз-*, *вз-*, схв. *вз-*, *уза-*, слн. *vz-*, стсл. *вѣз-*; — псл. *vъz-*; — споріднене з лит. *už* «за», ав. *us-*, *uz-* «вгору», лтс. *uz-*, вірм. *z-* (з різними значеннями); очевидно, походить від іє. **ud-* «вгору» з елементом *-z*, приєднаним від інших приєдників; дієслова на *воз-* походять із старослов'янської мови, в якій вокалізація слабкого *ъ* мала місце, тоді як в українській мові слабкий *ъ* у цьому префіксі зникав і він спрощувався в *з-* (напр., [згір'я, злісся], *злітати вгору*) або перетворювався в *уз-* (*узгір'я*, *узлісся*). — Фасмер I 33; БЕР I 203; Рокотпу 1103—1104. — Пор. *з-*, *повз*, *уз*.

воздігати — див. *востікати*.

вѡздух «покривало для церковного

посуду з причастям; [повітря Ж, ВеУГ], [вѡздух Ж, вѡздушний Ж, вѡздуховий Ж], [вѡздушка] «повітряний мотор» Ж, [вѡздуховина] «газ» Ж, [вѡздуховинний] Ж, ст. *вѣздухъ* (1596), *воздухъ* (XVII ст.); — р. м. *вѡздух*, др. *вѣздухъ*, *воздухъ*, ч. слц. *vzduch* (з рос.), болг. *vъdъh* «повітря, атмосфера»; — запозичене в давньоруську мову з старослов'янської; стсл. *вѣздѡухъ* утворене з іменника *доухъ* і префікса *вѣз-*. — Шанский ЭСРЯ I 3, 134; Фасмер I 333; Machek ESJČ 706. — Див. ще *воз-*, *дух*.

возіти, *возітися*, *возівня*, *возій*, *возівік*, *возівіця*, *возувень* — див. *вѣсті*.

вѡзлі — див. *візля*.

вѡзний (іст.) «судовий пристав; розсильний», [візний] «тс.» Бі, [візнѣнко] «син возного» Бі, ст. *возный* «урядовець із поліційною владою, обов'язки якого відповідали обов'язкам російського судового пристава і слідчого» (з XVI ст.); — бр. ст. *возный* (1511); — запозичення з польської мови; п. *woźny* «офіційний урядовець, що оголошував судові вирокі тощо» утворене від *wozić* «везити» (оголошення, позови тощо), що відповідає укр. *возити*. — Булыка 67; Вгückner 631; Witkowski SOr 19/2, 207. — Див. ще *вѣсті*.

вѡін, *вѡінство*; — р. болг. м. *воин*, бр. *воін*, ч. *vojín* (з рос.); — запозичення з старослов'янської мови; стсл. *воинъ* є похідним від *вои*, пов'язаного з *воина*, спорідненим з укр. *воювати*. — Шанский ЭСРЯ I 3, 141—142; ЭСБМ II 184. — Див. ще *воювати*.

воіти — див. *віти*.

[**войдуватися**] «везитися, борсатися, боротися; хвилюватися (про воду) Кур», [*войтуватися*] «везитися»; — неясне; можливо, результат контамінації дієслів *воювати* і *мордуватися* або трьох дієслів — *воювати*, *вѡвѣзитися* і [*байдувати*]. — ЭСБМ II 26.

вокал, *вокаліз*, *вокалізація*, *вокалізм*, *вокаліст*, *вокальний*, *вокалізуватися*; — р. *вокал*, бр. *вакальны*, п. *wokalny*, ч. слц. *vokál* «голосний звук», болг. *вокал* «вокал; голосний звук», м. *вокал* «голосний звук», схв. *вѡкал*, слн. *vokal*

«тс.»; — запозичення з французької мови; фр. *vocal* «вокальний» походить від лат. *vōcālis* «голосний», утвореного з *vōx* «голос, звук, слово, мова», спорідненого з прус. *waskis* «крик», дінд. *vāk* «голос, мова, промова, слово», тох. *A wak* «голос», тох. *B wek* «тс.».— СІС 130—131; Шанский ЭСРЯ I 3, 144—145; Dauzat 755; Walde—Hofm. II 824.

вокзál; — р. *вокзál*, ст. *воксál*, *фоксál*, бр. *вакзál*; — через російську мову запозичено з англійської; англ. *Vauxhall* — назва місцевості біля Лондона (тепер дільниця Лондона), де в XVII—XIX ст. існував публічний сад з концертами; у цій назві компонент *Vaux* означав ім'я власниці (французьке за походженням), а *hall* — «дім, будинок, зал»; первісно *воксál* у Росії означало «будинок, зал для танців і концертів», а пізніше — будинок для розваги пасажирів на першій в Росії залізниці біля Петербурга; пор. п. *foksal*, рідк. *wokshal* «місце розваг за містом; вечірні розваги в саду». — Шанский ЭСРЯ I 3, 145—146; Фасмер—Трубачев I 335; Ицкович ЛС VI 148—152; Fisiak JP 42/4, 290. — Див. ще **хол**.

вóкрижем — див. **криж**.

[вóкур] «людина з великими очима» Я; — суфіксальне утворення від **[вóко]** — фонетичного варіанта слова *воко*; щодо суфікса пор. **[жабу́р]** «вид великої жаби». — Див. ще **око**.

[вóкша] «сокира» ВеЛ; — запозичення з польської мови; п. *oksza* «тс.» походить від свн. *askes* «сокира» (нвн. *Axt* з вторинним *-t*) < двн. *askus* «тс.», спорідненого з гот. *aqizi*, гр. *ἀξιῶν* «(бойова) сокира», лат. *ascia* «тс.», псл. *ostrъ* < **osr-*, укр. *го́стрий*; менш обгрунтована думка (Frisk I 115), нібито гр. *ἀξιῶν* і споріднені є неясними утвореннями, мандрівними термінами. — Brückner 378; Walde—Hofm. I 7, 71—72. — Див. ще **го́стрий**. — Пор. **лóкша**.

вола́ти, **відвола́ти** «відкликати; вилікувати від важкої хвороби», **[ви́вола́ни]** «забіяка» Ж, ст. **волати** «підносити голос, гукати, кричати; кликати» (XIV ст.); — бр. **[вала́ць]**, ст. **волати**

(XV ст.); — запозичення з західнослов'янських мов (якщо це не давня ізолекса); п. вл. *wołac* «кликати, кричати», ч. *volati* «кликати, викликати», слц. *volat'* «тс.», нл. *wołaś* етимологічно не зовсім ясне; можливо, пов'язане з вигуком ч. ст. *vele* (Brückner 630); робилась також спроба (Machek ESJČ 696) пов'язати з лит. *valiúoti* «співати (на косовиці)», лтс. *valoda* «мова». — ЭСБМ II 35; Булыка 67. — Пор. **зіволати**.

[волвénка] (бот.) (вид гриба) Я; — р. *волвя́нка* «гриб *Agaricus torminosus*», бр. **[волвénя]** «тс.»; — утворене, можливо, на основі словосполучення *воловий гриб* (пор. р. *коровя́к* «білий гриб»); не виключено також, що *волвénка* утворилося з *вовня́нка* «гриб *Agaricus pesator*» під впливом якогось іншого слова. — Фасмер—Трубачев I 336; Меркулова Очерки 173. — Пор. **віл**, **вовня́нка**.

волейбо́л; — р. болг. *волейбо́л*, бр. *вале́йбо́л*, ч. *volleyball*, слц. *volejbal*; — запозичення з англійської мови; англ. *volleyball* є складним словом, утвореним з іменників *volley* «політ», що походить від фр. *volée* «тс.», пов'язаного з лат. *volāre* «літати», і *ball* «м'яч», від фр. *balle* «тс.».— СІС 131; Шанский ЭСРЯ I 3, 147—148; Klein 1720; Dauzat 70; Walde—Hofm. II 828. — Див. ще **бал²**.

[воли́ця] «вільне поселення, слобода, слобідка» Ж; — похідне утворення від *воля*, паралельне до *слобо́да* «вільне поселення», утвореного від *слобо́да/свобо́да*; пор. *во́льниця*, р. *во́льница* «вільні люди; самовільна оранка, захоплення сіножаті», п. *wolnica* «вільне поселення, слобода», теж похідне від *wola* «воля». — Див. ще **во́ля**.

[воли́ш (ягодоро́дний)] (бот.) «дутень, *Cusubalus* L.» Ж; — похідне утворення від *во́ло*; пор. н. *Taubenkrotz* «дутень» (букв. «голубине воло»), р. *волды́рник* «дутень»; назва зумовлена роздутою формою чашечки рослини. — Machek Jm. rostl. 79. — Див. ще **во́ло**.

[во́лісь] «краще (мені)», **[во́ліся]** «тс.»; — очевидно, результат спрощення дієслова **волі́тися*, зокрема, можливо, безособової форми *волі́ється*, або запо-

зичення з польської мови (п. *woli się* «тс.»).

во́ло, [во́ле Кур, Бі, во́ле Ж], [во́льо-ващ] «зобата людина», *вола́стий*; — р. ст. *воль* «опух, пухлина», бр. *валлє* «пташине воло», п. *wół*, *wole*, ч. *vole*, слц. *hrvol'* «пташине воло; зоб (у людини)», схв. *вòльа* (*вòлька*) «тс.»; — псл. *volō, *volje; — споріднене, очевидно, з нвн. *schwellen* «пухнути», днн. днн. дангл. *swellan*, дфриз. *swella* «тс.»; іє. *(s)wēl- «надиматися, пухнути»; менш імовірні припущення про зв'язок з псл. *volъ* «віл» (Brückner 630) або з р. *волдырь* (Меркулова *Этимология* 1967, 168—169; Ильинский *ИОРЯС* 23/1, 174—175). — *ЭСБМ* II 40; *Machek ESJČ* 696—697; *Skok* III 614. — Пор. **воли́ш**, **волюва́ха**.

во́лобу́й «міцна, вперта, здорова людина» Я; — очевидно результат видозміни незасвідченої форми *волобой, утвореної з осн. іменника *віл* (*вол-*) і *біти* (*бой*) (пор. *ковал*, утворене за тією ж моделлю, *звіробой/звіробій* «мисливець за звірями») під впливом *збуї* «убивця, бандит» або в зв'язку з закономірним для частини північноукраїнських говорів переходом *о* в *у* в новозакритому складі. — Див. ще **біти**¹, **віл**.

во́ловець (бот.) «буфтальмум, *Burththalmum cordifolium*» Ж; — очевидно, запозичення з чеської мови; ч. *volovec*, око *volové*, як і п. *wołook*, *wołowe oko*, нвн. *Rindsauge* «тс.» є кальками лат. *oculus bovis* «тс.», яке, в свою чергу, калькує гр. *βούφθαλμον* «тс.»; назва пояснюється близькістю розміру квітки рослини до розміру ока вола. — *Machek Jm. rostl.* 242.

во́лови́к¹ (бот.) «воловий язик, *Anchusa officinalis* L.»; — р. *во́лвий язы́к*, п. *wołowy język*, ч. *volový jazyk* *červený*; — результат семантичної конденсації словосполучення *воловий язик*, що як назва рослини пояснюється, можливо, червоним кольором її кореня. — *Machek Jm. rostl.* 190.

во́лови́к² (орн.) «волове очко, *Troglodytes parvulus*» Ж; — результат се-

мантичної конденсації словосполучення *волове о(ч)ко* «тс.».— Див. ще **во́лочок**.

во́ловід «налигач; моток вірвовки у 5 сажнів Я; той, хто торгує волами; хто краде воли», [во́ловодня] «місце на ринку, де продається рогата худоба»; — складні слова, утворені з осн. іменника *віл* і дієслова *водіти*. — Див. ще **вє́сті**, **віл**.

во́ловодити «зволікати справу», *во́ловодитися* «водитися, возитися»; — р. [во́ловодить], бр. *валаводзіць* «тс.»; — пов'язане з *во́ловід* «налигач»; утворене, можливо, на тій підставі, що воловодом у давнину міряли землю, а це разом з підрахунками площі займало чимало часу; можливо, тому, що водити волів на оранці є досить повільним, одноманітним заняттям; пор. також [ко́роводитися] «воловодитися», очевидно, утворене з *ко́рова* і *водіти(ся)* за зразком *во́ловодитися*. — *ЭСБМ* II 30.

во́ло́га, *во́логий*, *во́лжистий*, [во́ложний Ж], *во́логнути*, [во́ложжати], *во́ложити*, [во́дво́ло́га] «відлига», [во́дво́лож] «тс.» Ж, *во́дво́логлий* «відсирілий», *во́ложувати*; — р. розм. і діал. *во́лога*, др. *во́лога*, ч. *vláha*, слц. *vlaha*, болг. м. *вла́га*, схв. *вля́га*, слн. *vlága*, стсл. *вла́га*; — псл. *volga; — споріднене з лит. *válgyti* «зволожувати», лтс. *valgs* «сирій», днн. *welc* «сирій, в'ялий», *wolkan* «хмара», нвн. *welk* «в'ялий», *Wolke* «хмара», дмакед. *ὄλγανος* (назва річки), ірл. *folc* «повідь»; іє. **welg-/wolg-*. — *Шанский ЭСРЯ* I 3, 115—116; *Фасмер* I 340; *Преобр.* I 87; *Machek ESJČ* 694; *БЕР* I 160; *Skok* III 606; *Kluge—Mitzka* 853, 869; *Pokorny* 1145—1146. — Пор. **ві́льга**¹, **во́гкий**.

во́логлі́д (бот.) «воловик, воловий язик, *Anchusa officinalis* L.» [во́логло́дка Ж, *во́логладка* Мак] «тс.»; — р. *во́логло́дка* «воловий язик»; — очевидно, результат контамінації назв *во́лови́к* (*во́лвий язы́к*) і *глі́д*; мотиви введення цього останнього компонента неясні. — Див. ще **во́лови́к**¹.

во́лод «волога», [во́лодіти] «зволожувати», [во́дво́ло́да] «відлига» Ж; — очевидно, результат контамінації слів *во-*

лѳга і хѳлод; менш імовірно припущення (Меркулова Етимологія 1974, 75) про вторинне виведення з форм типу *воло́жити*, *воло́жний*, *відволож*, похідних від *воло́га*.

Володѣмир, *Волѳбѳко*, [Ладѣмар, Ладѣмір, Ладѣм, Димѣня Я]; — р. *Володѣмир* (заст.), *Владѣмир* (з цсл.), бр. *Владзімір/Уладзімір* (з цсл.), др. *Володимѳръ*, п. *Włodzimierz*, ч. слц. *Vladimír* (русизм?), болг. *Владимѣр*, цсл. **Владимѣръ**; — псл. *Voldimѳъ, складне слово, утворене з основи іменника *voldъ «влада» і морфемі -*mѳъ* «великий», спорідненої з гот. -*mѳъ* «славний», днв. *māi* «славетний», ірл. *mōg*, *māg* «великий», кімр. *mawg*, гр. *εγχεοί-μωρος «славний зі списа» (іє. *-*mōgo*/*-*mѳgo* «великий»); пор. подібну структуру галльського імені *Nertomagus*, букв. «силою великий», від *perto* «сила, міць, влада» і *paго-* «великий»; отже, первісне значення імені було «владою великий»; згодом, у зв'язку з деетимологізацією другого елемента, він став асоціюватися з словом *мир* «світ», і ім'я набуло вторинного осмислення «володар світу». — Фасмер I 326, 341; Преобр. I 87; БЕР I 161; Skok III 604; Frisk I 440. — Див. ще **володіти**.

Володисла́в, *Владисла́в*, ст. *Володиславъ* (1377); — калька п. *Władysław*, запозиченого з чеської мови; ч. *Vladislav* утворено з **vlád'* «влада» і *sláva*; форми *Владисла́в*, р. *Владисла́в* і бр. *Владыс* (*Уладзісь*, *Ладзісь*, *Ладзес*) є прямими запозиченнями з польської мови (Фасмер I 327). — Див. ще **володіти**, **сла́ва**.

володіти, [*волода́рити*] «володіти, керувати» Ж, *волода́ти* СУМ, Ж, *волода́р* «князь, правитель; вид дівочої весняної хороводної гри», *волода́рство* «володіння», *володі́лець*, *володі́льник*, *володі́ння*, [*володі́тель*] Ж, *волода́рний*, *відволода́ти* «привести до свідомості» СУМ, Ж, [*відволодну́ти*] «відпочити» Ж; — р. [*володе́ть*], бр. *валѳдаць* «володіти», др. *володе́ти*, п. *włodać*, *władać*, *włodarz* «володар», ч. *vlásti* «правити, володіти», *vládpouti*, слц. *vládpnout'* «тс.», вл. *włodyka* «керівник, голова (в громаді)», болг.

влада́м, *влада́я*, м. *владее*, схв. *влада́ти*, слн. (*v*)*ládati*, стсл. **владѣ́ти**, **вла́сти**; — псл. *voldēti «володіти, правити, керувати»; — споріднене з лит. *valdyti* «тс.», *veldēti* «діставати в спадок, правити», лтс. *valditi* «панувати, правити», прус. *walduns*, *weldūns* «спадкоємець», гот. *waldan* «правити», нвн. *walten* «керувати», дірл. *flaith* «панування», дкімр. *gualart* «володар», лат. *valere* «бути сильним, мати силу», тох. А *wāl* «король», тох. Б *walo* «тс.». — Критенко Вступ 520; Шанский ЭСРЯ I 3, 116; Фасмер I 340—341; Преобр. I 88; Machek ESJČ 693; БЕР I 160; Skok III 604; Walde—Hofm. II 727—728; Kluge—Mitzka 837. — Пор. **вѳлет**, **влада́**, **вла́сть**, **во́лость**.

[**воло́жити**] «напасти на кого; рвати, роздирати» Пі, Ж; — неясне.

[**во́лок**¹] «страва з буряків, перцю, картопляного бадилля, цибулі й олії Я; шпинат, зеленина ВеБ»; — п. *włok* «страва з лободи»; — утворене, очевидно, від *волокту́*, але семантичний процес не зовсім ясний; можливо, в основі перебуває поняття «те, що зволочене, стягнене до купи (суміш)». — Див. ще **волокту́**.

во́лок² — див. **волокту́**.

волокно́ «ниткоподібна частина живої тканини; вид хвороби, волос», [*волокінник*] (бот.) «вороняче око, *Paris quadrifolia*», [*волоконник*] «тс. Ж; опух на пальці, волос», *волокніна* «одна нитка волокна; (фібрин Ж)», [*волокниця*] «сифілітичні прояви в носі», [*волокниці*] «плісниця» Ж, [*волокольник*, *волоконник*] (зоол.) «водяний черв'як, *Gordius aquaticus*» ВеБ, *волокністий*, *волокнува́тий*, [*волокнува́ти*] «роздирати на волокна», [*волокнува́тими*] «робитися волокнистим», *розволокнення*; — р. *волокно́*, бр. *валакно́*, п. *włokno*, ч. слц. слн. *vlákno*, вл. нл. *włokno*, болг. *влакно́*, м. схв. *вля́кно*; — псл. *volkъno з іє. **uol-k-*, звідки також *волокту́*; — споріднене з дінд. *valká-* «лико», гр. *λάχνη* «шерсть, вовна», *λάχνη* «тс.», дангл. *wlóbh* «волокно, пасмо»; інші дослідники (Lidén Arm. Stud. 100) зближують *волокно́* з *во́лос*. — Шанский ЭСРЯ I 3,

150; Фасмер I 342; Брандт РФВ 25, 217; ЭСБМ II 31; Machek ESJČ 693; БЕР I 162; Skok III 609.— Пор. **волокті**.

волокті, *волочіти*, *волочітися*, *волок* «вид рибальської сітки; мотузок, яким перетягають копиці сіна або колони; сволок; місце зближення судноплавних річок, де сухоходом перетягали човни від однієї річки до другої», [волічка] «шерстяні нитки» МСБГ, *во́лка* «зав'язка до постолів; площа землі від 8 до 40 десятин; вузька смужка землі Л», [волокани́на] «тяганина» ЛЧерк, *во́лки* «ремінці до постолів Ж, Пі; пристрій для перетягання плуга Я», *волокита*, [волоцю́га] «дерев'яний пристрій для перетягування плуга», [волоцба́] «боронування», *волоцільник*, *волоцільня*, [воло́чини] «залишки бур'яну в бороні», [воло́чка] «боронування Дз; кольорові нитки Ме», *во́локом*, *відво́лікати*, *зво́лікати*, [зво́лок] «спуск з гори», [зво́лочений] «спрацьований, зморений» ВеБ, *заво́лка* «волоцюга; тампон; плівка на оці», *наво́лока*, *наво́лоч*, *наво́лочка*, *наво́лока* «шовкова або бавовняна тканина» Ж, [наво́лоч] «зав'язка в постолох», [наво́лочний] Ж, *по́во́лока*, [по́во́лоцьки] (присл.) «волоком», [приво́лка] «рибальська сіть», *прово́лка* «гайнування, марнування часу», [прво́лока] «дріт» Па, [прово́локита] «бурлацтво», [розво́лка] «розширення» Ж, [пíti у розво́лки] «стати волоцюгою», [у́во́лка] «міра поля в 20 або 40 гектарів» Г, Ж; — р. *во́лочь*; бр. *валачы́*, др. *во́лочи*, п. *włec*, ч. розм. *vlečt*, слц. розм. *vliečt*, вл. *włec*, нл. *włac*, полаб. *vľáčēt* «волочити», болг. *влекá*, *влáча*, м. *влече*, схв. *вѣћи*, слн. *vlečī*, стсл. *вѣштѣ*; — псл. *velkti «волокти, тягти»; — споріднене з лит. *vilkī* «волокти, тягти», лтс. *vilk̃t*, ав. *va-gək-*, гр. *ἔλξω* «тс.», лат. *sulcus* «борозна», *sulcāge* «орати», тох. Б *sālk-* «втягати», алб. *heq*, *heq* «смикати, витягати»; іе. **uel-k-/ *uol-k-, *sel-k-*; обидва ці варіанти кореня розвинулись на базі іе. **uel-k-*.— Шанский ЭСРЯ I 3, 152; Фасмер I 342; Преобр. I 94; Machek ESJČ 694; БЕР I 165; Skok III 634—635; Walde—Hofm. II 627; Frisk I 497—498; Pokorny 1145.

волонтёр, ст. *волонтёр*; — р. *волонтёр*, ст. *волентёр*, бр. *валанцёр*, п. *volontariusz*, ч. слц. *volontér*, болг. *волонтёр*, *волонтёр*, м. *волонтёр*, схв. *волонтёр*, слн. *volonter*; — запозичення з французької мови; фр. *volontaire* «добровільний, доброволець» походить від лат. *voluntarius*, утвореного від *voluntas* «воля», що є похідним від дієслова *volo* «хочу», спорідненого з псл. *volja, укр. *во́ля*; форма *волонтёр*, можливо, зумовлена впливом назв типу *командёр*, *кірасёр*.— СІС 131; Шанский ЭСРЯ I 3, 151; Фасмер I 342; Dauzat 756; Walde—Hofm. II 828—829.— Див. ще **во́ля**.

[**волобчок**] (орн.) «волове очко, Troglodytes troglodytes L.»; — складне слово, утворене на основі словосполучення *волове очко*; пор. слц. [volovo oko] «тс.»; назва зумовлена, очевидно, круглою формою і надзвичайно малим розміром птаха (близько 8 г).— Feriánc Názv. vtákov 188—189.— Див. ще **віл, око**.— Пор. **воловік**².

Волопáс «сузір'я Воѳтѣс»; — р. *Волопáс* «тс.»; — походить від апелєтива *волопáс* «пастух волів», очевидно, як калька гр. *Βολοπας* «Волопас», утвореного на основі *βοῦτης* «орач з волами», хоча могло мати й незалежне східнослов'янське походження (пор. ще астрономічні терміни *Чумацький шлях* «Галактика», *Віз*, *Косár* «Оріон», *Кóси* «тс.», *Чепіга* «Оріон; пояс Оріона», що постали на ґрунті сільськогосподарської лексики української мови).— Див. ще **віл, пасти**.

во́лос «ниткоподібне рогове утворення на шкірі живого організму; хвороба (опух) пальця», *волосінь* «тс.»; рибальська жилка; [кінська волосина; довші нитки овечої вовни; гусінь Я], [волосáн] «кінський хвіст» ВеБ, [волосáнь] «кінська волосина» Ж, [волосéння] «волосся», [волосéнь] «тс.», *волосі́на*, [волосі́й] «людина з довгим волоссям» Я, [волосні́к] «хвороба пальця; (бот.) герань криваво-червона, *Geranium sanguineum* L.», [во́лосність] «капілярність» Я, *волосня́* «волосінь; [тягання за волосся Я], [во́лосья́нка] «тс.»; *vulva* Я; *волосья́ниця*, *во́лбсья*, [волося́к] «черв'як з густим і колю-

чим волоссям» Я, Ж, *волосянниця* «волосяна сорочка; [вид грибів Ж]», [*волосянки*] «штани з овечої вовни», [*волосянстий*] Ж, *волосятий*, [*волосянний*] «зроблений з кінського волосся» Я, *волосяний*, [*волосятися*] «тягати один одного за волосся», [*волосятися*, *волосяватися*] ВеЗн, *волосявати* «тс.», [*наволос*] «перука» Ж, [*наволосник*] «перукар» Ж; — р. *v́olos*, бр. *v́olas*, др. *volosъ*, п. вл. нл. *włos*, ч. слц. *vlas*, полаб. *vľas*, болг. м. *влас*, схв. *влас*, слн. *lās*, стсл. *власъ*; — псл. *volsъ; — споріднене з ав. *varəsa* «волося людей, шерсть тварин», дперс. *vars* «волося», дінд. *vālśa* «гілка», лит. *valai* «волося з кінського хвоста», гр. *οἰλος* «кучерявий». — Критенко Вступ 523; Шанский ЭСРЯ I 3, 151; Фасмер I 342—343; Преобр. I 92; Brückner 627; Machek ESJČ 693; Holub—Kop. 422; БЕР I 162; Skok III 609; Pokorny 1139. — Пор. *в́овна*¹, *волокну́*, *в́олот*, *в́олóхи*, *ворс*, *вус*.

В́олос «давньоруський язичеський бог худоби», *В́елес* «тс.»; — р. *В́олос*, *В́елес*, др. *Волосъ*, *Велесъ* «тс.»; — ряд учених розрізняли імена *В́олос* і *В́елес* і вважали їх назвами різних богів (Фасмер I 287), але більше підстав вважати їх варіантами одного імені бога, якому стародавні слов'яни приписували мирні, господарські функції; якщо назви богів *Стриббо́* і *Перу́н* мають відповідності в інших індоєвропейських мовах, то ім'я *В́олос/В́елес* є виключно слов'янським терміном, утвореним, очевидно, від псл. **vels-/vols-*, пов'язаного з *volstь «власть, влада», *volděti «володіти». — Фасмер—Трубачев I 287, 343; Топоров КСИС 30, 18—32. — Див. ще *володіти*.

[*волосніця*] (бот.) «тонконіг дібровний, *Роа nemoralis* L.»; — похідне утворення від *в́олос*; ця трав'яниста рослина з родини злаків названа так за волотисті суцвіття. — Див. ще *в́олос*.

Волосожа́р «сузір'я Плеяди; сузір'я Оріон; планета Марс (?); — р. *Волосожа́ры* «Плеяди», др. *Волосыни*, *Власожелиць*, *Власожелици*, *Власожалиця* «тс.», м. *Власи*, схв. *Влашићи*; — остаточно не з'ясоване; пов'язувалося з етнонімом *волóх* (Mikl. EW 394), з апеля-

тивом *в́олос*, оскільки Плеяди ще називаються *волосянка* (Фасмер I 343), хоча цей зв'язок, очевидно, вторинний, з ім'ям слов'янського бога Волоса, однак стосунок між псл. *Volsъ «Волос» і терміном *Волосожа́р* залишається нез'ясованим. — Критенко Ономастика 20; Gładyszowa, Wiedza ludowa o gwiazdach 21.

в́олость, *волосне́*, *волосній*, [*волощанин*] «той, хто живе у волості» Я; — р. *в́олость*, бр. *в́оласць*, др. *volostь* «влада, право, область, округ», п. *włosc* «власність, маєток, спадок, аренда», ч. *vlast* «батьківщина, вітчизна», слц. *vlast'* «тс.», болг. м. *власт* «влада», схв. *влас́т* «тс.», слн. *lást* «власність», стсл. *власть* «влада, право»; — псл. *volstь < *voldti «влада, панування, підвладний край», утворене від основи **veld-/vold-* «володіти»; аналогічно утворені лтс. *vālstis* «державка», лит. *vaišcius* «волость». — Критенко Вступ 520; Шанский ЭСРЯ I 3, 151—152; Фасмер I 344; Топоров КСИС 30, 29—32; Machek ESJČ 693—694; БЕР I 163; Skok III 604—605. — Див. ще *володіти*.

волося́нка (орн.) «блакитна синиця, *Parus coeruleus* L.; пухляк, лугівка, *Parus palustris* L.; [кропив'янка сіра, *Sylvia communis* Lath. Ж]», [*волосянка*] «кропив'янка сіра» Ж; — р. [*волосянка*] «лісова пташка, що в'є гніздо з волосся тварин», бр. *валася́нка* «кропив'янка, *Sylvia*»; — похідні утворення від *в́олос*; назви мотивуються, можливо, тим, що в сезон линяння рогатої худоби і коней ці пташки чи, може, деякі з них сідають на тварин і клюють волосся (шерсть) для гнізда. — Див. ще *в́олос*.

в́олот «колос; мітелка проса або вівса», [*волóта*, *в́олотко* Я], *в́олоть*, *волоті́стий* «колосистий (про просо, овес)», *волоття́* «колоски проса або вівса, мітелки кукурудзи»; — р. *в́олоть*, п. *włoc* *prosiąna* (бот.) «золотушник, *Solidago*», ч. (v)lat «мітелка рослини», слц. *lata* «тс.», схв. *влат* «колос», слн. *lāt* «мітелка, колос»; — псл. **voltь/*volstь*; — споріднене з лит. *vāltis* «колос вівса, мітелка», прус. *wolti* «колос», дірл. *folť* «волос», гр. *λάσιος* «волосятий», можливо, також двн. *wald* «ліс», нвн. *Wald*

«тс.».— Фасмер I 344—345; Преобр. I 93; Machek ESJČ 694; БЕР I 163; Skok III 609—610; Frisk II 88.— Пор. **во́лос**. **во́лотний** — див. **веле́т**.

[**во́лоті́шити**] «волочатися, швендяти» Я; — результат контамінації дієслів *волочі́тися* і [*ло́ті́шити*] «бути без діла, бити байдики». — Див. ще **волокі́т**, **ло́ті́шити**.

[**во́лоті́юга**] «волок; страва з городни; підволока (для перетягування плуга)» Ж; — не зовсім ясні похідні утворення від [*во́лок*] «страва з городни» і від дієслова *волокі́ти* (див.).

во́ло́х «представник романських народів: молдаванин або румун, рідше італієць», *во́ло́шин* «тс.» СУМ, Бі, *во́ло́шка* «молдаванка або румунка, рідше італійка», *во́ло́ський*; — р. *во́ло́х*, бр. *ва́лоскі* «волоський», др. *волохъ*, п. вл. *Włoch* «італієць», ч. слц. *Wlach* «тс.», болг. *влах* «румун», м. *Влав*, схв. *Влѧх*, слн. *Lah* «тс.»; — псл. *volxъ «романець, представник романських народів»; — походить від кельтського етноніма *Volcae*, пор. гаельськ. *folc* «бадьорий, жвавий» (пор. ще гр. *Οὐόλκαι*, англ. *Wales*, (Cogn)wall); термін прийшов через германське посередництво (гот. *walhs, днв. *walah*, *walh*, свн. *walch* «чужинець, кельт, романець»). — Фасмер—Трубачев, I 345; Преобр. I 93; Супрун РР 1976/4, 85—89; Brückner 626; БЕР I 163—164; Skok III 606—608; Мартынов Сл-герм. взаимод. 79—80.— Пор. **ва́лах**.

[**во́лоха́ч**] (бот.) «щириця загнута (звичайна), *Amaranthus retroflexus* L.»; — похідне утворення від *во́ло́хи* «волосся»; назва зумовлена вологістим характером суцвіть цієї рослини. — Див. ще **во́ло́хи**.

во́ло́хи «волосся на руках і на тілі» СУМ, Г, *во́лоха́ч* «волохата істота», [*во́лоха́тець*] «комаха *Tricodes*» Ж, *во́лоха́тий*, *во́лоха́титися*, *во́лоха́тити*; — р. [*во́ло́ха*] «шкіра, шкура», п. *włochaty* «волохатий», [*włochasz*] «ведмідь»; — псл. *volxa «хутро, шкура», споріднене з *во́лос*, *во́локно́* (Фасмер I 345); х у псл. *volxa могло бути емпатичне і тим самим служити для відрізнення від *volъs «волос». — Див. ще **во́лос**.

во́лоцю́га, [*во́лоцю́жник*] Ж, *во́лоцю́зтво*, [*во́лоцю́гува́ти*] «волочатися,

бути волоцюгою»; — р. [*во́лоцю́га*], бр. *валацўга* «волоцюга; бабій», п. *włoczęga* «волоцюга»; — суфіксальне утворення від *волокі́ти*; форми з *ц* замість закономірного *ч* (пор. рос. і польську форми) є результатом контамінації на українському ґрунті форм **во́лочуга* і *ла́нцю́га*, збільш. від *ла́нець*; на це вказує і форма з вставним *н*; щодо бр. *валацўга*, то тут можливий український вплив. — ЭСБМ II 34—35.— Див. ще **волокі́т**.

[**во́лочі́льне**] «крашанки й писанки, які на другий день великодня люди дають одне одному» Я, [*во́лочі́бник*] «той, хто ходить вітати в понеділок великодня», [*во́лочі́льник*] «другий день великодня» Я, [*во́лочі́льник*, *во́лочі́нник*] «тс.», [*во́лочі́льне*] «подарунок у вигляді паски й кількох крашанок у понеділок великодня», [*во́лочі́льник*] «збирач великодніх подарунків» Ж, [*во́лочі́нник*] «тс.» Ж, [*во́лочі́ння*] «ходіння з поздоровленнями і святковими піснями в понеділок великодня», [*во́лоцї́бне*] «данина міщан на господарський замок або двір», [*во́лоцї́бний*] «великодній» Ж, ст. *во́лоцї́бний* «належний до великоднього тижня» (XVI ст.), *во́лоцї́бное* «подарунок за проповідь на великдень» (XVII ст.), *во́лоцї́бное* (XVII ст.); — п. *włoczebne* «плата за волочіння (боронування); великодня данина в панський двір; обряд парубків на перший і другий день великодня; подарунок за проповідь на великдень»; — похідні утворення від *во́лочі́ти* «боронувати», пов'язані з давнім святковим обрядом. — Тимч. 301; SW VII 659.— Див. ще **волокі́т**.

[**во́ло́бни́ця**] (ент.) «вовчок, вовчок муха, *Asilus* L.» Ж; — результат давньої видозміни назви *вовк*, *вовчо́к* (др. *вълкъ*, *вълчькъ*). — Див. ще **вовк**.

во́ло́шка (бот.) «*Centaurea cyanus* L.; [конюшина альпійська, *Trifolium alpestre* L.]»; — р. [*во́лбшка*], бр. *валбшка*; — можливо, назва зумовлена волохатим виглядом чашечок цих рослин; у такому випадку назва пов'язана з *во́ло́хи*, псл. **volx-*, і може продовжувати ще праслов'янську назву *volšьka, яка могла означати все волохате, зокрема волохату рослину. — Віслюїна—Клоков 220.— Див. ще **во́ло́хи**.

[волюй] «вид гриба, валуй, сиріжка смердюча, *Russula foetens*» Ж, *валуй* «тс.»; — р. *валуй*, [волюй, валуйн] «тс.», бр. *валуй*; — очевидно, пов'язане з др. *волюй* «волячий», похідним від *воль* «віл»; пор. р. [коровяк] «білий гриб, поганка, *Agaricus comatus*», укр. [коровка] «вид гриба»; заслуговує на увагу й зіставлення (Ильинский ИОРЯС 23/1, 174—175) з *во́ло*, р. [во́ль] «гуля», лат. *vello* «рву». — Шанский ЭСРЯ I 3, 13; Фасмер I 345; Меркулова Очерки 157—158; ЭСБМ II 44. — Див. ще *віл*. — Пор. *во́ло*.

[волюйко] «йолоп, тухтій» Ж, [валуйко] «тс.» Ж, [волюйкуватий] «дурний, як віл» Ж; — бр. [валуй] «дурень»; — очевидно, похідне від др. *волюй* «волячий», *воль* «віл»; форма з *ва-* вказує на можливість контамінації з [валюга] «ледар», [валюка] «тс.». — Див. ще *валіти*, *віл*.

во́лхв «чарівник, чаклун, провісник», [волхвіля] «чарівниця» Ж, ст. *волхвъ* (XV—XVIII ст.); — р. *волхв*, *волиѣбный*, др. *вѣлхвъ*, *волхвъ*; — запозичення з старослов'янської мови; стсл. **вѣлхвъ** «маг», як і болг. *вѣлхва* «розбійник; ворожбит», слн. *vólhva* «чарівниця», вважається пов'язаним з етимологічно неясним дієсловом **вѣлснжти** «бурмотати» (власне український відповідник мав би звукову форму **во́лхв*, пор. близькі до цього др. *въживити*, *въшебнши*); пор. семантичні паралелі стсл. **вѣли** «знахар, лікар» і *бѣяти* «говорити», стсл. **врачь** «знахар, лікар» і р. *врать*, *ворчать*, укр. *шепті́н*, *шепті́ха* і *шепта́ти*, *шепоті́ти*. — Шанский ЭСРЯ I 3, 152—153; Фасмер—Трубачев I 346; Преобр. I 94; БЕР I 166; Младенов 71—72; Kirpasky GLG 280—281.

[волюва́ха] (орн.) «сіра чапля, *Ardea cinerea* L.» Ж, [волева́ха, волюва́к Ж, волова́ка Ж, волюва́ня Ж] «тс.»; — суфіксальне утворення від *во́ло*, [во́ле]; птах названий так за видовжені пера на волі. — Див. ще *во́ло*.

во́ля, [вільник] «дідич» Ж, *вільність*, *во́льниця*, *во́льності*, *вільний*, *во́льний*, *во́львий*, *во́лити* (*во́лю*), *во́лити*, *безвілля*, *безво́лля*, *вдово́лення*, *вдово́лити*, *вдово́льнити*, [вдво́віль Ж, вдво́воль Ж], [вдво́волити] «звільнити» Ж, [дово́льність] Ж, *дово́льний*, [дово́льний, дово́льнитися],

дово́лі, *дозві́лля*, *дозві́льний*, *дозво́лити*, *дозво́лятися*, *дозво́лений*, *дозво́лений*, *збезво́лити*, *збезво́лювати*, [зві́л], [зvoléнєць] «відпускник» Ж, *зві́льняти*, [зво́літи], [зволитися] «погоджуватися» Пі, *зво́ляти*, *зві́льна*, *задово́лення*, *задово́льняти*, *задово́льний*, *неві́льник*, *нево́льник* (заст.), *неві́льничий*, *нево́льничий* (заст.), *неві́льництво*, [нево́лець] «неві́льник» Ж, *нево́ля*, *нево́лити*, *обезво́лити*, *обезво́лювати*, *підневі́льний*, *пово́лі*, *пово́леньки*, *понево́лити*, *приві́лля*, *приві́льний*, *призво́лення*, *призво́ляти*, *призво́лятися*, *принево́лити*, *продово́льство*, *продово́льчий*, [розво́ля] «повна свобода» Ж, *уві́льняти*, *уво́ляти*, *уво́лю*, [узво́лити] Ж; — р. бр. болг. *во́ля*, др. *воля*, п. вл. нл. *wola*, ч. *vůle*, слц. *vól'a*, м. *волја*, схв. *вѣла*, слн. *vólja*, стсл. **вола**; — псл. *volja*, пов'язане чергуванням голосних з *velēti* «веліти»; — споріднене з лит. *valià* «воля», лтс. *vaŭ* «тс.», дісл. *val* «вибір», двн. *wala* «тс.», нвн. *Wahl* «тс.; вибори», Wille «воля», *wollen* «хотіти», дінд. *vāgaḥ* «бажання, вибір», ав. *vāga-* «воля, відбір», кімр. *guell* «краще». — Шанский ЭСРЯ I 3, 157—158; Фасмер I 347—348; ЭСБМ II 191; БЕР I 175—176; Skok III 614; Kluge—Mitzka 833, 861, 870. — Див. ще *веліти*.

[во́ль (то) — во́ль (то)] «або — або, як — так і» Ж, [во́лі — во́лі] «тс.» Ж; — др. *воле* (частка) «ось; ану», *воле* — *воле* «або — або», стсл. **волек** «ану, ось, і от, чи не, хіба не»; — неясне; може бути результатом якоїсь особової форми дієслова *voliti* «воліти, хотіти», як *хоч* виникло з *хочеши* (від *хотіти*); могло бути також утворене з займенникових елементів *vo* — того самого, що і в укр. [а-во́] «ось», р. *во-т*, *а-во-сь*, та *le* — того самого, що і в укр. *а-ле*, *ле-м*, п. *le-cz*; у такому разі розділове значення «або — або» розвинулось у цієї вказівної за походженням частки при її повторенні так само, як і у вказівної частки *то* — *то*. — Див. ще **аво́**, **але́**¹.

во́льт «одиниця виміру електричної напруги», *во́льтаж*; — р. бр. *вольт*, п. *volt*, ч. слц. вл. *volt*, болг. м. *волт*, схв. *вѣлт*, слн. *volt*; — запозичення з французької мови; фр. *volte* утворено від прізвища італійського фізика Алессанд-

ро Вольти (Alessandro Volta, 1745—1827).— СІС 131; Шанський ЭСРЯ I 3, 155.

вольфра́м; — р. *вольфра́м*, бр. *вальфра́м*, п. ч. вл. *wolfram*, слц. *volfrám*, болг. м. *во́лфрам*, схв. *во́лфрам*; — запозичення з німецької мови; н. *Wolfram* утворено з *Wolf* «вовк», спорідненого з псл. **v^hl^hкь*, укр. *вовк*, і -*гам* (нвн. *Rahn*) «бруд, сажа», спорідненого з англ. *goat* «струп, короста», дінд. *gāṭā* «чорний», *gāṭī* «ніч», лат. *gāvus* «сірий»; наявність вольфраму в олов'яній руді була раніше небажаною, оскільки знижувала процент коштовного олова, а сам вольфрам вважався металом непотрібним.— СІС 132; Шанський ЭСРЯ I 3, 156—157; Kluge — Mitzka 579, 869.— Див. ще **вовк**.

воми́г, *воми́га* — див. **оме́г**.

воми́ч — див. **оми́ч**.

[воми́тува́ти] «блювати», *[воми́тува́ти, вні́тува́ти Me, оні́тува́ти Dз]* «тс.», *[воми́т]* «блювота», *[о́ніт]* «блювання» *Me*; — бр. *ванітава́ць* «блювати», *вані́ты* «блювота»; — запозичення з польської мови; п. *womitować* «блювати», *womit* «блювання, блювота», як і схв. *вомирати*, *вомитирати* «блювати», запозичені з латинської мови; лат. *vomere* «блювати», *vomitus* «блювота» споріднені з лит. *vėmti* «блювати», дінд. *vāmati* «блює», ав. *vaṃ-* «плювати», дісл. *vāṣta* «морська хвороба».— Мельничук Молд. эл. 165; ЭСБМ II 50, 53; Brückner 630; Walde—Hofm. II 835.

[во́мпити] «бентежитися, соромитися, вагатися, сумніватися», *[во́мпити, во́мпити Ж]* «тс.», *[во́мпілий]* «недовірливий, такий, що сумнівається» *Бі*, *[зво́мпити]* «збентежитися, злякатися», *[зво́мпити, зво́мпити]* «тс.»; — бр. *[во́мпіць]*; — запозичення з польської мови; п. *wątpić* «сумніватися» походить з давнішого *wtępiti*, де *wt-* було префіксом, що відповідає укр. *у-* в *уто́ри* (пор. п. *wątor* «тс.»), а *-tęp-* коренем, що відповідає укр. *-теп-* у *до́теп*, *недо́тепа*.— Richhardt 112; ЭСБМ II 191; Brückner 605.— Див. ще **до́теп**, **тіпа́ти**, **у-**.

вон «геть (переважно вигук для відгону собак); [назовні ВеУг]», *звоні*; — р. бр. *вон* «геть», др. *вонъ* «назовні», п. ст.

нл. *wep*, ч. *ven*, слц. *von*, вл. *won* «тс.», болг. *вѣн* «геть, назовні», *вѣнка* «назовні», схв. *ѡн* «геть», слн. *vēp* «тс.», стсл. *вѣнъ* «зовні, назовні»; — псл. *vъpъ* «зовні, назовні»; — очевидно, споріднене з дінд. *vāpat* «ліс»; пор. семантичну паралель у лит. *laũkas* «поле» — *laũk* «геть», *laukaĩ* «назовні, на двір»; менш переконливе зіставлення (Trautmann 360) з прус. *winna* «назовні».— Шанський ЭСРЯ I 3, 158; Фасмер I 348; ЭСБМ II 192; БЕР I 207; Skok III 564; Zubaty St. a čl. II 196—198.

вона́, *воні́*, *вонó* — див. **він**.

[вонечник] (бот.) «шавлія липка, *Salvia glutinosa* L.»; — похідне утворення від *воня́ти* «видавати запах», про що свідчать і інші назви цієї рослини *каді́ло*, *медуні́ця*.— Див. ще **воня́ти**.

[вони́га] (бот.) «горобина, *Sorbus aucuparia* Gaertn.» *Я*, *[воні́га]* «тс.» *Я*; — суфіксальне утворення від *воня́ти*; назва зумовлена своєрідним запахом цвіту горобини, яка ще називається *[смердя́к]*.— Див. ще **воня́ти**.

Вони́фатій, *Вони́фатій*, *Вони́фат*, ст. *Вони́фатій* «Добротворець», з *еллінска Вони́фатій* (1627); — р. *Вони́фатий*, *Вони́фат*, *Вони́фатий*, *Вони́фат*, бр. *Вани́фат*, *Вани́хвѣт*, *Вани́фатій*, *Вани́фатій*, п. *Wopifacy*, ч. слц. *Wopifac*, болг. *Вони́фатій*, слн. *Wopifacij*, стсл. **Вони́фатъ**, **Вони́фанътии**; — через церковнослов'янське посередництво запозичено в східнослов'янські мови з грецької і через польське посередництво з латинської; гр. *Wopifatios*, *Wopifatios* походить від лат. *Wopifatius* (*Wopifacius*), утвореного з основ прикметника *bonus* «добрий» та іменника *facies* «образ, обличчя» (або *fatum* «доля» чи дієслова *facio* «роблю»).— Беринда 187; Петровський 64, 80; Илчев 83.

[во́нка] «зовні, назовні»; — р. *[во́нки]* «геть», бр. *во́нки* «назовні», м. *[вонка]* «надвір»; — утворено з прислівника *вон* і частки *-ка*, тієї самої, що і в *ні́нка*, *ту́тка*, *[вну́ка]*, спорідненої з дінд. *kaṃ* (частка узагальнення), ав. *kā* «тс.», лит. ст. *-ка-* (вказівна частка), гр. *κα*, *κεν*, можливо, також псл. *къ(п)*, укр. *к*.— Фасмер I 348, II 147; ЭСБМ II 192; ESSJ St. gr. I 316—318.— Див. ще **вон**.

[воня́к] (орн.) «одуд, Урира еорс» Я; — похідне утворення від *воня́ти*; назва зумовлена різко неприємним запахом м'яса одуда і його неохайного гнізда. — БСЭ 43, 665—666. — Див. ще **воня́ти**.

воня́ти, [воні́ти] «приємно пахнути» Ж, *воню́чка* (бот.) «хрінниця смердюча, *Lepidium ruderale* L.», [воня́, вонь, вонлі́вий], [вонний] «ароматичний» Пі, *воню́чий*, [вонькі́й] Я; — р. *воня́ть*, бр. [ваня́ць], п. *wonies* «пахнути», ч. *voněti*, сл. *voňat'*, вл. *wonjes*, нл. *wonjaś* «тс.», болг. *воня́* «смердіти», схв. *воня́ти* «пахнути; нюхати», слн. *wonjāti* «пахнути», псл. **воня́ти** «тс.»; — псл. *wonjati*, очевидно, похідне від *wonja (<*onja) «запах»; — споріднене з дінд. *āpiti* «дихає», гр. *ἀνεμος* «вітер, подув», лат. *apīnus* «дух», гот. *us-apap* «видихати», сірл. *apāl* «дихання»; пор. семантичну паралель в українській мові: *дух* — *дихати* і *дух* «запах», *духі́* «парфуми»; за іншим припущенням (Bückler ZfSPh 2, 309; Machek ESJČ 704; БЕР I 176), псл. *wonja походить від гіпотетичного *[v]odnja, яке зіставляється з лит. *ūosti* «нюхати» і лат. *odor* «запах». — Шанский ЭСРЯ I 3, 158—159; Фасмер I 349; Преобр. I 95—96; ЭСБМ II 52; Skok III 615; Pokorny 39.

[вонятува́ти] «блювати» Я, [воня́ти] «блювота» Я; — результат контамінації слів [воні́тува́ти, воні́ти] і *воня́ти* (див.).

[вонькі́р, воньки́р] (*мати вонькі́р на кого* «мати око, наглядати за ким», *воньки́р підняти на кого* «накинутися на кого зі злістю» Ж); — неясне.

вопала́нка, вопа́лка — див. **опала́ти**.

вопа́р — див. **опа́р**.

[вопі́р] «кажан, *Vespertilio*» ВеБ; — діалектний варіант назви *упі́р*, якою був замінений давній етимологічно непрозорий слов'янський термін *нетопі́р* (петоругь), що означає кажана — незвичайне крилате звірятко, активне тільки вночі. — Див. ще **упі́р**. — Пор. **нетопі́р**.

[вспі́ти] «волати, голосно кликати» Ж, ВеЛ, ст. *вопити* (XVIII ст.); — р. *вопі́ть*, др. *въпити*, *вопити*, ч. *úpěti*,

сл. *upet'*, болг. *въпѣя*, схв. *сѣпѣти, ѹпѣти*, стсл. **въ́пити**; — псл. *vъpiti* <*ur-tei; — споріднене з лит. *varėti* «белькотати», ұрас «луна», лтс. *úpėti* «кричати», ұрис «пугач», дісл. *úfg* «гірська сова», дангл. *úf* «пугач», двн. *úvo* «тс.», ав. *úyeimí* «закликаю»; іе. **цар-*, **ур-*звуконаслідувального походження. — Шанский ЭСРЯ I 3, 160; Фасмер I 349—350; БЕР I 207—208; Skok III 565; Мартынов Сл.-герм. взаимод. 190—192; Fraenkel 1168—1169; Vries AEW 632.

вор, *вóрий* — див. **вiр²**.

[ворби́на, вóриб] — див. **горобі́на**.

[вóрвань] «жир з морських тварин»; —

р. бр. *вóрвань* «тс.», др. *ворвонь* «вид тварин», п. [warwol] «ворвань», ч. сл. *vogvaif* «кашалот»; — запозичення з скандинавських мов; дшв. *parhval* «нарвал», шв. дат. *parval* «тс.» походять від дісл. *páhvalr* «вид китів» (букв. «трупний кит»), утвореного з основ іменників *págr* «труп», спорідненого з гот. *paus*, стсл. *paű* «тс.», лтс. *pāve* «смерть», і *hvalr* «кит», спорідненого з двн. (h)wal, нвн. *Wal(fisch)* «тс.», можливо, також лат. *squalus* «велика морська риба», прус. *kalis* «сом»; давньоісландська назва зумовлена, очевидно, чорно-білим забарвленням цієї тварини. — Шанский ЭСРЯ I 3, 163; Фасмер I 351; ЭСБМ II 196; Vries AEW 404; Jóhannesson 684, 812—813. — Пор. **вóрвіль**.

[вóрвіль, род. в. *ворволя́*] «пухир на шкірі» Ж; — неясне; можливо, споріднене з бр. [варвóль], п. [warwol] «ворвань»; значення «пухир на шкірі» з «ворвань» («риб'ячий жир») могло розвинутись через проміжне значення «гнійник».

[ворролі́нець] «вид драгляків (медуз), *Rhizophysa*» Ж; — назва утворена від [вóрвіль] «пухир»; пор. німецьку назву *Wurzelblasenquale*, утворену з основ іменників *Wurzel* «корінь», *Blase* «пухир», *Quale* «медуза». — Див. ще **вóрвіль**.

[вори́] «балакай»: [e, вори́!] «що там говорити! що з тобою говорити! нічого про це говорити!» Ме, [вори́нося] «говорити» Мо (очевидно, з *вори-но сі «говорити собі»); — можна думати, що це усічена форма наказового способу *говори́*,

але не виключається й те, що це скостеніла форма праслов'янського дієслова *vorigiti «говорити, бурчати, галасувати», спорідненого з псл. *vьgati/*vьgēti «говорити, шептати», укр. *ворча́ти*, [вóрка-ти] «бурчати», *воркотáти*, *верещáти*, р. *врать* «брехати», п. wgzawa «шум, крик, гармидер», wgzask «крик, гамір, галас», болг. *вря́ва* «шум; [слово, говір]»; усі ці слова могли мати початок у звуконаслідувальному іє. *ц(е)гє- «говорити». — БЕР I 193. — Пор. **говоріти**.

ворі́на, *ворі́ння*, *вор'я́*, *воря́ка*, *воря́нок* — див. **вір¹**.

[**ворі́дчик**] «обнесений огорожею квітник біля хати» Па; — очевидно, результат контамінації слів *горі́дчик* «тс.» (похідне від *горо́д*) і *вір'я́* «горожа з жердин». — Див. ще **вір¹**, **го́род**.

[**вóркати**] «муркотати, воркотати» Ме, *вóркнүти* «муркнути» СУМ, Г, *воркотáти*, *воркотіти*, *воркува́ти* (про голубів), *ворча́ти*, [вóрка] «воркотання, бурчання», *воркітня́*, *ворко́та*, *воркотня́* «тс.», [вóркин] «той, хто воркоче», [вóрко́тя] «тс.», *воркіт* (про kota), [вóрку́та] Я «тс.», *воркоту́н*, *ворку́н*, *воркітлівий*, *воркотлівий*; — р. *ворча́ти*, бр. *варка-таць*, др. *вѣркати*, *вѣрчати*, п. wagszes «бурчати», ч. vřkati «воркувати», vřčeti «бурчати», слц. vřcat' «гарчати», вл. wógšes «бурчати; квакати», нл. wagsas «бурчати», болг. *вряк* «жаб'яче квакання», м. *врека* «мекає» (про козу), схв. *врчати* «воркотати, бурчати», слн. vřčati; — псл. *vřkati, *vřčati < *vřkētei; — споріднене з лит. uřkti «бурчати», uřgti «тс.», лтс. veřkti «плакати» і, можливо, лат. uřcāe «кричати» (про рись); іє. *ц(е)г- (звуконаслідувальне), звідки, можливо, також *вєреск*, *ворі́*, *вóрон*. — Шанский ЭСРЯ I 3, 163—164, 169; Фасмер I 351; Преобр. I 98; Machek ESJČ 700; БЕР I 193; Skok III 621.

[**воркоч**] «коса (волосся)» ВеЛ; — р. [воркоч] Фасмер, др. *вѣркочь*, *воркочь*, п. warkocz, ч. слц. vřkoč, схв. *вřкоч* «чепурун»; — остаточно не з'ясоване; висловлювалась думка (Machek ESJČ 700) про спорідненість із нвн. Werg «клоччя», пов'язаним з нвн. Werk «діло», гр. ἔργον «тс.», що походять від іє. *цег-

«діло; робити»; помилково зіставлялося з схв. *брк* «вус» (Brückner 602), а також із нвн. Naazorp «коса» (Срезн. I 400). — Фасмер I 351; Skok III 628; Kluge—Mitzka 854.

воркува́ти — див. **вóркати**.

[**ворку́ня**] (*в.-костолі́чка*) (іхт.) «морський півень, летюча риба, Trigla hündo (lucerna) L.» Ж; — очевидно, калька нвн. Kpurgahn букв. «воркітливий півень»; ця риба, попадаючи в повітря, видає буркотливі звуки (внаслідок тертя зябрових кісток). — Kluge—Mitzka 385. — Див. ще **вóркати**.

[**ворнітє́ль**] «товариш молодого, боярин» Мо; — запозичення з молдавської мови; молд. *ворнічє́л* (рум. vornicel) «тс.» пов'язане з *вóрник* (рум. vornic) (іст.) «ворник, придворний чин (у Молдавії); сільський староста», запозиченим із слов'янських мов, — пор. псл. др. **дворникъ** (назва посади), укр. [двóрнік] «комендант замку; староста» Ж. — СДЕЛМ 78; DLRM 941. — Див. ще **двiр**.

вóрог «недруг; [злодій] Ж», [вóріг], *ворождá* «ворожнеча; вороги Пі», [вóрожнє́та], *ворожнє́ча*, *ворожня́* «вороги Пі», *ворóжий*, [вóрожня́чий] Я, *ворогува́ти*; — р. заст. і розм. *вóрог*, бр. *вóраг*, др. *ворогъ*, п. wřog «ворог; доля», ч. слц. wřah «убивця», вл. заст. wřoh, болг. *враг* «ворог», м. *враг* «чорт, диявол; ворог; хитрун», схв. *вřаг* «чорт, диявол», слн. wřag «тс.», стсл. **вřагъ** «ворог; диявол»; — псл. *vorgъ «ворог, лиходій», давніше, мабуть, «вигнанець, відкинутий», пов'язане чергуванням голосних з *vřgati «кидати»; — споріднене з лит. vařgas «горе, біда, злидні», vařgti «терпіти», vėrgas «раб», лтс. vārgs «слабкий, марний, злиденний», vārgt «сохнути, марніти», прус. wargs «лихий, злий», далі, можливо, з гот. wřikan «переслідувати», wřaks «переслідувач», лат. uřgeo «тисну, жену»; іє. *цгг-, що лежить в основі цих слів, означало, очевидно, «переслідувати, кидати, мучити»; думка про запозичення з германських мов (Machek ESJČ 698) малопереконлива. — Шанский ЭСРЯ I 3, 164—165; Трубачев Терм. родства 164—165; Фасмер I 352; ЭСБМ II 194—195; Brückner 632; БЕР I

178—179; Skok III 617; Rudnicki Prasl. II 106; Trautmann 342; Walde—Hofm. II 839; Feist 573; Pokorny 1181.— Пор. **вєргáти**, **ворожіти**.

ворожіти, *ворожба*, [ворож] «ворожити» Вел, [ворожбей] «тс.» Я, *ворожбит*, *ворожбитство*, [ворожиль] «ворожити» Вел, [ворожіля] «ворожка; (ент.) сонечко, *Coccinella septempunctata* L.» Вел, *ворожій*, *ворожка*, *ворожєбний*, *ворожіильний*;—р. *ворожійть*, бр. *варажбїць*, др. *ворожити*, п. *wróżyc* «ворожити», ч. *vražiti* «чаклувати», болг. *вражá* «чаклюю», м. *вража* «ворожу, чаклюю», схв. *вражати* «чаклувати», слн. *vražiti* «шкодити чаклуванням»;—псл. *vogžiti < *vorgitei;—загальноприйнятої етимології не має; пов'язується у значенні «чаклувати, спричиняти чаклуванням зло ворогові» з *vogъ «ворог, лиходій, зла сила, лихо» (Преобр. I 96—97; Горяев 55; Mikkola WuS 2, 218); існує також думка (Vaillant RES 35, 93—94; Machek ESJČ 699), що *ворожіти* означало первісно «кинути (жереб)» і пов'язане з псл. *vergti, укр. *вєргáти*.—Шанский ЭСРЯ I 3, 165—166; Фасмер—Трубачев I 353; ЭСБМ II 57—58; БЕР I 179—180; Skok III 616.— Пор. **вєргáти**, **вóрог**.

[**ворожіля**] «підземні пагони картоплі; картоплиння» Вел, [ворозіля] «тс.» Вел;—очевидно, похідне утворення від основи *вороз-*(*верз-*), тієї самої, що і в іменниках (*по*)*ворозка* та ін.— Див. ще **верзті**, **вороза**.

[**вороза**] «мотуз, мотузок, шнурок», [ворозка] «вервечка» Ме, [ворозкій] «грайливий» (про коня) Вел, [поворізка] «мотуз» Ж, *повороз*, *поворозка* «тс.»;—др. *поворозъ* «перетинка», п. *rowróz* «повороз», нл. *rowrjóz* «мотуз»;—псл. *vogzъ, *vogza «мотуз, віршовка», пов'язане чергуванням голосних з *vʹfzti «в'язати»;—споріднене з лит. *viržis* «посторонок», дісл. *virgill* «мотуз, віршовка», *virgull*, днн. *wurgil* «тс.», н. *würgen* «душити, давити»; іє. **uergh-*, що лежить в їх основі, очевидно, є поширенням індоевропейського кореня **uer-* «в'язати».—Brückner 433; БЕР I 185, 189; Kluge—Mitzka 869—870; Būga

RR II 658; Vries AEW 667.— Див. ще **вїр¹**.— Пор. **верзті**.

вóрок «мішок; торбинка для віддавання сиру», [вор] «великий мішок» Бі, *вóрочок*, [воря́к] «мішок для годівлі коней» Пі, *ворочкуватий*;—п. *worek* «ворок, мішок»;—псл. *vogъkъ, суфіксальне утворення від *vogъ* «щось зв'язане або сплетене, мішок, пліт, ліса, огорожа».—Brückner 631.— Див. ще **вїр¹**.

вóрон (орн.) «крук, *Coryvus corax* L.», [вóрін, бóрон ВелЗн], [вороніна] «місце, куди злітаються вóрони» Я, *вороння* (зб.), *вороня́ччя* «тс.», *воронячий*;—р. *вóрон*, др. *воронъ*, п. ст. *wron*, ч. *wran*, вл. [wron], нл. *ron*, ст. *wron*, болг. м. *вра́н*, схв. *вра́н*, слн. *vran*, стсл. *врамъ*;—псл. *vogpъ «крук»;—споріднене з лит. *vaŕnas* «ворон», прус. *warnis* «тс.», лтс. *vārna* «ворона», тох. В *wraifā* «тс.»; іє. **uer-* може бути звуконаслідувальним, паралельним до кореня **ker-/kog-/kr-*, звідки укр. *крук*, *кряк*, лат. *cornix* «ворона» (тут *corn-* може відповідати псл. **vogn-* щодо суфікса), днн. *hgrabn* «ворон».—Шанский ЭСРЯ I 3, 166; Фасмер I 353; БЕР I 180; Skok III 617—618; Walde—Hofm. I 275; Kluge—Mitzka 576.— Пор. **ворона**.

ворона (орн.) «гава, *Coryvus corone* L.», [вóронь] «тс.» Л;—р. *ворона*, бр. *варона*, др. *ворона*, п. *wrona*, каш. [varna], ч. слн. *vāna*, слц. *vāna*, вл. *wōna*, болг. м. *вра́на*, схв. *вра́на*, стсл. *вра́на*;—псл. *vogna «ворона» виводиться від псл. *vogpъ «ворон, крук» (з огляду на подібність обох птахів і на менший розмір ворони остання могла сприйматися як самиця ворона), що спостерігається і в інших індоевропейських мовах: пор. лит. *vāna* «ворона», лтс. *vāna*, прус. *wagne*, тох. В *wraifā* «тс.» (очевидно, це балто-слов'янсько-тохарська ізоглоса).—Критенко Вступ 522, 546; Фасмер—Трубачев I 353; ЭСБМ II 62; Machek ESJČ 698; БЕР I 181; Trautmann 343.— Див. ще **вóрон**.

[**вороніць¹**] «напій з горілки з медом»;—неясне.

вороніць² (бот.) «півонія вузьколистата, *Paeonia tenuifolia* L.; [чернець, Ас-

taea L.]; — р. *вороні́ць* «тс.», бр. *вара-не́ць* «Astaeta L.», слц. *vrapec* «тс.»; — суфіксальне утворення від прикметника *вороній*; чернець названий так за свій чорний колір (пор. ще п. *czerniec*, *czar-pu korzeń*, нвн. *Schwarzwurzel* «тс.», букв. «чорний корінь»); застосування цієї назви до півонії з великими криваво-червоними квітами залишається незрозумілим. — *Machek Jm. rostl.* 44.

вороній «кольору воронячого крила, чорний з металевим полиском», *вороні́ць* «кінь вороної масті», *воронько́* «тс.», [*вороніло*] «сіль для воронування» Ж, *воронувати* «чорнити метал»; — р. *вороні́й*, бр. *варань*, др. *воронь*, п. *wrony*, ч. слц. *vrapú*, болг. м. *вран*, схв. *вра́н*, слн. *vrap, vrapji*, цсл. *врањки* «тс.»; — псл. *vogpъ (jъ) «тс.», утворене від *vogpъ «ворон» за подібністю до його кольору. — *Шанский ЭСРЯ* I 3, 167; *Фасмер* I 354; *БЕР* I 180. — Див. ще **вóрон**.

воронка «чип, затичка Г; отвір у бочці, сопілці, свистку Mel; (нове, з рос.) вирва, яма від вибуху»; — р. *воронка* «лійка; яма конічної форми», бр. *варонка* «яма конічної форми», п. *wrona* «отвір у бочці; чип», схв. *вра́нь* «чип», слн. *vrapj* «тс.»; — псл. *vogpa, що означало, очевидно, «колодка, чип»; — поза слов'янськими мовами певні відповідності спостерігаються тільки в лтс. *vaipa* «колода з жолобками для виття вірьовки»; зіставляється також з алб. *vaŋgë* «рана», дінд. *vrapaŋ, vrapap* «тс.»; можливо, того ж походження, що й *vir* «жердяна загорода», *отвір, вóрок* «мішок». — *Шанский ЭСРЯ* I 3, 167; *Фасмер* I 354; *Преобр.* I 97; *ЭСБМ* II 63; *Machek ESJČ* 698; *БЕР* I 181; *Skok* III 618. — Див. ще **vir¹**, **вóрок**.

воронячка (*чорна*) [(бот.) «водянка чорна, *Empetrum nigrum* L.» Ж; — р. *вороні́ка*, [*вороні́ця*] «тс.»; — очевидно, пов'язане з *ворона* на підставі чорного кольору ягід (пор. н. *Krähenbeere* «тс.», букв. «вороняча ягода»). — Вісюліна — *Клоков* 197. — Див. ще **ворона**.

вороньок «давній сорт яблук, відомий на Україні, названий німцями бордорфським» Я; — неясне.

воропай¹ (епітет чоловіка або молодого в народній поезії); — бр. [*варапай*] «епітет молодого; коровай»; — утворено від др. *воропъ* «напад», що відбиває стародавній звичай викрадання (умикання) дівчини; — псл. *vogрь «напад» має відповідності у гот. *waigran* «кидати», двн. *węřan*, нвн. *werfen* «тс.», дісл. *vagr* «закидання сітки», ісл. *vagra* «кидати»; зближення Потебні з лтс. *vęgrejs* «прядильник» (у Карського, РФВ 49, 18) викликає сумнів у першу чергу з семантичного погляду. — *Фасмер* I 354; *Преобр.* I 97; *ЭСБМ* II 59;

воропай² «буркотун»; — очевидно, результат семантичного зближення *воропай¹* (епітет чоловіка) і *вóркати* (див.).

вороський «зайвий; набридливий» Ж; — давніше *ворожський, суфіксальне утворення від *вóрог*, що спочатку означало «ворожий, противний, несприятливий». — Див. ще **вóрог**.

вóрот, *воротило, воротій, вороття* — див. **вертіти**.

ворота, [*ворітєнний*] «охоронник воріт» Ж, *ворітник* «тс.», *ворітниця* «одна з двох половин воріт; ворітний стовп», *ворітня* «тс.», [*воріття*] «ворота, місце при воротах», *ворітця* «хвіртка» СУМ, Г, *воротар, воротник, [воротниця]* «поріг під воротами Я; ворота, плетені з пруття», *ворітний, вóротній, підворіття, підворітний*; — р. *ворота*, бр. *вароты*, др. *ворота*, п. вл. нл. *wrota*, ч. *vrata*, слц. *vrata*, болг. *врата* «двері», м. *врата* «тс.», схв. *врата*, слн. *vrata* «двері; ворота», стсл. *врата*; — псл. *vorta, мн. від *vorto, пов'язаного з дієсловом *ver-ti «запирати» і іменником *vogъ* «огорожа»; — споріднене з лит. *vařtai* (мн.) «ворота», лтс. *varti* «тс.», прус. *warto* «двері», дангл. *weorð, worð* «загорожа будинку, двір, вулиця», алб. *vathë* «загорожа; двір; обора, кошара», тох. В *warto, worto* «сад, гай», дінд. *vrti* «тин, загорожа». — *Шанский ЭСРЯ* I 3, 168; *Фасмер* I 354—355; *Преобр.* I 97—98; *ЭСБМ* II 64; *Machek ESJČ* 699; *БЕР* I 182; *Skok* III 619; *Fraenkel* 1204. — Див. ще **веря**, **vir¹**.

воробати «обрушувати зерно в ступі»; — неясне. — Пор. **боробати**.

[воробіч] (бот.) «пижмо, *Tanacetum vulgare* L. (*Chrysanthemum vulgare*)» Ж, [воротиш, наворотень, наворотиш, наворотиня, наворотник, навороток, повертень, приворот, приворотень] «тс.» Мак; — п. *wrotycz* (з укр. або з ч.), *przewrotnik*, ч. [vratic, vrátečka, vrátečník, vráticka, vrátnickal], ст. *vratuč*, слц. *vratič*, болг. [вратика, вратига, въртика, вратига], схв. *вратика, повратич*; — похідні утворення від *вертати*, псл. *vortiti; назва зумовлена приписуваною пій рослині в давнину властивістю допомагати щасливому поверненню додому подорожніх; недостатньо обґрунтована думка (Brückner 633; БЕР I 182) про зв'язок цієї назви із здатністю пижма «повертати дівоцтво» (своїми абортивними властивостями).— *Maček Jm. rostl.* 246—247, *Skok III* 619.— Див. ще **вертіти**, на¹, **при**.

ворох «купа, зокрема невіяного зерна; [неспокійна юрба; неспокій, інтрига Ж]», [ворохібини] «заколот», [ворохібництво, ворохібня] «тс.», [ворохібник] «заколотник», *ворохобник* «тс.», [ворохобливий] «бунтівливий» Ж, *ворохобний* «тс.», *ворохобити* «ворушити; бунтувати», *ворохобитися* «ворушитися; бунтуватися»; — р. *ворох* «купа зерна, соломи», бр. *ворах* «шум, шелест; переворот», п. [warch] «сварка, гнів», болг. *врах* «снопи, розстелені для молотьби», *връха* «молочу», м. *врав* «купа снопів на току», схв. *вршај* «шар (ряд) снопів на току; молотьба, час молотьби», слц. *vršiti* «молотити зерно худобою», *vršaj* «ворох (збіжжя для молотьби)», стсл. **врахъ** «ворох»; — псл. *vogxъ «купа хліба (для обмолоту)»; — споріднене з лтс. *vāgsnis* «хліб, розстелений для обмолоту», лат. *veggo* «волочу, мету», хет. *царš-, царšija* «обривати, збирати врожай», двн. *wērgap* «плутати».— Шанский ЭСРЯ I 3, 168—169; Фасмер I 355; ЭСБМ II 196; БЕР I 182—183, 213; Friedrich HW 246.— Пор. **ворухнути**.

ворохобити, ворохобитися — див. **ворох**.

воробчати — див. **вертіти**.

ворс, вурса, ворсіна, ворсівка, ворсувальник, ворсувальня, [ворсянка] (бот.) «чортополох, *Dipsacus tullonum* Mill.»

Пі, *ворсінчастий, ворсістий, ворсувальний, ворсуватий, ворсяний, ворсіти, ворсувати*; — р. *ворс, вурса*, бр. *ворс*; — запозичення з іранських мов; ав. *va-gasa* «волося», перс. *vars*, перс. *gags* «тс.» споріднені з псл. *volśь, укр. *вóлос*; неправильно зіставлялося з лит. *varsà* «пасмо вовни, волосся» (Mikl. EW 384), яке тепер самé розглядається (Fraenkel 1202) як похідне від бр. [вурса] «вовна» (первісно, мабуть, «ворса»).— Шанский ЭСРЯ I 3, 169; Фасмер I 355—356; Преобр. I 98; Зализняк ВСЯ VI 41; ЭСБМ II 196.— Див. ще **вóлос**.

[ворсобитися] «борсатися, соватися, пручатися» Я; — очевидно, результат контамінації дієслів *ворохобитися* «ворушитися; бунтуватися» і *борсатися*.— Див. ще **борсатися, вóрох**.

ворухнути, ворущити, [ворошити] ВеБ, *ворушнѣ, [ворушало]* «палиця, якою ворущать солому в печі» Мо, [ворушийло] «підойма, важіль», [ворушийльник] «збуджувальник» Я, *ворухкій, ворухливий, ворушкій, ворушливий, [ворушийльний]* «збуджувальний» Я, *зворушити, зворушення, зворушливий, заворушення, [неворушкій]*; — р. *ворохнутъ, ворошіть*, бр. *варухнѣць, варушіць*; — результат контамінації слів *ворох* «купа невіяного зерна» (*ворошити* «віяти зерно, підкидаючи його лопатою?») і *рѣхати, рѣшити*.— Булаховський НЗ КДУ V/1, 92; ЭСБМ II 67—68.— Див. ще **вóрох, рух**.

[ворчун] (бот.) «буркун аптечний, *Melilotus officinalis* Desr.» Мак; — пов'язане з [ворчати]; результат заміни назви *буркун* гаданим його синонімом за аналогією до співвідношення синонімічних дієслів *бурчати* — [ворчати].— Див. ще **воркати**.— Пор. **буркун**.

[ворюга] «злодій» Ж, [воряга] «злодій, шахрай» Я, Пі; *ворог* Ж, [воряк] Ж, [вор] «злодій» Бі, [вір] «тс.» Бі, [ворця] «злодійка» Я, [воровкуватий] Я; — очевидно, запозичене з російської мови не раніше XVI ст.; р. *вор, воряга* зіставляється з *вру, врать*, пов'язаним, можливо, з псл. *vьgati «плести» з дальшим розвитком семантики «плести — говорити дурниці»; пор. і р. *воровскóй* «облудний, злодійський»; порівнювання з п. *wóg* «мішок» (Брандт РФВ 25, 214) не-

переконливе; малоймовірно припущення про запозичення цього слова з уйг. оґу «злодій», тур. оґти «шахрай, негідник» (Gombocz 109) або з фін. varas «злодій» (Mikkola Berühg. 104).— Шанский ЭСРЯ I 3, 162—163; Фасмер—Трубачев I 350, 361.

воря́бка — див. **орябок**.

восе́льник, *восе́льниця* — див. **гусениця**.

восе́нь — див. **осінь**.

воси́чна — див. **осіка**.

[**воскоббі́на**] (бот.) «золотушник звичайний, *Solidago virgaurea* L.», [*воскоббі́на*] «тс.» Ж; — пов'язане з [*воскоббі́ни*] «вощина, яка залишається після топлення воску»; назва походить, мабуть, від того, що квітки та листя цієї рослини дають жовту фарбу; крім того, це медонос.— Вісюліна—Клоков 323; Нейштадт 545.— Див. ще **бити**¹, **віск**.

[**воскови́ця**] «перетинка у пташиному дзьобі; мозолиста шкіра» Ж; — похідне утворення від **віск**; назва зумовлена зовнішньою подібністю: в першому випадку — за кольором, у другому — за формою (мозолиста шкіра — як вощина у вулику).— Див. ще **віск**.

воскреса́ти, *воскресну́ти*, *воскреша́ти*, *воскресі́ти*, [*вóскрес*] «воскресіння», [*вóскрес*] «життя» Ж, *воскресення*, [*воскресі́тель*] Ж, *воскресіння*, *воскресенський* Ж, *воскреслий*, [*воскресний*], ст. *воскрешати* (XVII ст.); — р. *воскресать*, бр. *увакрасаць*, др. *вѣскрѣсити*, *вѣскрѣшати* — запозичення з церковнослов'янської мови; псл. стсл. *вѣскрѣсати*, *вѣскрѣсити*, споріднене з др. *крѣсѣ* «сонцестояння», др. *крѣсити* «воскресити», р. [*крес*] «оживлення», п. [*krzesić*] «оживляти», ч. *křísiti* «тс.», ст. *vzkřěsnúti*, слц. *krěsiti*, болг. *възкрѣсам*, схв. *у̀скрѣ* «воскресіння», *у̀скрѣшавати* «воскресати, воскреснати», слн. *krěsiti se* «сяяти; оживляти» (псл. *krěs-* < **kręps-* < **krōips-*), далі, мабуть, з *крі́пнати*, лит. *kraipyti* «викривляти», *kreipti* «направляти».— Шанский ЭСРЯ I 3, 171; Holub—Kop. 191; Machek ESJČ 242; БЕР I 203; Fraenkel 292; Walde—Hofm. II 293.— Див. ще **крі́пнати**.— Пор. **кресну́ти**.

восмі́л, *восмелова́ти*, *восьми́лова́ти* — див. **осміл**.

[**востіка́ти**] «шмагати різками, карати» Ж, [*востіха́ти* Ж, *востяга́ти* ВеБ, *возді́гати* ВеБ] «тс.»; — не зовсім ясне; можливо, результат видозміни запозиченого п. *wściagać* «гамувати, приборкувати; притримувати; (рідк.) захочувати», похідного від *siągnąć* «тягти».— Див. ще **тягті**.

восца́ — див. **васець**.

восьма́ка, *восьмері́к*, *восьмері́чний*, *восьмерні́й*, *восьмеро*, *восьмерува́ти*, *восьме́тики*, *восьми́й*, *восьми́на*, *восьму́ха*, *восьму́шка* — див. **вісім**.

[**восьтильо́зний**, *восьтильо́стий*] «отакий дуже великий» Ж; — складне слово, утворене з вказівної частки *вось* «ось», яка складається з займенникових елементів *во* і *сь* з вказівною семантикою, та кількісного прислівника *ті́ль* (можливо, в польській формі *tyle*) «стільки» за допомогою суфікса *-озн-* з властивою йому вказівкою на збільшену ознаку предмета чи явища.— Див. ще **аво́**, **сей**, **ті́льки**.

вотба́, *воті́сник* — див. **отба**.

вотум, *вотува́ти*, ст. *вотум* «голос», *вотова́ти* «подавати голос, голосувати» (XVI ст.); — р. бр. схв. *вотум*, п. *vo-tum*, ч. *vo-tum*, слц. *vótum*, болг. *вот*; — запозичено з латинської мови, можливо, через польське посередництво; лат. *vo-tum* (< *vōvetom) «жертва, урочиста обіцянка, бажання, воля, прагнення» споріднене з дінд. *vāghát-* «обітник, молільник», *ohatē* «він хвалить, славить», ав. *aog-* (*aojaite*, *aoxta*, *aogədā*) «оголошувати, казати, говорити», дангл. *wō-gian* «свататися, бажати», вірм. *gog* «кажу».— Тимч. 317; Шанский ЭСРЯ I 3, 178—179; Булька 69; Kopaliński 1049; Brückner 531; Walde—Hofm. II 837.

вотчина, *вотчинник*, *вотчинний*; — бр. *вотчына*, болг. *вотчина*; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *вотчина* походить від др. *отьчина* «батьківщина», що, як і ч. слц. *otčina*, вл. *wótčina*, зводиться до псл. *otъs* < *otikos «батько».— Шанский ЭСРЯ I 3, 179; Dolobko ZfSIPh 3, 87; Vaillant Gr. comp. I 127.— Див. ще **отець**.

[вочемі́ню] «вмить» ВеЛ; — запозичення з польської мови; п. [*woczumińiu*] «тс.» є результатом злиття виразу *w*

осзу тгнієнію «в мигу очей», паралельного до вживаного тепер в ока тгнієнію «в мигу ока».— Див. ще **миг**, **око**, **у¹**.

вбша, [вош, вуш ВеБ, уш Шейк], вошá, [вишйця] «попелиця, *Aphis brassicae*» Ж, вошйвець, [вушйль ВеНЗн, вушйвець Ж, вошовець Я, ушйль ВеНЗн], вошйвий, [вушйвий Ж, вошкóвий], вошйвити; — р. вошь, бр. вош, др. вѣшь, вошь, п. wesz, ч. veš, слц. voš, вл. woš, нл. woš, weš, полаб. vāš, болг. вѣшка, м. вошка, схв. вѣш, уш, вѣшка, слн. úš, стсл. вѣшь; — псл. вѣшь; — споріднене з лит. [vievesà] (<*veivesa) «пташина воша», uspis «будяк», лтс. uspe «тс.», гот. frawisan «пожирати, поїдати», алб. usht «колос», дінд. vas- «істи»; іе. *us-i-s зiставляється ще з герм. Iūs, нвн. Laus (Schulze Kl. Schg. 59; Machek ESJČ 685—686), а також з лит. utė «воша», лтс. uts «тс.» від основи *uts-is (Преобр. I 99—100; Holub—Kop. 413); інші, менш імовірні точки зору подано у Фасмера.— Шанский ЭСРЯ I 3, 180; Фасмер I 359—360; БЕР I 217; Skok III 550; Бернштейн Очерк 1974, 274; Fraenkel 1247; Trautmann 336.

[вошенія] «гуси́нь» Мо; — результат контамінації слів [восé(ль)ниця] «гуси́нь» і вбша.— Див. ще **вбша**, **гусениця**.

[вошкóпруд] «вошивець», [вошкóпруд] «тс.»; — бр. вашапруд; — складний іменник, утворений на основі словосполучення воші прудити, тобто «знищувати, виганяти їх з одягу».— Див. ще **вбша**, **прудити**.

вошма́на — див. **очма́на**.

[вошолу́(в)] «праска» ДзАтл II 228, [вошалу́, ушулюв] «тс.» тж, [вошолованка] «випрасувана сорочка» ЕЗб 2, [вошоловати] «прасувати» ДзАтл II 228; — запозичення з угорської мови; уг. vasaló «праска» є суфіксальним утворенням від vas «залізо», спорідненого з манс. -wus «тс.», морд. usjkjá «дріт», фін. vaske- «мідь».— MNTEsz III 1095; Bárczi 333.

вошáнка (бот.) «*Cerithe L.*», [восківка Я, восчатка Мак] «тс.»; — р. воскóвник, вошáнка, бр. васкóуник, п. woskow-pisa, ч. слц. voskovka, схв. вòска; — похідне утворення від **віск**; назва моти-

вується тим, що ця рослина вкрита восковою поволокою і має такий вигляд, ніби вона зроблена з воску.— Вісколіна—Клоков 264; ЭСБМ II 72; Machek Jm. rostl. 189.— Див. ще **віск**.

воюва́ти, [воютити] «бешкетувати» Ба, воєнізува́ти, війна́, військó, во́йовник, [во́йсковік] Ж, [во́йсковіця] «армія» Ж, [вóя] «війна» Я, во́як, во́яка, во́яцтво, во́ячка, во́яччина, во́йськóвий, воєнізбóваний, [во́йзній, во́йнствóючий] Ж, во́йовітий, во́йовнічий, дово́єнний, заво́євтий «войовничий; задержуватий», заво́йовник, заво́йовництво, заво́йовний, пісьляво́єнний, пово́єнний, — р. воєва́ть, бр. ваява́ць, др. воєватися, п. wojować, ч. ст. слц. ст. voj «військо», болг. во́ювам, м. во́јува, схв. во́јевати, слн. vojeváti; — псл. *во́јь «воїн»; — споріднене з винá, р. повино́ва́ться, лит. vajóti «ганяти, переслідувати», vūti «тс.», лтс. vaját «переслідувати», двн. weiða «полювання», дісл. veiðr «тс.», лат. vēpog, -āri «полювати», ірл. fiad «дичина», гр. ἵεμα «прагну, бажаю», ос. уайын «скакати, бігати, мчати», ав. vayeiti «гонить, переслідує», дінд. vēti «тс.»; іе. *цѣіа-, *цѣі- «прагнути, домогатися, гнатися».— Шанский ЭСРЯ I 3, 141—142; Фасмер I 334—335; Преобр. I 91; ЭСБМ II 27; БЕР I 172; Skok III 612; Holub—Kop. 421; Fraenkel 1267.— Пор. **винá**.

во́яж, во́яжéр, во́яжувáти; — р. болг. во́яж, бр. вая́ж, п. wojaž; — запозичено з французької мови, можливо, через польське посередництво; фр. voyage «подорож» походить від лат. viaticum «гроші на подорож; провізія для подорожі», в основі якого лежить via «дорога», споріднене з дінд. vēti «іде слідом, переслідує, прагне кудись», vitāh «прямий, простий, прямолінійний», vithih, vithi «ряд, вулиця, шлях», псл. *во́јь «воїн», укр. війна́, воюва́ти.— СІС 126; Шанский ЭСРЯ I 3, 180; Kopalinski 1046; Dauzat 758; Walde—Hofm. II 778—779.— Див. ще **воюва́ти**.

впа́ки — див. **навпакі**.

[впа́трен] «спритний, обачний» Ж, [впа́тріне] «обачність» Ж; — очевидно, видозмінене запозичення з польської мови; п. opatrzu «передбачливий, обач-

ний» утворене від етимологічно неясного п. patrzyc «дивитися», wpatrzyc się «вдивитися», спорідненого з ч. patřiti «дивитися; належати», сл. opatřovat' «доглядати». — Трубачев Етимология 1965, 47—51; Brückner 399; Machek ESJČ 438. — Пор. пантрува́ти.

впелесітися, впелю́скатися — див. пелю́скатися.

впереміж, впереміжку, упереміж, упереміжку; — р. *впереміжку*, бр. *уперамеміжку*; — прислівник, утворений за допомогою прийменника *в* від дієслівної префіксальної основи *перемеміжувати* або від незасвідченого іменника *переміжка чи *переміжок, аналогічного до *перелісок, перестінок*. — Див. ще *межа́, пере-, у¹*.

впереміш, вперемішку, упереміш, уперемішку; — р. *вперемішку*, бр. *уперамемішку, упрямемішку*; — прислівник, утворений за допомогою прийменника *в* від дієслівної префіксальної основи *перемішати* або від іменника [*перемішка*]. — Див. ще *міша́ти, пере-, у¹*.

впіля́тися — див. *п'ялі́ти*.

впли́нитися — див. *плени́ця*.

впільну́ти «впірнути» Ж; — очевидно, результат видозміни дієслова *впірну́ти* під впливом *ліну́ти, поліну́ти*.

впоперена́чку «навперемінно; по черзі» Ж; — прислівник, утворений від префіксальної основи дієслова (*по*)*переміна́чити* за допомогою суфікса *-к-* і прийменника *в*. — Див. ще *іна́кший, пере-, по, у¹*.

впра́ва, вправний, вправля́тися; — очевидно, нове запозичення з польської мови; п. *wprawa* «вправність», *wprawny* «вправний», *wprawiać się* «вправлятися, тренуватися» є похідним від прикметника *wprawy* (з псл. *wprawъ*) «належний, такий, як слід». — Див. ще *пра́вий*.

впридоби́ти, впридобля́ти — див. *придо́ба*.

вприпуст «вдосталь», *уприпуст* «тс.»; — похідне утворення від *припусті́ти*; розвинулось, очевидно, на основі тваринницького виразу *годувати вприпуст*, тобто припускаючи тварин до цілого запасу корму. — Див. ще *при, пуска́ти, у¹*.

впу́гувати «затушковувати, надягати багато важкого одягу» Ж, Ме, [*впу́гатися*] Ж, [*запу́ганий*] Ме; — р. [*запу́гнуться*] «застібнутись»; — неясне; можливо, пов'язане з [*пуговиця*]; в такому разі первісно означало «застібати».

вр- — див. *ур-*.

вра́ва «натовп, орава» Я; — очевидно, результат фонетичної видозміни форми *ора́ва*; менш імовірний зв'язок з ч. *vřava* «гамір», первісно «натовп» (Machek ESJČ 702), пор. [*řvava*] «натовп, гамір». — Див. ще *ора́ва*. — Пор. *врава*.

враг, [*вра́жба*] «ворожнеча» Ж, *вражда́*, [*вра́жда, вражня́, вражнь*] «тс.» Ж, [*враженя́*] «чортеня», [*вражча́*] «тс.», *вражий*, [*вра́зький*], *вражда́ти* «ворогувати», *враждува́ти*; — р. бр. діал. *враг*, др. *врагъ*; — запозичення з церковнослов'янської мови; цсл. стсл. *врагъ* є прямим відповідником до др. *ворогъ*, укр. *во́рог* (див.).

вража́ти, вра́ження, вражіння, вражлівий, вра́за, вра́зити, вразли́вий — див. *разі́ти*.

вра́цати «блювати» Ж, Ме, [*вращо́віни*] «блювотина» Ж; — запозичення з польської мови; п. *wgąsac* «блювати; вертати» пов'язане з *wrócić* «вернути», спорідненим з укр. *верта́ти, верті́ти* (див.).

вред «чиряк» ВеЛ, ст. *вредъ* «веред, болячка» (XVII—XVIII ст.); — запозичення з чеської або словацької мови; ч. *vřed* «нарив, чиряк», сл. *vřed* «тс.» походять від псл. *vředъ «тс.», звідки й укр. *в́еред* «нарив», *вереді́ти, вередува́ти* та ін.; пор. р. [*вред*] «чиряк», др. *врѣдъ* «тс.», що походить від стсл. *врѣдъ* «тс.». — Machek ESJČ 702. — Див. ще *в́ереди*.

времѣ́нник «чудна, незвичайна людина, упир» Ж; — похідне утворення від [*врем'я*] «час», очевидно, пов'язане з уявленням про появу і зникання такої людини через певні проміжки часу. — Див. ще *врем'я*.

врем'я́ «час», [*уремѣ́ння*] «щастя, удача», [*урем'я́*], [*временний*] «сприятливий, зручний» Я, [*времені́ти*], ст.

врѣмя, врѣмя (XIV—XVII ст.); — р. *врѣмя*, бр. [*врѣме, урѣме*], др. *врѣмя*; — запозичення з старослов'янської мови; стсл. *врѣма* «час» є прямим відповідником до укр. [*вѣрѣм'я*] «погода» (див.).

врѣтище «одяг із грубої товстої тканини, убогий одяг»; — р. *врѣтище* «тс.», др. *врѣтище* «мішок, одяг»; — книжне запозичення з старослов'янської мови; стсл. **врѣтиште** «мішок» походить від тієї самої основи псл. **veg-* «засувати, ховати», що й укр. *верѣта*. — Вьгленов БЕ 13/3, 258—259. — Див. ще *верѣта*.

[*врїтний, урїтний*] «нелюбий, небажаний, надокучливий» Ж; — запозичення з румунської мови; рум. *urît* «поганий, неприємний», пов'язане з дієсловом (*a*) *urî* «ненавидіти, мати відразу», походить від лат. *horige (<*horige, horigescere*) «стовбурчитися; лютувати, жахатися», спорідненого з дінд. *háršatē* «задубіває, закладає», *hřšyati* «тс.». — Vincenz 2; DLRM 910; Puşcariu 170; Walde—Hofm. I 659.

[*врїти*] «кипіти, вирувати, клекотіти» Ж, ст. *врѣти* «кипіти» (XVII—XVIII ст.); — р. [*врѣть*] «дуже потіти», бр. [*врѣць*] «кипіти», др. *врѣти, врѣти*, п. *wzesc*, ч. *vřiti*, слц. *vřiet*, болг. *вря*, м. *врие*, схв. *врѣти*, слн. *vřeti*, стсл. **врѣти** «тс.»; — псл. *vǔgēti «тс.», пов'язане з *vřg* «вир», *variti* «варити»; — споріднене з лит. *viriti* «кипіти, варитися», *versmē* «джерело», лтс. *vřiti* «кипіти, варитися», прус. *auwerus* «фварки», тох. А *wřatk* «варити»; іє. **цег-/*цог-*, **цг-* «горіти; спалювати». — Фасмер—Трубачев I 362; Mashek ESJČ 702—703; БЕР I 193; Skok III 622—624; Fraenkel 1263; Trautmann 361; Pokorny 1166. — Пор. *варїти, вир*.

врѣда, врѣдженняй, вродїни, вродїти, вродлївець, вродлївий, вродлївиця, вродлївість, врѣдність, вродовїтий — див. *рїд*.

[*врѣза*] «ремінець, яким прив'язують бич до бичиська» ВеЛ; — запозичення з польської мови; п. [**wřoza*] «ремінець для прив'язування, зв'язування» є прямим відповідником до укр. *ворѣза* (див.).

врѣзїч, врѣстїч — див. *тїкати*.

врѣно «сходи хлїбів», [*ворѣна* Па, *ворѣница* Л, *врѣнь* Л, *оврѣно* Л, *оврѣнь* Л, *урѣно* Л, *урѣно* Л], *урѣна* «тс.», *врѣнастїй, врѣнїстїй, урунастїй, урѣнїстїй, врѣнїти, врѣнїтися, урунїти, урѣнїти, урѣнїтися, урунїти*; — бр. [*урѣнь*]; — результат не зовсім ясної видозміни спільнослов'янської основи слова *рѣно, рѣна*; можливо, виникло на ґрунті приємникового виразу *въ руно*. — Див. ще *рѣно*.

врѣчати — див. *рука*.

[*врѣчїсть*] «діловитість, бравїсть» Ж; — очевидно, пов'язане з [*врїти*] «кипіти» (див.).

[*врява*] «крик» ВеЗа, [*вряк*] «тс.» ВеЛ, [*врякати, врячати*] «кричати» ВеЛ; — очевидно, запозичення з польської або словацької мови; п. *wřawa* «галас, гамір, шум» споріднене з ч. *vřava* «тс.», слц. *vřava* «розмова, галас, шум», болг. *врява* «галас», м. *врева* «галас, гомін, [говїрка, розмова]», схв. *врѣва* «галас, лемент»; — певної етимології не має; виводиться з іє. **ц(е)гѣ-* «говорити» (БЕР I 193), припускається первісне значення «натовп» (Mashek ESJČ 702), польське слово вважається запозиченням з чеської мови (Brückner 633) і т. д. — Пор. *врява, рякати*.

врядї-годї, урядї-годї; — бр. *гадї-урадї*; — прислівникове утворення від іменників *ряд* і *год* з первісним значенням «час періодичних розглядів судових справ, укладання угод» і под. — Див. ще *год, ряд, у*¹.

все, всеї, всѣнький — див. *весь*¹.

все- (перший компонент складних слів типу *всебїчний, всевїдїщий, всемогїтний, всесїльний*); — р. болг. *все-*, бр. *усе-*, др. *всье-*; — засвоєне з старослов'янської мови; стсл. **всье-** в словах типу **всьеомгнї, всьедрѣжитель** є калькою гр. *παν-* — першого компонента грецьких складних слів типу *παν-αληθής* «всесильний», *παν-αρχος* «всевладний», *παντοκράτωρ* «вседержитель», що являє собою форму середнього роду займенника *πᾶς* «весь, цілий» (род. в. *παντός*). — БЕР I 192.

Всéволод, [Сиволóд]; — р. *Всéволод*, бр. *Усéвалад*, др. *Всеволодъ*, ч. *Vsevolod*; — чоловіче ім'я, утворене на східнослов'янському ґрунті з займенника *все-* та основи дієслова *волод-іти*. — Див. ще *володіти*, *весь*¹.

[всéзелень] (бот.) «грушанка, *Pirola L.*» Ж, [всезелен] «тс.»; зимолюбка, *Chimaphila Pursh.*» Мак; — ч. *zimozelen* «зимолюбка»; — складні слова, утворені з основ прислівника *все* «завжди» і прикметника *зелений*; назви зумовлені вічнозеленою природою цих рослин. — *Machek Jm. rostl.* 176; *Словн. бот.* 160; *Нейштадт* 424. — Див. ще *весь*¹, *зелений*.

всесвіт; — п. *wszechświat*; — зворотне утворення від *всесвітній*, яке виникло на основі словосполучення *весь світ*; зразком для зворотного утворення стала, очевидно, польська форма; пор. також ч. сл. *vesmír* «всесвіт». — Див. ще *весь*¹, *світ*.

[всіжюд, усіжгуд, усіжгут, сіжгід] «торік» ДзАтл II; — результат злиття словосполучення (вѣ) сѣи ж(е) годѣ (гид); пор. утворене за цією ж моделлю слово *тїждень* від *тѣи же днь*; спочатку, мабуть, означало «рік тому в цей самий час»; виведення від **вѣ сьє годѣ* (ДзАтл II 259) неточне. — Див. ще *год*, *же*, *сей*, *у*¹.

[всігда] «завжди» Ж, [всігди Ж, усігді] «тс.», [всігдїшний Ж, завсігда, завсігді, завсіди, завсіди, завсїдний, повсєгда, повсіда Г, Ж]; — р. *всєгда*, бр. [всєгды, всєгды, усєгды], заўсєды, заўсєгды, др. *вьсьєда, вьсєгда*, п. *wszegdy*, болг. *всєгда, всьякога*, схв. *свѣгда, свѣгдар*, слн. *vsèkdar, [vsìgdar, vsâkdaj]*; — псл. **вьсекъда, вьсєда, *вьсєды*. утворені з займенника *вьсь*, *вьсе* «весь, цілий» і займенникових компонентів *къда* (очевидно, спорідненого з лит. *kadà* «коли», дінд. *kadá*, ав. *kadà* «тс.») чи простішого *да*, який зберігається і в р. *да* «так; та», укр. *да*; менш імовірно зведення (*Schmidt KZ* 32, 399; *Meillet MSL* 13, 29) до виразу **вьхого goda* «всякого часу», як і *когда* до **кого goda*, *тогда* до **того goda*. — *Шанский ЭСРЯ I* 3, 197; *Фасмер I* 362—363; *БЕР I* 194. — Див. ще *весь*¹, *да*¹, *кий*².

всілякий, [всєлякий], усїлякий, [всілячина] Ж; — р. [всєлякий], бр. *усєлякі*, п. *wszelaki*, ч. сл. *všeliřaký*, вл. *wšel(a)ki*; — похідне утворення від займенникової основи *всєль*, *всѣль*, псл. *všělě*, пов'язаної з *вьсь* «весь», тієї самої, що і в прислівнику (з)вїдусіль, та суфікса *-ak-*, того самого, що і в *такій*, *дво́який*, *тро́який*. — Пор. *вїдусіль*.

всклезь — див. *склезь*.

[вспак] «назад, навпроти, навпаки» Пі, ст. *вспакъ* (XVI—XVIII ст.); — р. [вспак] «навиворіт», п. *wsprak* «назад»; — утворення з прийменника *въз* і прислівникової основи *пак-* «назад», що є, очевидно, варіантом основи *опа-* «тс.»; можливо, в українську мову запозичене з польської. — *Brückner* 635. — Див. ще *опа́к*, *уз*. — Пор. *навпакі*.

[вспїнячки] «повільно» Пі; — очевидно, похідне утворення від *спиня́тися*, аналогічне до *навсїдячки* (від *сидіти*), *навстобячки* (від *стояти*), *навспїнячки* «навшпиньки» (від *спинáтися*). — Див. ще *зупиніти*.

[вспоко́н] «одвіку» Ж; — р. *испоко́н*, бр. *спакон*, [успакон]; — похідне утворення від др. *поконъ* «початок» (пор. п. [рокоп] «тс.»), яке складається з префікса *по-* і кореня *кон-* «початок» (і «кінець»), того самого, що й у словах *закон*, *конáти*, *кінєць* тощо. — *Brückner* 644. — Див. ще *кінєць*, *конáти*. — Пор. *споко́нвіку*.

[вспряник] (бот.) «кмин кінський, *Siler trilobum Scop.*» Мак; — неясне.

[встєклинець] (бот.) «молочай, *Euphorbia procera M. V.*» Мак; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з *текті*, з огляду на сік, подібний до молока, що витікає із стебла свіжозрізаної рослини. — *Нейштадт* 372.

[встiкáтися] «казитися, ставати скаженим, шаленіти» Ж, [встєклий] «шалений» Ж, [остєклий] «тс.» Ж, [встєклизна] Ж; — запозичення з польської мови; п. *wściskać się* «казитися», як і ч. *vztekati se*, нл. ст. *ščekaš se* «тс.», походить від псл. **tekti* «текти» і первісно означало «розтікатися, розбурхуватися» (про бурхливі води). — *Brückner* 635; *Machek ESJČ* 706. — Див. ще *текті*.

[встрих] «вщертъ, по вінця» Ме; — запозичення з польської мови; у п. w strych «тс.», nad strych «надто», pod strychem «без верху», іменник strych закріпився замість складнішого strychulec «дощечка, планка для підрівнювання сипучих речовин до верхніх країв посуду», що походить від н. Stréichholz «тс.», утвореного з основ дієслова streichen «гладити, дряпати, креслити», спорідненого з лат. stringere «зривати, дряпати», псл. *strigti, укр. *стри́гти*, та іменника Holz «дерево», спорідненого з псл. *kolda, укр. *ко́лда*. — Brückner 521; SW VI 468, 470; Kluge—Mitzka 757; Kluge—Götze 327. — Див. ще *стри́гти*. — Пор. *стрих*, *стри́ха*.

всу́е — див. *суета́*.

всупереч — див. *перéчити*.

всюди, [всѣди ВеЛ, всѣаде ВеЛ, відусюди, звідусюди, зусюди, зусюд, [повсюда Ж, повсюдейка Ж], повсюдно, повсюдний, повсюдніти; — р. всюду, бр. *усюды*, др. *всюду*, *всуду*, *всюдъ*, п. wszędzie, ст. wszędy, каш. wšade, ч. слц. všude, вл. wšudže, нл. *šidu*, *šuder*, [wšudy], болг. *навсѣдѣ*, схв. *свѣда*, *свѣде*, слн. povsód, стсл. *всьѣдѣ*; — псл. *všodu, vьsodě, похідне від займенника вьсь «весь»; кінцеве -du (-dě), мабуть, того ж походження, що й кінцева частина в лат. quap-dō «коли», прус. is-stewen-dau «звідси, звідти»; на думку Ільїнського, -du є місцевим відмінком однини іє. займенника *do, *dho. — Булаховский Труды ИРЯ I 206; Шанский ЭСРЯ I 3, 205—206; Фасмер I 364; Ильинский Сложн. местоим. 74; Преобр. I 102; Brückner 636; Machek ESJČ 685—686; Trautmann 312. — Див. ще *весь*¹.

всѣкий, всѣчина — див. *весь*¹.

втирка́тися, втиркѣн — див. *ти́рити*.

[втискѣн] (ент.) «могильний жук, Pterostichus, з родини жужелиць, Carabidae» Ж; — назва походить, очевидно, від *втискувати(ся)* (в землю), оскільки ці комахи живуть у землі й живляться продуктами розкладу органічних речовин. — Див. ще *тиснути*.

вті́лити; — калька псл. *вѣпѣтити* (р. *воплотіть*, *воплоца́ть*), яке, в свою чергу, є калькою гр. *σαρκῶν* «тс.», по-

хідного від *σάρξ* «м'ясо, тіло», чи, скоріше, лат. *incarnare*, утвореного з префікса in- «в-» і основи іменника *caro* (род. в. *carnis*) «м'ясо, тіло».

вто́ра, [вторѣк] «другий рій» Ж, [второвкѣ] «другі струни на кобзі або бандури» Я, [вторѣий] Ж, *вторѣний*, *вторѣити* СУМ, Ж, *вторѣвати*, *повтор*, *повторний*, *повторити*; — р. *вто́ра*, *второ́й* «другий», бр. *уто́ра*, др. *вѣторъ*, п. wtór, болг. *вторѣ* «другий», м. *втор(и)*, стсл. *вѣторъ*; — псл. *вѣторъ* < *v̊torъ, *v̊terъ; — споріднене з лит. *añtras* «другий, інший», лтс. *ùotrs*, прус. *antars*, двн. *andar*, гот. *anþar*, ос. *æндæр*, дінд. *antaraḥ* «тс.», іє. *ontor-/ *v̊tor-; з другого боку, припускається зв'язок з ав. *vitara-* «далі», дінд. *vitaram* «тс.», *vitaraḥ* «той, що веде далі» (Фасмер I 364—365). — Шанский ЭСРЯ I 3, 209—210; Преобр. I 101; Machek ESJČ 671—672; БЕР I 197; Младенов 83; Топоров I 94—95. — Пор. *вівторок*.

[втѣчи, втѣчи] «в той час, тоді» ВеБ; — неясне; можливо, результат стягнення виразу [в той ч'ис, в той чіс] «в той час».

втуз, *втузізѣць*; — р. *втуз*; — нове складноскорочене слово, утворене з виразу *вищий технічний учбовий заклад* за зразком рос. *втуз* (із *высшее техническое учебное заведение*). — Фасмер I 365.

втѣ́пити (очі), *потѣ́пити*; — р. *потѣ́пить*; — не зовсім ясне; пов'язується з *тупий*, *тупі́к* (Преобр., випуск останній, 18); можливо, споріднене з п. *wtarīac*, *wtorīc* «тс.» (Brückner 570).

[втяж] «постійно, безперервно, раз у раз» ВеБ; — запозичення з польської мови; п. *wciąż* «безупинно, безперервно, постійно, завжди» утворене з прийменника w «в» і основи дієслова *ciągnąć* «тягнути». — Brückner 61. — Див. ще *тягті*, *у*¹.

вуа́ль; — р. бр. *вуа́ль*, п. *wual*, *woal*, болг. м. *воа́л*; — запозичення з французької мови; фр. *voile* «вуаль; покривало» походить від лат. *vēlum* «вітрило, покривало», що задовільно етимологію не має. — СІС 132; Акуленко 141; Шанский ЭСРЯ I 3, 212—213; Sl. wyg. obcych 809; Dauzat 755; Walde—Hofm. II 745.

вуга́й — див. *буга́й*⁴.

вугіль, *вугілля*, *вугільник*, [вугільщик] Я, [вугельник] «випалювач вугілля», [вугілля], *вугілець*, *вугілик*, *вугілина*, [вугліско] «місце для вугілля», [вугля, вугляк], *вугляр*, *вуглярка* «дружина вугільника; [місце, де випалюють вугілля]», [вуглярня], *вуглярство*, *вуглярчук*, [вуголіна] «обгоріла, обвугліла балка» Ж, [вугіль, вуголь Ж], *вугілля*, [вугбале Ж, вугілля, вугілець, вугілина, вуглярство], *вугільний*, *вугістий*, [вугістий] Ж, *вугляний*, [вугловий] «вугільний», *вуглецевий*, *звугловати*, *обвугловати*; — р. *вуголь*, бр. *вугаль*, др. *угэль*, п. *węgiel*, ч. *uhel*, слц. *uhlie*, *uhol'*, вл. *wuhel*, нл. [wugell], *hugel*, полаб. *vod'el*, болг. *вѣгъл*, м. *гаглен*, схв. *ўгаль*, слн. *vogál*, стсл. *жгъль*; — псл. *ogъl; — споріднене з лит. *anglis* «вугілля», лтс. *uogle*, прус. *anglis*, перс. *angīšt*, дінд. *āṅgāraḥ* «тс.»; іе. *ongl-jo-s; допускається зв'язок (Фасмер IV 146; БЕР I 201) з *вогонь* (<*ogъnъ). — Преобр. II 38—39; Machek ESJČ 666; Holub—Kop. 401; Skok III 537; Trautmann 8; Вѣга RR II 210, 509; Топоров I 87.

вуглевод; — р. *углевод*, бр. *вуглявод*, п. *węglowodór*, ч. заст. *uhlovodan*, слц. *uhl'ovodan*, болг. *вѣглевод*; — складне слово, утворене з коренів слів *вугл(ець)* і *вод(ень)*, оскільки ці елементи входять до відповідних органічних сполук. — Див. ще *водень*, *вугіль*.

[вуглова] «капиця ціпа» Ж, [вуглова, вуголов, голова Ж] «тс.»; — неясне; можливо, пов'язане з *вугбл*, оскільки капиця утворює кут між білом і ціпилном; фонетична тотожність форми *вуголов* з назвою «частина вуздечки, що знаходиться на голові» робить можливим припущення про зв'язок з *голова*, п. *głowa*.

вугнати, *вугнавець*, *вугनावий*, *вугнавка*, *вугноватий*, *вугнотавий*, *вугнотати* — див. *гугнявий*.

[вугбл] «ріг, кут», [вуглі] «вид візерунка на великодніх крашанках» Я, [вугбл] «кутовий зв'язок дерева в будівлі», [вугблля] «роги (вулиць)» Я, [вугліна] «кут» Ж, [вугло] «тс.» Ж, [вугловець] (тех.) Ж, *угбл* (заст.), [вугбльник], *вугластий*, [вугластий] Ж, *вугловий*, *вугбльний* Ж,

приугловатий Ж]; — р. *угол*, бр. *вугал*, др. *угэль*, *уголь*, п. *węgieł*, ч. *úhel*, слц. *uhol*, вл. *puhel*, нл. [wugell], *hugel*, болг. *ѣгъл*, схв. *ўгао*, слн. *vógel*, стсл. *жгъль*; — псл. *ogъl; — споріднене з лат. *angulus* «кут», вірм. *angiun* «тс.», ав. *angušta* «палець», дінд. *āṅgam* «кінцівка, частина тіла», *āṅgūliḥ* «палець», *āṅgūriḥ* «тс.»; іе. **ang-* «гнути»; інший варіант основи — іе. **onk-* «гнути, зігнутий», від якого походить дінд. *āṅcati* «згинає», *āṅkāḥ* «вигин, закрут», ав. *axpaḥ* «повід, уздечка», гр. *ἀγκών* «згин, суглоб, лікоть», *ἀγκύλος* «кривий», дангл. *anga* «гак для риби, колючка», двн. *ango-*, *angul-* «гачок», лат. *apcus*, *upcus* «викривлений», с.-псл. *жкотъ* «гак». — Фасмер IV 145; Преобр. выпуск останній 38; Brückner 609; Machek ESJČ 666; Holub—Kop. 401; Skok III 536—537; Trautmann 9; Walde—Hofm. I 46, 48—49; Kluge—Mitzka 22; Джаукян 94, 238.

вугор¹ (іхт.) «*Anguilla anguilla* L.», *вугреня*, *вугріця* «черв'як круглої форми», *вугрбвий*; — р. *угорь*, бр. *вугор*, др. *угърь*, *угорь*, п. *węgorz*, ч. *úhoř*, слц. *úhor*, вл. *wuhor*, нл. [wugor], *hugor*, схв. *ўгор*, слн. *ogór*, стсл. *жгрь*, *жгориштъ*; — псл. *ogъr; — споріднене з лит. *ungurys* (<*angurys) «вугор», прус. *angurgis*, лат. *anguilla* «тс.»; далі з *вуж*, лит. *angis* «змія», прус. *angis*, лат. *anguis* «тс.», двн. *upc* «вуж». — Фасмер IV 146; Преобр. II 38—39; Brückner 609; Machek ESJČ 667; БЕР I 201; Skok III 537; Fraenkel 10; Moszyński PZJP 304; Trautmann 8; Топоров I 88; Ernout—Meillet I 60; Walde—Hofm. I 48; Frisk I 725. — Див. ще *вуж*.

вугор² «прищ», [вугар] «гедзь; личинка» ВеБ, [вуграк] «гуля від укусу гедзя» Ж, [горак Ме, бгар Г, Ж, уграк Ж] «тс.», *вугрватий*, [вугрватий, вугрвастий Я]; — р. *угорь*, бр. *вугор*, п. *wągr*, ч. *uhgr*, слц. *uhog*, вл. *wuhra*, нл. *huger*, болг. *вѣгарѣц* «личинка, черв'як», схв. *ўгрк* «тс.», слн. *ogřc* «вугор»; — псл. *ogъr; — споріднене з *огъr* «вугор¹», *оъr* «вуж», лит. *ānkstara* «вугор», сх.-лит. *inkstiras* «тс.», двн. *angar* «хлібний черв'як» (<**angra-*), нвн. *Engerling*

«личинка»; очевидно, іє. *ang^h(h)i- з первісним значенням «черв'як (що водиться під шкірою)». — Фасмер IV 146—147; Преобр. випуск останній 39; Machek ESJČ 666—667; Skok III 538; Trautmann 8; Kluge—Mitzka 166; Pokorny 43—44. Пор. **вугор¹**, **вуж**.

[вугрин] (ент.) «золотий жук, *Cetonia aurata* L.»; — неясне; можливо, пов'язане з етнонімом *угрин*.

вудвуд, *вудвуд*, *вудвод*, *вудвудок*, *вудвудя*, *вудвудка*, *вудид*, *вудкало*, *вудко*, *вудод*, *вудок*, *вудко*, *вудток* — див. бдуд.

вуділа, *уділа*, *удільний* Ж; — р. *удила*, п. *wędzidło*, ч. слц. *udidlo*; — псл. *qdidlo «вудила»; — очевидно, пов'язане з *qda «вудка, всякий гачок», але конкретний характер семантичного зв'язку остаточно не визначений; за основу приймається значення «гак» (Brückner 608) або значення «вставляти, вкладати» в дієслові *vъ-děti*, з яким пов'язуються і *q-da і *q-didlo з іменною звуковою формою префікса *q-*, що закономірно відповідає дієслівному префіксу *vъ-* (Machek ESJČ 666). — Див. ще **вудка**.

вудіти «копити, закопчувати (м'ясо та ін.)», [*вудженіна* Ж, *вуженіна*, *вуджарня*]; — бр. *вэндзіць* (з п.), п. *wędzić*, ч. *uditi*, *uzenina*, слц. *údit'*, слн. *voditi*; — псл. *voditi «обкурювати, консервувати димом м'ясо, рибу, сир»; — споріднене з *vędnoti «в'янути»; іє. **ϕondh-/ϕendh-* «в'янути, сохнути, зникати»; зіставляється ще (Machek ESJČ 666) з *вѣдро* «сосячно», днв. *swedaп* «палити помалу з великим димом». — ЭСБМ II 296; Brückner 608—609; Holub—Kop. 401. — Пор. **будіти²**, **в'ядчинá**, **в'янути**.

вудка, *вуділище*, *вуділо*, *вудільник*, *вудільно*, [*вудлиско*], *вудлище*, *вудочник*, [*вудяльник*] Дз, *уда* КІМ, [*удално* Я, *удка*, *удіця* Ж, *удлице*], *вудити*, *удити*; — р. *удочка*, ст. *уда*, бр. *вуда*, др. *уда*, п. *węda*, ч. *udice*, слц. *udica*, вл. *wuda*, нл. *huda*, [*wuda*], болг. *вѣдица*, схв. *їдица*, слн. *odica*, стл. *жада*; — псл. *qda; — первісно означало, мабуть, особливий спосіб із зазубреним вістря для биття риби, потім цю назву пере-

несли і на рибальський гачок; виводиться від давнішого *qkda < *onk-da, спорідненого з дінд. *aŋkaŋ* «гачок», лат. *uncus* «зігнутий, гачкуватий», днв. *angul* (нвн. *Angel*) «вудка», с.-цсл. *жкотъ* «гак»; частина дослідників (Machek ESJČ 666; БЕР I 202) розчленовує на префікс **an-*, **op-* і корінь **dhē-* «ставити, класти», в розумінні «гачок, на який насаджено якусь принаду»; зводиться також до іє. **ϕendh-/ϕondh-* «вити, гнути» (Skok III 535) або до іє. **ang-/ank-* «гнути, гак» із заміною **ang-* на **and-* (>**ond-*) (Мартынов Сл. и ие. аккомод. 68—69). — Ткаченко УМШ 1959/2, 65; Фасмер IV 148; Преобр. випуск останній 40; ЭСБМ II 210; Meillet Etudes 320; Откупщиков 139; Kluge—Mitzka 22; Trautmann 48.

[вудь-вудь] «вигук для підкликання голубів» Мо; — звуконаслідувальне утворення; можливо, результат контамінації вигуків [*вур-вур*] (для підкликання голубів) і *вуть-вуть* (для підкликання качок).

вуж, *вужак*, *вужака*, *вуженя*, *вужіха* Я, [*вужобник*] (мін.) «змійовик» Ж, [*вужак*] ЛЧерк, *уж*, *ужака*, [*вужачий*] Я, *вужійний*, [*вужобий*, *вужуватий*] Ж; — р. бр. *уж*, п. *waż*, ч. слц. *užovka*, вл. нл. *wuż*, слн. *vóz*; — псл. *qzъ; — споріднене з лит. *angis* «змія», пр ус. *angis*, лат. *anguis*, днв. *unc* «тс.», сірл. *escung* «вуж, вугор» (букв. «водяна змія»); іє. **ang^h(h)i-*, з яким пов'язується також *вугор*. — Фасмер IV 150—151; Holub—Kop. 405; Machek ESJČ 673; Топоров I 86—87. — Пор. **вугор¹**, **вугор²**.

вужачка¹ (бот.) «*Orphioglossum* L.» (папоротева рослина); — р. *ужобник*, бр. *вужобнік*; — похідне утворення від *вуж*; назва зумовлена особливістю зовнішнього вигляду листка рослини; пор. наукову назву *Orphioglossum*, утворену з гр. *ὄφις* «змія» і *γλῶσσα* «язик». — ЭСБМ II 213. — Див. ще **вуж**.

[**вужачка²**] «неістівний гриб Л; гадючий гриб Я», [*бужачка*, *ужачка*] «тс.» Л; — суфіксальне утворення від *вуж*; назва дана з метою застереження; пор. інші назви неістівних грибів: [*жаб'ячий гриб*] і под. — Див. ще **вуж**.

[вужва́] «ланцюг, який з'єднує колішню з плугом; дерев'яна закрутка» Л, [вужва] «кільце ланцюга» Ж, [вужé-вєць] «кільце, петля на кінці воловода» Ж, [вужéвка] «мотузка, сплетена з лози» Ж; гнучка тичина Мех, [вужівка] «мотузка з лози»; — р. [ўже] «вірвова», [ужіце] «тс., зав'язка», бр. [вужоўка] «зав'язка з лози чи берези в тині», вужышча «вірвова», др. *уже* «мотузка, ланцюг», полаб. *voze* «мотузка», болг. *вѣже*, схв. *ўже*, слн. *vóže* «тс.», стсл. **ЖЖЕ** «тс., ланцюг»; — псл. (v)ože (<*vonjo-) «тс.», пов'язане з (v)ožьlъ «вузол», *vezati* «в'язати». — Фасмер IV 152; БЕР I 202; Skok III 583—584. — Див. ще **вўзол**, **в'язати**.

[вуждэй] «хлів» Ж; — очевидно, походить від рум. *bojdéucă* (*bojdéucă*) «хатина, халупа», *bújdă* «тс.», видозміненого, мабуть, під впливом *бурдэй* «землянка».

вуз, *вўзівець*; — р. *вуз*; — складноскорочене слово, утворене в радянський час із початкових букв слів *вищий* *учбовий* *заклад* за зразком р. *вуз* (із *высшее учебное заведение*).

вудá, *узá*, *вудéчка*, *уздéчка*, [вуд-дéла] «вудила» Ж, [вуденіця] «недоуздок», [вудніця] «тс.», [вудра] «вудза» Л, [зауздáти] «загнуздати», *недбуздок*; — р. *узá*, бр. *вудá*, др. *узда*, п. ч. слц. *uzda*, вл. *wuzda*, нл. *huzda*, полаб. *vāuzda*; — псл. *uzda*; — утворене, очевидно, від кореня слова *us-ta* шляхом приєднання кореня *da-* (іє. *dhē- «класти»); отже, первісне значення — «вкладене в рот»; компонент *уз-* тлумачиться й інакше — як тотожний з *вўхо*, лит. *ausis* «вухо» (*Būga RR II 463*) або з псл. *vož-*, *vež-* «в'язати» (Откущиков 139—140; Горяев 385); менш переконливим є зіставлення (*Brückner 597*) з коренем *ū-* (псл. *vъz-*ūti* «взути»), поширеним, нібито, суфіксом *-zda*, як у *і-здá*. — Фасмер IV 153; ЭСБМ II 215—216; Нолуб—Кор. 405; Machek ESJČ 673; Fraenkel ZfSlPh 22, 101. — Пор. *гнуздáти*.

вужня́ — див. **гўсениця**.

вўзол, [ўзол], *вўзлик*, *вўзлáстий*, *вўзлáтний*, *вўзликувáтий*, *вўзлístий*, *вўзловий*, *вўзлувáтий*, [завўзлити] «зав'язати

зати вузлом»; — р. *ўзел*, [ўзол], бр. *вўзел*, др. *узълъ*, *узоль*, п. *węzeł*, ч. *uzel*, слц. *uzol*, полаб. *vožâl*, вл. *wuzoł*, болг. *вѣзел*, [вѣнзел], м. *возел*, схв. *ўзао*, слн. *vōzel*; — псл. *(v)ožьlъ, споріднене з *vezati* «в'язати», з іншим вокалізмом кореня. — Фасмер IV 154; Brückner 609—610; Machek ESJČ 673; БЕР I 203; Skok III 583. — Див. ще **в'язати**.

вўзький, [вўзький], *вўзькувáтий*, *вўзчий*, *вўзинá*, *вўзчати*, *вўзіти*; — р. *ўзкий*, бр. *вўзкі*, др. *узъкъ*, п. *wąski*, ч. *úzký*, слц. *úzku*, вл. *wuzki*, нл. *huzki*, схв. *ўзак*, слн. *ozek*, стсл. **ЖЗЪКЪ**; — псл. *ožьkь* <*onžy-kŭ «вўзький»; — споріднене з лит. *aĩkštas*, гот. *aggwus*, двн. *ęngi*, *angī*, нвн. *eng*, лат. *angustus*, дінд. *anñhñ*, вірм. *anžuk* «тс.»; іє. *anğh-. — Фасмер IV 154; ЭСБМ II 217; Brückner 605; Machek ESJČ 673; Skok III 553; Fraenkel 11; Mayrhofer I 14; Pokorny 42; Walde—Hofm. I 48.

[вўзьминá] «звужене і мілке русло річкового протоку», [вўзьмінъ] «найглибше місце в річці з бистрою течією, що не замерзає взимку», [áзьмінъ] «тс.»; — др. *узмень* «вўзьке місце, вўзька затока»; — похідне утворення від того самого кореня *ož-*, який виявляється і в слові *ožьkь* «вўзький» — Див. ще **вўзький**.

[вуй] «дядько», [вўйко] «тс.», [вўйна] «дружина дядька», [вўйчáник] «син дядька по матері», [вўянка] «дружина дядька», [вўяшко] «дядько по матері» Я, [ўєць] «тс.» Я, [ўєвич] «племінник» Бі, [ўй] «дядько» Бі; — бр. [вуй], *вўйко*, *вўяшак*, *ўйкá*, др. *уи* «дядько по матері», п. вл. *wuj*, ч. [ujec], слц. *ujo*, нл. *huj*, полаб. *vāujā*, болг. [ўйко], *вўйко*, м. *вўјко*, схв. *ўјак*, слн. *ўјес*; — псл. *ујь; — споріднене з лит. *avūnas* «дядько по матері», прус. *awis* «тс.»; разом з ними походить від іє. *эц-jo-s, суфіксального утворення від кореня *oū-/эц-/ū-, засвідченого також в лат. *avus* «дід», *avunculus* «дядько», дірл. *auē* «онука», кіпр. *ewythr* «тс.», гот. *awō* «бабка», дісл. *afi* «дід», двн. *ōheim* «дядько», нвн. *ōheim*, *ōhm*, вірм. *haw* «тс.» — Бурячок 81—89; Трубачев Терм. родства 81—84; ЭСБМ II 218; Brückner 637; Machek ESJČ 667—668; Skok III

540; Топоров I 179; Kluge—Mitzka 520; Ergout—Meillet I 62; Pokorný 89.

[вуйма] «щілина в полотні від випадіння нитки основи» Ме; — варіант форми [уйма] «втрата» з протетичним в.— Див. ще йма́ти.

ву́лик, [вуглик ЛЧерк, вулень, вулий ВеБ, Л, вулій, ву́лік, вуль Л, улей Л, улень Л, улий Ж, улик Ж, у́лік Ж, уль Л], [у́ли] «пасіка» Л, [ву́лле] «тс.» Л; — р. болг. улей, бр. вулей, др. ули, п. ul, ч. ul, слц. ul', вл. wul, нл. hul, полаб. vaul, м. улиште, схв. у́лйште, слн. ulj; — псл. *ульъ; — споріднене з лит. auļys «вулик», aĩlas «халява», лтс. aĩlis «вулик з кори ялини або з трухлявої колоди для ловіння бджіл», aĩle «халява», прус. aulis «велика гомілова кістка», гр. αὐλός «дудка», лат. alvus «живіт; вулик»; іє. *aul.— Фасмер IV 158—159; ЭСБМ II 220—221; Brücker 593; Machek ESJČ 668; Бернштейн Очерк 1974, 291; Trautmann 18; Būga RR I 490; Fraenkel 25—26; Топоров I 156—157; Walde—Hofm. I 34; Pokorný 88—89.— Пор. ву́лиця.

ву́лиця, [у́лиця Ж, юлиця Ж, Пі], [вулицянин] «той, хто бере участь у розвагах на вулиці», ву́личник «{тс. Я}; безпритульник», [у́личник] «вуличний хлопчисько» Ж, [ву́личниця] «повія», ву́личний, [ву́личний] «такий, що багато бігає по вулиці» МСБГ, заву́лок, переву́лок, прову́лок; — р. болг. м. у́лица, бр. ву́лица, др. улица «площа, вулиця, прохід», улѣка «провулок», п. слц. ulica, ч. ulice, вл. wulica, схв. у́лица, слн. ulica, цсл. оу́лица; — псл. ulica, деминутивне утворення від *ula (первісно «порожина»), можливо, спорідненого з гр. αὐλόν «яр, міжгір'я», вірм. uli «шлях, подорож», далі з ву́лик, гр. αὐλός «трубка, дудка», норв. [aul] «трубка, стебло»; малоймовірним є припущення (Брандт РФВ 25, 34; Wiedemann BV 27, 255; Schrader Reallexikon 2, 494; Горяев 387; Machek ESJČ 668—669) про зв'язок з гр. αὐλή «двір».— Фасмер IV 159—160; ЭСБМ II 221—222; Skok III 542; Fraenkel 25—26; Walde—Hofm. I 28; Boisacq 100.— Див. ще ву́лик.

вулка́н, вулка́ніза́тор, вулка́ніза́ція,

вулка́нізм, вулка́ніт, вулка́нізба́ний, вулка́нічний, вулка́новий, [ву́лканува́тий], вулка́нізува́ти, ст. ву́лька́ни (XVII ст.); — р. бр. болг. м. вулка́н, п. wulkaп, ч. слц. слн. vulkaп, схв. ву́лкан; — вихідна форма запозичена з латинської мови, похідні — здебільшого з західноєвропейських мов, у яких були створені від тієї ж форми латинського походження; лат. Vulcānus «бог вогню і ковальської справи», Volcānus «тс.» запозичене з етрусської мови.— СІС 132; Шанский ЭСРЯ I 3, 213—214; Kopaliński 1049—1050; Walde—Hofm. II 825.

[ву́ль-ву́ль] (вигук для підкликання гусей ЛЧерк; качок, гусей та індиків Мо; голубів МСБГ); — п. (каш.) [wul-wul-wul] (вигук для підкликання гусей; можливо, від назви гуски wula); — стосунок до кашубської форми неясний; українська форма може бути незалежним від неї результатом контамінації вигуків гу́лі-гу́лі (для підкликання голубів) і вуть-вуть (для підкликання качок).

ву́льга́рний, ву́льга́риза́тор, ву́льга́риза́ція, ву́льга́ризм, ву́льга́рищина, ву́льга́ризува́ти; — р. ву́льга́рний, бр. ву́льга́рны, п. wulgarny, ч. vulgarní, слц. vulgárny, болг. м. ву́лгарен, схв. ву́лгаран, ву́лгаран; — запозичене з західноєвропейських мов через російське і через польське посередництво; англ. vulgar «звичайний, вульгарний», фр. vulgaire «тс.» походять від лат. vulgāris «звичайний, простий, народний», пов'язаного з vulgus (volgus) «народ», спорідненим з дінд. vārgaḥ «група».— СІС 132—133; Шанский ЭСРЯ I 3, 215—216; Kopaliński 1049; Dauzat 758; Walde—Hofm. II 826—827.

вундеркі́нд «надзвичайно обдарована дитина»; — р. вундеркі́нд, бр. вундеркі́нд; — запозичення з німецької мови; н. Wunderkind «чудо-дитина» складається з основ іменників Wunder «чудо», спорідненого з дангл. wonder, дісл. undr «тс.», і Kind «дитина», спорідненого з гр. γένος «покоління», лат. genus «рід», дінд. jap- «породжувати».— СІС 133; ЭСБМ II 224; Kluge—Mitzka 368, 871.— Див. ще ген¹.

[вунтува́тися] «пручатися»; — неясне.

вуйтра — див. лойтра.

[вур-вур] (вигук для підкликання голубів) Мо; — п. wug-wug-wug «тс.»; — звуконаслідувальне утворення на основі імітації туркоти голубів.

[вўрда] «вичавки з насіння конопель або зернин маку як начинка для пирогів і вареників; сир, виварений з сироватки», [гўрда Ж, урда Дз] «тс.», [юрда] «збоїни з конопляного сім'я» Пі, [вўрдиник] «пиріг із сім'яної макухи», [вурдьяній] Г, Ж, вўрдити, вўрдитися, [згурдати] «звурдити» Ж, [згўрдитися] Ме Молд. ел.; — п. hurda, horda, urda, zwardzić, ч. слц. urda, болг. урда, хурда; — в українській і західнослов'янських мовах запозичення з східнороманських мов; рум. úrdă «солодкий овечий сир», молд. ўрдэ «тс.» загальноприйнятої етимології не мають; виводяться здебільшого з тур. yogurt «кисле молоко», але можливе й інше походження, напр., від тур. иг «бий» (Младенов 654) чи hurda (hurde) «дрібні кусочки, кришки» (Golab Македонски јазик 10/1—2, 37—38), або від лат. būtūrum «коров'ячий сир» (Machek ESJČ 670), чи від алб. hurdhë «вид сиру» (Клепикова Сл. и балк. языкозн. 191; Етимологія 1966, 74—78). — Дзензелівський Терит. діал. 83—84; Мельничук Молд. ел. 173; Scheludko 129; Vincenz II; Crânjală 405—407; Petrović Romanoslavica 7, 189; Ciogănescu 876.

вуркаган «злодійчук, безпритульник», уркаган, [вуркан Мо] «тс.»; — р. [ўрка], бр. [вўрка] «тс.»; — неясне; пор. фін. varkaan (род. в. одн. від varas «злодій»). — ЭСБМ II 229.

вуркотіти, вуркотати, [вўркало] Я, вўркіт, [вўркот Я, вуркотá, вуркотьоло Я], вуркотлівий; — бр. вуркатаць; — звуконаслідувальне утворення, можливо, результат видозміни форм воркотіти і под. — Пор. вўркати, вур-вур.

вус, ус, вусань, усань, [вусарь] Я, вусач, усач, вўсик, вусатий, усатий, навўсся; — р. ус, бр. вус, др. усъ, п. was, ч. vous, fous, слц. fúz, вл. wusy, полаб. vqs «борода», болг. вѣс, слн. vds; —

псл. *(v)qsъ; — не зовсім ясне; вважалося спорідненим з прус. wanso «перша борода», дірл. fēs «борода», find «волосся», двн. wint- (у wintbrāwa «вія»), гр. ίωνθάς «бородата, кошлата» (про козу); іе. *uondh-/uendh- (Фасмер IV 169—170; Machek ESJČ 697; БЕР I 214—215; Младенов 94; Brückner 604—605; Trautmann 341; Frisk I 730); виводиться також (Трубачев Етимологія 1970, 13—14) від іе. *omsos «плече» як назва волосся, що росте до плечей (пор. схв. бр̥к «вус», п. barki «плечі»).

вўсень, вусельник, вўсельниця — див. гўсениця.

вустá, вўсла, вустёнок, вўсте, вўсті, вўстя — див. устá.

вўстілка, вўстілок — див. стеліти.

[вўстудень] «одна з частин саней» Я; — неясне.

[вўтка] «качка», [вўтва Л, ўтва Л, ўтка] «тс.», [вутáк] «качур» До, [вутеня, утеня, вудиня Дз, утиня Ж, утиця Г, Ж, вўтинка, ўтинка, вўтюхна, вутя, утятина, вўтячий], [вуть-вуть] (вигук для підкликання качок); — р. ўтка, бр. вўтка, др. уты, нл. husica, схв. ўтва, слн. ótva; — псл. *qtu; — споріднене з лит. ántis «качка», прус. antis «тс.», дінд. ātiḥ «водяний птах», ос. асс, двн. anut «качка», лат. apas, гр. νῆσσα, беот. νᾶσσα, атт. νῆττα; іе. *anot- «тс.» — Фасмер—Трубачев IV 174; ЭСБМ II 236; Skok III 553; Trautmann 10; Būga RR I 472; Fraenkel 11—12; Walde—Pok. I 1, 60; Pokorny 41—42.

вўтлий «слабкий; блаженський», [ўтлий] «тс.», [утлий] «поганий»; — р. ўтлий, др. утльи «дірявий», п. wafly «слабкий», ч. útly «тонкий, ніжний», слц. útly «тс.», вл. wufly «стомлений, слабкий, голодний», схв. ўтао «порожній; дірявий», слн. vótel «порожній»; — псл. *qtъly; — очевидно, утворене з префікса q- із значенням позбавлення (як у р. у-рбд) і основи іменника тьо «грунт, дно»; в такому разі первісне значення — «бездонний, з поганим дном»; другий компонент тлумачиться й інакше — як пов'язаний з дієсловом тьлѣти «тліти, гнити» (Горяев 389; Machek ESJČ 672; Brückner 605); зіставляється

також (Grošelj Slavistična revija 5—7, 1954, 124) з хет. *hanteššar* (*hanteššar*) «діра». — Фасмер — Трубачев IV 175; Skok III 551; Meillet Etudes 232; Vailant RES 11, 203—204.

вухна́ль — див. **ухна́ль**.

вухо, *вуха́нь*, *вуши́к*, [вуха́к] «посудина з вухами Я; великий глек чи діжечка для води Дз», [вуха́н] «глиняний посуд на воду» Мо, [вухка] «вид печива Ме; пельмені Дз», *вухко*, *вухатий*, *вушиний*, [звухень] «ляпас» Ж, [звухки] «залози на шії», [звухник] «сережка», [звухниця] «тс.; стрічка коло сережок; опух за вухом; зябри», *навухник*; — р. болг. *ухо*, бр. *вуха*, др. *ухо*, п. ч. слц. *ucho*, вл. *wucho*, нл. *hucho*, схв. *ухо*, слн. *uhó*, стсл. *оухо*; — псл. *ихо < *ouso; — споріднене з лит. *ausis* «вухо», лтс. *aus*, прус. *ausins*, гот. *ausō*, двн. *ōga*, свн. *ōge*, нвн. *Ohr*, дангл. *eage*, дісл. *euga* «тс.», ав. *uši* «вуха; розум», перс. *hōš* «вухо», гр. *oūs*, лат. *auris*, алб. *vesh* (<*ous-) «тс.»; іє. *ous-/*aus.— Фасмер IV 179; Brückner 592; Machek ESJČ 667; Skok III 538—539; Trautmann 18—19; Fraenkel 26; Топоров I 167—168; Kluge—Mitzka 521; Walde—Hofm. I 85—86; Pokorny 785.

вуха́к — див. **шұла**.

вухка — див. **вись**.

вуху́ла — див. **шұла**.

вухі́нка — див. **ші́нкi**.

[вуха́] «частина плуга, сохи» Я; — очевидно, діалектний фонетичний варіант слова *війя́* (див.).

[входо́кати] «вбити когось, розбити щось, зіпсувати» Ва; — р. [ухо-(н)до́кати] «тс.»; — очевидно, пов'язане з *ходо́к* «піший гонець, посланець, пішохід»; значення пояснюється тим, що у ходоків ушент псується взуття (пор. *ходакі* «погані черевики»). — Див. ще **ходіти**.

[вухі́нок] «частина кітця (рибальської загороди), в якій затримується зловлена риба» Дз; — неясне.

вча́ти, *вчинáти* — див. **почáти**.

вчй́нок — див. **чині́ти**.

[вша́трити (*собі*)] «помітити, запам'ятати» Ж; — запозичення з польської мови; п. [szatrać] «бачити, пригадувати»,

[szatrzeć] «упізнати», ст. *szatrzeć się* «бачити, бути уважним», споріднене з ч. *szefriti* «бачити», слц. *šatrit'* «поглядати», зіставляється з лит. *skatytis* «оглядатись, бути уважним», лтс. *skatīt* «дивитись, розглядати» (Brückner 542; Machek ESJČ 606); пояснюється також (Трубачев Етимологія 1965, 51—55) як давнє запозичення з іранської мови (пор. ав. *xšatga-* «влада, панування; царство, володіння»).

[вшй́ткий] «весь» Ж, [вшй́ток, вшй́ткий] ВеЗал, ст. *вшитокъ* (XVI ст.), *вшитокъ* (XVII ст.); — запозичення з польської і словацької мов; п. *wszytek*, *wszystek* «весь, цілий», як і ч. *všecok*, слц. *všetok* «тс.», є похідними утвореннями від псл. *вьшь* «весь» із закономірним для західнослов'янських мов переходом *s* в *š* у цьому корені (пор. п. *wszego*, *wszemu*, *wszak*, *wszędzie* «всюди»). — Дзензелівський УЗЛП 35; Brückner 635—636. — Див. ще **весь**¹.

[вшкв́ркати] «зморщуватися» Ж, [звв́ркати, звв́ркнути] «тс.» Ж; — неясне.

[вшпаті́ти] «врізати, вколоти» Ж; — не зовсім ясне; очевидно, пов'язане з [шпáтáр] «лучина, тріска», [шпаде́р] «тс.» (пор.).

вшто́нь — див. **ушто́нь**.

[вшчáти] «почати» Ж, Пі, [вшчинáти] Пі; — запозичення з польської мови; п. *wszczać* «тс.» походить від псл. *vъzčęti, утвореного з префікса *vъz-* «з-, вгору» і основи дієслова *-čęti* «починати». — Див. ще **з-**, **починáти**, **уз**.

[в'югá] «завірюха» Ме, Па; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *вьюга*, [юга] пов'язане, мабуть, з *вєять* «віяти», псл. *vějati* «тс.», або з *вить* «вити, крутити», псл. *viti*. — Шанский ЭСРЯ I 3, 240; Фасмер I 373.

в'юк, *в'ючáк*, [юк] Ж, *в'ючний*, [ючний] Ж, *в'ючити*, ст. *на вюки* (XVIII ст.); — р. *вьюк*, ст. *юк*, бр. *уюк*, п. *juki*, болг. *юк*; — запозичення з тюркських мов; тур. джюк, чаг. алт. уйг. уйк «вантаж, вага», тат. башк. *йюк*, каз. *жүк*, кирг. *джүк* пов'язуються з уйг. *jü* «вантажити», *jüt* «підіймати вгору» (Räsänen Versuch 212); виводяться також з дінд.

ір. yugam «ярмо» (Menges Festschrift Čuževský 183) або з тох. А уук «кинь» (Sköld 40).— Макарушка 8; Шанский ЭСРЯ I 3, 240; Фасмер I 244; Преобр. I 106; Дмитриев 532; Шипова 112.

в'юн, *в'юнїстий*, *в'юнїтися*, *в'юнкий*, *в'юнók* — див. **вїти**¹.

в'юрók¹ — див. **юрók**¹.

в'юрók² — див. **юрók**².

в'юха — див. **вїхá**².

в'юшка «затулка димоходу»; — запозичення з російської мови; р. *вьюшка* пов'язане з *вить* «звивати» і спочатку, мабуть, означало звинуту в клубок ганчірку для закривання димоходу; виведення від *вїяти* «дути, тягти» (Шанский ЭСРЯ I 3, 241—242; Преобр. I 106) мало-переконливе. — Фасмер I 374. — Див. ще **вїти**¹. — Пор. **юхта**².

[в'ядчинá] «шинка» Я; — р. *ветчина*; — похідне утворення від основи дієслова *ведноті* «в'янути», споріднене з *вїдїти* «копити, в'ялити», псл. *vōditi; зближення р. *ветчинá* з *вѣтхий* «старий» на підставі паралельного вживання в давніших пам'ятках форм *ветчины* (*ветшины*) і *свѣжины* (Фасмер I 307) залишається непереконаливим. — Грот РФВ 14, 157; Brückner AfSIPh 39, 3; Mikl. EW 380. — Див. ще **в'янути**. — Пор. **вїдїти**.

в'яз (бот.) «берест, Ulmus L.», **[в'язїна]** Пі, **[в'язовáтий]** «порослий в'язом» Я; — р. бр. *вяз*, др. *вязъ*, п. *wiaz*, ч. *vaz*, слц. *váz*, вл. *wjaz*, нл. *wjez*, схв. *věz*, слн. *věz*; — псл. *vězъ* < **vinǵ-*; — споріднене з лит. *vinķna* «в'яз», лтс. *vikšna*, алб. *vith*, *vid'hé*, вірм. *vok* «тс.», курд. *viz* «вид в'яза»; іє. **vinǵ-*; зіставлення з **в'язáти** (Mikl. EW 56—57) викликає сумнів. — Шанский ЭСРЯ I 3, 242; Фасмер I 374; Brückner 611; Machek ESJČ 679; Skok III 583; Trautmann 360; Mikkola BB 22, 246—247; Būga RR II 326; Fraenkel 1257—1258; Джаукян 268; Pedersen KZ 36, 335; Pokorny 1177.

в'язáти, *в'язнути*, **[в'язнїти]** «ув'язнювати» Ж, **[в'яз]** «зв'язка Ж; зав'язь», **[в'язáлець]** «в'язальник», *в'язáльник*, **[в'язїй]**, **[в'язїльник]** Ж! «тс.», *в'язáльце* (бот.), *в'язанка*, **[в'язан(ь)]** «жмутик, бу-

кет», **[в'язбá]** «ув'язнення» Ж, *в'язень*, *в'язи* (анат.), **[в'язї]** «в'язь у саях» Я, *в'язїла* (заст.) «кайдани», **[в'язїлля]** «в'язальниця» Ба, **[в'язїлка]** «витка рослина, хміль, березка і под.» Я, **[в'язїльниця]** «в'язальниця» Ж, Ме, **[в'язїль]** «зв'язка» Г, Ж, *в'язка*, **[в'язло]** «все, чим можна в'язати» Я, **[в'язнїк]** «в'язень» Г, Ж, *в'язнїця*, **[в'язók]** «зв'язок (різні частини воза, саней, човна, корзини); хребець», **[в'язня]** «в'язниця» Ж, **[в'язурá]** «велика в'язка», *в'язь* «зав'язь; старовинний вид письма; зв'язок (мех.); [капиця Л]», **[в'язьмо]** «перевесло» Л, *в'язущий*, *в'язáльний*, *в'язїстий* «товстоший» СУМ, Я, *в'язкий*, *в'язкувáтий*, **[в'язнїй]** «шийний», *в'язнїчний*, *в'язїчий*, *зв'язка*, *зв'язкївець*, *зв'язók*, **[зв'язь]**, *зв'язний*, *зáв'язка*, *зáв'язь*, *зобов'язáти*, **[нав'язь]** «настирливість», **[нав'язкувати]**, *нав'язливий*, *обв'язка*, *обв'язувальник*, *обв'язувальний*, *обóв'язок*, *обов'язóвий*, *перев'яз*, *перев'язка*, *перев'язочна*, **[перев'язник]**, *перев'язь*, *перев'язочний*, **[перев'язкувáтий]** «з перехватом посередині» (про посуд), *підв'язка*, **[підв'язь]** (теслярське) «місце, де балка запускається в стовп, що її підтримує», *підв'язувальний*, *прів'язка*, *прів'язок*, *прів'язник*, *прів'язь*, *прив'язливий*, *прив'язний*, **[прóв'язь]** «середня частина рибальської сітки», *розв'язка*, *рóзв'язок*, *рóзв'язь*, *розв'язний* *ув'язнювати*, *ув'язка*, *ув'язь*, **[ув'язливий]**, *ув'язнений*, *ув'язнення*; — р. *вязать*, бр. *вязаць*, др. *язати*, п. *wiazati*, слц. *wiazať*, вл. *wiazać*, нл. *wjezať*, болг. **[вѣжа]**, м. *везе* «вишиває», схв. *вѣзати*, слн. *vézati*, стсл. **вѣзати**; — псл. *vězati*; — основа *věz-*, очевидно, є результатом контамінації коренів **vǵ-* < іє. **anǵh-* (пор. стсл. **жѣтъкъ** «вузький», гр. ἄγχο «зв'язую», лат. *ango* «звужую») і **verz-*, іє. **verǵh-* (стсл. **от-врѣж** «розкрию, відчиню», др. *верзати* «в'язати», лит. *veřzti* «стягувати, стискати, давити»); можливо, споріднене з прус. *winsus* «шия», вірм. *viz* «тс.»; менш імовірними є припущення про схрещення *ęzati і **v'ǵzati* (Meillet MSL 8, 236; Études 215) і про зв'язок з лит. *vūžti* «вити, плести» (Machek ESJČ 679) або з гот.

windan «вити» та про вплив з боку *oza «узи» (Брандт РФВ 22, 115).— Шанський ЭСРЯ I 3, 242—243; Фасмер I 374; Преобр. I 111; БЕР I 128—129; Brückner 611; Skok III 583—584; Pokorny 42.

в'язень, *в'язнік*, *в'язніця*, *в'язнічий* — див. **в'язати**.

в'язи — див. **в'язати**.

[**в'язіль**] (бот.) «конюшина повзуча, *Trifolium repens* L.; конюшина лучна, *Trifolium pratense* L.; *Trifolium flexosum* F.; конюшина гірська, *Trifolium montanum* L.; горошок шорсткий, *Vicia hirsuta* (L.) S. F. Gray (*Ervum hirsutum*) Ж, [зв'язіль] «горошок шорсткий» Мак, [звезіль] «тс.» Мак; — р. [в'язель] «вика, *Vicia* L.; люцерна, *Medicago sativa* L.; чина лучна, *Lathyrus pratensis* L.; перстач, *Potentilla* L., [в'язиль] «тс.»; — похідне утворення від **в'язати**; первісно назва була дана, очевидно, конюшині повзучій і горошку шорсткому за їх повзучі стебла; пор. інші назви перстача: р. [зав'язник, *узик*], бр. [перавязька]. — Див. ще **в'язати**.

[**в'язль**] «м'яз, мускул»; — похідне утворення від *в'язлий*, *в'язліти*; первісно мабуть, стосувалося в'яленого м'яса. — Див. ще **в'язнути**.

в'язнути, [в'язнути] Пі, *в'язліти*, [язліти] «в'язлити», [язліти] «в'язнути», [язліти] «тс.» Ж, *в'язлий*, [язлений] «в'язлений»; [нев'язлий] «нев'язучий» Ж; — р. *в'язнуть*, бр. *в'язнуть*, др. *в'язнути*, п. *wjędnać*, ч. *vadnouti*, сл. *vadnut'*, вл. *wjadnuć*, нл. *wednuś*, болг. [в'єна, *в'єна*], м. *вене*, схв. *в'єнути*, слн. *véniti*, стсл. *с'в'єдати*, *с'в'єждати*; — псл. **vędnōti*; — споріднене з дінд. *vandhuaf* «безплідний, некорисний, марний», двн. *swintan* «в'язнути, зменшуватися, скорочуватися», свн. *swinden*, нвн. *schwinden* «зникати»; іє *(s)wendh-. — Шанський ЭСРЯ I 3, 244—245; Фасмер I 375; Преобр. I 111—112; Brückner 620; Holub—Kop. 316; Machek ESJČ 674; БЕР I 138—139; Младенов 64; Skok III 576; Mikl. EW 380; Matzenauer 8, 4; Pokorny 1047, 1148. — Пор. **в'язіти**.

[**в'язтер**, *в'язтір*], *язтір*, [в'язтрик Ж, *в'язтеріна*, *язтер* Ж], *язтеріна*, [язтріак] «вид ятера», [суязтрик] «частина яте-

ра»; — р. *в'язтер(ь)*, п. *więcierz*; — давне запозичення з балтійських мов, того самого походження, що й пізніше [*в'єнтер*, *вінтір*] і под. — Непокупний 176—177; Москаленко УІЛ 31; Фасмер I 376; Вїга RR I 491. — Див. ще **в'єнтер**.

[**в'язхір**] «дикий голуб, *Columba palumbus* L.» Я; — р. *в'язхір*, *в'язхерь*, бр. *в'язхір* «тс.»; — неясне; російські відповідники зіставляються з р. [в'язлють] «тс.», так само неясним. — Фасмер I 377; ЭСБМ II 336.

[**в'язчати**] «мекати (про козу), пугати (про сову)», [в'язчати]; — р. *в'язчати* «плакати; варнякати; гавкати; говорити протягом», *в'язчати* «тс.», бр. *в'язчати*, схв. *в'єкнути* «бекнути», слн. *vėkati* «кричати, скаржитись»; — псл. **vęčeti*; — звуконаслідувальне утворення, можливо, споріднене з перс. *vāng* «крик, шум, голос», белуджск. *gvāpk* «поклик, звук»; невиправданим є твердження про зв'язок з болг. *в'єкам* «кричу, кличу», схв. *в'єкати*, слн. *vėkniiti* (Преобр. I 111), як і зіставлення з дінд. *vākti* «говорить», *vācaḥ* «слово», лат. *vōx* «голос» (Горяев 62). — Шанський ЭСРЯ I 3, 243—244; Фасмер I 375; ЭСБМ II 300. — Пор. **язчати**.

Вязчслав; — р. бр. *Вязчслав*, др. *Вязчславъ*, п. *Więcesław*, ч. сл. *Václav*, болг. *Вязчслав* (з рос.), слн. *Vaclav*; — псл. **Vęčeslawъ*, складне слово, утворене з основ слів **vęčje* «більше» (стсл. **в'язте**, др. *в'язе*, п. *więcej*, ч. *více*, сл. *ves(ej)*, вл. *wjasy*, нл. *wjesej*, болг. *в'єче*, [в'єке], слн. *več*) і *slava*; псл. **vęčje*, можливо, пов'язане з лит. *Ventā* (назва річки), лтс. *Veñta* «тс.» (Буга РФВ 75, 152; RS I 6, 27; Mühl. — Endz. IV 573); безпідставними є спроби пов'язання його з лат. *vincō* «перемагаю» (Ильинский ИОРЯС 23/1, 146) і з дінд. *vāpati* «бажає», нвн. *wünschen* «бажати» (Младенов 64); у східнослов'янських мовах ім'я *Вязчслав* є давнім чехізмом, пов'язаним з поширенням на Русь чеського культу св. Вацлава (907—929). — Фасмер I 378; Шанський ЭСРЯ I 3, 245; Преобр. I 112; Brückner 620; Корецький 128—129; Илчев 121; БЕР I 138. — Див. ще **слава**.

в'язлі — див. **ясла**.

Г

га¹ (питальна частка; вигук відповіди на звертання; вигук несподіванки, радощів; [пісенний приспів]), *гáкати* «часто повторювати питальну частку *га*», *гáкало* «той, хто часто повторює *га*»; — р. бр. *а* (питальна частка), п. *ha* (вигук подиву, обурення, глуму, схвалення), ч. *ha* (вигук несподіванки, подиву, глуму, презирства, привернення уваги), схв. *hã* (вигук наказу, радості, захочення); — псл. *ha; — очевидно, результат фонематичного оформлення інстинктивного вигуку, який зустрічається також в інших індоєвропейських мовах (дінд. *hã*, гр. *ǎ*, лат. *ha*); можливо, що в ролі питальної частки виступає колишній займенниковий елемент з давнім придиховим *h* (Фортунатов ИТ II 226).— Sławski I 389—390; Skok I 645.— Пор. *agá²*.

га² «гектар»; — р. бр. *га*, ч. слц. *ha*; — скорочене позначення слова *гектáр* за початковими літерами його складових частин *гекто-* і *ар*. — Див. ще *гектáр*.

[**gab**] (зоол.) «беззубка, Apodonta» Ж, [*gab*, *gábi*] «тс.» ВеЗн, [*габовéць*] (ент.) «перламутрівка, Argynnis» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з прус. *gabawo* «ропуха, жаба», далі з укр. *жа́ба*, р. [*жа́ба*] «рот», можливо, також із *жа́бри* «зябра»; в такому разі можна припустити походження від іє. **g^hēb(h)*-«слизистий, драглистий; пуголовок, жаба»; збереження проривного *г* при тільки факультативному переході в *г* (*h*) може бути пояснене впливом дієслова *га́бати* «стромляти руку в що-небудь рідке» і п. *gabać* «зачіпати». — ВеЗн 13.— Пор. *жа́ба*.

габа́¹ «біле турецьке сукно; облямівка; [біла ковдра Ж]», [*га́бка*] «жіночий одяг» Ж, [*габ'як*] «сюртук з габи» Ж, ст.

габа (XVII ст.); — р. *аба́* «груба біла шерстяна тканина; плащ із цієї тканини», п. *haba* «тс.», болг. *аба́* «грубе домо-ткане сукно; чоловічий одяг з нього», схв. *аба* «тс.»; — запозичення з турецької мови; тур. *аба* «груба вовняна тканина; плащ з неї» походить від ар. *ʿabā* «груба вовняна тканина». — Фасмер I 1; Преобр. I 39; Шипова 22; БЕР I 1; Skok I 2; Lokotsch 1.

[**габа́²**] «хвиля» СУМ, Ж; — слц. *hab* «тс.»; — запозичення з угорської мови; уг. *hab* «хвиля» має відповідники в інших фінно-угорських мовах: манс. *chupr* «хвиля», хант. *chopr* «тс.», фін. *kuprua* «пінитися». — Дзендзелівський Onomastica 17/1-2, 126; Bárcki 106.

габарди́н; — р. болг. м. *габарди́н*, бр. *габардзи́н*, п. *gabardyna*, ч. слц. *gabardén*, вл. *gabardina*, схв. *габа́рдєн*; — запозичене з французької мови через посередництво російської; фр. *gabardine* (вид саржі) походить від ісп. *gabardina* «тс.», яке, в свою чергу, зводиться до фр. ст. *gaverdine* «одяг» невідомого походження. — СІС 133; Шанский ЭСРЯ I 4, 3; ССРЛЯ 3, 8; Sł. wug. ob-cuch 240; Dauzat 349.

габарит «крайні зовнішні обриси предмета»; — р. болг. *габарит*, бр. *габары́т*, п. *gabaryt*, слц. *gabarit*, слн. *gabarit*; — запозичення з французької мови; фр. *gabarit* «тс.» походить від пров. *gabarrit*, що є результатом контамінації іменників *garbi* «модель», яке зводиться до гот. *garwi «підготовка», і *gabarra* «вид судна». — СІС 133; Шанский ЭСРЯ I 4, 3—4; ССРЛЯ 3, 8; Dauzat 349.

[**га́бати**] «протестувати, заперечувати; набридати, турбувати, чіплятись» Ж; хапати Г», [*га́бати*] «протестувати; набридати, турбувати» Ж, [*габцюва́ти*] «ха-

пати», [нага́бати] «напасти, переслідувати; чіпати», [нага́ба] «напад; набридання; несправедливість» Ж, ст. habapia (род. в. одн., 1388); — бр. га́баць «брати; торкатись», п. pagabywać «в'язнути, приставати», ст. gabać «турбувати; позивати», слц. habat' «хапати», болг. [га́бам] «обдурюю»; — псл. gabati «брати, хапати, зачіпати»; — споріднене з діцд. gabhastiñ «рука», лат. habeo «маю», дірл. gaibim «беру, тримаю», ірл. gabāi «взяття», кімр. gafeal «міцне тримання», гот. giban «давати», днв. geban «тс.», гот. gabei «багатство», лит. gabėntis «переносити, перевозити», gabėntis «брати з собою», gobėtis «ласитися, жадати»; іе. *ghabh- «хапати, брати»; форма з початковим г, очевидно, зумовлена впливом з боку [га́бати, га́бнїти] «лапнути щось рідке»; в українську і білоруську мови, можливо, запозичено з польської. — Гумецкая Исслед. п. яз. 222; Оньшкевич Исслед. п. яз. 232; Преобр. I 112—113; Булька 76; Sławski I 243; Machek ESJČS 119; ЭССЯ 6, 76—77; Zubatý St. a čl. II 97; БЕР I 219; Bern. I 287—288; Kluge—Mitzka 237; Walde—Hofm. I 630—631.

[га́бати] «сунути руку в щось рідке» Ж, [га́бнїти] Ж; — запозичення з словацької мови; мор.-слц. [gabnúť] «лапнути, торкнутись, натрапити» пов'язується з слц. habat' «хапати», спорідненим з укр. [га́бати] «набридати, турбувати; хапати». — Machek ESJČS 119. — Див. ще га́бати.

габе́лок (заст.) «теляча шкура, опойок», [габе́лок, габе́ль Бі, габе́ль] «тс.», [габе́льок] «теля» Ж, [габлїна] «телятина», [га́блі] «тс.», ст. габело, габелокъ (XVIII ст.); — р. [габе́лок] «опойок»; — запозичення з польської мови; п. [habel] «теля, відлучене від корови», abelek «вичинена теляча шкура» походить від слат. abellus «ягня»; форми з г (зокрема, габе́ль) могли бути зумовлені впливом з боку нім. Kälbfell «теляча шкура»; непереконливою є спроба пов'язання (Jagić AfSIPh 4, 644) з рум. hăbăic «простацький». — Тимч. 498; Фасмер I 378; Даль I 831; SW I 2, II 1.

габз — див. хабз.

[габза́л] «чужинець, не місцевий житель, захожий» Я; — видозмінене запозичення з тюркських мов; тур. abdal «жебрак, деревіш», кумик. abdal «поселенець» пов'язуються з перс. abdāl (різновид святого), що походить від ар. abdāl «тс.» (Räsänen Versuch 2) або є формою множини ар. bidl «дервіш» (Радлов I 1, 635).

[габзува́ти] «неславити, ганити, паплюжити», [габзува́ти] «тс. Ме; соромити Мо», [гавзова́ти] «ремствувати, скаржитися, висловлювати незадоволення; ганьбити, паплюжити» BeЗн, [гавзува́ти] «дорікати; зневажати» О, [гавзати, гавзува́ти] «тс.» О, [кабзува́ти] «псувати; ляяти, гудити»; — ч. havzovat «з криком лягтися», слц. gauza «крик, безладдя»; — неясне; можливо, пов'язане з [габцюва́ти] «хапати», похідним від [га́бати] «набридати, хапати», або з [кавзува́ти] «скаржитися»; на формі [кабзува́ти], можливо, позначився вплив молд. кибзу́ «обдумувати, обговорювати, вирішувати». — Мельничук Молд. ел. 165; Ж, 328; Machek ESJČ 163; DLRM 105. — Пор. га́бати, ка́вза.

[габзьо́ваний] «вишитий золотом або сріблом» Я; — неясне.

га́битус «зовнішній вигляд», ст. габѣтус (XVII ст.); — р. габитус, бр. габітус, п. ч. слц. habitus, болг. хабитусе, схв. хабитус «тс.», слн. hábitus «тілесні й душевні властивості»; — запозичення з латинської мови; лат. habitus «зовнішність, вигляд, поза» пов'язане з дієсловом habeo «тримаю, зберігаю, міщу в собі, маю», спорідненим з псл. gabati «брати, хапати», укр. [га́бати] «турбувати, хапати». — СІС 133; Kopaliński 378; Walde—Hofm. I 630—631.

[габла́] «один з двох мотузків для удержування паруса Дз; вірówka, що підтримує рівновагу рея в човні Берл»; — запозичення з тюркських мов; крим.-тат. габл «мотузка, вірówka», тур. abla «канат» походять від ар. ḡabl «мотузок, канат, вірówka».

[га́блі¹] «вила», [га́блі, ка́блі]; — п. [gabel] «тс.»; — запозичено з німецької мови, очевидно, через польське посередництво; нвн. Gábel «вила», днв.

gabala «тс.» споріднене з сірл. gabul «розвиллистий сук, вила», кіпр. gail «вила», брет. gavl «розвилка». — Шелудько 28; Kluge—Mitzka 227.

га́блі² — див. габе́лок.

[габо́в] (вигук гуцульських дроворубів, який означає вимогу припинити спускання зрубаних дерев); «стривай» Шух; — можливо, результат фонетичного ускладнення вигуку [гов] «стій; досить».

[габо́рцьо] «біс» Ж; — очевидно, пов'язане з власним ім'ям [Габо́р] «Гаврило»; мотиви пов'язання неясні.

[габу́к] «місце в річці, де вода тече вузьким руслом і з шумом б'є вниз», [габу́чїти] «дуже шуміти (про воду); непокоїти Шух; толочити, звальювати на купу МСБГ»; — остаточно не з'ясоване; пов'язується (Hgabec Nazwy Huc. 38) з [габа́] «хвиля»; вважається також (Scheludko 129) запозиченням з румунської мови; рум. hăbuc «швидкий» етимологічно неясне. — Дзензелівський Оптомastica 17/1—2, 126; Cioganescu 388.

гав¹ (вигук, що імітує гавкання), га́вкати, [га́вкати] «набридливо гукати» Ме, гавкотіти, [гав] «гавкіт», [га́ва Ж, гавк] «тс.», [га́ва] «вигадана істота, якою лякають дітей МСБГ; (дит.) щось страшне; собака О», га́вкіт, гавкітня́, гавкотня́, [гавка́ч] «лис», гавку́н, гавку́чий, [гавку́щий]; — р. гав, бр. гаў, п. hau, haf, ч. haf, слц. hav, haf, нл. haw, болг. [га́вкам], схв. ау; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до лтс. аї, гр. βαύ, н. bau «тс.». — Шанский ЭСРЯ I 4, 4; Фасмер I 379; Sławski I 410; Bern. I 291.

гав² — див. гев.

га́ва (орн.) «ворона, Corvus corpix; роззява; [проміжок між двома зубцями пилки], [га́ва] «ворона; роззява», га́веня́, [га́врач] «зівака» Я, га́врик «роззява», [га́вря] «гава», га́вити «бути неуважним», [га́вити, га́вати Ж] «тс.», га́витися «гаятися», га́вин, га́в'ячий, [га́в'ячий], [зага́витися] Ж; — слн. gavac «чайка»; — очевидно, псл. gava, давнє звуконаслідувальне утворення, пов'язане з гов(-ог-); зіставляється також з лат. gavia «чайка», днв. kã «галка» (Walde—Hofm. I 584), що викликає сумнів. — Булахов-

ский ИАН ОЛЯ 7, 103; Фасмер I 379; Bern. I 297. — Див. ще говорі́ти.

[гава́гати] «верзти, ляпати язиком, базікати» Ме, [гава́гати] «голосно розмовляти» Я, [гава́га] «базіка, губошльоп» Ме; — очевидно, споріднене з п. gawędzić «балакати», яке зводиться до того самого кореня, що й укр. га́ва, говорі́ти. — Sławski I 261. — Пор. га́ва.

[гаваза́] «неохайна людина» Я; — неясне; можливо, пов'язане з [гавза́] «гугнява людина» або з тур. geveze «базіка».

[гавано́с] «посуд для води» Мо; — болг. [гавано́с] «горщик»; — запозичення з молдавської мови; молд. гавано́с «глиняний глечик», рум. gavanós «тс.», gávap «дерев'яна миска, видовбана заглибина» виводиться від болг. гавана́ «дерев'яний посуд», вага́н «дерев'яна миска», схв. ва́ган «тс.» або від тур. kavapoz «банка». — DLRM 330; СДЕЛМ 83; БЕР I 221. — Див. ще вага́нї.

га́вань, ст. гаван (XVIII ст.); — р. бр. га́вань; — запозичено з голландської мови через посередництво російської; гол. ннім. haven, звідки нвн. Hāfen «тс.», споріднене з дісл. hōfn «тс.», походить від того самого кореня, що й нвн. haben «мати», споріднене з лат. sarere «брати, захоплювати», і первісно означало «вмістилище». — СІС 133; Шанский ЭСРЯ I 4, 4; Фасмер I 379; Преобр. I 113; Kluge—Mitzka 279—280.

[гавду́н] «великий некрасивий горщик» Ме, [га́вду́н] «великий горщик»; — неясне; можливо, пов'язане з болг. [гаваза́] «глиняна посудина», яке зіставляється з гр. γαβάδα «дерев'яний посуд; глибока глиняна миска»; може бути також результатом контамінації молд. гивано́с «банка, горщик» і молд. [хладо́н] «глечик» (Мельничук Молд. эл. 165); форма га́вду́н могла виникнути під впливом каза́н.

га́ведний — див. га́в'язний

[га́ведня] «набрід, чернь» Ж, [га́веда] «гніздо гадюк» О; — р. [га́веда] «гади, жаби, ящірки і под.; неприємні комахи; гидота», [га́ведь] «дрантя, погань; неук», [га́вез] «велика кількість, сила силенна», п. gawiedź «юрба; малі діти; пташенята;

малята свійських тварин; паразити; набрид, чернь, голота», ч. *havěd'* «дрібні тварини; свійська птиця; набрид», слц. *hávěd'* «птиця; паразити; набрид», болг. *gáved* «звір»; — псл. *gavědъ, *gavedъ, утворене за допомогою суфікса -ědъ, -edъ від кореня **gav-*, того самого, що і в стсл. **огавити** «турбувати», **огакиє** «прикрість», ч. *ohava* «виродок, потвора», *ohavný* «потворний, бридкий», схв. [*gaviti se*] «відчувати огиду»; — споріднене з лит. *gòvėda* «набрид, натовп, голота», *gauja* «згряя, банда, ватага», *gòvena* «безліч, юрба, натовп», *gòvija* «тс.»; очевидно, від іе. **g^u-ou-* «худоба». — Фасмер I 379; Sławski I 262; БЕР I 221; ЭССЯ 6, 110—111; Bern. I 298; Вуга RR I 328. — Пор. **гòв'єдо**.

гавза́, **гавза́тий**, **говза́**, **говза́тий** — див. **гамза́ть**.

[га́видний] «самолюбивий, гонористий» Ж; — неясне; можливо, результат контамінації [*гáведний*] «величезний» і *за́відний* «вартий заздрості; [заздрісний]» (Желех. I 133).

[га́вінь] «безодня, діра» Я; — неясне. **гáвка** — див. **га́лка**.

[гавлюшкі] «дубові яблучка, нарости спіднизу дубового листя» Я; — можливо, пов'язане з п. *gałwaczki* «тверді опухлі залози на шиї або під підборіддям людини, демінутивною формою множини від *gałwa* «гланда, залоза», яке походить від ч. *halva* «опух, наріст, горб» неясного походження. — SW I 799.

[гавля́к] (кличка барана) Дз Доп-УЖДУ, [*гавля́к*] «тс.» тж; — неясне.

[га́вра] «лігво звіра, барліг; паша», [*га́вра*] «тс.; велика діра (Ме)», [*гаво́ра*] «діра» Ж, [*гавра́ч*] «балакун, крикун» Ж, [*гаврати*] «галасувати» Ж; — п. [*gawra*] «барліг» (з укр.), ч. [*gaúg*] «дупло»; — запозичення з східнороманських мов; рум. *gáugă* «діра; лігво», молд. *gáurə* «тс.» походять, очевидно, від лат. *ca-vula, утвореного від *cavus* «порожній, видовбаний», спорідненого з гр. *κοῖλος* (<*κοFίλος) «порожній», кіпр. *sawt* «велень», стсл. **соуи** «нікудишній, марний»; Філіпиде (Philippide II 713) вважає рум. *gáugă* етимологічно неясним. — Scheludko 129; Vrabie Romanoslavica

14, 144; Niŝa-Armaş та ін. Romanoslavica 16, 86; Machek ESJČ 149; Crânjala 274—275; Walde—Hofm. I 191—192.

[гавра́н] (орн.) «ворон, *Corvus corax*», [*гавр*] «тс.» Пі, [*гавранча*] «молодий гайворон» ЕЗб 4; — запозичення з чеської або словацької мови; ч. слц. *havran* «ворон» є прямим відповідником до укр. *гайворон* (див.).

Гаврі́ло, **Гаври́к**, [**Га́брик** Ж, **Га́бро** Ж, **Га́брó**, **Гаври́к** Ж, **Гаврилéй** Я, **Га́вря** Я], ст. *Гавриил* «муж»; б(ог)ъ або б(о)жій, або мощно(сть) б(о)жаа, або мощный мой б(ог)ъ (1627); — р. *Гавриил*, *Гаврила*, бр. *Гаурыил*, *Гаурыла*, др. *Гавриилъ*, п. ч. слц. вл. нл. *Gabriel*, болг. *Гавраил*, схв. *Gabrijel*, слн. *Gabrijel*, стсл. **Гавриилъ**; — через старослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. *Γαβριήλ* походить від гебр. *Gabrī'él*, букв. «муж божий» або «міць божа», утвореного з іменника *gēber* «чоловік», пов'язаного з дієсловом *gabār* «був сильним», спорідненим з араб.-сір. *gēbār* «був могутнім; чоловік», ар. *jabr* «сильний юнак», і етимологічно неясного іменника *ēl* «бог». — Сл. вл. імен 205; Беринда 196; Петровський 81; Фасмер I 379; Skok I 541; Klein 505, 633; Gesenius 142 b.

гавря́х — див. **ховра́х**.

[гаву́ля] «падло; худоба» Ж; — очевидно, давнє похідне утворення від того самого кореня псл. **gav-*, що й у словах [*гáведня*] «набрид, чернь», [*гáведа*] «гніздо гадюк»; проривне *г* замість закономірного *г* у цьому корені може пояснюватись емоційним забарвленням слова. — Див. ще **гáведня**.

[гаву́ра] «неохайна людина; від неохайності в неї завжди заїди» Я; — можливо, результат афективної видозміни форми [*гавазáт*] (пор.).

гавчик, **гавчи́ський** — див. **авчик**.

гав'ю́рка — див. **веві́рка**.

[га́в'яз] (бот.) «чорнокорінь, *Syn-glossum officinale* L.» Ж, [*гáв'язь*] «живокіст, *Symphytum officinale* L.», [*гáв'язжий*] Ж; — р. [*гавьяз* (*гавяс*)] «чорнокорінь», п. ст. *hawjas* «тс.» (з укр.), ч. *havez* «аденостилес, *Adenostyles* Cass.», болг. [*гавяз* (*гавѣз*)] «чорнокорінь», схв.

gāvez «живокіст», слн. *gāvez* «чорнокорінь»; — псл. *gavezъ; — тлумачиться як складне утворення з основи **gav-* «худоба», тієї самої, що і в слові [*gāvedня*] «набрід, чернь», спорідненої з *gov-* (ēdo) «худоба», і основи *ez-*, яка зберігається в слові *язік*; первісне значення назви «волячий язик» було зумовлене формою листків чорнокореня (як і живокосту); пор. наукову назву чорнокореня *Synoglossum*, утворену з гр. *κόων* (род. в. *κωνός*) «собака» і *γλωσσα* «язик». — Фасмер I 380; Sławski I 261—262; Machek Jm. *rostl.* 236—237; Bern. I 297—298; Младенов 95; БЕР I 221. — Див. ще *гаведня*, *гав'єдо*, *язік*.

[*гав'язний*] «величезний» Ж, [*гаведний*] «тс.» Ж; — не зовсім ясне; очевидно, пов'язане в якийсь спосіб з [*гаведня*] «набрід, чернь», р. [*гавезь*] «велика кількість, сила силенна», п. *gawiedź* «юрба». — Див. ще *гаведня*.

[*гав'ян*] (бот.) «осока берегова, *Sagex riparia* Curt.» Я; — результат поступової фонетичної видозміни форми *аір* (> *gāiisip* > *gav'яр* > *гав'ян*). — Див. ще *аір*.

gāga (орн.) «птах з родини качок, *Somateria molissima* L.», [*гāга*] «тс.» Я, *гадчий*; — р. болг. *gāga* «тс.», схв. *gāгула* «вид водяного птаха», слн. *gāga* «качка»; — псл. *gaga*, звуконаслідувального походження; — споріднене з лтс. *gāga* «вид морського птаха». — Булаховський ІАН ОЛЯ 7, 156; Шанський ЭСРЯ I 4, 5; Фасмер I 380; БЕР I 220; ЭССЯ 6, 83; Bern. I 290; Trautmann 74. — Пор. *гагакати*, *гагара*.

гагакати «голосно викрикувати», [*гāгати*] «кричати» (про гусей), *гēгати* «тс.»; — р. *гагакать*, бр. [*гāгаць*], п. [*gagac*], ч. *gagati*, *gāgati*, схв. *gāгати*, слн. *gāgati*; — різнірідні звуконаслідувальні утворення, паралельні до лит. *gogėti* «гоготати», лтс. *gāgāt* «тс.», свн. *gāgen*, *gāgerп* «кричати, гоготати», дісл. *gaga* «насміхатися, глузувати», алб. *gogëshin* «позіхаю; ригаю». — Фасмер I 380; Bern. I 290; Trautmann 74. — Пор. *gāga*, *гагара*.

гагара (орн.) «птах з родини качок, *Gavia* Forst.», *гагарка* «*Alca* L.», *гагарові*, [*гагак*] «гагара» Ж, Я, *гагарячий*; —

р. бр. *гагара* «тс.», болг. [*гагарашка*] «сорока, *Corvus pica*», схв. *гāгрица* «ворон»; — звуконаслідувальне утворення, пов'язане з *гāгати*. — Булаховський ІАН ОЛЯ 7, 156; Шанський ЭСРЯ I 4, 5; Фасмер I 380; Верп. I 290; БЕР I 221—222. — Див. ще *gāga*, *гагакати*.

[*гагарадз*] «овечий, козячий кал» Ж; — запозичення з якоїсь східнороманської мови; пор. етимологічно неясне арм. *gāgārača*, *čācāradzā* «тс.» (можливо, від лат. *casagicia «тс.?»). — *Parahagi* 488.

гагāt «різновид кам'яного вугілля; стверділа смола»; — р. бр. болг. *гагāt*, п. *gagat*, ч. слц. слн. *gagāt*, схв. *gāgāt*; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Gagāt*, фр. *gagate* походять від гр. *γαγάτης* «чорний янтар, земляна смола, гагат», утвореного від назви річки і міста *Гāγας* у Лікії. — СІС 133; Фасмер I 380; Kopaliński 250; Holub—Lyer 177; Frisk I 281.

гагауз «представник тюркської народності в Молдавії і суміжних з нею районах України, Румунії і Болгарії»; — р. бр. *гагауз*, болг. *гагаузин*; — загальноприйнятої етимології не має; виводиться від тюрк. *Gag-Ouz (Мощков Этнограф. обозрение 44/1, 13—14), у якому елемент *Gag-* пояснюється як племінна назва узів, або від тюрк. *gök-uz* «синій уз» (Младенов RSI 11, 85). — Фасмер I 380—381; Боев БЕ 14/4—5, 425. — Див. ще *огуз*.

[*гагацка*] (бот.) «ягода агрусу, *Ribes grossularia* L.» Мак, [*гарацки*, *геладзи*, *геладзки* Мак, *гелаци*, *гелгацки* Мак, *гелгєцки*, *гигаци* Ж, *гигацки* Мак, *гигачи* Мак] «тс.», [*галадзник*] «агрис (кущ)» Мак, [*геладзник* Мак, *гелаци* Мак, *гелгєчник*] «тс.», [*гогódза*] «брусниця, *Vaccinium vitis idaea* L.» Я, [*гогódз* Ж, *гогódза* Мак, *гогódзи* Ж, *гогóзи*, *гогóзник*, *гогóзник* Мак] «тс.», [*гогóзки*] «ягоди брусниці» Мак; — п. [*gogodze*] «тс.» (з укр.), слц. [*gigadze*] «агрис» (з укр.); — видозмінене запозичення з румунської мови; рум. *soácăză* «смородина, порічка» походить від алб. *kókëzë* букв. «головка», вживаного, очевидно, в значенні «зернина» і похідного від *kókë* «голова»; перенесення назви порічок на брусницю

сталосся, очевидно, вже на українському ґрунті.— Sławski I 309; Machek Jm. rostl. 99; DLRM 160; Parahagi 299.

[гаго́в] (виг.) «повільно» Ж; — ускладнене протетичним г складне утворення, що виникло в результаті злиття частки *a* і вигуку *гов* «стій» (див.).

[гагу́в, гагі́в] «чорногуз» ДзАтл II; — запозичення з угорської мови; уг. [gagó] «тс.» походить від [gagólyá] «тс.» і пов'язане з *gólyá* «тс.».— ДзАтл II 128.— Див. ще **гб́вля**.

[га́гор] «горло»; — запозичення з слов'янської мови; слц. *gágor* (знев.) «тс.»; гусячий гелгіт є похідним від звуконаслідувального дієслова *gagat'* «гегати» (про гусей).— Бевзенко НЗ УЖДУ 26, 177; Machek ESJČS 114.— Див. ще **га́кати**.

гад, *га́ддя*, *гаденя́*, *га́дина*, *гадові́ще* «місце скупчення гадів», [га́дюга] «га-«дюка» Ж, [га́дюк] «тс.», *га́дюка*, [га́дюра] «велика гадюка; лайлива назва», *га́дюча́*, *га́дюченя́*, [га́дючина] «м'ясо гадюки», [га́дючіння] «скинута гадюча шкіра» Я, [га́дючиця] «гадюка-самка» Ж, *га́дючник* «змійне гніздо», *га́дюччя*, [га́дюшник] «змійне гніздо», *га́дя* «гадючення, змієня», *гадь*, [га́дьва́] (зб.) «гадюки» ВеБ, [га́дюкува́тий] Я, *га́дючий*, [га́дюцький], *га́ддячий*, [га́дити] «ганьбити» Л, Бі, *га́дючитися* «звиватися як гадюка»; — р. бр. болг. м. *гад*, др. *гадъ*, п. нл. *gad*, ч. слц. вл. *had*, схв. *gǎd*, слн. *gād*, стсл. **гадъ**; — псл. *gađь*; — споріднене з лит. *gėda* «сором, стид», двн. *quat* «бруд», гол. *kwaad* «злий», нім. *Kot* «бруд»; іє. *gʷedh-, *gʷodh- «щось огидне, бридке», можливо, з давнішого *gʷoudh-, *gʷeudh-, до якого в такому разі слід зводити і *гидь*, *гидкий*; зіставлення з дінд. *pāgá*- «гад» (Machek ESJČ 154) позбавлене підстав.— Шанский ЭСРЯ I 4, 5—6; Фасмер I 381; Sławski I 247; БЕР I 222; Skok I 542—543; ЭССЯ 6, 79—82; Топоров II 232; Fraenkel 142; Ondruš Sl. Wortst. 130—131.— Пор. **гид**.

гада́ти «думати; ворожити; [згадувати]», [га́дкува́ти] «розмірковувати», [га́да́] «гадка; горе, турбота; загадка» Г, Бі, [га́ди-перега́ди] «роздуми», *га́дка*,

га́даний, [вга́дно] «можна вгадати» Ж, *віга́дка*, *віга́дник*, *віга́дчик*, *віга́дько*, *віга́дливий*, *відега́ти*, [відега́да] «відгадниця», *відега́дка*, *відега́дник*, *відега́дувач*, *відега́дько*, *відега́дливий*, [дога́дати] «догадатися», *догада́тися*, *дога́д*, *дога́дка*, [дога́нка] «здогад» Ж, *дога́дливий*, *згада́ти*, *зга́д* «згадка, нагадування», *зга́дка*, *загада́ти*, *зага́д* «наказ», *зага́дка*, *зага́дковий*, *здога́д*, *здога́дка*, *здога́дливий*, *здога́дний*, *нагада́ти*, *нага́д*, [нага́дка] «нагадування» Ж, [нага́нка] «тс.» Ж, *нава́д*, *навадога́д*, [наза́д, *назуга́д* Ж, *назуга́дь* Ж, *нега́дки*, *ніга́дки*, [пога́данка] «дума», *пригада́ти*, *прогада́ти* «помилитися», *розгада́ти*, [розга́д] «роздум» Ж, *розга́дка*, *розга́дник*, *спогада́ти* «згадати», *спога́д*, *спога́данка*, *спога́дка*, *угада́ти*, *уга́дник*, *уга́дчик*, *уга́дько*, [уга́дно] «можна вгадати»; — р. *гада́ть* «ворожити; робити здогади», бр. *гадиць*, др. *гадати* «думати», п. *gādać* «розмовляти», ч. *hádati* «ворожити; думати; відгадувати», слц. *hádat'* «здогадуватися, відгадувати, ворожити», вл. *hodać*, нл. *godaś* «радити», болг. *гада́я* «гадаю, передбачаю, ворожу», м. *гата* «ворожить», схв. *gātati* «ворожити», слн. *gādātī* «допитуватися», стсл. **га́дати** «ворожити», **га́дати** «тс.»; — псл. *gadati* «думати, передбачати, говорити»; — очевидно, пов'язане з *год*, *годи́ти*, р. *угоді́ть* «попасти», ч. *uhodnouti* «відгадати», лит. *godóti* «намагатися, думати», *godýti* «знаходити чуттям, міркувати», лтс. *gādāt* «думати, турбуватися, пробувати»; менш переконливе зіставлення (Фасмер I 381; Преобр. I 113—114; Вегп. I 288; Эндзелін ЖМНП 1910, липень 202) з дісл. *gāta* «припущення, підозра, загадка», *gēta* «мова, припущення, віра», гот. *bigitan* «досягати, знаходити», нвн. *vergessen* «забувати», гр. *χαράδινω* «хапаю» (аор. *ἔχαδον*), лат. *prehendo* «тс.», *praeda* (*praiheda) «здобич». — Шанский ЭСРЯ I 4, 6; Sławski I 247—248; Стоянов 42—43; БЕР I 223; ЭССЯ 6, 77—78; Zubatý St. a čl. I 242—245; Vūga RR I 307, 439; Fraenkel 159—160.— Див. ще **год**.

[га́дерно] «охоче» Ж; — неясне.

[гадеру́ба] «вїймка на печі в бік комина» Ме, [гадеру́бка] «вїймка в грубі

над плитою» Ме; — результат видозміни запозиченого п. *garderoba* «гардероб»: у виїмку на печі раніше могла складатись білизна.— Див. ще **гардероб**.

[гаджала] «кісточка; нога» Ж, ВеЗн, [гаджеля] «кривоногий» Я; — очевидно, запозичення з польської мови; п. [gizela] «велика гомілкорова кістка», [giczal (giczol)] «нога» є похідними від п. ст. *giža* «гомілкорова кістка; її кінець», [giža] «частина ноги тварини; волячі ноги як їжа», спорідненого з ч. ст. *hůže* «клуб», *hůždě* «тс.», укр. [гижкий] «холодець із свинячих ніг» (див.).

[гаджалігати] «калічити мову, говорити незрозуміло»; — можливо, пов'язане з болг. [гаджал] «турок», яке може походити від циг. *гаджо* «чужинець, не циган». — БЕР I 223.

[гаджало] «коліща; перстень у нижньому кінці веретена; (мн.) блочки з двох коліщат у кроснах; кулька» О, [качало] «тс.» О, [гаджело] «дзига», [гаджюлька] «котушка» О, [гаджуляти] «шкандибати, кульгати» Ж; качати (напр., кульки з тіста) О; — очевидно, результат діалектної видозміни форм [качело] «коліща» і [качуляти(ся)] «хитати(ся)»; форма [гаджуляти] могла виникнути під впливом [гаджеля] «кривоногий». — Див. ще **качати**. — Пор. **гаджала**.

[гаджуга] «молода смерека», [гачуга] ВеЗн «тс.»; — зіставляється з рум. *hăciugă* «двометровий буковий стовбур». — Scheludko 129.

[гадзюля] (ент.) «жук гнойовик, *Scarabaeus L.*»; — запозичення з румунської мови; рум. *gîzulie* «комаха» утворене від *gîză* «тс.», яке, в свою чергу, походить від укр. [гадзь] (п. *giez*). — Scheludko 129; DLRM 339. — Див. ще **гадзь**.

[гадінник] (бот.) «приворотень, *Alchemilla vulgaris*; дивина ведмеже вухо, *Verbascum thapsus L.*», [гадінниця] «первоцвіт, *Primula officinalis*» Ж, [гаднік цілолистний] «змійголовник Рюйша, *Dracoscephalum Ruyschiana L.*» Ж, [гадючка бородавчата] «гриб *Agaricus phalloides s. verrucosus*» Ж, [гадючка сороквата] «гриб *Agaricus pantherinus*» Ж, [гадючка червоняна] «гриб *Agaricus rubescens*» Ж, *гадючник* «*Filipendula*

Adans.», [гадяр] «вид неїстівного гриба» Я; — похідні утворення від *гад*, *гадина*, *гадюка*; назви зумовлені, очевидно, різними властивостями відповідних рослин, здебільшого точно не визначеними.— Див. ще **гад**.

[гадра] «баба-яга, сварлива жінка»; — запозичення з польської мови; п. [hadra] «зла жінка» походить від нім. *Häder* «сварка, суперечка», спорідненого з дісл. *hōd* «боротьба», гр. *κότος* «гнів», дірл. *sath* «боротьба», стсл. *котога* «тс.», укр. [котога] «сварка». — Шелудько 26; Sławski I 400—401; Kluge—Mitzka 279. — Див. ще **котога**.

[гадуй] (у виразі [гадуй-гадуй] на позначення безтурботного базікання); — очевидно, запозичення з польської мови; п. *gadugadu* «тс.» пов'язане з *gadać* «говорити, казати; базікати», спорідненим з укр. *гадати* (див.).

газ¹, *газация*, *газатор*, *газівник*, *газифікація*, *газифікувати*, *газувати*; — р. бр. болг. м. *газ*, п. ч. слц. *gaz*, схв. заст. *gâz*, слн. *gás*; — запозичення з німецької, французької або голландської мови; нім. гол. *gas* походять від фр. *gaz*, штучного новотвору бельгійського хіміка ван Гельмонта (1577—1644) на базі лат. *chaos* (<гр. *χάος* «хаос». — СІС 133; Шанский ЭСРЯ I 4, 7; Фасмер I 382; Преобр. I 115; Kopaliński 351; БЕР I 224; Dauzat 357; Kofínek 85. — Пор. **хабс**.

газ² (текст.), [газа] «вуаль, марля»; — р. бр. болг. *газ*, п. *gaza*, ч. *gáza*, *gáz*, слц. слн. *gáza*, м. *газа*, схв. *gáz*; — очевидно, через російське і, можливо, польське посередництво запозичено з французької мови; фр. *gâze* «тс.» утворене від назви міста Gaza в Палестині або пов'язане (через ісп. *gaza* «прозора тонка тканина») з ар. *qāzz* «шовк», перс. *kāz* «тс.». — Шанский ЭСРЯ I 4, 8; Фасмер I 382; Преобр. I 115; SW I 811; Brückner 137; Holub—Lyer 178; БЕР I 224; Kluge—Mitzka 236; Lokotsch 91; Dauzat 357.

газ³, *газ*, *газа*, *газа*, *газник*, *газниця*, *газниця* — див. **гас**.

[газда] «господар», [газдага Г, Ж, газдиня], [газдівка] «господарство», [газдівство], *газдівство*, *газдівський*, *газдів-*

ський, газдівний, газдовитий, газдати Пі, газдінити, газдінити, газдувати, газдувати; — п. [gazda] «заможний господар», ч. діал. слц. gazda «господар», болг. діал. м. *gázda*, схв. *gázda* «багатий», слн. *gázda* «господар»; — запозичення з угорської мови; уг. gazda «господар», у свою чергу, походить із слов'янських мов (<слов. gospoda).— Лизанець НЗ УжДУ 26, 118; Бевзенко НЗ УжДУ 26, 177; Sławski I 264; Brückner 137; Sł. wyg. obcych 243; Machek ESJČ 150; Holub—Lyer 178; БЕР I 224; Младенов 26; MNTESz I 1038; Bárczi 92.— Див. ще **госпо́да**.

газель (зоол.) «вид антилоп», *газелячий*; — р. бр. болг. *gazél*, п. ч. слц. gazela, болг. м. *gazéla*, схв. *gazéla*, слн. *gazéla*; — запозичено з французької мови через посередництво російської; фр. gazelle «газель» походить від ар. *gazāl*, [gazāl] «тс.».— СІС 133; Шанский ЭСРЯ I 4, 8; Фасмер I 382; Dauzat 357; Loktsch 55.

газета, *газетник*, *газетчик*, *газетяр*; — р. бр. болг. *gazéta*, п. слц. (з р., п.) gazeta, ч. рідк. gazéta, м. *gazeta*, схв. *gazeta* «старовинна дрібна монета»; — запозичене через посередництво російської або польської і, можливо, французької мов з італійської; іт. gazetta «газета» (первісне значення — «дрібна монета», яку платили за читання газети) утворене від назви старовинної венеціанської монети *gaza*, пов'язаної з гр. γάζα «майно, скарб» і перс. *ganj* «тс.».— Акуленко 141; Кравчук УМШ 1957/4, 80; Шанский ЭСРЯ I 4, 9; Фасмер I 382; Преобр. I 115; Sławski I 264; Brückner 137; БЕР I 224; Dauzat 357.

газирі «пантронташі, пришиті на грудях коло чемерки», [газирі] «тс.»; — р. *газырй*; — очевидно, запозичення з тюркських або іберо-кавказьких мов; можливо, пов'язане з крим.-тат. *азыр* «готовий», тур. *hazır* «готовий, приготовлений, діючий» (від ар. *hazır* «тс.»).

[**газоба**] «будівля для сільськогосподарського реманенту» ДБ II; — очевидно, утворене від уг. *ház* «будинок», спорідненого з хант. *kat* «тс.», фін. *kota*

«хата, хатина, халупа».— MNTESz II 76; Bárczi 116.

газон; — р. бр. болг. *gazón*, п. ч. слц. *gazon*; — запозичено з французької мови через посередництво російської; фр. *gazon* «дерен, газон; лужок» походить від франк. або двн. *waso* «тс.».— СІС 134; Шанский ЭСРЯ I 4, 10; Фасмер I 382; Sł. wyg. obcych 245; Dauzat 357.

гаївка «веснянка», [гаївка Ж, гаївка Гнатюк, гаїлка, гагулка тж, гаїлка, галагівка Гнатюк, галагїлка, егулка, огулка, явілка тж, яївка, ягїлка Гнатюк] «тс.»; — неясне; виводиться (Zilynskyj Slavia 43, 47—54) від назви птаха *гоголь* (Vиссerphala clangula), який відзначається особливо гарним танцем під час токування; пов'язувалось ще з *гаї* (Гнатюк, Гаївки, Львів, 1909), *гайтися* (Шейковский, Быт подолян I 1, К., 1860, 1; Свидницький Основа 1861 XI—XII 39), *глаголати* (Щурат Дѣло 1910, 95, 6—7), дінд. Нолі «весняне свято» (Партицький Правда 1868, 244).

гай, [гаїна] «гай», [гаїнік] «місце, де росте гай Я; лісник», [гайовік] «лісовик», [гайчїк] «син лісника» Я, *гаїний*, *гайовий*, [загаї] «зарість, хащі»; — р. діал. бр. *гай*, др. *gau*, п. нл. *gaј*, ч. слц. *háј*, вл. *haj*, схв. *gáj* (у складних топонімах); — псл. *gajъ, очевидно, пов'язане з *gojiti*, укр. *гоїти* (первісно) «залишати жити, вирощувати»; менш переконливі зіставлення з псл. *gaty*, укр. *гать* (Mikl. EW 60; Brückner 132), з псл. *gajiti* «кричати, галасувати», р. [гаї] «галас» (Толстой Сл. геогр. терм. 54—55; Преобр. I 116), з іє. *gāi-«співати» (Holub—Kop. 119; Machek LF 51, 240), з н. *hag* «огорожа», Наїп (<двн. *hagan*) «гай» (Gebauer I 399) та ін.— Дзендзевський St. sl. 10/1—2, 60; Филин Происх. яз. 526—528; Фасмер I 382—383; Даль I 366; Мартынов Прабл. белар. філал. 72; Sławski I 249—250; Machek ESJČ 155; Skok I 544.— Див. ще **гоїти**.

гайвір — див. **аїр**.

гайворон (орн.) «грак, *Corvus frugilegus* L.», [гайворон ВЕНЗн, гайвор Ж, гальворон ВЕНЗн] «тс.», [гайворінь] (зб.) «гайвороння; дурні» Ж, *гайвороненя*, *гайвороння* (зб.), *гайвороня*, [гайвороні],

гайворонячий; — р. [гайворон], ст. *во-ронозрай*, п. нл. *gawron*, ч. слц. *hawrap*, вл. *hawron*, болг. *гáрван*, [гáврaн], м. *гавран*, схв. *гáврaн*, слн. *gávrap*; — псл. *гайвогпъ, *гавогпъ, утворене з основи дієслова *га(j)-, що виступає в др. *гаяти* «каркати», р. [гай] «крик галок; шум, галас», [га́я] «згряя птахів», лит. *giedóti* «співати», *gaĩdũs* «півень», [gáidal] «мелодія, нота», дінд. *gáuyati* «співає», лат. *gāius* «сойка» (іє. *gāi- «співати»), і іменника *vogпъ «ворон». — Фасмер I 383; Преобр. I 115; Sławski I 263—264; БЕР I 230; Skok I 556; Mareš Slavia 36, 359—361; Bern. I 291; Trautmann 76; Ernout—Meillet I 561; Walde—Hofm. I 376. — Див. ще *вóрон*. — Пор. *гавра́н*, *каворон*.

гай-гай (емоційний вигук; вигук для відгону хижих птахів), [гайна́] (вигук для відгону яструба), [га́я] (вигук для відгону птахів), *га́йкати* «кричати гай»; — п. [haj] (емоційний вигук; імперативний вигук до тварин), ч. *haj* (імперативний вигук до птахів), схв. *háj* (емоційний вигук); — результат фонематичного оформлення інстинктивного вигуку, паралельний до *ай*; поширене також в інших індоевропейських (дінд. свн. фр. ст. рум. *hai*) і неіндоевропейських мовах (напр., тат. *хай*, *хай-хай* — вигуки для вираження емоцій). — Sławski I 391; Machek ESJČ 155.

[гайда́¹] «флейта», [га́йда] «пастуша дудка; волинка; сопілка О», [га́йдáр] «гравець на гайді», [га́йдýн] «тс.» Мо, [га́йдату] «грати на флейті», [га́йдува́ти] «грати на волинці»; — п. *gajda*, мн. *gaidy* «волинка», ч. *kejdy*, слц. *gajdy*, болг. *гайда*, схв. *га́йде*, слн. *gáida* «тс.»; — запозичено з турецької мови через посередництво південнослов'янських і румунської (рум. *gáidă* «тс.»); тур. *gayda* «тс.», можливо, походить від арабського *gaita* «тс.» або з іберських мов. — Sławski I 250; Machek ESJČ 148; Vrabie Romanoslavica 14, 144; DLRM 325; БЕР I 224—225; Skok I 543—544; Lokotsch 51.

[гайда́²] «гульвіса», [га́йда] «поганий пес; нероба, шалапут» Ж; — п. *gajda* «незграбна, слабка, дурна людина»; —

результат перенесення назви *гайда* [га́йда] «волинка» за зовнішньою подібністю (волинка складається з бурдюка і трьох дудок). — Див. ще *гайда́¹*.

гайда́³ (вигук, заклик до початку руху чи роботи) Г, Ж, [гай] «тс.», [гайд-гайд] «вигук для підгону свиней» Мо, [гайт] «гайда» Ме, [га́йту] (дит.) «гуляти», [га́йту] «тс.» Ме, [гайтýсь ході́ти] (дит.) «випорожнятися»; — р. *а́йда́*, бр. *гайда́*, п. *hajda* (з укр.), ч. *hajdy*, слц. *hajdy*, *hajda*, болг. *ха́йде*, схв. *ха́йде*, слн. *hájdi*, *hajd*; — запозичення з турецької мови (в російську — з татарської); тур. *hayda*, *haydi* (вигук підгону) споріднене з тат. *хайде* «іди», башк. *а́йда* «тс.» і походить, очевидно, від тюрк. *ajda/hajda* «гнати», збереженого в кирг. *айда* «гнати». — Шанский ЭСРЯ I 1, 55; Фасмер I 64; Sławski I 391; Machek ESJČ 156; Skok I 649; Дмитриев 520; Lokotsch 51.

[га́йда] «картопля» Ж; — запозичення з польської мови; п. [gajdy, gajdaki] «тс.» етимологічно неясне.

[гайдабу́ра] «бешкетник, розбійник», [гайдабу́рити] «бешкетувати»; — не зовсім ясне; можливо, результат контамінації слів *гайдамака* «розбійник» і [га-лабу́рда] «дебощ».

[гайда́й] «вівчар; волар Ж; волоцюга Ж; здоровань Ж», [га́йде́й] «волар; волоцюга; здоровань; нечепура МСБГ», [га́йдáр] «вівчар», [га́йдáр] «тс.» Пі, [га́йдáрка] «шіпок вівчара», [га́йтáр] «волоцюга» Я, [га́йдарювати] Пі; — п. *hajda* «старший пастух»; — очевидно, запозичення з румунської мови; рум. *haidău* «пастух волів, корів» (мн. *haidăi*) виводиться від уг. *hajtó* «погонич», пов'язаного з *hait* «гнати», яке може бути зіставлене з *hait* «скривляти» або з манс. *chujt-* «спонукати, підганяти»; форми з суфіксом *-ar* могли виникнути на українському ґрунті в результаті зближення з [га́йда] «(пастуша) флейта». — Scheludko 129; Nižá—Armaş та ін. Romanoslavica 16, 88; MNTEŠz II 28—29; Bárczi 109.

[гайда́к] «спритний» Я; — очевидно, пов'язане з тур. *hay* «вільно, легко», *haydi haydi* «тс.».

[гайдалакати] «базікати, балакати» Я; — неясне; можливо, афективне утворення, пов'язане з тур. *hauła* «кричати; бути недбалим»; пор. ч. *hajdalák* «неохайна, недбала людина, ледар, нероба».

гайдама́ка «учасник селянського повстання в XVIII ст.; [розбійник]», [гайдама́ха] «тс.» Ж, *гайдама́цтво*, *гайдама́чина*, [гайдама́чина] «вид вишитого узору на сорочці» Я, [гайдама́шня] (зб.) «гайдамаки» Я, [гайдама́чий] Ж, *гайдамакува́ти*, *гайдама́чити*, ст. *гайдамакъ*, *гайдамацки*, *гайдамащина* (XVIII ст.); — р. *гайдама́к*, бр. *гайдама́ка*, п. *hajdatak*, ч. слц. *hajdaták*, болг. *хайдама́к* (усі з укр.); — запозичення з турецької мови; тур. *haydatak* «розбійник» споріднене з чаг. тат. *хайдамак* «гнати; грабувати». — Москаленко УІЛ 39; Шанский ЭСРЯ I 4, 10—11; Фасмер I 383; Преобр. I 116; Sławski I 391—392; Bern. I 375; Дмитриев 532—533; Шипова 113; Lokotsch 61.

[гайдарак] «коноплина, що виросла окремо; буйна коноплина Ме; добірна конопля, з якої збирають на посів насіння Мо», [гайдарикі] «відібране на посів конопляне насіння» Мо, [гайдурі] «рідко посіяні коноплі (на насіння)» Мо; — неясне; можливо, походить від нгр. *гайдора́ґмадо* «будяк, чортополох», утвореного з основ іменників *гайдора́* «ослиця» (*гайдорос* «косел») і *аґмадо* «колючка, будяк».

[гайдарикі] «дерев'яні вила на 5—6 ріжків» Мо; — неясне; можливо, пов'язане з рум. *hădărag* «ціпок; біяк (частина ціпа); ручка, держак рибальської сітки; млиновий штовхач», що зіставляється з уг. *hadarog* «тс.», похідним від *hadar* «базікати; (ст.) бовтати, махати»; могло зазнати фонетичної видозміни під впливом слова *гайдарак* «велика коноплина». — DLRM 356; Bárczi 107.

гайдасати — див. **гойда́ти**.

[гайдачок] «орнамент на писанках»; — неясне.

гайдук «повстанець-партизан у південних слов'ян у XV—XIX ст.; солдат надвірної сторожі; лакей», [гайдученя] Я, ст. *гайдукъ* (1593); — р. бр. *гайдук*, п. ч. *hajduk*, слц. *hajdúch*, болг. *хай-*

дук, м. *ајдук*, схв. *хајдѹк*, слн. *hájduk*; — запозичення з угорської мови; уг. *hajdu* «розбійник» (мн. *hajduk*) є за походженням назвою однієї з етнічних груп угорців; непереконливим є твердження про польське посередництво (Bern. I 375; Sławski I 392; Richhardt 52; Шанский ЭСРЯ I 4, 11). — Макарушка 8; Тимч. 501; Фасмер I 383—384; Brückner 167; Skok I 649—650; Kniezsa I 2, 834—836; Lokotsch 61—62; MNTESz II 23—24.

[гайзуб] (бот.) «васильок, *Oscitum basilicum*» Ж, [гайзебок Мак, *гайбуз*] «тс.»; — неясне.

гайка (тех.); — р. бр. болг. *гайка*; — запозичення з російської мови, в якій утворене, очевидно, від [гаить] «закривати; лагодити». — Шанский ЭСРЯ I 4, 11—12; Фасмер I 384; БЕР I 225.

[гаймін] «безліч; натовп»; — остаточно не з'ясоване; можливо, пов'язане з п. *gmín* «простолюд, чернь», *gmína* «громада», що походять від свн. *gemein* «спільний» (Шелудько 26).

[гайна́р] «робітник, який приганяє на ярмарок худобу»; — можливо, запозичення з румунської мови; рум. *găinar* «торговець свійською птицею» є похідним від *găină* «курка», що походить від лат. *gallīna* «тс.», пов'язаного з *gallus* «півень», очевидно, запозиченим з якоїсь передньоазіатської мови. — Walde—Hofm. I 580—581.

гайно́ «екскремент, гній; підстилка для худоби; ведмежий барліг; безладдя, гніздо», [гайна́ний] «брудний, поганий», [гайнува́ти] «захарашувати; смітити» Па; — р. [гайна́о] «лігво; барліг; хлів; мотлох; бруд; кізяк», бр. [гайна́о] «лігво», ч. [гајно] «прибудова», ст. *гајно* «те, що заборонено їсти»; — очевидно, псл. *гајно «захисток; бруд», похідне від *гајити* «захищати; забороняти». — ЭССЯ 6, 87—88. — Див. ще **га́яти**.

[гайнок] «туди, там» ВеЗа; — запозичення з польської мови; п. [гајнок] «тс.» утворене з давнього вказівного прислівника *гај* «туди, там», спорідненого з ч. ст. *ај* «от», мор. [ај] «так», вл. *гај* «так», вказівного займенника *опо* «те», спорідненого з укр. *он, він*, та частки *-k*, тієї самої, що і в укр.

[*тут-ки, теперки*].— Sławski I 391.— Див. ще **він, он**.

гайнувати «переводити, розтрачувати; [бенкетувати, гуляти], [гайнувати] «тс.»; — очевидно, результат контамінації дієслова *гаяти* «даремно витратити (час)» і іменника *гайнó* «гній, екскременти» (див.).

гайнúти «побігти, кинутись, майнути», [гайднúти] «утекти» Я; — очевидно, пов'язане з [гай] «гайда». — Див. ще **гайда́**³.

[гайстер] (орн.) «чорногуз», [áстер, gáрист Л, gáстір Л] «тс.», [гайстрячий] Я, ст. *гайстеръ* (XVIII ст.); — бр. [гайсьцёр] «тс.», п. [hajster] «сіра чепля»; — через польську мову запозичено з нижньонімецької; нн. *heistr* (*heister*) «сорока», нвн. *Elster* «тс.» споріднене з дангл. *agu* «тс.» і зводиться до зах.-герм. *agō «колюча»; пов'язування з р. *áист* (Клепикова ВСЯ V 152—153; Преобр. I 4; Bern. I 25) здається сумнівним (Фасмер I 64). — Кобилянський Мовозн. 1976/6, 32; Kluge—Mitzka 163—164.

[гайтá¹] «розпусна дівка»; — запозичення з румунської мови; рум. *háitá* «розпусниця» виводиться від уг. *hajt* «ганяти». — DLRM 353. — Див. ще **гайдáй**. — Пор. **гайда́**.

гайтá² — див. **гаття́**.

[гайтáн] «пояс із гаманом (у пастухів)»; — р. [гайтáн] «шнурок; учкур; стрічка; кісник; віршовка», болг. *гайтáн* «шнур, галун», м. схв. *гайтáн* «шнур, галун, тасьма»; — запозичене з турецької мови, можливо, через румунську (рум. *găitán* «тс.»); тур. *gaytan* «шнур» походить від сгр. *γαῖτανόν* «шнур, пояс», нгр. *гайтáни* «шнур, тасьма», яке зводиться до слат. *gaitanum* «тс.», мабуть, запозиченого з кельтських мов. — Шанский ЭСРЯ I 4, 12; Фасмер I 384; Шипова 114; Ернштедт Сб. Виноградову 131—136; БЕР I 225; Skok I 544—545; Walde—Hofm. I 576.

[гайтувати] «полювати», [гайтів] «польовий сторож; лісник», [гайтóвél] «полювання», [гайтóви] (мн.) «тс.»; — п. *hajtować* «робити облаву»; — запозичення з угорської мови (уг. *hajt* «га-

няти»). — Лизанець Тези доповідей УжДУ 1965, 48; ВеЗн 9; Sławski I 393. — Див. ще **гайдáй**.

[гайшáн] «лихий чоловік, розбишака, забіяка» Ва; — очевидно, пов'язане з тур. *haşin* «грубий, різкий» (від ар. *ḡašīn* «дурний, невихований, грубий»). — ТБР 209.

гак¹ «крюк», *гакувати́й*; — р. бр. *гак*, п. *hak*, ч. слц. *hák*; — в українську і білоруську мови запозичено з середньовищоїнімецької, в російську — з голландської (гол. *hac*); свн. *hake(n)* «крюк» (двн. *hāsko*, *hāko* «тс.») споріднене з днн. *haco*, дангл. *haca*, ісл. *haki*, а також, з іншою огласовкою, днн. *hök*, англ. *hook*, шв. [hök] «ріг, виступ», дісл. *hōkjā* (від *hōkiōn-) «крюк», рос. *кóготь*, укр. *кіготь*, лтс. *kegis* «милиця, костур». — Кобилянський Мовозн. 1976/6, 32; Шелудько 26; Richhardt 52; Фасмер I 384; Преобр. I 328; Sławski I 393; Kluge—Mitzka 283. — Див. ще **кіготь**.

гак² «лишок» (з *гаком* «з лишком»); — не зовсім ясне; очевидно, виникло в риболовецькому середовищі і спочатку означало вагу гака, на якому зважувалася зловлена риба, як додаткову величину до чистої ваги риби. — Романова 141—143. — Див. ще **гак¹**.

[гак³] «плата вівчарю за роботу»; — запозичення з тюркських мов; тур. крим.-тат. кар. полов. *hak* «платня, винагорода, заслуга, справедливість» походить від ар. *haqq* «правда, справедливість, обов'язок, претензія». — Шипова 114.

гаківни́ця «старовинна рушниця», ст. *гаковни́цы* (1529); — бр. ст. *гаковница* (1514); ч. *hákovnice*; — запозичення з польської мови; п. *hakownica* походить від свн. *hākenbühse*, що складається з основ іменників *hāken* «гак» і *bühse* «рушниця; бляшанка». — Шелудько 26; Richhardt 52; Мельников Slavia 34/1, 111; Булыка 76—77; Sławski I 393. — Див. ще **букс**, **бўкса¹**, **гак¹**.

гакло́ве — див. **готло́ва**.

[гакс] (вигук, яким відганяють свиней), [гаксьо] «тс.» Ж; — неясне; можливо, походить від нім. [Hacksch] «кнур», яке пов'язується з *hecken* «виводити

(малют), народжувати» (Paul DWb I 266).

[гал¹] «невелика поляна в лісі, галявинка», [га́ло] «тс.; лісове озеро; місце на озері, не заросле водоростями», [га́ля] «полонина», га́лява, [га́льва] «огріх, недосів» Мо, галя́вина, га́лявка «галява», [га́львина] «тс.», [галний] «відкритий» Я, [га́йний] «вільний; пустий» О, [га́лювати] «порожнювати», прога́лина, [прога́люватина] «прогалина серед хлібів», [прога́лявина] «галявина», [прбга́ль Ж, прога́львина] «тс.», [прога́люватися] «місцями відкриватися з-за хмар» (про небо) Ж; — р. прога́лина, прога́л, бр. га́ла «голий простір», п. hala «гірське пасовисько» (з укр. або з слц. hol'a); — псл. *gaľ, пов'язане чергуванням голосних з основою прикметника goľ «голий». — Петров Ономастика 85—89; Толстой Сл. геогр. терм. 104—110; Фасмер I 384; ЭССЯ 6, 89—90, 96; Bern. I 294. — Див. ще го́лий.

[гал²] «невелика куля», га́лка «тс.», га́ли «нарости на рослині, викликані паразитами; литки», [га́ли] «литки» Я, [га́ло] «куля; скляна куля для прасування», [галу́н] «вареник із грушею» Л, [га́лух] «кілька галушок, що зліпилися до купи», [галу́ха] «велика галушка», галу́шка, [галу́щія] «галушки» Я, галу́шник «любител ь галушок», [галіти] «прасувати галом», ст. галка (1637); — р. діал. бр. га́лка «кулька», п. gaľka «тс.», ч. hálka «хворобливий нарост на рослинах», слн. [gálka] «чорнильний горішок»; — вважається запозиченням з германських мов; свн. galle «пухлина на носі коня», двн. gealla «тс.», з якими, можливо, пов'язане це слово, походять від лат. galla «нарост», спорідненого з дінд. gúlta- «пухлина», алб. gogële «куля; гал (на рослині)», свн. kolle (kol) «голова» (Richhardt 52; Brückner 133; Bern. I 292; Kluge—Mitzka 229; Walde—Hofm. I 580); допускається й можливість власне праслов'янського походження, зокрема зв'язку з го́лий (пор. р. голби́ш «круглий камінець») із [гал¹] «галявинка», га́лька «круглі камінці» (Москаленко УІЛ 47; Фасмер I 388; Sławski I 253); пов'язання з гу́ля, псл. gulja (Ondruš Sl. Wortst. 131), як і ви-

ведення від гіпотетичного псл. galiti «кидати» (Machek ESJČ 158), недостатньо обгрунтоване.

[гал³] «сума» Ж; — очевидно, утворене шляхом зворотного словотвору від іменника зага́л чи від прислівника зага́лом. — Див. ще зага́л.

[гал⁴] (вигук, що імітує собаче гавкання) Я; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до гав (див.).

[гала́¹] (вигук, яким відганяють гусей, качок, голубів; яструба або вепра О), [галу́й] «тс.», [галу́кати] «відганяти яструба або вепра» О; — очевидно, результат видозміни давнішого галя́, придихового варіанта вигуку аля́, яким відганяють свиней, під впливом вигуку гйла/гйля, вживаного до гусей. — Див. ще аля́.

гала́² — див. гала́світа.

[гала́] «гайда» (?; Сів на коня та га́ла на той плац); — неясне; можливо, походить від тур. kala «опинившись», дієприкметника від kalmak «залишатися, опинятися»; у такому разі первісне значення укр. га́ла мало бути близьким до гульк.

[галабу́рда] «бешкет, бешкетник», [галабу́рдник], [галабу́рдство] «бешкетництво» Я, [галабу́шяк] «бешкетник» О, [галабу́рдити]; — р. [халабу́рда] «роззява, нехлюй», [халабу́рда] «тс.», п. haľburda «бешкет, бешкетник», [hařaburda] «тс.» (з укр.), ч. hařaburdı «ганчір'я», ст. hařaburda, слц. [haľaburda] «неспокійна людина; ганчір'я»; — складне утворення, до якого входить вигуковий елемент гала-, що виступає також у виразах га́ляй, га́лас, га́лу-балу́, та іменник бу́рда «бешкет, бешкетник»; у російській мові набуло відмінного значення, очевидно, в результаті зближення з [хал] «дешевинка», [халово́й] «дешевий; дурний»; менш переконливе виведення галабу́рда від уг. herdeburdı «вітрогон» (Malinowski Rozprawy 17, 22). — Фасмер IV 216; Sławski I 396. — Див. ще бу́рда¹, га́ляй¹.

[галабу́та] «пихатість»; — складне утворення, перший компонент якого гала-, можливо, пов'язаний з болг. голя́м «великий», схв. го́лем, ч. holemý

«тс.» або має вигуківий характер, як у [галабúрда]; другим компонентом є іменник *бутá* «пиха». — ВеЗн 9. — Див. ще *бутá*.

галагán (орн.) «індик; півень з голою шиєю»; — очевидно, запозичення з російської мови; р. [галгán] «тс.» походить від гол. kalkoen або нн. kalkûp «тс.» (букв. «калькутська курка»); значення «півень» з'явилося, мабуть, у результаті контамінації слів *галагán* «індик» і [галán] «півень з голою шиєю». — Фасмер I 385.

[галагán¹] «великий мідний горщик; мідна монета», [галагán] «тс.», [галагáни] «вироби з тіста, подібні до бубликів» Л, [галагón] «великий металевий гудзик (як об'єкт дитячої гри)» (Ме); — болг. [галагán] «мідна монета», *гологán* «тс.»; неясне; можливо, пов'язане з тур. kal «плавлення металів; очищене золото і срібло» або з каз. тат. *кола* «жовта мідь», кирг. *коло* «тс.»; пор. рум. *gologán* «монета». — Радлов II I, 219, 585, 591; БЕР I 262.

[галагán²] «поплавок у рибальській сітці», [галагán] «тс.»; — неясне; можливо, утворене від невідомого тюркського слова, що має спільну основу з тат. *калку* «підніматися, спливати, випливати, виходити на поверхню (води)».

[галагán³] «ікра білої риби»; — неясне; можливо, запозичення з тюркських мов, пов'язане з тат. *калган* «відкладене».

[галагán⁴] «іскра, головешка; згасле вогнище Ж»; — неясне; можливо, сюди ж [галагáни] «дрібні гілки; терміття» Л.

[галагахáти] «базікати, пхикати» Ж; — очевидно, результат афективної видозміни форми [галамáгати] «тс.» (див.).

галагівка — див. **гаївка**.

[галагóда] «картопля» Ж; — неясне; можливо, є результатом видозміни форми [галагáни] «тс.» під впливом рум. *gologó* «грудка». — Див. ще **галагán**.

[галагóнити] «дзвеніти» Я; — звуконаслідувальне утворення.

галаготáти — див. **гелгати**.

[галаджáйка] «невеликий плужок», [галажáйка] «тс.» Дз, [галажóвка] «об-

роблення ґрунту галажáйкою» Дз, [галажувáти] «обробляти ґрунт галажáйкою» Дз; — неясне; можливо, пов'язане з аз. *алах* «невелика мотика для чищення ґрядок».

галаджóвий — див. **алажá**.

[галадзán] «великий горщик» Ж; — результат контамінації слів [галагán] (*галагán*) «великий мідний горщик» і *казán* (див.).

Галадáй — див. **Галактіон**.

[галадрáга] «непосида, шелихвіст» Па; — неясне; можливо, запозичення з чеської мови; ч. ст. *haladruje* «шарлатанка», *haladruja*, *halandruja*, *halagruca* «тс.», слц. [haladra] «крикун», пояснюється як складне утворення з вигуківого елемента *hala* з негативним відтінком значення і другого елемента, пов'язаного з ч. *drušník* «шарлатан, виробник і продавець лікувальних мазей», похідним від *druák* «протиотрута, ліки», що походить від слат. *tiriaca* (*ihēriaca*) «тс.», яке зводиться до гр. *θηριακά* «ліки з тваринних отрут», похідного від *θηρ* «звір» (Machek ESJČ 130, 157), спорідненого з псл *zvěť*, укр. *звір*; з другого боку, досить близьким здається лтс. *aīdaris* «неспокійний, непосида, дурень»; в українській формі проявляється вплив дієслова *дрáгáти*.

[галадúн] «глечик для молока»; — очевидно, результат контамінації форм [гладúщик] «глечик для молока» і [гавдúн] «великий горщик» (див.).

[галáй¹] «запальна людина, крикун; зірвіголова», [галáйко] «тс.», [галайкувáтий] «крикливий», [галаювáтий] «шумний, буйний», [галáйкати, галайкотáти, галайкотáти]; — очевидно, похідні утворення від звуконаслідувального вигуку *галá* (*галú*) на позначення безладного галасування; частина утворень може бути пов'язана з вигуком *галá* (*галáй*), яким відганяють птахів. — Пор. *галá¹*, *галáкати*, *галáс¹*, *галáйти*, *галú-балú*.

[галáй²] (бот.) «овес, *Avena fatua*» ВеНЗн, [галак, гáлюс] «тс.» ВеЗа; — очевидно, похідні утворення від псл. *gal- як варіанта основи прикметника *голь* «голий» з іншим ступенем чергування

голосного. — Див. ще **голець**. — Пор. **гал**¹, **галапун**, **галиця**.

галай³ — див. **галювати**.

галай-балай (у виразі на г.-б. «необдумано, абияк»); — п. па *haŕaj-baŕaj* «наспіх» (з укр.), ч. слц. *halabala* «тс.»; — запозичення з тюркських мов, видозмінене внаслідок додання протетичного звука **г**; тат. *алай-болай* («сяк-так» (у виразі *алай-болай гына* «абияк, поверхово») складається з *алай* «у такій спосіб, так» і *болай* «тс.»).

Галайдá «бродяга, безпритульний»; — очевидно, складне слово, утворене з прислівника *галá* «до кінця, далеко» (у виразі *піти гала світа* «піти світ за очі») і східнослов'янської форми дієприкметника *ида* «ідучий». — Див. ще **галасвіта**, **іті**.

Галайстра «юрба, стовпище»; — п. [*haŕajstra*] «тс.» (з укр.); — результат видозміни форми [*хала́стра*] «тс.» під впливом форми [*галáй*] «крикун, зірвіголова» чи [*галайдá*] «бродяга». — Див. ще **хала́стра**.

галака́р — див. **гарака́ль**.

Галакати «кричати; лаяти Я», [*галáкати*] «тюкати» Ж; — п. [*halakač*] «співати (про п'яних)» (з укр. ?), вл. *halekač* «кричати, галасувати»; — похідне від тієї самої звуконаслідувальної основи *гал-*, що і в словах [*галáй*¹], *галас*¹, *галу́-балу́* (пор.).

Галактіон, [*Галаді́й*, *Лактіо́н*], ст. *Галактіо́нъ*: *млека полнъ*, *албо молочный* (1627); — р. болг. *Галактіо́н*, бр. *Галакціён*, др. *Галактионъ*, слц. *Galakt*, стсл. *Галактионъ*; — через старослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. *Γαλακτίων* утворене від основи *γάλα* (род. в. *γάλακτος*) «молоко», спорідненого з лат. *lac* (*lactis*) «тс.».— Сл. вл. імен 205; Беринда 198; Петровський 82; Walde—Hofm. I 741—742; Boisacq 139; Frisk I 283—284.

Галалім «розбійник» Я; — неясне; можливо, походить від крим.-тат. *äl aläm* «народ, люди», яке зводиться до ар. *al 'äläm* «світ, народ, публіка», пов'язаного з дієсловом *älīma* «знати, розуміти»; пов'язання з [*галá*] «гайда, ходімо» (Яворницький 133) непереконливе.

Галама́га «грудка, грудомеха (глини, глею)» Умань, [*Галама́га*] «гуля, головошка, мерзла грудка» Па; — очевидно, афективне утворення від [*гал*] (*гал) «кулька», п. *gaŕa* «тс.», паралельне до *грудомáха* (від *грудá*). — Див. ще **гал**².

Галама́гати «базікати; пхикати» Ж, [*галама́гати*] «базікати», [*Галама́гати*] «невміло писати чи малювати, мазюкати» Ме, [*Галама́га*] «зухвалець, нахаба Ж; базіка О»; — запозичення з польської мови; п. [*gaŕamgač*] «говорити дурниці» утворене, можливо, від *gaŕamaja* «бельбас, тухтій», що походить від ч. *halama* «дурень, нечема» або слц. *chalama* «тс.», які пов'язувалися з р. [*халабу́рда*] «незграбна людина» (Machek ESJČS 122) або з ч. *holemý* «величезний» (Machek ESJČ 157).

Галамбува́ти «змішуватися, перемішуватися», [*галамбе́ць*] «страва з кукурудзяного борошна; кисіль з вівсяного борошна», [*га́мбець*] «мучна страва з олією; густа вівсяна каша, яку під час їди мнуть руками» О, [*га́мбиць*] «тс.» О; — очевидно, виникло на основі рум. *alándála* «абияк, безладно», *alándála* «тс.», можливо, зближеного з *alambicá* «переганяти, дистилювати; мудрувати»; рум. *alándála* «виводиться від нгр. (λέγω) ἀλλ' ἀνι' ἄλλων» («говорити дурниці» (букв. «говорити одне замість другого»); форма *галамбе́ць* могла бути утворена за зразком *голубе́ць*; зіставляється також (Онишкевич) з уг. *gom-bóc* «галушка (звичайно з начинкою)».

Галан «півень особливої породи» Ме, [*Галанський*] (про породу курей) Ме; — очевидно, результат контамінації прикметника *голландський* як означення породи курей і молд. *голан* «голий» (у цих курей гола шия). — Мельничук Молд. эл. 165.

Галанціти «варнякати» Ж; — результат контамінації форм [*баланціти*] і [*Галама́гати*] «тс.».— Див. ще **баланда**¹, **галама́гати**.

Галанець «фат, франт; хитрун»; — очевидно, результат видозміни значення ст. *галанець* «голландець», тобто взагалі іноземець або одягнутий по-іноземному;

могло означати й того, хто носив *галанці* (вузькі модні штани).— Див. ще **галанка**.

[**галанка**] «особливий вид петлі; верхня тепла чоловіча сорочка, піджачок Мо»; [*Галанки*] «підштанки», [*галанці*] «вузькі штани» СУМ, Ж, [*галанчатий*] «одягнений у вузькі штани»; — утворення від назви країни *Голландія* і прикметника *голландський*, у першому складі яких виявляється вплив російського акання, характерного вже для вихідних форм укр. ст. *галанець* «голландець», *галанський* «голландський». — Булаховський НЗ КДУ 1946, V/1, 90.

галантерія, *галантеріейник*, *галантеріейний*; — р. *галантерія*, бр. *галантарія*, п. *galanteria*, ч. *galanterie*, слц. *galantéria*, болг. *галантерія*, м. *галантерија*, схв. *галантєрија*, слн. *galantėrija*; — запозичено з французької мови через посередництво російської і далі, німецької; нім. *Galanterie* «предмети розкоші; модний товар» походить від фр. *galanterie*, утвореного від форми *galant*, діеприкметника до давнього дієслова *galer* «розважатися», яке, очевидно, походить від днн. *wallan* «кипити». — СІС 135; Шанский ЭСРЯ I 4, 13; Dauzat 351.

[**галапás**] «дармоїд», [*галапásний*], *Галапáйда* (прізвисько) (Ме); — можливо, штучне (бурсацьке) складне утворення з гр. γάλα «молоко» і παις (род. в. παιδός) «дитина» у значенні «немовля» для глузливого підкреслення бездіяльності дармоїдів.

[**галапún**] «пташеня, яке ще не вкрилося пір'ям; (перен.) дитина»; — варіант слова *голопún*, можливо, пов'язаний з давнім варіантом *гал-* основи *гол-(ий)*, як у *гáлява* і под. (див.). — Пор. **галаціоцько**.

галас¹, [*галасáйко*], [*гáляс*] «лемент, крик, гучне ридання» Бі, *галаслівий*, *галасуватий*, *галасáти*, [*галасіти*] Пі, *галасувáти*, [*гáлясувáти*] Пi; — бр. *gálas*, п. *hałas* (з укр.), [*gałaszyć*] «гуркотіти; піднімати галас», ч. слц. [*halas*] (з п.); — утворення з суфіксом *-ac* від звуконаслідувального елемента *гал-*, того самого, що і в іменнику [*галáій*] «крикун», дієслові [*галáкати*] та ін.;

недостатньо обгрунтованими були спроби виведення від *гóлос* (Holub—Kop. 119), від ос. *γalas* (Фасмер I 431), пов'язання з ч. *harašiti* «шелестіти, шуміти» (Machek ESJČ 157) та ін.— Sławski I 397—398; ЭССЯ 6, 90—91. — Пор. *галáій*¹, *галдікати*, *галіти*, *галу-балу*.

[**галас**²] «рибалка» ВеУг; — запозичення з угорської мови; уг. *halász* «тс.» утворене від *hal* «риба», фінноугорського походження, спорідненого з манс. *қол*, хант. *kul*, фін. *kala*. — MNTESz II 31; Bárczi 109.

[**галасвіта**] «світ за очі», [*галасвіта*, *галáйсвіта* Ж] «тс.»; — результат злиття прислівникової форми [*галá*], очевидно, утвореної за зразком псл. *krōma, *proča, *prama, *pręma, *protiva, *paka, *osoba, *mala, *mьnoga і под. від псл. *galь «кінець», спорідненого з лит. *gālas*, лтс. *gals* «тс.», прус. *gallan* «смерть», а також лит. *gėlt* «колоти», лтс. *dzelt* «тс.», псл. *žalь*, укр. *жаль*, з формою род. в. іменника *світ*. — Ільїнський Зб. комісії для дослідж. історії укр. мови I 77; Fraenkel 130. — Див. ще **світ**. — Пор. **жаль**.

[**галát**] «якірний мотуз на човні» Дз, Мо; — запозичення з румунської мови; рум. *halát* «трос, швартов» походить від тур. *halat* «канат; причал» (DLRM 353).

[**галатін**] «крикун; безладний чоловік, вітрогон, шибеник Ме; дурний чоловік, здоровань Мо», [*галатійон*] «дурень» Мо, [*галатинуватий*] «необачний, невгамовний Ж; трохи безтолковий Ме; здоровий, високий, товстий Мо»; — болг. *галáтен* «брудний», *галáтин* «розтлитель малолітніх; лихослов», м. *галáтен* «брудний; непристойний», схв. *galātan* «непристойний, лихослов»; — запозичення з турецької мови; тур. *galat* «помилка; неправильний вислів» походить від ар. *galat* «неосвіченість, грубість». — Skok I 546.

[**галахура**] (глузливе прізвисько попа або членів його родини); — похідне утворення від п. *gałach* (знев.) «ксьондз, піп», яке походить від гебр. *gallach* «поголений»; назва мотивується тим,

що ксьондзи голяць голови.— *Ułaszyn Jez. złodz. 49.*

[галаціюцько] «пташеня, яке ще не оперилося» Ж; — варіант слова *[голоціюцько]*, можливо, пов'язаний з давнім варіантом *гал-* основи *гол-(ий)*, як у *гальява* і под.— Див. ще **голоціюцьок**.— Пор. **галапуп**.

[гальба] «світло-жовтий» (масть і кличка вола) Ме; — запозичення з молдавської мови; молд. *гальбен* (рум. *galben*) «жовтий» походить від лат. *galbipus* «жовто-зелений», суфіксального утворення від *galbus* «тс.», слова кельтського походження (гал. **galbos* < іє. **gal-bhos*).— Мельничук Молд. эл. 165; СДЕЛМ 83; DLRM 326; Рущаріу 60; Walde—Hofm I 578.

[гальвашка] «іграшка» Ж; — неясне.

[гальга] (іхт.) «лобан, вид кефалі, *Mugil chelo*» Ж; — неясне.

[гальган] «нероба, гультай», *[гальган]* «голодранець; ганчірка» Ж; — запозичення з польської мови; п. *gałgan*, як і ч. сл. *gałgan* «тс.», походить від нвн. *Galgen* «шибениця», вживаного як скорочення замість *Galgenstrick* «розбишак», *Galgenvogel* «тс.» і спорідненого з двн. *galgo* «хрест», гот. *galga*, дісл. *galgi* «тс.», дісл. *gelgia* «перекладина», лит. *žalgà*, лтс. *žalga* «тс.».— *Sławski I 252—253; Kluge—Mitzka 228.*

[гальган] (заст.) «картопля» ВЕНЗн; — очевидно, походить від п. *gałgan* (бот.) «калган, *Alpinia galanga*»; перенесення назви з калганового кореня на картоплю було зумовлене тим, що з калгану, широко відомої в середньовіччі цінної лікарської рослини, як і картоплі, використовувались лише кореневища.— БСЭ 19, 397.— Див. ще **калган**.

[гальда] «купа землі; пуста порода» Ж; — п. *hałda* «відвал пустої породи», ч. сл. *halda* «тс.»; — запозичення з німецької мови; нім. *Hälde* «купа пустої породи, косогір» походить від двн. *hald* «похилий», спорідненого з дангл. *heald*, дісл. *haldr* «тс.», лит. *šalis* «бік, місцевість».— Шелудько 26; *Kluge—Mitzka 283.*

[гальда] «хабар»; — запозичення з польської мови; п. *[gałda]* «пиятика; горілка», *giełda* «тс.і; купецька корпора-

ція» походить від нвн. *Gilde* «корпорація, цех, гільдія; збори корпорації; урочистий обід корпорації», пов'язаного з *gelten* «коштувати, цінитися», *Geld* «гроші» і спорідненого з дісл. *gildi* «гільдія», дангл. *gegilde* «тс.», гот. *gild* «жертва, плата, податок; братство», дісл. *gjald*, двн. *gëlt* «тс.», стсл. **жледж** «виплачую»; заперечення зв'язку п. *gałda* з *giełda* (*Brückner 140*) недостатньо обгрунтоване.— Шелудько 29; SW I 797, 821; *Kluge—Mitzka 245, 258.*

галдамаш — див. **одомаш**.

галдікати (знев.) «вести пусті розмови»; — р. *галдѣть* «тс.»; *галасувати*, *[гальдзі]* «шум, галас», п. *[gałda]* «тс.»; — очевидно, похідне утворення від звуконаслідувального елемента *гал-*, споріднене з *гальас*, р. *[гальить]* «кричати», *[гальитьсья]* «глузувати», п. *gałuszyc* «гуркотити, піднімати галас», гот. *gōljan* «вітати», двн. *gëllan* «кричати», нвн. *gellen* «тс.».— Шанский ЭСРЯ I 4, 14; Фасмер I 385.— Пор. **галай¹**, **гальас¹**, **галіти**, **галу-балу**.

[галь-ле] «іди сюди»; — складний вигук, що виник внаслідок сполучення вигуку *га* з властивою йому в чеській мові функцією привертання уваги і частки *ле* «лишень».— Див. ще **га¹**, **ле**.

[галембіза, глембіза] «вид гри у галичан і гуцулів біля мерця» Я; — неясне; можливо, пов'язане з сл. *gelembúz* «гра в жмурки».

галера «старовинний вид судна», *[гальер Дз, гальяра, галера Ж, гальяра, гальїрка Я]*, *галерник*, ст. *галеры* (1693), на *гальяру* (XVII ст.); — р. бр. болг. схв. *галѣра*, п. *galera*, ч. сл. *galéra*, слн. *galëra*; — запозичення з італійської мови; іт. *galera* «галера» утворене від *galéa* «тс.», пов'язаного з сгр. *γαλαῖα* «вид судна», походження якого остаточно не з'ясовано.— СІС 135; Шанский ЭСРЯ I 4, 14—15; Фасмер I 386; Преобр. I 117; *Sławski I 250—251; Dauzat 351.*

галерія; — р. *галерѣя*, бр. *галерѣя*, п. *galeria*, ч. *galerie*, сл. *galéria*, вл. *galeriја*, болг. *галѣрија*, м. *галерија*, схв. *гальєрија*, слн. *galeriја*; — запозичено з німецької або французької мови через російську; н. *Galerie*, фр. *galerie* походять від іт. *galleria*, яке є резуль-

татом видозміни біблійного топоніма Galilea, що вживався в Римі на позначення паперті храму.— СІС 135; Шанський ЭСРЯ I 4, 15; Фасмер I 386; БЕР I 227; Kluge—Mitzka 228; Dauzat 352.

галета «сухий коржик»; — р. бр. болг. *галета*, схв. *гáлета*, *галета*; — запозичення з французької мови; фр. *galette* «коржик; морський сухар» пов'язане з фр. ст. *galet* «галька; камінь», похідним від *gal* «тс.», що виводиться від дісл. *valg* «круглий».— СІС 135; Шанський ЭСРЯ I 4, 15—16; Gamillscheg 464.

[Галиба] (у виразі *до Галиби* «до біса») ВеУг; — слц. *galiba* «неприємність, злополуччя», схв. *гáлиба* «неприємність»; — запозичено з угорської мови, можливо, через посередництво словацької; уг. *galiba* «клопіт; хаос, безладдя» задовільної етимології немає.— MNTESz I 1018—1019; Bárczi 91.

[Галилувати] «орудувати» Я; — неясне.

Галина, Галка, Галья, [Галиня, Гальшка, Галютка, Галинятко]; — р. болг. *Галина*, бр. *Галина*, п. *Halina*, ч. слц. *Galina*; — запозичення з грецької мови; гр. *Γαλήνη* (жіноче ім'я) утворене на основі іменника *γαλήνη* «спокій, ясність, штиль», пов'язаного з *γέλαω* «сміюся» і спорідненого з вірм. *saġ* «регіт», *sisalim* «сміятися».— Сл. вл. імен 237; Петровський 82; Суперанская 86; Frisk I 285—286; 294—295.

[Галіти¹] «квапити, підганяти; радити Ж», [галітися] «квапитися», [гальмувати] «квапити» Ж, *нагáльний* «спішний, невідкладний», [нагáйний] «тс.»; — р. [гáліть] «пустувати, жартувати, сміятися», [гáлитсья] «намагатися», п. [gałuszyć] «зчиняти галас», ч. [haliti se] «голосно сміятися»; — очевидно, похідне від тієї самої звуконаслідувальної основи *гал-*, від якої утворені і [галáй] «крикун», *гáлас*, *галу́-балу́*; зіставляється з дісл. *gała* «кричати», двн. *galaп* «співати», гот. *gōljan* «вітати», кіпр. *galw* «звати».— Фасмер I 387; Берг. I 293; Рокорну 350.— Пор. галáй¹, гáлас, галдікати, галу́-галу́.

галіти² — див. галувати.

галіти³ — див. гал².

[Галиця¹] «голота» ВеЛ; — похідне утворення від псл. *gal-*, пов'язаного чергуванням голосних з основою прикметника *goľ* «голий».— Пор. гал¹, галапуп, галаціюцько.

галиця² — див. галов.

[Галиця¹] «свійська птиця» Ж; — запозичення з румунської мови; рум. *gálijă* «тс.», можливо, походить від болг. *гáлица* «галка».— Scheludko 130; DLRM 326.— Див. ще гáлка¹.

[Галиця²] (зоол.) «чорна гадюка», [Галюга] «тс.» Г, Ж; — не зовсім ясна фонетична форма з початковим г, паралельна до *гáлка*, [гáлоха] «чорна корова; чорний тарган», [гáляс] «чорний собака», похідних від псл. *galь* «чорний».— Див. ще гáлка¹.

[Галиця³] «шкідлива комаха, паразит» Ж; — можливо, первісне значення «чорний тарган»; у такому разі, пов'язане з [гáлоха] «тс.»; розходження в характері початкових приголосних неясне.— Див. ще галоха.

[Галиця⁴] (бот.) «очанка, *Euphrasia officinalis* L.» Ж; — похідне утворення від запозиченого п. *gaŷy* «очі», пов'язаного з *gaġka* «кулька», укр. *гáлка* «тс.»; назва мотивується використанням рослини в народній медицині для лікування очей; пор. інші її назви: укр. *очáнка*, р. *очáнка*, *очная трава*, *свет очей*, хорв. *vidica*, ч. *světlik* (що просвітлює зір), п. *światlik*, н. *Augentrost* (букв. «відрада для очей»).— Sławski I 253; Machek Jm. rostl. 215.— Див. ще гал².

галич — див. гáлка¹.

гáлій (хімічний елемент); — р. *гáлий*, бр. *гáлій*, п. *gal*, ч. *gallium*, слц. *gálijum*, болг. *гáлий*, схв. *гáлиј*, слн. *gálij*; — наукова назва, утворена від лат. *Gallia* «Франція» французьким хіміком Лекоком де Буабодраном, який відкрив галій у 1875 р. згідно з передбаченням періодичної таблиці Менделєєва; назва містить також натяк на лат. *gallus* «півень», що семантично відповідає фр. *le coq* «тс.», омонімічному з ім'ям Лекока де Буабодрана.— Волков 71; Фигуровський 63; Шанський ЭСРЯ I 4, 17.

[Гáлір] «чотирикутний капюшон на верхньому одязі» Ж; — слц. *golier* «ко-

мір»; — запозичено з угорської мови, можливо, через словацьку; уг. gallér «комір» походить від свн. [gollier, gollier] «тс.», яке зводиться до слат. collarī-шт «частина панцира навколо шиї». — MNTESz I 1019—1020; — Bárczi 91.

галіфе «штани особливого крою»; — бр. *галіфэ*, болг. *галифэ*, слц. *galifé*; — запозичено з російської мови; р. *галифэ* утворено від прізвища французького генерала G. A. Gallifet (1830—1909). — Шанский ЭСРЯ I 4, 16; Фасмер I 388.

гáлка¹ (орн.) «кавка, Corvus topedula L.», [гáвка Ж, гáлиця] «тс.», *гáлич* (зб.), *гáличчя*, [галь] «тс.», *галеня́*, *галча́*, *галченя́*, *галча́ний*; — р. *гáлка*, [гáлиця], бр. *гáлка*, болг. м. [гал, гáлиця] «тс.», схв. *гáлиця* «альпійська галка, Rungthosogax graculus L.»; — очевидно, похідне від псл. *galъ* «чорний», що вбачається в схв. *гао* (жін. р. *гала*) «чорний, брудний»; менш обґрунтоване зведення до звуконаслідувальної основи *gal-* з тлумаченням схв. *гао* як зворотного утворення від *галка*, паралельного до *вороній* від *ворона* і под. (Булаховский ИАН ОЛЯ 7, 102). — Шанский ЭСРЯ I 4, 16—17; Фасмер I 388—389; БЕР I 225; Skok I 551; ЭССЯ 6, 96—97; Bern. I 293. — Пор. **галóха**, **гáляс**.

гáлка² — див. **гал**².

[гáлман] (лайл.), [гáлманка]; — р. [гáлман] (знев.) «мужик, невіглас, дурень, грубіян; жартівлива назва частини населення колишніх Орловської і Тамбовської губерній»; — неясне; можливо, пов'язане з п. [halaman] (лайка у шевців); спроба пов'язання з р. *галдэть* (Преобр. I 118) викликає сумнів (Фасмер I 389).

[гáло] «пристрій для вигинання обіддя, полозів» Я; — р. [гáло] «тс.»; — результат спрощення форми *бгало, похідної від *бгати* «гнути». — Фасмер I 389. — Див. ще **бгáти**.

[галóв] «рибальська сітка» ВеУг, [гáлиця, го́лиця] «тс.» Берл; — схв. *хáлов* «велика рибацька снасть; невід»; — запозичення з угорської мови; уг. *háló* «сітка» споріднене з манс. *хилёр*, хант. *кáлэв* «тс.». — MNTESz II 37; Bárczi 110.

галóп, *галопува́ти*; — р. бр. болг. *галóп*, п. ч. слц. вл. *galop*, м. *галоп*,

схв. *гáлóп*, слн. *galòp*; — запозичення з німецької або французької мови; нім. *Galópp* походить від фр. *galop*, утвореного від дієслова *galoper* «стрибати, галопувати», ст. [waloper] «тс.», що виникло на основі франк. *wala hlaupan* «добре бігти» (пор. нвн. *wohl* «добре», *laufen* «бігти»). — СІС 136; Шанский ЭСРЯ I 4, 18—19; Фасмер I 389; Kluge—Mitzka 229; Dauzat 352.

[галóха] «чорна корова; (ент.) тарган чорний, *Blatta orientalis L.*» ВеБ; — похідне утворення від того самого псл. *galъ «чорний», від якого походить і *гáлка*¹ (див.)

гáлстук «краватка», [гáльштук] «нашийник» Ба; — р. бр. *гáлстук*, п. *halosztuk* «краватка, нашійник»; — запозичення з німецької мови; нім. *Hálstuch* «нашийна хустка» або *Hálsstück* «річ для шиї» утворене з осн. іменника *Hals* «шия», спорідненого з двн. днн. *got. hals*, дангл. *heals*, лат. *collus* (< *colsus*) «тс.», і *Tuch* «хустка», спорідненого з двн. *tuoh*, днн. *дфриз. dok*, гол. *doek*, або *Stück* «кусок; штука». — Шанский ЭСРЯ I 4, 20; Фасмер I 389; Hüttl—Worth 17; Kluge—Mitzka 284—285, 796; Walde—Hofm. I 245. — Див. ще **шту́ка**. — Пор. **кольé**.

галтэ́ль «один із столярних інструментів» Я; — р. *галтэ́ль*, [голтэ́ль, голты́ль, голкэ́ль] «тс.»; — запозичено з німецької мови, можливо, через російську; нім. *Hohlkehle* «рубанок з опуклим залізком і колодкою для вистругування жолобків» утворене з осн. прикметника *hohl* «порожній, видовбаний», пов'язаного з двн. свн. дангл. *hol*, дісл. *holg* «тс.», дінд. *kulyá* «могила», гр. *καυλός* «стебло», лат. *caulis* «тс.», ірл. *cuaille* «стріла», лит. *káulas* «кістка», прус. *kaulan* «тс.», і іменника *Kehle* «горло, виїмка, жолоб», спорідненого з гол. *keel* «горло», дангл. *ceole* «тс.», лат. *gula* «шия». — Kluge—Mitzka 313, 361.

галу́-галу́ (вираз, що імітує балаканину); — складне утворення, перша частина якого пов'язана із звуконаслідувальною основою *гал-*, тією самою, що і в словах [гáла́й] «крикун», *гáлас*, [гáла́кати], а друга — з основою *бал-*,

похідною від ба- «говорити» (пор. *бáяти*), тією самою, що і в словах *балáкати*, *балагír*.— Див. ще *балáкати*, *гáлас*¹.

галуза¹ «гілля», [галу́з] Пi, *галу́ззя*, *галузіна*, *галу́зка*, *гáлузь*, [гóлузь, го-лу́за], *галузе́вий*, *галузі́стий*, *галу́зити-ся*, *відгалу́ження*, *розгалу́ження*;— р. [гáльзь] «дерево для вимощування грузьких доріг», п. *gařaz* «гілляка», ч. слц. *haluz*, вл. *hařuza*, нл. *gařuz* «тс.»;— псл. діал. *galqz, *galqza, пов'язане з *goľ* «голий», пор. укр. *гілка* з *goľka*;— споріднене з лтс. *pa-gale* «кусок дерева», вірм. *koľg* «галузь».— Фасмер I 390; Sławski I 252; Machek ESJČS 123; Holub—Kop. 120; Bern. I 293.

[галу́за²] «шибеник, свавільник» Пi, [галу́зник] «той, хто лазить по чужих садках» Л, [галу́зовання] «пустотливість» Пi, [галу́зоватий] «свавільний, пустотливий» Пi;— р. [галу́за] «гульвіса, пустун», [галу́затъ] «пустувати, бешкетувати», бр. [галу́за] «шибеник, дурень», [галу́зоваць] «пустувати, робити дурниці»;— неясне; можливо, пов'язане з р. [галу́шитъ] «жартувати, пустувати, сміятися», [галу́ха] «жарт», п. *gařować* «кричати», ч. [haliti sel] «голосно сміятися», укр. [галі́ти] «квапити»; зіставляється також (Фасмер I 390) з *галу́за* «гілляка» як позначення повішаного на гілляку, тобто шибеника.

галун¹ (назва різних сірчаноокислих солей), [гáлу́нка] «крашанка», *галу́нити*, ст. *галун* (XVII ст.);— р. бр. *галун*, п. *halun*, слц. *galun*, слн. *galún*;— результат видозміни давнішої форми *алу́н* «тс.», можливо, під впливом *галу́н* «золота або срібна тасьма».— Sadp.— Aitz. VWb. I 18—19.— Див. ще *алу́н*— Пор. *галун*².

галун² «золота, срібна або мішурна тасьма; нашивка з такої тасьми», [галóн, гáльóн], заст. *гáльóнка* «тс.», [галу́нок] «строката стрічка» Ж, [галу́ня] «жінка, що любить наряджатися, чепуритися; кокетка» Ж, *галу́нний*;— р. бр. *галун*, п. *galon*, ч. *galounka*, *kaloun*, слц. *galún*, болг. *галóн*, схв. *гáлун*, слн. *galoníratí* «нашити декоративну тасьму»;— запозичено з французької мови через посередництво російської і польської мов;

фр. *galon* «галун» є похідним від етимологічно неясного *galonner* «прикрашати стрічкою».— СІС 136; Шанский ЭСРЯ I 4, 20; Фасмер I 389; Matzenauer 164; Dauzat 352; Bloch—Wartburg 327.

галу́шка, [гáлух, гáлу́ха, гáлу́шник, гáлу́щія]— див. *гал*².

[галу́вати] «тягти човен, судно проти течії», [галі́ти, голу́вати] «тс.», [галáй] «забродчик, що тягає невід в Азовському морі» Я, [галі́вник] «канат, яким тягнуть пором; робітник, який тягне човен, судно; бурлак»;— запозичення з польської мови; п. *halować*, *holować* «тягти канатом» походить від нім. *holen* «приносити, привозити, приводити» (свн. *hol(en)*, *haln*, двн. днн. *halōn*), спорідненого з гол. *halen*, дфриз. *halia*, дангл. *geholian*, дісл. *hala* «тс.» і, можливо, з тох. *kāl*, *klā* «вести, нести», гр. *káλος* «канат, трос».— Brückner 172; Kluge—Mitzka 314.

[галі́он] «частина човна» Я, *гáльіон* «убиральня на судні»;— р. бр. *гáльіон* «тс.», п. *galion* «оздоблений ніс вітрильного корабля»;— запозичено з голландської або німецької мови через посередництво російської; гол. *galjoen* «передня частина, ніс корабля» (нім. *Gallion* «тс.») через посередництво французької мови (фр. *galion*) запозичене з італійської; іт. ст. *galeone* «чотирищоголова галера» походить від того самого егр. *γαλαία* «вид судна», що й іт. *galera* «галера».— Шанский ЭСРЯ I 4, 23; Фасмер I 390; Matzenauer 164; Vries NEW 181.— Див. ще *галéра*.

Гáля— див. *Галі́на*.

гáлява, *гáлявина*, [гáля, гáльóвина]— див. *гал*¹.

[галу́ра] «човен», [галу́р] «річковий човен» Ж, [галу́рник] «той, хто керує човном, хто будує човни» Ж;— запозичення з польської мови; п. ст. *galar* «широкий річковий вантажний човен» походить з того самого джерела, що й п. *galera*, укр. *галéра*.— Sławski I 250—251.— Див. ще *галéра*.

[гáляс] «назва чорного собаки» ВеБ;— похідне від тієї самої основи псл. *galъ* «чорний», що й *гáлка*¹ (див.).

[галу́с] (бот.) «чорнильний горішок», [гáляс] «тс.» Бі, [галу́сіва] «тс.»; (ент.)

горіхотворка, родина *Supiridae* Ж, ст. *galyas* (XVII ст.); — бр. [*galás*], п. *gałas* «чорний горішок»; — через польське посередництво запозичене з латинської мови, звідки походять і р. [*galya*], укр. *гал*, ч. ст. *gales* «тс.»; лат. *galla* «тс.» пов'язане з *glēba* «грудка, клубок», *globus* «куля» і споріднене з алб. *gogëjë* «гуля, гал», дінд. *gúlta* «опух», гр. *γαγγλίον* «тс.».— SW I 794; Walde—Hofm. I 580.

[гальба] «півлітровий кухоль» СУМ, Я; — п. *halba* «половина літра»; — через польське посередництво запозичено з німецької мови; нім. *Hálbe* «половина» споріднене з гот. двн. *halba* «бік», дісл. *halfa* «тс.», дінд. *kálpate* «удається, прилядається, підходить». — Винник II 6; Kluge—Mitzka 282.

галька «обкатані і відшліфовані водою камінці»; — бр. *gálka*; — запозичення з російської мови; р. *gálka* походить, очевидно, від псл. *gal-* як іншого ступеня чергування основи *golъ* «голий»; у такому разі пов'язане з р. *golysh* «круглий гладенький камінець»; припущення про зв'язок з комі *gal'a* «камінець, галька» (Kalima FUF 18—21) непереконливе. — Шанський ЭСРЯ I 4, 22—23; Фасмер I 390; ЭССЯ 6, 90. — Див. ще *гольний*. — Пор. *гал*².

[гальміз] «отвір обуха сокири»; — очевидно, утворене від етимологічно неясного п. [*halmizder*] «ковальне ковадло, на якому обробляються внутрішні сторони обухів», яке зіставляється з ч. [*halmy*] «гірницький обушок». — SW II 8.

гальмó¹, [*гальма*, *гáйма* Ж, *гáлем* Ж, *гам* Ж, *гáмів*, *ганьмó* Ж], *гальмувати*, *гальмівний*, *гальмувальний*; — очевидно, запозичення з давньо- чи середньовісньонімецької мови; двн. *hamal «путо для тварин (яким передня нога прив'язувалась до голови)», споріднене з ісл. *hemill* «путо для тварин», дангл. *hemman* «гальмувати, стримувати», нвн. *hem-tep* «тс.»; першими гальмами були мотузки, якими колесо прив'язувалось до полудрабка. — Kluge—Mitzka 303. — Див. ще *гамувати*.

[гальмó²] «недолік, вада» Пі, [*гальмувати*] «знаходити недоліки, ганьби-

ти» Пі, [*непогальмований*] «цілий, незіпсований» Пі; — неясне; можливо, є результатом видозміни якихось форм, пов'язаних з *гáнти*, *ганьбіти*, під впливом *гальмó¹*.

гальмувати¹ — див. *гальмó¹*.

гальмувати² — див. *гальмó²*.

гальмувати³ — див. *галіти¹*.

гальмувати⁴ — див. *гайнувати*.

гальний — див. *гáяти*.

[гальомий] «високий, великий» ЕЗ6 2; — не зовсім ясна фонетична форма відповідника до р. [*голямо*] «багато», п. ст. *golemszy* «більший», ч. ст. *holemý* «великий», болг. *голям*, схв. *голем* «тс.»; — псл. *golēmъ; — переважно зіставляється з лит. *galėti* «могти», *galia* «сила, здатність», брет. ст. *gal* «сила, міць», кімп. *gallu* «можу»; іє. **gal-* або **ghal-* «могти». — Фасмер I 434—435; БЕР I 262; Skok I 586—587; ЭССЯ 6, 202—204; Trautmann 77; Pokorny 351.

гам¹ «шум, крик», *гáмір*, *гамірлівий*, *гамірний*, [*гáморіти*] «кричати, шуміти» Г, Ме, [*гамаріти* Я, *гáмрити*] «тс.», [*гамуріти*] «бути злим» Ж; — р. *гам*, [*гом*] «шум», бр. діал. болг. *гам*, п. *ham* «гавкання», ч. [*hamoniti*] «багато говорити», *hamoniti se* «сваритися»; — звуконаслідувальне утворення, з яким пов'язується також основа з іншим ступенем чергування голосних *гóмін*. — Шанський ЭСРЯ I 4, 23; Фасмер I 391; Преобр. I 118; Ильинский РФВ 63, 340; БЕР I 228; ЭССЯ 6, 98—99; Stender-Petersen *Mélanges Mikkoala* 279; Bern. I 326. — Пор. *гóмін*.

гам² (вигук, що імітує процес їди), [*гáми*] (дит.) «їсти», *гáмати*, *гáмкати*; — р. *ам*, *хам*, *áмкать*, бр. *гам*, п. вл. *ham*, *hamac*, ч. *ham*, *hamati*, болг. *хам*, *хáмам*, *хáмкам*, слн. *hám* (дит.), *hámati*; — псл. (h)am; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до лтс. *am* (дит.) «їсти», *amât* «тс.». — Sławski I 398, 399; Machek ESJČ 158; Schuster-Šewc 261.

гама (муз.); — р. *гáмма*, бр. болг. м. *гама*, п. вл. *gama*, схв. *гáма*; — запозичене з французької мови, можливо, через німецьку (нвн. *Gámme*); фр. *gamme* (муз.) «гама» походить від назви грецької літери γ (*γάμμα*), вжитої абатом

д'Ареццо в XI ст. для позначення першої ноти гами, а пізніше застосованої як назва гами взагалі; гр. γάμμα походить від назви відповідної букви в гебрайському алфавіті: гебр. gimel, gā-māl, арам. gamlā (букв. «верблюд»).— СІС 137; Шанский ЭСРЯ I 4, 24—25; Фасмер I 391; Dauzat 353; Frisk I 288; Boisacq 140.

[гамаза́] «набридлива людина» Я; — очевидно, запозичення з російської мови; р [гамаза́] «невгамовна людина», [гомоза́] «тс.», [гамази́ть] «неспокійно рухатися туди-сюди», [гомози́ть] «метушитися, непокоїтися» пов'язуються з гам «шум», [гом] «тс.» як утворення за зразком слова *геза́*.— Фасмер I 391; Stender-Petersen *Mélanges Mikkola* 280—281.

гамазе́й (заст.) «будівля для зберігання речей, хліба», *гамазе́я*, [гамази́н, гамазія Ж, *гамази́й, гамазі́я, хамазе́й, хамазе́я* Бі] «тс.», [гамазе́йщик] Ж; — р. [гамазе́я] «склад», бр. [гамазе́я] «тс.»; — результат видозміни слова *магази́н*, [магазе́й], очевидно, під впливом [гамза́] «казна».— Див. ще *магази́н*.

гама́к, [гама́жа] Дз; — р. бр. *гама́к*, п. ч. слц. *hatak*, болг. *хамáк*; — запозичення з французької мови; фр. *hatac* разом з ісп. *hataca* походить від каріб. (h)atasa «сітка для спання».— Акуленко 141; Шанский ЭСРЯ I 4, 23; Фасмер I 391; Преобр. I 118; Sławski I 399; Klein 700; Dauzat 383.

[гамалі́к] «карк», [гамаликува́тий] «товстоший, кремезний»; — очевидно, походить від тур. *hamallık* «професія носильника», похідного від *hamal* «носії, носильник».— Lokotsch 63.— Див. ще *гамалія*.

[гамалія́] «носильник, раб»; — запозичення з турецької мови; тур. *hamal* «носії, носильник» походить від ар. *hammāl* «носильник», пов'язаного з *hamala* «носити, нести»; кінцева частина -ія з'явилась, очевидно, під впливом ст. *гамалія* «вид шаблі» або тур. *hamaliye* «плата за перенесення речей».— Макарушка 8.— Пор. *гамалі́к*.

гама́н¹, *гамане́ць, [гамані́ло]* Я, ст. *гаманъ* (XVIII ст.); — р. *гама́н*; — запозичення з тюркських мов; пор. чув.

хаман «шкіряний мішок», крим.-тат. *хамиян* «тс.», узб. *хаман* «торбинка для грошей, кишеня», уйг. *хамиян*, ккалп. *хамиян*, каз. *амиян* «тс.», туркм. *хам* «шкіра»; непереконливими є спроби пов'язати слово з біблійним ім'ям *Гаман* (Винер ЖСт. 1895 I 61), з *гомза́* через *гоманок* (Фасмер I 391, 435).— Егоров 285.

га́ман² «еврейське свято; особа, яку під час цього свята євреї, нібито, використовують як об'єкт для глузування і жорстокого поводження» Ж, [гаманува́ти] «когось бити, як гамана, або поводитися жорстоко, як з гаманом» Ж; — п. *haman* «велика, важка, незграбна істота (особливо про коней); потвора, велетень»; — походить від гебр. *hamān*, біблійного імені перського сановника, ворога євреїв.— Sl. wуг. *obcuch* 267.

[гама́рня] «металоплавильна майстерня», [гама́рник, гама́рство], [гама́рь] «молот; котляр; мідник» Бі, [гама́рїти] «плавити», [гамарова́ти] «займатися котлярством» Бі; — бр. [гама́рня]; — очевидно, запозичення з польської мови; п. заст. *hamernia* «металообробний завод», *hamer* «тс.» походить від нім. *Hämmerwerkstatt* «кузня, ковальський цех», що складається з основ іменників *Hämmer* «молоток», спорідненого з пл. *kamy*, укр. *камінь*, і *Werkstatt* «майстерня».— Шелудько 26; Richhardt 53; Brücker 168; Kluge — Mitzka 286.— Див. ще *камінь*.

[гама́рний] «сумний» Ж; — ч. *hamáry* «неприємності, непорозуміння, незгода, сварки, чвари», болг. [гома́рно] «неприємно, важко»; — неясне; висловлюється припущення (БЕР I 263) про зв'язок з нгр. *γομάρι* «вантаж, тягар; (лайл.) осел».

гама́ша «верхня тепла панчоха», *кама́ша* «тс.», [гама́ши] «чобітки з куцими халявками; незграбні чоботи; калоші» Ва; — р. бр. *гама́ша*, п. *katasze*, ч. *gataše*, слц. вл. *gataša*, болг. *гамáши* (з р.), схв. *гамáше, гамáшне*, слн. *gataša*; — запозичене через російське посередництво з німецької або французької мови; нім. *Gatásche* (*Katásche*) через фр. *gatache* походить від пров. *gadatascha*, що відбиває ісп. *guadameci*

«сорт шкіри для взуття» з ар. *gadāmasī* «шкіра з міста Гадамес (у Триполітанії)». — Москаленко УІЛ 57; Шанський ЭСРЯ I 4, 23—24; Фасмер I 391; *Polub—Lyer* 229; БЕР I 228; *Dauzat* 353; *Kluge—Mitzka* 230.

[гáмба] «великий гудзик» Ж, **[гáмба]** «вузол, уживаний замість гудзика», **[гáмбичка]** «малий металевий гудзик» Ж; — запозичення з угорської мови; уг. *gomb* «гудзик, запонка» утворене від кореня *gom-*, *gömb-*, який виступає в словах *gombolyag* «клубок, котушка, моток», *gömb* «куля, сфера». — *MNTESz* I 1071; *Bárczi* 95.

[гамбáр¹] «середня частина човна, куди кладеться основний вантаж» Дз; — запозичення з румунської мови; рум. *hambár* (*ambár*) «тс.; трюм» походить від тур. *ambar* «амбар, склад, трюм». — *Vincenz* 12; *DLRM* 354. — Див. ще **амбáр**.

[гáмбар²] «амбар» ЕЗБ 30; — запозичення з угорської мови; уг. *hombár*, ст. *hámbár* «тс.», як і укр. *амбáр*, запозичене з тюркських мов. — Гнатюк ЕЗБ 30, 337; *MNTESz* I 137—138. — Див. ще **амбáр**.

[гамбарáс] «гризня, колотнеча МСБГ; справа О; морока, утруднення Ме»; — запозичення з польської мови; п. *ambagas* «утруднення, перешкода», **[hambagas]** «тс.» походить від фр. *embarrasser* «перешкода», утвореного від дієслова *embarrasser* «утрудняти, заважати, захащувати», запозиченого з іспанської або італійської мови; ісп. *embazarar* «заважати, утруднювати», іт. *imbazzare* «заважати, бентежити; захащувати» походять від слат. *bagga* «балка, брус». — Оньшкевич Исслед. п. яз. 240; *SW* I 30, II 11; *Dauzat* 272; *Gamillscheg* 356.

[гамбúритися] «дутися, супитися» Па, **[нагамбúритися]** «захмаритися» Па; — неясне; можливо, утворене від **[гéмба]** (знев.) «губа» (пор. *надути губи*).

[гамéла] «товста, незграбна людина»; — не зовсім ясне; можливо, походить від тур. *hatal* «носії»; — пов'язується також з **[гомбляти]** «їсти, жувати» (Выгонная Белар. лінгв. 4, 68). — Пор. **гамалія**, **гáмлати**.

[гамéра] «ковпак у формі зрізаного конуса», **[гамéрка]** «тс.»; — не зовсім ясне; може бути зіставлене з **[малéрка]** «(чотирикутна) шапка» і з рум. *gamelă* «солдатський казанок».

[гамзá] «казна»; — р. **[гомзá]** «гроші, гаманець з грішми», **[гомзítь]** «берегти, збирати гроші»; — неясне; р. **[гомзá]** зближують з р. **[гомóла]** «грудка», гр. γέμο «наповнююсь», γόμος «корабельний вантаж» (Фасмер I 435; Преобр. I 143; Горяев 74), з р. **[гóбина]** «достаток» (Даль I 343), з р. **[гом]** «шум» (Ильинский ИОРЯС 16/4, 12); можливо, пов'язане з укр. **[кабзá]** «гроші, гаманець» (пор.).

[гамзáть] «нерозбірливо, у ніс говорити, гугнявити» Л, **[гамзítь]** «п'ятакати, молоти» До, **[гумзувáть]** «погано вимовляти який-небудь звук» Л, **[гамзúн]** «людина з дефектами мови» Л, **[гавзá]** «гугнява людина», **[говзá]** «тс.», **[гавзáтий]** «гугнявий», **[говзáтий]** «тс.» Я; — р. **[гамзáть]** «гугнявити», **[гамзúн, гамзáтий]**, бр. **[гамзáць]** «гугнявити», **[гамзáла]** «гугнява людина», **[гóмзала]** «тс.», **[гамзáть]** «гугнявий»; — очевидно, запозичення з польської мови; пор. п. **[gązwać]** «гугнявити», **[gązwaty]** «гугнявий», яке вважається звуконаслідувальним утворенням; пов'язання з р. **[гамзítь]** «крутитися», **[гомозítь]** «ворушити» та ін. (Выгонная Белар. лінгв. 4, 65—67) викликає сумнів. — *SW* I 813.

гамзувáти — див. **гамселíti**.

гáмір, **гамірлівий**, **гамірний** — див. **гам¹**.

[гáмірка] «дерев'яна ручка поздовжньої пили», **[гáмарка** Л, **гáмарка** Я) «тс.»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *hammer* «ручка», *hammerek* «тс.» виводяться від нім. *Hämmer* «молот, молоток». — *SW* II 11. — Див. ще **гамáрня**.

[гáмішний] «ласий Ж, Шух; хитрий, злий; ехидний ВеУг», **[гáміство]** «хитрість» Праці X діал. нар., ст. **гамѣшний** «фальшивий» (XVI—XVIII ст.); — ч. *hamiš(t)ný* «хитрий, підступний», ст. *hemišný* «тс.», слц. *hamišný*, *hamišný* «низький, підлий», схв. *хамішан* «егоїстичний, жадібний, підступний, облудний»; — запозичення з угор-

ської мови; уг. *hamis* «неправильний, хитрий, лукавий» задовільної етимології не має; можливо, пов'язане з *hám-* «поверхневий шар; шкірка». — Дуже *St. sl.* 7, 163; *Machek ESJC* 159; *Skok* I 653; *MNTESz* II 40; *Bárczi* 111.

[га́млати] «повільно, без апетиту їсти» Ж, [гомобляти] «їсти, уплітати, жувати» ЛексПол; — ч. (мор.) [gamlać] «тс.»; — очевидно, споріднене з п. [gamać się] «повільно йти, плентатися», *gamajda* «мамула, розтелепа», ст. *gamuła* «тс.», ч. *gámel'a* «дурень, мамула»; зіставлялось (*Malinowski Rozprawy* 17, 32) з вірм. *gamàdz* «повільний». — *Sławski* I 254.

[гамсёл] «прізвисько, яким чорноморські козаки називають жителів Таврії», [гамзёл] «тс.»; — можливо, утворене від крим.-тат. *hemsal* «ровесник», запозиченого з перської мови (пор. перс. *hámšār* «компаньйон, суперник, товариш», *hámсал* «ровесник, одноліток»).

[гамселіти] «бити, ударяти», [гамсеміти] Ж, [гемсиліти] Я, [ганцеліти], [ганциліти], [гамзувати] Я, [гомзоніти] Ж, [гомзувати] Я «тс.», [загацеліти] «брязнути, стукнути» Я; — бр. [гамзаніць] «ударити, штовхнути», [гамзіць] «бити, лупцювати»; — неясне; можливо, пов'язане з крим.-тат. *hepiz* «удар, розбивання, поштовх»; пор. р. [зімзіть] «турбувати; набридати; ляяти; квапити», [гомзіть] «тс.».

гамувати, [гамованка], [гамівній], [гаміти] «вгамувати» ЛексПол, [вгамова] «заспокоєння, приборкання, угамування» Ж, [невгамівній], [непогамівній], [непогаміваний], [угам] «заспокоєння, спокій», ст. *гамовали* (XVI ст.), *гамуетъ* (1594); — бр. [гамовіць]; — запозичення з польської мови; п. *hamować* «гальмувати, гамувати», як і ч. [hamovat, hamovat], слц. *hamovat'* «тс.», походить від свн. *hamen* «стримувати; (первісно) прив'язувати ногу до голови (тварині на пасовиську, щоб не втікала)» (нвн. *hempen* «стримувати»), спорідненого з дангл. *hempap* «стримувати, затикати, замикати», ісл. *hempja* «стримувати, загнуждувати, примушувати», днн. *hempen* «гальмувати, зачиняти, замикати». — Шелудько 26; *Richhardt* 53; *Sławski*

I 399; *Bern.* I 376; *Kluge—Mitzka* 303. — Пор. хомут.

[га́муз¹] «безладдя Я; різні старі речі, сміття Ва; залишки листя капустки або буряків на ділянці Л», [хамузі́ння] «залишки листя і огудиння овочевих рослин на городі», [хамузі́ння] «тс.», [хамазня] «дрібно побиті гілки, лозиння» ЛЧерк, [ка́муз] «дрібні куски» Г, Ж, побити на гамуз «розбити вщент», [побити на хамузе] «тс.», гамузом «гуртом; все, всі разом, без вибору»; — р. [га́музом], бр. *гамузам* «тс.»; — остаточно не з'ясоване; можливо, походить від уг. *hámoz* «обчищати, оббирати, знімати лушпайку», спорідненого з мар. *kom* «шкаралупа, кора», удм. *kõm* «тс.»; пов'язання з р. *гомзіть* «кишіти» (*Фасмер* I 391; *Выгонная Белар. лінгв.* 4, 67—68) необгрунтоване. — *ЭССЯ* 6, 98; *MNTESz* II 41; *Bárczi* 111. — Пор. хабуз.

[га́муз²] «м'якуш», [хаму́з] «каша» Ж, [хаму́зе] «тс.» Ж; — результат видозміни значення форм [га́муз] «залишки листя, огудиння на городі», [хамузі́ння] «тс.», відомих здебільшого у виразі побити на гамуз (на гамузе), під впливом форм [гаму́ла] «невдала, густа їжа», [хаму́ла] «тс.». — Див. ще га́муз¹.

[гаму́ла] «каша з яблук з медом; невдало густо зварена рідка їжа; напіврідка маса, що клекоче в сопках», [хаму́ла] «дуже поганий суп; розварена овочева маса в страві Ме», [фаму́ла] «дуже погана страва» Ж, [хаму́літи] «розкипати» Шейк, [розхаму́літи] «розварити» Ж, [розхаму́літи] «розваритись на бурду, розкипіти» Ме; — очевидно, походить від тур. *hamig* «тісто, розчина; невдало спечений хліб», запозиченого з арабської мови; ар. *hamīg* «кисле тісто» пов'язане з дієсловом *hamaga* «розчиняти (тісто)». — *Радлов* II 1698; *Räsänen Versuch* 154.

[гаму́лець] «вуздечка; гальмо», [гаму́лиця] «вуздечка» ДБ VIII; — слц. [hamulec] «гальмо»; — запозичення з польської мови; п. *hamulec* «гальмо, шори» походить від нвн. заст. *Hempholz* «дерев'яне гальмо», утвореного з основ дієслова *hempfen* «гальмувати» і іменника *Holz* «дерево», спорідненого

з псл. *kolda, укр. колóда.— Шелудько 26; Sławski I 399.— Див. ще гамувáти, колóда.— Пор. гарту́лець.

[гамурдіти] «пнячити, пити горілку» Ва; — очевидно, пов'язане з тур. hamr «вино», тат. хáмір «горілка», які походять від ар. hamr «вино», hamr (мн.) «алкогольний напої». — Радлов II 1715.

гáна «осуд, ганьба, сором», [ган] «ганьба» Пі, [ганá] «догана» О, [гань] Ж, ганьбá, [ганьбá] «сором» О, [гані́ба, ганьмó Пі, Ж] «тс.», ганéбний, [гані́бний Ж, ганóбний Ж, ганьблívий Ж], гáнити, ганьб́ити, [ганьб́итися] «соромитися» О, ганьбувáти, догáна, [нагáна] «догана», [пригáна] «тс.», [перегáна] «перебирання, бракування» Ж, Пі, [перегáнка] «тс.» Ж; — р. [гáнитъ], бр. гáніць, п. гапа «догана», гапіс «осуджувати, докоряти, ч. гапа «догана, образа», гапіти, гапéти «ганити», вл. гапіс «осуджувати», нл. ст. гапба «ганьба»; — псл. гапа, гапіти, пов'язане з гоніти «гонити» як варіант з іншим ступенем чергування голосних; пор. укр. ганя́ти, р. нагоня́й «прочухан»; виводиться ще (ЭСЯ 6, 99) з псл. гапати «говорити»; незадовільне з фонетичного боку зіставлення з псл. гадъ «гад» (Mikl. EW 60; Osten—Sacken KZ 44, 158) і про запозичення з давньовірхньонімецької мови (двн. hōpa «ганьба, образа, глузування», нвн. Hohn) (Gebauer I 403; Bern. I 376), як і деякі інші пояснення (Machek ESJĀ 159—160; Marvan LF 84, 31). — Фасмер I 392; Брандт РФВ 23, 301; Sławski I 254—255.— Див. ще гна́ти.

гангрéна, гангрéно́зний, ст. гангрéна (1627); — р. болг. м. гангрéна, бр. гангрéна, п. ч. слц. gangrena, схв. гáнгрена, слн. gangréna, стсл. гангрена «гангрена, рак»; — запозичення з грецької мови; гр. γάγγραινα (>лат. gangraena) «тс.» остаточно не з'ясоване. — СІС 138; Шанский ЭСРЯ I 4, 25—26; Фасмер I 392; Klein 639; Frisk I 281; Boisacq 139.

[гангу́лики] «грудочки гною на шерсті худоби» Ж; — афективне утворення, пов'язане, очевидно, з [гóндзул] «збита у грудочку вовна», [гóндзоль] «висулька», [гóндзóля] «тс.» (див.).

[гандéвери] «шаровари з тонкого сукна»; — п. заст. hajdawegu «шаровари,

широкі штани з буфами» (з укр.); — неясне. — Sławski I 392.

гандж «дефект, вада», [Ганч, Гáнджа, гáнджá, гáнжа] «тс.», ганджові́тий «дефектний», [Ганчавáтий, ганчáвий] «тс.» Ж, [ганджати] «ганьбити» Кур, ганджувáти «шукати, знаходити гандж», [Ганджувáти] «бракувати; знецінювати Па; не виконувати своєї функції Берл», [Ганчувáти] «забракувати, мати недоліки»; — запозичення з угорської мови; уг. gáncs «докір, догана, вада» є, очевидно, звукозображальним утворенням. — Nitsch RSI 7, 24; Zareba JP 31/3, 116; MNTESz I 1024; Bárczi 91.

[гáнджа] «вид посудини» Ж; — неясне.

[ганджá] «денатурований деревний спирт» Я, [Ганжа Я, ханжá] «тс.»; — неясне; можливо, пов'язане з тур. hancr «тракторник, власник постійного двору».

[ганджар] «широкий татарський кинджал»; — р. [ханджáр] «кинджал», [кончáр] «вид меча», п. ст. handžar «турецький кинджал», andžar, chandžar «тс.», ч. слц. handžár «вид холодної зброї у південних слов'ян», болг. заст. ханджáр «кинджал»; — запозичення з турецької мови; тур. hancer «тс.» походить від ар. hanğar «тс.».— Фасмер IV 221; Горяев 140; SW I 36; Lokotsch 64.

[ганджули] (у виразі *пити на г.* «пити на заробітки»); — неясне.

гáндзóлля — див. гондзóля.

[гандрабáтий] «незграбний, довготелесий, неоковирний, високий» Ме, [Гандрабáстий, гандрибáтий] «тс.»; — п. handryba «велика незграбна істота»; — неясне.

[гáндри] (у виразі [г. бити]) «байдики бити», [гáндритися] «тс.» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з [гáндри] «лахи», від ч. слц. handra «ганчірка», що є результатом видозміни форми hadr, яка походить від нвн. Háder «ганчірка», спорідненого з лат. cento «одяг з ганчір'я», дінд. kanthā «латаний одяг» (Machek ESJĀ 155; Kluge—Mitzka 280); може бути зіставлене також з рум. handraľau «гуляка, волоцюга».

Гáнна, Анна, Гáндзя, Гáнка, [Гáничка, Гáнниця, Анниця], Ганну́ля,

Ганнїня, Ганнїся, Ганця, Анїотка, Ганїоточка, Ганя, Ганька, Нїся, Галья, [Гальшка], ст. Анна: бл(а)г(о)д(а)ть, потѣха або ласкавая (1627); — р. болг. м. Анна, бр. Ганна, п. нл. Анна, ч. Аппа, Напа, вл. Напа, схв. Ана, слн. Апа, стсл. Анна, Ана; — через старослов'янську мову запозичене з грецької; гр. ἄνωα походить від гебр. חַנּוּכָּה, яке пов'язується з основою חַנּוּךְ «він був милостивий, виявляв ласку». — Сл. вл. імен 237; Петровский 51; Супранская 85; Klein 78.

га́нок, га́нок, [га́нчик] Ко, [га́нкі] «східці на ганку» Л, ст. кганок (1552); — р. [га́нка] «ганок», [га́нок] «тс.», бр. га́нак; — запозичення з польської мови; п. ганек «ганок, галерея», як і ч. [gápek] «коридор; стежка», слц. gápok «коридор», схв. га́нак «ганок, галерея», утворене від нім. Gang «коридор, хід», свн. ганс «вхід», пов'язаного з двн. gangan «іти», спорідненим з дісл. ganga, гот. gaggan «тс.», дінд. jāñhā «нога», ав. zanga- «кісточка (на нозі)», лит. žengti «ступаяю». — Москаленко УІЛ 27; Фасмер I 392; Онышкевич Исслед. п. яз. 232; Sławski I 254; Brückner 134; Kluge—Mitzka 230.

[гантели] «ганьбити» Ж; — неясне; можливо, утворене від ганити «тс.», як гателити від гатити; менш імовірний зв'язок з тур. hantal «грубий, безформний, потворний, незграбний». — Пор. га́на.

ганте́ль; — р. ганте́ль, бр. ганте́ль, п. hantla; — через російську мову запозичене з німецької; нвн. Hantel «гантель», запроваджене як спортивний термін у 1816 р., походить від нн. hantel «рукоятка», спорідненого з нвн. Hand «рука». — СІС 139; Шанский ЭСРЯ I 4,26; Kopaliński 382—383; Kluge—Mitzka 288. — Див. ще гэндель.

га́нус (бот.) «anis, Pimpinella anisum L.», ганусівка, ст. ганусовой (1756); — результат фонетичної видозміни запозиченого, можливо, через польську мову (п. anuz, [hanuz] «тс.»), лат. anisum (<anīsum) «тс.», яке походить від гр. ἄνισον «тс.». — Пономарів Мовозн. 1974/2, 43; Sadn.—Aitz. VWb. I 20. — Див. ще аніс.

[гану́ти] «метикувати, здогадуватися»; — р. [загану́ть] «загадати», ст. заганути, загонути «тс.», схв. згагонетка (загонетка) «загадка», загонетати «загадувати», слн. gánati «гадати», стсл. гаданик «гадання, загадка»; — неясне; пов'язування з гадати, як і з стсл. гадати «гадати», ставиться під сумнів. — Фасмер—Трубацев I 391; Bern. I 288.

[га́нца] «шкапа» Ж, ВеЗн; — запозичення з молдавської або румунської мови; молд. [ханц] «шкапа», рум. [hanț] «тс.» певної етимології не має; можливо, походить від уг. kacs «кобила», яке виводиться від ч. kopice, укр. ст. коница «тс.» (MNTESz II 341—342).

[ганцані́на] «сварка» Ж; — очевидно, походить від нвн. hänseln «дражнити, глузувати» (первісно «приймати до корпорації»; прийом супроводжувався суворими випробуваннями мужності і стійкості), Hänsel «глузування», свн. hansin «приймати до купецького товариства», пов'язаних із свн. hans(e) «торговельне товариство», спорідненим з дангл. hōs «загін, почет», двн. hansa «військовий загін», гот. hansa «загін, натовп». — Kluge—Mitzka 288.

ганчі́рка, [ганчі́ра] «ганчірка» Я, [ганчі́рина], ганчі́рник, ганчі́р'я, ганчі́р'яччя, ганчі́р'яний, [ганчі́р'ястий] «подібний до ганчірки» Я; — запозичення з польської мови; п. hanczurka «ганчірка» походить від нвн. Händscheure «шматина для витирання рук», утвореного з основ іменника Hand «рука» і дієслова scheuern «терти, чистити» (снн. schüren), яке, можливо, походить від фр. ст. escurer «чистити, доглядати», пов'язаного з лат. exsurgere «піклуватися, сурґере «тс.». — Тимч. 508; Булаховський НЗ КДУ 5/1, 1946, 89; Kluge—Mitzka 645; Сл. ст.-фр. яз. 100. — Див. ще акуратний, гэндель.

га́ня — див. ка́ня.

ганьба́, ганьби́ти, ганьбли́вий, ганьбува́ти — див. га́на.

[га́палом] «миттю, вмить» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з формою зопалу «згарячу». — Пор. паліти.

Га́пка, Га́па — див. Ага́фія.

[га́пка] «плоскодонний човен» Я; — неясне; можливо, пов'язане з тур. ар «вода».

гаплік «дротяний гачок (застібка) на одязі», [га́пка] «дротяна петля на одязі», [га́фтка] «тс.» Ж, ст. гаплікъ (1579), га́пла «гаплик» (1638); — р. [га́пелька, гаплік, гапліо́к] «тс.», бр. гаплік, ст. гаплікъ (1517—1519); — запозичення з старопольської мови; п. ст. haftka, heftlik «тс.» (XV—XVI ст.) походять від свн. haftel (heftel) (нвн. Héftel) «тс.», пов'язаного з двн. haft «кайдани, пута», спорідненим з двн. heffan «піднімати», hevan (нвн. hében), гот. haþjan «тс.», лат. cario «беру, хапаю». — Тимч. 508; Шелудько 26—27; Булыка 79; Sławski I 390; Kluge—Mitzka 280, 295, 296.

Гапón — див. Агафón.

гапсом — див. гeпсом.

гаптува́ти «вишивати (золотом або сріблом)», [га́птува́ти, го́птарюва́ти Ж] «тс.», га́пт «вишивка золотом або сріблом», [га́фка Я, га́фт] «тс.», га́птар (заст.), [га́фтар, га́фар Ж, го́птар Ж], га́птарка (заст.), [га́фтарка] Ж, га́птарство (заст.), ст. га́фтовати (1596), га́птаръ (1700), га́птований (1722); — бр. га́птовáць «гаптувати», п. haftować «тс.», ч. розм. heftovati «метати, шити на живу нитку»; — через польське посередництво запозичене з середньовісньонімецької мови; свн. heften «зв'язувати, заковувати, укріплювати, прикріплювати» (нвн. heften «прикріплювати, зшивати»), пов'язане з двн. haft «закований, ув'язнений», спорідненим з лат. captus «захоплений, взятий» (від cario «брати»). — Шелудько 26—27; Sławski I 390—391; Kluge—Mitzka 296. — Див. ще гаплік.

гаp¹ (вигук, що передає гарчання собаки), гаp-гаp «гур-гур» (вигук, що передає гуркіт розладнаних механізмів, торохтіння), га́ркати «ричати (про собаку); гримати, кричати; гуркати; торохтїти», гаpча́ти, [гаpка́нїна] «сварка», га́ркіт «гарчання», гаpкі́тня «тс.; сварка», [гаpкúн] «буркотун»; — р. га́ркать «кричати», бр. га́ркаць «бурчати», п. [harczeć] «гарчати» (з укр.), слц. harkat' sa «битися», вл. haġa «галас, вереск, гармидер», нл. gjaġsuć «кричати, галасувати», болг. гарáкам «галасую»; — звуко-наслідувальне утворення; деякі з наве-

дених похідних і їх слов'янських відповідників з імітацією собачого гарчання можуть бути й не пов'язані; пор. п. harkot «лопотання», ч. hřkotati «гуркотїти, падати з гуркотом», [hřkati] «кричати, гуркотати», р.-цсл. гъркати «воркувати». — Шахматов ИОРЯС 7/2, 333; Фасмер I 393—394; Sławski I 295, 370. — Пор. гарікати, га́ркати.

гаp², га́риво — див. горіти.

[га́ра] «віз із ящиком Л; великі сани на колесах для перевезення великих вантажів Я», [гаpнік] «робітник при підводі»; — очевидно, споріднене з др. гары «кораблі», ч. st. hagoges «панський візок на двох колесах»; у такому разі, походить від пд.-др. *гаpъ чи *гаpь «данина для князя», утвореного від дісл. hagg (haegg) «князь» (букв. «сивий»), haggi «князь», як назва видів транспорту, яким ця данина перевозилась; менш імовірний, зважаючи на різницю в початкових приголосних (у волинських говорах), зв'язок з [га́ра²] «віз із ящиком», що походить від п. gaga, kaġa. — Мельничук Мовознавство 1969/1, 33. — Див. ще га́рма-да́рма. — Пор. бе́з-гаp, га́рний, гаpува́ти, уга́ра.

га́ра¹ «паз, глибокий, довгастиий жолобок для вставляння дошок, притесаних брусів і под.», га́ра, [гаp] Шух «тс.» гаpува́ти «робити пази», гаpува́ти ЛЧерк, [гаpюва́ти] «тс.»; — запозичення з польської мови; п. gaga «паз у дереві», gaġować «робити в дереві пази» виводиться від нім. Gehe «клин, паз», спорідненого з двн. gego «клиноподібний кусок матеріалу чи землі; пола», двн. снн. gēg «спис», дінд. heṣa- «стріла», гр. χαῖος «пастиший кийок». — Brückner 134; Kluge—Mitzka 241, 248—249; Paul DWb I 233.

[га́ра²] «віз із ящиком для перевезення землі або піску», [га́ри] «сани для перевезення вантажів Л»; — запозичення з польської мови; п. [gaga] «візок з ящиком», ст. [kaġa] «тс.» походять від нім. Kāge «візок, тачка», Kāgep «тс.», яке зводиться до лат. caggus «віз», що походить від гал. caggos, спорідненого з лат. ciggus «віз», пов'язаним з cuggo «біжу». — Шелудько 29; Brückner 218—

219; Kluge—Mitzka 353.— Див. ще курс.

[гараба́кати] «кричати, горлати; варнякати» Ж; — звуконаслідувальне афективне утворення, аналогічне до *гарікати* (*гаріюкати*), *гала́кати*.

[гарабо́ля] «картопля» Ж; — результат контамінації укр. *барабо́ля* і п. [gagagola] «тс.».— Див. ще *барабо́ля*.

[гара́га] «тичка для підв'язування винограду» Мо, Дз, [gárag] «тс.» Мо, *гара́г* «тичина» МСБГ, [gáragá] «жердина, якою підпихають по воді човен» Берл.; — запозичення з молдавської мови; молд. *арак* «тичка для підпирання», *харак*, *харág*, рум. *agás*, *harás*, [harág] «тс.» виводиться від нгр. *харáми* «жердина, палка», пов'язаного з гр. *χάραι* «тс.», *χάραισσω* «гострю, точу, вирізую», спорідненими з лит. *žėfti* «скребти, зарібати», тох. В *kār(г)е* «яма».— СДЕЛМ 469; Frisk II 1073—1075; Boisacq 1051.

[гара́дичі] «сходи» ВеУг, Е36 4; — запозичення з угорської мови; уг. [gárádics] «тс.; східець» походить від лат. *gradus* «тс.».— Bárczi 91.— Див. ще *гרא́дус*.

гара́ж; — р. бр. болг. *гара́ж*, п. *gagaž*, ч. слц. *gagáz*, вл. нл. *gagaža*, м. схв. *гара́жа*, слн. *gagáza*; — запозичено з французької мови через посередництво російської; фр. *garage* «тс.» утворене від дієслова *gager* «поставити під прикриття, прибрати», яке походить від франк. *waġōp «берегти», спорідненого з днн. *wagon*, дангл. *wagian*, дісл. *vaġa*, нвн. *wahren* «тс.», лтс. *vertiēš* «дивитися, помічати», лат. *verġi* «шанобливо дивитися», гр. *φρα* «захист, турбота».— СІС 139; Шанский ЭСРЯ I 4, 27; Dauzat 354; Kluge—Mitzka 834.

гара́зд «[добро, щастя]; (присл.) добре», [górázd] «тс.», [gárazdítisja] «щастити» О, *гараздува́ти* «жити в достатку», [górazduváti] «тс.», [vgarázdítis] «схвалити, задовольнити» Ж, [перегаразді́ти] «перестаратися» Ж, ст. *гаразды́й* (XVI ст.); — р. *гара́зды́й* (*горáзд*) «проворний, моторний, меткий, спритний», бр. [górázdый] «тс.», р.-цсл. *гаразды́* «досвідчений, спритний», ч. [hogazditi] «ляяти, бушувати, шуміти, гомоніти, галасувати»; — очевидно, запозичення з гот-

ської мови; гот. *gagazds «здатний добре говорити» утворене з префікса *ga-* і іменника *gazda* «мова», спорідненого з дісл. *gōdd* «звук, голос», дангл. *geord* «голос, мова», двн. *garta* «голос»; менш слухними є спроби зведення до псл. *gog-* «держати, хапати, збирати» (Stender-Petersen *Slavia* 5, 675—676; Kiparsky *GLG* 28; Ільїнський ЗІФВ 7—8, 58) або псл. *gog-* «говорити» (Brückner 151; Ильинский ИОРЯС 16/4, 8).— Фасмер I 439; Шанский ЭСРЯ I 4, 129—130; ЭССЯ 7, 32; Bern. I 330; Uhlenbeck *AfSIPh* 15, 487; Kretschmer *AfSIPh* 27, 232; Mikl. EW 90.

гара́к — див. *арак*.

[гарака́ль] «дятел» ДзАтл II, [gáakár, gáragáľ, gáraháľ] «тс.» тж; — слц. [harkal'] «тс.»; — запозичення з угорської мови; уг. *harkály* «тс.» споріднене з манс. *karkai*, *charchéj*, хант. *хăҕга* «тс.».— Дзендзелівський УЛГ 64; ДзАтл II 127; MNTESz II 60; Bárczi 114.

[гара́м] «скотина, худоба» Мо, МСБГ; — запозичення з молдавської або румунської мови; молд. *харáм* «шкапа», рум. *harám* «тс.; проклятий, відкинутий», очевидно, запозичені з турецької мови; тур. *harām* «заборонене, нечисте», як і крим.-тат. *харáм*, полов. балкар. *хагам* «тс.», походить від ар. *ḥarām* «заборонене, священне».— ТБР 205; СДЕЛМ 469; Räsänen *Versuch* 155.

[гара́мія] «розбійник», [гармі́й] «шахрай»; — болг. *харамія* «бунтар; розбійник»; — запозичення з турецької мови; тур. *harāmī* «злодій, розбійник, грабіжник, шахрай» походить від ар. *ḥarāmīy* «злодій, грабіжник», пов'язаного з *ḥarāma* «бути забороненим, священним»; припущення румунського посередництва (Scheludko 129; рум. *harāmīn* «злодій; гайдук») потребує обґрунтування.— РЧДБЕ 793.

гара́мпови, гарапо́ви — див. *гороповфо́ви*.

гара́нтія, гара́нт, гарантува́ти, ст. *гваранція* «порука, гарантія» ПІ; — р. *гара́нтія*, бр. *гара́нтыя*, п. *gagancja*, *gwaġancja*, ч. *gaganse*, слц. *gaganća*, вл. *gantija*, болг. *гара́нция*, м. *гара́нција*, схв. *гара́нција, гара́нтија*, слн.

garancija; — запозичення з німецької або французької мови; нім. Garantie походить від фр. garantie, пов'язаного з garant «поручитель», яке зводиться до франк. wërand «тс.», спорідненого з днн. дангл. wërian «захищати», нвн. wehren «тс.», псл. vor-/veg- «запирати, замикати», укр. вір «жердяна загорожа», видозміненого під впливом фр. ст. garir «захищати». — СІС 140; Шанський ЭСРЯ I 4, 27—28; Фасмер I 392; Koraliński 376—377; Kluge—Mitzka 231; Dauzat 354. — Див. ще вір¹.

[гарапéка] «нелюдяний чоловік» ВеБ; — неясне.

гарáпник «нагай, батіг», арáпник, [арапій, гáрап Ж, гарáпа, гарапій, ора́пник] «тс.»; — р. арáпник, бр. арáпник, гарáпник, п. haгар, haгарник, ч. haгарнік «тс.»; — задовільної етимології не має; пов'язується з п. ст. haгар (мисливський вигук для відгону собак від зловленої здобичі), що походить від нім. hegab «вниз, додолу» (Шелудько 27; Онышкевич Исслед. п. яз. 240; Sławski I 402—403; Преобр. I 7; Фасмер—Трубачев I 83; Brückner 168; Mikl. EW 423; Vern. I 376—377), або з тур. haгар «руйнування» (Matzenauer LF 7, 212; Kiparsky GLG 135); пор. укр. ст. гарапъ «лови, полювання» (XVIII ст.), п. ст. haгар «тс.».

гáрас, гарасівка — див. гáрус.

гарасáлка, гарасувáти — див. грáса.

Гарасім, Герасім, Гарáсько, Герáсько, ст. Герáсимъ: честный, або старческий, достойно почтен (1627); — р. болг. Герáсим, бр. Герáсім, слц. Gega-zim, стл. Герáськ; — ім'я грецького походження; гр. Герáσιμος пов'язується з прикметником γεράσιμος «шановний, вельмишановний», утвореним від γέρασ «шана» (первісно «вік»), спорідненого з дінд. jaṛáñ «вік», ав. zaṛəta «дряхлий», псл. зьгѣль, укр. зрілий. — Беринда 199; Петровский 86; Суперанская 77; Илчев 130; Frisk I 299; Boisacq 145. — Див. ще зріти².

[гарасікувáтися] «сперечатися, лаятися», [гарасічити] «бити, лупцювати; ганьбити» О; — запозичення з угорської мови; уг. haragszik «сердитися», очевидно, споріднене з манс. khǝŋj- «тс.»,

морд. kog «гнів». — MNTEsz II 52—53; Bárczi 113.

[гаратáти] «сильно бити; дубасити, бахати» Ж, О; — п. haṛataś «тс.» (з укр.); — неясне; пов'язання з рум. hărtăni «пошматувати, відрубати» або hărtăti «дражнити, дратувати» (Шаро-вольський 36, заходозн. 61) викликає сумніви (Sławski I 403; Crânjala 296); можливо, виникло на основі форми [обаратáти] «сильно побити», пов'язаної з борóтати «очищати від лузги» (просо).

[гарáшки] (бот.) «кучеряві гриби, зморшки, Morchella esculenta Pers.» Я; — можливо, пов'язане з п. [haṛašny] «гарний, гідний», утвореним від укр. гарáзд. — Brückner 168.

[гарáщо] «гаразд» Ж; — результат злиття слів гарáзд і що (див.).

[гарб] «великий гак, багор»; — неясне; можливо, запозичене з турецької мови; тур. haḡba «калебарда, сокира» походить від ар. ḡaḡba «спис, багнет».

гарбá, [арбá, гарабá Пі]; — р. арбá, бр. гарбá, п. aḡba, [haḡaba], болг. арабá; — запозичення з тюркських мов; тур. aḡaba «віз», крим.-тат. аз. араба, каз. кирг. тат. арба «тс.» загальноприйнятого пояснення не має. — Шанський ЭСРЯ I 1, 135; Фасмер—Трубачев I 83; Преобр. I 7; Sadn.—Aitz. VWb. I 25; Севортян 164—165; Дмитриев 521—522; Lokotsch 9.

[гарбáжілка] «дрібна цибуля для садіння»; — болг. арапáжік «тс.»; — походить від тур. aḡrasik ṣoḡanı «тс.» (букв. «ячмінець-цибуля»), в якому aḡrasik є зменшеною формою від aḡra «ячмінь». — БЕР I 16.

гáрбалка, гарбáрка — див. грáбар.

гарбáр¹ (заст.) «кушнір», гарбáрня (заст.) «шкіряний завод», [гамбáрня] «тс.», гарбарювáти (заст.) «кушнірувати», ст. гарбарь (1599); — бр. гарбáр, гарбáрня; — запозичення з польської мови; п. garbarz «кушнір», garbować «вчинювати шкіри», як і вл. garbar «кушнір», слц. garbiar «тс.», слн. gárbati «вчинювати шкіру; бити, товкти», ст. gaḡbar «кушнір», походить від свн. gerwen, garwen, gerben «робити, підготовляти», gerwer «гарбар», пов'язаних з прик-

метником *gar* «приготовлений, готовий», двн. *gago*, *garawę* «тс.», спорідненим з дангл. *gago*, дісл. *gorę* «тс.», дінд. *hágas*-«жар», псл. *goręti*, укр. *gorítu*.— Шелудько 27; Sławski I 256; Bezlej ESSJ I 139; Kluge—Mitzka 231, 249.— Див. ще **горіти**.

[**гарбáр**²] «крик, галас», [*гарбару-вáти*] «кричати, галасувати»; — неясне; можливо, пов'язане з *гáрбати* в його первісному значенні «збирати данину, забирати челядь у рабство». — Див. ще **гáрбати**.

гáрбати «захоплювати, грабувати», *загáрбати*, *загáрбник*; — неясне; можливо, утворилось на основі виразів *гар брати* «брати данину», *за гар брати*, у яких слово *гар* «данина» виводиться від дісл. *haę* (нагг) «князь» (букв. «сивий, старий»), наггі «князь». — Див. ще **гáрма-дáрма**. — Пор. **бéзгар**, **гáра**, **гáрний**, **гарувáти**.

[**гарбачі́й**] «робітник з артілі вівчарів, який завідує гарбою з припасами», [*гарбачі́й*] «тс.»; — болг. *арабаджія* «візник»; — запозичення з турецької мови; — тур. *агабасі* «тс.», споріднене з крим.-тат. *гаг*. кар. *полов*. *арабаджи*, аз. туркм. *арабачы* «тс.», є похідним від *агаба* «віз». — БЕР I 13.— Див. ще **гарбá**.

гарбу́з (бот.) «кабак, *Cucurbita maxima* Duch.; [кавун, *Citrullus* Schrad. Mel], [*гарбуза́*] «кабак» Л, *гарбузеня́*, [*гарбузенка́*] «стебло кавуна; земля, де росли кавуни» МСБГ, *гарбузі́ння*, [*гарбузі́ця*] «кавун продовгуватої форми» Ме, [*гарбузі́ки*] «гарбузове насіння» Л, [*гарбузі́ння*] «гарбузиння», [*гарбу́зник*, *гарбу́зник*] «тс.» Л, [*гарбузі́*] «зернята, насіння» До, *гарбузі́я* «гарбузеня», [*гарбузува́тий*], *гарбузі́чий*; — р. *арбу́з* «кавун», бр. *гарбу́з* «кабак», п. *harbuz* «кавун», *arbiz* «тс.» (з укр.), болг. *карпу́з*, м. *карпуз*, схв. *ка̀рпуз(а)* «тс.»; — запозичення з тюркських мов; *полов*. *харбуз*, *карбуз*, крим.-тат. *кьарпуз*, тур. *karbiz* «тс.» походять від перс. *харбўза*, *харбуза* «диня» (букв. «ослячий огірок»), яке складається з основ іменників *хег* «осел», спорідненого з ав. *хага* «тс.», і сперс. *būšīnā* «огірок». — Дзендзелівський St. sl. 6/1—2, 124; Шанский ЭСРЯ

I 1, 136; Фасмер I 83; Шипова 114; Sławski I 403; Brückner 168; Skok II 53; Bern. I 491; Lokotsch 65.

[**гарбузі́й**] «картопля» ДзАтл I, [*гарбудзі́*] «тс.» тж, [*гарбудзі́нка*] «поле, з якого знято картоплю» ДзАтл II, [*гарбузі́нка*] «тс.» тж, О; — результат перенесення назви гарбуза на картоплю за спільною ознакою — круглою формою. — Див. ще **гарбу́з**.

[**гарбузі́нка**] (сорт груші) Я, [*гарбузі́вка*] «тс.» Я; — очевидно, пов'язане з *гарбу́з*; мотивація назви неясна.

[**гарвéда**] «лайка, сварка, суперечка» Ж; — п. *haęwa* «крик, галас» (від укр.?). — неясне; можливо, утворене від основ іменника *гарь «данина; взяття в рабство» і дієслова *вéстї* (*веду́*); в такому разі первісно могло означати «забирання чи провадження (варягами) челяді в рабство». — Пор. **гáрма-дáрма**, **вéстї**.

[**гаргáра**¹] «сварлива жінка», [*гаргáра*]; — бр. [*гаргáра*] «тс.»; — очевидно, утворене на основі подвоєного вигуку *гар* з афективною зміною **г** на **г** у другому варіанті; менш переконливе виведення (Фасмер ГСЭ III 31) від гр. *γάργαρα* «говір, лайка». — Див. ще **гар¹**.

[**гаргáра**²] «велика, погано опоряджена кімната» ВеЗн; — бр. *гаргáра* «громіздка, неоковирна річ»; — афективне утворення.

[**гаргáла**] «горло, гортань», [*гаргáло*, *гаргáчка* Ж] «тс.», [*гаргáлізовáти*] «полоскати горло» ВеУг; — п. [*gargiela*] «гортань», *gargaguzowac* «полоскати горло», болг. *гаргáра* «полоскання горла», м. *гаргара* «тс.», схв. *гаргаризирати* «полоскати горло»; — запозичене з латинської мови, можливо, через польську; лат. *gargala* є наслідком контамінації *gurgulio* «гортань», утвореного з основ іменників *gurges* «безодня, горло» і *gula* «горло», та дієслова *gargarizo* «полощу горло», яке походить від гр. *γάργαραίζω* «тс.» звуконаслідувального походження. — Ernout—Meillet I 267; Walde—Hofm. I 583; Frisk I 290.

[**гаргáра**] (орн.) «гагара чорновола, *гагак*, *Colymbus arcticus* (*Gavia arctica* L.?)» Ж; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *гагáра* (див.).

[гаргáчки] «агрус»; — результат афективної видозміни форми [ґаґáцки, ґеґáцки] «тс.».— Див. ще гаґáцка.

[гаргúц] (вигук для передачі звуку від падіння чого-небудь великого) Па; — звуконаслідувальне утворення, аналогічне до беркúць і под.

[гард] «перегородки для ловіння риби; перегородка поперек річки з каміння; риболовний завод», [ґард] «тс.», [ґардадґжій] «майстер, який робить гард», [ґардівнічий] «наглядач за рибальнями», [ґардувати] «гатити, робити загату», ст. ґарѣдъ (1676); — болг. [ґард] «відгороджена частина моря для розведення риби», схв. [ґарда] «загородка на Дунаї для вилову білуги»; — запозичення з румунської або молдавської мови; рум. ґард «огорожа; загата для ловіння риби», молд. ґард «тс.» походить з дако-мізійської або з слов'янських мов.— Дзензелівський НЗ УЖДУ 13, 95; Scheludko 129; БЕР I 231; СДЕЛМ 84; Nandris ZfSIPh 30, 147.

[ґáрда] «прикраса, оздоба» Ж, [зґарда́] «прикраса з монет» Ко, [зґáрди] «намисто» Я; — запозичення з польської мови; п. ґарда «кругла бляха на рукоятці палаша або шпаги, яка захищає долоню; намисто з монет» походить від фр. ґарде «тс., ефес», пов'язаного з дієсловом ґардер «зберігати».— Kopaliński 349; Sł. wug. obsyeh 243; Dauzat 354.— Див. ще гардерóб.

[ґардамáн] «міцна горілка», [ґардема́н] «тс.»; — запозичення з польської мови; п. ґардамонка «наливка на кардамоні» походить від ґардамон «кардамон, *Atopium cardamomum*», запозиченого з грецької мови, можливо, через латинську (лат. ґардамоніум); гр. ґардамон «рослина з гострим смаком, насіння якої вживалося для приправи їжі» утворене з основ іменників ґардамон (бот.) «вид кресу, *Lepidium sativum*», можливо, пов'язаного з дінд. ґардатаñ «якась рослина», і ґардмон «якась індійська запашна рослина».— Kopaliński 477; Sł. wug. obsyeh 342; Frisk I 100, 786—787.

[ґардáн] «тарган» Ж; — неясне; можливо, результат фонетичної видозміни слова, спорідненого з схв. ґрдан «по-

творний, бридкий, огидний», слн. ґрд «тс.», ґрдíпа «огидна істота».

ґардénія (бот.) «*Gardenia*»; — р. ґардénія, бр. ґардénія, п. ґарденія, ч. ґарденіє, слц. ґардénія, схв. слн. ґардénіја; — засвоєна наукова назва нлат. ґарденія, утворена від імені англійського природознавця Олександра Гардена (*Garden*) (помер у 1791 р.).— Шанський ЭСРЯ I 4, 28; Kopaliński 349; SW I 803; Sł. wug. obsyeh 243.

ґардерóб, [ґардерóба], ґардерóбна, ґардерóбник; — р. болг. ґардерóб, бр. ґардэрóб, п. ч. ґардероба, слц. слн. ґардерóба, м. схв. ґардерóба; — запозичення з французької мови; фр. ґардеробе утворене від основ дієслова ґардер «зберігати», яке відбиває франк. ґардóп «пильнувати, чергувати», і ґобе «плаття, (ст.) одяг», що походить від герм. *ґауба «здобич» (нвн. Raub «здобич», двн. ґоуб «грабування», дангл. ґēaf «здобич, одяг»).— Шанський ЭСРЯ I 4, 28—29; Фасмер I 393; Dauzat 354, 635; Kluge—Mitzka 585.— Див. ще вáрта, рóба.

[ґардибúрка] «картопля», [ґардибúрка] «тс.» Ж; — очевидно, результат контамінації форм [ґарабóля] чи [ґардóх] і [мандибúрка] «тс.».— Див. ще ґарабóля, картопля, мандибúрка.

ґардíна; — р. болг. ґардíна, бр. ґардзіна, ч. вл. нл. ґардіна, слц. ґардіна; — запозичення з німецької мови; нвн. ґардіне, снн. ґардіне походить від фр. ґардіне «порт'єра», яке в цьому значенні було засвоєне з італійської мови; іт. ґардіна «порт'єра» походить від пізньолат. ґардіна «тс.», утвореного від ґоґс (< ґоґорс) «обгороджений двір, обор» за зразком гр. ґоґаіа «завіса», похідного від ґоґаі «двір».— СІС 140; Шанський ЭСРЯ I 4, 29; Фасмер I 393; Dauzat 214; Walde—Hořm. I 242, 280.

ґардовíна — див. горд.

ґарém, ґарémник «багатоженець», ґарémниця «ґаремна дружина або наложниця»; — р. ґарém, бр. ґарэм, п. ч. слц. вл. ґарем, болг. ґарэм, м. схв. ґарем, слн. ґарем; — запозичено з тюркських мов, можливо, через французьке посередництво (фр. ґарем «ґарем»); тур. ґарем «ґарем, жіноче відділення в домі;

дружини і дочки, що мешкають у гаремі», крим.-тат. *haġām* «тс.» походить від ар. *ḡaram* «заборонене; священне; храм; дружина», *haġīm* «дружина; гарем, жіноча половина дому». — СІС 140; Шанский ЭСРЯ I 4, 29; Фасмер I 393; Шипова 114; Lokotsch 64; Радлов II 1750; Räsänen Versuch 155.

[га́рець¹] (бот.) «флокс, *Phlox*» Ж, [га́рець] «тс.» Ж, [го́рець] «флокс Друмонта» Мак; — очевидно, пов'язане з *горіти*; назва зумовлена яскраво-червоним забарвленням квітів більшості різновидів флоксів; пор. інші назви флокса: [огник, світлик]. — Див. ще *горіти*.

га́рець², Га́рець — див. га́рнець.

га́ркати «бурчати, покрикувати», [га́рюкати] «тс.», [га́рюкатися] «сваритися», [га́рюкатися] «тс.», га́рікало «крикун, буркотун», [га́рюкало] «тс.», [га́рjúка] «сварлива людина», [га́рікливий] «сварливий, бурчливий», [га́рікливий] «тс.»; — результат видозміни основи дієслова *га́ркати*, як у *бу́жкати* — *бу́хикати*, *ма́зати* — *ма́зюкати* та ін. — Див. ще *гар¹*. — Пор. *гір¹*.

[га́ріль] «крихта, дрібна частина, пилінка», [га́рель] «тс.», ст. *галеръ* «дрібна грошова одиниця» (XVI ст.), *гаръль* «тс.» (XVII ст.); — п. *halerg* «старовинна дрібна австрійська монета», ч. *halř*, ст. *halř*, *helř*, вл. *halar*; — запозичено з середньовісньонімецької мови, можливо, через польське посередництво; свн. *hallaere*, *haller*, *heller* «тс.» є скороченням виразу *Haller pfennig* «гальський пенязь» від назви міста *Hall*, де з XIII ст. карбувалися ці монети. — Richhardt 53; Sławski I 395; Brückner 167. — Пор. *гелер*.

га́ркавити «вимовляти задньоязичне р замість передньоязичного», *га́ркати* «тс.», [га́ркавець] «той, хто гаркавить», *га́ркун*, *га́ркуша* «тс.», [га́рко́та] «гаркавість», *га́ркавіць*; — бр. *га́ркавіць*, *га́ркавы*, п. *haġkawu*; — звуконаслідувальне утворення, аналогічне до *гар¹*, *га́ркати* «гуркати, торохтати» (пор.).

[га́рлік] «товстий очерет, з якого виготовляють рибальські снасті (кітці)» Мо; — неясне.

[га́рлікати] «погано співати»; — результат контамінації дієслів *горла́ти* ([га́рла́ти]) і *курлікати*. — Див. ще *гб́ро*, *курлі*.

[га́рма-да́рма] «даремно», [га́рмо-да́рмо] «тс.» Я; — складне утворення, перший компонент якого являє собою адвербіалізовану форму орудного відмінка двоїни колишнього іменника *гаръ «данина», що походить від дісл. *haġg* (наег) «князь» (букв. «сивий») чи *haġg* «князь», споріднених з двн. днн. *hēr* «благородний, почесний, високий, прекрасний», нвн. *heġg* «величний, священний, високий», Негг «пан», *heġglic* «чудовий»; слово *гаръ лежить в основі слів *б́езгар*, *га́рний* та ін.; щодо семантики пор. пов'язане з *гаръ п. *haġu*-*haġu*, *ni pieniędzy*, *ni towaru* «гару-гару, ні грошей, ні товару». — Мельничук Мовознавство 1969/1, 32; Jóhannesson 197; Falk—Torp I 460; Kluge—Mitzka 296. — Див. ще *да́ти*. — Пор. *б́езгар*, *га́ра*, *га́рбати*, *гарве́да*, *га́рний*, *гарува́ти*, *зуга́рний*, *уга́ра*.

га́рмаза́ — див. га́рмиза́.

[га́рма́к] (різновид одягу) Я; — очевидно, пов'язане з [а́рим'я́к] «тс.» як інший варіант цієї назви, зумовлений іншим шляхом запозичення. — Див. ще *арим'я́к*.

[га́рмакі́] «вила на три-чотири ріжки» Мо; — очевидно, результат видозміни слова [ба́рмакі́] «вила на п'ять ріжків» (див.).

га́рма́н «тік», [га́рма́нка] (заст.) «каток, яким молотять», [га́рманова́ка] «молотьба» Мо, *га́рманити* «молотити запряженим катком», *га́рманува́ти* «тс.»; — болг. *харма́н*; — запозичення з турецької мови; тур. *haġmaġ* «молотьба, тік» походить від перс. *hāġmān* «купа збіжжя», спорідненого з тадж. *хирман* «купа зерна або необмолоченого хліба», курд. *ġermaġ* «стіг; зібраний хліб; молотьба, тік». — Акуленко 138; Шипова 115; Lokotsch 69.

[га́рмасáр] «жеребець»; — запозичення з румунської мови; рум. *haġmāsár* «кінь, жеребець», *arġmāsár* «тс.» походить від лат. *admissārius* «плідник, заводський кінь», пов'язаного з *admittere* «допускати, дозволяти», що складається

з префікса ad- «до» і дієслова mittere «кидати; пускати, посилати».— Шелудько 129; DLRM 43; Ruşariu 11; Walde—Hofm. I 13.— Див. ще авантюра, місія.

[гармасувати] «топтати, толочити» Па; — очевидно, результат контамінації дієслів гарманувати «молотити, витоптуючи катком» і [гарнасуватися] «везитися, борсатися, битися, м'ятися».— Див. ще гарман, гарнаситися.

гармата, [армата] «гармата, артилерія», гарматень (заст.) «снаряд», гарматерія (заст.) «артилерія» Пі, гарматій (заст.) «гарматник, гармаш», гарматник, гарматня (заст.) «батарея; гарматний ливарний завод» Пі, гармачук (заст.) «артилерійський юнкер; маленький гарматник» Бі, гармаш, [армаш] «гармаш», гармашний (заст.) «артилерійський», ст. з гарматъ (1494); — бр. гармата, п. ст. harmata, armata, схв. армата «армія»; — через польську мову запозичене з італійської; іт. armata «військо, армія» походить від лат. armātus «озброєний», пов'язаного з arma «зброя».— Москаленко УІЛ 22; Richardt 53; Булыка Белар. лінгв. 4, 63; Sadn.— Aitz. VWb. I 29; Bern. I 30.— Див. ще армія.

[гармати] «згрібати граблями» Ж; — не зовсім ясне; можливо, результат семантичної видозміни давнішого *гар ймати «брати данину», паралельного до гярбати (давніше *гар брати «тс.»), зближеного з грабати.— Пор. гармадарма, ймати.

гармідер, [гармідер], [гармідерник] «той, хто робить гармідер», [гармідерувати] «робити гармідер»; — р. [гармідар], бр. гармідар, п. harmider (з укр.); — неясне; можливо, походить від перс. γarmīdan «сваритися, сперечатися, сердитися, гніватися, ричати»; незадовільною з семантичного погляду є спроба (Brückner 377; PF 6, 619; KZ 42, 39, 46, 214—215; Bern. I 377) зв'язати слово з турецьким виразом harmati deres (назва відомого розбійницького кубла) з harmati «розбійник», dere «ущелина, яр»; викликає сумнів і твердження (Kąkolowicz SWO 205; Rudnicki JP 3, 90—96; Korbut PF 4, 523) про зв'язок з німець-

ким вигуком hernieder «сюди вниз».— Sławski I 406—407; Rozwadowski JP I, 107—108.

[гарміз] «клопіт; привід» Я, [гармізка] «тс.» Я, [ярміс] «привід, спосіб, засіб», [ярміз, ярміс] «тс.»; — неясне; можливо, запозичене з тюркських мов; пор. тат. [ärmiş] «горе, турбота», каз. ärmäsh «сильне бажання», армаш «тс.», яке виводиться від перс. ägman «бажання, сум».— Радлов I 340, 802, 803.

[гармиза] «гарнізонний солдат», [гармаза] «тс.» Я; — р. [гармиза] «тс.; інвалід», [гарниза] «службовці в гарнізоні»; — результат видозміни форми гарниза, утвореної від гарнізон.— Шанский ЭСРЯ I 4, 32.— Див. ще гарнізон.

гармонія «музичний інструмент», гармоніка, гармоніст, гармонь, гармонька; — р. гармонія, гармоника, гармонь, гармонька, бр. гармонік, п. ч. вл. harmónica, слц. harmonia, болг. м. хармоника, схв. хармоника, слн. harmónika; — первісною була форма гармоніка, запозичена, можливо, через російську з німецької або англійської мови; нім. Harmónika, англ. harmonica «тс.» (з 1762 р.) походить від лат. harmonicus «гармонійний», що відбиває гр. ἁρμονικός «гармонійний, музичний», похідне від ἁρμονία «зв'язок, стрункий порядок», пов'язаного з ἄρμα «колісниця, упряжка», ἀρσίσκη «припасовую, виготовляю», спорідненими з вірм. aragi «я робив», псл. ramo «плече, рука», укр. рамено.— СІС 140; Акуленко 136; Richardt 53; Шанский ЭСРЯ I 4, 30; Фасмер I 394; Sławski I 407; Holub—Kop. 120; Kluge—Mitzka 290; Frisk I 128, 142—143, 144; Boisacq 73.

[гарнагати] «гомоніти, балакати» Ж; — очевидно, результат контамінації дієслів [гарабакати] «горлати; варнякати» або гаморіти «гомоніти» і варнякати.— Див. ще варнякати, гам, гарабакати.

[гарнаситися] «везитися, борсатися, битися, м'ятися», [гарнасуватися] «тс.», [гарнасса] «зім'ята солома, трава, зім'яті речі»; — запозичення з польської мови; п. [harnasać] «розкидати важкі речі», [harnasać się] «битися; розкидати важкі речі; бути неспокойним, руха-

тися з шумом, галасом», [harnasz] «солома, змішана із сміттям», harnas (заст.) «розбійник, отаман», harnasz (заст.) «зброя, броня» походять від нім. Harnasch «броня, зброя, панцер, лати», Hárnisch, свн. harnas, harnaes(t) «тс.», яке зводиться до фр. ст. harnais «зброя», herneis «тс.», утвореного від дісл. *hernest «військовий запас». — Brückner 169; SW II 20; Kluge—Mitzka 290; Dauzat 385.

гáрнець «стара міра сипких тіл і рідин; посуд на цю міру», [Гáрнець (род. в. Гáрця)] Ме, гáрець «тс.», [гáрчик] «дерева'яний посуд для солі, сільниця» Я, ст. гарнець (XVII ст.); — р. бр. гáрнец; — запозичення з польської мови; п. гарпєс «тс.; великий горщик» споріднене з укр. горня́, гóрщик.— Винник 110—111; Richhardt 50; Фасмер I 394; Преобр. I 119; Sławski I 260.— Див. ще гóрно.

гáрний «хороший, красивий», [гáрен] «здатний, спроможний» Ж, [гарнóк] «красень», гарніти, гарнішати, [безгáрний] «надмірний, великий, незграбний», [згáрний] «здатний, мастак», зугáрний «тс.», [негáрен] «неспроможний» Ж, [негáрний] «нездатний; противний, неприємний» Ж, [незугáрний] «тс.»; — р. [гáрний] «весільний» (з укр.?), бр. [гáрны] «хороший», п. [hagny] «гарний, спритний» (з укр.), [hegnu] «тс.», болг. хáрен «гарний», м. áрен «тс.»; — похідні утворення від пд.-др. *гарь (чи *гарь) «данина для князя, збереженого в адвербіалізованому виразі [гáрма-дáрма] «даремно» ([гáрмо-дáрмо] «тс.») і утвореного на основі дісл. (варязького) haгг (haegг) «князь» (букв. «сивий, старий»), haггi «князь»; таким чином, значення «хороший» розвинулось на основі первісного значення «відібраний у данину» через проміжні значення «придатний у данину, добірний»; від укр. гáрний походить молд. хáрник (рум. hárnic) «працьовитий; старанний, діяльний; (заст.) гідний»; виведення від гр. хáρις «краса, ласка, вдячність» (Потебня РФВ 3, 104; Преобр. I 119; Фасмер I 394) необгрунтоване. — Мельничук Мовозн. 1969/1, 31—36.— Див. ще гáрма-дáрма.— Пор. бéзгар, гáра, гáрбати, гарува́ти, уга́ра.

гарні́к — див. гáра.

[гарні́вка] «сорт пшениці» Я; — результат видозміни форми *арні́вка «тс.», пов'язаної з арнаўтка, шляхом зближення з прикметником гáрний.— Див. ще арнаўтка.

гарнізо́н; — р. болг. м. гарнизóн, бр. гарнизóн, п. garnizon, ч. слц. garnizóna, вл. garnizona, схв. гарнізòн, слн. garnizija «гарнізон», garnizón «місце розташування гарнізону»; — запозичення з німецької або французької мови; нім. Garnisón походить від фр. garnison, утвореного від garnir «постачати, озброювати», яке зводиться до франк. *wagnjan «берегтись», спорідненого з двн. wagnōn «тс.», дангл. weagnian «тс.; берегти», нвн. wagneп «застерігати», wahgen «помічати», лтс. vėrtiėis «дивитись, помічати», лат. veteri «шанобливо дивитись», гр. ѱρα «захист, турбота». — СІС 141; Шанский ЭСРЯ I 4, 32; Фасмер I 394; Dauzat 355; Kluge—Mitzka 233, 834, 840.— Пор. гармиза́, гарнір.

гарні́р, гарнірува́ти; — р. гарні́р, бр. гарні́р, п. garnigować «гарнірувати», ч. gagnigovati «тс.», болг. гарні́рам «гарнірую», м. гарні́ра «гарнірує», слн. gagnigati; — запозичено з французької мови через російську; фр. garnir «постачати, прибирати, прикрашати» було засвоєне російською мовою як іменник.— СІС 141; Шанский ЭСРЯ I 4, 32—33; Kopaliński 350; БЕР I 231.— Див. ще гарнізо́н.

гарніту́р; — р. гарниту́р, бр. гарніту́р, п. garnitur, ч. слц. вл. garnitura, болг. м. схв. гарниту́ра, слн. gagnituga; — запозичення з німецької мови; нім. Garnitúr «гарнітур, комплект, прикраса» походить від фр. garniture «тс.», утвореного від дієслова garnir «постачати, прибирати, прикрашати». — СІС 141; Шанский ЭСРЯ I 4, 33; Фасмер I 394; Kopaliński 350; Dauzat 355.— Див. ще гарнізо́н.

[гарну́шка] «глиняний посуд» Я, [горну́шка] «тс.» Я, [Гарну́шок] «бляшаний горщик» Ме; — запозичення з польської мови; п. garnuszek «горщик, горнятко» є зменшеною формою від garnek «горщик», спорідненого з укр.

горня, гóрщик.— Sławski I 259—260.— Див. ще **гóрно**.— Пор. **гáрнець**.

[**гарпулець**] «кіл із залізним нако- нечником, прив'язаний довгою мотузкою до плоту; вбивається в берег для зупинки плоту»; — результат видозміни слова [**гартулець**], можливо, під впливом **гарпун**.— Див. ще **гартулець**.

гарпун, **гарпунёр**, **гарпунник**; — р. бр. **гарпун**, п. **harpun**, ч. **harpuna**, слц. слн. **harpúna**, болг. **харпун**, схв. **хàрпун**; — запозичено з голландської мови через посередництво російської; гол. **harpoen** «гарпун» виводиться від фр. **harpou** «тс.», пов'язаного з ст. **harpere** «схопити», запозиченого з франкської мови, в якій **harpōn** «виривати, тягти» споріднене з нвн. **Herbst** «осінь», лат. **capro** «зриваю», гр. **καρπός** «плід», лит. **kerpù** «стрижу».— СІС 141; Шанский ЭСРЯ I 4, 34; Sławski I 409; Vries NEW 238; Dauzat 385; Kluge—Mitzka 304.

[**гарсимін**] (бот.) «дереза» Мо; — неясне; можливо, запозичене з перської мови (через посередництво тюркських?); пор. перс. **хаг** «колючка», **sāmim** «запашний, пахучий», тур. **semen** «жасмін»; пор. також тур. **gars** «насадження, посадка», яке походить від ар. **garasa** «садити; сіяти».

гарт, **гартівня**, [**гартовня**] «піч для випалювання цегли», [**гартівка**] «випалена цегла» Л, [**гартівка**] «тс.» Л, **гартівник**, [**гартівничий**], **гартувальник**, **гартувальня**, **гартівний**, **гартовий**, **гартувальний**, **гартувати**, **перегарт**, **перегартівний**, ст. за **гарту** (XVII ст.), **гартовано** (1622), **гартовати** (XVIII ст.); — р. **гарт** «металевий сплав для друкарських літер», [**гартоватъ**] «гартувати» (сталь), бр. **гарт** «гарт», **гартваць** «гартувати», п. **hart** «гарт; твердість», **hartować**, слц. **hartovať**, болг. **харт** «металевий сплав для друкарських літер»; — запозичено з німецької мови, можливо, через польську; нім. **hart** «міцний, твердий» споріднене з гот. **hardus** «тс.», очевидно, також гр. **καρός** «сильний, потужний», **κράτος**, **κάρτος** «твердість, сила, міць», лат. **sanctus** «рак», дінд. **krātuḥ** «сила».— Кобилянський Мовозн. 1976/6, 32; Richhardt

53; Фасмер I 395; Преобр. I 119; Sławski I 409; Brückner 169; Kluge—Mitzka 290; Frisk II 8—10; Maurohofer I 276.

[**гартувати**] «приставати до берега, причалювати» Ж; — очевидно, походить від нім. [**härten**] «підходити впритул, причалювати», пов'язаного з **hart** «щільно, впритул», яке вважається результатом семантичної видозміни слова **hart** «твердо, сильно».— Paul DWb I 276.— Див. ще **гарт**.

[**гартулець**] «кіл для прив'язування плоту до берега» Ж; — очевидно, походить від нвн. **Härtholz** «тверде дерево (як матеріал)» чи «дерево для причалювання», утвореного з **hart** «твердий» чи [**härten**] «причалювати» і **Holz** «дерево, деревний матеріал»; з огляду на спосіб передачі німецького **-holz**, не виключене посередництво польської мови (пор. **ham-uliec** «гальмо» з нвн. **Hemm-holz** «тс.» (букв. «гальмівне дерево»).— Kluge—Götze 327.— Див. ще **гамулець**, **гарт**, **гартувати**, **колѳда**.

[**гарувати**] «тяжко без відпочинку працювати; запрошувати ціну, винагороду», ст. **гаровати** (XVII—XVIII ст.); — р. [**ухариться**] «стомитися», бр. [**гараваць**] «тяжко працювати», [**гарбуля**] «тяжка праця», п. **harować** «тяжко працювати; мучити когось важкою працею», ст. діал. **harować** «тс.», [**charać**] «над силу працювати», ч. [**hárovat'**] «поспішати», слц. [**harovat'**] «працювати, як кінь»; — похідне від тієї самої запозиченої основи ***гар-** «данина; взяття в неволю», від якої походять і слова **бѳгар** «надмір, дуже висока ціна, переважок (на вагах)», **гáрний**, **гáрнік** «робітник при підводі», **зугáрний**, **невгáрний**, **незугáрний**, **угáра** «зірвголова» та ін.; первісні значення — «працювати в рахунок данини; важко працювати в неволі; вимагати данину»; західнослов'янські форми, очевидно, з української мови; виведення п. **harować** через посередництво вигуку **haru** «працюй» від нім. **hegen** «кругом, навколо» як окрику машталірів при навчанні коней (Brückner 169) або від укр. **горувати** «горювати» (Karłowicz SWO 206) залишається непереконливим; стосунок до української форми зіставлюваних з нею схв. **хàрати**

«грабувати, плюндрувати, нищити, убивати; ст. мучити, тратити, робити старшим, бридкішим», *ǎрати* «тс.», *hǎrati se* «мучитися, старіти, трудитися», *hǎran* «зношений, потертий» (Sławski I 408—409) і слн. *garáti* «важко працювати» (Bezlej ESSJ I 138—139) потребує додаткового дослідження.— Мельничук Мовозн. 1969/1, 32—33, 36.— Див. ще **гáрма-дáрма, гáрний**.— Пор. **бэзгар, гáра, угáра**.

гáрус, [гáрас] Ж, [гарасівка] «стрічка з гарусу; вузька вовняна стрічка», [гарусóк] «хустка з вовни» Л; — р. *гáрус*, [гáрась], бр. *гáрус*; — запозичення з польської мови; п. ст. *hagasz* «рід вовняної тканини», *hagus*, *agus*, ст. діал. *hagas*, *agas*, як і ч. слц. *hagas* «тс.», очевидно, походить від свн. *hagraz* (пізніше *hagras* і нвн. *Aggas*), назви міста Аррас у Північній Франції, звідки ця тканина походила; менш вірогідне пов'язання (Преобр. I 119) з *Arazzo*, італійською назвою того самого міста.— Richhardt 53; Шанский ЭСРЯ I 4, 35; Фасмер I 395; Brückner 6; Machek ESJČ 160; Sadn.— Aitz. VWb. I 31.

гарцювати, [гарцáть] «скакати, бігати» Л, [гарциковáть] «тс.» Л, [гарцівник] «вершник; пустун; танцюрист»; — р. *гарцювáть*, бр. *гарцавáць*; — очевидно, запозичення з польської і, далі, з чеської мов; п. *hagować* «гарцювати; (ст.) битися одному перед військом», ст. *hagc* «поєдинок перед боем», ч. ст. *hagcovati* «розпочинати стрілянину, напад; скакати», *hagc* «поєдинок перед боем», як і слц. *hagcovat'* «розпочинати стрілянину; скакати», схв. ст. *hagcovati* «битися», слн. *hagcováti* «тс.», походить від нвн. (швейцарськ.) *Harz* «сварка, суперечка», можливо, пов'язаного з *Harz* «смола»; інші пов'язання — з уг. *hagc* «боротьба, бій», зв'язаного з *hagcol* «боротися, воювати, битися» (Brückner 168—169), з свн. *hagsch*, *harst* «натовп, загін» (Kleczkowski Studia staropolskie 1928, 227—230), з свн. *harz*, вигуком від *herzu* «сюди, до мене» (Mikl. EW 83; Karłowicz SWO 204) — малоймовірні.— Czarniecki St. z. fil. 10, 35—41; Sławski I 404; Шанский ЭСРЯ I 4, 35—36; Фасмер I 395.— Пор. **герць**.

[гарч¹] (ixт.) «сом, *Silurus glaris*» ВеУг; — запозичення з угорської мови; уг. *hagcsa* «тс.» загальноприйнятої етимології не має; виводиться від слц. *hgča* «тс.» (Machek ESJČ 183) або, навпаки, словацьке слово, як і українське, виводиться від угорського (*MNTESz* II 58); слово належить до словацького рибальського аргю, тому можна припустити його утворення на основі переносно вжитого іншого значення слова *hgča* «сух» (з табуїстичних міркувань); слн. *hgča*, разом із спорідненими слн. *grčca* «сух; шишка», *grčiti se* «кривитися, горбитися», схв. [grčca] «вузол», *grč* «спазм», болг. *гръч* «тс.», очевидно, виходячи з можливості переходу *k > g* перед *r*, слід пов'язувати з укр. *корч*. — *Bárczi* 114; Bezlej ESSJ I 172.— Див. ще **корч**.

[гарч²] «чорна гадюка, *Pelias pres-ter*; гадюка звичайна, *Pelias begus* L.» Ж, [гáрче] «тс.»; — неясне; можливо, походить від уг. *hagcsa* «сом», тут ужитого в значенні «змія»; приводом для застосування назви могла стати певна подібність змій до риб.— Див. ще **гарч¹**.

гарш — див. **аріш**.

[гарювати] «пустувати», [гарювати] «гайнувати, тратити» Ж, [гарýн] «пустун» Я; — ч. *hárati* «бігати, гасати», *hárati se* «бути в періоді злучки, бігати» (про корів), слц. *hagovat'* «розважатися, весело пригощатися», *haguch* «галас, грюкіт», вл. *hagować* «галасувати, пустувати», *haga* «галас», нл. *gagowaś* «шуміти, бушувати; пустошити», *gaga* «сварка, галас», болг. [гарáкам] «пустую, галасую»; — псл. **gar-* «біганина; галас»; — не зовсім ясне; можливо, споріднене з лит. *garúoti* «швидко бігти; випаровуватись» і, в такому разі, з *горіти*.— Machek ESJČ 161; Schuster-Šewc 264—265; ЭССЯ 6, 101; Fraenkel 134.

гаря — див. **аря**.

гарячий, [горячий] Ж, *гаряч* (заст.) «гарячий напій з меду з пряниками», *гарячкóвий*, *гарячкóвийтий*, *гарячкувáтий*, *гарячлівий* (заст.), *гарячка*, [горячка] Ж, [гарячина] «гаряча їжа» Я, [горячина] «тс.» Я, *гарячінь*, [гарачнóта] «спека, жара» Па, *гарячник* (ст.) «продавець гарячу», *гарячіти*, [горячіти]

Ж, *гарячіти* «робитися гарячим», *гарячішати*, *гарячкувати*, *згарячу*; — р. *горячий*, бр. *гарачы*, др. *горячи*, п. *gorący*, ч. *hogočí* «той, що горить; всгненний; полум'яний, пристрасний», слц. *hogúci* «гарячий; той, що горить, кипить», вл. *hogsu* «гарячий», нл. *gogisu* «гарячий, палкий, жагучий», болг. *горѣц* «гарячий», м. *горѣшт* «тс.», схв. ст. *gōgūc* «палаючий; той, що горить», стсл. *горѣ* (род. в. одн. *горѣца*, *горѣца*) «палаючий; той, що горить»; — псл. **gogŕ-* (вторинне *gogŕt-*), акт. дієприкм. теп. ч. від *gogŕeti* «горіти», первісне значення — «той, що горить, палить»; можливою причиною переходу ненаголошеного **-o-** в **-a-**, як і в інших подібних випадках (типу *гарѣзд*, *кажѣн*, *калѣч*, *качѣн*, *хазѣйн* тощо), вважається вплив білоруської мови (Булаховський Пит. походж. 164). — Шанский ЭСРЯ I 4, 145; Sławski I 319. — Див. ще *горіти*.

гас¹ «горюча рідина», [газ, *газа* Л, *газ* Л, *газа* Л] «тс.», *гаснік* «гасова лампа; [каганець Мо; банка на гас], *газнік* «гасова лампа», *гасніця* «тс.»; банка на гас», [газніця] «гасова лампа», [газніця Ме, *гасіля*] «тс.», [газівка] «тс.»; гасова плита, гасова пічка», [гасок] «каганець» Мо; — бр. *газа* «гас», п. [газ] «нафта», [gas, gaza] «тс.», болг. *газ* «гас», м. *гас*, схв. [gās] «тс.»; — результат скорочення англ. *gas-oil* «гас» (букв. «світільногазова нафта»), утвореного з *gas* «гас, світільний газ» і *oil* «олія; нафта», яке має те саме походження, що й укр. *олія*. — БЕР I 224; Skok I 554. — Див. ще *газ¹*.

[гас²] «ностріл» Пі, [газка] «молоток для розбивання вивареної солі», [гасніти] «запалитися, спалахнути»; — очевидно, пов'язане з р. [гас] «борець, відважний буян, боець, силач, гуляка», [гасіла] «тс.», [газія] «тік», бр. [гас] «страх», п. ст. *gas* «удар; страх, тривога» і далі, можливо, з *жах*, р. *ужас*; російські і польські відповідники зіставлялись також з дінд. *ghásati* «пожирає» (Ильинский ИОРЯС 23/2, 235) і, менш переконливо, як запозичення, з уг. *gaz* «підлий, негідник» (Фасмер I 396; Brückner 136). — Див. ще *жах*.

гасіти «бігати, стрибати, метатися, завзято танцювати», *гайсати* «тс.», [гасіха] «непосидюща жінка» Я, ст. *gasaē* «в гречку скаче» (XVIII ст.); — р. [гасіть] «скакати, гарцювати», п. *hasać* «скакати, бігати, гарцювати», ч. *hasot* «галасливий танець», ст. *hasati* «грається, пустувати», [rozhajsat' (hospodu)] «розхитати танцями (хату)», [hosati] «бігти навскач», слц. *hasat'* «танцювати, підстрибувати»; — остаточно не з'ясоване; вважається запозиченням з польської мови, в якій виводиться від вигуку [hasal, утвореного з вигуків ha і sa (Фасмер I 396; Sławski I 409—410; Brückner 169); виводиться також від вигуку хор (з давнім випадінням р перед s) або зіставляється з вед. *hāsate* «біжить навпередки» (Machek ESJČ 162, 176); зіставляється ще з нім. *hasiegen*, яке зводиться до романського джерела, пов'язаного з фр. *harceler* «мучити, дражнити, турбувати» (Holub—Kop. 120); невірогідне пов'язання з псл. *gъpati, укр. *гнати* (Jokl AfSIPh 28, 3); не виключена можливість зв'язку з [гас] «постріл», [гасніти] «запалитися» і, далі, з *жах*. — ЭССЯ 6, 103.

гасіти, *гаснути*, *гасільник* (заст.) «приспособлення для гасіння вогню; [пожежний гак Ж], *гасіло* (заст.) «щипці для гасіння церковних свічок», *гаситель*, *гасільний*, *згаслий*, *незагасний*, *незгасний*, *негасимий*, *негаснучий*, *угаслий*; — р. *гасіть*, бр. *гасіць*, др. *гасити*, п. *gasić*, ч. *hasiti*, слц. *hasit'*, вл. *hasyć*, нл. *gasyś*, болг. *гася*, м. *гаси*, схв. *гасити*, слн. *gasiti*, стсл. *гасити*; — псл. *gasiti*, *gašŕ < *gasjŕ, первісний каузатив з вокалізмом ŕ (>a) до ie. *(s)g^{hes-} «гаснути»; — споріднене з лит. *gesŕti*, *gesinti* «гасити», лтс. *dzęst* «тс.», гр. атт. *σβέννυμι*, гр. гом. *σβέσσαι* «тс.», *ἄσβεστος* «непогасний», гр. іон. *σβῶσαι* «гасити», тох. *kās-* «гаснути», можливо, також дінд. *jásate*, *jásyati* «вечерпаний» і хет. *kišt-* «гаснути». — Шанский ЭСРЯ I 4, 36; Фасмер I 396; Sławski I 260—261; Machek ESJČ 162; БЕР I 232; Skok I 554; Bezlaj ESSJ I 139—140; ЭССЯ 6, 104—105; Bern. I 295; Fraenkel 149; Pokorny 479—480.

гáсло, ст. *гасло* (XVII ст.); — р. ст. *гáсло* «пароль», ч. заст. рідк. *haslo*, слц. сх. [vugazlovac] «висловити, вимовити» (?), вл. *haslo*; — в усіх слов'янських мовах запозичення з польської; п. *hasło* «умовне слово, пароль, девіз; засада; реестрове слово в словнику» походить від псл. *gad-slo чи *gad-tlo, пов'язаного з *gadati* «гадати»; початкове *g-* змінилось у *h-*, очевидно, під чеським впливом (пор. слц. сх. *vugazlovac* як можливе відбиття старої польської форми; пор. також споріднене п. *godło* «умовний розпізнавальний знак» з іншим ступенем вокалізму); не пов'язані з *hasło* форми, що походять від псл. *gъs-slo, — ч. *heslo* «гасло; (мор.) [крик]», ст. *hesnouti* «буркнути, промовити», слц. *heslo* «гасло», ст. *hoslo*, вл. *hesło*, *hesć* «буркнути», *hesnyć* «тс.», схв. *гѣсло*, слн. *гѣсло*; неприйнятні виведення *haslo* від *gъd-slo (Kofinek LF 58, 149—150; ZfSlPh 15, 417), пояснення п. *hasło* як запозичення з чеської мови — від ч. *haslo* (Machek ESJČ 166) або пов'язання його з *gasiti* (Karłowicz SWO 207) чи з вигуком *hasa* (там же; Bern. I 378). — Фасмер I 396; Sławski I 410; Brückner 169. — Див. ще **гадати, год.**

гáспид — див. **áспид**¹.

гастрит, *гастрі́тик*, *гастрі́чний*; — р. болг. *гастрі́т*, бр. *гастры́т*, п. *gastryta*, ч. *gastritida*, *gastritis*, слц. *gastritída*, м. заст. *гастрі́т(ис)*, схв. *гастрі́тис*, *гастрі́тис*; — запозичено за посередництвом російської мови з французької; фр. *gastrite* походить, очевидно, від нлат. (мед.) *gastritis* (род. відм. одн. *gastritidis*); латинський термін утворено від гр. *γαστήρ* «живіт, шлунок», пов'язаного з *γρῶν* «гризу, пожираю», спорідненим з дінд. *grāsate* «жере, пожирає», дісл. *krās* «ласий шматок» (іє. **grs-/gres-/grēs-*). — СІС 141; Шанский ЭСРЯ I 4, 36—37; Dauzat 355—356; Klein 642; Frisk I 291, 326.

гастроль, *гастролі*, *гастролёр*, *гастролёвати*; — р. *гастроль* (до кінця XIX ст. — *гáстроль*), бр. *гастроль*, болг. *гастрол*; — запозичене з німецької мови, очевидно, за посередництвом російської; нвн. *Gástrolle* є складним

словом, утвореним з *Gast* «гість», спорідненого з псл. *gostь*, укр. *гість*, і *Rólle* «роль». — СІС 142; Шанский ЭСРЯ I 4, 37; Фасмер I 396. — Див. ще **гість, роль**.

гастронóm¹ «добрий кухар; тонкий знавець різних страв, гурман, ласун»; — р. болг. м. *гастронóm*, бр. *гастранóm*, п. ч. *gastronom*, слц. слн. *gastronom*, схв. *гастрóном*; — запозичення з французької мови; фр. *gastronomie* утворене від *gastronomie* «гастрономія», яке походить від гр. *γαστρονομία* «мистецтво приготування їжі», складного слова, утвореного з основ іменників *γαστήρ* «шлунок» і *νόμος* «закон»; виведення р. *гастронóm* безпосередньо з грецької мови (Горяев 445) неправильне. — СІС 142; Шанский ЭСРЯ I 4, 37; Фасмер — Трубачев I 396; Dauzat 356. — Див. ще **автонómія, гастрйт**.

гастронóm² «гастрономічний магазин»; — бр. *гастранóm*, ч. *gastronom*, слц. *gastronom*, болг. *гастронóm*; — запозичення з російської мови; р. *гастронóm* «тс.», є, очевидно, абрєвіатурою, утвореною від словосполучення *гастрономіческий магазин*, що первісно означало магазин, у якому продавали делікатесні гастрономічні страви, тобто призначені для гастрономів, пізніше взагалі будь-який великий продовольчий магазин з великим вибором товарів. — Див. ще **гастронóm**¹.

[гáся] «змія» Ж, **[гáшка]** «вуж Ж; гадюка»; — очевидно, евфемістично-табуїстична назва, утворена з вихідного *гадина* (або *гадіюка*); за зразок могло правити жіноче ім'я **[Гáся]** «Агафія» або **[Гáська]** «Іванна»; форму **[гáшка]**, найвірогідніше, утворено вже від **[гáся]**. — Див. ще **гад.** — Пор. **Агáфія, Гáська**.

[Гáська] «Іванна» Ж; — очевидно, пов'язане з п. *Joasia*, зменшеною формою від *Joanna*, жіночого імені, відповідного укр. *Івáнна*, співвідносному з чоловічим *Івáн*; від *Joasia* (*Йоáся) могло бути утворене [*Аська], що набрало форми **[Гáська]** через додання протетичного *г.* — Див. ще **Івáн**.

[гаталя́] «навскач, учвал, чвалом», **[гаталя́ти]** «іхати, бігти навскач, уч-

вал», [гаталій] (вигук для передачі галопування коня); — очевидно, запозичення з турецької мови; безпосередньою основою утворення українських слів стало, мабуть, тур. *atla* «скачи, плигай», форма 2 ос. одн. наказового способу від дієслова *atlamak* «скакати, плигати, кидати туди й сюди», пов'язаного з коренем *at-* «кидати» спільнотюркського походження, — пор. тур. кирг. каз. тат. туркм. *at-* (*at-*) «кидати», узб. *ot-*, як. *yt-*, чув. [ыт-, yt-], *ыйт-* «тс.»; протетичний г з'явився вже на українському ґрунті. — Радлов I 445—449; 459—460, 467; Севортян I 99—200; Егоров 278, 342.

[гательти] «жадібно їсти, пожирати»; — очевидно, результат видозміни значення дієслова [гатиліти] «бити, набивати» під впливом [ватиліти] «жадібно їсти». — Див. ще гатиліти.

[гатиліти] «бити (кулаками)» Па, [гаталіти] «дубасити, бити» О; — очевидно, результат контамінації дієслів *гатіти* «бити» і *гиліти* «тс.». — Див. ще гать, гиліа.

[гатінець] (бот.) «лобода доброго Генріха, *Chenopodium bonus Henricus* L.» Г, Ж, [гатіння] «бадилля лободи»; — п. ст. *gač* «в'язки хмизу, гілля, вживані для прикриття», ч. *hat* «тс.», ст. *hat'* «зарості, чагарник»; — очевидно, пов'язане з *гать* «загата» як назва, що означала спочатку гілля і хмиз, використовані для спорудження загат. — Див. ще гать.

[гатляти] «кидати на купу якусь мішанину»; — п. [hatlač] «плутати змішуючи», [gatfač] «мішати безладно речі; безладно накидати речі одну на одну», слц. *hatlanina* «незрозуміла мова», *hatlat'* «незрозуміло говорити»; — запозичено з чеської мови, очевидно, за посередництвом польської; ч. *hatlati* «безладно змішувати» (**hat'alati* «заважати, плутати» [*hat'-mat'*] «змішано, сплутано, без пуття») походить, очевидно, від [*hat'ala*] «той, хто заважає (плутає)», пов'язаного, мабуть, з *hatiti* «заважати, плутати, мішати» (первісно — «перепиняти шлях (воді загатою), гатити, загачувати»), похідного від ч. *hat'*, пов'язаного з псл. *gaty*, укр. *гать* (до семан-

тичного зв'язку «заважати ↔ мішати» пор. також р. *мишати* «мішати, змішувати; заважати, перешкоджати»); пов'язання *hatlanina* безпосередньо з *hat'-mat'* (Нолуб—Луг 188) неможливе з формального погляду. — Див. ще гать.

[гáтра] «новина, звістка»; — очевидно, давнє запозичення з іранських мов, споріднене з *vátра* «вогонь»; значення «новина, звістка» могло виникнути через проміжний етап «(сигнальний) вогонь; звістка, передана ним». — Див. ще *вáтра*.

[гáтра] «поперечна пилка на тартаку» Ж, [gáтра] «велика теслярська пилка; поперечна пилка»; — п. ст. *gatrzystry* «гратчастий», ч. [katr] «грати; поруччя; пилорама», слц. *gáter*, *gátor* «механічна пилка для різання дошок», болг. *gáтер* «велика механічна пилка», м. схв. *gáтер* «пилорама», слн. *gáter* «тс.»; — запозичення з німецької мови; нвн. *Gáter* «грати; рама пилки» зіставляється з нвн. *Gatte* «чоловік, дружина», пов'язаним з свн. *gaten* «сходитися, зустрічатися», дангл. *geador*, (to-) *goedere* (англ. (to) *gether*) «разом», псл. *godъ*, укр. *год*, *година*; отже, первісне значення *Gatter* — «щось зв'язане». — Sławski I 307; Machek ESJČ 149; БЕР I 233; Kluge—Mitzka 235; Vries NEW 179—180; Klein 643, 1624. — Див. ще *год*. — Пор. *гатюнок*.

гаття (вигук, яким підганяють коней; [вигук, яким завертають коней направо Л, Me]), [атя Мо, гайта Ж, гатя ЛЧерк, гать Мо, гатьта Ж, гейта Ж, гетта, геття Л, Па, гиття Па, гитя ЛЧерк, готта Ж] «тс.»; — п. *hajta*, *hajt*, *hejt*, *hejta*, *hejtta*, *heta*, *hettia*, ст. *hecia* (з укр.?) — українські форми можуть бути пояснені як результат фонетичної видозміни виразу *одтя (от тя)* «від тебе», який спочатку адресувався поводитиреві коней під час оранки; придинове г виникло у зв'язку з вигуківим характером слова (можливо, також під впливом вигуків *гей*, *гайда*, *гайт*); питання про походження н. *hott* «гаття», *hotta*, *hotte* «тс.», від яких виводиться також ч. *hot*, слц. *hota*, вл. *hót*, *hóte*, нл. *hot* «тс.» (Sławski

I 419—420) залишається відкритим (Kluge—Götze 330).— Див. ще **від, ти, гатунок**, [ґатункувати] «сортувати» Ж, ст. *кґатунокъ* (1656); — бр. *гату́нак* «сорт»; — запозичення з польської мови; п. *gatunek* «рід, вид; сорт» походить від нвн. *Gattung* «тс.», з перетворенням суфікса *-ung* в *-unek* за зразком слів із суфіксом *-ek* (<**-ъкъ*) типу *zamek* (пор. також *gachunek* — нвн. *Rechnung*, *kiegunek* — нвн. *Kehnung*); згодом укр. *-унок* (як і п. *-упек*) був застосований як власний словотворчий засіб (укр. (по)цилунок, п. *srgawunek* «(виконання справи >) покупка»; нвн. *Gattung* походить від *gatten* «з'єднувати, сполучати; сортувати», похідного від *Gatte* «чоловік, дружина (<взаємопов'язаний)», що виникло з свн. *gegate* «тс.», генетично пов'язаного з днн. *gigado* «подібний до когось», дангл. *gegada* «товариш» і утвореного з префікса *ge-* (<пгерм. **ga-* <*ie*. **go-*), спорідненого з дінд. *ja-*, *osc. se-* (<*ie*. **ge-*), та основи *gate*, спорідненої з псл. *godъ*, укр. *год*.— Тимч. 637; Sławski I 261, 307; Kluge—Mitzka 235, 237.— Див. ще **год**.— Пор. **гатра**.

гать, [ґат, ґата], [ґатінка] «гатіння», *гата*, *гати*ти «робити загату; скидати в одне місце велику кількість; бити», *загата*; — р. *гать*, бр. *гаць*, др. *гать* «гать, гребля», п. *gać*, ч. *hat'* «гать»; (ст.) густий чагарник», слц. *hat'* «гать»; вл. *hat* «став», нл. *gat* «тс.», схв. *gāt* «гать, гребля», слн. *gāt* «тс.»; — псл. *гать*, первісно, мабуть, «перехід через мокрі місця, зроблений з гілля, хворосту і под.»; — походить від одного з варіантів індоєвропейського кореня **g^hā-*, наявного в дінд. *gātúḥ* «хід, дорога», гр. *βάσις* «крок», лит. *gōti* «іти», лтс. *gāju* «(я) йшов», лат. *venio* «приходжу», гр. *βαίνω* (<*βανω) «іду, приходжу», гот. *qīman* «приходити», нвн. *kommen*, англ. *come*; спроби зіставлення з псл. *gajiti «огороджувати» (Mikl. EW 60; Bern. I 296) і з р. *гачи* «штани» (Brückner 131; KZ 45, 49), а також з дінд. *ghaṭanaṭ* «зв'язок, сполучення» (Matzenauer LF 7, 177) викликають сумнів.— Шанский ЭСРЯ I 4, 38; Фасмер I 397; Sławski I 246; Machek

ESJČ 162; Noha ZfSlPh 5, 214; Holub—Lyer 188; Skok I 554—555; Bezlaž ESSJ I 140; ЭССЯ 6, 108—109.— Пор. **гати́нець**.

гаубиця; — р. *гаубица*, ст. *гоубица*, бр. *гаўбица*, п. *haubica*, ч. *haubice*, розм. *houbice*, болг. *гаубица*, м. *хаубица*, схв. *хаубица*, слн. *hāvbiца*; — запозичено з німецької мови, очевидно, через польське посередництво; нвн. *Haubitze* походить від ранньо-нвн. *hauf(e)niz*, запозиченого з чеської мови під час гуситських воєн; ч. ст. *houf(e)nice* «дерев'яна гармата, яка купами викидала каміння» пов'язане через *houfnū* «скупчений» з *houf* «рій, натовп», яке походить від свн. *hūfe* (нвн. *Haufen*) «купа; натовп», спорідненого з псл. *кура*, укр. *кўпа*.— СІС 142; Шанский ЭСРЯ I 4, 38—39; Фасмер—Трубачев I 397; Мельников Slavia 36, 99; Sławski I 411, 432; Machek ESJČ 179; Holub—Lyer 196; Kluge—Mitzka 293.— Див. ще **кўпа**.

Гафія — див. **Агафія**.

гафній (хімічний елемент); — р. *гафний*, бр. *гафній*, п. *hafn*, ч. слц. *hafnium*, болг. *хафний*, слн. *hāfnij*; — засвоєна наукова назва нлат. *hafnium* «тс.», що походить від *Hafnia*, латинської назви міста Копенгагена; назву елемента створили в 1923 р. голландський хімік Дірк Костер і угорський хімік Д. де Гевеші.— Волков 91; Фигуровский 64.

[гах] «джигун, чепурун», [ґахувати(ся)] «чепурити(ся)», [ґафувати] «тс.; гарно одягатися» Мо; — запозичення з польської мови; п. *gach* «коханець, джигун» (можливо, також ч. ст. *hachna* (лайлива назва жінки), мор. [hach] «гультьяй») походить від свн. *gouch* ([gāchl] «зозуля; молокосос, дурень; шахрай» (нвн. *Gauch* «тс.»), що разом із спорідненими днн. *gāk*, *gōk*, дангл. *geās*, дісл. *gaukt* зводиться до звуконаслідувального пгерм. **gauka-*, з яким пов'язане днн. *guckōn* «кுவати» (про зозулю); непереконливі пов'язання з нвн. *Geck* «джигун, жевжик» (Malinowski Beitr. zur vergl. Sprachforsch. VI 1870, 279; Korbut PF IV 402; Kaestner DL 10), а також погляд на *gach* як на згрубілу форму від *gamrat* «коханець, розпусник»

(Brückner 130—131; Bern. I 294); ч. [hach], ст. hachna виводиться також (Machek ESJC 155) від свн. hache (знев.) «парубок; дівка». — Sławski I 245; Karłowicz SWO 173—174; Kleczkowski BPTJ 3, 103—104.

гацати «підскакувати, витанцювувати; гасати Ж»; — р. [гацáть] «бігати; скакати»; — афективно-звуконаслідувальне утворення; значення «гасати» виникло в результаті семантичного зближення слів *гасати* і *гацати*, або внаслідок фонетичного перетворення *гасати*, викликаного характерним для частини пд.-західних, меншою мірою пд.-східних (зокрема, слобожанських) говірок переходом с у ц в інтервокальній позиції (пор. [прицяга] < присяга, [бўцол] < бўсол). — ЭССЯ 6, 77. — Пор. гасати.

гацник (зоол.) «кажан, *Plecotus auritus* (інакше: *Vespertilio*)», [гацок, гац ВеНЗн] «тс.»; — слц. [hăcok] «тс.»; — запозичення з польської мови; п. [gasek] «тс.» е, очевидно, скороченням від [gасорéřz, gасоріéřz], складного слова, утвореного з п. ст. gase «штани; кошлате пір'я на ногах птахів», спорідненого з укр. [гáчі] «штани», і -péřz (píéřz) [<*-ругь], спільного з тим самим елементом у п. (pieto)perz «кажан» і спорідненого з -pir в укр. нетопір «тс.», кореня, пов'язаного з поняттям «літати»; отже, первісне значення слова мало бути «той, що літає в гачах (штанах)»; неприйнятні зіставлення п. [gasek] з нвн. [Gatzvogel] «сорока» і іт. gazza «тс.» (Karłowicz SWO 173), а також виведення від нвн. Kauz «совка» або gatzep, gätzep «кудкудакати» (Karłowicz SWO 173). — Sławski I 244—245. — Див. ще гáчі.

гацмоліти «бити, давати ляпаси» Ж; — очевидно, пов'язане з *гамселіти* «бити (шосили), ударяти» (див.).

гаць-го-гáл (вигук, яким нацьковують собак); — можливо, результат скорочення виразу *гаць-його-гаць* (<гець-його-гець); не виключений зв'язок з п. haž-go «тс.» (з короткою формою займенника go від jeho «його»). — Див. ще гець².

гач (у виразі *хай тобі г.*, лайл.); — очевидно, похідне утворення від *гачок*,

зменшеної форми від *гак*, старовинного знаряддя страти (пор. *тут тобі й гак* «тут тобі й кінець, тут тобі й амінь», Грінч. I 266). — Див. ще *гак*.

гáчá, -ату «лоша», [гáчўр] «жеребець», [гачўра] «трирічна кобила, що не мала лошат»; — п. [haciar] «молодий кінь, лоша», [hatiar, hatjar] «жеребець», [haczka] «лоша», слц. [hača, -at'a] с. р. «лоша», [hačkol] «лоша, жеребець», [hačŭr] «лоша», [hača, -i] ж. р. «молода кобила», [hačka] «молода невеликого розуму жінка», [hačigek] «жеребець»; — не зовсім ясне; очевидно, запозичене з словацької мови; слц. hača с. р. утворене від hača жін. р. (hačka), що могли виникнути з п. [*hačka] і похідного від нього [*hača] жін. р. (останнє як szara від шарка, buřa від буřка); п. [*hačka], очевидно, походило від укр. [гачьта] (вигуку для завертання коней праворуч) і могло бути витіснене формою haczka, що скидається на словацьке запозичення; щодо розвитку значення пор. укр. *гетька* «поганий кінь» від [гетта] (вигуку для завертання коней праворуч); менш імовірно — через брак відповідників в угорській і румунській мовах як доконечних посередництвах — припущення (Machek ESJČS 119); Sadn. — Aitz. VWb. I 35—36) про походження від тур. atçe «лоша»; малоімовірно також виведення (SW II 2) з сумнівного ч. haták «добрий кінь». — Дзендзелівський УЗЛП 36—37. — Див. ще гáттá. — Пор. гéтька.

гáчі «штани; кальсони Ж», [гáчнік] «місце для пояса в кальсонах Ж; очкур»; — р. [гáчи] «стегна; штани, холоші», бр. [гáшнік] «верхня частина, пояс штанів», ст. *кгачи* «штани», *кгати* «тс.», п. *гасіе* «кальсони, (ст.) штани; пов'язка; [шерсть на ногах ведмедя]», ст. *гасе* «штани; пов'язка», ч. ст. *háče* «штани; пов'язка; пояс», заст. *hase* «кальсони, штани», болг. *гáци* «кальсони, [штани, шаровари]», м. *гақи* «кальсони, (розм.) штани; кошлате пір'я на ногах птахів», схв. *гáће* «кальсони; штани (селянські)», слн. *gáča*, мн. *gáče* «кальсони; (анат.) довга калитка у тварини-самця; (ст.) печінка», р.-цсл. *гаца*

«білизна»; — псл. *gatja (одн.), *gatjě (дв.), яке підтверджується старими запозиченнями в фінно-угорських мовах (пор. фін. kaattio «штани», уг. gatyа «кальсони, селянські штани»); — етимологію не встановлено; найбільш вірогідним є пов'язання з псл. *gatiti «прикривати», укр. *gatíти* як про нижній одяг первісно типу пов'язки, що закривав певні частини тіла (Brückner 131; Sławski I 245—246); глибший зв'язок з псл. gatiti як похідним від gaty «загата», первісно «вимощений хмизом хід через болото», припускається у виведенні псл. *gatja від іє. *g^uā- «іти», як «одяг, у якому ходять» (Булич ИОРЯС 10/2, 431; Nieminen Sc.-Sl. 3, 224—235; Machek ESJČ 153—154); існування назв частин тіла (р. і слн.), омонімічних щодо назви одягу, дає підставу думати про можливість семантичного розвитку «назва частини тіла→назва одягу», але конкретні спроби пов'язання з певними частинами тіла мало переконливі; такими є зіставлення з дінд. gabhāh «vulva», вірм. gavak «зад тварини», ірл. gabhal «пахвина», кіпр. gafi «femīnium pars interior», тобто виведення псл. *gatja від *gābhtjā (Lidén Arm. St. 33), з гот. gīfus «живіт, материнське лоно», двн. guiti «vulva» (Bern. I 297), з гр. γαστήρ (Schrader Reallexikon I 514), іє. *g^uōus «бик» (Погодин Следы 228—230). — Кобилянський Мовозн. 1967/6, 44—45; Фасмер I 397—398; Преобр. I 120; Булыка 148; Sławski I 245—246; БЕР I 233—234; Skok I 542; ЭССЯ 6, 106—108. — Пор. гать.

гачу́га — див. гаджу́га.

[га́ша] «частина невода, мотузьяна петля» Я; — неясне; можливо, від [га́шка] «вуж, гадюка»; пор. близьке з семантичного погляду [ву́ж] «гуж», [ву́жівка] «рід мотузка з прутів лози або дуба», також пов'язане з назвою змії (за зовнішньою подібністю).

[гаше́тка]; — бр. *гаше́тка*; — запозичення з російської мови; р. *гаше́тка* утворене від основи фр. gachette «спуск рушниці, заскочка замка», похідного від gâche «частина замка, куди входить замковий язичок дверей; паз, виріз,

гніздо», можливо, пов'язаного з дієсловом cacher «ховати» (тут у первісному значенні «стискати»), яке зводиться до нар.-лат. *coacticare «давати, стискати», фреквентативної форми від лат. coactāre «змушувати», що є інтенсивом від cōgo (<co+ago) «згущую; примушую», яке лежить в основі лат. coāgilum «фермент; кисляк», опосередковано пов'язаного з укр. *ґлял*; звукова форма gâche викликана, очевидно, впливом з боку дієслова gâcher «розчиняти (в рідині)», що походить від франк. *waskaп «мити, розчиняти (в рідині)», спорідненого з нвн. waschen «мити», псл. voda, укр. *водá*. — СІГ 143; Шанский ЭСРЯ I 4, 39; Dauzat 124, 350; Walde—Hofm. I 240, 242; Puşcariu 30; Kluge—Mitzka 839, 840.

гаши́ш «наркотик з індійської коноплі»; — р. *гаши́ш*, бр. *гаши́ш*, п. haszysz, ч. слц. hašiš, болг. *хаши́ш*, схв. *хаши́ш*, слн. hášiš; — запозичення з німецької мови; н. Haschisch через посередництво фр. hachisch зводиться до ар. ḥašīš «тс.», яке є результатом семантичної видозміни ḥašīš «трава, сіно», спорідненого з гебр. ḥašaš «тс.». — Шанский ЭСРЯ I 4, 39—40; Lokotsch 66; Dauzat 382; Klein 706.

га́яти «затримувати; марно витрачати (час)», *га́ятися* «баритися», [га́йти] «гаяти; даремно займати місце», [га́й] «людина, що марно витрачає час» Ж, *га́йка* «затримка», *га́янка* «тс.», [га́йний] «повільний, забарний, порожній» Ж, [га́єний] «необережний, недбалий» Я, [га́льний] «гайний» Ж, [га́йливий] «тс.» Ж, [зага́йти] «заставити, зайняти, загородити», [зага́й] «затримка», *зага́йка*, [зага́йство] «тс.», [зага́йко] «повільна людина», *зага́йний*, *нега́йний*, [прога́йка, прога́йливий], *уга́йка*, [уга́йство]; — р. [га́йти] «крити, захищати, закривати», [га́йти] «тс.», др. *гайти* «огороджувати, захищати» (?), п. ст. gaic (sađ) «справляти (суд)», gajony sađ «відкритий, легальний суд», ч. hajiti «захищати, охороняти», слц. hájit' «стерегти, берегти, захищати», вл. hajić «пилнувати, захищати», нл. gajis «загороджувати, підтримувати, жити», схв. *га́йти* «пилнувати, доглядати, огороджувати»; —

псл. *gajiti* «огороджувати», пов'язане з *gajъ* «гай»; в українській мові розвиток значення відбувався так: «загороджувати — закривати — займати місце — займати час — марнувати час»; виведення від нім. *hegen* «огороджувати, берегти», двн. *hagan* «тс.» (Срезн. I 508—509; Malinowski Beitr. zur vergl. Sprachforsch. VI, 1870, 279—280) необгрунтоване. — Фасмер I 382; Sławski I 249; Machek ESJČ 155; Skok I 544; ЭССЯ 6, 84—85. — Див. ще **гай**.

гбати — див. **гибати**.

гбол — див. **кобеля**.

[**гбур**] «грубіян» Ба, ст. *гбуръ* «мужик» (XVII ст.); — запозичення з польської мови; п. *gbur* «грубіян, мугир; (ст.) селянин, простак» походить від свн. *gebūr* «сусід; селянин; простак», двн. *gībūr* «тс.», утвореного за допомогою префікса *ge-* (двн. *gi-*) «з-, су-, сумісно», спорідненого з гот. *ga-* «тс.», від двн. *būan* «жити, мешкати», спорідненого з гр. *φύω* «народжуюся, расту», лат. *fuī* «я був», псл. *byti*, укр. *бути*. — Шелудько 29; Sławski I 268. — Див. ще **бути**.

[**гва**] (вигук, яким зупиняють волів Мо; — очевидно, результат видозміни вигуку *ваа* «тс.» під впливом *гов* «тс.» або злиття двох вигуків *гов* і *ваа*. — Див. ще **ваа**, **гов**).

[**гваздати**] «місити Ж; мазюкати, забруднювати, ялозити; базікати Я», [*гвадзяти*] «мазюкати, ялозити» Ме; — р. [*гвазда*] «сльота», *гваздаться* «бруднитися», п. [*gwazdać*] «мазати; ляпати, мазюкати, дряпати; партачити; паскудити, бруднитися», слц. [*hvaždit'*] «різати», слн. [*gvazdati*] «базікати, ляпати язиком»; — псл. *gvazdati*, пов'язане чергуванням голосних із *gyzditi* «гидити», *gyditi*, укр. *гидити*, *гидкий* (пор. подібне чергування у *квас* — *кислий*). — Фасмер I 398; Преобр. I 121; Потебня РФВ 3, 162; Sławski I 383—384; Brückner 165; ЭССЯ 7, 181. — Див. ще **гид**.

гвалт, *гвалт*, [*гвавт* Ме, *гвавт*], *гвалтвник*, *гвалтвція* «сильний крик, галас; гвалт» Л. [*гвалтувати*] Ж; *гвалтувати*, *гвалтом*, ст. *квалтъ* (XIV ст.), *гвалт* (XVII ст.); — р. діал. бр. *гвалт*; —

запозичення з польської мови; п. *gwałt* «насильство», як і ч. *kváľt* «поквапливість; (ст.) насильство», слц. *gvalt* (заст.) «насильство», вл. *gwałt* «сила, тиск; біда», походить від свн. *gewalt* «насильство, сила; влада; багато», пов'язаного з свн. *walten* «панувати» (двн. *waltan*), спорідненим з гот. *waldan*, дангл. *wealdan*, дісл. *valda*, псл. **volsti* (<*vold-ti), укр. *володіти*. — Гумецкая Исслед. п. яз. 221; Шелудько 29; Шанский ЭСРЯ I 4, 40; Фасмер I 398; Brückner 164; Bern. I 364; Kluge—Mitzka 835—836. — Див. ще **володіти**.

[**гвандяка**] «базіка, патяка» Ме, [*гвандякати*] «базікати, патякати» Ме; — не зовсім ясне; можливо, суфіксальне утворення від **гвандя* <*гавенда, запозиченого з польської мови; п. *gawęda* «фамільярна розмова, балачка, широка епічна розповідь; (ст.) вигадка, байка; говорун, балакун, базіка» утворене за допомогою суфіксального *-ęda* від звуконаслідувальної основи псл. **gav-*, **gov-*, наявної в п. *gawogzyc* «жебоніти», укр. *говоріти*, а також, можливо, *гав*, *гавкати*; непереконливе семантично пов'язання п. *gawęda* з псл. **govędo* «худоба» (Bern. I 297; Brückner 136); сумнівний з фонетичного погляду також його зв'язок з укр. *г'ава*, *г'ава* (Sławski I 261).

[**гванчувати**] «ганяти, гасати» Я; — неясне.

[**гвар**] «шум, говор» Я, [*гварити*] «говорити» ВеЛ, [*огвара*] «докір, огуда Ж; обмова ВеУг», [*огваряти*] «зводити наклеп» Ж, [*огварчивий*] «наклепницький» Ж, [*одгваряти*] «відповідати» ВеУг, [*г'гварка*] «вислів» ВеУг; — запозичення з польської або словацької мови; п. *gwar* «говор», *gwarzyc* «балакати», слц. [*hva-ges*] «говорити» походить від псл. *gvar-*, паралельного до *govog-*, що зберігається в укр. *говоріти*; таке хитання у вокалізмі характерне взагалі для звуконаслідувальних слів; зіставлення вокалізму з гот. *giþan* «говорити» (Persson Beitr. 898) непереконливе. — Дзензелівський УЗЛП 37—38; Бевзенко НЗУжДУ 26, 177; Sławski I 382—383; Brückner 164; ЭССЯ 7, 180; Bern. I 339; Feist 389—390. — Див. ще **говоріти**.

гвардія, *гвардієць*, [гвардійонець] «гвардієць», [гвардійо́н] «тс.» Ж; — р. болг. *гвардія*, бр. *гвардыя*, п. *guardia*, ч. слц. вл. нл. *garda*, м. *гарда*, схв. *гārда*, слн. *gārda*; — запозичене, мабуть, за посередництвом російської або польської мови з італійської; іт. *guardia* «варта; гвардія» походить від фр. *garde* «тс.», утвореного від основи дієслова *garder* «стерегти, вартувати». — СІС 143; Шанский ЭСРЯ I 4, 41; Фасмер I 398; Преобр. I 121; Sławski I 383; БЕР I 234; Dauzat 354. — Див. ще **в́арта**. — Пор. **аванга́рд**.

[гвер] «рушниця», [гвир] «тс.»; — п. *gwęg* «тс.»; — запозичення з німецької мови; нвн. *Gewehr* «тс.» пов'язане з двн. *węriap* «захистити, обороняти», спорідненим з гот. *warjan* «перешкоджати», псл. *woгъ* «огорожа, паркан», укр. [вир] «жердяна огорожа»; від дієслова *węriap* за допомогою префікса *gi-* було утворено іменник *gi-węri* (свн. *gewęg*), який первісно означав «те, що служить для захисту». — SW I 948; Kluge—Mitzka 255—256. — Див. ще **в́ир**¹.

гвинт, *гвинт*, *гвинтув́альня* «гвинторіз», [гвинт Ж, вінт (Me)], [гвинтв́ня] «гвинтова різьба» Ж, [гвинтв́вка] «втягнута труба» Ж, [гвинтв́вник] «гвинтувальна дошка» Ж, *гвинтв́ти*, *гвинтв́ти*, *гвинтув́ати*, [гвинтув́ати] «гвинтити, робити гвинтову різьбу» Ж, *гвинтув́альний*; — р. болг. м. *винт*, бр. *вінт*; — запозичення з польської мови; п. *gwint*, заст. *gwint*, як і ч. розм. *vinť*, походить від нвн. *Gewinde* «гвинтова різьба», утвореного від дієслова *winden* «вити; обертати», спорідненого з гот. дангл. днн. *windan*, дісл. *vinđa* «тс.» — Шелудько 29; Richhardt 52; Шанский ЭСРЯ I 3, 101; Фасмер I 317; Преобр. I 123; БЕР I 149; Sławski I 385; Kluge—Mitzka 863 (861).

гвинтв́вка, *гвинтв́вка*, [гвинтв́вка, гвинтв́вка Ж], ст. *квѣнтувокъ*, *гвинтв́ку* (XVIII ст.); — р. *винтв́вка*, бр. *вінтв́ўка*, ч. *vinťovka* (з рос.), болг. *винтв́вка* (з рос.); — очевидно, запозичення з польської мови; п. *gwintówka*, заст. *gwintówka* утворене від прикметника *gwintowy* «гвинтовий». — Шанский ЭСРЯ I 3, 102; Фасмер—Трубачев I

317; Sławski I 385; БЕР I 150. — Див. ще **гвинт**.

[гвич] (іхт.) «бабець-головач, Cottus gobio L.» ВеНЗн; — неясне; можливо, пов'язане з [гвиздъ] «гвиздок», видозміненим під впливом [глюч] «тс.»; пор. [гвѳздики] «тс.».

гвиздѳк, *гвоздъ*, [гвиздъ Ж, гвизд ДзАтл II, гвист, гвузд, гвуст, звизд, звузд тж], [гвизде, гвиздѳчник Я, гвиздѳр Я, гвиздѳрня Я, гвиздѳрчѳк Я], *гвоздѳвка* «вид легкої борони», [гвоздѳльня] «лапка для витягання забитих гвиздѳків» Мо, [гвѳздики] (іхт.) «бабець-головач, Cottus gobio L.» ВеУг, [гвоздѳстий Я], *гвоздѳти*; — р. *гвоздъ*, бр. *гвозд*, др. *гвоздъ*, *гвоздъ*, п. *gwózdź*, слц. [hvozd], вл. *hózdź*, нл. *gózdź*, болг. [гвозд], схв. [гвѳзд] «залізо; камінь, що стирчить із землі», стсл. **ГВОЗДЪ**; — псл. *gvozdь*; — очевидно, тотожне з п. ст. *gwozd* «ліс у гірській місцевості», ч. ст. *hvozd* «лісисті гори», схв. ст. *гвозд* «ліс», слн. *gòzd* «тс.»; у такому разі споріднене з двн. *questa* «китиця, пучок», свн. *quast(e)*, *kost(e)*, нвн. *Quaste*, дісл. *kuostr* «тс.», алб. *gjethi* «листя; гілка», прус. *gudde* «кущ, ліс»; іє. *gʷos-; зближення з гот. *gazds* «жало, вістря», лат. *hasta* «палиця, спис» (Bern. I 365), а також виведення з форми *vozd- (Трубачев ВСЯ 2, 34—36) сумнівне. — Шанский ЭСРЯ I 4, 42—43; Фасмер—Трубачев I 399; Sławski I 387; Otrębski LP 2, 276; Schuster-Šewc 337; БЕР I 234; Skok I 643; ЭССЯ 7, 185—186; Бернштейн Очерк 1974, 268—269.

[гвѳдне] «вдень» Ж; — фонетичний варіант не засвідченого прислівника *(в)вѳдне, який утворився на базі прийменника *в* (вво) і старої форми місцевого відмінка іменника *день* (др. *дъне*) (пор. аналогічне утворення *уви сні*). — Див. ще **день**, **у**.

гвоздѳка (бот.) «*Dianthus* L.; висушені пуп'янки гвоздичного дерева (прянощі), *Caryophyllus aromaticus* L.», *гвоздѳк* «чорнобривець, *Tagetes* L.; [гвоздѳка, *Caryophyllus*; *Caryophyllus aromaticus*], [гвѳздик] «*Dianthus*» Ж, [звѳздик] «тс.» Ж, ст. *гвоздѳки* (XVI ст.); — р. *гвоздѳка*, бр. *гваздѳк* (квіт-

ка), *гвоздзіка* (прянощі), ч. *hvozdík* (прянощі), вл. *hozdzik* «тс.», нл. *gozdżik*; — запозичення з польської мови; п. *goździk* (квітка), *gwoździk* (прянощі) (з XV ст.) є зменшувальною формою від *gwóźdź* «гвіздок», що становить кальку свн. *pegelkĭp*, *peilĭkĭp* «гвоздика» (нвн. *Nelke* «тс.»), які є зменшувальними формами від нім. *Nagel* «гвіздок»; німецька назва, в свою чергу, мабуть, виникла як калька якоїсь романської, — пор. фр. *clou de girofle* «гвоздика (прянощі)» (буков. «гвіздок (пряної) гвоздики»), ісл. *slavel* «гвоздика» — *slavo* «гвіздок» тощо); назва пояснюється подібністю засушених пуп'янків тропічної рослини (прянощів) до гвіздків; *Dianthus* і *Tagetes* дістали ту саму назву вторинно, через схожість запаху; думка про не залежний від польської мови розвиток назви в російській мові (Шанский ЭСРЯ I 4, 41—42) викликає сумнів. — Фасмер I 399; Sławski I 331; Brückner 166. — Див. ще **гвіздок**.

[**гвоздянка**] (бот.) «гравілат міський, підлісок, *Geum urbanum* L.» Ж; — р. [**гвоздичник**], бр. [**гвоздичник**] «тс.»; — похідне утворення від *гвоздіка* (прянощі); назва мотивується схожістю запаху кореневища гравілату міського із запахом гвоздики. — Носаль 179—180. — Див. ще **гвоздіка**.

[**гвор**] «клинці в штанях»; — неясне.

[**гдась**] «колись», [**нігда**] «ніколи» НЗ УжДУ 35, [**нігда**] «тс.» тж; — складне утворення, основний компонент якого зводиться до др. *гда* «коли», спорідненого з п. ст. (пі-) *gda* «(ні-)коли», ч. ст. *kda* «коли», схв. ст. *къда*, сболг. *къда*, слн. *gdā* «тс.», які походять від псл. *къда* (<*koda), спорідненого з лит. *kadā* «коли», лтс. *kad*, прус. *kađen*, дінд. *kadā*, ав. *kaďā*, що виводяться від іє. *kadā(n); заміна псл. -o- пізнішим -ъ- могла статися під впливом форми типу псл. *къде* «де», *къто* «хто»; менш ясне походження компонентів псл. *koda: Мейє порівнює псл. *ko з ав. *кэт-*, лат. *cum*, *quot* «коли» (MSL 13, 29; 20, 90); є припущення про зв'язок псл. -da з займенниковою формою іє. **dō-* (Zubaty LF 13, 366; AfSIPh 15, 505—508); другим компонентом є неозначена

частка -*сь*, споріднена з п. -*ś* (напр., *ктоś*), ч. слц. -*si* (ч. *kdoši*, слц. *ktosi*), вл. -*s* (*hdys* а *hdys* «коли-не-коли»), що є результатом видозміни колишньої форми дав. в. *si* енклітичного займенника *se* «ся, себе» (т. зв. давального неповнозначного, чи етичного). — Німчук НЗ УжДУ 35, 46; Мельничук Вступ 459; Фасмер II 274; Sławski I 270; Brückner 488; Jelitte 118—120. — Див. ще **ся**.

[**гд́ачка**] «гортань» ВеНЗн; — неясне.

[**гді́рати**] «безперервно говорити, наполегливо нагадувати комусь щось» Ба, Пі; прискіпуватися; говорити з досадою Я»; — запозичення з польської мови; п. *gderać* (*gdugać*) «бурчати, докоряти до нудоти», можливо, містить у собі той самий корінь, що і *gdaка́* (псл. *къdakati «кудкудакати»), яке в польській мові (до XVIII ст.) вживалося іноді в значенні «багато говорити, базікати»; менш імовірне пов'язання з коренем **гъд-*, значення якого не подається (Brückner 138), а також зіставлення (Karłowicz SWO 179) з ч. *кђоугати* «квилити, нарікати», яке розглядається як запозичення з германських мов (від нім. *gnuggen*, *knuggen* «бурчати, докоряти»). — Онышкевич Исслед. п. яз. 232; Sławski I 269.

[**гду́ля**] «сорт довгастих груш» Пі, *ду́ля* «літній сорт груш», *дулі́вка* «наливка з груш дуль», [*дулькву́атий*] Я; — р. ст. *гдуня* «дня (?), п. *gdula* (*gduľa*) «сорт груш; цикламен, рослина з родини проліскових, *Cyclamen* L.», ч. *gdoule* (*kdúle*) «айва, *Cydonia vulgaris* Pers.», болг. *гду́ля* «тс.», схв. *гду́ня* «сорт груш»; — псл. *къdulja < *къdunja; — походить від лат. *cydonea* (*māla*), що є запозиченням з грецької мови, в якій *Κυδώνια* (*māla*) означало «яблука з Кідонії (міста на Криті)». — Фасмер I 400, 552; Преобр. I 201—202; Sławski I 269—270; Brückner 138; Machek Jm. rostl. 114; БЕР I 469; Skok I 557—558; Bern. I 299. — Пор. **ду́ля**.

[**ге¹**] (емоційний вигук; вказівна частка «ось» О; питальна частка); — р. заст. *ге* (вигук для вираження радості), п. *he* (вигук для вираження подиву; питальна частка), ч. слц. *he* (*hè*) (вигук для привертання уваги; питальна частка),

болг. *хе* (вказівна частка; вигук спонукання, незадоволення), м. *хе* (вигук незадоволення, обурення), схв. *хе* (вигук для вираження згоди, сумніву); — очевидно, результат фонетичного збігу первісного вигуку, який зустрічається також в інших індоєвропейських мовах (пор. нім. *хе* (вигук радості), фр. *хе* «гей», лат. *хе* (вигук хвилювання, обурення), дінд. *хе* (вигук перед кличною формою) (Sławski I 411—412), і давньої вказівної частки займенникового походження, яка міститься також в укр. [гев] «тут, сюди», ген. бр. *гэты* «цей», п. *неп* (Мельничук Структ. слов. реч. 210—211; Фортунатов ИТ II 222). — Пор. *гев*, *ген*, *е*.

ге² — див. *гей*².

[гéба] (назва корови) ВеНЗн, [г'іба] «худий кінь» ВеУг, [г'іба] «тс.» ВеУг; — запозичення з угорської мови; уг. *gebe* «шкапа», можливо, пов'язане з дієсловом *gebedni* «здихати»; походження обох слів не цілком ясне, припускається їх первісно звуконаслідувальний характер. — Верхратський ЗНТШ 1899 IV 212; MNTEsz I 1040; Bárczi 93.

гéбáн, гeбéновий — див. *ебэн*.

[гeбáнок] «великий гeмбeль» Ж; — запозичення з німецької мови; нім. *Höbelbank* «столярний верстат» складається з основ іменників *Nobel* «гeмбeль» і *Bank* «лава, верстат». — Див. ще *банк*, *гeмбeль*.

[гeв] «тут, сюди», [гав, гéвка] «тс.», [гeвк'і] (вигук, яким осаджують волів назад) Шух, [гéвкати] «кричати гeв», [гeвгати] «осаджувати назад (волів)» ВеЗн; — р. *švo*, п. [hew] «от», [hewo, paw] «тс.», ч. мор. [hev (hevaj)] «тут», слц. [hev], вл. *hew*, нл. *hewi*, схв. *švo* «тс.», стсл. *ѣво*; — посл. *(h)evo, перший член якого є вказівною часткою *(h)e індоєвропейського походження (пор. лат. *e-qui-dem* «можливо», гр. *ἐξῆνος* «той», дінд. *a-sāu* «той», ав. *hāu* «цей»), яка, очевидно, походить від займенника (Мельничук Структ. слов. реч. 210—211; Верн. I 260); другий член *-vo, *-v- пов'язаний з укр. [авó]; існує також припущення про зв'язок слова з давніми підсилювальними част-

ками займенникового походження (Ильинский Сложн. местоим. 120—126; Otębski SO 12, 284); в українських говорах, можливо, є запозиченням з польської і словацької мов. — Дзендзелівський УЗЛП 38—39; Sławski I 420; Machek ESJČS 128. — Див. ще *авó*.

[гeвaд'і] «туди» ВеЛ; — складний прислівник, утворений з *гев* і *ад'і* (див.).

[гeвáл] (заст.) «мужик, сeлюк», [г'eвáл] «тс., волоцюга» Ж, [г'éвeль] «неотеса» До, [гeвaльний] Пі; — неясне; можливо, запозичене з єврейської мови; пор. гебр. *geval* «грабіж»; п. арг. *gawała* «селянин», яке зіставлялося (Ułaszyn Jęz. złodz. 62) з [gawer] «франт; панич» і з [chawer] «спільник-злодій», можливо, пов'язане з укр. *гeвáл*.

[гeвeр] «ручка пилки»; — п. [hewar] «пристрій для піднімання важких речей», слц. *hever* «тс.», ч. ст. *hever* «знаряддя для пересування воза»; — запозичення з середньовісньонімецької мови; свн. *hever* «пристрій для піднімання», *heber* «тс.» пов'язане з *heben* (нвн. *heben*) «піднімати», спорідненим з гот. *hafian* «тс.», лат. *cario* «хапаю», гр. *κάλτω* «тс.; жадібно ковтаю», лтс. *kàmpri* «хапати», алб. *kap* «тс.». — Machek ESJČ 166; Kluge — Mitzka 295; Walde — Hofm. I 159.

[гeвсадий] «тут, сюди» Ж, [гeвeздий] «тс.»; — складне слово, що утворилося з [гeв] «тут, сюди» і [сáдий] «сюди». — Див. ще *гев*, *сáди*.

[гeвтот] «тут, сюди»; — складне слово, яке, мабуть, утворилося з [гeв] «тут, сюди» і *тут*, що в ненаголошеній позиції, десемантизувавшись, набрало гіперичної (щодо укання) форми *тот*. — Див. ще *гев*, *тут*.

ге-ге-ге (вигук, що передає крик гусей), гeг'eкати «кричати» (про гусей), г'eгати, гeготати, [гeгoтати] «тс.», [г'eгавка] (орн.) «гоголь, *Anas clangula* L.»; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до слів з іншим вокалізмом на позначення крику гусей в інших слов'янських мовах: р. *гáгать*, бр. *гагaтáць*, п. *gęgac*, ч. [gágati], схв. *gákati*. — Фасмер I 425; Sławski I 272; Верн. I 290. — Пор. *гагáкати*.

гегемон, *гегемонія*, ст. *игемонія* «самодержавство» (1627); — р. бр. *гегемон*, др. *игемонъ*, п. ч. *hegemon*, слц. слн. *hegetón*, вл. *hegetonija*, болг. м. *хегемон*, схв. *хегемон*, стсл. **игемонъ**; — запозичення з грецької мови; гр. *ἡγεμών* (дор. *ἄγεμών*) «провідник, ватажок» є за походженням дієприкметником від дієслова *ἡγεῖσθαι* (дор. *ἄγεῖσθαι*) «іду попереду, веду», спорідненим з лат. *sāgiō* «(тонко) відчуваю, передчуваю», *sāgius* «пророчий, віщий», гот. *sōkjan* «шукати», днв. *suohhan*, нвн. *suchen*, дісл. *sōkia*, ірл. *saigim* «тс.»; ст. *игемон(ія)* запозичено через давньоруську мову з середньогрецької мови, пізніша форма проникла, очевидно, через російську і польську мови, які відбили давньогрецьку традицію вимови слова.— СІС 143; Шанський ЭСРЯ I 4, 43—44; Frisk I 621; Boisacq 314.

[**гедé**] «тут, осьде»; — очевидно, складне утворення з давньої вказівної частки *ге*, наявної також у словах [*гевé*] «тут, сюди», *ген*, і прислівника *де*.— Див. ще **ге¹**, **де**.— Пор. **гей¹**, **гей²**, **ген²**.

гедéша — див. **вакйша**.

[**гедзán**] «тарган» Ж; — неясне; можливо, результат контамінації [*гардán*] «тс.» і *гедзь*.

[**гедзйлля**] «тирса (дрібні частки дерева при пилянні)»; — можливо, походить від нгр. *ξύλεια* (вим. *ksilia*, після попереднього -v (-n) артикля *gzilia*) «будівельне дерево; заготівля будівельного дерева»; слово, очевидно, виникло на Чорномор'ї серед українців, що працювали в грецьких купців або промисловців; нгр. *ξύλεια* є похідним від гр. *ξύλον* «дерево, деревина; дрова, поліно», спорідненого, очевидно, з лит. *šūlas* «стовп», укр. *шўла* «тс.».— Frisk II 338—339; Boisacq 679; Мельничук Етимологія 1966, 204.— Див. ще **шўла**.

[**гедзўнок**] «умілість, спритність; глузд, розум»; — неясне; можливо, походить від нвн. *Gesinnung* «напрям думок, настрої, переконання», утвореного від дієслова *sinnen* «гадати, міркувати», якому відповідають днв. *sinnan* «мандрувати, іти», свн. *sinnen* «сприймати через органи чуттів», споріднені

з стсл. **сашть** «розумний», лит. (жем.) [*shintētil*] «гадати, вирішувати, зважуватися», лат. *sentire* «почувати, відчувати», ав. *hant-* «потрапляти», що зводяться до іє. **sent-* «іти».— Шелудько 29; Kluge—Mitzka 709; Walde—Hofm. II 516.

гедзь (ент.) «овід, *Oestrus bovis*», *гедз*, *гедзь*, [*гедз*, *гез* Ж, *гедзел*, *гедзель*] «тс.», *гедзень* «[тс. Mel; літній час, коли багато гедзів», [*гзик*] «овід» Ж, [*гзівка*] (ент.) «*Hippobosca equina*», [*кédзень*] «червень» Ж, *гедзатися* «бігати від гедзів», *гедзкатися*, [*гедзатися*] «тс.», [*гзйтися*] «тс.; жирувати; залицятися», [*гзи*] «пустощі, залицяння» Ж; — п. *giez*, бр. *giz*, нл. *gizkaś*; — псл. (пн.) [*гъзь (**gyz-*)]; — в українську мову запозичене з польської, на що вказує наявність звука *г* відповідно до псл. *g*; безсумнівними відповідниками до псл. [*гъзь (**gyz-*)] є тільки лит. *gužetī* «поспішати, бігти юрбою», (пор. п. [*gzil*] «швидко летить»), [*guža*] «купа комарів», [*gužuls*] «рій мурашок, комарів»; пов'язувалось також (Machek ESJČ 302; Recherches 16—17) з лит. *kūšti* «рушити», ч. *kšenec* «молоді плазуни; мальки»; деякі дослідники вважають псл. *гъзь звуконаслідувальним (Boganić Рад Југосл. акад. 178, 27; Kořinek LF 58, 150); непереконливе зіставлення (Ильинский ИОРЯС 9/2, 279—282) з псл. *gydъ, *gyzdъ, *gyža, *guzъ, укр. *гид*, *гижкй*, *гужка*, а також пов'язання (Потебня РФВ 3, 103) з псл. *gvozdzъ, укр. *гвиздók*.— Sławski I 278; Schuster-Sewc 228; ЭССЯ 7, 215; Bern. I 373; Mikl. EW 423.

[**гедло**] «наказ»; — очевидно, форма, утворена гіперично від п. *godlo* «гасло, пароль; заклик» за співвідносністю: укр. *о* (*мох, сон*) — п. *е* (*mech, sen*); пор. подібне фольклорне «суперпольське» слово *барэ* зам. п. *bar(d)zo*; спроба пояснити слово як таке, що походить від п. *gied-ło (<*gъd-lo) (Sławski I 306) сумнівна через те, що його відбито лише в українському записі 1875 р. і в жодному з польських джерел не засвідчено.— Див. ще **гóдло**.

геёна «пекло», *геённа*, *геённа* Бі, ст. *геённа* (1627), *кгеённа* (XVII ст.); — р. *геённа*, бр. болг. *геёна*, др. *геона*,

п. ч. слц. *gehenna*, стсл. **ГЕХНА**, **ГЕОНА**; — запозичення з грецької мови; гр. *γέεννα* «тс.» походить від гебр. *Gē(ben) Nippōt* «долина Гінном» (назва долини поблизу Єрусалима, де дітей приносили в жертву Молохові).— СІС 144; Шанский ЭСРЯ I 4, 45; Фасмер I 400—401; Klein 645.

[гезде] «осьде» Ж, [гездечка Ж, гездечки Ж, гезде, гезде-о] «тс.»; — складне утворення, до якого входить давня вказівна частка *ge*, редукована форма *s(ə)* вказівної частки *se*, яка міститься і в частці *ost*, прислівника *de i*, в частині форм, частки *-(ч)ка*, *-(ч)ки*, *о*.— Див. ще **ге¹**, **де**, **о²**, **се**. — Пор. **гев**, **гедé**, **ген**.

гей¹ (вигук при звертанні; вигук, яким підганяють худобу; пісенний вигук), [ге Ж, гай, гий] «тс.», *гэйку* «вигук при звертанні», *гэйкати* «кричати *гей*, поганяти худобу; співати пісню з вигуком *гей*», [гэйкатися] «багато возитися, клопотатися при перевезенні важких речей», [гэйки] «іхати вперед» (у виразі *ні стейки, ні гейки*), [гейко] «той, хто кричить *гей*» Я, [гэйкало] «тс.» Я; — р. *гей*, бр. *гэй*, п. ч. слц. вл. нл. *hej*, болг. *hey*, м. *hej*, схв. *xěj*, слн. *hěj*, *hěj*; — первісний вигук, що зустрічається також в інших індоевропейських мовах; пор. лат. *hei* (вигук, що виражає почуття, емоції), нім. *hei* (вигук радості, здивування, гніву), рум. *hei* (вигук при заклику, здивуванні); пояснюється як варіант вигуку *ei* з протетичним придихом; думка про запозичення з німецької мови (Шанский ЭСРЯ I 4, 45; *Machek ESJC 164*) здається сумнівною.— *Sławski I 414*; *Schuster-Šewc 271*.

[гей²] «ніби, мов, як», [ге, ги, гі] «тс.»; — форма *ge*, очевидно, тотожна етимологічно з вказівною часткою [ge]; розвиток значення сполучника «як, ніби» міг початися від значення «так» (пор. слц. *hej* «так» (ствердна частка), укр. *egé*, [гэй] «тс.»; пор. також *яко* «як» з первісного «так»); форма *гей* могла утворитися в результаті злиття часток *ge* та *i* (початкове значення «так і»); форми *ги*, *гі* є, очевидно, результатами стягнення форми *гей* (*ge i*); збере-

женню цих західноукраїнських форм сполучника міг сприяти вплив з боку п. [kej] «ніби, як», [ke, ki] «тс.», утвореного від займенникового кореня *k-* з неозначено-вказівним і питальним значенням.— Німчук НЗ УжДУ 26/2, 197—198; ДБ IX 78—79; Дзєндзелівський УЗЛП 39.— Див. ще **ге¹**. — Пор. **гев**, **гедé**, **ген**.

[гей-бри, гей-сми] (вживане як вигук) Ж; — очевидно, результати скорочення ритмічно вигукуваних під час роботи речень «гей, бери», «гей, візьми».— Див. ще **брати**, **узяти**, **гей¹**.

гэйзер; — р. бр. болг. *gëjzer*, п. *gejzer*, ч. слц. *geizir*, вл. *geiser*, м. *gejzir*, схв. *gëjzër*, слн. *geizir*, *gëjzir*; — запозичено з ісландської мови через німецьку (нім. *Geysir* «тс.») і російську; ісл. *Geysir* (назва відомого гарячого джерела в Ісландії) утворене від основи дієслова *geysa* «вибухати, бити джерелом», спорідненого з двн. *giozап* «лити», нвн. *gießen* «тс.», гр. *χέω* (*χέω*) «ллю».— СІС 144; Шанский ЭСРЯ I 4, 45; Фасмер I 401; Jóhannesson 315—317; Kluge—Mitzka 257—258; Klein 654.

[гей-лєю] «на жаль, ой лєле» Ж; — складений вигук, що виник на базі сполучення вигуку *гей* і видозміни кличної форми іменника [лєльо] (*лєлю*) «батько, тато»; сумнівне пов'язання (Бі 207) з *Лель*, ім'ям бога кохання в давніх слов'ян.— Див. ще **гей¹**, **лєльо**. — Пор. **лєле**.

[гейп] «молотарка» НЗ УжДУ 37, [Гийп] «тс.» тж, [Гейповати] «обмолочувати молотаркою» тж, [Гийповати] «тс.» тж, [Гейпована] «обмолочування молотаркою» тж, [Гийпована] «тс.» тж; — запозичення з угорської мови; уг. *gér* «машина», яке в цьому випадку виступає, очевидно, як скорочення *csérlőgép* «молотарка», походить від нвн. (бав.-австрійськ.) [Göppel] «піднімальна машина» (на шахті); кінний привод», *Gepel, Göpel* «тс.», що, можливо, виникло з гр. *κεφαλή* «голова», яке зіставляють з тох. *A špāl* «голова», двн. *gebal* «чеп».— Дзєндзелівський НЗ УжДУ 37, 60; MNTESz I 1047; Kluge—Mitzka 264 (265); Frisk I 835—836.

[гейрок, *Гийрок*] «кабат, сурдут» ЕЗБ 4; — запозичення з німецької мови; нвн. Géhrosc «сюртук» (букв. «вихідна куртка») утворене з основ дієслова gehen «ходити», спорідненого з дінд. já-ha-ti «іде геть, покидає», гр. *μῆχαν* «зустрічаю, доганяю», і Rock «піджак, сюртук», спорідненого з дірл. gucht (<*guktu) «куртка» від *guk-, rug- «прясти, пряжа». — Kluge—Mitzka 241, 604.

[гейс] (вигук, яким підганяють волів або корів; вигук, яким завертають волів або корів ліворуч *Мо, Ме*), [гэйса] (вигук, яким завертають волів ліворуч), [гейсь] (вигук, яким завертають волів праворуч), [гэйса] (вигук, яким завертають волів ліворуч) ВеЗа, [гэйса] «тс.» Ж, [гэйса] (присл.) «ліворуч» (про напрям руху упряжки волів) Ме, [гойс] (вигук, яким підганяють волів) Дз; — слц. hejsa «тс.», [hajs] (тс.; вигук, яким завертають худобу ліворуч), болг. *ейс* (вигук, яким лівого вола завертають праворуч), схв. *аис* (вигук, яким підганяють або завертають волів), [äjis, äjs, öjs] «тс.»; — очевидно, запозичення з угорської або румунської мови; рум. *hăis* (вигук, яким завертають волів ліворуч) виводиться від уг. *haisz* (вигук, яким підганяють худобу), [hoisz, heisz, hiszta] «тс.», які вважаються словами афективно-вигукового або звуконаслідувального характеру. — Machek ESJČ 156; MNTESz II 27.

[гейс-берта] (вигук, яким завертають волів ліворуч), [гейс-бертя] «тс.»; — очевидно, результат злиття вигуку [гейс] «тс.» і зредукованого у вигуковій функції наказового речення *бери там*, тобто «повертай туди», яке підсилювало перший вигук. — Див. ще *брати, гейс, там*.

[гейсинка] «вид баржі, якою транспортували хліб по Дністру» Дз; — неясне.

гейтá — див. гаття́.

гектáр; — р. бр. *гектáр*, п. ч. слц. вл. нл. *hektar*, болг. м. *хектар*, схв. *хектар*, слн. *hektár*; — запозичено з французької мови, можливо, через посередництво російської; фр. *hectare* було утворене в 1795 р. з основ *hect(o)*, що

походить від гр. *ἐκατόν* «сто», спорідненого з псл. *съто*, укр. *сто*, і аге «міра землі», яке виникло під впливом пізньолат. *agea* «площа, поверхня, вільне місце», порівнюваного з двн. *essa* «вогнище, черінь», нвн. *Esse* «тс.» (<*asjōn), а також дісл. *aginn* «підвищення, місце для вогнища, пічки», двн. *egin* «підлога, ґрунт». — Шанский ЭСРЯ I 4, 46; Dauzat 46, 386; Frisk I 475; Walde—Hofm. I 65; Ernout — Meillet I 45; Boisacq 233. — Див. ще *ар, сто*.

[гéла] «орел» ВеУг, [гéлла] «тс.» ВеУг; — очевидно, запозичення з угорської мови; уг. *héja* «яструб, шуліка» вважається звуконаслідувальним утворенням. — Верхратський ЗНТШ 1899 IV 209; MNTESz II 85; Bárczi I 18. — Пор. *гйя*.

[гéлавець] (орн.) «чубатий жайворонк, *Galerida cristata*» Ж; — неясне.

гелгати «кричати» (про птахів, переважно гусей), *гелготати, гелготіти, гелкотати, гилькотіти* «тс.», *гел* (вигук, що передає крик гусей), [гель] «тс.», *гелгіт* «крик гусей», *гелготі́н, гелготі́ха*; — р. [голк] «звук, дзвін, шум, стукіт, гуркіт; відгомін, луна», [голка́ть] «кричати; гуркотати», др. *гьлка* «заворушення, заколот», п. [giełgotac] «белькотіти» (напр., про індика), [giełkać sie] «розважатися, сміючись і голосно жартуючи з кимось, жирувати», *zgiełk* «шум, гам, гомін», ст. *giełk, giełg* «тс.», ч. слц. *hluk* «шум, гуркіт» (ч. *hlučeti* «шуміти, гуркотати»), вл. *hołk* «гуркіт, шум; метушня», *hołceć* «густи, шуміти; бурхати», *hołkać* «шуміти, густи», болг. *гьлк*, «шум, крик, гомін», *гьлчá* «шумлю», слн. *gólk* «гуркіт грому», *gólčati* «говорити, базікати; лунати», цсл. (др.) *гьлкъ* «шум»; — псл. *gʷlкъ; — споріднене з лит. *gùlkšcioja* «іде слава, поговорі», лтс. *gulkstêt* «кудкудакати, кричати»; очевидно, в українській мові походить від п. [giełgotac] «белькотіти»; звуження значення і пов'язання його саме з криками птахів сталося вже на українському ґрунті, мабуть, у зв'язку з браком твірного іменника і зближенням з вигуком *ге(-ге-ге)*. — Фасмер I 428—429; Machek ESJČ 170; Schuster—Šewc 311; БЕР I 254; Bezlaž ESSJ I 158.

[Гéлево] «товстий живiт», [Гéливо] «череву, пузо», [Гелевáч] «черевань», [Гéлох] «нутрощi; пузо; пузань», [Гелевáтий] «пузатий»; — п. [gielewaty] «пузатий», [gelewaty] «тс.»; — неясне; можливо, походить від уг. [gelyva] «воло».

[Ге-ле-гéв] (оклик) «агу; го-го»; — результат злиття вигуку *ge* і часток *le*, *gev* (див.).

[Гелéнь-гелéнь] (вигук для передачі звуку дзвiнка) Я, [Гилéнькати] «дзвонити» Па; — звуконаслідувальне утворення з початковим *г*, паралельне до *дзелéнь-дзелéнь*.

[Гéлер] «грошова одиниця, відома в Нiмеччинi з 1208 року», [Гáлер] «тс.»; — р. *гéллер*, п. *halerz* «старовинна дрiбна австрiйська монета; (ст.) дрiбна монета», ч. *halěř, halř, st. halěř, heřěř*, нл. *halař*, слн. *heler*; — походить від свн. *heller, haller, hallaere* «тс.».— Sławski I 395; Brückner 167; Bern. I 376.— Див. ще гарiль.

[Гелéта] «дерев'яна посудина, барило; дiйниця; стара мiра молока і зерна», [Гелéтя] «дерев'яна посудина для молока»; — п. *gieleta*, ч. слц. *geleta*; — запозичення з румунської мови; рум. *găleată* «вiдро; дiйниця; мiра мiсткостi» пов'язане з етимологiчно неясним лат. *galleta* «тс.»; припущення про походження слова від нiм. *Kelch* (Тимч. 612), а також твердження про походження від п. *gieleta* (Richhardt 50) непереконливі.— Винник 103; Дзендзелiвський НЗ УжДУ 14, 104; Vrabie Romanoslavica 14, 144; Brückner 133; Machek ESJČ 150; Puşcariu 60; Балецький St. sl. 3/1—2, 4.

[Гелзкий] «слизький» ВеЗа; — запозичення з польської мови; п. [kietzki] «слизький», в якому при запозиченнi відбувся перехiд *к-* (*к-*) в *г-*, спорiднене з укр. *ковзкий, ковзатися*.— Sławski II 147—148; Brückner 227—228.— Див. ще *ковзати*.

гéлий (хiмiчний елемент); — р. *гéлий*, бр. *гéлий*, п. *hel*, ч. слц. *hélium*, вл. *helij*, болг. *хéлий*, м. *хелиум*, схв. *хелијум*, слн. *hélij*; — засвоєна наукова назва нлат. *hélium*, утворена від гр. ἥλιος «сонце», спорiдненого з псл. *s²ḥ²ḥ²псье, укр. *сонце*; назва зумовлена

тим, що гелiй був вiдкритий 1868 р. в спектри Сонця.— СiС 146; Волков 78; Фигуровский 64—65; Шанский ЭСРЯ I 4, 46—47; Kopaliński 387; Holub—Lyer 189; Klein 716; Frisk I 631—632.— Див. ще *сонце*.

[Гéлка] «гуля, пухлина»; — болг. [Гéлки] «свинка; запалення gland»; — запозичення з румунської мови; рум. *gâlcă* «пухлина, припухлiсть; glanda», [gâlcă] «тс.» етимологiчно неясне.— Vrabie Romanoslavica 14, 144—145.

[Гéлкий] «парубок» Ж; — неясне.

[Гелтúнок] «стараннiсть, турбота, догляд» Ж; — запозичення з польської або нiмецької мови з неясним вiдхиленням у значеннi; п. [gieltować] «мати цiннiсть; пасувати» походить від нвн. *gelten* «коштувати, цiнитися», що разом з похiдним *Geltung* «значення, вага», яке могло бути безпосередньо запозичене в українську мову, є спорiдненим із стсл. *жлѣдъ* «сплачую».— Шелудько 29; Kluge—Mitzka 245.

[Гéмба] (знев.) «губа; коняча губа» Дз, Ме, [Гембáч, Гембáтий] Дз, Ме, [Гембочка] «рубець шиття, загнутий на лицьовий бiк і прострочений (за подiбнiстю до губи); — слц. [gemba] «рот, уста»; — запозичення з польської мови; п. *gęba* «губа» спорiднене з укр. *губá* (див.).— Дзендзелiвський УЗЛП 47.

Гембель «рубанок», [Гéбаль Л, Гéнбаль, Гiбель, Гiбиль Ж, Гiмбик ЛЧерк] «тс.» [Гиблiвкi] «стружки» Я, Ж, [Гибльóхи] Я, Гимблiвкé ВеБ] «тс.» [Гембеловáти «стругати», Гемблiовáти, Гиблювáти Ж, Гимблiовáти ВеБ] «тс.»; — бр. *гéбель*, п. *hebel*, ч. *hoblík*, ст. *hobl, hoble*, вл. *hěbl*, схв. ст. *hoblic*; — запозичене (можливо, через польське посередництво) з нiмецької мови; нвн. *Hobel, Hébel* «тс.» походить від *hobeln* «стругати» (первiсно «згладжувати нерiвностi, горби»), що було утворене на базi снн. *hövel* «горб», спорiдненого з гол. *heuvel* «горб, купа», спорiдненого з лит. *kurpà* «горб», псл. *kurpъ, укр. *кúпер*.— Шелудько 27; Richhardt 56; Sławski I 412; Schuster-Sewc 278; Kluge—Mitzka 311 (312).— Див. ще *кúпер*.

[Гембiць] «шлунок; ковбаса з кашею або з м'ясом» ВеУг; — запозичення з

угорської мови; уг. *gömbös* «начинений свинячий шлунок, сальтисон; вид кров'яної ковбаси; галушка; кулька» походить від *gömb* «куля», яке вважають пізнім експресивним утворенням.— Чопей 63; ВеУг 212; MNTESz I 1084.

[гембіль] «шум» Я, [гембилі] «клопіт» Па, [гїмбіль] «тс.»; — неясне; можливо, результат контамінації слів *гєндель* «торгівля» і [гїбель, гїбіль] «погибель».

гемѣл, гемѣла, гамѣло — див. омѣла.

[гѣмер] «великий молот, яким розбивають камінь» Л, [гѣмир] «велика сокира; дрючок, палиця» Па; — запозичення з німецької мови; нвн. *Hämmer* «молот» споріднене з псл. *каму*, укр. *камінь*.— Kluge—Mitzka 286.— Див. ще *камінь*. — Пор. *гамарня*, *гамірка*.

[гѣмзати] «лоскотати»; — запозичення з польської мови; п. [gietzać] «лоскотати, свербіти, терпнути» споріднене з укр. [гѣмзатися] (див.).

[гѣмзити] «мрячити, імжити»; — запозичення з польської мови; п. [gietzić] (про туманну, сиру погоду) пов'язується з *gietzać* «свербіти, лоскотати, терпнути». — SW I 822.— Див. ще *гѣмзати*.

[гемія] «вид судна» (?) Ж; — болг. заст. *гемія* «судно з вітрилами», м. заст. *гемія* «судно; [човен на переправі]», схв. заст. *гѣмија* «судно»; — запозичення з турецької мови; тур. *gemi* «судно» споріднене з туркм. *gämi*, кумик. *geme*, аз. *kämi* «тс.», тат. *kimä* «човен», хак. *kime*, каз. кирг. *kemä* «тс.».— БЕР I 236; Räsänen Versuch 251.

гемоглобін; — р. *гемоглобін*, бр. *гемаглобін*, п. *hemoglobina*, ч. слц. *haemoglobin*, вл. *hemoglobin*, болг. м. *хемоглобін*, схв. *хемоглѣбін*, слн. *hemoglobin*; — запозичення з французької мови; фр. *héoglobine* утворено з основ гр. *αἷμα* «кров», можливо, спорідненого з днв. *seip* «чистий (не в стільниках) мед» або з днд. *iş-* «сік, напій», і лат. *globus* «куля». — СІС 149; Шанский ЭСРЯ I 4, 48; Frisk I 39.— Див. ще *глобус*.

[гѣмон] «злий дух, диявол», [геман] «тс.», ст. *гѣмонѣ* «воєначальник, князь» (XVII ст.); — результат спрощення форми *ігемон* «вождь», стсл. *игемонъ* «тс.»,

що походить від гр. *ἡγεμών* «провідник, керівник, вождь», до якого зводиться й укр. *гегемон* «тс.»; нове значення форми *гѣмон*, очевидно, виникло в результаті семантичного зближення з фонетично подібним словом *дѣмон*. — Пономарів Мовозн. 1974/2, 41.— Див. ще *гегемон*.

[гемпѣль] «дурисвіт» Ж, [гемпѣнник] «тс.» Ж; — очевидно, походить від нвн. *Hempel(-Männer)* «стрибаючі ляльки» (пор. також нвн. [Hampel] «йолоп», *Hampelmann* «картонний танцюрист; кривляка, блазень; лялька у фокусників»), пов'язаного з дієсловом *hampeln* «робити конвульсивні рухи, махати (руками), дригати (ногами)» нез'ясованого походження.— Kluge—Mitzka 289.

ген¹ «носій спадковості»; — р. бр. болг. м. *ген*, п. ч. вл. *gen*, слц. слн. *гѣп*, схв. *ген*; — новий термін, утворений у 1909 р. датським ученим Йогансеном (нім. *Gen*, англ. *gene*) від гр. *γένος* «рід», спорідненого з днд. *jāpañ*, лат. *genus* «тс.», псл. *зѣть*, укр. *зять*.— СІС 150; Шанский ЭСРЯ I 4, 49; Walde — Hofm. I 597—600; Boisacq 144, 147—148.— Див. ще *зять*.

ген² «он там (далеко)»; — бр. *гѣна* «он», п. *hep* «там, далеко», ч. [hep] «он там», слц. *hep*, *hepo* «тс.», можливо, також р. [энчо] «он там», схв. *ѣно* «тс.»; — псл. *hepъ*, *hepo*; — складне утворення з вказівної частки *he* займенникового походження, яка зберігається також у словах [гев] «тут,сюди», [гедѣ] «осьде», [гѣй] «ніби», і займенникової основи *p-*, яка зберігається також у словах *він*, *он*, *інб*; менш імовірна реконструкція праслов'янської форми як *epo (Sławski I 414—415).— Див. ще *він*, *ге¹*. — Пор. *гев*, *гедѣ*, *гѣй²*, *он*.

[ген³] (назва дитячої гри, при якій кидається ніж так, щоб він встромився в землю); — можливо, сюди ж вираз *дати гену* «побити»; — неясне.

[гѣнглавий] «слабкий, хворобливий» ВеУг, [гѣнглавий] «тс.» ВеУг; — ч. [denglavý, glangavý], слц. [gengl'avý, genglivý, dengl'avý] «тс.», схв. *гѣнглав* «слабий, в'ялий, ледачий», слн. *gingav* «слабий, хворобливий»; — суфіксальне утворення від запозичення з угорської

мови; уг. *gyenge, gyöngye* «слабкий» загальноприйнятої етимології не має.— Верхратський ЗНТШ 1899 IV 212; Machek ESJČ 114—115; Skok I 562; Bezlaž ESSJ I 143; MNTEsz I 1126; Bárçzi 103.

[генгóритися] «пишатися, чванитися» Ж, **[генгóрний]** «гордовитий, чванливий» Ж; — очевидно, пов'язане з **[джинджуритися]** «кокетувати, чепуритися» і под.— Див. ще **дженджеруха**.

[гéндека] «он там»; — складна прислівникова форма, результат злиття прислівників *ген, де* і частки *-ка* (див.).

гéндель «гєндлярство», **[гáндель]** «тс.», **гєндляр**, **[гáндляр]** «торговець» Я, **[ганду́ла]** «баришник» Я, **гєндлярство**, **[гєндéлик]** «закусочна, ларьок» Ва, **гєндлювáти**, **[гандлювáти, гємблювáти Па]**, ст. **гандли** (1591), **гандел**, **ган'дель** (XVII ст.); — бр. **гáндаль** «торгівля», п. **handel**, ч. слц. **handl** «тс.», вл. **handler** «торговець»; — через польську мову запозичене з німецької; нвн. **Hándel** «торгівля; (первісно) те, з чим мають справу» утворене від дієслова **hándeln** «торгувати; (первісно) брати руками, обробляти», похідного від іменника **Hand** «рука», двн. **hant** «тс.», спорідненого з дангл. **hand**, дісл. **hōnd**, гот. **handus** «тс.», **hīnþan** «ловити». — Шелудько 26; Sławski I 400; Kluge—Mitzka 286.

[гендригатися] «жартувати; битися, вовтузитися» ВеЗа, **[гáндри]** «пусті жарти» Ж; — запозичення з польської мови; п. **[handruczyć się]** «торгуватися, сперечатися», **[hadrunkować]** «сперечатися, сваритися», ст. **hadrunek** «суперечка, сварка», як і ч. **handrkovati (se)** «торгуватися, сперечатися», **[hadrykovati se]** «тс.», ст. **hadrunk (hadruńk)** «чвара, сварка», слц. **handrkovať sa** «сваритися», походять від свн. **haderunge** «сварка, суперечка», пов'язаного з **hadern** «сваритися, сперечатися», нвн. **Hader** «чвара; суперечка», спорідненими із стсл. **кóтора** «боротьба», укр. **[кóтора]** «сварка; розбрат; образа»; необгрунтованим є припущення (Karłowicz SWO 197) про проникнення слова з німецької до польської мови через посередництво словацької й чеської.— Sławski I 400—401; Machek ESJČ 155; Kluge—Mitzka 279.—

Див. ще **кóтора**.— Пор. **гáдра, гєршти-кáтися**.

генéза (заст.), **генéзис**, **генетичний**; — р. **гéнезис**, бр. **гéнезис**, п. вл. **geneza**, ч. **genese**, слц. слн. **genéza**, болг. **генéзис**, м. схв. **генéза**; — через польську і через російську мови запозичено, відповідно, з французької і німецької мов; фр. **genèse** (ст. **génésie**), нім. **Génesis** походять від гр. **γένεσις** «виникнення, народження», пов'язаного з **γεννάω** («народжую», **γένος** «рід». — СІС 150; Шанский ЭСРЯ I 4, 50; Kopaliński 353; Dauzat 359.— Див. ще **ген**¹.

генерáл, **генералісимум**, **генералітét**, **генерáльний**, ст. **генерáл** (XVIII ст.); — р. бр. болг. м. **генерáл**, п. **generał**, ч. слц. слн. **generál**, вл. **generał**, схв. **генèрáл**; — запозичення з німецької мови; нім. **Generál** походить від фр. **général**, військове значення якого виникло в результаті скорочення атрибутивного сполучення **capitaine général** «загальний (старший) капітан»; фр. **général** «загальний» походить як запозичення від лат. **generālis** «належний родові, спільний, загальний», утвореного від **genus** (**generis**) «рід». — СІС 150; Шанский ЭСРЯ I 4, 50; Фасмер I 401; Dauzat 358; Walde—Hofm. I 599.— Див. ще **ген**¹.

генерáтор; — р. болг. м. **генерáтор**, бр. **генерáтар**, п. ч. слц. вл. **generator**, схв. **генèрáтор**, слн. **generátor**; — очевидно, запозичення з німецької мови; нім. **Generátor** походить від лат. **generātor** «плідник, родоначальник, предок», пов'язаного з **generāre** «породжувати», похідним від **genus** «рід». — СІС 151; Kopaliński 353; Walde—Hofm. I 597—600.— Див. ще **ген**¹.

генерація «покоління; витворення», **генерувáти** «витворювати, викликати появу»; — р. болг. **генерáция**, бр. **генерáция**, п. **generacja**, ч. **generace**, слц. **generácia**, вл. **generacija**, м. схв. **генерáция**, слн. **generácija**; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. **Generatió**, фр. **génération**, англ. **generation** походять від лат. **generātio** (-ōnis) «народження, виникнення; покоління», пов'язаного з **genus** «створюю, народжую», **genus** «рід». — СІС 151; Kopaliński 353; Dauzat 359.— Див. ще **ген**¹.

генетика, *генетичний*; — р. болг. м. *генетика*, бр. *генетика*, п. *genetyka*, ч. слц. вл. *genetika*, схв. *генетика*, слн. *genetika*; — запозичення з англійської мови; англ. *genetics* утворене в 1906 р. біологом У. Бетсоном від гр. γενετικός «той, що народжує; плодючий, плідний» (>англ. *genetic* «генетичний»), пов'язаного з γένος «рід». — СІС 151; Шанский ЭСРЯ I 4, 51—52; Sl. wug. obscur 246; Klein 648; Dauzat 359. — Див. ще **ген¹**.

гензюра — див. **гіндзюра**.

геній, *геніальний*; — р. болг. *гений*, бр. *гений*, п. *geniusz*, ч. слц. *génius*, вл. *genius*, м. *гениј*, схв. *гѣній*, слн. *génij*; — запозичення з німецької мови; нім. *Génius* походить від лат. *genius* «геній, дух», пов'язаного з *genus* «рід». — СІС 151; Шанский ЭСРЯ I 4, 52. — Див. ще **ген¹**.

Геннадій, *Гѣна*, ст. *Генадій* «будуший, або рождственъ, або добль» (1627); — р. *Геннадий*, бр. *Генадзій*, болг. *Генадий*(*и*), стсл. **Генадии**, **Генадъ**; — походить від грецького власного імені Γεννάδιος, утвореного від прикметника γεννάδας «благородний», пов'язаного з γέννα «народження, походження», γένος «рід». — Петровский 84—85; Суперанская 76; Илчев 129; Frisk I 296—297. — Див. ще **ген¹**.

гентіна — див. **гонт**.

[гѣнто] «недавно, позавчора», **[гѣнтова]**, **[гѣнтоли]** «тс.», **[гѣнтоваиний]** «позавчорашній», **[гѣнтоватішний]** «тс.»; — складне утворення з прислівника *ген* і частки займенникового походження *то*. — Див. ще **ген²**, **той**.

[генцинатий] «норовистий» (про коня) Ж; — запозичення з румунської мови; рум. *inținat* «нетривкий, слабкий; сварливий, задержуватий; норовистий» пов'язане з дієсловом *ințina* «дуже мало зміцнювати, погано підтримувати», яке виводиться від лат. **intenuare*, утвореного з префікса *in-* «в-», спорідненого з псл. **vъp*, укр. *в*, *у*, і дієслова *tenuare* «робити тоншим, ослаблювати», пов'язаного з *tenuis* «тонкий», псл. **тъпъкъ*, укр. *тонкий*. — DLRM 430; СДЕЛМ 514; Walde—Hofm. I 687—688, II 666. — Див. ще **тонкий**, **у¹**.

[генякось] «позавчора, недавно» Ж, **[генякосьишній]** «позавчорашній» Ж; — складні утворення, що виникли з прислівників *ген* і *якось*. — Див. ще **гдась**, **ген²**, **який**.

[гѣньба] «недолік» Я; — неясне.

[гѣнька] «он де», **[гѣнькай]** «тс.»; — можливо, запозичення з чеської мови; ч. **[heп(ka), hyn(ka)]**, слц. **heп(ку)** «тс.» є результатом злиття прислівника *heп* «ген, он там» і підсилювальної частки *-ка*. — Див. ще **ген²**, **-ка**.

[гѣньцюр] «сулія» Па; — запозичення з польської мови; п. *gęsiąg* «тс.; гусак» є похідним від *gęś* «гуска»; перенесення назви гусака на сулію в польській мові зумовлене подібністю довгої шийки посудини до ший гусака. — Див. ще **гусь**. — Пор. **гусак³**.

гео- (перший компонент складних слів типу *геоботаніка*, *геозйомка*, *геофізика*, *геохімія*); — р. болг. м. схв. *гео-*, бр. *геа-*, *гео-*, п. ч. слц. вл. нл. слн. *гео-*; — виділене з запозичених слів грецького походження типу *географія*, *геометрія* (гр. γεω-γραφία, γεωμετρία), в яких означає «земле-» і складається з основи етимологічно неясного іменника γῆ «земля» та сполучного голосного *о*. — СІС 152; Frisk I 303; Boisacq 146.

географія, *гебграф*, *географічний*, ст. *географіа* (1627); — р. болг. *географія*, бр. *геаграфія*, п. слц. *geografia*, ч. *geografie*, вл. нл. *geografija*, м. *географија*, схв. *географіја*, слн. *geografija*; — через латинську мову (лат. *geographia*) запозичене з грецької; гр. γεω-γραφία «землеопис, твір з географії; географія» є складним словом, утвореним з основ іменника γῆ «земля» і дієслова γράφω «пишу, вирізую, креслю». — СІС 152; Шанский ЭСРЯ I 4, 53; Фасмер—Трубачев I 402; Преобр. I 229; Weise 424. — Див. ще **гео-**, **графіка**.

геодезія, *геодезіст*, *геодезічний*, ст. *геодезистъ* (XVIII ст.); — р. болг. *геодезія*, бр. *геадзізія*, п. *geodezja*, ч. *geodesie*, слц. *geodézia*, м. *геодезија*, схв. *геодѣзија*, слн. *geodezija*; — очевидно, через середньолатинську мову (слат. *geodesia*, що відбило сгр. вимову *-а-як -е-*) запозичене з грецької мови;

гр. γεωδαισία «геодезія, вимірювання землі» є складним словом, утвореним з основ іменника γῆ «земля» і дієслова δαίωμα «ділю», спорідненого з нвн. Zeit «час», свн. zít, англ. time «тс.» (від уявлення про поділ часу), отже, первісно «наука про поділ землі».— СІС 152; Шанский ЭСРЯ I 4, 54; Sl. wуг. obcsuch 247; Frisk I 341—342.— Див. ще **гео-**.

геологія, *геолог*, *геологічний*; — р. болг. *геология*, бр. *геалогія*, п. *geologia*, ч. *geologie*, слц. *geológia*, вл. *geologija*, м. *геологија*, схв. *геологіја*, слн. *geologija*; — запозичення з німецької мови; нім. *Geologie* походить від нлат. *geologia*, утвореного за зразком грецьких назв наук типу *φιλολογία* «філологія», *φυσιο-λογία* «фізіологія» з гр. γῆ «земля» і λόγος «слово, (наукове) пояснення».— СІС 144; Шанский ЭСРЯ I 4, 54; Фасмер—Трубачев I 402; Sl. wуг. obcsuch 247.— Див. ще **гео-**, **логіка**.

геометрія, *геометр*, *геометричний*, ст. *геометрія* (1627); — р. болг. *геометрия*, бр. *геаметрыя*, п. слц. *geometria*, ч. *geometrie*, вл. *geometrija*, м. *геометрија*, схв. *геометрија*, слн. *geometrija*; — запозичене з грецької мови, можливо, через латинське посередництво (лат. *geometria*); гр. γεωμετρία «вимірювання землі, геометрія» є складним словом, утвореним з основ іменника γῆ «земля» і дієслова μετρέω «міряю», похідного від μέτρον «міра», спорідненого з псл. мѣра, укр. *міра*.— СІС 153; Шанский ЭСРЯ I 4, 55; Фасмер—Трубачев I 402; Frisk I 13, 220—221.— Див. ще **гео-**, **метр**, **міра**.

Георгій, ст. *Γεώργιῳ* «земледілець» (1627); — р. *Георгий*, бр. *Георгеі*, др. *Георгии*, слц. *Georg*, болг. *Георгеи*, *Гьоргеи*, м. *Гурди*, схв. *гурђе*, стсл. *Георгии*; — через старослов'янську мову запозичене з грецької; гр. Γεώργιος походить від складного іменника γεωργός «землероб», утвореного з основ іменників γῆ «земля» і ἔργον (<Φέργον) «справа, праця, робота», спорідненого з нім. *Werk* «справа, праця», англ. *work* «тс.».— Беринда 199; Петровский 85; Суперанская 77; Фасмер I 402; Илчев 130; Frisk I 548—549.— Див. ще **гео-**.— Пор. **Юрій**.

[*georginia*] (бот.) «жоржина, *Dahlia variabilis* Desf.», [*аргінія* Л, *аргіня* Л, *арбонія*, *арбонія*, *варгіня* Л, *вербонія* Л, *вургінія* Мак, *гаргонія* Мак, *гевергіна* Мак, *георгіна* Мак, *георгінія* Мак, *георгіня* Ж, *гергонія* Мак, *гіргонія*, *гірго-нія* Мак, *гіронія* Мак, *ергина* Мак, *ергін-ня* Ж, *ергонія* Мак, *оргінія*, *оргінія* Мак, *оргонія* Мак, *ордіня* Л] «тс.»; — р. *георгін*, *георгіна*, бр. *вяргіня*, п. *georginia*, *georgina*, [giergonija, gorgonija, jerginia, orginia], ч. *georgina*, [jirina, слц. *georgina*, вл. *jurina*, болг. *гергіня*, м. *гургіня*, *георгіна*, схв. *георгіна*, *гурђіна*, слн. *georgina*; — можливо, через польську мову запозичено з німецької; нім. *Georgine* «жоржина» (з 1801 р.) утворене від прізвища російського вченого німецького походження *Георги* (*Georgi*).— Шанский ЭСРЯ I 4, 55—56; Фасмер I 402; SW I 825; Sl. wуг. obcsuch 247; Kluge—Mitzka 119—120.— Пор. **жоржина**.

геп¹ (вигук на позначення падіння, удару), *гегеп* «тс.», *гепати* «бити», *гепатися* «падати», *гепнути* «ударити», *гепнутися* «упасти; ударитися», [*гепбнути*, *гегепнути*, *гергепнути*], [*гепал*] «зад», [*гепакал*] «тс.», [*гепак*] «стусан», *гепси* «побої» (у виразі *дати гепсів*) Ва; — р. [*геп*] (виг.), [*гепать*, *гепнуть*] «бити, вдарити», п. [*геп*] (виг.), *герац* «падати; гикати», ч. *гер* (виг. про стрибок), слц. [*herelat*] «тупати», вл. *герац* «стрибати» (про зайця); — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *гон*; брак у більшості слов'янських мов і діалектів схиляє до думки про його порівняно пізне виникнення.— Sławski I 415; Schuster-Sewc 275.— Пор. **гон**, **гуп**.

[**геп**²] «сильний, але незграбний чоловік Я; вайло, бамбула Ме», [*гепал*] (лайл.) «велика, але незграбна жінка» Я, [*гергепал*] «велика незграбна людина»; — ч. [*гера*] (жарт.) «висока дівчина», слц. *гера* (знев.) «дівка», [*herisko*] «дівчисько», [*herišco*] «тс.», вл. *гера* «коза; придуркувата жінка»; — похідне утворення від вигуку *геп* (дієслів *гепнути*, *гергепнути*) на позначення падіння, удару чогось важкого, звідси згодом і людини з важкими, незграбними рухами, ходою; у формі жін.

р. можливий також зв'язок із словом *gēna* «зад», теж похідного від вигуку *gen*, звідси й лайливий відтінок; виводиться також (Machek ESJČ 165) від нвн. [hǎppe] (herpe) «коза». — Див. ще *геп*¹.

[гѣпсом] «усе разом, цілком» Ва, [gáпсом Я, gѣптом Ва] «тс.»; — запозичення з турецької мови; тур. *hepsi* «все, всі», *hepten* «повністю, цілком» пов'язані з тур. *her* «усе, весь, усі»; в українській мові додано прислівникове закінчення *-ом*, як у *цілком*, *разом* і под.; звукова форма *gáпсом*, можливо, зумовлена впливом нвн. *Naps* (у виразі *mit einem Naps verschlingen* «зразу проковтнути»), що походить від вигуку *happs* «гам» (Kluge—Mitzka 289).

[гѣптатися] «лаятися»; — п. [herač] «лаяти»; — неясне; можливо, пов'язане з [*gen*] «вайло», [*gēna*] «незграбна жінка» і первісно означало «обзивати гепом, гепою».

[гѣр] (бот.) «яглиця, снитка, *Aegorodium podagraria* L.» Ж, [гѣрошник] «тс.» Мак; — п. *gierz*, [giers], ст. *gier*, *gir*, *girz*, ч. [gerovačyna] «тс.»; — запозичення з німецької мови; нвн. *Giersch* (свн. *gires*, *girst*, *gers* «тс.») споріднене з гол. [geer(s)], лтс. *gārša*, лит. *garšvā*, *gāršas* «тс.», псл. *gogъ, укр. *горóх*. — Machek Jm. rostl. 158; Kluge—Mitzka 257. — Див. ще *горóх*.

[гѣранія] (бот.) «*Geranium* L.», *герань*, [гѣронія Мак, гѣраня Мак] «тс.»; — р. *герань*, *гераній*, [гѣрань, ирань], бр. *герань*, п. *gerania*, *geranium*, [hircjania, iranía], ч. *geranium*, *geranie*, болг. *гераній*, схв. *гѣраніј*, *гѣраніјум*, слн. *geránija*; — через латинське посередництво (нлат. *geranium*, класичне лат. *geraniop* «тс.») запозичене з грецької мови; гр. γεράνιον «тс.» утворене від γεράνος «журавель», спорідненого з др. *жеравь*, укр. *журавель*; свою назву рослина дістала через подібність плодів до дзьоба журавля. — SIC 154; Шанський ЭСРЯ I 4, 58; Фасмер I 402; Frisk I 299; Нейштадт 293. — Див. ще *журавель*.

*герб*¹ «емблема роду, міста, країни», *гербовік* «дворянин з гербом» Ж, *гербу-*

ляк «тс.» Ж, *гербо́вник* «геральдична книга» Ж, ст. *гербъ* (XVI ст.); — р. бр. болг. *герб*, п. *herb* «герб; [спадщина, спадкоємець]», [erb] «спадщина», ч. *erb* «герб», ст. *herb* «тс.», *erb* «тс.»; спадкоємець», слц. *erb* «герб», заст. *herb* «тс.», вл. заст. *herba* «спадкоємець», нл. [erbpik] «тс.», м. *грб* «герб», схв. *грб* «тс.», слн. *erb* «спадкоємець»; — запозичене з середньовісньонімецької мови через старочеське *i*, далі, польське посередництво; свн. *érbē* «спадкоємець», споріднене з псл. *ogbъ, укр. [роб], *па-руб-ок* <*па-роб-ок*; розвиток значень відбувся в старочеській мові: «спадкоємець» → «родовий знак спадкоємця, шляхетський герб» → «герб (взагалі)»; там же, можливо, під впливом лат. *hērēs* «спадкоємець» виникла форма *herb*. — SIC 154; Акуленко 134; Richardt 54; Шанський ЭСРЯ I 4, 58; Фасмер I 402; Sławski I 415; Machek ESJČ 138; Schuster-Šewc 276; Kluge—Mitzka 28—29, 170; Sadn.— Aitz. HWb. 111, 115, 291—292. — Див. ще *роб*.

[гѣрб²] «гордість» ЕЗб. 4; — очевидно, похідне утворення від [гѣрбувати] «гребувати, гордувати»; можливо, знало семантичного впливу з боку *герб* (геральдичний, як предмет гордоців дворянства). — Див. ще *грѣбати*.

гербарій, *гербаризація*, *гербаризува́ти*; — р. *гербарій*, бр. *гербарій*, п. *herbarz* (рідк. *herbarium*), ч. *herbář*, слц. *herbár*, вл. *herbarij*, болг. *хербарій*, м. *хербариум*, схв. *хѣрбар(і)і*, *хербаријум*, слн. *herbárij*; — очевидно, через російське посередництво запозичене з латинської мови; лат. *herbārium*, *herbārius* (*liber*) «гербарій» (букв. «стосовна до трав (книга)»), пов'язане з *herba* «трава, зілля, рослина», спорідненим з нім. *Gras* «трава», англ. *grass* «тс.» — SIC 155; Шанський ЭСРЯ I 4, 58—59; Sławski I 416; Walde—Hofm. I 639—640.

[гѣрба́та] «чай» (рослина і напій), [гѣрба́та] «тс.», [гѣрба́тник] «чайник» Я, [гѣрба́тниця] «чайниця» Я; — бр. заст. *гѣрба́та*; — запозичення з польської мови; п. *herbata*, *harbata* «тс.» є складним словом, перша частина якого пов'язана з лат. *herba* «трава, зілля»,

друга — з кит. [tē] «чай»; у польській мові, можливо, через гол. *herba thee* (van der Meulen, *Mededeelingen der Nederl. Akad. van Wetenschap. Afd. Letterkunde, Nieuwe reeks, d. 5, Amsterdam, 1942, 107—112*); можливо, також, що друга частина походить від латинізованої форми китайського слова *thea* (Nitsch JP 30, 41; Karłowicz SWO 110; Bern. I 378; Brückner 416).— Richhardt 54; Sławski I 416.— Див. ще герба́рій.

[герба́тка] (бот.) «дивина, коров'як, ведмеже вухо, *Verbascum lychnitis* L.»; — не зовсім ясне; можливо, результат видозміни наукової назви *вербаскум* (лат. *verbascum* «тс.»), зближеної з [герба́та] «чай» (у зв'язку з лікувальними властивостями коров'яка, з якого готують відвар для хворих).— Носаль 131—133; Вісюліна—Клоков 275, 277.

[гѣрбѣвош] «залізна кочережка» ДзАтл I, [гѣбѣрвош, гѣрбиш] «тс.» тж; — запозичення з угорської мови; уг. *göbve vas* (букв. «криве залізо») складається з *göbve*, яке первісно означало, мабуть, «горб» і було запозичене, очевидно, з південнослов'янських мов (пор. болг. *гърба* «горб», схв. *гърба* «тс.»), і *vas* «залізо». — Дзендзелівський УЛГ 65; Доп. УжДУ IV 62; Lizanec I 193—194; MNTESz I 1087—1088; Bárczi 98; — Див. ще вошолу́в, горб.

герби́цій «хімічний засіб для знищення бур'янів», заст. *гербісид* «тс.»; — р. *гербиційд*, заст. *гербісід*, бр. *гербіційд*, п. *herbicyd*, ч. *herbicid*, слц. слн. *herbicid*, болг. *хербиційд*, схв. *хербицид*; — очевидно, запозичення з німецької або французької мови; нім. *Herbizid*, фр. *herbicide* «тс.» походять від нлат. *herbicidea* «тс.» (букв. «убивця зілля»), утвореного за зразком складних слів типу *fratricida* «братовбивця» від основи іменника *herba* «трава, зілля» і основи *-cida*, пов'язаної з дієсловом *caedo* «б'ю, рубаю, вбиваю», спорідненого з дінд. *khidáti*, *skhidáti* «рве, штовхає, стискає», вірм. *хайѳем* «колю», швейц.-нім. [hein] «топтати, тіпати коноплі». — СІС 155; Dauzat 340; Walde—Hofm. I 129; Ernout—Meillet 252.— Див. ще герба́рій.

гѣрбувати — див. грѣбати.

Герва́сій, [Гервазі́й Вел, Герва́с, Гаврас Вел], ст. *Гервасій, Гервасъ* (1398); — р. *Герва́сий*, бр. *Герва́сий*, *Гра́уша*, п. *Gerwazy*, ч. *Gervasius*, слц. *Gerváz*, болг. *Герва́сий*, *Герва́зи(й)*, м. *Герваэ(ие)*, *Гервасие*, схв. *Гервазије*, слн. *Gervazij*, стсл. *Гервасии, Гервасъ*; — походить від сгр. *Γερβάσιος* або слат. *Gervasius*, в основі яких лежить, очевидно, ім'я давньогерманського походження *Gerwas-* букв. «той, що володіє списом»; перший компонент імені *ger-* (<пгерм. *gaizas) «спис» відповідає див. свн. див. *gēt* і споріднений з гр. *χαῖος* «палиця пастуха». — Справочник личних імен народів РСФСР, 1979, 397; Constantinescu 69; Kluge—Mitzka 248—249.

[герга́вка] «горло» Г, Ж; — неясне; можливо, пов'язане з слц. [grg] «шия, горло», ч. *krk* «тс.», п. *karik* «потилиця, карк, шия» (звідки укр. *карк*), укр. [коркóші, горго́ші] (пор.).

[гергелі́ця] (ент.) «довгоносик амбарний, *Calandra granaria* Г, Ж, [Гургулі́ця] «гробарик, могильний жук» Ж; — запозичення з румунської мови; рум. *gărgărița*, [gărgălița] «тс.» походить від болг. *гъргица* «зерновий хробак», схв. *гъгрица* «черв'як, кліщ» (DLRM 330; СДЕЛІМ 95) або з латинської мови (Schuchardt ZfRPh 26, 586—587) чи е афективним утворенням (Cioga-pescu 354—355). — Vrabie Romanoslavica 14, 145.

[гѣргель] «гусак великої породи», [гѣргель] «тс.; довгошия людина» Я, [гѣргуль] «гусак, порода гусей; довгошия незграбна людина Ва; великий рак Дз»; — неясне; можливо, походить від тур. *görekli* «гарний, помітний», [gögüklü, görkülü] «тс.», похідного від тур. *görek* «вигляд; зовнішність», що пов'язане з дієсловом *görmek* «бачити, дивитися», і спорідненого з кар. *кѡргѹлѹ* «гарний, вродливий», каз. *кѡркѡлѹ* «тс.» та ін.— Радлов II 2, 1253, 1259, 1263, 1591—1592, 1594, 1597.

герге́па — див. герп².

герготáти «кричати (про гусей, індиків), гелготати; говорити незрозумілою мовою», [гѣргати] ЛексПол, *герготá-*

ти, герготіти, герготіти, [гергетати, геркотіти] «тс.», гєргіт «крик гусей», гєргіт, геркотня «тс.», [гєрготень] «молодий гусак; буркотун»; — р. [герготать], бр. гергетать; — звуконаслідувальне утворення, близьке до гелготати, джеркотати (пор.).

[гєрдан] «пов'язка (з бусами) на шиї або голові», [гардан] «тс.» Ко; — п. [gierdan] «тс.» (з укр.); — запозичення з румунської мови; рум. gherdan «намисто, буси» через болг. гєрдан «тс.» походить від тур. gerdan (gerden) «шия», що зводиться до перс. gerden «тс.».— Болдырев Тюркизмы 51—52; Vrabie Romanoslavica 14, 145; SW I 826; DLRM 334; БЕР I 238; Радлов II 2, 1558—1559.

[гєрега] «дзига, дерев'яне колесо в хлоп'ячій гри; вид гри в кості; шашки»; — запозичення з угорської мови; уг. kerék «колесо» пов'язане з прикметником kerek «круглий»; кінцеве -а, можливо, зумовлене запозиченням слова в присвійній формі kerék-е «його колесо» з пристосуванням до семантично близького дзіга.— MNTEsz II 454—455.

[герегованя] (бот.) «айстра, Callistephus chinensis Nees. (Aster) Mak; — неясне; можливо, результат зближення якоїсь назви айстри з словом [герєга] «дзига» за ознакою круглої форми квітки.

[герєза] «лихо, безладдя, сварка, розбрат» Ж, [герєзня] «тс.» Ж, ст. гереза «ересь» (XVI ст.), герезья «тс.» (1616); — бр. гарєза «пустун, пустунка, бешкетник, бешкетниця, баламут, баламутка»; — запозичення з польської мови; п. [herezja] «скандал, бешкет» є результатом переносного вживання слова herezja (заст. herezyja) «ересь», пов'язаного з гострою релігійною боротьбою на Україні, в Польщі й Білорусії у XVI—XVII ст.; згодом (XVIII ст.) первісне основне значення поступово забулося і збереглося лише колишне переносне значення слова.— Sławski I 416—417; SW II 33.— Див. ще єресь.

[герелія] «галасливий натовп» Ж, [гирилія] «юрба, зграя Па, Ме; група, гурт дівчат, хлопців, людей взагалі Мо», [гирилія] «ряд, низка»; — запози-

чення з східнороманських мов; рум. herghelie (молд. хєргєліє) «табун» (зменш. hergheliță, хєргєліцє) походить від тур. hergele «табун диких коней, ослів і ін.; дикий кінь, осел і ін.; невихований; (усякий) набрид», яке зводиться до перс. хєргєлле «табун ослів», утвореного з іменників хєр «осел» і гєлле «стадо, табун».— Мельничук Молд. эл. 166; СДЕЛМ 470; DLRM 359; Lokotsch 65.

[геренда] «опорна балка, перекладина» ВеУг; — запозичення з угорської мови; уг. genda «колода, балка» походить з якоїсь слов'янської мови (пор. псл. gręda, укр. [грєда] «колода, жердина»).— Верхратський ЗНТШ 1899 IV 212; Knieza 191—192; MNTEsz I 1050—1051; Bączni 94.— Див. ще грєда².

[гєринг] «оселедець» ВеУг, [гарєнг, гарінг, гєрінг] «тс.» ВеНЗн; — п. [harynek], ч. [herynk, herink, herinek], слц. haring «солоний оселедець», болг. хєринг, хєринга, схв. хєрінга; — запозичення з німецької мови; нвн. Héring «оселедець» споріднене з дангл. herring, англ. herring «тс.».— Kluge—Mitzka 304.

[герлак] «вівця, що зачахла від хвороби»; — запозичення з польської мови; п. [gierlak] «лоша», jarlak «однорічне ягня» походить від нім. Jährling «однорічна свійська тварина», пов'язаного з Jahr «рік», спорідненим з псл. јагь «весна», укр. яр «тс.; ярина».— SW II 136; Kluge—Mitzka 330.— Див. ще яр¹.

[гєрля] «свійська свиня, Sus scrofa domesticus» ВеНЗн, [герла] «тс.» ВеНЗн; — не зовсім ясне; можливо, походить від п. [giera] «свиня» (особливо про велику або стару), пов'язаного, очевидно, з п. [gira], gięra «велика незграбна нога; нога тварини».— Sławski I 280.

Герман, ст. Германа (род. в. одн.) (1484), Герман (1596), Германъ... [лат.: Германусъ: нѣмец, родный] (1627); — р. бр. болг. м. Гєрман, п. ч. Germaп, схв. Герман, слн. Gėrmaп, стсл. Гєрмманъ; — через посередництво старослов'янської мови запозичено з грецької; гр. Γερμανός походить від лат. Germānus, утвореного від прикметника germānus «рідний, єдинокровний», похідного

від *germen* (<*ger-men) «зародок, пагін, гілка», спорідненого з дінд. *jápnita*, *jáпта* «народження, рід, походження»; слід відрізнити від омонімічного *Герман*, що відповідає р. *Германн*, п. слц. *Негтап*, ч. *Нейттап*, болг. *Херман*, слн. *Нёттап*, яке походить від нвн. *Негтапп*, що продовжує двн. *Негітап* (<*Haritan*) «військова людина, воївник», утворене з основ іменників *hari*, *heri* «(вороже) військо (<загін воїнів)» (нвн. *Heer* «військо»), спорідненого з лит. *kāre* «війна», ст. *karis* «тс.», і *тап* (нвн. *Mann*) «чоловік, людина», спорідненого з дінд. *та́пи(š)* «людина, чоловік», псл. *тоѡъ*, укр. *муж*. — Беринда 199; Фасмер I 403, II 670—671; Петровский 86; Супераанская 77; Paul Kl. Vnb. 36; Kluge—Mitza 296, 457—458; Walde—Hofm. I 594—595.

герма́нець, ст. *герман* (XVII ст.); — р. бр. болг. *герма́нец*, п. *Гертапіп*, ч. слц. *Герта́п*, вл. нл. *Гертап*, м. *Германец* «німець», схв. *Герман*, *Германин*, слн. *Гертап*; — походить від лат. *Герта́піус* «германець», нез'ясованого, — очевидно, кельтського, — походження; пов'язується з кіпр. *gait* «кричати, галасувати», дірл. *gāirt* «тс.» (Klein 652), іє. *germana «високий, повний» (Schnetz PBrB 47, 473—474) та ін. — Walde—Hofm. I 594.

герма́ній (хімічний елемент); — р. болг. *герма́ний*, бр. *герма́ній*, п. *гертап*, ч. вл. *гертапіум*, слц. *герта́піум*, схв. *герма́ній*, *герма́ніум*, слн. *герта́ніј*; — засвоєна наукова назва нлат. *гертапіум*, утворена німецьким дослідником Вінклером в 1886 р. від лат. *Germańia* «Німеччина», пов'язаного з *Герта́піус* «германець». — Волков 72; Фигуровський 65—66; Шанский ЭСРЯ I 4, 59; Sl. yug. obcyh 249; Klein 652. — Див. ще **герма́нець**.

геро́й, [*ирой*] Ж, *героїза́ція*, *героїзм*, *герої́ка*, *герої́ня*, *герої́ство*, *герої́чний*, *героїзува́ти*, *герої́ствувати*, ст. *героїна* (XVII ст.); — р. *геро́й*, заст. *ирой*, бр. болг. *геро́й*, п. рідк. *hegos*, ч. заст. *hegoj* (рідк. *hegos*), слц. заст. *hegoj* (рідк. *hegos*), м. *херо́ј*, схв. *херо́ј*, слн. *hegoj*; — запозичення з німецької або французької мови; нім. *Heróe*, фр. *héros* «герой»

зводяться, як запозичення, до лат. *hērōs* «тс.», що походить від гр. *ἥρωος* «вождь, воїн, герой», спорідненого з лат. *servo* «стерезу, бережу, охороняю»; форма *ирой* відбиває середньо- і новогрецьку вимову слова (*η—i*) і свідчить про те, що це слово раніше було запозичене безпосередньо з грецької мови. — СІС 156; Арапова ЭИРЯ VI 5—6; Шанский ЭСРЯ I 4, 62; Фасмер I 403; Dauzat 388; Frisk I 644—645.

[герті́ка] «туберкульоз, сухоти» ВеУг, [*гирті́ка*] «тс.» ВеУг; — п. рідк. *hektyka* «злаякісна пропасниця», ч. слц. *hektik* «хворий на туберкульоз», болг. *о́хтика* «туберкульоз легень», м. розм. *о́фтিকা* «сухоти, туберкульоз», схв. *јекті́ка* «туберкульоз», слн. *jétika* «сухоти»; — видозмінене запозичення з латинської мови; лат. (*febris*) *hectica* «злаякісна пропасниця» є напівкалькою гр. *έκτικός* (*πυρετός*) «тс.»; лат. *hectica*, гр. *έκτικός* (чол. р.), *έκτική* (жін. р.) «властивий чомусь; (субстантивований прикметник) злаякісна пропасниця» походить від іменника *έξίς* «володіння; властивість, якість», утвореного від дієслова *έχω* «володіти, мати; тримати, нести», спорідненого з дінд. *sahas* «міць, сила, перемога», ав. *hazah* «тс.», гот. *sigis* «перемога», нвн. *Sieg* «тс.» — Верхратський ЗНТШ 1899 IV 209; SW I 875, II 27; Frisk I 477, 602—604.

[герува́ти] «вимагати, правити (ціну)», [*гирува́ти*] «тс.»; — результат видозміни форми [*гарува́ти*] «тс.» під впливом дієслова [*герува́ти*] «керувати, правити (возом, кінями)». — Див. ще **гарува́ти**.

[геру́н] «віл з короткими тупими рогами; глечик з відбитим верхом», [*гиру́н*] «глечик з надбитим або низьким горлом» Ва, [*гиру́нчик*, *гирю́нчик*, *гору́нчик*, *горю́нчик*] «тс.» Ва, [*гірка*] «глечик з надбитим горлом»; — очевидно, пов'язане з [*гиру́н*] «коротко обстрижена людина», похідним від [*гірля*] «тс.» — Див. ще **гіра́**.

[ге́рці] «два тижні після великодня і після різдва, коли нема посту» ВеУг; — не зовсім ясне; очевидно, наслідок розвитку переносного значення укр. *герць* «окрема сутичка перед боем, поединок,

двобій» у пізніше «буйна весела забава» з дальшою спеціалізацією стосовно великодніх і різдвяних свят; на можливість такого розвитку вказують пов'язані з *герць* давніші форми *гарцѣ* «окрема сутичка перед боем» (XVII ст.), *гарцивник* «наїзник; пустун; танцівник», *гарцивниця* «пустунка; танцівниця», *гарцювати* «скакати на коні; бігати, скакати; пустувати; танцювати»; не виключена також можливість впливу з боку словацької або польської мови: пор. слц. заст. *harc* «бій, битва, боротьба; буйна, весела забава», п. *harc* (іст.) «сутичка (вершників перед боем)», *harcse* «пустощі, витворяння». — Див. ще *герць*. — Пор. *гарцювати*.

герць «окрема сутичка перед боем, поєдинок, двобій», [*герець*] «тс.», [*герц*] «тс.; відвага» Ж, [*герцювати*] «вести герць» Ж, [*герцювник*] «учасник герцю Ж; завзятець Я», ст. *герц* «окрема сутичка перед боем; двобій», *герцеѣ* «тс.» (XVII ст.), *гарцѣ* «двобій» (XVI ст.); окрема сутичка перед боем (XVII ст.); — запозичення з старопольської мови; п. ст. рідк. *harc* «окрема сутичка перед боем» тотожне з *harc* «тс.», пов'язаним з *harcować* «гарцювати; (ст.) битися на поєдинку перед військом»; укр. *герц(ь)* зам. *гарц*, можливо, є результатом зближення із словом *грати* (пор. вираз *конем грати*); менш переконливі інші тлумачення: виведення від уг. *harc* «боротьба, бій», пов'язаного з *harcol* «боротися, воювати, битися» (Brückner 168—169; Machek ESJČ 161), від псл. *jъrgьсь (укр. *грець*), сумнівне з фонетичного й слотворчо-семантичного погляду (Sławski I 403—404), від ч. ст. *harc* «окрема сутичка перед боем», що помилково розглядається як похідне від *harcieř* «добрий вершник» і, далі, від іт. *arciere* «лучник» (Kleczkowski *Studia staropolskie* 1928, 227—230), від свн. *harz* (віг.) «сюди» (Bern. I 377). — Потєбня РФВ 4, 152; Czarniecki *St. z fil.* 10, 35—41. — Див. ще *гарцювати*.

[*герц*] «опух, пухлина» ВеУг; — запозичення з угорської мови; уг. *görcs* «вузол (на мотузку); (бот.) вузол, сук; (мед.) корч, спазм» походить із слов'янських мов, найімовірніше, сербохорват-

ської, словенської або словацької; пор. схв. *гѣч* «корч, спазм», болг. *гѣч* «тс.», слн. *grča* «сук; вузол; глек», ч. діал. слц. *hřča* «гуля; сук», не цілком ясного походження, можливо, пов'язані з псл. *kъrĭčь «пень, куш», укр. *корч*. — Верхратський ЗНТШ 1899 IV 212; MNTESz I 1088—1089; Bárczi 98; Kniezsa 202; Machek ESJČ 183; БЕР I 304. — Пор. *корч*.

[*гершенія*] «гусениця, Егуса» ВеНЗн; — неясне; можливо, результат видозміни п. *gąsienica* «гусениця», викликаній зближенням з назвою рослини *гер* (п. *giersz*) (пор. п. [*gierszun*] «шершень» зам. *szerszeń*, що, ймовірно, виникло через таке саме зближення). — SW I 812, 826, 827. — Див. ще *гер*, *гусениця*.

[*герштикáтися*] «дражнитися; битися, вовтузитися» Ж, [*герцикатися*, *гєршкатися*] «тс.» Ж; — очевидно, результат контамінації дієслів *гиркатися* «сперечатися, сваритися, лаятися» і [*штїгати*] «колоти, шпигати, штовхати». — Див. ще *гиркати*, *штїгати*. — Пор. *гендрїгатися*.

[*гєстка*] «верхня відрізна частина сорочки, плаття (до рівня грудей)» Ме, [*гáстка*] «шкіряна підкладка для надання одягові бажаної форми» ВеБ; — бр. *гєстка* «верхня частина сорочки, плаття»; — очевидно, результат видозміни п. *westka* «жилет», яке походить від нім. *Weste* «тс.», що через посередництво фр. *veste* «куртка», іт. *veste* «тс.» зводиться до лат. *vestis* «одяг», спорідненого з дінд. *vastra* «тс.»; заміна в початковим *g*, можливо, викликана вторинним зближенням з п. (ст. і діал.) *giezłko* «сорочка», зменш. від *gzło*, *giezło*, спорідненого з ч. ст. *kzło*, *kuzło* «одяг», нл. *zgło* «сорочка». — Brückner 430; Sławski I 388; Kluge—Mitzka 857; Dauzat 748—749; Walde—Hofm. II 775—776.

[*гесюгé*] (вигук, яким лякають птахів) Ж; — складне утворення з вигуку [*гись* (*гесь*)], яким відганяють птахів, що виступає в формі *гесю* (очевидно, під впливом вигуків типу *базю-базю*) і вигуку *ге*, що тут, можливо, є неповним повторенням *гесь*. — Див. ще *ге*, *гись*.

[гесь] «сюди» ВеБ; — складне утворення з вказівної частки *ге* (тієї самої, що і в словах *гев*, *гей*², *ген*) та займенника *се* в формі с. р. одн. (від *сей*). — Див. ще *ге*¹, *гев*, *гедé*, *ген*², *геть*, *сей*. — Пор. *ось*.

[гетáж] «той, хто керує кермом на задньому плоті сплавного лісу (якщо плоти з'єднано в одну дарабу)» Шух, [гетáзь] «тс.»; — очевидно, запозичення з угорської мови; уг. *hajtás* «спонукання, перегін, їзда» пов'язане з дієсловом *hajt* «гнати». — Див. ще *гайдáй*.

[гетáзь] «робітник-підмайстер, що працює при розпилюванні дощок» Ж, [гетáж] «тс.» — результат видозміни форми [гйцаш] «головний пиляр» під впливом слова [гетáзь] «стерновий на задньому плоті сплавного лісу». — Див. ще *гйцаш*. — Пор. *гетáж*.

гетра (мн. *гетри*) «теплий одяг поверх взуття від ступні до коліна; гамаші», [гётри] «старовинні чобітки з кущими халявками; велике, безладне взуття» Ва; — р. бр. *гётры*, п. *getru*, болг. *гётри*; — запозичення з французької мови; фр. *guêtre* «гетра, гамаша» етимологічно неясне. — СІС 158; Шанский ЭСРЯ I 4, 65; Фасмер I 403; Dauzat 378.

геть «на значну відстань; зовсім», [гет] Ж, Ме, *гётте*, *гёть-то*; — р. [эт] «тут, ось тут», [этто] «тс.», п. *het* «там, дуже далеко», ст. *hete* «ген, от», слц. [het] «геть», [het, hed, hetka] «тс.» (з укр.); — складне утворення з вказівної частки *ге* (тієї самої, що і в словах *гев*, *гей*², *ген*², *гесь*) та певних форм вказівного займенника *то*, *той*, які зазнали редукції. — Sławski I 418; Machek ESJČS 129. — Див. ще *ге*¹, *той*. — Пор. *гев*, *гедé*, *гей*², *ген*².

[гётька] «конячка, шкапа, селянський кінь»; — п. [hetka] «шкапа»; — очевидно, похідне від [гетта], вигуку, яким завертають коня направо; менш вірогідне пов'язання (Brückner 171) з іт. *ette* «дрібниця, ніщо, дуже мало», що походить від пізньолат. *hetta* «річ малої ваги». — Sławski I 418.

гётман, [гатман Ж, гетман Ж], *гётманат*, *гётманство*, *гётманич* Ж,

гётманець, *гётманіха*, *гётманіша*, [гётманія] «гётманування» Ж, *гётманіщина*, *гётманувати*, ст. *гетманъ* (XV ст.); — р. бр. *гётман*, п. *hetman*, рідк. *etman*, ст. *hejtman*, *hewtman*, *hertman*, ч. заст. *hejtman* «капітан; головнокомандувач; староста», ст. *hajtman*, *hýtman*, *hajp(t)man*, *haup(t)man*, *ha(u)tman*, *hútman*, слц. заст. *hajtman* «капітан; вартівник», вл. *hejtman* «капітан; староста», нл. *hejtman* «начальник»; — через польську мову запозичене з середньовішньонімецької; свн. *houbetman*, *heurtman* «командир, командувач» (нвн. *Hauptmann* «капітан») є складним словом, утвореним з *houbet*, *heurt* «голова» (нвн. *Haupt* «тс.»), спорідненого з лат. *caput* «тс.», і *man* «чоловік, людина» (нвн. *Mann*), спорідненого з дінд. *tápuš-* «тс.», псл. *тўзь*, укр. *муж*; п. *-e-* (в *hetman*) указує на східносередньонімецький діалект, де свн. *öu* дає *ē*, як на безпосереднє джерело запозичення; твердження про зв'язок з *отáман* (Горяев 1892, 2; Верп. I 378) безпідставне. — Москаленко УІІ 21; Шелудько 27; Шанский ЭСРЯ I 4, 64—65; Фасмер I 403; Sławski I 419; Kluge—Mitzka 293, 459. — Див. ще *муж*.

[гэф] «ополоник» Ж; — очевидно, походить від тур. *kefçe* (керсе) «ківш, черпак; ополоник, сачок» (з перс. *кафчá* «тс.»); в українських (пд.-зах.) говірках слово втратило кінцеве *-че* в зв'язку із сприйняттям його як зменшувального суфікса *-ча* (*-че*), як у *курчá*, [курчé]. — Радлов II 1189.

[гец] (у виразі *підвести під геца* «ошукати, обдурити») Ж; — п. рідк., ст. *hes* «місце для цькування», *hesa* «смішний випадок, видовисько», ч. розм. *hes* «забава, розвага», слц. *hes* «жарт, дотеп, щось смішне»; — очевидно, через польську або словацьку мову запозичено з німецької; нім. (бав.-австрійськ.) [Hetz] «жарт, голосні веселощі, пустоці» пов'язане з *Hetze* «цькування; юрба, натовп, зграя (собак); жвависть; жарт», спорідненим з *Haß* «ненависть», англ. *hate*, кіпр. брет. *cas*, сірл. *cais* «тс.», ав. *sādra-* «страждання», гр. *κῆδος* «турбота»; розвиток значення від «ненависть, цькування» до «жарт» у німець-

кій мові відбувався, очевидно, через значення «цькування (як мисливська розвага)»; в українській мові спочатку могло розвинути значення «поставити когось у смішне становище, одуривши»; пізніше «обдурити». — Шелудько 27; Sławski I 413; Kluge—Mitzka 292, 305—306. — Пор. гаць-го-га́, гець, гіцель.

[геца] (вигук, яким биків завертають направо) ВеЗа, [геці] (вигук, яким волів завертають наліво чи направо) ВеБ; — можливо, складне утворення з вигуку ге, яким підганяють худобу, і вигуку цабе́, яким биків завертають направо, що скоротився в ца, або результат контамінації вигуків [гетта] і цабе́ «тс.». — Пор. гаття́, цабе́.

[гець¹] (виг.) «скік, гоп» (при стрибках, танцях), ге́цати «підстрибувати»; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до гиц, гоц, гуц (пор.).

[гець²] (вигук, яким нацьковують собак); — очевидно, походить від нім. hētze, 1-ої ос. одн. наказового способу від hetzen «цькувати». — Див. ще гец. — Пор. гаць-го-га́.

гешэфт; — р. болг. гешэфт, бр. гешэфт, н. geszeft, ч. слц. розм. kseft; — запозичення з німецької мови; нім. Geschäft «справа, торгова угода (операція)» пов'язане з дієсловом schaffen «творити», спорідненим з лит. skõbti «видовбувати», укр. скобліти. — Шанський ЭСРЯ I 4, 65; Kopaliński 356; Kluge—Mitzka 251, 631—632. — Див. ще скобель¹.

гзи, гзик, гзітися — див. гедзь.

[гзимс] «карниз» Ж, ст. гзимс «тс.» (XVIII ст.); — р. [гзымз], бр. розм. гзымс, н. gzyms, gzems «тс.»; — через польське посередництво запозичене з німецької мови; нвн. Gesims «тс.» є збірною формою від Sims «тс.» (двн. simizstein) «капітель»), що походить від лат. simātus «плосковідтиснутий» (про форму верхньої частини колони), утвореного від simus «плосконосий», що зводиться як запозичення до гр. σίμος «кирпатий; увігнутий», можливо, спорідненого з свн. swīmen «хитатися; ширяти», дісл. svīma «ширяти; ходити хитаючись; непритомніти». — Тимч. 522; Kluge—Mitz-

ka 709; Walde—Hofm. II 541; Frisk II 707—708.

[гзунс] «глузд»; — неясне; можливо, запозичено з мови ідиш; пор. свн. gesunnen (нвн. gesonnen), діеприкм. мин. ч. від дієслова sinnen «міркувати, думати».

гіба, гіба — див. гёба.

[гіба́ти] «бгати, місити» Ж, ЛексПол, [гба́ти] «тс.» Ж, [гібкій] «гнучкий» Ж, [гібча́стий] «тс.» Ж, [на́гиб] «згин, вигин» Ж; — р. (вы-)гиба́ть, бр. (на-)гиба́ць, др. гыбатися «рухатися, ворухитися», п. (ст., діал.) gibać «згинати, рухати», ч. hýbati «рухати», слц. hýbař, вл. hibać, нл. gibaś «тс.», м. гйба «торкається», схв. гйбати «рухати, хитати», слн. gíbatí «рухати», стсл. (прѣ-)гывати «згинати»; — псл. gybati (gybajǫ, gybjǫ), форма ітератива від дієслова *gъbъnǫti (укр. гну́ти), як duchati від dъchnǫti (укр. дихати, тхну́ти <*dъхнути); — споріднене з лтс. gūbātis «нагинатися, схилатися» (з тим самим вокалізмом). — Фасмер I 404; Sławski I 274—275; Bern. I 373; Trautmann 100; Vūga RR I 442. — Див. ще гну́ти. — Пор. гібіти, губіти.

[гібі́ти] «страждати; пропадати; хиріти, хворіти», гінути, [гйбнути] «гинути» Ж, гйбель, [гйблій] «непридатний, поганий», загиба́ти, [загйб, загйба], загйбель, [загйбок] «загйбель», загйн, [загйбно] «згубно», [нагйбнутися] «натерпітися», погйбель; — р. гйбнуть, [гйнуть], бр. гйбець «нидіти», гйнуць «гинути», п. gipać, ч. hupouti, слц. hupůř, вл. hіpus, нл. gіnuś, болг. гйбна, гйна, м. гине, схв. гйнути, слн. gíniti, стсл. гывати; — псл. gybati (gybēti), *gybъnǫti, пов'язане з gubiti «губити», *gъbъnǫti «гнути»; — значення розвинулось від первісного «схилатися, згинатися від слабості, старості» до «гинути»; відокремлення губ- «гинути» від етимологічно тотожного губ- «гнути» (Mikl. EW 82; Bezzenberger BB 4, 352; Machek ESJČ 193) непереконливе; сумнівні також порівняння з ісл. kora «віднімати, здирати» (Zupitza GG 149) і з перс. Jumbinītār «губитель» (Scheftelowitz WZKM 34, 225). — Шанський ЭСРЯ I 4, 67; Фасмер I 404; Sławski I 280;

Holub—Kop. 137; БЕР I 239—240; Skok I 576—577; Bezlaј ESSJ I 142—143; ЭССЯ 7, 216—219; Bern. I 373—374; Zubatý St. a čl. I 232—233.— Див. ще **гибати**, **гнути**.— Пор. **губіти**.

[**гибляк**] «ліс-кругляк» Ж; — результат видозміни деетимологізованої форми [**вібляк**] «тс.; кругла колода», утвореної від прикметника [**віблій** (*облій*)] «круглий, циліндричний», під впливом слів ***гибати** «гнути», [**гибкий**] «гнучкий» і под.; пор. семантично близьке *гибчастий коровай* «округлий коровай» Ж.— Див. ще **віблій**.

[**гивкати**] «кричати» (про сову); — звуконаслідувальне утворення, паралельне до [**хувкати**] «тс.» (пор.).

[**гивтати**] «ковтати», [**гивт**] «ковток»; — діалектний відповідник літературного *ковтати* з початковим **г** на місці **к** як у *гилá* «кила», *гйга* «кика» і под.; звукосполучення **-ив-** відбиває колишне ненаголошене **і**, як у [**сивзá**] «сльоза»; може розглядатись і як видозміна п. *głytać* «глитати».— Sławski I 297, II 274.— Див. ще **глитати**, **ковтати**.

[**гйга**] «м'ясо; vulva» Я, [**гйгавка**] «penis» Я; — результат видозміни форми *кіка* (дит.) «м'ясо» з одзвінченням **к**, яке тут, можливо, слід пов'язувати з афективно-емоційним забарвленням слова, характерним для ряду українських народно-розмовних слів з **г** (пор. *гавуля*, *гйгнути*, *гйла*, *голобати*).— Див. ще **кіка**.

ги-гй (вигук, що імітує звук сміху, плачу, кінського іржання), [**гйгй**] «тс.», *гйгйкати* «сміятися», *гйготати*, *гйготіти* «іржати», [**гйгйкати**] «реготати» Я, [**гйготіти**] «тс.» Я, [**гйготати**] «іржати»; — бр. *гйгйкаць* «сміятися; іржати (про коней)», п. [hi ha] (імітація сміху), ч. hihi «тс.», huhy (імітація іржання), слц. hihi (імітація сміху), вл. hi, нл. hihi «тс.»; — звуконаслідувальне утворення; розвинулося вторинно лише в тих слов'янських мовах, де як окрема фонема або її варіант виникло фрикативне (фарингальне) **г**.— Пор. **хі-хі**.

[**гйгá**] «голка» Ж; — не зовсім ясне; можливо, утворене від п. *igla* «голка»

з початковим **г** асимілятивного характеру (під впливом наступного **г**) або за аналогією до зменш. п. ст. *glica* і з наголосом, перенесеним під впливом укр. [**игла**].— Див. ще **голка**.

[**гйгнути**] «умерти; здохнути; [кинути на землю]», [**гйгнути**] «померти; здохнути» (Me); — очевидно, результат видозміни первісної звукової форми [**кйкнути**] «тс.» (пор. інші випадки того ж типу: *кіка* — [**гйга**] «м'ясо», *кила* — [**гйла**]).— Див. ще **кйкнути**.

гид «нечисть, бруд; мерзотник; [огіда]», *гидь* «тс.», [**гидот**] «мерзотник» Я, *гидота*, [**гйжа**] «гидота», *гидкий*, *гидлівий*, [**гйдний**, *гйдостний* Ж, *гидючий*], *гйдіти*, [**гйдіти**], [**гидкувати**] «гидувати» Ж, [**гйднути**], *гидувати*, [**гйдшати**], [**нйгидь**] «огидне» Ж, *огйда*, *огйдник*, *огйдлівий*, *огйдний*; — р. [**гид**] «гад», [**гйдить**], бр. *гйдзіць* «викликати відразу; нудити», п. ст. *gid* «огіда; огидна людина», [**gizd**] «огіда», [**gizdzić**] «бруднити; соромити», ч. *hyzditi* «чорнити, псувати», ст. *hyzd* «бридкість», [**hyzda**] «огіда», слц. *hyd* «свійська птиця; [паразити (воші, блохи, блощиці)]», вл. *hidzić* «відчувати відразу, ненавидіти», *hida* «ненависть», болг. *гйздя* «прикрашаю, оздоблюю», *гйзда* «красуня; кокетка; модниця», м. *гйзди* «оздоблює, прикрашає», схв. *гйздати* «прикрашати, добре одягати», *гйзда* «окраса, оздоба; пиха; модниця», слн. *gizdav* «дженджуристий, такий, що любить добре одягатися»; — псл. *gydaʔ* (*gydaʔ*), *gyditi* з паралельними формами *gyzdʔ*, *gyzda*, з тим самим коренем, що й у псл. *gadʔ* (укр. *гад*); іє. **g^hūd^h-/*g^hō(u)dh-*, де *-dh-*, — можливо, лише детермінант; у такому разі споріднене з дінд. *gūtha-* «кал» (з тим самим вокалізмом); первісне значення іменника — «те, що викликає відразу, огиду», звідки первісне значення дієслова «викликати відразу, огиду», «гидувати»; протилежне значення в південнослов'янських мовах розвинулося, можливо, як наслідок табуїстичного вживання відповідних слів,— щоб не зурочити: «робити гидким» зам. «прикрашати, робити привабливим», «гидота» зам. «окраса, оздоба» і под.— Дзензелівський УЗЛП 39—40; Моска-

ленко УІЛ 31; Фасмер I 405; Супрун Веснік БДУ 1969/2, 68—69; Sławski I 276; Skok I 542—543; ЭССЯ 7, 220; Bern. I 374; Ondruš. Sl. Wortst. 130—131; Petersson BSl. Wortst. 66; Pokorny 483—484.— Пор. гад.

гиджга (вигук, яким нацьковують собак), [геджга́, гейджга́ Я, гидж Мо, гиджга́ Мо, гийджга́ Па, гича́ Мо, гойджга́ Дз, Ме, гойджга́ Я Мо, гойжга́ Ме, гудж Мо, гуджга́ Г, Ж, гуджга́, гуджга́ Мо, гужга́, гунджга́ Дз, гуч Мо, гучжга́, ужа́-ужга́ Л] «тс.»; — п. *hyžha, hužha, huž, huzia, huziu, huž, huziaha, hužha, hajzaha, uzie*, вл. нл. *huš* «тс.», ч. *huškati* «цькувати»; — неясне; вважається первісним вигуком, як і нвн. [*huss, hussal*] «тс.».— Sławski I 441.

[гидза́] «сила-силенна; гаман, калитка; наріст, гуля, пухлина» Я, [гидза́] «кількість; гаман, калитка» Я; — результат видозміни форми [*киса́*] «мішок, гаманець, гаман», можливо, в формі [*кица́*] (пор. *гаца́ти* зам. *гаса́ти*) з одзвінченням приголосних.— Див. ще **киса́**.

[гидзилá] (зруб.) «penis» Ме; — не зовсім ясне; може бути пов'язане з [*гедзло*] «укушене гедзем місце» або вважатися результатом афективної видозміни форми [*гилá*] «тс.» (пор.).

[гидомі́р] «гидка, огидна людина»; — складне слово, утворене з основ дієслова *гидувáти* і іменника *мир* «народ, люди», отже, букв. «той, ким гиду́ють люди». — Див. ще **гид**, **мир**. — Пор. **гидосві́тний**.

[гидосві́тний] «гидкий, гидотний»; — очевидно, похідне утворення від не відбитого словниками складного іменника **гидосві́т*, утвореного з основ дієслова *гидувáти* і іменника *сві́т* як синоніма слова *мир* «народ, люди», тобто «той, ким гиду́ють люди». — Див. ще **гид**, **сві́т**. — Пор. **гидомі́р**.

[гижавка] (бот.) «кропива жалка, *Urtica agens* L.» Мак; — очевидно, результат метатези форми [*жигавка*] «тс.».— Див. ще **жигáлка**.

[гіжкі́] «холодець із свинячих ніжок, ніжки в холодці», [*гішкі́*] «тс.», [*гішель*] «гомілка кістка; голінка»; — п. *giža* (ст.) «свячена вербова гілка; м'ясо біля ребер (переважно свиняче);

гомілка кістка, її кінець; [частина ноги тварини; холодець з волових ніг; свячений жир]», ч. *hýždě* «зад, гузка», ст. *hýže* (*hýždě*) «стегно, верхня частина стегна», нл. *gižel* «гомілка кістка», болг. *гйжа* «виноградний кущ», схв. *гйца* «тс.», цсл. **гыжа** «гроно незрілого винограду»; — псл. *gyza* < *gyzja; — споріднене з лтс. *giža* «стегно», лит. *gižys* «глотка, кадик; опуклість верхньої стегнової кістки, кістка в стегні»; первісне значення «наріст, гуля»; іє. **geu-* «схилити, кривити, робити опуклим». — Sławski I 281; Шустер-Шевц Етимологія 1970, 85—86; БЕР I 281; ЭССЯ 7, 224; Bern. I 374—375; Trautmann 101—102; Walde—Pok. I 559; Pokorny 393—395.— Пор. **жіжкі́**.

[гіза] «косоокий» Ж; — очевидно, пов'язане з *зиз(ий)* «тс.»; початкове г замість з неясне.— Див. ще **зізій**.

[гізнути] «гноїтися, наривати» Ж; — п. [*giždzić*] «бруднити, псувати», [*gizd*] «бруд», ч. *hyzdití* «спотворювати, чорнити», [*hyzda*] «огида», ст. *hyzd* «бридкість», слц. *hyzdit* «чорнати, зневажати»; — псл. *gyzdnōti від *gyzd, паралельного до *гудь* (укр. *гид(ь)*, *гидити*), що виникло внаслідок чергування **d : zd** в суфіксі; отже, первісне значення — «ставати гидким, огидним, сповнятися гиддю». — Sławski I 276.— Див. ще **гид**.

гик¹ «шум, крик», *гйкати*; — р. *гик*, бр. *гйк*; — звуконаслідувальне утворення, очевидно, давньоруського періоду, не відбите пам'ятками через народно-розмовний характер слова; можливо, пов'язане з **гук** «звук»; зв'язок з дангл. *sohhetan* «кашляти», англ. *cough* «тс.» (Zupitza GG 133) навряд чи можливий.— Шанский ЭСРЯ I 4, 72; Фасмер I 405; Bern. I 374.— Пор. **гук¹**.

[гик²] «товста довга жердина, якою рибалки напинають задній парус на човні» Дз, Мо; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *гик* «піврей, що йде вздовж судна від щогли» походить від гол. *gijk* «тс.», спорідненого з дісл. *geiga* «відвертатися назад». — Фасмер I 405; Meulen 67—68; Matzenauer LF 7, 178; Vries NEW 206—207.

гйкати Г, СУМ, [гйкатися] «заїкати-ся, гйкати» Ж, *гйк* (виг.), *гйкавка*, [гйкавець] «заїка», [гйкавцїн Ж, *гйкало*, *гйкавий* Ж, *гйклівий* Ж] «тс.», [гйкати, *икавка*], *ікати*, *ікавка*, [ікавка] «відрижка; ридання» Ж, [загйкуватися] «заїкати-ся» Ж, *заїкати-ся*, *заїка*; — р. *ікать*, бр. *ікаць*, п. [ikač], ч. jíknoti, jíknoti «заїкнутися; гйкнути», слц. hikat «гйкати», вл. hikač «гйкати; хлипати, ридати», [jukač] «гйкати», нл. hukač «гйкати; ригати», болг. [ікам] «гйкаю», м. *ика* «гйкає», схв. *йцати се* «гйкати-ся», *йкәвка* «гйкавка», слн. ikati (ikcati) «заїкати-ся; ригати»; — псл. ikati, звуконаслідувального походження; — питання позаслов'яньських зв'язків не з'ясоване і складне для розв'язання через можливість паралельного розвитку; пов'язані з псл. *ичати* «стогнати» (Skok I 705; Matzenauer LF 8, 33—34), а також з двн. jēhan «говорити», кімр. iaith «мова» (Stokes 223) викликає сумнів.— Фасмер II 124—125; Преобр. I 267; Machek ESJČ 226; БЕР II 62; Bezljaj ESSJ I 209.

[гйкйцькати] «дрібно ступати, кульгаючи» Ж; — очевидно, похідне утворення від вигуку *гйкйць на позначення відповідного типу ходи, не засвідченого наявними словниками; про вигукове походження дієслова може свідчити характерна суфіксація (пор. *ах-ка-ти*, *гей-ка-ти*, *ох-ка-ти* тощо).

[гйла] «грижа, кила; репіс (Ме)», *нагнати на когось гйлу* (у грі на кризі з дерев'яною кулею) «виграти очко, догнавши до берега кулю», [гйла] «грижа, кила; гра з дерев'яною кулею», *гйлка* «давня гра в м'яч; гра з дерев'яною кулею Ж», [гйлін] «самець з одним ядром», [гйлін] «чоловік або тварина-самець з одним ядром; хворий на грижу; вареник з м'ясом», [гйлавий] «хворий на грижу» Ж, [гйлинуватий] «тс.», *гйліти* «бити м'яч під час гри в гилки; [грати в особливу гру з дерев'яною кулею; бити палицею дерев'яну кулю під час цієї гри]; бити, лупцювати; багато набирати, накладати»; — бр. [гйлка] «палка, якою підкидають м'яч», [гйліць] «бити м'яч палкою» (з укр. ?); — результат діалектної видозміни первісного

кйла (<псл. *kuła) (назва хвороби); форма [гйла], що не зберегла свого основного первісного значення, стала підставою до виникнення дальшої форми [гйла] внаслідок природного для української мови переходу г > г; зіставляється також з *гйля* (Куркина Етимология 1971, 67—68); пов'язання *гйліти* з слн. gūliti «здивити шкіру», р. *жүлты* «обдурювати» (Bern. I 362) або з *гблий* (Pjinskij AfSIPh 29, 166, 497) непереконливі.— Фасмер II 232; Sławski II 163—164.— Див. ще *кйла*.

[гйлєп] «бух Па, [гйлєпнути] «впасти ударившись» Па, [гйлєпнутися] «гепнутися» Ме; — звуконаслідувальне утворення, можливо, результат контакмінації вигуків [гйгєп] «бух, ляп» (підсилювальної форми від *геп* «тс.») і *ляп* «тс.»; початкове *гй-* в *гйлєп* зам. очікуваного *гйлєп є природним наслідком його ненаголошеності.— Див. ще *геп*, *ляп*.

гйля (вигук, яким відганяють гусей, качок, голубів), [гйла] «тс.» Ме, *гиль* «тс.»; — р. [гиль-гиль] (вигук, яким відганяють гусей та ін.), п. [hyl hyl, a hyla, a hila] «тс.»; — очевидно, результат видозміни первісного *гйля* (пор. [гйля-гуч] — вигук, яким женуть гусей), можливо, пов'язаного з дієсловом *гйляти*; зміна фонетичної форми слова могла відбутися з метою дисиміляції щодо поєднуваного з вигуком слова *гйси* (пор. *гйля*, *гйси*; *гиль*, *гйси*), а також для відрізнення від вигуку *гйлі*, вживаного виключно щодо голубів.— Див. ще *гйля-гуч*, *гйляти*.— Пор. *гйлі*.

[гйль] «снігур» ВеНЗн, [гйль] «тс.», [гйльниця] «горлиця, Streptopelia turtur L.» Мовозн. 1974/5, [гйльниця] «тс.» тж; — р. [гиль, гель], бр. [гйль] «тс.», п. gil, ст. giel, ч. hejl, hyl, слц. hyl; — неясне; пов'язується з р. [гйль] «дурниця» (ЭССЯ 7, 221—222); вважається (Machek ESJČ 193) словом праєвропейського субстрату; варіант з г, очевидно, зумовлений польським впливом.— Дзенделівський Мовозн. 1974/5, 89—90; Фасмер—Трубачев I 406; Sławski I 279.

[гйльня] «вовча тічка (зграя)», [гйльня, гилькитня] «тс.» Ж, [гйльнитися]

«бігати зграями» (про вовків під час тічки); — бр. [gīlēm] «натовпом»; — пов'язане з гуляти (про тварин) «бути в періоді тічки»; форма *гильня* замість *гульня* могла виникнути в умовах діалектного укання із псевдоправильного *гольня, де заміна *о* в закритому складі голосним *і* (діал. *и*) видавалася природною. — ЭССЯ 7, 221. — Див. ще *гуляти*.

[**гимбічитись**] «задаватися, ламатися» ЛЧерк; — результат контамінації слів [гёмба] (знев.) «губа» (пор. вираз *надуті гёмби* «набундючитися») і [гиндичитись] (від [гиндік] «індик») «величати, задаватися». — Див. ще *гёмба*, *індік*.

[**гимболя**] «мамалига» ДзАтл II, [Гимбóвда] «тс.» ДзАтл II; — неясне; можливо, пов'язане з уг. *gömbölyű* «округлий, кулястий» (за округлою формою мамалиги, приготованої у відповідній посудині).

[**гимейда**] (чол. і жін. р.) «телепень, бельбас, дурень» Ме; — очевидно, походить від п. *gamajda* «вайло, телепень, тухтій», утвореного від [gamać się] «іти повільно, важко і хитаючись» за допомогою суфікса *-ajda*; корінь *gam-* зустрічається і в інших слов'янських мовах: ч. (мор.) [gámel'a] «дурень, тухтій», [gamľać] «неохоче їсти», укр. *гámлати* «повільно, неохоче їсти», схв. *gámlati* «ходить, як качка», можливо, сюди ж належать псл. *гамъ, *гомъ «гомін, метушня», укр. *гам*, *гómін*; давніші спроби довести походження польського слова від гот. *gamaiþs «покалічений, поранений» (Korbut PF 4, 369; Karłowicz SWO 176; AfSIPh 3, 661; SW I 799) або вірм. *gamədz* «повільний» (Malinowski Rozprawu 17, 32) непереконливі; не зовсім ясне укр. *-ейда* зам. п. *-ajda*; можна припустити вплив з боку мови ідиш, носії якої, сприймаючи слово як німецьке, могли гіперично замінити ай дифтонгом *ей*; у такому випадку не виключене припущення, що слово в говірку потрапило з польської мови не прямо, а за посередництвом мови ідиш. — Sławski I 253—254; Brücker 134. — Пор. *гам*, *гámлати*, *гómін*.

[**гимзіти**] «кишити» Ж; — р. [гимзіть] «кишити», [гим] «(рухомий) натовп; без-

ліч мурашок, що кишать», п. [gimzać] «роїтися, кишити»; — псл. *gumъziti (*gumъzēti), *gumъzati, пов'язане чергуванням голосних з *gъmъzati (se) (укр. [гómзатися] «ворушитися, копошитися»); пов'язувалося також (Būga RR I 442) з лит. [gumúoti, gūmúoti] «іти, перевалюючись» (пор. лтс. *guñzāt* «тс.»). — Фасмер I 406; Верп. I 367. — Див. ще *гómзатися*.

[**гиндзувати**] «битися, боротися, вовтузитися; жартувати» Ж; — запозичення з польської мови; п. [jędzić się] «гніватися, сердитися» пов'язане з *jędza* «лиха, сварлива жінка; чарівниця, відьма; баба-яга», спорідненим з укр. *ягá*. — SW II 123, 177; Sławski I 577—578. — Див. ще *ягá*.

[**гинцувати**] «зацьковувати когось до втрати дихання, до смерті» Ж; — очевидно, пов'язане з п. [hecować] «об'їжджати (на полюванні) сплячого зайця», що походить від нім. *hetzen* «цькувати»; вставне *н*, мабуть, зумовлене впливом дієслова [гиньбувати] (= [гинцувати]). — SW II 25. — Див. ще *гец*. — Пор. *гиньбуватися*.

[**гинчати**] «плакати, вищати, скиглити» Ж, [гінчати] «сміятися, шкіритися»; — запозичення з польської мови; п. *jęczeć* «стогнати, охкати» споріднене з укр. *ячати* «кричати, галасувати (про багатьох людей); кричати по-лебединому». — Див. ще *ячати*.

[**гиньбуватися**] «цькувати когось до втрати дихання, до смерті» Ж; — похідне утворення від іменника *гіньба «гонитва, переслідування, влови», утвореного від дієслова *гоніти*. — Див. ще *гнати*.

[**гіпко**] (орн.) «одуд, Урцра ерорс L.» Шарл, [гіпко] «тс.» Шарл; — звуконаслідувальне утворення від вигуку *(e)yn, що передавав крик цього птаха (пор. п. [hubek, hupek, hupka], лат. *ur-ur-a*, перс. *rū-rū*, нім. [hur-hur], вірм. *roror*); звукова зміна вигуку в слові могла бути зумовлена пізнішими діалектними фонетичними явищами (напр., дещо лабіалізований характер *ы* лемківських і суміжних закарпатських говірок, що викликає часткове змішання *ы* (*и*) *й* *у*). — Воїнств. — Кіст. 211;

Kluge—Mitzka 857.— Пор. годкб, дудкб, бдуд.

гир¹ (вигук, що передає гарчання собаки), *гїркати* «гримати, покрикувати, бурчати», *гїркатися* «сперечатися», *[гирчати]* «гарчати»; — р. *[гырчаты]* «гарчати; бурчати», бр. *гьїркаць* «гарчати; бурчати, гримати»; — звуконаслідувальне утворення, що могло розвинутися з початкового *h₁ як максимально наближеної імітації собачого гарчання; значення «лаятися, бурчати» (про людей) — переносні. — Пор. гар¹.

[гир²] «чутка, слава, репутація» Ж, *[гирбвище]* «привселюдний сором; слава (недобра)» Ж, *[гирешний]* «славний, відомий» Ж, *[гирішний]*, *гирішливий* «тс.» Ж; — п. *[hug]* «слава, розголос», слц. *chŭg* «чутка; репутація»; — запозичення з угорської мови; уг. *hír* «звістка, чутка; слава; репутація», *híres* «славний» етимологічно неясне. — Дежэ St. sl. 7, 164; MNTEsz II 116.

[гир] (вигук, що імітує незрозумілу мову) Ме, *[гирломати]* «говорити незрозумілою мовою, джеркотати» Па, *[гїркамо]* «тс.» Ме; — р. *[гергоматы]* «тс.»; — звуконаслідувальне утворення. — Пор. джергати.

[гїра¹] «волосся на голові, чуб» Ж, *[гїрка]* «верхня частина голови» Ж, *[гирівка]* «скуйовджене волосся; комета» Ж, *[гирїн]* «коротко острижена людина», *[гїря]* «тс.; голена людина Бі», *[гїрявець]* «людина із скуйовдженням волоссям» Ж, *[гирюватий]* «скуйовджений», *[гїрявий]* «коротко острижений; голений Бі; лисий Бі»; — р. *[гїря]* «коротка стрижка; підстрижена людина, голова; морда, пика» (з укр.?). — неясне; можливо, пов'язане з п. *[giga]* (презирл.) «велика, незграбна нога, нога тварини», *[gięga]* «тс.», слц. *[hŭga]* «гуля», слн. *gig* «сух»; далі зіставляється з схв. *гїра* «горб, наріст», слн. *gūga* «потовщення з смоли», лит. *guėlis* «кулька», гр. γῦρός «круглий, зігнутий»; непереконливе з семантичного погляду пов'язання п. *giga*, *gięga* з нім. ст. *Gehr* «спис» (Karłowicz SWO 180; SW I 825), що передбачало б запозичення укр. *[гїра]* з польської мови; рум. *hīgsă* «череп, голова», молд. *хїркэ* «тс.» — з укр. — Куркина Ети-

мология 1971, 66—67; Sławski I 280; Suprun PF 1962, 338—339; DLRM 362.

[гїра²] (вигук, яким підганяють коня), *[гїрїти]* «нести, тягти насилу», *[гирувати]* «з зусиллям тягти; спонукати, збуджувати» Ж; — п. *[hugo]* (вигук, яким примушують коня подати назад); — можливо, через польське посередництво запозичене з німецької мови; нім. *hierauf* «на це; сюди вгору» утворилося з прислівника *hier* «тут», спорідненого з псл. *sv* «цей», укр. *сей*, і прийменника *auf* «на, вгору», спорідненого з гр. ὑπό «під», дінд. *úra* «напроти, до, при»; польське посередництво було можливе лише в той період, коли в польській мові вигук виступав у формі *huga* і ще зберігав значення, властиве йому в німецькій мові. — SW II 70; Kluge—Mitzka 36, 307.— Див. ще сей.

[гїравець] «вид гриба» Ж; — неясне.

[гїрдев] «великий горщик на кулешу» Ж, *[гїргев, гєргев]* «тс.»; — запозичення з румунської мови; рум. *hirdău* «діжка, цебро» походить від уг. *hordó* «бочка, пов'язаного з дієсловом *hord* «несе», спорідненого з манс. *χárt-* «тягти». — Scheludko 130; Cioranescu 401; DLRM 362; MNTEsz II 145, 146; Bączni 126.

[гирдигати] «трясти» (про віз) Ж; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *[гудбркати]* «гуркотати, погрюкувати (дверима)» (пор.).

[гїрзи] «термосіння, смикання» Я; — неясне.

[гїрити] «занапащати, втрачати, розтринькувати» Ж, *[гирати]* «тратити, втрачати», *[гирїти]* «марнувати; нищити; продавати за безцінь» О, *[гїрявий]* «зіпсований, поганий», *[гир]* (у виразі *гиром ходити* «занапасти, опуститись») Ж, *[гирїця]* «місце, в якому марнується добро» О, *[гїрник]* «марнотрат» О; — запозичення з словацької і старочеської мов; ч. *hŭřiti* «пити-гуляти; бути багатим на щось» (заст. *hŭřati* «тс.»), ст. *hŭřiti* «грішити, помилятися, блукати», слц. *hŭřit* «пити-гуляти, розкошувати (марнотратно жити); бути багатим на щось» в одному значенні зіставляються з лтс. *gūgāt* «повільно рухатися; ледарювати», в другому виводяться від двн.

іггѠп «блукати, вводити в оману; помилятися», пов'язаного з двн. іггі «гнівний; (пізніше) заблуканий», спорідненим з лат. егго «заблудитися; помилятися». — Machek ESJČ 193—194; Kluge—Mitzka 328.

гірка (заст.) «сорт пшениці, *Triticum durum* Desf.», [гірка] «*Triticum vulgare* Vill.» Пі; — р. [гірка] «тс.» (з укр.?), п. [гірка] «тс.» (з укр.?) — очевидно, похідне від *гіря* «коротко підстрижена, безволоса, гола голова», оскільки ця пшениця безоста; менш обґрунтоване пов'язання (Преобр. I 123) з п. груга «гречка» або рум. *hrișcă* «тс.» — Даль I 351; SW I 830. — Див. ще **гіра**¹.

[Гирл́анка] «горлянка, горло»; — не зовсім ясне; очевидно, з первісного *гирланка (щодо звукової форми пор. [гиртан] (Вел) замість *гортань*) з Г, можливо, за зразком [ґарґало (ґарґала)] «горло», [ґарл́анка] «тс.» або п. *gardlo* «тс.» — Див. ще **гóрло**.

[Гирлі́га] «велика палиця з закарлюкою», *ґерлі́га*, [ґирлі́ця Па, *гирлі́к* Мо, *ґирлі́ка* До, *ґирлі́на* До, *ґірло* ЛЧерк, *дирлі́га*, *кирлі́г* Ж] «тс.»; — р. [ґерлі́га, *грьла*], п. [ґирлі́га] «тс.» (з укр.); — запозичення з східнороманських мов; рум. *ciṛlíg* «гачок (також на гирлізі)», молд. *кырліг* «тс.» походить від болг. *кърліг* «палиця пастуха», похідного від того самого кореня, що й псл. *krivъ*, укр. *кривий*. — Мельничук Молд. эл. 166; Scheludko 120, 130; Vrabie Romanoslavica 14, 158; Фасмер I 402; СДЕЛМ 221; DLRM 153; Младенов 265; SW I 826.

[Гирлі́ч] «відведений від річки канал для поливання городини» Дз; — запозичення з молдавської мови; молд. *гырліч* (рум. *gîrlíci*) «вузький хід, прохід; шийка пляшки» походить від схв. *грліћ* «шийка посудини; жерло гармати; мундштук люльки; верхня частина панчохи», яке є похідним від іменника *грло* «горло, шия», спорідненого з укр. *гóрло*. — DLRM 338. — Див. ще **гóрло**.

гірло, [гірла] «провалля» Ж, [ґірло, *гірло* Пі, Ж], ст. *гырло*, *грьло* (1448, 1468); — р. *гырло*; — запозичення з східнороманських мов; рум. *gîrlă* «гир-

ло; рукав (річки); річка», молд. *гырлэ* «тс.» походять, очевидно, від болг. *гърло* «горло». — Scheludko 130; Vrabie Romanoslavica 14, 148; Фасмер I 408; Преобр. I 123; СДЕЛМ 94, DLRM 338; Берп. I 369. — Див. ще **гóрло**.

[Гирл́ята] «личинки мошки *Phryganea*» ВеНЗн; — неясне; можливо, походить від уг. *hernyó* «гусениця», *hornyó* «тс.», що пов'язується з дієсловом *hornyolpi* «робити зарубки, борозни» (отже, первісно «поборознений, зморшкуватий»).

[Гір́снути] «кинутися, пуститися (бігти)» Я, [ґерс́нуги] «кинутися бігти, побігти чимдуж»; — очевидно, різна правописна передача двох форм того самого дієслова [ґирсува́ти] «дряпати, креслити», вжитого тут переносно (пор. семантику дієслова *дряпати* «шкрябати → тікати»). — Див. ще **гирсува́ти**.

[Гирсува́ти] «дряпати, креслити»; — запозичення з румунської мови; рум. *hîrșíi* «цигикати; дряпати, шкрябати» походить від звуконаслідувального вигуку *hîrști* (*hars*) на позначення тертя або дряпання двох поверхонь. — Scheludko 130; DLRM 363; СДЕЛМ 476.

[Гирт́опи] «яри, вибоїни» Ме; — запозичення з молдавської мови; молд. *хьрт́оп* «вибоїна» (рум. *hîrtóp* «тс.; улоговина, яр») походить, очевидно, з болг. *върт́оп* «воронкоподібне заглиблення; гірська ущелина». — Мельничук Молд. эл. 166; Клепикова Карп. диал. и оном. 54—92; СДЕЛМ 476; DLRM 363; БЕР I 212. — Див. ще **верт́еп**.

[Гирува́ти] «міркувати, розмірковувати», [гірґати] «тс.» Я; — очевидно, пов'язане з [гіра] «волосся на голові, чуб», [гірка] «верхня частина голови»; в такому разі первісне значення — «працювати головою, міркувати», як у п. *głowić się* «ламати собі голову, напружено думати» від *głowa* «голова»; непереконливе зближення з [ґерува́ти (ґирува́ти)] правити возом, кіньми» (Грінч. I 283, 348). — Див. ще **гіра**¹.

[Гір́чик] «хом'як, *Ericetis frumentarius* Pall.» ВеНЗн, [гóрчак] «тс.» ВеУг; — запозичення з угорської мови; уг. *hőrcsög* «тс.», очевидно, походить від слц. *chrček*, слн. *hřček* чи схв. *хрчак* «тс.»,

що пов'язуються з псл. *dъхогь (укр. *тхір*).— MNTEsz II 157; Bârczi 127.— Див. ще *тхір*.

[гирчіна] (бот.) «живокіст лікарський, *Symphytum officinale* L.; живокіст серцевидний, *Symphytum cordatum* L.» Ж; — очевидно, похідне від *гіркий*, *[гіркий]*; назва могла бути зумовлена терпким смаком кореня живокосту лікарського.— Носаль 113—114.— Див. ще *гіркий*.

гіря, *гірьовік*; — р. *гіря*, ст. *гыря*, *гыря* (XV—XVI ст.), бр. *гіра*, болг. *гіри* (тільки мн.) «гімнастичні гирі» (з рос.); — очевидно, запозичення з перської мови; перс. *gīrān* «важкий» споріднене з ав. *gougi-*, дінд. *gūrīh*, гр. *βαρίς*, гот. *kaūrgus* «тс.»; шляхи проникнення слова і безпосередня основа запозичення не з'ясовані; припущення про праслов'янське походження і зв'язок з р.-цсл. *гворъ* «пухир», схв. *гѣра* «горб» (Потебня РФВ 3, 164) викликає сумнів.— Шанский ЭСРЯ I 4, 82; Фасмер I 408; Преобр. I 124; Frisk I 221.

[гіряка] (лайл. у виразі *а щоб тебе гиряка забрала*) Ва; — очевидно, пов'язане з *[гіря]* «голена людина», вжитим як синонімічно-табуїстична назва смерті, зображуваної у вигляді кістяка з голим черепом (гирею).— Див. ще *гіра*¹.— Пор. *гірити*.

[гись] (вигук, яким відганяють качок Л; вигук, яким підкликають курей), *[гись-а-гись]* (вигук, яким женуть овець) ВеБ, *[гісья]* (вигук, яким відганяють гусей) Л, *[гісья]* (вигук, яким відганяють овець) Л, *[агісь, агіць]* Л, *гісья-гись* Па¹ «тс.», *[гісь]* (тс.); вигук, яким підганяють овець Шух; вигук, яким підганяють волів); — п. *hysia* (окрик на корову, що б'ється); — очевидно, звуконаслідувальне утворення із свистячим приголосним, який міг імітувати характерне для деяких тварин погрозливе сичання (змій, гусей), що могло бути застосоване для лякання, отже, й відганяння худоби, птиці; застосування в функції підкликання могло зрідка виникати як переусвідомлення деяких випадків відганяння (заганяння до курника, на подвір'я, куди звичайно підкликають).— Пор. *агуш, гесюгє, гиш, киш*.

[гітала] «вид гречаної крупи»; — неясне.

[гіталь] «стебло, товсте ребро листка, товстий прожилок листка»; — результат видозміни форми *[гичаль]* «тс.», спорідненої з *гічка*, очевидно, через зближення із словом *[гитіна (гіта)]* «дошка, що становить 1/8 розпиляного і розколеного стовбура дерева; скінки, дрань».— Див. ще *гонт, гічка*.

гіта, *гитіна*, *гитінне* — див. *гонт*. **[гітруг]** «порода риби, що водиться в гірських річках України» Я; — неясне; викликає сумнів написання; можливо, помилка замість *пструг* «форель» (див.).

[гиц] (вигук на позначення стрибка) Ж, *гіцати* «підскакувати при їзді верхи, підкидати (про віз під час їзди); гуцикати дитину», *[гіцкати]* «підстрибувати, плигати» Ж, *[гіцнути]* «тупнути (ногою)» Я, *[гіциліти]* «стукати, бити» Я, *[гіцилка]* «вибій; борозна» Мо; — п. *huc* (вигук на позначення стрибка), *hуcаc* «підплигувати», *[hуc]* (вигук на позначення різкого руху), ч. *hůckati* «гойдати, колихати; пестити, гладити», слц. *[hуc]* (виг.), *hуcаt* «бризкати, розкидати»; — експресивне утворення, паралельне до *гець*¹, *гоц*, *гуц*; фонетично й семантично непереконливим видається зближення (Sławski I 441) з схв. *гйц* (вигук, яким підкликають свиней), слн. *gicati* «вонити» (дит.).— Пор. *гець*¹, *гоц*, *гуц*.

гіцель, *гіцельство* «ремесло гицеля», *гицлювати*, *[гицлівка]* «шкуродерня» Ж, *[гицлярня]* «тс.», ст. *гицель* (XVIII ст.); — р. *[гіцель]*, бр. *гіцаль*, п. *hуcel*, ст. *hesel*, ч. заст. *hуcel*; — через польське посередництво запозичене з німецької мови; нім. *[hitzel]* «гицель» пов'язане з *hetzen* «цькувати».— Шелудько 27; Richhardt 56; Фасмер I 408; Sławski I 441—442.— Див. ще *гец*.

[гіцлик] «шкіряний гудзик позаду підбора для зручнішого знімання чобіт»; — очевидно, пов'язане з *гицель* на підставі уподібнення знімання чобіт з ноги до знімання гицелем шкури собаки.— Див. ще *гіцель*.

гич (у виразі *ні гич* «зовсім нічого», *і гич не до речі* «(і) зовсім не до речі»); — болг. *хич* (із запереченням) «зовсім (не)»

(*хич не зная* «зовсім не знаю»), м. *ич* «зовсім, нічого; ніскільки» (*ич немам пари* «зовсім не маю грошей»); — запозичення з турецької мови; тур. *hiç* (при заперечному дієслові) «ніщо, нічого; ніскільки, зовсім (не); абсолютно», як і полов. *hiç*, крим.-тат. кар. *hâç* «тс.», походить від перс. *hij* «ніякий, ніщо». — Радлов II 2, 1790, 1805—1806; Räsänen Versuch 159—160.

гічка «ботвина; [качан кукурудзи]», [gíka] «гичка», *гич*, [gíçá, gíçán ВеНЗн] «тс.», [gíçáľ] «стебло, товсте ребро листка, товстий прожилок листка», [gíçáľľя] (зб.), *гичіна* «одне стебло гичі», [gíçńяк] «картоплиння» Л, [gíçńя] Л, Ж; — р. [gíçь] «огудина; ботвина», бр. [gíçán] «гичка», п. *giczół* «голінка», *giczáł, giczéł, [gical, gicol]* «тс.», [gicz] «стегно, нога», ст. *giczelnik* «живокіст (лікарська рослина, застосовувана для лікування зламаної кістки ноги)», ч. (мор.) [hу-çáľá] «товста кістка», [hуçá] «качан капуста»; — псл. (пн.) [gуçь, gуçá, gуçéľь], пов'язане, з одного боку, з *gukь, *gуçь, укр. [guk] «стрілка цибулі», бр. *guk* «росток», п. (каш.) [gucь (gуçá)] «шишка, мазоль», схв. *gука* «наріст на тілі, на дереві», з другого, — з псл. *gуža, *gуžéľь «стегно, верхня частина ноги» (пор. укр. *gіжкí* «холодець із свинячих ніг»; пор. також укр. [gішэľь] «голінка»); пояснення п. *giczół* як наслідку контамінації п. *gíža* з *piszczéł* «велика гомілквова кістка» (Otrębski ŻW 276—277) непереконливе. — Козлова 7; Куркина Етимология 1971, 67; Sławski I 275—276; ЭССЯ 7, 219—220; Bern. I 374; Zubatý St. a čl. II 99. — Пор. *gіжкí, гук*⁵.

[gíш] (вигук, яким відганяють овець) ЛЧерк, [gíшá] (вигук, яким відганяють птахів) Я; — р. [шíкół] (вигук, яким відганяють овець), слц. *huš, hušta* (вигук, яким відганяють тварин), нл. *huš* (вигук, яким відстрашують птахів), м. *иш* (вигук, яким відганяють курей), схв. *йш* «тс.»; — псл. *išь (*jьšь); — можливо, звуконаслідувальне імітаційне утворення з шиплячим приголосним (пор. погрозливе сичання змії, гусей), що вживалось для лякання, отже, й відганяння тварин, як природ-

ний у цій функції сигнал. — Пор. *агуш, гесюгэ, гись, киш*.

[gíш] (вигук, яким відганяють курей) Дз; — очевидно, результат видозміни форми *киш* «тс.» (див.).

[gíшíцэ] (бот.) «папороть (лісова), *Polypodium vulgare* L.» ВеНЗн; — діалектна форма, якій, очевидно, мало б відповідати літ. *iшíця, похідне від (i)с(в)кати; іменник утворено від дієслова ще в той період, коли воно зберігало значення «шукати»; назва відбиває давню віру в магічну силу квітки папороті, яка, нібито, розцвітає в ніч на Івана Купала і допомагає шукати скарби; слово могло виникнути внаслідок скорочення словосполучення [*папороть*]-iшíця. — Див. ще *ськати*.

[gíя] (орн.) «яструб-курятник, шуліка, *Astur palumbagius*»; — запозичення з угорської мови; уг. *héja* «яструб, шуліка» вважається звуконаслідувальним утворенням. — Верхратський ЗНТШ 1898 IV 210; MNTESz II 85; Bárczi 118.

гіацінт (бот.) «*Hyacinthus orientalis* L.; (мін.) коштовний камінь, різновид циркону», [gáцíнт] (бот.) Пі, [gíякíнт, якíнт, якíнф, яцíнт, яцíна, яцькó, яць] «тс.» Мак, ст. *гіацінтъ* (коштовний камінь), *гіяцінтъ* «тс.», *гіяцінтъ* «синій едвáb», *гүяцінтъ* «тс.» (XVII ст.); — р. *гіацінт*, заст. *иакíнф*, бр. *гіяцýннт*, др. *акíнтъ, акíнфъ*, п. *hiacynť*, ст. *iacyn(k)t*, ч. слц. *hyacint*, болг. *хиацінт*, стсл. *áкíнътъ, áкíнфъ*; — через російське і польське посередництво запозичене з німецької мови; нім. *Hyazinth* (мін.), *Hyacinthe* (бот.) походить від лат. *hyacinthus*, яке зводиться до гр. *ὑάκινθος* «гіацінт, ірис» догрецького походження; українські форми з *к* в середині слова запозичені книжним шляхом з грецької мови. — СІС 159; Шанский ЭСРЯ I 4, 65—66; Фасмер I 404; Жураўскі Белар. лінгв. 1972/1, 64—65; Boisacq 996; Frisk II 952—953. — Пор. *яxонт*.

[gíб] (орн.) «сорокопуд, *Lanius* L.»; — очевидно, походить від уг. *gébics* (*gíbics, gíbíz*) «тс.», яке пов'язують з пестливою формою *Géb* від особового імені *Gábor* «Гаврило»; у запозиченому слові

відбулась десуфіксація за українськими словотворчими зразками (пор. *лелечич* «лелека-самець» — *лелєка*). — MNTESz I 1040—1041; Bárczi 93.

гібрид, *гібридизація*; — р. *гибрид*, бр. *гібрыд*, п. *hybrida*, *hybrud*, ч. слц. *hybrid*, вл. *hybrida*, болг. *хибрид*, м. *хибрид*, схв. *хїбрид*, слн. *hibrid*; — очевидно, через німецьке або французьке посередництво (н. *Hybride*, фр. *hybride*) запозичено з латинської мови; лат. *hybrida* [(h)ibrida] «гібрид, помісь», мабуть, запозичене через грецьку мову, де воно не збереглося, з якоїсь іншої, поки що не встановленої; форма лат. *hybrida* викликана помилковим зближенням з гр. ἵβρις «зухвалість; насильство; втрата, шкода». — СІС 159; Шанский ЭСРЯ I 4, 67; Dauzat 395; Klein 753; Walde—Hofm. I 665—666; Ernout—Meillet I 302.

[гівгати] «гелготати, крякати» ВеЗн, [гівгач] (орн.) «крутиголовка, *Jupx toquilla* L.», [гівгор] «тс.»; — очевидно, похідні утворення від звуконаслідувального вигуку *гів (<*гел*), що відповідає поширенішому [гел]. — Див. ще **гелгати**.

гівно́, [гівно́], [гівня́к] (ент.) «жук-гноювик, *Scarabaeus stercorarius*», [гівня́р] «тс.», [гівня́к] «тс. Ж; послід великої рогатої худоби (Ме)», [гівня́нка] «погана хазяйка» Я, [гівня́ха] «тс.» Я, [гівня́ний] Г, Я; — р. болг. *говно*, бр. *гаўно*, п. *gówno*, ч. слц. *hovno*, вл. *hovno*, нл. *gowno*, полаб. *d'ŭnā* (род. в. одн.), схв. *гѡвно*, слн. *gówno*, цсл. **ГОВНО** (<*говьно); — псл. *говьно <іе. **gʷou-*/**gʷou-*/*gʷu-* з слов'янським суфіксом -ьно; звичайно розглядається як пов'язане чергуванням голосних з р.-цсл. **огавити** «псувати, обтяжувати, завдавати неприємності», слн. *ogáven* «мерзенний, мерзотний»; — споріднене з лат. *bubināre* «забруднювати місячним» (<**bov-ino-*, осксько-умбрське запозичення, Walde—Hofm. I 199), вірм. *ku* «гній», дінд. *gūtha-* «кал, бруд», *guváti* «випорожняється», ав. *gūfa-* «кал, бруд»; досить переконливе і пов'язання (ЕССЯ 7, 77—78; Brückner AfSIPh 39, 7; Брандт РФВ 22, 124; Hirt IF 37, 236) з іе. **gʷou-*, **gʷu-* «рогата худоба», псл. *goveđo*, укр. [гов'ядо] «тс.» — Фасмер—Трубачев I 424; Sławski I 330; Schuster—Sewc 336; Bern.

I 339; Trautmann 81; Pokorny 483—484.— Див. ще **гид**.

гігánt, *гігантизм*; — р. болг. *гигánt*, бр. *гїгánt*, др. *гигасъ*, *гигантъ*, п. ч. слц. вл. нл. *gigant*, схв. *гїганти*, слн. *gigánt*; — книжне запозичення з грецької мови, пізніше опосередковане німецькою мовою (н. *Gigánt*); гр. γίγας (род. в. γίγαντος) «гігант» пов'язане з Γίγαντες «Гіганти, міфічні велетні», очевидно, догрецького походження. — СІС 159; Шанский ЭСРЯ I 4, 67—68; Фасмер 404—405; Frisk I 305—306.

гігієна, *гігієніст*, *гігієнічний*; — р. *гигиэна*, бр. *гїгїэна*, п. *higiéna*, ч. слц. вл. *hygiéna*, болг. м. *хигиэна*, схв. *хигїэна*, слн. *higiéna*; — очевидно, запозичене з новолатинської мови (можливо, через німецьке чи французьке посередництво); нлат. *hygiéna* походить від гр. ὑγιεινὰ с. р. мн. «(щось) корисне для здоров'я, здорові умови» (від ὑγιεινόν с. р. одн. «здоров'я»), похідного від ὑγιής «здоровий», яке складається з основ ó- «добре», спорідненої з дінд. *su-*, ав. *hu-* «тс.», і γιής, спорідненої з псл. *žiti*, *živъ*, укр. *жити*, *живий*. — СІС 159; Шанский ЭСРЯ I 4, 68; Dauzat 396; Bloch I 372; Boisacq 997, 120, 184; Frisk I 384, II 954—955.— Див. ще **жити**.

гид; — р. болг. *гид*, бр. *гїд*, п. *gid*; — запозичення з французької мови; фр. *guide* «гид, провідник» запозичене з італійської або провансальської мови; іт. пров. *guida* «тс.», в свою чергу, походить, очевидно, від франк. *wītan «показувати, знати», спорідненого з дангл. *wīt* «бачити», псл. *vidēti*, укр. *відіти*. — СІС 160; Шанский ЭСРЯ I 4, 69; Dauzat 379; Klein 686.— Див. ще **вид**.

гідрáвліка, *гідрáвлічний*; — р. *гидрáвлика*, бр. *гїдрáўлика*, п. ч. слц. *hydraulika*, вл. *hydrawlika*, болг. *хидрáвлика*, м. *хидраулика*, схв. *хидраўлика*, слн. *hidrávlika*; — очевидно, запозичення з німецької мови; нім. *Hydráulik*, як і фр. *hydraulique*, англ. *hydraulics*, утворене за словотворчим зразком інших латинсько-грецьких назв наук (типу лат. (з гр.) *grammatica*, *mathematica* і ін.) від лат. *hydraulicus* (з гр. ὑδραυλικός) первісно «належний до водяного органа», похідного від лат. *hyd-*

gaulus «водяний орган», що зводиться до гр. ὕδραυλος «тс.», складного слова, утвореного з основ іменників ὕδωρ «вода» і αὐλός «сопілка, флейта; трубка, порожній стрижень», спорідненого з цсл. оуани, укр. вулик. — СІС 160; Шанський ЭСРЯ I 4, 70; Kopaliński 409; Holub—Lyer 201; Dauzat 395; Bloch I 372; Klein 754; Weise 437—438; Frisk I 186—187. — Див. ще **гідро-**, **вүлик**.

гідро- (перший компонент складних утворень типу *гідроваіація, гідробүр, гідровүзол, гідроелектростанція, гідроенергія, гідролітак, гідрольодоріз, гідромашинобудування, гідромодель, гідронамів, гідроспорүда, гідростанція, гідрощахта*); — р. *гідро-*, бр. *гідра-*, *гідрó-*, п. ч. слц. вл. *hydro-*, болг. м. схв. *хидро-*, слн. *hidro-*; — результат виділення з запозичених складних слів грецького походження типу *гідрографія* (нгр. ὑδρογραφία), в яких перший компонент ὕδρο- «вода» зводиться до основи іменника ὕδωρ «вода», спорідненого з псл. *voda*, укр. *водá*, і сполучного голосного *о*. — СІС 160; Kopaliński 409; Holub—Lyer 201; Frisk II 957—959; Boisacq 998—999. — Див. ще **вүдра**, **водá**.

гідрологія, гідролог, гідрологічний; — р. *гідрологія*, бр. *гідралогія*, п. *hydrologia*, ч. *hydrologie*, слц. *hydrologia*, вл. *hydrologija*, болг. *хидрологія*, м. *хидрологија*, схв. *хидрологија*, слн. *hidrologija*; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Hydrologie*, фр. *hydrologie*, англ. *hydrology* утворені за словотворчим зразком латинсько-грецьких назв наук на *-logia*, гр. *-λογία* (типу лат. (з гр.) *philologia, physiologia*) з основ грецьких іменників ὕδωρ «вода», ὕδρο- «вода-» (в складних словах) і λόγος «слово; поняття; наука». — Шанський ЭСРЯ I 4, 71; Sl. wug. obsyuch 292. — Див. ще **гідро-**, **логіка**.

гієна (зоол.) «Нуаена», ст. *уена*; — р. *гиэна*, бр. *гієна*, др. *уена*, п. *hiéna*, ч. слц. *hyéna*, вл. *hiéna*, болг. м. *хиэна*, схв. *хиэна*, слн. *hiéna*; — запозичено в давньоруську мову з грецької і, пізніше, в українську мову з німецької; нім. Нуэне «гієна» походить від лат. *hyaena* «тс.», яке зводиться до гр. *ῥαινα*

«тс.», похідного від ὄς «свиня», спорідненого з псл. *svinьja*, укр. *свиня*; грецьку назву гієни утворено від назви свині через зовнішню схожість щетинистої спини гієни із спиною свині. — СІС 165; Шанський ЭСРЯ I 4, 71—72; Фасмер I 405; Kluge—Mitzka 322; Frisk II 952; Boisacq 996, 1006—1007. — Див. ще **свиня**.

[гій] (вигук «ох, ах» Ж; (вигук, яким підганяють худобу; вигук, яким відганяють звіра; вигук у виразі *гій на тебе* «тху на тебе»), **[гійє]** (вигук, яким підганяють худобу), *гі* (у виразі *гі на тебе=гій на тебе*), *гійкати* (*гійнути*) (на когось) «залякувати когось голосною лайкою»; — р. **[гу** (*гугі*)] (бойовий клич при атаці; крик гучків під час облоги), п. ст. діал. *huj* (вигук, яким підганяють коней), **[hy]** «тс.», ч. *huj* (вигук, яким підганяють худобу; також у тяглі), слц. *hijo, hio* (вигук, яким підганяють коней), вл. нл. *hi* (вигук, яким підганяють тяглоу худобу); — псл. (пн.) *hujь (вигук, яким, очевидно, підганяли худобу, заганяли звірів).

[гійво¹] «крик, гвалт» Ва; — очевидно, похідне від вигуку **[гій]** (первісно під час полювання, облоги), **[гійкати]** «залякувати лайкою» (первісно «тукати на звірів»). — Див. ще **гій**.

[гійво²] «велика грязь»; — неясне.

гійса — див. **гейс**.

гілка, **[гілька, гілляка]**, *гілля, гілляка, гілляччя, [гілюка]* Ж, *гільце* «молоде деревце, яке втикається в весільний коровай», **[гиліна]** Ж, **[гілля]** «гілка», **[гилля]** «гілля», **[гилляка Ме, гілька Ж]**, **[гильце]** «гільце» Ж, **[гол'яка]** «гілка», **[голек]** «тс.» ВеБ, *гілкуватий, гіллястий, гілчастий, [гільчастий, гилістий Ж, гил'явий Ж, гил'ястий, гильністий Ж, гильовий, гильчастий, голючий Я]*, *гілкуватися, п'гилля* «тонкі гілки», **[перегільчастий]** «гіллястий», *розгілення, розгілка, розгілля, розгілчастий, [розгіл'ястий, розгіллячастий, розгіллястий, угілк'ваний, угілк'ваний]*; — р. **[голь'я]** «гілка, сук», бр. *галлє* (*голле*) «гілля; хмиз», др. *голь* «гілка», ч. *hůl* «палиця; прут», ст. *hól* «тс.», слц. заст. кн. *hól'* «палиця», слн. *gól* «молодий стовбур без гілок»; — псл. *golv*, пов'я-

зане з го́ль «голий» (первісне значення «голий прут», пізніше «гілка»), пов'язане також із псл. (пн.) [galozь] «галузь» (з іншим ступенем чергування); — споріднене з вірм. kołr «гілка, сук». — Фасмер I 434; Sławski I 252; Machek ESJČ 190; ЭССЯ 7, 16—17; Bern. I 326; Meillet MSL 11, 185; Pedersen KZ 40, 211. — Див. ще го́лий. — Пор. га́лузь.

гільза; — р. *гільза*, бр. *гільза*, п. *giltza*, [chižlal], ч. [hylzna, hylzen], болг. *гільза*; — запозичення з німецької мови; нім. Hülse «оболонка, гільза» пов'язане з дієсловом *hehlen* «приховувати», спорідненим з лат. *color* «колір, барва», *colorare* «приховувати», гр. *καλύπτειν* «обгоргати». — Шанский ЭСРЯ I 4, 72; Фасмер I 406; Kluge—Mitzka 297, 319; Dauzat 212; Walde—Hofm. I 247.

гільце́, *гильце́* — див. гілка.

[гільце́м] (тільки у виразі [г. голий] «бідний; зовсім голий»); — форма орудн. в. від незасвідченого словниками слова *голець «бідняк; голяк», ужитого в підсильному значенні поряд з прикметником *голий* (пор. аналогічні звороти *кіннець кінцем*, *одним одна і ін.*). — Див. ще го́лий.

гі́мн, ст. *гумны*, *гмны* (1627); — р. *гимн*, бр. *гімн*, п. *гумп* (рідк. *гімн*), ст. *гумпа* (*імпа*), ч. слц. *гумпа* «гімн» (*гумпус* «церковна пісня урочистого характеру», заст. *гумп* «тс.»), вл. *гімпа*, болг. *химн*, м. *химна*, схв. *хїмна*, слн. *гімпа*; — очевидно, через польське посередництво запозичене з латинської мови; лат. *hymnus* «хвалебна пісня на честь богів, гімн» походить від етимологічно неясного гр. *ἕμνος* «урочиста пісня». — СІС 165; Шанский ЭСРЯ I 4, 73; Фасмер I 407; Brückner 174; Klein 758; Frisk II 965; Boisacq 1001—1002.

гімна́зія, *гімназіст*, *гімназічний*, *гімназіальний*, *гімназійний*, *прогімназія*; — р. болг. *гимназія*, бр. *гімназія*, п. *gimnazjum*, [gimnazja, gimnazujal], ч. *gymnasium*, слц. *gymnázium*, вл. *gimnazij*, нл. *gymnazij*, *gymnasion*, *gymnasija*, м. *гимназија*, схв. *гїмнѧзија*, слн. *gimnázija*; — через польське або німецьке посередництво (нім. *Gymnasium*, насамперед, як назва школи, що давала

класичну освіту) запозичене з латинської мови; лат. *gymnasium* «школа фізичних вправ; місце зборів і розмов філософів» походить від гр. *γυμνάσιον* «тс.», пов'язаного з прикметником *γυμνός* «голий». — СІС 165—166; Шанский ЭСРЯ I 4, 74; Фасмер I 407; Kluge—Mitzka 278; Frisk I 332—333; Walde—Hofm. II 185. — Див. ще гімна́стика.

гімнасте́рка «військова сорочка», *гімнасте́рка*, зах. *гімнасті́вка*; — бр. *гімнасе́рка*; — запозичення з російської мови; р. *гимнасте́рка* походить від заст. *гимнасте́р* «гімнаст» (отже, буквально «сорочка гімнаста»), утвореного, можливо, з нім. *Gymnast* «гімнаст» або п. *gimnastyk* «тс.» за допомогою суфікса *-eř* (від фр. *-eur*); в українській мові безпосереднє запозичення *гімнасте́рка* витискається закономірною для неї формою *гімнасте́рка* з передачею фр. *-eur* як *-er* (пор. фр. *chauffeur* — р. *шофе́р*, укр. *шофе́р* і под.); зах. *гімнасті́вка* є калькою російського слова. — Шанский ЭСРЯ I 4, 75; Фасмер I 407. — Див. ще гімна́стика.

гімна́стика, *гімнаст*, *гімнасті́чний*; — р. болг. м. *гимнастика*, бр. *гімнастыка*, п. *gimnastyka*, ч. слц. вл. нл. *gymnastika*, схв. *гимнастыка*, слн. *gimnástika*; — можливо, через німецьке посередництво (нім. *Gymnastik*) запозичене з латинської мови; лат. *gymnastica* (ars) «гімнастична (майстерність)» походить від гр. *γυμναστική* (*τέχνη*) «тс.», пов'язаного з *γυμνός* «голий», спорідненим з псл. *pagъ*, укр. *нагі́й* (у зв'язку із звичаєм давніх греків виконувати гімнастичні вправи голими). — СІС 166; Шанский ЭСРЯ I 4, 75; Фасмер I 407; Kluge—Mitzka 277; Frisk I 332—333; Walde—Hofm. II 185. — Див. ще нагі́й.

[Гіндзу́ра] (бот.) «тирлич, *Gentiana* Ж, [Гензу́ра, джінджор, джінджора, джінджу́ра Г, Ж, джуджу́ра Мак, дзіндзо́ра, дзіндзу́ра Мак] «тс.»; — запозичення з румунської мови; рум. [ghințura] «тс.» є словотворчим варіантом форми *ghințiapă*, що походить як запозичення від етимологічно неясного лат. *gentiana* «тс.», пов'язуваного традиційно з ім'ям іллірійського короля Gen-

t(h)ius. — Scheludko 132; DLRM 332; Walde—Hofm. I 592.

гінекологія, *гінеко́лог*, *гінекологі́чний*; — р. болг. *гинекология*, бр. *гінекалогія*; п. *ginekologia*, ч. *gynaekologie*, *gynekologie*, слц. *gynekológia*, вл. *гинекологія*, м. *гинекологіја*, схв. *гинекологіја*, слн. *ginekologija*; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Gynäkologie*, фр. *gynécologie*, англ. *gynaecology* утворені з гр. *γυνή* (род. в. *γυναικός*) «жінка», спорідненого з псл. *žena*, укр. *жінка*, і *λόγος* «слово, (наукове) пояснення, наука». — СІС 166; Шанский ЭСРЯ I 4, 76; St. wug. *obscuch* 251; Klein 690; Frisk I 333—335. — Див. ще *жона*, *логіка*.

[гінтяй] «гультай», [гінта́й] «тс.» Ж; — результат контамінації форм *гультай*, (*гільта́й*) і *гін*, *гнати* (див.).

гіпербола, *гіперболіза́ція*, *гіперболі́зм*, *гіперболі́ст*, *гіперболі́чний*; — р. *гіпéрбола*, бр. *гіпéрбала*, п. *hiperbola*, ч. слц. вл. *hyperbola*, болг. м. *хипéрбола*, схв. *хипéрбола*, слн. *hipèrbola*; — запозичення з латинської мови; лат. *hyperbole* являє собою запозичене гр. *ὑπερβολή* «перехід; перевага; надмірність; гіпербола, перебільшення», утворене за допомогою префікса *ὑπερ-* «перез», спорідненого з дінд. *upáti* «через», двн. *ubaг*, гот. *ufag* «тс.», лат. *super* «зверху, над», від основи дієслова *βάλλω* «кидаю; ударяю; гоню» (*бол'я* «кидання; удар»). — СІС 166; Шанский ЭСРЯ I 4, 76—77; Фасмер I 407; Frisk II 966—967. — Див. ще *бал*¹. — Пор. *парабола*.

гіпно́з, *гіпнотáрій*, *гіпнотиза́ція*, *гіпнотизéр*, *гіпнотизéзм*, *гіпнотика*, *гіпнотичний*, *гіпнотизува́ти*; — р. *гипно́з*, бр. *гіпнóз*, п. *hipnoza*, ч. слц. *hypnóza*, вл. *hypnoza*, нл. *hipnotizm* «гіпнотизм», болг. м. схв. *хипно́за*, слн. *hipnóza*; — запозичення з французької або англійської мови; фр. *hypnose* (з 1877), англ. *hypnosis* походять від нлат. *hypnosis* «присипляння» (1829), утвореного від гр. *ὑπνώω* «присипляю», пов'язаного з *ὑπνος* «сон», спорідненим з псл. *zъpъ* (*zъpъ), укр. *сон*. — СІС 168; Шанский ЭСРЯ I 4, 78; Фасмер I 407; Dauzat 396; Frisk II

970—971; Boisacq 1004—1005. — Див. ще *сон*, *спати*.

гіпопотáм (зоол.) «бегемот, *Hippopotamus amphibius* L.»; — р. *гиппопотáм*, бр. *гіпанатáм*, п. *hipopotam*, болг. м. *хипопотáм*, схв. *хипопотáм*; — запозичення з латинської мови; лат. *hippopotamus* (*hippopotamius*, -ios) походить від гр. *ἵπποπόταμος* (<*ἵπποποτάμιος*) «тс.», складного слова, яке виникло на основі словосполучення *ἵπλος* *ποτάμιος* «тс.» (букв. «річковий кінь»), утвореного з іменника *ἵπλος* «кінь» і прикметника *ποτάμιος* «річковий», похідного від іменника *ποταμός* «річка», пов'язаного з *πέτομαι* «лечу», дінд. *patiṣyáti* «ринне»; можливо, що гр. *ἵπλος* *ποτάμιος* є неточною калькою ег. *pehemout* «тс.» (букв. «водяна тварина»). — СІС 169; Weise 435; Frisk I 733—735; Boisacq 380—381, 807; Lokotsch 24; Gesenius 95; W. S. Tille, *Koptische Grammatik*, Leipzig, 1955, 326. — Див. ще *Архіп*. — Пор. *бегемот*.

гіпóтеза, *гіпотетичний*; — р. *гипóтеза*, бр. *гіпóтэза*, п. *hipoteza*, ч. слц. *hypotéza*, вл. *hypoteza*, болг. м. схв. *хипотéза*, слн. *hipotéza*; — через польське або німецьке посередництво (нім. *Hypothese*) запозичене з латинської мови; лат. *hypothesis* походить від гр. *ὑπόθεσις* «підкладка; основа; (основна) думка, тема; припущення, гіпотеза», утвореного від дієслова *ὑποτίθημι* «підкладаю, кладу в основу; висловлюю, припускаю», що складається з префікса *ὑπο-* «під-», спорідненого з нім. *auf* «на», англ. *up* «угору», і дієслова *τίθημι* «кладу», спорідненого з псл. *děti, dějъ* «класти, кладу», укр. *діти, діну*. — СІС 169; Шанский ЭСРЯ I 4, 80; Фасмер I 407; Frisk II 897—898, 971; Boisacq 969, 1005. — Див. ще *діти*².

гіпс, [гипсви́ця] (бот.) «ліщиця мурова, *Gypsophila muralis* L.» Ж, *гипсува́ти*; — р. болг. м. *гипс*, бр. *гіпс*, п. вл. *gips*, ч. розм. *gyps*, *gips*, *kips*, слн. *gyps*, схв. *гѣпс*, слн. *gíps*; — запозичення з німецької мови; нім. *Gips* походить від лат. *gypsum* «гіпс», яке зводиться до гр. *γύψος* «крейда, гіпс», запозиченого, очевидно, з якоїсь семітської мови (пор.

гебр. *gāḇiṣ* «кристал». — СІС 170; Шанський ЭСРЯ I 4, 81; Фасмер I 407; Kluge—Mitzka 258; Lokotsch 56; Frisk I 336.

[гір] «парші навколо очей у річних і дворічних овець» Я; — неясне.

[гіргáлка] «горло» ВеУг, [гіргáчка] «тс.» ВеУг; — результат не зовсім ясної (очевидно, афективної) видозміни форм [гаргáла, гаргáчка] «тс.» — Див. ще гаргáла.

гіркий, [гіркий] Ж, гірєнький, [гіркий], гіркотний, гіркуватий, [гірок] «гіркий», [гірчавий] «на смак подібний до гірчака, болотної рослини» Я, [гірчавий] «гіркуватий» Я, гірчичний, [гóрко] «тяжко, важко» ЛЧерк, [гіркán (олєнячий)] (бот.) «смовдь, Peucedanum cervaria», [гіркáня] (бот.) «сосорея, гіркий корінь, Saussurea amara (L.) D. C.; гриб Agaricus piperatus Scop.» Мак, [гіркúша] «тс.» Ж, Мак, [гіркáня] (вид гіркового гриба) Ж, [гіркúня] «тс. Ж; Agaricus piperatus Scop. Мак», гіркість, [гірковáня] (іхт.) «гірчак, Rhodeus amarus», гіркотá, [гірчáвінь], гірчák (іхт.) «Rhodeus sericeus amarus (Bloch.); (бот.) Polygonum persicaria L.; Polygonum bistorta L.; водяний перець, Polygonum hydroriper L.; неїстівний гриб Tyloporilus felleus (Bull.) Karst.; [свирина, Brassica campestris L. Мак; грицики звичайні, Capsella bursapastoris Mönch. Мак; волошка східна, Centaurea orientalis L. Мак; Centaurea picris Pall. Мак; чистотіл звичайний, Chelidonium majus L. Мак; кучерявий горошок, Coronilla varia L. Мак; гадючник шестипелюстковий, Filipendula hexapetala Gilib. Мак; підмаренник, Galium L. Мак; чаполох пахуча, Hierochloa odorata (L.) Wahlbg. Мак; хрінниця широколиста, Lepidium latifolium L. Мак; слабник водяний, Malachium aquaticum (L.) Fr. Мак; гіркуша нечуйвітрова, Picris hieracioides L. Мак; редька дика, Raphanus raphanistrum L. Мак; жовтий осот польовий, Sonchus arvensis L.; смілка приземкувата, Silene supina M. B. Мак; гірчиця польова, Sinapis arvensis L. Мак; настійка на гірких травах», [гірчák] (бот.) «гірчак Мак; вид грибів Мо», [гірчанка] «тирлич, Gentiana L.» Мак, гірчиця «гір-

ка приправа до страви; (бот.) Sinapis L.; [ерука посівна, Eruca sativa D. C.; гриб Agaricus species]» Мак, [гірчийна] (бот.) «живокіст, Symphytum cordifolium», [гóрець] (бот.) «тирлич» Мак, [гóреч] «гіркота» Ж, [гóречавка] (бот.) «тирлич звичайний, Gentiana puechpanthe L.» Мак, [гóрчка, гóрчавка] «тс.» Мак, [гóркун] (бот.) «гадючник шестипелюстковий» Мак, [гóрчák] «неїстівна дрібна рибка-колючка» Мо, гіркнути, гіркніти «гіркнути», [гірчáти], [гірчати] «ставати гіркішим», гірчити, гóрєнити «бути гірким на смак; [ставати гірким Ж]», [гóрєнити] «тс.» Ж, згіркий, прогіркий; — р. гóркий, бр. гóркі, др. гóрькш, п. gorkzi, ст. gorki «гіркий», [gorki] «гарячий», ч. hořký «гіркий», (hořký «гарячий»), сл. hořký «гіркий», вл. hórki, нл. gorki, полаб. d'orčā, болг. гóрѣк, м. горок, схв. гóрак, гóркй, слн. górek, стсл. гóрькъ; — псл. гогькъ, прикметник, утворений від дієслова gorěti «горіти»; первісне значення «палючий, пекучий», звідки «такий, що пече в язик», далі «гіркий» (пор. ірл. goirt «гіркий» від gorim «грію», спорідненого з псл. gorěti); непереконлива реконструкція (Vaillant RÉS 9, 8—10; BSL 31, 46) псл. *gъгькъ, нібито, пов'язаного з дінд. gurgu- «важкий, гр. βαρύς «тс.» — Критенко Вступ 528, 556; Шанський ЭСРЯ I 4, 143—144; Фасмер I 445; Sławski I 323—324; Machek ESJČ 177; Schuster-Šewc 325; БЕР I 266; Skok I 591—592; Bern. I 332—333; Trubeckoj BSL 24, 133—134; Pokorny 495. — Див. ще горіти.

гірлянда; — р. болг. гирлянда, бр. гирлянда, п. ч. сл. вл. girlanda, м. гирлянда, схв. гирланд, гирлянда, слн. girlanda; — можливо, через німецьке посередництво (нім. Girlande) запозичене з французької мови; фр. guirlande походить від іт. ghirlanda «гірлянда», що відбиває фр. ст. garlande, guerlande «коло», пов'язане з фр. ст. garlander «прикрашати, завітчувати», нез'ясованого (можливо, германського) походження. — СІС 170; Шанський ЭСРЯ I 4, 82; Фасмер I 408; Kluge—Mitzka 258; Dauzat 351, 380.

[гірнець] «куртинний дубняк» Я; — болг. *горѹн* «дуб, *Quercus* L.», схв. *гѹрун* «вид дуба»; — не зовсім ясне; болг. *горѹн* зіставляється з *горя* «горю; палю» або *горá* «ліс», а також із прус. *gariap* «дерево». — БЕР I 266.

гірбшник — див. *огірбшник*³.

[гірта] «палиця, що підтримує драбки воза» ВеЗа, [*гiрт*] «тс.» ВеЗа; — запозичення з німецької мови; нім. *Gérte* «жердина» споріднене з дангл. *gerd* «лікоть (міра)», англ. *gard* «тс.», лат. *hasta* «спис». — Kluge—Mitzka 250.

гірший, [горійший], *гiрш* (присл.), [*гiрше*] «краще; більше» Дз, [*гѹрiй*] «тс.», [*гiршати*, [*гiршiти*] «обурювати» Ж, *зѹгiрший* «гірший», *зѹгiри* (присл.), [*незѹгiрший*] «непоганий», [*несогiрший*] «тс.»; — р. заст. *гѹршiй*, бр. *гѹршiы*, др. *горьши*, п. *gorszy*, ч. слц. *horši*, вл. *hórši*, нл. *goršu*, схв. *гѹрi*, сли. *górij* (заст.) «гірший; кращий», стсл. *гории* чол. р., *горьши* жін. р.; — псл. *gorjъjъ чол. р., *gorjъši жін. р., форма вищого ступеня від основи прикметника *gorъkъ «гіркий», взятої без суфікса -ък-; первісне значення «гіркіший»; непереконливі інші етимології, в яких псл. *gorjъjъ* розглядається як первісний вищий ступінь, зіставляюваний з дінд. *gáruyas*, вищим ступенем від *guru-* «важкий, прикрий» (Vaillant RÉS 9, 5—12), або з гр. *χεῖρων* «гірший» (*χερ-ιων: псл. *gor-jъjъ з іє. **gher-*: **ghor-*) (Machek ESJČ 176; LF 72, 74—75). — Sławski I 321; Skok I 591—592; Bezlaј ESSJ I 163; Bern. I 334; Trautmann 79; Pokorny 495. — Див. ще *гіркий*, *гѹре*, *горіти*.

гісоп (бот.) «*Hyssopus officinalis* L.», [*гиссоп*, *гиссон* Мак, *исон* Мак, *сусон* Мак] «тс.»; — р. *иссоп*, бр. *исоп*, др. *иссопъ*, п. *hizop*, *izop*, ч. слц. *huzop*, вл. *izop*, *izopica*, нл. *huzopica*, *izopka*, стсл. *усопъ*; — запозичення з грецької мови; гр. *ὑσσωπος* «гісоп» походить від гебр. *ezob* «тс.», можливо, запозиченого з аккадської мови. — Фасмер II 142; Преобр. I 275; Boisacq 1008; Lokotsch 45; Kluge—Mitzka 873; Gesenius 26.

гість, [*гiстя*] «гостя», [*гiстьба*] «подорож; гостина» Ж, *гостiна*, *гостiнець* «подарунок; великий шлях; корчма»,

[*гостiнник*] «господар готелю» Ж, [*гостiнниця*] «готель» Ж, [*гостiвник*] «той, хто охоче ходить на бенкет», [*гостовниця*] «готель» Ж, *гостовáльник* «гість», *гѹстя*, *гѹстя* (у виразі *у гѹстя* «в гості»), [*гѹстьовiцтво*] «гостинність» Ж, [*гѹстѹбний*] «гостинний» Ж, [*гѹстелiвий*] Ж, *гостiнний*, [*гостiвний*] Ж, *гѹстний* Ж, *гѹстьовiтий* Ж, *гѹцний* Пі] «тс.», *гостiти* «приймати гостей», *гостiтися* «вгощатися; гостювати», *гостювати*, [*вiдгѹстини*] «відвідини-відповідь», *погѹст* «у Київській Русі — місце торгу і адміністративно-територіальна одиниця», [*прiгiст*] «привіт» Ж, [*прiгiсник*] «подарунок від гостей, подарунок на пам'ять» Ж, [*прiгiсне*] «тс.» Ж, *прiгѹцати* «приймати, частувати гостей»; — р. *гѹсть*, бр. *гѹсць*, др. *гѹсть* «гість; іноземець; іноземний купець», п. *gošč*, ч. *host*, слц. *host*, вл. *hósc*, нл. *gosc*, полаб. *d'üst*, болг. м. *гѹст*, схв. *гѹст*, слн. *góst*, стсл. *гѹстъ*; — псл. *gostъ* < іє. *ghostis; — споріднене з гот. *gasts* «чужинець, чужоземець», двн. *gast* «тс.», нвн. *Gast* «гість, чужинець, прибулець», лат. *hostis* початково «чужинець, гість», пізніше «ворожий чужоземець; ворог (особливо батьківщини)»; зв'язок із гр. *ξένος* (*ξένFog*, *ξείFog*) «чужий», алб. *huai* «тс.» (Kretschmer KZ 31, 414—415; Meyer EW 154) сумнівний; думка про запозичення з германських мов (Hirt PBrB 23, 333) не обгрунтована. — Критенко Вступ 521; Шанский ЭСРЯ I 4, 149—150; Фасмер I 447—448; Sławski I 328; Brückner 153; Schuster-Sewc 329; БЕР I 268; Skok I 595; Bezlaј ESSJ I 164; ЭССЯ 7, 67—68; Bern. I 337; Trautmann 80; Pokorny 453.

гісь — див. *гись*.

гітара, *гiтарiст*; — р. *гитáра* (заст. *китара*), бр. *гитáра*, п. *gitara*, [*kitara*], ч. *kytara* (заст. *guiterna*), слц. *gitara*, болг. *китáра*, м. *гитáра*, схв. *гiтáр*, *гiтáра*, слн. *kitára*; — через російське або польське посередництво запозичене з німецької або французької мови; нім. *Gitárre* (< *Gitarra*), фр. *guitare* походять від ісп. *guitarra*, яке через латинське (лат. *cithara* «струнний музичний інструмент») або арабське (ар.

kittāra «тс.») і арамейське посередництво було запозичене з грецької мови; гр. κίτταρα «тс.» є запозиченням з невідомого джерела.— Акуленко 142; Шанський ЭСРЯ I 4, 83; Фасмер I 408; Koraliński 359; Kluge—Mitzka 259; Dauzat 380; Bloch I 355; Frisk I 850—851.

[гїцаш] «головний пиляр при розпилюванні дощок» Ж; — очевидно, видозмінене запозичення з румунської мови; рум. hățas «головний запряжний кінь» є похідним від hăț «повід; віжка», пов'язуваного із звуконаслідувальним вигуком hăț (haț) на позначення несподіваного руху при ловінні, хапанні.— Scheludko 130; DLRM 357.

гїчка «веслова спортивна шлюпка»; — бр. гїчка; — запозичення з російської мови; р. гїчка утворено від гиг «легкий довгий вузький човен», що походить від нім. Gig «весловий човен капітана» або, як і нім. Gig, безпосередньо від англ. gig «легкий човен», спорідненого з нім. [geigen] «рухатися в різні боки, хитатися»; припущення про запозичення англійського слова із скандинавських мов (Skeat 212) непереконливе.— СІС 172; Шанський ЭСРЯ I 4, 83; Фасмер I 404, 408; Matzenauer 166; Kluge—Mitzka 241, 257; Falk—Торп I 309.

[гїя¹] «страх» Ж; — неясне; можливо, походить від уг. ijed «лякається», особової форми етимологічно неясного дієслова ijedni «лякатися».— Bárczi 133; MNTESz II 196.

[гїя²] «треба» Ж; — запозичення з угорської мови; уг. hїja «нестаток» пов'язане з уг. ст. hї «недолік, брак».— MNTESz II 112.

[гїя³] «зволікання, уповільнення», [гїяний] «довгий, довгастий» Я; — неясне; можливо, походить від уг. hїlje «незграбний, неповороткий» (також «дурний, потворний; німий»), пов'язаного з етимологічно неясним hїlni «охолоджуватися, стигнути».— Bárczi 129, 130; MNTESz II 179, 180.

[гїя] «горілка» Ж; — неясне.

[гїяба] «неможливо, даремно, марно», [гїя-аба] «тс.» Ж; — запозичення з угорської мови; уг. hїaba «даремно, марно» пов'язане з прикметником hїu «дарем-

ний», етимологічно неясним.— MNTESz II 107; Bárczi 118, 120, 122—123.

[глабіна] «одвірок» Я, глабци «сани з кузовом, обшитим лубом», [глабчастий] (про віз, сани) «з ящиком, обшитим лубом; з голоблями» Ж, [глабкій] «з ящиком, обшитим лубом», [глобчастий] «з голоблями» Ж; — похідні утворення від незасвідченого *глабати «охоплювати, з'єднувати, зміцнювати» (пор. п. gľabać «обіймати, охоплювати, захоплювати»), ітератива від дієслова [глобіти] «зміцнювати (вал млина); затикати клоччям (ущільнювати щось)»; отже, первісне значення — «речі, якими охоплюють, обшивають».— Фасмер I 413; Sławski I 291.— Див. ще глоба.

глава «розділ (книги та ін.); керівник; (кн. заст.) голова», [главіця] «голова», [главіза] «ватажок» Я, бглав «зміст», озаглавити, [прїглавки] «деталь у млині» Ж; — р. глава «розділ; керівник», бр. глава «розділ», др. кн. глава «голова; розділ; керівник»; — через давньоруську мову запозичене з старослов'янської; стсл. (цсл.) главо є закономірним відповідником до укр. голова; у значенні «розділ» стсл. главо є, очевидно, калькою гр. κεφάλαιον «тс.», похідного від κεφαλή «голова».— Шанський ЭСРЯ I 4, 83; Фасмер I 408.— Див. ще голова.

[глават] (бот.) «волошка синя, Centaurea cyanus L.» Мак; — очевидно, результат видозміни деетимологізованої форми блават «тс.», зближеної з глава «голова» під впливом назви [головатень] «волошка лучна, Centaurea jacea L.». — Див. ще блават.

[глагоїти] «заспокоювати, мирити, втихомирювати» Ж, О, [глаїти] «тс.» Ж, О, [глаїтися] «узгоджуватися» Ж; — неясне; можливо, наслідок контамінації слів лагодити і гбїти з протетичним г перед л (пор. появу г перед початковим сонорним в інших словах південно-західних говірок — (г)ластівка, (г)рабак тощо).— Див. ще гбїти, лагодити.

глагбл, глаблиця, глабль (назва літери г), [глагіль] «тс.» Ж, глаголічний, глаголіцький, глаблати «розмовляти», глаголіти «тс.», розглагбльствувати; —

р. *глаго́л*, др. (цсл.) *глаголь*; — через давньоруську мову запозичене з старослов'янської; стсл. *глаголь* «слово, мова» споріднене з р. [гологолитъ] «базікати», п. *Głogoły* (топонім), ч. заст. *hlahol* «мова», слц. кн. *hlahol* «дзвоніння (дзвонів)», болг. *глаго́л* «дієслово», м. [глагол] «розмова, мова», схв. *глаго́л*, *глаго́л* «дієслово», слн. *glágol* «тс.» і походить від псл. *golgolъ, утвореного подвоєнням того самого кореня, що й у суфіксальному псл. *golъ «голос»; сумнівне зіставлення з дінд. *gargaraḥ* «вид музичного інструмента» або дінд. *ghargharaḥ* «гримливий, булькітливий шум» (Bern. I 320; Meillet Etudes 229; Machek ESJČ 166). — Фасмер I 430; Sławski I 292; BEP I 245; Skok I 564—565; Bezlaĵ ESSJ I 144; ЭССЯ 6, 205. — Див. ще *голос*.

гладити, *гладнути*, *гладшати*, [гладик] «один з інструментів колісника» Я, *гладілка*, [гладіло] «усе, чим можна гладити; те, чим воронують» Я, *гладільник*, [гладільце] «інструмент для вигладжування дерева» Ж, [гладіши] «яйце», [гладіш] «товстун» Я, [гладжениця] «тонка чесалка для льону або конопель» Ж, [гладільниця Ж, гладниця Ж] «тс.», [гладівник] «рубанок» О, [гладій] «інструмент для обточування ступиць», [гладінка] «чоловік або жінка з гладким, нерябим обличчям» Ж, *гладінь*, [гладінь] «ошатна гарна жінка» Ж, *гладінь* «гладкий чоловік», [гладіля] «гладка жінка», *гладіля* «тс.», [гладінка] (зоол.) «змія мідянка, *Anguis fragilis*; ящірка», [гладіщиця] «приємна, облеслива, гладка жінка», [гладіши] «яйця» Я, [гладя] «рід плоскої вишивки» Я, *гладкий*, *гладкий*, *гладючий* «дуже товстий, гладкий», *гладючий* «тс.», [вигледа] «глянець» Ж, [загладити] «знищити» ВеЗн, [заглад] «загибель» Ж, [загледа, згледа] «тс.» Ж, [оглада] «вихованість, добрі манери» Ж; — р. *гладить*, бр. *гладзіць*, др. *гладити*, п. *gładzić*, ч. *hladiti*, слц. *hladiť*, вл. *hladzić*, нл. *głaziś*, полаб. *glotě* «гладкий, гарний, гожий», болг. *гладя* «гладжу», м. *гладу* «(він) гладить», схв. *гладити*, слн. *gláđiti* стсл. **гладити**; — псл. *gladiti*, відименне дієслово, утворене від псл. **gladu-* <іе. **glādhu-*, ще до розширення його суфіксом *-кь

(пор. псл. *gladъкъ*, укр. *гладкий*); — споріднене з лит. *glodūs* «такий, що прилягає», *glódziu*, *glósti* «гладити», лтс. *glāstu*, *glāstīt* «тс.», прус. *glosto* «точильний камінь», лат. *glaber* «гладкий, безволосий, лисий», двн. *glat* «гладкий, блискучий», нвн. *glatt* «гладкий», англ. *glad* «задоволений, радий». — Шанский ЭСРЯ I 4, 86—87; Фасмер I 409; Sławski I 287—288; BEP I 246; Skok I 564; Bezlaĵ ESSJ I 143—144; ЭССЯ 6, 111—116; Bern I 300; Trautmann 90.

гладішка «гличик для молока», [гладінь, гладуніць, гладіш, гладіщик] «тс.»; — бр. *гладіш*, *гладішка*, п. [gładyszka] «тс.»; — результат зближення з основою *глад-*(ити) праслов'янської основи *latu* чи *latъ* на позначення глиняного посуду, збереженої в р. [латка] «глиняна сковорода, череп'яна миска», бр. *латка* «миска», *латушка*, *ладушка* «тс.», др. *латъка* «горщик», *ладъка*, *латы*, *латъвъ* «тс.», п. [latka] «горщик для молока», ч. діал. слц. *látka* «гличик, горщик для молока», болг. *латвица* «гличик», схв. [lat] «глиняна посудина», [latica] «тс.», слн. *látvica* «глиняна сковорода», стсл. *латъка* «горщик»; — псл. *latu* (*latъ*), можливо, споріднене з нвн. *Letten* «глина», двн. *leŕto* «тс.», дісл. *leřja* (<**lařjōp-*) «глина; бруд», сірл. *lathach* «намул»; менш переконливе тлумачення (Дзендзельський RKJ ŁTN 15, 123—124) як результату контамінації слів *глек* і *гладкий* або зіставлення (Фасмер II 465) з лит. *luõtas* «човен». — Трубочев Рем. термиол. 219—220; Bern. I 694; Kluge—Mitzka 436.

[гладішник] (бот.) «парило, *Agrimonia L.*; чистотіл, *Chelidonium*», [гладішник] (бот.) «чистотіл»; — похідні утворення від [гладішка] «гличик для молока», [гладіш, гладіщик] «тс.»; назви зумовлені використанням цих рослин для випарювання гличиків (пор. інші назви цих рослин: [парило, глекопар, сметанник]). — Див. ще *гладішка*.

гладіолус (бот.) «*Gladiolus imbricatus L.*»; — р. *гладіолус*, п. *gladiolus*, *gladiola*, ч. *gladiola*, *gladiol*, слц. вл. *gladiola*, болг. *гладіола*, схв. *гладіола*, слн. *gladiola*; — запозичення з латинської мови; лат. *gladiolus* є зменшеною

формою від *gladius* «меч, шпага», запозиченого з кельтських мов (пор. дірл. *claid-eb* «шпага»); латинська назва рослини зумовлена формою листя.— СІС 172; Шанский ЭСРЯ I 4, 86; Dauzat 364; Walde—Hofm. I 603—604; Ernout—Meillet I 275—276.

[гладун] (бот.) «остудник голий, *Herniaria glabra* L.» Мак, [гладунка] «тс.» Мак; — бр. *гладун* «тс.»; — пов'язане з прикметником *гладкий*; назва зумовлена відсутністю волосків на листках цього різновиду остудника, на відміну від остудника волосистого, *Herniaria hirsuta* (пор. російські назви обох рослин: *грыжник гладкий* — *грыжник волосистый*). — Федченко—Флеров 390.— Див. ще *гладити*.

глажанка, глаза — див. *логáза*.

глазёт (текст.), [гласёт] «тс.»; — р. бр. болг. *глазёт*; — запозичення з французької мови; фр. *glacet* «глазет» пов'язане з прикметником *glacé* «лискучий», похідним від дієслова *glacer* «заморожувати; наводити глянс, блиск, глазурувати», утвореним від *glace* «лід», що походить від лат. *glaciēs* «тс.», спорідненого з дісл. *klakī* «замерзла земля»; форма *глазёт* зам. очікуваної **гласёт* пояснюється, можливо, проникненням слова через німецьку мову, в якій форма *glasiert* «глазурований» вживається також у значенні «лайковий» (зам. *glaciert*).— СІС 172; Шанский ЭСРЯ I 4, 88—89; Фасмер I 410; ССРЛЯ 3, 129; Dauzat 363; Walde—Hofm. I 603.

[глазкі] «залізни грузила, що прикріплюються до невода»; — р. *глаз* «око», *глазók* «óчко; коштовний камінь, напр., у персні», др. *глазъкъ* «кулька» (*глазкы* *стекляныи* «скляні кульки»), п. *glaz* «великий камінь, відколотий шматок скелі», *glazik* «камінець», ч. ст. *hlazec* «вид каменю», м. *Глазна река* (місц. назва) «Кам'яна річка» (тобто з кам'яним річищем); — псл. **glazъ* «куля (кам'яна), камінь»; — походження не зовсім ясне; можливо, через польське посередництво запозичене з чеської мови (ч. **hlaz*, *hlazec* «камінець», первісно «кругла галька, вигладжена водою»); об'єднують також з псл. **glezъpъ* «кісточка» (укр. [глезна] «тс.»),

припускаючи іє. **gel-* «щось кругле, кулясте»; менш обгрунтовані спроби пов'язати псл. **glazъ* із псл. **gladzъkъ* через гіпотетичне **glad-zъ* (Brückner IF 23, 213), з псл. **zelqđъ* (укр. *жоблудъ*), **golva* (укр. *голова*) через гіпотетичне **gъl-az-ъ* (Iljinskij RSI 6, 215—219), із снн. *glagen* «блищати, палати», двн. *glas* «янтар, скло» (Zupitza KZ 37, 397; Bern. I 301), з псл. **ględati* (укр. *глядіти*) (Jokl AfSIPh 28, 1—2; 29, 14—15), з лит. *glėžnas* «слабкий, хирлявий» (Machek ESJČS 143); непереконлива також думка про походження від герм. **glāza-* «янтар» (Kiparsky GLG 172—174).— Фасмер—Трубачев I 409—410; Шанский ЭСРЯ I 4, 88; Sławski I 288—289; Moszyński JP 35, 117; Machek ESJČ 405; ЭССЯ 6, 117—118.

глазур, глазурувати; — р. *глазурь*, бр. болг. м. схв. *глазюра*, п. *glazura* (рідк. *glazur* ч. р.), ч. вл. *glazura*, слц. слн. *glazúra*; — запозичення з німецької мови; нім. *Glasur* «глазур» утворене від *Glas* «скло», пов'язаного, як і англ. *glass* «тс.», дісл. *glāsa* «прикрашати чимсь блискучим», з нім. *glänzen* «блищати», *glinzen* «тс.», спорідненими з псл. *ględati*, укр. *глядіти*, за допомогою романського словотворчого елемента *-ur(-)* (за зразком нім. *Lasur* «лазур; глазур» <слат. *lasurium* «лазур»).— СІС 172; Шанский ЭСРЯ I 4, 89—90; Фасмер I 410; Kluge—Mitzka 260.— Див. ще *глядіти*.

[гламб] «качан капусти» ВеЗа; — давнє запозичення з польської мови; п. *głąb* «тс.», як і ч. *hloub*, слц. *hlúb*, вл. *hlub*, нл. *głub* «тс.», споріднене з дісл. *kleppr* «брила, грудка», *klumba* «дрюк», нім. *Klumpen* «брила», англ. *clump* «купа» (з іє. **gel-* «стискати, збивати; щось кругле»); непереконливе пов'язання з п. *głąb* «бульба» (р. *клубень*) (Brückner KZ 43, 321), а також з псл. **glqđъ* (укр. *глиб*) (Brückner 143; KZ 42, 345).— Sławski I 289—290.

гланда; — р. бр. болг. *гланда*; — запозичення з французької мови; фр. *glande* «залоза, гланда» утворене від лат. *glandula* «шийна залоза», зменшеної форми від *glāns* «жолудь», спорідне-

ного з псл. *želodь*, укр. *жолудь*.— СІС 172; Шанский ЭСРЯ I 4, 90; Фасмер I 410; Преобр. I 227; Dauzat 364; Walde—Hofm. I 604—605.— Див. ще *жоблудь*.

глас, *глашатай*, *гласний*, [возгласі] «вихвалювання» Ж, [возгласітися] «прославитися» Ж, [возгласітися] «обізватися» Я, [присоглашати] «схилити на свій бік», [соглас] «згода» Ж, [согласка] «одностайність» Ж; — р. *глас*, бр. *глас*, др. *гласъ*; — через давньоруську мову запозичене з старослов'янської; стсл. *гласъ* є закономірним південнослов'янським відповідником до др. *голосъ*, укр. *голос*.— Шанский ЭСРЯ I 4, 90; Фасмер I 410.— Див. ще *гблос*.

глівіти, *глевавий*, *глевкий*, *глевкуватий*, *глевтійок*, *глевт'як*, *глевтякуватий*, *глевчак*, *глев'як* — див. *гливіти*.

[*глѣгул*] «кладка між горами» Ко; — не зовсім ясне; можливо, походить від рум. *clădfutul* «споруда» (-ul — означений артикль), похідного від дієслова (а) *clădi*, що є запозиченням із слов'янських мов (пор. псл. *klasti*, *kladq* «класти, кладу»).— Сгâpjalâ 282; Kalužn. 15.— Пор. *клясти*.

[*глѣзень*] (вид рослини) Ж; — можливо, походить з колишнього *glъ-zь, утвореного від прикметника *glъ-zь «гладкий, слизкий» (пор. р. [глізкий] <*glъ-zькъ* «тс.»), спорідненого з укр. *глізавий* «клеючий, в'язкий»; до слів з тим самим коренем належать також псл. *gliva* (укр. *гліва*), *glina* (укр. *гліна*), *glistъ* (укр. *глист*), де відбито інший ступінь вокалізму (**glei-* зам. *gli-*).— Фасмер I 411.— Див. ще *глізавий*.— Пор. *гліва*, *гліна*, *глист*.

[*глѣзна*] «кісточка (в носі)» Ж, [глізно] «суглоб у кісточках» Я; — р. *глізна* «голінка», др. *глезнъ* «кісточка», *глезна*, *глезно* «тс.», п. *glozpa* «голінка, ліктьова кісточка» (ст. *glozn* «кісточка»), ч. *hlezo* «кісточка», ст. *hlezen*, нл. *glozonk* «тс.», болг. *глізен* «тс.; шишка; сук», м. *глізен* «кісточка», схв. *гліжанъ* (род. в. *гліжъа*), слн. *glézenj*, [glézenj], ст. *glezen*, стсл. *глезьна* «тс.»; — псл. *gleznъ; — очевидно, споріднене з лит. *slėsnas* (*slėsnas*, *slėsnė*) «кісточка», *slėсна* (*sleznà*)

«найвища частина стопи біля суглоба» при неясній відмінності початкових приголосних, а також з дісл. *klakkr* «брила; пляма; хмарка» (з **glōgn-*) (Bern. I 302; ЭССЯ 6, 119), з яким зіставлялось і псл. *glazъ (Persson Beitr. 792—793; Pokorny 358), проти чого висловлюється заперечення (Kiparsky GLG 173); Махек (ESJĚ 167—168; пор. також БЕР I 248) зіставляє псл. **glez-* з дінд. *glaħa-* «гральна кісточка», а литовські слова вважає запозиченими з слов'янських мов.— Фасмер I 411; Sławski I 286; Brückner 145; Skok I 569; Bezlej ESSJ I 146—147.— Пор. *глазкі*.

глей, [глей Ж, глей Ж], [глейовіна] «глиняста земля», [глейник] «вид черв'яка (Tubifex)» Ж, [глейце] «глинище» Я, *глейщик* «відвізник глею в шахті» Я, *глейкий*, *глейоватий*; — р. діал. бр. *глей*, п. *glej* (із сх.-сл. мов), схв. *глей* «сорт глини»; — псл. [*glъjъ] < **gli-jo-*, з тим самим коренем, що й псл. *glina* (укр. *гліна*), *glistъ* (укр. *глист*); — споріднене з снн. *klei* «глина», дангл. *clæg* «глина; мул», англ. *clay*, норв. [kli] «тс.», гр. *γλία* «клей», *γλοιά* «тс.», *γλοϊός* «липка речовина, клей», лит. *glytė* «сопля», *glitė*, *glitis* «слиз; клей; сопля», лтс. *glizda* «глина, сіня глина».— Фасмер I 411—412; Филин Происх. яз. 528—529; Sławski I 282; Трубачев Рем. терминолог. 218; ЭССЯ 6, 162; Bern. I 310; Kluge—Mitzka 375; Trautmann 92.— Пор. *гліна*, *глист*.

глей «клей деяких фруктових дерев»; — результат видозміни первісного *клеї* (пор. подібне слц. *glej* «клей» поруч з [klej] «тс.»); нова форма збереглася поряд із первісною *клеї* завдяки закріпленню за нею вужчого специфічного значення.— Sławski II 200—201.— Див. ще *клеї*.

[*глейт*] «полива; полив'яний горщик», [гліт] «матеріал для поливи» Я; — р. [глейт], п. *glejta*, рідк. *glejt* (ст. *gleta*, *glita*), ч. *klejt*, слц. *glieđa* «тс.»; — через польську мову запозичене з німецької; нім. *Glätte* «полива» походить від *glatt* «гладкий», спорідненого з дангл. *glæd* «блискучий; радий», англ. *glad* «радий», псл. *gladъкъ*, укр. *гладкий*.—

SW I 833; Kluge—Mitzka 259.— Див. **ше глადити**.

глек, *глечик* «глиняна посуда; груба самовара; гра», *жовті глечики* (бот.) «(жовте) латаття, *Nuphar luteum* Smith.»; — р. (псков.) [*гилѣк*] (<*голѣк чи з псл. *guľькь*) «рукомийник (глек, пристосований для миття рук)», (пд.-зах.) [*глек*] «глек, кухоль», ст. *голец* «посудина, вживана як міра сипких тіл», бр. *гляк* «глек», др. *гьлькѣ, гьлекѣ, глекѣ, голькѣ, голкѣ*, п. [*hlak, lak*] (з бр.), [*hleak*] (з укр.): — псл. сх. [**gьлькь, *gьльсь*], які, очевидно, є початково зменшувальними формами від не збереженого псл. *gьль (<іе. [*gu-los]); — пов'язане з гр. *γαλός* «глек, круга посудина для води або молока», *γυλλάς* «вид чаші», *γυάλας* «мегарська чаша», *γαλός, γαῶλος* «округле фінікійське вантажне судно», дісл. ісл. *kjóll* «корабель», дангл. *seol*, днн. днн. *kiol*, свн. *kēl* «тс.», очевидно, також дінд. *golaḥ* «округла посудина для води», яке вважається ще запозиченням з дравідських мов (Maughofer I 349); дальша етимологія не з'ясована; позаслов'янські відповідники виводяться від іе. **geu-* «згинати, заокруглюватися», **geu-*ю- «щось округле» (Pokorny 396—397), у такому разі псл. *gьлькь могло б бути виведене від іе. *gu-l-iko-s; проте оскільки подібні назви є і в інших мовних сім'ях — гебр. *gullā* «округла посудина для олії», ак. *gullatu* «вид посудини», араб. *gulletā* «глек для вина», ар. *gulla* «глек, глечик», груз. (можливо, з ар.) *kula* «глек для вина з вузькою шийкою» — і є думки, що гр. *γαλός* (*Lewy Fremdw.* 151, 210) і дінд. *golaḥ* (*Rosén Lešopénu La'am II* (12) 21, за Майргофером) запозичені з семітських мов, можна припускати, що йдеться про культурне слово східносередземноморської області (можливо, семітського походження), яке потрапило до германців і східних слов'ян, де йому надано місцевої форми за допомогою зменшувального суфікса -ькь або -ьсь; менш вірогідне з фонетичного погляду пов'язання з псл. *glьtati «ковтати» (укр. *глитати*) (*Stawski I* 421; Дзензелівський *RKJ LTN* 15, 123—124); з тих самих мірку-

вань неприйнятні зіставлення з псл. [*glьjь], укр. *глей* (*Bern. I* 310) або з п. *gleń* «скибка хліба», що виводиться разом з *gьлькь від кореня **glu-* (*Brückner* 141, 172); мало переконливим є також виведення (Семерень *ВЯ* 1967/4, 20) від гр. *κύλιξ* «чашка». — Гавлова *Этимология* 1966, 97—98; Фасмер I 412; Филін *Происх. яз.* 528—529; Трубачев *Рем. терминолог.* 218; ЭССЯ 7, 192—193; *Būga RR II* 295.

[**глембей**] «менструація» Ж; — неясне; можливо походить від уг. *hónarbélyeg (букв.) «місячний знак» (пор. уг. *hónarszám* «менструація» (букв.) «місячне число»), складного утворення з іменника *hónar* «місяць (календарний)», утвореного з іменників *hó* «місяць (календарний, первісно — назва небесного тіла)», спорідненого з манс. *shaw* «Місяць (небесне тіло)», фін. *kuu*, морд. *ков* «тс.» і етимологічно не зовсім ясного пар «сонце, день», та іменника *bélyeg*, запозиченого з тюркських мов (пор. уйг. *bilik* «знак», тур. *bilig* «знання»). — *MNTESz I* 277—278; *Bárczi* 18, 126.

[**глемей**] «провалля, долина; лісок» Ж; — очевидно, запозичення з румунської мови; походження рум. *gláméie* «курган», [*glámíu*] «скеляста верховина» неясне. — *Vipsenz* 5.

[**глемей**] «глиниста земля, суглинок» МСБГ, [*Глемей* ВеНЗн, МСБГ, *глимей* МСБГ, *Глимей* МСБГ] «тс.», [*глимейкуватий*] «глеюватий, глинистий» МСБГ; — очевидно, запозичення з німецької мови; нім. [*Lehmerd(e)*] «тс.» (літ. *Lehmerde*) є складним словом, утвореним з *Lehm* «глина», спорідненого з лат. *limus* (<*loimos) «мул» і *Erde* «земля», спорідненого з гр. *ἔραζε* «на землю»: початкове г і кінцеве й з'явилися в результаті контамінації з *Глей* «глей». — *Kluge—Mitzka* 170—171, 430.

[**глемуздати**] «незграбно щось робити» Я, [*заглемездий*] «неповороткий», [*заглемезий*] «незграбний, нековирний», [*заглимездуватий* Па, *заглемезуватий* Я] «тс.», [*заглимезда*] «велика і незграбна людина» Па, [*заглемедзок*] «грубо зроблений предмет»; — п. [*głemiędzić*] «вотузитися, щось марудно робити», [*głemizić*] «тс.», ч. *hlemýždit se* «прухати-

ся, як слимак», hlemýzd' «слимак», ст. hlemýždž, hlemýsč «тс.»; — псл. [*glemɔzdati, *gleme(z)ditil «прухатися, як слимак», похідне від [*glemɔzď, glemɛzď] «слимак», пов'язаного з *gle-m-, glē-m- «слиз», з тим самим коренем, що й у псл. *glēpъ (укр. [глінь] «вид водоростей»), *glъjъ (укр. глей); — споріднене з лтс. glemztі «базикати; повільно їсти», gleñža «невдаха, незграба; базика», які пов'язуються з лтс. gliemas «слиз», gliēmezis «слимак», лит. glēmės «слиз». — Sławski I 283; Machek ESJČ 167; Fraenkel 156. — Пор. глей, глінь.

[гленути] «ударити» Я; — очевидно, результат метатези звукової форми [лигнути] «тс.» (див.).

глиб, [глібень] «глибинь», глибина, глибинка, [глибиня], глибинь, [глібка] «яма», [глібоч, глібочень, глібочиня], глібочинь, [глібина] Ме, [глуб] «глиб» Ж, [глубина Ж, глібочинь], глібокий, [глібокий] Ме, МСБГ, [глубий] «глибокий» Ж, [глубокий, глобокий] «тс.» Ж, [глібити], глібоцити, глібшати, [вглубливий] «такий, що охоче заглиблюється» Ж, [воглублення] «заглиблення» Ж, [возглібитися] «заглибитися» Я, заглибина, заглибник (тех.), заглибний (спец.), заглибити, [заглуб Ж, заглубина Ж, заглубчастий Ж, заглубитися Ж], заглубики, зглібити «косягнути розумом», [зглібока], навглубики, незглібимий, незглібний «незбагнений», [незглібимий] «тс.» Ж, поглібити, проглібина «заглиблення (місце)» Ж, [пробглуб] «глибина», углібка «заглиблення (процес)», угліб (присл.), углібикі, [углібати] «занурюватися», [углубитися] «заглибитися» Ж; — р. глубь, [глібь], бр. глыб, [глубачыць], др. глубь, п. głąb, głąboki, [deboki, głyboski], ч. hloub, hluboký, [hlyboký], слц. hlb, hlбокý, вл. hľubić, hľuboki, нл. dłub, dłuboki, [głub, głuboki], полаб. glǫbŭčĕ, болг. дълбок, м. длаб «виїмка», длабок «глибокий», схв. дубина «глибина», дубок «глибокий», [глібок, губок, гелбок], слн. globok, стсл. глзбокъ, псл.-схв. гльбокъ (<*гльбокъ); — псл. *glybъ (похідне від прикметника *glybъ, первісної форми прикметника *glybokъ), glǫbъ, glǫbokъ, крім яких

були також форми псл. *glъbъ і *glъbokъ, засвідчені слц. hlb, hlбокý, схв. (чак.) [губок, гелбок]; — найімовірніший зв'язок з іе. *gleubh- «рити, видовбувати», різні ступені кореневого вокалізму якого в праслов'янських формах могли відповідати первісно різним морфологічним категоріям; споріднене з лат. glūbo «лузаю, облуплюю», днв. klūbōp «розщеплювати», дісл. klūfa «розколювати» (відповідають іе. *glūbh-, псл. *glyb-), гр. γλόφω «видовбую», γλόμμα «те, що видовбане» (відповідає іе. *glūbh-, псл. *glъb-); псл. glǫb- відповідає індоєвропейській основі з нульовим вокалізмом і носовим інфіксом (*glu-m-bh-); розвиток значення у праслов'янській мові, як у спорідненому нім. Kluff «розколина, щілина; провалля, безодня, глибинь»; менш вірогідні пов'язання з псл. *zēlbъ (укр. жолоб), *globiti «видовбувати», іе. *gelebh-, звідки мало б бути glybokъ під впливом vysokъ (Schuster-Sewc 289—290; Falk—Torp I 361; Hujer LF 44, 26—30), а також з лит. gilūs «глибокий», gelmė «глибинь» (Meillet MSL 14, 371). — Шанский ЭСРЯ I 4, 97—98; Фасмер I 415, 417—418; Sławski I 289—291; БЕР I 253; Skok I 450—451; Bezlaј ESSJ I 149; ЭССЯ 6, 141—142; Bern. I 307; Meillet Études 265.

гліба, глібистий; — р. бр. глыба; — псл. (сх.) [glyba] < *glūbā; — очевидно споріднене з лат. glēba «глиба; кулька», можливо, також з лит. glūperis «кусок, окраець (хліба)», glūfizas «шутий», glūmas «тс.» (Vūga RR I 328); зводиться до іе. *gl(o)u- «пунути». — Трубачев ВЯ 1957/5, 70; Шанский ЭСРЯ I 4, 102; Фасмер I 417; Брандт РФВ 22, 119; Bern. I 310; Persson Beitr. 933.

[глібати] «важко махати крилами, повільно летіти; пастися по дощу О; копати О», [глінути] «сохнути, пропадати» О, [глібнути] «втрачати сили» Ж, [глібнути] «тс.» Ж; — п. (ст.) gлпач (<*glъbnōti) «грузнути, в'язнути, провалюватися в bagno, болото», болг. глібам «іду по болоту, багну», м. гліби се «грузне, в'язне», схв. глібати «брюхати по болоту, грязюці»; — псл. glibati, похідне від glī-bъ «трясовина, bagno»

грузьке, липке болото», з коренем тим самим, що й у псл. *glīpa* (укр. *глі́на*), *glǫbъ (укр. *глей*), *glǫstъ* (укр. *глист*), *glǫpъ (укр. *глінь*); пов'язується також (Skok I 450) з *глиб*, *глибо́кий* (псл. *glub- < *glūb-*).— Sławski I 283—284; БЕР I 248—249; ЭССЯ 6, 124.— Див. ще *глей*, *глі́на*.— Пор. *глист*, *глінь*.

глі́ва «сорт груші, бергамот; гриб на дереві, губка; гриб *Agaricus ostreatus* Jack. Mak; гриб *Polyporus Mich. Mak*; *Polyporus frondosus* Fr. Mak; печериця О», [*глі́вка*] «жовто-коричнева мурашка» Ж, [*глі́виця*] «волотяна») (бот.) «неслія волотиста, *Neslia paniculata* Desv.» Ж, [*глі́вничка*] «вид гриба, *Tubercularia*» Ж, *глі́вий* «сіро-жовтий, чорно-жовтий» (про масть), [*заглі́вистий*] ВЕНЗн; — р. [*глі́ва*] «сорт груші, бергамот», п. *glīwu* «кольору цвілі, брудно-каштановий», ч. *hlīva* «губка на дереві», слц. *hlīva*, нл. *glīwk* «тс.», схв. *гль́ва* «тс.; гриб», слн. *glīva* «гриб»; — псл. *glīva* (вид гриба), субстантивований прикметник (пор. укр. *глі́вий*) з коренем *gli-* (<**glei-*), тим самим, що й у псл. *glīpa* (укр. *глі́на*), *glǫstъ* (укр. *глист*); — споріднене з лит. *glėivės*, *glėivės* «слиз», *glėivėti* «покриватися слизом», лтс. *glīve* «цвітіння води, зелений слиз на воді», *glīvēt* «покриватися слизом», двн. *klīwa*, *klīta* «висівки», гр. *γλοιός* «клейкий»; первісне значення «ослизлий, клейкий; кольору слизу». — Фасмер I 412; Sławski I 285; Machek ESJČ 168; Schuster-Šewc 294; Bezlaž ESSJ I 148; ЭССЯ 6, 129—130; Bern I 303; Schultze KZ 45, 189; Būga RR I 439; Trautmann 92; Boisacq 150.— Пор. *глі́вити*, *глі́на*, *глист*.

глі́вити «псуватися (про сир)» Ж, [*глеві́ти*] «тс.» Ж, [*глеві́ти*] «дубіти» (про варену картоплю) Ме, [*глевоты́*] «глевкий хліб» МСБГ, [*глевтјок*], *глевтјак*, [*глевчя́к*], *глев'я́к*], *глевкий*, *глевкува́тий*, *глевтјакува́тий*, [*глевкий*] Ж, *глевтјакува́тий* Ж, *глевва́вий*; — п. *glīwieć*, [*glėwieć*] «псуватися» (про сир), ч. (мор.) [*hlivět'*] «животіти», слц. *hliviet'* «тс.; гнити; лінуватися»; — похідне утворення від псл. *glīva «вид гриба», субстантивованого прикметника з первісним значенням «слизький, клейкий». — Sławski

ki I 285; Machek ESJČ 168; Bern I 303—304; Būga RR I 439.— Див. ще *глі́ва*.

[**глі́вля́к**] (зоол.) «кажан, лилик, *Vespertilio*» ВеБ; — очевидно, результат контамінації слів [*лиля́к*] «кажан» і *глі́вий* «сіро-жовтий». — Див. ще *глі́ва*, *лиля́к*.

глі́ззавий «клейкий, в'язкий», [*глі́ззаватий*] «клейкуватий, в'язкуватий» Я, [*глі́ззкий*] «глевкий» Л, [*глі́зжа*] «урвище, підрите водою»; — р. [*глі́здатъ*] «ковзатися», [*глі́зкий*] «гладкий, слизький»; — очевидно, похідне від псл. *glǫzdati, спорідненого з дангл. *glīdan* «ковзатися», двн. *glītan* «тс.», дісл. *glėdgr* «розставлений» (про ноги); у такому разі первісна форма прикметника мала бути **глі́ззавий* (**глі́ззавий*); д могло зникнути насамперед у позиції між приголосними прикметникового утворення типу **глі́ззкий* (<**глі́ззкий*); навряд чи правильно пов'язується з р. *скользкий*, *склі́зкий* (Brückner KZ 45, 45; 48, 207). — Фасмер I 411; Преобр. I 125; Bern. I 310.— Пор. *глі́зень*.

Глі́керія, *Глікє́ра*, *Ликє́ра*, [*Глікє́рія*, *Ликє́рія*, *Ликє́ра*, *Лукє́рія*, *Лукє́ра*, *Лукє́ря*], ст. *Глукє́рія* «сладостная» (1627); — р. *Глікє́рія*, бр. *Глікє́рья*, ч. *Glikerie*, болг. *Гликє́рія*, стсл. **Глікє́риа**; — через старослов'янську мову запозичене з грецької; гр. *Γλυκερία* утворене від прикметника *γλυκερός* «солодкий», похідного від етимологічно неясного *γλυχός* «тс.». — Петровский 88; Суперанская 86; Илчев 135; Frisk I 314—315.— Пор. *глі́церин*, *глюко́за*.

[**глі́ма́ти**] «ковтати, жадібно їсти»; — очевидно, псл. *glėmati «тс.»; — у такому разі споріднене з лит. *glėmžti* «зрїбати; захоплювати; їсти, жерти», лтс. *glėmtz* «повільно їсти», лат. *glomus* «галушка», свн. *klēmnen* «ухопити кігтями, затиснути»; **гли-** зам. **гле-** зумовлене впливом слова *глі́мати*. — Bern. I 301; Fraenkel 156.

глі́на, [*глі́на́рня*] Я, [*глі́нець*] «алюміній», [*глі́ніна*] «частка глини», [*глі́нисько*] Ж, *глі́нище*, [*глі́ній*] «алюміній» Ж, [*глі́нь*] «тс.» Ж, *глі́нка* «біла глина», [*глі́няк*] «глинище» Ж, *глі́ня́нка* «будівля з глини; (глинище)», *глі́ня́ник*

«горщик на глину; [глиняна миска Мо; глинище; продавець глини Я]», *глинистий*, [глинкуватий] Я, *глиняний*, *глинястий*, *суглинок*, *суглинистий*; — р. др. болг. м. *глина*, бр. *глина*, п. нл. *glina*, ч. *hlina*, слц. вл. *hlina*, полаб. *glaino*, схв. *глина* (*гнѣла*), слн. *glina*, стсл. **ГНИАД**, **ГЛИНЪНЪ** «глиняний»; — псл. *glipa* < *gleina (із суфіксом -па < *-пā і коренем тим самим, що і в словах *глей*, [гливіти], *глист*); — споріднене з гр. γλίψη «клей», дісл. *klīna* «мастити, бруднити», ірл. *glenaid* «зав'язав», кїмр. *glupu* «зав'язати, застрявати». — Шанский ЭСРЯ I 4, 92—93; Фасмер I 412; Sławski I 284; БЕР I 249; Skok I 569—570; Bezlaj ESSJ I 147; ЭССЯ 6, 125—126; Bern. I 304; Trautmann 92; Торр 57. — Пор. *глей*, *гливіти*, *глист*.

[**глипати**] «поглядати», [глипати] «тс.», [глимнути] «глянути», [гли] (виг.); — р. [глипати] «дивитися, оглядатися»; — псл. (сх.) [glipatil]; — споріднене з свн. *glifep* «бути косим», *glipfen* «ковзатися», снн. *glere* (*glippe*) «тріщина, щілина», норв. *glīra* «бути відкритим»; отже, первісне значення могло бути «мружитися, дивитися, ледве розтуливши повіки»; помилково виводилось від сгр., нгр. γλέψω «дивлюся» (Фасмер ИОРЯС 12/2, 227; ГСЭ III 48) або від дат. *glippe* «кліпати очима, дивитися», шв. *glippa* «часто відкривати» (Bern. I 304; Uhlenbeck AfSIPh 15, 486). — Фасмер I 413; ЭССЯ 6, 127—128.

[**глисник**] (бот.) «паслін гірко-солодкий, *Solanum dulcamara* L.», [глистовник Мак, глистяк, глистян Мак] «тс.», [глисник] «плющ звичайний, *Hedera helix* L.» Мак, [глистник] «фіалка триколірна, *Viola tricolor* L. Мак; чистотіл, *Chelidonium majus* L. Мак»; — очевидно, назви пов'язані з *глист*; мотивація такого зв'язку неясна.

глист, [глиста], *глисник* «цитварне насіння» СУМ, Г, [глистованець] «тс.» О, [глистівник] «полин, *Artemisia*» Мак, [глистник] «тс.»; папороть, *Aspidium filix mas*. Sw; пижмо, *Tanacetum vulgare* L.» Мак, [глистняк] «пижмо» Л, [глистібк] Ж, *глистюк* «глист, дощовий черв'як», [глистянка] «риба з глистами», *глистуватий* «схожий на глиста; [за-

ражений глистами Я]», [глистявити] «хворіти на глисти» Я; — р. *глиста*, *глист*, бр. *glīst*, п. *glīsta*, [glīstl], ч. *hlíst*, *hlīsta*, слц. *hlīsta*, вл. *hlista*, нл. *glīsta*, полаб. *glāistā*, болг. *глист*, м. *глиста*, *глист*, схв. *глиста*, слн. *glīsta*; — псл. *gli-stъ* < *glei-(s)to-s із тим самим коренем, що й у *глина*; — споріднене з лит. *glītūs* «слизький, гладкий, липкий», *glytė* «бурулька, сопля», *glītė*, *glītis* «слиз, клей», лтс. *glīta* «слиз», *glīst* «ставати клейким», гр. γλίττων (γλοιόν), «слиз», лат. *glis* (род. в. *glītis*) «намул», *glūs* (род. в. *glūtis*) «клей», свн. *klīster* «клейстер», нвн. *Kleister* «тс.», дангл. *æt-clīpan* «приклеюватися», двн. *kleta*, *klette* «реп'ях», алб. *ngjit* «клею»; менш обгрунтоване пов'язання (Bern. I 304; Фасмер I 413) з свн. *glītan* «ковзатися», нвн. *gleiten* «тс.»; — Шанский ЭСРЯ I 4, 93—94; Sławski I 284—285; Schuster-Sewc 293—294; БЕР I 249; Skok I 570; Bezlaj ESSJ I 147; ЭССЯ 6, 128—129. — Пор. *глей*, *гливіти*, *глина*.

глитати, [глотати] Ж, [глинути], *глитай*, *глитайня*, *глитайство*, [глитаня] «глотка» Ж, *глотка*, [глот] «ковток» Ж, *глотковий*, *поглинати*, *поглинути*, *проглинати*, *проглинути*; — р. *глотать*, бр. *глытáць*, др. *глытати*, п. ст. *klītaç*, ч. *hlītati*, ст. *hlītiti*, слц. *hlītat'*, вл. *hīltaç* (з ч.), болг. *гълтам*, м. *голта*, схв. *гүтати* «ковтати», слн. *gol-tāti*, стсл. **ПОГЛЪЦАТИ**, **ПОГЛЪТИТИ** «поглинати, поглинути»; — псл. *glītati*; — споріднене з лат. *glūtus* «горлянка», *glūtio* «ковтаю», двн. *kela* «горло», нвн. *Kehle* «тс.», ірл. *gelim* «пожираю»; іе. *gel-/g^hel- «поглинати», паралельне до *g^her- «тс.», до якого зводиться псл. *žerti, укр. *жэрти*. — Шанский ЭСРЯ I 4, 96—97; Фасмер I 414—415; Sławski I 297; Machek ESJČ 169; БЕР I 301; Skok I 639; Bezlaj ESSJ I 159—160; ЭССЯ 6, 157—159; Bern. I 309; Pokorny 365, 475—476. — Пор. *жэрти*.

[**глицар**] «палиця, якою мішають вапно в творилі (при гасінні)», [глицарня] «яма, в якій готують вапно; творило», [грицарня] «тс.»; — неясне; можливо, пов'язане з [люсувати] «гасити вапно»; своєї форми — зам. сподіваного

*люс(ув)ар — слово могло набути в фонетичних умовах однієї з південно-західних говірок (перехід інтервокального -с- > -ц-, як у *гасати* — *гацати* і поява початкового г перед сонорним, як у [g-lástivka] з дальшою зміною *глюцар в *глицар* під впливом семантичного зближення із словом *глиця*).— Див. ще *люсувати*.

глиця «голки, колючки деяких рослин, хвоя; дерев'яна голка; [щабель полудрабка Ме; жердина; кладка], [глічка] (назва худого вола; назва худой тонкої жінки Мо); — р. [игліца] «велика голка; жердина», п. iglisa «велика голка; шпилька для волосся; спиця для плетіння панчох; гостра вершина гори, вежі; (ст.) тонка голінкова кістка», [glicel] «жердинки, що з'єднують зуби у бороні», ч. [jehlice] «голка; хвоя», слц. ihlica «голка; шпилька; предмет, подібний до голки», нл. jeglica «голочка; хвоїна», слн. iglisa «голочка»; — псл. *jъgьlisa, похідне від *jъgьla «голка», з первісним значенням «голочка», пізніше «голка (шпилька) особливого призначення; тонкий предмет, подібний до голки»; пояснюється також (Machek ESJČ 220—221) як похідне від псл. jъgo «ярмо» з первісним значенням «занога у ярмі».— Парасунько Мовозн. 1968/4, 51—53; Sławski I 443—445.— Див. ще *Голка*.

Гліб, [Глібон] Я; — р. бр. *Глеб*, др. *Гълѣбъ* — запозичення з давньоскандинавської (найвірогідніше, давньошведської) мови; дісл. Guðleifr (зіставляване з нвн. Gottlieb) «нащадок бога» є складним словом, утвореним з основ іменників guð «бог», спорідненого з гот. guþ, нвн. Gott, англ. god «тс.», дінд. hū «окликати (богів)», псл. zъvati, укр. *звати*, i leifr (lefr) «нащадок», похідного від дісл. leifa «залишатися», спорідненого з гот. laiba «шматок; залишок», двн. bi-līban «залишатися», нвн. bleiben «тс.», дінд. lērayati «маже», псл. lъpēti, укр. *ліпнути*, *ліпити*.— Сл. вл. імен 206; Фасмер I 411; Петровский 88; Paul Kl. Vnb. 30; Kluge—Mitzka 83, 265; Falk—Topf I 83; Jóhannesson 737—738, 287—288.— Див. ще *звати*, *ліпнути*.

глід (бот.) «Crataegus oxyacantha L.,

Crataegus monogyna Jacq.», [глідина Мак, глик Мак, гліг Ж, глідина Я, глій Ж, глог Мак, глогівка Мак, глод], *глодіна*, [глодовина Мак, гложина Мак, глоїна, глот Ж, Пі, гльод, грожіна ЕЗБ 4] «тс.», [глодавка] «гостра трава з мителками; тонконіг звичайний, Poa trivialis L.» Ж, [глогінька] «ягода глоду», *глодовінець* (ент.) «метелик Papilio crataegi» Ж, [глогуватий] «колючий, як глід» Ж, [оглід] «глід» Мак; — р. [глог] «дерен, Cornus sanguinea», [глод, глѣд] «глід», бр. болг. м. *глог*, п. glóg, ч. слц. hloh, вл. hlohonc, нл. glog, схв. glòg, слн. glòg «тс.»; — псл. glogъ (українські форми з д типу *глід* вторинні, виникли внаслідок дисиміляції); — споріднене з гр. (іон.) γλάσσα «язик», гр. γλῶχες «вусики колосся», γλῶχίς «гострий кінець», γλῶσσα, γλῶττα «язик»; іе. *glōgh-: *glagh- «колючка, щось гостре»; отже, первісне значення — «колюча рослина»; менш переконливі інші пояснення: виведення з *iglogъ, нібито спорідненого з igъla (укр. *голка*, рос. *игла*) (Brückner KZ 46, 199—200), з *dlogъ, пов'язуваного з псл. [*dolka] «вістря, щетина, волос» (Wijk KZ 23, 369), з первісного значення «білий сік» (Соболевский Slavia 5, 442), з праєвропейського субстратного слова, з якого начебто також походить гр. κράταιος «глід» (Machek LP 2, 145, 152).— Криченко Вступ 503; Фасмер—Трубачев I 414; Sławski I 294—295; БЕР I 250; Skok I 571; Bezlaj ESSJ I 149; ЭССЯ 6, 136—137; Bern. I 306; Pokorny 402.

[глінь] (бот.) «вид водоростей, Alga BeHЗн; — р. [глень] «волога, сік», п. glon (бот.) «Alga», [glán] «тс.; мул; послід гусячий, курячий», ст. glan (> glán, glon) «каламуть, гуща», ч. hlen «мул; слиз», слц. hljen «слиз, мокрота; мул», вл. hlen «осад», схв. *глен* «слиз» (з ч.), слн. glén «слина, слиз; мул; пліснява», р.-псл. *глѣнь* «мокрота, волога; сік; жовч»; — псл. glēpъ < *gloi-по- з коренем, що виступає також у псл. glina «глина», *glъjъ «глей», gliva «глива»; — споріднене з двн. klēnap «мазати, клеїти», дісл. klína «тс.», ірл. glemaid «тулиться», лит. gliėti «мазати, ліпити», gla-

istýti «мазати, розтирати», glaīstas «замазка», лтс. gliemas «клейка рідина», лат. glūs (glūten) «клей, замазка»; менш переконливе зіставлення з гр. χλῆδος «багно» (Machek ESJĀ 167; LP 5, 70); семантично непереконливе зближення з іє. *gel- «стискати, збивати; щось округле, кулясте» (Роконгу 362); малоймовірно також припущуване первісне значення «щось блискуче» (Specht 144).— Фасмер—Трубачев I 412; Ślawski I 285—286; Bezlaj ESSJ I 146; ЭССЯ 6, 120—121; Bern. I 303; Trautmann 92; Fraenkel 157.— Пор. **глей**, **гліва**, **гліна**.

[**гліпкати**] (*дідьками*) «ляються, клясти» Ж; — неясне.

глицерін; — р. болг. м. *глицерин*, бр. *глицерина*, *глицерин*, п. gliceryna, ч. glycerin, слц. glycerin, вл. glicerin, схв. *глицерин*, слн. glicerin; — очевидно, запозичення з німецької мови; нім. Glycerin походить від фр. glycérine (з 1842 р.), утвореного від гр. γλυκερός «солодкий», пов'язаного з етимологічно неясним γλυχός «тс.».— СІС 173; Шанський ЭСРЯ I 4, 94; Фасмер I 413; Kluge—Mitzka 263; Dauzat 365; Frisk I 314—315.— Пор. **Гликерія**, **глюкоза**.

[**глоба́**] «зігнуте від природи дерево; залізний клин; клопіт, турбота», [*глоба́р*] «конопатник», [*глоба́ч*] «тс.», [*глобок*] «малий клин між кіссям і залізним кільцем, яке охоплює косу й кісся», [*глоба́йти*] «укріплювати клинами вал у млині; конопатити», [*глобува́ти*] «кривдити», [*за́глобка*] «дерев'яний клин» Ж; — р. [*глоба́*] «поперечна балка, жердина», п. [głobik] «клин», [głobic] «скріплювати, стискати, ущільнювати клинами», ч. [hlobit'] «товкти, бити; настирливо просити», ст. hlobiti «утверджувати, зміцнювати, забивати», слц. hlobit' «забивати молотком; збивати щось із дерева», болг. *глобя* «збираю; скріплюю», м. *зглоби* «збере, складе», схв. *углобити* «вставити, увіткнути», *зглобити* «тс.»; — псл. globa, globiti; — споріднене з прус. po-glabc «притулив до серця», лит. glabóti «переховувати, ховати», glėbti «стискати, охоплювати», glóbti «стискати, обгортати, обіймати», лтс. glabāt «пилувати; закопувати,

переховувати», дісл. klafi «ярмо», снн. klave «тс.», двн. klāftra «сажень», нвн. Klaffer «тс.»; іє. *gel- «стискати, збивати; щось кругле, кулясте».— Дзендзелівський УЗЛП 41; Фасмер I 413; Преобр. I 126; Ślawski I 291; Bezlaj ESSJ I 148—149; ЭССЯ 6, 131—133; Trautmann 91—92; Fraenkel 156; Rokogny 357—360.— Пор. **голобля**, **суглоб**.

[**глобати**] «пастися там, де нема трави» О; — п. wugłobic «видовбати», болг. *глоб* «очна ямка», [*глобна*] «заглиблюю», [*глобам*] «довбаю», схв. *глобати* «гризти; фрезерувати», слн. glóbatі «довбати; гризти»; — псл. *globti, glabati «гризти; довбати», пов'язане чергуванням голосних із *želbъ (<*gelb-) «жолоб»; — споріднене з гр. γλάφω «видовбую, вирізую», γλάφω «печера, грот»; іє. *gelbh- «скребти, вискріпати порожнину».— Machek ESJĀ 168; БЕР I 250; Skok I 563; Bezlaj ESSJ I 149; Rokogny 367.— Пор. **жолоб**.

[**глобе́**] «кусочок сиру» Ж; — неясне.

глобус, **глоба́льний**; — р. бр. болг. м. схв. *глобус*, п. ч. вл. globus, слц. слн. glóbus; — можливо, через німецьке посередництво (нім. Glóbus) запозичене з новолатинської мови; нлат. globus у значенні лат. клас. globus terrae «земна куля» споріднене з нім. Kolben < двн. kolbo «булава, качан; колба». — СІС 174; Шанський ЭСРЯ I 4, 95; Валькова РР 1967/2, 83—84; Фасмер I 414; Kluge—Mitzka 261, 388; Walde—Hofm. I 608—609.

[**глобча́стий**] «голобелний, з голоблями» Пі; — очевидно, давніше *оглобча́стий «тс.», похідне від *оглобля*, відповідного поширенішому *голобля* (пор. подібне відпадиння префіксального *о-* в *городній*, *город* від давніших *огородній*, *огород*).— Див. ще **голобля**.

глова́ — див. **вуглова**.

[**гловачо́к**] «пуголовок» ВеБ; — запозичення з польської мови; п. [głowa-čuk] «тс.» є зменшувальною за походженням формою від [głowacz] «тс.» (букв. «головач»), похідного від głowa «голова», спорідненого з укр. *голова*.—SW I 848.— Див. ще **голова́**.— Пор. **пуголовок**.

[**гловень**] «верхній брусок на одвірках», [*главень Я*, *головень Л*] «тс.», [*гло-*

вень] «дошка, якою покривають паркан або частокіл поверх стовпів», [гловáр] «верхній одвірок дверей і вікон»; — очевидно, давніше *глобень «тс.» (пор. р. [глоба́] «поперечна балка, жердина», [гло́бка] «балка, перекладина»), пов'язане із загло́бити (згло́бити) «забити клином, з'єднати» і видозмінене внаслідок деетимологізації, можливо, пов'язаної з впливом п. głowa «голова», псл. гл-ва.— Фасмер I 413; Sławski I 291.— Див. ще глоба́.

[глода́ти] «гризти», [глида́ти] «тс.», [глада́ти] «гризти беззубими яснами» Ме, [глодя́нка] «кам'яна сіль (яку дають худобі)», [глоду́н] «гризун» Ж; — р. глода́ть, п. ст. діал. głodać, ч. hlodati, слц. hlodat', вл. hłodać, нл. głodaś, болг. глѡждя, м. глода, схв. глѡдати, слн. glódati, р.-цсл. глѡдати; — псл. glodati, не зовсім ясне; пов'язується з [глобати] (ЕССЯ 6, 135; Schuster-Šewc 287); сумнівні зіставлення з псл. *gladъкъ (укр. глáдкий) (Bern. I 306; Holub—Kop. 124), з дісл. glata «знищити» (Bern. I там же; Фасмер I 414), з псл. glogъ (укр. глiд, глiг) і лит. gloda «знищення» (Brückner 143); укр. [глида́ти], очевидно, виникло під впливом глитáти.— Sławski I 291; Machek ESJČ 168; БЕР I 250—251; Skok I 571; Bezljaj ESSJ I 149.

[гло́нда́ти] «вільно блукати й пастися» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з слц. [gl'ondat' sa] «мати слабість у ногах» через проміжне значення «іти розслаблено, повільно».

[гло́бском] «у великому достатку, достатньо, масами» Ж; — результат фонетичної і семантичної видозміни прислівника [ло́бском] «навалом, безладно, розкидано», зокрема, через появу характерного для південно-західних говірок протетичного г.— Див. ще лоск.

[гло́та] «тіснота, тиснява», [гліт] «тс.», [глітний] «тісний, вузький», [глітно] «тісно, завізно» Ме, [глоти́ти] «тіснити, товпитися», [згло́та] «збіговисько» Ж, [зглітно] «тісно» Ж, [на́гліт] «натиск, тиснява» Ж, [переглоти́тися] «стати вільніше, просторіше» Ж, [проглоти́тися] «протиснутися» Ж; — болг. [гло́та] «зграя, стадо, натовп; домішки в кормі із

зерном», м. глотеж «сміття; [бур'ян]», глотка «смітинка; нерівність», схв. глѡта «бідні люди; родина; домішки в збіжжі», слн. glóta «натовп; висівки; бур'ян», псл. глѡта «натовп»; — псл. [glota] (або *gъlota); — не цілком ясно походження, очевидно, пов'язане з іє. *gele- «стискати»; можливо, сюди ж р. [гло́татъся] «міряться, жеребкуватись» (у грі), дангл. cild «дитина», англ. child «тс.»; менш імовірний зв'язок з дінд. gañāñ «натовп; безліч» (-n- < -ln-) (Fortunatov BB 4, 218; Младенов 102) або дінд. glāūs «пака» (Fortunatov там же).— БЕР I 251; Skok I 572; Bezljaj ESSJ I 150; ESSJ Uk. č. 26—29; ЭССЯ 6, 138—139; Bern. I 306; Persson Beitr. 64.

[гло́та] «діти» Ко, Шух; — запозичення з румунської мови; рум. gloată «юрба, збіговисько; чернь» походить від болг. глѡта «зграя, стадо, натовп», спорідненого з укр. глѡта́ «тіснота».— Vincenz I; DLRM 340; СДЕЛМ 87; БЕР I 251.— Див. ще глѡта́.

[глю́бий] «голубий» Ж, [глубі́нка] «голубінка (вид грибів), Agaricus russula» Ж; — результат фонетичної видозміни форми голубі́й з перенесенням наголосу, викликаним, можливо, впливом п. ст. гоґебі «блакитний».— Див. ще голубі́й.

[глюжда́ни] «бадилля кукурудзи» Мо, [глюжда́ння] «тс.» Дз; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з молд. глѡзэ (мн. глѡжь, глѡдзь) «копиця збіжжя, кукурудзи, конопель» (рум. glúgă, glugi «тс.»), до якого безпосередньо зводиться укр. [глю́га] «копиця снопів, очерету».— Мо 25.— Див. ще глю́га.

глуз «глум, насміх», глѡзи «глузування», [глузовнік] «глузлива людина», глузува́ти, глузли́вий, [глузува́тий] «глузливий» Ж; — результат фонетичного спрощення форм [глузд] «глум, насміх», [глуздува́ти] «глузувати», значення яких могло розвинутися або від глузд «розум» через «дотепність, жарт», або від [глю́здити] «бити» (первісно «відбивати глузд, розум») через «відбивати глузд жартами, глумом»; фонетичне спрощення глузд > глуз стало засобом виразнішого розгалуження значень

слова *глузд* «розум» і «глум». — Див. ще *глузд*, *глуздити*.

[*Глузавці*] (бот.) «вид картопляної плісняви, Rhizoboleae (захворювання картоплі)» Ж; — неясне.

глузд «розум, сенс, свідомість; (первісно) мозок» (збережене у виразі *глузди відбити?*), [*Глузди*] «нутроші, тельбухи Л; розум Ме», *безглуздя*, *безглуздий*, *безглуздіти*; — р. (пд.) [*Глузд*] «розум, пам'ять, мозок», бр. *глузд* «розум, мозок», *глузды* «мозок»; — загальноприйнятої етимології не має; виводиться (Bern. I 308—309) з псл. (сх.) [gluzdъ] «мозок» < *gloud- «слизувата грудка» (слово могло виникнути як синонім до основного *mozgъ* у зв'язку з виглядом мозку), що пов'язане з такими словами того самого кореня, як *гльзьпъ (укр. *глѣзень*), *гльжь (укр. *глей*), *gliva* (укр. *гліва*), *glina* (укр. *глина*), *glistъ* (укр. *глист*) *гльпъ (укр. *глінь*), а також укр. *глізвий*, в основі яких лежить поняття чогось слизького; у такому разі, очевидно, споріднене з снн. *klot* «грудка, куля», свн. *klōz* «грудка» (<пгерм. *klauta-), дінд. *glāūh* «пака, купа», а також норв. *kluse* «слизувата грудка», снн. *klūs* «маса»; через семантичну ланку «гладкий, ковзкий, слизький» може бути пов'язане також з р. [*Глуздіть*] «ковзатися», [*Глудкий*] «гладкий, слизький», [*Глудь*] «гладінь, ожеледь», лит. *glaudūs* «гладко прилеглий», *gludūs* «гладкий», *glaũsti* «щільно прикладати, пригорнутися», *glūdoti* «лежати пригорнувшись», лтс. *glauda* «гладкість, гладінь», *glaũdīt* «гладити, пестити», *gluds* «гладкий, слизький»; менш імовірно зближення (Bern. I 308—309; Фасмер I 416) з двн. *glau* «розумний, розсудливий», гот. *glaggwo*, *glaggwuba* «точний», дісл. *gloggr* «розумний, ясний, гострий». — ЭССЯ 6, 155—156.

[*Глуздити*] «бити, стібати», «*глуздувати*] «глузувати» Ж, [*Глузд*] «глум, насміх» Ж, [*Глуздяк*] «тупоумний» Ж, [*Глуздітвий*] «глузливий» Ж, [*Глуздоватий*] «тупий, тупоумний» Ж, [*Заглуздувати*] «забити комусь глузди (= зробити тупоумним)» Ж; — очевидно, дієслово виникло на основі словосполучення *забивати глузди* (*глузди відбити*) або подіб-

ного; із значення «відбивати комусь мозок (глузди), робити (биттям) тупим» мало як переносне розвинулося інше — «затуркувати (відбивати глузди); глузуючи, робити дурним», звідки пізніше значення «глузувати» з похідними. — Див. ще *глузд*. — Пор. *глузувати*.

[*Глузик*] «дрібний вапняний дутик, що потрапляє в гончарний виріб», [*Глузюватий*] «неоднорідний, грудкуватий, з дрібними дутиками» (про глину); — очевидно, походить від п. *luz*, *lōz*, [*loz*], «нешільність; порожнеча, пустота», що є запозиченням з німецької мови; нім. *los(e)* «вільний, хисткий, розхитаний; (присл.) слабко, вільно», як і двн. днн. свн. *lōs* «вільний; неодружений; голий», споріднене з дангл. *lēas* «облудний, брехливий», дісл. *lauss* «хисткий; вільний», гр. *λόω* «розв'язую», лат. *solvo* (<*se-luō) «звільняю, розв'язую», дінд. *lunāti* «відділяє»; поява приставного *г* перед початковим *л* характерна для деяких південно-західних говірок; у даному разі початкове *г* могло з'явитися і під впливом прикметника *глізвий*. — Brückner 304; Kluge—Mitzka 446. — Пор. *люз*.

[*Глузомор*] (бот.) «вид картопляної плісняви, Rhizosporium (хвороба, що уражає зовнішню частину картоплі)» Ж; — складне утворення, першим компонентом якого є та сама основа, що й у [*Глузавці*], а другим — віддієслівна основа *мор*, пов'язана з *моріти*, *мерти*. — Див. ще *глузавці*, *мерти*.

глум, *глумільник*, *глумитель*, [*Глумота*] «висміювання», *глумливий*, *глумітися*, [*Глумувати*], *глуміти* «вражати, нищити, псувати; [зневажати Ж], [*Глумити*] «приголомшувати» Ме, [*оглуміти*] «збожеволіти» Ж; — р. бр. болг. *глум*, др. *глумъ*, п. [glum] «знущання, повеніряння», ч. ст. *hluma* «актор», м. *глума* «гра актора», схв. *гліма* «весела гра, комедія», слн. *glúma* «жарт; пустощі; водевіль, фарс», стсл. *гломумъ* «базікання, хвастощі»; — псл. *glumъ* «жарт» < *gloum-; — споріднене з дісл. *glumf* «гучні веселощі», *gleuma* «бути веселим; зволікати, забувати», дангл. *glēap* «жарт, гра», гр. *χλεύη* «жарт, насміх», *χλευάζω* «жартую», лит. *glūdoti*

«жартувати», ст. *glaudas* «забава», *glau-da* «тс.», лтс. *glaudāt* «жартувати»; іє. **ghleu-* «веселитися, жартувати»; думка про запозичення з германських мов (Kiparsky GLG 66) неприйнятна.— Шанський ЭСРЯ I 4, 99—100; Фасмер I 416; Sławski I 296; Machek ESJČ 170; Skok I 573; Bezlaj ESSJ I 150; ЭССЯ 6, 147—148; Bern. I 308; Trautmann 91; Fraenkel 155; Младенов Годишник 13, 33—35.— Пор. **глу́пий**, **глухий**.

глу́пий «дурний; глухий», *глу́па ніч* «північ»), *глу́пуватий*, [глупта́вий] Ж, *глу́пак*, [глупа́чество] «дурість» Я, [глу́пни́на] «глушина», *глу́пота́*, [глу́пощі] Ж, *глу́пство*, [глупта́к], [зеглу́патися] «стати безпорадним, зніяковіти», [не́глу́п] «великий дурень» Ж, [не́голоп] «тс.» Ж, [оглу́пати (бесіду)] «оманою звернути розмову на щось інше» Ж, *оглу́пати* «стати дурним» Ж; — р. *глу́пный*, бр. *глупя́к* «дурень», [сама́я глу́пась] «північ» (про час), др. *глупыи*, п. *glupri*, ч. *hlouřy*, [hlupitil] «затіювати, заглушувати», слц. *hlúru*, вл. *húru*, вл. *glúru*, болг. м. *глуп*, схв. *glúp*, слн. *glúp*, стсл. *глоупъ*; — псл. *glupъ*, очевидно, пов'язане з псл. *glutъ* (укр. *глум*) і *gluxъ* (укр. *глухий*); первісно, очевидно, об'єднувало значення «дурний» і «глухий»; — споріднене з дісл. *glórg* «ідіот», лит. *glūšas* «дурний»; необрунтоване припущення про запозичення з пгерм. **glōra-*, дісл. *glórg* (Bern. I 309), як і про зв'язок з лит. *kūbas* «кульгавий» (Machek LP 1, 131—132) або з лит. *glūmti* «втрачати ясність розуму» (Machek ESJČS 132); лит. *glūpas* «дурний», лтс. *glups* «тс.», мабуть, з бр. *глуп* (Skardzius 76).— Шанський ЭСРЯ I 4, 100; Фасмер I 416—417; Sławski I 296—297; Brückner 145; KZ 45, 299; 48, 186; Machek LF 69, 248; Schuster-Sewc 291; Младенов Годишник 13, 34—36; БЕР I 252; Skok I 574; Bezlaj ESSJ I 150—151; ЭССЯ 6, 151—152; Pokorny 451.— Пор. **глум**, **глухий**.

глу́пий (орн.) «*Sula bassana* Briss.» Шарл, [глупе́й] «тс.» Ж; — р. *олуша-глу́пий* «*Sula*»; — похідне утворення від **глу́пий** «дурний»; таку назву птах дістав за надмірну довірливість і необереж-

ність щодо людини (пор. його назви в інших мовах: р. *олуша*, похідне від *олух*, нім. *Tölpel* букв. «йолоп, дурень», фр. *fou de Bassan* букв. «басанський дурень»).— Брокгауз—Ефрон 42, 909; Булаховський Семас. этюды 168.— Див. ще **глу́пий**.

глуха́р (орн.) «*Tetrao urogallus* L.», [глуше́ць] «тс.»; — р. *глуха́ръ*, *глухой те́терев*, бр. *глушэ́ц*, п. *gluszec*, ч. *hlušec* (*teřev hlušec*), слц. *hlucháň*, болг. *глуха́р*; — похідне утворення від **глухий**; підставою для назви було спостереження, що цей птах у певний момент під час токування глухне; характеристика слова як власне російського (Шанський ЭСРЯ I 4, 100—101) помилкова.— Фасмер I 417; Sławski I 297.— Див. ще **глухий**.

глухий, *глухуватий*, [глушли́вий] «оглушливий» Я, [глу́ха] «тиф», [глуха́ня, глуха́чка, глúша Ж, глушка́ня] «тс.», *глуха́нь* «глуха людина», *глуха́р*, [глу́хман Ж, Ме, глуша́к Я, глуша́н], *глушко́*, *глу́шман* Г, Па, [глушме́нь Ж] «тс.», *глухота́*, *глуш*, *глушина́*, *глуши́тель*, *глуши́нь*, *глушка* «глуха жінка; тиф», [глуши́ня] «глуш», [глушови́на] «глуш, чагарі» Я, *глу́хнути*, [глухува́ти] «бути глухим» Ж, *глуши́ти*, *глушiti*, *заглу́шливий*, *заглу́шка*, *заглу́шний* Ж, *оглу́шливий*, *оглу́шний*; — р. *глухой*, бр. *глухі*, др. *глухыи*, п. нл. *gluchy*, ч. слц. *hluchý*, вл. *hluchi*, болг. *глух*, м. *глув*, схв. *глух*, слн. *glúh*, стсл. *глоухъ*; — псл. *gluxъ* «глухий», *glъxnoti «глухнути» (пор. р. *глохнутъ*, п. ст. (o)klnač < *(o)glъchna-ti); — споріднене з лит. *glusnūs* «слухняний, уважний», *glūšas* «дурень, дурнуватий», *glūšti* «ставати дурним», можливо, також з литовськими відповідниками з початковим *k* зам. *g*: лит. *klušnūs* «слухняний», *klušas* «трохи глухий», *klausyti* «чути»; первісне значення, очевидно, «той, хто слухає», далі «уважний», потім «глухуватий, глухий» (за характерною рисою глухих, слуханням з напруженою увагою); крім того, слово пов'язане з псл. *glupъ*, оскільки поняття «глухий» і «дурний» часто змішуються; зіставлення з дісл. *glupna* «бути захопленим зненацька» (Loewenthal AfSIPh 37, 388) непереконливе; сумнівне-також

пояснення значення «глухий» префіксацією *o-*gl̥xhpti* (Vaillant RES 22, 43—44).— Шанский ЭСРЯ I 4, 101; Фасмер I 417; Sławski I 295—296; Machek ESJC 170; Brückner KZ 45, 299; Младенов AfSIPh 37, 120; БЕР I 252; Skok I 572—573; Bezlaĵ ESSJ I 150; ЭССЯ 6, 146—147; Вуга RR I 306; Fraenkel 159, 265—266.— Пор. **глу́пий**.

[**глухія**] (бот.) «буяхи, лохина, *Vaccinium uliginosum* L.» Ж, Я; — очевидно, результат видозміни назви *лохіна* «тс.», зближеної з основою слова *глухий*; безпосереднє виведення від цього слова (Machek Jm. gostl. 179) викликає сумнів.— Див. ще **лохіна**.

глухомань «глушина, нетрі»; — запозичення з російської мови; р. *глухомань* виникло, очевидно, з давнішого *глухмєнь* «глуха пора», похідного від *глухой* «глухий», внаслідок його усвідомлення як складного слова, утвореного з *глухой* і *манить*.— Шанский ЭСРЯ I 4, 101.— Див. ще **глухий**.

[**глушиця**] (бот.) «глуха кропива, *Lactium* L.», [*глухавка* Мак, *глушник*] «тс.»; — результат редукції словосполучення *глуха кропива*; назва мотивується тим, що відповідна рослина зовнішнім виглядом нагадує кропиву, але не жалить (ніби не відповідає на дотик).— Див. ще **глухий**.

[**глю́га**] «копиця снопів очерету» Мо; — запозичення з молдавської мови; молд. *gl̥gə* «каптур, башлик; копиця» (рум. *gl̥gă* «тс.») походить від лат. *siculla* «відлога, каптур» (через форму *guglā*, що потім зазнала метатези, — пор. болг. *гүгла* «відлога, каптур», що може відбивати давнішу румунську форму); лат. *siculla* (*sicullus*) е, очевидно, запозиченням з іллірійської або гальської мови (пор. назву гальського божества *Sicullātus*), де відповідне слово було споріднене з дінд. *kukūlaḥ* «полова, стручки; озброєння».— DLRM 341; БЕР I 292; Walde—Hofm. I 298—299; Ernout—Meillet I 154; Mayrhofer I 218.

глюко́за; — р. бр. *глюко́за*, п. *glukoza*, *glukoza*, ч. слц. слн. *glukóza*, вл. *glyukoza*, болг. м. схв. *глюко́за*; — запозичення з французької мови; фр. *glucose*

(з 1853 р., заст. *glucose*) утворене від гр. *γλυκός* «солодкий», неясного походження.— Dauzat 365; Frisk I 314—315.— Пор. **Гликерія**, **глицерин**.

[**глюч**] (іхт.) «бабень-головач, *Cottus gobio* L.», [*гвич*] «тс.» ВеНЗн; — очевидно, походить від п. [*głoc*] «тс.», що відповідає літературній формі *głowacz* «тс.», пов'язаній з *głowa* «голова».— SW I 847—848, 849.— Див. ще **головá**.

гля́ба — див. **гія́ба**.

[**гляг**] «частина шлунка жуйної тварини, вживана для сквашування молока», [*гляк* Ж, *гліг* Шух, *гля́га*, *гля́ги* (мн.), *глег*, *глекішник* Ж, *гля́гишки* (мн.), *гльог*, *кляг* Ж, *кляк* ВеУг] «тс.», [*гля́ганець*] «солодкий сир», [*гля́ганка*, *кля́ганець* ВеУг] «тс.», [*гльобганка*] «кисле молоко» До, [*кля́галка*] «ложка для клягу» Дз Терит. діал., [*кляганець*] «холодець» Дз Атл I, [*клягівниця*] «посудина для глягу» Дз Доп УжДУ IV, [*гля́гати*] «сквашувати молоко; робити з молока сир», [*гле́гати*, *гледжити*, *гяджити* Ж, *кля́гати*] «тс.», [*згледжитися*] «скиснути» (про молоко) Ж; — р. [*гляг*] (з укр.), п. [*klag*, *klok*, *gleg*, *gleg*], ч. (мор.) [*glagal*], слц. *kl'ag*; — запозичення з румунської мови; рум. *chiag* (<**cl'ag*), аром., меглено-румунське *cl'ag* «тс.» походить від лат. (сх.) *clagum (<*quagulum), що зводиться до лат. *coāgulum* «тс.; закваска, фермент; кисляк», похідного від *coġo* (<*co-āġo*) «з'єднує, згущую, ущільнюю», утвореного з префікса *co-* «з-», спорідненого з дірл. *soġ-* «тс.», і дієслова *āġo* «жену, веду».— Дзендзелівський Терит. діал. 87—88; НЗ УжДУ 13, 107; Клепикова 150—156; Сл. и балк. языкозн. 192; Фасмер I 418; Crânjală 280—284; Vrabie Romanoslavica 14, 153—154; Pușcariu 30; Walde—Hofm. I 242, 251—253; Ernout—Meillet I 15—16.— Див. ще **агє́нт**.

[**гля́ти**] «страва з баранини, олії, борошна, підливи з перцем і зеленою петрушкою» Я; — неясне.

[**гля́дати**] «шукати» ВеУг; — очевидно, запозичення з словацької мови; слц. *hl'adat'* «шукати» е первісним ітеративом від псл. *gl̥d̥ēti* (укр. *глядіти*) (пор. ч. ст. *hládati* «дивитися, доглядати, шукати»); про запозичення з словацької

мови свідчить, крім місця поширення слова, також його наголос (пор. укр. *глядати* «шукати»); існує, проте, думка (Дзензелівський УЗЛП 40—41), що це спільне східнослов'янсько-західнослов'янське утворення. — Machek ESJČ 167. — Див. ще **глядіти**.

глядіти «дивитися; доглядати; стежити; шукати», [гледіти], [глядати] «шукати; виглядати», [гяти] «глянути» Ж, гя (виг.) «дивись», гядь, [гляд] «погляд» Ж, гядач, [гядій] «наглядач» Я, [гяданка] «торгівля», [гяділо] «дзеркало», [гяділице] «видовище» Я, [гядінка] «дгляд» Я, [гядько] «той, хто постійно дивиться», [гядний] «такий, що дивиться; обачний, розсудливий» Ж, [гядівний] «спритний, меткий», [вгляд] «увага», вигляд, виглядини «виглядання під час чекання», виглядки «тс.», [вгядка] «висока будова, звідки далеко видно» Я, дбгляд, доглядач, доглядальниця, доглядачький, зглянутися (над кимось), [зглядатися] (на щось) «оглядати щось незвичайне» Ме, [згляд] «погляд» Ж, [згядь] «поблажливість; дгляд» Ж, нагляд, наглядатель, наглядач, наглядачький, наглядівий, наглядом «назирці, слідом, наглядці «тс.», [негядка] «нероба, ледарка», ненаглядний Ж, неоглядний, [неоглядки] «не оглядаючись», [неоглядом] «тс.», непроглядний, бгляд, оглядальник, оглядач, [огляди] «огляд; оглядини нареченої» Ж, оглядини «тс.», [бгядка] «огляд» Ж, оглядка, [бгядь] «потвора» Ж, [оглядний] «обережний» Бі, перггляд, переглядач, переглядний «який легко переглядається» Ж, переглядовий, перебгляд, підгядач, підгядник, піддбглядний «такий, що перебував під наглядом поліції», піднаглядний «тс.», рбгляд, рбгляд, [рбгядь] «огляд» Пі, рзггляд, розггядач, розггядини «оглядини нареченого», [розггядний] «обережний, завбачливий» Ж, споггядати, споггядальник, споггядач, споггядальний; — р. гядеть, бр. гядзэць, др. гядьти, п. [gładpać, gładac], ст. gładac, gładac, ч. hleděti, hledati, hlědati, hlidati, слц. hl'adiet, hl'adat, вл. hladać, нл. glėdaś, glėdnuś, болг. глѣдам, м. гледа, схв. глѣдати, слн. glėdati, стсл. глладати; — псл. *glēdēti <

< glendētei; — споріднене з лтс. [glendī] «шукай», *glenst (*glendēt) «дивитися, шукати», puolęfist «побачити, помітити», свн. glinzen «блищати», нвн. Glanz «блиск», норв. glindra «мигати», [gletta] «заглядати», сангл. glenten «кинути погляд», ірл. inglennat «стежати», atgleinn «показує»; іє. *ghlend- «блищати, дивитися»; значення «дивитися» (звідки й «шукати; доглядати») розвинулося з первісного «блищати» (так само, як у псл. згřēti, укр. здріти, пор. також укр. зоріти «світити(ся)», зоріти «пилно дивитися»). — Шанский ЭСРЯ I 4, 102—103; Фасмер I 418; Sławski I 152; Machek ESJČ 167; Schuster-Šewc 291—292; БЕР I 247—248; Skok I 568—569; Bezlaј ESSJ I 145—146; ЭССЯ 6, 122—123; Bern. I 303; Persson Beitr. 876; Trautmann 92; Falk—Torp 325.

[ггядка] (бот.) «садова айстра, Callistephus chinensis Ness.»; — похідне утворення від гядіти, як назва квітки, що має гарний вигляд; пор. подібне щодо семантики п. ст. hladoп «гарний верховий кінь» (очевидно, також з української мови). — SW II 45. — Див. ще **глядіти**.

[ггямати] «насилу їсти», [ггьявати] «жувати, пережувувати» ВеБ, [зггямати] «проковтнути, зжертити»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. [głamać] «плямкати, недбало їсти», [głamkać, glamzać] «тс.», як і схв. ст. діал. glamazati «говорити багато й не до речі; обманювати», е, очевидно, результатом афективної видозміни псл. gļematī, збереженого в укр. [гглимати] «ковтати»; далі може бути зіставлене з лтс. gleñzt «повільно їсти; плести нісенітницю», gleñžat «тс.», лит. gleñžti «їсти, жертити; захоплювати, хватати», glámžyti «м'яти, жужмити»; припущення (Matzenauer LF 7, 181; Bern. I 306) про зв'язок з герм. *glam- (пор. дісл. glam, glamt «гармидер, галас», glamga «галасувати», дат. glam «галас») не досить обгрунтоване; сумнівний розггяд укр. [ггьямати] (Sławski I 281) як відповідника п. glamać. — Пор. глемедати.

ггянець, ггянс, ггянци, ггянець, ггянс, ггянци, ггянсувати, ггянциувати, ггянциувати, ггянсований, ггянсовий,

глянцєвий, глянсуватий, глянцюватий;— р. *глянец*, (заст.) *глянц*, бр. *глянец*, п. *glans*, рідк. діал. *glanc*, ч. слц. розм. *glanc*, болг. *гланиц*, схв. *гладнц*;— запозичення з німецької мови; нім. *Glanz* «блиск» споріднене з псл. *glēdēti, укр. *глядіти*.— Шанський ЕСРЯ I 4, 103; Фасмер I 418; Kluge—Mitzka 259.— Див. ще *глядіти*.

[гльобати¹] «дзьобати» Ме, Па, [гльогач] (орн.) «дятел, *Picus*» ВеНЗн;— слц. *glog* (вигук для передачі звуку від удару по твердому предмету);— звуконаслідувальні утворення; звук г в слові [гльогач] замінив давніше г.

[гльобати²] «жадібно ковтати, не пережовуючи»;— звуконаслідувальне утворення, можливо, семантично пов'язане з [гльобгати¹] «дзьобати».

[гльон] (бот.) «вид примітивних водоростей, *Algae D. C.*» ВеНЗн, [гльобни] «тс.» ВеНЗн;— запозичення з польської мови; п. *głop* «тс.» є безпосереднім відповідником укр. [гльонь] «тс.» (див.).

[гльондіти] «хлебтати» Ж, [гльонтіти] «тс.» Ж;— неясне.

[гльобца] «дрібна галушка» Ме;— р. бр. *клёцка*, п. *kloska*, [kloska, klocka], ч. (мор.) [kluska], (ляське) [kluska], слц. [kloskyl];— очевидно, запозичення з польської або словацької мови, де, як і в інших слов'янських мовах, походить від нім. *Kloß* «брила, грудка; галушка» (< свн. *kloz* «брила, грудка»), спорідненого з р. [гльуда] «глиба, грудка»; звуження значення разом із словотворчими змінами відбулося вже при запозиченні в слов'янські мови.— Sławski II 244—245; SW II 366; Фасмер I 415—416; Bern. I 309; Kluge—Mitzka 378.

гм (фонетично — носовий голосний, що вимовляється з закритим ротом і здебільшого з придиховим h; вигук на позначення роздуму, сумніву, подиву, несподіванки), *гму* «тс.», *гмікнути*, *гмікати*, *гмікнути*;— р. бр. *гм*, п. ч. слц. *hm*;— давнє звукове утворення рефлекторного характеру, яке досі не знало фонематичного оформлення; пор. нвн. *hm* (вигук на позначення сумніву), англ. *h'm*, ст. *hum*, фр. *hum*, *hom*, *hem* «тс.», лат. *hem* (на позначення подиву, радості,

смутку), дінд. *hum*, *hɪm* (оклик).— Шанський ЕСРЯ I 4, 103; Sławski I 421; Schwentner 16.— Пор. *хм*.

[гматати] «давити; гнути; м'яти О», [гматкий] «такий, що можна давити; гнучкий», ст. *гматвати* (XVI ст.);— запозичення з польської мови; п. *gmatwaś* «плутати, безладно мішати», *gmataś* (рідк.) «тс.», [gmatusić] «товкти, души-ти», як і ч. *hmatať* «мацати», слц. *hmatať*, *hmatkať* «дотикатися, доторкатися (руками); мацати», походять від псл. (зах.) [**gъm-at-(v)a-tiŕ*] з тим самим коренем, що й псл. *gъm-ъz-iti «кишити, роїтися» (укр. [гъмзатися] «вертитися, копошитися»); інші пояснення, що вправують лише польський матеріал,— з п. *matać* (Brückner 145) чи з контамінації п. *matać* і *gmerać* (Otrębski ZW 278),— або виходять лише з чеських фактів, — з *matať* при підсильному *ch* чи *h* (Machek ESJČ 170),— менш задовільні.— Онышкевич Исслед. п. яз. 241; ВеЗн 11; Sławski I 297—298.— Див. ще *гъмзатися*.

[гмах] «кімната, покій, світлиця» Я, ст. *въ гмаху* (XVI ст.) «покій, кімната, горниця; велика споруда, до гмаху (XVII ст.);— бр. *гмах* «велика споруда», п. *gmach* «великий будинок; (ст. також) квартира, кімната», слн. [gmāh] «спокій; кімната»;— запозичене через польську мову з середньовісньонімецької; свн. *gemach* «спокій, блаженство, вигоди, приемність; плекання», пізніше також «місце відпочинку, покій (кімната), квартира» (нвн. *Gemach* «кімната, покій») утворене за допомогою префікса *ge-* від дієслова *machen* у його первісному значенні «формувати, виробляти» (звідки пізніше «робити»), спорідненого з гр. *μαγίς* «замішана, розім'ята маса, тісто», псл. *mazati*, укр. *мазати*.— Тимч. 644; Sławski I 297; Kluge—Mitzka 245—246, 452.— Див. ще *гбур*, *мазати*.

[гмерати] «щось довго робити» ВеЛ, [гмірати] «роздумувати, копатися» Ж, [гміряти] «ритися, копатися» Пі, [мірати] Ж] «тс.; роздумувати», [гнерати] «щось довго робити» ВеЛ, [гнірати] «роздумувати Ж; копатися, ритися,

повільно шукати ВеБ, [ґнiрiяти] «партачити, мляво працювати» Ж, [ґмерило] «той, хто повільно все робить, неповоротка людина, вайло» ВеЛ, [ґнерило] «тс.» ВеЛ, [ґнира] «той, хто довго роздумує» Ж; — р. [ґмыр (ґмур)] «похмура людина, відлюдник», [ґмырiть] «хворіти; ображатися; копатися, зволікати», ст. [ґмырiти, ґмырати] «роздумувати, мудрувати», п. ґмегаć (ґпугаć) «копатися в чомусь; (ст.) роїтися, кишіти (про комах, мурашок)», [ґмег] «натовп», [ґпуг] «тс.», слц. һмўг «комаха, комашня», һмўгiт' са «кишіти», болг. ґмiрам (з іншим вокалізмом) «занурюю»; — псл. *ґъп-уг-ати, пов'язане з *ґъп-ъз-ити, укр. ґомзатися «вертiтися, копошитися» (інакше ЭССЯ 6, 164); — очевидно, споріднене з лит. ґiurti, ґiuroti «давити»; в українську мову, мабуть, запозичене з польської мови, про що свідчить г-, невластиве для української мови як відповідник псл. ґ; малоімовірне виведення слова (Веґп. I 311; Korbut PF 4, 405, 470; Karłowicz SWO 185) з нвн. [mähren] «мішати, копатися в чомусь», сн. megen < *gemeren «тс.».— Оньшкевич Исслед. п. яз. 241; Sławski I 298; Фасмер I. 412.— Пор. ґомзатися.

[ґнап] «майстер, що виробляє сіряки й опанчі»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. рідк. ґнар «хлопець, парубок; наймит» (давніше також «ткач, сукнар») є результатом видозміни форми кнар «тс.», що походить від свн. кпарре «юнак; зброєносець; підмайстер, переважно ткача-сукнаря, мірошника» (нвн. Кпарре «слуга, найманець; зброєносець; гірник»), пов'язаного з ним. Кпабе «хлопець». — SW I 856; Sławski II 284.— Див. ще кнап.

ґнат, *ґнатко* Ж, ст. *Игнати* (1414), *Игнатъ* (1419), *Игнатко* (1378); — р. *Игнат*, *Игнатий*, бр. *Игнат*, *Игнатий*, др. *Игнатий*, п. *Игнасу*, ч. слц. *Игнас*, болг. *Игнат*, схв. *Игнат*, *Игънат*, *Игнац*, *Игнасіј*, слн. *Игнасіј*, стсл. **Игънати**; — через старослов'янську мову запозичено з грецької; сгр. Ἰγνάτιος походить від слат. Ignatius, остаточно не з'ясованого; тлумачиться як пов'язане з лат. ignotus «незнаний, невідомий»,

похідним від ignosco «не знаю» (Суперанская 78), з лат. ignatus «не народжений» (?) (Петровский 118) або з лат. ignis «вогонь» (Илчев 219).— Сл. вл. імен 206; Skok I 710.

гнáти (*жену*), *ганя́ти*, *гоніти*, [ґаняніна], *гін*, [ґіне] «тічка» Ж, *гінка* «смуга поля, що обробляється в один захват; [оранка в розвал ЛЧерк]», [ґінчий] (пес), [ґон] «стебло» Я, *гоні́ць*, [ґоні́] «тічка» Ж, *го́ни*, *гоні́тва*, *гоні́тель*, *гоні́тельство*, [ґоні́ця] «корова в період парування; любострасна жінка; (ент.) Cypinus patator Ж», *гоні́й* «людина, що відповідала за сплату податків селянами», *гоні́нник* «пастух на полонині, що переганяє овець під час доїння», *го́нка*, *гоні́к* (тех.) «шатун», [ґонці́] «пагони», *го́нча*, *гонча́к*, [ґончы́к] «гончак» Я, *го́нщик*, [ґончо́х] «той, хто жене» Ж, [ґо́ня] «гони, переслідування», [ґоня́йло] «один з гравців у грі в плаз», *гоньба́*, *гінкiй*, *гінчакува́тий* «високий; такий, що швидко росте», *гоні́шиний* (*гоні́шина сітка* «рибальська сітка, на яку наганяють рибу»), *гонкiй*, *гончакува́тий* «високий і стрункий» (про людину), [ґже́навiй] «жвавий, моторний», [ґгонце́м] «пішки» Я, *ві́гін*, *ві́гінщина* «данина пастухові при першому вигоні худоби на пасовище», *вигна́нець*, *взго́нка* «перегін» Ж, *возго́нка*, *віде́ін*, *віде́онка*, *догiн* «гонитва», *догíнка* Ж, *дого́ня*, *дого́нь* «тс.», *згiн*, *згíнник*, *зго́нини* «частки колосся й соломи, що падають разом із зерном під час віяння», *заганя́ч* «пастух», *загiн*, *загíнка* «смуга, ділянка поля, пасовища; [оранка в розвал ЛЧерк]», [загíнник] Я, [загíнчай] «погонич» ВеЗн, [заго́на] «запальна людина», *заго́нщик*, [загончо́чка] (гра), *заго́нистий* «запальний», [здого́ня] «гонитва» Ж, *нагiн*, *нагíнець*, *нагíнка*, [наго́ня] «гонитва», *навздогiн*, *нагонце́м*, *наздогiн*, *недогiн* «залишок у кубі після перегонки горілки», [недого́н] «пропуск під час косіння» ЛЧерк, [недого́ни] «рослини, що відстали в розвитку від загального масиву» Ме, [обганя́нка] «кінцеве боронування навколо ріллі» Ж, *обгiн*, *ого́ня* (спосіб оранки), *ого́нь* «тс.», [одо́н] «товстий канат для прикріплення рибальських сіток» Мо, *па́гін*, *па́гонець*, [паго́нці́] «пагони» Пi, *пагíння*,

пагіння, [паговіння] «пагіння», *перегін*, *перегін* «пропущене через сепаратор солоко», *перегінни*, *перегінник*, [перегінка] «частина овечої шкури (?)», *перегінка*, *перегінний*, *поганяти*, *паняти*, *паняйлочка* «лозина, якою поганяють коня», [погін] «вигін-пастівень біля села; слід» Л, *погінч*, *пригін* (спец.) «пригін; кріпачина» Ж, [пригінчий] «наглядач», [пригінч] «тс.», *прогін*, [прогнанець] «вигнанець» Ж, *прогін* «прогін», *прогінни*, *прогінч*, *прогінка*, *прогіння* «просіка в лісі», [прогінь] «вигнання» Ж, *прогінчистий*, *розгін*, [розгін] «витрати» Ж, [розгінч] (жарт.) «та, що розганяє (епітет каші)», *розгінч* (тех.) «маховик», *розгінка*, *розгінчистий*, *угін*, [угінка] (дати угонку — про гончака) Ж, [угінчик] «бігун» Ж, [угінчивий] «меткий, жвавий», [угінчливий] «швидкий (про коня)», *удогін* «навздогін»; — р. *гнать* (гоню), бр. *гнаць* (ганю), др. *гънати* (жену), п. *гнац* (гнап, ст. *žone, ženiesz*), ч. *hnáti* (ženu), сл. *hnať* (ženem), вл. *hnać*, нл. *гнаś* (ženu, ženjom), болг. *гônia* «жену», м. *гони* «жене», схв. *гнати* (жѣнѣм, гнѣм), сл. *gnáti* (žēnem), стсл. **ГЪНАТИ** (ЖЕНЖ); — посл. *гъпати* (ženq) «гнати (переважно худобу)»; — споріднене з лит. *gĩĩti*, *genũ* «гнати, жену», лтс. *dzĩt*, *dzępu*, *dzĩpu* «тс.», прус. *guntwei* «гнати», *gunpĩmai* «женемо», лат. (of)-fendo «штovahю, вдаряю», гр. *θείνω* (<*g^hhen-jō) «б'ю, січу», дінд. *hánti* «б'є», ав. *ǰainti* «тс.», хет. *kuenzi* «ударяє», алб. *gjanj* «жену», ірл. *gonim* «раню»; іє. *g^hhen- «бити»; — давня, судячи з прус. *guntwei*, праслов'янська форма *гъпати* замість сподіваного посл. *гъпати (пор. лит. *gĩĩti* «гнати») пояснюється впливом з боку лабіовелярного за походженням *g- (<g^hh-) на сусідній редукований (Sławski I 299); Махек, виходячи з різниці в значенні, схильний пов'язувати посл. *гъпати* лише з балтійськими відповідниками, інші ж індоевропейські розглядають як пов'язані тільки з посл. *žęti* (укр. *жати*, *жну*) (Machek ESJČ 171, 728); сумнівне твердження Ільїнського про різне походження *женю* і *гнати* і зв'язок останнього з лит. *gáũpu* «одержую» (Jagić-Festschr. 296 і далі).—Шанський ЭСРЯ I 4, 103—104; Фасмер I 419;

БЕР I 263—264; Skok I 574—576; Bezlaž ESSJ I 152; ЭССЯ 7, 196—197; Trautmann 85; Pokorny 491—493.—Пор. *жати*¹.

[гнєпїти] «ударяти, бити ногами або руками по чомусь» Я; — неясне; можливо, пов'язане з *гнїпїти* «утискати, гнобити, мучити» як результат дальшого розвитку (конкретизації) значення.— Див. ще **гнїпїти**.

[гнєсти] «гнїтити», *гнїпїти* «давнати, бити, гнобити», *гнїт* «прес; пригноблення», [гнєт] «гнїт», [гнєтїха] «пропасниця», [гнєтїючка], *гнїтїючка*, *гнїтїючка* «тс.», [гнєтїнка] «головка сиру» Ж, *гнїтїючий*, [вїгнїт] «вижимки» Я, [вїгнїток] «тс.» Я, [загнїток] «пригнїчений», [нїгнїток] «мозоль (на носі)» Ж, [прїгнєт] «тиск» Ж, [прїгнїт] «гноблення», [прїгнїток] «прес; пригноблена людина»; — р. *гнєстї*, бр. *гнєсїцї*, др. *гнєсти*, п. *gnieść*, ч. *hnísti* (ст. *hněsti*), сл. *hniestĭ*, нл. *gněsiś*, полаб. *gnitě* «місить (тісто)», болг. *гнетя* (*гнетя*) «пригнїчую, даваю», м. *гнете* «набиває; пригнїчує», схв. *гнєсти*, сл. *gněsti*, стсл. **ГНЄСТИ**; — посл. *gnesti* (*gnetq); — споріднене з двн. *knetan* «місити, м'яти», снн. *kneten*, дангл. *spedan* «тс.», нвн. *kneten* «давнати, топтати, місити, масажувати», дісл. *knođa* «м'яти», прус. *gnode* (<*gnōtā-) «діжа»; іє. *gen- «стискати».—Шанський ЭСРЯ I 4, 106; Фасмер I 421; Преобр. I 131; Sławski I 304; Machek ESJČ 172; ЭССЯ 6, 165—166; Bern. I 311—312; Trautmann 93; Zubatý St. a čl. II 179; Kluge—Mitzka 381; Pokorny 370—371.

[гнет] «раптом; зараз, відразу», [гнеть, гнєтько Ж] «тс.»; — запозичення з польської мови; п. [hnet, hnetki, hnetka] (відповідно до п. літ. *wnet*) походить від ч. *hned*, що є результатом видозміни ч. ст. *inhed* (<*inъgъdъ — пор. споріднене стсл. **ИНОГДА**, **ИНЪГДА**), яке виникло внаслідок скорочення виразу *inъ godъ*, тобто «одного часу (з тим, коли сказано), відразу».—Brückner 627; SW VII 665; Gebauer I 584; Machek ESJČ 213.— Див. ще **іноді**, **інший**, **год**.

[гнетар] «скупий, скнара» Ж; — похідне утворення від *гнєсти* «давнати, стискати; тримати під гнїтом (пресом)», букв. «людина, що затискує (гроші в ку-

лаці, боячись їх випустити).— Див. ще гнѣсти.

гніда, [гнідник] «вошивець», [гніда-вець] «тс.» Ж, [гнідавка] «вид гедзя, *Bastrophilus equi* (*G. intestinalis* (?))» ВеБ, гнід'явий Г, Ж, гнідавий Ж; — р. болг. м. гніда, бр. гніда, п. нл. gnida, ч. слл. вл. hnida, полаб. gnaidāi (мн.), схв. гніда, слн. gnída; — псл. gnida < балто-сл. *gninda; — споріднене з лтс. gnīda, лит. glinda (<*gninda), ісл. норв. діал. gnit, дат. gnid, шв. gnet, нім. (тірольське) [gneis] «лупа»; можливо, пов'язане з гніти (псл. gniti), пор. як семантичну паралель р. [тля] «гнила річ»: р. літ. тля «рослинна воша»; допущалась також можливість первісного значення «щось розтерте, щось мале» (Persson Beitr. 94—96); інші відповідники: днв. (h)niž, нвн. Niß, Nisse, дангл. hnitu (<*knidā), алб. thëni (<k'pidā), гр. жовіс (род. в. жовідоc), вірм. apic, лат. lens (род. в. lendis). — Шанский ЭСРЯ I 4, 106—107; Фасмер I 421; Sławski I 303; Schuster-Sewo 296; ЭССЯ 6, 173—174; Bern. I 312; Petersson BS1. Wortst. 60—66.— Пор. гніти.

[гнідиця] (бот.) «шолудивник, *Pedicularis L.*» Мак; — похідне утворення від гніда; назва мотивується тим, що раніш відваром із цієї рослини виводили паразитів-комах із свійських тварин (Нейштадт 503); пор. назву рослини в інших мовах: р. виш'вка від вошь «воша», лат. pedicularis від pediculus «воша». — Див. ще гніда.

[гнідник] (бот.) «грицики звичайні, *Capsella bursa-pastoris* (L.) Medic. (Mönch.— Мак.)» Мак; — неясне.

[гніловід] «болото, поросле травою і лісом», [гніловоди] (мн.) «болота, що не замерзають»; — складне слово, утворене з основ прикметника гнілий і іменника вода; форму [гніловід] слід розглядати як виниклу з субстантивованої форми колишнього нечленного прикметника гніловодъ «гниловодий», уживаного спочатку в складених виразах типу лѣсъ-гниловодъ, лузь-гниловодъ (тобто «з гнилою водою, на болоті»), які згодом зазнали скорочення.— Див. ще вода, гніти.

[гніп] «короткий шевський ніж», [гніп-пець, кніп] «тс.», ст. гніпъ (XVIII ст.) «тс.»; — п. кпур, рідк. гпер, [gnip, gnup], ч. kņejr, [gnup], ст. кпур, слл. [кпajр] «тс.», нл. кпур «складаний ніж; серп; вістря ножа»; — запозичення з польської мови, в якій походить від нвн. Kņejr, Kņeif або нн. кпір «тс.» чи свн. гпіре «ніж, кинджал», споріднених з англ. knife «ніж», лит. gnūbti «щипати». — Sławski II 291—292; Kluge—Mitzka 381.

[гніпель] «ручка для повертання навою у ткацькому верстаті», [гніпель] «люшня» ВеЗа; — запозичення з німецької мови; нім. Kņipfel «кийок, товста палиця» споріднене з Kņopf «сук, наріст на дереві», англ. knob «тс.»; менш імовірно припущення про зв'язок з нім. Kņebel «ломака, кляп» (Шелудько 28). — Трубачев Рем. термиол. 136; Kluge—Mitzka 383, 384.

[гніпіти] «гнобити, утискати; мучити» Ж, [гніпіти] «те.» Ж; — п. [gnipic] «тс.»; — можливо, через польське посередництво запозичене з середньоніжнонімецької мови; снн. кпіреп «щипати» (нвн. kņeifen «тс.») споріднене з гол. kņijrep, лит. gnūbti «тс.», gnūbis «щипок»; менш вірогідне з фонетичного погляду припущення про походження п. [gnipic] від укр. [гніпіти], а цього від п. gnēbió «гнобити» (SW I 860). — Kluge—Mitzka 381.

гніти, гністи, гніл'яч'итися «трохи загнивати (про груші)», гніти, [гніла-вець] «хвороблива людина» Ж, гніл'ець (с.-г., мед.), гніл'еча, гніл'із'на, гніл'ин'а «гниль (у дереві)» Я, [гніл'иця] «ледарка» МСБГ, гніл'иця, [гніл'ич] «гнилі стовбури дерев» Ж, [гніл'ица] «ледащо» МСБГ, [гніл'ич'я] (зб.) «згнилі дерева», [гніл'ице] «гниле місце (зокрема, вода)» [гніл'ість] (хвороба ягнят) Я, гнілка «гнилиця», гнілля, гніл'ота «гниль» Я, [гніл'оша] «ледача жінка» Ж, гніл'уха «гнила (заболочена) річка» Я, [гніл'уша] «гниле дерево Бі; третя чверть місяця», гніл'юк «згнила рослина» Я, гніл'ючка, гніл'ючок, гніл'як «згнила рослина», гніл'ятина, гніл'яч'я, гніль, гніл'ька (ент.) «Eristalis», гніт'я, [гніще] «гноїще, купа гною» Бі, гній, гнійник, гноївка,

гноївня, гноїсько, гнбіще, гноївовік, гноївоїсько, гноївоїця [гноїówka] «боковина у возі» Я, [гноя] «гній, сміття» Я, [гнояєка] «гноїще» Ж, гнояк, гноянка «гнійний прищ; [боковина у возі Я]», [гноярка] «місце, де складають гній» МСБГ, гноярня, [гноятина] «гній; гноїще» Я, гнилий, гнилуватий, гнилявий Я, гнильний, [гнитавий] «підгнилий; ледачий», гнійливий, гнійний, [гнійчий] Я, гноїстий, гноюватий «перегнійний», гнояний «угноєний», [гноячий] «гнійний» Я, [гніло] «погано» Ва, згнілий, загнивати, загнилічити «наповнити гниллю» Ж, [загніль] «початок гниття в дереві» Я, загнілий, перегній, перегнійлий, підгнилий, прогній «місце на болоті, що не замерзає», [пробній] «перегній» Ж, прогноїна «трясовина, твань», [прогноїсько] «угноєне минулого року поле» Ж, [прогноя] «місце з гноєм на тілі» Ж, прогнійлий, угнилічувати «давати визрівати (про гнилиці)», угноювати, угноювач, угноювальний; — р. гнить, бр. гніць, гніці, др. гнити, п. gnić, ч. hníti, слц. hnit', вл. hnić, нл. gniś, полаб. gnǫā «згниле», gnū «гній», болг. гнія «гнию», м. гние «гниє», схв. гніти «гнити», слн. gniti, стсл. гнити; — псл. gniti (*gnьjo) належить, очевидно, до іє. *ghnei-, *ghnei-d(h)- «терти, розтирати» (можливо, розширення іє. *ghen-); — споріднене з гр. χνίει «розпадається на дрібні частки», лтс. gnide «витерта або брудна шкіра», двн. gnitan «терти», дангл. gnidan «розтирати», нім. [gneis] «лупа», пізне свн. gnist «лупа, струп»; отже, розвиток значення такий: «терти (ся) > розпадатися (на порошок), трухлявіти, гнити (про дерево) > гнити взагалі»; до такого розвитку є численні паралелі, напр., лит. truėnti «порохнявити»: гр. τρώω «стираю», гр. ψάω «гниля»: ψάωω «розтираю»; непереконливо поєднувалося з ав. gaitš «сморід», гот. gupds «виразка», гр. καθύλη «тс.» (Petersson BS1. Wortst. 62—63), які мають інші зв'язки.— Критенко Вступ 528; Шанский ЭСРЯ I 4, 107—108; Фасмер I 421—422; Преобр. I 131; Sławski I 302—303; Machek ESJČ 172; Holub—Kop. 246; БЕР I 256; Skok I 579—580; Bezłaj

ESSJ I 153; ЭССЯ 6, 176—177; Frisk II 1106—1107; Persson Beitr. 95; Kořínek LF 61, 50; Feist 226; Pokorny 436—437.

[ГНИТИСЯ] «крадькома кудись пробиратися, прокрадатися, прослизати» Ж; — очевидно, результат контамінації слів гніти(ся) і нититися (див.).

ГНІВ, [гніванка] «гнів, сварка», [гнівнік] (у виразі він мій г. «він зі мною посварився»), гнівівість «гнівливість», гнівний, гнівливий, гнівати «гнівити», гніватися, гнівіти, [прогнівляти], розгнів «лють»; — р. гнев «гнів; [гниль]», бр. гнеў, др. гнѣвъ, п. gniew, ч. hněv, слц. hnev, вл. hněw, нл. gněw, полаб. gnevoī мн. «сальні залози, м'ясо», болг. гняв «гнів», м. гнев, схв. гнѣв, слн. gněv, стсл. гнѣвъ (р.-цсл. гнѣвъ «гниль»); — псл. gněvъ < *gnoi-vo-s; — очевидно, споріднене з гніти (гній) (псл. gniti < *gneitei, *gnojъ < *gnojos); розвиток значення такий: «гниль, гній, отрута, отруєна кров > гнів» (пор. як семантичну паралель болг. яд «гнів», а також нвн. (у Лютера) es tut mir faul «мені шкода, прикро» (букв. «мені гнило»); допускається також зв'язок з псл. огонь «вогонь» (Мартынов ЭИРЯ I 55—57) і з псл. *gnětiti «розпалювати» (Kořínek LF 61, 53—55).— Критенко Вступ 528; Шанский ЭСРЯ I 4, 104—105; Фасмер I 420; Преобр. I 133; Machek ESJČ 171; БЕР I 257; Skok I 579; Bezłaj ESSJ I 152; Bern. I 312; Mikl. EW 68.— Див. ще гийти.— Пор. вогонь, гнітити².

ГНІДИЙ, [гнідан] «гнідий кінь», [гнідаш] Я, гнідкó «тс.», [гнідуля] «руда корова» Ж; — р. гнедбй, бр. гняды, п. gnia-
dy, ч. hnědy «коричневий», слц. hnedy «тс.», схв. [gnjed], слн. gnéd «сорт винограду з синюваточервоними ягодами»; — псл. [gněď]; — етимологія не зовсім ясна; очевидно, утворене за зразком псл. blěď «блідий» від дієслова gnětiti «запалювати» (укр. гнітити (хліб) «підрум'янювати вогнем»); первісне значення в такому разі — «який має колір чогось обпаленого, засмаглого» (Kořínek LF 61, 43—54); незадовільне з фонетичного погляду пов'язання з гр. χνίτα (χνίσσα) «пара, пахощі, запах», ісл. hniss «запах», лат. pidor «тс.; дим» (Bern. I 312);

непереконливе зіставлення з лат. (g)naevus «родимка» (Petersson Verm. Beitr. 137); сумнівне твердження Нерінга про зв'язок із псл. *gnida (укр. *гніда*), тобто з первісним значенням «який має колір воші» (Schradeg Reallexikon I 161); мало переконливе зіставлення (Machek ESJČ 171) з ч. *snědý* «смуглявий», ст. *smědý* «тс.» і виведення всіх цих форм з *mědý. — Шанский ЭСРЯ I 4, 105; Фасмер I 420; Sławski I 301—302; Machek ESJČS 134; Skok I 578; Bezłaj ESSJ I 152; Откупщиков 119—120. — Див. ще **гнітіти**².

гніздівка (бот.) «приворотень, миколайчики, Neottia Sw.»; — р. *гнездóв-ка*, бр. *гняздóўнік*, п. *gnieźnik*, [gniazdosz, ptasze gniazdo], ч. *hnízovka*, *hníz-děňka*, слц. *hniezdovka*, [hnízovnik] «тс.»; — похідне утворення від *гніздó*; назва зумовлена формою коріння рослини, схожого на пташине гніздо; в різних слов'янських мовах ця назва могла виникнути незалежно; про поширеність подібного семантичного зв'язку свідчать назви тієї самої рослини в інших мовах: нім. *Nestwurz* (букв. «гніздовий корінь»), лат. *pidus avis* «пташине гніздо». — Machek Jm. rostl. 297. — Див. ще **гніздó**.

гніздó, [гніздáр] «пташеня, що не вилетіло з гнізда» Я, *гніздíна* «чарунка, чашечка», [гніздівка] «час звивання гнізда» Я, Ж, *гніздудáння*, *гніздюк* «козак, що осів на господарство; невдалий хліб», *гніздюх* «домовитий птах, що не кидає гнізда» Ж, [гніздíтти] «бити весь час у те саме місце», *гніздíтися*; — р. *гнездó*, бр. *гняздó*, др. *гнѣздо*, п. *gniazdo*, ч. *hnízdo*, слц. *hniezdo*, вл. *hnězdo*, нл. *gnězdo*, полаб. *ghozdā* «гнізда», болг. *гнездó*, м. *гнездо*, схв. *гнѣздо*, слн. *gnězdo*, стсл. **гнѣздо**; — псл. *gnězdo*; — результат не з'ясованої поки що видозміни іе. *ni-sd-o-s «гніздо», складного слова, утвореного з префікса *ni- на позначення руху зверху вниз, спорідненого з псл. *пісь*, укр. *ниць*, *низький*, і нульового ступеня основи *sed- (*sd-) «сидіти», що мали б дати псл. *pъzdo з первісним значенням «усаджування, сидання»; споріднене з двн. *něst* «гніздо», нвн. *Nest*, лат. *pidus*, ірл. *pet* «тс.», вірм. *pišt* «становище,

сидіння», дінд. *pidāh*, *pidām* «місце відпочинку, стоянка, сітка»; початкове g пояснюється по-різному: зближенням з *gnesti* (укр. [гнѣстл] (Nehring IF 4, 398; Bern. I 313), *gnětiti* «розпалювати» (укр. *гнітіти* (хліб) «підрум'янювати») (Nehring там же), *gъps- «бруднити» (Vaillant RÉS 76), а також впливом хибної декомпозиції *vъp-nězdi-ti > *vъ-gpězditi (Vaillant Gr. comp. I 92); ё є спроба пояснити зближенням з *gpětati (Machek ESJČS 135); реконструюється також (Откупщиков 144—145) як *gnoi-z-dom з початковим значенням «випалене в лісі місце для житла», пов'язане з псл. *gně-(ti) «палити, запалювати», укр. [гнѣстл]; менш переконливі думки про виникнення *gnězdo* під впливом нім. *Geniste* «гніздо» (Walde KZ 34, 508), з вихідного *nē(i)zdos, у якому *nē споріднене з гр. νη- «унизу, вниз» (Bern. I 313), з первісного *gnoi-zdo- < *gnoi-sd-o-s, тобто «сидіння в гною» (Младенов Baudouinowi de Courtenay 23; Нахтигал 55). — Шанский ЭСРЯ I 4, 105—106; Фасмер I 420; Sławski I 302; Machek ESJČ 172; Schuster-Šewc 295—296; БЕР I 255; Skok I 576; Bezłaj ESSJ I 152; ЭССЯ 6, 171—173. — Див. ще **низький**, **сидіти**.

[гність] «ніготь, пазур» Ж; — результат декомпозиції форми *пáгність* «тс.» з осмисленням початкового *па-* як префікса за зразком *пáросток* — *ростóк*. — Див. ще **пáзніть**.

гніт, *гніт* Ж, [гнот] Пі, [гнот] Пі, *гнотáр* «виготовлювач гнотів» Ж, *гнотáр* «тс.» Ж, *гноттá* «лахміття, манаття», *гноттá* «тс.», ст. *кнотъ* «гніт» (XVII ст.); — р. [гнот, кнот], бр. *кнот*, п. *knot* «тс.», [knoty] «головки льону, конопель», ч. *knot* «гніт; тампон з марлі; вузол», слц. *knót* «гніт; тампон»; — очевидно, через польське посередництво запозичене з середньовісньонімецької мови; свн. *knote* «потовщення на частинах тіла, нервах, рослинах; вузол, гніт» споріднене з нвн. *Knoschen* «кістка»; значення «гніт» набуте, очевидно, вже в польській мові внаслідок розширення значення німецького слова, яке стосувалось лише певного виду гнотів (пор. нвн.

Knöten «гніт гірничої лампи»).— Кобилянський Мовозн. 1976/6, 33; Москаленко УІЛ 27; Фасмер I 422; Sławski II 287—288; Brückner 240; Семеренья ВЯ 1967/4, 21; Kluge—Mitzka 383, 384.

ГНІТИТИ¹— див. **ГНЄСТИ**.

ГНІТИТИ² «підрум'янювати в печі (хліб)», [гніді́ти] «тс.», [гніт] «вогонь на припічку для підрум'янювання хліба; рум'янець на хлібах, посаджених у піч Па, Ме», [за́гніт, за́гнітка Ж] «тс.», [пригні́т] «загнічування (хліба)» Ж; — р. [гнѣ́тъя] «тріска для розпалювання печі», бр. [загнет] «загнітка, жарівник, вогнище при печі, куди вигрібають жар», [загнѣтак] «тс.», др. гнѣ́ти «запалювати», гнѣ́сти «тс.», п. пієсіє «роздмухувати (вогонь)», ч. пі́тити, ст. пієтіті, слц. пієтіт «тс.», схв. ст. *унити-ти* «запалювати вогонь», слн. *пѣтити* «роздмухувати (вогонь)», стсл. **вѣзнѣ-тити** «запалити»; — псл. *gnētiti*; — походження не зовсім з'ясоване; зіставляється з прус. *knaistis* «головешка» (Срезн. I 528; Верн. I 312), з двн. *gnītan* «терти», дангл. *gnīdan* «тс.» (Fick KZ 41, 201; Фасмер I 421), з псл. *gniti* «гнити, тліти» (Holub—Kop. 246), з лат. *in-cendo* «запалюю» (Machek ESJČ 400); форма [гніді́ти] зумовлена впливом прикметника *гніді́й*. — Булахау Вєснїк БДУ 1972/2, 66—67; ЭССЯ 6, 167—168.

ГНОБИТИ, *гнобитель*, *гнобительство*, *пригноблявач*; — п. *gnębić*, ст. *gnębić* (<*gnębić); — псл. *gnobiti*, похідне з нульовим ступенем вокалізму в першому складі від іє. *genabh-/*gonabh- «тиснути, давити» (інша форма тієї самої основи в укр. *гонобіти* «гнобити», *гоноба* «набридання»); — споріднене з дісл. *knepīll* «паля, палиця», двн. *knepil* «пу-та, затичка», шв. *knabb* «кілок», норв. *knabbe* «красти», кпарр «вузький, тісний, короткий», нн. кпар «короткий, убогий, незначний», нвн. кпарр «вузький, тісний», можливо, також гр. γνέμ-τω «кривлю, згинаю»; менш переконливе зближення з *gopъ, *goniti* «переслідувати» (Sławski I 300—301) або виведення від іє. *ghabh- «брати» через інфіксовані основи *gonb-, *gnob- і под. (Otrebski ZfSlPh 33, 316—318).— Фасмер I 437;

Machek ESJČS 137; Верн. I 327.— Пор. **гоноба**, **гонобіти**.

[**ГНОБИТИ**] «наполегливо просити»; Ба; — неясне; можливо, походить від нім. *knien* «стояти навколішках; ставати навколішки», пов'язаного з *Кпіє* «коліно» (двн. *knīu*, род. в. *knīwes*), спорідненим з дангл. *spēo*, англ. *knēe*, дісл. *knē*, гр. γόνυ «коліно», лат. *genu* «тс.»; нагадує розвиток значення в р. *кляччєть* «настирливо просити, стояти навколішках»; форма [Гнобі́йти] мала виникнути з первісної *кнї́йти (> Гнї́йти), можливо, за фонетичною аналогією до дієслівних форм типу *гно́йти* (від *гнї́й*), *ло́йти* (від *лій*) тощо.— Kluge—Mitzka 382.

ГНУДАТИ, *гнузда*, *гнуздєчка*, [гнуздєчка] Л, *розгнузданий*; — р. *взнузда́ть*; — результат фонетичної видозміни колишнього *вѣн-уздати, утвореного з префікса *вѣн-* «в» і основи іменника *uzda* «вузда». — Див. ще **вузда**, **у²**.

ГНУТИ, *гнукій* Ж, [гнє́ний] «гнутий; негодящий», *гнүтий*, [гнүткї́й] «гнучкий» Ж, [гнү́чий] «тс.», *гнучкї́й*, [гнү́нци] «зігнувшись» Ме, *вігін*, *вігінистий*, *згін*, *згінáč*, *згінці* «зігнувшись», [загінáти] «лихословити» Я, *загін*, [загінáйко] «той, що любить лихословити» Я, [за́гінка] «складка, вигин» Ж, [за́гнітко] «зігнутий» Ж, [загнó] «той, що добре загинає (лихословить)» Я, *загінáльний*, [загінчастий] «зігнутий» Ж, [нагінкї] «зігнувшись» Дз, [навпрігінці] «тс.» Па, *незгінний*, *обгінáлки* «боки плоскододного човна», *перегін*, *перегінщик*, [прігінцєл] «пригнувшись», [прігінці] «тс.», *прогін*, *прогінáння*, [прогнүття́], *розгін*, *розгінáč*, *розгінáльний*, *угін*; — р. *гну́ть*, бр. *гнуць*, др. *гнүти*, п. *gīač*, [gīač], ч. *hnouti* «рухнути, повернути», слц. *hnút* «тс.», вл. *hnuc* «рухати», нл. *gnuc* «рухати; гнути; доторкатися», болг. *г̀на* «гну», схв. *гáнути* «зрушити», слн. *gāniti* «рухати», стсл. **сг-гънжти** «зігнути»; — псл. *gъpōti* <*gъb-*pōti*; — споріднене напевне лише з лтс. *gubt* (*gubstu*, *gubu*) «схилитися», лит. *dvigubas* «подвійний», [gubūotis] «згор-татися, звиватися в клубок»; можливо, виникло шляхом метатези з іє. *bhug-

«згинати»: двн. biogan «гнути», нім. biegen, дісл. bjiga «тс.», дінд. bhujāti «згинати», гр. πτόσσω «згортаю» (Pedersen МРКJ I 170—171; Meillet LF 5, 333); менш переконливе зіставлення (Bern. I 366; Фасмер I 422—423; Skok I 576—577; Pokoynu 450) з дангл. géar «кривий», двн. goufapa «пригорща, жменя». — Шанский ЭСРЯ I 4, 110; Sławski I 274; Machek ESJČ 193; Schuster-Šewc 297; БЕР I 302; Bezlaž ESSJ I 142; ЭССЯ 7, 188—189; Persson Beitr. 105. — Пор. **гибати, гібіти, губіти.**

[гнюпитися] «хнюпитися, похнюплюватися» Ж, [гну́павий] «зігнутий» Ж; — результат видозміни форми *хню́питу(ся)*, очевидно, через семантичне зближення з дієсловом *гну́ти(ся)*. — Див. ще **хню́пити.**

го, (*го-го-го*) (вигук для привернення уваги), [го́га] «людина з сильним голосом» Я, [гого́нуту] «сильно крикнути» Я; — р. *го* (*го-го, го-го-го*) (при оклику), п. [ho] (*ho ho ho, ho hoj*) (крик на худобу або на коней), слц. *ho* (*hó*) (крик на худобу, щоб зупинилась), вл. *ho ho ho* (крик на коней); — вигук інстинктивного походження, паралельний до нім. *ho* (вигук заохочення), англ. *ho* «стій; стривай»; — пов'язаний з вигуками *го-го* (на позначення здивування) і *гов* (знак зупинитися). — Sławski I 422; Schuster-Šewc 299; Schwentner 19—20. — Пор. **гов, го-го, хо.**

[гобе́лки] (у виразі *на г. (спалити, внищити)* «до щенту, цілком»); — неясне.

го́бза — див. **хобз.**

[гобла́ти] «скоблити, скребти» Ж, [гоблыванка] «стружка»; — ч. *hoblovati* «стругати», слц. *hoblovat* «тс.»; — запозичення з німецької мови; н. *hobeln* «тс.» пов'язане з тим самим іменником *Hobel* (свн. *hobel*) «рубанок», від якого походить і *гембель* «тс.» (див.).

[го́бля] «висока жінка» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з [гобла́ти] «стругати» як вказівка на первісне значення «вистругана, тонка». — Див. ще **гобляти.**

гобо́й (муз.), *гобойст*; — р. *гобой*, заст. *гобои* (XVIII ст.), бр. *габой*, п.

obój, oboj, oboja (рідк. *hobój, hoboј*), ч. *hoboj* (чол., жін. р.), *oboe* (с. р.), слц. *hoboј*, болг. *обой*, м. *обој*, схв. *обоје* (жін. р., мн.), слн. *обоа*; — через німецьке посередництво (нім. *Hobbe*) запозичене з французької мови; фр. *hautbois* «тс.» (букв. «високе дерево», тобто флейта з високим звуком) утворене з прикметника *haut* «високий», що походить від лат. *altus*, спорідненого з нім. *alt* «старий», та іменника *bois* «дерево», запозиченого з германських мов (пор. нім. *Busch* «кущ», англ. *bush* «тс.»); французька назва *hautbois* співвідносна з фр. *basson* «фагот» (від *bas* «низький», *son* «звук», тобто «інструмент з низьким звуком»). — СІС 176; Шанский ЭСРЯ I 4, 111; Фасмер I 423; Kluge—Mitzka 311; Dauzat 95, 386; Bloch I 87; Walde—Hofm. I 31—32, 33.

гов (вигук для привернення уваги, знак зупинитися), *го-гов* (вигук для привернення уваги), [гов] «угав, зупинка» Ж, *уговкати* «заспокоїти, приборкати»; — п. *how* (вигук, що передає побоявання, неприємне відчуття; вигук для підняття худоби), ч. *hou* «увага!», слц. *hou* (оклик); — результат видозміни фонетично подовженої форми вигука *го* (*го-о-о*), вживаного як оклик, щоб звернути увагу, через проміжну фонетичну форму *гоў*. — Див. ще **го**. — Пор. **аго́в, уга́в.**

[го́вбиик] (іхт.) «пичкур, *Gobio fluviatilis*» ВеУг; — очевидно, результат видозміни форми [ко́блик] «тс.» із звичайним для основи *коб-* переходом у варіант *ковб-* і з діалектною зміною *к* в *г*. — Див. ще **ко́блик.**

[го́вбур] «вир»; — запозичення з румунської мови; рум. [hólbura] «вихор, шквал; вир» є фонетичним варіантом рум. літ. *vólbura* «тс.», що походить від нар.-лат. *volvūla*, пов'язаного з лат. *volvo* «кочуся; кружляю», спорідненим з гр. *ἐλύω* «обертаю, згинаю», дінд. *válatē* «обертається», псл. *valiti*, укр. *валіти*. — DLRM 364, 939; Pușcariu 179; Walde—Hofm. II 832—833. — Див. ще **валіти.**

[го́вда] «гора» Ж, [го́вдя] «незайнятий ґрунт» Ж; — запозичення з польської мови; п. [hołda] «відвал, купа не-

родочої землі, породи, викинута з шахти» є діалектним варіантом до п. літ. *haŭda* «тс.», яке разом з укр. *[гáлда]* «тс.» походить від нім. *Halde* «схил пагорка; відвал, купа пустої породи». — SW II 10, 49. — Див. ще *гáлда*¹.

[гóвдаш] «бідолаха», **[кóвдуш]** «бідний мандрівник» Ж; — запозичення з угорської мови; уг. *koldus* «бідний; жебрак» вважається словом тюркського походження: пор. дтюрк. *qoldaçı*, уйг. *qolıpçı, qolıyıcı* «тс.». — MNTESz II 524.

[гóвдя] «ледача жінка» Ж; — неясне; можливо, результат видозміни форми **[гóлда]** «незграбна, ледача коняка; дурна жінка» або форми **[гóйда]** «нехитра, байдужа, вайлакувата жінка» через фонетичне зближення з **[гóвдя]** «незайнята земля».

[гóв'єдо] «рогата худоба», **[гов'єдо]** «тс.» (лайл.), **[гов'ядина]** «худоба; м'ясо» Ж, **[кав'ядина]** «тс.» Ж; — р. **[говядо]** «велика рогата худоба», бр. **[гавяда]** «тс.», др. *говядо* «бик; рогата худоба», ч. *hovado* «скотина, тварина», слц. *hovādo* «велика рогата худоба, корова, віл; (лайл.) осел», вл. *howjado* «велика рогата худоба», нл. *gowjedo*, болг. *гов'єдо* «тс.», м. *гов'єдо* «тс.; дурень», схв. *гòв'єдо* «велика рогата худоба», слн. *govéd(o)* «тс.», стсл. **ГОВАЖДЬ** (прикм.) «властивий великій рогатій худобі»; — псл. **gov-ęd-o* < іе. **g^hou-*, **g^hou-* з не зовсім ясним суфіксом *-ęd-o* (можливо, праслов'янський новотвір, що виник із суфікса *-ę(t)*, пор. **tel-ęt-a* «телята», **pors-ęt-a* «поросята»); — споріднене з лтс. *gūovs* «велика рогата худоба», дінд. *gāiņ* (дав. в. *gāvē*) «бик, корова», ав. *gāiṣ* «бик», вірм. *kov* «корова», гр. *βοῦς* «бик», умбр. *bum* (лат. *bovem*) «бик» (зн. в.), лат. *bōs, bovis* (з умбр. оск.) «бик», ірл. *bō* «тс.», двн. *kuo* «корова»; в українській мові форми **[гов'єдо]** є, очевидно, запозиченнями з словацької мови, як про це свідчать і місце їх поширення і фонетичні особливості; менш імовірно з фонетичного огляду пов'язання псл. **govędo* з лит. *galvįjas* «теля», нім. *Kalb* «тс.» (Machek ESJĈ 181). — Трубочев Назв. дом. жив.

35—40; Шанский ЭСРЯ I 4, 112—113; Фасмер I 425; Преобр. I 136; Schuster-Sewc 335—336; БЕР I 257—258; Skok I 596—597; Bezlaĵ ESSJ I 165; ЭССЯ 7, 74—75; Bern. I 338; Trautmann 94; Specht 32—33; Walde—Hofm. I 112.

говіти, говільник, [говія] «піст» Ж, *говіння, рóзговини, [рóзговіни], зáговини, [зáговіни]*; — р. *гов'єть*, бр. *гав'єць*, др. *гов'єти*, ч. *hověti* «виявляти поблажливість, надавати, щадити», слц. *hovieť* «тс.», вл. *howić* «протегувати», болг. *гов'єя* «говію», схв. *гòв'єти* «догоджати», слн. *goveti* «хмуро мовчати», стсл. **ГОВ'ІТИ** «говіти»; — псл. **govēti*; — споріднене з лат. *faveo*, *-ēre* «бути доброзичливим, виявляти ласку», умбр. *foper* «святкові дні», дісл. *gá*, мин. ч. *gaða* (< **gawīðo*) «шанувати, благоговіти»; непереконливе з фонетичного погляду припущення (Mikl. EW 75; Kiparsky GLG 29; Uhlenbeck AfSIPh 15, 487; Миккола РФВ 48, 274) про запозичення з готської мови (гот. *gaweihan* «посвячувати, благословити»); лит. *gavėti* «говіти», лтс. *gavėti* «тс.» запозичені з слов'янських мов. — Шанский ЭСРЯ I 4, 111—112; Фасмер I 423; Преобр. I 135—136; Machek ESJĈ 181; БЕР I 258; Skok I 597; Bezlaĵ ESSJ I 165; ЭССЯ 7, 72—73; Bern. I 338; Walde—Hofm. I 464; Persson Beitr. 729.

[говіти] «нидіти (про худобу), зникати, гинути, худнути, марніти» Ж; — неясне; можливо, походить від етимологічно неясного рум. (а) *gogî* «хворіти, слабнути, марніти»; форма **[говіти]** зам. сподіваної **го(д)жити*, очевидно, викликана прагненням до відмежування від *годіти* (*годжу*), *гóжий* і зближенням з семантично виправданішим у даному разі *говіти* «постити», тобто «худнути». — Пор. **говіти**.

[гóвля] (орн.) «чорногуз, Ciconia» ДзАтл II, **[гóвня, гóвря, гóв'я, гóва, гóваня, гóя]** «тс.» тж, **[гóва]** «сіра чапля, *Ardea ciconia* L.» ВєНЗн; — запозичення з угорської мови; уг. *gólya* «чорногуз, лелека» етимологічно неясне. — ДзАтл II 128; MNTESz I 1069.

[гóвнар] «поламане старе дерево» ВєУг; — очевидно, результат діалект-

ної видозміни форми [конар] «товста гілляка» (див.).

говоріти, *гвір*, *говірка*, [говір] «поговорі, говір» Ж, [говоріло] (у виразі *говори*, г. «казала-балакала») Ж, *говорільня*, [говорінка] «буркітлива розмова Ж; базікання Я», *говорун*, *говоруха*, [говорушки] «лепетання дитини» Ж, *говіркий*, *говірливий*, *говірний*, *говорливий*, [говоруший] «говіркий» Ме, *говорючий*, *договір*, *згівір*, [зговірини] «змовини», *заговор* «змова» Ж, [заговорок] «тс.» Ж, [заговорець] «змовник» Ж, *наговор*, *одговор* «відмовка», *переговорник* «парламентер», *переговори*, [переговорщик] «перекладач» Л, ЛЧерк, Дз, *поговор*, *приговор* «приказка, прислів'я», *приговірка* «тс.», *приговорка* «приповідка» Ж, [проговор] «договір» Ж, [розговор] «розмова» Ж, *розговорки* «розмови», [розговорливо] Ж, *уговор* «умова», *уговор* «тс.»; — р. *говорить*, бр. *гаварыць*, др. *говорити* «кричати; говорити», п. *goworzyc* «балакати, базікати», [gaworzyc] «лепетати; балакати», ч. *hovořiti*, слц. *hovořiti*, вл. *howořić* «глухо» звучати; бушувати», болг. *говоря* «говорю», м. *говори* «говорить», схв. *говрвити*, слн. *govoriti*, стсл. *говорити* «галасувати, кричати»; — псл. *govoriti*, [*gavoriti], похідне від *govog* [*gavoga] суфіксального утворення від звуконаслідувального *gov-* [gav-] < іе. *gou-/gōu- (пор. [гівка] «розмова» МСБГ); первісне значення дієслова, очевидно, «галасувати, кричати»; — споріднене з лтс. *gavilēt* «голосно веселитися, співати без слів (також про слов'я)», *gaugāt* «свистіти, бушувати», *gauda* «нарікання», *gauga* «базікання», лит. *gaūsti* «шуміти; лунати (про дзвони)», двн. *gikewen* «звати», дангл. *ciégaп* (з герм. *kaujan), двн. *kupa* «скарга», гр. γόος «стогін, скарга», γόαω «скаржуся, оплакую», дінд. *gávate* «звучить», jōgive (з редуплікацією) «повідомляю, кричу»; менш надійне зіставлення з гр. βοή «крик», ірл. *guth* «голос», що передбачає іе. *g^hou- (Meillet *Études* 408; Pedersen *Kelt. Gr.* I 108), а також з гр. θόρυβος, що передбачає праформу іе. *gh^horubos (Machek *ESJC* 181). — Шанский *ЭСРЯ* I 4, 112; Фасмер I 424; Sławski I 263; БЕР I 258; Skok

I 597—598; Bezlaј *ESSJ* I 166; ЭССЯ 7, 76—77; Bern. I 297, 339; Trautmann 80—81; Pokoпny 403. — Пор. **вогоріти**.

[гівтати] «уговтувати, уговкувати» Ж, *огвѣтати* «зробити покірним; приборкати», *огвѣтатися* «освоїтися», *огвѣтати* «зробити покірним», *огвѣтатися* «освоїтися», *угвѣтати*; — очевидно, результат видозміни дієслова *говкати*, *угвкувати* «тс.», похідного від вигука *гов* «стій, годі, досить»; переході суфіксального **-к-** в **т**, який міг статися під впливом асиміляції до дальшого **т(и)**, очевидно, сприяв певний відрив слова в свідомості мовців від вигуку *гов*. — Див. ще **гов**.

[гівтиця] «гудзик» Ж; — очевидно, результат видозміни давнішого *ковтиця, спорідненого з *ковткі* «сережки»; перехід **к** в **г** відбувся, можливо, під впливом семантично тотожного *г^hмбиця* «тс.» — Див. ще **ковтати**². — Пор. **ковткі**, **ковтун**.

[гога¹] (зоол.) «чорна гадюка»; — очевидно, запозичення з румунської мови; рум. рідк. *gógă* «страховище, вова, хо», можливо, походить від алб. *gogë* «привид» (прізвисько румунів (аромунів) і християн у албанців-мусульман, яким могли також страхати дітей). — *Vrabie Romanoslavica* 14, 145; DLRM 341.

[гога²] (дит.) «зерно, ягода» Ме, [го-г^hатий] «зернистий»; — неясне; можливо, пов'язане з [го-го(д)зи (го-го(д)за)] «брусниця» (пор.).

гогель-могель, *гоголь-моголь*; — р. *гогель-могель*, *гогель-могель*, бр. *гогель-могаль*; — очевидно, запозичення з польської мови; — п. *kogel-mogel*, [gogiel-mogiel] походить від нім. [Küddelmud-del] «мішанина, безладдя», остаточно не з'ясованого (можливо, від нн. *koddeln* «тримати брудну білизну» і *Modder* «гниль» або від нвн. [kuddel] «купа, мішанина» — про нитки, страви); форма *гогель-моголь*, очевидно, зайшла через російську мову, в якій виводиться від англ. *hugger-mugger* «безладдя». — Фасмер—Трубачев I 425; Sławski I 327; Kluge—Mitzka 409.

го-го (виг.) «ого»; — р. *го* (частіше *го-го*, *го-го-го* з придиховим *г*; вигук здивування), бр. *го*, п. *ho-ho* «тс.», ч. *ho-ho*

(вигук невдоволення, здивування, радості), слц. hoŋo, hoŋó (вигук незгоди, невдоволення), вл. ho, hoŋo (вигуки здивування), нл. ho ho (вигук здивування, сумніву), схв. hō, hohō (вигук здивування, радості); — первісний вигук для вираження емоцій, очевидно, споріднений з oĝó; відомий також в інших індоєвропейських мовах: англ. лат. ho (для підкреслення здивування).— Sławski I 422; Rozwadowski JP 5, 131; Schuster-Sewc 299; Schwentner 19—20.— Пор. го, oĝó.

гогѣдза, гогѣз, гогѣдза, гогѣдзи, гогѣзи, гогѣзки; гогѣзник — див. галацка.

[гоголѣти] «блищати, світитися» (зокрема про воду); — неясне.

гогѣль (орн.) «птаха Anas clangula» Г, Ж, [оголь] «тс.» Шарл; — р. гѣголь, бр. гѣгаль, др. гоголь, п. ст. gogol «вид дикої качки», gogolica «водяна курочка, Gallinula chloropus L.», ч. Hohol, Hoholici (топоніми), слц. hohol' «вид качки, Viscifala», нл. Gogolow (топонім), болг. Гоголани (топонім), схв. gogolj (вид водяного птаха); — псл. gogolъ; звуконаслідувальне утворення, пов'язане з гоготати і назвами подібних птахів іншим ступенем вокалізму типу р. gága, gágáра (Соболевский РФВ 71, 448; Вгүскнер KZ 48, 199; Торп 122; Рокоту 407) або редупліковане утворення, пов'язане з лит. gaĩgalas «качур», лтс. gaĩgala «вид чайки», прус. gegalis «нурець», в основі яких можливе балт. *gagal-, відповідне псл. *gogol- (Bern. I 318; Trautmann 74; Топоров II 187—189); зв'язок з глагол (Bern. I 318; Trautmann 74) сумнівний.— Шанский ЭСРЯ I 4, 113; Филін Образ. яз. 210; Фасмер—Трубачев I 425; Sławski I 309; БЕР I 258—259; Skok I 585; ЭССЯ 6, 193—194; Булаховский Семас. этюды 156; Otrębski LP 2, 91.

[гогомáн] «дурень» Ж; — запозичення з румунської мови; рум. gogomán «тс.» є похідним від [gog] «тс.», яке, можливо, через посередництво сербохорватської мови (схв. gōga — жартівливе прізвисько вихідців з півдня Югославії) походить від алб. gogë «привид» (прізвисько, яке албанці-мусульмани давали слов'янам, православним); пор.

також алб. gogól, gogomel «опудало, потвора», походження якого не зовсім ясне.— Scheludko 131; Crânjală 348; Vrabie Romanoslavica 14, 145; Cioranescu 374; DLRM 341; Parahagi 497.

[гогѣритися] «пиндючитися, високо нестися» Ж, [голѣрний] «гордий, бундючний», [голѣиром] «бундючно, бундючливо» Па; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з рум. (a) se cosopі «удавати з себе великого пана», похідного від cosopі (cu-sop) «пан; поміщик, дідич», cu-soapă «пані», що походить від нгр. жж(ж)ѣвѣж «заміжня жінка, дама»; г замість к в запозичених формах могло з'явитись чисто фонетично, р замість н, можливо, під впливом помилкового зближення з рум. cosop «журавель» (апохждати гордовито, як журавель).— DLRM 163, 202.

[гогѣсом] «півнем» (присл.) Я; — неясне; можливо, походить від п. рідк. kokosz «півень» у діалектній мазуруючій формі *[kokos]; перехід первісних к (к) у г міг відбутися вже на ґрунті української мови, для якої, на відміну від польської, це явище характерне; наявність польського запозичення в говірках Харківщини може бути пояснене тим, що значна частина їх утворилася внаслідок переміщення українського населення з заходу.— Див. ще кѣкош.

гоготати «видавати сильні глухі і тривалі звуки; кричати як гусак; реготати», гоготіти, гоготіти «тс.», гогіт «сильний і тривалий звук, шум; крик гусей; регіт», [гоготало] (орн.) «дрімлюга, Cargitulcus L.», [гоготень] «гелготіння, крик» Ж, [гоготня] «тс.» Бі, гогітлівий; — р. гоготать «реготати; гелготіти; кудкудакати; іржати; жадібно їсти», бр. гоготать «гелготіти», п. gogotac «видавати белькітливий звук, каркати», ч. ст. hohtati «вити», слн. gogotati «гелготіти»; — псл. gogotati від gogotъ, звуконаслідувального слова, утвореного за допомогою суфікса -otъ (укр. -it), характерного в словах подібного типу (пор. гуркіт, стукіт); — споріднене з лит. gagėti «гелготіти», лтс. gāgāt «тс.», свн. gāgen, gāgern «тс.».— Шанский ЭСРЯ I 4, 114; Фасмер I 425; Sławski I 310; ЭССЯ 6, 194—195; Bern. I 319; Trautmann 74—75.

[гоготіти] «кудкудакати, квоктати; щebetати» Ж; — результат видозміни давнішого *кокотіти «тс.», похідного від вигуку *кóко*, що передає куряче сокотання (пор. [кокотіти] «лепетати, базікати»; очевидно, через переносне вживання); перехід к в г внаслідок одзвінчення відомий в українській мові і в ряді інших випадків.— Див. ще **кóко**.

[гогошитися] «кокошитися, бундючитися» Ме, [гогош] «франт» О, [гогош] «гарний парубок» О, [гогошний] «гордий, пишаний» О; — результат видозміни форми *кокобішитися* «тс.» шляхом переходу к в г, характерного в говірці для слів з афективно-негативним забарвленням (пор. [лавáла] «базіка», [лавкати] «раз у раз кричати», [лимéйда] «телепень» тощо); виведення від пізно засвідченого п. *gogúš* «франт» (Оньшкевич Исслед. п. яз. 241) викликає сумнів.— Див. ще **кóкош**.

[год] «рік», [гід] «тс.», [года] «передшлюба угода» О, [годільник] «стінний годинник», *годіна*, [годинáр], [гóдінка] «годинник», [годин(к)и] «кишеньковий годинник», *годинник*, *годинника́р*, *годинника́рство*, [годиня́р] «годинникар», [годілівість] «справедливість» Ж, [годовік] «одноліток», [годовіни] «роковини», [годо́вище] «річний термін наймитів; рік Ж», *гідний* «вартий чогось», [гідні свята] «різдво» ВеЗа, [гóден] «здатний», [годинний] «погідний» (про погоду), [годинувáтий] «тс.», *гóдний*, [гóдяний] «ясний» (про погоду), *годя́щий*, *гóжий*, [годиняно] «ясно» (про погоду) Я, *гóді*, *годіти*, [гожіти] «вдаватися, щастити» Ж, [безгіддя] «лихоліття» Я, [безгóда] «негода», [вгіддя] «умова» Пі, [вгідний] «відповідний» Ж, [вгóден] «придатний» Ж, [вдогідний] «задовільний» Ж, [вигіддя] «вигода, привілля», [вигідь] «вигода» Ж, *вігода* «користь; шинок на рибальських промислах» Я», [вигідливий] «зручний», *вигоди*, *вигідний* «корисний, прибутковий», *вигідний* «зручний», *вігодинитися*, [вігодити] «догодити», *догідник*, *догідництво*, [догідця] «прислужник» Я, *догóда* «догодження», *догідливий*, *догідний*, *догóдливий*, *догóдний*, *догóдне* «зручно», *догоджіти*, [загóда] «задово-

лення» Ж, [загóді] «заздалегідь» Ж, *за́годя* «тс.», [згіддя] «майно», *згóда*, *згідливий* «придатний; миролюбний» *згідний* «згодний; відповідний; придатний», *згóдливий* «миролюбний», *згóдний* «який дає згоду; придатний», [згóжий] «придатний», *згідно*, [згóді], *згодно* «вигідно», *згóдом*, [знегіддя] «лихо», *знегóда* «тс.», [невгóда] «нестатки, нужда» Ж, [невгóжий] «нелюбий», *невгóдний*, [невгóжий] «такий, якого важко задовольнити, якому важко вгодити» Ж, [невгóдóда] «незадоволення» Ж, [невгóдóдя] «тс.» Ж, [невзгóда] «обурення» Ж, [невзгóдина] «лихо, нещастя; неспокійний час Ж», [невигідник] «незручний» Ж, [негід] «негода» Ж, [негідá] «негідник», *негідник*, *негідництво*, *негідь*, *негóда*, [негóдиця] «негода», [негóдня] «непотрібні речі, мотлох», *негодя́й* «нездатна людина», [негóдь] «негода; непотрібні речі; бездоріжжя Л», [негóдівий] «злий» Ж, *негóдяний*, *негодя́щий*, *негóже* «недобре», [незгідник] Ж, [незгідь] «незгода» Ж, [незгодлив] «нерішучий» Ж, [огідник] «розумний, гарний» Ж, [огідний] «тс.» Ж, [огіднáти] «стати гідним; зм'якшити» Ж, *перегóд* «певний час» (у виразі *гóдом-перегóдом* «за певний час») Ж, *перегóда* «перерва», *перегóдом*, *перегóдя*, [погіде] «погода» Ж, *погóда*, [погóдина] «погода» Ж, [погóдка] «флюгер», [погóдник] «тс.», *погóдок* «на один рік старший або молодший від брата (сестри)», [погóддя] «сприятливий час», [погідливий] «погожий», *погідний*, Г, Ж, *погодінний*, *погóжий*, [погóді] «пізніше» Ж, [погóдя] «тс.» Ж, *пригóда*, *пригóддя* «роздолля», *пригóдник* «шукач пригод», *пригóдництво*, [пригóдитися] «трапитися» Ж, [розгóда] «незгода» Ж, [розгóдний] Ж, *розгóдинитися*, *розпогóдитися*, *угóда* «домовленість; догодження», *угóдник*, *угодбець*, *угіден* «догідний, зручний», *угідний*, *угóден*, *угóдливий* «тс.; добрий Ж; вартий уваги Ж», *угóдний* «догідний, зручний», *угóжий*, *угоджіти*, *узгіднювати*; — р. бр. *год* «рік», др. *годъ* «час; термін», п. *godu* «бенкет, учта; (заст) новорічні свята», ч. *hod* «храмове свято; бенкет», слц. *hod* «урочистий бенкет; свято», вл. *hodu* «різдво», нл. *godu* «тс.», болг. *година* «рік», м. *година* «тс.», схв. *гòд* «свято»,

слн. *gód* «пора; стиглість; свято, річниця», стсл. *годъ* «час»; — псл. *godъ*; — споріднене з снн. *gaden* «бути відповідним, пасувати», двн. *gi-gat* «відповідний, стосовний», дангл. *ge-gada* «товариш, дружина (чоловік)», свн. *ge-gate* «тс.», нім. *Gatte* «чоловік (дружина)», нім. *gätlich* «стосовний», гот. *gadilings* «свояк, родич», двн. *gatuling* «тс.», дфриз. *gada* «об'єднувати», англ. *together* «разом, спільно», лтс. *gadįs* «здатний; шановний; твердий», *gadīt* «потрапляти, придбавати, з'являтися», *gaditiūs* «знаходитися, з'являтися», алб. *ngëh* (*Ingae*) «випадок, вільний час»; з іншим ступенем чергування — лит. *guòdas* «честь, слава; частування», лтс. *guòds* «честь, слава», гот. *gōþs* «добрий», дангл. *gōð*, двн. *guot*, нім. *gut* «тс.», іе. **ghedh-/ghodh-*, первісне значення «відповідний, стосовний; добрий», звідки «відповідний час; (велике річне) свято; рік»; дінд. *gadhyā-* «те, що має бути триманим», яке сюди, очевидно, належить (інакше Фасмер I 426), вказує на попереднє значення кореня «тримати, міцно тримати, об'єднувати», звідки «властивий, пристосований, відповідний, згідний»; менш імовірне первісне значення «очікуваний день, очікуване свято» при пов'язанні з псл. *ǰьdati (укр. *ждати*) (Mikl. EW 61; Baudouin de Courtenay PF 3, 471; Потєбня РФВ 2, 9); безпідставні спроби довести германське походження (Hirt PBrV 23, 33), зв'язок з іе. **ghed-* «досягати» (Vaillant RÉS 22, 26—27) або спорідненість з нім. Таг «день» (пгерм. **dagha-*) при перестановці приголосних у псл. *godъ* (Machek ESiĀ 173; Семереньи ВЯ 1967/4, 17); звукова форма *год* замість закономірнішого *гид*, можливо, зумовлена впливом російської мови. — Шанский ЭСРЯ I 4, 114—116; Sławski I 307; БЕР I 259, 260—261; Skok I 583—585; Bezlaj ESSJ I 155; ЭССЯ 6, 191—192; Bern. I 316—318; Jokl Studien 62; Pokorny 423—424.

[**Годжак**] «димар» МСБГ, [*годжяк* Дз, *годзяк* Мо] «тс.»; — р. *оцаг* «вогнище», болг. *оджак* «вогнище разом із димарем», м. *оцак* «димар; вогнище», схв. *оцак* «димар; камін»; — можливо, через

молдавське посередництво (молд. *хожяк* (*ожяк*) «димар») запозичене з турецької мови; тур. *осак* «вогнище; пічка, камін; горно; димар» виводиться від первісного складного тюрк. *ўч-ajak*, утвореного з числівника *ўч* «три» та іменника *ajak* «нога»; отже, початкове значення «триніжок (під яким розпалювали вогонь)»; тлумачиться також (Севортян 422—425; Дмитриев 541) як похідне від тюрк. *о : т* «вогонь». — Дзендзелівський НЗ УжДУ 13, 65, 98; СДЕЛМ 472; Шипова 253—254; Фасмер—Трубачев III 177; Радлов I 1134.

[**Годза**] «заразна висипка на шкірі» Ж; — неясне; можливо, походить від уг. *kosz* «бруд; парші, короста (на тілі)», пов'язаного з давнішим *koszmó*, *kuszmó* «тс.», етимологічно неясним, можливо, пов'язаним з псл. *kosmъ*, *kosa* «волосся». — MNTEsz I 588; Kniezsa 869.

[**Годзинка**] (бот.) «первоцвіт, підсніжник звичайний, *Galanthus pivalis* L.» Мак; — неясне; можливо, результат видозміни незасвідченого *козинка, яке могло виникнути на основі форм [*козодрист*, *козьодрист*, *козодриск* і под.] «тс.», що з'явилися в результаті видозміни деетимологізованої форми [*скозріст*] «тс.».

[**Годзя**] «вінегрет»; — неясне.

годко — див. **блуд**.

[**Годло**] «рід, плем'я; поріддя, кодло», ст. *кгодло* «гасло» (XVII ст.); — запозичення з польської мови; п. *godło* «умовний знак, символ, (ст. також) знак, гасло, родове гасло», споріднене з нл. *godŀo* «загадка; прізвисько», *godmo* «тс.» і пов'язане з п. *godzić* (*się*) «годитися, погоджуватися» або з нл. *godaś* «відгадувати», укр. *гадати*; українське значення розвинулось на ґрунті значення п. *godŀo* «родове гасло». — Sławski I 306; Brückner 148; Schuster-Sewc 238. — Пор. **гédло**, **кóдло**.

годувати, *годівля*, *годівник*, *годівниця*, *годіванець*, [*годіванок*] «годованець», [*годівник*] «той, що вирощує» Ж, *годувальник*, [*годуван*] «годувальник» Я, [*годуля*] «пожива, корм», [*году́н*] «годувальник» (у загадці), [*годунець*] «тс.», *годівельний*, *безгодівля*, *вигодіванець*, *відгодівля*, *підгодівля*, *угодіванець*; — р.

[*годовати*] «жити, перебувати десь цілий рік; вирощувати, вигодовувати, виховувати», бр. *гадаваць* «вирощувати, виховувати, переживати рік», п. *hodować* «вирощувати, виховувати» (з укр. або бр.), ст. *godować* «бути на весіллі, бенкетувати; відзначати свято; частувати», ч. *hodovati* «влаштовувати свято, бенкет; бенкетувати», слц. *hodovať* «бути в гостині, гостювати; [святкувати, відзначати свято]», схв. *годвати* «урочисто відзначати, святкувати», слн. *godovati* «відзначати іменини», стсл. *негодвати* «гніватися, обурюватися», *годовати* «дозволяти»; — псл. *godovati*, похідне від *godъ* у значенні «свято, святковий бенкет», отже, первісне значення, очевидно, «частувати (на святковому бенкеті)». — *Sławski* I 422—423; *Brückner* 172; *ЭССЯ* 6, 190—191. — Див. ще *год*.

гожель, *гожиль*, *гожій*, *гожув*, *гожур* — див. **ожог**.

[го́жма] «безперервно, весь час» Ж; — очевидно, похідне утворення від *годити*, що могло означати «пильно, безперервно (щось робити для когось)», зокрема в можливому раніше звороті *гожма годити (пор. *гульма гуляти* «весь час гуляти», *ревма ревіти* «сильно ревіти» і под.); з української мови [*го́жма*] запозичене румунською мовою (рум. *hojma* «безперервно, постійно»). — *DLRM* 364. — Див. ще *год*.

го́ти Г, Ж, [*гій*] «ліки» Ж, [*гойник*] «лікар, хірург» Ж, ПІ, [*гойницья*] «цілющий засіб», [*гойкий*] «лікувальний, цілющий» Ж, *гойний* «тс.», [*гойовий*] (у назві *гойове листя* (бот.) «подорожник ланцетолистий, *Plantago lanceolata* L.»), *гойстий*, [*гагійний*], *невигойний*, [*негбістий*], *незагойний*, [*незагоймий*] Ж; — р. [*гойть*] «доглядати, відгодовувати», бр. *гайць* «гойти», др. *гойти* «відгодовувати», п. *goić* «гойти», сл. *hojiti* «лікувати» (особливо рани), слц. *hojiti* «тс.», вл. *hojic* «лікувати», нл. *gois* «тс.», болг. *гой* «відгодовую», м. *гой* «відгодовує», схв. *гойити* «годувати, відгодовувати», слн. *gojiti* «вирощувати»; — псл. *gojiti*, слов'янський каузатив до *žiti (укр. *жити*), як *gnojiti* : *gniti* або *rojiti* : *piti*; отже, первісне значення слова—

«робити так, щоб жило, заживало»; — споріднене з лит. *gajūs* «такий, що легко гоїться; здатний довго жити», дінд. *gáua* «дім і подвір'я; господарство», ав. *gaua* «життя». — *Критенко* Вступ 529; *Фасмер* I 427; *Преобр.* I 138; *Sławski* I 310—311; *Machek* ESJČ 174; *Schuster-Sewc* 308—309; *Skok* I 585—586; *Bezljaj* ESSJ I 156—157; *Бернштейн* *Очерк* 1974, 283; *ЭССЯ* 6, 195—197; *Bern.* I 319; *Trautmann* 75; *Зализняк* *ВСЯ* 6, 38; *Рокоту* 467—468. — Див. ще *жити*.

гой (виг.) «ой, гей», [*гой-гой*] «гуляти» Я, [*гой чи*] «вигук при співі, танцях» Ж, *гой та дана* «тс.» Ж, [*гой-гой*] «вигук, яким підкликають корів» ЛПол, *гойкати* «кричати, гукати» Вєзн, О, *вигойкувати* «весело вигукувати»; — п. *hoj* «ой, гей» (діал. також вигуки, якими підкликають коней, виганяють овець), ч. слц. *hoj* (вигук хвилювання, вл. *hoj* (вигук «вставай», нл. *hoj* (вигук здивування); — псл. (пн.) [**hojъ*], вигук, близький до *hejъ (укр. *гей*); в українських говорах з ним міг формально зблизитися вигук *ой*, що набував форми *гой* (пор. [*гобід*] «обід»). — *Schuster-Sewc* 308. — Пор. *гей*, *ой*.

[гойда¹] «нехитра, до всього байдужа, вайлакувата жінка Мо; висока, худа людина Мо; легковажна, неохайна жінка Ва; висока, незграбна людина Ва; висока, швидка, легковажна жінка Я; висока жінка Ж; шлюха, розпутниця О»; — очевидно, зворотне утворення від дієслова *гойдати(ся)*, тобто букв. «той (та), що гойдається». — Див. ще **гойда²**. — Пор. *говдя*, *гойса¹*.

гойда² (вигук на позначення гойдання, зокрема у коліскових піснях), [*гойдана*, *гойдаса* ПІ, *гойдаш*] «тс.», *гойдати*, *гойдалка*, *гойданка* «гойдалка; гойдання; [рід лемішки з кукурудзяного борошна]», [*гойдэля*] «гойдалка» До, [*гойдойка*, *гойдочка*] «тс.»; — р. (пд. зах.) [*гойдаты*], бр. *гайдаць*, *гойдаць*, п. [*hojda*] «гей, гей же; гойда», *hojdać* «гойдати» (з укр. або бр.), ч. *hojda* (вигук радості), [*hojdák*] «колиска», слц. *hojdat*; — результат злиття вигуку *гой* з підсильною часткою *-da* (пор. у тій же функції п. *-da* : *hejda* «гей же», *hojda*

«тс.»); неприйнятне припущення (Грінченко I 299) про походження *гойда́* від дієслова *гойда́ти*. — Sławski I 423—424; Machek ESJČ 174. — Див. ще **гой**, **да**.

гойджá, *гойджá*, *гойжа́* — див. **гиджá**.

гойний «щедрий, розкішний», [гой] «радість, забава» О, ст. *гойный* «великий кількісно, немалий, щедрий, багатий, достатній» (1569); — запозичення з польської мови; п. *hojny* «достатній, багатий, (ст.) щедрий» походить від ч. *hojný* («тс.»), ст. *hoj* «достаток», спорідненого з р. [гойный] «вродливий, гарний», бр. *гойны* «пишний, хвалькувато щедрий», сл. *hojny* «великий кількісно, багатий; частий», болг. м. *гоен* «відгодований», схв. *гожан*, *гожанй* «відгодований; добре оброблений», сл. *gojênes* «вихованець», р.-цсл. **гойныи** «багатий»; — псл. *гоьльпъ «багатий, достатній, щедрий», пов'язане з іменником *гоь «достаток, багатство, щедрість», похідним від дієслова *gojiti*; необгрунтовані припущення (Brückner 172; Otrębski SO 19, 426—427) про власне польське походження п. *hojny*. — Sławski I 424; Machek ESJČ 174; ЭССЯ 6, 197—198; Bern. I 319; Tazyski PF 12, 62. — Див. ще **гойти**.

гойник (бот.) «подорожник ланцетолистий, *Plantago lanceolata* L.» Мак; — похідне утворення від *гойти*; назва зумовлена тим, що листки ланцетелистого подорожника вважаються кровоспинним, антисептичним, загоюючим рани засобом. — Носаль 88. — Див. ще **гойти**.

гойса¹ «непосидюча, метушлива жінка» Я, [гойсара] «жвавий, непосидючий чоловік»; — похідні утворення від незасвідченого укр. (півн.) [*гойсати] «скакати, бігати» (пор. пн. [гайсать] «тс.»), яке могло бути запозичене з білоруської мови; бр. *гойсаць* (*гайсáць*) «бігати, кидатися, носитися», можливо, виникло з п. *hasać* «гасати, скакати, бігати, танцювати» (пор. укр. *гацати*). — Sławski I 409—410. — Див. ще **гасати**. — Пор. **гойда¹**.

гойса² «висока жінка» Ж; — очевидно, результат контамінації форм [гойда] «тс.» і [гойса] «непосидюча жінка» (див.).

гойса³ — див. **гейс**.

гойт] (вигук, яким нацьковують собаку); — р. *гого* (*гогого*) «крик мисливців при цькуванні зайця», п. *hoho* (*hoho-hoho*) «тс.»; — очевидно, утворене з вигуку *гой* з приєднанням до нього елементом *-т* неясного походження, можливо, зредукованого з вигукової підсильної частки *та* (пор. п. *hojta-hoj*). — Див. ще **го-го**, **гой**.

гок] «степова загорода для худоби»; — неясне.

гол; — р. бр. болг. м. *гол*, п. *gol*, ч. сл. сл. *gól*, схв. *гол*; — запозичення з англійської мови; англ. *goal* «ворота, гол; фініш, старт; мета, місце призначення» загальноприйнятої етимології не має; виводиться від дангл. *gāl «перешкода», *gaelan* «перешкоджати» (Klein 666) або від фр. *gaule* (з фр. ст. *waule*) «жердина», старого запозичення з германських мов (пор. гот. *walus* «палиця», споріднене з укр. *вал* «циліндр»); семантичний розвиток від значення «жердина» пояснюється тим, що старт і фініш змагань позначалися в давнину жердиною (Skeat 216; Dauzat 356; Feist 549; Walde—Hofm. II 730). — СІС 176; Kopaliński 364.

голда] «незграбна ледача коняка Мо; дурна жінка», [голда] (знев.) «голова»; — неясне; можливо, пов'язане з п. [goldara] «висока й незграбна жінка». — Пор. **говдя**, **гойда¹**.

голдана] «сорт слив» Ме; — запозичення з молдавської мови; молд. *голдана* «тернослив» (рум. *goldăna* «тс.») етимологічно неясне. — Мельничук Молд. эл. 165; СДЕЛМ 88.

голдубати (заст.) «платити данину, бути в ленній залежності», [голдубати] «тс.»; володіти нерухомою власністю», ст. *голдovati*, *олдовати*, *холдовати* (1388, 1395, 1445), *голдъ* «ленна присяга» (1433); — р. заст. *голд* «васальна залежність», бр. *галдаваць* «слугувати комусь, догоджати»; — запозичення з польської мови; п. *holdować* (заст.) «бути в ленній залежності; схилитися; підлещуватися», паралельне до ч. *holdovati* «виявляти глибоку пошану до когось», сл. *holdovať*, вл. *holdować* «тс.»; е або похідним від *hold* «вияв ленної підлеглості» (від

свн. hulde, holde «підлеглість, вірність того, хто перебуває в ленній залежності, щодо свого пана»), або безпосереднім запозиченням з німецької мови; свн. hulden «підкоряти, змушувати до підлеглості; бути в ленній залежності» походить від свн. hulde, пов'язаного з свн. holde «друг, коханий; вірний слуга», похідним від герм. hald- «клонити(ся), схилити(ся)» (пор. нвн. Halde «схил горба», споріднене з лит. šalis «бік; місцевість»).— Гумецкая Исслед. п. яз. 224—225; Тимч. 546; Фасмер I 428; Sławski I 425—426; Machek ESJČ 174; Kluge—Mitzka 313—314, 318—319.

[голєнький] «світло-рожевий» Ме, МСБГ; — похідне від *гблий* у значенні «кольору голого тіла»; пор. близькі значенням р. телєсний, п. cielisty (про колір), в основі яких також лежить порівняння з голим тілом; зменшена форма прикметника застосована для відрізнєння від його основної форми, вживаної з іншим значенням.— Див. ще *гблий*.

голєць (бот.) «овес голий, або голозерний, *Avena sativa puda* L.»; — похідне від *гблий*; назва зумовлена потребою відрізнєння цього сорту вівса з оголєним зерном від іншого, більш поширеного, т. зв. плівкового вівса, зерна якого знаходяться в плівках.— УРЕ 10, 247; Брокгауз—Ефрон 42, 659.— Див. ще *гблий*.— Пор. *галай*².

[голея] «гілка» Я; — споріднене з *гілля* (*гілка*) утворення від кореня *гол* за допомогою малопродуктивного суфікса *-ья* (нааявного, напр., в укр. *кол-ія*, р. *кол-ея* від *кол-о*) з характерною для північноукраїнського діалектного ареалу рефлексцією ненаголошеного *ѣ* як *е*.— Див. ще *гілка*.

[гбліго] «пряслиця на веретено» ДзАтл II, [голічка] «тс.» ДзАтл II, [голічка] «блочки у ткацькому верстаті» ДзАтл II; — неясне; можливо, походить від давнішого *колічко «коліщатко»; — в такому разі форма *гбліго* виникла шляхом зворотного словотвору від *гблічко*.

гблий, [голеватий] «напівголий» Я, [голеня] «безпере пташеня» Я, [голенє] «усяке збіжжя, крім вівса» О, *голеца*, [голід] «голяк» Я, *голізнá*, [гблік] «го-

лодранець; пожарище» Ж, [голіна] «добріне збіжжя, крім вівса», [голінка] «плід осоки» Ж, [голіня] «відкрите поле» ВеБ, [голіця] «тс.; облізле хутро», *голіш* «бідняк; круглий гладкий камінець; [скошений зимою очерет]», [голішниця] «вид грибів» Ж, *голій* (заст.) «перукар», *голта*, [голотві] «голта» Ж, [голтій] «голодранець» Я, [голін] «голяк» Ж, [голюк] «тс.», [голя] (ж. р.) «гола верхovina», [голя] (с. р.) «голе пташеня», [голяга] «бідняк» Я, *голяк*, [голяка] «гола жінка» Я, *голяр* «перукар», *голярня* «перукарня», *голь* (заст.) «голта», [голька] «безоста пшениця», *голяка* (присл.), *гольцєм* (присл.), *голіти*, *голіти* «оголятись», [голотіти] Пі, *догола*, *нагола*; — р. *гблий*, бр. *гблы*, др. *голий*, п. нл. *goły*, ч. слц. *holý*, вл. *hoły*, полаб. *d'ōlā* «лиса (голова)», болг. м. *гол*, схв. *гд*, *гдла*, *гдло*, слн. *gōl*, стсл. *голь*; — псл. *golъ*; — споріднене з двн. *kało* «лисий, голий», нвн. *kahl* «лисий», лит. *gālas* «кінець» (початково «голий стовбур»), *pagalūs* «поліно, кий», лтс. *pagale* «тс.», з іншим вокалізмом (а, пор. укр. *галузь*), також лтс. *gāls* «гладенький, як лід», *gāla* «ожеледь»; робилися спроби пов'язання з лат. *calvus* «лисий» з глухим початковим приголосним (Zuritz KZ 37, 389); непереконливе пов'язання (Iljinskij AfSIPh 29, 166—167) з схв. *гүліти* «обдирати шкіру».— Шанский ЭСРЯ I 4, 123; Фасмер I 433—434; Sławski I 314; Machek ESJČ 175; БЕР I 261—262; Skok I 582—583; Bezlaj ESSJ I 157; ЭССЯ 7, 14—15; Bern. I 325; Trautmann 76; Rozwadowski Studia 83—84; JP I 141—142; Pokorny 349.— Пор. *галузь*, *гілка*, *голінка*, *головá*.

[голіця] «друга сітка з великими вічками, яка оберігає основну сітку від розриву при великому вилові риби» Мо; — р. [голіца] «шкіряна рукавиця, під яку одягають вовняну»; — похідне від *гблий* у значенні «позбавлений чогось, без нічого, сам», оскільки ця сітка не має в собі риби.— Див. ще *гблий*.

[голиш] (бот.) «шавлія, *Salvia* L.» Мак; — не цілком ясне; можливо, є похідним від *гблий* у зв'язку з майже без-

листими голими стеблами, властивими шавлії пониклій, *Salvia nutans* L.— Федченко—Флеров 825.

голі́нка «гомілка», [голені́ця] «тс.» Ж, [голі́нниця] «гомілки в людському кістяку» Я, [голя́шка] «нога зарізаної вівці, теляти, вола» Я, [голі́нач] «цибата людина» Ме, *голі́на́стий*, *голі́на́тий*;— р. *го́лень*, бр. *галёнка*, др. *голѣнь*, п. *golēñ*, ч. *holeň* (*holeno*), слц. *holeň*, болг. *голен*, схв. *гѡлен* (*голеніца*, *голенъча*), слн. *golēp*, стсл. *голѣнь*;— псл. *golēp*, очевидно, похідне від *golъ* «голий» з первісним значенням «кістка, не покрита м'язами» (пор. р. [го́лень] «не покрита гіллям частина стовбура дерева», п. ст. *golanka* «зав'язь плоду після відпадиння цвіту», [golanka] «голінкова кістка в худобі»); непереконливі з фонетичного боку спроби пов'язання з гр. γάλον «западина, пригороць», γυῖον «член, рука, нога» з припущенням впливу псл. *kolēpo* «коліно» (Bern. I 320—321; Младенов 105).— Шанский ЭСРЯ I 4, 117; Фасмер I 428; Sławski I 311; Skok I 587; Bezlaĵ ESSJ I 158; ЭССЯ 6, 201—202.— Див. ще **го́лий**.

голі́нний «хвацький, бравий, жвавий; здатний до чогось; охочий до чогось», [голені́ий] «тс.» Пі, [гольні́йший] (вищий ступінь від *голі́нний*) Ж;— р. [голя́мо] «багато, дуже», п. ст. *golemu* «великий», ч. ст. *holemý*, болг. *голя́м*, м. *голем* «тс.», схв. *гѡлем* «великий, величезний», [гѡлі́еман] «тс.» (<*golēpъль), стсл. *голѣ́мъ* «великий»;— псл. *golēpъль, похідне від *golēpъ* (||golēpъ?), можливо, колишньої форми дієприкметника на -п-;— споріднене з лит. *galėti* «могти», *galia* «сила, здатність», *gālimas* «можливий», ірл. *gal* «хворобість», кіпр. *gallu* «могти»; первісне значення *golēpъль*, як і *golēpъ*,— очевидно, «великий», звідки через значення «дужий; здібний, спритний» сучасна семантика; форма *голі́нний* пізніша, з первісної **голі́мний*; зв'язок з гр. γαλόλιος «нікчемний, непридатний» (Bezzemberger у кн. Stokes 107) сумнівний так само, як і спорідненість з гр. μεγαλό- «великий», що передбачає перестановку приголосних у псл. слові (Machek ESJĀ

174).— Фасмер I 434—435; Sławski I 311; Brückner 149; БЕР I 262—263; Skok I 586—587; ЭССЯ 6, 202—204; Bern. I 320; Trautmann 77; Pokorny 351.

го́лка, [гла Ж, егла́ Ж, еглі́ця Ж, игла́ Ж, иглі́ця Ж, ігла́, ігва́, іго́вка], *голе́чник*, *голка́р*, *голка́рня*, [голі́ння] «шпильки на сосні» Я, *гольні́к*, [іго́вник] «гольник», [іго́льник], *голка́стий*, *голкува́тий*, *голча́стий*;— р. болг. *игла́*, бр. *іго́лка*, *го́лка*, др. *игла*, п. *igla*, [jegła], ч. *jehla*, [ihla, jahla], слц. *ihla*, вл. *jehla*, нл. *gla* (заст. *jegła*), полаб. *jǫglā*, м. *игла*, схв. *йгла*, [jǫгла, игла́], слн. *igla*, *igla*, стсл. *игла́ннъ* «голочний»;— псл. *jǫgъla;— різні форми рефлексів jъ,— очевидно, наслідок аналогічних вирівнювань за однією з форм відмінювання, переходу jъ- в -і в частині праслов'янських говірок або виникнення паралельної форми псл. *jǫgla (менш імовірний зв'язок з індоевропейським наголосом,— Lang ŚMF I 385—387);— етимологія не з'ясована; найімовірніший зв'язок з прус. *ausulo* «голка» (<*aigulā або *eigulā,— Trautmann 3), який проте ставиться під сумнів (Meillet BSL 24, 137; Machek Slavia 3, 595—596); малоімовірні з огляду на фонетичні чи семантичні труднощі інші відповідники: пізніе гр. αἰγλό «вістря стріли» (Fick I 345; Pokorny 15, 18); псл. *ęga (укр. *яга́*), лат. *aeger* «хворий; сумний» (Bern. I 423; Brückner 189); дісл. *igull* «іжак», нвн. *Igel* «тс.», псл. *ežъ (укр. *іжа́к*) (Преобр. I 263—264); іе. *ioug- у кіпр. *gwnio* «шити», дірл. *con-oigim* «шию» (Zupitza KZ 37, 392; Mikkola RSI I 5—6); гр. ὀβολός «монета», первісно «металічний прутик» (β < іе. g^h) при прийнятті слов. ь- і гр. ὀ- за протетичні елементи (Meillet BSL 24, 54, 137); пор. гр. βέλος «стріла», βελόνη «вістря, зокрема голка», лит. *geluonis* «жало»; заслуговує на увагу виведення від псл. jǫgo «ярмо» первісно як назви занози в ярмі (Парасуцько Мовозн. 1968/4, 51—53; Machek Slavia 3, 593—597; ESJĀ 220—221).— Фасмер—Трубачев I 443—445; Шахматов ИОРЯС 8/2, 336—343; Sławski I 443—445; Schuster-Šewc 441—442; Skok I 710; Bezlaĵ ESSJ

I 208; Топоров 59; Rozwadowski RSI 7, 9—13; Lehr-Spławinski RSI 8, 152—156; Мейе ОЯ 66, 91; Wijk LiSI 1—2, 77—84.— Пор. **гліця**.

[**гóлка**] «безоста пшениця», [**голка**] «тс.» Мак, [**гúлька**] «яра пшениця» Ме; — запозичення з польської мови; п. *gołka* (*gółka*) «безоста пшениця» походить від *goły* «голий» (*goła pszenica* букв. «гола — без остюків — пшениця»).— SW I 869, V 420.— Див. ще **гóлий**.

[**голубати**] «колупати» Ме; — очевидно, результат видозміни форми [джо-*лóбати*] «тс.» з переходом дж в задньо-язичне г, можливо, під впливом *колу-пáти* з початковим задньоязичним.— Див. ще **джо́лубати**.

[**голобіря**] (с. р.) «земля, що не родить» ВеНЗн; — очевидно, калька п. [*gołoborze*] «голе, не заросле місце; поле на місці викорчуваного лісу», складного слова, утвореного з основ прикметника *goły* «голий» та іменника *bor* «бір, сосновий ліс», що означало первісно «голе місце в лісі; місце, голе від лісу»; зміна значення відбулася при засвоєнні слова українською мовою; українська форма є діалектним варіантом, якому мало б відповідати літ. **голубі́р'я*.— SW I 866, 869.— Див. ще **бір**, **гóлий**.

[**голубіти**] «забивати» Ж; — очевидно, результат незакономірної гіперистичної видозміни форми [*гло́біти*] «укріплювати клинами (вал у млині)» під впливом п. [*głobić*] «укріплювати клинами» за зразком фонетичного співвідношення типу п. *głowa* — укр. *голова́*.— Див. ще **глоба́**.

[**голубісь**] (присл.) «у взутті без шкарпеток або онуч, на босу ногу» Ж, [*голубіски*] «тс.» Ж, Я, [*голубієський*] «озутий на босу ногу» Ме, [*голубіський*] «босий» Мо; — складний прислівник, утворений з основ прикметників *гóлий* і *бóсий* у формі, похідній від колишніх невідмінюваних прикметників на -ь (<*ї), належних до основ на -і- (пор. прислівник п. *rgzyboś* «на босу ногу» аналогічного походження).—Нахтигал 88.— Див. ще **гóлий**, **бóсий**.

голобля, [о*гло́бля*, о*голо́бля*], [*го́лобель*] «запряжений у голоблі кінь» Ж, [*голобéлець*] «тс.» Ж, *голобéльний*;— р.

ого́бля, бр. *агло́бля*, п. *hołobla*, [o*hołobla*] (з укр.), ч. ст. *ohlobně* «стовп», полаб. *pré-globě* «дишель плуга», схв. *огло́б-ль* «частина кросен»; — псл. *o-globja, пов'язане з *globa* «жердина» (укр. [*глоба́*] «зігнуте від природи дерево; залізний клин»), *globiti* «стискати, з'єднувати» (укр. [*гло́біти*] «конопатити»); форма *голобля* утворилася з ближчої до первісної *оголо́бля* (<*ого́бля*), із вторинним повноголоссям, непереконливе припущення про запозичення через польську мову з німецької — днв. *gabala* «вила; виделка», нвн. *Gabeldeichsel* «дишель з поперечним брусом» (Грот Фил. раз. I 485; II 325).— Дзєндзелівський УЗЛП 41—42; Фасмер III 117—118; Преобр. I 637; Ильинский РФВ 62, 256; Брандт РФВ 22, 121; Потєбня РФВ 5, 125; Sławski I 426; Bern. I 305.— Див. ще **глоба́**.

[**голобриш**] «пройдисвіт, шахрай; бідняк, голяк» Ж, О; — не зовсім ясне утворення з основ прикметника *гóлий* і, очевидно, дієслова *брі́ти*; буквально могло означати «наголо вибритий» і первісно могло стосуватися певної категорії людей, ознакою яких були голені голови.— Див. ще **гóлий**.

голова́, [гóла] «голова» Ж, [*голова́й*] «пуголовок» ВеБ, [*головай* (-*ковба́н*)] (іхт.) «місяць-риба, *Orthogoriscus mola*» Ж, *голова́нь*, *голова́тиця* (іхт.) «дунайський лосось, *Salmo hucho* (здебільшого самиця)», *голова́тка* (ент.) «комаха *Copops*» Ж, *голова́ч* «головань; [снопик соломи для покриття даху ЛексПол; (зоол.) жук-гноювик, *Lethrus cephalotes* F.; пуголовок; (іхт.) бичок, *Cottus*, дунайський лосось, *Salmo hucho* L. (самець)», [*голова́чка*] «в'язка соломи для покриття даху» Ж; дерево край лісу О), [*голове́й*] «головань; пуголовок», [*го́ловень*] (іхт.) «короп, *Syrpinus* L. Ж; акула голова́та, *Squalus cephalus*», [*голове́нь*] «велика голова», *голови́зна* «копчена голова свини» Ж; голова тварини, з якої варять холодець Мо», [*голови́к*] «ватажок» Я, [*голови́ця*] «частина упряжі, що надівається на голову коня» МСБГ, [*голови́ця*] «початок, джерело річки; (іхт.) лосось дунайський, *Salmo hucho* L.», [*голови́ч*] (іхт.) «лосось ду-

найський», [голови́чка] (бот.) «купальниця європейська, вовча лапа, *Trollius europaeus*», [голівка] «качан капусти; частина полоза, загнута вгору; частина гончарного круга; пасмо кінського волосу для ткання сита», *головко* «головань; назва вола», [голіваль] (іхт.) «короп» Ж, [головнік] «убивця; (іхт.) в'язь, *Leuciscus idus* L.», *головніцтво* «карний злочин, убивство», [голівніця] «отвір у скелі, звідки б'є джерело» Ж, [голівні] «верхні лутки над ворітьми» Я, [голівстві́ння] «головосік (свято)», [голіву́ра] «ватажок» Я, [голіву́хи] «головонігі» Ж, [голівча́к] (ент.) «метелик *Hesperia*» Ж, *голівщи́на* (заст.) «убивство; карний злочин; плата за голову вбитого» Я, Бі, [голів'я] (зб.) «голови (капусти)» Я, *голіватий*, *голівчастий* «голіватий (рід орнаменту)», [голів'яній] «голів'я», *голівува́ти*, *безголів'я*, *безголів'я*, [заголівач] «узголів'я» ВеЛ, *заголівок* «назва книжки», [заголівок] «подушка» ВеУг, [заголів'я] «узголів'я» Ж, *наголів'я* «частина вуздечки» Ж, *наголівач* «частина хребта, на якій тримається голова», [наголівач] (зоол.) «пуголовок» ВеНЗн, *наголівочок* «верх капелюха», *наголівочу* (присл.), *обезголівлювати*, [передголів'я] «чоло» Ж, *поголів'я*, [приголівач] «узголів'я; поліно, що кладеться впоперек печі», [приголівник] «кожна з чотирьох колод, на яких кладеться піч у гуцульській колибі», *приголівочок* «узголів'я; верхній поперечний брусок віконної рами», *узголів'я*, *узголів'я*; — р. *голова́*, бр. *галава́*, др. *голова*, п. нл. *głowa*, ч. слц. *hlava*, вл. *hłowa*, болг. *глава́*, м. схв. *гла́ва*, слн. *gláva*; — псл. *golva; — споріднене з лит. *galvà* «голова», лтс. *galva*, прус. *gallū* (знах. в. *galwan*), вірм. *gluχ* (род. в. *gluou*) «тс.» (< *ghōlū-); пов'язане чергуванням голосних з псл. **z'lvь* «черепаха» (др. *желъвъ* «тс.») (пор. гр. *χέλυς* «тс.» < *ghel-); первісне значення мало бути «шкаралуща, череп» (пор. *череп* : *черепаха* або лат. *testa* «шкаралуща; череп, голова», фр. *tête* «голова»: лат. *testūdō* «черепаха»); менш імовірно з фонетичного погляду пов'язання з псл. *golъ, спорідненим з двн. *salva* «лисіна» (Brückner 144; Bern. I 324), і з іє. *gel- «щось

кругле, кулясте», — пор. цсл. ЖЬЛЫ «виразка», р. *желва́к*, дісл. *kollg* «кругле верхів'ття дерева, кругла верховина» (Persson Beitr. 66—67, 932—933; Zubaty St. a čl. II 128), які суперечать вірменському відповідникові (іє. *g*- замість *gh*-); ще менш імовірно пов'язання з лат. *calva* «череп» (Machek ESJČ 166—167). — Криченко Вступ 525, 542; Шанский ЭСРЯ I 4, 118; Фасмер I 429; Преобр. I 139—140; Sławski I 292—293; Schuster-Sewc 288; БЕР I 244—245; Skok I 566—567; Bezlaј ESSJ I 144—145; ЭССЯ 6, 221—222; Топоров II 147—150; Petersson Ar. Arm. St. 116; Specht 85. — Пор. *глава́*.

[голіважня] «міра солі» Я, [голіважка] «грудка, головка (солі); міра солі»; — др. *голіважня* «міра солі»; — очевидно, походить від свн. *galvei*, *galbei* «давня баварська міра для зерна, солі», яке, найвірогідніше, є запозиченням романського походження, — пор. рето-романське (пд.-тірольське) *çalvia* «міра зерна»; більш сумнівне пов'язання з *голівий* (р. *голівий*) і *вага́*, *ва́жити* (р. *ва́га*, *ва́жить*) (Фасмер I 428), яке має скоріше народно-етимологічний характер. — Селищев ВЯ 1957/4, 61.

[голівайчик] (бот.) «конюшина червонувата, *Trifolium hibens* L.» Мак, [голівач] «конюшина лучна, *Trifolium pratense* L.», [голівашки] (мн.) «конюшина середня, *Trifolium medium* L.» Мак; — похідні утворення від *голова́*; назви зумовлені, очевидно, тим, що квіти конюшини зібрані в округлу або довгасту голівку (Нейштадт 344); форма [голівайчик], мабуть, виникла з первісного *голіванчик (фонетично *голіваньчик*), що є здрібноло-пестливою формою від *голівань* «голіватий, з великою головою»; пор. властивий південно-західним говіркам подібний перехід *-нь-* > *-й-* у ряді інших слів ([*білейкий*] < *біленький*, [*молодейкий*] < *молоденький* і под.). — Див. ще *голова́*.

головáтень (бот.) «*Echinops sphaerogcephalus* L.; волошка синя, *Centaurea cyanus* L.; волошка лучна, *Centaurea jacea* L.» Мак], [голівинка] «волошка лучна» Мак, [голівінка] «тс.» Мак; — назви не зовсім ясні; можливо, пов'язані з прикметником *голіватий* з огляду

на форму й розміри квітів, занадто великих щодо тонкого стебла; форма *головачень* може бути зіставлена і з формою [*глават*] «волошка синя», що є, очевидно, результатом видозміни запозиченої назви [*блават*] «тс.».— Див. ще **головá**.

[головачі] (бот.) «коноплі звичайні (жіночі), *Cannabis sativa (femina)* L.» Мак, [*головатки*] «тс.» Мак; — п. [*glowaczel*], нл. *glowace* «тс.»; — псл. [**golvašci*] (мн.) < **golvakjoī*, похідне від **golva* «голова», мабуть, у зв'язку з тим, що приквітковий листочок жіночої квітки обростає плід на жіночих коноплях у вигляді ковпачка (Федченко — Флеров 319), що робить його подібними до голови.— Див. ще **головá**.

[головешечки] (бот.) «горлянка повзуча, *Ajuga reptans* L.» Мак; — неясне.

[головіця] «дівич-вечір, гуляння молоді на подвір'ї молодої ввечері напередодні весілля»; — похідне утворення від **головá**, очевидно, пов'язане з весільним звичаєм покривати молодій голову.— Див. ще **головá**.

голівня¹ «обгоріле поліно» Г, СУМ, [*головéнка*] Ж, *головéшка* «тс.», [*головéник*] «грубник, опалювач» Ж; — р. *головня* «обгоріле поліно», бр. *галасéшка*, др. *головиця*, п. *glównia*, ч. *hlavně, hlavěi*, слц. *hlavei*, нл. *glównja*, болг. *главня*, м. *гламна*, схв. *гáвня*, слн. *glávnja*, стсл. *главѣни* «тс.»; — псл. **golvnpja*; — загальноприйнятої етимології не має; виводиться від прикметника **golvnpъ* (укр. *головний*) як позначення передньої частини палаючого поліна (Фасмер—Трубачев I 429—430; Sławski I 293—296; Grückner 145; ЭССЯ 7, 12—13); пов'язується також з дінд. *jurvati* «спалює», ірл. *gūal* «вугілля», двн. *kol(o)* «тс.» (Bern. I 325), з р. [*гáлка*] «поліно», лит. *pa-galūs* «тс.» (Ильинский РФВ 73, 292; Machek ESJČ 167, який відносить сюди ж лтс. *galēt* «палати»).
[голівня²] (бот.) «сажка, *Ustilago* (Pers.) Rouss.; зона, *Tilletia Tulasne* УРС, Г, Мак, [*головенька*] «сажка; ріжки, *Claviceps purpurea* Tul.» Мак, [*головуватий*] «хворий зоною, сажкою»; — р. *головиця* (*пыльная*) «сажка», п. *glównia*, *glównia* «сажка; зона», болг. *главня*,

м. *гламна*, [*главна*], схв. *гáвница* «тс.»; — псл. **golvnpja*, яке являє собою, очевидно, результат перенесення тієї самої назви в значенні «головешка» (недогоріле поліно) у зв'язку з зовнішнім виглядом рослин, уражених цими хвороботворними грибами, що скидаються на головню (пор. іншу назву тієї самої хвороби — *сáжка* від *сáжа*); допускається також (Шанский ЭСРЯ I 4, 119) зв'язок із словом **golva* «голова» за зовнішнім виглядом пузирчастої сажки, яка своїми наростами нагадує голову; думка про запозичення слова в українську і російську мови з польської (Шанский тж) викликає сумнів.— Sławski I 293; ЭССЯ 7, 12—13.— Див. ще **голівня¹**.

[головокрут] (бот.) «цмин піщаний, *Helichrysum arenarium* (L.) DC.» Мак; — неясне.

[головолом] (бот.) «багно звичайне, *Ledum palustre* L.» Мак; — р. [*головолом*]; — складне слово, утворене з основ іменника *головá* і дієслова *ломіти*: : *ламáти*; назва зумовлена, очевидно, тим, що ця рослина дуже отруйна і має запаморочливий запах (Нейштадт 428).— Див. ще **головá**, **ламáти**.

глод, [*голддд*] «голод», [*голодівка*, *голодів'я* Я] «тс.», *голоднеча*, [*голдник*] «той, що голодує» Я, [*голодніця*] «у чотириногій тварини частина тіла між ребрами і задніми ногами», [*голоднівка*, *голодніянка*] «тс.», [*голднія*] «голоднеча», [*голодніак*] «голодний» Я, *голодбека*, [*голодуха*] «голод» Ж, [*голодіюк*] «голодуючий», *голдний*, [*голодáти*, *голодítи*], *голодувати*, *впрéголодь*, *зголодніти*, *надголодь*; — р. *голод*, бр. *голад*, др. *голодъ*, п. *glód*, ч. слц. *hlad*, вл. *hlód*, нл. *glod*, полаб. *glád*, болг. м. *глад*, схв. *гáд*, слн. *glád*, стсл. *гладъ*; — псл. **goldъ*, пов'язане з дієсловом **zǫlǫdēti* «жадати, прагнути» (з іншим ступенем вокалізму), збереженим у схв.-псл. **жадѣти**, схв. *жудјети* «бажати, прагнути», і, можливо, далі, з іє. **g^hel-* «колоти»; в разі прийняття можливості іє. чергування I : г, яке нерідко спостерігається, як дальші відповідники могли б розглядатися також дінд. *gárdha-* «жадання, жага», *gǫrdhyati* «жадає», лит. *gardūs*

«смачний», лтс. *gards* «тс.»; менш імовірний зв'язок з псл. *želqđькъ (укр. зах. *жолудок*), **gł̥tati* (укр. *глитати*), **ž̥gati* (укр. *жерти*), який допускає Махек (LF 52, 342—344), що пов'язує псл. *goldъ, **ž̥j̥dēti* з іє. **g^helə-*, яке він вважає варіантом **g^her-*, **g^herə-* «поглинати» (укр. *горло*).— Шанский ЭСРЯ I 4, 120; Фасмер I 430; Sławski I 294; Machek ESJČ 166; Schuster-Šewc 286; БЕР I 245; Skok I 563—564; Bezlaž ESSJ I 143; ЭССЯ 6, 199—200; Bern. I 320; Trautmann 87—88; Fraenkel 136.

[голодець] (бот.) «ерофіла, *Erophila verna* (ст. *Draba verna*)» Ж, [голодень Мак, *голоднік* Ж, *голодок* Мак] «тс.»;— п. *głodek*, *mrgygd* «тс.», ч. *hladověnka* «тс.»; стократка, маргаритка, *Bellis*, *hladomor* «ерофіла», *hladimor*, вл. *hlód*, *hlódnica*, болг. [гладнич] «тс.»;— похідні утворення від *голод*; назва зумовлюється народною прикметою, що поява навесні великої кількості ерофіли, для якої є сприятливою засушлива весна, передвіщає неврожайний (голодний) рік; пор. інші назви ерофіли в різних мовах: ч. *chudina* (букв. «біднота»), *pouze* (букв. «нужда»), біда, слц. *chudóbka* (від *chudoba* «бідність»), вл. *chudobka*, *chudžinka*, нім. *Hungerblümchen* (букв. «голодоквітка»).— Machek ESJČ 166; Јт. *rostl.* 66, 238.— Див. ще *голод*.

[голодовина] «плід шипшини»;— очевидно, результат видозміни незасвідченої форми *глодовина «тс.», похідної від *глід*, *глодіна*, через зближення з словом *голод*.— Див. ще *глід*.

[голодраб] «голий, бідний, обірванець», [голодрабець] «тс.», [голодрабий];— складне утворення з основ прикметника *голий* та іменника *драб* «голодранець»; форма з суфіксом *-ець*, очевидно, є наслідком контамінації з словом *голодрабець*.— Див. ще *голий*, *драб*.— Пор. *голодранець*.

[голодрабий] «не обшитий лубом» (про віз), [голодрабець] «тс.»;— складне утворення з прикметника *голий* та іменника *драбкі*, взятого без суфікса *-к-*.— Див. ще *голий*, *драбкі*.

голодранець, *голодраний*;— п. [hołodraniec] (з укр.);— складне утво-

рення з основ прикметника *голий* і дієприкметника *драний*, можливо, безпосередньо з синонімічної пари *голий-драний* «зовсім голий, дуже бідний», де другий синонім підсилював і доповнював значення першого (пор. *щастя-дбля*, *бідá-ліхо*, [голий-нагий] тощо).— SW II 50.— Див. ще *голий*, *дєрти*.

[голом] «глум» Ж;— очевидно, результат гіперистичної (видозміни форми *глум*, неправильно сприйнятої як запозичення з польської мови, причому п. [głum] «тс.» було осмислене як *głóm, тобто як відповідник української форми з повноголоссям (пор. п. *glód* — укр. *голод*).— Див. ще *глум*.

[голомовзій] «голомозий» (Ме), [голомовзик] «лиса людина, голомозько»;— бр. *галамбўза* «безрога тварина; плюгава людина»;— очевидно, результат контамінації форм *голомозкий «лисий» і семантично не зовсім ясного *голомовзій, спорідненого з р. [голомблза] «базіка», [голомблзитъ] «говорити нісенітниці» (первісно, можливо, «доїти порожнє вим'я», від др. *голь* «голий» і *мълзти «доїти», перен. «переливати з пустого в порожнє»).— Фасмер I 430; ЭССЯ 6, 212.— Див. ще *голий*, *голомозий*, *молбзиво*.

голомозий «лисий», [голомозкий] «придуркуватий» Па, [голомозина] «лисина», [голомбзько] «лиса людина»;— р. [голомбзьий] «лисий», [голомозьїн] «мудрий», [голомозгач, голомозгбвник] «тс.»;— складне утворення з основ прикметника *голий* та іменника *мбзок*; форма *голомбзий* зам. фонетично закономірнішої *голомбзький* з'явилась, можливо, під впливом первісно відмінного за значенням *голомбзий* (пор. р. [голомблза] «базіка»).— Див. ще *голий*, *мбзок*.— Пор. *голомовзій*.

[голоморбзь] «ожеледь; мороз без снігу» Г, ЛЧерк, [голоморбжа ВеБ, *голоморбжжя*, *голоморбзиця*, *голоморбззя*, *голоморбзя* ЛЧерк] «тс.»;— р. [голоморбзиця] «тривалі осінні морози без снігу», п. ст. діал. *gołomróbz* «ожеледь», ч. слц. *holomráz* «сухий мороз без снігу», м. *голомразица* «мороз без снігу; ожеледь», схв. *голомразица* «мороз без снігу при ясній погоді»;— псл. *golomrógъ (або похідне від нього **golo-*

погзъ) складне утворення з основ прикметника *golъ* «голий» та іменника *погзъ «мороз» у значенні «мороз на голу землю, мороз без снігу». — ЭССЯ 6, 211—212. — Див. ще **го́лий**, **морбз**.

[голомпáк] «голе пташеня, яке ще не літає» ВеНЗн; — очевидно, результат видозміни незасвідченої форми *голопупáк, похідної від *[голопуп]* «тс». — Пор. **галапуп**.

[голомша] (бот.) «полба, *Triticum spelta* L.; голий ячмінь О; бур'ян, що одурює О; *[голомшівий]* «лисий; безодстий (про збіжжя, хліб); непоказний, миршавий МСБГ»; — р. (зах.) *[голомша]* «голий ячмінь»; — похідне від *го́лий*; словотвір не ясний внаслідок втрати проміжних ланок; очевидно, утворене безпосередньо від прикметника *голомий, *голоматий «позбавлений гілок, вусів» (пор. п. *[gołomaty]* «позбавлений гілок»), похідного від іменника **голом'я* «частина дерева без суків; колос без вусів» (пор. р. *[голом'я]* «частина дерева без гілок»); суфікс *-ш(а)* характерний у відприкметникових іменників з негативним забарвленням на позначення вад (пор. *лівшá* від *лів-ий*, р. *кликі-шá* від *кликі-ч-ий* і под.); менш вірогідний зв'язок *-мша* в *голомша* з *мох* (Фасмер I 430). — Див. ще **го́лий**.

голомшити «лущувати, бити; рубати, нищити МСБГ», *[го́мшити]* «тс.», *[голомшійти]* «дурманити, запаморочувати» О, *[заголомшійти]* «приголомшити; задушити» Ж, *приголомшувати*; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з *оголомшити*, *голомшівий* «лисий» як виразник первісного значення «бити по лисині (по голові)»; можна припустити також первісне значення *голомшити* «молотити полбу» («вибивати голомшу»). — Див. ще **голомша**.

[голопáшний] «користолюбний; захланний» Ж; — результат видозміни форми *горопáшний* «тс.» через зближення першого компонента з *го́лий*. — Див. ще **го́лий**, **горопáха**.

голопúцьок «безпере пташеня; дитина»; — складне утворення з основ прикметника *го́лий* та іменника *пúцька* «чоловічий член» (див.).

го́лос, *[голосі́льниця]* «та, що голосить», *голосі́на*, *голосі́вка* (заст.) «голосний звук», *[голосі́льник]* «той, що голосить» Ж, *голосі́льниця*, *голосні́к*, *[голосні́ця]* «колода в бані гуцульської церкви, що займає вертикальне положення», *[голосні́юк]* «гавкун» Ж, *[голосу́ха]* «голосиста жінка» (?), *голосьба́* «зойки», *[голослі́вий]* Я, *голосі́стий*, *голосні́й*, *голосі́ти*, *голосні́шати*, *голосувáти*, *відголос*, *відголб́сок*, *зго́лбуватися*, *наголос*, *[не́голос]* «неприємний звук» Ж, *оголо́ска* «оголошення, сповіщення», *оголо́шення*, *підго́лбсок*, *підго́лбсник*, *по́голос*, *пого́лбска*, *пого́лбсок*, *при́голосний*, *ро́зголос*, *розго́лбсник*, *розго́лбувач*, *розго́лбсний* «відомий», *[у́голоски]* «заповіді» Ж, *уго́лос*; — р. *го́лос*, бр. *го́лас*, др. *голосъ*, п. нл. *głos*, ч. слц. *hlas*, вл. *hlós*, болг. м. *глас*, схв. *глас*, слн. *glás*, стсл. *гласъ*; — псл. *golъ, іменникове утворення з суфіксом *-ъ* (<**-so-*) від основи **gol-* «шум, голос», як і в лит. *baĩ-sa-s* «голос», *gaĩ-sa-s* «звук, звучання», дінд. *bhāṣā* «мова», які дехто (Fortunatov AfSIPh 4, 578; KZ 36, 3; Brückner 144) вважає тотожними з псл. *golъ; — споріднене з ос. *yalas* «голос», ісл. *kall* «клич», *kalla* «кликати, співати», двн. *kallōn* «багато і голосно розмовляти», ірл. *gall* (<**galno-*) «славетний», кіпр. *galw* «кликати, закликати», можливо, сюди ж лат. *gallus* «півень» (Persson Beitr. 852, проти чого Walde—Hofm. I 580), а також непевне лит. *galsas* «відгомін» (Kurýłowicz *Études indo-européennes*, 1935, 117; Pokorný 350); висловлено припущення (Machek ESJČ 166) про віддієслівне походження *golъ від псл. *golsati, інтенсивної форми з суфіксом *-s-* від основи **gol-*. — Шанский ЭСРЯ I 4, 120—121; Фасмер I 431; Sławski I 292; Schuster-Šewc 287—288; БЕР I 247; Skok I 564—565; Bezlaj ESSJ I 144; ЭССЯ 6, 219—220; Bern. I 323; Trautmann 77; Торр 42. — Див. ще **глаго́л**.

[голосні́ці] «скроні» ВеУг; — очевидно, результат видозміни первісного **волосні́ці* «тс.» (первісно «бокова частина обличчя, на якій росте волосся»; пор. укр. *вискі́й*, етимологічно пов'язане з *волоссям*, *навислим* над скронями);

заміна початкового в- початковим г- зумовлена їх паралелізмом в діалектах як протетичних звуків (пор. *воріх* — *горіх* (*оріх*), *вўлиця* — *гўлиця* тощо) або уявленням про скроню як пов'язану з вухом частину тіла, крізь яку сприймається голос (звук).— Див. ще **волóсся**.

[ГОЛОТЬ] «ожеледь» Я, [голотéча] «тс.» Я; голе місце», [голотéчина] «відкрите, голе місце» Ж, [голоті́ка, голоті́ч] «тс.» Ж, [на голотéчі] «просто неба», [голоті́ч] «тс.»; — р. [голоть] «ожеледь», [гóлодь], др. *голоть, голотъ, голъть* «тс.», п. *gołoć* «голий простір», ч. ст. *holet* (род. в. *holt*) «іній, паморозь», [holot] «тс.», слц. *holoť* «голота», сболг. *голоть* «лід; кристал, кришталь»; схв. (ст.) *голот* «кришталь» (очевидно, з псл.); — псл. *golotъ, goľть*, похідне від *goľ* «голий»; первісне значення, очевидно, — «голе місце взагалі» (пор. на *голотéчі, голоті́ч*), пізніше «голе місце, вкрите льодом, ожеледь»; пор. лтс. *gāla, gāla* «тонка корка льоду, ожеледь, рештки снігу на дорозі», *gālas* «гладкий, як лід», споріднені з псл. *goľ*, укр. *гóлий*; пор. також р. *гололédица*, ч. *holomgáz* «ожеледь»; зіставлення на підставі р. [гóлодь] з псл. *жа́бдица* «ожеледь», укр. *о́желедь*, лат. *gelū* «холод», нім. *kalt* «холодний» (Потебня РФВ 3, 98) менш певне через сумнівність цієї форми як первісної.— Фасмер I 431—432; ЭССЯ 6, 214—215. Верп. I 322.— Див. ще **гóлий**.

[Голо́цванок] «безпере пташеня», [голоцмóнник] «тс.» Я; — складне утворення з основи прикметника *гóлий* і двох варіантів неясного другого компонента, паралельне до *голопўп, голопўцьок, голоцўцьок* «тс.».

[Голоцўцьок] «пташеня, на якому ще нема пір'я; дитина», [голоцўпок] «голе пташеня; слабке щеня» Бі; — очевидно, результат фонетичної видозміни первісного *голопўцьок* «тс.», пов'язаної з деетимологізацією слова і зближенням в одному випадку його другого компонента з *цўця* (дит.) «собака».— Див. ще **голопўцьок**.

[Голошóк] «ожеледь; лід, оголений від снігу» Я, [голошóк, голошóк, голошóк Па] «тс.»; — р. [голошóк] «лід без снігу»; — очевидно, результат фонетичної

видозміни первісного *голишóк, похідного від *гóлий* (*голиш* < лід >) з пізнішим зближенням кінцевого *-шok* із словом *шoká*.— Див. ще **гóлий**.

[Голою́х] «рідка каша з крупи» ВеБ, [голою́шка] «борщ солодкий з молоком» ВеБ; — результат злиття виразу [гола юха] (*гола юшка*) «незаправлена страва»; пор. [голий борщ] «рідкий борщ з небагатьох складників».— Див. ще **гóлий, юха**.

голуб, *голубáр, [голубáся]* (перен.) «голубка» Ж, *голубеня, голубі́на* «голуб, голубка», *голуби́ця, [голубі́й]* «любитель голубів» Я, *голубівні́цтво, голубка, голубні́к, [голуби́ці]* «візерунок на писанці» Я, [голубі́ця] «голубиця» Ж, *голубчик, голуб'я, [голуб'я́р], голуб'я́тина, голуб'я́тник, голуб'я́тня, голубі́ний, голублі́вий, голуб'я́чий, голуби́ти, [голубня́ти]* «голубити» Бі; — р. *гóлубь*, бр. *гóлуб*, др. *голубь*, п. *gołub*, ч. слц. *holub*, вл. *hoľb*, нл. *goľub, goľb*, болг. *гѣлѣб*, м. *гулаб, голаб*, схв. *гѣлуб*, слн. *golób*, стсл. *голажь*; — псл. *golǫbъ; — дальша етимологія остаточно не встановлена; очевидно, розширення на -b- основи на -p-, яке перейшло потім до -i- основ (Meillet—Vaillant RES 13, 101—102); виводиться від іе. **ghel-* (укр. *жовтий*) і зіставляється з лит. *gulbė* «лебідь», прус. *gulbis* «тс.», оскільки індоєвропейські назви голуба ґрунтуються часто на назвах кольорів (Верп. I 322; Meillet Etudes 271); можлива зміна значення «жовтий» на «голубий» пояснюється при цьому паралеллю лат. *flāvus* «блідожовтий»: двн. *blāo* «голубий»; висувається також цікаве порівняння з лит. *gelumbė* «(сине?) сукно» (Walde—Hofm. I 249; Specht 123; Petersson BSl. Wortst. 5); дехто вважає спорідненим з лат. *columbus* «голуб», припускаючи давній паралелізм k : g (Machek ESJČ 175; Otrębski Idg. Forsch. 156); менш імовірно припущення про запозичення з латинської мови (Семеренья ВЯ 1967/4, 20—21; Schrader Reallexikon II 514; Соболевский РФВ 71, 441) або з якоїсь доіндоєвропейської мови (Machek LP 3, 103—104), про зв'язок з псл. *galъ «темний», укр. *гáлка* (Brückner 293), про

наявність услові префікса *go-* при корені **loq̃b-* (Rudnicki SO 3—4, 289—290), про походження псл. *golq̃bь* від прикметника *golq̃bь* «голубий», а не навпаки (Moszyński LP 35, 189).—Шанский ЭСРЯ I 4, 123; Фасмер I 432—433; Sławski I 312—313; БЕР I 301; Skok I 587; Bezlej ESSJ I 159; ЭССЯ 6, 215—217; Бернштейн Очерк 1974, 269—270; Траутманн 101.— Пор. **голубий**.

[**голубель**] (іхт.) «головень, *Leuciscus cephalus* L.» Ж; — результат видозміни первісного *głowель (пор. р. *golbьель*, *goláель* «тс.»), похідного від *голова́*, через зближення з іншою основою (можливо, *голуб*, *голуб-ий* — від кольору луски); первісна назва *głowель була зумовлена характерною особливістю риби — її великою головою.—Шанский ЭСРЯ I 4, 116—117; Фасмер I 429; Преобр. I 140; Маркевич—Короткий 68.— Див. ще **голова́**.

[**голубень**] (бот.) «лохина, *Vaccinium uliginosum* L.» Мак, [*голубець*] «тс.»; ягода лохини», *голубі́ка*, [*голуби́ця* Мак] «тс.»; — р. *голубі́ка* «лохина»; — похідні утворення від *голубій*; назви зумовлені кольором плодів (голубувато-синіх) і листя (сизо-зеленого низу); менш вірогідне пов'язання з вихідним первісним *holovobol, що передбачає занадто складне перетворення (Machek Jm. rostl. 179).—Шанский ЭСРЯ I 4, 121; Нейштадт 341—342.— Див. ще **голубий**.

голубий «блакитний, (про масть) темно-сірий», *голубуватий*, *голуба́ня* (назва темно-сірої корови), *голуби́зна*, *голуби́нь*, *голуби́ти*, *голуби́шати*; — р. *голубо́й*, п. ст. *gołęby* (*gołęba* *masć* «голубувата з сивизною масть»), *gołębi* «блакитний» (первісно «голубиний», як і в сучасній мові), слц. *holubí* «сірий, сіро-голубий» (первісно «голубиний»), схв. *gǫlubast* «сизий»; — псл. **golq̃bь*; похідне від *golq̃bь* значення «такий (на колір), як голуб» пов'язане з синім полиском пір'я на шії голуба; відповідників поза слов'янськими мовами немає; прус. *golīpban* «синій» є запозиченням із старопольської мови (інакше Вєрп. I 322—323).—Шанский ЭСРЯ I 4, 121—122; Фасмер I 432; Бахилина 192—203; Sławski I 313; ЭССЯ 6, 217.— Див. ще **голуб**.

[**голубінець**] (бот.) «водянка чорна, *Empetrum nigrum* L.» [*голубець*, *голубель*] «тс.» Мак; — не зовсім ясне; оскільки частина синонімічних назв, а також латинська мають означення «чорний» (це рослина з темно-червоними квітками і чорними ягодами), скоріше б можна було чекати пов'язання з синім (темно-синім) кольором, ближчим до чорного; очевидно, назва походить від *голубій* з діалектним значенням «синій» (пор. р. [*голубо́й*] «синій, сірий»).— Вісюліна—Клоков 197.— Див. ще **голубий**.

[**голубій**] (бот.) «цикорій дикий, петрові батоги, *Cichorium intybus* L.; вовчуг козлинний, *Oponis hircina* Jacq.» Мак; — пов'язане з *голубій*; назва зумовлена переважно голубим кольором квітів (принаймні, цикорію).— Нейштадт 581—582.— Див. ще **голубий**.

голубі́нка (бот.) (під неістівних грибів, *Agaricus russula*), [*голубі́нка* Ж, *голубка* Мак] «тс.»; [*голубінка*] «гриб *Agaricus alutaceus* Pers.; *Agaricus lepidus* Fr.» Мак; — похідні утворення від *голубій*; назви зумовлені частим синюватопіюлетовим кольором шапинки; пор. р. [*голубе́ц*] «гриб синюха, сиріожка, *Agaricus violaceus*».— Зєрова 161—167.— Див. ще **голубий**.

[**голубкі**] (бот.) «орлики, *Aquilegia vulgaris* L.» Я; — р. *голубо́к*, *голубкі́* «тс.»; — похідне утворення від *голубі́*; назва пояснюється подібністю квітки рослини до птаха; пор. іншу назву тієї самої рослини *орлики*, р. [*орлики*], бр. [*ворлікі*, *гбрлікі*] «тс.»; п. *orlik*, *orlica*, ч. слц. *orlíček*, слн. *orlica*, *orlíček*; пор. також нім. *Adlersblume* «тс.» (букв. «орлина квітка»); останній ряд назв зумовлений впливом лат. *Aquilegia* «тс.», сприйнятого як дериват від *aquila* «орел», хоча воно, очевидно, утворене з основ іменника *aqua* «вода» і дієслова *lego* «збираю», пор. р. *водосбо́р* «тс.»; заміна назви *орлики* на *голубкі́* могла бути пов'язана з голубим кольором квітів одного з різновидів рослини.— Див. ще **голуб**.

[**голубок**] (бот.) «гадюча цибулька, *Muscari* Mill.» Мак; — пов'язане з *голуб*; мотивація назви неясна.

голубці (страва; одн. *голубець*); — р. *голубці*, бр. *галубці*, п. *hoľubce* (з укр.), *goľabki* (калька з укр.), схв. [*golubici*] «вид галушок»; — очевидно, похідне утворення від *голуб*, зумовлене певною подібністю форми; сумнівний зв'язок з *галушка* (Ильинский RSl 6, 19; Горяев 73); не може бути виведене також від нім. *Kohlblatt* «капустяний лист, голубець» (Преобр. I 142). — Шанский ЭСРЯ I 4, 122; Фасмер I 432. — Див. ще **голуб**.

голяніща «халява» Ж (у Желехівського помилково: «гомилкова (голінкова) кістка»); — запозичення з російської мови; р. *голеніще* «халява» походить від *голень* «голінка». — Див. ще **голінка**.

голя́нча, *-ати* (с. р.) «корж» Ж; — очевидно, похідне утворення від *голий* (тут «без начинки»). — Див. ще **голий**.

Голь-Голь (вигук, що передає ковтання людиною рідини) Я, Ме, Па, [*Голь-кати*] «п'ючи, шумно ковтати рідину» Ме; — п. *gulgotac* «видавати звук, властивий воді при переливанні», *gulgotac* «лити в горло», *gul gul* (наслідування звуку ковтання води або її переливання), нл. *glugotaš* (про рідину), болг. *гулкам* (про голос); — звуконаслідувальне утворення, співвідносне з вигуком *буль*. — Sławski I 282, 377; SW I 867, 940. — Пор. **буль**, **гутькати**.

гольня «партія («голова») білої риби на дніпровських заводах (1000 штук)» Я; — неясне.

гольпа (вульг.) «стегно» Па, [*гольпа*] «зад (у коня)»; — п. *holora* «велика кістка (в страві); велика (незграбна) нога (з укр.?)», [*holorki*] «голі ніжки» (з укр.?)»; — очевидно, пов'язане з [*Гали*] (вульг.) «литки»; кінцева частина могла бути викликана контамінацією з *жоба* (пор. [*жобіти*] «сісти навпочіпки», [*жіпнути*] «тс.»); зміна ненаголошеного **а** > **о** в першому складі є результатом зближення з *голий*.

гольтіпа «голота», [*гольтяб*] Я, *гольтяпа*] «тс.», *гольтіпака* «голяк, бідняк, обідранець», [*гольтяпака*] «тс.»; — р. [*гольтена*] «біднота; погано одягнена людина»; — похідні утворення від *голий* з не зовсім ясною словотворчою бу-

довою; можливо, результат видозміни первісного *голотьба «голота» від [*голоть*], ускладненого суфіксом *-ба*; пор. р. [*голотьба*], *гольдьба*, [*голотьба*, *голдодба*]. — Фасмер I 434. — Див. ще **голий**.

гомба «гудзик» УЛГ, [*Гомбиця* ВеЗн, *Гомбичка* Ж, *гомбичка*] «тс.», [*Гомбатися*] «гратися в гудзики» УЛГ, [*заГомбати*] «застібнути на гудзики» УЛГ, [*розГомбати*] «розстібнути» УЛГ; — ч. (мор.) [*bombík, bumbík, bumbílek*], сл. *gomba, gombík, gombička*, схв. [*гomba*], слн. [*gomb*] «тс.»; — очевидно, через словацьке посередництво запозичене з угорської мови; уг. *gomb* «тс.» е, мабуть, звуконаслідувальним утворенням. — Дзензелівський УЛГ 49; MNTESz I 1071.

Гомбичкі (бот.) «стокротки, *Bellis perennis* L.» ВеУг; — результат перенесення назви [*Гомбичка*] «гудзик», зумовленого зовнішньою подібністю пуп'янків стокроток до гудзиків. — Див. ще **гомба**.

Гомелуватий «потворно кучерявий» (про сосну); — очевидно, результат видозміни форми *омелуватий «порослий омелою»; зміна значення могла відбуватися в умовах поширення слова з придиховим **г** на негакаючі говори, що затемнило зв'язок із словом *омела* (див.).

гомеляс, *гуміляс* — див. **омеляс**.

гомеопатія «лікування мінімальними дозами речовин, які є збудниками подібних захворювань», *гомеопат*, *гомеопатичний*; — р. *гомеопатия*, бр. *гамеопатья*, п. сл. *homeopatia*, ч. *homeopatie*, вл. *homeopatija*, болг. *хомеопатия*, схв. *хомеопатія*, слн. *homeopatija*; — запозичення з німецької мови; нім. *Homöopathie* утворене лікарем С. Ганеманом від гр. *ὁμοιοπαθεια* «подібність у стражданні», яке складається з основ прикметника *ὁμοιος* «подібний», спорідненого з псл. *самъ*, укр. *сам*, та іменника *πάθος* «страждання, хвороба». — СІС 177; Шанский ЭСРЯ I 4, 124—125; Koraliński 401—402; Dauzat 391; Klein 738. — Див. ще **пафос**, **сам**.

ГОМЗАТИСЯ «вертітися, копошитися; капризувати О», [*гомзіло*] «неспокійна, непосидюча людина» Я, [*гомзіти*] (безос. у виразі *мене гомзіть* «неприємно лоскоче на піднебінні перед блюванням») Ж,

[згомозітисся] «прийти в рух, заметушитися» Я; — р. [гомозіться] «крутитися на одному місці; кишіти», [гомозіть] «метушитися, турбуватися», ст. *гомъзати* «рухатися, ворухитися, повзти», *гомъзити* «тс.», бр. [гамзіць] «м'яти; жужмити одяг; робити неакуратно; марно тратити», [гамзаць] «повільно їсти», п. (ст. діал.) *gīemzīc* «свербіти, лоскотати; кишіти», ч. *hemžiti se* «кишіти, повзати», ст. діал. *hemzati (se)*, сл. *hemžiti sa* «тс.», болг. *гѣмжѣ* «кишу, копошуся», м. [гомжи] «кишити», схв. *гѣмизити* «кишіти, роїтися», *гѣмзити*, сл. *gomezéti*, *gom(a)zéti* «тс.», р.-цсл. **ГОМЪЗАТИ** «повзати, рухатися», **ГОМЪЗИТИ** «тс.»; — псл. **gъmъzati (se)*, *gъmъziti, *gъmъzati (укр. *гомзіти*), *gomъzati (сл. *gomázati*, *gomezéti*), похідні від **gъm-*, **gom-* (пор. р. [гомозіть] «галасувати», сл. *gomot* «шттовханина, гомін, плутанина»); дальші за значенням, але споріднені також р. *гам*, [гом] «галас, гомін», укр. *гѣмін*; первісне значення скрізь «кишіти, роїтися», звідки потім у частини слів також «мішанина голосів, галас; лоскотання»; — даліше походження не ясне; пояснювалося як звуконаслідувальне з іе. **ghem-* (укр. *гѣмін*) (Ильинский РФВ 63, 339—340; ИОРЯС 16/4, 1—29), реконструювалося в зіставленні з свн. *wīmpen* «кишіти», нвн. *wīmpeln* «тс.» як маловірогідне іе. **g^hhem-*: **g^hhom-* «кишіти» (Stender-Petersen Mēl. Mikkola 277—283), виводилося з іе. **g^hem-* «іти» (дінд. *gāmati* «іде», гот. *qīman* «приходити», нвн. *kompen* «тс.») (Потєбня РФВ 3, 164), пов'язувалося з лит. [gūmūoti (gūmūoti)] «іти, перевалюючися з боку на бік» (Būga RR I 442), виводилось від псл. *gътузь як видозміни давнішого гіпотетичного *gъпузь «гедзь», що зводилось до іе. **g^hou-* «худоба» і **mus-* «муха» (Trubačev ZfSl 1958/5, 677—679); малоїмовірно припущення про спорідненість з нвн. *krabbeln* «лоскотати», нн. *kräteln* «кишіти, повзати» (Machek ESJČ 164—165). — Фасмер I 435; Булахуў Веснік БДУ 1969/1, 53—55; Выгонная Белар. лінгв. 4, 64—67; Sławski I 277—278; БЕР I 301—302; Skok I 548—549; Bezlaj ESSJ I 160; ЭССЯ 7, 193—195. — Пор. **гимзіти**, **гѣмін**, **гѣмоти**.

ГОМЗОНУТИ — див. **гамселіти**.

[гоміга] «брила» ВеНЗн; — очевидно, похідне утворення від [кім] (род. в. *кѣму*) «тс.» із збільшувальним суфіксом *-иґа* (мабуть, з первісного *-ика*) і початковим **Г-** з **Г-** замість **К** під впливом суфіксального **-Г-**; може бути зіставлене і з [гоміла] «брила, глиба». — Верхратський ВеНЗн 64. — Див. ще **кім**.

[гоміла¹] «брила, глиба» ВеУг; — болг. [гоміла] «могила», схв. *гѣмила* «купа; натовп», сл. *gomila* «купа землі; могила, курган; натовп»; — очевидно, як і в південнослов'янських відповідниках, наслідок метатези первісного *могіла* (< псл. *mogyla*), що в подібному значенні діалектно збереглося і в українській мові (пор. бойківське [могіла] «купа; брила», *насилав могилу пшениці; могила снігу* тощо); непереконливе зіставлення болг. [гоміла] з гр. *γέμο* «я наповнений» (Младенов 105). — Верхратський ЗНТШ 1899 IV 211; Фасмер—Трубачев II 634—635; Brückner 343; БЕР I 263; Skok I 588; Bezlaj ESSJ I 160—161; ЭССЯ 7, 18. — Див. ще **могіла**.

[гоміла²] «висока незграбна людина», [гоміля] «висока довготелеса людина» МСБГ; — похідне утворення від *гомілка* як зворотне утворення з аугментативним згрубілим відтінком і значенням «гомілатий, кощавий, голінастий», тобто з «довгими голінками, кістками» (пор. *голова* «розумна людина, тобто людина з головою»); форма *гоміла*, можливо, відбиває діалектну вимову варіанта [*гомелá], паралельного до [гомоляка, гомоляччя] в умовах неясності словотворчого джерела форми *гомілка* (див.).

[гоміця] «жалюгідна плазуюча істога (земноводне)» Ж; — очевидно, похідне утворення від того самого кореня псл. *gom-* (*gъm-*), що й [гомзатисся] «копошитися; (первісно також) повзати» (пор. [гомжіця] «вид слимака, Siliquaria»). — Див. ще **гомзатисся**.

ГОМІЛКА¹ «голінка», [гомівка] «тс.», [гомілатий] «кощавий» Я, [гомоляка] «велика голінка» Я, *гомоляччя* (зб.) «гомілкові кістки» Я; — очевидно, результат видозміни форми *голінка* через метатезу (*гонілка) і дисимілятивну за-

міну зубного н перед дальшим л губним м; можливо, певну роль тут відіграло зближення з [гомілка] «головка сиру». — Див. ще голінка.

[гомілка²] «головка сиру» Ж; — р. [гомóла] «брила, куля», [гомóлька] «дитяча соска», бр. [гамзúля] «великий шматок хліба», п. гомóбіка «головка сиру», [gomóla, gomuła] «тс.», [gomóla] «куляста грудка чогось м'якого», ч. homole «щось конусоподібне», homolka «кусок сиру», слц. homol'a «тс.», вл. homóla «волоть проса», homočka «баранець (про хмару); трюфель», homola «верховина, височина; конус; волоть», hom(u)la «тс.», нл. gomola «волоть проса», [gomolínka] «омела», схв. гóмоля «тс.; головка сиру», гóмоль «цибулинка тюльпана (і ін. квітів)», слн. gomólja «грудка», gomólj «бульба; наріст, опуклість», р.-псл. гомола «брила, грудка»; — псл. gomola, споріднене з [*gomolъ] «безрогий» (п. gomóly «тс.»), похідне від того самого кореня, що й žēti, žьтѣ (укр. жáти, жму) і gŕstь (укр. густій); — споріднене з лит. gāmalas «брила, шматок», gāmulas «тс.; безрогий», gāpižas «брила, здавлена маса», gomūlys «брила», норв. kams «галушка з борошна», kumla «брила», гр. γέμιω «я повний», γόμος «тягар; корабельний вантаж»; первісне значення «щось стиснуте, здавлене»; непереконливе пов'язання (Ильїнський РФВ 63, 338—341) з псл. *гъпъзѣти (укр. [гóмзатися]), gomopъ (укр. гóмін). — Фасмер I 435—436; Sławski I 316; Schuster-Sewe 317; Skok I 588—589; Bezlaj ESSJ I 161; ЭССЯ 7, 18—19; Bern. I 326; Persson Beitr. 79—80; Pokorny 368—369. — Див. ще густій, жáти².

гóмін, [гомінка] «звучання розмови», [гомонúха] «балакуха», [гомінніця] «підлога з резонансом» Ж, [гóмін] «гомін» Ж, [гумóннѣя] «тс.» Ж, гомінкій, гомінлівий, [гомонлівий, гомонючий], гомоніти, безгоміння; — р. гóмон, бр. гóман, п. ст. діал. гомоп «гомін; сварка; клопіт», ч. заст. homop (можливо, з п.) «сварка, суперечка», слц. [homop] «гомін»; — псл. (пн.) [gomopъ], пов'язане із сх.-сл. гомъ: гомъ (р. [гом], р. укр. гам) та похідними від них утвореннями (укр. [гóмін], р. гомотійть «гомоніти»),

слц. homrat' «дзюрчати», псл. *гъпъзѣти, укр. [гимзіти] «кишити», [гóмзатися] «вертїтисся», отже, первісне значення «рїй, кишіння», звідки вторинне «мішанина голосів, гомін»; — дальша етимологія непевна; можливо, звуконаслідувальне, споріднене з дісл. gatap «радість, веселощі» з іе. *ghem- (Ильїнський РФВ 63, 340—341); непереконливе припущення (Stender-Petersen Měl. Mikkola 277—283) про зв'язок із свн. wimpen «кишити», нім. wimmeln «тс.» (з іе. *g^hhem-); малоюмовірно також запозичення з германських мов — дісл. gatap «радість, веселощі», англ. game «гра» (Bern. I 326—327; Фасмер I 436). — Шанський ЭСРЯ I 4, 125—126; Sławski I 315—316; ЭССЯ 7, 19—20; Младенов СГЕ 47; Kiparsky GLG 27. — Пор. гимзіти, гóмзатися.

[гомок] «купа землі, горб; піскувата земля»; — слц. [homok] «дрібний пісок, що переноситься вітром»; — запозичення з угорської мови; уг. homok «пісок» походить з якоїсь тюркської мови (пор. алт. шор. каз. kumak «пісок», тур. kum «тс.»); малоюмовірно з огляду на значення й географію пов'язання з псл. *gomola «брила» (укр. гомілка «кусок сиру») (Sławski I 316). — Вел 404; Machek ESJČS I 137; MNTESz II 139; Радлов II 1043.

[гóмоти] «блювання» Ж, [гомотіти-ся] «мати позиви на блювання» Ж, О, [гомотіти] «тс.» О; — не зовсім ясне; може бути пов'язане з п. womit «блювотина» як усне запозичення або з [гомзіти] «неприємно лоскотати піднебіння перед блюванням».

гонг; — р. бр. болг. м. гонг, п. gong (заст. gongong), ч. gong (розм. gonga), слц. gong, схв. гóнг, слн. góng; — запозичення з англійської мови; англ. gong (спочатку в англійській мові Індії) походить від явансько-індонезійського gung (agung, egung) «гонг», яке, очевидно, є звуконаслідувальним утворенням (пор. індонезійське gung «наслідування удару гонга»). — Шанський ЭСРЯ I 4, 126; Lokotsch 44; Klein 668; Kluge—Mitzka 264.

[гонгоричка] (ент.) «сонечко, Coccinella» Велґ; — неясне; можливо, виник-

ло шляхом контамінації двох угорських слів *gyöngy* «прекрасний, гарний, чудовий» і *gyöngy* «перлина, перловий, перлистий; прекрасний». — Пор. **ген-гобритися**.

гонда́ — див. **конда́**.

[**гонджжа**] «гуля, наріст» (?) Я; — очевидно, пов'язане з [*Гондзуль*] «тверда грудка; вузол на мотузку»; пор. [*Гондзоляк*] «прищ, гуля». — Див. ще **гондзо́ля**.

[**гондзі**] «кляпті порваної одежі» ДБ V; — очевидно, пов'язане з [*Гондзо́лі*] «брязкальця, дрібнички», [*Гандзо́лля*] «дрантя, лахміття». — Див. ще **гондзо́ля**.

[**гондзо́ля**] «брязкальце, дрібничка», [*Гондзо́ль*, *Гондзо́ляка*] «тс.», [*Гондзо́ляк*] «прищ, гуля», [*Гандзо́лля*] «дрантя, лахміття», [*Гондзу́ль*] «збита тверда грудочка у вовні» Ме, [*Гондзи́ль*, *Гондзу́рь*, *Гондзу́ря*, *Гонзель*, *Гонзиль*] «тс.» МСБГ; — видозмінене запозичення з польської мови; п. *konsola* «підставка під дзеркалом на стіні для дрібних речей, вазонів тощо; оздоблена підставка, постамент під фігуркою на стіні», яке тут набуло значення «панські витребеньки; брязкальце, дрібничка, якісь непотрібні прикраси» (звідси переносне також «прищі», «лахміття», «грудки в вовні»), походить від фр. *console* (архит.) «консоль; кронштейн; вид столика», пов'язаного з *sole* «дерев'яна підставка» від нар.-лат. *sola* з лат. *solea* «сандалія» або з лат. *sola* (мн.) «грунт»; споріднених між собою; слово виникло, очевидно, внаслідок контамінації фр. *sole* з дієсловом *consolider* «зміцнювати». — SW II 447; Bloch I 171; Dauzat 200, 672.

[**гондо́ли**] «санчата для витягування льоду з води»; — неясне; можливо, пов'язане з тур. *gönder* «товста й довга палиця з металічним вістря́м або гачком» як зняряддя, яким накладали лід на санчата; дальший розвиток слова міг пов'язуватися з перенесенням назви на санчата і зміною форми слова під впливом *Гринджо́ли*.

[**гондо́ля**] «журба» ВеУг; — запозичення з угорської мови; уг. *gondolni* «думати, турбуватися» походить від етимологічно неясного *gond* «турботи, кло-

піт». — Верхратський ЗНТШ 1899 IV 213; MNTESz I 1075.

[**гоно́ба**] «набридання, обтяжування, мука» Ж, [*гонобі́ти*] «гнобити, мучити» Ж; — ч. *hapobiti* «утискати», слн. *gopoba* «школа, згубність», *gonobiti* «запащати, завдавати шкоди»; — псл. [*gopoba*] похідне від дієслова *gonobiti*, де перше *o* введено секундарно, можливо, під впливом зближення з іменником *gopъ* від *gъpati*; отже, первісною формою дієслова найімовірніше вважати *gnobiti (пор. укр. *гнобі́ти*), пов'язане з іє. **genabh-/gopabh-* «тиснути, давити», оскільки наявність двох *o* в суміжних складах суперечить законам індоєвропейського вокалізму; менш імовірно з огляду на значення спорідненого укр. *гонобі́ти* «влаштувати; плекати» пояснення *гоноба* як похідного від *gopъ* «гнання», *gъpati* «переслідувати» (Sławski I 300—301). — Фасмер I 437; Berg I 327. — Див. ще **гнобі́ти**. — Пор. **гонобі́ти**.

гонобі́ти «плекати, викохувати; влаштувати, робити, як слід; задовольняти, робити приємність, вживати на щось», [*угоноба*] «задоволення»; — р. [*гонобі́ть*] «нагромаджувати», п. [*gopobic*] «старатися; збирати», ч. *hapobiti* «утискати; нагромаджувати», слц. *hopobiti* «нагромаджувати»; — псл. *gonobiti*, очевидно, вторинне похідне від первісного *gnobiti (пор. укр. *гнобі́ти*), пов'язане з іє. **genabh-/gopabh-* «тиснути, стискати, давити»; значення розвивалось, очевидно, так: «обмежувати, утискати, особливо з боку життєвих потреб; збирати майно обмеженням себе й родини в поживі; збирати взагалі; нагромаджувати; плекати». — Фасмер I 437; Machek ESJČ 161; Berg I 327. — Див. ще **гнобі́ти**. — Пор. **гоноба́**.

го́нор «пиха; (заст.) честь», [*го́нір*] «тс.», [*гонорство*, *гонірлівий* Я], *гонорістий*, [*гонорний*, *гонорбвий*], *гонорівитий*, *гонорува́ти*, ст. *гоноръ* (1625); — р. *го́нор* «пиха; (заст.) честь», бр. *го́нар* «честь; пиха»; — запозичення з польської мови; п. *honor* «честь, пошана», як і ч. заст. *honor* «честь», слц. (розм.) *honor* «тс.», походить від лат. *honor*

«честь», ст. honōs «тс.», нез'ясованого походження.— СІС 179; Шанский ЭСРЯ I 4, 128; Фасмер I 437; Sławski I 428; Walde—Hofm. I 655—656; Ernout—Meillet I 298—299.

гонорáр, *гонорáрник* (знев.); — р. *гонорáр*, бр. *ганарáр*, п. *honorarium*, ч. *honorář*, заст. *honorág*, слц. слн. *honorág*, болг. м. *хонорáр*, схв. *хонорáр*; — через німецьке посередництво (нім. *Honorár* «гонорар») запозичене з латинської мови; лат. *honorarium* «добровільний дар за вчинену працю, винагорода за послуги» виникло внаслідок скорочення словосполучення *honorarium dōnum* (типич) «тс.» (букв. «почесний дар, дар на чийсь честь»), в якому прикметник с. р. *honorarium* (чол. р. *honorarius*) «почесне» походить від етимологічно неясного іменника *honor* (<*honōs*) «честь». — СІС 179; Шанский ЭСРЯ I 4, 128—129; Koraliński 404; Kluge—Mitzka 315; Walde—Hofm. I 655—656; Ernout—Meillet I 298—299.— Див. ще **го́нор**.

гонт «покрівельний матеріал у вигляді дощочок», *гонт*, *го́нта*, *го́нта*, [*го́нот*, *го́нтя*, *го́нтя*] «тс.», [*гонтáль*] «залізний цвях для прибивання гонту», *гонтáр* «покрівельник, що криє дахи гонтом», *гонтáр*, [*гонтáр*] «тс.», *гонтáна*, [*гонтя́нця*] «ялина, що годиться на гонт», [*гонтя́рка*] «тс.», [*гінті́на*] «відцентрово (у вигляді гонту) розколотий стовбур дерева» Ж, [*гінті́на*] «шматок дерева, грубо оброблений для виготовлення ложки, клепки, посуду», [*гінті́нка*] «молода ялина» Ж, [*гінті́на*] «колотвиця, скіпка, скалка, дрань», [*гінті́нне*] «дерев'яна колода, розколена посередині на чотири частини» Ж, [*гінта́*] «дощка, що становить одну восьму розпиляного й розколеного стовбура дерева», [*гінтові́й*] (*гінтова дошка*) «дощка, відпиляна збоку від чверті стовбура дерева», [*гонті́ти*] Ж, ст. *гонтъ* (1578); — р. *гонт*, [*го́нот*, *го́ноть*], бр. *го́нта*, *гонт*; — запозичення з польської мови, п. *gont*, *gonta* (рідк. *gunt*), як і ч. діал. ст. *hont*, походить, очевидно, від свн. *gant* «балочне перекриття» (бав. *gont* «тс.») як скорочення форми *gantē* «підкладка з балок або пнів», що походить від лат. *cant(h)ēgius*

«балочне перекриття; в'язання даху; крокви», запозиченого з невідомого джерела; непереконливе виведення п. *gont* від лат. *scandula* «тс.» (Karłowicz SWO 187; SW I 873).— Фасмер I 438; Sławski I 318; Walde—Hofm. I 155.

гончáр¹, [*ганчáр*, *горчáр* Я], *гончáрня*, *гончáрство*, [*гончарі́ще*] «місце, де видобувають гончарну глину» Я, [*гончáрка*] «глина, з якої виготовляють посуд» Я, *гончарюва́ти*, *гончáрити*; — р. *гончáр*, бр. *ганчáр*, др. *гѣрньчарѣ*, *гѣрньчарѣ*, п. *gancarz*, рідк. *garczarz*, [*garcarz*, *ganczarz*, *gancárz*, *ganczárz*], ч. *hřníř*, слц. *hřníř*, вл. *hornřer*, нл. *gřnřar*, болг. *грѣнчáр*, м. *грнчар*, схв. *грнчáр*, ст. *грнчарі́*, стсл. *грѣньчарь*; — псл. **g^hṛpъcagъ*, пов'язане з **g^hṛpъcъ* «горщик» (пор. укр. [*го́рнєць*] «тс.»), похідним від **g^hṛpъ* «горно», з суфіксом -аг латинсько-германського походження на позначення професій; в східнослов'янських мовах -р- в середині слова зникло в результаті дисиміляції.— Трубочев Рем. термиол. 191—193, 336; Шанский ЭСРЯ I 4, 129; Фасмер I 438; Преобр. I 144; Sławski I 252; Schuster-Sewc 327; Bern. I 371.— Див. ще **го́рно**.

[**гончар**²] (бот.) «плаун (п'ядич) звичайний, *Lycopodium clavatum* L.» Мак; — очевидно, пов'язане з *гончáр* «майстер, який виготовляє посуд з глини»; мотивація назви неясна.

[**гоня**] (бот.) «тополя пірамідальна, *Populus italica* Moench. (*Populus pyramidalis* Roz.)» Мак; — очевидно, пов'язане з *гоні́ти*, *гнáти* (пор. *págin* «паросток», *виганя́тися* «сильно виростати в височину», *гінкі́й* «тонкий і високий, такий, що швидко росте вгору») з огляду на те, що цей вид тополі відзначається дуже швидким зростанням.— Див. ще **гнáти**.

[**гонько**] (бст.) «цикорій дикий (петрові батоги), *Cichorium intybus* L.» Мак; — очевидно, пов'язане з *гоні́ти*, *гнáти*; назва могла бути зумовлена застосуванням дикого цикорію як сильного сечогінного засобу.— Лік. росл. 272.— Див. ще **гнáти**.

гоп (виг.), [*гопá-гопáшеньки*] Ж, *гопáти*, *гопкати*, *гопцюва́ти*, *гопáк* (та-

нець), [го́пи] «стрибки в танці (вдарити в гопи «танцювати»)», го́пки «стрибки в танці», стати го́пки «стати дибки» (про коня), [го́пка] (жарт.) «дитина»; — р. бр. гоп (наслідування звуку при стрибку, танці), п. хор (вигук, що спонукає до стрибка; наслідування звуку від удару), ч. слц. хор (спонукування до стрибка; наслідування звуку при стрибку), болг. хоп (наслідування звуку при стрибку, танці), схв. хѡп, слн. хѡр «тс.»; — наявність вигуку у всіх трьох основних слов'янських мовних групах робить можливим припущення про його виникнення в період, близький до праслов'янського; сумнівна думка про його походження від нім. horr «гоп» (Brückner 172; Фасмер I 438; Преобр. I 145). — Шанский ЭСРЯ I 4, 129; Sławski I 428; Machek ESJČ 176; Верп. I 396; Ильинский ИОРЯС 20/4, 137. — Пор. геп, гуп.

[гопачо́к (пéстрий)] (зоол.) «павук-скакун, Salticus scenicus» Ж; — похідне утворення від звуконаслідувального вигуку гоп (про стрибки); назва зумовлена тим, що цей павук, полюючи на здобич (муху тощо), скаче їй на спину (пор. лат. назву павука Salticus scenicus, букв. «стрибун сценічний»). — Vrehm I 131. — Див. ще гоп.

[гоплéля] «здоровило (про жінку)» Ме; — очевидно, результат видозміни етимологічно непрозорої форми [го́бля] «висока жінка» через переосмислення її яка нібито утвореної з вигуку гоп і іменника [лéля] «тітка». — Див. ще го́бля.

гоплéя (вигук спонукування до стрибка); — р. опля, бр. го́пля, ч. hopta «тс.»; — запозичення з французької мови; фр. hor-la «гоп» утворене із звуконаслідувального вигуку хор «тс.», паралельного до укр. гоп, і вигуку lá «ось так», пов'язаного з вказівною часткою lá «туди, там», що походить від лат. illās «там», пов'язаного з ille «той», що є, можливо, результатом видозміни давнішого ollus «тс.» (<*olpos), спорідненого з дірл. allus «обширний», стсл. лони «минулого року», п. łoni, ч. loni «тс.» — Dauzat 392, 424; Walde—Hofm. I 679—680, II 206—207. — Пор. гол.

гора́ «підвищення земної поверхні; [Горище] ЛЧерк, Мо, Па», гірні́к, гір-

ніцтво, [гірні́ця] «каменоломня», [гірні́к] «гірник» Ж, [гірня́] «кам'яне урвище; каменоломня» Ме, гірня́к, [гір'я́] (зб.) «гори», [гірня́н] «гірник, верховинець» Ж, [гора́й] «мешканець гір» Я, го́рець, го́рище, [го́ришня́к] «північний вітер; вітер з горішньої частини Дністра Дз, Мо», [го́ришня́нин] «той, хто мешкає у горішньому кінці села; горянин», [го́рища́] «горище» Ме, [го́рни́ця] «поле, що йде під гору» О, [го́рю́н] «мешканець високого правого берега Сейма» Ж, [го́ря́к] «удар м'ячем при грі в гілки (різновид гри в м'яч)», [го́рянець] «мешканець гір» Я, го́рянин, [го́ряні́ця] «гора», гірні́й, гірні́чий, гірські́й, го́ри́стий, [го́ри́ський] «горішний», го́ри́шний, [го́ровати́й] Я, го́рови́й, го́рови́тий, го́ряни́й, [го́ришка́] (присл.) «угору» Мо, [го́рі] «угору», [го́ри́ц] (присл.) «вище» [го́рище] «тс.», [го́рува́ти] «підноситися вгору; брати верх над ким-небудь», [до́гірні́й] «такий, що підіймається», до́го́рі (присл.), згі́рок, згі́р'я, [згі́рний] «нагірний», [зго́ри́стий] «стрімкий, спадистий» Ж, зго́рі «зверху; завчасу, задалегідь», [зго́рка́] «згори» Я, загі́р'я, [заго́ра] Я, заго́рянин, загі́рний, нагі́р'я, [на́горок] «пагорок» Ж, нагі́рний, [наго́рянний] «нагірний», наго́ру (присл.), [на́гірок], на́горок, на́гористий, [не́ре́горок] «пагорок», пе́редгі́р'я, пе́редгі́рний, [ні́дгі́р] «підгір'я», ні́дгі́рок «схил гори», ні́дгі́р'я, [ні́дго́рочка́] «невелике підвищення біля підніжжя гори», ні́дгі́рний, ні́дгі́рський, при́гір, при́гірок, при́го́рок, [су́гір'я, су́горок, узгі́р, узгі́рок, узго́рок] КІМ, узгі́р'я, угорі́ (присл.), угору́ (присл.); — р. го́ра, бр. гара́, др. гора, п. gōra «гора; горище; [ліс на схилі гори]», ч. hōga «гора», hūga «горище; [гора]», ст. hōga «гора; горище», слц. hōga «ліс; гора», вл. hōga «гора», нл. goga, полаб. d'ōgā, болг. го́ра «ліс; (заст.) гора», м. гора «ліс», схв. го́ра, го́ра «гора; ліс», слн. gōga, стсл. го́ра; — нсл. goga; — споріднене з прус. garīan «дерево», лит. pūgara «хребет», giria «ліс», [gire], лтс. dzīra «тс.», дінд. girīḥ «гора», ав. gairi-, сперс. gar, gīr «тс.», можливо, також гр. гомер. βορέης «північний вітер» (первісно «вітер з гір»), гр. ат. βορέας, βοροās

«тс.», алб. *gug* «камінь»; — первісне значення «гора»; значення «ліс» розвинулося пізніше через «ліс на горі»; розбіжності в вокалізмі вказують на те, що первісно слово було нетематичне з основою на приголосний (Trautmann 78; Meillet BSL 25, 144; Machek ESJČ 176; Pokorný 477—478). — Критенко Вступ 550; Шанский ЭСРЯ I 4, 129; Фасмер I 438; Нагаев Труды Самаркандск. ун-та, 1962. Новая серия, вып. 118, 181—189; Sławski I 330—331; Schuster-Šewc 321—322; БЕР I 264; Skok I 589—591; ЭССЯ 7, 29—31; Филин Образ. яз. 120—121; Зализняк ВСЯ 6, 37; Мартынов Этимология 1968, 13—14; Толстой Сл. геогр. терм. 71—73; Fraenkel 153.

[горамéнт] «присяга» Ж; — видозмінене запозичення з польської мови; п. рідк. *iugament* «присяга» походить від слат. *iugamentum* «тс.», пов'язаного з дієсловом ідо «присягаю, клянуся», похідним від іменника *iūs*, *iūris* «право; привілей; влада; суд» (давніше *iouis* «тс.»), спорідненого з дінд. *uōñ* «хай живе!», ав. *yaoz-da-đaiti* «зціляє, очищає (ритуально)». — Walde — Hofm. I 733—734; SW II 187.

[горáр] «лісник у горах»; — очевидно, запозичення з словацької мови; слц. *hogár* «лісник» пов'язане з *hoga* «ліс; гора»; звуження значення в українській мові «лісник у горах» викликане впливом значення укр. *горá* (див.).

горб, *горба́ка* «пагорок», **[горба́н]** «горб на полі» О, *горба́нь*, **[горбач]** «горбань; комар Ж», *горба́на* «горб», *горба́нка*, **[горбовáтина]** «сіно з горбів» Ж, *горбвина* «пагорок; опуклієть», **[горбу́ля]** «горбань Я; обапіл МСБГ», *горба́стий*, *горба́тий*, **[горбий]** «горбатий, кривий» Ж, *горбистий*, *горбкува́тий*, *горбова́тий*, *горбува́тий*, *горба́тими*, *горбитами*, *пагорб*, *пагорбкува́тий*; — р. *горб*, **[гoрoб]**, бр. *горб*, др. *гърбъ*, п. *garb*, ч. слц. *hrb*, вл. *hogb*, нл. *gjarb*, болг. *гърб* «спина», м. *грб* «тс.», схв. *гъба* «горб», слн. *grb* *grba* «тс.», цсл. **гръбъ**; — псл. **grbъ*; — споріднене з лит. *guřbti* «буйно рости», ісл. *когра* «зморшка», *когрпа* «братися зморшками», прус. *garbis*, *grabis* «гора», лит. *gárbana* «локон», ірл.

gerbach «зморшкуватий», вірм. *kart* «вудка, гачок» (< **gr̥p-ti*); іе. **gerb-* «морщитися, вигинатися», похідне від **ger-* «крутити, вити». — Шанский ЭСРЯ I 4, 130; Фасмер I 439; Sławski I 256; Schuster-Šewc 322; БЕР I 287; Skok I 610; Bezlaј ESSJ I 172; ЭССЯ 7, 199—201; Bern. I 368—369; Fraenkel 135; Pokorný 385—387.

[горбо́тка] «вид вовняної смугастої плахти або запаски» Я, МСБГ; — запозичення з польської мови; п. **[chorbot]** «мереживо, (жіночі) прикраси», ст. *forbota*, *forbot*, *forboty*, *forbotki* (мн.) «тс.» походять, очевидно, від ісп. *farpado* «бахромчатий, торчкуватий». — SW I 760; Brückner 125.

[горга́н] «гірська верховина» Ж; — запозичення з румунської мови; рум. *gorgán* «могила, курган», можливо, походить від др. *курганъ* «тс.». — Шаровольський Зб. заходозн. 58; Scheludko 131; Vrabie Romanoslavica 14, 145—146; DLRM 342. — Див. ще *курга́н*.

[горга́ч] (вид їстівного гриба); — неясне; можливо, пов'язане з рум. *gogoáșă* (мн. *gogóși*) «порхавка», яке на українському ґрунті знало формальних і семантичних змін.

[горго́ля] «висока людина», **[горго́нья]** «дуже висока жінка» Я; — неясне; можливо, пов'язане з формами *virgēla* «здоровило», *vergēla* «висока людина», фонетично видозміненими під впливом **[горго́ля]** «сук, наріст на дереві». — Пор. *вергелá*, *гургу́ля*.

горго́нка (бот.) «патисон, Cucurbita Pepo L.», **[горго́нка]** «тс.» Мак, Я; — неясне.

горготáти «grimіти, гуркотіти», *горготіти* «тс.»; **[горготáти]** «говорити незрозумілою мовою» ЛексПол; — звуконаслідувальне утворення.

горго́ші, *горго́ші* — див. **корко́ші**.

[гор-гуз] (приспів до пісні: «Горгуз, моя мила, за що ж ти мене била? Харк. губ.) Я; — можливо, запозичення з тюркських мов; пор. тур *göğüz* «покажи» (букв. «дай побачити»), форма спонукального способу від дієслова *gög* «бачити, дивитися».

[горд] (бот.) «калина цілолиста (чорна), *Viburnum lantana L.*» Мак, **[гор-**

діна, ордина Мак, гордівка Мак, гордовид Мак, гордовік Я, гордовина, гордовина Мак, хордовина Мак] «тс.», [гардовіна] «тс.» калачики, проскурняк кучерявий, *Malva crispa* L., [городовина] «тс.» Г, Мак, [гордовать] «калачики», [гордовод] «тс.» Мак; — р. [горд] «калина цілолиста», [гордівина, гордіна, гордівик] «тс.», бр. [гардавіца] «калачики», [гардовіца, зяродвіца] «тс.», п. [hord] «калина цілолиста», [hordowina, ordowina, hordownik, ordownik, hordowid, ordowid] «тс.», ст. *hordowit* «калачики» (з укр.); — неясне; спроба пов'язання з *górod* (Brückner 172—173) сумнівна.— Фасмер I 439; Преобр. I 146.

[гордзбля] «картопля» Ж, [гордзола, гурдзоля] «тс.» Мак; — очевидно, результат контамінації форм типу [гортохля, гардох] (з *картбля*, [картбля], *картбля*) і *барабля* (можливо, також [гондзбля] «брязкальце; гуля»).— Див. ще *барабля*, *гондзбля*, *картбля*.

гóрдий, *горділівий*, *гордлівий*, *гордовитий*, *гордуватий*, [гордічий] Я, *гордіня*, [гордітель] Ж, *гордівник*, *гордій*, *гóрдість*, [гордота], *гóрдощі*, [гордун], *гордіак*, *гордічка*, [гордити] «гордувати, нехтувати», *гордітися*, *гордувати*, [горжіати] «відкидати, нехтувати» Бі, [згірділівий] «зневажливий», [згірдіний] «тс.», [згірдіник], *згóрда*, *погóрдий*, *погóрдженний*, *погóрдлиий*, *погóрда*, *погордіати* «нехтувати», *погóрджувати*, *погордіти*, *погірдно*; — р. *гóрдый*, бр. *гóрды*, др. *гърдостъный*, п. *hardy* (під впливом ч. *hrdý*), ст., діал. *gardy* «вибагливий», ч. сл. *hrdý*, вл. *hardy*, нл. *gjardy*, м. *грд* «потворний», схв. *грдан*, *грдан* «бридкий, жахливий», ст. *грд* «гордий; жахливий», слн. *gřd* «гидкий», стсл. *грьдъ* «гордий; жахливий»;— псл. *gřdъ «гордий»; значення «страшний», звідки «огидний», у південно-слов'янських мовах вторинне, непереконливо вбачати тут початково два окремих слова — псл. *gъrdъ «гордий» і *gъrdъ «огидний» (Osten—Sackel IF 28, 419); — позаслов'янські відповідники непевні; малоймовірний зв'язок з лат. *gurdus* «дурний, дурнуватий» (Фасмер I 440; Веґн. I 370), яке пов'язують з гр. *βραδύς* «повільний, ледачий», а також з лит.

gurdùs «повільний; слабкий; мовчазний» (Sławski I 405); дуже сумнівний зв'язок з псл. *gřdъ (укр. *горб*), а через нього з *goga* (Brückner 135), з псл. *gruda* (укр. *грудка*) (Pokorny 460—461) з огляду на семантичні труднощі; сумнівне також зіставлення (Machek ESJS 183—184) з гр. *γλιδῆ* «розкіш».— Шанский ЭСРЯ I 4, 131; Фасмер I 440; Sławski I 405—406; Schuster—Sewc 322—323; БЕР I 288; Skok I 613; Bezlaј ESSJ I 172; ЭСС Я 7, 206—207.

Гордій; — р. *Гордэй*, бр. *Гардзэй*, стсл. **Гордин**; — через старослов'янську мову запозичене з грецької; гр. *Гордіас*, ім'я, що належало фрігійському цареві, походить від назви міста *Гóрдіон* «Гордій» (найдавнішої столиці Фрігії); букв. «гордіець, мешканець м. Гóрдія»; етимологія фрігійської назви міста не з'ясована; очевидно, вона пов'язана з фріг. *-gordum* «місто» (пор. укр. [гóрод] «місто»), що засвідчене в фріг. *Manegordum* «місто Манеса».— Петровский 89; Суперанская 77; Kretschmer Einl. 231.— Див. ще *гóрод*.

[гордóбить] (бот.) «переступень, *Vryonia* L.» Веґн; — неясне; можливо, пов'язане з *гóрдий* і [бїти] «бути» як назва отруйної рослини, що живе гордо, не підпускаючи нікого до себе (пор. інші її назви: *нечїпай-зілля*, *перелаз*, *переступник*); не виключена можливість формального впливу з боку [гордовать] «калачики», [гордовид] «калина цілолиста».

[гордовля] (*лікарська, рожева*) (бот.) «алтея лікарська, рожева, *Althaea officinalis* L.; *Althaea rosea* Cav.» Мак; — пов'язане з [гордовать] «калачики, проскурняк кучерявий, *Malva crispa* L.», [гордóвина] «тс.»; близькість назв обох рослин зумовлена їх зовнішньою схожістю; пор. *калачики* «*Malva crispa* L.» і [«*Althaea officinalis* L.».].— Див. ще *горд*.

гóre, [горевніця] «та, що приносить горе» Я, [горéтво] «горе, журба», *горювальник* «той, що горює», [горіоха] «горопашна», [горіяка] «бідолаха», [гóресний] Ж, [горювалій] «той, що зазнав горя» Пі, *горіюшний* «горопашний», *горьований*, *горьовій*, *горювати*, [загорію-

ко] Я; — р. *гóre*, бр. *гóра*, др. *горе*, п. ст. *gorge*, ч. кн. поет. *hoře*, вл. *hogjo*, нл. *gorje*, болг. *гóрест* (від р. *гóрестъ*), схв. *гóра* (*гòра*) «епілепсія», слн. *gorje* «горе, плач», стсл. *горе* «горе»; — псл. *gor-je, пов'язане з *gorěti* «горіти»; щодо розвитку значення пор. псл. *rečalь «печаль»: рекф «печу», дінд. *šbkañ* «полум'я, жар; мука, смуток, горе»; — менш слушне порівняння з гот. *kağa* «скарга, скорбота», яке зіставляється з ос. *za-ḡin* «співати», *zaḡ* «пісня», гр. *γῆρος* «голос», гр. дор. *γῆρος* «тс.», ірл. *gáir* «заклик, крик» (Горяев 75). — Шанский ЭСРЯ I 4, 131—132; Фасмер I 440; Sławski I 322; БЕР I 265; Skok I 591; Bezlaž ESSJ I 163; ЭССЯ 7, 40—41; Верп. I 333. — Див. ще **горіти**¹.

[**Горейка**] «невелика в'язка льону» Л; — болг. [*гореніца*] «горстка коноплі»; — неясне.

горжётка «відокремлюваний хутрянний комір»; — р. *горжётка*, бр. *гаржётка*; — через російську мову запозичене з французької; фр. *gorgette* «стрічка капелюха, зав'язувана під підборіддям», пов'язане з *gorge* «горло», яке походить від нар.-лат. [*gorga*], *gurga*, що зводиться до лат. *gurgēs* «вир, безодня; горло», спорідненого з псл. *gʷrdlo, укр. *гóрло*; зміна значення сталася вже в російській мові через помилкове ототожнення з фр. *gorgerette* (також від фр. *gorge*) «косинка, яку жінки носять на шії». — СІС 180; Шанский ЭСРЯ I 4, 133; ССРЛЯ 3, 290; Dauzat 368; Walde—Hofm. I 627—628. — Див. ще **гóрло**.

[**Горзатися**] «метатися, рватися, соватися» Ж, Пі; — р. *ёрзать*, бр. [*ёрзаць*]; — пов'язане з др. *ergā (пор. р. [*ergā*] «неспокійна людина», [*ērgatь*] «бити м'яч»), похідного від **er(a)* (пор. р. [*ēr(a)*] «пустотлива людина, розпусник»), що, найімовірніше, перебуває в зв'язку як форма з іншим ступенем вокалізму з псл. *ogiti «спустошувати, руйнувати» (укр. *роз-оріти*); укр. *ґ-зам. первісного й-* є наслідком діалектного паралелізму цих звуків як протетичних (пор. [*гүлиця*, *юлиця*] «вулиця»); малоімовірний зв'язок з р. [*ёлзать*] (Преобр. I 216). — Фасмер II 24; Ильин-

ский ИОРЯС 16/4, 19. — Див. ще **розо-ріти**.

[**Горзіна**] «В'язка хмизу Ж; пліт з лози Г»; — неясне.

горизонт, *горизонталь*, *горизонтальний*, ст. *горизонтъ* (XVII ст.); — р. *горизонт*, бр. *гарызонт*, п. *horizont*, ч. слц. *horizont*, вл. *horizont*, болг. м. *хоризонт*, схв. *хоризонт*, слн. *horizont*; — через польську або німецьку мову (нім. *Horizont*) запозичене з латинської; лат. *horizont*, -ontis «горизонт, небосхил» походить від гр. *ὄριζων*, -οντος «горизонт», що виникло в результаті скорочення виразу *ὄριζων κόκλος* букв. «обмежуюче коло», в якому форма *ὄριζων* є активним дієприкметником теп. часу від дієслова *ὄριζω* «обмежую», пов'язаного з іменником *ὄρος* «межа, грань», спорідненим з оск. *uguvū* «кордон». — СІС 180; Акуленко 140; Шанский ЭСРЯ I 4, 133—134; Фасмер I 441; Kopaliński 405; Kluge—Mitzka 316; Weise 437; Klein 743; Boisacq 716. — Пор. **афоризм**.

горіла (зоол.) «*Gorilla gina*»; — р. *горілла*, бр. *гарыла*, п. *goryl*, ч. слц. *gorila*, болг. *горіла*, м. *горила*, схв. *горіла*, слн. *gorila*; — засвоєна новолатинська наукова назва; нлат. *gorilla* «горила» утворено в 1847 р. від гр. *γορίλλαι* (мн.) «горили», вжитого в творі Ганнона «Перипл» (V ст. до н. е.), перекладеному з фінікійського оригіналу, як позначення жінок якихось диких людей, порослих шерстю, — очевидно, сплутаних з людьми людиноподібних мавп; пов'язується з коренем *gor* «людина» у мовах Нижнього Сенегалу. — СІС 180; Шанский ЭСРЯ I 4, 134—135; Шифман Финикийские мореходы 66; Meillet—Cohen, Les langues du monde, 1952, 737; Klein 670.

[**Горина́л**] «нічний горщик» Я; — видозмінене запозичення з польської мови; п. *igupał* «нічний горщик; (ст.) посудина, що вживалася лікарями для аналізу сечі» походить від слат. *ǫrīnālis* «сечовий», пов'язаного з *ǫrīna* «сеча»; пор. р. заст. *урільний* «нічний горщик», *урільник* «тс.»; форма українського слова може пояснюватися як фонетичними причинами — діалектною появою *г* перед початковим голосним *і* гіперичною заміною ненаголошеного у звуком *о* (відштовхування

від «укання»), так і семантичними — зближенням із словами *горня*, *горщик* і под. — Див. ще *уріна*.

горініж «догори ногами»; — результат видозміни давнішого *горініж (пор. *горілиць*), складного прислівника, утвореного з прислівника [г^орі] «догори, вверх» і основи іменника *нога* в формі давніх невідмінюваних прикметників (пізніших прислівників) на -ь, належних до і-основ (пор. аналогічне стсл. *свободь* «вільний (вільно)» і под.). — Нахтигал 88. — Див. ще *гора*, *нога*.

[горихвіст] (орн.) «горихвістка, Phoenicurus Forst.» Ж, *горихвістка* «тс.»; — р. *горихвостка*, [горихвост], бр. *гарыхвостка* «тс.»; — складне слово архаїчного типу, утворене з основ дієслова *горіти* (у формі наказ. способу 2-ої ос. одн.) та іменника *хвіст*; назву дано за рудий колір хвоста; пор. болг. *червено-опашка* «тс.» (букв. «червонохвістка»), схв. *crvenopergka*, елн. *gdečegérka* «тс.», нім. *Gartenrotschwänzchen* «тс.» (букв. «садовий червоний хвостик»), слц. *žltochvost* «горихвістка», [dymochvost] «тс.» — Фасмер I 441; Булаховський Семас. этюды 163; БСЭ 12, 90; Feriane Názv. vtákov 203. — Див. ще *горіти*¹, *хвіст*.

горішвіт (бот.) «адоніс, Adonis vernalis L.»; [горішвіт] «тс.»; — р. *горищвет*, бр. *гарыщвет*, п. *gorzykwiat*, ч. *hořikvět*, болг. *гороцвет*, м. *гороцвет*, схв. *gdrocvet*; — псл. *gorikvět*; — складне слово архаїчного типу, утворене з основ дієслова *горіти* (у формі наказ. способу 2-ої ос. одн.) та іменника *цвіт* (*kvit*); назву рослина дістала за яскравий колір квіток, що скидаються на полум'я; пор. інші назви горишвіту за цією ознакою: ч. *ohníček* (букв. «вогничок»), вл. *hogivka*, нім. *Feuerblume* (букв. «вогняна квітка»). — Вісюліна — Клоков 128; Шанский ЭСРЯ I 4, 135; БСЭ 12, 90; Machek Jm. rostl. 51. — Див. ще *горіти*¹, *квіт*, *цвіт*.

[горізра] «чванько, пихатий» Ж; — складне утворення з прислівника [г^орі] «вгору, вверх» і основи дієслова *здріти* «дивитися», яке до складного слова — в разі давності його утворення — могло ввійти в формі активного дієприкметника чол. р. однини *зря (<*зьге) «той, що

дивиться» («зрячий»); у разі пізнішого походження складне слово могло бути створене за існуючими словотворчими моделями аналогічного типу, де точне граматичне значення другого компонента вже не усвідомлювалось. — Див. ще *гора*, *здріти*.

[горізнач] «навзнак» Г, Ж, [горізначки] «тс.» ВеЗа; — очевидно, результат контамінації прислівників *горілиць* і *навзнак* з оформленням нововиниклого прислівника за зразком інших утворень на *-ь (типу *голірч*, *обабіч*, *віч-на-віч*); пор. слц. *doluznačky* «ниць, лицем до землі», *doluznak* «тс.» — Див. ще *гора*, *знак*. — Пор. *горілиць*, *навзнак*.

горілиць, [горілицею] Ж; — складний прислівник, утворений поєднанням прислівника *г^орі*, «вверх, угору» і основи іменника *лице* у прислівниковій (історично — прикметниковій) формі *лиць*, пов'язаній з поширеною в давній період групою невідмінюваних прикметників на -ь (і-основ). — Нахтигал 88; Вайан Руководство по старославянському языку, М., 1952, 239. — Див. ще *гора*, *лице*.

горілка, [гарілка Бі, горівка, горілаш Я, горілиця, горіліха Я], [горіляччя] (зб.) Я, [горільня] «гуральня», [горільництво] «гуральництво» Я, *горіланний*, [горівка, зорівка Ж, орілка], ст. *горилка* (1562), *горѣлка* (1678), *горѣвка* (XVIII ст.), *горѣлое вино* «горілка» (1511); — р. (пд.) [горелка], бр. *гарелка*, п. *gorzałka*, ч. *kořalka* (від п. *gorzałka*), слц. [gogalka, goržolka] (з п.); — пов'язане з *горіти*; вважається утвореним за зразком п. *gorzałka*; можливо, основою для виникнення слова стало скорочення якогось словосполучення, вживаного на позначення горілки, типу *горіле вино* (пор. ст. *горѣлое вино*) або **горіла(я) вода* (пор. ч. ст. *palená voda* «горілка», звідки ч. *pálenka* «тс.»); припущення про можливість виникнення п. *gorzałka*, отже, й укр. *горілка*, внаслідок калькування раннього нвн. *der brannte Wein* (пізніше нім. *der gebrannte Wein*, нвн. *Branntwein*) «горілка» (Фасмер I 440) не досить обгрунтоване; малоімовірна думка про утворення р. [горелка] за зразком п. *gorzałka* (Brückner 151; Фас-

мер I 440), природніше вважати його наслідком українського впливу.—Дзєндзелівський УЗЛП 43—44; Тимч. 568—569, 581; Шанський ЭСРЯ I 4, 134; Sławski I 322; Holub—Kop. 180.—Див. ще **горіти**¹.

[горінець] «горілиць» Ж, *[горінець, горініці]* Ж «тс.»; — результат видозміни форми *горілиць* під впливом форми *[долініць]* «вниз лицем», утвореної з прислівників *дблі* «внизу» і *ниць* «вниз лицем», синонімічної з *долілиць*; зміна *горілиць* у *горінець* стала можливою після затемнення первісного значення *ниць*.—Див. ще **горілиць**, **долініць**.

горіти¹, *[горячіти]* Ж, *горячіти, гарячіти, гарячкувати, [гбряч]* «жара, спека» Ж, *[гбриво (-ево)]* «полум'я, що сильно горить; сила горіння» Ж, *[горюк]* «паливо» Пі, *[горюч]* «тс.» Пі, *горюче, [горячість]* «спека; гаряча голова» Ж, *[горячка]* «гарячка» Ж, *гар, гаряч* (заст.) «особливий вид гарячого напою», *гарячка, гарячник* (заст.) «той, що готує й продає гаряч», *[гарячнота]* «спека, жара» Па, *горілий, горючий, [горлівий]* «щирий» Пі, *[горліво]* «ретельно, віддано» Я, Пі, *гарячий, [горячий]* Ж, *гарячковий, гарячковитий, гарячливий, гарячкуватий, згариче, згарок, [згарятина], згарячу, загар, [загорілий]* «палкий», *нагар, [недогар]* Пі, *недогарок, [недогар'я], [бгар]* «обпалений пенюк», *огарок, перегар, пбгар* «згариче», *погорілець, пригар, [пригара]* «шкірка на твердій каші» Пі, *[пригаринок]* Ж, *пригарки, угар*; — р. *гореть*, бр. *гарэць*, др. *горѣти*, п. *gorzeć, goreć*, ч. *hořeti*, слц. *horiet'*, вл. *horic*, нл. *gorjeś*, болг. *горя*, м. *гори*, схв. *гдрети*, слн. *gorēti*, стсл. **горѣти**; — псл. *gorēti, *gorjǫ, *goriši* (з огляду на наявність нетематичної форми дієприкм. стсл. **горжци** поряд з пізнішою **горлци** припускається первісна належність дієслова до нетематичних основ); — споріднене з лит. *garėti* «палити; випаровуватись», лтс. *garėtiės* «вигоріти (про піч)», ірл. *gorim, guirim* «грию», гр. *θερομαι* «нагриваюсь», дінд. *ghṛṇōti* «світить, палає»; іє. **g^hner-* «гарячий, теплий».—Шанський ЭСРЯ I 4, 132—133; Фасмер I 441; Sławski I 322—323; Machek ESJC

177; Schuster-Sewc 324; БЕР I 266—267; Skok I 591—593; ЭССЯ 7, 42—43; Верн. I 334; Pokorny 493—495.—Див. ще **гріти**, **жар**.—Пор. **горно**.

[горіти²] «гуляти, веселитися, пити (в шинку)» Я; — неясне; можливо, запозичене з якоїсь із картвельських мов або грузинських діалектів,—пор. мегр. *҃ог-* «кричати, ревіти», чан. *т҃ог-*, груз. *т҃өг-* «співати», сван. *҃аг-* «тс.»; місце фіксації слова — Миргородщина, де в XVIII ст. жила значна група грузинів, серед яких могли бути й носії інших картвельських мов.—Климов 201.

горіх, *[горіховіння]* «верхня, м'яка шкаралупа волоських горіхів» МСБГ, *горішина, горішник, [оріх], [оріхове]* «податок горіхами» Ж, *[орішення]* (зб.) «горіхові дерева», *[орішина]* «горіхове дерево», *[орішник]* «кущі ліщини» Ж, *[орішниця]* (зоол.) «вовчок ліщинний, *Myoxus muscardinus*», *[орішбчик]* «шкаралупа горіха» Ж, *[воріх]* Ж, *[ворішина]* «горішина» Ж; — р. *орэх*, бр. *арэх*, др. *орѣхъ*, п. *orzec*, ч. *ořech*, слц. *orech*, вл. нл. *worjecz*, полаб. *wreħaǰ* «горіхи», болг. *орэх*, м. *орев*, схв. *драх* «волоський горіх (дерево й плід)», слн. *óreh*, р.-цсл. **орѣхъ**; — псл. *ogëħ*; — не зовсім ясне; зіставляється з гр. *ᾠρα* (мн.) «різновид горіхів», алб. *aře* «горіх», лит. *riešutas* «горіх; горіх ліщиновий», *riešas, riešutys*, (сх.) *[ruošutys]*, лтс. *riėksts* «тс.», прус. *bucca-reisis* «буковий жолудь»; при цьому вважається, що балтійські мови втратили початкове **а-** кореня (Фасмер III 151—152; Skok II 562—563; Trautmann 241; Būga RR I 478; Specht 62, 143, 146; Fraenkel KZ 63, 192; Balticosl. I 17; Mühl.—Endz. III 544); існує також думка (Трубачев Етимология 1968, 64—65) про те, що початкове **о** в слов'янських мовах, як і початкове **у** в полабській, є префіксом (пор. Mikko-la IF 8, 302), приєднаним до основи дієслова *rešiti* «(роз)в'язати», спорідненої з лит. *rieš-* у похідній назві *riešutas* «горіх», *rišti* «зв'язувати, розв'язувати»; назва в такому разі мотивується тим, що ліщинові горіхи родять в'язками, купками; **г** в українській мові вторинне; менш обгрунтоване припущення про доіндоєвропейське (субстратне) походжен-

ня слова (Fraenkel Gnomon 22, 238; Schrader Reallexikon I 442; Machek ESJČ 418), як і мотивування зв'язку слова з дієсловом *gěšiti* «звільняти, відділяти» тим, що горіх легко зривається (Ильинский ИОРЯС 20/4, 153).— Кристенко Вступ 548; ЭСБМ I 159—160.

горіхівка (орн.) «*Nucifraga caryocatactes* L.», *горішанка*, [оріхár, оріхárка, оріхівка, орішánка, орішár, орішárка] «тс.»; — р. *орéховка*, бр. *арéхаўка*, п. *orzeczówka*, ч. *ořešník*, слц. *orešnica*, болг. *орешарка*, схв. *драхóвка*; — псл. [*огéховъка, *огéшагъка (*огéшапъка)], похідні від *огéхъ* «горіх»; свою назву птах дістав за те, що живиться буковими, кедровими горішками й горіхами ліщини.— Булаховский Мовозн. 1948 VI 50; Страутман 94—96; Feriáne Názv. vtákov 159—160.— Див. ще **горіх**.

[горлáч] (бот.) «дивина чорна, *Verbascum pigmentum* L. Я; ластовень лікарський, *Vincetoxicum officinale* Misch.; ластовень медичний (цілющий) і чорний, *Vincetoxicum medicum et pigmentum* Mak, [горлачник] «ластовень лікарський» Mak; — очевидно, пов'язане з *гóрло*; мотивація назви неясна.

гóрлиця (орн.) «*Streptopelia turtur*»; — р. *гóрлиця*, др. *гэрлица*, п. *gardlica*, ч. слц. *hrdlíčka*, болг. [гэрлiца], м. *ерлица*, схв. *гэрица*, слн. *grlica*, стсл. **грэлица**; — очевидно, псл. *g^hlⁱca звуконаслідувального походження (пор. слн. *grlėti*, *grliti* «туркати» — про горлиць); у такому разі d в чеській, словацькій і польській формах з'явилося пізніше в результаті зближення з *hrdlo* (*gardlo*) «горло»; менш переконлива реконструкція псл. *g^hlⁱca як похідного від *g^hlⁱdo «горло» — за формою вола горлиці (Bern. I 369; Преобр. I 147; Фасмер I 441; ЭССЯ 7, 203—204). — Булаховский ИАН ОЛЯ 1948/2, 112; Шанский ЭСРЯ I 4, 135—136; Machek ESJČ 183; Skok I 621—622; Bezlaј ESSJ I 178.

гóрло, *горлáй*, *горлáнь*, [горлáха] «яма для зберігання зерна», *горлáч* «горлань»; (орн.) голуб властий, *Columba gutturosa*, [горлáк] «тс.», [горлáчка] «гортань» Ж, [горлáвка] «манера співу в тірольців» Ж, *горловік*, *горловіна*, *горлянка*, *гор-*

лástий, *горлástий*, *горловій*, [горловáяма] «яма у вигляді глечика для зберігання зерна» Мо, *горляний*, *горлástи*, *горлáнити*, *горлопáн*, *горлопáнити*, [гарлапáн, гарлáч, гарлáнка, гарлástий, гарлáнити, гарлапáнити, гарлástи] Ме, *підгóрлина* «підгруддя, підгорля», [підгóрлиця] «тс.», *підгóрля*; — р. *гóрло*, бр. *гóрла*, др. *гэрло*, п. *gardlo*, ст. діал. *garlo*, ч. слц. *hrdlo*, вл. *hordlo* (*horlo*), нл. *gjarlo* (*gjarlo*), болг. *гэрло*, м. *ерло*, схв. *гэло*, слн. *grlo*, исл. **грэло**; — псл. *g^hlⁱdo; споріднене з лит. *gurklūs* «підгорля, воло», ст. *gurklé* «горло», прус. *gurcle* «тс.», гр. βάρατρον «провалля, безодня», лат. *gurges* «тс.»; (пізніше) *горло*, *gurgulio* «горло»; іе. *g^her-, *g^herə- «поглинати, ковтати» (відбите у стсл. **жрѣти**, укр. **жéрти**), первісне значення «те, чим ковтають». — Шанский ЭСРЯ I 4, 136; Фасмер I 441—442; Stawski I 257; БЕР I 303; Skok I 621—622; ЭССЯ 7, 204—205; Bern. I 639; Meillet Études 316.— Див. ще **жéрти**.

[горлянка¹] (бот.) «суховершки, *Pugnella* L.» Ж; — р. *горлянка*, бр. *гарлянка*, *гарлянік* «тс.»; — похідне утворення від *гóрло*; назва зумовлена тим, що суховершки застосовують при лікуванні горла; пор. назву [горляна поміч] «тс.» — Лек. раст. 289.— Див. ще **гóрло**.

[горлянка²] (бот.) «жабник польовий (грудна травка польова), *Filago arvensis* L.» Mak; — очевидно, пов'язане з *гóрло*; мотивація назви неясна.

[гормúз] «штучний корал із скла» BeH3n, [гормузі] «намисто» BeH3n; — запозичення з румунської мови; рум. *hurmuz* «штучна перлина зі скла» (мн. *hurmuзurі* «намисто з штучних перлів») походить, очевидно, від тур. *hurmuz* (назва міста над Перською затокою).— DLRM 367.

горн (духовий музичний інструмент), *горніст*; — р. бр. *горн*, ч. слц. *hogna*, болг. *хорн*, м. *хорна*, схв. *хорн*, слн. *horníst*; — через російську мову запозичено з німецької; нвн. *Horn* «ріг; валторна», двн. *horn* «ріг» споріднене з дісл. *horn*, гот. *hainn*, лат. *cornu* «тс.», псл. *kogva «корова», укр. *корóва*. — СІС 180; Шанский ЭСРЯ I 4, 137; Kluge—Mitzka 316.— Див. ще **корóва**.

гóрниця «кімната; горище», [гíрниця] «тс.», [гóрнишний] «кімнатний» Я; — р. гóрниця «(найкраща) кімната в селянському домі», др. гóрниця «кімната в верхній частині будинку; кімната взагалі», болг. м. [гóрниця] «верхня кімната», схв. гóрниця «горниця, мезонін», стсл. гóрница «кімната в верхній частині будинку»; — псл. гогьпіса, похідне від прикметника гогьпъ «верхній» (др. гóрнь «тс.»), пов'язаного з іменником гoга «гора». — Шанский ЭСРЯ I 4, 137—138; Фасмер I 442; Преобр. I 148; ЭССЯ 7, 57. — Див. ще гoрá.

гóрно (тех.) «піч», гoрн, [гoр Ж, гóрен, гóрень Л, гóринь Л, гóрон Ж] «тс.», [гoрнáр] «грубник, опалювач» Ж, [гóрнѣць] «горщик», [гoрнѣшник] «ганчірка, якою беруть гарячий горщик з печі», [гóрник] «піч, у якій випалюють горшки» ВеБ, гoрнїло, гoрновий, гoрнїя; — р. гoрн, [гóрон], бр. гóран, др. гóрнѣ, п. гарнек «горщик», ч. hrnes, слц. hrniec, вл. hognp, нл. gjarnc, полаб. gognæk, болг. гóрнѣ, м. гpне, гpнец, схв. гpне, гpнац, слн. [gr̥nes] «тс.», стсл. гpьнѣ; — псл. *gr̥nъ; — споріднене з лат. fornus «піч», дінд. ghr̥nāḥ «спека, жар», прус. gogo «місце вогню»; іе. *gr̥n̥h₂-; той самий корінь з іншими ступенями вокалізму також у словах гoрїти, гpїти, жар. — Кривчанська ДБ VII 111—115; Трубочев Рем. терминол. 191—201; Шанский ЭСРЯ I 4, 136—137; Фасмер I 442; Sławski I 259—260; БЕР I 304; Schuster-Šewc 326—327; Skok I 591—593; Bern. I 371; Trautmann 102; Walde—Hofm. 533. — Див. ще гoрїти¹. — Пор. гoнчáр, гoрщик.

гoрнoстáй (зоол.) «Mustela erminea», [гoрнoстáль]; — р. гoрнoстáй, [гoрнoстáрь, гoнoстáрь], ст. діал. гoрнoстáль, бр. гaрнaстáй, др. гoрнoстáй, п. gropostaj, [gronostaj], ч. hranostaj, [chramostýl, chramosteill], слц. hranostaj, болг. гoрнoстáй (з р.), слн. gránoselj «ласиця», gránozelj «тс.»; — псл. gornostajъ, gornostalъ, очевидно, з первісного *gornostajъ; — етимологія не з'ясована; можливо, давнішою є форма *gornostalъ, яка вважається запозиченням з давньо-німецької мови; днн. *harmestagl, *harmastal «хвіст горностая» (можливо, взагалі «хутро горностая») (пор. свн. her-

mezagel «хвіст горностая») є складним словом, перший компонент якого є германською назвою горностая (пор. двн. harnō «горностай», споріднене з лит. šarmitō «ласиця»), а другий — іменник днн. *tagl, *tal «хвіст» (пор. двн. zagal «хвіст», гот. tagl «волосся, шерсть», споріднені з дірл. dāal < *doklo «локон») (Шапир ФЗ 1892/1—2, 19—21; Преобр. I 148); менш вірогідне пояснення, що виходить з псл. *gornostarjo-, перша частина якого пов'язується з іе. *karnno-, *karnen- «горностай» (пор. лит. šarmitō, žermitō «ласиця», двн. harnō «горностай»), друга — з лит. staras «хом'як» (Agrell BSL 42—44); інші етимології зовсім не обгрунтовані: з *gornostó-s «темний, темно-коричневий», *gornat-stōjis «той, що пожирає стайню (худобу)», *gornosto-s «смердючий», *gorno-pas-tājo-s «гостроносий» (Loewenthal AfSIPh 37, 378—379; WuS 9, 180), з *gor-(?) «жертги» і п. stač (псл. stati?) (Brückner 158—159), із звуконаслідувального *gornoztati (пор. нл. gpono «мова», лит. gařsas «звук» (Ильїнський ИОРЯС 16/4, 7—8), із *gorno-stajъ «той, хто підноситься, стає вгорі проти людини» (Holub—Kop. 132); малоюмовірно також пояснення другої частини у псл. *gorno-stalъ як спорідненого з лат. mustella «ласиця» (Machek ESJĈ 183). — Шанский ЭСРЯ I 4, 138—139; Фасмер I 442—443; Брандт РФВ 22, 123; Sławski I 351—352; Bezlaj ESSJ I 170; ЭССЯ 7, 48—49; Bern. I 332.

горобѣйник (бот.) «Lithospermum L.», [воробейник, воробець, горбець, горбель, горбонька, сім'я вороб'яче] «тс.» Мак; — р. воробѣйник, воробьиное просо, бр. вeрaбѣйник, п. wróble proso, ч. ст. vřabí símě, болг. [вpaбчeнo сeмe], схв. вpaпceмe, вpaбчїe сeмe, vřebce proso, слн. vřabje seme «тс.»; — однослівні назви є результатом стягнення складеної назви типу гoрoб'ячe пpoсo (гoрoб'ячe сїм'я), зумовленої просоподібним виглядом плодів горобейника; означення гoрoб'ячe підкреслювало нетотожність цих плодів із звичайним просом. — Machek Jm. rostl. 187—188.

горобѣць (орн.) «Passer domesticus», [горобѣй, горобѣль] «тс.», гoрoбeнѣ, гo-

рѳба, [горобліха, гороблічка Я], горобцїваннѳа «легковажне, розпусне життя» Ж, [горобсіця] «горобчиха» Я, горобчиха, горобчіця, гороб'я, гороб'ятник «вид яструба» Я, [веробей Л, веробець Л, воробель Шарл, воробей Л, воробень, воробець, воробіця, воробня (зб.), воробок, воробіха, вороб'я], [вороб'ячка] «горобиний послід», [оробець Бі, оробейко Бі], горобиний, [горобінячий], гороб'ячий; — р. воробей, (пд.) [вирабей], бр. верабей, др. воробиц, п. wǫbel, [wǫbell], ст. wǫbl, wǫbl, ч. слц. vǫbес, вл. wǫbl, нл. gobel, [wǫbell], болг. вrabец, м. вrabец, схв. вrabец, слн. vǫbес, стсл. вrabини; — псл. *vǫrbъjъ, *vǫrbъsъ, (лексичське) [*vǫrbъjъ]; — споріднене з гр. ῥοβίλλος «рід птаха», лит. žvīgblis «горобець», лтс. žvībulis «тс.» (балтійські слова видозмінені контамінацією з іншими, очевидно, звуконаслідувальними словами на ž-, лтс. z-, пор. лтс. zvaīdzīpāt «дзвеніти»); походження слова неясне; припускають (Преобр. I 96; Machek ESJĀ 627) звуконаслідувальне походження; укр. г- зам. первісного в-, очевидно, під впливом сприйняття останнього як протетичного (типу в- у вівця, вогонь, вулиця) і заміни іншим протетичним придиховим г- (як у горіх, гострий тощо); сумнівна гіпотеза про псл. *ǰvǫrb- (Шахматов ИОРЯС 17/1, 288), а також про спорідненість псл. слова з гот. sragwa «горобець», двн. srago, нвн. Sperring, дангл. sraegwa «тс.» (Machek тж).— Шанский ЭСРЯ I 3, 164; Фасмер I 352; БЕР I 178; Skok III 615—616; Trautmann 342; Fraenkel 1328; Specht 146.

горобина (бот.) «Sorbus L.», [гѳраб Ж, гѳрба ВеБ, гѳрбина ВеБ, горобина Мак, горѳба ВеНЗн, грабина Мак, ворбина Ж, вѳрїб, -рби (жін. р.) Ж, веробина Л, орабина Л, орабіна Л, ореб ВеНЗн, оробїна Г, Ж, оряба ВеНЗн, орябина Ж, рїба Ж, рябїна Ж, рїбка Ж, храбина Мак, ярабина Мак] «тс.», горобїнівка «горобїнова настѳйка», [оробїнівка] «тс.» Бі, горобїновий; — р. рябіна, бр. рабіна, [гарабіна, арабіна, ярабіна, верабїра], п. jaǰębina, [jaǰzǫb], ч. jeřabina, jeřáb, слц. jaǰabina, вл. wjerjebina, нл. jeǰebina, схв. jaǰebika, кн. jaǰebina, слн.

jeǰebika «тс.», jeǰebina «плід горобини»; — псл. *aǰębina, *ęǰębina, *eǰębina або — з іншим ступенем вокалізму—ǰębina, похідні від псл. *aǰębъ «курїпка; горобина», *ęǰębъ, *eǰębъ «тс.» або сх. [*ǰębъ] (пор. укр. рябїй); найвірогідніше, ранні псл. форми *aǰe-m-b(h)-, *ęǰe-m-b(h): *ǰe-m-b(h) — з носовим інфіксом, пов'язані з іе. *ęǰę-b(h)-, *ǫǰǫ-(b)h- на означення тварин або дерев темного або червоного кольору (в слов'янських мовах особливо про колір неоднорідний, строкатий); — споріднене з лит. jęrubė «рябчик», jęrubė, irbė, jęrbė, [jǫrubė, jęru(m)bė] «тс.», лтс. iřbe «курїпка», meža iřbe «рябчик (букв. «лісова курїпка)», двн. eǰrī «темний», дангл. eǰr «тс.», дісл. iaǰrg «коричневий», iaǰre «рябчик», можливо, також гр. ὀρφνός «темний, темно-червоний»; з українських форм найдавнішими є, очевидно, орябіна (від *оряб), що зводиться до псл. *eǰęb-ina, а також рябіна (від псл. *ǰębina) з іншим (нульовим) ступенем вокалізму першого складу; інші форми є вторинними з протетичними г-, в- або зближеними з словом горобець, [веробей]; менш вірогідне зближення слова з лит. gáibas, gaĩbas «строкатий» (Būckner 200; Specht 115) або пов'язання припущуваного для слова вихідного *jaǰębъ з псл. назвою весни *jaǰъ (Meillet—Vaillant RĒS 13, 101—102); так само мало переконливе відокремлення назви дерева горобина від псл. *ęǰębъ «рябчик» і пов'язання її в реконструйованій формі *eǰębъ з лат. sorbus, нім. Eberesche, Aberesche «тс.», що розглядаються всі як запозичення з передіндоевропейського субстрату (Machek ESJĀ 222—223; Jm. rostl. 114—115; LP 2, 155—156).— Фасмер III 534—535; Филин Образ. яз. 197; Sławski I 506—507, 508; Skok I 758; Bezlaj ESSJ I 227; ЭССЯ 1, 73—75; Bern. I 274—275; Trautmann 104—105; Pokoǰny 334.— Пор. рябїй, рябчик.

[горобїнець] (бот.) «roǰiz, Turpa (Tourgn.) L.»; — р. [оробїнец] «тс.»; — неясне.

ѓород (заст. розм.) «місто», горѳд (< < огорѳд,) [горїдчик] «квітник біля ха-

ти, обнесений огорожею» Па, *горóбдя* (зб.) «городи», [горóбдя] «огорожа» ЛексПол, [горóбін] «місто», *горобина*, [горобіна] «тин, пліт, паркан», [горобінець] «мешканець міста; городовий козак» Ж, [горобісько] «городище», *горобіще*, [горобільник] «той, що робить тини, плоти», [горобіне] «овочі» ЛексПол, *горобник*, *горобництво*, *городничий*, [городняк] «самосад», *городовік*, [горобовина] «городища», [горобá, горбá] «тс.» Я, [городовічка] «мешканка Полтавщини, Київщини, Чернігівщини» Я, *горобк* «містечко; вид гри», *горобянин*, *горобянство* «міщанство; городянин», [горобянина] «тс.» Ж, [горобя́] «плетіння плотів, обгороджування» Ж, *горобжа*, *горобя́нин*, *горобя́нство* (зб.) «міщанство; городянство», *горобній*, *городовий* (іст.) «пов'язаний з городами (містами пн. України, де розташовувалося городове козацтво); (субст.) городовик (поліцай)», [ороб] «город», *горобній*, *городський* (рідк.) «міський», *горобя́нський*, *горобя́нський*, *горобіти*, *городникувати*, [загороб] Ж, *загоробá*, [загоробá] «загорода» Я, [загоробець] «загороджене місце» Я, *загоробжувач*, [загородище] «місце, де була загорода», *загоробка*, *загоробжа*, *загородній*, [обгоробá], *огорб*, *угорб* (на *огорбá*), *огорбá*, *огорбáина*, *огорбник*, [огорбнина] Ж, *огорбництво*, *огорбжа*, *огорбжувальний*, [огорбній], *огорбницький*, [огорбникувати], [перегорбá] Ж, *перегорбá*, *перегорбка*, [перегорбжа], *перегорбній*, [підгорбá] «приміське село», [підгорбá] «тс.», [підгорбáець] «мешканець приміського села», [підгоробянин] «тс.», [підгоробній] «приміський», *пригород* «передмістя», [пригорода] «гребля» Ж, [пригорбá] «прибудова до хати» Ва, *пригорбній* «приміський», [рзгород] «перегородка; роз'єднання, розбрат» Ж; — р. *гóрод*, бр. *гóрад*, др. *городъ* «огорожа, паркан, фортеця; місто; мур», п. gród «фортеця, замок; місто; каш. [Staro(o)gard], ч. слц. hrád «замок, фортеця», вл. hród «замок, фортеця; палац», нл. god «тс.», полаб. god «стайня; стодола», болг. град «місто», м. град «місто; фортеця», схв. grád «місто; фортеця; замок», слн. grád «замок, палац», стсл. градъ «місто, сад»;

— псл. *gordъ; споріднене з лит. gaĩdas «загорода, кошара; загорожа», лтс. gards «відгороджене місце для свиней», днн. gard «загорода», двн. gart «область», гот. gards «дім», алб. garth, -dhi «огорожа», фріг. -gordum «місто» (у Manegordum «місто Манеса»), хет. gurtá «тс.», тох. В кергѳе «палац» (з *ghordhjom), дінд. grháñ «дім», ав. gəgəða «печера»; іе. *ghor-dho-s, похідне від кореня *gher- «оточувати, охоплювати», отже, первісне значення — «обгороджене місце»; сюди ж із палатальним початковим *gh- р. [гороб] «місце, обгороджене для стогу сіна», лит. žąrdas «жердина», прус. sardis «пліт, огорожа», фріг. -zordum «місто», а також лат. hortus «садок», гр. ὄρος «огорожа» (з t зам. іе. dh) (Zupitza KZ 37, 389); псл. *gordъ пов'язане також з псл. *z'rdъ «жердина»; думка про запозичення з германських мов (Zubaty AfSPh 16, 420—421; St. a čl. II 125; Feist 198) необгрунтована; непереконаливе припущення (Kiparsky GLG 103—108) про запозичення з групи centum до групи satem.— Шанский ЭСРЯ I 4, 139; Фасмер I 443; Stawski I 355; Machek ESJČ 182; Schuster-Sewc 348; БЕР I 270—271; Skok I 602—604; Bezljaj ESSJ I 168; ЭССЯ 7, 37—38; Bern. I 230—231; Trautmann 78—79; Pokorny 444.— Пор. град², жердина.

гороіжитися «триматися зарозуміло, чванливо; підніматися, стовбурчитися», [гороіжний] «той, хто гордо поводиться, гордо загрожує; готовий до бою» Ж, [гореіжний, горіжний] «тс.» Ж, [гороіжник] «хвалько» Ж; — складне утворення з основ іменника *горá* і дієслова [іжитися] «гордо поводитися, величатися, пишати-ся». — Див. ще *горá*, *іж*.

[горондэйка] (бот.) «красоля, королів цвіт, Phaseolus coccineus L.»; — неясне; можливо, походить від назви села Горонда [Горондá] біля м. Мукачева.

[горопáс] «горопах» Пі; — не зовсім ясне; можливо, результат контамінації форм *голопáс (пор. р. [голопас] «голяк, якому нема чого пасти, берегти»), як римованої антитези до *волопáс*, і *горопáха*. — Пор. *голій*, *горопáха*, *пасти*.

горопáха, [горопáшник Ж, горопáш-ливий Ж], горопáшний, [горопáшити Ж]; — бр. *гарапáшник*; — очевидно, давніше *горепáха, складне слово, першим компонентом якого був іменник *гóре*, другим — основа дієслова [пáхати] «нюхати», похідного від *пах* «запах», в свою чергу, пов'язаного з пáхнути; отже, первісне загальне значення слова — «той, хто нюхав горе (= зазнав лиха)». — Див. ще *гóре*, пáхнути.

[**гороповфогóви**] «общеньки» ДзАтл II, [гараповфогóви, горовфогóви, гарампóви, гарапóви] «тс.» тж; — запозичення з угорської мови; уг. *hagarófogó* «общеньки, кліщі, щипці» є складним словом, утвореним з дієприкм. *hagaré* «кусаючий» від дієслова *hagarpi* «кусати», спорідненого з мар. удм. *комі каг-«істи»*, та іменника *fogó* «кліщі», похідного від дієслова *fogni* «тримати; хапати, брати», спорідненого з манс. *píwí* «тримати узяти, схопити». — MNTESz I 934—935; Bárczi 81, 113.

[**горос**] «перемога» Пі; — неясне; можливо, запозичення з угорської мови, пов'язане з тим самим уг. *hacs* «боротьба, бій», до якого зводиться й укр. *гарцювати* (див.).

горо́х (бот.) «Pisum L.» [горо́хвіна] «горохова солома», *горохвіння*, [горо́х'яниця До, горо́хвянка] «тс.», [горо́хвяник, [горохівнік] «акація» Ж, [горо́хліна] «бадилля гороху» Мо, [горо́хліня] «тс.» ЛЧерк, [горо́хляник] «корж з тертим горохом» Ме, [горохлянка] «бадилля гороху», [гороховітка] «вид черепашки, Pisidium Ж; горохова солома», *гороховік* «жук, який псує горох» Я, [гороховіна] «горохова солома», [гороховіни Ж], *гороховіння* «тс.», [гороховіще] «поле з-під гороху», [горохóльсько] «поле гороху» Ж, [гороші́нка] «стебло гороху МСБГ; чина весняна, Lathyrus vernus Bernh. Мак», [горошець] «горошок» Мак, [гороші́ня] «стебло гороху» МСБГ, *гороші́на*, [гороші́нець] «рід каменю (пізоліт)» Ж, [гороші́ння], *горо́шок* «Vicia L.», [го́рх], *горо́хвяний*, [горо́хняний] «гороховий» ЛЧерк, *горо́ховий*, [горохóвляний] «гороховий» Ж, *горо́хуватий* «подібний до гороху, зморшкуватий», [горо́х'яний] «горохвяний», *горо́ш-*

ковий, [горо́шковатий, оро́ховий]; — р. *горóх*, бр. *гарóх*, др. *горохѣ*, п. нл. *groch*, ч. *hrách*, слц. *hrach*, вл. *hroch*, полаб. *gogx*, болг. *грах*, м. *грав* «квасоля», схв. *gràx* «тс.», слн. *gràh*; — псл. *gogxъ < *gogъ; — фонетично йому відповідають лит. *gařšas* «яглиця, Aegopodium podagraria L.» (пор. також лит. *garšvà* «тс.»), лтс. *gàrsa, gârsa, gârse*, днв. *gers*, нвн. *Giersch* «тс.», однак досі не з'ясовано різниці в значеннях; пов'язують також з дінд. *ghârşati* «розтирає», *ghrşta* «розтертий», пояснюючи первісне значення як «щось розтерте» (пор. семантичну паралель лит. *žirnis* «горох», псл. *zřno, укр. *зерно*: дінд. *jirñá* «роздрібнений, спорохнілий») (Fortunatov AfSIPh 4, 587; KZ 36, 37; Pedersen IF 5, 54; Bern. I 231—232; Pokorny 439—440); малопереконливе пов'язання з ізольованим дінд. *harénu* «вид гороху» (Machek Jm. gostl. 127); слабо обгрунтоване припущення про субстратне доіндоевропейське походження слова (Machek ESJČ 182). — Шанский ЭСРЯ I 4, 141—142; Фасмер I 444; Sławski I 346—347; БЕР I 275—276; Skok I 604—605; Bezlaj ESSJ I 169; ЭССЯ 7, 45.

[**горо́хнути**] «грохнути, грюкнути» Я; — результат видозміни форми *грòхнути*, очевидно, під впливом *торòхнути*. — Див. ще *грóхати*.

Горпі́на — див. **Агрипі́на**.

го́рстка¹ «пучок, сніпок», [го́рсть] «тс.» Ж, [прі́гірсть Ж, прі́гірці], *прі́горшня, прі́гощиц, прі́гощица*; — р. *го́рсть* «жменя», бр. [го́рсть], др. *гѣрсть*, п. *garśc*, ч. *hrst* «тс.», слц. *hrst* «кулак; пригорща; сніп», вл. *horšč* «жменя», нл. *gjarśc*, полаб. *gorslë*, болг. *грѣст*, м. *grst*, схв. *grst*, слн. *grst*, стсл. *grъсть* «тс.»; — псл. **gr̥stb* < **gr̥t-ī*, похідне від тієї самої основи, що й **gr̥tati* «гортати». — Шанский ЭСРЯ I 4, 142; Фасмер I 444; Sławski I 260; БЕР I 289—290; Skok I 625; Bezlaj ESSJ I 183; ЭССЯ 7, 212—213. — Див. ще **го́ртати**.

[**го́рстка**²] (бот.) «сорт сливи садової, Prunus domestica variet.» Мак, [го́рска] «тс.» Мак; — очевидно, результат видозміни деетимологізованої форми *уго́рська* (слива) «слива-угорка», зближе-

ної з [го́рстка] «жменя». — Див. ще **уґри**.

горта́нь, [го́рта́нка] «кадик; горлянка», [ге́рта́нь] «гортань», [ге́рта́нка] «тс.» [гиртан] «головка дихального горла»; — р. *гортань*, [гьрта́нь], бр. *гартань*, др. *гьртань*, п. *krtań*, ст. *krztań*, ч. *hrtan*, [hrtán, chřtán], слц. *hrtan* «горло», нл. *gjarś* (> *gъrtъ) «тс.», болг. *грѣклѣн*, *грѣклѣн*, *гьртѣн*, м. *грклан*, схв. *гркълѣн*, слн. *grtánes*, стсл. **грѣтань**, **грѣтань**; — псл. *g^ht-апъ, похідне від іє. *g^her-, *g^herē- «поглинати, ковтати»; — споріднене з дінд. *gūrtāḥ* «пожертий» (з іншим ступенем вокалізму); менш вірогідне виведення від первісного *грѣлтатъ «горловий стовбур» (Погодин РФВ 32, 273); сумнівний зв'язок з лат. *glūtio* «ковтаю, поглинаю» (спорідненим з укр. *гли́тати*) (Соболевский ЖМНП 1886, сент., 149; Фасмер I 444—445). — Шанський ЭСРЯ I 4, 142—143; Преобр. I 150; Sławski I 343—344; Machek ESJČ 185; Skok I 621; Bezlaj ESSJ I 183; ЭССЯ 7, 213—214; Bern. I 372. — Пор. **го́рло**.

горта́ти, *горну́ти*, *зго́ртка*, *зго́рток*, [заго́ртнина] «біла плахта» ВеУг, *заго́ртѣч*, [заго́ртѣна] «верхня жіноча сукня», [за́го́ртка] «тс.», *заго́рток*, *невпрого́рт*, [бо́гортка] Ж, *обго́ртка* Г, Ж, *нідо́гортѣльник*, *нідо́гортка*; — р. (пд.-зах.) [го́рта́тъ, го́рну́тъ], бр. *гартѣць*, *гарну́ць*, п. *garnaś*, [o-gartaś], ч. *hnpouti*, слц. *hgnúř*, вл. *wuhognúś* «закасати», нл. [garnuś] «схопити», болг. *пригрѣщам* «обіймаю, пригортаю», м. *пригрне се* «пригорнеться», схв. *грнути* «згортати; іти натовпом», *гьртати*, слн. *grñiti*; — псл. *g^htati, *g^htñoti; — споріднене з лит. *gungulys* «сплутані нитки; зграя птахів», гр. *γάργαρα* «купа, юрба», *ἄγρρις* «скупчення, натовп», а також — з іншим ступенем вокалізму — *ἀγείρω* (*ἀγερῶ*) «збираю», *ἄγορά* «збори; площа для зборів»; іє. *ger- «збирати». — Фасмер I 444; Sławski I 259; Machek ESJČ 184; Schuster-Šewc 327—328; Bezlaj ESSJ I 179; Bern. I 72; Trautmann 102—103; Pokorny 382—383.

гортензія (бот.) «*Hydrangea hortensis*»; — р. *гортензія*, бр. *гартѣнзія*, п. *hortensja*, ч. *hortensie*, слц. *hortenzia*,

болг. *хортѣнзія*, схв. *хортѣнзія*; — наукова назва, створена в латинській номенклатурі (нлат. *hortensia* XVIII ст.) на честь жінки французького годинникаря Лепота Гортензії (фр. Hortense); жіноче ім'я Гортензія походить від лат. *hortensius* (-а, -ум) «садовий», пов'язаного з *hortus* «сад», спорідненим з псл. *gorđъ «місто», укр. *горб́д*. — Шанський ЭСРЯ I 4, 143; Dauzat 392; Walde—Hofm. I 660. — Див. ще **го́род**.

[го́рулька] (зоол.) «пуголовок» ВеБ; — неясне.

[го́рунка] (бот.) «гірчиця польова, *Sinapis arvensis* L.; ріпак, *Brassica napus* L.»; — похідне утворення від тієї самої основи *гор-*, що й *гіркий*; назва зумовлена гірким смаком рослин. — Machek Jm. rostl. 57—58, 59, 67. — Див. ще **гіркий**, **горіти**¹.

[го́рупá] (бот.) «ріпак, *Brassica napus* L.»; [го́рпá] «тс.»; дика гірчиця, *Sinapis arvensis*» ЛексПол; — р. [га́рлупá] «редька дика, *Raphanus raphanistrum* L.», [гь́рпá] «тс.»; — очевидно, споріднене з схв. ст. *гогур* «гіркий», *гогурап* «тс.», пов'язаним з псл. *гогькъ* «тс.»; назва зумовлена гірким смаком рослин. — Меркулова Этимология 1965, 154—155; ЭССЯ 7, 51. — Див. ще **гіркий**.

[го́рушка] (бот.) «суріпиця, *Barbarea R. Vg.*» Ж; — др. *гору́ха* «гірчиця», болг. [го́ру́ха] «хрінниця, *Lepidium* L.», схв. *горѣшица* «гірчиця», слн. *gorúha* «морська гірчиця»; — псл. [goɣuxa] (зменш. [goɣuška, goɣuška]), похідне від тієї самої основи *гор-*, що й *гогькъ* «гіркий»; назва зумовлена гірким смаком рослини, від якого горить у роті. — Machek Jm. rostl. 67; БЕР I 266. — Див. ще **гіркий**, **горіти**¹.

[го́рца] (у виразі *пускати лодку горца* «направляти човен проти вітру») Дз, [го́рце́й] «тс.» Берл, [го́рцива́ти] Дз, [го́рцяста́ти] «противитись»; — запозичено з італійської мови, можливо, через новогрецьку (нгр. *βορσα* «навітряний бік»); в іт. *ad ogza* «проти вітру» іменник *ogza* «брас; снасть для повертання реї; лівий борт» походить від нім. (бав.) *lurzl* «лівий, зворотний»; сприйняття нім. 1- як італійського означеного артикля пор.

іт. *l'orza*) призвело до його відпадиння, менш вірогідне припущення про походження слова від гол. *lurts* «ліворуч» (Battisti—Alessio 2688).— *Mestica* 1074.

[горшкодрáй] «той, що лагодить горшки стягуючи їх дротом»; — неясне складне утворення з основи іменника *горцòк* і етимологічно затемненого компонента *дрáй*.— Див. ще *гòрщик*.

гòрщик, *горицá*, *горицòк*, [горшикар] «гончар» Ж, [горицáй] «тс.» Я, [горицáця] «горщик» Я, [горицá] «горщик» Ж, [гòрше] «рід тарілочки з невипаленої глини», *горицáвка* «глина на горшки»; — р. *горицòк* (ст. мн. *горицки*), бр. *гаршицòк*, др. *горшицькò*, *горшицьцьц*; — не зовсім ясне утворення від основи псл. *g^тпъ «піч»; реконструюється (Трубачев Рем. термиол. 192) як псл. *g^тпъсьцьк, похідне від прикметника *g^тпъськ «горновий, пічний»; випадіння *н* могло статися в умовах важкого для вимовляння скупчення приголосних; малоімовірно припущення про зникнення *-н-* під впливом утворень типу р. *барáшек* (від *барán*), *кámешек* (від *кáмень*) (Вєрп. I 371), оскільки вони характерні лише для російської мови, а цей процес відбувся в усіх східнослов'янських.— Шанский ЭСРЯ I 4, 143; Фасмер I 445; Преобр. I 150.— Див. ще *гòрно*.

[горячáна] «тризна» Ж, ДзАтл I, [горяшáна] «тс.» ДзАтл I, [горáчики] «печені балабушки, які їдять з тертим маком (поминальна страва); пиріжки з сиром» ЛєксПол; — неясне.

[горячкa] (бот.) «татарське мило, зірки садові, *Luchnis chalcidonica* L.»; — похідне утворення від *гарячий*, [горячий] або *горіти*; назва зумовлена червоним кольором квітів, що викликає асоціації з горінням, жаром, полум'ям; пор. інші назви тієї самої рослини: укр. [грянь],— очевидно, від *грань* «жар; велике вугілля що тліє», п. *plamieńcyk*, ч. *plamenečise*, *plamenečisce*.— Словн. бот. 316; *Ma-shek* Jm. rostl. 78.— Див. ще *горіти*¹.

[госa] (виг.) «гей»; — п. [hosa] (вигук, приспів), [hasa] (вигук типу приспіву, зокрема в танцях); — неясне; можливо, афективне утворення, аналогічне до *гòц(a)*.— SW I 56.— Пор. *гасáти*,

[госáч] «гарячий віл»; — неясне; можливо, пов'язане з тур. *husye* «чоловіче яєчко, тестикул»; у такому разі первісно могло означати вола, невдало (не повністю) кастрованого.

гòспіталь, *госпіталізація*, *госпіталізувати*, ст. *госпіталь* (XVIII ст.); — р. *гòспіталь*, заст. *гошпиталь*, ч. слц. *hospítal* «церковна лікарня, притулок», вл. *hospital*, болг. *хоспитáл*, схв. *хоспитал*, слн. *hospítal* «притулок, житло; лікувальне відділення в притулку»; — через посередництво російської мови запозичено з голландської; гол. *hòspitaal* «госпіталь» походить від слат. *hospítale* «притулок (для бідних, старих)», яке виникло в результаті скорочення виразу *hospítale cubiculum* «кімната для гостей, вітальня»; лат. прикм. *hospítalis*, -e «належний до гостя; гостинний» є похідним від *hospes* «господар; гість», спорідненого із стсл. *госпòдь*, укр. *госпòда*; менш імовірна думка (Фасмер I 445) про походження від нім. *Hospítal* «притулок (для бідних, старих)».— СІС 181; Шанский ЭСРЯ I 4, 146; Смирнов 92; Kluge—Mitzka 317; Dauzat 392; Walde—Hofm. I 660—663, II 350—351.— Див. ще *госпóдь*.— Пор. *готéль*, *шпитáль*.

[госпòда] «господа» Ж, [госпòдар Ж, госпòдиня Ж], [госпòдарка] «господиня; господарство» Ж, [госпòдарство Ж, госпòдарний Ж, госпòдарський, госпòдарити Ж, госпòдарювати Ж]; — запозичення з польської мови; п. *gosproda* «господа» і т. д. з початковим проривним *g* є безпосередніми відповідниками укр. *госпòда* і т. д. з початковим щілинним *г*.— Див. ще *госпóдь*.

госпóдь, [гòспідь], *госпòда*, *госпòдár*, [госпòдарíха] «жінка господаря» Я, [госпòдárша] «тс.» Я, [госпòдарія] (зб.) «хазяїн, землевласник» Пі, *госпòдárник*, *госпòдárство*, [госпòдін] Ж, *госпòдиня*, [госпòжá], [госпòсья] (зменш. від *госпòдиня*), [госпа] «пані» Пі, [госпець] «пан» Пі, [госпòдар], *госпòдárний*, *госпòдárчий*, [госпòдárити], *госпòдарювати*, [госпòдítити] «панувати» Ж; — р. *госпòдь*, бр. [гаспòда] «господарство, садиба» (пізніше значення, що розвинулося з первісного др. *господа «панове», так само і в інших слов'янських мовах), др. *госпòдь*,

п. ст. *gospodzin* «господь», ч. ст. *hospod*, слц. *hospodin* «тс.», вл. *hospoda* «заїзд, нічліг; частування», нл. *gospoda* «корчма, готель», болг. м. *господ*, схв. *гдспѣд*, слн. *gospód* «пан», стсл. **госпóдь**; — псл. *gospodь, дуже давнє складнє слово з не цілком з'ясованою етимологією; — найвірогідніше, спорідненє з лат. *hospes* «гостинний друг, господар; гість, чужинець» і походить разом з ним від іє. *ghosti-pot-s, у якому першим компонентом є *ghostis «гість», що втратило -*ti*- всередині слова, як це нерідко буває в словах типу титулів; другим компонентом є іє. **pot(i)s* «пан, володар» (пор. споріднені лит. *pàts* «сам; чоловік», лат. *potis* «могутній», гр. *λόσις* «чоловік (дружина)», дінд. *rátih* «пан, чоловік»), що виступає нерідко в функції другого компонента складних слів, пор. гр. *δεσ-λότης* «пан, володар» (букв. «пан дому»), лит. *viēš-pat(i)s* «пан», дінд. *jās-patih* «пан дому», при цьому *d* замість *t* (пор. псл. *rotьbēga «жінка, що втекла з-під влади пана, тобто чоловіка») слід, очевидно, пояснювати первісним приголосним характером основи і викликаними цим формами з заміною *t* на *d* (перед дзвінками приголосними), що узагальнились; первісним значенням, отже, мало бути «пан гостей», що пов'язувалося з давнім звичаєм, за яким гості користувалися захистом і опікою господаря дому, як і інші члени його родини (пор. той самий розвиток значення в лит. *viēšpatis* «пан», лтс. *viėsis* «гість, чужинець», раніше також лит. *viėšis* «тс.»); менш переконливі інші пояснення: пов'язання з дінд. *jāspatih*, гр. *δεσλότης* (Richter KZ 36, 111—123; Meillet MSL 10, 139), неможливе з фонетичних міркувань; зведення як запозичення до незасвідченого гот. *gasti-faþs (Kluge—Götze 187), лат. *hostipotis (Миккола РФВ 48, 274—276); виведення від *господарь*, яке розглядається як запозичення з іранської мови (сперс. *gōspanddār* «володар овець») (Корш Bull. Ac. Sc. De Petersbourg 1907, 757—758); малопереконливе також пояснення *d* замість *t* у псл. *gospodь впливом слів *svobodь «вільний», *svoboda, *čeljadь (Fraenkel ZfSIPh

20, 51—89).— Трубачев Терм. родства 182—184; Шанский ЭСРЯ I 4, 147—148; Фасмер—Трубачев I 446—447; Sławski I 324—326; Machek ESJČ 177—178; Recueil ling. de Bratislava I 1948, 97—99; Schuster-Sewc 331; БЕР I 267—268; Skok I 593—595; Bezlaј ESSJ I 164; ЭССЯ 7, 61—63; Бернштейн Очерк 1974, 265—266; Иванов Этимология 1971, 302—306; Сл. і балк. яз.язкозн. 70—74; Krogmann Festschr. Vasmer 253—258; Zubatý St. a čl. II 43; Meillet Études 207; BSL 25, 143; WuS 12, 17—19; Węglarz SPAU 41, 313—316; Brückner 152; Bern. I 334—337; Trautmann 208; Pokorny 453; Schmidt KZ 25, 12; Torp 292; Saussure IF 4, 456.— Див. ще **гість**.

[**гостець**] «ревматизм суглобів», [*гіщіяця*] «зілля від гістцю» Ж, [*гіщованець*] «тс.» Ж, [*гостцыватий*] «ревматичний» Ж, [*госцыватий*] «ломотний; цинготний» Бі; — п. *gościec* «ревматизм», ч. [*hostec*], слц. [*hoscec*] «тс.»; — псл. (пн.) [*gostьсь*], зменш. від *gostь* «гість» як табуїстична назва; менш переконливе припущення давнішого *костець (Булаховский ВЯ 1956/4, 25) або псл. *gvozdьсь на підставі п. *g(w)oždziec* «ревматизм», що насправді розвинулось пізніше з *gościec*.— Фасмер—Трубачев I 447; Потєбня РФВ 7, 68; Sławski I 326—327; ЭССЯ 7, 69; Jagić AfSIPh 7, 485.— Див. ще **гість**.

[**гостівник**] (бот.) «герань криваво-червона, любисток польовий, *Geranium sanguineum* L.» Пі, [*гостинник*] «тс.» Мак; — пов'язані з *гість* (або [*гостець*] «ревматизм»), *гостіна*; назви зумовлені, очевидно, якимись приписуваними рослині лікувальними або магічними властивостями (пор. р. [*ломотная трава*], схв. *здравивьяк*, слн. *zdravičica* «тс.»).— Див. ще **гість**, **гостець**.

гóстрий, *гострільний*, *гостриватий*, [*бйстри* Л, *бстрий*], [*остривний*] «гострильний, точильний», *гбстрик* (зоол.), *гостріло* «прилад для гостріння коси», *гострільний*, [*гострій*] «лезо», *гостротá*, *гострýха*, *гострýк* «вістря», *вістря*, [*острінь*] «гострота; верхина, вістря» Ж, [*остротá*] Ж, *гостріти*, [*остріти* Ж, *остріти* Ж]; — р. *бострий*, [*вбстрой*], бр. *востры*, *гбстры*, др. *острѣ*, п. *ostrу*,

ч. слц. *ostrý*, вл. *wótry*, нл. *wotšy*, болг. *óstrъ*, м. *остар*, схв. *òштар*, слн. *óster*, стсл. **остръ**; — псл. *ostrъ* < *osr-os; — споріднене з лит. *aštrùs* «гострий», ст. *aštras*, лтс. [astras] «тс.», дінд. *ástrih* «кут; кант; вістря», *ašānih* «вістря стріли, стріла», гр. *ἄστρος* «гострий», *ἄστρον* «вістря», лат. *āser* «гострий», *acūtus* «тс.», вірм. *aseŋ* «голка», дірл. *er* (< *aġros) «високий», алб. *áθete* «терпкий; кислий», іе. *aġ-ro-s «гострий». — Фасмер III 166—167; Machek ESJČ 421; Skok II 575; Walde—Hofm. I 7; Trautmann 15; Mühl.—Endz. I 144; Uhlenbeck 16. — Пор. **осот**.

гостриця (бот.) «*Asperugo L.*», [остриця] «тс.»; — р. *острица*, бр. *вастрыца*, п. *ostre ziele*, ч. *ostrolist*; — похідне утворення від *гострий*, псл. *ostrъ*; назва зумовлена тим, що листки гостриці по краях колючо-щетинисті. — Machek Jm. *gostl.* 187. — Див. ще **гострий**.

гостя́к «худий віл, якого важко відгодувати»; — неясне.

гось-гось «вигук для підкликання овець» ЛЧерк; — очевидно, результат видозміни функції вказівної частки *ось* у значенні «тут, сюди». — Див. ще **ось**.

гот (мн. *готи*, давнє східногерманське плем'я); — р. бр. болг. *гот*, др. *g(ʒ)тинъ* «гот; житель о. Готланда», *готскии*, *готскои*, *gътськъ «готський», п. *Got*, ч. слц. слн. *Gót*, схв. *Гот*, цсл. **готъ**; — запозичено в давньоруську або ще в праслов'янську мову з готської; гот. *guta* «гот», як і шв. *gute* «готландець», дісл. *gotar* (мн.), пов'язане з назвою річки *Gautelfr*, складним словом, перший компонент якого *gaut* «початок річки, витік» перебуває в генетичному зв'язку з гот. *giutan* «лити», нвн. *giessen* «тс.».— Фасмер I 448; Соболевский РФВ 64, 172. — Див. ще **бігос**. — Пор. **готичний**.

готáр «межа, кордон», [хитáр, хитáр Нед] «тс.», [хотáр] «усі землі, що належать селищу», [готáрити] «межувати», ст. *хотар* (1393); — слц. *shotár* «територія села; ділянка; межа», схв. *хѣтáр* «земельні володіння села», слн. [határ] «межа; країна»; — запозичено з угорської мови, очевидно через словацьке

і через румунське (рум. *hotár*) посередництво; уг. *határ* «кордон, рубіж, грань; межа; ліміт» походить від уг. ст. *hai* «володіти, мати владу над чимось», спорідненого з хант. *chat-* «іти попереду (перед кимось)» — Machek ESJČ 203; Cgârla 301; Skok I 660; Bezlej ESSJ I 192; MNTESz II 71; Bárczi 115—116.

готéль, *отéль*; — р. *отéль*, бр. *атéль*, п. ч. слц. вл. *hotel*, болг. *хотéл*, м. *хотел*, схв. *хòтел*, слн. *hotél*; — запозичення з французької мови; фр. *hôtel* «готель», ст. *ostel* «тс.» (XI ст.) походить від лат. *hospitāle* (*cubiculum*) «кімната для гостей, вітальня», до якого зводиться й укр. *гòспіталь*. — СІС 181; Москаленко УІЛ 51; Dauzat 392. — Див. ще **гòспіталь**.

готі́чний, *гòтика*; — р. *готі́ческий*, бр. *гати́чны*, п. *gotycki*, ч. слц. *gotický*, вл. *gotika*, болг. *готі́чески*, м. *готика*, схв. *гòтички*, слн. *gòtski*, *gòtika*; — запозичене з французької мови, можливо, через російське або польське посередництво; фр. *gothique* «готичний» (первісно з негативним відтінком значення) походить (безпосередньо і через посередництво іт. *gotico*) від лат. *gothicus* «готський, пов'язаний з готами», утвореного від назви готів (лат. *Gothi*), які вважалися руйнівниками давнього Риму. — СІС 181; Шанский ЭСРЯ I 4, 150—151; Kopalinski 367; Kluge—Mitzka 265; Dauzat 368. — Див. ще **гот**.

готі́вка, [готові́к] «готівка», [готові́зна Я, готові́вина Ж] «тс.», ст. *готовизна* (1482), *готовъ* «готівка» (1456); — бр. *гатóука*, п. *gotówka*, *gotowizna*, [gotowa], ч. *hotovost*, слц. *hotovost'*, *hotovizeň*, м. *готовина*, схв. *готові́на*, *гòтовина*, слн. *gotovina* «тс.»; — результат лексикалізації словосполучення типу *готова річ, плата* (про гроші, готові для сплати); поширення подібної структури слова в трьох суміжних мовах — українській, білоруській і польській — при відсутності її в інших слов'янських мовах робить можливим припущення про те, що українське і білоруське слова побудовано за зразком п. *gotówka*. — SW I 885, 886. — Див. ще **готівий**.

готло́ва «ланцюг із гаком для перевезення дров» Ж, [гакло́ве Ж, гакло́ви

Шух, *гатлові Шух, готлове Ж* «тс.»; — неясне; можливо, пов'язане з *гак*.

готовальня; — р. *готовальня* «готовальня; (заст.) яке-небудь кишенькове приладдя, покладене в баул або сумку», бр. *гатавальня* «готовальня», п. заст. *gotowalnia* «будуар; туалетний столик (жіночий) з усіма речами для вбирання і зачісок»; — через російську мову запозичене з польської, в якій є похідним від дієслова *gotować* «готувати»; сучасного значення слово набуло в російській мові шляхом скорочення виразу *чертежная готовальня*. — Шанский ЭСРЯ I 4, 151; Даль I 388; SW I 885. — Див. ще **ГОТОВИЙ**.

ГОТОВИЙ, *готове*, [готів, готівля], *готовість*, *готовність*, *готувач*, *готовити*, *готувати*, *виготовляти*, *заготовельний*, *заготовлений*, *заготовочний*, *заготовчий*, *заготівля*, *заготівельник*, *заготівка*, *заготівник*, *заготовач*, *заготовка*, *заготовлювач*, *заготовщик*, *заготувач*, *напоготові*, *підготовний*, *підготовчий*, *підготовка*, *підготовник*; — р. *готовый*, бр. *гатовы*, др. *готоввыи*, п. *gotowy*, ч. слц. *hotový*, вл. *hotowy*, нл. *gotowy*, болг. *готов*, м. *готов*, схв. *готов*, слн. *gotov*, стсл. **ГОТОВЪ**; — псл. *gotovъ*; — очевидно, споріднене з алб. *gatë* «готовий», *gatuanj* «готую» (Meyer EW 121; Bern. I 337—338; Kiparsky GLG 28—29; Фасмер I 448—449); у такому разі *готовъ* має бути похідним від псл. *gotъ (пор. вл. *hot* «приготування»); далі, можливо, пов'язане з іє. **gā-* «іти» (супін **gātu-*) з вторинним скороченням кореневого *ā* (пор. нвн. *bereit* «готовий» від *reiten* «їхати верхи», *fertig* «готовий» від *Fahrt* «їзда, подорож»); у такому разі первісне значення — «готовий іти»; менш певні відповідники — гр. *νη-γάτος* «новий (ново приготовлений)» (Младенов РФВ 68, 378—382; Jokl IF 49, 290—300), дінд. *ghāṭate* «ретельно займається» (Machek KZ 64, 265—266). — Трубачев PF 18/2, 153—156; Шанский ЭСРЯ I 4, 151—152; Фасмер—Трубачев I 448—449; Sławski I 328—329; Machek ESJČ 178—179; ЭССЯ 7, 70—72; БЕР I 268—269; Skok I 596; Bezlaј ESSJ I 165.

готуля — див. **вату́йка**,

[**готур**] (орн.) «глухар, *Tetrao urogallus* L.», [**готур**] «тс.», [*готка*] «самиця глухаря», [*готя*] «пташеня глухаря», [*готурити*] «воркувати, туркотити» (про голубів) ВеНЗн; — очевидно, звуконаслідувальні утворення.

готья — див. **гаття**.

гофрувати, *гофрувальний*; — р. *гофрировать*, заст. *гофровать*, *гофритъ*, бр. *гафрыраваць*, п. *gořrować*, болг. *гофрирам*, схв. *гофрирати*, слн. *gořřigati*; — запозичення з французької мови; фр. *gaufre* «гофрувати, відтискати візерунки» є похідним від іменника *gaufre* «вафля; бджолиний стільник; гофрування (тканин і ін.)», ст. *walfre* «тс.», що як запозичення походить від сфлам. *wāfer* «вафля; бджолиний стільник», спорідненого з нім. *Wabe* «стільник», *weben* «ткати». — SIC 181; Шанский ЭСРЯ I 4, 152; Dauzat 356; Kluge—Mitzka 829, 832, 843. — Пор. **вафля**.

[**гохнути**] «гавкнути»; — звуконаслідувальне утворення.

гоц¹ (вигук) «гоп», [*гоца*, *гоца-ца* Ме, *гоцки*] «тс.», [*гоцати*] «вибивати; сильно стукати» Я, [*гоцкати*] «підкидати, повторюючи вигук *гоц*» МСБГ, *гоцак* «вид танцю з стрибками»; — бр. *гоц* (про стрибок, удар, коливання), *гоцаць* «скакати, стрибати; [бити; стукати]», п. нос «гоп»; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *гон*, *гун*, *гець*, *гиц*; бр. *гацаць* «бігати, гасати», яке наводиться в цьому зв'язку (Sławski I 422), може сюди не належати (пор. укр. [*гацати*], пов'язане з *гасати*). — Пор. **гець**, **гиц**, **гон**, **гуц**.

[**гоц**²] «водоспад» Я; — очевидно, результат субстантивзації звуконаслідувального вигуку *гоц* «скік, гоп» (на позначення стрибка); пор. семантично близьке укр. [*скокі*] «пороги в річці» від іменника *скік* «стрибок», пов'язаного з вигуком *скік* (від *скакати*). — Див. ще **гоц**¹.

[**гоцик**] (прізвисько малого на зріст чоловіка) Ва; — очевидно, похідне утворення від вигуку *гоц*, що позначає стрибання, через порівняння з дитиною; пор. [*гопка*] (жарт.) «дитина», утворене від вигуку *гон* (також на позначення стрибків). — Див. ще **гоц**¹.

[го́чка] «товчена картопля, заправлена салом» Л; — очевидно, похідне утворення від [гоца́ти] «вибивати; сильно стукати»; пор. бр. *гоцаць* «стрибати; стукати; бити, розбивати». — Див. ще *гоц*¹.

[го́ця] «жаба» (у дитячій мові) Ж; — похідне утворення від вигуку *гоц*, уживаного на позначення стрибків. — Див. ще *гоц*¹.

[гоча́ти] «іржати»; — очевидно, результат скорочення не відбитого словниками дієслова *гогочати «тс.», похідного від іменника *гогіт* (*гоготу*) «іржання», утвореного, в свою чергу, від звуконаслідувального вигуку *гого*, що передає кінське іржання. — Пор. *гогота́ти*.

[гоши́ти] «чтувати на когось; щось дуже любити» Ж, [гоши́ти] «тс.» Ж, [гоши́тися] «готуватися; підбурювати» Ж, [гоши́тися] «тс.» Ж; — р. [гоши́ть] «готувати; берегти», [гоноши́ть] «нагромаджувати, збирати», [гоноши́ться] «готуватися», ст. *гошити* «влаштовувати, робити»; — неясне; можливо, похідні утворення від *гоха «істівні припаси» (пор. р. [приго́ха] «тс.»), яке може бути скороченою формою від основи *гоношити* (*гопошити*) (пор. р. [гоноши́ть]), етимологічно не цілком ясної: перетворення з [гоно́бити] (Bern. I 327; Osten-Sacken IF 28, 420), або запозичення з готської мови — гот. *gapanjan* «урятовувати» (Brückner KZ 43, 307); менш вірогідне виведення від *гонъ* як утворення, аналогічного до *копоши́тися* (Kiparsky GLG 175). — Фасмер I 437—438; Филин Прорисх. яз. 592—593; Jagić AfSIPh 6, 284. — Пор. *гоноба́*.

го́я (вигук, приспів у пісні, танцях); — п. [hoja] (вигук спонукання, приспів), ч. hoja (вигук спонукання), сл. hoja (вигук при хвилюванні); — очевидно, результат злиття вигуків *гой* і *a*² (див.).

[го́я-дю́ндя] (вид танкової гри), [го́я, дю́ндя, го́я] (приспів під час цієї гри) Ujváry; — ч. (мор.) [hoja, džundža, hoja] (приспів у тій самій грі), схв. hoja, džundža, hoja «тс.»; — назва гри походить від уживаного в ній приспіву, який разом з грою запозичено в словаків; сл. hoja, Ďundža, hoja походить від при-

співу haja gyöngyöm haja (haja gyöngy a haja) в угорській весняній грі обрядового характеру, який складається з вигуку haja «гайда; іди, ходімо», що є варіантом вигуку haј, можливо, звуконаслідувального походження, і іменника gyöngy(öm) «перлина (моя); (мій) любий, (моя) люба» іноді в супроводі вигуку *a*; менш обгрунтована спроба (Максимович Собр. соч. III 1877, 523) пояснити слово *дюндя* як ім'я західнослов'янської богині, а вигук *гоя* (*гойя*) як словацький за походженням. — MNTESz I 1134—1135; Ujváry Publicationes Univ. Debrecen 1961, 11, 3—11. — Див. ще *генгбритися*. — Пор. *жемчуг*.

граб (бот.) «Carpinus betulus L.», *грабіна*, [грабча́к] «молодий граб», [грабні́к] «місце, де росте граб» Ж; — р. бр. *grab*, п. нл. *grab*, ч. діал. сл. vl. *hrab*, полаб. *grobě* «грабовий гай», схв. *grāb*, слн. [grāb], а також ч. *habr*, ст. *hrabr*, болг. *гáбър*, м. *габер*, схв. [grāбар], слн. [grāber], *gáber*; — псл. *grabъ, [grabrъ]; — споріднене з прус. *wosi-grabis* «бересклет», лтс. *Grūdiņa* (топонім), дмакед. *γράβιον* «деревина дуба; смолоскип», умбр. *Grabovius* «бог дуба» (епітет Юпітера); іе. **grob(h)os* (назва дерева), можливо, пов'язане з **gerebh-* «розрізати», оскільки граб від бука відрізняється зубчастим листям, або з псл. *grebtі «гребти» (на корм); непереконливо поєднував псл. *grabъ з псл. *goga «гора» Младенов (AfSIPh 33, 11—12); сумнівне також пов'язання з лат. *carpinus* «граб» (Machek ESJĀ 153; LP 2, 152), як і з псл. *grablję(-ě)* «граблі» (Rostański Symbola ad historiam naturalem medii aevi I, Kraków, 1900, 141). — Крищенко Вступ 521, 548; Шанский ЭСРЯ I 4, 152—153; Фасмер—Трубачев I 449; Sławski I 332—333; БЕР I 220; Skok I 598—599; Bezljaj ESSJ I 134; ЭССЯ 7, 99—100; Bern. I 343; Trautmann 94.

[граба́к] (орн.) «деркач, Сгех *sgeh* L.», [грабо́к] «тс.»; — очевидно, давніше *рябак (*рябок) (у діалектній вимові з твердим *p* *рабак, *рабок), похідне від *рябий*; у такому разі назва зумовлена рябим пір'ям птаха; поява *г* перед початковим *p* або має чисто фонетичний характер (пор. [гáстівка] < *лástівка*), або

викликана народноетимологічним зближенням з *граб.* — Воїнств. — Кіст. 42. — Див. ще **рябий**.

граббар «землекоп», *грабарка* «велика лопата; візок для возіння землі; артіль грабарів; земляна робота», *грабарство*, [га́рбалка] «велика совкова лопата» Дз, [га́рбарка] «лопата, якою викидають землю» Мо, *грабарювати*, ст. *грабаръ* (XVI ст.); — р. [га́барь], бр. *грабар*; — запозичення з польської мови; п. *grabarz* походить від свн. *grabaere* «землекоп» (нвн. *Gräber* «тс.»), пов'язаного з дієсловом *graben* «копати», спорідненим з гот. *graban* «тс.», стсл. **по-грєвъж** «ховаю» (померлого), укр. *гребті*. — Фасмер I 454—455; Sławski I 333; Kluge—Mitzka 266. — Див. ще **грабати**, **гребті**.

грабати «обробляти землю граблями Ж; гребти; розгрібати», *грабастати*, [га́бати] «грабувати» Ж, *грабувати*, [га́бачка] «різновид рибальської сітки» ВеЗа, [га́бєжа] «грабіж» Ж, [га́бáля] «той, хто згрібає сіно» Ж, [га́бáчка] «жінка, що згрібає сіно або овес», [га́бєжник] Ж, *грабітель*, *грабіж*, [га́біжка], *грабіжник*, *грабіжниство*, [га́бовиця] «збирання сіна; час цієї роботи» Ж, [га́бови́ці] «час збирання сіна» Я, *грабунок*, [га́бежливий] Ж, [га́бєжний] Ж, [га́бівий] «грабіжницький» Ж, [га́біжливий] Я, *грабіжний*, [га́блівий] Ж, [га́бний] «грабіжницький» Я, [га́бови́тий] «користолюбний»; — р. *га́бить* «грабувати; гребти граблями», бр. *га́биць* «грабувати», др. *га́бити* «тс.», п. *grabic* «згрібати (граблями); грабувати», ч. *hrabati* «згортати; ритися; дряпати», [hrabiti] «тс.», слц. *hrabať* «гребти, ритися», вл. *hrabać* «згрібати граблями», нл. *grabaś* «тс.», болг. *га́бья* «грабую», м. *граба* «грабує», *граби* «краде» (дівчину), схв. *га́бити* «грабувати; гребти», слн. *grābiti* «згрібати; нагромаджувати; грабувати», стсл. **грабити** «грабувати, красти»; — псл. *grabiti* (*grabjǫ), первісний ітератив до *grebǫ* (*greti*) «гребти»; — споріднене з лит. *grōbti* (давнім перетвореним ітеративом) «хапати, силоміць забирати», лтс. *grābat* (многократне дієслово до *grābt*) «хапати; згортати граблями», дінд. *grābhāyati* «змушує схопити», каузативом до

grbhñāti «хапає, краде», ав. *gəgəwnāiti* «тс.», а також з лит. *grēbti* «гребти; грабувати», *grabūs* «здатний до хапання»; первісне значення «гребтися, дряпати, копати», звідки «хапати, схоплювати» (напр., кігтями); відокремлювання від *grebǫ* (*greti*) «гребти» (Meillet MSL 14, 332—333; Bern. I 347—348; Trautmann 95—96; Pokorny 455—456) непереконливе; малоюмовірне пов'язання з *gabati (Machek ESJČ 182). — Шанский ЭСРЯ I 4, 153; Фасмер I 449—450; Sławski I 333—334; БЕР I 269; Skok I 599—602; Fraenkel 165—166; Persson Beitr. 727—728. — Див. ще **гребті**.

грабати «гребти, копирсати, горнути» Ме, [га́батися] «лізти, гребтися, видобуватися» Я; — п. [grabać] «недбало копати землю, копирсатися», [grabać się] «лізти, видобуватися»; — очевидно, запозичено з польської мови; запозичення відбувалося, незважаючи на наявність укр. *гребті(ся)*, [га́бати] «гребти(ся)», копирсатися, головним чином, у зв'язку із звуком **г** (ґ) на місці укр. **г** у польських словах, який на українському ґрунті надавав відповідним словам більшої емоційної забарвленості. — Див. ще **грабати**, **гребті**.

грабелькі (бот.) «*Erodium* L'Herit.» Мак, РУСБот; — р. [га́бельки] «дельфіній, *Delphinium consolida* L.; грабельки звичайні, *Erodium cicutarium* L'Herit.», бр. [га́белькі] «грабельки; герань лучна, *Geranium pratense* L.; герань болотна, *Geranium palustre* L.»; — псл. (сх.) [*grabьлькy]; очевидно, похідне від *grabljě* «граблі»; свою назву рослина могла одержати через зовнішню подібність стебла до держака грабель, а плодів з їх плодоніжками — до зубців грабель. — Нейштадт 364, рис. 178. — Див. ще **граблі**.

граблі, *га́бкі* «пристрій до коси для укладання покосу; [малі граблі Ж]», *га́блицько* «ручка грабель», [га́б'є] Л, *га́блице*, [га́бєльно Ж, га́бильно] «тс.», [га́бля́ник] «свердлики для прокручування дірок у граблях» Ж, [га́бци] «грабки» Л, [га́бун, гребці] «тс.» Л, [га́б'ята] «невеликі граблі» Я, *га́бєльний*, *га́блiстий*; — р. *га́бли*, бр.

gráblī, п. *grabie*, (каш.) [*grable*], ч. *hrábě*, слц. *hrable*, вл. *hrabje*, нл. *grabje*, полаб. *goble*, болг. [*grábla*] «вила для сіна й соломи», [*gráblī*] «гребінь для чесання вовни», схв. *grǎbъe* «граблі», слн. *gráblje*; — псл. *grablje (пд.-слов.), *grabljē (пн.-слов.), пов'язане з *grabiti* «згрібати», пор. укр. [*grábatu*]; — споріднене з лит. *grėblỹs* «граблі», лтс. *greblis*, дісл. *grėf* (<**grabja-*) «тс.», нім. (швейцарське) [*grebel* (*grübel*)] «мотика»; непереконлива реконструкція псл. *grabje: *grabjē (Bern. I 344; ЭССЯ, 7, 97—98), оскільки балтійські паралелі вказують на наявність суфікса -l-, характерного для назв знарядь; польська, чеська і лужицькі форми без -l- пояснюються аналогійними вирівнюваннями. — Шанский ЭСРЯ I 4, 153—154; Фасмер I 450; Sławski I 334; Machek ESJČ 182; Schuster-Šewc 339; БЕР I 269; Bezlaĵ ESSJ I 167. — Див. ще **грабати**.

[**грабулець**] «вогонь з трісок у гончарній печі» Ж; — неясне; можливо, походить від свн. *gruobeholz «пічні дрова», утвореного з *gruobe* «яма, піч» і *holz* «дерево»; *grab-* замість сподіваного *grub-*, очевидно, відбиває якусь діалектну німецьку форму, — пор. нвн. *Graben* «рів, канава», а також п. *gruba*, [*graba*] «отвір печі, челюсті»; в українські говірки слово мало прийти через польське посередництво, про що говорить характерна для польської мови передача нім. *Holz* (пор. нім. *Nemm-holz* — п. *ham-ulec* «гальмо»). — SW I 916. — Пор. **гамулець**, **груба**.

гравій; — р. болг. *gráviĭ*, бр. *gráviĭ*; — через російську мову запозичено з французької; фр. *gravier* «гравій, пісок» походить від гал. *grava «пісок», відбитого в фр. *grève* «рівний, піщаний берег». — СІС 181; Шанский ЭСРЯ I 4, 154; ССРЛЯ 3, 351; РЧДБЕ 164; Dauzat 373—374; Bloch I 347.

гравілат (бот.) «підлісник, *Geum uranifolium* L.» [*градзилат*] «тс.» Мак; — р. *гравілат*; — запозичення з італійської або новолатинської мови; іт. *gariofilata* «гравілат» або пізньолат. *caruophyllata* «тс.» походить від лат. *caruophyllum*, що зводиться до гр. *καρόφυλλον* «гвоз-

дика» (букв. «горіховий лист»), складного слова, утвореного з основ іменників *καρόον* «горіх», етимологічно неясного, і *φύλλον* «лист», спорідненого з лат. *folium* «тс.».— Фасмер I 450; Frisk I 794—795; Boisacq 1041.— Див. ще **фоліант**.

гравірувати, *гравіювати*, *гравёрний*, *гравірувальний*, *гравёр*, *гравёрство*, *гравіровка*, *гравірувальник*, *гравіювальник*, *гравіора*; — р. *гравировать*, бр. *гравіраваць*, п. *grawerować*, *grawirować*, *grawować*, ч. *gravér*, *gravura*, розм. *gravírovati*, слц. *gravírovať*, вл. *grawer*, *grawura*, болг. *гравірам* «гравірую», м. *гравіра* «гравірує», схв. *гравірати*, слн. *gravírati*; — запозичення з німецької мови; нім. *gravieren* «гравірувати» відбиває фр. *graver* «тс.», що походить, очевидно, від гол. *graven* «рити, копати», спорідненого з псл. *grebti, укр. *гребті*; менш вірогідне припущення про запозичення слова з французького діалекту франкської мови, поширеної у середньовічній Франції (Dauzat 373). — СІС 181; Шанский ЭСРЯ I 4, 154; Фасмер I 450, 454—455; Kluge—Mitzka 266.

гравітація «загальне тяжіння, взаємне притягання тіл», *гравітаційний*; — р. болг. *гравітация*, бр. *гравітація*, п. *grawitacja*, ч. *gravitace*, слц. *gravitácia*, м. схв. *гравітація*, слн. *gravitácia*; — запозичення з новолатинської мови; нлат. *gravitatio*, яке запровадив І. Ньютон (1642—1727), є похідним від нлат. *gravitare* «тяжіти», що також утворив Ньютон від лат. *gravitas* «вага», похідного від *gravis* «важкий», спорідненого з дінд. *gurúḥ* «важкий; важливий, шановний», гр. βαρός «важкий», гот. *kaūrus, лтс. *grūts* «тс.».— СІС 181; Klein 677; Walde—Hofm. I 620—621.— Див. ще **барій**.

[**грагар**] «сволок» Ж, [*grágarь* ДзАтл II, *grégarь*, *drágarь*, *dráгаль* тж, *трагар* ОI] «тс.», ст. *драгарь* (1627); — п. [*tragarz*] «тс.»; — очевидно, походить від нвн. (Kragen)träger «консольна балка», складного слова, утвореного з основ іменників свн. *krage* «шия; потилиця; комір» (нвн. *Kragen* «тс.»), спорідненого з лит. *gurklỹs* «воло; горло», псл. *gʷdlo, укр. *годро*, і свн. *trager*

«носії» (нвн. Träger «тс.»), похідного від tragen «носити», двн. tragan «тс.», спорідненого з дангл. dragan «тягти», англ. draw, дісл. draga «тс.», гот. gadragan «тягти (сюди)»; у діалекті бойків слово з'явилося через посередництво польської мови.— Онышкевич Исслед. п. яз. 241; Kluge—Mitzka 398, 786.— Див. ще **ґорло**.

[ґраґати] «крякати» (про качок, жаб) ВеУг; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *крякати* (пор.).

град¹, [ґрад], *градина*, [ґрадівка] «круглий камінь завбільшки із звичайну градину» Ж, [ґрадівник] «знахар, що керує градом», [ґрадовина] «градина» Ж, [ґрадовійця] «градова хмара» Ж; — р. болг. бр. м. *град*, др. *градъ*, п. нл. *grad*, ч. мор. [hrád'], ст. *hrad*, слц. *hrád*, полаб. *grod*, схв. *grǫd*, слн. *grád*, стсл. *грдъ*; — псл. *gradъ*; — споріднене, можливо, з лит. *grúodas* «замерзлі брили землі; льодова кора на снігу» (інакше Fraenkel 173), вірм. *kaḡkut* «град» (з метатезою із редулікованого *ga-gṛōdo-), лат. *grandō*, -inis «тс.» (з іншим ступенем вокалізму й інфіксом); іє. *grōdos; сюди не належить дінд. *hrādūniḥ* «град» (інакше Machek ESJČ 182) і гр. *χάλαζα* «тс.».— Критенко Вступ 517; Фасмер I 450; Sławski I 336; БЕР I 271; Skok I 604; Bezlaj ESSJ I 168; ЭССЯ 7, 101; Bern. I 344; Вуга Aist. Stud. 25; Trautmann 99; Pokornу 406.

град² (арх. поет.) «місто; огорожа», *ограда* «огорожа», *оградака*; — р. *град*, др. *градъ*; — запозичення з старослов'янської мови; стсл. (цсл.) **грдъ** «тс.» є прямим відповідником до др. *городъ*, укр. *город*.— Фасмер I 450.— Див. ще **ґород**.

градация «поступовість»; — р. болг. *градация*, бр. *градация*, п. *gradacja*, ч. *gradace*, слц. *gradácia*, м. схв. *градация*, слн. *gradacija*; — запозичене, очевидно, через російське і через польське посередництво з латинської мови; лат. *gradatio* «поступовість, посилення» є похідним від *gradus* «ступінь».— СІС 182; Шанский ЭСРЯ I 4, 155; Holub—Lyer 182; Koraliński 367—368.— Див. ще **ґрадус**.

[ґрадіна] «город на полі Пі, Мо; город на дністровських плавнях Дз; кінець поселення Пі»; — запозичення з молдавської мови; молд. *grădina* «сад, город» (рум. *grădina* «тс.») походить від болг. *градина* «тс.», похідного від болг. ст. *градъ* «сад», спорідненого з укр. *город* «місто», *город*.— Див. ще **ґород**.

градирня «споруда для повітряного охолодження води; споруда для добування солі з розчинів шляхом випаровування води», [ґраділля] «тс.», *градирувати* «випаровувати солону воду для одержання солі»; — р. болг. *градирня*, бр. *градзірня*, п. *gradiernia*, ч. *gradovna*, слц. *gradovňa*, вл. *gradęrownia*; — запозичення з російської або польської мови, в яких походить від нім. *gradieren* «збагачувати соляний розчин», утвореного від слат. *gradāre* «підносити на вищий ступінь», що є похідним від *gradus* «ступінь».— СІС 182; Шанский ЭСРЯ I 4, 155; ССРЛЯ 3, 354; St. wug. *obsyuh* 257.— Див. ще **ґрадус**.

градиль — див. **ґряділь**.

[ґрадки] «огорожа навкруги церкви»; — очевидно, зменшена форма від цсл. **грдъ** «стіна, огорожа», спорідненого з укр. *город* «місто» (див.).

ґрадус, *ґрадусник*, *градувати*, ст. *градус* (XVII ст.), *градусъ* (XVIII ст.); — р. бр. болг. м. *градус*, п. ч. слц. *gradus*, схв. *grǫd*, слн. *grád*; — запозичення з латинської мови; лат. *gradus* «крок, ступінь», пов'язане з *gradior* «ступаю», споріднене з ав. *aīwigəṛd̥mahi* «починаємо», лит. *grīdyti* «ходити, блукати, подорожувати», стсл. **граси** «іти», р. *грасіті* «тс.», іє. *ghredh- «крокувати» (інакше Fraenkel 171).— СІС 182; Шанский ЭСРЯ I 4, 156; Фасмер I 451, 467; БЕР I 271, 277—278; Skok I 602; Walde—Hofm. I 615.

[ґраґжда] «клітка; повітка, клуня» Ж, [ґраґжда] «високий дощаний паркан з дахом» Я, [ґраґжда] «садиба», [ґраґжда] «велика будівля» Ж; — запозичення з молдавської і румунської мов; молд. *гражд* «хлів, стайня», рум. *grajd* «тс.», [grajdă] «квадратний дім із двором всередині» (Vincenz 12) походять від болг. ст. *граждь* «стайня», спорідненого з укр.

горóжа, п. *grodza* «перегорода для стримування води в річці», ч. *hráz*, слл. *hrázda* «тс.», вл. *hradz* «хлів», гот. *gárda* «загорода, загін», дангл. *geard* «паркан, двір», лит. *gaĩdas* «пліт, загорода». — СДЕЛМ 89; DLRM 344; БЕР I 270—271. — Див. ще **город**.

граждánка (шрифт); — п. *graždanka*, ч. *graždanka* «тс.»; — запозичення з російської мови; р. *граждánка* є результатом скорочення виразу *граждánский шрифт* як назви шрифту, що був створений за Петра I шляхом видозміни церковнослов'янського; прикметник *граждánский* «світський, не належний до духівництва чи до війська» у російській мові є церковнослов'янізмом, похідним від стсл. **гражданинъ** «городянин», утвореного від **градъ** «місто». — Ушаков I 618; Koraliński 372; Holub—Lyer 183. — Див. ще **город**.

гра́за «вила до гною» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з **гра́са** «сапа».

гра́зло «гною» Ж, **гразли́на** (бот.) «пухирник, *Sargassum bacciferum*» Ж, **гра́злик** (зоол.) «м'ясисте морське дерево, молюск, *Botryllus*» Ж, **гразли́нок** (зоол.) «вид інфузорій, *Uvela*» Ж; — очевидно, залишок давнього *grāzdylo «гною», фонетичного варіанта основи *grozdylo (<**grāzd-*) «тс.» з подовженням кореневого голосного. — Див. що **грб́зло**, **грб́зно**, **грб́но**. — Пор. **гра́нь**¹

гра́йворон — див. **га́йворон**.

грак¹ «гайворон, *Corvus frugilegus* L.», **граченя́**, **грачи́ха**, **грачи́ний**, **гра́кнуги** «крикнути, гаркнути» Я; — р. **грак**, **грач**, **гра́кати** «кричати вороном», бр. **грак**, др. **гракати**, **грачу** «каркати», п. **grak**, нл. *grakaš* «каркати, сваритися», болг. *gráča* «каркаю, гаркаю», *grákam* «тс.», м. *грак* «каркання; грак», схв. *grákati* «каркати, кричати», *grákати* «тс.», *grák* «каркання», *gráka* «тс.», слл. *grákati* «каркати»; — псл. *grakati* «каркати», пов'язане з *grajati* «тс.»; сміятися»; — споріднене з лат. *gracillāre* «квдкудакати», *grāculus* «галка», ірл. *grāc* «каркання», двн. *kragilōn* «базикати», лит. *gróti* «каркати», *grioti*, двн. *krājan* «тс.»; іе. **grē-/grā-* (**ger-*) звуконаслідувального походження. — Шан-

ский ЭСРЯ I 4, 156, 165; Фасмер I 451, 453; БЕР I 272; Младенов 108; Skok I 605—606; Bezlaž ESSJ I 169; ЭССЯ 7, 102—103; Bern. I 344; Kluge—Mitzka 398; Walde—Hofm. I 615; Pokorny 383—385. — Пор. журавель.

грак² — див. **гряк**.

гракува́ти «герцювати, брати участь у герці, сутичці» Ж, ст. **граковати** «гарцювати» Пі; — неясне; можливо, результат видозміни ст. **грасовати** «грабувати, плюндрувати». — Див. ще **грасува́ти**.

гра́лі «вила до гною» Я, Ж; — задовільного пояснення не має; зіставлялося з ч. ст. *hrále* «спис» (Mikl. EW 76), яке тепер разом з п. *grele* (*krele*) «палки для гри» виводиться від свн. *gralle* (*grelle*) «вила, спис», звідки походить і уг. *gegely* «спис» (Machek ESJČ 182; пор. Кобилянський Мовозн. 1976/6, 32); з другого боку, виводилось від п. **грабле** «граблі» (Bern. I 344—345).

грам; — р. *грамм*, бр. болг. м. *грам*, п. ч. слл. вл. нл. слл. *gram*, схв. *grām*; — запозичене через посередництво французької (фр. *gramme*) або німецької мови (нім. *Gramm*) з пізньолатинської; лат. *gramma* «невелика вага, $\frac{1}{24}$ унції» походить від гр. *γράμμα* «письмо, літера, графічний знак; $\frac{1}{24}$ унції», пов'язаного з *γράφω* «пишу». — СІС 182; Шанский ЭСРЯ I 4, 157; Фасмер I 451; БЕР I 272; Holub—Lyer 182; Dauzat 371—372; Kluge—Mitzka 266; Klein 673; Frisk I 324—326; Boisacq 155. — Див. ще **гра́фіка**.

грамáтика, **грамáтик** «граматист», **грама́тикáр** «тс.» Ж, **граматі́ст**, **граматі́чний**, ст. **грамматика** (XV ст.), **граматы́ка** (XVII ст.), **граматика** (XVIII ст.), **грама́тика**, **грама́тика** (XVI ст.); — р. **граммáтика**, бр. **грамáты́ка**, др. **граматикія**, **граматикии**, **граматикъ**, п. *gramatyka*, ч. слл. *gramatika*, болг. м. *грамáтика*, схв. *грамáтика*, слл. *gramátika*, стсл. **грома́тика**; — запозичено з латинської мови, можливо, через польське посередництво; лат. *grammatica* «мовознавство, філологія» походить від гр. *γραμματικὴ* (*τέχνη*) «граматичне (мистецтво), учен-

ня про письмо і читання, граматика», в якому слово *γραμματικὴ* є формою жін. р. одн. від прикметника *γραμματικός* «пов'язаний з читанням і письмом», похідного від *γράμμα* «літера», пов'язаного з *γράφω* «пишу»; давньоруські і старослов'янські форми походять безпосередньо з грецької мови.— СІС 182; Шанский ЭСРЯ I 4, 157; Фасмер I 451; Brückner 155; Klein 674.— Див. ще **графіка**.

граматка (заст.) «буквар»; — результат видозміни форми *граматика*, можливо, під впливом [*граматка*] «записна або поминальна книжка», похідного від [*грамата*] «грамота, запис». — Див. ще **граматика**, **грамота**.

[**грамозд**] «безладдя, безглуздя» Я, [*граму́з*] «різні старі речі, сміття, безпорядок, безладдя» Ва, [*граму́здж*] «хмиз», [*граму́зом*] «усе разом, оптом» Ва; — р. *грѣмѣзд* «купа непридатних речей», болг. [*граму́да*] «брила, велика грудка землі», слн. *gramōz* (*grátmoz*) «щебінь, гравій»; — очевидно, похідне утворення від тієї самої основи **grom-* (**gram-*), що й пл. *gromada*, *gramada*, укр. *громада*; — найближче споріднене з лит. *gramōzdai* «дрантя, лахміття», *gramēzdai*, *gremēzdai* «тс.»; форми *граму́з*, *граму́зом* є результатом контамінації з *гаму́з* «залишки листя, огудини на городі», *гаму́зом* «гуртом, усе разом». — Фасмер I 461; Fraenkel 162—163.— Див. ще **громада**, **гроздіти**.

грамота, [*грамата*] «грамота» Ж, [*граматка*] «поминальна книжка; кишенькова книжка Ж», *грамотій*, [*грамотка*] «лист», [*грамотник*] «архіваріус» Ж, [*грамотюк(а)*] «великий грамотій» Я, [*грамотяка*] «тс.» Я, [*грамотний*], *грамотний*, *безграмотний*, ст. *грамота* «писемність; лист; акт; урядовий лист» (XV ст.); — р. болг. м. *грамота*, бр. *грамата*, др. *грамота*, п. *gramota*, [*gramota*] «грамота; збірка поганих віршів», ч. *gramotnost* «грамота», слн. *gramotnost'* «тс.», стсл. **грамота**, **грамата**; — через старослов'янську мову запозичено з грецької; гр. *γραμματα* «письмена; запис; документи; писемність; грамота» є формою множини від іменника *γράμμα* «літера», пов'язаного з дієсловом *γράφω*

«пишу». — Шанский ЭСРЯ I 4, 158; Фасмер I 451; Bern. I 345.— Див. ще **графіка**. — Пор. **грам**, **граматика**, **графіт**.

[**грамотіка**] «товчений часник з сіллю і водою» Ж; — п. *gramatyka* «юшка з води, пива або вина і тертого хліба», *gramatka*, [*gamrátka*] «тс.», ч. [*gramatika*] «хлібна юшка», [*kramatyka*] «вид юшки», слц. *gramatika* «горілка»; — очевидно, до західноукраїнських діалектів запозичено з польських або чеських діалектів; може бути споріднене з п. [*gramka*] «густа каша з борошна; в'язке болото», що пов'язується з *gram* «напихати» (Sławski I 337—338); за іншими припущеннями, це жартівлива назва, пов'язана з *граматикою* (Karłowicz SWO 189; Brückner 155; Machek ESJČ 151), або запозичення з грецької мови (SW I 898), у якій *γραμάτιον* «суміш» походить від *γράμα* «тс.»; розведене водою вино», пов'язаного з дієсловом *κεράννυμι* «змішую».

грамофѳн; — р. *граммофѳн*, бр. *грамафѳн*, п. ч. *gramofon*, слн. слн. *gramofon*, болг. м. *грамофѳн*, схв. *грамдѳѳн*; — запозичення з німецької мови; нім. *Grammophon* утворено з основ грецьких іменників *γράμμα* «літера, запис, письмо» і *φωνή* «звук, голос». — Шанский ЭСРЯ I 4, 157—158; Коралиński 369; Holub—Lyer 182.— Див. ще **грамота**, **графіка**, **фон**².

[**грамузляти**] «писати карлючками»; — афективно-експресивне утворення, можливо, якоюсь мірою пов'язане з *граму́з* «безладдя». — Пор. **грамозд**.

гран «аптекарьська одиниця ваги (0,062 г)»; — р. бр. болг. *гран*, п. ч. слн. *gpan*; — запозичене, очевидно, через посередництво німецької мови (нім. *Gran*) з латинської; слат. *granus* «гран», пов'язане з лат. *grānum* «зерно, крупи́нка», спорідненим з дірл. *grān* «зернятка», лит. *žirnis* «горох», пл. **z'gno*, укр. *зѳрнѳ*. — СІС 182; Шанский ЭСРЯ I 4, 158; Фасмер I 451; Machek ESJČ 151; Holub—Lyer 182; Kluge—Mitzka 267; Walde—Hofm. I 618.— Див. ще **зѳрнѳ**.

грѳна — див. **грань**².

гранат «плодова рослина, *Rubica granatum* L., зернистий плід цієї рослини;

напівдорогоцінне каміння», *граната* «тс.», [*ґранат*] «тс., темно-синій колір» Ж, [*гранатки*] «намисто» ДзАтл II, *гранатник* «гранатове дерево, Punica L.», *гранатові* (бот.), *гранатовий* (про плід, мінерал, темно-синій колір), *гранатний* (про плід, мінерал), ст. *ґранат* «мінерал» (XVII ст.), *гранат* (XVIII ст.); — р. бр. *гранат* «плід; мінерал», п. *granat* «гранатове дерево; синій колір; мінерал», ч. слц. *granát* «мінерал», *granátové jablko*, болг. *гранат* «мінерал», схв. *grānāt* «плід; мінерал»; — запозичене, мабуть, через посередництво німецької мови (нім. *Granatapfel* «гранатове яблуко», свн. *grāpāt* «тс.») з латинської мови; лат. (паліум) *grānātum* «гранат» (букв. «яблуко зернисте») є похідним від *grānum* «зерно»; латинська назва мінералу (*grānātum*, букв. «зернистий») зумовлена тим, що цей мінерал трапляється в вигляді червоних зерен.— СІС 182—183; Шанский ЭСРЯ I 4, 159; Фасмер I 452; Hüttl—Worth 17; Sławski I 338—339; Machek ESJČ 151; Holub—Lyer 182; Kluge—Mitzka 267; Dauzat 374.— Див. ще *гран*, *зёрно*.

граната «розривний снаряд», [*ґранат*] «тс.» Ж, *гранатчик*, ст. *граната*, *ґраната* «розривний снаряд» (XVIII ст.), *гранатъ* «тс.» (XVII ст.); — р. бр. болг. м. схв. *граната*, п. *granat*, *granata*, ч. слц. *granát*, вл. нл. *granata*, слн. *grānāta*; — запозичення з німецької або італійської мови; нім. *Granate* походить від іт. *granata*, утвореного на основі назви плоду *granata* «гранат» за подібністю форми і структури.— СІС 182; Шанский ЭСРЯ I 4, 159; Фасмер I 452; Преобр. I 154; Sławski I 338—339; Holub—Lyer 183; Kluge—Mitzka 267.— Див. ще *гранат*.

грандіозний; — р. *грандиозный*, бр. *грандйёзны*, ч. *grandiósny*, слц. *grandiözny*, болг. м. *грандиозен*, схв. *grāndiōzan*, слн. *grāndiōzen*; — запозичення з німецької або французької мови; нім. *grandiós*, фр. *grandiose* походять від іт. *grandioso* «розкішний, грандіозний», утвореного від лат. *grandis* «великий», спорідненого з гр. βρένθος «гордий», псл. *grōdъ* «груди», укр. *grūdi*.— СІС

183; Шанский ЭСРЯ I 4, 160; Фасмер I 452; Holub—Lyer 183; Kluge—Mitzka 267; Bloch 344; Walde—Hofm. I 617—618.

*граніця*¹ «кордон», [*ґраніця*] «тс.», [*гранічник*] «мешканець прикордонної території» Ж, *гранічний*, [*ґранічний*, *ґранішний*], *гранічити* «межувати; сваритися, сперечатися» Ж, [*ґранічити*] «гніватися, лютувати» Я, [*ґранічитися*] «розмежовуватися», *відгранічити*, *заграніця*, [*загранічити*] «визначити межю», [*огранічити*] Ж, [*обгранічувати*] Ж, *пограніччя*, *приграніччя*, [*розграніче*] «розмежування» Ж, [*узґраніччя*] «місце вздовж кордону», [*узґранішний*] «той, хто живе біля кордону», [*узґранічанин*] «тс.» Ж; — р. *граніца*, бр. *граніца*, др. *граніца*, п. нл. *granica*, ч. *hranice*, слц. вл. *hranica*, болг. м. *grānīca*, схв. *grānīca*, слн. *grānīca*, стсл. *grānīca*; — псл. *granica*, похідне від *grānъ* (*grānā*) «грань, край».— Шанский ЭСРЯ I 4, 160; Фасмер—Трубачев I 452; Sławski I 339—340; Holub—Kop. 132; БЕР I 274; Moszyński JP 36/2, 109—111; ЭССЯ 7, 106—107; Вегп. I 346.— Див. ще *грань*.

*граніця*² — див. *грань*³.

[*гранічёр*] «прикордонник» Мо; — очевидно, запозичення з молдавської мови; молд. *grānicёр* (рум. *grānicér*) «тс.» вважається східнороманським суфіксальним утворенням від молд. *grāniцэ* (рум. *grāniță*) «граніця», запозиченого з південнослов'янських мов (DLRM 345), але може бути й безпосереднім запозиченням з південнослов'янських мов (пор. болг. *гранічър* «прикордонник», схв. *grānīчър*, слн. *grānīчаг* «тс.», похідні від *grānīca*, *grānīca*, споріднених з укр. *граніця*).— Див. ще *граніця*.

граніт, *гранітник* «робітник, що обтісує і полірує граніт»; — р. болг. м. *граніт*, бр. *граніт*, п. ч. слп. *granit*, схв. *grānīt*, слн. *granīt*; — запозичено через посередництво німецької або французької мови (нім. *Granit*, фр. *granit*) з італійської; іт. *granito* «граніт; зернистий» утворене від *grano* «зерно», яке походить від лат. *grānum* «тс.».— СІС 183; Шанский ЭСРЯ I 4, 160; Фасмер I 452; Holub—Lyer 183; Dauzat 372.— Див. ще *гран*, *зёрно*.

[**гранка**¹] «чашечка, в якій сидить горіх», [**гранок**] «гілка, сух» Ж; — р. [**гранка**] «горіхи, що зрослися докупи», ч. заст. [hгай] «гілка», вл. hгай «гроно, вусики (у рослин)», hгапка «виноград», нл. грай, грайка, «тс.», болг. [**грана**] «гілка», **гранка** «тс.; жмут ниток», м. **гранка** «гілка», схв. **грана** «гілка, черешок», слн. grāpa «тс.»; — очевидно, псл. **грапа**, **грапъ**; — пов'язується з *гроно*, *грань*, як форма з іншим ступенем чергування в корені (з подовженням о); зіставляється (Machek ESJČ 182) з двн. **ггаз** «паросток»; ототожнюється також (Skok I 608) з псл. **ггапъ** «край, межа». — Holub—Kop. 132; БЕР I 273, 285; Bezlaј ESSJ I 170; ЭССЯ 7, 104—106; Bern. I 346. — Див. ще **грозно**, **грно**.

гранка² — див. **грань**¹.

[**гранувати**] «волочити, боронувати землю» Мо; — очевидно, пов'язане з *грань* «ребро, кант», [**грана**] «тс.» — Див. ще **грань**¹.

гранула «зерниста частка речовини», *гранулятор* «пристрій для внесення в ґрунт гранул», *грануляція* «надання речовині форми гранул; сполучна тканина, що має зернистий вигляд; зернистість м'якоті плодів», *гранулювати* «надавати (речовині) форми гранулу»; — р. бр. **гранула**, п. **granulacja**, ч. слц. **granula**, схв. **грануляція**, слн. **grānula**; — запозичено, очевидно, з німецької мови; нім. **Grānulum** (мн. **Grānula**) «гранула», **Granulation** «грануляція», **granulieren** «гранулювати» зводяться (можливо, через французьке посередництво — фр. **granule**, **granulation**, **granuler**) до лат. **grānulum** «зернятко», похідного від **grānum** «зерно». — SIC 183; Шанский ЭСРЯ I 4, 161; Kopaliński 371; Holub—Lyer 183; Fremdwörterbuch 222; Bloch 345; Dauzat 372. — Див. ще **гран**, **зєрно**.

[**гранушкі**] «сорт великих твердих груш» Ж; — очевидно, похідне від *грань* «ребро, край»; назва могла бути дана за ознакою гранчастої поверхні (пор. *гранівкі* «гранчасті яблука» ВєНЗн). — Див. ще **грань**¹.

[**гранчїти**] «підсмажувати» (хліб); — очевидно, результат контамінації форм [**грїнчїти**] «тс.» і *грань* «розжарене вугілля». — Див. ще **грань**², **грїнка**¹.

грань¹ «лінія поділу, межа; ребро, сторона площини», [**грянъ**] «грань» Я, [**грана**] «ребро, край, грань; кант» Ж, *гранільник*, *гранувальник*, *гранувальня* «гранувальна майстерня», **гранка** «частина друкарського набору; грань, бокова площина многогранника; ячмінь дворядний», [**грант**] «грань, межа» Я, [**гранїшка**] «глиняна форма для тіста» Я, [**гранчак**] «шести- або чотирирядний ячмінь» Ж, [**граня**] «рубіж, межа» Пі, [**граняк**] «призма», [**гранїстий**] «гранчастий» Ж, [**гранковатий** ВєУг, **гранкуватий**], **гранчїстий**, **гранувальний**, **гранястий**, [**грянчїстий**], **гранїти**, [**гранкувати**] «робити грані», **гранувати** «тс.», **безгранний**, **огранка** «грані, нанесені на камінь або скло; нанесення граней», **обгранковувати**, [**одгранъ**] «розмежування» Ж, [**пригранчак**] «пірамідальна галька», [**розгранє**] «межова лінія» Ж, [**розгрань**] «пропуск, порожнє місце» Ж; — р. бр. **грань**, др. **грань** «кут, зарубка на дереві», п. **грай** «кут, грань», ч. **hгапа** «ребро, край», слц. **hгапа** «ребро, кант», вл. **hгай** «ребро, край», нл. **грай** «тс.», болг. заст. **грана** «площина кристала», схв. **грана** «верхня площина»; — псл. **ггапъ**; — споріднене з двн. **ггапа** «вусики (у рослин)», нвн. **Grappe** «остюк колоска», шв. **gråp** «ялинка», ірл. **grend** «борода», алб. [**krane**] « жало»; іє. *gher-, *ghrē-: *ghrō-: *ghrē- «виступати, вистромлятися, гостро закінчуватися». — Шанский ЭСРЯ I 4, 162; Фасмер I 452; Меркулова Этимология 1963, 80; Преобр. I 155; Sławski I 340; Machek ESJČ 183; Schuster-Sewc 340; БЕР I 273—274; Skok I 608; ЭССЯ 7, 104—106; Bern. I 346; Persson Beitr. 927; Pokorny 440.

грань² «розжарене вугілля, жар», [**грана**, **граняк**] «тс.»; — ч. **hranice** «багаття», слц. **hranica** «тс.», схв. **гранути** «засвітити» (про сонце), слн. **grānēti** «світити»; — очевидно, пов'язане з тією самою основою псл. **gr-**, що й *грїти*; виведення чеської і словацької форм від гіпотетичного *grāhna (Machek ESJČ 182—183) залишається сумнівним. — Меркулова Этимология 1963, 80; ЭССЯ 7, 118; Moszyński JP 36/2, 111. — Див. ще **грїти**.

[грань³] (бот.) «ісландська цетрарія, *Cetraria islandica* (L.) Ach.; стикта, *Stictia Schreb.*», [ґраніця] «ісландська цетрарія»; — очевидно, пов'язане з [ґранка] «чашечка, в якій сидить горіх», [ґранок] «гілка, сук», ґроно «китиця плодів». — Див. ще ґранка², ґроно.

[ґрапа] «борона» ВеУг, [ґрапа] «примітивна борона» Мо, ВеУг, [драна] «тс.» тж, [ґранати] «волочити» ВеУг, ДзАтл І; — очевидно, запозичення з румунської і молдавської мов; рум. *grăpă* «борона», молд. *grăpă* «тс.» запозичено, мабуть, через посередництво болгарської мови (болг. *grăpa* «тс.») з італійської; іт. *grappa* «гак, скоба» походить від днн. *krāpfo* «гак, гачок»; рум. *grăpă* вважається також стародавнім місцевим словом (Rosetti ILR II 80, 114) або виводиться від алб. *gper* «гачок» (DLRM 344). — Дзєндзелівський НЗ УЖДУ 37, 48; БЕР І 274; Vrabie Romanoslavica 14, 146; СДЕЛМ 89; Kluge—Mitzka 400. — Пор. ґрємпля, ґрємплі.

[ґраса] «сапа; зняряддя для прополювання міжрядь, розпашник», [ґраса, ґрасалка] «тс.» Дз, [ґрасовка] «обробіток просапних культур ґрасами» Дз, Мо, [ґраса] «сапа» Л, [ґрасувати] «розчищати доріжки; плужити, прополювати міжряддя Мо, Дз», [ґрасувати] «плужити», [ґрасувати] «тс.» Дз, [ґрасувати] «розчищати доріжки»; — р. [ґраца] «кігті для очищення грядок від бур'янів»; — запозичення з польської мови; п. *grasa* «мотика, скребачка», [kraski] «гребінь для чесання льону», як і ч. *krase* «сапка», *kratce*, [grace], слц. *grasa* «тс.», походить від свн. *kratze* «скребачка», пов'язаного з дієсловом *kratzen* «скребити, дряпати», спорідненим з шв. *kratta* «тс.», дісл. *krōta* «правірувати», алб. *gëguan*, *kruan* «скребу». — Дзєндзелівський St. sl. 10/1—2, 63; Шелудько 28; Sławski I 335; Brückner 155; Machek ESJČ 288; Kluge—Mitzka 401.

ґрасірувати «вимовляти звук р на французький лад»; — р. *gracіровать*, бр. *gracіраваць*, п. *grasejować*, болг. *gracірам*; — через російську мову запозичено з французької; фр. *grasseyer* «гаркавити» виводиться від *gras* «жирний; густий»

(пор. *avoir un parler gras, une langue grasse* «мати важкий язык»), яке походить від лат. *crassus* «товстий; густий; жирний», можливо, спорідненого з дінд. *krtsnaḥ* «цілий», псл. *čbrstivъ «твердий, міцний», укр. *черствій*. — СІС 183; Шанский ЭСРЯ І 4, 162; ССРЛЯ 3, 373; Kopaliński 371; Dauzat 372; Walde—Hofm. I 285. — Пор. черствій.

[ґрасувати] «витоптувати (копитами землю)», *ґрасувати* «тс.»; місити (землю) Ме; лютувати, спустошувати (про епідемію); бешкетувати Ж», [ґрасовати] «носитися вночі (про духів)» Бі, [ґраса] «яма для місіння глини; заміс глини» Мо, ст. *ґрасовати, ґрассовати* «ґрабувати, плюндрувати» (XVII ст.); — запозичення з польської мови; п. *grasować* «поширюватися (про хвороби); вештатися (з метою грабежу)» походить від лат. *grassāri* «нападати; лютувати; вештатися», пов'язаного з *gradus* «крок». — Дзєндзелівський St. sl. 10/1—2, 63; Sławski I 341. — Див. ще ґрадус.

[ґрата] «прут залізної решітки; карта (на тканині)», *ґрата* «тс.», *ґрати* «залізна решітка», *ґрати*, [ґратки Ж, ґрать Бі, драги Пі, ґрата] «тс.», [ґратка] «огорожа зі штагету» Л, *ґратований*, [ґратчаній Бі], *ґратчаний*, *ґратчаний*, [ґратчаний Бі], [ґратувати] «обносити ґратами» Ж, [межиґраття] «решітка», ст. *ґрата, ґрата* (XVII ст.); — бр. [ґрата] «ґратчаста огорожа»; — запозичення з польської мови; п. *krata* «залізні або дерев'яні прутки, ґрати; карта на тканині, [garata] «тс.», як і схв. [grāta] «ґрати; (тех.) грохот», походить від іт. *grata* «ґрати, огорожа» чи слат. *crata, grata* «ґрати, огорожа, брама; решето», пов'язаних з лат. *crātis* «плетиво; огорожа, пліт», спорідненим з дангл. *hyrdel* «очеретяний пліт; огорожа», нвн. *Hürde* «плетена загорожа», гр. *κάρταλ(λ)ος* «кошик, короб»; зведення українських і польських форм до нім. *Gerät* «прилад; посуд» (Шелудько 29) позбавлене підстав. — Richhardt 51; Sławski III 68—69; SW II 533; Brückner 265; Bern. I 608; Kluge—Mitzka 321; Walde—Hofm. I 285—286.

ґрати, [играти], ґра, ґравець, [ґрайка] «ґра, партія гри; вид мухи.

яка сильно дзижчить», [ґра́лка] «музичний інструмент» Ж, [ґра́ло] «тс.; розважання, гра Ж», [ґра́нець] «гравець, музикант» Я, [ґра́нка] «гра» Ж, [ґраття́] «гра на інструменті; забава», *ґрач*, [ґра́чка] «гра» МСБГ, [ґра́шка] «іграшка», [ґрець] «музикант, гравець», *ґріше* «забава, гра, місце для гри», [ґрищовики] «учасники грища» Пі, [иґра́ль] «гравець» Ж, [иґро́вище] «гра; дитячий майданчик» Ж, [иґра́, іґранка, іґра́ч, іґрашка, іґрашкар, іґре́ць], *иґрище*, [иґронько] «музикант», *ґрайлівий, ґра́льний, ґра́ний, ґранковий* «гральний» Пі, *ґрістий, іґрістий, віґра* «виґраш», *віґраш, віґраш*, *віґраш* «інтермеццо» Ж, [наиґрава́ти] «знущатися» Пі, [не́реґра] «гудіння бджоли» Ж, [п्रीґра] «тс.» Ж, [п्रीґрив] «рефрен», [п्रीґрива́ти] «приґравати», [п्रीґривка] «прелюдія» Ж, [п्रीґра] «гудіння бджоли» Ж, [пరోґра́] «проґраш», *пరోґраш*, [розéґри] «розиграш; перший день св. Петра; русалії, гулянки» Ж, [розіґри] «тс.» Ж, *розіґраш*; — р. *иґра́ть*, бр. *ґраць*, др. *иґрати*, п. *grać*, ч. *hráti*, сл. *hrat'*, вл. *hгаć*, нл. *graś*, полаб. *ja-gгаіса* «гра», болг. *иґра́я*, м. *иґра*. схв. *иґрати*, слн. *igráti*, стсл. *играти*; — псл. *jьґrati < *ьґrati; — споріднене з лит. *áikštutis* «капризувати, пустувати», лтс. *áikštitiés* «кричати», дінд. *ējati* «рухається», Тjati, *īngati* «тс.»; іе. *aig- «різно рухатися»; зіставлення з дінд. *uājati* «вшановує з побожністю і жертвою» (Потебня К ист. зв. 4, 58—59) мало переконливе. — Фасмер II 116; Преобр. I 264; Sławski I 331—332; Младенов 196—197; Machek ESJČ 181; Holub—Lyer 197; Schuster-Šewc 337—338, 339—340; Skok I 711; Bezlaj ESSJ I 208—209; Bern. I 422; Matzenauer LF 8, 9—10; Pokorny 13—14.

[ґра́тя] «старі речі, мотлох Г; кухонний посуд ДзАтл II»; — запозичення з західнослов'янських мов; п. *grat* «старі речі, мотлох, дрантя», ч. *grátu* «мотлох», слн. [ґра́ту, ґрату] «посуд» походять від нвн. *Gerät* «посуд; начиння», що зводиться до двн. *gigrāti* «обговорення, турбота; устаткування», похідного від двн. *gāt* «рада; наявні засоби; продовольчі

запаси», спорідненого з стсл. *радити* «турбуватися, піклуватися», укр. *ра́да, ра́дити*. — Дзєндзелівський УЗЛП 47—48; Sławski I 341—342; Brückner 155; Machek ESJČ 151; Kluge—Mitzka 249, 584. — Див. ще *ра́да*.

ґраф, [ґра́бя Ж, Пі, ґра́бля Ж, ґрап], *ґрафі́ня, ґрапі́ня, ґрапіха* Пі, [ґрафка] «ґрафиня» ЕЗБ 4, [ґрапова Пі, ґроуфкі́ня ЕЗБ 4] «тс.», *ґрафі́вна* «дочка ґрафа» Я, [ґраб'я́нка Я, ґрапі́вна Пі] «тс.», [ґрапенко] «син ґрафа» Пі, [ґрапо́вич Я, ґрапчійк] «тс.», [ґрабчина] «ґрафство» Пі, [ґрапчина Пі, ґра́пщина] «тс.», [ґро́фський] ЕЗБ 4, ст. *ґрабя* «ґраф» (XVII ст.), *ґрафъ* (XVIII ст.); — р. болг. м. *ґраф*, бр. *ґраф*, [ґрапъ], п. *hrabia, grabia, graf*, каш. [gróf], ч. *hrabě, [gróf]*, слн. *gróf*, вл. *hrabja*, нл. [grabjal], схв. *grōf* слн. *grōf*; — форма *ґраф* запозичена, очевидно, безпосередньо з німецької мови, форма *ґра́бя* — через польську; нім. *Graf*, як, мабуть, і п. *grabia*, походить від двн. *grāvio, grāvo* «ватажок», можливо, спорідненого з гот. *gagrēfis* «рішення, постановою». — СІС 183; Шанский ЭСРЯ I 4, 162; Фасмер I 453; Преобр. I 155; Sławski I 430; Brückner 173; Machek ESJČ 182; Holub—Lyer 197; Kluge—Mitzka 266—267.

ґрафа́, ґрафі́ти; — р. бр. болг. *ґрафа́*, м. *ґрафа*; — нове утворення, пов'язане, очевидно, з ст. *ґрафі́я* «знаряддя для писання» (пор. р. *ґрафья́* «дошка для накладання друкарського аркуша»), яке походить від гр. *γράφω* «пишу» чи *γραφῆτον* «письмовий стіл». — Шанский ЭСРЯ I 4, 162; Фасмер I 453; Тимч. 647. — Див. ще *ґрафі́ка, ґре́б*.

ґрафі́н; — бр. *ґрафі́н*; — запозичення з російської мови; р. *ґрафі́н*, ст. *карафин* походить від фр. *ca raffine* (чи пов'язаного з ним нім. ст. *Karaffine*), яке зводиться до іт. *ca raffina*, похідного від *ca raffa* «ґрафин», запозиченого з іспанської мови; ісп. *gargafa* «тс.» походить від ар. *garrāf* «черпак, ківш», пов'язаного з дієсловом *garafa* «черпати». — Шанский ЭСРЯ I 4, 163; Фасмер I 453; Преобр. I 155; Горяев 78; Machek ESJČ 241; БЕР I 230; Lokotsch 54; Dauzat 140; Kluge—Mitzka 351. — Пор. *кара́фа*.

графіка «мистецтво малювання, письма, креслення», *графік* «фахівець з графіки; креслення, схема», *графічний*; — р. *графіка*, *графік*, бр. *графіка*, *графік*, п. *grafika*, *grafik*, ч. слц. *grafika*, *grafik* «фахівець з графіки», *grafikop* «креслення, схема», вл. *grafika*, болг. *графіка*, *графік* «фахівець з графіки», *графік* «креслення, схема», м. *графика*, *графичар*, *графикон*, схв. *графіка*, *графичар*, *графикон*, слн. *gráfika*, *gráfik* «фахівець з графіки», *gráficaŕ* «тс.»; — можливо, через посередництво німецької мови (нім. *Gráphik* «графіка») запозичене з латинської; лат. *graphica*, *graphice* походить від гр. *γραφή* (*тєкнѳ*) «живопис», пов'язаного з *γράφω* «пишу», спорідненим з дангл. *seorfan* «різати, карбувати», свн. *kerben* «карбувати», псл. *žerbъ, укр. *жєреб* (первісно «покарбований кусок»).— СІС 184; Шанский ЭСРЯ I 4, 162—163; Фасмер I 453; Frisk I 324—326.— Див. ще *жєреб*.

графіт, *графітистий*; — р. болг. *графит*, бр. *графит*, п. ч. слц. *grafit*, м. *графит*, схв. *gràfit*, слн. *graftt*; — запозичення з німецької або французької мови; нім. *Graphit* (звідки й фр. *graphite*) є штучним утворенням (1789 р.) від гр. *γράφω* «пишу».— СІС 184; Шанский ЭСРЯ I 4, 164; Фасмер I 453; Holub—Lyer 182; Bloch 345; Kluge—Mitzka 278.— Див. ще *графіка*, *жєреб*.

графіті «стародавні написи, малюнки, надряпані на скелях, стінах, посудинах»; — р. *граффіти*, п. *graffiti*, схв. *графито*; — через російську мову запозичене з італійської; іт. *graffiti* (мн. від *graffito*) «написи або малюнки, видряпані на стіні» пов'язане з *graffi(a)re* «дряпати», похідного від *grafio* «гостра паличка для писання у стародавніх греків і римлян», що походить від лат. *graphium* «тс.», яке зводиться до гр. *γράφω* «пишу».— СІС 184; Kopalinski 368; Mestica 694.— Див. ще *графіка*.

графоманія «хворобливий потяг до письменництва», *графоман*; — р. болг. *графомания*, бр. *графаманія*, п. слц. *grafomania*, ч. *grafomanie*, схв. *графоманія*; — запозичення з французької мови; фр. *graphomanie* утворене зоснов гр. *γράφω* «пишу» і *μανία* «божевілля, потяг, при-

страсть, шаленство».— СІС 184; Шанский ЭСРЯ I 4, 164; ССРЛЯ 3, 376; Klein 675.— Див. ще *графіка*, *манія*.

грація, *граціозний*; — р. болг. *грация*, бр. *грация*, п. *gracija*, ч. *gracie*, слц. *gracia*, вл. *gracija*, схв. *gràcija*, слн. *grácija*; — запозичення з латинської мови; лат. *grātia* «краса» пов'язане з ім'ям богинь краси *Grātia* «Грації», утвореним від основи прикметника *grātus* «приємний, привабливий; вдячний», спорідненого з дінд. *grñati*, *grñtiē* «співає, хвалить», ав. *gar-* «хвалити», лит. *girtī* «хвалити, славити», лтс. *dziūliēs* «вихвалюються», прус. *girtvei* «хвалити».— Шанский ЭСРЯ I 4, 165; Walde—Hofm. I 619—620.

грашпан — див. *грішпан*.

грєбати «зневажати», *грєбувати*, [*гєрбувати*] «тс.»; — р. [*грєбатъ*] «вередувати», [*грєбать*, *грєбовать*] «тс.», бр. *грєбаваць* «зневажати, гидувати», ч. *hřebati* «сварити», стсл. *огрѣватиса* «уникати, утримуватися»; — очевидно, пов'язане з *гребті* через проміжні значення «скребти, чистити»; пов'язання з лит. *geĩbti* «поважати; хвалити» (Карський РФВ 48—49, 431) недостатньо обгрунтоване.— Фасмер I 454; Преобр. I 156; Machek ESJČS 147; ЭССЯ 7, 108—109; Bern. I 348.— Див. ще *гребті*.

гребелюк (орн.) «щурик, берегівка, *Nigundo giragia*», [*гребенюк*] «тс.»; — пов'язане з *гребті*; назва зумовлена тим, що щурик вигрібає для гнізд глибокі нори в схилах ярів і берегах річок.— Воїнств.— Кіст. 336.— Див. ще *гребті*.

гребенщик (бот.) «тамарикс, *Tamarix gallica*» Я; — р. *гребенщик* «тс.»; — пов'язане з *гребінь*; назва зумовлена, очевидно, формою суцвіття, яке нагадує півнячий гребінь.— Вісколіна—Клоков 184.— Див. ще *гребінь*.

гребіш (бот.) «образки болотні, *Cela palustris* L.»; — п. *grzebieniec* «тс.»; — очевидно, пов'язане з *гребінь* як назва, зумовлена подібністю суцвіття чи листа рослини до півнячого гребеня (пор. бр. [*петушки*, *пеўнікі*] «тс.»).— Див. ще *гребінь*.

гребінець (бот.) «гребінчаста цілозія, півнячий гребінь, *Celosia* L.», [*греб-*

бенюшка Ж, гребішок Мак] «тс.»; — п. grzebionatka, ч. [koňoutí hřeben] «тс.»; — похідне утворення від *гребінь*; назва зумовлена подібністю квітів рослини до півнячого гребеня. — Вісюліна — Клоков 149. — Див. ще *гребінь*.

гребінник (бот.) «мушка, мушиця, смичка, смикавка, *Cynopus cristatus* L.»; [гравілат, *Geum urbanum* L.], [гребениця] «*Cynopus*» Мак, [гребенячка] «тс.» Ж, [гребенець] «гравілат» Мак, [гребенник, гребінь, гребник] «тс.» Мак; — р. *гребневік* «*Cynopus*», *гребенник*, бр. *гребнік*, п. *grzebienica*, схв. [гребениця] «тс.»; — пов'язане з *гребінь*; *Cynopus* названий так через гребнеподібну форму приколоскового листочка; відповідає значенню латинської назви (*cristatus* «гребінчастий»). — Нейштадт 113.

гребінь «інструмент для розчісування; прядильний пристрій; наріст на голові деяких птахів; верхня грань чоґо-небудь; вид орнаменту на крашанці», [гребень] (хвороба коней) Я, [гребенник] «майстер, що робить гребінки» Ж, [гребено] «гребінь для овечої вовни» ВеЛ, [гребеняр] «майстер, що робить гребінки» Ж, [гребішк] «гребінка» Я, *гребінець*, *гребінка*, *гребінник*, [гребінниця] «грубе полотно», [гребінщик] «той, що виробляє гребінки» Я, [гребішок] «гребінець» Ж, [гребенатий], *гребеністий*, *гребенястий*, *гребінний*, *гребінчастий*, *гребінчатий*, [гребінястий] Я; — р. *гребень*, бр. *гребень*, др. *гребнь*, *гребень*, п. *grzebien*, ч. *hřeben*, слц. *hřebej*, вл. *hřebjeň* (у деяких птахів; вершина гори), нл. *grjebjeň*, полаб. *gribin*, болг. м. *гребен*, схв. *гребен*, слн. *greben*, стсл. **гребень**; — псл. *grebu, род. в. *grebene*, похідне від *grebo* «гребу». — Трубачев Рем. терминол. 77; Шанский ЭСРЯ I 4, 165; Фасмер I 454; Machek ESJČ 187; Holub—Kop. 134; Schuster-Sewc 347; БЕР I 277; Skok I 599—601; Bezlej ESSJ I 173; ЭССЯ 7, 112—113; Верн. I 347; Откупщиков 114; Moszyński JP 36/2, 115. — Див. ще *гребті*.

гребля «загата», [греблянка] «баба, що торгує на греблях» Я, *гребельний* «загатний», *гребляний* «тс.», *погребельне*

«мито за проїзд через греблю»; — бр. *гребля* «загата», др. *гребля* «рів, вал, окіп», п. *grobľa* «загата», ч. ст. *hřobě* «купа; підвищення, могила», слц. *hrobľa* «насип, купа, могила», вл. *hřebja* «загата», нл. *grobľa* «рів, канал», схв. *гребля* «викопана або накидана стежка; яр, борозенка в городі», слн. *grobľja* «купа каміння», стсл. **гробля** «могила, рів»; — псл. *grebja, *grobja, похідне від *grebo* «гребу». — Stawski I 345—346; Schuster-Sewc 346—347; ЭССЯ 7, 109. — Див. ще *гребті*.

гребті «згрібати; веслувати», [гребати] «копати; гребти, веслувати» Ж, [гребті] «гребти» Ж, *гребтіся* «гребти; ритися; [підлещуватися Я]», [гребіниця] «робітниця, що гребе сіно» Я, *гребіць* «веслувальник; згрібальник сіна», [гребіжка] «курка, що гребе» Ж, [гребіля] «згрібач сіна» Ж, [гребільник] «тс.» Ж, [гребінка] «вода на дні ковбани» Я, *гребка* «весло; машина для згрібання сіна», [греблиця] «скребло, скребок», [греблиця] «скребло» ЕЗб 4, [гребль] «скребло; знаряддя на зразок граблів», *гребня*, [гребовиця] «згрібання сіна; час згрібання сіна», [гребок] «весло; стерно» Ж, [гребун] «згрібальник сіна» Ж, [гребчик] «гребінець» Ж, [гребіцьк] «тс.» Я, *гріб* «могила; домовина», *гроб* «тс.», *гробар*, *гробарик* (ст.) «могильник», *гробач* «гробокопач» Я, *гробі* «кладовище», *гробки* «тс.», *гробниця*, [гробовіць] «могила», [гробовиця] «тс.» Я, *гробовище* «кладовище», *гребній*, [гребовицький] «пов'язаний із згрібанням сіна», [гробковий] «могильний» Ж, [гробний] «тс.», *гробовий*, [гребом] «гребучи(сь)» Я, *вігріб*, *вигрібний*, *згрібати*, [згребло] «скребло», [згребало] «скребниця для чищення худоби» Па, [згребло] «кінні граблі Па; скребло Ме», *згрібальник*, [згріб'я] «клоччя», *згрібний* (про грубе полотно), [загреб] «випечений у попелі хліб» Ж, *загребя* «місце, де щось закопане; вид хліба; жадібна людина», *загребки* «закінчення збирання врожаю», *загребистий* «яким можна добре гребти», *загрібальник*, [загрібачка] «коцюба», [загрібок] «невдало випечений хліб», *загребуций* «жадібний», *нагробок*, *надгробок*, *надгробник*, *надгробний*, *огребки* «залишки сіна, корму», [огрібач] «коцюба»,

[*бѣриби*] «залишки сіна» Ж, *огребом* «обома руками», *погребнѣтися* «гребнути веслом», *пѣгреб* «льох», *погрѣб* «похорон», [*погрѣбар*] «могильник», *погрѣбѣця* «надбудова над погребом», *погрѣбѣще* «погрѣб», [*погребнѣк*] «надбудова над льохом, передня частина льоху», [*погребнѣя*], *погрѣбнѣк* «тс.», [*погрѣбѣвини*] «поминки», *пѣгрѣб* «льох», [*погрѣб*] «похорон», [*погрѣбѣч*] «коцюба», [*погрѣбнѣяк*] «надбудова над льохом» (?), *погрѣбѣльнѣй*, *погрѣбнѣй* «похороннѣй», *погрѣбѣвѣй* «похороннѣй»; присутнѣй на похоронах», *погрѣбнѣй* «льоховѣй»; похороннѣй», *пригрѣбѣця* «погрѣбник», [*погрѣбѣця*] «передня частина льоху» Дз, *угрѣбити*; — р. *грѣстѣ*, бр. *грѣбѣци*, др. *грѣбсти*, *грѣти*, *грѣсти* «гребти, чесати», п. *grzebać* «ритися, гребтися», ч. ст. *hřěsti* «ховати», слц. *hřiebsti* «копатися, ритися», вл. *hřiebać*, нл. *grěbaš* «шаркати; рити; дрѣпати», болг. *грѣба*, схв. *грѣпсти*, слн. *grěbsti* «гребти, розкопувати», стсл. *грѣвж*, *грѣти*; — псл. *grēti* < *grebti, *grēbati*; — споріднене з лит. *grėbti* «обробляти граблями», лтс. *grebt* «вискоблювати», дшв. *græva* «копати», алб. *kreh* «чешу»; іе. **ghrebh-* «скребти, копати». — Шанский ЭСРЯ I 4, 167; Фасмер I 454; Преобр. I 157—158; Sławski I 367—368; Machek ESJČS 142; Holub—Kop. 131; Schuster-Sewc 346; БЕР I 276—277; Skok I 599—602; Bezlaĵ ESSJ I 172; ЭССЯ 7, 109—110; Bern. I 348; Fraenkel 165—166; Pokorny 455—456. — Пор. *грѣбати*.

[*гревѣт*] «пісок із щепенем» Дз; — очевидно, походить від фр. *grève* (*grevette) «грубозернистий пісок, гравій», яке зводиться до гал. *grave «пісок». — Dauzat 374; Bloch I 347. — Пор. *грѣвій*.

[*грегѣрнѣй*] «моторнѣй, спритнѣй», [*грегѣрнѣй*] «тс.»; — неясне; можливо, запозичене з румунської мови; рум. *gregăr* «стаднѣй» (молд. *грегѣр* «тс.»), яке при запозиченнѣ могло набути значення «швидкѣй, рухливѣй», походить від лат. *gregarius* «належнѣй до стада», похідного від *grex* «стадо, натовп, юрба», спорідненого з гр. дор. *ἀ-γρέ-τας* «збирач», псл. **gr̥tati*, укр. *горнѣти*, *гѣрстка*. — Walde—Nořm. I 622. — Див. ще *горѣтати*.

[*грѣгати*] «квакати, крякати» Ж; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *кректѣти*, *крякати*, *греготѣти* «кричати» (про лебедя).

грѣгіт — див. *грѣхіт*.

[*греготѣти*] «кричати» (про лебедя), [*греготѣти*] «шумѣти, шипѣти» Ж, [*григотѣти*] «шумѣти» (про вітер) Я; — п. *grzechotać*, (*grzegotać*) «тріскотѣти, цокотати; кумкати» (про жаб), ч. заст. *hřehťati* «клекотѣти, стукотѣти», вл. *hřjehtać* «квакати; хрюкати»; — давнє звуконаслідувальне утворення. — SW I 932; Sławski I 369. — Пор. *проготѣти*.

[*грѣзен*] «виноградне гроно», [*грѣзник*] «тс.» ВеУг; — р. [*грѣзнѣ*] «гроно», [*грѣздень*] «два зрѣлі плоди горѣха; цибулина з зеленими паростами», др. *грѣзнѣ* «гроно, виноградна ягода», *грѣзно*, *грѣзно*, *грѣзнѣ*, *грѣзнѣ*, *грѣ* «тс.», болг. [*грѣздеј*] «пробка, затичка», [*грѣзд*] «тс.»; — псл. **gr̥zdbn-*, пов'язане чергуванням голосних з основою *grzd-*. — Фасмер I 455; БЕР I 278; ЭССЯ 7, 114. — Див. ще *грѣзно*, *грѣно*. — Пор. *грѣнка*².

грѣйдер «машина для вирівнювання поверхнѣ ґрунту»; — р. болг. *грѣйдер*, бр. *грѣйдар*, ч. *grejdr*, *grader*, слц. *grader*, схв. *грейдер*, слн. *gréder*; — запозичення з англійської мови; англ. *grader* утворене від дієслова *grade* «нівелювати, вирівнювати, розкладати за рангом», яке походить від лат. *gradus* «ступінь, крок». — СІС 185; Шанский ЭСРЯ I 4, 166; Klein 672. — Див. ще *градус*.

грѣйпфрут «дерево групи цитрусових, помпельмус гроновиднѣй, *Citrus paradisi*; плід цього дерева»; — р. *грѣйпфрут*, бр. *грѣйпфрѣт*, п. *greipfrut*, *grapefruit*, ч. слц. вл. слн. *grapefruit*, болг. *грейн-фрут*; — через російську мову запозичене з англійської; — англ. *grape-fruit* складається з імениників *ггаре* «виноград, гроно винограду», що походить від дфр. *ггаре*, *ггаре* «гак; гроно винограду», пов'язаного з *сгаре*, *ггаре* «збирати виноград», яке вважають германським запозиченням (пор. днв. *kgārjo* «гак», франк. *kgarro, нвн. *Kgarfen* «тс.»), і *fruit* «плід, фрукт», що походить від лат. *fructus* «тс.»; назва зумовлена, мабуть, тим, що цей плід росте гронами, як виноград. — СІС 185; Шан-

ский ЭСРЯ I 4, 166; БСЭ 12, 491; Копалиński 372; Holub — Lyer 183. — Див. ще **фрукт**.

грек, *грекіня*, [грéка] «грецька мова» Ж, *грецізм*, *гречанка*, [гречва́] «греки», [гречізна] «грецька мова», [гречина́] «тс.» Ж, [гречня́] «греки» Я, *Грeція*, [Грeчшина] «Греція» Я, [грeцинина] «грецька мова» Я, *грeцький*, ст. *грекъ* (XV ст.); — р. *грек*, бр. *грэк*, др. *грѣкъ*, п. *Grek*, ч. *Řek*, ст. *Нѣкъ*, слц. *Grék*, вл. *Grek*, нл. *Grjek* — болг. *грѣк*, *гѣрк*, м. *грк*, схв. *Грѣк*, слн. *grk*, стсл. *грѣкъ*; — запозичене, очевидно, з латинської мови; лат. *graecus* «грек» походить від гр. *γραῖκός* «житель землі Граῖα в Беотії», яке пізніше стало загальною назвою греків; походження назви землі невідоме. — Фасмер—Трубачев I 455; Преобр. I 156—157; Brücker 156; БЕР I 288; Skok I 612—613; ЭССЯ 7, 163; Bern. I 359—360; Frisk I 223.

грeміти, *грeмотіти*, *грeмотіти*, *грeмічий* — див. **гриміти**.

[Грeмок] (бот.) «дзвінець, *Rhinanthus crista galli* L.» Мак, [грeмошник, *громки*] «тс.» Мак, [грeмуха] «талабан польовий, *Thlaspi arvense* L.» Мак; — р. [грeмбк] «дзвінець», [грeмішка, *грeмішник*, *громкі*, *погрeмбк*] «тс.», [грeміха] «талабан польовий», бр. [грамкі] «дзвінець»; — пов'язані з **гриміти**, др. *грeмѣти*; назви дзвінця зумовлені тим, що достиглі плоди рослини, які знаходяться в сухій чашечці, при погойдунні від вітру звучать, як брязкітка; очевидно, за такою ж ознакою названо і талабан польовий, плід якого становить стручок з насінням. — Нейштадт 291—292, 502. — Див. ще **гриміти**.

[Грeмпля] «ручний гребінь для розчісування вовни» Я, [Грeмплі] «колесо з зубцями для розчісування вовни» Мо, [Грeмплювати] «розчісувати вовну» Мо; — п. *grępla* «карда, чесалка», *grępla*, *grępel*, ч. *kráplě*, слц. *krápl'a*, нл. *gráplě* «тс.»; — запозичено через польське посередництво з німецької мови; нім. *Krępel* «гребінь для вовни; кардочесальна машина», запозичене в літературну мову з нижньонімецької, є зменшеною формою від *Krápre* «гак»,

двн. *krápre* «тс.», спорідненого з нвн. *krupit* «кривий», гр. *ῥοβλός* «кривий, покручений», очевидно, також посл. *grōbъ*, укр. *грѹбий*. — Мо 28; Stawski I 345; SW I 906; Sl. wyg. obcych. 260; Kluge—Mitzka 400, 403, 408; Frisk I 329—330. — Див. ще **грѹбий**. — Пор. **крамплі**.

грeна «яйця метелика шовкопряда», *грeнаж* «заготівля грени»; — р. болг. *грeна*, п. *grępa*; — очевидно, запозичено з французької мови через посередництво російської; фр. *graine* «сім'я, зерно; грена» походить від лат. *grānum* «зерно». — СІС 185; ССРЛЯ 3, 384—385; Копалиński 372; Dauzat 371; Bloch 344. — Див. ще **гран**.

грeнадeр «солдат добірних частин у багатьох європейських арміях»; — р. *грeнадeр*, ст. *грeнадир*, *грeнадир* (1698), бр. *грeнадзeр*, п. *gręnadier*, ч. *gręnadýr*, слц. *gręnatier*, вл. *gręnaděr*, болг. м. *грeнадир*, схв. *грeнадир*, слн. *gręnadír*; — через посередництво німецької мови (нім. *Gręnadier* «гренадер») запозичено з французької; фр. *gręnadier* «гренадер; гранатометник» пов'язане з *gręnade* «граната», яке походить від лат. (*malum*) *grępatum* (бот.) «гранат». — СІС 195; Шанский ЭСРЯ I 4, 167; Фасмер I 456; Копалиński 372—373; Kluge—Mitzka 269; Dauzat 374. — Див. ще **граната**.

[Грeний] (у виразі *грeна неділя* «зелена неділя»), [Грeний] «тс.», [Грeніха] «пісня на клечальну неділю», [Грeнішка Ж, *грeнушкі* Пі] «тс.»; — р. [Грeній] ([Грeная неділя] «тиждень перед петрівкою»), [Грeнуха] (старовинне народне свято), бр. [Грeніа (Грeніа)]; — неясне; пов'язувалося з н. *grün* «зелений» (Шелудько 28; ЭССЯ 7, 117); зіставлялося також з *грeти*, *рeзигри* «перший день петрівки» (Шелудько там же, примітка редактора).

[Грeннути] «важко власти» Ж, [Грeннутися] «упасти, ударитися» Я; — очевидно, результат контамінації форм *гeннути* і *гримнути* «тс.» (див.).

[Грeхіт] «сміття, щeбінь» Ж, [Грeгіт] «кам'янисте поле; скеляста гора» Ж; — п. [gręchoť] «узбіччя, покрите гравієм», слц. [hřochot] «мерзле болото на дорозі», [gochoť, chřochot] «тс.»; болг. *грoхотá* «кам'янистий схил», схв. *грѹхот* «ка-

м'янистий ґрунт»; — мабуть, запозичене з польської мови, в якій походить від первісного звуконаслідувального кореня *gre(ch)-, паралельного до groch-. — Иллич-Свитыч ИАН ОЛЯ 19/3, 229; SW I 905; БЕР I 285; Skok I 623—624. — Пор. **грóхати**.

[грещило] «галун», **[грицило]** «тс.» Ж; — не зовсім ясно; можливо, утворене на основі вживаного у Закарпатті виразу *грещкий квас* «галун» під впливом назв речовин на -ило (*дубило, квасило*).

[грещул] «шліфувальний брусок (з породи пісковиків) Ко; — не зовсім ясно; очевидно, пов'язане з рум. grésie (grézie) «мінерал-пісковик; точильний камінь», яке зіставляється з алб. gëgësë. — DLRM 346.

[грещоватий] (у виразі *грещовата віця* «віця, що хворіє на вертіж, внаслідок чого кружляє в агонії») Я, **[грищоватий]** «тс.» Я; — пов'язане, очевидно, з *грещь* «удар, крововилив у мозок, параліч»; назва виникла, мабуть, на тій основі, що віцю вважали ураженою ударом або паралічем. — Див. ще **грещь**¹.

грещь¹ «апоплексичний удар, параліч»; — р. **[грещ]** (лайл.) «диявол», **[игрещ]** «нечистий дух, домовик; параліч; припадок крикливці; блазень»; — похідне утворення від дієслова *грати*; назва зумовлена мимовільними незвичними рухами чи криками хворих; звукова близькість до болг. *грѣч* «спазм», схв. *грѣч* «тс.», очевидно, випадкова. — Потебня К ист. зв. IV 60. — Див. ще **грати**.

[грещь²] «ратоборство, сутичка», **[гэрещь]** «тс.»; — фонетичний варіант форми *герць*, утворений, очевидно, під впливом слів *гра, грещь* «гравець». — Див. ще **герць**.

грещь³ — див. **грати**.

гречка (бот.) «Fagopyrum Gaerth.», *г. польова* «грицики, Capsella bursa pastoris (L.) Medic.», *г. дика* «щавель, Rumex acetosa L.», **[грещкóвка]** Л, **[грещáнище]**, **[грещісько]**, **[грещіще]**, **[грещківка]**, **[грещків'я]** «тс.», **[грещáник]** «вид хліба», **[грещáниця]** «гречана солома», **[грещáнка]** «тс.», **[грещіна]** «зернина гречки», **[грещіх]** «комаха Anisoplia fruticosa; пиріг

з гречки; дика гречка» Ж, **[грещіха]** «гречка» Л, **[грещішка]** «млинець з гречки», **[грещький]** «гречаний», **[грещáний]** «з гречки; (про масть) укритий коричневими крапками», ст. *гречка* (1558); — р. *грэчка, грэча, грещіха*, бр. *грэчка*, п. *grука, hreczka* (з укр.), слц. **[hřečka]** (з укр.), болг. *гречиха* (з р.); — пов'язане з *грек*, як назва рослини, що потрапила до східних слов'ян через греків. — Шанский ЭСРЯ I 4, 169; Фасмер — Трубачев I 457; Преобр. I 156—157; Горяев 79; Sławski I 362—363; JP 36/4, 278; Brückner 156, 173; Machek Jm. rostl. 88; Bern. I 359. — Див. ще **грек**.

гречний «чемний, ввічливий», **[гречний]**, **[гречий]** Ж «тс.», **[грещи]** «добре», **[греще, грече]** «тс.», **[негречи]** «непристойно» Пп, ст. *гречный* «вихований, пристойний» (XVIII ст.); — слц. **[gręcny]** «тс.»; — запозичення з польської мови; п. *grzeczny* «тс.» утворилося внаслідок злиття виразу *k rzeczu* «до речі»; калькою п. *grzeczny* є укр. *доречний*. — Witkowski SOr 19/2, 209; Brückner 162; Sławski I 369. — Див. ще **к, річ**.

гриб, **[грибар]** «збирач грибів» Ж, **[грибниця]** «частина гриба», **[грибовик]** «хвороба коней, пухлина» Я, **[грибовиско]** «місце, де ростуть гриби» Ж, **[грибовіще]** «тс.», **[грибок]**, **[грибша]** «грибниця», **[грибáстий]** «грибоподібний», **[грибний]**, **[нідгриб]** (вид грибів) Нед; — р. **гриб** «гриб», **[гриб, гриба]** «губа (частина обличчя)», бр. *grыб*, п. *grzyb*, ч. *hřib*, слц. *hrib*, вл. *hrib*, нл. *grīb* «гриб; пухлина у коней», слн. *grīb*; — псл. *grībъ*; — етимологія затемнена, єдиної думки щодо походження немає; виводиться від *glibъ із зміною г > l (Sławski I 373; Moszyński JP 36, 196), яке порівнюється з укр. *гліва* «гриб на дереві, губка», лит. *glėi-ta* «слиз», *gliėti* «мазати, ліпнати»; пов'язувалось із *skripъ, укр. **[скрип]** «гриб» як позначення тугості (скрипучості) грибів (Machek ESJČ 188), з *grebъ* «гребу» як позначення того, що виростає (вигрібається) з землі (Jakobson Word 8, 387), з лит. *greĩtas* «вершки, сметана, слизистий осад» (Фасмер I 457), *griebtĩ* «збирати молоко» (про соковиту шапинку) (Brückner 163; Holub—

Кор. 134), з псл. *g^ʔvbъ «горб», норв. когра (когр) «стара кора», ірл. gerbach «зморшка, складка» (Petersson Vgl. sl. Wortst. 12; Schuster-Sewc 341—342), з п. grzybieć «робитися старим або кривим» (Machek ESJČ 188); лит. grūbas «гриб», лтс. grības «неістивний гриб» за-позичені з слов'янських мов.—Шанский ЭСРЯ I 4, 169—170; Фасмер—Трубачев I 457—458; Филин Образ. яз. 208; Меркулова Очерки 162—166; Этимология 1964, 93—94; Преобр. I 158; ЭССЯ 7, 126—128; Bern. I 352.

грїва «довге волосся на шиї і хребті тварин», [гривак] «сизий голуб, Columba palumbus L.», гривань «кінь з довгою гривою; довговолоса людина», [гривач] «тс.; дикий голуб», [грівил] «бахрома для обшивання плахт» Я, [грівіця] «купка трави, не захоплена при косінні; вузька спокійна смуга води між сильними хвилями Я; грива Ж», [грівичка] «бордюр на клумбі з дерну», [грівка] «пілка плахти; чорна вівця з білою шиєю ВеНЗн», [грівна] «грива» ВеУг, [гривнак] «сизий голуб, Columba palumbus L.» Ж, [грівно] «грива» Дз Атл II, [гривно́к] «сизий голуб», [гривня́к] (назва русинів з-під Перемишля і Ярослава) Ж, гривастий, гриватий, [гривкастий], за-грівок, [загрівий] «білий з чорною шиєю» (про вівцю) Ж; — р. болг. м. грїва, бр. грїва, др. грива, п. grzywa, ч. hřiva, слц. hriva, вл. hriva, нл. grīwa, полаб. grevén (greiven), схв. грїва, слн. grīva, стсл. грива; — псл. grīva, похідне від того самого іє. *g^ʔeg- (*g^ʔg-) «проковтувати; глотка», до якого зводиться й псл. *g^ʔdlō, укр. гóрло; — споріднене з лтс. grīva «гирло ріки», grīvis «висока трава», дінд. grīvā «шия, потилиця», ав. grīvā- «потилиця», перс. girē, гр. δέρη «тс.»; зв'язок з псл. grōdъ, grēda, gora (Moszyński JP 36, 197) малоімовірний.—Шанский ЭСРЯ I 4, 170; Фасмер—Трубачев I 458; Преобр. I 158; Горяев 79; Sławski I 374; Brückner 163; Machek ESJČ 189; Holub—Кор. 135; Schuster-Sewc 341—342; БЕР I 281; Skok I 620; Bezlaj ESSJ I 177; ЭССЯ 7, 129—130; Bern. I 352—353; Mayrhofer I 353, II 556—557; Mühl.—Endz. I 658; Frisk I

367; Pokorny 474—476.—Пор. гóрло, грівня.

[грівий] «сіро-жовтий, сірий в плямах, гнідий», [гривко́] «гривий пес» ВеНЗн; — очевидно, запозичення з румунської мови; рум. griv «сірий в плямах» походить від болг. грив «сірий, сивий», спорідненого з двн. gris «сірий», нвн. grau «тс.» (Младенов 110) або пов'язаного з нгр. γρίφος «сиво-білий», спорідненим з тими самими германськими формами (БЕР I 280); запозичення могло бути сприйняте в українській мові як фонетичний варіант власного укр. глівий.—DLRM 348; ЭССЯ 7, 130; Нерознак 208.—Пор. глівий.

грівно — див. гриміти.

грівня «мідна монета в три або дві з половиною копійки; золота і срібна монета», грівна «металева прикраса на шию; [гривня Ж], грівеник, [грівень] «п'ять копійок; п'ятнадцять копійок» Мо, [грімня] «гривня» Мо, [грівенний] «трикопійечний», [рёмня] «гривня» Нед;—р. грівна «грошова одиниця у вигляді злитка срібла; металева прикраса на шиї», бр. грїўня, др. гривьна «намисто, каблучка, вага (золота, срібла)», п. grzywna «штраф; монета; вага; нашийна прикраса», ч. ст. hřivna «грошова одиниця», слц. hrivna «одиниця ваги», вл. hrivna «марка», полаб. grēiw(n)ē «гріш», болг. грївна «грошова одиниця; браслет», м. гривна «браслет, каблучка», схв. грівна «тс.», стсл. гривьна «намисто; браслет»; — псл. grīvьna, похідне від grīva «шия, потилиця»; — первісне значення «намисто» доповнилось в окремих мовах значенням «грошова одиниця» внаслідок звичаю робити намисто з монет.—Винник 124—126; Шанский ЭСРЯ I 4, 170—171; Фасмер I 458; Преобр. I 158; Sławski I 374—375; Machek ESJČ 189; Holub—Кор. 135; Holub—Lyer 199; Schuster-Sewc 343—344; БЕР I 281; Skok I 620; ЭССЯ 7, 130—132; Bern. I 352.—Див. ще грїва.

Григорій, Григор, Грїгір, [Гридкó Я, Гринáшко Я], Гринь, Гринько́, Грїньо, [Гринчúк Я], Гриць, Грица́й, [Грунь, Рагір, Ригóр], ст. Гриць (знев.) «вживана шляхтою назва хліборобів-

українців» (XVII ст.); — р. *Григорій*, бр. *Рыгор*, др. *Григориш*, п. *Grzegorz*, ч. *Řehoř*, слц. *Gregor*, болг. *Григор*, слн. *Gregorij*, стсл. **Григори**; — запозичено в східнослов'янські мови через старослов'янську з грецької; гр. Γρηγόριος (Γρηγόρας) утворено від дієслова γρηγορεῖν «не спати, бути пильним», пов'язаного з ἐγείρω «буджу», спорідненим з дінд. *jā-gā*-га «не сплю», ав. *ja-gāga* «тс.».— Сл. вл. імен 206; Петровский 91; Frisk I 437—438.

григотати — див. **греготати**.
гріди, **грідка** — див. **гріда**².

грьдъ (іст.) «нижча верхівка княжої дружини», **грьдєнь** «охоронець князя» Ж, **грьднѣя** «приймальна кімната у князівському палаці; казарма; гарнізон Ж; кімната для челяді Я», **грьднѣця** «приміщення для гріді; приймальна кімната у князівському палаці», **грьднѣякъ** «грьдєнь Ж; гарнізонний солдат Пі», **грьднѣящій** Пі, Ж, **грьднѣякувати** «бути грідняком» Пі, Ж, **грьднѣячити** «тс.» Пі, Ж; — р. (іст.) **грьдъ** «нижча князівська дружина», **грьднѣя** (**грьднѣця**) «приміщення для гріді», бр. (іст.) **грьдъзь**, **грьднѣця**, др. **грьдъ** «воїн», **грьднѣя**, **грьднѣя**, п. *hrydþia* «приміщення для сушіння зерна та інших предметів», болг. **грьд** «князівська дружина», **грьднѣця** «приміщення для варти»; — запозичення з давньоскандинавської мови варягів; дісл. *grīð* «служба у когось, право на притулок» зіставляється з гр. *χάρις* «ласка, прихильність, вдячність, краса» (Falk—Topf I 346), з гот. *grīþs* «крок», а також з дінд. *grīnaþ* «дім» (Горев 79).— Фасмер I 158; Преобр. I 159; Brückner 162; Bern. I 352; Mikl. EW 78; Jóhannesson 395.

грьжа «хвороба; [журба, туга, турбота МСБГ; сум, терзанія], **грьжѣ** «сум, скорбота» Ж, **грьжѣти** «годувати, доглядати» МСБГ, **грьжѣти** «тс. МСБГ; здобувати щось із труднощами Ж», **грьжѣтисѣ** «журитися, турбуватися» МСБГ, **грьжѣватися** «тс.» МСБГ, **грьжѣ** «турбота, печаль» Ж, **грьжѣ** «тс.» Ж, **нагрьжѣник**, **розгрьжѣти** «з труднощами здобувати» Нед, **розгрьжѣти** «тс.», **розгрьжѣти** «роздобути,

дістати» Ме; — р. **грьжа** «хвороба; [біль, ломота; рана, налив]», бр. **грьжа**, др. **грьжъ** «хвороба», п. *gryža* «тс.», болг. м. **грьжа** «турбота», схв. **грьжа** «різь у животі; понос», слн. *grīza* «понос», стсл. **грьжа**; — псл. *gryža* < *gryzja, похідне від *gryzti* «грізти»; припущення про запозичення з румунської мови (Vincenz 14) малоімовірне; навпаки, рум. *grīja* «турбота, страх» (молд. *грьжэ* «тс.») є запозиченням з болгарської мови (DLRM 347; СДЕЛМ 90).— Шанский ЭСРЯ I 4, 186—187; Фасмер I 466; Преобр. I 163; Brückner 160; Младенов 110; БЕР I 281—282; Bezlaĭ ESSJ I 178; ЭССЯ 7, 161—162; Bern. I 359; Mikl. EW 80.— Див. ще **грізти**.

грьжѣник (бот.) «грижниця, остудник, *Herniaria glabra* L. Ж; родювик лікарський, *Sanguisorba officinalis* L. Мак; вероніка дібровна, *Veronica chamaedrys* L. Мак; зірочник лісовий, *Stellaria holostea* L. Мак», **грьжѣнь** «сухоребрик стиснутий, *Sisymbrium stric-tissimum* L.» Мак, **грьжѣниця** «остудник», **грьжѣник** «грижниця сіра, *Herniaria in-sana* Я; перстач гусячий, *Potentilla anserina* L. Мак», **грьжѣник** «тс.» Мак; — р. **грьжѣник** «грижниця» [та ін.], **грьжѣниця** «грижниця; перстач» [та ін.], **грьжѣвник** «грижниця» [та ін.], бр. **грьжѣнік** «грижниця»; — похідні утворення від **грьжа**, **грьзти**; назви зумовлені застосуванням цих рослин у народі для лікування різних хвороб; назви грижниць, які відповідають латинській назві цієї рослини (лат. *herniaria* похідне від *hernia* «грижа»), можуть бути пов'язані з тим, що в деяких місцях напар з цієї рослини п'ють при болях після важкої фізичної праці або підняття великої ваги.— Носаль 97, 167, 203; Лік. росл. 81, 198—200, 224.— Див. ще **грьжа**, **грьзти**.

грьжѣн — див. **гришпѣн**.

грьзти, **грьзтисѣ**, **грьзѣ** «сварка; сум, скорбота», **грьзанѣна** «сварка», **грьзѣлка** «жувальні органи» Ж, **грьзѣло** «тс.» Ж, **грьзѣчка** (бот.) «ріпа, *Brassica Rapa*; кавун, *Cucumis citrullus* ВеНЗн», **грьзѣння** «докір» Я, **грьзѣй** «сварлива людина» Я, **грьзнѣя**, **грьзѣтѣ** «сум, скорбота; сварка», **грьзѣтѣя**, **грь-**

зін, [гризійка] «ріпа», [гризюка] «сварлива людина», [гризь] «ломота; ревматизм; пупова грижа», [гризьба] «сум, печаль» Ж, *гризь* (вигук для позначення гризіння), [гризливий] «сварливий» Я, *гризотний*, *гризучий*, *гризкий*, *відгризатися* «лягтися», [відгризка] «зла лайлива реплика» Ж, [відгризок], [згриз] «сум, печаль», [згриза, згризота] «тс.», [нагризок] «обгризений кусочок» Ж, *недогризок*, [недогризя] «недоїдене сіно» Вел, *огризатися*, [огриз] «залишок» Ж, *огризок* «тс.», [огриза] «сум» Ж, [перегризки] «недоїдене сіно» Вел, [угриза] «сум, скорбота», [угризка] «сварка; скорбота» Ж; — р. *грызь*, бр. *грысь*, др. *грызи*, п. *gryż*, ч. *hryzti*, слц. *hryzŕ*, вл. *hryzaś*, нл. *gryzaś*, болг. *гріза*, м. *грізе*, схв. *грісти*, слн. *grīsti* «гризти; жалити, щипати», стсл. *грысти*; — псл. *grysti* < *gryzti*; — споріднене з лит. *graužti* «гризти», лтс. *graužti* «тс.», можливо, також з гр. βρῦχω «скрегочу зубами»; іе. *g^hrūǵh-, *g^hreūǵh- «скреготати зубами», пов'язуване (Kuryłowicz *Études indo-européennes* 13—14; Преобр. 163; Frisk I 410) з іе. *g^hrau- «молоти, кришити». — Шанский ЭСРЯ I 4, 187; Фасмер I 466; Горяев 82; Sławski I 364; Brückner 160; Holub—Kop. 134; Schuster-Sewc 354; БЕР I 282; Skok I 619; ЭССЯ 7, 160—161; Bern. I 359; Mikl. EW 80; Fraenkel 164—165; Frisk I 272; Pokorny 485—486.

[**Гризун**] «мертвонароджена дитина»; — пов'язане з дієсловом *грізти*; первісно стосувалося, мабуть, лише мертвонароджених, які помирили від травм («нагризання»); можливе також пов'язання з [гріза] «сум, біль, скорбота». — Див. ще **грізти**.

Грильях «сорт цукерок з підсмаженими горіхами»; — р. *грьльях*, бр. *грьльях*, п. *grylaż*, ч. *griláž*, *grilíáž*, слц. *grilíáž*; — через російську мову запозичене з французької; фр. *grillage* «смаження, випалювання (руди, цегли і т. п.)» пов'язане з *gril* (*grille*) «решітка для смаження; жаровня», дфр. *grille* (< *grāile*, *greile*) «тс.», що походить від лат. *crāticula* «решітка, жаровня», пов'язаного з *crātis* «плетінка», спорідненого з гот. *hairds* «двері», дангл. *hurdel* «очеретяний пліт; огорожа», нвн. *Hür-*

de «плетена загорожа», гр. *κάρταλ(λ)ος* «корзина». — СІС 185; ССРЛЯ 3, 401; Шанский ЭСРЯ I 4, 171; Sł. wyg. obcych 261; Holub—Lyer 183; Dauzat 375.

грим, *гримёр*, *гримувати*; — р. болг. м. *грим*, бр. *грым*; — запозичене через посередництво російської мови з французької; фр. *grime* «актор, що виконує роль смішного старика», походить від фр. *grimer* «надавати обличчю певного вигляду за допомогою штучних засобів» або від іт. *grimo* «зморшкуватий»; р. *гримировать* виводиться також безпосередньо від фр. *grimer*. — СІС 185; Шанский ЭСРЯ I 4, 172; Фасмер I 458; Gamillscheg 500; Горяев 80; Unbegaun BSL 50/2, 170; БЕР I 282; Dauzat 375; Bloch 348.

гримак — див. **гримак**.

гримаса, *гримасник*, *гримасувати*; — р. болг. м. *гримаса*, бр. *грымаса*, п. *grymas*, ч. слц. вл. *grimasa*, схв. *гримаса*, слн. *grimása*; — запозичене через посередництво російської і, можливо, німецької мови (нім. *Grimásse*) з французької; фр. *grimace* «гримаса, зморшка» через посередництво староіспанської (ісп. ст. *grimazo* «обличчя з гримасою; маска») запозичене з германських мов (пор. дісл. *grimo* «страховище, привид», дангл. *grīma* «тс.; маска, шолом»). — Шанский ЭСРЯ I 4, 172; Фасмер I 459; Holub—Lyer 183; Sł. wyg. obcych 261; Kluge—Mitzka 271; Bloch 348; Dauzat 375; Klein 680.

гримати — див. **гриміти**.

гриміти, [гріміти, грімотати, грімотіти], *грімати* «гриміти, кричати; ударяти», *гріматися* «лягтися», *грімкотіти*, *грімнути* «накричати на когось; з шумом упасти», *грімнутися* «з шумом упасти», *грімотати* «гуркотіти, гриміти», *грімотіти*, [грімати], [грімати], [грімотати] «тс.», [грімчатити] «гриміти» Я, [грімохтіти] «сильно гриміти» Ж, [грімно] «шлункові гази» Ж, [грімно] «тс.» Ж, [грімотня], *грімотнява*, *грім*, [грімач] «буркотун» Пі, *грімніця* «блискавка з громом; свічка, яку запалюють під час грому; свято Стрітення», *грімніця* «тс.» Г, Ж, Я, Пі, [грімот] «стук» ЛексПол, [грімота] «гримотіння» Я, [грімотня], [грімівка] «яли-

на, вражена громом», [громовеня] «слабкий грім», *громовік* «громовержець», *громовіна* «блискавка; електрика», *громовіця* «гроза; громова стріла; белемніт», *гримкій*, *гримкотлівий*, *гримлівий*, *гримотлівий*, *гримучий*, [гремучий], *гримкий*, *гримний*, *громовий*, *громохкий*, *відгримілий*, [згриміти] «сильно вдарити» Ж, *загримати* «застукати; загуркати криками», *загримати* «тс.»; — р. *гремѣть*, бр. *грымѣць*, др. *гремѣти*, *грѣмѣти*, п. *grzmieć*, ч. *hřmítí*, слц. *hřmiet'*, полаб. *gramāt*, вл. *hřimaś*, нл. *grimaś*, болг. *грѣмя*, м. *грми*, схв. *грѣми*, слн. *gřmēti*, стсл. *грѣмѣти*; — псл. *гřmēti*, *grimati*; — споріднене з лит. *grumėti* «граміти», *gramėti* «падати з грюкотом», лтс. *gremti* «бурмотіти», прус. *grumins* «далекій грім», гр. *χρεμίζω* «зчиняю галас; іржу», двн. *grim* «лютий», *gram* «тс.»; іє. **ghrem-*, **ghrom-* звуконаслідувального походження.— Шанский ЭСРЯ I 4, 166—167; Фасмер I 455—456, 460; Преобр. I 157, 160; Горяев 79; Sławski I 372—373; Brückner 158, 162; Machek ESJČ 189; Holub—Kop. 135; Holub—Lyer 199; Schuster—Šewc 342—343, 350; БЕР I 284, 289; Skok I 623; Bezljaj ESSJ I 178—179; ЭССЯ 7, 163—164; Bern. I 360; Mikl. EW 77; Trautmann 97; Топоров II 309—311; Fraenkel 163; Pokorny 458—459.

[Грінда] «поличка; гряділь; шлагбаум» Ж; — запозичення з румунської мови; рум. *grîndă* «балка», *grîndei* «частина воза; горизонтальна перекладаина; частина плуга» походить від болг. ст. *гряда* «балка, колода», спорідненого з укр. *гряда* «жердина». — Scheludko 131; Vrabie Romanoslavica 14, 146; СДЕЛМ 91. — Див. ще *гряда*².

[Грінджа] «сніг з дощем» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з рум. *grîndi-nă* «град».

Гринджоли (вимовляється г) «прості сани; низькі й широкі сани; маленькі дитячі санки», *гринджолята* «маленькі санки», [дранджоли, дранджолята, кринджоли Пi] «тс.», ст. *Гринжола* (XVII ст.), *Гриніоли*, *Гринчола* (XVIII ст.); — р. [крынджо́лы], п. [grynżoły, gryndże, grenżoły, gřendzioły, hřendźały]

«низькі прості сани для соломи» (з укр.); — очевидно, походить від рум. *gringioă-gă*, зменшувальної форми від *grîndă* «балка; жердина». — Див. ще *грінда*.

Грип¹, *грипозний*, *грипувати*; — р. *грипп*, бр. *грып*, п. *grypa*, ч. *chřipka*, слц. *chřipka*, вл. *gřipa*, нл. *chřipawa*, болг. м. *грип*, схв. *грѣп*, *грѣпа*, слн. *grĳpa*; — запозичене, очевидно, з французької мови; фр. *grippe* «грип» є похідним від дієслова *gripper* «схоплювати», що зводиться як запозичення до франк. *grĳan* «хапати», спорідненого з нвн. *greifen* «тс.»; менш переконливе виведення фр. *grippe* від р. *xrip* (Schuchardt Slavod. 69; Gamillscheg 492; Фасмер I 459). — Шанский ЭСРЯ I 4, 173; Dauzat 375—376; Kluge—Mitzka 271.

Грип² — див. *гриф*.

[Гріпа] «незграбна людина, товста жінка»; — неясне; можливо, результат переосмислення власної назви [Гріпа], зменшувальної форми від *Агріпінна*, під впливом слова [гергѣпа] «незграбна людина».

[Грис] «грубо змелений овес з ячменем, посипаний сіллю, для годівлі тварин; пшенична крупа Ж; висівки», [грис] «висівки» Я, [грис'як] «вид хліба», [грис] «змішана з дертю і половою сіль, яку дають вівцям»; — п. [grys] «грубо змелене борошно з пшона; грубий пісок», [gryz] «тс.», слц. *gris* (*grisa*, *griska*) «грубе борошно (з манної крупи), манна каша», нл. *grēs* «манна крупа; пісок», [gris] «пісок; грубо змелена пшениця», [grys] «тс.», болг. *грис* «жито, змелене на крупу; манна каша», м. *грис* «тс.», схв. *грѣз* «манна крупа»; — запозичено через посередництво польської мови (в українську) з німецької; нвн. *Grieß* «манна крупа; грубий пісок, гравій» походить від двн. *grīoz* «грубий пісок», спорідненого з псл. *gruda*, укр. *грудь*. — Шелудько 28; Sławski I 363; Brückner 160; БЕР I 282; Kluge—Mitzka 270. — Див. ще *грудь*. — Пор. *груця*.

[Грит] «довжина пряжі ниток на ткацькому верстаті» Я; — неясне.

[Гриу] «сорт пшениці, *Triticum vulgare*» Пi; — запозичення з румунської або молдавської мови; молд. *грѣу* (рум.

grіu) «пшениця» походить від лат. grānium «зерно». — СДЕЛМ 92; Ruşcarıu 63; DLRM 348. — Див. ще **гран**.

гриф¹ «фантастична крилата тварина з тулубом лева і головою орла; хижий птах», *грифóн* «тс.», [grіp] «хижий птах», [grіпеня] «пташеня», ст. *грьфъ* «казковий птах», *гриф* «тс.» (XVII ст.); — р. *гриф*, бр. *грьф*, п. ч. gryf, слц. grif, болг. *грифóн* «довгошерстий лягавий собака», схв. *грьф*, *грьфóн*, слн. grif, grifón; — запозичене через посередництво польської мови з латинської; лат. grūps (grūr(h)is) «гриф, грифон» походить від гр. γρούψ «тс.», утвореного з γούψ «шуліка» під впливом γρούός «кивоносий; скривлений»; форма [grіp] запозичена, очевидно, через посередництво польської мови з середньовісньонімецької, в якій форма grif(e) походить від днв. grīf(o) «хижий птах», що зводиться до того самого лат. grūr. — СІС 185; Шанский ЭСРЯ I 4, 173; Richhardt 55; SW I 925; Kopaliński 374; Kluge—Mitzka 269; Frisk I 329—330.

гриф² «довга вузька частина струнних інструментів, уздовж якої натягнуті струни; (заст.) рукоятка шаблі», [grіпик] «частина скрипки, до якої прив'язані струни», ст. *грифик* зменш. від *грифъ* «зуб підкови»; — р. болг. *гриф*, бр. *грьф*, п. gryf «гриф; ручка; зуб підкови»; — запозичення з німецької мови; нвн. Griff «схоплювання; ручка, рукоятка, гриф» пов'язане з дієсловом greifen «хапати», днв. grīpan, спорідненими з дангл. grīpan, гот. greīpan, лит. grīēbti «тс.», лтс. grībēt «хотіти». — СІС 185; Шанский ЭСРЯ I 4, 174; Sl. wug. obcsyč 261; БЕР I 283; Hüttl-Worth 15; Kluge—Mitzka 269.

гриф³ «печатка, штемпель із зразком підпису»; — р. *гриф*, бр. *грьф*; — запозичене через посередництво російської мови з французької; фр. griffe «кіготь, захват; печатка, штемпель, факсиміле» пов'язане з дієсловом griffer «хапати кігтями; дряпати», видозміною дієслова grīrreg «тс.», яке зводиться як запозичення до франк. grīpan «хапати», спорідненого з нвн. greifen «тс.». — Шанский ЭСРЯ I 4, 174; ССРЛЯ 3, 403; Dauzat 375. — Див. ще **гриф**².

грїфель; — р. *грїфель*, бр. *грьфель*, п. gryfel, ч. gafije, слц. grifel'; — запозичення з німецької мови; нвн. Griffel, днв. griffil < graf через посередництво старофранцузької мови (фр. ст. gafe) запозичене з латинської; лат. graphium «металева паличка для писання на восковій дошці» походить від гр. γραφεῖον «інструмент для писання, пов'язаного з дієсловом γράφω «пишу». — Шанский ЭСРЯ I 4, 174; ССРЛЯ 3, 404—405; Kluge—Mitzka 271. — Див. ще **графік**.

грицáрня — див. **глицáрня**.

[грїцик] (орн.) «степовий дерихвіст, Glareola nordmanni Fisch.», [грїць] «великий сирій птах» Л; — очевидно, результат перенесення власного імені *Грїцик*, зменшувальної форми від *Григóрий*, переосмисленої як наслідування характерного крику цього птаха; пор. іншу його назву *киргік*. — Булаховский Мовозн. 1948, 52; Фасмер I 459.

грїцики (бот.) «гречка дика, Capsella bursa pastoris; [свербига східна, Bunias orientalis L. Ж; сухоребрик, Sisymbrium rannonicum Ж]», [грїцик] «вид рослини з істівним стеблом», [грїцики] «осот сивий, Cirsium incanum Tisch.», [грїцики] «осот польовий, Cirsium arvense (L.) Scop.» Пi; — очевидно, результат видозміни назви *грéчка* (дика) «Capsella» через її зближення з власним ім'ям *Грїцик*, можливо, під впливом форми [грїшка] «гречка», що походить від молд. *хрїшкэ* «тс.»; на інші рослини назва могла бути перенесена за різними ознаками.

грицїло — див. **грецїло**.

гриць — див. **грїцик**.

[грїчáк] (вид гриба) Ж; — очевидно, фонетичний варіант назви *гїрчáк* «боровик неїстівний, лускач, лисичка несправжня». — Див. ще **гїркі́й**.

[грїшка] «гречка» Пi; — зворотне запозичення з молдавської мови; молд. *хрїшкэ* (рум. hrīşcă) «тс.» вважається запозиченням з української мови. — СДЕЛМ 474; DLRM 366. — Див. ще **грéчка**.

грїшпáк — див. **дрешпáк**.

[грїшпáн] «фарба мідянка; мідна іржа» Я, [грїшпан] «зелений наліт на мідному посуді», [грїшпан] «синій камінь» Ж, [грїшпáн] «віл певної масті»,

ст. *Гришпанъ* «фарба мідянка», *Грышпанъ*, *гришпанъ* «тс.» (XVII ст.); — за позичення з польської мови; п. *gryszpan* «мідна іржа», *gryszpan* «тс.» походить від нвн. *Grünspan* «фарба мідянка, оцтово-мідна сіль, або іспанська зелень», яке зводиться до свн. *grūenspān* (також *Sprangrün*) (букв. «іспанська зелень»), що є калькою слат. *viride hispanicum* «іспанська зелень». — Шелудько 30; Тимч. 648; SW I 926; Brückner 160; Sł. wug. *obscych* 262; Kluge—Mitzka 275.

гріб — див. **гребті**.

[грідушкі] «передня частина кептяря»; — неясне.

[грізд] «пробка, чіп», **[грозд]** «тс.»; — болг. *[грезд]* «чіп у бочці», *грэздей* «пробка на крані в бочці; втулка; сук на дереві»; — очевидно, пов'язане з псл. **grozd-*, укр. *грізно*, болг. *грозд* (*грозде*) «гроно»; розвиток значень міг відбуватись так: «гілка» > «сук» > «дерев'яна втулка». — Фасмер I 460; БЕР I 278; Младенов 111; ЭССЯ 7, 142. — Див. ще **грізно**, **грізно**.

[грім] (бот.) «грижниця гола, *Herniaria glabra*», **[грімик]** «тс.», **[громовік]** «оносма, *Oposma* L.; синяк, *Echium vulgare* L. Мак; синяк червоний, *Echium gibbum* Jacq. Мак»; — зв'язок назв із прямим значенням слова *грім* зумовлений, очевидно, тим, що рослини починають цвісти в травні, під час перших весняних громів. — Нейштадт 457—458. — Див. ще **гриміти**. — Пор. **громашик**.

[грім'ак] «шматок льоду для ковзання з гори», **[гром'ак]** «тс.»; зліплений з коров'яку і заморожений таз для катання Пі», **[грім'ак]** «тс. Пі; шматок заліза для ковзання Ж»; — очевидно, результати семантичної і фонетичної (під впливом *грім*, *гриміти*) видозміни слова **[гром'ак]** «баский кінь», що пов'язується з тат. *аргам'ак* «скаковий кінь». — Бі 106. — Див. ще **гром'ак**¹.

[гримізьб'ончик] «ремез, болотяна синиця, *Remiz pendulinus*» Л; — результат видозміни форми *ремез* (пор. форму *ремезь'ок* «тс.»), зближеної з словами *гриміти*, *грім*. — Див. ще **ремез**.

грінка¹ «підсмажена скибочка хліба; невеликий шматок хліба, сиру, ка-

вуна; виграш (у виразі *грінку убити*, *спіймати*)», **[гріня]** «підсмажена скибочка хліба»; Бі, **[грінчіти]** «підсмажувати (хліб)»; — р. *грен'ок*, бр. *грінка*, п. *grzanka*, слц. *hrianka*; — псл. *grěpъkъ, *grěpъka, похідне від *grěti* «гріти, жарити»; з української мови запозичено в молдавську (*хрінкэ*) і румунську (*hriпса*). — Москаленко УІЛ 47; Шанский ЭСРЯ I 4, 167; Фасмер I 456; Преобр. I 164; ЭССЯ 7, 118; СДЕЛМ 474; DLRM 366. — Див. ще **горіти**, **гріти**.

грінка² — див. **грібно**.

[грів'ниця] «проміжна смуга між двома рядами насаджень на бахчі»; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з болг. *грэсища* «нерозоране місце на полі», яке в такому разі навряд чи може бути зведене до *греж(д)* «видовжений горб» (БЕР I 278).

гріти, **грілка**, **вігріві** «час, коли гріє сонце», **[вігрівки]** «вигрівання (загр'яння) на сонці» Ж, **[загріток]** «теплота», **[зогріток]** «притулок», **зігрів'альний**, **зогрів'альний**, **нагрів**, **нагрів'альник**, **нагрів'нік**, **нагрів'альний**, **нагрів'ній**, **недогрів**, **огрів'ній**, **огрів'ливий**, **обігрів**, **обігрів'ач**, **огрів'нік**, **обігрів'альний**, **обігрів'ній**, **пригрів** «місце, освітлене сонцем; [місце, що обігривають]», **[пригрів'ка]**, **пригрів'нік**, **розерів** Нед, **розігрів**, **[угрів'ок]** «місце, де гріє сонце», **[угрів'а]** «тс.»; — р. *греть*, бр. *грэць*, др. *грѣти*, п. *grzać*, ч. *hřáti*, слц. *hriat'*, вл. *hrěć*, нл. *grēš*, болг. *грэя*, м. *грее*, схв. *грэјати*, слн. *grěti*, стсл. *грѣти*; — псл. *grěti*, пов'язане з *gorěti* «горіти»; — ту саму звукову форму кореня мають споріднені слова лтс. *grėmens* «печія, згага», алб. *ngroh* «грію». — Шанский ЭСРЯ I 4, 168; Фасмер I 456; Sławski I 365; Brückner 160; Machek ESJČ 187; Holub—Kop. 134; Schuster-Sewc 340—341; БЕР I 279—280; ЭССЯ 7, 116—117; Bern. I 351; Mikl. EW 78; Trautmann 79; Persson Beitr. 129, 668; Pokorny 493—495. — Див. ще **горіти**¹.

гріх, **[гріш'итель]**, **грішник**, **гріх'овний**, **грішний**, **[грішничий]** Ж, **[гріхув'атися]** «усвідомлювати провину» Ж, **гріш'ити**, **безгріш'ия**, **[взгріх]** «пропущене при оранці місце» Ж, **[загрэх, зерех, зо-**

грех, зріх, ізгріх, узгріх, узріх «тс.» Л, *бгріх* «погрішність, помилка; пропущене при оранці місце», *пбгріх, пбгрішка*, [погрішник], *погрішність, пбгріх* «промах, помилка», [розгрішене] «відпущення гріхів» Ж, Пі; — р. *грех*, бр. *грэх*, др. *grъxъ*, п. *grzech*, ч. *hřích*, слц. *hriech*, вл. *hrěch*, нл. *grēch*, полаб. *grsch*, болг. *грях*, м. *грев*, схв. *грѣх*, грїїєн. слн. *gréh*, стсл. *грѣхъ*; — псл. *грѣхъ*; — етимологія непрозора; найбільш імовірно пов'язання з лит. *graižis* «крутий, викривлений», лтс. *grėizs* «кривий» (Endzelin BB 27, 190; Ильинский ИОРЯС 20/3, 69; Sławski I 368; Fгаепkel KZ 70, 138; Skok I 617) або з *grīti* у розумінні «пекти (про сумління)» (Фасмер I 456—457; БЕР I 290); мало-переконаливі спроби зіставлення з лит. *grīėti* «знімати пінку, збирати вершки» (Bern. I 350—351; Brückner 161—162), з дінд. *bhrésati* «хитається, спотикається» (Charpentier AfSIPh 37, 46—48), з гр. *χρέος* (*χρεῖος, χρέως*) «борг, вина» (Преобр. I 164; Petr BB 21, 214; Schrader Reallexikon II 597), з лит. *rikti* «помилятися» (Machek ESJČ 188—189).— Шанский ЭСРЯ I 4, 168; Schuster-Šewc 341; Bezlaј ESSJ I 174; ЭССЯ 7, 114—116.

гріш (заст.) «півкопійки; гроші», [*грошідчя*] «гроші», *грошівá* «тс.», [*грошіво*] «купа грошей» Ж, *грошєнята*, *грошіна* «монета», [*грошиство*] «багато грошей» Ж, *грóші*, [*грóшник*] «багач» ЕЗБ 4, [*Грош(ч)ітьяр*] «маклер» ЕЗБ 30, [*грошія*] «гроші», *грóшівий*, *грошівий*, *грошівитий* «багатий», *безгрішия*, *безгрошів'я*, *безгрошів'я*, *безгрішній*, *безгрошівий*, ст. *грошъ* (XIV ст.); — р. бр. болг. м. *грош*, п. *grosz* «гріш, гроші», ч. слц. *groš*, вл. нл. *kroš*, схв. *грѣш*, слн. *gròš*; — запозичене (можливо, через посередництво польської мови) з старочеської або давньоверхньонімецької; — ч. ст. *groš* (грошова одиниця), як і днв. *grosch(e)*, походить від слат. *grossus* (*dēnārius*) букв. «товстий» (динар), спорідненого з корн. *brag* «товстий», дірл. *bres* «тс.».— Кобилянський Мовозн. 1976/6, 33; Коломієць Мовозн. 1975/6, 85; Москаленко УІЛ 23; Чернов ЛБ VII 31—32; Шанский ЭСРЯ I 4, 179—180; Richhardt 55; Фас-

мер I 462; Преобр. I 161; Горяев 81; Sławski I 352; Мельников Slavia 1967; 100; Machek ESJČ 152; Holub—Lyer 184; Holub—Kop. 118; БЕР I 286; Младенов 111; Bern. I 354; Mikl. EW 79; Walde—Hofm. I 623.

гроб¹, *гробár*, *гробáрик*, *гробáч*, *гробі́*, *гробкі́*, *гробковий*, *гроб́ний*, *гробні́ця*, *гробовéць*, *гробовій*, *гробові́ця*, *гробові́ще* — див. **гребті́**.

[**гроб²**] «вид весняної гри» Ж, [*гробі*] «пара дівчат або хлопців, яка ловить інших під час гри в хрещика» Бі; — результат видозміни деетимологізованих форм [*роб*] «учасник гри в роби», [*роби*] «вид гри Г; відокремлена пара учасників гри в хрещика Ж» під впливом фонетично близької форми [*гроб*] «гріб». — Див. ще **роб**.

гробáк «черв'як; личинка комах», *робáк* «тс.», *робáцтво*, [*робачковáтий*] Нед; — п. *grobak*, *robak*, *hgrobak* (з укр.); — результат видозміни форми *хробáк* під впливом основи *гроб-* з перекладом, можливо, як назви могильного черв'яка і з дальшою втраатою початкового **г** внаслідок другої деетимологізації. — Див. ще **хробáк**.

гrog «напій з рому або коньяку з цукром і гарячою водою»; — р. бр. болг. *гrog*, п. ч. слц. вл. *grog*, схв. *грѣг*, слн. *gróg*; — запозичене через російську мову з англійської; англ. *grog* походить від *Grog(ram)*, прізвиська англійського адмірала Вернона (XVIII ст.), який уперше наказав розбавляти матроський ром водою; прізвисько *Grog(ram)* дано за назвою тканини *grog(ram)* (виготовлюваної з шовку або суміші шовку і мохеру, вовни), з якої був зроблений генеральський плац; ця назва походить від фр. *gros grain*, букв. «грубе зерно», що складається з прикметника *gros* «товстий, грубий», який походить від лат. *grosus* «товстий», та іменника *grain* «зерно», що зводиться до лат. *grānum* «зерно, крупинка». — СІС 186; Шанский ЭСРЯ I 4, 175; Kopaliński 373; Holub—Lyer 184; Klein 682; Dauzat 370. — Див. ще **гран**, **грос**, **зєрнó**.

[**грого́тати**] «гриміти» Я, [*груготіти*] «тс.; бурчати» Пі; — очевидно, результат контамінації форм *грóхати* і [*грого-*

máti (греготіти) чи *гоготáти* (*гуго-тіти*).— Див. ще **гоготáти**, **греготіти**, **грóхати**.

гроза «дощ із громом і блискавкою; [погроза; громадина], *грізьбá* «погроза», *грозьбá* «тс.», *грозовій*, *грозаний*, *грозіти(ся)*, *згрізна* «грізно», [згрізні́ти-ся] «пригрозити», *загроза*, *загрозливий*, *загрозжувати*, [нагрозжуватися] «погрозжувати», [огроза] «загроза», *погроза*, *погрозливий*, *погрозжувати*, [пригроза] Ж, *пригрозжувати*; — р. *гроза́*, бр. *гразá* «щось грізне, те, що наводить страх», др. *гроза*, п. *groza* «жах»; гроза; суворість», ч. *hřřza* «жах», слн. *hřřza* «тс.», вл. *hroza*, нл. *grozyš*, *grozba*, полаб. *grřzná* «гидка, бридка», болг. [гроза́] «жах», м. *гроза*, схв. *grřza*, *grřza*, слн. *grřza* «тс.», стсл. **гроза**; — псл. *groza* «жах»; — споріднене з лит. *grãžóti* «погрозжувати», лтс. «*greziuti* «тс.»; менш переконливі зіставлення з лит. *grasà* «погроза», *grasùs* «прикрий; холодний», *gręsti* «погрозжувати, відстрашувати, викликати огиду» (Sławski I 353; Потебня РФВ 3, 91; Bern. I 354—355; Brückner 159), з гр. γροφός «страшний» (Boisacq 154; Pokorny 353; ЭССЯ 7, 141—142), з лит. *gruřisti* «погрозжувати», псл. *grřmęti*, *gromъ* (Pedersen KZ 40, 179).— Шанский ЭСРЯ I 4, 175; Фасмер I 460; Machek ESJĀ 186; Schuster-Šewc 352—353; БЕР I 283; Skok I 625; Bezlaĵ ESSJ I 182; Fraenkel 165; Břga RR II 217; Mřhl.— Endz. I 651; Frisk I 322.

грозд¹ — див. **грізд**.

грозд² — див. **груздь**.

[**грóзло**] «гроно» Ж; — утворення з суфіксом -ьо від основи псл. *grozd-*.— Див. ще **грóно**. — Пор. **грáнка²**, **грéзен**, **грóзно**.

[**грóзно**] «виноград; гроно (винограду та ін.)», [*грозня́нка* (бот.) «гронянка місячна, ключ-трава, *Botrychium lunaria* (L.) Sw.» Ж, [*грознаток*] «тс.» Мак, [*грозністий*] «з великим квітучим гроном» Ж, [*гроздовáтий*] «гронистий» Ж; — р. *гроздь*, *грозд* (заст.), др. *гроздь*, *гроздь*, *грознь*, *грознь*, п. ст. *grozno*, ч. *hrozep*, слн. *hrozno*, болг. м. *грозд*, схв. *grřzd*, *grřzd*, слн. *grřzd*, стсл. **гроздъ**, **грознь**; — псл. *grozdь(n-); —

споріднене з лтс. *grezps* «півнячий грєбінь», можливо, також гот. двн. *gras* «трава», свн. *gruse* «паросток, пагін», як похідними від іє. **ghrō-*, **ghrę-* «рости, вистромятися»; після занепаду ь група приголосних **здн** в українській мові закономірно спростилася у **зн**.— Шанский ЭСРЯ I 4, 175—176; Фасмер I 460; Machek ESJĀ 185; Holub—Lyer 198; Holub—Kop. 133; БЕР I 283—284; Skok I 608; Bezlaĵ ESSJ I 182; ЭССЯ 7, 142. — Див. ще **грóно**.— Пор. **грáнка²**, **грéзен**, **грóзло**.

громáда «суспільство, група, товариство; великий предмет; купа», *громáдда*, *громáдина*, *громáдище*, [*громáдїлка*] «кінські граблі», *громáдїльник* «той, хто згрібає сіно», *громáдка* «зграйка», *громáдськїсть*, *громáдїнїн*, *громáдїянство*, [*грімкїй*] «високий, плечистий, дужий» МСБГ, [*громáдно*] «разом», *громáдити* «згрібати», *громáдитися* «згрібатися; збиратися», *нагромáджувати*, *нагромáдження*, [огрóm] «громаддя», [огрóма] «тс.; величезна кількість» Ж; — р. *громáда* «великий предмет; безліч», бр. *грамáда*, др. *громада* «купа; вогнище», п. *gromada* «натовп; купа; група, клас», ч. слн. вл. *hromada* «натовп, купа», нл. *gromada*, болг. *грамáда* «купа, камінь», схв. *грамáда*, слн. *gromáda*, *gřmáda*, стсл. **грамáда** «купа; вогнище»; — псл. *gromada*, *gramada*; — споріднене з лит. *grãmatas* «купа», *gramaitas* «грудка, купа», *gruřistas* «грудка землі», дїнд. *grãmař* «натовп, товариство», лат. *gremium* «оберемонок», дїнд. *grãmař* «натовп, община»; іє. **grem-* < **ger-* «згортати, збирати».— Шанский ЭСРЯ I 4, 176—177; Фасмер I 460; Преобр. I 160; Sławski I 347—348; Holub—Kop. 133; Machek ESJĀ 185; Holub—Lyer 198; Schuster-Šewc 350—351; БЕР I 272; Skok I 606; ЭССЯ 7, 103—104, 136—137; Bern. I 345; Fraenkel 162—163; Persson Beitr. 99; Frisk I 328; Pokorny 382—383.

[**громáк¹**] «баский кінь»; — п. ст. *hromak*; — видозмінене запозичення з тюркських мов; походить, очевидно, від тур. *argatak* «скаховий кінь» (пор. р. *аргамáк* з тат. *аргамáк* «тс.»), яке зводиться до ар. мн. *řimák*, одн. *řamaka* (з артик-

лем аг гатака) «поганенька коняка». — Фасмер—Трубачев I 84; Вгiuckner 468; Lokotsch 9; Горяев 5. — Пор. **рума́к**.

громáк² — див. **грімáк**.

[**громáшик**] (бот.) «печіночниця, *Herpaticá nobilis* Gars.»; — неясне; можливо, пов'язане з *грім*, як назва рослини, що цвіте до першого весняного грому (розцвітає зразу ж, як зійде сніг). — Вісюліна — Клоков 119. — Див. ще **грімíти**. — Пор. **грім**, **громові́к**.

громíти, *громíло*, *погрóм*, *погрóмник*, [*пригромíтися*] «насунутися, зібратися натовпом», *розгрóм*; — р. *громíть*, бр. *граміць*, п. *gromić* «громити», ч. *ohromiti* «вразити», ст. *hromiti* «вразити», слц. *ohromit'* «приголомшити», болг. *гromя* (з рос.); — псл. [*gromiti*]; — пов'язується з *гromь* «грім» (Веґн. I 353); проте не виключена можливість зв'язку з основою *grom-* «купа, натовп», збереженою в похідних утвореннях псл. *gromada*, схв. *гromаца* «тс.», р. [*грóмозд*] «купа непотрібних речей, ворох»; у такому разі первісно могло означати «перетворювати в руїни, в купу уламків». — Пор. **грімíти**, **гromáда**, **гromу́шина**.

громові́к — див. **грім**.

[**гromозді́ти**] Ж, *гromіздкий*; — р. *гromоздіть*, бр. [*грамаздá*] «купа речей, мотлох», п. *gromazdici* «нагромаджувати», ч. *hromazditi* «нагромаджувати, збирати докупи»; — псл. *gromozd-* (*gromazd-*), похідне від тієї самої основи *grom-*, що й *gromada*. — Фасмер I 461; ЭССЯ 7, 137. — Див. ще **гromáда**. — Пор. **гromáозд**.

[**гromотíти**] «громадити» (сіно) Ж; — можливо, давне похідне від тієї самої основи *grom-*, що й у словах *гromáда*, *гromáдити* (див.).

[**гromу́шина**] «грунт, усіяний дрібними камінцями»; — очевидно, похідне від *гromíти* в первісному значенні «перетворювати в уламки, дробити». — Див. ще **громíти**.

гromóно «жмуток, китиця плодів або квітів», *гromóно*, *гromóна* «тс.», [*грімка*] «гноно горіхів; кошик соняшника», [*грімíтися*] «в'язатися в грона», *гromя́нка* «*Botrychium* Sw.; ключ-трава, *Botrychium lunaria* (L.) Sw. Ж»; — р. [*гromóна*] «гноно», [*гromóнка*] «гранка горіхів», бр.

гromóнка, п. *гromоно* «гноно», каш. [*gromono*] «купа, стадо», болг. *гromóнка* «вид грона, щитовидне суцвіття», схв. *гromóна* (*гromóна*) «китиця (ягід)»; — псл. *gromono*, похідне від іє. **ghrō-*, **ghrē-*, **gher-* «рости, зеленіти, виступати, вистромлятися»; — споріднене з див. *гromа* «вуса», шв. *grom* «ялинка», укр. *гromь*; фонетичний варіант з початковим *г* (укр. *гromóно*) є, очевидно, полонізмом. — Sławski I 350—351; БЕР I 285; ЭССЯ 7, 139—140; Pokorny 440. — Пор. **гromáнка**², **гromь**³, **гromезен**, **гromóло**, **гromóзно**.

[**гromóпа**] «полонина» Ж; — п. [*gromapa*] «балка, гора, скелястий хребет, круча», ч. [*gromapa*] «балка; неродюча земля», слц. [*gromapa*] «неродюча земля», болг. *гromпа* «яма для гасіння вапна», [*гromпа*] «нерівність, вибоїна», схв. гора «низьке місце, долина»; — запозичення з румунської мови; рум. *gromăra* «яма» походить від алб. *gromra* «яма, могила», пов'язаного, очевидно, з псл. *gromь* «грім»; зіставляється також (Machek ESJČ 151) з іт. *gromero* «обрив, схил» як «праєвропейське». — Шаровольський 36. заходозн. 53, 58; Sławski I 341; Crânjala 285—286, 444; БЕР I 274, 285; Vrabie Romanoslavica 14, 146; Nița—Armaș та ін. Romanoslavica 16, 87; СДЕЛМ 91. — Див. ще **гromб́ти**.

[**гromс**] «отара кітних овець»; — запозичення з східнороманських мов; в основі запозичення лежить або іменникове значення молд. *gros*, рум. *gros* «основна частина загальної кількості», або прикметникове значення «вагітний», властиве розмовному вжитку; молд. *gros* (рум. *gros*) походить від лат. *grosus* «товстий», спорідненого з дірл. *bres*, корн. *bras* «тс.». — Scheludko 131; Шаровольський 36. заходозн. 53, 55; Nița—Armaș та ін. Romanoslavica 16, 87; Vrabie Romanoslavica 14, 146; Crânjala 286; СДЕЛМ 91; Pușcariu 63; Walde—Hofm. I 623.

гromóсбух «головна книга в бухгалтерії»; — р. *гromóсбух*, бр. *гromóсбух*; — запозичення з німецької мови; нім. *Grossbuch* утворено з прикметника *gross* «великий, крупний», спорідненого з днн. *grōt*, дангл. *grēat*, англ. *great* «тс.», дісл. *graut*

«крупа», нвн. Grütze «тс.», та іменника Buch «книга», спорідненого з англ. book, дангл. bōc, дфриз. bōk, дат. bog «тс.», гот. bōka «літера» і далі, з двн. buohha «бук», нвн. Buche «тс.» у зв'язку з тим, що давні германці писали рунічні письмена на тонких дощечках бука.— СІС 186; Шанский ЭСРЯ I 4, 178; Kluge—Mitzka 106, 272; Klein I 159, 186.— Див. ще **бук**.— Пор. **буква**, **гросмейстер**.

гросмейстер (звання шахіста вищої кваліфікації);— р. *гроссмейстер*, бр. *гросмайстар*, болг. *гросмайстор*;— через російську мову запозичене з німецької; нім. Grössmeister утворено з прикметника gross «великий» та іменника Meister «майстер, фахівець».— СІС 186; Шанский ЭСРЯ I 4, 178; ССРЛЯ 3, 422.— Див. ще **гросбух**, **майстер**.

грот¹ «печера в скелі»;— р. бр. *grot*, п. *grotta*, слц. *grotta* (архит.) «штучний грот», схв. *грѣтло* «ущелина, кратер, жерло, горловина»;— запозичення з французької мови; фр. *grotte* «грот» походить від іт. *grotta* «тс.», яке через посередництво нар.-лат. *scrupta* (лат. *scrupta*) «коридор, грот» зводиться як запозичення до гр. *κρίτη* «критий хід, склепіння, тайник», похідного від *κρίττω* «закриваю, ховаю», спорідненого з лит. *krāuti* «класти одне на друге», укр. *кріти*.— СІС 186; Шанский ЭСРЯ I 4, 178—179; Фасмер I 461; Ст. выг. obcuch 261; Dauzat 377; Mestica 706; Kluge—Mitzka 273; Walde—Hofm. I 297; Frisk II 29—30.— Див. ще **кріти**.

[**грот**²] «кіш у млині», [*грѣтѣ*, *грут*] ДзАтл II;— очевидно, запозичення з чеської або словацької мови; ч. слц. *hrot*, як і схв. *грѣт*, слн. *grót* «тс.», мабуть, походять від двн. *kratto* «корзина» (нвн. Krätze «носилки, заплічна корзина»), спорідненого з дангл. *cradol* «колиска», англ. *cradle* «тс.», дінд. *grathnāmi* «зв'язую».— Дзензелівський Атл. II 247; Machek ESJČ 185; Kluge—Mitzka 400.

гротеск «художній прийом перебільшення; вид друкарського шрифту»;— р. *гротеск*, бр. *гратзск*, п. *groteska*, (полігр.) *grotesk*, ч. слц. вл. *groteska*, болг. м. *гротеска*, схв. *грѣтеска*, слн. *grotés-*

ka;— через посередництво французької мови (фр. *grotesque*) запозичене з італійської; іт. *grottesca* «гротескний живопис» (первісно живопис, малюнки в гроті, печері) пов'язане з *grotta* «печера; крипта; склеп, грот».— СІС 186; Шанский ЭСРЯ I 4, 179; Ст. выг. obcuch 258; Holub—Lyer 184; Dauzat 377; Klein 683, 379.— Див. ще **грот**¹.

[**грѣфкати**] «рохкати» ВеУг, [*ґрѣѣхкати*, *ґрѣхкати*] «тс.» ВеУг;— звуконаслідувальні утворення; можливо, давні варіанти дієслова *рохкати* (див.).

грѣхати, **грѣхкати**, [*грѣхотіти*] Ж, [*грѣхнутися*] «грюкнутися, з шумом упасти» Ж, [*грѣхити*];— р. *грѣхать*, п. *grochot* «грюкіт», ч. *hrochati* «трахкати, ляскати», ст. *hrochot* «грюкіт», болг. *грѣхам* «грюкаю», м. *гровне* «грюкнеться», схв. *грѣхнути*, *грѣхотати*, слн. *gróhati* «рохкати; бити», р.-цсл. **грѣхотъ** «регит»;— псл. *grochati*;— очевидно, споріднене з двн. *krāhōn* «тріщати» (нвн. *krachen* «тс.»), лит. *girgždėti* «тс.», дінд. *gárjati* «реве», іе. **ger-* звуконаслідувального походження; висловлюється також думка (Uhlenbeck 78; Младенов 111; Machek ESJČ 185; ЭССЯ 7, 134—135) про пізні власне слов'янське звуконаслідувальне утворення.— Шанский ЭСРЯ I 4, 179; Фасмер I 462; Преобр. I 161; Sławski I 369; БЕР I 285; Skok I 623—624; Bezljaj ESSJ I 180—181; Bern. I 353; Kluge—Mitzka 397.— Пор. **грѣхнути**.

грѣхот «велике решето», **грѣхотник**, **грѣхотіти**;— очевидно, запозичення з російської мови;— р. *грѣхот* «велике решето» етимологічно неясне.

груба «кімнатна піч», [*грѣбар*] «опалювач» Ж, **грѣбка**, **грѣбник** «опалювач; пригрубник (?)», [*пригрѣбник*] «ніша коло груби», [*пригрѣбок*] «виступ біля печі», ст. *груба* «піч у кімнатах» (XVIII ст.);— р. [*грѣба*] «голландська або кімнатна піч; лежанка на печі; комин», бр. **грѣбка** «голландська піч»;— запозичення з польської мови; п. *gruba* «велика піч; копальня» походить від нвн. *Grúbe* (двн. *gruoba*) «яма» (у т. ч., очевидно, і як місце для вогнища в приміщенні), пов'язаного з *graben* «копати»

і спорідненого з гот. *gōba* «яма, діра», псл. *grebō*, укр. *гребіу*; припущення про запозичення з румунської мови (Vincenz 12) необгрунтоване. — Шелудько 28; Фасмер I 462; SW I 916; Kluge—Mitzka 266, 273—274. — Див. ще *гребті*.

гру́бий, *грубе́зний*, *грубелёзний* «дуже товстий», [грубелённый] «тс.» Ме, [грубний] «товстий», *грубува́тий*, [грубча́стий] «товстуватий» Ж, [гру́ба] «вагітна» Ме, Мо, Па, [гру́бар] «пузань» Ж, [груба́рка] «товстопуза жінка» Ж, *грубу́зна* «товщина», *грубу́на* «тс.», *гру́бість*, [гру́бовінь] «велика товщина» Ж, *гру́боці*, [грубствó] «щось дуже товсте» Ж, [грубу́ля] «товстуха», *гру́бити* «говорити грубоці», *гру́бити*, *грубішати*, *гру́бнути*, *грубішати*, *згрубілий*, *загру́биши*, *угру́биши*; — р. *гру́бий* «недостатньо оброблений; нечемний», бр. *гру́бы* «тс.», *гру́бы* «товстий», др. *грубу́ий* «неосвічений, поганий, злий», п. *gruby* «грубий; товстий», ч. слц. *hrubý*, вл. *hruby* «тс.», болг. м. *груб* «грубий», схв. *груб* «грубий, гідкий, брудний», слн. *grób* «грубий; великий, гарний; шорсткий», стсл. *грѣвъ* «необроблений, неосвічений»; — псл. *grōbъ*, *grubъ*; — споріднене з лит. *grublūs* «грубий, необтесаний», *grubūs* «шорсткий, грудкуватий», *grūbtī* «грубити», лтс. *grūbtība* «зморшка»; зіставляється також з свн. нвн. *Kraupf* «судоорога» (Bern. I 355; Фасмер I 462—463) або (очевидно, помилково) з двн. нвн. *grob* «грубий» (Osthoff Parerga I 353; Trautmann 99—100; Sławski I 356—357); іє. **grumb-*, **ghreu-bh-*. — Шанський ЕСРЯ I 4, 181; Преобр. I 161; Brückner 159; Machek ESJČ 186; БЕР I 286; Skok I 626; Bezlaĵ ESSJ I 179; ЭССЯ 7, 145—146; Fraenkel 172—173; Pokorny 387.

грубія́н, *грубія́нство*, *грубія́нити*; — р. болг. *грубіян*, бр. *грубіян*, п. *grubianin*, ч. *hrubián*, *grobíán*, слц. *grobíán*, м. *грубіян*, схв. *грубія́н*, слн. *grobiján*; — через посередництво польської (і далі, можливо, чеської) мови запозичено з німецької; нім. *Grobíán* «грубіян», ст. *grobíanus* «тс.» є жартівливим латинізованим утворенням від нім. *grob* «грубий», яке зводиться до двн. *g(e)-gob*, пов'язаного з (h) *giob* «шорсткий», (h) *giuf* «струп», спорідненими з лит.

kraupūs «жахливий»; на ґрунті слов'янських мов німецька форма зазнала зближення з *hrubý*, *gruby*, *гру́бий*. — Шанський ЕСРЯ I 4, 180; Фасмер—Трубачев I 462; Sławski I 355—356; Jakobson Word 1952, 390; Bern. I 355; Kluge—Mitzka 272.

[груд] «пагорбок Г; підвищення на болоті, де косять сіно ЛЖит; сіно з сухого луку Л», *гру́да* «купа» (з р.), [груді́] «сухе місце на болоті» Л, [грудок] «горбок Ж; острів на річці St. sl. 12», [грудові́й] (про сіно) «скошений на мокрому лузі з підвищеннями» Ж, [згру́док] «суха підвищена ділянка землі» Ж, [о́грудок] «острів на річці» St. sl. 12; — р. [огру́д] «купа, ворох; горб; могила», бр. *груд* «горб; сухий луг, суходіл», п. *grąd* «підвищення на (болотистому) лузі; підвищення, заросле лісом», ч. (мор.) [hrúd] «піщана дюна, підвищення на рівнині», слц. *hruda* «клаптик землі»; — псл. [grōdъ] «підвищення на землі», пов'язане чергуванням голосних з *gręda* «гряда, грядка»; вважається також пов'язаним з *grūdi*; можливо, сюди ж належали раніше р. *гру́да* «купа; могила; копиця снопів; натовп», ч. *hrouda* «земля» (у виразі *rodná h.*), слц. *hruda*, схв. *гру́да* «тс.», слн. *grúda* (у виразі *rod grudo itī* «умирати»), які пізніше могли зазнати фонетичного зближення з *gruda* «грудка». — Дзензелівський St. sl. 12, 109—110; Фасмер I 466—467; Толстой 122—128; Sławski I 342—343; PF X 319; Machek ESJČ 186; ЭССЯ 7, 146—147; Топоров II 285—287. — Див. ще *грудь*, *грядá*. — Пор. *гру́да*.

гру́да «грудка, кусок; замерзла грудками земля», *гру́ддя* «грудки землі, глини», [гру́де] «грудка» Ж, *гру́дка*, [гру́до́ле] «грудка» Ж, *грудома́ха* «велика грудка», *гру́дя* «грудка», *грудкові́й* «у грудках; кусковий (про цукор)», *грудкува́тий*, *грудний* «грудуватий», [грудня́стий] «тс.», *грудувáтий*; — р. [гру́да] «грудка, замерзлий кусок землі», бр. *гру́да* «грудка», др. *груда* «купа, громада», п. *gruda* «грудка; мерзла земля», ч. *hrouda* «грудка», слц. *hruda* «тс.», болг. *гру́дка* «бульба, [голова (сиру)]», м. *грутка* «грудка», схв. *гру́да* «брила, грудка», слн. *grúda* «тс.», стсл.

гроуда «брила», р.-цсл. **грѣдик** «крапли»; — псл. *gruda*; — споріднене з лит. *grūsti* «товкти», *graudūs* «крихкий, ламкий», *grūdas* «зерно», лтс. *grūds* «тс.», дісл. *grautr* «крупа, каша», двн. *gruzzi*, нвн. *Grütze* «тс.», дангл. *griot* «пісок», двн. *grībz*, нвн. *Griess* «тс.»; іє. **ghreu-*, **ghrou-d-* «кришити»; питання про належність сюди р. *грѣда* «купа; могила; натовп» потребує дальшого дослідження; можливо, тут відбулося зближення псл. *grud-* і *grqd-*. — Шанский ЭСРЯ I 4, 181; Фасмер I 463; Преобр. I 161—162; Sławski I 359; Brückner 159—160; БЕР I 286; Skok I 626—627; ЭССЯ 7, 146—148; Берн. I 357; Fraenkel 173—174; Trautmann 99; Specht 159—160. — Пор. **груд**.

[**грудашник**] (бот.) «кучеряві калачики, проскурняк, *Malva crispa* L.» Мак, [**груднишник**] «тс.» Мак; — похідне від *грѣди*; назва зумовлена тим, що рослина вживається при кашлі, катарах, захриплості. — Носаль 181. — Див. ще **грудь**.

грудень «останній місяць року; [листопад]», ст. *грудень* «одинадцятий, пізніше дванадцятий місяць року» (XV ст.); — р. [**грудень**] «листопад», бр. *грудзень* «грудень», др. *грудьнь* «листопад», п. *grudzień* «грудень», ч. ст. *hruden*, слц. *hrudeň*, схв. ст. *грудан*, слн. *grūden* «тс.», стсл. **грудьнь** «листопад»; — псл. *grud-ьп-*, утворене від *gruda* «грудка, мерзла земля»; назва мотивується тим, що в цей час земля замерзає. — Кочерган Мовозн. 1967/1, 60—61; Holyńska-Baranowa 71; Фасмер I 463; Преобр. I 162; Sławski I 359—360; Шаур Этимология 1971, 98; Берн. I 357. — Див. ще **грѣда**.

[**грудніця**] (бот.) «собача кропива, сердечник, *Leonurus villosa* L.; *Leonurus cardiaca* L.; приворотень, *Alchimilla vulgaris* L. Мак»; — похідне утворення від *грѣди*; назви зумовлені, очевидно, тим, що собача кропива застосовується в народній медицині при хворобах серця, а приворотень — при катарах дихальних шляхів. — Носаль 26, 210—212; Нейштадт 472. — Див. ще **грудь**.

[**грудянка**] (бот.) «рутка лікарська, *Fumaria officinalis* L.» Мак; — пов'я-

зане з *грѣди*; назва зумовлена, мабуть, тим, що рослина вживається при туберкульозі легенів. — Носаль 55. — Див. ще **груді**.

грудь, *грѣди*, [*грудá*] «хвороба коней, мокрець» Я, [*грудáй*] «той, хто має великі груди» Я, [*грѣддä*] «груднина» Я, *грудíна* «грудна кістка; великі груди», *грудíнка*, [*грѣдник*] «грудна клітка; грудинка» Ж, *грудíна* «груди; грудина; [Грудинка Ж], *грудніця* «запалення грудних залоз, мастит; грудина; [Грудинка Ж]», [*грудняк*] «нагрудник» Я, *грудáстий*, *грудíстий*, *грудній*, *грудністий* «грудастий», [*межигрѣде*] «друге грудне кільце у комах» Ж, *нагрѣдник*, [*огрѣдде*] «грудна клітка» Ж, [*огрѣдини*] «жіночі груди» Ж, [*огрѣдники*] «тс.» Ж, [*передгрѣде*] «нашийник (частина упряжі)» Ж, *підгрѣддä*, *погрѣддä* «бюст (скульптура); верхня частина тіла; грудна клітка», [*пригрѣдчá*] «немовля»; — р. *грудь*, бр. *грудзі*, др. *грудь*, п. ст. *grędzi*, ч. слц. *hrud'*, вл. *hrudź*, болг. *грѣд*, м. *гради*, схв. *груди*, слн. *gród*; — псл. *grōdъ; — очевидно, споріднене з [*груд*] «пагорбок; підвищення на болоті», лат. *grandis* «великий, величний», гр. βρένθος «гордість», з іє. **gʰrēndh-* «надиматися, набухати»; менш переконливі зіставлення з лит. *grandis* «ланка в ланцюгу» (*Zubatý St. a čl. I 2, 98*), з вірм. *argand* «утроба матері» (*Pedersen LP I 1-2*), з гр. χόνδρος «хрящ» (*Machek ESJČ 186*), з лит. *krūtis* «груді», лтс. *krūts* «тс.» (там же; *Otrębski Idg. Forsch. 115*). — Шанский ЭСРЯ I 4, 182; Фасмер—Трубачев I 463; Преобр. I 162; Sławski I 342—343; Schuster-Šewc 353; БЕР I 288; Skok I 626; Bezłaj ESSJ I 180; ЭССЯ 7, 148—149; Берн. I 356; Топоров II 285—287. — Пор. **груд**.

груз¹ «вантаж», *грузáвина* «трясовина», [*грузáло*] «болото» Ж, *грузíло* «рибальська жердина Г; рибальський груз; лот, висок Ж», [*грузíльчик*] «рибалка, що придавлює невід» Мо, [*грузівка*] «вид рибальської вудки» Я, [*грузкі*] «тс.» Я, [*грузія*] «багно, болото» Я, *грузло* «частина глини для виготовлення однієї посудини» Ж, *грузовік*, [*грузівина*] «болото» Ж, [*грузóта*], *груз-*

чик Г, Я, [г*руз*явина], [г*рузь*] «трясовина; густа грязюка», [г*рузь*] «грузило з каменів, прив'язаних до невода», [г*рузистий*] «важкий» Я, г*рузлий*, г*рузний*, г*рузький*, [г*рузавіти*] «грузнути», [г*рузжати*] «розмішувати», [г*рузжляти*] «втоптувати, вдавлювати», г*рузіти* «місити» (розм'яклу землю), г*рузнути*, перег*рузка*, розг*рузка*; — р. бр. г*руз*, др. г*рузитися* «погрузати», п. g*raz* «багно», g*razyc* «занурювати», ч. h*roužiti*, слц. h*ružiti* «тс.», нл. g*ruzk* (ixт.) «пічкур», схв. [g*ruzŷt*] «занурювати», слн. g*roziti* «поринати, занурюватися», стсл. пог*ржзити* «занурити, заглибити»; — псл. *g*roczь*, пов'язане чергуванням голосних з g*reč-* (укр. г*рязь*, г*рязнути*); — найближче споріднене лит. g*ramzdėti* «поринати», g*ramzdūs* «глибоко загрузлий». — Шанский ЭСРЯ I 4, 182—183; Фасмер I 463; Преобр. I 162—163; Sławski I 343; Holub — Кор. 133; Schuster-Sewc 347—348; Bezlaj ESSJ I 182—183; ЭССЯ 7, 150—151; Bern. I 356; Trautmann 97—98; Fraenkel 169. — Пор. г*рязнути*.

г*руз*² «бита цегла, щебінь», [г*рузалок*] «грудка» ЛексПол, [г*рузло*] «грудка, купа», [г*рузлатий*] «залозуватий, із залозами» Ж, ст. г*рузоль* «залоза» (XVI ст.); — запозичення з польської мови; п. g*ruz* «уламки муру, скель, руїни; щебінь», g*ruzeł* «грудка; (ст.) болячка», ст. g*ruzła* «грудка; болячка; гуля», [g*ruzel*] «залоза», як і їх відповідники вл. h*ruzl* «грудка, брила», нл. g*ruzła*, [g*ruzdla*] «тс.», болг. г*руза* «грудка (сиру)», походять, можливо, від того самого кореня, що й псл. g*ruđa*, укр. г*руда*, і найближче споріднені з лит. g*raūzas* «крупний гравій», лтс. g*ruži* (мн.) «груз, гравій», g*rauši* «груз; руїни», які зводяться до дієслова лит. g*raūzti* «гризти, жерти», лтс. g*raužti* «тс.», спорідненого з псл. g*ryzti*, укр. г*ризти*. — Тимч. 649; Sławski I 361—362; Schuster-Sewc 353; БЕР I 286; ЭССЯ 7, 158; Куркина Этимология 1971, 77; Fraenkel 164. — Див. ще г*ризти*, г*руда*.

г*руздь* (гриб) «біляк, *Agaricus pipe-ratus*», г*рузд* Ж, [г*руздэй*] МСБГ, г*руздінь*, г*рузіль* Ж, г*руздэль* «тс.», [г*розд*] «г*рузд*, *Lactarius resimus*» Л, ЛЖит,

[г*руз*] «вовнянка, *Agaricus vellegeus* Fr.» ВеБ, [г*рудз*] «тс.» ВеБ; — р. г*руздь*, бр. г*рузд*, г*руздзь*; — можливо, пов'язане з г*руда*, через те, що росте на грудках; зіставляється також (Шанский ЭСРЯ I 4, 183; РЯШ 1967/6, 56, 128; Откупщиков 146) з лит. g*ruzdūs* «ламкий, хрусткий», спорідненим з псл. g*ruđa*, укр. г*руда*; менш переконливе зіставлення з лит. g*ruzdėnti* «димити» (Преобр. I 162; ПотєбняРФВ 3, 92; Горяев 81) за тією ознакою, що цей гриб і дим гіркі. — Филин Образ. яз. 23, 280; Меркулова Очерки 175—176; Фасмер I 463—464; ЭССЯ 7, 158. — Див. ще г*руда*.

г*рузін*, Г*рузія*; — р. болг. г*рузин*, р. ст. г*урзи* «грузини», бр. г*рузин*, п. G*ruzin*, ч. слц. G*ruzin*, вл. G*ruzinian*, м. Г*рузин(ец)*, схв. Г*рузи́янац*, слн. G*ružinec*; — утворення на основі тюрк. g*urdži* «грузин», яке, можливо, походить від перс. g*urg* «вовк». — Абаев Probl. ист. и диал. 14; Фасмер I 464; Никонов 111.

[г*ру́ля*] «картопля», [г*рулина*] «картоплиння», [г*рулисько*] «місце, де росте картопля», [г*руляник*] «коржик з тертої картоплі», [г*рулянка*] «картоплиння», [г*рульовина*] «тс.»; — п. [g*ruľa*] «картопля»; — очевидно, походить від слц. g*ruľa*, яке є видозміною форм [g*rumpla*, k*rumpla*] «тс.», що виводяться, як і ч. [k*rumpl'a*, g*rumbir*], схв. к*рдмпър*, слн. k*rompř* «тс.», з нім. Grundbirne (одна з назв картоплі, букв. «земляна груша»), утвореного з іменників Grund «грунт» і Birne «груша», яке походить від лат. p*irus* «тс.», що є доіндоевропейським середземноморським словом. — Sławski I 360; SW I 921; Machek ESJČ 297; Kluge—Mitzka 78—79. — Див. ще г*рунт*.

г*рум* «слуга, що супроводжує вершника або екіпаж; хлопець-лакей»; — р. бр. г*рум*, п. слн. g*rum*, g*room*, ч. слц. g*room*; — запозичене через російську мову з англійської; англ. g*room* «конюх» придворний; (заст.) слуга, сангл. g*rom(e)* «хлопець» походить від дфр. g*rome* (g*romet*, g*roumet*, g*ourmet*) «слуга, паж» неясного походження. — СІС 186; Шанский ЭСРЯ I 4, 184; Korałiński 373; Holub—Lyer 184; Klein 671, 682; Dauzat 370, 376.

[**грумічати**] «сердито бурчати, сварити», [*грумотіти*] «гуркотіти»; — очевидно, результати контамінації форм [*громічати*] «гриміти», *гримотіти* «гуркотіти» з [*грюкати*] «грюкати». — Див. ще **гриміти**, **грюк**.

[**грун**] «пагорбок, гірка», [*грунь*] «вершина, хребет гори», [*Грунь*] «тс.», [*грунище*] «скалля» Ж, ст. *грунь* (XIV—XV ст.); — п. [*gruń* (*groń*)] «гора, вершина гори; стрімкий схил; поле, гірська поляна», ч. [*gruň*], слц. *gruň*; — очевидно, запозичення з румунської мови; рум. *grúiu* «пагорб, вершина пагорба» походить від лат. *grunium* «свиняче рило», спорідненого з гр. $\gamma\rho\acute{\upsilon}\zeta\omega$ «хрюкаю», днн. нвн. *grunzen* «хрюкати», пор. паралельну назву болг. *рѣт* «пагорб, підвищення», схв. *рѣт* «тс.», з псл. *гътъ* «морда, рот»; менш переконливе пов'язання з псл. *grapъ* (укр. *грань*) (Sławski I 340; Crânjala 137; Karłowicz SGP I 454) або з псл. *grōdъ*, укр. *грудь* (Фасмер I 464). — Клепикова Карп. диал. и оном. 93—114; Худаш Досл. і мат. V 147; Кобилянський Гуц. гов. 83; Мовозн. 1967/6, 45—46; Gołąb Onomastica 5, 293—294; Maček ESJČ 152; Mikl. EW 423; Vrabie Romanoslavica 14, 146.

[**грундаль**] «груба людина», ст. *Грундаль* «фахівець грубого ремесла» (XVII ст.); — запозичення з польської мови; п. *grundal* «землероб, простак; людина високого зросту», [*grondal*, *gruntal*] «тс.» походить від нім. ст. *Gründel* «лічкур; дурень», пов'язаного з *Grund* «дно, ґрунт». — Тимч. 649; Brückner 101, 160. — Див. ще **грунт**.

[**грундзювати**] «міцно зв'язувати», [*Грундзювати*] «тс.», [*Грундзюватий*] «вузлуватий; мудрований», [*Грундзюваний*] «тс.»; — очевидно, походить від рум. *grunz* «грудка» (молд. *грунз* «тс.»), яке пов'язується з алб. *grundë* «висівки», спорідненим з лит. *grėndžiu* «тру», гр. $\chi\rho\nu\delta\rho\acute{\omega}\varsigma$ «крупа, зерно», дангл. *grindan* «терти, молоти», нвн. *Grind* «висип, струп». — Scheludko 131; СДЕЛМ 91; DLRM 349; Kluge—Mitzka 271. — Пор. **грунт**.

грунт «верхній шар землі; (заст.) земельний наділ; тверде дно; гірська по-

рода; основа», *Грунт* «тс.», [*грунтівка*] «садиба», [*Грунтівка*] «тс. Г; жінка або дружина з земельною власністю Ж», [*Грунтовік*] «землевласник, поміщик» Ж, [*грунтовіще*] «садиба», [*Грунтовіще*] «тс.», *грунтівка* (спец.), *грунтівний*, *Грунтівний*, *грунтувати* «стверджувати доказами; робити ґрунтовку», *Грунтувати* «тс.», *грунтуватися* «базуватися, спиратися», *безґрунтний* «безземельний, який не має садиби», *безґрунтівний* «безпідставний», *безґрунтівний* «тс.», *обґрунтувати* «аргументувати», *підґрунття* «шар землі під ґрунтом», *приґрунтівний*, ст. *Грунт*, *грунт* «земля, поле, фундамент» (1322); — р. бр. *грунт*, п. *grunt* «земля; дно; фундамент», ч. слц. нл. *grunt* «фундамент; садиба», болг. *грунд* «фон при фарбуванні», *грунт* «тс.», схв. *грунт* «земельний наділ; фон при фарбуванні», слн. *grūnt* «земля, маєток»; — можливо, через старочеське посередництво запозичено з середньовісньонімецької мови; свн. *Grunt* «дно; земля; фундамент» споріднене з днн. дангл. *grund* «дно, прірва; земля, рівнина; глибина, море», гот. *afgrundiþa* «прірва», нвн. *Grind* «висип, струп», дангл. *grindan* «терти», лит. *grėndžiu* «тру», лат. *frendere* «дробити, молоти», гр. $\chi\rho\alpha\iota\nu\omega$ «торкаюся, намазую», $\chi\rho\nu\delta\rho\acute{\omega}\varsigma$ «крупа, зерно», можливо, також псл. *grōz-*, *grēz* (укр. *грізнити*, *грізнити*). — Гумецька Пробл. ист. и диал. 113—114; Шелудько 30; Фасмер I 464; Sławski I 360—361; Brückner 160; Kluge—Mitzka 271, 274. — Пор. **груз**¹.

[**грунталья**] «плетений з дерези жгут на верхньому краї загорожі»; — неясне.

грунь — див. **грун**.

[**грунькати**] «рохкати, хрюкати» ВеУг; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до [*хрюнькати*], *хрюкати*, [*кругунькати*] «тс.» (див.).

група, *групиціна*, *групувати*, *підгрупа*, *угруповання*; — р. *група*, бр. болг. м. *група*, п. ч. заст. слц. *ггир*, схв. *група*, слн. *grúpa*; — запозичення з французької або німецької мови; нім. *Gruppe* через посередництво французької мови (фр. *groupe*) запозичене з італійської; іт. *gruppo* походить від пров.

ггор «ввузол», ггорат «зв'язувати», яке зводиться до галлороманського *со-ре-раге* (пізніше *сторраге*), що утворилося з лат. *со-* «з-» (префікс) і основи іменника *гёр* «канат, мотузка»; менш переконливе пов'язання (Klein 683) з пгерм. *kgirra «кругла брила, маса». — Шанський ЕСРЯ I 4, 185; Фасмер I 464; Sł. wyg. obsyech 261; Holub—Lyer 184; Kluge—Mitzka 273; Dauzat 377.

грюхнути «грюкнути» Ж, ст. *грюхнути* «рознести, почутись, загриміти» (XVI ст.); — очевидно, запозичення з польської мови; п. *gruchnąć* «грюкнути», *brzucnąć* «грюкнути», *grucnąć* «грюкнути», *grucnąć* «грюкнути», *grucnąć* «грюкнути», пов'язане з *gruchot* «грукіт», є звуконаслідувальним утворенням, спорідненим з болг. *грюхам* «стукаю», схв. *грюхати* «стукати, гриміти», можливо, також з укр. *грюхати*, *грюхіт*. — Тимч. 620; ЭССЯ 7, 154. — Пор. **грюхати**.

Грюця «рід страви з гороху з крупами і салом» Я; — бр. *грюца* «товчений ячмінь»; — запозичення з польської мови; п. *grusa* «каша, крупа, вівсянка» походить від нім. *Grütze* (< двн. *guzzi*) «крупа, каша», спорідненого з лат. *grūdus* «розбите каміння, щєбінь», лит. *grūdas* «зерно», псл. *gruda*, укр. *грюда*. — Sławski I 357, 363; Brückner 159; Kluge—Mitzka 275—276. — Див. ще **грюда**. — Пор. **грис**.

Грюша (бот.) «*Rugus*, [грюшанка] «мус із груш, грушевий суп» Ж, [грюшевіна] «грушеве дерево», *грюшіна* «тс.; груша», [грюшіця] «груша», *грюшівка* «грушева наливка; сорт яблук; вид плахти», *грюшка* «груша», [грюшкі] «рід візерунка на крашанці» Я, [грюшківка] «сорт яблук» Я, [грюшнік] «вино з груш» Ж, [грюшня] «грушове дерево» Ва, *грюшняк*, [грюшій] (зб.) «дерева і плоди груш», [грющанік] «пиріг з грушами», [грющанка] «страва з розтертих груш», [грющійна] «поганенька груша», [грюшійна Ж, йгрюшійна Кур], [грюшковатий] «зарослий дикими грушами» Я, [грюшуватий] «тс.» Я, *грюшківатий* «схожий на грушу», [грющатий] «тс.» Я; — р. др. *грюша*, п. *grusza*, *gruszka*, [krsza], (каш.) [kreša], ч. слц. *hruška*, вл. *krušwa*, *krušey*, нл. *kruša*, *kšuška*, полаб. *grausāi*, болг. м. *крюша*, схв. *крюшка*, слн. *hruška*; — псл. *gruša*

(< *groušja) : *kruša* (< *kgroušja); очевидно, похідні утворення від псл. *grušiti* (< *groušiti) «дробити, товкти», *krušiti* (< *kgroušiti) «тс.»; — споріднені з лит. *kr(i)áušė* «груша», лтс. *kraušis* «тс.», прус. *grausios* (мн.) «груші»; менш переконлива думка про балто-слов'янське запозичення з іранських мов; пор. курд. *korēši* (*kurēši*) «груша» (Bern. I 358; Trautmann 140). — Критенко Вступ 511, 514; Шанський ЕСРЯ I 4, 186; Фасмер—Трубачев I 465—466; Преобр. I 163; Sławski I 361; Brückner 160; Skok II 215—216; Bezlaž ESSJ I 205; ЭССЯ 7, 156—157; Fraenkel 296.

грушанка (бот.) «всезелень, *Rugola* L. (багаторічна трав'яниста рослина)», [грюшинка Мак, грушочка Мак] «тс.», *грюшанкові*; — р. *грюшанка*, п. *gruszyszka* «тс.»; — похідне утворення від *грюша*; назва зумовлена схожістю листя грушанки і груші; літературна назва може бути калькою лат. *Rugola* (*Pirola*), похідного від *rugus* «груша». — Нейштадт 428. — Див. ще **грюша**.

Грюшка «обрядова забава над померлим» Я; — похідне від *грюша*; назва зумовлена грушоподібною формою лопатки, вживаної в цій грі. — Дудек ЕЗБ 31—32, 266. — Див. ще **грюша**.

грушпан¹, *гюшпан* — див. **букс**.

Грушпан² (бот.) «брусниця, *Vaccinium Vitis idaea* L.» Мак; — результат перенесення назви [грюшпан] «самшит, *Viburnum sempervirens* L.», зумовленого подібністю листочків обох вічнозелених рослин. — Див. ще **букс**.

Грюяти «каркати» (про крука), [грюйти] «тс.» Ж; — звуконаслідувальне утворення; може розглядатися або як похідне від незасвідченого вигуку *грю-грю, варіанта *кру-кру*, або як варіант основи від того самого звуконаслідувального кореня, що й др. *гряяти* «каркати», укр. *грак*. — Пор. **грак**¹.

грюк (вигук на позначення стуку), *грюк* «стук, грукіт», [грюкава] «шум, стук, грукотня; часта стрілянина» Ж, [грюкалка] Я, [грюкало] «людина, що сильно грюкає», *грюканіна*, *грюкіт*, [грюкнява, грукотніча], [грук] «грюк», [грукучий] «такий, що грюкає», *грюкати*, *грукотати*, *грукотіти*, [грючати] Я,

[*грюкати*] «сильно стукати» Пі, [*грюкати*] Бі, [*грюкати*] «грюкати», [*бд-грюк*] Ж; — р. [*грюкати*], бр. *грюкаць*; — східнослов'янське звуконаслідувальне утворення, паралельне до п. *gruchać*, *gruchnąć* «грюкнутися; брязнути», ч. [*hrouchatí*] «тріщати», болг. *грюхам* «стукаю, ударяю», схв. *грюхати* «стукати, тріщати, гриміти»; можливо, походить від того самого звуконаслідувального кореня, що й лит. *griūti* «гриміти», лтс. *graiū* «звалювати, кидати», лат. *ingruo* «вриваюся, кидаюся». — Фасмер I 465; Преобр. I 164; Sławski I 357; БЕР I 287; Skok I 623—624; ЭССЯ 7, 154—155; Bern. I 358.

грявчати, грянчати — див. **крявчати**.

гряда¹ «грядка; [острів у плавнях; частина острова, не затоплювана водою; місце на річці з високими хвилями (у вузькому руслі)], *грядá* «смуга гір», *грядка* «ділянка землі для вирощування городніх культур; [острів у плавнях; ряд снопів для молотіння], [*грядовіна*] «місце під грядки для овочів» Я, [*грядовина*] «овочі з грядок», [*грядбишник*] «город» Ж, [*грядкувати*] «сапати, полоти город» Ва; — р. *грядá* «гірське пасмо; смуга хмар; ділянка землі для вирощування городніх культур», бр. *градá* «тс.; смуга лісу», п. *grzęda* «гряда», ч. *hřada* «грядка», слц. *hriadka*, вл. *hrjada*, нл. *grēda*, полаб. *grōdā* «тс.», болг. [*гредá*] «видовжений горб», м. *гредá*, схв. *грѣда* «скеля; відмілина», слн. *grēda* «грядка»; — псл. *gręda* «підвищення», пов'язане чергуванням голосних з *grōdъ* «тс.» (укр. *груд* «пагорбок, підвищення на болоті»); очевидно, через значення «насип», «настил з колод, поміст» пов'язане з *gręda* «жердина». — Шанский ЭСРЯ I 4, 188—189; Фасмер I 466—467; Толстой Сл. георг. терм. 122—128; Sławski I 371—372; Machek ESJČ 186—187; Schuster-Šewc 345—346; ЭССЯ 7, 120—122; Moszyński 1956/2, 116; Persson Beitr. 448. — Див. ще **груд**.

[**грядá**]² «жердина в приміщенні для розвішування речей», [*грядка*] «тс.», [*грядкі*] «поздовжні перекладки в саях» Я, [*гряди*] (мн.) «дерев'яний пристрій над піччю для сушіння» Ж, [*грі-*

ди] «тс.» Ж, [*грідка*] «жердка» Ж; — р. [*грядá*] «перекладина», [*грядка*] «жердина в приміщенні, у возі і под.», п. *grzęda* «перекладина для курей», ч. *hřad*, *hřada* «тс.», слц. *hriadka* «жердинка», вл. *hrjada* «балка», нл. *grēda* «перекладина для курей», болг. *гредá* «балка», схв. *грѣда*, слн. *grēda*, р.-цсл. **грядá**; — псл. *grędъ*, *gręda*; — споріднене з лит. *grīdidas* «дошка в підлозі», *grindā* «тс.», лтс. *grīda* «підлога», дісл. *grind* «огорожа, рама, решітка», лат. *grunda* «покрівля»; іє. **ghrendh-* «балка». — Шанский ЭСРЯ I 4, 188—189; Фасмер I 466—467; Преобр. I 165; Sławski I 371; Machek ESJČ 186; Schuster-Šewc 344—345; БЕР I 277; ЭССЯ 7, 120—122; Persson Beitr. 292—293; Pokorny 459—460.

[**гряділо**] «дзеркало» ДзАтл I 28; — результат дисиміляції форми [*гряділо*] «тс.», похідної від *грядіти* (див.).

гряділь «видовжена вперед верхня частина (дишло) плуга», *граділь*, [*греділь*] НЗ УЖДУ 37 «тс.»; — р. *грядиль*, [*гредиль*, *градиль*], п. *grządziel*, *grądziel* «гряділь; вилоподібне дишло сохи», ч. *hřidel* «вал», слц. *hriadel'* «тс.; гряділь», болг. *грѣдѣл* «гряділь», схв. *грѣдѣль*, слн. *grēdelj* «тс.»; — псл. *grędelъ, похідне від *gręda* «перекладина»; — найближче споріднене з двн. *grintil*, *grindil* «гряділь, балка», дангл. *grindel*; з меншою підставою вважається германським запозиченням (Фасмер I 467; Kiparsky GLG 236—237; Bern. I 349); Махек і Трубачов вважають, що германські відповідники є запозиченням із праслов'янської мови. — Дзендзевський НЗ УЖДУ 37, 41—42; Преобр. I 165; Sławski I 365—366; Brückner 156; Machek ESJČ 188; Holub—Kop. 135; БЕР I 278; Skok I 614; Bezlej ESSJ I 174; ЭССЯ 7, 122—123. — Див. ще **грядá**².

[**грязнути**] «грузнути» Ж, [*грязніти*] «бруднити» Ж, [*грязіти*] «тс.», *грязь*, *грязіво* «грязь», [*грязіло*] «болото, трясовина» ВеУг, *грязі* (мед.), [*грязовіна*] «болото, трясовина» Ж, [*грязота*], *грязюка*, [*грязя*] «грязь», *грязний* «брудний», *грязький* «брудний Г; [грузький Ж]»,

грязовий, [розгрязїти] «розмісити»; — р. *грязнуть*, бр. *грязнуць*, др. *грязнути*, *грязѣти*, *грязь*, п. grzęzpać, ч. ст. zahřaznǔti, слц. hřiaznuť, нл. greznuś, схв. грѣзнути, слн. grėzniti, стсл. погрязнѣти; — псл. gręznōti, пов'язане чергуванням голосних з grōzъ «груз»; — споріднене з лит. grĩm̃sti «грузнути», лтс. grim̃ti «тс.», можливо, також гот. grammiþa «вологість», лат. grāmīae «гній в оці»; іе. *grem-. — Шанский ЭСРЯ I 4, 189; Фасмер I 467—468; Преобр. I 165; Sławski I 372; Brückner 162; Machek ESJČ 188; Holub—Kop. 134; Schuster-Sewc 246; Skok I 615; Bezłaj ESSJ I 176; ЭССЯ 7, 125; Bern. I 350; Walde—Hofm. I 617; Feist 391; Pokorny 405.— Пор. груз.

гряк (вигук для передачі звуку від падіння, удару), [гряк] «тс.», *грякати* «стукати, грюкати», [грякотати] Бі, *догрякатися* «достукатися, досягти»; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *грюк* (пор.).

гряний — див. **грений**.

грянути «grimнути, раптово зазвучати; [ударити, ударитися, упасти], *нагрянути* «раптово надїйти»; — р. *грянуть*, *нагрянуть*; — єдиної етимології не має; пов'язується з псл. *grędnōti «піти», похідним від grędō «їду» (Горяев 82; Bern. I 349—350; Преобр. I 165—166; Фасмер—Трубачев I 468) або з псл. *gr̃m̃nōti «grimнути» (Mikl. EW 77; Соболевский RSI 7, 200—201; Jakobson Word 8, 387; Vaillant MSL 52, 165); можливо, безпрефіксна і префіксальна форми мають різну етимологію, і лише пізніше їх основи фонетично збіглись.— ЭССЯ 7, 123.— Див. ще **grimїти**, **грястї**¹.

[**грянь**] «зірки садові, татарське мило, Lychnis chalcidonica L.»; — очевидно, запозичення з словацької мови; пор. слц. hřianka «суха квітка», пов'язане з дієсловом hřiat' «грїти» (давніше, мабуть, «обпалювати, піджарювати, висушувати», пор. hřianka «грінка»); семантика «загоряння» відбита і в іншій назві цієї рослини — [загара].— Див. ще **грїти**.

[**гряпнути**] «раптово впасти, бухнути» Ж, [гряпснути] «тс.» Ж; — звуконаслі-

дувальне або афективне утворення; можливо, виникло шляхом контамінації форм *грякнути*, *гѣпнути*, *хряснути*.

[**грястї**¹] «швидко з шумом бігти, їхати; поважно їти або їхати»; — др. *грясти*, п. ст. gręda (нешвидкий біг коня), болг. [грѣдам] «їду», схв. грѣсти «їти», слн. grėdem «їду»; — псл. gręsti < *gręd̃ti інфіксована форма основи *grid- (> *gr̃i-n-d-); — споріднене з лит. gridyti «ходити», гот. grid «крок», свн. grit «тс.», лат. gradior «ступаю»; іе. *ghredh-. — Шанский ЭСРЯ I 4, 190; Фасмер I 467; Преобр. I 166; БЕР I 277—278; Skok I 615; Bezłaj ESSJ I 175; ЭССЯ 7, 123—124; Bern. I 349—350; Trautmann 98; Pokorny 456—457.

грястї² «їти, наступати, наставати», *грядїщий* «прийдешний»; — р. *грястї*, *грядїщий*; — запозичення з церковнослов'янської мови; стсл. **грясти** споріднене з укр. [грястї¹] (див.)

грястиця «метлиця, купчанка, Dactylis glomerata»; — неясне; можливо, пов'язане з [грясть] «зміст», [грястний] «змістовний, важкий», [згрястїти] «зібрати, резюмувати»; назва могла бути мотивована тим, що рослина має густу колосовидну волоть із скупченнями в гронця колосками.— Див. ще **грясть**.

[**грясть**] «зміст» Ж, [грястний] «змістовний, важкий», [згрястїти] «зібрати, резюмувати» Ж; — не зовсім ясне; очевидно, походить від псл. *gręd̃t̃ь, пов'язаного з grōd̃ь «груди». — Див. ще **грудь**. — Пор. **огрядний**.

[**гряхнути**] «прозвучати, пролунати» Ж, [гряхотїти] «грюкотїти»; — результат контамінації форм *грякнути*, *грюхнути*, *трахнути*. — Див. ще **грюхнути**, **гряк**, **трах**.

[**грьбнути**] «впасти» МСБГ; — очевидно, результат контамінації форм [грѣпнути] «важко впасти» або *грїмнути* «з шумом упасти» і *трьбнути* «бабахнути, ударити» (див.).

гу (оклик; вигук під час співу, вигук для відтворення гудіння вітру); — бр. *гугу* «гомін, галас», п. hu (вигук від переляку, здивування, холоду; вигук для відтворення крику сови), ч. hu, hů (оклик; вигук від холоду; вигук для відтворення гудіння), слц. hu (вигук),

вл. hu «ух», нл. hu (вигук переляку, відрази), схв. hũ (вигук гніву, від холоду), слн. hú (вигук від страху, несподіванки, холоду); — псл. *hu, звуконаслідувальне утворення і рефлекторний вигук, паралельний до нім. hu (вигук здивування, переляку), шв. hu «тс.», лат. hu (вигук гидливості), рум. hu (вигук від морозу).— Sławski I 430—431; Skok I 692; Kořínek 192; Schwentner 19.— Пор. гук¹, ху.

гуа́но «добриво з пташиного посліду»; — р. бр. болг. гуа́но, п. guano, ч. слц. гуа́но, схв. гуа́но, слн. гуа́но, gváno; запозичене через російську і польську мови з німецької (нім. Guano), в яку увійшло з іспанської; ісп. guano «тс.» походить з індіанської мови кечуа (кеч. huano «гній, пташиний послід»).— СІС 186; Шанский ЭСРЯ I 4, 190; Фасмер I 468; Преобр. I 166; Kopalinski 375; Kluge—Mitzka 276; Holub—Lyer 184.

гуа́ш «вид фарб; живопис такими фарбами»; — р. гуа́шь, бр. болг. гуа́ш, п. gwasz, guasz, ч. gouache, kvaš, слц. gvās, болг. гваш, схв. гваш; — через російську мову запозичено з французької; фр. gouache походить від іт. guazzo «водяна фарба; мокрота, калюжа», яке зводиться до лат. aquātio «добування води; водопій; калюжі», похідного від aqua «вода».— СІС 186; Шанский ЭСРЯ I 4, 190; Holub—Lyer 276; Dauzat 368; Klein 671.— Див. ще акваріум.

гу́ба¹ «край рота; рот» Г, Ж, [губа́ль] «людина з великими губами» ВеНЗн, заст. губа́н, губа́нь «тс.», губе́нята «губки» (у людини), [гу́би] «складки хустки» Я, губи́ще, [губри́й] «губань», [губри́йка] «тс.», гу́бці «губки», [губа́стий] Ж, губа́тий, огу́блений, пригу́бити; — р. бр. губа́, п. ге́ба «обличчя, рот», ч. слц. huba «морда, рот», вл. huba «уста, губа», нл. guba, болг. [гѣба] «тс.», схв. гу́ба «морда, рило», слн. gōbes «морда»; — псл. gōba; — загальноприйнятої глибшої етимології не має; очевидно, тотожне з псл. gōba «гриб» (Brückner 138—139; Sławski I 271—272; БЕР I 298; Trautmann 101; Fraenkel 146—147; Persson Beitr. 81—82); менш переконливо зіставляється з лит. gėmbė «цвях, сучок; ст. вістря, ви-

ступ», гр. γαμφαί «щелепи» (Pedersen KZ 36, 334; Bern. I 340; Machek ESJĀ 189). — Шанский ЭСРЯ I 4, 190—191; Фасмер I 468; Преобр. I 166; Schuster-Sewc 354—355; Skok I 628; Bezlaĵ ESSJ I 155; ЭССЯ 7, 78—80.— Пор. гу́ба².

[гу́ба²] «губка, гриб» Г, Ж, гу́бка «гриб на дереві», гу́бка водяна «Spongia fluviatilis», гу́бка морська «Spongia officinalis», [гу́бійка] «губка прісноводна, Spongilla» Ж, [губча́кі] «морська губка» Ж, [губ'я́к] «жук-грибоїд, Boletophagus» Ж, [губ'я́ка] «гриб на дереві, трут», [губ'я́кі] «гриби» Л, [губ'я́чал] «тс.» Л, [губкова́тий] Ж, гу́бча́стий СУМ, Ж, гу́бчатий; — р. губа́ «губка, гриб», бр. гу́ба «трут», др. губа «губка, гриб», п. gąbka «губка, Spongia», ст. ге́ба «тс.», huba «гриб на дереві, пеньку» (з укр.), ч. houba «гриб, губка», слц. huba «тс.», вл. hubica «гриб на дереві», нл. gubica «тс.», болг. гѣба «гриб, губка», м. габа «тс.», схв. гу́ба «гриб на дереві, губка», слн. gōba «гриб, губка», стсл. гѣба «гриб»; — псл. gōba «губка»; — лит. gum̃bas «гуля, наріст», лтс. gum̃ba «пухлина, підвищення, купа, зморшка», дісл. kumpg «гуля», афг. ģumbā «тс.», сперс. gumbad «опуклість»; заслуговує на увагу пов'язання (Pedersen MPKJ I 165—166; Machek ESJĀ 179) з двн. gwamb «губка», гр. σφύγγος, σπύγγος, лат. fungus «тс.». — Шанский ЭСРЯ I 4, 192; Меркулова 166—168; Фасмер I 468—469; Преобр. I 166; Sławski I 265; Schuster-Sewc 355; БЕР 297—298; Skok I 628; Bezlaĵ ESSJ I 154; ЭССЯ 7, 78—80; Bern. I 340; Mikl. EW 71; Trautmann 101; Fraenkel 176.— Пор. гу́ба¹.

гу́ба³ «затока»; — запозичення з російської мови; р. губа́, бр. губа́ «тс.» походить від др. губа «затока», що, мабуть, є результатом видозміни значення губа «рот, уста» подібно до п. ст. ге́ба «гирло річки», др. устье; пор. лтс. gum̃bs «затока, бухта», пов'язуване з gum̃ba «пухлина, зморшка»; менш переконливе пов'язання (Bern. I 360; Преобр. I 132, 166; Карский РФВ 47, 166—167; Шанский ЭСРЯ I 4, 191) з р. гу́бить, су́губый з припущенням первіс-

ного значення «складка, вигин». — Фасмер I 469. — Пор. губа́¹, гну́ти.

[губа́⁴] «вид кожуха без рукавів», [губа́ня] «тс. Г; одяг у словаків Ж», [губка] «кількість прядива, знята з мотовила за один раз Л; міра полотна; кількість ниток в основі, необхідних для цієї міри; пілка вовняної тканини на одну половину запаски»; — слц. guba; — запозичення з угорської мови; уг. guba «кошлатий сіряк» загальноприйнятої етимології не має; тлумачиться як звуконаслідувальне утворення або як результат метатези фінно-угорського кореня bog «вузол». — Machek ESJČ 118; MNTESz I 320—321, 1100.

[губа́ня (жовта)] (бот.) «зеленчук жовтий, Galeobdolon luteum Huds.» Ж; — похідне утворення від губа́¹; назва мотивується тим, що ця рослина належить до родини губоцвітих. — Віскюліна—Клоков 389—390; БСЭ 16, 620. — Див. ще губа́¹.

губерна́тор, губерна́торство, губе́рнія, губе́рня, губе́рець «губернський чиновник», ст. кгубернаторъ (1497), губернаторъ (XVII ст.) «намісник, правитель»; — р. болг. м. губерна́тор, бр. губерна́тар, п. gubernator, ч. слц. слн. gubernator, схв. губе́рнатор; — запозичене через польську мову з латинської; лат. gubernator пов'язане з дієсловом gubernāre «правити», яке походить від гр. κυβερνάω «керую». — СІС 186; Шанський ЭСРЯ I 4, 191; Фасмер—Трубачев I 469; Коралиński 375; Walde—Hofm. I 625. — Див. ще кіберне́тика.

губі́ти «знищувати, втрачати», губі́тися «втрачатися; втрачати самовладання», губі́тель, губі́тельство Ж, губі́тельний Ж, загуба́ «загибель», згуба́ «загибель, втрата», згубник, згублівий СУМ, Ж, згубний, [изгубни́ця] Ж, не-визгубний, [обгубі́тися] «загубити все», [погуба́] «погибель», погубі́тель, погубі́щик Ж, [розгуба́] «роззява; розгубленість»; — р. губі́ть, бр. губі́ць, др. губити, п. gubić, ч. hubiti, слц. hubiť, вл. hubić, нл. gubiś, болг. губя́ «гублю», м. губи «губить», схв. губити, слн. gubiti, стсл. гоу́вити; — псл. gubiti < *gou-

biti, каузативна форма до *gubnōti «гинути». — Шанський ЭСРЯ I 4, 192; Преобр. I 166—167; Sławski I 376; Schuster-Sewc 355—356; БЕР I 291—292; Bezlej ESSJ 185; ЭССЯ 7, 166; Bern. I 360—361. — Див. ще гібі́ти.

[губу́шник] (бот.) «оман британський, Inula britannica L.» Мак; — неясне.

гуверне́р, гуверна́нтка; — р. гуверне́р, гуверна́нтка, заст. гуверна́нта, бр. гуверне́р, гуверна́нтка, п. guverner, guvernantka, ч. guvernant, guvernantka, слц. guvernantka, вл. guverner, болг. гуверне́р, гуверна́нтка, м. гуверна́нта, схв. гуве́рнанта, гуверна́нта, гуверна́нтица, гуверна́нтка, слн. gouvernānta, заст. guvernantka; — запозичення з французької мови; фр. gouverneur «керуючий; губернатор; гувернер, вихователь», gouvernante «гувернантка, вихователька, економка» пов'язані з дієсловом gouverner «правити, керувати», що походить від лат. gubernāre «правити». — СІС 186; Шанський ЭСРЯ I 4, 192—193; Фасмер I 469; Коралиński 376; Holub—Lyer 184; Dauzat 370. — Див. ще губерна́тор, кіберне́тика.

[гуга́л] «кегля» ЕЗБ 30; — ч. kužel «булава», kuželka «кегля», схв. кўгела «куля, кегля»; — походить від нвн. Kúgel «куля» (пор. снідерл. koghele «палка з кулястим кінцем»). — Machek ESJČ 310; Kluge—Mitzka 410. — Див. ще кў́ля. — Пор. кўжі́ль.

[гү́гель] «баба Ж; їжа з курятини, квасолі, цибулі та ін. Л», [гү́галь Л, гү́голь Л] «тс.», кү́гель «еврейське солодке тісто» Бі; — р. [гү́гель] «еврейські хлібці, булочки», бр. [гү́гель, кү́гель] «тс.», п. gugiel «еврейське святкове печиво», kugiel «тс.»; — запозичення з мови ідиш; ід. gugel «солодке печиво» походить від нвн. Gügel «вид бісквіта; капюшон», Gügel-hupf «баба». — Sławski III 320—321. — Див. ще гү́гль¹.

[гү́гль¹] «гуцульський верхній одяг з капюшоном», [гү́глі] «мішок, одягнутий на голову як башлик», [гү́гловник] «капюшон» Ж; — п. [gugla], болг. м. гү́гла «висока селянська шапка», схв. [gugla], слн. [gūgla] «шапка; футляр, покришка»; — запозичення з німецької мо-

ви; ранньо-нвн. *gugel* «капюшон», *ku-gel* «тс.» походить від лат. *cucula* «тс.», яке вважається запозиченням з галльської мови; спроба виведення української форми від рум. *glugă* «капошон» (Кобилянський Гуц. гов. 83; Vincenz 9) або від тюрк. *kokola* чи нгр. *кочлі* (Mikl. EW 80) позбавлена ґрунту.— БЕР I 292; Paul DWb 261; Walde—Hofm. I 298.

[гугля²] «гуля, наріст», *гугля* «тс.», [*гуглявятий*] «покритий гулями»; — р. [*гугля*] «гуля» (з укр. ?), п. [*guga*] «тс.», слц. [*guga*] «опух»; — результат видозміни форми *гугля*, можливо, під впливом *гугель* «баба, печиво» або п. *guga* «гудз; опуклість»; недостатньо обґрунтованим є безпосереднє зіставлення (Фасмер I 470 та ін.) з лит. *gugà* «гуля, горб», *gūginti* «випинати», *gūgagas* «гребінь гори», дісл. *kjúka* «грудка». — Куркина Етимологія 1971, 68.— Див. ще *гугля*.

[гугля³] «жіноча зачіска» Ва, До; — очевидно, пов'язане з [*гугля*] «гуля» (за формою зачіски). — Пор. *гугля²*, *гугля*.

гугніти «розмовляти в ніс», [*гугнати* Г, ВеЛ], *гугніти*, [*гугнути* ВеЛ], *гугнявити*, [*гугнявіти* Ж], *гугняти* Г, Дз, *вугнати*, *вугнотати*] «тс.», [*гугнявець*] «гугнявий» Г, Ж, *гугнявка*, [*гугняка*] «та, що говорить у ніс», [*вугнявець* Г, Ж, *вугнявка* Г, Ж, *вугнявий* ВеЛ, *гугнявий* Г, Ж, *гугнявий*], *гугнявий*, [*гугнявий*, *гугняканий* Я, *вугнявий*, *вугноватий*, *вугноватий* Ж]; — р. *гугнявить*, бр. *гугнявіць*, др. *гугнати*, п. *gogač* «гугнявити; гоготати», ч. *huhňati* «гугнявити», слц. *huhňat*, *chuchňat*, болг. *гѣна*, м. *ганголи*, схв. *hunkati* «тс.», слн. *gog-pjati* «заїкатися», стсл. *гѣгнмивъ* «гугнявий»; — псл. *gogъpati*; — можливо, споріднене з гр. *γογγύξω* «бурмочу, мимрю», дінд. *gūp̄jati* «бурмоч»; ie. **gou-*(п-) «гукати» звуконаслідувального походження.— Фасмер I 470; Преобр. I 167; Sławski I 272; Brückner 139; Maček ESJC 189—190; БЕР I 298; Skok I 694; Bezlej ESSJ I 156; ЭССЯ 7, 81—82; Верп. I 341; Walde—Pok. 4, 535; Mayrhofer I 337.— Пор. **гуготіти**.

гуготіти «одноманітно, глухо звучати», [*гугнати*] «воркувати» ВеЛ, [*гуг-*

ніти] «глухо звучати; воркувати» Ж, [*гугнотіти*] «воркувати» ВеНЗн, *гугоніти* «гуготіти; [глухо гудіти; воркувати] Ж, Піл», [*гугіт*] «гудіння», [*гугоні*] «глухий звук» Ж; — звуконаслідувальні утворення, близькі до вигуку *гу*. — Див. ще *гу*. — Пор. **гоготати**, **гугніти**, **гудіти**.

[гугур] (орн.) «великий пугач, *Vibro maximus*» ВеУг, [*гугурець*] «лісовий пугач, *Otus vulgaris*» ВеУг; — запозичення з румунської мови; рум. *huhuréz* «пугач» походить від звуконаслідувального дієслова *huhurá* «пронизливо кричати»; форма *гугур* виникла в результаті зворотного словотвору від *гугурець*, осмисленого як зменшено-суфіксальне.— DLRM 367.

гудж, *гуджá*, *гуджá*, *гуджя*, *гужá*, *гуч*, *гучжá* — див. **гиджга**.

[гуджү] «вигук, яким відганяють свиней» Мо; — результат видозміни звукової форми *ачү* «тс.» під впливом *гуджá* і под. «гиджга». — Див. ще *ачү*, **гиджга**.

[гуджулай] «жук-гнояк, *Geotrupes stercorarius* L.», [*гуджулей*, *гуджулайка*, *гуджулейя*, *гуджулейка*, *гуджулія* Ко, *гуджулька*, *гужела* ВеУг, *гужелиця* ВеУг, *гужуль* ВеНЗн, *гужулька* ВеНЗн, ВеУг, *гужелиця* ВеНЗн] «тс.»; — запозичення з румунської мови; рум. *giujlie* «комашка», очевидно, є варіантом форми *gizulie* «тс.».— Vincenz 7.— Див. ще **гадзүля**.

[гудз] «гуля; вузол, потовщення», *гудзик*, *гудзик*, [*гудзюк*] «невеликий гудз, пухлина» Ж, [*гудзюла*] «картопля», [*гудзюль*] «вузли, гулі» Ж, *гудзь* «гудз; гудзик», *гудзь*, [*гуз*] «тс.», [*гуз*] «вузол», [*гузвa*] «гуля», [*гузүля*] «тс.», [*гузэ*] «гудзики; гулі» Ж, [*гузик*] «гудзик» Ж, [*гузь*] «гудзь Ж; гуля Л», [*гүцик*] «гудзик» Бі, [*гуцюк*] «тс.» Бі, [*гүцьки*] «мала картопля» Ж, [*гуцьюк*] «гудзик» Ж, [*күзик*] «тс.» Кур, *гудзиковатий* «схожий на гудзик», [*гудзатий*] «вузлуватий» Ж, [*гудзуватий*] «тс.», [*гудзувати*] «міцно в'язати» Ме, [*гудзюаний*] «весь у гудзиках»; — р. [*гүзик*] «гудзик», [*күзик*], бр. *гүзик* «тс.», п. *guz* «гудз; великий гудзик», *guzik* «гудзик»; — псл. *guzь* «вузол; гуля, пухлина», очевидно, варіант назаїзованої основи *gogъ* «тс.»; задня части-

на»; — лит. [gaužėl] «голова», gaužtis «звиватися в клубок», лтс. guza «воло; потилиця; куприк», gūža «сідниця, стегно»; збереження початкового **g** (r) в більшості українських форм, як і зміна з в дз, зумовлене експресивним характером відповідних слів (подібно до *гудля*); частково **г** могло бути підтримане впливом польської мови, з якої, можливо, слово *гудзик* було запозичене. — Дзензелівський РКJ LTN 15,127; Sławski I 281, 380—381; Фасмер II 402; ЭССЯ 7, 91—92. — Пор. гуза́.

гудзатися — див. гудзратися.

[Гудзички] (бот.) «гвоздики садові, Dianthus caryophyllus L.» Мак; — очевидно, результат зближення форми *гвоздїки* (*гвоздїчки*) з *гудзики* за фонетичною подібністю назв. — Див. ще *гвоздїка*.

гудзю́ — див. ко́ця, коцьо́.

гудина́ — див. огу́дина.

гудіти «ганти» Г, Ж, [гудкати] «базикати, плести чутки», [гудкувати] «тс.» Ж, [гудїло] «гудник» Ж, [гудяч] «тс.» Я, [гудьба] «ганьба», загуда́ «огуда», [згуда] «ганьба, висміювання», огу́да, огу́дник Ж, [огу́дий] «вартий осуду, поганий» Ж, погу́дка «нарікання; [осуд]», розгудити «розлучити, відвернути наклепами», [розгудець] «наклепник», [розгудця] «той, хто викликає розрив угоди наклепами або відраджуванням» Ж; — р. [гудить] «ганьбити», [гудить] «обдурювати», бр. [гудзіць] «гудити», др. гудити «ганьбити, обвинувачувати», стсл. гоудити «ганьбити»; — очевидно, результат видозміни деетимологізованого дієслова *кудити* «гудити, ображати, псувати» і зближення його з дієсловом *гудїти* «гудіти, грати»; припущення первісного зв'язку з *гудїти*, псл. gōdō, gōsti (Фасмер I 470—471; ЭССЯ 7, 80; Bern. I 340—341) або запозичення з литовської мови (Москаленко УІЛ 31) менш переконливі. — Brückner KZ 46, 233. — Див. ще гудіти, напроку́дити.

гудіти, густі́, гуд, [гудя́] «музика, гра» ЕЗб 4, [гудя́к] «музикант, скрипаль», [гудя́тарь] «той, хто гуде» Я, гуде́ць «тс.», [гудик] «нехрущ червневий, Amphimallon solstitialis L.» Ж, [гудім] «той, хто гуде» Я, [гудімець] «вовк», [гудї́й] «той, хто гуде» Я, гудо́к, [гудьба́]

«музика» Ж, [згудіти] «почати сильно звучати» Ж; — р. гуде́ть, [густі́], бр. гусці́, гусць, гудзе́ць, др. густі, гудѣти «грати на струнних інструментах», п. gędzic «грати», ст. gašć «тс.», ч. housti, сл. húst', вл. hudzic, болг. [гудювам] «граю на гусях, скрипці», [гудя́] «тс.», схв. гудети «грати на струнних інструментах; гудіти», слн. gósti «грати на скрипці», стсл. гжсти; — псл. gōdō, gōsti < *gōditi; — споріднене з лит. gaušti «шуміти, дзвеніти», лтс. gaudas «плач»; іе. *gu-n-d- інфіксований різновид основи *gou-d-, *gu-d-, похідної від кореня *gou-, *gu-, до якого зводиться й *гб-вір*. — Шанский ЭСРЯ I 4, 193—194; Фасмер I 470—471; Преобр. I 167; Sławski I 267; Brückner 137; Machek ESJČ 180; Suchster-Šewc 356—357; БЕР I 299; Младенов 118; Skok I 637; ЭССЯ 7, 80, 85; Bern. I 340—341; Trautmann 80; Būga RR II 352. — Пор. гудити, гўсла.

[Гудльовати] «погано щось робити; бідувати» Вел, [гудля] «плутанина, безладдя; погана робота»; — запозичення з чеської мови; ч. hudlovati «погано працювати; знущатися», hudlař «партач, халтурник» походять від нім. [hudeln] «погано працювати; знущатися», пов'язаного з свн. hadel «лахміття», нвн. Nader «ганчірка, лахміття», спорідненими з лат. centō «жебрацький одяг», дінд. kanthā «залатаний одяг». — Machek ESJČ 189; Kluge—Götze 290; Kluge—Mitzka 279; Matzenauer 177; Walde—Hofm. I 200.

гудро́н, гудрунува́ти; — р. бр. болг. гудро́н, п. gudron, ч. gudron, goudron, слн. слн. gudrón, схв. гудрон; — через російське посередництво запозичено з французької мови; фр. goudron «дъгоготь, смола» є результатом видозміни форми catram «тс.», яка походить від ар. qat-rān < qatīrān. — СІС 187; Шанский ЭСРЯ I 4, 194; РЧДБЕ 169; Dauzat 369; Gamillscheg 487. — Див. ще катра́н³.

гуж «ремінь для кріплення голоблі до хомута; [капиця Л], [гужо́в] «розпалена гілка для зв'язування», [гужіще] «вірвовка для ув'язування снопів на возі» Л, [гужівка] «тс.; мотузка, канат»,

[*гужевня*] «частина плуга», [*гужоб*] «розпарена гілка для зв'язування; залізний ланцюг, що з'єднує плуг з колесами», *гужем* «кінми, на возах», [*гужавий*] «сильний; твердий, жилуватий» Я; — р. бр. *гуж* «ремінна петля хомута», п. *gażwa* (*gażew*, *gażewka*) «гнучка лозина; ремінь ціпа», ч. *houžev*, [*houž*] «джгут», слц. *húžva* «тс.», болг. *гъж*, *гъжва* «джгут; чалма», м. *гужва* «кільце, сплетене з соломи, дубців; петля, яка замінює кочет на човні», схв. *гужва* «джгут», слн. *góž* «гуж, зв'язка»; — псл. *gōžь, *gōžьva*, очевидно, фонетичний варіант основи *ožь* «вуж», подібно до *gūcīnь* — *јсениця*; спроба розірвати обидві основи і пов'язати *gōžь з дісл. *kengr* «гак, вигин», сангл. *sangle* «огорожа» (Фасмер I 471; Holthausen Awn. Wb. 151; Petersson IF 24, 265—266) здається зайвою. — Шанский ЭСРЯ I 4, 194—195; Фасмер—Трубачев I 471; Sławski I 267—268; Brückner 137; Bernard Ez.-etn. изсл. 353—355; Skok I 641; Jakobson Word 8, 388; ЭССЯ 7, 93—94; Bern. I 563; Mikl. EW 56. — Див. ще *вуж*. — Пор. *вужва*.

гужак «вуж» ЛЧерк; — фонетичний варіант форми *ужак*, *вужак*, викликаний очевидно, паралелізмом слів типу *гужевка* — *вужевка*. — Див. ще *вуж*. — Пор. *вужва*, *гуж*.

гуза «орма, задня частина човна; зад», [*гүзер*] «окоренок дерева; нижня частина снопа; місце, де зав'язаний мішок; основа, низ» Ж, [*гүзеро*, *гүзірь*, *гүзір*] «тс.», [*гүзіця*] «зад Г, Ж; сидіння (стільця) Ж», [*гүзівка*] «зад» Я, [*гүзівник*] «закруглена частина гармати», [*гүзірина*] «залишки снопа після обмолоту» Ж, *гүзка* «тупий кінець яйця; задок птаха; нижня частина очіпка», [*гүзли*] «кальсоні» Ж, [*гүзьяйка*] «зад» Я, *гүзнійця*, *гүзно* «тс.», *гүзьянка* «пряма кишка», *гүзók* «задня тупа частина» Ж, *гүзійчний* «відхідниковий, анальний», [*гүзнітий*] «товстозадий», [*гүзерувати*] «обрізати під корінь» Ж, [*межигүззя*] «задня частина промежини» Ж, [*óгүзка*] «задня частина чоґось», *оґүзok*, *оґүзкуватий*, [*прігүзok*] «зад» Ж, [*гүзеровіння*] «кінець снопа» ВеЗн; — р. *гүз* «нижня частина снопа; окоренок дерева», *гүзно* «зад», бр. *гүз*, др. *гүзно*, п. [*guza*] «зад, тил», ч.

huzo «куприк у птаха», слц. *húžriť* «наспокійно сидіти, соватись», вл. *huzać so* «тс.», болг. [*гъз*] «задок воза», *гъзер* «зад», м. *газ* «зад», схв. *гуэ* «зад», *гүза* «тс.», слн. *góza*, *gúza* «тс.»; — псл. *gōžь (*gōžь) і, можливо, *gūžь; — у разі припущення варіанта псл. *gūžь етимологічно ототожнюється з п. *guz*, укр. *гүдз* та їх відповідниками в інших мовах; сюди ж лит. [*gunžys*] «воло», прус. *gupsix* «гуля», можливо, також гр. γόγγρος «наріст на дереві», γογγύλος «круглий», дісл. *kokkr* «грудка»; деякі дослідники (Zubatý St. a čl. II 38—39; Machek ESJC 193; Skok I 640) тотожність псл. *gōžь і *gūžь заперечують. — Дзензелівський St. sl. 10/1—2, 76—77; Фасмер—Трубачев I 471—472; Преобр. I 168; Sławski I 380—381; Brückner 164; БЕР I 300; Bezlaј ESSJ I 166; ЭССЯ 7, 91—92; Bern. I 342—343; Mühl. — Endz. I 685; Trautmann 102; Persson Beitr. 114, 465. — Див. ще *гүдз*.

[**гүзатися**] «гаятися, зволікати» Ж, [*гүзувати*] «баритися, гаятися», [*гүзкати*] «незграбно плигати» Ж; — р. [*гүзати*] «повільно щось робити», [*гүза*] «нерозторопна людина», п. *guzdrać się* «повільно робити, марудити», слц. [*húžriť* (sa)] «наспокійно сидіти», вл. *huzać so* «тс.», болг. [*гъзүра се*] «задкую», [*гъзүрча се*] «гаюсь», схв. *оґүжати* «марудити», слн. [*gúzati se*] «повільно йти, лізти»; — псл. *gōzati* «соватись», похідне від *gōza* «зад»; — споріднене з лит. *gūžoti* «сидіти або стояти зігнувшись», лтс. *gūžpēt* «сидіти навпочіпки; зволікати час». — Фасмер I 472; Sławski I 381; Brückner 164; БЕР I 293; ЭССЯ 7, 91. — Див. ще *гүза*.

[**гүздженія**] «вүздечка» ВеЛ, [*гүдінниця*] «тс.» ВеЛ; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *uźdżenieca*, як і ч. *uzdzeniec* «тс.», походить від псл. *uzda*. — Brückner 597. — Див. ще *вүздá*.

[**гүздратися**] «возитися, не вправлятися» Ж, [*гүдзатися*] «возитися, тягатися» Я; — запозичення з польської мови; п. *guzdrać się* «робити занадто повільно, марудити», ст. *kustrać się* «тс.», споріднене з слц. [*húžriť* (sa)] «вертись, наспокійно сидіти», укр. [*гүзатися*] «гаятися, зволікати» (див.).

[гузелець] «чорна гадюка, *Pelias be-gus*»; — похідне утворення від [гузіий] «куций»; назва мотивується розмірами гадюки. — Вел 408. — Див. ще гузіий.

[гузіий] «куций, короткий»; — запозичення з польської мови; п. *guzy* «тс.» має те саме походження, що й укр. [гу-зюк] (див.).

[гузнити] «казати дурниці, брехати, задаватися» Я; — п. [guzlać] «безпричинно весь час лаяти»; — очевидно, пов'язане з гузно. — Див. ще гуза́.

[гузюк] «невеликий віл з малими рогами»; — р. *кур-гузіий* «куций», п. [guzy] «куций, безвухий, безрогий», болг. [гуз] «безхвостий»; — похідне від псл. *guzъ «зад», що було варіантом *gъzъ «тс.».— Фасмер II 424; Sławski I 383. — Пор. гузіий, кúций.

гузя́, гудзя́ — див. гиджга́.

гук¹ «звук; крик, гомін; грюкіт; водоспад; трубка волинки Г; шкіряна волинка, контрабас Ж», [гукави́ця] «сильний крик» Я, [гукоті́я] «крики», [гукотні́я] «тс.», [гу́чало] «місце в річці, де клекоче вода», [гу́чка] «загонич на полюванні» Ж, [гучю́к] «тс.; види іграшок; вид мухи, *Musca vomitoria*, гучли́вий, гучні́й, гука́ти «кликати, кричати», гуча́ти, гучні́ти, гучні́шати, ві́гук, від-гук «відзив; відголос», [згук] «звук», [згуча́ти], пер'є́гук, п'о́гук; — р. гук «глухий переривчастий звук; [волинка, кобза], бр. гук «стукіт, гуркіт; розмова», п. huk «глухий відголос; гул, крик», ч. houkati «гудіти; гукати», слц. huk «звук», болг. гу́кам «воркую», м. гука «воркує», схв. гу́к «воркування», хук «галас, грюкіт», слн. gúkati «кричати»; — псл. *gukъ (*hukъ, *hukъ), gukati (*hukati, *hukati) похідне від звуконаслідувального вигуку *gu* (*hu, xu*). — Шанский ЭСРЯ I 4, 195; Фасмер I 472; Преобр. I 168; Sławski I 432—433; Brückner 173; Machek ESJČ 179; БЕР I 293; Младенов 114; Skok I 628; Bezlaј ESSJ I 186; ЭССЯ 7, 169; Верн. I 361. — Див. ще гу. — Пор. гук².

гук² (вигук на позначення сильного стуку, гуркоту), [гу́ку] «тс.», гу́кати, гу́кні́ти, гукóні́ти; — звуконаслідувальне утворення, можливо, пов'язане з вигуком *gu* (див.).

[гук³] (орн.) «бугай, пугач, *Botaurus stellaris* L.», [гу́гу́кало Шарл, гу́кало] «тс.», [гукáрня] (орн.) «пугач, *Bubo maximus*», [гу́пало] «водяний бугай», [го́п-кало] «тс.» Ж, [гу́пко] «одуд, Урура (L.)» Ж, [гучю́к]; — п. hukati, [hukaŕa, hukaŕo] «тс.», схв. hupač; — звуконаслідувальні утворення за характерним криком відповідних птахів, що нагадує звукосполучення *gu*. — Skok I 695. — Пор. гу.

гук⁴ (ент.) «жук скарабей, *Scarabaeus*»; — не зовсім ясне; можливо, звуконаслідувальне, але не виключена і можливість давнього зв'язку з основою *жук* (ранньо-псл. *gouk- : *geuk-, Berneker IF 10, 156; Пјинский AfSIPh 29, 496—497). — Пор. гу, жук.

[гукáти¹] «штовхати»; — р. [гу́кнуть] «ударити», бр. [гу́кацца] «ударяться»; — очевидно, пов'язане з гук «грюкіт» і первісно означало «грюкати, стукотіти». — Див. ще гук¹.

[гукáти²] «запліднювати (свиню)», [гу́кáтися] «паруватися; бути в періоді тички» Ж, [гу́ка́р] «самець свині» ВеУг, [гук] «тс.» ВеНЗн, [гу́кля] «гуляща жінка»; — очевидно, запозичення з польської або чеської мови; п. [hukać się] «спаровуватися», [huczyc się], ч. houkati se, слц. hukaŕ sa «тс.» пов'язуються з п. hukać «кликати», ч. houkati «тс.».— Sławski I 433; Machek ESJČ 179. — Див. ще гук¹. — Пор. гуртіти.

[гу́ком] «багато», [гук] «тс.; велика кількість; купа» Ж; — п. huk «тс.»; — неясне.

гу́ку — див. гук².

гу́л «гудіння»; — р. бр. гу́л; — загальноприйнятого пояснення не має; зіставляється з дісл. gauł «виття» (Matz-pauer LF 7, 204; Верн. I 361); допускається також зв'язок з го́вір (Верн. I 361). — Шанский ЭСРЯ I 4, 195; Фасмер I 472; ЭССЯ 7, 173.

гула́вець, гу́лаві́й — див. гуль.

[гулакі] «продовгувати пампушки на олії» Л, [гулякі] «великі вареники, начинені маком, грушами чи ягодами» Л, ЛЖит; — неясне; можливо, пов'язане з гу́ля (гу́ля) у давнішому значенні «грудка (тіста)», [гула́тий] «надутий, розпухлий».

[гўлати] «бути в силах, бути спроможним»; — неясне.

[гўлатий] «надутий, розпухлий» Ж; — очевидно, пов'язане з *Гўля*. — Див. ще *гўля*. — Пор. *гулак*і.

[гўлібіда] (орн.) «малинівка, вільшанка (?)», *Erithacus rubecula* L.» МСБГ, [гўльбіда] «волове очко, *Troglodytes troglodytes* L.» Шарл; — складне утворення з основи дієслова [гўліти] «дурити; заманювати» та іменника *біда*, паралельне до [дурибаба] «волове очко», [дурисвіт] «тс.». — Див. ще *дурець*³.

[гўлий¹] «безрогий», *Гўлий* «тс.; безногий, безрукий До», [Гўля] (зб.) «молоді телята з гулями замість рижків» Я, [Гўлій] «людина з відмороженими пальцями на ногах» Я, [гўлавий] «короткорогий» Ж, [Гўлавий] «тс.»; з відмороженими пальцями або руками» Я; — р. [гўлай] «однорогий бик» (з укр.?). п. гуу «який має плоскі роги (?)»; — очевидно, пов'язане з *гўля*, *Гўля*; зв'язок із схв. *гўлити* «обдирати» і вірм. *gul* «тупий, обрізаний» (Младенов РФВ 68, 383), як і ос. [gulul] «безрогий» (Абаев Пробл. ист. яз. диал. 13—14), потребує обґрунтування. — Фасмер II 65; Skok I 632. — Див. ще *гўля*.

[гўлий²] (орн.) «вільшанка, малинівка», *Erithacus rubecula* L.»; — неясне.

[гўліти] «гудити, глузувати, дурити», [вігўліти] «видурити» Ж, [відгўліти] «відволікти, відвернути», [загўліти] «завести, заховати», [нагўліти] «навидурювати (чого-небудь у людей); надібати» Ж, [нагўла] «задирака; простак; йолоп» Ж, [нагўлько] «тс.» Ж, [нагўлистий] Ж, [нагўльковатий] Ж, [огўліти] «обдурити» Г, Ж, [огўлітисся] «прорахуватися, зазнати втрати» Ж; — др. *гўльный* «чарівний»; — очевидно, пов'язане з [гўль] «йолоп, дурень»; під сумнівом залишається пов'язання (Вєрн. I 362; ЭССЯ 7, 170—171) з р. *жўлитъ*. — Див. ще *гўль*.

[гўліздзя] «коліща»; — очевидно, результат видозміни форми *колісця після таких переходів: *колісця > *кулісця > *гўлісця > *гўліздзя*. — Німчук Пр. XI діал. н. 154. — Див. ще *кóлесо*.

гўлікати, *гўлюкати*, *гўлькати* — див. *гўлякати*.

*гўля*¹ «голуб» (дит.), *гўлі* «тс. (мн.); вигук, яким кличуть голубів», *гўль* «вигук, яким кличуть голубів», *гўль-гўль*, *гўлі-гўлі* «тс.»; — р. *гўля* «голуб», *гўль-гўль*, *гўля-гўля* «вигук, яким кличуть голубів», бр. *гўля*, *гўлю-гўлю*, болг. [гўл-гўл] «тс.», [гўля] «курча»; — мабуть, звуконаслідувальне утворення, паралельне до швейц.-нім. *gūl* «півнячий крик», ельзаського *gulli*, комі *gul'u* «голуб». — Фасмер I 473.

*гўля*² (орн.) «сова яструбина, лелет», *Surnia ulula* L.»; — звуконаслідувальне утворення за характерним криком цього птаха, близьким до звукосполучення *уль-уль-уль*. — Птицы СССР 362.

[гўля³] «вигук, яким відганяють гусей» Вєза; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *hula* «тс.», паралельне до *hула*, укр. *гўля* «тс.», пояснюється як результат злиття звуків *hу* і *la*. — Sławski I 434. — Див. ще *гу*, *ля*. — Пор. *гўля*.

гўля «гудз, наріст; [вид зачіски у вигляді закрученої коси Па]», *гўля* «гудз», [Гўлі] «дифтерія» Я, Ме, [Гўльомáха] «велика гўля» Я, [гўлюмáха] «тс.», *Гўлювáтий* «з гулями» Ж, *гўлювáтий*, *гўлястий*, [Гўлястий Я] «тс.»; — р. діал. бр. *гўля* «гудз, наріст», п. *gula* «наріст, жовно», слц. *gul'a* «куля, кулька», болг. *гўлія* «капуста (кольрабі)», *влáшка гўлія* «картопля», схв. [gula] «горб»; — псл. *gulja < *goul; — ступінь чергування *geul-представлений у схв. *жўль* «мозоль», слн. *žúl* «тс.»; — споріднене з дінд. *gōla* «гўлька, круглий глек», *gōla* «куля, кулька», дісл. *kōla* «гудз», днн. *kūle* «кулька», нвн. *Kaule* «тс.», лит. *gugà* «горб», *gūnglė* «гўля»; іє. *geu-«схиляти, кривити, робити опуклим»; збереження початкового проривного *г'* в говорах зумовлене експресивним забарвленням слова (пор. *Гудз*) і, можливо, підтримане впливом польського відповідника; пов'язання з п. *kula*, укр. *кўля* (Karłowicz SWO 324; Brückner 163), як і з схв. *гўлити* «здирати шкіру» (Преобр. I 169; Вєрн. I 362), викликає сумнів. — Фасмер I 473; Преобр. I 169; Sławski I 376; БЕР I 293; ЭССЯ 7, 169—170; Куркина Этимология 1971, 67—68; Ondruš Sl. Wortst. 131. — Пор. *гўгля*².

[**Гулявнік**] (бот.) «сухоребрик, *Sisymbrium officinale* L.» Я, [гулявіця] «тс.» Я; — р. гулявник, бр. гуляўнік, ч. hulěvník (з рос.); — неясне; зв'язок з *Гуля* (Machek Jm. rostl. 69) малоїмовірний. — Меркулова Очерки 82; Machek ESJČ 190.

[**гуля-гуч**] (вигук, яким відганяють гусей); — складне утворення з вигуків *гўля*³ і *гуч*¹ (див.).

[**Гулякати**] «кричати», [гулікати] «тюкати, улюлюкати» Ме, [гулюкати] «тс.» Ме, [гулюкати] «голосно ганьбити» Ж, [гулькнати] «крикнути, рохнути»; — р. улюлюкати, бр. улюлюкаць, ч. hulákati «викрикувати, галасувати», [hulačiti] «тс.», слц. hulakať «тс.»; — очевидно, похідні утворення від вигуку [гўля] (*гўлю, *гўлі), яким відганяють або цькують гусей та ін.; пор. п. ст. hul (вигук, яким відганяють вовка). — Sławski I 434; Machek ESJČ 190. — Див. ще *гўля*³.

[**гулякі**] «ялові корови, переважно молоді» ЛЖит; — не зовсім ясне; може бути зіставлене і з дієсловом *гуляти* і з прикметником *гўлий*¹ (див.).

гуляти «ходити; розважатися, гратися; не працювати; бути в періоді тічки; [танцювати], гулятися «гратися», гўлі (дит.) «гуляти», гулятьоньки, гулятьочки «тс.», гўлі «гуляння», [гуляй] «бродяга, нероба» Я, [гуляйко] «тс.» Ж, гуляка, [гуляльня] «гульбище», гўлянка, [гулятика] «пнятика», [гулячка] «неробоча худоба» Я, гульба, [гўльби Я, гўльбини], гўльбище, [гўльбоці, гўлька], гўльки «гуляння», гульня, [гулявий] (про худобу) Я, гуляций, гульвий «розгульний», [гўльвий] (про худобу, яка перебуває на випасі) Я, Дз, гульма (прислівник при інфінітиві *гуляти* як підсилення), вігул, вігульний, відгўл, [відгулень] «свійська коняка, що відбилася в табун диких коней», загуляти «почати багато гуляти; заглушити горе, біду», загўл, [загулятися] «до втоми натацюватися» Ж, нагўлювати (худобу) «паси на доброму кормі», нагуляти «багато прогуляти; погладшати», нагўл «угодованість худоби; привілля», [обгулятися] «програтися», [одегулень] «лоша свій-

ської кобили від дикого жеребця» Ж, *перегўл* «тимчасовий відпочинок (про землю)», *погулянка* «гуляння; перебування в гостях», *погуляння* «гулянка; полювання; війна; гульба», *пригуляти* «придбати гуляючи; прижити» (дитину), [пригулень] «свійська коняка, що відбилася в табун диких коней», *прогўл*, *прогулянка*, [прогўлька] «гулянка?», *прогўльник*, *прогўльний*, [прогўльком] «то з'являючись, то зникаючи», *розгўл*, *розгўлля*, *розгўльний*, *розгўльний*; — р. гулять «ходити; забавлятися», бр. гуляць «бути вільним від праці; прогулюватися; брати участь у якій-небудь грі», п. hulač «гуляти, веселитися» (з укр.), ч. hulati «кричати, викрикувати з радощів», слц. hul'at' «тс.», болг. гуляя «гуляю, пиячу, веселюсь» (з рос.); — єдиного пояснення не має; виводиться (Sławski I 433—434) від вигуку *гўля*, а також (Bern. I 361—362; Brückner 173) від основи *гул-*; зіставляється з схв. *гўлти* «обдирати; пиячити» (Потебня РФВ 3, 163), з цсл. *гульня* «чарівний» (Соболевський РФВ 70, 78—79; Jakobson Word 8, 387), з лит. gulėti «лежати» (Преобр. I 169), припускається первісне значення «бити в гулю» (тобто в кулю, м'яч, грати в м'яча), звідки «гратися, забавлятися» і т. д. (Львов Етимологія 1963, 110—115). — Шанский ЭСРЯ I 4, 195—196; Фасмер—Трубачев I 473—474; ЭССЯ 7, 171—173.

гуляш «м'ясна страва»; — р. бр. гуляш, п. gulasz, ч. слц. guláš, болг. гулаш, м. гулаш, схв. гўлаш; — запозичено, очевидно, через посередництво німецької або французької мови (нім. Gulasch, фр. goulache) з угорської; уг. gulyás походить від складної назви gulyáshús (букв. «чабанське м'ясо»), утвореної з іменників gulyás «чабан» і етимологічно неясного hús «м'ясо». — Москаленко УІЛ 58; Шанский ЭСРЯ I 4, 196; Балецкий St. sl. 9, 338; Sławski I 376—377; Stuszkiewicz JP 31, 197; MNTEsz II 172. — Див. ще *гўляш*.

[**гўляш**] «чабан» ЕЗб 4, [гўляшка] «дружина чабана» ЕЗб 4; — запозичення з угорської мови; уг. gulyás «чабан» є похідним від gulya «стадо», етимологічно не зовсім ясного. — MNTEsz I 1105.

[гуль] «йолоп, дурень» Ж, [гу́лвий] «божевільний» Ж, Шух, [гу́лвєць] «тс.» Шух; — п. гу́лај «незграба, нездара»; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з [гу́лїти] і успадковане вже з праслов'янської мови; в карпатських говорах могло бути підтримане впливом з боку уг. hűlye «дурний; кретин; йолоп», що є похідним від дієслова hűl «охолоджуватися, застигати» невідомого походження. — MNTESz II 179, 180. — Пор. гу́лїти.

гу́львіса «гуляка, нероба, негідник»; — р. [го́ловєс, го́ловєсина] «гульвіса»; — очевидно, результат видозміни давнішого *го́ловіса «тс.», утвореного з основ прикметника *голий і дієслова -вісити (пор. [віса] «тягар»); щодо значення пор. р. [висляй, висляйка, висляха, вислена, висляга] «ледачий волоцюга, гульвіса; жінка легкої поведінки», [висляйничать] «в'язнути до когось, зачіпати, безнастанно лашитися, виснути на шиї; гультяювати», а також р. повєса «гульвіса», п. wísus «тс.»; зміна форми відбулася внаслідок зближення з основою дієслова гуля́ти (гуль-ба́, гуль-н'я тощо). — Див. ще вісі́ти, го́лий, гуля́ти.

гу́льден «грошова одиниця в деяких європейських країнах»; — р. гу́льден, бр. гу́льдэн, п. слц. gulden, болг. гу́лден, схв. гу́лден, слн. gúlden; — запозичення з німецької мови; нім. Gúlden виникло на основі словосполучення свн. guldīn pfeppīlc «золотий пфенінг» (свідерм. gulden flo-gīp «тс.»); форма gulden відповідає нвн. golden «золотий», пов'язаному з Gold «золото», спорідненим з псл. *zolto, укр. зóлото. — СІС 187; Шанский ЭСРЯ I 4, 195; Kopaliński 376; Kluge—Mitzka 276. — Див. ще зóлото.

[гу́лькати] «поринати; скакати, плигати» Ж, гу́лькнути «пірнути, раптом зникнути, з'явитися; кинутися, ринути (про рідину)», [гу́льнїти] «тс.» Ж, гу́льк (вигук на позначення несподіваної дії, раптової появи або швидкого руху в якомусь середовищі); — очевидно, звуко-наслідувальне утворення, паралельне до п. gulgotac «булькати» (про кипіння або переливання води, про звуки при полосканні горла), болг. гу́л (гу́л-гу́л) (вигук на позначення звуків при виливанні рідини з вузької посудини), гу́лкам «буль-

кати»; р. пд. [гу́льк] «миттю, негайно», як і п. [hulkaç, hulpaç], мабуть, є запозиченнями з української мови. — Sławski I 377; БЕР I 293.

[гу́льний] «єдиний» Ж, [гу́льний] «тс.» Ж; — неясне.

гу́льтіпа́ка «голодранець; гультяй»; — результат видозміни форми го́льтіпа́ка під впливом основи гуля́ти. — Див. ще го́льтіпа́.

гу́льтяй, [гі́льт'яй, гі́льт'яйство, гі́льт'яй Ж, гі́льт'яенко Ж, го́льт'яй, гу́льт'яй, гу́льт'яйство Бі, ВеБ, гу́льт'яйце], гу́льт'яйство, [гу́льт'яйко] Я, [гу́льт'яйти] «вести розгульний спосіб життя» Ж, Бі, гу́льт'яюва́ти, розгу́льт'яйтися; — р. бр. [гу́льт'яй] «ледар, нероба», п. слц. hul-taj (з укр.), п. ст. holtaј «тс.»; — похідне утворення від основи прикметника го́лий з пізнішою заміною о (і) голосним у під впливом основи гуля́ти; безпосереднє виведення від гуля́ти (Фасмер I 473; Brüskner 173) непереконливе. — Соболевский Slavia 5, 448; Sławski I 435—436. — Див. ще го́лий.

гу́ма, [гу́ма], [гу́мія] «гаряча смола; каучук» Я, гу́мка, гу́мовік, гу́мува́ти, ст. гу́м «камедь, глей» (XVI ст.); — бр. болг. м. гу́ма, п. ч. слц. вл. guma, нл. gumіj, схв. гу́ма, слн. гу́па, гу́мі; — запозичення з середньолатинської мови; слат. gumta, gumti «камедь, каучук» утворилося від давнішого лат. gumti «камедь», що походить від гр. κόμμι «тс.», яке зводиться до ег. kemai, kemā. — СІС 187; Hołub—Lyer 184; Machek ESJČ 152; БЕР I 294; Skok I 632; Walde—Hofm. I 306; Frisk I 909; Schrader Reallexikon I 417.

гу́манізм, гу́маніст, гу́маністичний, гу́маніта́рний, гу́манний; — р. гу́манізм, бр. гу́манізм, п. вл. humanizm, ч. humanismus, слц. humanizmus, болг. ху́мані́зм, м. ху́мані́зам, схв. ху́мані́зам, слн. humanizem; — запозичено через російську і через польську мови з німецької; нім. Humanismus походить від лат. hūmānus «людяний», похідного від homo «людина, чоловік», пов'язаного з humus «земля» (отже, первісне значення — «земний») і спорідненого з гот. guma «людина», дангл. guma, двн.

gomo, лит. ст. žmūb «тс.», гр. χθόνιος «народжений від богині Землі; тубільний». — СІС 187; Шанский ЭСРЯ I 4, 196—198; Фасмер I 474; Kopaliński 407; Holub—Lyer 199; Kluge—Mitzka 320; Walde—Hofm. I 655, 665. — Див. ще **гумус**, **земля**.

гум'єнник (орн.) «польова гуска, Anser fabalis Lath.»; — р. *гум'єнник*; — похідне утворення від *гумно*; назва зумовлена, очевидно, тим, що птах часто живиться зерном на гумнах. — Див. ще **гумно**.

гуміарабік «камедь, що витікає з стовбурів африканських і аравійських акацій; клей»; — р. *гуммиарабік*, бр. *гуміарабік*, ч. *arabská guma*, сл. *gumtiarabikum*, болг. *гуми-арабікум*, схв. *гуммиарабіка*, *гумарабіка*, сл. *gumtiarabikum*; — запозичено через російську мову з німецької нім. *Gumtiarabikum* «гуміарабік, аравійська камедь», як і англ. *gum-arabic*, фр. *gomme arabique* «тс.», походить від лат. *gumtiarabicum* «арабський клей», що складається з іменника *gumti(cumi)* «деревний клей, камедь» і прикметника *arabicum* «арабське», похідного від *Arabia* «Аравія». — СІС 187; Шанский ЭСРЯ I 4, 198; Holub—Lyer 184. — Див. ще **араб**, **гума**.

[**гумкотіти**] «мугикати»; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *мугікати* (пор.).

гумно «тік з будівлями», [*гум'єнник*] «сторож гумна», *гум'єнний* «{тс.; (заст.) прикажчик на току поміщика», [*гум'єннийце*] «місце, де було гумно» Г, Л, [*загум'єнния*, *загум'єнок*, *загум'єнок*, *пригум'єнок*]; — р. бр. *гумно*, др. *гумьно*, п. *gumno*, ч. сл. *humno*, вл. *huno*, нл. *gumno*, полаб. *d'aimnē*, болг. м. *гумно*, схв. *гумно*, *гумно*, сл. *gumno*, стсл. *гумьно*; — псл. *гумьно*; — етимологія неперозора; можливо, давнє утворення з коренів **gu-* < **gou-* (< іє. **g^hou-*) (пор. псл. *govędo* «рогата худоба», укр. [*гóв'єдо*] «тс.» і *тпн-* (псл. *тпно*, *тпті*, укр. *мну*, *м'яти*); у такому разі назва пов'язується з первісним способом молотіння за допомогою худоби, що топтала снопи; недостатньо обгрунтована реконструкція (Откупщиков ЭИРЯ V 88—90) псл. *gubьpa, похідного, нібито, від *gubiti* «губити». — Шанский ЭСРЯ I

4, 198—199; Фасмер—Трубачев I 474; Sławski I 377—378; Brückner 163; Machek ESJČ 190—191; Holub—Kop. 136; Schuster-Šewc 360—361; БЕР I 294; Младенов 114; Skok I 633; Bezlaž ESSJ I 186; ЭССЯ 7, 173—175; Берп. I 362; Pokořny 483; Погодин Следы 234. — Див. ще **гóв'єдо**, **м'яти**.

гумор, *гуморєска*, *гуморіст*, *гуморістика*, *гуморальний*, *гумористичний*, ст. *гумор* «характер, вдача; соки в організмі» (XVII ст.); — р. *юмор*, бр. *гумар* «гумор», *гумор* «настрій», п. ч. сл. вл. *humor*, болг. м. *хумор*, схв. *хумор*, сл. *humor*; — запозичено через посередництво польської мови з латинської; лат. *humor* «волога» (в середньовічній медицині також «соки організму, що впливають на настрій») є похідним від дієслова *humere* (із вторинним *h*) «бути вологим» (< **ūg^hmor*), спорідненим з гр. *ὕμερος* «вологий», вірм. *оус* «свіжий», дісл. *vokr* «вологий». — СІС 187; Kopaliński 408; Sławski I 436; Brückner 173; Holub—Lyer 199; Walde—Hofm. I 664, II 815.

гумус «перегній»; — р. бр. *гумус*, п. ч. сл. вл. *humus*, болг. м. схв. *хумус*, сл. *humus*; — запозичено через посередництво російської і польської мов з латинської; лат. *humus* «перегній, земля, ґрунт» походить з *homo*, з яким пов'язане і *homo* «людина», і споріднене з гр. *χαμαί* «на землі», лит. *žemė* «земля», псл. *zemja*, укр. *земля*. — СІС 188; Kopaliński 408; Holub—Lyer 200; Walde—Hofm. I 665; Klein 750. — Див. ще **земля**. — Пор. **гуманізм**.

[**гунати**] «відгукатися (про звук), лунати», [*гуніти*] «гудіти» Пі, *гуніти* «загудіти, крикнути; кинутися», [*гуні*] «луна», [*гунівщина*] «сильний крик»; — очевидно, пов'язане з *гудіти*, *густі* (псл. *gud-ti < **gond-*); первісною могла бути форма *гуніти* з **gō(d)noti*; форми *гунати*, *гуні* могли виникнути пізніше під впливом *лунати*, *луні*. — Див. ще **гудіти**.

[**гундєр**] «тичка; до якої прив'язують неводи, сіті у воді» Мо, [*гундєра*, *кундєра*] «тс.» Дз; — очевидно, походить від тур. *gönder* «тонка жердина, тичка;

товста і довга палиця з металевим вістря́м або гачком».

[гунджер] «кучер (волосся)» ВеБ; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *ķędziog* «тс.» походить від псл. *ķędgь [*ķędeгь], якому відповідає укр. [кúдер]; в українській мові запозичення, мабуть, змінило свою форму під впливом *кúчер*. — Sławski II 126; Brückner 225, 282. — Див. ще *кúдер*.

[гунджю́к] «один з мотузів, якими підв'язують полотнища сіток морського невода до рами» Дз; — запозичення з турецької мови; тур. *güncük* «шматок шкіри, в яку загортають парус» є похідним від *göп* «шкіра», спорідненого з туркм. *göп*, аз. каз. ног. *köп*, таг. башк. *кúп*, узб. *кун*, тув. *хөм* «шкіра», чув. *чөп* «сирицева шкіра»; зміна значення, мабуть, відбулася вже в українській мові через семантичну ланку «мотузок із шкіри». — Радлов II 1587, 1591; Егоров 323.

[гундо́сий] «гугнявий» До, [гундо́с] «тс.» Я, [гундо́сити] «гугнявити» (Ме); — р. [гундо́с] «жебрак, прошак», [гундо́с] «гугнявий», [гундо́ска] (чол., жін. р.) «гугнявий», [гундо́сить] «гугнявити; жєбрати, випрохувати»; — неясне; можливо, давніше **гугно́сий*, утворене з основ дієслова *гугніти* або прикметника *гугня́зий* та іменника *ніс*; пор. також п. ст. *gegogłosy* «гугнявий, з гусячим голосом», утворене з основ звуконаслідувального дієслова *gęgać* «гелготати (про гусей); (ст.) гугнявити», спорідненого з псл. *gogъpati, укр. *гугня́вий*, та іменника *głos*, спорідненого з укр. *гблос*.

[гуніти] «гудити, ганити» Пі; — очевидно, результат контамінації форм *гудити* і *ганити* (див.).

[гунт] (заст.) «собака» Л, [гунство] «негідництво», [гунственний] «собачий, негідний», [гунственський] (*гунственська душа*) Пі; — очевидно, походить від нвн. *Hund* «тс.», спорідненого з гот. *hunds*, гр. *κῶν*, лит. *šuo* «тс.», укр. *сúка*. — Фасмер — Трубацев III 798; Kluge—Mitzka 320; Walde—Hofm. I 152—153; Klein 746. — Див. ще *сúка*.

[гунцвóт] «негідник, шельма», [гунцвóти] «волосся, зачесане і завите на скро-

нях (інакше *муцики*)» ВеЛ, [гунцвóл] «негідник, шельма», [гунцут] «тс.» ВеЛ, [гунцвóство], [гунцуват] «бешкетник, брехун» МСБГ, [гунцувот] «тс.» тж; — бр. [гунсвóт] «негідник; ледащо», п. *huncwot* «гультяй; негідник; ледащо», ч. *huncvút*, *hundsfut* «тс.», схв. *huncut*, *huncvut* «ледащо», слн. *huncvet* «тс.»; — через польську мову запозичено з німецької; нвн. *Hundsfoтt* «негідник, каналія» утворилося з *Hund* «собака» і неживаного тепер *fott* (інша, закономірна форма — *foтze*) «*cuppus*», спорідненого з свн. *votze*, снн. *vut*, гол. *-vot* (у *hondsvot* «негідник»), ісл. *fyтta* «тс.», дінд. *púyatí* «гниє, смердить», гр. *λῦθῶ* «гною», лтс. *puter* «гнилий, трухлявий»; первісне значення прізвиська було «*cuppus canis*»; — звукова форма [гунцут] могла бути запозичена з угорської мови (уг. *huncut* «пустун; шахрай, шельма» того ж походження). — Шелудько 28; Потебня РФВ 1879 V 263; Sławski I 436—437; Brückner 173; Machek ESJČ 191; Holub—Lyer 200; Skok I 694; Bezlaj ESSJ I 206; MNTESz II 167; Kluge — Götze 332; Vries 145—146; Jóhannesson 566. — Див. ще *гунт*.

гуня¹ «верхній сукняний одяг, сіряк; [маска, машкара, личина Бі], *гунька*, [гунча] «гуня» ЕЗБ 4, [гуня́ник] «одягнений у гуню» Ж; — р. [гуня] «вид одягу; старий одяг», бр. *гунька*, др. *гуня*, *гуна* «старий одяг», п. *gunia* «верхній одяг з грубого сукна; грубе сукно», ч. *hoшпé* «попона; ворсиста матерія», слн. *hiпa* «тс.», болг. *гúна* (*гúня*) «сільський верхній одяг», м. *гуня* (*гуна*) «вид верхнього одягу; вовняне покривало», схв. *гунь* «тс.», слн. *gúnj* «ворсиста матерія»; — псл. *gunja*, запозичене з нестановленої мови; найімовірніше пов'язання з пізньолат. *gуппа* «кожух» неясного, можливо, кельтського (Holub—Lyer 130; Sachmatov AfSlPh 33, 95) походження; вважається також праєвропейським (Holub—Lyer 196); менш імовірні припущення (Фасмер I 475) про запозичення з дперс. *gaunpā* «кольорова» від ав. *га́пa* «волосся; масть; колір» (пор. ос. *гуп* «вовна»), виведення (Фасмер ГСЭ I 51; Machek ESJČ 179—

180) від дінд. gōpī «мішок», пов'язаного з gāuḥ «бик, корова», або зіставлення (Moszyński JP 36/3, 198—200) з лит. gaugaī «волосся на тілі». — Фасмер—Трубачев I 475—476; Преобр. I 170; Sławski I 378—379; Brückner 163—164; БЕР I 294; Skok I 634; Bezlaĵ ESSJ I 187; ЭССЯ 7, 175—177; Bern. I 363.

[гўня²] (орн.) «різновид малих глухарів, Tetrao urogallus L.» Ж; — неясне; можливо, звуконаслідувальне; пор. р. [гуніть] «говорити, мовити»; звуки токування глухарів можуть скидатися на швидко нерозбірливу мову.

[гўньба] (бот.) «буркун, Melilotus Adans.» Г, Бі; — очевидно, запозичення з російської мови; р. [гўньба] «тс.», можливо, стосувалося спочатку лише буркуну жовтого або лікарського (Melilotus officinalis Desg.) і було пов'язане з [гўньба] «дрібна висипка в роті немовлят (пліснявка), чиряки»; ця назва буркуну жовтого мотивується тим, що він застосовується від нарівнів, чиряків тощо; р. [гўньба] «висипка, чиряки» пов'язується з [гунявий] «лисий, плішивий від колишніх паршів, золотушної висипки», що виводиться від гўня, гўна «поганий, старий, зношений одяг» (з облзілим хутром), спорідненого з укр. гўня «сіряк»; зіставляється також (Меркулова Очерки 140—141) з р. [гўнить] «говорити» як назва дитячої хвороби, причина якої зводилась до наговору, злого ока тощо; сумнів (Фасмер I 476) відносно зв'язку р. гўнявий з гўня необгрунтований. — Bern. I 363. — Див. гўня¹.

гур (вигук для передачі глухого звуку від падіння, удару), [гу́гун] «тс.» (підсилювальна форма), гўпати «тупати; глухо стукати», [гу́поніти] «глухо звучати» Ж, гу́потіти «швидко тупати; швидко глухо стукати», [гу́пчити] «лупцювати кулаками по спині» Ме, [гу́пшаніти] «бити, лупцювати» МСБГ, гуп «гупання», гу́понтява «тупіт, стукотнява»; — п. hup (вигук при плиганні), ч. слц. hup «тс.»; — звуконаслідувально-зображальний вигук, очевидно, пов'язаний з гоп; малоймовірна думка (Brückner 172) про можливість німецького

впливу. — Sławski I 428; Machek ESJČ 176. — Пор. гон.

[гўпалка] «іграшкова дудка з бузини для стріляння»; — очевидно, результат видозміни форми пўкалка «тс.» під впливом звуконаслідувальної основи гуп. — Пор. пук².

[гўпало] (орн.) «водяний бугай» (інакше: гук, гўкало, гу́гикало), [гўпкало] «тс.», [гу́пкó] (орн.) «одуд, Урира»; — п. [hupaŀo, hupaŀa, hupaŀ] «водяний бугай» (з укр.), схв. hupkaŀ «одуд», слн. hupaŀ «тс.»; — походить від звуконаслідувального вигуку гу, очевидно, ще праслов'янського походження; пор. подібні звуконаслідувальні назви птахів в інших індоєвропейських мовах: нвн. (Wiede)-hopf «одуд», [huprhupp], гол. hoppe, лат. urupa, фр. huppe «тс.».— Див. ще гу, гук¹, гук².

[гўпля] «коловорот, лебідка»; — неясне.

[гўпцем] «юрбою, купою» Я, ст. гуфецъ (XVIII ст.— гуфци), зменш. від гуфъ «грумада, купа, відділ» (XVI ст.); — п. hufec «військовий загін; юрба, купа (людей)», huf «тс.», ч. houfec «купка (людей), невеликий натовп», ст. huf «загін; юрба», слц. hufec «невеликий натовп»; — через польську і чеську мови запозичено з німецької; свн. hufe «штабель, стіс; група людей (особливо, озброєних)», звідки нвн. Naufen «купа, брила; натовп, зграя», споріднене з днв. hūfo, снн. hūre, дангл. hēar «тс.», лит. kaūras «купа», псл. kupa, укр. кўпа; неправильне пов'язання (Яворницький 169) з вигуком гуп. — Тимч. 634; Sławski I 432; Machek ESJČ 179; Holub—Lyer 196; Kluge—Mitzka 293. — Див. ще кўпа.

гур (вигук для передачі гуркоту, стукоту), гур-гур «тс.», [гурр-гур] (вигук для передачі воркування і гуркоту), гўркало «вид іграшки, що дзигчить; [неспокійна людина, домовик; малий водоспад; гомілкочка кістка], гўркіт, гуркотнєча, гуркотнєя, гуркóтнєява, [гуркотія] «гуркотня» Я, [гуркóтá] «стукіт, гуркіт; муркотання», [гуркотій] «неспокійна людина, що стукотить», [гуркотлівець] (орн.) «лісовий, дикий голуб,

Columba oenas L.», [гуркотлівочка] «яка воркує» (про голубку, також переносно), гуркітлівий, гуркотлівий «який гуркотить»; [який воркує], гуркати «стукотіти, гуркотіти; [хурчати; воркувати]», гуркнути «грюкнути; [крикнути басом]», гуркотати «гуркотіти; воркувати», гуркотіти «робити гуркіт», [гурготіти] «тс.», [гурлікати] «воркувати», гурчати «густи, дзюрчати; воркувати; гарчати»; — р. [гур] (вигук для передачі грому), [гургать] «стукотіти, гриміти; бурчати», [гуркати] «звати; говорити», п. hurkot «гуркіт, стукіт», hurkotać «гуркотіти, стукотіти» (можливо, з укр.), hur-hur (вигук для передачі гарчання собаки), (каш.) [gurgœt] «бурчання», ч. (мор.) [hurgat] «воркувати», сл. [hurkat] «тс.», [hurt] «гуркіт», вл. hurkać «воркувати», нл. hurkaš, churkaš, hurkotaš, сл. gurgāti «тс.»; — звуконаслідувальні утворення до об'єктивно різних звуків; подібні (споріднені або паралельні) утворення є також в інших індоєвропейських мовах: лит. guĩgti «булькотіти; бурчати (про живіт)», лтс. guĩkstēt «тріскотіти, сичати, скрекотати», нвн gurgep «воркувати; мурчати»; близькі значення мають також слова з деякими іншими голосними або початковими приголосними звуками типу гар, гир, вуркотати, туркотати. — Фасмер I 476; Sławski I 437—438. — Пор. вуркотати, гар, гир, туркати.

[гúра¹] «маса, юрба», [гúре] «багато» МСБГ; — не цілком ясне; зіставляється (Куркина Етимологія 1971, 66) з схв. гúра «горб, наріст», гúрити сє «стискатися, корчитися», сл. gúra «потовщення з смоли»; можливо, в основі лежить укр. [гурба] «натовп, юрба», що змінило форму під впливом п. góra «гора; купа; натовп, юрба; стіс» (пор. [гúра] «купа»).

[гúра²] «густа сітка для виловлювання дрібної риби Дз; спосіб ловити рибу неводом Мо», [гúрник] «рибалка, який ловить рибу цим способом» Мо; — очевидно, запозичення з румунської мови; рум. gúřă «рот, паща; отвір; гирло» походить від лат. gula «паща, глотка, горло», спорідненого з дінд. grňāti «поглинає», двн. kēla «горло, шия». — DLRM 350; Parahagi 507; Puřcarıu 64; Walde—Hofm. I 625.

[гуракá] «піднявши руки вгору» (ловити, напр., м'яч); — суфіксальний прислівник, утворений від іменника гора́ за зразком прислівників типу голякá, пішакá і под.; форма гуракá зам. сподіваної горака́ відбиває, очевидно, діалектну вимову ненаголошеного о як у. — Див. ще гора́.

[гурáль] «дрючок, ломака, булава; стegno, задня частина туші» Ж; — очевидно, походить від рум. [guraǵ] «дрючок для провертання вала в ткацькому верстаті» неясного походження; кінцеве ль (зам. р) виникло або внаслідок дисиміляції, або за аналогією до слів із суфіксом -аль.

[гурáльня] «винокурня, горілчаний завод» Ж, гурáльня, [гуля́рня] ЛЖит «тс.», гурáльництво «винокуріння», гурáльник «робітник на гуральні», [Горáльня] Ж, [Горáльник] Ж; — запозичення з польської мови; п. gorzelnia, (ст., діал.) gorzalnia «тс.» пов'язане з *gorzały «горілий» (пор. п. ст. gorzałość «зона; сильна сверблячка»), gorzeć «горіти», спорідненими з укр. горілий, горіти; у замість о в частині форм відбиває укання в ненаголошеній позиції. — Richhardt 117; Sławski I 322. — Див. ще горіти. — Пор. горілка.

[гурáра] «великий шкіряний мішок на підводах для збереження товарів від дощу» Я; — неясне.

гúрба «натовп», [гúрба], юрба́, юрмá «тс.», юрбище́, юрмище́, [гúрбóm] (присл.) «юрбою», юрбитися́, юрмітися́, ст. гурмъ «купа, громада, юрба» (XVI ст.); — р. гурьба́ «натовп, юрба», [гурма́], бр. [гурма́] «тс.», п. [hurmt] «отара; громада; велика кількість; натовп», [hurta] «тс.» (з укр.), hurmet, hurta «юрбою», ст. hurmt «замішання, галас; натовп; загін»; — запозичення з тюркських мов; узб. кумик. йигирма «двадцять», уйг. тат. діал. jıǵırmā, тат. чулим. jıǵırbā, ног. джійрма, тур. уйгте, jıǵtı, кирг. тат. діал. ойр. телеут. jıǵtā, каз. карач. ккалп. žıjırgta «тс.», як. süřbā «стадо», каз. джійрма «невеликі стада худоби, на які поділявся калим, що передався від нареченого батькам нареченої під час весілля», вважається похід-

ним від основи *žigūr (*žigir) «подвоювати»; близька до наведених форма як. ūgbā «невелика кількість худоби» виводиться від кореня ūg «гнати»; щодо розвитку значення пор. *tabūn* < тюрк. *tabun* «стадо» < монг. *tabun* «п'ять»; менш обгрунтовані спроби виведення (Вєрн. I 379) через польське посередництво від свн. *hurm* (*gehurme*) «наступ ворога», пов'язаня (Wędkiewicz MRJ 272—273) з рум. *urta* «слід, слід ноги», зближення (Ильинский РФВ 63, 341) з р. *гбвор* або (Фасмер I 476—477; ЭССЯ 7, 177—178) із схв. *гурати* «штовхати». — Мельничук у зб. «Слово і труд» К., 1976, 163—167; Фасмер—Трубачев I 476—477; Karłowicz SWO 219; Räsänen, *Materialien zur Morphologie der türkischen Sprachen* 79.

[гурболівка] «колотівка, мішалка; непосида» ВеУг; — неясне.

гургуліця — див. гергеліця.

[гургуля] «гуля», [*гургуля*] «сук; наріст на дереві», [*гургуля*] «тс.», [*гурголястий*] «сукуватий»; — очевидно, запозичення з румунської мови; рум. *gurgui* «сосок; шийка (пляшки і под.); носок (постола); гостроверхий пагорок; верх пагорка або гори», *gurguiälä* «пухлина на руці» (пор. також аром. *gurgul'a* «м'яч, куля; грудка, згусток») пов'язуються з лат. *gurgulio* «горло, глотка», похідним від *gurges* «безодня, провалля; паща, глотка», спорідненого з лит. *gurklūs* «воло», ст. *gurklė* «горло», прус. *gurcle* «тс.», гр. *βάρυτρον* «безодня, провалля», псл. *g'rdlo, укр. *гбрло*. — Scheludko 131; DLRM 350; Rușcariu 64; Walde—Hofm. I 627. — Див. ще *гбрло*.

[гургуці] (вигук для відтворення звуку від падіння); — очевидно, результат злиття вигуків *гур* і *гуц* (див.).

[гурити] «гудити, ганити, глузувати; морочити обіцянками, спокушати» Ж, [*загурити*] «забавити (напр., розмовами), примусити забути попереднє», [*загуритися*] «забавитися чимось і забути про потрібне», [*загуряти*, *загурятися*], [*загуря*] «забавка, розвага» Ж; — р. [*гуриться*] «винитися» (?) (Даль I 408), схв. *гурити се* «гнутися, горбитися», слн. *gūrati* «мучити»; — псл. [*gurit*]

(<іє. *ghou-g-), очевидно, пов'язане чергуванням голосних з псл. *žuriti (<іє. *gheu-g-), укр. *журити(ся)*; — споріднене з дінд. *ghōgāh* «страшний, жакливий, навальний», гот. *gaurs* «обурений; зажурений», *gaurgjan* «журити, засмучувати», двн. *gōrag* «жалюгідний, убогий», ірл. *gúge* «хворобливий стан»; зіставляється також (Bezlej ESSJ I 187) з гр. γῦρός «викривлений, сутулий; круглий», лит. *gāigas* «волосся, шерсть»; допустиме зближення (Фасмер I 477, II 68) із схв. *гурати* «штовхати», р. [*огуряться*] «відкараскуватися від роботи, бути впертим з ліношів», [*огурь*, *огурник*] «упертий», спорідненими з шв. *kōga* «гнати, поспішати» (< пгерм. *kauŕjan < іє. *gou-g-), куди, можливо, слід віднести й слн. *gūrati* «зношувати, зазубрювати, притуплювати, напружувати». — Фасмер II 68; Преобр. I 238. — Пор. *журити*.

Гурій, Гурік, Гурко, ст. *Гурій*: *пр(ис)норавенъ* (1627); — р. *Гурій*, бр. *Гурій*, *Гур*, болг. *Гурі*, *Гурій*, стсл. *Гууриа*; — через старослов'янську і грецьку мови (гр. Γουρίας) запозичене з гебр. *gūr* «левеня; маля хижої тварини», спорідненим з ар. *ġarw* (*ġirw*, *ġirw*) «щенья; мала хижа тварина». — Сл. вл. імен 207; Петровский 91; Суперанская 77; Gesenius 151.

гурія (мн. *гурії* «міфічні вічно юні діви мусульманського раю»); — р. *гурія*, заст. *хури* (1835), бр. *гурья*, п. *hurysa*, ч. слн. *huriska*, болг. *гурія*, *хурія*, м. *хурија*, схв. *хурія*, слн. *hūrija*, *huriska*; — запозичене, очевидно, з німецької або французької мови; нім. *Huri*, фр. *houri* походять від перс. *houri* (*hūrī*) «тс.», яке зводиться до ар. *houir* (*hūr*) «чорноокий», спорідненого з гебр. *hūr* «біла тканина». — СІС 188; ССРЛЯ 3, 489; Шанский ЭСРЯ I 4, 199; Kopaliński 408; Holub—Lyer 200; Dauzat 393; Klein 746.

[гурка¹] «кров'яна ковбаса» ВеУг; — слц. *hurka* «ліверна ковбаса»; — запозичення з угорської мови; уг. *hurka* «велика ковбаса; товста кишка» є похідним від основи іменника *hūr* «кишка» невідомого походження. — MNTEsz II 169—170.

[гурка²] «кісточка або зерно горобини» ВеНЗн; — очевидно, результат видозміни давнішої назви плоду *горбька, утвореної від [горба] «горобина» (як *сливка* від *слива*, *грушка* від *груша*); сучасної звукової форми слово набуло після занепаду ь і пов'язаного з цим випадіння б; голосний у (<о) зберігся як діалектна особливість, можливо, завдяки деетимологізації. — Див. ще **горбина**.

гуркати «відразу видавлювати молоко з усього вим'я» (про доїння); — неясне; можливо, пов'язане з *гуркати* «стукотити, хурчати», *гур* (див.).

гурман¹; — р. бр. болг. *гурман*, ч. слц. *gourmand*, м. *гурман*, схв. *гурман*, слн. *gurtán*; — запозичення з французької мови; фр. *gourmand* етимологічно неясне; можливо, пов'язане з *gourmet* «тс.», похідним від фр. ст. *grotte*, яке означало спочатку слугу, особливе в торговця винами (Dauzat 370); деякі етимологи (Bloch I 342; Klein 671) цей зв'язок заперечують. — СІС 188; Шанський ЕСРЯ I 4, 199.

[гурман²] «топка (невелика форма для набивання в неї солі)», [гурманка] «тс.; велика грудка овечого сиру» Ж, ВеЗн, [гурманча] «топка» ВеНЗн, [германік] «тс.» ВеБ; — неясне; можливо, запозичене з тюркських мов; пор. узб. [курмача] «чашка з вушками (для молока)», каз. *кор* «закваска (також — кумисна)», чаг. *курма* «дерев'яна чашка»; назва посудини для сквашування молока могла бути перенесена на виготовлюваний у ній сир певного розміру; ту саму посудину вживали, мабуть, для солі.

[гурманом] (присл.) «разом, купою, юрбою», [в-гурман] «тс.»; — очевидно, результат взаємодії слів *гурма* «юрба», *гурмом* «юрбою» і [гурман] «топка (невелика форма для набивання в неї солі)»; первісне значення прислівників могло бути «ущерть (солі)»; формальна близькість їх до слів *гурма*, *гурмом* могла зумовити й зближення значення. — Див. ще **гурба**, **гурман²**.

[гурманча] (зб.) «котики на дереві» ВеНЗн; — неясне.

[гурний] «гордий» ВеЗн; — очевидно, запозичення з польської мови; п.

гóгну «верхній, високий; (перен.) піднесений; (ст., діал.) гордий, чванливий, зарозумілий» є похідним від іменника гóга «гора», спорідненого з укр. *горá* (див.).

[гурóчки] (бот.) «латаття біле, Nymphaea L.» Л, [гурáвки] «тс.» Л; — пов'язане з *огірóчки* «малі огірки»; перенесення назви зумовлене подібністю пуп'янків латаття до огірків. — Див. ще **огірóк**.

гурт¹ «група, компанія; натовп; стадо; (присл.) багато», *гуртівнїк* «погонич худоби; оптовий торговець», [гуртівнїя] «гуртова, оптова торгівля, гуртовий магазин», *гуртківець* «член гуртка», *гуртківиціна* «збирання в гуртки; відстоювання інтересів гуртка», [гуртовé] «сума», [гуртовіца] «спільне користування полем для випасу худоби після збору врожаю» МСБГ, [гуртóвка] «кімната для ночівлі приїжджих; гуртова робота в полі» Мо, [гуртóвник] «гуртівник» Ж, *гуртóк*, *гуртовій*, *гуртувати*, *гуртóm* «разом; оптом», ст. *гурт* (XVII ст.); — р. [гурт] «стадо», бр. *гурт* «група, компанія; натовп; стадо»; — запозичення з польської мови; п. *hurt* «гуртова торгівля; стадо; [переносна огорожа для худоби в полі]», як і вл. *hórdu* «плетена огорожа», походить від днв. *hurt* (нвн. *Hürde*) «плетена огорожа для овець», спорідненого з гот. *haúrds* «двері», гр. *κάρταλος* «кошик», сінд. *kaṭa* (< *kṛta) «мата», прус. *sorto* «пліт»; непереконаливе пов'язання (Mikl. EW 84; Matzenauer 178) з тур. *jurt* «намет». — Шелудько 28; Richhardt 56; Шанський ЕСРЯ I 4, 199—200; Фасмер I 476; Преобр. I 70; Sławski I 439; Brückner 174; Schuster-Sewc 323; Bern. I 379; Kluge—Mitzka 322.

гурт² «ребро монети; виступ на фасаді будівлі», *гуртик* «виступ на фасаді будівлі»; — р. *гурт*, *гуртик* «тс.», п. *gurt* «тс.»; [пояс]; пояс в упряжі; пояс для перенесення меблів»; — запозичення з німецької мови; нвн. *Gurt* «пояс; гурт» споріднене з англ. *gird* «оперізувати», дангл. *gyrdan*, дісл. *girða* «тс.», гот. *gaírda* «пояс», *garda* «загорожа», днв. *garto* «сад», псл. *gorďь «город», укр. *горóд*. — СІС 188; ССРЛЯ 3, 491—492; SJP II 1367—1368; Kluge—Mitzka 233, 277. — Див. ще **гóрод**.

[гуртіти] «бути в статевому збудженні (про свиню), паруватися з кнуром (гурчати за корнозом)» ВеНЗн, [гурчати] «паруватися (про свиню)»; — п. [hurtać] «злягатися, паруватися»; — неясне; можливо, звуконаслідувальне утворення, паралельне до [гукати] «запліднювати», [гукатися] «паруватися» (пор.).

[гусак¹] «нутрощі забитої тварини, лівер»; — р. [гусь, гусак, гусёк] «тс.»; — пов'язане з гусь; назва зумовлена схожістю форми вийнятих нутрощів забитої тварини до форми гусака, що летить.— Фасмер I 477; Горяев 85; Даль I 410.— Див. ще гусь.

гусак² (заст.) «довга колодка для заковування ніг кількох в'язнів»; — п. husak «колодка для ший» (з укр.); — пов'язане з гусь; назва зумовлена, очевидно, тим, що люди, на яких одягали таку колодку, ходили подібно до гусей.— Див. ще гусь.

[гусак³] «дерев'яний бутель для горілки Мо; чверть відра горілки Я»; — пов'язане з гусь; назва, очевидно, виникла за подібністю бутля з довгою шийкою до гусака.— Див. ще гусь.— Пор. геньцюр.

[гусак⁴] «порожниста цеглина»; — пов'язане з гусь; можливо, назва є калькою п. gaśiog «гусак (назва кожної з черепиць, що охоплюють ребро даху; жолобчаста черепиця; частина черепиці, що виступає)»; польська назва виникла за подібністю черепиці, розташованої вздовж рогу даху, до ключа гусей у небі.— Див. ще гусь.

гусар «у царській і деяких іноземних арміях — військовий з частин легкої кінноти, що носив форму на угорський зразок; вид танцю; дитяча гра (гусари на коні)», гусарін «гусар; син гусара» Г, Ж, гусарка «жінка гусара; куртка гусара; вид теплої кофти», ст. гусария «важка кавалерія в Польщі» (XVII ст.); — р. бр. гусар, п. husar «солдат важкої кавалерії в старій Польщі», ч. слц. husar «угорський або по-угорському одягнений кавалерист», болг. хусар «гусар», м. хусар «солдат легкої кінноти; старовинний кавалерист», схв. хусар «гусар», húsar «легкоозброєний вершник; роз-

бійник»; — запозичено, очевидно, через польську і російську мови з угорської; уг. huszár «солдат легкої кінноти», найвірогідніше, походить від схв. húsar (засвідченого вже в XIII ст.), яке через форму *xosağ зводиться до гр. (віз.) χονσάριος «грабіжник, розбійник», що виникло з контамінації гр. (віз.) χωσάριος «солдат, висланий у розвідку», пов'язаного через χωσιά «засідка, чати», χωσις «спорудження валу» з χέω «насипаю землю; ллю», спорідненим з гот. giutan, днв. giezpan (нвн. gießen) «лити», дісл. gióta «кидати», і сл. xosa «розбій, грабіж; загін ворожого війська», що походить від гот. hansa «група, загін» (<пгерм. *hansō «натовп, зграя; рій», спорідненого з лат. scandula «гонт», дірл. xandred «розпорошення»; можливий також вплив слат. cursarius, сгр. χουρσάριος, χουρσάρης «корсар» (пор. схв. kúrsar, gúsar «розбійник; корсар»); пов'язання уг. huszár з уг. hús «двадцять» (Фасмер I 477; Преобр. I 171) неправильне.— СІС 188; Акуленко 140; Тимч. 630; Шанский ЭСРЯ I 4, 200—201; Фасмер—Трубачев I 477; Sławski I 439—440; Brückner 174; Unbegaun BSL 50/2, 170; Hüttl—Worth 19; Bárczi 129; MNTESz II 174; Boisacq 1057, 1072; Kluge—Mitzka 288.

[гусац] (заст.) «монета сороківець» (двадцять копійок або сорок крейцерів); — запозичено з угорської мови, можливо, через посередництво румунської (рум. húsă «монета в двадцять крейцерів»); уг. huszas «тс.» походить від hús «двадцять», спорідненого з манс. chus, комі удм. кызь, морд. (ерз., мокш.) комсь «тс.».— DLRM 368; MNTESz II 173—174; Bárczi 128.

гусениця (ент.) «личинка (комахи)», [вузня] «гусениця ведмедиці, Arctia» Ж, [усєниця], гусєничник «гусєничний іздець, Microgaster» Ж, [гусєльня] «гусєниця» ЛЧерк, [госєльня ЛЧерк, осєльня Ме, ЛЧерк, восєльник ВеБ, гусєльниця, гусєльниця СУМ, Ж, восєльниця ВеБ, усєльниця, усєльниця ВеБ, усєльниця Ж, усєльник, усєлка Ж, усєль Ж] «тс.», гусєнь (зб.), [гусєнь, вусєнь Ж] «тс.», гусєничний; — р. гусєниця, бр. вусєнь, др. усєница, гусєница, п. gaśienica,

[gaska, gašionka, wašúna, wašianka, wašiel, wašielnica], ст. wašionka, wašienica, ч. housenka, [housenice], слц. húsenica, [husanica, husenka], вл. husanca, нл. guseńca, полаб. vqšapaicá, болг. вѣсѣница, м. гасеница, схв. гусеница, gúsjena, слн. goséńica, стсл. гжсѣница, цсл. оусѣнѣць, оусѣница, юсѣница; — псл. goséńica: *qšéńica є похідним від *qšépa: *qšépa, що зводиться до qšъ: vqšъ «вус» як субстантивований прикметник (пор. стсл. власѣнъ «волосяний» від власъ «волос») з первинним значенням «космата, кудлата» (риса, характерна для багатьох різновидів гусениць); фонетичне явище переходу протетичного v- (у-) в g- (через *gu-) спостерігається і в інших словах: пор. псл. *gqžъ: vqžъ, укр. гуж, гужва́: ѱжва, ву́жівка; менш переконливе пояснення заміни v- звуком g- впливом з боку стсл. гоуште-рица «ящірка» (Фасмер I 477; Škok I 635) або псл. gōšъ (Vaillant RĚS 18, 77).— Шанский ЭСРЯ I 4, 201—202; Фасмер—Трубачев I 477; Sławski I 265—266; Brückner 137; Machek ESJČ 180; Schuster-Šewc 363—364; БЕР I 304; Bern. I 341.— Див. ще вус.

[гусімець] (бот.) «різуха шоретка, *Agabis hirsuta* Scop.», [гусятник] «тс.» Ж; — п. gęsiówka, ч. huseník, houseník «тс.»; — не цілком ясне; очевидно, пов'язане з гусь (рослина, як малоцінна, згодовується гусям); чеські назви вважають створеними за зразком польської і німецьких (нвн. Gänsekraut букв. «гусяче зілля», Gänsekresse букв. «гусячий (крес)-салат»).— Machek ESJČ 191; Jm. gostl. 67—68.— Див. ще гусь.

[гусінець] (бот.) «зірочки низенькі, *Gagea pusilla* Schult.», [гусятник] «тс.»; зірочки жовті, *Gagea lutea*; — р. гусіньний лук, бр. гусіная цибу́ля «тс.»; — похідне утворення від гусь; назва зумовлена тим, що деякі різновиди гусинцю (зокрема *Gagea lutea*) поїдаються гусями.— Пі 61; Нейштадт 157.— Див. ще гусь.— Пор. гусятник.

гусіт «послідовник чеського реформатора і борця за незалежність Чехословащини Яна Гуса»; — р. гусіт, бр. гусіт, п. husyta, слц. husita, вл. нл.

husit, болг. хусіт, схв. хусит, слн. husít;— запозичення з чеської мови; ч. husita утворено від Hus, власного імені Яна Гуса (XIV—XV ст.).— СІС 188; Шанский ЭСРЯ I 4, 202; ССРЛЯ 3, 494.

[гуски] (бот.) «латаття, білі водяні лілії, білі глечики, *Nymphaea alba* L.», [гуска] «тс.» Мак; — переносна назва, пов'язана з гусь і зумовлена схожістю кольору квіток латаття з білим кольором гуски.— Нейштадт 245—246; Меркулова Очерки 32.— Див. ще гусь.

гусла «старовинний струнний музичний щипковий інструмент, подібний до цимбал; [скрипка], [гусли] «гусла» Ж, гуслі, [гусль] Ж «тс.», [гусевнійця] «місце, де зберігають гуслі», [гусельник] «скрипаль» ДзАтл I, гусліст «гравець на гуслях» Я, гусляр «тс.», [гуслярш] «скрипаль» ДзАтл I, [гусли] «скрипка» Ж, гусельний, гуслярний, [гусляти] «грати на скрипці» ДзАтл I; — р. гусли «гуслі», бр. гуслі, др. гусль, гусли, п. gęśl «тс.», ч. housle «скрипка», слц. вл. husle, нл. gusle «тс.», болг. гѣсла «гуслі», м. гусла, схв. гусле «тс.», слн. góslí «скрипка», стсл. гжсли «гуслі»; — псл. gqslí, gqslъ (<*gqđ-slъ) є похідним від дієслова gqsti (<*gqđ-ti, gqđq) «густи (грати на струнному музичному інструменті)», до якого зводиться укр. густий.— Шанский ЭСРЯ I 4, 202—203; Фасмер I 477; Преобр. I 171; Sławski I 274; Machek ESJČ 180; Holub—Kop. 130; Schuster-Šewc 364—365; БЕР I 296, 304; Bezlaj ESSJ I 163; ЭССЯ 7, 84; Bern. I 340—341.— Див. ще гудіти.

гуслянка — див. густий.

[густ] «смак (перен.); бажання» Ж, [густовний] «зі смаком» Ж; — бр. густ «смак (перен.)», п. gust «смак, уподобання», ч. слц. gusto, схв. густ, слн. gústa «тс.»; — очевидно, через польську мову запозичено з латинської; лат. gustus «смак» споріднене з дірл. gus (<*gustu) «сила, схильність», гот. kustus «випробування, проба», дангл. costian «куштувати», двн. koston, нвн. kosten «тс.», від якого походить укр. куштува́ти.— Sławski I 380; Brückner 164; Machek ESJČ 152; Holub—Kop. 118; Sł. wyr. obcych 263; Kluge—Mitzka 396; Walde—Hořm. I 628—629.— Пор. куштува́ти.

густерá (іхт.) «ласкир, плоскир, Вісса б'юекпа Л.», [gustér] «дрібна рибка» Мо, [gustíra] «вид коропа, Abramis blisca» Ж, густірка «ласкир», [gústřa] «тс.»; — р. густерá «риба з родини коропових, Вісса б'юекпа; селява, гараня, Abramis blisca», бр. гуцѣрка, п. [gušcioga, guszczoga, guszczeg, gošciog] «риба з родини осетрових», ч. husterá; — неясне; виводиться (Шелудько 28; Фасмер I 478; Горяев 85) від нвн. Güster «тс.»; яке, в свою чергу, вважається запозиченням із слов'янських мов (Берг Сов. етнографія 1948/2, 62; Duncker, Die Fische der Nordmark 353); маловірогідне припущення зв'язку з густий (Даль I 1014); може бути засвоєним слов'янами і германцями доіндоєвропейським субстратним елементом. — Коломиец Общесл. назв. рыб 75—78; Matzenpauer 171; SW I 942; Leder 85—87.

густі́ — див. гудіти.

густий, густáвий «досить густий» Ж, густелéзний Я, густувáтий, [гўсл'янка] «солодке молоко, зварене і прокисле», [густвинá] «хаша, густий ліс», [густéж] «хаша» Л, густинá «щільність, густота», [густин'я] «густий ліс» Бі, [густин'я] «густота», гўстíсть, густотá, [густ'яж] «хаші» Л, [гуц] «гуща», гўца «осад, поденки; хаші; каша, пюре Ж», [гўщавá] «густі хаші», гўщáвина, гўщáвинь «тс.», гўщáвник «густий чагарник», гўщáк, [гўщвина ВеЗа] «тс.», [гўщикí] «лісова хаша», гўщíна «хаша; густота» Г, Ж, [гўщинь] «гущавина» Ж, [гўщíня Г, Ж, гўщóвина, гўщ'я Л] «тс.», гўснути «робитися густішим», [густíти] «робити густішим», густíти «гуснути», густíшати «тс.», гўсто, згўслий, згўсток, згўщувач (тех.), згўста (присл.), згўщувати; — р. густой, бр. густь, др. густый, п. gęsty, ч. слп. hustý, вл. husty, нл. gusty, полаб. gōstá (с. р.), болг. гѣст, м. густ, схв. gúst, слн. gōst, стел. гѣстъ; — псл. gústъ е, очевидно, первісним пасивним діеприкетником з суфіксом -to- від основи *gom- > gō- (пор. з іншим ступенем вокалізму псл. *žęti, зьтѣ, укр. жáти, жму); з тим самим первинним вокалізмом псл. *gomola «брила, кулька» укр. [гомíлка] «круглий сир (з кмином)»; — споріднене з лтс. gumt, gumstu «на-

бухати», гр. γέμω «я повен», γέμος : γόμος «тягар; корабельний вантаж»; первісне значення «стиснутий, здавлений» > густий»; при цьому можливий також зв'язок з ч. hutnú «масивний» (Machek ESJČ 191; Holub—Kop. 136—137; Holub—Lyer 200; Brückner 139); семантично неприйнятне пов'язування з псл. *gōzъ : guzъ, укр. гузá (Bern. I 341; Trautmann 101—102; Brückner 139), як і з лит. ст. gánstus «багатий», лтс. guosts «велика кількість, стадо» (Specht KZ 55, 20—21; Фасмер I 478) або з лит. grūžti «стискати; ламати» (Vaillant Gr. comp. II 573). — Шанский ЭСРЯ I 4, 203; Sławski I 272—273; Schuster-Šewc 365—366; БЕР I 305; Bezljaj ESSJ I 164; ЭССЯ 7, 87; Persson Beitr. 933—934. — Див. ще гомíлка², жáти².

[гўстрик] «дуля» (вульг.); — неясне.

[гўся] «кстик на дереві» ВеНЗн, [гўсьята, гўсьятка, гўсьяткí] «тс.» ВеНЗн; — переносна назва, пов'язана з [гўсья] «гусеня», очевидно, за ознакою пухнастості (пор. семантично близьке кóтик «кошеня (з м'якою шерстю); цвіт верби (такий самий м'який на дотик)»). — Див. ще гусь.

[гўсьята] «шкірна хвороба»; — переносна назва, пов'язана з гусь, очевидно, за подібністю хворої шкіри до гусячої; пор. вираз гусяча шкіра (про шкіру, шерхату від холоду, збудження) і його відповідники р. гусиная кожа, п. gešia skóga, нвн. Gänsehaut, англ. gooseflesh, в основі яких лежить порівняння із шкірою обпатраної гуски. — Див. ще гусь.

[гўсьятник] (бот.) «перстач, гусячі лапки, Potentilla anserina L.», [гўсьятниця Дз, гўсьячка] «тс.»; — р. гўсьятник, гўсьи́ница «тс.»; — назви, пов'язані з гусь, як гадають, з огляду на те, що рослину охоче їдять гуси; до мотивації назви могло долучитися й уподібнення листя рослини до гусячих лап (пор. нвн. Gänsefingerkraut «тс.», букв. «зілля гусячі пальці»). — Нейштадт 323—324. — Див. ще гусь. — Пор. гўсьи́нець.

гусь (жін. р.; частіше мн. гўси), гўсáк, гўска, гусен'я, [гўсьиця] Я, гўсьвнíк «той, хто розводить гусей», гўсьíй «пастух гусей», [гўсьáр] «гусь-гермафродит;

пастух гусей», [гусір] «тс.», гуснік «хлів для гусей», [гусочка] «крендель» Ме, гуся́ Ж, гуся́тина «м'ясо гуски», гуся́тник «пастух гусей; хлів для гусей», гуся́тниця «вид каstrулі; та, хто пасе гусей», гуся́чка «гусячий послід», гусі́ний, гуся́чий, гусю́ (вигук для підкликання гусей), гусь «тс.»; — р. бр. гусь, др. гусь, н. gēs, ч. husa, ст. hus, слц. вл. husy, нл. gus, полаб. gōs, болг. гѣска, м. гуска, схв. гѣска, слн. gōs; — псл. *gōsь (<іе. *gḥans-) замість сподіваного *zōsь найвірогідніше пояснюється відомим і в інших випадках паралелізмом іе. g і ḡ у відповідних коренях (пор. р. огорód — [озорód]), тому немає потреби в поясненні початкового ḡ факультативною дисиміляцією первісних задньоязикових палатальних у велярні перед інтervoкальними свистячими приголосними (Meillet Études 178); малоімовірно пояснення аналогією до звуконаслідувального вигуку ге-ге (Skok I 635—636), впливом з боку германських мов, пор. днв. gans «гусь» (Фасмер I 478; БЕР I 304; Trautmann 365; Pokorny 412) або припущення про запозичення з групи кентум (Kiparsky GLG 103—108); — споріднене з днв. gans «тс.», дінд. hanisá, гр. χήν, лат.anser, лит. žąsis, лтс. zoss (zūoss). — Шанський ЭСРЯ I 4, 203; Sławski I 273; Brückner 139; Machek ESJČ 191; Holub—Kop. 136; Holub—Lyer 200; Schuster-Sewc 366—367; Bezlaј ESSJ I 163; ЭССЯ 7, 88—89; Топоров II 152—153; Sprech 235.

гута «скляний завод; [хата, курінь Ж], [гүтиско] «місце, де був завод» Ж, [гүтисько], гүтіще «тс.», гүтнік (заст.) «майстер на скляному заводі», ст. гута «скляний або металевий завод» (XVII ст.); — р. гүта (тех. заст.) «навіс, сарай, хата з піччю (для виготовлення скла тощо)», бр. гүта «скляний завод»; — запозичення з польської мови; н. huta «скляний або металургійний завод», як і ч. hut' «металургійний завод», слц. huta «тс.», схв. [huta] «хата», походить від днв. hutte, hutta (свн. hütte) «хата, курінь, халупа; скляний або металургійний завод», нвн. Hütte «тс.», спорідненого з гр. κηϋω «ховаю», мож-

ливо, також з псл. *kŋtja, укр. [күча] «клітка (для курей); саж; хлів». — Дзєндзелівський УЗЛП 45—46; Шелудько 28; Richhardt 56; Фасмер I 479; Sławski I 440—441; Brückner 174; Machek ESJČ 191; Berg. I 379; Kluge—Mitzka 323. — Пор. күча.

[гүта] (бот.) «айва, Cydonia vulgaris Pers.» Дз, [гүтєя] «айвовий куш» Ж, [гүтүля] «айва» Мо; — р. [гүтєй] «дерево і плід айви»; — очевидно, запозичення з румунської мови; рум. gutiie «айва» пов'язують з лат. cotoneus (malus) «тс.», яке виводять через етруське посередництво від гр. κιδώνιον «айва»; до того ж кінцевого джерела зводиться і слц. kutna, слн. kutina «тс.»; румунська форма, очевидно, зазнала впливу з боку схв. гдүня «тс.» — Дзєндзелівський НЗ УЖДУ 13, 65; Scheludko 130; Vrabie Romanoslavica 14, 147; DLRM 351; Ernout—Meillet I 147. — Пор. гдүля, дүля.

гуталін «мазь для чищення взуття»; — р. гуталін, заст. гутталін, бр. гуталін, схв. гутолін; — не зовсім ясне; розглядається як утворене від лат. gutta «крапля», яке зіставляється з вірм. kař (kař'n) «тс.», за допомогою суфікса -(л)ін (на зразок вазелін, ланолін). — Шанський ЭСРЯ I 4, 204; Meillet BSL 21, 201; Ernout—Meillet 420; Walde—Hofm. I 629. — Пор. вазелін, гутапёрча.

гутапёрча «тягуча речовина з затверділого соку деяких рослин»; — р. бр. болг. гутапёрча, н. gutaperka, ч. слц. gutaperca, вл. gutapercha, м. гутапёрка, схв. гүтáпёрка, гүтáпёрча, слн. gutapêrča; — запозичено через посередництво російської мови з англійської або німецької; англ. gutta-percha (нім. Guttapêrcha) походить з малайської мови, в якій воно складається з gētař «сік рослин, деревна смола», що змінило свою форму, очевидно, під впливом лат. gutta «крапля», і pêrčař «вид дерева, Jonandra gutta Hooker», яке містить у собі сік, що застигає у вигляді смоли; помилкове пов'язання (Brückner 163) з лат. gumpi «камень». — СІС 188; Шанський ЭСРЯ I 4 204; ССРЛЯ 3, 507; Фасмер I 479; Преобр. I 172; Sl. wyg. obsyeh

263; Machek ESJČ 152; Holub—Lyer 184; Klein 689; Kluge—Mitzka 278; Lokotsch 56.— Пор. гуталін.

[гүтати¹] «гойдати» МСБГ, [gymát] «коликати, бавити дитину» Л, [gymatáŋce] «гойдатися» Л, [gymátŋsja] «тс.» Л, [gýmalka] «гойдалка» Л, До, [gotýkalka] До, гутатéля Л, гутéля Л «тс.»; — р. [gýmatať] «колисати» (дитину), бр. гутáць «гойдати, заколисувати», гутáцца «гойдатися на гойдалці»; — не зовсім ясне; можливо, результат видозміни форми гойдáти або [gýцати]; через проміжне значення «забавляти, заговорювати» може бути пов'язане також з [gymáти] «затримувати непотрібними справами, переривати». — ЭССЯ 7, 179.— Пор. гутáти².

[гутáти²] «затримувати непотрібними справами, переривати, гаяти» Ж; — очевидно, похідне від основи гут- «говорити, балакати», тієї самої, що і в [gýmanka] «розмова, балачка», [gýmip] «розмова», гүтóрити, слц. hutat' «гадати, замислюватися». — Див. ще гутоніти, гүтóрити.

[гутáра] «великий згусток, грудка, купа» Ж; — болг. гүта «гуля на голові; подагра», гүтка «грудка», гүтура «пухлина від удару», схв. гүта «наріст, гуля»; — очевидно, похідне від основи gut- (пов'язуваної, як і гүля, з іє. *gou- «заокруглюватися»), оформлене збільшувальним суфіксом -ира. — БЕР I 296.

гутіти «шуміти, гудіти, сичати, шипіти; (про тетерука) кричати, токувати», гуготіти (підсилювальний варіант) «видавати глухий шум»; — р. [gýmать] «кричати по-совиному», ч. [hútatí] «трубити в ріг», нл. hutas «вити, кричати» (про сову); — можливо, похідне від праслов'янського вигуку *gu-; Мошинський (JP 37/5, 368) відносить гутіти і семантично пов'язані з ним слова слов'янських мов з коренем gut- до іє. кореня *gōu- «кричати». — Machek ESJČ 192.

[гутоніти] «говорити; згадувати» ЕЗБ 4, [gýmanka] «розмова, балачка»; — похідні утворення від тієї самої основи гут-, що й гутáти², гүтóрити (див.).

гүтóрити «розмовляти», [gýmip] «розмова, бесіда», гүтірка «тс.», [gýmорний] «жартівливий, веселий» Бі; — р. [gýmóрить, гутáрить, гүтор, гүтóra, гутáрка], бр. гүтарыць, гүтарка, слц. hútorit', hútor; — праслов'янська форма здебільшого реконструюється у вигляді іменника *gutoгь, що розглядається як складне утворення з основ гу-/гов-, тієї самої, що і в говогь [говір] та р. торотóрить (Фасмер I 479; Graenkel Glotta 4, 33; Bern. I. 364) або як результат контамінації р. говоріть і торотóрить (Преобр. I 172); більш переконливим є пов'язання з слц. hutat' «гадати, замислюватися» (Ondrus Slovenská reč 1970/6, 332—340), укр. [gymáти] «гаяти», [gýmanka] «розмова, балачка»; залишається відкритим питання про зведення основи гут- (слц. hýt-) до іє. *gou- (того самого, що і в гóвір) чи до псл. *gūt- < *gont-, яке пов'язується з гонjǫ, гъnati і вбачається також у запозиченому уг. gondolni «думати» (Ondrus там же). — ЭССЯ 7, 179—180.

[гүтура́й] «нежить» ДзАтл II; — запозичення з румунської мови; рум. guturái «тс.» виводиться від лат. *gutturalium «горлове», похідного від guttur «горло», очевидно, спорідненого з нн. Koden «підборіддя; черевце», нвн. [Koder] «підборіддя; воло», дангл. sēod(a) «мішок, торбина», гот. qīþus «шлунок, пузо». — Vrabie Romanoslavica 14, 147; DLRM 351; Walde—Hofm. I 629.

гутю́ (вигук, яким цькують вовка), тю «тс.»; — неясне; можливо, пов'язане з р. атү (вигук, яким цькують зайця); зустрічається також із зворотним порядком складів тюгү (пор.).

[гүфлі́нка] «гачок на ланцюгу» (частина предмета, що називається готло́ве, — ланцюга з гачком для тягання колод) Ж; — не цілком ясне; можливо, походить від свн. haftel(in) «застібка, гачок».

гүфна́ль, гүхна́ль — див. ухна́ль.

[гүхну́ти] «гавкнути» Я; — звуконаслідувальне утворення.

гуц (вигук при підстрибуванні), ігуць, гүца Ж, гүці Ж, гуцюцію, гуць-

гуйці «тс.», [*гуйцанка*] «гойдалка» МСБГ, [*гуйця*] «колиска» Ж, [*гуйцянка*] О, *гуйцати* «підкидати на руках (дитину)», [*Гуци-Гати*] Ж, *гуйцати*, *гуйцати* Ж «тс.», [*гуйцатиси*] «гойдатися на гойдалці» МСБГ, [*гуцинути*] «упасти на коліна» Я, [*гуцинутися*] «ударитися» Я, [*гуйцати*] «підкидати, гуцати» Ме; — звуконаслідувально-зображальне слово, близьке до *гець*, *гуйцати*, *гоц*, п. *huś* (вигук при підкиданні вгору), *hustać* «колисати», мор. *hustař* «тс.», рум. *húța* (про гойдання). — Пор. *гець*, *гуйцати*, *гоц*, *гуйтати*¹.

гуцу́л «українець з гірських районів західних областей України», [*гоцул*] «тс.» Ж, [*гуцу́лка*] «жителька Східних Карпат; танок; вид сорочки», *гуцу́лок* «невеликий гуцульський кінь», *гуцуля́к* «тс.; короткий кептарик»; — р. бр. *гуцу́л*, п. *Hucul* «гуцул», *hucul* «гуцульський кінь», ч. сл. *Hucul* «гуцул», *hucul* «гуцульський кінь»; — пов'язувалося з рум. *hoț-ul* «злодій, розбійник, опришок» (Гнатюк ЗНТШ 123—124, 14—15, 45; Кобилянський Гуц. гов. 15; *Stânjală 300*), з назвою тюркського племені *уци* (*Wahilewič* *ČSM* 1839, 67), з дієсловом *кочувати* через форми **кочул*, **гочул*, **гоцул* (*Gołebowski Lud polski* 13; *Kozieniowski Karpassy górale*, передмова), з дієсловом *гуйцати* (Шух I 25—26, 32) і навіть з гот. *guta* «гот» (Фасмер I 479 за усним повідомленням Розвадовського); жодне з цих пояснень не може бути визнане переконливим. — Кобилянський Діалект і літ. м. 141—151.

[**гуйцю́**] (вигук, яким відганяють свиней) Дз, [*гуйці*] «тс.» Ж; — результат афективної видозміни фонетичної форми [*аццю́*] «тс.» — Див. ще *ачу́*, *цю́*.

гуцьки, *гуцьок* — див. **гудз**.

гуч¹ (вигук, яким відганяють гусей Г, ВеУг, лошат Дз), *гуча́* (вигук, яким підганяють лошат) Мо, *гуч-гуч* (вигук, яким підкликають лошат, коней) Мо, *гучки-гучки* «тс.» Мо, [*гуч*] «лоша-сисунець» Мо, [*гучик*] «тс.» Дз, Мо; — очевидно, пов'язане з *-гуш* (*агүш*); можливо, видозмінене під впливом *лүча* (вигук, яким відганяють телят). — Див. ще *агү*¹.

гуч², *гучжа́* — див. **гиджга́**.

[**гуч-кара́**] (вигук, яким відганяють овець) Мо; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане як запозичення з крим.-тат. полов. *ičkaγu* (*ičkäγü*) «всередину».

[**гуш**] «гуля; воло», [*Гүша*] «тс.» Scheludko, [*Гүші*] «гулі, жовна; дифтері» Ж, [*Гушуватий*] «покритий гулями»; — болг. *гүша* «воло», схв. *гүша* «тс.; глотка»; — запозичення з румунської мови; рум. *güşă* «воло; пухлина» загальноприйнятого пояснення не має. — Габинский Вост.-сл.-молд. взаим. II 128—129; Scheludko 131; *Vrabie Romanoslavica* 14, 147; БЕР I 297; Bern. I 363; *Puşcariu* 64; *Walde—Hofm.* I 596; *Ernout—Meillet* I 274.

[**гүшка**] (бот.) «осика, *Populus tremula* L.» ВеНЗн; — очевидно, виникло з [*гусика*] «тс.» Мак як зменшувальне утворення (пор. подібне співвідношення п. *osika* — [*oska*] «тс.»); поява ш могла підтримуватися необхідністю уникнення збігу з *гүска*. — Див. ще **осика**.

[**гушкір**] «чихання, нежить, простуда» Ж, [*гушитір*] «нежить» ДзАтл II, [*Гүшитір*] (у виразі *Гүшитір спав (-упав)* «заклало горло») Ме, [*Гуцір*] «пропасниця від простуди» Ж; — запозичення з румунської мови; рум. *güşter* «язичок; горло; запалення горла, ангіна», в свою чергу, запозичено з слов'янських мов; пор. болг. *гүщер* «ящірка; круп», схв. *гүштёр* «тс.; запалення горла»; псл. *güščegъ* «ящур» загальноприйнятої етимології не має; очевидно, є результатом контамінації псл. *jaščegъ* «ящур» і *göžъ* «вуж»; як позначення певної хвороби виникло, очевидно, переносно. — Дзензелівський Атлас II 148; *Vincenz* 2; *Vrabie Romanoslavica* 14, 147; СДЕЛМ 93; DLRM 351; БЕР I 297; *Skok* I 638.

[**гушма́**] «купою, грудую, юрбою» Ж; — очевидно, походить від крим.-тат. *хуш* «разом, в один ряд», до якого додано суфіксальне *-ма* за зразком прислівників типу *дарма́*.

[**гушматок**] «позбавлені костриці волонка конопель»; — не зовсім ясне; оче-

видно, пов'язане з етимологічно не з'ясованим схв. *гўше* «найтонші волокна конопель, зв'язані у вузол» (Skok I 638; БЕР I 297).

[гушнік] (бот.) «водопериця, *Mugio-phyllum spicatum* L.» Ж; — очевидно, пов'язане з *гўша* «гуля»; назва могла бути зумовлена тим, що восени на стеб-

лах водопериці (водяної рослини) з'являються продовгуваті бруньки, які потім відпадають на дно водойми, а навесні проростають; пор. бр. [шешачкі] «водопериця», *шешняк* «тс.», похідні від *шешка* «гуля; шишка». — БСЭ 44, 344; Вісюліна—Клоков 228; Нейштадт 404—405.

АКАДЕМИЯ НАУК УКРАИНСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ЯЗЫКОВЕДЕНИЯ им. А. А. ПОТЕБНИ

**ЭТИМОЛОГИЧЕСКИЙ
СЛОВАРЬ
УКРАИНСКОГО
ЯЗЫКА**

В СЕМИ ТОМАХ

Том 1

А—Г

СОСТАВИТЕЛИ

Ростислав Васильевич Болдырев, Вера Титовна Коломиец, Афанасий Прокофьевич Критенко, Татьяна Борисовна Лукинова, Александр Саввич Мельничук, Геннадий Иванович Никулин, Григорий Петрович Пивторак, Александр Данилович Пономарев, Нина Сергеевна Родзевич, Неонила Петровна Романова, Орест Борисович Ткаченко, Алла Николаевна Шамота

(На украинском языке)

Киев, издательство «Наукова думка»

*Затверджено до друку
вченою радою Інституту мовознавства
ім. О. О. Потебні АН УРСР*

Редактори
В. Є. Дудко, Л. П. Марченко
Оформлення художника
В. М. Флакса
Художній редактор
Л. І. Андрієвський
Технічний редактор
М. А. Притикіна
Коректори
*Н. О. Луцька, Л. В. Малюта,
Л. П. Стеценко*

Інформ. бланк № 1580.

Здано до набору 31.10.78. Підп. до друку 07.04.82. Формат 70×100/16. Папір друк. № 1. Літ. гарн. Вис. друк. Ум. друк. арк. 51,35. Ум. фарбо-відб. 54,15. Обл.-вид. арк. 56,63. Тираж 12000 пр. Зам. 8-539. Ціна 3 крб. 90 коп.

Видавництво «Наукова думка», 252601, Київ, МСП, Репіна, 3.

Книжкова фабрика ім. М. В. Фрунзе, 310057, Харків, Донець-Захаржевського, 6/8.

ПОМІЧЕНІ ПОМИЛКИ

Сторінка	Колонка	Рядок	Надруковано	Треба
110	права	9 зн.	bĕg-	bĕg-
164	права	11 зг.	<i>б'кеш</i>	<i>б'кеш</i>
171	права	8 зг.	<i>брѣза</i>	<i>брѣза</i>
198	права	4 зг.	bielic	bielić
214	ліва	9 зг.	bluzgac	bluzgać
—	—	23 зн.	bluz(g)naç	bluz(g)nać
242	ліва	11 зг.	bac... bojac	bać... bojać
—	—	21 зг.	bháyatĕ	bháyatĕ
255	права	27 зг.	<i>брѹц</i>	<i>брѹц</i>
296	ліва	10 зн.	Kopalinski	Kopaliński
354	ліва	1 зн.	wrjeseno	wrješeno
355	права	2 зг.	<i>веря</i>	<i>веря</i>
358	ліва	20 зн.	vĕřša	věrša
432	ліва	2 зг.	wpatrzyc	wpatrzyć
435	ліва	27 зг.	šuder	šuder
447	ліва	16 зн.	г	г

АКАДЕМІЯ НАУК
УКРАЇНСЬКОЇ РСР

ІНСТИТУТ МОВОЗНАВСТВА
ім. О. О. ПОТЕБНІ